VILÁG-TÖRTÉNELMI kisenciklopédia

VILÁG-TÖRTÉNELMI kisenciklopédia

Világtörténelmi kisenciklopédia

Kossuth Könyvkiadó/1973

A kiadó előszava

A „Világtörténelmi kisenciklopédia" magyar fordítása a második német kiadás nyomdai levonatai alapján készült. Minthogy az eredeti munka szerkesztése 1971 tavaszán zárult le, a magyar kiadás kézirata pedig 1972. december 30-án került nyomdába, a német szövegből a szerkesztés során szükségképpen hiányoztak már az említett időhatárok között történt események, mind az ún. törzsanyagból, mind az időrendi táblázatokból. A címszavak korszerűsítése érdekében éppen ezért „*Szerk.*" megjegyzéssel, zárójelben pótoltuk azokat az általunk legfontosabbnak ítélt eseményeket, adatokat, amelyek 1971–1972-re vonatkoznak.

E kisszámú korrekció elvégzésekor szem előtt tartottuk, hogy világtörténelmi címszavakról lévén szó, csupán a legfontosabb eseményekkel egészítsük ki a fontosabb országokban vagy a világ tűzfészkeiben végbement változásokat. Nem vettük tehát figyelembe főként a harmadik világ nem számottevő rendszerváltozásait, a sorozatos államcsínyeket, az általunk jelentéktelennek ítélt személyi változásokat. India, Pakisztán, az arab világ, valamint természetesen a nagyhatalmak fontos politikai változásait viszont kiegészítésként csatoltuk az eredeti anyaghoz.

Megemlítjük még, hogy az eredeti német kiadásban szerepelt Magyarország története, amíg az NDK szakértői elhagyták a német történelemre és a két német állam történetére vonatkozó történeti anyagot. A logika diktálta, hogy megfordítsuk ezt a koncepciót, a magyar kiadásból elhagytuk a hazánk történetére vonatkozó címszót, az NDK-beli kiadó pedig eljuttatta hozzánk az eredeti kiadásban nem szereplő három német vonatkozású anyagot (Német történelem 1949-ig, az NDK és az NSZK története).

Afganisztán

Afganisztán, Afgán Királyság (Doulat-i Pádsáhí-je Afgánisztán), alkotmányos monarchia Ázsiában; területe: 647 497 km²; lakossága (1970): 16,5 millió; fővárosa: Kábul; közigazgatási beosztása: 29 tartomány; hivatalos nyelve a pastu (pustu).

Az ókorban és a középkorban a mai Afganisztán területe különböző birodalmakhoz tartozott és az India felé áramló népcsoportok és hadseregek felvonulási területe volt. Azoknak a népeknek a története, amelyek ezt a hegyvidéket ősidők óta lakják, szorosan összefügg Közép-Ázsia, Irán és India népeinek történetével. Az i. e. 7. és 6. században alakultak ki Közép-Ázsiában az első rabszolgatartó államok, amelyek közül Baktria volt a legnagyobb (központja Balkh). A 6. század 30-as éveitől kezdve Balkh, Kabul Kandahár és Herát vidéke az Achaimenidák perzsa birodalmához tartozott. 330–29-ben Nagy Sándor hódította meg, halála (323) után pedig a Szeleukidák birodalmához csatolták. I. Szeleukosz, egy India elleni sikertelen hadjárat után (305) kénytelen volt átengedni a mai afgán területet Csandraguptának, az indiai Maurja-birodalom alapítójának. A 3. század közepétől i. e. 140–130-ig az afgán terület a görög–baktriai birodalom része volt. Időszámításunk küszöbén Közép-Ázsiában kialakult a nagy kusánok birodalma. Uralkodásuk időszakát az afganisztáni rabszolgatartó rend virágkorának tartják. Az i. sz. 3. században a kusán birodalom széthullt az iráni Szasszanidák csapásai alatt, akik az uralmuk alatt álló területhez csatolták Mervet, Szeisztánt és a Heri-Rud völgyét. Az 5. század első felében az Észak-India elleni hadjárat során a valószínűleg iráni eredetű nomád heftaliták hódították meg a mai Afganisztánt. Tartós hatást gyakorolt erre a területre az arab kalifák uralma, amely 664-ben kezdődött és az iszlám és az arab kultúra átvételét eredményezte.

A kora feudális afgán állam kialakulása

Arab és perzsa történetírók a 10–11. században említik először az afgánokat, akik India és Perzsia hegyei között nomád állattenyésztő életmódot folytattak. Az afgánok etnikai eredete nem kellőképpen tisztázott, nyelvük, a pastu a keleti, indoiráni ághoz tartozik.

997-től 1186-ig Afganisztán területe egy iszlám vallású türk dinasztia, a Ghaznavídák feudális államának magvát alkotta. Feudális belviszályok és a szeldzsukok támadásai után uralmukat a 12. század második felében a Ghorídáké váltotta fel, akik elődeikhez hasonlóan rablóhadjáratokat vezettek Észak-India ellen.

A mongol betörések a 13. században, valamint Timur pusztító hadjáratai a 14. század végén gátolták a gazdasági és kulturális fejlődést. Az afgán nomádok kevésbé szenvedtek a dúlás következményeitől, mint a földművelő tádzsikok. Így alakult ki az afgánok uralkodó szerepe, akiknél már kialakulóban voltak a feudális viszonyok. A 14. és a 18. század között az afgánok számottevő része letelepedett, és áttért a földművelésre. A 16–17. században Nyugat-Afganisztán a Szafavidák felségterülete volt, míg a keleti rész az indiai nagymogulok ellenőrzése alatt állt. Az idegen uralom elleni felkeléseket a rosani elnevezésű paraszti szektamozgalom irányította. Ezek a felkelések, valamint a feudális termelési mód megszilárdulása tette lehetővé az önálló afgán állam létrejöttét. Az államot 1747-ben alapította az abdáli törzsből származó Ahmad Khan Durrani, aki Nádir Khan iráni uralkodó halála után az iráni hadsereg afgán egységeit Afganisztánba vezette és ott sahhá kiáltatta ki magát. Uralmi övezetét kiterjesztette Kasmírra, Pandzsábra, Beludzsisztánra, sőt Üzbegisztán és Tadzsikisztán egyes részeire is.

Ahmad sah utódai alatt a Durraniak állama szétesett; megkezdődött a feudális széttagoltság kora. A 19. század elején az afgánok elveszítették indiai és perzsiai hódításaikat. 1818-ban Ahmad sah dinasztiáját megdöntötték, és kialakult Herát, Kábul, Kandahár és Pesávar, a négy főfejedelemség. A kábuli fejedelemség kedvező kereskedelempolitikai helyzete és katonai ereje folytán az ország központjává fejlődött.

Az afgán feudális állam központosítása. Afganisztán népeinek harca a brit gyarmatosító politika ellen

1826-ban Doszt Muhammad, Kábul kánja felvette az emíri címet és megalapította a Barakzai-dinasztiát. Az ország egyesítésére irányuló kísérleteit megnehezítette a brit intervenciós politika. Ennek ellenére 1850–55-ben sikerült uralma alá vonnia az Amu-Darjától délre fekvő kis üzbég és tádzsik kánságokat, 1863-ban pedig Herátot. A feudális széttagoltság végleges leküzdését azonban csak utódai érték el: Abdurrahmán (1880–1901) és Habíbullah (1901–19).

1838-ban Nagy-Britannia megindította első háborúját Afganisztán ellen. Az Indiától északra eső országnak ugyanis földrajzi helyzete folytán stratégiai jelentősége volt. Az afgán törzsek, valamint a tádzsik és üzbég lakosság közös védelmi harca, főként pedig az 1841. évi kábuli népfelkelés, sikerrel járt. A brit csapatoknak 1842-ben el kellett hagyniuk az országot. A brit kolonializmus a vereség ellenére is megszerezhető gyarmatnak tekintette Afganisztánt, s ezáltal összeütközésbe került a dél felé előnyomuló cári Oroszország politikájával. 1878-ban a brit csapatok másodszor is lerohanták Afganisztánt, s az országra rákényszerítették a gandamaki szerződést (1879), amely kiterjesztette a brit ellenőrzést Afganisztán külkapcsolataira. Válaszképpen kitört az 1880 februárjáig tartó angolellenes népi háború. Ugyanabban az évben Doszt Muhammad egyik unokája, Abdurrahmán vette át a kormányzást. Arra törekedett, hogy megvédje Afganisztán nemzeti függetlenségét, a brit imperialisták katonai és diplomáciai nyomására azonban 1893-ban kénytelen volt aláírni a Durand-szerződést, amelynek értelmében Nagy-Britannia az ország délkeleti részén lakó „független törzsek" területét indiai gyarmati birtokaihoz csatolta. A brit csapatoknak a Durand-vonalig történt előnyomulása a határ menti afgán törzsek, a pustuk nagy felkelését robbantotta ki (1895–98), amelynek a leverésére a gyarmatosítók 80 000 főből álló hadsereget vetettek be. Az afgán–orosz határt brit–orosz határmegállapító bizottság rögzítette (1887-ben az ország északnyugati részén, 1895-ben pedig a Pamír-fennsíkon).

Az 1907-es brit–orosz szerződés, amely megvonta a közép-keleti érdekszférák határait, Afganisztánt brit befolyási övezetté minősítette, és ettől fogva csaknem teljesen elzárta a külvilágtól. Afganisztán az első világháborúban semleges maradt.

A kapitalizmus fejlődése a független Afganisztánban

1917 után, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására forradalmi mozgalom alakult ki. 1919 februárjában hatalomra jutott Amanullah, és 1919. febr. 28-án a néptömegek akaratának megfelelően szuverén állammá nyilvánította országát. Ezt az OSZSZK kormánya már 1919. március 27-én hivatalosan elismerte. Ezzel szemben a brit imperialisták hadsereget vontak össze Afganisztán határán és 1919. máj. 3-án kirobbantották a harmadik brit–afgán háborút. Afganisztán lakossága hősiesen védekezett, ezért a brit kormány, az 1919. aug. 9-én aláírt ravalpindi szerződésben kénytelen volt Afganisztán önállóságát elismerni.

Amanullah a haladó földbirtokosok, kereskedők és tisztek támogatásával hozzálátott a közigazgatási apparátus centralizálásához. Megszüntette a belföldi vámokat, betiltotta a rabszolgakereskedést, és megpróbálta az államnak alárendelni az iskolaügyet és az igazságszolgáltatást, amelyet addig a mohamedán papság tartott ellenőrzése alatt. A törzsi arisztokráciát megfosztotta adószedési jogától. Ugyanakkor viszont növelte a parasztok adóit és bérleti kötelezettségeit, hogy az ország iparosítása első lépéseit megtehesse.

Amanullah baráti kapcsolatokat épített ki Szovjet-Oroszországgal, amely egy 1921-ben aláírt barátsági szerződés értelmében műszaki és pénzügyi segítséget nyújtott. Szerződéseket kötöttek az afgánok Törökországgal és Iránnal, harcoltak a diplomáciai elismerésért a Közel-Keleten és Nyugat-Európában. Amanullah liberális reformjai a reakciós törzsi arisztokrácia és a papság ellenállásába ütköztek, melyek a brit imperialisták támogatásával 1924–25-ben és 1928–29-ben felkeléseket robbantottak ki. 1929 januárjában Amanullaht lemondásra és az ország elhagyására kényszerítették. A Bacse-i-Szaka ellenforradalmi csoport vezérének kaotikus uralma után Muhammad Nádir sah szerezte meg a trónt. Az állami kulcspozíciókba családtagjait ültette és az új, 1931-es alkotmányban megerősítette a papság és a törzsi arisztokrácia pozícióit. Külpolitikai téren folytatta az Amanullah által kezdett irányvonalat, így pl. 1931 júniusában megújította a Szovjetunióval 1926-ban kötött megnemtámadási és semlegességi egyezményt. 1933 októberében meggyilkolták, ekkor fia, Muhammad Záhir sah, az 1973-ig uralkodó király követte a trónon.

A harmincas-negyvenes években kialakultak a kapitalista viszonyok: létrejött az afgán nemzeti piac. Állami támogatással létrehozták a nemzeti kereskedelem nagy egyesületeit, az ún. sirketeket. 1932-ben megalapították a kábuli egyetemet, amelyen főleg török és francia tanárok oktattak. 1936-ban a perzsa mellett a pastut is hivatalos nyelvvé nyilvánították. 1937 júliusában Afganisztán Iránnal, Irakkal és Törökországgal megkötötte a szaadabadi megnemtámadási szerződést.

A második világháború előestéjén Afganisztán szoros kapcsolatokat tartott fenn a fasiszta Németországgal, amely 1935–39-ben többször is hitelt nyújtott, többek között németországi hadianyag-vásárlásra. Ennek ellenére a háborúban Afganisztán semleges maradt. 1941 októberében, miután Iránt megszállták a szövetségesek, Afga-

nisztánból kiutasították a német és az olasz állampolgárokat. A háború idején Afganisztán gazdasági helyzete kedvezőtlenül alakult.

A pozitív semlegesség politikája 1945 után

Afganisztán népére mély benyomást gyakorolt az ázsiai szovjetköztársaságok gyors fejlődése. 1945, különösen pedig 1953 után, amikor Muhammad Daud vette át a miniszterelnöki tárcát, javult a tömegek szociális helyzete, jobban kiépült a közoktatás, hozzáláttak az öntözőberendezések és az ipari vállalatok építéséhez, meggyorsították az ország közlekedési hálózatának kiépítését. 1956 óta a gazdasági építést állami ötéves tervek alapján folytatják. Afganisztánban mindezek ellenére rendkívül magas az írástudatlanok száma, magas a halandósági arányszám is, az ország iparilag elmaradott. A szocialista országok közül mindenekelőtt a Szovjetunió, Csehszlovákia és Lengyelország segített Afganisztán évszázados elmaradottságának leküzdésében. Az USA hitelek és beruházások révén próbálta és próbálja megnyerni politikája számára az országot. Afganisztán külkereskedelmében a szocialista országok aránya (1960-ban) 39,9%, ebből a Szovjetunióé 36,5%.

Az ország fejlődését és demokratizálódását szolgálta az 1963-as kormányátalakítás. Muhammad Juszuf lett az ország első polgári miniszterelnöke. Kormányprogramjának értelmében kidolgozták a harmadik alkotmányt (az első: 1923, a második: 1931), amely 1964. október elsején lépett érvénybe. Az új alkotmány az abszolút monarchiát alkotmányos monarchiává változtatta, lehetővé téve pártok és szervezetek alakítását.

1965 szeptemberében zajlott le az afgán történelem első választása. A választási részvétel még igen csekély volt. Az asszonyok is kivívták az aktív, ill. a passzív választójogot és Muhammad Hasem Maivandval kormányában (megalakult: 1965. nov.) első ízben szerepelt asszony mint egészségügyi miniszter. Maivandvalt 1967 decemberében Etemádi váltotta fel.

Külkapcsolataiban Afganisztán a békés együttélés elveiből indul ki. 1946-ban az ország belépett az ENSZ-be. Afganisztán a pozitív semlegesség politikájáért száll síkra, támogatja a gyarmati és függő országok felszabadító harcát, helyeselte a Kínai Népköztársaság felvételét az ENSZ-be. 1955-ben részt vett 29 ázsiai és afrikai ország bandungi szolidaritási értekezletén, barátsági szerződést kötött Indiával (1950), Indonéziával (1955) és a Kínai Népköztársasággal (1960; 1963: kínai–afgán határegyezmény).

Ezzel szemben a brit kolonializmus örökségeként az indiai szubkontinensen a megoldatlan pustu-kérdés politikai viszályokat robbantott ki Pakisztánnal, mivel a pustuk ma afgán nemzeti kisebbségként élnek Pakisztán területén. 1961 decemberében emiatt került sor a diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatok megszakítására Pakisztánnal (újrafelvétel: 1963. máj.).

Baráti szálak fűzik Afganisztánt a Szovjetunióhoz. 1946 júniusában Afganisztán számára kedvező szovjet–afgán határegyezményt írtak alá. Afganisztánban többször járt szovjet kormánykiküldöttség (többek között 1955-ben, 1960-ban és 1963-ban), Muhammad Záhir sah, az afgán király pedig 1957-ben és 1965-ben meglátogatta a Szovjetuniót. A csúcstalálkozók alkalmával gazdasági, műszaki és kulturális együttműködési egyezményeket kötöttek, 1955-ben és 1965-ben pedig újabb tíz-tíz évre meghosszabbították a szovjet–afgán semlegességi és megnemtámadási szerződéseket.

Dr. I. Kircheisen

Akkád

Az i. e. III. évezredben Akkád városa az Eufrátesz keleti partján alakult ki, ott, ahol az Eufrátesz és a Tigris a legközelebb van egymáshoz. Az akkádok semiták voltak. 2350 körül I. Szargon (Sarru-kinu) nevű királyuk (2295-ig) több hadjáratban leigázta a szomszédos településeket és a sumér városállamokat. Akkád terjedelmes (akkádok és sumérok lakta) állam elnevezése lett; ez a birodalom Közép- és Észak-Mezopotámiát foglalta magába.

A sumér öntözőrendszert kiterjesztették és megjavították; új csatornákat építettek, a folyamrendszert pedig egységes mértékszisztéma szerint szabályozták. Ezáltal megnövekedett a mezőgazdaságilag hasznosítható terület. Gyarapodott a többlettermék. Egységes mérték- és súlyrendszer könnyítette meg a csere és a kereskedelem fejlődését. Akkád kereskedelmi kapcsolatba lépett az Indus-kultúra városaival.

Az akkád állam Naramszin király uralkodása (2272–2235) körül érte el virágkorát. Naramszin leigázta Elám és Mari területét (az Eufrátesz középső szakaszán); uralma alá vonta a Zagroszhegység törzseit is. Már Rimus király (2295–2286) idején lázadások törtek ki a leigázott városok rabszolgatartó arisztokráciájának vezeté-

sével, de felkeltek a kizsákmányolt parasztok és kézművesek is. Naramszin uralkodásának utolsó éveiben ismét felkelések robbantak ki. Fia, Sarkalisari (kb. 2235–2210) alatt megkezdődött Akkád hanyatlása. Az országot nyugatról bevándorló sémi törzsek, az amoriták (amurru), északkelet felől Guti hegyi nomádjai szorongatták. A hódítások révén létrejött akkád állam nem alkotott szilárd egységet. A leigázott Sumérban Uruk városa állt az Akkád ellen irányuló mozgalom élére, és néhány évre sikerült is újra kivívnia önállóságát. Miután Akkád az amoritákkal és az elámiakkal vívott hosszú harcokban meggyengült, 2200 körül a gutiak igázták le. Betörésük közben sorra fosztották ki és rombolták le Mezopotámia városait.

Az akkád korszakban fokozódott a lakosság gazdasági és társadalmi differenciálódása. A királyi és főpapi műhelyekben az ósumér korszakhoz képest a rabszolgatartás jelentősége fokozódott. Felbomlott a faluközösségi köztulajdon; létrejött a nagybirtok. A faluközösségek tagjai tömegesen adósodtak el, majd a meggazdagodott rétegek a papság, a földbirtokos osztály vagy a király adósrabszolgája lettek.

Akkád eseménytörténete töredékes feliratok formájában maradt az utókorra. Az eredeti példányok részben elvesztek, de pl. Asszurbanipal asszír király (669–626) könyvtárában a másolatok megmaradtak. Az akkád városok romjainak feltárása az anyagi kultúra magas színvonalát tanúsítja.

Dr. R. Günther

Albánia

Albánia, Albán Népköztársaság (Republika Popullore e Shqipërisë); szocialista állam a Balkánfélsziget délnyugati részén, területe: 28 748 km²; lakossága (1970): 2,1 millió; fővárosa: Tirana. Közigazgatási beosztása: 25 körzet. Hivatalos nyelve az albán.

Albánia az ókorban és a középkorban

Albánia területét az ókorban trák-illír törzsek lakták, a mai albánokat ezek utódainak tekintik. A régi illír városok, pl. Amantia és Byllis a balkáni őslakosság jelentős gazdasági és társadalmi fejlettségéről tanúskodnak. Az i. e. 4–3. századtól a taulantiak és az ardiánusok törzsei kisebb államokat hoztak létre. Ezek kapcsolatban álltak Epidamnosz (Dyrrhachion) és Apollonia görög kolóniákkal. I. e. 167-től a mai Albánia Illyricum provincia néven római uralom alá került. I. sz. 395-ben, a Római Birodalom nyugati, ill. keleti részre történt felosztása után, a mai Albánia területe Bizánchoz került. A 4–5. században gótok és avarok, a 6–7. században szlávok, a 11. század végén pedig szicíliai normannok hatoltak be Albániába. A patriarkális törzsi rend felbomlása megkezdődött. A 11. századtól főként Dél-Albániában kezdődött meg a feudális tulajdonformák kialakulása. 1190 körül Progon vezetésével létrejött az első független albán feudális állam, amelyet a 14. században a Topiaj és Balshani fejedelemség követett. A 14. század végén török hódítók árasztották el Albániát, és 1419-ig csaknem az egész országot leigázták. Sorozatos népi felkelések törtek ki a hódítók ellen, a honvédelmi harc csúcspontját az albán nép 1443–68-as felszabadító háborúja jelentette Gjergj Kastrioti (Szkanderbég) vezetésével.

Albánia mint török tartomány (1479–1912)

1478-ban a törökök elfoglalták Kruja erődjét; 1479-ben elesett Shkodra (Szkutari), s ezzel Albánia török tartomány lett. Az oszmán feudális katonai diktatúra gazdasági és kulturális téren visszavetette a fejlődést, konzerválta a feudális viszonyokat, sőt a törzsi rend maradványait is. Az elnyomott lakosság spontán felkelései (pl. a himarai, dukagjini és a mirditai felkelés) kudarcot vallottak. Csak a 19. századtól kezdve, az Oszmán Birodalom hanyatlása, ill. a kapitalista termelési viszonyok következtében alakultak ki a függetlenség új feltételei. A török uralommal szembeforduló mozgalom szervezett, polgárinemzeti jelleget öltött. A Shkodrában létrejött félautonóm Bushati-pasalik (1760–1831), Ali pasa janinai tartománya (1788–1822), valamint az 1830 és 1877 között kitört fegyveres népfelkelések lehetővé tették a 19. század derekán létrejött Nemzeti Újjászületés Mozgalmának (Rilindja Kombëtare) megalakulását. A Prizreni Liga (1878–81), amely az albán nép első szervezett mozgalma volt és programot is bocsátott ki, fellendítette a nemzeti felszabadító mozgalmat, noha a fegyveres felkeléseket a törökök elfojtották. A 19. század végén Albánia, mint török tartomány az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország balkáni aspirációinak tárgya lett. Mind

a két hatalom az albán terület meghódítására törekedett, hogy ezzel biztosítsa hatalmát a Balkán nyugati részén, illetőleg az Adria térségében. A századforduló után a parasztság, valamint a városi kis- és középpolgárság mind szélesebb rétegei csatlakoztak a felszabadító mozgalomhoz, amely így egyértelműbben demokratikus, antifeudális és antiimperialista jelleget öltött.

1906-ban Bajo Topulli vezetésével Monastirban létrejött a titkos Bizottság Albánia Felszabadításáért. Az albán felkelők szorosan együttműködtek az ifjútörökökkel. Az ifjútörök forradalom 1908-as győzelme szárnyakat adott a nemzeti felszabadító harcnak. A kormány azonban megsértette az alkotmányban biztosított jogokat, így került sor az 1909–12-es fegyveres népi felkelésekre, amelyek 1912-ben általános felkelésbe torkolltak. Ez a felkelés teremtette meg annak feltételeit, hogy 1912. nov. 28-án a vlorai (valonai) nemzetgyűlés proklamálja Albánia függetlenségét. Ideiglenes kormány jött létre Ismail Qemali vezetésével.

A formális függetlenség évei (1912–39)

1912–24. Az ifjú albán állam nem tudta megőrizni függetlenségét, mivel a polgári demokratikus forradalmat nem vitték végig következetesen. Az európai nagyhatalmak londoni nagykövetei konferenciája elismerte ugyan Albánia függetlenségét, ugyanakkor viszont megsértette szuverenitását azzal, hogy az országot nemzetközi ellenőrző bizottság és Wilhelm zu Wied német herceg („Albánia fejedelme") védnöksége alá helyezte. Az első világháborúban görög, olasz, szerb, montenegrói, francia és osztrák–magyar csapatok harcoltak Albánia területén. A két háborúskodó imperialista tömb frontvonala az ország területén húzódott. Albánia végleges felosztását az 1915-ös londoni titkos szerződésben határozták el, amely Olaszországnak juttatta Sazani szigetét, Vlora kikötővárost és az Albánia feletti védnökség jogát (mandátumot). Az első világháború végén Albánia területének legnagyobb részét olasz csapatok szállták meg. A párizsi békekonferencia figyelmen kívül hagyta az albán nép jogos követeléseit. A nagyhatalmak ragaszkodtak a londoni titkos szerződés végrehajtásához. A nemzeti elnyomás és az ország felosztásának veszélye legfontosabb feladatként tűzte ki a nemzeti erők elé az ország felszabadítását és a függetlenség megőrzését. Az Októberi Forradalom után a nemzeti felszabadító mozgalom összefonódott a kapitalizmus és a szocializmus világméretű harcával. A lushnjai kongresszuson (1920. jan. 21–31.) az antiimperialista nemzeti mozgalom világos programot fogadott el. A kongresszus határozatot hozott Turhan pasa reakciós kormányának megdöntéséről és Sulejman Delvina nemzeti kormányának uralomra juttatásáról. Az albán nép nemzeti felszabadító harcának csúcspontja a Vlora felszabadításáért vívott csata volt (1920. jún.–aug.). Az 1920. aug. 2-i szerződésben Olaszország kénytelen volt független államként elismerni Albániát. 1920. dec. 17-én Albániát felvették a Népszövetségbe. A néptömegek a feudális elmaradottság felszámolására és az ország demokratizálására törekedtek. A Fan Noli vezette 1924-es júniusi forradalom megdöntötte a népellenes Zogu-kormányt. A demokratikus kormány azonban nem tudta megvalósítani reformprogramját, mert 1924 decemberében Zogu a Noli-kormányt elűzte.

A feudális-terrorisztikus jellegű Zogu-rendszer (1925–39). 1925. jan. 22-én kikiáltották az Albán Köztársaságot. Az ország élén Zogu elnök állt, aki azonban 1928. szept. 1-én „az albánok királyává" nyilváníttatta magát. A Zogu-klikk gazdaságilag és politikailag közeledni próbált az olasz fasizmushoz. A tiranai szerződések (1926. nov. 27. és 1927. nov. 22.) voltaképpen a nemzeti érdekek elárulását jelentették. 1939. ápr. 7-én a fasiszta Olaszország megszállta és lényegében gyarmatává tette Albániát.

A nemzeti felszabadító harc a fasiszta megszállás éveiben (1939–44)

A megszállás első pillanatától megkezdődött az albán nép ellenállása, amely különböző formákban – sztrájkokban, tüntetésekben és szabotázsakciókban – jutott kifejezésre. Nem volt azonban olyan forradalmi párt, amely a nemzeti felszabadító harc élére állhatott volna. Az ellenállási harc első szakaszában az akciók spontán és szervezetlen jellegűek voltak. A Kommunista Párt megalakítása (1941. nov. 8). azonban fordulópontot jelentett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. A megszállók elleni spontán ellenállás szervezett nemzeti felszabadító harccá fejlődött. A pezai konferencián, 1942. szept. 16-án létrehozták a Nemzeti Felszabadítási Frontot; a front megalakította a nemzeti felszabadító tanácsokat. 1942. dec. 18-án a Szovjetunió közzétette az „Albánia függetlenségéről" című nyilatkozatát. 1943. júl. 10-én, a labinoti konferencián, az akkor már 20 000 partizánt egyesítő Nemzeti Felszabadítási Hadsereg létrehozta vezérkarát. Olaszország 1943 szeptemberi kapitulációja után az országot német csapatok szállták meg. A német hódítók a megszállást kegyetlen és brutális

tettel – Borova falu megsemmisítésével – vezették be. 1943 októberében a német fasiszták képmutató módon kikiáltották Albánia „függetlenségét". 1944. máj. 24-én a permeti kongresszus az Antifasiszta Nemzeti Felszabadítási Tanácsot tette meg az ország legfőbb törvényhozó testületévé, a Tanács tagjaiból álló Antifasiszta Nemzeti Felszabadítási Bizottságot pedig az ország legfőbb végrehajtó testületévé nyilvánította. A kongresszus a nép akaratának megfelelően elhatározta az új, népi demokratikus Albánia létrehozását. Zogunak megtiltották, hogy visszatérjen Albániába. Kimondták, semmiféle kormányt sem ismernek el, amely Albánia területén kívül vagy az országban a nép akarata ellenére jön létre. 1944 júniusától a Felszabadító Hadsereg állandóan támadta a német hódítókat. A berati konferencián (1944. okt. 20.) a hatalmat átruházták a Nemzeti Felszabadítási Tanácsokra, a Felszabadítási Bizottságot pedig ideiglenes demokratikus kormánnyá alakították. 1944. nov. 17-én Tirana, 1944. nov. 29-én egész Albánia felszabadult.

Albánia a szocializmus útján

Az albán népnek 28 000 halottja és 12 000 sebesültje volt a háborúban; összesen 44 500 polgárát hurcolták el. A háborúban tönkrement minden híd és kikötői berendezés, az úthálózat fele, megsemmisült az olajfák egyharmada, a szőlőültetvények negyedrésze, elpusztult a szarvasmarha-állomány több mint egyharmada.

Az ország felszabadulásával a hatalom a nép kezébe került. 1944. nov. 29-e fordulópontot jelentett az albán nép történetében. Megnyílt az út a szocialista társadalmi rend felépítése előtt. A népi hatalom társadalmi és gazdasági reformokat hajtott végre. A föld bérleti díját csökkentették, a bérleti tartozásokat törölték. Az 1945. aug. 29-i földreform-törvény révén 70 211 föld nélküli mezőgazdasági munkás vagy szegényparaszt 155 159 hektár földhöz és 475 000 olajfához jutott, 5923 igásállatot és mezőgazdasági munkaeszközt kapott. 1944–45-ben a külföldi társaságokat és a külföldi tőkét kisajátították, a Nemzeti Bankot pedig, amelynek részvénytöbbsége olasz kézben volt, államosították. A külkereskedelmet is állami ellenőrzés alá helyezték. 1946–47-ben nemzeti tulajdonba vették az ipar legnagyobb részét. Az 1945. dec. 2-i választásokon a Demokratikus Front jelöltjei kapták a szavazatok 95%-át; jan. 11-én kikiáltották az Albán Népköztársaságot, 1946. márc. 14-én pedig elfogadták az új alkotmányt, amely törvényben rögzítette a dolgozó nép hatalmát.

A Kommunista Párt I. kongresszusa (1948. nov.) elfogadta a szocialista alapok lerakásának programját. A program sikeres végrehajtását 1961 februárjában, az Albán Munkapárt (AMP, 1948 óta ez a párt neve) IV. kongresszusán jelentették be. 1947 óta az albán gazdaság állami tervek szerint fejlődik. 1947-ben és 1948-ban egyéves terv, 1949–50-ben kétéves terv, 1951 és 1955 között pedig az első ötéves terv alapján, amely Albániát elmaradott agrárországból agrár-ipari országgá változtatta, 1956 és 1960 között a második ötéves terv volt érvényben, 1961 és 1965 között pedig a harmadik ötéves terv, amely egyúttal az ipari-agrár országgá történő fejlődésben is fontos szakaszt jelentett. 1960-ban a szocialista szektor az ipari össztermelés 99%-át, a nagykereskedelem 100%-át, a kiskereskedelem 90%-át és a mezőgazdasági termelés több mint 80%-át adta. Az ország szocialista felépítésében elért sikerek az albán munkások és parasztok szorgalmán kívül nem kis részben a Szovjetunió és a szocialista országok segítségének köszönhetőek. Számottevő hatással volt a nép életére a szocialista kultúrforradalom. A felszabadulás előtt nem létezett tankötelezettség: a munkások 80%-a írástudatlan maradt. 1955-re a negyvenévesnél fiatalabb lakosság körében felszámolták az írástudatlanságot. 1946-ban a népi gyűlés elfogadta az iskolareformról szóló törvényt. 1947-ben létrehozták a Tudományok Főiskoláját, 1957-ben pedig a Tiranai Állami Egyetemet. Jelenleg több mint 3000 oktatási intézmény működik az országban. A népi forradalom véghez vitte a nők egyenjogúságát a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén.

Külpolitikailag az Albán Népköztársaság egyenrangú szerephez jutott, erről számos egyezmény és szerződés tanúskodik. Albániát 1949-ben felvették a KGST-be, 1955-ben belépett a Varsói Szerződésbe, 1955. dec. 14-e óta pedig tagja az ENSZ-nek. Az AMP 1960 novemberében aláírta a 81 kommunista és munkáspárt Moszkvai Nyilatkozatát. A hatvanas évek elejétől azonban az albán vezetés a szocialista tábor egysége és összeforrottsága ellen irányuló politikát követ, amely károkat okoz a szocializmus felépítésének Albániában.

Időrendi táblázat

I. e. 167–i. sz. 395	Albánia a rómaiak uralma alatt.
395–1204	Albánia bizánci uralom alatt.
6–7. sz.	Szláv törzsek behatolása.
11. sz. vége	Normann támadás.
1190–1208	Független fejedelemség Progon és Gjini vezetése alatt.
14. sz. végétől	Török támadások, Albánia leigázása.
1443–68	Törökellenes szabadságharc Gjergj Kastrioti (Szkanderbég) vezetése alatt.
1479	Albánia török tartomány lesz.
1744	Az Új Akadémia megalapítása Voskopojában.
1760–1831	A shkodrai fejedelemség.
1788–1822	A janinai fejedelemség.
1830–77	Albán népi felkelések.
1878–81	A Prizreni Liga.
1887	Az első albán iskola Korçában.
1905–12	Törökellenes felkelések. A nemzeti felszabadító mozgalom erősödése.
1908	Az első albán kongresszus Monastirban.
1909	A második albán kongresszus Elbasanban.
1912	Általános felkelés. Albánia függetlenségének kikiáltása (nov. 28).
1913	A londoni nagykövetei konferencia a hat nagyhatalom ellenőrzése alatt elismeri Albánia függetlenségét (júl. 29).
1914	Wilhelm zu Wied herceg, „Albánia fejedelme" (márc. 7–szept. 3).
1915	A londoni titkos szerződés Albánia felosztását helyezi kilátásba (ápr. 26).
1919	A párizsi békekonferencia Olaszországra ruházza át jelentős albán területek védnökségét.
1920	A lushnjai nemzeti kongresszus (jan. 21–31). A vlorai felkelés (jún. 5). Olaszország lemond az Albánia feletti védnökségről (aug. 2). A függetlenség újbóli elismerése és Albánia felvétele a Népszövetségbe (dec. 17).
1922	Ahmed Zogu, Albánia miniszterelnöke (dec. 3).
1924	Polgári demokratikus forradalom Fan Noli vezetésével (máj. 25–jún. 10). Zogu ellenforradalmi államcsínye.
1925	A nemzetgyűlés kikiáltja a köztársaságot. Elnök: Zogu.
1926	Az első tiranai szerződés (nov. 27).
1927	A második tiranai szerződés (nov. 22).
1928	Albánia monarchia lesz, I. Zogu „az albánok királya" (jan. 9).
1929	A korçai kommunista csoport megalakulása.
1929–30	Növekvő sztrájkmozgalom.
1934	Albánia közeledése Franciaországhoz. Válaszként olasz flottatüntetés Durrësi (Durazzo) előtt (jún. 22).
1935	Fegyveres felkelés Fieriben a Zogu-diktatúra ellen (júl. 14).
1939	Olaszország megszállja Albániát (ápr. 7). Albánia és Olaszország „perszonáluniója". III. Viktor Emánuel olasz király Albánia királya lesz (ápr. 12).
1941	A KP megalakulása (nov. 8).
1942	A pezai konferencia (szept. 16). A szovjet kormány nyilatkozata „Albánia függetlenségéről" (dec. 18).
1943	A labinoti konferencia (júl. 10). Német csapatok szállják meg Albániát (szept. 10).
1944	A permeti kongresszus (máj. 24). A Nemzeti Felszabadító Hadsereg általános támadásba lendül (jún.). A berati konferencia (okt. 20). Albánia felszabadul a fasiszta megszállás alól (nov. 29).
1945	Törvény a földreformról (aug. 29). Az Albán Szakszervezetek első kongresszusa (okt. 28). A Szovjetunió elismeri az albán kormányt (nov. 10). Az alkotmányozó gyűlés választásai (dec. 2).
1946	Az Albán Népköztársaság kikiáltása (jan. 11). Elfogadják az új alkotmányt (márc. 14). Pénzügyi reform (júl. 15).
1947	Megépül az első albán vasútvonal (Durrës–Peqini) (nov. 7). A Népi Gyűlés ratifikálja az Olaszországgal kötött békeszerződést (okt. 9).

1948 A Kommunista Párt I. kongresszusa (nov. 8–22). A párt felveszi az Albán Munkapárt nevet (AMP).
1949 Albánia felvétele a KGST-be (febr. 21). Kereskedelmi szerződés a Szovjetunióval (ápr. 10).
1952 Az Albán Munkapárt II. kongresszusa (márc. 31–ápr. 6).
1953 A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele Jugoszláviával (dec. 21).
1954 A kormány átalakítása: M. Shehu lesz a miniszterelnök.
1955 A Népi Gyűlés elnöksége rendeletet hoz a Németország és Albánia közötti hadiállapot megszüntetéséről (márc. 14). Albánia belép a Varsói Szerződésbe (máj. 14). Albánia felvétele az ENSZ-be (dec. 15).
1956 Az Albán Munkapárt III. kongresszusa (máj. 25–jún. 9).
1957 A Népi Gyűlés elnökségének rendelete a tiranai állami egyetem alapításáról (jún. 1).
1959 Szovjet párt- és kormányküldöttség Albániában (máj. 24–jún. 4).
1961 Az Albán Munkapárt IV. kongresszusa (febr. 13–20).
1962 Kereskedelmi egyezmény Albánia és a Kínai Népköztársaság között.
1963 A Népi Gyűlés törvényt fogad el az oktatási rendszer újjászervezéséről.

Ali pasa: 1741–1822; 1788-tól Janina pasája, 1803-tól Törökország ruméliai helytartója, 1807-ben Albánia, Epirusz, Thesszália stb. tirannosza. 1819-ben függetlenné nyilvánította magát a Portától. 1820–22-ben a törökök ostrom alá vették Janina várában, amelynek feladása után meggyilkolták. Lázadása a görög felkelés előjátéka volt.

Hodzsa (Hoxha), Enver: munkásmozgalmi vezető; szül. 1908-ban. A KP egyik alapítója; 1941–54: a KP, illetőleg az AMP főtitkára, 1954-től az AMP KB első titkára.

Kelmendi, Ali: munkásmozgalmi vezető; 1900–39; az albán kommunista mozgalom előharcosa, a fiatal albán munkásosztály vezetője. Fontos szerepe volt az 1924-es polgári demokratikus forradalomban. 1925-ben emigrált, 1932-ben a Komintern küldötteként tért vissza a Szovjetunióból. Létrehozta a korçai kommunista csoportot, és nagy része volt a kommunista csoportok eszmei-elméleti színvonalának emelésében. 1936-ban visszatért a Szovjetunióba.

Lleshi, Haxhi: államférfi, szül. 1913-ban; 1941–43: a dibrai ellenállási mozgalom vezetője. 1944–46: belügyminiszter, 1949: vezérőrnagy, 1953 óta a Népi Gyűlés elnökségének elnöke.

Myftiu, Manush: államférfi, szül. 1919-ben; 1947–49: a Népi Gyűlés elnöke. 1949: külügyminiszter-helyettes, 1949–51: az Állami Ellenőrző Bizottság elnöke. 1951: igazságügyminiszter, 1951–52: miniszterelnök-helyettes, 1952–54: az AMP titkárságának titkára, 1954–65: miniszterelnök-helyettes.

Noli, Fan Stylian: politikus, görögkeleti püspök; 1882–1965; 1920–24: a liberális ellenzék vezetője. 1924-ben a polgári demokratikus forradalmat vezette, ideiglenes demokratikus kormányt alakított, szociális programot dolgozott ki, és diplomáciai kapcsolatba lépett a Szovjetunióval. 1924-ben a reakciós Zogu-klikk megbuktatta, 1932-től püspök Bostonban (USA).

Prizreni Liga: az első albán nemzeti szervezet, amelyet 1878-ban alapítottak Albánia egységének megőrzésére, valamint az oszmán uralom alatti önigazgatás megvalósítására. A Ligát akkor alapították, amikor az 1877–78-as orosz–török háború után a berlini kongresszus (1878) határozata értelmében albán területeket akartak elszakítani. A Liga aktív harcot folytatott Albánia felszabadulásáért. 1881-ben feloszlatták.

Rustemi, Avni: politikus; 1895–1924; az 1922-ben alapított „Bashkimi" (Egyesülés) nevű haladó társaság egyik legaktívabb vezetője és szervezője. 1924 áprilisában Zogu ügynökei meggyilkolták. Temetése (Vlora, 1924. máj. 1.) hatalmas tüntetésbe csapott át. A gyilkosság miatti felháborodás meggyorsította az 1924-es polgári demokratikus forradalom kitörését.

Shehu, Mehmet: államférfi; szül. 1913-ban; 1936–39: Spanyolországban, a nemzetközi brigádok soraiban harcolt. 1939–42: Franciaországba internálták. 1943: az első partizánhadosztály parancsnoka Albániában. 1946: az albán hadsereg vezérkari főnöke. 1949: altábornagy, 1954 óta a minisztertanács elnöke.

Szkanderbég, eredeti neve Gjergj Kastrioti: nemzeti hős; kb. 1405–68. Az 1443–68 közötti törökellenes szabadságharc vezére. Az albán fejedelmeket ligába tömörítette, élükre állt, ő vezette a honvédő csapatokat is. Partizánharcmodort alkalmazott. Az albánok több mint húsz török támadást vertek vissza. Kruja, a legfontosabb erőd három súlyos ostroma, II. Murad és II. Mehmed vezetésével, a török kudarcával végződött.

Tiranai szerződések: 1926. nov. 27-én és 1927. nov. 22-én Albánia és a fasiszta Olaszország között aláírt szerződések. Az első, öt évre kötött „barátsági és biztonsági" szerződés lehetővé tette Olaszország számára, hogy beavatkozzék Albánia belügyeibe. A második, a védelmi szövetségről szóló húszéves szerződés Albániát gyakorlatilag kiszolgáltatta Olaszországnak. Dr. E. Lewin

Algéria

Algéria, Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság (arabul: Al-Dzsumhúríjat al-Dzsazáíríjat ad-Dímúkrátíjat as-Sa'abíja, franciául: République Algérienne Démocratique et Populaire); független állam Északnyugat-Afrikában; területe: 2 381 741 km²; lakossága (1970): 13,5 millió. Fővárosa: Algír; közigazgatási beosztása: 15 tartomány; hivatalos nyelve az arab és a francia.

Őstörténet és ókor

Algériában a legrégibb emberi település nyomai az i. e. 400 000–300 000 körüli időszakból (alsó paleolitikum) származnak. Az Orán közelében talált barlangrajzok (8000 körül; ún. kapszikultúra) a felső paleolitikum idején keletkeztek. Algériában a neolitikum, az újkőkor („késő-kapszi") az i. e. IV–II. évezredig tartott.

A 12. századtól a föníciaiak kereskedelmi telepeket hoztak létre az északi partvidéken és kapcsolatba léptek a numídiai berber törzsekkel. Karthágót (Kart-Hadas – újváros) 800 körül alapították. A föníciai (pun) település a Földközi-tenger nyugati medencéjének ura, az i. e. 3. században pedig Róma versenytársa lett. Uralmát a Mediterráneum partvidékén kiterjesztve líbiai és numida törzseket is uralma alá vont. A 3. században két numídiai királyság jött létre: a masesiliusok és a massiliusok birodalma. Massinissa, a massiliusok királya, aki a második pun háború (i. e. 218–201) kezdetén szövetségre lépett Rómával, 203-ban leigázta a Syphax vezette, Karthágóval szövetkező masesiliusokat és létrehozta a numídiai birodalmat. A 3. és a 2. században Numídiában jelentős városok jöttek létre (Cirta, Siga, Iol, Saldae). Magas fokú volt a mezőgazdaság színvonala, élénk a kereskedelem. Pun–berber civilizáció alakult ki. Miután a rómaiak legyőzték Jugurtha numídiai királyt (105), aki heves ellenállást tanúsított a hódítókkal szemben, Numídiát felosztották. Keleti részét (Numídia) i. e. 46-ban, nyugati részét (Mauretania Caesariensis) 42-ben római provinciává tették. A rómaiak számos várost alapítottak (Setif, Icosium, Timgad). A latifundiumokat rabszolgákkal műveltették. A római kolonizáció a földdel való rablógazdálkodást eredményezte és gazdasági hanyatlás lett a következménye. A kegyetlen kizsákmányolásnak és elnyomásnak alávetett berber tömegek ellenálltak a romanizációnak, és több felkelést indítottak az elnyomók ellen (17–24; Tacfarinas felkelése).

A 2. századtól elterjedt a kereszténység. A 4. században kialakult a donatizmus (Donatus, karthágói püspökről kapta nevét), egy szakadár mozgalom, amelynek a hivatalos egyházzal szembeni ellenállása kezdetben csupán teológiai jellegű volt. A donatizmus azonban a circumcellio-mozgalommal (a rabszolgáknak a római nagybirtokosok elleni harcával) való érintkezése révén társadalmi tartalomra tett szert. Az „igaz hit védelmének" jelszavával a rabszolgák, colonusok és kisparasztok harca nyilvánult meg a rabszolgatartók, a hivatalnokok és a papság ellen. Ugyanakkor kifejezésre jutottak ebben a harcban az afrikai városok gazdagabb rétegeinek szeparatista kísérletei is.

A donatizmus feletti győzelemhez nagymértékben hozzájárult a berber származású Szent Ágoston egyházatya, hippói püspök (395–430) működése is, akinek igen nagy része volt a keresztény állam és társadalomtan megalapításában. A vandálok uralma (429–534) után Észak-Algéria a 7. század végéig a Bizánci (Keletrómai) Birodalom része lett.

Az arab hódítástól a francia gyarmatosításig

Az arab hódítás. A 8. század elején Algériát meghódították az arabok és a damaszkuszi Omajjád kalifátushoz csatolták. A berberek egy része ellenállt a hódításnak, többségük azonban fokozatosan áttért a mohamedán hitre, és számos törzs átvette az arab nyelvet és kultúrát is. A parasztok, az állattenyésztők és a városi szegénység harcot vívott az arab kormányzókkal. Az adóterhek elleni harc a kháridzsiták előázsiai eredetű eretnekmozgalmában jutott kifejezésre. Ez a szekta egy fegyveres felkelés során (740–742) legyőzte az Omajjádokat, és több államot hozott létre Észak-Afrikában.

A berber és az arab dinasztiák. A kháridzsiták legjelentősebb állama a taherti királyság (761–909) volt, amely a Rosztemidák idején (776-tó Közép-Maghreb jelentős gazdasági és politikai hatalmává vált. Ez a fejedelemség a kháridzsizmus szellemi központja és a Szudánnal folytatott arany- és rabszolga-kereskedelem végállomása volt. 909-ben a birodalmat a Tuniszban alapított Fátimida-dinasztia hódította meg. Amikor ez az uralkodóház Egyiptomba helyezte át uralmi középpontját, 974-ben a Maghreb feletti hatalmat a berber Zíridákra ruházta. A Hammádidák, a Zíridák oldalági leszármazottai, 1014-ben önállósultak és uralmukat csaknem az egész mai Algériára kiterjesztették. A 11. századi Maghreb területén a Hammádidáké volt a gazdasági és po-

litikai hegemónia (1152-ig). Msila, Biskra, Setif, Constantine és Bougie jelentős kereskedelmi és kézművesközpontta fejlődött.

1082-ben Algéria az Almoravidák birodalmának része lett. 1152 és 1235 között az ország a marokkói Almohádok dinasztiájának (1147–1269) uralma alá került. 1235-ben az ország nyugati részén az Abdelvádidák létrehozták a tlemceni királyságot, amely 1554-ig állt fenn. A marokkói Marínidákkal (1269–1420), valamint a tuniszi Háfizidákkal kirobbant konfliktusok (utóbbiak a 13. században leigázták Kelet-Algéria egyes részeit) következtében a tlemceni királyság uralma alatti terület a 13. század végétől leszűkült. Algériában megkezdődött a feudális széttagoltság időszaka.

A 14. században a Szudánból idáig vezető aranykereskedelmi útvonalak forgalma Egyiptom felé fordult, a távolsági kereskedelem hanyatlásával párhuzamosan a központi hatalom is meggyengült. Algéria lemondott a szudáni kereskedelemben betöltött fontos szerepéről. Így, továbbá a földközi-tengeri kereskedelemnek a kalózok általi megbénításával Közép-Maghreb többé nem játszhatta a Szudán, a Kelet és Európa fókuszának szerepét.

A 15. században befejeződött Algéria iszlamizálása. Ettől fogva a szunnita irányzat uralkodott a malekita szertartás szerint. A berber hegyilakók (Kabília, Aurès, Ouarsenis) megtartották nyelvüket, Algéria lakosságának zöme azonban átvette az arab nyelvet. A 15–17. században Spanyolországból elűzött mórok és zsidók telepedtek le a városokban. A spanyolok kihasználták a Közép-Maghreb politikai gyengeségét és a 16. század elején számos part menti várost hódítottak meg (1505: Mersz el-Kebir, 1508: Ténès és Orán, 1510: Bougie és az algiri Peñón), ahonnan támadásokat indítottak az ország belseje ellen. 1510-ben Tlemcen spanyol fennhatóság alá került.

Algéria török fennhatóság alatt. Arudzs török kalóz, akit Algír lakói segítségül hívtak a spanyol hódítók ellen, 1516-ban katonai despotizmust vezetett be. Halála (1518) után fivére, Khaireddin Barbarossa a spanyolokkal és az ország belső vidékeinek szakadár törzseivel szemben megszerezte az Algéria feletti hatalmat. A belső zavarok leküzdése végett Barbarossa 1519-ben elismerte I. Szelim török szultán fennhatóságát, aki beglerbéggé nevezte ki és katonai segítségként janicsárokat küldött neki. A beglerbégek (1587-ig) visszaverték a spanyol hódítási törekvéseket (1541: V. Károly veresége Algír előtt), a legtöbb algériai város felszabadult (Orán véglegesen 1791-ben), visszaverték a marokkói szultánok támadásait, elfoglalták Tlemcent, a spanyol hűbéres birodalmat (1554), és meghódították a tuniszi Hafizida királyságot is (1574).

Algéria uralkodó felső rétege a janicsár tisztikar volt (odzsak); tagjai a kalózkapitányokkal (raisz) versengtek. A part menti városok a 16. századtól erős kalózflottát tartottak fenn, amely zavarokat okozott a földközi-tengeri kereskedelemben. 1578 és 1659 között a szultán által kinevezett török pasák uralkodtak, akiknek egyre súlyosabb problémákat okoztak a janicsárok és a raiszok. 1659-ben a janicsárok megvonták a pasák utolsó jogait is és (1671-ig) agáikat (főkapitányok) juttatták hatalomra. 1671-től 1830-ig a katonák által választott bégek uralkodtak. Uralmuk a római pretoriánus rendszer jellegét öltötte. Ezt a hatalmi rendszert a tisztikarnak a közigazgatásban játszott döntő szerepe, a központi hatalomnak a tartományokban független uralkodóként kormányzó bégekkel szembeni gyengesége és az egyes országrészek laza kormányzása jellemezte.

Az algíri állam, bár 1711-től forma szerint az Oszmán Birodalomhoz tartozott (1830-ig), valójában független maradt. Önállóan kötött szerződéseket, és élénk kereskedelmet folytatott Európával.

A katonai arisztokrácia rablógazdálkodása, amely a 18. században a tengeri kalózkodás hanyatlásakor még fokozódott is, korlátozta a belső piacot és a termelőerők pangását eredményezte. Az európai hatalmak beavatkozása és a belső viszályok a 18–19. század fordulóján megrendítették az algíri állam katonai hatalmát, és megkönnyítették a francia hódítást.

A francia gyarmati uralom

Gyarmati hódítás és ellenállási harc a 19. században. 1830-ban, Algír elfoglalásával megkezdődött a gyarmati hódítás. A gyarmatosítás az algériai nép elkeseredett ellenállásába ütközött és csak a századfordulón zárult le véglegesen. Szakaszai: *a)* 1830–32: Algír, Orán és Bône elfoglalása; *b)* 1832–47/48: a gyarmatosítók harca az Abd el-Kader vezette nemzeti felkelés ellen, 1837: Constantine elfoglalása, 1847: győzelem Abd el-Kader felett, 1848: a constantine-i bég ellenállásának megtörése. Ezzel a franciák a kabíliai tömbön kívül egész Észak-Algériát meghódították; *c)* 1848–82: a fennmaradó észak-algériai területek meghódítása; 1855–57: Kabília meghódítása, 1859, 1864, 1871, 1881: az algériai nép felkelései a franca gyarmati uralom, a gyarmati rablógazdálkodás és elnyomás, a megszállók kegyetlenkedései ellen; *d)* 1882–1902: a szaharai bázisok rendszeres meghódítása (1899: In Salah, 1901: Tuat, Figuig, 1902: Taghit). Az algériai nép 19. századi ellenállásának kiemelkedő

eseménye az Abd el-Kader emír vezette felkelés (1832–47) volt. A felkelés vezetője a megszállók és feudális arab cinkosaik elleni harcban Nyugat-Algéria nagy területein felszámolta a feudális széttagoltságot és központosított államot teremtett Mascara városa körül. Uralmát 1837-ben a gyarmatosítók kénytelenek voltak elismerni. Abd el-Kader városokat alapított (Boghar, Taza, Tagdemt stb.), itt állami manufaktúrákat szervezett. Fellendült a mezőgazdasági termelés és a kereskedelem. Ütőképes hadsereget és erődrendszereket hozott létre. 1843–44-ben a gyarmatosítók csapatait szűk területre szorították vissza. 1845-ben a marokkói szultánt arra kényszerítették, hogy az országába menekült Abd el-Kadert kiutasítsa. A partizánharc szakasza után 1847 decemberében Abd el-Kader a francia túlerő és számos feudális úr árulása következtében vereséget szenvedett.

Algéria, a francia imperializmus gyarmata. 1834. júl 22-én Algériát francia birtokká nyilvánították és főkormányzót neveztek ki az élére. 1848-ban Észak-Algériát három „département"-ra, vagyis megyére osztották. A gyarmatosítók elkobozták az állami földtulajdont, az iszlám közösségek tulajdonát, és számos törzset elűztek termékeny földjeiről. A második császárság idején fokozódott a földrablás, egyre nagyobb földterületek összpontosultak a gyarmatosító nagybirtokosság kezében. Az agrártársaságok (1853: Compagnie Genevoise, 1865: Société Générale Algérienne stb.), amelyek több mint 10 000 hektár terület felett rendelkeztek, valamint a nagytelepesek (colons) rétege 1870-től hozzálátott a kisbirtok felszámolásához. Exportkultúrák (szőlő, gyümölcs, főzelék) ültetésével 1958-ig 500 000 hektárnyi legtermékenyebb, létfontosságú kultúrnövényeket termelő földet vettek el az algériai lakosságtól. A kapitalista gyarmatosítás révén bomlani kezdtek a patriarchális viszonyok. Az 1863. ápr. 22-én kibocsátott ún. Sénatus consulte révén 1863 és 1873 között 700, az arab nemzetségek közös tulajdonában levő földterületből mintegy 400-at felosztottak az ún. nagycsaládok között. Erős differenciálódás kezdődött, az egy családra jutó földterület 1 és 180 hektár között ingadozott. Csupán az 1873-as törvénnyel sikerült megtörni az algériaiak ellenállását a föld további magántulajdonba vételével szemben. Az arabok földrablással korlátozott tulajdona, valamint a magas adóterhek a parasztokat földjeik eladására kényszerítették. A földrablás a falusi lakosság proletarizálódását idézte elő. Az algériai tulajdonban levő gazdaságok 70%-ának tíz hektárnál kisebb földterülete volt. 1954-ben 563 900 földmunkást számoltak össze, s ezek közül csak 100–150 000-et foglalkoztattak rendszeresen. Ezzel szemben 6400 francia telepes kezén volt mintegy 2 400 000 hektár (az európa tulajdonban levő földek 87%-a).

Algéria a francia uralom idején elmaradott agrárország maradt. A mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való részesedése 40%, az iparé 28% volt. A nyersanyagtermelés, amely a második világháború után némiképp fellendült, a gyengén fejlett ipar, a bankok és a külkereskedelem a francia finánctőke és a magántőkével kapcsolatban álló telepesek ellenőrzése alatt állt. Az ipari tömegcikkek behozatala tönkretette a belföldi kézműipart. 1870 és 1946 között a mohamedán személyi jogállás feladásával csupán csekély kisebbség szerezte meg a francia polgárjogokat.

Az algériai statutum 1947-ben az algériaiaknak csak jelentéktelen parlamenti jogokat biztosított, és az volt a szerepe, hogy feltartóztassa a második világháború után megerősödött függetlenségi törekvéseket. Az 1958-as ún. kerettörvény (Loi-cadre), amely ismét szabályozta Algéria közigazgatási felépítését és a központi algériai intézmények helyére területi képviseleteket kívánt állítani, arra irányult, hogy megvédje a telepesek előjogait és megbénítsa a felszabadító mozgalmat. A gyarmatosítók visszaszorították az arab nyelvet és kultúrát, céljuk a nemzeti hagyományok, egyúttal természetesen a nemzeti törekvések elnyomása volt.

A nemzeti mozgalom 1917 és 1945 között. Miután az oroszországi polgári demokratikus forradalom (1905–07), valamint az ifjútörök forradalom hatására már 1908-ban létrejöttek az „ifjú algériaiak" nemzeti csoportjai, a húszas-harmincas években a következő nemzeti polgári szervezetek alakultak meg. 1926-ban: az Észak-Afrika Csillaga, amely 1933-tól követelte a függetlenséget és 1937-ben Masszáli Hadzs vezetésével Algériai Néppárttá alakult át; 1927: Muzulmán Kiválasztottak Egyesülése Ben Dzsallúl és Ferhát Abbász vezetésével, amely demokratikus jogokért és szociális törvényekért harcolt és közel állt a Francia Szocialista Párthoz (SFIO); 1931: az Ulemák Egyesülése Ben Bádi vezetésével az algériai nemzet különállását hirdette, és jelentős mértékben hozzájárult az algériai nemzeti tudat kialakításához és megerősítéséhez.

Miután 1937-ben kudarcot vallott a Blum–Violette-terv, Ben Dzsallúl 1938-ban létrehozta a Francia-Muzulmán Algériai Gyűlés Mozgalmát, Ferhát Abbász pedig az Emberi és Polgári Jogok Kivívásának Algériai Népi Unióját. Az algériaiak és a franciák jogegyenlőséget és egységes választási rendszert követeltek.

A fiatal algériai munkásosztály a harmincas években széles körű sztrájkakciókat indított szociális követeléseiért és felsorakozott a nemzeti mozgalom mellett. Élére a Francia Kommunista

Párt 1920-ban alapított algériai szekciója állt, amely 1936-ban Algériai Kommunista Párttá alakult. A második világháború elején minden nemzeti pártot betiltottak. 1942 novemberében szövetséges csapatok szálltak partra Észak-Afrikában. 1943. febr. 10-én a nemzeti burzsoázia Ferhát Abbász körül csoportosult képviselői kibocsátották az Algériai nép manifesztumát, amely belső autonómiát és demokratikus viszonyokat követelt Algéria számára. 1943. jún. 3-án de Gaulle tábornok Algírban hozta létre a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottságot. A néptömegeket nem elégítették ki a bizottság által kibocsátott reformtervek. A fasizmus elleni harcban mintegy 300 000 algériai vett részt.

1944-től a nemzeti pártok és szakszervezetek bizonyos cselekvési szabadságra tettek szert. 1945 márciusában létrejött a Manifesztum és a Szabadság Barátainak Szervezete, amely nemsokára félmillió tagot tömörített. Amikor a szervezet a fasizmus feletti győzelem után követeléseinek megvalósítását szorgalmazta, véresen leverték. 1945 májusában 45 000 algériai esett áldozatául Constantine körzetében a gyarmati katonaság és a telepes-különítmények mészárlásának.

A felszabadító mozgalom fellendülése a második világháború után

A nemzeti felszabadító forradalom. 1946 márciusában Ferhát Abbász megalakította az Algériai Manifesztum Demokratikus Unióját (Union Démocratique du Manifeste Algérien, UDMA). A régi Néppártból 1946 novemberében létrejött a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért (Le Mouvement pour de Triomphe des Libertés Démocratiques, MTLD). A KP kilépett az illegalitásból és 1946 júliusában egységfrontot javasolt a gyarmati uralom felszámolásáért folytatott harcban. A KP támogatta az autonómia követelését és a munkásosztály számos akcióját vezette. 1951-ben a KP kezdeményezésére jött létre A Szabadság Védelmének és Megőrzésének Algériai Frontja (KP, MTLD, UDMA és az Ulemák), a front azonban 1952-ben belső nézeteltérések miatt felbomlott.

A nemzeti követelések semmibevétele és a felszabadító mozgalom terrorisztikus elnyomása sok nemzeti érzésű algériai fiatalban megérlelte a meggyőződést, hogy a szabadságot csak fegyveres harccal lehet kivívni. 1947-ben az MTLD-n belül titkos harci szervezet jött létre, az „Organisation Spéciale" (különleges szervezet). A nemzetközi erőviszonyok megváltozása, főként a kínai népi felszabadító hadsereg 1949-es győzelme, az 1952-es egyiptomi forradalom, majd a francia expedíciós hadsereg vietnami veresége Dien-Bien-Phunál (1954. máj. 7.) kiélezte a nemzeti pártok nézetkülönbségeit. Az MTLD 1953-ban kettészakadt. 1954 márciusában a Nemzeti Felszabadítási Front magvaként megalakult az Egység és Akció Forradalmi Bizottsága (Comité Révolutionnaire d'Unité et d'Action, CRUA), amely előkészítette az 1954. nov. 1-i felkelést. A mozgalom politikai vezetésére létrejött a Nemzeti Felszabadítási Front (Front de Libération Nationale, FLN), amelyhez az önként feloszló nacionalista pártok csatlakoztak. A partizánkötelékek Nemzeti Felszabadító Hadsereggé (Armée de Libération Nationale, ALN) egyesültek. Az 1955 szeptemberében betiltott KP határozottan támogatta a népi felszabadító háborút, és kiemelkedő részt vállalt a nép szilárd, demokratikus egységfrontba tömörítésében. A munkásosztály – a szegényparasztsággal szövetségben – döntő hajtóereje volt az antiimperialista felszabadító forradalomnak. A francia imperialisták 800 000 főnyi hadserege és rendőrsége, az aktív NATO-segítség és a legbrutálisabb módszerek ellenére sem sikerült elfojtani az algériai nép felkelését. Az FLN az egész országban illegális algériai közigazgatást hozott létre a francia gyarmati közigazgatás mellett; Algériát hat katonai körzetre (vilajetre) osztotta. Döntő sikert jelentett az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának (GPRA) létrehozása Ferhát Abbász vezetésével, 1958. szept. 19-én. A kormányt számos állam hivatalosan, más országok de facto elismerték. A kolonialista ultrák az algériai kérdés békés rendezésére irányuló valamennyi javaslatot dühödten elutasították. 1958. máj. 13-án Algériában fasiszta jellegű puccsot hajtottak végre. De Gaulle tábornok erőfeszítései a felszabadító mozgalom leverésére, kudarcot vallottak. Miután a tábornok 1959. szept. 16-án kénytelen volt elismerni Algéria önrendelkezési jogát, 1960. jan. 24-én az ultrák lázadást szerveztek, amely jan. 31-én összeomlott. De Gaulle az algériai kudarc következtében, a francia és a világközvélemény nyomására 1960 júniusában a GPRA képviselőivel Melunben tárgyalásokat kezdett, amelyek azonban a francia kormány merev magatartásán meghiúsultak. 1960 végén döntő szakaszába lépett az algériai felszabadító harc (az ENSZ-közgyűlés algériai határozata 1960. dec. 19-én, az algériai dolgozók tömegsztrájkja, 1960. dec.). A francia dolgozók zöme a KP vezetésével mind nyomatékosabban követelte a gyarmati háború befejezését. A szocialista államok, az afrikai és arab testvérnépek szolidaritást vállaltak az algériai néppel. De Gaulle a renegát Maszáli Hadzs vezette Mouvement National Algérien (MNA, Algériai Nemzeti Mozgalom) segítségével ún. „harmadik erőt" próbált létrehozni, ez azonban

kudarcot vallott. Challe, Jouhaud, Zeller és Salan francia tábornokok, akiket aggasztott a felszabadító mozgalom növekvő ereje, ráadásul a küszöbönálló éviani tárgyalásokat is ellenezték, 1961. ápr. 22-én újabb puccsot kíséreltek meg, amelyet azonban 12 millió francia dolgozó hatalmas általános sztrájkja gyorsan meghiúsított (ápr. 26).

Az éviani (1961. máj. 20–jún. 13) és a lugrini (1961. júl. 20–28) tárgyalások meghiúsultak, mivel a francia kormány nem volt hajlandó Algéria részeként elismerni az ország déli, szaharai területeit. 1961. aug. 17-én újjáalakították az Ideiglenes Kormányt (miniszterelnök: Ben Khedda). Az OAS barbár terrorja ellenére az algériai és a francia nép fokozta harci akcióit (1961. nov.: a bebörtönzött algériai hazafiak 19 napos éhségsztrájkja, 1961. okt. 17: algériai szolidaritási tüntetés Párizsban, 1962. febr. 9: kétmillió fővárosi dolgozó sztrájkja). Az újabb éviani tárgyalások (1962. febr.–márc.) algériai–francia egyezmény aláírásával végződtek; 1962. márc. 19-én életbe lépett a fegyverszünet. Az OAS az algériai lakosság terrorizálásával próbálta megakadályozni az egyezmény életbelépését. Az FLN, a tömegszervezetek (pl. UGTA-szakszervezeti szövetség) és a KP legálissá vált. 1962. márc. 30-án az algériaiakból és franciákból álló „Ideiglenes Végrehajtó Bizottság" (elnöke: Abderraman Farès) megkezdte munkáját. 1962. jún. 17-én az FLN és az OAS megállapodást kötött, amelynek értelmében az OAS megígérte, beszünteti terrorista tevékenységét. 1962. júl. 1-én az éviani egyezmény szerint végrehajtott népszavazáson az algériai választók 99,6%-a az ország függetlenségére és szuverenitására szavazott. 1962. júl. 3-án deklarálták Algéria függetlenségét.

Algéria a függetlenség kivívása után

A gyarmatosítás és az OAS bűnös akciói nyomán gazdasági káosz maradt hátra. Az európai közigazgatási alkalmazottak, tanítók, szakmunkások, szakemberek elhagyták az országot; az európai vállalkozók bezárták gyáraikat, leszereltették gépeiket és berendezéseiket. Tömegessé vált a munkanélküliség (kétmillió fő). A neokolonialista erők szabotázsa azonban nem érte el célját. 1962 júniusában az Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa tripoli ülésén elfogadta az FLN új programját, amely a nem kapitalista fejlődési utat tűzte ki célul. Július elején az FLN vezetésében éles politikai nézeteltérések mutatkoztak. 1962. júl. 22-én ben Bella vezetésével létrejött az FLN Politikai Bizottsága. Miután a teljhatalmat az Ideiglenes Kormányról a Politikai Bizottságra ruházták át (1962. aug. 7.), időlegesen lezárult a válság szakasza. Az újabb válsághelyzet akkor alakult ki, amikor a IV., katonai körzet vezetősége fellázadt a Politikai Bizottság ellen. Az algériai dolgozóknak az UGTA által szervezett tömegakciói megakadályozták a testvérháborút, és kiharcolták a konfliktus békés rendezését. 1962. szept. 20-án nemzetgyűlési választásokat tartottak; a választásra jogosultak 99%-a az FLN egységlistájára szavazott. 1962. szept. 25-én összeült a nemzetgyűlés. A parlament elnökévé választott Ferhát Abbász kikiáltotta az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaságot (miniszterelnök: Ahmed ben Bella). Algéria 1962 októberében az ENSZ tagja lett. 1963 márciusában egy szaharai francia atomkísérlet széles körű tiltakozást váltott ki; a tömegek az éviani szerződések felülvizsgálatát követelték. Az algériai kormány által kibocsátott márciusi dekrétumok a telepesek elnéptelenedett és műveletlenül hagyott 1 500 000 hektárnyi földterületét, valamint a francia tulajdonosok bezárt iparvállalatait (mintegy 500 üzemet) „biens vacants"-tá, tehát elhagyott javakká nyilvánította. Ezeket az algériai kormány vette gondozásába, egyúttal a dolgozók önigazgatási szerveinek rendelkezésére bocsátotta. Az algériai forradalom ezzel új szakaszába lépett. 1963. okt. 1-én a francia gyarmatosítók minden földbirtokát államosították. Ezekkel az intézkedésekkel, amelyek hatalmas forradalmi tömegkezdeményezést váltottak ki, a független Algéria megtette az első lépéseket a nem kapitalista fejlődés útján.

1963. máj. 2-án a francia kormány kénytelen volt beleegyezni az éviani egyezmény katonai pontjainak első revíziójába. A ben Bella-kormány által meghirdetett nem kapitalista fejlődési úttal szembefordultak az FLN burzsoá vezetői (1963. aug. 21: Budiaf letartóztatása, aug. 14: Ferhát Abbász lemondási nyilatkozata, szept. 7: Belkászem Krím megfosztása nemzetgyűlési tagságától, szept. 18.: a kormány átalakítása). 1963. szept. 30-án Ait Ahmed vezetésével ellenforradalmi elemek kormányellenes lázadásra uszítottak Kabíliában. 1964 júniusában Saabani ezredes lázadt fel. Az ellenforradalmi csoportok támadásokat intéztek FLN-funkcionáriusok ellen és szabotázsakciókat szerveztek. 1964. júl. 13-án az ellenforradalom leküzdésére az FLN Politikai Bizottsága elhatározta a népi milícia felállítását.

Algéria már a függetlenség kivívása utáni első években számottevő sikereket ért el a nem kapitalista fejlődés útján és a nemzeti-demokratikus állam létrehozásában. Az FLN első kongresszusán (Algír, 1964. okt. 16–21) elfogadott program (Algíri Charta) a szocialista rend felépítését tűzte ki célul, és felvázolta a nemzeti-demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet útját.

Egyidejűleg az ország függetlensége is megszilárdult. 1964. jún. 15-én a reguláris francia hadsereg utolsó egységei is elhagyták támaszpontjaikat. Algéria népe sikerrel korlátozta a külföldi monopoltőke pozícióit, az iparban és a mezőgazdaságban létrejött a szocialista szektor (a külföldi vállalatok államosítása, külön algériai olajvezeték építése Haszi-Meszaud és Arzev között, az arzevi földgázfeldolgozó üzem felépítése és üzembe helyezése – 1964. szept. 27. –, a francia tulajdonosok által cserbenhagyott ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi vállalatokat újra üzembe helyezték, sikerek az üzemi önigazgatási rendszer kiépítésében). Algéria szoros baráti és együttműködési kapcsolatokat alakított ki a szocialista tábor országaival, valamint az afrikai és ázsiai antiimperialista nemzeti államokkal. A szocialista országok, különösen a Szovjetunió, számottevő támogatást nyújtanak Algéria problémáinak megoldásához. Az Algíri Charta megvalósításáért folytatott harcban kiéleződtek az ellentmondások az imperialistabarát, ill. az antiimperialista erők között. 1964-ben és 1965 első felében megerősödtek a munkásosztály, a szegényparasztság, a forradalmi értelmiség, valamint a haladó kispolgárság pozíciói. Az Algériai Szakszervezeti Szövetség II. kongresszusán forradalmi programot fogadtak el (1965 márc.). Az algériai munkásosztály fokozatosan alakul önálló politikai erővé. 1965. jún. 19-én 25 tagú Nemzeti Forradalmi Tanács vette át a hatalmat Húari Búmedien ezredes, első elnökhelyettes és honvédelmi miniszter vezetésével. Ahmed ben Bella államelnököt és Hadzs ben Allát, a nemzetgyűlés elnökét leváltották és őrizetbe helyezték. Az 1965. júl. 10-én újjáalakított kormányban Húari Búmedien vette át a miniszterelnöki posztot. Algéria forradalmi-demokratikus vezető erői céltudatosan haladtak tovább a nem kapitalista fejlődés útján. A kormány számos intézkedést hajtott végre avégett, hogy megszilárdítsa a szuverenitást, kivívja a gazdasági önállóságot, folytassa az ország rendszeres iparosítását, leküzdje a kulturális elmaradottságot és javítsa a dolgozó tömegek életfeltételeit. Ezt a célt szolgálta a Mersz el-Kebir-i francia támaszpont, az utolsó külföldi katonai bázis (1968 jan.) s a bányák állami tulajdonba vétele (1966. máj. 7), a jórészt külföldi kézben levő építőanyag-, vegy-, élelmiszeripari üzemek (1968. máj.–jún.), a kőolaj- és földgáztermékek forgalmazási hálózatának, valamint a biztosítótársaságok és a bankok államosítása (1968). Az állam tervszerűen fejleszti a szénhidrogének feltárásában, kitermelésében és kereskedelmében való részesedését. A nyersanyagipar tervszerű fejlesztésén kívül a kormány céltudatosan építi ki a gép- és a könnyűipart is. A kormány 1967 óta intézkedéseket tesz a külkereskedelem fokozatos államosítására. A mezőgazdaság önigazgatási szektorának erősítése mellett a kormány jelentős eszközöket bocsátott az elmaradott kis- és középparaszti üzemek rendelkezésére. A négyéves terv megvalósításának célja a gazdasági függetlenség konszolidálása, az iparosítás alapjainak megteremtése, a dolgozók szociális és kulturális helyzetének javítása, a szocializmus megvalósítása anyagi bázisainak létrehozása.

A gazdasági intézkedésekkel párhuzamosan a forradalmi demokratikus vezetők igyekeznek kialakítani a nem kapitalista fejlődésnek megfelelő felépítményt. Ezzel összefüggésben alakították át az FLN-t, evégett építik ki a néppel szoros kapcsolatban álló forradalmi-demokratikus államhatalom rendszerét, ezért tesznek erőfeszítéseket a demokratikus közoktatás megteremtésére. Külpolitikai tekintetben Algéria határozott antiimperialista álláspontot képvisel.

Időrendi táblázat

I. e. 46–42	A mai Algéria területe római tartomány lesz.
429–534	A vandálok uralma.
534–7. sz. vége	Algéria a Keletrómai (Bizánci) Birodalom része.
8. sz. eleje	Az arabok meghódítják Algériát.
761–909	A taherti királyság.
935	Algír városának alapítása.
1014–1152	A Hammádidák birodalma.
1082–1152	Algéria az Almoravida-birodalom része.
1152–1235	Algéria az Almohádok birodalmának része.
1235–1554	Az Abdelvádidák uralma Tlemcen királyságban (Ziganida-birodalom).
14–15. sz.	Algéria feudális széttagoltsága.
16. sz. eleje	A spanyolok meghódítják Algéria parti városait.
1519–1711	Algéria török fennhatóság alatt (formailag 1830-ig).
1830	A francia gyarmati hódítás kezdete.
1832–47	Abd el-Kader harca a francia hódítók ellen.
1871	Antikolonialista felkelés a Mokrani-testvérek vezetésével.

1879 Felkelés Aurèsban.
1881 Uld Szidi sejk törzsének felkelése Bu Amama vezetésével.
1882–1902 A franciák meghódítják a szaharai oázisokat.
1908 Az „ifjú algériaiak" mozgalmának kezdetei.
1919 Kháled emír a párizsi békekonferencián előterjeszti Algéria függetlenségére vonatkozó követeléseit.
1920 A francia KP algériai szekciójának megalakulása.
1926 Az Észak-Afrika Csillaga, az első algériai nacionalista szervezet megalapítása.
1927 A Muzulmán Kiválasztottak Egyesülésének alapítása.
1931 Az Ulemák Egyesülésének megalapítása.
1936 A KP megalakítása (okt.).
1936–37 Tüntetések, sztrájkok és megmozdulások a nemzeti és a szociális követelések érdekében.
1937 Az algériai Néppárt (PPA) megalapítása.
1939 Minden nemzeti párt betiltása.
1942 Angol–amerikai csapatok szállnak partra Algériában (nov. 8).
1943 Ferhát Abbász kibocsátja az „algériai nép kiáltványát" (febr. 10). Algírban megalakul a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság de Gaulle tábornok vezetésével.
1944 „A Manifesztum és a Szabadság Barátai" megalapítása Ferhát Abbász vezetésével.
1945 Tüntetések a gyarmatosítás ellen. Constantine körzetében a gyarmatosítók 45 000 algériait mészárolnak le (máj.).
1946 Az Algériai Manifesztum Demokratikus Uniójának (UDMA) megalakítása (márc.). A Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért (MTLD – nov.).
1951 A Szabadság Védelmének és Megőrzésének Algériai Frontja megalakulása (1952-ben kettészakadt).
1954 A gyarmati rendszer elleni fegyveres felkelés kezdete (nov. 1).
1955 A Nemzeti Felszabadító Hadsereg (ALN) létrehozása (okt. 4).
1956 Az FLN kongresszusa Szummamban. Elfogadják a nemzeti forradalom programját (aug.).
1958 Francia ultrák fasiszta jellegű puccsa Algériában (máj. 13). Az Algériai Köztársaság kikiáltása és Ideiglenes Kormányának (GPRA) megalakítása, Ferhát Abbász miniszterelnök vezetésével (szept. 19).
1960 Az európai ultrák fegyveres felkelése (jan. 24–31). A meluni francia–algériai előzetes tárgyalások meghiúsulnak a francia kormány merev magatartásán (jún.). Az algériai tömegek hatalmas politikai tömegtüntetései Algéria függetlenségéért (dec.). Az ENSZ-közgyűlés algériai határozata (dec. 19).
1961 Fasiszta jellegű puccskísérlet Algériában (ápr. 22–26). Tárgyalások Évianban (máj. 20–jún. 13) és Lugrinben (júl. 20–28). A tárgyalások eredménytelenek, mivel a francia kormány nem hajlandó elismerni a szaharai területet Algéria részeként. Az algériai dolgozók harcos tüntetései (júl. 5). Juszef ben Khedda a GPRA miniszterelnöke (aug. 27).
1962 Francia–algériai béketárgyalások Évianban (febr.–márc.). Életbe lép a fegyverszüneti egyezmény (márc. 19). A nemzeti Forradalmi Tanács tripoli ülése; az antiimperialista, nem kapitalista fejlődési út elfogadása (jún.). Népszavazás: az algériai lakosság 99,6%-a az ország függetlenségére és szuverenitására szavaz (júl. 1). A függetlenségi deklaráció (júl. 3). Ben Bella vezetésével megalakul az FLN Politikai Bizottsága (júl. 22) és átveszi a kormányhatalmat (aug. 7). Nemzetgyűlési választások: a választók 99%-a az FLN egységlistájára szavaz (szept. 20). Az algériai nemzetgyűlés összehívása; Ferhát Abbász, a parlament elnöke kikiáltja az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaságot (szept. 25). Ben Bellát miniszterelnökké nevezik ki (szept. 26). Algéria felvétele az ENSZ-be (okt.).
1963 A gyarmati nagybirtok és az ipari nagyvállalatok államosításának kezdete (márc. vége). Az algériai nép kiharcolja a francia kormánytól az éviani egyezmény katonai pontjainak első módosítását (máj. 2). Népszavazás: a választók 97,5%-a elfogadja az új alkotmányt (szept. 8). Ben Bellát államelnökké választják (szept. 15). Ellenforradalmi elemek lázadása Kabíliában (szept. 30). Marokkói–algériai határkonfliktus (okt.).
1964 Az FLN I. kongresszusa Algírban (ápr. 16–21). Új program (az Algíri Charta) elfo-

gadása. Ben Bellát ismét az FLN főtitkárává választják. A francia hadsereg utolsó egységei is elhagyják Algériát (jún. 15). Nemzetgyűlési választások (szept. 20); az FLN-jelöltek a szavazatok 99,7%-át szerzik meg. A kormány átalakítása (dec. 2).

1965 A Húari Búmedien vezette Nemzeti Forradalmi Tanács átveszi a hatalmat. Ben Bella elnököt leváltják és letartóztatják (jún. 19). A kormány átalakítása; Búmedien miniszterelnök és hadügyminiszter (júl. 10). Algériai–francia egyezmény a szénhidrogén kitermeléséről (júl. 29). Búmedien látogatása a Szovjetunióban (dec. 13–18).

1966 Búmedien elnök nyilvánosságra hozza a nemzetgazdaság fejlesztésének és a nem kapitalista fejlődés továbbvitelének programját (márc. 6–19). Az első, algériaiak által épített olajvezeték felavatása (márc. 19). Tizenegy külföldi tulajdonban levő vas-, cink-, réz- és ólombánya államosítása (máj. 7).

1967 Életbe lép a községi reformtörvény (jan. 18). Az első községi választások (febr. 5). Nemzetközi szeminárium „Szocializmus az arab világban" címmel (máj.). A francia hadsereg kiüríti a reggani (máj. 29) és a béchari (jún. 30) szaharai támaszpontokat. A külföldi pénzforgalmat állami monopóliummá nyilvánítják (nov. 1). A hadsereg egységeinek T. Zbiri ezredes vezette kormányellenes puccsát leverik (dec. 14–15).

1968 Franciaország kiüríti a Mersz el-Kebir-i tengerészeti támaszpontot (jan. 31). Nyilvánosságra hozzák az FLN átalakításának programját (jan. 24). A „Nemzeti Szolgálat" bevezetése (ápr. 15). Számos külföldi társaság államosítása (máj.–júl.).

1969 Podgornij szovjet államfő hivatalos látogatása (márc. 16–ápr. 1).

1970 Algériai–tuniszi barátsági és együttműködési szerződés (jan. 6). Nyilvánosságra hozzák az agrárforradalom chartáját (ápr. 15).

Abd el-Kader: nemzeti hős, 1807–83; 1832-ben Nyugat-Algéria törzsei emírré kiáltják ki. Felszámolta a feudális széttagoltságot, központosított algériai államot hozott létre; az 1832–47-es gyarmatosítás elleni felszabadító harc vezetője.

Algériai Dolgozók Általános Szövetsége (Union Générale des Travailleurs Algériens, UGTA): 1956-ban az FLN kezdeményezésére alapították; 1957–62: betiltva, 1963. júl. 25-én kilépett a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségéből. Az UGTA fontos szerepet játszik az algériai munkásosztálynak, mint a nem kapitalista fejlődési folyamat társadalmi hajtóerejének megszervezésében és mozgósításában.

Algériai Kommunista Párt (Parti Communiste Algérien): 1920–36: a francia KP szekciója, 1936-tól önálló. A felszabadító háborúban az FLN-t támogatta. A függetlenség kivívása után az AKP tevékenységét az egypártrendszer bevezetésével megszüntették (1962. aug.). A párt ennek ellenére aktívan támogatja a forradalmi-demokratikus rendszert. 1964 végén feloszlott; tagjainak nagy része csatlakozott az FLN-hez.

Ben Bella, Ahmed: politikus; szül. 1916-ban; az 1954. nov. 1-i fegyveres algériai felkelés egyik szervezője. 1956–62: bebörtönözve. 1958 szeptemberétől az Ideiglenes Kormány miniszterelnök-helyettese és az FLN Politikai Bizottságának elnöke. 1962. szept. 26-án a nemzetgyűlés miniszterelnökké nevezte ki. 1963. szept. 15-én államelnökké választották; 1965. jún. 19-én a Forradalmi Tanács leváltotta és letartóztatta. Jelenleg háziőrizetben él.

Búmedien, Húari: politikus, szül. 1925-ben; a felszabadítási harc idején az ALN tisztje. 1960-tól az ALN egyesített főparancsnokságának főnöke. 1962 szeptemberétől honvédelmi miniszter. 1963 szeptemberében miniszterelnök-helyettessé, 1964-ben a köztársaság első elnökhelyettesévé nevezték ki. Az 1965. jún. 19-én kikiáltott Forradalmi Tanács elnöke. 1965. júl. 10-e óta miniszterelnök és honvédelmi miniszter.

Éviani Szerződések: a francia–algériai 1962. márc. 18-i fegyverszüneti egyezmény megjelölése, amellyel Franciaország elismerte Algéria függetlenségét és területi integritását. Az egyezmény olyan pontokat is tartalmazott, amelyek a francia imperializmus számára lehetővé tették, hogy biztosítsa gazdasági és katonai érdekeit Algériában.

Mokrani, Muhammad és Búmezrag: algériai kaidok, az algériai parasztok és pásztorok felkelésének vezetői a földrablás és az adóterhek növelése ellen (1871). A felkelést a francia csapatok leverték.

Nemzeti Felszabadítási Front: (Front de Libération Nationale, FLN): 1954-ben alapított tömegszervezet, a nemzeti felszabadító háború vezetője (1954–62). Élén kispolgári nacionalisták, forradalmi értelmiségiek és a nemzeti burzsoázia képviselői álltak. Az FLN a politikai függetlenség kivívása után meghirdette a forradalom folytatását. Az algíri kongresszuson (1964. ápr. 16–21) elfogadott Algíri Charta meghatározta a nemzeti-demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövésének feladatát. A szocializmushoz vezető „átmeneti szakaszban" a kö-

vetkező feladatokat kell megoldani: az embernek ember általi kizsákmányolása megszüntetése, a feudális, kolonialista és neokolonialista viszonyok felszámolása, a külföldi tőke uralmának megszüntetése, földreform, az ország természeti kincseinek államosítása, iparosítás és tervgazdálkodás, a termelési bázis növelése, a demokrácia fejlesztése, különösen az üzemi önigazgatási rendszer révén. A fenti célkitűzések megvalósításának legfőbb eszközét az FLN a forradalmi államhatalomban látja, amelynek bázisa a szegényparasztsággal szövetkezett munkásosztály és a forradalmi értelmiség. Az FLN forradalmi élcsapat-párttá való átalakítását, amelyet 1964-ben hirdettek meg és kezdtek megvalósítani, a Forradalmi Tanács folytatja. Az FLN jelenleg az építés szakaszában levő forradalmi demokratikus pártnak tekinthető.

Nemzeti Felszabadító Hadsereg (Armée de Libération Nationale, ALN): az 1954. szept. 1-én a francia gyarmati uralom ellen felkelő partizánegységekből létrehozott forradalmi néphadsereg, főképpen a szegényparasztság soraiból toborzódott. 1958-ban 100 000 harcosa volt. 1962 december elejétől nemzeti néphadseregnek (Armée Nationale Populaire) nevezik.

Szocialista Élcsapat Párt (Parti de l'Avant-Garde Socialiste, PAGS): az algériai marxista-leninisták pártja. 1965 végén alapították. Jóllehet alapítása óta illegális szervezet, politikai, ideológiai és szervezeti önállóságának megőrzése mellett mégis támogatja a forradalmi-demokratikus rendszer haladó intézkedéseit, konstruktív bírálatot gyakorol bizonyos gyengeségei felett és elősegíti a forradalmi erők egységét.

Dr. H. Nimschowski

Amerikai Egyesült Államok

Egyesült Államok, Amerikai Egyesült Államok, USA (United States of America); szövetségi köztársaság (50 szövetségi állam és egy szövetségi kerület) Észak-Amerikában és a csendes-óceáni Hawaii-szigeteken; területe: 9 363 353 km²; lakossága (1970): 205,5 millió, fővárosa: Washington; hivatalos nyelve az angol.

Gyarmatok és független területek: Amerikai Virgin-szigetek (Virgin Islands of the United States; nyugat-indiai gyarmat; területe: 344 km²; lakossága [1968]: 58 000; székhelye: Charlotte Amalie; hivatalos nyelve az angol); Amerikai Szamoa (American Samoa, csendes-óceáni territórium; területe: 197 km²; lakossága [1968]: 28 000; fővárosa: Pago Pago: hivatalos nyelve az angol és a szamoai); Corn-szigetek (Corn Islands, bérelt terület a Karib-tengerben; területe: 10,8 km²; lakossága [1963]: 1892); Guam (territórium a Csendes-óceánban; területe: 549 km²; lakossága [1969]: 102 000; fővárosa: Agaña; hivatalos nyelve az angol); Guantánamo (Bahía de Guantánamo – Guantánamo Bay; a régi kubai rezsimtől bérelt, jogellenesen katonai támaszpontként használt terület; 111,9 km²; lakossága [1962]: 12 000; hivatalos nyelve az angol és a spanyol); Johnston-sziget és Sand-sziget (Csendes-óceán); Midway-szigetek (Midway Islands; csendes-óceáni territórium; flotta- és légitámaszpont; területe: 8 km²; lakossága [1960]: 2365); Palmyra (Csendes-óceán); Panama-csatorna övezet (Panama Canal Zone; amerikai közigazgatás alatt álló territórium; területe: 1676 km²; lakossága [1968]: 56 000; közigazgatási központ: Balboa Heights; hivatalos nyelve az angol és a spanyol); Pacific-szigetek (Trust Territory of the Pacific Islands; ENSZ gyámsági terület; Mariana-, Karolina- és Marshall-szigetcsoportok [Guam nélkül] többek között Bikini és Eniwetok a Csendes-óceánban; területe: 1779 km²; lakossága [1968]: 93 894; közigazgatási székhely Saipan szigetén; hivatalos nyelve az angol); Puerto Rico (Közép-Amerika); Ryu-Kyu-szigetek (Ryu-Kyu Islands; gyámság alatt álló szigetcsoport a Csendes-óceánban; területe: 2196 km²; lakossága [1967]: 952 000; fővárosa: Naha; hivatalos nyelve az angol); Saint Croix (Karib-tenger), Hattyú-szigetek (Swan Islands; territórium a Karib-tengerben; területe: 2,6 km²; lakossága: 36; Honduras tart rá igényt); Wake (Wake Island; territórium a Csendes-óceánban; területe: 7,6 km²; lakossága [1960]: 1097; Karácsony-szigetek (Christmas Islands; angol–amerikai kondomínium a Csendes-óceánban).

A gyarmatosítás előtti korszak

Őslakosság. Ázsiai nomádoknak a Bering-szoroson át több hullámban és nagyobb időközökben történt bevándorlása után, a gyarmati időszak kezdetén, a lakosság nyelvcsoportok szerint a következőképpen oszlott meg: atapaszkok (navajók, a Colorado és a Felső-Rio Grande menti apacsok), algokinok (többek között a mai Maine-ben és Delaware-ban), irokézek, huronok, csirokik (északnyugaton, a mai Ohio területén), csoktau-muszkogik (a Mississippi alsó folyásánál, a mai Dél-Karolinában, Floridában), szeminólok (Florida), appalacsok (Appalache-hegy-

ség), préri-indiánok (pl. a mai Dakotában, vagy a sziúk a Missouri mentén és a paunik Dél-Missouriban), kajovák (Felső-Arkansas), yumák (Colorado, Arizona), pueblo-indiánok (Új-Mexikó, Arizona), azték-tolték törzsek (többek között a sosónok Idahóban, Utahban és Új-Mexikóban, komancsok Új-Mexikóban és Texasban). A gyűjtögető gazdálkodás mellett vadászat és halászat, a földművelést csak másodsorban űzték, az csak délen volt főfoglalkozás. Az első politikai szervezkedés az irokézek törzsszövetsége. Fejlett korai kultúrák maradványai találhatók az Egyesült Államok délkeleti részén, pl. a moundok, vagyis mesterséges dombok, valamint a barlanglakások (cliff dwellings). Lakásul szolgáló kőépületek maradványai főleg Coloradóban. Az indián törzsek lélekszáma az Egyesült Államokban 1500 körül kb. egymillió; 1887-ben már csak 243 000, 1960-ban viszont 525 000.

Felfedezés és feltárás. A viking Leif Eriksson valószínűleg elérte Új-Fundland szigetét az 1000. évben, sőt az izlandi és grönlandi hajósok települést is létesítettek. A középkori Európa hajósainak amerikai útjai (pl. a velencei Zeno fivéreké 1394 táján) nem igazolhatók. A hiteles felfedezés tehát Kolumbusz Kristóf (Cristoforo Colombo) génuai hajós nevéhez fűződik, aki spanyol megbízással 1492. okt. 12-én érte el Guanahani (ma: San Salvador) szigetét a Bahamákon. A Kolumbusz nyomában érkező felfedezők közül 1497-ben Giovanni Caboto (John Cabot) elérhette Új-Anglia partjait; 1524-ben Verrazzano rátalál a Hudson-folyóra. Florida partjait 1513-ban Ponce de León kutatja fel. A Narváez által 1527-ben Nyugat-Floridában alapított telep életbenmaradottjai 1536-ban Cabeza de Vaca vezetésével elérték Mexico városát. 1539–43 között de Soto bejárta Dél-Georgiát egészen a Mississippi középső folyásáig, míg Coronado 1540–42-ben Kaliforniából kiindulva egészen Kansasig jutott el. 1565-ben alapította Menéndez a legrégibb, állandó európai települést Észak-Amerikában, a spanyol San Augustint (Florida). A nyugati partvidéket a spanyolok, valamint 1578-ban az angol Drake (egészen a 48. szélességi fokig), a keleti partvidéket főként az angolok (1578 után Raleigh, 1584-ben Amadas és Barlowe) fedezték fel. H. Hudson 1609-ben végigutazott a partvidéken Új-Angliától Virginiáig.

A gyarmati korszak (1607–1775). Az első angol gyarmatosítási kísérletek Új-Fundlandon (H. Gilbert, 1583) és Roanoke szigeténél (Raleigh, 1585) nem jártak sikerrel. Az első állandó település az 1607-ben nemes urak által alapított Jamestown (Virginia). Északon polgár-paraszt kivándorlók, a W. Brewster vezette Pilgrim Fathers („zarándok atyák") közössége, ők alapították 1620-ban Plymoutht. A gyarmati korszak lezárulásáig 13 gyarmat jött létre:

A gyarmat neve	Alapító	Alapítás éve	Koronagyarmat -tól	Státus 1775-ben
1. Virginia	London Co.	1607	1624	királyi
2. New York	Hollandok	1613	1685	
	A yorki herceg	1664	1685	
Plymouth	Puritánok	1620	–	1691-ben csatl. Massachusettshez
Maine	F. Georges	1623		1677: csatl. Massachusettshez később önálló
3. New Hampshire	J. Mason és mások	1623	1679–91	1692–1741: csatl. Massachusettshez
4. Massachusetts	Puritánok	1628	1691	királyi
5. Maryland	Lord Baltimore	1634	1691–1715	magángyarmat
6. Connecticut	Massachusettsi emigránsok	1635	–	önkormányzat
7. Rhode Island	R. Williams	1636	–	önkormányzat
New Haven	Massachusettsi emigránsok	1638	–	1662: csatl. Connecticuthoz
8. Delaware	Svédek, majd hollandok	1638	1682–1704	magángyarmat
9. Észak-Karolina	Virginiaiak	1653	1729	királyi
10. New Jersey	Berkeley és Carteret	1664	1702	királyi
11. Dél-Karolina	Nyolc nemes	1670	1719	királyi
12. Pennsylvania	W. Penn	1681	1692–94	magángyarmat
13. Georgia	Oglethorpe és mások	1733	1752	királyi

Társadalmilag-gazdaságilag három egymástól eltérő településterület alakult ki: a kisbirtokos-kézműves új-angliai gyarmatok (New Hampshire, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island), a kereskedelmi tőkés-arisztokrata középső gyarmatok (New York, Delaware, New Jersey,

Pennsylvania) és az arisztokrata-rabszolgatartó déli gyarmatok (Virginia, Maryland, Észak- és Dél-Karolina, Georgia). A mezőgazdasági szerkezet északon szabad paraszti volt, míg a középső és déli gyarmatokon félfeudális jellegű nagybirtokok alakultak ki, melyek délen néger rabszolgákkal és fehér szerződéses munkásokkal (indentured servants) dolgoztató ültetvényes gazdaságokká alakultak. Emellett a középső és déli gyarmatokon „szegény fehér" (poor white) farmerek tömege élt a nagybirtokosok állandó nyomása alatt. Mint „squatterek", önkényes telepesek, lehetőségük volt az indián terület nyugati részén földet foglalniuk. Így jött létre a nyugati irányba állandóan kitolódó határ. Véres indiánháborúk („csak a halott indián jó indián") folytak állandó jelleggel; az indiánokat a 18. század közepéig részben visszaszorították az Alleghany-hegységig, részben kiirtották őket.

Mezőgazdaság, kereskedelem és kézműipar. A gazdasági fejlődést eleinte teljes mértékben a mező- és erdőgazdaság és a halgazdálkodás határozták meg; a vidéki háziiparon kívül volt azonban városi kézműipar is. Míg az északi és déli gyarmatok egyre több mezőgazdasági terméket és hajóépítő-anyagot exportáltak (az előbbit főleg Nyugat-Indiába), addig a déli gyarmatok csak „gyarmatárukat": dohányt, hamarosan pedig rizst és indigót szállítottak Európába. Északon viszont a manufaktúra és kézművesség fejlődése gyors ütemben haladt előre; a gyarmatokat rövid időn belül Új-Anglia látta el egyszerű termékekkel, s egyes cikkekből, mindenekelőtt a nyugat-indiai cukornádból készült rumból Európába és Afrikába is exportált. Afrikából hoztak rabszolgákat Nyugat-Indiába, ami a kereskedelmi tőke növekedésének nagy lendületet adott az északi és középső gyarmatokon. Központjai: Boston, Philadelphia, New York és Charleston. 1676-ban egy rabszolgát 3 fontért vásároltak meg, de 17-ért adták el. 1760-ban az arány 12 : 35 font volt. A brit hajózási törvények eleinte nem tudták gátolni a gyarmatok kereskedelmét, 1690-től azonban az admiralitás bíróságai igyekeztek érvényt szerezni azoknak.

Gyarmati közigazgatás. Mind a korona-, mind pedig a magángyarmatoknak jelentős politikai jogaik voltak. A koronának, ill. a gyarmattulajdonosnak a neki alárendelt kormányzón és kinevezett tanácson kívül megvolt még a választópolgárok kisebbsége által megválasztott törvényhozó gyűlése és saját esküdtbírósága is. A helyi közigazgatási szervet északon a demokratikus „town" (város), délen a „county" (megye) képviselte. 1690 után a korona megszigorította az ellenőrzést, korlátozta az önkormányzatot és a felszín alatt megkezdte a royalista pártok kiépítését.

A lakosság növekedése. 1690-ben a lakosság száma 220 000, 1760-ban már 1 569 000, ebből 473 000 élt Új-Angliában, 405 000 a középső gyarmatokon és 718 000 délen; a rabszolgák aránya Dél-Karolinában 70%-ot, Virginiában 47%-ot, Észak-Karolinában 17%-ot, Marylandtől északra azonban csak 10%-ot tett ki. 1739-ben Dél-Karolinában jelentős rabszolgafelkelés tört ki, leverése után különleges rabszolgatörvényeket vezettek be. Ezek 1831 utánig maradtak érvényben. E törvények értelmében a rabszolgaság örökletes, a tulajdonosnak megengedték a „nem rosszindulatú" emberölést, és az ellenállással szemben bevezették a halálbüntetést.

A gyarmatosok többsége angol, ír vagy skót származású volt; kisebb csoportot alkottak a francia hugenották és a német protestánsok.

A művelődés és a kultúra lassan fejlődött. Az első főiskolák ugyan már a 17. és a 18. században létrejöttek (1636 Harvard, 1693 William és Mary, 1701 Yale, 1746 Princeton), azonban kizárólag teológiai-jogi képzést nyújtottak és északra korlátozódtak. A határmenti életforma és a puritanizmus kötöttségei miatt az irodalom csak később kezdett fejlődni; főként a függetlenségi háború felvilágosító publicisztikájához (B. Franklin, T. Jefferson, T. Paine), valamint a forradalmi költészethez (P. Freneau) kapcsolódott. Ugyanez vonatkozik a festészetre, mely J. S. Copley és J. Trumbull portréival és történelmi festményeivel jelentős műveket mutat fel. Az első állandó újság 1704-ben jelent meg Bostonban.

Az anyaországgal szembeni ellentétek kiéleződése. A gyarmatok 17–18. századi külső helyzetét elsősorban a francia–angol ellentét határozta meg; Új-Skóciában (Acadia) a francia hadállások elleni harcban és a Mississippi menti, valamint az Ohio-völgyi francia erődlánc megsemmisítése során a gyarmatosok az 1689–97, 1701–13, 1740–48 és 1745–63 közötti háborúkban jelentős szerepet játszottak. Az amerikai francia gyarmatbirodalom szétesése azonban a brit gyarmati területek lakosainak nem vált hasznára, mert akadályozták őket a korona védelme alatt álló fehérindián kereskedelem érdekében a Mississippi felé történő további előnyomulásukban.

A korona által elrendelt hajózási és ipari korlátozásokat a 18. század kezdetétől megszigorították. Ez az északi és a középső területeket érintette; a déli ültetvényesek mindinkább eladósodtak az angol kereskedőkkel szemben. Ugyanilyen hatása volt a melasz törvénynek (Molasses Act) is (1773, megújítva 1764), amely megakadályozta Új-Anglia és a középső gyarmatok kereskedelmét a nyugat-indiai francia és spanyol szigetekkel; ez passzív mérleget eredményezett az amerikai–brit áruforgalomban. Végül minden gyarmatot súlyosan érintett a további nyu-

gati irányú terjeszkedés megtiltása, amit az ottawa-indiánok Pontiac vezette háborúja után az 1763-as királyi proklamációval mondtak ki. A növekvő feszültség ellenére a gyarmati vezető rétegek egy része reménykedett az anyaországgal való kompromisszumban, ezért képviselői az albanyi kongresszuson még Franklin mérsékelt föderációs tervét is elutasították. Nagy-Britannia azonban szaporította a gyarmatok nehézségeit azáltal, hogy – a hétéves háború gazdasági következményeinek áthidalására – szigorúbban szerzett érvényt a hajózási és vámtörvényeknek, súlyosbította a katonai terheket, és bevezette a bélyegadót (1765).

A függetlenségi mozgalom kezdete. 1765-ben Új-Angliában létrejött a „Szabadság Fiai" harci szervezet és egy – kilenc gyarmat küldötteiből álló – bélyegadó-kongresszus elfogadta „Amerika telepesei jogainak és panaszainak deklaráció"-ját, valamint a brit áruk bojkottálását. A mozgalom vezetésére 1773-tól összekötő-bizottságok alakultak. Az 1773. dec. 16-i bostoni „tealázadás" (Boston Tea Party) a koronát 1774-ben újabb kényszertörvények kibocsátására indította. Különösen a Quebec-törvény, mellyel az Ohio-völgyet Kanadához csatolták, keserítette el a gyarmatosítók minden rétegét. Massachusettsben kihirdették az ostromállapotot. A védekezésül egybehívott első kontinentális kongresszus (1774) támogatta ugyan a kompromisszumot, mégis elhatározta a Nagy-Britanniával való kereskedelem leállítását, és intézkedéseket hozott a koronához hű lojalisták (toryk) ellen. Ezenkívül biztonsági bizottságok alakultak milícia (minutemen – „perc emberek") felállításával.

A függetlenségi háború (1775–83)

A massachusettsi alkotmány felfüggesztése minden gyarmatot fenyegetett és egységes védekezésre szorította őket. A függetlenségi háború, melynek 1777-ig tartó első szakasza nem volt gazdag sikerekben, a lexingtoni és concordi (1775. ápr. 19) csatározásokkal kezdődött. A második kontinentális kongresszus (1775) George Washington vezetésével hadsereget szervezett, s a demokraták nyomására vagyonelkobzási törvényeket hozott a lojalisták ellen, a harcot azonban nem volt képes hatékonyan összehangolni. 1776. júl. 4-én a T. Jefferson által megszövegezett Függetlenségi Nyilatkozatot, főleg a középső és déli gyarmatok konzervatívjai ellenállásával szemben elfogadták; ezt követték 1777. nov. 15-én a konföderációs törvénycikkek, melyek a 13 állam laza unióját valósították meg. A szabadságharcot számos európai haladó személyiség támogatta (pl. Lafayette, Saint-Simon, Kościuszko). Haladó európai tisztek harcoltak önkéntesekként, és szabadcsapatokat alakítottak. Másfelől viszont a német fejedelmek 30 000 zsoldost adtak el a brit gyarmati uraknak. A háború első nagy fordulatát a brit csapatok saratogai kapitulációja (1777. okt. 17) jelentette. 1778 elején a gyarmatok szövetségre léptek Franciaországgal; Spanyolország (1779-től) és Hollandia is (1780-tól) harcban állt ekkorra Nagy-Britanniával. Cornwallis brit tábornok kapitulációjával (Yorktown, 1781. okt. 19) az Egyesült Államok voltaképpen kivívta függetlenségét, s azt a Nagy-Britanniával kötött (1782. nov. 30) különszerződés és a párizsi általános békeszerződés (1783. szept. 3.) megerősítette.

Bár a függetlenségi háborúnak voltak erős polgári demokratikus forradalmi elemei, az egységes államhoz vezető lépésre nem került sor, a polgári demokrácia továbbra is erősen korlátozott maradt és nem bolygatták a kereskedelmi és rabszolgatartó arisztokrácia pozícióit, főleg a déli és a középső államokban.

A függetlenségi háborútól a polgárháborúig (1783–1865)

Az Amerikai Egyesült Államok (USA) alkotmánya. Az alkotmányt 1787-ben titokban dolgozták ki és 1788-ban erős partikularista és demokrata ellenállás ellenére ratifikálták. Mint elnöki alkotmány, Washington elnök idejében megkönnyítette a főleg Hamilton által védelmezett s az akadálytalan tőkés fejlődés előfeltételét jelentő „föderalizmus" (centralizmus) végrehajtását. Csak a demokraták (demokrata-republikánusok) kemény harca után, az első tíz alkotmánykiegészítés (Bill of Rights, 1790) elfogadásakor, Jefferson elnöksége idején került sor demokratikus jogok lefektetésére is. Az alkotmány tehát kompromisszum, amely megkönnyítette a gazdasági haladást, de az államhatalom szigorú három részre tagolásával (törvényhozás, végrehajtás, bíráskodás) és az „államok jogainak" megtartásával a népmozgalmat jelentősen korlátozta.

A brit–amerikai viszony. Washington és J. Adams elnökök a Nagy-Britanniához való közeledés politikáját folytatták; a növekvő feszültségek következtében 1801-ben mégis Jeffersont választották elnökké. Amikor az Egyesült Államok 1803-ban megszerezte Franciaországtól Louisianát (nem azonos a mai állammal, hanem a Mississippi egész völgyét ölelte fel) az új-angliai tőkések a déli rabszolgatartók megerősödésétől tartottak. Az utóbbiak Aaron Burr vezetésével 1804–07 között az Uniótól való elszakadást készítették elő, és ebben angol segítségre támaszkodtak.

Anglia egyidejűleg erőteljes gazdasági háborút folytatott az Egyesült Államok ellen, s ezzel felszította az amerikai terjeszkedési terveket Mexikóval és Kanadával szemben; 1812-ben Madison hadat üzent Nagy-Britanniának, de sem az Egyesült Államoknak nem sikerült Kanadát megszereznie, sem Nagy-Britannia nem tudta az Egyesült Államok további terjeszkedését megakadályozni, bár az angolok még a Tecumseh vezette indián-föderációval is szövetkeztek. Az Új-Anglia részéről tervezett angolbarát elszakadási kísérlet (hartfordi kongresszus, 1814) ugyancsak eredménytelen maradt. 1814-ben kompromisszumos béke jött létre, amely a „második függetlenségi háború"-nak a status quo ante alapján vetett véget.

Területi terjeszkedés. Az expanzió, a terjeszkedés eleinte megfelelt mind a tömegek, mind pedig a földspekulánsok és a déli rabszolgatartók kívánságainak. A folyamatot a rabszolgaság miatti viszály gyorsította meg. Az Egyesült Államok Louisiana után (1803) megszerezte Floridát (1819-ben vásárolták meg a spanyoloktól), 1846-ban az Oregon-terület átengedésére kényszerítette Nagy-Britanniát, 1846–48-ban elrabolta Mexikótól a latin-amerikai ország területének felét, majd 1853-ban kisebb területet vásárolt tőle (Gadsden-szerződés). 1845-ben Texast is bekebelezte. De hiába kovácsoltak terveket Kuba, Közép-Amerika megszerzésére és Kanada bekebelezésére, bár ez utóbbi az északi államok gyárosainak régóta kitűzött célja volt. 1867-ben megvették Oroszországtól Alaszkát; az indiánok elűzése és kiirtása ekkoriban érte el tetőfokát. 1865-ig nyugaton, dél- és északnyugaton 23 új állam alakult:

14. Vermont	1791	26. Michigan	1837
15. Kentucky	1792	27. Florida	1845
16. Tennessee	1796	28. Texas	1845
17. Ohio	1803	29. Iowa	1846
18. Louisiana	1812	30. Wisconsin	1848
19. Indiana	1816	31. Kalifornia	1850
20. Mississippi	1817	32. Minnesota	1858
21. Illinois	1818	33. Oregon	1859
22. Alabama	1819	34. Kansas	1861
23. Maine	1820	35. Nyugat-Virginia	1863
24. Missouri	1821	36. Nevada	1864
25. Arkansas	1836		

1790 és 1860 között az Egyesült Államok területe 2 248 068-ról 7 702 569 km²-re, lakossága 3,9 millióról 31,4 millióra növekedett.

A Dél uralma. A brit ipari forradalom következtében előállott fokozott gyapotkereslet és a nagyobb kapacitás (gyapotmag-eltávolító gép, 1793) az ültetvényes rabszolgaság terjedéséhez vezettek. 1792–1859 között a gyapottermelés 6000-ről 5 387 000 bálára emelkedett, a rabszolgák száma pedig 0,7-ről 4 millióra nőtt. Míg 1810-ben a gyapot az amerikai összexport 22%-át tette ki, addig 1859-ben már 61%-a volt. Egyúttal erősödött a rabszolgatartók terjeszkedési vágya a szomszédos országok felé, erősödött a nyugati területek és az állami földek ellenőrzésére, az 1808-ban betiltott rabszolgakereskedelem újraengedélyezésére, az ipari védővámok csökkentésére stb. irányuló törekvés. A nagy „vadnyugati" terület (Louisiana) megvétele után a nyugati földekért folyó vitát az 1820. évi Missouri kompromisszum átmenetileg lecsillapította, amikor a 36° 30′ szélességtől északra betiltotta a rabszolgaságot. 1829-ben azonban a politikailag nem egységes északiakkal szemben a déliek szerezték meg az uralmat azzal, hogy a farmerek és munkások támogatta demokrata Jacksont tették elnökké. 1836-ban az észak-amerikai rabszolgatartók elszakították Texast Mexikótól, de az abolícionisták ellenállása miatt csak 1845-ben vették fel az USA-államok közé, amikor Oregon is állammá alakult. A Mexikó elleni annexiós háború óta a Dél állandó támadásban volt: 1850-ben szigorú törvényt hoztak a rabszolgaszökések ellen, 1854-ben a Kansas-Nebraska törvény hatálytalanította az 1820-as kompromisszumot, és jogilag az Északon élő vagy oda menekült négereket is rabszolgának minősítette. 1857-ben csökkentették a vámokat, s 1859-ben megvonták a hajóépítési szubvenciókat.

A kapitalizmus fejlődése 1860-ig. 1820 és 1860 között a mezőgazdaságban dolgozók részaránya 71,8%-ról 58,9%-ra csökkent, míg a kereskedelemben, iparban, közlekedésben és közigazgatásban dolgozók aránya 28,2%-ról 41,1%-ra emelkedett. Az ipari tőkebefektetések 50 millióról egymilliárd dollárra emelkedtek. A könnyűipar mellett fellendült a kohászat és a gépipar, a mezőgazdasági árutermelés is jelentősen nőtt. Az ipari termelés részesedése a világtermelésben 6%-ról 15%-ra nőtt (1820–60); e téren Észak vezetett. Jelentős befolyása volt erre a bevándorlásnak:

Évtized	Összesen	Ebből	
		német	ír
1820–30	151 824	–	–
1831–40	599 125	152 454	207 881
1841–50	1 713 251	434 626	780 719
1851–60	2 598 214	951 667	914 119
1861–70	2 314 842	787 468	435 778
1871–80	2 812 191	718 182	436 817
1881–90	5 246 613	1 452 970	655 482
1891–1900	3 687 564	505 152	388 416

A bevándorlás egyidejűleg emelte a szabad föld iránti keresletet, s ezzel erősítette a rabszolgaellenes mozgalmat.

A polgárháború (1861–65). A rabszolgatartók politikai hatalma veszélyeztette a tőkés fejlődést, ez 1854-ben a Republikánus (Köztársasági) Párt megalakulásához vezetett; az új párthoz számos abolícionista és szabadföldfoglaló (freesoiler) csatlakozott. Az 1860-as választásokon Abraham Lincoln sikerét döntően befolyásolta a néptömegek elfordulása a Demokrata Párttól, melyet Jefferson és Jackson óta eddig támogattak. Bebizonyosodott, hogy a rabszolgaság a legfőbb akadálya a további demokratikus fejlődésnek, a néptömegek gazdasági és társadalmi helyzete javulásának s az Egyesült Államok fennmaradásának. A rabszolgaság elleni fronthoz csatlakoztak a jobbára német bevándorlók vezetésével létrejött marxista csoportok is. Harper's Ferry John Brown által történt megszállása és Brown kivégzése (1859) számottevő szerepet játszott a rabszolgaság ellenzőinek mozgósításában. Miután a demokraták unionistákra és szecesszionistákra (szakadárokra) váltak szét, az utóbbiak Lincoln megválasztásában indítékot láttak a különválásra. Dél-Karolina kilépését (1860. dec. 20) 1861. jún. 8-ig további tíz déli állam követte, ezek Jefferson Davis elnökségével az Amerikai Konföderált Államok néven egyesültek (1861. febr.). Lincoln kísérlete a polgárháború megakadályozására a déliek agresszivitása miatt meghiúsult. A háború 1861. ápr. 14-én a Sumter-erőd lövetésével kezdődött. Potenciálisan az Észak volt túlsúlyban, de eleinte sem a polgárság, sem Lincoln nem volt tudatában annak, hogy a háború megnyeréséhez és az Unió megmentéséhez a rabszolgaságot kell megszüntetni. Sok tőkés, főleg kereskedő, csatlakozott az ellenforradalmár „rézfejű"-ekhez (copperhead); még a kormányban (Seward külügyminiszter) és a hadsereg-főparancsnokságban is (McClellan) voltak kishitű, defetista elemek. Az olcsó földszerzést lehetővé tevő Homestead Act (1862) kibocsátása és a rabszolgaság eltörlésének kihirdetése (1863. jan. 1) főleg a Sumner vezette radikális republikánusok és a marxisták nyomásának eredménye volt; a néptömegek hamarosan erélyes követelésekkel léptek fel. Súlyos vereségek ellenére végül a polgárháború forradalmi szakaszában mégis győztek az északi államok, az ő oldalukon állt a demokratikus világközvélemény, különösen pedig a nemzetközi munkásmozgalom az I. Internacionálé vezetésével. 1865. ápr. 9-én Lee tábornok, a konföderációs hadsereg főparancsnoka megadta magát. Lincoln meggyilkolása (1865. ápr. 14) sem tudta a rabszolgatartók vereségét meg nem történtté tenni.

Az imperializmusba való átmenet (1865–98)

Az újjáépítés időszaka (1865–77)

E korszak feladata volt, hogy levonja a gazdasági és politikai tanulságokat a rabszolgatartó Dél vereségéből, s befejezze az 1775–83 közötti félbemaradt polgári demokratikus forradalmat. Andrew Johnson elnök ún. elnöki rekonstrukciója ezt a feladatot nem tudta végrehajtani. 1866-ban a radikális republikánusok nyerték el a kongresszusi többséget, 1868-ban U. S. Grant került az elnöki székbe; ekkor történt komolyabb előrehaladás. A legfontosabb újjáépítési törvények közé tartozott a rabszolgaságot betiltó 13. alkotmánykiegészítés (1865), a szabadon bocsátott rabszolgák polgárjogainak betartásáról gondoskodó törvény (1865), a négereknek polgárjogot biztosító Civil Rights Act (1866), a polgárjogokat közelebbről meghatározó 14. alkotmánykiegészítés (1866–68), melynek ratifikálása előfeltétele volt a déli államok visszafogadásának az Unióba, az első rekonstrukciós törvény (1867), mely a lázadó délieket a katonai bíráskodás hatálya alá helyezte, valamint a választójog megsértését faj, szín vagy korábbi rabszolgaság miatt megtiltó 15. alkotmánykiegészítés (1869–70). Mivel azonban délen fennmaradt a nagybirtok, ezért az 1866-ban alapított Ku-Klux-Klan terrorja folytán a néger lakosságot újból megfoszthatták jogaitól. Sok korrupt politikus (carpetbaggers) az újjáépítést csak személyi meggazdagodásra használta fel.

A néger lakosság lélekszámának alakulása:	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1967
Millióban	4,4	5,4	6,5	7,5	8,8	9,8	10,4	11,9	12,8	15,5	22,0
% arány az összlakossághoz viszonyítva	14,1	12,7	13,1	11,9	11,6	10,7	9,9	9,6	9,8	10,0	11,1

Munkás- és farmermozgalom

A polgárháború és a felgyorsult tőkés fejlődés a munkás- és farmermozgalmat fokozott szervezkedésre késztette. Már 1820 körül létrejöttek az első helyi szakszervezetek; ezeket nyomdászok, kőfaragók stb. országos szakszervezetei követték 1850 körül, majd első szakszervezeti központként W. H. Sylvis vezetésével megalakult a National Labor Union (1866), amely kapcsolatban állt az

I. Internacionáléval, 1872-ben azonban feloszlott. 1869-ben jött létre a Knights of Labor (A Munka Lovagjai) szövetség (1878-ig titkos) és 1881-ben S. Gompers megalakította a későbbi American Federation of Labort (AFL; nevét 1886 óta viseli), mely az 1886-os májusi sztrájk harcos vezetésével ragadta magához a munkásmozgalom irányítását. Az 1873-as válság következtében farmermozgalom indult a nagytőke uralma ellen, mely a Greenback Party és a Néppárt (People's Party) keretében szervezkedett. A marxista mozgalom az ötvenes évektől lendült fel német kommunisták erős befolyására; pl. F. A. Sorge, J. Weydemeyer, és közvetlen kapcsolatban Marxszal és Engelsszel a Proletár Liga (1852), a Kommunista Klub (New York, 1857), az I. Internacionálé szekciói (1867–76) és a Szociáldemokrata Munkáspárt (1874–77) keretei között. Az utóbbi később Szocialista Munkáspárttá alakult át (vezetője 1891-től De Leon), végül 1900–01-ben alapították a Szocialista Pártot. A szakszervezeti mozgalomból az erősödő reformizmus miatt ismételten baloldali csoportok váltak ki, elsősorban emiatt alakult meg 1905-ben az anarcho-szindikalista Industrial Workers of the World (A világ ipari dolgozói, IWW).

A kapitalizmus erősödése

A gyárosok a polgárháború győzelmét a gátlástalan meggazdagodásra használták fel, különösen a földspekuláció és a vasútépítés révén. A vasútvonalak 1860 és 1900 között 54 000-ről 402 000 km-re növekedtek. A nyersvastermelés 19 643-ról (1867) 10 188 329 angol tonnára (egy angol tonna = 1,016 tonna) emelkedett (1900). Az USA részvétele a világ ipari termelésében 1870-ben 23%, 1881–89 között már 29% volt. A gépipar, főleg a mezőgazdasági géptermelés erőteljes fejlődésével lezárult az ipari forradalom. Egyidejűleg gyors koncentrációs folyamat állt be: 1869–79 között a termelés 58%-kal, a munkáslétszám 33%-kal, az üzemek száma 0,7%-kal nőtt. Létrejöttek az első monopóliumok (J. P. Morgan, A. Carnegie, J. D. Rockefeller), és hamarosan politikai befolyásra tettek szert.

Expanziós politika

1865 után újabb államok alakultak:

37. Nebraska	1867	44. Wyoming	1890
38. Colorado	1876	45. Utah	1896
39. Észak-Dakota	1889	46. Oklahoma	1907
40. Dél-Dakota	1889	47. Új-Mexikó	1912
41. Montana	1889	48. Arizona	1912
42. Washington	1889	49. Alaszka	1959
43. Idaho	1890	50. Hawaii	1959

Bár 1865 után az Egyesült Államok figyelme elsősorban belföldi kérdésekre és a nyugati (1890-nel lezárult) terjeszkedésre irányult, kb. 1880-tól kezdve fokozottan expanziós politikát folytatott Közép-Amerika, a nyugat-indiai szigetvilág és a csendes-óceáni szigetek felé. Aktivizálta külkereskedelmét, megkezdte a tőkeexportálást és megalapozta a pánamerikanizmus politikáját. Ezzel mindenekelőtt Nagy-Britanniával éleződtek ki az ellentétek, s ezek 1895-ben az Egyesült Államoknak az egész amerikai földrészt érintő monopoligényének az Olney-doktrínában való kihirdetésével érték el csúcspontjukat, 1896-tól azonban Nagy-Britannia fokozatos diplomáciai visszavonulásához (Hay–Pauncefote szerződés, 1901) vezettek.

Az Egyesült Államok mint imperialista állam

A spanyol–amerikai háború

Az Egyesült Államoknak a kubai függetlenségi harcokba történt ki nem kényszerített beavatkozása 1895–1898 között 1898. ápr. 25-én elindította az első imperialista háborút a világ újrafelosztásáért. Az Egyesült Államok megszerezte a Kuba feletti védnökséget (Platt-féle alkotmánykiegészítés, 1901–03) valamint a Fülöp-szigetek és Puerto Rico feletti leplezetlen uralmat. 1898. dec. 10-én megkötötték a párizsi békét, s ezzel az Egyesült Államok ellenőrzése alá került a Panama-csatorna keleti bejárata.

Gazdasági fejlődés

Termelésének nagyságát tekintve már a századfordulón az Egyesült Államok foglalta el az első helyet a világon. Az autó- és az elektromos ipar, valamint más ágazatok is megjelentek, és magas műszaki szintet értek el. Az ipar véglegesen túlszárnyalta a mezőgazdaságot, amely azonban továbbra is gyorsan fejlődött. A monopóliumok kialakulása első csúcspontját érte el; 1904-ben már az ipari termékek háromnegyed része trösztöktől eredt; a legnagyobb monopolista csoportok (Morgan, Rockefeller) ellenőrzése alatt álltak ugyanakkor a bankok is. Ezen az alapon a nagy monopóliumok egyre nagyobb mértékben befolyásolták a kormányt és a politikai életet.

Az Egyesült Államok az első világháborúban

A kezdeti semlegesség a hadiszállítások és az addig főleg angol kézben levő idegen piacokra való behatolás révén gazdag hasznot hozott a gazdaságnak. Ennek biztosítására a háborúban az

Egyesült Államok aktívan fő adósai oldalára állt, amikor az 1917-es februári forradalom Oroszországban megnyitotta annak a lehetőségét, hogy a háború forradalommal végződjék. Egyidejűleg mindkét harcoló csoport eléggé legyengültnek látszott ahhoz, hogy az Egyesült Államok demokratikus jelszavakkal tálalt diktátumát kénytelen legyen elfogadni. A termelés (1914–18: a vas 23,3-ról 39, az acél 23,5-ről 44,5, a szén 458,5-ről 606,5 millió tonnára emelkedett) és az export ugrásszerűen nőtt. Az állammonopolista kapitalizmus nagy léptekkel haladt előre.

A munkások és farmerek felléptek a fokozott kizsákmányolás és a hadba lépés ellen (hadüzenet Németországnak 1917. ápr. 6-án). A Szocialista Párt és az IWW ellenezte a háborút, a szakszervezeti vezetőség azonban (S. Gompers) támogatta azt. Az első amerikai csapatok Pershing tábornok vezetésével 1917 júliusában szálltak partra Franciaországban, 1918 novemberéig 2 millió katonát hajóztak ki Európában, s ezek közül 125 000 esett el. 1918. dec. 27-én az amerikai kormány elküldte titkos ügynökét, Ellis Draselt Németországba, hogy vigyen keresztül „rendkívüli, a vérontásig menő intézkedéseket a forradalmi mozgalommal szemben". 1919 áprilisában Drasel megállapodott a német ellenforradalmárokkal „a német forradalmi vezetők fokozatos likvidálásának" tervében; az Egyesült Államok Wilson 14 pontos programjával (1918. jan. 8) hiába igyekezett hegemóniáját keresztülvinni. Ezért nem csatlakozott a versailles-i békéhez és a Népszövetséghez, hanem 1921. aug. 25-én különszerződést kötött Németországgal. A szovjet-oroszországi intervencióban azonban mégis részt vett. A washingtoni konferencián (1921–22) a legnagyobb sikerrel fogadtatták el Nagy-Britanniával és Japánnal a csendes-óceáni térségre vonatkozó amerikai hegemonisztikus igényt.

Az 1918 utáni demokratikus fellendülés

A nagytőke erősödő támadásaival szemben demokratikus mozgalom bontakozott ki. 1919-ben megalakult a KP és a Kommunista Munkáspárt, melyek 1921-ben az Egyesült Államok Kommunista Pártja néven egyesültek. A kétpártrendszer áttörésére alakult 1924-ben a Haladó Párt, de a jobboldali szakszervezeti vezetők árulásán elbukott. Míg az AFL vezetősége „a prosperitás korszakában" (1923–29), miközben a munkásosztályt fokozott kizsákmányolásnak (taylorizmus) és élesedő bírói terrornak (Sacco és Vanzetti-ügy) vetették alá, lemondott a harcról, addig a kommunisták és baloldaliak állást foglaltak a munkásmozgalom egysége és a harci akciók mellett (Trade Union Educational League, 1920; Munkáspárt, 1921; a W. Z. Foster vezette Szakszervezeti Egységliga, 1929 alapítása). Miután a National Association for the Advancement of the Colored People (Színesbőrűek Haladásáért Küzdő Országos Szövetség; alapítója Du Bois) kispolgári négerszervezet már 1909-ben megvolt, a néger proletariátus növekedése és a szakszervezeti, valamint a politikai harcba való bevonása eredményeként 1925-ben megalakult az American Negro Labor Congress (Amerikai Néger Munkáskongresszus). Az 1922–33-as világgazdasági válságra a demokratikus mozgalom fokozott aktivitással válaszolt. A kommunisták munkanélküli és éhségfelvonulásokat szerveztek, a déli munkások és részes haszonbérlők felvették a harcot, s a nyugati és közép-nyugati elnyomorodott farmerek szövetkeztek.

Külpolitika

A fejlődő országokkal szemben az Egyesült Államok külpolitikájában a századforduló óta két fő módszert alkalmazott: a dollárdiplomáciát, azaz a gazdasági behatolást és az azt követő politikai zsarolást, valamint a „furkósbot-politikát" (big stick); Kínával szemben, saját fölényük tudatában a „nyitott ajtó" politikáját jelentették be (1899). 1903-ban elszakították Kolumbiától Panamát, és befejezték a csatorna építését (1914). Katonailag többek között Kubában (1906-tól 1909-ig, 1912-ben, 1917–22 között), Mexikóban (1914, 1916–17), Haitiben, Dominikában és Nicaraguában is beavatkoztak. Az első világháború után az érintett népek ellenállása következtében az első módszer került előtérbe s azt imperialista versenytársakkal szemben is alkalmazták (Németországgal szemben a Dawes-tervben, 1924, és a Young-tervben, 1929). Latin-Amerikával szemben az élesedő imperialista konkurrencia és a fasiszta előretörés folytán taktikai fordulattal az ún. „jószomszédi politikára" tértek át; ez az 1928-ban bevezetett politika csak F. D. Roosevelt elnöksége alatt éreztette hatását.

A New Deal (1933–38)

A New Deal politika F. D. Roosevelt kísérlete volt annak érdekében, hogy az általa képviselt „liberális" monopolista csoportok számára kiutat találjon a válságból. Lényegbevágó reformokra ugyan nem került sor, de valamelyest könnyítettek a farmerek helyzetén s a munkások az ún. Wagner-törvényben (1935) jogot kaptak kollektív szerződések kötésére. A reakciós monopóliumok Roosevelt elleni támadásaival szemben elnöksége alatt, 1936-ban, laza népi koalíció alakult, amely – különösen az 1936-os és 1940-es választásokon akadályozta meg a reakciós elemek győzelmét.

A Committee for Industrial Organization (Iparszervezeti Bizottság, CIO) keretében 1935-től kezdve az addig szervezetlen munkások milliói fogtak össze az iparági szervezkedés elvének megfelelően és 1938-ban Congress of Industrial Organizations (Ipari Szervezetek Kongresszusa) néven alakították meg szövetségeiket. A kommunisták jelentős közreműködésével jött létre az Amerikai Ifjúsági Kongresszus (1934) és az Országos Néger Kongresszus (1936). A kulturális fellendülés során alakultak meg a haladó értelmiségiek John Reed-klubjai, s ekkor alapították az Amerikai Írókongresszust (1935).

Az Egyesült Államok a második világháborúban

Roosevelt 1933-ban felvette a kapcsolatokat a Szovjetunióval, ún. semlegességi politikája azonban nem érintette a német és a japán fasizmus előretörését (Spanyolországban, Kínában; müncheni politika). A semlegességi politikát a demokratikus erők fokozódó mértékben bírálták. A háború kezdetétől fogva – az elszigetelődés fasisztabarát védelmezőivel szemben – az Egyesült Államok Nagy-Britanniát támogatta, de Finnországot is segítette a Szovjetunió elleni háborúban. 1941. márc. 11-én kibocsátásra került a kölcsönbérleti törvény (lend-lease), mely lehetővé tette Nagy-Britannia, Kína és később a Szovjetunió részére a fegyverszállításokat. Az 1941. dec. 7-i Pearl Harbor-i japán támadás s Németország, valamint Olaszország hadüzenete folytán (1941. dec. 11) az Egyesült Államok hadviselő fél lett. Amíg a nép támogatta a háborút, addig egyes erős monopolista csoportok ellenezték a Szovjetunióval való együttműködést. Ez késleltette az európai második front megnyitását. Roosevelt halála után Truman elnök engedélyt adott két atombomba ledobására, noha Japán szempontjából a háború akkor már elveszett. Az erőpolitika első jeleiként e bombákkal akarták megfélemlíteni a világ népeit. Kereken 15 millió ember állt hadiszolgálatban; a veszteségek 229 000 hősi halott és 30 000 eltűnt. Az Egyesült Államok a háborút a legerősebb imperialista hatalomként fejezte be, és a világreakció központjává lett.

Az Egyesült Államok a második világháború után (1945-től máig)

A béketermelésre való átállás munkanélküliséget (1944: 670 000, 1946: 2,27 millió) és termelés-csökkenést hozott az Egyesült Államokban, s még e nehézségek áthidalása előtt újabb válság (1948) szakította meg a kezdődő fellendülést. 1947-ben jóváhagyták a munkásellenes Taft–Hartley-törvényt. Ezzel megkezdődött a támadás az alapvető demokratikus jogok ellen, mely a mccarthyzmussal, a McCarran-törvény kibocsátásával (1950), a KP elleni perekkel (1961–62, 1963–64, 1965–66), valamint a jobboldali radikalizmus (Goldwater) erősödésével folytatódott. A monopóliumok hatalma soha nem látott méreteket öltött, amit profitjaik (milliárd dollárban) is mutatnak.

	1940–44	1945–49	1950–54	1955–59	1960–64
Adólevonás előtt	95,8	134,6	190,8	218,2	–
Adólevonás után	46,1	77,9	90,9	110,7	129,1

1964-ben az amerikai vállalatok összprofitjának több mint fele (32 milliárd dollárból 17,2) az ipari munkások csaknem kétharmadát foglalkoztató 500 legnagyobb vállalatra esett. A tőkés világban ezzel szemben az Egyesült Államok gazdasági pozíciója gyengült: az ipari termelésben való részesedése 1948 és 1964 között 53,4%-ról 44,7%-ra esett, az export 32,5%-ról 17,2%-ra (1947–63 között), az aranytartalék pedig 69%-ról 37%-ra csökkent (1949–63). A monopóliumok tehát fokozták a külföldi tőkebefektetéseket, és a kormányra gyakorolt befolyásukat arra használták fel, hogy a Marshall-terv, a Négy Pontos program, az ún. katonai segély, a támaszpontrendszer révén, valamint a gazdasági élet és a társadalom átfogó militarizálásával áthidalják ezt az ellentmondást. Az Egyesült Államok által kirobbantott hidegháború (Churchill fultoni beszéde 1946. márc. 5-én; a Truman-doktrína 1947; az Eisenhower-doktrína 1957), amely többször is felidézte a háború veszélyét (koreai háború, 1950–53; tajvani válság, 1958; Laosz, 1961; Kuba, 1962), nem tudta megállítani a világkapitalizmus általános gyengülését és a felszabadított népek felemelkedését, kitűzött célját sem érte el, nevezetesen, hogy elfojtsa az amerikai nép demokratikus hagyományait. Az atomdiplomáciában, a háború szélén táncolás politikájában, valamint Truman és Eisenhower elnökök erőpolitikájában csalódott és a szocialista országok növekvő hatalmától megfélemlített, valamint az „Afrika éve" miatt ugyancsak megriadt választók a párizsi csúcsértekezletnek az Egyesült Államok részéről történt szétrobbantása után (1960) J. F. Kennedy „liberális" programja felé fordultak, aki az Egyesült Államok első katolikus elnökeként lépett hivatalába. Bár az általa képviselt uralkodó monopolista körök frakciója az Egyesült Államoknak a világban elfoglalt helyzetét és lehetőségeit reálisabban ítélte meg, mint a szélsőségesek frakciója, Kennedy kormányzásának első két évében nem foglalt állást a világpolitika legfontosabb kérdéseiben. Kennedy

1961-ben jóváhagyta a még Eisenhower idejében kitervelt Kuba-ellenes inváziót (Playa Girón, Disznó-öböl), sőt aktívan támogatta az Egyesült Államok délkelet-ázsiai katonai beavatkozását és a karib-tengeri válsággal (1962. okt.) a világot az általános atomháború szélére sodorta. Csak a Szovjetunióval kötendő kompromisszumba való beleegyezés és a légköri nukleáris robbantások betiltásáról aláírt moszkvai szerződés (1963. aug. 5) jelentett tényleges fordulatot Kennedy politikájában. Meggyilkolása (1963. nov. 22) a jobboldali köröknek kedvezett, ezért a szélsőségesek hatalomátvételére jelentett kísérletet.

Utódja, L. B. Johnson, hivatalba lépésekor ígéretet tett Kennedy politikájának folytatására. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a már 1960-ban Kennedy megválasztásakor a monopolista burzsoázia két pártjának erőviszonyaiban megfigyelhető polarizáció az 1964-es választásoknál elmélyült. Míg a Demokrata Párt felé főleg a néger lakosság közeledett, a déli „fajgyűlölők" elfordultak a demokratáktól és az elszigetelődés elvét valló közép-nyugati körökkel, valamint a nyugat és délnyugat fegyvergyárosaival a Republikánus Pártban egyesültek, amely a szélsőségesen reakciós Goldwatert jelölte. Johnson azonban már megválasztása előtt (1964) végrehajtotta a Goldwater által védelmezett vietnami politikát, ahol az Egyesült Államok 1964 eleje óta a közvetlen katonai agresszió útjára lépett, s azt 1965-ben a Vietnami Demokratikus Köztársaságra is kiterjesztette. Ugyanebben az évben az Egyesült Államok a Dominikai Köztársaság ellen is nyílt katonai intervenciót hajtott végre.

1967-ben az Egyesült Államok támogatta az izraeli agressziót. Az 1968-ban megválasztott R. M. Nixon alatt folytatódott a vietnami háború; az amerikaiak 1970 elején Kambodzsát, 1971 elején Laoszt is megtámadták. (1972-ben a nemzetközi helyzet újraértékelése arra késztette Nixont, hogy Pekingbe, majd Moszkvába látogasson. A szovjet–amerikai csúcstalálkozón fontos megállapodásokat írtak alá, pl. SALT-megállapodás, a két ország kapcsolatainak alapelveiről szóló nyilatkozat. A moszkvai tárgyalások Európában is hozzájárultak a légkör enyhüléséhez. – *Szerk.*)

Polgárjogi és háborúellenes mozgalom. A viharosan terjedő technikai forradalom és a katonapolitika keretében (globális stratégia) fokozódó koncentrációs folyamat ipari, szerkezeti változásokhoz vezet, s ezek társadalmi kihatásai leginkább a néger lakosságot érintik. A nagy konjunktúra ellenére 1963-ban 38 millió amerikai polgár élt kritikus, 1969-ben pedig 55 millió nyomorúságos körülmények között. A szegénység és a faji megkülönböztetés ellen polgárjogi mozgalom indult, melynek legkiválóbb vezetője Martin Luther King lelkész volt (Nobel-békedíj, 1964). Az 1962 őszén Mississippi területén lezajlott faji zavargások után 1963 augusztusában első alkalommal került sor polgárjogi tömegtüntetésekre (felvonulás Washingtonba). Az 1964-es polgárjogi törvény ellenére a diszkrimináció tovább folyik. 1965 óta a polgárjogi mozgalom fokozottan kapcsolódik a békeharchoz és legújabban a munkásosztály harcához is. A Martin Luther King ellen elkövetett gyilkos merénylet után (1968. ápr.) polgárjogi harcosokat gyilkoltak meg. Napjainkban elmélyül és erősödik a polgárjogi mozgalom (vietnami moratórium, 1969 nov.; kambodzsai tiltakozás, 1970 máj.). Egyidejűleg növekszik a kipróbált és átszervezett kommunista párt befolyása, mely 1968-ban új programot fogadott el.

Időrendi táblázat

1492	Kolumbusz felfedezi Amerikát (okt. 12).
1497–98	J. Cabot eléri az észak-amerikai partvidéken Új-Fundlandot.
1513	Ponce de León partra száll Florida keleti partján; első telepítési kísérlet 1521-ben.
1539–43	H. de Soto Floridától eljut a Mississippiig.
1540–42	Coronado átszeli a délnyugatot egészen Kansasig.
1564	Francia hugenották megalapítják Fort Carolinát (Florida).
1565	A spanyolok megalapítják San Augustint (Florida), az első állandó települést a mai Egyesült Államok területén.
1584	Raleigh kiköt Cap Hatterasnál (Észak-Karolina).
1585	A Roanoke szigetén létesített első angol kolónia. 1587-ben eltűnik.
1607	Az első állandó angol település: Jamestown (Virginia).
1609	H. Hudson felfedezi a róla elnevezett folyót.
1612	A dohánytermelés kezdete Virginiában.
1613	Holland kereskedelmi telep létesítése Manhattan félszigetén, a mai New Yorkban.
1619	Az első néger rabszolgák behurcolása Virginiába.
1620	A „Zarándok atyák" megalapítják Plymoutht Új-Angliában.
1626	Új-Amszterdam alapítása a Manhattan-félszigeten.

1638 Új-Svédország alapítása (Delaware).
1643 Az első vasolvasztó Massachusettsben.
1664 Új-Amszterdam angol uralom alá kerül (New York).
1676 Virginiai gyarmatosok felkelése Nathaniel Bacon vezetésével.
1682 La Salle Franciaország részére birtokba veszi a Mississippi-völgyet (Louisiana).
1694 A rizstermesztés kezdete Dél-Karolinában.
1701 A franciák megalapítják Detroitot.
1718 New Orleans alapítása (1722-től Louisiana fővárosa).
1733 A melasz-törvény magas gyarmati beviteli vámot vet ki a nyugat-indiai cukorra, rumra és melaszra. Az első szabadkőművespáholy alapítása Bostonban (júl. 30).
1743 B. Franklin megalapítja Philadelphiában az Amerikai Filozófiai Társaságot.
1750 A brit kormány megtiltja a vasolvasztók létesítését.
1754 A hétéves háború gyarmati szakaszának kezdete (1756–1763).
1763–64 Az ottawa-indiánok harca Pontiac vezetésével a brit terjeszkedés ellen.
1763 Királyi proklamáció tiltja meg az Alleghany-hegységen túli települést.
1765 Beszállásolási törvény, bélyegadó kongresszus (okt.).
1773 Tudósító bizottságok alakítása. Bostoni tealázadás (dec. 16).
1774 A Rabszolga-felszabadító Társaság alapítása Pennsylvaniában. A Quebec-törvény az Ohióig terjeszti Quebec kanadai tartomány határait (jún. 22). Az első kontinentális kongresszus (szept. 4–okt. 26).
1775–83 A függetlenségi háború.
1775 A függetlenségi háború kezdete a lexingtoni és concordi összeütközésekkel (ápr. 19.; a második kontinentális kongresszus megnyitása – máj. 10).
1776 A Függetlenségi Nyilatkozat elfogadása Philadelphiában (júl. 4).
1781 Az Egyesült Államok megalakulásáról szóló törvény életbe lépése (márc. 1). Yorktowni győzelem (okt. 19). A spanyolok megalapítják Los Angelest (Kalifornia).
1786–87 Daniel Shays felkelése.
1787 Az alkotmány kidolgozása, mely 1788-ban lép életbe. Az ún. északnyugati rendelet szabályozza a még lakatlan területek státusát.
1789 A Bill of Rights elfogadása (1791-ben lép életbe).
1789–96 George Washington az USA első elnöke.
1794 „Whisky-felkelés" Nyugat-Pennsylvaniában.
1803 Az Egyesült Államok megszerzi Louisianát Franciaországtól.
1808 A rabszolga-behozatal betiltása.
1811 Florida megszállása.
1812–14 Brit–amerikai háború.
1818 Brit–amerikai egyezmény a Lake Forest és a Sziklás-hegység közötti határ megvonásáról a 49. északi szélességi fok mentén.
1819 Spanyolország eladja az Egyesült Államoknak Kelet- és Nyugat-Floridát (febr. 22).
1820 A Missouri-kompromisszum.
1823 A Monroe-elv kihirdetése (dec. 2).
1828–29 Philadelphiában és New Yorkban megalakul a Munkáspárt.
1831 Rabszolgafelkelés Nat Turner vezetésével Virginiában.
1833 Az Amerikai Rabszolgaság Elleni Társaság alapítása Philadelphiában.
1834 A Whig Párt alapítása. Az indián ügyekkel és indiánterületekkel foglalkozó iroda létrehozása.
1836 Samuel Colt feltalálja a forgópisztolyt. Texas elszakad Mexikótól.
1841 A squatterek elővásárlási jogot kapnak a megművelt földekre.
1845 Texas bekebelezése az Egyesült Államokba.
1846–48 Az amerikai–mexikói háború; a guadelupe-hidalgói szerződésben Mexikónak el kell ismernie a Rio Grande határt (febr. 2).
1846 Az Oregon-szerződés Nagy-Britanniával az északnyugati határ megvonásáról. Szerződés Új-Granadával, mely jogot biztosít az USA-nak a Panama-földszoroson való áthaladásra.
1848 Aranyleletek Kaliforniában. A Szabadföld (Freesoiler) Párt alapítása.
1850 A Clayton–Bulwer-szerződés Nagy-Britanniával a csatorna kérdésében (ápr. 19).
1852 A Proletár Liga, az első marxista szervezet.

1853 A Gadsden-szerződés Mexikóval egy kisebb terület megvételéről.
1854 A Kansas–Nebraska-törvény hatályon kívül helyezi a Missouri-kompromisszumot; a szabadföldfoglalók, whigek és abolícionista demokraták egyesülnek a Köztársasági Pártban (júl. 6). Az első bevándorlási hullám tetőfoka (428 000 bevándorló).
1857 A Kommunista Klub létrehozása New Yorkban.
1859 Appleby feltalálja a kévekötőgépet. John Brown felkelése.
1860 Abraham Lincoln elnökké választása (nov. 6). Dél-Karolina elszakadása (dec. 20).
1861–65 Szecessziós háború (amerikai polgárháború) az északi és a déli államok között.
1861 Az Amerikai Konföderált Államok megalakítása (febr. 4).
1862 A Homestead Act (máj. 20). Törvény a déli lázadók vagyonának elkobzásáról (júl. 17).
1863 Rabszolga-felszabadítás a lázadó államok területén (jan. 1). Döntő csata Gettysburgnál (júl. 1–3).
1864 Megalakul a radikális-republikánusok csoportja.
1865 A. Lincoln meggyilkolása (ápr. 14). A. Johnson elnök amnesztiát ad a hűségesküt letevő lázadóknak (máj. 29).
1865–66 A „Black Codes" (fekete jogszabályok) újbóli bevezetése; négerellenes törvények a déli államokban, hogy a rabszolga-felszabadítás ellenére is lehetővé tegyék az ültetvényeseknek a négerek kizsákmányolását.
1866 A Ku-Klux-Klan megalapítása Pulaskiban (Tennessee). Az Országos Munkás Szövetség (National Labor Union) alapítása W. H. Sylvis vezetésével Baltimoreban (aug. 20).
1867 A „Patrons of Husbandry" granger- (farmer-) szervezet megalakítása. Az I. Internacionálé első szekciójának létrehozása az Egyesült Államokban. Szerződés Alaszka megvásárlásáról a cári Oroszországgal (márc. 30).
1869 Országos négerkonferencia Washingtonban; első kísérlet az országos méretű szervezkedésre (jan. 12). Találkozik az első transzkontinentális vasút két ága, összeköttetés az atlanti- és a csendes-óceáni partok között (máj. 10). Az Országos Néger Munkásunió alapítása (dec. 6).
1871 Az indiánok rezervátumokban való letelepítésének kezdete (Indian Appropriation Act, márc. 3).
1872–76 Az I. Internacionálé Főtanácsa az Egyesült Államokban (F. A. Sorge).
1874 New Yorkban megalakul a Szociáldemokrata Munkáspárt.
1875 A polgárjogi törvény egyenjogúságot biztosít a négereknek a nyilvános helyeken (márc. 1).
1876 Függetlenségi (Greenback) Párt alapítása (máj. 18). A sziú-háború kezdete Ülő Bika vezetésével (jún. 25); Custer tábornok csapatának megsemmisítése a Little-Big-Horn-folyónál (Montana).
1877 Háború a Nez-Percé törzs ellen Idahóban (jún.–okt.). A Szocialista Munkáspárt alapítása (dec. 26).
1881 A Federation of Organized Trades and Labor Unions of the United States and Canada elnevezésű szakszervezeti központ alapítása (S. Gompers, nov. 17).
1886 Általános sztrájk a 8 órás munkanapért (máj. 1). A haymarketi vérengzés Chicagóban (máj. 4). Véget ér a négyéves apacsháború Arizonában és Új-Mexikóban. A Federation of Trades and Labor Union átalakul American Federation of Laborrá (AFL, dec. 8).
1887 A Dawes-törvény elrendeli az indián törzsek feloszlatását és földjeik magántulajdonba való adását (febr. 8).
1889–90 Az I. pánamerikai konferencia Washingtonban.
1890 Force-törvény a négerek választójogának biztosítására Délen; a szenátus elutasítja. A Sherman trösztellenes törvény tiltja a monopóliumok létesítését (júl. 2). McKinley védővámtarifája (okt. 1). A sziú-felkelés leverése Dél-Dakotában, Ülő Bikát megölik (dec.).
1890–92 Az „új bevándorlás" kezdete Dél- és Kelet-Európából.
1891 A Néppárt (People's Party) alapítása (máj. 19).
1891–93 A „határvidék" megszüntetése; Oklahoma betelepülése.
1893 Az Országos Polgári Szövetség megalakítása a munkásmozgalom ellen.
1894 A munkanélküliek első felvonulása (Coxey's Army) Washingtonban.

1895 Az Olney-elv: az Egyesült Államok egész Amerika feletti tényleges uralmára vonatkozó, Nagy-Britannia ellen irányuló nyilatkozat (júl. 20).

1898 Spanyol–amerikai háború (ápr. 25–aug. 12); E. Debs megalapítja az Amerikai Szociáldemokrata Pártot (jún.). Megalakul az antiimperialista liga a Fülöp-szigetek bekebelezése ellen (jún. 15). Hawaii bekebelezése (júl. 7).

1899 A Kínával szembeni „nyitott ajtó politika" bejelentése (szept. 6).

1899–1902 A Fülöp-szigeti felszabadítási mozgalom elnyomása.

1900–01 A Szocialista Párt megalakítása (E. Debs).

1901 Merénylet McKinley elnök ellen (szept. 6.; meghal szept. 14-én). A Hay–Pauncefote szerződés jogot biztosít az Egyesült Államoknak az Atlanti- és Csendes-óceánt összekötő csatorna építéséhez és megerősítéséhez (nov. 18).

1903 Protektorátusi szerződés Kubával (Platt-cikkely; máj. 22). Hay–Buneau-Varilla-szerződés Panamával a csatornazónáról (nov. 18).

1907 A bevándorlás tetőfoka: 1 285 347 bevándorló. A bevándorlási törvényhozás megszigorítása.

1908 A szövetségi titkosrendőrség, a Federal Bureau of Investigation (FBI) alapítása.

1909 W. E. B. Du Bois megalapítja a National Association for the Advancement of the Colored People-t (A Színesbőrűek Haladásáért Küzdő Országos Szövetség).

1911 A Nemzeti Haladó Köztársasági Liga (La Follette) alapítása.

1914 Mexikói intervenció (ápr. 21). Semlegességi nyilatkozat (aug. 4).

1915 Intervenció Haitiban (júl. 28); protektorátusi szerződés (szept. 16); a Ku-Klux-Klan újraalapítása (Atlanta [Georgia]; nov. 25).

1916 Mexikói (márc. 15) és dominikai (máj.) intervenció. A Virgin-szigetek megvásárlása Dániától (aug. 4). Nemzeti Honvédelmi Tanács létesítése (aug. 29).

1917 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Németországgal (febr. 3). Hadüzenet Németországnak (ápr. 6). A Szocialista Párt ellenzi a háborút (ápr. 7). Az első csapategységek elindulása Franciaországba (jún. 26).

1918 Wilson 14 pontos programja (jan. 8). Szibériai intervenció (aug.).

1919 Megalakul Chicagóban a KP (szept. 1) és a Kommunista Munkáspárt (szept. 2).

1920 A versailles-i szerződés elutasítása (márc. 19); a kommunista pártok egyesülése az Egyesült Kommunista Pártban (máj.). Sacco és Vanzetti letartóztatása (máj. 5. kivégzésük: 1927. aug. 23).

1921 A KP és az Egyesült KP egyesülése Kommunista Párttá (máj. 15). Különbéke Németországgal (aug. 25). Washingtoni konferencia (novembertől 1922 februárig). A Munkáspárt alapítása (dec. 23–26).

1922 A Fordney-McCumber védővám (szept. 19).

1923 Az amerikai megszálló csapatok kivonása Németországból (jan. 24). A KP egyesül a Munkáspárttal (ápr. 7).

1924 Kvóta-törvény korlátozza a bevándorlást (máj. 26). Polgárjogok minden Amerikában született indiánnak (jún. 2). A Haladó Párt (La Follette) alapítása (júl. 4).

1927 Charles A. Lindbergh leszállás nélkül New Yorkból Párizsba repül (33 és $^1/_2$ óra alatt, máj. 20–21).

1929 A szakszervezeti egység ligájának megalakulása. Kitör a gazdasági világválság a New York-i tőzsdén (okt. 24).

1930 A munkanélküliek száma meghaladja a 4 milliót. A munkanélküliek első tömegtüntetései (márc.). Hawley-Smoot védővám (jún. 17). Több mint 1300 bank bezár (jan.–dec. között).

1931 Hoover elnök egyéves moratóriumot bocsát ki jóvátételekre és külföldi adósságokra (jún. 20). A munkanélküliek első országos felvonulása Washingtonba (dec. 7).

1932 A munkaviszonyra vonatkozó Norris–La Guardia-törvény megtiltja a „yellow dog" (szervezkedést tiltó) szerződéseket, valamint a bíróságok munkaviszályokba való törvényellenes beavatkozását (márc. 23). Az első világháború veteránjainak felvonulása Washingtonba (Bonus Army; máj.–júl.). Farmersztrájk a Közép-Nyugaton (aug.–okt.). Az első országos farmerkonferencia. A munkanélküliek második országos felvonulása (dec.). Az Országos Farmersztrájk Szövetség megalakulása. Az export az 1929. évi egyharmadára, az ipari termelés felére csökken; a munkanélküliek száma eléri a 15 milliót; a nemzeti jövedelem 81 milliárd dollárról (1929) 42 milliárdra csökken.

1933–45 Franklin D. Roosevelt elnöksége.

1933 20 évi megszállás után az utolsó amerikai csapatok elhagyják Nicaraguát (jan. 2). Elnöki ellenőrzés a bankok felett (márc. 9). Az aranyalap feladása (ápr. 19). Törvény a mezőgazdaság szabályozásáról és a farmersegélyről (Agricultural Adjustment Act; máj. 12). Ipari reformtörvény: National Industrial Recovery Act (NIRA, jún. 16). A megszállás végét jelentő megállapodás megkötése Haitival (aug. 7). Kongresszus a háború és a fasizmus ellen (szept. 30). Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (nov. 16). Második országos farmerkonferencia (nov.).

1934 A dollár 41%-os leértékelése (jan. 30). Szerződés Kubával a Platt-cikkely érvénytelenítéséről (máj. 29). Általános sztrájk San Franciscóban (júl. 16). Az áruexport elősegítésére Export-Import Bank alakul (júl. 31). Megalakul az Amerikai Szabadság Liga Roosevelt és a New Deal új irányvonala ellen (aug.). A háború és a fasizmus elleni második konferencia. Az Indian Reorganization Act hatályon kívül helyezi az 1887-es Dawes-törvényt, a törzseknek önkormányzatot és a földbirtokra adómentességet ad.

1935 Az elszigetelődés újraéledése. Országos konferencia a társadalombiztosításért folyó harcban (jan). A Legfelsőbb Bíróság megszünteti a NIRÁ-t (máj 27). A Wagner-törvény jogot biztosít kollektív szerződések kötésére (júl. 5). Kereskedelmi megállapodás a Szovjetunióval (júl. 13). Társadalombiztosítási törvény bevezetése az öregségi és munkanélküli biztosításról (aug. 31). Iparszervezési bizottság (Committee for Industrial Organization, CIO) megalakulása (nov. 9).

1936 A Legfelsőbb Bíróság érvényteleníti az Agricultural Adjustment Act-et (jan. 6). A második semlegességi törvény megtiltja a kölcsön- és hitelnyújtást a hadviselők számára (febr. 29). Szerződés a Panama feletti védnökség megszüntetéséről (márc. 2). Az Egyesült Államok bejelenti, hogy nem avatkozik be Spanyolországban (aug. 7). Roosevelt megnyitja Buenos Airesben a béke fenntartására egybehívott Amerikaközi konferenciát (dec. 1).

1937 A General Motors Co. elismeri a CIO-t (febr. 11). Kongresszusi határozat fegyverszállítási embargóról Spanyolországgal szemben (jan. 8). Roosevelt „karantén"-beszéde a japánok kínai agressziója ellen (okt. 5).

1938 Újabb válság 5,8 millió teljes és 5,2 millió részleges munkanélküli miatt. Ausztria annektálásának elismerése (ápr. 6). A Fair Labor Standard törvény rögzíti a béreket és a munkaidőt (jún. 25). Az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság megalakítása (júl.). Létrejön a Congress of Industrial Organizations (CIO; nov.).

1939 Az Egyesült Államok elismeri a Franco-kormányt (ápr. 1). Amerikai semlegességi nyilatkozat (szept. 5). A pánamerikai külügyminiszteri konferencia meghatározza a kontinentális biztonsági övezetet (Panama, okt. 3). Az AFL az Egyesült Államok háborúba lépése ellen, ill. a német, szovjet valamint japán áruk bojkottja mellett foglal állást (okt. 11). Roosevelt kinevezi az Urán Tanácsadó Bizottságot (ősszel). A negyedik semlegességi törvény megszünteti a hadfelszerelési embargót Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Kínával szemben (nov. 4).

1940 A kivételes állapot kihirdetése (máj. 25). Az AFL és CIO támogatja a nemzeti honvédelmi programot (jún. 4). Smith-törvény a külföldiek nyilvántartásba vételéről (jún. 29). Az Egyesült Államok és Kanada közös honvédelmi hivatalának létrehozása (aug. 17). A háború mindenáron való megakadályozására megalakul az America First Committee elnevezésű fasiszta szervezet (szept.). Szerződés 50 amerikai romboló cseréjére az amerikai kontinensen levő brit katonai támaszpontok ellenében (szept. 2). Roosevelt beszéde Amerikáról, mint „a demokrácia arzenáljáról" (dec. 29).

1941 Kölcsönbérleti törvény (márc. 11). Hyde Park-i találkozó Roosevelt és Mackenzie King kanadai miniszterelnök között, közös haditermelési bizottság létesítését határozzák el (ápr. 20.; nov. 5). Amerikai–dán megállapodás amerikai légitámaszpontok létesítéséről Grönlandon (ápr. 9). Roosevelt segítséget ajánl fel a Szovjetuniónak (jún. 24). Izland megszállása (júl. 7). A német konzulátusok bezárása (júl. 10). Atlanti Charta (aug. 14). H. Hopkins Sztálinnal tárgyal (júl. 30). Roosevelt kölcsönbérleti szerződést ajánl a Szovjetuniónak (okt. 30). A japánok megtámadják Pearl Harbort (dec. 7). Hadüzenet Japánnak (dec. 8). Német és olasz hadüzenet az Egye-

sült Államoknak (dec. 11). A 2450 km-es alaszkai országút kiépítése Dawsontól Fairbanksig; (megnyílt 1942. nov. 21-én).

1942 Huszonhat állam által aláírt nyilatkozat Washingtonban az Egyesült Nemzetek Szervezete alapításáról (jan. 1). Győzelem a Midway-szigeteknél, a tengeri és légi csata megállítja a japán előrenyomulást a Csendes-óceán térségében (jún. 3–7); Észak-Afrikában brit és amerikai csapatok szállnak partra (nov. 7–8).

1943 Törvény a háború alatti munkaviszályok rendezéséről (Smith-Connally Act; jún. 25). Brit és amerikai csapatok partraszállása Szicíliában (júl. 10) és Olaszországban (szept. 3–9).

1944 Brit és amerikai csapatok partraszállása Normandiában (jún. 6).

1945 Roosevelt elnök halála (ápr. 12). Az ENSZ alapító közgyűlése San Franciscóban (ápr. 24–jún. 26). Az első atombomba felrobbantása az új-mexikói sivatagban (júl. 17). Atombombát dobnak Hirosimára és Nagaszakira (aug. 6. és 9). Stimson-memorandum az atomdiplomácia veszélyeiről (szept. 11). A háború utáni sztrájkhullám kezdete (dec.).

1946 4,6 millió sztrájkoló; 116 millió munkanap veszteség (jan.–dec.). Az Atomenergia Bizottság létesítése (jan. 7). Churchill fultoni beszéde, a hidegháború kezdete (márc. 5). Az első atombombakísérlet Bikini szigetén (júl. 1). A Fülöp-szigetek függetlensége (júl. 4). Amerikai–kínai barátsági szerződés (nov. 4).

1947 Truman-doktrína (márc. 12). Törvény a Görögországnak és Törökországnak nyújtandó „segély"-ről (400 millió; máj. 22). A Taft–Hartley-törvény korlátozza a szakszervezeti jogokat (jún. 23). Törvény a „nemzeti biztonság fenntartásáról" (júl. 26). Amerika-közi szerződés a kölcsönös segítségnyújtásról (Rio-paktum; szept. 2).

1948 A European Recovery Program (Marshall-terv) dönt a külföldi segélyről 16 ország számára (ápr. 3). A Progressive Party (Haladó Párt) (H. A. Wallace) alapítása (júl. 23).

1949 A Négy Pontos program kihirdetése katonai segélyről és iparfejlesztésről az Egyesült Államok szövetségesei számára (jan. 20). A NATO létrehozása (ápr. 4). A Németországi Főbizottság létrehozása (jún. 6). Katonai segélytörvény (okt. 26).

1950 Koreai agresszió (jún. 25). Tajvan megszállása. Az Internal Security Act (McCarran-törvény) elrendeli a „kommunista szervezetek" nyilvántartásba vételét (szept. 23).

1951 Katonai paktum a Fülöp-szigetekkel (aug. 30). Kölcsönös Biztonsági Program (Mutual Security Programme; okt. 10). „Biztonsági szerződés" Japánnal (aug. 8).

1952 Az általános szerződés megkötése Nyugat-Németországgal (máj. 26). McCarran–Walter-törvény a bevándorlásról és honosításról (dec.).

1953 Fegyverszünet Koreában (júl. 27). Szerződés spanyolországi katonai támaszpontokról (szept. 26).

1954 „Törvény a kommunista tevékenység ellenőrzéséről" (aug. 24). A SEATO megalakítása (szept 8).

1955 A Bagdadi Paktum megkötése (febr.). Az AFL–CIO egyesülése (dec. 5).

1957 Az Eisenhower-doktrína kihirdetése (jan. 5). A KP 16. kongresszusa, a likvidátorok (Gates stb.) feletti győzelem (febr. 9–12).

1959 A KP 17. kongresszusa; Gus Hallt választják főtitkárrá (dec. 10–13). Fokozott sztrájktevékenység: 68 millió munkanap kiesése.

1960 Az 1960-as polgárjogi törvény (ápr. 21). Amerikai Néger Munkások Tanácsának alapítása Detroitban (máj. 27). Kennedy elnökké választása (nov. 8).

1961 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Kubával (jan. 3). A „Békehadtest" (Peace Corps) megalakítása (márc. 1). Törvény a munkanélküliségről (márc. 24., máj. 1). Országos leszerelési konferencia Washingtonban (ápr. 10–11). Kuba elleni agresszió: Playa Girón-i partraszállás (ápr. 17–20). Törvény a minimális bérek emeléséről (máj. 5). „Szövetség a Haladásért" törvény (máj. 27). Faji zavargások Montgomeryben (Alabama) (máj.). Országos konferencia New Yorkban a demokratikus jogokért (szept. 23–24). A KP hivatalosan visszautasítja a McCarran-törvény szerinti bejegyzését (nov. 17). A KP elleni per (dec. 8).

1962 Teljes embargó Kuba ellen (febr. 3). J. Glenn a „Friendship 7" fedélzetén háromszor megkerüli a Földet (febr. 20). Tömegtüntetés New Yorkban az atomfegyverkísérletek ellen (márc. 6). Gus Hall és B. Davis KP vezetők letartóztatása (márc. 15). Amerikai csapatok Thaiföldön (máj. 15). Faji zavargások és a faji megkülönböztetés elleni

tiltakozások Georgiában és Mississippiben (aug.–okt.). 300 000 tartalékos mozgósítása (szept. 7.; okt. 4). A Kuba elleni blokád kezdete véget ér az Egyesült Államok megnemtámadási ígéretével. Öt négert beválasztanak a Kongresszusba (nov. 6).

1963 „Washingtoni felvonulás" kétszázezer résztvevővel (aug. 28). 15 000 amerikai katona Dél-Vietnamban (júl.). A moszkvai atomsorompó egyezmény aláírása (aug. 5). J. F. Kennedyt a texasi Dallasban meggyilkolják (nov. 22).

1964 Törvények a „Szegénység elleni harc"-ról (márc.–ápr.). Bombatámadások a VDK ellen (aug. 5). L. B. Johnsont elnökké választják (nov. 3).

1965 Polgárjogi tüntetések az alabamai Selmában (jan.–márc.). A VDK elleni agresszió kiterjesztése (febr. 7). 30 000 tüntető tiltakozik Washingtonban a vietnami háború ellen (ápr. 17). Polgári engedetlenségi mozgalom a vietnami háború ellen (ápr. 27). Intervenció a Dominikai Köztársaságban (ápr. 27). Polgárjogi zavargások a Los Angeles-i Wattsban (aug. 11–15). Kongresszusi határozat az USA „intervenciós jogá"-ról Latin-Amerikában (szept. 20). Washingtoni békemenet 40 000 felvonulóval (nov. 27).

1966 Tömegtüntetések a vietnami háború ellen (jan.–márc.). Polgárjogi zavargások Wattsban (márc. 15) és Chicagóban (jún. 12). 267 000 amerikai katona Vietnamban (jún.). A KP 18. kongresszusa elhatározza a párt tömegpárttá való kiépítését (jún.). A reakciós pozíciók megerősödése a kongresszusi választásokon (nov. 8).

1967 A KP ellen hosszú évek óta folyó bírósági eljárás beszüntetése (júl.). Törvény a faji zavargások ellen (júl.). „Az Egyesült Államok új politikai erőinek országos kongresszusa" (Chicago, szept.). Washingtonban 150 000 ember tüntet a vietnami háború ellen (okt. 21). A KP országos konferenciája társadalmi és polgárjogi kérdésekről (okt.). 160 000 Ford-gyári munkás sztrájkgyőzelme (okt. 28).

1968 A dollár aranyfedezetének megszüntetése (márc. 14). Johnson bejelenti a VDK elleni bombatámadások beszüntetését (márc. 31). Memphisben meggyilkolják M. L. Kinget (ápr. 4). Százezrek tüntetnek New Yorkban a vietnami háború ellen (ápr. 27). R. F. Kennedy meggyilkolása Los Angelesben (jún. 5). „Szegények menete" Washingtonban 75 000 felvonulóval (jún. 19). A KP rendkívüli kongresszusa új programot fogad el (júl. 7). R. M. Nixon elnökké választása (nov. 4).

1969 New Yorkban 100 000 ember tüntet a vietnami háború ellen (ápr. 5). KP 19. kongresszusa (ápr. 30–máj. 4). Az Apolló 11 két utasa a Holdon (júl. 20). 150 000 General Electric-dolgozó több hónapos sztrájkjának kezdete (okt. 27). 800 000 háborúellenes tüntető az Egyesült Államokban (nov. 15).

1970 Az „Ifjúmunkások szövetsége a felszabadításért" megalakulása Chicagóban (febr.). Intervenció Kambodzsában (ápr. 30). Washingtonban 100 000 ember tiltakozik a kambodzsai beavatkozás ellen (máj. 9).

1972 Nixon elnök látogatása Pekingben és Moszkvában. Moszkvában fontos megállapodásokat írnak alá, pl. a SALT-szerződést.

(1973 Párizsban külügyminiszteri szinten aláírják a vietnami háború beszüntetéséről és a béke helyreállításáról szóló megállapodást. (jan. 17). *Szerk.*)

Abolícionisták: a rabszolgaság ellenzői; szervezetük 1833-tól: Országos Rabszolgaellenes Társaság.

Acheson, Dean: politikus; 1893–1972; 1949–53 között külügyminiszter, az atomdiplomácia képviselője.

Adams: 1. John, politikus; 1735–1826; a függetlenségi mozgalom egyik vezére; az Egyesült Államok második elnöke (1797–1801). 2. John Quincy, abolícionista. A. 1. fia; 1767–1848; elnök (1825–29); a Monroe-elv társszerzője. 3. Samuel, a demokratikus függetlenségi mozgalom vezére; 1722–1803; a kontinentális kongresszus tagja.

AFL–CIO: az American Federation of Labor és a Congress of Industrial Organizations rövidítése (Amerikai Munkásszövetség és Ipari Szervezetek Kongresszusa); az AFL és CIO egyesüléséből 1955-ben létrejött legnagyobb szakszervezeti szövetség az Egyesült Államokban. Az AFL 1881-ben alakult, hamarosan a munkásarisztokrácia központja lett, és kapitalistabarát vezetés alatt állott. 1933-ban frakció jött létre, mely a monopolizált ipar munkásainak az iparági elv szerinti szervezkedéséért harcolt, ezért 1936-ban kizárták. Ezután CIO néven szerepelt; 1955-ben egyesültek; 140 szakszervezetet, 15 millió tagot fognak össze.

Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság (Un-American Activities Committee): a képviselőház által 1938-ban alapított különleges bizottság (1946 óta állandó), amely a kommunisták elleni harc ürügyén a haladó eszmék és

azok képviselői ellen jár el; Joseph McCarthy szenátor vezetése alatt vált hírhedtté.

Amerikai Légió: az első világháború veteránjainak reakciós szervezete, a monopóliumok harci csapata.

Amerikai Szabadság Liga (American Liberty League): fasisztabarát szervezet; 1936-ban reakciós gyűjtőpártként alakult.

Battle-törvény: „1951-es törvény a közös védelemhez való segítségnyújtás ellenőrzéséről" 1951. okt. 26-án elrendelte az embargót stratégiai anyagok szocialista államokba való szállítására s megtagadott minden gazdasági segítséget azoktól az országoktól, melyek nem rendelték alá magukat az amerikai politikának; elnevezését a demokrata párti képviselőtől, L. C. Battle-tól kapta.

Black Codes (fekete jogszabályok): a déli államok négerellenes jogszabályai a polgárháború előtt és 1863. után.

Bradford, William: angol puritán, a „zarándok atyák" egyike; 1590–1657; Plymouth egyik alapítója és 1621–51 között első kormányzója.

Brown, John: abolícionista és forradalmár; 1800–59 (kivégezték); farmer; 1859-ben sikertelen felkelési kísérletét leverték Virginiában; a rabszolga-felszabadítás szimbólumává lett.

Brownell–Butler Act, 1954: „kommunista tevékenység ellenőrzéséről" szóló törvény, 1954. aug. 24; nemcsak a kommunistákat, de minden haladó szervezetet a kormány ellenőrzése alá vont.

Bryan, William Jennings; államférfi; 1860–1925; demokrata, a századfordulón a monopóliumellenes mozgalom (populisták) vezére; 1913–15 között külügyminiszter, ellenezte a háborút. A húszas években a híres „daytoni majomper" ügyésze.

Byrnes, James Francis: politikus; 1879–1972; demokrata; 1945–47 között külügyminiszterként részt vesz a hidegháború beindításában.

Central Intelligence Agency (CIA): az Office of Strategic Services (OSS) és a National Intelligence Authority szervezetek utódjaként 1950-ben alakult titkosszolgálat az Egyesült Államokban. Hozzávetőleges becslések szerint egymilliárd dolláros költségvetéssel és 10 000 munkatárssal dolgozik.

Clay, Lucius Dubignon: katonatiszt, politikus, kereskedő; szül. 1897; 1947–49 között az Egyesült Államok katonai kormányzatának feje Nyugat-Németországban; nyugállományba helyezése után trösztigazgató. 1962-ben Kennedy elnök nyugat-berlini különmegbízottja; szélsőséges politikus.

Davis, Angela: kommunista; szül. 1944; 1969-ben főiskolai oktató, aktívan részt vesz a polgárjogi mozgalomban; 1970 augusztusától koholt vádak alapján eljárás folyik ellene, októberben letartóztatják és a gázkamra veszélye fenyegeti; letartóztatása világszerte tiltakozásokat váltott ki. (1971-ben 100 000 dolláros óvadék fejében feltételesen szabadlábra helyezik.) 1972-ben az esküdtszék minden vádpont alól felmenti.

Davis, Benjamin: munkás- és négervezető; 1903–64; 1930–35-ben ügyvéd, 1943–45 között New York-i városi képviselő, 1949–56 között börtönben, 1959-től a KP országos vezetőségének tagja.

Dawes, Charles Gates: pénzember és politikus; 1865–1951; 1923–24: a szövetségesek jóvátételi bizottságának elnöke, mely bizottság az első világháború utáni német jóvátételi szállításokat tartalmazó, róla elnevezett Dawes-tervet kidolgozta.

Debs, Eugen V.: munkásvezető; 1855–1926; a Szocialista Párt alapítója; 1904, 1908, 1912 és 1920-ban elnökjelölt. Forradalmár volt, de nem marxista.

Déli államok: mezőgazdasági nyersanyagok termelésével foglalkozó államok, melyek termelése a rabszolgamunkán nyugodott. Az Egyesült Államoktól való elszakadásuk (szecesszió) 1861-ben kirobbantotta a polgárháborút. 1861-ben 11 állam 9 millió lakossal, melyből 3,5 millió néger rabszolga.

Demokrata-Köztársasági Párt: 1788–92 között Jefferson vezetésével létrejött laza csoportosulás, mely az alkotmányról folyó viták révén (föderalizmus; Hamilton) és a francia forradalom hatására határozott politikát képviselt; 1824–25-ben kettészakad Nemzeti Köztársasági Pártra (J. Q. Adams és H. Clay vezetésével), mely Új-Angliát és a nyugat tőkéjét képviselte, valamint a Jackson vezette s a déli államokat, valamint a nyugat farmerjeit képviselő DKP-ra. Utóbbi 1832-től, Jackson óta a Demokrata Párt, előbbi 1834-től a whig elnevezést használta. A Demokrata Párt először 1840-ben követelte a rabszolgaság fenntartását.

Demokrata Párt: az amerikai monopoltőke egyik legnagyobb pártjának elnevezése. 1832-ben Jackson vezetésével a demokratikus népmozgalom pártjaként alakult; hamarosan a rabszolgatartók és a kereskedő-burzsoázia pártja lett, ma a monopoltőke egyik csoportját képviseli.

Dennis, Eugene: munkásvezető, 1904–61; 1938-tól a KP országos bizottságának tagja, 1946–59: főtitkára, 1959–61: a párt elnöke.

Du Bois, William Edward Burghard: író, történész és politikus; 1868–1963; a National Association for the Advancement of the Colored People (NAACP) aktív tagja, az egyesült államokbeli négerek egyenjogúságának fáradhatatlan harcosa; a pánafrikai mozgalom alapítója; az Egyesült Államok művészeti és tudományos

akadémiájának tagja; a jelen és a múlt négerkérdéseiről szóló terjedelmes munkák szerzője. 1961-ben tüntetően belépett a KP-ba, amikor azt mint egy külföldi hatalom állítólagos szervét törvényen kívül helyezték. 1953-ban: nemzetközi békedíj, 1958: Lenin-békedíj. Élete utolsó éveiben Ghanában élt.

Dulles: 1. Allan Welsh, diplomata; 1893–1969; 1941–45 között az Egyesült Államok európai kémszolgálatának vezetője; a fasisztákkal különbékéről tárgyalt; 1952–61: a CIA vezetője, ezt a beosztását az 1961. áprilisi kubai invázió kudarca miatt elvesztette. 2. John Foster, politikus, előbbi fivére, 1888–1959; 1946–50: ENSZ-megbízott, 1953–59: külügyminiszter; a Rockefeller-csoport képviselőjeként a háború szélén járó politikát folytatott.

Eisenhower, Dwight David: tábornok és államférfi; 1890–1969; a második világháborúban az inváziós csapatok főparancsnoka, 1945-ben vezérkari főnök, 1950–52: a NATO haderők főparancsnoka, 1953–61: az Egyesült Államok elnöke (köztársasági).

Északi államok: az iparilag fejlettebb államok, rabszolgák nélkül vagy csak korlátozott rabszolgasággal, valamint az 1861–65-ös polgárháborúban ezek oldalán harcoló államok: 23 állam 22 millió lakossal.

Fekete Párducok (Black Panther Party): amerikai néger politikai szervezet; 1966–67-ben alakult; nacionalista elveket vall, egy időben közeledett a marxista–leninista elvekhez, alapjában véve azonban kispolgári-anarchista szervezet. Több vezetőjét meggyilkolták.

Flynn, Elizabeth Gurley: munkásvezető; 1890–1965; az IWW-ben jelentős szerepet játszott, „The Rebel Girl" (a lázadó lány) néven ismerték; 1937-ben belép a KP-ba, 1938-ban a KB tagja, többször letartóztatták, 1958-ban titkár, 1959-ben a KB helyettes elnöke, majd 1961-ben elnöke.

Foster, William Zebulon: az amerikai és nemzetközi munkásmozgalom jelentős alakja; 1881–1961; 1895-től munkásmozgalmi funkcionárius; 1921-ben belép a KP-ba és vezetőségi tag; 1924-ben a PB tagja, 1929-ben elnöke; 1957-től tiszteletbeli elnök; 1924, 1928, 1932-ben elnökjelölt; 1949–58 között házi őrizetben. Kiváló teoretikus.

Franklin, Benjamin: felfedező és államférfi; 1706–90; a kontinentális kongresszus tagja, a Függetlenségi Nyilatkozat társszerzője, követ Párizsban 1776–85 között, az 1787-es alkotmány egyik aláírója; postaügyi miniszter; 1752-ben feltalálta a villámhárítót, híres természettudós és feltaláló.

Freesoilers: kispolgári-radikális párt, 1848-ban alakult; fellépett a rabszolgaság ellen és a szabad földért („free soil"); vezetője: C. Sumner.

Garrison, William, Lloyd: abolícionista; 1805–79; 1833-ban megalakítja az első rabszolgaságellenes társaságot; 1843–65 között az Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság elnöke.

Gettysburg: döntő csata színhelye (1863. júl. 1–3) a polgárháborúban; a csatában az északiak győztek.

Gompers, Samuel: szakszervezeti vezető; 1850–1924; 1881-ben az AFL alapító tagja, a reformizmus fő képviselője.

Granger-mozgalom: 1867-ben alakult monopóliumellenes farmerszervezet.

Hall, Gus: munkásvezető; szül. 1910; 1929 óta a KP tagja; az acélipari munkások szövetségének társszervezője, pártvezetőségi tag; 1951–59 között börtönben, 1959-ben a KP főtitkára lesz.

Hamilton, Alexander: politikus; 1757–1804; a függetlenségi mozgalom konzervatív, antidemokratikus erőinek vezető képviselője, ugyanakkor a „föderalisták" vezéreként legaktívabb támogatója az állami központosításnak és a kapitalista felhalmozásnak.

Hay, John Milton: államférfi; 1838–1905; 1898-tól külügyminiszter, társaláírója az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között 1901. nov. 18-án létrejött Hay–Pauncefote-szerződésnek, mely az Egyesült Államoknak biztosította a Panama-csatorna megépítésének jogát.

Homestead-törvény: A. Lincoln által 1862. május 20-án aláírt törvény, amely a farmerek és munkások részére kedvező feltételek mellett nyugati földhöz juttatást szabályozta; csapás a rabszolgatartókra.

Industrial Workers of the World (IWW, a világ ipari dolgozói): forradalmi szervezet, 1905-ben alakult; 1908-tól erősebb anarcho-szindikalista befolyás alatt; igen harcos a húszas évekig.

Jackson, Andrew: államférfi; 1767–1845; tábornok, 1829–37 között elnök, az ültetvényesek képviselője; mint radikális polgári demokratát a munkások és farmerek támogatták.

Jefferson, Thomas: államférfi; 1753–1826; a függetlenségi mozgalom és a felvilágosodás élenjáró képviselője és ideológusa; a Függetlenségi Nyilatkozat szerzője; a Demokrata-Köztársasági Párt alapítója, a francia forradalom híve, párizsi követ, külügyminiszter, majd alelnök. 1801–09: az Egyesült Államok elnöke.

Jim Crow-rendszer: a faji elkülönítés és izgatás rendszere; Jim Crow (szó szerint „Varjú Jim") a négerek gúnyneve délen.

Johnson, Lyndon Baines: államférfi; 1908–73; 1953-tól a Demokrata Párt elnöke; 1961-ben alelnök; J. F. Kennedy halála után 1963–69: elnök. Már megválasztása előtt a nagy monopóliumok érdekeit szolgáló politikát folytatott; felelős a vietnami háború kiterjesztéséért.

Kennedy, John Fitzgerald: államférfi; 1917–63 (meggyilkolták); 1946–53: demokrata képviselő, 1953-tól 1961-ig szenátor, 1961-től az Egyesült Államok elnöke, az amerikai külpolitika realista szárnyának képviselője.

Konföderációs törvénycikk: 1777-ben fogadták el, 1781–89 között az Egyesült Államok első jogerős alkotmánya.

Kongresszus: az USA törvényhozó szerve, a szenátusból és a képviselőházból (House of Representatives) áll.

Lee, Robert Edward: tábornok; 1807–70; az 1861–65-ös polgárháború lázadó déli államainak katonai vezetője.

Lincoln, Abraham: ügyvéd, államférfi; 1809–65 (meggyilkolták); republikánus párti elnök 1861-től; a polgárháború politikai és eszmei vezetője, kibocsátotta a rabszolgaságot betiltó és a homestead-törvényt.

Lincoln–Washington-zászlóalj: a KP kezdeményezésére a spanyol szabadságharcban (1936–39) 1937. jan. 6-án felállított zászlóalj. Röviddel utána megalakult a George Washington-zászlóalj, ez később egyesült a Lincoln-zászlóaljjal. Több mint 3000 amerikai, közülük 600 néger, nyújtott a spanyol népnek fegyveres segítséget; a harcokban 1800-an estek el.

Marshall, George Catlett: tábornok és államférfi; 1880–1959; 1939–45 között vezérkari főnök és a szövetségesek egyesült vezérkarának főnöke; 1947–49-ben külügyminiszter, 1950–51-ben hadügyminiszter.

Mason–Dixon-vonal: 1763–67-ben C. Mason és J. Dixon földmérők által kijelölt határvonal Pennsylvania és Maryland között, mely egyben a rabszolgatartó déli, ill. az északi államok közötti határ is volt.

McCarran-törvény: A Brownell–Butler-törvénnyel kiegészített 1950-es törvény; alkotmányellenes módon a KP, valamint az összes, állítólagos „front"-szervezetnek nevezett demokratikus mozgalom ellen irányult. E mozgalmakon értik mindazokat a haladó mozgalmakat, melyek törekvéseik összefogására egységbizottságot alakítanak.

Mccarthyzmus: a fasizálódás első lényeges formája az Egyesült Államokban 1945 után, különösen 1952–54 között; nevét Joseph McCarthy szenátortól kapta; intézményesen az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságban, valamint számos antidemokratikus törvényben testesült meg (McCarran-törvény).

McCloy, John Jay: államférfi és pénzember; szül. 1895; 1949–52 között az Egyesült Államok főbiztosa Nyugat-Németországban, 1961-ben leszerelési megbízott.

Missouri kompromisszum: 1820. évi törvény, amely az északi szélesség 36° 30'-től északra eső államokban, Missouri kivételével, betiltotta a rabszolgaságot.

Néppárt (People's Party): farmerek és munkások 1892-ben alakított tömegpártja; elbukott polgári vezetőinek opportunizmusa és a Szocialista Munkáspárt (De Leon) szektássága miatt.

New Deal (kb.: új megállapodás): Franklin D. Roosevelt által 1933-ban indított s Keynes brit közgazdász elképzelésein nyugvó gazdasági program. Tervbe vette többek között a munkanélküliek támogatását, államilag finanszírozott munkaalkalmat teremtő tervek készítését, a mezőgazdasági termőterületek korlátozását, a farm- és háztulajdonosok végrehajtás elleni védelmét, s elsősorban a farmereket és munkásokat próbálta visszatartani a forradalmi tömegakcióktól. Ez a politikai irányzat a kapitalizmus lényegén nem változtatott.

Összekötő bizottságok: 1772-ben létesült forradalmi bizottságok a függetlenségi harc összehangolására és irányítására.

Pánamerikanizmus: az USA-imperializmus Latin-Amerikára vonatkozó hegemón törekvéseit tükröző külpolitikai tana és ideológiája. A 19. század végén alakult ki; szervezeti formái: az International Bureau of American Republics (1890), a Pan-American Union (1910), az Amerikai Államok Szervezete (Organization of American States, 1948).

Pentagon (görögül: ötszög): alaprajza folytán az amerikai hadügyminisztériumnak a köztudatba átment elnevezése, a militarizmus jelképe, a jobboldali radikalizmus központja.

Polgárjogi mozgalom: az egyesült államokbeli négerek politikai jogaiért folyó harc; az abolícionizmus jelensége a 19. században; a 20. század elején néger mozgalomként Du Bois hozta létre (1904–06). A KP vezetése alatt a néger munkások megszervezése, a Roosevelt-kormányzat liberális politikája s a négermozgalomnak a második világháború utáni tömegméretű fellendülése jelentős haladást hozott. E mozgalom legfontosabb eredménye az oktatás területén a szegregáció (elkülönítés) törvényes megszüntetése volt (1954). A fajgyűlölők terrorakciói a harcok szélesebb területekre való kiterjedéséhez vezettek. Békés tömegtüntetésekkel kiharcolták a korlátozott polgárjogi törvények (1957, 1960, 1964) valamint a 23. és 24. alkotmánykiegészítés (1961, 1964) kibocsátását; a mozgalomnak a fajgyűlölő terrorral szembeni messzemenő hatástalansága spontán zavargásokhoz vezetett (néger lakosság felkelése 120 nagyvárosban).

Radikális republikánusok: a polgárháború és az azt követő újjáépítési időszak polgári demokrata politikusai; a Dél következetes társadalmi és politikai átalakításának hívei (T. Stevens, C. Sumner stb.).

Reed, John: marxista közíró és politikus, 1887–1920; a realista művészeti riportok megteremtője: a KP alapító tagja. Híres műve: „Tíz nap, amely megrengette a világot."

Republikánus Párt: az amerikai monopoltőke két fő pártja közül az egyik; 1854-ben a rabszolgaság kiterjesztése ellen alakult. Az 1861–65-ös polgárháború után az ipari burzsoázia pártja lett, s a leggyorsabban valósította meg a monopoltőkés politikába való átmenetet.

Rézfejűek (Copperheads): elnevezésüket egy jelvényként használt pénzérméről kapták, a kereskedő burzsoázia defetista összeesküvő csoportja az északi államokban, amely főleg New Yorkban működött a polgárháború alatt, 1861–65 között.

Roosevelt, Franklin Delano: államférfi; 1882–1945; 1933-tól demokrata párti elnök. Négyszer választották elnökké. Elismerte a munkások szervezkedéshez való jogát, szövetkezett a dolgozókkal a fasizmus elleni harcra, megértette a békés egymás mellett élés, valamint a Szovjetunióval való együttműködés szükségességét.

Sacco, Nicola és **Vanzetti,** Bartolomeo: bevándorolt olasz anarchista munkások; állítólagos gyilkosság miatt, amit a tényleges tettes bevallott, az egész világ tiltakozása ellenére 1927. aug. 23-án kivégezték őket.

Schurz, Carl: német-amerikai politikus; 1829–1906; az 1849-es badeni felkelésben való részvétel és várfogság után az Egyesült Államokba menekült. 1861–65 között hadosztályparancsnok, 1877–81 között belügyminiszter, a liberális köztársaságiak vezére, imperialistaellenes.

Shays, Daniel: forradalmár; 1747–1825; a massachusettsi farmerek demokratikus felkelésének vezére (1786–87).

Siegel, Franz: német emigráns, a badeni felkelés tábornoka, amerikai tábornok; 1824–1902. Az 1861–65-ös polgárháborúban vezérőrnagy és hadseregparancsnok.

Sons of Liberty (A Szabadság Fiai): a függetlenségi mozgalom forradalmi tömegszervezete.

Sorge, Friedrich Albert: német-amerikai forradalmár; 1828–1906; Marx és Engels barátja és levelezőpartnere. Részt vesz az 1849-es badeni felkelésben, kivándorol az Egyesült Államokba, s 1852-ben megalapítja a Proletár Ligát. 1872–74 között az I. Internacionálé főtitkára. 1874-ben Philadelphiában megalakítja a Munkáspártot (1877-től Szocialista Munkáspárt).

Taft–Hartley-törvény (Labour Management Relations Act 1947): a demokráciával ellenkező kényszertörvény az állami ellenőrzés alá került forradalmi szakszervezeti mozgalom ellen.

Tecumseh: indián főnök; 1768–1813; 1811-ben megkísérelte az északnyugati törzsek egyesítését a fehér földrablók ellen. 1813-ban a britek szövetségeseként esett el a brit–amerikai háborúban (1812–14) a Thames (Ontario) menti csatában.

Truman, Harry S.: politikus; 1884–1972; 1933–44 demokrata szenátor, 1944–45: alelnök; 1945–53: elnök; jóváhagyta az atombomba ledobását Japánra, 1947-ben elnöksége alatt kezdődött a hidegháború, 1950-ben a Korea elleni agresszió, támogatta a nyugatnémet militarizmus újraéledését és felfegyverzését, szélsőséges politikus.

Truman-doktrína: Truman elnök nyilatkozata 1947. márc. 12-én a görögországi forradalmi mozgalom leveréséről s Görög- valamint Törökországnak a szocialista államok elleni felvonulási területté való nyilvánításáról.

Turner, Nat: néger rabszolga és forradalmár, 1831-ben kivégezték; 1831. aug. 13–23 között irányította az Egyesült Államok történelmének legjelentősebb rabszolgafelkelését.

Union League (Unió Liga): 1862-ben Északon létesült politikai titkos szervezet az ún. rézfejűek (copperhead) elleni harcra; az újjáépítési időszakban fontos szerepet játszott a felszabadított rabszolgák védelmében.

Washington, George: államférfi és tábornok; 1732–99; ültetvényes és földmérő, brit katonatiszt 1755–59. 1759-től képviselő a virginiai törvényhozó testületben, valamint a két kontinentális kongresszusban. 1775-ben az újonnan felállított kontinentális hadsereg főparancsnoka; 1789–97: az USA első elnöke.

Dr. M. Zeuske

Andorra

Andorra (katalánul: Principado de Andorra, franciául: Vallées et Suzerainetées d'Andorre); szabadállam (köztársaság) a Pireneusok keleti részén, Franciaország és Seo de Urgel spanyol város püspökének ún. közös védnöksége alatt, hat egyházközségből áll; területe: 453 km²; lakossága (1969): 18 500 fő; fővárosa: Andorra la Vella; hivatalos nyelve a katalán.

Andorrát egy 805-ből származó okirat említi először (a régebbi dokumentumok hitelessége vitatott). Andorra területe évszázadokon át vita tárgya volt Seo de Urgel (Katalónia) püspöke ill. a dél-franciaországi Castelbon nemesi család valamint jogutódaik (1206-tól a Foix grófok) kö-

zött. 1278-ban Foix grófja és Seo de Urgel püspöke szerződésben rögzítette Andorrára vonatkozó közös felségjogát. Foix grófjának jogai a 14. században Navarra királyára, IV. Henrik uralkodása (1572–1610) alatt pedig Franciaországra szálltak át (1607). 1866-ban reformmozgalom bontakozott ki, amelynek eredményeképpen 1867-ben a Seo de Urgel-i püspök hatalmát mérsékelt polgári alkotmánnyal (1868) korlátozták. Az 1933 áprilisi népi megmozdulások („andorrai forradalom") után bevezették az általános választójogot a 25 éven felüli férfilakosság számára (a reformot 1941-ben visszavonták). 1934–41-ben Szkozirev fehérgárdista orosz emigráns, aki I. Borisz néven Andorra hercégévé kiáltotta ki magát, Franciaországtól és Spanyolországtól független monarchiát próbált létrehozni.

Franciaország és Seo de Urgel püspöke az Andorra feletti felségjog jeléül egy-egy képviselőt nevez ki (viguier, veguer–vikárius). Az 1278. évi szerződés értelmében Andorrának jelképes adót kell fizetnie a francia államnak (jelenleg évi 1920 frank), ill. a Seo de Urgel-i püspöknek (920 peseta, az 1967-es leértékelés előtt). 1967 októberében de Gaulle meglátogatta Andorrát, ahol ekkor IV. Henrik óta első ízben tartózkodott francia államfő.

Dr. H. Bach

Angola

Angola, Portugália gyarmata (ún. tengerentúli tartománya) Afrika északnyugati partvidékén; területe: 1 246 700 km²; lakossága (1970): 5,6 millió; fővárosa: (São Paulo de) Luanda; közigazgatási egységei: 15 járás, hivatalos nyelve a portugál.

Amikor Diego Cão portugál hajós 1482–83-ban az Indiába vezető tengeri utat keresve elérte a Kongó torkolatát, fejlett afrikai birodalmat talált, amely a mai Angola északi részére is kiterjedt. A Portugália és Kongó közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele után, 1520 körül a partvidéken portugál telepeket alapítottak.

Amikor 1570 körül a kongói birodalom felkelés révén megszabadult a portugálok uralmától, az európai gyarmatosítók a délebbre fekvő területek ellen intéztek támadást (1574: Luanda, a mai főváros megalapítása), ahol a 16. század elején kialakult az angolai birodalom. Ezt az államot csak 1597-ben sikerült leigázni, Anna Nzinga Mbandi (1625–55) vezetésével azonban visszanyerte függetlenségét. 1641–48-ban az angolai portugál kikötők átmenetileg holland birtokba kerültek.

A mai Angola belső területei a 16. századtól a Lunda birodalomhoz tartoztak, és sokat szenvedtek a portugál rabszolga-kereskedelemtől. Jóllehet, a rabszolga-kereskedést 1826-ban betiltották, még a 19. század második felében is folyt az emberrablás. A lakosságot tömegesen hurcolták Brazília ültetvényeire. 1840-től Angolában mind több portugál telepedett meg. A gyarmatosítók kényszermunkára fogták az őslakókat (házadó 100 munkanap értékében). Angola belső területeit 1806–11-ben két afrikai kereskedő (a Pombeiro-fivérek), 1852–55-ben da Silva Porto kereskedő, 1854-ben David Livingstone, 1855-ben Adolph Bastian, 1875–76-ban Paul Pogge, 1877–79-ben pedig Serpa Pinto gyarmati hódító kutatta fel.

A berlini Kongó-konferencián (1884–85) rögzítették a portugál, ill. a belga befolyási övezet határait, s ezzel a kongói birodalom népét (a bakongókat) politikailag megosztották. A Kongó torkolatától északra fekvő Cabinda ily módon elszigetelt portugál terület, ún. enklávé lett.

1907-ben, 1914-ben és 1924-ben az angolai törzsek fegyveres felkeléseket szerveztek. 1928-ban jött létre az első átfogó antiimperialista mozgalom, a kikötőmunkások vezetésével, akik sikerrel hirdettek általános sztrájkot. Az 1930-as nagy felkelést portugál katonaság bevetésével fojtották vérbe. 1928–31-ben megépítették a Lobitóból Angolán át Katangába vezető utat. Az utóbbi évtizedekben a portugálok az angolai felső rétegek megnyerésével próbálkoztak (az ún. „civilizáltak"), tehát az iskolázott és vagyonosabb afrikaiakat igyekeztek korrumpálni. A „civilizáltak" a lakosságnak alig 5%-át jelentik (1955: az angolai „alkotmány" kibocsátása).

Angolában az afrikai lakosság 1954-től több illegális politikai pártot szervezett, pl. 1954-ben a nacionalista Észak-Angola Népeinek Unióját, amely 1958-ban felvette az Angola Népeinek Uniója (UPA) nevet, 1956–57-ben pedig a Népi Mozgalom Angola Felszabadításáért (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) elnevezésű csoportosulást.

Alvaro Holden Roberto, az UPA vezetője szorosan együttműködött a későbbi kongói államelnökkel, a bakongók vezetőjével, Kaszavubuval és elutasította az MPLA-val való együttműködést. A pártvezér az amerikaiak támogatását élvezi.

Az MPLA síkraszáll Afrika egységéért. Egyik alapítója és vezetője Agostinho Neto, orvos és költő (szül. 1922-ben). Az MPLA politikájának kialakításában lényeges szerepet játszik Pinto de Andradének, a külkapcsolatok osztályvezetőjének haladó politikai felfogása.

Az MPLA 1961 áprilisában részt vett a Conferencia de Organizacões Nacionalistas das Portuguesas (CONCP) casablancai létrehozásában. Ebben a szervezetben valamennyi portugál gyarmat képviselői jelen vannak. A konferencia önálló titkárságot választott.

1961. febr. 4-én és 10-én számos angolai hazafit szabadítottak ki a börtönökből, előkészítve ezáltal a portugál uralom elleni általános felkelést, amely 1961. márc. 15-én robbant ki. Nemzeti felszabadító hadsereget hoztak létre, amely 1961-ben Észak-Angola nagy részét felszabadította.

1962 nyarán Netónak, az MPLA vezetőjének sikerült megszöknie a börtönből. A portugál gyarmatosítók figyelmen kívül hagyták az ENSZ ismételt felszólításait, amelyek arra irányultak, hogy hagyjon fel az angolai lakosság elleni megtorló intézkedésekkel (pl. több mint 50 falu lakosságának kiirtása, stratégiai falvak létrehozása). Portugália nem adott beutazási engedélyt az ENSZ vizsgáló bizottságának sem. 1961 óta tömegesen menekül a lakosság Kinshasa-Kongóba. 1962. ápr. 5-én A. H. Roberto Léopodvilleben (ma Kinshasa) létrehozta Angola forradalmi emigráns kormányát. Az angolai hadműveletek során a partizánoknak súlyos nehézségeket okoz a portugál csapatok tömeges bevetése és a külföldi támogatás korlátozott jellege.

1964-ben az MPLA vezetősége Brazzavilleből kiindulva sikeres felszabadító akciókat hajtott végre Cabindában. 1964. júl. 10-én Kairóban, az Afrikai Egységszervezet értekezletén, Jonas Savimbi, a kormány miniszterelnöke bejelentette lemondását, azzal az indoklással, hogy nem támogathatja tovább Roberto politikáját. Több miniszter követte példáját, majd Brazzaville-ba utaztak, s ott csatlakoztak az MPLA-hoz. Az MPLA 1964 óta Zambia támogatásával sikeres harcot folytat a portugál gyarmati hatalom ellen.

1968 júliusában az AESZ Algírban ülésező felszabadítási bizottsága elhatározta, hogy kizárólag az MPLÁ-t támogatja. Portugáliának a NATO segítségével és 80 000 katona bevetésével egyelőre sikerült fenntartania gyarmati uralmát, bár az ország jelentős területei már felszabadultak a gyarmati iga alól.

W. Stegner

Argentína

Argentína, Argentin Köztársaság (República Argentina); szövetségi (elnökségi) köztársaság Dél-Amerika délnyugati részén. Területe: 2 776 656 km²; lakossága (1970): 24,5 millió; fővárosa: Buenos Aires; közigazgatási beosztása: 23 tartomány és 1 szövetségi kerület. Hivatalos nyelve a spanyol.

Őstársadalom

A spanyol hódítás előtti korszakban az ország mai területén nomád indián törzsek éltek (guaraní, tapa,[1] csaná, csarrúa, kerandí, araukan, tehuelcs, patagon stb.), amelyeknél kialakulóban volt a nemzetségi társadalom. Az ország északnyugati részén élő diaguiták kultúrája (földművelés, fémfeldolgozás, szövés) az inka birodalom befolyása alatt állt.

A spanyol gyarmati uralom (1535–1810)

A felfedezések kora. Juan Díaz de Solís 1516-ban a nyugati, India felé vezető tengeri út keresése közben rábukkant a La Plata torkolatára. 1520–21-ben Fernão de Magalhães (Magellán) áthajózott a róla elnevezett tengerszoroson. Sebastiano Caboto 1526-ban behatolt a Río de la Plata („Ezüst folyó"), a Parana és a Paraguay folyamok vizére nagy nemesfém kincsek reményében.

A gyarmatosítás kora. A La Plata-terület gyarmatosítása Pedro de Mendoza, az első spanyol helytartó expedícióival kezdődött. Mendoza 1536-ban (1535?) alapította meg Buenos Airest, a települést azonban 1541-ben indián támadástól tartva kiürítette. A várost Juan de Garay alapította újra 1580-ban. Felső-Peru (Bolívia) és Chile felől is gyarmatosítók érkeztek, megalapítva Mendoza (1560), Tucumán (1565), Córdoba és Santa Fé (1575), valamint Salta (1582) városait. A La Plata-területet a perui alkirályság részeként kezelték. A 17. században döntő gazdasági ággá fejlődött az állattenyésztés. Hatalmas feudális állattenyésztő birtokok (estancias) keletkeztek. A sűrűn lakott belső tartományok indiánjai (szőlőművelők, textilszövők, állattenyésztők) félrabszolga jobbágyréteget alkottak (encomienda-rendszer). A 18. század első évtizedeitől kezdve

egyre nagyobb tömegben hurcolták be a néger rabszolgákat. Amint a tartomány gazdasági súlya növekedett, a spanyol gyarmatosítók – részben a portugálok birtokolta Brazília stratégiai ellensúlyaként – megalapították a Rio de la Plata-i alkirályságot (1776, fővárosa: Buenos Aires). Az új alkirálysághoz tartozott Felső-Peru (a mai Bolívia), Paraguay és a Banda Oriental (Uruguay).

A gyarmati rendszer válsága. A gyors gazdasági fellendüléssel párhuzamosan (növekvő bőr- és sózotthúsexport) megnőtt a kreol nagybirtokosok és kereskedők ellenállása a gyarmati rendszer elmaradott gazdaságpolitikájával szemben. Az európai felvilágosodás, az észak-amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom döntően fontos hatást gyakorolt a feltörekvő antikolonialista ellenzékre (1795: az ún. francia összeesküvés).

A spanyol–francia flotta trafalgári veresége (1805) után a britek 1806–07-ben megkísérelték hatalmukba keríteni a La Plata torkolatát, a kreolokból, mulattokból és négerekből létrehozott polgárőrség azonban Liniers és Pueyrredón vezetésével sikerrel megvédte Buenos Airest. A brit expedíciós hadtest feletti győzelem megerősítette a kreolok öntudatát, ez pedig hatott arra a törekvésükre, hogy lazítsanak a spanyol gyarmati uralomhoz fűződő szálakon.

A májusi forradalom és a függetlenségi háború (1810–16)

Napóleon spanyol hadjárata (1808) után nyíltan kibontakozott a függetlenségi mozgalom. A májusi forradalommal (1810. máj. 25) a hatalom egy junta kezébe került. A spanyolok a suipachai csatában vereséget szenvedtek (1810. nov. 7). A felszabadító mozgalom forradalmi demokratikus szárnyát Mariano Moreno képviselte, a mérsékelt liberálisok élén Manuel Belgrano és San Martín (a „Dél felszabadítója") állt. Az alkotmányozó gyűlés 1813-ban elhatározta az encomienda-rendszer felszámolását, a mita (kényszermunka) és a fejadó megszüntetését, továbbá úgy döntött, hogy a néger rabszolgák gyermekei ezentúl „szabadnak születnek". 1816. júl. 9-én a tucumáni kongresszus kikiáltotta a Rio de la Plata-i Egyesült Tartományok függetlenségét.

A „második emancipáció" és a Rosas-diktatúra időszaka (1817–52)

San Martín hadserege 1817-ben átkelt az Andokon és ezzel döntő módon hozzájárult Chile és Peru felszabadulásához. Az 1826-os alkotmányban az állam megjelöléseként elfogadták az Argentína nevet. 1825–28-ban Argentína háborút vívott Brazília és Banda Oriental (Uruguay) ellen.

A második emancipáció időszakát a föderalisták, ill. az unitaristák ellentéte jellemezte. A föderalisták az ország belső vidékein élő feudális nagybirtokosok és állattenyésztők érdekében a tartományok széles körű autonómiáját követelték, ezzel szemben az unitaristák, a feltörekvő kereskedő burzsoázia és a parti övezet (Buenos Aires) nagybirtokosainak képviselői, az állam centralizációja érdekében léptek fel. Juan Manuel de Rosas Buenos Aires kormányzójává történt beiktatása (1829) a föderalistákat segítette hatalomra. Nagy-Britannia kihasználta a belpolitikai zűrzavart és 1833-ban megszállta a Falkland-szigeteket. A Rosas-diktatúrával (1835–52) olyan rendszer került hatalomra, amely a feudális-klerikális reakciót (a jezsuita rend visszaállítása) harcias nacionalizmussal és részleges reformokkal kötötte össze. Jóllehet Rosas föderalista volt, uralmának megszilárdítása céljából megtörte a tartományok szeparatista törekvéseit. Emiatt azonban fokozódott a tartományok összefogása a diktatúrával szemben. Rosas uralma idején Argentína külpolitikai bonyodalmakba keveredett előbb Peruval és Bolíviával (1837), majd Nagy-Britanniával és Franciaországgal (1845–50: Buenos Aires blokádja). Az Urquiza tábornok vezette unitaristák a Monte Caseros-i ütközetben (1852. febr. 3.) brazil segítséggel megdöntötték a diktatúrát.

Az egységes állam helyreállítása és a nemzeti konszolidáció (1852–1914)

Az állam egysége a Mitre tábornok vezette liberális unitaristáknak a pavóni csatában (1861. szept. 17.) aratott győzelme után szilárdult meg alapvetően. 1865–70-ben Argentína Brazíliával és Uruguayjal szövetségben („hármas szövetség") részt vett a Paraguay elleni háborúban. Avellaneda (1874–80) és Roca (1880–86) elnöksége alatt a Río Negrótól délre fekvő területek patagóniai indián törzseit katonai erővel elűzték vagy kiirtották („a sivatag meghódítása").

A kapitalista elemek megszilárdulása révén (bevándorlás, urbanizálódás, belső gyarmatosítás, az állattenyésztés és a külkereskedelem fejlődése, az ipar kialakulása) befejeződött a nemzettéválás folyamata, a nagybirtok hegemóniája azonban a polgári-kapitalista haladás ellenére is töretlen maradt. Argentína egyre inkább a brit imperializmus gazdasági befolyása alá került.

A politikai harcba bekapcsolódó liberális burzsoázia pártjaként jött létre 1891-ben a Radikális Polgári Unió (UCR). Német emigránsok is szerepet játszottak a Szocialista Párt megalapításában (1896). A szakszervezeti mozgalom vezetése általában anarchisták kezében volt; 1901-ben megalakították a FORA-t; 1903-ban létrejött a szocialista jellegű UGT (Általános Munkásegyesülés). A munkásmozgalom az 1905–07-es forradalom hatására fellendült (1905, 1907, 1909: általános sztrájk). Sáenz Peña elnök (1910–13) idején a demokratikus mozgalom kiharcolta a férfiak számára az általános választójogot.

Argentína a két világháború között (1914–45)

A radikálisok uralma (1916–30). Argentína az első világháborúban semleges maradt, sőt jelentékeny haszonra tett szert az antant felé irányuló hús- és gabonaszállításokból. A gazdaságilag megerősödött kereskedő és ipari burzsoázia Irigoyen UCR-jelölt győzelmével (első elnöksége: 1916–22) jutott uralomra. A háború utáni forradalmi válság és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a munkások és parasztok forradalmi mozgalma ismét fellendült. 1918-ban a szocialistáktól elszakadva megalakult a marxista Nemzetközi Szocialista Párt (1920-tól: Kommunista Párt). A munkások tömegsztrájkjait erőszakosan leverték (1919. jan.: a Buenos Aires-i „Véres Hét"). Az 1918-ban Córdobából kiinduló diák-reformmozgalom egész Latin-Amerikára kisugárzott. Irigoyen elnöknek és utódjának, Alvearnak (1922–28) haladó lépései közé tartozott a korlátozott munkatörvényhozás, az önkényes földbérleti rendszer korlátozása és az egyetemi reform.

Az oligarchia katonai diktatúrája (1930–45). Az egyoldalú gazdasági orientáció (hús- és gabonatermelés) és az imperialista nagyhatalmak (Nagy-Britannia és USA) befolyása következtében Argentínát igen súlyosan érintette a gazdasági világválság (1929–32). A KP mozgósította a haladó erőket a növekvő militarista veszéllyel szemben. Irigoyen második elnöksége idején, 1929-ben államosították a kőolajforrásokat; a radikálisok uralma azonban 1930-ban mégis Uriburu tábornok államcsínyével végződött, s így az agrárnagypolgári oligarchia magához ragadta a hatalmat. Justo elnöksége idején (1932–38) Argentína a német imperializmus latin-amerikai tevékenységének központja lett. A Rio de Janeiró-i Amerika-közi Külügyminiszteri Konferencián (1942) Argentína ahhoz a kisebbséghez csatlakozott, amely nem volt hajlandó megszakítani a diplomáciai kapcsolatokat a tengelyhatalmakkal 1943-ban a kiélezett osztályharc, a fokozódó antifasiszta népi mozgalom és az uralmon levő oligarchia permanens válságának hatására újabb államcsínyre került sor, amely Rawson, Ramírez és Farrell tábornokok elnöki diktatúráján keresztül Juan D. Perón útját egyengette. 1944. jan. 26-án Argentína megszakította kapcsolatait Németországgal és Japánnal; a (formális) hadüzenetre azonban csak 1945. márc. 27-én került sor.

Argentína a második világháború után

A Perón-diktatúra (1946–1955). Perón uralma végső fokon a nagyburzsoázia érdekeit képviselő, a hadseregre, az állami bürokráciára és a klérusra támaszkodó, a szociális demagógiát is alkalmazó diktatúra volt. A háborús és háború utáni konjunktúra (aktívabb külkereskedelem, növekvő aranytartalék, iparosodás) ideiglenes gazdasági stabilitást kölcsönzött a rendszernek. 1946–47-ben váratlanul államosították a vasutakat, a hírszolgálatot és a húsfeldolgozó ipar egy részét. Létrehozták a külkereskedelmi monopóliumot; más államkapitalista gazdasági rendszabályokat is életbe léptettek (pl. egy ún. ötéves tervet), anélkül azonban, hogy alapvetően sértették volna a külföldi tőke pozícióit. A külföldi érdekek viszonylagos korlátozása a Perón-rendszernek antiimperialista tekintélyt kölcsönzött, és diplomáciai konfliktusokat robbantott ki az Egyesült Államokkal. Perón szociális demagógiája és előre kiszámított engedményei (justicialismo) folytán a perónizmus jelentékeny befolyásra tett szert a munkásosztály, a parasztság és a kispolgárság egyes részében. Az osztályöntudatos szakszervezeti mozgalmat felszámolták vagy beolvasztották.

Az 1949–50-es gazdasági depresszió miatt a rendszer politikai válságba jutott, 1955 szeptemberében a katolikus klérussal történt szakítás után a rendszert katonai felkelés döntötte meg.

A polgári-parlamentáris rendszer visszaállítása és válsága (1955-től). Aramburu tábornok ideiglenes elnöksége (1955–58) idején, 1957 júliusában összeült az új alkotmányozó nemzetgyűlés. Az Arturo Frondizi vezette ún. intranzigens radikálisok haladó programja, amely egyebek között földreformot, fokozott államosítást, a polgári demokratikus jogokat követelte, az 1958. febr. 23-i választásokon hatalmas győzelmet aratott. Frondizi azonban kormányra lépése után fokozatosan engedett a tisztikar és az USA nyomásának (sztrájkok letörése, a KP betiltása, az államosított vállalatok visszaadása a régi tulajdonosoknak, a kőolaj-monopólium felszámolása).

A politikai hatalom valójában a hadsereg kezébe került, amely közvetve (a vezérkar útján) vagy nyílt akciók révén valósította meg jobboldali irányvonalát.

Miután az 1962. febr. 28-i tartományi választásokon a perónisták győztek, a katonai vezetés lemondásra kényszerítette Frondizit. A választásokat érvénytelenítették, a hadsereg megbízásából pedig Guido, a szenátus elnöke vette át a kormány vezetését. Amíg a haladó erők a KP vezetésével a nemzeti demokratikus egységfront létrehozásáért harcoltak, az egymással versengő katonai frakciók (gorillas, legalistas, nasseristas) fegyveres összetűzései kiélezték az állam válságát (a reakciós ultrák, a „gorillák" felkelései és államcsínykísérletei, 1962. dec., 1963. ápr.). Az 1963. júliusi választásokon győztes jobboldali polgári „népi radikálisok", jelöltjeként okt. 12-én Arturo Illía került az elnöki posztra. Kormánya felmondta a Frondizi által az USA-konszernekkel kötött kőolajszerződéseket, és megpróbálta ellensúlyozni a hadsereg politikai befolyását. A népi mozgalom nyomására legalizálta a perónisták és a KP tevékenységét (1963. okt. 30). 1964 decemberében meghiúsult Perón volt diktátor visszatérési kísérlete. Az 1965. márciusi részleges választásokon a szavazatok 20%-át kapták perónista csoportok. 1966. jún. 28-án Illía elnököt a hadsereg államcsínye megdöntötte. A kormányhatalmat Onganía tábornok ragadta magához. A demokratikus ellenzékre megint a legsúlyosabb üldöztetés várt (a KP betiltása, a szakszervezetek ellenőrzése, a haladó diákszervezetekkel szembeni megtorlások). Külpolitikai téren a rendszer az ún. Amerika-közi békehaderő USA által szorgalmazott felépítését támogatta. Az illegális KP XIII. kongresszusa (1969. márc.) ismét a diktatúra és az imperializmus ellen irányuló széles egységfront létrehozását tűzte ki célul. A rendszert súlyosan megrendítette az 1968-as sztrájkhullám és az azzal párhuzamos tüntetések sorozata. A tiltakozás 1969 májusában és júniusában folytatódott. Az Onganía által meghirdetett „politikai", „szociális" és „gazdasági forradalom" kudarca válságot idézett elő a katonai junta vezetői között. A követendő belpolitikai irányvonal körüli összecsapások eredménye Onganía bukása, ill. Levingston tábornok kinevezése lett. Ezzel megnövekedett a Lanusse tábornok, főparancsnok körül csoportosuló, reakciós katonai szárny befolyása. 1971 nyarán ismét engedélyezték a pártok működését.

Időrendi táblázat

1516	Juan Díaz de Solís, spanyol utazó felfedezi a La Plata torkolatát.
1535–36	Pedro de Mendoza expedíciója, Buenos Aires első megalapítása (a várost 1541-ben feladják).
1580	Buenos Aires másodszori megalapítása (Juan de Garay).
1613	A córdobai egyetem alapítása.
1726	Montevideo alapítása a Banda Oriental (a mai Uruguay) védelme céljából, a portugálokkal szemben.
1776	A Rio de la Plata-i alkirályság megalapítása.
1778	Szabad kereskedelem Spanyolországgal. Az első népszámlálás Buenos Aires területén.
1795	A „francia összeesküvés" Buenos Airesben.
1801	Az első újság Buenos Airesben („El Telégrafo Mercantil").
1806–07	A polgárőrség Liniers és Pueyrredón vezetésével visszaveri a brit inváziót.
1810	A májusi forradalom (máj. 25). A Spanyolország elleni függetlenségi mozgalom kezdete. Győzelem a spanyolok felett Suipachánál (nov. 7).
1812	Belgrano győzelme Tucumánnál. Tucumán tartomány felszabadítása.
1813	Az alkotmányozó nemzetgyűlés. Törvény az encomienda- és mita-rendszer felszámolásáról. A néger rabszolgák gyermekeinek felszabadítása („szabad születés").
1816	A tucumáni kongresszus. A Rio de la Plata-i Egyesült Tartományok Függetlenségi Nyilatkozata (júl. 9).
1817	Offenzíva San Martín vezetésével Chile felszabadítására. Átkelés az Andokon (Paso de los Andes).
1819	Az első argentin alkotmány (szövetségi állam).
1825–28	Háború Brazíliával Banda Orientalért (Uruguay).
1835–52	A Rosas-diktatúra. A liberális ellenzék tömeges emigrációja (Sarmiento, Echeverría és mások).
1837	Háború Peru és Bolívia ellen. Az „Ifjú Argentína" polgári demokratikus szervezet alapítása (Asociación de Mayo).
1845–50	Buenos Airest a brit és a francia flotta blokád alatt tartja.

1852 A liberális unitaristák győzelmet aratnak Rosas felett Monte Caserosnál, Urquiza vezetésével (febr. 3).
1861 A központi államhatalom végleges megszilárdítása az unitaristák pavóni győzelme révén (szept. 17), Mitre tábornok (elnök: 1862–68) vezetésével.
1865–70 Háború Paraguay ellen szövetségben Brazíliával és Uruguayjal („hármas szövetség").
1872 Az I. Internacionálé argentin szekciójának alapítása.
1878 Az első szakszervezet (nyomdászszövetség).
1879 Roca tábornok expedíciói (elnök: 1880–86) Patagónia meghódítására; az utolsó indiánok kiirtásának kezdete („a sivatag meghódítása").
1890 Május elseje megünneplése Buenos Airesben. „Az 1890-es forradalom".
1891 A Radikális Polgári Unió (Unión Cívica Radical, UCR) megalapítása.
1896 A Szocialista Párt megalapítása.
1901 A FORA szakszervezeti egyesülés (anarchisták) megalapítása.
1903 Az UGT szakszervezeti egyesülés (szocialisták) megalapítása.
1909 „Májusi hét" – általános sztrájk Argentínában.
1912 Bevezetik az általános választójogot (a felnőtt férfilakosság számára).
1916 A radikálisok hatalomátvétele Irigoyen (elnök: 1916–22) vezetésével.
1918 A marxista Nemzetközi Szocialista Párt (Partido Internacional Socialista) megalapítása – 1920-tól: Kommunista Párt.
1919 „Véres Hét" Buenos Airesben. Sztrájkoló munkások lemészárlása (jan.).
1928 Irigoyen újabb választási győzelme.
1929 Latin-Amerika kommunista pártjainak értekezlete Buenos Airesben. A kőolajforrások államosítása.
1930 Uriburu tábornok katonai puccsa megdönti Irigoyent (szept. 6).
1935 Brazília és Uruguay Argentínával együtt megköti az antikommunista hármas szerződést.
1936 A KP betiltása.
1942 Amerika-közi külügyminiszteri konferencia Rio de Janeiróban: Argentína és Chile nem hajlandó megszakítani a diplomáciai kapcsolatot a tengelyhatalmakkal.
1943 A „júniusi forradalom": a hadsereg jobboldali államcsínye Rawson, Ramírez és Perón vezetésével (jún. 4).
1945 Hadüzenet Németországnak és Japánnak (márc. 27). A KP legalizálása. Szeptemberi tüntetés Buenos Airesben („Hadjárat az alkotmányért és a szabadságért").
1946 Perón győzelme az elnökválasztáson (febr.). A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval.
1947 A nők választójogának bevezetése. Perón ötéves terve.
1949 Bizottság az Argentína-ellenes tevékenység vizsgálatára.
1950 Rossz aratás a szokatlan szárazság következtében. Tömegsztrájkok és tüntetések. A Perón-diktatúra válságának kezdete.
1953 A vallásoktatás megszüntetése az iskolákban. Konfliktus az egyházzal.
1955 Koncessziók a Standard Oilnak (jan.). A légierő és a flotta lázadása megdönti a Perón-diktatúrát (szept.).
1956 Az 1853-as alkotmány visszaállítása.
1957 Szakadás a Radikális Pártban; az Unión Cívica Radical Intransigente (UCRI) alapítása.
1958 Frondizi (UCRI) győzelme az elnökválasztáson (febr. 23). Amnesztiarendelet a perónistáknak (máj. 22). Nemzeti békekongresszus (nov.).
1959 A KP betiltása (ápr. 27). Hárommillió munkás tömegsztrájkja (szept.).
1960 Argentína csatlakozik a latin-amerikai szabad kereskedelmi övezethez (febr. 18).
1962 Argentína az AÁSZ Punta del Este-i értekezletén (jan.) nem szavaz Kuba „elítélésére". A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Kubával a hadvezetés nyomására (államcsíny-ultimátum). Frondizi elnök bukása és letartóztatása (márc. 28). Guido szenátusi elnök átmeneti kormánya.
1963 Illía elnökségének kezdete (okt. 12). A Frondizi által külföldi monopóliumokkal kötött kőolajszerződések érvénytelenítése (nov. 16).
1964 A CGT szakszervezeti szövetség „harci ultimátuma" az Illía-kormányhoz. Merénylethullám, szervezője a „Tacuara" elnevezésű fasiszta titkos szervezet (március).

A KP legalizálása (okt. 30). Perón volt diktátor sikertelenül próbál visszatérni Argentínába (dec. 3).

1965 A perónisták választási sikere a részleges választásokon (márc.). Onganía tábornok hadsereg-főparancsnok lemondása (dec.).

1966 Törvény a szakszervezetek „politikai" tevékenysége ellen (febr.). A hadsereg államcsínye, Onganía tábornok hatalomátvétele (jún. 28–29). Sztrájkellenes törvény (aug. 26). Az államosított gazdasági szektort részben visszaadják a régi tulajdonosoknak (aug. 31). Az AÁSZ VII. katonai konferenciája Buenos Airesben (okt. 29–nov. 5).

1967 A „nemzetbiztonsági tanács" szakszervezet-ellenes határozatai (febr.). A szakszervezeti szövetség – CGT – általános sztrájkja (márc. 1).

1968 Argentin papok csatlakoznak „a harmadik világ egyháza" mozgalom antiimperialista tiltakozásához (jan.). Tömegtiltakozás a katonai junta ellen a hatalomátvétel második évfordulóján (jún. 28).

1969 Az illegális KP XIII. kongresszusa (márc.). Súlyos összecsapások a sztrájkolók, ill. a hadsereg között Córdobában. Általános sztrájk a rendőrterror ellen (máj. 30), újabb sztrájkhullám (okt.–nov.).

1970 Onganía megbuktatása. Új katonai kormányzat, Levingston tábornok vezetésével (jún. 8).

Alvarez, Arnedo Jerónimo: munkásmozgalmi vezető; szül. 1897-ben; 1927-ben szolidaritási sztrájkot szervezett Sacco és Vanzetti megmentésére. Nagy érdemeket szerzett az Uriburu katonai diktatúrája (1930–32) elleni harcban. 1933-tól a KP KB tagja. 1935–37: a Buenos Aires-i tartományi szervezet vezetője. 1938-tól: főtitkár. A KP XIII. kongresszusa (1969) megerősítette tisztségében.

Codovilla, Victorio: olasz származású munkásmozgalmi vezető; 1894–1970; 1911: az Olasz Szocialista Párt tagja, 1912-től Argentínában élt. A Nemzetközi Szocialista Párt (1920-tól: KP) egyik alapítója. A KP KB-nak a párt alapításától tagja. 1941-től a KB titkára; 1963–70 a párt elnöke.

Falkland-szigetek (Islas Malvinas): Davis (1592) és Hawkins (1594) angol kapitányok fedezték fel. Nevét 1690-ben kapta Lord Falklandról. Saint-Maló-i francia tengerészek 1701-ben a Malouines-nevet adják a szigetnek (spanyolul: Malvinas). 1763-ban a franciák alapítják meg Port Louis kikötőjét, 1765-ben a britek Port Egmontot. 1767–70-ben a spanyolok elűzik a franciákat és briteket, 1820-ban Argentína, 1833-ban Nagy-Britannia szállja meg. Argentína számos alkalommal igényt támasztott a szigetcsoportra.

Frondizi, Arturo: olasz származású politikus, ügyvéd; szül. 1908-ban; 1954-től a Radikális Polgári Unió (UCR) elnöke. A párt szakadása után, 1957-től az Intranzigens Radikálisok (UCRI) vezetője. Elnöksége idején (1958–62) Frondizi feladta a demokratikus reformprogramot (államosítás, földreform, szociális törvényhozás, a demokratikus szabadságjogok biztosítása). A politikai hatalmat gyakorlatilag a hadseregnek adta át, amely 1962. márc. 28-án lemondásra kényszerítette.

Ingenieros, José: politikus, természettudós és író; 1877–1925; a marxizmus argentínai úttörője. 1895-ben megalapította az első marxista diákkört. 1896-ban a Szocialista Párt vezetőségi tagja, de 1913-ban a II. Internacionálé reformista politikája elleni tiltakozásként kilépett a pártból. A Szovjet-Oroszország iránti szolidaritási mozgalom szervezője. Természettudományos és szociológiai művek szerzője.

Irigoyen, Hipólito: politikus, ügyvéd; 1852–1937; a Radikális Polgári Unió (UCR) vezetője. 1916–22 és 1928–30: elnök; a konzervatív nagybirtok és a külföldi imperializmus ellen harcolt (demokratikus szabadságjogok biztosítása, kőolaj-államosítási program, egyetemi reform). Az első világháborúban semlegességi politikát folytatott, és megpróbálta létrehozni az USA ellen irányuló ún. ABC-egyezményt (Argentína–Brazília–Chile). 1930-ban katonai puccs buktatta meg.

Mitre, Bartolomé: politikus, történész és publicista; 1821–1906; mint tiszt és vezető unitarista, részt vett a Rosas-diktatúra elleni harcban. 1859-ben Buenos Aires kormányzója, 1862–68: elnök. A latin-amerikai liberális pozitivista történetfelfogás legjelentősebb képviselői között tartják számon.

Moreno, Mariano: forradalmár és politikus; 1778–1811; ügyvéd, a felszabadító mozgalom jakobinus szárnyának vezetője. 1809-ben a Representación de los Hacendadosban (az ültetvényesek képviseleti szervében) a szabad kereskedelem bevezetését követelte. Latin-Amerikában ő adta ki először Rousseau „Társadalmi szerződés"-ét. A májusi forradalom kitörése után, 1810–11-ben tagja a kormányzó juntának.

Perón, Juan Domingo: Katonatiszt és politikus; szül. 1895-ben; 1943-ban az Egyesült Tisztek fasisztabarát csoportja által végrehajtott

államcsíny (a „júniusi forradalom") egyik vezetője. 1944–45-ben munkaügyi miniszter és alelnök; 1946–55: elnök és diktátor. 1955 szeptemberében katonai felkelés űzi el. Száműzetésbe menekül (1959-től Madridban él); 1964-ben (sikertelenül) megkísérli a hazatérést, 1972-ben hazalátogat.

Pueyrredón, Juan Martín de: tábornok és politikus; 1776–1850; a spanyol gyarmati uralom elleni felszabadító harc egyik vezetője. A tucumáni kongresszus 1816-ban tábornokká és kormányfővé nevezte ki.

Rpsas, Juan Manuel de: politikus és diktátor; 1793–1877; a föderalisták vezetője a liberális unitaristák elleni harcban. 1829-től Buenos Aires kormányzója, 1835-től korlátlan diktátor; vereksége után (a Monte Caseros-i ütközet: 1852) Nagy-Brittanniába menekül.

San Martín, José de: tábornok; 1778–1850); Bolívar mellett Latin-Amerika legjelentősebb szabadságharcosa a spanyol gyarmati uralom elleni harcban („a Dél felszabadítója"). 1789-től a spanyol hadseregben szolgált, és szoros kapcsolatban állt a szabadkőműves mozgalommal (Lautaro-páholy). A La Plata-i területen elért katonai sikerek után 1817–18-ban felszabadította Chilét (a maipúi ütközet), 1821-ben pedig Perut. 1822-ben Bolívar javára lemondott a „Peru protektora" címről és 1824-ben Franciaországba emigrált.

Sarmiento, Domingo Faustino: író, liberális politikus; 1811–88; híres regényében („Facundo", 1845) a második emancipáció korának diktatúráját a barbárság és a civilizáció közötti harc megnyilvánulásaként értelmezte. Elnök: 1868–74.

Dr. M. Kossok

Asszíria

Amíg Mezopotámia középső és déli részein kitűnő feltételei voltak a termelőerők kibontakozásának, a hegyes Észak-Mezopotámiában csak a bronzművesség megjelenése (az i. e. II. évezred első felében) gyorsította meg a gazdasági és társadalmi fejlődést.

A sűrű erdőkkel borított, fémekben gazdag Asszíria már igen korán gazdasági kapcsolatba lépett a délebbre fekvő Akkáddal és Babilonnal. A Tigris felső szakaszán épült asszír főváros, Asszur a II. évezredben Északkelet-Mezopotámia legfontosabb katonai támaszpontja volt. A legtöbb kutató úgy véli, hogy az asszírok vegyes akkád-sumér népcsoport leszármazottainak tekinthetők. A birodalom hivatalos nyelve az akkád volt. Patriarchális rabszolgaság fejlődött ki házi, templomi és adósrabszolgaság formájában. A termelés alapját azonban a faluközösségek szabad és függő parasztjainak és kézműveseinek munkája jelentette.

Asszur első virágkora

Az i. e. 19. század végéig a királynak (issakkum) még nem volt teljhatalma; a legfőbb hatalmi szerv funkcióját a vének tanácsa töltötte be. Csak I. Samsiadad uralkodása idején (a 18. század második felében) domborodik ki a királyi hatalom nagyobb jelentősége. I. Samsiadadot, az első asszír uralkodót „a mindenség királyának" (sarkissati) nevezték. Uralkodása idején az állam határai nyugaton a Földközi-tengerig terjedtek. Asszíria lett az első elő-ázsiai birodalom, amelynek központja Mezopotámián kívül épült. A birodalom a király halála után babiloni befolyás alá került.

A közép-asszír periódus (15–11. század)

Asszíria a 15–14. században időlegesen a Mitanni-állam uralma alá tartozott. Amikor a 14. században a hettiták lerombolták Mitannit, Asszíria visszanyerte politikai önállóságát. I. Asszuruballit (1363–1328 körül), I. Szalmanaszar (1273–1244 körül) I. Tukultininurta (1243–1207 körül), különösen pedig I. Tiglatpilészer (1112–1074 körül) uralkodása idején az ország közel-keleti nagyhatalommá lett, és leigázta az Eufrátesz egész folyamvölgyét. Babilónia gyengeségét kihasználva, az asszír királyok Babilónia területét csaknem teljesen meghódították, majd az asszír uralkodó osztály nagyszabású terjeszkedő politikát kezdett. Ezzel párhuzamosan megnövekedett a király hatalma is. A vének tanácsa ekkor már csak Asszur város tanácsát jelentette. A gazdaság is az uralkodó ellenőrzése alá tartozott. A földművelés fejlődésnek indult, az öntözőhálózatot vízemelő berendezésekkel látták el. Az asszírok által leigázott idegen népek nemcsak magas évi hadisarcot fizettek, hanem földjüket is elveszítették. Megkezdődött az asszír társadalom mélyreható társadalmi differenciálódása, a kistermelők tömegesen elszegényedtek. Az asszír gazdagok állami kötelezettségeiket az elszegényedett, félig

függő helyzetű rétegekre ruházták. A kereskedelem és az uzsora bomlasztotta a faluközösségeket.

Az asszír birodalom (10–7. század)

A 14. században Asszíriának károkat okoztak az arameusok támadásai. Az arisztokrácia katonai és politikai reformok révén túlsúlyra jutott, s a birodalom ekkor Elő-Ázsia legjelentősebb „militarista" államává fejlődött. Leigázták Szíriát, Föníciát, Mezopotámiát, a 7. században pedig Elámot, s a meghódított népek felkeléseit kegyetlenül leverték. A leigázott országok stratégiai pontjain erődöket emeltek. Első ízben jött létre Elő-Ázsiában óriás birodalom. Asszuron, a fővároson kívül még különféle királyi székhelyek voltak, a legjelentősebb közülük Ninive. II. Asszurnaszirpal (883–859) az Eufrátesz felső szakasza menti Karkemisig elfoglalta Mezopotámiát. III. Szalmanaszar (859–824) Szíriára is kiterjesztette uralmát. A 8. században Asszíriát észak felől Urartu kaukázusi birodalom fenyegette.

III. Tiglatpilészer (745–727), II. Szargón (722–705) és Szanherib (705–680) uralkodása idején az asszírok egész népeket hurcoltak el és vetettek rabszolgasorba (kaldeusok, izraeliták). A hadifoglyok állami rabszolgaságának jelentősége megnövekedett. 671-ben rövid időre Egyiptom is asszír fennhatóság alá került. Ekkor azonban újra megerősödött Babilónia (amelynek sikerült leráznia az asszír uralmat), majd a médek is függetlenné váltak. 605-ben a babilóniak súlyos harcokban megsemmisítették az asszír hadsereg maradványait.

Időrendi táblázat

A III–II. évezred fordulója	A legrégibb fennmaradt királynevek. Asszír kereskedelmi telepek alapítása Kis-Ázsiában.
I. e. 19. sz.	Ilusuma; az első jelentős asszír uralkodó.
19–18. sz.	I. Erisum, Ikunum, Sarrukinu (Szargón) asszír uralkodók. A 18. században – Rimsin király idején – Larsza városa kerekedik felül Asszíriában.
18. sz. második fele	I. Samsiadad; kiterjeszti uralmát Észak-Mezopotámiára.
18. sz. vége, 14. sz. eleje	Asszur Babilónia és Mitanni uralma alatt.
Kb. 1363–1328	I. Asszuruballit meghódítja Mitanni egy részét. Asszíria befolyása alá vonja Babilóniát. Fővárosa: Asszur.
Kb. 1305–1274	I. Adadnirari; sikeres háborúkat folytat Babilónia és Mitanni ellen.
Kb. 1273–1244	I. Szalmanasszar (Sulmánu-asaredu); leigázza Mitanni területét.
Kb. 1243–1207	I. Tukultininurta; Babilónia meghódítása, sikeres támadások a hettiták ellen; az új főváros: Kar-Tukultininurta.
12. sz. első fele és közepe	Babilónia átmenetileg megerősödik, Asszíria gyengül.
Kb. 1112–1074	I. Tiglatpilészer (Tukulti-apalesarra); asszír hódító hadjáratok a Fekete-tenger partjáig. Babilon elfoglalása, hadjáratok a föníciai városok ellen.
11. sz. vége	Arameus törzsek betörése. Asszíria kisebb államokra bomlik fel.
883–859	II. Asszurnaszirpal; Mezopotámia meghódítása.
859–824	III. Szalmanaszar; Asszíria meghódítja Szíriát.
823–782	V. Samsiadad (823–811) és III. Adadnirari (809–782) korában a birodalom ismét hanyatlik.
745–727	III. Tiglatpilészer; sikeres háborúk Urartu és Szíria ellen, Babilon meghódítása.
727–722	V. Szalmanaszar.
722–705	II. Szargon (Sarrukinu); Izrael bukása, háború Elám és Urartu ellen. Az új főváros: Dur-Sarrukin.
705–608	Szanherib; Babilónia újabb meghódítása; Jeruzsálem sikertelen ostroma.
680–669	Aszarhaddon (Assur-ah-iddina); Egyiptom meghódítása (671).
669–626	Asszurbanipal („Szardanapal"); az utolsó jelentős asszír uralkodó. Elám meghódítása, Susa lerombolása (639), Egyiptom elvesztése (655 körül).
612	A babilóniak meghódítják Ninivét.
605	A karkemisi ütközet. A babilóniak véglegesen szétverik az asszír csapatokat; az asszír állam megsemmisül.

Dr. R. Günther

Ausztrália

Ausztrália, Ausztráliai Államszövetség (Commonwealth of Australia); parlamentáris állam, a Nemzetközösség tagállama; felöleli az ausztrál kontinenst és Tasmánia szigetét; területe: 7 686 810 km²; lakossága (1970): 12,4 millió; fővárosa: Canberra; közigazgatási beosztása: 6 szövetségi állam és két szövetségi terület, köztük a főváros; hivatalos nyelve az angol. Gyarmatok és függő területek: Cocos (vagy Keeling) -szigetek (Indiai-óceán), Norfolk-sziget (Csendes-óceán), Papua (Territory of Papua), gyarmat Új-Guinea délkeleti részén; területe: 222 998 km²; lakossága (1967): 620 000; fővárosa: Port Moresby; Új-Guinea (New Guinea), az ENSZ gyámsági területe Új-Guinea északkeleti részén, területe: 238 693 km²; lakossága (1969): 1,6 millió; fővárosa: Rabaul; a Karácsony-sziget, a Heard-sziget és a McDonald-szigetcsoport (Indiai-óceán).

Őstársadalom

Ausztráliát i. e. 40 000 körül vadászó és gyűjtögető csoportok népesítették be az indonéz szigetvilág felől. Az őslakosság törzsi viszonyok között élt és a 18. században hozzávetőlegesen 300 000, mintegy 500 különböző törzshöz tartozó bennszülött alkotta.

A 17. század elejétől holland hajósok közelítették meg a lakatlan északi és nyugati partokat. 1642-ben a holland Tasman hozott hírt a később róla elnevezett szigetről. 1770. ápr. 20-án James Cook megpillantotta a keleti partot, Botany Bayban partra szállt és minden, a 135. hosszúsági körtől keletre elterülő földet brit birtoknak nyilvánított. 1787-ben, az ifjabb Pitt miniszterelnöksége idején, a brit kormány elismerte a szerzeményt és elrendelte, hogy az új területen fegyenceket telepítsenek le.

A kapitalista kolóniák létrejötte

1788. jan. 26-án érkezett az országba az első fegyencszállítmány, amelyet továbbiak követtek. Így sikerült feltölteni az éhínség és a járványok által megtizedelt telepesek számát. Szállásaik körül jött létre Sydney városa, Új-Dél-Wales kolónia első csírája. 1800 után szabad bevándorlók is érkeztek. 1803-tól a fegyencccsoportokkal közösen telepeket hoztak létre Tasmaniában, Victoriában, 1824-től Queenslandben, 1827-től Nyugat-, 1836-tól pedig Dél-Ausztráliában. A kezdeti nélkülözések után, amelyek következtében néhány települést meg is szüntettek, az 1797-től importált juhokra alapozva jövedelmező állattenyésztést teremtettek. Az 1820-tól mind jövedelmezőbb gyapjúexport miatt lázas földfoglalás kezdődött a Kék Hegyeken túl. Az őslakókat ezrével gyilkolták (Tasmania szigetén teljesen kiirtották őket), a megmaradottakat lakatlan, aszályos területekre szorították.

Kezdetben a munkaerő zömét a fegyencek alkották. Az általában munkásszármazású bevándorlók földfoglalással szerezhettek termelési eszközöket, s ezzel kivonhatták magukat a kizsákmányolás alól. 1830-tól az E. G. Wakefield tervein alapuló állami telepítési politika megnehezítette, 1840-ben pedig betiltotta az ellenőrizetlen földfoglalásokat. Az új bevándorlóknak már meg kellett vásárolniuk a földet, s hogy az árát megkeressék, bérmunkára kényszerültek. Így jött létre az ausztrál proletariátus magva. A munkásmozgalom kezdetei 1820-ra nyúlnak vissza, az első szakszervezeti egyesülésekig. 1830 után törnek ki az első sztrájkok, amikor a munkások tiltakoznak az újabb fegyencszállítmányok ellen. 1840-ben az osztályharc eredményeképpen sikerült elérni a deportálás eltörlését (Nyugat-Ausztráliában csak 1868-ban). A földfoglalásokon és a fegyencek kényszermunkáján meggazdagodott katonatisztek, földbirtokosok és kereskedők gyarmati kizsákmányoló rétegéből létrejött a belföldi burzsoázia. Ez az osztály 1850-ben megkapta a települések láncolatából kialakult külön kolóniák korlátozott parlamenti közigazgatásának jogát. (Nyugat-Ausztráliában csak 1890-ben.)

A kapitalista fejlődés kiélezte az osztályellentéteket. Az új-dél-walesi (Bathurst) és a victoriai (Bendigo és Ballaarat) aranylelőhelyek feltárása 1851 után tömegessé tette a bevándorlást. A brit chartista mozgalom és az európai demokratikus forradalmak kudarca után hazájukat elhagyni kényszerült, politikailag öntudatos erők aktivizálták a munkásmozgalmat. A Ballaarati Reformliga (P. Lalor, 1854) bányászai politikai követelésekkel léptek fel. Bár az eurekai fegyveres felkelésben (1854. dec. 3.) a mozgalom vereséget szenvedett, mégis végrehajtották a reformokat, 1856-ban Victoriában megadták az általános választójogot a férfilakosságnak. A szakszervezetek gazdasági harcukban kihasználták az ipari tartalékhadsereg aranyláz okozta hiányát. 1856-ban a sydneyi és melbourne-i építőmunkások a világon elsőként harcolták ki a nyolcórás munkanapot.

Az ausztrál burzsoáziának érdekében állt, hogy az egyes kolóniákon biztosítsa profitját és politikai hatalmát. A szorosabb egyesülésre vo-

natkozó brit javaslatokat általában elvetették. Amíg a mezőgazdasági jellegű kolóniák szabad kereskedelmet hirdettek, az iparosított Victoria 1869-ben védővámmal sáncolta el magát. A vasútépítés kezdeti szakaszában (1854-től) nem jött létre egységes álláspont a nyomtáv szélességét illetően, ezért az ausztrál vasútvonalakon máig három különböző nyomtáv létezik.

1880 körül megszilárdultak a kolóniák egymás közti kapcsolatai, különösen az osztályjellegüket tekintve hasonló pártok együttműködése révén. Most már országos politikai pártok alakulhattak, ezek 1890-től jöttek létre az egyes kolóniákon, kezdetben szervezeti egység nélkül, részben pedig különböző neveken is. Megalakult a Liberális Párt, amely az ipari, finánc- és kereskedelmi burzsoáziát képviselte, majd az Agrárpárt, amely a nagybirtokosok szószólója volt, valamint a Labour Party, amely a munkásarisztokrácia tagjaira és a szakszervezeti vezetőség opportunista elemeire támaszkodott és csakhamar kispolgári-liberális párttá fejlődött. A proletár erők azonban számos szakszervezetben megőrizték fölényüket és széles körű sztrájkakciókban (1890: a matrózok sztrájkja, 1896: a juhnyírók sztrájkja) vereségeik ellenére is megmutatták erejüket.

Az imperializmus korszakának kezdetén a tőke és a termelés szükségszerű koncentrációja, a külföldi hatalmak (pl. Németország) kolonizációs tevékenysége a Csendes-óceán déli vizein, valamint az 1893-as bankcsőd és a munkásosztály ereje arra indította a burzsoáziát, fontolja meg a brit egyesülési javaslatokat; végül, belpolitikai csatározások után 1900. szept. 17-én egyezmény született Nagy-Britanniával az Ausztráliai Államszövetség megalakításáról.

Az Ausztráliai Államszövetség mint szuverén állam

A kolóniákat 1901. jan. 1-i hatállyal államokká nyilvánították. Egyesülésükből jött létre az Ausztráliai Államszövetség (Commonwealth of Australia), erre ruházták át a legfőbb feladatokat (külpolitika, honvédelem, külkereskedelem, a vámok irányítása), később pedig a szövetség északi területének és külbirtokainak igazgatását. Nagy-Britannia az országnak önkormányzattal rendelkező domíniumi státust adott (Ausztrália máig a Nemzetközösség tagja). 1906-ban a britek átengedték Ausztráliának az Új-Guinea délkeleti részén fekvő gyarmatot (Pápua), később pedig egyes szigeteket is. Ausztrália ezáltal önálló gyarmattartó hatalommá vált.

A szövetségi parlamentben a pártok országos képviseleteket, frakciókat hoztak létre. A kormányt – brit mintára – a parlament legerősebb pártja vagy pártszövetsége alakította meg. A nagyburzsoá Liberális Párt és a konzervatív Agrárpárt gyakran hozott létre koalíciókat. Több ízben kormányt alakított a Labour Party is. Mindhárom nagy párt a kapitalizmus fenntartására törekedett, és fokozta a ma is aktív „fehér ausztráliai" politikát, amely a nem európaiak – főleg az ázsiaiak – bevándorlása ellen irányult (az 1902-es törvény). Az őslakosság nem kapott állampolgári jogokat.

1914–1918. Nagy-Britannia oldalán ausztrál önkéntesek is harcoltak. Veszteségeik (több mint 60 000 halott), a népre nehezedő háborús terhek és az a kísérlet, hogy a hadkötelezettséget külföldi szolgálatra is kiterjesszék, nagy sztrájkokat robbantottak ki, amelyek során a Labour Party kettészakadt. A jobbszárnyból és a Liberális Pártból kivált elemekből W. M. Hughes létrehozta a polgári Nemzeti Pártot.

1918–1939. Az egykori déltengeri németgyarmatok mandátumterületekként történt megszerzése (a második világháború után ezek a területek az ENSZ gyámsági területei lettek) erősítette a nagyburzsoázia pozícióját és gyorsította a monopolkapitalista fejlődést. Másfelől a munkásmozgalom is fellendült: 1920 októberében megalakult a Kommunista Párt.

A húszas években az ausztráliai gazdaság továbbra is szorosan összefonódott a brit imperializmussal, megőrizte függő viszonyát. Megkezdődött az amerikai tőke behatolása is. A dolgozók életkörülményei romlottak. 1926-ban a kormány elrendelte a sztrájktilalmat. A munkások fokozott harci készségét megbénították az opportunista erők, amelyek túlsúlyra jutottak az 1927-ben alapított Ausztráliai Szakszervezeti Tanácsban. A gazdasági világválság idején, amely Ausztráliát, mint nyerstermékexportőrt súlyosan érintette, a kormányzó Labour Party elveszítette mind a jobb- mind pedig a baloldal bizalmát, és ismét kettészakadt. Jobbszárnya J. A. Lyon vezetésével 1931-ben a Nemzeti Párttal és egyes liberális csoportokkal karöltve létrehozta az Ausztráliai Egyesült Pártot, amely az ausztráliai nagyburzsoázia politikai képviseletévé vált (1944-től Liberális Párt néven). Kormánypártként (1932–39) Lyon vezetésével számos munkásellenes intézkedést hozott.

1939–1949. Az Ausztráliai Államszövetség részt vett a fasiszta Németország és Japán elleni háborúban. A Hitler-ellenes koalíció létrejöttekor, 1942-ben, diplomáciai kapcsolatba lépett a Szovjetunióval. A Nagy-Britanniától való elszigeteltség és a japán támadás veszélye (1941) fokozta az amerikai befolyást. MacArthur tábornok katonai támaszpontokat szervezett ausztrál területen. Az USA gazdasági és politikai befolyásának növelésére használta fel pozícióját. Ebben a szel-

lemben antidemokratikus politikát folytatott Curtin (1941–45) és Chifley (1945–49) munkáspárti kormánya. Nem vitték véghez a nyersanyagipar államosítását, sztrájkellenes törvényeket szavaztak meg, üldözték a haladó szervezeteket, és hidegháborús politikát folytattak.

1949-től napjainkig. 1949 óta a liberálisok és az Agrárpárt nagyburzsoá-konzervatív koalíciója van hatalmon (Menzies: 1949–66, Holt: 1966–67, Gorton: 1968–71). A kedvező körülmények között sikerült létrehozni az állammonopolista uralmi rendszert, egyúttal megnőtt a gazdasági élet és a külpolitika amerikai orientációja. (Az Ausztrál Államszövetség az ENSZ alapító tagja.) Ausztrália 1950-ben csapatokat küldött Koreába. 1951-ben belépett az ANZUS-ba, 1954-ben csatlakozott az agresszív SEATO-szövetséghez. Ausztrália – amerikai minta szerint – ellenséges politikát folytatott a szocialista államokkal szemben. 1954 és 1959 között megszakadtak a Szovjetunióval 1942 óta fennálló diplomáciai kapcsolatok. Ausztráliát aggasztja a brit gazdaságpolitika közös piaci orientációja, ezért fokozza együttműködését az Egyesült Államokkal és Japánnal. 1961 óta az amerikai tőkebefektetések felülmúlták a briteket, és főképpen stratégiai fontosságú iparágak felé irányultak. Ausztrália 1965 óta aktívan részt vesz a vietnami nép elleni háborúban, s ez egyre hevesebb tiltakozást vált ki a haladó elemek részéről. A Labour Partyból 1949-es választási veresége után kivált egy jobboldali csoport és létrehozta az ún. Demokratikus Munkáspártot (1955). A Labour Partyban ezután átmenetileg megerősödött a balszárny befolyása; a párt szavazatai 1969-ben jelentékeny módon megnőttek.

Az őslakosság száma 1966-ban 80 000 volt. Az északi területek egyes csoportjai még a hatvanas évek közepén is a hanyatló ősközösség időszakában éltek; más helyütt beolvadtak a proletariátus legalsóbb rétegeibe. Bár az 1967-es népszavazás polgári jogokat adott nekik, gyakorlatilag ma is jogfosztottak.

Időrendi táblázat

I. e. 40 000 után	Vadász és gyűjtögető törzsek letelepedése.
I. sz. 17 sz.	Holland hajósok felfedezik az északi és nyugati partokat.
1642	Tasman felfedezi az Ausztrália délkeleti partjai előtt fekvő szigetet (Van Diemen Földje, 1853-tól Tasmania).
1770	James Cook felfedezi a keleti partot és a 135. hosszúsági körtől keletre fekvő földeket brit tulajdonná nyilvánítja (ápr. 20).
1787	A brit kormány (az ifjabb Pitt miniszterelnöksége idején) Ausztráliát fegyencteleppé nyilvánítja.
1788	Az első fegyencszállítmány a sydneyi öbölben (jan. 26); létrejön Új-Dél-Wales kolónia.
1800 körül	Szabad bevándorlók földfoglalásai a kontinens különböző pontjain. Az őslakosságot visszaszorítják és megtizedelik.
1813	Blaxland és Wentworth átkel a Kék Hegyeken.
1814	M. Flinders meghonosítja az „Ausztrália" elnevezést.
1820 körül	Az első szakszervezeti jellegű egyesülések létrehozása.
1824	Új-Dél-Wales polgári (és nem katonai jellegű) kolónia lesz.
1825	Van Diemen Földje (később Tasmania) önálló brit kolónia.
1829	Nyugat-Ausztrália önálló brit gyarmat.
1830	A deportálás ellen harcoló Liga megalapítása.
1830-tól	Szervezett sztrájkok. Az állami telepítési politika megnehezíti a „vad" földfoglalást.
1836	Dél-Ausztrália önálló brit gyarmatterület.
1840	A deportálás eltörlése (Tasmaniában 1853, Nyugat-Ausztráliában 1868). A földfoglalás végleges betiltása.
1850	Az első ausztrál egyetem alapítása Sydneyben (megnyitása 1852).
1850-től	A kolóniák korlátozott önkormányzati jogot kapnak (Nyugat-Ausztrália csak 1890-ben).
1851	„Aranyláz" Victoriában és Ú'-Dél-Walesben. Tömeges bevándorlás. Victoria önálló angol kolónia lesz.
1854	Az első ausztráliai vasútvonal (Melbourne—Port Melbourne) (szept. 12). A Ballaarati Reformliga megalapítása. Az aranyásók eurekai felkelésének leverése (dec. 3).
1856	Victoriában bevezetik a férfilakosság általános választójogát. A sydneyi építőmunkások a világon elsőként kiharcolják a nyolcórás munkanapot (febr. 16).

1859	Queensland önálló brit kolónia lesz. Az európaiak vadnyulakat engednek szabadon; a nyulak hamarosan katasztrofális mértékben elszaporodnak, máig valóságos nemzeti csapást jelentenek.
1869	Európaiak letelepedése Észak-Ausztráliában.
1870–72	A 3000 km észak–déli távíróvonal építése Darwintól Port Augustáig.
1876	Kiirtják Tasmania őslakosságát.
1879	Az első ausztráliai szakszervezeti kongresszus.
1890 körül	Pártok alakulnak: Liberális Párt, Agrárpárt és Labour Party (Munkáspárt); a kolóniák megfelelő pártjainak országos méretű együttműködésének kezdetei.
1892	Aranylelőhelyek feltárása Coolgardie-ban, gazdasági fellendülés Nyugat-Ausztráliában.
1900	Nagy-Britannia proklamálja az Ausztráliai Államszövetséget (szept. 17).
1901	A hat kolónia szövetségi tartományként egyesül az Ausztráliai Államszövetségben, amelynek Nagy-Britannia megadja a domíniumi státust (jan. 1).
1906	Nagy-Britannia átengedi Délkelet-Új-Guineát az Ausztráliai Államszövetségnek (Pápua terület).
1910	Az egységes valuta bevezetése.
1911	Általános védkötelezettség. Az északi terület szövetségi területként elszakad Dél-Ausztráliától.
1914–18	Ausztrália az antant oldalán részt vesz az első világháborúban.
1916–17	Szakadás a Munkáspártban; a Nemzeti Párt megalapítása (W. M. Hughes).
1919–21	A Népszövetség ausztrál mandátumterületté nyilvánítja az egyenlítőtől délre fekvő egykori német gyarmatokat.
1920	A KP alapítása (okt. 30).
1927	Az Ausztráliai Szakszervezeti Tanács megalapítása.
1929	Eltörlik a védkötelezettségi törvényt.
1929–33	A gazdasági világválság következtében a dolgozók több mint 30%-a munkanélküli; az ausztrál font értéke csökken.
1931	Az Ausztráliai Egyesült Párt megalapítása (J. A. Lyon).
1933	Ausztrália bejelenti igényét az Antarktisz egy részére. Népszavazás Nyugat-Ausztráliának az Államszövetségből való kiválásáról, alkotmányos következmények nélkül.
1936	Az első repülőgépgyár Ausztráliában.
1939–45	Ausztrália részvétele a második világháborúban a fasiszta Németország, majd a Japán elleni harcban.
1940–42	A KP betiltása.
1942	Totális mozgósítás (jan. 25). A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (okt. 13).
1944	Az Ausztráliai Egyesült Párt Liberális Párttá alakul.
1945	Ausztrália, az ENSZ alapító tagja.
1946	A bennszülött mezőgazdasági munkások első (hároméves) sztrájkjának kezdete (máj. 1).
1949	A pénz leértékelése (szept. 18). R. G. Menzies koalíciós kormánya (1966. jan. 20-ig).
1950	Ausztrál csapatok részvétele a Korea elleni agresszióban.
1951	Az USA biztonsági szerződést köt Ausztráliával. Belépés az ANZUS-paktumba (szept. 1., ratifikálva 1952. ápr. 19). Népszavazás utasítja el a KP betiltását (szept. 22).
1952	Az első brit nukleáris kísérlet a Montebello-szigeteken (okt. 3).
1954	Ausztrália a SEATO alapító tagja (szept. 8). Nagy-Britannia átengedi a Cocos (Keeling) -szigeteket Ausztráliának.
1957	Nagy-Britannia átengedi a Karácsony-szigetet Ausztráliának (okt. 1).
1959	Az 1954-ben megszakított diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele a Szovjetunióval (márc. 18).
1965	Ausztrál csapatok támogatják az USA vietnami agresszióját.
1966	H. Holt koalíciós kormánya (jan. 20–1967. dec. 17).
1967	Népszavazás dönt a bennszülöttek (formai) egyenjogúsításáról (máj. 27).
1968	J. G. Gorton koalíciós kormánya (jan. 10. – lemondott 1971. márc. 10). Nauru gyámsági terület függetlenné válik (jan. 31).
1969	A kormánypártok mandátumokat veszítenek az általános választásokon (okt. 25).
1971	Megalakul W. McMahon kormánya (márc.).

Agrárpárt (Country Party): konzervatív párt, a nagybirtokosok, farmerek, állattenyésztők érdekeit képviseli, farmerpártnak is nevezik. Az egyes kolóniákban a 19. század végén jött létre. Államszövetségi szinten 1911 óta tevékenykedik. Befolyása csekély, a Liberális Párt állandó koalíciós partnere.

Ballaarati Reformliga: 1854-ben az aranyásók által Ballaaratban alapított politikai szervezet, választójogot és egyéb politikai reformokat követelt. Vezetője P. Lalor volt. Fegyveres felkeléssel (1854. dec. 3) vívta ki a férfiak általános választójogát Victoria államban.

Bruce, Stanley Melbourne, Viscount Bruce of Melbourne (1947-től): brit-ausztrál konzervatív politikus; 1883–1967; 1923–29: miniszterelnök, munkásellenes politikát folytatott, ez főként a behozatali vámok növelésében és a sztrájkellenes törvényben (1926) jutott kifejezésre. 1933–45: ausztrál főbiztos Nagy-Britanniában. 1947-től a Lordok Házának tagja.

Chifley, Robert Benedict: munkáspárti politikus; 1885–1951; 1945–51: a Labour Party vezetője. 1929–32: honvédelmi miniszter, 1941–49: a pénzügyi hivatal vezetője, ugyanakkor (1942–45) a háború utáni újjáépítés minisztere. 1945–49: miniszterelnök. Miniszterelnöksége idején fokozódott az amerikai befolyás.

Curtin, John: munkáspárti politikus, újságíró; 1885–1945; 1935–45: a Labour Party vezetője, 1941–45: miniszterelnök, 1942-től hadügyminiszter is.

Deakin, Alfred: liberális politikus; 1856–1919; Victoria kolónia képviselőjeként és miniszterként sokat tett az Ausztráliai Államszövetség étrehozásáért. 1903–04, 1905–08, majd 1909–10: miniszterelnök.

Fisher, Andrew: munkáspárti politikus; 1862–1928; 1885-ben bányászként vándorolt be. 1893-tól munkáspárti politikus Queenslandben. 1907–15: a Labour Party parlamenti vezetője. 1908–09, 1910–13, majd 1914–15: miniszterelnök. 1916–21: ausztrál főbiztos Nagy-Britanniában. Politikai tevékenysége reformista jellegű volt.

Gorton, John Grey: politikus, szül. 1911-ben. 1950–68: a szenátus tagja, 1958-tól miniszter. 1968–71: a Liberális Párt vezetője, miniszterelnök, a képviselőház tagja. Amerikabarát politikát folytatott. 1971-től honvédelmi miniszter.

Holt, Harold Edward: politikus; 1908–67; 1949-től miniszter, 1958–66-ban pénzügyminiszterként támogatta az amerikai konszernek tőkebefektetését Ausztráliában. 1966–67: a Liberális Párt vezetője és miniszterelnök. Tengeri szerencsétlenség áldozata lett.

Hughes, William Morris: politikus; 1864–1952; 1884-ben munkásként vándorolt be. Részt vett a szakszervezetek és a Labour Party megalapításában, reformista politikát folytatott. 1904: külügyminiszter, 1915–23: miniszterelnök, 1934–41: különböző tárcák minisztere. 1916-ban a Labour Party jobbszárnyából ő alakította meg a Nemzeti Pártot. Összesen kilenc politikai párt tagja volt és tudatosan támogatta a brit-ausztrál imperializmust.

Labour Party (Munkáspárt): szociáldemokrata típusú ausztrál kispolgári reformista párt. Az egyes kolóniák hasonló jellegű pártjaiból jött létre, ezek 1902-től együttműködtek, 1918-ban pedig szervezetileg is egyesültek. Az osztálybázis sokfélesége, az egységes elmélet hiánya következtében többször is kettészakadt; különösen jobboldali csoportok váltak ki belőle, pl. 1916-ban a Hughes vezette Nemzeti Munkáspárt (1917-től Nemzeti Párt), 1931-ben Lyon csoportja, 1955-ben a Demokratikus Munkáspárt (szélsőségesen antikommunista, bázisát ír bevándorlók alkotják, ezért katolikus színezetű).

Lalor, Peter: politikus; kb. 1827–89; 1852-ben vasúti mérnökként vándorolt be. 1854-ben a Ballaarati Reformliga vezetője, 1856–71, majd 1875–89: képviselő. 1875: postaügyi miniszter. 1877–80: kereskedelemügyi miniszter Victoriában.

Liberális Párt: az egyes kolóniákban 1890 körül alakultak az első liberális pártok, különböző elnevezések szerint, eltérő politikai-gazdasági programmal. A jelenlegi Liberális Párt nagypolgári-konzervatív jellegű, az ipar, a bankok és a külföldi monopóliumok érdekeit képviseli. 1931-ben jött létre a régi liberális pártok és a Labour Partyból kivált jobboldali csoportok egybeolvadása révén Ausztráliai Egyesült Párt néven. 1944 óta viseli a Liberális Párt nevet. Közvetlen előfutára a Nemzeti Párt (1917–1931).

Lyon, Joseph Aloysius: politikus; 1879–1939; 1909–29: politikus Tasmania szövetségi államban. 1929–31: a munkáspárti kormány szövetségi minisztere. 1931-ben a Labour Party jobbszárnya élén kivált a pártból, és megalapította az Ausztráliai Egyesült Pártot, amelynek vezetőjeként 1932–39-ben miniszterelnök volt. Támogatta a monopóliumok kialakulását Ausztráliában, magas állami hozzájárulásokat nyújtott a konszerneknek.

Menzies, Sir (1963-tól) Robert Gordon: politikus; szül. 1894-ben; 1939–66: az Ausztráliai Egyesült Párt (1944-től Liberális Párt) vezetője. 1934–39: főállamügyész, 1939–41, majd 1949–66: miniszterelnök. Az ausztrál nagyburzsoázia képviselője. 1945 után pártolta az amerikai tőke behatolását.

Dr. H. Grünert

Ausztria

Ausztria, Osztrák Köztársaság (Republik Österreich); parlamenti szövetségi köztársaság Közép-Európában 9 szövetségi tartománnyal; területe: 83 849 km²; lakossága (1970): 7,4 millió; fővárosa: Bécs. Hivatalos nyelve a német.

Őstörténet és ókor

A mai Ausztria Alpoktól keletre és a Dunától délre eső területe valószínűleg már az utolsó két jégkorszak közti időszakban (mintegy 180 000 évvel ezelőtt) lakott volt. Az újkőkorszakból (5000–2000) törzsi települések maradtak fenn. Erre utal a Hallstein melletti dürnbergi sóbánya leletanyaga és a szalagkerámia kultúrára utaló leletanyag. Az őstörténeti fejlődés a hallstatti lelőhelyről (Alsó-Ausztria) elnevezett késői vaskorszakban (8–5. század) érte el tetőpontját. Mielőtt i. e. 400 körül nyugat felől bevonultak volna a kelták, az ország mai területét már a venét-illírek lakták. Az i. e. 2. században illír és kelta törzsek noricumi törzsfők vezetésével létrehozták a noricumi királyságot, amely szövetséget kötött Rómával.

I. e. 29 és 9 között a rómaiak a Dunáig nyomultak előre, és három tartományt hoztak létre: Raetiát, Noricumot és Pannoniát. A provinciákat országutak kötötték össze, a castellumok mellett kereskedők táboroztak. A középkorban ezen a területen több város jött létre: Vindobona (Bécs), Juvavum (Salzburg), Lauriacum (Lorsch), Brigantium (Bregenz).

Ausztria a népvándorlás korában számos népcsoport átvonulási területe volt (gótok, hunok, avarok, longobárdok stb.). A 6. századtól északnyugaton a germán bajuvárok (bajorok), délen és keleten szláv törzsek (szlovénok) telepedtek le.

A feudalizmus fejlődése az osztrák őrgrófság létrehozásáig

A bajorok és a szlovének letelepedése után kialakultak a feudális termelési viszonyok. Ezzel összefüggésben a kereszténység is elterjedt. A hittérítők a bajor nemesség támogatásával a 8–9. században szláv területeken is sikerrel munkálkodtak. Az ország egyházi központja 798-ban a püspöki székhellyé emelt Salzburg lett.

A 7. század közepétől a szlovének önálló fejedelemségben éltek, amelynek székhelye Kornburg (Carenta) volt. 743-ban a szlovén állam a bajorok adófizetőjévé vált; 788-ban Bajorországgal együtt a frank birodalomhoz került. Nagy Károlynak az avarok ellen vezetett hadjáratai (791–96) után 803-ban létrejött a pannoniai Ostmark és a karintiai őrgrófság. Ez idő tájt a Duna már fontos szerepet játszott kereskedelmi útvonalként. Erre utal a raffelstetteni vámszabályzat (905 körül). A 9. század végén az ország határszélein megjelentek a magyarok. A bajor seregek pozsonyi veresége (907) után a magyarok szinte ellenállás nélkül meghódították az Ennstől nyugatra eső területeket. Csupán I. Ottónak a lechmezei csatában (955) aratott győzelme vetett véget a magyar kalandozásoknak.

Az osztrák őrgrófság és hercegség az alpesi parasztháborúig

I. Ottó helyreállította a régi Karoling őrgrófságokat. Ostmark, amely még a bajor hercegséggel állt szövetségben, s amelyet 996-ban első ízben említenek Ostarrichi néven, 976-ban egy babenbergi grófnak jutott adományként. Délen, a karintiai őrgrófság helyén kisebb határkörzetek szerveződtek. 976-ban Karintia elszakadt Bajorországtól és önálló hercegséggé alakult. A feudális nemesség és a felsőpapság terjeszkedő politikát szorgalmazott és fokozatosan délkelet felé terjesztette ki a német parasztok településterületének határait. 1156-ban az osztrák őrgrófság Bajorországtól független hercegséggé alakult, a Babenbergek által élvezett különleges előjogokkal (Privilegium minus). 1192-ben a Babenbergek megszerezték Stíria őrgrófságot (1180-tól hercegség).

A feudalizmus virágkorában kiterjesztették a művelhető területeket. Amíg az ausztriai, stíriai és karintiai paraszttömeg feudális függőségbe került (többnyire röghözkötött volt), a tiroli parasztok a tartományfő (Landesherr) alattvalói voltak, és részt vettek a tartomány politikai életében. Ausztria kedvező helyzete a nyugat–keleti, ill. észak–déli kereskedelmi útvonalak találkozási pontján, ösztönzőleg hatott a városok kialakulására, ezek közül Bécs (először 1137-ben említik városként) hamarosan kiemelkedett.

A feudális lovagi kultúra virágkora idején (12–14. század) Bécsben alkotott az idősebb Reimar, Walther von der Vogelweide, Neidhard von Reuenthal stb.

A Babenberg-család kihalása után II. (Přemysl) Ottokár cseh király 1250-ben ragadta magához Ausztriát. 1261-ben a stíriai őrgrófságot,

1269-ben pedig, az utolsó herceg halála után Karintiát és Krajnát is megszerezte. Ottokárt azonban 1278-ban, a morvamezei csatában – magyar segítséggel – legyőzte Habsburg Rudolf német király, aki ezeket a tartományokat birodalmi hűbérként (Reichslehen) csatolta birodalmához. 1282-ben Rudolf fiainak, Albertnek és Rudolfnak adományozta Ausztriát és Stíriát, megalapítva ezáltal a Habsburg-dinasztia sok évszázados uralmát. Karintia 1335-ben, Tirol 1363-ban, Vorarlberg egyes részei pedig (vásárlás révén) 1375-ben váltak a Habsburgok birtokává; Isztria félszigetének, valamint a vend őrgrófságnak (Windische Mark) a megszerzése és Trieszt önkéntes meghódolása révén a Habsburgok (1382) kijutottak az Adriára. IV. Rudolf herceg, ambícióktól fűtve, hamisított kiváltságlevelet íratott (1358–59; Privilegium Majus). 1365-ben Rudolf támogatásával megnyílt a bécsi egyetem, amely azonban csak az 1385-ös reform után lépett virágkorába. 1438-tól (1806-ig) a Habsburgok rövid megszakítással (1740–45) birtokukban tartották a német királyi és császári koronát. A Habsburg uralkodóház – házasodási politikája révén – 1477-ben megszerezte Németalföldet és Burgundiát, 1504-ben Kasztíliát, 1516-ban Aragónt, 1526–27-ben Csehországot és – a mohácsi csatavesztés után – Magyarországot. I. Miksa (1493–1519) központosítani igyekezett az osztrák közigazgatást. A humanizmus ösztönzőleg hatott a művészetek és az irodalom fejlődésére. Az örökös tartományok élére, amelyeknek az osztrák hercegség (1453-tól főhercegség) is része volt, 1521–22-ben V. Károly testvére, I. Ferdinánd személyében régenst neveztek ki. A Habsburgok ekkor váltak szét osztrák és spanyol ágra, s valóban olyan birodalmat kormányoztak Európában és Amerikában, „amelyben nem nyugodott le a nap".

Az osztrák tartományok az alpesi parasztháborútól a jozefinista reformokig

A 15–16. század fordulóján megérett a forradalmi helyzet. A parasztok kizsákmányolása fokozódott, a mezőgazdasági termékek értékesítésének problémája is a paraszti gazdaságokat sújtotta. A termelés számottevő fellendülése révén a bányászatban kialakultak a tőkés termelőmód csírái. A bányászok, illetve a bányák tulajdonosai között egyre sokasodtak a társadalmi konfliktusok. Különösen a tiroli rendeket háborították el az ezüstbányászatot uraló Fuggerek uzsorás üzelmei. Egész Ausztriában elterjedt a reformáció.

A magyar parasztháborúval csaknem egy időben (1515) nagy parasztfelkelés robbant ki Karintiában és a harcok Krajnára és Stíriára is átterjedtek. 1525 májusában fegyvert fogtak a tiroli parasztok, röviddel később pedig a salzburgi püspökség jobbágyai is. A felkelés lángjai elérték Felső-Ausztriát és a vele határos cseh területeket. A salzburgi parasztok és bányászok Schladming közelében súlyos vereséget mértek a nemesi hadseregre (1525. júl. 3). Michael Gaismair az 1526-os tiroli tartományi szabályzattal forradalmi programot dolgozott ki a társadalom átalakítására. Miután Ferdinánd főherceg engedmények révén megnyerte az észak-tiroli felső paraszti réteget, Dél-Németországban pedig vérbe fojtották a parasztháborút, az 1526. évi felkelés elbukott. Michael Gaismair 1526 júliusában kis csapatával velencei területre menekült; 1532-ben Páduában meggyilkolták.

Gaismair népi reformációjának kudarca után a 16. század közepéig a polgárság és a nemesség körében egyaránt megnövekedett a lutheri reformáció befolyása, különösen a parasztság körében pedig átmenetileg az újrakeresztelők (anabaptisták) tanai terjedtek.

A külpolitikai helyzetet a fenyegető török veszély jellemezte. Miután 1526-ban Mohácsnál szétverték a magyar hadsereget, 1529-ben a törökök már Bécs alatt álltak, sikertelen ostrom után azonban visszavonultak. 1526-ban Ferdinándnak a török invázió hatására sikerült érvényesítenie csehországi, morvaországi és sziléziai örökségi igényeit, míg Magyarországon le kellett küzdenie Zápolya János erdélyi vajda nemesi ellenpártját, mielőtt 1527-ben Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták. Ekkor alapozták meg Bécsből a délkelet-európai Habsburg nemzetiségi államot.

A reformációt követő szekularizálások a tartományi rendi nemességet erősítették a főhercegge szemben. Amikor II. Rudolf (1576–1612) és II. Ferdinánd (1619–37) uralkodása idején felülkerekedett az ellenreformáció, a tiltakozó rendeket leverték. A katolicizmus erőszakos megszilárdítása kedvezett az állam centralizálásának, ugyanakkor erőszakos cselekményekkel, pl. könyvégetéssel párosult. 1594–97-ben a fokozódó főnemesi kizsákmányolás miatt, továbbá Felső- és Alsó-Ausztria protestáns lakosságának üldözése következtében Georg Tasch vezetésével fegyverre keltek a parasztok. A Habsburg császári hatalomnak az ellenreformációval összefüggő erősödése konfliktusokat okozott a cseh és a magyar lakossággal. 1618-ban Prágában ilyen összeütközés robbantotta ki a harmincéves háborút, amelynek végén meghiúsult a Habsburgoknak az a kísérlete, hogy a német fejedelemségeket közvetlen fennhatóságuk alá vonják. Ausztria, akárcsak Németország és Csehország hatalmas területei, súlyos károkat szenvedtek a

harci cselekmények, fosztogatások stb. következtében. A parasztok sok helyütt kénytelen voltak fegyvert ragadni a gátlástalan zsoldosok ellen. 1626-ban a bajor megszállás szörnyűségei robbantották ki a felső-ausztriai parasztok és néhány város lakosságának felkelését Konrad Fadinger és Christoph Zeller vezetésével. Az 1648-as vesztfáliai béke megszilárdította a Habsburgok és a katolicizmus helyzetét Ausztriában. A protestánsok egy része ekkor kivándorolt.

1683-ban a törökök másodszor is ostrom alá vették Bécset. A várost Rüdiger von Starhemberg sikeresen védelmezte, majd a császárvárost ostromló törököt Sobieski János lengyel király felmentő serege verte vissza a kahlenbergi ütközetben. A törökök elleni, Szavojai Jenő herceg vezette ellentámadás sikerrel járt. A császáriak felszabadították Budát (1686), győztek Zentánál (1697), majd a Habsburgok és a szultán megkötötte a karlócai békét (1699). Magyarországot (a Bánát kivételével), Erdélyt és Szlavónia legnagyobb részét bekebelezték a dunai monarchiába. Ezután a spanyol örökösödési háború (1701–14) nyugat felé fordította a figyelmet. Ebben a háborúban a Habsburgok meghódították Milánót, Nápolyt és a spanyol Németalföldet (Belgiumot). Ezzel csaknem párhuzamosan (1703–11) vívták a magyarországi Rákóczi-szabadságharcot. Az Oszmán Birodalom elleni újabb támadás során a császáriak hadvezére, Jenő herceg bevette Belgrádot, a pozseraváci békével (1718) a Bánát, Kis-Havasalföld és Szerbia északi része felszabadult a török iga alól. A románok és szerbek lakta területek azonban 1739-ben újra elvesztek. A Habsburgok egyébként 1748-ban Pármát és Piacenzát is elveszítették, amelyeket a lengyel örökösödési háború idején (1733–35) Nápolyért kaptak kárpótlásul. A két sziléziai háború (1740–42, majd 1744–45), valamint a hétéves háború (1756–63) után Ausztria kénytelen volt átengedni Sziléziát Poroszországnak, viszont Lengyelország első felosztásakor (1772) a Habsburgok megszerezték Galíciát.

Az osztrák örökös tartományokban a 16. századtól kezdve, a harmincéves háború után pedig gyorsuló ütemben megkezdődött a kapitalizmus kialakulása, létrejöttek a manufaktúrák, élénkült a külkereskedelem. A 17–18. században a régi feudális viszonyok fokozatosan felbomlottak. Az alpesi bányászat virágzásának a 16. században véget vetett az ásványi kincsek kimerülése, a tengerentúlról behozott olcsó nemesfém. Gátolta a fejlődést az ellenreformáció és a harmincéves háború pusztítása is. A 16. században viszont megjelennek a vaskohászat első központjai, megkezdődik az üveggyártás. A 17. század közepétől a gazdaságot merkantilista intézkedésekkel erősítették. J. J. Becker kezdeményezésére 1667-ben létrejött az első Keleti Társaság (Orientalische Kompanie), főképpen a Törökországgal folytatott kereskedelem céljából. A második Keleti Társaság 1722 után számottevő mértékben fejlesztette a bécsi medence textilgyártását. A közlekedési útvonalak kiépítésekor Triesztet és Fiumét szabad kikötővé nyilvánították (1719). 1728-ban befejezték a semmeringi országút építését. Ausztria egységes gazdasági területté válása megkezdődött.

A nemesség és a finánctőkések gazdasági és külpolitikai sikerei révén hatalmas vagyon halmozódott fel. Ez a gazdagság is hozzájárult a barokk művészet fellendüléséhez. J. B. Fischer von Erlach irányításával elkészült Jenő herceg palotája és a schönbrunni kastély (épült 1696-tól), elkészültek az udvari könyvtár (Hofbibliothek) tervei. L. von Hildebrandt építtette a felső és az alsó Belvedere-palotát (1714–22).

A nemzetiségi állam belső nehézségei a Habsburgokat reformokra kényszerítették, amelyekkel az abszolutisztikus államapparátus megerősítésére és a szembeötlő visszásságok megszüntetésére törekedtek. Mária Terézia (1740–80) korában megkezdték az állandó hadsereg szervezését; létrehozták az Államtanácsot (Staatsrat) mint legfelső közigazgatási hatóságot (1761); kidolgozták a büntető törvénykönyvet (Nemesis Theresiana, 1768), 1776-ban megszüntették a kínvallatást. A közoktatás és a bécsi egyetem reformjában nagy szerepe volt von Sonnenfelsnek és van Swietennek, a császárnő tanácsadóinak, a politikai reformokban pedig von Kaunitznak. 1765-től a császárnő nagyobbik fia, II. József, először régensként, majd (1780–90) császárként átvette a reformprogram irányítását. Felszámolta, illetőleg korlátozta a helyi rendi képviseleteket (konfliktus a magyar vármegyei közigazgatással), energikusan fellépett a katolikus egyház különleges hatalmi helyzete ellen (1773: a jezsuita rend betiltása, 1781: türelmi rendelet, 1781: számos kolostor felszámolása), végül meghirdette a fokozatos jobbágyfelszabadítást (1781: a jobbágyság maradványainak eltörlése). Éppen a parasztokkal kapcsolatos törvények ütköztek a nemesi ellenállásba, ezért ezeket a reformokat a császár halála után visszavonták. A reformok szellemi öröksége, a jozefinizmus, a 19. században Ausztria haladó erőinek érvei között bukkan fel új alakban.

Ausztria a jozefinista reformoktól az 1848–49-es forradalomig

1789-ben a francia forradalom hatására Belgium felkelt a Habsburg-uralom ellen. Ausztriában és Magyarországon forradalmi jakobinus szövetsé-

gek alakultak (Martinovics-összeesküvés), ezeket azonban titkos perekben kegyetlenül elfojtották (1794–95). Ausztria feudális abszolutisztikus erői a francia forradalom és a Napóleon elleni harcban a három koalíciós háborúban egyik vereséget szenvedték el a másik után. 1806-ban II. Ferenc (1792–1835) kénytelen volt lemondani a német császári koronáról, az 1804-ben felvett „Ausztria császára" címet azonban megtartotta. A súlyos vereségek a bécsi udvart reformokra kényszerítették, amelyeket von Stadion gróf kezdeményezett. Ezek mindenekelőtt hadügyi reformok voltak (1807). 1809-ben az osztrák seregeket kezdeti sikerek után (Aspern) ismét szétszórták Wagramnál. Miután a bécsi kormány cserbenhagyta őket, az Andreas Hofer vezette tiroli parasztok is vereséget szenvedtek a túlerővel szemben. Ausztria ismét szövetséget kötött Napóleonnal, aki a Mária Lujzával kötött házassága (1810) révén az osztrák császár veje lett.

1813–14-ben Ausztria részt vett a Napóleon elleni felszabadító háborúban és a bécsi kongresszuson (1814–15) végérvényesen hozzájutott az 1797-es Campo Formió-i békében megszerzett velencei területhez (Isztriával és Dalmáciával együtt). Az 1815 utáni restaurációs időszakban az 1848-as forradalomig a Metternich herceg vezette osztrák kormány állt az európai rekció (Szent Szövetség) élén. Politikai klerikalizmus és rendőri despotizmus egyesült a kormány politikájában a nemzeti elnyomással és minden liberális vagy demokratikus eszme elleni harccal. A kapitalista termelési viszonyok fejlődése, amelyet kedvező módon befolyásoltak a 18. századi reformok, a 19. század első felében megindították az ipari forradalmat. Nagy vállalatok jöttek létre a textiliparban és a gépgyártásban. Az első lóvasutat Linztől Budweisig (1832) 1836–47-ben a Bécstől Morvaországon át Oderbergig (Szilézia) közlekedő gőzvasút követte. 1854-ben befejezték a semmeringi útvonal építését. 1829-ben megalapították a dunai gőzhajózási társaságot, 1857-ben pedig kiépítették a trieszti kikötőt. A feudális abszolutista államrend és a földbirtokos nemesség hatalma azonban gátolta a kapitalista fejlődést, például a szén- és vasérctelepek feltárását. Az iparcikkek belső piaca korlátozott maradt. A nehézipar a 19. század közepétől részben a külföldi tőke birtokába került. A haladó írók és publicisták, pl. Nicolas Lenau, Anastasius Grün és mások az „Ifjú Ausztria" társaságba tömörültek, amellyel Franz Grillparzer és Franz Schubert is kapcsolatban állt. Jóllehet a mozgalomnak nem volt egységes politikai hitvallása, a metternichi állam elutasításában mégis egységes volt. A német vámunió létrejötte után (1834) Poroszország vezetésével Ausztria Németországtól független, külön gazdasági területté alakult. A Habsburg tartományok belső vámjainak eltörlése (1851) megszilárdította azok gazdasági összetartozását. 1847-ben az európai gazdasági válság Ausztriát is elérte. Az osztályharc éleződése a forradalom előestéjén (1848) a Habsburg-monarchia tartományaiban összefüggött a nemzeti felszabadulásért vívott harccal.

Az 1848–49-es forradalom

A párizsi februári események 1848 márciusában lángra lobbantották a forradalmat a dunai monarchiában. 1848. márc. 13-án a bécsi polgárság, munkásság és diákság fegyverre kelt, és megdöntötte a reakciós Metternich-rendszert. (Pesten, március 15-én, a bécsi forradalom hírére szintén megmozdult a diákság és a polgárság. Őszre a magyar forradalom és szabadságharc kiterjedt a régi Magyarország egész területére.) Pillersdorf báró vezetésével Bécsben liberális minisztérium alakult (márc. 17). Júliusban összehívták az alkotmányozó birodalmi gyűlést, amelyen Hans Kudlich júl. 26-án a parasztok feudális kötöttségeinek eltörlését követelte (s azt szeptemberben határozatba is foglalták).

Nem sokkal a néptömegek győzelme után mégis felbomlott a reakció elleni harc frontja. A fegyveres polgárok és kispolgárok létrehozták a Nemzeti Gárdát. A Közrendi Bizottmányban, afféle nem felelős forradalmi kormányban a burzsoáziáé volt a döntő szó. Az Akadémiai Légióban szervezett diákok a polgárság és a proletariátus között ingadoztak. Május 15-én és 26-án a bécsi munkások és diákok harcot indítottak a kormány ellen, amiért az megpróbált visszavonni néhány kiharcolt szabadságjogot. A burzsoázia, illetve a proletariátus osztályellentéte akkor vált nyílttá, amikor a Nemzeti Gárda tüzet nyitott a bécsi munkásokra (aug. 23). Eközben a forradalmi-nemzeti mozgalmak elnyomása Krakkóban (ápr. 26), Prágában (jún. 15) és Milánóban (aug. 15) annyira megerősítette az ellenforradalmat, hogy a császári kamarilla nyílt támadásba lendülhetett. Miután okt. 6-án a bécsi nép megakadályozta, hogy erősítést küldjenek a császári hadseregnek, megkezdődött a Windischgrätz vezette csapatok előnyomulása. A magyar forradalmárok felmentő serege Schwechatnál vereséget szenvedett. A császáriak súlyos utcai harcok után okt. 31-én leverték a bécsi forradalmat. A népi ellenállás vezetőit (köztük Robert Blumot) az ellenforradalmi megtorlás során kivégezték. November 27-én a kremsieri birodalmi gyűlés színleg hitet tett az alkotmányos monarchia mellett; 1849. márc. 7-én azonban a gyűlést feloszlatták. (A magyar forradalom ellen előbb Jelačić horvát bán csapatait vezényelték ki, majd

– felhasználva az első felelős magyar minisztérium nemzetiségpolitikai hibáit – a szerb és a román lakosságot uszították taktikai ígéretekkel a magyarok ellen. A Debrecenbe visszavonult magyar forradalmi kormány azonban honvédsereget szervezett, majd 1849 tavaszán visszavetette a császáriakat a Dunántúlra.) Magyarország, a forradalom utolsó bástyája 1849 nyarán az orosz cár intervenciója folytán elbukott.

Ausztria fejlődése 1849–1918

A forradalom leverése után restaurálták az abszolutizmust. Ausztria az 1850-es olmützi szerződésben visszanyerte a Német Szövetségen belüli régi hatalmi pozícióját. A nemzeti elnyomás most jobban gátolta a Habsburg-monarchia fejlődését, mint valaha.

Külpolitikai kudarcok láncolata (az 1853–56-os krími háborúban tanúsított magatartás, a Franciaországtól elszenvedett 1859-es vereség) a császárt (1848. dec. 2. óta I. Ferenc József) alkotmány elfogadására kényszerítette. A februári pátens (1861. febr. 26.) az osztrák burzsoáziának túlsúlyt biztosított a Birodalmi Tanácsban (parlament) és a birodalom nemzetiségeinek heves ellenkezését váltotta ki. A Poroszországtól elszenvedett megalázó 1866-os vereség az osztrák vezető köröket 1867-ben kiegyezésre kényszerítette a magyar uralkodó osztályokkal. Az országot két uralmi szférára osztották és császári-királyi Osztrák–Magyar (dualista) Monarchiává alakították át.

Az 1866-os porosz–osztrák háború a Németország feletti uralom körüli vität döntötte el. Ausztria a vereség következtében kiszorult a Német Szövetségből. Ezzel végérvényesen megkezdődhetett elkülönült nemzeti fejlődése. Az imperializmusra való áttérés és a monopóliumok kialakulása Ausztriában olyan időszakban kezdődött, amikor a Monarchia néhány vidékén még félfeudális állapotok uralkodtak. A soknemzetiségű Habsburg-állam nemzeti ellentétei mind jobban kiéleződtek. Az osztrák nagyburzsoáziának egyetlen kormánya sem tudta ezt a folyamatot feltartóztatni. Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására 1907-ben a kormány kénytelen volt bevezetni az általános választójogot. A századfordulón a polgári osztrák kultúra utóvirágzását élte. Bécsben egész sereg költő, filozófus, zenész és képzőművész működött, közülük néhányan, pl. Hugo von Hoffmansthal, Otto Kokoschka, Gustav Mahler, Anton Bruckner, Max Reger világhírre tett szert. Bertha von Suttner pacifista írónő 1905-ben Nobel-békedíjat kapott. A prágai német polgárság is jelentős írókat (F. Werfel, R. M. Rilke) adott a világirodalomnak. Bécsben az irodalom középpontja az 1864-ben megalapított „Neue Freie Presse" tárcarovata és Karl Kraus 1899-től megjelenő „Die Fackel" című folyóirata volt. Az uralkodó körök a kritikus belpolitikai helyzetből fokozódó agresszív külpolitika révén keresték a kiutat, főként a Balkánon. Ez Ausztriát Németország oldalára állította (amellyel 1879-ben szövetségre lépett, majd 1882-től Olaszországgal együtt alkották a hármas szövetséget), s alávetette a német külpolitikának. Bosznia annexiója (1908) után (a balkáni tartományt Ausztria már a berlini kongresszus [1878] óta igazgatta), kiéleződtek az ellentétek Szerbiával és Oroszországgal. Az osztrák háborús párt nemegyszer fölvetette a „preventív háború" lehetőségét, majd kihasználta a Ferenc Ferdinánd trónörökössel szemben elkövetett szarajevói merényletet (1914. jún. 28). Ez szolgált ürügyként arra, hogy a Monarchia a német imperializmussal szövetségben kirobbantsa az első világháborút, amely a birodalom vereségével és a dualista monarchia felbomlásával végződött.

Az osztrák munkásmozgalom 1918-ig

A proletariátus az 1848-as forradalom idején kezdett szervezkedni: Bécsben létrejött az Általános Munkásegylet. 1867 végén a munkásmozgalom a Bécsi Munkás Művelődési Egylet megalapításával új szakaszába lépett. Ezután más osztrák városokban is hasonló szervezetek és helyi szakszervezetek alakultak. Szervezkedési szabadságuk és sztrájkjoguk kivívásáért az osztrák munkások számos tömegtüntetést rendeztek, a legnagyobbat 1869-ben, Bécsben. A neudörfli pártkongresszus (1874) elhatározta Ausztria Szociáldemokrata Pártjának (Sozialdemokratische Partei Österreichs, SPÖ) megalakítását. A párt szakadását (radikálisokra és mérsékeltekre) fokozatosan sikerült leküzdeni. (A szakadásban szerepe volt az ún. szocialista törvény kibocsátásának, 1886.) Nagy jelentősége volt az 1886-ban Viktor Adler által alapított „Gleichheit" („Egyenlőség") című újságnak. A hainfeldi pártkongresszuson egységes szociáldemokrata munkáspárt jött létre (1888–89); a párt marxista programot fogadott el. A munkásmozgalom fellendülését jelezte az 1890-es májusi felvonulás és a szocialista választójogi mozgalom.

Az imperializmusba való átmenet után tért hódítottak az opportunista nézetek. Az osztrák szociáldemokráciának az éleződő nemzeti ellentétekkel kapcsolatos álláspontja, a brünni pártkongresszuson (1899) elfogadott nemzetiségi program a Habsburg nemzetiségi állam fenntartásából indult ki, és objektíve az osztrák uralkodó osztályok érdekeit szolgálta. Ezzel volta-

képpen elősegítették az osztrák szociáldemokrata párt széthullását nemzeti frakciókra. A hainfeldi program revíziójával a bécsi pártkongresszuson (1901) a parlamenten kívüli akciók háttérbe szorultak a parlamenti munkával szemben. Az ausztromarxizmus, amelyet K. Renner, M. Adler és R. Hilferding dolgozott ki, később pedig V. Adler, Otto Bauer és mások képviseltek, az SPÖ hivatalos ideológiájává vált. A nemzeti kérdésben elszenvedett kudarcot a párt tekintélyes választási sikere sem csökkentette (1907), a szociáldemokrata párt ugyanis 87 mandátummal Ausztria második legerősebb pártjává lett.

Az első világháború kitörésekor a szociáldemokrata képviselők elkerülték a hadihitelekkel kapcsolatos állásfoglalást, mivel a Birodalmi Tanács nem ült össze. A szociáldemokrata vezetők azonban a német szociáldemokráciához hasonlóan támogatták kormányuk háborús politikáját. A háború utolsó éveiben, főként az Októberi Forradalom után, fokozódott a proletariátus aktivitása, az 1918-as januári sztrájkok idején munkástanácsok alakultak; a szociáldemokrácián belül kialakult a baloldal. 1918. nov. 3-án alakult meg Ausztria Kommunista Pártja (Kommunistische Partei Österreichs, KPÖ).

Az Osztrák Köztársaság (1918–38)

Amikor a császári-királyi monarchia összeomlása világossá vált, 1918. okt. 21-én Bécsben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés és 1918. nov. 12-én kikiáltotta a köztársaságot. Az első, 1919. febr. 16-i választásokig, amelyeken a szociáldemokraták 72 mandátummal megelőzték a Keresztényszocialista Pártot (69 mandátum), az Államtanács kormányzott. 1919. márc. 15-én Karl Renner (SPÖ) vezetésével új kormány jött létre, amely a két nagy párt koalícióján alapult. Az osztrák szociáldemokrácia vezetőinek politikája a régi államapparátus megőrzésére irányult. Elutasították az 1919 márciusában Magyarországon, egy hónappal később pedig Bajorországban létrejött tanácsköztársaságok hatékony támogatását. A háború utáni súlyos gazdasági válságot ürügyként használták fel a Németországhoz való csatlakozás propagálására.

A Saint Germain-en-Laye-i békeszerződés, amelyet 1919. szept. 10-én a nemzetgyűlés is elfogadott, Dél-Tirolt Olaszországnak, Dél-Stíriát Jugoszláviának juttatta, Dél-Karintia területe népszavazással (1920) Ausztriáé maradt, akárcsak Nyugat-Magyarország határ menti területei (Burgenland). Sopron és környéke viszont 1921-ben – szintén népszavazás révén – Magyarországé maradt. A vorarlbergi szeparatista mozgalom vezetői, akik Svájchoz szerettek volna csatlakozni, nem érték el céljukat, az 1852-től Ausztriához vámunióval kapcsolódó Liechtenstein hercegség azonban a Monarchia összeomlása után Svájchoz közeledett (1923: vámszövetség).

Az új alkotmány (1920. okt. 1) a parlamentet (Nemzeti Tanácsot) tartományi kamarával (Szövetségi Tanáccsal) egészítette ki. A külföldi tőke beáramlása következtében különösen a genfi jegyzőkönyvek után (1922. okt. 4), amelyekben Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia hitelt ajánlott fel az országnak, sikerült stabilizálni a schillinget; Ausztria ugyanakkor függőségbe került az idegen tőkétől.

A katonai szövetségek, főként az ipari körök által finanszírozott Heimwehr, 1927-ben belpolitikai válságot robbantottak ki. Amikor a polgári igazságszolgáltatás néhány Heimwehr-tagot felmentett egy munkás és egy gyermek meggyilkolásának vádja alól, a felháborodott bécsi munkások tüntetést szerveztek az igazságügyi palota előtt. A Seipel-kormány rendőrsége tüzet nyitott, 86 tüntetőt megöltek. Három évvel később (1930. máj. 18-án) a „korneuburgi esküben" a Heimwehr fasiszta típusú hatalomátvétel tervét fogadta el.

Az olasz fasizmussal kacérkodó E. Dollfuss szövetségi kancellár, a Keresztényszocialista Párt tagja (1920 óta ebből a pártból választották a kancellárokat), 1933. márc. 15-én államcsínyt hajtott végre, feloszlatta a parlamentet, és megszállta a bécsi Népházat. Dollfuss szükségrendeletekkel kormányzott, betiltotta a KP-t, az 1923-ban munkás-rendfenntartó erőkből létrehozott Köztársasági Védszövetséget (Schutzbund) és megalapította az ún. Hazafias Frontot. Az új májusi alkotmány (1934. máj. 1) a politikai élet szakmai, réteg szerinti, ún. hivatásrendi tagolását tűzte ki célként. Dollfuss a Heimwehrre és a szövetségi hadseregre támaszkodva 1934 februárjában megkísérelte végleg szétzúzni a munkásmozgalmat. Miközben a szociáldemokrácia jobboldali vezetői haboztak, a Schutzbund tagjai a KP aktív támogatásával napokon át harcoltak a tüzérséggel és páncélkocsikkal felfegyverzett ellenféllel. A harcoló munkások véres leverését tömeges letartóztatások és kivégzések követték.

A Szociáldemokrata Pártot, amelyben 1933 őszén baloldali csoport jött létre, betiltották. A szociáldemokrácia baloldali erői az illegalitásban „Forradalmi Szocialisták" néven létrehozták saját szervezetüket.

A bécsi SS-zászlóalj puccsa során, 1934. júl. 25-én Dollfusst meggyilkolták. Utódja, Schuschnigg közeledett a hitleri Németországhoz (1936. júl. 11-i szerződés), majd 1938 februárjában kapitulált Hitler ultimatív követelései előtt és belügyminiszterként bevette kormányába Seyss-

Inquartot, az osztrák nácik vezetőjét. A népi mozgalomtól való félelmében Schuschnigg úgy próbálta megmenteni Ausztria függetlenségét, hogy március 13-ra népszavazást hirdetett, azonban már két nappal előbb lemondott. Hitler parancsot adott a Wehrmacht bevonulására; az országot erőszakkal a Német Birodalomhoz csatolta (Anschluss, márc. 13.). Egyedül a KP intézett felhívást a lakossághoz és ellenállásra szólította fel a népet.

A második Osztrák Köztársaság

A fasizmus uralma idején a KP, a forradalmi szocialisták és az osztrák polgári hazafiak illegális tevékenységet folytattak. A koncentrációs táborokban számos hazafit tartottak fogva, vagy végeztek ki. 1943-ban az Alpokban kis partizáncsoportok alakultak. Három osztrák zászlóalj küzdött a jugoszláv népi felszabadító hadsereg soraiban. 1943 októberében a szövetségesek nyilatkozatban foglaltak állást Ausztria függetlenségének helyreállítása mellett. A szovjet hadsereg és a nyugati szövetségesek előnyomulása 1945 tavaszán véget vetett a hétéves német fasiszta megszállásnak. Az országot négy katonai megszállási övezetre osztották.

A felszabadulás után azonnal létrejött az ideiglenes szövetségi tartományi közigazgatás valamennyi szövetségi tartományban, továbbá Ideiglenes Kormány alakult K. Renner (SPÖ) vezetésével, J. Kopleniggel (KPÖ) mint alkancellárral. Az Ideiglenes Kormány az 1920-as alkotmány szellemében 1945. ápr. 25-én deklarálta a függetlenség helyreállítását. 1945 szeptemberében a kormányt minden szövetségi tartomány elismerte. Ausztriát a gazdaság, a közigazgatás és a pénzügy egységes irányítása mellett négy megszállási övezetre osztották. 1945. szept. 11-én Bécsben megkezdte tevékenységét a Szövetségesek Ausztriai Tauácsa. A nemzeti tanácsi választások után L. Figl, a Néppárt (Österreichische Volkspartei, ÖVP) vezetője alakított kormányt. 1945. dec. 20-án K. Renner lett az első szövetségi elnök. Az újonnan létrehozott pártok közül Ausztria Szocialista Pártja (SPÖ) az 1934 előtti szociáldemokrácia hagyományait folytatta, az Osztrák Néppárt (ÖVP) pedig a régi Keresztényszocialista Pártéit, ezenkívül a szakmai szövetségekre támaszkodott (Gazdasági Szövetség, Parasztszövetség, Munkások és Alkalmazottak Szövetsége). A munkásosztály marxista–leninista pártja, a Kommunista Párt az illegalitás idején vívta ki a tömegek elismerését. Kisebb jobboldali töredékcsoportokból 1949-ben megalakult a Függetlenek Szövetsége (Verband der Unabhängigen, VdU), ez vette fel később, 1955-ben, az Ausztria Szabadságpártja (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) nevet.

Az 1946. júl. 26-i és az 1947. márc. 26-i törvény csaknem az egész nyersanyagipart, a nagybankokat és az energiatermelő üzemek zömét államosította. Az 1946. évi olasz–osztrák egyezmény garantálta Bozen és Trient észak-olaszországi tartományok osztrák lakosságának kisebbségi jogait, ugyanakkor azonban az olaszok nem voltak hajlandók ezeket a zömében német ajkú területeket visszacsatolni Ausztriához. Mivel a garanciákat nem tartották be, a dél-tiroli kérdés miatt a két ország között többször is feszültté vált a helyzet, Nacionalista elemek, nem ritkán nyugatnémet csoportok ösztönzésére, kihasználták a feszült helyzetet, és terrorakciók, bombamerényletek révén nyugtalanságot keltettek.

Ausztria 1947-ben elfogadta a Marshall-segélyt. Az amerikai vezető körök a hidegháború kiéleződésétől fogva az országot katonai felvonulási területté próbálták tenni a szomszédos népi demokráciák ellen. A négy nagyhatalom több éves tárgyalásai után szovjet kezdeményezésre került sor a közvetlen szovjet–osztrák tárgyalásokra (1955. ápr. 12–15), végül sor került az államszerződés aláírására a bécsi Belvedere-palotában (1955. máj. 15). Az ország szuverén, egyenjogú állammá lett, azzal a kikötéssel, hogy semmiféle olyan lépést sem tehet, amely elősegítené „a Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülést", továbbá el kell távolítania a közéletből a fasizmus nyomait. 1955. okt. 20-án a Nemzeti Tanács elfogadta az ország „örökös semlegességéről" szóló alkotmánytörvényt, amely rögzíti, hogy Ausztria nem lép be semmiféle katonai szövetségbe, és nem engedélyezi területén idegen támaszpontok felállítását. 1955 szeptemberében az utolsó megszálló katonai egységek is elhagyták az országot. 1955. okt. 14-én Ausztriát felvették az ENSZ-be.

Gazdaságilag és politikailag Ausztria Európa kapitalista hatalmai felé közeledett. 1956-ban belépett az Európa-tanácsba, 1959-ben csatlakozott az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA). A hatvanas években az ÖVP vezette kormány, különösen 1964-től fogva, J. Klaus szövetségi kancellár vezetésével, közeledni próbál a Közös Piachoz. 1966-ban az SPÖ választási veresége után az 1945 óta hatalmon levő kormánykoalíció felbomlott; az ÖVP egy ideig egyedül kormányzott J. Klaus, szövetségi kancellár vezetésével, az 1970 márciusi nemzeti tanácsi választásokon azonban az SPÖ első ízben relatív többséget ért el és B. Kreisky vezetésével kisebbségi kormányt alakított. Az új választójogi törvény (1971 eleje) eltörölte a reakciós 5%-os klauzulát.

Időrendi táblázat

6–9. sz.	Bajor parasztok telepednek le a Dunától délre eső területeken, szlovének pedig az Alpok keleti vidékein.
798	A salzburgi püspökség, a kelet és délkelet felé irányuló hittérítés központjának alapítása.
976	Ostmark őrgrófság megalapítása. Területét a Babenberg őrgrófoknak adományozzák. Karintia önálló hercegséggé alakul.
996	A Babenberg őrgrófságot először említik a források Ostarrichi néven.
1156	Ausztria mint önálló, Bajorországtól különvált hercegség, amelynek hercegei különleges jogokat élveznek (Privilegium Minus).
1186	A georgenbergi szerződés, amelynek értelmében Stíria az utolsó hercegek halálával a Babenbergekre száll (1192).
1221	Bécs elnyeri a városi jogot.
1282	Stíria, Krajna és az osztrák hercegség a Habsburgoké lesz. A Habsburg-dinasztia uralmának kezdete.
1335	A karintiai hercegség és Krajna véglegesen Habsburg-birtok lesz.
1363	A Habsburgok megszerzik Tirolt.
1365	A bécsi egyetem alapítása.
15. sz. közepe	Az első török betörések Karintiába, Krajnába és Stíriába.
1453	Ausztria főhercegség lesz.
1493–1519	I. Miksa. Az abszolutista államapparátus formát ölt.
1498	Udvari tanács alakul, mint legfelső közigazgatási és jogi szerv, továbbá udvari kamara, mint legfelső pénzügyi hatóság.
1515	Parasztfelkelések Stíriában, Karintiában és Krajnában.
1521–22	A wormsi szerződés (1521) és a brüsszeli egyezmények (1522) a Habsburgok délnyugat-németországi és osztrák birtokait I. Ferdinándnak adják át, ezzel a Habsburgok nem sokkal később (1556) spanyol, ill. osztrák ágra oszlanak.
1525	Kirobban az alpesi parasztháború, a német parasztháború részeként. Parasztfelkelés Dél-Tirolban (máj. 9). Az innsbrucki tartománygyűlés (jún. 12–júl. végéig). A salzburgi parasztok és bányászok győzelme Schladmingnál (júl. 3).
1526	Michael Gaismair tiroli tartományi szabályzatának kibocsátása (febr.–márc.). Radstadt ostroma (ápr. 12–júl. 2). Gaismair velencei területre menekül (júl. 12).
1526–27	Az osztrák örökös tartományok egyesülése Csehországgal, Morvaországgal, Szilé-ziával, Nyugat-Magyarországgal és Nyugat-Horvátországgal Habsburg-uralom alatt. A Habsburg nemzetiségi állam kialakulásának kezdete.
1529	Bécs török ostrom alatt.
1576–1612	II. Rudolf. Az ellenreformáció kezdete.
1585	A jezsuiták megalapítják a grazi egyetemet.
1594–97	Parasztfelkelés Felső- és Alsó-Ausztriában Georg Tasch vezetésével.
1609	A Habsburgok más Rómához hű fejedelmekkel megalakítják a katolikus ligát.
1619–37	II. Ferdinánd. A rekatolizáció erősödése (jezsuiták) és az abszolutizmus kiépítése.
1626	Parasztfelkelés Konrad Fadinger és Christoph Zeller vezetésével.
1648	A Habsburgoknak a vesztfáliai békében le kell mondaniuk délnyugat-németországi birtokaikról és a két Lausitzról (amelyekről de facto már 1635-ben lemondtak).
1667	Az első Keleti Társaság megalakulása.
1677	Az innsbrucki egyetem alapítása.
1683	A törökök másodszor is ostrom alá veszik Bécset. Sobieski János győzelme.
1686	Budavár visszavétele.
1696–97	Schönbrunn építése J. B. Fischer von Erlach vezetésével.
1697	Szavojai Jenő győzelme a törökök ellen Zentánál.
1699	A karlócai béke; Magyarország, Erdély, részben Horvátország és Szlavónia a Habsburgok birtokába kerülnek.
1701–14	Ausztria részvétele a spanyol örökösödési háborúban; Milánó, Nápoly és Belgium Habsburg uralom alá kerül.
1703	Az első osztrák állami bank alapítása. Felkelés Tirolban a bajor–francia megszállás ellen.
1703–11	II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

1713 Pragmatica Sanctio (intézkedés a leányági örökösödésről).
1714–22 Lucas von Hildebrand vezetésével felépül a bécsi Belvedere-palota.
1717 Szavojai Jenő herceg elfoglalja Belgrádot.
1718 A pozseraváci béke; a Bánát, Kis-Havasalföld és Észak-Szerbia Habsburg uralom alá kerül.
1719 A második Keleti Társaság felveszi Törökországgal 1683-ban megszakadt kereskedelmi kapcsolatait.
1731–32 Protestáns kivándorlás a salzburgi püspökség területéről.
1740–63 Sziléziai háborúk (1740–42, majd 1744–45) és a hétéves háború (1756–63); Ausztria elveszti, Poroszország megszerzi Sziléziát.
1740–80 Mária Terézia.
1768 Egységes büntető törvénykönyv („Nemesis Theresiana").
1772 Galícia elragadása Lengyelország első felosztása után.
1773 A jezsuita rend betiltása.
1775 Bukovina megszerzése Törökországtól.
1778–79 A bajor örökösödési háború („krumpliháború") a poroszok ellen.
1780–90 II. József; a jozefinista reformok.
1781 Sajtócenzúra-törvény. Türelmi rendelet. A kolostorok egy részének felszámolása. A jobbágyság maradványainak felszámolása.
1783 Bevezetik a polgári házasságot.
1792–97 Ausztria részvétele az első koalíciós háborúban Franciaország ellen.
1792–1835 II. Ferenc.
1794–95 Osztrák és magyar jakobinusok pere. Nyugat-Galícia megszerzése Lengyelország harmadik felosztásakor.
1797 A Campo Formió-i béke (dec. 15). Ausztria lemond Belgiumról, megszerzi Velencét Isztriával és Dalmáciával együtt.
1801 A lunéville-i béke véget vet a második koalíciós háborúnak.
1804 II. Ferenc felveszi az „Ausztria császára" címet.
1805 Napóleon győzelme Austerlitznél. Ausztria kilép a harmadik koalícióból. A pozsonyi béke.
1806 Az uralkodó lemond a német–római császári koronáról.
1807–09 Reformok Stadion gróf minisztériumának vezetésével.
1809 A Napóleon elleni háború kiújulása. A tiroli parasztok felkelése Andreas Hofer vezetésével.
1813–14 Ausztria részvétele a Napóleon elleni felszabadító háborúban.
1814–15 A bécsi kongresszus megerősíti a Campo Formió-i béke szerzeményeit (Velence, Dalmácia, Isztria).
1815 „Szent Szövetség" Poroszországgal és Oroszországgal.
1820-tól A kapitalista termelési viszonyok intenzív fejlődése.
1821 Fegyveres intervenció a nápolyi és piemonti nemzeti mozgalom elfojtása céljából.
1821–48 Metternich herceg kancellár.
1832 Az első (lóvonatú) vasút (Linz–Budweis).
1847 Az Osztrák Tudományos Akadémia megalakulása.
1848 A bécsi polgári forradalom kezdete; Metternich megbuktatása (márc. 13). Az osztrák birodalmi gyűlés összehívása (júl. 23). A polgári Nemzeti Gárda vérfürdőt rendez a munkások között (aug. 23). Hans Kudlich javaslatára törvényt hoznak a jobbágyfelszabadításról (szept. 6). A bécsi nép győzelme a katonasággal szemben (okt. 6). Bécset súlyos utcai harcok árán elfoglalják Windischgrätz császári csapatai (okt. 31).
1848–1916 I. Ferenc József, Ausztria császára.
1849 Az olmützi alkotmány (márc. 4). A birodalmi gyűlés feloszlatása (márc. 7).
1851 A szilveszteri pátens. Az alkotmány érvénytelenítése (dec. 31).
1859 Vereség a Franciaország elleni háborúban. Ausztria elveszti Lombardiát és Észak-Olaszországot.
1861 A centralista alkotmány (februári pátens: febr. 26) kiélezi az ellentmondásokat a nemzetiségi államban.
1864 Ausztria részvétele a Dánia elleni háborúban. A bécsi „Neue Freie Presse" megalapítása.

1866 Vereség a Poroszország elleni háborúban: a königgrätzi csata (júl. 3). Ausztria kilép a Német Szövetségből. Olaszország megkapja Velencét.

1867 Kiegyezés a magyar uralkodó osztályokkal. A császári és királyi Osztrák–Magyar (dualista) Monarchia létrehozása. A bécsi Munkás Művelődési Egylet megalapítása.

1874 Ausztria Szociáldemokrata Pártjának (SPÖ) megalapítása Neudörflben (Bécsújhely mellett).

1878 A berlini kongresszus. Bosznia és Hercegovina okkupációja.

1879 Kettős szövetség Németországgal. A szövetség 1882-től, Olaszország csatlakozásával, hármas szövetséggé alakul.

1879–93 Taaffe kormánya. A Monarchia nemzetiségi ellentéteinek kiéleződése.

1881 Az Osztrák Alpesi Bányatársaság megalapítása.

1888–89 Az SPÖ hainfeldi kongresszusa. Marxizmuson alapuló „Elvi nyilatkozat" elfogadása.

1890 A bécsi májusi tüntetés (máj. 1).

1899 Az SPÖ brünni kongresszusa. Karl Kraus megalapítja a „Die Fackel" (A Fáklya) c. folyóiratot.

1901 Az SPÖ bécsi kongresszusa. A hainfeldi marxista program revíziója.

1905 Tömegtüntetés az oroszországi forradalommal való szolidaritás jegyében.

1907 A férfiak általános választójogának bevezetése.

1908 Bosznia és Hercegovina annexiója.

1914 Délszláv nacionalisták Szarajevóban meggyilkolják Ferenc Ferdinánd főherceget (jún. 28). Ultimátum Szerbiához (júl. 23). Hadüzenet Szerbiának (júl. 28). Hadüzenet Oroszországnak (aug. 6).

1915 Olaszország hadba lépése az antant oldalán (máj. 23).

1916 Friedrich Adler merénylete Stürgkh miniszterelnök ellen.

1916–18 I. Károly császár és király.

1917 A Birodalmi Tanács összehívása az orosz februári forradalom hatására. Különbékekísérlet Franciaországgal Sixtus Bourbon-Pármai herceg közvetítésével (a Sixtus-affér).

1918 A „januári sztrájkok" az ipari központokban. A háborúellenes megmozdulások a hadsereg és a flotta egy részére is átterjednek (Cattaro). A Habsburgok nemzetiségi állama felbomlik (okt. vége). A KP megalapítása (nov. 3). Fegyverszünet az antanttal (nov. 4). A monarchia megdöntése (nov. 11). A Köztársaság kikiáltása (nov. 12).

1919 K. Renner kormányalakítása (márc. 15). Békeszerződés Saint Germain-en-Layeban (szept. 10).

1920 Az osztrák polgári köztársaság alkotmányának elfogadása (okt. 1).

1922 Gazdasági válság és infláció. A genfi jegyzőkönyv (okt. 4) 650 millió aranyschilling hitelt juttat Ausztriának.

1923 A Köztársasági Védszövetség (Schutzbund) megalapítása a munkások védőrségeiből (ápr.).

1927 Bécsi munkások és demokraták tüntetése a polgári igazságszolgáltatás ellen. Rendőrsortűz a tüntetőkre (júl. 15).

1931 Vámunió-kísérlet Németországgal (márc.). A gazdasági válság tetőzik: az Osztrák Hitelintézet (Kreditanstalt) összeomlása (máj. 8). Brit tőkesegély Ausztriának (jún. 16). A Heimwehr felső-stíriai puccskísérletének összeomlása (szept. 12–13).

1933 A Nemzeti Tanács feloszlatása és az „autoritárius" közigazgatási rendszer kihirdetése (márc. 15). A Schutzbund feloszlatása (márc. 31). A KP betiltása (máj. 26).

1933–34 Dollfuss klerikál-fasiszta diktatúrája.

1934 Bécs és más városok munkásainak fegyveres harca a Schutzbund vezetésével és a KP támogatásával a Dollfuss-rendszer ellen (febr. 12–14). A „római jegyzőkönyv" a fasiszta Olaszországnak erősebb befolyást biztosít az osztrák politikában (márc. 17). Klerikál-fasiszta alkotmány a „Quadregesimo anno" pápai enciklika mintájára (máj. 1). A bécsi SS-zászlóalj puccskísérlete; Dollfusst meggyilkolják (júl. 25).

1935 Szerződés Olaszország és Franciaország között az osztrák határok garantálásáról Rómában (jan. 7).

1936 Schuschnigg szerződése a fasiszta Németországgal (júl. 11). A Heimwehr feloszlatása (okt. 9).

1938 Schuschnigg szövetségi kancellár kapitulál Berchtesgadenben Hitler követelései előtt (febr. 11). A kormány márc. 13-ra népszavazást hirdet (márc. 9). A KP KB felhívása az Anschluss-szal szembeni ellenállásra (márc. 11–12). A Wehrmacht bevonulása (márc. 12). Ausztriát hivatalosan a fasiszta Németországhoz csatolják (márc. 13).

1943 A Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia nyilatkozata Ausztria jövőbeli függetlenségéről (okt.).

1945 A Szovjet Hadsereg átlépi Ausztria határát (márc. 29). Súlyos utcai harcok után Bécset felszabadítják a szovjet csapatok (ápr. 13). Ideiglenes kormány alakul K. Renner (SPÖ) vezetésével (ápr. 27). Megkezdi tevékenységét a Szövetségesek Ausztriai Tanácsa (szept. 11). Ausztria négyhatalmi katonai megszállás alá kerül. Az első nemzeti tanácsi választások (nov. 25). A Második Köztársaság első szövetségi elnökének megválasztása (dec. 20).

1946 Törvény a nagybankok és a nehézipar államosításáról (júl. 26). Egyezmény Gruber osztrák és De Gasperi olasz külügyminiszter között a dél-tiroli kérdésről (szept. 5).

1947 Csatlakozás a Marshall-tervhez.

1955 Szovjet–osztrák tárgyalások az államszerződésről (ápr. 12–15). Az államszerződés aláírása (máj. 15). Ausztriát elhagyják az utolsó megszálló csapatok (szept. 19). Ausztria felvétele az ENSZ-be (okt. 14). Szövetségi törvény az ország semlegességéről (okt. 26).

1956 Ausztria belép az Európa-tanácsba.

1958 A KP konferenciája kibocsátja „A szocializmushoz vezető út programatikus alapelvei Ausztriában" című programját (febr.).

1959 Határozat az Európai Szabadkereskedelmi Társulásba (EFTA) való belépésről (belépés: 1960).

1966 Az 1945 óta fennálló ÖVP–SPÖ kormánykoalíció felbomlik. ÖVP-kormány J. Klaus vezetésével (márc.).

1970 Az SPÖ relatív többsége a nemzeti tanácsi választásokon. Kisebbségi kormány B. Kreisky vezetésével (márc.).

Adler, 1. Friedrich: szociáldemokrata vezető; 1879–1960; V. Adler fia. A két és feles (centrista irányzatú) Internacionálé egyik megszervezője. 1923-tól a megújult II. Internacionálé (hivatalosan: Szocialista Munkásinternacionálé) titkára Londonban, később Zürichben, 1935 után Brüszszelben. A második világháború idején az Egyesült Államokba emigrált. – 2. Max: szociológus, az ausztromarxizmus teoretikusa; 1873–1937; 1921-től a szociológia professzora a bécsi egyetemen. Megpróbálta összekapcsolni az újkantianizmust a marxizmussal. – 3. Viktor: orvos; 1852–1918; a német polgári liberalizmus híve volt. Korán kapcsolatba került a társadalmi kérdésekkel. 1881-ben belépett a szociáldemokrata pártba. 1886-ban kiadta „Gleichheit" („Egyenlőség") *című*, 1889-től az „Arbeiterzeitung" („Munkásújság") című újságot. A hainfeldi program fő szerzője, később a szociáldemokrata párt vezetője. A századfordulótól ausztromarxista nézeteket hirdet. 1905-től képviselő a Birodalmi Tanácsban, 1918-ban külügyminiszter.

Ausztria Szocialista Pártja (Sozialistische Partei Österreichs, ÖSP): 1886 óta folyó egységküzdelem eredményeként 1888. dec. 30–1889. jan. 1-én alakult V. Adler vezetésével a szocialisták hainfeldi kongresszusán. (1945-ig neve: Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártja.) Az I. világháború után kormányzó párt, de nem lépett a Magyar Tanácsköztársaság nyomdokaiba. Ausztria életképtelenségét hirdeti s az egyesülést Németországgal. (Neve átmenetileg Német-Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártja.) A két háború között, Ausztria megszállásáig a nemzetközi szociáldemokrácián belül viszonylagosan haladó irányvonalat képviselt, a bécsi munkástüntetés (1927) és a parlament feloszlatása idején (1933) azonban reformista lényege felszínre tör. Az 1934 februári felkelés leverése után a pártot betiltották. 1945 és 1966 között a Néppárttal koalíciós kormányt alkotott, gátolva a népi demokratikus átalakulás folyamatát. Atlantibarát, de nem szovjetellenes politikát követ, az ún. „demokratikus szocializmust" hirdeti. 1966–1970 között ellenzékben, azóta kormányon, 1971 óta parlamenti abszolút többség birtokában.

Ausztromarxizmus: gyűjtőfogalom a marxizmusnak az osztrák szociáldemokrácia opportunista és centrista vezetői által történt eltorzításaira. Célkitűzései: nemzeti-kulturális autonómia, vagyis a soknemzetiségű Habsburg-állam fenntartása a nemzetek önrendelkezési joga helyett; reformok (a kapitalisták kártalanításával) a szocialista forradalom helyett; elméleti összefonódás az idealista filozófiai áramlatokkal (Kant, Mach stb.), a gyakorlatban békülékeny,

kompromisszumos politika. Az Októberi Forradalom győzelme után mindehhez antikommunista jelszavak járultak. Alapítói és fő képviselői: K. Renner, R. Hilferding, V. Adler, M. Adler, O. Bauer.

Bauer, Otto: vezető ausztromarxista; 1882–1938; K. Rennerrel együtt kidolgozta nemzetikulturális autonómia elméletét („A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia", 1909); 1918–19: külügyminiszter, majd a II. Internacionálé vezető teoretikusa. 1934-ben Csehszlovákiába, később Franciaországba emigrál.

Becher, Alfred Julius: demokrata újságíró, 1803–48 (agyonlőtték); 1848-ban a Bécsi Demokrata Egylet tagja, a „Der Radikale" c. lap kiadója.

Bécsi kongresszus: Európa fejedelmeinek és politikusainak gyűlése 1814 októberétől 1815 júniusáig. A Napóleon-ellenes háborúk befejeztével, a Szent Szövetség (1815. szept. 26.) és a Német Szövetség (1815. jún. 10.) megalapításával bevezette az európai restauráció korszakát. Ausztria vezető képviselője Metternich herceg volt. A Habsburgok a már 1806-ban szekularizált Salzburgot, Tirolt és Vorarlberget visszakapták Bajorországtól. Krakkó és környéke szabadállammá vált Oroszország, Poroszország és Ausztria védnöksége alatt. Illyria (Dalmácia-Horvátország) Ausztriának jutott, Modena, Toszkána (1847-ig) észak-itáliai hercegségek pedig másodszülöttségi jogú Habsburg-hercegekhez kerültek. Mária Lujza megkapta Pármát és Piacenzát. A Habsburgok véglegesen elvesztették Belgiumot és a délnyugat-németországi enklávékat, vagyis kisebb, nem összefüggő területeket Breisgauban. A már 1797-ben a Cisalpin Köztársasághoz került Veltlin szintén Lombardiának jutott, tehát Habsburg birtok lett. Mainz stratégiai fontosságú erődje, „szövetségi erődként" közös porosz–osztrák megszállás alá került. Ausztria, amint azt a második bécsi záróokmány (1820. máj. 15.) leszögezte, biztosította hegemóniáját a Német Szövetség keretei között.

Berchtold, Leopold, gróf: diplomata; 1863–1942; 1912–15: külügyminiszter, az osztrák háborús párt exponense. 1914-ben ő írta alá a Szerbiához intézett ultimátumot.

Conrad von Hötzendorf, Franz gróf: altábornagy; 1852–1925; 1906–11-ben, majd 1912–17-ben vezérkari főnök. A preventív háború és a balkáni hódítások híve.

Czernin, Ottokar, gróf (Czernin von und zu Chudenitz): diplomata; 1872–1932; 1916–18: külügyminiszter. A Franciaországgal folytatott titkos tárgyalások kiszivárgása miatt lemondott (Sixtus-ügy).

Deutsch, Julius: politikus; 1884–1968; az SPÖ tagja, 1919–20: hadügyi államtitkár, 1934-ig a Köztársasági Védszövetség (Schutzbund) parancsnoka. 1936–39: tábornok a spanyol köztársasági hadseregben, majd az Egyesült Államokba emigrál. 1946–51: a bécsi Szocialista Kiadói Intézet igazgatója.

Dollfuss, Engelbert: politikus; 1892–1934 (meggyilkolták); a Keresztényszocialista Pártot az olasz fasiszta párt mintájára építette ki. 1932–1934: szövetségi kancellár és külügyminiszter. 1933. márc. 15-én gyakorlatilag diktatúrát vezetett be, nemsokára betiltotta a KP-t és a Köztársasági Védszövetséget (Schutzbund), majd az osztrák munkások 1934 februári felkelése után az SPÖ-t is. Megalakította a „Hazafias Frontot" és klerikál-fasiszta mintájú alkotmányt bocsátott ki (1934. máj. 1).

Februári harcok: a dolgozók fegyveres harca 1934. febr. 12–14 között Dollfuss diktatúrája ellen, a köztársasági Schutzbundban megszervezett munkások vezetésével, a KP aktív támogatásával. A harc gyújtópontja Bécs munkásnegyedeiben volt (Floridsdorf, Ottakring, Simmering stb.). A felkelést tüzérség bevetésével véresen elfojtották.

Ferenc Ferdinánd I.: főherceg, trónörökös 1896-tól; 1863–1914 (meggyilkolták); közel állt a háborús párthoz és a Monarchia föderatív átalakítását tervezte a magyar uralkodó osztályok rovására.

Ferenc József: császár 1848-tól; 1830–1916; 1867-től Magyarország királya. Eleinte önkényuralmi módszerekkel uralkodott, hatáskörét 1861-től a parlament korlátozta. Szigorúan konzervatív, klerikális beállítottságú volt.

Figl, Leopold: politikus; 1902–1965; 1938–45: német koncentrációs táborban tartják fogva. 1945: az Osztrák Néppárt egyik alapítója. 1945–53: szövetségi kancellár, 1959-ig külügyminiszter, majd a Nemzeti Tanács elnöke. Jelentős szerepe volt az 1955-ös államszerződés megkötésében.

Forradalmi szocialisták: illegális pártszervezet, amely a Szociáldemokrata Párt 1934-es betiltása után a párt aktív antifasiszta elemeiből alakult illegális politikai tevékenység folytatására.

Fried, Hermann Alfred: író és publicista; 1864–1921; 1891-ben megalapította a „Die Waffen nieder!" („Le a fegyverekkel") c. folyóiratot, 1899-től pedig a „Friedenswarte" („Békeőrhely") c. lapot. 1892-ben létrehozta a Német Béketársaságot. 1911-ben elnyerte a Nobel-békedíjat.

Gaismair, Michael: parasztvezér; meggyilkolták 1532-ben. 1525-ig írnok és vámszedő a brixeni püspök szolgálatában. 1925. máj. 13-án a brixeni terület parasztvezetőinek parancsnoka. 1525–26: az alpesi parasztháború vezére. 1526-ban kidolgozta a tiroli Tartományi Szabályzatot. 1526–32: velencei területen fáradhatatlanul tevé-

kenykedik egy Habsburg-ellenes koalíció létrehozásán.

Habsburg Ottó: a Habsburg-monarchia utolsó trónörököse, szül. 1912. Több kísérletet tett a monarchia helyreállítására Ausztriában, ill. Magyarországon. 1940–46: az USA-ban él. Kapcsolatot tart fenn Bajorország revansista erőivel, 1966-ban beutazási engedélyt kapott Ausztriába.

Habsburgok: osztrák uralkodó dinasztia. A 10–13. században nemesi család. Birtokaik voltak Dél-Elzászban és Észak-Svájcban. Amikor fiainak adományozták Ausztriát és Stíriát (1282), Rudolf német király megalapozta a Habsburg-ház hatalmát. A századok során a Habsburgok területei birodalmi méreteket öltöttek. 1437–1806: a Habsburgok (az 1740–45. évi megszakítással) a német–római császári és királyi koronát is viselték. 1522-ben (ill. 1556-ban) különvált a spanyol ág (1700-ban kihalt). Az osztrák Habsburgok 1918 novemberéig (I. Károly trónfosztása) uralkodtak. Az 1919. ápr. 3-i törvény megszüntette a Habsburgok uralkodói jogait.

Hainfeldi program: az osztrák Szociáldemokrata Párt 1888–89-es kongresszusán elfogadott marxista program. A bécsi pártkongresszuson (1901) revizionista programmal helyettesítették.

Hazafias Front (Vaterländische Front): 1933. máj. 21-én Bécsben alapított reakciós szervezet a Dollfuss- és Schuschnigg-diktatúra támogatására. Célja valamennyi politikai párt helyettesítése lett volna. 1938-ban feloszlatták.

Heimwehr (Heimatwehr = kb. Honvédelem): 1919–20-ban szervezett reakciós, önkéntes katonai szövetség, amely főleg a forradalmi munkásmozgalom ellen irányult. Később szoros kapcsolatba került a németországi militarista szervezetekkel. A „hatalomátvétel" (Machtergreifung) melletti hitvallásuk (a „korneuburgi eskü", 1930) után Starhemberg vezetésével fasiszta szervezetté vált. 1936-ban feloszlatták.

Hofer, Andreas: tiroli szabadságharcos; 1767–1810 (agyonlőtték); az 1809-es francia–bajor megszállás elleni felkelés vezetője. 1810-ben árulás következtében elfogták, majd Mantovában agyonlőtték.

Jonas, Franz: szül. 1899; államelnök 1965-től; 1971: újraválasztották. Az SPÖ tagja, 1951–65: Bécs polgármestere.

Jozefinizmus: az európai felvilágosodás egyik megnyilvánulási formája, főleg Ausztriában. Objektíve a polgári kapitalista fejlődést szolgálta. A jozefinista reformok állami nyomást gyakoroltak az egyházra, céljuk a vallásszabadság, az alapfokú iskolakötelezettség, a jobbágyság megszüntetése stb. volt. A 19. század első felében a jozefinista reform eszmei tartalma az osztrák társadalom progresszív erőinek eszményképe volt.

József, II.: 1741–90; német–római császár: 1765–90; 1765-től anyjával, Mária Teréziával együtt uralkodó. 1780–90: Ausztria főhercege, Magyarország és Csehország „kalapos" királya. A felvilágosodás híve, mélyreható reformokat vezetett be.

Károly, I.: Ausztria utolsó császára, IV. Károly néven Magyarország és Csehország utolsó királya, 1916–18; 1887–1922; 1917-ben kapcsolatot keresett az antanttal egy különbéke ügyében (Sixtus-affér). Az 1918-as polgári forradalom megbuktatta. Miután sikertelen kísérleteket tett arra, hogy Magyarországon ismét megvesse a lábát (1921), Madeira szigetén halt meg száműzetésben.

Kaunitz, Wenzel Anton: herceg; 1711–97; kancellár: 1753–92. Szerepet játszott Mária Terézia és II. József reformjaiban.

Koplenig, Johann: munkásmozgalmi vezető; 1891–1968; 1909-től az SPÖ, 1920-tól a KPÖ tagja. 1924: a KP főtitkára, 1945–65: elnöke. A KP betiltása után, 1933-tól, illegalitásban tevékenykedik, több ízben letartóztatják. Kiemelkedő része volt az önálló osztrák nemzet elméletének kidolgozásában. 1945: alkancellár és az ideiglenes kormány államtitkára. 1965-től a KPÖ tiszteletbeli elnöke.

Körner, Theodor: politikus; 1873–1957; az első világháborúban tábornok. 1924-től az SPÖ tagja. 1925-től a Szövetségi Tanács tagja, 1934-ig elnöke. 1934–44: fogságban. 1951–57: szövetségi elnök.

Lueger, Karl: politikus; 1844–1910; a Keresztényszocialista Párt egyik vezetője, antiszemita, 1897-től Bécs polgármestere.

Mária Terézia: Ausztria főhercegnője, Magyarország és Csehország királynője 1749-től; 1717–80. Az osztrák örökösödési háborúban (1740–48) és a sziléziai háborúkban (1740–63) megvédte Ausztria érdekeit. Belpolitikailag támogatta a reformokat, amelyeket fia, II. József fejlesztett tovább.

Metternich, Klemens Lothar Wenzel herceg: 1773–1859; 1808-tól külügyminiszter. 1821–48: kancellár, a liberális és nemzeti mozgalmak ellensége. A Habsburgok soknemzetiségű államát abszolutista rendőrrendszerrel próbálta összefogni és a nagyhatalmakkal való együttműködés (Szent Szövetség) révén konzerválni próbálta a feudális abszolutista rendet Európában. Az 1815–48-as európai reakció korszakát róla nevezték el Metternich-korszaknak.

Osztrák Néppárt (Österreichische Volkspartei, ÖVP): 1945-ben a Keresztényszocialista Párt utódaként alapították. A burzsoázia és a nagybirtokosok érdekeit képviseli, de vannak hívei a

parasztgazdák és az ipari alkalmazottak között is.

Osztrák Szabadságpárt (Freiheitliche Partei Österreichs = FPÖ): 1955-ben a „Függetlenek Szövetségéből" (VdU) alapították. 1949-ben lépett a közvélemény elé és nagynémet irányzatot képviselt. Az FPÖ ma is német-nemzeti programot képvisel, jóllehet elismeri Ausztria állami különállását, ugyanakkor azonban „német népközösségről" (Volksgemeinschaft) beszél.

Pragmatica sanctio: állami alaptörvény, amelyben VI. Károly 1713. ápr. 19-én az osztrák örökös tartományok oszthatatlanságát rögzítette, és lehetővé tette a leányági örökösödést. Mária Terézia trónra lépésekor alkalmazták.

Raab, Julius: politikus; 1891–1964; 1927–38: a Keresztényszocialista Párt képviselője. 1945: az ÖVP egyik alapítója és 1951–61: elnöke. 1953–61: szövetségi kancellár. Jelentős szerepe volt az 1955-ös államszerződés megkötésében. 1945–53, ill. 1961–64: az Ipargazdálkodási Szövetségi Kamara elnöke.

Radetzky, Joseph gróf, altábornagy; 1766–1858; az osztrák csapatok főparancsnokaként leverte az itáliai 1848–49-es forradalmat.

Renner, Karl: vezető ausztromarxista; 1870–1950; Synopticus és Rudolf Springer álnéven tanulmányokat tett közzé a nemzetiségi kérdésről (többek között: „A nemzeti probléma", 1909). 1919–20: szövetségi kancellár és külügyminiszter. 1931–33: a Nemzeti Tanács elnöke. 1945: ideiglenes kormányfő. 1945–50: államelnök.

Schärf, Adolf: politikus; 1890–1965; 1938–45: a Gestapo több ízben letartóztatta. 1945: az SPÖ elnöke. 1945 dec.: alkancellár. 1957–65: államelnök.

Schober, Johannes: reakciós (nagynémet) politikus; 1874–1932; 1927-ben Bécs rendőrfőnökeként felelős volt az Igazságügyi Palota előtti vérfürdőért, de már korábban összefogott a reakciós magyar emigrációval a Tanácsköztársaság ellen; 1921–22., ill. 1929–30.: szövetségi kancellár, több ízben külügyminiszter, pl. 1930–31, ill. 1931–32. A német–osztrák vámunióra vonatkozó terve (1931) meghiúsult.

Schönerer, Georg Ritter von: az össznémet és a „Los von Rom" (el Rómától) mozgalom vezetője; 1842–1921; szélsőséges nacionalista és antiszemita. Politikai elvei Hitlerre is hatottak. Ausztriának egy Poroszország vezette Nagy-Németországhoz való csatlakozását kívánta.

Schuschnigg, Kurt von: klerikál-fasiszta politikus, a Keresztényszocialista Párt tagja; szül. 1897; 1934–38-ban szövetségi kancellárként Dollfuss politikáját folytatta, de határozottabban szemben állt a hitleri fasizmussal. 1941–45: a sachsenhauseni koncentrációs tábor foglya. 1945-ben Amerikába emigrált, ahol egyetemi tanárként tevékenykedett.

Schutzbund (Republikanischer Schutzbund = Köztársasági Védszövetség): 1923 áprilisában az 1919–20-ban létrehozott rendfenntartó munkásosztagokból alakult szociáldemokrata fegyveres védelmi szervezet. Alapítója és vezetője J. Deutsch. Mintegy 85 000 tagja volt. Kapcsolatot tartott fenn az antifasiszta Nemzetközi Bizottsággal. 1933. márc. 31-én feloszlatták. A Schutzbundban szervezett munkások vezették a Dollfuss-diktatúra elleni februári harcokat.

Seipel, Ignaz: katolikus pap; 1876–1932; 1919-től képviselő (Keresztényszocialista Párt); 1922–24, ill. 1926–29: szövetségi kancellár. Munkásellenes, reakciós politikát folytatott. 1927: bűnrészes az Igazságügyi Palota előtti vérfürdőért.

Sixtus-ügy: IV. Károly felesége, Zita császárnő testvérének, Sixtus pármai hercegnek a közvetítésével, 1917 májusában (sikertelenül) megkísérelt békeajánlat Franciaországnak (Sixtus-levél), amelynek nyilvánosságra hozatala konfliktust okozott a császári Németországgal.

Stadion, Johann Philipp gróf: 1763–1824; 1805–09: külügyminiszter. Jelentős mértékben az ő befolyására hajtottak végre néhány korabeli reformintézkedést. Pénzügyminiszter (1815-től), létrehozta az osztrák nemzeti bankot.

Starhemberg: 1. Ernst Rüdiger gróf; altábornagy; 1638–1701; 1683-ban Bécset védelmezte a törökök ellen. – 2. Ernst Rüdiger herceg; 1899–1956; a Heimwehr vezére 1939-től. Részt vett az 1923-as müncheni Hitler-puccsban, támogatta Dollfuss és Schuschnigg klerikál-fasiszta kormányait. 1934-től a „Hazafias Front" vezetője, 1938-tól emigrációban; 1942–55: Dél-Amerikában él.

Szavojai Jenő (Eugen von Savoya) herceg: hadvezér; 1663–1736; harcolt a törökök ellen és a spanyol örökösödési háborúban. A haditaktika újítója (a zentai csata).

Szent Szövetség: Oroszország, Poroszország és Ausztria uralkodóinak 1815. szept. 26-án kötött szövetsége a bécsi kongresszuson kidolgozott reakciós európai „rend" fenntartására és a forradalmak elfojtására (pl. a cári intervenció Magyarországon). Politikai kezdeményezője Metternich volt.

Dr. S. Hoyer

Babilónia

Az i. e. II. évezred első felében Babilónia lett Elő-Ázsia legjelentősebb állama, amely csaknem teljesen uralma alá hajtotta Mezopotámiát.

Az Óbabiloni Birodalom

I. e. 1830 körül a Babilónia területére behatoló amorita törzsek megszabadultak Iszin fennhatóságától, és megalapították az első babiloni dinasztiát (kb. 1830–1530). A kor legnevesebb babiloni uralkodója Hammurapi (1728–1686) volt. Kiépítették a mesterséges öntözőrendszert, a mezőgazdaságban elterjedt a tölcséres vetőeke. Nagy jelentőségre tett szert az uzsora és az adósrabszolgaság. Differenciálódtak a faluközösségek. Hammurapi törvényei főként a kis- és középszintű rabszolgatartóknak kedveztek. Az uzsorát korlátozták, az öntözőrendszer elhanyagolását büntették. Hammurapi sztéléje, feliratos oszlopa a világtörténelem első részletes törvénygyűjteményének tekinthető.

Szamszuiluna (1685–1648), Hammurapi fia még kivédte a kasszíták, az elamiták és a „tengeri ország" (az Arab-öböl partvidéke) lakóinak támadásait, később azonban Babilónia elveszítette korábbi jelentőségét. 1530 körül a hettiták elfoglalták a birodalom fővárosát, elvonulásuk után a „tengeri ország királyai" szállták meg Babilóniát. Ezek alkották a második dinasztiát. 1450 körül az ország a félnomád kasszíták uralma alá került. A Babilónia feletti kasszita uralom (1160-ig) gátolta a gazdaság és a társadalom további fejlődését. A kasszíták korábbi településterülete az Elámtól északra fekvő hegyekben feküdt, a törzsek állattenyésztéssel és primitív földműveléssel foglalkoztak. A kasszita törzsi arisztokrácia mindinkább egybeolvadt a babiloni rabszolgatartó arisztokráciával. A kasszitákat általában a harmadik babiloni dinasztiának tekintik. Bukásuk után a belföldi negyedik dinasztia került trónra. A legjelentősebb uralkodó, I. Nebukadnezar (Nabukodonozor [Nabúkudurriuszur] 1136–1113) sikerrel harcolt Asszíria és Elám ellen. Az újra megerősödött babiloni birodalom az Asszíria felé vezető utaktól az Arab-öbölig (Perzsa-öböl) terjedt. 1110 körül Babilónia asszír fennhatóság alá került. Az arisztokrata nemzetségek ezután következő hosszas belharcai során csökkent a királyi hatalom jelentősége. Az I. évezred kezdetére Babilóniában valószínűleg Kelet-Arábiából származó káldeus törzsek telepedtek le. Az i. e. 7. századig Babilónia többnyire Elám és Asszíria fennhatósága alatt állt, 732-ben közvetlen asszír uralom alá került. 689-ben az asszírok egy felkelés után lerombolták Babilon városát, de 677-ben ismét újjáépítették. Asszíria bukása és Asszurbanaplu halála után (626 körül) az újbabiloni (káldeus) birodalom öltött alakot, alapítója (Nabúapaluszur (626–604) volt.

Az Újbabiloni Birodalom

605-ben Nebukadnezar babiloni hadvezér megsemmisítette az asszír hadsereg maradványait és II. Nebukadnezar néven (604–562) az elhunyt király, Nabupolasszar (Nabúapaluszur) utódja lett. II. Nebukadnezar meghódította Szíriát és Palesztinát, 586-ban lerombolta Jeruzsálemet. Babilónia gazdasági és politikai központjai ekkoriban: Babilon, Sippar, Nippur és Uruk, egyúttal ezek a városok jelentették a korabeli Elő-Ázsia legjelentősebb kereskedelmi és ipari központjait is. Az államban a babiloni papi arisztokrácia képezett uralkodó csoportot. II. Nebukadnezar halála után ez a csoport nem tűrt meg maga mellett erőskezű uralkodót. Megkezdődött Babilónia hanyatlása. Az utolsó király, Nabunid (Nabú-naid) (558–538) nyíltan szakított a papsággal. Ezeket a viszályokat kihasználta a perzsa Achaimenidák fiatal állama és II. Kyrosz király (558–529) elfoglalta Babilóniát. Babilónia papsága 539-ben harc nélkül megnyitotta a városkapukat a perzsák előtt.

Időrendi táblázat

I. e. 19. sz. eleje	Az amoriták elfoglalják a babiloni területeket.
Kb. 1830–1530	I. (amorita) dinasztia.
1830–1817	Szumu-abum, a dinasztia alapítója; meghódítja Akkádot.
1816–1729	Szumu-lá-el, Szábúm, Avil-szin, Szin-muballit királyoknak védekezniük kell a Larszát elfoglaló elamiták súlyos támadásaival szemben.
1728–1686	Hammurapi, az I. dinasztia legjelentősebb uralkodója; elfoglalja Urukot, Iszint, Larszát, Esnunnát és Marit; hatalmába keríti Mezopotámia legnagyobb részét.

	Törvénygyűjtemény. Gazdasági virágkor. A babiloni társadalom további osztály-differenciálódása.
1685–1648	Szamszuiluna; kb. 1675-től a kasszíták hegyi törzsei hadjáratokat indítanak Babilónia ellen. Uralkodásának vége felé: hanyatlás; vereség az Elám vezette sumér szövetség elleni harcokban.
1647–1530	A kasszíták, elamiták, a „tengeri ország" királyai és a hettiták háborúi Babilónia ellen; az első dinasztia utolsó uralkodója: Szamszuditana (1561–1530).
1530–kb. 1450	A „tengeri ország" királyainak uralma Babilóniában; II. dinasztia.
Kb. 1450–1160	Kasszita uralom (III. dinasztia).
1367–1346	Burnaburias; Babilónia átmenetileg asszír fennhatóság alá kerül.
1160–kb. 1060	IV. dinasztia: állandó harcok az asszírok ellen.
1136–1113	I. Nebukadnezar (Nabukodonozor); a IV. dinasztia legjelentősebb uralkodója, megtöri Elám hatalmát.
1000 körül	Káldeus törzsek behatolása.
721–710	Marduk-apal-iddina káldeus fejedelem lázadása Babilónia ellen.
625–538	Újbabiloni Birodalom; legjelentősebb uralkodók: 626–604: Nabupolaszar (Nabú-apal-uszur), 604–562: II. Nebukadnezar; 555–538: Nabonid (Nabú-naid; az utolsó babiloni uralkodó).
539	A perzsák meghódítják Babilóniát.

Dr. R. Günther

Bahama

Bahama, Bahama-szigetek (The Bahamas); brit gyarmat a hasonnevű szigetcsoporton, az Atlanti-óceán nyugati részén; 11 405 km²; lakossága (1967): 165 516. Székhelye: Nassau; hivatalos nyelve az angol.

1492. október 12-én Kolumbusz itt pillantott meg először földet első amerikai útján, amikor fölfedezte a Bahama-csoporthoz tartozó Guanahani szigetét, amelyet San Salvadornak nevezett el (valószínűleg azonos a mai Watling-szigettel). A spanyol gyarmatosítás korában a szigetcsoporton nem alapítottak településeket, az őslakosságot azonban rabszolgának hurcolták el Santo Domingo, Kuba és Puerto Rico ültetvényeire. 1623-ban kezdődött a fokozatos brit hódító folyamat. Az angolok később ültetvényeket létesítettek a Bahamákon és néger rabszolgákat hurcoltak be a szigetekre. 1717-től a szigetcsoport brit koronagyarmat volt. Az 1775–83-as északamerikai függetlenségi háború idején Nagy-Britannia átmenetileg elvesztette a szigeteket: 1776-ban amerikai, 1781–83-ban spanyol flottaegységek ellenőrizték őket. A párizsi békében (1783) Nagy-Britannia visszakapta a Bahamákat. 1838-ban eltörölték a rabszolgaságot. Az amerikai polgárháború idején (1861–65) a szigetcsoport a blokád alá helyezett déli államok legfontosabb csempészáru-bázisa volt. Ez a törvénytelen kereskedelmi tevékenység az 1920–33. évi amerikai szesztilalom idején újra felvirágzott. Az első világháború után érezhetővé vált az amerikai gazdasági befolyás. Az 1940. évi szerződés értelmében az USA jogot nyert arra, hogy 99 évi határidőre légi- és haditengerészeti támaszpontokat létesítsen a Bahamákon, azóta az egyik legerősebb USA bázissá fejlesztett szigetcsoport a Karib-tenger ellenőrzésére szolgál.

A 85%-ban angol anyanyelvű négerekből és mulattokból álló lakosság polgárjogai korlátozottak. A végrehajtó hatalom a brit kormányzó kezében van, aki mellett végrehajtó tanács áll. A törvényhozó testületben 29 képviselő foglal helyet. Választójoga csak a férfilakosságnak van, bizonyos vagyoni cenzus szerint. A politikai jogok korlátozott volta ellenére (a szakszervezetek alakítása tiltva van), mindinkább előtérbe kerül a politikai és gazdasági felszabadulásért küzdő mozgalom. 1958 januárjában tört ki az első általános sztrájk, amelyet a hatóságok elfojtottak. 1964. jan. 7-én a szigetek belső önkormányzatot kaptak. Külpolitikai, védelmi és biztonsági kérdésekben továbbra is a szigetek kormányzója dönt. A néger lakosság emancipációjáért küzdő legfontosabb szervezetek sorában találjuk a People's Labour Party-t (Népi Munkáspárt) és a progresszív-liberális pártot. Vezetője, Lyndon O. Pindling, 1967. jan. 14-én miniszterelnök lett. 1968. szept. 27-én Nagy-Britannia kénytelen volt kiterjeszteni az önkormányzatot („Commonwealth of the Bahama Islands", a Bahama-szigetek Nemzetközössége néven).

Dr. M. Kossok

Bahrejn

Bahrejn, Bahrejn-szigetek (Al-Bahrajn); arab sejkség az Arab-öböl azonos nevű szigetcsoportján; területe: 598 km²; lakossága (1968): 205 000. Székhelye: Manáma; hivatalos nyelve az arab.

A kis arab Bahrejn-szigeteket Szargon győzelmi táblái Dilmun néven, az idősebb Plinius (23–79), Sztrabon és Theophrasztosz Tülósz néven említi. „Bahrejn" néven első ízben Muhammad ibn Dzsarír Tabari perzsa történetíró (829–923) emlékezik meg róla.

A sziget valamikor I. Szargon akkád királynak (i. e. 2350–2295 körül) fizetett adót, Gudea feliratainak (i. e. 23. század) tanúsága szerint a lakosság ekkoriban főként kereskedéssel foglalkozott. Hérodotosz beszámol arról, hogy I. Dareiosz (522–485) Bahrejn szigetén fegyenctelepet alapított. Ez egyben az első utalás a perzsa Achaimenidák uralmára. A 3. sz. végén III. Antiokhosz keleti hadjárata során expedíciót indított a szigetekre. Tabari szerint a szigetek 190 körül a parthusok tulajdonába kerültek. 628-ban a szigetlakók és a Szasszanida helytartók áttértek az iszlámra. Amikor valamivel később ismét elhagyták az iszlámot, Ali ben Abdullah Hadrami leigázta és az Omajjádok kalifátusához csatolta a szigetcsoportot. 691-ben Abu Fudajk siíta hadvezér hódította meg. A 10. század elején a karmátok fészkelték be magukat, s antifeudális reformpolitikát követtek a 11. századig. 1235-től 1507-ig a szigeteket a perzsiai Farsz helytartója kormányozta. A portugálok, akik 1507-ben meghódították Bahrejnt, Manámában faktoriát és katonai helyőrséget hoztak létre. 1521-ben a portugálellenes felkelést letörték, a török támadásokat pedig visszaverték. 1602–22-ben a portugálok vereséget szenvedtek a perzsáktól, s ezután Bahrejnt ismét a farszi helytartósághoz csatolták.

A 17. században fellendült a gyöngyhalászat. A halászok helyzete a gyöngy keresettsége ellenére nyomasztó volt, hármas kizsákmányolás nehezedett rájuk: adót kellett fizetniük a bennszülött sejknek, Farsz helytartójának és a sahnak.

1783-ban a szigetet arabok, mégpedig az atubi törzs tagjai hódították meg. Al-Khalífa sejk, akinek utódai ma is uralkodnak, kénytelen volt elismerni a perzsa fennhatóságot. 1820-ban Bahrejn ún. „védelmi szerződés"-t kötött a brit Kelet-Indiai Társasággal; 1847-ben és 1856-ban egyezményeket kötött Nagy-Britanniával a rabszolga-kereskedelem betiltásáról. 1861-ben Nagy-Britannia újabb szerződést kényszerített a sejkre, amely szerint Bahrejn csak brit segítséget vehet igénybe, perzsa támogatást nem. A brit flotta 1869-ben ágyúzta Manámát, a sejket pedig „engedetlenség" miatt leváltotta. Az 1880-ban, 1892-ben és 1899-ben kötött szerződések megtiltották az új uralkodónak, hogy brit engedély nélkül külkereskedelmet folytasson. Az 1905. évi angolellenes megmozdulások ürügyet szolgáltattak arra, hogy az uralkodó mellé brit tanácsadót állítsanak és Bahrejnt protektorátussá nyilvánítsák.

A kőolajipar a britek előnyös helyi pozíciói ellenére amerikai kézbe került. 1932-ben a Skinner-házaspár olajat talált. Ugyanebben az évben a Standard Oil of California megalapította a Bahrain Petroleum Co. (BAPCO) társaságot, amelyben később a Texaco 50%-kal részesedett. 1935-ben megkezdődött a kitermelés, de csak évi 2,4 millió tonnát nyertek. Avaliban mégis a Közel-Kelet egyik legnagyobb kőolaj-finomítója működik (évi kapacitása: 10,5 millió tonna), Szitra pedig elsőrangú tankhajókikötő. A sejk 1952 óta formailag 50%-ban részesedik a BAPCO hasznából.

Nagy-Britannia 1934-ben elismerte a sejket, mint „független régenst", ugyanakkor különszerződést kényszerített rá, és tengerészeti támaszpontot épített a szigeten (ma emellett egy amerikai flottabázis is működik). 1942 óta Szulman ben Hamad al-Khalífa a sejk. 1946-ban az „Arab-öböl ügyvivője" székhelyét Búszírból Manámába helyezte át, eközben azonban a nemzeti felszabadító mozgalom Bahrejnra is átterjedt. A lakosság (perzsa kisebbség is) függetlenséget, közéleti demokráciát és antiimperialista politikát követelt (először az 1951. évi tüntetésen).

1952-ben került sor a kőolajmunkások első sztrájkjára. Valamivel később a kézművesek és kiskereskedők Abdul Azíz Semlán vezetésével létrehozták a Nemzeti Szabadság Bizottságát. 1954-ben a munkások újabb sztrájkkal kivívták a (korlátozott) gyülekezési jogot. 1956 márciusában hatvanezres tömeg vett részt egy antikolonialista megmozdulásban. A felkelést brit csapatok verték le, a sejk azonban kénytelen volt az 1926 óta hivatalban levő Charles D. Belgrave tanácsadót kevésbé kompromittált ügyvivővel helyettesíteni. Ugyanakkor engedélyezte, hogy a községi egészségügyi és oktatási tanácsokat felerészben maga a lakosság válassza. 1956-ban megszületett a reformmozgalom, a kőolajipari munkások szakszervezete és a munkásszövetség. 1958-ban a külföldi olajtársaságok érdekében rögzítették Szaúd-Arábia tengeri határát. 1962-ben létrejött a Nemzeti Felszabadítási Front. A Front vezette 1965-ben 5000 munkás sztrájkját a szakszervezetek engedélyezéséért és a vá-

lasztásokért. A brit csapatok letörték a sztrájkot és 1965. ápr. 1-én 16 tüntetőt megöltek.

Bahrejn, Dél-Jemen függetlenségének kivívása óta az arabKelet legfontosabb brit támaszpontja, az Arab-öböl Emirátusainak Szövetségéhez (Bahrejn, Katar és hét sejkség [korábban Szerződéses Omán]) tartozik. A szövetséget 1968-ban alapították, de mindmáig életképtelennek bizonyult. Nagy-Britannia e szövetség révén próbálja továbbra is fenntartani katonai-politikai uralmát.

Dr. W. Fellmann

Barbados

Barbados; alkotmányos monarchia, a Nemzetközösség tagállama; a Kis-Antillák legkeletibb szigete Közép-Amerikában. Területe: 430 km²; lakossága (1968): 250 686. Fővárosa: Bridgetown, hivatalos nyelve az angol.

Barbadost 1519-ben fedezték fel a spanyolok, de mivel nem tekintették értékesnek, ezért nem gyarmatosították. 1625-ben megkezdődött az angol gyarmatosítás; 1650-ben a sziget az angol korona birtokába került. Az angol uralom idején kialakult az afrikai néger rabszolgák kizsákmányolásán alapuló ültetvényes gazdálkodás (főként cukornád-termelés). A 17. század második felében Jamaica gazdasági jelentősége túlszárnyalta Barbadosét. Az 1808-as királyi rendelet, amelyet minden brit gyarmatra kiterjesztettek, megszüntette a rabszolga-kereskedelmet, 1833-ban véglegesen felszámolták a rabszolgaságot. Barbadost megpróbálták közigazgatásilag és politikailag Brit Nyugat-India többi szigetéhez csatolni, ez azonban az 1876-os felkeléshez vezetett. Ezért 1883-ban e törekvésről le kellett mondani. Nagy-Britannia a második világháború után Nyugat-indiai Föderáció létrehozásáról folytatott tárgyalásokat (1947). A brit korona által kinevezett kormányzó funkcióját 1954-ben önálló minisztertanácsra ruházták. 1958. jan. 1-e óta Barbados a Nyugat-indiai Föderációhoz tartozott. Az első parlamenti választáson (1958. márc. 25.) a Caribbean Federal Labour Party győzött, a National Party of Barbados támogatásával. A londoni konferencián (1961. márc. 24–ápr. 3.) elfogadott alkotmánymódosításoknak megfelelően Barbados a Nyugat-indiai Föderáció 45 képviselőjéből ötöt adott. Miután Jamaica és Trinidad 1962. évi kilépésével a Nyugat-indiai Föderáció gyakorlatilag feloszlott, Nagy-Britannia szerette volna, ha Barbados a Kis-Antillák Föderációjához csatlakozik. 1965 augusztusában Barbados teljes függetlenséget követelt. 1966. nov. 30-a óta Barbados hivatalosan is függetlenné vált. A miniszterelnök a demokratikus Labour Party vezetője, E. W. Barrow. Az 1970 októberi árvizek gazdaságilag nagy károkat okoztak a gazdasági életben, főként az idegenforgalomban.

Dr. M. Kossok

Belgium

Belgium, Belga Királyság (franciául: Royaume de Belgique, flamandul: Koninkrijk België); parlamentáris kormányzatú, alkotmányos monarchia Nyugat-Európában; területe: 30 513 km²; lakossága (1970): 9,9 millió; fővárosa: Brüsszel; közigazgatási egységei: 9 tartomány; hivatalos nyelve a francia és a flamand.

Amikor i. e. 57–51-ben Caesar a mai Belgium területét meghódította, a terület a kelta belgáké volt. A belgák településterületét részben Germania Inferior római provinciához, részben pedig Gallia Belgicához csatolták.

Belgium a feudalizmus korában

A germán frank törzsek honfoglalása (i. sz. 4–5. század) után Belgium területe a frank királyság magva lett. A Merovingok korában, az 5. században kezdődött meg a feudalizálódás folyamata, amely a Karolingok idején folytatódott. A 9. századi birodalomfelosztáskor a területet kettészakították: a Scheldétől nyugatra eső rész (Flandria) a nyugati frankok birtoka lett, a keleti rész Lotaringiához, majd 925-től a keleti frankokhoz került. A keleti területen a 11. században kialakult Cambrai, Lüttich (Liège) és Utrecht egyházi fejedelemség; ezek a német császárt támogatták, és szembeszálltak a lotaringiai hercegekkel. Az

ugyanakkor megerősödő világi hűbérurak (Hainault, Brabant, Luxemburg, Limburg és Namur grófjai) éppúgy ellenezték a Német Birodalomhoz fűződő szorosabb kapcsolatokat, amint a nagyhatalmú flandriai grófok is ellenálltak a francia törekvéseknek. A Schelde és a Maas termékeny, földrajzilag kedvező fekvésű alföldjén, ahol már a kelta–római korban kifejlődött a kézművesség, a 11–13. században létrejött Gent (Gand), Brügge (Bruges), Ypern, Arras, Namur, Lüttich (Liège), Antwerpen (Anvers), Brüsszel, Löwen (Louvain) városa. A városok hamarosan ellenszegültek a hűbérúri gyámságnak; ennek következtében több városi kommuna jött létre (az első 1071-ben, Cambraiban). A hűbérurak a 12. században kénytelenek voltak megadni a fontosabb centrumoknak a városi jogot. Ez főként a patríciusoknak kedvezett, akik a céhek segítségével érvényesítették előjogaikat a városi szegénységgel szemben.

A városok gyors felvirágzásának alapja Flandria és Brabant rendkívüli gazdasági jelentősége volt; ez a terület már a 12–13. században Európa iparilag legjelentősebb központjává fejlődött. A legfontosabb termelési ág a főleg angol gyapjúnyersanyag feldolgozása, a posztógyártás volt, a termékek Franciaországba, Angliába, Kelet- és Dél-Európába kerültek. A belga városok tehát a nyugat-európai (Brügge), ill. a flandriai–rajnavidéki (Antwerpen, Brüsszel) kereskedelem központjaivá váltak. A posztógyártás révén a városokban korán kialakultak a korai kapitalista viszonyok (munka-kiadási rendszer). Ezt a helyzetet egyfelől a patríciusok és a kereskedők soraiból kikerülő felvásárlók, másfelől pedig a kegyetlenül kizsákmányolt bedolgozók és korai kézművesmesterek heves osztályharca jellemezte.

1280-ban a flandriai városokban a néptömegek fegyveres harcot indítottak a patríciusok ellen. Flandria grófja a felkelők oldalára állt, hogy keresztezze a patríciusok autonóm törekvéseit. A patríciusok és a nemesek egy része azonban IV. Fülöp francia királyt hívta segítségül, aki 1300-ban elfoglalta Flandriát. A patríciusok és a francia hódítók elnyomó politikája következtében 1302-ben újabb felkelések törtek ki, a legjelentősebb a Brüggében (Brügger Mette).

A városban demokratikus kormányzat alakult, amely a kézművesekre és a parasztokra támaszkodott. A brüggeiek az ún. kortrijki „sarkantyús csatában" megállították a francia lovagok rohamát (1302. júl. 11). Flandria grófjának árulása folytán azonban ez a kora polgári mozgalom vereséggel végződött. Az athisi szerződés (1305) értelmében Flandria lakossága hadisarcot fizetett, le kellett bontania a városfalakat. A pontoise-i szerződés (1312) értelmében egyes területek (pl. Douai és Lille) Franciaországhoz kerültek. Vereséget szenvedtek a nemesség és a patríciusok ellen harcoló brabanti városok is. A flandriaiak és a franciák harca folyamán és annak eredményeképpen Brügge, Gent és Ypern városai kerültek előtérbe. A patríciusok privilégiumait átmenetileg eltörölték. A gyapjú- és posztókereskedést nem korlátozták, az előállítást azonban csak a városfalakon belül engedélyezték. A nemesi és patríciusi reakció rémuralma miatt 1312-ben kirobbant a flandriai parasztok és polgárok felkelése, amelyet csak nagy erőfeszítéssel sikerült elfojtani. Az a hosszú harc, amely Franciaország (a belgiumi és különösen a flandriai posztó legfontosabb vásárlója), ill. Anglia (a nyersanyagszállító) között a Belgium feletti uralomért folyt, a százéves háborúban (1337–1453) érte el tetőpontját. A nagy anyagi támogatást nyújtó Anglia oldalán sorakozott fel Brabant és Hennegau (Hainault) grófság. A neversi grófot – aki politikájával előidézte az angol gyapjúimport megszüntetését – elűzték, a flandriai városok is Anglia oldalára álltak. A sikeres felkelést Gent vezette, Jakob van Artevelde városkapitánnyal az élen. Artevelde politikája főképpen a patríciusok és a leggazdagabb kereskedők érdekeit szolgálta. Ellene, továbbá Gent, Brügge és Ypern diktatúrája ellen fegyverre keltek a kisvárosok takácsai. 1345-ben Artevelde vereséget szenvedett. 1349-ig Gentben a takácsok kezében volt a hatalom, jóllehet valamennyi kizsákmányoló réteg ellenük fordult. 1384-ben Flandria Merész Fülöp burgundiai herceg (a francia király testvére) kezébe került. Burgundia ettől kezdve fokozatosan leigázta a belga területeket (Namur: 1429, Brabant és Limburg: 1430, Hennegau: 1428–33. Cambrai és Lüttich püspökség is burgundiai védnökség alá került). A Hollandiát is uraló burgundiai hercegek egyesítő politikájának haladó jelentősége volt, minthogy hozzájárult a gazdasági élet és a kultúra fellendüléséhez. Merész Károly halála után Belgium a burgundiai állam részeként Habsburg-birtok lett, amikor 1477-ben Mária főhercegnő, a trónörökös házasságot kötött Miksával, a német császár fiával. Miksa unokája, Károly, 1516-tól spanyol király, 1519-ben, német császárrá választása révén Belgiumot is örökölte; az ország ezáltal a „spanyol Németalföld" része lett.

Belgium spanyol (1516–1713) és osztrák (1713–94) uralom alatt

A céhviszonyok felbomlása és a kereskedelmi tőkének a Németalföldre is kiterjedő árutermelésbe való behatolása révén kialakultak a kapitalista viszonyok. Antwerpen a szabad ipar és ke-

reskedelem központjaként elhomályosította versenytársait. A földrajzi felfedezések révén ez a város lett az első nemzetközi kikötő. Amíg azonban a burgundiai uralkodóház pártolta a korai kapitalista fejlődést, Németalföldet a spanyolok rablógazdálkodással szipolyozták ki. A helyi lakosság hevesen tiltakozott (az 1539–40-es genti felkelés stb.), s a tiltakozás később kálvinista színezetű lett. Amikor a spanyolok kíméletlenül hozzáfogtak az ellenreformáció végrehajtásához és még jobban meg akarták nyirbálni a városok jogait, az ellenállás fokozódott (képrombolómozgalom, 1566).

1566-ban a mérsékelt nemesi ellenzék Egmont és Hoorn vezetésével (1568-ban mindkettőt kivégezték) kérelmet nyújtott át Pármai Margit helytartónőnek (1559–67). Alba herceg rémuralma (1567–73) idején a forradalmi nemzeti mozgalom, amelybe a néptömegek egyre aktívabban kapcsolódtak be, partizánháború-jelleget öltött. 1572-ben a „koldusoknak" nevezett németalföldi harcosok felkelést indítottak az északi tartományokban. A felkeléshez Flandria és Brabant is csatlakozott (Genti pacifikáció, 1576). A spanyoloknak azonban a nemesek és a patríciusok segítségével (arrasi szerződés, 1579) sikerült uralmuk alatt tartaniuk Belgium nagy részét és felvonulási területként felhasználniuk az északi tartományok ellen. Ennek következtében az északi Németalföldtől eltérően, amelynek állami függetlenségét a vesztfáliai békében (1648) elismerték, Belgiumban megbukott a kora polgári forradalom. 1648-ban rögzítették Belgium és Hollandia határát.

Az ország ezután is több ízben vált hadszíntérré; gazdasága pangott, területe is észrevehetően csökkent (Artois és Lille elvesztése). Jóllehet az idegen uralomra támaszkodó feudális reakció ura volt a helyzetnek, a kapitalizmus mindinkább kibontakozott, főként a mezőgazdaságban. Az utrechti béke után (1713) Spanyol Németalföld (vagyis Belgium) Ausztriához került. Az osztrákok csaknem hasonlóan szigorú elnyomó rendszert vezettek be. A kaptalizmus fejlődésének következő lépéseit a manufaktúrák kibontakozása és a Kelet-Indiai Társaság megalapítása jelezte.

Belgium a kapitalizmus megszilárdulásának és kezdődő hanyatlásának időszakában

1789 elején felkelés tört ki az osztrák uralom ellen. Az 1789-es francia forradalom hatására a belgáknak időlegesen (1789–90) sikerült elűzniük az osztrákokat. Ausztria azonban 1790 végén ismét megszállta Belgiumot, 1794-ben azonban (a fleurusi vereség) véglegesen elveszítette és Franciaországnak engedte át az országot. A Francia Köztársaság 1795-ben bekebelezte Belgiumot. 1795–97-ben, a francia uralom idején, felszámolták a feudális maradványokat, ugyanakkor az ország lakosságára és iparára elviselhetetlen terheket róttak. Napóleon bukása után a londoni szerződés és az 1815-ös bécsi kongresszus Belgiumot egyesítette Hollandiával (Egyesült Németalföldi Királyság), I. Vilmos jogara alatt. Ezt a megoldást az angolok szorgalmazták avégett, hogy Franciaországgal szemben bázist építsenek ki és távol tartsák az idegen hatalmakat a stratégiai és kereskedelmi fontosságú Csatornától. Az Orániai-ház uralma idején a belga ipari és mezőgazdasági tőkések érdekeit a holland birtokosok és kereskedők javára háttérbe szorították.

1827–28-ban Belgium polgári és földbirtokos elemei (a liberális és a katolikus párt) uniót hoztak létre. 1830. aug. 25-én – az 1830-as párizsi júliusi forradalom hatására – Brüsszelben kitört a felkelés a holland uralom ellen. A demokratikus erők kiharcolták a holland csapatok kivonását. Mivel azonban szervezetlenek maradtak, a liberálisok magukhoz ragadták a hatalmat. 1830. nov. 18-án a belga nemzeti kongresszus kimondta az ország függetlenségét. Kétkamarás rendszeren és magas vagyoni cenzuson alapuló alkotmányt dolgoztak ki. 1830. nov. 20-án Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Oroszország és Ausztria szavatolta Belgium függetlenségét; az ország két hónappal később meghirdette az örökös semlegességet. Lipót szász-kóburgi herceget választották királlyá.

Belgium, a 19. század eleji Európa iparilag legfejlettebb területe az 1830–1831-es forradalom után akadálytalanul fejlődhetett. Gazdasági felvirágzását a gazdag szénkészletek és kedvező közlekedési helyzete is előnyösen befolyásolta. Rogier liberális kormánya rendőri megtorlásokkal – pl. az 1845 óta Brüsszelben élő Karl Marx kiutasításával – és reformokkal válaszolt az 1848-as forradalmi év mozgalmaira. A következő évtizedek politikai harcait a liberálisok, ill. klerikálisok ellentéte jellemezte. A felgyorsult kapitalista fejlődés során számszerűen erős bérmunkásosztály jött létre. A hatvanas évek elején alakult proletárszervezetek (a takácsok 1857-ben Gentben alapított „Testvéri Egyesülése" nyomán) még klerikális befolyás alatt álltak. Haladást jelentett az I. Internacionálé szekcióinak megalakulása, amelyeket azonban különösen a proudhonisták (E. Hins és mások) befolyásoltak. Amikor a charleroi-i bányászok a bércsökkentés elleni tiltakozásul beszüntették a munkát, sztrájkjukat 1868-ban a rendőrség véresen leverte. Mivel az Internacionálé segítséget nyújtott

a sztrájkolóknak, befolyása növekedett. A munkások egyik fő követelése a tízórás munkanap volt. Jóllehet 1867-ben kiharcolták a munkásegyesülések betiltásának érvénytelenítését, a hatóságok továbbra is brutálisan léptek fel a dolgozókkal szemben (pl. 1869-ben a seraing-i sztrájk idején).

Belgium az imperializmus korában

A 19. század végén Belgium is áttért a szabad versenyes kapitalizmusról a monopolkapitalizmusra. 1898-ban az ország hétmillió lakosa közül 800 000 munkás dolgozott nagyüzemekben. A proletariátus aránya magasabb volt, mint pl. Franciaországban vagy a többi nagy nyugateurópai államban. A 20. század kezdetén a lakosságnak már csak 23%-a élt falun. Ekkor már a magas termelékenységű, specializált mezőgazdaság sem tudta fedezni a belföldi szükségleteket, mivel Belgium Európa legnagyobb népsűrűségű állama volt. 1884-ben, II. Lipót uralkodása idején a belga finánctőke hatalmas területet (2 380 000 négyzetkilométert – az anyaország nyolcvanszorosát) igázott le Közép-Afrikában. Az ún. semleges kongói állam közvetlenül Lipót felségterülete volt, és csupán 1908-ban nyilvánították hivatalosan is belga gyarmattá. Belga Kongót, a természeti kincsekben (kaucsuk, elefántcsont, pálmadió) gazdag gyarmatot kíméletlenül kifosztották, lakosságát megtizedelték (a barbarizmus jelképe, a „vérgumi").

A belga munkások a nyolcvanas évekig nem részesültek munkavédelemben. 1879-ben alakult meg a Belga Szocialista Párt. 1885-ben a Belga Munkáspárt (1940-től: Belga Szocialista Párt). Mindkét párt reformista jellegű volt, az utóbbit a brit Szakszervezeti Szövetség mintájára szervezték meg. Egy általános politikai sztrájk hatására, amely a 80-as évek végén kibontakozó tömegmozgalmak tetőpontja volt, az uralkodó körök arra kényszerültek, hogy 1894-ben alkotmányreformot hajtsanak végre. Ettől kezdve minden 25 évnél idősebb állampolgárt képviselővé választhattak; a szenátorrá választást azonban életkortól (30 év) és vagyoni cenzustól tették függővé. Az imperialista korszak kezdetén a belga munkásosztály széles körű általános sztrájkokat szervezett (1902, 1913). Erős szakszervezete volt, számos képviselőt küldött a parlamentbe, az opportunista vezérek (E. Vandervelde) káros befolyása és ideológiája alól azonban nem tudta kivonni magát. Ebben a nagyszámú munkásarisztokrácia magas életszínvonalának is szerepe volt.

A nemzetiségi kérdés 1830-tól kiélződött. A flamandok hátrányos helyzetben voltak a vallonokkal szemben. Az 1860-ban létrejött polgári flamand szervezet („Niederduitsche Bond" Coreman és mások vezetésével) 1898-ban kiharcolta, hogy büntetőügyekben az anyanyelvet is hivatalosan használhassák. A flamand, ill. a francia anyanyelvű vallon lakosság ellentétei azonban fennmaradtak.

Az első világháborúban Belgiumot a német militaristák (semlegességének ellenére) 1914. aug. 4-én megtámadták és megszállták. A kormány Franciaországba menekült, lepaktált vele a Munkáspárt és a szakszervezetek jobboldali vezetői. Flandria jelentős területei a frontövezethez tartoztak, itt súlyos károk keletkeztek, míg Belgium többi részére kegyetlen megszállás nehezedett. A német megszállók támogatták a flamand nacionalisták törekvéseit, hogy megtörjék a népi ellenállást, s megkönnyítsék az ország gazdasági kifosztását.

Belgium a kapitalizmus általános válságának időszakában

Belgium a versailles-i békeszerződés haszonélvezői közé tartozott. Megkapta Eupent és Malmédyt, továbbá mandátumot szerzett az egykori Német Kelet-Afrika (Ruanda-Urundi) egy része felett. Erős francia befolyásra (1920: katonai szövetség) 1925-ben csatlakozott a locarnói egyezményhez. 1918 és 1939 között a klerikálisokat és a szocialistákat megközelítőleg azonos számú választó támogatta, a liberálisok befolyása csökkent. 1921-ben a belga munkásosztály forradalmi erői Joseph Jacquemotte vezetésével létrehozták a Kommunista Pártot, amely a kormányzat terrorja ellenére arra törekedett, hogy átvegye a tömegharc vezetését. A viszonylag jól fizetett belga munkásosztály zöme azonban bízott a reformista vezetőkben (Vandervelde, de Brouckère stb.), akik 1925-től ismét részt vettek a kormányban. A KP 1936-ban előretört a választásokon (kilenc parlamenti mandátum az 1931-es hárommal szemben), míg a hagyományos pártok több mandátumot veszítettek. A fasiszta erők (a Degrelle vezette rexisták) is megerősödtek, miközben III. Lipót király (1934–51) „abszolút semlegességi" politikájával könnyebbé tette a fasiszta agressziót, amelynek Belgium 1940-ben áldozatul esett. A király gyáván kapitulált (1940. máj. 28.), a kormány száműzetésbe ment (London), a rexisták és a flamand fasiszták együttműködtek a német megszállókkal, a KP irányító részvételével viszont erős antifasiszta ellenállási mozgalom jött létre.

A felszabadulás után a kormány az ellenállók lefegyverzésére törekedett (1944. nov. 14-i ren-

delet). A kommunisták és más hazafiak erre kiléptek Pierlot kormányából, s a kabinetet lemondásra kényszerítették. A szocialista van Acker vezetésével megalakult új kormánynak két kommunista tagja is volt. Amikor a radikálisok vezette reakció megpróbálta ismét trónra juttatni III. Lipótot, a demokratikus erők határozottan ellenálltak. A kommunisták 1946-ban nagy választási sikert arattak (23 mandátum). Részt vettek a kormányban, hogy hatékonyabban vezethessék az újjáépítésért és demokratizálódásért folyó harcot. Amikor a monopolisták és a jobboldali szocialista vezetők az amerikai imperializmus felé közeledtek (Marshall-terv) és fokozták a dolgozók elleni támadásaikat, 1947 márciusában a KP visszahívta miniszterei. P.-H. Spaak szocialista kormánya alatt az ország amerikai függőségbe került. Az amerikai monopóliumoknak 1948-ban megadták azt a jogot, hogy Belgiumban és Belga Kongóban (uránérclelőhely) gazdasági pozíciókat szerezzenek.

1944-ben Belgium Hollandiával és Luxemburggal együtt elhatározta a Benelux-vámunió létrehozását, amely 1947-től lépett érvénybe. 1948-ban Franciaországgal, Nagy-Britanniával, Hollandiával és Luxemburggal megkötötték a brüszszeli egyezményt, amely 1954-ben, az NSZK belépésével Nyugat-európai Unióvá szélesedett. Belgium 1949-ben aláírta az Észak-atlanti Egyezményt (NATO). Az uralkodó körök bel- és külpolitikája a nép növekvő ellenállásába ütközött. 1948. márc. 28-án kivívták a nők választójogát. Különösen elkeseredett harcok központjába került 1950-ben III. Lipót újabb visszatérési kísérlete. Amikor III. Lipót júliusban belga területre lépett, hatalmas általános sztrájk tört ki, munkások és katonák, flamandok és vallonok fogtak össze ellene. A megriadt reakció visszavonult: a király lemondott fia, a trónörökös javára, aki 1951-ben I. Baudouin néven lépett trónra.

A nyugat-európai nagyhatalmakkal kötött szerződések kiélezték a konkurrenciaharcot. A gazdag bányavidék, a Borinage több üzemét bezárták, az életkörülmények romlottak, a munkások részesedése a nemzeti jövedelemből mindinkább csökkent. Nagy összegeket nyelt el a fegyverkezés. A belga imperializmus minden eszközzel igyekezett elfojtani a kongói függetlenségi mozgalmat. A brüsszeli konferencián (1960. jan.–febr.) az Eyskens-kormánynak 1960. jún. 30-ra mégis függetlenséget kellett ígérnie a kongói nép képviselőinek. 1960 júliusában azonban a belga imperialisták átlátszó ürüggyel megtámadták a Kongói Köztársaságot (Kinshasa), hogy legalább a nyersanyagban gazdag Katangát elszakítsák tőle, az Union Minière du Haut Katanga belga–brit tröszt érdekében, amelynek részvényesei 1959-ben mintegy 8 milliárd belga frank névleges tőkéből 4,5 milliárd osztalékhoz jutottak. A belga gyarmati hatalom brutális eljárása felháborodást keltett a szocialista és az afroázsiai államokban. Az imperialista erők, ügynökükre, Csombéra támaszkodva időlegesen mégis elszakították Katangát, sőt részük volt Patrice Lumumba meggyilkolásában.

A belpolitika és a kalandor külpolitika költségeit az Eyskens-kormány „takarékossági programja" a belga néptömegekre akarta áthárítani, válaszként erre következett a belga történelem legnagyobb sztrájkja (1960 vége, 1961 eleje). A több mint egymillió sztrájkoló élén a KP és a baloldali szocialisták álltak. Az uralkodó körök katonai és rendőri erőszakot alkalmaztak, véres összecsapások robbantak ki. Az 1961. márc. 26-i választásokon a kommunisták 164 000 szavazatot szereztek. A választás eredménye előnyös feltételeket teremtett a néptömegek harcának sikeres folytatásához. A jobboldali szocialista vezetők azonban Spaak vezetésével részt vettek Lefèvre (a Keresztény Szociális Párt elnöke) kormányában. Az 1965. máj. 23-i választásokon a kormánykoalíció vereséget szenvedett; Lefèvre lemondott, mégis újabb kormányalakítással bízták meg. Az új kormányt ismét a régi koalíciós partnerek alkották.

Harmel kormányának idején, amely 1965 végén jelentős adóemeléseket helyezett kilátásba, a tömegmozgalom annyira megerősödött, hogy a Szocialista Párt 1966-ban kénytelen volt ellenzékbe vonulni. 1966. dec. 10-én megnyílt a KP XVII. kongresszusa, amely a népi erők egységfrontjáért és új kormány létrehozásáért szállt síkra. A kongresszus követelte, hogy az ország nézzen szembe a realitásokkal és lépjen ki a NATÓ-ból. Március végén ennek ellenére Párizsból Brüsszelbe helyezték át a NATO főparancsnokságát és májusban a NATO-tanács úgy döntött, hogy titkosszolgálati központot hoz létre a belga fővárosban. A vallon, ill. flamand lakosság közötti nyelvi vita megrendítette az uralkodó Keresztény-Szociális Párt és a nagypolgári Szabadság és Haladás Pártja koalícióját, és van den Boeynants miniszterelnöknek le kellett mondania (1968. febr. 7). A reakciónak azonban sikerült megzavarnia a tömegeket, ezért az 1968. márc. 31-i választásokon az ellentét a probléma tisztán nyelvi vonatkozására korlátozódott.

1968 júniusában Eyskens alakított kormányt (Keresztény-Szociális és Szocialista Párt). A nemzeti kérdés, amely a flamand és a vallon tartományok eltérő gazdasági fejlődéséből ered (egyfelől Limburg és Flandria ipari fellendülése, másfelől a bányák bezárása a vallon többségű területeken), továbbra is megoldatlan.

Időrendi táblázat

I. e. 57–51	Caesar meghódítja a belgák településterületét.
I. sz. 3. sz.	A germán frankok és frízek hatolnak be a belgák területére és fokozatosan meghódítják.
5. sz.–843	Belgium a frank birodalom magva.
843	A verduni szerződésben a mai Belgium területét felosztják; legnagyobb része Lotaringiához, Flandria a nyugati frank birodalomhoz kerül.
925	Belgium lotaringiai része a keleti frankoké lesz.
11–13. sz.	A fontosabb városok kialakulása. A városok harca a hűbéri gyámkodás ellen (az első városi kommunák megalakulása).
1214	II. Fülöp Ágost francia királyt IV. Ottó császár Bouvines-nél legyőzi.
1280	A flandriai városi szegénység felkelése a patríciusok ellen.
1300	Flandriát erőszakkal a francia király birtokaihoz csatolják.
1302	A „Brügger Mette" (felkelés a franciák és a patríciusok ellen). A kortrijki „sarkantyús csata" (júl. 11).
1323–28	A flandriai paraszthábORÚ, a megszállók és a patríciusok elleni felkelések csúcspontja.
1328	A felkelők veresége Casselnél (aug. 23).
1337–1453	Százéves háború Anglia és Franciaország között, részben a gazdag Flandria feletti uralomért.
1338	Gent lakosainak felkelése van Artevelde vezetésével.
1340	Flandria, Brabant, Hennegau és Holland tartomány Anglia oldalán részt vesz a háborúban.
1345	A genti kézműves céhek fellázadnak a patríciusok és a kereskedők uralma ellen. Van Artevelde kivégzése.
1384	Flandria Merész Fülöp uralkodása idején a burgundiai hercegséghez kerül.
1385–1441	A többi belga terület (Lüttich egyházfejedelemség csak 1467-ben) Németalföld északi részével együtt a burgundiai hercegség birtoka lesz.
1477	Merész Károly burgund herceg halála. Lánya, Mária eljegyzi magát III. Frigyes fiával, Miksa főherceggel, ezáltal Belgium a Habsburg-ház hűbérbirtoka lesz.
1516	Habsburg Károly Spanyolország királya lesz.
1516–1713	Belgium spanyol uralom alatt.
1539–40	A genti felkelést Károly (1519-től V. Károly néven német császár) leveri.
1550	V. Károly dekrétuma az „eretnekek" ellen.
1566	A németalföldi kora polgári forradalom kezdete.
1567–92	Alba herceg, Requesens, Don Juan és Farnese pármai herceg helytartósága idején a spanyolok megpróbálják elfojtani a németalföldi forradalmat.
1576	A genti megbékélés, amelyben az északi, ill. a déli tartományok főrendjei megegyeznek a spanyolok elleni közös harcban.
1577	Brüsszelben megalakul a „tizennyolcak bizottsága".
1579	A katolikus déli tartományok nemesi és patrícius polgári körei létrehozzák az arrasi uniót, amely kompromisszumra törekszik a spanyolokkal. Az uralkodó rétegek félnek a forradalomtól és az északi tartományokat komoly kereskedelmi konkurrenseknek tartják.
1584–85	A spanyolok elfojtják a belgiumi felkeléseket.
1648	A vesztfáliai béke; Belgium elveszíti Észak-Brabantot és flandriai területekről kénytelen lemondani Franciaország javára.
1659	A pireneusi béke Franciaország és Spanyolország között; Belgium több helységet veszít el Artois-ban (köztük Arrast) és Flandriában.
1668	Az aacheni béke; Belgium kénytelen határvárosokról lemondani (pl. Lille) Franciaország javára.
1678–79	A nijmegeni béke; Belgium ismét határvárosokat enged át Franciaországnak (Valenciennes, Cambrai stb.).
1697	A rijswijki béke; Belgium ismét területekről mond le Franciaország javára.
1713	Az utrechti béke; Belgiumot Ausztriához csatolják (1794-ig).
1789	Felkelés az osztrákok ellen.
1790	Az osztrák csapatok elűzése (jan. 27). Az osztrák uralom visszaállítása (dec. 2).

1792 Új felkelés az osztrákok ellen, akiket a franciák (a jemappes-i győzelem után) elűznek.
1793 Az osztrákok legyőzik a franciákat, és ismét leigázzák Belgiumot (márc. 18).
1794 A franciák győzelme Fleurusnél (jún. 26).
1795 A thermidori konvent Belgiumot Franciaországhoz csatolja (okt. 1); francia uralom 1814-ig.
1797 A campoformiói béke: Ausztria elismeri Belgiumot Franciaország részeként (okt. 17).
1815–30 Belgium a Németalföldi Királyság része.
1827–29 A belga liberálisok és radikálisok reformkövetelésekkel lépnek fel.
1830 D. F. Auber „A portici néma" című forradalmi operájának brüsszeli bemutatója kirobbantja a belga forradalmat (aug. 25). Harcok Brüsszelben; a holland csapatok visszavonulása (szept. 21–27). A belga nemzeti kongresszus kimondja a függetlenséget (nov. 18), amelyet a londoni konferencia (nov. 20) elismer.
1831 Belgium „örökös semlegessége" (jan. 20).
1831–65 I. Lipót királyt (Szász-Kóburg herceg) brit javaslatra Belgium trónjára emelik.
1839 Békeszerződés Hollandiával; Luxemburg legnagyobb része egyesül Belgiummal.
1865–1909 II. Lipót király.
1867 Érvénytelenítik a munkásegyesületeket betiltó határozatot.
1868 A charleroi-i bányászsztrájkot vérbe fojtják.
1871 Szolidaritási akciók (Verviers, Lüttich, Gent, Charleroi, Brüsszel stb.) a Párizsi Kommün védelmében.
1877 A flamand (ápr.) és a brabanti (jún.) Szocialista Párt megalakulása.
1879 A Belga Szocialista Párt megalakulása (jan.).
1884 II. Lipót Belga Kongó uralkodójává kiáltatja ki magát.
1885 A Belga Munkáspárt megalakulása (ápr. 5).
1893 Az 1886 óta tartó sztrájkmozgalom az első általános politikai sztrájkban (ápr.) éri el tetőpontját. A választójogi reform.
1908 A kongói állam hivatalosan belga gyarmattá válik.
1909–34 I. Albert király.
1914 A németek megtámadják Belgiumot (aug. 4).
1914–18 Német megszállás; a de Broqueville-kormány 1918-ig Le Havre-ban székel
1919 A férfiak általános választójoga (máj. 9). A versailles-i szerződésben Belgium megkapja Eupen és Malmédy határvárosait, továbbá Ruanda-Urundi mandátumát.
1920 Katonai egyezmény Franciaországgal (szept. 7).
1921 A KP megalapítása a Munkáspárt baloldali erőiből (szept. 23).
1922 A holland és a francia nyelv formai egyenjogúsítása.
1932 Általános bányász- és kohászsztrájk.
1934–51 III. Lipót (1944–50: bátyja, Károly, Flandria grófja régens).
1935 A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (júl. 12).
1936 A francia katonai szövetség érvénytelenítése és az „abszolút semlegesség" meghirdetése megkönnyíti a német agressziót.
1940 A fasiszta Wehrmacht megtámadja Belgiumot (máj. 10). III. Lipót aláírja a kapitulációs okmányt és ezzel szabotálja a további ellenállást (máj. 28). A kormány száműzetésbe vonul.
1944 Belgium felszabadítása (szept.). Belgium, Hollandia és Luxemburg elhatározzák, hogy vámuniót létesítenek (Benelux – szept. 5). Károly herceget régenssé választják a megszállókkal kollaboráló III. Lipót helyett (szept. 19). A Pierlot-kormány lefegyverzi a hazafiakat (nov. 14). A kommunisták és az ellenállók más csoportjai kilépnek a kormányból (nov. 16).
1945–46 Van Acker kormánya (1945. febr. 11–1946. febr. 18) a kommunisták részvételével (a klerikális minszterek kilépése: 1945. aug. 5).
1946–47 Huysmans kormányában kommunista miniszterek is részt vesznek.
1947 Érvénybe lép a Benelux államok közös vámtarifája (jan. 1). A kommunisták kilépése a kormányból a szénárak emelése elleni tiltakozásul; a kormány lemondása (márc. 13).
1948 Bányászsztrájk. A brüsszeli egyezmény Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg között (márc. 17).A nők általános választójoga (márc. 28). Belgium gazdasági egyezményt ír alá az USÁ-val a Marshall-terv keretében (júl. 2).

1949 Belgium aláírja az agresszív Észak-atlanti Egyezményt (ápr. 4). A belga békeharcosok első országos kongresszusának megnyitása (okt. 14).
1950 Megölik Julien Lahaut-t, a KP elnökét (aug. 18).
1951 III. Lipót lemond fia, I. Baudouin javára (júl. 16).
1954 A párizsi értekezlet: Belgium és más NATO-államok felveszik Nyugat-Németországot a NATÓ-ba (okt. 19–23).
1958 A brüsszeli világkiállítás.
1959 A kongói nép felkelése a belga gyarmati uralom ellen (jan. 4). Bányászsztrájk a Borinage-bányavidéken.
1960 Eyskens kormánya a brüsszeli konferencián (jan.–febr.) kénytelen megadni a függetlenséget a kongói nép képviselőinek. Kongó Lumumba vezetésével kivívja az állami függetlenséget (jún. 30). A belga kormány a NATO jóváhagyásával megkezdi Kongó elleni katonai intervencióját, amellyel szemben az ENSZ nem lép fel (júl.).
1960–61 A dolgozók a belga történelem legnagyobb sztrájkmozgalmával válaszolnak az Eyskens-kormány „takarékossági programjára" (dec.–jan.).
1961 A parlament feloszlatása (febr. 21); új választások (márc. 26). A Spaak vezette jobboldali szocialisták és a Lefèvre (miniszterelnök) vezette klerikálisok kormánykoalíciója.
1962 Ruanda (Rwanda) és Urundi (Burundi) önállóvá lesz.
1965 A klerikálisok és a szocialisták választási veresége.
1966 Általános sztrájk a lüttichi szénmedencében (jan.); a Harmel-kormány bukása. Tiltakozó mozgalom a NATO-főhadiszállás (SHAPE) Belgiumba való áthelyezése ellen. A KP XVII. kongresszusa (dec.).
1968 Francia–flamand nyelvi vita; van den Boeynants lemondása (febr. 7). Az Eyskens-kormány (jún.).
1970 23 000 bányász sztrájkja Limburgban (febr.).

Antwerpen (franciául: Anvers): tartományi főváros a Schelde partján; a 7. században alapították, 1291: városi rangra emelkedik, az angol gyapjú fontos kirakóhelye, itt hajózzák be a belga posztót, ide érkeznek a levantei, itáliai és kelet-európai áruk. A 15. században a leggazdagabb európai kereskedőváros. Miután a spanyolok kifosztják (1576) és felgyújtják (1585), jelentősége csökken. 1794-től francia, 1814-től holland, 1830-tól belga terület. Ma Európa egyik legforgalmasabb kikötője, fontos iparváros.

Artevelde, Jakob van: Gent városkapitánya, szül. 1290 körül, megölték egy népi felkelés idején, 1345-ben. Flandriai patrícius, az általa vezetett polgári mozgalom elűzte Flandria grófját, hogy az angol gyapjú Flandriába szállítását ismét lehetővé tegye. A patríciusok, Gent, Brügge és Ypern nagykereskedőinek érdekeit képviselte, harcban a kisvárosok takácsaival.

Brabant: tartomány, fővárosa: Brüsszel. A frank Bracbantum helytartóságból alakult ki, a 12. században hercegség lett. A középkorban Flandriával együtt a legfontosabb kereskedelmi és ipari központ. A 16. században veszített jelentőségéből; bár továbbra is azoknak a tartományoknak kulturális és politikai központja maradt, amelyek 1830-ban létrehozták a független belga államot.

Brügge (franciául: Bruges): Nyugat-Flandria tartomány fővárosa. Az Északi-tengerrel csatorna (Zeebrügge) köti össze. A 7. században említik először. 1093-ban Flandria grófjának székhelye, 1190-ben városi jogot kap. A 13–15. században a nemzetközi kereskedelem legjelentősebb központja, Hanza-város; a Brügger Mette elnevezésű felkelés idején (1302) a kézművesek fegyverre keltek a patríciusok és a franciák ellen.

Brüsszel (franciául: Bruxelles); Belgium fővárosa, az ország közlekedési csomópontja. A 12. századtól jelentős ipari és kereskedőváros. A 12. században Brabant, a 15. században Burgundia, később Osztrák Németalföld fővárosa. A későbbi V. Károly császár idején Spanyolországhoz került. 1576–85-ben a „koldusok" kezében van. 1713 után osztrák, francia, majd holland terület. 1830-tól Belgium fővárosa. Ma fontos ipari és kereskedelmi központ, számos világvállalat székhelye.

Egmont, Lamoral grófja: 1522–68; szabadságharcos, 1559-ben Flandria és Artois helytartója, a spanyolok elleni mérsékelt nemesi ellenzék szócsöve. Kivégezték.

Flandria: tájegység, két belga tartományból (Nyugat- és Kelet-Flandriából), valamint két észak-franciaországi megyéből áll. A 9. század végétől frank grófság, a késői középkorban jelentős ipari központ (mindenekelőtt posztógyártás). Francia és angol hódító törekvések célpontja. 1384-ben Burgundiához, 1482-ben a Habsburg-birodalomhoz csatolták, 1713 után az Osztrák Németalföld része lett, 1794–1814: francia terület, 1830-ban Belgiumé; 1914–18: az első világ-

háború frontterülete. Textil- és nehézipara jelentős.

Gent (franciául: Gand): Kelet-Flandria fővárosa, iparváros és kikötő. A 12. századtól Flandria fővárosa, a 13–14. században a posztógyártás egyik központja.

Huysmans, Camille: politikus, reformista szocialista; 1871–1968; 1905–22: a II. Internacionálé titkára, 1925-től több ízben miniszter. 1946–47: miniszterelnök, kormányában a szocialistákon és a liberálisokon kívül kommunisták és részt vesznek. Tiltakozott a nyugatnémet újrafelfegyverzés ellen.

Jacquemotte, Joseph: munkásmozgalmi vezető; 1883–1936; a reformista szakszervezetek forradalmi ellenzékének vezetője; a Belga Munkáspárt Központi Tanácsának balszárnyához tartozott, amely 1921-ben más forradalmi csoportokkal együtt létrehozta a KP-t. Alapításától tagja volt a KP-nak, 1931-ben a PB tagja lett, 1934-ben pedig a párt főtitkárává választották: 1935-ben a Komintern VII. világkongresszusa a VB póttagjává választotta. 1925-től többször is parlamenti képviselő.

Kortrijk: város Nyugat-Flandriában; az ún. „sarkantyús csatában" (1302. júl. 11) Brügge és Ypern polgárai itt verték vissza a francia lovagok hadseregét.

Lahaut, Julien: munkásmozgalmi vezető; 1885–1950 (meggyilkolták); 1923-ban lépett be a KP-ba. 1941-ben a német fasiszták koncentrációs táborba vetették, 1944-ben pedig halálra ítélték; 1945-től a KP elnöke. A III. Lipót visszatérése elleni harc idején fasiszta gyilkosság áldozata lett.

Lipót, II.: király; 1835–1909; uralkodását (1865-től) a kíméletlen belga gyarmatosító politika jellemezte. A kongói atrocitások miatt „Kongó-Lipótnak" nevezték.

Lüttich (franciául: Liège): az azonos nevű kelet-belgiumi tartomány fővárosa. 720 körül püspöki székhely, a középkorban heves harcok színhelye a feltörekvő polgárság és a felsőpapság között. 1467-ben Burgundiáé, a 15–17. században a város céhei többször felkeltek a püspöki uralom ellen. 1789–94-ben forradalmi mozgalmak színhelye. A lüttichi erődövezetért 1914-ben és 1940-ben heves harcok folytak. Ma Brüsszel után a legjelentősebb belga iparváros (nehézipar, fegyver- és textilgyártás).

Man, Hendrik de: politikus, jobboldali szocialista; 1880–1953; reformista társadalmi programja a harmincas években kudarcot vallott. 1935-től több ízben miniszter, a Belga Munkáspárt elnöke, amelyet 1940-ben, a német fasiszták bevonulása után feloszlatott. A háború után kollaboránsként elítélték.

Paepe, César de: belga munkásvezető, nyomdász; 1841–90; Proudhon tanítványa. Társadalmi reformokat hirdetett, de a munkások forradalmi mozgalmát ellenezte. A Belga Munkáspárt alapítója.

Pirenne, Henri: liberális történész; 1862–1935; különösen a nyugat-európai városok és Belgium fejlődésének történetét tanulmányozta.

Spaak, Paul Henri: politikus, jobboldali szocialista; 1899–1972; 1936–65: több ízben külügyminiszter és miniszterelnök (1938–39, 1947–49). Belgiumban eltűrte az amerikai befolyást. 1949–51: az Európa-Tanács tanácskozó gyűlésének elnöke, 1957–61: a NATO főtitkára.

Rotterdami Erasmus, eredeti nevén Gerhard Gerhards: humanista a 15. században; 1466–1536; a társadalmilag legfejlettebb országokban élt (Franciaország, Itália, Anglia, Hollandia), bírálta a skolasztikát és a pápaságot („Laus stultitiae" – „A balgaság dicsérete", 1509). Kiadta görögül az Újtestamentumot, ideológiailag előkészítette a reformációt, de elhatárolta magát a mozgalomtól.

Tizennyolcak Bizottsága: a németalföldi felszabadító háború idején (1577) alapították Brüszszelben. A városi közigazgatásban a szegények érdekeit képviselte. Erődépítéseket sürgetett a spanyol támadók ellen. A mozgalomnak határozott jelleget adott.

Vandervelde, Émile: politikus, jobboldali szocialista; 1866–1938; 1885: tagja a Belga Munkáspártnak, amelynek reformista irányvonalát ettől fogva meghatározta. 1914–37: több alkalommal miniszter, a II. Internacionálé egyik vezetője.

Ypern: város Nyugat-Flandriában. A középkorban Brügge és Gent mellett a leggazdagabb belga kézműipari centrum. 1201-ben épült a híres posztócsarnok. A 14. századtól veszített jelentőségéből. Az első világháborúban súlyos károkat szenvedett.

Dr. H. Köller

Bengáli Népi Köztársaság

Bengáli Népi Köztársaság (Bangla Desh, a. m. „Bengál Állam"); köztársaság a volt Kelet-Pakisztán területén, Dél-Ázsiában; területe: 142 776 km²; lakossága (1971): 78 millió; fővárosa: Dacca; hivatalos nyelve a bengáli.

Amikor az 1947. évi népszavazáson Kelet-Bengália lakossága a Pakisztánhoz való csatlakozás mellett döntött, Ali Dzsinna, a két részből álló új mohamedán államalakulat alapítója kijelentette, hogy Nyugat-, ill. Kelet-Pakisztánt egyedül a közös vallás szálai fűzik egymáshoz. Gazdasági, társadalmi és nyelvi tekintetben a két országrész számottevő módon különbözött egymástól.

A rendkívül sűrűn lakott országnak az 1950. évi népszámlálás adatai szerint 50 millió lakosa volt, húsz évvel később viszont már 78 millió (Bangla Desh a lakosság számát tekintve a világ országai között a nyolcadik helyen áll).

A kezdetleges mezőgazdasági technológiával művelt földek (fő táplálék: a rizs) nem biztosítanak elegendő élelmiszert a gyorsan szaporodó lakosság számára. A volt Kelet-Pakisztán egyetlen fontos kiviteli cikke a juta; a jutaexport értéke 1969–70-ben 207 millió dollárt tett ki. Az egy főre eső nemzeti jövedelem mindössze évi 30 dollár, a Bengáli Népi Köztársaság tehát a világ egyik legelmaradottabb országa.

Amikor 1970. dec. 7-én a Népi (Avami) Liga megszerezte az abszolút többséget az összpakisztáni választásokon, megerősödtek a szeparatista tendenciák a keleti országrészben, amelynek nemzeti burzsoáziája jogfosztottnak, hátrányos helyzetben levőnek érezte magát a nyugat-pakisztáni, feudális-katonai jellegű kaszt uralma alatt.

1971 márciusában Jahja Kán központi kormánya katonai igazgatás alá helyezte az országrészt. A bengáli függetlenségi mozgalom vezetőit letartóztatták és Nyugat-Pakisztánba hurcolták. Mudzsibur Rahmant, az Avami Liga elnökét katonai törvényszék ítélte halálra, a nyugatpakisztáni csapatok brutálisan léptek fel a tüntetőkkel és a falusi lakossággal szemben. 1971 áprilisában illegalitásban kiáltották ki a Bengál Állam függetlenségét. A keleti országrészben erősödött a hadsereg terrorja, amely elől 1971 őszéig kb. tízmillió ember menekült Indiába. Az arányait tekintve példátlan, kényszerű népvándorlás kiélezte India és Pakisztán viszonyát. India támogatta a kelet-pakisztáni fegyveres ellenállás, a Muhti Bahini mozgalmát. Határincidensek sorozata után 1971. dec. 3-án – indiai bejelentés szerint – a pakisztáni légierő meglepetésszerű támadást intézett indiai repülőterek és városok ellen.

Az ún. kéthetes háborúban India győzött. 1971. dec. 17-én Dacca helyőrsége letette a fegyvert a bengáli partizánok és a bevonuló indiai csapatok előtt. Mudzsibur Rahmant 1972 januárjában Pakisztán új miniszterelnöke, Zulfikar Ali Bhutto szabadon bocsátotta. India és Nepál után előbb a szocialista tábor országai (Kína és Albánia kivételével), majd egyéb országok is felvették a diplomáciai kapcsolatokat a Bengáli Népi Köztársasággal. A Kínai Népköztársaság az ENSZ-ben vétójogával élve megakadályozta az új állam felvételét a világszervezetbe.

Népi (Avami) Liga: 1951-ben alapították. 1956–57-ben kormánypárt Pakisztánban. A kelet-pakisztáni burzsoázia érdekeit képviseli, befolyása főként a bengáli értelmiségre nézve jelentős. A központi kormánnyal szemben tanúsított ellenállás folytán tömegbázisra tett szert.

Rahman, Mudzsibur: politikus, szül. 1920-ban. A Népi (Avami) Liga alapítója. „Államellenes összeesküvés" vádjával többször elítélték. Pártja győzött az 1970. évi választásokon. Pakisztán háborús veresége óta a Bengáli Népi Köztársaság elnöke.

Szerk.

Bhutan

Bhutan (Druk-Yul), fejedelemség Ázsiában, Elő-India északi részén, indiai védnökség alatt; területe: 47 000 km²; lakossága (1968): 750 000; székhelye: Punakha. Közigazgatási beosztása: 9 tartomány; a lakosság tibeti nyelvjárást beszél.

Az ország őslakosságának, a thepu népnek a történetéről nem maradt fenn írásos emlék. Megállapították, hogy a buddhizmust a 8. században indiai hittérítők hozták az akkor hindu feudális fejedelemség területére, amely ezután néhány évszázadon át tibeti fennhatóság alatt állott. A hinduizmust erőszakkal felszámolták, a buddhizmust pedig – a tibeti lámaizmus formájában – a 12. században államvallássá nyilvánították. Ez idő tájt számos kolostort alapítottak,

ezek voltak a feudalizmus támaszai. A thepuk és a tibetiek összeházasodása folytán alakult ki a bhotija nép. 1557-ben a bhotiják törzsi fejedelme, Sabdung Rimpocse Nauang Namgjal magához ragadta a hatalmat, majd heves harcokban legyőzte a tibetieket. Halála után (1592) az államhatalmat formailag megosztották az egyházi (dharma radzsa) és a világi (deb radzsa) vezetők között. A hatalom valójában a papok (lámák) kezében volt. Ők nevezték ki a helytartókat (nerchek vagy pönlopok), akiknek a parasztoktól adót és adományokat kellett behajtaniuk, ők gyakorolták az igazságszolgáltatást. A feudális hatalmi csoportok állandó harcban álltak egymással, ezekbe a küzdelmekbe Tibetből a dalaí láma és a pancsen láma is beavatkozott. 1767-ben az akkori deb radzsa, Dzsudhur, saját hatalmának erősítése érdekében elismerte Kína hűbéri felsőbbségét. 1772-ben kezdődött a csaknem száz évig tartó határvillongás a Brit Kelet-Indiai Társasággal. A brit gyarmati kormányzat Asszam meghódítása (1826) után a határátkelőhelyek közvetlen ellenőrzésére törekedett, 1864–65-ben, a szincsulai szerződés értelmében megszállta Dewangiri körzetét és Bhutan más területeit.

Ugjen Wang-csuk helytartó 1895-ben brit támogatással magához ragadta a hatalmat. 1907-ben bevezette az örökletes maharadzsai méltóságot (Wang-csuk-dinasztia). Az 1910. évi szerződésben Nagy-Britannia formailag elismerte Bhutan függetlenségét, de fenntartotta magának a külpolitika ellenőrzésének jogát.

1947 után India váltotta fel a briteket, az 1910. évi szerződés jogainak átvételével (1949. aug.). A bhutani és a szikkimi indiai politikai főbiztos székhelye Gangtokban, Szikkimben van. Az indiai állam tovább fizeti a maharadzsának a britek által 1865-ben megállapított járadékot, gazdasági segítséget nyújt (út- és vízerőmű-építés), majd átvette az ország védelmét (1961. febr.). Bhutan 1959-ben indiai nyomásra lezárta tibeti határát, azóta nem exportál rizst, ez pedig érzékeny károkat okozott az országnak.

Dzsigme Wang-csuk maharadzsa (1952-től) a békés egymás mellett élés alapelvei szerint megpróbál független külpolitikát folytatni. Nyíltan a lámák előjogainak korlátozására törekszik, fokozatosan felszámolja a feudális viszonyokat (a nagybirtokot 120 hektárra korlátozó földreform előkészítése, a közoktatás fejlesztése, az országban élő nepáliak jogainak biztosítása). Az országnak még nincs alkotmánya. Az előkelők gyűlésének (tszongdu, 1954 óta) és a kormánynak csak tanácskozó funkciója van. A maharadzsa mérsékelt reformjai és az Indiától való gazdasági és politikai függés miatt 1964. ápr. 5-én összeesküvést szőttek a tisztek és a hivatalnokok vezetésével (Dzsigme P. Dordzsi miniszterelnök meggyilkolása; 1965. aug. 1.; merénylet a maharadzsa ellen). Dzsigme Wang-csuk az összeesküvés leverése után megerősítette személyi hatalmát. Bhutan külkapcsolatainak fejlesztésére törekszik; (1970: felvételi kérelem az ENSZ-be. Szerk.)

Dr. G. Selter

Bissau Guinea (Portugál-Guinea)

Bissau, portugál gyarmat (ún. tengerentúli megye) Nyugat-Afrikában; területe: 36 125 km²; lakossága (1968): 529 000 fő; fővárosa: Bissau (São José de); hivatalos nyelve a portugál.

A gyarmat partvidékét 1447-ben Nuño Tristão portugál hajós fedezte fel. A portugálok már 1470-ben létrehozták Cacheu nevű támaszpontjukat, amely a 17. és a 18. században rabszolgakereskedelme révén vált hírhedtté.

1870-ben Bolamát, az ország akkor legjelentősebb helységét az Egyesült Államok mint felkért döntőbíró az angolok követelése ellenére Portugáliának ítélte. 1897-ben Portugál-Guineát elválasztották a Zöldfoki-szigetektől s önálló portugál gyarmat lett. Az 1890–1910-es, 1912–15-ös, 1917-es, 1925-ös és 1930-as népi felkeléseket a portugál gyarmattartó hatalom vérbe fojtotta. A közigazgatás központját 1942-ben Bolamából Bissauba helyezték át. Ezen az elmaradott gyarmaton, ahol még ma is létezik a kényszermunka, 1956-ban illegálisan megalakították a haladó „Guinea és Zöldfoki-szigetek Függetlenségéért harcoló Afrikai Pártot" (főtitkára Amilcar Cabral). Különösen a szomszédos Guineai Köztársaság függetlenségének elnyerése óta (1958) Bissauban is megerősödött a függetlenségi mozgalom. 1961. júl. 17-én megkezdődött a fegyveres felkelés. Az ország belsejének négyötöde az afrikai partizánok ellenőrzése alá került. A felszabadított falvakban bevezették a forradalmi közigazgatást. A partizánok állandó harcban állnak a több tízezer főnyi, a NATO által felfegyverzett portugál zsoldossereggel.

W. Stegner

Bizánci Birodalom

A bizánci állam a Római Birodalom felbomlásakor jött létre az impérium keleti részében. Nevét Byzantion ógörög kolóniáról kapta, amelynek helyén 330-ban I. Konstantin (324–337) megalapította a birodalom fővárosát, Konstantinápolyt (Constantinopolis).

Az antik rabszolgatartó gazdaság válsága, restaurációja és hanyatlása (4–7. század)

Az Imperium Romanum, a Római Birodalom keleti tartományaiban már a 3. századtól tapasztalhatók önállósági törekvések, amelyek szilárdabb gazdasági bázisra támaszkodnak. Ezt a folyamatot 395-ben a birodalom kettéosztása törvényesítette. A rabszolgatartó rend válsága, amely az 5. században a Nyugatrómai Birodalom bukásához vezetett, a Keletrómai Birodalomra is átterjedt, de korántsem öltött olyan éles formákat, mint nyugaton. Itt ugyanis rabszolgákon és különféle függőségi formában élő colonusokon kívül szabad paraszti közösségek is léteztek, amelyek részben önkormányzattal rendelkeztek. A kereskedelem és a kézművesség is viszonylag kedvező helyzetben volt: Kisázsia, Szíria és Egyiptom területén megszakítás nélkül fejlődött a gyapjú- és vászonszövés, a papirusz-, az üveg- és a fémkészítmények előállítása. Ehhez járult a nagy hasznot hajtó távolsági kereskedelem; Bizáncon keresztül haladtak át a legfontosabb kereskedelmi utak (a tömjén- és a selyemút). Továbbra is dominált az árugazdaság, a nagy földbirtokok – a nyugattól eltérően – nem fejlődtek önálló gazdaságokká, hanem bevonták őket a kereskedelembe. Ezért a keleti földbirtokosok gazdasági hatalmuk révén nem tudtak politikai pozíciókat szerezni, a decentralizáló erők gyengébbeknek bizonyultak, mint nyugaton. Ezenfelül a mindenkori kormánynak jelentős anyagi hatalma volt (vámok, állami monopóliumok), rendelkezésére állt továbbá a „barbárokkal" feltöltött zsoldoshadsereg. A Keletrómai Birodalom uralkodó osztályai így hosszabb időre fel tudták tartóztatni a rabszolgatartó rend válságát. Az új gazdasági-társadalmi rendre való áttéréskor nem zúzták szét a régi államapparátust. A rabszolgatartó rend egyes elemei ezért Bizáncban tovább maradtak fenn, mint nyugaton.

A népi mozgalmak első szakasza és a „barbárok" támadásai (4–5. század)

A gótok, a hunok, szarmaták és más törzsek támadásait támogatták a birodalom egyes tartományaiban élő (Balkán, Kisázsia, Egyiptom) rabszolgák, colonusok, szegény néptömegek. A „barbárok" támadásait a bizánci kormányzatnak sikerült elhárítania, azt azonban már nem tudta megakadályozni, hogy az 5. században számos törzs telepedjen meg a Balkánon (Moesiában, Thráciában, Illyriában). A néptömegek harca a városi lakosság állandó jellegű összeütközéseiben és megmozdulásaiban jutott kifejezésre, ez a plebejus jellegű tömeg ún. démoszokban és cirkuszi pártokban szerveződött, vagy a birodalom sokféle eretnek- és szektamozgalmának (ariánusok, nesztoriánusok, monofizitisták stb.) keretei között. Az eretnekmozgalmak hátterében az etnikai jelleg is szerepet játszott.

A rabszolgatartó rend restaurálása (6. század).

I. Justinianus császár uralkodása alatt (527–565) az uralkodó rabszolgatartó osztály (nagybirtokos arisztokrácia, nagykereskedők és iparűzők) reakciós mozgalma előtérbe került. A tervezett restitutio imperii (a birodalom egységének helyreállítása) az észak-afrikai és az itáliai kelet-germán államok meghódításakor a rabszolgatartó rend itteni visszaállításával kezdődött. A hatalmas perzsa birodalommal vívott változó kimenetelű harcokat ötven évre szóló békeszerződés zárta le. A Balkán felől behatoló szlávok elleni védekezésül erődítményeket építettek. Justinianus erősítette a hadsereget és a bürokratikus apparátust. Konstantinápolyban és más nagyvárosokban pompás építményeket emeltetett (Hagia Sophia). A felügyelete alatt kodifikált jogi mű (Corpus iuris civilis) az elavult termelési viszonyokat és jogi formákat próbálta fenntartani, ezt szolgálta a legfontosabb gazdasági ágak állami monopolizálása (selyemmonopólium). Az egyház is állami ellenőrzés alá került (caesaropapizmus, a világi és az egyházi főuralom összekapcsolása). Justinianus restaurációs politikája hatalmas összegeket emésztett fel. Ez a politika az alsóbb néposztályok kíméletlen kizsákmányolására irányult (kiskereskedők, kézművesek, matrózok, colonusok, rabszolgák), következményeként azonban hanyatlott a bizánci gazdasági élet, a néptömegek elégedetlensége pedig nőttön-nőtt. 532-ben Konstantinápolyban kitört a Nika-felkelés, megrendítve a császári trónt. A cirkuszban kirobbant népmozgalmat csak nagy erőfeszítések árán sikerült vérbe fojtani.

A népi mozgalom második szakasza és a „barbárok" támadásai (6. század vége, 7. század eleje)

A 6–7. század fordulóján a birodalom minden tartományában fellángoltak a népi mozgalmak. Itália nagy részét meghódították a longobárdok, a balkáni térséget a szlávok; délkelet felől az arabok nyomultak előre. A 7. században a balkáni Moesia tartományban kialakult a bolgár-szláv állam. Mezopotámiát, Szíriát és a többi keleti provinciát Perzsia hódította meg. Csak Herakleiosz császárnak (610–641) sikerült stabilizálnia a bel- és külpolitikai helyzetet (théma-rend). Legyőzte a Szasszanidák perzsa dinasztiáját, időlegesen visszahódította a keleti területeket, és a birodalom magvát (Kisázsia és az európai tartományok) közigazgatási és katonai reformok révén megóvta az arabok támadásától. A keleti területek azonban elvesztek (634–640).

A szlávok letelepülése és a szabadparaszti közösségek kiszélesítése (6. század közepe–9. század közepe)

A népi mozgalmak, továbbá a szlávok és az arabok előretörése a 6–7. században számottevő mértékben hozzájárult a késői antik gazdasági formák felbomlásához. A bizánci államot ugyan a szláv és arab támadások nem zúzták szét, de elveszítette központosító erejét. Eltűnt a merev bürokratikus közigazgatási rendszer (a késő római diocletianusi adórendszer eltörlése a 7. században). Megszűntek a városok antik poliszformái, a kis- és közepes nagyságú városok vidékies jelleget öltöttek. A nagybirtok, amely lényegében még a rabszolgatartó társadalomhoz tartozott, csökkenni kezdett, bizonyos területeken teljesen megszűnt. A szláv telepítések folytán kiszélesedett a szabad, a központi kormánynak közvetlenül alárendelt közösségi tulajdon. Megszilárdultak egyúttal a korábban kialakult faluközösségek. Ezáltal vidéken megváltoztak a termelési és tulajdonviszonyok; közvetlen termelőkként a szabad közösségi parasztok domináltak. A 8. sz. elejéről ránk maradt földművelési törvény (Nomosz Georgikosz) az akkori agrárviszonyokat tükrözi. Ebben az időben a faluközösség már erős differenciálódáson ment keresztül. A korábbi köztulajdon egyes földparcellák formájában fokozatosan a parasztok magántulajdonába ment át. A bizánci állam katonai és adófizető támaszát a szabad parasztok és a katonaparasztok (sztratioták) alkották. Említenünk kell még a félig szabad parasztokat, a falusi szegényeket (felesbérlők, tizedparasztok), rabszolgákat, akik az udvari és katonai nemesség valamint a kolostorok nagybirtokain dolgoztak.

A „képrombolók" mozgalma (8–9. század)

A „képrombolás" (ikonoklazmosz) mozgalmának tartalma és szociális bázisa a kisázsiai parasztság és vidéki nemesség tiltakozása volt, amely különösen az egyház és a kolostorok aránytalanul megnövekedett politikai és gazdasági hatalma ellen irányult. Az egyházellenes népi mozgalom (a paulikiánusok paraszti-plebejus szektája) erejére való tekintettel, a szíriai dinasztia „képromboló császárai", III. Leó (717–741) és V. Konstantin (741–775) számos kolostort sajátítottak ki, földbirtokaikat katonai szolgálat fejében adták ki használatra, nemesfémkincseiket pedig a hadsereg fenntartására fordították. Ezzel megerősödött a szabad parasztság, megszilárdult a központi hatalom és a théma-arisztokrácia. A birodalom sikerrel védekezhetett vagy hódíthatott (az arabok visszaverése, hadjárat a bolgárok ellen).

A bizánci néptömegek helyzete

Az állandóan növekvő adóterhek és a földek fokozódó nemesi kisajátítása a néptömegek nyílt felkelését váltotta ki (821–823: Szláv Tamás parasztfelkelése). E veszély ellen az egyházi és világi hatalom ismét összefogott (a képek tiszteletének helyreállítása 843-ban), Tamás parasztfelkelését elnyomták, a paulikiánus mozgalmat kegyetlenül elfojtották s ezzel megtörték a nép ellenállását. Mindez meggyorsította a faluközösségek felbomlási folyamatát, növelte a szabad parasztok feudális függését a nagybirtoktól. A városi uzsoratőke is hozzájárult a parasztok elszegényedéséhez. A városok, különösen Konstantinápoly, gazdasági és politikai tekintetben jelentős szerephez jutottak, adókra és termények beszolgáltatására kényszerítették a környező falvakat. A városi nemességgel, a magas rangú hivatalnoki karral, a kereskedőkkel és a kézművesmesterekkel szemben felsorakozott a kis kézművesek, a bérmunkások, a napszámosok nagy szegénységben élő tömege. A nagyhatalmú, szigorú hierarchia szerint szervezett közigazgatási apparátus tagjai biztos fizetést kaptak az államkasszából. Az ország katonai, később pedig polgári közigazgatási körzetei a 7. századtól a themák voltak, amelyek felügyeletét a 10. században a helyi feudális urak ragadták magukhoz.

A feudális rend kiszélesedése (9–11. század)

A bizánci feudális viszonyok kiszélesedése és a szabad parasztok hanyatlása után az a veszély fenyegetett, hogy az állam elveszíti adófizetőit. A katonáskodó parasztok elszegényedése miatt a birodalmat külpolitikai kudarcok érték a 9–10. század fordulóján. Az arabok elfoglalták Krétát és Szicíliát, behatoltak Dél-Itáliába, Konstantinápolyt pedig a bolgárok fenyegették I. Szimeon cár vezetésével.

A makedón dinasztia (867–1056) politikája

Ezt a folyamatot próbálták feltartóztatni a makedón dinasztia császárai. A népi mozgalmak fenyegetése arra kényszerítette őket, hogy fellépjenek a nagybirtok túlsúlyával szemben. 932-ben Kisázsiában hatalmas népi felkelés lángolt fel „Rézkezű" Bazileiosz vezetésével. Egy 934-ben kibocsátott császári novella (rendelet) részben teljesítette a paraszti követeléseket, és megparancsolta a földbirtokosoknak, hogy adják vissza az elrabolt földeket. I. Romanosz Lakapenosz (920–944) és VII. Konstantin Porphürogennetosz, a „Bíborbanszületett" (945–959) uralkodása idején ezek az intézkedések elsősorban a fővárosi nemesség, ill. a magasabb rangú hivatalnokok érdekeit képviselték és a vidéki feudális nemesség ellenállásába ütköztek. A Bulgária, Örményország és az arab kalifátus elleni sikeres háborúk a 10–11. század fordulóján növelték a földbirtokos katonai arisztokrácia hatalmát. II. Bazileiosz (976–1025) sikertelenül próbálta feltartóztatni ezt a fejlődést. A leghatalmasabb nemesi nemzetségek néhány képviselőjével leszámoltak, ezzel azonban csak a kolostorok gazdagságát növelték. Az egyház és a kolostorok a feudális urak hatalmas támogatóit alkották és hozzájárultak a népmozgalmak elfojtásához. Photiosz konstantinápolyi pátriárka már a 9. század második felében követelte a világi és egyházi hatalom azonos rangra emelését, és vitatta a római pápának az egész keresztény egyházra vonatkozó igényét. A római (katolikus) és a görög (ortodox) egyház szakadása, a szkizma, 1054-ben következett be.

A bizánci feudális rend (11–15. század)

A bizánci feudális rend a 11–13. században élte virágkorát. A hűbérurak a kormány által biztosított mentességek, valamint a pronoiai (feudális használatra kiadott földek) révén függetlenítették magukat és fokozódó mértékben röghöz kötték a parasztokat. A függő, szabadságuktól megfosztott parasztok (paroiké) különféle pénzbeni és természetbeni adókat, valamint robotmunkát szolgáltattak az államnak, a feudális uraknak és az egyháznak. Az antifeudális paraszti osztályharc (az adók és a robot megtagadása, az urasági földek elpusztítása, elvándorlás) időnként nyílt felkelésekké fokozódott. Hasonlóképpen fokozódott a városi plebejusok elégedetlensége (az 1182-es konstantinápolyi felkelés), ez főként a „latinok" ellen irányult. A fővárosi arisztokrácia meggyengült. Konstantinápoly mindinkább átengedte az elsőbbséget Szalonikinek (kereskedelmi központ), Thébának, Korinthosznak és Athénnek (selyemipar). Velence, Génua és Pisa (a „latinok") kiszorították Bizáncot a nagy hasznot hajtó közvetítő kereskedelemből (selyem, fűszerek, rabszolgák, luxuscikkek, fekete-tengeri gabonaszállítás).

A Komnenoszok és az Angeloszok kora (1081–1204)

II. Bazileiosz halála után a birodalmat a feudális belviszályok és az állandó népi lázadások megingatták, s ennek következtében külpolitikai válság jelentkezett. Északról a besenyők támadtak, keletről a szeldzsuk törökök, nyugatról a szicíliai normannok, akik Epirusz tartományt ragadták el. A katasztrofális manzikerti csata (1071) után Kisázsia a szeldzsukok kezébe került. Az uralkodó osztályok a veszélyre való tekintettel támogatták a Komnenosz-dinasztiát (1081–1185). Ezzel voltaképpen a feudális nagybirtok ragadta magához a hatalmat. I. Alexiosz Komnenosz (1081–1118) külső segítséget keresett, előjogokkal ruházta fel a velencei kereskedőket, földbirtokokat adományozott a bizánci hadseregben szolgáló normann és angolszász zsoldosoknak. A besenyőket és a normannokat visszaverték. A szeldzsukokat az első keresztes hadjáratban (1096–99) visszaszorították, Kisázsiát pedig részben visszahódították. A Komnenoszok uralma révén a birodalom helyzete megszilárdult, az Angeloszok (1185–1204) idején viszont fokozódott a feudális széttagoltság. A kisázsiai Trapezunt és környéke önálló császárság lett, Bulgária is függetlenné vált Bizánctól. A birodalom hanyatlása ismét megkezdődött.

A Latin Császárság (1204–61)

1204-ben a negyedik keresztes hadjárat (1202–04) részvevői elfoglalták és kifosztották Konstantinápolyt, elragadták a birodalom európai részeit. Létrehozták a Latin Császárságot, amelyben nyugati hűbérurak és velenceiek gyakorolták a gazdasági és politikai hatalmat. A nyugat-

európai függési formák kiterjesztése, az állandósult feudális belviszályok és a velencei kereskedők és uzsorások kíméletlen kizsákmányoló politikája súlyosbította a bizánci néptömegek helyzetét. A keresztes hadak által meg nem szállt területeken önálló görög államok jöttek létre, pl. Nikaia (Nicea) császárság (Kisázsia északnyugati részén), amely szabad parasztsága, fejlett gazdasága és erős központi hatalma révén megszilárdult és – Marx szavaival – „a görög patriotizmus központja" lett. III. Johannesz Vatacesz (1222–54) és VIII. Michael Palaiologosz (1259–82) niceai császárok kihasználták a lakosság hazafias érzelmeit, és a keresztes lovagok által meghódított területek egy részét visszaszerezték. Végül sikerült elűzni a „latinokat", a bizánci birodalmat helyreállították.

A feudális rend felbomlásának kezdete (14–15. század)

Bizánc 14. századi fejlődését a feudális rend bomlása jellemezte. Az országban az elterjedt árugazdasággal és a kiszélesedő pénzforgalommal megkezdődött a feudális falu felbomlása és a parasztok osztálytagozódása. E folyamat következtében a földjüktől megfosztott parasztok és napszámosok a hűbérúr földjén bérmunkát végeztek, a természetbeni adók pedig pénzadóvá alakultak át. A pénzadó már a 14. század előtt is kimutatható. A parasztság növekvő kizsákmányolása és a városi lakosság tömegeinek elszegényedése különösen az itáliai kereskedők konkurrenciája (akik a dinatoszokat, a városi és vidéki feudális uralkodó családokat arra kényszerítették, hogy áttérjenek a gabonatermelésre), meggátolta a kézművesség és a kereskedelem további fejlődését. A feudális rend Bizánc gazdasági és társadalmi fejlődésének akadályozójává lett.

A bizánci népi mozgalmak az oszmán hódítás előestéjén

Ez idő tájt kiéleződött a parasztok és a városi lakosság osztályharca a feudális urak ellen, akik többségükben az itáliai kereskedőkkel szövetkeztek. 1341–44-ben Hadrianopolisz (Drinápoly) városában hatalmas népi felkelés tört ki. 1342–49-ben Szaloniki lakói lázadtak fel a zélóták (vakbuzgók) vezetésével, a környező vidék függő parasztságának támogatásával. 1348-ban Konstantinápolyban is felkelés tört ki a génuai kereskedők ellen. A VI. Johannesz Kantakuzenosz (1341–55) császár vezette uralkodó osztályok csak nagy erőfeszítések árán, a segítségül hívott törökök támogatásával tudták elnyomni a népmozgalmakat. A forradalmi antifeudális népi mozgalom leverése az oszmán hódítás előestéjén végzetes következményekkel járt a bizánci birodalom szempontjából. Biztosította ugyan a feudális uralkodó osztály győzelmét, Bizánc azonban mind közelebb sodródott bukásához.

A török előnyomulás. Bizánc bukása. Az összeomlás okai és jelentősége

A 14–15. századi bizánci külpolitikát az állandó török előnyomulás határozta meg. A 14. század elejétől az oszmán uralkodók mind nagyobb bizánci területeket kerítettek hatalmukba. A birodalom belső feudális viszályai, valamint a kolostorok és világi dinasztoszok előjogai meggyorsították a bomlást. II. Manuel bizánci császár (1391–1425) hiába keresett támogatást a nyugateurópai udvaroknál; a Nyugattól várt támogatást az sem hozta meg, hogy VIII. Johannesz Palaiologosz (1425–48) aláírta a firenzei uniót, amely gyakorlatilag egyesítette a római és az ortodox egyházat. A bajokhoz járult még a bizánci feudális urak és kereskedők zömének árulása; törökbarát magatartásuk megbénította a népi ellenállást. 1453 tavaszán Konstantinápoly II. Mehmed szultán (1451–81) kezébe került, és 1461-ig a törökök minden megmaradt bizánci területet meghódítottak.

A Bizánci Birodalom bukásának csupán közvetlen oka volt az idegen hódítás. A bomlást nagymértékben siettette a gazdasági hanyatlás, a paraszti és a városi néptömegekre nehezedő súlyos elnyomás, az éles osztályharc, a feudális arisztokrácia és az ortodox egyház egyes köreinek áruló politikája.

A török uralom rendkívül hátrányosan hatott az egykori bizánci tartományok további gazdasági és társadalmi fejlődésére. Hosszú időre konzerválta a feudális rendet, előidézte a termelőerők hanyatlását és csírájában fojtotta el a kialakulóban levő új termelési viszonyokat.

Időrendi táblázat

330	I. Konstantin császár (324–337) megalapítja Konstantinápolyt.
378	A hadrianopolisi csata; a gótok legyőzik a Valens császár (364–378) vezette római hadsereget.
395	I. Theodosius császár (379–395) idején a Római Birodalmat keletrómai (Arkadiosz, 395–408), ill. nyugatrómai (Honorius, 395–423) birodalomra osztják; a Keletrómai (bizánci) Birodalom önállóvá válik.

399–401	A gótok előretörnek Kisázsiáig; a bizánci kormány visszaveri és letelepíti őket.
408–450	II. Theodosius; a római császárok törvénygyűjteménye (Codex Theodosianus, 438).
488	Zénó császár uralkodása (474–491) idején a gótok kivonulnak a Balkán-félszigetről.
489	Theodorich gót vezér Odoaker felett aratott győzelme után megalapítja Itáliában a keleti gót birodalmat (493–554).
505	A felkelő skamarák Mundo vezetésével szétverik a 10 000 főnyi bizánci hadsereget (Thrákia és Illyria a skamara mozgalom központja a 6. században).
531–579	I. Khoszrau (a Szasszanidák újperzsa birodalma). A perzsa–bizánci háború kiterjedése (540: a perzsák lerombolják Antiochiát; 562: Bizánc és Perzsia ötvenéves békeszerződése).
533–534	Belizár észak-afrikai hadjárata. A vandál birodalom bukása.
535–553	Justinianus háborúja a keleti gótok ellen Itáliában (hadvezérek: Belizár és Narses).
554	A keleti gót birodalom bukása.
568	A longobárdok behatolnak Észak-Itáliába (680: Bizánc elismeri a longobárd hódítást).
602	A konstantinápolyi népi felkelés hatalomra juttatja és császárrá kiáltja ki Phokasz centuriót (602–610).
610–711	A Herakleiosz-dinasztia.
627	Herakleiosz császár (610–641) legyőzi II. Khoszraut; a perzsák visszaszorulnak az Eufrátesz középső szakaszáig.
642–643	Az arabok meghódítják Perzsiát; IV. Konstantin császár uralkodása idején (668–685) visszaverik az arabokat Konstantinápoly alól.
680	Bizánc balkáni birtokain kialakul a bolgár–szláv birodalom.
717–802	A sziriai dinasztia.
718	Az arabok megsemmisítő veresége Konstantinápoly mellett II. Leó uralkodása (717–741) idején; utódai hosszú harcokat vívnak az arabok és a bolgárok ellen.
820–867	Az amorioni dinasztia.
867–1056	A makedón dinasztia.
893–927	I. Szimeon bolgár cár; az első bolgár birodalom kulturális virágkora és legnagyobb területi kiterjedése.
976–1025	II. Bazileiosz; agresszív külpolitika. Észak-Szíriát ismét a birodalomhoz csatolják. Bizánc szövetsége Örményországgal a birodalom keleti határainak biztosítására.
978–1015	Vlagyimir Szvjatoszlavics, a Kijevi Rusz fejedelme; a kereszténység bizánci hatásra terjed el Oroszországban a kijevi állam feudalizálódási folyamatának részeként. Kulturális és gazdasági kapcsolatok az oroszokkal.
1018	A bolgárok leigázása.
1050	A szerb királyság (1180-tól önálló).
1059–78	A Dukaszok dinasztiája.
1071	A szeldzsukok a manzikerti csatában megsemmisítik a bizánci sereget. Bizánc elveszti Kisázsia legnagyobb részét.
1081–1185	A Komnenosz-dinasztia. A besenyők visszaverése.
1096–99	Az első keresztes hadjárat; a szeldzsuk törökök veresége; Bizánc visszaszerzi Kisázsia egy részét.
1185	A bolgárok felszabadító mozgalma. Bulgária ismét önálló.
1185–1204	Az Angeloszok dinasztiája.
1204–61	A Latin Császárság. A niceai császárság. A Laszkariszok dinasztiája.
1261–1453	A Palaiologoszok dinasztiája.
1356	Török hódítások európai területen (1389: a rigómezei csata, a törökök leigázzák Szerbiát; 1393: a tirnovói csata, a törökök legyőzik a bolgárokat).
1402	A Timúr vezette mongolok Ankaránál vereséget mérnek a törökökre. Az oszmán hatalom újból megerősödik, miután I. Mehmed legyőzi testvéreit (1413).
1422	Konstantinápoly első török ostroma.
1430	A törökök elfoglalják Szalonikit.
1453	A törökök II. Mehmed szultán (1451–81) vezetésével elfoglalják Konstantinápolyt.

Andronikosz, I.: császár (1183–85); a Komnenosz-dinasztia tagja. Vezetésével 1182-ben felkelés tört ki Konstantinápolyban, amely a külföldiek (velenceiek és génuaiak) ellen irányult. Kezdetben az arisztokrácia támogatásával társadalmi reformokat próbált végrehajtani (az arisztokrácia és a bürokrácia befolyása ellen), később a külfölddel szövetkezett arisztokrácia megbuktatta és meggyilkoltatta.

Bazileiosz („a Rézkezű"): bizánci parasztvezér. Az adóterhek és a földrablás elleni 928–934-es mozgalom vezetője. Harcban elvesztett jobb keze helyett rézkezet viselt, amelyre pajzsát erősítette.

Cirkuszi pártok: a bizánci néptömegek politikai szervezetei, amelyek különösen az 5–7. században játszottak jelentős szerepet. A bizánci démoszok (a városi kerületek szabad polgári képviselete) ún. frakciókban egyesültek; ezek a cirkuszi kocsiversenyek hajtói által viselt ruhák színe alapján „kékeknek" (venetoi) vagy „zöldeknek" (praszinoi) nevezték magukat. A kékek vezető felső rétege a nagybirtokos és szenátusi arisztokráciát, a zöldeké a kézműveseket, a gazdag kereskedőket és hajósokat képviselte. Mindkét párt vezető csoportja saját politikai és gazdasági követeléseire használta fel a néptömegeket. A cirkuszi frakciók harcának választóvonala ezért nem a zöldek és a kékek között, hanem egyfelől mindkét párt egyszerű démosz-tagjai (kis kézművesek, bérmunkások, matrózok, colonusok, rabszolgák), másfelől pedig a vezető felső rétegek között húzódott. A Nika felkelés során (amely a felkelés „Nika!" – „Győzz!" harci jelszaváról kapta a nevét), 532-ben az egyszerű démosztagok létrehozták saját szervezetüket (praszinovenetoi) és együttesen léptek fel a két vezető csoport ill. a kormány ellen.

Corpus Iuris Civilis: Justinianus törvénygyűjteménye, a rabszolgatartó rend vonásait tükrözte, egyúttal hangsúlyozta az erős központi hatalom és a magántulajdonjog eszméjét is, amely a Bizáncra jellemző egyszerű árugazdálkodási viszonyokból adódott. Jelentősége túllépett Bizánc tér- és időbeli határain (Nyugat-Európára gyakorolt hatást a 12. századtól). A gyűjtemény négy részből áll: Codex Justinianeus 12 kötetben (a római császárok válogatott törvényei); Digesták (ötven könyv, római jogászok műveinek és római jogi értelmezések kivonatai); Institutiók (kézikönyv bírók és kezdő jogászok számára; cikkelyei egyúttal törvényerővel bírtak); Novellák (Justinianus törvényei 553-tól, amelyeket nem vettek fel a kódexbe).

Képrombolás (ikonoklaszmosz): a szentképek, ereklyék és a babonás szokások elvetése. A képromboló mozgalom az egyszerűbb rítust követte. Többek között a paulikiánusok szektája által képviselt ideológia, amelyet a kolostori földek szekularizálására irányuló törekvésében a katonai nemesség és a papság néhány képviselője is támogatott, mindenekelőtt azonban a kisázsiai néptömegek körében volt népszerű.

Paulikiánusok: szekta, amely az evangéliumon kívül csak Pál apostol műveit fogadta el. A 7. században jött létre Örményországban, a 8–9. században főként Kisázsiában terjedt el. Hívei az őskeresztény egyház és a vallási-társadalmi egyenlőség visszaállítását követelték. A mozgalom társadalmi támaszát a széles néptömegek alkották, amelyek jelszavait a paulikiánusok képrombolással képviselték. A szíriai dinasztia idején a szekta radikális paraszti-plebejus irányzatot képviselt. A paulikiánusoknak a bizánci kormány ellen vívott harca a 9. században a kisázsiai Tephriké erődből indult ki. I. Bazileiosznak, a makedón dinasztia császárának csak nagy erőfeszítések árán sikerült elfoglalni a szekta székhelyét (872). A mozgalom a 10. században átterjedt a Balkánra, majd a bogumil mozgalmatvis (Bulgária) befolyásolta.

Pléthon Georgiosz Gemisztosz: tudós és filozófus; 1355–1452. A nyugat-európai humanizmus felé forduló irányzat képviselője.

Prokopiosz (Kaiszareiai): a 6. század legjelentősebb történetírója (kb. 500–560); az arisztokrata ellenzéki csoportok képviselője. Justinianus hadvezérét, Belizárt elkísérte a vandálok és gótok elleni hadjáratokba, nyolc könyvben írta meg Justinianus hadjáratait, a császár építkezéseiről is beszámolt, továbbá hátrahagyott egy ún. titkos történetet, amelyben a hanyatló rabszolgatartó rend gazdasági és társadalmi ellentmondásai jutottak kifejezésre.

Pszellosz Michael: filozófus, író és államférfi; 1018–78; történelmi, teológiai és matematikai műveket, valamint verseket, ódákat és epigrammákat írt.

Tamás (Szláv): a 821–824. évi kisázsiai parasztfelkelés vezére. Az arabok támogatásával ellencsászárrá kiáltatta ki magát, majd ostrom alá fogta Konstantinápolyt. A bizánci flotta és a balkáni parasztok csatlakoztak hozzá. Szláv Tamás nem hajtott végre társadalmi reformokat és nem könnyített a nép adóterhén. II. Mihály császár (820–829) a bolgárok segítségével legyőzte és kivégeztette. A felkelők megmaradt erői megsemmisültek. Szláv Tamás felkelésében széles bizánci néptömegek harcoltak az adóterhek és a bürokrata önkény ellen, ugyanakkor pedig az új formát öltött feudális kizsákmányolás és függőség ellen is.

Zélóták („vakbuzgók"): az 1342–49-es szaloniki felkelés vezető városi csoportja. A zélóták társadalmi programja a kolostori és világi nagybirtok megszüntetését követelte. Az általuk el-

kobzott földeket és más kincseket a szegényparasztok és a városi szegénység között osztották szét. A néptömegeket megszabadították az adóterhektől, az egyházi hierarchiát minden adminisztratív és bírói funkciójától megfosztották és a város minden polgára számára lehetővé tették, hogy részt vegyen a közhivatalnokok választásában. A zélóták programja antifeudális jellegű volt és a feudális reakció egységes ellenállásába ütközött. Heroikus harcuk ellenére a mozgalmat török segítséggel leverték (1349).

S. Winkler

Bolívia

Bolívia, Bolíviai Köztársaság (República de Bolivia); elnöki köztársaság Dél-Amerika közép-nyugati részén; területe 1 098 581 km²; lakossága (1970): 4,9 millió. Hivatalos fővárosa: Sucre, a kormány székhelye: La Paz; közigazgatási beosztása: 9 tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

A Kolumbusz előtti korszak

A Kolumbusz előtti dél-amerikai társadalmak közül a mai Bolívia területén, a Titicaca-tó környékén alakult ki a Tiahuanaco-kultúrkör, amelyet monolitikus óriásszobrok és épületromok jeleznek. Írásos emlékek híján feltételezhető, hogy a romváros az i. sz. 500 utáni időben rabszolgatartó társadalom központja lehetett, amely a magaslati fennsíkon főként burgonyatermesztésből tartotta fenn magát.

A Tiahuanaco-kultúrák hanyatlásuk után is hatottak a prekolombiánus Peru társadalmaira. A mai Bolíviának ez a része a 14. századtól a perui inka birodalomhoz került. Őslakói főként az aimara indián nyelvet beszélték.

A spanyol gyarmati uralom (1535–1810)

Miután a spanyolok leigázták az inkák birodalmát (1531–33), a hódítók egyike, Diego de Almagro 1535–38-as hadjáratai során elérte a mai Bolíviát. 1543-ban a területet az akkor alapított perui alkirálysághoz csatolták. 1559-től létrejött az „Audiencia Charcas" (audiencia = gyarmati bírói testület, amely az alkirály hatalmát ellenőrzi), amely 1776-tól „Felső-Peru" néven a Río de la Plata-i alkirályság részét alkotta.

Bolívia ezüstkincsei révén (1545: a Cerro de Potosí feltárása) egy ideig az egyik legfontosabb spanyol-amerikai gyarmatbirtok volt. Az ezüstkonjunktúra időszakában (1545–1605) Potosí városában 150 000 ember élt, több mint sok korabeli európai nagyvárosban. Az indiánokat a feudális nagybirtokokon félrabszolga jellegű kizsákmányolásnak (encomienda), a bányákban pedig kényszermunkának (mita) vetették alá. Az indián őslakosság ismételt felkelései a Tupac Amaru vezette 1780–81-es felkelésben érték el csúcspontjukat. Ez volt Spanyol-Amerika történetének legnagyobb antikolonialista indiánmozgalma.

A függetlenségi háború időszaka (1810–25)

A szomszédos perui alkirályság hatására Bolívia a latin-amerikai függetlenségi háború kitörése után is a royalisták bástyája maradt a spanyolellenes felszabadító mozgalmakkal szemben. A kreolok felkelései (1809–10) és a megújuló indián felkelések (1813–15 Pumagua vezetésével) kudarccal végződtek. Csak az ayacuchói csatában (1824. dec. 9.) sikerült Antonio José de Sucre tábornoknak teljesen felszabadítania Bolíviát a spanyol gyarmati uralom alól. A chuquisacai kongresszus (1825. aug. 6.) kimondta az ország függetlenségét és Simón Bolívar tiszteletére felvette a Bolívia nevet. Bolívart életreszólóan „protektorrá" választották. A „Felszabadító" képviselője, első elnökként, Sucre lett (1828-ban megbuktatták).

A diktátorok anarchiája (1829–83)

Bolívia hátrányos gazdasági és politikai körülmények között, éppen a bányászat hanyatlásának időszakában vívta ki a függetlenséget. A feudális oligarchia rivalizáló csoportjainak államcsínyei anarchiába döntötték az országot, amely nem volt képes ellenállni Chile, Argentína és Brazília területi igényeinek. Andrés de Santa Cruz elnök (1829–39) 1836-ban föderációt alakított Peruval, az inka birodalom mintájára nagy latinamerikai birodalmat próbált létrehozni, természetesen sikertelenül. Mariano Melgarejo tábornok (1864–71) elnöksége idején nagy indiánfelkelések törtek ki az indián közösségi földek kényszer-kiárusítása miatt. A Chilével (1866) és Braziliával (1867) kötött hátrányos határszerződések területi veszteségekkel jártak. Amikor Chile igényt támasztott a salétromban gazdag Atacama-sivatagra, 1879–83-ban kitört a salétromháború, amelyben Bolívia Peruval szövetségben

harcolt. A győztes Chile kikényszerítette Antofagasta tartomány átengedését, s ezzel Bolívia elvesztette a tengeri kijáratát.

Az imperializmus behatolása és az „önkorszak" kezdete (1884–1914)

A 19. század vége felé a külföldi (elsősorban angol) tőke befolyása nőni kezdett. A vasútépítés, a külkereskedelem fellendülése, legfőként pedig az 1895-től rendszeressé váló óntermelés (az exportérték 70–75%-a) meggyorsította a helyileg korlátozott kapitalista fejlődést. Latin-Amerika legtöbb országához képest Bolívia továbbra is elmaradott volt. Miután az ország már 1898-ban lemondott Argentína javára a Punafennsíkról, a petropolisi szerződésben (1903) kénytelen volt Brazíliának átengedni a kaucsukban gazdag Acre-területet. José Manuel Pando (1899–1904), Ismael Montes (1904–09, 1913–17) és Eliodoro Villazón (1909–13) liberális elnöksége idején Bolívia gazdasági helyzete ideiglenesen megszilárdult.

Bolívia a két világháború között (1914–45)

Az első világháború idején Bolívia megszakította kapcsolatait Németországgal (1917. ápr. 13), de nem üzent hadat. Az 1920. júliusi felkelés megbuktatta az angolbarát José Gutiérrez Guerra (1917–20) elnököt. Utódai Bautista Saavedra (1921–25) és Hernando Siles (1926–30) nem zárkózott el az amerikai befolyás elől. 1922-ben a Standard Oil-csoport megkapta az első kőolajkoncessziókat; 1928-ra az USA tőkebefektetései 11-szeresükre nőttek. Ugyanebben az időszakban az államadósság megtízszereződött. Bolívia krónikus gazdasági válsága és a lakosság zömét alkotó indiántömegek elnyomorodása miatt 1928–30-ban széles körű parasztfelkelések törtek ki. A brit és az amerikai kőolaj-érdekellentétek Bolíviát a Paraguay elleni Chaco-háborúba hajszolták (1932–35). A vitatott dzsungelterület mintegy kétharmada az 1938-as béke- és határszerződésben Paraguaynak jutott. A Chaco-háborúban elszenvedett vereség, amely aláásta Bolívia gazdasági életét, kiélezte az oligarchia és az imperializmus elleni népmozgalmakat, ugyanakkor növelte a hadsereg politikai befolyását. David Toro elnök (1936–37) kisajátította a Standard Oil Co. vállalatait, és megvalósította a kormányzati ellenőrzést a bankok, a bányászat és a kőolajtermelés felett („katonai szocializmus"). Torót 1937. júl. 14-én megbuktatta a Germán Busch (1937–39) vezette katonai puccs. A parlament feloszlatása (1939. ápr. 24.) után Busch diktatúrát vezetett be, amely reformokat hajtott végre az oligarchiával szemben (többek között munkástörvényhozást, új alkotmányt hozott létre, ugyanakkor a baloldalt is üldözte).

Enrique Peñaranda (1940–43) amerikabarát kormánya megszakította kapcsolatait a tengelyhatalmakkal (hadüzenet: 1943. ápr. 7). Az Egyesült Államoknak hitelekkel, előnyös ón- és rézszerződésekkel (1941. jún.) sikerült visszaállítania gazdasági pozícióit. A nép növekvő ellenállása miatt (a catavi mészárlás, 1942. dec.) létrejöttek a baloldali polgári Nemzeti Forradalmi Mozgalom (MNR) felkelésének feltételei (1943. dec.). A felkelés élén Gualberto Villaroël állt, aki 1946 júliusáig elnökként kormányzott, amíg puccsal meg nem döntötték.

Bolívia a második világháború után (1945–52)

1945 után Bolívia „fejlesztési program" révén az Egyesült Államok ellenőrzése alá került. Az ónmonopóliumok és a velük szövetséges belföldi oligarchia („rosca") diktatúrája ellen Enrique Herzog (1947–49) és Mamerto Urriolagoitia (1949–51) elnöksége idején széles munkás-paraszt mozgalom bontakozott ki. A harc tetőpontját az 1947–48-as parasztfelkelés jelentette (Manuel Andina, az „Inka"). A parasztmozgalmakat 1949-ben nagy bányászsztrájkok követték. Az 1950-ben alapított Kommunista Párt a megtorlások ellenére is állhatatos harcot vívott a belső és a külső reakció elleni egységfront létrehozásáért.

Bolívia az 1952-es polgári demokratikus forradalom óta

A Victor Paz Estenssoro vezette MNR a bányászokra támaszkodva 1952. ápr. 9-én fegyveres felkelést indított Hugo Ballivián tábornok diktatúrája ellen. Paz Estenssoro választási győzelme után (első elnöksége: 1952–56) kisajátították az ónmonopóliumokat (1952. okt. 31.); („a Nagy Három": Patiño, Aramayo, Hochschild), 1953. aug. 2-án dekrétumot fogadtak el a széles körű földreformról és feloszlatták a régi hadsereget. Hozzáfogtak a nemzeti ipar kiépítéséhez. Az amerikabarát, kleriko-fasiszta csoportok („Bolíviai Falange") ismételt puccskísérleteit fegyveres munkás- és parasztmilíciák fojtották el. Hernán Siles Zuazo elnökkel (1956–60)

az MNR jobbszárnya került kormányra (engedmények az Egyesült Államoknak a kőolajkérdésben).

Az imperialistabarát kompromisszumpolitika ellen széles ellenzék jött létre az MNR balszárnyától (Lechín, Ortíz) a szakszervezeteken (COB) át a KP-ig. Az 1960. júl. 5-i elnökválasztáson ismét Paz Estenssoro győzött, az MNR-től elszakadt jobboldali beállítottságú „Autentikus" Nemzeti Forradalmi Mozgalom (MNRA) jelöltjével, Walter Guevara Arzéval szemben.

Paz Estenssoro második elnöksége idején folytatódott az MNR-rendszer gazdasági és politikai széthullása (az ónbányászat hanyatlása, infláció, növekvő korrupció, frakcióharcok). Külpolitikailag Paz Estenssoro megegyezésre törekedett az amerikaiakkal (1963. febr.: hitelegyezmény a „Szövetség a Haladásért" keretében). Miután 1964. máj. 31-én Paz Estenssoro egyetlen jelöltként győzött az elnökválasztáson a Lechín körül csoportosuló baloldali ellenzék bojkottjával szemben, nyílt válsághelyzet alakult ki. 1964. nov. 4-én a hadsereg államcsínyre használta fel a bányászok és a diákok ellenállási mozgalmát. A hatalmat az R. Barrientos és A. Ovando tábornok vezette junta vette át. A diktatúra megtorló intézkedései, a sztrájkoló bányászok lemészárlásában (1965. máj.) és a baloldali MNR- és szakszervezeti vezetők, köztük Lechín deportálásában jutottak kifejezésre. A Barrientos–Ovando-féle katonai rezsim 1965–66-ban szoros külpolitikai kapcsolatokat épített ki az argentin és brazil diktatúrákkal. Barrientos, mint a Bolíviai Forradalmi Front (FRB) jelöltje, 1966-ban megnyerte az elnöki és parlamenti „választásokat", majd 1966. aug. 6-án hivatalosan is átvette a kormányt. 1967 októberében amerikai tanácsadók segítségével verték szét a Che Guevara vezette partizáncsoportot. Barrientos halála (1969. ápr. 27., repülőgép-szerencsétlenség) után a Siles Salinas alelnök vezette átmeneti kormánytól Ovando Candía tábornok vette át a hatalmat (1969. szept. 26). A katonai junta az antiimperialista mozgalom nyomására számos pozitív rendszabályt hozott (a bolíviai Gulf Oil Company államosítása, a szovjet–bolíviai diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szintre emelése, a szakszervezet-ellenes határozatok visszavonása, az amerikai katonai tanácsadók kiutasítása).

Az Ovando által a jobboldali katonai köröknek tett fokozódó engedmények kormányválságot idéztek elő: Juan J. Torres González tábornok lépett a junta élére (1970. okt. 10). Torres ígéretet tett a nemzeti érdekeknek megfelelő belés külpolitikára és a szakszervezeti képviselők bevonására a kormányba. 1970 decemberében amnesztiát adott mindazoknak, akiket a partizánmozgalom leverése (1968. okt.) után letartóztattak. Jobboldali katonai körök több ízben is puccsot kíséreltek meg a Torres-kormány ellen.

Időrendi táblázat

I. sz. 600–1000	A Tiahuanaco-kultúrák (A „Nap kapuja" monolitikus emlékmű).
14–15. sz.	A mai Bolívia egyes részei az inka birodalom uralma alatt.
1535–38	Diego de Almagro hódító hadjáratai.
1543	Bolívia a perui alkirályság része lesz.
1545	A potosi ezüstbányák feltárása. Az ezüstkonjunktúra időszaka (kb. 1600-ig).
1548	La Paz megalapítása.
1549	Az Audiencia Charcas megalapítása.
1621	A charcasi egyetem alapítása.
1776	Bolíviát a Río de la Plata-i alkirálysághoz csatolják.
1780–81	Indián felkelés Tupac Amaru vezetésével.
1809	Spanyolellenes felkelés Chuquisacában (ma: Sucre), La Pazban és Charcasban.
1810	A Buenos Aires-i hadsereg Suipachánál legyőzi a spanyolokat. Lázadások Cochabambában és Oruróban.
1813–15	Indián felkelés Pumagua vezetésével.
1822	Felkelés Potosíban.
1825	„Függetlenségi Nyilatkozat" (aug. 6). A „Bolívia" államnév felvétele Simón Bolívar tiszteletére. Elnök: Sucre.
1826	Bolívia első alkotmánya (1880-ig további hét alkotmány).
1828	Sucre megbuktatása és lemondása. Polgárháború, konfliktus Peruval.
1829–39	Santa Cruz elnöki diktatúrája.
1836	Föderáció Peruval.
1839	A yungai csata: a chileiek legyőzik Santa Cruzt. A perui–bolíviai föderáció felbomlása.
1841–47	José Ballivián liberális elnök kormánya.
1864–71	Melgarejo tábornok elnöki diktatúrája.

1879–1883	A „salétromháború (csendes-óceáni háború)" Peruval szövetségben Chile ellen.
1884	A valparaisói szerződés (ápr. 4): Bolívia lemond Chile javára a salétromban gazdag Atacama-területről. A partvidék elvesztése.
1892	Indián felkelés.
1898	A liberálisok felkelése Pando elnök (1899–1904) vezetésével.
1903	A petropolisi szerződés (az Acre-terület Brazíliáé lesz).
1922	Koncessziók a Standard Oil Companynek.
1927	Diákzavargások La Pazban (máj.). Indiánfelkelések (aug.).
1932–35	Háború Paraguayjal (a Chaco-háború).
1936–37	Katonai junta David Toro vezetésével. A Standard Oil kisajátítása (máj.). Állami ellenőrzés alá vonják a kőolajtermelést, a bányászatot és a bankokat.
1937–39	Germán Busch elnöki diktatúrája.
1940	A Nemzeti Forradalmi Mozgalom (MNR) megalapítása.
1942	A diplomáciai kapcsolatok megszakítása a fasiszta Németországgal és Olaszországgal (ápr. 26). Mészárlás a catavi bányászok között (dec.).
1943	Hadüzenet a fasiszta Németországnak és Olaszországnak (ápr. 7). A Peñarandarendszer megbuktatása (1940–43) az MNR katonai felkelése révén. Az új elnök: Villaroël (1946-ig).
1945	A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (ápr. 18).
1947–48	A kecsua és az aimara indiánok tömeges felkelése (Manuel Andina, „az Inka").
1950	A KP megalapítása.
1952	Népi felkelés (ápr. 9). A polgári demokratikus forradalom kezdete az MNR vezetésével. A Patino, az Aramayo és a Hochschild monopoltársaságok államosítása.
1953	Dekrétum a földreformról.
1956	Hernán Siles Zuazo győzelme az elnökválasztáson (jún. 17).
1957	„Stabilizálási program"; a kőolajmonopólium lazítása (okt.).
1958	Az MNR győzelme a parlamenti választáson (júl. 20).
1959	Az MNR kormánypárt szakadása. A bolíviai fasiszta „Falange" sikertelen felkelése Sucrében (ápr. 19).
1960	Paz Estenssoro győzelme az elnökválasztáson (júl. 5). A Szocialista Internacionálé Latin-amerikai Irodájának IV. konferenciája La Pazban (jún.).
1962	A Punta del Este-i AÁSZ-értekezlet (jan.): Bolívia – hat másik állammal együtt – nem szavazza meg Kuba „elítélését".
1964	Paz Estenssoro harmadszor is átveszi az elnöki hatalmat (máj. 31). A hadsereg államcsínye (nov. 4). Egy katonai junta Barrientos Ortuño és Ovando Candía tábornok vezetésével átveszi a hatalmat (nov. 6).
1965	J. Lechínt (egykori alelnök, a bányászok vezetője) Paraguayba száműzik (máj. 17). Mészárlás a catavi és a Siglo Veinte-i bányászok között (máj. 22–25).
1966	R. Barrientos elnöki, L. A. Siles Salinas alelnöki beiktatása (aug. 6).
1967	Bolívia nem vesz részt a Punta del Este-i AÁSZ-csúcstalálkozón (ápr.).
1969	Barrientos tábornok halála (repülőgép-szerencsétlenség – aug. 27). Ovando tábornok újra átveszi a hatalmat (szept. 26). A Bolivian Gulf Oil Company államosítása (okt.).
1970	Ovando megbuktatása és Torres tábornok hatalomátvétele (okt. 7). Amnesztia a politikai foglyoknak (dec.).

Aimará: indián nyelvcsalád a bolíviai–perui Andok területén (1940: 800 000). Az aimarák a bolíviai fennsíkon (Altiplano) már az inka korszak előtt fejlett kultúrát alakítottak ki (Tiahuanaco monolitikus építményei és szobrai). A 14–15. században az inkák meghódították a fennsíkot. Burgonyát, quinoát, babot stb. ültettek „lábeke" (taclla) segítségével; emellett állattartással (láma, alpaca), vadászattal és halászattal foglalkoztak. A fontosabb törzsek: colla, lupaca, pacase, quillagua, canqué, charca.

Central Obrera Boliviana (COB, Bolíviai Munkásközpont): Bolívia 1952-ben alapított egységes szakszervezete (főképpen a bányászoké). Kezdetben trockista befolyás alatt állt, később az MNR kormánypárt ellenőrzése alá került. Elnöke Juan Lechín, az MNR balszárnyának vezetője, az 1964 novemberi államcsínyig.

Movimiento Nacionalista Revolucionario (MNR, Nemzeti Forradalmi Mozgalom): a bolíviai nemzeti burzsoázia 1940-ben alapított pártja Victor Paz Estenssoro és Hernán Siles Zuazo

vezetése alatt. 1952-től az 1964-es államcsínyig kormánypárt. Államosítási, iparosítási és földreform-követelései révén támogatásra talált a munkásosztály és a parasztság (falusi proletariátus) nagy részénél. 1960-ban leválát a jobboldali polgári szárny Walter Guevara Arze vezetésével, ugyanekkor kialakult egy ún. szocialista frakció Luis Sandóval Merón vezetésével.

Paz Estenssoro, Victor: politikus, közgazdász és jogász; szül. 1907-ben. A baloldali polgári Nemzeti Forradalmi Mozgalom vezetője. 1940–41: gazdaságügyi miniszter. 1943–46: pénzügyminiszter. 1946–52: száműzetésben Argentínában. Az 1952-es áprilisi forradalom szervezőihez tartozott és elnökként (1956-ig) antifeudális és antiimperialista reformprogramot valósított meg. Később londoni nagykövet. 1960–64: ismét elnökké választották, majd katonai puccsal megbuktatták.

Santa Cruz, Andre de: mesztic származású tábornok és politikus; 1794–1865; a spanyol gyarmatosítók ellen harcolt, elnökként (1829–39) létrehozta Peru és Bolívia föderációját. A yungai vereség után (1839. jún. 20) emigrációban élt.

Sucre y de Alcalá, Antonio José de: venezuelai születésű szabadságharcos; 1795–1830; Bolívar egyik legjelentősebb tábornoka. 1822-ben felszabadította Ecuadort. Az ajacuchói csatában szerzett érdemeiért 1824-ban marsalli címet kapott. 1826–28: Bolívar megbízottjaként Bolívia első elnöke; 1830-ban Ecuador elnökévé választották.

Tiahuanaco: indián romváros Bolíviában, a Titicaca-tótól délre; kb. 300 és 800 között fontos kulturális központ volt. Templompiramisok és zárt udvarok romjait tárták fel. Híres a „Nap kapuja", amelyet egyetlen bazalttömbből faragtak ki és Virkocsa isten domborművű ábrázolása díszíti. Leletek: hatalmas monolit kőszobrok, égetett agyag serlegek, csészék, füstölő edények, valamint bronzeszközök. A Tiahuanaco-kultúra csaknem az egész perui partvidékre kiterjedt és hordozói feltehetően az aimara törzsek voltak.

Dr. M. Kossok

Botswana

Botswana, Botswana Köztársaság (Republic of Botswana); elnökségi köztársaság Dél-Afrikában, a Nemzetközösség tagállama; területe: 600 372 km²; lakossága (1968): 611 000; fővárosa: Gaberones. Közigazgatási egységei: 12 járás; hivatalos nyelve az angol.

A mai Botswanában (1966-ig Becsuanaföld) és a szomszédos Transvaalban 1500 körül telepedtek le a becsuanák állattenyésztő bantu törzsei, kiszorítva onnan a részben ma is ősközösségben élő busmanokat a Kalahári-sivatag pusztáira (a busmanok száma Botswanában jelenleg 32 000).

1818-ban délen, Kurumannál (később a brit fokföldi gyarmathoz tartozott) nem sokkal a terület felfedezése után letelepedett a protestáns Londoni Missziós Társaság. Itt kezdte később misszió tevékenységét az Afrika-kutatóként híressé vált David Livingstone, aki nyolc éven át kutatta az országot (1849: az észak-botswanai Ngami-tó felfedezése). 1872–1923-ban II. Khama volt Északkelet-Botswanában a legjelentősebb becsuana népcsoport, a bamangvato törzs uralkodója. Más becsuana törzsfőkkel együtt arra kényszerítették, hogy 1885-ben brit „védnökség" alá helyezze országát (Becsuanaföldi protektorátus), míg Dél-Botswanát, az Oranje-folyam és Malopo közötti területet Brit Becsuanaföld néven koronagyarmattá nyilvánították. Ebben az időben kezdték meg a brit imperialisták a búr köztársaságok körülzárását; Botswana meglehetősen csekély hasznot ígérő területe csak azért érdekelte őket, mert felvonulási területül szolgálhatott a Fokföld és az aranyban gazdag Rhodesia között (1897: a Dél-Afrika–Rhodesia útvonal megnyitása).

Nagy-Britannia 1895-ben Brit Becsuanaföld koronagyarmatot a lakosság akarata ellenére a Fokföldhöz csatolta, s ezáltal ez az ország 1910-ben az újonnan alapított Dél-afrikai Unióhoz került, melynek fajüldöző törvényhozásától sokat szenved.

Az első világháború után sok becsuana vándormunkásként dolgozik Dél-Afrikában. Mivel a becsuana protektorátusban csak kevés európai települt le (mintegy 2000), a brit gyarmati hatalom az országot törzsfők segítségével, közvetve kormányozta. Dél-Afrika uralkodó körei arra törekedtek, hogy a protektorátust magukhoz ragadják és fajüldöző törvényeiknek vessék alá. A becsuanákat fenyegető veszélyre hivatkozva Nagy-Britanniának sokáig sikerült fenntartania hatalmát.

1960 végén a brit hatóságok alkotmányt adtak az országnak. Eszerint 31 törvényhozó tanácsi tag közül 21-et választottak (közülük azonban

csak tíz volt afrikai). Ez ellen az alkotmány ellen különösen Bostwana Néppártja harcolt, amelynek pánafrikai szárnya Matante és Motsete vezetésével Afrikában számos barátra talált. 1963-ban Botswana északkeleti részén, Francistownban került sor az első nagy politikai sztrájkra az ország függetlensége érdekében. A brit hatóságok az 1963 novemberi konferencián az afrikai lakosság képviselőinek megígérték az 1960-as alkotmány felülvizsgálását, az általános választások kiírását, majd a belső önkormányzat bevezetését. Az első általános választásokra azonban csak 1965. márc. 1-én került sor. A választásokból a Demokrata Párt, a törzsfők pártja került ki győztesen. Vezetője Seretse Khama, a bamangvato törzs vezére, aki egy angol nővel kötött házassága óta (1948) magára vonta a dél-afrikai fanatikusok gyűlöletét, ezért 1950–56-ban el kellett hagynia az országot. 1965. márc. 5-én létrehozta az afrikai miniszterekből álló kormányt. Míg azelőtt a Dél-afrikai Köztársaság területén levő Mafeking közigazgatási székhelyét tekintették fővárosnak, a becsuanák hozzáláttak Gaberones, az új főváros kiépítéséhez. 1966. szept. 30-án a becsuana protektorátus Botswana néven függetlenné vált. 1966. okt. 31. óta Botswana tagja az Afrikai Egységszervezetnek. A konzervatív törzsfők és a pánafrikai ellenzék ellentéte tartós belpolitikai feszültség forrása.

W. Stegner

Brazília

Brazília, Brazíliai Szövetségi Köztársaság (República Federativa do Brasil); szövetségi köztársaság Dél-Amerikában; területe: 8 511 965 km²; lakossága (1972): 100 millió. Fővárosa: Brasília; közigazgatási egységei: 22 állam, 4 terület, 1 szövetségi kerület; hivatalos nyelve a portugál.

A felfedezések kora (1500–30)

A gyarmatosítás előtti korszak lakossága nomád vagy félnomád indián törzsekből állt (tupí-guaraník, tupinambák, botokudok, coroadók, karibok stb.). 1500. ápr. 24-én a portugál Pedro Alvarez Cabral véletlenszerűen érte el a brazil partokat. 1501-ben Amerigo Vespucci hajózott el a brazil partok előtt.

A tordesillasi szerződés (1494) értelmében a mai terület nagy része Portugáliát illette. Kezdetben csak az India felé tartó hajók támaszpontjai álltak a partvidéken; jórészt kereskedő-kapitányok látogattak ide, akik a kedvelt brasil-fát (amelyről az országot elnevezték) gyűjtötték össze.

A portugál gyarmatosítás kora (1530–1807)

A gyarmatosítás kezdete és a gyarmati közigazgatás megszervezése. A gyarmatosítás a Martim Afonso de Souza (1530–32) vezette expedícióval kezdődött. Souza alapította az első várost (São Vicente, 1532), ő teremtette meg az ültetvényes termelés (cukornád) alapjait. Brazíliát 12 kapitányságra (örökletes feudális birtokra) osztották, ezek tulajdonosai a portugál főnemesség soraiból származtak és kapitányi (capitão) vagy kormányzói rangot viseltek.

A gyarmati rendszer megszilárdulása Tomé de Souza (1549–53), Duarte da Costa (1553–57) és Mem de Sá (1558–72) kormányzósága idején zárult le. 1549-től Bahia lett a főváros. Az indiánoknak a rabszolgaság és a földrablás elleni elkeseredett ellenállását a legkegyetlenebb rendszabályokkal törték le (a cseták és a tamoyók elleni háború).

1555–67-ben Nicolas Durand de Villegaignon vezetésével francia hugenották szálltak partra a Rio de Janeiró-i öbölben. Amikor Spanyolország uralma alatt tartotta Portugáliát (1580–1640), a hollandok vették birtokukba az északkeleti parti övezetet (1630–54). Angol kalózok több ízben támadták a part menti városokat.

Előretörés az ország belsejébe. A São Pauló-i terület (1554-ben jezsuiták alapították) számos portyázás kiindulópontja lett. Innen indultak portyázni az ország belseje felé a kincskeresők és a rabszolgavadászok. Az indiánokat azután rabszolgaként dolgoztatták a parti övezet ültetvényein. A „bandeirantes"-nek nevezett rablók támadásai a paraguayi jezsuita redukciók ellen határkonfliktust robbantottak ki Spanyolországgal. A viszályt csak a madridi szerződésben (1750) rendezték.

A gyarmati gazdaság szerkezete. 1680–90-ig az ültetvényes rabszolgaság dominált. A legfontosabb exportcikk a cukornád volt. A partvidéken élő indiánok elűzése és kiirtása után a cukornádültetvények rabszolgáit már kizárólag Afrikából hurcolták be. Többször tört ki rabszolgafelkelés; a szökött néger rabszolgák szabad közösségeket (ún. quilombókat, mucambókat) alapítottak, ezek között a legnagyobbak és a legerősebben

védett menedékhelyek a palmaresi quilombók (1630–90) voltak.

Az állattenyésztés bevezetése után létrejöttek a falusi proletariátus (vaqueiros – tehenészek) első elemei. Amikor az ország belsejében gazdag arany- és gyémántbányákat találtak, a bányászat került előtérbe: 1693-ban kezdődött az aranykonjunktúra, 1727-ben fedezték fel a gyémántlelőhelyeket.

Pombal reformpolitikája. A felvilágosult abszolutizmus portugáliai reformjai Pombal márki (1750–77) idején Brazíliát is érintették. Az angol befolyás csökkentése érdekében (1703: Methuen-szerződés) új kereskedelmi társaságokat alapítottak (Pará- és Maranhão-társaság, Pernambuco- és Paraiba-társaság). A fejlesztési rendszabályok és az új kultúrák megjelenése révén újból fellendült az ültetvényes gazdálkodás (cukor, dohány, gyapot, kávé). 1759-ben elűzték a jezsuitákat. 1763-ban Bahiából Rio de Janeiróba helyezték át a gyarmat fővárosát.

A gyarmatosítás elleni harc kezdetei. Már a 18. század kezdetén a harcias portugálellenes nativizmus jelei mutatkoztak (1708–09: az emboádák háborúja Minas Gerais területén; 1710–11: a maskatók háborúja Pernambucóban). A brazil ültetvényes arisztokrácia és a feltörekvő polgárság Portugáliával szemben kibontakozott ellentéte a felvilágosodás, az észak-amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom hatására kiéleződött (szerteágazó titkos mozgalom Joaquim da Silva Xavier vezetésével [„Tiradentes"]: Inconfidença Mineira).

A gyarmati uralom válsága és a függetlenségi mozgalom (1807–22)

Miután VI. János portugál király a napóleoni invázió elől Rio de Janeiróba menekült (1807), nyíltan kifejezésre jutott a gyarmati rendszer válsága. Gazdasági és politikai engedmények (szabad kereskedelem, a monopóliumok felszámolása, a mezőgazdaság és az ipar fejlesztése, az 1815. dec. 16-i törvény, amely a Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyság részeként államilag egyenjogúnak nyilvánította az országot) liberalizálták a gyarmati státust. A teljes függetlenségre irányuló mozgalmat azonban már nem lehetett feltartóztatni: 1817-ben kitört a pernambucói köztársasági felkelés.

Péter, VI. János Brazília régensévé kinevezett fia, a demokratikus, köztársasági, népi mozgalom elnyomása céljából, 1822. ápr. 22-én ún. „felülről jött forradalommal" kikiáltotta az ország függetlenségét (1822. szept. 7.: Grito de Ypiranga). 1822. okt. 12-én I. Péter néven Brazília császárává kiáltották ki.

A brazil császárság (1822–89)

Az állami önállóságnak alkotmányos monarchia formájában történt kiharcolása biztosította a rabszolgatartók és a nagybirtokosok korlátlan uralmát I. Péter (1822–31) és II. Péter (császár 1831–89) uralkodása alatt.

A feudális-monarchista központi hatalmat állandó köztársasági és szeparatista felkelések gyengítették meg. 1824-ben az északi brazil államok „Egyenlítői", konföderációja; 1831–32: Ceará; 1832–35: Pernambuco, 1831–37: Pará; 1837–38: Bahia; 1838–41: Maranhão; 1835–45: a Rio Grande do Sul Köztársaság. 1835-ben kialakult a két alapvető politikai párt, a konzervatívok (rabszolgatartók), ill. a liberálisok (polgáriasult nagybirtokos és kereskedő burzsoázia). Brazília 1825–28-ban Argentínával vívott háborút Uruguayért (Banda Oriental), végül azonban el kellett ismernie Uruguay függetlenségét. Az argentin polgárháborúban Brazília a Rosas-diktatúrával szemben az Urquiza vezette liberálisokat támogatta (1851–52). Argentínával és Uruguayjal együtt („hármas szövetség") háborút folytatott Paraguay ellen (1865–70). A 19. század közepétől kezdve a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan elterjedtek és megszilárdultak a kapitalista termelési elemek: a mezőgazdaság intenzívvé vált (a kávékonjunktúra kezdete; 1870: a világtermelés 50%-a), a vasútépítés első lépései (1854). A gazdaság súlypontja fokozatosan a São Pauló-i területre („Brazília szíve") siklott át. Nagy jelentőségre tett szert az európaiak – portugálok, olaszok, spanyolok, németek, franciák – bevándorlása. Az „abolícionisták", mint a burzsoázia és a liberális földbirtokosok képviselői 1850-ben kikényszerítették a rabszolga-kereskedelem betiltását. Az 1871-es Rio Branco-törvény (Lei do Ventre Libre) a rabszolganők gyermekeit szabaddá nyilvánította. A rabszolgák végleges felszabadítását 1888. máj. 13-án mondták ki („Aranytörvény").

A monarchia növekvő ellenzéke 1869-ben, az akkor alapított Köztársasági Párt köré tömörült, amelynek befolyása főképpen a hadseregben volt erős. Ismert tudósok, politikusok és tábornokok (Benjamin Constant, Ruy Barbosa, Manoel Deodoro da Fonseca, Floriano Peixoto) vezetésével összeesküvést szerveztek. Az 1889. nov. 15-i katonai zendülés alkalmával kikiáltották a köztársaságot.

Harc a köztársaság megszilárdításáért (1889–1917)

A gazdasági élet döntő tényezője a köztársaság idején is a feudális nagybirtok maradt, a belpolitikai fejlődést pedig továbbra is a hadsereg befolyása határozta meg. A szövetségi államokban továbbra is éreztették hatásukat a szeparatista és regionalista tendenciák. Floriano Peixoto elnöksége (1891–94) idején leverték a Rio Grande do Sul-i lázadásokat és Mello admirális flottafelkelését. A jagunçók felkelését, amely Bahia közelében, a hátországban tört ki, szintén katonai erővel verték le 1896-ban. Ezt „a canudosi hadjárat"-nak nevezett eseményt ábrázolta művészi formában 1901-ben Euclides da Cunha (1866–1909) „Os Sertões" című műve, a brazil irodalom klasszikus alkotása.

A századforduló táján ugrásszerűen emelkedett a külföldi tőke beáramlása. Morães Barros (1894–98), Campos Sales (1898–1902) Rodrígues Alves (1902–06), Moreira Penna (1906–09), Peçanha (1909–10) és Fonseca (1910–14) elnöksége idején Brazília a brit imperializmus gazdasági gyámsága alá került (ültetvénykultúrák, külkereskedelem, közlekedés, hírközlés, bankok). 1900-ban Brazília adta a világ kávétermelésének 75%-át, 1910-ben a világ kaucsuktermelésének 90%-át. A kávépiac árzuhanásai és a kaucsukmonopólium megszűnése az országot krónikus gazdasági válságba sodorta. 1915-ben a határkonfliktusok békés rendezése végett Argentinával és Chilével megkötötték az ún. ABC-egyezményt, amely közvetve az amerikai befolyás ellen is irányult.

Brazília az első világháborúban, a Braz Pereira Gomes-kormány idején az antant oldalán vett részt (1917. okt. 26.: hadüzenet Németországnak).

A köztársaság válsága (1917–30)

Az első világháború után, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására fellendült a munkások és a parasztok, valamint a radikális kis- és középpolgárság forradalmi demokratikus mozgalma. A munkásmozgalom központja Rio de Janeiro, São Paulo és Minas Gerais volt: 1918. nov.: általános sztrájk és barikádharcok Rióban; 1919. júl.: tiltakozó sztrájkok („El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!" jelszóval); 1922. márc.: a KP megalakítása. A háború utáni belpolitikai válság csúcspontja a São Pauló-i helyőrség felkelése (1924. júl. 5) Silva Bernades elnök (1922–26) rendszere ellen. A felkelők forradalmi csoportjai Luis Carlos Prestes vezetésével 1927-ig harcoltak Brazília belsejében (a Prestes-hadoszlop menetelése).

A gazdasági világválság (1929–32) idején bekövetkezett a teljes gazdasági összeomlás, amely radikalizálta a munkások és a parasztok mozgalmát. Az uralkodó osztályon belül kiéleződött az ellentét a liberális, vagyis ipari orientációjú „paulisták", ill. a konzervatív „mineirosok" között. Julio Prestes konzervatív elnökjelölt választási sikere után a Getulio Vargas vezette Liberális Szövetség 1930 októberében fegyveres felkelést robbantott ki.

A Vargas-diktatúra (1930–45)

Vargas tekintélyelvű, nacionalista diktatúrát hozott létre, amelynek társadalmi támasza a nagyburzsoázia (kereskedelem, bankok, ipar) és a földbirtokosok egy része (állattenyésztők) volt. 1932-ben leverték a São Pauló-i szeparatista ellenlázadást. Az új alkotmány kibocsátása (1934. jún. 16) után Vargas formálisan is elnökké választatta magát. Külpolitikai téren közeledett az Egyesült Államokhoz, a hagyományos angolbarát irányvonallal szemben. A demokratikus szabadságjogokat felszámolták, a szakszervezetek és a munkáspártok tevékenységét elnyomták. A haladó erők a KP vezetésével a Nemzeti Felszabadítási Szövetség (1935) soraiban tömörültek. 1935 novemberében a kormányzat terrorjával szemben fegyveres népi felkelétört ki. A mozgalom erőszakos leverését Vargas a nyílt diktatúra bevezetésére használta fel: 1937. nov. 10-én portugál és olasz minta alapján meghirdette az „Estado Novó"-t. 1938 májusában meghiúsult a „Plinio Salgado" vezette fasiszta, a hitleri Németországgal rokonszenvező integralisták lázadása.

A második világháborúban Brazília a szövetségesek oldalán állt; 1942. aug. 22-én hadat üzent Németországnak és Olaszországnak, 1945. jún. 6-án Japánnak. Az olasz fronton brazil csapatok is harcoltak. 1945. ápr. 2-án Brazília diplomáciai kapcsolatba lépett a Szovjetunióval. A demokratikus mozgalom fellendülése az antifasiszta koalíció győzelme következtében demokratikus engedményekre kényszerítette a Vargas-rendszert (az alkotmány helyreállítása, politikai amnesztia, a KP legalizálása). 1945. okt. 25-én a népi mozgalom sikereitől tartó hadvezetés nyomására Vargas lemondásra kényszerült.

Brazília a második világháború után

Az 1945. dec. 2-i elnökválasztáson Dutra, a nagypolgári befolyást tükröző szociáldemokraták jelöltje győzött, akinek kormánya (1946–51)

a hidegháború időszakában behódolt az Egyesült Államoknak. A belpolitikát elsődlegesen a demokratikus ellenzék elnyomása jellemezte. 1946. szept. 17.: „alkotmányreform"; 1947. máj. 7.: a KP és a szakszervezeti szövetség (CGTB) betiltása; 1947. okt. 20.: a diplomáciai kapcsolatok megszakítása a Szovjetunióval; 1948. jan.: a KP képviselőinek kizárása a parlamentből; 1949: a békemozgalom betiltása; 1950: letartóztatási hullám a munkásvezetők ellen.

Polgári-reformista „munkáspártjára" (Partido Trabalhista) támaszkodva Vargas 1950-ben ismét győzött az elnökválasztáson. A munkás- és parasztmozgalmak, valamint a nemzeti burzsoázia nyomására Vargas második elnöksége (1951–54) során önálló gazdasági és külpolitikát próbált kialakítani az Egyesült Államokkal szemben. Az 1953 szeptemberi dekrétum megtiltotta a külföldi tőke részvételét a kőolajtermelésben. Egyúttal létrehozták az állami kőolajtrösztöt, a PETROBRAS-t. Vargas, miután 1954. aug. 24-én Juarez Tavora tábornok katonai puccsa lemondásra kényszerítette, öngyilkos lett.

A fenyegető katonai diktatúrára való tekintettel a haladó erők egységfrontja (s ezen belül a KP) az 1955. okt. 3-i választásokon a szociáldemokraták balszárnyának vezetőjét, J. Kubitscheket támogatta. A Kubitschek-kormány (1956–61) az ipari nagyburzsoázia és a liberális földbirtokos osztály érdekeit képviselte. Fokozott iparosítás kezdődött az államkapitalista szektor kiépítése révén (kohászat, bányászat, kőolaj-kitermelés, kereskedelmi flotta). 1959 decemberében brazil gazdasági küldöttség érkezett Moszkvába és átfogó kereskedelmi szerződést írt alá a szovjet szervekkel. 1959-ben a KP gyakorlatilag kivívta a legalitást (1959. júl.: Luis Carlos Prestes és más munkásvezetők elleni eljárás megszüntetése). Francisco Julião vezetésével Északnyugat-Brazíliában széles körű parasztmozgalom (Ligas Camponêsas) bontakozott ki. 1960. ápr. 21-én felavatták az ország belsejében három év alatt felépített Brasíliát, az új fővárost.

Az 1960-as választásokon Janio Quadros, São Paulo állam egykori kormányzója győzött (beiktatása: 1961. jan. 31.). Quadros a pozitív semlegesség és a békés együttélés politikáját folytatta. Az imperialistabarát reakció azonban lemondásra kényszerítette Quadrost (1961. aug. 25.) s ezzel súlyos kormányválság robbant ki. Egy „alkotmányreform" az újonnan létrehozott miniszterelnöki tárcának kedvezett, mivel korlátozta az elnöki hatalmat. Az újabb, még jobboldalibb katonai puccsokat a brazil nép tömegsztrájkokkal és tüntetésekkel (1961. júl.–aug.) akadályozta meg. 1961. szept. 2-án João Goulart alelnök vette át az elnökséget (miniszterelnök: Tancredo Neves). Az 1963. jan. 6-i népszavazáson a részvevők kétharmada az elnöki rendszer visszaállítása mellett szavazott. 1963 márciusában Niteróiban megtartották a Kuba iránti szolidaritás pánamerikai kongresszusát. A független külpolitika és reformtörekvések (pl. földreform), valamint a politikai élet átfogó demokratizálódása ellen az USÁ-val szoros kapcsolatban bontakozott ki a katonai vezetés és a Carlos Lacerda (Guanabara-Rio állam kormányzója) körül létrejött reakciós csoportosulás összeesküvése. 1964. ápr. 1-én Goulartot katonai puccsal megdöntötték. Castelo Branco (1964. ápr.–1967. márc.) és Arturo da Costa e Silva (1967. márc.–1969. szept.) tábornokok diktatúrája idején érvénytelenítették a Goulart-kormány összes reformját, terrorisztikus módon elnyomták a polgári demokratikus és szocialista ellenzéket. Brazília külpolitikailag ismét feltétel nélkül az amerikai érdekeket képviseli. A növekvő ellenállás feltartóztatása érdekében az alkotmányt és a parlamentet kiiktatták a politikai életből. 1969 szeptemberében Garrastazu Medici tábornok, a biztonsági szolgálat korábbi főnöke vette át az elnökséget. Az 1970. nov. 15-i parlamenti választások azt a célt szolgálták, hogy leplezzék a nyílt katonai diktatúrát. A kormánypárt (a Nemzeti Megújulás Szövetsége – ARENA) győzött a félhivatalos „ellenzékkel" (Brazíliai Demokratikus Mozgalom, MDB) szemben. Az illegális felszabadítási szervezetek a rendszer nemzetközi diszkreditálása és a politikai foglyok szabadon bocsátásának kikényszerítése céljából 1969–71-ben számos külföldi diplomatát raboltak el látványos módon.

Időrendi táblázat

1500	Pedro Alvarez Cabral felfedezi Brazíliát (ápr. 24).
1501	Andrés Gonçalves és Amerigo Vespucci utazásai.
1506	Portugáliából elűzött szefard zsidók letelepedése.
1549	Bahia: Brazília gyarmati székhelye.
1554	Jezsuita misszionáriusok megalapítják São Paulót.
1555–67	A „France Antarctique" nevű hugenottatelep a Rio de Janeiró-i öbölben.
1567	Mem de Sá megalapítja Rio de Janeirót.
1574	Az első néger rabszolgaszállítmányok érkezése.
1609–15	Francia telepesek a maranhãói területen.

1630 A palmaresi quilombók („néger köztársaságok") létrehozása (1696-ig).
1630–54 A hollandok megszállják Északkelet-Brazília parti bázisait.
1649 Portugál kereskedelmi társaság alakul a Brazíliával folytatandó monopolisztikus kereskedelem céljából.
1693 Az Ouro Prêtó-i aranybányák felfedezése.
1710–11 Francia támadás Rio ellen. A maskatók háborúja.
1720 Brazília önálló alkirályság.
1727 Nagy gyémántlelőhelyek (Diamantina) felfedezése.
1759 A jezsuiták elűzése.
1763 A fővárost Rio de Janeiróba helyezik át.
1789 Köztársasági összeesküvés „Tiradentes" (da Silva Xavier) vezetésével.
1807 A Braganza-dinasztia Lisszabonból Rióba menekül. A portugál gyarmati rendszer válságának kezdete.
1808–14 Támadások Francia Guayana ellen. Kísérletek Banda Oriental (Uruguay) és a La Plata-terület bekebelezésére.
1815 A gyarmat Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyság egyenjogú része lesz.
1817 Banda Oriental (Uruguay) elfoglalása. A pernambucói nemzeti-köztársasági lázadás.
1821 VI. János király visszatér Portugáliába.
1822 Függetlenségi Nyilatkozat (Grito de Ypiranga): szept. 7. Brazília császárság lesz, I. Pétert császárrá koronázzák (okt. 12).
1823–24 Köztársasági és szeparatista felkelések a monarchia ellen.
1825–28 Nemzeti felkelés Uruguayban. Háború Argentínával Uruguayért. Uruguay függetlenségének elismerése (1828. aug. 27).
1831 A rabszolga-behozatal betiltása (nov. 7).
1831–89 II. Péter.
1850 Az első gőzhajójárat Európába (márc. 22). A rabszolga-kereskedelem betiltása szept. 4). A rabszolgaság elleni mozgalom kezdete.
1851–52 Brazília támogatja az argentin unitaristákat a Rosas elleni harcban (a Monte Caseros-i ütközet).
1865–70 Háború Paraguay ellen Argentínával és Uruguayjal szövetségben.
1869 A Köztársasági Párt megalapítása (Alapító Kiáltvány: 1870).
1872 Az első népszámlálás (aug. 1).
1888 A rabszolgaság megszüntetése („Aranytörvény", máj. 13).
1889 A Manuel Deodoro da Fonseca tábornok vezette katonai felkelés megdönti a monarchiát. A köztársaság kikiáltása (nov. 15).
1890 Az állam és az egyház különválasztása (jan. 7).
1891 A köztársaság első alkotmánya (febr. 24).
1893–94 Felkelések Rio Grande do Sul, São Paulo, Minas Gerais államban és flottalázadás Floriano Peixoto diktatúrája ellen (1891–94).
1903 Brazília a petropolisi szerződésben megkapja Bolíviától az Acre-területet. Az első szakszervezetek létrehozása.
1907 Az első nagy kávéválság São Paulóban.
1908 A COB szakszervezeti szövetség megalakulása.
1915 Az ABC-egyezmény ratifikálása Argentínával és Chilével (nov. 10).
1917 Brazília hadba lép az antant oldalán (okt. 26).
1920 Brazília belép a Népszövetségbe.
1922 A KP alapítása (márc.).
1924 A hadsereg felkelése Isidoro Lopes tábornok vezetésével São Paulóban és Rio Grande do Sulban (júl. 5).
1924–27 A Prestes-hadoszlop menetelése.
1927 Sztrájktilalom (aug. 13) és megtorló intézkedések a munkásmozgalom ellen W. Luis Pereira de Souza elnöksége idején (1926–30).
1929 A CGTB nemzeti szakszervezeti szövetség megalakulása.
1930 Felkelés a déli államokban. A Vargas-diktatúra bevezetése.
1931 A kávétermés rendszeres megsemmisítésének kezdete az árak rögzítése végett.
1933 A fasiszta integralista párt („zöldingesek") megalakítása Plinio Salgado vezetésével.

1935 Felkelés Pernambucóban és Rio de Janeiróban. A Népfront (Nemzeti Felszabadítási Szövetség) szétverése (nov.).

1937 Tekintélyelvű alkotmány kihirdetése. „Estado Novo". Vargast diktátori teljhatalommal ruházzák fel (szept. 10).

1938 Az integralisták sikertelen májusi felkelése.

1942 Amerika-közi külügyminiszteri értekezlet Rio de Janeiróban (jan. 15–28). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása a tengelyhatalmakkal (jan. 28). Hadüzenet Németországnak és Olaszországnak (aug. 22).

1945 Diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval (ápr. 2). Hadüzenet Japánnak (jún. 6). A KP legalizálása. Vargas lemondása (okt. 25).

1946–51 Enrico Gaspar Dutra tábornok elnöksége.

1946 Új alkotmány (szept. 17).

1947 A KP és a CGTB szakszervezeti szövetség betiltása (máj. 7). Amerika-közi külügyminiszteri értekezlet Rio de Janeiróban (aug. 15–31). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása a Szovjetunióval (okt. 20). Az ún. „Riói egyezmény" elfogadása a „nyugati félteke közös védelme céljából".

1948 Luis Carlos Prestes, a KP elnökének pere (febr.).

1951–54 Getulio Vargas második elnöksége.

1952 Katonai egyezmény az Egyesült Államokkal (márc. 15).

1953 A PETROBRAS állami olajtársaság létrehozása (okt.).

1954 A reakció ellentámadása megbuktatja Vargast (aug. 24). Café Filho alelnök veszi át a kormányt.

1956–61 Kubitschek elnök kormánya.

1956 Az USÁ-val kötött uránegyezmény érvénytelenítése (aug. 31).

1957 Az USA katonai támaszpont céljaira bérbe veszi Fernando Noronha szigetét (jan. 21).

1959 Luis Carlos Prestes és más kommunista vezetők szabadon bocsátása (júl.). Megjelenik a „Novos Rumos": a KP új központi lapja.

1960 Csatlakozás a latin-amerikai szabad kereskedelmi társuláshoz (febr. 18). Brasília, az új főváros felavatása (ápr. 21). Janio Quadros győzelme az elnökválasztáson (okt. 3).

1961 Quadros elnök beiktatása (jan. 31). Egyezmény Magyarországgal, Bulgáriával, Romániával, Albániával és a Szovjetunióval a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról (márc. 25). Kormányválság Quadros jobboldali nyomásra történt lemondása után (júl.–aug.). Alkotmányreform (a miniszterelnöki funkció létrehozása). Az új elnök: João Goulart (szept. 2), miniszterelnök: Tancredo Neves (szept. 8).

1962 AÁSZ-konferencia Punta del Estében (jan.): Brazília annak a hat államnak a csoportjához csatlakozik, amelyek nem „ítélik el" Kubát.

1963 A jan. 6-i népszavazáson a részvevők kétharmada az elnöki rendszer helyreállítása mellett szavaz. Pánamerikai kubai szolidaritási kongresszus Niteróiban (márc. 29–31). São Tiago Dantas pénzügyminiszter washingtoni látogatása (márc.). Gazdasági egyezmény a Szovjetunióval (ápr. 20).

1964 Latin-amerikai Szakszervezeti Egységkongresszus Brazíliában (jan. 24–28). A földreform kezdete (febr. 6). Katonai puccs dönti meg Goulart elnököt (ápr. 1). Castelo Branco tábornokot elnökké „választják" (ápr. 11). Letartóztatási hullám valamenynyi haladó erő ellen.

1965 Brazil csapatok az „Amerika-közi békehaderő" keretei között részt vesznek a Dominikai Köztársaság elleni amerikai intervencióban (máj. 22). Dekrétum a kisajátított kőolajtársaságok magánkézbe való visszajuttatásáról (júl. 12). A baloldali ellenzék győzelme a kormányzóválasztásokon (okt. 3). Különleges teljhatalommal ruházzák fel a kormányt, a politikai pártokat feloszlatják (okt. 23).

1967 Costa e Silva kormányra lépése (márc. 15).

1968 Az egyetemek bezárása (jún. 22). A parlament feloszlatása (dec. 14).

1969 A diktatúra fokozódása a 7. sz. intézményi rendelet révén (febr. 26). Elbrick amerikai nagykövet elrablása (szept. 4). Garrastazu Medici tábornokot megerősítik elnöki tisztségében (okt. 25). C. Marighelát, a városi gerillák vezetőjét meggyilkolják (nov. 5).

1970 „Választások" a 22 állam parlamentjébe (okt. 3). „Választások" a szövetségi parlamentbe (nov. 5).

Cabral, Pedro Alvarez: portugál hajós és felfedező; kb. 1460–1516. India felé vezető útján, 1500. ápr. 24-én ő volt az első európai, aki véletlen folytán elérte a brazil partokat Porto Seguro (Ilha da Vera Cruz) magasságában.

Kubitschek de Oliveira, Juscelino: politikus; szül. 1902; 1934–37-ben és 1947-ben képviselő. 1950–55: Minas Gerais szövetségi állam kormányzója. 1956–60: elnökként megépíttette az új fővárost, Brasíliát. A gyorsított iparosítás politikáját folytatta, amely azonban nem érintette a külföldi monopóliumok befolyását és az infláció révén rontotta a dolgozók helyzetét. Külpolitikai téren erősebben érvényesítette Brazília érdekeit az Egyesült Államokkal szemben („Operation Panamerica"). Az 1964. ápr. 1-i katonai puccs után megfosztották politikai jogaitól, és egy időre számüzetésbe kényszerült.

Maskat-háború: az ültetvényesek 1710–11-es felkelése Olindában (Pernambuco fővárosában) a recifei portugál kereskedők uzsorapolitikája ellen, a cukorexport 1680 óta tartó válságának következtében. A felkelés leverése után Recife lett Pernambuco fővárosa.

Nemzeti Megújulás Szövetsége (Aliança Renovadora Nacional, ARENA): az 1964 áprilisában bevezetett katonai diktatúra 1965-ben határozatilag létrehozott kormánypártja. A nagyburzsoázia, a földbirtokosok, a klérus és a hadsereg érdekeit képviseli.

Paulisták: São Paulo terület lakosainak elnevezése. A portugál gyarmatosítás idején a paulisták többnyire ültetvényesek voltak (a mesztic származásúakat mamelukoknak hívták). Rabszolgák, arany és gyémánt nyomában a 16–18. században több hódító hadjáratot vezettek a kontinens belsejébe. Kutató- és rabszolgavadász expedícióik révén Dél- és Közép-Brazília hatalmas területeit tárták fel.

Péter (Pedro), császárok: 1. I. Péter: 1798–1834; császár 1822–31. VI. János portugál király fia; 1822-ben Brazíliát független monarchiává nyilvánította. Később le kellett mondania kiskorú fia javára, aki helyett régenstanács gyakorolta a hatalmat (1831–40). – 2. II. Péter (Pedro) de Alcantara: 1825–91; császár 1831–89. 1840-ig régenstanács uralkodott helyette. Az ültetvényesek és rabszolgatartók érdekében folytatott politikája a polgári-köztársasági mozgalom ellenállásába ütközött. 1889-ben egy katonai felkelés megbuktatta. Lemondásakor megdőlt a brazil monarchia.

Prestes, Luis Carlos: munkásmozgalmi vezető; szül. 1898-ban; 1918–24: a brazil hadsereg tisztje. 1924–27: a déli államok helyőrségeinek felkelését (központja: São Paulo) és a Presteshadoszlop menetelését vezeti. 1927–35: számüzetésben, 1934-től a KP tagja. 1935-ben a Vargas-diktatúra elleni felkelés vezetője. 1936-ban 36 évi börtönre ítélik. 1945-ben, a KP legalizálásakor amnesztiát kap és szenátorrá választják. 1950–58: ismét illegalitásban él, hogy elkerülje az újabb letartóztatást. 1958-ban érvénytelenítik az 1950-ben ellene hozott ítéletet. Az 1964. ápr. 1-i katonai puccs óta ismét illegalitásban él.

Quilombo: 1. A brazíliai négerek népi tánca, amelynek színes és temperamentumos szimbolikája a szökött rabszolgáknak az ültetvényesekkel szembeni ellenállását fejezi ki. – 2. Szökött néger rabszolgák települései, amelyek Brazília őserdei tájain keletkeztek, másként mucambók. Különösen nevezetes volt a palmaresi quilombo, a Mundão felső vidékén (Alagôas állam). Ez a „néger köztársaság" 1630 körül jött létre és több quilombo politikai és katonai konföderációjának tekinthető (20 000 szabad néger). Központja Macaco volt. A portugál gyarmati hatalom állandó hadjáratai ellenére a palmaresi quilombók, Zumbi, a legendás törzsfő vezetésével 1696-ig védték önállóságukat.

Rio-Branco, José da Silva Paranhos báró: politikus és diplomata; 1819–80; miniszterelnökként (1871–76) megalkotta a róla elnevezett Rio-Branco-törvényt (1871). Ez a dekrétum szabaddá nyilvánította a rabszolganők gyermekeit, s az első jelentős lépés volt a rabszolgaság teljes eltörléséhez.

Silva Xavier, Joaquim José da, másként Tiradentes (azaz: „Foghúzó"): forradalmár; 1748–92; az észak-amerikai függetlenségi harc híveként Franciaországban megismerkedett Thomas Jeffersonnal. Szétágazó titkos mozgalmat szervezett a portugál gyarmati uralom ellen. A mozgalmat központja, Minas Gerais után Inconfidença Mineiriának nevezték. Árulás folytán leleplezték, majd Rio de Janeiróban kivégezték és felnégyelték. Kivégzésének dátuma (ápr. 21) Brazíliában a függetlenség mártírjainak emléknapja.

Vargas, Getulio Dornellas: politikus; 1883–1954; 1930-ban államcsínnyel került hatalomra. 1945-ig diktátorként kormányzott (a parlamentarizmus megszüntetése, terror a munkás- és parasztmozgalom ellen, 1937: a portugál Salazar példájára kikiáltja az „Estado Novó"-t). Második kormányzási időszakában, mint elnök (1951–54) helyreállította az alkotmányt és a parlamentet, gyorsította az iparosítást, függetlenebb külpolitikát követett az Egyesült Államokkal szemben. Amikor egy katonai puccs lemondásra kényszerítette, öngyilkos lett.

Dr. M. Kossok

Brunei

Brunei; szultanátus brit védnökség alatt Ázsiában, Kalimantan (Borneó) északnyugati partján; területe: 5765 km²; lakossága (1968): 112 000; székhelye: Brunei; közigazgatási beosztása; 4 járás, hivatalos nyelve a maláj és az angol.

Brunei mohamedán szultanátus a 16. századtól uralkodott Észak-Borneó és a Szulu-szigetek fölött, befolyását azonban a 17. századtól behatoló európaiak korlátozták. 1841-ben a szultánnak le kellett mondania Sarawakról, 1877-ben Észak-Borneóról. 1888-ban az ország brit protektorátus lett. Az 1906. évi szerződés értelmében brit főbiztos került az ország élére, 1948–59-ben a sarawaki főkormányzó, 1959–63-ban ismét brit főbiztos gyakorolta a hatalmat. Az 1959. szept. 19-i alkotmány Bruneinek önkormányzatot adott. A kormány irányítását maga a szultán, Omar Ali Szajfuddin vette át. A gazdasági életet (kőolaj, kaucsuk) brit monopóliumok ellenőrzik. 1961 óta tárgyalások folytak Bruneinek a Malaysiai Államszövetséghez történő csatlakozásáról, ezt az 1956-ban alakult, A. M. Azahari Mahmud vezette Néppárt (Partei Rakjat) ellenezte. E párt vezetésével tört ki az 1962 decemberi felkelés, amelynek célja a függetlenség kivívása, továbbá Brunei, Sarawak és Észak-Borneó egyesítése volt Kalimantan Utara néven. A felkelést brit csapatok verték le, a „nagymaláj" terv azonban kudarcot vallott, mert 1963 szeptemberében Brunei nem csatlakozott Malaysiához. 1967-ben Omar Ali Szajfuddin lemondott, fia Hasszan al-Bolkia lett az új szultán.

Dr. H. Piazza

Bulgária

Bulgária, Bolgár Népköztársaság (Narodna Republika Balgarija); szocialista állam Délkelet-Európában; területe: 110 912 km²; lakossága (1970): 8,5 millió fő; fővárosa: Szófia; közigazgatási beosztása: 30 kerület; hivatalos nyelve a bolgár.

Az ókorban a mai Bulgária területét trák törzsek lakták, amelyeket az i. e. 2. és 1. században behatoló rómaiak leigáztak. I. sz. 395 után, amikor a terület kelet-római (bizánci) fennhatóság alá került, szláv törzsek vándoroltak be, és hamarosan a Balkánt etnikailag meghatározó tényezővé lettek. A 7. században az ún. előbolgárok hatoltak be észak felől a Duna-síkságra. Ezeket a szláv lakosság nyelvileg és kulturálisan asszimilálta, a törzsnév, „bolgárok" azonban fennmaradt.

A feudalizmus kora

Az első bolgár birodalom (681–1018)

680 körül a behatoló bolgárok több szláv törzszsel együtt, Aszparuh vezetésével a Bizánc elleni harcban a mai Észak-Bulgária területén létrehozták az első bolgárszláv államot. A birodalom fővárosa eleinte Pliszka volt, később Preszlav lett. A kezdetben csekély osztálydifferenciálódás az új államban megerősödött. A 10. század kezdetére fokozatosan felbomlottak az adófizetésen alapuló uralom kora feudális formái; a régi szláv faluközösség átadta a helyét a feudális osztálystruktúrának (bojárok, szabad parasztok és jobbágyok). 865-ben I. Borisz bevezette az ortodox kereszténységet. Az államterület Krum (803–814) és I. Borisz (852–888) uralkodása alatt megnövekedett, legnagyobb kiterjedését és kulturális virágzását I. Szimeon idején (893–927) érte el. A 9. században Cirill és Metód létrehozta a szláv ABC-t, a cirillikát. A fokozódó feudális széttagoltság gyengítette az országot. A 10–11. században elterjedt a bogumilok antifeudális, eretnek jellegű mozgalma. 969-ben Bulgária két birodalomra bomlott, amelyek nem tudtak ellenállni a bizánci támadásnak. A kelet-bolgár birodalmat 972-ben, a nyugatit pedig 1018-ban hódították meg a bizánci uralkodók.

Bulgária a bizánci uralom idején (1018–1185)

A hódítók Bulgáriát bizánci tartománnyá tették, bevezették közigazgatási rendszerüket, a bolgár egyházat pedig a konstantinápolyi patriarkátusnak rendelték alá. A parasztok feudális kizsákmányolása és a fokozódó adóterhek lázadást robbantottak ki az idegen uralom ellen. A tirnovói felkelés (1185) Aszen Iván és Péter bojár-testvérek vezetésével felszabadította Bulgáriát, és lehetővé tette a második bolgár birodalom megalapítását.

A második bolgár birodalom (1185–1396)

Az új állam a mai Észak-Bulgária és Dobrudzsa területét foglalta magába. Fővárosa a felkelés központja lett: Tirnovo. Kalojan cár (1197–1207) nyugati irányban terjeszkedett és 1202-ben elismertette birodalmát Bizánccal, továbbá kivívta a bolgár egyház önállóságát. II. Iván (Aszen) uralkodása idején (1218–41) a második birodalom legnagyobb kiterjedését érte el és a Balkán legerősebb állama lett. A hűbérurak önállósági és hatalmi törekvései folytán feudális széttagoltság keletkezett (a 13. század derekától), a parasztság elnyomorodása fokozódott, a bogumil mozgalom pedig újraéledt. A központi hatalom gyengülése megkönnyítette a tatár támadásokat (1241-től). A feudális urak és a tatárok ellen irányuló népi mozgalom Ivajlo, a pásztor-cár vezetése alatt (1277–80) elűzte a tatárokat, de nem tudta visszaállítani az állam egységét és erejét. Amikor a 14. század derekán megkezdődtek a török támadások, Bulgária már három fejedelemségre (Tirnovo, Vidin és Dobrudzsa) bomlott, amelyek 1393–96 között meghódoltak az oszmán hatalom előtt.

Bulgária a török iga alatt (1396–1878)

A törökök Bulgáriát Nikápoly, Vidin, Szilisztra, Trácia és Macedónia szandzsákra osztották. Megsemmisítették a bolgár főnemességet, és bevezették a feudális katonai despotizmust (a timárrendszert), amely a kereskedelem és a kézművesség pangását és hanyatlását idézte elő. A keresztény lakosságot rájákként (azaz nyájként) kezelték. A lakosság jogfosztott volt és korlátlan feudális kizsákmányolástól, nemzeti és vallási elnyomástól szenvedett. A leigázás utáni első felkelések sikertelenek maradtak, az oszmán birodalom hanyatlása azonban (a 16. század végétől) új lendületet adott a törökellenes mozgalomnak (felkelések: 1598, 1686, 1688).

A bolgár újjászületés. A 18. század közepétől Bulgária területén kialakultak a kapitalista termelési formák. Ezzel összefüggésben létrejött a bolgár nemzet és először bontakozott ki olyan nemzeti felszabadító mozgalom, amely kezdetben paraszti, később polgári demokratikus jelleget öltött. A parasztság differenciálódott. A kulákokból, kereskedőkből és uzsorásokból (ún. csorbadzsikból) álló felső réteg szövetkezett a törökökkel. Az iparűző városi polgárság egy része és a 19. századi oroszországi demokratikus mozgalom befolyása alatt álló értelmiség állt a felszabadító mozgalom élére. A Hilendari Paiszij szerzetes által írott „Szláv-bolgár történelem" (1762) számottevő szerepet játszott a bolgár nép nemzeti öntudatra ébresztésében. A francia forradalom, a görög és a szerb nemzeti felkelés, a 19. századi orosz–török háborúk hatást gyakoroltak a bolgár nemzeti mozgalomra, amelynek legjelentősebb képviselői Rakovszki, Levszki, Botev, Benkovszki és Karavelov. Az egyházi önállóságért vívott harc eredményeként 1870-ben a szultán elismerte a bolgár exarchatust. Az 1875 szeptemberi és 1876 áprilisi nemzeti felkelés elbukott, csak az orosz–török háború (1877–78) hozta meg Bulgáriának az ötszáz éves török uralom alóli felszabadulást (döntő csaták: Plevnánál és a Sipka-szorosban).

Bulgária mint polgári állam (1878–1944)

A cárizmus hódító törekvései ellenére az orosz–török háború progresszív jellegű volt: véget vetett a török uralomnak és meggyorsította az esedékes társadalmi változásokat. A török feudális rendszert szétzúzták, a nagybirtokot megszüntették. A föld a bolgár parasztok tulajdona lett. Most már gyorsan kifejlődhettek a kapitalista termelési viszonyok.

A felszabadulástól a századfordulóig

A San Stefanó-i előzetes béke (1878. márc. 3.) minden bolgár területet független állammá egyesített; a berlini kongresszuson (1878. jún.–júl.) azonban az európai nagyhatalmak nyomására, Oroszország akarata ellenére revideálták a békét. Az országot kettéosztották, a Törökországgal vazallusi viszonyban álló bolgár fejedelemségre, ill. az autonóm török tartománynak tekintett Kelet-Ruméliára (1885-ben egyesült a bolgár fejedelemséggel). Macedónia és Nyugat-Trácia egy része török uralom alatt maradt. Az első, Tirnovóba összehívott nemzetgyűlés kibocsátotta a polgári jellegű tirnovói alkotmányt (1879); Bulgária fővárosa Szófia lett, fejedelme I. Sándor néven Alexander von Battenberg német herceg (1879–86). A fejedelem Ausztria–Magyarországgal és Németországgal keresett szorosabb kapcsolatokat, 1886-ban azonban oroszbarát tisztek palotaforradalma buktatta meg. Utóda, Ferdinánd Szász-Koburg és Gotha házbeli uralkodó (1887–1918) folytatta a német- és osztrákbarát politikát (a diplomáciai kapcsolatok megszakítása Oroszországgal: 1886–96). A Sztambulov-kormány (1887–94) által ösztönzött kapitalista fejlődés következtében a bolgár gazdasági életben uralkodává vált a külföldi – főleg az osztrák – tőke. Egyúttal azonban számszerűleg növekedett a munkásosztály és kiélződött az osztályharc.

Bulgária a századfordulótól 1917-ig

Bulgária Szociáldemokrata Pártja, amelyet D. Blagoev alapított 1891-ben (1894-től: Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt, BSZDMP) kemény belső harcok után 1903-ban egy forradalmi (ún. „tesznyák", vagyis szűk szocialista), ill. egy opportunista (ún. „siroki", azaz széles szocialista) szárnyra szakadt. 1899-ben megalapították a Bolgár Népi Földműves Szövetséget, 1900-ban pedig létrejöttek az első szakszervezetek. Az 1905–07-es oroszországi forradalmat hatalmas sztrájkhullám követte Bulgáriában.

1908-ban, az ifjútörök forradalom idején Ferdinánd független királysággá kiáltotta ki Bulgáriát.

A Balkán-háborúk. 1912-ben Bulgária, Görögország, Szerbia és Montenegró a törökök elleni közös harc érdekében létrehozta a Balkáni Szövetséget és megkezdték az első Balkán-háborút (1912–13). A szövetségesek felszabadították Nyugat-Tráciát, Macedóniát és Albániát a török iga alól. A zsákmányért vívott harc vezetett az egykori szövetségesek között a második Balkán-háborúhoz. Szerbia, Görögország, Montenegró, valamint a hozzájuk csatlakozott Románia és Törökország legyőzte Bulgáriát, amelynek az 1913-as bukaresti békében le kellett mondania Dél-Dobrudzsáról Románia javára, a magának követelt Macedóniának pedig csak egy kis részét (Pirin-Macedónia) tarthatta meg.

Bulgária az első világháborúban

A Radoszlavov-kormány (1913–18) a Balkánháborúkban sok vért vesztett országot kiszolgáltatta a német imperializmusnak és az első világháborúba belépve nemzeti katasztrófába döntötte Bulgáriát (hadba lépés a központi hatalmak oldalán: 1915. okt. 1 [14]). A neuillyi imperialista jellegű békében (1919. nov. 27) Bulgária elvesztette égei-tengeri kijáratát, az állam nemzeti szuverenitását korlátozták, Bulgáriának magas jóvátételt kellett fizetnie, gazdasági életét pedig a jóvátételi bizottság ellenőrizte.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása

A „szűk szocialisták" pártja a világháború idején aktív háborúellenes propagandát folytatott. A nép súlyos gazdasági helyzete és a katonák elkeseredett hangulata folytán robbant ki az Októberi Forradalom hatására a vladajai felkelés (1918). A katonai felkelést, mindenekelőtt a világos célkitűzés és a forradalmi vezetés híján, leverték. A válsághelyzet arra késztette Ferdinándot, hogy lemondjon a trónról fia, III. Borisz (1918–43) javára. 1919 májusában a „szűk szocialisták" pártja Kommunista Párttá alakult. A háború utáni forradalmi válság 1919–20-ban hatalmas sztrájkharcokban, a KP és a Földműves Szövetség tömegbefolyásának gyors növekedésében nyilvánult meg. A Sztambolijszkikormányt (1919: koalíciós kormány, 1920–23: a Földműves Szövetség egypárti kormánya) külpolitikailag franciabarát irányvonal jellemezte. A Földműves Szövetség kormánya polgári demokratikus reformokat hozott. Ezek sértették ugyan a nagyburzsoázia érdekeit (föld-, adó- és külkereskedelmi reform), egyúttal azonban a kormány a KP ellen is harcolt. A kétfrontos harc és a paraszthatalom illúziója megkönnyítette a fasiszta államcsínyt (1923. jún. 9.) és a Sztambolijszkij-kormány megdöntését.

Fasizmus

Cankov (1923–26) hatalomátvétele után a fasiszták hozzáláttak a demokratikus vívmányok felszámolásához és a munkásosztály mozgalmainak elfojtásához. A KP a G. Dimitrov és V. Kolarov vezette antifasiszta szeptemberi felkeléssel (1923) válaszolt. A felkelést kegyetlenül leverték, a KP-t betiltották és a gátlástalan fehérterror időszaka következett. A szeptemberi felkelés után a bolgár fasizmus elszigetelődött a néptől; létrejött a munkásosztály és a parasztság harci szövetsége, amelynek később nagy jelentősége volt az 1941–44-es antifasiszta fegyveres ellenállásban. 1923 és 1944 között az országot fasiszta, ill. népellenes kormányok vezették: Ljapcsev (1926–31), Malinov (1931), Musanov (1931–34), Georgiev (1934–35), Kioszeivanov (1935–40), Filov (1940–43), Bozsilov (1943–44), végül Bagrjanov (1944). A bolgár munkásosztály a KP vezetése alatt elkeseredett harcot folytatott a demokratikus jogokért. 1927-ben legális munkáspártot és független szakszervezeteket sikerült létrehozni. A gazdasági világválság idején hatalmas sztrájkharcok folytak.

Georgiev ellenezte a német orientációt, közeledést keresett Franciaországgal, 1934-ben pedig felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Az udvar, a nagyburzsoázia és a tábornoki kar németbarát körei azonban lemondásra kényszerítették. A király és a monarcho-fasiszta kormányok politikája következtében Bulgária gazdaságilag és politikailag függő viszonyba került a fasiszta Németországtól. 1941. márc. 1-én Bulgária csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. A fasiszta csapatok már másnap bevonultak az országba. Bulgáriát a fasiszta Németország felvonulási területté tette Jugoszlávia, Görögország és a Szovjetunió ellen; 1941. dec. 13-án Bulgária hadat üzent az Egyesült Államok-

nak és Nagy-Britanniának. A német imperializmus kíméletlenül saját érdekeinek szolgálatába állította az ország gazdasági erőforrásait.

Az antifasiszta ellenállási harc (1941–44). A Szovjetunió elleni hitleri támadás után (1941. jún. 22.) a KP vezetésével megkezdődött a bolgár nép harca a fasiszta Németország és a hazai monarcho-fasizmus ellen. Az ellenállási harc alapja a fasizmus elemzése, a népfrontpolitikának a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán történt kidolgozása és a KP KB VI. plénumának határozata volt, amely feladatul tűzte ki az antifasiszta népfront létrehozását (1936), továbbá a Politikai Bizottságnak a fegyveres felkelés előkészítéséről hozott határozata (1941. jún. 24). Létrejött a Hazafias Front (Otecsesztven Front), amely 1942-ben hirdette meg első antifasiszta programját (szakítás a fasiszta Németországgal, a fasizmus megdöntése, barátság minden néppel, népi demokratikus kormány létrehozása). Az OF-nek számos helyi csoportja alakult, 1943-ban pedig létrehozták nemzeti bizottságát is. A partizánmozgalom (az első partizánosztag: 1941. jún.) népfelszabadító hadsereggé fejlődött. A szovjet hadsereg előnyomulása mély válságba döntötte a monarcho-fasiszta rendszert. Az 1944. szept. 9-i felkelés megdöntötte a fasiszta rendszert; megalakult a Hazafias Front kormánya K. Georgiev vezetésével.

A népi demokratikus Bulgária

Az 1944. szept. 9-i népi felkelés megnyitotta Bulgária előtt a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet útját. Bulgária hadat üzent a hitleri Németországnak és a szovjet hadsereg oldalán részt vett Délkelet-Európának a fasizmus alóli felszabadításában (1944. szept.–1945. máj.).

A népi demokratikus forradalomnak, amely az állami, gazdasági és osztályszerkezet alapvető átalakulását jelentette, Bulgáriában kezdettől szocialista jellege volt. A forradalom két szakaszban ment végbe: 1944–1947/48-ban, ill. 1948–1958-ban.

A földreform (1946. márc.) minden 20 hektáron felüli földbirtokot kisajátított és a falusi burzsoázia ellen irányult. 1946. szept. 15-én Bulgáriát népköztársasággá kiáltották ki, G. Dimitrovot pedig miniszterelnökké választották. 1947 februárjában Párizsban aláírták a Bulgáriával kötött békeszerződést. 1947 decemberében törvényt hoztak az ipar, a bankok és a közlekedés nemzeti tulajdonba vételéről; ezt megelőzően 1945-ben államosították a német monopóliumok és a bolgár háborús bűnösök tulajdonát. Az új alkotmány elfogadása (1947. dec.) már a népi demokratikus rend győzelmének bizonyítéka volt, amely lényegében a proletárdiktatúra funkcióit gyakorolta. A háború utáni éveket a népi hatalom megszilárdítása, a háborús bűnösök felelősségre vonása, a népellenes politikai erők szétzúzása, valamint a népgazdaság helyreállítása (1947–48: kétéves terv) jellemezte.

A szocializmus alapjainak lerakása. A Hazafias Front II. kongresszusán (1948. febr.) új, szocialista programot fogadott el. Bulgária Szociáldemokrata Munkáspártja (BSZDMP) és a BKP egyesülése (1948. máj.) után a BKP V. kongresszusa (1948. dec.) határozatot hozott a szocializmus alapjainak lerakásáról, és megerősítette az első ötéves terv (1949–53) irányelveit; a terv megkezdte a szocialista iparosítást és a mezőgazdaság szocialista átalakítását. (1952-ben, határidő előtt teljesítették.) A BKP VI. kongresszusa határozatba foglalta a második ötéves terv irányelveit (1953–57). A második ötéves terv teljesítése után a BKP VII. kongresszusa (1958. jún.) megállapította, hogy Bulgáriában győztek a szocialista termelési viszonyok. Bulgária ezzel elmaradott agrárországból fejlett szocialista ipari-agrár országgá vált.

A szocializmus átfogó felépítésének szakasza. A BKP VII. kongresszusa (1958. jún.) elfogadta a harmadik ötéves terv (1958–62) irányelveit. A tervet a dolgozók széles körű tömegkezdeményezései folytán már 1960-ban teljesítették. Az 1959. jan. 23-án életbe léptetett közigazgatási reform megfelelt a további szocialista fejlődés követelményeinek: az országot 30 területre osztották, a körzeteket mint közigazgatási egységeket felszámolták. A negyedik ötéves terv (1961–65) már a szocialista társadalom átfogó felépítését tűzte ki célul. A BKP VIII. kongresszusa (1962. nov.) megvitatta az 1980-ig terjedő távlati terv irányelveit, amelyek a szocialista társadalom felépítésének befejezését tűzték ki célul.

A BKP IX. kongresszusa a távlati terv keretein belül (1966. nov.) rögzítette az ötödik ötéves terv (1966–70) feladatait, amely a szocializmus anyagi-műszaki bázisának kiszélesítését, a munka termelékenységének és a termelés hatékonyságának növelését, a tudományos-technikai forradalom véghezvitelét és a fejlett szocialista társadalom megteremtését tűzte ki célul. Ennek megfelelően a BKP KB (1966) áprilisi plénuma megerősítette annak az új népgazdaságirányítási rendszernek az elveit, amelyet 1968–69 óta valamennyi népgazdasági ágra kötelező érvénnyel alkalmaznak.

A Bolgár Népköztársaság mint a szocialista államközösség szilárd alkotó része. Bulgária már 1948-ban barátsági szerződéseket kötött a Szovjetunióval és a népi demokratikus államokkal. 1950-ben nyilatkozatot írtak alá Bulgária és az NDK kapcsolatáról. Bulgária alapító tagja a

KGST-nek (1949) és a Varsói Szerződésnek (1955. máj. 14). 1967 és 1969 között Bulgária kétoldalú barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket írt alá a Szovjetunióval, az NDK-val és más szocialista államokkal. Bulgária aktívan támogatja az imperialista agressziós politika ellen vívott világméretű harcot, erőfeszítéseket tesz a balkáni békeövezet megteremtése és a balkáni népek együttműködése érdekében. E következetes békepolitika biztosítja a Bolgár Népköztársaság növekvő nemzetközi tekintélyét. Bulgária több mint 75 országgal tart fenn diplomáciai, több mint 100 országgal pedig kereskedelmi kapcsolatot. Számos nemzetközi szervezet tagja, köztük az ENSZ-é (1955 óta) és az UNESCÓ-é (1956 óta).

Időrendi táblázat

I. e. 5–1. sz.	Az odrysok trák államának kialakulása (5. sz.). A macedónok (4. sz.) és a rómaiak (1. sz.) leigázzák a trákokat.
I. sz. 6. sz.	Szláv törzsek telepednek meg a balkáni területeken.
680 körül	Az előbolgár törzsek Aszparuh vezetésével átkelnek a Dunán. A bolgárszláv állam megalapítása.
681	Bizánc elismeri az első bolgár birodalmat.
855	Cirill és Metód megalkotja a szláv írást.
865	I. Borisz államvallássá teszi az ortodox kereszténységet.
10–11. sz.	Az antifeudális, eretnek jellegű bogumil mozgalom elterjedése. A neognosztikus eretnek szektát egy Bogomil nevű szerzetes alapította a pauliciánusok támogatására.
969	A nyugati bolgár birodalom bukása.
972	Bizánc meghódítja a keleti bolgár birodalmat.
1014	Csata a Belaszika-hegységnél. II. („Bolgárölő") Bazileosz bizánci csapatai szétverik a bolgár hadsereget.
1018	Az első bolgár birodalom bukása; Nyugat-Bulgária bizánci uralom alatt.
1185	A tirnovói felkelés. A második bolgár birodalom kialakulása.
1241	A tatárok betörése.
1277–80	Antifeudális népi felkelés Ivajlo pásztor vezetésével.
1363 körül	Bulgária három fejedelemségre szakad.
1393	A törökök elfoglalják Tirnovót.
1396	A törökök győznek a nikápolyi csatában. Bulgária török uralom alá kerül.
1598	Az első nagy törökellenes felkelés Észak-Bulgáriában.
1686–88	Felkelések a török uralom ellen.
1762	Hilendari Paiszij (1722–98) befejezi „Szláv-bolgár történelem" című könyvét.
1834	Dobri Zseljazkov Szlivenben megalapítja az első bolgár gyárat.
1835	V. Aprilov Gabrovóban megnyitja az első bolgár világi iskolát.
1836	Parasztfelkelés Északnyugat-Bulgáriában.
1844	Szmirnában megjelenik a „Ljuboszlovje", az első bolgár folyóirat.
1846	Ivan Bogorov Lipcsében kiadja a „Bulgarszki orel"-t („Bolgár sas"), az első bolgár újságot.
1850	Parasztfelkelés Északnyugat-Bulgáriában.
1870	A bolgár exarchatus létrejötte (febr. 26). V. Levszki és L. Karavelov megalapítja a Bolgár Forradalom Központi Bizottságát (ápr.).
1876	Az áprilisi felkelés (ápr. 20).
1877–78	Orosz–török háború. Bulgária felszabadul a török iga alól.
1878	A San Stefanó-i előzetes békekötés Oroszország és Törökország között (febr. 19. [márc. 3]). A berlini kongresszus (jún.–júl.).
1879	A tirnovói alkotmány elfogadása (ápr. 16. [28]).
1879–86	I. (Battenberg) Sándor.
1885	Felkelés Kelet-Ruméliában; a tartomány csatlakozik a bolgár fejedelemséghez (szept.).
1887–1918	I. Ferdinánd király (cár).
19. sz. 80-as évei	A munkásosztály első sztrájkharcai.
1888	A Szófiai Pedagógiai Főiskola (1903-tól: Szófiai Egyetem) alapítása.
1891	Bulgária Szociáldemokrata Pártjának alapító kongresszusa (júl. 20) (1894-től Bulgária Szociáldemokrata Munkáspártja).
1894	A parlament kibocsátja az iparfejlesztési törvényt (dec. 20).

1899 A Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ) megalapítása (dec. 28–30).
1903 Bulgária Szociáldemokrata Munkáspártjának szakadása: a „szűk szocialisták" (tesznyákok) önálló párttá alakulnak.
1904 Az Általános Szakszervezeti Munkásszövetség megalapítása (jún.).
1908 Bulgáriát független királysággá nyilvánítják (okt. 5).
1912 A Balkán Szövetség létrehozása a törökök ellen.
1912–13 Az első Balkán-háború.
1913 A londoni békeszerződés a Balkán Szövetség és a törökök között (máj. 17. [30]). A második Balkán-háború. A bukaresti béke (júl. 28 [aug. 10]).
1915 Bulgária belép az első világháborúba (okt. 1. [14]).
1918 A vladajai felkelés és a „radomiri köztársaság" (szept.). A szaloniki fegyverszünet (szept. 29). Ferdinánd lemond fia, III. Borisz javára (okt. 3).
1919 A BSZDMP (a „szűk szocialisták") belépnek a Kommunista Internacionáléba (márc.). A BSZDMP XXII. kongresszusa, a „szűk szocialisták" pártja felveszi a KP nevet (máj.). A neuillyi békeszerződés (nov. 27). A Sztambolijszki-kormány megalakulása (okt. 6).
1919–20 A vasutasok és a postai alkalmazottak tömegsztrájkja (dec.–febr.).
1923 Fasiszta puccs (jún. 9). A szeptemberi antifasiszta felkelés (szept. 22–23-án kezdődött).
1931 Az első polgári ún. „népi blokk"-kormány létrejötte (jún. 29).
1933 Georgi Dimitrov a birodalmi bíróság előtt; a lipcsei per (szept.–dec.).
1934 Katonai államcsíny K. Georgiev vezetésével (máj. 19).
1935 A nyílt monarcho-fasiszta diktatúra bevezetése, a Kioszeivanov-kormány megalakulása (nov. 23).
1936 A KP KB VI. plénuma a népfronttaktika mellett dönt (febr.).
1941 Bulgária csatlakozik a fasiszta „háromhatalmi egyezményhez" (márc. 1). A német csapatok bevonulása (márc. 2). A KP PB határozata a fegyveres ellenállásról (jún. 24). A bolgár király ikormány csatlakozása az antikomintern paktumhoz (nov. 25). Hadüzenet Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak (dec. 13).
1942 Közzéteszik a Hazafias Front (OF) programját (júl. 17).
1943 Létrejön az OF nemzeti bizottsága (aug.). III. Borisz halála: a régenstanács beiktatása és a Bozsilov-kormány megalakítása (szept.).
1944 A Vörös Hadsereg egységei a Duna vonalánál. A Szovjetunió hadat üzen a monarcho-fasiszta Bulgáriának (szept. 5). A fegyveres népi felkelés győzelme és a Hazafias Front első kormányának megalakítása (szept. 9). Hadüzenet a fasiszta Németországnak (szept. 10). A moszkvai fegyverszünet Bulgária és az antifasiszta koalíció között (okt. 28).
1945 A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele a Szovjetunióval (aug.). Parlamenti választások: a Hazafias Front győzelme (nov. 18).
1946 Törvény a földreformról (márc. 12). Bulgáriát népköztársasággá nyilvánítják: a monarchiát felszámolják (szept. 15). Választások a Nagy Nemzetgyűlésbe (okt. 27). A Hazafias Front kormánya átalakul G. Dimitrov vezetése alatt (nov. 22).
1947 Bulgária aláírja a párizsi békét (febr. 10). A Bolgár Népköztársaság alkotmányának elfogadása (dec. 4). Törvények a kulcsfontosságú iparágak és a bankok államosításáról (dec.).
1948 Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés a Szovjetunióval (márc. 18). A KP V. kongresszusa (dec. 18–25) határozatot hoz a szocializmus alapjainak megteremtéséről és elfogadja az első ötéves terv irányelveit. Törvény az első ötéves tervről (1949–53) (dec. 29).
1949 Georgi Dimitrov halála (júl. 2). Vaszil Kolarovot miniszterelnökké választják (júl. 20).
1950 V. Kolarov halála (jan. 23) V. Cservenkovot miniszterelnökké választják (febr. 1).
1952 Pénzügyi reform (máj. 10). Az első ötéves terv határidő előtti teljesítése (dec.).
1954 A KP VI. kongresszusa (febr. 25–márc. 3). Határozat a második ötéves terv irányelveiről (1953–57). Todor Zsivkovot a KP KB első titkárává választják.
1955 Bulgáriát felveszik az ENSZ-be (dec. 14). A nemzetgyűlés elnökségének határozata a Németországgal fennálló hadiállapot megszüntetéséről (márc. 1). A Bolgár Népköztársaság csatlakozik a Varsói Szerződéshez (máj. 14).

1956 A KP KB plénuma a pártélet lenini normáinak megszilárdításáról és a gazdaságpolitikában jelentkezett szubjektivista hibák leküzdéséről (ápr.). Anton Jugovot miniszterelnökké választják (ápr. 17). Bulgária felvétele az UNESCO-ba (máj. 17).

1958 A KP VII. kongresszusa (jún. 2–7). A kongresszuson bejelentik a szocialista termelési viszonyok győzelmét. Határozat a harmadik ötéves terv irányelveiről (1958–62; 1960-ban lényegében teljesítve). A mezőgazdaság újjászervezése. A termelőszövetkezetek átalakítása: egyesítésük nagy termelőszövetkezetekké (okt.–dec.).

1959 Rendelet a közigazgatási felosztás újjászervezéséről (jan. 23). Törvény a néptanácsok jogainak kiszélesítéséről (márc. 14). Iskolareform-törvény (júl. 3).

1961–65 A negyedik ötéves terv.

1961 Az első atomreaktor üzembe helyezése (nov. 9).

1962 A KP VIII. kongresszusa (nov. 6–14). Távlati terv Bulgária fejlődéséről 1980-ig. T. Zsivkovot miniszterelnökké választják (nov. 19).

1963 A kremikovci fémművek avatása (nov. 5).

1964 A Nagy Nemzetgyűlés G. Trajkovot a nemzetgyűlés elnökségének elnökévé választja (ápr. 23). Rendelet a népművelésről (júl. 20).

1965 A KP KB plénuma az új népgazdaság-irányítási és tervezési rendszer kidolgozásáról (máj.). A minisztertanács határozata a lakosság életszínvonalának emeléséről (dec.).

1966 A KP KB plénuma az új népgazdaság-irányítási rendszer elveiről (ápr.). A KP IX. kongresszusa (nov. 14–19). Határozat az ötödik ötéves terv (1966–70) irányelveiről.

1967 A termelőszövetkezetek szófiai kongresszusa jóváhagyja a szövetkezetek új szervezeti szabályzatát (márc. 28–30). Barátsági szerződések a Lengyel Népköztársasággal (ápr. 6), a Szovjetunióval (máj. 13), a Mongol Népköztársasággal (júl. 21) és az NDK-val (szept. 7). A KP KB plénuma az ifjúsági nevelőmunka javításáról (dec.).

1968 Barátsági szerződés a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal (ápr. 26). A KP KB plénuma a társadalomirányítási rendszer továbbfejlesztéséről (júl. 24–26). A KP KB plénuma a néptanácsok feladatairól a fejlett szocialista társadalom megteremtésében (nov. 26–27).

1969 Barátsági szerződés a Magyar Népköztársasággal (júl. 11).

1971 A minisztertanács elnöke Sztanko Todorov.

Áprilisi felkelés (1876): A török zsarnokság elleni felszabadítási harc csúcspontja. A harc hajtóerői: a parasztok, a kézművesek, az értelmiség és a kispolgárság. Ápr. 20-án robbant ki a bolgár nép elnyomatása és az Oszmán Birodalom válsága következtében. A felkelést véresen leverték, majd bosszúból megkezdődtek az ún. török mészárlások.

Aszparuh (Iszperih): bolgár kán (646 körül–700); az első bolgár birodalom alapítója.

Benkovszki, Georgi: forradalmi demokrata; 1844–76; a nemzeti felszabadítási mozgalom és az 1876-os áprilisi felkelés egyik vezetője. A törökök megölték.

Blagoev, Dimitar: marxista teoretikus, író és politikus; 1856–1924; pétervári tanulmányai idején létrehozta az első orosz szociáldemokrata csoportok egyikét. 1891-ben megalapította Bulgária Szociáldemokrata Pártját. 1903-tól a forradalmi szocialisták („szűk szocialisták") vezetője, 1919-től a KP egyik alapítója. Számos marxista mű szerzője.

Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ): a dolgozó parasztok 1899-ben alapított szervezete, amelyet Sztambolijszki 1908-ban politikai párttá alakított. Balszárnya a Hazafias Front keretei között harcolt a fasizmus alóli felszabadulásért. Elismeri a KP vezető szerepét s mellette ma az ország másik politikai pártját alkotja.

Borisz: 1. I. Borisz: bolgár fejedelem; 852–888; 865-ben bizánci befolyásra bevezette a kereszténységet, és megszilárdította a feudális rendet. – 2. III. Borisz: Bulgária királya; 1894–1943; uralkodott: 1918–43; monarcho-fasiszta diktatúrát vezetett be és a hitleri Németországhoz csatlakozott.

Botev, Hriszto: költő és forradalmi demokrata; 1849–76; a nemzeti felszabadító mozgalom ideológusa, majd Levszki halála után (1873) vezetője. Különféle politikai lapokat adott ki. 1876-ban szabadcsapatot szervezett az áprilisi felkelés támogatására, de a törökök a maroknyi hazafit felmorzsolták.

Dimitrov, Georgi: a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló alakja, nemzeti hős; 1882–1949; 1902-től Bulgária Szociáldemokrata Munkáspártjának tagja. Blagoev harcostársa. 1904-től szakszervezeti vezető, 1909-től a BSZMP KB tagja. 1913-tól parlamenti képviselő. Vezető szerepet játszott az 1923-as szeptemberi felkelésben, majd emigrációba kényszerült. 1933-ban a Reichstag-perben provokációs vádat emeltek ellene, Dimitrov azonban a fasizmus vádlója lett. 1935-ben, a Kommunista Internacionálé VII.

kongresszusán előterjesztette az antifasiszta egységfront- és népfrontpolitikát megalapozó tervet. 1935–43: a Komintern főtitkára, a BKP Külföldi Irodájának tagja. 1946–49: Bulgária miniszterelnöke és a KP főtitkára.

Ferdinánd, Szász-Koburg és Gotha: 1861–1948; fejedelem: 1887–1908, király: 1908–18; német- és osztrákbarát politikát folytatott, az országot a központi hatalmak oldalán belesodorta az első világháborúba.

Ganev, Dimitar: államférfi; 1898–1965; 1919-től a KP tagja, 1929-től a KB, 1957-től a PB tagja. Bulgária felszabadulása után a KP központi lapjának főszerkesztője, később külkereskedelmi miniszter. Bulgária nagykövete Romániában és Csehszlovákiában. 1958–64: a nemzetgyűlés elnökségének elnöke.

Georgiev, Kimon: katonatiszt és politikus; szül. 1882-ben; 1934–35: a nyugatbarát katonai diktatúra miniszterelnöke; a „Zveno" nemzeti szövetség egyik alapítója. 1943-tól a Hazafias Arcvonal Nemzeti Bizottságának tagja; 1944–46: a népi hatalom első miniszterelnöke; később hosszú időn át villamosítási és öntözésügyi miniszter.

Hazafias Front (Otecsesztven Front): egységes társadalmi-politikai tömegszervezet. 1942-ben antifasiszta erők alapították a KP vezetésével. II. kongresszusán (1948) fő feladattá nyilvánították a szocializmus felépítését. III. kongresszusán (1952) szocialista tömegszervezetté nyilvánította magát.

Hilendari Paiszij: szerzetes, a bolgár történetírás és az újbolgár irodalom megalapítója; 1722–98; „Szláv-bolgár történelem" című könyvével előkészítette Bulgária felszabadulását (1762).

Kabakcsiev, Hriszto: munkásmozgalmi vezető; 1878–1940; 1897-től a BSZDMP tagja (később „szűk szocialista", majd kommunista), 1905–28: a KB tagja. A szeptemberi felkelés (1923) után emigrál a Szovjetunióba, a Kominternben tevékenykedik.

Karavelov, Ljuben: forradalmi demokrata író és politikus; 1837–79; 1870–74: a Bolgár Forradalmi Központi Bizottság tagja. A nemzeti felszabadítási mozgalom balszárnyának vezetője.

Kelet-Rumélia: a mai Dél-Bulgária, a 14. sz. végétől 1878-ig török uralom alatt. A berlini kongresszus (1878) török autonóm tartománynak nyilvánítja. A kelet-ruméliai felkelés (1885. szept.) után egyesül Bulgáriával.

Kirkov, Georgi: marxista író és politikus; 1867–1919; a BSZDMP tagja, Blagoev legközelebbi munkatársa.

Kolarov, Vaszil: marxista teoretikus és munkásmozgalmi vezető; 1877–1950; a BSZDMP tagja 1897-től. A KP vezető funkcionáriusa 1919-től, a Komintern munkatársa 1921–43. 1913–23: parlamenti képviselő. Kolarov az 1923 szeptemberi felkelés egyik vezetője volt. Az emigrációban Dimitrov munkatársa a BKP Külföldi Irodájában. A felszabadulás után államférfi, többek között miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter (1947–48), majd miniszterelnök (1949–50).

Levszki, Vaszil: forradalmi demokrata, a törökellenes nemzeti szabadságharc vezetője; 1837–73. A Bolgár Forradalmi Központi Bizottság és a Belső Forradalmi Szervezet egyik alapítója.

Pleven (Plevna): területi székhely Észak-Bulgáriában, valaha fontos erődítmény. Az orosz-török háborúban (1877–78) döntő ütközet folyt Plevenért; Oszman Nuri pasa hosszú ostrom után kapitulált az orosz és román csapatok előtt.

Pliszka: az első bolgár állam fővárosa (681–893).

Plovdiv: a második legnagyobb bolgár város; i. e. 340 körül Philippopolis néven említik. A törökök Filibének, a 16. századtól Plovdivnak nevezik. 1878–85: Kelet-Rumélia fővárosa.

Preszlav: a második bolgár főváros (893–972).

Rakovszki, Georgi: forradalmi demokrata; 1821–67. Emigránsként tevékenykedett Szerbiában, Romániában és Oroszországban a bolgár nép törökellenes felszabadító harcának megszervezéséért. 1862-ben Szerbiában önkéntesekből megalakította a Bolgár Légiót. Publicisztikai tevékenységével mozgósította honfitársait.

Sipka-szoros: szoros a Közép-Balkán hegységben. Elkeseredett harcok színhelye az orosz-török háborúban (1877. aug.–1878. jan.). Az orosz csapatok és a Sztoletov tábornok vezette bolgár önkéntesek itt győzték le a török hadsereget.

Szeptemberi felkelés (1923): a fasizmus elleni első népi felkelés. A KP készítette elő és vezette, válaszként a fasiszta terrorra. Szept. 22–23-án nagy területen robbant ki és főként Északnyugat-Bulgáriát ragadta magával. Kegyetlenül leverték, a barbár megtorlás reakciójaként a fasizmus elszigetelődött a néptől.

Szimeon I.: az első bolgár birodalom legjelentősebb fejedelme (893–927), Bulgária területét több Bizánc elleni háborúban gyarapította.

Szófia: a Bolgár Népköztársaság fővárosa. Serdica trák település helyén épült. A római uralom idején (1–4. sz.) Dácia tartomány fővárosa, a középkorban Sredez vagy Triadica néven említik. A 14. századtól főtemplomáról kapja mai nevét. 1879 óta Bulgária fővárosa; gazdasági, kulturális központ. 1944-ben: az antifasiszta népi felkelés központja.

Sztambolijszki, Alekszandar: a Népi Földműves Szövetség elnöke; 1878–1923 (meggyilkolták); 1908-tól parlamenti képviselő, 1919–23:

miniszterelnökként vezeti a parasztszövetség kormányát, amelyet 1923. jún. 9-én fasiszta államcsínnyel megdöntenek.

Tirnovo: területi székhely. 1185–87: a Bizánc elleni felkelés központja. 1186–1393: a második bolgár birodalom fővárosa és kulturális központja. Később törökellenes felkelések centruma. 1879-ben Tirnovóban ülésezett az első Bolgár Nemzetgyűlés (Tirnovói alkotmány).

Trajkov, Georgi: politikus és államférfi, szül. 1898-ban. 1920-tól a Bolgár Népi Földműves Szövetség vezető funkcionáriusa. Antifasiszta tevékenysége miatt többször letartóztatták. 1945-ben a BNFSZ elnöke lett. 1949–64: miniszterelnök-helyettes, 1964-től a nemzetgyűlés elnökségének elnöke.

Vladajai felkelés (1918): a macedóniai fronton vereséget szenvedett csapatok felkelése a burzsoá-monarchista diktatúra ellen. Főparancsnoka, Rajko Daszkalov, Radomirban kikiáltotta a köztársaságot (szept. 27). A felkelést Vladaja (ma: Rajkodaszkalovo) mellett leverték.

„Zveno" Nemzeti Szövetség: Katonatisztek és polgári értelmiségiek 1928-ban alapított politikai egyesülése. Vezetője K. Georgiev volt. A Zveno 1943-ban csatlakozott a Hazafias Fronthoz; 1949-ben kimondta önfeloszlatását.

Zsivkov, Todor: politikus és államférfi; szül. 1911-ben. 1932-től a KP tagja. A második világháborúban az antifasiszta ellenállás szervezőinek egyike. Az 1944. szept. 9-i szófiai népi felkelésben vezető szerepet játszott. 1951-től a PB tagja, 1954-től a KP KB első titkára, 1962-től 1971-ig miniszterelnök.

Dr. E. Kalbe

Burma

Burma, Burmai Unió (Pyitaungsu Myangma Neingangdo); parlamenti szövetségi köztársaság Délkelet-Ázsiában; területe: 678 033 km²; lakossága (1970): 27,4 millió. Fővárosa: Rangoon; közigazgatási beosztása: 6 tagállam és a voltaképpeni Burma 7 közigazgatási egységgel; hivatalos nyelve a burmai.

Őstársadalom és a feudalizmus kialakulása

Burma őstörténete és korai történelme. A legkorábbi időszakra vonatkozó anyagot még nem tárták fel, a régészeti emlékek tanúsága szerint azonban az ország mai területe már az őskőkorban lakott volt. Az i. e. 2. században ausztraloid nomádok olvadtak össze a mai mon törzsek elődeivel. A tibeto-burmai törzsek, az arakánok elődei, akik hosszú időn át, több hullámban nyomultak be Burmába (a 17. századig), kiszorították az őslakosságot. Behatolásuk idején a Burma területét lakó törzsek az ősközösség felbomlásának szakaszában voltak. A rabszolgaság csírában meglevő formái még ki sem bontakoztak, máris elfedte őket a kialakuló feudális rend.

Az első kora feudális államok. Az 1. századtól kialakultak az első, kora feudális államok. Ezek hindu kulturális befolyás alatt álltak és átvették a buddhizmust, valamint a páli írást. Az első történetileg kialakult államképződmény a Felső-Burmában 849-ben alapított pagani birodalom. Legjelentősebb uralkodója, Anoratha (Anawratha; 1044–77) király államvallássá tette a buddhizmust, és sikeres háborúkat viselt a thatoni mon birodalom ellen, továbbá jelentős színvonalra emelte a gazdaságot és a kultúrát. A földművelés (rizsültetvények), az építészet és a kézművesség, az egykori Pagan területén végzett ásatások tanúsága szerint, ekkor élte virágkorát. A szomszédos államokkal, mindenekelőtt a mon birodalommal vívott állandó háborúk meggyengítették Pagant és a pusztító mongol betörések (1277–87) elpusztították a Pagan-dinasztiát (1044–1287), a fővárost, Pagant is lerombolták (1287). Később thai népek nyomultak be Dél-Kínából; Felső-Burma kínai hűbéruralom alá került (Sang-dinasztia). Alsó-Burmában létrejött Pegu és Taungu birodalma, Felső-Burmában Awa; e birodalmak viszályai gátolták a gazdasági és kulturális fejlődést s a háborúskodást kihasználták az egymással versengő portugálok, hollandok, franciák és angolok. 1752–60-ban Alaungpaya király brit támogatással szétzúzta a franciák támogatta Pegut és új birodalmat hozott létre (Awa), amely 1784-ben Arakánt is meghódította, majd súlyos harcokba bonyolódott Sziámmal. A burmai parasztok a 17–18. században egyre nagyobb tömegben süllyedtek jobbágysorba. Emiatt számos sikertelen parasztfelkelés robbant ki. A központosított feudális állam kialakulásának fokozatos tendenciája, amely különösen a 18. század második felében, Bodawpaya uralkodása (1781–1819) idején érvényesült, s amelyet kedvező irányban befolyásolt az árupénz viszonyok kialakulása, valamint a kézművesség és a kereskedelem kiszélesedése, létrehozta a tőkés formák kialakulásának előfeltéte-

leit. A Mindon Min (1853–78) uralkodása idején bevezetett reformok ezt a fejlődést szolgálták és gazdasági-kulturális fellendülést eredményeztek, amely főként az új fővárosban, Mandalayban (1857) mutatkozott meg. A reformtendenciák további megvalósítását és Burma önálló fejlődését azonban a kezdődő brit agresszió megsemmisítette.

A brit hódítás és a gyarmati uralom (1824–1948)

A brit–burmai háborúk. Miután az első Burma elleni háborúban (1824–26) a Brit Kelet-indiai Társaság csapatai makacs ellenállásba ütköztek (csak a karen törzsek támogatták őket) és csak a Bengáliával határos part menti arakáni és tenasserimi területet tudták elfoglalni, a második háború (1852) is csak részleges eredménnyel (Pegu tartomány elfoglalásával) végződött. A harmadik háborúban (1885) a gyarmatosítók leigázták egész Felső-Burmát. Burmát az 1886. jan. 1-i kiáltvány brit koronagyarmattá nyilvánította és Brit-Indiához csatolta. Ez kedvezett az indiai bevándorlásnak. 1890-ben véresen leverték a burmaiak ellenállási mozgalmát. Az országra brit gyarmati közigazgatást kényszerítettek, a gazdaságot egyoldalúan fejlesztették (Alsó-Burmában a rizs mint monokultúra) és Burmát nyersanyagszállítóvá (teakfa, kaucsuk, kőolaj stb.) változtatták. A feldolgozó ipar első világháború idején bekövetkezett fellendülésével lassan kialakult a belföldi burzsoázia és a nemzeti proletariátus. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a 20. század kezdetén főképpen buddhista színezetű nemzeti mozgalom politikai jelleget öltött (1920: a Burmai Egyesülések Főtanácsának megalapítása). A Wuntanu Atin (Boldogok Egyesülése), amelyekhez széles néprétegek (köztük buddhista szerzetesek) csatlakoztak, antiimperialista propagandát folytatott, bojkottálta a külföldi árukat és burmai iskolákat alapított. A nemzeti mozgalom növekvő ereje láttán a brit imperializmus 1923-ban Burmára is kiterjesztette a Montagu–Chelmsford-reformot. 1930–32-ben Burmában hatalmas antifeudális és antiimperialista felkelés tört ki Saja San vezetésével. A mozgalom a lakosság életkörülményeinek romlása ellen irányult és az Indiától való elszakadást követelte. Az 1935-ben Burma kormányzásáról hozott törvény a gyarmatot 1937. ápr. 1-i érvénnyel különválasztotta Brit-Indiától. A „Dobama Asiayone" nevű forradalmi demokratikus szervezet vezetésével (tagjainak elnevezése: thakin – „úr a saját országában"), a második világháború előestéjén újból fellángolt a felszabadító mozgalom.

Az 1936-tól kirobbant diáksztrájkok, főként pedig a chauki kőolajmunkások általános sztrájkjának (1938) kudarca heves vitákat idézett elő a Thakin-pártban. A mérsékelt szárny elvetette a radikális harci formákat és erőszakmentes ellenállást propagált. A marxista szárny 1939-ben megalapította a Kommunista Pártot, de továbbra is együttműködött a többi antiimperialista erővel.

A hazafias érzelmű burmaiak a növekvő háborús veszélyre való tekintettel ugyanabban az évben létrehozták a Burmai Szabadság Tömbjét, amely csírájában tartalmazta már az antiimperialista egységfrontot. Javaslatukat, hogy Nagy-Britanniával együtt küzdjenek a fasizmus ellen, amennyiben a háború után Burma megkapná a teljes függetlenséget, a brit gyarmati hatalom elutasította. A KP és a Burmai Szabadság Tömbje több vezetőjét letartóztatták.

A japán megszállás (1941–45). Miután Burmát japán csapatok szállták meg (1942. márc. 8.: Rangoon eleste), a kommunisták szembeszálltak a japánbarát hangulattal, amely abból a reményből táplálkozott, hogy a gyarmati igát japán segítséggel is le lehet rázni; erős fegyveres ellenállási mozgalmat szerveztek, amelybe később valamennyi hazafias erő belépett. Ezt a folyamatot nem tartóztathatta fel a Ba Maw vezette japánbarát bábkormány által 1943. aug. 1-én kikiáltotta „burmai függetlenség" sem.

A japán megszálló csapatok brutálisan bántak a lakossággal, az országot pedig 1944-ben a szövetséges csapatok fokozatosan visszahódították. A kommunisták vezette tömeges partizánharc, továbbá a kezdetben japánbarát nemzeti burzsoázia állásfoglalásának megváltozása, a demokratikus csoportok és pártok megegyezésének megfelelően 1944 augusztusában az Antifasiszta Népi Szabadság Liga (AFPFL) megalapításához vezetett. Aung San lett az AFPFL elnöke, Thakin Than Tun pedig a szervezet főtitkára. 1945. márc. 27-én megkezdődött az AFPFL által előkészített népi felkelés, amely a szövetségesek offenzívájához kapcsolódva kiűzte a japán csapatokat (Rangoon felszabadulása: máj. 5.). A brit gyarmati közigazgatás visszatért az országba.

A brit gyarmati uralom utolsó évei. A háború befejezése után a burmai hazafiak folytatták a függetlenségi harcot és igyekeztek megakadályozni a gyarmati uralom helyreállítását. Az angolok a nemzeti felszabadító hadsereg létszámát 200 000-ről 5000 főre csökkentették és olyan kormányt neveztek ki (1945. nov.), amelyben az AFPFL egyetlen képviselője sem szerepelt. Ez ellen a reakciós politika ellen a burmai nép egységesen lépett fel. Az ország legerősebb pártja a KP, számos parasztfelkelést vezetett és meg-

szervezte az 1946. szeptemberi általános sztrájkot. Kialakult egyfajta kettős hatalom: a britek általában a városokat ellenőrizték, amíg a hazafias erők vidéken szilárdították meg pozícióikat és létrehozták saját hatalmi szerveiket. A gyarmatosítók bomlasztó politikája 1946 őszén részleges sikerrel járt, amikor a stratégiailag-taktikailag még nem eléggé érett, a szövetségi politika területén tapasztalatlan kommunistákat kizárták az AFPFL-ből. A KP ezután kettészakadt, s a párt érthetően meggyengült. Az átmeneti nehézségek azonban nem törték meg a burmai népnek a politikai függetlenség kivívására irányuló akaratát. A brit kormány hosszas tárgyalások után 1947-ben kénytelen volt kiírni a törvényhozó testületi választásokat, amelyek az ország jövőjéről döntöttek. 1947. ápr. 9-én az AFPFL döntő győzelmet aratott és a 210 mandátumból 194-et szerzett meg. A burmai kormány élére Aung San került. 1947 júniusában az alkotmányt átdolgozták és Burmát független, szuverén köztársasággá nyilvánították. A britek zavargásokat provokáltak, az 1947. júl. 19-i véres zavargások során az AFPFL számos forradalmi vezetője, köztük Aung San tábornok is életét vesztette. A briteket a karenek támogatták, akik fellázadtak a köztársaság ellen, mivel külön államot akartak létrehozni. A reakciónak azonban nem sikerült befolyása alá vonnia a nemzeti mozgalmat, ezért 1947. okt. 17-én Nagy-Britannia kénytelen volt aláírni a függetlenség biztosításáról és Burmának a Nemzetközösségből való kilépéséről szóló egyezményt. Burmát mindenesetre kötelezték, hogy egyenlítse ki a gyarmati időkből származó adósságait és fogadjon be brit katonai missziót.

A Burmai Unió fejlődése (1948–62)

1948. jan. 4-én kibocsátották a Burmai Unió Függetlenségi Nyilatkozatát és az U Nu vezette kormány vette át a hatalmat. Burmát 1948. ápr. 19-én felvették az ENSZ-be. Megmaradt a gazdasági függés, továbbra is brit monopóliumok ellenőrizték a bányászatot, a kőolajipart, a kereskedelmet és a közlekedést. A nép következetesen antiimperialista erői a gazdasági és katonai kötelékek feloldását, a teljes szuverenitást, a demokratikus fejlődést és a dolgozók életkörülményeinek megjavítását követelték. A kormány tömeges letartóztatásokkal válaszolt. A haladó szervezetek a megtorló intézkedésekre való tekintettel 1948. márc. 27-én fegyveres mozgalmat indítottak a kormánycsapatok ellen. Emiatt 1948. márc. 28-án a KP-t törvényen kívül helyezték.

Fellángolt a polgárháború. A felkelők nagy területeket foglaltak el, 1950-ben azonban a brit és amerikai támogatást élvező kormánycsapatok elől vissza kellett vonulniuk, jóllehet Felső-Burma egyes területeit továbbra is ellenőrzésük alatt tartották. Az imperialisták igyekeztek fokozni a szeparatista tendenciákat, s az 1950-ben Burmába menekült kínai Kuomintang-csapatokat is felhasználták céljaik érdekében. A Szocialista Párt vezetésének kommunistaellenes irányvonala következtében a pártból kilépett baloldali szocialisták 1950-ben létrehozták Burma Munkás- és Parasztpártját, miután a japán és a brit imperializmus elleni harcban alakult Népi Önkéntes Szervezet tagjai már 1949-ben a Népbarátok Pártjában tömörültek. 1950 szeptemberében Burma „gazdasági segélynyújtási szerződést" kötött az Egyesült Államokkal. Ezt a Szerződést 1953 márciusában – Burma kívánságára – hatálytalanították. 1952 januárjában Burma csatlakozott a Colombo-tervhez. 1953-ban a kormány kénytelen volt panasszal fordulni az ENSZ-hez a Kuomintang-csapatok ügyében, a kínai ellenforradalmárok ugyanis megszállva tartották a burmai határterületeket és ott agresszív tevékenységet folytattak. Az ENSZ közgyűlése a területek kiürítése mellett foglalt állást, ezt azonban nem hajtották végre teljesen. Burma számára rendkívül jelentősek voltak a szocialista táborhoz fűződő kapcsolatok. A Szovjetunióval 1948. febr. 18-án vették fel a diplomáciai kapcsolatot. 1954. jún. 30-án kínai–burmai nyilatkozatot adtak ki a békés egymás mellett élés öt elvének elismeréséről és a „colombói államokhoz" való csatlakozásról. A burmai kormány a bandungi értekezlet (1955. ápr.) egyik kezdeményezője volt.

Az U Nu-kormány nem tudta megvalósítani a szükséges demokratikus reformokat a nagybirtokosok és a külföldi tőke növekvő ellenállásával szemben. A munka- és földhasználati törvények egy időre csökkentették a kizsákmányolást, az 1948-as földreform azonban, akárcsak az állami tőke erősítése és a gazdasági stabilizálás, nem valósult meg céltudatosan, nem kis részben a reakció szabotázsa miatt. A polgárháborúnak sem sikerült véget vetni. U Ba Swe rövid életű kormánya (1956. jún.–1957. febr.) után, 1957 márciusában ismét U Nu alakított kormányt. 1958 májusában azonban a kormánypárt szakadása folytán ismét kitört a lappangó belső válság. Emiatt végül is katonai kormány alakult Ne Win vezetésével (1958. okt.–1960. márc.). Az AFPFL az U Nu vezette „tiszta" AFPFL-re (1958–64: Unió Párt) és az U Ba Swe vezette „kemény" AFPFL-re bomlott.

Az 1960. febr. 6-i parlamenti választások a „tiszta" AFPFL győzelmével végződtek (a 226 mandátumból 156). Ismét U Nu került a végre-

hajtó hatalom élére. A belpolitikai válságot azonban továbbra sem sikerült leküzdenie. A gazdasági helyzet állandóan romlott. Fokozódtak a Sang-államok feudális nagybirtokosainak szeparatista törekvései, és ez veszélyeztette az ország egységét.

A nem kapitalista fejlődési út kezdetei Burmában

1962. márc. 2-án Ne Win tábornok 16 tisztből álló forradalmi tanács élén átvette a hatalmat. 1962. ápr. 30-án a forradalmi tanács kibocsátotta a „Burma útja a szocializmushoz" című nyilatkozatát, amelyben meghirdette a szocialista állam és az állami-szövetkezeti tulajdonon alapuló szocialista gazdaság felépítését, és ígéretet tett, hogy mindenekelőtt a munkásokra és a parasztokra kíván támaszkodni. 1963 eleje óta a belés külkereskedelem, valamint a bankok államosítása révén szilárd állami gazdasági szektort hoztak létre, a földtörvények segítségével pedig érezhetően javították a parasztság gazdasági és szociális helyzetén. Ezek az intézkedések vezették be Burma áttérését a nem kapitalista fejlődés útjára. A forradalmi tanács az ország belső békéjének helyreállítása céljából tárgyalásokba kezdett a felkelő és szeparatista szervezetekkel, de csak a karenekkel jutott megegyezésre (1964. márc.). A tanács az ellenzéki pártok ellenséges tevékenységének megfékezése és az új rendszer konszolidálása céljából a Burmai Szocialista Program Pártja (BSZPP) megalakításával, 1964. márc. 28-án bevezette az egypártrendszert. Évente munkás- és parasztszemináriumokat tartanak, amelyeken megvitatják a gazdaság és a politika fő kérdéseit. A chauki munkásszemináriumon (1964. máj.) törvényt bocsátottak ki a munkások jogairól és kötelességeiről. Létrehozták a Népi Munkás- és Parasztanácsokat, amelyek révén a dolgozókat bevonják a nemzeti demokratikus átalakulásba. A demokratizmus a népbíróság létrehozásában, a fegyveres szerveknek néphadsereggé és népi rendőrséggé való átalakításában is megnyilvánult. A BSZPP IV. pártszemináriumán új szervezeti szabályzattervezetet vitattak meg, amelynek fő célja a párt tömegpárttá alakítása volt. Az 1966 szeptemberében kibocsátott négyéves terv a gazdaság fejlesztését és stabilizálását irányozta elő. A belső konszolidáció folyamatát nehezítik a kínai kisebbség Pekingből irányított zavargásai. A Szovjetunió és a szocialista államok támogatják az ország nemzeti demokratikus átalakulását.

A külpolitika a békés egymás mellett élés elvein alapszik. Burma a pozitív semlegesség politikáját követi és szembefordult az országnak imperialista katonai tömbökbe való bevonásával (SEATO).

Időrendi táblázat

1–9. sz.	Az első kora feudális államképződmények kialakulása. Az első burmai államok hindu kulturális befolyás alatt álltak, Indiától átvették a buddhizmust és a páli írásrendszert.
849	Pagan város megalapítása, amely az első történelmileg kimutatható burmai feudális állam magva.
1044	Anoratha (1044–77) megalapítja a Pagan-dinasztiát (1044–1287).
1057	A buddhizmust államvallássá emelik.
1287	A Kínában uralkodó mongolok lerombolják a pagani királyságot. Burma kis államokra bomlik (Taungu, Pegu, Awa, Prome stb.), felettük részben a Kínával hűbéri viszonyban levő san törzsek uralkodnak.
1519	Portugál hajósok megalapítják az első európai kereskedelmi települést.
1531–99	Taungu fejedelemség felemelkedése és hanyatlása. Taungu kiterjeszti uralmát Pegu, Prome, Awa és Arakan államra, sőt Sziámra is.
1587–93	A sziámiak lerázzák az idegen uralmat.
1627	Az angolok és a hollandok kereskedelmi telepeket alapítanak.
1653	Állami arany-, ezüst-, drágakő- és salétrommonopólium Burmában, az európai gyarmatosítók céljainak megakadályozására.
1752–60	Alaungpaya király lerombolja Pegut. Awa megerősödik és kiterjeszti hatalmát Arakanra és Sziám egy részére.
1757	Rangoon alapítása.
1781–1819	Bodawpaya király uralkodása.
1824–26	Az első brit–burmai háború. Arakan és Tenasserim brit uralom alá kerül.
1852	A második brit–burmai háború; Pegu megszállása.
1853–78	Mindon Min király. A központosított állam megszilárdulása.
1877	Az első vasútvonal megnyitása.

1885 A harmadik brit–burmai háború; Nagy-Britannia leigázza az országot.
1886 Burma brit gyarmat lesz és tartományként Indiához csatolják (jan. 1).
1906 A Buddhista Ifjúsági Egyesülés, az első nemzeti szervezet létrejötte.
1906–18 Felkelések a gyarmati iga lerázására.
1920 A Burmai Egyesülések Főtanácsának, a gyarmatosítás elleni harc központjának alapítása.
1920–22 Mozgalom a brit áruk bojkottálására.
1923 A Montagu-Chelmsford-reformot kiterjesztik Burmára.
1930 A Dobama Asiayone Thakin-párt megalakítása.
1930–32 Saja San parasztfelkelése.
1935 Törvény rendelkezik Burmának Brit-Indiától történő elválasztásáról (1937. ápr. 1-én lépett életbe).
1939 A KP és a Burmai Szabadság Tömbjének megalakítása.
1941–45 Japán megszállás.
1941 Thaiföldön megalakul a burmai függetlenségi hadsereg japán támogatással.
1942 A KP illegális szervezeteinek létrehozása és a japánellenes harc kezdete.
1943 A japánok kinevezik Ba Maw bábkormányát, és kikiáltják Burma függetlenségét (aug. 1).
1944 Megalakul az Antifasiszta Népi Szabadság Liga (AFPFL) Aung San és Thakin Than Tun vezetésével.
1945 Népi felkelés a japán megszállás ellen (márc. 27). Rangoon felszabadítása (máj. 5). A brit gyarmati közigazgatás visszaállítása (okt.).
1946 A KP kettészakadása (febr.–márc.). Általános sztrájk a brit gyarmatosítók ellen (szept.). A KP-t kizárják az AFPFL-ből (okt.).
1947 A brit–burmai tárgyalások kezdete (jan.). Az AFPFL győzelme az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon (ápr. 9). Aung San lesz az első kormányfő. Aung Sant a reakció meggyilkolja (júl. 19). Az alkotmány elfogadása (szept. 24). Brit–burmai egyezmény.
1948 A szuverén Burmai Unió kikiáltása U Nu miniszterelnök vezetésével (jan. 4). Diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval (febr. 18). A polgárháború kitörése (márc. 27). A KP-t illegalitásba kényszerítik (márc. 28).
1950 A Szocialista Párt kettészakad, megalakul Burma Munkás- és Parasztpártja (dec.).
1952 Burma csatlakozik a Colombo-tervhez (jan.). A nyolcéves fejlesztési terv elfogadása (aug.).
1955 Burma a bandungi értekezlet egyik kezdeményezője és szervezője (ápr.).
1956 A parlamenti választásokon az AFPFL győz. U Ba Swe lesz a miniszterelnök (jún. 12).
1957 U Nu kormányalakítása (márc.).
1958 Az AFPFL szakadása után hosszan tartó belpolitikai válság tör ki (máj.–jún.). Ne Win tábornok átveszi a hatalmat (okt. 28).
1960 A „tiszta" AFPFL győzelme (febr. 6). U Nu harmadik kormánya (ápr. 4). Kínai–burmai határegyezmény (okt. 1).
1961 A négyéves terv elfogadása (aug.).
1962 Ne Win tábornok forradalmi tanács élén újra átveszi a hatalmat (márc. 2). A burmai forradalmi tanács kibocsátja a „Burma útja a szocializmushoz" című politikai nyilatkozatát (ápr. 30).
1963 A bel- és külföldi bankok államosítása (febr. 23). Az erdőgazdaságok és a dohánygyárak államosítása (okt.). Antifeudális földtörvények (márc.).
1964 A kormány fegyverszünetet köt a karenekkel (márc. 12). Törvény a szocialista gazdaság védelmére (márc. 13). A nemzeti egység védelméről szóló törvény intézkedik az egypártrendszer (a Burmai Szocialista Program Pártja) bevezetéséről (márc. 28). Rendelet a külkereskedelem államosításáról (ápr. 11). A rendőrséget népi rendőrséggé szervezik át (okt.). Az első gépkölcsönző állomások létrehozása.
1965 Államosítják a bányatársaságokat (jan. 20), a „Burma Unilever"-t (febr. 2), a textilgyárakat (márc. 4) és a kőolajvállalatokat (ápr. 1). Törvény a földbirtokosnak fizetett paraszti bérleti díjak megszüntetéséről (ápr. 8). Ne Win hivatalos látogatása a Szovjetunióban (szept. 14–24).

1966 685 magániskola államosítása (márc.). Az újabb négyéves terv elfogadása (szept.). U Nu szabadon bocsátása (okt.). Burma kilép a sterlingblokkból (okt.).

1967 A politikai foglyok szabadon bocsátása (febr. 5). A rangooni parasztszeminárium elfogadja a paraszttanácsok szervezeti szabályzatát (febr. 26). Egységes népi bankot alapítanak (ápr. 27). Összeütközések burmaiak és Peking által támogatott kínai kisebbségi csoportok között; Rangoont katonai ellenőrzés alá helyezik (jún.–júl.). A munkástanácsok I. szemináriuma Rangoonban (szept. 4).

1968 A központi munkástanács alakuló ülése (ápr. 27–30). Az illegális maoista KP elleni fegyveres akció során agyonlövik Thakin Than Tunt, a párt elnökét (szept. 27). Az új alkotmány előkészítő bizottságának megalakulása (nov. 29).

1969 U Nu emigrál és ellenforradalmi mozgalmat szervez Thaiföldön (ápr.).

Alaungpaya: 1714–60; király, 1752-től; uralkodása idején egyesítették a feudálisan széttagolt Burmát; Awa (1754), Pegu (1757) és Tenasserim (1760) meghódítása. Leigázta a sanokat és a monokat. 1757-ben megalapította Rangoont.

Antifasiszta Népszabadság Liga (AFPFL): a japán megszállás idején jelentős kommunista részvétellel alapított (1944) politikai egyesülés különböző pártokból. Az ország felszabadításáért harcolt. 1946-ban a ligában támadt nézeteltérések miatt a KP-t kizárták soraiból. 1948 után éveken át kormánypárt. 1958-ban „tiszta" és „kemény" AFPFL-re bomlott. 1964-ben feloszlatták.

Arakánok: tibeto–burmai etnikai csoport, időszámításunk kezdetén több hullámban hatoltak be a mai Burma területére. Az ország nyugati részén telepedtek le és később felvették az iszlámot. Az arakánok településterületét a britek 1824–26-ban szállták meg.

Burma Kommunista Pártja: 1939-ben alapították, a japánellenes ellenállási szervezet (AFPFL) egyik szervezője, 1946-ban az AFPFL kizárta, 1948-ban betiltották. 1946-ban a trockista „Vörös Zászló KP"-ra (Thakin Soe vezetésével) és a Thakin Than Tun vezette „Fehér Zászló KP"-ra szakadt. 1964: betiltották a pártot; az antinacionalizmus, ill. maoista tendenciák vádjaival harcolnak ellene.

Dobama Asiayone, másként Thakin-Párt: mivel tagjai thakinnak nevezik magukat: 1930-ban a Burmai Ifjúsági Liga és a Dobama-társaság egyesüléséből létrejött átfogó antiimperialista szervezet, jelentős kommunista befolyással. A nemzeti felszabadító mozgalom legjelentősebb képviselői tevékenykedtek benne, többek között Thakin Kodaw Hmain, Aung San, Thakin Than Tun stb. 1940-ben betiltották.

Karenek: mongoloid, a sino-tibeti nyelvcsaládba tartozó dél-burmai népcsoport. A brit gyarmatosítók a burmai nemzeti mozgalmak ellen használták fel őket. A japán megszállás idején brit tisztek vezetésével harcoltak. Számottevő szerepet játszottak az 1945 utáni polgárháború kirobbantásában. Erős szeparatista törekvéseik vannak. 1964-ben egyezményt kötöttek a kormánnyal a harci cselekmények beszüntetéséről.

Mindon Min: király (1853–78); szembeszállt a brit annexiós törekvésekkel, számos haladó reformot valósított meg. Létrehozta a területi közigazgatást, bevezette az egységes pénz- és adórendszert, fejlesztette a kereskedelmet és az ipart. Az új fővárost, Mandalayt jelentős kulturális központtá építette ki. Uralkodása idején jelent meg az első burmai újság (1874).

Montagu–Chelmsford-reform: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az indiai nemzeti felszabadító mozgalom fellendülésének hatására a brit parlament által az azonos nevű 1919-es jelentés alapján hozott törvény az indiaiaknak a gyarmati közigazgatásban való részvételéről. Demagóg manőver a nemzeti mozgalom félrevezetésére.

Ne Win: tábornok és államférfi; szül. 1911-ben; a Dobama Asiayone tagja, a fegyveres japánellenes ellenállás egyik vezetője. 1949–50: honvédelmi miniszter, 1958–60: miniszterelnök, a forradalmi tanács elnöke, amely 1962. márc. 2-án átvette a hatalmat. Azóta egyszersmind kormányfő is.

Saja San: a húszas években a Burmai Egyesülések Főtanácsa balszárnyának tagja, a britellenes titkos társaságok vezéralakja. Az 1930–32-es népi felkelés vezetője. 1931-ben meggyilkolták.

San: mongoloid, a thaikhoz tartozó nép Hátsó-Indiában; államszövetségben tömörült (san államok) és ebben a formában a Burmai Unió részét alkotta. Erős szeparatista tendenciákat képviselt, amelyek veszélyeztették Burma fennállását.

Szocialista Párt: 1939-ben alapították, az ázsiai szocialista pártok konferenciájának tagja, jobboldali irányzatot követ. Az AFPFL szakadása (1958) óta a „kemény" AFPFL magva. 1964-ben betiltották, vezetője: U Ba Swe.

Thakin (kb. „úr a saját országában"): a Dobama Asiayone tagjainak elnevezése. Sok burmai tette neve elé a Thakin szót.

Thakin Kodaw Hmaing: a modern burmai nemzeti irodalom megalapítója; 1875–1964, szerzetes, a Dobama Asiayone alapítóinak egyike.

Thakin Than Tun: politikus; 1911–68; a Dobama Asiayone tagja, a japánellenes harc egyik vezetője. 1944: az AFPFL főtitkára, a KP szakadása (1946) után a „Fehér Zászló KP" vezetője.

U Nu: politikus; szül. 1907; a Dobama Asiayone vezető tagja. 1945: az AFPFL helyettes elnöke, 1948–56, 1957–58, 1960–62: miniszterelnök és csaknem egyidejűleg az AFPFL elnöke. A bandungi értekezlet egyik kezdeményezője. 1962–66: börtönben, 1969-től emigrációban él Thaiföldön.

U Thant: politikus, szül. 1909; 1947-től tevékenykedik az AFPFL-ben. U Nu miniszterelnök titkára. 1957-től Burma állandó ENSZ-képviselője, Hammarskjöld ENSZ-főtitkár halála (1961) után az ENSZ főtitkárává választották, a békés egymás mellett élés politikájának híve. 1972-ben lemondott.

Wuntanu Atin (Boldogok Egyesülése): a húszas években alakult, szilárd osztálybázis nélküli, antiimperialista szervezet, erős buddhista befolyás alatt. Később tagjainak zöme beolvadt a Dobama Asiayonéba, amelyet 1940-ben betiltottak.

Dr. H. Piazza

Burundi

Burundi, Burundi Köztársaság (République du Burundi); elnöki köztársaság Kelet-Afrikában; területe: 27 834 km²; lakossága (1970): 3,5 millió; fővárosa Bujumbura; közigazgatási egységei: 8 tartomány; hivatalos nyelve a francia.

A kelet-afrikai köztársaságot a burundi nép lakja, amely a tutsi (15%), a hutu (80%) és a twa törzsek etnikai csoportjaiból áll. A 16. századtól a szarvasmarha-tenyésztő nomádokként a katonai demokrácia társadalmi rendjében élő tutsiknak a fejlett földművelést űző bantukkal (kiga, hutu) való találkozása nyomán kialakult az állam a katonai fölényben levő tutsik vezetésével. A Banyiginya-dinasztia feudális monarchiája a kisebb uralkodók leigázásával jött létre a 17–18. században (I. Ntare, 1720–60). A birodalom II. Ntare idején (1825–52) érte el virágkorát. Az osztályszerkezet akkoriban már nem felelt meg az etnikainak. Ahogyan a hutuk és twák feudális urakká váltak, úgy lettek az elszegényedett tutsik is hűbéri kizsákmányolásnak alávetett parasztokká. (A többséget továbbra is hutuk alkották.) A feudális hierarchia fokozatai a szarvasmarhatulajdon szerint követték egymást. A társadalom élén a király (mwami) állt. III. Mwezi Kisabo (1860–1908) harcolni volt kénytelen a feudális partikularizmus ellen, és hevesen ellenállt a német annexiónak. (Annexió: 1899-től, az ellenállást csak 1912-ben sikerült letörni.) Burundit az első világháború idején Belgium szállta meg (1916), majd 1923-ban a Népszövetség „Ruanda-Urundi" mandátumterületévé, valójában belga gyarmattá vált. Kényszerrel bevezették a kávé- és a gyapot monokultúrát. A gazdaság fejletlen maradt. 1946-ban Burundi ENSZ gyámsági területként ismét Belgiumhoz került.

A nemzeti felszabadító harc a második világháború után jelentős mértékben fellendült. A belgák megkísérelték, hogy engedményekkel fojtsák el a harcot (1947): közös Főtanács Ruandával, 1953 és 1956: helyi tanácsi választások, 1960: községi választások, 1961: autonómia). Ezek a kísérletek kudarcot vallottak. Az 1958-ban Louis Rwagasore herceg által alapított Egység és Nemzeti Haladás Pártja (Parti de l'Unité et du Progrès National de Burundi, UPRONA) azonnali függetlenséget és a belga csapatok kivonását követelte. A népi mozgalom és az ENSZ határozata következtében 1961. szept. 18-án megtartották az első parlamenti választásokat. Az UPRONA a 64 mandátumból 58-at szerzett meg. Rwagasore herceg 1961. okt. 2-án alakította meg kormányát, okt. 13-án azonban meggyilkolták. A belgabarát elemek sikertelen államcsínye után 1962. júl. 1-én a nép kivívta a függetlenséget. Burundi Királyság 1962. okt. 1-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, 1962. okt. 16-án életbe lépett az alkotmány. A Ruandával támadt feszültség miatt 1964. márc. 1-én a két ország vám- és pénzügyi uniója felbomlott. 1965. jan. 15-én Ngendandumwe miniszterelnököt meggyilkolták. 1965. márc. 3-án IV. Mwabutsa király (1915-től) a parlamentet „tehetetlensége" miatt feloszlatta. 1965. okt. 19-én az ellene szervezett puccs kudarcba fulladt és katonai kormányzat alakult. Burundi arra törekszik, hogy a királyhű tutsik és a ruandai belgabarát köztársaságiak közötti konfliktusokat békésen rendezze. Miután Charles Ndizeye trónörökös 1966. jún. 8-án lemondásra kényszerítette apját, majd szeptemberben V. Ntare néven királlyá kiáltatta ki magát, Michel Micombero hadnagy, miniszterelnök államcsínynyel megdöntötte a monarchiát, majd 1966. nov. 28-án kikiáltotta a köztársaságot, amelynek elnöke lett.

Dr. G. Launicke

Chile

Chile, Chilei Köztársaság (República de Chile); parlamenti köztársaság Dél-Amerika nyugati partjain több csendes-óceáni szigettel; területe: 756 945 km²; lakossága (1970): 9,7 millió. Fővárosa: Santiago de Chile; közigazgatási beosztása: 25 tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

Őstársadalom

A prekolumbiánus korszakban a legfontosabb indián népességcsoportok közé az atacameño, a diaguita és az araukán törzsek tartoztak. Az atacameñók a Rio Loa és az Atacama-sivatag között telepedtek le; gazdag rajzolatú kerámiájáról, gyapjúfeldolgozásáról és magas fejlettségű nemesfémtechnikájáról híres kultúrájuk a 10–11. században érte el tetőpontját, és kisugárzott a mai Perura, Bolíviára és Nyugat-Argentínára is. A kelet felől előnyomuló és az inka kultúra által befolyásolt diaguiták a Copiapo és a Choapa között telepedtek le. A Bío-Bíótól délre fekvő területet a mapuchák (araukánok) vették birtokukba. A 15. század közepétől Észak- és Közép-Chile az inkák birodalmának uralma alá került.

A spanyol hódítás és a gyarmati uralom (1535–1810)

1535–38-ban Diego de Almagro Peru felől kísérletet tett az ország meghódítására, de csak Pedro de Valdivia járt sikerrel, aki 1541-ben alapította meg Santiagót.

Az encomienda-rendszer bevezetésével a spanyol földbirtokosok (kreolok) leigázták és rabszolgákként vagy jobbágyokként kizsákmányolták az indiánokat. Csak a harcias araukánok védték meg függetlenségüket Colocolo (1515–61) és Lautaro (1535–57) vezetésével a Bío-Bíótól délre. Törzsi területük függetlenségét a spanyolok 1612-ben és 1655-ben forma szerint kénytelenek voltak elismerni. Az araukánokat csak a 19. század nyolcvanas éveiben, Közép- és Dél-Chile feltárása idején sikerült leigázni. Chile a gyarmati uralom idején közigazgatásilag a perui alkirálysághoz tartozott; 1776-ban megkapta az önálló főkapitányság rangját.

A 18. század második felében gazdasági fellendülés következett be (állattenyésztés, gabonaexport, rézbányászat, az első manufaktúrák), amely a kreol arisztokrácia gazdasági pozícióit erősítette. A kreolok gazdagodásával párhuzamosan növekedett ellenállásuk is a spanyol gyarmati rendszer ellen. Az észak-amerikai függetlenségi háború hatására jelentkeztek az első szeparatista mozgalmak: 1781 januárjában leleplezték a három Antonio összeesküvését, amelynek célja a fegyveres felkelés és a köztársaság kikiáltása volt.

Függetlenségi háború Spanyolország ellen (1810–18)

1810 május–júniusában megkezdődött a spanyolok ellen irányuló forradalmi függetlenségi harc. A santiagói junta már 1810-ben kezében tartotta az ország nagy részét, a felkelők erejét azonban csökkentette széthúzásuk: az egyik oldalon a mérsékeltek (Miguel Infante), a másikon a radikálisok, akik szintén rivalizáló csoportokra oszlottak: Bernardo O'Higgins és a Carrera-testvérek vezetésével. 1811 júliusában összeült az első nemzeti kongresszus. 1813–16-ban a spanyoloknak Peru felől sikerült leverniük az első köztársaságot („Patria Vieja") és helyreállítani a gyarmati rendszert.

Amikor azonban a San Martín argentin tábornok vezette felszabadító hadsereg átkelt az Andokon (1817), megkezdődött a függetlenségi háború második szakasza. 1817. febr. 14-én a hazafiak felszabadították Santiagót és 1818. febr. 12-én kikiáltották a Chilei Köztársaság függetlenségét. A döntő csatát Maipú közelében vívták (1818. ápr. 5).

Harc a köztársaságért (1818–30)

A győzelem után O'Higgins került hatalomra, mint „director supremo" (1818–23). Diktatúrája és a progresszív reformok ellen a kreol oligarchia államcsínyt szervezett Ramón Freire tábornok vezetésével (1823–27). Az uralkodó osztály különféle érdekcsoportjai (liberálisok, konzervatívok) közötti ellentétek számos polgárháborút robbantottak ki. 1828 augusztusában a liberálisok Francisco A. Pinto (1827–30) vezetésével föderalista alkotmányt dolgoztak ki, amelyet a centralista politikát követő konzervatívok hevesen elleneztek.

A konzervatívok uralma (1830–61)

Diego Portales és Joaquín Prieto tábornokok sikeres felkelése révén 1830-ban a konzervatívok magukhoz ragadták a hatalmat. Az 1833. májusi

alkotmány csaknem korlátlan teljhatalmat biztosított az elnöknek. 1836–39-ben Chile sikerrel harcolt a perui – bolíviai föderáció ellen (a yungai csata: 1839. jan. 20). A konzervatívok diktatúrájának viszonylagos megszilárdulásához Manuel Bulnes (1841–51) és Manuel Montt (1851–61) elnöksége idején nagymértékben hozzájárult a gazdasági fellendülés. 1845 és 1960 között a rézés salétromprofit értéke 4,5-ről 19 millió pesóra emelkedett. A 19. század derekán megkezdődött Dél-Chile rendszeres benépesítése, amiben igen jelentős része volt a német bevándorlóknak. A gazdasági fejlődés megerősítette a polgári elemeket, ez a liberalizmus újjáéledését eredményezte (1859-ben a baloldali liberálisok szövetségben az araukánokkal fegyvert ragadtak).

Chile a brit gazdasági és politikai hegemónia időszakában (1861–1918)

Miután már Montt elnök (konzervatív-liberális tömb) is kompromisszumos politikát folytatott, a liberálisok Joaquín Pérez (1861–71) elnöksége alatt előretörtek. A liberálisok uralma idején megszilárdultak a polgári demokratikus intézmények, amelyek különösen a katolikus egyház befolyása (a nem katolikusok egyenjogúsítása, polgári házasság stb.) és az elnök diktatórikus teljhatalma ellen (az elnökség öt évre történő csökkentése, a miniszterek felelősségre vonása a parlament előtt) irányultak. A liberális-pozitivista áramlatok (Diego Barros Arana, José Lastarría) befolyására a nevelés és a felsőoktatás terén is számottevő haladás történt.

Chile Peru oldalán állt az 1865–66-os Spanyolország elleni háborúban (1866. márc. 31.: Valparaiso ágyúzása). A salétromháborúban, amelyet Chile 1879–84-ben a szövetkezett Peru és Bolívia ellen vívott, meghódította a természetes salétrom világmonopóliumát (Ancónban 1883. okt. 20-án és Valparaisóban 1884. ápr. 4-én kötött szerződések). A Tacnával és Aricával kapcsolatos területi vität csak 1929-ben rendezték, amikor a két tartományt felosztották Chile és Peru között.

A 19. század utolsó harmadában a kezdődő salétromkonjunktúra (a külkereskedelem 75%-a) idején az angolok gazdasági befolyása igen erőssé vált. José Manuel Balmaceda (1886–91) kormányzása idején történt az első kísérlet az óriási mértékű idegen befolyás megtörésére és az önálló nemzetgazdaság megteremtésére. A kongresszusi ellenzék fellépése Balmaceda önkényuralmi igényeivel szemben polgárháborút robbantott ki (1891), amelynek eredményeképpen a Jorge Montt (elnök: 1891–96) vezette Liberális Kongresszus Párttal az angolbarát frakció jutott hatalomra. A századforduló körül Nagy-Britannia a chilei export kétharmada fölött rendelkezett. Az ezután következő elnökök: Errázuriz (1896–1901), Riesco (1901–06), Pedro Montt (1906–10) és Barros Luco (1910–15) szintén angolbarát irányvonalat képviseltek. Az első világháborúban Chile semleges maradt és magas profitot húzott az antanthatalmak felé irányuló nyersanyagszállításból.

Chile a két világháború között (1918–45)

A háború utáni korszak gazdasági és társadalmi válsága, valamint az Októberi Forradalom hatására fellendült a demokratikus és a proletármozgalom. 1918–20-ban tömegsztrájkhullám söpört végig Chilén; az Emiliano Recabarren által 1912-ben alapított Szocialista Munkáspárt 1921–22-ben Kommunista Párttá alakult. A természetes salétrom iránti kereslet hanyatlásával az eredetileg erősen anarchista befolyású szakszervezeti mozgalom központja (Federación Obrera Chilena, FOCh) a rézbányák övezetében (Chuquicamata, Potrerillos és El Teniente) összpontosult. A hagyományos brit tőkebefolyást fokozatosan túlszárnyalta az amerikai monopóliumok befolyása.

Juan Luis Sanfuentes konzervatív politikus elnökségét (1915–20) 1920-ban az amerikabarát Liberális Szövetség jelöltje, Arturo Alessandri követte. Alessandri szociális és álforradalmi demagógiával próbálta megnyerni a radikális kispolgárságot, egyúttal elnyomta az osztálytudatos munkások és parasztok mozgalmát. Az angolbarát Altamirano tábornok puccsa (1924. szept.) egy időre eltávolította Alessandrit a hatalomból. Alessandri újbóli beiktatása után (1925. szept.) új alkotmányt bocsátottak ki, amely a demokratikus vívmányok (a választójog kiszélesítése, az állam és az egyház szétválasztása) mellett az elnöki hatalom megszilárdítását eredményezte. Alessandri utódja, Emiliano Figueroa 1927-ben Carlos Ibáñez del Campo tábornok fellépésére lemondásra kényszerült. Ibáñez elnöki diktatúrája idején fokozódott az amerikai befolyás; 1931-ben megalakult a Guggenheim-csoport által ellenőrzött Chilei Salétrom Társaság (COSACH).

Az 1929–33-as gazdasági összeomlás a forradalmi mozgalmak új hullámát indította el. 1931. jún. 27-én Ibáñez lemondott hivataláról és megszökött. A hadsereg és a flotta lázadása, valamint a munkásság felkelései (Valparaiso, Santiago de Chile, Talcajuano stb.) 1932-ben megdöntötték Juan Montero konzervatív kormányát. Dávila-Grove új kormánya Chilét szocialista köztársasággá nyilvánította, de nem tett komoly

intézkedéseket a proletárforradalom végrehajtása érdekében. Több városban munkástanácsok alakultak, ezek azonban a munkások és parasztok mozgalmának gyengesége miatt, hősies harcuk (Valparaiso, Temuco, Rancagua) ellenére vereséget szenvedtek a reakciótól.

A hadsereg államcsínye Arturo Alessandri újabb elnökségének (1932–38) útját egyengette. Alessandri az antiimperialista mozgalom nyomására kisajátította a COSACH-ot, ugyanakkor azonban közeledett a fasiszta hatalmakhoz.

Az Alessandri-kormány elleni harcban, a KP befolyására létrejött a Népfront, amely a kommunistákon kívül a szocialistákat, a radikálisokat, a demokratákat és a Confederación de Trabajadores de Chile (CTCh) szakszervezeti szövetséget tömörítette. Az 1938-as elnökválasztáson Pedro Aguirre Cerda, radikális párti népfrontjelölt győzött (1938–41).

Az új kormány átfogó reformpolitikája (a polgári szabadságjogok biztosítása, munkatörvényhozás, hitelsegély a kisbirtokos parasztoknak, az iparosítás meggyorsítása) ellen a fasiszta elemekkel vegyes reakció az ún. Hazafias Tömbbe tömörült. A reakciós elemek növekvő ellenállása és a Radikális Párt következetlensége folytán a Népfront által létrehozott Nemzeti Demokratikus Szövetség újabb választási sikereit (1941, 1942) nem használták ki a néptömegek politikai és szociális követeléseinek megvalósítására.

Juan Antonio Ríos elnök (1942–46) létrehozta a „politikai közép" kormányát, amely csak 1943. jan. 20-án szakította meg diplomáciai kapcsolatait a tengellyel. 1944. dec. 11-én Chile felvette a hivatalos kapcsolatokat a Szovjetunióval; 1945 februárjában, illetőleg áprilisában formálisan hadat üzent Németországnak és Japánnak.

Az oligarchia és a polgári reformizmus válsága (1945–70)

A szövetségesek győzelme Chilében is hozzájárult a demokratikus népi mozgalom fellendüléséhez. A mozgalmat a kommunista és a szocialista párt irányította. Az 1946-os választásokon az ő segítségükkel győzött G. González Videla elnök (1946–52). Első kormányában (1946. nov.) három kommunista miniszter volt. González Videla azonban elárulta a haladó választási programot és olyan irányvonalat követett, amely Chilét politikailag és gazdaságilag kiszolgáltatta az amerikai imperializmusnak. Az 1944. áprilisi általános sztrájkot egész sereg megtorló intézkedés követte a haladó erők ellen. A hírhedt „törvény a demokrácia védelmére" ürügyet szolgáltatott a KP betiltására. 1947 októberében megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ibáñez del Campo második elnöksége (1952–58) idején ez a jobbratolódás fokozódott. A KP az illegalitás ellenére is sikerrel harcolt az akcióegységért a szocialistákkal és más demokratikus pártokkal. 1956-ban megalapították a Frente de Acción Popular (Népi Akciófront, FRAP), amely a KP-n kívül nyolc további pártot és szervezetet – köztük a Central Unica de Trabajadores de Chile (Szakszervezeti Egységközpont) nevű nagy szakszervezeti szövetséget – foglalta magában. 1958 augusztusában a KP kiharcolta legalitásának helyreállítását. Az 1958. szept. 4-i elnökválasztáson Salvador Allende, a FRAP jelöltje igen szoros küzdelemben szenvedett vereséget J. Alessandri Rodríguezzel, a liberálisok és konzervatívok ellenjelöltjével szemben.

A KP 1958 novemberében megtartott XI. kongresszusa akcióprogramot fogadott el a haladó erők egységfrontjának megszilárdítására. Az Alessandri-kormány visszahúzó gazdaságpolitikája (a stabilizálási program) és egyoldalú amerikabarát vonalvezetése ellen 1959–60-ban számos tömegsztrájkra és tüntetésre került sor, ezek a kubai forradalom befolyása alatt (mozgalom a kőolaj megvédéséért az amerikai monopóliumok ellen), valamint a pusztító 1960. május–júniusi dél- és közép-chilei földrengés hatására különösen éles formában nyilvánultak meg. 1960. febr. 18-án Chile Montevideóban hat más állammal együtt aláírta a latin-amerikai szabadkereskedelmi övezetről szóló szerződést. Az 1963. áprilisi községtanácsi választásokon a Népfront a szavazatok 28%-át szerezte meg. Az 1964. szeptemberi elnökválasztáson a kereszténydemokrata elnökjelölt, Eduardo Frei Montalva győzött. Az 1965. márc. 7-i parlamenti választáson a keresztény demokraták abszolút többséget szereztek. Frei gazdasági és társadalmi reformokat ígért, visszaállította a diplomáciai kapcsolatokat a szocialista országokkal (Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia stb.). A független politikára való törekvés az ún. „Amerika-közi Békehaderő" és az amerikai hegemónia elutasításában is kifejezésre jutott. 1965–66-tól kiéleződött a belső helyzet a jobboldali elemeknek Frei (mérsékelt) reformjával szemben tanúsított ellenállása miatt. Egyúttal meghiúsultak a kormány kísérletei a gazdaság stabilizálására (infláció). Az 1967. áprilisi községi választásokon és az 1969. márciusi parlamenti választásokon a keresztény demokraták a relatív többség ellenére érezhetően visszaszorultak, míg a Radikális Párt, a KP és a Szocialista Párt tekintélyes mértékben megerősítette pozícióit. Tiltakozásul a Frei-kormánynak a konzervatív-nagypolgári és imperialista reakciónak tett engedményei miatt, 1969 májusában a keresztény demokraták bal-

szárnya levált, és létrehozta az Egységes Népi Akció Mozgalmát (MAPU).

Az 1970. szeptemberi elnökválasztás előkészületei közben a KP, a szocialisták, a radikálisok, a MAPU és más csoportok együttesen létrehozták a Népi Egységet (Unidad Popular, UP).

Chile a Népi Egység kormányának idején (1970-től)

Salvador Allende, a Népi Egység jelöltje, több mint 36%-os szavazattöbbséggel győztesként került ki a választásokból. A jobboldal nyílt ellenterrorja (R. Schneider tábornoknak, a hadsereg főparancsnokának meggyilkolása), gazdasági szabotázsa (tőkekiáramlás, termelési visszaesés) és a közvetett imperialista beavatkozás ellenére Allende 1970. nov. 3-án átvette a kormány vezetését. A kormány azzal a céllal, hogy mélyreható strukturális reformok révén megteremtse a leendő szocialista fejlődés előfeltételeit, azonnal átfogó programot hirdetett (béremelés, árellenőrzés, a földreform meggyorsítása, az első lépések a bányák és a bankok államosításához, a diplomáciai kapcsolatok felvétele Kubával, a Kínai Népköztársasággal és más szocialista országokkal). (1972 óta Allende kormánya súlyos harcokat vív a belső reakció sztrájkkísérletei és szabotázscselekményei, valamint a külföldi konszernek blokádja ellen. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

10–11. sz.	Az atacameño-kultúra virágkora.
15. sz.	Inka uralom Észak-Chilében.
1535–38	Diego de Almagro hódító hadjáratai.
1540	Pedro de Valdivia expedíciói.
1541	Santiago de Chile megalapítása.
1553	Az araukánok győzelme Tucapelnél.
1557	Caupolicán araukán törzsfő veresége és halála a spanyolok elleni harcban, Hurtado de Mendozánál.
1593	Az első jezsuiták Chilében.
1609	Santiago az audiencia (koronatörvényszék) székhelye.
1655	A spanyol gyarmati közigazgatás elismeri az araukánok függetlenségét.
1723, 1766	Indián felkelések.
1751	Santiagót földrengés rombolja le.
1776	Chile „főkapitányság". Cuyo tartományt a Río de la Plata-i alkirálysághoz csatolják.
1781	A három Antonio összeesküvésének leleplezése.
1808	Az első spanyolellenes zavargások Santiagóban.
1810	A forradalmi junta beiktatása. A Spanyolország elleni függetlenségi háború kezdete.
1813	Bernardo O'Higgins a felszabadító mozgalom élén.
1814	A spanyol gyarmati uralom visszaállítása. A „Patria Vieja" (Régi Haza) bukása.
1817	San Martín átkel az Andokon. Győzelem a spanyolok felett Chacabucónál (febr. 12).
1818	O'Higgins, mint „director supremo" a Chilei Köztársaság élén. A döntő csata: a maipúi győzelem (ápr. 5).
1823–27	Ramon Freire tábornok uralma.
1826	Az utolsó spanyol csapatok is elhagyják Chiloë szigetét.
1833	Konzervatív centralista alkotmány (máj.).
1836–39	Háború a Santa Cruz vezette perui-bolíviai föderáció ellen. A chileiek győzelme Bulnes vezetésével a yungai csatában (1839. jan. 20).
1841–51	Bulnes tábornok elnöksége. A szervezett európai bevándorlás kezdete Közép- és Dél-Chilébe.
1850	Az 1848–49-es európai forradalmak hatására létrejön a radikális demokratikus Sociedad de la Igualidad (az Egyenlőség Társasága).
1851–61	Manuel Montt elnöksége.
1857	A polgári törvénykönyv kibocsátása.
1859	Leverik az utolsó nagy araukán felkelést.
1865	A nem katolikus lakosság polgári egyenjogúsítása.
1865–66	Chile Peru oldalán harcol Spanyolország ellen. A spanyol flotta lövi Valparaisót (1866. márc. 31).
1879–84	„Salétromháború" Peru és Bolívia ellen. Az ancóni szerződésben Peru lemond Tarapacá tartományról (1883. okt. 20).

1884 Diego Barros Arana közzéteszi a monumentális „Historia General de Chile" első köteteit (16 kötet: 1884–1902).
1886–91 José Manuel Balmaceda elnöksége. Balmacedát polgárháború buktatja meg.
1903 Mészárlás a sztrájkoló kikötőmunkások között Valparaisóban (máj.).
1905 A hadsereg elnyomja az első általános sztrájkot (több mint 200 halott és sebesült).
1909 Az anarchista jellegű Federación Obrera Chilena szakszervezeti szövetség megalapítása.
1910 Vasúti alagút az Andokban.
1912 Emiliano Recabarren vezetésével megalakul a Szocialista Munkáspárt.
1914–18 Chile az első világháborúban semleges marad. Az ipari fejlődés fellendülése.
1918–20 A bányászok tömeges sztrájkjai.
1919 A baloldali polgári szocialista párt megalapítása.
1920–24 Arturo Alessandri, az amerikabarát Liberális Szövetség jelöltje.
1921–22 A KP megalapítása.
1929 A Tacna–Arica-konfliktus rendezése Peruval (Chile megtartja Aricát, Tacnát visszaadják Perunak).
1931 A flotta és a hadsereg lázadása, valamint a munkások általános sztrájkja megdönti az Ibáñez-diktatúrát.
1932 A szocialista köztársaság kikiáltása Grove és Dávila vezetésével. Spontán munkástanácsok alakulnak.
1932–38 A. Alessandri második elnöksége.
1936 A vasutasok általános sztrájkja (febr.). Megalakul a Népfront a KP vezetésével.
1937 Az egységes forradalmi szakszervezet (Confederación de Trabajadores de Chile, CTCh) megalakítása.
1938 Pedro Aguirre Cerda népfrontjelölt (Radikális Párt) győzelme az elnökválasztáson.
1941 Juan Antonio Ríos népfrontjelölt (Radikális Párt) választási sikere.
1943 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Németországgal, Olaszországgal és Japánnal (jan. 20).
1944 A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (dec. 11).
1945 Formális hadüzenet Németországnak és Japánnak (1945. febr. 15, ill. ápr. 11).
1946 Gabriel González Videlas győzelme a KP támogatásával. Három kommunista miniszter González kormányában.
1947 Általános sztrájk (ápr.). A KP betiltása („Törvény a demokrácia védelmére", szept. 3). A kapcsolatok megszakítása a Szovjetunióval (okt. 21).
1950 Pablo Neruda illegalitásban és üldöztetés közben megírja a „Canto General"-t („Nagy Ének").
1952 Ibáñez del Campo tábornok győzelme az elnökválasztáson. Katonai egyezmény az Egyesült Államokkal.
1953 Szerződés a gazdasági unióról Argentínával. A Central Unica de Trabajadores de Chile egységes szakszervezet megalakítása.
1955 Általános sztrájk (júl.).
1956 Általános sztrájk. Technikai és katonai együttműködési szerződés az amerikaiakkal. Az illegális KP vezetésével létrejön a Frente de Acción Popular (Népi Egységfront, FRAP).
1958 Érvénytelenítik a „törvényt a demokrácia védelméről" (aug. 5). A KP legalizálása. Salvador Allende népfrontjelölt szoros küzdelemben marad alul az elnökválasztáson (szept. 4).
1959 Jorge Alessandri Rodríguez elnök kormánya 280 millió dollár kölcsönt vesz fel a nagy tőkésországoktól. Tömegmozgalom a stabilizálási program ellen.
1960 Chile csatlakozik a montevideói szerződéshez (Latin-amerikai szabadkereskedelmi övezet, febr. 18). A határkonfliktus rendezése Argentínával a Tűzföld-sziget kérdésében (márc. 23). Súlyos földrengés és szökőár Dél- és Közép-Chilében, több mint 10 000 halálos áldozat, 450 000 ház elpusztul (máj.–jún.).
1962 Punta del Estében (Uruguay) az AÁSZ külügyminiszteri értekezletén Chile ahhoz a hat államhoz csatlakozik, amelyek megszavazzák Kuba „elítélését".
1963 A Népfront (FRAP) sikere a községi választásokon a szavazatok 28%-ával (ápr.). Újabb határkonfliktusok Argentínával (a Palena-konfliktus, szept.–okt.).
1964 A II. Latin-amerikai Ifjúsági Kongresszus Santiagóban (márc.). Frei keresztény-

demokrata jelölt győzelme az elnökválasztáson (szept. 4). A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Szovjetunióval (nov.) és más szocialista országokkal.

1965 A keresztény demokraták abszolút többsége a parlamenti választásokon (márc. 7). Súlyos földrengés Közép-Chilében (márc. vége). A chilei külügyminisztérium nyilatkozata elítéli a Dominikai Köztársaság elleni amerikai intervenciót (máj. 1). A KP XIII. kongresszusa (okt.).

1966 A rézbányászok sztrájkja El Tenientében (jan.–márc.). Nagy amerikai és nemzetközi valutaalap-hitel (márc.). A réztörvény (jan.) alapján létrejönnek az első chilei-amerikai „vegyesvállalatok" (okt.–dec.). Szenátusi határozat Frei elnök amerikai utazása ellen (dec. 23).

1967 Községi választások: a keresztény demokraták szavazatvesztesége, a radikálisok, a KP és Szocialista Párt (SP) előretörése (ápr.).

1968 A Szovjetunió és Csehszlovákia (ápr.) hitelt nyújt Chilének. Chilei gazdasági küldöttség a Szovjetunióban (máj.). A CUTCh szakszervezeti központ V. kongresszusa (nov.).

1969 A KP és a szocialisták választási sikere, a szavazatok 37%-a (márc. 2). A KP–SP akciószövetsége a Frei-kormány ellen (márc. 29). A MAPU megalakulása (máj. 18). Jobboldali katonai vezetők zendülése Viaux tábornok vezetésével (okt. 21). A KP XIV. kongresszusa (nov. 23–29).

1970 Ostromállapot Közép-Chilében (júl.). A Népi Egység pártjainak győzelme az elnökválasztáson (szept.). A kongresszus megerősíti Allendét elnöki tisztségében (okt. 24). Allende hivatalba lépése (nov. 3).

1971 A Szocialista Párt XXIII. kongresszusa (jan.).

Allende Gossens, Salvador: politikus, orvos; szül. 1908; 1933: a Szocialista Párt egyik alapítója, 1937: képviselő, 1938–41: egészségügyi miniszter, 1945-től szenátor. 1956: a Népi Akció Forradalmi Frontjának (FRAP) egyik alapítója, amely a KP-t, a szocialistákat, a szakszervezeteket és más haladó mozgalmakat egyesítette. 1952, 1958, 1964: elnökjelölt, 1970. nov.-től elnök.

Araukánok (aukák): indián népcsoport és nyelvcsalád Chilében és Nyugat-Argentínában (számuk – 1940 –: 187 000). Eredetileg vadászok, halászok és gyűjtögetők, csak a moluchák folytattak földművelést (mesterséges öntözéssel és a földek trágyázásával), valamint állattenyésztést. Ismerték a szövést és a fémfeldolgozást is. Miután a spanyol hódítóktól átvették a lovat (16–17. sz.), állattenyésztő nomádokká lettek, és védekezésként harcias politikai és katonai szervezetbe tömörültek. Hosszú időn át sikerrel álltak ellen a spanyoloknak a Bío-Bíótól délre eső területen és az argentin pampákon. Csak a 19. sz. végén szorították ki őket katonai expedíciók és rendszeres telepítések révén. Jelenleg rossz minőségű földeken parasztokként élnek. A törzsmegjelölések az általuk lakott vidékkel függenek össze, pl. pihunchók (északi emberek), moluchók (nyugati emberek), pechuenchek (a lucfenyőerdők emberei). Az araukánok magukat mapuchóknak nevezik.

Barros Arana, Diego: történész, pedagógus és diplomata; 1830–1907; több mint negyven éven át tanított a santiagói egyetemen. Latin-Amerika liberális-pozitivista történetírásának kiemelkedő képviselője.

Caupolicán: araukán vezér; megh. 1558-ban; vezetésével az araukánok a tucapeli csatában (1553) legyőzték Valdivia spanyol hódítót. 1557-ben, több sikeres hadjárat után Concepciónnál vereséget szenvedett a spanyoloktól, visszavonulás közben elfogták s halálra kínozták.

Colocolo: araukán vezér; 1515–61; Caupolicán halála után a spanyol konkvisztádorok elleni szabadságharc élén állt. 1559-ben kiharcolta a hivatalos békekötést, amely elismerte az araukánok függetlenségét. Egy újabb hadjárat során, a lomacói ütközetben (1561. okt.) esett el.

Corvalán, Luis: munkásmozgalmi vezető; szül. 1916-ban; 1932-től a KP tagja. 1936–40: városi tanácsos Concepciónban. 1940–48: az „El Siglo" (a párt központi lapja) főszerkesztője. 1952-től a KB, 1956-tól a PB tagja, 1958-tól a párt főtitkára.

Frei Montalva, Eduardo: politikus; szül. 1911; a konzervatív párt tagja, 1937-ben megalapította a Falange Nacionalt, amelyből a keresztény demokrata párt alakult meg. 1945–46: közmunkaügyi miniszter, 1949-től szenátor; 1965–70: elnök.

Lafferte Gaviño, Elias: munkásmozgalmi vezető; 1889–1961; 1912–19: a Szocialista Munkáspárt tagja. Alapításától (1921–22) tagja a KP-nak, amelynek 1929-től KB-tagja. 1930–32: a Chilei Szakszervezeti Szövetség (Federación Obrera Chilena, FOCh) elnöke. 1936-tól a KP PB tagja, 1937-től több ízben szenátor. 1936–61: a KP KB elnöke. Lafferte a latin-amerikai munkásmozgalom legjelentősebb vezetői közé tartozott, nagy része volt a chilei akcióegység és Nép-

front létrehozásában. Emlékiratai „Vida de un Comunista" („Egy kommunista élete") címmel jelentek meg.

Lautaro: legendás araukán vezér, nemzeti hős; 1535 körül–1557; Caupolicánnal együtt verte meg a Valdivia vezette spanyolokat a tucapeli csatában (1553). A róla elnevezett „Lautaro szabadkőműves-páholy" fontos szerepet játszott a spanyol–amerikai felszabadító mozgalomban (1810–24).

Montt, Manuel: politikus; 1809–80; a konzervatívok vezető alakja; 1851–61: elnök, fejlesztette a bankokat és a vasutakat, ösztönözte a német telepesek bevándorlását Dél-Chilébe. Elnyomta a demokratikus ellenzéket.

Recabarren, Emiliano: munkásmozgalmi vezető; 1876–1924, 1906: kongresszusi képviselő; 1912: a Szocialista Munkáspárt egyik alapítója. Részt vett a chilei háborúellenes mozgalmakban (1914–18); 1918-ban Argentínába emigrált, majd 1920-ban az Argentin KP egyik alapítója lett. Hazatérése után részt vesz a Chilei KP megalapításában (1921–22). Szovjetunióbeli útjának élményeiről 1923-ban „Rusia Obrera" („Munkás-Oroszország") című könyvében számolt be. Mint szervező és teoretikus a marxizmus legjelentősebb latin-amerikai képviselői közé tartozott.

Valdivia, Pedro de: spanyol konkvisztádor; 1497–1554; I. Károly hadseregében részt vett a paviai csatában. Egyike volt Pizarro legközelebbi harcostársainak az inka birodalom leigázásakor. 1540-ben megkezdte Chile meghódítását és megalapította egyebek között Valdiviát és Santiagót; az araukánok elleni harcban esett el.

Dr. M. Kossok

Ciprus

Ciprus, Ciprusi Köztársaság (görögül: Kypriaki Demokratía, törökül: Kibris Cümhuriyeti); független parlamentáris köztársaság a hasonnevű szigeten a Földközi-tenger keleti medencéjében; a Nemzetközösség tagja; területe: 9251 km²; lakossága (1969): 630 000; fővárosa: Nicosia; közigazgatásilag 6 megyére oszlik; hivatalos nyelve a görög és a török.

Ciprust, amelyet a hettiták Alasiának neveztek, i. e. 1400 táján az akhájok (korábban a frígek és más népek) szállták meg. Stratégiailag előnyös fekvése, közvetítő szerepe a kereskedelemben és tekintélyes vörösréz kincsei miatt Ciprus mindig kívánatos célként lebegett az idegen hódítók előtt. A keleti parton 1000 körül telepedhettek meg a föníciaiak; 715-ben II. Szargon a szigetet Asszíriához csatolta, 525-ben II. Kambüzesz a Perzsa Birodalomba olvasztotta. Ciprusnak csak 333-ban sikerült a Nagy Sándorral kötött szövetség útján a perzsa uralom alól felszabadulnia. 306-ban Antigonosz birodalmához tartozott, 294-től a Ptolemaioszokéhoz. 58-ban M. P. Cato háborút indított Ciprus ellen, majd 57-ben a római Cilicia tartományhoz csatolta. Később a sziget önálló római tartomány lett, előbb Paphos, i. sz. 33-tól pedig Salamis fővárossal. A zsidóüldözések 115-ben felkeléshez vezettek, és a zsidókat római dekrétum alapján kiutasították a szigetről. A 4. században a kereszténység államvallás lett. A Római Birodalom felosztásakor (395) Ciprust Bizánchoz csatolták, de önálló egyházát megtartotta. 649 után az arabok többször is meghódították és csak 969-ben sikerült Niképhorosz Phokasznak a szigetet újból szorosan Bizánchoz kötnie. A III. keresztes hadjárat idején Oroszlánszívű Richárd angol király megszállta a szigetet (1191). 1192-től 1489-ig az általa beiktatott Lusignan-dinasztia uralkodott, később Velence uralma alá került (1489–1571). 1570-ben a törökök a szigeten vérfürdőt rendeztek. 1573-ban formálisan is kényszerítették Velencét a Ciprusról való lemondásra és kb. 30 000 törököt telepítettek a szigetre; a keresztény lakosság ügyeit átengedték az ortodox érseknek (mint ethnarchos – a nemzet feje). A ciprusiak részvételére a görögök 1821-es szabadságharcában a törökök az érsek meggyilkolásával válaszoltak. Ciprus török uralom alatt maradt, de 1838-ban és 1856-ban szultáni rendeletekkel öregek tanácsa létesült, és görög iskolák felállítását is engedélyezték.

London sürgetésére 1878. jún. 4-én létrejött a török–angol védelmi szövetségi megállapodás. Nagy-Britannia Törökországnak segítséget helyezett kilátásba Oroszország ellen, és ezért Törökország átengedte Ciprust. Bár Nagy-Britannia nem tartotta be a megállapodást, 1878-ban a berlini kongresszuson Ciprus igazgatását Nagy-Britanniának ítélték. A 99 779 font sterlinget, amit Törökországnak az évi bérleti díj fejében kellett volna kapnia, a britek behajtották a ciprusiaktól, de nem adták át a törököknek. Az érsek elvesztette politikai előjogait, a hatalmat a brit főmegbízott vette át, aki mellett az 1882-es reform óta formailag a tanács működik.

Nagy-Britannia 1914. nov. 5-én formailag an-

nektálta Ciprust és 1915-ben felajánlotta Görögországnak annak fejében, ha belép a háborúba az antant oldalán. 1923-ban a lausanne-i konferencián megerősítették a sziget annexióját, amely 1925. máj. 1-én brit koronagyarmattá vált. A hatalmat a kormányzó vette át, aki formailag a tanácsra (12 görög, 3 török, 9 brit) támaszkodott. Ugyanebben az évben a ciprusiak megalakították a Görögországgal való egyesülésre irányuló mozgalmat (Enozisz), e mozgalom vezetése alatt 1931. szept. 21-én súlyos angolellenes zavargásokra került sor. Nagy-Britannia feloszlatta a tanácsadó testületet és a ciprusiakat 25 000 font pénzbüntetésre ítélte.

A második világháború idején a függetlenségi mozgalom újból fellendült. 1940-ben megalakult a Ciprusi Dolgozó Nép Haladó Pártja (AKEL) és 1943-ban a ciprusiak újból felkeltek az angol gyarmati politika ellen. 1946-ban tekintélyes politikai személyiségeket börtönöztek be, és betiltották az Összciprusi Szakszervezeti Bizottságot (PSE). A dolgozók erre új szervezetet, a befolyásos Összciprusi Szakszervezeti Szövetséget (POAS) alakították meg. 1947. nov. 11-én a kormányzó gyűlést hívott egybe egy Nagy-Britannia által diktált alkotmány „megvitatására". Az érsek és több neves ciprusi személy megtagadta az együttműködést, ezért a gyűlést 1948. aug. 12-én feloszlatták. Egy egyházi népszavazásnál 1950. jan. 15-én a választásra jogosultak 95,7%-a Ciprusnak Görögországhoz való csatlakozására szavazott. 1953-ban III. Makariosz érsek eredménytelenül próbálta a ciprusi kérdést az ENSZ elé vinni. Az 1954. aug. 12-i gyarmatosításellenes tömegmegmozdulás után 8 nappal Görögország Ciprus-vitát javasolt az ENSZ-ben, ami a NATÓ-n belül erős feszültséget váltott ki. 1955. aug. 29-től szept. 9-ig Nagy-Britannia, Görögország és Törökország megbeszélést folytatott a ciprusi kérdésben; Nagy-Britannia korlátozott önkormányzat, Görögország az önrendelkezés, Törökország a status quo fenntartása mellett szállt síkra. A konferencia megszakadt anélkül, hogy eredményt ért volna el. Még ez évben a ciprusi harcosok szervezete (EOKA) megkezdte a szigeten a fegyveres függetlenségi harcot. Nagy-Britannia 1955 októberében John Hardingot iktatta be a kormányzói székbe, aki 1955. nov. 26-án kihirdette a kivételes állapotot (amelyet csak 1959-ben szüntettek meg) és 1956. márc. 9-én Makariosz érseket a Seychelles-szigetekre száműzte. Az ENSZ politikai bizottságában (1957) folyó vita során Nagy-Britannia visszautasította Ciprus függetlenségét, de a világszerte megnyilvánuló tiltakozás hatására kénytelen volt Makarioszt szabadon engedni.

1958-ban Nagy-Britannia az ún. partnerségi szerződésre vonatkozó javaslatát terjesztette elő, ennek célja az ellenzék sorainak megbontása volt. 1959. febr. 19-én Zürichben Nagy-Britannia, Görögország, Törökország és a ciprusi tárgyaló felek aláírták a ciprusi szerződést. A sziget ugyan elnyerte függetlenségét, de Nagy-Britanniának katonai támaszpontokat kellett átengednie, a görög és török csapatok jelenlétét eltűrnie, a Görögországgal való egyesülésről lemondania és szerződéses partnereinek beavatkozási jogot adnia. A zürichi szerződés értelmében 1960. júl. 1-én Londonban Nagy-Britanniával és Törökországgal garanciaszerződés jött létre; ezzel egyidejűleg Ciprus kénytelen volt Görög- és Törökországgal szövetségi szerződést kötni, és ezáltal közvetve a NATÓ-hoz csatlakozni. Az első parlamenti választások 1960. júl. 31-én zajlottak le. A ciprusi megállapodás értelmében a parlamentben a ciprusi görögökből kerül ki a képviselők 70%-a, a ciprusi törökökből 30%-a. A 35 görög képviselő közül 30 a Hazafias Front-hoz (melynek elnöke Makariosz) és 5 az (1960-ig betiltott) AKEL-hez tartozik. A 15 török képviselő a Nemzeti Koalíció tagja. 1960. aug. 16-án kikiáltották Ciprus függetlenségét; a köztársasági elnök Makariosz érsek, az alelnök a ciprusi török dr. Fazil Küçük lett. Ciprus 1960-ban lett tagja az ENSZ-nek és 1961-ben a Nemzetközösségnek.

1963–64-ben Nagy-Britannia és a szélsőséges törökök magatartása súlyos válságot idézett elő. Makariosz 1963-ban bejelentette az igazságtalan „garanciaszerződések" érvénytelenítését, majd 1963 decemberében alkotmánymódosítást javasolt (a vétójog megszüntetését, a helyi önkormányzatok egységét stb.), végezetül 1964-ben felmondta az 1960-as megállapodásokat. Miután Törökország 1963. dec. 7-én minden követelést visszautasított, 1963. dec. 21-én török szélsőségesek összetűzéseket provokáltak a rendőrséggel, és elhatározták, hogy bojkottálják a parlamentet. A NATO egyfelől féltette az angol katonai támaszpontokat, másfelől lehetőséget látott befolyása kiszélesítésére. 1963. dec. 25-én a NATO-tanács külön ülésén mindenekelőtt jóváhagyta a „garantáló hatalmak" csapatainak partraszállását (1963. dec. 26). Az újabb londoni Ciprus-konferencián (1964. jan. 15) Nagy-Britannia a sziget felosztását követelte (Sandy-terv), és inváziával fenyegetőzött. 1964. február elején a NATO-tanács 10 000 katona kiküldéséről tanácskozott. A Biztonsági Tanács 1964. márc. 4-i határozata alapján azonban ENSZ-katonaság kötött ki Cipruson. Törökország, amely a ciprusi görögök és törökök számára 6:4 arányban külön településeket, valamint két egymástól független szövetségi kormányzatot követelt, 1964. márc. 13-án ultimátumszerűen egyoldalú beavatkozással fenyegetőzött, és Görögországgal szem-

ben megtorló intézkedéseket tett folyamatba (NATO-konfliktus). 1964. márc. 16-án a török parlament feljogosította a kormányt, hogy csapatokat vessen be külföldön (Cipruson), és 1964. aug. 7-től Törökország a sziget egyes pontjait rakétákkal és napalmbombákkal támadta. Az Egyesült Államok, amelyet Nagy-Britannia – a népek önrendelkezési jogának figyelmen kívül hagyásával – 1964. jan. 25-én az ügy „elsimítására" kért fel, 1964. júl. 28-án előterjesztette az ún. Acheson-tervet (Ciprus Görögországhoz csatolandó, a görög Kastellorizo-sziget Törökországé, és Észak-Cipruson egy NATO katonai bázis létesítendő), ezt mind Ciprus, mind Görögország elutasította. A ciprusiak határozottsága, valamint a Szovjetunió állásfoglalása Ciprus mellett (1964. aug. 16)., meggátolta a konfliktus kiszélesedését. A Biztonsági Tanács döntése alapján az ENSZ-csapatok továbbra is Cipruson maradtak. Mivel a török ultrák továbbra is ragaszkodnak egy török részállam létesítéséhez, a tárgyalások mindmáig eredménytelenek maradtak. A helyzet akkor élesedett ki, amikor Athén 1967-ben az Enozisz erőszakos megvalósítását célzó „Asztrapi" tervet előterjesztette. Az 1968-ban tartott elnökválasztáson Makariosz az összes szavazat 95,45%-át kapta. Az 1970 júliusában tartott parlamenti választások alkalmával az AKEL az 50 parlamenti helyből 9 helyet, az Egységpárt 15 és a Haladó Front 7 helyet kapott. Ezáltal mindazok a pártok, amelyek Ciprus egységéért és függetlenségéért szállnak síkra, befolyáshoz jutottak.

Dr. W. Fellmann

Comore-szigetek

Comore-szigetek, Comore-territórium (Territoire des Comores); Franciaország gyarmata (ún. tengerentúli territórium); szigetcsoport a Csendes-óceánban Délkelet-Afrika partjainál; területe: 2171 km²; lakossága (1968): 260 000; közigazgatási székhelye Dzaoudzi; hivatalos nyelve a francia.

1500 és 1505 között néhány szigetet a portugálok szálltak meg. 1506-ban Hasszan ben Muhammad arab szultán átmenetileg uralma alatt egyesítette a szigetcsoportot, ekkor számos szuaheli és arab telepedett át Kelet-Afrikából. 1700 óta a Comore-szigeteket ismételt támadások érték Madagaszkár felől. 1803-ban Anjouan szigetén Napóleon által száműzött jakobinusok telepedtek meg.

1843-ban, miközben Ahmad szultán a legtöbb szigetre kiterjesztette uralmát, Réunion francia kormányzója Mayotte szigetét francia védnökség alá vonta. 1849 és 1878 között Franciaország további szigeteket szállt meg (1864-ben az első ültetvények megalapítása), és a szigetcsoportot 1866-ban hivatalosan francia protektorátussá nyilvánította.

1899-ben a franciák Grand Comore-on felkelést vertek le. 1947-ben a szigetcsoport lakossága elnyerte a francia tengerentúli territórium státusát, 1961. dec. 22-én megadták a Comore-szigeteknek a belső autonómiát. A Tanzániában székelő MOLINACO (a Comore-szigetek Nemzeti Szabadságmozgalma) függetlenségi mozgalom a szigetek teljes függetlenségéért harcol. A „Társadalmi és gazdasági akció comore-i uniója" viszont együttműködik Franciaországgal és a függetlenség ügyét hátráltatja.

W. Stegner

Costa Rica

Costa Rica, Costa Rica-i Köztársaság (República de Costa Rica); parlamentáris köztársaság Közép-Amerikában; a csendes-óceáni Kókusz-szigetekkel együtt területe 50 700 km²; lakossága (1970): 1,8 millió; fővárosa San José; közigazgatási beosztása 7 tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

A spanyol gyarmati uralom korszaka (1519–1821)

Kolumbusz volt az első európai, aki kikötött Costa Rica (spanyolul: Gazdag Part) területén, 1502-ben. Panama felől 1519-ben Pedrarias Davila hatolt be Costa Ricába; 1524-ben Juan Vázquez de Coronado Cartago mellett megalapította az első spanyol települést. A spanyol hódítás 1560-ra befejeződött; attól fogva Costa Rica a Guatemala főkapitányság egyik provinciája volt. A kíméletlenül pusztított indiánok az 1543, 1562, 1568, 1570, 1610, 1662 és 1709–11. évben keltek fel a gyarmatosítók ellen.

A független államiság kiharcolása (1821–38)

Costa Ricában a függetlenségi mozgalom az Új-Spanyolország alkirályságban (Mexikó) lezajlott forradalmi változások hatására kezdődött el. A függetlenségi nyilatkozatot 1821. okt. 29-én deklarálták. Costa Rica kezdetben az Agustín de Itúrbide által kikiáltott mexikói császárság része volt, ennek összeomlása után 1823-ban a Közép-amerikai Egyesült Tartományokhoz csatlakozott. A föderáció azonban az egyes államok szeparatizmusa és az uralkodó nagybirtokosok politikai frakcióinak rivalizálása folytán megbukott; az unió 1838-ban szétesett.

A liberálisok és a konzervatívok hatalmi harcai (1839–70)

A konzervatívok, szemben a liberálisokkal, a legreakciósabb ültetvényesek osztályérdekeit képviselték. Egy konzervatív alkotmány (1843) erre vonatkozó rendelkezését az állandó kormánycserék periódusa követte, amely 1847-ben a liberálisok győzelmével végződött. Az 1848. évi liberális alkotmány fontos demokratikus jogokat biztosított, pl. milíciával váltotta fel a hadsereget.

A negyvenes évektől az ország gazdasági életét egyoldalúan a kávétermelésre alapozták (Braulio Carillo 1835–37. és 1838–42. évi művelési terve alapján). J. Rafael Mora elnöksége idején (1849–59) Costa Rica részt vett az amerikai kalandor, William Walker elleni harcban, aki 1855-ben Nicaraguában magához ragadta a hatalmat, és meg akarta hódítani egész Közép-Amerikát.

A United Fruit Co. uralma (1871–1945)

1870-ben az egyik legvagyonosabb nagybirtokos családból származó Tomás Guardia államcsínynyel magához ragadta a hatalmat, és 1881-ig részben elnökként, részben közvetve irányította az ország politikáját. 1871-ben a United Fruit Co. alapítójával, Minor Cooper Keith-szel szerződést kötött vasútépítésre és banánültetvények telepítésére. Ez sorsdöntő lépésnek bizonyult, mert Costa Ricát gazdaságilag és politikailag alárendelte az USÁ-nak. Fernández elnöksége idején (1882–85) Keith „Közép-Amerika koronázatlan királya" lett. Soto (1885–89), Rodríguez (1890–94), Iglesias (1894–1902) Esquivel (1902–06), González Viquez (1906–10), Jiménez (1910–14) és González Flores (1914–17) elnökök kormányzása alatt tovább erősödött az amerikai befolyás.

Az uralkodó osztályon belüli konfliktusokat és a González Flores elnökkel szemben mutatkozó ellenzéki áramlatokat kihasználva F. A. Tinoco hadügyminiszter 1917-ben katonai puccsot hajtott végre. Mivel azonban nem tett engedményeket az Egyesült Államoknak, Washington megtagadta tőle a diplomáciai elismerést. Az amerikai tengerészcsapatok partraszállása után 1919-ben Tinocót ellenpuccsal megbuktatták.

A gazdasági világválság idején (1929–33) szélesedett az antiimperialista népmozgalom. 1930-ban megalakult a Kommunista Párt. A demokratikus erők 1932. évi felkelési kísérlete nem járt sikerrel. 1933–34-ben az ültetvények munkásai tömegsztrájkokat szerveztek.

A második világháborúban Costa Rica a szövetségesek oldalán állt. Az 1943-ban Népi Élcsapat néven újjászervezett KP támogatásával 1944 februárjában Teodoro Picadót választották elnökké. 1944. máj. 8-án Costa Rica felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

Costa Rica a második világháború után

Az 1946. évi parlamenti választáson is a Picado és Calderón Guardia (1940–44: elnök) által vezetett Nemzeti Köztársasági Párt győzött. Az ellenzék a Szociális-Demokrata Párt (1950 óta Nemzeti Felszabadítási Párt), a Demokrata Párt és a Nemzeti Szövetség Pártja körül csoportosult, amelyek az 1948. évi elnökválasztáskor sikerrel jelöltették O. Ulate Blancót. A nemzeti-köztársasági többségű parlament azonban érvénytelennek nyilvánította a választás eredményét, mire az ellenzék polgárháborút robbantott ki; ennek folyamán a José Figueres által vezetett junta magához ragadta a hatalmat, és Ulate Blancót tette meg elnökké (1949–53). A népmozgalom nyomása elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy az új rendszertől engedményeket csikarjon ki. Az 1949. évi alkotmány bevezette egyebek közt a nők szavazati jogát, és ismét felosztatta a haderőt, amelynek helyébe amerikai instruktorok által kiképzett karhatalom lépett. Egyidejűleg hozzáláttak a bankok és közlekedési vállalatok államosításához. 1951-ben Costa Rica belépett az újonnan alapított közép-amerikai államok szövetségébe (OECA).

Az 1953. évi választáson a „harmadik út" jelszavával, új választási és reformprogrammal fellépő José Figueres (Nemzeti Felszabadítási Párt) győzött. 1953-ban a szakszervezeti mozgalom két központjaként létrejött a Confederación General de Trabajadores Costaricenses (a Szakszervezeti Világszövetség tagja) és a klerikális

Rerum Novarum (CCT). Figueres nem hajtotta végre a United Fruit Co. igért kisajátítását, csupán a vállalat adóját emelte 30%-ra (1954. évi szerződés). Az államosítási programot azonban kiterjesztették az iskolákra és egészségügyi intézményekre.

1958. máj. 8-án Mario Echandi Jiménez (a jobboldali liberális Nemzeti Szövetség Pártjának vezetője) vette át a kormányt. A United Fruit Co. önkénye ellen 1960 januárjában az ültetvények több mint 10 000 munkása sztrájkba lépett, és bár a kormány a fegyveres erőket is bevetette, sikerrel kiharcolták a kollektív szerződést.

A Nemzeti Felszabadítási Párt jelöltjeként 1962. máj. 8-án F. J. Orlich lépett kormányra. 1962 áprilisában ült össze a féllegálisan működő Népi Élcsapat IX. kongresszusa, amely elfogadta a munkásmozgalom megerősítése, a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség átfogó programját.

A haladó erők szövetségére hivatkozó kormány 1963 januárjában éles gazdasági és politikai szankciókat követelt a szocialista Kubával szemben. 1963 márciusában San Joséban konferenciára gyűltek össze Közép-Amerika kormányfői J. F. Kennedyvel, az USA elnökével, hogy rendszabályokat foganatosítsanak a „Kuba részéről fenyegető veszély" elhárítására. 1964-ben az Irazú vulkán kitörései súlyos károkat idéztek elő Costa Rica gazdasági életében. 1965-ben alakult meg a baloldali Szocialista Népi Szövetség pártja (elnöke Marcial Aguiluz). 1966. máj. 8. óta a jobboldali polgári Nemzeti Szövetség Pártja jelöltjeként J. J. Trejos Fernández elnök kormányzott. Az 1970. febr. 1-i elnökválasztásból a polgári reformista Nemzeti Felszabadítási Párt vezetője, José Figueres Ferrer került ki győztesként, aki egyebek közt a szocialista országokkal való kapcsolatok felvételének szükségességéről is nyilatkozott. 1970 áprilisában az amerikai monopóliumok uralmával szembeni tömegmozgalom (különösen a bauxitbányászatban) a rendőrséggel és hadsereggel vívott véres összeütközésekben érte el csúcspontját.

Dr. M. Kossok

Csád

Csád, Csád Köztársaság (République du Tchad); elnöki rendszerű köztársaság Egyenlítői Afrikában; területe: 1 284 000 km²; lakossága (1970): 3,6 millió; fővárosa: Fort Lamy; hivatalos nyelve a francia.

A Csád-tó északkeleti partján a 8–9. században alakult ki Kanem feudális állam, a legrégibb és legjelentősebb afrikai államok egyike a Szaharától délre. Dunama Dibilami király uralkodása alatt (1221–59) érte el az ország legnagyobb kiterjedését (északon Fezzánig, keleten Wadaiig, nyugaton a hauszák által lakott területekig terjedt). A bulalák betörése állandóan fenyegette a birodalmat, ezért Omár szultán (1394–98) kénytelen volt feladni Kanemet, majd Kaghában, a Csád-tó nyugati partján telepedett le. A kanurik által lakott nyugati tartomány, Bornu lett a következő századokban az állam központja. Keleten helyezkedett el Wadai állam, amely valószínűleg a 15. században alakult ki az arab tundja törzs hatására. Abd el-Kerim király uralkodása (1635–55) idején terjedt el az iszlám. I. Harut (1655–78) Wara városát építette ki székhelyévé. A 18. században – Dzsoda Szule szultán uralkodása alatt – Wadai beszüntette az adófizetést Darfurnak, majd elragadta Bornu birodalmától Kanem tartomány egy részét. A 19. század elején ideiglenesen uralmuk alá hajtották Bagirmit. Ali szultán (1858–83) merkantilista jellegű vám- és kereskedelmi politikát folytatott.

A Sari-folyam alsó folyásánál alakult ki és terjeszkedett a 16. században Bagirmi iszlám állama. Birmi Besze szultán (1522–36) fulbe és arab törzseket igázott le és a bulalákra is rákényszerítette uralmát, gyorsan növekvő állam alapjait teremtve meg. Abdallah uralkodása alatt (1568–1608) Bagirmi állam még inkább megszilárdult (a királyi hatalom megerősödése, a közigazgatás és a hadsereg kiépítése, hadjárat Szokoro ellen). A 18. század végén Szabun szultán, Wadai ura, betört Bagirmibe, a 19. század elején pedig Mohamed al-Amir al-Kanemi bornui uralkodó csapatai dúlták fel. Csak Abd al-Kader (1846–58) uralkodása idején stabilizálódott ismét valamelyest a gazdasági élet. Bagirmit azonban továbbra is fenyegette Wadai. 1892–94-ben a mahdi birodalomból hódító útra indult arab hadvezér, Rabeh hódította meg Bagirmit. Az egyre inkább erősödő gyarmatosítás elleni védekezésül Rabeh despotikus birodalmat hozott létre, amely keleten Darfurig, északon Wadaiig és Kanemig, délen Adamauáig terjedt, nyugaton pedig még a Csád-tón túl is érvényesítette befolyását. Az új főváros Dikoa lett. A 19. század derekától e területeket több európai kutatóexpedíció kereste fel, amelyek közvetlenül vagy közvetve a gyarmatosítás céljait szolgálták. (1851–52: H. Barth, 1856:

E· Vogel, 1862–63: M. von Beurmann, 1869–74-ig G. Nachtigal.)

Hosszú harcok után 1897-ben Bagirmit (Rabeh serege 1898-ban megsemmisítő vereséget szenvedett Kusszerinél), 1902-ben pedig Kanemet is elfoglalták a francia csapatok. Wadai 1903-ban francia protektorátus lett. Wadait és Tibesztit azonban a francia csapatok csak 1909-ben, a szenusszik földjét, Borkut pedig csak 1913–14-ben tudták teljesen leigázni. 1910-től Csád Francia Egyenlítői Afrikához tartozott. Gazdaságilag ezt a területet alig fejlesztették. Az európai agrártőkések elvették az afrikaiaktól termőföldjeiket és bevezették a „konjunktúra-növény", a gyapot monokultúráját. A második világháborúban a lakosság Felix Eboué kormányzó vezetésével Franciaország katonai veresége (1940) után is folytatta a háborút Hitler ellen. 1946-ban az afrikaiak megkapták a francia alkotmány által biztosított korlátozott részvételi jogot a politikai életben. Csádot francia tengerentúli területté nyilvánították. Francia Egyenlítői Afrika felosztalása után 1958. nov. 18-án a hajdani Csád gyarmat köztársaságként tagállama lett a Francia Közösségnek. 1960. máj. 16-án Csád, a Közép-afrikai Köztársaság és Kongó (Brazzaville) Közép-afrikai Köztársaságok Uniója néven tömörülnek; közösen döntenek a gazdasági élet, a külpolitika és a honvédelem kérdéseiben, a tagállamok belső önállósága azonban megmarad.

1960. aug. 11-én Csád Köztársaság független lett és 1960. szept. 20-án felvették az ENSZ-be. A köztársaság továbbra is szoros kapcsolatokat tart fenn Franciaországgal és tagja az Afro-Malgas Uniónak. Az ország vezető politikai szervezete a Haladó Párt (Parti Progressiste Tchadien, PPT), amelyet 1947-ben alakított Gabriel Lisette az RDA (Afrikai Demokratikus Egységmozgalom) szekciójaként. A PPT politikáját az északi területek feudális erői állandóan támadták. Az 1959. májusi választásokon Lisette-nek a konzervatív erők nyomására le kellett mondania pártvezetői és miniszterelnöki tisztéről. François Tombalbaye vezetésével a haladó erőket kizárták a kormányból. Lisette pozícióját – mert nem afrikai és katolikus vallású – még inkább gyengítette az erősödő mohamedán ellenzék, végül a politikust 1961-ben kiutasították az országból. 1961 márciusában a PPT egyesült az Észak-Csád különböző kis pártjait összefogó Afrikai Nemzeti Párttal (Parti National Africain, PNA) Csád Haladó Uniója néven (Union pour le Progrès du Tchad, UPT), amely azóta a mandátumok többségét birtokolja a nemzetgyűlésben. A párt politikája, amely a földbirtokosok és a francia monopóliumoktól függő burzsoázia érdekeit képviseli, eddig a francia imperializmushoz fűződő szoros együttműködés mellett foglalt állást. 1962. ápr. 22-én Tombalbayét elnökké választották. A kormány 1963 januárjában az egypártrendszer bevezetése mellett döntött. 1964. jan. 8-án új kormányt alakítottak, amelyben Tombalbaye a belügyminiszteri és a tájékoztatásügyi miniszteri tárcákat is fenntartotta magának.

Dr. T. Büttner

Csehszlovákia

Csehszlovákia, Csehszlovák Szocialista Köztársaság, ČSSR (Československá socialistická republika); föderatív szocialista állam Közép-Európában, amely állam a Cseh Szocialista Köztársaságból (ČSR, Česká socialistická republika; 7 körzet és a körzeti jogú főváros) és a Szlovák Szocialista Köztársaságból (SSR, Slovenská socialistická republika; 3 körzet) áll; területe 127 870 km²; lakossága (1970): 14,5 millió; fővárosa Praha (Prága); hivatalos nyelve a cseh és a szlovák.

Csehszlovákia területének története az őskorban és az ókorban

Csehszlovákia területe kedvező fekvésénél fogva – az európai kontinens kellős közepén terül el – a legrégibb emberi településterületek közé tartozik. Csehország, vagyis Bohémia nevét a kelta bójusoktól (Bojohaemum, latinosan: Bohemia) nyerte. A kelták uralmának az i. e. 1. század vége felé az észak felől behatoló germán törzsek (markomannok, kvádok) vetettek véget. Miközben ezek a törzsek a rómaiak ellen harcolva egészen a Dunáig nyomultak előre, az őslakosság átalakulásának folyamata döntő szakaszába lépett. Ez a folyamat az északkelet felől megindult szláv bevándorlás révén fokozódott és az i. sz. 5. században zárult le. A szláv törzsek egybeolvadását meggyorsította az avarok betörése a 6. és a 7. század fordulóján. Az avarok és a keleti frankok elleni védekezés során 624-ben nagy szláv törzsszövetség jött létre, Samo állama, amely azonban alapítója halála után felbomlott.

A feudális rend

A Nagymorva Birodalom

A 9. század elején a Morva-folyó középső szakasza körül alakult ki a Nagymorva Birodalom. Hatalmának csúcspontján ez a birodalom Szvatopluk herceg (870–894) uralkodása alatt valószínűleg magába foglalta a csehek és a szlovákok őseinek egész települési területét, a Szudéta-hegységtől északra elterülő elővidéket, továbbá a mai Duna–Tisza közét. Ebben a birodalomban alapított egyházi szervezetet Konstantin (Cirill) és Metód, a Szalonikiből származó két fivér, akiknek tevékenysége ideiglenesen visszaszorította a frank és a bajor hittérítő missziók befolyását. Végül a Nagymorva Birodalom, amelyet a keleti frankok és a bajorok megújuló támadásai megingattak, vereséget szenvedett az Alföld felől előretörő magyaroktól. A 11. században a magyarok egész Szlovákiára kiterjesztették uralmukat. Ugyanekkor az itt megtelepedett szláv lakosságból kialakult a szlovák nép, amelynek politikai fejlődése 1918-ig a csehektől külön ment végbe, de amely a soknemzetiségű magyar állam keretében szoros kulturális kapcsolatban élt a csehekkel.

A cseh állam kezdeti fejlődése

A bohémiai szláv törzsek egyesülését a Čechové-törzs kezdeményezte (innen az országrész szláv Čechy elnevezése), amelynek lakóhelye a Vltava (Moldva)-folyó alsó szakaszán volt. A přemyslida dinasztiához tartozó Václav herceg (Szent Vencel, 921–935) uralkodása alatt a kora feudális cseh állam politikai jelentőségre tett szert. I. Boleslav (935–967) és II. Boleslav (967–999) idején az állam belpolitikailag megszilárdult és területe gyarapodott. Morvaország ettől fogva lett szerves része az államnak. Szinte szakadatlan harcokat kellett folytatni a német királyok ellen, akik a feudális széttagoltságot arra használták fel, hogy elismertessék hűbéri felségjogaikat. A cseh állam önállóságát megerősítette I. Vladislav (1085), II. Vladislav (1158), majd I. Přemysl Ottokár (1198) megkoronázása, s 1212-ben nyomatékosan rögzítette a Szicíliai Aranybulla, amely a mindenkori csehországi uralkodóknak biztosította az örökletes királyi méltóságot. Ezzel Csehország és a német birodalom hűbéri viszonya formális jelleget öltött.

A cseh állam a feudális rend virágzása idején (1198–1378)

A přemyslida királyok uralkodása alatt a cseh állam közép-európai nagyhatalommá fejlődött. II. Přemysl Ottokárnak (1253–78) sikerült időlegesen meghódítania Ausztria egyes tartományait, de a riválisa, Habsburg Rudolf elleni harcban halálát lelte. Kudarcba fulladtak a két utolsó přemyslida királynak a lengyel és a magyar királyi trón megszerzésére irányuló törekvései. Ennek ellenére a Luxemburg-dinasztia (1310–1437) cseh királyai továbbra is dédelgettek hasonló terveket. Ezek a királyok IV. Károlytól kezdve (1347–78) német-római császárok is voltak. Luzsice (Lausitz) meghódításával (1319, 1329, ill. 1368) és Szilézia birtokbavételével (1327, 1329, ill. 1356, 1368) összefüggő tartományi rendszer alakult ki, amelyből Luzsice 1635-ben, Szilézia nagyobb része pedig 1742-ben ismét kivált.

A 13. század második felében és a 14. században a cseh korona tartományai Európa gazdasági és kulturális téren legfejlettebb területei közé tartoztak. A prágai egyetem megalapítása révén (1348) a feudális császárság akkori politikai központja egyszersmind szellemi központtá is vált Közép-Európának az Alpoktól északra és a Rajnától keletre eső részén. A cseh nyelv az irodalom minden műfajában alkalmas kifejezőeszközzé fejlődött.

A csehországi tartományoknak ezt a fellendülését igen nagy mértékben az ország önálló belső fejlődése eredményezte. Gazdaságilag fontos szerepet játszottak a gazdag ezüstbányák (Jihlava és Kutná Hora), valamint – ezzel összefüggésben – a cseh királyok kizárólagos pénzverési joga (pénznem: a cseh garas). A feudális telepítések során, különösen a 13. század eleje óta alapított számos városba német népességcsoportok hatoltak be. A naturális gazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való áttéréshez sok tekintetben hozzájárultak a keresett német paraszti telepesek. Ezzel szemben a német városi patrícius réteg a termelés (kézművesség) elhanyagolásával és a kereskedelem túlhangsúlyozásával a fejlődés gátjává és a társadalmi elnyomás hatékony tényezőjévé vált.

Szlovákia a feudális rend tetőpontján

Szlovákia társadalmi-gazdasági fejlődését a magyar uralom idején a tatárjárás (1241) tartóztatta fel. Ezt követően a fejlődés a cseh országrészekéhez hasonlóan folyt tovább. A 14. századtól kezdve különös jelentőségre tett szert a középszlovákiai bányászat (Selmecbánya, Körmöcbánya). Az Árpád-ház kihalása (1301) utáni zavaros helyzetben Csák Máté Nyugat-Szlovákiában önálló hűbéri uralmi övezetet hozott létre, s ebben 1321-ben bekövetkezett haláláig uralkodott.

A huszita forradalmi mozgalom (1419–37) és hagyományai

IV. Vencel uralkodása alatt (1378–1419) kiéleződtek Csehország erősen differenciált hűbéri társadalmának ellentmondásai. Az egyházi és a világi hűbérurak, valamint a városi felső rétegek ellen megindult antifeudális mozgalom vallási köntösben jelentkezett. A mozgalom szóvivője Husz János magister volt, akit 1415-ben a konstanzi zsinat eretneknek nyilvánított és máglyán elégettetett. Az első prágai defenesztrációval (defenesztráció = ablakon történő kivetés, 1419) kitört a huszita forradalom, amelynek első szakaszát (1419–21) az elnyomott parasztok és a városi plebejus rétegek határozták meg. 1420-ban megalapították Tábor városát, a forradalom központját. A táboriták a vagyonközösség alapján első ízben tettek történelmi jelentőségű kísérletet utópisztikus vallási ihletésű kommunizmus megvalósítására. A huszita forradalom második szakaszában (1421–34) a városi szövetségek befolyása a középpolgárságot és kisnemesi réteget juttatta vezető szerephez, miután a radikális szárnyat erőszakos úton félreállították.

A belső reakció, valamint a túlerőben levő külföldi feudális erők által szervezett keresztes hadak ismételt támadásai elleni védekezés céljára a husziták erős seregeket szerveztek, amelyeket forradalmi fegyelmük, új harcmodoruk (szekérerőd, tüzérség), valamint vezetőik (Jan Žižka, Nagy Prokop és mások) kiváló hadvezéri tehetsége legyőzhetetlenné tett. Ami egész Európa feudális és klerikális reakciójának katonai eszközökkel nem sikerült, azt 1431-től kezdve megpróbálta tárgyalások útján elérni. A mozgalom kettészakadt és árulás következtében meggyengült. Végül is a feudális „Urak szövetségének" a lipanyi ütközetben (1434) sikerült megsemmisítenie a forradalmi népi erők magvát. A husziták mérsékelt szárnyával a katolikus egyház a bázeli szerződések (1436) keretében olyan egyezményt kötött, amelyben hozzájárult ahhoz, hogy előbbiek bizonyos önállóságot élvezzenek, pl. nemzeti egyházuk legyen (kalixtinusok vagy utrakvisták). A pápa azonban már Jiří Poděbrady (Podjebrád György, 1458–71) nemzeti királysága idején újabb keresztes hadjáratot hirdetett Csehország ellen.

A táboriták demokratikus és antifeudális hagyományai a Cseh Testvérek Közösségében éltek tovább, amelyet a 15. század közepe táján kisparasztok és falusi kézművesek hívtak életre. Ám ennek a vallásos ellenzéki mozgalomnak a hívei, Petr Chelčickýnek (kb. 1390–1460) az erőszakmentességről szóló tanításához híven, elutasították az aktív fellépést a feudális uralkodó rétegekkel szemben.

Újabb lökést adott a huszita hagyományoknak a lutheri reformáció. Ennek ellenére Thomas Müntzer 1521-ben, prágai tartózkodása során hasztalan reménykedett egy népi reformáció megvalósításában.

A Cseh Testvérek humanista szellemiségük és a népi nyelv céltudatos ápolása révén (bibliafordítások, 1579–96, zsoltároskönyvek) hozzájárultak a demokratikus népi kultúra kialakításához. Száműzetésben, messze hazájuk határán túl is népszerűsítették a cseh kultúrát. Az egész emberiség kultúrájának maradandó értékei közé sorolhatjuk a közösség utolsó püspökének, Jan Amos Komenský (latinosan: Comenius, 1592–1670) haladó szellemű pedagógiáját.

Szlovákia a 15. és a 16. században

A huszita forradalmi mozgalom Szlovákia szegény falusi és városi tömegei körében is élénk visszhangra talált. 1467-ig táborita „testvériségek" több antifeudális támaszpontot tartottak fenn Szlovákiában. A nagy magyar parasztháború (1514) szlovák területekre is átterjedt. Jelentős forradalmi esemény volt 1525–26-ban a közép-szlovákiai bányászok felkelése.

A nemesi oligarchia a központi hatalom ellen (1436–1620)

A huszita háborúk és a Luxemburg-dinasztia kihalása után a nagy nemesi nemzetségek megpróbálták megteremteni a nemesi oligarchiát. A Jagelló-dinasztiához tartozó cseh királyok idején (1471–1526) a nagy nemesi nemzetségeknek ez a törekvése sikerrel járt. Ezzel szemben a Habsburgok alatt a központi királyi hatalom törekvései bizonyultak erősebbnek. A két nemesi csoport viszálykodását a városok sínylették meg; politikai és gazdasági jelentőségük csökkent. A parasztokat földesuraik röghöz kötötték, és mind nagyobb adó- és robotterheket róttak rájuk („második jobbágyság").

A török veszély jegyében 1526-ban létrejött soknemzetiségű Habsburg-monarchia a cseh országrészeket autonóm területként foglalta magában; Szlovákia ezzel szemben Magyarország részeként került a császársághoz. A cseh országrészek komoly pénzügyi támogatást nyújtottak a dinasztiának, Szlovákia pedig határvédelmi területként szolgált a törökök elleni harcban. A 17. század elején kiéleződött az ellentét a hűbéri rendszer katolikus, centralista szárnya és a rendi protestáns nemesek pártja között. A cseh-országi antikatolikus koalíció II. Rudolf császár idején elérte a vallásszabadságról szóló kiváltságot (Majestatum Rudolphinum, 1609). A Habsburg-párt megszegte az egyezményt, s ez robban-

totta ki a harmincéves háborút bevezető cseh felkelést (1618–20). Ennek során kimondták a Habsburgok trónfosztását. 1620-ban a fehérhegyi csatában (Prága mellett) a cseh rendek és szövetségeseik hadserege azonban megsemmisítő vereséget szenvedett. Ezzel csaknem három évszázadra megszűnt a cseh nép nemzeti önállósága.

A cseh nép idegen uralom alatt

A Habsburgok vérbíráskodással, birtokok elkobzásával és ellenfeleiknek, a hazai nemesség és a polgárság képviselőinek a száműzésével kezdték abszolutisztikus uralmukat a cseh tartományokban. A hűbéri birtokok kétharmadát az idegen nemesség kaparintotta meg, amely kegyetlen hűbéri rendszerét németesítő törekvésekkel kapcsolta össze. Az „új tartományrend" (1627) Csehországot Bécs központi hatalmának rendelte alá. A jezsuiták irányította ellenreformáció minden dühét a nemzeti, huszita hagyományokra zúdította. A határvidékeken a 16. századtól kezdve ismét gyarapodó német lakosság összefüggő német nyelvterületet alakított ki. A cseh nyelvet az a veszély fenyegette, hogy „parasztok és cselédek nyelvévé" válik. A feudális-katolikus reakció diadala az elburjánzó barokk kultúrában jutott kifejezésre.

Átmenet a feudalizmusból a kapitalizmusba

A nyomor, a nélkülözések, a feudális kizsákmányolás elviselhetetlen fokozódása (robotmunka) nagyszabású parasztfelkeléseket robbantott ki (1680, 1775). A néptömegek nyomására a „felvilágosult" abszolutizmus rendszere Mária Terézia és II. József uralkodása alatt reformokra szánta el magát. A jobbágyság eltörléséről szóló rendelet (a cseh tartományokban 1781-ben, Szlovákiában 1785-ben) munkaerőt szabadított fel a manufakturális termelés számára, amelynek kezdetei a 17. századba nyúlnak vissza. A gyáripari termelésre való áttérés után a cseh tartományok ipara a Habsburg-monarchia határain belül az élre tört. A falusi lakosság nagyszámban települt az ország belsejében fekvő városokba, főképpen Prágába, amelyeket ezáltal a 19. század első felében a cseh nép ismét visszanyert. Kialakult a cseh nemzeti burzsoázia, amely kezdetben főleg kulturális téren juttatta kifejezésre a cseh nép önállósági igényeit. A „nemzeti újjászületés" mozgalmában erősen kifejezésre jutott a szláv népek közösségének tudata (a szlovák Ján Kollár „irodalmi pánszlávizmusa"). A mozgalom élén kiemelkedő nyelvtudósok (Josef Dobrovský és Josef Jungmann) és történészek (František Palacký és Pavel Jozef Šafárik) álltak.

1844 nyarán a fiatal proletariátus elsősorban Prágában és Észak-Csehországban spontán felkeléseket robbantott ki. Az 1848–49. évi polgári demokratikus forradalomban a proletariátus soraiból kerültek ki a legáldozatkészebb és legelszántabb harcosok (1848. évi prágai pünkösdi felkelés, 1849. évi májusi összeesküvés). A társadalmi kérdések megítélését tekintve a cseh burzsoázia két szárnyáról beszélhetünk: a liberális szárny, élén Palackýval, ill. a radikális demokrata szárny, amely a kispolgárság és a kispolgári értelmiség képviselőiből alakult ki. A liberális polgárság a bécsi központi hatalommal szemben álló hazai feudális földesúri elemekre igyekezett támaszkodni, s az ausztro-szlávizmus koncepcióját hirdette, amely szerint Ausztriában a nyugati és a délszlávok liberális uralmát kell megteremteni. A frankfurti nemzetgyűléssel 1848-ban Prágában a szlávok kongresszusát állították szembe, amely meghirdette a szláv népek demokratikus szövetségének programját.

A kapitalizmus

Az 1848-as forradalmi események végleg szabaddá tették az utat a tőkés fejlődés előtt. De a reakciós erők győzelme visszavetette a cseh nemzeti mozgalmat. Csak 1860-ban, az októberi diploma megjelenése után jött létre egy cseh nemzeti párt. Ennek konzervatív csoportjából (Ócsehek) 1863-ban kivált az Ifjúcsehek, eredetileg radikálisabb, kispolgári orientációjú csoportja. A tartományi államigazgatási szervekben mindkét csoport történelmi indokok alapján a cseh nép szuverenitásának igényeit képviselte. Az Ifjúcseheket a népgyűlések (tábory lidu) demokratikus tömegmozgalma támogatta.

A hatvanas évek elején nagymértékben fellendült a cseh szellemi élet. A demokratikus hagyományokat az irodalomban főleg Jan Neruda emelte magas színvonalra. A zeneművészetben Bedřich Smetana, Antonín Dvořák, később Leoš Janáček és mások, világhírűvé váltak.

Miután meghiúsultak a tárgyalások a német-osztrák liberális burzsoáziával, megkezdődött a politikai élet radikalizálódása. A német imperializmus eszközévé vált csehországi német burzsoázia nacionalista provokációi (1897) kiélezték a nemzeti ellentéteket. Amíg Morvaországban a cseh és a német burzsoázia 1905-ben közös frontot alkotott a munkásosztállyal szemben (Morva Kiegyezés), addig Csehország heves nemzetiségi küzdelmek színtere volt.

Az első világháborúban a cseh néptömegek nagyarányú háborúellenes mozgalmat indítottak,

amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására nemzeti önrendelkezési jogért küzdő népmozgalommá fejlődött. Ennek követeléseit 1917 után kénytelenek voltak magukévá tenni azok a cseh polgári pártok is, amelyek eredetileg a Habsburg-monarchia fenntartása mellett szálltak síkra. 1916-ban az antant felé orientálódó polgári politikusok egy csoportja (Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš és a szlovák Milan Rastislav Štefánik) Párizsban cseh nemzeti tanácsot alakított, amely emigráns kormánnyá nyilvánította magát. Az 1918. okt. 14-én kirobbant általános sztrájk eredményeképpen 1918. okt. 28-án a cseh burzsoázia kikiálthatta a Csehszlovák Köztársaságot (ČSR).

Munkásmozgalom a cseh országrészekben (1918 előtt)

Az ipar 1850 utáni fellendülése a proletariátus óriási mértékű növekedését és koncentrálódását eredményezte. Szervezetileg a munkásmozgalom csak az 1867. évi polgári reformok után bontakozhatott ki, eleinte a polgárság gyanakodása alatt. Önállósodásának folyamatát meggyorsította az 1869. évi brnói, majd az 1870. évi északcsehországi textilmunkássztrájk, amelyek során sikeres próbát állt ki a cseh és a német munkások testvéri együttműködése (közös nagygyűlés a Liberec melletti Feštěden, 1870. aug.).

A cseh tartományok munkásmozgalmának képviselői az 1874. ápr. 5–6-án, a Wiener Neustadt melletti Neudörfl községben tartott alakuló kongresszuson tevékenyen részt vettek az ausztriai forradalmi munkáspárt megalakításában. Ennek a pártnak a keretében alapították meg 1878. ápr. 7-én a Prága melletti Břevnovban a Csehszláv Szociáldemokrata Pártot. Az imperializmusra való átmenettel azonban a szociáldemokrata vezetés nacionalista befolyás alá került. Ennek ellenére az első világháború alatt a cseh munkások a nemzeti burzsoázia vezette társadalmi és nemzeti felszabadító harc zászlóvivői voltak.

A szlovák nép antifeudális és nemzeti felszabadító harca

Miután a 17. században kiűzték a törököket Magyarországról, 1711-ben pedig leverték a Habsburg-ellenes nemzeti felkelést (Rákóczi szabadságharcát), Szlovákiában a rendkívül erős nemzeti elnyomás és feudális kizsákmányolás időszaka következett. A paraszti tömegek ellenállása helyi zavargások mellett kisebb „zendülő" csoportok spontán akcióiban jutott kifejezésre. (Ilyen „zendülő" volt Juraj Jánošik, akit 1713-ban kivégeztek.) A protestáns polgári ellenzék számos képviselője menekült el az ellenreformáció nyomása elől – főként Németországba.

A 18. század második felétől kezdve Szlovákiában is egyre szaporodtak a hűbéri rend bomlásának jelei. A szlovák nemzeti mozgalom a különösen súlyos politikai és társadalmi-gazdasági viszonyok következtében valamivel később bontakozott ki, de szoros kapcsolatban állt a cseh nemzeti mozgalommal. A szlovák nemzeti megmozdulások az 1848-as forradalomban érték el tetőpontjukat, amikor a szlovák kispolgárság nemzeti önkormányzatra törekedett. A magyar kizsákmányoló osztályoknak a nemzeti elnyomásra és a szellemi asszimilálásra irányuló politikája ellenére, a L'udovit Štúr, Michal Hodža és mások által 1843-ban megteremtett szlovák irodalmi nyelven kifejlődött a szlovák nemzeti demokratikus irodalom.

A szlovák munkásmozgalom 1918 előtt

A 19. század hatvanas éveiben jöttek létre Pozsonyban és Budapesten a szlovák munkásmozgalom első sejtjei. A hetvenes évek végétől a szlovák munkásmozgalom fejlődése a magyar munkásszervezetek keretében ment végbe. Az 1905-ös oroszországi polgári demokratikus forradalom hatására megélénkült tevékenysége azután szervezeti önállósulásban jutott kifejezésre (Szlovák Szociáldemokrata Párt, amely 1906-ban újra csatlakozott az MSZDP-hez, de szlovák vezetőséget választott). Az első világháború alatt Szlovákiában erősödött az a népmozgalom, amelynek célja a népek börtönének, a Habsburg-monarchiának a szétzúzása volt. Az 1918. máj. 1-i ünnepségeken a szlovák nép a munkásosztály vezetésével tömegtüntetést rendezett a nemzeti önrendelkezési jog, valamint a csehek és a szlovákok közös állama mellett. A turócszentmártoni deklarációban (1918. okt. 30.) a Szlovák Nemzeti Tanács képviselői a néptömegek nyomására kimondták a két népnek a Csehszlovák Köztársaság keretében történő egyesülését.

A Csehszlovák Köztársaság 1918-tól 1938-ig

A Csehszlovák Köztársaság a néptömegek nemzeti felszabadító harca nyomán keletkezett. Osztályjellege a munkások 1920. decemberi általános sztrájkjának kudarcával és a jobboldali szociáldemokrata vezetők áruló politikájával vált véglegessé. Rendőrségi segédlettel győzött a burzsoázia, amely T. G. Masaryk személyében balszárnyának egy politikailag tapasztalt és ideológiailag képzett képviselőjét állította az állam élére. A parlamentarizmus keretei között egymást követték a nagypolgári agrárpárt vezette burzsoá koalíciós kormányok, amelyeket a cseh finánc-

oligarchia irányított. A burzsoá osztályuralom kiépítése és megszilárdítása végett 1926-tól bevonták a kormányba a német burzsoá pártok képviselőit is (aktivizmus). Külpolitikai téren a csehszlovák burzsoázia főként a francia imperializmusra támaszkodott, 1925-től kezdve a britekre is. Az 1921-ben Beneš csehszlovák külügyminiszter kezdeményezésére megalakult Kisantant a Habsburg-monarchia restaurációjára irányuló törekvések elleni védekezésre szolgált, elsősorban azonban a Szovjet-Oroszország elleni „biztonsági kordon" szerepét kellett betöltenie. A csehszlovák állam csak 1934-ban ismerte el a néptömegek nyomására a Szovjetuniót, 1935 májusában pedig kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött vele.

A cseh és a szlovák, valamint az országban működő német, magyar és ukrán munkásmozgalom balszárnyából 1921-ben megalakult Csehszlovákia Kommunista Pártja, amely tömegpártként az ország valamennyi dolgozójának forradalmi osztályérdekeit képviselte. Az V. pártkongresszuson (1929) felülkerekedett a forradalmi bolsevik irányzat. A párt főtitkárává Klement Gottwaldot választották. Amikor az országot már fenyegette a német imperializmus és fasizmus, a KP a nemzeti függetlenségnek, a cseh és a szlovák nép nemzeti létének szilárd védelmezője lett. Következetes népfrontpolitikája révén, amelyet az 1937. évi VII. pártkongresszus rögzített, a párt jelentős befolyásra tett szert az irodalmi és a művészeti életben, amelynek legkiemelkedőbb képviselői a „baloldaliak" táborához tartoztak.

A gazdasági világválság katasztrofális visszaesést idézett elő a nagyrészt exportra beállított ipari termelésben. Az agrárválsággal súlyosbított tömegméretű munkanélküliség a néptömegek elnyomorodását idézte elő, ugyanakkor pedig kiélezte az osztályellentéteket.

A súlyos gazdasági helyzetet a fasiszta Szudétanémet Párt (vezetője Konrad Henlein), amely 1933-ban Szudétanémet Hazafias Front néven alakult meg a betiltott szudétanémet Nemzetiszocialista Párt utódaként, a német imperializmus megbízásából gátlástalan csehellenes agitációra és szociális demagógiára használta fel, s ezzel sikerült megnyernie a csehszlovákiai német lakosság többségét. Ugyanakkor összeomlott a Franciaországra támaszkodó imperialista szövetségi rendszer, és Csehszlovákia a német imperializmus közvetlen támadási célpontja lett; a fasiszták távolabbi célja az volt, hogy az országot a Szovjetunió elleni agresszióra használják fel. A mesterségesen felfújt „szudétanémet kérdés" ürügyet szolgáltatott a nyugati hatalmaknak arra, hogy Csehszlovákiát kiszolgáltassák a német imperializmusnak (müncheni egyezmény, 1938. szept. 29). A cseh és a szlovák nép harci ereje és elszánt védelmi készsége ellenére a kormány áruló módon kapitulált.

Fasiszta megszállás és antifasiszta ellenállási harc (1938–45)

1938 októberében a nyugati és az északi határvidékeket „Szudétaföld" néven a fasiszta Németországhoz csatolták. 1939 márciusában a német csapatok megszállták a területileg megcsonkított Csehszlovákiát. A fasiszták által megszállt ország Cseh–Morva Protektorátus néven Németország korlátlan uralmi övezete lett, egy „a birodalmi protektortól" függő, cseh kollaboránsokból álló árnyékkormánnyal. A politikai jogfosztottság, a kulturális megaláztatás és a fokozott kizsákmányolás célja a cseh nép kiirtása volt. A Heydrich „birodalmi protektor" elleni merénylet ürügyként szolgált a terrorra és a tömeges kivégzésekre (Lidice megsemmisítése 1942. jún. 10).

Szlovákiában a német fasizmust a klerikál-fasiszta Hlinka-párt szolgálta ki, amely a hitleri birodalom védelme alatt kikiáltotta állami „önállóságát".

A fasiszta megszállókkal és hazai cinkosaikkal szemben kibontakozott ellenállási mozgalom a Szovjetunió elleni támadás után megerősödött, s 1943-ban, főleg Szlovákiában, fegyveres harc formáját öltötte. A mozgalom élén az illegális KP állt, amely létrehozta az antifasiszta harc hatékony szervezeti formáját (forradalmi nemzeti bizottságok), és világos politikai programot hirdetett (a Nemzeti Front programját). A forradalmi ellenállási mozgalom irányítását a csehszlovák kommunisták és más hazafiak Moszkvába emigrált csoportja tartotta kézben. A Szovjetunióban katonai egységeket állítottak fel (parancsnokuk L. Svoboda), amelyek 1943 elején a Vörös Hadsereg oldalán bekapcsolódtak a fasiszták elleni harcba. Az E. Beneš vezetésével Londonban megalakult polgári emigráns kormány kénytelen volt számításba venni a kommunisták vezette népi erők fölényét, ezért kiegyezett velük, és 1943. dec. 12-én szövetségi szerződést kötött a Szovjetunióval. 1944. augusztus végén a partizánharcok Szlovákiában nemzeti felkelésbe csaptak át, amelynek kezdetén a felszabadított területeken a K. Šmidke, G. Husák és mások által vezetett Szlovák Nemzeti Tanács vette át a kormányhatalmat. Ezzel megkezdődött a népi demokratikus forradalom Csehszlovákia területén. A Vörös Hadsereg által felszabadított területeken megalakult a Nemzeti Front első ideiglenes kormánya, élén a baloldali szociáldemokrata Zdeněk Fierlingerrel mint miniszterelnökkel. Ez a kormány 1945. ápr. 4-én Kassán meghirdette a fasiszta megszállók fölötti végső

győzelemnek és a népi demokratikus köztársaság felépítésének programját. Prágát, amelynek lakossága máj. 5-én fegyveres felkelést hajtott végre, 1945. máj. 9-én szabadította fel a Vörös Hadsereg.

Út a szocializmus felé

A Nemzeti Front kormánya a munkásosztálynak a dolgozó parasztsággal, a kisiparosokkal, az értelmiséggel, valamint (1948-ig) a cseh és a szlovák burzsoázia egy részével kötött szövetségre épült. A kommunisták néhány kulcspozíciót tartottak kezükben a kormányban. A munkásosztály vezette nép szétzúzta a régi államapparátust, s helyébe létrehozta a forradalmi nemzeti bizottságokat és az új biztonsági szerveket. A kollaboránsokat és az árulókat megfosztották minden vagyonuktól, s a népbíróságok révén megérdemelt büntetésben részesítették őket. A német lakosságot, amelynek túlnyomó többsége az imperialista és fasiszta agresszió eszközéül szolgált, a potsdami egyezménynek megfelelően kitelepítették. A külpolitika alapja a Szovjetunióhoz fűződő barátság volt. A gazdaságpolitika az egész nehézipar államosítására irányult. Nagyszabású földreformot hajtottak végre, amely igen kedvező volt a kis- és a középparasztok számára.

A kormányzat elismerte a szlovák nép önálló nemzeti létét, s hogy biztosítsa számára jogainak gyakorlását, létrehozta a szlovákok népképviseleti szervét, a Szlovák Nemzeti Tanácsot, és a kormány helyi szervét, a Népi Megbízottak Testületét. Különös gondot fordítottak Szlovákia gazdaságának fejlesztésére, s ennek eredményeként az ipari termelés csupán ebben az országrészben 1966-ra az 1937. évinek a 15-szörösére emelkedett. A CSKP 1946-ban megtartott VIII. kongresszusa kijelölte a nemzeti demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztésének irányvonalát. A soron következő nemzetgyűlési választásokon a KP a szavazatok 38 százalékával az ország legerősebb pártja lett, és a szociáldemokratákkal együtt megszerezte a szükséges többséget. A gazdasági újjáépítés kétéves tervét (1947–48) megvalósították.

A burzsoázia azonban minden erővel igyekezett visszaállítani a tőkés rendszert, és makacs ellenállást tanúsított a CSKP-nak a nép többsége által támogatott politikájával szemben. A Nemzeti Front nem kommunista pártjainak reakciós elemei 1948 februárjában azzal próbáltak jobboldali fordulatot kierőszakolni, hogy a soraikból kikerült minisztereket provokatív módon visszahívták a kormányból, ez a kísérletük azonban teljes kudarcot vallott. A munkásosztály a CSKP vezetésével, a néptömegekre támaszkodva hatalmas erejű offenzívába lendült, és békés úton, parlamenti és parlamenten kívüli eszközök együttes alkalmazásával kezébe ragadta a teljes államhatalmat. A Szociáldemokrata Párt a marxizmus–leninizmus alapján egyesült a CSKP-val. A Nemzeti Front többi pártja megtisztította sorait a reakciós erőktől. Népi demokratikus alkotmányt fogadtak el. Megvalósították a földreform újabb szakaszát. Megteremtették a feltételeket a termelőszövetkezeti mozgalom kibontatkozásához, a szocialista mezőgazdaság létrehozásához.

Az első ötéves terv éveiben (1949–53) lerakták a szocializmus alapjait. A gazdasági eredmények lehetővé tették az 1953. évi pénzreformot. Ebben az időszakban a szocialista internacionalizmus alapján Csehszlovákia a német kérdést is teljesen új módon kezelte. 1950. jún. 23-án a Csehszlovák Köztársaság és az NDK kormánya közös nyilatkozatban mondta ki, hogy a két ország viszonyában – ezen belül a határkérdésekben és a német kisebbség áttelepítésének problémájában – nincs megoldatlan, vitás kérdés.

Két előkészítő év után, amelyek során tökéletesítették a népgazdaság valamennyi ágazatának szervezését és irányítását, a második ötéves terv (1956–60) idején győztek a szocialista termelési viszonyok. Termelőerőinek magas szintű fejlettsége lehetővé tette Csehszlovákia számára, hogy elsősorban a nehézgépipar területén jelentős mértékben hozzájáruljon a szocialista világrendszer gazdasági megszilárdításához, s ahhoz is, hogy növekedjék a szocialista világrendszer befolyása a nemzetközi politikában. A CSKP 1958. évi XI. kongresszusa feltárta a szocialista építés befejezésének újabb távlatait.

Harc a szocialista társadalom további építéséért

1960 júniusában a CSKP országos konferenciája megállapította, hogy az országban győztek a szocialista termelési viszonyok, a nemzetgyűlés új alkotmányt fogadott el, az állam neve Csehszlovák Szocialista Köztársaság (ČSSR) lett. Mindazonáltal még komoly feladatok vártak megoldásra a fejlett szocialista társadalom felépítésében, főként a gazdaságfejlesztésben, a párt vezető szerepének megerősítésében, az állam és a társadalom viszonyának problémájában, valamint a nemzetiségi kérdésben. Ezek a feladatok álltak a párt XII. (1962) és XIII. (1966) kongresszusán hozott határozatok középpontjában. Eközben fokozódtak a belső és a külső reakció üzelmei. 1968 januárjában a CSKP KB plénuma nagy fontosságú határozatokat hozott a pártélet lenini normáinak helyreállítására és következetes érvényesítésére. Az új pártvezetés azonban, élén A. Dubčekkel, képtelen volt útját állni a szocia-

lista- és szovjetellenes erők további előretörésének. A szocialista testvérországok (a Szovjetunió, Lengyelország, az NDK, Magyarország és Bulgária) 1968. aug. 21-i közös segítségnyújtási akciója – amelyet 1971-ben a CSKP XIV. kongresszusa jóváhagyott – megóvta az országot a nyílt ellenforradalom kitörésétől, és garantálta a szocializmus további fejlődését. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1969. jan. 1-i hatállyal szocialista államszövetséggé alakult át, amely két egyenjogú szocialista köztársaságból, a Cseh, ill. a Szlovák Szocialista Köztársaságból áll. A szövetségi kormány elnöke 1970 óta L. Štrougal. A CSKP KB 1969. áprilisi plénuma G. Husákot választotta a KB első titkárává, és olyan határozatokat hozott, amelyek megteremtették a döntő feltételeket a párt marxista–leninista magvának valamennyi szocialistaellenes és jobboldali opportunista erő elleni harcához. Az 1970. januári plénum elsősorban gazdaságpolitikai kérdéseket tűzött napirendre, ezenkívül megtárgyalta a pártegység megszilárdításával és a párt akcióképességének növelésével összefüggő problémákat.

Az 1970. máj. 6-án Prágában aláírt csehszlovák–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés alapja Csehszlovákia további sikeres szocialista építőmunkájának, amelyet az ország a Szovjetunióval és a szocialista közösség többi államával szoros szövetségben folytat.

Időrendi táblázat

I. e. kb. 400–kb. 100	Túlnyomóan kelta települések.
I. e. kb. 100–i. sz. 100	Germán törzsek a mai Csehszlovákia területén.
5. sz. vége	Szláv törzsek bevándorlása.
973	A prágai püspökség megalapítása.
kb. 1025	Szlovákiát Magyarországhoz csatolják I. István király idején.
1212	A Szicíliai Aranybulla rögzíti a mindenkori cseh uralkodó különleges helyzetét a német császárral szemben.
1241–42	Tatárjárás Morvaországban és Szlovákiában.
1310–1437	A Luxemburg-ház uralma a cseh tartományokban (1387-től Magyarországon is).
1347–78	Luxemburgi I. Károly (mint német-római király, majd 1355-től kezdve császár – IV. Károly) uralma.
1348	A prágai egyetem alapítása (ápr. 7).
1415	Husz Jánost a konstanzi zsinat máglyahalálra ítéli és kivégezteti (júl. 6).
1419	Az első prágai defenesztráció (ablakon való kidobás, jún. 30); a városi szegénység erőszakkal eltávolítja a patrícius réteget.
1419–37	A husziták forradalmi mozgalma.
1429–30	A husziták nagy hadjárata Szászországban, Frankföld és Felső-Pfalz felé.
1434	A táborita k veresége a lipanyi ütközetben (máj. 30).
1436	A bázeli szerződések (1462-ben hatálytalanítva).
1447–67	A huszita „Testvérek" antifeudális mozgalma Szlovákiában.
1457	A Cseh Testvéri Közösség megalakulása.
1458–71	Jiří Poděbrady (Podjebrád György) király uralma.
1471–1526	A lengyel Jagellók a cseh trónon (1490-től 1526-ig magyar királyok is).
1500	Az Ulászló-féle tartományi rendszer törvénybe iktatja a feudális rendek kiváltságait.
1521	Thomas Müntzer Prágában.
1525–26	Bányászfelkelés Közép-Szlovákiában.
1526	II. Lajos király halála a mohácsi csatában (aug. 29). I. Habsburg Ferdinánd osztrák császárt (1526–64) cseh és magyar királlyá választják.
1547	A cseh városokat lefegyverzik, miután vereséget szenvedtek abban a harcban, amelyet a protestáns hercegek szövetségének oldalán a Habsburgok ellen folytattak.
1609	Majestatum Rudolphinum (júl. 9).
1618	A második defenesztráció. A cseh rendek eltávolítják a Habsburgok helytartóit (máj. 23).
1620	A fehérhegyi csata Prága mellett (nov. 8); a nemzeti önállóság elvesztése (1918-ig).
1621	A cseh rendi felkelés 27 vezetőjét kivégzik a prágai Városháza előtti téren (jún. 21).
1624–34	Albrecht von Waldstein (Wallenstein), kalandor és zsoldosvezér Észak-Csehországban létrehozza Friedland hercegséget.
1627, ill. 1628	„Felújított tartományi rend" Csehországban, ill. Morvaországban.

1680 Nagy parasztfelkelés Csehországban.
1729 A klerikális reakció hatalmának tetőpontja a cseh tartományokban; Nepomuki János ünnepélyes szentté avatása.
1749 Az osztrák közigazgatási apparátus központosítása; a cseh tartományok önálló közigazgatási szerveinek megszüntetése.
1775 Nagy jobbágyfelkelés a cseh tartományokban.
1781 II. József császár rendelete a jobbágyság eltörléséről (nov. 1).
1830–31 Prágában létrejön a „Matica česká" (irodalmi alapítvány cseh nyelvű művek kiadására).
1831 Parasztfelkelés Kelet-Szlovákiában (a „kolerafelkelés").
1834–39 Josef Jungmann (1773–1847) kiadja cseh–német szótárát.
1836 František Palacký (1798–1876) közzéteszi a „Csehország története"-nek első részét.
1843 A szlovák nemzeti mozgalom képviselőinek nyilatkozata a szlovák irodalmi nyelv megteremtéséről (júl. 11).
1843–44 Munkásfelkelések Brnóban, Prágában és Észak-Csehországban.
1848 Szláv kongresszus Prágában (jún. 2–11). A prágai pünkösdi felkelés (jún. 12–17). A paraszti függőség és az úrbéri terhek (robot) megszüntetése kártalanítás ellenében (szept. 17).
1863–75 A „Matice slovenská", szlovák nemzeti kulturális egyesület működése.
1866 B. Smetana (1824–84) „Az eladott menyasszony" c. cseh nemzeti operájának ősbemutatója Prágában (máj. 30).
1868 Létrejön a „Živnostenská banka" (iparbank), a cseh burzsoázia első és legnagyobb bankja. Brnóban megalakul a cseh tartományok szervezett szocialista munkásmozgalmának első központi szerve.
1869 Pozsonyban megalakul a „Vpred" („Előre") elnevezésű munkás művelődési egyesület (febr. 15). Liberecben megalakul az Általános Munkásegylet, Csehország első szociáldemokrata szervezete (júl. 19).
1871 Az ún. „alaptörvény"; a cseh és a német–osztrák (cseh–német) burzsoázia közti kiegyezési tárgyalások kudarca (aug.–szept.).
1878 A Prága melletti Břevnovban megalakul a Csehszláv Szociáldemokrata Párt (ápr. 7).
1905 Pozsonyban megalakul a Szlovák Szociáldemokrata Párt (jún. 11–12).
1914–18 Az első imperialista világháború; a cseh és a szlovák nép harca a nemzeti önrendelkezésért és a közös államért.
1918 A polgári cseh nemzeti bizottság Prágában megkezdi tevékenységét (júl.). Általános sztrájk a cseh munkáspártok szocialista tanácsának felhívására (okt. 14). A cseh nemzeti bizottság kikiáltja a Csehszlovák Köztársaságot (okt. 28). A Turócszentmártonban összeült Szlovák Nemzeti Tanács kimondja Szlovákia és a cseh országrészek egyesülését (okt. 30). A csehszlovák parlament megnyitása (nov. 14); T. G. Masarykot a Csehszlovák Köztársaság elnökévé választják.
1919 A Szlovák Tanácsköztársaság (jún. 16–júl. 7).
1920 Általános politikai sztrájk a baloldali szociáldemokrácia felhívására; a sztrájkot a rendőrség vérbe fojtja (dec. 9–16).
1921 Megalakul Csehszlovákia Kommunista Pártja (máj. 14–16). A KP egyesülési kongresszusa (okt. 30–nov. 11).
1926 Megalakul az ún. „úri koalíció" kormánya, amelyben a német burzsoá pártok (az „aktivisták") is képviseltetik magukat; a kormány elnöke Antonín Švehla cseh nagybirtokos (okt.).
1929 A CSKP V. kongresszusa (nov. 18–23).
1930–34 A világgazdasági válság kiterjed a Csehszlovák Köztársaságra. Az ipari termelés az 1929. évi 60%-ára esik vissza; több mint egymillió munkanélküli.
1932 Az északnyugat-csehországi bányászok hatalmas sztrájkjai; a csehszlovák proletariátusnak a gazdasági válság idején vívott osztályharca eléri tetőpontját (márc.–ápr.).
1935 Szovjet–csehszlovák szövetségi szerződés (máj. 16). Kommunista siker a parlamenti választásokon; a fasiszta Szudétanémet Pártnak azonban sikerül megszereznie a német szavazatok kétharmadát (máj. 19). Masaryk lemondása után Edvard Benešt választják államelnökké (dec. 19).

1938 A nyugati hatalmak a müncheni konferencián kiszolgáltatják Csehszlovákiát a német fasizmusnak (szept. 29–30). A „bécsi döntés" arra kényszeríti Csehszlovákiát, hogy Szlovákia déli részét átengedje Magyarországnak (nov. 2).

1939 A szlovák klerikál-fasiszta Hlinka-párt képviselői Hitler biztatására kikiáltják az „önálló" szlovák államot (márc. 14). A német Wehrmacht megszállja a cseh területeket; létrejön a Cseh-Morva Protektorátus (márc. 15). Cseh egyetemek és főiskolák bezárása, cseh diákok kivégzése és tömeges elhurcolása (nov. 17).

1942 Lidice cseh bányászközség elpusztítása.

1943 Szovjet–csehszlovák barátsági szerződés (dec. 12.; meghosszabbítva 1963. nov. 27-én).

1944 Szlovák nemzeti felkelés Besztercebányán; ezzel megkezdődik a népi demokratikus forradalom Csehszlovákiában (aug. 29). A szovjet hadsereg mentesítő offenzívát folytat a Dukla-szorosnál (szept. 8–dec. 4); soraiban harcol az I. Csehszlovák Hadtest L. Svoboda tábornok parancsnoksága alatt.

1945 A Csehszlovák Nemzeti Front ideiglenes kormánya Kassán meghirdeti programját (ápr. 4). A prágai felkelés (máj. 5–9). A szovjet hadsereg felszabadítja Prágát (máj. 9). Rendelet a nehézipar, a részvénybankok és a magánbiztosítók államosításáról (okt. 25).

1946 A CSKP VIII. kongresszusa (márc. 28–31). A kommunisták választási győzelme (máj. 26). Klement Gottwald első kormánya (jún. 8).

1947–48 Kétéves terv.

1948 A proletárdiktatúráért folytatott küzdelem során a nép győzelmet arat a reakció puccskísérletével szemben (febr. 27–29). Népi demokratikus alkotmány (máj. 9). Beneš lemond, utóda: Klement Gottwald a Csehszlovák Köztársaság első munkáselnöke (jún. 14); a miniszterelnök Antonín Zápotocký.

1949 Törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről (JZD; febr. 23).

1949–53 Az első ötéves terv.

1953 Klement Gottwald halála után Antonín Zápotockýt választják államelnökké, Viliam Širokýt pedig miniszterelnökké (márc. 19.; 1963. szept. 20-ig).

1956–60 A második ötéves terv.

1957 Antonín Zápotocký halála után Antonín Novotnýt, a CSKP KB első titkárát választják államelnökké (nov. 19.; újraválasztva 1964. nov. 12.; 1968. márc. 22-én lemond).

1958 A CSKP XI. kongresszusa (jún. 18–21).

1960 A CSKP országos konferenciája megállapítja, hogy győztek a szocialista termelési viszonyok (júl. 5–7). A Csehszlovák Szocialista Köztársaság (ČSSR) új alkotmánya (júl. 11).

1962 A CSKP XII. kongresszusa (dec. 4–8).

1963 Átalakul a kormány. A miniszterelnök: Jozef Lenárt (szept. 20.; 1968. ápr. 9-ig).

1968 A CSKP KB januári plénuma (jan. 3–5); A. Novotný helyett A. Dubček a KB első titkára (1969. ápr. 17-ig); Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK és a Szovjetunió párt- és kormányküldöttségeinek drezdai tanácskozása a csehszlovákiai helyzetről (márc. 23); Köztársasági elnökké L. Svobodát választják (márc. 30). Új kormány (ápr. 8), miniszterelnök: O. Černík (1970. jan. 28-ig). Az SZKP KB Politikai Bizottsága és a CSKP KB Elnöksége tagjainak ágcsernyői találkozója (júl. 29–aug. 1). A Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és az NDK kommunista pártjainak képviselői Pozsonyban közös nyilatkozatot adnak ki (aug. 3). A Varsói Szerződés öt országa segítségnyújtási akciót indít a csehszlovákiai szocialista vívmányok védelmére (aug. 21). Szovjet–csehszlovák szerződés szovjet csapatok ideiglenes csehszlovákiai tartózkodásáról (szept. 16).

1969 Életbe lép a Csehszlovák Szocialista Köztársaság föderatív államberendezéséről szóló törvény; Pozsonyban kikiáltják a Szlovák Szocialista Köztársaságot; O. Černík elnökletével új, szövetségi kormány alakul (jan. 1). A CSKP KB áprilisi plénuma alapvető változtatásokat határoz el a párt szervezésében és vezetésében: a KB első titkára G. Husák (ápr. 17).

1970 A CSKP KB januári plénumának határozata alapján megváltozik a párt vezető szerveinek összetétele; a szövetségi kormány elnökévé Lubomír Štrougalt választják

meg (jan. 28). Szovjet–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (máj. 6). Megalakul az Egységes Szocialista Ifjúsági Szövetség (nov.).

1971 A CSKP XIV. kongresszusa (máj. 25–29).

Beneš, Edvard: polgári politikus; 1884–1948; a cseh burzsoáziának T. G. Masaryk vezetése alatt álló balszárnyához csatlakozott. Masarykkal együtt alakította meg 1915-ben Párizsban a Cseh Külföldi Bizottságot. 1918-tól 1935-ig külügyminiszter, 1935–38-ig köztársasági elnök. 1940–45: a londoni cseh emigráns kormány elnöke; 1945 és 1948 között mint államelnök megpróbálta feltartóztatni a népi demokratikus fejlődést; 1948. jún. 7-én lemondott.

Csehszlovák Néppárt: 1922-ben jött létre két katolikus párt egyesüléséből. Az 1948-ban újjászervezett és 1969-ben ismét megszilárdított Nemzeti Front keretében elsősorban a parasztság és a kispolgárság egy részének érdekeit képviseli, keresztény humanista világnézeti alapon.

Csehszlovák Szocialista Párt (Népi Szocialisták): 1897-ben alakult polgári-nemzeti párt, mely a burzsoázia befolyását közvetítette a munkásmozgalomban. A Csehszlovák Köztársaság kikiáltása után Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt néven részt vesz a burzsoá koalíciós kormányokban mint a burzsoázia balszárnyának képviselője, Masaryk és Beneš vezetésével. 1945 után a reakciós erők bázisa; a reakciótól 1948 februárjában, majd az 1969-es konszolidáció folyamatában elhatárolta magát. Demokratikus és nemzeti hagyományokra támaszkodva, a kispolgári és értelmiségi rétegek érdekeit képviseli.

Defenesztráció (latin: ablakon történő kidobás): a népítélet középkori cseh formája.

Dobrovský, Josef: nyelvtudós és történész; 1753–1829; hazafias érdemei voltak: a modern szlavisztikában, amelynek megalapozója volt, a kritikai módszert alkalmazta; a cseh „ébresztők" nemzedékének mestere, a polgári nemzeti mozgalom előfutára.

Gottwald, Klement: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1896–1953; kisparaszti családból származott. 1921-ben a CSKP egyik alapítója, 1929-től főtitkára, 1928–43: a párt képviselője a Kominternben. 1935-től a fasiszta fenyegetés ellen, a Csehszlovák Köztársaság fennmaradásáért vívott harc élén állt. 1938–45: Moszkvából szervezte és irányította a csehszlovák nemzeti felszabadító mozgalmat. 1945–46: miniszterelnök-helyettes; 1948-tól államelnök, 1945-től a CSKP elnöke.

Hlinka, Andrej: szlovák katolikus pap; 1864–1938; 1907-ben fellépett a magyarországi nemzeti elnyomás ellen. 1912-től a klerikális Szlovák Néppárt (L'udovci) vezetője, amely 1918 után a szlovák nacionalizmus és reakciós szeparatizmus támaszává fejlődött.

Hus, Jan (Husz János): cseh reformátor; kb. 1370–1415; Konstanzban mint eretneket megégették; 1402: népi prédikátor a prágai Betlehem-kápolnában. 1409: a prágai egyetem rektora. Mélyreható egyházi és társadalmi reformért küzdött, mestere volt a cseh nyelvnek, amelyhez helyesírási reformtervet dolgozott ki. 1412: egyházi átokkal kitiltották Prágából; ekkor a dél- és az északnyugat-csehországi parasztok körében prédikált az igazság uralmának eljöveteléről. Amikor Konstanzba idézték az egyházi zsinat elé, ott utolsó leheletéig védte azt a tant, amely azután a huszita mozgalom kiindulópontja lett.

Husák, Gustáv: munkásmozgalmi vezető és államférfi; szül. 1913-ban. 1933-tól tagja és funkcionáriusa a CSKP-nak. 1943–44: tagja az illegális Szlovák KP KB-nak, a Nemzeti Tanács elnökhelyettese. 1945–50: a Szlovák KP különböző vezető funkcióiban és Szlovákia legfelső állami szerveiben tevékenykedett. (1954-ben hamis vádak alapján letartóztatták. 1963-ban rehabilitálták. – *Szerk.*) 1968–69: a csehszlovák kormány elnökhelyettese és a Szlovák KB első titkára, valamint a CSKP KB Elnökségének tagja. 1969-től a CSKP KB első titkára, 1971 óta főtitkára.

Ifjúcsehek: cseh polgári párt, a 19. század hatvanas éveinek elején a cseh nemzeti mozgalom balszárnyából nőtt ki. Az 1891. évi választási győzelem után vezető polgári párttá lépett elő, s az addig túlnyomórészt kispolgári és paraszti érdekeket képviselő pártból a cseh ipari és finánc-burzsoázia politikai eszköze lett. A párt elnöke 1901-től Karel Kramář volt. 1919 után az Ifjúcsehek nemzeti demokratáknak nevezték magukat. A századforduló táján kivált soraikból az Agrárpárt, amely a gazdagparasztok érdekeit képviselte, és a Nemzeti Szociális (1918 után Nemzeti Szocialista) Párt, a burzsoázia ügynöksége a cseh munkásmozgalomban.

Kramář, Karel: polgári politikus és nagyiparos; 1860–1937; a századfordulótól kezdve az Ifjúcsehek elnökeként (1901-től) jelentős befolyása volt a cseh politikai életben. Üdvözölte a cári Oroszországra támaszkodó neoszlávizmust (II. szláv kongresszus, Prága 1908); 1918–19: miniszterelnök, a 30-as években támogatta a fasiszta csoportosulásokat.

Lenárt, Jozef: államférfi és munkásmozgalmi vezető; szül. 1923. Részt vett az 1944-es Szlovák

Nemzeti Felkelésben. 1958-tól tagja a CSKP KB-nak, 1962-től a CSKP KB Elnökségének tagja és a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke. 1963–68: miniszterelnök, 1970 óta a Szlovák KP KB első titkára.

Lidice: bányászközség Kladnótól keletre; 1942. jún. 10-én egy SS-egység lerombolta a falut, megtorlásként azért, hogy a csehszlovák ellenállási mozgalomnak a londoni emigráns kormány által irányított tagjai agyonlőtték Heydrich fasiszta „birodalmi protektort". A megtorlás során 199 férfit és 8 nőt a helyszínen agyonlőttek, 203 nőt táborba vittek, 93 gyermeket elhurcoltak. 1946-ra a községet újjáépítették. Itt van a nemzetközi békemozgalom rózsakertje.

Masaryk: 1. Jan: T. G. Masaryk fia, polgári politikus; 1886–1948 (öngyilkosságot követett el); 1925–39: londoni csehszlovák követ, majd a londoni emigráns kormány tagja. 1945–48: külügyminiszter. – 2. Tomáš Garrigue: polgári politikus; 1850–1937. 1882–1914: filozófiaprofeszszor Prágában. Pozitivista, a cseh burzsoázia balszárnyát képviselő Cseh Néppárt („realisták") alapítója és vezetője. A revizionizmus támogatója, a brit és az amerikai imperializmus híve. Az első világháború alatt a csehszlovák nemzeti mozgalom külföldi tevékenységét irányítja. 1918-ban cseh légiót szervezett a szovjethatalom elleni harcra. 1918–35: a Csehszlovák Köztársaság elnöke.

Ócsehek: cseh polgári párt, amely a 19. század hatvanas éveiben alakult a cseh nemzeti mozgalom jobbszárnyából, konzervatív nemzeti liberalizmust hirdetett. 1891-ig jelentős politikai befolyással rendelkezett.

Palacký, František: cseh történész és politikus; 1798–1876. A cseh burzsoá történetírás megteremtője (fő műve: „Csehország története" 1526-ig). A nemzeti tudományos élet szervezője és a cseh liberális burzsoázia vezető politikusa.

Přemyslidák: cseh dinasztia, a 9. századtól kezdve uralkodott, 1198-tól öröklődő királyi méltóságot szerzett. Férfiágon 1306-ban kihalt, női ágon örököse a Luxemburg-dinasztia lett.

Šmeral, Bohumír: munkásmozgalmi vezető; 1880–1941; 1911–18: szociáldemokrata képviselő az osztrák Birodalmi Tanácsban. 1918 után a szociáldemokrata baloldal vezetője. 1921-ben a CSKP egyik alapítója, 1938-ig nemzetgyűlési képviselő. A CSKP KB és a Komintern VB tagja. 1938-ban a Szovjetunióba emigrált.

Svoboda, Ludvík: hadseregtábornok és államférfi; szül. 1895-ben. 1922–38: a csehszlovák hadsereg tisztje oktatói beosztásban. 1938–39: az illegális antifasiszta mozgalomban, majd a Szovjetunióban tevékenykedik. Később a szovjet hadsereg oldalán harcoló Csehszlovák Hadtest parancsnoka. 1945–50: nemzetvédelmi miniszterként megszervezi a csehszlovák néphadsereget. 1948-tól tagja a CSKP-nak. 1948–49-ben, majd 1968-tól tagja a CSKP KB-nak. 1955–59: a Katonai Akadémia parancsnoka. 1968 óta köztársasági elnök. A Szovjetunió Hőse, Lenin-békedíjas.

Szlovák Megújhodás Pártja: az 1948. februári fordulat után alakult a Demokrata Párt helyett, amelynek vezetése reakciós államcsínyt készített elő. A pártot a Demokrata Párt haladó szellemű tagjai alapították, túlnyomóan paraszti és katolikus jelleggel.

Szlovák Szabadságpárt: főként kispolgári rétegek érdekeit képviselő párt, 1946-ban alakult.

Zápotocký: 1. Antonín: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1884–1957; 1900-tól kezdve tagja a Szociáldemokrata Pártnak, 1921-ben a CSKP alapító tagja. 1922–29: a CSKP KB titkára; 1929–39: a Vörös Szakszervezetek főtitkára; 1939–45: börtönben és koncentrációs táborban; 1945–50: a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom (ROH) elnöke. 1948–53: miniszterelnök. 1953–57: köztársasági elnök. Regényeket is írt, amelyek témáit a cseh munkásmozgalom történetéből merítette. – 2. Ladislav: munkásmozgalmi vezető; 1852–1916; 1872-től újságíróként működik a mozgalomban, 1878-ban a Csehszláv Szociáldemokrata Párt alapító tagja. Marx és Engels több művét fordította cseh nyelvre.

Žižka (Trocnovi), Jan: cseh lovag, a táborita katonai vezetője (kb. 1370–1424). Dél-csehországi vagyontalan falusi nemes. 1419-ben csatlakozott a forradalmi néptömegekhez, s 1420-tól Tábor városában szervezte a huszita seregeket. Jóllehet elvesztette szemevilágát, számos csatából került ki győztesen a külföldi keresztes hadakkal és a feudális reakcióval szemben.

Dr. E. Wolfgramm

Dahomey

Dahomey, Dahomey Köztársaság (République du Dahomey); elnöki köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 112 622 km²; lakossága (1970): 2,7 millió. Fővárosa: Porto Novo; közigazgatási egységei: 6 tartomány; hivatalos nyelve a francia.

Dahomey partvidékét, miután a portugálok a 15. század végén felfedezték, a Rabszolgapart részeként ismerték. Évente néger rabszolgák ezreit szállították innen Amerika ültetvényeire. Dahomey déli részén az eve törzsek 1600 táján alapították Alada államot, valamivel később pedig Hogbonu (a mai Porto Novo) városállamát. A 17. század derekán az eve törzsek Aladától északra megalapították Dahomey államát, fővárosával, Abomeyjel együtt. Dahomey 1724-ben meghódította Aladát, 1725-ben pedig a kis Ajuda államot, a rabszolga-kereskedelemben nagy szerepet játszott kikötőjével, Wydah-val (Ouidah) együtt. Wydah-ban a franciák 1671-ben erődöt építettek. A 18. században és a 19. század elején Dahomeyt a dél-nigériai Joruba-államok adófizetésre (főként rabszolgaszállításra) kötelezték. Dahomey a 19. század közepén, Gezo uralkodása (1818–58) alatt érte el legnagyobb hatalmát. Akkoriban nagy katonai erőre támaszkodó feudális monarchia volt. 1851-ben Gezo kereskedelmi egyezményt kötött a franciákkal. 1863-ban Porto Novóban francia telep létesült, 1878-ban pedig a kikötő francia védnökség alá került. 1885-ben Portugália bejelentette Dahomeyre vonatkozó régi protektorátusi igényeit, francia nyomásra azonban 1887-ben ki kellett ürítenie Wydah-t és lemondania a védnökségről. 1888 és 1894 között Franciaország súlyos veszteségek után, a dahomeyi nép elkeseredett ellenállásával szemben meghódította az országot. Franciaország és Nagy-Britannia a mai Dahomey Köztársaság északi részén fekvő, még a 14. században létrejött Borgut osztotta fel egymás között (1897). 1911-ig formailag a bennszülött királyok uralkodtak, ezek azonban valójában a francia gyarmatosítók akaratát teljesítették.

1904 és 1958 között Dahomey Francia Nyugat-Afrika egyik tartománya volt. Ez idő tájt az ország fejlődése visszamaradt. 1923-ban az „Ifjú Dahomey" (az RDA – Afrikai Demokratikus Egységmozgalom – csoportja) vezetésével akciókat szerveztek a francia gyarmatosítással szemben.

1957 januárjában Cotonouban határozatot hoztak Fekete-Afrika Dolgozóinak Általános Szövetsége (Union Générale des Travailleurs d'Afrique Noire, UGTAN) létrehozásáról. Ezt szervezetet 1959-ben Conakryban meg is alapították.

1958. dec. 4-én Dahomey a Francia Közösség keretein belül autonóm köztársasággá alakult, majd 1959 áprilisában tagja lett az ún. antanttanácsnak. 1960. aug. 1-én Dahomey elnyerte politikai függetlenségét. Hubert Maga (szül. 1916) lett a köztársasági elnök, a Demokrata Egyesülés és a Köztársasági Párt 1960. évi egyesülésének nyomán alakított Dahomeyi Egységpárt (Parti Dahoméen de l'Unité, PDU) vezetője.

Dahomey politikai és gazdasági függetlenségét számottevően korlátozza Franciaország, Dahomey, Elefántcsontpart és Niger „védelmi egyezménye" (1961. ápr. 24). Dahomey 1961. aug. 1-én elfoglalta az ország déli részén fekvő São Baptista de Ajuda elnevezésű beékelődött portugál területet (enklávét). 1963. okt. 28-án Hubert Magát a hadsereg Christophe Soglo ezredes vezette államcsínye megbuktatta. 1963 decemberében alapították meg a Dahomeyi Demokrata Pártot. Az 1964. jan. 5-i népszavazás jóváhagyta az új alkotmányt. 1964. jan. 19-én Sourou-Migan Apithyt (szül. 1911), a francia nemzetgyűlés képviselőjét választották elnökké, az alelnök Justin Ahomadegbé-Tomotin, az utolsó dahomeyi király rokona lett. Ahomadegbé 1964. nov. 27-én megbuktatta Apithy elnököt, őt azonban már nov. 28-án leváltotta a Soglo tábornok vezette hadsereg. Soglo a nemzetgyűlés elnökét, Tahirou Congacou-t bízta meg kormányalakítással, a Demokrata Pártot pedig betiltotta. 1965. dec. 22-én Soglo minden pártot betiltott, érvényen kívül helyezte az alkotmányt, a hadsereg nevében pedig maga vette át a hatalmat. Ő maga vette kezébe a kormány irányítását is. 1967. dec. 17-én Maurice Kouandete vezetésével fiatal tisztek döntötték meg a kormányt. 1967. dec. 22-én Alphonso Alley főhadnagyot nevezték ki államelnökké. Miután az új alkotmányt népszavazással jóváhagyatták, a katonák által létrehozott forradalmi tanács feloszlott. 1968. júl. és 1969. dec. között a Derlin Zinsou-kormány volt hatalmon, amelyet ismét Kouandete buktatott meg. 1970 májusában elnöki tanács alakult Hubert Maga vezetésével.

W. Stegner

Dánia

Dánia, Dán Királyság (Kongeriget Danmark) parlamenti kormányzatú királyság Északnyugat-Európában; területe: 43 069 km²; lakossága (1970): 4,9 millió; fővárosa: Koppenhága; közigazgatási beosztása: 19 kerület és 6 körzet; hivatalos nyelve a dán; Dániához tartoznak az autonóm Feröer-szigetek (Føroyar, Faerøerne; szigetcsoport az Észak-Atlanti-óceánban; területe: 1399 km², lakossága (1968): 38 000; közigazgatási székhely: Tórshavn; hivatalos nyelve a feröeri s a dán); továbbá Grönland (Grønland, Észak-Amerika).

Dánia az őstársadalom korában

Már a népvándorlás előtt éltek germán törzsek (angolok, jütök, kimberek) Dánia területén. A dannok a 6. században hatoltak be. A törzsek főként állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak, körülbelül a 8. században kezdődött az ősközösség bomlása. A nemzetségi arisztokrácia ekkor megerősödött, egyes faluközösségek szövetségéből létrejöttek az első fejedelemségek. Godfred király (804–810) átmenetileg uralma alatt egyesítette Jütlandot, a Skåne-félszigetet (Dél-Svédország) és Schleswig nagy részét.

Dánia a feudalizmus korában

A 9. és 10. században a dánok távoli rablóhadjáratait során eljutottak a Keleti és Nyugati Frank Birodalomba, Angliába, majd a Földközi-tenger medencéjébe is. Dániát végül az Öreg Gorm (900–935) egyesítette. Fia, Kékfogú Harald (935–985) felvette a keresztséget, és feudális előjogokat juttatott az egyháznak. A feudalizmus további fejlődése során a kereszténység háttérbe szorította a germán ősvallást. Sven („a Hegyesszakállú", 985–1014) ismét meghódította Angliát, és elfoglalta Norvégiát is. Nagy Knut (Kanut) uralkodása (1018–35) idején érte el Dánia legnagyobb kiterjedését, de a király halála után a birodalom felbomlott. I. Valdemár (1157–82) hosszas belső viszályok után helyreállította az ország egységét, ő és utódai meghódították a Balti-tenger partvidékét, Rügen szigetét, Holsteint, Mecklenburgot és Pomerániát, valamint Észtország északi partjait Ösel szigetével. 1227-ben a bornhövedi csatában a német hűbérurak megsemmisítő csapást mértek a dánokra, akik kénytelenek voltak lemondani hódításaikról. A feudalizmus Dániában, akárcsak egész Skandináviában, lassabban alakult ki, mint Európa más országaiban. Az áru-pénz viszonyok kifejlődése nyomán megerősödtek a városok. Európai hírű lett heringkereskedelmük, amelynek nagyrészét a Hanza-szövetség közvetítette. A rendek egyre nagyobb hatalomhoz jutottak, és a királyt a rendi gyűlés – a dannehof – évenkénti összehívására kényszerítették; a 14. században ezeket az előjogokat minden uralkodóváltozáskor megerősítették. A kialakult négy rendhez tartoztak a világi és egyházi főurakon kívül a városok és a szabad parasztok is. IV. Valdemár Atterdagnak (1340–75) a feudális belviszályok után a szomszédországok fenyegetésének hatására sikerült a nemességet és a városokat a maga oldalára állítania. A nemesség által elrabolt királyi birtokok az ún. redukció révén visszaszálltak a koronára. Visszafoglalták a svédektől Skåne-félszigetét és Gotland szigetét (1360–61). Azt a háborút azonban, amely emiatt kirobbant a Hanzával, a dánok elvesztették. A német Hanza-kereskedők a stralsundi békében (1370) kereskedelmi monopóliumot szereztek Dánia területén. A Norvégiával 1380 óta fennálló perszonálunió alapján Margit dán királynő ösztönzésére 1397-ben létrejött a dán–svéd–norvég unió Finnország és Izland bevonásával (Kalmari Unió). A szövetségben a vezető szerep Dániáé volt, a gazdaságilag és politikailag legfejlettebb országé, amelynek nemessége feudális terjeszkedésre törekedett. A szövetség a Balti-tengeri német hatalmi törekvésekkel is szembefordult. Svédország és Finnország gyakorlatilag már 1448-ban ismét kivált az unióból. A Dániával vívott hosszú küzdelem után végül létrejött a svéd nemzeti királyság (1523). 1460-ban I. Keresztélyt Schleswig-Holstein uralkodójává választották, és ezzel a dán királyok egészen 1806-ig a szent Német-római Birodalom választófejedelmei lettek.

A balti-tengeri hegemónia kivívása a 15–16. században

A balti-tengeri hegemóniáért folyó harcban Dánia 1425-ben vámot (Sund-vám) vetett ki minden idegen – nem dán – hajóra, amely áthaladt a tengerszorosokon. Ez az adó sokáig bőséges bevételi forrása volt Dániának, és fellendítette a dán kereskedelmet. A fejlődő pénzgazdálkodás és a növekvő pénzszükséglet miatt a feudális urak fokozták a parasztság adóterheit és a robotmunkát. Ennek következtében 1441-ben parasztfelkelés tört ki, amelyet azonban levertek. A gazdaságilag megerősödött nemesség a nagybirtokosok által létrehozott Országtanácsban (Riksråd) ma-

gához ragadta a hatalmat, és ezzel gyakorlatilag megszüntette a négyes rendi képviseletet.

Amikor II. Keresztély király (1513–23) megkísérelte, hogy a polgárságra támaszkodva szétzúzza a nemesi csoportok hatalmát és megteremtse az abszolút monarchiát, a nemesi összeesküvés megbuktatta, és reformjait visszamenőleg is hatálytalanította. A királynak a trón visszaszerzéséért vívott küzdelme váltotta ki a polgárok és a parasztok felkelését, az ún. Grafenfehdét a nemesség ellen (1534–36). A nemesség III. Keresztély (1534–59) köré tömörült, és elfojtotta a lázadást. 1536-ban bevezették a reformációt. Az egyházi birtokok szekularizálásával a király növelte hatalmát. A parasztok jobbágyokká váltak. A 16. század második felében Dánia kivívta a hegemóniát a Balti-tengeren. Baráti kapcsolatokat tartott fenn az orosz birodalommal. Két sikeres háborút folytatott Svédország ellen: a hétéves északi háborút (1563–70) és az ún. kalmari háborút (1611–13).

A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet szakasza a 17–18. században

A német ellenreformáció sikerei veszélyeztették a dán hatalmat Északnyugat-Németországban. Ez arra késztette IV. Keresztélyt (1588–1648), a német protestáns unió fejét, hogy 1625-ben belépjen a harmincéves háborúba. 1626-ban a Lutter am Barenberg-i csatában a dánok és más protestáns csapatok megsemmisítő vereséget szenvedtek.

A lübecki békében (1629) Dánia kötelezte magát, hogy nem avatkozik többé a német ügyekbe. Az időközben megerősödött Svédország három háborút nyert Dánia ellen (1643–45, 1657–58 és 1658–60) és ezzel kivívta hegemóniáját a Balti-tenger térségében. A brömsebrói békében (1645) Dánia kénytelen volt Svédországnak átengedni előbb Gotland és Ösel szigetét, majd az 1658-as roskildei és 1660-as koppenhágai békeszerződésben Skånét és egyéb dél-skandináviai birtokait is.

A merkantilizmus idején az „árforradalom" és a korai tőkés viszonyok következtében átalakult a gazdasági struktúra. Ez különösen a mezőgazdaságra hatott: intenzívebb lett a szarvasmarhatenyésztés, és megnőtt a marhakivitel. Szilárd kereskedelmi kapcsolatok jöttek létre Oroszországgal (1636-ban megalakult a „Keleti Társaság"). A dán Kelet- és Nyugat-indiai Társaság gyarmatokat hódított (1620: Tranquebar Indiában, 1671: a kis antillákbeli Szűz-szigetek egy része).

A 17. század derekán a dán polgárság fokozta a küzdelmet a nemesség egyeduralma ellen. Az elvesztett háborúk annyira meggyengítették az arisztokráciát, hogy hosszú évek után először újra össze lehetett hívni az országgyűlést. III. Frigyes (1648–70) a polgársággal szövetkezve feloszlatta a birodalmi tanácsot, és a rendi monarchiát abszolút örökletes monarchiával váltotta fel. Az úgynevezett királytörvény 1665-ben új alkotmányt hozott. A nemesség továbbra is megtartotta előjogainak nagy részét, de a közvetlen kormányzásból kizárták. A törvény értelmében egységesítették a közigazgatást, és megerősítették a közhivatalnokok helyzetét. Jóllehet Dánia az északi háborúban (1700–21) vereséget szenvedett, és a travendali békében (1700) kénytelen volt ismételten lemondani az elvesztett területekről, a frederiksborgi béke (1720) visszacsatolta Dániához az 1658-ban elveszett schleswig-gottorpi területet. Ugyanakkor Svédország lemondott a Sund-vám alóli mentesítéséről. Egy Oroszországgal kötött szerződés és bizonyos örökösödési jogok folytán Schleswig-Holstein egyes területei visszaszálltak Dániára, így 1779-től csaknem az egész Schleswig-Holstein a dán és norvég uralkodóházhoz került. A tőkés fejlődést a 18. századi Dániában még erőteljesen késleltette a vidék nyomasztó elmaradottsága és különböző merkantilista intézkedések. Fontos polgári reformok csak a felvilágosult abszolutizmus idején születtek, különösen J. H. E. Bernstorff (1750–70); J. F. Struensee (1770–72), valamint A. P. Bernstorff (1773–80 és 1784–94) miniszterek tevékenysége idején. Ide sorolható a jobbágyság eltörlése, a faluközösségből az egyéni gazdálkodásra való áttérés és a nemesi kiváltságok korlátozása, a népiskolai oktatás megalapozása, a gyarmati rabszolga-kereskedelem betiltása stb. Az ifjabb Bernstorff halála után VI. Frigyes király (1808–39) idején megerősödött a feudális reakció. Dánia nem csatlakozott a franciaellenes koalícióhoz, mert féltette hasznothajtó kereskedelmét Franciaországgal. Emiatt szembekerült Nagy-Britanniával, amely kétszer is megtámadta flottájával Koppenhága kikötőjét (1801 és 1807), 1807-ben ágyúzta a fővárost, és ki is kényszerítette a dán flotta átadását. Dánia kitartott francia szövetségese mellett, csatlakozott a Napóleon által elrendelt kontinentális zárlathoz, hadat viselt Nagy-Britannia és Svédország ellen. De vereséget szenvedett, és a kieli békében (1814) kénytelen volt Helgoland szigetét Angliának átengedni, svéd Pomeránia fejében pedig lemondott Norvégiáról Svédország javára – Izland és a Feröer-szigetek kivételével. Svéd Pomerániát a dánok elcserélték Poroszországgal Lauenburg hercegségért.

Dánia a kapitalizmus korában

A monopóliumok előtti korszak

Dániában a 19. század első felében lezajlott az ipari forradalom. Létrejött a kereskedő és ipari burzsoázia liberális ellenzéki mozgalma, amely a törvényhozó gyűlés létrehozását, a céhek felszámolását és a még fennálló rendi egyenlőtlenség megszüntetését követelte. A többnyire föld nélküli parasztok körében fokozatosan erősödő forradalmi mozgalom alakult ki. Az első politikai párt, a Parasztok Barátainak Társasága, amelyet 1846-ban alapítottak, támogatta a liberális ellenzék követeléseit. A soviniszta nemzeti liberálisok Schleswiget Dániához akarták csatolni, emiatt kitört a német hercegségek dánellenes felszabadító felkelése. Schleswig-Holstein a Német Szövetségen keresztül Poroszországhoz fordult segítségért, de az már augusztusban megkötötte a malmői fegyverszünetet (1848. aug. 26.) és az 1850-es berlini békeszerződésben beleegyezett a korábbi helyzet visszaállításába. Az alkotmányozó gyűlés 1849-ben elfogadta a liberálisok által kidolgozott ún. júniusi alkotmányt. Alkotmányos királyság váltotta fel az abszolút monarchiát kétkamarás rendszerrel: a közvetlenül választható folketinggel és a jelölhetőséget cenzushoz kötő landstinggel. A 19. század 50-es és 60-as éveiben végérvényesen kialakult a kapitalizmus. Az első vasútvonalat 1847-ben építették. 1863-ban a kormány ún. dán egységalkotmányt fogadott el Schleswig bevonásával, s ez gyakorlatilag Schleswig bekebelezését jelentette. Ez az intézkedés, valamint az a körülmény, hogy az Oldenburg-házat az uralkodásban felváltotta a Glücksburg-ház – Poroszország és Ausztria beavatkozását eredményezte (1864). A porosz-osztrák csapatok rövid idő alatt elfoglalták a dán félszigetet. A bécsi békében (1864) Dánia lemondott Schleswig-Holstein és Lauenburg hercegségekről. A konzervatív kormány 1866-ban módosította az alkotmányt; kénytelen volt figyelembe venni a parasztság követeléseit, felszámolni a feudalizmus maradványait (a robotmunkák eltörlése, általános hadkötelezettség, a bérelt kisparcellák tulajdonná nyilvánítása). Falun megindult a lakosság differenciálódása. A nagygazdák politikai jelentőségre tettek szert. Amikor a világpiacon megjelent az olcsó gabona, átálltak az állattenyésztésre. A Parasztok Barátainak Társaságából 1870-ben megalakult a Venstre kispolgári-demokrata párt. Ez a párt a folketingnak felelősséggel tartozó kormányt követelt. 1876-ban alapították a Dán Szociáldemokrata Pártot (Det danske socialdemokratiske arbejderparti). Ez egyfelől az egyre növekvő munkásosztályból, másfelől a föld nélküli és a szegényparasztokból tevődött össze.

A 80-as években kialakultak a mezőgazdasági szövetkezetek, amelyekben a nagygazdáké volt a vezető szerep.

Az imperializmus korszaka

A Venstre választási győzelme után 1901-ben Johann Henrik Deuntzer vezetésével létrehozták az első olyan kormányt, amely a folketingnak tartozott felelősséggel. Az első világháború idején megerősödött a munkásmozgalom, és hatalmas sztrájkokat szervezett. A munkások nyomására a kormány kénytelen volt munkásvédelmi törvényeket életbe léptetni. Újabb pártok alakultak (1905-ben a Radikális Venstre, 1915-ben a Konzervatív Néppárt). Az első világháborúban Dánia semleges maradt. 1915-ben X. Keresztély (1912–47) új alkotmányt írt alá, s ez a nők választójogát is garantálta. Dánia 1916-ban – 25 millió dollárért – eladta az Egyesült Államoknak nyugat-indiai birtokait, amelyek stratégiai fontossága a Panama-csatorna építésekor megnőtt. A dán munkásmozgalom az Októberi Forradalom hatására jelentősen fellendült. Az elpolgáriasodott Szociáldemokrata Párttal szembeforduló párttagok csatlakoztak az 1919-ben alapított Baloldali Szocialista Párthoz, a későbbi Kommunista Párthoz. Izland évtizedes harcok után 1918-ban kiharcolta függetlenségét, de 1944-ig perszonálunióban maradt Dániával. A versailles-i békekonferencián Dánia Schleswigben népszavazást követelt. A választási eredmények alapján 1920-ban Észak-Schleswiget visszacsatolták Dániához. 1924-től rövid megszakításokkal (1926–29, 1943–45, 1945–47, 1950–53) a Szociáldemokrata Párt volt uralmon. 1942-ig a miniszterelnök a Szociáldemokrata Párt vezetője, Thorvald Stauning volt. Dániában is éreztette hatását a világgazdasági válság. Nőtt a munkanélküliség, visszaesett a mezőgazdasági termelés. A kommunisták befolyása a munkásosztály körében jelentősen növekedett. 1933-ban a szociáldemokrata és a reformista szakszervezetek ellenére számos sikeres sztrájkot vittek véghez. 1933 után a dán fasiszták (Claussen Nemzeti Szocialista Munkáspártja) fokozták tevékenységüket. 1939. máj. 31-én Dánia megnemtámadási szerződést kötött a fasiszta Németországgal, amely 1940. ápr. 9-én mégis megszállta az országot. A szociáldemokrata Stauning-kormány megakadályozott minden ellenállást, és kapitulált. 1941. nov. 25-én Dánia még a hírhedt antikomintern paktumhoz is csatlakozott. A német fasiszták Dániát ellátási bázisnak használták fel; az ország fosztogatása igen nagy mértékben rontotta a lakosság helyzetét. A fasiszta megszállókkal és a hazai kollaboráns-

sokkal szemben ellenállási harc alakult ki, amelyet a munkásosztály és elsősorban az illegalitásban levő Kommunista Párt vezetett. 1943-tól számos szabotázsakciót és több sztrájkot szerveztek. Amikor a fasiszták 1943-ban rendkívüli állapot kihirdetését követelték a kormánytól, a kormány lemondott, és az ország vezetését a megszálló hatóságok vették át. A dán hadsereget feloszlatták, a flottát elsüllyesztették a matrózok, feloszlott a rendőrség is. Az illegalitásba kényszerített pártok képviselői 1943 szeptemberében létrehozták a Freiheitsratot, a Szabadság Tanácsát, amelyben a kommunisták döntő szerepet játszottak, ez volt az ellenállási mozgalom központja, egyben gyakorlatilag az illegális dán kormány. Dánia területén a fasiszta német csapatok 1945. május 5-én kapituláltak. Szovjet egységek szabadították fel Bornholm szigetét 1945. május 11-én (1946-ban vonultak ki). Az új kormány élére a szociáldemokrata Buhl került, aki már 1942-ben is betöltötte a miniszterelnöki tisztséget. A Marshall-terv keretében 1948-ban dán–amerikai egyezményt írtak alá, 1949. ápr. 4-én pedig Dánia a NATO tagja lett. A két egyezmény korlátozta Dánia gazdasági és politikai önállóságát. 1941-től az Egyesült Államok Grönlandon katonai támaszpontokat létesített. Grönland az új alkotmány szerint (1953. jún. 5.) Dánia integráns részévé vált. Dánia néhány más északi állammal az Anglia szorgalmazására alakult EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Társulás) tagja lett. 1962 óta erősödött a törekvés Dániának a Közös Piachoz való csatlakozására.

A dán lakosság nagy része évek óta hevesen ellenzi az atlanti politikát, e küzdelem még fokozódott, amikor 1960–61-ben rakétatámaszpontokat létesítettek.

1961 áprilisában az utóbbi évtizedek legnagyobb sztrájkja zajlott le. 135 000 munkás egyenlő munkáért egyenlő bért és garantált minimális bérhatárt követelt. Öt hét múltán a kormány jóváhagyta az új bértörvényt, de ez nem felelt meg a munkások követeléseinek.

1964-ben – a folketing-választások eredményeképpen – a Szociáldemokrata Párt kisebbségi kormányt alakított Jens Otto Krag vezetésével, ez azonban az erősödő ellenzék nyomására 1966-ban lemondott. A következő kisebbségi szociáldemokrata kormány is megbukott, miután a folketingben leszavazták, és az 1968. januári választások idején jelentékeny mennyiségű szavazatot vesztett.

1968 februárjában polgári koalíciós kormány, majd ismét a szociáldemokrata Krag-kormány volt uralmon. (Miután 1972 októberében Dánia lakossága csekély többséggel megszavazta a Közös Piachoz történő csatlakozást, Krag lemondott, utóda Jörgensen. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

6. sz.	A dannok bevándorlása.
8. sz.	A feudális viszonyok kialakulása.
804–10	Godfred király – az ország első egységesítése.
9–10. sz.	A vikingek hódító és rablóhadjáratai.
900–935	Az Öreg Gorm. Dánia újabb egyesítése.
935–985	Kékfogú Harald. A kereszténység bevezetése.
985–1014	Hegyesszakállú Sven. Anglia és Norvégia meghódítása.
1018–35	Nagy Knut (Kanut). A birodalom legnagyobb kiterjedése.
1157–82	I. Valdemár.
1227	A dánok vereséget szenvednek Bornhövednél.
13–14. sz.	A dán városok megerősödése.
1340–75	IV. Valdemár Atterdag. A nemesség által elrabolt területek redukciója.
1360–61	Skåne (Dél-Svédország) és Gotland szigetének meghódítása.
1369	A Hanza meghódítja Koppenhágát.
1370	A stralsundi béke. A német kereskedők kereskedelmi monopóliumot kapnak.
1380	A dán–norvég unió.
1397	A Kalmari Unió.
1425	A Sund-vám bevezetése.
1441	Parasztfelkelés.
1460	A dán királyok Schleswig-Holstein uralkodói lesznek, ezáltal birodalmi választófejedelmek.
1475	Megszűnnek a Hanza előjogai Dániában.
15. sz.	A feudális urak növekvő pénzigénye és a parasztok fokozottabb kizsákmányolása. A birodalmi tanács minden hatalmat a saját kezében összpontosít. A rendi képviselet elveszti jelentőségét.
1513–23	II. Keresztély le akarja törni a birodalmi tanács hatalmát; megbuktatják.

1534–36	A parasztság és a polgárság felkelése a nemesség ellen (ún. Grafenfehde).
1534–59	III. Keresztély.
1536	A reformáció bevezetése.
16. sz.	A parasztok ismét jobbágysorba kerülnek.
1563–70	A hétéves északi háború.
1588–1648	IV. Keresztély.
1611–13	A kalmari háború.
1620	Az indiai Tranquebar elfoglalása.
1625	Beavatkozás a harmincéves háborúba.
1626	Vereség Lutter am Barembergnél.
1629	A lübecki béke.
1636	A „Keleti Társaság" megalapítása.
1643–45	Háború a svédek ellen. A brömsebrói béke.
1648–70	III. Frigyes.
1657–58	Háború Svédország ellen. A roskildei béke.
1658–60	Háború Svédország ellen. A koppenhágai béke.
1660	Az országgyűlés újbóli összehívása; az országtanácsot megfosztják hatalmától.
1665	„Királytörvény" – az abszolút monarchia törvényesítése.
1671	A Szűz-szigetek részleges megszállása (St. Croix, St. Thomas és St. John).
1700–21	Az északi háború.
1721-től	A grönlandi misszió megalapítása és Grönland nyugati partvidékének betelepítése.
18. sz. vége	A felvilágosult abszolutizmus hatása; polgári reformok.
1797 után	Feudális reakció Frigyes régens – a későbbi VI. Frigyes király – uralkodása idején (1784–1808: régens, 1808–39: király).
1807	Koppenhága bombázása, Dánia kapitulál, a dán flottát kiszolgáltatják Nagy-Britanniának.
1807–14	Dánia Franciaország oldalán.
1814	A kieli béke, Norvégia elvesztése.
1846	Megalakul a Parasztok Barátainak Társasága.
1847	Megépül az első vasútvonal.
1848	A schleswig-holsteini dánellenes felkelés. A malmői fegyverszünet (aug. 26).
1849	A júniusi alkotmány elfogadása. Bevezetik az alkotmányos királyságot kétkamarás rendszerrel.
1850	A berlini béke.
1863	A novemberi dán alkotmány Schleswigre is kiterjed. Kihal az Oldenburg-ház; trónra lép a Glücksburg-dinasztia.
1864	Porosz–osztrák háború Dánia ellen.
1866	Alkotmányreform.
1870	A kispolgári Venstre Párt megalapítása.
1876	A Dán Szociáldemokrata Párt megalapítása.
1898	A Dán Szakszervezeti Szövetség alapítása.
1901	A Venstre választási győzelme; megalakul az első – a folketingnak felelős – kormány.
1903	Izland autonómiát kap.
1905	Megalakul a Radikális Venstre Párt.
1915	Megalakul a Konzervatív Néppárt; az új alkotmány rögzíti a nők választójogát.
1916	A nyugat-indiai gyarmatokat eladják az Egyesült Államoknak.
1918	Izland kiharcolja függetlenségét, de perszonálunióban marad Dániával (nov. 30).
1919	A Baloldali Szocialista Párt megalakulása; a párt novemberben felveszi a KP nevet.
1920	Észak-Schleswig népszavazással Dániához kerül.
1925	Nagy sztrájk, válaszul a vállalkozók munkáselbocsátására.
1939	Megnemtámadási szerződés a fasiszta Németországgal (máj. 31).
1940	A német csapatok megszállják Dániát (ápr. 9).
1941-től	USA-támaszpont Grönland szigetén. Illegális harc a megszállók ellen.
1941	Dánia csatlakozik az antikomintern paktumhoz (nov. 25).
1943	Általános sztrájk; a képviselőház feloszlik, német hatóságok veszik át a hatalmat. Létrejön a Szabadság Tanácsa.

1944	Izland felmondja a dán perszonáluniót. A német megszállók bevezetik az ostromállapotot.
1945	A fasiszta csapatok kapitulálnak (máj. 5). Belépés az ENSZ-be.
1948	Dán–amerikai szerződés a Marshall-terv keretében.
1949	Az Észak-atlanti Egyezmény aláírása (NATO, ápr. 4).
1952	Dánia kezdeményezésére létrejön az Északi Tanács.
1953	Új alkotmány, Grönland Dánia része lesz (jún. 5).
1955	H. Hedtoft szociáldemokrata pártvezető és miniszterelnök halála. Utóda H. C. Hansen (megh. 1960).
1959	A Szocialista Néppárt megalakulása (febr.).
1960-tól	Erősödik a dolgozók harca a dán NATO-politika ellen, a rakétatámasztpontok felállítása és a NATO-főparancsnokság nyugatnémet részével való szorosabb együttműködés következtében.
1960	Csatlakozás az EFTÁ-hoz (Európai Szabadkereskedelmi Társulás).
1961	135 000 munkás sztrájkja (ápr.–máj.).
1966	A Krag-kormány lemondása (nov. 2). Parlamenti választások (nov. 22) után Krag ismét kisebbségi kormányt alakít.
1967	Leszavazzák a kormányt (dec. 15), új választások kiírása.
1968	Parlamenti választások (jan. 23); a kormány lemond (jan. 24), Hilmar Baunsgaard vezetésével új polgári koalíciós kormány alakul (Venstre, Radikális Venstre és konzervatívok).

Bernstorff, Andreas Peter gróf: a felvilágosult abszolutizmus képviselője; 1735–97. 1773–80-ban és 1784-től miniszter, Oroszországgal folytatott tárgyalásai alapján Holstein-Gottorpot ismét egyesítette Dániával. 1780-ban a fegyveres semlegességért állt ki. Folytatta a megkezdett reformokat, intézkedései különösen a jobbágyság eltörlését, a faluközösségből az egyéni gazdálkodásba való áttérést, a robot és a rabszolgakereskedelem megszüntetését, a kereskedelem és a közlekedés továbbfejlesztését szolgálták.

Bornhöved: a bornhövedi csatában (1227) Holstein és Schwerin grófjai, a szász fejedelem, a brémai érsek és Lübeck városa visszahódította Dániától az északnémet területeket. II. Valdemár dán király (1202–41) megsemmisítő vereséget szenvedett.

Grafenfehde: a parasztság és a polgárság felkelése III. Keresztély király és a nemesség ellen (1534–36). Gyökerei visszanyúlnak II. Keresztély király (1513–23) uralkodásáig. A felkelés kirobbanásának közvetlen oka az volt, hogy I. Frigyes halálakor a parasztok és a polgárok megkísérelték az 1531-es nemesi összeesküvés által börtönbe vetett II. Keresztély kiszabadítását és újbóli trónra juttatását. A felkelés vezetői, A. Buchbinder koppenhágai és J. Kock malmői polgármester szövetkezett J. Wullenweber lübecki polgármesterrel. Svéd támogatással több csatában megverték őket, a nemesség saját jelöltjét, schleswig-holsteini Keresztélyt tette meg királlyá.

Grönland: A nagy sarki szigetet a norvég származású, Izlandról menekülő Vörös Erik fedezte fel 983-ban. A sziget nyugati partvidékén rövidd el ezután izlandiak létesítettek településeket. A 13. századig önálló – az izlandiakhoz hasonló – tanyaközpontok alakultak. Grönland 1261-től Norvégia birtoka volt, a Kalmari Unióval került Dániához. A rossz táplálkozás, az időjárási viszonyok romlása és az eszkimók („skrallinger") támadásai következtében a 14. század közepétől a telepesek kihaltak. Csak a 18. században történt újabb betelepítés Dániából, kereskedelempolitikai célokból. A 20. században a lakosság az anyaország lakosságával azonos jogokért küzdött. Amikor 1931–32-ben Norvégia megszállta Kelet-Grönlandot, a Hágai Nemzetközi Bíróság 1933-ban Dánia javára döntött, neki ítélve a szigetet. 1953-ban Grönland Dánia része lett, 1960 óta önálló miniszterrel képviselteti magát a dán kormányban. Az USA, Dánia hozzájárulásával, 1941-ben támaszpontokat létesített Észak-Grönlandon, 1953-ban nagy amerikai támaszpont épült Thulében.

Haithabu: a dán vikingek erődszerű kereskedelmi központja Schleswigtől északra, a Schleifolyó mellett. A 9–11. században fontos csomópont a dánok Észak- és Kelet-Európával folytatott kereskedelmében.

Hoegh Guldberg, Ove: tudós és államférfi; 1731–1808; a Strensee elleni összeesküvés feje, a miniszter halála után minden hatalmat saját kezében összpontosított. Kormányzása idején (1772–84) Struensee rendelkezéseit nagyrészt visszavonták.

Kalmari Unió: Margit dán királynő kezdeményezésére jött létre a Hanza-szövetség ellen (1397) Dánia, Norvégia (és Izland), Svédország (és Finnország) bevonásával. A vezető szerep a gazdaságilag és politikailag legerősebb Dániáé

volt. Formailag 1523-ig állt fenn, gyakorlatilag Svédország már 1448-ban kivált.

Keresztély, IV.: 1587–1648; király 1558-tól; uralkodása idején Dánia elvesztette addigi baltitengeri hegemóniáját Svédországgal szemben, csak az első – a kalmari – háborút tudta győzelmesen befejezni (1611–13); a harmincéves háborúban vereséget szenvedett Lutter am Barembergnél (1626). A lübecki békében (1629) Dánia kötelezte magát, hogy nem avatkozik többé a német belügyekbe. Az 1643–45-ös háborút is elvesztette Svédországgal szemben, súlyos áldozatokkal kötötte meg a brömsebrói békét. A király – a központi hatalom erősítésére – a polgárság támogatásával néhány reformot próbált bevezetni, ez azonban meghiúsult a nemesség ellenállása következtében.

Királytörvény (1665): Peder Schumacher, Griffenfeld későbbi grófja által kidolgozott törvény, amely törvényesítette III. Frigyes király abszolút uralmát (1648–70), kihasználva a polgárság elégedetlenségét, a svédek elleni 1660-as háború befejeztével megadóztatta a nemességet, és keresztülvitte az országgyűlésben Dánia örökletes monarchiává nyilvánítását. 1661-ben az abszolút uralmat, az ún. „szuverenitástörvényre" alapozta. A királytörvény kimondta, hogy a király csak isten előtt felelős tetteiért. E törvény alapján Koppenhágában összpontosult a kormányzati hatalom (Norvégia számára is) és megszűnt minden partikuláris, helyi hatalom.

Knut (Nagy Kanut): 1018-tól király; 995–1035 körül uralkodott, „Hegyesszakállú" Sven (985–1014) fia. Atyja hódításait folytatta; 1016-ban Anglia királya, Pomerániában és Ermlandon legyőzte a szláv törzseket; 1028-ban bekebelezte Norvégiát. Halála után birodalma szétesett.

Saxo Grammaticus: történetíró; kb. 1150–1216; 16 kötetben latinul írta meg Dánia történetét, különösen a 11–12. századi rész fontos történelmi forrásmunka, az előző évszázadok történelmében főleg régi dán mondákat beszélt el ismét, pl. a Hamlet alaptörténetét is.

Schleswig-holsteini kérdés: Schleswig-Holstein 1460 óta perszonáluniót alkotott Dániával azzal a megkötéssel, hogy egyik országot sem szabad részekre osztani. Holstein azonban része maradt a német birodalomnak. A bécsi kongresszus (1815) is a Német Szövetség tagjává nyilvánította Holsteint, Schleswiget azonban nem. A lakosság tiltakozott ama dán törekvések ellen, hogy Schleswiget államjogilag is egyesítsék Dániával. 1848-ban Schleswig a Német Szövetség tagja lett. A német–dán háború (1848–50) és a schleswig-holsteini lakosság Dánia elleni küzdelmei sem hoztak megoldást (berlini béke, 1850). Az 1863-as dán novemberi alkotmányt megszüntetett mindenfajta köteléket Schleswig és Holstein között. Az alkotmány és az egyidejű dinasztiaváltozás Dániában – az Oldenburg-házat felváltotta a Glücksburg-ház – Poroszország és Ausztria háborús beavatkozását idézte elő. A bécsi békében (1864) Dánia kénytelen volt lemondani Schleswig-Holsteinről és Lauenburgról. Az 1920. évi népszavazás alapján Észak-Schleswig dánlakta része Dániához került.

Stauning, Thorvald: politikus; 1873–1942; 1910-től a Dán Szociáldemokrata Párt elnöke, 1916–20: miniszter. 1929–42: miniszterelnök; a német megszállók előtt kapitulált.

Struensee, Johann Friedrich: német származású államférfi, dán szolgálatban; 1737–72 (kivégezték); 1767-től VII. Keresztély háziorvosa és a trónörökös nevelője, a királyné kegyence. Fokozatosan nagy befolyásra tett szert a királyi családban és háttérbe szorította az államtanács tagjait, közöttük J. H. E. Bernstorffot. 1770-től a kabinet teljhatalmú minisztere. 1770–71-ben a felvilágosult abszolutizmus jegyében számos reformot vezetett be, így a sajtószabadságot; csökkentette az adózást, a beadási kötelezettségeket, pártolta az oktatásügyet, érvényesítette a törvény előtti egyenlőséget, megszüntette a kínvallatást, maximálta a robotmunka mennyiségét stb. Ellenfelei 1772-ben megbuktatták, halálra ítélték és kivégeztették.

IV. Valdemár Atterdag: kb. 1320–75; 1340-től király, a nemesség és a városok segítségével a belső viszályok időszaka után ismét megerősítette a központi hatalmat, és az ún. redukciók révén visszaszerezte a főuraktól a koronától elrabolt birtokokat. 1361-ben királyi leiratban biztosította a rendek jogait. 1361-ben háborúban elhódította Svédországtól Gotlandot. A Hanzával folytatott sikertelen háború után (1367–70) a stralsundi békében kereskedelmi monopóliumot volt kénytelen biztosítani a Hanza-városoknak, valamint beleszólási jogot a dán királyválasztásba.

Dr. P. Wick

Dél-afrikai Köztársaság

Dél-Afrika, Dél-afrikai Köztársaság (angolul: Republic of South Africa, afrikaans (búr) nyelven: Republiek van Suid Afrika); köztársaság Dél-Afrikában; területe: 1 221 937 km²; lakossága (1970): 20 millió, ebből (1969): 3,7 millió európai származású; fővárosa: Pretoria (kormányszékhely), a parlament székhelye Fokváros; közigazgatási beosztása: 4 tartomány, az ENSZ megbízásából igazgatott Namíbiát (Délnyugat-Afrika) ötödik tartományként jogellenesen a Dél-afrikai Köztársasághoz csatolták; hivatalos nyelve az angol és az afrikaans (búr).

Függő területek: Namíbia (Délnyugat-Afrika) és a Prince Edward-szigetcsoport (az Antarktisz szigetei).

Őstársadalom

Dél-Afrika sok tízezer éve lakott terület, talán egyike azon területeknek, ahol az emberréválás végbement, az australopithecusok leleteiből erre lehet következtetni. Az anyagi kultúra leletei az őskőkorból (abbeville-i és acheuli kultúrák Nyugat-Victóriában, ill. a Stellenbosch-, Mosselbaai Fauresmith-, Glengrey- és Stillbay-kultúrák) származnak. Antropológiailag is kimutatható, hogy ősidők óta élnek emberek Dél-Afrikában.

A koponyaleletek ausztraloid (Cape-Flats és Florisbad) vagy busman jellegre (Boskop, Fishhoek) vallanak. Az őstörténeti leletek szinte megszakítás nélkül nyúlnak vissza egészen az újkőkorig (számos sziklarajz tanúskodik erről). A busmanok és khoi-khoinok (hottentották) Dél-Afrika történetileg legősibb lakossága. A 10–16. századig a Zambézin át előrenyomuló bantu törzsek kiszorították őket területeikről, Dél-Afrika keleti részéről, vagy magukba olvasztották az őslakókat.

A holland gyarmatosítás

1488-ban az első európai, a portugál Bartolomeu Diaz az Indiába vezető utat keresve eljutott a Jóreménység-fokig, ahol Jan van Riebeeck a Holland Kelet-indiai Társaság megbízásából 1652-ben Fokváros névvel települést létesített. Az országba beáramló európai telepesek a khoikhoinokat kiirtották, elűzték vagy rabszolgasorba vetették. (A telepesek elősorban hollandok, majd a 17. századtól kezdve németek és francia hugenották voltak, akiket később búroknak neveztek a holland boer – paraszt szóból.) 1776–78-ban a már Nagy Hal-folyó alkotta a holland birtokok keleti határát Fokföldön, ahol a búrok első ízben kerültek összeütközésbe bantu törzsekkel (koszák). 1779-től háborúik eredményeként a búrok, majd később a britek meghódították a koszák és a zuluk településterületeit és elfoglalták más bantu törzsek területeinek egy részét is (1779, 1798, 1811, 1819–20, 1834, 1846, 1850–52, 1856–57, 1879–81).

A brit uralom megalapítása Dél-Afrikában

Nagy-Britannia 1795-ben elfoglalta, majd 1806-ban végleg megszállta Fokföldet, Hollandiát ugyanis bekebelezte a napóleoni Franciaország, Hollandia 1814-ben lemondott Dél-Afrikáról. A britek már 1809-ben bevezették az első korlátozó jellegű törvényeket a khoi-khoinok ellen. A britek 1818 és a 19. század vége közötti időben véres háborúkkal, erőszakkal, megvesztegetéssel, csalással és demagógiával megszerezték a kezdetben egymással viszálykodó koszák területeit egészen a zulu állam határáig. A koszák egyesítését célzó kezdeményezések nem jártak sikerrel a betolakodók elleni harcban (Makana próféta), a törzsfők viszálykodása a húszas években folytatódott. Makomo törzsfőnök vezetésével azonban 1834-ben mégis sikerült közös akciókkal visszaszorítani a briteket. 1810-ben Dingiswayónak, a zuluk legfőbb törzsfőnökének (megh. 1818) sikerült több zulu törzset összefogni, és ezzel megvetette utódai, Csaka és Dingaan számára egy katonai jellegű államszervezet alapjait. Brit veteránok letelepítése (1820-tól) és a rabszolgaság megszüntetése (ez a rabszolgaságon alapuló búr mezőgazdaságot létalapjaiban fenyegette) fokozta a brit megszállás és az azt követő intézkedések miatt amúgy is elégedetlen búrok elkeseredését. 1836-tól sokan elhagyták Fokföldet és az Oranje-folyó vidékén vagy Natalban telepedtek le. Ez volt a „nagy trek" (a nagy vándorlás) időszaka. Főként Natalban került sor súlyos harcokra a búrok és a Dingaan vezette zuluk között. Már Dingaan elődje, Csaka létrehozta azt az ütőképes katonai szervezetet, amelyet azután Dingaan sikerrel alkalmazott a búrok elleni védekező harcban. Ezzel a reguláris hadsereget megközelítő szervezettel sajátos harci taktikát és új fegyvereket vezettek be, miáltal a zulu hadsereg valamennyi szomszédos törzszsel szemben fölénybe került és még a brit csapatokat is többször megfutamította. A törzsek összefogása – Csaka parancsnoksága alatt csaknem száz törzs állott – hatékony ellenállást jelentett az előrenyomuló búrok ellen. A búrok a zulu

állam fölött csak brit segítséggel, 1838-ban a Véres-folyó melletti csatában tudtak győzelmet aratni. A búrok megalapították Natal Köztársaságot, amelyet Nagy-Britannia 1843-ban annektált. Sok búr vándorolt Andries Pretorius vezetésével tovább a Vaal-folyón túli területre, Transvaalba, ahol négy búr köztársaságot hoztak létre: Potscheftsroomot, Lydenburgot, Zoutpansberget és Utrechtet, amelyek 1849-ben föderációban (Vereenigden Bond) egyesültek, ebből alakult meg 1852–53-ban a Dél-afrikai Köztársaság (Transvaal). 1854-ben megalapították Oranje Szabadállamot, a másik búr köztársaságot. 1860-tól a britek indiai szerződéses munkásokat alkalmaztak és telepítettek le Natal cukornádültetvényein, mivel a zulukat ekkor még nem fosztották meg teljesen földjeiktől, ezért még nem kényszerültek bérmunkára. Az indiaiak az ígért teljes egyenjogúságot a szerződésben kikötött idő leteltével nem kapták meg. A hetvenes években a zuluk legfőbb törzsfőnöke, Cetywayo még egyszer megkísérelte, hogy valamennyi zulu törzset egyesítse a brit uralom alóli felszabadulás érdekében, de 1879-ben a túlerővel szemben vereséget szenvedett. 1887-ben a britek megszállták Zuluföldet és protektorátussá tették.

A kimberley-i gyémántlelőhelyek (1867) és a witwatersrandi aranymezők felfedezése (1884) folytán megkezdődött a Fokföld ipari fejlődése, majd az aranymezőkhöz vezető vasút kiépítésével a búr köztársaságoké is. Aranyásótáborból várossá növekedett Johannesburg, amelynek 1889-ben már 50 000 lakosa volt. A brit imperialisták figyelme Transvaal felé fordult. 1890–96-ban a brit bankok és pénzügyi társaságok megbízásából Fokföld miniszterelnökeként Dél-Afrikában működött Cecil Rhodes. Az általa alapított Brit Dél-afrikai Társaság szolgálatában 1895-ben Jameson vezetésével kalandorok csapata rohanta meg a Transvaalt, de szétverték őket. A növekvő brit–búr ellentétek végül is háborúhoz vezettek, az 1899–1902-es búr háború eredményeként a búrok államait brit gyarmatokká nyilvánították (a vereenigingi béke, 1902).

Az imperializmusba való átmenettől fogva a színes bőrű lakosság ellenállása szervezett formákat öltött. Ezt juttatta kifejezésre az afrikai munkások első sztrájkja 1882-ben Kimberleyben, az első afrikai politikai szervezet, az Afrikaiak Egyesülése, valamint az 1884-ben alapított tembu egyház, amelyet az etióp egyház mozgalma követett, az afrikai nacionalizmus megnyilvánulásaként.

1893-ban indult el Gandhi politikai pályafutása Dél-Afrikában; 1894-ben megalapította az Indiai Kongresszust Natalban, majd az 1906–13-as években szervezte a passzív ellenállást, mint az indiaiakat sújtó korlátozó törvények elleni harc egyik formáját.

1906-ban egy fejadó bevezetése váltotta ki a zuluk utolsó fegyveres nemzeti felkelését, a bambata-felkelést.

A Dél-afrikai Unió és apartheid-állammá válása

A búr háború befejezése után a búrok és az angolok között bizonyos közeledésre került sor, amely 1910. máj. 31-én a Dél-afrikai Unió dominium létrehozásához vezetett. A Nagy-Britanniával való kibékülést propagáló Dél-afrikai Párt Botha (1910–19) és Smuts (1919–24, ill. 1939–48) személyében két olyan búr miniszterelnököt adott, akik tábornokként vettek részt az angol–búr háborúban és a búrok között nagy népszerűségnek örvendtek. Az első világháborúban az Unió az antant oldalán harcolt, és megszállta Namíbiát (Délnyugat-Afrika), amelyet 1920-ban mandátumként meg is kapott a Népszövetségtől. Az 1913-ban alapított Nemzeti Párt 1924-ben győzelmet aratott a választásokon és a Dél-afrikai Labour Partyval közösen kormányt alakított (miniszterelnöke Hertzog, 1924–39).

A törvényesen szentesített faji megkülönböztetés ellen (az 1911-es bányatörvény: az afrikaiak foglalkoztatásának korlátozása; 1913: „bennszülött"-törvény) lépett fel az 1912. jan. 8-án alakult Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress, ANC), amely az első ilyen jellegű szervezetként befolyását valamennyi afrikai törzsre és népcsoportra kiterjesztette. Az afrikai lakosság széles rétegeit egyesítette a Clements Kadalie vezetésével 1919-ben alakult Ipari és Kereskedelmi Dolgozók Szövetsége elnevezésű szakszervezeti központ (Industrial and Commercial Workers' Union of Africa; ICU), amely az első években a parasztok sztrájkjait és akcióit is szervezte. A Dél-afrikai Labour Partyn belül jött létre 1915-ben az Internacionalista Szocialista Liga, amely fellépett az imperialista háború ellen és nem rasszista alapelveket követett.

A KP megalapításával, amelynek vezetői W. H. (Bill) Andrews és S. P. Bunting voltak, 1921-ben megalakult az első olyan párt, amely bőrszínre való tekintet nélkül minden dolgozó képviselőit tömörítette. Aktív befolyást gyakorolt a szakszervezeti harcra és más szervezetekkel karöltve harcolt a faji megkülönböztetés megszüntetéséért (1919-ben került sor az első tüntetésekre a faji törvények ellen, a dokk- és a vasúti munkások sztrájkja; 1920: 40 000 afrikai bányamunkás sztrájkja; 1930: az afrikai földmunkások sztrájkja Fokföldön; 1935: európai és afri-

kai munkások első közös sztrájkjai). 1929-ben a KP kezdeményezésére létesült az Afrikai Népek Jogaiért Küzdő Liga, amelyhez több szervezet tartozott.

Az 1939-es kormányváltozás az 1934-es két pártból alakított egyesült pártot (a brit monopolcsoportok érdekképviselete) juttatta hatalomra, és ezzel a faji megkülönböztetés (apartheid) különféle változatait, ugyanakkor azonban a monopolista csoportok közti harc kiéleződését eredményezte (1936: törvény a bennszülöttek képviseletéről; földtörvény stb.).

A második világháború lefolyása és eredményei – Dél-Afrika a szövetséges hatalmak oldalán harcolt – jelentős mértékben hatottak az afrikai népek harcára. Ez kifejezésre jutott a KP, az ANC és más demokratikus szervezetek tevékenységének megélénkülésében: e pártok hatalmas akciókkal egyre szélesebb néprétegeket mozgósították, a fehér lakosságból is. Az Afrikai Bányamunkások Szakszervezete, amelyet 1941-ben a KP és az ANC alakított, 1946-ban J. B. Marks vezetésével szervezte meg Dél-Afrika addigi legnagyobb sztrájkját, amelyben 70 000 afrikai bányamunkás vett részt. Ugyanebben az évben az indiai származású lakosság, élén az Indiai Kongresszussal, a passzív ellenállás mozgalmával védekezett az indiaiakat diszkrimináló törvények ellen. A további fejlődés szempontjából nagy jelentősége volt a Xuma–Dadoo–Naicker-paktum aláírásának, amelyben az ANC és az Indiai Kongresszus közös akciókról szóló határozatait foglalták össze az egyre brutálisabb faji megkülönböztetés elleni harcban. Így pl. „A polgári lakosság ellenállási mozgalma", amely 1952-ben az afrikai és indiai lakosság széles rétegeit ragadta magával és a hat legsúlyosabb apartheid-törvény ellen irányult. Az 1950-ben életbe léptetett kommunistaellenes törvény, a KP betiltása és a szigorított fajgyűlölő törvények ellenére az 1955-ben elfogadott szabadság chartával megnövekedett a közös harc bázisa, mert sikerült az összes fajok képviselőit egy népkongresszusban egyesíteni és létrehozni a nem faji alapokon álló Dél-afrikai Szakszervezeti Kongresszust (South African Congress of Trade Unions; SACTU). A kormány 1956–61-ben hazaárulási pert indított 156 demokratikus szervezethez tartozó vezető ellen, akiket államellenes összeesküvéssel vádolt. A per a vádlottak felmentésével végződött.

Az 1948-ban hatalomra jutott Nemzeti Párt fokozta a faji megkülönböztetést azokkal a törvényekkel, amelyek a fajok kényszer-különválasztását (1950), az ún. bantusztanok létrehozását célozták (1959); a „fehér" területeken intézkedéseket foganatosítottak a színesbőrűek letelepedési és munkavállalási jogának megvonására (1963). Ezek szerint a 14,8 millió afrikainak, a 3,7 millió európainak, a 1,9 millió kevert fajúnak és a 614 000 indiai származású állampolgárnak egymástól elzárt területeken kellene élnie oly módon, hogy a színesbőrűeket mindenfajta gazdasági létalap nélkül rezervátumokba kényszerítik. A bel- és külföldi monopóliumok a rezervátumokból olcsó munkaerőre, és a színesbőrűek kizsákmányolásával pedig nagy profitokra tesznek szert.

Az apartheid-politika eredményeként politikai válsághelyzet alakult ki az ötvenes években. 1960. ápr. 18-án betiltották az ANC-t és az 1959-ben belőle kivált Pánafrikai Kongresszust (Pan African Congress; PAC), és újabb terrortörvényeket léptettek életbe. A pártok betiltását az 1960. márc. 21-i sharpeville-i vérfürdő előzte meg, amikor a rendőrség 69 tüntető afrikait ölt meg. A hivatalos kormányzati „autonómia" bevezetése ellen irányult ugyanabban az évben a pondoföldi felkelés, amelyet csak a legnagyobb brutalitással tudtak leverni. A széles néprétegek ellenállásának leküzdésére 1963 novemberében választásokat tartottak az első bantusztan-államban (Transkeiban), amelynek Kaizer Matanzima lett a miniszterelnöke. Miután az ANC évtizedeken át erőszakmentes ellenállást tanúsított a faji megkülönböztetést megvalósító politika ellen, 1961-ben a legális harci formák alkalmazása lehetetlenné vált, az ellenállást tehát az erőszak eszközeivel kellett tovább folytatni.

Az ország 1961. máj. 31-én kilépett a Nemzetközösségből és Dél-afrikai Köztársasággá nyilvánította magát, miután számos ENSZ-határozat és más akciók (1963 óta a Föld összes államainak kb. kétharmada bojkottálja a Dél-afrikai Köztársaságot, kizárták, ill. kilépett több nemzetközi szervezetből) elítélték az apartheid-politikát – Dél-Afrikát a teljes nemzetközi elszigeteltségtől csak az mentette meg, hogy néhány imperialista hatalommal, pl. Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal szoros kapcsolatokat tart fenn.

Az ANC betiltása óta különösen Nelson Mandela és Walter Sisulu fáradozott a kongresszus politikai tevékenységének intenzívebbé tételén (sztrájk 1961 májusában; az afrikaiak 1961-es össznemzeti konferenciája Pietermaritzburgban és az Afrikai Vezetők Nemzeti Akciótanácsának megalakítása). Az 1962-ben érvénybe lépett szabotázstörvény alapján 1964. jún. 12-én Mandelát, Sisulut és még hat vádlottat a Rivonia-perben életfogytiglani fegyházra ítélték. 1964 novemberében Verwoerd kivégeztette Mini, Khayinga és Okabu szakszervezeti vezetőket. Az antidemokratikus intézkedések a hatvanas évek második felében is folytatódtak. Az 1966-ban (szept.) meggyilkolt Verwoerd miniszterelnök utóda B. J. Vorster lett. 1967 szeptemberétől az ANC kato-

nai szervezetének nemzeti gárda elnevezésű osztagai Rhodesiában rhodesiai és dél-afrikai katonai és rendőri egységekkel ütköztek meg. (1972 őszén első ízben került sor fehér bőrű diákok és értelmiségiek tiltakozó tüntetéseire. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

1652	Jan van Riebeeck a Holland Kelet-indiai Társaság megbízásából megalapítja Fokvárost (ápr. 6).
1806	A britek terjeszkedése Fokföldön.
1809	Az első kényszertörvények a khoi-khoinok ellen Fokföldön.
1810	Dingiswayo, a zuluk legfőbb törzsfőnöke egyesíti a törzseket.
1814	Hollandia lemond Dél-Afrikáról.
1818–28	Csaka sikeresen folytatja Dingiswayo művét az ütőképes katonai szervezet létrehozásával.
1835	A rabszolgaság eltörlése Fokföldön.
1836	A búrok „nagy vándorlásá"-nak kezdete.
1838	Dingaan vereséget szenved a búroktól a Véres-folyó melletti csatában (dec. 16).
1849	A Vaaltól északra fekvő búr köztársaságok föderációja „Vereenigden Bond"-dá.
1852–53	A Dél-afrikai Köztársaság (Transvaal) megalapítása.
1860	Indiai szerződéses munkások letelepítése Natalban.
1867	A kimberleyi gyémántlelőhelyek felfedezése.
1872–79	Cetywayo, a zuluk legfőbb törzsfőnöke szabadságharcot készít elő, de kezdeti sikerek után vereséget szenved a britektől, elfogják, majd deportálják.
1882	Az afrikai bányamunkások első sztrájkja Kimberleyben.
1884	A witwatersrandi aranylelőhelyek felfedezése.
1890–96	Cecil Rhodes Fokföld miniszterelnöke.
1894	Gandhi megalapítja az Indiai Kongresszust Natalban.
1899–1902	A búr háború: Nagy-Britannia mindkét búr köztársaságot annektálja.
1906	A bambata-felkelés.
1910	A Dél-afrikai Unió létrehozása és a domíniumi státus elnyerése (máj. 31).
1912	Az Afrikai Nemzeti Kongresszus (NAC) megalapítása (jan. 8).
1913	Érvénybe lép a „bennszülött"-törvény, amelynek alapján rezervátumokba kényszerítik az afrikaiakat.
1919	Az ipari és kereskedelmi dolgozók szövetségének (ICU) (szakszervezeti központjának) megalapítása.
1921	A KP megalapítása.
1929	Az afrikai népek jogait védelmező liga megalapítása.
1946	70 000 afrikai bányamunkás sztrájkja. A passzív ellenállás mozgalma az indiaiakat diszkrimináló törvények ellen.
1948	A Nemzeti Párt átveszi a hatalmat.
1950	A KP betiltása. Szigorúbb fajüldöző törvények életbe léptetése.
1952	„A polgári ellenállási mozgalom." Az afrikaiak és az indiaiak harca a fajüldöző törvények ellen.
1955	A Népi Kongresszus elfogadja a szabadság chartát. A Dél-afrikai Szakszervezeti Kongresszus (SACTU) megalapítása.
1956	Törvény a fajok területi szegregációjáról.
1959	Törvény az ún. bantusztanok létesítéséről (jún.). A Pánafrikai Kongresszus (PAC) megalapítása.
1960	A sharpeville-i vérfürdő (márc. 21); a rendőrség 69 afrikait gyilkol meg. Az ANC és a PAC betiltása.
1961	Dél-Afrika kilép a Nemzetközösségből és köztársasággá nyilvánítja magát (máj. 31). Albert Luthulit Nobel-békedíjjal tüntetik ki. Szabotázsakciók jelzik a politikai demonstrációk kezdetét.
1962	Érvénybe lép a szabotázstörvény, amely mindenfajta önkényeskedésre lehetőséget ad.
1963	Az afrikaiakat megfosztják letelepedési és munkavállalási joguktól a rezervátumokon kívül. A legtöbb fejlődő ország és valamennyi szocialista ország gazdasági bojkottot indít Dél-Afrika ellen. Az első bantusztan-állam (Transkei).

1964 Mandelát, Sisulut és még hat vádlottat életfogytiglani fegyházra ítélnek a Rivonia-perben (jún. 12).
1965 A „védőőrizet-törvény" életbe léptetése az államügyészség tanúinak letartóztatására hathónapi időtartamra (jún.).
1966 Abram Fischert életfogytiglani fegyházra ítélik (máj. 9). Meggyilkolják Verwoerd miniszterelnököt (szept. 6).
1967 A „terrorizmus" elleni törvény. Dél-afrikai szabadságharcosok fegyveres akcióinak kezdete Rhodesiában (aug. 13).
1968 A „vegyesfajú" pártok betiltása (máj.).
1969 Az ANC átszervezése; forradalmi tanács létesítése, Alfred Nzo lesz az ANC főtitkára (márc.).
1970 Zuluföldet bantusztan-állammá nyilvánítják (jún.).

Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC): az afrikaiak 1912-ben alapított tömegszervezete; valamennyi faj egyenjogúságáért harcol Dél-Afrikában. 1960-ban betiltják, azóta illegálisan működik és a fehér kisebbség fajvédő rezsimje ellen irányuló harcot békés és erőszakos eszközökkel vívja.

Apartheid (elkülönítés): a fajüldözés dél-afrikai (afrikaans) elnevezése. Lényege: a színes bőrű lakosságot a közélet minden területén diszkriminálják, így pl. a fehérek által lakott városrészeket el kell hagyniuk, nem vállalhatnak kvalifikált munkát fehérlakta területen, korlátozzák választójogukat, nem űzhetnek bizonyos foglalkozásokat, nem köthetnek vegyes házasságot, csupán kijelölt iskolákat látogathatnak; kényszertörvények életbe léptetése. 1959 júniusában törvényt hoznak a bantusztanok (vagyis kis rezervátumok) létesítéséről, amelyek területileg függetlenek egymástól. Ezekben a bantusztanokban az afrikaiak bizonyos felügyelet alatt maguk irányítják politikai és gazdasági életüket. A bantusztanokat kényszerdeportálások és telepítések révén népesítették be a bennszülött lakosság elkeseredett ellenállása közepette.

Búr háború (dél-afrikai háború): Nagy-Britannia imperialista háborúja (1899–1902) a búr köztársaságok ellen. A transvaali gazdag aranylelőhelyek felfedezése óta (1884) megnövekedett a brit imperialisták érdeklődése e területek iránt. A búr köztársaságok ultimátumát, hogy vonják vissza a fokföldi és natali brit csapaterősítéseket, elutasították, ennek következtében a búr csapatok betörtek Fokföldre és Natalba. A brit csapatok hamarosan fölénybe kerültek, megszállták a búrok fővárosát, és felmorzsolták a búr milíciát. A búrok asszonyait és gyermekeit mindaddig fogságban tartották, ameddig a búrok a vereenigingi békében (1902. máj. 31.) el nem ismerték a brit fennhatóságot.

Csaka: a zuluk legfőbb törzsfőnöke és vezetője 1818–28; szül. 1787 körül. Csapatainak jobb taktikai bevetésével és jobb fegyvertechnika bevezetésével más törzsekkel szemben fölényre tett szert és számos bantu törzset leigázott Délkelet-Afrikában. Ő alapította meg a zulu államot.

Dél-afrikai Indiai Kongresszus: 1920-ban alapították, a második világháború óta tömegszervezetté fejlődött; szorosan együttműködik az ANC-vel. Harcol a faji megkülönböztetés ellen.

Dél-afrikai Kommunista Párt: 1921-ben alapították, mint Afrika első kommunista pártját. Nagy része van a faji diszkrimináció elleni harc megszervezésében; hatékonyan közreműködött az első afrikai szakszervezeti szövetségek megalapításában, és együttműködött a tömegszervezetekkel. 1950-ben betiltották, azóta illegálisan működik a legnehezebb körülmények között. Kiadja az „African Communist" c. befolyásos lapot.

Dél-afrikai Szakszervezeti Kongresszus: 1955-ben alapították. Tagjai között minden népcsoporthoz tartozó dolgozó szerepel. Harcol az apartheid-politika ellen.

Dingaan: a zuluk uralkodója (1828–1840); híres fivérét, Csakát ő fosztotta meg trónjától. Megszilárdította a hadsereget, és megvédte népének függetlenségét, 1838. dec. 16-án azonban a Véres-folyó melletti csatában vereséget szenvedett a búroktól és a britektől. A dél-afrikai hazafiak és a haladó szervezetek tagjai úgy emlékeznek meg erről a napról, mint az afrikaiak hősi ellenállási harcának jelképéről és egyben tiltakozásnak tekintik a hivatalos kormánypropaganda célzatos nacionalista történelemhamisítása ellen.

Fischer, Abram: ügyvéd és politikus; szül. 1907-ben; 1942-től a KP tagja. Ő látta el a védelmet az apartheid-politika ellenzőinek perében. 1964-től a KP Központi Bizottságának titkára; 1966-ban életfogytiglani fegyházra ítélték; Lenin-békedíjjal tüntették ki.

Koszák (Xhosák): Bantu nép Fokföld keleti részén; számuk 3,9 millió (1970); állattenyésztéssel és kapás földműveléssel foglalkoznak. A 18. század végén és a 19. század első harmadában Dél-Afrikának ezt a legnagyobb törzsi egységét – a törzsfők viszályai folytán, közös törzsi megmozdulások, valamint a hódítók elleni részleges sikerek ellenére a búrok és a britek leigáz-

ták. 1960-ban felkelés tört ki Pondoföldön a kormányzat által rájuk erőszakolt önkormányzat ellen. A legnagyobb összefüggő települési területen, Transkeiben 1963-ban bantusztan-államot létesítettek, amelynek látszatfüggetlenségét további hasonló államok létrehozásánál mintául tekintik.

Luthuli, Albert John: politikus; 1898–1967; 1923-tól tanítóként működik; 1936–52 között egy natali missziós rezervátum törzsfőnöke. 1946-ban az ANC tagja lesz, 1952-ben az ANC elnökévé választják. Jelentős része van az apartheid ellen folytatott harcban. 1961-ben Nobel-békedíjjal tüntetik ki. Többször is száműzik, majd 1964-ben öt évre száműzik saját farmjára, és eltiltják a külvilággal való mindennemű érintkezéstől.

Malan, Daniel François: politikus; 1874–1959; szimpatizált a fasiszta Németországgal; 1948–54: a Dél-afrikai Unió miniszterelnöke. Nagy felelősség terhelte az apartheid-törvények és az apartheid-politika bevezetéséért.

Mandela, Nelson Rolihlahla: politikus; szül. 1918; törzsfőnök fia; 1944-ben az ANC tagja lesz. 1951–52: az ANC ifjúsági szervezetének elnöke. A polgári ellenállási mozgalom idején az önkéntes szövetségek vezetője. 1964-ben a Rivonia-perben életfogytiglani fegyházra ítélték.

Pánafrikai Kongresszus (Pan-African Congress, PAC): 1959-ben az ANC-ből vált ki; a demokratikus szervezetekkel való mindennemű együttműködést elutasít és dél-afrikai hegemóniára törekszik. 1960-ban betiltották.

Sisulu, Walter Max: politikus; szül. 1912. 1940-ben az ANC tagja lesz; az ANC ifjúsági szervezetének egyik alapító tagja. 1949–55: az ANC főtitkára. Az 1952-es tiltakozó kampányban vezető szerepet töltött be. 1964-ben a Rivonia-perben életfogytiglani fegyházra ítélték.

Smuts, Jan Christian: politikus; 1870–1950; 1919–24 és 1939–48: a Dél-afrikai Unió miniszterelnöke. Az apartheid-politika egyik értelmi szerzője.

Szabadság-charta: 1955-ben a Johannesburg melletti Kliptownban a demokratikus erőket tömörítő Népi Kongresszus által elfogadott dokumentum, amely kijelöli a demokratikus Dél-Afrika felé vezető utat.

Tambo, Oliver Reginald: politikus; szül. 1917; 1944-ben az ANC ifjúsági szervezetének egyik alapító tagja, majd főtitkára, később alelnöke. 1955–58: az ANC főtitkára; 1958-tól alelnöke; 1960-tól az ANC vezetőségének határozata alapján külföldön él.

Transkei: rezervátumnak kiszemelt terület Lesotho valamint Durban és East London kikötők között 2,8 millió lakossal (koszák). 1963 novemberében választásokat tartanak a belső önkormányzat előkészítésre. Kaizer Matanzima lesz a miniszterelnök, aki a faji megkülönböztetés politikáját támogatja. A lakosságnak csupán negyedrésze talál megélhetésre Transkeiban.

Verwoerd, Hendrik Frensch: politikus; 1901–66 (meggyilkolták); 1958-ban miniszterelnök lett. Az apartheidet a bel- és külpolitika alapelvévé tette; terrorakciókkal akarta letörni a demokratikus erőket a hatvanas években.

Vorster, Balthasar Johannes: politikus; szül. 1915; 1961–66: igazságügy-miniszter. 1966-tól miniszterelnök; megszigorítja az apartheidet és az afrikai államok fölötti hegemóniára törekszik.

Zuluk: Natalban és a Zuluföldön élő bantu nép; számuk 3,9 millió (1970); állattenyésztéssel és kapás földműveléssel foglalkoznak. A zulu nép Dél-Afrika történelmében kimagasló szerepet játszott. Egyes törzsek már a 18. század végén szövetkeztek Natalban és a mai Zuluföldön. 1810-ben Dingiswayo uralkodása alatt végleg egyesültek; Csaka uralkodása idején hierarchikus tagolódású katonai monarchiát alkottak, amely leigázta egész Natalt, Szváziföldet, Kelet-Transvaalt és Kelet-Fokföldet. Több délkelet-bantu törzs különvált és a 19. század derekán elérték Rhodesiát (matabelék), Barotszeföldet (makololók), Nyaszaföldet és Tanganyikát (ngonik), ahol a zuluk mintájára államokat alapítottak. 1838 után a zulu állam Natal északi részére korlátozódott. A zuluk Mpande (1840–72) és Cetywayo (1872–79) uralkodása idején megőrizték függetlenségüket. 1879-ben a britek hadjáratot indítottak egyes törzsfőnökök szeparatista törekvéseinek kihasználásával és leigázták Zuluföldet, 1887-ben hivatalosan is annektálták. 1906-ban a zuluk felkeltek a brit uralom ellen.

Dr. H. Müller

Dominikai Köztársaság

Dominikai Köztársaság (República Dominicana); parlamenti köztársaság Közép-Amerikában Haiti-sziget keleti felén, az Antillákon; területe: 48 734 km²; lakossága (1970): 4,2 millió; fővárosa: Santo Domingo; közigazgatási beosztása 26 tartomány és 1 kerület: hivatalos nyelve a spanyol.

A spanyol gyarmati uralom kora (1492–1795)

Első amerikai útján fedezte fel Kolumbusz 1492-ben Haitit, és Española néven spanyol birtokká nyilvánította. 1496-ban az újvilág első európai gyarmati városaként létrejön Santo Domingo. A 100 000-re becsült indián őslakosság a rabszolgaság és különböző járványok következtében néhány éven belül kipusztult. Az ültetvényes gazdálkodás (cukor, gyapot) elterjedésével megkezdődött a néger rabszolgák behozatala. A gyorsan növekvő lélekszámú mulattok és négerek a lakosság zömét alkották, a kisszámú uralkodó kreol nagybirtokos réteggel szemben.

A rijswijki békében (1697) Franciaország a sziget keleti részére korlátozta a spanyol uralmat. E megosztás révén jött létre később két önálló állam (Haiti és Dominika) a szigeten.

Harc az állami függetlenségért (1795–1844)

A spanyol gyarmatosítók elleni függetlenségi harc bonyolult körülmények között bontakozott ki. A küzdelmet a szomszédos Haitiban lezajló események is befolyásolták. A bázeli békében (1795) az egész sziget francia fennhatóság alá került, ugyanakkor a néger rabszolgák 1791 óta Toussaint l'Ouverture vezetése alatt álló polgári demokratikus forradalma a keleti részre is átterjedt. 1804-ben Dessalines (I. Jakab néven császár) kihirdette a sziget függetlenségét. De a keleti országrész lakossága fellázadt Dessalines és utódai ellen, és 1808-ban brit támogatással kivívták a függetlenséget (első köztársaság). Az 1814-es párizsi béke visszaállította a spanyol gyarmati uralmat. A latin-amerikai szabadságharcok újabb lendületet adtak a szabadságtörekvéseknek és ez 1821. dec. 1-én a függetlenség kikiáltásához vezetett (második köztársaság). A Nagy-kolumbiai Köztársasággal Haiti intervenciója következtében nem köthettek államszövetséget, ezzel szemben Boyer, Haiti elnöke, 1822-ben erőszakosan egyesítette a két szigetállamot. Boyer megbuktatása (1843) és a Juan P. Duarte alakította titkos társaság, a „La Trinitaria" („Isten, Haza, Szabadság") által vezetett népfelkelés végérvényesen biztosította a Dominikai Köztársaság politikai függetlenségét (1844. febr. 27., a harmadik köztársaság).

A Dominikai Köztársaság a 19. század második felében

A belpolitikai fejlődést továbbra is az uralkodó osztályok rivalizáló csoportjainak állandó hatalmi harca határozta meg. Duarte, aki az ország gazdasági és politikai önállóságáért szállt síkra, a konzervatív katonai vezetéssel szemben vereséget szenvedett. 1849-ben Pedro Satana elnök vette át a hatalmat, katonai diktatúrát „personalismót" (egyeduralmat) hozott létre. Belső viszályok és a szomszédos Haiti hódítási tervei második elnöksége idején (1853–64) arra késztették Santanát, hogy Madrid „felsőbbségének" elismerésével újra restaurálja a spanyol gyarmati uralmat (1861). Két évig tartó népi felkelés után azonban, 1865-ben a spanyol uralom összeomlott.

Az Egyesült Államok közvetlen hegemóniája (1904–30)

Ulises Heureaux diktátor zsarnoksága idején (1882–99) a köztársaság gazdasági és politikai szempontból mindinkább az USA monopóliumainak („San Domingo Development Corporation") áldozata lett. Az állam teljes eladósodását az USA arra használta fel, hogy 1904–05-ben átvegye a pénzügyek ellenőrzését. Újabb belpolitikai viszályok, amelyek R. Cáceres elnökségét (1908–11) követték, ürügyet szolgáltattak arra, hogy az amerikai haditengerészek katonailag megszállják az országot (1916). A népi mozgalom nyomására a Horacio Vásquez vezette bábkormány kinevezésével a megszállást formálisan megszüntették (1924), bár közvetett módon az ellenőrzés „pénzügyi tanácsadás" címén 1934-ig fennállt.

Trujillo diktatúrája (1930–61)

1930 óta az amerikai imperializmus cinkosa, Rafael Leónidas Trujillo Molina katonai diktátor uralkodott – vagy elnökként (1930–38, 1942–

52), vagy bábjai révén gyakorolta a hatalmat. A Trujillo család minden kulcspozíciót magához ragadott és létrehozta Latin-Amerika egyik legkegyetlenebb diktatúráját.

1945 után az USA katonai egyezménnyel biztosította befolyását: 1951-ben a dominikai repülőterek használatára kötött szerződést. Végül 1953-ban „kölcsönös segélynyújtási szerződést" írtak alá. 1952. máj. 16-án a diktátor fivére, Hector Bienvenido Trujillo javára lemondott az elnökségről, de a hadsereg főparancsnokaként továbbra is kezében tartotta a hatalmat.

A legkegyetlenebb terror ellenére felszabadító mozgalom szerveződött, amelyben aktívan részt vett a hajdani kommunista pártból 1942-ben újjászervezett Szocialista Néppárt. 1956-ban és 1958-ban a hadseregben több felkelési és összeesküvési kísérlet zajlott le. A kubai forradalom hatására 1959-ben a baloldali polgári erők egyesültek, és Caracasban létrehozták a Dominikai Köztársaság felszabadítására szervezett mozgalmat, ugyanakkor megkezdődött a partizánmozgalom.

Miután a Trujillo-rendszer megbízottai 1960 júniusában merényletet követtek el Betancourt venezuelai elnök ellen, az AÁSZ megszakította a diplomáciai kapcsolatokat, majd gazdasági szankciókat alkalmazott. 1960. aug. 3-án H. B. Trujillo a Joaquín Balaguer vezette bábkormány javára lemondott.

A Dominikai Köztársaság a Trujillo-diktatúra bukása után

1961. máj. 30-án megölték Rafael Leónidas Trujillót, s ezzel a politikai válság elérte tetőfokát. A tömegmozgalom véget vetett a Trujillo család uralmának (1961. nov. H. B. Trujillo lemondott főparancsnoki tisztéről, külföldre szökött). 1962 januárja után a politikai hatalmat az államtanács gyakorolta R. Bonelli ideiglenesen kinevezett elnök vezetésével, aki a nagypolgári Nemzeti Polgári Unió vezére. Az 1962. dec. 20-i választásokon a polgári reformista Dominikai Forradalmi Párt (PRD) győzött, vezére, Juan Bosch elnök a „Szövetség a Haladásért" elnevezésű szervezet irányvonalát képviselte. 1963. szept. 25-én Boscht a hadsereg megfosztotta hatalmától, helyette háromtagú „Junta Civil"-t nevezett ki, amelynek élén 1964. jan. 5-e óta Donald Reid Cabral állt. 1965. ápr. 24-én a hadsereg haladó egységei felkeltek J. Bosch elnöki jogainak helyreállításáért, és ideiglenes elnökként kinevezték Caamaño Deno ezredest. A népi erők leverésére az Egyesült Államok tengerészgyalogságot vetett be, védelmük alatt ellenkormány alakult Imbert Barrera és Wessín tábornokok vezetésével. Elkeseredett ellenállás után a Caamaño vezette alkotmánypártiak kompromisszumra kényszerültek („Megbékélési aktus", 1965. aug. 31). Ideiglenes elnökként 1965. szept. 3-án H. García Godoyra ruházták a kormányzást. Amerikai támogatással a jobboldalnak sikerült a Bosch és Caamaño körül tömörült ellenzéket mindjobban kiszorítania, ezzel pedig a helyzetet „normalizálni". Terrorral és csalással 1966. júl. 1-én ismét J. Balaguer lett az elnök. 1967 februárjában szélsőjobboldali puccskísérlet hiúsult meg. A jobboldali katonai vezetők nyomására 1968 januárja óta szigorúbb megtorló intézkedéseket hozott a Balaguer-kormány a KP és a PRD által vezetett ellenzékkel szemben. A községi, parlamenti és elnökválasztásokon (1970. máj. 16) ismét terrorral és csalással győzött Balaguer, a „Reformpárt" képviselője. A KP és a PRD bojkottálta a választásokat.

Dr. M. Kossok

Ecuador

Ecuador, Ecuador Köztársaság (República del Ecuador); parlamenti köztársaság Dél-Amerikában, a Csendes-óceán északnyugati partján. Hozzá tartoznak a csendes-óceáni Galápagos-szigetek is; területe: 283 561 km^2; lakossága (1970): 6,1 millió; fővárosa: Quito; közigazgatási beosztása: 19 tartomány és 1 terület; hivatalos nyelve a spanyol.

A Kolumbusz előtti időszak

Amíg a tengerpartot és a keleti erdőségeket primitív indián népcsoportok lakták (jumbo, jíbaro, záparo), a fennsíkon fejlettebb közösségek éltek, ezek részint már öntözéses mezőgazdaságot folytattak, értettek a nemesfémek megmunkálásához, valamint alkalmi törzsszövetségekbe tömörültek (Imbabura, Panzaleo, Puruhá, Cañari, Palta, Caranki). Különösen az északi, magasabb fekvésű völgyekben élő közösségek védekeztek erőteljesen a 15. század óta előretörő inka terjeszkedéssel szemben. Pacsakuti és Tupak Jupanki inka uralkodók korában a fennsík 1468–71-ig a Tahuantinszuju nevű inka birodalomhoz került, majd amikor Huajna Kapak fiai között felosztották a birodalmat – Atahuallpa kezére jutott.

Ecuador a spanyol gyarmatosítás korában

1532-től a spanyolok megkezdték az ország meghódítását. 1534-ben Benalcázar elfoglalta Quitót. Az 1563-ban alapított Audiencia Quito (vagy Új-Kasztília) kezdetben Peru alkirálységhoz, 1740-től pedig Új-Granada alkirálységhoz tartozott. A 16. században Ecuador a nemesfémek és drágakövek egyik legfőbb termelője volt. A mezőgazdaság – amely a fennsíkon feudális jellegű volt – lassan fejlődött. A tengerpart mentén a 17. század kezdetétől néger rabszolgamunkán alapuló ültetvényes gazdálkodás folyt. A Mexikóba irányuló kakaóexport illegális volt, ezért az 1538-ban alapított Guayaquil kikötőjét sem fejlesztették. 1603-ban alapították meg a quitói egyetemet. A nagybirtokosok és az egyház kizsákmányolása elől a négerek tömegesen menekültek (elsősorban Esmeraldas tartományba), ugyanakkor több indián felkelés robbant ki (1770, 1777, 1778–79). A függetlenségi mozgalom egyik legjelentősebb előfutára a 18. században F. X. E. Espejo mesztic orvos volt.

Harc az állami függetlenségért

Quitóban 1809. aug. 10-én Juan Pío Montúfar vezetésével junta vette át a kormányhatalmat. Guayaquil nem csatlakozott a juntához, ezért 1810 augusztusában az arisztokrata mozgalmat Quitóban elfojtották. A mozgalom jelentősége abban állt, hogy a többi latin-amerikai ország számára példaképül szolgált. Guayaquil 1820. okt. 9-én kikiáltotta függetlenségét, s ezzel az ország belső része is függetlenné válhatott; a Pichincha melletti győzelem ezt véglegesítette. Ecuador, Azuay és Guayaquil tartományokat a burzsoázia ellenállása ellenére 1822-ben a Nagykolumbiai Köztársasághoz csatolták. Ezek a területek Ecuador néven 1830-ban Juan José Flores konzervatív tábornok vezetésével kiváltak Nagy-Kolumbiából. A kiharcolt szabad kereskedelem lassan elmélyítette a gazdasági-területi ellentétet Guayaquil és Quito között.

A liberálisok és a konzervatívok ellentétei

A liberálisok fellázadtak Flores diktatúrája (1830–35, 1839–45) ellen. 1845–60-ban liberális elnökök kormányoztak, akik elkergették a jezsuitákat, megszüntették a rabszolgaságot (1852), valamint az indiánok adóját (1857). Az egyház és a nagybirtok befolyása mégis töretlen maradt, különösen az indiánok körében, sőt García Morenos klerikális diktatúrája idején (1861–65; 1869–75) még fokozódott is. Morenos a lakosság többségét kitevő elmaradott indiánokra támaszkodott. A szórványos indiánlázadásokat levertek. Ecuadort 1873-ban „Jézus Szíve Köztársaság"-gá kiáltották ki. Előmozdították a külföldi – főleg brit – tőke beáramlását. A konzervatívok és a liberálisok állandó hatalmi harcában 1895-ben Eloy Alfaro (1895–1901, 1905–12) vezetésével győztek a liberálisok. Alfaro – Leonidas Plazával (1901–05 és 1912–16) közösen – számos fontos reformot valósított meg (világi iskolák, az egyház és az állam különválasztása).

Ecuador a 20. században

1900 táján kezdődött a „csokoládé-prosperitás", azaz a kakaó-monokultúra fellendülése, ugyanakkor 1925-ig erőteljesebben áramlott be a brit és az amerikai tőke. Ez képezte Guayaquil politikai uralmának alapját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az első világháború következményeinek hatására fellendült a munkások és parasztok mozgalma; 1921-ben megalakult a Szocialista Párt (1928: belépés a III. Internacionáléba, 1930: szakadás). 1930-ban létrejött a Kommunista Párt. A mozgalom a több mint ezer munkás halálával végződő guayaquili tömegmészárláskor (1922. nov. 15.) és a leytei parasztfelkelés leverésekor esett át a tűzkeresztségen (1923. szept. 3).

A második világháború idején jelentősen erősödött az amerikai befolyás; 1942-ben a Galapagos-szigeteken és Salinason támaszpontokat létesítettek. Peru támadása folytán 1941-ben Ecuador elveszítette az államterület felét (a területváltozást 1942-ben megerősítette a Rio de Janeiró-i konferencia). Az 1944-es tömegmozgalom, amelyben a baloldal is részt vett, hatalomra segítette a konzervatív J. M. Velasco Ibarrát. 1945-ben felvették a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Az 1947-es fasisztabarát államcsíny után erőteljes militarizálódás kezdődött. Tovább erősödött az USA imperialista befolyása (United Fruit Co., Standard Oil Co.), G. Plaza Lazo (1948–52), J. M. Velasco Ibarra (1952–56) és G. Ponce Enríquez (1956–60) elnökök idején megerősödött az imperializmus befolyása, 1952-ben katonai paktumot írtak alá az Egyesült Államokkal. A negyedszerre megválasztott (1960) Velasco Ibarra elnököt 1961. nov. 7-én népi megmozdulás buktatta meg; egy katonai puccs leverése után C. J. Arosemena lett az utóda. Arosemena demokratikus reformokat ígért, de újabb reakciós katonai puccs után (Cuenca, 1962. márc. 28) visszavonta ígéretét, és megsza-

kította kapcsolatát Kubával, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. Az egyre erősödő népi mozgalom féken tartására (amely a Sierra indián parasztjaira is átterjedt), 1963. júl. 11-én R. Castro Jijón ellentengernaggyal az élen imperialistabarát katonai junta vette át a hatalmat. Az 1964. évi törvény megszüntette az egyetemi autonómiát, hogy megfossza alapjuktól a harcias diákmozgalmakat; az igen mérsékelt agrárreform törvény (1964. júl. 11.) tulajdonképpen érintetlenül hagyta a nagybirtokokat. A gazdasági helyzet gyors romlása (a banánexport visszaesése) csökkentette az állami bevételeket. Amikor a gazdasági nehézségeket adóemeléssel akarták egyensúlyozni, ez a guayaquili importőrök nyílt ellenállásába ütközött, akik többször is sztrájkba léptek (1964. okt.; 1965. máj.). 1965 elején a polgári pártok az alkotmány helyreállítására a Nemzeti Hazafias Unióba tömörültek. Guayaquil kereskedő burzsoáziája 1966 márciusában sztrájkot szervezett az importvámok emelése ellen. A diákság és a szakszervezetek is támogatták a megmozdulást, márc. 27-én egységfrontot alkottak, és a katonai diktatúra megbuktatására általános sztrájkot hirdettek. Nyílt harcra került sor a diákság és a katonaság között az egyetemi városokban, emiatt márc. 28-án megbukott a junta. A hadsereg vezetői és a polgári pártok a kormányzással egy üzletembert, C. Yerovi Indaburót (Guayaquil) bízták meg, aki azonban a reformköveteléseket nem váltotta be. 1966–68-ban Otto Arosemena Gómez, a jobboldali pártok képviselője volt az elnök. Kormányzása idején tovább mélyült a gazdasági és politikai krízis. 1968. szept. elsején a júniusban megválasztott volt elnök, J. M. Velasco Ibarra ötödször került a kormány élére. A KP VIII. kongresszusa (1968. aug.) új programot fogadott el, amely Ecuador demokratikus-antiimperialista fejlődését szolgálja. 1970. jún. 21-én J. M. Velasco Ibarra katonai diktatúrát vezetett be.

Dr. M. Zeuske

Egyenlítői Guinea

Egyenlítői Guinea, Egyenlítői Guineai Köztársaság (República de Guinea Ecuatorial); önálló köztársaság Egyenlítői Afrikában, a Guineai-öbölben, Río Muni szárazföldi részét (26 017 km²), valamint a Fernando Póo és Annobón szigeteket is magában foglalja Egyenlítői Afrika nyugati partvidékén; területe: 28 051 km²; lakossága (1968): 281 000 fő; fővárosa Santa Isabel; hivatalos nyelve a spanyol.

A portugálok 1469-ben fedezték fel Fernando Póót, majd 1471-ben Annobónt. 1484-től Portugália birtokba vette és cukornádültetvényeket létesített a szigeteken. 1778-ban Portugália mindkét szigetről lemondott Spanyolország javára (Spanyol Guinea). 1827–45: Nagy-Britannia átmenetileg megszállta Fernandó Póót és flottabázist építtetett rajta.

1871-ben Spanyolország a szigetekkel szemközt fekvő szárazföldi területen elfoglalta a Corisco-öblöt, majd 1900-ban az egész Río Muniterületet (Bata) spanyol uralom alá vetette. Azóta Spanyol Guineában a főképpen Nigériából és Kamerunból származó afrikai szerződéses munkások kizsákmányolásán alapuló ültetvényes gazdálkodás (főleg kakaótermesztés) folyik. 1960. ápr. 1-én Spanyol Guineát mint gyarmatot de jure felszámolták, és Fernandó Póo, valamint Río Muni tengerentúli spanyol tartományokra osztották fel. 1964. jan. 1-én Río Muni és Fernandó Póo belső önkormányzatot kapott.

1967 augusztusában Spanyolország tárgyalásokra kényszerült a fontosabb pártok képviselőivel, és beleegyezett abba, hogy az ország jövőjéről ENSZ-ellenőrzés alatt tartandó népszavazás döntsön. A lakosság többsége 1968-ban a függetlenség mellett szavazott. 1968. okt. 12-én Egyenlítői Guinea kivívta függetlenségét. Első elnöke Francisco Macias Nguema.

W. Stegner

Egyiptom (a kezdetektől 1801-ig)

Egyiptom a mintegy 700 km hosszú, az afrikai sivatagi fennsíkba ékelődő, mindössze 8–25 km széles, az első Nílus-zuhatagtól délre, Szüénénél – ma Asszuán – végződő Nílus-völgyre (Felső-Egyiptomra), továbbá a mindkét irányban 150–200 km kiterjedésű deltavidékre (Alsó-Egyiptom) osztható. A számos part menti oázis által körülvett deltavidék termékenységét fokozza a mediterrán tavaszi esőzés, míg a mindkét oldalán sziklás hegységekkel határolt Nílus-völgyben alig hullik csapadék. Vízellátása így kizárólag a Nílus évi áradásaitól függ. A hatalmas folyó ilyenkor az egész földterületet elönti és természetes trágyaként szolgáló hordalékot rak le, amely növeli a föld termékenységét és gazdag termést tesz lehetővé. Mintegy tízezer évvel ezelőtt az egyiptomi éghajlat a mainál enyhébb és csapadékosabb volt, a jégkorszak után azonban egyre szárazabbá és forróbbá vált, emiatt a növényzet és az állatvilág állandóan csökkent. A Nílus egyúttal az ország legfontosabb kereskedelmi útvonala volt. Kifelé a Szinai-félszigeten át vezetett fontos kereskedelmi útvonal Palesztina és Szíria irányába. A Vöröstenger partjához csak a kiszáradt folyómedreken (vádikon) át lehetett eljutni.

Őstörténet

Felső-Egyiptom már a felső paleolitikum vége felé lakott terület volt. Legrégibb lakói a Nílusvölgyet szegélyező magaslatokon laktak, maga a völgy az ember számára sokáig lakhatatlan mocsaras terület maradt. I. e. 5000 körül kezdődött Egyiptomban a mintegy ezer évig tartó újkőkor, amelyről a nyugati deltavidék szélén Merimde és Faijum; Felső-Egyiptomban pedig a Deir Dasza elnevezésű régészeti kultúra tanúskodik. Akkoriban kezdődött az állatok (különösen a juhok, kecskék, marhák és sertések) háziasítása, a gabona és köles vadon termő fajtáinak termesztése; az állattenyésztés és a földművelés fokozatosan kiszorította a vadászatot és a gyűjtögetést. A kb. 4000-től 3000-ig tartó chalkolitikum (rézkőkor) egyik bizonyítéka a felső-egyiptomi Badari-kultúra, itt bukkannak fel a Nílusvölgyben az első rézeszközök. Ezt a kultúrszintet követte az I. Negade- vagy Amrah-kultúra (ezek a Thébától északra fekvő, ill. az el-amrahi, abydosi lelőhelyekről kapták nevüket), amely azonban csak Felső-Egyiptomban mutatható ki. A IV. évezred közepe táján kibontakozó II. Negade-kultúra már egész Egyiptomra kiterjedt és megteremtette a későbbi államegység civilizációs előfeltételeit. A termelés a rendszeres gabona-, tej- és húsellátáson kívül szövéssel és fazekassággal bővült. A lakosság száma – amely a letelepedett földművelőknél „demográfiai ugrást" mutat, a szomszédos völgyek nomádjainak bevándorlása következtében is állandóan növekedett. Kisebb közösségek jöttek létre. A II. Negade-kultúrából pl. átfogó kereskedelmi kapcsolatokra következtethetünk. A munka termelékenységének emelkedése által más személyek fizikai munkaerejének kisajátításával (a parasztok átrétegeződése a nomádok letelepedése révén) állandó többlettermék keletkezett, s ennek következtében fokozódott a társadalmi differenciálódás.

Mivel Egyiptomnak egyetlen folyója van, a Nílus, amely a talaj termékenységét áradásai révén biztosítja, ezért a kis faluközösségekben élő parasztok számára létfontosságú kérdést jelentett a Nílus áradása folytán keletkezett megfelelő vízmennyiség. A „magas Nílus" áldásnak számított. A folyam vízállását már igen korán rendszeresen mérték, s az évi vízmennyiség szabta meg az adókat. A víztömeg szabályozása tehát élet vagy halál kérdésévé emelkedett, s a feladat a társadalmi erők összefogására kényszerítette a lakosságot, következésképpen még inkább helyhez kötve a földművelőket. Amíg Felső-Egyiptom lakói többnyire keleti hamita állattenyésztők voltak, Alsó-Egyiptomot továbbra is nyugati hamita-berber parasztok lakták. A IV. évezred végén kelet felől semita törzsek vándoroltak be a Deltavidékre, majd lassan beolvadtak a régebbi lakosságba.

A IV. évezredben Észak- és Dél-Egyiptom törzseiből kisebb politikai-hatalmi központok jöttek létre, amelyekből az évezred második felében kialakult a felső-egyiptomi birodalom – fővárosa Nehen, a későbbi Hierakónpolisszal (Sólyomváros) – és egy valószínűleg Líbia uralma alatt álló északi alsó-egyiptomi birodalom – fővárosa Butó –, amelynek határa a mai Kairó közelében húzódhatott.

A korai birodalom (a thiniták) időszaka

3000 körül déli kezdeményezésre megszületett az egységes birodalom. Az állami egység megteremtőjének a hagyomány Menész királyt tartja. Menész Kairótól délnyugatra létrehozta a későbbi fővárost, Memphiszt (óegyiptomi nyelven: Mennefru-Mire, Menfe). Memphisz jelentőségét ebben a korai időszakban háttérbe szorította két város, Nehen és Thisz; az utóbbi a győztes királyi ház – innen a thiniták elnevezés – székhelye. Az első és a második dinasztia uralma idején

(kereken 2780-ig) minden hatalom az istenkirály személyében összpontosult, aki a kettős birodalom jelképeként fehér (felső-egyiptomi), ill. vörös (alsó-egyiptomi) kettős „koronát" viselt. Az egyiptomi fáraó kezdetben tényleg, később már csak eszmei értelemben minden föld és termelési eszköz tulajdonosa, aki a központosított gazdasági szervezet és államapparátus élén állt, s egyúttal főpapi funkciókat gyakorolt. A fáraót a királyi családból származó arisztokrácia vette körül, élén a főminiszterrel, aki valamennyi közigazgatási funkciót ellenőrzött és ugyanakkor az ország főbírája volt. Nagy jelentőségre tett szert a pénzügyekkel foglalkozó főhivatalnok. Az egyes tartományok (nomoszok) élén a régi törzsi nemességből származó kormányzók (későbbi görög elnevezés szerint nomarchészek) álltak, akik gyakran igyekeztek helyi dinasztiákat alapítani. Zsoldosokkal, később állandó hadsereggel hadakoztak, gazdasági hatalmuk kiterjesztésére a délebbre lakó núbiaiak, a nyugati sivatagi területek felől a delta széléig előnyomuló líbiaiak, később pedig az Egyiptom északkeleti határvidékein letelepedett ázsiai törzsek ellen. E háborúk során sikerült hatalmukba keríteni a Szinai-félsziget rézbányáit. A királyok és más méltóságviselők sírhelyeihez ebben az időben már gondosan csiszolt, kőből készült tömböket és nagy kőlapokat használtak. A fémek közül mindenekelőtt az ólmot, a rezet és az aranyat használták. A belső, ill. a szomszéd országokkal folytatott cserekereskedelem már a thinita korban is jelentős mértékben kiszélesedett. Képábrázolásokból képírás fejlődött ki, állandósult szó- és fogalomjelekkel (hieroglifák). A kereskedelem, a sok háború és a vagyoni egyenlőtlenség felbomlasztotta a régi törzsi rendet, és létrehozta a legkorábbi despotikus osztályállamot.

Az Óbirodalom

Az Óbirodalom (valószínűleg 2778-ban alapította Dzsoszer király) a 3–6. dinasztia korára terjedt ki és kb. 2263-ig állt fenn. Ebben a korban megszilárdult Felső- és Alsó-Egyiptom egysége. A király hatalma még korlátlan volt, a hatalom csökkenése mégis megfigyelhető. A vallásban Hórosz (istenhez hasonlatos) Ré fiává (vagyis a Napistennek mint apának felelős személlyé) sülyedt; társadalmi téren örökletes függőségi rendszer alakult ki. Az adót gabonában és marhában fizették. Pénzgazdálkodás még nem létezett. Fejlett volt az igazságszolgáltatás. A vallás központi helyet töltött be; a királyt istenként tisztelték, mindez a papság hatalmának tükröződése. A rendszer társadalmi alapja a paraszti kényszermunka volt. Ütőképes hadsereggel visszaverték a beduinok támadásait, hódító háborúkat viseltek Alsó-Núbia (Kús) és Palesztina ellen. A központilag irányított öntözőrendszer (bonyolult csatornarendszerek, tárolómedencék, gátak és vízemelő berendezések) folytán megnőtt a gabonatermelés. A kézművesség és a kereskedelem számottevő mértékben fellendült. A legjelentősebb exporttermékek: méz, zsír, ruha, fajansztárgyak és alabástrom vázák. A gyakran rabló jellegű kereskedelmi vállalkozások során arany, réz és – kezdetben csak csekély számban – rabszolga került az országba. A foglyokat házi vagy mezőgazdasági rabszolgaként alkalmazták. A gazdasági életben a földművelés és a kézművesség dominált. Az árpa-, zöldség-, len-, gyümölcs-, bor- és olívatermesztést már az Óbirodalomban ismerték. Kiemelkedő és közismert a régi egyiptomiak építészeti tevékenysége, alkotásaik mindmáig csodálat tárgyai. Így pl. Dzsoszer fáraó (3. dinasztia) idején építették a 60 méter magas szakkarai lépcsőzetes piramist, Sznefru, Kephren, Kheopsz és Mükerinosz fáraó idején (3. és 4. dinasztia) pedig a gizehi, a medumi és a dahsuri piramisokat. A piramisok a fáraók halhatatlanságát hirdették, de számtalan egyszerű ember szenvedését is, akik a gigászi építményeket emelték. A Kheopsz-piramis eredeti magassága 146,5 m volt (a csonka építmény ma már csak 139 m). A megmaradt kőanyagból utódaik, Khephren, talán már Dzsedefré (Redzsedef) idején kifaragták az 57 m hosszú és 20 m magas szfinxet. A legújabb ásatások (W. B. Emery) szerint Núbiát már a 4. dinasztia idején erősebb szálak fűzték Egyiptomhoz, mint eddig hitték volna (a 4. dinasztia királynevei Buhenban, a második Nílus-zuhatagnál).

Az 5. dinasztia idején megerősödött a tartományi arisztokrácia és a kormányzók hatalma. Ők irányították a területek pénzügyeit, legfelsőbb bíráskodását, ők gyakorolták a hadvezetés funkcióit. Ezek az előkelők fokozatosan függetlenné váltak a központi hatalomtól. A nomoszok gyakorlatilag örökletes birtokká váltak, ez természetszerűleg gyengítette a fáraó befolyását, decentralizálta a közigazgatást. A dolgozó egyiptomi néprétegek helyzetét ez idő tájt rendkívül súlyossá tették a nagyarányú robotkötelezettségek. A társadalmi ellentétek kiéleződése felkelésekben (néha sírrombolásokban) nyilvánult meg. Ezek, továbbá Egyiptom nomoszokra való osztása, valamint elő-ázsiai nomád törzsek betörése a Delta-vidékre, hozzájárultak az Óbirodalom hanyatlásához. A kor szellemi válságát olyan költeményekben tanulmányozhatjuk, mint az „Ékes beszédű paraszt története", vagy az „Életunt beszélgetése lelkével".

Az első átmeneti (hérakleiopoliszi) korszak

Egyiptom tartományi megosztottsága nem tarthatott soká, hiszen létfontosságú feladat volt az öntözéses munkák egységes szabályozása. A közös civilizáció új központosítást tett szükségessé. Ebben az egyiptomi történelem első átmeneti koraként ismert időszakban (kb. 2263–2040), amely a 7. dinasztiától a 11. dinasztia első uralkodóiig terjedő időt öleli fel, elsősorban két nagy hatalmi központ alakult ki: északon Hérakleiopolisz (Hat-nen-niszut), délen pedig Théba (Veszet). A hérakleiopoliszi tartományi fejedelmeknek sikerült az északi, sőt Abüdoszig a déli tartományokat is hatalmukba keríteniük és (Memphisz székhellyel) felvették a királyi címet (hérakleiopoliszi korszak). Bár az új egységes állam megkísérelte átvenni és folytatni az Óbirodalom kulturális és szellemi örökségét, nem maradt fenn hosszabb ideig, és végül a thébai fejedelmek rombolták le, akik a birodalom egységét Mentuhotep (Nebhepetre) vezetésével ismét helyreállították.

A Középbirodalom

A zűrzavarok után a belviszályokból győzteskénti kikerült thébai dinasztia létrehozta a Középbirodalmat, amely a 11. dinasztia második felétől a 13. dinasztiáig terjedő időszakot (2040–1730) foglalta magában. A 11–12. dinasztia fáraóinak idején Egyiptom virágzásnak indult. Ezt az új virágkort a most előtérbe kerülő városi polgárság ereje, a parasztok és rabszolgák fokozódó kizsákmányolása, a király szigorú külkereskedelmi monopóliuma, az elő-ázsiai, főként pedig az erőteljes núbiai hadjáratok (erődök a II. zuhatagnál), valamint az egyiptomi állam újabb szigorú központosítása jellemezte (III. Szeszósztrisz megtöri a tartományi fejedelmek hatalmát). I. Amenemhet, a 12. dinasztia első fáraója thébai székhelyét Listbe tette át (Felső- és Alsó-Egyiptom határa); Amon, a thébaiak helyi istene a birodalom istenévé lépett elő Rével, a régi állami istenséggel azonosították, Amon-Ré néven. Ozirisznak, a halottak istenének alakja is előtérbe került, a társadalmi átalakulás során most már nemcsak a királyt, hanem minden egyiptomit „istenné" emeltek az Oziriszhoz való hasonlítás (mumifikálás) révén. III. Szeszósztrisz a második zuhatagig meghódította Núbiát (rézbányák, aranylelőhelyek), a déli határokon erődöket emelt, újabb területeket hódított Szíriában és Palesztinában, így utódai idején a szír fejedelmek Egyiptom vazallusai lettek. Uralkodása alatt élénk tengeri kereskedelem folyt Krétával, az Égei-tenger szigetvilágával, Punt országával (valószínűleg Szomálifölddel azonos), és távolsági kereskedelem Babilóniával. Visszaállították a szigorúan szervezett hivatalnokállamot.

III. Amenemhet a hatalmas faijumi oázisban nagyszerű öntözőrendszert építtetett, a Moeriszt-tavat, a Nílus-áradások levezető medencéjét, csatornával kötötte össze a Nílussal, ilyenformán újabb termékeny földekhez jutott. A vízállást pontosan nyilvántartották. A Középbirodalom idején számos csatornát és mesterséges tavat építettek víztárolás céljaira, az országot kataszterenként árterületekre osztották, a csatornák vizét pedig vízemelő berendezésekkel vezették fel a magasabban fekvő földekre. A part menti völgyekben a futóhomokkal szemben védősáncokat építettek. Ez idő tájt lendült fel az üvegkészítés, a kézművesek céhszerű társulásokban egyesültek, az arany pedig általános értékmérő eszközzé vált. A tudomány területén az Óbirodalom tapasztalatkincsére támaszkodva főként a csillagászat, az orvostudomány és a matematika bontakozott ki. A Középbirodalom kora az irodalom klasszikus ideje, ekkor keletkezik pl. „Szinúhet hajós története", ezenkívül mesegyűjtemények születnek. A 13. dinasztia idején a tartományi arisztokrácia fokozatosan földbirtokos arisztokráciává alakult át, birtokterülete, ezzel pedig gazdagsága egyre nőtt, miközben a szabad lakosság tömegei viselték a szolgáltatások, robotmunkák, mindenekelőtt azonban a hódító háborúk terhét. Az osztályellentmondások éleződése parasztfelkelésekhez vezetett. A 13. dinasztia királyai sűrűn váltogatták egymást, a központi hatalom pedig annyira meggyengült, hogy előbb a delta, később aztán szinte már az egész Nílusvölgy meghódolt a Szíria felől Egyiptomba betörő ázsiai nomád hükszószoknak.

A II. átmeneti korszak (a hükszószok kora)

Az egyiptomi történelem második átmeneti korszakának a 14–17. dinasztia uralkodását tekintik, ezen belül a 14. dinasztiához néhány deltavidéki uralkodó tartozik, míg a 15–16. dinasztia a hükszószok uralmát, a 17. dinasztia pedig a thébaiak korát jelzi. A szóban forgó periódus az 1730-tól 1562-ig terjedő időszakot öleli fel. A hükszószok (idegen földek urai) meghódították Alsó-Egyiptom nagy részét, míg a déli országrészt tartományi fejedelmek kormányozták. A legjelentősebb hükszósz fejedelem, Khián idején az idegen hódítók befolyási övezete Auariszból, a Delta északkeleti szélén fekvő fővárosból kiindulva csaknem egész Egyiptomra kiterjedt. Széles körű kereskedelmi kapcsolatok fűzték

a hükszószokat többek között Krétához, a jelek szerint ők hozták be Egyiptomba a legfontosabb harcászati újításként a lovat és a harciszekeret. A hükszósz birodalom és Dél-Szíria mindenesetre jelentős hatalom lehetett. Kb. 1580-ban a hükszószokat Kamesz thébai király verte ki, aki harcra hívta a lakosságot a hódítók ellen.

Az Újbirodalom

Az országot harmadízben dél felől, Thébából egyesítették. Jáhmesz király fejezte be a testvére, Kamesz által megkezdett művet, a hükszószok kiűzését. Elfoglalta fővárosukat, Auariszt, majd az ellenséget üldözve Palesztináig tört előre. Ő alapította meg az Újbirodalmat, amely 1562-től 1085-ig állt fenn (18–20. dinasztia). A 18. dinasztia uralkodói idején Egyiptom a földközitengeri térség vezető nagyhatalma lett. I. Amenhotep ismét meghódította Núbiát (amely a hükszószok korában elveszett), majd az Eufráteszig nyomult előre. I. Thothmesz hadjáratával szintén elérte az Eufráteszt. Ezeket a területeket azonban csak III. Thothmesz korában csatolták Egyiptomhoz. Thothmesz kiskorúsága idején Hatsepszut királynő (halotti temploma a Dejr al-Bahri „északi kolostorában" van) vette át a régensséget, önmagát fáraóvá emelte, és bölcs békepolitikával próbálta gyógyítani a hükszósz kor és a háborúk ütötte sebeket. II. Amenhotep az egyiptomi hadsereg élén átkelt az Eufráteszen és mélyen behatolt az észak-mezopotámiai Mitanni országába. III. Amenhotep uralkodása alatt Thébában nagyszerű építmények keletkeztek, majd a fáraó felesége, Teje királynő idején Egyiptom túljutott hatalma tetőpontján. A leigázottak adói, rabszolgák, arany, ezüst, ólom, türkiz, lazúrkő, fa, elefántcsont és gabona, mindenekelőtt az Amon-papság kincstáraiban halmozódtak fel, ez a papi rend volt a legnagyobb földbirtokos, egyúttal pedig politikai-hatalmi tényezővé emelkedett. IV. Amenhotep Ehnaton uralkodása korában nézeteltérések támadtak az uralkodó és az Amon-papság között. Ehnaton Közép-Egyiptomba helyezte fővárosát, megalapította új székhelyét Ahet-Atont (Tell al-Amarna), üldözte a régi kultuszokat, főleg Amonét és Mutét (a nagy képrombolás). Helyükbe Aton, a napkorong monoteisztikus tisztelete lépett. A fáraó Nofertitivel (Nofretete) lépett házasságra. Reformkísérleteit a szellemi és valláspolitikai ellenállás, a külpolitikai kudarcok, a belső gyengeség és az udvari hivatalnokok karrierizmusa hiúsította meg. Utódja Tutanhamon, valamint a háttérből kormányzó Haremheb alatt visszaállították a régi kultuszokat, Ehnaton emlékét pedig fővárosának elhagyásával és nevének a feliratokról való eltörlésével igyekeztek szétfoszlatni. A 19. dinasztia első fáraói (I. Ramszesz, I. Szeti és II. Ramszesz) alatt a fővárosnak a keleti Delta-vidékre való áthelyezésével kezdődött meg Egyiptom új virágkora. Merenptah és III. Ramszesz csak nehéz, sok erőt felemésztő csatákban tudta meghiúsítani az északkelet felől előnyomuló „tengeri népek" betörési kísérleteit. A nyugat felől előnyomuló líbiaiak vereséget szenvedtek ugyan, lassan mégis behatolhattak a kulturált Egyiptomba. Ebben a Rameszidakornak nevezett időszakban (19–20. dinasztia) a rabszolgatartás jelentősen terjedt, fokozódott a kizsákmányolás, rosszabbodott a gazdasági helyzet. Mindenekelőtt Felső-Egyiptomban (Théba) került sor lázadásokra. A nekropoliszok, a temetkezőhelyek munkásai lázadtak fel, és gyakran fosztottak ki királysírokat is. Az árak rohamosan emelkedtek, fokozódott a hivatali korrupció. A központi hatalom hanyatlásával szemben mindinkább megnövekedett a papság, különösen Amon papjainak befolyása. XI. Ramszesz halála után Herihor, a főparancsnok, magas papi méltóságánál fogva végül magához ragadta a hatalmat.

A birodalom késői korszaka

Az egyiptomi történelem Herihorral kezdődő késői kora (1085–332) a 24-től a 30. dinasztiáig terjedő periódust foglalja magába, de ide tartozik a 31. dinasztia uralma is, ha külön számítjuk a rövid perzsa uralmat. Herihor Felső-Egyiptomban megalapította Amon isten államát, ugyanakkor az alsó-egyiptomi Taniszban egy másik nemzetség uralkodott, s ezáltal ismét nyilvánvalóvá lett a többnyire leplezett kettős uralom. 950 körül az alsó- és közép-egyiptomi hatalom Sesonk líbiai zsoldosvezérre szállt át, aki a 22. dinasztiát alapította meg. A líbiaiak (22–23. dinasztia) csaknem 200 évig voltak hatalmon és „katonacsászárokként" eleinte valószínűleg Taniszból, később Bubasztiszból uralkodtak. Felső-Egyiptomban fennmaradt az isten állama, míg Bubasztisz urainak az i. e. 9. század végétől meg kellett osztaniuk hatalmukat egy líbiai mellékdinasztiával (23.). A közbeeső időszakban Núbiában létrejött a napatai etióp fejedelmek birodalma, amely a 8. század derekán Kasta vezetésével meghódította Thébát. (25. dinasztia – etióp korszak). Kasta fia, Pianhi 730-ban a Deltáig nyomult előre, ahol ekkoriban a Tefnaht képviselte 24. szaiszi dinasztia székhelye volt, és fennhatósága alá kényszerítette a többi alsó-egyiptomi tartományban uralkodó főpapokat, hadvezéreket és fejedelmeket. Pianhi, majd – tartósabb sikerrel – Sabaka már egész

Egyiptomot uralma alá kényszerítette és akárcsak 656-ig uralkodó utódaik, ők is Egyiptom urainak és Amon hűséges szolgáinak tartották magukat. 671-ben az Asszarahaddón vezette asszírok Memphiszig nyomultak előre. Jóllehet az etiópok vereséget mértek rájuk, Asszurbánipal uralma idején ellentámadásba lendültek, és rövid idő alatt elfoglalták Thébát. Az asszírok által Szaisz (Szav) város fejedelmeként trónra emelt I. Pszammetik kihasználta a távoli asszír birodalom súlyos helyzetét, Egyiptom királyává koronáztatta magát. Jón és kériai zsoldosokra támaszkodva megalapította a 26. dinasztiát, amelyet a szaiszi dinasztia korszakának is neveznek, általában pedig a restauráció korának tekintenek.

Pszammetik utódai: Nekó, II. Pszammetik (aki 590-ben a görögöknek megengedte, hogy a Nílus deltájának északnyugati részén fekvő Naukratisz városban kereskedelmi telepet alapítsanak, amely később fontos kereskedelmi központ lett), továbbá Apriész, különösen pedig Amaszisz görög zsoldosvezérekre támaszkodott, és élénk kereskedelmi kapcsolatokra törekedett a görögökkel. Nekó idején ismét jelentkezett, de kudarcot vallott a Szíria visszaszerzésére irányuló agresszív politika. A jelek szerint nem tudták befejezni a Timszah-tavat a Vörös-tengerrel összekötő csatorna építését sem.

Amaszisz bölcs és sikeres szövetségi politikát folytatott és a görögökhöz pl. a kürenaikai görög kolóniához fűződő kapcsolatait az ország jólétének növelésére használta fel. Fiát, III. Pszammetikot II. Kambüzész perzsa király Pelusiumnál megverte, és 525-ben elfoglalta Egyiptomot. Ezzel politikailag véget ért az ország klasszikus hagyományaihoz való ragaszkodás kora. A kultúra folytonossága azonban nem szakadt meg. Egyiptom, a megmaradt önkormányzat és a vallásgyakorlás szabadsága ellenére, miután I. Dareiosz szatrapiává tette, nem viselte el a gyűlölt első perzsa uralmat (27. dinasztia). Felkelései, különösen a perzsák marathóni veresége után kudarcot vallottak, akárcsak a szaiszi Amürtaiosz és Inarosz lázadásai. Csak 404-ben sikerült Amürtaiosz azonos nevű unokájának győztes felkelést szerveznie, megalapítva ezzel a rövid életű 28. dinasztiát. Ennek uralmát a Delta-vidéki Mendeszből származó 29. dinasztia váltotta fel, amely mindössze 20 évig uralkodott, s ekkor megdöntötte a 378–341 között uralkodó 30. dinasztia. Ennek királyai, I. Nektanebosz és II. Nektanebosz idején élénk építészeti tevékenység bontakozott ki. 341-ben III. Artaxerxész Ókhosz király vezetésével a perzsák ismét elfoglalták Egyiptomot. A második perzsa uralom (gyakran 31. dinasztiának nevezik) akkor ért véget, amikor a makedón Nagy Sándor (Alexandrosz) a perzsa világbirodalom elleni győzelmes hadjárata során 332-ben elfoglalta Memphiszt és Egyiptom a makedón birodalom része lett. Sándor 331-ben Rakote egyiptomi falu mellett alapította meg Alexandriát, amely nemsokára a hellenisztikus kultúra központja lett.

A Ptolemaidák kora

Sándor halála (323) után felbomlott a makedónok világbirodalma; Egyiptom Nagy Sándor fiatalkori barátjának és tábornokának, Ptolemaiosznak, Lagósz fiának jutott, aki (305-től király) a Ptolemaida, ill. Lagida-dinasztia alapítója lett. Az i. e. 3. század közepén, a Ptolemaidák fénykorában Egyiptom volt a Földközi-tenger keleti medencéjének legerősebb tengeri és kereskedőhatalma, a hellenisztikus kultúra, tudomány és gazdaság központja. A király, akit az egyiptomiak fáraónak, a makedón görögök Nagy Sándor utódjának tekintettek, a földet, az ásványi kincseket, főként azonban az embereket személyes tulajdonának tekintette. Hatalma, akárcsak a fáraóké, a hadseregre, a hivatalnokokra és a papságra támaszkodott. A Ptolemaidák központosított államapparátust hoztak létre, amely a rendeletek és törvények betartásán őrködött. Az országot tartományokra, körzetekre és falvakra osztották. Az értéktöbblet kisajátításának állami formája a robotmunka, a szolgáltatások és az adó személyi, jövedelmi, közlekedési és különadók), ehhez járultak a különféle illetékek. Széles körben elterjedtek a királyi monopóliumok (élelmiszer, fogyasztási javak, ásványi kincsek, pénz és egyebek monopóliuma); ezenkívül az országhatárokon behozatali és kiviteli vámokat, a tartományok határain belső vámokat vezettek be. A Ptolemaidák korában kibontakozott a rabszolgatartás. Az „emberanyagot" tengeri kalózkodással, adósrabszolgaság és rabszolganevelés révén szerezték be, s a rabszolgákat a kézművesek műhelyeiben, az iparban, a bányákban és a kőfejtőkben, a mezőgazdaságban és a nagy templomi uradalmakban dolgoztatták.

Görög befolyásra a rabszolgatartásnak a fáraók korában szokásos és gazdaságilag kevéssé hasznos patriarchális formáiról áttértek a rabszolgatartás klasszikus, antik formáira, főként a görögök lakta városokban, Alexandriában, Naukratiszban és Ptolemaiszban. A Ptolemaidák Dél-Szíria és Palesztina megszerzésére több háborút indítottak; III. Ptolemaiosz Euergetész átkelt az Eufráteszen és a Tigrisen. V. Ptolemaiosz Epiphanész idején gyengülni kezdett a hellenisztikus Egyiptom katonai ereje, Róma a 2. század derekától gyakrabban avatkozott be Egyiptom bel-

ügyeibe. VII. Kleopátra, az utolsó egyiptomi királynő idején, Caesarral, később pedig Antoniusszal való együttműködése révén még egy kísérlet történt a régi fáraók vagy a korábbi ptolemaidák birodalmának restaurációjára, Ciprussal, Krétával és Kisázsia déli partvidékével. A kísérlet azonban kezdeti sikerek után kudarcot vallott. 30-ban Octavianus meghódította Egyiptomot, Kleopátra és Antonius öngyilkos lett.

Egyiptom a római–bizánci uralom idején

Egyiptom közvetlenül a császár, nem pedig a szenátus irányítása alá tartozott. Jelentősége abban rejlett, amit így fejeztek ki: Egyiptom Róma éléstára. A római császárokat az egyiptomi alattvalók fáraóknak tekintették. A nagy gabonafölösleg elérése céljából az egyiptomi központi közigazgatást szigorúan megszervezték, és Augustus rendeletére a papság földjeit elkobozták. A császárt a lovagi rendből származó prefectus képviselte, aki az ország közigazgatásának élén állt. Székhelye Alexandriában volt, amely gazdasági és kulturális tekintetben megőrizte korábbi jelentőségét. Róma politikája Egyiptom még mindig igen gazdag erőforrásainak kizsákmányolására irányult. Az Indiával, Kínával, Arábiával és Közép-Afrikával folytatott kereskedelmet fokozták (len-, és papiruszexporttal), főleg Trajanus császár idején, aki a Nílus-csatorna felújításával kedvezően befolyásolta a mezőgazdaság fejlődését. Az i. e. 2. századtól, különösen pedig az i. sz. 3. századtól a gazdasági hanyatlás jelei mutatkoztak. A pénz értéke romlott, a Szasszanida-birodalom kialakulása következtében csökkent az Ázsiával folytatott távolsági kereskedelem; a fokozódó kizsákmányolás egyre súlyosabbá tette a néptömegek helyzetét. Zavargások, lázadások törtek ki, egész falvak néptelenedtek el. Akhilleusznak Diocletianus császár elleni lázadása után Egyiptomot tartománnyá degradálták, 395-ben, a birodalom felosztásakor, Egyiptom a Keletrómai (Bizánci) Birodalomnak jutott.

A kereszténység Egyiptomban már igen korán elterjedt, számos, régóta fennálló zsidó közösségen belül, de az országban megtelepedett görögök egy része is kereszténnyé vált. A görög városi lakosság más csoportjai természetesen megőrizték a „pogány" vallás hagyományait, még akkor is, amikor a legtöbb egyiptomi már régen keresztény volt. A tartományi székhelyeken a 3. században püspökök működtek, de az alexandriai püspök felügyelete alatt, aki metropolitává, majd 451-ben pátriárkává emelkedett. A 4. század derekától figyelhető meg a kopt egyház virágkora, ugyanakkor a szerzetesség és a kolostorok fejlődése is (Pachomius, az első kolostorok alapítója). 451-ben a kopt egyház dogmatikai nézeteltérések, ill. a püspökök viszálya következtében elszakadt a római egyháztól. A bizánci uralom alatt fokozódott a falusi lakosság kizsákmányolása, ráadásul a földbirtokosokat a kormány is támogatta, elnézve az önkényes adóemeléseket. A gazdasági helyzet romlása, különösen I. Justinianus császár idején, aki harcot indított az Egyiptomban korábban megtűrt monofizitizmus ellen, a feszültségek kiéleződésében és heves felkelésekben jutott kifejezésre.

619–629-ben a keletrómai uralmat Egyiptomban ismét perzsa uralom váltotta fel, végül az ország behódolt az arabok előtt. Egyiptomot ekkor bekebelezték a kalifák birodalmába.

Egyiptom az arab hódítás után

639–641-ben az arabok meghódították Egyiptomot. Az utolsó bizánci csapatokat 642. szept. 17-én kiűzték Alexandriából. Az arabok átvették elődeik közigazgatási rendszerét. Az Omajjádok kalifa-dinasztiája (661–750), s az őket követő Abbaszidák (750–868) képviselőiként emírek (helytartók) gyakorolták a katonai és a rendőri hatalmat. A 8. században a kizsákmányolt fellahok a magas pénzbeli és természetbeni adók miatt spontán felkeléseket indítottak az arab földbirtokosok ellen. Mamún (813–833) korában brutális katonai erőszakkal verték le a kopt parasztok ellenállását; a lakosság gyorsan összeolvadt az arabokkal, s az iszlám is sebesen tért hódított; a fellahok átvették az arab nyelvet. Ahmad ibn Tulún és utódai (a Tulúnidák) idején Egyiptom 868 és 905 között csekély adó ellenében valójában független lett a kairói Abbászidakalifátustól. A Tulúnida-dinasztiának Palesztinát és Szíriát is sikerült meghódítania. Erről az időszakról tanúskodik a híres kairói Tulúnida-mecset.

Miután az Abbaszidák rövid időre ismét magukhoz ragadták a hatalmat Egyiptomban, Muhammad al-Ikhsidnek, Egyiptom Abbaszida helytartójának sikerült létrehoznia az Ikhsididák dinasztiáját (935–969), az Abbaszidák uralmát pedig röviddel ezután megdöntötték a Marokkó felől előretörő siíta Fátimidák (969–1171). Al-Aziz idején (975 körül) Egyiptom az Eufrátesztől Algériáig terjedt; az újonnan alapított Kairó (Al-Káhira – a Győztes) az arab világ szellemi központja lett (az Al-Azhar-mecset, a legrégibb iszlám egyetem megalapítása).

1171-ben Szaladdín, az Ajjúbidák dinasztiájának (1171–1250) alapítója leváltotta az utolsó Fátimidát, Ádidot, önmagát pedig szultánná

kiáltotta ki. A szunnita Ájjúbidák korában helyreállították a régi öntözőrendszert és megkezdték a kairói vár építését. Ebben az időben Egyiptomot többször is fenyegették a keresztesek (1218, 1249–50). Az Ajjúbida-dinasztia kihalása után Egyiptom 1250-től 1517-ig két mameluk-dinasztia uralma alatt állott (a mamelukok a hadseregben szolgált török rabszolgák elnevezése). Az első, a Bahrita mamelukok első dinasztiája (1250–1390), 1250-ben Damiettánál megverte a partra szálló (IX. Lajos vezette) francia kereszteseket és a Bajbarsz al-Bundukdari vezetésével (1260–77) sikerrel vette fel a harcot a mongolok ellen (damaszkuszi csata). A keresztesek nem is kísérleteztek többé az Egyiptom elleni támadásokkal, a Hülegidák mongol haderejét pedig Bajbarsz (1277-ben Albisztánnál ismét legyőzte. Ezáltal Egyiptom maradt az egyetlen iszlám ország, amely megmenekült a mongol betörések pusztító következményeitől. A Bahrík (folyami emberek) mameluk dinasztiájának kihaltával 1390 és 1517 között a cserkesz Burdzsiták (burdzsi – toronylakó) második mameluk dinasztiája került hatalomra. Az elsőhöz hasonlóan ez is ellenőrzése alá vonta Szíriát, elhanyagolta az öntözéses gazdálkodást, kegyetlenül kizsákmányolta a földhöz kötött és a rabszolgáktól alig különböző fellahokat. Jóllehet a növekvő feudális járadék – különösen a mezőgazdaságban – gátolta a termelőerők fejlődését, Egyiptom gazdaságilag még mindig erős volt, és a 14. századig a keleti kereskedelem legfontosabb központja maradt. A 15. század végén azonban a portugálok felfedezték az Afrika megkerülésével Indiába vezető tengeri útvonalat, s az új útvonal mentén jelentős kikötőket vettek birtokukba (Hormuz, Aden stb.); ez megsemmisítő csapást mért Egyiptom átmenő kereskedelmére és gazdasági életére. Ehhez járultak a mameluk állam hűbérurainak belviszályai, az elnyomott parasztság (antifeudális felkelések a 13–14. században) és a városi lakosság alsó- és középrétegeinek jogfosztottsága. Mindezek a tényezők együttesen idézték elő a mamelukok bukását.

Egyiptom török uralom alatt

1517-ben Egyiptomot meghódították az oszmán törökök. A mamelukok Kairó előtt, 1517. jan. 22-én döntő vereséget szenvedtek a tüzérségi fölényben levő törököktől; I. Szelim szultán csapatai megsemmisítették a Tuman bej vezette utolsó mameluk egységeket. A török uralom nem könnyített az egyiptomi néptömegek helyzetén; a fellahokat egyiptomi és török feudális urak zsákmányolták ki, a mameluk bejek és a muszlim papok jogait és kiváltságait megerősítették. A szultán nevében Kairóban székelő pasa – janicsárokból és mamelukokból álló gárdájától körülvéve – a muktaszimokra támaszkodott. (Ezek különböző rangfokozatú mamelukok, a török hadsereg tisztjei, arab sejkek, kereskedők és uzsorások voltak.) Egyiptom, amelyet a közvetítő kereskedelemben betöltött szerepének elvesztése amúgy is súlyosan érintett, hiszen elvesztette korábbi közvetítő szerepét Kelet és Nyugat között, a török uralom alatt végleg mélyre süllyedt. A belkereskedelmet gúzsba kötötte a mameluk bejek helyi hatalmaskodása, a kézművesség pangott, az öntözőműveket betemette a homok, a földművelés lehanyatlott. Egyiptom, a Római Birodalom éléstára már saját lakosságát sem tudta ellátni élelemmel.

Bonaparte egyiptomi hadjárata sem változtatott az oszmán uralom e mérlegén. A franciák 1798. júl. 21-én a piramisok melletti csatában megverték ugyan a mamelukok osztagait (a mamelukok az 1768–73-as felkelés után Egyiptomban de facto hatalmon voltak), miután azonban Nelson Abukir előtt 1798. aug. 1-én megsemmisítette a francia földközi-tengeri hajórajt, Bonaparte pedig Akkonnál vereséget szenvedett, a franciák gyarmatosító tervei meghiúsultak. A francia hadjárattal megkezdődött Franciaország, ill. Nagy-Britannia százéves hatalmi harca az Észak-Afrika és a Közel-Kelet feletti uralomért. (Egyiptom történetét 1801-től lásd Egyiptomi Arab Köztársaság.)

Időrendi táblázat

I. e. 5000 előtt	Felső-paleolitikum; mezolitikum- a legrégibb őslakosság nyomai a Nílus-völgyet szegélyező magaslatokon.
5000–4000	Neolitikum. A merimdei és a faijumi kultúra Alsó-Egyiptomban és a Tasza-kultúra Felső-Egyiptomban.
4000-től	Kalkolitikum: Felső-Egyiptomban a Badari- és az I. Negade-kultúra, egész Egyiptomban a II. Negade-kultúra.
3000–2778 körül	Korai birodalom (a thiniták kora). A legfontosabb uralkodók: – 1. dinasztia: „Skorpió", Narmer, Hórosz Aha-Menész (?). A hagyomány szerint Menész hozta létre az 1. dinasztiát, ő alapította Memphiszt; Felső- és Alsó-Egyiptom egyesítése.

– 2. dinasztia, királyok: Hetep-Szehemui, Nebré, Ninetjer, Uneg, Szenedzs stb.; az 1. és 2. dinasztia székhelye: Thisz.

2778–2263 Óbirodalom, 3–6. dinasztia.

2778–2723 3. dinasztia: alapítója Dzsoszer király. Az uralkodó székhelye Memphiszben. Dzsoszer felépítteti a szakkarai hatlépcsős piramist. Néhány jelentősebb király: Szehemhet, Szanaht, Haba, Neferka, Hu(ni).

2723–2563 4. dinasztia (a „piramisok korának" is nevezik); királyok: Sznefru (két piramis Dahsúrnál), Kheopsz (a legnagyobb, ma is 139 m magas piramis Gizehnél), Khephren (a 136 m magas gizehi piramis építése), Mükerinosz (66 m magas piramis); ez idő tájt a legfontosabb iparág a fémművesség; ékszertechnika.

2563–2423 5. dinasztia; királyok: Uszerkaf, Szahuré, Neferirkaré, Neuszerré és mások; hadjáratok a Szinai-félsziget ellen (rézbányák).

2423–2363 6. dinasztia; királyok: Teti, I. Phiópsz, II. Phiópsz, I. Merenré, II. Merenré. Az Óbirodalomban örökletessé válik a hatalom, a király által kinevezett hivatalnokok fiaikra hagyják hivatalukat (örökletes nemesség) – a papság jelentős befolyásra tesz szert, a patriarchális rabszolgaság (a rabszolgaság korai formája) kezdete.

2263–2240 Az első átmeneti korszak; a 7. dinasztiától a 11. dinasztia első feléig. 7. dinasztia, királyok: Netjeri-Karré, Menkauré, Neferkaré és mások Memphiszből; Egyiptom kisebb hatalmi központokra bomlik. 8. dinasztia, királyok: Neferkare Nebi, Djedkare Semai és mások Koptoszból és Abüdoszból, részben a 7. és 9. dinasztiával egyidejűleg. 9–10. (herakleopoliszi) dinasztia, amelynek tartományi fejedelmei Abüdoszig ellenőrzik az északi és déli tartományokat; fontosabb királyok: I. Akhtoész és II. Akhtoész. 11. dinasztia első fele (2133–2040), Délen ugyanekkor felemelkedik Théba városa, királyok: I–III. Antef, Mentuhotep. A dinasztia uralma idején Mentuhotep egyesíti a birodalmat.

2040–1730 Középbirodalom; a 11. dinasztia második felétől a 13. dinasztiáig.

2040–1992 A 11. dinasztia második fele; királyok: I–III. Mentuhotep.

1991–1786 12. dinasztia; a dinasztia uralkodóinak feladata kezdetben a belső ellenfelek (tartományi fejedelmek) elleni harc. I. Amenemhet (1991–1962). Hadjáratok Núbia és Szíria ellen. Amon lesz a birodalom főistene – I. Szeszósztrisz (1971–1928) megtöri a nomarchoszok hatalmát. II. Amenemhet (1929–1895) idején kereskedelmi kapcsolatok Mezopotámiával. II. Szeszósztrisz (1897–1879), Núbia meghódítása a második zuhatagig. III. Szeszósztrisz (1878–1843), a Középbirodalom legnagyobb uralkodója, legjelentősebb hódító hadjáratok Núbia és Ázsia ellen. III. Amenemhet (1842–1797), mezőgazdasági művelés, Faijum oázisában, Núbia végleges meghódítása. A Holtak Temploma („labirintus") Havara közelében. IV. Amenemhet (1798–90) és Szebekneferuré (1789–1786) idején a központi hatalom hanyatlik, erőteljes decentralizálódás. (Az uralkodási évszámok részben fedik egymást, egy I. Amenemhet idején bevezetett szabály következtében, amely szerint az utódot még a régi uralkodó életében régenssé nevezik ki.) A Középbirodalomban számottevő módon fellendül a matematika, a csillagászat és az orvostudomány; megerősödik a rabszolgatartó rend.

1785–1730 13. dinasztia; számos király követi egymást; Egyiptomot meghódítják a Szíria felől betörő nomád hükszószok.

1730–1562 A második átmeneti korszak: 14–17. dinasztia.

1730–1680 14. dinasztia; a Delta-vidék fejedelmei.

1730–1630 15. dinasztia; az ún. „nagy hükszószok" uralma, részben egyidőben a 13–14. dinasztia uralmával; a legfontosabb királyok: Szevoszerenré Khián, Avoszerré Apophisz és mások; Auariszból, a fővárosból kiindulva hatalmukat kiterjesztik Alsó- és Közép-Egyiptomra, Khián idején valószínűleg egész Egyiptomra.

1630–1562 16. dinasztia; az ún. „kis hükszószok uralma", hatalmukat az ezután következő 17. dinasztia mindinkább szűkíti.

1680–1562 A 17. (thébai) dinasztia.

1562–1085 Újbirodalom; 18–20. dinasztia.

1562–1308 18. dinasztia; Jáhmesz király (1562–1537) idején megkezdődik Egyiptom újabb virágkora. Jáhmesz elűzi a hükszószokat, majd Palesztináig nyomul előre. I. Amenhotep (1536–1517) ismét meghódítja Núbiát Szemnáig. I. Thothmész (1516–1504) a „nagy hódító király" (Núbia). II. Thothmész (1503–1490), felesége Hatsepszut, aki férje

halála után kiskorú unokaöccse, III. Thothmész nevében békésen kormányoz. III. Thothmész (1491–1436) terjeszkedő politikát folytat, hadjáratokat vezet Elő-Ázsiába, szerződést köt Mitannival. II. Amenhotep (1435–1410) előnyomul az Eufráteszig. IV. Thothmész (1409–1400) szerződést köt Mitannival (Artatama király). III. Amenhotep (1400–1362) alatt Egyiptom túljut hatalma tetőpontján; nagyszerű építmények Thébában, a leigázott területek magas hadisarcot fizetnek (gyakran rabszolgákat szállítanak). IV. Amenhotep Ehnaton (1361–1340), házasságot köt Nofertitivel; bevezeti a monoteista Aton (Jati) napkultuszt. Felépítteti Ahet-Atont, az új fővárost, üldözi a régi Amon-kultuszt. Szemenkhare (1339–1334) idején kezdődik az ország politikai anarchiája. Tutanh*aton* (1333–1325) Tutanh*amon*ra változtatja nevét, véget vet az Aton-kultusznak és visszatér Thébába, a régi fővárosba. Eje király (1324–1320); beduin előretörés a líbiai sivatag felől. Horemheb (1320–1308), sikeres közigazgatási és katonai reformokat vezet be.

1308–1171 19. dinasztia; Egyiptom hatalma újból kibontakozik. I. Ramszesz (1308–1306), a Delta-vidéki Tanisz-Auariszból. 19–20. dinasztia, a Ramesszidák kora néven ismert. I. Szeti (1305–1291), visszaveri a betörő sivatagi nomádokat. II. Ramszesz (1290–1224), a Ramesszidák korának politikai tetőpontja, a birodalom csaknem teljesen visszahódítja régi birtokait. Merenptah (1224–1210) harcot vív a tengeri népekkel egyidőben támadó líbiaiakkal. II. Szeti (1210–1171), a birodalom nagy belső zűrzavarát Sziptah és Irszu trónbitorlók átmenetileg kihasználják; a 19. dinasztia bukása.

1171–1085 20. dinasztia; a felső-egyiptomi főpapság szinte már nagyobb hatalomra tesz szert, mint maguk az uralkodók. Szetnaht király (1171–1170) visszahódítja Szíriát és Palesztinát, a kadesi csata a hettiták elleni háborúban. III. Ramszesz (1170–1138), az Újbirodalom utolsó nagy uralkodója, visszaveri a Delta-vidékre behatolt líbiaiakat és a tengeri népek egyesült támadását. IV. Ramszesz – XI. Ramszesz (1138–1085), az Újbirodalom hanyatlásának kora, erős gazdasági pangás, zavargások, munkabeszüntetések, a kizsákmányolás fokozódik, az árak felszöknek, különösen a gabonaárak emelkednek. A királysírokat kifosztják, a templomi műhelyek nagyobb szerephez jutnak és az Amon-papság gazdasági befolyása megnő. Herihor főparancsnok jut hatalomra, miután a felső-egyiptomi katonai vezetésen kívül Amon főpapjának rangját is átveszi. Hatalma állandóan nő, végül XI. Ramszesz halála után a királyi méltóságot is rá ruházzák.

1085–332 A Késői Birodalom; 21–31. dinasztia.

1085–950 21. dinasztia: Herihortól, a 21. dinasztia első uralkodójától kezdve Egyiptom a felső-egyiptomi Amon „istenállamára" és az alsó-egyiptomi Tanisz államra szakad. Herihor mellett e dinasztia királyai közül a legfontosabbak: Pianhi, Pinodjem (I–II), a Taniszban uralkodó dinasztia királyai közül Szmendesz, I. és II. Pszuszennesz és mások.

950–730 22. (950–730) és 23. (817–730) dinasztia; a Bubasztidák kora; alapítója Sesonk, líbiai zsoldosvezér, még egyszer egyesíti egész Egyiptomot; utódai: I. és II. Oszorkon, I. és II. Takelotisz és mások kénytelenek hatalmukat megosztani egy – 23. dinasztiaként számon tartott – líbiai mellékdinasztiával, amelynek uralkodói közül a legfontosabbak Pedubasztisz, IV. Sesonk, III. és IV. Oszorkon.

730–715 24. dinasztia; Tefnahte és Bokhorisz szaiszi királyok uralma; befolyásuk csak a Delta-vidék egyes részeire terjedt ki. Bokhorisz megtiltja, hogy magánszemélyek fizetésképtelen adósaikat rabszolgasorba döntsék.

751–656 25. dinasztia vagy az etióp kor; királyai közül Pianhi, Sabaka, Sabataka emelkedik ki; Núbia megszabadul a felső-egyiptomi uralomtól (az „etióp" név Szudán lakóinak görög megjelölése). Első uralkodója, Pianhi (751–716) egész Felső-Egyiptomot meghódítja; újabb kulturális és gazdasági fellendülés, a fémművesség fejlődése. Az etióp korszaknak Asszurbanipal asszír király vet véget.

663–525 26. dinasztia; I. Pszametikkel uralomra jut a Szaiszi-dinasztia, miután az asszírok kinevezik Szaisz város fejedelmévé. A hódítók elvonulása után királlyá kiáltatja ki magát. Utódai, Nekó, II. Pszammetik, Apriész, Amaszisz és III. Pszammetik idején szoros kapcsolatok jönnek létre a görögökkel, akik gyakran szolgáltak zsoldosokként a fáraók seregében. A fáraók korának klasszikus művészeti, politikai, kulturális és gazdasági hagyományai a szaiszi uralkodók korában folytatódtak.

525–404	27. dinasztia; az első perzsa uralom. A perzsák II. Kambüzész vezetésével 525-ben Pelusiumnál vereséget mérnek az egyiptomi seregre, és meghódítják az országot. I. Dareiosz király (522–485) Egyiptomot perzsa szatrapiává teszi; több felkelés robban ki a perzsa uralom ellen.
404–398	28. dinasztia. A szaiszi Amürtaiosz sikeres felkelése a perzsák ellen. Ő alapítja meg a rövid életű szaiszi 28. dinasztiát.
398–378	A Delta-vidéki Mendész 29. dinasztiája.
378–341	A 30. dinasztia. Az utolsó belföldi uralkodók, I. Nektanebosz, II. Nektanebosz és Teosz idején hatalmas építmények jönnek létre.
341–332	31. dinasztia; a második perzsa korszak. A perzsák III. Artaxerxész Ókhosz vezetésével ismét meghódítják Egyiptomot, III. Dareiosz Kodomannosz azonban vereséget szenved Nagy Sándortól. Egyiptom a perzsa birodalom megsemmisítésekor harc nélkül kerül Sándor kezébe (332–323), aki 331-ben alapítja meg Alexandriát, miután fáraóvá emelték.
323–30	A Ptolemaiosz-dinasztia.
323–283	Egyiptom Sándor halála után Ptolemaiosz Lagou uralma alá kerül, aki 305-ben felveszi a királyi címet (a „Szótér" – „megváltó" névvel, mint uralkodói megszólítással) és megalapítja a Ptolemaiosz-, ill. a Lagida-dinasztiát.
283–247	II. Ptolemaiosz Philadelphosz jelentős külpolitikai sikereket ér el; Egyiptom a hellenizált Közel-Kelet nagyhatalma.
247–221	III. Ptolemaiosz Eurgetész átkel a Tigris-folyón és mélyen behatol Perzsiába; az állami monopóliumok kiépítése.
221–204	IV. Ptolemaiosz Philopator legyőzi III. Antiochoszt, a Szeleukida birodalom urát Raphiánál (217).
204–181	V. Ptolemaiosz Epiphanész. A római befolyás kezdete.
181–145	VI. Ptolemaiosz Philometor idején Egyiptomot felosztják.
145–116	VIII. Ptolemaiosz Euergetész II. Phüszkon megöleti vetélytársát, VIII. Ptolemaiosz Neosz Philopatort (145).
116–107	IX. Ptolemaiosz II. Szótér, 107-ben megosztja a birodalmat X. Ptolemaiosz Alexanderrel (107–88), aki megkapja Egyiptomot, míg IX. Ptolemaiosz Cipruson uralkodik.
88–80	IX. Ptolemaiosz testvére halála után egyeduralkodó.
80–51	Zűrzavarok Alexandriában, XI. Ptolemaioszt megölik, utóda XII. Ptolemaiosz Neosz Dionüzosz Auletész lesz.
51–48	XIII. Ptolemaiosz Egyiptomban megöleti Pompeiust (48).
48–30	VII. Kleopátra, akit a közte és a XIII. Ptolemaiosz közti trónviszályba avatkozó Caesar támogat, kiskorú fiát, XV. Ptolemaiosz Kaiszariont maga mellé veszi társuralkodóként. Eljegyzése Antoniusszal (37); kísérlete az egyiptomi birodalom helyreállítására. Róma hadat üzen Egyiptomnak.
31	Kleopátra és Antonius veresége az actiumi tengeri csatában (szept. 2).
30	Octavianus bevonul Alexandriába; Kleopátra és Antonius öngyilkosságot követ el (aug. 3).
I. e. 30–i. sz. 395	Római uralom; Egyiptomot kezdetben a császár magánbirtokának tekintik.
115–117	A kürenaikai zsidó felkelés Egyiptomra is hatást gyakorol.
130	Hadrianus császár megalapítja Antinoopoliszt.
152–153	Felkelések Egyiptomban; Róma gabonaellátásában zavarok mutatkoznak.
296	Diocletianus császár provinciává nyilvánítja Egyiptomot.
395	A birodalom kettéosztásakor Egyiptom a Keletrómai (Bizánci) Birodalomhoz kerül.
395–639/41	Egyiptom bizánci uralom alatt, az újabb perzsa uralom (619–629) megszakításával.
639–41-től	Egyiptomot meghódítják az arabok és a kalifák birodalmához csatolják.
641	Az ún. babiloni erőd (a mai Ó-Kairóban) kapitulál az arabok előtt.
661–750	Egyiptom az Omajjádok uralma alatt.
750–868	Az Abbaszidák dinasztiája.
813–833	Mamún elfojtja a kopt parasztok felkelését.
868	Ahmad ibn Tulún, a kalifa testőrtisztje bevezeti a Tulúnidák uralmát (868–905), meghódítja Palesztinát és Szíriát.
905–935	Az Abbaszidák visszaszerzik Egyiptomot.

935–969	Muhammad al-Ikhsíd (a fergánai fejedelmek címe, amelyet a kalifa is felvett) megalapítja az Ikhsídidák dinasztiáját.
969	A siíta Fátimida-kalifátus csapatai meghódítják Egyiptomot.
969–1171	A Fátimidák uralma. Al-Káhira (Kairó) alapítása, az al-Azhar mecset építése.
1171	Szaladdín leváltja Ádidot, az utolsó Fátimida uralkodót, szultánná kiáltatja ki magát, és megalapítja az Ajjúbidák dinasztiáját (1171–1250).
1250–1517	A mamelukok uralma; az első (Bahrí) mameluk-dinasztia (1250–1390), Bajbarsz al-Bundukdari (1260–77) vezetésével Damaszkusznál legyőzik a mongolokat, miután 1250-ben visszaűzték XI. Lajos Damiettánál partra szállt keresztes hadait.
1277	Bajbarsz ismét vereséget mér a Hülegidák mongol hadseregére Albisztánnál.
1390–1517	A cserkesz Burdzsiták dinasztiája (második mameluk-dinasztia).
1517	I. Szelim szultán oszmán török hadai meghódítják Egyiptomot. A mameluk-csapatok megsemmisítő veresége Kairó előtt (jan. 22).
1768–73	A mamelukok fellázadnak és ismét uralomra kerülnek.
1798	Bonaparte partraszállása Alexandriánál (júl. 2). A mamelukok veresége a piramisoknál vívott csatában (júl. 21). A brit flotta győzelme az abukiri tengeri ütközetben (aug. 1) a francia hajóhad felett. Ezzel a francia expediciós hadtestet elszigetelik.
1799	Bonaparte Szíria felé vonul, az akkoni erődöt azonban nem tudja elfoglalni; felhagy kudarcot vallott egyiptomi hadjáratával és visszatér Franciaországba.
1801	A britek az abukiri győzelem után megvetik lábukat Egyiptomban (márc. 21).

Abu Szimbel: helység Núbiában, a Nílus nyugati partján, az első és a második zuhatag között, ahol II. Ramszesz két, egyenként 22 méter magas sziklatemplomot építtetett. Az egyik templom homlokzata előtt négy 20 méter magas ülő királyszobor található, valamint egy 10 méter magas kolosszus a Hathor-sziklatemplom homlokzatán.

Abüdosz: óegyiptomi város Thébától északnyugatra. Az 1. és 2. dinasztia központja királysírokkal; Ozirisz isten kultuszának központja, templomromok I. Szeti és II. Ramszesz korából.

Amarna (tulajdonképpen: Tell al-Amarna): az i. e. 1350 körül IV. Amenhotep Ehnaton által építtetett Ahet-Aton főváros mai neve. Az amarnai művészet és ékírásos táblák (az elő-ázsiai uralkodókkal folytatott diplomáciai levelezés) lelőhelye, valamint az ún. amarnai levéltáré.

Amon: thébai helyi istenség. Eredetileg a termékenység és a nemzés istene, később a fény isteneként fogták fel, és azonos rangra emelték Ré napistennel (innen a kettős Amon-Ré név). A líbiai sivatagi oázisokban és Etiópiában a görög–római korig tisztelték.

Apisz: szent bika, amelynek tisztelete Memphiszből terjedt át egész Egyiptomra. Az óegyiptomi hit szerint a szent állat halála után – akárcsak az ember – azonossá válik Ozirisszal, ezért a halott apiszt Ozirisz-Apisznak, másképpen Oszarapisznak (görögül: „Szerapisz"-nak) nevezték. Az elhullott bikákat a szakkarai „szerapeum"-ban temették el.

Arszinoe: 1. több, Ptolemaiosz nemzetségbeli asszony neve. A leghíresebb: II. Arszinoe (i.e. 316–270), I. Ptolemaiosz lánya, Lüszimakhosz, tráciai helytartó felesége. Férje halála (281) után saját fivéréhez, II. Ptolemaiosz Philadelphoszhoz ment férjhez (277). 2. Több II. Arszinoéról elnevezett város Cipruson, Etiópiában és Egyiptomban. Arszinoe tartomány fővárosa Faijum volt.

Aton: az istenként tisztelt napkorong az ókori Egyiptomban; IV. Amenhotep Ehnaton (i. e. 1361–1340) uralkodása idején átmenetileg államvallássá vált az Aton-kultusz.

Champollion, Jean François: francia egyiptológus; 1790–1832; a modern egyiptológia megalapítója; megfejtette a hieroglifákat.

Dejr al-Bahri: sziklavölgy Thébától, a régi fővárostól nyugatra, Karnakkal szemben. A fáraók, különösen III. Mentuhotep impozáns sírépítményeivel, továbbá Hatsepszut terasztemplomával, amelyen megtalálható a Punt (Szomáliföld) elleni hadjárat képi ábrázolása is.

Faijum: termékeny oázis és tartomány, a Nílus alsó szakaszától nyugatra, a líbiai sivatag mélyföldjén (45 km hosszú, 60 km széles). A Nílus völgyével csatorna (Bahr Juszuf) köti össze.

Fáraó (óegyiptomi „per-o" – „nagy ház"): a királyi palota, ill. udvar jelölése az Ó- és a Középbirodalomban. A név az Újbirodalom idején már az uralkodókat jelölte. A 22. dinasztiától (késői birodalom) a királyok neve előtti címként használták.

Halottak hajói: a piramisok közelében talált, a halott fáraók mellé helyezett díszes hajók, amelyek talán a tetemek átszállítására szolgáltak a Níluson, valószínűbb azonban, hogy a halott királynak azaz a (Nap-) istennek a vallásos elképzelések szerint ezen a hajón kellett az égbe jutnia, amelyet a régi egyiptomiak óceánnak képzeltek.

Halottak Könyve: imák és isteni himnuszok gyűjteménye. Az óegyiptomi vallásos elképzelések szerint a Halottak Könyve biztosította az elhunytnak a „sír elhagyását fényes nappal", valamint a „túlvilági védettséget és boldogságot". Az Újbirodalom idején többnyire papiruszokra írták, és vagy a halott sírjába helyezték, vagy magába a múmiába csavarták. A Halottak Könyve a közhiedelem szerint tulajdonosának igazolást biztosított Ozirisz, ill. a holtak bírósága előtt.

Halottak temploma: a piramisok mellett vagy a nekropoliszokban épített templomok az istenekként tisztelt elhunyt fáraók kultuszának fenntartására.

Halottkultusz: a halottak vallásos tisztelete és az ezzel összefüggő szokások. Ezeket valamennyi régi kultúrában ki lehet mutatni, az ókori Egyiptomban azonban erősen kifejlődött. (Vö. mumifikálás, piramisépítés, halottak temploma, halottak hajói, Halottak Könyve, a halott mellé adott élelmiszerek, fegyverek, szerszámok, díszek.)

Hieroglifák: különösen kőépítményeken található, mintegy 600 óegyiptomi képírásjel. Mássalhangzó-kapcsolatokat és egyes mássalhangzókat jelölnek, a magánhangzókat nem jelzik. A IV. évezred végén kialakult írásrendszer; J. F. Champollion fejtette meg őket. A hieroglifákból vezethető le a papiruszokon és fán fennmaradt, egyszerűsített írás, a dőlt betűs hieroglifák és a hieratikus (görög: „szent írás"), valamint a demotikus („népi írás") is.

Hórosz: egyiptomi ég- és napisten. Izisz és Ozirisz fia, a föld ura. Apja, Ozirisz az alvilág legfőbb bírája. Hórosz a fáraók példaképe és Egyiptom nemzeti istene volt; maga a király is „Hórosz"-nak vagy „Ré fiának" neveztette magát.

Imhotep: a monumentális egyiptomi építészet megalapítója, a szakkarai lépcsőzetes piramis építője. Később istenként tisztelt építőmester, az írnokok védnöke, a gyógyítás istenével is azonosították. Ptah isten fiának tekintették, nevének görög alakja Imuthész.

Izisz: az Ég istennője, anyaistennő, védistennő Egyiptomban; Hórosz anyja, Ozirisz nővére és hitvese; mindkét kultusz misztérium-vallásként széleskörűen terjedt a hellenisztikus korszak idején.

Kheopsz: a 4. dinasztia fáraója; i. e. 2650 körül felépítette az eredetileg 146,95 (ma 139) méter magas és alapzatánál 230 (ma is 227) méter szélességű, sima falú piramist, amely Kairó mellett, Gizeh közelében emelkedik. Alapterülete: 52 900 m², építéséhez 2,5 millió, egyenként 2,5 tonna súlyú kőtömböt használtak fel.

Lepsius, Karl Richard: német egyiptológus és nyelvkutató; 1810–1884; a tudományos módszer megalapozója az egyiptológiában, többek között az „Egyiptomi és núbiai emlékek" c. könyv szerzője.

Manethon: egyiptomi (héliopoliszi) főpap; i. e. 280 körül I. Ptolemaiosz Szótér számára megírta Egyiptom történetét. Ő osztotta fel az egyiptomi történelmet 30 dinasztiára. 286-ban nagy szerepe volt a Szerapisz-kultusz bevezetésében.

Medinet Habu: híres templomcsoport Thébában, Luxorral átellenben. Hatsepszut, III. Thothmesz és III. Ramszesz templom- és palotaépítményeinek romjaival.

Memnon: mondabeli etióp király (Akhilleusz ölte meg Trójánál). A későbbi görög–római utazók a korábban 21 (ma már csak 17,9) m magas Memnon-templom oszlopcsarnokában, amelynek képei a trónoló III. Amenhotepet ábrázolják, valamint az utóbbi thébai halotti temploma előtt is látták képmását.

Memphisz: a legrégibb egyiptomi főváros romjai Kairótól délre. A hagyomány szerint a várost Menész király alapította. Piramisok, temetkezési komplexus (nekropolisz) Szakkarában, Szerapeum; a Ptolemaiszok koráig Egyiptom vallási központja.

Mumifikálás: a halott test bebalzsamozása. Egyiptomi hiedelmek szerint a lélek csak addig él, ameddig a test is megmarad. Főként előkelők, ill. szentnek tartott állatok tetemeit konzerválták ezzel a módszerrel.

Nofretete (Nofertiti): óegyiptomi királynő, IV. Amenhotep Ehnaton nővére és felesége; i. e. 1361–1340. Világhírű színes mészkőből készült mellszobra Tell al-Amarnában került napvilágra.

Nomosz (görögül = „tartomány"): Egyiptomban korábban több falu alkotott egy nomoszt. Ez volt az állami egyesülés legkorábbi formája. Egyiptomot a későbbi korban 22 felső-, ill. 20 alsó-egyiptomi nomoszra osztották fel.

Ozirisz: a termékenység óegyiptomi istene, Izisz fivére és férje. A halottak istenéből a halottak bíróságának urává és Egyiptom legnépszerűbb istenévé vált. Legfőbb kultikus központja Abüdoszban volt.

Pharosz (fárosz): sziget Alexandria előtt, híres világítótoronnyal, amelyet II. Ptolemaiosz Philadelphosz uralkodása idején a knidoszi Szosztratész építtetett i. e. 283 körül. Anyaga fehér márvány volt, magassága mintegy 170 m, az ókor hét csodája között tartották számon; nem maradt fenn.

Piramisok: a mintegy i. e. 2700 és a 16. század között épített óegyiptomi királysírok, amelyek feltehetően az i. e. 2770 körül épült lépcsőzetes piramisból fejlődtek ki, később négyszögletes alapról négy ferde háromszögletű fallal (aranyozott nap-) csúcsban végződtek. A Nílus vidékén

a piramisok mellé templomcsarnokokat is építettek, amelyeket a folyóparti kapuval felvonulási utak kötöttek össze. A gizehi piramisok körül feltárták a királyi család és udvartartás sírjait is. A sírhelyek valóságos temetővárost (nekropolisz) alkotnak.

Ptah: Memphisz város istene Óegyiptomban, a világ alkotójának, a művészek és kézművesek istenének tekintették.

Ré (vagy Ra): a napkorong és a napisten óegyiptomi elnevezése; különösen Héliopoliszban már igen korán tisztelték; az 5. dinasztia óta mint a világ mozgatója Egyiptom főistene; az uralkodó isteni atyjának tekintették, kultusza később egybeolvadt más istenek (pl. Amon) kultuszával (Amon-Ré).

Rosette: helység a Nílus nyugati torkolatánál. A Bonaparte egyiptomi hadjárata idején Fort St. Juliannál talált rosette-i kő – a British Museumban őrzött fekete bazaltlap – hieroglifikus, demotikus és görög nyelvű szövege révén lehetővé tette Champollion számára a hieroglifák megfejtését.

Szakkara: helység a régi Memphisztől nyugatra a kora történeti idők legrégibb síremlékeivel, az ún. archaikus temetővel. A nekropolisztól nyugatra Dzsoszer király felépíttette lépcsős piramisát. A későbbi dinasztiák számos uralkodója temetkezett itt (a memphiszi birodalmi temető központja). A szakkarai tábla, amely II. Ramszesz korabeli sírból származik, 58 királynevet tartalmaz az 1. dinasztiától II. Ramszeszig, uralkodásuk éveit azonban nem jelzi. 1851-ben A. F. F. Mariette fedezte fel a szakkarai szerapeumot.

Szerapeum: Szerapisz temploma, szűkebb értelemben az 1851-ben Mariette által feltárt építmény, amely Apisz-bikák sírjait (28 bika) és egy görög Szerapisz-templomot foglalt magában.

Szerapisz: óegyiptomi isten, akinek kultuszát a hagyomány szerint I. Ptolemaiosz Szótér a fekete-tengeri Szinopéból hozta Alexandriába. Szerapisz valójában nem idegen isten, hanem a kb. II. Ramszesz kora óta nagy tiszteletnek örvendő Ozirisz-Apisz (egyiptomi nyelven „Oszerapisz"), vagyis az elhunyt, Ozirisszá vált szent Apisz-bika. Ré napisten helyett a ptolemaioszi állam nemzeti istene lett, az egyiptomiak Rével és Ozirisszel, a görögök Zeusszal és Hádésszel azonosították. Kultusza különféle misztériumokhoz kapcsolódott, templomai egész Egyiptomban elterjedtek, kultuszának központja Memphisz volt.

Szfinx: Az ókori Egyiptom kolosszális kőszobrainak görög megjelölése. A szobrok emberfejű, oroszlántestű alakokat ábrázoltak (többnyire a király fejével). Különösen híres a gizehi Khephren-piramis előtt álló, sziklából faragott, mintegy 20 méter magas és 57 méter hosszú szfinx. A Napisten jelképeiként a templomok bejárata előtt álltak, gyakran fasorok mentén.

Szóthisz: erős fényű állócsillag (Szíriusz, a Kutya-csillagkép), „Nílus-hozónak", ill. a Nílus áradásait hozónak nevezték, mivel a folyam áradása akkor tetőzött, amikor a csillag megjelent a hajnali égbolton. Az egyiptomi naptár kiindulópontja lett, mivel egy Szóthisz-év nagyjából egy napévnek felelt meg. A csillagászati évhez képest azonban évenként mintegy negyednapos eltolódás történt, ezért az ünnepet négy évenként egy nappal előbbre hozták és csak egy szóthisz-periódus után (1460 év múlva) esett ismét az eredeti napra.

Théba (Veszet v. Nut): óegyiptomi város a Nílus jobb partján, a mai Karnak közelében. Több ízben a fáraók fővárosa, Amon isten áldozati helye, a Nílus nyugati partján nagy nekropoliszokkal (Medinet Habu, Dejr al-Bahri, Ramesszeum). Keleti partján a hatalmas karnaki és luxori templomépítményekkel. Homérosz „hétkapus Thébája".

Dr. G. Härtel

Egyiptomi Arab Köztársaság

Egyiptomi Arab Köztársaság, EAK (Gumhúríjat Miszr el-Arabíja); köztársaság Észak-Afrikában, 1958–71: Egyesült Arab Köztársaság; területe 1 001 449 km² (ebből 59 202 km² Ázsiában); lakossága (1970): 33 millió; fővárosa: Kairó; közigazgatásilag 25 kormányzóságra és egy autónom övezetre oszlik; hivatalos nyelve az arab.

Mohamed Ali megalakítja a modern Egyiptomot (1805–49)

1805. nov. 2-án Mohamed Ali, egy önkéntes hadtest albán parancsnoka, kikényszerítette a török szultántól Egyiptom helytartójaként való elismerését. Elűzte az angolokat (1807. szept.) és a mameluk bejek birtokait (a bejeket felkoncoltatta) állami tulajdonná nyilvánította (1808–10). Központi államapparátust és kegyencei révén új, a néptől idegen hűbéri osztályt hozott létre, európai fegyverekkel felszerelt felláh hadsereget

állított fel, s támogatta Egyiptomban a tőkés elemek fejlődését anélkül, hogy hozzányúlt volna a hűbéri termelési módhoz. Próbálkozása, hogy önálló nagy birodalmat alakítson ki (pl. 1811–18: a vahhábiták elleni hadjárat Arábiában, 1819–22: Szudán meghódítása, 1832–33 és 1839: a törökök feletti győzelmek. Konstantinápoly fenyegetése 1840–41-ben a nagyhatalmak közbelépése miatt, melyek Egyiptomot érdekszférának tekintették, sikertelen maradt). Az ország erősödése ellentétben állt a nagyhatalmak gyarmati terveivel.

Egyiptom félgyarmattá alakul át

Mohamed Ali 1840. nov. 4-én Akkon mellett elszenvedett veresége után kormányzásának utolsó éveiben, mindenekelőtt azonban I. Abbasz (1849–54), Szaid pasa (1854–63) és Iszmáil pasa (1863–79) alatt megkezdődött Egyiptomnak a brit és francia birodalom félgyarmatává való átalakítása. A kizsákmányolás a kapitulációk és koncessziók rendszerében nyilvánult meg, az idegen hatalmak öntözési rendszert és vasúti berendezéseket építettek, elárasztották az országot európai ipari tömegcikkekkel, külföldi bankok létesültek, uzsorakamatra folyósították a kölcsönöket, végül megépítették a Szuezi-csatornát (1859–69). Amíg a 19. század e legnagyobb csatornaépítése az európai nagytőke számára új profitforrásokat tárt fel, addig Egyiptomot, amely az építés költségeinek több mint a felét viselte, a pénzügyi összeomlás szélére taszította.

Hiába igyekezett Iszmáil a felláhok fokozott kizsákmányolásával és az egyiptomi Szuezi-csatorna részvényeknek a brit kormány részére történt eladásával (1875) eleget tenni kamatfizetési kötelezettségeinek. 1876-ban Egyiptom államcsődöt jelentett; Nagy-Britannia és Franciaország pénzügyi ellenőrzést létesített.

Országos népfelkelés Arabi pasa alatt (1879–82)

A nagyhatalmak közvetlen intervenciója, az ezzel járó fokozott kizsákmányolás és a feudális uralkodó osztály népellenes politikája miatt nemzeti felszabadító mozgalom kezdődött, majd 1879–82 között népfelkelés robbant ki. A forradalmi mozgalom tömegbázisát a felláhok alkották; élükön Arabi pasa vezetésével hazafias tisztek, a Dzsamál ad-Dín al-Afgáni köré csoportosult iszlám tudósok és a fiatal polgári értelmiség képviselői álltak. Neves írók (Adíb Iszhák, Jakúb Szannua és Abdalláh Nádim), valamint az ország első hazafias újságjai (pl. az Al-Vatan, Al-Miszr, At-Tidzsára, Miszr al-Fatá) kimagasló szerepet vittek a nemzeti öntudat kialakításában. Az 1879-ben alapított Al-Hizb al-Vatani (Nemzeti Párt), melynek a mohamedánok mellett kopt és zsidó tagjai is voltak, a felszabadító mozgalom első törvényes szervezete. Legfontosabb követelései: a külföldtől való pénzügyi függőség megszüntetése, a külföldiek eltávolítása az államapparátusból, liberális alkotmány bevezetése, oktatási és közigazgatási reform, a hadsereg erősítése. A nagyhatalmak kísérlete, hogy Iszmáil eltávolításával és Taufik pasa (1879–92) kedivévé való kinevezésével erősítsék a belső reakciót, kudarcot vallott. Az első parlamenti választásokon 1881 decemberében a Nemzeti Párt győzött.

Nagy-Britannia megszállja Egyiptomot

A hazafiak sikereire Nagy-Britannia 1882. júl. 11–12-én nyílt beavatkozással válaszolt. 1882. szept. 13-án az egyiptomi csapatok Tell al-Kebírnél döntő vereséget szenvedtek; egy nappal később az intervenciósok bevonultak Kairóba.

Egyiptom névlegesen az Oszmán Birodalom autonóm tartománya maradt, de facto azonban 1882-től brit protektorátus lett. A gyarmatosítók álltak az egyiptomi hadsereg és rendőrség élén, soraikból kerültek ki az államszervezet főtisztviselői, s Egyiptomot Nagy-Britannia felvevő piacává, tőkebefektetési területévé és nyersanyagszállítójává (gyapot) degradálták. 1898-ban Kitchener brit tábornok egyiptomi pénzen és az egyiptomi hadsereg segítségével kegyetlen hadjárat után meghódította Szudánt (brit–egyiptomi kondomíniumi szerződés, 1899). Az angol uralom fő képviselői Egyiptomban az első világháborúig Lord Cromer (1883–1907), Eldon Gorst (1907–11) és Lord Kitchener (1911–14) főkonzulok voltak.

A britellenes függetlenségi mozgalom (1882–1914)

A passzivitás egy évtizede után az illegalitásba kényszerített, ill. emigrált nemzeti ellenzék Musztafa Kámil (1874–1908) vezetésével hozzákezdett a harc újjászervezéséhez. Az 1900-ban alapított ellenzéki újság, az „Al-Livá" (Lobogó) az angol megszállók kivonását követelte. Az a remény azonban, hogy ezt a célt Franciaország segítségével érjék el, az antant 1904-es megalakulása után hiú reménynek bizonyult. Az oroszországi (1905–07) és a perzsiai (1907–11) polgári demokratikus forradalmak, valamint az angol gyarmattartók dinsavai (1906) vérbíróságának hatására az egyiptomi diákok számos angol-

ellenes tömegtüntetésére és az Al-Hizb al-Vatani (Nemzeti Párt) újjáalakítására került sor. Ez a városi kispolgárságot és az értelmiség hazafias részét tömörítette.

Egyiptom a háború utáni forradalmi válságban (1918–24)

Az első világháború alkalmat nyújtott Nagy-Britanniának, hogy Egyiptom feletti uralmát de jure szentesítse. Egyiptomnak meg kellett szakítania kapcsolatait a központi hatalmakkal és elismernie területén Nagy-Britanniának mint hadviselő félnek a jogait. 1914. dec. 18-án Egyiptom angol protektorátusként hivatalosan is kivált a török birodalomból.

A háború után, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a nemzeti felszabadító mozgalom hatalmas mértékben fellendült. A forradalmi harc folytatását, amely a munkások és a fellahok bekapcsolódásával tömegjelleget öltött, a Vafd, a nemzeti burzsoázia és a liberális földbirtokosok szervezete vette át. Szaad Zaglúl (1860–1927) Vafd vezér letartóztatása jeladás volt az 1919. márciusi nemzeti felkelésre. Kairóban összetűzésekre került sor angol katonai egységekkel, a Nílus-delta falvaiban a fellahok fegyveres csapatokat alakítottak, s az ország egyes városaiban ideiglenes helyi kormányok alakultak, amelyek deklarálták a dinasztia megdöntését és a köztársaság megalakulását. 1919 márciusának végén a modern fegyverzetű angol megszálló csapatok elnyomták a népfelkelést. 1921-ben megalakult a KP és több forradalmi szakszervezeti szövetséget a Munka Szövetsége elnevezésű új szakszervezeti központban egyesítettek. Az 1921 decemberében kirobbant újabb felkelés után az angol kormány 1922. febr. 28-án kihirdette Egyiptom formális függetlenségét (I. Fuád Egyiptom királya, 1922–36), a valóságban azonban az ország brit protektorátus maradt. Az 1923-as alkotmány után Egyiptomból alkotmányos monarchia lett, formálisan működő kétkamarás rendszerrel. 1924-ben nemzeti polgári kormány alakult Szaad Zaglúl vezetésével, ezáltal a Vafd kormányra került; de munkásellenes politikája (a KP és a szakszervezet betiltása) és az angol imperializmussal szembeni kompromisszumos készsége szétrobbantotta a nemzeti egységfrontot. 1924. nov. 24-én angol ultimátum kényszerítette ki a Vafd-kormány lemondását.

A Vafd megalkuvó politikája (1925–45)

Szaad Zaglúl lemondása után Zivar pasa, a király kabinetfőnöke, a feudális arisztokrácia képviselője lett a miniszterelnök. Az új kormány az alkotmányos-liberális pártra, az 1925 elején a király, a nagybirtokosok és bankárok által alapított Unió Pártra (Al-Ittihád), mindenekelőtt azonban a megszálló csapatokra támaszkodott.

A világválság idején a gazdasági élet, melynek legfontosabb ága a gyapottermelés volt, összeomlott. A gazdasági válsághelyzet és az udvari klikk népellenes politikája radikálisabbá tette a munkás- és parasztmozgalmat. A gazdasági harc politikai sztrájkokba és tüntetésekbe csapott át, főleg 1930 júliusában, 1931 májusában, 1934 júniusában és 1935 novemberében. A Vafd azonban, amely az 1936. májusi választások után Nahhász pasa vezetésével kormányt alakított, ismét elárulta a felszabadító mozgalmat, amikor az 1936. aug. 26-án megkötött szövetségi és katonai szerződés értelmében átengedte Nagy-Britanniának a Szudán feletti uralmat, az egyiptomi hadsereg és rendőrség feletti ellenőrzést, flottatámaszpontokat biztosított a britek számára Szuezben és Port Szaidban, és megengedte angol csapatok állomásozását a szuezi övezetben. Ez az árulás kettéosztotta a Vafdot. Míg a balszárny revíziót követelt, a jobboldali elemek, akik még szorosabb szövetségre törekedtek a brit imperializmussal, 1937-ben Ahmed Máhir vezetésével megalapították saját pártjukat, a Szaadot. 1937-ben I. Fárúk király (1936–52) megbuktatta a Nahhász-kabinetet, majd a reakciós pártok koalíciójának engedte át a hatalmat. Ugyanebben az évben vették fel Egyiptomot a Népszövetségbe.

A második világháború alatt, 1939–45 között Egyiptom a szövetségesek oldalán állott; 1939 szeptemberében, illetve 1940 júniusában megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal és Olaszországgal, a hitleri Németországnak azonban csak 1945. febr. 28-án üzent háborút. Az Egyiptomba betört fasiszta német–olasz csapatok a brit hadseregtől 1942 októberében El-Alameinnél döntő vereséget szenvedtek. 1943. aug. 26-án Egyiptom felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

A nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése a második világháború után (1945–52)

A háború után Egyiptom súlyos gazdasági helyzetbe került. Az országot elárasztották az egymással versengő angol és amerikai monopóliumok termékei, ez a tény számos üzemet csődbe juttatott, a városokban pedig tömeges munkanélküliséget okozott. A kétségbeesett fellahok városba özönlése folytán a helyzet katasztrofális méreteket öltött. Az angol gyarmati politika

fennmaradásával összekapcsolódó társadalmi ínség következtében fellendült a felszabadító mozgalom. A tömegakciók 1946 februárjában a nagyobb városokban a Munkások és Diákok Nemzeti Bizottsága vezette angolellenes tüntetésekben robbantak ki, majd 1948 áprilisában Alexandriában sztrájkba léptek a munkások, és összecsaptak a hadsereg egységeivel. 1948 decemberében a munkások és diákok monarchiaellenes tüntetéseire került sor. 1949 nyarán, az Izrael elleni háború után – melynek folyamán Egyiptom megszállta a gázai övezetet –, tetőpontra hágott a tömegmozgalom, amelynek nyomására a parlament 1951. okt. 16-án felmondta az 1899. évi kondomíniumi szerződést és az 1936-os angol–egyiptomi paktumot, miután a közvetlen tárgyalások Angliával meghiúsultak s az ENSZ Biztonsági Tanácsa – a Szovjetunió tiltakozása ellenére – az imperialista hatalmak nyomására nem támogatta Egyiptom követeléseit a megszálló csapatok teljes kivonásáról. Ekkor az angol főparancsnokság utasítására egyiptomi hazafiakat tartóztattak le, megszállták Port Szaidot és Iszmáilíját s a szuezi övezet városait és falvait tüzérségi tűz alá vették. Válaszként a néptömegek fegyveres ellenállást tanúsítottak, az önkéntes csapatok harcot indítottak a szuezi övezetben; az általános sztrájkban 60 000 munkás vett részt.

Az 1952. július 23-i forradalom; Egyiptom fejlődése a szuezi agresszió feletti győzelemig

A nép forradalmi tömegbázisára támaszkodva a „szabad tisztek" csoportja Nágib tábornokkal és Nasszer ezredessel az élen, a kispolgárság és a kispolgári középrétegek politikailag legaktívabb részének képviselőiként, 1952. júl. 23-án magukhoz ragadták a hatalmat. Megdöntötték a monarchiát (júl. 26), bejelentették a földreformot (szept. 9), betiltották a pártokat (1953. jan. 16), 1953. jún. 18-án kikiáltották a köztársaságot, 1954. okt. 19-én kényszerítették Angliát a szuezi övezet kiürítését elrendelő szerződés megkötésére (a kiürítés 1956. jún. 18-án fejeződött be), és támogatták a békés egymás mellett élés politikáját (1955. ápr.: Egyiptom részvétele a bandungi konferencián).

Nágib tábornokot 1954. ápr. 18-án Nasszer ezredes váltotta fel miniszterelnökként, a forradalmi tanács elnökeként és a hadsereg főparancsnokaként. 1956. jún. 23-án népszavazás döntött az új alkotmányról; Nasszer ezredest megerősítették az elnöki funkcióban. A gyarmati kizsákmányolás gazdasági következményeinek felszámolása végett a kormány normalizálta a kereskedelmi kapcsolatokat a szocialista országokkal. Elhatározta továbbá az asszuáni gát megépítését.

Amikor az amerikai imperializmus befolyása alatt álló Világbank megtagadta a gát építéséhez megígért hitelt, Egyiptom válaszként 1956. júl. 26-án államosította a Szuezi-csatorna Társaságot. A brit és a francia imperializmus, valamint Izrael kísérlete, hogy a Szuezi-csatornát fegyveres erőszakkal szerezze vissza (1956. okt. 29.: izraeli támadás; 1956. okt. 30.: angol és francia légitámadások; 1956. nov. 5.: az agresszorok partraszállása Port Szaidban) megbukott az egyiptomi nép ellenállásán és a világ békeszerető erőinek határozott magatartásán. 1956. dec. 22-én az angol és francia, majd 1957. márc. 8-án az izraeli támadóknak is ki kellett vonniuk utolsó csapataikat Egyiptom földjéről. Ezzel egyidejűleg az angol és francia kereskedelmi és biztosítótársaságokat, továbbá a nagybankokat is zár alá vették. Ezekkel az intézkedésekkel erős állami szektor létesült, és megindult az iparosítás. A régi gyarmattartó hatalmak veresége után az amerikai imperializmus fokozta erőfeszítéseit, hogy Egyiptomot neokolonialista módszerekkel leigázza. Azonban Nasszer elnök 1957. szept. 9-én elutasította a Eisenhower-doktrínát; az 1957. dec. 26–1958. jan. 1. között Kairóban tartott afro-ázsiai szolidaritási kongresszuson élesen elítélték az Egyesült Államok mesterkedéseit. 1957. nov. 2-án megalakult a Nemzeti Unió, az ország egyetlen törvényes politikai pártja.

Az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) megalakulása

A szír polgárság szorgalmazására 1958. febr. 1-én Egyiptom és Szíria Egyesült Arab Köztársaság néven egyesültek. Gamál Abdel Nasszert 1958. febr. 21-én népszavazással elnökké választották. Az EAK belpolitikai felépítését az egyiptomi viszonyokhoz igazították: minden pártot és szervezetet feloszlattak, még Szíria Kommunista Pártját is illegalitásba kényszerítették.

1958. márc. 8-án Jemennek az EAK-hoz való igen laza csatlakozásával létrejött az Egyesült Arab Államok.

Az EAK egyiptomi területének a Szovjetunió döntő fontosságú gazdasági-műszaki segítséget nyújtott: Nasszer elnök a Szovjetunióban tett látogatást és a két fél szerződést kötött a gazdasági együttműködésről és a műszaki támogatásról (1958. máj. 16–19); szerződés az asszuáni gát felépítésében nyújtott szovjet segítségről (1958. dec. 26), hosszú lejáratú hitelek 400 és 900 millió rubel értékben (1960. aug. 27).

1961. szept. 28-án, a damaszkuszi katonai felkelés után Szíria kilépett az EAK-ból. Nasszer elnök 1961. okt. 5-én elismerte Szíria kiválását és felbontotta a Jemenhez fűződő szövetséget is (1961. dec.). Egyiptom megtartotta az Egyesült Arab Köztársaság elnevezést.

Az EAK a fejlődés nem kapitalista útján

Az állami szektor fejlődését szolgáló irányvonal, az első ötéves terv (1959/60–1964/65) alapja, éles osztályharcot robbantott ki. A kizsákmányoló rétegek a gazdasági fejlesztés programját, részben sikerrel, megkísérelték magántőkés érdekeiknek alárendelni. Az ellentétek láttán a forradalmi kormány elhatározta, hogy a szocializmusba való átmenetet az állam hivatalos politikájává teszi. 1961 júliusa és 1964 márciusa között az EAK-kormány államosította a bankokat és a szállítást. Az ipar területén ugyanakkor állami szektor létesült, amely 1964-ben már az ipari termelés 90%-át ölelte fel. Ezekkel az intézkedésekkel az egyiptomi nagy- és középpolgárság gazdaságilag hatalmát vesztette, csak a kisvállalatok, a kézműipar és a kiskereskedelem maradt magánkézben. A mezőgazdaságban az 1961. júl. 26-i második földbirtokreform-törvény vidéken a félfeudális erőket további hatalmi pozícióktól fosztotta meg.

A gazdasági életben és az osztályszerkezetben bekövetkezett változások a társadalmi felépítmény módosítását tették szükségessé. A munkások és alkalmazottak részvételét a gyári vezetésben törvény rögzítette. A Népi Erők Nemzeti Kongresszusa 1962. jún. 30-án elhatározta a Nemzeti Charta kiadását: ez a program kitűzte a nem kapitalista fejlődés útjának biztosítását és erősítését és a társadalmi élet minden területén a népi erők döntő szerepének megvalósítását. 1962. júl. 4-én megalakult az Arab Szocialista Unió (ASZU), 1964 márciusában elfogadták az ideiglenes alkotmányt, megszüntették a kivételes állapotot, az összes, bírói ítélet nélkül fogva tartott politikai foglyot szabadon bocsátották, megalakult az Általános Szakszervezeti Szövetség, a nagybirtokosoknak az agrárreform keretében elvett földek utáni megváltás fizetését megszüntették. Külpolitikailag erősödött az EAK szerepe a béke fenntartásában és a kolonializmus ellen vívott harcban.

Az egyiptomi forradalom új szakasza elkerülhetetlenül az osztályellentétek kiéleződéséhez vezetett. Míg a néptömegek öntudatos része támogatta a kormányt, a nemzetközi monopoltőke és a belső reakció fokozta ellenforradalmi tevékenységét. A belső ellenforradalmi erők központja a Muzulmán Testvériség lett, amely 1965-ben sikertelen puccsot hajtott végre. Főkolomposait letartóztatták és elítélték. 1966 májusában a kormány a feudalizmus maradványainak felszámolására bizottságot nevezett ki. A külső és belső reakció támadásai ellenére, az EAK kormánya 1965-ben tovább követte antiimperialista, nemzeti demokratikus irányvonalát: nehézipari bázist igyekezett teremteni, az ASZU-t a népi erők szervezetévé alakította, megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Nyugat-Németországgal. A. Koszigin miniszterelnök EAK-ban tett látogatása révén (1966. máj.) erősödtek az ország kapcsolatai a Szovjetunióval.

1966. szept. elején a kormány átalakult. Első intézkedései között hároméves átmeneti tervet dolgoztak ki, védelmi szerződést kötöttek Szíriával, és benyújtották az EAK új, végleges alkotmánytervezetét.

Az 1967. jún. elején kirobbant közel-keleti háború során az izraeli csapatok megszállták a Szinai-félszigetet. Az EAK katonai veresége után fegyverszünetet kötöttek (jún. 8.), és elhangzott Nasszer elnök lemondási nyilatkozata, amelyet az elnök a személye melletti tömegtüntetések hatására visszavont. Nasszer az elnöki funkció mellett átvette a miniszterelnökséget is, és az agresszió következményeinek leküzdésére átmeneti kabinetet alakított.

A szocialista államok szolidaritásának kifejezésére Nyikolaj Podgornij szovjet államfő már 1967. jún. 22–25-én látogatást tett az EAK-ban.

Az agresszió következményeinek felszámolásáért vívott harcban szovjet segítséggel újjászervezték a haderőket és új védelmi vonalat építettek ki a Szuezi-csatorna mentén. Reális tervet dolgoztak ki a gazdasági építés folytatására. Az ipari súlyponti tervekre való összpontosítás, az asszuáni gát befejezése, az állami kiadások drasztikus csökkentése, a nagykereskedelem államosítása és a korrupció elleni küzdelem eszközeivel az EAK vezetői megbirkóztak a gazdasági feladatokkal. A szocialista államok támogatását 80 ipari objektum szovjet segítséggel történő felépítése jelezte.

A heluáni acélművek munkásainak a forradalmi vívmányok védelme érdekében lezajlott tüntetései után kizárták a kormányból az antiszocialista erőket (1969. márc. 20), meghirdették a nem kapitalista fejlődés útján történő továbbhaladást és a társadalmi élet demokratizálását (1969. márc. 30), valamint az ASZU átalakítását (1969. szept. 21) Nemzeti Kongresszus és Központi Bizottság választása révén (1969. júl.). Összarab szinten az EAK kezdeményezte az arab államok csúcskonferenciájának Khartúmban (1969. aug. 28–szept. 1) és Rabátban (1969. dec. 20–22) történt összehívását. Az antiimperialista alapokon nyugvó

arab egység magvaként szoros együttműködés alakult ki az EAK, valamint Szudán és Líbia között.

Gamál Abdel Nasszer 1970. szept. 28-án bekövetkezett hirtelen halála után népszavazással Anvar Szádát lett az államelnök (1970. okt. 15), aki 1970. nov. 12-én az ASZU elnöke is lett. Az antiimperialista politika következetes folytatását fejezi ki az új vezetőség eltökéltsége, hogy a közel-keleti konfliktust az ENSZ BT 1967. nov. 22-i határozata alapján politikailag rendezik s a Szovjetunióval való együttműködést erősítik. 1971 áprilisától az EAK Szíriával és Líbiával együtt tagja a három ország államfői által a bengázi csúcstalálkozón hozott határozattal létesített Arab Köztársaságok Szövetségének. Az Egyesült Arab Köztársaság felveszi az Egyiptomi Arab Köztársaság nevet. 1971 májusában az EAK barátsági és együttműködési szerződést kötött a Szovjetunióval.

Időrendi táblázat

1805–49	Mohamed Ali pasa, Egyiptom helytartója.
1811	479 mameluk bej lemészárlása a kairói fellegvárban (márc. 1).
1811–18	A vahhábiták elleni hadjárat, Mekka és Medina bevétele.
1819–22	Szudán meghódítása.
1821	A gyapotexport megindulása.
1827	A török–egyiptomi flottát a navarinói tengeri csatában megsemmisítik az angol–francia–orosz tengeri erők, melyek a görög szabadságharcot támogatták.
1830–41	Egyiptomi uralom Kréta szigetén.
1832	Egyiptomi csapatok beveszik Akkont (máj. 27). Győzelem a török hadsereg felett Homsnál (júl 7). A török hadsereg megsemmisítő veresége Koniánál (dec. 21).
1840	Londoni konvenció az egyiptomi kérdésről (júl. 15). Az angol, osztrák és török haderők Akkonnál leverik az egyiptomi csapatokat.
1841	Mohamed Ali kiüríti Szíriát (jan. 11). Mohamed Ali örökölhetőséggel megbízást kap Egyiptom igazgatására (febr. 13).
1847–49	Ibrahim pasa, Mohamed Ali fia, a kormány élén.
1849–54	I. Abbász Egyiptom pasája.
1854–63	Mohamed Szaid Egyiptom pasája.
1854	Szaid pasa koncessziót ad Lesseps Ferdinándnak a Szuezi-csatorna megépítésére (nov. 30).
1858	A Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez alapítása Párizsban (dec. 15).
1859	Megindulnak a Szuezi-csatorna építési munkálatai (ápr. 25).
1863–79	Iszmáil pasa Egyiptom kedivéje.
1869	A Szuezi-csatorna megnyitása (nov.).
1875	A Cave-küldöttség megvizsgálja Egyiptom pénzügyi helyzetét. A brit kormány megszerzi Iszmáil pasától a Szuezi-csatorna Társaság részvénytöbbségét.
1876	A „Caisse de la dette publique" megalapítása az egyiptomi államadósság ellenőrzésére. A költségvetés ellenőrzésére két főellenőrt kényszerítenek Egyiptomra (nov. 18). Ahmed Arabi ezredes irányításával megalakult az Egyiptomi Tisztek Illegális Forradalmi Egyesülése.
1879	Taufík pasa Egyiptom kedivéje (1892-ig). Az Al-Hizb al-Vatani (a Nemzeti Párt) manifesztuma (nov. 4).
1881	Az egyiptomi hadsereg forradalmi egységeinek felkelése Kairóban (jan. 16). A Kairóban állomásozó csapatok újabb felkelése megbuktatja Rijád pasa reakciós kormányát (szept. 9). Az újonnan választott parlament megnyitása (dec. 26).
1882	Angol és francia tiltakozó jegyzék Egyiptom demokratikus fejlődése ellen (jan. 8). Nemzeti forradalmi kormány megalakulása, Arabi pasa hadügyminiszterségével (febr. 2). A parlament elfogadja az alkotmányt (febr. 7). Zavargások Alexandriában (jún. 11). Angol hadihajók lövik Alexandriát és megindítják az Egyiptom elleni intervenciót (júl. 11–12). Arabi csapatai Tell al-Kebírnél vereséget szenvednek (szept. 13). Az agresszorok bevonulnak Kairóba; ettől kezdve Egyiptom angol uralom alatt áll, formálisan azonban 1914-ig az Oszmán Birodalom része (szept. 14).
1888	A konstantinápolyi Szuezi-csatorna-konvenció (okt. 29).
1892–1914	II. Abbász Hilmi Egyiptom kedivéje.
1897	Az első tömegtüntetés Kairóban a brit uralom ellen.
1900	A hazafias erők „Al-Livá" (Lobogó) c. lapjának megalapítása.

1904 Franciaország Egyiptomot angol befolyási területnek ismeri el.
1906 Brit vérbíróság Dinsavaiban egyiptomi felláhok ellen.
1907 Az Al-Hizb al-Vatani, a haladó értelmiség és a kispolgárság pártjának újjászervezése Musztafa Kámil vezetésével.
1908 Musztafa Kámil, az egyiptomi felszabadító mozgalom vezérének halála (febr. 10).
1914 Egyiptom angol protektorátus lesz (dec. 18).
1914–17 Huszejn Kámil Egyiptom szultánja.
1917 I. Fuád, 1922-ig szultán, majd 1936-ig király.
1918 Az Al-Vafd al-Mir létrehozása. Ez a magva a később alakult Szaad Zaglúl vezette Vafd pártnak.
1919 Felkelés Kairóban az angol gyarmati uralom ellen (márc.).
1919–25 Allenby tábornok egyiptomi angol főmegbízott.
1921 Népfelkelés Kairóban az angol uralom ellen; az angol hadsereg leveri (dec.). A KP és az első országos Szakszervezeti Szövetség megalakulása.
1922 Nagy-Britannia bejelenti a protektorátus megszűnését és a „független" egyiptomi királyság megalakulását (febr. 28).
1923 Egyiptom alkotmányos monarchia lesz, az alkotmány kihirdetése (ápr. 19).
1924 A Vafdnak, a nemzeti burzsoázia pártjának választási győzelme, Zaglúl pasa miniszterelnök lesz (jan.). Sir Lee Stack szudáni angol főparancsnok meggyilkolása után (nov. 19) Nagy-Britannia lemondásra kényszeríti a Vafd-kormányt (nov. 24).
1930–34 Egyiptomi városok sztrájkmozgalma a tömeges munkanélküliség ellen.
1936 Angol–egyiptomi szövetségi és katonai szerződés (aug. 26).
1937 Egyiptom a Népszövetség tagja lesz.
1939 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Németországgal (szept.).
1940 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Olaszországgal (jún.).
1942 A fasiszta agresszorok veresége El-Alameinnél (okt.).
1943 A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (aug. 26).
1945 Hadüzenet a fasiszta Németországnak (febr. 28). Egyiptom kezdeményezi az Arab Liga megalapítását; a fűtitkárság székhelye Kairó (márc. 3).
1946 Angolellenes tüntetések Kairóban, összecsapások brit katonai egységekkel (febr. 21).
1947 Egyiptom az angol csapatok teljes kivonását követeli az ENSZ-ben.
1948 Az Izrael elleni háborúban Egyiptom megszállja a gázai övezetet.
1951 Az egyiptomi kormány felmondja az 1936-os szerződést és az 1899-es szudáni kondóminiumi szerződést (okt. 16).
1952 A „Szabad Tisztek" forradalmi tanácsa (Dobbat al-Ahrar) Nágib tábornok és Nasszer ezredes vezetésével magához ragadja a hatalmat (júl. 23) és Fárúkot lemondásra kényszeríti (júl. 26). A forradalmi kormány dekrétumot ad ki a földreformról (szept. 9).
1953 Ötéves gazdasági fejlesztési terv elfogadása (jan. 3). A politikai pártok feloszlatása, beleértve a Kommunista Pártot is (jan. 16). „Felszabadítási Front" alapítása, amely a nemzeti burzsoázia politikai szervezete (jan. 23). Egyiptom köztársaság lesz (jún. 18).
1954 Nasszer ezredes miniszterelnök (ápr. 18). Brit–egyiptomi szerződés a szuezi térség kiürítéséről (okt. 19). Nágibot a forradalmi tanács elmozdítja és felmenti minden hivatalától (nov. 14).
1956 Az utolsó brit csapatok elhagyják a szuezi övezetet (jún. 18). Népszavazás az új egyiptomi alkotmányról, Nasszert megerősítik elnöki tisztségében (jún. 23). Nasszer elnök bejelenti a Szuezi-csatorna Társaság államosítását (júl. 26). Izraeli támadás Egyiptom ellen (okt. 29). Brit–francia ultimátum Egyiptomhoz csapatainak a szuezi övezetből való visszavonására (okt. 30). Több napos bombázás után angol és francia csapatok szállnak partra Port Szaidban. A Szovjetunió figyelmeztetést intéz az agresszorokhoz (nov. 5). Az utolsó, kivonulásra kényszerített brit és francia csapatok elhagyják Port Szaidot (dec. 22).
1957 Az egyiptomi kormány államosítja a külföldi bankokat és biztosítótársaságokat (jan. 31). A Szuezi-csatorna megnyitása (márc. 29). Parlamenti választások, a nők első ízben szavaznak (júl. 3). Nasszer elnök elítéli az Eisenhower-doktrínát (szept. 9). Egyiptom csapatokat küld Szíriába az imperializmus részéről fenyegető intervencióval szemben (okt. 13). Nemzeti Unió alapítása (nov. 2).

1958 Egyiptom és Szíria részvételével megalakul az Egyesült Arab Köztársaság. A népszavazás Gamál Abdel Nasszert választja elnökké (febr. 21). A Szovjetunió vállalja az asszuáni gát építését (dec. 26).

1959 Megállapodás Szudánnal a Nílus vizének használatáról (nov.).

1960 A Maszr Bank államosítása (febr. 11). A Szovjetunió elvállalja az asszuáni gát második lépcsőjének építését is (aug. 27).

1961 A kapcsolatok megszakítása Dél-Afrikával a fajüldöző politika miatt (máj. 30). Bankok, biztosítótársaságok és nagyobb hajózási társaságok államosítása (júl. 10–20). Új földreform-törvény (júl. 26). A damaszkuszi katonai felkelés folytán felbomlik az EAK (szept. 28). A Jemennel fennálló föderáció megszüntetése (dec.).

1962 Megnyílik a népi erők Nemzeti Kongresszusa (máj. 22). Védelmi szerződés Jemen és az EAK között (okt. 5).

1964 Nemzetgyűlési választások (márc. 10). Nasszer elnök első elnökhelyettessé nevezi ki Abd al-Hakím Ámer marsallt (márc. 24). Életbe lép az ideiglenes alkotmány (márc. 25). Szovjet kormányküldöttség látogatása (máj. 9–25) az asszuáni gát első lépcsője elkészülte alkalmából (máj. 13).

1965 Az NDK államtanácsának elnöke, Walter Ulbricht hivatalos látogatása Nasszer elnök meghívására (febr. 24–márc. 2). Az EAK-ban első ízben hivatalos ünnep május elseje. A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Nyugat-Németországgal, válaszként az Izraellel felvett nyugatnémet diplomáciai kapcsolatokra (máj. 13). Lemond az Ali Szabri-kormány; Zakaria Mohieddin kinevezése miniszterelnökké (okt. 2). Az EAK első termelési konferenciája (okt. 17–22). EAK–SZU Baráti Társaság alapítása (nov. 6). A kormány Port Szaidban szabadkereskedelmi övezet létesítését határozza el (nov. 8).

1966 A betiltott Muzulmán Testvériség elleni per kezdete (ápr. 10). Az Ámer alelnök vezetése alatt álló és a Hűbériség Maradványai Felszámolására Alakult Bizottság 92 feudális család birtokainak lefoglalását határozza el (máj. 22). Kormányátalakítás, M. Szidki Szolimán miniszterelnöki kinevezése (szept. 10). Védelmi szerződés megkötése az EAK és Szíria között (nov. 4). Hároméves átmeneti terv kidolgozása (dec.).

1967 Az új, végleges alkotmánytervezet benyújtása (márc.). Izrael támadása az EAK ellen (jún. 5). Fegyverszünet (jún. 8). Nasszer elnök lemondási nyilatkozata (jún. 9). Tömegtüntetések Nasszer személye és az EAK fejlődésének nem kapitalista útja mellett (jún. 9–10). Nasszer elnök az elnöki funkció mellett átveszi a miniszterelnökséget is és átmeneti kabinetet alakít (jún. 12). Podgornij szovjet államelnök látogatást tesz az EAK-ban (jún. 22–25). Az EAK csapatainak visszavonása Jemenből (szept.–dec.). A nagykereskedelem államosítása (okt. 15).

1968 Munkástüntetések Heluánban a forradalmi vívmányok megőrzése mellett (febr. 21). Az ASZU akcióprogramjának meghirdetése (márc. 30). Nasszer elnök látogatása a Szovjetunióban (júl. 4–10). Az ASZU Nemzeti Kongresszusának megalakítása (júl. 23). ASZU KB választás (szept. 21).

1969 Nemzetgyűlési választások (jan. 8). Nemzetközi Konferencia Kairóban az arab népek támogatására (jan. 25–28). A diplomáciai kapcsolatok felvétele az NDK-val (júl. 10). Az ASZU harmadik Nemzeti Kongresszusa (júl. 23). Anvar Szádát kinevezése miniszterelnökké (dec. 20).

1970 Nasszer baráti látogatása a Szovjetunióban (jún. 29–júl. 17). Nasszer halála (szept. 28). Anvar Szádátot államelnökké választják (okt. 15). Mahmud Fauzi az EAK miniszterelnöke (nov. 18). Az SZKP Központi Bizottsága küldöttségének látogatása az EAK-ban (dec. 10–20). EAK kormányküldöttség a Szovjetunióban (dec. 20–25).

1971 Az asszuáni kombinát felavatása a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöke, N. Podgornij jelenlétében (jan. 15). Négyes csúcstalálkozó Kairóban (jan. 22). A fegyverszünet meghosszabbítása (1970 augusztusától) Izraellel további 30 napra; Anvar Szádát elnök újabb javaslatai a nemzetgyűlésben a közel-keleti konfliktus politikai rendezésére (febr. 5). Az Arab Köztársaságok Szövetségének megalakulása az EAK, Szíria és Líbia között (ápr.). Barátsági és együttműködési szerződés a Szovjetunióval (máj. 27).

Arabi pasa: katonatiszt; 1839–1911; felláh fia; 1879–82 között az egyiptomi nép első nemzeti forradalmi felszabadító mozgalmának vezére. A brit megszálló csapatok 1882. szept. 13-i Tell al-Kebír-i győzelme után Ceylonba száműzték; 1904-ben visszatért Egyiptomba.

Haszúna, Mohamed Abd al-Khálik al-: politikus; szül. 1898; 1952 márciusában, júniusában és júliusában külügyminiszter; 1952 szeptemberétől 1972 nyaráig az Arab Liga főtitkára.

Arab Szocialista Unió (ASZU): a népi erőkből (munkások, parasztok, polgári és katonai értelmiség és a nemzeti tőke képviselői) 1962-ben alakult s a „Nemzeti Charta" elvein nyugvó, szilárd szervezeti szabályzattal rendelkező vezető politikai szervezet; kb. 6 millió tag.

Kairó: Kairó helyén régi bizánci erődítmény állt; Kairót 640 körül arabok alapították meg Fosztát néven; 969-ben a Fátimidák székhelye; 1261–1517: a kalifák rezidenciája; 1517–1914: a török helytartók és alkirályok székhelye; 1922-től: Egyiptom fővárosa. Az angol gyarmati uralom alatt az egyiptomi felszabadítási mozgalom központja.

Kámil, Musztafa: politikus; 1874–1908; az Al-Hizb al-Vatani alapítója 1907-ben és az „Al-Livá" (Lobogó) kiadója; a 20. század elején az egyiptomi függetlenségi mozgalom vezére.

Mohamed Ali: 1805-től helytartó, 1841-től alkirály (kedive), albán származású; 1796–1849; az 1952-ben megbuktatott dinasztia alapítója, 1822-ig leigázta a mamelukokat, a vahhábitákat és Szudánt; 1831–33 között meghódította Szíriát. Egyiptom nagyhatalommá tételére irányuló törekvései az európai hatalmak 1840–41. évi intervenciója folytán meghiúsultak. Reformjai révén fellendült a gazdasági élet, de nyomasztó adó- és monopolpolitikát folytatott.

Muzulmán Testvériség: Egyiptomban alakult, a legtöbb arab államban tevékenykedő reakciós szervezet; az arab országok vallási alapon való összevonásának híve, a Korán ismeri el a legfőbb politikai tekintélynek, terrorista eszközökkel és a brit–amerikai imperializmus támogatásával harcol az arab népek nemzeti felszabadító mozgalma ellen. Egyiptomban az 1954. jan. 14-i felforgatási kísérlet után betiltották.

Nágib, Ali Mohamed: államférfi és tábornok; 1901–72; 1951-ben a Tiszti Klub elnöke, az 1952-es forradalom után főparancsnok, majd hadügyminiszter, miniszterelnök és államelnök; 1954 novemberében megfosztották hivatalától és házi őrizetbe helyezték.

Nahhász pasa: politikus, 1879–1965; 1927–52: a Vafd párt elnökeként az egyiptomi nagypolgárság képviselője, 1928–52 között több ízben miniszterelnök; az 1952-es forradalom után megvesztegetések miatt katonai bíróság elítéli.

Nasszer, Gamál Abdel (tkp. Naszir): államférfi és katonatiszt; 1918–1970; a Katonai Akadémia növendéke, majd tanára; a „Szabad Tisztek" forradalmi egyesülés megalapítója, amely 1952. júl. 23-án a néptömegek támogatásával végrehajtotta a monarchiaellenes és antifeudális fordulatot; 1953-ban miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter, 1954-ben miniszterelnök és a Forradalmi Tanács elnöke, 1956-ban, 1958-ban és 1965-ben az EAK elnökévé választják. Az imperializmus és a kolonializmus elleni harca, valamint az EAK szocialista fejlődéséért vívott megalkuvás nélküli küzdelme folytán korunk jelentős államférfia volt.

Nemzeti Párt (Al Hizb al-Vatani): az 1879-ben alakult első polgári egyiptomi párt; 1879. nov. 4.: a török uralom és az európai beavatkozás elleni manifesztum; 1882-ben a brit megszálló hatalom betiltja.

Szabri, Ali: államférfi és katonatiszt; szül. 1920-ban; 1940-ben végezte a légügyi kollégiumot; a „Szabad Tisztek" tagja, 1955-ben részt vesz a bandungi konferencián; 1956-ban az elnök mellé rendelt miniszter; 1962 szeptemberétől a Végrehajtó Tanács elnöke, az Elnöki Tanács és a Nemzeti Honvédelmi Tanács tagja; 1964–65 miniszterelnök; 1965. okt. 2-től alelnök és (1967. jún. 10-ig) az ASZU főtitkára; 1970-ben újra alelnök. 1971-ben megfosztják hivatalától.

Szádát, Anvar: államférfi és katonatiszt, szül. 1918-ban; 1938-ban elvégzi a Katonai Akadémiát; a „Szabad Tisztek" tagja; 1962-ben a népi erők nemzeti konferenciáját előkészítő bizottság főtitkára; 1964. márc.: a nemzetgyűlés elnöke; 1969–70: alelnök, 1970 óta államelnök és az ASZU elnöke.

Szuezi-csatorna: angol mesterkedések ellenére a francia kereskedő és diplomata, Lesseps Ferdinánd 1856-ban koncessziót kap a Szuezi-csatorna megépítésére és üzemben tartására (1968-ig érvényes). 1858-ban Párizsban francia tőketöbbséggel megalakul az egyiptomi jog hatálya alá tartozó Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez. A csatorna 1859–69 között épült, az építkezésnél több mint 20 000 egyiptomi robotmunkás pusztult el. 1875-ben Nagy-Britannia átvette a kedivétől a szuezi részvényeket (44%); 1882-től a szuezi övezetet angol katonai támaszponttá építik ki; 1888-ban megkötik a sztambuli egyezményt a hajózás szabadságáról a Szuezi-csatornában. A csatorna a társaság alapítói és részvényesei számára óriási haszon forrása volt; a nép harca azonban sikerrel járt: az 1954. okt. 19-i szerződés értelmében a brit imperializmus kénytelen volt beleegyezni csapatainak a szuezi övezetből való kivonásába; 1956. júl. 26-án az egyiptomi kormány megvalósította a nép követelését (ezt első ízben 1922-ben a KP

vetette fel) és államosította a Szuezi-csatorna Társaságot.

Vafd (Al-Vafd al-Miszr): 1918-ban alakult; a közép- és nagypolgárság pártja; a Nagy-Britanniával való tárgyalások útján igyekezett Egyiptom függetlenségét kivívni; mint kormányzó párt (1924, 1928, 1936–37, 1942–44, 1950–52) népellenes belpolitikát folytatott; 1953. januárban feloszlott.

Zaglúl pasa, Szaad: politikus; 1860–1927; 1910: igazságügy-miniszter; 1879–82 között részt vesz az Arabi pasa féle felkelésben; a Vafd párt alapítója, ezért az angolok több ízben letartóztatták és deportálták; 1919. márciusi letartóztatása a háború utáni forradalmi válságot váltotta ki Egyiptomban; a forradalmi tömegakciókat mindazonáltal ellenezte.

Dr. L. Rathmann

Elefántcsontpart

Elefántcsontpart, Elefántcsontpart Köztársaság (République de Côte d'Ivoire); elnökségi köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 322 463 km²; lakossága (1970): 4,2 millió; fővárosa: Abidjan; közigazgatási beosztása: 6 megye; hivatalos nyelve a francia.

A 11. században a mai Elefántcsontpart északkeleti részén alapította a szenufo törzsszövetség a Kong-államot. A portugálok 1475-ben fedezték fel az ország partjait, s ők adták mai nevét. 1687–1705-ig állt itt a franciák Assini nevű erődje. Grand Lahu alapításával (1787) újabb eredménytelen francia gyarmatosítási kísérlet történt. Bouet-Willaumez, a későbbi francia tengernagy 1842–43-tól szerződéseket kötött a tengerparti törzsek több uralkodójával. 1893-ban Franciaország a parti támaszpontokat egyetlen gyarmatként Elefántcsontpart néven egyesítette. A francia hódítás 1889–99-ben fejeződött be, amikor az afrikai államalapító Samory Touré vereséget szenvedett, Kong területét pedig elfoglalták.

1904 és 1958 között Elefántcsontpart Francia Nyugat-Afrikához tartozott, gazdaságilag legfontosabb tartományává fejlődött (kávé- és kakaóültetvények, gyémántlelőhelyek). Az ország politikai életében vezető szerephez jutott az 1946-ban alapított haladó szellemű Afrikai Demokratikus Egységmozgalom (Rassemblement Démocratique Africain; RDA). Elefántcsontpart Demokratikus Pártja (Parti Démocratique de la Côte d'Ivoire; PDCI) – az RDA szekciója – átvette a gyarmatosítás elleni küzdelem irányítását. Az RDA elnöke Felix Houphouet-Boigny lett (szül. 1905., ültetvénytulajdonos, orvos; 1946-tól a francia nemzetgyűlés képviselője, 1959-ig miniszter a francia kormányban), később a gyarmatosítókkal működött együtt. Ennek következtében különböző haladó csoportok kiváltak az RDA-ból, elsősorban az Afrikai Függetlenségi Párt. 1958. dec. 4-én Elefántcsontpart a Francia Közösség autonóm köztársasága lett. 1959 áprilisában létrejött az antant tanács (az ún. Sahel-Benin Unió), tagjai: Elefántcsontpart, Niger, Dahomey és Felső-Volta. A francia ösztönzésre kötött megállapodások elsősorban a gazdasági élet és a külpolitika összehangolására irányultak. 1960. aug. 7-e óta Elefántcsontpart független köztársaság, 1960. szept. 20-án felvették az ENSZ-be. Az 1960. nov. 28-i elnökválasztáson Houphouet-Boigny győzött. Elefántcsontpart 1961 márciusában az Afro-Madagaszkári Unió tagja lett. Az antant-tanács 1961 áprilisában „védelmi" szerződést kötött Franciaországgal és ugyanazon év májusában gazdasági együttműködési egyezményt írt alá az Egyesült Államokkal. Abidjant Nyugat-Afrika egyik legnagyobb kikötőjévé építették ki. A kormánypárton (PDCI) kívül 1961 óta minden más pártot betiltottak.

1961–63-ban Elefántcsontpart Köztársaság az afrikai Monrovia-államcsoporthoz tartozott, 1963 május óta pedig tagja az Afrikai Egységszervezetnek, utóbbiban nem tölt be aktív szerepet. Az Európai Közös Piac társult tagjaként Elefántcsontpart gazdaságilag továbbra is Franciaországtól függ. 1964–66-ban a Houphouet-Boigny-kormányzat ellen több alkalommal zavargásokra és puccskísérletekre került sor.

1967 januárjában az ország felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Politikusok és diplomaták kölcsönös fogvatartása miatt 1967 nyarán Guineával nézeteltérések támadtak, ezeket 1967 szeptemberére rendezték. Elefántcsontpart 1968 májusában elismerte a biafrai szeparatistákat, ezért Nigériával megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok.

W. Stegner

Etiópia

Etiópia, Etióp Császárság (Ja Itiopia Nigusza Nagaszt Mangiszt); alkotmányos monarchia Északkelet-Afrikában; területe 1 221 900 km²; lakossága (1970): 24,9 millió; fővárosa: Addisz Abeba; közigazgatási egységei: 14 tartomány; hivatalos nyelve az amhara.

Az i. e. 1. században Dél-Arábiából semita törzsek vándoroltak be az ország területére. Az ország legkorábbi történelme szorosan összefügg Szaba dél-arábiai államának történetével. Az etióp ábécé a szabeus íráson alapszik. Az etióp uralkodók – a hagyományra támaszkodva – származásukat I. Menelikre, Salamon zsidó király és Sába királynő fiára vezetik vissza.

Az akszúmita állam. Az akszúmiták országa rabszolgatartó állam volt, kezdetei az i. sz. 1. századra nyúlnak vissza. Akszúm birodalma Amhara, Tigre, Godzsam és Eritrea vidékét uralta. Akszúm, a főváros, Adulisz kikötője révén (a mai Masszauától délre), amely már a görög–római időkben is fennállt, számottevő kereskedelmet folytatott az antik világgal (főként Egyiptommal és Arábiával). A 4. századtól – egyiptomi hatásra – elterjedt a (monofizita) kopt kereszténység, amelyet államvallássá tettek. Az arabok észak-afrikai előnyomulásakor (6. század) az akszúmita állam elszigetelődött, és belső zűrzavarok következtében a 8. században felbomlott. 960-tól 1269-ig Közép-Etiópiát a falasa törzsek izraelita vallású Zagve-dinasztiája uralta.

Harc a szomszédos iszlám országok ellen. A mohamedán szomszédokkal vívott harc lekötötte a 13. században új életre támadt, immár feudális etióp állam erőit (főváros: Gondar). Az ország egész földterületét a feudális nemesség és számos kolostor birtokolta; a parasztok robotmunkát végeztek és természetbeni adót fizettek. Fennmaradt a rabszolgaság is.

Amda Szejón (Sion) uralkodása (1314–44) idején Etiópia elérte hatalmának csúcspontját, később azonban a Szomáli-félsziget (különösen Adal) agresszív iszlám szultanátusai hódító háborúk révén meggyengítették. 1493–1500 között Pedro de Covilhão portugál követ eljutott Etiópiába. 1500-ban Adal elfoglalta Harrar városát („mohamedán roham" Muhammad Grandzse vezetésével), 1527–41-ben pedig, az előnyomuló gallákkal együtt, Etiópia legnagyobb részét uralma alá hajtotta.

1517 után a parti területek a török szultán fennhatósága alá kerültek. 1541–43-ban megérkezett a Portugália által ígért segítség: a Cristo da Gama vezette portugál flotta. Az egyesült etióp–portugál seregnek sikerült visszavernie a törököket és az előnyomuló galla törzseket. A gallák azonban a 16. században még többször is fenyegették Etiópiát.

Az európaiak behatolása. A portugálok beavatkoztak Etiópia belügyeibe, és az országot jezsuita hittérítők járták be. A jezsuitákkal azonban a lakosság minden rétege olyan ellenségesen fordult szembe, hogy Negus Faszilidasz (1632–82) uralkodása idején elűzték őket.

A Vörös-tenger partvidéke újra török uralom alá került, az európaiaknak pedig megtiltották, hogy az ország területére lépjenek. A 18. században ismét felbomlott a központi hatalom és a helytartók (rasz) egyes tartományokban önállósították magukat.

A 19. század elején az európai utazók megkezdték Etiópia földrajzi felkutatását. 1853-ban a feudális hatalmi harcból a gondari Rasz Kasza került ki győztesen, aki II. Teodor császár néven (1855–68) egyesítette az országot. Reformművét a brit intervenció szakította félbe, 1867–68-ban. Az angolok a brit konzul és más európaiak letartóztatását alkalmas ürügynek tekintették, hogy 15 000 főnyi hadsereget küldjenek Etiópiába.

IV. János császár, tigréi helytartó (1872–89) függő viszonyba került Nagy-Britanniával. Brit utasításra hadjáratot vezetett Szudánba a Mahdi-felkelés elfojtására, de a harcban elesett. Versenytársa, Sova helytartója lépett a helyébe és II. Menelik császár néven (1889–1913) újra egyesítette Etiópiát.

Miután 1869-ben olasz kereskedelmi telep létesült Asszab parti helységben, Olaszország 1882-ben megszállta ezt a bázist. Az olaszok 1885-ben Masszauát és Tigré tartomány egyes részeit is meghódították. 1887-ben, a dogalai csatában elszenvedett vereség után Olaszország kénytelen volt II. Menelikkel békét kötni (az ucciali békeszerződés). Etiópia és Olaszország azonban a szerződés egyes cikkelyeit annyira különbözőképpen értelmezte (Olaszország protektorátusnak tekintette Etiópiát), hogy 1893-ban ismét kitört a háború. Az 1895-ös Amba Aladzsi-i csatában, majd az 1896. évi döntő aduai ütközetben az etióp hadsereg szétszórta az olasz csapatokat. Olaszország 1896-ban, az Addisz Abeba-i békeszerződésben kénytelen volt elismerni az ország függetlenségét.

II. Menelik folytatta elődei reformtervét, mindenekelőtt a császári központi hatalmat erősítette. Etiópiát gazdaságilag is (pl. vasútépítéssel) fejleszteni próbálta; az első vasútvonal az új kikötővárost, Menelik katonai táborát kötötte össze Addisz Abebával és Dzsibutival. Etiópia

1907-ig Kaffa, a gallák törzsi területei és Szomália egyes részeinek meghódításával terjeszkedett.

II. Menelik halála után kiskorú unokája, Lidzs Dzseaszu lett Etiópia császára (1913–17). Apja, Rasz Mikáél régens, iszlám csoportosulás vezetőjeként török- és németbarát orientációjú politikát folytatott. Ezért az antanthatalmak támogatták az 1917-es palotaforradalom híveit. Az új uralkodó Menelik lánya, Zauditu (Judit) lett, mellette Rasz Tafari Makonnen a régens. Az utóbbit Zauditu halála után (1930) császárrá koronázták, azóta Hailé Szelasszié (Szellaszie) néven uralkodik. Hailé Szelasszié 1931-ben kibocsátotta az első etióp alkotmányt, és számos haladó jellegű reformot hozott. Etiópia 1923-ban a Népszövetség tagja lett.

Az olasz agresszió. Az agresszió, melyet az egész haladó emberiség elítélt, 1935 októberében kezdődött. Olaszországnak csak korszerűen felfegyverzett csapatokkal sikerült legyőznie a hősiesen védekező etiópokat. 1936-ban Etiópiát, Eritreát és Szomáliát Olasz Kelet-Afrika néven gyarmattá szervezték. Etiópiában Abebe vezetésével ellenállási mozgalom bontakozott ki. A második világháború idején, 1941-ben az olasz hadsereget az etióp partizánok és a brit csapatok kapitulációra kényszerítették. Etiópia területének nagy része brit katonai közigazgatás alá került; az etióp kormánynak csak 1954-ben sikerült elérnie a brit csapatok kivonását.

Etiópia a második világháború után. 1950-ben az ENSZ V. közgyűlése elhatározta, hogy Eritreát Etiópiához csatolják (föderáció az etióp korona szuverenitása alatt). 1952-ben a határozatot végre is hajtották. Etiópia 1955 novemberében új alkotmányt kapott. Az ország történetében 1957 őszén tartottak először általános parlamenti választásokat. Etiópia részt vett a bandungi értekezleten és az afro-ázsiai népek konferenciáin. 1960 decemberében a magas rangú tisztek és udvari méltóságok államcsínykísérlete kudarccal végződött. 1961-ben Addisz Abebában megnyitották az első egyetemet. Eritrea 1962-ben egyesült Etiópiával; azóta autonóm tartományi státusa van.

Addisz Abebában 1963. máj. 22-től 25-ig tartották a független afrikai államok kormányfőinek értekezletét, amelynek következményeként megalakult az Afrikai Egységszervezet (AESZ). Az AESZ főtitkársága Addisz Abebában működik. A 19. század utolsó évtizedeiben megvont gyarmati határvonalak következtében az etióp államszövetség területén 1,7 millió szomáli él. 1963 óta viták folynak Szomáliával a szomáliak lakta etióp területekről. 1964-ben a viták miatt fegyveres összecsapások robbantak ki, ezeknek 1964. febr. 15-én és márc. 30-án fegyverszüneti egyezmények vetettek véget. 1966 márciusában Hailé Szelasszié beleegyezett a demokratikus alkotmányreformba. 1966 októberében a császár Francia Szomáliát etióp felségterületté nyilvánította. 1967. febr. 27-e és márc. 2-a között Hailé Szelasszié látogatást tett a Szovjetunióban, és egyezményt kötött a gazdasági együttműködés kiszélesítéséről. 1967 júliusában rendezték Szomáliával, Szudánnal és Kenyával a határvitákat.

Hailé Szelasszié 1970 májusában hivatalos baráti látogatást tett a Szovjetunióban.

Időrendi táblázat

I. e. I. évezred	Semita törzsek bevándorlása Dél-Arábiából.
I. sz. 1–8. sz.	Az akszúmita állam az etióp fennsíkon.
4. sz.	A kopt kereszténység felvétele és államvallássá nyilvánítása.
6. sz.	Az akszúmita állam meghódítja Jement.
960–1269	Közép-Etiópia a zsidó Zagve-dinasztia uralma alá kerül.
1270	Gondar, az etióp főváros alapítása.
1314–44	A feudális Etiópia (gondari birodalom) legnagyobb kiterjedése Amda Szejón (Sion) uralkodása idején.
1450	Kaffa államának megalapítása.
1493–1500	Pedro de Covilhão portugál követ etiópiai utazása („János pap országa").
1500	Adal szultanátus leigázza Harrart.
1517	Török csapatok szállják meg Eritrea partvidékét.
1520	A portugálok elfoglalják Masszauát.
1527–41	Mohamedán csapatok és a galla törzsek Adalból csaknem az egész országot elfoglalják.
1541–43	Portugália támogatja Etiópiát a törökök és a galla törzsek elleni harcában; flottát küld Cristo da Gama (Vasco da Gama unokája) vezetésével.
1632–82	A jezsuiták kiűzése Faszilidasz császár uralkodása idején.
18. sz.	Feudális belviszályok következtében felbomlik a központi hatalom.
1804–10	Henry Salt brit utazó Etiópiában.
1831–33	Eduard Rüppell etiópiai utazása.

1834–42	A német Johann Ludwig Krapf Etiópia ismeretlen vidékein.
1837–48	A D'Abbadie testvérek Etiópiában.
1855–68	II. Teodor császár.
1867–68	Brit agresszió Etiópia ellen.
1869	Az asszabi olasz kereskedőtelep alapítása.
1872–89	IV. János császár.
1875	Sikertelen egyiptomi katonai expedíció a svájci Werner Munzinger vezetésével Etiópia ellen.
1876–81	Az olasz Antonio Cecchi Dél-Etiópiában (Kaffában).
1882	Olasz csapatok foglalják el Asszabot.
1885	Olaszország megszállja Masszaua kikötőjét (febr. 6). Addisz Abeba fővárosának megalapítása.
1887	Az olaszok veresége Dogalánál.
1889–1913	II. Menelik császár (Negusza Nagaszt).
1889	Az ucciali szerződés Olaszország és II. Menelik között (máj. 2).
1890	Eritreát olasz gyarmattá nyilvánítják.
1892–97	Az olasz Vittorio katonai expedíciói Dél-Etiópia galla és szomáli területein.
1895	Etióp győzelem az olaszok felett Amba Aladzsinál (dec. 7).
1896	Az olaszok aduai veresége (márc. 1). Az Addisz Abeba-i békeszerződés (okt. 26).
1898–1917	Francia vasútépítés (Dzsibuti–Diredaua–Addisz Abeba).
1907	A galla tartományok végleges meghódítása.
1913–17	Lidzs Dzseaszu császár.
1917–30	Zauditu császárnő.
1923	Etiópia felvétele a Népszövetségbe.
1928	„Barátsági szerződés" Olaszországgal.
1930	Rasz Tafari Makonnent Hailé Szelasszié (Szellaszie) néven császárrá koronázzák.
1935	A fasiszta olasz csapatok támadása (okt. 2).
1941	Ötévi megszállás után az olasz csapatok kapitulálnak.
1942	Szerződés Nagy-Britanniával. Az angolok „jogokat" biztosítanak maguknak (jan.).
1945	Etiópia felvétele az ENSZ-be.
1950	Az ENSZ V. közgyűlésének határozata szerint Etiópia és Eritrea föderáció formájában egyesül (dec. 2).
1951	„Barátsági és együttműködési" szerződés az Egyesült Államokkal.
1952	Etiópia és Eritrea föderációja (szept. 15).
1953	„Közös védelmi szerződés" az Egyesült Államokkal.
1955	Az új alkotmány elfogadása (nov.).
1957	Az első általános parlamenti választások (szept.–okt.).
1959	Hailé Szelasszié hivatalos látogatása a Szovjetunióban; kereskedelmi és gazdasági egyezmény (jún.–júl.).
1960	Afrika és Ázsia független országainak második értekezlete Addisz Abebában (jún. 14–24). Etióp katonák (főként testőrtisztek) sikertelen lázadása (dec. 14–16).
1961	Az ENSZ afrikai gazdasági bizottságának harmadik ülése Addisz Abebában (febr. 19). Abte Wold Aklilou miniszterelnök kinevezése (márc. 30). Az első etiópiai főiskola (az Addisz Abeba-i „Hailé Szelasszié" egyetem avatása [dec. 18]).
1962	Eritrea etióp tartomány. Egyezmény Franciaországgal a Dzsibuti kikötőjére vonatkozó jogokról.
1963	Afrika független államainak kormányfői értekezlete Addisz Abebában (máj. 22–25). Az AESZ megalapítása.
1964	Harcok Szomália partvidékén. Tűzszünet Szomália határán.
1966	Alkotmányreform. A miniszterelnök jogot kap a kormányalakításra (márc. 22).
1967	Hailé Szelasszié második hivatalos látogatása a Szovjetunióban (febr. 27–márc. 2).
1970	Hailé Szelasszié hivatalos baráti látogatása a Szovjetunióban (máj.).

Abesszínia (Habes): Etiópia régi megjelölése, főként a 19. században.

Akszúm: az akszúmita állam egykori fővárosa Etiópia északi részén (Tigré tartományban). Értékes kulturális emlékműveivel ma is „szent városnak" tekintik. Koronázóváros.

Amhara: Közép-etiópiai vidék, gazdasági és kulturális központ. Amharát a legnagyobb etió-

piai népcsoport lakja. Az amhara dél-semita nyelv Etiópia első állami nyelve; az amharák a 4. század óta kopt keresztények.

Eritrea, Erithrea: egykori autonóm terület Etiópiában; területe: 117 600 km²; lakossága: 1,5 millió. Lakóinak zöme mohamedán. Fővárosa Aszmara. Az ókorban Szaba (Sába) birodalmának része; időszámításunk első évszázadaiban az akszúmita állam része. Adulisz kikötője kereskedik az antik világgal. A 12. században Adal hódítja meg. A 16. századtól török kézen. 1869: olasz kereskedőtelep alapítása Asszabban. 1882: az olaszok elfoglalják Masszauát. 1889: Etiópia kénytelen elismerni az olasz rablóhadjárat eredményeit (ucciali szerződés). 1890: olasz gyarmattá nyilvánítják; 1935: az Etiópia elleni fasiszta támadás kiindulópontja. 1941. jan.: brit csapatok szállják meg. 1952-ben az ENSZ határozata alapján föderációban egyesül Etiópiával. 1962: Eritrea egyesül Etiópiával, azóta autonóm tartomány.

Falasa: önmagát Beta Iszraelnek nevező kelet-hamita nép, amely felvette az izraelita vallást. Közép-Etiópia lakosai. Megőrizték ősi nyelvüket, a quarát; a Zagve-dinasztia idején (960–1269) Etiópia urai voltak; 1950–60 között tömegesen emigráltak Izraelbe.

Gallák: önmagát oromónak nevező, a hamiták kusi csoportjához tartozó nép Északkelet-Afrikában (Etiópia, Kenya). 1537-ben a gallák mélyen behatoltak Etiópiába, s időlegesen csaknem az egész országot hatalmukba kerítették. A gallák 1572–73-ban ostrom alatt tartották Harrart. A 18–19. században viszont az etiópok igázták le őket. (II. Menelik 1907-ben véglegesen Etiópiához csatolta településterületüket.)

Hailé Szelasszié (helyesen: Szellaszie): 1930-ig Rasz Tafari Makonnen, 1930-tól császár; szül. 1891-ben; 1911–17: Harrar tartomány kormányzója, 1917–30: Zauditu császárnő régense. Számos törvényt és haladó reformot vitt keresztül, pl. a rabszolgaság megszüntetését. 1931-ben kibocsátotta az első alkotmányt. A fasiszta megszállás idején (1936–41) emigrációban élt. A bandungi konferencia elveit hirdeti, többször látogatott a Szovjetunióba.

János, IV.: 1872-ig **Rasz Kasza**, tigréi helytartó; 1832–89; 1872–89: császár. 1873-ban, 1875-ben és 1876-ban megverte az országba betört egyiptomi csapatokat. Szudánban, a Mahdi hívei ellen vívott harcban esett el.

Kaffa: egykori állam Etiópia délnyugati részén; kusita (kelet-hamita) törzsek alapították 1450-ben. Hatalmának csúcspontját a 12. században érte el, amikor leigázta a szomszédos népeket. 1897-ben II. Menelik Etiópiához csatolta.

Menelik, II.: 1889-ig Sova helytartója; 1844–1913; 1889–1913: császár. IV. János ellenfelekként francia és orosz segítségre támaszkodott. 1896. márc. 1-én Aduánál megsemmisítő vereséget mért az olaszokra. Elődjének reformjait folytatta, erősítette a császári hatalmat.

Negusza Nagaszt (helytelenül: négus), vagyis „királyok királya": az etióp uralkodók címe a legrégibb idők óta.

Rasz: etióp tartományi helytartó vagy feudális herceg.

Teodor, II.: 1812–68; 1855-ig Gondar helytartója, 1855-től császár. 1853-ban Amharában magához ragadta a hatalmat, elfoglalta Tigrét és Sovát, majd „Etiópia egyesítőjeként" császárrá koronáztatta magát. Szabályozta az igazságszolgáltatást, az adókat és a vámokat, új közigazgatási rendszert és központosított hadsereget hozott létre. Korlátozta a helyi hatóságok jogkörét. 1868-ban a brit csapatoktól elszenvedett vereségé után Magdala erődjében öngyilkos lett.

W. Stegner

Felső-Volta

Felső-Volta, Felső-Volta Köztársaság (République de Haute-Volta:) elnökségi köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 274 200 km²; lakossága (1970): 5,3 millió; fővárosa: Ouagadougou (Vagadugu); közigazgatási beosztása: 4 tartomány; hivatalos nyelve a francia.

A 11. században a kelet felől benyomuló mosszi törzsek a mai Felső-Volta Köztársaság területén létrehozták Mosszi-Vagadugu és a Jatenga feudális államokat (Vahiguja fővárossal), a mai Ghana északi részén pedig a Dagomba államot. A mosszi államokat egyetlen szudáni nagybirodalomnak (Mali, Szonghai) sem sikerült leigázni, ellenkezőleg, több ízben ők veszélyeztették a Nyugat-Szudán kulturális és kereskedelmi központjait, pl. Timbuktut és Dzsennét.

1888–90-ben a felső-voltai területet a francia Binger expedíciója járta be. 1896-ban egy francia expedíciós hadtest hosszas harcok után elfoglalta Mosszi-Vagadugu és Jatenga államait. A francia gyarmatosító hatalom meghagyta Vagadugu és Jatenga uralkodóinak látszat jellegű felségjogait, országaikat azonban Francia Nyugat-Afrikához csatolta. Felső-Volta, miután 1904 és 1919 között Felső-Szenegál és Niger területéhez tartozott, 1919–32-ben külön közigazgatási te-

rületté alakult. 1932–47 között az országot felosztották Elefántcsontpart, Francia Szudán és Niger között, majd ismét külön terület lett Francia Nyugat-Afrika keretein belül. A felső-voltai gyarmat az egyik legszegényebb afrikai agrárország maradt, jóllehet az állattenyésztés feltételei igen előnyösek voltak. A munkanélküliség miatt idénymunkákra 250–300 000 lakos vándorolt át Elefántcsontpart és Ghana kávé- és kakaóültetvényeire. A lakosság soraiból a francia gyarmati hadsereg zsoldosokat toborzott, az ún. szenegáli tüzérség legjavát éppen Felső-Voltából állították ki.

1946-ban létrejött Felső-Volta Demokratikus Uniója (Union Démocratique Voltaïque, UDV), mint az RDA (Afrikai Demokratikus Egységmozgalom) szekciója. Elnöke Quezzin Coulibaly lett, majd halála, 1958 után, Maurice Yaméogo (szül. 1921). Az új de Gaulle-féle alkotmány megszavazása után, amelyet a választók többsége elfogadott, Felső-Volta a Francia Közösség keretén belül autonóm köztársasági státust kapott (1958. dec.). A miniszterelnök Yaméogo lett. 1959 januárjában az UDV Voltát a Mali Államszövetséghez kívánta csatolni, a francia imperialisták és Elefántcsontpart kormányának nyomására azonban lemondott szándékáról. Ehelyett Felső-Volta Nigerrel, Dahomeyval és az Elefántcsontparttal az ún. antant-tanácsban egyesült (1959. ápr.).

Amikor az UDV 1959 januárjában lemondott a Mali Államszövetséghez való csatlakozásról, Nazi Boni (szül. 1912), a területi gyűlés korábbi elnöke megalapította Felső-Volta Nemzeti Pártját (Parti National Voltaïque), a párt betiltása után (1959. okt.) pedig a Szabadság Köztársasági Pártját (Parti Républicain de la Liberté, PRL), mint az Afrikai Föderáció Pártjának (Parti de la Fédération Africaine) szekcióját. 1960 januárjában a PRL-t is betiltották, de az illegalitásban továbbműködött. 1960 júliusában a kormány letartóztatta a PRL és más pártok vezetőit; Boni külföldre menekült.

1960. aug. 5-én Franciaország kénytelen volt függetlenséget adni Felső-Voltának. Az UDV kormánypárt maradt, Yaméogót elnökké választották, egyúttal miniszterelnök és külügyminiszter lett. Politikája a francia imperializmussal való együttműködésre irányult. A függetlenség kikiáltása után is fennmaradtak a félfeudális viszonyok, némely törzseknél még a nemzetségi rend maradványai is. A törzsfők továbbra is számottevő szerepet játszottak az ország politikai életében. A mosszik fejedelme, a naba és Jatenga uralkodója azonban a függetlenség kikiáltása után csak morális (vallási) funkciókat gyakorolt; szorosan együttműködve a Yaméogo-kormánnyal.

1961 márciusában Felső-Volta csatlakozott az Afro-Madagaszkári Unióhoz, 1963 májusában pedig az Afrikai Egységszervezethez. Az antant-tanács fennmaradt és az ország a Közös Piac társult tagjaként gazdasági kapcsolatban maradt az egykori gyarmatosító hatalommal. A politikai pártokat sorra betiltották, lényegében egypártrendszert vezettek be, elnöki diktatúrával. 1966. jan. 3-án Ouagadougou, a főváros dolgozói bejelentették az általános sztrájkot. Válaszként a kormány rendkívüli állapotot hirdetett. Amikor egy spontán népi mozgalom megdöntötte Yaméogo kormányát, a hadsereg beavatkozott. Sangoule Lamizana főhadnagy vezetésével katonákból és polgári személyekből álló kormány alakult (1966. jan. 8.).

W. Stegner

Fidzsi-szigetek

Fidzsi-szigetek (Fiji); független állam a Csendes-óceánon; a Nemzetközösség tagállama, a szigetcsoport területe: 18 272 km²; lakossága (1969): 519 000; fővárosa: Suva; hivatalos nyelve az angol.

Amikor 1643-ban a holland Abel Tasman először pillantotta meg a szigetcsoportot, melanéziai-polinéziai őslakosság élt a szigeteken. 1774-ben James Cook brit tengeri utazó újra felfedezte a Fidzsi-szigeteket, amelyeket 1827-ben Dumont d'Urville francia kutató tanulmányozott először. D'Urville már társadalmilag tagolt, bomlófélben levő ősközösségi viszonyokat talált. A 19. század elejétől szantálfa-kereskedők telepedtek le, 1835-ben pedig megjelentek az első hittérítők. Nagy-Britannia 1874-ben elfoglalta a szigeteket. A gyarmati közigazgatás bátorította az európai bevándorlást, csupán brit és ausztrál monopóliumoknak engedve át a cukornád- és gyapotültetvényeket (ezek visszaestek), a kopra- és déligyümölcs-termesztést. Később kezdődött az aranylelőhelyek (1932) és egyéb természeti kincsek kiaknázása. A monopóliumok 1879 és 1920 között indiai és – kisebb számban – kínai kulikat telepítettek be, az idegen munkások száma hamarosan meghaladta az őslakókét. A faji ellentétek ellenére, az elnyomottak közös osztályérdekei révén haladó mozgalmak szerveződtek. Ezek a mozgalmak 1945–47 óta erősödtek meg a nem-

zeti függetlenség követelésével, a gazdasági harc és a politikai célkitűzések összekötésével (a cukornádültetvények munkásainak sztrájkja, 1960). A szigetek belső önkormányzatának kivívása után (1965–66) 1970. okt. 10-én kikiáltották a teljes függetlenséget. A kormány – Ratu Sir Kamisese Mara (Szövetségi Párt) miniszterelnök kormányzása idején – úgy döntött, hogy belép a Nemzetközösségbe és az ENSZ-be. Az országnak a brit és más imperialista erők neokolonialista kizsákmányolását kell leküzdenie.

Dr. H. Grünert

Finnország

Finnország, Finn Köztársaság (finnül: Suomen Tasavalta, svédül: Republiken Finland); parlamenti köztársaság Északkelet-Európában; területe az autonóm Åland-szigetcsoporttal együtt 337 009 km²; lakossága (1970): 4,5 millió; fővárosa: Helsinki; közigazgatási beosztása: 12 tartomány; hivatalos nyelve a finn és a svéd.

Finnország a svéd hódításig

Az emberi élet első nyomai a mai Finnország területén az i. e. 7. századba nyúlnak vissza. A leletek – kőszerszámok. Nagyobb települések csak időszámításunk első évszázadaiban alakultak. A keletről és délről érkező finnugor törzsek először a Ladoga-tó és a Finn-öböl vidékén telepedtek le. Később egész Finnország területét benépesítették; az ország nyugati részét a suomalaiset, közepét a hämälaiset (tavasztok), a keleti részt a karjalaiset (karéliaiak). A lapp őslakosságot észak felé szorították. A Finn-öböl déli partját észtek, kurok és lívek lakták. A régészeti leletek arra utalnak, hogy ez idő tájt a finnek kereskedelmi kapcsolatai főleg Kelet felé irányultak. A 9–11. században Nyugat-Finnországot többször is megszállták a normannok, de sosem hoztak létre tartós államszervezetet. A finnek akkori életmódjáról és kultúrájáról nagy nemzeti eposzukból, a Kalevalából alkothatunk képet.

Finnország a svéd uralom korában

A 12. század közepén kezdődött a nemzetségi társadalom bomlása. A Finnország területén egyidejűleg folyó svéd terjeszkedéssel a feudalizmus is előretört. Szent Erik svéd király 1157-ben meghódította Finnország délnyugati részét, és felépítette Åbo várát. E termékeny vidéken svéd nemesi birtokok és katolikus kolostorok létesültek. Åbo és Uppsala püspöke az őslakosság megkeresztelésével támogatta a svéd uralom kiterjesztését. A 13. századtól kezdve Svédország meg akarta hódítani a Néva torkolatát, hogy előnyös hadászati helyzetet teremtsen a kijevi Oroszország megtámadására. A tavasztok sikertelen svédellenes felkelésének leverése után (1237), a svédek 1249-ben végleg meghódították az ország belsejét, 1284-ben pedig Finnországot hercegségként a svéd koronához csatolták. 1293-ban a svédek részlegesen megszállták Karéliát, majd felépítették a stratégiailag fontos Viborg (Viipuri) erődöt.

A feudalizmus korában Finnország társadalmi szerkezetét a parasztságot sújtó különösen magas adóterhek határozták meg. Nyugat-európai értelemben vett jobbágyság nem létezett. A nemesség 1362-ben vett részt először a királyválasztáson, és csak a 16. században sikerült döntően megszilárdítania nagybirtokosi helyzetét. A közigazgatást Åbo, Tavastehus és Viborg kormányzói irányították. Időnként a svéd főkormányzó képviselte a fő hatalmat, a hercegi rang formális és jelentéktelen maradt. A 15. század első felében a katolikus egyház befolyása – különösen Åbo püspökéé – számottevő mértékben megnőtt. Ugyanakkor erőfeszítések történtek a feudális viszonyok további megszilárdítására, ennek során parasztfelkelések robbantak ki (1439), ezeket azonban leverték. A finn parasztságnak az a törekvése sem sikerült, hogy részt vegyen a svéd birodalmi gyűlés munkájában.

I. Gusztáv Vasa svéd király (1523–60) uralkodása idején Finnországban elterjedt a reformáció. Korlátozták az egyházi méltóságok hatalmát, új közigazgatási reformot hajtottak végre, Lappföldön megkezdték a szűzföldek betelepítését. Az első finn nyelvű könyvet 1544-ben nyomtatták, ezt követte Agricola püspök Újtestamentum-fordítása 1548-ban. I. Gusztáv Vasa 1550-ben alapította Helsingforst (Helsinkit). A livóniai háborúban finn csapatok meghódították Kexholmot és Ingermanlandot. 1581-ben III. János király Finnországot nagyhercegségi rangra emelte. A 16. század második felében a föld egyre inkább a svéd és finn nemesség kezében koncentrálódik. Gusztáv Vasa utódai ugyanakkor tetemes állami birtokokat adományoztak a nemességnek, és felemelték az adókat. 1596-ban tört ki a finn történelem legnagyobb parasztfel-

kelése (buzogányháború), amely a felkelők véres vereségével végződött (1597).

A fa- és a faárukereskedelem jelentősége a 17–18. században egyre nőtt. Lassan kialakult a belső piac és más korai tőkésjelenségek is mutatkoztak. 1640-ben alapították az åbói (Turku) egyetemet. A vesztfáliai béke (1648) megerősítette Svédország nagyhatalmi helyzetét, s ez Finnország számára hátrányos következményekkel járt. Minden fontos pozíciót svéd hivatalnokok töltöttek be, a finn helyett a svéd lett a hivatalos nyelv. Az északi háború idején (1700–21) az orosz hadsereg megszállta Viborgot (1710), 1713-ban elfoglalta a fővárost, Åbót, majd 1714-ben a finn csapatok maradványait megsemmisítette Napuenél. A nystadi békében (1721) Svédország kénytelen volt Kelet-Karéliát – Viborggal együtt – átengedni Oroszországnak. Az 1741–43-as orosz–svéd háború után újabb finn területek kerültek Oroszországhoz. A polgárság megerősödését bizonyítja az 1788-ban katonatisztek és haladó ideológusok segítségével életre hívott Anjala-szövetség. A szövetség terveket dolgozott ki Finnország önállóságának kivívására, ezek megvalósítására lépéseket is tett. A svéd kormány 1788–90-ben brutális módon szétverte a szövetséget.

Finnország – a cári Oroszország része

Az Oroszországtól elszenvedett háborús vereség után (1808–09) a fredrikshamni békeszerződésben Svédország kénytelen volt lemondani egész Finnországról. I. Sándor cár megerősítette Finnország autonóm nagyhercegségi jogait, amelyek parlamentet, szenátust és meghatározott létszámú önálló hadsereget biztosítottak. Az ország ügyeit a cár által kinevezett főkormányzó intézte. 1812-ben Helsingfors lett az új főváros és az åbói egyetem odahelyezésével kultúrközponttá is vált. Az Oroszországhoz fűződő kapcsolat meggyorsította az ország gazdasági fellendülését, 1811-ben alapították a Finn Bankot, megszüntették az Oroszországtól elválasztó vámhatárokat. A megnövekedett fa- és papíripar újabb kikötők építését tette szükségessé. 1862-ben üzembe helyezték az első vasútvonalat. 1860 és 1880 között végleg győzött a kapitalista rend, többek között felépültek az első nehézipari üzemek, a városlakók száma megkétszereződött. A kapitalizmus erőteljesen behatolt a mezőgazdaságba is: kialakult a torpparik, a föld nélküli parasztok széles rétege. Ezek a nemesektől vagy a kulákoktól bérelt földeket művelték, pénzben, természetben vagy munkában fizettek.

A finn nyelv egyenjogúsításáért indított harcban a 19. század 40-es éveiben kialakult a fennomanok irodalmi, politikai mozgalma. Ez a mozgalom J. V. Snellman és Y. Koskinen vezetésével jelentős érdemeket szerzett a finn nemzeti kultúra fejlesztésében. 1835-ben adták ki első ízben a finn nemzeti eposzt, a „Kalevalá"-t, és 1841-ben jelent meg a Finn Irodalmi Társaság első évkönyve. A fennomanok harca a svéd ellenáramlattal, a svekomanok irányzatával az erősödő finn burzsoázia küzdelmét tükrözte a svéd nemesi arisztokrácia ellen. A 19. század derekán a fennomanok politikai párttá tömörültek, fellépve a hazai ipar támogatása és a finn önállóság érdekében. Ugyanakkor megkezdődött az oroszosítás első hulláma. A tartományi gyűlés többé nem ülésezhetett, 1850-ben pedig betiltották a finn könyvek nyomtatását. A 60-as évek orosz forradalmi eseményei azonban engedményekre kényszerítették a cárizmust. 1866-ban finn iskolareformot, 1869-ben pedig új tartományi gyűlési rendet léptettek életbe.

A 80-as években a cári elnyomás újabb szakasza következett, amelynek célja az volt, hogy Finnország állami különállását végleg megszüntesse. Ez a körülmény előidézte a politikai erők újabb csoportosulását: 1889-ben a fennomanok szövetségének felbomlásából kialakult az ó- és újfinn irányzat. Az ófinnek, akik 1918-ig eltűrték az oroszosítást, és felléptek a munkásmozgalom ellen, a nagyburzsoázia és a kapitalista nagybirtokosok érdekeit képviselték, akik gazdaságilag az orosz piachoz kötődtek. Az újfinnek ezzel szemben – akik a polgári értelmiség, az ipari középburzsoázia és a parasztság bizonyos rétegeiből toborzódtak – polgári demokratikus reformprogram mellett szálltak síkra. II. Miklós cár 1899. évi kiáltványa újabb megtorlásokat helyezett kilátásba. Ekkor széles körű nemzeti ellenállási mozgalom bontakozott ki, amely erőteljes nemzetközi visszhangra talált. Az újfinnekből és az ófinnek egyes csoportjaiból 1902-ben létrejött az Alkotmányos Párt. Ennek balszárnyából vált ki 1904-ben az Aktív Ellenállás Finn Pártja, K. Zilliacus vezetésével, amely szoros kapcsolatban állt az orosz eszerekkel, és egyéni terrorakciók útján is igyekezett erősíteni a finn néptömegek harcát. A mozgalom 1906-ban felbomlott.

A nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése siettette a munkásság kiválását a burzsoázia hosszan tartó gyámsága alól. 1899-ben megalakult a Finn Munkáspárt, amely 1903-ban felvette a Szociáldemokrata Párt nevet, és belépett a II. Internacionálába. Forradalmi szárnya élén Y. Sirola és O. V. Kuusinen állt, az opportunista szárnyat V. Tanner vezette. Az 1905–07-es oroszországi forradalomban a finn munkások is aktívan részt vettek. 1905 november végén, december elején a nagyobb városokban tömegtüntetés-

sekre került sor, vörös gárdák alakultak. Finn forradalmárok támogatták a sveaborgi orosz helyőrség 1906. júliusi felkelését is. Ugyanebben az évben megalakult az Agrárunió (1965-ben nevét Centrumpártra változtatták) és a Svéd Néppárt. 1906. júl. 20-án II. Miklós kénytelen volt új alkotmányt adni a finn nagyhercegségnek, ezt azonban 1908-tól a cári kormány rendszeresen megsértette.

Az első világháború idején Finnországban nem került sor említésre méltó harci cselekményekre. A Szociáldemokrata Párt 1916-ban –Európában elsőként – abszolút parlamenti többséget szerzett. Az 1917-es orosz forradalom után munkástanácsok alakultak, és márc. 16–17-én felkelés tört ki Helsinkiben. A Kerenszkij vezette Ideiglenes Kormány 1917. júl. 31-én feloszlatta azt a tartományi gyűlést, amely júl. 17-én kimondta az ország függetlenségét. Nov. 13-án általános sztrájk kezdődött, ez azonban a jobboldali szociáldemokraták békülékeny magatartása miatt vereséget szenvedett. A Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusán – nov. 25–27. között – a forradalom fő feladatait ködösen fogalmazták meg. Szovjet-Oroszország Népbiztosainak Tanácsa 1917. dec. 31-én elismerte Finnország állami függetlenségét.

A polgári köztársaság

Az 1918. január és május közötti időszak Helsinkiben és Dél-Finnországban a proletár és szegényparaszti forradalom jegyében zajlott le. Megvalósítottak számos polgári demokratikus és szocialista jellegű intézkedést. 1918. jan. 28-án a Szociáldemokrata Párt baloldali elemeiből létrejött a Népi Megbízottak Tanácsa. A proletárhatalom apparátusának alapjaként vörös gárdák, forradalmi bíróságok és üzemi bizottságok alakultak. A jan. 31-i törvény kimondta, hogy a szegényparasztok által bérelt földek a parasztság tulajdonába mennek át. Számos üzem élére munkás került, a magánbankok funkcióit az Állami Bankra ruházták át. Szovjet-Oroszország és a Finn Szocialista Munkásköztársaság 1918. márc. 1-én barátsági és szövetségi szerződést kötött, ez volt az első szerződés két szocialista köztársaság között. Az ellenforradalmi Svinhufvud-kormány és az imperialista Németország egyezménye alapján 1918 áprilisában német intervenciós csapatok szálltak partra, hogy segítsenek Mannerheim tábornoknak a forradalom leverésében. A véres harcokban 35 000 forradalmárt öltek meg. Máj. 4–5-én az utolsó vörösgárdista egységek is kénytelenek voltak Kotka vidékén kapitulálni. A tapasztalt forradalmár káderek hiányán és a proletariátus hiányos felfegyverzettségén kívül a forradalom bukásának fő oka a Szociáldemokrata Párt vezetőinek politikai zavarossága volt. 1918 augusztusában megalakult a Kommunista Párt.

1919-ben Finnország köztársasági alkotmányt bocsátott ki. Brit és francia befolyásra egészen a dorpati békéig (1920. okt. 14.) Finnország részt vett a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborúkban. A Népszövetség 1921-ben Finnországnak ítélte a semlegesített Åland-szigeteket. Egy földreform (1922) gyengítette a svéd nemesség birtokállományát. Különösen a mezőgazdaság sínylette meg erőteljesen a világgazdasági válságot. 1929-ben előretört a fasiszta lappo-mozgalom, amely több puccskísérletet szervezett, és része volt a Svinhufvud-kormány kommunistaellenes irányvonalában. Bár a finn kormány 1932-ben megnemtámadási szerződést kötött a Szovjetunióval – az imperialista hatalmakra támaszkodva – kommunistaellenes külpolitikát folytatott. A reakciós Mannerheim, Ryti és Tanner 1939–40-ben belehajszolták az országot az ún. „téli háborúba" a Szovjetunió ellen. Az 1940. márc. 12-i békeszerződésben Finnország lemondott Nyugat-Karéliáról, és 30 évre bérbe adta a Szovjetuniónak a Hanko-félszigetet. Miután már 1940 őszén német csapatok szálltak partra Finnországban, 1941. jún. 26-tól 1944. szept. 19-ig Finnország részt vett a Szovjetunió elleni háborúban. Az 1944. júniusi súlyos viborgi vereség után kénytelen volt fegyverszünetet kérni, amelyet J. Paasikivi írt alá. Az 1947-es párizsi békeszerződésben Finnországnak csak a Potsamo-területet kellett átadnia a Szovjetuniónak, Hanko helyett pedig 50 évre bérbe adnia Porkkala-Udd félszigetét, melyet azonban a Szovjetunió már 1955-ben visszaadott.

A politikai élet újjászervezése 1944–45-ben a Finn Népi Demokratikus Unió (az újra legális KP az Unió keretei között vesz részt a választásokon) és más demokratikus szervezetek létrehozásával, valamint a háborús bűnösök elítélésével kezdődött. Paasikivi (1946–56) és Kekkonen (1956-tól) elnök alapozta meg a Szovjetunióhoz fűződő szoros baráti viszony és a NATO-tól való távolmaradás politikáját. 1948-ban barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötöttek a Szovjetunióval, ezt 1955-ben újabb húsz évre meghosszabbították. 1955-ben Finnországot felvették az ENSZ-be. A Fagerholm-kormány (1948–50 és 1956–58) szovjetellenes támadásai ellenére fokozatosan megszilárdult a Szovjetunióhoz fűződő jó viszony. A háború utáni időszakban jelei mutatkoztak a demokratikus erők összefogásának. Különösen erőteljesen nyilvánult meg ez a törekvés az 1956. márciusi háromhetes általános sztrájkban és a Fagerholm-kormány megbuktatásában (1958. dec.). 1961-ben Finnország az EFTA társult tagja lett. Az 1966-os

márciusi parlamenti választásokon növekedett a baloldali erőkre adott szavazatok száma, s így lehetővé vált, hogy a Szociáldemokrata Párt, a Centrumpárt és a Finn Népi Demokratikus Unió (SKDL) közös kormányt alakítson Paasio (1966–68), majd Koivisto (1968–70) vezetésével. Bár az 1970. márciusi parlamenti választások szavazatveszteséggel jártak, sikerült megőrizni a kormánypárti koalíciós többséget. Bonyolult tárgyalások után júliusban létrejött a Karjalainen-kormány (1971 márciusában kivált az SKDL). A szovjet barátsági szerződést, még lejárta előtt, húsz évvel meghosszabbították.

Időrendi táblázat

2. sz.-tól	A finnek bevándorlása.
9. sz.	A svédek első hódító hadjáratai Finnország területén.
1157	A svédek megszállják Délnyugat-Finnországot.
1237	A tavasztok felkelése a svédek ellen Közép-Finnországban.
1249	Svédország Dél- és Közép-Finnország nagy részét elfoglalja.
1284	Finnország hercegség lesz.
1362	A finn hercegség először vesz részt a svéd királyválasztáson.
1439	Antifeudális parasztfelkelések.
1496–97	III. Iván cár háborút visel a Kalmari Unió ellen, Finnországot feldúlják.
1509	A dánok elfoglalják és kifosztják Åbót.
1544	Az első finn nyelvű könyv megjelenése.
1548	Agricola püspök lefordítja az Újtestamentumot.
1550	I. Gusztáv Vasa megalapítja Helsingfors városát.
1581	Finnország nagyhercegség lesz.
1596–97	A finn történelem legnagyobb parasztháborúja („buzogányháború").
1640	Az åbói egyetem megalapítása.
1721	A nystadi békében Svédország Kelet-Karéliát és Viborgot átengedi Oroszországnak.
1743	Svédország a turkui békében Délkelet-Finnországot átengedi Oroszországnak.
1809	A fredrikshamni béke. Finnországot a cár nagyhercegségként bekebelezi.
1811	A Finn Bank alapítása.
1812	Helsingfors (Helsinki) az ország fővárosa.
1827	Az egyetem székhelyét áttelepítik Helsingforsba.
1835	A „Kalevala" nemzeti eposz első kiadása.
1869	II. Sándor új tartománygyűlési rendet vezet be.
1878	Az általános hadkötelezettség bevezetése.
1889	Megalakul az ófinnek és az újfinnek pártja.
1899	II. Miklós cár kiáltványa, fokozódó oroszosítási törekvések. Megalakul a Finn Munkáspárt. J. Sibelius megkomponálja „Finlandia" című zeneművét.
1902	Az újfinnek az ófinnek balszárnyával az Alkotmányos Pártba tömörülnek.
1903	A Finn Munkáspárt felveszi a Finnországi Szociáldemokrata Párt nevet.
1904	Létrejön az Aktív Ellenállás Finn Pártja.
1905	Általános sztrájk (okt.). Tömegtüntetések, vörös gárdák alakulnak (nov.–dec.).
1906	A sveaborgi orosz helyőrség felkelése (júl.). II. Miklós kénytelen új alkotmányt adni Finnországnak (júl. 20). Létrejön az Agrárunió (1965-től Centrumpárt) és a Svéd Néppárt.
1916	A Finn Szociáldemokrata Párt az első európai szociáldemokrata pártként parlamenti többséget szerez.
1917	Felkelés Helsinkiben (márc. 16–17). A tartományi gyűlés kimondja az ország függetlenségét (júl. 17). Általános sztrájk (nov. 13). Szovjet-Oroszország Népbiztosainak Tanácsa megerősíti Finnország állami függetlenségét (dec. 31).
1918	Elkésett forradalom polgári demokratikus programmal és részben szocialista intézkedésekkel (jan.–máj.). A Finn Népi Megbízottak Tanácsa barátsági és szövetségi szerződést köt Szovjet-Oroszországgal (márc. 1). Ellenforradalmi német csapatok partraszállása (ápr.). A KP megalapítása (aug.). Hesseni Frigyes Károly herceget királlyá kiáltják ki (okt.). Mannerheim kormányzósága (1918. dec.–1919. júl.). Finnország bekapcsolódik a Szovjet-Oroszország elleni fegyveres intervencióba.
1919	A Finn Köztársaság alkotmánya.
1920	A finn–szovjet békekötés Dorpatban (okt. 14).

1921	A Népszövetség elismeri az Åland-szigetek Finnországhoz tartozását.
1929	Lapua vidékein kibontakozik a fasiszta lappo-mozgalom.
1930	A lappo-mozgalom megrendezi a „helsinki menetelés"-t.
1932	Megnemtámadási szerződés a Szovjetunióval.
1939–40	A finn–szovjet „téli háború".
1940	Finnország a márc. 12-i békeszerződésben átengedi a Szovjetuniónak a Karéliai földszorost Viborg városával. Német fasiszta csapatok partra szállnak Finnországban (ősz).
1941	Finnország hadat üzen a Szovjetuniónak (jún. 26).
1944	A finn csapatok súlyos veresége Viborgnál (jún.). Fegyverszünet a Szovjetunióval (szept. 19). Megalakul a Finn Népi Demokratikus Unió.
1946–48	A Demokratikus Blokk kormánya Pekkala vezetésével.
1946–56	J. Paasikivi elnök.
1947	A párizsi békeszerződés.
1948	Barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés a Szovjetunióval.
1955	A Szovjetunió visszaadja Finnországnak Porkkala-Udd kikötőjét.
1956	U. Kekkonen elnökké választása (újraválasztása 1962-ben és 1968-ban).
1961	Finnország társult tagként belép az EFTÁ-ba.
1966	Parlamenti választások (márc. 21–22); a baloldal győzelme, kormánykoalíció a kommunisták részvételével; miniszterelnök: Rafael Paasio (1968-ig).
1969	Finnország javasolja az európai biztonsági konferencia összehívását Helsinkiben.
1970	Parlamenti választások (márc. 14–15). Megalakul a koalíciós Karjalainen-kormány (júl. 17.; 1971. márciusig a SKDL részvételével).

Centrumpárt: 1906-ban alapították (1965-ig Agrárunió); jelentős befolyása van a középparasztok és a nagygazdák körében; támogatja a Szovjetunióhoz fűződő baráti kapcsolatok politikáját.

Fagerholm, Karl August: szociáldemokrata politikus; szül. 1901.; 1923–42-ben lapszerkesztő, 1930 óta képviselő. Az 1937–43-ban, majd 1944-ben a szociális ügyek minisztere. Az 1948–50-es és az 1956–58-as időszakban miniszterelnök. Támogatta a reakciós erők szovjetellenes politikáját; 1959–62 és 1965–66: a parlament elnöke.

Finn Népi Demokratikus Unió (SKDL): 1944-ben alakult tömegszervezet Finnország békés fejlődéséért, a Szovjetunióval való jó kapcsolatokért és a dolgozók helyzetének javításáért küzd. Lehetővé teszi az egyéni és a kollektív tagságot (KP, Dem. Nőszövetség, Szövetkezetek Szövetsége stb.). Az 1970-es parlamenti választásokon 200 képviselői mandátumból 36-ot szerzett meg.

Kekkonen, Urho Kaleva: politikus; szül.: 1900.; az Agrárunió egyik vezetője. 1936–39 és 1944–46: miniszter; 1948–50: a parlament elnöke, 1950–56 (megszakításokkal) miniszterelnök; 1956 óta köztársasági elnök. A Szovjetunióhoz fűződő jó viszony mellett lép fel az 1948-ban megkötött barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés alapján. Az észak-európai államok semlegességének híve.

Kuusinen, Hertta: munkásmozgalmi vezető; szül.: 1904; 1934–39 és 1941–44: börtönben. 1939 óta a KP Központi Bizottságának és 1944-től Politikai Bizottságának is tagja. 1948: a Pekkala-kormány tagja, a Finn Népi Demokratikus Unió főtitkáraként és a KP parlamenti frakciójának vezetőjeként fontos szerepet töltött be a demokratikus erők összefogásában és a békemozgalomban. 1969 óta a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség elnöke.

Lappo-mozgalom: fasiszta áramlat. 1929-ben Lapua város vidékén (svédül: Lappo, Vaasától keletre) szervezték meg, 1930-ban megrendezte a „Helsinki menetelést" a parlament feloszlatását követelve. A KP betiltásáért és antidemokratikus törvényekért küzdött. Az 1932-es puccskísérlet után egy részük a „Nemzeti Egységmozgalomban" tevékenykedett, míg 1944-ben ezt is végleg betiltották.

Mannerheim, Carl Gustav von: báró, tábornagy és politikus; 1867–1951; részt vett az orosz-japán háborúban (1904–05), az első világháborúban lovasegységek parancsnoka. A német imperializmus segítségével leverte a forradalmi mozgalmat. 1918 decemberétől 1919 júliusáig „kormányzó". 1931-ben kinevezik a Legfelsőbb Haditanács elnökévé. Az 1939–40-es „téli háborúban" és a német fasiszták Szovjetunió elleni agresszív háborújában a finn hadsereg főparancsnoka. 1944–46: államelnök.

Paasikivi, Juho Kusti: politikus; 1870–1956; 1907-től országgyűlési képviselő, 1908: szenátor. 1920-ban a dorpati békekötés egyik aláírója. 1936–39: stockholmi nagykövet; 1939–40: tárca nélküli miniszter. 1940: nagykövet a Szovjetunióban (1941-ben lemondott); 1944-ben a béketárgyalások vezetője. 1944–46: miniszterelnök és 1946–56: államelnök, közreműködött a szovjet-finn viszony megjavításában.

Paasio, Rafael: szociáldemokrata politikus; szül. 1903; 1948 óta parlamenti képviselő; 1963 júniusától a Szociáldemokrata Párt elnöke, 1966–68: miniszterelnök.

Pekkala, Mauno: politikus; 1890–1952; 1927–45: a Szociáldemokrata Párt egyik vezetője, többször miniszter. 1942-ben kivált a kormányból és síkraszállt a Szovjetunió elleni háború befejezéséért. 1945 óta a Finn Népi Demokratikus Unió egyik vezetője, kizárták a Szociáldemokrata Pártból. 1945–48: miniszterelnök. 1948-ban ő írta alá a Szovjetunióval kötött barátsági szerződést.

Pessi, Ville: munkásmozgalmi vezető; szül. 1902; 1924-ben belépett a KP-ba, 1931-től a KB tagja. 1935–44: börtönben. Kiszabadulása után a KP Központi Bizottságának főtitkára (1969-ig), 1945-től parlamenti képviselő; a Finn Népi Demokratikus Unió egyik vezetője.

Saarinen, Arne: munkásmozgalmi vezető; szül. 1913; 1954–66: a finn építőmunkások szakszervezetének elnöke; 1952–54: a Nemzetközi Építőipari- és Faipari Munkások Szövetségének főtitkára. 1957-től a KP Központi Bizottságának tagja, 1962-től parlamenti képviselő; 1964-től a PB tagja. 1966 óta a KP elnöke.

Sirola, Yrjö: munkásmozgalmi vezető; 1876–1936; 1903-tól a Szociáldemokrata Párt tagja, vezető szerepe volt az 1905. októberi általános sztrájk szervezésében. 1907–09 és 1917–18: tartománygyűlési képviselő. Az 1918-as forradalomban tagja volt a Népi Megbízottak Tanácsának, a KP megalapítása óta tagja volt a Központi Bizottságnak. 1921–22 és 1928–36: a Komintern Ellenőrző Bizottságában dolgozott.

Svéd Néppárt: a svéd kisebbség kispolgári pártja Nyugat- és Dél-Finnországban. 1906-ban alakult, elsősorban a parasztságra és a kisiparosokra támaszkodik.

Svinhufvud, Pehr Eyvind: politikus; 1861–1944; 1907-től tartománygyűlési képviselő; 1917–18: a kormány elnöke. Német intervenciós csapatokat hívott be az országba, és segítségükkel leverte a finn proletárforradalmat. 1918 májustól decemberig kormányzó; 1930: ismét parlamenti képviselő és miniszterelnök; a lappomozgalom segítségével 1931–37: államelnök.

Tanner, Väinö: politikus; 1881–1966; a Szociáldemokrata Párt elnöke (1930–63), a pártvezetésben a szovjetellenes irányzat fő képviselője; 1907-től tartománygyűlési képviselő, 1925–27: miniszterelnök, 1937–1944 között többször miniszter. Mint a Szovjetunió elleni háborúba lépés egyik fő felelősét 1945-ben háborús bűnösként elítélték, 1948-ig börtönben. 1951 óta ismét parlamenti képviselő, 1963-ig a Szociáldemokrata Párt elnöke volt.

Dr. G. Voigt

Fönícia

Fönícia a Földközi-tenger keleti partvidékén elhelyezkedő tájegység, amelyet kelet felől a Libanon-hegység szegélyez. Ez a terület már az i. e. III. évezredben az Egyiptom, Mezopotámia, Ciprus és Kisázsia közötti kereskedelem átrakodó helye volt. Az egyiptomi források a III. évezred közepéről „fenes" (fóníciaiak) néven említik az őslakosságot, amely a kánaánita csoporthoz tartozó semita törzsekből állt. Létrejöttek Ugarit, Arvád, Bűblosz, Szidón és Tűrosz városállamai. A II. évezred kezdetén általánossá vált a rabszolgatartás (evezős rabszolgák és műhelyekben dolgozó rabszolgák). A fóníciaiak főképpen épületfával, gyógynövényekkel, gyantával, borral, olívaolajjal, kézműipari termékekkel (főképpen arany-, ezüst-, üvegedényekkel, színesített gyapjú- és vászonszövetekkel), valamint rabszolgákkal kereskedtek. A II. évezredben Fönícia városai Babilónia, illetőleg Egyiptom uralma alá kerültek. A 14. században Ugaritot a hettiták hódították meg, i. e. 1200 táján Szidónt a „tengeri népek" rombolták le. Az Újbirodalom végén, Egyiptom hanyatlásakor Fönícia visszanyerte politikai önállóságát. A II. évezred végétől kolóniákat hozott létre, először Cipruson, később Észak-Afrika partjain, Dél-Hispániában, Szicília, Szardínia, Korzika, Málta szigetén és a Baleári-szigetcsoporton. A 10–9. században Tűrosz – főként I. Hirám király uralkodása (950 körül) idején – kiemelkedett városi versenytársai sorából. A 8. század második felétől asszír, új-babiloni, egyiptomi és perzsa uralom alá került a partvidék; a tengeri uralmat pedig a görög államok vagy a fóníciaiak által alapított Karthágó ragadta magához. Tyroszt 332-ben Nagy Sándor hódította meg. Halála után Fönícia a ptolemaioszi, később a Szeleukida birodalom része lett. A II. évezred közepétől Ugaritban született meg a betűírás (ékírásos ábécé 29 betűből). A délfóníciai ábécé (22 betű) a II. évezred elejéről először Bűbloszból ismeretes, kiszorította az előbbit és a görög–latin alfabétum alapja lett.

Dr. G. Schrot

Franciaország

Franciaország, Francia Köztársaság (République Française); elnökségi köztársaság Nyugat-Európában; területe (Korzikával együtt): 547 026 km²; lakossága (1970): 50,9 millió; fővárosa: Párizs; közigazgatási beosztása: 95 megye (21 gazdasági kerület); hivatalos nyelve a francia.

Franciaország gyarmatai és függő területei: Francia Guayana (Département d'Outre-Mer Guayana; tengerentúli megye Latin-Amerika északkeleti részén; területe: 91 000 km²; lakossága [1967]: 38 000; fővárosa: Cayenne; közigazgatási beosztása: 2 körzet). Francia Polinézia (Établissements Françaises de l'Océanie; tengerentúli terület a Csendes-óceánon, ide tartoznak a Társaság-, a Marquesas-, a Tuamotu-, a Gambier- és a Tubuai, valamint a Rapa-szigetek és Clapperton; területe: 4000 km²; lakossága [1967]: 97 000; közigazgatási székhelye: Papeete [Tahiti]; hivatalos nyelve a francia). Francia Szomálipart (tengerentúli terület Kelet-Afrikában; területe 22 000 km²; lakossága [1964]: 81 200; közigazgatási beosztása: négy körzet; székhelye: Djibuti; hivatalos nyelv a francia). Guadeloupe (nyugat-indiai szigetek); Francia déli-sarkvidéki területek (Antarktisz); Comore-szigetek (Indiai-óceán); Martinique (nyugat-indiai szigetek); Új-Hebridák (Nouvelles Hébrides, New Hebrides, közös birtok Nagy-Britanniával, szigetcsoport a Csendes-óceánon; területe: 14 763 km²; lakossága [1967]: 78 000; közigazgatási székhelye: Port Vila; hivatalos nyelve a francia és az angol); Új Kaledónia (Nouvelle-Calédonie; tengerentúli megye, sziget a Csendes-óceánon; területe: 16 117 km²; a körülötte elterülő szigetekkel 19 000 km²; lakossága [1967]: 94 000, közigazgatási székhely: Nouméa; hivatalos nyelve a francia); Réunion (Indiai-óceán); Saint Pierre és Miquelon (Territoire des Îles Saint Pierre et Miquelon; tengerentúli megye Saint Pierre és Miquelon szigetével és hat kisebb szigettel az Atlanti-óceánon; területe: 242 km²: lakossága [1967]: 5000; fővárosa: Saint Pierre; hivatalos nyelve a francia); Wallis és Futuna, (Wallis et Futuna, tengerentúli megye a Csendes-óceánon; területe: 200 km²; lakossága [1967]: 8000; közigazgatási székhelye: Mata Utu).

Őstársadalom

A kelták (így nevezték őket a görögök) vagy gallok (a rómaiak elnevezése szerint) valószínűleg a Duna felső szakaszának vidékéről i. e. 1600–1300 körül érkeztek a mai Franciaország területére, délkeleten leigázták az őslakos ligurokat, délnyugaton az ibéreket. A gallok a katonai demokrácia szakaszában voltak, és számos, egymással háborúskodó kisebb törzsre bomlottak. A római hódítást ez a széttagoltság könnyebbé tette. Viszonylag rövid idő alatt leigázták a rómaiak Dél-Gallia és a Rhône-vidék lakosságát is, mert ezen a területen az i. e. 600 körül alapított görög kereskedelmi kolóniák hatására az ősközösség bomlása már előrehaladottabb volt, s ez megnehezítette a törzsek közös fellépését a hódítókkal szemben. Észak-Gallia részein a római uralom nem terjedt el, hatása sem érvényesült.

Elsőként Caesarnak sikerült a gall törzseket – a Maas és Mosel vidékéig – uralma alá hajtania. Nyugat-Galliában erős ellenállás bontakozott ki: Vercingetorix felkelése. Az általa egyesített Róma-ellenes mozgalom tetőpontján kísérletet tett a független gall királyság létrehozására. Caesar csak nagy erőfeszítések árán tudta leverni a felkelőket (i. e. 52). Ezek után megkezdődött a társadalom mélyreható rómaiasítása. A rómaiak győzelme után a törzsi társadalom végleg felbomlott. Számos gall oppidum és fóniciai-görög kereskedelmi település jelentős várossá növekedett (civitates), ezek váltak a római gyarmatosítás támaszpontjaivá (Lyon, Bordeaux, Nîmes, Narbonne, Namur). A hódítók a latifundiumok és a colonatus kialakítása mellett meghonosították a római kultúrát és a latin nyelvet is. A leigázott néptömegek szembenállása a gall-római arisztokráciával felkelésekben jutott kifejezésre. (A legjelentősebbek a Bagauda-háborúk az i. sz. 3. század közepétől.) Ezek a felkelések, valamint a germán és más törzsek (nyugati gótok, burgundiak, frankok, alánok, bretonok) betörései, az i. sz. 5. század közepén véget vetettek Róma galliai uralmának.

Feudalizmus

A feudális termelési viszonyok kialakulása a Meroving- és Karoling-birodalomban

A többi barbár törzstől eltérően, amelyeknek vezetői Gallia meghódítása után tisztán katonai kasztot alkotva, a római arisztokrácia örökébe léptek és hozzá hasonlóan a leigázott lakosság kizsákmányolására törekedtek – a frank honfoglalás más előfeltételekből indult ki. A frank harcosokat paraszti telepesek követték. Ez döntő hatást gyakorolt a meghódított területek társadalmi-gazdasági viszonyainak fejlődésére. A frankoknál a katonai és a paraszti honfoglalás összekapcsolódása vált alapjává a következő évszázadokban kibontakozó feudális fejlődésnek.

A feudális termelési viszonyok kialakulásának másik fontos előfeltétele az volt, hogy Meroving Chlodvig (481–511) egyesítette a kiskirályságokat a száli frankok vezetése alatt. A Merovingok ekkor kiterjesztették uralmukat Gallia nagy részére. (486-ban elfoglalták Párizst, és lerombolták Syagrius birodalmát, 496-ban leigázták az alemanokat, 507-ben elhódították a nyugati gótok galliai területét, az autoni győzelemmel pedig 532-ben megakadályozták Burgundia további terjeszkedését.) Létrejött a frank birodalom. A hódítások idején a frank királyi kíséretből kialakult az uralkodó osztály, a királyi katonai nemesség. Hatalmuk a földbirtokon alapult, amelyet a királytól szolgálataik fejében kaptak. A Merovingok a gall-római földbirtokosok egy részét rendszeresen bevonták az államigazgatásba. Fontos előzménye volt mindennek Chlodvig áttérése a kereszténységre (496 vagy 498), amely a klérussal való szoros szövetség szempontjából fontos.

A Merovingok korának jelentősége az, hogy Galliában ekkor alakult ki először a kora feudális állam. A királyi udvarban létrejött egy állami vezető réteg. A legmagasabb állami méltóságok a következők voltak: étekfogó (asztalnok), pohárnok, kamarás, marsall, kancellár és palotagróf. A király megbízottak (missi=követek) segítségével kormányozta birodalmát, akik egy-egy meghatározott körzetben érvényt szereztek a király akaratának. A Merovingok alatt végeredményben megerősödött a nagybirtokosok hatalma. Az államszervezet súlypontja a koronáról mindinkább a nemességre helyeződött át. A párizsi ediktum (614) megszüntette a nemesség valamennyi adóját és vámkötelezettségét, továbbá kimondta, hogy a grófokat mindig az egyes grófságok nemesei közül nevezik ki. Az egyes országrészek közötti heves harcok élén most már a katonai kíséret vezetői, a majordomusok álltak. Különösen nagy hatalomra tettek szert Austrasia majordomusai, akik hatalmuk gyakorlása során nagy kiterjedésű birtokokat szereztek a Maas- és a Mosel-folyó vidékén. Ugyanakkor nagy hasznot húztak a Merovingok örökségfelosztásából, és abból a körülményből is, hogy a gazdasági élet súlypontja délről a Mosel, a Szajna és a Rajna vidékére helyeződött át. II. (Középső) Pipin 687-ben Neustria uralkodója lett, Martell Károly (714–41) leigázta a szembeszegülő neustriai nemességet, s ezzel végleg megerősítette hatalmát. Martell Károly győzelme az arabok felett – Tours és Poitiers mellett – megerősítette a Karoling majordomusok tekintélyét, akik Kis Pipin (751–68) uralkodása idején megalapították a Karoling-dinasztiát. Uralmuk alatt kifejlődött a hűbériség. Martell Károly uralkodásától kezdve a lázadó nagyurak és a frank egyház birtokait a vazallusoknak adományozták hűbéri vagy egyházi birtok formájában (beneficium). A kora feudális Karoling-birodalom fénykorát Nagy Károly idején („Charlemagne" 768–814) érte el; Nagy Károlyt 800-ban koronázták császárrá; birodalmát számos háborúban gyarapította. A feudalizálódási folyamat azonban főleg a frank országrészre korlátozódott.

A feudalizmus teljes kibontakozása; az önálló francia állam létrejötte

A Karoling-birodalomnak – etnikai és társadalmi ellentétei következtében – nem volt szilárd alapja, így csak időlegesen maradhatott fenn, mint közigazgatási és katonai egység. Nagy Károly és fia, Lajos halála után az örökség felosztása túlságosan nagy megterhelésnek bizonyult a birodalom számára. A feudalizmus további kibontakozása pedig fokozta a politikai széttagolódást és végül a birodalom bukását idézte elő. A verduni szerződésben (843) szentesítették a frank birodalom felosztását, ezzel megalakult a tulajdonképpeni francia állam. A birodalom három önálló részre tagolódott. A nyugati frank birodalmat (a majdani Franciaországot) Kopasz Károly örökölte (840–77); a keleti frank birodalom Német Lajosra szállt; a Rajna és a Rhône torkolata közötti terület, Itália, valamint a császári cím pedig Lothárnak jutott.

A feudális viszonyok megszilárdulása. A 9–11. században lezárult a feudalizálódási folyamat. A gazdasági és politikai élet súlypontja a nyugati frank birodalomban is végérvényesen a nagy hűbéri birtokokra helyeződött át. Az arabok betörése és különösen a normannok támadásai – utóbbiak 885–86-ban egészen Párizsig nyomultak előre és megalapították önálló uralmi övezetüket, Normandiát, visszavetették a kereskedelmi fejlődést, de egyúttal növelték a birodalom belső egységét is. Ezzel szoros kapcsolatban kialakult a feudális állam két alapvető osztálya: a földbirtokos hűbérurak, továbbá a jobbágyok, illetőleg függő parasztok. Az ország központi vidékein (Île-de-France, Anjou, Champagne, Burgundia) a jobbágyság dominált, nyugaton és északnyugaton (Bretagne, Normandia), továbbá délen (Languedoc, Provence) azonban többségben voltak a szabad parasztok. A feudális kizsákmányolás fokozódása a parasztságból heves ellenállást váltott ki, a 10. század végén és a 11. század elején két nagy parasztfelkelés tört ki Normandiában, illetve Bretagne-ban.

A feudális széttagoltság. A 10–11. századi államéletet az jellemezte, hogy megerősödött az egyes feudális méltóságok hatalma (különösen Normandia, Aquitania hercegei, Anjou, Champagne,

Bretagne és Flandria grófjai), a királyi hatalom pedig jelentősen hanyatlott. A királyság kénytelen volt számottevő engedményeket tenni a nemességnek, 877-ben a quierzyi egyezményben többek között elismerte a beneficiumok örökölhetőségét, ezek idővel feudummá (örökölhető hűbéri birtokká) váltak.

A feudális viszonyok megszilárdulásával az államszerkezet is jelentősen megváltozott. Megkezdődött a feudális széttagoltság időszaka, a nagy hűbérurak és a hűbéri birtok megszabta rendiség önállósodása. Ebben az időszakban a feudális főnemesség arra törekedett, hogy hatalmát területileg is koncentrálja; uralmuk központjai a várak lettek. A várgróf vagy a várnagy innen tartotta szigorú ellenőrzése alatt birtokait. Mivel azonban a hűbéri, hercegi közigazgatásnak ezek a képviselői nemsokára maguk is önállósodtak, ezért inkább közrendű lelkészeket vagy jegyzőket bíztak meg a közigazgatási teendők ellátásával. Később ezek fizetett hivatásos alkalmazottakká váltak, akiknek a segítségével szilárd közigazgatási szervezetet lehetett kiépíteni.

Franciaország gazdasági fellendülése a 11–12. században. A feudális birtok koncentrálódása jelentősen előbbre vitte a mezőgazdasági termelőerők fejlődését. A 11–12. század a mezőgazdasági technika teljes megújhodásának időszaka, különösen a korábban megműveletlen területeken. Mindenekelőtt a paraszti munkaeszközök tökéletesedtek. Ez a fejlődés főleg Közép-Franciaországban érvényesült, míg Bretagne és Nyugat-Franciaország lemaradt.

A mezőgazdasági termelőerők intenzív fejlődése nagymértékben megnövelte a feudális többlettermeket, s ez a falu társadalmi szervezetének átrétegződéséhez vezetett. Mivel a terméshozam jelentősen megnőtt, a hűbérurak raktárait egyre inkább a jobbágyok természetbeni adója töltötte fel. Ennélfogva csökkent a hűbérúr érdekeltsége saját uradalmának gazdasági fejlesztésében. A jobbágytelkek nagyságát csökkentették, az ott szolgáló jobbágyok számát korlátozták. A korábbi robotmunkákat természetbeni és pénzadó váltotta fel. A függő parasztok többsége már nem jobbágy, hanem adófizető paraszt volt. Ezt a társadalmi átrétegződést a 11. század második felében siettette a növekvő erdőirtás is. Ezek a „vendégekként" (hôtes) letelepedett, erdőirtó parasztok igen előnyös függőségi szerződést kötöttek uraikkal (seigneur), akik érdekeltek voltak a hasznosítható földterület lehető leggyorsabb feltárásában. A mezőgazdasági termelőerők fejlődésének ezek az új mozzanatai bizonyos mértékben javították a függő parasztság helyzetét, s a népesség gyors növekedését idézték elő. A fejlődés egyik legfontosabb eredménye a földművelés és a kézművesség közötti társadalmi munkamegosztás volt. Ennek alapján számos francia város jött létre a 11–12. században, és egy új osztály – a középkori városi polgárság – csírái is megjelentek. E gazdasági változások nyomán még a nemesség társadalmi helyzetében is nagy átalakulás ment végbe: a hűbérurak mindinkább eltávolodtak a mezőgazdasági munkától. Gyors fejlődésnek indult a lovagság. Dél-Franciaországban, a keleti feudalizmussal határos területen alakult ki a magas színvonalú világi, lovagi kultúra. Innen indult el az ún. lovagi trubadúrköltészet is. A francia nemesség erőteljes részvétele a 11–12. századi keresztes hadjáratokban is ezt a fellendülést jelzi.

A francia királyság megerősödése a Kapetingek idején

V. Lajossal (986–87) kihalt a Karoling-ház, ezt Capet Hugó (987–96) uralkodásától kezdve egyenes ágon (egészen 1328-ig) követte a Kapeting-dinasztia. Uralmuk kezdetben a központi fekvésű Île-de-France vidékére korlátozódott. VI. Lajos (1108–37) és VII. Lajos (1137–80) letörte a vazallusok ellenállását a koronabirtokok területén. Ezután kerülhetett csak sor a feudális hercegségeknek a király uralma alatti tömörítésére.

A francia központi hatalom fellendülése (1180–1270). A királyi hatalom megerősödése észrevehetően fellendült II. Fülöp Ágost (1180–1223) uralkodása idején. Most éreztette hatását a gazdasági fellendülés és a városok felvirágzása. Az egyházon kívül az új városi polgárság is a királyt támogatta az egymással is viszálykodó hűbérurak elleni küzdelemben („Istenbékéje" mozgalom). A városi polgárság politikai és társadalmi felemelkedésre törekedett, és meg akart szabadulni a helyi földesurak hatalma alól (kommunális mozgalom). A további fejlődéséhez erős királyságra volt szükség. Ennek segítségével szerezte vissza a király a francia korona részére a Plantagenetek – egyben Anglia királyai – birtokainak nagy részét (Normandia, Anjou, Maine, Touraine és Észak-Poitou; 1204).

A bouvines-i győzelem (1214) meghiúsította a Plantagenetek ellentámadását (Flandria grófjával és IV. Ottó császárral szövetségben). A központi hatalom további megerősítése és a megnövekedett területek jobb ellenőrzése érdekében Fülöp tovább fejlesztette a közhivatalnoki hálózatot, hűséges segítőkre talált az általa kinevezett tartományurakban és főasztalnokokban, akik még a fővárostól távol eső vidékeken is keresztülvitték akaratát (a királyi jogok elismertetése, a hűbéresek felsorakoztatása háború esetén, az adók felemelése stb. – ez volt a feladatkörük).

VIII. Lajos (1223–26), majd fokozottabb mértékben IX. Lajos (1226–70) folytatta a területi terjeszkedés és a közigazgatás megszilárdításának politikáját. VIII. Lajos dél felé is kiterjesztette a Kapetingek hatalmát. Ürügyül használta fel a pápa és az északfrancia lovagok segélykérését az albigensek elleni keresztes hadjárat támogatására. Az albigensekhez csatlakozott a délfrancia nemesség és a városi polgárság is. IX. Lajos uralkodása idején a Plantagenetek örökre lemondtak észak- és nyugatfrancia birtokaikról, délnyugati területeiken pedig elismerték a francia hűbéri felségjogokat. Később kiegyezett a francia király aragóniai II. Jakabbal (1258), aki lemondott Languedocról, ennek fejében a francia király viszont átengedte Katalóniát. 1229-ben, az albigens-háborúk idején Toulouse grófsága is a koronára szállt, Provence 1246-tól a Kapetingház birtoka lett. Így a királyság nem korlátozódott többé Észak- és Közép-Franciaországra, hatalmi bázisa jelentősen kiszélesedett.

IX. Lajos belpolitikai reformjai a következők voltak: 1. A curia regist átalakította koronatanáccsá, amely kizárólag a király utasításait hajtotta végre. 2. Létrehozta az állandó legfelsőbb bíróságot, a parlamentet, párizsi székhellyel. 3. Királyi jogászokat nevezett ki (legisták, többnyire polgári származásúak). 4. Biztosokat nevezett ki a király prévot-k ellenőrzésére. 5. Elismertette a király által veretett pénzt (a helyi hűbérurak által kibocsátott érmékkel szemben). 6. A felemelt adókból tovább fejlesztette a zsoldos hadsereget.

Kulturális téren is nagy korszaka ez a francia feudalizmusnak. Különösen az egyetemek fejlődtek rohamosan. Nagy Albert és Aquinói (Szent) Tamás alatt a Sorbonne az európai skolasztika központja volt.

IV. Fülöp (1285–1314) többek között megszerezte Champagne-t és Lyon vidékét, de kísérlete, hogy a gazdaságilag különösen fejlett Flandriát alárendelje királyi hatalmának, eredménytelen maradt. A Kortrijk melletti ún. „sarkantyús csatában" (1302) a francia lovagi sereg súlyos vereséget szenvedett a flandriai kézművesektől és parasztoktól.

A gallikán államegyház kialakulása. A központi hatalom megerősítése érdekében az egyházat alá kellett rendelni az államhatalomnak, a francia egyháznak függetlenné kellett válnia a római pápa gyámsága alól. A királyság megerősödése összeütközéshez vezetett VIII. Bonifác pápával. Amikor IV. Fülöp király – szorult pénzügyi helyzetében – megadóztatta a francia klérust és megpróbált érvényt szerezni egyházi ügyekben is jogi felsőbbségének, sikerült megszereznie a nemesség, a városi polgárság, sőt a papság támogatását is. Ezt a döntést az első rendi gyűlésen (1302) hozták, amelyet IV. Fülöp Párizsba hívott össze hatalmának támogatására. A rendek (a klérus, a nemesség és a polgárság) megalakították a francia nemzeti egyházat (gallikanizmus). VIII. Bonifác pápa kísérlete, hogy a francia király világi hatalmát alárendelje a pápa hatalmának – kudarcba fulladt. Ez az elgondolás az ún. két kard elméleten alapult, amelyet az 1302-ben kiadott híres „Unam sanctam" bulla tartalmazott. A templomosok (templáriusok) perének kimenetele is növelte a pápa vereségét. A francia királyság ennek az egyházi lovagrendnek a feloszlatásával, birtokainak elkobzásával nagy anyagi eszközökhöz jutott. A pápaság tehetetlensége végül is a legerőteljesebben abban jutott kifejezésre, hogy a pápa székhelyét Avignonba helyezték át (a pápák ún. „babiloni fogsága", 1309–77).

A központi hatalom megerősödésének okai a Kapetingek korában. A királyság megerősödött, mert a haladó erőkre támaszkodhatott, elsősorban a fiatal városi polgárságra, amely természetesen érdekelt volt a térbelileg korlátozott helyi uradalmak megszüntetésében, mivel azok az árugazdálkodás fejlődését akadályozták. Ebben szerepet játszott az is, hogy a gazdasági és a politikai központosítás Párizsra és a királyi birtokokon levő központi fekvésű városokra támaszkodhatott, amelyek Észak- és Közép-Franciaország legfontosabb folyamvidékeit uralták (Szajna, Loire). Azáltal, hogy a városok a legfontosabb kereskedelmi útvonalak metszéspontjaiban létesültek, számottevő gazdasági bevételi forrásokkal rendelkeztek. Ugyanakkor a király mögött sorakoztak fel mindazon erők, amelyeket a nagy hűbérurak szorongattak: a kis- és a középnemesség, valamint az egyházi hűbérurak. Mindezen túl a feudális nemesség nagy tömegének is érdekében állt a központi hatalom megerősítése, mert úgy látta, hogy létét veszélyeztetik a városi mozgalmak és a parasztság növekvő ellenállása. A társadalmi-vallási mozgalmak (pastoureaux) a 13. században már olyan területekre is kiterjedtek, amelyeket a hűbérurak nem tudtak helyileg ellenőrizni. A különböző társadalmi rétegek ellentétes okokból támogatták a központi királyi hatalom megerősödését. Ez a mozgalom jó példa Marx és Engels megállapítására, miszerint: „...a nagyobb területek egyesülése feudális királysággá... mind a földbirtokos nemesség, mind pedig a városok számára szükséges" volt.

Franciaország a 14–15. században

Változások a feudális gazdaságban. A növekvő központosítás jótékonyan hatott az árugazdálkodás fejlődésére. Az egyre szélesedő belső piacon

tökéletesedett a kézműipari termelés, szórványosan manufaktúrák is létesültek (különösen az észak-franciaországi „posztóvárosokban" és Párizsban). Vidéken is mélyrehatóan megváltoztak a viszonyok. A függő helyzetben levő parasztokat pénzbeli adófizetésre kötelezték; e folyamat erőteljesebb anyagi polarizálódáshoz vezetett, végül a 14–15. században nagyszámú paraszti birtok kisajátításával járt. Így szabad munkaerőkínálat lépett fel, amely kedvezett a manufaktúrának, de mivel azok felvevőképessége még korlátozott volt, s a kisajátítottak sem szokták meg a szervezett bérmunkát, számszerűen nagy csavargóréteg alakult ki.

A 14–15. században későbbi klasszikus folyamatához képest még korlátozott maradt az eredeti felhalmozódás. A bérmunka még feudális formák között fejlődött. Különösen szemléletesen bizonyítja ezt az 1351. évi királyi rendelet, amely bérmunkára kötelezte a szegény- és föld nélküli parasztokat. A feudális gazdaságban bekövetkezett változások éles osztályharcokat idéztek elő. Az összeütközések száma tovább növekedett a százéves háború társadalmi következményei és az ismétlődő pestisjárványok miatt.

A százéves háború kitörése. Röviddel a Valois-ház VI. Fülöp (1328–50) trónra lépése után Franciaországban megkezdődött a százéves háború, amely megszakításokkal 1337-től 1453-ig tartott. A háború az angol király franciaországi hűbéri birtokai körüli ellentétek miatt robbant ki. Csupán alkalom kérdése volt, hogy az ellenségeskedések nyíltan kirobbanjanak; ehhez elegendő robbanóanyagot szolgáltatott a két állam Flandria miatti versengése. III. Edward angol király szövetségre lépett Artevelde Jakabbal, aki a flandriai főnemesség – a francia korona szövetségese – elleni patríciusi és népi mozgalom vezére volt. Ezzel a francia királyság helyzete az ország északi részében veszélybe került. A francia királyság fegyverkezett, ehhez azonban jelentős gazdasági eszközökre volt szüksége. Ezt állandó pénzrontással és rendkívüli adók kivetésével érte el. A rendkívüli adók megállapításában a városi polgárság erős politikai befolyása érvényesült.

Népi mozgalmak a 14–15. században. A városi polgárság növekvő politikai befolyása abban is megmutatkozott, hogy 1302-től a rendi gyűléseken (états généraux) rendszeresen képviseltette magát, és lassan politikailag önállóvá érett. A városi polgárság – Párizs vezetésével – saját politikai követeléseivel lépett fel. Politikai aktivitása a francia hadsereg Maupertuis melletti veresége és II. János elfogatása után érte el első tetőpontját. Az ellenzék a rendi gyűlésen az új adók megszavazását (amelyekre a háború folytatásához és a királyért fizetendő váltságdíjhoz volt szükség) gazdasági és politikai követelésekhez kötötte. A rendi ellenzékből nőtt ki a párizsi polgárok felkelése (1356–58). A polgárság Étienne Marcel, a város kereskedőinek híres elöljárója (prévôt), vezetésével felfegyverkezett, mintegy jelezve, hogy követeléseit, ha kell, erőszakkal is keresztülviszi. A népi tömegek nyomására a mozgalom radikalizálódott, végül is a király kénytelen volt kiadni az ún. „nagy ordonnance"-ot (1357. márc. 3), amely számos reformot tartalmazott, többek között: gyülekezési szabadság a rendi gyűlésnek, a királyi tanács tagjainak elbocsátása, a rendi gyűlés képviselőinek delegálása a királyi tanácsba; az igazságszolgáltatás újjászervezése, a rendek egyenlő mértékű adóztatása, az adóhivatalok ellenőrzése, a rendek hozzájárulása nélkül a király nem változtathat a pénz értékén. De csakhamar élesen kiütköztek az érdekellentétek a kezdetben közösen küzdő párizsi és vidéki városok kereskedő polgárai, a nemesség, valamint a klérus képviselői között. Ez az ellentét gyengítette a felkelőket: 1358. június végén vérbe fojtották a mozgalmat, Marcelt megölték és a „nagy ordonnance"-ot visszavonták. A párizsi népmozgalom leverését az is megkönnyítette, hogy a polgárság nem harcolt szoros szövetségben a városi szegényekkel és nem fűzték erős szálak a parasztfelkeléshez, a „Jacquerie"-hez, amelynek vezetője Guillaume Cale volt.

A városi szegény rétegek kiábrándultan elfordultak Étienne Marceltől is. A parasztságot – a városi polgárság vezetése híján – rövidesen szétverte a nemesség (1358. jún.). Később újra fellobbant a paraszttömeg és a városi polgárság mozgalma: Párizsban (1382), Rouenban, Caenban, Falaise-ben; a paraszti tuchin-mozgalom (1381–83).

A városi polgárság harcának másik tetőpontja a „cabochienek" felkelése volt (1413). Csakúgy, mint 1356–58-ban, most is összefonódott a király és a városi polgárság ideiglenes ellentéte, valamint a király és a reakciós nemesség ellentéte. Amíg Étienne Marcel a navarrai Gonosz Károlyval szövetkezett a király ellen, addig Simon Caboche mészáros és barátai Burgundia hercegével fogtak össze. A nemesi klikkek arra törekedtek, hogy a király rovására növeljék hatalmukat. A kiskorú VI. Károly (1380–1422) idején gyakorlatilag a nemesség uralkodott.

A központosított rendi államtól az össznemzeti monarchiáig. Miközben az angol feudális nemesség zsoldosai és a francia főnemesség (burgundiak, armagnacok) az ország nagy részét feldúlták, a 14–15. században végbement mélyreható társadalmi és gazdasági változások talaján új tendenciák mutatkoztak az állam fejlődésében. Létrejöttek a százéves háború győzelmes befejezésének és a francia királyság továbbfejlődésé-

nek előfeltételei. Ezek a következők voltak: 1. A királynak a 15. század elejétől sikerült a népi mozgalmakat olyan irányba terelnie, amely a királyi hatalom megerősödését szolgálta. 2. Nagy érdemei voltak ebben a haladó ideológusoknak (legisták, az egyetem képviselői). 3. A királynak sikerült a polgárság gazdaságilag legfejlettebb erőit magához láncolnia. Ebben segített a királyi adópolitika és a pénzügyi rendszer kiépítése (a gazdag polgárokat adóbérlőkké és pénzügyi tisztviselőkké nevezték ki; az állami adókat felemelték a szegényebb városi lakosság rovására). Emellett a nagykereskedők és a vállalkozók hasznot húztak az udvartartás növekedő igényeiből. A királyság bátrabban támaszkodott az államügyek intézésében a tehetséges polgárokra (Jacques Coeur), akik így elérhették céljukat: nemesi címek adományozása révén maguk is nemesi rangra emelkedhettek. 4. A nemesség viszont a külső ellenfél kiszorítására törekedett, hogy megszerezze magának a meghódított területek terméktöbbletét. Ehhez szüksége volt a központi hatalomra. A különféle nemesi klikkek erre alkalmatlannak bizonyultak. Az állami hatalmi szervek túlnyomó többsége (a koronatanács, az udvari hivatalok stb.) még mindig a feudális nemesség kezén voltak. Ezért a nemességnek közvetlen érdeke volt a központi hatalom megszilárdulása. 5. Az adórendszer kiépítése lehetővé tette a zsoldoshadsereg és a hadügy további fejlesztését. A zsoldoshadseregek egyesítése a király kezében nemcsak az angolok elleni győzelmes előrenyomulást, hanem a feudális nemesi klikkek katonai erejének korlátozását is lehetővé tette. 6. Végül az állam erőt meríthetett az angolok kiűzéséhez a néptömegek bátorságából, kezdeményező készségéből is. VII. Károly (1422–61) alatt az angolok ellen viselt közös harc nemzeti mozgalommá duzzadt, amelynek szimbóluma Jeanne d'Arc lett.

A százéves háború vége. A francia királyság belső konszolidációja V. Károly idején kezdődött, VI. Károly kiskorúsága és későbbi betegsége következtében ismét meggyengült, végül VII. Károly idején feltartóztathatatlanul folytatódott. A rendi gyűlés által 1436-ban megszavazott rendszeres adók biztosították a hadsereg reformterveinek megvalósítását (1431–39 és 1445–46). Így a király a lovagi vazallus hadseregen kívül független, állandó hadsereggel is rendelkezett. Az angolokat lépésről lépésre kiszorították. 1453 után csak Calais-t tarthatták meg. Az angolok feletti győzelem újabb erőket szabadított fel a lázadó főnemesek leigázására. VII. Károly elfoglalta Alençon és Armagnac hercegségeket. Röviddel később XI. Lajos (1461–83) legyőzte Burgundia, Bretagne és Berry hercegeit.

VIII. Károly 1487-ben leverte az orléans-i herceg vezetésével támadó újabb nemesi ligát: a Foix-, d'Albert- és Bretagne-házat. Ekkor végleg megtört a lázadó főnemesség hatalma. Ezzel egyidőben növekedett a királyi birtok. Merész Károly halála után (1477) Burgundia hercegséget a koronához csatolták, később – 1490-ben – Bretagne-t is. VII. Károly uralkodásával a királyság az egyházzal szemben is megnövelte tekintélyét (1438, a bourges-i pragmatica sanctio), és visszaszorította a pápai befolyást.

A francia abszolutizmus kialakulása és virágkora

A korai kapitalizmus és az abszolutizmus kezdete. A 15. század végétől fejlődésnek indult a gazdaság, ennek fő ismérveként kialakultak a korai kapitalista viszonyok. A selyem- és posztógyártás, a könyvnyomtatás, a fémfeldolgozó ipar, valamint különféle fényűzési cikkek (szőnyeg, tükör, üveg, fajansz) előállítása erősítette az ipari vállalkozások rendszerét és az eleinte még decentralizált manufaktúrákat a céhes kézművességgel szemben.

A földközi-tengeri és atlanti-óceáni kereskedelem fejlődésével a kikötővárosok befolyása is megnőtt (Marseille, Bordeaux, La Rochelle, Nantes, Le Havre és Dieppe), Lyon Európa egyik vezető pénzpiacává fejlődött. Amíg a polgárság gazdaságilag megerősödött, addig a kis- és középnemesek helyzetét megrendítették az árforradalom szociális kihatásai. Ellentétben az angol fejlődéssel, a gazdasági haladás még nem érintette az agrárszektort.

XII. Lajos (1498–1515), I. Ferenc (1515–47) és II. Henrik (1547–59) uralkodása idején az abszolutizmus fokozatos kialakulásával megváltozott a királyi hatalom jellege. Az abszolutizmus – a feudalizmus utolsó szakaszának tipikus államformája – Franciaországban klasszikus formában bontakozott ki. Jóllehet az abszolutizmus a királyság és a polgárság szövetségére, a központi államapparátusra és az állandó hadseregre támaszkodva elnyomta a nemesek egyéni hatalmi törekvéseit, osztályjellegét tekintve mégis a nemesség diktatúrájának legmagasabb rendű formája volt. Bel- és külpolitikai céljait a korlátlan (abszolút) hatalommal rendelkező király vitte keresztül. A bolognai konkordátum megkötésével (1516) a királynak sikerült az egyházat is alávetni akaratának.

Az itáliai háborúk. Az európai hegemóniáért folyó harcban Franciaország és a Habsburgok között Itália lett a legfontosabb hadszíntér. A VIII. Károly uralkodásától kezdődő és utódai idején is váltakozó hadi sikerrel zajló itáliai háborúk 1559-ben értek véget, amikor megkötötték a cateau-cambrésis-i békét, melynek értel-

mében Franciaország ugyan elvesztette Itáliát, ezzel szemben megtartotta a már 1552-ben elhódított Metz, Toul és Verdun erődöket. Az itáliai hadjáratok során Franciaországot fontos hatások érték, amelyek hozzájárultak a humanizmus és a reneszánsz kultúra fellendüléséhez. Legismertebb képviselői Budé (1467–1540 körül), Lefèvre d'Étaples (1455 körül–1537) és Rabelais (1494–1553). Az új humanizmus fellegvára a Collège de France lett. Az építészetre gyakorolt erős itáliai hatást az újjáépült Louvre tükrözi.

Az abszolutizmus növekedési válsága és a hugenotta-háborúk. Miután I. Ferenc több – V. Károly Habsburg király ellen irányuló – szerződést kötött a német protestáns fejedelmekkel, egy ideig megtűrte a reformációt Franciaországban, de 1535–40-ben már lépéseket tett ellene (eretnekperek). Nem utolsósorban központosítás-ellenes tendenciája miatt volt nagy visszhangja a kálvinizmusnak a kis- és középnemesség soraiban. Véres megtorlások ellenére is egyre terjedt a kálvinista párt (a hugenották) befolyása, különösen a délen és délkeleten élő nemesek és városi polgárok között. A vassyi tömegmészárlás (1562. márc. 1) adta az utolsó lökést a hugenotta-háborúk (1562–98) kirobbanásához. A kálvinizmus és a katolicizmus közötti vallási konfliktus köntösében folyt a hatalmi harc a rivalizáló nemesi csoportok között az államhatalomért. A Szent Bertalan-éjszakán (1572. aug. 23-ról 24-re virradóra) csupán Párizsban 2000 hugenotta – köztük vezérük, Coligny admirális – esett áldozatul a katolikus párt pogromjának. Az uralkodó feudális osztály politikai és vallási megosztottsága (Guise-ek a Bourbonok ellen) Franciaország állami egységét is fenyegette. Guise Henrik megöletése után (1588), a Valois-ház kihalásával (III. Henrik, 1574–89) a korona Bourbon Henrikre szállt, aki IV. Henrik néven (1589–1610) megalapította a Bourbon-dinasztiát.

A polgárháborúk folytán nyomorba süllyedt parasztok felkeléseit IV. Henrik kegyetlenül leverte (1593–94). Általános elismerést szerzett azzal, hogy 1593-ban áttért a katolikus hitre („Párizs megér egy misét"); az addig általa vezetett hugenottákkal békét kötött; a nantes-i ediktumban (1598) elismerte ugyan államvallásként a katolicizmust, de a kálvinistáknak vallási és politikai autonómiát biztosított. Sully – Henrik pénzügyminisztere – merkantilista orientációjú gazdasági és pénzügyi politikával (állami és magánmanufaktúrák létrehozása, magasabb adók kivetése, kezdeti gyarmati terjeszkedés Champlain vezetésével) lerakta az abszolutizmus továbbfejlődésének gazdasági alapjait. Ez a fejlődés egy időre megszakadt, amikor 1610-ben IV. Henriket egy Ravaillac nevű fanatikus megölte.

Richelieu bíboros uralma. IV. Henriket kiskorú fia, XIII. Lajos követte, anyja, Medici Mária régensként uralkodott. A meggyengült királyi hatalom folytán erősödött a nemesi ellenzék (Sullyt félreállították, helyébe az itáliai kegyenc, Concini lépett, 1614-ben összehívták a rendi gyűlést). Richelieu bíborosnak, aki 1624-ben XIII. Lajos első minisztere lett, mégis sikerült visszaszorítania a főnemesség egyéni törekvéseit. Ugyanakkor Richelieu megszüntette a hugenottáknak politikai autonómiáját (a La Rochelle-i egyezmény 1628-ban). Az 1629-ben kiadott nîmes-i kegyelmi ediktumban kizárólag a vallásszabadságot biztosította számukra. Központi államtitkárok és tartományi királyi biztosok beiktatásával befejeződött az abszolutisztikus államgépezet felépítése. Richelieu különösen aktívan pártolta a gyarmati terjeszkedést (1625-ben a Francia Nyugat-indiai Társaság megalapítása, a kanadai kivándorlás támogatása stb.).

A belső konszolidáció lehetővé tette az aktív külpolitikát. Richelieu sikeresen munkálkodott egy Habsburg-Spanyolország ellen irányuló koalíció létrehozásában. 1635-ben Franciaország nyíltan bekapcsolódott a harmincéves háborúba.

Mazarin és a Fronde. Richelieu történelmileg haladó művét halála (1642) után Mazarin bíboros folytatta. XIV. Lajos (1643–1715) kiskorúsága idején anyja, Ausztriai Anna régenskedett. Mazarin leverte az antiabszolutista és szeparatista ellenzék utolsó jelentős felkelését (Fronde 1648–53). Míg az ún. parlamenti Fronde, amelyet Párizs legfelsőbb bírósága vezetett (1648–49), a Mazarin adópolitikája miatt elkeseredett polgárság egy részét is felsorakoztatta, az ún. hercegek Fronde-ja (1650–53) arisztokrata lázadást szított. A két csoporthoz átmenetileg paraszti, plebejusi zendülők is csatlakoztak. A vesztfáliai békében (osnabrücki és münsteri békeszerződések, 1648) Ausztria lemondott Franciaország javára a felső-elzászi Sundgauról. A spanyolok elleni háború a pireneusi békével ért véget (1659, Franciaország megkapta Roussillont és Artois-t s ezzel a spanyol örökség várományosa lett). Ez a béke biztosította Franciaország európai hegemóniáját.

XIV. Lajos egyeduralma. Mazarin halála után (1661) XIV. Lajos vette át az abszolút uralmat. A „Napkirály" uralkodása idején érte el a francia abszolutizmus legteljesebb belső és külső kibontakozását, amely a „L'état c'est moi!" („Az állam én vagyok!") elvében öltött testet. A gazdasági élet Colbert által, merkantilista elveken alapuló újjászervezésének (colbertizmus) főbb szempontjai a következők voltak: a királyi manufaktúrák fejlesztése, a belső vámrendszer leegyszerűsítése, az út- és csatornahálózat kiépítése, a kereskedelmi és hadiflotta felállítása,

a gyarmati politika aktivizálása (Louisiana, Haiti, India). A hadsereg újjászervezése, Louvois hadügyminiszter irányításával, biztosította a feltételeket kiterjedt hódító háborúk szervezéséhez. A francia katonai sikerekben jelentős szerep jutott Turenne, Condé, Vendôme hadvezéreknek és Vaubannak, a modern erődépítés megalapítójának.

XIV. Lajos hódító hadjáratainak fő állomásai: a devolúciós háború (1667–68) a németalföldi spanyol birtokokért. Az aacheni béke alapján Franciaország megszerzett tizenkét várost (köztük Lille-t és Tournai-t).

A holland háború (1672–79): a nijmegeni békében Spanyolország kénytelen volt lemondani Franche-Comté és néhány spanyol németalföldi határváros birtoklásáról.

„Újraegyesítés" (réunion) címén Franciaország elzászi városokat is elfoglalt, így pl. Strassburgot (1681). Háború az augsburgi liga ellen (1688–97): XIV. Lajos terjeszkedése ellen létrejött a nagykoalíció, amelyhez Anglia is csatlakozott, s ettől fogva, mint erős tengeri és gyarmati hatalom, hajtóereje lett minden francia-ellenes szövetségnek. A rijswijki béke megközelítőleg visszaállította a háború előtti állapotokat.

A spanyol örökösödési háború (1701–14): A franciák igénye a megüresedett spanyol trónra (1700-ban meghalt a Habsburg-ág utolsó képviselője) és Spanyolország európai, valamint tengerentúli birtokaira a „Nagy Szövetség" kialakulásához vezetett (Anglia, Hollandia, a császár és a német birodalom, Poroszország, Savoya, Portugália részvételével). A katonailag kimerült, de veretlen Franciaország az utrechti békében (1713) elérte, hogy elismerjék V. Fülöp, XIV. Lajos unokájának jogát a spanyol trónra és a spanyol gyarmatokra – azzal a feltétellel, hogy a spanyol és francia Bourbon-ág egyesítését kizárták. A háború következtében Franciaország döntő befolyásra tett szert Spanyolországban, ezzel szemben európai hegemóniája megszűnt.

Franciaország belpolitikája XIV. Lajos korában. Az agressziós politika, a korona és az udvari nemesség mérhetetlen fényűzése és a továbbra is feudális béklyóktól megkötött mezőgazdaság stagnálása mindinkább szétzilálta a gazdasági életet és a pénzügyeket. A parasztok és a városi szegények több ízben felkeltek, elégedetlenségük legélesebb megnyilvánulása a camisard-ok felkelése volt (1702–05), a Cévennek hegyvidékén. A belpolitikában az egyre erősödő feudális reakció (Madame Maintenon befolyása) uralkodott: 1685-ben visszavonták a nantes-i ediktumot, részint katolikus hitre térítették, részint elkergették a hugenottákat, akik a manufaktúrás termelésben és a bankokban fontos szerepet töltöttek be. Száműzték a janzenizmus híveit, akik a Port Royal-kolostor (1709-ben megszűnt) körül csoportosultak.

XIV. Lajos uralkodása idején Franciaország az európai udvari-arisztokratikus társadalom és kultúra központja lett (a klasszikus irodalom kora: Corneille, Racine, Molière, La Fontaine; a barokk művészet legmagasabb foka az ábrázoló művészetekben és az építészet terén, a versailles-i kastély grandiózus kiépítése 1661-től).

Az abszolutizmus válsága a 18. században

1715-ben az államháztartás deficitje 2,5 milliárd livre volt, az évi bevétel 32-szerese. Hiába próbálta XV. Lajos (1715–74) – kiskorúsága idején 1723-ig Orléans-i Fülöp herceg volt az ország régense – pénzügyi manipulációkkal megszüntetni a válságot (John Law rendszere) és részleges reformokkal (Fleury bíboros) úrrá lenni a helyzeten.

A lengyel örökösödési háborúkban (1733–38) és az osztrák örökösödési háborúkban (1740–48) Franciaország nemzetközi helyzete átmenetileg javult. A hétéves háború azonban (1756–63) — amelyben Franciaország Ausztriával és Spanyolországgal szövetségben harcolt Anglia és Poroszország ellen – nagy csapást mért Franciaország tengeri és gyarmattartó hatalmára. A külpolitikai kudarcok kedveztek a parlamentek köré csoportosult abszolutizmusellenes erőknek, akiknek erejét Maupéou kancellár 1771-ben bírósági reform révén akarta megtörni.

A polgári kapitalista elemek megerősödésével (a manufaktúrák kibővítése, a külkereskedelem, különösen a gyarmati kereskedelem fellendülése, a finánctőke növekvő befolyása), másrészt a „feudálreakció" falusi kizsákmányoló politikájának fokozásával a feudális abszolutista rendszer válsága végső szakaszába lépett. A parazita feudális osztály (egyház: első rend; nemesség: második rend) uralma ellen a polgárság vezetésével fellázadt a harmadik rend, amely az előjogok nélküli lakosság tömegét – főképpen a parasztságot – foglalta magában. Az abszolutizmus, a feudalizmus és az egyház elleni harc ideológiai előkészítője a felvilágosodás, amely mérsékelt, következetesen polgári, kispolgári-radikális és utópista-egalitárius irányzatokat tömörített (Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau, Meslier, Morelly és Mably). Az osztállyá szerveződő polgárság szellemi felszabadulása az enciklopedisták és a fiziokraták filozófiai és gazdasági alapelveiben is kifejezésre jutott.

XVI. Lajos uralma idején (1774–92) az ancien régime (régi rend) válsága forradalmi helyzetté érlelődött (1787–89: az állam pénzügyi csődje, agrárválság, külpolitikai kudarcok, parasztfelkelések, a városi szegények éhséglázadásai).

Turgot és Necker reformkísérletei a feudálabszolutizmus összeomlásának megakadályozására megbuktak, többek közt éppen azért, mert az arisztokrácia maga is gáncsolta őket (előkelők gyűlései; a privilegizáltak lázadása 1787–88). Ezzel a forradalom elkerülhetetlenné vált.

Franciaország a kapitalizmus virágzása idején

A nagy francia forradalom

A forradalom első szakasza (1789. júl. 14–1792. aug. 10). 1789. máj. 5-én Versailles-ban megnyitották a rendi gyűlést. A harmadik rend a nép akaratával összhangban Nemzetgyűléssé nyilvánította magát (jún. 17), majd Alkotmányozó Gyűléssé alakult át (Constituante, júl. 9). A korona államcsínnyel próbálta átmenteni a feudális rendet, de ez ellen Párizs népe fellázadt, és a Bastille ostromával (júl. 14) megkezdődött a tulajdonképpeni forradalom, amely aztán átterjedt az ország egész területére (parasztfelkelések, „municipális forradalom").

Még a harmadik rend átmeneti antifeudális és abszolutizmusellenes egységének nyomására meghirdették az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát (aug. 26): „Szabadság, egyenlőség, testvériség."

A forradalom első szakaszában a liberális nemességgel szövetkezett nagyburzsoázia (Mirabeau, Lafayette) dominált. Mindkettő célkitűzésének útjában állt a Jakobinus Klub. Az alkotmányreformhoz tartozott a nemesi címek, előjogok és a személyi feudális terhek eltörlése, az egyházi birtokok államosítása (az ún. asszignáták kibocsátása), a klérust alárendelték a polgári közigazgatásnak, a megyék új beosztása, községi önkormányzat, valamint a kereskedelem és az ipar minden feudális béklyótól való felszabadítása. Nem történt azonban meg a földkérdés gyökeres megoldása, amely a parasztság nagy részének érdekeit szolgálta volna. A munkásokat a Le Chapelier-törvény (1791. jún. 14) megfosztotta az egyesülési és sztrájkjogtól.

A burzsoázia és a feudális nemesség kompromisszuma jutott kifejezésre az 1791-es alkotmányban (alkotmányos monarchia, a király vétójoga, magas jövedelemhez kötött választójog, amely az ún. „passzív" polgárokat kizárta a választójogból). A megelégedett nagyburzsoázia politikája ellen irányult a forradalmi klubok és a népi társaságok politikája (pl. Cercle social, Cordeliers); a polgári demokratikus népmegmozdulások leghíresebb vezetői Marat, Robespierre és Danton voltak. Miután a király sikertelenül szökni próbált (1791. jún. 20–21), hogy az emigráció élére álljon, nagy köztársasági tömegmozgalom szerveződött, amelyet a legerőszakosabb megtorlások sem tudtak többé elfojtani (a Marsmezei mészárlás 1791. júl. 17).

Az Ausztriának üzent háborúval (1792. ápr. 20) megkezdődtek a forradalmi háborúk a reakciós feudális hatalmakkal, amelyek Franciaország ellen irányuló koalíciójához 1793-ban Anglia is csatlakozott. A nagyburzsoázia tehetetlensége a belső és a külső ellenforradalommal szemben (a poroszok előrenyomulása, a braunschweigi herceg kiáltványa) kiváltotta a párizsi nép fölkelését. 1792. aug. 10-én a nép ostrom alá vette a Tuileriákat, a királyt a párizsi forradalmi községtanács letartóztatta.

A forradalom második szakasza (1792. aug. 10–1793. jún. 2). A forradalom második szakaszában előtérbe kerülő girondisták – Brissot, Vergniaud, Roland – elsősorban a vidéki kereskedő és ipari burzsoáziát képviselték. Az általános választójog alapján egybehívott Konvent kihirdette a király leváltását, és kikiáltotta az Első Köztársaságot (1792. szept. 22). A XVI. Lajos elítélése körüli nézeteltérések következtében (a királyt 1793. jan. 21-én végezték ki), a girondistákat kizárták az egyre radikálisabbá váló Jakobinus Klubból.

A hadszíntereken az újjáalakult önkéntes seregek támadásba lendültek: 1792. szept. 20-án a valmyi ágyúzással visszavonulásra kényszerítették a poroszokat, majd Jemappes-nál nov. 6-án győzelmet arattak az osztrákok felett. Ennek ellenére 1793 tavaszán a girondista Dumouriez tábornok árulása miatt a köztársaság újból katonai válságba került. A girondisták népellenes magatartása miatt a parasztság újabb megmozdulásaira került sor. A párizsi tömegmegmozdulások élén, amelyek az árak maximálását és forradalmi terrort követeltek, a „veszettek" (enragés) álltak, Roux, Varlet, Leclerc és Claire Lacombe vezetésével. A párizsi forradalmi szekciók fölkelésével (1793. máj. 31–jún. 2) összeomlott a girondisták hatalma.

A forradalom harmadik szakasza (1793. jún. 2–1794. júl. 27). Ebben a szakaszban a hatalom a jakobinusok kezébe került, akik a forradalmi közép- és kispolgárság képviselői voltak és a plebejus-paraszti tömegekre (sansculotte) támaszkodtak. Politikájuk, amely a forradalom védelmére és beteljesítésére irányult, tetőpontját a forradalmi-demokratikus diktatúra létrehozásában érte el: a politikai hatalom a Konvent bizottmányainak kezében összpontosult (Közjóléti Bizottság, Közrendi Bizottság), felállították a forradalmi törvényszékeket, konventbiztosokat neveztek ki és a helyi forradalmi bizottságokra támaszkodtak. A földtörvény a különféle közföldek és emigránsbirtokok feloszlatásával, vala-

mint a még megmaradt előjogok megszüntetésével, végleg felszámolta a feudalizmust. A Konvent által elfogadott 1793-as Köztársasági Alkotmányt (1793. jún. 24), amely elismerte minden 21 éves korát betöltött férfi választójogát, valamint a munkához való jogot, egy időre fel kellett függeszteni, hogy a belső és külső ellenforradalom ellen drákói szigorral járhassanak el. A forradalom ellenségei és az uzsorások ellen forradalmi terrort („rémuralom") alkalmaztak, amit Saint-Just a következő szavakkal fejezett ki: „Franciaország forradalmi marad a béke helyreállításáig." 1793. szept. 29-én maximálták az árakat és béreket. A köztársaság védelmére a Konvent általános népfelkelést rendelt el (aug. 23, levée en masse). Ezt követte az ellenforradalom szétverése Vendée-ben és más megyékben; 1794. jún. 26-án a franciák legyőzték az osztrákokat Fleurusnél.

A forradalom fő feladatainak megvalósítása és befejezése után 1794 elejére bekövetkezett a jakobinus diktatúra válsága. A Robespierre, Saint-Just és Couthon köré csoportosult jakobinusok vonakodtak végrehajtani a forradalomnak a sansculotte-ok által követelt szociális és politikai célkitűzéseit (márc. 24-én kivégezték a szélsőbaloldali hébertistákat). Egyidejűleg végeztek a mérsékeltekkel is (ápr. 5-én kivégezték Dantont, Desmoulins-t és másokat). Robespierre azon kísérletére, hogy a ventôse-i és prairiali törvényekkel szilárdabb bázist teremtsen a jakobinus uralomnak, és a „Legfőbb Lény kultusza" révén mintegy túlvilági vonásokkal ruházza fel uralmát, a forradalomba belefáradt burzsoázia a thermidori összeesküvéssel válaszolt. Robespierre bukása és a vezető jakobinusok kivégzése vetett véget a forradalom leghaladóbb szakaszának (1794. júl. 27–28).

A forradalom negyedik szakasza (1794. júl. 27–1795. máj. 23). A burzsoázia, miután következetesen demokratikus frakcióit kikapcsolta a politikai életből, 1795 áprilisában (germinal) és májusában (prairial) szétverte a fölkelő néptömegeket, s ezzel véglegesen konszolidálta uralmát (a forradalom vége). Eredményeinek biztosítása érdekében azonban még folytatta a harcot az ellenforradalmi erőkkel.

A Nagy Francia Forradalom a burzsoázia legjelentősebb forradalma volt, amelynek jelentőségét Lenin így méltatta: „Osztályáért... olyan sokat tett, hogy az egész XIX. század, amely pedig az emberiségnek civilizációt és kultúrát adott, a Francia Forradalom jegyében állt."

A direktórium (1795–99)

A nagyburzsoázia hatalmának intézményes kifejezője a direktórium volt: kétkamarás rendszer (az Ötszázak Tanácsa és az Öregek Tanácsa). A végrehajtó hatalom a direktórium öt tagjának kezében összpontosult. A direktóriumnak nem sikerült kétfrontos harcban a királypárti és köztársasági ellenzék ellenében megszilárdítania a belpolitikai helyzetet. A népi megmozdulások tetőpontjukat a Gracchus Babeuf vezette Egyenlők Összeesküvése nevű utópista-kommunista szervezkedésben érték el. Ezt 1796-ban árulás segítségével leplezték le.

Az első koalíció elleni küzdelemben a direktórium jelentős sikereket ért el. A bázeli békekötés (1795) a spanyolokkal és poroszokkal, valamint a Campo Formió-i béke révén Ausztriával (1797: ez szentesítette Napóleon északitáliai hódításait) sikerült a koalíciót felbomlasztani. Nagy-Britannia helyzetének gyengítése és „India kapujának feltárása" végett Napóleon megszervezte az 1798–99-es egyiptomi hadjáratot. Amikor Franciaország a második koalíció megalakulása után (vezető hatalmak: Nagy-Britannia, Oroszország, Ausztria) elvesztette Itáliát, és más vereségek miatt defenzívába kényszerült, megkezdődött a direktórium nyílt válsága.

A konzulátus és a császárság (1799–1814)

Az agresszív nagyburzsoázia kardjaként Bonaparte Napóleon tábornok a brumaire 18-i államcsínnyel magához ragadta a hatalmat (1799. nov. 9). A direktórium helyébe nyílt diktatúra lépett a konzulátus formájában (valójában Napóleon mint első konzul egyeduralma), ezt 1804. dec. 2-án a császárság váltotta fel.

A belpolitikai fejlődés. A bonapartizmus a hadseregre és a rendőrségre támaszkodott, megsemmisítve a forradalmi idők utolsó demokratikus vívmányait is. A helyi önkormányzatokat a prefektúrákkal helyettesítette, titkosrendőrséget hozott létre (Fouché), minden haladó erőt jakobinizmussal vádolt és üldözött. Egyidejűleg amnesztiát kaptak azok az emigránsok, akik elismerték az új rendet. 1801-ben a Vatikánnal konkordátum jött létre, ez az egyházat a rendszer szövetségesévé tette. Protekcionista politika segítette elő a gazdaság fejlődését, megindítva az ipari forradalmat (a gépi meghajtású orsók száma 1790 és 1805 között 900-ról 12 500-ra emelkedett, míg a szövőgépeké 89-ről 3300-ra, a vasérckitermelés megduplázódott). A kapitalista viszonyok megerősítését tükrözte jogilag a Code Napoléon (polgári törvénykönyv 1804; büntető törvénykönyv 1811).

A napóleoni háborúk. A bonapartizmus külpolitikáját a Nagy-Britanniával és a feudális reakció fő támaszaival (Oroszország, Ausztria, Poroszország) való ellentét jellemezte. Franciaország

1806-ig viselt háborúinak pozitív értékét nem az ország polgárságának területhódítási törekvései szabják meg, hanem az a körülmény, hogy e hadjáratok a forradalmi változások megszilárdulását szolgálták. „Amikor azonban Napóleon a nagymúltú, életképes európai nemzeti államok egész sorát leigázta, a franciák nemzeti háborúja imperialistává vált, és ezzel a leigázottak fölszabadító háborúit váltotta ki, most már a napóleoni imperializmus ellen." (Lenin.)

A lunéville-i békében (1801, Ausztriával) és az amiens-i békében (1802, Nagy-Britanniával) Napóleon győzelmesen befejezte háborúját a második koalíció ellen. Az azt követő katonai sikerek, amelyeket Napóleon a harmadik és a negyedik koalíciós háborúban Ausztria, Poroszország és Oroszország ellen kivívott, és amelyeket a pozsonyi (1805) és a tilsiti (1807) békeszerződés rögzített, biztosították részére a nyugat- és középeurópai hegemóniát: ide sorolható a Rajnai Szövetség megalapítása és a német császárság fölosztalása (1806), a csatlós államok rendszerének létrehozása. Miután az Anglia ellen tervezett partraszállást, a Trafalgárnál elszenvedett tengeri vereség (1805) lehetetlenné tette, Napóleon 1806. nov. 21-én Berlinben meghirdette a kontinentális zárlatot. Hogy ez a blokádrendszer hatékonyan működhessen, 1808-ban megszállta Portugáliát és Spanyolországot.

A császári birodalom összeomlása. A napóleoni uralom valamennyi leigázott országban növekvő ellenállást váltott ki. Az európai népek fölszabadító háborúja a spanyol népi felkeléssel kezdődött (1808. máj. 2). Napóleon újabb spanyol offenzívájának (1808) és Ausztria elleni harcának (ötödik koalíciós háború, 1809) sikerei már csak külsőleg leplezték a napóleoni uralom növekvő nehézségeit. A bonapartizmus belpolitikai bázisát döntően az 1810–11-es gazdasági válság gyöngítette meg. A Grande Armée bukása az Oroszország elleni háborúban (1812) és a népek csatájában Lipcsénél elszenvedett vereség (1813. okt. 16–19) már a teljes összeomlás előjele volt. 1814. márc. 13-án a hatodik koalíció csapatai elfoglalták Párizst, mire Napóleon 1814. ápr. 11-én lemondott. Az a kísérlete, hogy a bécsi kongresszuson kialakult ellentéteket kihasználva újra magához ragadja a hatalmat („száz nap"), a waterlooi csatában elszenvedett vereséggel végződött (1815. jún. 18).

A restauráció kora (1814–30)

XVIII. Lajos uralmával (1814–24) kezdetét vette a Bourbon-monarchia restaurációja. A nemesség és a nagyburzsoázia politikai kompromisszumának irányvonala (1814., a „Charte constitutionelle" kibocsátása) azonban nem elégíthette ki tartósan sem a burzsoázia liberális és köztársasági köreit, sem a király testvére, Artois grófja körül csoportosuló szélsőséges reakciót (ultrák). Az 1820-as spanyol forradalom, valamint a belső feszültségek hatására (Berry herceg meggyilkolása, a carbonárik felkelési kísérlete) a reakció tért nyert, s végül Artois grófja (X. Károly, 1824–30) trónra emelésével diadalmaskodott. A Bourbon-uralom válsága a júliusi rendeletek kiadásával (1830. júl. 26: a kamara fölöszlatása a liberális többség kizárása céljából, a választójog csökkentése, szigorú sajtócenzúra) forradalmi helyzetté érlelődött. Július 27–29-én felkelt a párizsi nép (júliusi forradalom), és lemondásra kényszerítette X. Károlyt.

A júliusi monarchia (1830–48)

A Bourbon-házat felváltotta annak orléansi oldalága, Lajos Fülöp uralkodása (1830–48). Ennek az ún. „polgárkirályságnak" a fennállása idején a tényleges politikai hatalom a pénzarisztokrácia kezében volt (Lafitte bankár). A gazdasági fejlődés fellendült (gyárak, vas- és acélművek létrehozása, vasútépítés, textilfeldolgozó üzemek, tőzsdespekuláció), amit elsősorban a meggyorsult ipari forradalom ösztönzött. A kapitalista termelési mód gyors fejlődése a dolgozók súlyos elnyomorodását eredményezte. A politikailag jogfosztott munkások helyzetét jól jellemzi a gyermek- és női munka széles körű elterjedése, a 15–16 órás munkanap és a reálbérek csökkenése. A proletariátus – eleinte csak ösztönösen – védekezni kezdett. 1831-ben és 1834-ben felkeltek a lyoni selyemszövők.

A főleg kispolgárokból összetevődő, de munkáselemeket is magában foglaló forradalmi ellenzék gyakran titkos társaságokban tömörült, amelyek közül a legtevékenyebb a Blanqui által 1837-ben alapított Évszakok Társasága volt. A már restauráció idején elterjedt utópista szocialista eszmék (Saint-Simon és Fourier), az utópista kommunizmusban (Cabet, Dezamy és Pillot) folytatódtak.

1845-től a polgárkirályság nyílt válságba került (mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari válság). Ezzel egyidőben megerősödött a polgári liberális („National" újság) és a kispolgári radikális ellenzék („Réforme" újság) harca a választójogi reformért (bankett-kampány, 1847–48). Guizot kormányának kísérlete, hogy ezt a mozgalmat erőszakkal elfojtsa, forradalmi helyzetet teremtett.

A februári forradalom (1848–51)

A felkelő párizsi munkásság, kispolgárság és diákság az első utcai harcok után (febr. 22–23)

február 24-én lemondásra kényszerítette Lajos Fülöpöt. A forradalom legfontosabb vívmányai: a Második Köztársaság kikiáltása (febr. 24), a munkához való jog elismertetése (febr. 25), nemzeti műhelyek létrehozása a munkanélküliség megszüntetésére (febr. 26), kispolgári szocialisták (Albert és Louis Blanc) részvétele az Ideiglenes Kormányban, az ún. Luxembourg-bizottság létrehozása a „szociális kérdés" megoldására (mivel azonban a bizottság nem rendelkezett hatalommal, a megoldás illuzórikus maradt). Az Ideiglenes Kormány mindinkább munkásellenes politikája elleni tiltakozásul került sor az 1848. márc. 17-i és ápr. 16-i tüntetésekre (Blanqui letartóztatása).

A nemzetgyűlési választások (ápr. 23) során elért győzelmük után a nagyburzsoá köztársaságiak parlamentáris hatalmi eszközökkel rendelkeztek a szervezetlen és szétszórtan harcoló proletariátus elnyomásához. Az osztályharc akkor érte el tetőpontját, amikor a párizsi munkások a júniusi csatában (jún. 23–26) fölkeltek a nemzeti műhelyek felosztatása ellen (jún. 21). Véres vereségük „a burzsoázia és a proletariátus első nagy polgárháborújában" (Lenin) a polgári demokratikus köztársaság sorsát is megpecsételte. Az ellenforradalom nyomására Louis Bonaparte (Napóleon unokaöccse) győzött – elsősorban a parasztok szavazatai révén – az elnökválasztáson Cavaignac tábornokkal („a párizsi hóhérral") szemben (1848. dec. 10); a nemzetgyűlési választások a köztársaságpártiak vereségével végződtek (1849. máj. 13).

A reakció belpolitikai győzelme súlyos következményekkel terhes fordulatot okozott a külpolitikában is. Oudinot vezetésével egy francia expedíciós hadsereg leverte a Római Köztársaságot (1849. ápr.–jún.). A köztársaságnak a kispolgárság (Ledru-Rollin, L. Blanc) tehetetlenségéből is eredő politikai hanyatlása megnyitotta az utat Louis Bonaparte monarchiának álcázott nagyburzsoá katonai diktatúrája előtt. Bonaparte 1851. dec. 2-án államcsínnyel diktátorrá kiáltatta ki magát. A köztársasági ellenzék felkelési kísérleteit leverték. 1852. dec. 2-án Louis Bonaparte III. Napóleon néven császárrá kiáltatta ki magát.

A Második Császárság (1852–70)

III. Napóleon alatt Franciaországban lezárult az ipari forradalom. Az ipari termelés megháromszorozódott; a nehézipar túlszárnyalta a könnyűipart. Az iparban és a bankokban folytatódott a koncentrálódási folyamat (Schneider-Creuzot, a Crédit Foncier és a Crédit Mobilier alapítása). A gazdasági konjunktúrában nem kis része volt a közmunkáknak (Párizs modernizálása Haussmann báró tervei szerint). A tekintélyen alapuló rendszer kezdetben a törvényhozó gyűlés teljes kizárásával kormányzott. Az 1857-es világgazdasági válság kihatásaként megerősödő ellenzék fokozatos liberalizálódást harcolt ki: a cenzúra eltörlése (1860), a szenátus és törvényhozó testület törvényalkotói és pénzügyi jogkörének kibővítése (1860–61), interpellációs jog (1867). A munkásmozgalom a 60-as években jelentősen fellendült és 1864-ben keresztülvitte a sztrájktilalom megszüntetését. Bár az I. Internacionálé megalakításával (1864) a marxizmus befolyása megnövekedett, a munkásosztály többsége még a proudhonizmust vagy a blanquizmust követte.

A bonapartizmusnak abban a próbálkozásában, hogy belső helyzetét megszilárdítsa és a kapitalizmus terjeszkedésének szabad utat nyisson, nagy szerepet játszott agresszív külpolitikája: részvétele az Oroszország elleni krími háborúban (1854–56), háború Ausztriával az olasz nemzeti egységmozgalmak támogatására (1859), Savoya és Nizza elfoglalása (1860), gyarmati háborúk Indokínában (1858–62), a mexikói hadjárat (1861–67), a gyarmati előretörés kezdetei Afrikában. A Rajna bal partjának megszállási terve (a „Luxemburg-konfliktus", 1867) és a Bismarck vezette német egységesítési politika ellenzése növelte ellentétét a poroszokkal, akiket III. Napóleon hiába igyekezett Ausztriával való szövetség révén elszigetelni. A francia–német háború kitöréséhez az utolsó indítékot a Hohenzollernek spanyolországi trónkövetelése adta (az emsi sürgöny). A sedani vereség (1870. szept. 2; Napóleon fogságba esése) megpecsételte a császárság sorsát.

A francia imperializmus kialakulása (1870-től a 19. század végéig)

A sedani vereség hírére a néptömegek Párizsban kiharcolták a Harmadik Köztársaság kikiáltását (1870. szept. 4). Élén a Nemzeti Védelem Tanácsa állt, amely azonban, Gambetta kivételével semmi szándékot sem mutatott a honvédelemre. Hogy szabad kezet nyerjen a forradalmi Párizs ellen, a tanács fegyverszünetet kötött (1871. jan. 28), amelynek feltételeit (Elzász-Lotaringia elvesztése, 5 milliárd aranyfrank hadisarc) Thiers, az új miniszterelnök febr. 26-án elfogadta és máj. 10-én a frankfurti békében végleg megerősítette.

A Párizsi Kommün. Március 18-án a Nemzeti Gárda meghiúsította Thiers kormányának azt a kísérletét, hogy a Gárdát lefegyverezzék. A fővárosban a munkások és a radikális kispolgárok vették át a hatalmat, létrehozva a Párizsi Kommünt (1871. márc. 18–máj. 28). Marx: „A kom-

mün a proletariátus forradalmának első kísérlete." A kommün hatalmi szervei félreállították a burzsoá államapparátust, és mélyreható reformokat vezettek be a dolgozók érdekében: a hadsereget és a rendőrséget a Nemzeti Gárda és a munkásmilícia váltotta fel, a nőket egyenjogúaknak nyilvánították, bevezették a munkatörvényt, az árak ellenőrzését, a lakbércsökkentést, a kötelező iskolai oktatást stb.

A politikai tapasztalat és a forradalmi munkáspárt hiánya lehetővé tette a Versailles-ba menekült ellenforradalmi kormánynak, hogy a porosznémet megszállók támogatásával véresen leverjék a történelem első munkásköztársaságát. („Véres hét", 1871. máj. 21–28, 30 000 halott.)

Harc a köztársaságért. A kommün leverése után megkezdődött a királypárti reakció támadása (a legitimisták Chambord gróf vezetésével, orléanisták és bonapartisták). 1873-ban Thiers elnököt lemondásra kényszerítették, őt Mac-Mahon tábornok követte, aki a monarchia visszaállítására törekedett. A monarchisták közötti viszályt kihasználva a köztársaság pártiak az 1875-ös alkotmányban (jan. 21) hivatalosan is keresztülvitték a köztársasági államforma elismertetését. A nagyburzsoá köztársasági erők 1877 októberében bekövetkezett választási győzelme után Mac-Mahonnak 1879 elején le kellett mondania.

A kialakuló francia imperializmus fő ismérvei. A 19. század utolsó harmadában Franciaországban végbement az imperializmusra való átmenet. „Az angol gyarmati imperializmustól eltérően a franciát uzsorás imperializmusnak nevezhetjük" (Lenin). Fő ismertetőjelei a következők voltak: jelentős tőkekivitel (különösen Oroszországba, a Balkánra, Törökországba és Spanyolországba) és az 1881-től megélénkülő afrikai gyarmati terjeszkedés (Francia Kongó, Tunézia, Elefántcsontpart, Dahomey, Guinea, Madagaszkár stb.), nemkülönben az ázsiai is (Indokína). A jelentős föllendülés elenére a francia ipar és külkereskedelem érezhetően elmaradt brit, német és amerikai vetélytársai mögött.

A köztársaság párti burzsoázia uralma. A monarchista reakció fölött aratott győzelemmel a hatalom átment a nagyburzsoá mérsékelt köztársaság párti Gambetta, Ferry és Grévy (1879–87-ig elnökök) kezébe. A néptömegek nyomására törvényeket hoztak az egyházi befolyás korlátozására (1880), feloldották az 1791 óta fennálló egyesülési tilalmat (1884), de az állam és az egyház megígért szétválasztására nem került sor. A következetlen irányvonal elleni tiltakozásként Clemenceau vezetése alatt kivált a balszárny (Radikális Párt). A jobboldali polgári köztársaságiak magatartása kedvezett a monarchista üzelmek fokozódásának (a Hazafias Liga alapítása Déroulède vezetésével 1882; a Boulanger-válság 1886–89). A hatalmon levő nagyburzsoázia korruptságának külső megnyilvánulása volt a Panama-botrány (1892–93). A nagyburzsoá reakció elleni küzdelem döntő erőpróbája a Dreyfus-ügy volt (1894–99), amely minden demokratikus erőt csatasorba állított (E. Zola: „J'accuse!" = Vádolom!), a nagyburzsoá kormánypárt politikai tekintélyét pedig végleg lerombolta. Külpolitikailag a mérsékelt köztársaságpártiak a Németországgal kapcsolatos növekvő ellentétek miatt Oroszország felé kerestek utat (francia–orosz szövetség, 1892). Az Afrika fölosztásáért folyó vetélkedés Franciaországot a háború szélére sodorta Angliával (fashodai incidens, 1898).

A munkásmozgalom fejlődése és föllendülése. Miután a proletariátus a kommün veresége utáni csapásokat kiheverte, 1876-ban új lendületet vett a munkásmozgalom. A marxista Guesde és Lafargue vezetése alatt 1879–80-ban megalakult a Francia Munkáspárt (a guesde-isták); a párt rövidesen kettészakadt: 1881-ben kiváltak belőle a kispolgári „posszibilisták", akik 1890-ben létrehozták az anarcho-szindikalista irányzatú Forradalmi Szocialista Munkáspártot; 1893-ban kialakult a Független Szocialisták jobboldali áramlata. Az 1895-ben létrejött szakszervezeti szövetség (CGT) kezdetben anarcho-szindikalista befolyás alatt állt (Amiens-i Charta).

Franciaország az első világháború előestéjén

A Dreyfus-ügy tisztázása a Waldeck-Rousseau-kormány idején (1899) egybeesett az imperialista átalakulás befejezésével. Az 1902-es választás alkalmával a hatalom a radikálisok kezébe került, akikkel a nép elsősorban következetes antiklerikális politikájuk miatt rokonszenvezett (1901–05, az állam és egyház szétválasztása, az egyházi tulajdon elkobzása, kolostorok és kongregációk bezárása, a Combes- és a Rouvier-kormány idején).

Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására a francia proletariátusban is megindult a forradalmi erjedés, de a különböző szocialista csoportok egyesüléséből létrejött Szocialista Pártban (SFIO) a vezetés mégis a reformisták (Jaurès) kezébe került. A radikálisok újabb, 1906-os választási győzelme után Clemenceau gondoskodott „a proletariátus még megmaradt republikánus polgári illúzióinak a lerombolásáról" (Lenin). 1906-ban a hadsereget vetették be a Pas-de-Calais-i bányászok ellen, 1907-ben a szőlőtermelő parasztok mozgalmát nyomták el, 1908-ban vérfürdőt rendeztek a párizsi kubikosok között. A radikálisok uralma alatt folytatódott

a gyarmati terjeszkedés, amelynek legjelentősebb eredménye az első és a második marokkói válság (1905–06, ill. 1911-ben) után Marokkó teljes elfoglalása, a marokkói protektorátus megalakítása (1912) volt. Az elsősorban Elzász-Lotaringia visszaszerzése és a marokkói érdekellentétek körül kialakult német–francia antagonizmus siettette a Nagy-Britanniával való kiegyezést (Entente cordiale [Antant], 1904).

A két imperialista szövetség (a hármas szövetség és az antant) szembenállása fokozta a háború kitörésének veszélyét, és megerősítette a nacionalista, monarchista mozgalmakat (Maurras, Daudet, Barrès). Ugyanakkor az első világháború előestéjén erőteljes háborúellenes és antimilitarista megmozdulásokra került sor, melyek élén a baloldali szocialisták álltak, de amelyekhez Jean Jaurès is csatlakozott. A soviniszta körök uszításának hatására Jaurèst 1914. júl. 31-én megölték. Az Oroszországnak szóló német hadüzenet napján (1914. aug. 1) Franciaország mozgósítást rendelt el; erre válaszul aug. 3-án Németország hadat üzent Franciaországnak.

Franciaország a kapitalizmus általános válsága idején

Az első világháború (1914–18)

Az első világháborúban Franciaország a háborús események fő hadszínterévé vált. A francia csapatok Joffre vezette ellentámadása a marne-i csatában megállította (1914. szept. 5–12) a Párizst fenyegető német támadást. Ezután közel négy évig tartó állóháború következett. 1915-ben a harcok központja Artois és Champagne volt. 1916-ban mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett, és a németek áttörési kísérlete meghiúsult Verdunnél. Az 1916. évi, stratégiailag eredménytelen somme-i csata után 1917-ben a német csapatok visszavonultak a Siegfried-vonalra. A jobboldali szocialisták árulása nyomán, akik 1914-ben beléptek az imperialista kormányba, 1915–16-ban a Szocialista Párton belül kialakult a balszárny és a centrista irányzat. Az ő befolyásukra és az 1917. februári orosz forradalom hatására, a nagy vérveszteséggel járó háború elleni tiltakozásul 1917-ben a hadseregben számos zendülés tört ki. Pétain a lázadásokat könyörtelenül elfojtotta. A német tavaszi offenzíva sikertelensége után 1918. júl. 18-án az amerikaiakkal megerősödött szövetségesek ellentámadásba lendültek Foch marsall vezetésével, s ezzel megpecsételték Németország katonai vereségét. 1918. nov. 11-én Compiègne-ben aláírták a fegyverszüneti egyezményt.

Franciaország 1918-tól 1940-ig, a Harmadik Köztársaság végéig

1918–24. A francia nagyburzsoázia, amelynek hatalmát a központi hatalmak feletti győzelem megerősítette, Clemenceau miniszterelnök irányításával, az amerikaiak és az angolok ellenkezése dacára, európai hegemóniára tört. A versailles-i békeszerződésben Franciaország visszakapta Elzász-Lotaringiát, a Népszövetség megbízásából megkaparintotta a nemzetközi ellenőrzés alatt álló Saar-vidék gazdasági vezetését, továbbá gyarmati mandátumot kapott Szibériában, Kamerun nagy részén és Togo keleti felében. Magának tartotta fenn a német jóvátétel oroszlánrészét. A kisantant megalakításával számos kelet- és dél-európai országot (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) bevont vazallusi rendszerébe (Lengyelországgal 1921-ben szövetségi szerződést kötött). Franciaország legbuzgóbb pártfogója volt a Szovjet-Oroszország elleni katonai intervenciónak.

Ezzel az agresszív külpolitikával, amelynek anyagi feltételeit a dolgozók fokozott kizsákmányolásával teremtették elő, a francia munkásosztály határozottan szembeszállt. A francia proletariátus forradalmi harckészsége különösen az „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól!" mozgalomban nyilvánult meg, amelynek tetőpontja a francia fekete-tengeri flotta 1919. áprilisi felkelése volt. Cachin és Vaillant-Couturier a Szocialista Pártban fellépett a jobboldali opportunistákkal való szakítás érdekében. A tisztulási folyamat tetőpontját az 1920 decemberében Tours-ban tartott pártkongresszus jelentette, amely kimondta a Szocialista Párt többségének csatlakozását a III. Internacionáléhoz, és megalapította a Kommunista Pártot. A vereséget szenvedett kisebbség Blum és Faure vezetésével elhagyta a pártkongresszust, és Szocialista Párt néven működött tovább. 1921–22-ben a szocialisták Jouhaux vezetésével kizárták a CGT forradalmi szellemű munkásait, akik válaszként megszervezték a CGTU-t (Confédération Générale du Travail Unitaire). A francia nagyburzsoáziának, amely 1919-ben a forradalmi megmozdulások föltartóztatására, a Poincaré és Millerand vezette Nemzeti Blokkban tömörült, nem sikerült megvalósítania rejtett céljait. Franciaország átmeneti európai hegemóniájának 1923–24-ben véget vetett az angolok és az amerikaik ellenzése és a Ruhr-vidék francia megszállása elleni tömegharc.

1924–30. Az 1924-es májusi választásokon az ún. Baloldali Kartell Herriot vezetésével győzelmet aratott a Nemzeti Blokkal szemben. Herriot kormánya 1924. okt. 28-án diplomáciailag elismerte a Szovjetuniót. 1925 után, az ún. „Briand-korszakban" a francia és német imperializmus köze-

ledett egymáshoz (a locarnói egyezmény 1925; a Rajna-vidék kiürítése, 1930). Ezzel egyidőben a francia monopolkapitalizmus fokozta elnyomó háborúját Abd el-Krim Rif Köztársasága ellen (Spanyolországgal megegyezve közösen léptek fel Marokkóban). Ugyanakkor 1925-ben leverték Szíriában a drúzok felkelését is. 1926-tól a közös szovjetellenes front jegyében Poincaré kormányának (1926–29) sürgetésére fokozódott a francia és német monopolkapitalizmus együttműködése (vas-, acél-, káliumkartell, kölcsönök, a Young-terv támogatása).

1930–36. A világgazdasági válság idején, amely Franciaországot csak 1930-ban érte el (de 1935-ig tartott), a reakció már nyíltan lépett fel. A de la Rocque vezette tűzkeresztesek és az Action Française alkották a francia fasizmus rohamcsapatait. E csoportok Hitler hatalomra jutása után, 1934. febr. 6-án nyílt fasiszta puccsot szerveztek. Az FKP vezetésével (1930 óta Thorez a párt főtitkára) tömegmozgalom fejlődött ki a köztársaság védelmére: 1934. febr. 12-én általános sztrájkot szerveztek, mintegy 5 millió résztvevővel, 1934. júl. 27-én létrejött a KP és a Szocialista Párt akcióegysége, 1935-ben pedig megkezdődött a CGT és a CGTU újraegyesítése, amely 1936-ban fejeződött be. A KP 1934-ben felvetette valamennyi antifasiszta, demokratikus erő Népfrontba való egyesítésének gondolatát. A Népfront az 1935. júl. 14-i közös tömeggyűlésen jött létre. Figyelembe véve a német fasizmus részéről fenyegető veszélyt, a tömegek nyomására a burzsoázia egy része is támogatta Barthounak a keleti paktum létrehozására irányuló politikáját, amelyben nagy szerepet szánt a Szovjetuniónak. 1935-ben francia–szovjet segélynyújtási egyezményt írtak alá, amelyet 1936-ban ratifikáltak is. A legreakciósabb körök azonban Laval, Tardieu és Pétain vezetésével továbbra is a fasiszta államokkal való együttműködésre törekedtek.

A népfrontkormányok (1936–38). Az 1936 április-májusában tartott parlamenti választások a Népfrontban egyesült pártok elsöprő győzelmét hozták (a szocialisták 1,9 millió, a kommunisták 1,5 millió, a radikális szocialisták 1,4 millió szavazatot kaptak). A szocialista Léon Blum vezetése alatt megalakult első népfrontkormány idején (1936. jún.–1937. jún.) a munkásosztály haladó törvényeket harcolt ki (40 órás munkahét, fizetett szabadság stb.), a nagytőkések pozícióit bizonyos fokig korlátozták (a francia Nemzeti Bank igazgató tanácsának megszüntetése stb.), és betiltották a fasiszta szervezeteket. A Szocialista Párt vezetői kapituláltak a reakciós zavarkeltők előtt (1937 tavaszán Léon Blum a népfrontprogram további megvalósítását félbeszakította). Voltaképpen már a spanyol polgárháború kezdetétől folytatott benemavatkozási politika a Népfront végét jelentette, de az elnevezést akkor még megtartották. A radikális szocialista Chautemps- (1937. jún.–1938. márc.) és Daladier- (1938. ápr.–1940. márc.) kormányok ingadozásai végül is a KP minden igyekezete ellenére végérvényesen felbomlasztották a Népfrontot. A népfrontkormányok támogatták az ún. benemavatkozási politikát, és ezzel a nép akarata ellenére Francót és a Spanyol Köztársaság (1936–39) elleni német–olasz intervenciót erősítették.

A müncheni politika (1938–39). Abban a reményben, hogy a német imperializmus terjeszkedését a Szovjetunió ellen lehet fordítani, a Daladier-kormány megszegte a francia–szovjet egyezményt, és a müncheni egyezményben (1938. szept. 29) elárulta Csehszlovákiát. Mussolini területi követelései ugyanakkor kiélezték a francia–olasz ellentétet. A moszkvai tárgyalások során (1939. aug.) mind nyilvánvalóbbá vált Nagy-Britannia és Franciaország vonakodása, hogy kollektív biztonsági szerződést kössön a Szovjetunióval. Ezzel az utolsó lehetőség is elveszett, hogy el lehessen hárítani a német imperializmus háborús terveit. Miután a németek megtámadták Lengyelországot, Franciaország 1939. szept. 3-án hadat üzent a fasiszta Németországnak.

A második világháború. A második világháború Franciaországban jelentős hadiesemények nélkül kezdődött, Nagy-Britanniához hasonlóan Franciaország is „furcsa háborút" (drôle de guerre) viselt. A reakció és a szocialista vezetők ahelyett, hogy minden hatalmi eszközt megragadtak volna a fenyegető fasiszta támadás és az ötödik hadoszlop aknamunkája ellen, a demokratikus erőket üldözték: 1939-ben betiltották a KP-t, és a jobboldali erők ismét megbontották a CGT egységét. Az 1940. máj. 10-én megkezdődött német fasiszta támadás előidézte a vezetőitől elárult Franciaország katonai és politikai összeomlását. Jún. 17-én, Párizs kiürítése után, Pétain marsall került a kormány élére, aki a tömegek harckészsége ellenére 1940. jún. 22-én Compiègne-ben fegyverszünetet kötött. Fegyverszünetre került sor 1940. jún. 24-én Olaszországgal is, amely csak jún. 10-én lépett be a háborúba. Franciaország kétharmadát német csapatok szállták meg. A parlament Vichyben történt önfeloszlatása (1940. júl. 10) és az alkotmány felfüggesztése a Harmadik Köztársaság végét jelentette.

A német megszállás és a Vichy-rendszer időszaka (1940–44)

A német megszálló hatóságok elnyomó politikája és a meg nem szállt területeken Pétain és Laval vezetésével megalakult Vichy-kormány

árulása a KP irányította ellenállási mozgalom (Résistance) létrehozásához vezetett (1940. júl. 10-i felhívás). Londonban Charles de Gaulle megalakította a „Szabad Franciaország" (France Libre, 1942 után: France Combattante, „Harcoló Franciaország") mozgalmat, amelyhez egyes francia gyarmatok is csatlakoztak. A kommunisták Pas-de-Calais-ban 1941 április-májusában tömegsztrájkot szerveztek 100 000 bányász részvételével. 1941. máj. 15-én a KP kezdeményezésére megalakult a Nemzeti Front, amely a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó hazafiakat egyesítette. Ez a Francs-Tireurs et Partisans fölállítása után megkezdte a fegyveres harcot a megszállók és a kollaboránsok ellen. Egyéb ellenálló csoportok is alakultak, pl. Dél-Franciaországban a „Combat", „Francs-Tireurs", a „Libération" csoport, Észak-Franciaországban a „Libération Nord" és az „Organisation Civile et Militaire" stb. A hódítók és francia cinkosaik hiába igyekeztek a legkegyetlenebb terrorral elfojtani az ellenállási mozgalmat. 1941. dec. 15-én 100 francia hazafit végeztek ki a Mont Valérienen, közöttük Gabriel Périt.

A de Gaulle vezetése alatt álló mozgalom irányító szerveként 1941 őszén Londonban létrejött a Francia Nemzeti Bizottság, amellyel a KP 1942. nov. 25-én közös akcióprogramot fogadott el a fegyveres felkelés előkészítésére. Miután a szövetségesek partra szálltak Észak-Afrikában, a német és az olasz csapatok 1942. nov. 8-án bevonultak a még meg nem szállt Dél-Franciaországba. A hazafiak válaszként fokozták a fegyveres harcot (maquis), a francia földközi-tengeri flottát pedig Toulon kikötőjében elsüllyesztették. 1943. máj. 27-én létrejött végre a Résistance egységes központja, a Conseil National de la Résistance, CNR (az Ellenállás Nemzeti Tanácsa), amelyhez a Nemzeti Front, a CGT, a KP és más ellenállási csoportok is csatlakoztak.

Észak-Afrika felszabadulása után Algériában de Gaulle és Giraud megalakították a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottságot, amelyet ideiglenes kormánnyá nyilvánítottak, a kommunisták részvételével. 1944 tavaszán a KP kezdeményezésére valamennyi fegyveres ellenállási csoport egyesült a Forces Françaises de l'Intérieurben (FFI), amely mintegy 500 000 harcost számlált. A második front normandiai megnyitása (1944. jún. 6) után megkezdődött Franciaország felszabadítása a német megszállás alól. Az ellenállási mozgalom legnagyobb sikere a párizsi felkelés (1944. aug. 19–25) és a Dél-Franciaország nagy részében egyidejűleg kitört felkelés volt. A tömegmozgalmat a fasisták kegyetlenkedései (Oradour-sur-Glane 1944. jún. 10) sem tudták elfojtani. 1944 végére a német csapatokat Franciaország csaknem egész területéről kiűzték.

A Negyedik Köztársaság (1944–58)

1944–47. A felszabadulást a Negyedik Köztársaság kikiáltása követte. Az ideiglenes államelnök és a kormányfő egészen 1946. jan. 20-ig de Gaulle volt. A kommunisták az ezt követő ún. „hárompártrendszer" idején is (KP, Szocialista Párt, MRP) részt vettek a kormányban, mint a legjelentékenyebb politikai erő. Mivel a Szocialista Párt az újjászerveződő reakció nyomásától visszarettent, az új alkotmány (1946. okt. 13) nem tartalmazta mindazokat a biztosítékokat, amelyeket a Kommunista Párt követelt. 1947. jan. 16-án Vincent Auriolt választották a Negyedik Köztársaság első államelnökévé.

A reakció a KP növekvő befolyásának visszaszorítására széles körű antidemokratikus támadást indított, s ebben az amerikai imperializmusra támaszkodott, amely 1945 után jelentős befolyásra tett szert Franciaországban. Külpolitikai téren megkezdődött a francia gyarmatokon a felszabadító mozgalmak elnyomása: 1945. máj.: a constantine-i vérfürdő Algériában, 1946 decemberében Vietnamban megkezdődik a szennyes háború, 1947. márc.: a madagaszkári tömegmészárlás. Belpolitikai téren az egymást gyorsan váltó kormányok megkezdték a háború utáni demokratikus vívmányok módszeres visszavonását; 1947 áprilisában de Gaulle egy jobboldali irányzatú „gyűjtőmozgalmat" (RPF) alapított. 1947 májusában a kommunistákat kizárták a Ramadier-kormányból. Egy hónappal később Franciaország csatlakozott a Marshall-tervhez. Végül 1947 decemberében a jobboldali szakszervezeti vezetők, élükön Jouhaux-val, megbontották a CGT egységét, és megalakították a Force Ouvrière-t, amely azonban éppúgy, mint a keresztény szakszervezet (a CFTC), nem nyerte meg a munkások többségének támogatását. Továbbra is a KP-hoz közelálló, Saillant, Frachon és Monmousseau vezette CGT maradt a legbefolyásosabb tömegszervezet.

1947–56. A Kommunista Párt vezetésével erős népmozgalom fejlődött ki Franciaországnak a NATÓ-ba való belépése (1949. ápr. 4) ellen, a pénzromlás és az elnyomorodás, majd a vietnami háború ellen. Ez a mozgalom a Bidault-kormány idején lezajlott egymillió dolgozó sztrájkjával érte el egyik csúcspontját. 1950 nyarán Franciaország támogatta az Egyesült Államok koreai agresszióját; 1951 áprilisában aláírta a Montánunióhoz (Schuman-terv), a NATO fegyverkezési bázisához való csatlakozását. A Pinay-kormány 1952 májusában aláírta az Európai Védelmi Közösség megalapításáról szóló egyezményt, ez azonban 1954-ben a francia nép ellenállásán megbukott. Az antidemokratikus választási törvény ellenére az FKP megvédel-

mezte pozícióit, mind az 1951-es parlamenti, mind az 1953-as községi választásokon.

A vietnami felszabadító mozgalom katonai győzelme (Dien-bien-phu eleste 1954. máj. 7) és a növekvő hazai ellenállás arra kényszerítette Mendès-France kormányát, hogy a háborút befejezze, és föladja az indokínai francia gyarmati uralmat (1954: genfi konferencia). 1954 novemberében megkezdődött a francia gyarmati uralom elleni fegyveres harc Algériában. 1954. dec. 30-án a nemzetgyűlés a nép akarata ellenére megszavazta az ún. párizsi szerződéseket, amelyek törvényessé tették Nyugat-Németország újrafelfegyverzését és a NATÓ-ba való bevonását. Válaszul a Szovjetunió 1955. máj. 7-én felmondta az 1944-ben kötött francia–szovjet szövetségi szerződést. Az a kísérlet, hogy az észak-afrikai gyarmatbirodalom széthullását erőszakkal megakadályozzák, kudarccal végződött; Franciaország 1956-ban arra kényszerült, hogy elismerje Tunisz és Marokkó függetlenségét.

1956–58. Az 1956 januárjában tartott választások megmutatták a politikai erők növekvő polarizálódását: a baloldal nagy sikert ért el, egyidejűleg azonban a fasiszta jellegű Poujade-mozgalom is szavazatokat nyert az elégedetlenkedő kispolgári tömegektől. Az FKP felhívását új népfront alakítására a reakció és az algériai háború ellen, a radikálisok és a szocialisták visszautasították. A nép akaratát semmibe véve, Franciaország 1956 októberében a jobboldali szocialista Guy Mollet kormányzása idején részt vett a szuezi agresszióban.

Az Algéria elleni szennyes háború volt a fő oka 1957-ben a Negyedik Köztársaság válságának. A nagyburzsoázián belül is szakadásra került sor a „liberális" irányvonal hívei (az algériai alkotmány megadása részleges autonómiával) és az ultrák között, akik a legszélsőségesebb gyarmatosítók érdekében feltétel nélküli elnyomást követeltek. A baloldal szavazatai (KP, progresszisták, a Szocialista Párt és a Radikális Párt egy része) ellenére a nemzetgyűlés 1957. júl. 9-én jóváhagyta az Európai Közös Piachoz és az EURATOM-hoz való csatlakozást.

Az Ötödik Köztársaság (1958 óta)

Pflimlin kormánya alatt az algériai válság elérte tetőpontját; 1958 májusában a vezető ultrák Salan és Massu tábornokok vezetésével Algériában katonai puccsot hajtottak végre, és követelték egy de Gaulle vezette kormány létrehozását. A puccsisták terve megvalósult, mert a Szocialista Párt jobboldali vezetői elutasították a KP szövetségi felhívását a köztársaság védelmére. A nemzetgyűlés kapitulált a polgárháborúval fenyegetőző ultrák előtt, és június 1-én 329 szavazattal 224 ellenében de Gaulle-t támogatta. Manipulált választási módszerekkel, alkotmányreformmal (a november 29-i népszavazás) és a nagyhatalmi demagógiával megnyitották az utat a „személyi hatalom" előtt.

1959. jan. 8-án de Gaulle mint az Unió az Új Köztársaságért (UNR) jelöltje, az Ötödik Köztársaság elnöke lett; a kormány élére Michel Debré került. A parlament messzemenő kikapcsolása után a kormány a monopóliumok érdekében gazdasági és pénzügyi intézkedéseket hozott (frankleértékelés, a katonai költségvetés emelése, a szociális juttatások csökkentése stb.). Az a törekvés, hogy Nyugat- és Közép-Afrikában a Francia Közösség (Communauté Française) megalakításával biztosítsák a francia gyarmati hegemóniát, kudarcot vallott. Miután 1958-ban Guinea felszabadult a gyarmati uralom alól, a francia kormány 1960-ban formálisan kénytelen volt elismerni csaknem valamennyi hajdani afrikai gyarmatának függetlenségét. Az algériai kérdés békés megoldására irányuló hivatalos javaslatok ellenére de Gaulle az ultrák ellenállásának láttán fokozta a harci cselekményeket. A felszabadítási mozgalom sikerei azonban arra kényszerítették de Gaulle-t, hogy újból tárgyalásokat folytasson az algériai köztársaság ideiglenes kormányával (évian-les-bains-i találkozó 1961. máj.); a tárgyalások a francia fél elfogadhatatlan feltételei miatt (részleges fölosztás terve, Szahara-kérdés) csak 1962. márc. 18-án fejeződtek be az évian-les-bains-i egyezménnyel és Algéria függetlenségének elismerésével. A tárgyalások szabotálására, az Organisation de l'Armée Secrète (OAS, a Titkos Hadsereg Szervezete) terrorszervezet élén álló tábornokok 1961. ápr. 22-én újabb katonai puccsot szőttek Algériában, amelyet azonban egy hatalmas általános sztrájk meghiúsított. De Gaulle antidemokratikus és tekintélyelvi politikája, valamint az OAS növekvő terrorja nyomán megújuló fasiszta veszély a francia nép széles rétegeit mozgósította, és közös fellépésre bírta. A KP XVI. kongresszusán (1961. máj.) tervet fogadott el a demokrácia helyreállítására és megújítására. A tömegek harci akciói arra kényszerítették a kormányt, hogy fellépjen az OAS ellen. Az éviani szerződésről tartott népszavazáskor 1962. ápr. 8-án a választók 91%-a igennel szavazott. Debré lemondása után Pompidou, a finánctőke képviselője alakított új kormányt. De Gaulle irányvonalának az volt a célja, hogy kiépítse az elnöki hatalmat (népszavazás az alkotmány módosításáról 1962. okt. 28-án), valamint megszerezze a NATO és az Európai Közös Piac vezetését a Bonn–Párizs-tengely létrehozásával (a szerződés aláírása 1963. jan. 22-én). A növekvő elégedetlenség megmutatkozott az 1962. nov.

18-án és 25-én tartott parlamenti választásokon, amikor a KP szavazatainak aránya 21,9%-ra, képviselőinek száma 10-ről 41-re növekedett. Az életszínvonal elleni további támadások költséges fegyverkezési politikával párosultak (1960-ban robbantották fel az első francia atombombát, 1963 március–áprilisában a bányászok hatalmas, általános sztrájkjára került sor, amelyhez szolidaritásból 6 millió dolgozó csatlakozott, és amely de Gaulle katonai behívási intézkedései ellenére eredményesen zárult. A tömegek békeakarata, ill. a francia burzsoázia reálpolitikai és taktikai megfontolásainak eredményeképpen de Gaulle elismerte a Kínai Népköztársaságot (1964. jan.), föllépett Vietnam semlegesítése érdekében, és szembehelyezkedett az USA egyeduralmi törekvéseivel. Ugyanezen az alapon, valamint hatalmi és gazdaságpolitikai ellentétek miatt lazította az NSZK-hoz fűződő kapcsolatait is. Az 1965 márciusában tartott községtanácsi választások a KP befolyásának növekedését és az UNR újabb veszteségeit eredményezték. A választások bizonyították, hogy a személyi hatalom fokozatosan gyöngülő rendszere valamennyi demokrata összefogásával leküzdhető. Ezért a KP a szocialista Defferre elnökjelöltségének támogatását az 1965. decemberi választásokon közös de Gaulle-ellenes program elfogadásától tette függővé. Amikor Defferre a Szocialista Párt júniusi kongresszusát arra biztatta, hogy hagyja jóvá kommunistaellenes „demokratikus szocialista szövetségének" tervét, a KP megvonta tőle támogatását. Szeptemberben a KP késznek mutatkozott arra, hogy Mitterrand jelöltségét támogassa. Ezzel 1936–38 óta először nyílt alkalom a baloldali pártok közös fellépésére. Jóllehet de Gaulle-nak sikerült a második választási menetben (dec. 20-án) a szavazatok 55%-át megszereznie, a Mitterrand-ra szavazók nagy aránya (45%) bizonyította presztízscsökkenését. A NATO feltétlen támogatói (Lecanuet) vereséget szenvedtek.

1966 tavaszán a gaulle-ista kormány már képtelen volt a harcosan fellépő dolgozó tömegek szociálpolitikai követeléseinek ellenállni.

A KP 1967 januárjában megtartott XVIII. kongresszusán újból kifejezte valamennyi demokratikus erő egyesítésére irányuló óhaját. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a baloldali pártok az 1967 márciusában lezajlott parlamenti választásokon nagy sikereket érjenek el. A gaulleistáknak csupán a „giscardisták" (Giscard d'Estaing követői) segítségével és választási manipulációkkal sikerült minimális többségre szert tenniük (244 mandátum 486-ból, 1962: 284 mandátum 482-ből). Lecanuet NATO-barát pártja visszaesett (27 képviselő a korábbi 42 helyett). A KP-nak sikerült a számára különösen előnytelen antidemokratikus választási rendszer ellenére parlamenti mandátumainak számát csaknem megkétszereznie (41 helyett 73 képviselő). A Demokrata Szocialista Baloldali Szövetség is jelentős sikert aratott (116 a korábbi 87 helyett). 1968. máj. 13-án a dolgozók milliói szolidaritási sztrájkba léptek a diákok mellett, akik demokratikus főiskolai reformokat követeltek. Május második felében a mozgalom 9 millió dolgozó részvételével általános sztrájkká fejlődött. A személyi hatalom sarokba szorított állammonopolista rendszere kénytelen volt a béreket átlagosan 12%-kal emelni. Az antidemokratikus választási rendszer és a baloldal megosztottsága révén az uralkodó köröknek sikerült a júniusi választásokon elérniük, hogy az UNR és a „giscardisták" egyesült blokkja a 485 képviselői hely közül 360-at megszerezzen. Hogy a reakciónak ez a sikere pyrrhusi győzelem volt, 1969 áprilisában bizonyosodott be. Az 1969. ápr. 27-i népszavazás alkalmával de Gaulle reakciós szociálpolitikája és közigazgatási reformtervezete ellen a lakosság 54%-a szavazott. A tábornok lemondott. A nagyburzsoázia, amely nemzetközi terjeszkedési céljai és a monopóliumokkal való összefonódása érdekében a számára sokszor önkényesen és hangsúlyozottan nemzeti érdekeket képviselő de Gaulle-ról – de nem a gaulle-ista rendszerről – kívánt lemondani, az 1969. júniusi elnökválasztásokon számára kellemesebb jelöltet – a Szocialista Párt jobboldali vezetőinek egységbontása révén Pompidout segítette győzelemre. A KP jelöltje, Duclos, a harcos választási küzdelem eredményeként, az első választási fordulóban a szavazatok 21,5%-át szerezte meg, 350 000 szavazattal többet, mint amit 1968 júniusában ért el. Amíg a francia nép demokratikus mozgalmának fő ereje a harcokból megerősödve került ki, addig Defferre-re, a Szocialista Párt jelöltjére a szavazatoknak csak 5%-a jutott. A Szocialista Párt válsága ezáltal erősödött; új Szocialista Párt alakult, melynek többsége osztályharcos célokat tűzött maga elé. Pompidou és miniszterelnöke, Chaban-Delmas vezetésével a monopolista burzsoázia sokkal simulékonyabb politikát folytatott, és igyekezett a demokratikus erőkkel való nyílt összeütközést elkerülni.

A frank 1969. aug. 11-én történt leértékelésével és az ezt követő áremelésekkel a kormány tovább rontotta a dolgozók helyzetét. A változó külpolitika ellenére (újból közeledés történt az Egyesült Államokhoz), a francia monopoltőke objektív igényeinek megfelelt a Szovjetunióval való gazdasági, tudományos-technikai és kulturális együttműködés kibővítése és megerősítése (1969 októberében Schuman külügyminiszter moszk-

vai látogatása, 1970 októberében Pompidou látogatása a Szovjetunióban).

Franciaország állást foglalt az amerikai csapatoknak Vietnamból való kivonása mellett, és megerősítette az Izraellel szemben foganatosított fegyverszállítási tilalmat.

A KP, amely 1968. decemberi kiáltványában rögzítette az antimonopolista demokráciát és szocializmust hirdető irányvonalát, 1969-ben fáradságot nem kímélve küzdött azért, hogy megteremtse az összes demokratikus erő s az azok magvát alkotó munkásság egységét. Az FKP XIX. kongresszusának (1970. febr.) középpontjában az a harc állt, amelyet a párt folytat a monopóliumok hatalma ellen, a munkásosztály és valamennyi demokratikus erő egyesítéséért, egy haladó demokrácia és a szocializmus érdekében. (Az FKP állhatatos egységfelhívásai eredményeként 1972 júniusában aláírták a KP, a Szocialista Párt és az egyik radikális pártcsoport közös kormányprogramját, amelynek égisze alatt indultak választási harcba a baloldali pártok 1973-ban. A közös fellépés révén a baloldal jelentős mértékben előretört. *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. 1600	Megkezdődik a kelták letelepülése Galliában.
121	Az avignoni csata után a rómaiak megszállják Gallia délkeleti részeit; Gallia Narbonensis tartomány alapítása.
58–53	Caesar kiterjeszti a római uralmat a Maas és a Mosel vidékéig.
53–52	A kelták felkelése Vercingetorix vezetésével. A Gallia nagy részére kiterjedő felkelést Caesar leverte.
52–50	Szórványos lázadások a rómaiak ellen.
I. sz. 250 körül	A száli és ripuári frankok fokozott nyomást gyakorolnak a rómaiak által birtokolt Galliára.
253–260	Az alemannok betörnek Burgundiába és Auvergne-be.
260–283	A bagaudák felkelése; 407–408; 435–442: újra fellángol a harc.
350	A frankok, a chamavok és az alemannok betörése Közép-Gallia területére, a burgundok behatolása a Maine völgyébe.
406	A vandálok és alánok tömeges beözönlése; frankok és burgundok foglalják el a Rajna-vidéket, az alemannok és helvétek pedig Elzászt.
430 körül	A Meroving-dinasztia; Chlodjo.
481–511	Chlodvig; a frank honfoglalás döntő szakasza.
486	Chlodvig győzelme Soissons-nál Syagrius ellen, aki az utolsó római uralkodó Gallia területén.
496	Az alemannok leverése.
507	A nyugati gótok legyőzése; Aquitánia a frankok kezébe kerül.
532	Az utolsó burgund király vereséget szenved Autunnél.
687	II. (Középső) Pipin, Ausztrázia majordomusa Tertrynél legyőzi Neusztria majordomusát és ezzel az egész birodalom uralkodója lesz.
714	Martell Károly megalapította a Karoling-dinasztiát.
732	Az arabok északi irányú előretörését Poitiers-nél megállítják a frankok.
768–814	Nagy Károly; a feudalizálódási folyamat meggyorsul.
842	A „strassburgi eskü", a legrégibb francia és német nyelvemlék.
843	A verduni szerződés kimondja, hogy Kopasz Károly a nyugati országrész uralkodója, és törvényesíti a nyugati frank birodalom önálló fejlődését.
843–987	A francia állam kialakulása a francia Karolingok uralma idején, a feudális széttagoltság tetőpontja.
888	Felső-Burgundia I. Rudolf alatt önálló királyság.
911	Normandia a francia király hűbéri birtoka lesz.
977	Antifeudális parasztfelkelés Normandiában.
987	Hugo Capet megválasztása; a Kapeting-ház (987–1328) végleges győzelme a Karolingok felett, az egyenesági öröklődés biztosított.
1015	Burgundia hercegséget, továbbá Anjout és Blois-t is a koronához csatolják.
1024	A bretagne-i parasztfelkelés.
1039	Le Mans város kommunájának megalakulása; a kommunamozgalmak kezdete.
1066	Hódító Vilmos angol király, egyúttal Normandia hercegeként francia hűbérúr.

1096 Az első keresztes hadjáratban (Amiens-i Péter és Sansavoiri Walter vezetésével) nagy parasztseregek vesznek részt.
1106 I. Henrik kezében összpontosul az angol–normann hatalom.
1107 Megegyezés I. Fülöp és a pápa között a püspöki invesztitúra kérdésében; az egyház nevezheti ki a püspököket; a püspökök hűséget esküsznek a királynak, de nem hűbéresei.
1127 Kifejlődik a gótika (St. Étienne-templom – Beauvais).
1167 A királyi birtokhoz kerül Fourez, Chalon, Mâcon grófsága, valamint Beaujeu.
1180–1223 II. Fülöp Ágost; a központi hatalom megerősödésének döntő szakasza, harc az angol–normann hatalommal.
1187 A II. Henrik angol király elleni háború kezdete.
1190 II. Fülöp Ágost részvétele a harmadik keresztes hadjáratban.
1194 II. Henrik angol király hadat üzen II. Fülöp Ágostnak, aki Normandiában és Touraine-ben kapott birtokot Földnélküli Jánostól.
1198 II. Fülöp Ágost szövetsége Sváb Fülöppel és Flandria grófjával, Anglia ellen.
1200 Földnélküli János átengedi Fülöpnek Evreux grófságát és birtokát Berryben és Auvergne-ben, aki ezért cserébe lemond Bretagne-ról.
1209–29 Az albigensek elleni keresztes hadjárat; Észak-Franciaország nemesei (Simon de Montfort) az eretnekek elleni küzdelem ürügyén megkezdik a délvidék meghódítását.
1214 Döntő győzelem Bouvines-nél IV. Ottó császár felett, aki Földnélküli János szövetségese; János ismételten lemond Aquitániáról.
1225 A céhmesterek bevonása a városi tanácsokba; megkezdődik a küzdelem a városi középrétegek és a városi patríciusok között.
1226–70 IX. (Szent) Lajos uralma idején Franciaország nagyhatalom lesz Európában.
1231 Megalakul a párizsi egyetem, IX. Gergely pápa „Parens scientiarium" c. bullájában elismeri az egyetem függetlenségét.
1244–52 IX. Lajos részt vesz a hetedik keresztes hadjáratban.
1251 A „pastoureaux"-felkelés.
1257 Robert de Sorbon szegény diákok részére kollégiumot alapít Párizsban.
1258 Rendelet a „bailli"-k feladatairól, egyebek közt a párbajozás megtiltása.
1259 A párizsi béke; III. Henrik angol királyra száll Limoges, Cahors és Perigueux egyházmegye és Saintogne, valamint Agenais egy része. Normandiáról, Anjouról és Poitouról lemond, Aquitániára vonatkozóan pedig hűbéri esküt tesz.
1280 A provins-i és roueni bérmunkások felkelése a posztókereskedők ellen, éleződik az ellentét a városi szegények és a jómódú polgárság között.
1285–1314 IV. (Szép) Fülöp; nő a legisták befolyása az államirányításban (Pierre Flotte, 1298–1302; Guillaume de Nogaret, 1302–13; Enguerrand de Marigny, 1313–14), a zsoldosok gyakori alkalmazása.
1294 Kiújul a háború Angliával.
1297 Háború Flandriával.
1302 Az első rendi gyűlés összehívása Párizsban (a nemesség, a papság és a polgárság részvételével). Ellentét VIII. Bonifác pápával. A flandriai néptömegek felkelése a francia uralom ellen (máj. 18). Kortrijknál a francia lovagi sereg súlyos vereséget szenved a flandriai polgároktól és parasztoktól (júl. 11).
1303 A francia és angol király szövetsége.
1307–14 A templomosok pere.
1309–77 A pápa székhelyét áthelyezik Avignonba („babiloni fogság").
1314–16 Nemesi ligák alakulnak, angol mintára.
1316 Béke Flandriával.
1320 Az újabb „pastoureaux"-mozgalom Párizsra is kiterjed.
1328–50 VI. Fülöp; a Valois-ház (egyenes ágon 1328–1498).
1337 VI. Fülöp kihirdeti az angol birtokok elkobzását, és benyomul Aquitániába.
1337–1453 A százéves háború.
1338 III. Edward partra száll Antverpennél. A flandriai posztóvárosok felkelése Artevelde Jakab vezetésével. Francia királlyá ismerik el III. Edwardot, ennek fejében szabad út nyílik az angol gyapjúpiachoz.
1346 Az angol íjászok Crécynél vereséget mérnek a franciákra (aug. 26).

1348–49	A fekete halálnak nevezett nagy pestisjárvány.
1349	Dauphiné a koronabirtokhoz kerül.
1354	A guines-i béke, a Plantagenetekre szállnak a régi Anjou-birtokok (Normandiától a Pireneusokig).
1356	A francia sereg veresége Maupertuis-nél (szept. 19); a király fogságba esik.
1356–57	A rendi gyűlés összehívása.
1356–58	Népmozgalom Étienne Marcel vezetésével.
1357	A „nagy ordonnance" (márc. 3).
1357–58	A parasztság legnagyobb felkelése: a Jacquerie.
1358	II. Jánost váltságdíj ellenében szabadon bocsátják. III. Edwardra száll Guyenne, valamint Saintonge, Poitou, Limousin, Quercy, Rouergue és Bigorre. A párizsi polgárság leverése (júl. 31). Marcelt megölik, a dauphin visszatér Párizsba.
1360	A brétignyi béke, tisztázzák a király szabadon bocsátásának végleges feltételeit.
1364–80	V. (Bölcs) Károly.
1368	Újabb angol partraszállás Közép- és Dél-Franciaországban.
1381–83	A parasztok és a városi szegények mozgalma Auvergne és Languedoc tartományokban (a „tuchin"-ek lázadása).
1382	A genti felkelést leverik a francia lovagok. A roueni szegények lázadása. Mozgalmak az újabb adók miatt (Caen, Falaise, Laon, Orléans, Reims és Párizs).
1397	A nemesi klikkek uralma (a „burgundi párt" – élén Burgundiai Fülöp; az „Armagnac-párt" – élén Orléans-i Lajos.
1413	A cabochienek felkelése.
1415	V. Henrik angol király győzelme Azincourt-nál.
1420	Angol–burgund szövetség (troyes-i szerződés).
1429–31	Jeanne d'Arc tevékenysége; 1431. máj. 30-án máglyán megégetik Rouenban.
1431–39	Katonai reform, a sorozás királyi jog, az állandó hadsereg alapjainak megteremtése.
1438	A bourges-i pragmatica sanctio.
1451	Bordeaux visszafoglalása.
1455–56	V. Jánost elfogják és száműzik az armagnacok és az alençoni herceg.
1461–83	XI. Lajos; befejezi a királyi hatalom központosítását, és ezzel megalapozza az abszolút monarchiát.
1477	Merész Károly burgundiai herceg Nancynál vereséget szenved; Burgundiát a koronához csatolják.
1480–81	XI. Lajos elfoglalja Anjout és Bar hercegséget; Maine és Provence visszaszáll a koronára.
1494	Az itáliai háborúk kezdete.
1498–1515	XII. Lajos; itáliai vereségek.
1515–47	I. Ferenc; a francia reneszánsz fénykora, a francia abszolutizmus kezdete.
1516	A bolognai konkordátum.
1547–59	II. Henrik; Metz, Toul és Verdun bevétele (1552).
1559	A cateau-cambrésis-i béke.
1562–98	Hugenotta-háborúk.
1572	A Szent Bertalan-éjszakán (aug. 23–24) 2000 hugenottát ölnek meg Párizsban.
1574–89	III. Henrik; veszélyben az állam egysége.
1589–1610	IV. Henrik; a Bourbon-dinasztia (1589–1792).
1593–94	Parasztfelkelések (croquants) Nyugat- és Délnyugat-Franciaországban.
1598	A nantes-i ediktum biztosítja a hugenották vallási és politikai autonómiáját (ápr. 15).
1610–43	XIII. Lajos.
1624–42	Richelieu bíboros első miniszter, az abszolutizmus kialakulásának kora.
1629	A nîmes-i kegyelmi ediktum; a hugenotta kiváltságok eltörlése.
1635	A Francia Akadémia megalapítása. Franciaország részvételének kezdete a harminc éves háborúban.
1637	A „mezítlábasok" felkelése Normandiában.
1643–1715	XIV. Lajos.
1643–61	Mazarin bíboros első miniszter, folytatja Richelieu művét.
1648	A vesztfáliai béke (a münsteri és osnabrücki békeszerződések). Franciaország Ausztriától megkapja a Sundgaut (Felső-Elzász).
1648–53	A Fronde.

1659 A pireneusi béke. Spanyolország lemond Franciaország javára Roussillonról és Artois-ról, Franciaország biztosítja európai hegemóniáját.

1661–1715 Mazarin halála után XIV. Lajos egyeduralma, a francia abszolutizmus fénykora és hanyatlásának kezdete.

1662–83 Colbert pénzügyminiszter; a merkantilizmus klasszikus képviselője.

1667–68 A „devolúciós" háború Belgiumért.

1672–79 Holland háború.

1681 Strassburg elfoglalása.

1685 A nantes-i ediktum eltörlése: 50 000 hugenotta család emigrál.

1688–97 Harc az augsburgi ligával, a rijswijki béke a katonailag kimerült Franciaországnak nem hoz sikert.

1701–14 A spanyol örökösödési háború; Franciaország a „Nagy Szövetség" ellen küzd.

1702–05 A hugenotta camisard-ok felkelése.

1712 A Port Royal apátság lerombolása.

1713–14 Az utrechti (1713. ápr. 11) és a rastatti (1714. márc. 7) béke; bár előnyöket biztosít Franciaországnak, egyúttal megpecsételi európai hegemóniájának elveszítését.

1715–74 XV. Lajos.

1718–20 A skót John Law pénzügyi manipulációi.

1733–38 A lengyel örökösödési háború; Lotaringia megszállása (hivatalosan 1766-ban csatolják Franciaországhoz).

1740–48 Az osztrák örökösödési háborúk; kiéleződnek a brit–francia ellentétek Észak-Amerikában és Indiában.

1748 Montesquieu („A törvények szelleméről"), mérsékelt-liberális államelmélet.

1751–72 Az „Enciklopédia" kiadása Diderot és d'Alembert irányításával.

1755 Morelly: „A természet törvénykönyve", az utópikus kommunizmus egyik legjelentősebb korai alkotása.

1762 Voltaire kiadja az utópikus kommunista Meslier (1664–1729) „Testamentum"-ának részleteit. Rousseau: „Társadalmi szerződés".

1763 A párizsi béke; Franciaország lemond Kanadáról és Kelet-Louisianáról, majd – Spanyolország javára – Nyugat-Louisianáról.

1774–92 XVI. Lajos.

1778–83 Franciaország az észak-amerikai függetlenségi háborúban a felkelők oldalán harcol.

1788 Parasztmozgalmak. XVI. Lajos összehívja a rendi gyűlést (aug. 8), a harmadik rend küldötteinek száma megkétszereződik (dec. 17).

1789–95 A nagy francia forradalom.

1789 A rendi gyűlés megnyitása (máj. 5). A harmadik rend nemzetgyűléssé nyilvánította magát (jún. 17; júl. 9-étől: Constituante, vagyis alkotmányzó gyűlés). A Bastille bevétele, a forradalom kezdete (júl. 14). Parasztmozgalmak és a „municipális forradalom" (júl.–aug.). A feudális terhek részleges eltörlése és megváltása (aug. 4–11). Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (aug. 26). Az egyházi birtokok kisajátítása (nov. 2). A megyék (départements) létrehozása (dec. 22–1790. jan. 8).

1790 Törvény a nemzeti javak eladásának módjáról, az asszignáták kibocsátása (máj. 15).

1791 Le Chapelier törvénye: a munkások sztrájk- és gyülekezési jogának betiltása (jún. 14). A király szökési kísérlete (jún. 20–21). A Jakobinus Klub szakadása, a nagyburzsoáziához tartozó monarchista elemek (feuillant-ok) kilépése (júl. 16). Mészárlás a Mars-mezőn (júl. 17). Az alkotmány érvénybe lép (szept. 3). A törvényhozó gyűlés megnyitása (okt. 1).

1792 Hadüzenet Ausztriának (ápr. 20). Rouget de Lisle megalkotja a „Marseillaise"-t; „Veszélyben a Haza" – dekrétum (júl. 11). A Tuileriák elfoglalása; a forradalom második szakasza (aug. 10). A közlegelők felosztása és a be nem töltött feudális jogcímek eltörlése. A valmyi ágyúzás (szept. 20). A Nemzeti Konvent megnyitása és az Első Köztársaság kikiáltása (szept. 22). A Jakobinus Klub újabb szakadása; a girondistákat kizárják.

1793 XVI. Lajos kivégzése (jan. 21). Éhséglázadások Párizsban (febr.–márc.). A Forradalmi Törvényszék felállítása (márc. 18). A Közjóléti Bizottság létrehozása (ápr. 6). A párizsi néptömegek felkelése a jakobinusok vezetésével (máj. 31–jún. 2); a forradalom harmadik szakasza. Felosztják az emigránsok birtokait és a közlegelőket, a még fennálló feudális jogok eltörlése (jún. 3–júl. 17). Elfogadják a köztársaság

alkotmányát (jún. 24). Marat meggyilkolása (júl. 13). A Közjóléti Bizottság újjászervezése; Robespierre belépése (júl. 27). Tömegtüntetések hatására maximálják az árakat és a béreket (szept. 29). A Forradalmi Kormány létrehozása (okt.–dec.).

1794 A ventôse-i dekrétumok (febr. 26–márc. 3). Az hébertisták kivégzése (márc. 24), Danton kivégzése (ápr. 5), Chaumette kivégzése (ápr. 13). Új törvény: a forradalmi terror fokozására (prairiali törvény; jún. 10). A fleurusi győzelem, az osztrákok kivonulnak Belgiumból (jún. 26). Thermidor 9.; a jakobinusok uralmának megdöntése; a forradalom utolsó szakasza (júl. 27). Robespierre, Saint-Just, Couthon és mások kivégzése (júl. 28). A Jakobinus Klub feloszlatása (nov. 12). Az ár- és bérmaximum eltörlése (dec. 24).

1795 A germinali felkelést (ápr. 1) és a prairiali-lázadást (máj. 20–23) leverik. Vége a forradalomnak. A thermidoriak győzelme a royalista ellenforradalmárok felett Quibéronnál (júl. 18). A direktóriumi alkotmány elfogadása (aug. 2). Bonaparte leveri a royalista vendémiaire-i zendülést (okt. 5).

1795–99 A direktórium uralma.

1796 Leleplezik az „egyenlők összeesküvését", Babeuf letartóztatása (máj. 10).

1796–97 Bonaparte Napóleon itáliai hadjárata.

1797 Babeuf kivégzése (máj. 27). Békeszerződés Campoformióban (okt. 17).

1798–99 Bonaparte Napóleon egyiptomi hadjárata.

1798 Nelson Abukirnál szétveri a francia expedíciós flottát (aug. 1). Létrejön a második koalíció Franciaország ellen (dec.).

1799 Bonaparte Napóleon államcsínye (nov. 9; konzulátus: 1799–1804). Konzuli alkotmány (dec. 15).

1800 A Francia Bank alapítása (febr. 13).

1801 A lunéville-i béke (febr. 9). Konkordátum a Vatikánnal (júl. 16).

1802 Az amiens-i béke (márc. 27). Bonaparte örökös konzul (aug. 2).

1803 Franciaország keresztülviszi Németország területi újrafelosztását (birodalmi rendi határozat); a közepes nagyságú német államok és Poroszország erősítése Ausztriával szemben (febr.). Az amiens-i béke megszegése (máj.). A munkakönyvek bevezetése.

1804 A Code Napoléon (márc. 21). Bonaparte Napóleon Franciaország császára (máj. 18; az első császárság: 1804–14).

1805 Megalakul a harmadik koalíció Franciaország ellen. A spanyol-francia flotta veréséget szenved Trafalgárnál (okt. 21). Napóleon győzelme Austerlitznél (dec. 2). A pozsonyi béke Ausztriával (dec. 26).

1806–07 A negyedik koalíció Franciaország ellen.

1806 I. Bonaparte József Nápoly királya lesz. A Rajnai Szövetség (júl. 12). Poroszország veresége Jénánál és Auerstedtnél (okt. 14). Kontinentális zárlat Anglia ellen (nov. 12).

1807 Békeszerződések Tilsitben Oroszországgal (júl. 7) és Poroszországgal (júl. 9). Kereskedelmi törvénykönyv

1808 Intervenció Spanyolország ellen (márc.). I. József Spanyolország királya (jún.).

1809 Az ötödik koalíció Franciaország ellen. Osztrák győzelem Aspern és Esslingen mellett (máj.). Osztrák vereség Wagramnál (júl. 5–6). A schönbrunni békeszerződés Ausztriával (okt. 14).

1810–11 Kereskedelmi és ipari válság.

1812 Háború Oroszország ellen. A borogyinói csata (szept. 7). Napóleon bevonul Moszkvába (szept. 14). Vereség a Berezinánál (nov. 26–28).

1813 A hatodik koalíció Franciaország ellen. Napóleon veresége a „népek csatájában" Lipcse mellett (okt. 16–19).

1814 A szövetségesek bevonulnak Párizsba (márc. 31). XVIII. Lajos király (1814–24; a Bourbon-restauráció kezdete; 1830-ig). Napóleont Elba szigetére száműzik.

1815 Napóleon partraszállása Cannes-nál; a „Száznapos uralom" kezdete (márc. 1). Napóleon veresége Waterloonál (jún. 18). A császárt Szent Ilona szigetére száműzik.

1818 A szövetséges csapatok elhagyják Franciaországot (nov.).

1820 Berry herceg meggyilkolása (febr. 13). Az Artois grófja (X. Károly) körül csoportosuló ultrák növekvő befolyása.

1823 Franciaország leveri a spanyol forradalmat.

1824–30	X. Károly.
1825	Törvény az emigránsok kártalanítására (ápr.).
1826	Gazdasági válság.
1830	Algéria meghódítása. A júliusi „rendeletek" (júl. 26) kirobbantják a forradalmat (júl. 27–29). Lajos Fülöp orléans-i herceget királlyá kiáltják ki (júl. 30; polgárkirályság: 1830–48).
1831	Alkotmányreform. A lyoni selyemszövők felkelése (nov. 21–23).
1834	Forrongások Párizsban (ápr.). A második lyoni felkelés (ápr. 9–13).
1835	A demokratikus ellenzék ellen irányuló szeptemberi törvények.
1836	Louis Bonaparte sikertelen államcsínye (1840-ben másodszor is).
1837	Blanqui forradalmi szervezetet alakít: „Évszakok társasága".
1839	A blanquisták párizsi felkelése (máj. 12–13).
1840	Munkások forradalmi bankettja Belleville-ban (a szociális felszabadulásért, Dézamy hatása).
1841	Törvény a gyermekmunka betiltására.
1847	Mezőgazdasági, ipari és pénzügyi válság. Megkezdődik a bankett-kampány a választójogi reformért (júl. 19).
1848	A párizsi felkelés (febr. 22–23) a februári forradalom kezdete. Lajos Fülöp bukása. Kikiáltják a Második Köztársaságot (febr. 24). A nemzeti műhelyek létrehozása (febr. 26). A júniusi csata (jún. 23–26). Louis Bonaparte győzelme az elnökválasztáson (dec. 10).
1849	A köztársaság párti nagyburzsoázia választási veresége (máj. 13).
1850	Falloux iskolareformja kedvez a klerikális befolyásnak (márc. 15). A klubok és összejövetelek betiltása (jún. 9).
1851	Louis Bonaparte államcsínye (dec. 2). A köztársaság párti ellenakciók szétverése Párizsban és vidéken (dec. 3–4).
1852	Louis Bonaparte császárrá kiáltatja ki magát (dec. 2; a Második Császárság: 1852–70).
1854–56	Franciaország részt vesz a krími háborúban (Párizsi béke: 1856).
1858	A Napóleon elleni merénylet (jan. 14). Ürügy a „Biztonsági Törvény" megszavazására (febr. 19).
1858–62	Háború Indokínában.
1859	Háború Ausztriával (máj. 12–jún. 12).
1860	Nizza és Savoya bekebelezése (márc. 24). A napóleoni rendszer „liberalizálódásának" kezdete.
1861–67	A mexikói expedíció.
1864	A „Comité des Forges" tőkés szervezet alapítása. A sztrájktilalom feloldása.
1865	Létrejön az I. Internacionálé francia szekciója.
1867	A Luxemburg-konfliktus Poroszországgal (ápr.–máj.).
1868	Az I. Internacionálé francia szekciójának betiltása (márc. 20).
1870–71	A német–francia háború.
1870	Az emsi sürgöny (júl. 13). Hadüzenet Poroszországnak (júl. 19). Kapituláció Sedannál (szept. 2). A Harmadik Köztársaság kikiáltása (szept. 4).
1871	Német–francia fegyverszünet (jan. 28). A Nemzeti Gárda Központi Bizottsága átveszi a hatalmat (márc. 18). A Párizsi Kommün kikiáltása (márc. 28). A kommünárok végső küzdelme („Véres hét"; máj. 21–28). Thiers elnöksége (1873-ig).
1873	Mac-Mahon tábornokot választják elnökké (máj. 24).
1875	A Harmadik Köztársaság alkotmányának törvénybe iktatása (jan. 21).
1876	A köztársaságiak választási győzelme a monarchisták felett.
1877	P. Lafargue és J. Guesde kiadja az első marxista hetilapot.
1879	Mac-Mahon lemond (jan. 30). A Francia Munkáspárt megalakítása (okt.).
1880	Törvény a kongregációk ellen; a jezsuita rend betiltása (márc. 29–30). A Le Havre-i szocialista kongresszus marxista programot fogad el (nov.).
1881	Tunézia elfoglalása (máj. 12). Összetűzés Kínával Annam miatt (szept.).
1884	A szakszervezetek hivatalos engedélyezése (márc. 21).
1886–89	A Boulanger-válság megingatja a köztársasági rendet.
1892	Francia–orosz szövetség.
1892–93	A Panama-botrány.

1893 A független szocialisták szövetsége (Jaurès és Millerand).
1894–99 A Dreyfus-ügy.
1895 A Szakszervezeti Szövetség (CGT) megalapítása (szept. 23).
1898 Zola: „J'accuse!" (Vádolom; jan. 31). A fashodai incidens. Az Action Française megalapítása.
1899–1902 A Waldeck-Rousseau-kormány megalakulása a szocialista Millerand részvételével.
1902 A Radikális Párt választási győzelme (a Combes-kormány).
1904 „Entente cordiale" Nagy-Britanniával (ápr. 8). A „l'Humanité" megjelenése (Jaurès).
1905 Forradalmi tömegmozgalom bontakozik ki. A Szocialista Párt megalakulása (ápr.).
1905–06 Az első marokkói válság.
1906 Az algecirasi konferencia (jan. 16–ápr. 17). Az általános sztrájk kudarca (máj.).
1911 A második marokkói válság (jún.–nov.).
1913 Poincaré elnöksége (1920-ig).
1914 Jaurès meggyilkolása (júl. 31). Általános mozgósítás (aug. 1). Német hadüzenet (aug. 3). A marne-i csata (szept. 5–12; megkezdődik az állóháború).
1916 A verduni csata (febr. 21–dec. 16). A somme-i csata (jún. 24–nov. 26).
1917 Barbusse létrehozza a volt frontharcosok háborúellenes szövetségét (márc.). Zendülések a francia hadseregben (ápr.–máj.). Pétain a hadsereg fővezére (máj. 15). Clemenceau miniszterelnök lesz (nov. 16).
1918 Az antant döntő offenzívája (júl. 18). A Szocialista Párt kongresszusa; a jobboldal veresége. Cachin a „l'Humanité" főszerkesztője (okt.). Fegyverszünet (nov. 11). Megkezdődik a Szovjet-Oroszország elleni katonai intervenció (dec.).
1919 A párizsi békekonferencia megnyitása (jan. 18). Labourbe kommunista forradalmárnőt lelövik a francia intervenciósok Odesszában (márc. 2). A francia feketetengeri flotta felkelése (ápr.–máj.). A versailles-i békeszerződés aláírása (jún. 28). A Nemzeti Blokk választási győzelme (nov. 16).
1920 A Szocialista Párt strasbourg-i kongresszusa elhatározza a II. Internacionáléból való kilépést (febr. 25–29). Millerand államelnök. A Szocialista Párt tours-i kongresszusán megalakul a Francia Kommunista Párt (dec. 25–30).
1920–21 A kistantant létrehozása.
1921 A reformisták szakadást idéznek elő a CGT-ben (1922. dec. megalakul a forradalmi CGTU).
1922–24 Poincaré kormánya – sikertelenül – francia hegemóniára törekszik Európában.
1923 A franciák a nagyipar érdekében megszállják a Ruhr-vidéket (jan. 11), a francia és német kommunisták közös harci akciói.
1924 A Baloldali Kartell választási győzelme (máj.). A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (okt. 28).
1925 Herriot lemondása (ápr. 10). A „Briand-korszak" kezdete. Abd el-Krim marokkói Rif Köztársasága ellen megindul az elnyomó háború (ápr.). A druzok felkelése Szíriában (júl.). Részvétel a locarnói konferencián (okt. 5–16).
1926 A marokkói és szíriai lázadások végleges leverése.
1926–29 Poincaré új kormánya élesen szovjetellenes irányzatot folytat.
1928 A választásokon a KP több mint egymillió szavazatot kap (ápr.). A frank leértékelése a munkásosztály terhére (jún.).
1929 A KP csaknem egész Központi Bizottságát letartóztatják (júl.).
1930 A francia csapatok elhagyják a Ruhr-vidéket (jún. 30). Thorezt az FKP főtitkárává választják (júl.). A világgazdasági válság eléri Franciaországot.
1932 Barbusse és Rolland háborúellenes és antifasiszta nemzetközi kongresszus összehívását javasolja (máj. 22). Thälmann és Thorez beszédet mond egy párizsi antifasiszta gyűlésen (okt. 31). Megnemtámadási szerződés a Szovjetunióval (nov. 29).
1934 Fasiszta puccskísérlet (febr. 6). Antifasiszta általános sztrájk (febr. 12). Határozat a Kommunista és a Szocialista Párt akcióegységéről (júl. 27). Barthou és Sándor jugoszláv király meggyilkolása Marseille-ben (okt. 9).
1935 Szovjet–francia segélynyújtási egyezmény aláírása (máj. 2). Kommunisták, szocialisták és radikálszocialisták közös tömegtüntetései elősegítik a Népfront megalakulását (júl. 14).

1936 A Népfront programjának aláírása (jan. 6). A CGT és CGTU egyesülési kongresszusa Toulouse-ban (márc. 6). A Népfront győzelme a parlamenti választásokon (ápr. 26. és máj. 3). Az első népfrontkormány megalakulása Léon Blum vezetésével (jún. 5). A vállalkozók és a CGT Matignon-egyezménye jelentős szociális és politikai engedményeket csikar ki a dolgozók érdekében (jún. 7).

1937 Blum „szünetet" hirdet a népfrontprogram megvalósításában (márc.). Blum lemondása (jún. 19). A Chautemps-kormány.

1938 Daladier (miniszterelnök 1938–40-ben) aláírja a müncheni egyezményt (szept. 29); vége a Népfront időszakának. Reakciós teljhatalom-törvény (máj. 5).

1939 A „l'Humanité" betiltása (aug. 25). Hadüzenet Németországnak (szept. 3; „furcsa háború" a KP betiltása (szept. 26).

1940 A német támadás megindul a francia vonalak ellen (máj. 10). Pétain az új kormányfő (jún. 17). De Gaulle Londonban megalakítja az Ideiglenes Nemzeti Bizottságot (jún. 18). Fegyverszünet (jún. 22). Pétain a vichyi rezsim államfője lesz (júl. 10). A KP harci felhívása (júl. 10).

1941 A KP tömegsztrájkokat szervez (ápr.–máj.). A Nemzeti Front megalakulása (máj. 15). Londonban megalakul a Francia Nemzeti Bizottság (szept. 23). Száz hazafi kivégzése (dec. 15).

1942 Német és olasz csapatok nyomulnak be Franciaország még meg nem szállt részébe (nov. 9).

1943 De Gaulle vezetésével Algírban megalakul a Francia Felszabadítási Bizottság.

1944 A szövetségesek partraszállása Normandiában (jún. 6). Az oradour-sur-glane-i tömeggyilkosság (jún. 10). A párizsi népi felkelés (aug. 19–25). Húsz évre szóló francia–szovjet szövetségi szerződés (dec. 10).

1945 Hazaárulási per Pétain és Laval ellen (aug.–okt.). Népszavazás az alkotmányozó gyűlés megalakításáról (okt. 21).

1946 A parlamenti választásokon a KP 5,1 millió szavazatot kap (jún. 2). A Negyedik Köztársaság alkotmánya (okt. 13). Megkezdődik a vietnami háború (dec.).

1947 Auriol a köztársasági elnök (jan. 16). A kommunisták kizárása a kormányból (máj.). Csatlakozás a Marshall-tervhez (jún.). A reformisták szakadást idéznek elő a CGT-ben (dec.).

1948 A bányászok általános sztrájkja (okt.).

1949 Belépés a NATÓ-ba (ápr. 4). Béke-világkongresszus Párizsban (ápr.).

1951 A Montanunió létrehozásáról szóló Schuman-terv elfogadása (ápr. 18).

1952 A Pinay-kormány aláírja az Európai Védelmi Közösségről hozott szerződéseket (máj. 27); a népi ellenállás meghiúsítja a szerződés hatálybalépését (1954).

1953 Coty lesz a köztársaság elnöke (dec. 23).

1954 A népi felszabadító mozgalom győzelmével véget ér a vietnami háború (genfi konferencia, júl. 21). Az algériai háború kezdete (nov.). A nemzetgyűlés jóváhagyja a párizsi szerződéseket (dec. 30).

1955 A Szovjetunió felbontja a francia–szovjet szövetségi szerződést (máj. 7).

1956 Parlamenti választások: a KP 5,6 millió szavazatot kap (jan. 2). Tunézia és Marokkó kivívja függetlenségét (márc.). Franciaország részt vesz a szuezi agresszióban (okt.).

1957 Belépés a Közös Piacba és az EURATOM-ba (júl. 9).

1958 Az ultrák Algériában puccsot hajtanak végre (máj. 13). De Gaulle lesz a kormányfő (jún. 1). Népszavazás az Ötödik Köztársaság elnöki alkotmányáról (szept. 29). Parlamenti választások; a reakciós választási törvény alapján a KP – bár megszerzi a szavazatok 18,9%-át – csak tíz mandátumhoz jut (= 2,1%; nov. 23–30).

1959 De Gaulle az Ötödik Köztársaság elnöke, Debré a miniszterelnök (jan. 8). De Gaulle bejelenti, hogy Algériának megadják az önrendelkezési jogot (szept. 16).

1960 Az ultrák újabb puccsa Algériában (jan. 24). 12 millió dolgozó tiltakozó sztrájkja (febr. 1). Valamennyi egykori afrikai gyarmat elnyeri a függetlenséget.

1961 Az OAS katonai puccsa Algériában (ápr. 22); terrorjuk Franciaországban is erősödik. Tiltakozó sztrájk 12 millió dolgozó részvételével (ápr. 24). A KP XVI. kongresszusa; program a demokrácia helyreállításáról és megújításáról (máj. 11–14). Tárgyalások Évian-les-Bains-ben (máj.; 1962. márc.-ig).

1962 A decazeville-i 64 napos bányászsztrájk befejeződik (febr. 23). Az évian-les-bains-i egyezmény (márc. 18). Népszavazás Franciaországban az évian-les-bains-i egyezményről (91% „igen"; ápr. 8). Debré lemond; Pompidou miniszterelnök (ápr. 14). Algéria függetlenségének elismerése (júl. 3). De Gaulle hivatalos látogatása Bonnban; megegyezés a Bonn–Párizs-tengely létrehozásáról (szept. 4–9). Parlamenti választások; a KP a választási manipulációk ellenére is 41 képviselői mandátumot szerez (nov. 18–25). Pompidou kormánya (dec. 6).

1963 De Gaulle és Adenauer aláírja a nyugatnémet–francia szerződést (jan. 22). Általános bányászsztrájk, 6 millió dolgozó szolidaritási sztrájkja (márc. 1–ápr. 4). A Közös Piac országainak kommunista pártjai tiltakoznak a nyugatnémet–francia szerződés ellen (márc. 4–6). De Gaulle a moszkvai szerződés (légköri, világűr- és víz alatti atomrobbantások betiltása) ellen foglal állást (júl. 29).

1964 A Kínai Népköztársaság elismerése (jan.). A brüsszeli közös piaci tárgyalások során éleződnek a nyugatnémet–francia ellentétek. A KP XVII. kongresszusa újra felajánlja a Szocialista Pártnak az antigaulle-ista egységfrontot (máj. 14–17).

1965 Községi választások. Az UNR 5 millióval kevesebb szavazatot kap, mint 1958-ban; a KP megerősödik (márc. 14–21). A KP a Szocialista Párt kongresszusának az elnökválasztás idejére közös program kidolgozását javasolja (jún.). Elnökválasztás; az első választási menetben: de Gaulle 44%; Mitterrand, a baloldal jelöltje 32% (dec. 5), a második menet: de Gaulle 55% (dec. 19).

1966 A francia kormány bejelenti, hogy 1967-től csapatait kivonja a NATO-haderők állományából (márc. 29). De Gaulle látogatást tesz a Szovjetunióban (jún. 20–júl. 1).

1967 A KP XVIII. kongresszusa (jan. 4–8). A baloldal választási győzelme megrendíti a személyi hatalom rendszerét (márc. 5 és 12). Pompidou újra miniszterelnök.

1968 Szolidaritási sztrájk a diákok oldalán és a tízéves gaulle-ista rendszer ellen (máj. 13). Mitterrand, Mendès-France és a jobboldali Szocialista Párt vezetői felbomlasztják a baloldal egységfrontját (többek között a Stade Charlétyben rendezett nagygyűlésen; máj. 27). 9 milliós sztrájk eredményeként általános béremelés. A polgárháborúval fenyegetőző gaulle-isták és szövetségeseik választási győzelme (jún. 23 és 30). Couve de Murville lesz a miniszterelnök. A KP champignyi kiáltványa (dec.).

1969 De Gaulle veresége a népszavazáson (ápr. 27), lemondása. Az elnökválasztás első menete: Pompidou vezet Poher-val szemben, Duclos 21,43%-ot kap (jún. 1). Második menet: Pompidou győz Poher-val szemben (jún. 15). Chaban-Delmas lesz a miniszterelnök.

1970 A KP XIX. kongresszusa Nanterre-ben (febr. 4–8). A párizsi proletariátus egységmegmozdulása (máj. 1). A baloldal tiltakozása az alapvető demokratikus jogok elleni támadás miatt.

Albert, eredetileg Alexandre Martin: szocialista és forradalmár, 1815–95; részt vesz az 1834-es lyoni selyemszövősztrájkban; az 1848-as februári forradalom után az ideiglenes kormány tagja; L. Blanc-nal az ún. luxemburgi bizottság alelnöke.

Allemane, Jean: kispolgári szocialista, 1843–1935; a Párizsi Kommünben való részvételéért életfogytiglani kényszermunkára ítélték (1880-ban kegyelmet kapott). 1882-ben az opportunista posszibilistákhoz csatlakozott. 1890-ben elfordul tőlük, megalapítja a Forradalmi Szocialista Munkáspártot (allemanisták), amely az anarchoszindikalizmus képviselője volt és 1905-ben egyesült a SFIÓ-val.

Anjou: grófság az Alsó-Loire vidékén. Anjou grófjai a 11. században megszerezték Touraine-t; 1110-ben Maine-t, 1141–44-ben Normandiát és 1152-ben Guyenne-t. Plantagenet Henrik angol királlyá választásától (1154) az Anjou-birodalom része; 1204-ben a francia Fülöp Ágostra száll; 1246-ban pedig hűbérként Károlyra, Lajos öcscsére, aki hozzácsatolja még Provence-t, Nápolyt és Szicíliát (1268–82). Ez a régebbi Anjou-ág átmenetileg Magyarországon (1308–82) és Lengyelországban (1370–82) is megvetette a lábát; 1290-ben Valois Károly házasság útján megszerezte Anjout. Az újabb Anjou-ág alapítása: Anjou Lajosnak (II. János második fiának) való adományozás által. 1360-ban hercegség lesz; 1480-ban a koronához csatolják.

Armagnacok: a két feudális párt egyike (ellenfeleik a burgundok), akik a 14. század vége felé véres harcokat vívtak egymással. VI. Károly betegsége idején gyakorlatilag ők voltak a királyság urai. Az armagnacok (Armagnac grófjának párthívei) a királyt támogatták a párizsi felkelőkkel (1413) és az angolokkal szemben. 1435-ben foly-

tatták a háborút, 1445-ben azonban végképp legyőzték őket.

Auriol, Vincent: politikus; 1884–1966; 1919–39: a szocialista parlamenti frakció titkára, 1936–38: különböző népfrontkormányokban miniszter. A második világháborúban a Gestapo fogságában. Szökése után 1943-tól de Gaulle munkatársa Londonban; 1947–54: a Negyedik Köztársaság elnöke. 1959-ben kilépett a Szocialista Pártból.

Azincourt: az azincourt-i csatában 1415. okt. 25-én V. Henrik angol király leverte a francia lovagsereget.

Babeuf, François (Gracchus): forradalmár és utópista kommunista; 1760–97 (kivégezték). A tudományos szocializmus előfutára. „Örökös kataszter" c. művében követelte a magánföldbirtok megszüntetését és az agrárkommunista tulajdonrendet. 1793-ban a sansculotte-ok teljes egyenjogúságáért lépett fel. A jakobinusok bukását (1794) követő nagyburzsoá reakció ellen Buonarrotival és Darthéval megszervezte az „egyenlők összeesküvését" (1796). Fő céljaik a burzsoázia megdöntése, az 1793-as polgári demokratikus jakobinus alkotmány és a népi diktatúra visszaállítása, a társadalmi egyenlőség radikális megvalósítása a városi és vidéki dolgozók javára. Az összeesküvés 1796 májusában árulás folytán lelepleződött.

Bagauda-felkelések: népi felkelések a késő római Galliában (260–283; 407–408 és 435–442). Rabszolgák és colonusok mellett a szabad parasztok is részt vettek bennük a római uralom megszilárdítása ellen. A 283. évi felkelés vezéreit, Aelianust és Amandust valószínűleg parasztcsászárrá kiáltották ki. A bagaudák céljai regresszív jellegűek voltak (a kelta törzsi rend visszaállítása).

Bailli: hivatalnok, a király képviselője, jogi, közigazgatási, pénz- és katonai ügyekben. Egy bizonyos városban vagy vidéken teljhatalommal rendelkezett (bailliage).

Barbusse, Henri: író; 1873–1935; „A tűz" c. háborúellenes regény (1916) írója. A volt frontharcosok köztársasági szövetségének alapító tagja (1917), 1923-ban belép a KP-ba, Romain Rolland-nal közös felhívást ad ki a háború és fasizmus elleni amszterdami kongresszus összehívására (1932).

Barthou, Jean-Louis: politikus; 1862–1934; 1894-től több ízben miniszter, 1913–14: miniszterelnök. 1932-ben a fasiszta veszély idején külügyminiszterként támogatta a Szovjetunió felvételét a Népszövetségbe. A kollektív biztonsági rendszer híve, előkészítette az 1935. évi francia–szovjet szerződést; a fasiszta német és olasz titkosszolgálat megbízásából Marseille-ban Sándor jugoszláv királlyal együtt megölték.

Bernát, clairvaux-i: misztikus; 1090–1153; 1115-től clairvaux-i apát; a skolasztika ellenfele, ő kezdeményezte a második keresztes hadjáratot.

Bidault, Georges: politikus; szül. 1899; a második világháborúban a polgári ellenállás egyik vezetője. 1943-ban a „Résistance" nemzeti bizottságának elnöke; az MRP egyik alapítója; 1944–48 és 1953–54: külügyminiszter; 1946 és 1949–50: miniszterelnök. Támogatta az Európai Védelmi Közösséget, a NATÓ-t, valamint a vietnami és az algériai gyarmati háborúkat. 1958-ban létrehozta a szélsőreakciós keresztény demokrata mozgalmat, csatlakozott az OAS-terroristákhoz.

Blanc, Louis: politikus és publicista; 1811–82; kispolgári szocialista. Fő műve: „A munka szervezése" (1839–40). Az 1848-as februári forradalom utáni ideiglenes kormány tagja, majd a Luxembourg-bizottság elnöke. 1871-ben a nemzetgyűlés tagja, a Párizsi Kommün ellenfele.

Blanqui, Louis-Auguste: forradalmár; 1805–81; az 1830-as júliusi forradalom aktív résztvevője, titkos társaságok alapítója (1837–39: „Évszakok Társasága"). Az 1848-as forradalomban a szocialista proletár balszárnyhoz tartozott. 1860 után önálló politikai mozgalom alakult ki körülötte: a blanquizmus, amely fontos szerepet játszott a Párizsi Kommünben. A blanquizmus ultra-forradalmi avantgardizmusa (puccstaktika) ellenére a marxizmus előtti korszak egyik legjelentősebb kommunista forradalmi áramlata. 1901-ben a blanquisták egyesültek a Jules Guesde alapította Francia Munkáspárttal.

Blum, Léon: politikus; 1872–1950; 1920-tól a Francia Szocialista Párt (SFIO) vezetője. 1934-ben a fasiszta veszély miatt, a tömegek nyomására vállalta az akcióegységet a KP-val, 1936–37-ben és 1938-ban a népfrontkormány miniszterelnöke, de nem hajtotta végre a kormány bel- és külpolitikai programját. A fasisztáknak kedvező „benemavatkozási politika" híve a spanyol szabadságharc idején, 1936–39-ben. 1943–45: a buchenwaldi és a dachaui koncentrációs tábor foglya. 1946–47: ismét miniszterelnök; beleegyezett az MRP-vel kötött szövetségbe. 1947-ben Jouhaux-val együtt szakadást idézett elő a CGT-ben (megalapította a Force Ouvrière-t).

Bonaparte, eredetileg Buonaparte: korzikai kisnemesi család, amelyből I. Napóleon és unokaöccse, III. Napóleon származott. Napóleon fivérei: 1. József, 1768–1844; nápolyi király (1806–08) és spanyol király (1808–14); 2. Lajos, 1778–1846; holland király (1806–10); 3. Jeromos, 1784–1860; vesztfáliai király (1807–13); 4. Lucien, 1775–1840; mint az „Ötszázak Tanácsá"-nak elnöke jelentős szerepe volt az 1799-es állam-

csíny végrehajtásában, később belügyminiszter, majd madridi nagykövet.

Boulanger, Georges-Ernest: tábornok és politikus, 1837–91 (öngyilkos lett); részt vett a Párizsi Kommün leverésében (1871); hadügyminiszterként (1886–87) soviniszta, németellenes revanspolitikát folytatott, meg akarta dönteni a köztársaságot. 1889-ben sikertelen kísérletet tett a reakciós katonai diktatúra létrehozására (a Boulanger-válság); Belgiumba menekült.

Bourbon: francia dinasztia; uralkodott Franciaországban: 1589–1792 és 1814/15–30; Spanyolországban: 1701–1808, 1814–68 és 1874–1931; a nápolyi-szicíliai királyságban: 1735–1806 és 1815–60, a pármai hercegségben: 1748–1807 és 1847–59. Franciaországban uralmukat megszakította az Első Köztársaság (1792–1804) és I. Napóleon császársága (1804–1814/15), Nápolyban és Szicíliában Bonaparte József (1806–08) és Murat (1808–15) királysága, Spanyolországban Bonaparte József uralma (1808–14) és a polgári forradalom (1868–74).

Bouvines: a bouvines-i csatában (1214) II. Fülöp Ágost francia király II. Frigyessel szövetségben megverte Földnélküli János angol király és szövetségesei (Flandria grófja és IV. Ottó német császár) csapatait. A csata megrendítette az angolok hatalmi helyzetét francia földön.

Briand, Aristide: politikus; 1862–1932; 1909–31 között 11-szer volt miniszterelnök és 25-ször miniszter. A munkásmozgalom renegátja, 1905 körül nyíltan elárulja a munkásosztályt, ezért 1906-ban kizárják a Szocialista Pártból; 1925–31-ben külügyminiszterként engedményeket tett a német imperializmusnak; a pacifizmus leple alatt lépett fel. 1925-ben megkötötte a szovjetellenes locarnói egyezményt, 1928-ban pedig a Briand–Kellogg-paktumot.

Brissot, Jacques-Pierre: politikus és publicista, 1754–93; a girondisták feje; a törvényhozó gyűlés, a Konvent és a Jakobinus Klub tagja, utóbbiból 1792-ben kizárták. Miután az 1793-as népi felkelés megbuktatta a girondistákat (brissotistákat), más girondistákkal együtt lefejezték.

Burgundiak: nemesi párt, eredetileg Merész Fülöp (1363–1406) vezetése alatt; az Armagnac-párt ellenfelei. 1396 után osztoztak velük a hatalomban, egy ideig az 1413-as párizsi népi mozgalommal szövetségben harcoltak a királyság ellen; Merész Károly nancyi veresége után bekövetkezett a burgundiak hanyatlása (1477).

Cabochienek: a Párizsban (1413) kibontakozott népi mozgalom hívei; nevüket vezetőjükről, Simon Caboche mészárostól kapták. Főként gazdag polgárok, korai kapitalista vállalkozók és az egyetem képviselői vezették a mozgalmat; a tömegektől való félelmükben a királysággal kötendő kompromisszum felé hajlottak, majd a mozgalmat elárulták. A király és az Armagnac-párt pontoise-i szerződése alapján (1413) a cabochieneket kegyetlenül leverték.

Cachin, Marcel: munkásvezető; 1869–1958; 1891-től tagja a Munkáspártnak, később a Szocialista Pártnak. 1914-től képviselő; 1918-ban a „l'Humanité" főszerkesztője. 1920: a KP alapító tagja és kezdettől a KB és a PB tagja, valamint 1920–32-ig a parlamenti frakció elnöke. Többször letartóztatták, mert fellépett a Ruhr-vidék megszállása, a marokkói és a szíriai gyarmati háborúk ellen. 1935-ben Franciaország első kommunista szenátora. A második világháború idején az Ellenállás egyik vezetője. 1946: az új nemzetgyűlés ideiglenes elnöke, a KP helyettes főtitkára; Lenin-renddel tüntették ki.

Cale, Guillaume: a Jacquerie felkelő parasztjainak vezére (1358); gyakorlott harcos, irányította a parasztok csatározásait, futárokat küldött szét szövetségesek toborzására. Előkészítette a clermont-i csatát, de törbe csalták és megölték (1358. jún. közepe).

Cavaignac, Louis-Eugène: tábornok; 1802–57; 1848-ban a Második Köztársaság hadügyminisztere; kegyetlenül vérbe fojtotta a proletariátus júniusi felkelését.

Cercle social (társadalmi kör): klub, 1789-ben Bonneville és Fauchet alapította Párizsban. A plebejusok és kispolgári rétegek érdekében radikális szociális és politikai követelésekkel lépett fel (többek között földtörvény). Miután nem sikerült széles körű demokratikus mozgalmat létrehozniuk, a klub tagjai különböző más politikai csoportosulásokhoz (girondisták, jakobinusok) csatlakoztak.

Chaban-Delmas, Jacques: politikus; szül. 1915; 1954-től különböző miniszteri posztokon támogatta az algériai háborút. 1958. nov.: a nemzetgyűlés elnöke, 1969–72: miniszterelnök.

Chaumette, Pierre-Gaspard (Anaxagoras): forradalmár; 1763–94; a jakobinusok baloldalához tartozott; 1790-ben a Cordelier-klub tagja lett; 1792–94: a párizsi községtanács (commune) ügyésze; a kereszténység megszüntetésének híve volt. Állítólag részt vett az héberisták sikertelen felkelési kísérletében (1794. márc.), a jakobinusok kivégezték.

Cîteaux: reformkolostor Dijontól délre, 1098-ban alapították. A ciszterci szerzetesrend központja. A rend kerülte a falvakat és városokat, inkább a remeteséget kedvelte; ezért nagy része volt az erdőirtási mozgalomban, a szűzföldek termővé tételében. Cîteaux – Clunyhoz hasonlóan – elősegítette a feudalizmus fejlődését.

Clemenceau, Georges-Benjamin: államférfi („a Tigris"); 1841–1929; a Radikális Párt alapítója és vezére, 1906-ban belügyminiszter. 1906–09-ben és 1917–20-ban miniszterelnök. Az im-

perialista Franciaország európai hegemóniájának szószólója és Németország elszánt ellenfele; ugyanakkor fanatikusan kiállt a Szovjetunió elleni intervenció mellett. A „Négy Nagy" képviselőjeként a párizsi békekonferencia elnöke, amely kidolgozta a versailles-i szerződést. Az 1920-as elnökválasztási kudarc után visszavonult a politikai élettől.

Cluny: reformkolostor Mâcontól északnyugatra, a kolostorreform képviselője és a Cluny-szerzetesrend központja. Fellendítette a feudális gazdaságot, szociális intézkedésekkel leszerelte az ellenzéket, harcolt a korabeli eretnekség ellen.

Confédération Générale du Travail (CGT; Általános Munkaszövetség): 1895-ben alakult, az első világháborúig anarchista befolyás alatt állt (az amiens-i karta, 1906), később reformista irányzatú (kivéve 1936–38-ban). 1945 után az osztályöntudatos elemek növekvő befolyásra tettek szert. A CGT ma Franciaország legjelentősebb szakszervezeti központja; a Szakszervezeti Világszövetség tagja.

Cordeliers (a cordelier-k klubja): egy hajdani Ferenc-rendi apátságban 1790-ben alapított klub (hivatalos neve: „Az emberi és polgári jogok barátainak társasága"); a jakobinusoknál radikálisabb politikai és szociális követelésekkel lépett fel; 1792 nyarán a köztársasági agitáció központja. Legismertebb tagjai: Marat, Chaumette, Desmoulins, Danton, Hébert. A klub 1794 áprilisában az hébertisták kivégzése után feloszlott.

Crécy: Crécy-en-Ponthieu-nél angol gyalogosok (íjászok) megsemmisítő vereséget mértek a francia lovagok seregére (1346).

Daladier, Édouard: politikus; 1884–1970; 1933, 1934 és 1938–40: miniszterelnök. 1938-ban a Hitler előtti kapitulációval (müncheni egyezmény) szétrobbantotta az antifasiszta Népfrontot, felelősség terheli a „furcsa háborúért". 1940 szeptemberében letartóztatják, és 1943-ban Németországba deportálják. 1945 után fellépett az Európai Védelmi Közösség, a párizsi szerződés és de Gaulle politikája ellen; 1958 után ellenzi az antigaulle-isták szövetségét.

Danton, Georges-Jacques: forradalmár; 1759–94; Marat és Robespierre mellett a francia forradalom legjelentősebb alakja, 1790-ben a Cordelier-k klubjának egyik alapítója tagja, a Konventben és a Jakobinus Klubban vezető szerepet tölt be, 1792-ben az invázió elhárításakor kiváló képességekről tesz tanúbizonyságot. 1793-ban az első Közjóléti Bizottság tagja. Az osztályellentétek éleződésével és a népi mozgalom radikalizálódásával békíteni próbálja a girondistákat és a jakobinusokat. 1793 végétől a forradalom alatt meggazdagodott újburzsoáziát képviselő, „mérsékeltek" (dantonisták) szószólója. 1794. márc. 31-én átadták a forradalmi törvényszéknek, ápr. 5-én kivégezték.

Dauphin: francia uralkodói cím, 1130-ban Vienne grófja viselte először. 1349-től, Dauphiné tartomány megvásárlásával a dauphin-cím a francia koronára szállt. 1830-ig (kivéve 1792–1814) a mindenkori trónörökös címe.

Debré, Michel: politikus; szül. 1912; az UNR egyik alapító tagja és de Gaulle államcsínyének egyik legfőbb támogatója; 1959–62: miniszterelnök; az évian-les-bains-i egyezmény után lemond. 1968–69: külügyminiszter; 1969-től hadügyminiszter.

Dreyfus, Alfred: vezérkari tiszt; 1858–1935; zsidó származású tüzérfőhadnagy; 1894-ben hazaárulás vádjával életfogytiglani deportálásra (Ördög-sziget) ítélték. A haladó körök (többek között Zola) viharos tiltakozása kikényszerítette a perújrafelvételt; 1899-ben felmentették, de csak 1906-ban rehabilitálták. A Dreyfus-ügy Franciaországot két táborra osztotta, és a demokratikus köztársaságiaknak az antiszemita, soviniszta és klerikális katonai párt feletti győzelmével végződött.

Duclos, Jacques: munkásmozgalmi vezető; szül. 1896; 1920-tól tagja a KP-nak. 1926-tól a KB és 1931-től a PB tagja; 1926–32 és 1936–1940: képviselő. A második világháború idején az ellenállás egyik vezetője. 1945–46: az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke. 1945–58: a KP-frakció vezetője, 1959-től szenátor.

Enragés („veszettek"): radikális népi agitátorok csoportja a francia forradalom idején, a plebejusok és az előproletariátus érdekeit képviselték, a forradalom szélsőbaloldalát alkották. Követeléseik: terror a forradalom ellenségeivel szemben, az árak rögzítése (maximum), halálbüntetés a spekulánsokra és csalókra, az 1793-as júniusi polgári demokratikus alkotmány bevezetése (érvénybelépését joggal a győzelem utáni időre halasztották). A forradalmi kormány intézkedéseinek éles bírálata arra indította a jakobinusokat, hogy a „veszettek" vezéreit letartóztassák és önálló politikai szervezetüket megsemmisítsék (1793. szept.–nov.).

Fashodai incidens: brit–francia imperialista konfliktus (1898–99) Szudán birtoklásáért. (Marchand őrnagy a Nílus-parti helységben kitűzte a francia zászlót, amelyet az angolok eltávolítottak.) 1899-ben Franciaország formálisan lemondott igényeiről. Az incidens a két országot háború szélére sodorta.

Fehérsipkások: parasztmozgalom Dél-Franciaországban a 12. század végén, elnevezését a résztvevők fehér sapkájáról kapta; eredetileg a parasztoknak a rablóbandák ellen szervezett önvédelmi csoportja volt. Amikor a mozgalom

a jobbágyság intézménye ellen irányuló fölkelésbe csapott át, elfojtották.

Feuillants (a feuillant-ok klubja): a liberális nemesség és nagyburzsoázia politikai központja a francia forradalom idején; 1791. júl. 16-án kivválik a radikális jakobinusok klubjából; 1792-ben betiltják. Ismert tagjai: Lafayette, Bailly.

Foch, Ferdinand: marsall; 1851–1929; 1917-ben vezérkari főnök. 1918-ban a nyugati antant-csapatok főparancsnoka.

Force Ouvrière (FO; Munkáserő), reformista szakszervezeti egyesülés, 1948 áprilisában jött létre, miután 1947. decemberben jobboldali erők (Jouhaux) szakadást idéztek elő a CGT-ben. A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének egyik alapító szervezete.

Forces-Françaises de l'Intérieur (FFI; Francia Belföldi Haderők): az ellenállási mozgalom felfegyverzett kötelékei a második világháború idején. 1944-ben félmillió harcost tömörít.

Fourier, François-Marie-Charles: utópista szocialista; 1772–1837; élesen bírálta a kapitalista viszonyokat; utópista terve a szocialisztikus munkaközösségen alapuló harmonikus társadalom (falanszter) volt. Elvetette a forradalmi osztályharcot, az uralkodó osztályok emberbaráti belátására apellált (sikertelenül), Saint Simon és Owen mellett az utópista szocializmus egyik legjelentősebb képviselője.

Frachon, Benoît: munkásvezető; szül. 1893; a KP-nak alapításától (1920) tagja. 1926-tól a KB tagja; szakszervezeti vezetőként és a szakszervezeti egység előharcosaként 1936-ban a CGT titkárává választották. Az ellenállási mozgalom egyik vezetője. 1945 után a KP Politikai Bizottságának tagja; 1967-től a CGT elnöke, 1968-tól a Szakszervezeti Világszövetség alelnöke.

Francia Kommunista Párt: 1920. dec. 29-én alakult a Szocialista Párt tours-i kongresszusán, amikor a többség (Cachin és Vaillant-Couturier vezetésével) a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett foglalt állást. Harcolt a Ruhr-vidék 1923-as francia megszállása ellen; különösen 1925-ben a gyarmati háborúk ellen. Megerősödött az imperializmus elleni harcban, az „ultrabalos" és a jobboldali elhajlások elleni küzdelemben. Miután M. Thorez vezetésével megszilárdult a párt marxista—leninista irányvonala, rendkívül intenzív harcot folytatott a proletár akcióegységért. 1932-ben a párt kezdeményezte az amszterdami világméretű háborúellenes mozgalmat, majd 1934 őszén az antifasiszta népfrontpolitika bátor úttörője lett. Klaszszikus példáját adta az egy ideig (1937 elejéig) igen eredményes antifasiszta és antimonopolista szövetségi politikának, amelyet 1935-ben a Komintern VII. kongresszusán a kommunista világmozgalom számára példaként méltattak. Az FKP 1936–39-ben támogatta a Spanyol Köztársaságot és – mint egyetlen francia párt – ellenezte a müncheni politikát. 1939-ben betiltották, az antifasiszta ellenállásban a nemzeti érdekek következetes képviselőjének bizonyult, 1944–47-ben, mint az ország legnagyobb politikai ereje részt vesz a kormányban. Harcolt az Egyesült Államokkal szembeni alárendeltségi politika ellen, határozottan ellenezte a vietnami és az algériai háborút, majd a baloldal 1956-os választási győzelme után (KP: 26%) demokratikus alternatívát dolgozott ki; a leghatározottabban szemben állt a de Gaulle által létrehozott monopolkapitalista tekintélyuralommal. A demokratikus ellenzék vezetőjeként előbbre vitte az antimonopolista tömegmozgalmak kibontakoztatását, amelyek végül is 1968–69-ben de Gaulle bukásához vezettek. A KP azért harcol, hogy az összes demokratikus erő világos program alapján fogjon össze. Az FKP-nak a CGT-ben, a legnagyobb szakszervezetben is döntő a befolyása. Vezető szerepet játszik a békemozgalomban és a gyarmatosítás elleni harcban. A párt elnöke W. Rochet, főtitkára: G. Marchais.

Francia Közösség (Communauté Française): Franciaország társulása volt gyarmataival (1958), amelynek célja, hogy a korábbi függő területeken megtarthassa gazdasági és politikai pozícióit; a tengerentúli területeket eszerint kis engedmények révén szilárdan Franciaországhoz kötötték (neokolonializmus). Miután valamennyi volt afrikai francia gyarmat kivívta a formális függetlenséget (1960), az eredeti elképzelésekhez képest a Francia Közösség szinte szétesett.

Francs-Tireurs et Partisans (FTP, Szabadcsapatok és Partizánok): a hitlerista megszállók és a vichyi kormány ellen harcoló, a KP által vezetett legerősebb fegyveres ellenállási mozgalom; az ellenállás legaktívabb osztagai. 1944-ben beolvadtak az FFI-be.

Fronde: a francia főurak utolsó nagy felkelése az abszolutizmus ellen. A nemesek kezdetben a Mazarin első miniszter adópolitikája ellen felkelő városi szegények (Párizs) és parasztok mozgalmaira támaszkodhattak (parlamenti Fronde; 1648. aug.–1649. márc.). A mozgalom második szakaszában (hercegi Fronde; 1650. okt.–1653. szept.) a spanyolokkal szövetkező felkelés csak részeredményeket ért el és a bordeaux-i parlament leverésével végleg összeomlott.

Fülöp Ágost, II.: király; 1165–1223; uralkodott 1180-tól. Erősítette a királyság és a városok szövetségét, és a városok pénzügyi tartalékait zsoldoshadsereg felállítására fordította. Előmozdította a hivatalos tisztviselőréteg kialakulását. Uralkodása idején a koronabirtok terjeszkedett és megerősödött, a közigazgatás kiépült (új ki-

rályi hivatalnokokat – bailli-ket – iktattak be).

Gambetta, Léon: államférfi; 1838–82; 1868–69-től a polgári köztársasági ellenzék egyik vezetője. 1870 októberétől 1871 februárjáig bel- és hadügyminiszteri minőségben megszervezi a „nemzeti védelem kormányát" III. Napóleon ellen. Mac-Mahon elnöksége alatt harcolt annak államcsínytervei ellen, de 1879 után jobbra tolódik; 1881–82: miniszterelnök.

Gaulle, Charles de: államférfi; 1890–1970; jezsuita iskolában, majd a tiszti akadémián tanult. 1940-ben tábornokként a hadügyminisztériumban dolgozik. A kapitulációs politika ellenzője, ezért 1940-ben Londonba menekült és a Francia Nemzeti Bizottság elnökeként megszervezte a polgári ellenállási mozgalmat. 1944–46-ban a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának elnöke és miniszterelnöke volt. Miután sikertelenül törekedett a személyi diktatúra létrehozására, lemondott (1946). 1947-ben megalapította a jobboldali radikális RPF-et, amely 1953-ban feloszlott. Az ultrák algériai államcsínye után (1958. máj.) ismét miniszterelnök és 1959–69 között az Ötödik Köztársaság elnöke. 1962-től különleges hatalommal felruházva állt a kormány élén; Franciaország nemzetközi pozíciójának megerősítése érdekében az amerikaiaktól független külpolitikáért szállt síkra.

Germinal: a francia forradalmi naptár hetedik hónapja. A III. év germinal 12-én (1795. ápr. 1) Párizs külvárosainak éhező néptömegei fellázadtak a reakciós thermidori Konvent ellen. A Konvent katonákkal verette le a lázadást. A megtorlások ellenére újabb felkelésekre került sor (prairial).

Giraud, Henri: tábornok; 1879–1949; 1940 májusában német fogságba került, 1942-ben megszökött, 1943-ban de Gaulle vetélytársa, a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság társelnöke.

Girondisták: politikai csoportosulás a francia forradalom idején. Tagjai az 1791-ben a Törvényhozó Gyűlésbe beválasztott mérsékelt köztársaságpártiak, akik (különösen a vidéki) közép- és nagyburzsoázia érdekeit képviselték; a Tuileriák ostromától (1792. aug. 10) a jakobinusok hatalomátvételéig (1973. jún. 2) kormányon voltak. Legismertebb vezetőik Brissot (eredetileg „brissot-istáknak" hívták őket), Vergniaud, Madame Roland, Guadet, Gensonné, Isnard, közülük néhányan Gironde megyéből származtak, innen az elnevezés.

Guesde, Jules, tkp. Mathieu-Basile: a munkásmozgalom francia úttörője; 1845–1922; részt vett a Párizsi Kommünben, ezért emigrálnia kellett. 1879–80-ban – Marx és Engels támogatásával – Paul Lafargue-gal együtt megalapította a Francia Munkáspártot, amely a szocialisták forradalmi szárnyát (guesdisták vagy kollektivisták) képviselte, és fokozatosan felülkerekedett az anarchizmuson és az opportunizmuson (szakítás a posszibilistákkal). Guesde pártja 1905-ben egyesült a Jaurès vezette revizionista szocialistákkal; az utóbbiak ideológiai befolyása érvényesült. 1914 után háborúpárti.

Hérriot, Édouard: politikus; 1872–1957; a Radikálszocialista Párt egyik vezetője. 1924–25-ben és 1932: miniszterelnök; pozitív intézkedései ellenére (1924-ben diplomáciai kapcsolat felvétele a Szovjetunióval, 1932-ben megnemtámadási szerződés a Szovjetunióval) többnyire engedett a reakció nyomásának. 1942–45: a hitleristák koncentrációs táborban tartották fogva. 1947–54: elnök; 1954-től a nemzetgyűlés díszelnöke; ellenezte az Európai Védelmi Közösséget és a párizsi szerződéseket.

Hugenották: a franciaországi kálvinisták (protestánsok) elnevezése; hosszú és véres polgárháborúban (hugenotta-háborúk: 1562–98), amelyben vallási és politikai ellentétek (partikularizmus és a feudális urak harcai az abszolutista uralommal) fonódtak össze, harcolták ki egyenjogú vallási kisebbségként autonómiájukat (a nantes-i ediktum, 1598). A hugenották „állam voltak az államban", míg Richelieu szét nem verte őket (a nîmes-i kegyelmi ediktum, 1629). XIV. Lajos 1685-ben visszavonta a nantes-i ediktumot és részben engedelmességre, részben emigrációba kényszerítette a hugenottákat.

Istenbékéje (Treuga Dei): mozgalom a 9–10. században. Célja a feudális viszályok megszüntetése volt, mert ezek rombolták a termelőerőket és csökkentették a rendszeres feudális beszolgáltatásokat. Védelmébe vette az egyházi vagyont a világi feudális urak támadásaival szemben. Az alsó néprétegek és az új városi polgárság békevágya erősítette a mozgalmat.

Jacquerie („Jacques Bonhomme" – Együgyű Jakab, a francia paraszt gúnyneve): a feudalizmus korának legnagyobb francia parasztfelkelése (1357–58) az ország északi és északkeleti részén. Oka a növekvő feudális kizsákmányolás (háborús költségek és váltságdíj a fogságba esett királyért), a parasztok elszegényedése a százéves háború alatt, valamint a királyi munkaügyi törvény (kényszerű robot a főurak birtokain). A Jacquerie spontán módon robbant ki, nem volt összehangolt vezetése, nem lépett fel egységesen, programja sem volt. Szembekerült a francia nemesekből, angol, valamint normandiai feudális urakból és a gazdag polgárok többségéből álló egységes feudális fronttal. A városi felkelők is csak vonakodva támogatták, ezért rövid időn belül vereséget szenvedett.

Jakobinusok (Jakobinus Klub): a francia forradalom legjelentősebb klubja, számos helyi klubbal és a megyékben népi társaságokkal egészült ki, nevét onnan kapta, hogy a dominikánus rend Szt. Jakab-kolostorában tartotta üléseit. Az 1789-ben alakult Breton Klubból jött létre. A forradalom radikalizálódásával mindinkább differenciálódott. 1790-ben Siéyès abbé vezetésével kivált a jobbszárny (1789-es Társaság), 1791 júliusában a nagyburzsoá-királypárti szárny (a feuillant-ok); 1792 októberében kizárják a girondistákat. A forradalom harmadik szakaszában (1793. jún.–1794. júl.) a Jakobinus Klub a radikális közép- és kispolgárság központjaként a forradalmi-demokratikus diktatúra gerincét alkotja. 1794 tavaszán minden más klubot és társaságot feloszlattak. A thermidor 9-i (1794. júl. 24) államcsíny után legjelentősebb vezéreit kivégezték (Robespierre, Saint-Just, Couthon és mások), a klubot 1794 novemberében feloszlatták.

Jaurès, Jean: politikus, író és történész; 1859–1914; 1904-ben megalapította a „l'Humanité" c. napilapot. Az 1905-ben alakult Szocialista Párt (SFIO) vezető személyisége; reformista-pacifista álláspontról szenvedélyesen küzdött a reakció, az antiszemitizmus, a militarizmus és a háborús veszély ellen. Az első világháború előestéjén egy soviniszta meggyilkolta.

Jeanne d'Arc (az orléans-i szűz): nemzeti hősnő; lotaringiai parasztlány; 1412–31. Az angolellenes nemzeti felszabadító mozgalom szimbóluma a százéves háború idején. Isteni elhivatottságának tudatában, népi hadsereg élén Orléans felmentésére sietett (1429), az angolokat több csatában megverte; Reimsben megkoronáztatta Károly trónörököst (a későbbi VII. Károlyt, 1429. júl. 17). A nemesség árulása folytán Jeanne d'Arc 1430-ban a burgundiak fogságába esett, akik kiadták az angoloknak; miután egy francia egyházi törvényszék eretneknek nyilvánította, boszorkányként megégették. 1456-ban rehabilitálták.

Kapetingek (Capetingek): francia királyi dinasztia. A későbbi Kapeting-ház első királyává Odo párizsi grófot választották meg 888-ban. Hugo Capet (940–996) óta, akiről a dinasztia nevét kapta, a Kapetingek egyenes ágon 987-től 1328-ig uralkodtak, majd oldalági leszármazottaik következtek, a Valois-k, a Bourbonok és az Orléans-iak, egészen 1792-ig, ill. 1848-ig.

Kortrijk: a kortrijki ún. „sarkantyús csatában" (Nyugat-Flandria) a flandriai polgárok és parasztok 1302-ben a francia Szép Fülöp fölött aratott győzelemmel kivívták függetlenségüket.

Lafargue, Paul: szocialista, író; 1842–1911. Az I. Internacionálé egyik vezetőjeként támogatta a franciaországi, a spanyolországi és a portugáliai szekciót. 1879–80-ban a Francia Munkáspárt egyik alapítója, a párt szakadása után J. Guesde-del a forradalmi marxista szárny (guesdisták) vezetője; az első marxista, akit 1891-ben képviselővé választanak. Felesége Marx lánya, Laura.

Lafayette (La Fayette Marie-Joseph de Motier, marquis de: politikus és tábornok; 1757–1834; önkénteseként részt vett az észak-amerikai függetlenségi háborúban, tábornokká lépett elő; a feuillant-ok klubjának egyik vezetője; parancsot adott a Mars-mezei mészárlásra (1791. júl. 17). Sikertelen államcsínytervei után Ausztriába emigrált, 1797-ig Olmützben internálták. I. Napóleon idején visszatért Franciaországba; 1830-ban támogatta Lajos Fülöp trónra lépését.

Lajos: több francia király neve: 1. IX. Lajos (Szent): 1214–70; uralkodott 1226-tól; uralkodása idején megerősödött a parlament tekintélye, betiltotta a törvényes párbajt (1258), kiterjesztette a királyi joghatóságot egész Franciaország területére, kiépítette a közigazgatási rendszert (a prévot-k ellenőrzése királyi biztosokkal). – 2. XI. Lajos: 1423–83; uralkodott 1461-től; a Habsburgokkal, Burgundiával és a nemesekkel vívott küzdelemben megszilárdította a központi királyi hatalmat. Következetesen elnyomta a feudális szeparatista törekvéseket. – 3. XIV. Lajos („Napkirály"), 1638–1715; uralkodott 1643-tól; Mazarin halála után (1661) egyedül kormányzott; uralkodása idején bontakozott ki teljességében az abszolutizmus („L'état c'est moi!" – „Az állam én vagyok!"). Haladó merkantilista politikát folytatott (Colbert), költséges terjeszkedési politikája azonban siettette a rendszer válságát.

Laval, Pierre: politikus; 1883–1945; 1931–32 és 1935–36: miniszterelnök, a nagyburzsoázia fasisztabarát, nemzetellenes köreinek képviselője. 1940: alelnök. 1942–44: a vichyi kormány miniszterelnöke; mint hazaárulót és kollaboránst kivégezték.

Maquis (bozót): francia partizánegységek neve az ellenállási mozgalomban, jelentős szerepet játszottak az 1944-es népi felkelés előkészítésében.

Marat, Jean-Paul: forradalmár és népvezér; 1744–93; a francia forradalom egyik legjelentősebb alakja. Kezdetben orvos volt; 1774-ben Angliából támadta az abszolutizmust. 1776-tól Párizsban élt, 1789-ben kiadta „A Népbarát" (L'ami du peuple) c. lapot, a tömegek szellemében kíméletlenül ostorozta a hatalomra jutott nagyburzsoáziát. A cordelier-k alapító tagja és a Hegypárt egyik legkövetkezetesebb vezére. A régi és az új uralkodó osztály egyaránt gyűlölte és rágalmazta. Marat a jakobinus diktatúra megszervezése után fellépett a forradalom követ-

kezetes folytatásáért. Charlotte Corday leszúrta.

Marcel, Étienne: a párizsi felkelés vezére, nagykereskedő, a kereskedők elöljárója (1356–58); 1358-ban királyhű párizsiak megölik.

Mendès-France, Pierre: politikus; szül. 1907; 1932-től képviselő; 1940–44: harcolt a német megszállók ellen. 1954–55: miniszterelnök. Kénytelen volt aláírni az indokínai háborút befejező genfi egyezményt, a nemzetgyűlésben keresztülvitte a párizsi szerződések elfogadását. 1959-ben kizárták a Radikálszocialista Pártból. Ellenezte de Gaulle elnöki diktatúráját.

Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, comte de: politikus; 1749–91; 1789-ben a Harmadik Rend képviselője, az abszolutizmus ellenfele, a liberális nemesség és nagyburzsoázia vezető ideológusa. Hogy az erősödő népi mozgalommal szemben megvédje az alkotmányos királyságot, titokban XVI. Lajos szolgálatába szegődött, és fedezte az uralkodó ellenforradalmi üzelmeit.

Mitterrand, François: politikus; szül. 1916; részt vett az Ellenállásban. 1947-től több ízben volt miniszter, az 1965. dec. 19-i választáson a baloldal elnökjelöltjeként csak igen csekély különbséggel maradt el de Gaulle mögött. 1972-ben csatlakozott a Francia Szocialista Párthoz, amelynek első titkárává választották.

Mollet, Guy: politikus; szül. 1905; 1946-tól képviselő és a Szocialista Párt főtitkára; 1956–57: miniszterelnök, az ő idejében – 1956 októberében – került sor a szuezi agresszióra; üdvözölte de Gaulle 1958-as államcsínyét. 1958–59: miniszter; az utóbbi években engedett kommunistaellenes nézeteiből, támogatta a KP-val való korlátozott akcióegységet.

Monmousseau, Gaston: munkásmozgalmi vezető; 1883–1960; vezető szakszervezeti funkcionáriusként került 1923-ban a KP-ba. 1926-ban tagja lett a KB-nak; 1936-ban képviselő, 1940–44: az Ellenállás egyik vezetője, 1945-től a CGT titkára.

Mouvement Républicain Populaire (MRP, Köztársasági Népi Mozgalom): 1944-ben alapított nagyburzsoá-klerikális párt, 1958-ig több ízben kormánypárt (Schuman, Bidault, Pflimlin). Merev NATO-politikája miatt a vallásos dolgozók körében veszített szavazataiból; 1958-ban támogatta az államcsínyt, majd de Gaulle rendszerét. A Bidault köré tömörült reakciós csoport elhagyta az MRP-t, és csatlakozott az OAS-hoz. Az 1965-ös elnökválasztáson a többség Lecanuet jelölését támogatta, hogy ezzel Franciaországot feltétel nélkül kiszolgáltassa a NATÓ-nak.

Napóleon: 1. I. Napoleon Bonaparte, tkp. Buonaparte: 1769–1821; a franciák császára 1804–14/15; korzikai kisnemesi családból származott, a francia forradalom idején lett tábornok. 1795 októberében leverte a királypárti vendémiaire-i felkelést Párizsban. A brumaire 18-i államcsínnyel (nov. 9) 1799-ben első konzulként (1799–1804), majd császárként (1804–14/15) a nagyburzsoázia érdekeit képviselő katonai és rendőri diktatúrát hozott létre, ezzel megszüntette 1789 utolsó demokratikus vívmányait is. A katonai terjeszkedést hatalmas mértékben fokozta (az önkormányzatot felcserélte a centralizált prefektusi rendszerrel, a Code Napoléonban kidolgoztatta a polgári, büntető és kereskedelmi törvénykönyvet). Az 1801-es konkordátum értelmében kiegyezett a katolikus egyházzal. A harmadik és a negyedik koalíciós háború győzelmei után Napóleon – katonai és politikai pályája csúcsán – majdnem egész Európát fennhatósága alá kényszerítette. Miután az Anglia elleni invázióról kénytelen volt lemondani, 1806-ban elrendelte a „kontinentális zárlatot". Az 1808-ban Spanyolországból kiinduló nemzeti felszabadító mozgalmak a napóleoni hatalom hanyatlását idézték elő. Az 1812-es Oroszország elleni háború a „Grande Armée" pusztulásával végződött, ez a vereség súlyos csapást mért a napóleoni rendszerre. Lemondása után Napóleont Elba szigetére száműzték. Az újabb hatalomátvétel („Száz nap", 1815. márc. 1–jún. 18) a waterlooi döntő vereséggel ért véget; a császárt Szent Ilona szigetére száműzték. – 2. III. Napóleon, Louis Napoleon Bonaparte, 1808–73; francia császár, uralkodott 1852-től; I. Napóleon unokaöccse; két sikertelen puccskísérlete (1836, 1840) után életfogytiglani fogságra ítélték. 1846-ban Angliába szökött. Az 1848-as februári forradalom kirobbanása után hazatért, és a köztársaság elnökévé választották. 1851. dec. 2-án államcsíny révén diktátorrá, majd 1852-ben császárrá kiáltatta ki magát. Agresszív külpolitikája kezdeti sikerek (1854–56: krími háború, 1859: osztrák–olasz háború) után az 1870–71-es német–francia háborúban összeomlott (III. Napóleon fogságba esése Sedannál, 1870. szept. 2).

Oradour-sur-Glane: község Haute-Vienne megyében; 1944. jún. 10-én az SS földdel tette egyenlővé, 642 embert öltek meg.

Organisation de l'Armée Secrète (OAS = A Titkos Hadsereg Szervezete): 1960-ban az algériai ultrák lázadásának kudarca után alakult szerteágazó, fasiszta típusú terrorszervezet; követelte az Algéria elleni gyarmati háború folytatását. Az évian-les-bains-i tárgyalások után kegyetlen terrorhadjáratot indított az algériai lakosság ellen. Franciaországban az OAS brutális módszerekkel küzdött a fasiszta állam létrehozásáért. Az OAS élén 1962-ig Salan tábornok állt, akit 1961-ben távollétében halálra ítéltek, az 1962-es perben pedig életfogytiglani fegy-

házra. Az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság létrejötte (1962) véget vetett az OAS garázdálkodásának.

„Pastoureaux" (pásztorok): vallásos mozgalom a 13. században, kiterjedt Flandria, Brabant, Hainault, Észak-Franciaország, Picardia és Északkelet-Burgundia területére. A mozgalom vezetőit („isten pásztorait") a parasztok, kézművesek, kereskedők nagy tömegei követték. A „pásztorok" a feudális rabság, az egyház és a nemesség elleni harcra szólították a népet. Bár nagy területre terjedt ki a mozgalom, a spontán felkelést viszonylag gyorsan leverték, mert a „pásztoroknak" sem programjuk, sem szervezetük nem volt. A növekvő adóterhek miatt 1320 körül újra fellángolt a harc: a neo-pastoureaux felkelése.

Párizs: a kelta parisiusok alapították; a rómaiak uralma idején fontos kereskedelmi központ (Lutetia); a 3. században püspökség; 486-ban elfoglalják a frankok, 508-ban Chlodvig és a 9. században Párizs grófság székhelye. A normannok többször elfoglalják. 987-től főváros, ekkor lettek Párizs grófjai egyenes ágon francia királyok. Közigazgatási székhely, 1200-ban alapították egyetemét. Az Étienne Marcel vezette népfelkelés egyik törekvése volt, hogy Párizs vezető szerepét más francia városokkal szemben alkotmányjogilag is biztosítsák. A százéves háború idején többször került a burgundiak és az angolok kezére. 1436-ban a néptömegek harccal szabadították fel. 1789, 1830, 1848 és 1871 társadalmi változásainak középpontjában állt.

Péri, Gabriel: kommunista vezető; 1902–41; 1922-ben a Kommunista Ifjúsági Szövetség titkára; 1924-ben a KP Központi Bizottságának tagja; a „l'Humanité" külpolitikai rovatának vezetője. 1932–36: képviselő; az ellenállási mozgalom egyik szervezője a megszállás idején. 1941-ben a vichyi kormány letartóztatja, kiszolgáltatja a németeknek, akik agyonlövik.

Pétain, Henri-Philippe: politikus és katonai vezető; 1856–1951. 1916-ban Verdun védelmét irányította; 1917-ben, a hadsereg főparancsnokaként kegyetlenül leverte a hadsereg zendüléseit. 1918-ban marsall. 1934-ben hadügyminiszter, támogatta a fasiszta törekvéseket. 1939–40: Franco-Spanyolországban nagykövet; miniszterelnökként kapitulált Hitler előtt és a vichyi rendszer államfőjeként betetézte hazaárulását (1940–44). 1945-ben halálra ítélték, ezt azonban de Gaulle kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta.

Pompidou, Georges: államférfi; szül. 1911; 1944–46: az Ideiglenes Kormány különmegbízottja. 1954–58 és 1959: a Rothschild-bankház vezérigazgatója. A nagy monopólium bizalmi embereként 1958-ban de Gaulle elnöki hivatalának vezetője (1959 januárjáig). 1962–69: miniszterelnök. 1969-től államelnök.

Prairial: a francia forradalmi naptár kilencedik hónapja. A III. év prairial 1-én (1795. máj. 20-án) Párizs külvárosainak éhező tömegei újra fellázadtak a thermidori Konvent reakciós politikája ellen (vö. Germinal). Ismét kenyeret követeltek, valamint az 1793-as forradalmi alkotmány visszaállítását. A felkelés leverése megpecsételte a néptömegek sorsát, akik ezzel a nagyburzsoázia uralma alá kerültek.

Proudhon, Pierre-Joseph: kispolgári szocialista; 1809–65; a „Mi a tulajdon?" című fő művéből származik a mondás: „A tulajdon – lopás". Az 1848-as júniusi harcokban a proletariátus ellenfeleinek oldalán állt, üdvözölte III. Napóleon államcsínyét. A róla elnevezett proudhonizmus a 19. századi francia munkásmozgalom anarchista tana és áramlata – kispolgári álláspontról bírálta a kapitalizmust, reformista úton akarta megvalósítani a kisárutermelők önálló társadalmát, tagadta a munkásosztály, a politikai osztályharc és a proletariátus diktatúrájának történelmi szerepét. Marx „A filozófia nyomora" c. művében megsemmisítő bírálatnak vetette alá Proudhon tanait.

Rassemblement du Peuple Français (RPF; Francia Népi Tömörülés): de Gaulle által 1947 áprilisában alapított, párthoz hasonló szervezet. 1948–49-ben felduzzadt, de később meggyengült, 1952-ben kettévált és az 1953-as választási vereség után feloszlott.

Rendi gyűlés (franciául: „États généraux"): 1302-től kezdve a király által egybehívott rendi gyűlés (első rend: a főpapság, második: a nemesség, harmadik: a városi polgárság). Fontos államügyekkel foglalkozott, megszavazta rendkívüli adók kivetését; 1356–58: a párizsi forradalmi népfelkelés hatására (Étienne Marcel) az államreform szószólója. Az abszolutizmus megerősödésével fokozatosan elveszíti jelentőségét, 1614-től teljesen kikapcsolták.

Résistance (Ellenállás): a második világháború idején különböző csoportokból szerveződött ellenállási mozgalom; fő ereje a KP volt (1940. júl. 10-i kiáltvány). A Résistance – szabotázs- és fegyveres akcióival – aláásta a megszálló rendszert; számos csoportja 1943-ban egyesült az Ellenállás Nemzeti Tanácsával, amely demokratikus antifasiszta programot fogadott el.

Richelieu (Armand-Jean du Plessis herceg): bíboros és államférfi; 1585–1642; 1624-től XIII. Lajos első minisztere, az abszolutizmus vezető képviselője. Belpolitikájában véget vetett a feudális urak és a hugenották hatalmának, az intendánsi intézménnyel létrehozta a központosított hivatalnokszervezetet, szigorú adóbehajtási politikájával elkeseredett lázadásokra késztette

a parasztokat; a felkeléseket azután kegyetlenül leverte. Külpolitikai téren sikerrel küzdött a spanyol és az osztrák Habsburgok ellen. Fellépett a franciák észak-amerikai és afrikai gyarmatai növelése érdekében, támogatta a kereskedelmet és a manufaktúrákat, 1635-ben megalapította a Francia Akadémiát, és ezzel jelentősen hozzájárult a francia kultúra fejlődéséhez.

Robespierre, Maximilien de: forradalmár és államférfi; 1758–94; a francia forradalom legjelentősebb vezetője; 1781-ben ügyvéd lett Arrasban, nézetei közel álltak Rousseau-éihoz. 1789-ben a rendi gyűlés tagjává választották, itt és később az alkotmányozó gyűlésben a feuillantok ellenfele volt. Harcolt a polgári demokrácia alapelveiért, magatartásával („a Megvesztegethetetlen") a francia polgárság forradalmi szárnyának (jakobinusok) elismert vezetőjévé vált. 1792–93-ban (különösen a Konventben) szembehelyezkedett a girondisták kísérleteivel, akik népellenes belpolitikájukkal és határozatlan honvédelmi politikájukkal veszélyeztették a forradalmat. Az 1793. máj. 31–jún. 2-i felkelés után a forradalom – az ő vezetése alatt – eljutott tetőpontjára; Robespierre mint a Közjóléti Bizottság tagja a jakobinusok forradalmi-demokratikus diktatúrájának vezetője lett. Fellépésével és határozottságával, amelyet a forradalom belső és külső ellenségeivel szemben vívott harcban tanúsított, igen nagy tekintélyre tett szert. 1794. thermidor 9-én hatalmát az ellenforradalmi burzsoázia megdöntötte, majd követőivel együtt thermidor 10-én kivégeztette.

Rochet, Waldeck: munkásmozgalmi vezető; szül. 1905-ben; 1924-től a KP tagja, 1937-től KB és 1950-től PB tagja; 1940-ben elítélték és deportálták, 1946 óta képviselő, 1961-ben a KP főtitkárhelyettese, majd 1964-től főtitkára, 1972: elnöke.

Rolland, Romain: író; 1866–1944; első alkotói szakaszát kifejezetten demokratikus, humanista irányú művek fémjelzik („Beethoven élete", „Jean-Christophe" stb.), későbbi írói tevékenységét meghatározza az állhatatos tiltakozás az imperialista veszély és a fasizmus ellen (Barbusse harcostársa), szoros együttműködése a KP-val és a Szovjetunióval.

Saillant, Louis: munkásmozgalmi és szakszervezeti vezető; szül. 1910; 1929 óta dolgozik a szakszervezeti mozgalomban; 1940–44: az Ellenállás egyik vezetője. 1944-ben az Ellenállás Nemzeti Tanácsának elnöke. 1944–48: a CGT titkára. 1945–69: főtitkára, 1969-től tiszteletbeli elnöke a Szakszervezeti Világszövetségnek. 1950 óta a Béke-világtanács irodájának tagja, Lenin-békedíjas.

Saint-Just, Louis-Antoine de: forradalmár, 1767–94; apja katona volt. 1792-ben a Konvent tagja. Itt, valamint a Közjóléti Bizottság tagjaként (1793–94) a forradalom következetes továbbfejlesztéséért harcolt. Vezető szerepe volt a forradalmi terror megszervezésében, a girondisták és a dantonisták leverésében, valamint a ventôse-i dekrétumok kidolgozásában. A jakobinus diktatúra egyik vezetőjeként jelentős érdemei voltak az intervenciósok ellen vívott győzelmekben (Fleurus), azzal, hogy a forradalmi fegyelmet erősítette, és következetesen harcolt az árulók és a szabotőrök ellen. Mint Robespierre leghívebb követőjét thermidor 9. után kivégezték.

Saint-Simon, Claude-Henri gróf: filozófus; 1760–1825; az utópista szocializmus egyik legjelentősebb képviselője, a társadalom szociális újjárendezésének feladatát abban látta, hogy a munkásoknak az általuk megtermelt értékből nagyobb részt kell biztosítani. Az emberi megismerés három szakaszát különböztette meg: a politeizmust, a deizmust és a fizicizmust, ezen a valóság tanulmányozását értette. Az istenhitet az általános törvényszerűségek eszméje tökéletlen pótszerének nevezte, de mégis megőrzendőnek tartotta. Természetszemlélete alapján materialista, a társadalmi fejlődés megismerésére azonban a fizika törvényeit alkalmazta. Ismeretelméletében a materializmus és az idealizmus között ingadozott. A történelmet a tökéletlenből a tökéletes felé való társadalmi átalakulásként fogta fel, idealista gondolkodásmódja azonban a társadalmi fejlődés hajtóerejének az emberi szellemet tartotta. Javasolta, hogy a tudományt és az ipart kapcsolják össze egymással, és megjósolta, hogy a politika egyszer majd teljesen egybefonódik a gazdaságtannal. Ez késztette arra Engelst, hogy dicsérje „zseniális előrelátásáért".

Sansculotte-ok: a kispolgárok, bérmunkások és parasztok elnevezése a francia forradalomban, akik az arisztokraták térdnadrágja helyett (culotte) hosszú szárú nadrágot viseltek; később különösen a városi néptömegek elnevezése lett. A sansculotte-ok a forradalomban a radikális elemet képviselték, ők alkották a jakobinus diktatúra szociális tömegbázisát.

Schuman, Robert: politikus; 1886–1963; 1919 óta képviselő. A nagytőkés Comité des Forges érdekeit képviselte; 1945 után az MRP egyik vezetője, több ízben miniszter, 1947–48-ban és 1957-ben miniszterelnök. 1948–53-ban külügyminiszterként a Schuman-terv kezdeményezője (Montánunió).

Tardieu, André: politikus; 1876–1945; 1919 után több ízben miniszter, 1929–30-ban és 1932-ben miniszterelnök; a francia–szovjet közeledés ellenfele, a fasizmus támogatója.

Thorez, Maurice: kommunista vezető; 1900–64; 1930-tól a KP főtitkára, 1924-től a KB, 1925-

tőt a PB tagja; többször letartóztatták. Pártfőtitkárként (1930) és képviselőként (1932 óta) következetesen fellépett a fasizmus és a háború ellen alakítandó egység- és népfront mellett. 1940-ben a párt határozatára a Szovjetunióba emigrált, 1944-ben történt visszatérése után a Franciaország demokratikus megújulásáért vívott küzdelem élére állt. 1945-ben államminiszter, 1947-ig miniszterelnök-helyettes; ő vezette a harcot de Gaulle kül- és belpolitikája ellen, az erősödő amerikai és NATO-befolyás ellen; vezetése alatt a KP az ország leghatalmasabb politikai erejévé vált.

Union pour la Nouvelle République (UNR; Unió az új köztársaságért): 1962 óta több más csoporttal egyesült, több ízben változott az elnevezése is; 1968 októbere óta neve Union des Démocrates pour la République (UDR); 1958-ban alakult, mint korábbi gaulle-ista csoportok utódszervezete, jobboldali nagyburzsoá párt; az Ötödik Köztársaság rendszerének támasza, arra törekedett, hogy az „Új Franciaország" de Gaulle vezetésével elsőrendű imperialista világhatalom legyen; az 1962, 1965 és 1967-es választásokon súlyos szavazatveszteségeket szenvedett.

Vaillant-Couturier, Paul: politikus, költő és publicista; 1892–1937; a KP alapító tagja. 1921-től KB-tag, 1935–37: a „l'Humanité" főszerkesztője. Irodalmilag és kortörténetileg jelentős visszaemlékezéseket írt („Gyermekkorom").

Valois: dinasztia, a Kapetingek oldalága; 1328–1498: egyenes ágon uralkodott, oldalágai uralmon voltak 1589-ig (Orléans és Angoulême), a Valois-házat a Bourbonok váltották fel.

Vichy: üdülőhely Clermont-Ferrand-tól északkeletre; 1940–44: a Pétain vezette fasisztabarát bábkormány (vichyi kormány) székhelye.

Dr. H. Köller

Fülöp-szigetek

Fülöp-szigetek, Fülöp-szigeti Köztársaság (tagalog nyelven: Republika ng Pilipinas, angolul: Republic of the Philippines); elnökségi köztársaság Délkelet-Ázsiában, az azonos nevű szigetcsoporton; területe: 300 000 km²; lakossága (1970): 38,1 millió; fővárosa: névleg Quezon City, valójában Manila; közigazgatási beosztása: 66 tartomány, hivatalos nyelve a tagalog és az angol.

Az ősközösség időszaka és a kora feudális államok kialakulása

A Fülöp-szigetek őslakosságát az ausztronéz nyelvcsaládhoz tartozó, sötét bőrű aeták (negritók) alkották. A későbbi letelepedési hullámok maláj csoportjai a szigetek belsejébe szorították vissza az őslakókat. I. sz. 500 körül a Fülöp-szigetek egyes részei a szumátrai Sriwidzsaja birodalomhoz tartoztak. A 14. századtól a Sulu-szigetek és Mindanao Madzsapahit jávai birodalomhoz tartoztak. Cebun, Luzonon és a Sulu-szigeteken a 15–16. századtól mutatható ki kora feudális fejedelemségek létezése. A 16. században Indonézia közvetítésével behatolt az iszlám (Sulu, Mindanao).

A spanyol felfedező utak

Az első európai, aki Cebu és Mactan szigetein partra szállt, a spanyol szolgálatban álló portugál F. Magalhães (Magellán) volt 1521-ben. Az 1529-es zaragozai szerződés, amelyben Spanyolország és Portugália felosztotta egymás között a gyarmatvilágot és megvonta a befolyási övezetek határait, a Fülöp-szigeteket Spanyolországnak juttatta. A „Fülöp-szigetek" elnevezés Lopez de Villalobostól származik, aki 1542–43-ban Új-Spanyolország (Mexikó) felől elhajózott idáig, és a trónörökösről, aki később II. Fülöp néven uralkodott (1556–98) nevezte el a szigetcsoportot.

A spanyol gyarmati uralom időszaka (1565–1898)

A spanyol hódítás 1565-ben kezdődött Legazpi expedícióival, aki 1571-ben alapította meg a fővárost, Manilát.

A lakosság leigázásában jelentős szerepet játszottak a katolikus szerzetesrendek (dominikánusok, franciskánusok, jezsuiták), ezek a Fülöp-szigeteket ugródeszkának tekintették Kína és Japán felé. A Spanyol-Amerika gyarmatosításában már alkalmazott encomienda-rendszer a lakosságot feudális és félrabszolga jellegű kizsákmányolásnak vetette alá. A gyarmati uralom elleni felkelésekben aktív része volt a kereskedelemben és a kézművességben nagy szerepet játszó kínai lakosságnak (sangleyes).

A spanyolok számára a Fülöp-szigetek hidat jelentettek Kína és Mexikó kapcsolatában. A virágzó kereskedelmet (selyem, porcelán, fűszerek, a mexikói ezüst ellenében) a gyarmati hatóságok

szabályozták, és szigorú ellenőrzésük alatt tartották az egyházi rendek is.

A hétéves háború idején Nagy-Britannia megszállta Manilát és más stratégiai fontosságú pontokat (1762–64).

A 19. század elejétől a spanyol korona kénytelen volt megszüntetni a gyarmati kereskedelem elavult monopóliumrendszerét; a Spanyolországgal 1814-től engedélyezett közvetlen kapcsolat lehetővé tette az idegen hatalmakkal (főleg Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal) folytatott kereskedelem fokozatos liberalizálását. Manilának a távol-keleti kereskedelemben elfoglalt központi helye erősen ösztönözte a mezőgazdasági exportkultúrák (dohány, cukornád, kopra, manilakender) növekvő termelését.

A kereskedőburzsoázia, a radikális értelmiség, a kispolgárság és részben a liberális nagybirtokosok fokozódó ellenzékisége szabadkőműves páholyok, titkos társaságok és az első pártok létrehozásában nyilvánult meg. A paraszti ellenállás hordozói társadalmi-vallási szekták voltak. A Fülöp-szigetek függetlenségének első jelentős harcosa J. F. Rizal volt, aki 1892-ben megalapította a Liga Filipinát. Ugyanabban az évben A. Bonifacio vezetésével létrejött a Katipunan elnevezésű forradalmi-demokratikus titkos szervezet, amely 1896. aug. 24-én Balintavacban jelt adott a nemzeti felszabadító harcra. A felkeléshez csatlakoztak az E. Aguinaldo által szervezett erők is. Bonifacio meggyilkolása (1897. máj. 10) után a forradalmi felszabadító harc vezetése az Aguinaldo vezette mérsékelt liberális szárny kezébe került. 1897. nov. 1-én a biac-nabatói kongresszus kihirdette a független Fülöp-szigeti Köztársaság alkotmányát, és kinevezte E. Aguinaldo kormányát. Miután Primo de Rivera spanyol kormányzó ígéretet tett reformokra és pénzügyi kártalanításra, Aguinaldo késznek mutatkozott a fegyverszünetre és felajánlotta önkéntes emigrációját (a biac-nabatói szerződés, 1897. nov. 18).

A Fülöp-szigetek az USA gyarmati uralma alatt (1898–1946)

A spanyol-amerikai háború (1898) kirobbanása után Aguinaldo hívei az USA segítségében bízva újra fegyvert fogtak a spanyolok ellen. 1898. jún. 12-én Cavitében kikiáltották a függetlenséget. Augusztusra a hazafiak felszabadították a szigetcsoport legnagyobb részét. Szeptemberben összeült a forradalmi kongresszus és elfogadta a malolosi alkotmányt.

Miután az 1898-as párizsi békében a Fülöp-szigetek az Egyesült Államoknak jutottak, a felszabadító harc most már az amerikai megszállás ellen irányult. A hősies ellenállás dacára a hazafiak alulmaradtak a katonai túlerővel szemben. Ez volt az Egyesült Államok első, véres gyarmati háborúja, voltaképpen a csendes-óceáni hegemónia megszerzéséért. Az USA, hogy kompromisszumot köthessen a belföldi burzsoáziával és a nagybirtokosokkal, 1902. júl. 1-én a Fülöp-szigeti törvény (Philippine Bill) kibocsátásával önálló közigazgatást adott az országnak, a helyi szervek határozatait azonban az amerikai Kongresszus megvétózhatta. Számos reform intézkedett pl. a gazdag kolostorok kisajátításáról, az állam és az egyház szétválasztásáról. Az első törvényhozó gyűlési választásokon a liberális nacionalisták (Partido Unión Nacionalista) győztek, akik a függetlenség „békés" kivívására törekedtek.

Az első világháború után jelentős mértékben fellendült az amerikai uralom ellen irányuló nemzeti mozgalom. A Fülöp-szigetek függetlenségi törekvéseinek elutasítása („Wood-Forbes-misszió", 1921. máj.–szept.) fokozta a nemzeti burzsoázia és a liberális nagybirtokosok ellenállását (az államtanács Fülöp-szigeti tagjainak lemondása, 1923. júl.), 1924-ben a marxista Crisanto Evangelista vezetése alatt létrejött az első munkás- és parasztpárt. A forradalmi agrármozgalom 1927-ben érte el a tetőpontját a Negros szigetén kitört nagy parasztfelkeléssel; 1929-ben megalakult az első egységes szakszervezet. A nemzeti forradalmi áramlatok tovább radikalizálódtak a gazdasági világválság idején: a diákok, az ültetvények dolgozói és a kikötői munkások sztrájkoltak. 1930-ban alakult meg a Kommunista Párt. 1931-ben újabb parasztfelkelések titkos társaságok (pl. „tangulan") és szekták vezetése alatt. Az ún. Tydings-McDuffie-törvényben (1934. márc. 24) Roosevelt elnök kormánya nemzetközösségi státus szerinti autonómiát adott a Fülöp-szigeteknek, de nem volt hajlandó megadni az azonnali függetlenséget. Az 1935. júl. 30-i alkotmány értelmében választott első kormány elnöke Manuel Quezón, a nacionalisták vezetője volt. Jelentős mértékben növelte a forradalmi munkás- és parasztmozgalom erejét a Kommunista, ill. a Szocialista Párt egyesülése (1938).

A második világháborúban a Fülöp-szigetek az elsők között esett áldozatul a japán agressziónak. A japán hadsereg 1941. dec. 10-én kezdte meg a partraszállást. A fülöp-szigeti és az amerikai csapatok hősiesen ellenálltak a Bataan-félszigeten, majd 1942 májusáig védték a túlerővel szemben Corregidor-sziget erődjét. 1942 májusára azonban az egész szigetcsoport japán uralom alá került. Az Amerikába emigrált Quezón-kormány helyébe (1942. márc. 17) japánok által kinevezett bábkormány került. A megszállás széles körű partizánháborút váltott ki a KP

vezetésével. Már 1942 márciusában létrejött a Hukbong Bayan Laban Sa Hapon (Hukbalahap), a japánellenes felszabadító hadsereg, amely a VI. amerikai hadsereggel együttműködve később jelentős szerepet játszott a szigetek felszabadításában. A Hukbalahap (vezetői: Taruc, Abad Santos, Lava és Alejandrino) közvetlenül a japánok elűzése után az amerikai imperializmus helyreállított hatalma ellen fordult (1945. febr.).

A Fülöp-szigetek a függetlenség kikiáltása után

1946. júl. 4-én kikiáltották a független Fülöp-szigeti Köztársaságot. Roxas y Acuña elnök kormánya (1946–48) azonban több olyan egyezményt kötött, amely biztosította az amerikai hegemónia fennmaradását. Bérleti szerződések (pl. 1947. márc.) révén az USA 99 évi időtartamra katonai támaszpontokhoz jutott. A nemzeti érdekek kiárusítása és a haladó erők üldözése (1948. okt.: a KP és a Nemzeti Parasztszövetség betiltása) ellen a munkás- és parasztmozgalom elszántan védekezett. A Hukbalahap megtagadta a fegyverletételt és népi felszabadító hadsereggé történt újjászervezése után (1950. márc.) folytatta a fegyveres harcot. A népi haderők tömegbázisát a radikális földreformért küzdő parasztok és mezőgazdasági munkások alkották.

A nagypolgári liberálisok jelöltjeként hatalomra jutott Quirino elnök (1948–53) 1951. aug. 30-án „biztonsági egyezményt" kötött az Egyesült Államokkal. Magsaysay elnök kormánya idején (1953–57) a Fülöp-szigetek belépett az agresszív SEATO-tömbbe; Magsaysaynak sikerült defenzívába szorítani a népi felszabadító mozgalmat (Taruc kapitulálása). Jóllehet a Fülöp-szigetek részt vett az 1955-ös bandungi értekezleten, továbbra is támogatta az amerikai politikát és a békés együttélés elveinek ellentmondó politikát folytatott. 1955–56-ban azonban az uralkodó osztályon belül is fokozódott az USA monopolhelyzetének ellenzése. García elnök kormánya (1957–61) szélsőséges antikommunizmusa ellenére sem tudta megakadályozni a demokratikus népi mozgalom újabb fellendülését. 1959-ben az USA kénytelen volt támaszpontjainak számát hétre, a bérleti időt pedig 99-ről 25 évre csökkenteni.

1959–60-tól a nemzeti burzsoázia jelentékeny körei hazafias mozgalmat hoztak létre, a katonai támaszpontok felszámolását és a haderő csökkentését követelték, továbbá az egyoldalú amerikai orientáció megszüntetését, a szocialista országokkal való normális kapcsolatok megteremtését és az afroázsiai államokkal szemben követendő barátságosabb politikát. 1961 novemberében a liberálisok jelöltjeként Macapagal, az addigi alelnök vette át a kormány irányítását. A bel- és külpolitika minden kérdésében a vereséget szenvedett nacionalisták irányvonalát folytatta. 1963-ban Indonéziával együtt a Fülöp-szigetek is ellenezte a britek által támogatott Malaysia megalapítását. 1965. nov. 9-én a szenátusi részválasztásokon ismét a nacionalisták győztek, jelöltjük, F. Marcos 1965. dec. 30-án lépett hivatalba. 1966 júniusában a Fülöp-szigetek normalizálta kapcsolatait Malaysiával. Az ország ugyanakkor kétezer zsoldost küldött Vietnamba az amerikai agresszió támogatására. A kormány amerikabarát irányvonala világosan kifejezésre jutott Marcos elnöknek az USA-ban tett hivatalos látogatásakor (1966. szept.) és megnyilvánult a Fülöp-szigeteknek a manilai háborús konferencián tanúsított magatartásában. Ezen a konferencián (1966. okt. 24–25) Johnson amerikai elnök, továbbá Ausztrália, Új-Zéland, Thaiföld, a Fülöp-szigetek, Dél-Korea és Dél-Vietnam államfői elhatározták a vietnami nép elleni háború fokozását. Az 1969. nov. 11-i választásokon Marcost a Fülöp-szigeti választások történetében először újraválasztották. 1969 novemberében az ellenzék nyomására a kormány megígérte a Dél-Vietnamban állomásozó Fülöp-szigeti csapatok visszavonását. 1970 eleje óta fokozódik a belpolitikai válság (diákok tömeges tiltakozása, parasztfelkelések, a partizántevékenység erősödése, konfliktusok a reformista egyházi hierarchiával). A politikai válság F. López szélsőjobboldali alelnök lemondásában tetőzött.

Dr. M. Kossok

Gabon

Gabon, Gaboni Köztársaság (République Gabonaise); elnökségi köztársaság Egyenlítői Afrikában; területe: 267 667 km²; lakossága (1968): 480 000; fővárosa: Libreville; közigazgatási beosztása: 9 körzet; hivatalos nyelve a francia.

Gabont 1471-ben portugálok fedezték fel, akik 1585-ben átmenetileg kereskedelmi telepeket létesítettek a partvidéken. A portugálok rabszolgakereskedelemmel foglalkoztak. 1839-ben franciák telepedtek le a tengerparton; 1849-ben felszabadított néger rabszolgák megalapították a fővárost: Libreville-t. Az ország belsejének birtokbavétele összefonódik de Brazza „felfedező útjával" az Ogowe-vidéken (1875–85). De Brazza 1886–1905-ig a Csádig terjedő Francia Kongó főbiztosa volt. 1910 és 1958 között Gabon a Francia Egyenlítői Afrika négy gyarmatrészének egyike volt. 1946-ban hívták össze első ízben a tartományi parlamentet, ekkor engedélyezte a gyarmati hatalom a politikai pártok létrehozását. A franciák rablógazdálkodást folytattak az értékes nemesfaállománnyal; ma is gaboni uránból és plutóniumból gyártják a francia nukleáris fegyvereket. 1958. nov. 28-án Gabon – egy kiharcolt népszavazás eredményeképpen – a Francia Közösség tagjaként autonóm köztársasággá vált. Miniszterelnöke Léon M'Ba, az 1946-ban alapított Demokrata Blokk vezére. Gabon 1959. jan. 17-én vámunióra lépett Csáddal, a Középafrikai Köztársasággal és Brazzaville-Kongóval. Az 1959. febr. 1-i felkelést a francia csapatok leverték. 1960. aug. 17-én kikiáltották a független Gabon Köztársaságot, amelyet azonban továbbra is „barátsági és együttműködési" szerződés köt Franciaországhoz. Az 1961. febr. 12-i választások alapján Léon M'Ba lett az államelnök. Gabon az Afro-Madagaszkári Szövetség alapító tagja (1961).

Franciaország közreműködésével Gabon a Közép-afrikai Köztársaság, Csád és Brazzaville-Kongó bevonásával létrehozta az Egyenlítői Afrika Védelmi Tanácsát. A haladó Nemzeti Egységpárt (Parti de l'Unité Nationale Gabonaise, PUNGA) küzd Gabon neokolonialista francia függősége ellen. 1964. febr. 18-án felkelés tört ki M'Ba elnök diktatúrájának leverésére. 1964. február 19-én Jean-Hilaire Aubame, az 1948-ban alapított Gaboni Demokratikus Szocialista Unió vezére (Union Démocratique et Socialiste Gabonaise, UDSG) ideiglenes kormányt alakított. Ugyanaznap francia csapatokat szállítottak légi úton Libreville-be, a katonaság visszaültette M'Bát az elnöki székbe. Halála után (1967. nov. 28) Bernard Albert Bongo (szül. 1935) tette le az államelnöki esküt. Gabon továbbra is nagy mennyiségű uránércet szállít Franciaországnak.

W. Stegner

Gambia

Gambia, Gambia Köztársaság (Republic of Gambia); parlamenti köztársaság Nyugat-Afrikában; a Nemzetközösség tagja; területe: 11 295 km²; lakossága (1968): 350 000; fővárosa: Bathurst, közigazgatási beosztása: 5 terület és a főváros, hivatalos nyelve az angol.

Gambia a 13–14. században a Mali birodalom befolyási övezetéhez tartozott. A 14. századtól a mandingók kis államszervezete – Nyumi – alakult itt ki. Usodimare portugál szolgálatba szegődött olasz hajós 1455-ben felfedezte a Gambia-folyót. A 15. század végén rabszolgákkal és arannyal kereskedő portugálok telepedtek meg a vidéken. 1588-ban az angolok a tengerparton kereskedelmi központot hoztak létre, 1604-ben pedig átmenetileg kisebb területet hódítottak meg. 1651–64-ben Gambia a kurlandi herceg gyarmata, aki azonban a holland és francia konkurrenciától félve lemondott a területről az angol kereskedelmi társaságok javára. 1681–1857-ig francia kereskedelmi telep állt fenn a partvidéken. 1765-ben a kereskedelmi társaságokat brit közigazgatás váltotta fel. A versailles-i békében (1783) Gambia végleg a britek kezére került. 1816-ban alapították a mai fővárost, Bathurstöt. 1827–44-ben és 1866–88-ban Sierra Leonéból irányították a terület közigazgatását. 1830 óta kivitelre termelik a földimogyorót, amely a mai exportnak is 95%-át teszi ki. 1892-ben Gambia belseje is brit protektorátussá vált, az ország csak 1954-ben kapja meg első önálló alkotmányát (ekkor tartják az első, még korlátozott parlamenti választásokat). 1959 decemberében megalakul a Haladó Néppárt, vezetője David Kairaba Javara (szül. 1924). Az 1960-as választásokon a Haladó Néppárt

győzött, az 1962. májusi választásokon pedig a Demokratikus Blokk, amelynek tagjai a Haladó Néppárt és a Mozlim-kongresszus. A miniszterelnök Javara lett. 1963 októberében Gambia kiharcolta a belső önkormányzatot, 1965. febr. 18-án a függetlenséget. Gambia tagja maradt a Nemzetközösségnek, kormányfőként elismeri az angol királynőt. 1964. júl. 11-én Gambia és Szenegál képviselői biztonsági, védelmi és közös külpolitikai szerződést írtak alá. 1967. máj. 20-án Gambia kibővített társulási szerződést kötött Szenegállal, amely többek között állandó közös miniszteri bizottság és közös végrehajtó tanács létrehozását foglalta magába.

Gambia 1970. ápr. 24-e óta köztársaság. Államelnöke az addigi miniszterelnök: D. Javara.

W. Stegne

Ghana

Ghana, Ghana Köztársaság (Republic of Ghana); köztársaság Nyugat-Afrikában; a Nemzetközösség tagja; területe: 238 537 km^2; lakossága (1970): 8,8 millió; fővárosa: Accra; közigazgatási beosztása: 8 körzet; hivatalos nyelve az angol.

A gyarmatosítás előtti időszak

I. sz. 1200-tól kezdve észak felől akan törzsek vándoroltak be az ország mai területére (tvi, fante, asanti törzsek). Közülük az asantik tettek szert a legnagyobb jelentőségre. A 16–17. században az ország belsejében törzsszövetségek és korai államalakulatok jöttek létre: Dagomba, Gondja, Gyaman, Doma, Denkera és Adansze. A part mentén a fantik nagy törzsszövetsége alakult ki. 1700 és 1750 között az asanti uralkodók elfoglalták és feudális állam keretei között egyesítették e területeket. 1807–16-ban az asantiak a tengerpartot is birtokukba vették.

A rabszolga-kereskedelem kora

1471-ben jelentek meg a parton a portugálok. Ők nevezték el ezt a vidéket Aranypartnak. 1482-ben ezen a parti sávon építették fel São Jorge da Mina (röviden: Elmina) nevű erődjüket. Támaszpontokat és kereskedelmi telepeket létesítettek, kereskedelmi szerződéseket (arany, elefántcsont) erőszakoltak az őslakókra. A lakosságot adófizetésre kötelezték. A legpusztítóbb hatást azonban Nyugat-Afrikának erre a vidékére is a barbár és tömeges rabszolga-kereskedelem gyakorolta.

Marx szavaival, egész Nyugat-Afrika, tehát a mai Ghana is, kereskedelmi vadaskertté vált, ahol a feketebőrűekre rendeztek hajtóvadászatot. Megjelentek a portugálok nyomában a hollandok, a dánok, az angolok, sőt a brandenburgiak is, sorra bekapcsolódva a jövedelmező emberkereskedelembe. A franciák letelepedési kísérlete (1688) sikertelen maradt. A portugálok igyekeztek kiszélesíteni a már kiépített településhálózatukat, a hollandok azonban 1642-ben kiszorították őket, majd a Holland Nyugat-indiai Társaság közreműködésével megindult a rabszolga-kereskedelem Amerikával. A 17. század végén a Royal African Co. révén – amelynek részvényeiben a brit korona is érdekelt volt – az angolok ragadták magukhoz az emberkereskedelem monopóliumát. A britek is erődöket építettek (Discove, Sekondi, Accra, Whydale). A 18. században évente mintegy 10 000 rabszolgát hurcoltak innen Amerikába. Az angol–holland viszályok közepette az európai versenytársakat kiszorították az Aranypartról. A brandenburgiaknak is fel kellett adniuk a 18. században a még 1683-ban alapított Grossfriedrichsburgot.

Brit gyarmati hódítások és háborúk

Nagy-Britannia a 19. században a rabszolgavadászat és -kereskedelem korábbi központjait fokozatosan gyarmatokká szervezte. A britek terveit az asantik hősies ellenállása keresztezte. Az asantik 1824-ben vereséget mértek az angolokra Essamakónál, de két év múlva ők maradtak alul Dodowánál. A békekötésben kénytelenek voltak délkeleti határként elismerni a Prah-folyót. A tengerpartért cserébe az angolok garantálták az asanti birodalom függetlenségét. Az angolok 1844-ben a partvidék törzsfőnökeivel – többségükben fantikkal – megkötötték az ún. „Bond"-szerződést, ez biztosította Nagy-Britannia uralmát a partvidéken. A szövetség az asanti birodalom ellen irányult. 1851-ben a dánok Anglia javára lemondtak utolsó támaszpontjaikról (Christiansborg, Ningo, Adah és Quitta). 1872-ben ugyanezt tették a hollandok, amikor átengedték az angoloknak utolsó bázisukat, Elminát.

A fantik 1868-ban államszövetséget alakítottak, amely ugyan az asanti birodalom ellen irányult, ugyanakkor azonban gátat vetett a brit

gyarmati terjeszkedésnek is. A parti törzsek befolyásos törzsfőnökök és kereskedők vezetésével haladó jellegű, független államot próbáltak létrehozni. Alkotmánytervezetük 8. pontjában az egész országra kiterjedő gazdasági és kulturális programot dolgoztak ki (általános iskolai oktatás, fokozott útépítés, új mezőgazdasági kultúrák meghonosítása, a nyersanyagok felkutatása és hazai feldolgozása). Az angolok a szövetség vezetőit letartóztatták, a mozgalmat leverték.

Az asantik egyszer még sikeresen szembeszálltak az angolokkal (1863), de 1874-ben elszánt ellenállásukat megtörte a brit gyarmati hadsereg. 1874. febr. 4-én az angolok elfoglalták és felgyújtották Kumaszit, az asantik fővárosát. Az asanti szövetséget feloszlatták, 1874-ben pedig az Aranypartot – Gold Coast néven – brit gyarmattá nyilvánították. Az asantik azonban továbbra is ellenálltak. Az angolok válaszképpen 1896-ban a Seychelles-szigetekre deportáltatták III. Kwaka-Dua asanti uralkodót (1926-ig számőzetésben). Csak 1901-ben sikerült az angoloknak protektorátusukat az egész asanti birodalomra kiterjeszteniük, s uralmuk alá vonniuk az északi területeket is. Ezzel lezárult a mai Ghana meghódítása, kivéve Togo egy részét, amelyet brit mandátumterületként 1922-ben csatoltak az Aranyparthoz. A királyi és a törzsfőnöki családok számos tagja a Bennszülöttek Jogaiért Küzdő Társaság vezetésével tiltakozott a gyarmati közigazgatás által kibocsátott 1897. évi tartományi törvények ellen.

A brit imperializmus uralma az Aranyparton

Aranypart gyarmat a brit imperializmus nyersanyagszállítója és felvevőpiaca lett. Elsősorban aranyat, drágaköveket, mangánércet, bauxitot és fát exportáltak. A kényszerű kakaómonokultúra fokozott függésbe vonta a földművelő lakosságot. Nyers erőszakkal vagy magas adók kivetésével arra kényszerítették a földművelőket, hogy a megkövetelt exporttermékeket termeljék, máskülönben el kellett hagyniuk szülőfalujukat. A kakaó még a második világháború után is az ország összexportjának 70%-át tette ki. Caseley Hayford vezetésével 1920-ban megalakult a Nyugat-afrikai Nemzeti Kongresszus Párt, amely a fiatal afrikai értelmiség és a feltörekvő nemzeti burzsoázia érdekeit képviselte. Tagjai az afrikaiak szélesebb körű részvételét követelték az ország közigazgatásában. Aranypart törvényhozó tanácsában 1925-től választott afrikai képviselők is részt vehettek. 1927-ben Accrában megnyílt az Achimota College nevű főiskola. 1937–38-ban robbant ki a kakaótermelő parasztok nagy szállítási sztrájkja. A második világháborúban a besorozott aranyparti katonák részt vettek a távol-keleti hadszíntereken vívott harcokban; Burmában küzdöttek a japánok ellen.

1945 után jelentős mértékben fellendült a függetlenségi harc. 1946-ban pusztító növénybetegség támadta meg a kakaócserjéket, nagy károkat okozva a brit gyarmati gazdaságnak. Kiéleződtek a társadalmi ellentmondások. Különösen aktív és forradalmasító hatást fejtettek ki a háborúból hazatért katonák. A szocialista tábor létrejötte is hatott a felszabadító mozgalomra.

Nagy-Britannia gazdasági befolyásának megőrzése érdekében, kezdetben engedményeket tett a nemzeti felszabadító mozgalomnak. Sir Alan Burns kormányzó 1946-ban alkotmányreformot hirdetett, amely szerint a parlament többségének afrikai képviselőkből kell állnia. A függetlenségi mozgalmat azonban ezek az intézkedések már nem állíthatták meg. Ezt bizonyította a politikai pártok és a szakszervezetek megalakulása is. J. B. Danquah vezetésével az Egyesült Aranyparti Konvenció Párt (United Gold Coast Convention, UGCC, megalakult 1947-ben) a nemzeti burzsoázia érdekeinek védelmében szállt síkra, alkotmányreform és önkormányzati követelésekkel. A népi tömegek csak akkor sorakoztak fel e párt mögött, amikor Kwame Nkrumah lett a főtitkára (1947. dec.). Az UGCC irányításával 1948 februárjában hatalmas tüntetést szerveztek a brit gyarmati elnyomás ellen. 1949 júniusában Nkrumah vezetésével a nem mindig következetesen antiimperialista UGCC-ből kivált az újonnan alakult Népi Konvenció Párt (Convention People's Party, CPP). A CPP azonnali önkormányzatot, a munkások helyzetének javítását és a modern társadalom felépítését követelte, nemkülönben a nemzeti függetlenséget és Nyugat-Afrika egységét. Céltudatos, antikolonialista politikája révén a CPP demokratikus tömegpárttá alakult, soraiban a hazafias értelmiség, a nemzeti burzsoázia, a városi és a falusi kispolgárság képviselői mellett a munkásosztály és a parasztság vezető egyéniségei is feltűntek. A brit gyarmati közigazgatás elutasította a CPP javaslatát az alkotmányozó gyűlés összehívására, letartóztatta Nkrumah-t és a CPP több vezetőjét, kénytelen volt azonban hozzájárulni az általános választások kiírásához (1951. febr. 5–10). A választások eredményeképpen a CPP túlnyomó többséget szerzett a parlamentben. Nagy-Britannia hozzájárult az Aranypart belső önkormányzatához. 1951-ben Nkrumah-t szabadon bocsátották, majd 1952-ben kormányalakítással bízták meg. Aranypart 1955-ben részt vett a bandungi értekezleten. 1956 végén Togo brit gyámsági terület lakossága az Aranyparthoz való csatlakozás mellett foglalt állást.

Ghana a függetlenség kivívása után

A következetes felszabadító mozgalom eredményeképpen 1957. márc. 6-án Aranypartból a Nemzetközösség tagjaként alakult független állammá Ghana (az ország a Niger-vidék középkori birodalmáról kapta nevét). Miniszterelnöke Kwame Nkrumah lett. Az 1957-ben kibocsátott ún. párttörvény megtiltotta törzsi, területi és vallási jellegű pártok alakítását. A feudális és a törzsi hatalmasságok szembeszálltak a CPP egységpolitikájával; a Nkrumah-kormány elleni küzdelemben államszövetség létrehozásán fáradoztak. Az ellenzéki pártok – élükön az asanti törzsfőkkel – a United Partyban egyesítették erejüket. Céljuk az volt, hogy meghosszabbítsák a britektől való függést, ugyanakkor pedig a törzsi szövetséget.

1959-ben indult a második ötéves terv (kb. 343 millió ghanai font beruházással). A Szovjetunió és a népi demokratikus országok széles körű pénzügyi, technikai és kulturális segítséget nyújtottak az országnak. A Szovjetunió pl. 160 millió rubeles kölcsönt szavazott meg.

Ghana a vezető kapitalista országokkal is tárgyalt, további tőkebefektetésekről. Tervbe vették az ipari termelés növelését és a fogyasztási cikkek hazai gyártását (kb. 600 üzemmel), kikötők építését (Tema, Takoradi) vízi erőművek (Volta-terv) és duzzasztórendszerek építését, valamint a közlekedés, az egészség- és oktatásügy fejlesztését (ingyenes általános iskolai oktatás, műszaki és kereskedelmi iskolák, tanárképző intézetek létrehozása, a régi legoni és kumaszi brit college-ok átszervezése állami egyetemekké, 1961). Népszavazás révén Ghana 1960. júl. 1-én a Nemzetközösség tagjaként köztársaság lett, elnöke Kwame Nkrumah. Az új alkotmány értelmében minden 21 évnél idősebb lakos öt évre megválasztotta az egykamarás parlamentet, a nemzetgyűlést. A kormány tagjait a parlament választotta, amelynek a kormány felelősséggel tartozott.

A függetlenség kikiáltása után a CPP erős befolyása alá vonta a tömegszervezeteket, elsősorban a szakszervezeteket, amelyek – az angol Labour Party mintájára – kollektív tagokként csatlakoztak hozzá. Az 1962 júliusában Kumasziban rendezett kongresszuson a CPP új programot fogadott el, amelynek fő célja a gazdasági függetlenség és a nem kapitalista társadalom felépítése volt. A párt külpolitikája mindvégig következetesen antiimperialista volt, a béke fenntartásáért, Afrika függetlenségéért és egységéért, valamint minden nép együttműködéséért szállt síkra. Nkrumah kormánya baráti kapcsolatot alakított ki a szocialista államokkal. A külső és belső reakció szüntelenül támadta a kormány haladó politikáját, több alkalommal merényletet követtek el Nkrumah ellen. 1964 januárjában népszavazást tartottak az alkotmány lényeges módosításáról, amelynek eredménye nagy bizalomról tanúskodott Kwame Nkrumah és a CPP iránt. A népszavazás az egypártrendszer bevezetését és az elnök végrehajtó hatalmának növelését határozta el. 1966 elején a reakció a nehéz gazdasági helyzetet és az elnök távollétét kihasználva, a katonaság és a rendőrség segítségével megbuktatta a kormányt. A hatalmat a katonaság és a rendőrség magas rangú tisztjeiből alakított ún. Nemzeti Felszabadító Tanács (NLC) vette át. Elnöke J. Ankrah lett, akit 1969-ben A. A. Afrifa váltott le. Az NLC hatályon kívül helyezte az alkotmányt, betiltotta a CPP-t és számos más demokratikus szervezetet. Külpolitikai téren szemmel láthatóan közeledtek a tőkésállamokhoz. A katonai hatalomátvétel megszakította a nem kapitalista fejlődési utat. A fiatal tisztek 1967. évi ellenpuccsa sikertelenül végződött. Az 1969-es parlamenti választásokon a Progress Party győzött, vezetője K. Busia; pártját az NLC elnöke is pártfogolta. Hivatalosan a hatalmat 1969. szept. 3-án átvette a K. Busia vezette új polgári kormány. 1970. aug. 31-én E. Akufo-Addo lett az államelnök.

Időrendi táblázat

1200	Észak felől akan (tvi, fanti, asanti) törzsek vándorolnak be.
1482	A portugál São Jorge da Mina (Elmina) erőd építése.
16–17. sz.	Dagomba, Gondja, Gyaman, Doma, Denkera és Adansze törzsi szövetségek és államok kialakulása.
1683	Grossfriedrichsburg (porosz település) alapítása.
1719	Oszai Tutu legyőzi Denkerát, megalakul az asanti birodalom.
1750	A brit, holland és dán települések rabszolga- és aranykereskedelmének csúcspontja.
1807	Az asanti birodalom a fantik leigázásával eléri legnagyobb területi kiterjedését.
1821	Aranypart angol gyarmat lesz.
1844	Nagy-Britannia a tengerparti törzsfőnökökkel megköti a „Bond"-szerződést.
1868	Fanti-szövetség alakul, célja a szabad és független állam létrehozása.

1874	Aranypartot protektorátussá nyilvánítják, önálló gyarmat. Kumaszit, az asanti birodalom fővárosát angol csapatok foglalják el, az asanti szövetséget feloszlatják.
1901	Az északi területek végleges bekebelezése.
1937–38	A kakaótermelő parasztok szállítási sztrájkja.
1946	Sir Alan Burns kormányzó bejelenti az alkotmányreformot.
1948	Hatalmas antiimperialista tüntetés az 1947-ben alakult United Gold Coast Convention (UGCC) irányításával.
1949	Megalakul a Convention People's Party (CPP).
1951	Az első általános választások (febr. 5–10). A CPP túlnyomó többséget szerez a parlamentben.
1956	Togo gyámsági terület lakossága az Aranyparthoz való csatlakozás mellett dönt.
1957	Az angol Aranypart gyarmat kikiáltja függetlenségét, és felveszi a Ghana nevet (márc. 6). Felvétel az ENSZ-be (márc. 8).
1958	A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (jan. 14). Az Afrikai Népek I. konferenciája Accrában (dec. 5–11).
1960	Ghana köztársaság, de továbbra is a Nemzetközösségben marad. Elnöke Kwame Nkrumah (júl. 1). Kereskedelmi egyezmény, műszaki és gazdasági együttműködési szerződés Ghana és a Szovjetunió között (aug. 28).
1961	Brezsnyev, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöke hivatalos látogatást tesz Ghanában. Egyezmény az atomenergia békés felhasználását célzó együttműködésről (febr.). Ghana, Guinea és Mali elnöke aláírja az Afrikai Államok Szövetségének alapító okmányát (ápr. 29). Nkrumah hivatalos látogatásra a Szovjetunióba utazik (júl. 10–26).
1963	Du Bois professzor felveszi a ghanai állampolgárságot (febr. 17., egy afrikai enciklopédia összeállítását irányította).
1964	Népszavazás az elnök végrehajtó hatalmának kiszélesítéséről és az egypártrendszer bevezetéséről (jan.).
1966	Katonai puccs Kotoka ezredes vezetésével (febr. 24). Ankrah altábornagy megalapítja a Nemzeti Felszabadító Tanácsot. (1969-től kezdődően ennek elnöke A. A. Afrifa).
1967	Sikertelen katonai puccskísérlet; Kotoka életét veszti (ápr.).
1969	Parlamenti választások (aug. 29), a K. Busia vezette Progress Party győzelme. Polgári kormány Busia vezetésével.

Accra: Ghana fővárosa, már a brit uralom idején nagyváros. A hajdani Christiansborg erőd, a brit kormányzó rezidenciája lett a kormány székhelye. Itt zajlott le 1958. ápr. 15–22-én az accrai konferencia, amelyen Marokkó, Tunézia, Líbia, az EAK, Szudán, Etiópia, Libéria és Ghana képviselői az afrikai gyarmatosítás felszámolását és az algériai háború befejezését követelték. Az Afrikai Népek I. konferenciáján (1958. dec. 5–11) Afrika minden részéből érkezett küldöttek a gyarmatosítás felszámolásáról tanácskoztak, és határozatot fogadtak el a Népek Konferenciája állandó titkárságának működésére – Accra székhellyel. 1965-ben Accrában ülésezett az AESZ III. csúcskonferenciája.

Aranypart: a 15. században így nevezték el a mai Ghana partvidékét. 1874-től 1957-ig a brit gyarmat hivatalos neve. A függetlenség kikiáltása óta Ghana.

Asanti birodalom: afrikai állam Közép-Ghanában, Oszai Tutu (1695–1731) uralkodása alatt erősödött meg, és makacs küzdelmet folytatott a környező akan törzsekkel, mint Gyaman, Doma, Adensze, Tvi-Akem és Denkera (1917-ben hódították meg). A 18. század közepén az asantik átkeltek a Volta-folyón, és meghódították Gondja és Dagomba államokat. Bonsus (1800–24) uralma alatt a fanti főnökök behódoltak az asanti hatalomnak (1807). Miután leverték az akemek és akwapemek felkelését (1814), az asantik birodalma egészen a tengerpartig terjedt. A birodalom korai feudális állam volt, több önálló közigazgatással rendelkező törzsi területre (omanra) tagozódott (Kumaszi, Bekvai, Venchi és mások), amelyeknek élén az „omanhené" állt. Ezektől függött az „ohene", azaz a kisebb körzetek törzsfőnöke. A legfelsőbb végrehajtó hatalom az „asantihene" kezében összpontosult, aki anyai ágon az országalapítótól származott; hatalmát a koronatanács korlátozta. Kezdetleges állami, adóügyi és hivatalnoki hálózat épült ki, valamint állandó hadsereg. 1824-től az asantik hősiesen ellenálltak a briteknek. 1901-ben Nagy-Britannia protektorátussá nyilvánította és Aranypart gyarmathoz csatolta a birodalmat.

Elmina (tkp. São Jorge da Mina): tengerparti

város. 1482-ben az első portugál település Aranyparton, rabszolga- és aranyexporttal. 1637-ben holland, 1872-ben brit fennhatóság alatt.

Nkrumah, Kwame: államférfi és politikus, 1909–72; 1935-től az USA-ban és Angliában végezte tanulmányait. 1947-ben visszatért a brit gyarmatra. A United Gold Coast Convention főtitkára lett; 1950-ben letartóztatták. 1952-ben az első aranyparti kormány miniszterelnöke volt. 1957-ben a független Ghana államfője és 1960-tól a köztársaság elnöke. 1966-ban imperialista-barát katonai puccs megdöntötte hatalmát, Guineában élt, Romániában halt meg, Lenin-békedíjas.

Dr. T. Büttner

Görögország (i. sz. 395-ig)

Földrajzi tényezők

Görögországot hegyvonulatok tagolják számos medencevidékre. Igen tagolt partvidéke miatt a tenger képez természetes kikötőivel összeköttetést az egyes vidékek között. Bár a régi görögök kezdetben csak a partok mentén hajóztak, az Égei-tenger szigeteit útba ejtve nagyon hamar eljutottak Kisázsia nyugati partjaira is.

Csak néhány vidéken találunk jelentős földművelést – elvétve akadnak termékeny folyó menti területek –, így Tesszáliában, Boiótiában, Lakóniában, Messzéniában és Éliszben. Értékes exportcikkeket szolgáltat az olaj- és bortermelés. Árkádiában és az északnyugati területeken az állattenyésztés áll első helyen.

A kézműipar fejlődésének kedvező előfeltételeit biztosították az ásványi kincsek (vas- és rézérc, ezüst, agyag, márvány) és az akkoriban erdőben gazdag hegyek. Így a földrajzi tényezők kis, független államok létrejöttét segítették elő, melyek lakói főként kézművességgel és hajózással foglalkoztak.

A krétai–mükénéi korszak

Nagy kulturális fellendülés következett be az Égei-tenger térségében a kőkorszakból a fémkorszakba való átmenet idején. Ennek az égei kultúrának legfontosabb központjai Kisázsia északnyugati részén terültek el (Trója), továbbá a görög szárazföldön, Krétán és a Kükládok szigetcsoportján, amelyek az i. e. kb. 3000–2300 közötti aeneolitikum (rézkőkor) idején jelentős szerepet játszottak. A munkaeszközök javarészt kőből készültek, egyebek között a Mélosz szigetén lelt értékes obszidiánból, míg a ritka rezet (ill. már a bronzot is) fegyverek és ékszerek készítésére használták fel. A fazekaskorong ismeretlen volt. A Kükládok lakói tengeri kereskedelemmel foglalkoztak. A házak és települések formáin már felismerhetők a társadalmi differenciálódás első jelei.

A krétai kultúra

Az égei kultúra a bronzkorszakban érte el virágkorát Kréta szigetén kb. 2100-tól 1400-ig; ezt krétai vagy mínoszi kultúrának nevezik (a krétai kultúra legjelentősebb feltárója, Evans adta ezt a nevet a mondabeli krétai Mínosz királyról).

A kézművesség és a kereskedelem (részben közvetítő kereskedelem) terén Kréta jelentős helyet foglalt el a Földközi-tenger keleti medencéjében. A bronz előállítása és fegyverekké, valamint szerszámokká történő feldolgozása gyorsan fellendült. A művészi kézműipar (arany- és ezüstművesség, kőfaragóművészet, freskófestészet) magas színvonalat ért el; a képi ábrázolások bepillantást nyújtanak a krétaiak életébe, elsősorban a kultikus események és az arisztokrata társasélet jeleneteinek megörökítése által. Kerámiatárgyaik eljutottak Szíriába és Egyiptomba is. A kiterjedt kereskedelem alapfeltétele csak az erős flotta lehetett; az a tény, hogy a városok és az uralkodók nagy palotaépítményei (a legnagyobb palota Knósszoszban állt, az északi part közelében) nem voltak megerődítve, mutatja, hogy Kréta szilárdan ellenőrzése alatt tartotta a Földközi-tenger keleti medencéjének vizeit.

Meglehetősen nagyfokú gazdasági centralizációra vall a ránk maradt, nagyszámú írásos agyagtáblácska. Jóllehet a régi képírást eddig még nem fejtették meg, és csak az elmúlt években kezdtek foglalkozni a kb. 1700 óta használatos „lineáris A"-írás megfejtésével, az ismert ideogrammákból kitűnik, hogy elsősorban gazdasági utasításokról, elismervényekről stb. van szó. A lakosság legnagyobb részét a palotagazdaságokban zsákmányolták ki; kialakult a rabszolgaság is. A városok szerkezete (az arisztokrácia nagy épületei a központban, a szegényes kis házak a város szélén) szintén azt mutatja, hogy megtörtént az átmenet az ókori keleti típusú, korai osztálytársadalomba.

A vallás középpontjában a Nagy Istenanya kultusza állt, alighanem ezzel függött össze a nők megbecsülése és szabad társadalmi állása.

A mükénéi kultúra

Az akhájok bevándorlása. A görög félszigeten az Égei-tenger más vidékein folyó fejlődéssel párhuzamosan a III. évezredben kialakult az ún. hellaszi kultúra. 1900 körül észak felől bevándoroltak az akhájok és a velük rokon, még nemzetségi rendben élő törzsek. Az ásatásoknál talált égett rétegek bizonyítják, hogy erőszakkal lerombolták a későbbi görögök által pelazgoknak, károknak és lelegeknek nevezett őslakosság számos települését. Az égeieket nem irtották ki teljesen; ásatási leletek és a görög nyelvben fellelhető sok szómaradvány (egyebek között sok helységnév) inkább arra vall, hogy magasabb rendű kultúrájuk erősen hatott az akhájokra.

Az akháj társadalom. A mükénéi kultúra (nevét a Peloponnészosz-félszigeten található Mükénétől nyerte) virágkora a 16–14. századig terjedt. Az akháj társadalom az osztálytagozódáshoz vezető úton kifejlesztette az állam bizonyos elemeit. Akhájok és égeiek összeolvadásakor az előbbiek átvették az őslakosságtól a termelés jobb technikáját, az akháj nyelv azonban győzött, és az akháj nemzetségi arisztokrácia uralkodó osztállyá lett. A fejedelmi nemzetségek maguk és kíséretük számára a rabszolgamunka felhasználásával megerősített és gazdagon díszített palotákat építtettek, amelyek olyan hatalmasak voltak, hogy a későbbi görögök mondabeli küklopszok, óriások művének tartották őket.

Kapcsolatok Krétával. Míg a mükénéi építészet (paloták, nagy aknasírok és kupolasírok) önálló maradt, az eddigi képzőművészetet erősen befolyásolta a krétaiak fejlett kultúrája. Az akhájok átvették a krétai lineáris írást és nyelvükhöz idomították (lineáris B-írás). 1400 körül meghódították Krétát, és kivívták a tengeri uralmat.

A mükénéi korszak az égei kultúra zárószakasza, egyszersmind a görög nép történetének kezdete.

A dór vándorlás

Az égei vándorlás. A dórok bevándorlása Görögországba nagyarányú népvándorlás keretében zajlott le; i. e. 1200 körül indult meg ez a mozgás, és mivel központja az Égei-tenger térsége volt, égei népvándorlásnak nevezik. Kiindulópontja a Balkán félsziget volt, ahol nyugaton az illírek terjeszkedtek. Előőrseik eljutottak Kisázsiába (frígek), Egyiptomba („tengeri népek") és Itáliába (etruszkok).

Dórok és északnyugati görögök. A dórok Görögországba történt bevándorlásuk idején (i. e. 12. század) még a kései őstársadalom fejlettségi fokán álltak. Eredetüket és nyelvüket tekintve az akhájok közeli rokonai voltak. Az északnyugati görögök körülbelül velük egyidejűleg telepedtek le – észak felől érkezvén – Görögország kiterjedt területein. Különböző vidékeken még sokáig megrekedtek az őstársadalom fokán, és csak sokkal később játszottak önálló történelmi szerepet.

A dór bevándorlás következményei. A 13. században kezdték az akhájok városaikat és váraikat jelentősebben megerősíteni; ám a dórok támadásait nem tudták kivédeni, mivel a mükénéi társadalmat válság sújtotta. Fontos vidékek (pl. Argolisz és Lakónia) a dór törzs településközpontjaivá váltak; a dórok a letelepedett akhájokat elnyomták vagy elűzték. A dórok és az északnyugati görögök voltak az utolsó, Görögországban letelepedett törzsek, melyek az (ó-) görög nép kialakulásában szerepet játszottak.

Az ókori rabszolgatartó állam kialakulása

A homéroszi kor

A társadalmi-gazdasági fejlődés. Eposzaiban Homérosz („Iliász" és „Odüsszeia") mükénéi királyok tetteit írja le, akik seregeikkel Tróját (Iliont) elpusztították. A trójai háborút a történelmi hagyomány az 1194–84 közötti évekre teszi, ám a hagyomány, ebben a formájában, nem tekinthető történelmi ténynek. Az eposzok tájékoztatnak a dór vándorlás utáni idők társadalmi-gazdasági viszonyairól is; e fő forrásáról nevezték el a kort homéroszi korszaknak (i. e. 11–9. század).

A régészeti leletek egyértelmű kulturális visszaesést mutatnak, s ennek az lehetett az oka, hogy ismét az őstársadalom utolsó stádiumának (katonai demokrácia) társadalmi viszonyai domináltak. A rabszolgamunka felhasználását korlátozták; a rabszolga ritka jelenség, maga a rabszolgatartás patriarchális jellegű volt. A termelés a vas megjelenésekor hamarosan újra fellendült; a bronzfegyvereket és -szerszámokat vasfegyverek és -szerszámok szorították ki.

Az első gyarmatosítás. A hettita birodalom bukása után (e birodalom befolyása egészen Nyugat-Kisázsiáig terjedt) a görök törzsek Kisázsia nyugati partvidékén is letelepedtek; kereskedelmi kapcsolataik ezzel a vidékkel a mükénéi korszakig nyúlnak vissza. Gyorsították az 1000 körül megindult gyarmatosítási folyamatot a dórok és az északnyugati görögök, akik az akháj lakosságot részben kiszorították régi lakhelyéről. A dórok a tengerpart déli részét és a déli szigeteket népesítették be. Attól kezdve, lényegében az egész ókor idején, változatlan maradt a különböző dialektusokat beszélő törzsek elhelyezkedése. A kolóniák területe, nem

utolsósorban az elő-ázsiai kultúrával való találkozás következményeképpen, társadalmilag és kulturálisan gyorsabban fejlődött, mint a tulajdonképpeni Görögország. Itt születtek meg 800 körül a régebbi hősi énekek alapján a homéroszi eposzok. A fóniciaiaktól, akik hajósnépként (kereskedve és kalózkodva) a mükénéiek örökségét vették át, a görögök körülbelül az i. e. 9. században megtanulták a betűírást, melyet saját nyelvük követelményeihez igazították.

A korai görög polisz kialakulása

Az i. e. 8–7. században meggyorsult a görög társadalom osztálytagozódása, amely már a homéroszi korszakban újra megindult. Gyorsan fejlődött a kézművesség és a tengeri kereskedelem, eleinte Kisázsia partvidékén. Így lehetőség nyílt nem görög rabszolgák szerzésére és alkalmazására, és megindult a görög nép erősebb társadalmi differenciálódása is. Sok eladósodott paraszt szolgaviszonyba került a törzsi arisztokráciával; vagy elveszítették parcellájukat (klérosz), ezért thészekként kellett munkát keresniük. Az állam, mint a hatalom gyakorlásának eszköze szükségessé vált a törzsi nemességből kialakult rabszolgatartó osztály számára. A király (bazileusz) és a népgyűlés hatalmát kiiktatták, ill. korlátozták. A város lett egy-egy terület állami, és ezzel szorosan összefüggő kultikus intézményeinek központja; létrejött a városállam, görög szóval a polisz. Az osztálytagozódás a kevésbé fejlett vidékeken is gyorsan haladt, amiképpen ezt Hésziodosz (700 körül) Boiótiáról tanúsítja.

A nagy gyarmatosítás

Okai. Mivel a termőterület kevésnek bizonyult, a lakosság számbeli gyarapodása folytán számos görög vidék gabonabehozatalra szorult; így jöttek létre kezdetben a kifejezetten földművelésssel foglalkozó gyarmatok. Követte ezt hamarosan az anyaország kézművesipari termékeinek cseréje a gyarmatok szomszédainak – többnyire társadalmilag kevésbé fejlett törzsek – élelmiszeréért és nyersanyagaiért. Végül a gyarmatokon is életképes kézművesipar alakult ki, melynek termékei gyakran igazodtak a perifériák „barbárainak" ízléséhez. A csere egyik legfontosabb tárgyát maguk a rabszolgák alkották, rabszolgában ugyanis az anyaország területén egyre számottevőbb hiány mutatkozott.

A kolonizáció azonban levezetője lett a görög államokon belüli osztályharcnak is; a nagybirtok által tönkretett parasztok vagy a társadalmi összeütközések során alulmaradt csoportok új egzisztenciát teremthettek maguknak. Arkhilokhosz, a költő (7. század) a gyarmatosítást „egész Görögország nyomorúságá"-nak nevezte.

A gyarmatosítás folyamata. A gyarmatok önálló városállamok voltak, amelyek az anyavároshoz többnyire csupán bizonyos politikai intézmények és a vallási kultuszok átvétele révén kötődtek; egyfajta „kegyeleti viszony" állt tehát fenn, nem pedig politikai függőség.

A görög gyarmatosítás a 8–6. században csaknem a Földközi-tenger egész partvidékére kiterjedt, hacsak az adott területeket nem vették igénybe már a fóniciaiak és gyarmataik, vagy más államok (Egyiptom, Etrúria). Dél-Itália és Szicília partjain (a Karthágóhoz tartozó nyugati rész kivételével) olyan sűrű volt a lakosság, hogy ezeket a vidékeket Nagy-Görögországnak nevezték. Miután a mai Franciaország területén is, pl. Masszíliában (Marseille), valamint Hispániában néhány görög gyarmat keletkezett, 540 körül a további nyugati kolonizációt megakadályozta a karthágóiaknak és az etruszkoknak az alaliai (Korzika) tengeri csatában a phokaiaiak felett aratott győzelme. Északkeleten az Égei-tenger északi részét, a Propontiszt (Márvány-tenger) és a Fekete-tenger (Pontosz Euxeinosz) partvidékeit gyarmatosították. Délen megalapították Kürénét (Líbiában) és Naukratiszt (Egyiptomban). Milétosz, Phókaia, Khalkisz, Megara, Korinthosz és Rhodosz anyavárossá lépett elő.

Következményei. Ebben a korszakban kialakult a kézműiparral és kereskedelemmel foglalkozó emberek jelentős rétege. Gyorsan növekedett a rabszolgamunka jelentősége. A kézművesség fokozottan áttért az árutermelésre. A 7. században Lüdia példáját követve, több görög város is megkezdte a pénzverést.

A gyarmatosítás fokozta a pánhellén (összgörög) néptudatnak a „barbárokkal" szembeni kialakulását (ezzel a szóval eredetileg nem az alacsonyabb kulturális szinten álló, hanem a más nyelvet beszélő embereket jelölték); ezt jelezték egyebek között a pánhellén versenyek (pl. Olümpia, Délosz). Arkhilokhosz használta először összefoglalóan a görög törzsekre a hellén szót.

A türannisz

Az arisztokrácia, amely oligarchikus, vagyis kisszámú nemesi családra korlátozódó uralmat gyakorolt, gazdasági téren a nagybirtok híve volt. Ellenük irányult a 6–7. században a városi kézművesek és kereskedők, valamint a szegény földművelakosság osztályharca (még mindig ők alkották a nép zömét). Sok városban felszámolták a nemesi uralmat, és egy türannosz (népvezér) uralmával helyettesítették. A türannoszok segítették gazdasági és társadalmi téren az új áttörését. Korlátozták a nemesség jogait, és tulajdo-

nát, legaktívabb képviselőit száműzték. Sziküonban az Orthagoridák megtiltották Homérosz eposzainak előadását, mint a nemesség dicsőítését. Korinthosz türannoszaiként, Küpszelosz és fia, Periandrosz felosztották a nagybirtokot a parasztok között, a város gazdasági fellendülése érdekében flottát építettek és gyarmatokat alapítottak, amelyeknek azonban nem adtak önállóságot. Periandrosz büntette a semmittevést, de a rabszolga-behozatalt is tiltotta. Szamoszi Polükratész hatalmas hajóhadat építtetett, sok szigetet és szárazföldi várost hódított meg, és szövetségre lépett Amazisz fáraóval. Szamosz kereskedelmi kapcsolatai Szicíliáig és Épeiroszig terjedtek. Zsoldoshadserege segítségével Polükratész sakkban tartotta a hatalmuktól megfosztott nagybirtokosokat.

Az arisztokrácia hatalmának felszámolásával a türannisz betöltötte történelmi hivatását; felváltotta a rabszolgatartó osztály uralma (gyakran az egész démosz részvételével).

A korai Spárta

Az i. e. 9. században alapított Spárta polgárai kollektív rabszolgatartó hatalomként álltak szemben Lakónia akháj őslakosságával (a helótákkal). A spártaiak a 8. század vége felé meghódították Messzéniát, de pontosan száz évre rá csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták leverni a helóta messzéniaiak lázadását. Ekkor kezdődött meg, hasonló eseményektől való félelmükben, a spártaiak militarizálása, ami egész társadalmi életükre kiterjedt. A Lakónia peremén álló városokban élő szabad perioikoszok dórok voltak, polgárjoggal azonban nem rendelkeztek. Kézművességgel, kereskedelemmel és földműveléssel foglalkoztak, és adófizetésre, valamint katonai szolgálatra kötelezték őket. A helótákat málhahordozóként és könnyű fegyvereként használták fel (hopliták).

Az ógörög hagyomány szerint a spártaiaknak Lükurgosz adott alkotmányt. A kettős királyság intézményén kívül vének tanácsa működött (gerúzia), amelynek 28, 60 évnél idősebb ember volt élethossziglan megválasztott tagja. Határozataikat a másküllönben jelentéktelen népgyűlésnek (apella) kellett megerősítenie. Az öt ephorosz még a királyokat is felelősségre vonhatta, felügyeleti hatóságként. A 6. század második felében Spárta a peloponnészoszi szövetség révén erősítette meg hatalmát, amelyhez pl. a két jelentős kereskedelmi központ, Korinthosz es Aigina is csatlakozott.

A rabszolgatartó állam fejlődése Athénban

A 8. században Attikában a királyság intézményét a kilenc, eredetileg tíz, majd egy évre választott arkhón hivatala váltotta fel; az arkhónokat a nemesség soraiból választották, hivatali idejük lejárta után pedig az areiopagosz, vagyis a legfelsőbb bíróság tagjai lettek. A hatalmat teljességgel az eupatridák (nemzetségi nemesség) birtokolták, velük szemben álltak a geómoroszok (parasztok) és a démiurgoszok (kézművesek), ezek együtt alkották a démoszt (a népet). Sok kisparaszt az eupatridák adósa lett, sőt, adósrabszolgaságba süllyedt. A társadalmi problémákat nem oldhatta meg Drakón sem (621) az érvényben levő jog írásos rögzítésével. Csak Szolón reformjai (594-től) vetettek véget a parasztok eladósodásának, tiltották meg az adósrabszolgaságot, s vetették meg ezzel a fokozottabb rabszolgabehozatal alapját. A polgárok régi, nemzetségrendi tagozódását pedig a polgárjog vagyon szerinti fokozatai váltották fel. Csakhogy a nemesség és a nép közötti harc tovább folyt, mert Szolón, aki maga is nemes volt, nem oldhatta meg következetesen a társadalmi problémákat.

650-ben Peiszisztratosz, a föld nélküli parasztok és városi szegények vezére bevezette a türanniszt. Miután az arisztokraták kétszer is elűzték, visszatérve elrendelte száműzetésüket és birtokuktól való megfosztásukat. Támogatta a kisparasztokat, fokozta a fekete-tengeri és egyiptomi tengeri kereskedelmet (gabona- és rabszolga-behozatal). Athén jelentős gazdasági és kulturális központtá vált. Peiszisztratosz jegyeztette fel az „Iliász"-t és az „Odüsszeiá"-t. A vidámság és a szőlőművelés istenének, Dionüszosznak ünnepeiből (dionüsziák) fejlődött ki a színház. Peiszisztratosz fiai apjuk halála után (527) nem tudtak sokáig hatalmon maradni. Az 510-ben spártai segítséggel létrehozott nemesi oligarchiát a nép felszámolta, és Kleiszthenész személyében megválasztotta első arkhónját. Kleiszthenész a régi nemzetiségi tagozódást a polgárok lakhely szerinti tagozódásával cserélte fel; a nemzetségi rendnek az alkotmányban fellelhető utolsó maradványai is eltűntek a rabszolgatartó kereskedők és kézművesek feltörekvő osztályának érdekében.

A görög rabszolgatartó társadalom virágkora

A perzsa háborúk

Okok és indítékok. A perzsa birodalom nyugat felé terjeszkedett. 546-tól kezdve bekebelezte Lüdiát és a kisázsiai görög városokat. 513-ban a szkíták földjének meghódítása nem járt sikerrel, Trákia egyes területei azonban perzsa uralom alá kerültek. Ily módon a görögök Fekete-tengerhez vezető útját elvágták; korábban már Egyiptom meghódítása is (525) ártott a görög kereskedelem-

nek. A perzsák arra törekedtek, hogy területük további növelésével újabb kizsákmányolható objektumokhoz jussanak; a perzsa fennhatóság alatt álló föníciaiak és gyarmataik pedig (különösen Karthágó) a görög kereskedelmi konkurrencia kikapcsolására törekedtek. A perzsa háborúk során ezért perzsa–karthágói szövetség alakult ki.

Kisázsia görög városai 500-ban Milétosz vezetésével fellázadtak (jón felkelés), de a görögség többi része alig támogatta a felkelést, amely így végül Milétosz lerombolásával végződött (494).

Az első harcok. I. Dareiosz perzsa király 492-ben valamennyi görög állam behódolását követelte. Spárta azonban éppúgy megtagadta ezt, mint Athén, amely (Eretria és Euboia mellett) már a jón felkelést is támogatta. 490-ben a perzsák lerombolták Eretriát, és Attika keleti partján, Marathónnál partra szálltak. Az athéniak, csupán a kis Plataia segítségével, Miltiadész vezérletével legyőzték a perzsa hadsereget. Megmutatkozott ebben a zárt rendben harcoló, nehézfegyverzetű görög polgárhadsereg fölénye. Az ezt követő időkben Themisztoklész, az athéni „tengeri párt" (a demokraták) vezére az Arisztideész által vezetett oligarchia ellenkezését leküzdve erős hadiflottát építtetett, amely a későbbi görög sikerek előfeltétele lett.

Xerxesz hadjárata. Amikor a perzsák I. Xerxesz király uralkodása idején észak felől szárazföldön és tengeren megtámadták Görögországot (480), harminc polisz egyesítette erőit katonai szövetségben (szümmakhia). A thermopülai szorost Leónidasz spártai király vezérletével hősiesen védelmezték. A görög fősereg a korinthoszi földszorosra vonult vissza. A perzsák elfoglalták Közép-Görögországot és felégették Athént, amelynek lakosságát a görögök korábban már evakuálták. Themisztoklész Szalamisz szigeténél tengeri csatát kényszerített ki, és megsemmisítő vereséget mért a perzsákra. Xerxesz visszatért Ázsiába; hadvezére, Mardoniosz Thesszáliában vonult téli szálláshelyre a szárazföldi hadsereggel.

A háború kimenetele. Szintén 480-ban a szirakúzai Gelon Szicíliában megverte a karthágóiakat. 479-ben a perzsákat a plataiai csata után végképp kiűzték Görögországból; a Mükalé-hegyfoknál szétszórták a perzsa flottát. Ez eldöntötte a háború sorsát. Athén 478-ban a jón államokkal és szigetekkel megkötötte a déloszi szövetséget (az első attikai tengeri szövetség), a defenzívába kényszerített perzsák elleni harc céljából, akiket azután 449-ben békekötésre kényszerítettek (Kalliász-féle béke). A háború utolsó szakaszában a görögök az athéni Kimón vezetésével lényegében biztosították régi kereskedelmi területeiket, ill. útvonalaikat. A föníciai konkurrenseket, akik a perzsa flotta zömét alkották, a háború eredményei a továbbiakban gyakorlatilag kikapcsolták.

A demokratikus Athén hatalmi csúcspontja

A társadalmi fejlődés az ötvenéves időszak kezdetén. A pentekontaécia kezdetén (a perzsák Görögországból történt kiűzése és a peloponnészoszi háború kitörése közötti kb. fél évszázad) a perzsák elleni harcban aktivizálódott néptömegek és a háború utáni gazdasági fejlődés erősítette a demokratikus mozgalmat: Boiótiában megdöntötték a perzsákat támogató arisztokráciát. Szicília sok városától kezdve egészen a Feketetengerig megbuktatták a türannoszokat és az oligarchiát, és demokratikus kormányzatokat létesítettek. 464-ben, egy földrengés után Spártában helótafelkelés tört ki, amely Lakóniára és Messzéniára is átterjedt, és csak évek múlva sikerült leverni (harmadik messzéniai háború).

E korszak társadalmi fejlődésének legjelentősebb mozzanatát a rabszolgaság gyors előretörése jelentette. A kézműipar mind a háború sújtotta belföldön, mind a görög távolsági kereskedelem által újra elért barbár országokban jelentős felvevő piacra talált. A háború és a külkereskedelem bőségesen ellátta a rabszolgapiacokat munkaerővel; a rabszolgákat a bányászatban, a kézművesműhelyekben (ergaszterion) és a szállítási munkákban hasznosították. Létrejött az ókori tömegrabszolgaság mint a gazdasági élet alapja. Ennek következménye volt azután, hogy a fizikai munkát szabad polgárokhoz méltatlan tevékenységnek tekintették, megvetették a munkát és a munkásokat.

Athén Ephialtész haláláig. Az i. e. 5. század 60-as és 70-es éveiben Athénban a konzervatív „szárazföldi" (Miltiadész fia, az arisztokrata Kimón vezetésével) és a demokrata „tengeri párt" (melynek a fő érdeke a tengeri kereskedelemhez fűződött; vezére Themisztoklész) küzdött az uralomért. 471-ben Themisztoklészt száműzték, majd távollétében halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Perzsiába kellett menekülnie. A szárazföldi párt befolyására az arisztokrata areiopagosz ismét fontos politikai szerephez jutott. Kimón megbukott, amikor 464-ben, sok athéni ellenkezésével nem törődve, csapatokat küldött Messzéniába a spártaiaknak a helótákkal szembeni támogatására. (A spártaiak egyébként nem fogadták el a segítséget.) A felháborodott athéniek újra a demokratákhoz fordultak. Ephialtész, a radikális szárny vezére, 462–461-ben alkotmányreformot hajtott végre, amely növelte a nép hatalmát. 461-ben politikai ellenfelei meggyilkolták.

Periklész uralma. A demokraták legjelentősebb vezetője Ephialtész halála után Periklész lett, aki mindenekelőtt a mérsékelt demokrata szár-

nyat képviselte, de a széles néptömegek is nagyra becsülték, amit sztratégosznak történt állandó megválasztása is bizonyított (443–430). A népgyűlés által évente megválasztott tíz sztratégosz volt a legfőbb hivatalnoki kar, de mint a többi hivatalnok, ők is beszámolással tartoztak a népgyűlésnek (ekklészia). Az ekklészia végrehajtó szerve, a bulé (az ötszázak tanácsa), akárcsak a héliaia (az esküdtbíróság) sorshúzással került megválasztásra. Az arisztokrata időkből származó intézmények – az arkhóni tisztség és az areiopagosz – vesztettek jelentőségükből. Mivel az ekklészia a törvényhozásban is főszerepet játszott, valójában az állam legfelsőbb fóruma volt. Az athéni demokrácia ennek ellenére mindig egyértelműen rabszolgatartó demokrácia maradt, amelyből a rabszolgákat és a metioszokat (polgárjog nélküli szabadtelepeseket), valamint a nőket kirekesztették. Csupán a szegény polgárok részesültek – közjuttatások és a választótevékenység fejében kapott napidíj formájában – a rabszolgák kizsákmányolásának hasznából. Periklész uralma elsősorban a polgárok részéről személyével szemben érzett tekintélyén nyugodott. Athén Periklész uralma alatt lett a görög kereskedelem, valamint a kulturális és művészeti fejlődés középpontja.

Az athéni–spártai ellentét. Athén a déloszi szövetség segítségével Görögország legnagyobb tengeri hatalma lett, a perzsák elleni harcban is vezető szerepre tett szert. Spárta, a legerősebb szárazföldi hatalom, a szövetség révén (amely eredetileg csak a görögök szümmakhiáján belüli különszövetség volt) jelentősen veszített hatalmából. Ehhez a hegemóniaharchoz hozzájárult a spártai arisztokrata rendszer és az athéni demokrácia ellentéte is. Végül döntő szerepe volt Korinthosz – a peloponnészoszi szövetség egyik tagállama – konkurrenciájának. Athén Megarában, valamint – nyugati kereskedelmének érdekében – a Jón-tengeren és a Korinthoszi-öbölben erősítette meg pozícióit. Ez azonban kiváltotta Korinthosz ellenkezését, amely fenyegetve látta érdekeit. Háborús összetűzések után (459-től kezdődően), melyek során az athéniak 456-ban megszerezték Aiginát, Athénnak 30 éves békét kellett kötnie a peloponnészoszi szövetséggel, Spártával, amely végeredményben visszaállította a háború előtti viszonyokat. Az ezt követő években Athén újra hatalmi szférájának kiterjesztésére törekedett: a tengeri szövetségen belül a társaknak egyre inkább vazallus-szerepet juttatott, a szövetségből „athéni birodalom" lett. Athén azonban mindenekelőtt Kerküra és Poteidaia korinthoszi gyarmat felé fordította figyelmét. Kerküra szövetségeseként Athén harcba kezdett a korinthoszi flotta ellen, Poteidaiától, a tengeri szövetség egyik tagjától pedig azt követelte, szakítson meg minden kapcsolatot anyavárosával, Korinthosszal. Így elkerülhetetlenné vált a háború újbóli fellángolása.

A peloponnészoszi háború

Az arkhidamoszi háború. Arkhidamosz spártai király 431-ben betört Attikába, amelynek lakossága Athén hosszú, megerősített falai mögött keresett menedéket. Bár az athéni hajóhad sikeres hadműveleteket hajtott végre a Peloponnészosz parti vizein és Poteidaiánál, magában Athénban pestisjárvány tört ki, és ez egyre súlyosabbá tette a helyzetet. Periklész is a járvány áldozatául esett (429). A radikális demokraták vezetője, Kleón 427-ben sztratégosz lett, és aktívabb háborús taktikát választott. Az athéniak 425-ben partra szálltak Messzéniában, hogy a helótákat felkelésre ösztönözzék Spárta ellen. Spárta 300 hoplitájának Szphakteria szigeten történt foglyulejtése után súlyos erkölcsi vereséget szenvedett, és csak a legnagyobb nehézségek árán tudott úrrá lenni a helyzeten. De Athénnak is erőszakhoz kellett folyamodnia, hogy egyik-másik szövetséges társának lemorzsolódását megakadályozza. Az amphipoliszi vereség után, ahol Kleón és a spártai hadvezér, Braszidasz is elesett (422) az athéniak békekötésre törekedtek (Nikiász békéje, 421).

A szicíliai hadjárat és a dekeleiai-jón háború. Amikor néhány szicíliai város Athéntól támogatást kért a dór Szirakúza ellen, az athéniak 415-ben erős hajóhadat küldtek Szicíliába, amely azonban a hadsereggel együtt megsemmisült (413), nem utolsósorban Nikiász halogató taktikája miatt. 413-ban Athént még egy csapás érte: a spártaiak elfoglalták az Athén melletti Dekeleiát, s onnan kiindulva pusztították Attikát, Athént pedig teljesen elvágták a hátországtól. 20 000 athéni rabszolga állt át az ellenséghez. Az athéniak hamarosan kimerültek; a tengeri szövetség fokozatosan felbomlott. Spárta a perzsák anyagi támogatásával hajóhadat épített, hogy az athéniak tengeri egyeduralmát megtörje. Számos tengeri győzelem ellenére (411–410 Abüdosznál és Küzikosznál, 406-ban az Arginusszai szigeteknél) sem sikerült az uralkodó oligarchapárt és a demokraták közötti harcoktól belsőleg súlyosan meggyengült Athénnak tartós diadalt kicsikarnia. Flottájának megsemmisülése után (Aigoszpotamoi, 405) végül szégyenletes feltételekkel kellett letennie a fegyvert. A legnagyobb görög tengeri haderő nem létezett többé; a demokrácia előharcosát a „Harmincak türannisza" hajtotta uralma alá. 403–401 között sikerült újra életre kelteni a demokráciát, de Athén sosem érte el már hajdani gazdasági és politikai nagyságát.

A rabszolgatartó polisz válsága

A legtöbb poliszban nagyszámú, háborúban elszegényedett paraszt, kézműves és kereskedő állt szemben néhány nagy rabszolgatartóval, akik viszont megőrizték, sőt olykor növelték is vagyonukat. Fokozódott a rabszolgák foglalkoztatása. A szabad polgárság sorain belül kiéleződtek a társadalmi ellentétek, a politikai harcok. Sok görög szegődött el zsoldosnak Perzsiába.

Spárta a peloponnészoszi háborúban kivívta, és kezdetben meg is szilárdította hegemóniáját Görögország felett, de a háború magának Spártának is ártott. A teljes jogú spártai polgárok száma a háborús veszteségek és sok család gazdasági tönkrejutása következtében (a földjüket elveszített polgárok jogaik egy részét is elveszítették) állandóan csökkent. Ezáltal a hopliták serege is megcsappant, a felkelések és az összeesküvések veszélye pedig fokozódott (pl. Kinadón felkelése, amely 399-ben valamennyi csökkent jogú rétegre kiterjedt).

Spárta uralmi törekvéseivel a korinthoszi háborúban (395–387) fordult szembe egy egész városszövetség, amelynek élén Théba és Argosz, valamint Athén és Korinthosz állt; a hajdani elkeseredett ellenségek most egymás oldalán harcoltak. Spárta kérésére II. Artaxerxesz perzsa királyt hívták döntőbírónak. Mivel Antalkidász spártai követ a perzsa feltételeket (pl. a kisázsiai görög városoknak a perzsa birodalomba való bekebelezését) elfogadta, ekképpen a görögök ügyét a perzsákkal szemben elárulta, Spárta (gyakorlatilag természetesen perzsa protektorátusként csupán) 386-ban, az antalkidászi béke („királybéke") révén megőrizhette hegemóniáját.

378-ban létrejött a második attikai tengeri szövetség, amelynek kb. hetven tagja nem ismerte el Spárta igényeit. Théba Pelopidász és Epameinondász vezetésével szintén kivonta magát Spárta gyámsága alól, és Leuktránál 371-ben le is győzte Spártát. 369-ben a messzéniaiak thébai segítséggel önálló államot alapítottak. Spárta másodrangú hatalommá süllyedt. Hamarosan ellentétek alakultak ki Théba és Athén között, ez utóbbi szövetségre lépett Spártával. A thébaiak győzelmével végződött mantineiai csatában (362) elesett Epameinondász. A következő években felbomlott a boiótiai szövetség és a második attikai tengeri szövetség. Az i. e. 4. század második felében nem akadt többé polisz, amely Görögországot egyesíthette volna. De a rabszolgatartó polisz számára gazdasági fejlődési lehetőségek sem léteztek. A poliszok között állandóan nőtt a kereskedelmi konkurrencia. A termelés növelését azonban csak a piac megfelelő növelésével lehetett megoldani.

A hellenizmus

A makedón hegemónia

Makedóniában az i. e. 4. századig a nemzetségi előkelők gyakorolták a hatalmat; a rabszolgaság patriarchális szinten állt. A hadsereget szabad parasztok tartották fenn, és a hadi gyűlés népgyűlésnek felelt meg. A király hatalmát korlátozta a „hetairoszok" tanácsa (a király harcostársai, a hadsereg egységeinek nemesi vezetői). Az 5. század végétől kezdve kapcsolatok jöttek létre Görögországgal, melyek különösképpen II. Fülöp (Philipposz) makedón király alatt erősödtek meg (359–336). II. Fülöp hadügyi reformmal és aranypénz verésével erősítette Makedónia hatalmát. Sok görög (különösen az arisztokrácia) olyan erőt látott Makedóniában, amely Görögországot egyesíthetné és harcba vezethetné a perzsák ellen. Ezzel a megoldással mindenekelőtt a demokraták helyezkedtek szembe, akiknek vezére a híres athéni szónok, Demosztenész volt. Az összecsapások miatt háború robbant ki, amely a khaironeiai csatában (338) Makedónia javára dőlt el. Az ezt követő korinthoszi gyűlésen Fülöpöt a görög városok (Spárta kivételével) hegemónnak ismerték el, és „megbízták" a közös, a perzsák ellen folytatandó görög háború vezetésével. Fülöpöt 336-ban meggyilkolták; fia, Sándor (Alexandrosz) azonban folytatta apja művét. Sándort Arisztotelész nevelte hellén szellemben.

Miután Thébában leverte a felkelést és a várost lerombolta, Sándor 334-ben 30 000 főnyi gyaloghadsereggel, 5000 lovassal és 160 hajóval átkelt Ázsiába. Seregében 7000 görög szolgáit.

Sándor birodalma

334-ben Sándor hadserege átkelt a Helleszpontoszon, és a Granikosz-folyó mellett vívott csatában győzött a perzsák felett. A legtöbb kisázsiai görög felszabadítóként köszöntötte Sándort. Az elveszített isszoszi csata után III. Dareiosz Kodomannosz (336–330) békeajánlatot tett, ezt azonban Sándor elutasította. Sándor meghódította Föniciát és Egyiptomot, ahol az egyiptomi papok a fáraók utódának ismerték el, majd a Nílus deltájától nyugatra megalapította Alexandriát, amely később az ókori világ egyik legjelentősebb városa lett. A döntő csatára 331-ben került sor a Tigris melletti Gaugamelánál. A menekülő Dareioszt Bésszosz szatrapa (helytartó) gyilkolta meg. Sándor a perzsa Achaimenida-dinasztia örökösének nyilvánította magát, és politikájával a perzsa nemességhez igyekezett közeledni. Irán át India határvidékéig vonulva mintegy hetven erődöt építtetett, ezeknek is az „Alexand-

ria" nevet adta. Az Indus völgyéből Sándornak a hadseregben kitört lázadás miatt vissza kellett fordulnia (325). Babilon lett a birodalom fővárosa. Sándor megpróbálta a makedónok, görögök és perzsák összeolvasztását: ő maga két perzsa hercegnőt vett feleségül, és támogatta perzsa nők és katonái házasodását.

A diadokhoszok birodalmának kialakulása

Sándor halála után (323) elkeseredett harc indult a hadvezérek között a hatalomért, mivel forma szerint csak Sándor gyengeelméjű féltestvérét kiáltották ki királlyá, és egy csecsemőt, aki Sándor halála után született baktriai feleségétől, Roxanától. Egymást követték a kormányzók: Perdikkasz, Antipatrosz. Amikor Antigonosz is hatalomra tört, az ellenfelek közös erővel fordultak ellene; 301-ben Ipszosznál vereséget szenvedett és elesett. Az egyes hadvezérek uralmi szférái önálló királyságokká fejlődtek. Ezt a fejlődést elősegítette az a körülmény, hogy Sándor birodalma nem alkotott zárt etnikai vagy gazdasági egységet.

A görög társadalmi struktúra és kultúra befolyása hatalmas mértékben elterjedt Sándor hódításai nyomán. De a régi keleti kultúrákkal való érintkezés a görögség számára is új ösztönző erőként jelentkezett.

A túlhaladott görög poliszt a diadokhoszok (utódok) területi államai váltották fel:

Ptolemaiosz birodalma. Ptolemaiosz görög hadvezér, Lagosz fia Egyiptomban megalapította a Ptolemaioszok vagy Lagidák birodalmát. A Ptolemaiosz-ház utolsó királynője VII. Kleopátra volt, akinek halála után (30) Egyiptom római provincia lett.

Szeleukosz birodalma Kisázsiától Indiáig terjedt. Utódai azonban nem tudták hosszabb ideig megtartani ezt a különféle népek lakta, különböző gazdasági fejlettségi szinteken álló roppant területet. 64-ben a végül Szíriára korlátozódó szeleukida birodalom római provincia lett.

A baktriai birodalom. 255-ben Diodotosz uralma idején vált ki a Szeleukidák birodalmából.

A pergamoni birodalom. 283-ban Pergamon önállósult, hatalma azonban kis területre korlátozódott, és mindig nagyobb államok támogatását kereste. III. Attalosz király (138–133) Rómát tette meg örökösül. A rabszolgák és a szegény szabadok Arisztonikosz vezette felkelését (132–129) Róma leverte, és Pergamont Asia néven római provinciává nyilvánította.

Makedónia és Görögország a hellenizmus korában

A lamiai háború. Sándor halála után megélénkültek a görög városokban a társadalmi konfliktusokkal összefüggő makedónellenes törekvések. Athénban például megfosztották hatalmuktól a makedónbarát arisztokratákat. A demokratikus Athén, amelynek hamarosan Demoszthenész állt az élére, fegyveres harcban átvette Makedóniától a görög koalíció vezetését. 322-ben Antipatrosz makedón helytartó legyőzte a görögöket a krannóni csatában (Thesszália), előbb körülzárták a görögöket Lamiában, majd kikényszerítették, hogy Athénban antidemokratikus alkotmánymódosítást hajtsanak végre. Demoszthenész öngyilkos lett.

A diadokhoszok harca Makedóniában. Antipatrosz halála után (319) kirobbant a harc Makedóniában a hatalomért fia, Kasszandrosz és hadvezére, Polüperkhón között; ez utóbbi úgy akarta megnyerni a görögök támogatását, hogy szabadságukat proklamálta. Sándor családja a háború során elpusztult. Változó kimenetelű harcok után, amelyekben Kasszandrosz, Antigonosz fia, Demetriosz és Ptolemaiosz Keraunosz nyilvánították királynak magukat, csak Demetriosz fia, Antigonosz Gonatosz (276-tól uralkodott) tudta megszilárdítani a politikai viszonyokat. Tekintélyét mindenekelőtt a betört kelták felett aratott győzelme növelte (277). Makedónia kiheverte a háborút, az iszonyú emberveszteséget; a gazdasági élet viszonylag gyorsan fejlődött, és fejlődött a rabszolgatartás.

Az aitóliai és az akhájai szövetség. Ekkor olyan vidékek kerültek előtérbe, amelyek korábban társadalmilag-gazdaságilag elmaradottabbak voltak: a közép-görögországi Aitólia és a peloponnészoszi Akhája. Az ott alakult városszövetségek harcot indítottak Makedónia ellen. Az akhájai szövetség különösen megerősödött, amikor csatlakozott hozzá Sziküon és Korinthosz, a két régi kereskedőváros (253-, ill. 243-ban a makedón megszállók elűzése után). Mindkét szövetséget az jellemezte, hogy egyetlen polisz sem törekedett vezető szerepre, hanem minden tag egyenrangú maradt. A szövetségi gyűlések által megválasztott végrehajtó szerv élén mindig egy-egy stratéga állt. (A szövetségi gyűléseken minden felnőtt polgár részt vehetett.)

Spártai reformtörekvések. Sok polisz gazdasági élete szenvedett érzékeny veszteségeket a diadokhoszok háborúi alatt, valamint a keleten alakult új termelő- és kereskedőközpontok létrejötte és az emberveszteségek következtében (kivándorlás Keletre, háborús rabszolgaszerzés, kalóztámadások). A gazdag és a szegény polgárok között egyre inkább kiéleződtek az ellentétek. Az éhező démosz az adósságok eltörlését, a földbirtokok egyenlő arányú felosztását követelte.

Ezek a követelések különösen Spártában voltak erősek, ahol a teljes jogú polgárok száma igencsak megcsappant. A föld maroknyi csoport

tulajdonát képezte. IX. Ágisz király (245–241) 4500 föld nélküli spártai és 15 000 perioikosz adósságának eltörlésével, ill. földhöz juttatásával akarta Spárta politikai és katonai hatalmát megszilárdítani. Reformtörekvése azonban megtört a gazdag földbirtokosok ellenállásán, valamint a reformok által érintett néptömegektől való elszigeteltségén, végül kivégezték. III. Kleomenész (235–221) zsoldosainak segítségével megdöntötte az ephoroszok hatalmát, és 4000-re növelte – adósságok elengedésével és földosztással – a teljes jogú spártaiak számát. Ezek után háborút indított az akhájai szövetség ellen, melynek városaiban a demokratikus erők vele rokonszenveztek. Ebben a szövetség számára veszedelmes helyzetben Aratosz sztratégosz az uralkodó osztály érdekében segítségért fordult Antigonosz Doszón makedón királyhoz. Kleomenész – hogy megerősítse a helyzetét – 6000 helótát szabadított fel megváltás ellenében, s közülük 2000-et a hadseregbe is felvett. Szelláziánál mégis vereséget szenvedett, és Egyiptomba kellett menekülnie (221). Spárta régi társadalmi rendje helyreállt. Az ellentmondásokat azonban ez nem oldotta meg. Nabisz türannosz (205/4–192) megfosztotta földjüktől a gazdag földbirtokosokat, és földet osztott a szegény spártaiak, a perioikoszok és helóták között, akiket fel is szabadított. De (egyebek között a római beavatkozás miatt) az ő reformműve sem bizonyult tartósnak.

A római hódítás. Róma 228-ban az illíreket, akik kalózkodásukkal zavarták az adriai hajózást, függő viszonyba kényszerítette, ily módon Makedónia szomszédja lett. A cannae-i csata (216) után makedóniai V. Fülöp megpróbálta kihasználni Róma gyengeségét, ezért Hannibál karthágói hadvezérrel szövetséget kötött Róma ellen. Az első makedón háborúba (215–205) számos görög állam belebonyolódott; Róma mellett harcolt pl. az aitóliai szövetség, Spárta és Pergamon. Bár a rómaiak hivatalosan a görög függetlenséget védelmezték, kíméletlenül fosztogatták Makedónia szövetségeseit. Róma kapta az „ingó" hadizsákmányt (pl. a rabszolgákat), Aitólia az „ingatlant". A második makedón háborúban (200–197) Pergamon és Rhodosz mellett az aitóliai és az akhájai szövetség is Róma oldalán állt. 197-ben Fülöp vereséget szenvedett Künoszkephalainál, és nagyon kedvezőtlen békefeltételeket kellett elfogadnia. Flaminius római hadvezér Görögország felszabadítójaként ünnepeltette magát, a szenátus megbízásából azonban kirabolta az országot (zsákmány és „ajándékok"); valamennyi államban az oligarchikus csoportokat támogatta. Ezért rokonszenveztek azután III. Antiokhosz szeleukida királlyal a görög demokraták, amikor az 192–188 között háborút indított Róma ellen. Görögországban manőverező hadseregét azonban Thermopülainál legyőzték; döntő vereségét Magnézia mellett szenvedte el Kisázsiában (190).

A démosz Róma-ellenes érzülete ellenére sem talált Fülöp fia, Perzeusz a harmadik makedón háborúban (171–168) görögországi szövetségest, mivel a római katonai hatalomtól való félelem és az uralkodó rétegeknek az ottani demokratikus változásoktól való rettegése következtében az államok többsége Rómát segítette, vagy legalábbis semleges maradt. Perzeusz 168-ban Püdnánál vereséget szenvedett. Makedóniát ezután négy kis államra osztották. A rómaiak kegyetlenül leszámoltak Perzeusz szövetségesével, Epirusszal; 150 000 épeiroszit hajtottak rabszolgaságba.

Andriszkosz felkelése (149–148) után Makedónia római provincia lett. Az akhájai szövetség 146-ban felkelést indított, de vereséget szenvedett, mivel a többi görög nem mert csatlakozni hozzá. A rómaiak meghódították és lerombolták a még mindig jelentős Korinthoszt, lakóit rabszolgákká tették.

Görögország római uralom alatt. Róma a makedóniai provincia közigazgatása alá rendelte a görög poliszokat. 88-ban Mithridatész pontoszi király Róma elleni harcában még maga mellé állította a görögöket, katonai kudarcai azonban megakadályoztak bármiféle mélyreható és tartós politikai változást. Amikor Augustus (i. e. 27-ben) létrehozta Achaea provinciát, a görög történelem néhány évszázadra összefonódott a római provinciák történetével. A Földközi-tenger keleti térsége azonban a római hódítás után is megőrizte a hellenisztikus kultúrát és a görög nyelvet. A Római Birodalmon belül az akhájai városok megőrizték belső autonómiájukat; Athén pedig szövetséges államnak számított. Ennek azonban – csakúgy, mint a görög függetlenség Néró császár általi proklamálásának (i. sz. 66) – már semmiféle politikai jelentősége sem volt. Görögországot gazdaságilag is messze túlszárnyalták más provinciák. A Római Birodalom felosztása (395) után Görögország a birodalom kelet-római felének jutott (l. Bizánci Birodalom).

Időrendi táblázat

I. e. VII. évezred	Az újkőkor kezdeti szakasza Thesszáliában (a földművelés és állattenyésztés kezdetei).

Az V evezred	
elso fele	A szeszkloi neolitikus regeszeti kultura (kozpontok Thesszalia es a Peloponneszosz eszaki resze)
Az V evezred	
kozepe–	
IV evezred	
kezdete	A neolitikus Dimini-kultura Thesszaliaban, a tarsadalmi differencialodas kezdetei
A IV evezred	
vege–	
III evezred	
kezdete	A neolitikus Szeszklo-kultura, kozpontjai Thesszaliaban es a Peloponneszosz eszaki reszen
III evezred	
kozepe	A neolitikus Dimini-kultura Thesszaliaban, a negyszogletes megaron-haz eloterbe kerulese
A III evezred	
masodik fele	A fejlett kretai kultura kialakulasa
1900 korul	Akhaj torzsek bevandorlasa eszakrol
1700 korul	Kretat altalanos katasztrofa sujtja (talan foldrenges)
16 sz	A kretai (minoszi) kultura viragkora
1400 korul	A kretai palotak lerombolasa (Knosszosz, Phaisztosz), a kretai tengeri uralom vege, Kretat megszalljak az akhajok
14–13 sz	Akhaj terjeszkedes a Foldkozi-tenger keleti medencejeben (Ciprus, Kisazsia deli partvideke, Rasz Samra)
1350 korul	„Ahhijava" birodalmanak (Akhaia) emlitese a hettita ekirasos dokumentumokban
13–12 sz	Az egei vandorlas „tengeri nepek" az Egei-tenger tersegebol megtamadjak Egyiptomot, Sziriat es Palesztinat Trak torzsek kisazsiai teruleteken (frigek)
1194–84	A trojai haboru hagyomanyos idopontja
12 sz	A dorok es az eszaknyugati gorogok bevandorlasanak kezdete Gorogorszagba
12 sz vege	A dorok leromboljak a mukenei birodalmat
1100 korul	A vaskorszak kezdete Gorogorszagban
1000 korul	Az elso gyarmatositas, gorogok telepulnek Kisazsia nyugati partjara (aiolok, jonok, dorok vandorlasa eszakrol delre)
9 sz korul	A gorogok atveszik a foniciai abecet es nyelvukre alkalmazzak
9 sz	A homeroszi eposzok („Iliasz", „Odusszeia") keletkezese
9 sz vege	Sparta letrejotte tobb falu egyesulesebol (szunoikizmosz)
8 sz	Attika egyesitese Athen vezetese alatt
776	Az elso olimpiai jatekok, az olimpiai jatekok gyozteseinek nevsora (az olimpikonok listajanak kezdete), kesobb a gorog idoszamitas tampontja
754	A spartai ephoroszok listajanak kezdete
750 korul	A nagy (masodik) gorog gyarmatositas kezdete, amely a 6 sz kozepeig tartott Kume (Cumae) alapitasa Italiaban, Szinope es Trapezunt alapitasa a Fekete-tenger partjan (Pontosz Euxeinosz)
8 sz	
masodik fele	Sparta hodito hadjarata, a messzeniaiakbol helotak lesznek (elso messzeniai haboru)
700 korul	Tarentosz (Tarentum) alapitasa
7 sz	A gorog varosok elso erempenzei (ludiai mintara)
683	Az arkhonok valasztasanak kezdete Athenban arisztokrata korokbol
650 korul	A demosz aktiv politikai szinre lepese A korinthoszi (Kupszelosz) es a szikuoni (Orthagorasz) turannisz letrejotte Helotafelkeles Sparta ellen (masodik messzeniai haboru)
7 sz	
masodik fele	Naukratisz alapitasa (gorog kereskedelmi telepulesek Egyiptomban) szamoszi Kolaiosz felkeresi a del-hispaniai gazdag femlelohelyeket, Tartesszoszt, a foniciai kereskedelmi telepet
630 korul	Kurene alapitasa
621	Az atheni jog irasos rogzitese Drakon torvenyeiben

600 körül A görög tudomány kezdetei (jón természetfilozófia, milétoszi Thálész). Periandrosz, Korinthosz türannosza. A phokaiaiak megalapítják Massziliát (Marseille-t).
594 Szolón reformjai; az adósrabszolgák felszabadítása, terhek lerázása (szeiszakhteia).
560–527 Peiszisztratosz, athéni türannosz.
540 körül Az alaliai (Korzika) tengeri csata: a karthágóiak és az etruszkok megverik a phokaiaiakat, és megakadályozzák a további nyugati görög gyarmatosítást.
530 Spárta létrehozza a peloponnészoszi szövetséget.
522 körül Számoszi Polükratész türannosz halála.
510 Hippiász athéni türannosz (Peiszisztratosz fia) bukása.
509-től Az athéni démosz felkelése, a spártai megszállók elűzése, Kleiszthenész demokratikus szellemben megreformálja az athéni alkotmányt.
500–493 A jóniai görögök felkelése; a perzsa háborúk kezdete.
500–449 A perzsa háborúk.
492 Mardoniosz perzsa hadvezér meghódítja Trákiát.
490 A marathóni csata.
480 I. Xerxész hadjárata; a thermopülai csata, tengeri ütközet Szalamisznál. A szicíliai görögök legyőzik a karthágóiakat (csata a Himérasz-folyónál).
479 Csata Plataiainál; tengeri csata a Mükaléi-hegyfoknál.
478 A déloszi szövetség létrehozása (lásd attikai tengeri szövetség).
471 Themisztoklészt cserépszavazással (osztrakizmosz) száműzik; Kimón arisztokrata pártja kerül hatalomra Athénban.
468 Kimón legyőzi a perzsákat az Eurümedonnál Pamphüliában (Kisázsia partjainál).
464 Földrengés Spártában; a nagy helótafelkelés kezdete (harmadik messzéniai háború; 458-ig).
462 A radikális demokraták győzelme Athénban (Kimón Messzéniába vonul, miután a spártaiak visszautasítják az athéni segélykérést); alkotmányreform.
461 Ephialtészt meggyilkolják politikai ellenfelei.
460 Athéni hadjárat Egyiptomban, a perzsaellenes felkelés támogatására. Memphisz elfoglalása.
457 Nyílt harc kezdődik Athén és Spárta között. Az athéni „hosszú falak" építésének kezdete.
456 Athén megadásra kényszeríti Aiginát.
454 Az athéni flotta megsemmisülése Egyiptomban. A déloszi–attikai szövetség pénztárát Athénba helyezik át.
453 Athén és Spárta ötéves fegyverszüneti egyezményt köt.
450–449 Athéni tengeri hadműveletek Ciprusnál; Kimón halála; a perzsa hajóhad megsemmisülése a ciprusi Szalamisznál.
449 A Kalliász-féle béke Perzsia és Athén között; a perzsa háborúk vége.
445 Athén és Spárta harmincéves békét köt (a Periklész-féle béke).
444 Athén Dél-Itáliában megalapítja Thurioi „összhellén" gyarmatot.
437 Periklész hadjárata a Fekete-tenger vidékére.
432 Befejeződik a Parthenon építése az athéni Akropoliszon, Pheidiász vezetésével.
431–404 A peloponnészoszi háború.
431–421 Az arkhidamoszi háború.
431 A spártaiak betörnek Attikába Arkhidamosz vezetésével. Az athéniak elűzik az aiginaiakat.
430 Az athéni „pestis" elterjedése (nyár). Periklészt megfosztják minden hivatalától (ősz).
429 Periklészt rehabilitálják és újraválasztják (tavasz). Periklész halála (nyár).
428 Felkelés Athén ellen Leszbosz szigetén.
427 Mütiléne fegyverletéte Leszboszon. Kleónt sztratégosszá választják.
425 Az athéniak partra szállnak a messzéniai Püloszban, elfoglalják Szphaktéria szigetét.
424 Kleón növeli az attikai szövetség tagjai által fizetendő adó összegét. Nikiász vezetésével az athéniak elfoglalják a Lakónia előtt fekvő Küthera szigetét.
423 A Kalliász-féle béke megújítása Perzsia és Athén közt (Epilükosz egyezménye).
422 Az athéniak veresége a trákiai Amphipolisznál; Kleón és a spártai hadvezér, Braszidász halála.
421 A Nikiász-féle béke Athén és Spárta között (ötven évre).

416 Az Alkibiadész vezette athéniak megtámadják a semleges dór Mélosz szigetét.
415 Az athéniak szicíliai expedíciójának kezdete Alkibiadész, Nikiász és Lamakhosz vezetésével Szirakúza ellen.
414 Az athéniak ostrom alá veszik Szirakúzát. Kiújul Athén és Spárta harca. A Nikiász-féle béke vége.
413–404 A dekeleiai–jóniai háború.
413 A spártaiak Ágisz király vezetésével elfoglalják az attikai Dekeleiát. Az athéni expedíciós hadsereg pusztulása Szicíliában.
412 Pénzügyi nehézségek Athénban; Milétosz és Khiosz, valamint Leszbosz szigetének kiválása. Spárta pénzügyi segítséget kap Perzsiától.
411 Oligarchikus államcsíny Athénban.
410 Alkibiadész tengeri győzelme Küzikosznál.
406 Tengeri csata az Arginusszai szigeteknél.
405 Csata Aigoszpotamoinál (az athéniak veresége).
405–367 I. Dioniszosz, Szirakúza türannosza, a szicíliai görögök egyesítésére törekszik; Szicília birtoklásáért harcol a karthágóiak ellen.
404 Athén kapitulációja, az attikai tengeri szövetség felbomlása.
404–403 A „harmincak türannisza" Athénban.
403–401 A demokrácia visszaállítása Attikában.
399 Szókratészt halálra ítélik.
395 A korinthoszi háború kezdete: Athén, Théba, Korinthosz és Argosz (Perzsia támogatásával) Spárta ellen.
394 A knidoszi tengeri csata (Spárta tengeri uralmának vége).
388 Platón akadémiájának alapítása Athénban.
387 Béketárgyalás Szuszában II. Artaxerxész perzsa király feltételei szerint.
386 Az Antalkidász-féle béke (királybéke). Spártai hegemónia perzsa protektorátus alatt.
379 Théba felkelése Spárta ellen Pelopidász és Epameinondász vezetésével. A boiótiai szövetség demokratizálása.
378–355 A második attikai tengeri szövetség.
371 A leuktrai csata; Théba legyőzi Spártát.
371–362 Théba hegemóniája.
370 A Spárta-ellenes árkádiai szövetség létrehozása.
369 Az önálló messzéniai állam megalapítása.
367 Az aitóliai szövetség első említése egy attikai feliraton.
367–357 II. Dionüszosz (I. Dionüszosz fia); Szirakúza türannosza.
362 A mantineiai csata, Epameinondász halála. A thébai hegemónia vége.
359–336 II. Fülöp; Makedónia királya.
357–355 Athén háborúja a szövetséges társakkal.
349 Demoszthenész megtartja első „filippikáját" (harci szónoklatát) Makedóniai Fülöp ellen.
346 Philokratész békéje: Athén kénytelen elismerni Fülöp hódításait (a trák tengerpart, Khalkidike).
343 Barátsági szerződés Perzsia és Makedónia között.
340 Athén hadat üzen Makedóniai Fülöpnek.
338 A khaironeiai csata; a makedón hegemónia kezdete Görögországban.
337 A korinthoszi kongresszus; pánhellén szövetség létrehozása makedón vezetéssel Perzsia ellen; a demokratikus intézkedések (földosztás, adóelengedés) megszüntetése.
336 II. Makedón Fülöpöt meggyilkolják.
336–323 Nagy Sándor, Makedónia királya.
336 Sándor megújítja a korinthoszi szerződést.
335 Sándor a görögországi zavargások leverése után leromboltatja Thébát.
334 A makedón–görög hadsereg átkel a Helleszpontoszon (Dardanellák). Győzelem a perzsák felett a Granikosznál.
333 Az isszoszi csata; III. Dareiosz menekül, családja fogságba esik.
332 Sándor Egyiptomban megalapítja Alexandriát.

331 A gaugamelai csata; Sándor győzelme; felveszi az „Ázsia királya" címet; III. Dareiosz perzsa király menekülése.
330 Sándor felégeti Perszepoliszt, hogy bosszút álljon a perzsa háború alatti görögországi templomrombolásokért.
330–327 Sándor harcai Északkelet-Iránban és Közép-Ázsiában.
327–325 Sándor indiai hadjárata.
325 Sándor átvonul seregével Gedrozia sivatagjain. Nearkhosz az Indus torkolatától Babilóniába hajózik a flottával.
324 A szuszai tömeges nász: Sándor és sok makedón vezető perzsa nőt vesz feleségül. Sándor azt követeli a görögöktől, hogy istenként tiszteljék őt. Rendelet, amelynek értelmében a görög száműzöttek hazatérhetnek hazájukba. Hazatérésre kényszerített makedón katonák lázadása a Tigris-folyónál Sándor perzsa politikája ellen.
323 Nagy Sándor halála. A lamiai háború kitörése Görögországban.
322 Demoszthenész halála.
321 Perdikkasz meggyilkolása és Kratérosz halála. Antipatrosz „birodalmi kormányzó" lesz, Antigonosz Monophthalmosz (a Félszemű) Ázsia sztratégosza.
319 Antipatrosz halála; Polüperkhón „birodalmi kormányzó".
318 Eumenész birodalmi főhadvezér lesz Ázsiában.
317 Polüperkhon leváltása. Agathoklész Szirakúzában „teljhatalmú sztratégosz" lesz.
316 Eumenész halála. Kivégzik Olümpiászt, Nagy Sándor anyját.
315 Antigonosz „birodalmi kormányzó" lesz. A „szigetszövetség" az Égei-tenger térségében; hosszabb ideig a Ptolemaioszok birodalmára támaszkodott.
315–311 Kasszandrosz (Makedónia), Lüzimakhosz (Trákia) és Szeleukosz (Babilon) koalíciós háborúja Antigonosz és fia, Démétriosz ellen.
309 Kasszandrosz megöleti Nagy Sándor fiát, IV. Sándort és anyját, Roxánát (egy baktriai fejedelem lányát).
307 Antigonosz fia, Démétriosz Poliorketész (a városvívó) megszilárdítja hatalmát Athénban.
306 Démétriosz tengeri csatában megveri Ptolemaioszt a ciprusi Szalamisznál. Antigonosz és Démétriosz királyi címet vesz fel.
305 Ptolemaiosz, Kasszandrosz, Lüzimakhosz és Szeleukosz, valamint Agathoklész királyi címet vesz fel.
301 Az ipszoszi csata; Antigonosz Monophthalmosz elesik; Sándor birodalmának végleges felbomlása.
294 Démétriosz Makedónia királya lesz.
289 Agathoklész halála.
287 Démétriosz elveszti Makedóniát, melyet Lüzimakhosz és Pürrhosz, Épeirosz királya oszt fel.
286 I. Szeleukosz foglyul ejti Démétrioszt.
283 Démétriosz Poliorketész és I. Ptolemaiosz halála. Philetairosz, Attalosz fia megszilárdítja uralmát Pergamonban.
281 A kurupedioni csata (Lüdia); Lüzimakhosz halála.
280 Ptolemaiosz Keraunosz meggyilkolja I. Szeleukoszt. Az akhájai szövetség megalapítása.
279 Kelták törnek be Makedóniába és Görögországba; Ptolemaiosz Keraunosz (Makedónia királya) elesik az ellenük vívott harcban.
278 A kelták átkelnek a Helleszpontoszon (Dardanellák).
277 Antigonosz Gonatosz, Démétriosz Poliorkétész fia legyőzi a keltákat.
276–239 Antigonosz Gonatosz; Makedónia királya.
275 Pürroszt jelentős kezdeti sikerek („pyrrusi győzelmek") ellenére legyőzik a rómaiak; az epeiroszi király az itáliai görög városok szövetségeseként 280-tól Itáliában harcolt Róma ellen, majd 278-tól Szicíliában Karthágó ellen.
272 Pürrosz halála. A rómaiak elfoglalják Tarentoszt (Tarentum).
269–215 II. Hierón, Szirakúza királya.
267 A khremonideioszi háború kezdete (Ptolemaiosz, Spárta és Athén Makedóniai Antigonosz Gonatosz ellen).
245–221 IV. Ágisz és III. Kleomenész társadalmi reformjai Spártában.
227 vagy 226 Nagy földrengés Rhodoszon.

221	A szelláziai csata. Kleomenész vereséget szenved Antigonosz Dozon makedón királytól, és Egyiptomba menekül.
215	Róma-ellenes szövetség Hannibál karthágói hadvezér és a makedón V. Fülöp között.
215–205	Az első makedón háború.
212	A rómaiak meghódítják Szirakúzát.
205 vagy 204–192	Nábisz türannisza Spártában. A helóták felszabadítása, a helóták és perioikoszok, új polgárok és minden nem teljes jogú lakos egyenlővé tétele a spártaiakkal.
201	A khioszi tengeri ütközet. V. Fülöp harcol Pergamon, Rhodosz Byzantion, Küzikosz koalíciója ellen. Rhodosz és a pergamoni I. Attalosz Rómától kér segítséget.
200–197	A második makedón háború.
197	A künoszkephalai csata.
196	T. Quinctius Flaminius az iszthmoszi játékokon szabadnak nyilvánítja a görög városokat.
192–188	III. Antiokhosz háborúja Róma ellen.
190	Tengeri ütközet Magnéziánál (Kisázsia); a rómaiak legyőzik III. Antiokhoszt.
171–168	A harmadik makedón háború.
168	A püdnai csata. A rómaiak megsemmisítik a makedón birodalmat; négy kis államra osztják.
167	Délosz athéni klerukhia és szabadkikötő lesz; nagy jelentőségre tesz szert mint kereskedelmi központ (különösen rabszolgakereskedelem), Rhodosz kereskedelmi szerepe számottevő módon csökken.
148	Andriszkosz (az ún. Ál-Fülöp) Róma-ellenes felkelésének leverése után Makedónia római provincia lesz.
146	A rómaiak lerombolják Karthágót (újjáépítése Caesar idején); lakosait rabszolgának adják el.
A 2. sz. 30-as évei	Rabszolgafelkelések Déloszon és Attikában.
88	Róma-ellenes mozgalom Kisázsiában és Görögországban. Arisztion megteremti Athénban (a szegény lakosságra és VI. Mithridatészra támaszkodva) a radikális demokráciát.
86	Athént elfoglalja és kifosztja Sulla hadserege. A Sulla által vezetett rómaiak Khaironeiánál és Orkhomenosznál megverik VI. Mithridatészt.
64	A szeleukidák háborújának vége. Szíria római provincia lesz.
58	Ciprus római provincia.
30	Octavianus (Augustus) csapatai elfoglalják Alexandriát. Egyiptom római provincia.
27	Augustus Achaia néven római provinciának nyilvánítja Görögországot; a városok megtartják autonómiájukat; Athén szövetséges állam.
I. sz. 66	Néró római császár biztosítja a görög városok „szabadságát" és adómentességet ad nekik.
152	Róma-ellenes felkelés Achaia provinciában.
395	A Római Birodalom felosztása. Görögország a Kelet-római (Bizánci) Birodalom része lesz.

Ágisz, IV.: spártai király i. e. 245-től; adósságok elengedése és földosztás révén megpróbálta növelni a teljes jogú spártaiak számát s ezzel Spárta katonai jelentőségét. Az arisztokrata nagybirtokosok, akik maguk is el voltak adósodva, csak az adósságok eltörlését engedték, a föld újrafelosztását már nem; Ágisz elszigetelődött a néptől, az ephoroszok elítélték és 241-ben kivégezték.

Aigina: sziget Délnyugat-Attikában. Az i. e. 7–6. században jelentős kereskedelmi hatalom, a 7. században Görögországban itt verték az első ezüstpénzt; 456-ban meghódítja kereskedelmi konkurrense, Athén; 431-ben a dór aiginaiakat elűzik, és athéniak települnek a szigetre.

Aigoszpotamoi (tkp. Aigosz potamoi, „Kecskefolyók"): város a folyócska a Helleszpontosz (Dardanellák) trákiai partján. Itt szenvedett döntő vereséget az athéni flotta i. e. 405-ben a peloponnészoszi háborúban.

Akropolisz (Fellegvár): ókori görög városok erődítménye. A legismertebb az athéni Akropolisz, melyet a perzsák i. e. 480-ban leromboltak. Amikor Periklész uralma alatt újjáépítették, az Akropolisz elveszítette erődítmény jellegét, és elsősorban kultikus célokat szolgált. Építményei

a klasszikus görög művészet legszebb alkotásai. Építette Iktinosz (Parthenon), Kallikratész (Parthenon, Niké-templom) és Mnesziklész (Propüleák), szobrokkal díszítette Pheidiász (egyebek között a két Athéné-szoborral).

Arisztophanész: az ún. régi attikai komédia legjelentősebb írója; i. e. 445–386 körül; a művészet eszközeivel hatott az athéni politikai küzdelmekre. Az attikai parasztok oldalán állt a városi „radikális demokratákkal" szemben, különösen Kleón sztratégoszt támadta (pl. „A lovagok"), és a nép békevágyát fejezte ki a peloponnészoszi háború idején (pl. „Béke" és „Lüszisztraté").

Arisztotelész: filozófus, Platón tanítványa; i. e. 384–322; Arisztotelész, „az ókor legnagyobb gondolkodója" (Marx) 342–336 között a későbbi makedón király, Nagy Sándor tanítója és nevelője volt; 335-ben filozófiai iskolát nyit Athénban, amelyet Sándor halála után 323-ban mint a demokrácia ellenfelének el kellett hagynia.

Délosz: kis Küklád-sziget, rajta hasonnevű várossal. Az „isteni testvérpár", Apolló és Artemisz szülőhelyének tartotta a monda, szentélyeik álltak itt. Délosz i. e. 454-ig az első attikai tengeri szövetség központja volt (ezért: déloszi szövetség). Később különösen rabszolgapiacáról híres; 167 óta szabadkikötő.

Delphi (Delphoi): Apolló isten régi szentélye és (gyakran politikai döntések ügyében is megkérdezett) jóshelye vagy orákuluma a középgörögországi Phokiszban. A Püthia-kultusz színhelye.

Démosz (nép): a régi Görögországban általában egy vidék lakossága (vagy maga a vidék), valamely állam teljes jogú polgárainak összessége is (szemben a rabszolgákkal és az idegen állambeliekkel). A démosz fogalma főképp a népet jelenti, a szó szorosabb értelmében az arisztokráciával, ill. a rabszolgatartó osztállyal szemben. Végül – i. e. 508 után Attikában – a legkisebb közigazgatási egység neve.

Demosztheneszt: athéni szónok és demokrata államférfi, i. e. 384–322; fenn akarta tartani Görögországban a szuverén poliszok rendszerét, az athéni makedónellenes párt vezérszónoka lett. Harcolt II. Fülöp király hegemonisztikus törekvései („filippikák"), és az oligarchia pártjának makedónbarát magatartása ellen. Demosztheneszt kimagasló szerepet játszott a Makedóniaellenes koalíciók létrejöttében, amelyeket azonban (338-ban Khaironeiánál és 322-ben – Nagy Sándor halála után – Krannonnál) levertek. Ezután üldözték; öngyilkosságot követett el.

Diadokhoszok (utódok): Nagy Sándor hadvezérei, akik uralkodójuk halála után (i. e. 323) megpróbálták magukhoz ragadni a birodalmat, végül azonban, sok éves háborúskodás után, felosztották maguk között. A legfontosabb diadokhosz-birodalmak – Makedónia mellett – Ptolemaiosz tartománya (Egyiptom) és Szeleukosz tartománya (Szíria és Babilónia).

Ephialtész: elszegényedett athéni arisztokrata, a demokraták radikális szárnyának vezére, i. e. 461-ben meggyilkolták; 462–461: Kimon bukása után megszüntette az arisztokrata areopag vétójogát a néphatározatokkal szemben. Főként a hajósokra támaszkodott, akik szabad athéni polgárok voltak.

Eupatridák (kb. előkelő születésűek, nemesek): az attikai arisztokrácia tagjainak jelölése. Az i. e. 6. század elejéig az ő privilégiumuk volt az állam irányítása, ők alkották a gazdaságilag is legerősebb réteget (nagybirtok; kisparasztok adósrabszolgaságra vetése). Az eupatridák hatalmát Szolón korlátozta, majd Peiszisztratosz és Kleiszthenész megszüntette.

Fülöp (Philipposz) II.: makedón király i. e. 359-től, Nagy Sándor apja; 383–336; különféle reformokat vezetett be, legjelentősebb a thébai mintára végrehajtott katonai reform. Fülöp beavatkozott a görög belső viszálykodásokba, Khaironeiánál aratott győzelmével (338) biztosította a hegemóniát, és – a spártai kivételével – átvette valamennyi görög hadsereg főparancsnokságát. Meggyilkolása késleltette a perzsa birodalommal tervezett katonai leszámolást.

Hellenizmus: 1836-ban Droysen német történész vezette be ezt a fogalmat a Nagy Sándor hódításaitól az utolsó diadokhosz-állam (Egyiptom) Róma által történt elfoglalásáig (i. e. 336–30) terjedő történelmi korszakra. A korszak kezdetét némelyek 323-ra teszik (Sándor halála), végét pedig még kiterjesztik, mivel a római hódítás társadalmi-gazdasági és kulturális szempontból nem jelentett merev cezúrát. A hellenizmust a rabszolgatartó rend fellendülése jellemzi (a rabszolgák számának növelése háborúk révén, átmenet a szűk keretek között mozgó klasszikus poliszból a területi államba), valamint a görög és a keleti kultúra gazdag, kölcsönös megtermékenyítő hatása.

Helóták (heilóták): akháj származású nem szabad lakosok Lakóniában. A helótákat a dór hódítás után állami rabszolgákként, családostul a teljes jogú spártaiak rendelkezésére bocsátották földrészük (klerosz) megművelésére. A termés kb. fele részét le kellett adniuk. Felkelésektől félve Spárta – forma szerint – évente hadat üzent a helótáknak, és fiatal harcosokat küldött Krüpteiába, hogy a „veszedelmes" helótákat elfogják, ill. megöljék.

Hérodotosz: történetíró; i. e. 484–425 körül; „a történetírás atyjá"-nak is nevezik; a demokraták híveként Athénban élt. A perzsa háborúkról írt történeti munkájában részletes áttekintést

ad a keleti országok történetéről is. Hérodotosz mondákat is beiktat leírásaiba, az istenek cselekedeteit meg a történelmi fejlődés ható tényezőjének tekinti, és olykor az olvasóra bízza, ítéljen bizonyos eltérő variánsokkal kapcsolatosan. Műve ennek ellenére az ókori görög történelemre vonatkozó egyik legfontosabb forrásmunka.

Hetérák (társnők): görög prostituáltak, akik többnyire igen műveltek voltak s éppen ebben különböztek a görög nők többségétől (akik társadalmilag és jogilag alárendelt helyzetüknél fogva ritkán szerezhettek műveltséget). A milétoszi származású híres hetéra, Aszpazia, Periklész athéni sztratégosz felesége lett.

Homérosz: eposzköltő; i. e. 800 körül élt; az „Iliász" és az „Odüsszeia" alkotója. Mindmáig vitatott, hogy történelmi személynek tekinthető-e. Azok a kutatók, akik elvetik az „egyetlen költő" lehetőségét, az eposzokon belüli bizonyos stilisztikai és tárgyi ellentmondásokra hivatkoznak. 800 körül különféle, rhapszodoszok által előadott hősi énekek éltek a köztudatban, amelyeket a költő feldolgozott művében. Az eposzokat a 6. századig szájhagyomány továbbította nemzedékről nemzedékre; az athéni Peiszisztratosz volt az első, aki elrendeztette és feljegyeztette őket.

Hoplita: nehéz fegyverzetű gyalogos harcos, a régi görög polgár- és paraszthadsereg tipikus alakja; az arisztokraták eredetileg lovon vonultak harcba. Mivel minden hoplitának saját magának kellett gondoskodnia felszereléséről, a szegény szabadok csupán könnyűfegyveresek, matrózok stb. lehettek. A hopliták fegyverzete a következőkből állt: nagy pajzs (hoplon), sisak, vért és lábvas, kurta kard és hosszú dárda. A hopliták (polgárőrség lévén) nem magányos katonák voltak, hanem a phalanxban harcoltak.

Iszthmosz (földszoros): a leghíresebb iszthmosz Közép-Görögországot a Peloponnészoszszal köti össze. Ezen a földszoroson (Korinthosz városa közelében) tartották kétévenként az iszthmoszi játékokat.

Kimon: athéni arisztokrata politikus és hadvezér, Miltiadész fia, élt i. e. 449-ig. Sikeres hadvezér és flottaparancsnok a perzsák elleni háborúban. Egy időben elűzték Athénból antidemokratikus és Spárta-barát nézetei miatt.

Kleiszthenész: athéni arisztokrata származású államférfi, élt i. e. 506-ig; a türannisz felszámolása (510) után a démosz élére állt, és demokratikus alkotmányt adott Athénnak.

Kleomenész: spártai király; i. e. 235–221; következetesen folytatni próbálta IV. Ágisz társadalmi reformprogramját. Zsoldosok segítségével megdöntötte az ephoroszok hatalmát, földet osztott és perioikoszokat vett fel a spártaiak sorába. Az akhájai szövetséggel vívott háborúban (az akhájai szövetség oligarchiája a társadalmi mozgalmaktól való félelmében makedón segítséget kért) Kleomenész a helóták felszabadítása és felfegyverzése ellenére is vereséget szenvedett. Egyiptomba menekült, reformjait eltörölték.

Kleón: athéni politikus, radikális demokrata; tímárműhely tulajdonosa; a peloponnészoszi háborúban erőteljesen harcolt Athén szövetségestársainak önállósági törekvései ellen. Támadó háborút követelt Spárta ellen. Sztratégoszként harcolt Szphakteria szigetén (i. e. 425) és Amphipolisznál (422), ahol elesett.

Klerukhosz: klerosz-tulajdonos, vagyis földjogtulajdonos. Athén kleroszokat osztott a szegényebb polgároknak, akik ennek fejében vállalták e területek katonai védelmét. Klerukhoszai voltak Athénnak pl. Szkürosz, Lemnosz, Imbrosz és Szamosz égei-tengeri szigeteken. A hellenisztikus korban a klerukhoszok zsoldosok voltak, akik zárt kolóniákban kaptak földet, melyet azután vagy maguk műveltek, vagy bérbe adtak (katonatelepesek).

Koiné: a görögök „közös" nyelve a hellenisztikus korban. A koiné az attikai dialektus alapján jött létre, egyre inkább háttérbe szorítva a többi görög dialektust. A Földközi-tenger keleti medencéjében a római hódítások után is megmaradt általános társalgási nyelvnek.

Künoszkephalai (künosz kephalai – kutyafejek): dombcsoport az észak-görögországi Theszszáliában; a rómaiak itt arattak győzelmet V. Makedón Fülöp felett (i. e. 197).

Lükurgosz: Spárta legendás törvényhozója, történelmi létezése nem bizonyított; állítólag a delphi orákulum jóslata alapján alkotta meg minden spártai egyenlőségére és minden helóta elnyomására épülő alkotmányát.

Metoikhoszok (társ-lakosok): szabad, de más állambeli athéni lakosok, akiknek nem volt polgárjoguk és földre sem tehettek szert, az iparűzés terén azonban állami védelmet élveztek. A metoikhoszoknak katonáskodniuk kellett, kötelezték őket ezenfelül a metoikhosz-adófizetésére.

Muzeion (latinul museum): a kilenc múzsának (a művészetek védőistennőinek) szentelt hely. Híres volt az első két Ptolemaiosz által Alexandriában alapított Muzeion, amelyben igen kedvező anyagi körülmények között dolgoztak a hellenisztikus országok tudósai és művészei. Bár a muzeionban a filozófiát kevéssé kultiválták, a különböző tudományágak (filológia, földrajztudomány, matematika, mechanika, asztronómia, orvostudomány stb.) gyorsan fejlődtek.

Nagy Sándor (Alexandrosz): 356–323, makedón király i. e. 336-tól. Arisztotelész volt a nevelője; véghezvitte apja, II. Fülöp tervét, a makedón hegemónia alatt egyesített Görögországgal

megtámadta Perzsiát. Sándor 334–325 között meghódította Elő-Ázsiát az Indusig, és megpróbálta eggyéolvasztani birodalmának görög-makedón és keleti népeit és kultúráját. Birodalma egyébként halála után hamarosan felbomlott. A diadokhoszok államaiban később ténylegesen megvalósult az antik rabszolgaság kiszélesedése, továbbá a görög és a keleti anyagi és szellemi kultúrák kölcsönhatása.

Olümpia: Zeusz szentélye a peloponnészoszi Eliszben, melyet az i. e. 776 óta négyévenként megrendezett olimpiai játékok tettek híressé. A versenyek idején fegyverszünetre kötelezték az egymással hadban álló görög államokat. A játékokon csak görögök vehettek részt.

Peisziszíratosz: athéni türannosz, élt i. e. 527-ig; a földművelő démosz (kisparasztok) vezére az arisztokrácia (az eupatridák) elleni harcban; 542-ben pedig (kétszeri száműzetés után) végérvényesen megteremtette Athénban a türanniszt. Peisziszíratosz támogatta Athén gazdasági és kulturális fejlődését. Fiai, Hippiász és Hipparkhosz nem tudták megtartani a hatalmat.

Periklész: athéni politikus; i. e. 494–429; Ephialtész halála után (461) az athéni demokraták vezére lett. Jelentős athéni államférfi, Athén gazdasági, politikai és kulturális szempontból is alatta érte virágkorát (a rabszolgák kizsákmányolásának és a szövetséges társak megadóztatásának eredményeképpen). Periklész expanzív politikát folytatott (Thurioi alapítása, ponthoszi hadjárat), ami más államok gazdasági érdekeit keresztezte, és végül a peloponnészoszi szövetséggel (Spártával) vívott háborúhoz vezetett.

Perioikoszok (környéken lakók): a lakóniai városok személyükben szabad lakosai, akik azonban nem élveztek politikai jogokat. A perioikoszok mezőgazdasággal, kézműiparral és kereskedelemmel foglalkoztak; hoplitaként kellett katonai szolgálatot teljesíteniük.

Phalanx: a hopliták zárt harci rendje, mely több (akár 32) harcos lépcsőzetes felállásával kölcsönös fedezéket biztosított.

Platón: athéni idealista filozófus; i. e. 427–347; az athéni demokrácia ellenfele volt, mint művei (különösen „Az állam" és „A törvények") mutatják. Utópisztikus eszményi állama, amelyet Szirakúzában sikertelenül próbált megvalósítani, a lakosság többségének egy szűk kisebbség érdekét szolgáló jogfosztottságára épült volna, és a spártai államrendre emlékeztetett.

Spártaiak: Spárta teljes jogú polgárai (a dór hódítók utódai); a helótákkal szemben kollektív rabszolgatartók, spártai egyén tehát nem ölhetett meg vagy adhatott el helótát. A spártaiak életmódja csaknem kizárólag a fennálló osztályviszonyok megőrzésére és az állam katonai erősítésére irányult.

Szeizakhteia (terhek lezárása): az attikai kisparasztoknak az arisztokrata hitelezőkkel szembeni adósságainak eltörlése. Szolón törvényeiben i. e. 594-ben; az adósságköveket eltávolították az elzálogosított szántóföldekről.

Szolón: athéni törvényhozó; i. e. 640–560 körül; 594-ben arkhonná választották, hogy „közvetítő" legyen az arisztokrácia és a nép között. Reformjai számoltak az egyre fejlődő áru–pénz viszonnyal (polgárjogok a démosz vagyonos tagjainak, végrendelkezési szabadság stb.), kiküszöbölték annak legkárosabb hatásait (széles körű adósságelengedés, az adósrabszolgaság betiltása), és kedvezően hatottak a további gazdasági fejlődésre, különösen az idegen rabszolgák alkalmazása révén. A társadalmi konfliktusok következetes megoldására nem került sor, a szegényparasztok pl. nem kaptak földet, s ez végül türanniszhoz vezetett.

Themisztoklész: athéni hadvezér és demokrata államférfi; a perzsa háborús előkészületek idején (az i. e. 5. sz. 80-as éveiben) hajóhadépítéssel és Peiraieusz (Pireusz) kikötőjének létrehozásával erősítette Athén tengeri hatalmát. 480-ban a perzsák előrenyomulása láttán elrendelte az athéni lakosság evakuálását, majd kikényszerítette a szalamiszi tengeri ütközetet. Bár jelentős része volt a perzsák Görögországból való kiűzésében, Themisztoklészt 471-ben száműzték Athénból, Perzsiába menekült, ahol kis tartományt kapott, majd 460 körül meghalt.

Thermopülai (A meleg források kapuja): szoros az Oitaia-hegységben, összekötő út Thesszália és Lokrisz (vagyis Észak- és Közép-Görögország) között; hírét annak az önvédelmi harcnak köszönheti, amelyet i. e. 480-ban folytatott itt utolsó emberig egy kis görög sereg Leónidasz spártai király vezetésével, a perzsa hadsereggel szemben.

Thészek: elszegényedett szabadok, akik földbirtokukat elveszítették, és napszámosként dolgoztak. Szolón alkotmányában a thészek a polgárok negyedik, egyben utolsó osztályát alkották, amely a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkezett. A thészek állampolgári jogai igen korlátozottak voltak. Háború idején könnyű fegyveresként és matrózként szolgáltak.

Thuküdidész: athéni arisztokrata, történetíró; i. e. 460–399; befejezetlen művet írt a peloponnészoszi háborúról, amelyben maga is aktívan részt vett. A tényanyag történeti-kritikai feldolgozását illetően az ókori görög történetírók között első helyen áll.

Xenophón: athéni arisztokrata, politikus és író; i. e. kb. 432–kb. 354; műveiben pártos, antidemokratikus álláspontot képviselt. „Görög történelme" a 411-től 362-ig terjedő időszakot tárgyalja. „Anabdszisz" c. művében tízezer görög harcos ázsiai visszavonulását írta meg.

Dr. H. Kalex

Görögország (i. sz. 395-től)

Görögország, Görög Királyság (Vaszílion tisz Elládosz – Baszíleion tész Helládosz); formálisan alkotmányos monarchia, ténylegesen katonai diktatúra Dél-Európában; területe: 131 944 km²; lakossága (1970): 9 millió; fővárosa: Athén; közigazgatási beosztása: 9 történelmi országrészre tagozódik, összesen 52 körzettel, beleértve Athosz szerzetesállamot is; hivatalos nyelve a görög.

A Római Birodalom felosztásakor (i. sz. 395) a mai Görögország területe a Bizánci (Keletrómai) Birodalomhoz került. A szlávok balkáni előrenyomulása a 6–7. században meggyorsította a rabszolgatartó társadalomnak feudális rend általi felváltását. A 9–10. században arab támadások, a 10. században bolgár betörés, 1084-ben szicíliai normannok elfoglalták a Jón-szigeteket. 1204-ben a keresztesek elfoglalták Bizáncot, és megalapították a Latin Császárságot. A birodalom belülről nem volt szilárd, és mindenütt a néptömegek elkeseredett ellenállásába ütközött. A meg nem szállt területekről kiindulva (Epirosz, Nikaia) egyre több területet hódítottak vissza a keresztesektől, és 1261-ben újra szerveződött a Bizánci Birodalom. A 14. század elején erőteljes antifeudális mozgalom terjedt el, amelynek csúcspontja a független köztársaság megteremtése volt 1342-ben Thesszalonikiban, a köztársaságot azonban Bizánc török katonai segítséggel leverte. 1393-ban az oszmán törökök lerohanták Görögországot és meghódították Thesszáliát. 1430-ban elfoglalták Thesszalonikit, 1453-ban Konstantinápolyt, 1456-ban Athént, 1458-ra csaknem az egész félsziget a kezükön volt; Ciprus 1571-ben esett el. Kréta megszállásával (1669) befejeződött egész Görögország török meghódítása. Az országot szandzsákokra osztották, és a földet török tiszteknek és szpáhiknak (lovastiszteknek) adományozták. A görög parasztokra súlyos adók nehezedtek (a muzulmán vallási közösségnek, az ortodox egyháznak, a szultánnak). A török uralmat és a hazai földesurak általi politikai és társadalmi elnyomást tetézte még a görög felső papság kizsákmányoló tevékenysége. A fanarióták (a görög felső réteg) a szultán személyes bankáraivá váltak, és magas hivatalokat töltöttek be az Oszmán Birodalomban. A görög lakosságot és az alacsonyabb rangú papságot a törökök megvetően rájáknak nevezték. A török megszállás hosszú időre visszavetette az ország gazdasági fejlődését, a termelőerők felmorzsolódásához vezetett, csírájukban fojtotta meg az új termelési viszonyokat.

A görög szabadságharc (1821–29)

A szabadságharc érlelődése. Bécs sikertelen ostroma után (1683) Törökország defenzívába szorult. Belpolitikailag mindenekelőtt a 18. század végén megindult kapitalista fejlődés járult hozzá a nemzeti ébredéshez. A Kücsük Kajnardzsi-i egyezmény révén (1774) Oroszország szabad kereskedelmi áthaladási jogot kapott a tengerszorosokon, s így kibontakozott a görög hajózás és kereskedelem. A 17. század állandó felkelései önbizalmat adtak a görög népnek a török elleni harchoz. 1715-ben megkezdődött a klephtoszok paraszti szabadságmozgalma; szembeszegültek a török uralommal és a függetlenségi harc során felfegyverzett partizáncsoportokká szerveződtek. Az orosz–török háború idején (1768–74) 1770-ben tört ki az első nemzeti felkelés. A francia forradalom befolyására a szabadságmozgalom új lendületet kapott, és – külföldön – Konsztantinosz Rigasz jakobinus titkos szövetséget hívott életre (Hetairia). Rigasz alkotmánytervezetet dolgozott ki, amely balkáni szövetséget (7. §), általános és egyenlő választójogot (8. §) tűzött ki célul, és elismerte a nép jogát az önkény elleni harchoz (35. §). Odesszában 1814-ben létrejött a Philiki Hetairia elnevezésű titkos szövetség, amelynek élén Alexandrosz és Dimitriosz Ypszilanti állt.

Az 1821-es forradalom okai és jellege. A Philiki Hetairia tanácsa 1820-ban elhatározta, hogy megkezdi a fegyveres harcot. 1821. márc. 25-én (ez a nap nemzeti ünnep Görögországban) kitört az általános felkelés. A forradalom, amely a nemzeti függetlenségen kívül az agrárkérdés megoldását is követelte, egyesítette a forradalom legdöntőbb hajtóerejét képező demokratikus parasztságot. A vezető réteg a (kereskedő) burzsoázia volt. A fanarióták legnagyobb része eleinte tartózkodó volt, később pedig a maga számára kedvező mederbe próbálta terelni a mozgalmat.

1822. jan. 1-én Epidauroszban összeült az első nemzetgyűlés, amelyben azonban a nép nem képviseltethette magát. A községi elöljárók átvették a központi hatalmat. A Philiki Hetairia vereséget szenvedett. Ily módon megoldatlan maradt a két legfontosabb kérdés: a föld és a hatalom kérdése. Elkeseredett hatalmi harc kezdődött Konduriotisz angolbarát és Kolokotronisz oroszbarát irányzata között. A törökök a belső feszültséget kihasználva meghódították Krétát és Pszarát (1824), 1825-ben elfoglalták csaknem az egész Peloponnészoszt, 1826 áprilisában 11 hónapi ostrom után bevették Meszolongion (Missolunghi)

tengeri erődjét, 1827-ben pedig elfoglalták Athént. A trizinai harmadik nemzetgyűlés (1827. ápr. 20.) új, a hatalom megosztásának elvén alapuló alkotmányt fogadott el. Az oszmánok és a muzulmán klérus földjeit elvették, de csak részben adták bérlők kezére; a földek kétharmada az állam tulajdonába ment át.

Befolyásuk biztosítására beavatkoztak a nagyhatalmak is. Nagy-Britannia és Oroszország 1826-ban (Pétervári jegyzőkönyv) az autonóm Görögország mellett szállt síkra; hasonló nyilatkozatot tett 1827-ben Franciaország is. Az orosz-török háború (1828–29) után Törökország arra kényszerült, hogy a drinápolyi békében 1829. szept. 14-én elismerje Görögország függetlenségét. A Londonban, 1830. febr. 3-án aláírt jegyzőkönyvben Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország elismerte a független görög államot, s önmagukat védnökökké nyilvánították.

Görögország 1830-tól 1917-ig

1831-ben a „gyámhatalmak" engedélyezték Görögországnak, hogy „visszaváltsa" Akarnaniát és Etóliát. 1832-ben 60 millió frank hitelt biztosítottak erre a célra, és ezáltal befolyásukat megerősítették. Brit nyomásra 1832-ben Otto von Wittelsbach lett a király, aki a hadsereg és a közigazgatás vezető posztjaira bajorokat ültetett, és nyugati orientációjú politikát folytatott. Az ezt követő időkben parasztfelkelések robbantak ki a bajor kormányzók és a görög földbirtokosok ellen. Az 1848-as felkeles polgárháborús jelleget öltött. Athénban tüntetett az ifjúság. Ezek a forradalmi események veszélybe sodorták a monarchia létét, amelyet azután csak a „védnökök" beavatkozása biztosíthatott. 1854-ben brit és francia csapatok görög területeket szálltak meg. A nyugati hatalmak és a király elnyomó politikája ellen több felkelés robbant ki; 1862-ben Ottó megbukott. Az ideiglenes kormány nemzetgyűlési választásokat írt ki. 1863. nov. 28-án elfogadták az új alkotmányt, és bevezették az egykamarás rendszert. Nagy-Britannia bejelentette, hogy lemond a Jón-szigetek feletti uralomról. Ezáltal számos képviselőt megnyert magának, és 1863 márciusában a Glücksburg-házból származó Vilmos György dán herceget I. György néven trónra ültethette (1863–1913).

A kormányon egymást váltogatták a konzervatívok (Delijannisz) és a liberálisok (Trikupisz). Trikupisz 1882-ben jelentősen fejlesztette a vasúthálózatot, és 1884-ben rátért a védvámrendszerre. A költségvetés 50%-át azonban elemésztették a kölcsönök kamatai, így 1893-ban az állam csődbe jutott.

Kréta lakossága 1896-ban felkelt a török uralom ellen, és 1897-ben a sziget Görögországhoz való csatlakozását jelentette be. A Törökország elleni háborúban (1897) Görögország vereségét szenvedett. A konstantinápolyi béke (1897. dec. 4.) 100 millió frank hadisarc fizetésére kötelezte Görögországot. Az összeget a nyugati hatalmak kölcsönözték, s ezáltal teljességgel ellenőrzésük alá vonták az ország gazdasági életét.

Bár a török iga alóli felszabadulás után meggyorsult a kapitalista fejlődés, Görögország agrárország maradt. Az export 75%-át mezőgazdasági termékek alkották (dohány, mazsola, bor). A vasúthálózat bővülése, a kereskedelmi flotta űrtartalmának növekedése, a külkereskedelmi forgalom emelkedése, valamint a nagy kikötők létesítése csak külföldi tőke beáramlása révén vált lehetővé.

Az ország gyenge tőkés fejlettsége következtében a 19. század végén a görög proletariátus számszerűleg gyenge volt. A hetvenes évek vége felé a lakosságnak csak 2,5%-a dolgozott az iparban vagy a kézműiparban.

1879 februárjában megalakult a szüroszi hajóépítőműhely asztalosainak szövetsége; szintén 1879-ben jött létre a Demokrata Klub, 1882-ben pedig a nyomdászszakszervezet. A szocialisták között jelentős szerepet játszott a munkásmozgalom három funkcionáriusa, Sztavrosz Kallergisz, Rokosz Hoidasz és Platon Drakoulisz. Kallergisz 1890-ben megalakította a Központi Szocialista Egyletet, és kiadta a „Szocialista" című újságot. Drakoulisz 1885-től kiadta az „Ardin" című demokratikus lapot, és a görög szocialistákat is ő képviselte a II. Internacionálé alapító kongresszusán (1889). A munkás- és szocialista mozgalom képviselői a kispolgári ideológia befolyása alatt álltak. A 20. század kezdetén, amikor új forradalmi helyzet érlelődött, a proletariátus szervezettsége tovább fejlődött. 1909. júl. 26-án Theszszalonikiben megalakult az első jelentős forradalmi munkásszervezet, a „Föderáció". Hivatalos sajtóorgánuma, a „Munkások Újsága" görög, török, bolgár és spanyol nyelven jelent meg. 1909 decemberében Drakoulisz megalakította a Görög Szocialista Pártot. A társadalmi vagyon igazságos elosztását hirdette, megkerülte azonban a tulajdon kérdését. Vidéken a Szociálradikális Párt nyert jelentősebb befolyást. Fellépett az örökösödési jog ellen, és a nagybirtok kártalanítás révén történő felosztását követelte. Vezetőjének, Marinosz Antipasznak a földbirtokosok általi meggyilkolása (1907) után azonban a párt felbomlott. 1909-ben K. Khatszopoulosz lefordította görög nyelvre a „Kommunista Kiáltvány"-t, amely folytatásokban jelent meg a „Munkások Újságá"-ban.

1908-ban Kréta bejelentette Görögországhoz való csatlakozását. Venizelosz és más képviselők

bekerültek a görög parlamentbe. Nagy-Britannia nyomására azonban az athéni kormány nem ismerte el Kréta küldötteit, emiatt tömegtüntetésekre került sor. 1909. aug. 15-én az Athén melletti Goudiban katonai lázadás tört ki, az 1863-as alkotmányt módosítani kellett. A liberális Venizelosz került hatalomra, aki pénzügyi, agrár- és közigazgatási reformokat hajtott végre, átszervezte a hadsereget és újabb külföldi kölcsönt vett fel.

A balkáni háborúk során (1912–13) Görögország megszerezte Dél-Macedóniát Thesszalonikivel, Nyugat-Tráciával és Kavallával. A munkásmozgalom leverésének ürügyéül Venizelosz 1914-ben Voloszban megrendezte az ateisták perét (ápr. 16–28), a belső és a nemzetközi tiltakozás hatására azonban kénytelen volt felmenteni a vádlottak padjára ültetett munkásokat. Az első világháborúban I. Konstantin király a semlegesség megőrzésére törekedett. Venizeloszt, az antantbarát háborús párt vezetőjét 1915-ben meneszteték, mire Nagy-Britannia és Franciaország megszállta Thesszalonikit. Venizelosz Thesszalonikiben ellenkormányt alakított (1916. okt. 18.) Jonnart-ral, a „gyámhatalmak" főbiztosának segítségével megbuktatta a királyt (1917. jún. 12.), és Görögország 1917. jún. 27-én az antant oldalán belépett a háborúba.

Görögország 1918 és 1939 között

A háborúkban való részvétel (Balkán-háborúk, első világháború) kiélezte a belső és külső ellentmondásokat. A növekvő társadalmi ellentétek és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a görög nép történelmének új korszakába lépett. 1918. okt. 21-én Athénban lezajlott az első általános munkáskongresszus, amely elhatározta az Általános Görög Szakszervezeti Szövetség megalapítását. 1918. nov. 11-én megalakult Görögország Szocialista Munkáspártja (1924 óta: Kommunista Párt). Görög csapatok vettek részt a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborúban, de 1919 áprilisában a Krím-félszigeten vereséget szenvedtek. A neuillyi (1919) és sèvres-i (1920) békekötések eredményeképpen Görögország megkapta az Égei-tenger partvidékét, Szmirnát és Kelet-Tráciát. A Törökország elleni háború 1922 októberében Görögország vereségével végződött. A háború kibontakoztatta a törökök erőteljes nemzeti felszabadítási mozgalmát, a görög népet pedig nyomorba taszította. A lausanne-i békekötés (1923. júl. 24.) után Kelet-Tráciát és Szmirnát visszakapták a törökök, a Dodekanészosz Olaszország tulajdonába került. Aláírták az egyezményt 1,5 millió görög, ill. 430 000 török áttelepüléséről. A háború szétzilálta a gazdasági életet, Görögországnak újra kölcsönt kellett felvennie. A monarchisták és a republikánusok összecsapásai után 1924. márc. 24-én kikiáltották a köztársaságot. 1925-ben államcsíny révén Pangalosz tábornok vette át a hatalmat. Pangalosz nyíltan fasiszta jellegű diktatúrát akart teremteni, de 1926 augusztusában a nép mozgalma megbuktatta. Venizelosz liberális kormánya (1928–32) újabb kölcsönöket vett fel, mindenekelőtt Nagy-Britanniától. 1932-ben az államadósság az évi nemzeti jövedelem két és félszeresére rúgott.

A Szocialista Munkáspárt 1919-ben kivált a II. Internacionáléból, és a III. Internacionáléhoz csatlakozott (1920. ápr.). Az ugyanazon évben tartott parlamenti választásokon a párt 100 000 szavazatot kapott. 1920-ban kivált a pártból az ultrabaloldali Kommunista Unió és a reformista Szociáldemokrata Csoport. 1930-ban a III. Internacionálé javaslatára a kommunista csoportok újra egyesültek. Hasonló válság mutatkozott a szakszervezetben is. A haladó munkások ellenállásával nem törődve az Általános Görög Szakszervezeti Szövetség III. kongresszusa 1926-ban elhatározta a III. Internacionáléból való kilépést és a II. Internacionáléhoz való csatlakozást.

1934-ben Görögország csatlakozott a Balkánpaktumhoz. Kondülisz monarchista miniszterelnök népszavazási komédiát rendezett, amelynek II. György újbóli trónra lépését (1935. nov. 25.) kellett szentesítenie. Újra életbe lépett az 1911-es monarchista alkotmány. Athénban 1934 októberében antifasiszta kongresszust tartottak, amelyen a KP és a demokratikus szervezetek egyezményt írtak alá a közös harcról. Az 1936. januári parlamenti választásokon a KP a népfront jelszavával a leadott szavazatok 10%-át kapta meg és 15 mandátumot szerzett; a monarchisták hatalmon maradtak. 1936. máj. 8-án 500 000 dolgozó sztrájkolt a terror ellen. 1936. aug. 4-én Metaxasz tábornok bevezette a fasiszta diktatúrát. Rendkívüli állapotot hirdetett, feloszlatta a parlamentet, betiltotta a KP-t, valamint az összes demokratikus pártot és szervezetet. 1938 júliusában Görögország kölcsönt vett fel a fasiszta Németországtól.

Görögország 1939 és 1944 között

Miután a fasiszta Olaszország lerohanta Albániát, Nagy-Britannia és Franciaország 1939. ápr. 13-án szavatolta Görögország biztonságát, konkrét segítséget azonban nem ígért. Görögország, másfelől elutasította a kollektív biztonsági szerződés megkötésére vonatkozó szovjet javaslatot. Amikor Görögország nem volt hajlandó átadni bizonyos katonai támaszpontokat, Olaszország

1940. okt. 28-án megtámadta. A görög hadsereg ellentámadása 1940. nov. 21-én vereséget mért az olaszokra. A görög hadsereg megszállta Korcát és Dél-Albánia egyes részeit. 1941. márc. 7-én brit csapatok szálltak partra Pireuszban és Voloszban. A német fasiszta csapatok támadása 1941. ápr. 6-án („Marita" hadművelet) a front összeomlásához vezetett. A reakciós tábornokok, élükön a III. hadsereg vezérkari főnökével, Tszolakogluval 1941. ápr. 23-án feltétel nélkül kapituláltak. Ápr. 27-én a németek bevonultak Athénba, Hitler pedig a bábkormány elnökéül ismerte el Tszolakoglut. Kréta meghódításával (1941. jún. 1.) az utolsó görög terület is fasiszta megszállás alá került.

Nemzeti ellenállási harc 1941–44

Amikor Görögországot megszállták, a KP illegalitásba kényszerült. 1941 áprilisában a párt vezetőségének 12 tagja megszökött a koncentrációs táborból. 1941. május végén, ill. június elején megteremtették a pártvezetőség új magvát. Június végén megalakult az új KB, és júl. 1-én lezajlott a VI. plénum. 1941. júl. 16-án megalakult a Nemzeti Munkásfelszabadítási Front (EEAM), amelyben a munkások és alkalmazottak többsége tömörült. 1941 május–júniusában megszerveződtek az első partizáncsoportok.

A KP kezdeményezésére 1941. szept. 27-én megalakult a Nemzeti Felszabadítási Front (EAM), amelyhez a KP, a Parasztpárt, a Népi Demokratikus Egyesülés és a Szocialista Párt tartozott. A front vezetésével bontakozott ki a nemzeti felszabadulásért küzdő ellenállási mozgalom.

1941 decemberében a partizáncsoportok egyesültek, megalakult a Görög Népi Felszabadító Hadsereg (ELASZ), amely 1943 közepére az ország szárazföldi részének egyharmadát felszabadította.

1944. márc. 10-én megalapították a Nemzeti Felszabadítás Politikai Bizottságát (PEEA). A PEEA nemzeti tanácsának választásain 8,1 millió polgár vett részt; a tanácsba a nép minden rétegéből választottak küldötteket.

A Bejrút (Libanon) közelében tartott konferencián a PEEA 1944 májusában beleegyezett „hivatalos" kormány alakításába. A libanoni egyezmény értelmében (1944. máj. 20.) új kormánynak kellett volna alakulnia valamennyi polgári párt képviselőiből. Az EAM-nak, a KP-nak és a PEEA-nak a mandátumok 25%-át ígérték. A mandátumok többségét a polgári pártok kapták, amelyek részt sem vettek az ellenállási harcban. 1944. szept. 2-án Kairóban megalakult a nemzeti egység kormánya G. Papandreu vezetésével. Az olaszországi casertai konferencián 1944 szeptemberében Macmillan brit miniszter, Wilson tábornok, a közép-keleti hadsereg főparancsnoka, az ELASZ főparancsnoka, Szarafisz tábornok, a kommunistaellenes beállítottságú Görög Nemzeti Demokratikus Egyesülés (EDESZ) képviselője, Zervasz ezredes, valamint Zevgosz kommunista miniszter közös főparancsnokság alakításában egyezett meg; az ELASZ-t Scobie brit tábornok parancsnoksága alá rendelték. 1944 szeptember–októberében Görögországot az ELASZ-csapatok felszabadították a megszállás alól.

A politikai válság és a brit beavatkozás (1944. október–1945. február)

Az EAM programja szerint a német megszállás alóli felszabadulás után az antiimperialista, demokratikus forradalmat is végig kellett volna vinni. Ez azt jelentette volna, hogy az ország végleg megszabadul a brit imperializmus befolyásától. Ennek megakadályozására 1944. okt. 13-án brit csapatok szálltak partra Görögországban. Az ELASZ által felszabadított területeken, elsősorban Athénban és Pireuszban állomásoztak. Október 18-án az emigráns kormány (a nemzeti egység kormánya) áttelepült Görögországba. Tekintélyét a görög nép szemében az biztosította, hogy EAM-miniszterek is részt vettek munkájában.

A brit csapatok provokálni kezdték az ELASZ-csapatokat. November 16-án Scobie tábornok elrendelte, hogy az ELASZ-csapatoknak tíz napon belül ki kell üríteniük Athént és környékét. A nemzeti egység kormánya nem sietett felelősségre vonni a kollaboránsokat; ellenkezőleg, felelős posztokra ültette őket. A kormány reakciós erői az ELASZ lefegyverzésére és olyan hadsereg megteremtésére törekedtek, amelyben a régi hadsereg tisztjei vették volna át a parancsnokságot.

Ilyen körülmények között az EAM-miniszterek kiléptek a kormányból. Az athéni nép 1944. dec. 3-án tüntetett a kormány intézkedései ellen; 28 tüntetőt megöltek, több mint százat megsebesítettek. Erre a vérfürdőre a lakosság fegyveres harccal válaszolt. Súlyos utcai harcokra került sor, amelyekbe dec. 5-én brit csapatok is beavatkoztak. 1945 januárjában a görög felszabadítási mozgalmat gyakorlatilag leverték. 1945. febr. 12-én aláírták a varkizai egyezményt, amely elrendelte az ELASZ lefegyverzését és feloszlatását.

Görögország 1945-től napjainkig

Nagy-Britannia támogatásával a reakció magához ragadta a hatalmat. Az 1946. márc. 31-i

csonka választásokon, amelyen a KP, az EAM és más demokratikus pártok sem vehettek részt, a monarchisták győztek. Ápr. 18-án Tszaldarisz kormányt alakított. Irányzatát a baloldali demokratikus erők teljes szétzúzása és a monarchia reštaurálása jellemezte. Az első hónapokban ezer ellenállót végeztek ki, több mint 65 000-et illegalitásba kényszerítettek, és a letartóztatottak száma meghaladta a 75 000-et. Irányított népszavazás eredményeképpen 1946. szept. 1-én visszatért II. György király.

1946. okt. 28-án a partizáncsoportok egyesüléséből megalakult Görögország Demokratikus Hadserege, amely az 1946–49-es polgárháború során a szabad és független Görögországért küzdött.

1947-ben Görögország elfogadta a Truman-doktrínát, s ezzel megkezdődött az USA nyílt beavatkozása, amely Görögországnak a Marshall-tervbe (1948. márc.), majd a NATÓ-ba 1952. febr.) történt csatlakozásához vezetett.

1947. dec. 27-én betiltották a KP-t, az EAM-ot és valamennyi demokratikus pártot és szervezetet. 1947. dec. 23-án a felszabadított területeken megalakult az Ideiglenes Demokratikus Kormány; ennek határozata értelmében a demokratikus hadsereg 1949. okt. 9-én beszüntette hadműveleteit. A polgárháború a reakció javára dőlt el, újabb tömeges letartóztatások következtek.

Az 1952. nov. 16-i választásokon Papagosz tábornagy került hatalomra, és megalakította a „Nemzeti Riadó" kormányát (valamennyi reakciós erő képviseletében). 1953. okt. 12-én szerződést kötött az Egyesült Államokkal (2687/53. törvény) és katonai támaszpontokat bocsátott az amerikaiak rendelkezésére. 1955-ben Karamanlisz vette át a kormányt; 1956-ban megalapította a nagypolgári Nemzeti Radikális Uniót (ERE). 1956-ban jelentős tömegmegmozdulásokra került sor a kormánynak a ciprusi kérdésben tanúsított polgári-nacionalista magatartása ellen, valamint a ciprusiak önrendelkezési jogának érdekében. 1962-ben a kormány keresztülvitte Görögország csatlakozását a Közös Piachoz (társult tagként).

Az illegális KP Központi Bizottságának VI. plénuma 1956-ban új irányvonalat hirdetett, kizárt néhány szektás vezetőt (egyebek között Zakhariadisz főtitkárt), és biztosította a kollektív vezetés elvét. A VII. plénum 1957-ben a következő közeli célokat jelölte meg programnyilatkozatában: 1. Görögország politikai és gazdasági függetlenségének helyreállítása, 2. a demokratikus szabadságjogok biztosítása, 3. a pozitív semlegesség politikája, 4. a gazdasági élet újjászervezése és 5. az életszínvonal emelése. A KP 1961 augusztusában tartott VIII. kongresszusán elfogadott új program széles népfront megalakítását követelte az ország nemzeti-demokratikus átalakítása érdekében.

A legjelentősebb legális népi ellenállási tömböt a Passzalidisz vezette, 1951-ben alapított Egységes Demokratikus Baloldal (EDA) alkotta. Az 1958-as választásokon az EDA a szavazatok 25%-át szerezte meg, és 79 képviselőt küldhetett a parlamentbe. A baloldali erők az üldözés ellenére is újabb választási sikert arattak 1959-ben. Az 1961. okt. 29-i választások előtt Karamanlisz kormánya reakciós választási törvényt fogadtatott el. A hamis választások eredményeképpen 169 mandátum jutott a kormányzó ERE-pártnak, 106 a Papandreu vezette polgári ellenzéki Centrum Uniónak és 24 a Görög Demokratikus Agrárfrontnak (PAME), amely a munkásosztály, a parasztság és a középrétegek szövetségét képviselte. Az 1963. nov. 3-i parlamenti választásokon a Centrum Unió 300 mandátum közül 140-et szerzett, az ERE 128-at, az EDA pedig 30-at; Papandreut bízták meg kormányalakítással. Az 1964. febr. 16-i új parlamenti választások után a Centrum Unió, amelyet 24 választókerületben az EDA közvetlenül támogatott, a leadott szavazatok 52,7%-át szerezte meg. Február 28-án a KP Központi Bizottsága akcióprogramot javasolt a demokrácia és a társadalmi haladás védelme érdekében alakítandó széles harci frontot illetően.

1965 júliusában politikai válság keletkezett, melynek oka az volt, hogy a király (1964 óta II. Konstantin) és az amerikai imperializmus a reakciós Karamanlisz-rendszer újjáélesztésére törekedett. A király az alkotmány megsértésével lemondottnak nyilvánította a kormányt (1965. júl. 15). A görög nép harcot indított a nyílt katonai diktatúra bevezetése ellen. A király által beiktatott első két kormányt (Novasz és Tszirimokosz kormányát) a parlament megbuktatta. 1965. szept. 25-én a parlament elfogadta az új kormányt Sztefanopulosz vezetése alatt (a miniszterelnök egykor Papandreu kormányában volt miniszterelnök-helyettes); az új kormány terrorizálta a demokratikus erőket és megakadályozta az új parlamenti választásokat. Az ERE kivált a kormányból, s emiatt 1966. dec. 21-én a kormány lemondott. 1966. dec. 22-től 1967. márc. 30-ig ideiglenes kormány működött Paraszkevopulosz vezetésével. 1967. ápr. 3-án Kanellopulosz alakított új kormányt, melynek a parlament feloszlatása után (ápr. 14.) az új választásokig (máj. 28.) kellett volna hivatalban maradnia. De már 1967. ápr. 21-én, államcsínnyel megdöntötték. Fasiszta katonai rezsim került uralomra, amely egyebek között betiltotta az EDÁ-t, és politikusok, szakszervezeti vezetők, újságírók és más személyek ezreit tartóztatta le, sokukat koncentrációs táborokba hurcoltatta. A royalista

körök sikertelen ellenpuccsa után a király Rómába menekült (1967. dec.). A katonai diktatúra, amellyel a nép minden rétege szemben áll, folytatja a demokratikus erők elleni terrort. A Diktatúraellenes Hazafias Front (PAM), mely 1967 májusában alakult meg és magvát a görög kommunisták alkotják, minden haladó erőt tömörít a fasiszta katonai rezsim megbuktatása és a demokrácia helyreállítása érdekében.(Az „ezredesek köztársaságá"-nak kikiáltása 1973 jún.-ában. *Szerk.*)

Időrendi táblázat

395	Görögország a Római Birodalom felosztásakor a Bizánci Birodalom része lesz.
1204	A keresztesek és a velenceiek győzelme a bizánciak felett; a Latin Császárság megalapítása.
1261	A Bizánci Birodalom helyreállítása.
1393–1458	A törökök meghódítják Görögországot.
1669	Kréta megszállásával a török teljesen meghódítja a görög területeket.
1770	Az első nemzeti felkelés a török uralom ellen.
1774	A Kücsük Kajnardzsi-i szerződés nagy hatást gyakorol a felszabadítási mozgalomra.
1814	Odesszában megalakul a Philiki Hetairia.
1821–29	Függetlenségi harc a törökök ellen.
1821	A függetlenségi harc kezdete (márc. 25: nemzeti ünnep).
1822	Az epidauroszi első nemzetgyűlés.
1828–29	Orosz–török háború.
1829	Drinápolyi béke; Törökország elismeri Görögország függetlenségét (szept. 14).
1830	A londoni jegyzőkönyv; Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország Görögország „gyámhatalmának" nyilvánítja magát (febr. 3).
1832	A „gyámhatalmak" 60 millió frankos hitelt folyósítanak.
1832–62	Ottó király.
1834–38	Parasztfelkelések a bajor kormányzók és a görög földbirtokosok ellen.
1848	Forradalmi harcok a demokráciáért.
1863	Nagy-Britannia lemond a Jón-szigetekről.
1863–1913	I. György.
1878	Ciprus brit közigazgatás alá kerül. Az első szocialista csoportok megalakítása Szüroszban, Patrában, Aigionban.
1890	Kallergisz megalapítja a Központi Szocialista Egyletet.
1897	Vereség a törökök elleni háborúban.
1898	A nemzetközi pénzügyi bizottság ellenőrzés alá helyezi Görögország pénzügyeit.
1909	Csapatzendülés Goudiban; Venizelosz veszi át a hatalmat (aug. 15). A Görög Szocialista Párt megalakítása (dec.).
1910	A thesszáliai parasztok larisszai tömeggyűlése (márc. 15–19).
1912–13	Az első Balkán-háború Szerbiával, Montenegróval és Bulgáriával szövetségben Törökország ellen; Kréta Görögországhoz kerül.
1913	A második Balkán-háború Romániával, Szerbiával és Törökországgal szövetségben Bulgária ellen.
1916	Venizelosz Thesszalonikiben antantbarát ellenkormányt alakít (okt. 18).
1917	I. Konstantin lemond (jún. 12). Görögország hadat üzen a központi hatalmaknak (jún. 27).
1918	Az Általános Görög Szakszervezeti Szövetség megalakítása (okt. 21). Görögország Szocialista Munkáspártjának megalapítása (nov. 17., 1924 óta KP).
1919–22	Görög-török háború, a görög csapatok kisázsiai veresége.
1923	A köztársaságiak választási győzelme (dec. 16); II. György elhagyja Görögországot.
1924	A köztársaság kikiáltása (márc. 24).
1929	15 000 dohánymunkás sztrájkja Kelet-Macedóniában. Az athéni egyetem diákjainak általános sztrájkja.
1929–30	Parasztok tömegtüntetései és gyűlései Krétán, Thesszáliában, a Peloponnészoszon és más vidékeken.
1934	Községi választások; kommunistákat választanak polgármesterré, ill. több város és község tanácsának elnökévé.
1936	500 000 dolgozó sztrájkja (máj. 8). Metaxasz tábornok bevezeti a fasiszta diktatúrát (aug. 4); rendkívüli állapotot rendel el, feloszlatja a parlamentet, betiltja a KP-t.

1938 Forradalmi felkelés Krétán.
1940 A fasiszta Olaszország támadása (okt. 28).
1941 Brit csapatok szállnak partra Pireuszban és Voloszban (márc. 7). A fasiszta Németország megtámadja Görögországot (ápr. 6). Tszolakoglu aláírja a feltétel nélküli fegyverletételt (ápr. 23), majd Hitler megbízásából a bábkormány miniszterelnöke lesz (máj. 1); II. György és a kormány elmenekül. Manolisz Glezosz eltávolítja a horogkeresztes zászlót az Akropoliszról (máj. 31). Az EAM létrehozása a KP kezdeményezésére (szept. 27). Partizánosztagokból létrejön az ELASZ (dec.).
1943 Munkások, alkalmazottak és diákok általános sztrájkja Athénban; véres összetűzések a megszállókkal (febr. 24).
1944 Megalakul a Nemzeti Felszabadítás Politikai Bizottsága (márc. 10). Aláírják a casertai egyezményt; az ELASZ-t Scobie brit tábornok parancsnoksága alá rendelik (szept. 26). A Vörös Hadsereg bevonulása a Balkánra lehetővé teszi, hogy az ELASZ felszabadítsa Görögországot a megszállás alól (szept.–okt.). A brit csapatok megkezdik a partraszállást (okt. 13). Papandreu emigráns kormánya Athénba érkezik (okt. 18). Az EAM-miniszterek kilépnek a kormányból (dec. 1). Fegyveres felkelés Athénban. A rendőrség tüzet nyit Athén és Pireusz tüntető lakosságára (dec. 3). A brit csapatok beavatkozása (dec. 5).
1945 Varkizai egyezmény; az ELASZ lefegyverzése és feloszlatása (febr. 12).
1946 „Népszavazás" II. György visszatéréséről (szept. 1). A partizáncsoportok egyesítése Görögország Demokratikus Hadseregévé (okt. 28).
1947 A Truman-doktrína elfogadása; az USA nyílt beavatkozásának kezdete (márc. 12). A KP, az EAM és valamennyi demokratikus párt, ill. szervezet betiltása.
1948 Görögország bevonása a Marshall-tervbe (márc.).
1949 A demokratikus hadsereg hadműveleteinek beszüntetése (okt. 9).
1952 Belépés a NATÓ-ba (febr. 18). Nikosz Beloiannisz nemzeti hős kivégzése (márc. 30).
1953 Szerződés az Egyesült Államokkal katonai támaszpontok átengedéséről (okt. 12.)
1956 A KP Központi Bizottságának VI. plénuma; korrigálják a korábbi pártvezetőség vezetőinek szektás politikáját, új stratégiai irányvonalat dolgoznak ki (márc.).
1961 A KP VIII. kongresszusa; az új program elfogadása (aug.).
1962 Görögország a Közös Piac társult tagja lesz (nov. 1).
1963 ERE-terror a békeharcosok thesszaloniki gyűlése ellen; G. Lambrakisz EDA-képviselő meggyilkolása (máj. 22). Tömegtüntetések lemondásra kényszerítik Karamanlisz kormányát (jún. 11).
1964 A KP Központi Bizottsága programot javasol a demokrácia és a társadalmi haladás védelmét szolgáló széles harci egységfront létrehozására (febr. 28). Szerződés Bulgáriával a gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok normalizálására (júl. 9).
1965 Garufaliász hadügyminiszter nem hajlandó Papandreu felszólítására lemondani; a kormányválság kiéleződése (júl. 5). Papandreut törvényellenesen megfosztják hivatalától (júl. 15). Erőteljes tiltakozások és tüntetések egész Görögországban az államcsíny ellen, Papandreu visszatérését követelik a kormányba; véres összecsapások a rendőrség és a tüntetők között, Szotirisz Petrulasz diák meggyilkolása (júl.–aug.). A parlament nem szavaz bizalmat Novasz új kormányának; Novasz lemondása (aug. 5). Tszirimokosz kormányának kinevezését a parlament nem fogadja el (aug. 29). Sztefanopulosz új kormánya (szept. 17).
1966 Sztefanopulosz kormányának lemondása (dec. 21). Paraszkevopulosz ideiglenes kormánya (dec. 22–1967. márc. 30).
1967 Kanellopulosz kormánya (ápr. 3). A parlament feloszlatása (ápr. 14). A fasiszta katonai diktatúra hatalomra jutása.

Aposztolu, Ilektra: nemzeti hősnő; 1912–44; 1926 óta a kommunista ifjúsági szervezet tagja. Hazafias tevékenysége miatt többször bebörtönözték, a németek meggyilkolták.

Beloiannisz, Nikosz: munkásmozgalmi vezető; 1915–52 (agyonlőtték); 1934 óta a KP tagja, 1950-től kezdve a KB tagja. 1941–44-ben a demokratikus görög hadsereg tisztje. 1950-ben letartóztatják, halálra ítélik; nemzeti hős.

Botszarisz, Markosz: tábornok; 1790 körül–1823 (elesett); Meszolongion védője a törökökkel szemben (1823).

EAM (az Ethniko Apelevtherotiko Metopo – Nemzeti Felszabadítási Front nevének rövidí-

tése): 1941. szept. 27-én a KP javaslatára alapított koalíció. 1941–44-ben a német megszállók elleni harc vezető ereje; 1947-ben betiltották és kegyetlenül üldözték.

EDA (az Eniea Dimokratiki Arisztera – Egységes Demokratikus Baloldal rövidítése): 1951 júniusában a demokratikus pártokból alakított koalíció. 1955-től kezdve egységes párttá szerveződött. 1958, 1959 és 1963–64-ben elnöke, Paszszalidisz vezetése alatt választási győzelmet aratott. 1967-ben betiltották.

EDESZ (az Ethnikosz Dimokratikosz Ellinikosz Szündeszmosz rövidítése – Görög Nemzeti Demokratikus Egyesülés): 1941 szeptemberében Zervasz ezredes alapította. Egy ideig a megszálló csapatok ellen harcolt, lényegében azonban, kommunistaellenes beállítottságának megfelelően, együttműködött velük az EAM-mal szemben.

ELASZ (Ellinikosz Laikosz Apelevtherotikosz Sztratosz rövidítése – Görög Népi Felszabadító Hadsereg): 1941-ben az EAM Központi Bizottságának határozata nyomán alapított görög felszabadító hadsereg. A felszabadulás előestéjén az ELASZ-nak 133 250 tisztje és katonája volt.

Fanarióták (Fanar isztambuli városrészről): konstantinápolyi görög felső réteg, amelyből az Oszmán Birodalom magas rangú hivatalnokainak jelentős részét kinevezték. A fanarióták a szultánok bankáraiként, valamint uzsorásként is tevékenykedtek.

Glezosz, Manolisz: újságíró, nemzeti hős; szül. 1922; 1941. május 31-én eltávolította a horogkeresztes zászlót az Akropoliszról. 1948-ban halálra ítélték, de a világméretű tiltakozás hatására szabadon bocsátották. 1956 óta az „Avghi" című újság kiadója. 1959-ben ötévi börtönre, négyévi deportálásra ítélik. 1962. dec. 15-én kiszabadul börtönéből. Az 1967-es katonai államcsíny után újra letartóztatják és a jaroszi börtönszigetre hurcolják. Nemzetközi újságíródíj (1958), Leninbékedíj (1963).

Glinosz, Dimitriosz: filozófus, pedagógus és politikus; 1882–1943. 1930-tól a munkásmozgalom jelentős alakja. 1942-től a KP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja.

Görögország Demokratikus Hadserege: 1946. okt. 28-án görög partizánok hozták létre a monarcho-fasiszta terrorrendszer elleni harc céljaira. Az amerikai imperializmus beavatkozása következtében 1949 augusztusában katonai vereséget szenvedett.

Hetairia (Philiki Hetairia): 1814-ben Odesszában alapított titkos szervezet a törökök elleni fegyveres felszabadítási harc céljára. 1817-től a balkáni népek összehangolt felszabadítási harcát készítette elő.

Karamanlisz, Konsztantinosz: politikus; szül. 1907; a nagypolgári Nemzeti Radikális Unió (ERE) megalapítója (1956) és elnöke. Miniszterelnökként (1955–63) a NATO politikáját támogatta. Tömegtiltakozás kényszerítette ki lemondását.

Lambrakisz, Grigoriosz: orvos és politikus; 1913–63; 1941–44-ig aktívan harcolt a fasiszták ellen; 1961-ben független képviselő, az EDA tagja. Az ország demokratizálásának aktív harcosa volt, meggyilkolták.

Metaxasz, Alexandrosz: tábornok és politikus; 1871–1941; a finánccoligarchia képviselőjeként 1936. aug. 4-én fasiszta diktatúrát hozott létre.

Papagosz, Alexandrosz: tábornok és politikus; 1883–1955; 1940–41-ben és 1949–51-ben a hadsereg főparancsnoka. Amerikai támogatással brutális harcot folytatott a demokratikus hadsereg ellen. 1952–55 a „Nemzeti Riadó" kormányának miniszterelnöke, kegyetlenül elnyomta a demokratikus mozgalmat.

Papandreu, Georgiosz: politikus; 1888–1968; 1944-ben a Kairóban székelő emigráns kormány miniszterelnöke. 1945-ben megbukik; az általa vezetett Centrum Unió választási győzelme után 1963 novemberétől miniszterelnök. 1965. júl. 15-én II. Konstantin jogtalanul megfosztja hivatalától. Az 1967-es katonai államcsíny után házi őrizetben.

PEEA (a Politiki Epitropi Ethnikisz Apelevtheroszisz – a Nemzeti Felszabadítás Politikai Bizottsága rövidítése): 1944. márc. 10-én a felszabadított területeken megalakult EAM-kormány. Részt vett 1944. szept. 2-án Kairóban az emigráns kormány munkájában (a Nemzeti Egység Kormánya).

Plasztirasz, Nikolaosz: tábornok és politikus; 1883–1953; a monarchia ellenfele. 1945-ben, 1950-ben és 1951–52 között miniszterelnök; 1950-ben megalapította a Nemzeti Haladó Centrum Uniót.

Rigasz, Konsztantinosz: nemzeti hős és költő; 1757–98; a francia forradalom eszméinek hatására 1780-ban megalapította a Barátok Társaságát Bukarestben. Sok szabadságról szóló dalt és verset írt.

Szarafisz, Sztefanosz: tábornok és politikus; 1890–1957; demokratikus eszméi miatt a fasiszta rendszer 1936-ban eltávolította a hadseregből, száműzték. Az ellenállási mozgalom jelentős alakja lett 1941–44 között. 1943-tól az ELASZ főparancsnoka volt. 1946–51 között újra száműzték; 1951-től kezdve az EDA-ban aktívan küzdött az ország demokratizálásért, 1957-ben, máig is kiderítetlen körülmények között amerikai személygépkocsi ütötte el Athénban.

Theodorakisz, Mikisz: hazafi és zeneszerző; szül. 1924; 1941–45-ben az ellenállás harcosa,

1947-ben letartóztatják. Az 1963-ban általa alapított „Lambrakisz Demokratikus Ifjúsági Szövetség" elnöke, 1964-ben EDÁ-képviselő; az 1967 ben alapított Diktatúraellenes Hazafias Front elnöke. 1967-ben a fasiszta junta letartóztatja, 1970 áprilisában világméretű tiltakozás eredményeképpen szabadon bocsátják.

Tszaldarisz, Konsztantinosz: politikus; szül. 1884; 1946-ban megrendezte a monarchia visszaállítását célzó „népszavazást"; harcot folytatott a demokratikus mozgalmak és a munkásmozgalom ellen.

Venizelosz: 1. Elevtheriosz, politikus, a liberálisok vezére; 1864–1936; 1910–15, 1917–20, 1924, 1926 és 1928–32 (megszakítással) miniszterelnök. 1917-ben megbuktatta a semleges I. Konstantint, és kikényszerítette Görögországnak az antanthoz való csatlakozását. 1935-ben emigrált. – 2. Szophoklisz: politikus; 1894–1964; Elevtheriosz Venizelosz fia; 1944 áprilisában a kairói emigráns kormány feje. 1945–50 között több ízben miniszterelnök; amerikai nyomásra leváltották.

Dr. K. Dalianisz

Guadeloupe

Franciaország gyarmata (ún. tengerentúli megye) Közép-Amerika nyugat-indiai szigetvilágában Guadeloupe fő szigeten és 7 körülötte levő szigeten; területe: 1779 km²; lakossága (1968): 318 200; fővárosa: Basse Terre, hivatalos nyelve a francia.

Guadeloupe-ot a spanyol korona számára Kolumbusz fedezte fel 1493-ban, s birtokba vette anélkül, hogy ezen a „haszontalan szigetek"-nek (islas inútiles) nevezett területen letelepedésre került volna sor. A tengeri kalózok nyomán először a franciák kezdték meg 1635-ben a gyarmatosítást. Az indián őslakókat (karibok) kipusztították. A gyarmati uralom alatt kifejlődött a francia kényszermunkások, később pedig az afrikai néger rabszolgák kizsákmányolásán alapuló ültetvényes gazdálkodás (cukornádtermesztés). Franciaország Guadeloupe-ról kiindulva kerítette birtokába 1639-ben Saint Martint (a hollandokkal közösen), majd 1648-ban Saint-Barthélemyt (1784–1878 között svéd); koronabirtokként Guadeloupe-ból és Martinique-ból 1674-ben egységes közigazgatási területet alakítottak. A hétéves háború idején egy ideig a britek tartották megszállva, majd 1793–94-ben az újabb brit megszállási kísérletek a jakobinus Victor Hugues vezette néger rabszolgák ellenállásán hiúsultak meg. A Napóleon elleni háborúban Nagy-Britannia újból megszállta Guadeloupe-ot (1809–14). A francia februári forradalom és a Victor Schoeller vezette abolícionista mozgalom eredményeként 1848-ban megszüntették a négerek rabszolgaságát.

A második világháború alatt Guadeloupe gyarmati hatóságai a vichyi rezsim oldalán állottak (1940–44), ezért a szigetet az Egyesült Államok flottaegységei blokád alá vették. Az 1946. március 19-én kibocsátott törvény értelmében Guadeloupe megkapta a tengerentúli „département" (megye) státusát és a nemzetgyűlésben három, a szenátusban pedig két hellyel rendelkezett. Az 1956-os parlamenti választásokon a KP (1958-ig a Francia KP szekciója) az össz-szavazatok 65%-ával a három közül két helyet nyert el a nemzetgyűlésben. Az 1961-es községi választásokon Pointe-à-Pitre városi tanácsában a KP abszolút többséget szerzett. A KP vezetésével mozgalom indult, amelynek célja az autonómia kiharcolása. 1962-ben a gaulle-ista gyarmati hatóságok kampányt indítottak a haladó erők ellen, amely csúcspontját a KP ideiglenes betiltásával érte el.

A KP IV. kongresszusán (1968. ápr.) a demokratikus erők antikolonialista egységfrontban való összefogására új javaslatokat dolgoztak ki.

Dr. M. Kossok

Guatemala

Guatemala, Guatemalai Köztársaság (República de Guatemala); közép-amerikai köztársaság elnöki rendszerrel; területe: 108 889 km²; lakossága (1970): 5,1 millió; fővárosa: Guatemala; közigazgatásilag 22 megyére oszlik; hivatalos nyelve a spanyol.

A Kolumbusz előtti időszak indián kultúrái

A Kolumbusz előtti időkben Guatemala jelentős közép-amerikai indián osztálytársadalmak településterületéhez tartozott (szoke-maja nyelvcsalád). A 4. és 10. század között Guatemala a Yucatanig és Hondurasig terjedő ún. maja „óbirodalom" központja volt (városállamok: Copán, Quirigua, Uaxactun, Tikal, Palenke). A maja városállamok összeomlása után (a termőföld kimerülése az intenzív kukoricatermesztés folytán, ellenséges törzsek inváziója), a maja kultúra hordozói Yucatanba vándoroltak át („újbirodalom"). A spanyol hódítás előestéjén Guatemalában az ugyancsak a maja nyelvcsaládhoz tartozó kicsé-indiánok és egyéb, velük nyelvileg rokon (pl. csibcsa) törzsek laktak.

A spanyol hódítás és a gyarmati időszak (1523–1821)

A spanyol hódítók Mexikóból indultak el Guatemala meghódítására. Hernán Cortez megbízásából Pedro de Alvarado 1523–24-ben az ország legnagyobb részét leigázta. A bennszülött lakosság Tekun Umán indiánfőnök vezetése alatt elkeseredett ellenállást fejtett ki (xelahuhi csata). A kereszténység kényszerű felvétele a gazdag kicsé kultúra csaknem teljes megsemmisülését eredményezte. Beleché-Kat és Cahi-Imox vezetésével egyes csibcsa törzsek 1530-ig védekeztek.

1524. július 25-én Alvarado megalapította Santiago de Caballeros (a régi Guatemala) városát, amelyből a mai főváros keletkezett. A mai Nicaraguával, Hondurasszal, El Salvadorral, Costa Ricával és Dél-Mexikó egy részével spanyol gyarmati közigazgatás alatt Guatemala főkapitányságban egyesítették. A 16–18. század közötti s a kényszermunkán, valamint az indiánok jobbágyságán alapuló gyarmati gazdaság (encomienda- és mita-rendszer) fő termékei az indigó és a kakaó voltak. A magas profitot hozó kakaókereskedelem a spanyol korona monopóliuma volt. A kakaóbabnak fizetőeszközként való elfogadása, ami már a Kolumbusz előtti időkben is szokás volt, egyes területeken egészen a 19. századig fennmaradt. Napóleon spanyolországi hódítása után a spanyol gyarmati uralom válságba került (1808). 1811–14 között helyi felkelések robbantak ki, egyelőre sikertelenül.

A függetlenségi mozgalom és a Közép-amerikai Föderáció (1821–38)

Az új-spanyolországi alkirályságban (Mexikó) a spanyolellenes felszabadítási mozgalom befolyására Gabino Gainza kormányzó Chiapasban kihirdette a függetlenséget. A főkapitányság megmaradt részével Guatemala az 1822-ben Augustín Itúrbide által proklamált Mexikói Császársághoz csatlakozott. Itúrbide bukása után (1823. május) az unió szétesett. Vicente Filisola tábornok vezetése alatt Guatemala alkotta a Közép-amerikai Egyesült Tartományok magvát (Közép-amerikai Föderáció, 1823–38), amely olyan szövetségi alkotmányt (1824) fogadott el, amelynek mintája az Egyesült Államok alkotmánya volt. A Föderáció első elnökévé Manuel José Arcét választották, ellene a liberálisok felkelését Francisco Morazán vezette. Az uralkodó nagybirtokosok politikai frakciói (konzervatívok a liberálisok ellen) közötti folytonos harcok s az egyes tartományok Guatemalával szembeni autonóm törekvései következtében 1838-ban a Föderáció felbomlott. 1839. ápr. 19-én Guatemala önálló köztársaságként kikiáltotta függetlenségét.

A konzervatívok és liberálisok diktatúrái (1839–98)

1844–48 és 1851–65 között a politikai hatalom a klerikális-konzervatív Rafael Carrera kezében volt. Mint a katolikus egyház fanatikus híve („istenfia") visszavonta Morazán liberális és antiklerikális törvényeit, és visszaállította a jezsuita rendet. Spanyol Amerika államai közül elsőként Guatemala kötött 1852-ben konkordátumot a Vatikánnal. Carrera szélsőségesen reakciós politikája, amely az 1851-es alkotmányban gyökerezett (cenzusos-választás), a liberálisok részéről ellenmozgalmat váltott ki. Miguel García Granados (1871–73) és Justo Rufino Barrios (1873–85) elnökségével a hatalom a liberálisok kezébe került. Barrios radikális reformokkal korlátozta az egyház befolyását (jezsuiták elűzése, kolostorok kisajátítása, törvény a polgári házasságról, világi

iskolák). A jogrendet francia példa szerint megreformálta és helyreállította a szabadságjogokat (választójog, vélemény- és sajtószabadság). Ugyanakkor gazdaságpolitikája hozzájárult az indián parasztok további kisajátításához, részint a községi földek (comunidades) csökkentése útján. Másfelől a nagybirtokok az uralkodó osztály mérsékelt-liberális frakciója kezében összpontosultak. A hatvanas–hetvenes évektől fellendült a kávétermesztés. Barrios terve, hogy guatemalai hegemónia alatt újabb Közép-amerikai Uniót létesítsen, meghiúsult (1885-ben sikertelen támadás El Salvador ellen). Hasonlóan kudarcot vallottak utódai, Manuel Lisandro Barillas (1885–92) és José Reina Barrios (1892–98) ilyen irányú törekvései is.

Guatemala az amerikai imperializmus uralma alatt (1898–1944)

Estrado Cabrera (1898–1920) diktatúrája alatt Guatemala fokozott függőségbe került a külföldi imperializmussal szemben. Az észak-amerikai United Fruit Co. 1906-ban telepítette az első banánültetvényeket, a közlekedés és energiagazdálkodás pedig az International Railways of Central America és az Electric Bond and Share Co. kezébe került. Az észak-amerikai monopóliumok befolyásának ellensúlyozására Cabrera támogatta a német tőkebefektetéseket. 1906–07-ben Guatemala belekeveredett a Nicaragua, Honduras és El Salvador között kirobbant fegyveres összetűzésbe, amelynek során Salvadort védelmezte Nicaraguával szemben.

Az első világháború után a mexikói változások (1910–17) valamint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására létrejött az indián parasztok és az ültetvényes területek mezőgazdasági proletárjainak mozgalma, míg az uralkodó osztályon belül újból kiéleződött az ellentét a konzervatívok és a liberálisok között. Cabrera megbukott (1920. ápr. 8.). A háború utáni forradalmi mozgalom csúcspontja 1921 és 1924 között sztrájkok és paraszti tömegfelkelések formájában jelentkezett; 1925-ben megalakult a később újból feloszlatott Közép-amerikai KP (a KB székhelye Guatemala). Carlos Herrera rövid elnökségét (1920–21) José Orellana tábornok követte (1922–26), akinek az obstrukciós politikáján elbukott a föderáció visszaállítására vonatkozó, a többi közép-amerikai állam által aláírt szerződés (1921. jan. 19.).

A világgazdasági válság éveinek forradalmi hullámával a reakció amerikai segítséggel Jorge Ubico tábornok diktatúráját állította szembe (1931–44). Ubico a közép-amerikai unió megalakításának ürügyén Honduras és El Salvador diktátoraival 1934-ben kommunistaellenes szövetséget kötött. A gazdasági és politikai hatalom a „Három Nagy": a United Fruit Co., az International Railways of Central America és az American Foreign Power Co. kezében volt; a földbirtokosok 2%-a a művelt földek több mint 75%-ával rendelkezett.

A polgári demokratikus forradalom 1944–54

A forradalom első szakasza (1944–50). Az általános sztrájk 1944. június 1-én Ubicót lemondásra kényszerítette. Utódját, Poncét a Nemzeti Újjászületési Front fegyveres felkelése buktatta meg (1944. okt. 20). Az 1944 decemberében tartott első demokratikus választásokon Juan José Arévalo győzött (1945–51). Az 1917-es mexikói forradalmi mozgalom példájára 1945-ben új alkotmányt fogadtak el. Az Arévalo-kormány fontosabb reformintézkedései: a szakszervezetek engedélyezése, szociális törvényhozás, intézkedések az írástudatlanság leküzdésére és az indián lakosság védelmére.

A forradalom második szakasza (1950–54). Jacobo Arbenz Guzmán győzelme az 1950-es választásokon (1951. márc. 15-től elnök) a demokratikus változások új szakaszát vezette be. Az 1949-ben megalakult KP aktív részvételével (1952 óta Munkáspárt) a népmozgalomnak sikerült kivívnia a földreformot. Az 1952. júniusi dekrétum alapján a United Fruit Co. földjeinek egynegyedét átadták a parasztoknak és a földműveseknek.

Miután több mint 40 kormányellenes puccskísérlet meghiúsult, az Egyesült Államok Carlos Castillo Armas ezredes vezetésével, a CIA által kiképzett zsoldoshadseregre támaszkodva nyílt intervenciót szervezett (1954. jún.). A guatemalai hadsereg vezérkarának árulása, valamint a nép felfegyverzésétől való vonakodás folytán az Arbenz-kormány megbukott.

Guatemala a forradalom leverése után

A Castillo-diktatúra felszámolta a forradalom szociális és politikai vívmányait, üldözte a demokratikus erőket, és újból kiszolgáltatta Guatemalát az amerikai imperializmusnak. (A KP és a haladó pártok, szervezetek betiltása, állandó kivételes állapot, az agrárreform megsemmisítése, a szocialista országokkal való kapcsolatok megszakítása, katonai szövetség az Egyesült Államokkal.) Amikor 1957 júliusában Castillót saját testőrsége meggyilkolta, több átmeneti kormány után Miguel Ydígoras Fuentes tábornok vette át

a hatalmat és választatta magát elnöké (1958. márc. 2.). Uralma alatt Guatemala lett a szabad Kuba ellen kiépített egyik legfontosabb középamerikai támaszpont (ellenforradalmárok CIA központja Peténben). A Kuba elleni (1961. ápr.) sikertelen invázió előkészítésében Guatemala is részt vett.

A legsúlyosabb megtorlások ellenére a Kuba példájától szárnyakat kapott ellenállási mozgalom előretört. A felszabadítási mozgalom tetőfokát az 1960. novemberi és az 1962. februári felkelési kísérletek jelentették. A kommunizmus elleni harc megerősítése ürügyén Ydígoras diktatúráját 1963. márc. 30–31-én államcsínnyel megdöntötték. A kormányhatalmat Enrique Peralta Azurdia ezredes ragadta magához. Az ellenzék kizárásával 1964. május 25-én alkotmányozó nemzetgyűlési „választásokra" került sor. J. Méndez Montenegro elnök (a mérsékelt polgári „Forradalmi Párt" jelöltje) hivatalba lépésével 1966 júniusában formálisan véget ért a katonai diktatúra. A tartós belső válsághelyzetben a haladó erők a Munkapárt vezetésével fokozott ellenállást tanúsítottak, szaporodtak a partizáncsoportok fegyveres akciói. Az imperialistabarát rezsim fenntartására a kormányzat szélsőjobboldali terrorszervezetek szolgálatait is igénybe vette. Az 1970. márc. 1-i elnökválasztáson a demokratikus erőkkel szembeni nyílt terror segítségével Carlos Arana Osorio ezredes, a reakciós és szélsőségesen amerikabarát „Nemzeti Felszabadítási Mozgalom" jelöltje győzött.

Dr. M. Kossok

Guyana

Guyana, Guyanai Szövetkezeti Köztársaság (Cooperative Republic of Guyana), a gyarmati uralom korában Guayana néven ismert, parlamentáris köztársaság Dél-Amerika északkeleti partvidékén, a Nemzetközösség tagállama; területe: 214 969 km²; lakossága (1969): 742 000; fővárosa: Georgetown; közigazgatásilag 3 megyére tagozódik; hivatalos nyelve az angol.

Francia Guyana (Guyane Française); Franciaország tengerentúli megyéje Dél-Amerika ÉK-i partján és az előtte fekvő Îles du Salut atlanti-óceáni szigetcsoporton; területe: 91 000 km²; lakossága (1967): 44 392; székhelye: Cayenne; közigazgatásilag a parti kerületre (Guayana) és a belső territóriumra (Territorium Inini) oszlik; hivatalos nyelve a francia.

Suriname (Holland Guayana); Hollandia autonóm tengerentúli területe Dél-Amerika É-i partján; területe: 142 822 km²; lakossága (1964): 342 211; székhelye: Paramaribo; közigazgatásilag 7 körzetre oszlik; hivatalos nyelve a holland.

A felfedezés és az első gyarmatosítási kísérletek (16. sz.)

Bár valószínű, hogy Kolumbusz érintette partjait, Guayana felfedezőinek Amerigo Vespuccit, Alonso de Ojedát és Juan de la Cosát (1499) tekintik. A tordesillasi szerződés (1491) után Guayana területe a spanyol gyarmatbirodalomhoz került, de telepítési kísérlet nem történt. 1531-ben Juan González sikertelen expedícióra indult az Orinocóról, hasonlóképpen kudarcot vallott számos egyéb vállalkozás (Pizarro 1541, Hutten 1545, Berrio 1591, 1595).

Az európai gyarmati uralom kialakulása a 20. sz. elejéig

A 16. század második felétől fogva Guayana területét az ott található nemes fafajták miatt holland, angol és francia hajók keresték fel. Több letelepedési kísérlet után, amelyek éghajlati és földrajzi nehézségeken, továbbá az indiánok (karibok, aravakok) ellenállásán törtek meg, az Eldorádó-legenda vonzotta a kalandorokat. Eldorádó kutatása közben rakta le Walter Raleigh 1595-ben az angol gyarmati uralom alapkövét. Ugyanakkor jelentek meg a hollandok, megalapítva Stabroete városát (ma Georgetown) és Új-Amsterdamot. A franciák 1604 óta kísérleteztek települések létrehozásával (La Ravardière Cayenne-ben). Többszöri határváltozás után a brit, a holland és a francia területek közti, a mai napig is érvényes határokat lényegében a Londonban és Párizsban 1814-ben és 1815-ben kötött szerződések rögzítették.

Az indián lakosságot visszaszorították a trópusi erdővidékekre. Az ültetvényes gazdálkodásra való áttérés néger rabszolgák tömeges behozatalát indította el; a rabszolgák többször is fellázadtak (pl. 1730-ban) vagy az ország belsejébe menekültek (dzsungel-négerek). A 18. század hatvanas éveiben Brazíliából szefárd zsidó gyarmatosok érkeztek Holland Guayanába, akik szabad paraszti foglalkozást űztek.

A rabszolga-kereskedelem betiltását (1809–19) és a néger rabszolgaság megszüntetését (Brit Guyanában 1834, Francia Guyanában 1848-

ban, Suriname-ban 1863-ban) gazdasági visszaesés követte, mert nem osztották fel agrárreformmal az ültetvényeket, és nem szerelték fel a négereket a paraszti lét eszközeivel.

A „rabszolgák" vagy csatlakoztak a dzsungelnégerekhez vagy a városokba vándoroltak. Miután az ültetvényeken Madeirából érkező portugál kivándorlókkal kísérelték meg enyhíteni a munkaerőhiányt, szerződéses munkásokat hoztak be Indiából és Indonéziából (Jáva). A szerződéses munkások zöme végleg letelepedett és máig a lakosság jelentős részét képviseli. A 18. század végétől 1945-ig Francia Guyana büntetőgyarmat volt (a Maroni torkolatvidéke és az Ördög-sziget). 1930-ban, a gyarmati közigazgatás átszervezésekor, a hátország (Inini) igazgatását elválasztották a parti területétől.

Amikor a németek megszállták Hollandiát, amerikai csapatok foglalták el Suriname-ot (1940–45). Az Egyesült Államok 1940. szept. 2-án szerződést kötött a brit kormánnyal katonai támaszpontok létesítéséről (Atkinson Field, Makouira). Egyidejűleg az amerikaiak döntő befolyásra tettek szert Guayana gazdasági életében, amelynek brit és holland része a kapitalista világ bauxittermelésében Jamaica után a második helyen áll.

A második világháború utáni felszabadító mozgalom

1945 után széles körű felszabadító mozgalom alakult ki Guayanában az imperialista gyarmati uralom ellen. A haladó erők nyomására a gyarmattartó hatalmak kénytelenek voltak jelentős engedményeket tenni: Francia Guyana a tengerentúli megyei státussal 1946-ban kivívta a formális egyenjogúságot, és a francia nemzetgyűlésben, valamint a Köztársaság Tanácsában egy-egy képviselővel rendelkezik. A kormányzás prefektus felügyelete alá tartozik, akit 15 tagból álló választott főtanács támogat. A fejletlen proletariátus nagyobbrészt a CGT szakszervezeti szövetség helyi tagozatában szervezett. A felszabadítási mozgalom egyik lényeges akadálya a politikai erők szétforgácsolódása (1951–59 között hét párt alakult).

Suriname 1952–54 között harcolta ki a korlátozott önkormányzat jogát, és az 1954. dec. 29-i dekrétummal tengerentúli tartománnyá és „a Holland Királyság autonóm részévé" nyilvánították. Az 1954. decemberi alkotmány szerint a politikai hatalom a korona által beiktatott kormányzó kezében van, aki egyben a miniszter-tanács és (az általa kinevezett) kabinettanács élén áll. Kizárólag „Suriname törvényhozó Tanácsát" választják szabadon. 1958 óta a legerősebb politikai mozgalom a Suriname-i Nemzeti Párt amely az autonóm jogok kiterjesztésére törekszik.

Brit Guyana 1953 márciusában kapott alkotmányt, amely az 1928-as közigazgatási státus helyébe lépett. Az utána megrendezett parlamenti választásokon (áprilisban) a Haladó Néppárt (Progressive People's Party, PPP) győzött, amely a szavazatok 70%-át kapta és dr. Cheddi Jagan vezetésével kormányt alakított. Nagy-Britannia a választást érvénytelennek minősítette (okt. 9.), csapatokat vezényelt az országba, feloszlatta a kormányt, és üldözni kezdte a haladó erőket (a Haladó Néppárt betiltása, vezetőinek letartóztatása). 1953. dec. 22-én az ún. ideiglenes alkotmány révén valójában régi formájában visszaállt a brit gyarmati uralom. A népi mozgalom újabb fellángolása 1956-ban kikényszerítette az 1953. márciusi alkotmány visszaállítását. Az 1957. októberi választásokon másodszor is a Haladó Néppárt győzött. Az 1960. március 31-i londoni alkotmánykonferencián Brit Guyana képviselői kikényszerítették Nagy-Britanniától a végleges függetlenségi nyilatkozatot (amelyet csak 1963-ban adtak meg). Az 1961. augusztusi parlamenti választáson ismét a Haladó Néppárt győzött, majd 1961. szept. 5-én dr. Cheddi Jagan újra miniszterelnök lett.

A Jagan-kormány demokratikus reformjai ellen 1962 tavaszán az ellenzék ellenforradalmi zavargásokat provokált, hogy indokolja brit csapatok beavatkozását. A haladó erőknek sikerült ezeket a támadásokat kivédeniük. A Jagan-kormány az ország gazdasági elmaradottságának felszámolására átfogó programot vezetett be. A reakció által provokált újabb sztrájkok és faji zavargások (indiaiak a négerek ellen) 1964 májusában ürügyül szolgáltak a brit kormányzónak arra, hogy kihirdesse a rendkívüli állapotot. A fokozódó terror ellenére a Haladó Néppárt győzött az 1964. dec. 7-i parlamenti választásokon, a választási rendszer „reformjával" azonban a kormányból kiszorították. Az új miniszterelnök 1964. dec. 15-én Forbes C. Burnham, a mérsékelt Nemzeti Népkongresszus (National People's Congress, NPC) vezére lett. 1965 novemberében Londonban újabb alkotmánykonferencia ült össze. 1966. máj. 26-án Brit Guyana hivatalosan, mint Guyana, függetlenné vált, 1970. febr. 23-án köztársasággá kiáltották ki, de a Nemzetközösség tagja maradt. 1970. márc. 17-én Raymond A. Chungot, a kormányzó NPC jelöltjét választották államelnökké. (A Haladó Néppárt 1969-ben részt vesz a kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán. – *Szerk.*)

Dr. M. Kossok

Guinea

Guinea, Guineai Köztársaság (République de Guinée); elnöki rendszerű köztársaság Nyugat-Afrikában; területe 245 858 km²; lakossága (1970): 4 millió; fővárosa: Conakry; közigazgatásilag 27 körzetre oszlik; hivatalos nyelve a francia.

A 15. század közepén fedezték fel a portugálok, akik Guineának nevezték el a parti területet. A mai Guinea magja az a kb. 350 km²-es rész, melyet 1450–60 között portugál hajósok fedeztek fel. A portugálok érkezésével megindult a rabszolga-kereskedelem (súlypontja a Rio Pongónál, a Matakong-szigeten volt). Az emberkereskedelem a 18. században érte el csúcspontját. A 16. században északról bevándorló szarvasmarhatenyésztő fulbe törzsek telepedtek meg a Fouta Djalon hegyvidéken (Közép-Guinea). 1725-ben a mohamedán vallásra áttért fulbék Karamoko Alfa vezetésével meghirdették a „hitetlenek" elleni szent háborút és imámjuk (almany) vezetésével feudális katonai államot alapítottak. A Fouta Djalonban élő lakosság zömét a fulbék a partvidékre szorították vissza, közöttük a szuszukat is, akiknek egy része valószínűleg már a 13. században vándorolt be a mai parti település területére. A guineai part hátországa a 11. századig a ghanai birodalom befolyása alatt állt. Az itt lakó malinke nép alapította a 8. és 11. század között Mali államát, amely a 13–15. században élte virágkorát, területe is ekkor volt a legnagyobb kiterjedésű.

A 19. század első felében francia kereskedők telepedtek meg a partvidéken, a már korábban megjelent britek riválisaiként (a Los-szigeteken és a Rio Pongónál tömörültek, ahol 1808–16 között átmenetileg brit missziós település állt fenn).

Az évszázad közepétől mind Nagy-Britannia, mind Franciaország „védelmi és baráti" szerződéseket kötött a parti törzsfőnökökkel; de csak az 1865–66. évi szerződések megkötése után, a katonai állomások felállításával Bokéban (Rio Nunez), Boffában (Rio Pongo) és Bentyben (Mellacorée) sikerült a franciáknak megvetniük lábukat a partvidékeken (a Los-szigetek 1804-ig brit ellenőrzés alatt maradtak). 1882–97 között a parti sávot franciák szállták meg, majd a Fouta Djalon-hegyeket is leigázták (1896–97). Guinea belső vidékein, a Felső-Niger vidékén, Samory Touré, afrikai hadvezér és államférfi (kb. 1840–1900) 1870-ig nagy területeket csatolt az Uasszulu nevű malinke államhoz, amely a guineai malinke településterületen kívül 1894–95-ben a mai Elefántcsontpart, Mali, Felső-Volta és Ghana államokat is magában foglalta. A malinke törzsek kemény ellenállást tanúsítottak a francia előretöréssel szemben. Csak Samory Touré elfogatása után (1898) sikerült a franciáknak a területet véglegesen birtokba venniük.

1893-ban a meghódított területeket Francia Guinea gyarmat elnevezés alatt fogták össze. Fővárosa Conakry lett (1890, a kikötő-építése). Az ország egyetlen vasútvonalát Conakry és Kankan között 1900 és 1914 között építették (662 km). 1904-től Guinea Francia Nyugat-Afrika része lett, amelyet 1946-ban „tengerentúli területként" bekebeleztek a Francia Unióba.

A második világháború utáni években a felszabadító mozgalom fellendült. 1945-ben létrejött az első szakszervezet a Guineai Köztársaság jelenlegi elnökének, Sékou Tourénak (szül. 1922) a vezetésével. 1952. nov. 3-án került sor Guineában az első általános sztrájkra. A függetlenségi harc vezetését az 1947-ben az Afrikai Demokratikus Tömörülés (Rassemblement Démocratique Africaine, RDA) tagozataként alapított Guineai Demokrata Párt vette át (Parti Démocratique de Guinée, PDG), amely Sékou Touré elnökletével (1952-től főtitkár; 1955-ben Conakry polgármestere, 1956-ban Guinea képviselője a francia nemzetgyűlésben és 1957-ben a Fekete Afrika Dolgozói Általános Szövetségének elnöke lett, ehhez a szövetséghez csatlakoztak Guinea szakszervezetei) tömegpárttá fejlődött; 1957-ben a Guineai Demokrata Párt a Területi Gyűlésben megnyerte a választást, 1956-tól a „kerettörvény" bevezetésével Guinea területi jogainak bővítése és Diallo Saifoulaye elnök és Sékou Touré alelnök hivatalba lépésével megalakult a területi kormány, amely 1957. dec. 31-én elhatározta a francia gyarmati közigazgatás által kinevezett törzsfőnökök eltávolítását. A törzsfőnökök helyére tanácsokat választottak.

1958. szept. 28-án szavaztak Guineában – és a többi francia gyarmati területen – az új francia alkotmány elfogadásáról. Guinea volt az egyetlen ország, amely ekkor (95,4%-kal) de Gaulle alkotmánya ellen, ill. az azonnali függetlenség mellett szavazott.

Sékou Touré elnökletével megalakult a független Guineai Köztársaság. Erre a lépésre Franciaország gazdasági és politikai szankciókkal válaszolt. Ezután Guinea kormánya baráti kapcsolatokat létesített a szocialista államokkal. A Szovjetunió és Guinea két gazdasági megállapodást írt alá (1959. nov. és 1962. júl.), és megkötötte a Kindia vidékén felállítandó első állami bauxitvállalat építésére vonatkozó (1969. dec.) megál-

lapodást is. Az afrikai egységmozgalom élvonalában álló Guinea szorosabb kapcsolatokat létesített az afrikai államokkal.

A gazdasági függetlenség biztosítására Guinea 1960. márc. 1-én kilépett a francia frankövezetből, majd saját nemzeti valutát és jegybankot létesített. Az ország fejlesztését szolgáló első hároméves terv 1960. júl. 1-én kezdődött. 1961 októberében az arany és a gyémánt kitermelését, 1962 januárjában az utolsó magánbankot is államosították. 1962 óta újból megengedik a magánberuházást (tőkevédőtörvény) és a bauxitfeldolgozás a Fria-konszern kezében van, amellyel a kormány koncessziós megállapodást írt alá. 1963 októberben a Boké térségben talált bauxit kibányászására a kormány koncessziós megállapodást kötött a Harvey-konszernnel; a feltárásra az Egyesült Államok 1968 decemberében 16 millió dolláros hitelt nyújtott.

1964-ben életbe lépett a hétéves terv. 1964 novemberében a kormány néhány reformot hajtott végre („a forradalom kerettörvénye"), ezek célja a nemzetgazdaság fejlesztése.

A Guineai Demokrata Párt VIII. kongresszusa óta (1967. szept.) intézkedéseket hoztak Guinea fokozottabb nem kapitalista fejlődése érdekében (nemzetvédelmi tanács, „a forradalom kerettörvényé"-nek továbbfejlesztése, a pártmunka megjavítása a politikai-ideológiai nevelés területén). Az 1968. jan. 1-i választásokon Sékou Tourét újabb hét évre elnökké választották (először 1961-ben); a nemzetgyűlési választáson a választók 99,9%-a a Demokrata Párt 75 jelöltjére szavazott (utoljára 1963-ban választottak). 1969 márciusában ellenforradalmi katonai puccsot lepleztek le. A kormány intézkedéseket tett az ország függetlenségének megvédésére és a nemzeti demokratikus rend megszilárdítására (az ellenforradalmi erők eltávolítása az állam és a párt vezető szerveiből, a nagy magánföldbirtokok államosítása, a hadsereg átszervezése, a népi milícia kiépítése).

A portugál gyarmati uralom ellen 1959 óta Portugál Guineában (Bissau) vívott felszabadítási harcot Guinea aktívan támogatja.

Külpolitikailag a kormány a pozitív semlegesség elvét követi az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és a minden állammal való együttműködés alapján. Guinea következetesen fellép Afrikában a kolonializmus és a neokolonializmus minden formájával szemben.

1970 novemberében a Bissau területéről portugál zsoldosok támogatásával indított fegyveres agressziót sikerült visszaverni.

Guinea 1958 decembere óta az ENSZ, 1963 óta az Afrikai Egységszervezet tagja.

Dr. M. Friedländer

Haiti

Haiti Köztársaság (République d'Haïti); közép-amerikai köztársaság az azonos nevű sziget nyugati részén; területe: 27 750 km²; lakossága (1970): 4,9 millió; fővárosa: Port-au-Prince; közigazgatásilag 5 megyére oszlik; hivatalos nyelve a francia.

A hódítás és az európai gyarmati uralom korszaka (1492–1804)

Haitit 1492-ben Kolumbusz első amerikai útján fedezte fel, s attól fogva a spanyol gyarmatbirodalomhoz tartozott. Az indián őslakosságot a spanyol gyarmati politika megtizedelte. Az ültetvényes gazdálkodás elterjedésével (cukornád, gyapot), 1505-től kezdve néger rabszolgákat hoztak Haitira, akik a növekvő számú mulattal a sziget lakosságának többségét alkották. A 17. században többnyire francia kalózok (flibustier) telepedtek meg a szomszédos Tortugán; 1697-ben a rijswijki békében Spanyolországnak le kellett mondania a sziget nyugati feléről, a mai Haitiről Franciaország javára. Ez a szakadás az alapoka annak, hogy Haiti szigetén ma is két állam osztozik: Haiti és Dominika. Haiti cukor-, gyapot-, kávé- és indigóültetvényei szállították a 18. században az egész francia gyarmati kereskedelem kétharmadát.

Függetlenségi mozgalom, egyesülés Santo Domingóval (1790–1844)

Az 1789-es nagy francia forradalom hatására indult meg a függetlenségi mozgalom. 1790-ben a mulattok fellázadtak a fehér ültetvényesek (grands blancs) uralma ellen, majd a népmozgalmak csúcspontját Toussaint l'Ouverture („a fekete Robespierre") vezette polgári demokratikus néger rabszolgaforradalom jelentette 1791 augusztusában. A rabszolgaságot megszüntették. A forradalom alatt a felkelők a sziget keleti részét is elfoglalták, és felszámolták Santo Do-

mingóban a spanyol gyarmati uralmat. Bár Toussaint l'Ouverture 1802-ben árulás folytán a franciák kezére került, a Haiti visszahódítására irányuló kísérletek meghiúsultak és 1804-ben Dessalines vezetésével kikiáltották a függetlenséget. Megalakult a világ első szabad néger köztársasága. Dessalines (később I. Jakab néven császár) meggyilkolása (1806) belpolitikai anarchiát robbantott ki, amelyet J. P. Boyer (1818–43) elnöksége alatt viszonylagos stabilitás váltott fel. Boyer diktátori módszerekkel elnyomta a politikai versenytársak szeparatista törekvéseit s újból elfoglalta az 1814 óta megint spanyol ellenőrzés alatt álló Santo Domingót. Az 1843. évi államcsíny megbuktatta Boyer-t. Ugyanakkor felkelés tört ki a sziget keleti részében, amely 1844-ben a Haiti Köztársaság (franciául beszélő néger lakosság) és a Dominikai Köztársaság (spanyolul beszélő mulatt népesség) állami szétválására vezetett.

A polgárháborús zavargások korszaka (1844–1905)

A 19. század második felében Haiti belpolitikai fejlődését egymással vetélkedő csoportok hatalmi harca jellemzi; exponenseik egy mulatt „elitréteg" érdekeit képviselték. Ezért a harc a különleges történelmi feltételek között gyakran a mulattok (polgárság, értelmiségiek és földbirtokosok), ill. a négerek (városi és falusi proletariátus, kisparasztok) közötti „faji ellentétekben" nyilvánult meg. Az állandó zavargások kedveztek a nagyhatalmak növekvő befolyásának, különösen Franciaországnak. F. Soulouque elnöksége alatt (1847–59), aki I. Faustin néven császárrá koronáztatta magát, két újabb kísérlet történt a Dominikai Köztársasággal való egyesítésre. Soulouque elűzése után F. Geffrard tábornok (1859–67) ragadta magához a hatalmat, bizonyos reformokat hajtott végre: csökkentette a hadsereg létszámát, iskolákat építtetett, javított a közegészségügyi helyzeten. Egy államcsíny újabb bomlasztó, polgárháborús zavargásokat váltott ki; ezek L. Salomon (1879–88) és F. Hyppolite (1889–96) elnöksége alatt is folytatódtak. Franciaország gazdasági és pénzügyi uralmát a 19. század végén az Egyesült Államok befolyása váltotta fel.

Haiti az amerikai uralom idején (1915–45)

Miután Franciaország és Németország már 1914-ben Haiti nemzetközi pénzügyi ellenőrzését követelte, az Egyesült Államok a belpolitikai anarchiát intervencióra használta fel (1915. július). Az USA tengerészgyalogosainak védelme alatt P. Dartiguenave elnöknek (1915–22) sikerült hatalomra kerülnie. Az 1915 szeptemberében megkötött szerződés jóváhagyta egy de facto északamerikai protektorátus létesítését. Ezután újabb felkelésekre került sor az Egyesült Államok megszálló hatóságai és az általa támogatott diktatúrák (1918–19, 1929–30) ellen. A parasztok és a munkások antiimperialista felszabadítási mozgalma (1934-ben megalakul a KP és az első szakszervezeti szövetségek) 1934-ben kikényszerítette az amerikai csapatok kivonását. Az Egyesült Államok által támogatott S. Vincent elnök (1930–41) azonban új alkotmányt bocsátott ki, amely szigorúan korlátozta a parlament jogait.

Haiti a második világháború után

E. Lescot elnök (1941–46) szélsőséges amerikabarát kormányzása ellen 1944-től kezdve népmozgalom indult, amely kiharcolta ugyan Lescot lemondását, de az átmeneti demokratizálás vívmányait (szakszervezeti szabadság, munkaügyi törvényhozás, társadalombiztosítás) a következő reakciós időszakban nem sikerült megvédeni. D. Estimé (1946–50) kormányának bukása után P. E. Magloire került az elnöki székbe (1950–56), aki szorosan együttműködött Trujillo dominikai diktátorral, és 1955-ben újabb katonai megállapodást kötött az Egyesült Államokkal. Magloire uralmának általános sztrájk vetett véget (1956. dec.). Több polgári és katonai átmeneti kormány után 1957 októberében a hadsereg segítségével F. Duvalier-t „választották" elnökké. A Duvalier-kormány belpolitikáját az ellenzéki erőkkel szemben féktelen terror jellemezte. 1958 júliusában meghiúsult az Egyesült Államok beavatkozása elleni felkelési kísérlet, tömegtüntetések robbantak ki; 1959 augusztusában Délnyugat-Haitiban felkelésre szervezkednek a néptömegek; a kormány a katolikus klérussal is szembekerül (a port-au-prince-i érsek letartóztatása és kiutasítása). Az ellenjelölteket meggyilkolják vagy letartóztatják. A titkosrendőrségre (tonton-macoute) támaszkodva Duvalier-nak 1961-ben sikerült „újra választatnia" magát. Duvalier igyekezett magát politikailag (harc a mulatt felső réteg ellen) és ideológiailag (az afrikai eredetű vudukultusz támogatása a katolicizmussal szemben) a néger tömegek képviselőjének feltüntetni. Külpolitikailag Duvalier a kubai forradalommal szemben minden amerikai kezdeményezést támogatott. 1961-ben megszakította a diplomáciai kapcsolatot Kubával; 1962-ben a Punta del Este-i AÁSZ (Amerikai Államok Szervezete) konferencián csatlakozott a Kubát „elítélő" nyilatkozathoz.

1963. április–májusban a dominikainagykövetség diplomáciai sérthetetlenségének korlátozása Port-au-Prince-ban súlyos nézeteltérésekre vezetett Haiti és a Dominikai Köztársaság között. Ez a konfliktus újból kiélezte a Duvalier-diktatúra válságát. 1964. április 1-én Duvalier örökös elnökké nyilvánította magát. 1964-ben a Venezuelában tartózkodó száműzöttek közös polgári ellenzéki frontot alakítottak („Hazafias Akció" – Action Patriotique) Duvalier terrorisztikus rezsimje ellen. A harc élére a Haiti Kommunisták Egyesült Pártja állt (Parti Unifié des Communistes Haïtiens, PUCH).

Az idegenforgalom megbénulása és a fokozódó tőkemenekülés 1965–66-tól kezdve kiélezte a gazdasági válsághelyzetet. A növekvő ellenállásra (merényletek, fegyveres akciók) a diktatúra brutális, a titkosrendőrségtől támogatott terrorral felelt. 1969 áprilisában a KP 30 vezetőjét meggyilkolták; a fegyveres erők újból megkíséreltek a diktatúra megdöntését (a parti flotta lázadása 1970 áprilisában), de eredménytelenül. Duvalier diktátor (megh. 1971 áprilisában) utóda fia, Jean-Claude Duvalier.

Dr. M. Kossok

Hettita birodalom

Az időszámításunk előtti III. évezred végén akkád később pedig asszír kereskedőtelepülések voltak Kisázsiában. A II. évezred elején a Hatti nevű területen (a Kizil-Irmak középső folyásánál) törzsek telepedtek meg, amelyek Nesa város dialektusát, az indoeurópai „nesai"-t beszélték. Ezeket a törzseket szomszédaik hettitáknak nevezték. Gazdasági jelentőségük: fémbányászat (főleg ezüst), szarvasmarha-tenyésztés, közvetítő kereskedelem. Az i. e. 18. században erős hettita törzsszövetség alakult. Az első közös uralkodó Anitta, Kussar fejedelme, az ó-hettita állam megalapítója volt. I. Labarna (i. e. 17. század) Kisázsia keleti részében nagy területeket hódított meg; I. Hattusili (i. e. 17. század vége) a fővárost Nesából Hattusába helyezte át; hadjáratokat vezetett Szíriába; I. Mursili (i. e. 16. század) meghódította Észak-Szíriában Halpa (Haleb, Aleppo) városát, és hadjáratot vezetett Babilon ellen; elfoglalta és kifosztotta a várost. Az ó-hettita állam a trónöröklési harcok és az elnyomott lakosság felkelései következtében az i. e. 15. században megdőlt. A Kisázsia és Szíria közötti határvidéken átmenetileg a hurrita Mitanni államáé a hegemónia.

Az ó-hettita államban patriarchális rabszolgaság fejlődött ki. Hadifoglyokat foglalkoztattak rabszolgaként a királyi birtokokon és a templomok gazdaságaiban. A foglyok egy része parcellákat kapott, ennek fejében bevonták őket a hadiszolgálatba. Feliratokban fennmaradt törvénykönyv biztosította a termelési eszközök magántulajdonát (i. e. 14–13. század). Az i. e. 13. század második felében alakult az új hettita állam, amely súlyos harcokat vívott Mitannival. 1400 körül Hattusa fővárosát a mitanni törzsek több hegyi törzzsel szövetkezve lerombolták. Suppiluliuma hettita királynak (kb. 1375–1335) azonban sikerült majdnem teljesen megsemmisítenie Mitannit és az Egyiptom elleni harcban meghódítania Szíriát. További jelentős uralkodók: II. Mursili (kb. i. e. 1335–1305 között), aki Nyugat-Kisázsiában egészen Káriáig nyomult előre; Muvattali (kb. i. e. 1305–1285); III. Hattusili (kb. i. e. 1282–1250 között), aki 1278-ban békét kötött II. Ramszesz egyiptomi fáraóval. Ezután a súlyos felkelések és a hegyi törzsek támadásai következtében a birodalom népei hanyatlásnak indulnak. 1200 körül a hettita államot a „tengeri népek" és a frígek megsemmisítették. Egészen i. e. 717-ig fennállt egy hettita fejedelemség Észak-Szíriában, Karkemis központtal, az asszírok azonban ezt is megsemmisítették. A régi főváros, Hattusa – a mai Boghazköj – helyén századunk elején hatalmas agyagtábla-levéltárat találtak, az i. e. 2. század második feléből származó diplomáciai levelezéssel.

Dr. R. Günthe

Hollandia

Holland Királyság, Németalföld (Koninkrijk der Nederlanden); alkotmányos monarchia Nyugat-Európában; területe: 40 893 km² (ebből 33 612 km² szárazföld); lakossága (1970): 13,2 millió; fővárosa: Amszterdam; kormányszékhelye: 's-Gravenhage (Hága); közigazgatási beosztása: 12 tartomány, beleértve az IJselmeer beltengert; hivatalos nyelve a holland. Gyarmatai: Holland Antillák (Nederlandse Antillen); két szigetcsoport Nyugat-Indiában; területük: 961 km²; lakossága (1968): 216 355; fővárosa: Willemstad. Surinam (Suriname); gyarmat Dél-Amerika északkeleti részén; területe: 163 265 km²; lakossága (1968): 375 000; fővárosa: Paramaribo; közigazgatási beosztása: 7 járás és a fővárosi járás.

Amikor Caesar a Rajnát akarta a Római Birodalom határává tenni, hadjáratai során leigázta a Rajna torkolatánál élő batávokat. A batávok a gallokkal együtt, i. sz. 69-ben fegyveres felkelést indítottak, 71-ben azonban leverték őket. Az ország mai északi részén lakó frízeket csak rövid időre sikerült leigázni (sikeres felkelésük: i. sz. 28).

Hollandia a feudalizmus korában

288-ban frankok foglalták el a batávok területét. A mai Hollandia déli része a jelenlegi Belgium területével együtt a frank királyság magvát alkotta. A frank birodalom arra törekedett, hogy leigázza a frízeket, s ehhez felhasználta a kereszténység terjesztését is (Bonifác szerzetes tevékenysége a frízek között – 754-ben megölték). Az északkeleti területre behatolt szászokat és frízeket Nagy Károly a 8. században adófizetésre kényszerítette. A verduni szerződésben (843) I. Lothar kapta meg a mai Hollandiát, amelyet a meersseni szerződés (870) szerint a keleti frank birodalomhoz csatoltak. A szász és frank császárok idején az ország a mai déli területei Lotaringia hercegséghez tartoztak. Holland földön kifejlődött a világi (Holland grófság stb.) és az egyházi hatalom (az utrechti és lüttichi püspökség). Figyelemre méltó volt a gazdasági fellendülés. A hollandok kezdetben főképpen halászattal foglalkoztak, később a kereskedelem és a hajózás is jellegzetes foglalkozási águkká vált, ez nyomta rá bélyegét a városi fejlődésre is. Miután Hollandiai Vilmost 1247-ben német ellenkirállyá választották, utódai a nagy birodalmi hercegek sorába léptek.

A 15. században Hollandia déli (belga) területei után, északi részei is a burgundiai hercegséghez kerültek. Merész Károly 1477-ben bekövetkezett halála után az ország Habsburg-birtokká vált. Károly lánya, Mária, ill. Miksa főherceg ellen fellázadtak a németalföldi rendek, hogy visszanyerjék korábbi jogaikat. Miután Miksát német császárrá választották (1486), Németalföld – Európa gazdaságilag és kulturális szempontból egyik legfejlettebb területe – a Habsburg birodalom egyik legfontosabb bázisa lett. Az északi tartományokat fejlett mezőgazdaság jellemezte. A hollandok töltések építésével értékes területeket ragadtak vissza az Északi-tengertől. A virágzó kereskedelem, ipar (posztógyártás Leidenben és Utrechtben) és halászat (a tengervízben konzervált sóshering a nemzetközi kereskedelem első tömegfogyasztási cikke) révén az ország gazdasági és társadalmi fejlettsége az európai élvonalba került. Németalföld a haladó polgári ideológia központja lett. 1466-ban Rotterdamban született Erasmus, a híres humanista. A Habsburg (1516-tól spanyol) feudális monarchia, illetve a gazdag, öntudatos, függetlenségre törekvő németalföldi burzsoázia éles összeütközése elkerülhetetlenné vált.

A németalföldi forradalmi szabadságharc

Amikor II. Fülöp spanyol király 1556-ban a 17 északi és déli németalföldi tartományt még szilárdabban világbirodalmához akarta csatolni, hogy adóforrásaikat kíméletlenebbül kihasználhassa, a konfliktus nyíltan kitört. A függetlenségi mozgalom élén észak-németalföldi részről a kereskedő- és manufaktúra-tőkések álltak. Ezek nagy része a kálvinista hitre tért át, de ellenségesen szemlélte a főként anabaptista befolyás alatt álló városi és vidéki néptömegek radikálisabb törekvéseit. Az elpolgáriasodott holland arisztokrácia tiltakozott a püspökségek növekvő száma és az inkvizíció bevezetése ellen. Követelte, hogy váltsák le Granvellát, Pármai Margit (1559–67 helytartónő) miniszterét, és enyhítsék az eretnekek üldözését, amellyel a spanyolok mindenekelőtt az 1566-ban kitört képromboló-mozgalomra válaszoltak. Ugyanakkor nem követelték a Spanyolországtól való elszakadást. A néptömegeknek az idegen uralom és a katolicizmus ellen mind határozottabb tiltakozása eredményeképpen az ellenzéki nemesi és polgári erők tétovázása ellenére (nemesi kompromisszum 1565-

ben és a kereskedők kompromisszuma 1566-ban) a mozgalom gyorsan kibontakozott.

Alba herceg (1567-től Pármai Margit utódja) terrorrendszert vezetett be, amelynek ezrek estek áldozatul (köztük Egmont és Hoorn, a mérsékelt arisztokrata ellenzék vezérei is). Bevezette az alcabalát, egy középkori spanyol forgalmi adót, amely pusztulással fenyegette a kereskedelmet és az ipart. Miközben sok polgári és a legtöbb nemesi ellenzéki vezető időlegesen beletörődött a helyzetbe (kivéve Orániai Vilmost, aki serege élén sikertelenül harcolt Alba ellen), a „tengeri gueux-k" (koldusok) és az „erdei gueux-k" partizánharca alapvető fordulatot hozott. 1572-ben a „tengeri koldusok" meghódították Brielle zeelandi várost. A győzelem folytán sorra felszabadultak az északi tartományok, amelyek lényegében új államot alakítottak (helytartó: Orániai Vilmos). Requesens tábornok (1573–76) és Don Juan d'Austria (1576–78) vezetésével ugyan a spanyoloknak engedmények révén sikerült megtartaniuk a déli (belga) tartományokat, mégsem sikerült elnyomniuk katonai eszközökkel a hét északi tartományt, amelyek 1579. jan. 23-án az Utrechti Unióban egyesültek. Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Groningen, Overijssel és Friesland tartományok 1581. júl. 26-án elszakadtak Spanyolországtól. Létrehozták a tartományok köztársasági rendi tanácsát (Staate Generale) a helytartó Orániai Vilmos lett.

Miután egy spanyol ügynök meggyilkolta Orániai Vilmost (1584), a fiatal állam Orániai Móric (Vilmos fia) vezetésével visszaverte a Farnese és Spinola vezette újabb spanyol támadásokat. Kedvező volt Hollandia számára, hogy Anglia ugyanekkor semmisítette meg a spanyol armadát. Németalföld harca az 1609-es fegyverszünettel végződött, amely 12 évre szólt, végeredményben Észak-Németalföld állami önállóságának de facto elismerését jelentette. 1648-ban, a vesztfáliai békében Spanyolország véglegesen elismerte az Egyesült Tartományok függetlenségét.

A németalföldi forradalom volt az első győztes korai polgári forradalom. A nép zöme – köztük a városi plebejusréteg is – részt vett benne. A forradalom a burzsoázia és az elpolgáriasult nemesség kezébe adta a hatalmat és lehetővé tette a további kapitalista fejlődést. A rendi tanács a világ első kereskedelmi hatalmát teremtette meg. Óriási gyarmatbirodalmat hódítottak meg Ázsiában, Afrikában és Amerikában (a Holland Keletindiai Társaság létrejötte: 1602, a Holland Nyugat-indiai Társaság megalakulása: 1621), amelyek kegyetlenül fosztogatták a gyarmatokat. Amszterdam mint kikötőváros túlszárnyalta Antwerpent és a 17. század elején 100 000 lakosa volt. Ez a város lett az indiai áruk legfőbb felvásárló piaca, a gabona-, fa-, prém- és halkereskedelem központja. Évtizedeken át a holland kereskedelmi hajóhad szállította az Európába irányuló áruk nagy részét. Hollandia hatalmas tőkét halmozott fel (1609; az Amszterdami Nemzeti Bank megalapítása), ez azonban csekély mértékben vált ipari tőkévé. A gazdag országban – amelyet Marx „a 17. század kapitalista mintanemzeteként" jellemzett – felvirágzott a tudomány és a művészet, megjelent a más országokban kiadhatatlan haladó irodalom. 1575-ben megnyílt a leideni egyetem. Hugo Grotius (1583–1645) megalapozta a polgári nemzetközi jogot, Benedict Spinoza (1632–77) a monista, materialista természetfelfogást, Christian Huygens 1629–95) a fény hullámelméletét, Rembrandt (1606–69) megalkotta festészeti remekműveit.

Hollandia a kapitalizmus megszilárdulásának és kezdődő hanyatlásának időszakában

A 17. század második felében Hollandia fegyveresen is összecsapott angol és francia versenytársaival. Anglia, az 1640–60-as forradalom után, amely meggyorsította kapitalista fejlődését, arra törekedett, hogy a tengeri uralom pozícióiból már Cromwell idején kiszorított hollandokat (Hajózási Törvény, 1651, az 1625–54-es háború) tovább gyengítse (az 1664–67-es és az 1672–74-es háborúk). Franciaország XIV. Lajos és utódai uralkodása idején észak felé terjeszkedett, s ez szükségszerűen ellenállást váltott ki Belgium spanyol urai és a hollandok részéről. Hollandia számos ideiglenes szövetséget kötött, hogy meghiúsítsa az angol és a francia terveket. A feszült külpolitikai helyzet a belső ellentétek miatt bonyolultabbá vált. Állandóan harcok robbantak ki egyfelől a helytartók (különösen az arisztokrácia érdekeit védő, alkalmilag a nagyburzsoázia ellen a kispolgársággal is szövetkező helytartók), másfelől a kapitalista oligarchia között. A hetvenes években megerősödött a helytartóknak a nagypolgári erők által 1650-ben korlátozott hatalma. Jan de Wittet, a holland kereskedelmi tőkések képviselőjét, aki a helytartó utáni legfontosabb tisztség, az ún. penzionáriusi poszt élén állt, 1672-ben, a franciák betörésekor, az Orániai család által rendezett népfelkelés során megölték. III. Orániai Vilmos (1672–1702) 1672-ben sikerrel visszaverte a francia támadásokat (nijmegeni béke 1678–79, rijswijki béke 1697). Sikerei hozzájárultak ahhoz, hogy uralma monarchisztikus jelleget öltött. 1689-ben III. Orániai Vilmos, egy angol hercegnő férjeként, választás útján Anglia társuralkodója lett.

Az állandó háborúk, a holland kereskedők fokozatos visszaszorulása az angolokkal szem-

ben, spanyol Németalföld francia megszállása a spanyol (1701–14) és az osztrák (1740–48) örökösödési háborúban, továbbá az ipari tőke gyengesége miatt Hollandia gazdasági és politikai fejlődése stagnálni kezdett. Amszterdam mégis a nemzetközi pénzpiac központja maradt. Az észak-amerikai függetlenségi háború időszakában ismét konfliktus tört ki Nagy-Britannia és Hollandia között, mivel az utóbbi Amerika jelentős partnere volt. A holland kereskedők és hajósok helyzetét tovább rontotta a versailles-i béke (1783). Porosz segítséggel verték le a holland demokraták felkelését (1786–88).

Az 1789-es francia forradalom nagy hatást gyakorolt Hollandiára. Hollandia 1793-tól részt vett a forradalmi Franciaország elleni első koalíciós háborúban, 1795-ben azonban Pichegru tábornok meghódította. A franciák megalapították a Batáviai Köztársaságot (1795–1806). Ezt a hódítást a britek számos holland gyarmat megszerzésére használták fel. 1806-tól Lajos, Bonaparte Napóleon harmadik fivére Hollandia királya lett, az országot 1810–14 között Franciaország bekebelezte.

A bécsi kongresszus 1815. jún. 8-i határozata létrehozta az Egyesült Holland Királyságot, amely az Orániai-ház uralma alatt egyesítette Hollandiát, Belgiumot és a német szövetséghez tartozó Luxemburg nagyhercegséget. Egyúttal megerősítették az első párizsi békeszerződés (1814) határozatát, amely szerint néhány értékes holland gyarmat Nagy-Britannia tulajdona lesz (Fokföld és Ceylon). A főképpen franciaellenes megfontolásokból mesterségesen létrehozott németalföldi királyság kezdettől fogva magában hordozta a bomlás csíráit. I. Vilmos reakciós politikája meggyorsította a szakítást, amelyet az 1830-as belga forradalom vitt véghez. 1848-ban a Thorbecke vezette liberálisok növekvő befolyása következtében új alkotmányt bocsátottak ki, amely megszüntette az arisztokrácia politikai előjogait és közvetlen választásokat írt elő a második kamarába és a tartományi rendekbe.

A liberális korszakban (1888-ig) a burzsoázia és a királyság agresszív gyarmatosító politikát folytatott (az atcsini és szumátrai szultanátus elleni háborúk 1895 előtt), amelytől alig különbözött az őket követő konzervatív többség politikája. Jóllehet Hollandiában sohasem bontakozott ki olyan erős ipari kapitalizmus, mint a szomszédos Belgiumban, mégis fokozatosan kifejlődött a modern proletariátus. 1888-ban első ízben jutott be munkásképviselő a parlamentbe. 1889-ben kiharcolták az első munkásvédelmi törvényt. 1894-ben megalakult a Szociáldemokrata Párt (1946-tól neve: Munkapárt). A holland kapitalisták az ország területénél kereken hatvanszor terjedelmesebb gyarmatokból, a dolgozók kizsákmányolásából, a kereskedelmi hajózás bevételéből és az igen fejlett mezőgazdaságból olyan nagy profitra tettek szert, hogy a munkásarisztokrácia széles rétegeit befolyásolhatták. Az opportunizmus erős gyökeret vert a munkásmozgalomban. 1899-ben Oroszország javaslatára 26 állam részvételével összeült az első hágai békekonferencia, amelyben elhatározták, hogy a vitás nemzetközi kérdések rendezésére állandó döntőbizottságot hoznak létre. 1907-ben a második békekonferencián (44 állam részvételével) elfogadták a hágai szárazföldi háborús egyezményt. Hollandia az első világháborúban semleges maradt, különösen Németországnak azonban árukat és hadianyagot szállított. A háború idején növekedett a monopóliumok befolyása (Royal Dutch Shell-konszern, Philips elektrotechnikai konszern stb.), egyúttal romlott a dolgozók helyzete.

Hollandia a kapitalizmus általános válságának időszakában

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom maradandó hatást gyakorolt a holland munkásmozgalomra. A baloldaliak (akiket a „De Tribune" című újságról tribunistáknak neveztek el) Wijnkoop és mások vezetésével felléptek a szovjethatalom védelmében, és a sztrájkmozgalom élére álltak. 1918-ban létrejöttek az első forradalmi munkás- és katonatanácsok. A tribunisták számszerűleg apró és sok tekintetben szektás csoportja a proletárdiktatúra létrehozását követelte. A jobboldali vezetőknek (Troelstra stb.) sikerült fokozatosan elfojtaniuk a mozgalmat. 1919. ápr. 10-én a tribunistákból létrejött Kommunista Párt csatlakozott a III. Internacionáléhoz. Az uralkodó körök, a belpolitikai helyzet stabilizálása érdekében engedményeket tettek (a nők választójoga, 45 órás munkahét, 8 órás munkanap). Ezek a vívmányok azonban a klerikális pártok ellentámadásakor (1922) részben megsemmisültek. A reakciós katolicizmus befolyása tovább növekedett, a protestantizmus gyengébb volt, bár nem jelentéktelen. A gazdasági világválságig Hollandia szabadkereskedelmi politikát folytatott. Mezőgazdasága és állattenyésztése továbbra is igen magas fokon állt. 1930-ban nagyrészt befejezték a Zuidersee kiszárítását. A bőséges limburgi szénkészlet révén nagy kapacitású bányászat fejlődött ki. A holland gazdaságban növekedtek a brit, francia és német beruházások.

A világválság azonban súlyos következményekkel járt a főleg nemzetközi cserére orientált holland gazdaságra nézve. A munkanélküliség tömegessé vált. 1933-ban a „De Zeven Provinciën" cirkáló matrózai és maláj fűtői az indonéz

szigetek között hajózva fellázadtak. 1934-ben Colijns kormánya, amely a Sir Henry Deterding irányította Royal Dutch Shell érdekeit képviselte, brutálisan lépett fel a sztrájkoló dolgozók ellen.

A dolgozók és matrózok felkelését ugyan elnyomták, a harcokban azonban megerősödött a KP, amelynek élén 1930-tól Paul de Groot állt. A kommunisták támogatták az 1917 után nagy méreteket öltő indonéz nemzeti felszabadító mozgalmat. Hatékonyan küzdöttek a fasiszta veszély ellen, amelyet a német fasizmus ötödik hadoszlopát képviselő Mussert-mozgalom jelentett. 1940. máj. 10-én Hollandiát váratlanul megtámadta a Wehrmacht; az ország máj. 14-én kapitulált, és a kormány Angliába emigrált. 1942-ben a japánok meghódították és 1945-ig megszállás alatt tartották Indonéziát. A Seyss-Inquart vezette megszállók Mussert híveire és kollaboráns csoportokra támaszkodtak.

A munkások deportálása és a zsidó lakosság kiirtására irányuló akciók szervezett ellenállási mozgalmat váltottak ki. A harc élén, amely az 1941. februári sztrájkban jelentkezett először, a kommunisták álltak. Az 1945-ös kormányalakításból mégis kizárták őket.

A holland gazdaság, amely 1939-ben tőkeexport tekintetében az USA és Nagy-Britannia után a világranglista harmadik helyén állt, az általános válság második szakaszának kezdetén jelentős méretekben meggyengült. A városok és a gátak újjáépítése óriási összegeket nyelt el. A kommunisták által támogatott indonéz felszabadító mozgalom Szukarno vezetésével 1949. nov. 2-án a heves holland ellenállással szemben kiharcolta az ország függetlenségét és szuverenitását. Indonézia egy ideig még a holland korona birtokában maradt, csak 1954-ben szakadt el véglegesen az Uniótól. Indonéziának Nyugat-Irián felszabadítására irányuló követelése is a holland uralkodó körök heves ellenzésébe ütközött, míg végül 1962-ben kedvező megoldást nyert. Hollandia belépése a Benelux vámunióba (Belgiummal és Luxemburggal) 1944–47, az Európa-tanácsba (1949) az Észak-atlanti Egyezménybe (1949) és a Közös Piacba (1957) a holland imperializmus gyengülését jelezte. Amikor Hollandia állami szuverenitását részben alárendeli a nyugati hatalmak nemzetekfölötti szövetkezésének, azt a válságot próbálja ellensúlyozni, amely egyebek között a gyarmati uralom szétfoszlásában (maradványok: Surinam és Curação) nyilvánul meg. A holland burzsoázia azonban még mindig tekintélyes hasznot húz a gyarmati kizsákmányolásból, a befektetett tőkéből és a kereskedelemből, amelyet részben a munkásarisztokrácia lojalitásának megvásárlására fordítanak. Az 1890–1948-ig uralkodó Vilma királynő lemondása után lánya, Julianna került a trónra. Az uralkodó körök nemzetellenes politikájával a KP a demokrácia, a haladás és a béke politikáját állította szembe. A hatvanas évek elejétől kezdve már számos jele mutatkozott a belpolitikai átalakulásnak, kiéleződtek ugyanis a társadalmi ellentétek, az egyoldalú külpolitikai orientáció miatt pedig fokozódott az elégedetlenség. A NATO revízióját és az NDK elismerését például polgári körök is felvetették. A de Jong-kormány (Katolikus Néppárt) 1967 áprilisától bel- és külpolitikai téren reakciós irányvonalat követett. Az országban fontos szerepet játszik az amerikai és nyugatnémet tőke. Hollandia számos nemzetközi mammutkonszern székhelye (Royal Dutch Shell, Unilever, Philips). Ezért továbbra is sértetlen az USÁ-hoz és az NSZK-hoz fűződő szoros kapcsolat. A holland kormány a demokratikus és ellenzéki erők nyomására mégis síkraszállt az európai biztonsági konferencia és az atomsorompó-szerződés mellett; a görögországi katonai diktatúrával szemben pedig fegyverszállítási embargót alkalmazott. A kormány másfelől a Holland Antillák nemzeti felszabadító mozgalmával szemben, amely 1969 májusában a kereskedelmi és gyarmati monopóliumok elleni széles körű harcokban csúcsosodott ki, kíméletlen erőszakot alkalmazott. Az ellenzéki pártok az utóbbi években megerősödtek (az 1970. márciusi, illetőleg júniusi községi és községtanácsi választások); az 1971. áprilisi parlamenti választásokon a kormányblokk szavazatokat veszített, és ezzel elveszítette többségét is.

Időrendi táblázat

I. e. 1. sz.	Caesar meghódítja Galliát (58–51), az Alsó-Rajnánál letelepült batávok római alattvalókká válnak, de a frízeket csak időlegesen sikerül leigázni.
288	A frankok elfoglalják a batávok településterületét és a 4–5. században a mai Hollandia egész területét, a frízek lakta parti sávok és a szigetek kivételével.
754	Bonifác mainzi püspököt a frízek agyonverik.
843	A Scheldétől Keletre fekvő németalföldi területek a verduni szerződésben I. Lotharnak jutnak.
925	A mai Hollandia területe Lotaringia részeként a német birodalomhoz kerül.
1247	Hollandiai Vilmos grófot német ellenkirállyá választják, 1256-ban a frízek megölik.

1428–33	Brabant, Limburg, Holland és Zeeland Jó Fülöp burgundiai herceg birtokába kerül. A mai Hollandia és Belgium területének zöme egyesül.
1477	Merész Károly burgundiai fejedelem elesik a svájciakkal vívott harcokban, lányát, Máriát a városok a Nagy Privilégium kiadására kényszerítik, amely újra megszünteti a burgundiai hercegek által létrehozott központi intézményeket. Miksa főherceg Máriával kötött házassága révén megszerzi Hollandiát a Habsburg-ház számára.
1516	Hollandia a spanyol Habsburgok birtoka lesz.
1550	V. Károly spanyol király (1519-től német császár) nyilatkozata a németalföldi reformáció ellen.
1566	A németalföldi korai polgári forradalom kezdete a spanyol uralom ellen.
1567–73	Alba herceg rémuralma.
1572	Kitör a felkelés Holland és Zeeland tartományban, ahol a „koldusok" 1576-ig tartják magukat.
1576	A genfi pacifikáció révén az észak- és a dél-németalföldi rendek megegyeznek a spanyolok elleni közös harcban. Az 1579-ig egységes irányítású felkelés kiszélesedik.
1579	A hét északi, túlnyomórészt kálvinista tartomány létrehozza az Utrechti Uniót.
1581	Hét tartomány függetlenné nyilvánítja magát, az állam vezetését Orániai Vilmosra ruházzák át (júl. 26).
1584	Vilmos meggyilkolása. Utódja fia, a 17 éves Móric.
1590–96	Újabb győzelmek a spanyolok ellen, szövetség Angliával és Franciaországgal.
1595–97	Az első indiai expedícióval megkezdődik a holland gyarmati terjeszkedés.
1602	Megalakul a Holland Kelet-indiai Társaság. Megszilárdul a holland gyarmatláncolat Ázsiában.
1609	Fegyverszünet Spanyolországgal; a „Staate Generale" önálló államként való de facto elismerése. Az amszterdami Nemzeti Bank alapítása.
1621	A harc újra kitör; a Holland Nyugat-indiai Társaság alapítása.
1635	Szövetség a franciákkal és a svédekkel Spanyolország ellen.
1648	A vesztfáliai békében véglegesen elismerik a németalföldi köztársaság függetlenségét.
1651	Az angol Hajózási Törvény (Navigation Act) súlyosan érinti a hollandok közvetítő kereskedelmét.
1652–54	Az első Anglia elleni háború; Hollandia elveszíti tengeri uralmát, de megszilárdítja hatalmát a gyarmatok felett.
1653–72	Jan de Witt, a kormányzótanács elnöke döntő befolyásra tesz szert, mint az Orániai-ház helytartóinak ellenfele.
1664–67	A második Anglia elleni háború, további veszteségek (New York – korábban Új-Amszterdam) 1664-től angol gyarmat.
1672–74	A harmadik Anglia elleni háború. A hollandok megnyitják a zsilipeket, hogy az előnyomuló franciákat feltartsák.
1672–1702	III. Vilmos helytartó.
1688	III. Vilmos az angol parlament kérésére partra száll Angliában, 1689-től feleségével, Máriával együtt Anglia társuralkodója.
1701	A „nagy szövetség" Franciaország ellen, Anglia és Hollandia között.
1713	Az utrechti béke. A meggyengült Hollandia csak kisebb előnyökre tesz szert (a Barrière-szerződés).
1740–48	Hollandia az osztrák örökösödési háborúban ismét a britek szövetségese.
1747	IV. Vilmos 1711-től örökös helytartó (befejeződik az örökletes monarchiává alakulás folyamata).
1780–83	A negyedik Anglia elleni háború súlyos veszteségekkel végződik. A versailles-i béke (1783).
1786–88	A polgárok felkelése V. Vilmos helytartó ellen, aki porosz segítséggel megszilárdítja hatalmát.
1793	Hollandia részt vesz a forradalmi Franciaország elleni első koalíciós háborúban.
1795	Franciaország elfoglalja Hollandiát, V. Vilmos emigrál, a hatalmat a Polgári Párt gyakorolja. A Batáviai Köztársaság megalakítása.
1798	Az első polgári alkotmány.
1799–1802	A második koalíciós háborúban a Batáviai Köztársaság Franciaország oldalán harcol Nagy-Britannia ellen, gyarmatai nagy részét elveszíti.

1806–10 Lajos, Napóleon testvére, Hollandia királya.
1810 Franciaország bekebelezi Hollandiát.
1814 A franciák kivonulása. V. Vilmos visszatér.
1815 A bécsi kongresszuson Hollandia és Belgium Egyesült Holland Királysággá alakul (jún. 8). I. Vilmos, az utolsó örökös helytartó fia, 1815-től király, megszerzi Luxemburgot; olyan alkotmányt vezet be, amelynek értelmében hatalma csaknem korlátlan.
1830 Belgium forradalmi úton elszakad Hollandiától.
1848 A burzsoázia korlátozott alkotmányreformot harcol ki.
1849–88 A liberálisok (Thorbecke, van de Putte, Heemskerk stb.) a parlamentáris monarchia élén.
1850 Az amszterdami gyémántcsiszoló egylet alapítása.
1866 Az általános hollandiai nyomdászegylet megalakulása.
1871 Az általános hollandiai munkásegylet megalapítása a Párizsi Kommün hatására.
1881 A hollandiai reformista Szociáldemokrata Egylet alapítása.
1887 Liberális szellemű alkotmányreform.
1888 A klerikálisok második világháború utánig tartó uralmának kezdete. Az első munkásképviselő a parlamentben.
1890 Luxemburg felmondja a Hollandiával kötött perszonáluniót.
1894 A szociáldemokrata egylet egy csoportja (Troelstra vezetésével, aki a II. Internacionálé balszárnyához tartozik), megalakítja a Szociáldemokrata Pártot, amely nemsokára reformista hatás alá kerül.
1899 Az első hágai békekonferencia. Az állandó döntőbíróság létrehozása.
1907 A második hágai békekonferencia, kidolgozza a szárazföldi háború szabályzatát.
1918 Az első munkás- és katonatanács megalakulása.
1919 A KP megalapítása (ápr. 10). Választójog a nőknek, 45 órás munkahét, 8 órás munkanap (júl.).
1922 A fémmunkások nagy sztrájkja (jan.).
1930 A KP megszilárdítása; Paul de Groot a PB tagja.
1931 A gazdasági világválság eléri Hollandiát. A fasiszta Mussert nemzetiszocialista mozgalmat (NSB) alakít.
1933–39 Colijn, Deterding szovjetellenes monopolista bizalmasának kormányai.
1939–40 De Geer semleges, de nem antifasiszta kormánya.
1940 A német csapatok megtámadják Hollandiát (máj. 10), terrorbombázás éri Rotterdamot, a kormány kapitulál (máj. 14). Seyss-Inquart ún. holland birodalmi biztosként elnyomó és rabló politikát folytat.
1941 A februári amszterdami sztrájkot (a zsidók deportálása miatt) a KP vezeti.
1942 Japán megtámadja Indonéziát (jan. 11).
1944 A holland emigráns kormány, Belgium és Luxemburg elhatározza a vámunió létrehozását (Benelux, szept. 5).
1945 A Hollandia területén körülzárt német csapatok kapitulálnak (máj. 5). Az indonéz forradalom kiharcolja Indonézia függetlenségét, amit Hollandia nem ismer el.
1946 A parlamenti választásokon a Katolikus Néppárt 32, a Munkáspárt 29, a Konzervatív Párt 13, a KP 10 mandátumot szerez.
1947 Érvénybe lép a Benelux államok közös vámtarifája (jan. 1).
1947–48 A holland gyarmatosító hadsereg intervenciója az Indonéz Köztársaság ellen.
1948 A brüsszeli egyezmény Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg között Nyugat-európai Unió létrehozásáról (márc. 17).
1949 Az Észak-atlanti Egyezmény (ápr. 4). Drees kormánya kénytelen aláírni az egyezményt, amely egy unió keretén belül elismeri az Indonéz Köztársaság függetlenségét (nov. 2).
1954 A holland–indonéz unió felbomlása (aug. 10).
1959 A második kamara választásain a jobboldali Katolikus Néppárt győz.
1961 A holland kormány elutasítja az Indonéz Köztársaság igényét Nyugat-Iriánra (Holland Új-Guinea).
1962 Egyezmény Hollandia és Indonézia között Nyugat-Irián átadásáról (szept. 15).
1963 A hollandok kivonulnak Nyugat-Iriánból (máj. 1).

1967 A de Jong kormány megalakulása (ápr.).
1968 De Jong és Luns külügyminiszter Bonnban helyesli Bonn „keleti politikáját" (szept.).
1969 Százezer ember tüntetése Curaçáóban a Holland Antillák nemzeti függetlensége mellett (máj. 30).

Barrière-szerződés: 1715 és 1781 között Hollandiának szilárd pozíciókat biztosított az osztrák Németalföldön (Belgium) a Franciaország elleni védekezéshez.

Batáviai Köztársaság: 1795-től a francia forradalmi hadsereg által megszállt Belgiumban és Hollandiában alapított köztársaság. 1806-ban Napóleon a Holland Királyságot állította a helyére, amely Franciaország csatlós állama volt, majd 1810-14-ben bekebelezték.

Colijn, Hendrik: katolikus párti politikus; 1869–1944; 1925, 1933–35, 1935–37 és 1937–39: miniszterelnök.

Deterding, Sir Henry: olajmonopolista; 1866–1939; 1902-től a Royal Dutch olajtársaság vezetője, amely 1907-ben egyesült a brit Shell-társasággal. Szovjetellenes kampányairól hírhedt tőkés, aki Hitlert pénzzel segítette.

Egyesült rendek (Staate Generale): az egykori Egyesült Németalföldi Köztársaságban a hét tartomány által választott képviselők gyűlése, amelyben minden tartománynak egy szavazata volt. Ma a holland parlament első és második kamarájának közös gyűlése. Átvitt értelemben a holland köztársaság megjelölése.

Gelderland: közép-hollandiai tartomány. Székhelye Arnhem. 1061-ben a nassaui grófokhoz került, 1339-ben hercegség lett, 1379-ben Jülichhez csatolták, 1471-ben Burgundiához; 1543-tól Habsburg-Németalföldhöz tartozó része csatlakozott a Spanyolország elleni felkeléshez.

Groot, Paul de: munkásmozgalmi vezető; szül. 1899-ben; 1921-ben részt vett a Belga KP megalapításában, 1926-ban belépett a Holland KP-ba. 1930-ban a KB tagja és titkára lett, a megszállás idején az ellenállási harc vezetője; 1946–62: a párt első titkára, 1962–67: a KB elnöke.

Grotius (de Groot), Hugo: államférfi; 1583–1645; mint jogász, a polgári forradalom hatására megalapozta a természetjogon alapuló nemzetközi jogot (főművei: „De iure belli ac pacis", 1625); angolellenes megfontolásból támogatta a tengerek szabadságának elvét („Mare liberum", 1609).

Hollandiai Vilmos, Holland grófja 1240-től; 1227–56; 1247-ben német király lett, trónját azonban II. Frigyessel és IV. Konráddal szemben nem tudta megtartani.

Holland Kelet-indiai Társaság: 1602-ben alapított társaság a Hollandia és India közötti monopolizált kereskedelem céljára. 1798-ban államosították.

Huizinga, Johan: polgári liberális történész; 1872–1945; szűkebb szakmai területe a kultúrtörténet volt (főműve: „A középkor alkonya"); a német megszállók túszként internálták.

Jansen (Jansenius), Cornelius: yperni püspök; 1585–1638; polemizált a jezsuitákkal. A janzenizmus megalapítója, amely Ágoston predesztináció-tanát a maga módján értelmezte; megpróbálta összekötni a katolicizmust a kálvinizmussal és objektíve a polgári antiklerikális ellenzékiség megnyilvánulása volt.

Mussert, Anton Adriaan: fasiszta politikus; 1894–1946 (kivégezték); 1931-ben megalapította az NSB-t (nemzetiszocialista mozgalom). 1933-tól együttműködött Hitlerrel, 1940 után hűséges eszköze a német megszállóknak. 1945-ben halálra ítélték.

Nieuwenhuis, Ferdinand Domela: szociáldemokrata politikus; 1846–1919; az 1881-ben alapított Szociáldemokrata Egylet vezetője, kezdetben a parlamenti, később anarchista.

Orániai Vilmos: a forradalmi függetlenségi mozgalom egyik vezetője Hollandiában, 1533–1584 (meggyilkolták); Holland és Zeeland tartomány helytartója, 1581-ben az Utrechti Unióban egyesült hét északi tartomány feje.

Oudegeest, Jan: reformista munkásmozgalmi vezető; 1870–1951; 1928-tól a Szociáldemokrata Párt elnöke; a reformista amszterdami szakszervezeti internacionálé vezetője.

Rembrandt, eredeti nevén R. Harmensz van Rijn: festő, rézkarcoló és grafikus; 1606–69; minden idők egyik legnagyobb képzőművésze. Először főképpen olyan festményeket alkotott, amelyek a forradalmi polgárságot ábrázolták („Éjjeli őrjárat", „Six polgármester"), később főként vallásos tárgyú képeket festett.

Spinoza, Benedict (Baruch): filozófus; 1632–77; a monista, materialista természetfelfogás megalapítója, amely teológiai leplező hatása ellenére kiváltotta az egyházi hatóságok bírálatát.

Thorbecke, Rudolf Jan: liberális politikus; 1798–1872; fellépett a nagybirtokos arisztokrácia előjogainak megszüntetéséért. 1849–72: több ízben miniszterelnök.

Witt, Jan de: ügyvéd; 1625–1672 (meggyilkolták); 1652-ben a kormányzótanács penzionáriusa lett; Cromwell és az Orániai-ház helytartóinak politikai ellenfele; miután franciabarát politikája kudarcot vallott, bátyjával Corneliusszal együtt az Orániaiak által rendezett népi felkelés folyamán megölték.

Dr. H. Köller

Honduras

Honduras, Honduras Köztársaság (República de Honduras); elnöki rendszerű köztársaság Közép-Amerikában; területe: 112 088 km²; lakossága (1970): 2,6 millió; fővárosa: Tegucigalpa; közigazgatásilag 18 megyére oszlik; hivatalos nyelve a spanyol.

A hódítás és a spanyol gyarmati uralom (1502–1821)

A Kolumbusz előtti időben a mai Honduras a csorotégok településterülete volt. A spanyol hódítás 1524-ben kezdődött Cristóbal de Olid és Hernán Cortéz hadjáratával (Tegucigalpa alapítása). Lampira törzsfőnök vezetésével az indiánok 1539-ben felkeltek a hódítók ellen. Később az indián lakosságot rabszolgamunkákkal (ültetvények, bányászat) tovább tizedelték. A gyarmati korszakban Honduras Guatemala főkapitánysághoz tartozott.

Az állami önállóság kivívása (1821–38)

A szomszédos Új-Spanyolország (Mexikó) alkirályságban kirobbant forradalmi mozgalom Hondurasra is átterjedt. Francisco Morazán alatt 1821-ben kibocsátották a Függetlenségi Nyilatkozatot, azonban Honduras mégis csatlakozott az Agustín de Itúrbide által kikiáltott Mexikói Császársághoz. Az utóbbi összeomlása után (1823) a Közép-amerikai Egyesült Államok része volt. Ez az államszövetség Morazán alatt 1838-ban a liberális „unitaristák" vereségével felbomlott.

Hatalmi harcok a liberálisok és a konzervatívok között (1839–95)

A politikai helyzetet továbbra is a liberálisok (a feltörő burzsoázia) és a konzervatívok (a félfeudális nagybirtokosok és a klérus képviselői) közötti ellentétek jellemezték. A rengeteg államcsíny (135 évi függetlenség alatt 135 „pronunciamiento") majdnem folyamatos polgárháborúba döntötte az országot.

Guatemala segítségével 1842-ben a konzervatívok ragadták magukhoz a hatalmat. Az 1848-as alkotmány formálisan megalapozta a köztársasági államrendet. T. Cabañas liberális párti elnök idejében (1852–55) az újabb föderációs tervek kudarcot vallottak. Nagy-Britannia terjeszkedési törekvéseit és W. Walker amerikai kalandor inválióját (1860) visszaverték. A hetvenes és nyolcvanas években Honduras a belső zavargások és határkonfliktusok újabb hullámát éli át (1880-ban Comayagua helyett Tegucigalpa lett a főváros).

Honduras amerikai uralom alatt (1895–1945)

A századforduló táján Nagy-Britannia befolyását az amerikai United Fruit Co. örökli. 1895–98-ban Honduras, Nicaragua és El Salvador a Közép-amerikai Nagy Köztársaságban egyesül, ezt azonban El Salvador kilépése felbomlasztja. A Nicaragua ellen vívott háború (1907) Tegucigalpa megszállásával és M. Bonilla liberális elnök bukásával végződik. Bonilla az 1909–11 közötti polgárháború után nyerte vissza hatalmát. Az Egyesült Államok az „amerikai tulajdon védelmére" 1905-ben, 1907-ben, 1917-ben és 1924–29 között fegyveres intervenciót hajtott végre. Az első világháború után történnek az első kísérletek a munkások megszervezésére; a szervezkedések központja az 1929-ben alapított Nemzeti Szakszervezeti Szövetség. Az elnyomott parasztok és ültetvényes munkások ismételten felkeltek (például 1931–32-ben). A United Fruit Co. politikai bábjaként 1933-tól Tiburcio Carías Andino diktátor kormányzott.

Honduras a második világháború után

Carías diktatúráját J. M. Gálvez elnöksége követte (1949–54). Az 1954-es nagy sztrájkmozgalom eredményeként korlátozott mértékű munkaügyi törvényeket hoztak, sőt engedélyezték a szakszervezeteket. A KP ugyancsak 1954-ben alakult meg. A J. Lozano Díaz (1954–56) diktatórikus uralma elleni diáktüntetéseket és felkelési kísérleteket nyers erőszakkal fojtották el. R. Villeda Morales elnök (1957–63), a liberálisok vezetője és a mérsékelt polgári reformizmus képviselője 1958-ban államosította a United Fruit Co. vasútvonalainak egy részét és az amerikai monopóliumokkal kötött szerződések felülvizsgálását követelte. A Morales ellen szervezett katonai és rendőri puccskísérletek (1959 febr., júl.) megbuktak. A Nicaraguával hosszú éveken át vívott harc az 1860-ban Nagy-Britannia által leválasztott Moszkitó-part birtoklásáért a Hágai Döntőbíró-

ság Honduras javára hozott ítéletével dőlt el (1960).

A kubai forradalom győzelme láttán a bel- és külpolitikában megerősödtek a reakciós irányzatok. 1960 áprilisában Honduras megszakította diplomáciai kapcsolatait Kubával; ugyanakkor újabb üldözési hadjárat indult az ország demokratikus erői ellen (1962 januárjában betiltják a KP időszaki lapját, a „Vanguardia Revolucionariá"-t).

1963. október 3-án López Arellano ezredes vezetésével katonai junta ragadta magához a hatalmat. 1964 októberében megalakult a (reformista irányzatú) nemzeti Szakszervezeti Szövetség (Confederación General del Trabajo, CGT). Az alkotmányozó gyűlés 1965. márc. 23-án López ezredest formálisan elnökké nyilvánította. A Közép-amerikai Közös Piac keretében Honduras 1966–67 óta meggyorsította erdő- és mezőgazdasági feldolgozó iparának fejlesztését (fa, gyapot, olaj), és megindította saját acéltermelését (agalteca-völgyi magnetit lelőhelyek).

Az 1968. márc. 31-i községi választásokon López diktátor uralmon levő Nemzeti Pártja (PN) győzött. 1969 júniusában katonai konfliktus támadt El Salvadorral („labdarúgó háború"), amely csak az Amerikai Államok Szervezete közbelépésére szűnt meg. 1970 júniusában Honduras a közös határ mindkét oldalán demilitarizált övezet létesítésében állapodott meg El Salvadorral. (1971-től 1972. dec. 4-ig, választások útján, R. E. Cruz volt az ország elnöke, López azonban államcsíny útján ismét uralomra került. – *Szerk.*)

Dr. M. Kossok

India

India, Indiai Köztársaság (Bhárat/Republic of India); dél-ázsiai köztársaság, a Nemzetközösség tagállama; területe, beleértve az indiai védnökség alatt álló Bhutánt és Szikkimet, valamint az Indiához tartozó Andamán, Nikóbár (Bengáli-tenger) és Lakkadiva (Arab-tenger) szigetcsoportokat, összesen: 3 276 139 km²; lakossága (1970): több mint 550 millió; fővárosa: Delhi; közigazgatásilag 18 tagállamra és 12 központilag igazgatott kerületre oszlik; hivatalos nyelve a hindi és az angol.

Az őstársadalom anyagi kultúrájának maradványai

Az őstársadalom anyagi kultúrájának maradványai India számos részében megtalálhatók. Abbeville-i és Acheuli típusú őskőkorbeli szerszámokat főként Dekkánban találtak, de nem leltek őskőkori megkövesedett (fosszilis) emberi maradványokat. Újkőkori (neolitikus) településeket és barlanglakásokat (falfestményekkel) a félsziget legkülönbözőbb részeiben találtak már.

Madhja Pradésben az i. e. IV. évezred végéről s a III. évezred elejéről származó rézből és bronzból készült szerszámok, fegyverek kerültek napvilágra. Az Indus és mellékfolyói vidékén, valamint az azzal keleten és délkeleten határos területeken 1922 óta folyik fejlett bronzkori régészeti kultúrák feltárása. Ez az Indus- vagy Harappa-kultúra az i. e. III. és II. évezredben virágzott. A kultúra hordozói (dravidák?) mesterséges öntözéssel művelték földjeiket, és kifejlődött már kézművességük is. Égetett téglából emelték nagy kiterjedésű városaikat (Mohendzsódaró, Harappa) és kiterjedt kereskedelmet folytattak (a Harappa-kultúra leletei Mezopotámiában). A számtalan, pecséten fennmaradt írásjelet eddig nem sikerült megfejteni. A jelekből arra lehet következtetni, hogy egy felbomló őstársadalom kultúrájáról van szó, amelyben kialakultak az osztályok, megszületett az állam.

A korai osztálytársadalom

Az első államok keletkezése Észak-Indiában

Az őstársadalom felbomlása India különböző vidékein egyenetlenül és igen eltérő formákban ment végbe. A fejlett osztálytársadalomba való átmenet először Észak-Indiában valósult meg (Pandzsáb; Felső-Gangesz-völgy) 1200 körül. Számos tudós feltételezi, hogy az i. e. II. évezred végétől kezdődött a nomád indoárja törzsek (árják) bevándorlása. Ezek 900 és 600 között egészen a Gangesz völgyéig és a Narbadáig nyomultak előre, leigázták az ottlakókat (mundákat?), majd letelepedtek. A földművelést (mesterséges öntözés), az állattenyésztést és a kézműipart faluközösségek, valamint patriarkális nagycsaládok fejlesztették ki. Különösen a vas felhasználásától kezdve (kb. az i. e. 8. sz.) emelkedett a munkatermelékenység, differenciálódott a társadalmi munkafolyamat s alakult ki a társadalom struktúrája. A nemzetségi arisztokrácia és a törzsfőnökök (rádzsák) állandóan hadakoztak az őslakossággal és egymással. Az akkori idők társadalmi viszonyairól India legrégibb irodalmi emlékei tanúskodnak: a véda-szanszkrit nyelven írt legrégibb Védák, elsősorban a Rigvéda. Az i. e. I. évezred közepén már nagyobb államalakulatok tűnnek fel, pl. Bhárata, Kuru, Pancsála, Avantí és Magadha. Ezek fejlődéséről a későbbi védák

(Upanisadok), a még később írásban rögzített nagy népi époszok, a Mahábhárata és Rámájana, valamint a Purának (elbeszélések) tájékoztatnak.

A rabszolgaság sajátosságai Indiában

Az I. évezred közepéig a legtöbb indiai népnél kialakultak az osztályok. A korai osztálytársadalom korszakában számos kisebb állam bukkan fel. Az indiai rabszolgaság nem mutatja fel az ókori rabszolgaság klasszikus ismérveit, ráadásul viszonylag kevéssé is fejlődött ki. A rabszolgák, zömmel nők, többnyire a helyi lakosságból kerültek ki, vagy adós-rabszolgák voltak, akik házi rabszolgaként dolgoztak. Indiában a rabszolgaság – ahol fennállt – patriarkális rabszolgaságot jelentett, ennek oka végső fokon az, hogy az ott talált nem árja faluközösség a különleges adottságok (öntözés mint a mezőgazdaság alapja) és a fejletlen technika miatt szükségszerűen szilárd maradt mint önálló gazdasági és társadalmi egység. Az árják előtti földművelő népesség tömegét integrálták a társadalomba. A meghódítottak társadalmi helyzete valószínűleg a spártai helótákéhoz volt hasonló. A földművelés és a kézműipar közvetlenül kapcsolódott egymáshoz. Az államfő (többnyire egy despota) volt a föld legfőbb birtokosa, ez gátolta a magántulajdon kifejlődését. A társadalmi különbségek megszilárdulása és az árja felső rétegek uralma hozta létre az Indiára jellemző kasztrendszert (négy kaszt vagy varna, szanszkrit szó; jelentése: szín). Az árják alkották a kiváltságos bráhman (papi) és ksatrija (nemesi-katonai), valamint a vajsja (szabad parasztok és kézművesek) kasztjait, a nem árják a súdra kaszthoz tartoztak. Ezekre a társadalmi alapokra épült az uralkodó vallás, a brahmanizmus. A jóval az i. sz. I. évezredbe nyúló indiai társadalmi rendet ezért aligha lehet rabszolgatartó társadalomnak nevezni. Sokkal inkább patriarkális viszonyokon alapuló (faluközösségek, nagycsaládok), rabszolgákat csak kismértékben alkalmazó rendiségről van szó.

A Magadha Birodalom a Maurja-korszak végéig

I. e. 518 után, I. Dareiosz alatt a perzsák betörtek Észak-Indiába. Gandhára és Szindh perzsa tartomány lett. Az I. évezred közepén megerősödött a Magadha állam (a mai Bihar területén); Csandragupta Maurja uralkodása alatt (kb. i. e. 321–297) kiűzték a Nagy Sándor betörése óta (i. e. 327–325) Pandzsábban és Szindhben állomásozó makedón helyőrségeket (i. e. 305–304). A Maurja-dinasztia királyai (i. e. 321–187 körül) teremtették meg az első nagy indiai birodalmat, amely Észak-Indiától egészen a Dekkánig terjedt és Asoka királysága alatt (i. e. 273–232 körül) élte virágkorát. Buddha tanait a Maurja-birodalomban (i. e. 560–480 körül) államvallássá nyilvánították. A buddhizmus egyéb vallásrendszerek mellett (pl. a dzsainizmus), a brahminok uralmával és a brahmanizmussal szembeni elégedetlenség kifejezéseképpen az i. e. 6. és 5. században jött létre. Igen gyorsan terjedt egész Indiában, Ceylonban, Burmában, Annamban, Kambodzsában és Közép-Ázsiában, egészen Indonéziáig, Kínáig és Japánig. A perzsa és görög befolyás jegyeit viselő korai buddhista építőművészetből kimagasló műemlékek a szancsi és bhárhuti sztupákban, barlangkolostorokban és templomokban (Barabar; a legrégibb adzsantái barlangok) és a Gandhara művészetben maradtak fenn. A Maurja-korszakból fennmaradó írásos emlékek, a kautaljai Arthasásztra, valamint Asoka sziklákba vájt ediktumai, voltaképpen a gyakorlati politika tankönyvei. Asoka halála után a Maurja-birodalom rövidesen felbomlott.

A dél-indiai államok

Az i. e. 2. század kezdetén, a Maurja-birodalom széthullásának első jeleire Észak-India újból idegen hódítók áldozata lett. Demetrius alatt a baktriaiak elfoglalták Pandzsábot és Szindhet; a parthusok perzsa tartományokat hoztak létre indiai területen, majd időszámításunk kezdetén a sakák (szkíták) Nyugat-Indiában és a középső Gangesz-völgyben megalapították a Kusán Birodalmat. Ebben az időben kezdődött a dél-indiai népek – melyeknél az osztálytársadalom csak később fejlődött ki – számottevő befolyása a további fejlődésre. Korábbi történelmük kevéssé ismert. Annyi azonban bizonyos, hogy Bhrigukacsa (Broach) és Támralipti (a Gangesz torkolatánál) dél-indiai kikötőkből kiindulva már régóta kereskedelmi kapcsolatot létesítettek Afrikával, a földközi-tengeri országokkal és a Távol-Kelettel. Az i. e. 3. és az 1. század között keletkeztek a kalingák (a mai Orisszában), az andhrák (a mai Tamilnad), a csólák (Kelet-Madrasz) a pandzsák (Dél-Madrasz) államai, valamint Pandzsáb és Kerala állam. Míg Ándhra és Kalinga államok csak a Maurja-birodalom bukása után váltak önállóvá, a többi állam Magadhával szemben megőrizte függetlenségét. Ándhra az i. e. 1. század közepétől egészen i. sz. 3. század elején bekövetkezett hanyatlásáig fenntartotta uralmát Dél-India felett (a tamil birodalom fénykora).

A Gupta Birodalom. A korai osztálytársadalom hanyatlása

A korai osztálytársadalom hanyatlási folyamata és az új társadalmi viszonyok kialakulása India

különleges társadalmi-gazdasági adottságai következtében hosszú időszakot ölelt fel: az i. e. 1. századtól egészen az i. sz. 6–7. századig. Az utolsó nagy óindiai államot, a Gupta Birodalmat, I. Csandragupta alapította Magadhában i. sz. 320-ban. Az 5. századig állt fenn és kiterjedt Észak-India nagy részére. A Gupta Birodalom leigázta az indoszkíta királyságokat és többször is visszaverte a heftaliták vagy fehér hunok betöréseit. A művészet, a tudomány (a nalandai egyetem virágkora) és az irodalom nagy becsben állottak („gupta reneszánsz"). Az indiai csillagászok a föld gömbalakját és forgását tanították, a napévet 12 harmincnapos hónapra osztották, és ismerték a szökőévet. Az indiai matematikusok dolgozták ki az „arab" számokat, a tízes számrendszert és a számok helyi értékével is tisztában voltak; ők fektették le az algebra alapjait. A szanszkrit irodalomban kimagasló művek születtek, pl. a Pancsatantra (Öt könyv) állatmesegyűjtemény, valamint a Hitópadésa (Hasznos oktatás); a Gupta-korszakban élt az ókori India leghíresebb írója, Kalidasza (5. század), lírikus, elbeszélő és drámaíró (Sakuntalá drámája, Meghadúta lírai költemény). Ebben az időben gazdag és igen jelentős a páli buddhista irodalom (vallásfilozófiai művek, Buddha-életrajzok, egyházjogi művek). Értékes szobrok, festmények születtek, felvirágzott az iparművészet. India kultúrája különösen az I. évezred első felében gyakorolt maradandó hatást Közép- és Dél-Ázsia országaira. A Gupták idejében a kézműiparban, főként pedig a mezőgazdaságban új termelőerők alakultak ki (vetésforgós gazdálkodás, trágyázás, az öntözőrendszer kiépítése, selyemhernyó-tenyésztés). A növekvő termelés lehetővé tette az áru-pénz viszonyok kialakulását és az élénk belföldi, ill. tengerentúli kereskedelmet. A földtulajdon új felosztásának alapján az uralkodó osztályok mind erőteljesebben zsákmányolták ki a faluközösségek szabad tagjait. Kialakultak az első hűbéri birtokviszonyok. Ideológiai téren bekövetkezett a buddhizmus kettészakadása (hínayána, ill. maháyána „kis út", ill. „nagy út" buddhizmus), majd az I. évezred első felében Indiából e vallás majdnem teljesen eltűnik.

Feudalizmus

A feudalizmus indiai sajátosságai

A hűbéri termelési viszonyok kialakulása nagyon lassan és egyenetlenül ment végbe. A házi rabszolgaság maradványai még az újkorban is megvoltak. A föld és földbirtok, beleértve a faluközösségeket, egyre gyakoribb kiosztása a katonai-hivatali nemesség javára, továbbá a király földadományozásai a buddhista kolostoroknak és hindu templomoknak, új földbirtokos osztály létrejöttét eredményezte. Ez az osztály a központi hatalom politikai gyengeségét kihasználva, további kiváltságokat teremtett magának (állami hivatali tisztségek örökölhetősége), községi szántóföldeket sajátítottak ki, és még jobban kizsákmányolták földbérlő parasztjaikat. Különösen szembeötlő ez a folyamat a 8. században alakult radzsasztáni államokban (Gudzserát, Mevár, Adzsmer). Mivel a patriarkális vagy „ázsiai termelési mód" (Marx) alapja, a faluközösség, általában nem esett szét és megmaradt az uralkodó legfőbb tulajdonjoga a földhöz (feltételesen hűbérül adott birtok), Indiában nem került sor tényleges jobbágyság kialakulására. Az indiai hűbériség egy másik sajátossága az erősen differenciált kasztrendszer, amely a társadalmi munkamegosztás alapján India sajátos intézményével, az „érinthetetlenséggel" együtt fejlődött ki. Az érinthetetlenek, a páriák, a társadalom legalsóbb rendű, jogfosztott rétegét alkották, és a törzsi társadalom roncsaiból keletkeztek. A hinduizmus társadalmi alapja a kasztrendszer volt, s a brahmanizmusból, ill. a buddhizmusból ez fejlesztette ki az indiai feudalizmus vallási ideológiáját. **Indiai kolonizáció Hátsó-Indiában és Délkelet-Ázsiában.** Hátsó-India és Délkelet-Ázsia kultúrájára és történelmére a régi szoros kereskedelmi kapcsolatoknál és a buddhizmus elterjedésénél is nagyobb befolyást gyakoroltak a Dél-Indiából, Bengáliából, Gudzserátból és Kathiavarból származó indiai kivándorlók által létrehozott települések. Ceylon egyes részei többször is pándja és csóla uralom alá kerültek; a csólák időlegesen a burmai Pegu birodalma felett is uralkodtak; Khmer 230 után, Csamba a 9. századtól volt indiai királyság. A csólák átmenetileg Szumátrát is uralmuk alá hajtották a pallavák pedig kolóniákat létesítettek Jáván. Ez a gyarmatosítás azonban nem „hindizálta" az egyes népcsoportokat, inkább az indiaiak olvadtak be fokozatosan a bennszülött lakosságba.

A delhi szultánság

A korai hűbériségre jellemző állami-politikai széttagolódás folytán török és közép-ázsiai uralkodók és hadvezérek véres rablóhadjáratokat vezethettek Indiába (1001-től). 1175-ben a ghaznai szultán (a szultánság 966-ban alakult a mai Afganisztánban), Mohamed Ghori, megkezdte Észak-India leigázását. A hódítás 1206-ban fejeződött be egy Ghaznától független állam, a delhi szultánság megalakulásával. A mohamedán arisztokrácia hamarosan kezébe ragadta a gazdasági, politikai és katonai hatalmat, és az adóbehajtókon keresztül kegyetlenül kifosztotta a városi és

falusi lakosságot (fokozott természetbeni adó). Hódító hadjáratait a hindusztáni félsziget legdélibb részeire is kiterjedtek. A saját hűbéri rendszer bevezetése ugyan meggyorsította India feudális fejlődését, a legfőbb hűbéri tulajdonjog azonban a szultán kezében maradt. A faluközösség szilárdsága és a naturális gazdálkodás túlsúlya akadályozta új termelőerők kifejlődését. A parasztoknak az idegen kizsákmányolókkal és az iszlám erőszakos terjesztésével szemben kifejtett fegyveres ellenállása, valamint a szakadatlan feudális viszályok során már a 14. században önálló államok (1340: Bengália, 1374: Dekkán leszakadása) keletkeztek, a delhi szultánság pedig összeomlott. (1398: Timúr lerombolja Delhit).

A nagymogulok birodalma

1525-ben Báber kábuli uralkodó betört Indiába és 1526-ban Panipatnál megsemmisítő vereséget mért az utolsó delhi szultán seregeire. Báber alapította meg Delhiben a nagymogulok dinasztiáját (1526–1858). Utódai, Akbar (1556–1605) és Dzsahangir (1605–27) alatt a mogul állam egész Észak-Indiára kiterjedt. Dél-India tartományait a nagymogulok nem tudták hosszabb ideig uralmuk alatt tartani. A hűbéri földbirtok uralkodó formái a dzsagír-hűbér (háborús szolgálatok fejében adott feltételes hűbér) és a zamíndárok (hindu hercegek örökölhető birtokai) voltak. A hűbéri rendszer felszámolására, a pénzjáradékra való áttérésre, valamint az abszolutisztikus egységállam kialakítására irányuló kísérletek (főleg Akbar uralkodása idején) megbuktak a helyi feudális urak ellenállásán. A parasztok és a városi dolgozók kizsákmányolása, valamint a hatalmas kereskedelmi nyereségek lehetővé tették, hogy a mogul császárok költséges díszépületeket emeltessenek (Humájún-síremlék, a Vörös Erőd és a Nagy Mecset Delhiben, Fatéhpur Szikri rezidenciája Agra mellett, a Tádzs-Mahal), amelyekben India művészi hagyományai az arab építőművészettel ötvződtek.

Az újkori India

A mogul állam válsága

A mogul állam gyengülésének első jelei már Dzsahán sah uralkodása alatt (1628–58) mutatkoztak. A nyilvánvaló gazdasági és politikai hanyatlás a 17. század második felében Aurangzib alatt (1658–1707) kezdődött: a parasztságot megtizedelték az éhínségek és a járványok, a perzsa behatolás miatt a Perzsiába és Közép-Ázsiába irányuló karavánkereskedelem hanyatlott (Delhit kifosztják Nádir sah uralkodása alatt 1739-ben), az európai kézbe került közel-keleti és európai tengeri kereskedelem is gyengült, az egyes országrészek pedig gazdaságilag elszigetelődtek. E folyamat politikai megnyilvánulásai: az állam szétforgácsolódik, a parasztok és a városi lakosság osztályharca kiéleződik, a mogul uralom elleni népi mozgalom (a Sivádzsi vezette maráthák, majd utódaik, a szikhek és az afgánok harca Pandzsábban önálló feudális államok megalakulásához vezettek; a dzsát parasztok felkelése) ennek a folyamatnak a politikai kifejeződése. A mogul hatalom felbomlását Portugália, Anglia, Franciaország és Hollandia gyarmati terjeszkedésre használták ki; Indiába való behatolásukkal meggyorsult a hanyatlás folyamata.

India a gyarmatosítás béklyóiban

Vasco da Gama expedíciója Kalikatba (1498) megnyitotta Indiában a portugál hódítások korát. A portugálok erődöket létesítettek Goában (1510), Diuban (1515), Damãóban (1531) és a partvidék más pontjain. Ezzel mintegy száz esztendőre megszerezték maguknak az indiai kereskedelem monopóliumát. A portugál uralmat a bennszülött népességgel szembeni brutalitás jellemezte (inkvizíció és erőszakos térítések).

Kereskedelmi társaságok alapítása után (Kelet-indiai Társaságok) a 17. század első felében megkezdődött a hollandok, angolok és franciák letelepedése. Az angolok fontosabb támaszpontjai: Madrasz (1639-től), Bombay (1661-től) és Kalkutta (1690-től); a fontosabb francia települések: Pondicherry (1674) és Csandernagar (1688). 1744-ben elkeseredett harc tör ki az India fölötti uralomért a britek és a franciák között. Mindkét fél intrikákat szőtt az indiai hercegségekben és főleg indiai zsoldosokkal (szipáik) harcoltak. A hétéves háborúban (1756–63) a harc Nagy-Britannia javára dőlt el. Ettől fogva a franciák mindössze néhány parti városban uralkodtak.

Általában a brit Kelet-indiai Társaságnak a plasseyi csatában a bengáli nábob felett aratott győzelmétől számítják az angolok indiai területi hódításainak kezdetét (1757). Ez a folyamat 1858-ban zárult le, s időben nagyjából egybeesett a brit ipari forradalommal. Az elkeseredett ellenállást (népi felkelés Májszurban, a maráthák és a szikhek felkelése) letörve az angolok egyre nagyobb területeket hódítottak meg, s inváziójukat az új kizsákmányolási formákra történt áttérés kísérte, pl. a nyílt kincsrablás, sarcolás és adóztatás. A britek a zamíndárokból új földbirtokos osztályt hoztak létre, és új földadó-rendszert vezettek be. A földbirtok-magántulajdon bevezetése s Indiának a brit iparcikkek óriási felvevő piacává alakítása tönkretette a faluközös-

séget, a kézműipart. Így több millió munkaerő szabadult fel. Ezzel adva voltak a tőkés termelési viszonyok kialakulásának előfeltételei. Ebben az értelemben beszél Marx Nagy-Britannia „pusztító", ill. „megújító" szerepéről Indiában. A Társaság rossz gazdálkodása (ami különösen Bengáliában volt érezhető), továbbá a brit szabad kereskedelem megteremtése folytán a Társaság 1773-tól kezdve a brit állam közvetlen ellenőrzése alá került, megszűnt kereskedelmi monopóliuma (1813, 1833) végül a Társaságot feloszlatták. 1858-tól India koronagyarmat, 1877-től pedig császárság. Az India finánctőkés kizsákmányolásába való átmenet az állami költségvetés, a modern bankpolitika és az ún. közigazgatási ügynökségek segítségével a 19. század közepén ment végbe. A közvetlen gyarmati uralom az ország kétharmadára terjedt ki (Brit India); a félsziget többi része, a mintegy 550 fejedelem, a kolonializmus legmegbízhatóbb támogatóinak önkényuralmi rendszere alatt maradt. A briteknek sikerült India feletti uralmukat a népi ellenállással szemben brutális erőszak alkalmazásával majdnem 200 éven át fenntartaniuk. Ennek érdekében kíméletlenül kihasználták az indiai társadalmi osztályok, vallási közösségek és népek közötti ellentéteket és különbségeket („oszd meg és uralkodj!"). Ezenkívül jelentős szerepet játszott a közigazgatási reformok útján végrehajtott megvesztegetési taktika is, az „indiaiaknak az önkormányzásba való fokozatos bevezetésére", ahogyan ez 1861-től a brit parlament Indiával kapcsolatos törvényeiből kitűnik.

India népeinek szabadságharca a függetlenség kivívásáig

A gyarmati rendszer a parasztokat, a gyári munkásokat és az ültetvényeken dolgozó parasztokat könyörtelenül kiszipolyozta. Az indiai mezőgazdaság állandó válságban élt. A társadalmi biztonság és a művelődési lehetőség a bennszülött nagybirtokosok és tőkések szűk felső rétegének kiváltsága volt. A dolgozó tömegeket a rendszeresen visszatérő éhínségek és járványok pusztították. Még 1943-ban is egyedül Bengáliában kb. 3 millió ember halt éhen. De a birtokos osztályok is mindjobban érezték a gyarmatosítás terheit. A gazdasági élet szabályozásával, a vámpolitikával, a rúpia-árfolyam önkényes megállapításával és egyéb intézkedésekkel a brit-indiai kormány gátolta a nemzeti tőkeképződést, akadályozta az alapvető indiai iparágak és a nehézipar kiépítését.

Így szélesedett a gyarmati uralom alatt szenvedő osztályok és rétegek frontja Brit Indiában, majd később a fejedelemségekben is. Ezáltal kialakultak a nemzeti erők politikai összefogásának előfeltételei. A népmozgalmak, valamint a parasztok és a városi szegények angolellenes felkelései eleinte helyi jellegűek voltak, az elégedetlen feudális erők vezetése alatt álltak, még nem öltöttek összindiai, nemzeti jelleget. Ez vonatkozik a maráthik, a szikhek és más népcsoportok ellenállási harcára éppenúgy, mint az 1857–59-es népfelkelésre (ún. szipái-felkelés). Az utóbbi mindenesetre olyan időpontban tört ki, amikor már kibontakozott a tőkés fejlődés és a polgári ideológia kezdeti szakasza, ezért valóságos nemzeti mozgalom jegyeit viselte. A felkelés magával ragadta a brit-indiai hadsereg nagy részét (szipái-csapatok), valamint a paraszti és a városi lakosság széles rétegeit. A felkelést az ellenzéki arisztokrácia vezette, innen ered helyi korlátozottsága, ezzel magyarázható stratégiai és taktikai gyengesége. A mozgalom mégis a döntő katonai vereség szélére sodorta a gyarmattartó hatalmat. A britek kénytelenek voltak módosítani politikájukat (India 1858-tól koronagyarmat; szövetség az indiai fejedelmekkel; az első „alkotmányreformok"). Az 1885-ben alakult Összindiai Nemzeti Kongresszussal (All-India National Congress) olyan nemzeti politikai szervezet született, amelyet eleinte a polgári mérsékelt értelmiségi körök irányítottak. Már a kilencvenes évektől kezdve (Tilak), de főként Bengália kettéosztásával (1905) és az oroszországi forradalommal kapcsolatosan a mozgalom a kispolgári értelmiségiek befolyására radikálisabbá vált (jelszavak: „szvadesi" – saját termelés; „szvaradzs" – önkormányzat; bojkottfelhívás; egyéni terror). A parasztok és munkások körében azonban a Kongresszus Párt csak az első világháború vége felé és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására talált tömegbázisra. Mohandász Karamcsand Gandhi (akit Mahátma – „nagy lélek" névvel illettek) vette át a nemzeti mozgalom vezetését. Gandhi és a többi kongresszus párti vezető (Motilál Nehru, Dzsaváharlál Nehru, Szubhász Csandra Bósz, Rádzsendra Praszád) személyes példájukkal szabadságharcra lelkesítették a parasztságot. Gandhi befolyására fogadta el a Nemzeti Kongresszus az „erőszak nélküli harc" módszerét (szatjágraha). Gandhit a most már viszonylag gyorsan fejlődő nagypolgárság is támogatta, mert érdekelve volt a nemzeti függetlenség kivívásában – népi forradalom nélkül. A kommunista mozgalom (1925-ben alakult a KP) a forradalmi parasztmozgalom (1926-tól: munkás- és parasztpártok; 1936-tól: az All-India Kisan Sabha) nevű parasztszövetség és a forradalmi szervezetek vezetői 1927–28-tól kezdve az Összindiai Szakszervezeti Kongresszus (All-India Trade Union Congress, AITUC) keretében tömörültek, s a harc minden forradalmi formájának alkal-

mazásáért szálltak síkra. Az indiai parasztok és munkások szervezetei a Nemzeti Kongresszuson belül harcoltak a nemzeti egységfront megerősítéséért, s a nép ellenségeivel kötendő kompromisszumok lehetőségét elvetették.

A nemzeti mozgalom erejével szemben a gyarmatosítók csak terrort és fegyveres erőszakot tudtak szembeállítani (amritszári vérengzés 1919. április; a nemzeti vezetők tömeges letartóztatása; kirakatperek, pl. a miráti per 1929–33 között). A brit-indiai kormány már a 19. század utolsó negyedében igyekezett a hinduk és mohamedánok közötti ellentéteket politikai síkra terelni. III. Aga Khánnak, az Összindiai Moszlim Liga megalakítását sugalmazta (1906) a Nemzeti Kongresszus ellensúlyozása céljából. Később a gyarmatosítók a feudális és a velük kapcsolatban álló tőkés muzulmán felsőbb rétegeknek politikai előnyöket biztosítottak, pl. az 1909-es Morley–Minto-reformokban, az 1919-es, India kormányzására vonatkozó törvényben és az 1935-ös India-törvényben. Amikor 1933-ban felvetődött egy különálló mohamedán indiai állam, Pakisztán terve (a név tartományok kezdő-, ill. utolsó betűiből: Pandzsáb, Afganisztán – az északnyugati határterület megjelölésére – Kasmír, Szindh és Beludzsisztán), a gyarmatosítók támogatták az elképzelést. A kormány által támogatott Moszlim Liga szembeszállt a Nemzeti Kongresszussal, amely a hinduista ideológia hatására mindinkább elidegenedett a muzulmánoktól. 1940-ben az önálló Pakisztán követelése a Moszlim Liga programjává lett. A liga vezére, Mohamed Ali Dzsinna által kidolgozott két nemzet elméletre (muzulmánok, hinduk) támaszkodott az 1947 júniusában nyilvánosságra hozott és India kettéosztását célzó Mountbatten-terv.

A második világháború idején a polgári vezetés alatt álló nemzeti mozgalom nem alakított ki a háború és a brit politika irányában helyes vonalat. Gandhi vonalát követve, a vezetők többsége elutasította Nagy-Britannia feltétel nélküli támogatását, ezzel tehát az antifasiszta koalíciót is. A passzív ellenállás újbóli alkalmazása, valamint a „Hagyjátok el Indiát!" követelés (1942. augusztus) ürügyet szolgáltatott a nemzeti megmozdulások könyörtelen elfojtására. Bósz vezetésével a kongresszusi mozgalom nem jelentéktelen kisebbsége a fasiszta agresszorok oldalára állt (Bósz 1941-ben külföldre menekült), mert nem ismerték fel azok végzetes világuralmi terveit. A kommunisták és az általuk irányított szervezetek ezzel szemben támogatták a brit háborús erőfeszítéseket.

Az imperialista világrendszernek a második világháború folytán bekövetkezett gyengülésével, ill. a szocialista tábor kialakulásával olyan helyzet alakult ki, amelyben Nagy-Britannia kénytelen volt feladni India feletti közvetlen uralmát. 1945-től kezdve Indiában forradalmi válság alakult ki. (Tömegsztrájkok, Bósz nemzeti hadserege fogva tartott tagjainak szabadon bocsátását követelő népmozgalom, az 1946-os februári flottafelkelés, a télengánái és kasmíri parasztfelkelések.) 1947. aug. 15-én a brit kormány kihirdette India és Pakisztán domíniumi státusát.

India az állami függetlenség kivívása után

A brit imperializmus nemcsak a gyarmati múlt súlyos örökségét, hanem kettéosztott országot hagyott hátra. India, éppen úgy, mint Pakisztán, a mai napig sem küzdötte le a kettéosztás okozta gazdasági nehézségeket. A kettéosztás után nyomban kirobbant vallási pogromok 1947–48-ban mérhetetlen szenvedéseket okoztak; 1948. január 30-án Gandhi merénylet áldozata lett. Menekülők millióinak folyama indult el a két állam határain át. Egészen a legutóbbi időkig új meg új nacionalista és vallási fanatikusok – imperialisták támogatta – zavargásai lángoltak fel Indiában és Pakisztánban, a megosztás óta parázsló indiai–pakisztáni konfliktusokat táplálva.

Indiában a nemzeti burzsoázia vette át az államhatalmat. 1947 augusztusában Dzsaváharlál Nehru állt a Nemzeti Kongresszus által alakított kormány élére. A nemzeti függetlenség kivívása után kibontakoztak a társadalmi ellentétek. Kiéleződésük miatt 1949-ben számos kommunista és a Szocialista Párt (1934-ben alakult mint Kongresszusi Szocialista Párt) kivált a Nemzeti Kongresszusból, majd több, nyíltan reakciós párt alakult; ezek a pártok a monopoltőke, a nagybirtokosok és a volt fejedelmek érdekeit képviselték. 1950. jan. 26-án Indiát Bhárat néven köztársasággá kiáltották ki, de tagja maradt a Nemzetközösségnek. Új, a polgári parlamentarizmuson alapuló alkotmány lépett érvénybe, amely biztosítja minden állampolgár polgári jogait, tiltja a kaszt nélküliek (páriák) megkülönböztetését, és kimondja a nők törvény előtti egyenlőségét.

A delhi központi kormány és a tagállamok kormányai intézkedéseket hoztak a dolgozók életkörülményeinek javítására, pl. béremelések, földhaszonbérek csökkentése, a társadalombiztosítás kiépítése, az oktatásügy reformja. A KP, az AITUC, a Kiszán Szabhá és más haladó szervezetek által követelt reformok azonban mindig a nagytőke és a nagybirtokosok ellenállásába ütköztek. Ugyanezek az erők ellenezték a demokratikus földreformot, amely ugyan 1949–55 között a zamíndár rendszer megszüntetésével elkezdődött, de máig sem hajtották végre. Az 1951-ben Vinóba Bhave vezetése alatt megindult föld-

ajándékozási mozgalom (bhúdan mozgalom) szerény kezdeti sikerek után megtorpant. Az antidemokratikus erők, amelyek politikai központja a Szvatantra Párt (1959-ben alapított Szabadságpárt) a Kongresszus Párton belül is előtérbe kerültek (Krishna Menon haladó miniszter lemondásának kikényszerítése 1962 novemberében és K. D. Málavija hasonló lemondása 1963-ban; frakcióharcok és szakadások).

1954 decemberében a parlament, 1955 januárjában Avadiban a Kongresszus Párt a gazdasági és szociálpolitika céljaként egy „szocialista minta szerinti társadalom" (socialist pattern of society) megvalósítását tűzte ki, a Kongresszus Párt pedig az „indiai szocializmus" felépítésének jelszavát terjesztette. Valójában India a tőkés fejlődés útjára lépett. Ez államkapitalizmus és „vegyes gazdaság" keretében történik néhány haladó jellemzővel: gazdasági tervezés (1951 óta négy ötéves terv), alapvető nemzeti iparágak és a nehézipar kifejlesztése az állami szektorban (nagy duzzasztógátak és erőművek létesítése, a bhilái, durgápuri és rourkelai acélművek felállítása, a nehéz gépipar megteremtése), a mezőgazdaság fejlesztése (szövetkezetek; az 1952-es községi fejlesztési program, Community Development Programme; a falusi önkormányzat, pancsajati radzs; bevezetése 1958-ban). Miután azonban a kongresszus párti kormánynak eddig nem sikerült igazságos adóztatással, a külföldi vállalatok (túlnyomórészt még brit tulajdonban) és bankok kisajátításával a felhalmozás belső forrásait feltárnia – érzékeny tőkehiány tapasztalható. Az imperialista államoktól kedvezőtlen feltételekkel felvett kölcsönök és a tőkés világpiac kötöttségei rontották az általános gazdasági helyzetet. A szocialista országok önzetlen segítségét India fokozódó mértékben veszi igénybe. Az állandó áremelések, a tisztviselői karban elterjedt korrupció és más tényezők folytán – különösen 1962 óta – csökkentek a reálbérek. Az 1963-as rossz termés következtében India több részén éhínség pusztított. Rendkívül válságossá vált az élelmiszerhelyzet 1965–66-ban is. Az amerikai gabonabehozatallal párhuzamosan az imperializmus politikai nyomása is megnőtt. A dolgozók elégedetlensége sztrájkokban, tömegtüntetésekben és a tiltakozás egyéb formáiban jutott kifejezésre. A reakciós erők és politikai szervezeteik (Szvatantra Párt; Dzsana Szangh; Népi Szövetség; Hindu Mahászabha, Nagy Hindu Szövetség) elszaporodása nemcsak a monopoltőke megerősödésével és az imperialista tőke befolyásával magyarázható, hanem a tömegek általános elégedetlenségének ügyes kihasználásával is. A reakció nacionalista jelszavai ugyanis kétségtelenül hatottak a tömegekre. Az 1951. évi általános választásokon elért siker ellenére, a Kongresszus Párt 1957-ben és 1962-ben vesztett tekintélyéből és befolyásából, amely csupán az 1971. évi indiai–pakisztáni háború után nőtt meg újra.

A Lál Bahádur Sásztri vezette kongresszusi kormány (1964 júniusától 1966 januárjáig) India belső és külső helyzetéből adódó növekvő nehézségekkel küzdött. Ennek fő okai: az uralkodó osztály továbbra sem hozott sürgetően szükséges demokratikus intézkedéseket (földreform, az imperializmustól való gazdasági függetlenség megvalósítása az államosítás és a külkereskedelem új orientációja útján, a kielégítő táplálkozás biztosítása a gyorsan növekvő lakosság számára pl. a gabonakereskedelem államosításával, a dolgozók társadalmi és politikai jogai, a nemzetiségi kérdés következetes megoldása, a reakciós, imperialistabarát erők elfojtása stb.). A valóságos helyzetet az indiai–pakisztáni konfliktus-sorozat kiéleződésekor felkorbácsolt nacionalista hullám sem tudta elkendőzni. A demokratikus tömegharc élén a kommunisták és a velük rokonszenvező baloldali polgári erők állnak, akik a nemzeti felszabadító forradalom folytatását s annak nemzeti demokratikus forradalommá való átalakítását követelik. Befolyásukat és ütőképességüket azonban a KP 1964 áprilisában bekövetkezett s időközben szervezetileg is megrögződő kettészakadása károsan befolyásolja.

Indira Gandhi kormánya (1966. jan. 24-től), amelynek megalakulását a nyíltan reakciós kongresszusi erők vereségeként értékelhetjük, igyekszik demokratikus politikát folytatni (önálló állam létrehozása a pandzsábi nyelvet beszélő lakosság számára 1966. nov. 1-én; a letartóztatott kommunisták egy részének szabadon bocsátása).

Az 1962-es indiai–kínai konfliktus során kibocsátott „India védelméről szóló törvény" ma is kivételes állapotot érvényesít, alkalmat nyújtva a rendőrség számára, hogy tetszése szerint letörje a dolgozók megmozdulásait. Az 1967 tavaszán megtartott általános választások idején Indira Gandhi kormánya súlyos belső problémák előtt állott: a lakosság elégedetlenkedett a közellátás és a gazdaságpolitika miatt, Dzsammúban és Kasmírban kiéleződött a helyzet, a lázadó nagákkal állandó harcok dúltak, a tagállamok között határvillongások történtek stb. Az elsődleges feladat azonban még mindig az elegendő táplálék biztosítása saját termésből, a rúpia leértékelésével (1966. jún. 4) felszínre került válsághelyzet leküzdése és a 4. ötéves terv végrehajtása (kezdete: 1966. ápr. 1.), amelynek célkitűzéseit a reakciós erők hevesen támadják.

India, ez a fiatal nagyhatalom elsőrendű világpolitikai tényező. A nép érdekeinek megfelelően, az indiai kormányok a világbéke fenntartásáért, a békés egymás mellett élésért, az általános lesze-

relésért szálltak síkra, s elítélték a gyarmatosítás minden formáját. A pozitív semlegesség (nonalignement) elvei vezérelték őket s a szocialista tábor szövetségének érezték magukat. Ezt a külpolitikai vonalat követi Indira Gandhi kormánya is. (India 1971-ben barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval. – *Szerk.*)

Kimagasló módon járult hozzá a békeharchoz és a béke fenntartásához a Nehru-kormány, amikor közvetítő szerepet vállalt a koreai és az indokínai béketárgyaláson (1954-es genfi konferencia), valamint Goa, Diu és Damão felszabadításával a portugál gyarmati uralom alól (1961. dec.). Máig megoldatlan azonban a kasmíri konfliktus Pakisztánnal és a határvita a Kínai Népköztársasággal. A kasmíri kérdés, amely Dzsammú és Kasmír India és Pakisztán közötti megosztásának (1947–48) következménye, állandóan újabb politikai és katonai összetűzésekhez vezetett. Mindkét fél igényt tart egész Dzsammúra és Kasmírra. Számos esetben megsértették az 1949. évi fegyvernyugvási megállapodást. Kasmír lakossága körében kedvező visszhangra talált a független, Indiával és Pakisztánnal konföderációban levő Kasmír gondolata (ezt Abdullah sejk és népszavazást követelő frontja képviseli). 1965. aug. 5-én újabb heves konfliktus robbant ki. Amikor szeptember elején a harci cselekmények átcsaptak indiai és pakisztáni területre, nyílt, bár hadüzenet nélküli háború tört ki a két állam között. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa kívánságára 1965. szept. 23-án beszüntetett harci tevékenység súlyos veszteségeket okozott a népgazdaságnak. A Szovjetunió önzetlen békepolitikája folytán a kasmíri konfliktus, bár nem simult el, lényegesen vesztett élességéből. A szovjet közvetítéssel létrejött indiai–pakisztáni tárgyalások Taskentben (1966. jan. 4–10) kilencpontos nyilatkozat aláírásával végződtek, ezzel minden előfeltétel megszületett az indiai–pakisztáni kapcsolatok normalizálására. (Jelentős támogatást nyújtott India a Bengáli Népi Köztársaságnak, Bangla Deshnek függetlensége elnyerésében. – *Szerk.*)

A hatvanas években India társadalmi szerkezetében számottevő változások következtek be. Az időszakos válságjelenségek ellenére megnőtt a nagypolgárság gazdasági és politikai hatalma. A tőkekoncentráció elősegítette monopóliumok kialakulását. Vidéken tőkés módon gazdálkodó paraszti réteg fejlődött ki.

Amíg a tőkés fejlődés minden területen előrehaladt, addig a néptömegek helyzete rosszabbodott; a dolgozók fokozták politikai tevékenységüket és alapvető változtatásokat sürgettek. A mélyreható társadalmi ellentétek többek között 1969-ben a Kongresszus Párt kettészakadásában fejeződtek ki. Jobbszárnya (a Szindikátus vagy régi Kongresszus Párt) a nagypolgárság érdekeit képviseli és szövetségre törekszik a reakciós Szvatantra és Dzsana Szangh Párttal. Az Indira Gandhi által képviselt balszárny (Új Kongresszus Párt) folytatja az állami szektor erősítése és az el nem kötelezettség politikáját. A néptömegek ezt a politikát támogatják, a demokratikus tömegmozgalom erejét azonban a baloldali erők kettészakadása gyengíti. Az 1971. márciusi parlamenti választások során megerősödött Indira Gandhi helyzete.

Időrendi táblázat

I. e. III–II. évezred	Bronzkor, magas kultúrájú korai osztálytársadalom az Indus völgyében (hordozói a dravidák?), hatása keletre és délre is kiterjedt; fő lelőhelyek: Mohendzsódaró és Harappa városi települések.
I. e. 2200 körül	Az említett kultúra hanyatlásának kezdete.
1200 körül	Nomád életet folytató, a korai osztálytársadalomba való átmenetet képviselő indoárja törzsek bevándorlásának kezdete Pandzsábba; az ott talált népesség kiirtása, ill. rabszolgaságba döntése; a Rigvéda himnuszok keletkezése (ó-véda korszak i. e. 1200 és 900 között).
900–600 körül	Az árják előrenyomulása keleten a Gangesz völgyéig, délen a Narbadáig; fokozatos letelepedés; a 8. századtól a vas mind gyakoribb alkalmazása. A bráhman vallás, a bráhmin réteg és rendiség kialakulása, az Atharva-Véda és a legrégibb upanisádok létrejötte (új-véda korszak).
6–4. sz.	A középső Gangesz-völgyben megszilárdul a Magadha állam.
6–5. sz.	A bráhman rendiséggel és ideológiával ellentétes beállítottságú vallási tanok felbukkanása: pl. buddhizmus, dzsainizmus.
560–480 körül	Buddha életének feltételezett időszaka.
549–477	A dzsainizmus alapítója, Vardhamana (Mahavíra) életének feltételezett időszaka.

518-tól	A perzsák I. Dareiosz alatt meghódítják Pandzsábot. Gandhára és Szindh perzsa tartományokká válnak.
5. sz.	Pánini klasszikus szanszkrit nyelvtankönyve.
364–324	A Nanda-dinasztia alatt Pandzsáb kivételével egész Észak-India egyesül az első indiai Magadha Birodalomban.
327–325	Nagy Sándor hódító hadjárata az Indus völgyében.
321–297 körül	Csandragupta Maurja uralkodik Magadhában; a Maurja-birodalom megalapítása.
305–304	A perzsa Szeleukosz Nikator feletti győzelem után a Maurja-állam kiterjeszti uralmát egész Észak- és Nyugat-Indiára.
273–232 körül	A Maurja-birodalomban Asoka király uralkodik, halála után azonban a birodalom gyorsan szétesik. A buddhizmus elterjed Közép-Ázsiában, Burmában és Ceylonban.
220-tól	Andhra dekkáni állam és a Kalinga Birodalom fellendülése.
2–1. sz.	Az első indiai buddhista művészeti emlékek keletkezése (bhárhuti és szancsi sztupák; barlangkolostorok).
2. sz. kezdete	A hellenizált baktriaiak betörnek Pandzsábba és Szindhbe.
150 után	A pártusok és szakák (szkíták) betörése Közép-Ázsiából.
I. e. 100-tól kb. i. sz. 100-ig	A Csóla-dinasztia uralma Dél-Indiában, amelyet a csera és pándja uralom vált fel.
I. e. 1. sz.	A Manu-törvénykönyv keletkezése.
I. sz. 1. sz.	Észak-Indiában a buddhizmus szétágazik, a hínayána, ill. a mahájána irányzatokra.
I. sz. 40	Észak-Indiát fokozatosan bevonják a szkíta Kusán Birodalomba.
78–101 körül	Kanyiska király uralkodása a Kusán Birodalomban.
3–4. sz.	Megkezdődik az indiai kolonizáció Kambodzsában, Annamban, Jáván és Szumátrán.
4–8. sz.	A Pallava Birodalom Dél-Indiában.
320	I. Csandragupta megalapítja a Gupta-dinasztiát. A Gupta Birodalom egészen széthullásáig (477 után) magában foglalta majdnem egész Észak-Indiát; felvirágzik a kereskedelem és a városi kultúra („aranykor", a képzőművészetben és az irodalomban kiváló művek születnek. Kalidasza feltehetően II. Csandragupta udvarában működött); a hűbéri földbirtokviszonyok kialakulásának kezdete és a kasztrendszer differenciálódása.
470	A heftaliták (fehér hunok) betörése; a 6. század közepéig hun állam.
500 körül	A Csalukja Birodalom fénykora Dél-Indiában.
500–1000 körül	A buddhista, dzsainista, ill. hindu barlangtemplomok és -kolostorok keletkezése Adzsantában, Elurában, Elefanta-szigetén és Badamiban. A nalandai buddhista egyetem fénykora.
606–648	A kanaudzsi Harsa király uralkodása.
8. sz.	A radzsput államok keletkezése (Gudzserat, Mevar, Adzsmer).
711	Mohamed Ben Kászim uralkodása idején az arabok meghódítják Multant és Szindhet.
740 után	A Csóla Birodalom megerősödik Dél-Indiában.
757–973	A Rastrakuta Birodalom Nyugat- és Közép-Dekkánban.
993–94	Delhi alapítása.
1001	A ghaznai Mahmud szultán betöréseinek és rablóhadjáratainak kezdete.
1175	Mohamed Ghori, ghaznai szultán megkezdi Észak-India meghódítását.
1206	Kutbuddin Ajbak megalapítja a delhi szultanátust.
1221	A Dzsingisz kán vezette mongolok első betörései Észak-Indiába.
1347–1490	A Báhmani szultanátus Dél-Indiában.
1347–1565	Vidzsajanagar hindu birodalom Dél-Indiában.
1398–99	Timúr inváziója (1398: Delhi elpusztítása), meggyorsul a delhi szultanátus felbomlása.
1469–1538	Guru Nának, a szikh vallás megalapítója.
1490–1518	Vidzsajanagar területén megalakulnak a bidzsápuri, ahmednagari, berari, bihari és gólkóndai szultanátusok.
1498	Vasco da Gama portugál hajós kiköt Kalikatban (máj. 22). A portugál hódítások kezdete az Indiai-óceán térségében.
1510	Albuquerque vezetésével a portugálok elfoglalják Goát (nov.).
1526	A panipati csata (ápr. 18); Báber mongol szultán legyőzi az utolsó delhi szultán seregét – a nagymogul dinasztia megalapítása (1858-ig).

1530–56	Humájún nagymogul.
1556–1605	Akbar nagymogul – a birodalom virágkora.
16. sz. közepétől 17. sz. közepéig	A mogul korszak legjelentősebb művészeti alkotásainak keletkezése (Humájún síremléke, a delhi Vörös Erőd, Fatéhpur Szikri rezidenciája, a Tádzs Mahal, a delhi nagymecset; miniatúra festészet).
1600	Az angol korona előjogokat biztosít a Kelet-indiai Társaságnak.
1602	Megalakul a Holland Kelet-indiai Társaság.
1605–27	Dzsahángir nagymogul.
1613	Az első angol kereskedelmi település alapítása Indiában (Szúrat).
1627–80	Sivádzsi, a maráthák királya és a mogul uralom ellen irányuló mozgalom vezére Mahárástrában.
1628–58	San Dzsahán nagymogul.
1639	A madraszi angol kereskedelmi település megalapítása.
1658–1707	Aurangzib nagymogul – a mogul birodalom legnagyobb kiterjedésének, valamint kezdődő felbomlásának időszaka.
1661	Bombay kikötője az angolok birtokába kerül.
1664	A Francia Kelet-indiai Társaság megalakulása.
1668	Az első francia kereskedelmi telep létesítése Szúratban. Az afgánok és a delhi, valamint az agrai terület parasztjainak felkelése a nagymogulok ellen.
1690	Az első angol kereskedelmi település Kalkuttában.
1710–1715	A maráthák nagyhatalommá fejlődnek (I. Pésva Rádzsi Ráó).
1724	Dekkán és Audh kiválik a mogul államból.
1739	A perzsák betörése Nádir sah alatt; Delhi kifosztása.
1740	Bengália elszakad a mogul államtól.
1744	A brit–francia háború kezdete Dél-Indiában, a harcot később a hétéves háború (1756–63) dönti el.
1747	A független afgán állam megalakulása Ahmed kán alatt.
1757	Az afgánok kifosztják Delhit; a plasseyi csata (jún. 23). A Brit Kelet-indiai Társaság győzelme a bengáli nábob felett.
1760 körül	Haidar Ali magához ragadja a hatalmat Majszur dél-indiai államban.
1761	A harmadik panipati csatában az afgánok legyőzik a maráthákat (jan. 6).
1764	A független szikh állam megalakulása.
1765	A Kelet-indiai Társaság átveszi a polgári közigazgatást (dívánok) Bengáliában, Biharban és Orisszában.
1769	A maráthák kiszorítják Delhiből az afgánokat.
1773	Az ópiumkereskedelem megindulása Indiából Kínába. A brit parlament kibocsátja a Kelet-indiai Társaság jogait korlátozó első törvényt (Regulating Act).
1775–82	Az első brit háború a maráthák ellen.
1793	Végleges földadókivetés Bengáliában, Biharban és Orisszában (Permanent Settlement Act), a zamíndár rendszer bevezetése.
1799	A negyedik majszuri háborúban a britek végleg leigázzák Majszurt; Tipu (Haidar Ali fia és 1782-től utóda a szultánságban) halála.
1813	A Kelet-indiai Társaság indiai kereskedelemre vonatkozó monopóliumának megszüntetése.
1814–16	A brit Kelet-indiai Társaság háborúja Nepál ellen.
1817	Az első brit gyapotfeldolgozó textilgyár Indiában.
1818	A harmadik marátha háborúban a britek elpusztítják a marátha államot.
1828	R. M. Ráj megalapítja a Bráhma Szamádzs reformszektát.
1833	A Kelet-indiai Társaságot a korona nevében történő közigazgatási működésre korlátozzák Indiában.
1835	Indiában bevezetik az angol oktatási rendszert.
1839	Asszamban megalakul az első angol teaültetvényes társaság.
1849	Pandzsab bekebelezésével lezárul Indiában a brit területi hódítások korszaka.
1853–54	Az első vasútvonalak üzembe helyezése Indiában.
1854	Az első indiai pamutfeldolgozó gyár és az első brit jutagyár Indiában.

1855	A szantál törzs felkelése Biharban és Bengáliában.
1857	A kalkuttai, a bombayi és a madraszi egyetem alapítása.
1857–1859	Népfelkelés (ún. szipái-felkelés).
1858	A nagymogul dinasztia vége – „Act for better Government in India" (angol törvény India „jobb" kormányzásáról). Indiából koronagyarmat lesz (nov. 1).
1861	Az első indiai törvény kibocsátása „az indiaiak fokozatos bevonásáról az önkormányzatba".
1872	Pandzsábban, a Malabár-parton, Bengáliában és Radzsasztánban megkezdődik a parasztfelkelések korszaka.
1877	India császárság lesz (jan. 1). Viktória királynő India császárnője. Az első jelentős bérsztrájk Indiában (Nágpur).
1877–78	A brit uralom alatti első, periodikusan visszatérő nagy éhínség, amely öt és fél millió ember életébe kerül.
1878, 1882	A beviteli vámok megszüntetése.
1885	Az Indiai Nemzeti Kongresszus (Kongresszus Párt) megalakítása Bombayban (dec.27).
1894	G. B. Tilak vezetésével a nemzeti újjászületés egyik formájaként megindul az ortodox hinduizmus felélesztésére irányuló mozgalom.
1905	A nemzeti mozgalom radikalizálódik (szvadési mozgalom).
1906	Megalakul az Összindiai Moszlim Liga (dec. 30).
1907	A Nemzeti Kongresszus kettészakadása a mérsékeltek (moderates) és radikálisok (extremists) szárnyára (dec.).
1908	Az első politikai tömegsztrájk Indiában (Bombay, júl.).
1909	A Morley–Minto-reformok.
1911	Az első indiai acélmű üzembe helyezése (Tata-üzemek). Brit India fővárosa Delhi.
1916	A Kongresszus és a Moszlim Liga között Lakhnaúban közös politikai megegyezési alap jön létre (lakhnaúi paktum; dec.).
1917 végén	A sztrájkmozgalom fellendülése (1920-ig).
1918	A mérsékeltek kiválnak a Kongresszusból, és megalakítják a Liberális Föderációt.
1919	Az indiai muzulmánok kalifátus-mozgalmának kezdete. Gandhi átveszi a Nemzeti Kongresszus irányítását; az első összindiai szatjágraha-mozgalom megszervezése. A brit katonaság Amritszárban vérfürdőt rendez (ápr. 13). A Montagu–Chelmsford-reformok kihirdetése (dec. 23).
1920	Az első kommunista csoportok megalakulása Indiában. Az Összindiai Szakszervezeti Kongresszus megalakulása (AITUC, okt. 10).
1921	A mopla-felkelés a Malabár-parton.
1922	A Szvaradzs Párt megalakítása Cs. R. Dász és M. Nehru vezetésével (dec.).
1925	Megalakul a Kommunista Párt (dec. 26).
1926	Megalakul az első Munkás-Paraszt Párt (febr.).
1928	Forradalmi szakszervezet alakul Bombayban „Gyári Munkások" (Girni Kamgar) néven.
1929	32 munkás- és parasztvezető letartóztatása (márc. 23); a miráti per (1933-ig).
1930	A függetlenségi nyilatkozat közzététele (jan. 26). Megindul a polgári engedetlenségi mozgalom újabb hadjárata – népfelkelés Sólápurban (febr.–máj.); népfelkelés Pesávarban (ápr.).
1934	A Kongresszusi Szocialista Párt megalakulása (máj.).
1935	Törvény India kormányzásáról.
1936	Az Összindiai Parasztszervezet (All-India Kisan Sabha) megalakulása.
1937	A legtöbb tartományban kongresszus párti kormányok alakulnak (júl.).
1939	Az alkirály bejelenti India hadba lépését (szept. 3).
1940	A Mozlim Liga először követeli hivatalosan Lahorban a különálló Pakisztán megteremtését (máj.).
1943	A KP első kongresszusa (máj. 23–jún. 1).
1946	Kasmírban és Haiderabadban (Télengáná) a fejedelmi uralom elleni harc tetőfokára hág – az indiai flotta felkelése (febr. 19–23). Véres összecsapások kezdete hinduk és mohamedánok között (jún.). Dzs. Nehru ideiglenes kormányt alakít (aug.).
1947	A Mountbatten-terv elfogadása: India és Pakisztán domíniumi státusa (aug. 15); Dzs. Nehru az indiai kormány élén. Pakisztán támogatásával betörnek a határvidék törzsei Kasmírba. Kirobban a kasmíri konfliktus (okt. 22).

1948 Gandhit egy ortodox hindu meggyilkolja (jan. 30). A kormány meghirdeti gazdasági programját (ápr. 6). Indiai csapatok bevonulnak Haiderabadba (szept.) és leverik Télengánában a parasztfelkelést (nov.).

1949 Fegyverszünet Kasmírban (jan. 1).

1949–55 Törvény a zamíndár rendszer megszüntetéséről.

1950 India köztársaság lesz; életbe lép az új alkotmány (jan. 26).

1950 végén Az első amerikai gabonaszállítmányok India számára.

1951 Az első ötéves terv kezdete (ápr.). Vinóba Bhave földajándékozási mozgalmat kezdeményez (ápr. 18). Az első parlamenti választások Indiában (októbertől 1952. februárig).

1952 A községfejlesztési program (Community Development Programme) megindítása (okt. 2).

1954 Megállapodás a tibeti határvonalról India és Kína között (jún. 3). Franciaország de facto lemond indiai birtokairól (dec. 1).

1956 A második ötéves terv kezdete (ápr.). Az indiai államok átszervezése (nov. 1).

1957 A második parlamenti választás (febr.–márc.). Kommunista kormány alakul Keralában (ápr. 5).

1958 A falusi önkormányzati rendszer bevezetése (Pancsájati Rádzs; júl.).

1959 Az első csapolás a bhilai acélmű nagyolvasztójában (febr. 4). A keralai kommunista kormány elmozdítása (júl. 31). Az indiai–kínai határkonfliktus kezdete (ősszel).

1960 Mahárástra és Gudzserát államok megalakulása (máj. 1).

1961 A harmadik ötéves terv kezdete (ápr. 1). Goa felszabadítása a portugál uralom alól (dec. 18).

1962 Parlamenti választások (febr.). Államelnök: Sz. Radhákrisnan (máj. 13). Fegyveres harcok az indiai–kínai határon (okt. 20). A rendkívüli állapot kihirdetése (okt. 26). A kínai csapatok tűzszünetet tartanak (nov. 22). Konferencia Colombóban az indiai–kínai határkonfliktus rendezésére (dec.). Eredménytelen indiai–pakisztáni tárgyalások Kasmírról (decembertől 1963. májusig).

1963 A Kongresszusi Párt Országos Bizottsága elfogadja a Kámarádzs-tervet (aug. 10). A parlamenthez intézett, 10 millió aláírással ellátott „nagy petíció" (szept. 13). A bakhrai duzzasztógát felavatása (okt. 22). Az első indiai kétlépcsős rakéta fellövése (nov. 21). Vallási zavargások Indiában és Kelet-Pakisztánban (decembertől 1964. januárig).

1964 A KP kettészakadása (ápr.). Fegyvernyugvás Nágaföldön (máj.). A Szovjetunió elvállalja a bokarói acélmű felépítését (máj. 1). Lál Bahádur Sásztri lesz a miniszterelnök (jún. 2). Az Egyesült Szocialista Párt (Samjukta Socialist Party) megalakulása (jún. 7). Az ún. „baloldali kommunista" vezetőket letartóztatják (dec. 30).

1965 Zavargások a hindi nyelvnek egész Indiára kiterjedő hivatalos nyelvként való bevezetése ellen (jan.). Általános választások Keralában (márc. 4). Helyi zavargások Aligarhban (ápr.). Sásztri hivatalos látogatása a Szovjetunióban (máj.). Fegyveres összetűzések pakisztáni csapatokkal (ápr.–jún.). Általános sztrájk és tömegtüntetések az élelmezési politika ellen (júl.–dec.). Bevezetik a nagyvárosokban a rizs és a búza adagolását (aug.). Radhákrisnan elnök látogatása Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában (szept.–okt.). Súlyos fegyveres összecsapások pakisztáni csapatokkal Kasmírban (aug. 5); a harcok átcsapnak az indiai és pakisztáni határokon és nyílt háborúvá alakulnak át (szeptember elején). A konfliktus rendezésére a szovjet kormány javasolja India és Pakisztán vezetőinek találkozását szovjet területen (szept. 17). Az ENSZ Biztonsági Tanácsának többszöri felhívására India és Pakisztán beszünteti a hadműveleteket (szept. 23).

1966 A csapatok kivonására vonatkozó indiai–pakisztáni tárgyalások (jan. 3). Indiai–pakisztáni tárgyalások Taskentben (jan. 4–10); a taskenti 9 pontos nyilatkozat. Sásztri halála (jan. 10). Indira Gandhi lesz a miniszterelnök (jan. 24). Éhségtüntetések és általános sztrájkok Keralában és Nyugat-Bengáliában (januártól februárig). Befejeződik az indiai és pakisztáni csapatok visszavonása (febr. 25). Iszlámábádban megkezdődnek az indiai–pakisztáni tárgyalások a kapcsolatok további normalizálásáról (márc. 1). Indira Gandhi miniszterelnök hivatalos látogatáson Franciaországban és az Egyesült Államokban (márc.). A negyedik ötéves terv kezdete (ápr. 1). Indira Gandhi találkozik Moszkvában Koszigin miniszterelnökkel (ápr. 2).

A monszun késése miatt India nagy részében éhínség tör ki (május–júniustól). A rúpia 36,5%-os leértékelése (jún. 4). I. Gandhi hivatalos látogatást tesz az Egyesült Arab Köztársaságban, Jugoszláviában és a Szovjetunióban (júl.). A felsőház hozzájárul az alkotmány módosításához, amely lehetővé teszi Pandzsáb két államra való osztását (aug. 24). Tito és Nasszer elnökök Delhiben találkoznak I. Gandhival (okt. 21–24).

1967 A Kongresszus Párt választási győzelme (febr.). Az új államelnök Zakir Huszejn (máj.).

1968 A KP VIII. kongresszusa Patnában (febr. 7–15). Az újságok nyomdászainak sztrájkja (júl. 23–szept. 17). A központi kormány tisztviselőinek sztrájkja (szept. 19).

1969 Az egyesült baloldali erők fölényes választási győzelme után Kelet-Bengáliában egységfrontkormány alakul (febr.). Zakir Huszejn államelnök halála (máj. 3). Az Összindiai Kongresszusi Bizottság elhatározza a 14 legnagyobb magánbank államosítását. Államelnök: V. V. Giri (aug. 16). A Kongresszus Párt 1969 nyara óta tartó kettészakadási folyamata szervezeti úton oldódik meg különálló kongresszusok megtartásával: a régi Kongresszus Párt (Szindikátus) Gandhinagarban, az új Kongresszus Párt Bombayban (dec.) ülésezik.

1970 A baloldali egységfront-kormány lemondása Nyugat-Bengáliában (márc. 15). Kormányátalakítás: I. Gandhi egyúttal belügyminiszter is, Szvaran Szingh külügyminiszter (jún.).

1971 Parlamenti választások (márc. 1–10); az új Kongresszus Párt I. Gandhi vezetésével kétharmados többséget szerez. (Szerződés a békéről, a barátságról és az együttműködésről a Szovjetunió és India között. Újabb háború India és Pakisztán között. India segítséget nyújt Bangla Deshnek függetlensége elnyeréséhez. – *Szerk.*)

Akbar: (arabul: a „hatalmas") tulajdonképpen Abulfath Dzselal ed-Din; 1556-tól nagymogul; birodalmát egészen Orisszáig és a Narbadáig terjesztette ki; erős, hivatali tisztségeket viselő arisztokráciára támaszkodó központi hatalmat alakított ki. A nem mohamedánok különadóinak megszüntetésével és a vallási türelem útján törekedett a belső ellentétek kiegyenlítésére. Uralkodása alatt felvirágzottak a művészetek és tudományok. Síremléke az Agra melletti Szikandrában van.

All-India Trade Union Congress (AITUC, Összindiai Szakszervezeti Kongresszus): 1920. okt. 31-én létesült szakszervezeti egyesülés, a húszas évek vége óta kommunista befolyás alatt; taglétszáma: 508 662 (1960).

Asoka: a Magadha Birodalom királya i. e. 273–232 között; Csandragupta Maurja unokája; centralizált állama, melynek fővárosa Pátaliputra (Patna) volt, Kalinga dél-indiai állam meghódítása után (256) magában foglalta egész Észak- és Közép-Indiát (beleértve a mai Afganisztánt) és Dél-India jelentős részét. Mint a buddhizmus buzgó, de toleráns híve síkraszállt a hínayána buddhizmus indiai államvallássá fogadásáért és Indián kívüli terjesztéséért (térítés Ceylonban, Tibetben és Burmában; vallásterjesztő követségek Egyiptomban, Sziriában, Makedóniában és Epiruszban), támogatta a buddhista főiskolákat és kolostorokat Indiában. Sziklákba és oszlopokra vésett ediktumai, amelyekből több mint 30 maradt fenn, rendeleteit és vallási tanait tartalmazzák. A csak részben fennmaradt sztupák (buddhista ereklyéket tartalmazó kőépítmények, leghíresebb a szancsi sztupa) az Asoka-korszak fontos történelmi forrásai. Asoka halála után birodalma hamarosan felbomlott.

Bháratija Dzsan Szangh (Indiai Népi Szövetség) nacionalista és kommunistaellenes reakciós párt, 1951-ben alakult a Hindu Mahászabha (Nagy Hindu Szövetség) tagjainak és az 1948-ban betiltott szélsőséges Nemzeti Önkéntesek Szövetsége tagjainak részvételével.

Bhave, Acsárja Vinóba: politikus, reformista; szül. 1895; 1916-ban felveszik Gandhi elkülönülten élő közösségébe (asram), 1921-ben Vardhában saját közösséget létesít; 1940-ban Gandhi elsőként bízza meg a gyarmattartók elleni egyéni állampolgári engedetlenségi mozgalom végrehajtásával; a szabadságmozgalomban való részvétele miatt többször letartóztatták. Gandhi halála után Bhave kezdeményezi a szarvódaja („mindenki felkelése") mozgalmat, amelynek célja Gandhi elveinek megvalósítása. 1951 áprilisában Bhave kezdeményezi Télengánában, az 1946–48. évi parasztmozgalom központjában, a földajándékozási mozgalmat (bhúdan), ezzel azonban az agrárkérdést nem tudta megoldani.

Buddha (szanszkritül: a megvilágosodott): indiai vallásalapító (buddhizmus) i. e. 560–480 körül; buddhista források szerint azonos a kapilavasztui Sakja nemzetségből származó Sziddhartha Gautama herceggel, aki hétévi remeteség után megtalálta a földi szenvedésektől való megváltás útját. A buddhizmus az i. e. 5. századtól

egészen az 1. század közepéig az észak-indiai államok uralkodó ideológiája volt.

Csandragupta Maurja: a Magadha Birodalom (a mai Bihar területén) királya i. e. 321–297 körül; az Észak-Indiában állomásozó görög-makedón királyságokkal szembeni ellenállás élére állt s az idegenek kiűzése után megdöntötte a Nanda uralkodóházat, megalapítva a Maurja-dinasztiát. Szeleukosz Nikator szatrapa feletti győzelme után akkor már egész Észak-Indiára kiterjedő birodalmához csatolta Gandhárát, Kábult és Heratot. Megaszthenész görög követ a Csandragupta uralkodása alatti Magadha Birodalom társadalmi viszonyairól kimerítő leírást hagyott hátra.

Dánge, Sripád Amrit: munkásvezető; szül. 1899; 1920-tól vesz részt a forradalmi mozgalomban; a KP alapító tagja és 1962 áprilisától elnöke; 1943-tól az AITUC főtitkára; a Szakszervezeti Világszövetség egyik alelnöke.

Egyesült Szakszervezeti Kongresszus (UTUC, United Trade Union Congress): 1947 májusában alakult, a Szocialista Párt politikai befolyása alatt álló szakszervezeti egyesülés. Taglétszáma: 110 034 (1960).

Gandhi: 1. Indira, politikus; szül. 1917; Dzs. Nehru leánya; tanulmányait a sántinikétani egyetemen végzi; fiatalkorától kezdve tevékenyen vesz részt a nemzeti mozgalomban, vezető szerepet játszik szociális és oktatási vonalon; 1938 óta a Kongresszus Párt tagja; többször bebörtönözték; 1959–61-ben a Kongresszus Párt elnöke; 1964–66-ban rádió- és tájékoztatásügyi miniszter; 1966 óta miniszterelnök, atomenergiaügyi és tervezési miniszter, 1970 óta belügyminiszter is. 2. Móhandász Karamcsand, Mahátmának („nagy lélek") nevezték; 1920-tól a nemzeti mozgalom vezére: 1869-ben született, 1948-ban meggyilkolták. Nagy-Britanniában tanult jogot, majd 1893-ban Dél-Afrikában (Natal) élt, ahol a búr államok faji megkülönböztetési politikája elleni hindu mozgalom élére állt. 1914-től Gandhi Indiában tevékenykedett a nemzeti függetlenség érdekében. Az általa alapított szatjágraha mozgalom célja India függetlenségének kivívása volt kizárólag békés eszközökkel (állampolgári engedetlenség, bojkott, sztrájk stb.). Gandhi a toleráns buddhizmus és kispolgáriparaszti ideológia alapján állott. Saját példájával sikerült a tömegek nemzeti öntudatát és áldozatkészségét felébresztenie. Amikor megkísérelte a hinduk és mohamedánok testvérharcának elsimítását, egy reakciós hindu szervezet fanatikus híve meggyilkolta.

Ghós, Adzsoj Kumár: politikus; 1909–62; kora ifjúságától tevékeny részt vállalt a forradalmi mozgalomban. A KP alapító tagja, 1951 októberétől főtitkára.

Giri, Varahagiri Vénkata: politikus, szül. 1894-ben; szakszervezeti vezető; 1952–54 munkaügyi miniszter; 1967–69 között alelnök; 1969-től államelnök.

Hindu Mahászabha (Nagy Hindu Szövetség): az ortodox hinduizmus híveiből alakult 1907-ben; soviniszta irányzatú párt; politikai jelentősége csak a húszas években volt.

India Kommunista Pártja (Communist Party of India, CPI): az indiai dolgozók forradalmi pártja; 1925-ben alakult. 1964 áprilisában két, szervezetileg önálló pártra oszlott (az SZ. A. Dánge vezetése alatt álló KP, ill. az E. M. Sz. Nambudiripad vezetése alatt álló ún. marxista KP). Az utóbbiból további ultrabaloldali csoportok váltak ki (naxalbari csoport).

Indiai Munkásszövetség (Hind Mazdur Szabha, HMS): a szocialista pártok politikai befolyása alatt álló, 1948 decemberében alakult szakszervezeti egyesülés; taglétszáma: 286 202 (1960).

Indiai Nemzeti Szakszervezeti Kongresszus (Indian National Trade Union Congress, INTUC): 1947 májusában alakult és a Kongresszus Párt politikai befolyása alatt álló szakszervezeti egyesülés; taglétszáma több mint 1,8 millió (1965).

Indus kultúra (Harappa-kultúra): kereskedelmet űző lakosság (dravidák?) városi kultúrája a korai osztálytársadalom fokán, i. e. 2500–1500 körül az Indus völgyének térségében. 1922-ben Pandzsábban, Szindhben, Szaurasztrában és Lothalban több mint száz lelőhelyen kezdődtek meg az ásatások; fejlett rész- és bronzkori kultúra emlékeit tárták fel. A pecsétlapocskákon levő képírást még nem sikerült megfejteni. Fő lelőhelyek: Harappa, Mohendzsódaró.

Kasmír (Dzsammú és Kasmír): az Indiai Köztársaság állama. A hindu kultúra és műveltség központját jelentő Dzsammút és Kasmírt 1586-ban beolvasztották a delhi szultánságba, 1756-tól 1819-ig afgán uralom alatt áll; 1819-től a szikh állam része, 1849-ig brit fennhatóság alá kerül. India 1947. évi megosztásakor Dzsammút és Kasmírt India, ill. Pakisztán egyaránt magának követelte; azóta az ún. kasmíri konfliktus tárgya, amely 1965 szeptemberében háborúhoz vezetett. Jelenleg a terület egyharmada áll pakisztáni közigazgatás alatt.

Kerala: az Indiai Köztársaság állama; 1956-ban alakult Travankor és Kocsin hercegségek, valamint Malabár kerület összevonásából; az itt élő lakosság a malajalam nyelvet beszéli. A korai ókortól kezdve kereskednek Fóniciával, Egyiptommal, Szíriával, a rómaiakkal és a kínaiakkal; 1498-tól portugál befolyásra terjed a kereszténység; 1972-ben a britek hódítják meg. Az 1957-es parlamenti választások eredményeképpen kommunista kormány alakult, amelyet azonban 1959. júl. 31-én a központi kormány el-

mozdít. Az 1967. februári választási győzelem után baloldali koalíciós kormány alakult. A kommunista miniszterelnök, Ahuta Menon által 1969 óta vezetett kormány 1970. január elsejével megszüntette a nagybirtokot.

Kongresszus Párt (All-India National Congress, ANC): az indiai polgárság 1885-ben alapított pártja; a húszas évek elejétől Gandhi irányításával széles tömegekre támaszkodott és a nemzeti egységfront szervezetévé fejlődött. 1947 óta az államok zömében a Kongresszus Párt polgári pártként alakítja a központi kormányokat és a tagállamok kormányait. A hatvanas években a jobboldali, nagypolgári szárny befolyása erősödik. 1969-ben ez a szárny igyekezett Indira Gandhi kizárásával a hatalmat magához ragadni. A Kongresszus Párton belüli és kívüli demokratikus erőkre támaszkodva sikerült a reakció támadását visszaverni. A kettészakadás a két külön pártkongresszus megtartásával 1969 decemberében véglegessé válik. (A jobbszárny az 1971-es választásokon felmorzsolódott, Indira Gandhi új Kongresszus Pártja viszont nagy győzelmet aratott. – *Szerk.*)

Községi Fejlesztési Program (Community Development Programme): indiai kormányprogram a faluközösségek fejlesztésére az első ötéves terv keretében. Mindenekelőtt intézkedéseket tartalmaz a falusi önkormányzat (pancsájati rádzs), a szövetkezetek, a lakások, utak és kutak építéséhez szükséges paraszti öntevékenység kifejlesztésére, intézkedik az állami eszközök rendelkezésre bocsátásáról, az egészségügy és az oktatásügy továbbfejlesztéséről. Az első fejlesztési központok 1962 októberében jöttek létre. 1963 októberéig a programot kiterjesztették India kb. 550 000 falujára; a tőkés fejlődést mozdítja elő.

Mahávíra (a nagy hős): valójában Vardhamána, észak-indiai hitújító, kb. i. e. 549–477 között; a brahmanizmussal szemben létrehozott dzsainizmus alapítójának tartják. Előkelő családból származott, 12 éven át aszkéta módjára élt, majd „dzsina"-ként (győztes) tisztelték. A dzsainizmusnak ma is vannak hívei Indiában.

Mountbatten-terv: az angol kormánynak Lord Mountbatten indiai alkirályról elnevezett terve a közigazgatási hatalom átadására, az ország felosztására és a két domínium, az Indiai Unió és Pakisztán megteremtésére. Az 1947 júniusában nyilvánosságra hozott terv 1947. aug. 15-én lépett életbe.

Nágá-föld: 1962 óta az Indiai Köztársaság állama. A harcias törzsek (köztük a nágák) lakta indiai–burmai határterületen 1954 óta fegyveres harcok folynak az angol imperializmus által támogatott Zaphu Phizo vezetésével a központi kormány, ill. az autonóm Nágá állam hívei között.

Nambúdiripad, E. M. Sz.: politikus; szül. 1909; alapító tagja a Kongresszusi Szocialista Pártnak; 1962–63-ban a KP főtitkára; 1958. március–június között, ill. 1967 februárjától a keralai kommunista kormány miniszterelnöke; ma az ún. marxista KP főtitkára.

Nehru, Dzsaváharlál: politikus és államférfi; 1889–1964; kasmíri bráhman családból származott; Nagy-Britanniában tanult, majd 1912-ben ügyvédként telepedett le Indiában. 1912-től a Kongresszus Párt tagja, több ízben főtitkára és elnöke (utoljára 1951–54-ben); 1947-től miniszterelnök. A nemzeti harcban való részvétele miatt Nehru 14 évet töltött börtönben. A Kongresszus Párt haladó polgári szárnyát képviselte, a békés egymás mellett élés elvét vallotta és az ún. „India útja a szocializmushoz" irányzat híve volt.

Pandzsáb (szanszkritul: öt folyó köze): az Indiai Unió állama. A 18. és 19. században a szikh állam és a britellenes mozgalom központja. 1849-ben a britek meghódítják a második szikh háborúban; 1947 augusztusa óta területe részben az Indiai Unióhoz, részben Pakisztánhoz tartozik. Az évek óta tartó nyelvi ellentét miatt a pandzsábi nyelvet beszélő lakosság új állam megalakítását követelte, ez 1966. november 1-én létre is jött.

Rádhákrisnan, Szarvépalli: politikus és filozófus, szül. 1888-ban; 1952–62 között alelnök, 1962–67 között államelnök.

Sásztri, Lál Bahádur: politikus; 1904–66; mint Gandhi harcostársát, a britek több ízben bebörtönözték; 1947–51: belügyminiszter Uttar Pradésban; 1952–58: vasút- és közlekedésügyi miniszter; 1958–61: kereskedelmi és iparügyi miniszter; 1961–63: belügyminiszter, 1964–66: miniszterelnök.

Sivadzsi, Marátha Rádzsa: 1627–80; a maráthák függetlenségi harcának vezetője a mogul államok, továbbá a bidzsapuri és golkondai szultánságok ellen. A brit gyarmatosítók elleni harcban S. Maharastra nemzeti hőse lett.

Szikhek („tanítványok"): főként Pandzsábban élő indiai népcsoport. A Nának által alapított szikh vallás egy korai polgári reformmozgalom eszmei kifejezése volt és a pandzsábi parasztok harcát fejezte ki a mogul államok kizsákmányolásával szemben (szikh felkelések a 17. század második felétől). 1764 után Észak-Indiában teokratikus szikh állam alakult. A katonailag erős szikhek ellen a britek több háborút indítottak (Nagy-Britannia 1849-ben annektálja Pandzsábot).

Szvatantra Párt (Szabadság Párt): 1959-ben alakított reakciós párt, nyíltan antidemokratikus, imperialistabarát irányzattal; részben a nagy-

tőke, részben a volt fejedelmek és nagybirtokos körök támogatják.

Thákur, angolul Tagore, Rabindranath: nemzeti költő, filozófus és sokoldalú művész; 1861–1941; egész munkásságát India függetlenségi harcának, a világbékének szentelte, mindig a dolgozó emberek sorsán kívánt javítani. 1911-ben Sántinikétánban (Bengália) főiskolát alapított (a későbbi visvabhárati egyetem).

Tilak, Bál Gangádhar: Lokamania (= a nép embere) névvel illették, politikus, szanszkritista és filozófus; 1856–1920; az ún. extremisták vezéreként a 19. század végén megpróbálta felélesztení a Nemzeti Kongresszusban a hindu hagyományokat. Britellenes harca miatt Tilakot több ízben letartóztatták. Hívei gyakran nyúltak az egyéni terror eszközéhez. 1914 után a Kongresszus mérsékelt szárnyának egyik vezéreként lépett fel.

Dr. G. Selter

Indonézia

Indonézia, Indonéz Köztársaság (Republik Indonesia); köztársaság Délkelet-Ázsiában; területe: 1 904 345 km²; lakossága (1970): 118,5 millió; fővárosa: Dzsakarta; közigazgatásilag 22 tartományra oszlik; hivatalos nyelve az indonéz.

Őstársadalom és a gyarmatosítás előtti időszak

Indonézia a föld egyik legrégebben lakott településterülete. Jáván (Dzsava) kerültek elő a pithecantropus (majomember) első maradványai. A mai indonézek elődei i. e. 1500 körül Hátsó-Indiában éltek. A mon khmerek egyik ágát alkották, akik elhagyták a szárazföldet és a szigeteken letelepedve kiszorították onnan az őslakókat (a negritókat és a veddid törzseket). Időszámításunk kezdetén ismerték a vas megmunkálását és fejlett öntözőrendszert építettek ki. Az őstársadalom felbomlása után megtaláljuk a rabszolgaság kezdeti formáit is, ez azonban sohasem vált döntő jelentőségűvé. Kedvező földrajzi helyzete révén a szigetbirodalom hamarosan a Kína és India felé irányuló kereskedelem központja lett. Már a 4. századtól kezdve indiai kereskedők terjesztették a brahmanizmust és később a buddhizmust. Az első történelmileg bizonyított államok az indiai kultúra befolyására alakult fejedelemségek voltak Jáván, Szumátrán és Kalimantan szigetén (Borneó), így pl. a 4. században a Taruma birodalom Nyugat-Jáván. A 7. és 8. században Jáván és Szumátrán megkezdődik a feudalizmus kialakulása. A 7. században Szumátrán alapított korai feudális birodalom, Srividzsaja, a 8. században a Szjailendra uralkodóház idején kiterjesztette befolyását Malakka félszigetére és Jáva egyes részeire, s kapcsolatokat tartott fenn Kínával és Indiával. Az anyagi kultúra és a művészetek magas fokáról nagyszerű kulturális emlékek tanúskodnak (800 körül Borobudur templomváros építése).

A 10. században bekövetkezett feudális szétforgácsolódással és a Srividzsaja-ház hanyatlásával Jáván fontosabb hűbéri államokként Mataram, Kediri és Szingaszári vált ki. Erlangga (1019–49) erőfeszítései a központi jávai állam megteremtésére nem járt tartós sikerrel. Csak a 14. században sikerült a Madzsapahit hindu birodalomnak (1293–1520) Jáva központtal, a mai indonéz szigetvilág nagy részét uralma alatt egyesítenie, s ezzel megalakult az első összindonéz állam magja (főleg Gadzsa Mada alatt). E birodalom hatalmi terjeszkedése ellen főként a parti területeken élő hűbérurak védekeztek, akik az Indonéziában a 15. század óta növekvő befolyású iszlám vallást használták ideológiai fegyverként. Madzsapahit hanyatlása és a mohamedán fejedelemségek kialakulása, amelyek közül Mataram tűnt ki, párhuzamos az első európai behatolással. 1512-ben Albuquerque portugáljai megszállták a fűszerekben gazdag Malukut (Molukkát). Innen, de elsősorban Malakkából rablóhadjáratokat vezettek Szumátra és Timor szigete ellen.

Indonézia holland gyarmati sorban

A 17. század elején a hollandok elűzték Ambon szigetéről az angolokat és portugál riválisaikat, akik már csak Timor keleti felét tartották uralmuk alatt. Több kereskedelmi társaság egyesülésével létrejött a Holland Kelet-indiai Társaság (1602), s ezzel Indonéziában lerakták a holland gyarmatbirodalom alapkövét. Dzsakarta 1619-ben történt elfoglalásával a hollandok szilárd támaszpontot teremtettek (a város nevét Batáviára változtatták), ahonnan a 17. és 18. században a szigetvilág nagy területeit erőszakkal, csalással és megvesztegetéssel ellenőrzésük alá vonták. Az indonéz nép számos felkelést szervezett (pl. 1683-tól 1706-ig Szurapati vezetésével Jáván, majd 1817-ben Pattimura alatt Ambonban) a fo-

kozott gazdasági és politikai elnyomás ellen. Ezeket a felkeléseket, gyakran a gyarmatosítók társadalmi támaszának, az ottani hűbéruraknak a segítségével vérbe fojtották. 1798-ban a holland állam vette át a társaság birtokait. A napóleoni háborúk alatt a szigetbirodalmat bevonták a Nagy-Britannia és Franciaország közötti hatalmi harcokba. 1811–16 között, Raffles alatt, a britek tartották megszállva. A hollandok visszatérése után visszavonták a kisszámú haladó gazdasági reformot (a természetbeni kényszerbeszolgáltatások helyett pénzbeli adózás). A jávai háborúban (1825–30) a sziget lakossága Dipanagara vezetésével fellázadt. A felkelés leverése után a hollandok erőszakosan előírták, mit kell az ültetvényeken termelni, ez arra kényszerítette az indonéz parasztokat, hogy a fő élelmezési termék rovására (rizs) elsősorban exportkultúrákat (fűszerek, kávé, cukornád, dohány stb.) termeljenek. Az indonézek ellenállása, továbbá a Maláj-félszigetet fenyegető brit előretörés (1888-ban brit protektorátus létesült Bruneiben és Szaravakban) a hollandokat arra indította, hogy az egész szigetvilágot véglegesen uralmuk alá hajtsák. Ez a folyamat a 19. században zárult le; de Atdzseht csak 1913-ban, 40 évi véres háború után sikerült legyűrni. A holland magántőke pozícióinak megerősödése folytán 1870-ben a növénytermesztési kényszerrendszer megszűnt.

A nemzeti felszabadítási mozgalom kezdete. Az 1905–07. évi orosz forradalom és a kínai forradalmi események hatására nemzeti mozgalom indult. 1905-ben létrejött az első szakszervezeti intézmény, a Vasutasok Szövetsége. 1908-ban nemzeti gondolkodású értelmiségiek életre hívták a Budi Utomo elnevezésű polgári reformmozgalmat. 1911-ben kereskedők hozták létre a Szarikat Dagang Iszlámot (Mohamedán Kereskedők Szövetsége), amely 1912-ben Szarikat Iszlám néven hatalmas imperialistaellenes népmozgalommá szélesedett. 1914-ben holland tribunisták részvételével megalakult az Indiai Szociáldemokrata Egyesület, az indonéz marxisták első politikai szervezete. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom meggyorsította a nemzeti mozgalom fellendülését. 1918-ban a Szarikat Iszlám tagjainak száma 450 000-re emelkedett. A holland gyarmatosítók által ugyanekkor összehívott néptanács (Volksraad) kikényszerített engedmény volt azzal a céllal, hogy a felszabadító mozgalmat a gyarmati rezsim keretei között tartsa. Az első világháború után a gyarmati kormányzat a nemzeti mozgalom jobbszárnyának megvesztegetésére és a forradalmi munkásmozgalom féken tartására fordította figyelmét. A munkásmozgalom előretörését jelzi az 1920. máj. 23-án megalakult Kommunista Párt. 1923-ban megalkuvó erők kettészakították a Szarikat Iszlámot. A baloldali csoportok a Szarikat Rakjattal (Népi Szövetség) egyesültek. A fokozott kizsákmányolással (csak az adókból 1919-ben 23 millió, 1922-ben 28 millió és 1924-ben 34 millió gulden folyt be a gyarmati állampénztárba), továbbá a rendszeres megtorlásokkal provokált munkások és parasztok Jáván és Szumátrán 1926 végén, 1927 elején fellázadtak. Ezeket a KP által nem megfelelően előkészített felkeléseket a gyarmatosítók vérbe fojtották. A KP-t és a munkásosztály többi szervezetét betiltották. A haladó értelmiségiek vezette nemzeti polgárság folytatta a KP által megkezdett harcot. 1927. július 4-én a bandungi Kutató Klub kezdeményezésére (a klub élén Szukarno állt), megalakult Indonézia Nemzeti Pártja, amely határozottan fellépett a gyarmatosítókkal való együttműködés ellen, és korlátlan nemzeti függetlenséget követelt. Vezérük letartóztatását (1928) és elítélését (1930) a betiltás követte. Amíg a nemzeti mozgalom egyik szárnya (Hatta Szahrir) mérsékelt irányzatot követett, a nemzeti forradalmi körök 1931-ben Szartono vezetésével, a Partindóban (Partai Indonesia) fogtak össze. Szukarno szabadlábra helyezése után átvette a párt elnökségét és „Független Indonéziáért" c. írásában (1933) irányt jelölt ki számára, amely már a nem kapitalista fejlődés útját vázolta fel (függetlenség, kizsákmányolók nélküli társadalom megteremtése). A Partindót, melyhez kommunisták is csatlakoztak, 1935-ben betiltották, és Szukarnót ismét letartóztatták.

Az 1929–33-as világgazdasági válság hatására fellendült az emancipációs harc. Ennek első kézzelfogható eredménye a „De Zeven Provincien" cirkáló indonéz és holland matrózainak felkelése volt (1933). Muszo kísérlete 1935-ben a KP újbóli felépítésére ugyan nem járt teljes sikerrel, de 1937-ben néhány kommunista és baloldali nacionalista kezdeményezésére törvényes tömegszervezetként megalakult a Gerindo (Indonéz Népi Mozgalom). Ezt követte 1939-ben a GAPI (Indonézia Politikai Szövetsége), amely az imperialistaellenes erők összefogására és japánellenes front megszervezésére törekedett.

Indonézia japán megszállás alatt. 1942. jan. 11-én a japán militaristák megtámadták Indonéziát. A holland gyarmati kormányzat Ausztráliába menekült. 1942. márc. 9-én a holland csapatok csekély ellenállás után kapituláltak. A japán megszállók, akik az eleinte tapasztalható japánbarát hangulatot megpróbálták felhasználni és a népet az imperialista háborúba bevonni, terrorizálták és kifosztották az országot. Számos kommunista részvételével fegyveres ellenállási mozgalom született. Létrejött a törvényes ellenzék is, amely a japánok által demagóg célzattal létrehozott intézményeket arra használta ki, hogy a függetlenség kivívását előmozdítsa (Szukarno 1945. jún.

1-i beszéde: a „Pantja Szila megszületése", az Indonézia függetlenségét előkészítő és a japánok által felállított bizottság előtt). Még a japánok által 1943-ban szervezett Népi Védelmi Önkéntes Hadsereg is imperialistaellenes intézménnyé fejlődött, miután pedig a japánok betiltották, illegálisan fennmaradt, majd 1945-ben az indonéz köztársasági hadsereg gerincét alkotta.

Indonézia mint önálló állam

Az augusztusi forradalom és az imperialisták katonai intervenciója elleni harc (1945–49). A német fasizmus szétzúzása, a japánok fegyverletételi ajánlata és a gyarmatosítók távolléte folytán előállott kedvező helyzetet kihasználva, a hazafias erők 1945. aug. 17-én kikiáltották az Indonéz Köztársaságot. Szukarnót államelnökké nevezték ki. A köztársaság megalakításával kezdődött az augusztusi forradalom. Forradalmi alkotmányt fogadtak el, és engedélyezték a demokratikus pártokat. A kibontakozó forradalmi fejlődés ellen a brit imperialisták a még Indonéziában tartózkodó japán csapatok lefegyverzésének ürügyén 1945 szeptemberében katonai intervenciót kezdtek, ennek kapcsán visszatértek a holland gyarmatosítók. Az indonéz nép 1945 novemberében fegyverre kelt a brit intervenció és a holland restaurációs törekvések ellen. A teljes függetlenségre irányuló indonéz követeléseket a Szovjetunió is támogatta, ezért az intervenciósok és az indonéz kormány között tárgyalások kezdődtek; 1947-ben megkötötték a linggadzsati szerződést; a hollandok kénytelenek voltak Jáván, Madurán és Szumátrán elismerni a köztársasági kormányt, az intervenciós csapatokat ki kellett vonni, végül megalakult az Indonéz Egyesült Államok. A jobboldali szocialista Szahrirnak a népmozgalom nyomására 1947. jún. 26-án e kellett mondani. Az új, Szarifuddin-kormány állást foglalt az augusztusi forradalom következetes továbbvitelével kapcsolatban. A linggadzsati szerződés holland részről történt megszegése miatt 1947 júliusában kiújultak a harci cselekmények (első „rendőrségi akció"). A nép ellenállása és a Szovjetunió tiltakozása következtében megszűntek ugyan a fegyveres akciók, a gazdasági blokád azonban fennmaradt, ugyanakkor szeparatista mozgalmak jelentkeztek. 1948 januárjában a Szarifuddin-kormánynak le kellett mondania. Indonéziára rákényszerítették a Renville-megállapodást, amely a köztársaság szuverenitását és területét lényegesen megnyirbálta. A reakciós Hatta-kabinet megegyezésre törekedett az imperialistákkal. E politika ellen fogtak össze az addig összefogás nélkül működő forradalmi erők: 1948 augusztusában az Indonéz Munkáspárt és Indonézia Szocialista Pártjának balszárnya egyesült a Kommunista Párttal. A párt „Az Indonéz Köztársaság Új Útja" alapprogram mellett döntött, amely feltárta a hibákat (elsősorban a szövetségi politika kérdésében), és utat mutatott a széles körű antiimperialista népfront megteremtésére. A Hatta-kormány a demokratikus körök kizárására törekedett, továbbra is kapituláns politikát követett, sőt a Maszjumi párt támogatásával provokációkat szervezett. A haladó, ill. a reakciós csapatrészek között 1948 szeptemberében Madiunban kirobbant fegyveres összeütközések ürügyet szolgáltattak arra a vérfürdőre, amelynek 40 000 demokrata, köztük a KP majdnem minden vezetője áldozatul esett. A demokrácia megingását a holland imperialisták a köztársaság elleni újabb katonai támadásra használták fel (második „rendőri akció"). Az állam vezetőit és a kormány több tagját Dzsokdzsakartából, az ideiglenes fővárosból Bangka szigetére hurcolták.

A reakciós körök és a burzsoázia jelentős része a Hágában 1949. aug. 23–nov. 2. között rendezett kerekasztal-konferencián behódolt a holland imperialistáknak; a köztársaságot laza szövetséggé (Indonéz Egyesült Államok) változtatták. Indonézia gazdaságilag, politikailag és katonailag továbbra is a hollandokhoz volt kötve. A konferencia határozatai az augusztusi forradalom időleges vereségét tükrözték, ennek oka nem utolsósorban az volt, hogy a paraszti tömegeket nem vonták be kellőképpen a harcba és a nemzeti burzsoázia jobbra tolódott.

Az indonéz nép harca az augusztusi forradalom folytatásáért és befejezéséért. A néptömegek ellenállása a rájuk kényszerített föderalizmussal szemben 1950. aug. 17-én az egységes köztársaság kikiáltásához vezetett. 1951-ben megszilárdult a KP, célul tűzte ki az összes antiimperialista erővel megvalósított szoros együttműködést és új KB-t választott Aidittal az élen. Az amerikabarát Szukiman-kabinet 1951 augusztusában a fehérterror újabb hullámával megkísérelte feltartóztatni a demokratikus mozgalmat. A tömegek nyomása 1952 februárjában lemondásra kényszerítette Szukimant. Az őt követő nemzeti párti kabinetek, különösen Szasztroamidzsozso kormánya (1953–57), eltávolodtak az imperialistabarát politikától, a kerekasztal-konferencia megállapodás érvénytelenítésére törekedtek, és nem engedték Indonézia bevonását a SEATÓ-ba. A KP az 1954. márciusi V. pártkongresszus után helyes szövetségi politikája segítségével tömegpárttá fejlődött és mind nagyobb befolyásra tett szert a politikai életben. 1954-ben Indonézia felbontotta a perszónáluniót Hollandiával, és fokozta a harcot a szeparatisták és a Dar-ul-Iszlám bandák ellen. 1955-ben Indonézia volt a házi-

gazdája a történelmi jelentőségű bandungi konferenciának. Az 1955 őszén első ízben megtartott parlamenti választások eredményeiben hűen tükröződött a demokratikus erők előretörése: a Nemzeti Párt 8 434 658 szavazatot, a Nahdat-ul-Ulama 6 955 141 és a KP 6 176 914 szavazatot kapott, ezzel szemben a Maszjumi 7 903 886-ot.

Indonézia 1956-ban érvénytelenítette a kerekasztal-konferencia határozatait. Mivel az imperialisták fokozták felforgató tevékenységüket, a szeparatisták pedig folytatták harcukat a köztársaság ellen, a reakciós pártok a parlamenti demokráciát a haladó intézkedések szabotálására használták fel, 1957. febr. 21-én Szukarno bejelentette elgondolását az „irányított demokráciáról". 1957. márc. 14-én Szasztroamidzsozso kormánya lemondott, majd ápr. 9-én antiimperialista programmal megalakult Dzsuanda parlamenten kívüli munkakabinetje (többek között a harc folytatása a hollandok által jogtalanul megszállt Nyugat-Iriánért). A Szukarno elleni merénylet után (1957. nov. 30), valamint Nyugat-Irián visszaadásának folyamatos megtagadása miatt, 1957 decemberében a kormány ellenőrzése alá vonta a SZOBSZI (Indonézia Szakszervezeteinek Központi Szervezete) vezetésével a munkások által elfoglalt holland vállalatokat (ezeket az 1958. dec. 3-i törvénnyel államosították), és kiutasították a hollandokat. A Szumátrán és Celebeszen (Szulavezin) kirobbant újabb katonai puccsok, amelyek során ellenforradalmi ellenkormányok alakultak, továbbá a Dar-ul-Iszlám bandák fokozódó terrorja súlyos károkat okozott a gazdaságnak, és meghiúsították a parlament által 1958 végén az első ötéves tervről elfogadott törvény megvalósítását. A reakció elkeseredett ellenállása és a demokratikus erők harca az augusztusi forradalom továbbviteléért Szukarno 1959. júl. 5-i dekrétuma alapján a Dzsuanda-kormány lemondását és az 1945. évi forradalmi alkotmány újbóli érvénybe léptetését eredményezte; Szukarno egyben miniszterelnök is lett. 1959. aug. 17-én Szukarno politikai manifesztumában kifejtette az indonéz forradalomi programot, amelyet 1960-ban az állampolitika alapjává nyilvánítottak. A kommunisták aktív részvételével 1960. jan. 12-én megalakult a Nemzeti Front. A parlament márciusi feloszlása után Szukarno júniusban a NASZAKOM-elvnek megfelelően új parlamentet hívott egybe, majd novemberben beiktatta az Ideiglenes Népi Kongresszust. A volt gyarmatosítók állandó provokációi következtében (főleg Nyugat-Irián miatt), az indonéz kormány 1960. aug. 17-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Hollandiával, elrendelte az imperialistákkal összejátszó Maszjumi és a Szocialista Párt feloszlatását, amelyek 1960 márciusában a reakciós köröket összefogva Demokratikus Liga néven egyesültek. A kormány túl éles külpolitikai orientációja, a gazdasági stabilizációs intézkedések elhanyagolása és a konzervatív körök ellenállása megakadályozta a Népi Kongresszus által elfogadott nyolcéves terv (1961–69) végrehajtását, amelynek programjában szerepelt az imperialisták gazdasági pozícióinak korlátozása, a gyenge államkapitalista szektor fejlesztése, továbbá az 1961. jan. 4-én jóváhagyott agrártörvény életbe lépése. Az utóbbi feladata lett volna az erőteljes feudális pozíciók visszaszorítása. A nép küzdelme és a nyugat-iriáni partizánmozgalom fellángolása arra kényszerítette Hollandiát, hogy 1962. aug. 15-én megállapodást írjon alá, amely szerint május 1-én a még holland csapatok által megszállva tartott utolsó indonéz terület kéthónapi átmeneti rendezés után (Nyugat-Iriánt átmenetileg az ENSZ igazgatja) az Indonéz Köztársaság birtokába kerül.

Az antiimperialista egységfront szétesése. Jobboldali katonai rezsim. 1963-tól kezdve kiéleződtek az ellentétek Indonézia, ill. a szomszédos Malaysia között (megszakadtak a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok, fegyveres összetűzések robbantak ki). A brit csapatok Malaysiában történt összevonására (1965-ben több mint 50 000 katona) és a szigetország ellen irányuló imperialista fenyegetésekre az indonéz kormány konfrontációs politikájának erősítésével válaszolt, Malaysiának az ENSZ Biztonsági Tanácsába való bevonása elleni tiltakozásaként 1965. jan. 21-én Indonézia kilépett az Egyesült Nemzetek Szervezetéből. A Malaysia-konfliktus s a konfrontáció folytán szükségessé vált nagy összegű védelmi kiadások (esetenként az államháztartás 80%-a erejéig) a korrupcióval együtt súlyosabbá tették az amúgy is nehéz gazdasági helyzetet. Az infláció erősödött, a lakosság életkörülményei szemmel láthatóan rosszabbodtak, a demokratikus vívmányokat pedig a csaknem állandó kivételes állapot és az „irányított demokrácia politikája" hibás intézkedései számottevő módon leszűkítették. A hatvanas évek óta jelentős mértékben Peking által irányított KP növekvő befolyásával (1965-ben kb. 3 millió párttag) egyre hevesebben szembeszegültek a belső és a külső reakció támogatta jobboldali beállítottságú katonatisztek, akik biztos politikai és gazdasági helyzetük (bürokratikus tőke) megnyirbálásától féltek. Untung alezredes 1965. szept. 30-i sikertelen államcsínye után a reakciós katonai körök (Szuharto) ragadták kezükbe a hatalmat, fokozatosan kiépítették a katonai diktatúrát. Véres, kommunistaellenes kampányt indítottak, amelynek kb. félmillió kommunista és demokrata esett áldozatául. A KP, amely marxista–leninista, ill. maoista szárnyra szakadt, illegalitásba kényszere-

rült, az ország életéből kikapcsolódott. A kommunistaellenes hadjárat a kispolgári pártok és szervezetek demokratikus képviselői ellen is irányult. A reakciós katonai csoport hatalmát az Ideiglenes Népi Kongresszus ülésszakai (1966. jún.–júl., 1967. márc. és 1968. márc.) jóváhagyták. Szukarnótól viszont lassanként megvonták a hatalmat, és jóváhagyták Szuharto miniszterelnöki, majd köztársasági elnöki megbízatását. Az önkéntes külpolitikai elszigeteltséget feladták (a Malaysia-konfliktus rendezése 1966. aug. 11-én, visszalépés az ENSZ-be 1966 szeptemberében), ugyanakkor azonban fokozatosan leépítették a korábbi antiimperialista külpolitikát (szorosabb együttműködés az Egyesült Államokkal és az amerikaiak vietnami agressziójában bűnrészes délkelet-ázsiai államokkal). Gazdasági téren az utóbbi években az imperialista hitelezőkkel szembeni (Tokió-klub) nagyarányú eladósodás és az országnak az imperialista monopóliumok részére történt megnyitása révén sikerült az inflációt korlátozni.

Időrendi táblázat

I. e. 1500 körül	A mai indonézek ősei letelepszenek a szigeteken, megkezdődik az őslakók visszaszorítása a szigetek belsejébe.
I. sz. 1. sz.-tól	Az osztálytársadalom kialakulása Jáván, Szumátrán és Kalimantanon (Borneó).
I. sz. 4. sz.-tól	A brahmanizmus, majd a buddhizmus fokozatos terjedése. Jáván és Szumátrán létrejönnek az első, indiai kultúrbefolyás alatt álló fejedelemségek.
7–10. sz.	A hűbéri Srividzsaja hindu birodalom (szumátrai központtal) ellenőrzése alatt tartja Jávát és a Maláj-félsziget egyes részeit.
800 körül	A borobuduri buddhista templomkomplexum építése.
10–14. sz.	A feudális széttagolódás időszakát (1019–49-ig) Erlangga uralkodása szakítja meg, aki átmenetileg centralizált államot alapít.
1293	Mongol betörések, Szingaszári pusztulása.
1293-tól kb. 1520-ig	A mai Indonézia nagy részén a hindu Madzsapahit birodalom uralkodik.
13–16. sz.	Arab kereskedők kiszorítják a buddhizmust és hinduizmust; az iszlám az uralkodó vallás.
1331–45	Gadzsa Mada uralma Madzsapahitban.
1512	Az európaiak első behatolása. A portugálok megszállják a Molukka-szigeteket.
1520 körül	A hindu rádzsák visszavonulnak Balira, ahol még ma is él a hinduizmus.
1586–1755	A matarami hercegség virágzása és bukása; hatalma majdnem egész Jávára kiterjedt.
1596–99	A hollandok felállítják az első manufaktúrákat.
1602	A korábbi vállalkozások a Holland Kelet-indiai Társaságban egyesülnek.
1605	A hollandok meghódítják Ambont.
1607	Hollandok telepednek meg Celebeszen és Jáván.
1619	Dzsakarta (Batávia) elfoglalása.
1683–1706	A Szurapati-felkelés Jáván a gyarmatosítók ellen.
1798	A holland korona átveszi a Kelet-indiai Társaság birtokait.
1811–16	A brítek Raffles vezetésével elfoglalják Indonéziát, miután I. Napóleon megszállta Hollandiát.
1817	Pattimura felkelése Ambon szigetén.
1825–30	A jávai háború Dipanagara vezetésével.
1830–70	Kötelező termesztési rendszer, amely korlátozza a rizsvetéseket, és időszakos éhínségeket vált ki.
1860	Megjelenik Multatuli (Eduard Douwes Dekker) „Max Havelaar" című, a gyarmatosítás elleni vádirata.
1873–1913	Az Atdzseh elleni gyarmati háború (Észak-Szumátrán).
1905	Jáván megalakulnak az első szakszervezetek.
1908	A Budi Utomo elnevezésű polgári reformmozgalom megalapítása (máj. 20).
1912	Az 1911-ben alapított Mohamedán Kereskedők Szövetsége átalakul Szarikat Iszlámmá.
1914	Az Indiai Szociáldemokrata Szövetség megalakulása (az indonéz marxisták első szervezete).
1916	Parasztfelkelés Dzsambiban (Közép-Szumátrán). A Szarikat Iszlám első nemzeti kongresszusa (jún. 21–24).

1917 A holland kormány felállítja a látszólag demokratikus „Volskraad"-ot.

1918 A Volksraad első ülése (máj. 18). Több nemzeti szövetség összefog és megalakítja a „Radikális Koncentrációt"-t (nov. 16).

1920 A KP megalakulása (máj. 23).

1923 A Szarikat Iszlám a megalkuvó erők miatt kettészakad; a baloldali csoportok megalapítják a Szarikat Rakjatot (Népi Szövetség). Általános vasutassztrájk (máj.).

1926 Megalakul a Nahdat-ul-Ulama (jan. 31).

1926 vége, 1927 eleje A KP vezette felkelést Jáván és Szumátrán vérbe fojtják, a pártot betiltják.

1927 Indonézia Nemzeti Pártjának megalakítása Szukarnóval az élén (júl. 4).

1928 A gyarmatosító hatóságok letartóztatják a Nemzeti Párt vezetőit. „A fiatalság esküje" jelszóval Indonézia fiatalsága az „egy nemzet – egy nyelv – egy haza" követelést támasztja (okt. 28).

1930 Egy gyarmati bíróság elítéli Szukarnót és harcostársait; a Nemzeti Pártot betiltják.

1931 Megalakult a Partindo (Partai Indonesia) Szartono elnökletével (ápr.).

1933 Felkelés a „De Zeven Provincien" páncélos cirkálón (febr. 3).

1935 Muszo újjá próbálja alakítani a KP-t.

1937 Indonéz hazafiak megalakítják a Gerindót (Indonéz Népi Mozgalom; máj. 24).

1939 Több imperialistaellenes szervezet egyesülése a GAPI-ban (Indonézia Politikai Szövetsége; máj.).

1942–45 Indonézia japán megszállás alatt.

1942 Az Indonézia elleni első japán támadás (jan. 11). A holland gyarmati kormány Ausztráliába menekül, a japán megszállók előtt leteszik a fegyvert (márc. 7–9); az indonéz nép egyes csoportjai fegyveres ellenállást szerveznek.

1943 A japánok megalakítják a Népi Védelmi Önkéntes Hadsereget (PETA) s a Szukarno és Hatta vezette központi tanácsadó szervet (okt.).

1945 A PETA japánellenes felkelése Blitarban (febr. 14). Szukarno Indonézia azonnali függetlenségét követeli egy japán bizottság előtt (jún. 1). Szukarno kikiáltja az Indonéz Köztársaságot (aug. 17). A brit katonai intervenció kezdete (szept. 29). A holland gyarmati kormány visszatérése (okt. 3). Felkelés Szurabajában a brit csapatok ellen; a fegyveres felszabadító harc megindulása (nov. 10).

1946 Átmenetileg Dzsokdzsakarta a főváros (jan. 4). A SZOBSZI szakszervezeti szövetség megalakítása (nov. 29).

1947 Aláírják a linggadzsati megállapodást. A hollandok átengedik Indonéziának Jávát, Szumátrát és Madurát (márc. 25). Haladó kabinet Szarifuddin vezetésével (júliustól–1948. januárig). A hollandok megszegik a linggadzsati megállapodást; megindul az első „rendőrakció" (júl.).

1948 A fegyverszüneti megállapodás aláírása a „Renville" amerikai csatahajó fedélzetén (jan. 17). Az Indonéz Munkáspárt és a Szocialista Párt balszárnya egyesül a Kommunista Párttal; „Az Indonéz Köztársaság Új Útja" elnevezésű alapprogram elfogadása (aug.). A madiuni provokáció ürügyként szolgál a fehérterror számára. Megölik a KP majdnem minden vezetőjét (szept.). Újabb holland katonai támadás Indonézia ellen; megindul a második „rendőri akció" (dec. 19).

1949 A reakció enged Hollandia követeléseinek a hágai kerekasztal-konferencián (aug. 23–nov. 2), a köztársaságból Indonéz Egyesült Államok lesz; erősödik a szeparatisták akciója.

1950 A Szovjetunió diplomáciailag elismeri Indonéziát (jan.). A dél-molukkai szeparatista köztársaság kikiáltása (márc. 24). A szövetségi állam egységes Indonéz Köztársasággá alakul át (aug. 17). Indonézia az ENSZ tagjainak sorába lép (szept. 28).

1951 A KP megszilárdul, új KB alakul Aidit vezetésével (ápr.). Újabb megtorlások a kommunisták ellen az imperialistabarát Szukiman-kormány alatt (aug.).

1952 Szukiman bukása (febr.). A Nemzeti Párt további kormányai imperialistaellenes irányzatot követnek.

1954 A KP V. pártkongresszusa; új programot hagynak jóvá (márc. 12). Indonézia felmondja a perszonáluniót Hollandiával, és kiutasítja a holland katonai missziót (aug.).

1955 Az imperializmus és gyarmatosítás elleni bandungi konferencia (ápr. 18–24). Az első parlamenti választások a demokratikus erők növekedését tükrözik (szept. 29).

1956 A kerekasztal-megállapodás hatálytalanítása (ápr. 6). Katonai puccs Szumátrán Lubi és Szimbolon vezetésével (ősszel).

1957 Szukarno bejelenti az „irányított demokrácia" elvét és elrendeli a kivételes állapotot (febr. 21). Dzsuandával az élén parlamenten kívüli munkakabinet alakul (ápr. 9). A jávai községi választásokon a KP a szavatok 40%-át kapja (jún.–nov.). A holland tulajdon lefoglalása és a hollandok kiutasítása Indonéziából (dec.).

1958 Katonai lázadás Szumátrán és Celebeszen, ellenforradalmi ellenkormány kikiáltása (febr. 15). Életbe lép a holland vállalatok államosításáról szóló törvény (dec. 3).

1959 A Dzsuanda-kormány lemondása; az alkotmányozó gyűlés feloszlatása, visszatérés az 1945-ös forradalmi alkotmányhoz; Szukarno elnök miniszterelnök is lesz (júl. 5). Szukarno politikai kiáltványt tesz közzé (aug. 17).

1960 Megalakul a Nemzeti Front (jan. 12). Az „irányított demokrácia" szellemében alakul át a parlament a Maszumi és a Szocialista Párt kizárásával (márc. 27); a Maszumi és a Szocialista Párt Demokratikus Liga néven egyesül. A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Hollandiával. A Maszumi és a Szocialista Párt feloszlatása (aug. 17). A Népi Kongresszus a gazdaság fejlesztése érdekében kidolgozza a nyolcéves tervet (1961–69) (dec. 3).

1961 Rendelkezés az agrárreform kezdetéről (jan. 4). Mindazon pártok betiltása, melyek nem állnak a politikai kiáltvány alapján (febr. 24). A KP VII. (rendkívüli) kongresszusa (ápr. 25–30). A puccsisták megadják magukat Szumátrán és Celebeszen. Szukarno elrendeli a mozgósítást Nyugat-Irián felszabadítására (dec. 19).

1962 Indonézia és Hollandia megállapodást köt Nyugat-Irián 1963. máj. 1-én történő visszaadásáról (aug. 15). Szukarno dekrétumot ad ki az ostromállapot 1963. május elsejével történő megszüntetéséről. Felvonják az indonéz lobogót Nyugat-Iriánban (dec. 31).

1963 Nyugat-Irián hivatalos átadása Indonéziának (máj. 1). Az Ideiglenes Népi Kongresszus határozatot hoz Szukarno örökös elnökségéről (máj. 18). Indonézia megszakítja a kereskedelmi kapcsolatokat Dél-Afrikával (aug. 19). A parlament meghozza a kőolajtörvényt, amely a fennmaradt külföldi olajtársaságokat indonéz ellenőrzés alá vonja (nov. 9).

1964 Fegyveres összetűzések az indonéz-malaysiai határon Észak-Borneóban. A dvikora (kettős parancs a néphez) kihirdetése a Malaysiával szembeni konfrontációs politikáról (máj. 3). Törvény a magánvállalatoknál dolgozó munkások jogairól (aug. 12). A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele Hollandiával (okt. 29).

1965 A Murba Párt tevékenységének betiltása (jan. 6). Indonézia hivatalosan kilép az ENSZ-ből (jan. 21). Haladó szellemű sajtótörvény kibocsátása (márc. 27). Untung alezredes („Szeptember 30. mozgalom") katonai puccsot szervez (szept. 30). A jobboldali katonai körök vezette csapatrészek leverik a puccsot (okt. 1) és kommunistaellenes hajszát indítanak. Rendelet a KP tényleges betiltásáról; több mint félmillió kommunistát és szimpatizánst mészárolnak le. A Legfelsőbb Hadműveleti Parancsnokság döntése minden olyan személy eltávolításáról a közhivatalokból, akinek a puccshoz köze volt (okt. 21). Az Ideiglenes Népi Kongresszus megvonja a KP képviselőinek és helyi szervezeteinek mandátumát (nov. 11).

1966 A kormány újjáalakítása A. H. Naszution kikapcsolásával (febr. 21). Njonót a KP Politikai Bizottságának tagját, a katonai bíróság halálra ítéli (febr. 21). Szukarno a rendkívüli teljhatalmat átruházza Szuharto altábornagyra (márc. 11). Szuharto az egész országban betiltja a KP-t és a hozzá közelálló szervezeteket (márc. 12). feloszlatja a Szukarno vezette kormányt (márc. 13) és őrizetbe vétet 15 minisztert, köztük Szubandrio külügyminisztert (márc. 18). Újabb kormányátalakítás Szuharto miniszterelnökségével (márc. 27). Az Ideiglenes Népi Kongresszus ülésén Naszutiont választják a Kongresszus elnökévé, Szuhartót a végrehajtó hatalom fejeként megerősítik pozíciójában, majd Szukarnót megfosztják örökös elnöki címétől (jún. 21–júl. 6). Megállapodás Indonézia és Malaysia között az ellenségeskedések beszüntetéséről (aug. 11). Indonézia visszatér az ENSZ-be (szept. 28). Szubandrio volt külügyminisztert a katonai törvényszék halálra ítéli (okt. 25).

1967 A parlament Szukarno elmozdítását és elítélését követeli (febr. 9). Az Ideiglenes Népi Kongresszus elismeri Szuhartót mint hivatalban levő elnököt; Szukarnót eltiltják mindennemű politikai tevékenységtől (márc. 12). Prominens szeparatista vezetők szabadon bocsátása (máj.). Untung kivégzése (szept. 28). Reakciós diákszervezetek tüntetése a Nemzeti Párt feloszlatásáért és az áremelések ellen (okt.–nov.).

1968 A „Partai Muslimin Indonesia", a Moszlim Párt megalakulása (febr. 21). Az Ideiglenes Népi Kongresszus véglegesen megfosztja Szukarnót a hatalomtól, és Szuhartót választja elnökké (márc. 21–30). A Szuharto-kormány újjáalakítása (jún. 10). Njono és más kommunista vezetők meggyilkolása (okt. 29).

1969 Amir Mahmud az új belügyminiszter (nov. 8). Moszkvában nemzetközi értekezlet tiltakozik a kommunisták és a demokraták üldözése ellen (jún. 14). Megállapodás az Európai Gazdasági Közösséggel élelmiszersegély tárgyában (jún. 17). R. M.Nixon az első amerikai elnök, aki hivatalos látogatást tesz Indonéziában (júl. 27–28). Nyugat-Irián tartományként való hivatalos csatlakozása Indonéziához (aug. 16). Indonézia hitelezőinek konferenciája Amszterdamban (dec. 8–10).

Aidit, Dipa Nuszantara: munkásvezető; 1923–65 (meggyilkolták); 1942–45-ben az indonéz fiatalság vezére a japán megszállók elleni harcban; 1948-tól a PB tagja; 1951–54-ben titkár; 1954–55-ben főtitkár. 1959-től a KP elnöke, az Ideiglenes Népi Kongresszus és a Nemzeti Front alelnöke, államminiszter Szukarno kormányában.

Bandung: Nyugat-Jáva tartomány fővárosa, 1810-ben alapították, 1955. ápr. 18–24 között a bandungi konferencia színhelye, amelyen 29 ázsiai és afrikai állam tiltakozott az imperializmus és kolonializmus ellen.

Borobudur: buddhista templom-komplexum Közép-Jáván; itt áll a legnagyobb és leghíresebb buddhista templom, amely 880 körül épült, s 1835-ben tárták fel újra.

Budi Utomo (Nagy Cél): a nemzeti felszabadítási mozgalom első, 1908. május 20-án alakult szervezete, tagjai túlnyomórészt értelmiségiek; eleinte kizárólag kulturális reformcélokat tűzött ki; 1935-ben beolvadt egy nacionalista pártba; alapításának napját tekintik a nemzeti ébredés napjának.

Dar-ul-Iszlám: (Iszlám állam): vallási fanatikusok szervezete. 1949. aug. 7-én jött létre az 1948-ban alapított Indonéz Iszlám Tanács alapján Kartoszuvirdzso vezetésével a jobboldali beállítottságú hollandellenes ellenálló csoportok maradékaiból. Imperialista ügynökséggé fejlődött, terrorakciói a köztársaságnak súlyos károkat okoztak; fő központja Dél-Jáva.

Dipanegara, Pangeran: 1785–1855; egy dzsokdzsakartai szultán fia; a holland gyarmati uralom ellenzője; a jávai népfelkelés vezéreként (1825–30) szultánná kiáltják ki, majd a felkelés leverése után letartóztatják és száműzik; nemzeti hős.

Dzsakarta: a 16. században szultánsági központ; 1619-ben a hollandok elfoglalják és Batáviának nevezik el. Ma Indonézia fővárosa.

Dzsuanda, Kartavidzsaja: államférfi; 1911–63; 1946–53-ban több ízben miniszter; 1953–56 között a tervezési tanács elnöke, 1957–59-ben miniszterelnök, majd a Szukarno által újjáalakított kabinet első minisztere.

Erlangga (Airlangga): Jáva és Bali királya 1019–49 között; Srividzsaja hanyatlása után Erlanggának sikerült a jávai törpe fejedelmeket vazallusaivá tennie s átmenetileg centralizált államot alakítania, amely élénk kereskedelmet folytatott Indiával és a délkelet-ázsiai fejedelemségekkel.

Gadzsa Mada: államférfi és hadvezér; 1364 körül halt meg; gyakorlatilag a Madzsapahit birodalom ura volt; legfelsőbb bíróként egy törvénykönyv szerzője, majdnem egész Indonéziát egyesítette Madzsapahit uralma alatt.

GAPI (Indonézia Politikai Szövetsége): az összes indonéz párt 1939-ben létrejött antiimperialista, antifasiszta irányvonalú egyesülése, amely önálló parlamentre törekedett. A Népfront csírája; az 1939-es kongresszuson hivatalos nyelvvé nyilvánítják az indonéz nyelvet, a piros-fehér zászló lesz az állam lobogója, jóváhagyják az indonéz nemzeti himnuszt.

Hatta, Mohamed: politikus; szül. 1902-ben; a polgári nemzeti mozgalom jobbszárnyának képviselője: 1945-ben alelnök; 1948-ban, ill. 1949–50-ben miniszterelnökként imperialistabarát és antidemokratikus politikát folytatott; 1956-ban visszavonult minden állami pozícióból.

Holland Kelet-indiai Társaság: 1602-ben Indonézia leigázására és kifosztására különféle holland kereskedelmi cégekből alakult társaság; a 17. és 18. században meghódította az indonéz szigetvilág nagy részét; a Társaság birtokait 1898-ban a holland korona vette át.

Indiai Szociáldemokrata Egyesülés: forradalmi holland és indonéz értelmiségiek által 1914-ben Szemarangban alakított politikai szervezet; értékes munkát végzett a marxizmus terjesztése terén, ezzel előkészítette a KP megalakulását.

Indonézia Kommunista Pártja (Partai Komunis Indonesia): az 1920 májusában alakult pártot az 1926-ban véresen elnyomott jávai felkelés után

tiltották be. M. Muszo vezetésével japánellenes antifasiszta felszabadító harcot vívott (1942–45). A háború után az antikolonialista harcok fontos tényezője. Egy provokáció kapcsán 1948 őszén terrorhadjárat indult ellene. 1948–51: illegalitásban. 1951-től legális pártként növelte befolyását Szukarno elnöksége idején, mint a vallási, nemzeti és kommunista erők koalíciója (NASZAKOM-politika). Az 1965. szept. 30-i puccskísérlet ürügyén a reakció terrorhadjárata sújtotta. Jelenleg szigorúan illegális, nem egységes.

Indonézia Szocialista Pártja: 1948-ban alakult, imperialistabarát irányvonalú párt. Ellenforradalmi felforgató tevékenysége miatt 1960-ban betiltották.

Irányított demokrácia: Szukarno által az Indonéziában csődöt mondott nyugati demokráciával szemben 1957-ben meghirdetett elmélet a nemzeti ellenzék kikapcsolására; a régi hagyományokra támaszkodott; alapelvei: a gotong-rojong (kölcsönös segítség és együttműködés), a musjavarah (véleményalakítás tárgyalás útján) és a mukafat (egyhangú döntéshozatal).

Lingadzsati: közép-jávai helység; itt került sor 1946. nov. 14-én az 1947. márc. 25-én Dzsakartában aláírt holland–indonéz megállapodás megszövegezésére. A megállapodásban a hollandok elismerték Indonézia jogát Jávára, Szumátrára és Madurára; ezeket a hollandok által még megszállva tartott területeket fokozatosan kellett az Indonéz Egyesült Államok birtokába átadni, amelynek viszont a holland korona fennhatósága alatt kellett állnia.

Madzsapahit: nagy indonéz feudális hindu birodalom, 1222-től 1520-ig állt fenn. Uralkodóinak átmenetileg sikerült Jávát, Szumátrát és a Szunda-szigetek egyes részeit uralmuk alá hajtaniuk és Iriánt indonéz hatáskörbe vonniuk. A hűbérurak a benyomuló iszlámot Madzsapahit ellen ideológiai fegyverként használták fel, s a birodalmat sikerült megdönteniük.

Maszumi: a Madzselisz Sura Muszlimin Indoneszia rövidítése; 1945-ben alakult különféle mohamedán politikai egyesülésekből. Indonézia legnagyobb politikai csoportosulása lett; a reakciós burzsoázia és az imperialistákkal rokonszenvező nagybirtokosok pártja; több ízben adott miniszterelnököt; támogatta az 1956-tól mind sűrűbben kirobbanó ellenforradalmi katonai puccsokat; 1960-ban betiltották.

Mataram: jávai feudális birodalom, amely 1575-ben a mohamedán hercegségek egyesüléséből Madzsapahit romjain épült fel; a 17. században Jáván megtelepedett hollandok 1755-ben Szurakarta, ill. Dzsokdzsakarta néven kettéosztották.

Muszo, Manovar: munkásvezető; 1898–1949 (meggyilkolták); 1923-tól a KP tagja, a gyarmati hatóságok több ízben bebörtönözték. 1935-ben megkísérelte az illegális KP újraalakítását; 1948-ban a KP főtitkára.

Nahdat-ul-Ulama: 1926-ban alakított mérsékelt mohamedán indonéz párt; 1945–52-ben a Maszumihoz tartozik, de annak reakciós politikája elleni tiltakozásként kiválik; a Szukarno-kormány bel- és külpolitikai irányvonalát támogatta.

NASZAKOM-elv: a nacionalisták (naszional), a vallási körök (agama, vallás) és a kommunisták (kommunisz) közötti szövetség, amelyet Szukarno 1926 óta szeretett volna megvalósítani. 1956-ban feladták.

Renville-megállapodás: imperialista diktátum, elnevezését arról az amerikai cirkálóról kapta, amelynek fedélzetén a holland–indonéz megállapodást 1948. jan. 17-én aláírták; a köztársaság szuverenitását csak Jáva és Szumátra egyes részeire vonatkozóan ismerte el; a köztársaságot Hollandia fennhatósága alatt álló laza államszövetséggé kellett változtatni.

Sahrir, Szutan: politikus; 1910–66; az ellenforradalmi Szocialista Párt vezére; 1945–47-ben miniszterelnök.

Sarifuddin, Amir: államférfi és forradalmár; 1907–48 (meggyilkolták); 1942–45: a japánellenes fegyveres ellenállási harc vezetője; 1847–48 miniszterelnök: 1948 elejétől a KP Politikai Bizottságának tagja.

Srividzsaja: a 7. és 10. század közötti első nagy feudális hindu birodalom Indonéziában; egyesítette Szumátrát és Jáva nagy részét, élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Kínával és Indiával; elnevezését azonos nevű fővárosától kapta (ma Palembang).

Szarikat Iszlám: („Iszlám Szövetség"): mohamedán kereskedők egyesüléséből 1912-ben létrejött tömegszervezet, melyben kommunisták is közreműködtek; jobbszárnya 1923-ban kivált; a balszárny 1924-ben alakult át Szarikat Rakjat (Népi Szövetség) néven.

Szasztroamidzsozso, Ali: államférfi; szül. 1903; a nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezéralakja; 1955–57 között (megszakítással) miniszterelnök; 1957–60-ban ENSZ fődelegátus; 1960–65-ben a Nemzeti Párt elnöke és a Nemzeti Front alelnöke.

SZOBSZI: a Szentral Organiszaszi Buruh Szeluruh Indoneszia rövidített formája (Indonézia Szakszervezeteinek Központi Szervezete); a legnagyobb, 1946-ban alakult szakszervezet a KP irányítása alatt; taglétszáma több mint hárommillió; a Szakszervezeti Világszövetség tagja, 1965 októberében betiltották.

Szuharto: katona és politikus, szül. 1921-ben; 1960-ban dandártábornok; 1963–65-ben a haderők stratégiai tartalékának parancsnoka; az 1965. szept. 30-i puccs után a jobboldali katonai

körök visszavágását irányította; 1966-tól miniszterelnök, 1967-től ügyvezető elnök, 1968-tól elnök.

Szukarno, Ahmed Abdul Rahman; államférfi, mérnök; 1901–70; az 1927-ben alakult Nemzeti Párt alapítói közé tartozott; 1928-ban letartóztatták, 1933–34 között száműzetésben; egyike a japánellenes szabadságharc vezetőinek; 1945-ben kikiáltotta a független Indonéz Köztársaságot, 1945–68 között államelnök; 1959–66 között egyúttal miniszterelnök is; 1960-ban Lenin-békedíjat kapott. 1965 után a jobboldali katonai körök megfosztották a hatalomtól.

Dr. H. Piazza

Irak

Irak, Iraki Köztársaság (Al-Dzsamhúríjat al-Irákíja); köztársaság Elő-Ázsiában; területe: 434 924 km²; lakossága (1970): 9 millió; fővárosa: Bagdad; közigazgatásilag 14 tartományra oszlik; hivatalos nyelve az arab.

A bagdadi kalifátus

A mai Irak magja a történelmi Mezopotámia (a „két folyó földje"), a világ legősibb kultúrterületeinek egyike. Ókori történelme lényegében azonos Babilon és Asszíria történelmével.

Mezopotámia 636–37-ben arab kalifátussá vált; a kalifa Mohamed elismert utódjának számított; a nyelvileg rokon népesség arabizálása viszonylag gyorsan ment végbe. Az Omajjád-dinasztiát az Abbaszidák (Abbászídák) 750-ben megbuktatták. Az új fővárost, Bagdadot, Manszur kalifa (754–75) építtette (762–63). Az „Ezeregyéjszaka" meséi Hárún al-Rasíd kalifának (786–809) maradandó emléket állítottak. 836–83 között átmenetileg Számarra volt a főváros. Az Abbaszidák erős iráni (perzsa) befolyás alatt állottak. Az arabok és nem arabok szétválása helyébe a mohamedánok és nem mohamedánok szétválása lépett, ezáltal az iráni nemesség elérhette a legmagasabb állami tisztségeket. Szaszszanida példára bevezették a nagyvezíri tisztséget, a kalifátusokat emirátusokra osztották fel, és bevezették a földkataszter szerinti adóztatást. A kalifa állandó (többnyire törökökből toborzott) zsoldos hadseregre és rabszolga testőrségre támaszkodott. A 8. és 9. században virágkorát élte a gazdaság, főleg a kereskedelem, valamint az acél- és az ékszergyártás. A felvirágzás hátterében részben Mezopotámia központi fekvése állt. A föld a kalifáé volt; eleinte ő adta ki határidőhöz kötött használatra. A nagybirtokosok hatalma azonban fokozatosan nőtt. Csak ők és az állam tudták fenntartani a bonyolult öntözési rendszert; önkényesen uralkodtak a parasztok és a rabszolgák felett. A rabszolgákat (gyakran afrikai négerek voltak) név szerint adták kölcsön az öntözőberendezések építéséhez és a háztartásokba. 869–83 között Ali ibn Mohamed az Zandszi Bászrában megszervezte a zindzsek felkelését. A 9. századtól kezdve az emirátusok önállósulása már a kalifátust fenyegette. A leigázott népek függetlenségi törekvései és a belső felkelések következtében a központi hatalom összeomlott. Ahmed Buja 945-ben elfoglalta Bagdadot, az ő részvételével alakított nyugatiráni Bujida-dinasztia (932–35-től 1055-ig) ugyanebben az évben elragadta a kalifától a világi hatalmat. Ugyanakkor a szultáni méltóság örökölhetővé vált. 1055-ben Toghrul bég szeldzsuk szultán elfoglalta Bagdadot. A feudális közigazgatási rendszer kiépítésében és a főiskolák fejlesztésében Nizám al-Mulk nagyvezír jeleskedett. 1258-ban Hülegü kán az Abbaszida kalifák egyházi uralmát is megdöntötte; ekkor Bagdad és számos öntözőberendezés tönkrement. Az ilkánokat a Dzselairídák (mongol eredetű dinasztia) követték, birodalmuk 1382-ben magában foglalta a mai Irak és Azerbajdzsán területét. 1394-ben Timúr foglalta el Bagdadot. 1410-ben a fekete törökök kerültek uralomra Dél-Mezopotámia és Bagdad megszállásakor, 1508-ban pedig a Szafavidák (perzsa-sííta dinasztia). Amikor 1534-ben II. Szolimán megszállta Bagdadot, Mezopotámia az oszmán birodalom része lett. 1623–38 között átmenetileg újból a perzsák kerültek uralomra; 1851-ben elűzték a mamelukokat és Mezopotámiát közvetlenül a szultánnak rendelték alá. Az ország egészen 1917-ig maradt török uralom alatt.

Irak és a brit uralom

A brit politikát két cél vezérelte: az India felé vezető útvonal birtoklása, illetve az olajforrások ellenőrzése. A 19. század elején brit rezidens telepedett le Bászrában. 1860-ban a brit Lynch társaság megszerezte a folyami hajózás monopóliumát. A britek terveit ideiglenesen a császári Németország keresztezte, amikor 1899-ben megkapta Törökországtól a bagdadi vasútvonal épí-

tésének koncesszióját, majd a 20. század elején olaj-után kutatott. Nagy-Britanniának azonban sikerült 1911-ben orosz támogatással rávennie Németországot, mondjon le a bagdad–bászrai vasútvonal megépítéséről, majd 1914-ben az Arab-öbölhöz fűződő brit érdekek elismerését is kikényszerítette.

Az első világháborúban Mezopotámia hadszíntérré vált. 1914. nov. 23-án brit-indiai csapatok szállták meg Bászrát. Jóllehet Townsend tábornokot a törökök Kút el-Amáránál 1916. ápr. 29-én körülzárták és megadásra kényszerítették, Bászra csak 1917. márc. 11-én esett el. Amikor 1918. okt. 30-án Törökország kapitulált, a brit hadsereg még nem érte el a moszuli olajmezőket, ezért ezt a területet a fegyverszüneti szerződés figyelmen kívül hagyásával 1918 novemberében megszállta. 1925-ben brit nyomásra népszövetségi határozat született, ezt követte 1926-ban a brit–török–iraki megállapodás Moszul Irakhoz való csatolásáról. Bár a háború alatt a szövetségesek az araboknak függetlenséget ígértek, Mezopotámiát 1916. máj. 16-án brit–francia szerződés értelmében (Sykes–Picot titkos megállapodás) a brit befolyási övezethez tartozónak nyilvánították. Emiatt robbant ki 1919. augusztus–szeptemberben Mahmed sejk vezetésével egy beduin felkelés, amelynek során a brit helyőrséget kiűzték Dair asz-Szurból. Az újonnan alapított iraki államot az 1920. ápr. 25-i San Remó-i konferencia népszövetségi brit mandátumterületté nyilvánította. Erre a döntésre az iraki hazafiak fegyveres függetlenségi harccal válaszoltak. Elfoglalták Szamavát és Kúfát, majd 1920 júliusában a Rusztamíja-csatorna mellett szétszórtak egy brit zászlóaljat. A harcot az Arab Függetlenségi Párt (Hizb al-Isztiklál al-Arabi) vezette, amely az 1911-ben alakított Al Fatat baloldali polgári titkos társaságból, a polgárság jobboldali pártjából és az Iraki Szövetségből (Ahd al-Iraki) alakult, alapítói között találjuk Núri asz-Szaidot. Az angolok ugyan 1920 októberében leverték a felkelést, amelynek 10 000 halottja volt, de függetlenséget kellett ígérniük Iraknak. A megszállási rendszert megszüntették és 1920. okt. 27-én ideiglenes kormány alakult. Winston Churchill akkori gyarmatügyi miniszter javaslatára az 1921 márciusában tartott közel-keleti konferencia elhatározta, hogy Irak monarchiává alakul. 1921. aug. 23-án a franciák által Damaszkuszból elűzött hasemíta I. Fejszal (1921–33), a mekkai Huszejn nagysarif fia lépett trónra. Az iraki–brit kapcsolatokat az 1922. okt. 10-én megkötött, 20 évre szóló szövetségi szerződés rendezte. A megállapodás kötelezte Irakot, hogy külpolitikai kérdésekben Nagy-Britanniával kell tanácskoznia, továbbá brit tanácsadókat és katonai támaszpontokat befogadnia. A néptömegek heves tiltakozására a kormány a kivételes állapot kihirdetésével felelt, és betiltotta az 1921-ben alakított polgári Hazafias Pártot (Hizb al-Vatani) és az Ébredés Pártját (Hizb an-Nahdha). A szövetségi szerződést azonban a reakció csak 1924. jún. 10-én tudta ratifikálni 37 szavazattal 24 ellenében, ill. 8 tartózkodással, minthogy a lakosság 1922-ben és 1923-ban bojkottálta az általános választásokat. Angol tanácsok alapján fogalmazták meg, majd hirdették ki 1925. márc. 21-én az alkotmányt, mely kétkamarás rendszert írt elő. A hűsztagú szenátust (Madzslisz an-Najan) a király nevezte ki, míg a képviselőházat (Madzslisz al-Navval) közvetve választották.

Egy újabb britellenes mozgalom (1926) után Nagy-Britannia igyekezett még jobban kendőzni gyarmati uralmát. 1927. dec. 14-én megkötötték a második iraki–brit szerződést, amely a következőket foglalta magában: a mandátum megszüntetése 1932-ben; angol támogatás háború esetén; a brit csapatok átvonulásának engedélyezése; a habbánija–saibai brit katonai támaszpont fenntartása és a brit olajérdekek elismerése. A 25 évre szóló szerződést a nép akarata ellenére 1930. jún. 10-én Núri asz-Szaid kormánya ratifikálta. Bár a mandátum Irak népszövetségi felvételével lejárt (1932. okt. 3), az ország de facto brit ellenőrzés alatt maradt. A kőolajgazdálkodás formálisan az Iraq Petroleum Co. hatalmába került, amely 1931. márc. 24-én kőolaj-koncesszió biztosított magának.

A harmincas évek elején a forradalmi mozgalom újból fellángolt. 1930-ban Masirejában (Bászra mellett) megalakult az első marxista kör, 1934-ben Bagdadban létrejött az imperializmus és a kizsákmányolás elleni harci bizottság (1935-től Kommunista Párt). 1935-ben az Eufrátesz alsó folyásánál kitört felkelés irányítására a KP megalakította az Antiimperialista Front Bizottságát. A felkelést brit csapatok leverték. 1936-ban fellázadtak a kurdok. Bákir Szidki altábornagy 1936. okt. 29-én megdöntötte az angolbarát kormányt. Az új miniszterelnök a Nemzeti Reform Párt (Hizb al-Iszláh as-Sabi) vezére, Hikmat Szulejmán lett. Kijelentette, hogy Atatürk politikájához kíván igazodni, de nem volt következetes és nem váltotta be a nép hozzá fűzött reményeit: 1937. jún. 19-én elbocsátotta a demokrata minisztereket. Amikor Bákir Szidkit 1937. aug. 13-án meggyilkolták, a Szulejmán-kormány kénytelen volt lemondani. A hatalmat 1937. aug. 17-én al-Midfai reakciós politikus vette át, aki Núri asz-Szaidot nevezte ki külügyminiszterré. A pártokat feloszlatták s a második világháborúig nem is engedélyezték tevékenységüket.

A második világháború kitörésekor Irak meg-

szakította a diplomáciai kapcsolatokat a fasiszta Németországgal (1939. szept. 4) Rasíd Ali al-Gajláni kormányfő 1941 januárjában Núri asz-Szaid helyére Nasi asz-Szuvejdit állította, de brit nyomásra ez a kormány megbukott és az új kormány megalakítására Taha Pasa al-Hasimi kapott megbízást. 1941. ápr. 3-án al-Gajláni államcsíny útján újból miniszterelnök lett. 1941. május 2-án a kormány hozzájárult a brit katonai támaszpontok megtámadásához, ehhez a német légierő is segédkezet nyújtott. 1941. május 30-án a Gajláni-csoport katonai vereséget szenvedett. Gajláni Teheránba menekült; néhány rövid életű kormány után 1941. okt. 3-án Núri asz-Szaid vette át a hatalmat. 1943. jan. 16-án Irak megüzente a háborút a tengelyhatalmaknak, de nem vett részt a harci cselekményekben. Közvetlenül a háború befejezése után megkezdődött a haladó személyek újabb tömeges letartóztatása. Ennek ellenére 1946-ban létrejött a KP-ból, a Nemzeti Demokrata Pártból és a Kurd Demokrata Pártból alakított Nemzeti Front. Szuvejdi liberális kormányát, amely a néptömegek kívánságának megfelelően az 1930-as szerződés revízióját követelte, a britek 1946 májusában megbuktatták. Az ekkor kirobbant tiltakozó tüntetések ürügyén a brit csapatok bevonultak Bászrába. A kormány újból kihirdette a kivételes állapotot és 1948-ban a KP vezetőjét, Juszuf Szulejmán Fahidot halálra ítélte. 1948. jan. 15-én Nagy-Britannia újabb szövetségi szerződésre kényszerítette Irakot (portsmouthi szerződés), de ennek ratifikálását népfelkelés hiúsította meg; Szálih Dzsabúr kormánya megbukott. 1949-ben a britek újra Núri asz-Szaidot segítették hatalomra, aki a „kegyelemként" életfogytiglani fogházra ítélt Fahidot eljárás nélkül kivégeztette, és a demokraták ezreit a Nukrat asz-Szalman sivatagban fekvő koncentrációs táborokba hurcoltatta. 1951-ben Irak csatlakozott Truman négypontos programjához, amelynek célja a fejletlen területek amerikai függőségének fenntartása volt. 1952-ben tömegmozgalom indult a kétfordulós közvetett választójog és az iraki–brit szövetségi szerződés ellen. A kormány újra elrendelte a katonai bíráskodást, 1952. dec. 18-án mégis új választási törvényt kellett elfogadnia és bevezetni a közvetlen választást. Két évvel később, 1954. nov. 24-én valamennyi pártot betiltottak és az egy évig tartó kivételes állapot védelme alatt, 1955. febr. 24-én Irak aláírta a bagdadi szerződést. 1955 áprilisában az 1930-as angol–iraki szerződés érvényét vesztette, egyidejűleg azonban új megállapodást írtak alá, amely továbbra is nyíltan szentesítette Nagy-Britannia hatalmi helyzetét. Végül 1958 februárjában Nagy-Britannia ösztönzésére Jordánia és Irak, az Egyesült Arab Köztársaság ellensúlyozására, létrehozták az Arab Szövetséget. Mielőtt a szövetség megszilárdulhatott volna, Irakban kitört a forradalom.

Az 1958. július 14-i forradalom

A Bastille ostromának évfordulóján, 1958. július 14-én kitört az antiimperialista és antifeudális forradalom. Hazafias tisztek egy csoportja, Abdul Karím Kasszem (tkp. Kászim) vezérőrnagy vezetésével és a nép támogatásával megdöntötte a kormányt. II. Fejszal királyt (1939–58) és Núri asz-Szaid miniszterelnököt agyonlőtték, és kikiáltották a köztársaságot. Kasszemet kormányalakítással bízták meg. Ezzel az imperializmus egy fontos befolyási területét vesztette el a Közel-Keleten, az Arab Szövetség összeomlott, a bagdadi paktum de facto felbomlott. 1958. júl. 15-én Libanonban amerikai csapatok szálltak partra, majd 17-én brit ejtőernyősök szállták meg Jordániát. Az imperialista hatalmak katonai eszközökkel igyekeztek megakadályozni, nehogy az antikolonialista mozgalom átterjedjen a szomszéd országokra, az iraki forradalom pedig kibontakozzék. Irak népe és a világ békeszerető erői azonban kiálltak a fiatal köztársaság mellett.

Az 1959. júl. 27-i ideiglenes alkotmány pozitív semlegességi politikát, az ország gazdasági függetlenségét és a demokratikus szabadságjogokat tűzött ki feladatként a kormány elé.

A független és haladó külpolitika területén Kasszemet a Bandungban meghirdetett elvek vezérelték. A Szovjetunióval 1954-ben megszakított diplomáciai kapcsolatokat Irak 1958 júliusában újból felvette. 1959-ben Irak formálisan is kilépett a bagdadi paktumból, Nagy-Britanniának pedig ki kellett ürítenie katonai támaszpontjait.

A köztársaság fontos belpolitikai intézkedése volt az 1958. szept. 30-i agrárreform, amelyet három szakaszban, 1963-ig kellett megvalósítani, végrehajtása azonban 1959-től nem volt zökkenőmentes. A reform nem számolta fel a nagybirtokot, de meggyengítette a külfölddel összefonódó feudális felső réteg helyzetét. A nemzeti érdekekkel ellentétes szerződések hatálytalanítása céljából 1958–61-ben az Iraq Petroleum Companyvel folytak tárgyalások a koncessziós szerződés felülvizsgálatáról. Az ország iparának felépítéséhez a Szovjetunió 1959 márciusában 50 millió dináros hitelt nyújtott. A belső és külső reakció újból összeesküvést szőtt a köztársaság ellen: 1958. júl. 4-től 1959 márciusáig 13 ellenforradalmi puccskísérletet szerveztek. 1958. márc. 8-án Saváf ezredes, aki az akkor reakciós irányvonalú pánarab Al-Baath köréhez tartozott, Ahmad

Adzsil Aldzsaur sejkkel Moszulban puccsot szervezett, ezt azonban a népi erők leverték. 1959. okt. 7-én a baathisták merényletet követtek el Kasszem ellen. A kormány imperialistaellenes alapállása ellenére belpolitikai téren antidemokratikus vágányra csúszott. Ezzel elvesztette a nép bizalmát, ez pedig az ellenforradalmi erőknek kedvezett. Az 1959. jún. 10-én kibocsátott rendelet a parasztok terményrészesedését 5 %-kal csökkentette a földbirtokosok javára. 1959. júliusban a népi erők számos moszuli harcosát letartóztatták, s 1960. dec. 16-án halálra ítélték őket. Amikor a pártokat 1960 januárjában engedélyezték, a belügyminiszter nem a Saki Csari és Szalám Ádil vezette, jog szerinti Kommunista Pártot, hanem a szakadár Dajek pártját jegyezte be. Az előbbi ugyan Népi Egységpárttá alakult át, de így sem engedélyezték. 1960 tavaszán a hatóságok beavatkoztak a szakszervezeti választásokba.

1961-ben kitört a kuvaiti konfliktus. 1961 szeptemberében a Kasszem-kormány kivezényelte a hadsereget a kurdok ellen és betiltotta a Musztafa al-Barzáni által vezetett Kurd Demokrata Pártot. Mivel az Iraq Petroleum Companyvel folytatott tárgyalások nem hoztak említésre méltó eredményt, a fel nem tárt területet törvényileg lefoglalták és az olajtársaság koncessziós területét 1937 km²-re korlátozták. A belpolitikai válság leküzdésére a KP 1962. júl. 8-án felhívást bocsátott ki a Nemzeti Front helyreállítása és a parlamenti rendszer megteremtése érdekében. Mivel azonban Kasszem a jobboldali veszélyt nem vette észre, továbbra is kitartott kommunistaellenes magatartása és az egyszemélyi diktatúra mellett, folytatta a demokratikus erők üldözését, ezzel viszont saját helyzetét gyengítette. A hadsereg, eddigi leghűségesebb támasza, elfordult tőle.

1963. febr. 8-án a baathisták megbuktatták a kormányt. Kasszemet agyonlőtték. Az elnöki tisztséget Áref, a miniszterelnökét Bakr vette át, a tulajdonképpeni hatalmat azonban a baathista Nemzeti Forradalmi Tanács gyakorolta. 1963 „a vér és halál éve" volt; februárban és márciusban tömegével gyilkolták a kommunistákat (a KP többek között elvesztette első titkárát, Szalám Ádilt), májusban megkezdődött a leszámolás az EAK-hoz való csatlakozás híveivel, júniusban pedig újabb irtóháborút indítottak a kurdok ellen. 1963 októberében Irak és Szíria unió létrehozását tervezték, időközben azonban már kirajzolódtak az antidemokratizmus kudarcának körvonalai. A Baath-párt főtitkára, Asz-Szádi vezetésével szélsőjobboldali erők 1963. nov. 13-án újabb katonai puccsot hajtottak végre, de vereséget szenvedtek. Áref elnök erre 1963. nov. 18-án államcsínnyel válaszolt, amely a politikai élet hosszas és bonyolult, egészében véve azonban pozitív irányú fejlődését indította meg; eredményét a következőkben lehet összefoglalni: 1. A baathistákat kikapcsolták (Asz-Szádit és másokat kiutasítottak az országból), a baathista Nemzeti Gárdát feloszlatták és új Nemzeti Tanácsot alakítottak (1963. nov. 18), végül felfüggesztették az 1958. júl. 14-én kihirdetett rendkívüli állapotot (1963. jan. 6); 2. Megállapodtak az iraki kurdok elleni háború befejezésében 1964. febr. 10-ére (a kurdok ellen bevetett szíriai csapatokat csak 1964. nov. 27-én vonták vissza); mindazonáltal a háború rövidesen folytatódott (1963. ápr. 3); 3. Az imperializmus pozícióit meggyengítették az 1964. júl. 14-én kibocsátott és a külföldi, valamint iraki bankok, biztosítótársaságok és üzemek államosításáról szóló dekrétummal és a részvénytulajdon max. 10 000 dinárra való csökkentésével; 4. Az Arab Szocialista Uniót egyetlen törvényes pártként engedélyezték (első kongresszusa 1964. júl. 14-én), de a baloldali erők bevonása nélkül, ami gyengítette a kormány helyzetét; 5. Közeledtek az EAK-hoz; a két kormánypárt egyesüléséről határozat született (1964. szept. 14–15), a diplomáciai szolgálatot 48 államban összeolvasztották (1964. szept. 28); megállapodtak a politikai egység 2 éven belüli helyreállításában (1964. okt. 16), végül 25 tagú vezető testületet alakítottak, élén Áreffel és Nasszerrel (1964. dec. 20). 1965. jan. 1-én megkezdte működését az Arab Közös Piac (Irak, EAK, Jordánia, Szíria, Kuvait; szabad pénzforgalom és termékcsere).

Az EAK-hoz fűződő viszonyt illető véleménykülönbségek miatt 1965 szeptemberében az iraki kormány kettészakadt, a Jahja-kormány (1963 óta) pedig megbukott. Az új kabinet 1965. szept. 23-án Razzák személyében polgári politikussal az élén alakult meg (1958 óta először). Kormányzása alatt feloszlatták az állami gazdasági szervezetet (1965. nov. 15), mivel az államosítási politika nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1966. jan. 14-én Razzák újból csapatokat vetett be a kurdok ellen. 1966. ápr. 16-án Abdul Rahman Mohamed Áref vezérkari főnök elnökként lépett három nappal korábban szerencsétlenül járt fivére helyébe. Áref bukásával és Ahmed Haszan al-Bakr tábornok elnöki kinevezésével 1968. júl. 17-én visszatértek a forradalmi elvekhez. A Jordániában és Szíriában állomásozó iraki csapatok az arab frontot erősítették Izraellel szemben. 1969 májusában újabb földreformintézkedéseket hoztak, előkészítve 2,5 millió hektárnyi föld ingyenes kiosztását a parasztok között. 1969. máj. 10-én Irak helyreállította diplomáciai kapcsolatait az NDK-val. 1970 márciusában a kormány megállapodást kötött a kurdokkal a kurd nép nemzeti jogainak elismerésé-

ről az iraki állam keretein belül. (1972-ben szovjet–iraki barátsági és együttműködési szerződést írtak alá. A kommunisták részvételével nemzeti front alakul és két kommunista minisztert neveznek ki. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

636–637	Irak területének bekebelezése az arab kalifátusba.
750–1258	Abbaszida kalifátus.
762–63	Bagdad alapítása.
836–83	A kalifák székhelye Számarra.
869–83	A zindzsek (fekete rabszolgák) felkelése Bászra térségében.
932(35)–1055	Bujida-uralom.
945	A kalifa elveszti világi hatalmát. A szultánság örökölhetővé válik.
1055	A szeldzsukok elfoglalják Bagdadot.
1258	Hülegü kán meghódítja Mezopotámiát.
1394	Timúr lerombolja Bagdadot.
1508	A Szafavida Iszmáil meghódítja Dél-Mezopotámiát és Bagdadot.
1534	II. Szolimán szultán bekebelezi Mezopotámiát az Oszmán Birodalomba.
1632–38	Újabb perzsa uralom.
1851	A mameluk-uralom vége. Mezopotámiát közvetlenül a török szultánnak rendelik alá.
1899	Németország koncessziót kap Törökországtól a Konia–Bagdad–Bászra vasútvonal építésére (nov. 25).
1904	A Német Petróleum Rt. koncessziót kap Törökországtól kőolaj feltárására Moszulban.
1912	A Deutsche Bank 25%-os részesedést biztosít magának a mezopotámiai olajból.
1914	Németország kénytelen elismerni a brit érdekeket az Arab-öbölben és lemondani a Bászra–Kuvait vasútvonal megépítéséről (jún. 15). Brit-indiai csapatok megszállják Bászrát (nov. 23).
1916	Townsend tábornok 13 500 brit és indiai katonája vereséget szenved a törököktől Kút el-Amáránál (ápr. 29). Brit–francia szerződés (Sykes–Picot titkos megállapodás) a Közel-Keletnek imperialista befolyási övezetekre való felosztásáról (máj. 16).
1917	A brit hadsereg megszállja Bagdadot (márc. 11), a város 1920-ig katonai igazgatás alatt áll.
1918	Törökország kapitulál, a mudroszi fegyverszünet (okt. 30). Brit csapatok a mudroszi megállapodás megszegésével bevonulnak a moszuli olajmezőkre (nov.).
1919	Az Iraki és az Arab Függetlenségi Szövetség megalakulása. A beduinok britellenes felkelése és a brit helyőrség kiűzése Dair asz-Szúrból.
1920	Irak államát a San Remó-i konferencia a Népszövetség mandátumterületévé nyilvánítja és brit közigazgatás alá helyezi (ápr. 25). Tömegmozgalom a függetlenségért és nemzeti felszabadító felkelés a brit csapatok ellen (júniustól októberig). Ideiglenes kormány alakul (okt. 27).
1921	Kikiáltják a Nagy-Britanniától függő alkotmányos monarchiát: a hasemíta I. Fejszal a király (aug. 23).
1922	Brit–iraki szövetségi szerződés (okt. 10).
1925	Elfogadják az alkotmányt és kétkamarás rendszert vezetnek be (márc. 21). A Népszövetség Iraknak ítéli a vitatott moszuli olajvidéket.
1926	Brit–török–iraki szerződés Moszulról (jún. 5).
1927	Megindul az olajtermelés. Az új brit–iraki szerződés kilátásba helyezi a mandátum megszüntetését, de biztosítja az angol uralmat (dec. 14).
1928	Az első szakszervezet megalakítása.
1930	Núri asz-Szaid kormánya ratifikálja a Nagy-Britanniával kötött szövetségi szerződést (jún. 30).
1931	Az Iraq Petroleum Co. koncessziós szerződéssel biztosítja az olajmezők termelését (márc. 24).
1932	A mandátum lejár: Irakot felveszik a Népszövetségbe (okt. 3).
1933–39	I. Gházi király uralkodása.

1934 Megalakul az imperializmus és a kizsákmányolás elleni harc bizottsága (március; 1935-től Iraki Kommunista Párt).
1935 Kirkuk-Haifa-Tripoli olajvezeték megnyitása. Britellenes felkelés az Eufrátesz mentén.
1936 Bákir Szidki altábornagy megdönti az angolbarát kormányt (okt. 29); a kormány új elnöke Hikmat Szulejmán.
1937 A szaadábádi szerződés Törökországgal, Iránnal és Afganisztánnal (júl. 8:); Bákir Szidkit meggyilkolják (aug. 23). A Szulejmán-kormány bukása (aug. 16).
1939 A diplomáciai kapcsolatok megszakítása a fasiszta Németországgal (szept. 4).
1939–58 II. Fejszal király uralkodása.
1940 Elkészül a bagdadi vasút.
1941 Államcsíny, Rasíd Ali al-Gajláni kormánya (ápr. 3–máj. 30).
1943 Hadüzenet a tengelyhatalmaknak (jan. 16).
1945 Irak belép az Arab Ligába (márc. 22). Irak felvétele az ENSZ-be. Vasutasok és olajmunkások sztrájkja.
1946 Szuvajdi kormánya az 1930-as iraki–brit szerződés felülvizsgálatát követeli, mire Nagy-Britannia szorgalmazására megbuktatják (máj.). Britellenes tömegmozgalom; brit csapatok szállnak partra Bászrában. A KP, a Nemzeti Demokrata Párt és a Kurd Demokrata Párt megalakítja az antiimperialista és antifeudális Nemzeti Frontot.
1947 A KP kezdeményezésére 15 új szakszervezet létesül.
1948 Juszuf Szulejmán Fahidot, a KP vezérét halálra ítélik (1949-ben meggyilkolják).
1951 Az Iraq Petroleum Co. kénytelen Iraknak 50%-os nyereségrészesedést biztosítani (aug. 13).
1954 A diplomáciai viszony megszakítása a Szovjetunióval. Az arab pártot betiltják (nov. 24).
1955 Szerződés Törökországgal. A bagdadi paktum (febr. 24).
1956 A lakosság tüntet az angolok szuezi politikája ellen.
1958 Az Arab Szövetség létrehozása Jordániával, az EAK ellensúlyozására (febr. 14). Júliusi forradalom: a monarchia bukása; Kasszem vezérőrnagy kikiáltja a köztársaságot (júl. 14). A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele a Szovjetunióval. Az ideiglenes alkotmány kikiáltása (júl. 27). Az agrártörvény elfogadása (szept. 30).
1959 Savaf ezredes köztársaságellenes puccsot szervez (márc. 8). Az ország kilép a bagdadi paktumból (márc. 24). A Szakszervezeti Szövetség megalakítása (júl.).
1960 A pártok engedélyezése (jan. 6). Az igazi KP Népi Egységpártra változtatja nevét; engedélyezését a belügyminiszter megtagadja. Az iraki szakszervezetek első kongresszusa (febr. 9–12).
1961 A Kasszem-kormány fegyveres akciójának kezdete a kurdok nemzeti mozgalma ellen (szept. 21–22). A kuvaiti konfliktus. A törvény értelmében a még fel nem tárt koncessziós területek az Iraq Petroleum Companyról visszaszállnak az államra (dec. 11).
1963 A baathisták megbuktatják a Kasszem-kormányt (febr. 8). Véres terror a demokratikus erőkkel szemben; kurd háború. Államcsíny és a Nemzeti Gárda feloszlatása (nov. 18). Taher Jahja új kormányt alakít (nov. 20); Áref lesz az elnök.
1964 A kurdok elleni háború véget ér (febr. 10). Új, ideiglenes alkotmány elfogadása; az állam neve Iraki Szocialista Demokratikus Köztársaság (máj. 3). Számos bank és az üzem államosítása (júl. 14). Az Arab Szocialista Unió első kongresszusa (júl. 14). Irak és az EAK közös vezető testületet hoznak létre a két állam fokozatos egyesítésére (dec. 20).
1965 Érvénybe lép az Arab Közös Piac (jan. 1). Az 1958. júl. 14-én kihirdetett rendkívüli állapot megszüntetése (jan. 6). A kurdok újabb felkelése (ápr.). 1958 óta először Razzák megalakítja az első polgári kormányt (szept. 23). Magas rangú tisztek puccskísérlete (okt. 29). Az állami gazdasági szervezet megszüntetése (nov. 15).
1966 Áref elnök repülőgép-szerencsétlenség áldozata lesz (ápr. 13), utóda fivére, Abdul Rahmán Mohamed Áref (ápr. 16). A kormány programot dolgoz ki a kurd kérdés békés megoldására (jún. 29). Naji Talib tábornok lesz a miniszterelnök (aug. 6-tól
1967 1968-ig). Új törvény a nők választójogáról (febr. 10). A nemzeti kőolajtársaság átszervezése (aug. 6). Együttműködési szerződés a Szovjetunióval a kőolajtermelés fejlesztésére (dec.).

1968 Az Áref-rezsim bukása, al-Bakr tábornok elnöki kinevezése (júl. 17).
1969 Irán felmondja az 1937-es határszerződést (márc.). Határozat a földreform folytatásáról (máj.).
1970 Megállapodás a kurdokkal nemzeti jogaik elismeréséről (márc.).
1972 Barátsági szerződés a Szovjetunióval; Koszigin bagdadi látogatása; Nemzeti Front alakul; kommunista miniszereket neveznek ki.

Ádil Szalám (Radavi, Huszejn): munkásvezető; 1924–63 (meggyilkolták); Fahid benső munkatársa; 1943-tól KB tag, 1955-től a KP Politikai Bizottságának tagja és a párt főtitkára; 1958-tól illegalitásban élt.

Áref: politikus és katona; 1. Abdul Rahmán Mohamed, szül. 1916; 1958-ban tevékenyen részt vett a forradalomban; Kasszem idejében a páncélos alakulatok vezérkari főnöke; 1961-ben dandártábornoki rangban visszavonul a szolgálattól; 1963: hadosztály-tábornok; 1964. jan. 1-én vezérezredes, kinevezik vezérkari főnökké; 1966–68: elnök; 1968. júl. 17-én Bakr megbuktatja és száműzi. 2. Abdul Szalam Mohamed, Á. 1. fivére, 1921–66 (szerencsétlenség áldozata); 1958-ban vezető szerepe van Núri asz-Szaid kormányának megbuktatásában; 1958. júl. 15-én miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter; ellentétbe kerül Kasszemmel és kizárják a kormányból, ezután összeesküszik Kasszem ellen; 1963. febr. 8-án a Kasszem-kormány megbuktatásának egyik kezdeményezője, majd köztársasági elnök, 1963. nov. 18-án államcsínyt hajt végre a baathisták kikapcsolására.

Bakr, Ahmed Haszan al-: politikus; szül. 1914; 1958-ban a forradalom egyik vezetője, 1963-ban miniszterelnök, 1963–64-ben alelnök; 1968. júl. 17-én megbuktatja Árefet; ezután elnök, majd 1968. júl. 30-tól miniszterelnök is.

Fahid, Juszuf Szulejmán: munkásvezető; 1907–49 (meggyilkolták); 1934-ben a KP alapító tagja; 1944-ben főtitkár, 1947-ben letartóztatják, 1948-ban halálra ítélik, az ítéletet életfogytiglani fogságra változtatják; 1949-ben Núri asz-Szaid parancsára eljárás nélkül kivégzik.

Fejszal: a hasemíta dinasztia királyai: 1. I. Fejszal király, 1883–1933; ur. 1921–33; a mekkai Huszejn nagysarif fia; az első világháborúban az angolellenes arab felkelés egyik vezére; 1921. aug. 23-án az angolok az iraki trónra ültetik. 2. II. Fejszal király; 1935–58 (agyonlőtték); ur. 1953–58; 1939-ben apja, I. Gházi király örökébe lép; Abdalláh régenssége után (1939–53) 1953. máj. 2-án lép trónra; angolbarát politikát folytatott.

Iraq Petroleum Co. (IPC): 1929-ben a Turkish Petroleum Co. utódaként létesült; egyenként 23,75% tőkerészesedése van a következő vállalatoknak: British Petroleum Co., Royal Dutch Shell, Compagnie Française des Pétroles és a Near East Development Corp.; Gulbenkian tőkerészesedése 5 %; leányvállalatai: Mossul Petroleum Co. és Basra Petroleum Co. Az 1931. márc. 24-i koncessziós szerződés értelmében Irak 75 évre 90 000 km² területet engedett át az IPC-nek. Ennek fejében a konszernnek minden kitermelt tonna olaj után 4 shillinget kellett leadnia Iraknak, továbbá minimálisan évi 400 000 font sterling leadását biztosítani. Az iraki nyereségrészesedést 1951-ben formálisan 50%-ra emelték. A Kasszem-kormány 1961-ben megvonta a konszerntől a még feltáratlan koncessziós területet és a kutatási területet 1937 km²-re korlátozta. (1972-ben az IPC-t az iraki kormány államosította.)

Kasszem, Abdul Karím (tkp. Kászim): politikus és katona; 1914–63 (agyonlőtték); a Núri asz-Szaid-kormány megdöntését célzó 1958. júl. 14-i forradalom vezére; kikiáltotta a köztársaságot és miniszterelnök lett; eleinte szociális reformokat hajtott végre és a pozitív semlegesség politikáját folytatta, 1960-ban azonban antidemokratikus irányba fordult; 1963. febr. 8-án megbuktatták és megölték.

Szaid, Núri asz-: tábornok és politikus; 1888–1958; a konstantinápolyi vezérkari iskolát végezte, 1915-ben török katonatisztként brit fogságba esett; az Ahd al-Iraki (Iraki Szövetség) alapító tagja, amely a brit mandátum alatti alkotmányos monarchia mellett állt ki; 1922. jan. 1-én az iraki rendőrség főnökévé, majd még ez évben a hadsereg főparancsnokává nevezik ki; több ízben külügyminiszter; 1930–58 között tizenegyszer miniszterelnök; angolbarát politikát folytatott és elkeseredett ellensége volt a demokráciának; 1930-ban ratifikálta a Nagy-Britanniával kötött szövetségi szerződést, 1955-ben fontos szerepe volt a bagdadi paktum létrehozásában; 1958-ban megalakította az EAK ellen irányuló Arab Szövetséget (Irak és Jordánia), 1958. júl. 14-én megbuktatták és kivégezték.

Tálib, Nádzsi: politikus és katona; szül. 1917; 1954–56 katonai attasé Londonban; 1958-ban a „Szabad Tisztek" szervezet tagja, részt vesz a forradalomban; 1958–59: a szociális ügyek minisztere; 1963: iparügyi miniszter; 1964-ben az Iraki Elnöki Tanács tagja; 1964–65: külügyminiszter; 1966–68: miniszterelnök.

Dr. W. Fellmann

Irán

Irán, Iráni Császárság (Kesver-e Sáhensáhí-je Írán); alkotmányos örökös monarchia Közép-Ázsiában; területe: 1 648 000 km²; lakossága (1970): 28,2 millió; fővárosa: Teherán; közigazgatásilag 14 tartományra oszlik; hivatalos nyelve a perzsa.

Irán az ókorban

Az i. e. IV. évezredben megjelentek Iránban a réz- és kőszerszámok s a festett agyagedények (Susa I. stílus); a lakosság megkezdte a földművelést. A III. évezredben Irán délkeleti részében az elamiták éltek, akik 2500-ban Khuzisztánban birodalmat alapítottak Avan (később Susa) fővárossal. Az elamita birodalmat az akkádi I. Szargon döntötte meg (i. e. 2350–2295 körül); a birodalom egy része az i. e. 21. században a harmadik Ur-dinasztia uralma alá került. Ennek bukása után (i. e. 2024) az elamiták megszállták a sumérok déli településterületét s egészen az Asszurbanipáltól elszenvedett vereségig (i. e. 645) ellenálltak az asszíroknak. Az i. e. II. évezredben Északkelet-Iránt a kasszíták, északnyugati részét pedig a hurrik lakták. Az indoeurópai irániak az i. e. II. évezred elején vándoroltak be északkeletről. I. e. 800 körül (vagy valamivel később) Zarathusztra (görögösen Zoroaszter) megreformálta az ó-iráni vallást. A törzsi istenek helyébe egy főisten (Ahuramazda) lépett, ami a királyi hatalom tükröződése volt. A 8. században az Északnyugat-Iránban lakó médek (először 836-ban említik őket a források) Uskaja fővárossal (678-tól Ekbatana) államot alapítottak. A Hérodotosz által Küaxarésznek nevezett Hvahsatra király (i. e. 625–585) alatt Média nagy birodalom volt, amely 612-ben Babilóniával szövetségben megsemmisítette Asszíriát és majdnem egész Irán felett uralkodott. A méd birodalmat a délnyugaton élő s a médekkel rokon perzsa (parszai) törzsek birodalma váltotta fel. Az Akhaimenidák dinasztiájából származó II. Kürosz (Cyrus, 558–529) 550-ben elfoglalta Ekbatanát, 546-ban Lüdiát és 539-ben Babilont. A szakák és masszagéták elleni harcban esett el. II. Kambüzész (ur. 529–522) 525-ben birodalmához csatolta Egyiptomot. Ebben az időben zárul le a nemzetségi rendből a rabszolgatartó rendbe való átmenet. Kambüzész halála után a hatalmas, gazdaságilag nem egységes birodalom súlyos válságba került és I. Dareiosz (Darius) királynak 19 csatát kellett vívnia az elszakadt tartományok ellen (behisztuni felirat). A Gaumáta által szervezett „mágusok felkelésének" leverése után (522) megreformálta az államot. A birodalmat 23 tartományra (szatrapia) osztotta, ezek élén a szatrapák álltak, egységes aranypénzt veretett, átszervezte a hadsereget (a tízezer „halhatatlan" gárdája) és kiépítette a közlekedési hálózatot (királyi utak); Perszepolisz lett a főváros. Amikor I. Dareiosznak nem sikerült a szkítákat döntő csatára kényszerítenie (514–13), hadjáratot vezetett a görögök lakta területek ellen. A Kisázsiában élő görögök felkelését (500–493) sikerült levernie, mert a kisázsiai városok a többi görög államtól alig kaptak támogatást (494-ben Milétosz lerombolása), de 490-ben Marathonnál a görögök megsemmisítették a perzsa haderőt. 480-ban I. Xerxész (ur. 486–465) szenvedett teljes vereséget a szalamiszi tengeri csatában, s Perzsiának a Kalliasz-féle békében (449) el kellett ismernie a kisázsiai görög városok függetlenségét. 331-ben Nagy Sándor makedónjai Gaugamélánál döntő vereséget mértek a perzsákra; az Akhaimenida-birodalom összeomlott. Perzsia Nagy Sándor birodalmának része lett és Nagy Sándor halála után beolvadt a Szeleukida-birodalomba (301). I. e. 247-től i. sz. 226-ig a birodalom nagyobbik része a parthus Arszakidák uralma alá került. Parthia laza szerkezetű, társadalmilag vegyes képet nyújtó állam volt; fővárosa: Ktésziphon.

A Szasszanida-birodalom

Az újperzsa birodalom 226-ban alakult. Ardasír farszi fejedelem (226–41) megbuktatta V. Ardavánt, az utolsó Arszakida uralkodót (208–26) és megalapította a Szasszanida-dinasztiát (helyesebben: Szászánidák, nevüket ui. Ardasir nagyapjától, Szászán paptól kapták). A főváros újból Perszepolisz lett. A Szasszanidák a (hivatali) kisnemességre támaszkodtak, ezeknek osztották ki a legtermékenyebb földeket; ezáltal a szabad iráni parasztság hamarosan függő sorba került. Az államot centralizálták, létrehozták a kancellári tisztséget; az országot 18 tartományra osztották és hivatalnoki réteget képeztek ki. Ardasír államvallássá nyilvánította a zoroasztrizmust.

Az élesedő osztályellentétek népi mozgalmakban jutottak kifejezésre. A Babilóniából származó vallásalapító, Máni (215–77) a fennálló társadalmi rendet a „Gonosz" megtestesülésének tekintette és dualisztikus világképet hirdetett; I. Bahrám parancsára kivégezték. A társadalmi megmozdulás 491–529 között érte el tetőpontját. A földművesek Mazdak vezetésével, aki Máni tanainál is radikálisabban a javak közösségét

követelte, forradalmi népmozgalmat szerveztek. I. Kavád (488–531) megölette Mazdakot és lemészároltatta sok ezer követőjét (529).

Külpolitikailag a Szasszanidák szemben álltak Rómával és Bizánccal. 260-ban, kisázsiai előretörésük alkalmával foglyul ejtették Valerianus császárt. A 283. évi római ellentámadás azonban arra kényszerítette II. Bahrámot (276–93), hogy lemondjon Mezopotámiáról és Arméniáról. Csak II. Sahpur (309–79) uralkodása alatt sikerült a perzsáknak Mezopotámia egyes részeit visszaszerezniük. 567-ben a perzsák legyőzték a heftalitákat. II. Khoszrau (590–628) csaknem Konstantinápolyig nyomult előre (608), 614-ben elfoglalta Szíriát, 619-ben Egyiptomot, Herakleiosz ellentámadásait azonban 623–25-ben és 627–29-ben a perzsák nem tudták kivédeni, mivel az államot feudális villongások gyengítették. A Bizánctól elhódított területek 629-ben elvesztek; 642–56 között Irán az arab kalifátus része lett. 651-ben III. Jazdagird meggyilkolásával kihalt a Szasszanida-dinasztia.

Az iszlám elterjedése

Az Omajjádok (661–750) Abd el-Malik alatt (685–705) arabizálták a közigazgatást és – magát Perzsiát kivéve – mindenütt az arab nyelvet terjesztették. Súlyos terhet jelentett a nem mohamedánokra kivetett fejadó; ezért a perzsák – elsősorban gazdasági okokból – tömegesen tértek át az iszlámra, elfogadva a síita tanokat. 750 után, amikor a kalifák az Abbaszida-dinasztiából kerültek ki (750–1258), a perzsa és arab nemesség szövetségre lépett. A nagyvezír ettől kezdve rendszeresen iráni volt. Észak- és Kelet-Iránban továbbra is helyi fejedelmi dinasztiák uralkodtak. Khoraszán 871-ben kivált a kalifátusból és a Szaffárida iráni dinasztia uralma alá került. Kelet-Iránban megalakult a Számánidák birodalma (874–999/1003), amely fölött a kalifák csak formálisan uralkodtak. A Bujida-dinasztia (932/34–1055) 945-ben Bagdadban is magához ragadta a hatalmat, 983 után azonban lehanyatlott. A jelentős ghaznavida birodalom Kelet-Irán és Afganisztán területén alakult ki, Nyugat-Iránt pedig a szeldzsukok hódították meg (1062–92). Dzsingisz kán betörése után (1220) az Ilkánok birodalma alakult ki, ez 1350 körül összeomlott. A lakosság tízezreinek kiirtása, a termőterületek és a városok elpusztítása katasztrofális súllyal nehezedett a perzsa népre, ez volt társadalmi-gazdasági fejlődésük elmaradásának legfőbb oka. 1381 és 1405 között Timúr uralkodott Iránban. Ugyanekkor türkmen nomád törzsek telepedtek le, és kialakult a „fehér türkmenek" állama, akiknek korábban a Szafavidák ősapjának tartott Szafi ed-Din Iszhak (1252–1334) volt az uralkodójuk. A Szafavidák birodalma Iszmail alatt alakult ki (1487–1524), amikor Iszmail Tebrízben sahhá kiáltatta ki magát (1502), 1508-ig majdnem egész Iránt és Irakot elfoglalta, egységes államot teremtett és a síita hitet tette államvallássá. A síitizmus akkoriban jellege szerint oszmánellenes volt. A szunnita papság birtokait a Szafavidák elkobozták. Iszmáil felvonult Anatólia meghódítására, de a csaldiráni csatában vereséget szenvedett (1514). A Szafavida-birodalom Nagy Abbász idejében érte el virágkorát (1588–1629), amikor az uralkodó Iszfahánba tette át székhelyét. A Szafavidák uralmának egy afgán konfliktus vetett végét 1722-ben (golnábádi csata). 1736-ban Nádir sah hódította meg Perzsiát, bekebelezte Arméniát, Azerbajdzsánt, Grúziát, Afganisztánt és Beludzsisztánt; 1739-ben Delhiben zsákmányul ejtette a később megsemmisült pávatrónt. Az a kísérlete, hogy a síita hitet a szunnitával helyettesítse, nem sikerült; 1747-ben meggyilkolták. Afganisztán 1750 körül kivált Perzsiából, ahol 1794-ben a türkmen Kádzsár-dinasztia került uralomra, s Teherán lett a főváros.

Az orosz és brit tőkebehatolás

Az Oroszországgal vívott hosszas háborúskodás végén (1804–13 és 1826–28) a türkmencsaji békekötéssel (1828) Perzsia elvesztette Arméniát, Észak-Azerbajdzsánt és a Grúzia feletti fennhatóságot. Ezenkívül a perzsáknak kényszerítő jellegű szerződéseket kellett elfogadniuk Oroszországgal szemben, ezeket 1838-ban Nagy-Britannia is felhasználta saját érdekében. A babisták síita szektájának élére 1844-ben Szaid Ali Mohamed reformátor állt, aki a felebaráti szeretetet, türelmet és a nők helyzetének javítását hirdette; 1852-ben kivégezték.

Brit nyomásra a perzsák Heratot is kiürítették, a tartomány ekkor került Afganisztánhoz. 1862–65-ben és 1875-ben Nagy-Britannia távíróvonalak építésére szerzett koncessziót. 1889-ben alakult meg az Imperial Bank of Persia, amely megszerezte a bankjegykibocsátás jogát. 1890-ben a brit Imperial Tobacco Corporation of Persia kapta meg a dohánymonopóliumot. 1891-ben tömegbojkott kényszerítette a sahot, hogy visszavegye a dohánymonopóliumot, amiért a Társaság 500 000 font sterling kártérítést követelt. 1892-ben az Imperial Bank kölcsönt nyújtott a sahnak, amelyre biztosítékként megkapta a dél-perzsiai vámbevételeket. 1901-ben az angol d'Arcy alig 20 000 font sterlingért olajkoncesszió kapott, mely 1909-ben az Anglo–Persian Oil Co. (APOC) birtokába került. Oroszország

ugyancsak kölcsönöket nyújtott Perzsiának 1897-ben, 1900-ban és 1902-ben, valamint átvette a vámellenőrzést Észak-Perzsiában. 1907-ben Nagy-Britannia és Oroszország a pétervári szerződésben megállapodtak Perzsiának egy északi orosz, egy délkeleti angol és egy délnyugati semleges övezetre való felosztásában.

Az 1905–11-es forradalom

Az oroszországi forradalom hatására 1905 és 1911 között négy szakaszban polgári, antifeudális és antiimperialista forradalom ment végbe.

Első szakasz (a forradalmi helyzet kialakulása): Amikor Muzaffar ad-Din sah (1896–1907) a nép által követelt alkotmányt elutasította, Teherán lakossága 1905 decemberében elhagyta a fővárost, amelyben a klérus vitte a vezető szerepet. A sah kénytelen volt választásokat kiírni, nemzetgyűlést összehívni (1906 okt.) és polgári alkotmányt kibocsátani (1906. dec. 30). Perzsia alkotmányos monarchiává alakult.

Második szakasz (az agrárforradalom kezdete): 1907-ben északon létrejöttek az andzsomanok, a munkások és parasztok forradalmi tanácsai, amelyek megkezdték a nagybirtokok felosztását és ún. fedái szervezetek formájában fegyveres szervezeteket alakítottak. A reakció az új sah, Mohamed Ali köré csoportosult; a parlament feloszlatását 1907. dec. 15-én csak tömegakcióval lehetett megakadályozni. 1908. jún. 23-án a sah újból feloszlatta a parlamentet és a kongresszus épületét katonasággal (kozákokkal) lövette, amikor a képviselők folytatták az ülést. A demokratikus képviselőket kivégezték, és kihirdették a rendkívüli állapotot.

Harmadik szakasz (a fegyveres felkelés időszaka): Szattar kán vezetésével fegyveres harcok robbantak ki a reakció ellen. A forradalom középpontja északon volt. Tebrízben és más városokban az andzsomanok vették át a kormányhatalmat. 1909. júl. 13-án a forradalmárok elfoglalták Teheránt, de nem biztosították kellőképpen eredményeiket. Mohamed Ali bukása után Ahmad trónörökös lett a sah. Az 1909 novemberében megnyílt új parlament polgári jellegű volt.

Negyedik szakasz (a visszavonulás időszaka): Mohamed Ali 1910–11-ben Oroszországból készítette elő angol és orosz segítséggel az ellenforradalmat. Dél-Perzsiába angol, Észak-Perzsiába orosz csapatok vonultak be. A teheráni uralkodó körök kihasználták az intervenciót. 1910. augusztusban lefegyverezték a fedáikat, feloszlatták az andzsomanokat és érvénytelenítették a földosztást. Mohamed Ali 1911. júliusi visszatérésekor újból zendülés tört ki. A volt sahot megbuktatták, ezért ismét külföldre menekült. A forradalmat az 1911 decemberében végrehajtott ellenforradalmi puccs szorította vissza.

Harc a függetlenségért

Az első világháborúban Perzsia semlegességét a hadviselő államok figyelmen kívül hagyták; 1914 novemberétől az ország hadszíntérré vált. 1915-ben német ügynökök délen felkelést szerveztek az antant ellen. Ugyanebben az évben Nagy-Britannia kierőszakolta a németbarát parlament feloszlatását és 1916 augusztusában Vuszug ad-Daula személyében angolbarát politikust segített hatalomra. A háború alatt még világosabban kitűnt az imperializmus perzsiai szerepe. 1918–19-ben Nagy-Britannia felvonulási területnek használta Perzsiát Szovjet-Oroszország ellen. Amíg a szovjet kormány lemondott a Perzsiával szemben támasztott cári igényekről és egyenlőtlen szerződésekről, 1919. aug. 9-én perzsa–angol megállapodást írtak alá, amely Nagy-Britannia előjogait szögezte le. Az egyezmény aláírásáért 130000 font sterlinget kapott a Vuszug ad-Daula kormány, amely azonban 1920 júniusában lemondásra kényszerült. Az új kormány nem merte elismerni a szerződést. 1920 júniusában megalakult a KP. Reza kán tábornok, volt perzsa kozáktiszt, 1921. febr. 21-én államcsínnyel Szaid Zia ed-Din kormányát segítette hatalomra. A tábornok azt a feladatot kapta, hogy erősítse a szövetséget Nagy-Britannia és Perzsia uralkodó osztálya között, verje le a demokratikus mozgalmat (1920–21; angolellenes felkelés Gilánban), végül akadályozza meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatásának érvényesülését Elő-Ázsiában. A közvélemény miatt az új kormány nem szakíthatta meg nyíltan a Leninnel már folyó tárgyalásokat, ezért 1921. febr. 26-án Moszkvában perzsa–szovjet barátsági szerződést írtak alá. A szovjethatalom érvénytelenítette a cárok által kikényszerített kiváltságokat, Perzsia pedig kötelezettséget vállalt, hogy területén nem tűri meg idegen csapatok állomásozását és szovjetellenes cselekmények előkészítését. Az olajmunkások sztrájkját 1921-ben leverték, Hedzsazi munkásvezetőt meggyilkolták és a KP-t betiltották. 1922–23-ban Reza kán hadügyminiszter leverte a kurdok felkelését. 1923-ban miniszterelnök lett, 1925-ben megdöntötte a Kádzsár-dinasztiát és Reza sah Pahlavi néven trónra lépett. Avégett, hogy pozícióját az egyre erősödő ellenzékkel szemben tartani tudja, különféle reformokat hajtott végre. Átszervezte a hadsereget, a pénzügyeket és 1928-ban megszüntette a kapitulációkat. 1931-ben a sah kommunistaellenes törvényt bocsátott ki. 1932-ben visszavonta az APOC

kutatási koncesszióját, a következő évben azonban 1993-ig meghosszabbította. 1935 óta használják hivatalosan Perzsia helyett az Irán elnevezést. Az illegális KP 1936-ban megkísérelte szétzúzni a sah hatalmát. 53 hazafit letartóztattak, köztük dr. T. Eránit is. 1937-ben Irán Törökországgal, Afganisztánnal és Irakkal megkötötte a szaadábádi szerződést, amelynek külpolitikai éle a Szovjetunió ellen irányult. Reza Pahlavi sah közeledett a fasiszta Németországhoz és a szövetségesek bevonulásakor (1941. szept. 6) kénytelen volt fia, Mohamed javára leköszönni. Az új sah 1942. jan. 29-én szerződést kötött a Szovjetunióval és Nagy-Britanniával s az ország területén engedélyezte a szövetségesek felvonulását. 1943. szept. 9-én Irán hadat üzent Németországnak. A második világháború után megerősödött a nemzeti forradalmi mozgalom. Az iráni Azerbajdzsánban 1945 decemberében kikiáltják a demokratikus Azerbajdzsáni Autonóm Köztársaságot. Az 1945 szeptemberében alakult Azerbajdzsáni Demokrata Párt D. Pesávari vezetésével tartományi kormányt alakított, amely föld-, közoktatási és igazságügyi reformot vezetett be. Az 1946-ban kikiáltott Kurdisztáni Autonóm Köztársaságban is demokratikus kormány került hatalomra. Az 1941-ben alakított Tudeh Párt (az újjászervezett KP új neve) 1946-ban átmenetileg részt vett Gavam koalíciós kormányában. A reakciónak azonban sikerült 1946 decemberében megbuktatnia az azerbajdzsáni népi kormányt. 760 személyt kivégeztek, 20 000 hazafit a khorramsári koncentrációs táborba hurcoltak. A demokratikus kormányt Kurdisztánban is megdöntötték, és a terror egész Iránra kiterjedt. Ugyanakkor az uralkodó osztályok amerikabarát politikát kezdeményeztek, 1947-ben az Egyesült Államokkal katonai szerződést kötöttek. 1948–49-ben a brit–amerikai érdekellentétek folytán állandósultak a kormányválságok. A sah ellen 1949. febr. 4-én elkövetett merénylet ürügyet szolgáltatott a Tudeh (tkp. Tude) Párt ma is érvényben levő betiltására és a haladó erők üldözésére.

Polgári nacionalisták Moszaddek vezetésével 1949-ben megalakították az antiimperialista Nemzeti Frontot. Moszaddek 1951. ápr. 30-án miniszterelnök lett, majd máj. 2-án keresztülvitte az olajipar államosítását. A kormányfő – helytelen módon – nem a népre, hanem az Egyesült Államokra támaszkodva fordult szembe a brit imperializmussal. 1953. aug. 19-én Zahedi tábornok megbuktatta, aki betiltotta a Nemzeti Frontot és elfojtotta a demokratikus mozgalmat.

1954-ben Irán szerződést írt alá egy nemzetközi olajkonzorciummal, amelynek 25 évre szóló kutatási koncessziót adott. 1955-ben Irán belépett a bagdadi paktumba (1959 óta CENTO), 1957-ben elfogadta az Eisenhower-doktrínát, majd 1959-ben kétoldalú katonai szerződést írt alá az Egyesült Államokkal. A külföldi tőke bevonására vonatkozó, 1956-ban elfogadott törvény nyújtotta kedvezmény folytán több mint ezer külföldi vállalat tevékenykedett Iránban. A törvény ötéves adómentességet biztosít, védelmet nyújt a kisajátítás ellen és feljogosít az alaptőke és a profit kivitelére.

1960-tól a Nemzeti Front ismét legálisan működhetett, ekkor több párt és szervezet csatlakozott hozzá. A Tudeh Párt, amely 1960. júl. 29-én újból egyesült az Azerbajdzsáni Demokrata Párttal, az 1961. évi választásokon a Nemzeti Front jelöltjeire szavazott. A Nemzeti Front listavezetője Moszaddek volt. A választási eredményeket azonban meghamisították, végül pedig óvások alapján megsemmisítették, ezért a kabinet parlament nélkül működött. Mivel megerősödött az ellenzéki erők tömegbázisa (1962. jan. 21: 6000 diák tüntetése a szabad választások mellett), a kormány támadást indított az ellenzéki vezetőség ellen, megpróbálta az ellenzék kettészakítását látszatreformok útján. 1963. jan. 26-án népszavazást tartottak a sah által 1962. jan. 9-én jóváhagyott reformtervekről. A legjelentősebb előrelépést az agrárreform hozta azzal, hogy a birtokok területét 500 hektárra korlátozta. A sah reformpolitikájának volt ugyan néhány pozitív vonása, de az uralmon levő rezsim fenntartásából indult ki, ezért nem volt képes a válságot leküzdeni.

1963-ban sok városban felkelés tört ki. Ezeket vérbe fojtották. 1963. szept. 17-én lezajlottak a választások, és két és fél év után 1963. okt. 6-án újból összeült a parlament. Az új kormányt 1964. márc. 7-én dr. Manszúr alakította meg. Halála után (merénylet áldozata lett) 1965. jan. 27-én Hovejda lett a miniszterelnök.

A Szovjetunió és Irán kapcsolataiban az 1962. szept. 15-i jegyzékváltás után, amelyben Irán kötelezte magát, hogy nem tűri meg területén semmiféle, a Szovjetunió ellen irányuló agresszió előkészítését, valamint a sah moszkvai látogatása (1965) után érezhető javulás állt be. 1967-ben a két ország széles körű gazdasági együttműködésben állapodott meg.

Időrendi táblázat

I. e. III. évezred	Khuzisztánban létrejön az elámi birodalom.
II. évezred kezdete	Irániak bevándorlása.
I. e. 800 körül	Zarathusztra megreformálja az ó-iráni vallást (időpontja bizonytalan).
8. század	A méd állam kialakulása.
558–529	II. Kürosz; az Akhaimenidák első nagy perzsa birodalmának alapítója.
522	Gaumáta mágus Irán és Babilónia királyává kiáltja ki magát.
522–485	I. Dareiosz; 522-ben megveri Gaumátát és átalakítja a perzsa államot; székhelye Perszepolisz.
334–329	Nagy Sándor meghódítja Perzsiát.
247	Az Arszakida-dinasztia megalapítja a parthus birodalmat.
171–138	I. Mithridatész, parthus király; befejezi Irán meghódítását.
I. sz. 226–651	A Szasszanidák uralkodása.
277	Máni perzsa vallásalapító kivégzése.
491–529	A mazdakiták társadalmi-forradalmi mozgalma.
614–19	Szíria, Palesztina és Egyiptom leigázása.
627–29	A bizánciak ellentámadása; a hódítások elvesztése, a birodalom szétesése.
642–56	Iránt a kalifátushoz csatolják.
680	A sía kezdete.
747–50	Parasztfelkelések.
871–901	Szaffárida-dinasztia.
874–999/1003	A Számánidák birodalma.
998–1030	Mahmud szultán; uralkodása alatt éri el a Ghaznavida birodalom hatalmának tetőfokát.
1062–92	Szeldzsuk uralom.
1252–1334	Szafi ed-Din Iszhak, a fehér türkmenek uralkodója. A Szafavida-dinasztia őse.
1255-től kb. 1350-ig	A Hülegidák (ilkánok) birodalma.
1271	Marco Polo felkeresi Perzsiát.
1381–1405	Timúr uralkodása.
1487–1524	Iszmail, a Szafavida-birodalom alapítója.
1501–1722	A Szafavidák uralkodása Kasvin székhellyel; a síizmus államvallás.
1514	Harc a törökök ellen Kurdisztán és Azerbajdzsán birtoklásáért.
1588–1629	Irán újabb virágzása Nagy Abbász uralkodása alatt; a főváros Iszfahán.
1722	Az afgánok megdöntik a Szafavidák uralmát.
1736	Nadir sah meghódítja Perzsiát.
1763	A brit Kelet-indiai Társaság Busirban kereskedelmi lerakatot létesít.
1794–1925	A Kádzsár-dinasztia uralkodása.
1804–13	Perzsa–orosz háború, Észak-Azerbajdzsán elvesztése.
1826–28	Háború Oroszországgal, türkmencsaji szerződés; Arménia elvesztése, kapitulációk biztosítása Oroszország számára (1838-ban kiterjesztve Nagy-Britanniára).
1852	Szaid Ali Mohamednek, a babisták vezérének kivégzése.
1856–57	Vereség a Nagy-Britannia elleni háborúban; a Perzsiába való „békés behatolás" kezdete.
1862/65 és 1875	Nagy-Britannia koncessziókat kap távirónalak építésére.
1879	Perzsa kozákegység felállítása orosz tisztek parancsnoksága alatt.
1889	A brit Imperial Bank of Persia alapítása.
1890	Brit dohánymonopólium; tömegbojkott eredményeként 1891-ben megszüntetik.
1901	Az angol d'Arcy olajkoncessziót kap.
1905–11	Polgári demokratikus forradalom.
1906	Az alkotmány kihirdetése (dec. 30).
1907	A pétervári szerződés Nagy-Britannia és Oroszország között (aug. 31); Perzsiát angol, orosz és semleges övezetre osztják.

1909 Az Anglo-Persian Oil Co. (APOC) átveszi d'Arcytól a koncessziót. Orosz és angol csapatok bevonulása.
1910 Nagy-Britannia helyőrséget állít fel Abuserben és Sirázban.
1911 A forradalmat orosz segítséggel leverik.
1913 Az olajtermelés megindulása.
1914–18 Az első világháborúban Perzsia bejelenti semlegességét, mégis hadszíntérré válik.
1917 Az Adalat Párt (Igazságpárt) megalakítása, mely a KP előfutára.
1918 Az első szakszervezet megalapítása.
1919 „Védelmi szerződés" Nagy-Britanniával; 1921-ben a lakosság tömegtiltakozására felmondják; Szovjet-Oroszország visszalép minden egyenlőtlen szerződéstől és törli Perzsia tartozásait (júl. 26).
1920 Gilán Köztársaság kikiáltása (jún. 4). A KP megalakítása (jún.).
1921 Olajmunkások sztrájkja. Reza kán államcsínyje (febr. 21). A KP illegalitásba kényszerül. Perzsa–szovjet barátsági szerződés aláírása (febr. 26).
1923–25 Reza kán miniszterelnöksége.
1925 A Kádzsár-dinasztia megdől; Reza kán Reza sah Pahlavi néven a pávatrónra lép (dec. 15; hivatalos koronázás: 1926. ápr. 25).
1927 A KP második kongresszusa; döntés történik a párt tevékenységének külföldre való áthelyezésére. Perzsa–szovjet semlegességi szerződés (okt. 1).
1928 A kapitulációk megszüntetése (máj. 20). Parasztellenes lajstromozási törvény.
1930 Kurd felkelés; konfliktus Törökországgal.
1931 Kommunistaellenes törvény.
1935 Perzsia nevének megváltoztatása Iránra.
1937 Szaadábádi szerződés Törökországgal, Irakkal és Afganisztánnal.
1938 A transziráni vasútvonal befejezése.
1940 Dr. Eráni, a „Tudeh Párt atyja" meggyilkolása (febr. 3).
1941 A szövetségesek bevonulása (aug. 28). Reza sah Pahlavi leköszön fia, Mohamed javára (szept. 6). A KP átszervezése marxista Tudeh Párttá (szept. 20).
1942 Szövetségi szerződés a Szovjetunióval és Nagy-Britanniával (jan. 29).
1943 Az Egyesült Szakszervezetek Központi Tanácsának megalakítása (máj. 1).
1945 A Parasztszövetség alapítása. Az Azerbajdzsán Autonóm Köztársaság megalakulása (dec. 12).
1946 A Kurdisztán Autonóm Köztársaság megalakulása (jan. 22). Az olajmunkásság sztrájkja. Gavám megalakítja a Demokrata Pártot.
1949 Merénylet a sah ellen (febr. 4). A Tudeh Párt és a szakszervezetek betiltása (febr. 5). Moszaddek antiimperialista polgári Nemzeti Frontot alakít.
1951 Moszaddek miniszterelnök lesz (ápr. 30). Az olajipar államosítása (máj. 2).
1952 A parlamentben megbuktatják Moszaddekot, azonban a nép támogatásával újból miniszterelnök lesz (júl. 21). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Nagy-Britanniával (okt. 22). A Sahinsah Bank feloszlatása.
1953 Zahedi tábornok megbuktatja Moszaddekot (aug. 19).
1954 A Nemzetközi Kőolajkonzorcium megalakulása (aug. 5).
1955 Csatlakozás a bagdadi paktumhoz (1959-től CENTO).
1956 Reza Pahlavi látogatása a Szovjetunióban (jún. 25–júl. 12). Törvény külföldi tőke bevonásáról a monopóliumok javára.
1957 Szovjet–iráni szerződés a határvillongások megszüntetéséről (máj. 14; ratifikálva 1962. dec. 20).
1959 Katonai szerződés megkötése az Egyesült Államokkal (márc. 5).
1960 A burzsoázia Nemzeti Frontja újból folytatja tevékenységét. A Tudeh Párt egyesül az Azerbajdzsáni Demokrata Párttal (júl. 29).
1962 Törvény a földreformról (nem kielégítő; jan. 9). A teheráni diákok tüntetése a szabad választások mellett. Pénzügyi válság; az Amini-kormány lemondása (júl. 18); Alam az új miniszterelnök (júl. 21).
1963 Hatpontos népszavazás (referendum) többek között a földreformról (jan. 26). Törvény a nők választójogának bevezetéséről (márc. 2). Parlamenti választások (szept. 17). Az atomfegyver-kísérletek részleges betiltására vonatkozó moszkvai szerződés ratifikálása (dec. 23).

1964 Manszúr új kormányt alakít (márc. 7). Regionális jóléti egyezmény Törökországgal és Pakisztánnal (júl.).
1965 Manszúr vallási fanatikusok merényletének áldozata lesz (jan. 26); az új miniszterelnök Hovejda (jan. 27). A sah látogatást tesz a Szovjetunióban (jún. 21–júl. 3).
1966 Katonai bíróság halálra ítéli a Tudeh Párt két vezető funkcionáriusát (ápr. 19).
1967 Gazdasági szerződés a Szovjetunióval (márc.). A Szovjetunió vállalja, többek között, az Irán és a szovjet Kaukázusontúl közötti földgázvezeték megépítését. Az „Új Irán" elnevezésű kormánypárt megerősíti helyzetét a parlamenti választásokon (aug.). A nők első részvétele a választásokon.
1968 Tömeges letartóztatások és önkényes kivégzések Kurdisztánban (okt.–nov.).
1969 Az 1937-ben Irakkal kötött határszerződés felmondása.

Angol–iráni Olajtársaság (Anglo–Iranian Oil Co., AIOC): Anglo–Persian Oil Co. néven 1909-ben létesített társaság; eredetileg 1,3 millió km² területre volt kutatási joga; 1913: a kőolajtermelés megindulása, államosítása 1951. május 2-án.

Babizmus: iszlám–síita szekta tana; a szektát Szaid Ali Mohamed (kivégezték 1852-ben) alapította. A babizmussal — mely a vallási türelmet és a nők helyzetének javítását s a felebaráti szeretetet hirdette, s ezáltal társadalmi forradalmi jellege volt – új vallás született, mely a Mírza Huszejn Ali (1817–1892) által alapított behaizmuson keresztül gyakorlati-etikai célokat maga elé tűző monoteista világvallássá formálódott.

Firdauszi, Abdul-Kászim: klasszikus perzsa költő, élt 932–1026 körül; a 60 000 páros rímelésű verspárból álló „Királyok könyvé"-vel, melyben Irán történelmét írja meg kezdetétől egészen a Szasszanidák bukásáig, a világirodalom egyik legnagyobb eposzát alkotta meg. Művében többek között az arab hódítók ellen fordult és Mazdak pártjára állott.

Máni: vallásalapító; 215–277 (kivégezték); számos elődd – Zarathusztra, Buddha, Jézus stb. – utolsó mennyei követének tartotta magát, univerzális vallásra törekedett és a világosság–sötétség közötti dualizmust hirdette. A manicheizmus a kizsákmányolás elleni tiltakozás kifejezése volt és az üldözések ellenére a 14. századig tartotta magát; a Római Birodalomtól elterjedt egészen Kínáig.

Mazdak: a 491-től 529-ig tartó társadalmi-forradalmi mozgalom vezére; Máni borúlátó tanát derűlátó világnézetté alakította át, az arisztokrácia megsemmisítését, a tulajdon felosztását és az általános egyenlőséget követelte. I. Kavád király (488–531) Mazdakot tanácsadójává nevezte ki, hogy a reformátor befolyását a klérus és az arisztokrácia elleni harcban kihasználja. A mazdakisták az arisztokráciától elvett földeken gazdálkodtak és saját haderejük volt. 524 után a hatalom a nagybirtokosok és mágusok kezébe ment át, s Kavád ekkor áttért a mazdakisták kiirtására (egyedül 529-ben több száz mazdakistát gyilkoltak meg egy királyi lakoma alkalmával Ktésziphonban).

Mohamed Reza Pahlavi: 1941-től sah (hivatalosan 1967-ben koronázták császárrá); szül. 1919; 1936–38-ban a teheráni tisztiiskolát látogatta; erősen támaszkodott az imperialista hatalmakra (1959: katonai szerződés az Egyesült Államokkal); 1956-ban és 1965-ben látogatást tett a Szovjetunióban.

Moszaddek, Mohamed: politikus; 1875–1967; nagybirtokos és jogász, 1919-ben ellenezte a Nagy-Britanniával kötött „védelmi szerződést"; 1922-ben pénzügyminiszter, azonban a közte és az Anglo–Persian Oil Co. közötti nézeteltérések miatt megbukik és száműzik. Párizsba emigrált; 1925-ben az egyetlen képviselő volt, aki tiltakozott Reza kán államcsínyje ellen; 1940-ben szám-űzik, 1941-ben újra képviselő; 1949-ben megalakítja az antiimperialista Nemzeti Frontot; 1951–53-ban miniszterelnök; 1951-ben keresztülviszi az olajipar államosítását, azonban ellenzi a közélet demokratizálását, s ezzel elveszti a tömegek támogatását; 1953. aug. 19-én megbukott és hároméví magánzárkára ítélték.

Rádmanes, Reza: politikus; szül. 1905-ben; 1920-ban részt vesz a gilánói felkelésben; 1922-ben ifjú kommunista; 1936–1937: a fizika professzora Teheránban; 1937–41: letartóztatásban; 1941-ben a Tudeh Párt alapító tagja; 1946–47: a párt ideiglenes végrehajtó bizottságának vezetője és a „Mardon" központi sajtóorgánum főszerkesztője, 1948-tól a Tudeh Párt főtitkára; 1949-ben távollétében halálra ítélték, azóta szám-űzetésben él.

Reza Sah Pahlavi: 1878–1944; sah 1925–41 között; 1900-ban belép egy perzsa kozákdandárba; részt vesz az 1905–11 közötti forradalomban; 1920: hadsereg-főparancsnok; 1921. febr. 21-én államcsínyt hajt végre; 1921–23: hadügyminiszter; 1923–25: miniszterelnök; 1925-ben megdönti a Kádzsár-dinasztiát és 1925. dec. 25-én Reza sah Pahlavi néven trónra lép; centralizációs törekvései folyamán különféle reformokat hajtott végre és 1928-ban véget vetett a kapitulációknak; 1930-ban levert egy kurd lázadást; a második világháborút megelőzően közeledett a fasiszta Németországhoz és a szövetségesek be-

vonulásakor, 1941. szept. 6-án fia javára le kellett mondania.

Szaadábádi szerződés, keleti paktumként is ismert: 1937. júl. 8-án egy teheráni kastélyban kötötték Irán, Afganisztán, Irak és Törökország. Tárgya: a szerződő felek nem avatkoznak egymás belügyeibe (1. §); nincs közvetett, „fegyveres bandák, társaságok vagy szervezetek" létrehozásával történő beavatkozás sem (7. §); konfliktusok esetén kötelező a konzultáció.

Tudeh Párt (a. m. Tömegpárt): 1941. szept. 20-án Teheránban megalakított marxista párt, az 1920-ban alakult KP utóda; 1945: az önálló Azerbajdzsáni Demokrata Párt megalakítása, melynek elnöke, Pesávari 1945. dec. 12-én a tartományi kormány elnöke lett; 1945-ben a Tudeh Párt tagjai megalakították a Kurdisztáni demokrata Pártot is, melynek elnöke Gházi Muhammed állt a tartományi kormány élén; 1946-ban a Tudeh részt vett Gavam koalíciós kormányában. A reakció merényletet kísérelt meg a sah ellen. (1949. febr. 4), ami indokot szolgáltatott a párt betiltására (1949. febr. 5); 13 funkcionáriust (részben távollétükben) halálra ítéltek; ettől kezdve a Tudeh Párt illegalitásban dolgozott; 1960. júl. 29-én a KB elhatározta az Azerbajdzsáni Demokrata Párttal való újbóli egyesülést.

Dr. W. Fellmann

Írország

Írország, Ír Köztársaság (gael nyelven: Poblacht na h'Éireann, angolul: Republic of Ireland); parlamentáris köztársaság Nyugat-Európában az ír sziget öthatod részén; területe: 70 280 km²; lakossága (1970): 2,9 millió; fővárosa: Dublin; közigazgatásilag a 4 történelmi tartomány 26 megyére és 4 megyei jogú városra oszlik; hivatalos nyelve az angol és a gael (ír).

Az őstársadalom és a feudalizmus kialakulása

Az ír sziget folyamatos betelepülése a jégkorszak utáni időben, kb. i. e. 10 000 táján indult meg; az első települők vadász-, halász- és gyűjtögető nemzetségek voltak. Az i. e. III. évezredben kezdődött a földművelésre és állattenyésztésre való átmenet. Az i. e. II. évezred első felétől kezdve feltűnnek a bronz- és aranyművesség első jelei. Az ír törzsek magas fokú anyagi kultúrát fejlesztettek ki, és szoros kapcsolat fűzte őket az európai szárazföldhöz, ahonnan i. e. 500 körül kelta törzsek vándoroltak be, magukkal hozva a vasművességet. Időszámításunk kezdetén felbomlott az őstársadalom. A földek és földbirtokok felett a törzsi arisztokrácia rendelkezett. Patrik (Patricius) keresztény missziója segítségével megalakult az osztálytársadalom (i. sz. 430-tól), ebből fejlődött ki az eleinte a nagy kolostorok uralma alatt álló ír egyház. Megalakult az 5 törzsi fejedelemség: Ulster, Munster, Connaught, Leinster és Meath. A skót törzsek az 5–6. században Skóciába vándoroltak ki.

A következő századokat a kiskirályok, nagybirtokosok, illetve a törzsek és nemzetségek (klánok) közötti hűbéri villongások töltötték ki, az utóbbiak az őstársadalom hagyományait védelmezték. A hagyományos „legfőbb királyoknak" nem volt tényleges hatalmuk. A kelta kultúrával történt egybeolvadás után a kolostorokban kialakult a nemzeti kultúra csírája. A 7. századtól kezdve a hősmondákat feljegyezték (többek között a Finn vagy Fenian eposzt), és a kontinensen megkezdődött az írek és a skótok igehirdetése (skót egyházak). A 8. századtól kezdve a keleti partvidéken dán és norvég normannok (vikingek) telepedtek le. Az ellenük vívott harcokban sikerült Brian Borunak 1000 körül rövid időre megteremtenie az állami egységet. 1014-ben Clontarfnál a skandináv normannok vereséget szenvedtek és a 12. század közepére elhagyták Írországot. Ekkor azonban Dermot, Leinster királya, akit a feudális belvillongások folyamán elűztek, 1167-ben angol–normann lovagokat telepített az országba. 1171-ben II. Henrik angol király tört be Írországba, és hűbéri esküre kényszerítette az angol lovagokat és az ír törzsi fejedelmeket.

Írország mint angol gyarmat (1171–1800)

Az angol hatalom a keleti partvidéken a „The Pale" elnevezésű, erődített területre összpontosult, ahol felvirágzott Dublin. Ez a vidék az ír klánok többszöri felkelésével szemben, különösen 1315–18-ban és 1394–99-ben tartotta magát. Itt közös osztályérdekek fűzték egymáshoz az angol-normann és az ír hűbérurakat, akik már 1295-ben közös rendi parlamentet alkottak. Az angol korona adminisztratív intézkedései, pl. a kilkennyi statútum, sem tudták megakadályozni

az angol és ír nemesség kapcsolatait. Ezért 1494-ben az ír rendi gyűlést az angol korona vonta ellenőrzése alá (Poyning-törvény), ezután az ír lakosságot egyre jobban gátolták társadalmi fejlődésében.

Az ír nagybirtokok elfoglalása. Az angol királyok 1536–37-ben kiterjesztették az anglikán reformációt Írországra, amelyet 1541-ben az angol korona alá tartozó királysággá nyilvánítottak. Az angol nemesek hűbéri birtokként kapták meg a kolostorok és a katolikus ír földbirtokosok földjét. Ezáltal a nemzeti felszabadító harc összefonódott a katolicizmussal. Anglia külpolitikai ellenfelei is gyakran igyekeztek szövetségre lépni az írekkel; 1570–1603 között Spanyolország több angolellenes felkelést támogatott, különösen a Hugh O'Neill vezetése alatti felkelést (1594–1603). A felkelőket leverték és földjeik jelentős részének kisajátításával sújtották. Írországban, főként pedig Ulsterban angol és skót protestánsok telepedtek le. 1641-ben az írek az angol polgári forradalom zűrzavarát újabb felkelésre használták ki, ezt 1649–52 között Cromwell serege verte le. Ezt a függetlenségi mozgalmat is széles körű földelkobzás követte. 1689-ben a megbuktatott II. Jakab angol király Írországban talált menedékre. A Boyne-folyó melletti vereség után (1690) az írek újabb kisajátítások és megtorlások áldozatául estek. Az ír sziget területének nagyobb része az angolok kezébe került. Kifejlődött a tőkés mezőgazdaság. Angliában Írország lett az eredeti tőkefelhalmozás egyik forrása. A nagyfokú kizsákmányolás, ill. a gyapjúexport szigorú vámrendelkezések útján történő megakadályozása a legsúlyosabb elnyomorodást és éhínségeket váltott ki. Az ír nyelvet és kultúrát kegyetlenül elnyomták. A 18. század folyamán számos helyi népfelkelés robbant ki az idegen uralom ellen.

Az észak-amerikai függetlenségi háború (1775–83) új lendületet adott az ír polgári nemzeti mozgalomnak, amelyhez a letelepedett angolok (angol-írek) is csatlakoztak. A mozgalom kisebb eredményeket ért el a sziget önkormányzatát illetően, pl. az 1494-ben kihirdetett parlamenti ellenőrzés megszüntetését. A francia forradalom hatására a néptömegek aktivizálódtak. 1791-ben a W. Tone alapította Egyesült Írek Republikánus Társasága felkelést készített elő, amely árulás folytán Lord Fitzgerald vezetésével idő előtt robbant ki, ezért leverték. A francia inváziós kísérletek (1796–98) kudarcot vallottak. A nép ellenállását a brit kormány ürügyként használta fel az egyesítési törvény (Act of Union, 1800) kibocsátására, amely Írországot 1801. jan. 1-i hatállyal Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyság részévé nyilvánította.

Unió Nagy-Britanniával (1801–1921)

A kényszeregyesítés ellenére Nagy-Britannia folytatta az írek gyarmati kizsákmányolását, a katolikus lakosságot a politikai tevékenységből és a magasabb hivatalokból továbbra is kizárta. Fokozódott az ír nyelv és kultúra elnyomása. Az ír burzsoázia nem állt a nemzeti harc élére, hanem azon fáradozott, hogy megegyezésre jusson Angliával. Az 1823 óta aktív Ír Katolikus Szövetség révén D. O'Connellnek 1829-ben sikerült a katolikusok politikai emancipációját kivívnia. Az ugyancsak létrehozott repeal-mozgalom a burzsoázia érdekében igyekezett a Nagy-Britanniához fűződő uniót kompromisszum segítségével megoldani. A mozgalom nem ért el sikert, az osztályharc tovább éleződött. Az ír mezőgazdaságot a tőkés földbirtokosok és földbérlők főként a gabonaszállításokra alapozták, mivel a gabonát vámmentesen lehetett Angliába bevinni. A szabad kereskedelemre történt áttérés után (1846) az angol földbirtokosok hatalmas földterületeket használtak legelőként az anyagilag előnyösebb marhatenyésztés érdekében („zöld sziget"). Az íreket tömegesen kergették el bérelt földjükről, s az országot egyre gyakrabban sújtotta éhínség. 1845-ben és 1848-ban a burgonyatermés pusztulása katasztrofális következményekkel járt. A tömeges kivándorlás és a magas halálozási arány miatt a lakosság száma 1841 és 1901 között 8,2 millióról 4,5 millióra csökkent.

Nemzeti-népi mozgalom. Az európai osztályellentétek élesedése és a demokratikus mozgalmak (Angliában a chartista mozgalom) hatása a 19. század negyvenes éveiben nemzeti tömegmozgalmat hozott létre a függetlenség kivívására. Forradalmi-demokratikus csoportok bukkantak fel pl. az „Ifjú Írország" (1842–48) és az 1858-ban alapított féniek titkos szövetsége. Felkeléseiket 1848-ban és 1867-ben az ír burzsoázia fékezni igyekezett, ezért elbuktak. Csak az ír dolgozók folytatták megalkuvás nélkül harcukat a társadalmi és nemzeti felszabadulásért. A számszerűleg erős, szegény falusi lakosság számos helyi titkos szövetségben harcolt, s legtöbbször spontán akciókat hajtott végre. A csekély számú, de öntudatosabb ipari és kikötői munkásság proletárszervezeteket hozott létre. Miután már kb. 1820 óta voltak szakszervezeti jellegű egyesületek, Dublinban és Corkban 1869-ben megalakultak az I. Internacionálé szekciói, amelyek K. Marx és F. Engels kezdeményezésére szolidaritást vállaltak az írek társadalmi és nemzeti harcával.

Harc az önkormányzatért. 1870-ben I. Butt a brit alsóházban bejelentette Írország önkormányzatra (Home Rule) irányuló követelését. Ez a követelés vált az 1872-ben megalakult Önkormány-

zati Liga politikai programjává; a liga 1877-ben Ír Nemzeti Pártként lépett fel az angol parlamentben. Írországban 1872-ben megalakult az Ír Föld Liga, a szegény földbérlők tömegszervezete. Az angol földbirtokosok önkénye ellen a szervezet a bojkott harci formáját vezette be, de vezetőjük, Parnell, ill. a brit kormány között 1882-ben létrejött kompromisszum után a harcot beszüntették. A liberális Gladstone-kormány, mivel szüksége volt az ír képviselők parlamenti támogatására, 1886-ban és 1893-ban Írország korlátozott önkormányzatát kérte, ezt azonban az alsóill. a felsőház reakciós erői mindkét esetben elutasították. A Home Rule nemzeti követeléssé, Írország nemzeti kérdésévé vált, és mozgósította az egész lakosságot.

A brit kormány megpróbálta a különböző csoportok érdekeit a reformok módszerével egymás ellen kijátszani, az ír burzsoáziát pedig a helyi közigazgatás átengedésével (1898) a maga oldalára állítani. A megváltás fejében az angol uradalmak egy része ír földbirtokosok, ill. bérlők birtokába jutott. Ennek ellenére sem szűnt meg a Home Rule követelése. Az 1905-ben alakult Sinn Fein párt kifejezetten ezt a követelést képviselte, amíg az 1900 körül átszervezett régi Home Rule mozgalom (Egyesült Ír Nemzeti Párt néven) Redmond vezetésével lepaktált a britekkel és megbukott. A forradalmi munkások — akiknek központja a J. Connolly által alapított Szocialista Köztársasági Párt volt (1896–1903) – az 1894-ben alakult Ír Szakszervezeti Kongresszushoz tartozó számos szakszervezetben vezető pozíciókba jutottak, s a sztrájkokat összekötötték az önkormányzat, ill. a függetlenség politikai követelésével. Ezzel szemben az opportunista Munkáspárt megalakítása (1912) gyengítette a munkásosztályt.

1912–13-ban a liberális Asquith-kormány elhatározta, hogy Írországnak korlátozott önkormányzatot ad, de a felsőház és a Konzervatív Párt hívei szabotálták a határozat végrehajtását. Írországban harcokra került sor E. Carson vezetésével az önkormányzat ellen fellépő ulsteri angol lakosság és a Sinn Fein harci csoportjai között. Nagy-Britannia az első világháborút használta fel arra, hogy elhúzza az önkormányzat bevezetését. Amíg a R. Casement köré csoportosult ír politikusok a német imperializmussal szövetkezve harcoltak Nagy-Britannia ellen, az ír munkásság erőteljes akciókat indított; az ír munkásosztály J. Connolly vezetésével, 1916 áprilisában, a dublini húsvéti felkelés élére állt, amikor kikiáltották az Ír Köztársaságot. Nagy-Britanniának a felkelést sikerült elnyomnia, azonban a nemzeti felszabadításra irányuló akaratot nem.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom lendületet adott az ír felszabadítási mozgalomnak. 1918 áprilisában az általános sztrájk megakadályozta a hadkötelezettség kiterjesztését Írországra. Az 1918-ban megválasztott 105 ír képviselőből 73, valamennyien a Sinn Fein tagjai, 1919 januárjában nemzetgyűlést (Dail Éireann) hívtak össze Dublinban, és az illegális De Valera-kormány kihirdette Írország függetlenségét. A Sinn Fein önkénteseiből megalakult az Ír Köztársasági Hadsereg (Irish Republican Army, IRA), amely fegyveres harcot indított az angol uralom és írországi támogatói ellen. Amikor 1920 decemberében az iparilag fejlett Észak-Írország leválasztása után Nagy-Britannia megadta Írországnak a dominiumi státust, újból kitört a polgárháború az ulsteri angolok és a kompromisszum ír hívei ellen. Az ír nemzeti mozgalom kettészakadt. A nagypolgárok és a földbirtokosok a hazafiak illegalitása miatt a Dail Éireannban többségre tettek szert. Lemondva Észak-Írországról, keresztülvitték a dominiumi szerződés aláírását (1921. dec. 6.), ratifikálását (1922. jan. 7), majd elismerték a brit földbirtokosok kártalanításhoz fűződő jogát.

Az önálló Írország (1922-től)

Ír Szabadállam (Saorstát Éireann). A szerződés értelmében Írország brit dominium lett. A gael-ír nyelvet államnyelvvé tették, bár az angol uralom alatt majdnem kihalt. A brit imperializmussal gazdaságilag összefonódott ír uralkodó osztály azonban nem volt hajlandó teljesíteni a szabadságharcban áldozatokat hozott dolgozók szociális követeléseit. Az Ír Szabadállam történelme a Sinn Fein következetesen köztársasági csoportjai, valamint ezek proletár és paraszt hívei ellen indított harccal kezdődött, a dolgozók ugyanis a Nagy-Britanniával kötött kompromisszumot nem ismerték el. Élükre De Valera állt, aki csak 1923-ban vetett véget a harcnak és a mozgalmat 1926-ban a Fianna Fáil nevű kispolgári pártban csoportosította át. Ez vált 1932-ben a legerősebb párttá és 1948-ig megszakítás nélkül ez a párt alakított kormányokat. A Sinn Fein jobbszárnya 1932-ben W. Cosgrave vezetésével a Fine Gael pártot alakította meg, amely egy időre az ugyancsak 1932-ben szervezett fasiszta Kékinges Szervezettel (O'Duffy) az Egyesült Írországi Párttá alakult. De Valera alatt a Fianna Fáil-párti kormányok az uralkodó osztály érdekeit képviselték, bár néhány antidemokratikus törvényt hatályon kívül helyeztek. 1933-ban megalakult a törvényes KP, amely 1934-ben az Ír Munkás Ligává szélesedett. A Nagy-Britanniához fűződő politikai kapcsolatok tovább lazultak: 1933-ban eltörölték az angol királynak tett hűségesküt. 1935-

ben bocsátották ki az ír állampolgári törvényt.

Ír Köztársaság (Éire). 1937. dec. 29-én alkotmánymódosítás útján kihirdették az Ír Köztársaságot, amelyet Nagy-Britannia csak 1945-ben ismert el. Nagy-Britannia gazdasági uralma arra kényszerítette Írországot, hogy a Brit Nemzetközösségben maradjon, az angoloknak azonban 1938-ban ki kellett üríteniük katonai támaszpontjaikat. Külpolitikai vonalon Írország a fasiszta hatalmakhoz közeledett, helyeselte a köztársasági Spanyolország elleni agressziójukat és a 2. világháborúban jóindulatú semlegességet tanúsított. A fasiszta hatalmak leverése és Nagy-Britannia gazdasági gyengülése Írországot is megnyitotta az amerikai tőke számára. 1948-ban Írország csatlakozott a Marshall-tervhez és az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetéhez.

A független Ír Köztársaság (Poblacht na h'Éireann). Az 1948. dec. 21-i törvény alapján Írország 1949. ápr. 18-án kilépett a Brit Nemzetközösségből és független köztársasággá nyilvánította magát. A közlekedést államosították (1949. nov.) és újabb amerikai gazdasági segélyt fogadtak el. Írország az Európai Tanács alapító tagja (1949. máj. 5). 1955. dec. 14-én Írországot felvették az ENSZ-be. Mint gyenge iparral rendelkező mezőgazdasági ország, Írország gazdaságilag továbbra is Nagy-Britanniától függött, bár mind a Fianna Fáil párt kormányai (1951–54 és 1957-től), mind pedig a Fine Gael párt vezetése alatti koalíciós kormányok (1948–51 és 1954–57) külföldi beruházások megszerzésére törekedtek. A szociális kérdés megoldatlan maradt; folytatódott a kivándorlás és a népesedési mutató tovább csökkent. Kereken 16 millió ír él külföldön, főként Amerikában. Több fizetési kölcsön és az Európai Gazdasági Közösségbe való belépést célzó sikertelen kísérlet után (1962–63) Írország szabad kereskedelmi szerződést kötött Nagy-Britanniával (érvénybe lépett 1966. júl. 1-én), amely az erősebb szomszédnak való kiszolgáltatottsággal tartja sakkban. Nagy-Britanniához csatlakozva, 1967-ben Írország újból kérte az Európai Gazdasági Közösségbe történő felvételét, és valutáját 14,3%-kal leértékelte. A nemzeti egységért vívott harc továbbra is politikai célkitűzés, ezt azonban csak a munkásosztály fogadja el következetesen. 1959 februárjában alakult meg az Ír Szakszervezetek Kongresszusa, amely igyekszik a munkások érdekeit az ország mesterséges kettészakítottságára való tekintet nélkül képviselni. Az Ír Munkás Ligából 1962-ben alakult Ír Munkáspárt 1970-ben egyesült Észak-Írország Kommunista Pártjával s Írország Kommunista Pártjaként igyekszik helyreállítani a népi erők egységét a brit imperializmus ellen folytatott harcban. (1972-ben Írországot felveszik az Európai Gazdasági Közösségbe Nagy-Britanniával és Dániával együtt. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. kb. 10 000	Vadász-, halász- és gyűjtögető nemzetségek folyamatos letelepedése.
III. évezred	A földművelésre és állattenyésztésre való áttérés.
Kb. 500-tól	Kelta törzsek és törzscsoportok behatolása.
I. sz. 430-tól	Patrik keresztény hittérítői tevékenysége.
5–6. sz.	A skót törzsek Skóciába vándorolnak. Az öt törzsi fejedelemség megalakulása.
8. sz. végétől a 12. sz. elejéig	Dán és norvég normannok betörése és letelepedése a keleti partvidéken.
1000 körül	Brian Boru egyesíti a törzsi fejedelemségeket a skandináv normannok (vikingek elleni védekezés céljából.
1167	Az angol lovagok betörésének kezdete.
1171	II. Henrik angol király kikényszeríti a hűbéri esküt.
1295	Az angol–ír rendi gyűlés megalakulása.
1315–18 és 1394–99	Az ír felkelések megakadályozzák az angolok terjeszkedését.
1494	A Poyning-törvény angol ellenőrzés alá helyezi az ír törvényhozást.
1536–37	Az anglikán reformáció kiterjesztése Írországra; az angol nemesek hűbérbirtokként megkapják a kolostori földeket.
1541	Írország királyság lesz az angol korona alatt.
1570–1603	Felkelések spanyol támogatással.
1641	Nemzeti felkelés.
1649–52	Az angol puritán hadsereg Cromwell vezetésével leigázza Írországot.
1782	A Poyning-törvény érvénytelenítése, a habeas corpus törvény bevezetése.
1791	Egyesült Írek Republikánus Társasága.
1798	Népfelkelés Lord Fitzgerald vezetésével.
1801	Kényszeregyesülés Nagy-Britanniával Nagy-Britannia és Írország Egyesült Király-

ság néven (Act of Union; jan. 1).
1820 Az első munkásszervezetek megalakulása.
1823 Az Ír Katolikus Szövetség (kb. 1811-ben alakult) tömegszervezetté válik.
1829 A katolikusokat elnyomó törvény (Test Act) felfüggesztése.
1832 D. O'Connell megalapítja a repeal-mozgalmat.
1845–48 Éhínség; felkelések, tömeges kivándorlás.
1858 A féniek titkos szövetsége akcióba lép.
1860-tól Nemzeti függetlenségi tömegmozgalom.
1869 Dublinban és Corkban megalakulnak az I. Internacionálé szekciói.
1870 I. Butt beterjeszti az önkormányzati követelést (máj. 19).
1872–90 Home Rule Liga (1877-től Ír Nemzeti Párt).
1879–82 Ír Föld Liga, vezetői M. Davitt és Ch. Parnell.
1893 D. Hyde vezetésével megalakul a Gael Liga.
1894 Az Ír Szakszervezetek Kongresszusának megalakítása.
1896–1903 Szocialista Köztársasági Párt J. Connolly vezetésével.
1905 A Sinn Fein megalakulása.
1912 A Munkáspárt megalakulása.
1912–13 Írország korlátozott önkormányzatának bejelentése.
1914 Összetűzések Ulster angol és ír lakossága között (Ulster-konfliktus).
1914–18 Első világháború. Az önkormányzat bevezetésének elhalasztása.
1916 A „fekete húsvét". A dublini fegyveres felkelés leverése (ápr. 24).
1919 Az ír parlament (Dáil Éireann) és kormány, valamint harci szervezetek (Ír Köztársasági Hadsereg, IRA) illegális megalakítása (jan.). A brit gyarmattartó hatalom elleni szervezett partizánharc megindulása.
1920 Az iparosított Észak-Írország önkényes leválasztása után Nagy-Britannia autonómiát (domíniumi státust) ad (dec. 23).
1921 Polgárháború, a Sinn Fein kettészakadása. Domíniumi szerződés aláírása Nagy-Britanniával (dec. 6).
1922 A domíniumi szerződés ratifikálása (jan. 7.) A kelta gael hivatalos nyelvvé válik (egyelőre az angol mellett).
1922–23 A Sinn Fein balszárnya De Valera vezetésével folytatja a polgárháborút.
1926 De Valera megalakítja a Fianna Fáil pártot.
1932 W. Cosgrave megalakítja a Fine Gael pártot.
1932–48 De Valera-kormányok (Fianna Fáil).
1933 A KP megalakítása (jún.).
1934 Az Ír Munkás Liga alapítása.
1937 Az Ír Köztársaság (Éire) kikiáltása a Brit Nemzetközösség keretei között (dec. 29).
1939–45 Második világháború; Írország semlegességet jelent be, ezzel kedvez a fasiszta hatalmaknak.
1948 Csatlakozás a Marshall-tervhez és OEEC-hez (ápr. 16-i szerződés).
1949 A független köztársaság kikiáltása, Írország kiválik a Nemzetközösségből (ápr. 18). Az Európa Tanács alapító tagja (máj. 5).
1955 Írországot felveszik az ENSZ-be (dec. 14).
1957 A Fianna Fáil választási győzelme (márc.). De Valera kormánya (1959-ig).
1959 Az Ír Szakszervezetek Kongresszusának alapítása (febr.). Lemass kormánya (jún.–1966 novemberéig).
1962 Az Európai Gazdasági Közösségbe való felvételi kérelem benyújtása (jan. 18). Az Ír Munkás Liga IV. pártkongresszusa elhatározza, hogy átalakul Ír Munkáspárttá (márc.).
1966 Érvénybe lép a szabad kereskedelmi szerződés Nagy-Britanniával (júl. 1). Lynch-kormány (nov.).
1967 Felvételi kérelem az EGK-ba (máj. 11). 14,3%-os valutaleértékelés (nov. 19).
1970 Az Ír Munkáspárt és Észak-Írország Kommunista Pártja újra egyesül Írország Kommunista Pártjában.
1972 Írország felvétele a Közös Piacba.

Boycott, Charles: brit jószágigazgató Mayóban (Írorsz.); 1832–97; önkényeskedésével szemben az ír parasztok 1880-ban új harci formát, a bojkottot alakították ki.

Brian Boru: hűbérúr; szül. 926 körül–1014 (megölték); 976 körül Munster fejedelme; 1000 körül mint „legfelsőbb király" egyesítette az ír törzsi nemzetségeket; 1014. ápr. 23-án Clontarfnál legyőzte a normannokat.

Casement, Roger: polgári hazafi; 1864–1916; (kivégezték); 1911-ben nemesi címet kapott; 1898–1913 között brit konzuli szolgálatban; 1914-ben Németországba emigrált; az 1916-os dublini felkeléskor német tengeralattjáró vitte Írországba.

Collins, Michael: politikus; 1890–1922 (meggyilkolták); 1916-ban részt vett a dublini felkelésben; 1919-től tagja volt az illegális kormánynak; elismerte a Nagy-Britanniával kötött kompromisszumot, pénzügyminiszter, 1922-ben miniszterelnök lett; merényletnek esett áldozatul.

Connolly, James: munkásvezető; 1868–1916 (kivégezték); 1896–1903 között a Szocialista Köztársasági Párt vezére; az amerikai emigrációból visszatérve sztrájkharcokat irányított (1913, Dublin); megteremtette a fegyveres munkásszervezetet, melynek élén 1916-ban a dublini felkelésben harcolt. Lenin értékelte Írország nemzeti kérdésével kapcsolatos marxista elemzéseit.

Cosgrave, William: politikus; 1900–1965; 1916-ban részt vett a dublini felkelésben, 1919–21 között az illegális kormány belügyminisztere; 1922–23 között a Szabadállam miniszterelnöke; 1932–44 között a Fine Gael Párt vezetője.

Costello, John: politikus; szül. 1891; 1944–59 között a Fine Gael Párt vezére, 1948–51 és 1954–57 között miniszterelnök.

Dáil Éireann: az Ír Köztársaság képviselőháza 144 hellyel; 1919 januárjában létesült, amikor a brit alsóházba beválasztott 73 Sinn Fein párti képviselő illegális nemzetgyűlést alakított.

Davitt, Michael: proletár hazafi; 1846–1906; 1865-ben csatlakozott a féniekhez; 1879-ben az Ír Föld Liga alapító tagja; 1870–77-ben, 1879–82-ben és 1883-ban brit fogságban, 1892–99-ben a brit alsóház tagja. A nemzeti kérdést a szociális harchoz kapcsolta, földreformot követelt.

De Valera, Eamon: polgári politikus; szül. 1882; a Gael Liga, a Sinn Fein és önkéntes csapatának tagja; 1916-ban részt vesz a dublini felkelésben; 1919-ben az illegális ír kormány feje. Emigrációja alatt 1919–20-ban a Sinn Fein jobboldali erői, amelyek a dominiumi szerződést megkötötték, kiszorítják. De Valera a Sinn Fein balszárnyának élén 1923-ig harcolt a kompromisszum ellen; 1926-ban megalakítja és 1959-ig vezeti a Fianna Fáilt; 1932–48, 1951–54 és 1957–59 között miniszterelnök; 1959 után államelnök.

Dublin: kelta település; a 9–12. században a normannok megerősített központja (Dyflin), 1038-tól püspökség, 1171-től az angolok által elözönlött terület (The Pale) támaszpontja, később angol közigazgatási székhely; a nemzeti ellenállás központja; 1922-től Írország fővárosa.

Dublini felkelés, húsvéti felkelés: 1916. ápr. 24-én kirobbant népfelkelés az Ír Köztársaság megteremtésére. Hétnapi hősies harc után, amelyből különösen a munkásszervezetek vették ki részüket, az angol gyalogság és tüzérség leverte.

Féniek: ír emigránsok által 1858-ban az Egyesült Államokban alakított titkos szervezet Írország függetlenségének kivívásáért; elnevezését a nemzeti hős Finn után kapta. A féniekhez igen sokan csatlakoztak s Angliában is szervezkedtek. Eredménytelen felkelések után (1867) és szektás politikájuk miatt 1870 után elvesztették befolyásukat.

Fianna Fáil (a végzet katonái): kispolgári nacionalista párt; De Valera a Sinn Fein balszárnyából alakította 1926-ban; a nemzeti burzsoáziára támaszkodva jelentős befolyásra tett szert a széles néprétegekben; 1932 után a legerősebb párt; 1932–48, 1951–54 között, ill. 1957 után kormányzó párt.

Fine Gael (gael egység): nagypolgári konzervatív párt; 1932-ben alakult a Sinn Fein jobbszárnyából; vezetője W. Cosgrave, majd 1944–59 között J. Costello; a nagyburzsoáziára, a nagybirtokosokra és a kereskedelmi körökre támaszkodik; a második legerősebb párt; 1948–51 és 1954–57 között koalíciós kormányzópárt.

Finn: a régi ír eposzok legendás hőse, a fian [n]a (hősi) nevű csapat vezére a katonai demokrácia korában, harcosai magukat fen[n]idnek nevezték; innen ered a modern ír pártok: féniek, Fianna Fáil stb. elnevezése.

Fitzgerald, Lord Edward: hazafi; 1763–98; eredetileg angol katonatiszt; 1792-ben a forradalmi Franciaországban járt; 1796-ban vezető tagja az Egyesült Íreknek, 1798-ban a sikertelen angolellenes népfelkelés vezére.

Gael Liga: 1893-ban alakult polgári-hazafias egyesület a gael nyelv és az ír népkultúra fenntartására, ill. helyreállítására.

Griffith, Arthur: politikus; 1872–1922; közíró, a Sinn Fein alapító tagja; 1914–20 között több ízben angol fogságban, 1919-ben az illegális kormány helyettes, de hivatalban levő miniszter-

elnöke; 1921-ben az Ír Szabadállam első miniszterelnöke.

Home Rule (önkormányzat): több brit gyarmat burzsoáziájának nemzeti önállóságra irányuló követelése; I. Butt 1870-ben az írek konkrét követelésévé teszi; az ír tömegmozgalom programja, amely 1922-ben valósult meg.

Home Rule Liga: 1872-ben alakult polgári párt (1877-től Ír Nemzeti Párt) az önkormányzat kivívására; vezére: Ch. Parnell. Kettészakadása után (1890) J. Redmond Egyesült Ír Nemzeti Párt néven szervezi újjá; a Nagy-Britanniával való kompromisszum miatt befolyását veszti; 1916 után eltűnik.

Ír Föld Liga: 1879-ben M. Davitt alakította Mayóban. Az ír vidéki lakosság egyesülése, amely bojkottal és más eszközökkel védekezett az angol földbirtokosok elnyomása ellen. 1879-ben az Ír Föld Liga Ch. Parnell alatt tömegmozgalommá vált, majd Parnell 1882-ben feloszlatta.

Írország Kommunista Pártja: az ír dolgozók marxista–leninista pártja; 1933-ban alakult; 1934 óta Ír Munkás Liga néven tevékenykedik. 1939-ben a párt kettészakadt (mivel Észak-Írország, mint brit országrész, a háborúban a német imperializmus ellen harcolt, amíg az Ír Köztársaság semleges maradt) mégpedig Írország Kommunista Pártjára (1962-től Ír Munkáspárt), ill. Észak-Írország Kommunista Pártjára. A két párt szorosan együttműködött és 1970-ben Írország Kommunista Pártja néven újra egyesült.

Ír Köztársasági Hadsereg (Irish Republican Army, IRA): az illegális kormány harci csapata; 1919-ben alakult a kispolgári és proletár származású önkéntesek kötelékéből; 1921-ben kormánypárti csoportra, ill. balszárnyra szakadt; az utóbbi De Valera vezetésével harcolt az 1921-es kompromisszum ellen. A harc beszüntetése után (1923) egyes csoportok IRA néven partizánakciókat hajtottak végre, és egyéni terrort alkalmaztak. A hatvanas évek végétől az ún. hivatalos, ill. az ideiglenes szárny Észak-Írországban fegyveres akciókat hajt végre.

Ír Munkáspárt: lásd Írország Kommunista Pártja.

Labour Party (Munkáspárt): kispolgári opportunista párt; 1912-ben angol mintára alakult mint kollektív (szakszervezetek, fogyasztási szövetkezetek) és egyéni tagok politikai szervezete; katolikus befolyás alatt áll.

Lynch, John: politikus; szül. 1917; 1966-tól miniszterelnök és a Fianna Fáil vezetője.

O'Connell, Daniel: politikus, 1775–1847; 1805-től az ír burzsoázia vezetője. Az Ír Katolikus Egyesület révén kivívta a katolikusok politikai emancipációját, majd a brit parlament tagja lett (már 1828-ban megválasztották); 1832-ben megalapítja a repeal-mozgalmat.

O'Neill: régi nemesi család Ulsterban. 1. Shane, 1530 körül született, 1567-ben meggyilkolták; 1565–67 között angolellenes felkelést vezetett. 2. Hugh, az első Earl of Tyrone (1585-től) unokaöccse; élt kb. 1540-től 1616-ig; 1594-től eleinte sikeres harcokat vívott, 1601-ben és 1603-ban azonban leverték; 1607-ben Rómába menekült.

Összír Szakszervezeti Kongresszus: Írország egységes Szakszervezeti Szövetsége, mely 86 szakszervezetből (1967) és kb. 500 000 (az Ír Köztársaságban 360 000) tagból áll; 1959-ben létesült az Ír Szakszervezeti Kongresszusnak az Ír Szakszervezetek Kongresszusával történt egyesülése révén. A Kongresszus igyekszik az ír dolgozók érdekeit az ország erőszakos kettéosztottságára való tekintet nélkül képviselni, ezzel a nemzet érdekeit szolgálja. Vezetősége opportunista és katolikus befolyás alatt áll. A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének tagja.

Pale (The Pale): Írország meghódításakor a délkeleti partvidéken (Dublin körül) létesített, cölöpökkel (cölöpsorokkal) megerősített térség; Írország teljes bekebelezéséig az angolok váltakozó nagyságú területen tartották fenn.

Parnell, Charles Stewart: földbirtokos és politikus; 1846–1891; 1875–90 között az angol alsóház tagja, a Home Rule Liga és 1879-től az Ír Föld Liga vezére, amelyet 1882-ben a britek reformigényei ellenében a néptömegek akcióinak megelőzésére feloszlatott.

Patrik, Patricius: hittérítő (430-tól); élt kb. 389–461 között; ír nemzeti szent.

Pearse, Patrick: költő és hazafi; 1879–1916 (kivégezték); a dublini felkelés vezéralakja, a felkelés során az Ír Köztársaság elnökévé kiáltották ki.

Redmond, John Edward: politikus; 1856–1918; 1891-től az Ír Nemzeti Párt balszárnyának vezére, az utóbbi 1900-tól Egyesült Ír Nemzeti Párt néven működött.

Repeal-mozgalom (angolul repeal = „érvénytelenítés"): D. O'Connell által 1832-ben alapított polgári-katolikus mozgalom a Nagy-Britanniához fűződő unió felbontására; 1840-től tömegmozgalom; 1842 után a következetesebb kispolgári-republikánus csoportok háttérbe szorítják.

Sinn Fein (mi magunk): polgári nacionalista párt; 1905-ben alakult különféle hazafias republikánus csoportokból, hogy Írország függetlenségéért harcoljon; a néptömegek érdekében folytatott aktív politikája révén a nemzeti harc vezető ereje lett; 1921-ben a párt kettészakadt; a

balszárnyból a Fianna Fáil, a jobbszárnyból a Fine Gael alakult meg; maradék csoportjainak ma politikailag nincs jelentősége.

Szocialista Köztársasági Párt: 1896–1903 között J. Connolly által vezetett ír marxista munkáspárt.

Ulster: történelmi tartomány a sziget északi részében, ősi törzsi fejedelemség; a 15. és 16. században feltartóztatja az angol inváziót; az ulsteri ellenállás leverése után – a 17. századtól – jelentős skót és angol betelepülés; 1921-ben erőszakkal kettéválasztották a Nagy-Britanniához tartozó Észak-Írországra 6, ill. az ír Ulster tartományra 3 megyével.

Dr. H. Grünert

Izland

Izland, Izlandi Köztársaság (Lýdhveldidh Ísland), parlamentáris polgári köztársaság, sziget az Északi-tengerben; területe: 103 000 km²; lakossága (1969): 202 191; fővárosa: Reykjavík; közigazgatásilag 7 kerületre oszlik; hivatalos nyelve az izlandi.

Települések – a hűbéri viszonyok kialakulása

Izland szigetének első lakói a 8. század végén itt remeteéletet élő ír szerzetesek. A gyarmatosítást a 9. század hetvenes éveiben norvég telepesek kezdték meg, akik azért hagyták el Norvégiát, hogy megmeneküljenek Harald Hårfagr központosítási kísérleteitől. A földfoglalás abban az időszakban ment végbe, amikor az őstársadalom már szétesett, és katonai demokrácia állt fenn. A letelepedés formája általában a tanya vagy a majorság volt, ezeket hűségfogadalom fejében juttatták a parasztoknak. E majorságok tulajdonosai, a gódok, területükön az igazságszolgáltatás élén állottak, ők vezették a sereget és vallási funkciókat is betöltöttek. A 10. században községek alakultak, amelyek ügyeiket a thing elé vitték. Az alkotmány kialakítása a 930-ban első ízben összeült althing, az izlandi népgyűlés és legmagasabb törvényhozó, valamint igazságszolgáltató szerv létrejöttével fejeződött be. A gódok azonban áz althingben is megtartották jelentős befolyásukat. A lakosság főként halászatból és állattenyésztésből élt. Földművelésre a talaj nemigen volt alkalmas. A földbirtokok növekedése és a szabad parasztok számának emelkedése, akik a nagyparasztokkal szemben bizonyos függőségbe kerültek, a 11. és 12. században nagyparaszti köztársaság kikiáltásában öltött formát. Az althing határozata értelmében 1000-ben felvették a kereszténységet, az egyház azonban sohasem tudott olyan döntő befolyásra szert tenni, mint a többi európai országban. Az Izlandon elterjedt hősi énekeket és a saga-költészetet (Edda) a 13. században és később jegyezték fel. 1000 körül az izlandiak számos felfedező utat tettek, amelyek folyamán települést létesítettek Grönland szigetén (Vörös Erik). Izlandi hajósok egészen az észak-amerikai partokig eljutottak.

Izland norvég és dán uralom alatt a kapitalizmus kezdetéig

A norvég gabonától való függés, valamint a gód nemzetségek közötti viszályok folytán Håkon Håkonsson és utóda, Magnus norvég királyok Izlandot és Grönlandot országukhoz csatolták. 1262-ben Norvégia szerződéseket kötött Grönlanddal és az egyes izlandi thingekkel, meghatározva a fizetendő adót. Az egyházi birtokoknak a reformáció utáni kisajátítása (1536–50) a Norvégiában 1380 óta uralkodó dán királyokat Izland legnagyobb földbirtokosaivá tette. A külfölddel folytatott kereskedés tilalma ellenére (1294) kapcsolat létesült az angol és a Hanza-kereskedőkkel. 1602-ben Dánia megújította a tilalmat, és dán kereskedőknek adta a kereskedelem monopóliumát. A dán nemesség és a dán kereskedők elnyomó, ill. kizsákmányoló tevékenysége, a legelőterületet szűkítő földrengések és vulkánkitörések, továbbá a gyakori rossz termés a lakosság számának csökkenését és elszegényedését idézte elő.

Izland a kapitalizmus korában

A 19. század első felében megkezdődött a mezőgazdaság kapitalista fejlődése. A nagyparaszti állattenyésztők elsősorban gyapjút termeltek kivitelre. A 19. század elején nemzeti felszabadító mozgalom indult, amelynek kispolgári vezetői (J. Sigurdson és mások) elutasították a forradalmi harci módszereket. A felszabadító mozgalom eredménye ezért a dán kereskedelmi monopólium megszüntetésére és az 1800-ban feloszlott althing 1843. évi felújítására szorítkozott. Az Izlandnak autonómiát biztosító alkotmányra vonatkozó erélyes követelést nem teljesítették, sőt 1851-ben kibocsátották az ún. királytörvényt, amely a szigetet Dánia integráns részévé

nyilvánította. Dánia mégis kénytelen volt engedményeket tenni. 1874-ben jóváhagyta az Izlandnak saját törvényhozási jogot biztosító alkotmányt. Az abszolút vétójogot azonban a dán király fenntartotta magának. 1903-ban az althingnak felelősséggel tartozó s az izlandi ügyekkel foglalkozó miniszteri tárcát létesítettek.

A 19. század második felében a kapitalizmus megszilárdult. Újabb nagyparaszti állattenyésztő gazdaságok és halászati vállalatok létesültek. 1885 az Izlandi Bank alapítási éve. Fő exportcikkek: hal, csukamájolaj, gyapjú, hús, lovak, bőrök, toll és pehely.

A századfordulón alakult ki a szakszervezeti mozgalom. 1916-ban létrejött a szakszervezetek központi szövetsége, a Szociáldemokrata Párt és a Haladó Párt. 1918. dec. 1-én Izland szuverén állam lett, amelyet csupán perszonálunió kötött Dániához. 1930-ban megalakult a KP, amely 1938-ban a szociáldemokraták balszárnyával Izland Szocialista Egységpártjává egyesült. Az 1929–33-as világgazdasági válság és a nyomában következő pangás súlyos károkat okozott a külkereskedelemnek, továbbá növelte a munkanélküliséget. A második világháború alatt a szigetet 1940. május 10-én angol, 1941. júl. 7-én pedig amerikai csapatok szállták meg, amelyek nagy repülő- és flottabázist létesítettek. 1943. dec. 23-án Izland felmondta a Dániához fűződő perszonáluniót. Az 1944. jún. 17-i népszavazás óta Izland polgári köztársaság, Sveinn Björnsson lett első elnöke. A nép tiltakozása ellenére az izlandi kormány 1949-ben aláírta az Észak-atlanti Szerződést. A NATO keretében a szigeten katonai támaszpontok létesültek (Keflavík). 1958-ban Izland 12 mérfölddel kiterjesztette tengeri felségterületét, ami konfliktushoz vezetett Nagy-Britanniával. A gazdasági élet megszilárdítása érdekében Izland 1960-ban a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezettől (OEEC) 12 milliós, a Nemzetközi Valuta Alaptól pedig 8,4 millió dollár hitelt vett fel. Izlandon sokáig a szociáldemokratákból és a Konzervatív Függetlenségi Pártból álló koalíciós kormány volt. (Jelenleg a Haladó Párt és az Izlandi Szocialista Egységpárt koalíciója kormányoz. – *Szerk.*) 1968 óta Kristián Eldjárn az államelnök. Izland (1970. márc. 1-től) az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagja.

Dr. P. Wick

Izrael

Izrael, Izrael Állam (Medínat Jiszrael); polgári köztársaság Elő-Ázsiában; területe: 20 700 km²; lakossága (1970): 2,9 millió; fővárosa: Jeruzsálem; közigazgatásilag 6 kerületre oszlik; hivatalos nyelve az ivrit (újhéber).

Izrael Állam alapítása

Izrael Államot az ENSZ határozata alapján 1948. május 14-én Palesztina területének egy részén alapították meg, miután megszűnt a brit mandátum, az angol csapatok pedig elhagyták az országot. Az izraeli uralkodó osztály exponense a Mapai nevű kormánypárt volt, amelyet Ben Gurion vezetésével a cionizmus eszméi s a külföldi monopoltőke egyes körei támogattak.

Az izraeli—arab háború (1948—50)

Izrael Állam kikiáltása után a palesztinai arabok és az Arab Liga, elutasítva az ENSZ felosztási határozatát, megtámadták az új államot (1948. máj. 15). Egyiptom, Irak, Libanon, Szaúd-Arábia, Szíria és Transzjordánia reakciós rendszereinek katonai lépését az izraeli burzsoázia arra használta fel, hogy az 1948-ban megalakult KP vezette demokratikus mozgalom ellen lépjen fel. A harcok során a palesztinai arabok egy része a frontvonalak mögé menekült, másokat az izraeliek kergettek el otthonukból. A palesztin háború idején Izrael annektálta az ENSZ által eredetileg az araboknak ítélt Nyugat-Galileát, Közép-Palesztinát és Jeruzsálem újvárosi részét. Az elfoglalt arab területekről 857 000 arab menekült a szomszédos arab országokba. 1948. szept. 17-én a palesztin kérdésben közvetítő ENSZ-megbízottat, Folke Bernadotte grófot meggyilkolták, utóda Ralph Bunche lett. 1949 februárja és júliusa között az ENSZ közvetítésével fegyverszüneti egyezmény jött létre Izrael és az Arab Liga országai között, nem közvetlen tárgyalások útján („rhodoszi formula"). 1949. máj. 11-én Izraelt 59. tagállamként felvették az ENSZ-be.

1950. ápr. 24-én, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok jóváhagyásával, az ENSZ határozata ellenére, a transzjordániai Abdullah király reakciós, feudális rezsimje annektálta a Jordántól nyugatra eső palesztin területeket; ezáltal Palesztinában meghiúsult egy önálló arab állam megalapítása.

Izrael militarizálása

A fegyverszüneti egyezmény megkötése után tovább folyt a közel-keleti államokban a fegyverkezési verseny. 1948 és 1960 között Izrael nemzeti jövedelmének 14%-a arányában vásárolt fegyvereket a tőkésországoktól.

Az 1952. dec. 8-án elhunyt Chaim Weizman, az első államelnök. Utóda Izhak Ben Cvi lett (újraválasztották 1957. okt. 28-án). Az 1953. júliusi választásokon a polgári-cionista koalíció ismét abszolút többséget kapott a kneszetben. Ben Gurion visszavonulása után (1953. dec. 7) Moshe Sharett lett a miniszterelnök, majd 1955. nov. 3-tól ismét Ben Gurion.

Az osztályellentétek kiéleződése

Az ötvenes években fokozódott Izrael alárendeltsége a külföldi monopoltőke érdekeivel szemben. A fontosabb üzemek közül több mint 400 külföldi, főként amerikai ellenőrzés alatt állt. A Hisztadrut szakszervezeti szövetséghez tartozó Hevrat Haovdim részvénytársaság üzemei is növekvő mértékben alakultak át tipikusan tőkés jellegű vállalatokká.

A Ben Gurion-kormány reakciós politikája elleni tiltakozásként 1952 és 1963 között rendezett sztrájkokban 124 000 munkás vett részt. A kneszetben és a Hisztadrutban a KP képviselte az egyetlen forradalmi ellenzéki csoportot.

Az osztályellentétek kiéleződése növelte az ellentéteket a kormánykoalícióban és a Mapaiban. Ben Gurion 1963. jún. 16-án lemondott kormányfői tisztségéről, majd kilépett a Mapaiból, amely 1965. júl. 23-án kettészakadt. A Levi Eshkol miniszterelnök vezette új koalíciós kormány azonban folytatta elődeinek politikáját. Erősödött a 10%-ot kitevő arab lakossággal szembeni diszkrimináció; az arab lakta kerületekben állandósult a katonai igazgatás.

Izrael — a közel-keleti tűzfészek

Izrael külpolitikája az 50-es évek derekán egyre inkább megfelelt a NATO-országok érdekeinek. A Szuezi Csatorna Társaság államosítása után, 1956. okt. 29-én Izrael támadást intézett Egyiptom ellen. A nemzetközi közvélemény nyomására az izraeli megszálló csapatokat ki kellett vonni a Színai-félszigetről (1956. dec. 25), majd a gázai övezetből (1957. márc. 8). A szuezi agresszió után Izrael kormánya támogatta az amerikai és a brit intervenciót Libanonban és Jordániában (1958. júl.).

1967 januárja és májusa között fegyveres összecsapásokra került sor a szíriai és a jordániai határvonalon. A szíriai haladó politikai rendszer segítségére felvonult egyiptomi haderők elleni támadással 1967. jún. 5-én kirobbant az ún. „hatnapos háború", melynek során az izraeliek megszállták a gázai övezetet, a Színai-félszigetet egészen a Szuezi-csatornáig, Nyugat-Jordániát a Jordán-folyóig, Szíriától pedig elragadták a stratégiai fontosságú Golan-magaslatokat.

1967. nov. 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozatot hozott a megszálló csapatok visszavonásáról. A határozatnak Izrael, többszöri felszólítás ellenére, azóta sem tett eleget. Súlyos határmenti összecsapások után a kormány (1969 óta Golda Meir vezetése alatt) 1970-ben hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédos arab államokkal meghatározott időre fegyverszünetet kössön, csapatait azonban továbbra sem vonja ki a megszállt arab területekről.

(1972 óta, a palesztin „Fekete Szeptember" merényleteinek ürügyén Izrael több alkalommal is fegyveres támadást indított libanoni és szíriai területek ellen. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

1917	A Balfour-nyilatkozat megígéri a zsidóság otthonának megteremtését (nov. 2).
1947	Az ENSZ-közgyűlés határozata arab és zsidó állam létesítéséről Palesztinában. Jeruzsálemet az ENSZ közigazgatása alatt álló szabad várossá nyilvánítják (nov. 29).
1948	Véget ér a brit mandátum. Izrael Állam kikiáltása (máj. 14). Kirobban a háború Izrael és az arab államok között (máj. 15).
1948–52	Chaim Weizmann államelnök.
1949–53	Ben Gurion (Mapai) miniszterelnök és hadügyminiszter.
1949	Fegyverszüneti megállapodás Egyiptommal (febr. 24), Libanonnal (márc.), Transzjordániával (ápr. 3), Szíriával (júl. 20). Izraelt felveszik az ENSZ-be (máj. 11).
1952	Katonai szerződés az Egyesült Államokkal. Jóváhagyási egyezmény Nyugat-Németországgal; államelnök: Izhak Ben Cvi (dec. 8; 1963. ápr. 23-ig).
1955	Ismét Ben Gurion a miniszterelnök (nov. 3-tól 1966. jún. 16-ig).

1956 Az ENSZ BT elítéli Izrael Szíria elleni agresszióját (jan. 19); izraeli agresszió Egyiptom ellen (okt. 29). A Szovjetunió követeli az agresszió megszüntetését. Az izraeli csapatok visszavonása a Színai-félszigetről (dec. 25).

1957 A gázai övezet kiürítése (márc. 8). Izrael támogatja az Eisenhower-doktrínát (jún. 3).

1958 Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Libanon elleni agressziójának támogatása (júl. 17). A Szovjetunió figyelmezteti Izraelt agressziós politikája következményeire (aug. 1).

1959 A Ben Gurion-kormány közzéteszi a Nyugat-Németországgal kötött fegyverszállítási üzleteket (júl.).

1960 Izraeli ügynökök elfogják Argentínában Eichmannt, közel ötmillió zsidó gyilkosát, és titkon Izraelbe szállítják (máj.).

1961 Figyelmeztető sztrájk a kormány reakciós politikája ellen (jan. 23). Az Eichmann-per (ápr.–aug.). A Legfelsőbb Bíróság halálra ítéli Eichmannt (dec. 15).

1963 Államelnök: Salman Shazar (máj. 21), miniszterelnök: Levi Eshkol (Mapai; jún. 26; 1969-ig).

1965 A Liberális Párt kettészakadása (márc. 8). Diplomáciai kapcsolatok felvétele Nyugat-Németországgal (máj. 12). A Mapai párt kettészakad a Ben Gurion-csoport kilépése folytán; utóbbi Izraeli Munkáslistává (RAFI) alakul át (júl. 22–23). A KP, XV. kongresszusán, két részre szakad (aug. 6–8). Hisztadrut-választások (szept. 19). Kneszet (parlamenti) választások; a 120 helyből 45-öt a Mapai nyer el (nov. 2).

1966 A választások után újból Levi Eshkol a miniszterelnök és hadügyminiszter (jan. 12). Az Egyesült Államok 52 millió dolláros „gazdasági segélyt" nyújt Izraelnek (ápr. 20). 60 000 munkás figyelmeztető sztrájkja a kormány ár- és bérpolitikája ellen (júl. 11).

1967 Izrael megtorlással fenyegeti Szíriát (máj. 12). Izrael agressziót indít az EAK, Szíria és Jordánia ellen (jún. 5). A Szovjetunió a Biztonsági Tanácsban elítéli az agressziót (jún. 6). A Szovjetunió ismételten követeli az agresszió azonnali megszüntetését (jún. 7). Fegyverszünet a Szuezi-csatornánál (jún. 8). Izrael folytatja a Szíria elleni támadást és elfoglalja a stratégiai fontosságú Golan-magaslatokat (jún. 10). Az arab lakosság általános sztrájkja Jeruzsálem megszállt részében (aug. 21). Izraeli katonai telepek létesítése Nyugat-Jordániában (szept. 24).

1968 Az izraeli légi haderő napalmbombákat szór a jordániai arab menekülttáborokra (febr. 15). Izraeli csapatok átlépik a Jordánt (márc. 21). Támadás Szuez polgári lakossága ellen (júl. 8). Izraeli támadás a bejrúti nemzetközi repülőtér ellen (dec. 28).

1969 A reakciós pártok megerősödése a parlamenti választásokon (okt. 28). Golda Meir kormánya.

1970 Súlyos támadás Jordánia ellen (jan. 20). Nixon amerikai elnök további fegyverszállításokat ígér Izraelnek (jan. 25). Számos polgári célpont bombázása Szuezben (márc. 3).

Balfour-deklaráció: a brit kormány nevében 1917. nov. 2-án Lord Balfour külügyminiszter által Lord Rotschildnak adott nyilatkozat, melyben megígéri Nagy-Britannia támogatását „a zsidó nép nemzeti otthonának Palesztinában való megteremtéséhez". Ez a nyilatkozat a kiindulópontja a cionista zsidók és az arabok közti évtizedes véres harcoknak Palesztinában.

Ben Cvi, Izhak: politikus és újságíró; 1884–1963; a Mapai tagja; 1952–63 között államelnök.

Ben Gurion, David: politikus; szül. 1886; 1906-ban telepesként érkezett Palesztinába. 1918-ban megszervezi a palesztinai Zsidó Légiót. 1921–35: a Hisztadrut főtitkára; a Mapai vezére; 1935–48: a palesztinai Jewish Agency elnöke. 1949–53 és 1955–63: miniszterelnök; felelős az 1956. októberi Egyiptom elleni agresszióért.

Cionista Munkáspárt (Ahdut Haawoda-Poalei Cion): a Mapam jobbszárnyának tagjai alapították 1954-ben; arabellenes; részt vesz a kormánykoalícióban.

Dajan, Mose: politikus és katona; szül. 1915; 1953–58: vezérkari főnök. 1965-ig a Mapai, majd a RAFI tagja. 1967-től hadügyminiszter; egyike az arab országok elleni agressziós irányzat fő hirdetőinek.

Hagana: zsidó titkos szervezet Palesztinában, különösen az európai zsidók bevándorlásáért szállt síkra. 1947-ben félig legális nemzeti milícia; 1948-ban az Irgun Cvai Leumival történt egyesülés után beolvadt az izraeli hadseregbe.

Hisztadrut (összefogás): centrista szakszervezeti mozgalom, 1921-ben alakult; mezőgazdasági és iparszövetkezeti vállalatokat irányít; főként a Mapai befolyás alatt áll, a családtagokkal együtt a lakosság 50%-át foglalja magában.

Irgun Cvai Leumi: 1939-ben létesült terrorista zsidó földalatti mozgalom Palesztinában; nacio-

nalista-militarista szervezet; 1948-ban beolvad a reguláris izraeli hadseregbe.

Izraeli Kommunista Párt: a palesztin héber és arab KP egyesüléséből alakult 1948-ban; a munkásosztály és a szegényparasztság érdekeit képviseli. A béke és a népek közötti együttműködés, a nemzeti függetlenség és semlegesség, a demokratikus, valamint társadalmi és kulturális előrehaladás politikáját követeli. Határozottan elítéli az arab államok elleni agressziós politikát; főtitkára: Meir Vilner.

Jewish Agency (Zsidó Ügynökség): az 1897. évi bázeli cionista világkongresszuson Theodor Herzl által alapított zsidó világszervezet. A Népszövetség 1922. júl. 24-i brit palesztinai mandátumi szerződésében a palesztinai World Zionist Organization (Cionista Világszervezet) elismert képviselőjeként szerepelt. A Jewish Agency szervezte a zsidó bevándorlásokat. 1948-ban az amerikabarát World Zionist Organization vette át feladatait.

Kibbucok: kb. 230 mezőgazdasági szövetkezet 18 500 családdal (Izrael össznépességének kb. 3%-a). A tagok nem rendelkeznek személyi földtulajdonnal és termelési eszközökkel; a föld tulajdonosa a Zsidó Nemzeti Alap. A munkabér élelmiszerekből és fogyasztási javak adagolt kiosztásából áll. A fiatalságot a cionizmus szellemében nevelik. Az első kibbuc 1909-ben Degániában alakult.

Liberális Párt: a Haladó Párt és az Általános Cionista Párt egyesüléséből 1961 áprilisában alakult; a középburzsoázia érdekképviselője, a semlegességi külpolitikát támogatja. A jobboldali radikális szárnya által tervezett együttműködés a Szabadság Párttal a liberálisok kettészakadásához vezetett. A liberális elemek Pinkas Rosen vezetésével megalakították a Független Liberális Pártot.

Mapai (Izraeli Munkáspárt): a főleg Európából bevándorolt zsidók alapították; jobboldali szocialista-cionista párt. 1948-tól uralmon van. Politikája az Egyesült Államoknak alárendelt és arabellenes; 1965-ben a Ben Gurion-csoport kiválása kettéosztotta.

Mapam (Egyesült Munkáspárt): baloldali szocialista cionista párt; 1948-ban alakult; magába foglalja a zsidó proletariátus, a mezőgazdasági munkásság és az értelmiség egy részét; a nemzeti kérdésben a cionista polgárság álláspontját képviseli.

Meir, Golda: politikus; szül. 1898; 1938-tól a Mapai tagja; 1949-től képviselő; 1956–65: külügyminiszter; 1969-től miniszterelnök.

Weizman, Chaim: politikus, 1874–1952; 1920: a Cionista Szervezet, 1929: a Jewish Agency elnöke; 1948-ban Izrael Állam első elnöke.

Dr. L. Rathmann

Jamaika

Jamaika (Jamaica) parlamentáris köztársaság az azonos nevű szigeten Közép-Amerikában; a Nemzetközösség tagállama; területe: 10 962 km²; lakossága (1970): 2 millió; fővárosa: Kingston; közigazgatásilag 3 tartományra oszlik; hivatalos nyelve az angol.

Jamaika szigetét Kolumbusz második amerikai útja alkalmával (1494) fedezte fel és vette birtokba Spanyolország számára. A gyarmatosítás 1514-ben kezdődött, a karib őslakókat kiirtották. Egy eredetileg Santo Domingóba irányított expedíció révén 1655-ben az angolok hódították meg Jamaikát s azt, a spanyoloknak az uralomról való formális lemondása után (1670), a nyugat-indiai ültetvényes gazdálkodás (cukornád, rum) és a rabszolga-kereskedelem központjává tették. A hegyekbe menekült néger rabszolgák (marronok) kitartó, részben sikeres harcot folytattak a brit rabszolgatartók ellen. A minden brit gyarmatra érvényes 1808. évi királyi rendelet Jamaikán is megszüntette a rabszolga-kereskedelmet, végleges beszüntetésére (1833) azonban csak újabb nagyszabású négerfelkelés (1831) után került sor. A fehér ültetvényesek által ennek ellenére fenntartott kizsákmányolási rendszer heves vitákat robbantott ki az angol alsóházban (1839–44; Jamaika alkotmányának érvénytelenítése). 1845-ben megkezdődik az indiai, később pedig a kínai szerződéses munkások (kulik) behozatala. A néger lakosság újabb, kegyetlenül levert tömegfelkelése (1865) részleges reformokra kényszerítette az angol gyarmati kormányt.

A gazdasági világválság hatására (1929–33) fellendült a demokratikus mozgalom, amelynek 1933-ban sikerült elérnie a politikai pártok és szakszervezetek engedélyezését, 1943-ban pedig kiharcolta az általános választójogot. Az 1940. szept. 2-án kötött bérleti szerződéssel az Egyesült Államok katonai támaszpontokhoz jutott Jamaikán és más nyugat-indiai szigeteken. A gazdasági fejlődést a második világháború óta elsősorban a bauxittermelés fejlesztése jellemzi (első helyen

áll világviszonylatban; 1965: 8,5 millió tonna). A termelést Kanada (Jamaica Bauxit Limited) és az Egyesült Államok (Kaiser Bauxit Co., Reynolds Jamaica Bauxit) uralják. Az idegenforgalomból származó bevétel is jelentős gazdasági tényező Jamaika számára. Érezteti hatását a létfenntartási költségekre, amelyek kétszeresét teszik ki az angliainak, amíg a bérek csupán egyötödét-felét érik el az angol munkások bérének.

A függetlenségi mozgalom leszerelése végett Nagy-Britannia már 1947-ben tárgyalásokba kezdett a nyugat-indiai föderáció létrehozása érdekében, amelyben Jamaika vezető szerephez jutott volna. Miután 1953-ban autonóm kormány alakult, 1958. jan. 1-én hivatalosan megalakult a Nyugat-indiai Föderáció, amelyhez Jamaikán kívül a Leeward és Windward-szigetek, Barbados, Trinidad és Tobago tartozott. Az első parlamenti választásokat (1958. márc. 25) a reformista Karib Szövetségi Munkáspárt nyerte meg. Az alkotmánymódosítások (1959, 1961) szélesítették Jamaika önkormányzati jogait, ezáltal Jamaika igyekezett korlátozni gazdasági eszközeinek igénybevételét a gyengébben fejlett nyugat-indiai szigeteken. 1961. szept. 19-én a lakosság többsége népszavazással a Nyugat-indiai Föderációból való kilépés mellett szavazott. 1962. aug. 6-án bocsátották ki a formális függetlenségi nyilatkozatot. A polgári-liberális Demokratikus Munkáspárt vezére, Sir Alexander Bustamante által alakított kormány nyugati irányvonalat hirdetett meg és csatlakozott az Egyesült Államok Kubát bojkottáló rendszabályaihoz.

1964 januárjában nyugat-indiai csúcskonferenciát tartottak Kingstonban (Jamaika, Trinidad, Guyana és Barbados), melyen többek között a gazdasági integrációra és a latin-amerikai, valamint az afroázsiai államokkal való szorosabb kapcsolat felvételére tettek javaslatot.

Az 1967. febr. 21-i parlamenti választásokon ismét a Demokratikus Munkáspárt győzött; 1967 áprilisa óta Hugh Shearer a miniszterelnök, 1968. aug. 1-én Jamaika a Karib Szabadkereskedelmi Övezet (CARIFTA) tagja lett.

Dr. M. Kossok

Japán

Japán, Japán Császárság (Nihon Koku); alkotmányos monarchia Kelet-Ázsiában 4 nagyobb és 300 kisebb szigeten; területe: 369 765 km^2; lakossága (1970): 102,8 millió; fővárosa: Tokió; közigazgatási beosztása: 45 prefektúra; hivatalos nyelve a japán.

Őstársadalom

Japán kimutatható legrégibb kultúrája az újkőkori szintű dzsómon kultúra (i. e. 4000–400), ekkor kezdődik Japán benépesülése. A feltehető őslakókat, az ajnukat, akikből 15 000–17 000 ma is él Hokkaidó szigetén, az i. e. 4–3. században a szárazföld felől, valószínűleg azonban délről is, Kjúsún át Japánba érkező, és a fémek felhasználását, valamint az öntözéses mezőgazdaságot már ismerő törzsek az idők folyamán észak felé szorították. A hódítók az i. sz. 4–5. században, valamint a 6. század első felében több hódító hadjáratot vezettek Korea ellen, ezek során olyan fontos kulturális javakat vettek át, mint a kínai írás, a vaseszközök és (552-ben) a buddhizmus.

A 3–4. században Japánban több helyütt (Kjúsú északi részén, Hondo szigetén pedig Izumóban és Jamatóban) megvoltak már a törzsszövetségen alapuló állam csírái. Végül a Jamato törzsszövetség diadalmaskodott, és hódító hadjáratok eredményeképpen megtörtént az államalapítás. Az első állam alapítását a modern japán történetírás a 450 és 500 közötti időszakra teszi.

A feudalizmus kialakulása

A 6. századi Japánban mind a rabszolgaság, mind a feudalizmus elemei kimutathatók. Voltaképpeni rabszolgatartó társadalom történelmi és gazdasági okok következtében nem alakulhatott ki (Kína befolyása, ahol a feudalizmus lényegében megvalósult; a föld intenzív művelésének szükségessége; a rabszolgaszerzés nehézségei stb.). A kor jellemző intézménye a félrabszolgaság (be-no-tami vagy tomobe), ezeket a függő személyeket el lehetett ugyan adni, de megölni nem volt szabad. Ezek mellett voltak még házi rabszolgák és szabadok, akik a nép többségét alkották.

A Taika-reform (645–702) fontos lépést képviselt a feudalizmus megszilárdítása útján. A kísérlet arra irányult, hogy Japánt a kínai példakép (Tang-dinasztia, 618–907) szerinti központosított hivatalnokállammá alakítsa. Legfontosabb rendelkezései: a rabszolgaság megszüntetése és a föld államosítása (minden japán a tennó alattvalója, övé az egész földterület). A föld elosztásának új rendszere (kubunden, „fejenkénti telek-

részesedés"), amely még a 8. században is érvényben volt, kezdetben a termelőerők növekedését eredményezte; a Taika-reform hatása mindazonáltal korlátozott maradt. Egyrészt egészen a 9–10. századig fennmaradtak a rabszolgaság elemei, másrészt ebben az időben (cím után és szolgálatért járó) földadományok, valamint irtásföldek révén hatalmas, független és nem adózó feudális birtokok alakultak ki.

A Taika-reform következtében a tennó-ház több mint egy évszázadon át tényleges hatalmat gyakorolhatott az országban. Amíg azelőtt minden új tennóval változott a székhely, 710-ben megalapították Narát, az első állandó fővárost. A Nara-korszak (710–784) a japán kultúra első, erős kínai hatású, udvari arisztokratikus virágkora. 712-ben készült el a Kodzsiki (az ősidők krónikája), 713-ban a Fúdoki (a tartományok helyrajzi leírása) és 720-ban a Nihongi (japán krónika); ezek az első számottevő történeti művek. 759-ben jelent meg a Manjósú (japán versek nagy gyűjteménye). Felvirágzott az iparművészet is.

A buddhizmus gyorsan elterjedt, sőt szervezett egyházi hierarchiája révén a feudális politikai és gazdasági hatalom fontos támaszává lett; a Nara-kor vége felé ismételten kísérletezett a legfőbb politikai hatalom megszervezésével. E veszély elhárítása végett a fővárost, a tennó székhelyét 794-ben Heianba (ma Kjóto) helyezték át, ezzel kezdődött meg a Heian-korszak (794–1185). Heianban voltak azonban a kor leghatalmasabb hűbérurainak, a Fudzsivaráknak a birtokai, s ezért befolyásuk ettől fogva a 12. század közepéig döntő fontosságú maradt.

Az udvari nemesség virágkora és hanyatlása; a katonai nemesség kiépíti a feudális katonai hatalmat

A nagy feudális birtokok kialakulása a 8. század óta egyre inkább korlátozta a tennó központi hatalmát. Az állami bevételek csökkenését azzal próbálták ellensúlyozni, hogy fokozták a kiosztott földek parasztjainak kizsákmányolását; ennek következményeképpen került sor a nagy parasztfelkelésekre (különösen a 9. században) és a tömeges elvándorlására. A röghöz kötött parasztok részint a még lakatlan területekre szöktek, főként azonban a feudális nagybirtokokra (sóen), ahol valamivel könnyebben élhettek és biztonságban voltak a hivatalnokok üldözésével szemben, minthogy e birtokok a mindenkori feudális urak felségterületének számítottak, és kb. a 10. századtól adómentességet élveztek.

A 9–10. században a tennó fokozatosan a kor leghatalmasabb sóen-urainak, a Fudzsivara-háznak a bábja lett. Ebben az időben szilárdult meg véglegesen a feudális rendszer. Az udvari nemesség fénykora ez, ugyanakkor azonban, a mértéktelen fényűzés következtében, hanyatlásának kezdete is. A feudális tulajdonviszonyok megszilárdulásával a feudális urak összecsaptak a hatalomért. A 11–12. században megszilárdult a hűbéri rendszer, létrejött a szamurájok rétege. A további fejlődésben fontos szerepet játszott a Minamoto-nemzetség, amelynek birtokai Hondo szigetének északkeleti részén feküdtek. Itt állandó harcok folytak az ajnukkal, s ez a háborúskodás erős katonai rend kialakulását segítette elő. A 12. század második felében több támadást vezettek a szigetország nyugati területei ellen, ahol a Taira-nemzetség bizonyult a legerősebb katonai klánnak. 1185-ben a Dan-no-ura-i csatában a Minamotók győztek, s ez új fejezetet nyitott Japán történetében: a bakufuk vagy a sógunátusok korát; ez az időszak egészen 1867-ig tartott. A tényleges hatalmat a sógunok gyakorolták, akik feudális birtokaikra, ahová mindenkori székhelyüket helyezték, valamint a szamurájok tekintélyes seregére támaszkodtak. A Minamotókat, a Kamakura-bakufu (1192–1333) alapítóit a Hódzsók (1203–1333) váltották fel (a Minamotók egyik mellékága). Ekkor, 1274-ben és 1281-ben került sor a Kubilaj kán vezette mongol inváziós kísérletekre, amelyeket sikerült elhárítani.

A 14., 15. és részben még a 16. század is a feudális széttagoltság kora. Ebben az időszakban, amelyben az Ashikaga-bakufu uralkodott (Muromacsi-korszaknak is nevezik, 1336–1573), a feudális urak folytonos hatalmi harcokat vívtak egymással. 1336-tól 1392-ig párhuzamosan egy északi és egy déli dinasztia volt hatalmon; a szakadás (nambokucsó) felszámolása azonban nem vetett véget a zűrzavarnak, ami a százéves polgárháborúban (Szengoku-korszak, 1478–1577) tükröződik. A belháborúkkal párhuzamosan nagy jelentőségre tett szert a kalózkodás, amely időnként a Kínával folytatott kereskedelem egyetlen megnyilvánulási formája volt.

Az állandó háborúskodások folytán a parasztság nyomora nőttön nőtt. A 15. században és a 16. század első felében több parasztfelkelés robbant ki; ezek egyik csúcspontjaként alapították meg a Jamasiro parasztköztársaságot az egykori Kjóto tartomány területén (1485). A parasztfelkelések mellett az uzsoratőke létrejötte (a 12. század körül) és megerősödése, valamint a megerősített városok kialakulása (14. század) következtében a céhek (za) megszületése együttesen aláásták a feudális katonai hatalmat. Siettette ezt a folyamatot az is, hogy 1543-ban megjelentek Japán partjai előtt az első európaiak, a portugálok, s ez hozzájárult a kereskedelem kiszélesí-

téséhez. A portugálok által meghonosított tűzfegyver lassanként háttérbe szorította a hagyományos szamuráj hadsereget. 1549-ben érkezett Japánba az első keresztény misszionárius, Xavéri Szent Ferenc, s az ő munkássága nyomán vert gyökeret a kereszténység. A polgárság gazdasági megerősödése elősegítette a szabad városok átmeneti kialakulását.

Oda Nobunaga daimjó volt az első, aki sikerrel kísérelte meg a japán széttagoltság és az Asikaga-bakufu felszámolását. 1568-ban elfoglalta Kjóto fővárost, és 1573-ban elmozdította az utolsó Asikaga sógunt. Az egyesítés művét egy alacsony származású férfi, Tojotomi Hidejosi fejezte be Oda Nobunaga halála (1582) után, mint az utóbbi legtehetségesebb tábornoka. Hidejosi 1592-ben hadjáratot indított Korea ellen, ezzel részben a harcias szamurájok hódítási vágyát akarta a belháborúkról a határokon kívülre terelni. A hadjárat 1598-ban kudarccal végződött, s 1874-ig ez lett Japán utolsó agresszív külpolitikai vállalkozása. Tojotomi Hidejosi halála után (1598) Tokugava Iejaszu vette át a hatalmat és a szekigaharai csata után (1600) megalapította a Tokugava-bakufut (1603–1867).

A feudális abszolutizmus korszaka (Tokugava-bakufu)

Tokugava Iejaszu igyekezett családjának örök időkre biztosítani a hatalmat; minden intézkedést e célnak rendelt alá. E korszakot kifelé az ország elzárásának politikája (szakoku, 1636/39–1853/54) jellemzi. A portugálok után 1660 körül egymás után jelentek meg a spanyolok, a hollandok és az angolok, és kiépítették kereskedelmi kapcsolataikat. A portugálok és a spanyolok a missziós tevékenység ürügyén politikai befolyásra is szert akartak tenni. A 17. század első felében az elégedetlenek, különösen a parasztok és a gazda nélkül maradt szamurájok több felkelése robbant ki, méghozzá keresztény jelszavakkal. A kereszténység ugyanis egyenlőséget ígért mindenkinek. Jellemző példa erre a Simabara-felkelés Kjúsú szigetén (1637–38), amely ürügyet szolgáltatott azután az ország elzárásához és a kereszténység betiltásához. Emellett a portugálok és spanyolok egyes daimjókat külön is támogattak, különösen Kjúsún, és a központi kormánnyal szemben igyekeztek helyzetüket erősíteni. Lényegében ez volt az oka, hogy a kormány kiutasította az európaiakat és az országot elszigetelte a külvilágtól. Kivételt jelentett a hollandokkal folytatott korlátozott mértékű kereskedelem (Desima szigetén keresztül), illetve a kínai kereskedőkkel fenntartott kapcsolat. Az elszigetelődés eredményeképpen Japánban mind kulturális, mind gazdasági téren bizonyos pangás következett be, és a szigetország visszamaradt a fejlődő európai országok mögött.

A Tokugava-bakufu a maga gazdasági és katonai bázisát Edót (ma Tokió) tette meg fővárossá. Hatalmánál fogva kényszerítette a daimjókat, hogy vidéki székhelyükön kívül Edóban is rendezzenek udvartartást, ezáltal pénzügyileg próbálták őket kimeríteni. A Tokugavák a daimjók családtagjainak egy részét túszként a fővárosban tartották, szerte az országban vámsorompókat állítottak fel, és elárasztották Japánt a rendőrbesúgók hadával. Ennek az lett a következménye, hogy a központi kormánnyal való szembenállás nemcsak a parasztok és polgárok hanem a daimjók körében is megnőtt.

A parasztok éltek a legnehezebb sorban. Termésüknek mintegy 40–60%-át kellett a földesuraknak és az államnak beszolgáltatniuk. Élelem hiányában gyakran arra kényszerültek, hogy gyermekeiket megöljék. Százezer számra pusztultak éhen vagy a járványok végeztek velük. A kizsákmányolással szemben elvándorlással, petíciós mozgalmakkal és fegyveres felkelésekkel védekeztek. A 17. századtól a 19. század közepéig 1240 parasztfelkelést és petíciós mozgalmat jegyeztek fel, ezekből 600-at a 19. század első felében. Mindez nemcsak a Tokugava-bakufut, hanem az egész feudális rendszert is megrendítette. A polgárság állt a társadalmi rangsor legalsó fokán. Gazdaságilag megerősödött ugyan, politikailag mégis tehetetlen maradt. A külvilágtól való elzárkózás és a belső feudális korlátok megnehezítették a kapitalista fejlődést; mégis, különösen a 19. század első felében, számottevő fellendülés következett be. Amíg 1803-ban mindössze 146 manufaktúrát tartottak számon, a Tokugava-korszak vége felé már 420 működött a különböző termelési ágakban. A Genroku-korszakra (1688–1704) tehető a polgári kultúra első virágkora. E kor művészetének középpontjában a polgárság állt, amely a feudális kötöttségek felszámolására és politikai hatalomra törekedett, hogy a tőkés fejlődést kibontakoztathassa. Az Európával és Amerikával szembeni elmaradottság akkor lett nyilvánvalóvá, amikor Perry amerikai tengernagy 1853–54-ben Japánt az elzárkózási politika feladására kényszerítette. Egyenlőtlen szerződések elfogadására szorította Japánt előbb az USA, majd Anglia, Franciaország, Oroszország és más államok is (Poroszország 1861-ben). A gyarmatosítás veszélye rendkívül megnőtt.

A kapitalizmus kialakulása és a munkásmozgalom kezdetei

1867. november 9-én Keiki, az utolsó Tokugavasógun az országos nehézségek, különösen pedig a tennó oldalán álló leghatalmasabb daimjók bakufu-ellenes koalíciójának erőteljes nyomása következtében arra kényszerült, hogy a legfelsőbb hatalmat visszaadja a császárnak. Az egykori bakufu-kormány kiváltságaikat vesztett hívei 1868 januárjától katonai erővel próbálták visszaszerezni hatalmukat. A tennó híveinek, az új Meidzsi-kormánynak azonban sikerült a polgárháborút 1869 derekán a maga javára eldöntenie. A hatalomátvétel folyamatát Meidzsi-restaurációnak nevezték; jellegét tekintve nem következetes, „felülről" kezdeményezett polgári forradalom, amely az agrárkérdést nem oldotta meg, számottevő feudális maradványokat érintetlenül hagyott, a tőkés fejlődést mindazonáltal gyorsan egy rendkívül agresszív, rabló imperializmusig vezette el. A polgárság a „Mozgalom a szabadságért és népjogokért" (Dzsijúminken-undó) rövid liberális demokrata korszaka után szövetkezett a megmaradt feudális elemekkel a nép közös kizsákmányolása érdekében. Bár a néptömegek képviselték a forradalom fő mozgatóerőit, úgyszólván semmit sem nyertek. Ez a 19. század hetvenes éveiben mind erősebb parasztfelkelésekben és az első spontán sztrájkokban mutatkozott meg.

A Meidzsi-korszak első periódusában (1868–1912) a japánok behatóan tanulmányozni kezdték az európai kultúrát, és meghonosították a modern technikát. Európa fejlett országainak és az USÁ-nak a tapasztalataira építve a kapitalizmus gyorsan kifejlődött. Államköltségen modern üzemeket építettek, ezeket egyes vállalkozók vagy megvásárolták, vagy bérbe vették, így szilárdult meg a tőkések, ill. a császári államapparátus szövetsége. Az üzemek eladásakor bizonyos cégeket (mint a Micui, Micubisi és mások) előnyben részesítettek.

Az agrárreform (1871–73) kimondta a földbirtok magántulajdonának polgári elvét, s ez elősegítette a tőkés termelésnek a mezőgazdaságban való térnyerését.

A tőkések nemcsak a fejlett európai ipart honosították meg, hanem a kizsákmányolás legkipróbáltabb módszereit is. Ennek következtében a munkások kizsákmányolása rendkívül durva formákat öltött. A múlt század kései kilencvenes éveiben is jogilag az üzemhez volt láncolva a munkás. Széltében-hosszában természetes gyakorlatot jelentett a 14–16 órás munkanap, a testi fenyítés, a gyermekmunka stb., amíg munkavédelemnek szinte nyoma sem volt. A munkásosztály csak a 19. század vége felé kezdett szervezett formában védekezni. Kiemelkedő szerepet játszott a munkásosztály szervezésében és vezetésében Szen Katajama, aki 1897-ben egyik alapítója volt a „Szakszervezetek alapítását segítő társaság"-nak, és még ugyanazon évben életre hívta Japán első modern szakszervezetét, a Fémmunkás Szakszervezetet (Tekko Kumiai). Szerkesztésében jelent meg az első japán munkásújság, „A Munka Világa" (Ródó Szekai) is.

A 19. század hetvenes éveinek végén egyre sürgetőbb követeléssé vált az alkotmány kidolgozása és a parlament létrehozása. Megszületett a liberális demokrata „Mozgalom a szabadságért és népjogokért". Itó Hirobumi miniszterelnök a nyolcvanas években számos európai országot látogatott meg, hogy tanulmányozza alkotmányukat. Az 1889-es alkotmány mintája a porosz alkotmány lett, minthogy az uralkodó osztályok ezt tudták legjobban alkalmazni a japán viszonyokra. A parlamentnél nagyobb befolyása volt a tennó hatalmának erősítése érdekében életre hívott genrónak, a „vének tanácsának"; időnként a genró tagjai voltak Japán igazi urai. Az alkotmány mit sem változtatott a monarchia abszolutisztikus jellegén, és egészen 1945-ig érvényben maradt.

Japán az imperializmus korszakában

A századforduló után Japán az imperializmus szakaszába lépett. A japán imperializmusnak (a porosz–németéhez hasonlóan) különlegesen agresszív és rabló jellege a finánctőkének a feudalizmus elemeivel való szövetségéből következik. Az agresszív külpolitikai tendenciát az is erősítette, hogy a japán kapitalizmus viszonylag később fejlődött ki, és a világ újrafelosztásáról lekésett. Az általános hadkötelezettséget Japánban már 1873-ban bevezették, majd 1874-ben Japán tajvani háborús konfliktusaival megkezdődtek az agresszív külpolitikai vállalkozások. Ezt követte 1894–95-ben a japán–kínai háború a Korea feletti uralomért, ami rendkívül meggyorsította Japán tőkés fejlődését, és megteremtette a japán gyarmatbirodalom alapjait. Tajvan- és a Pescadores-szigetek japán gyarmattá váltak, Oroszország, Németország és Franciaország közbelépésére azonban Japánnak le kellett mondania a Liaotung-félszigetről. A háború eredményeképpen az európai hatalmak és az USA egyenrangú partnerüknek ismerték el Japánt. Megmutatkozott ez az állásfoglalás 1899-ben azoknak az egyenlőtlen szerződéseknek a revíziójában, amelyeket az ország erőszakos megnyitásakor kényszerítettek Japánra. Ugyanakkor a Kína fölött aratott győzelem az 1904–05-ös Orosz-

ország elleni sikeres háború előfeltétele volt. Ennek következményeként ismerték el Japánt nagyhatalomnak. Az orosz–japán háború kitörését részben az Angliával 1902-ben megkötött szövetségi szerződés tette lehetővé. Japán e háború révén jelentékenyen megnövelte gyarmati területeit. Annektálta Dél-Szahalint, Koreát japán gyarmattá tette (1910), és megerősítette befolyását Kínában, különösen Dél-Mandzsúriában. A japánok Port Arthur kikötőjét is annektálták.

Az első világháborúban Japán az antant oldalán vett részt. Megkaparintotta a német gyarmatbirtokot Kínában (Csingtao), valamint a santungi „befolyási övezetet", a Népszövetségtől pedig megkapta a korábbi csendes-óceáni német gyarmatok mandátumát. A többi nagyhatalomnak az európai háborúban való lekötöttségét Japán kínai befolyásának kiszélesítésére használta ki. Jó bizonyíték erre az 1915. évi, Kínához intézett „21 követelés", amelyek teljesítése Japán tökéletes gazdasági és politikai hegemóniáját jelentette volna Kínában. Minthogy Japán lett a csendes-óceáni államok és egyéb ázsiai területek egyetlen áruszállítója, és mivel szövetségeseit hadianyaggal látta el, a japán kivitel 1914-től 1919-ig négyszeresére nőtt, a japán ipar pedig hatalmas fejlődésen ment át.

A japán ipar megerősödésével együtt nőtt a munkásosztály is. Az ipari munkások száma 381 390-ről (1894) 693 292-re (1907) emelkedett. A munkásosztály nemcsak számszerűleg vált erősebbé, hanem harca is fejlettebb formákat öltött. Előrehaladt a szocializmus tanulmányozása. 1901-ben alapították meg Katajama, Kótoku és mások a Szociáldemokrata Pártot (Sakai Minsutó), és bár nyomban betiltották, mégis nagy lendületet adott a szocialista mozgalomnak. Az orosz–japán háború előtt és a háború idején a II. Internacionáléhoz tartozó japán szocialisták felléptek a háborúval szemben. 1906-ban létrehozták a Japán Szocialista Pártot (Nihon Sakaitó), amelyet a párton belüli egyenetlenségek kihasználásával a kormány egy év múlva ugyancsak betiltott. A japán szocialisták egy része Kotoku vezetésével az anarchizmus útját követte, egy másik csoport Szen Katajamával a német szociáldemokrácia értelmezése szerinti „parlamentáris akciókért" szállt síkra. A munkásosztály harcára a reakciós burzsoázia a terror fokozásával válaszolt. 1900-ban szavazták meg „A nyugalom és közrend biztosításáról szóló törvényt", amely valójában minden proletár propagandát és sztrájkot megtiltott. Ez különösen a szakszervezeti mozgalmat sújtotta. Miután 1911-ben számos szocialista vezetőt (köztük Kótokut is) meggyilkoltak, másokat pedig bebörtönöztek (Katajamát 1912-ben), a szocialista mozgalom 1917–18-ig válságba került.

Japán a két világháború között

Az első világháború után véget ért a japán ipari konjunktúra. A válság jelei mindenfelé megmutakoztak. Ezek leküzdése érdekében Japán 1918-ban belépett a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborúba. 1918 augusztus-szeptemberében egész Japánban spontán rizsfelkelésekre került sor, ezekben munkások, parasztok és városi középrétegek vettek részt. A szervezett munkáspárt hiánya hátrányosan éreztette hatását a modern japán történelemnek e mindaddig legnagyobb tömegmegmozdulásában. E nagy felkelések, valamint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására erőteljesen fellendült forradalmi mozgalom következtében alakult meg 1922. július 15-én a Kommunista Párt. Bár a párt 1945-ig igen nehéz körülmények közt az illegalitásban dolgozott, mégis kiemelkedő szerepe volt a japán nép életkörülményeinek megjavításáért vívott harcok szervezésében és vezetésében.

Miután 1920-ban pénzügyi, 1921-ben pedig gazdasági válság sújtotta az országot, 1922-ben a japán imperializmus Szovjet-Oroszországban is vereséget szenvedett, és a már 1905-ben annektált Dél-Szahalin kivételével ki kellett ürítenie az egész szovjet Távol-Keletet. Külpolitikai kudarc érte a japánokat az 1921–22. évi washingtoni konferencián is, ahol a haditengeri flottaarányt az USA, Anglia és Japán közt 5 : 5 : 3-ban állapították meg, a kínai kérdésben pedig nemcsak a „nyitott kapu" politikáját kellett elismernie, hanem még Csingtaót is vissza kellett adnia Kínának. Az 1923. évi katasztrofális földrengés csaknem egész Tokiót és Jokohamát elpusztította. Az ekkor életbe léptetett kivételes állapotot a japán kormány a szocialista mozgalom elleni terror fokozására használta fel: számos kommunistát és szocialistát letartóztattak vagy meggyilkoltak.

Az 1926-ban a rövid életű ipari prosperitás után ismét jelentkező gazdasági válságot a japán imperializmus újra csak agresszív külpolitikával akarta leküzdeni. Az ún. Tanaka-memorandumnak megfelelően (amelynek hitelességét máig sem sikerült teljes mértékben tisztázni) 1927–28-ban támadásokat indítottak Mandzsúria ellen, ezek azonban kezdetben nem jártak eredménnyel. A világgazdasági válság idején Japán lerohanta Északkelet-Kínát (1931), majd 1932-ben létrehozta Mandzsukuo bábállamot. Az agresszív külpolitika eredményes végrehajtása érdekében 1928-ban betiltották az 1926-ban alapított Munkás és Paraszt Pártot, a japán dolgozók (1907 óta) első legális pártját. Sok kommunistát és forradalmár munkást letartóztattak (1928. márc. 15-én több mint ezret), egy részüket 1945-ig börtönben tartották. Ehhez „A közbiztonság fenn-

tartásának törvénye" (az 1900. évi törvény kiszélesítése) szolgált eszközül, amelyet 1925-ben a férfiak általános választójogi törvényével egyidejűleg hoztak meg. 1933-ban Japán kilépett a Népszövetségből.

Bár a fasiszta tábornokok és tisztek 1932. és 1936. évi államcsínykísérlete meghiúsult, 1936 őszén Japán mégis aláírta a fasiszta antikomintern paktumot, 1937-ben pedig megindította a Kína elleni általános támadást, majd 1940-ben a fasiszta német és olasz imperializmussal megkötötte a hírhedt háromhatalmi egyezményt. Miután 1940-ben feloszlatták a parlamenti pártokat, ami egyértelmű volt Japán nyílt fasizálásával, 1941. december 7-én a Pearl Harbor-i amerikai támaszpont váratlan bombázásával a japán kormány a második világháborút kiterjesztette a Csendes-óceán térségére. Bár Japán átmenetileg Kelet- és Dél-Ázsia hatalmas területeit szállta meg, az amerikai flotta midway-szigeti győzelme (1942. jún.), a csendes-óceáni térségben 1943–44-ben elszenvedett sorozatos vereségek, majd a volgai csata után sorsa meg volt pecsételve. A Japán és a Szovjetunió között 1941 áprilisában öt év időtartamra kötött semlegességi szerződést Japán többször is megsértette. A Szovjetunió a jaltai konferencia határozatainak megfelelően 1945. augusztus 8-án megindította hadműveleteit Japán ellen, és rövid idő alatt megsemmisítette a kínai szárazföldön levő japán főerőt, a Kvantung-hadsereget. A bűnös és felesleges amerikai atombomba-támadásnak Hirosima (1945. aug. 6) és Nagaszaki ellen (1945. aug. 9) Japán veresége szempontjából nem volt jelentősége; ez a támadás sokkal inkább a Szovjetunió, valamint a nemzeti és társadalmi felszabadulásukért küzdő népek elleni ún. erőpolitika nyitányának tekinthető.

Japán a második világháború után

Az 1945. aug. 14-i feltétel nélküli fegyverletétel után (aláírták 1945. szept. 2-án) Japánt szövetséges, csaknem kizárólag amerikai csapatok szállták meg. Az amerikai imperializmus célja mindenekelőtt az volt, hogy Japánt, az USA katonai és gazdasági vetélytársát megfossza hatalmától; kezdetben azonban bizonyos demokratikus reformok bevezetésére kényszerült. Ezek egyebek közt a következők voltak: földreform, amely előírta, hogy az állam vásárolja fel a nagybirtokosok megművelhető földjeit, kezükön hagyta azonban az erdőket és réteket, vagyis a mezőgazdaságban tovább éltek félfeudális maradványok; a monopóliumok felszámolása (ezt csak látszatra hajtották végre és csak az amerikai monopóliumok behatolását könnyítette meg a japán gazdasági életbe); a polgári demokratikus szabadságjogok biztosítása; a háborús bűnösök felelősségre vonása. A tennót megfosztották abszolutisztikus hatalmától.

Az 1947 májusában életbe léptetett alkotmány 9. pontja értelmében Japán a nemzetközi kérdések rendezésében lemond a katonai erő alkalmazásáról és az e célt szolgáló haderő fenntartásáról. A KP, amelynek 1945 után először nyílt lehetősége a legális tevékenységre, az 1946. évi választásokon 2,1 millió szavazatot kapott. A demokratikus mozgalom növekedésének további jele a japán munkások egyre szélesedő sztrájktevékenysége. A politikai követelések jegyében 1947. febr. 1-re előkészített általános sztrájkot csak a Japánban állomásozó amerikai haderő főparancsnokának, MacArthurnak a tilalmával tudták megakadályozni. 1947-ben történt meg első ízben, hogy egy szociáldemokrata, Katajama Tecu lett a koalíciós kormány miniszterelnöke. A belső demokratikus mozgalom, valamint a kínai népforradalom és az ázsiai és egyéb felszabadító harcok győzelmének hatása alatt az amerikai imperializmus azt igyekezett elérni, hogy Japánt legerősebb ázsiai katonai támaszpontjává és ifjabb partnerévé tegye. Ezzel megkezdődött az amerikai imperializmus második, nyíltan antidemokratikus és japánellenes uralma Japánban (1948–49 óta). E politika megvalósítása folyamán került sor 1951. szept. 8-án San Franciscóban a különbéke és a japán–amerikai biztonsági szerződés aláírására. Japán formailag függetlenné vált, de facto azonban félig megszállt ország maradt. Az 1950–53. évi koreai háború idején ismét üldözték a haladó erőket, és közülük sokat — mindenekelőtt a KP funkcionáriusait — eltiltották a közügyektől. Ebben az időszakban a japán monopoltőke az Amerikába irányuló hadiszállítmányokkal busás haszonra tett szert. 1954-ben elkezdődött a szárazföldi, légi és tengeri haderő alig leplezett újjászervezése.

A japán nép kezdettől fogva felvette a harcot az amerikai imperializmussal való agresszív szövetség ellen. A küzdelem újult erővel lángolt fel, mikor az USA 1954 márciusában hidrogénbomba-kísérleteket hajtott végre Bikini szigetén; egy halász meghalt, többen súlyosan megbetegedtek, és hatalmas halállomány vált fertőzötté. A néptömegek nyomására az amerikabarát Josida-kormány lemondásra kényszerült (1954). Utóda, Hatojama 1956 októberében normalizálta a kapcsolatot a Szovjetunióval, bár a Szovjetunióval még nem kötötték meg a békeszerződést.

Kisi miniszterelnök (1957–60), az 1955-ben alapított és azóta a legerősebb parlamenti párt, a Liberális Demokrata Párt elnöke, a japán monopoltőke legreakciósabb részének képviseletében még szorosabbra fűzte a japán–amerikai

politikai kapcsolatok szálait az USÁ-val. Amikor 1958 őszén az újrafegyverkezés elleni demokratikus mozgalom elnyomását célzó törvényt akart a parlamenttel elfogadtatni, több általános sztrájkra és hatalmas tömegtüntetésekre került sor, s ez a törvénytervezetet megbuktatta. Ugyanakkor megindult a harc a japán–amerikai biztonsági szerződés revíziójáért, s a küzdelem a szerződés 1960. jan. 19-i aláírása után még jobban kiéleződött. Széles egységfront alapján, mintegy 140 demokratikus szervezet részvételével alakult meg a „Nemzeti Bizottság a Biztonsági Szerződés Revíziójáért" (1959. márc. 18), vagyis Japánnak az agresszív katonai tömbökbe való bevonása ellen. A másfél évig tartó akciókban több mint 20 millió japán vett részt. Csupán 1960. jún. 4. és 18. között három nagy sztrájkra került sor. E harcok lehetetlenné tették Eisenhower amerikai elnök tervezett látogatását, megszilárdították a népi egységet, majd 1960 júliusában megbuktatták a Kisi-kormányt. A nép akkor is folytatta harcát a paktum érvénytelenítéséért, amikor azt a parlament elfogadta. E harcok folyamán ölték meg 1960 októberében Aszanumát, a Szocialista Párt vezetőjét; a merénylet széles körű tiltakozó akciókat robbantott ki.

A munkásosztály harcát ma még hátráltatja az, hogy (1966 végi adat) csupán a munkások egyharmada, azaz csak 10,4 millió dolgozó tagja a gyakran egymástól függetlenül tevékenykedő szakszervezeteknek, amelyek vezetői nem ritkán egymás ellen küzdenek (pl. SOHYO–DOMEI). A japán uralkodó osztály erősen differenciált bérrendszerrel, állandósított munkanélküliséggel (1966-ban 360 000 fő), valamint a dolgozóknak idény-, bedolgozó és állandó munkásokra való besorolásával igyekszik nehezíteni a munkásosztály egységének kialakulását.

Mindazonáltal a tőke és munka alapvető ellentétének éleződése tükröződik a sztrájkolók számának állandó növekedésében. Amíg 1951 és 1960 között 46 millió munkás és alkalmazott sztrájkolt, számuk 1960 és 1967 közt 64 millióra nőtt. Az ipari termelés 1953-ban újból elérte a háború előtti szintet. Az ipar súlypontja áttevődött az alapanyag- és vegyiparra. Az állami monopolkapitalizmusnak különösen az ötvenes évek második felében bekövetkezett gyors fejlődése, valamint a tudományos-technikai forradalom műszaki eredményeinek a dolgozókra nézve hátrányos alkalmazása következtében Japán — a nemzeti jövedelem volumenét tekintve — a tőkésországok között az 5. helyről (1960) a 2. helyre (1968–69) lépett elő. Növekvő gazdasági erejére támaszkodva, kihasználva az amerikai imperializmusnak az indokínai háborúból adódó folyamatos presztízsveszteségét és növekvő gazdasági nehézségeit, a japán imperializmusnak sikerült a hatvanas években az USA egyenrangú partnerévé felküzdenie magát. Japán szerepe az USA délkelet-ázsiai globális imperialista stratégiájában megnövekedett, gazdasági és politikai befolyása a világnak ezen a részén egyre jelentősebb.

A Tokióban az USA kezdeményezésére 1965. jún. 22-én aláírt japán–dél-koreai szerződés enyhítette a két kormány közt még a második világháború után is érezhető feszültséget, amely Japán több évtizedes koreai gyarmati uralmának a következménye volt. A szerződésben Japán a dél-koreai katonai rendszert egész Korea törvényes képviselőjének ismeri el; kötelezi magát 300 millió dollár jóvátétel és 500 millió dollár „gazdasági segély" fizetésére, mindez újból lehetővé teszi a japán monopoltőke behatolását a fejletlen dél-koreai gazdaságba. A szerződés reakciós rendelkezései mindkét országban komoly tiltakozó mozgalmakat váltottak ki.

A japán nép harcol a függetlenségért, békéért, demokráciáért és semlegességért, az amerikai támaszpontok felszámolásáért és a reakciós külpolitikai egyezmények érvénytelenítéséért. E harc egyik eredménye az USÁ-nak a Nixon és Szato 1969. novemberi tárgyalásáról kiadott közleményben foglalt kötelezettsége, hogy Okinavát, az USA legnagyobb kelet-ázsiai katonai támaszpontját 1972 folyamán ismét japán fennhatóság alá helyezik, az amerikai bázisok a szigeten maradnak. (Tanaka, az új japán miniszterelnök 1972. évi pekingi látogatása alkalmával Japán a KNK részeként ismerte el Tajvant. A találkozó szorosabbra fűzte a japán–kínai kereskedelmi kapcsolatokat; a KNK partnerei között első helyen álló Japán tovább tört előre a kínai piacon. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. 4000–400	A dzsómon („zsinórmintás") kultúra; újkőkorszak.
I. e. 660	A monda szerint Dzsimmu-Tennó megalapítja a japán császárságot (febr. 11).
I. e. 400–i. sz. 400	A jajoi-kultúra (a dzsómon-kultúra maradványai mellett).
380 körül	Betörés Koreába; japán települések Dél-Koreában.
404–405	A kínai írás megjelenése.
552	A buddhizmus behatolása Korea felől.

562	A japánokat kiűzik Dél-Koreából.
645–702	A Taika-reform; Japán központosított hivatalnokállammá alakul át.
702	A Taiho-törvények.
710–784	A Nara-korszak; kulturális fellendülés kínai hatásra; a feudalizmus megszilárdul.
764	Dokjo szerzetes révén a buddhista egyház sikertelen kísérletet tesz a hatalom átvételére.
794	Nara (alap. 710) helyett Heiant (ma Kjóto) teszik meg fővárossá.
794–1185	Heian-korszak; az udvari nemesség virágkora és hanyatlása.
840	A Kínához fűződő kapcsolatok megszakítása.
866–1160	A Fudzsivara-korszak.
877–884	Nagy parasztfelkelések Csikugo tartományban.
901–923	Az Engi-korszak; erőteljes fordulat a nemzeti kultúra irányában.
11. sz. eleje	A fővárosra is kiterjedő parasztfelkelések.
1086–1167	A feudális urak élesedő hatalmi harca; két kormány (Kjótóban, ill. Hijeizanban).
1185	A Dan-no-ura-i csata; az északkeleti katonai nemesség győzelme.
1192	Minamoto Jorimoto felveszi a sógun címet.
1192–1333	A Kamakura-bakufu; a bakufuk (sógunátusok) kezdete.
1203–1333	A Hódzsó nemzetség (a Minamotók oldalága) tagjai töltik be a sikken (kormányzó) méltóságot.
1274 és 1281	A mongolok meghiúsult támadásai.
14. sz.	A céhek kialakulása.
1318–93	Do-Daigo tennó; a tennó megkísérli ismét magához ragadni a hatalmat.
1336–92	A feudális urak harca következtében két kormány jön létre (északi és déli dinasztia).
1336–1573	Az Asikaga-bakufu (Muromacsi-korszak).
1478–1577	A Szengoku-korszak; a százéves polgárháború.
1485–92	A Jamasiro parasztköztársaság.
1543	A portugálok partraszállása.
1549	Xavéri Szent Ferenc, az első keresztény misszionárius Japánban.
1568	Az ország egységéért vívott sikeres harcok kezdete. Oda Nobunaga elfoglalja Kjótót.
1573	Oda Nobunaga elmozdítja az utolsó Asikaga sógunt.
1580	A sin szekta északai kolostorának elfoglalása megtöri a buddhista egyház ellenállását az egység helyreállításával szemben.
1584	Az első spanyol kereskedelmi kapcsolatok Japánnal.
1585	Tojotomi Hidejosi hatalomátvétele véget vet Japán feudális széttagoltságának.
1592–98	Hadjárat Korea ellen.
1600	Tokugava Iejaszu győz a sekigaharai csatában.
1603–1867	A Tokugava-bakufu.
1609	A hollandok partraszállása.
1613	Az angolok partraszállása.
1615	Tokugava Iejaszu végleg megszilárdítja hatalmát a Tojotomi hívei felett aratott győzelmével.
1636/39–1853/54	Japán elzárása a külvilágtól (szakoku).
1637–38	Az antifeudális jellegű Simbara-felkelés.
1688–1704	Genroku-korszak; a polgári kultúra első virágkora.
1783–87	A parasztok és a városi szegénység éhínség okozta felkelései.
1808	A „Phaeton" angol hajó látogatása Nagaszakiban; ettől fogva ismételt kísérletek történnek avégett, hogy Japánt elszigetelődési politikájának feladására kényszerítsék.
1833–44	Parasztfelkelések.
1837	A parasztok és a városi szegénység antifeudális felkelései Ószakában, Ósio Heihatiró vezetése alatt.
1853–54	Perry amerikai tengernagy flottája kikényszeríti a japán kikötők megnyitását.
1854	Egyenlőtlen szerződések az Egyesült Államokkal és Angliával; később Oroszországgal, Franciaországgal, Hollandiával és Poroszországgal (1861).
1862	Az első japán küldöttjárás Európában; az angol Richardson meggyilkolása miatt a brit flotta bombázza Kagosimát és Simonoszekit (1863–64).

1865 A tennó ratifikálja a külföldiekkel kötött szerződéseket.
1867 Mucuhito Meidzsi császár átveszi a hatalmat.
1867–68 A Meidzsi-restauráció.
1868–1912 A Meidzsi-korszak.
1869–71 A hercegségeket átalakítják prefektúrákká.
1871–73 A földreform utat nyit a mezőgazdaság tőkés fejlődése előtt.
1873 Az általános hadkötelezettség bevezetése. Ismét engedélyezik a keresztény vallásgyakorlatot. Diplomáciai kapcsolatok Német- és Franciaországgal, ill. Angliával (az USÁ-val 1874-ben).
1874 Támadás Tajvan ellen.
1875 Szerződés Oroszországgal Szahalinnak a Kuril-szigetekre történő elcseréléséről.
1877 A Szatszuma-felkelés: reakciós szamuráj lázadás a polgári reformok ellen.
1879 Japán Okinava prefektúra néven bekebelezi a Rjukju-szigeteket.
1881 A polgári-földbirtokos Liberális Párt, majd hamarosan a Reformpárt megalapítása.
1885 Ito Hirobumi megalapítja az első európai mintájú kormányt.
1889 A porosz típusú alkotmány bevezetése. Az első parlament 1890 novemberében ül össze. A Genro életre hívása.
1894–95 A japán–kínai háború.
1897 Szen Katajama megalapítja az első modern japán szakszervezetet (dec. 1), ugyanakkor az első japán munkásújságot.
1898 Megalakul a Szocializmus Tanulmányozásának Társasága.
1900 A Szocialista Liga megalakulása (betiltják 1904-ben).
1901 A Szociáldemokrata Pártot alapítása napján (máj. 20) betiltják. („A nyugalom és közrend biztosításáról" szóló, 1900. évi törvény alapján, amely büntetendő cselekménynek minősít mindennemű proletár agitációt és sztrájkot.)
1902 Katonai szövetség Angliával.
1904–05 Az orosz–japán háború. Japánt nagyhatalomként ismerik el.
1906 Megalakul a Japán Szocialista Párt (1907-ben betiltják).
1910 Korea hivatalosan japán gyarmattá lesz.
1911 Kótoku, valamint tizenegy szocialista és anarchista meggyilkolása.
1912–26 A Taisó-korszak.
1914 Hadüzenet Németországnak; Japán belép az első világháborúba (aug. 23).
1915 A Kínához intézett 21 követelés (jan. 18).
1918 Japán belép a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborúba (ápr. 5). Rizsfelkelések több mint 10 millió résztvevővel (aug.–szept.).
1919 A koreaiak japánellenes népfelkelését kegyetlenül leverik (márc.). A választójogi reform a választásra jogosultak számát 1,5-ről 3 millióra emeli.
1920 Pénzügyi válság. Békeszerződés Németországgal (jan. 10). A japán munkásosztály először ünnepli hivatalosan május 1-ét. A Szocialista Liga megalakulása (dec.); kísérletek az értelmiségi szocialista körök és a munkásosztály kapcsolatára.
1922 Katajama, Noszaka és mások megalapítják a KP-t (júl. 15). A szovjet Távol-Kelet elleni japán intervenció kudarccal végződik (okt. 25).
1923 A földrengés és a tűzvész csaknem megsemmisíti Tokiót és Jokohamát (szept. 1); a kivételes állapotot a haladó erők tömeges letartóztatására használják fel.
1925 Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (febr. 25). A választójog kiszélesítése (márc. 30), a nőket továbbra is kizárják; ugyanakkor meghozzák „A közbiztonság fenntartásá"-nak törvényét.
1926 A Munkás és Paraszt Párt megalapítása (márc.; 1928-ban betiltják). A Szociáldemokrata Párt megalapítása (dec.). Hirohito, a jelenlegi uralkodó trónra lépése.
1927 Tanaka tábornok hatalomátvétele (ápr.). Eredménytelen fegyveres intervenció Kínában (máj.–jún.).
1928 Több mint 1000 kommunista és munkásforradalmár letartóztatása (márc. 15). Újabb eredménytelen intervenció Kínában (Sanghaj; máj.).
1929–31 A világgazdasági válság kiterjed Japánra; az össztermelés mintegy 50%-kal csökken; 1931-ben kb. 3 millió munkanélküli.
1931 Mandzsúria megtámadása (szept.).
1932 Megalakítják Mandzsukuót, a japán bábállamot (márc. 9). Kudarcot vall egy tiszti csoport puccskísérlete a katonai diktatúra bevezetésére (máj. 15).

1933 Dzsehol kínai tartomány átmeneti megszállása (jan. 30–márc. 4). Japán kilép a Népszövetségből (márc. 27).

1935–36 Katonai provokációk a Mongol Népköztársaság határán.

1936 Reakciós tiszti csoport puccskísérlete (febr. 26). Az antikomintern paktum aláírása (nov. 25).

1937–45 Háború Kína ellen (kezdete 1937. júl. 7-én).

1938 „Az egész nemzet mozgósításáról" szóló törvény (ápr. 1). Szovjetellenes katonai provokációk a Haszan-tónál (júl.–aug.).

1939 A Mongol Népköztársaság elleni katonai provokáció a Halhin-göl-folyónál.

1940 A legális pártok „önfeloszlatása" (júl.). A nyílt fasizálás kezdete; Japán aláírja a háromhatalmi egyezményt (szept. 27).

1941 Öt évre szóló semlegességi szerződés a Szovjetunióval (ápr. 13). Pearl Harbor bombázása; Japán belép a második világháborúba (dec. 7).

1942 Tengeri és légi csata a Midway-szigeteknél a japán és az amerikai flotta közt (jún. 4–6); Japán defenzívába szorul.

1945 Atombomba-támadás Hirosima (aug. 6) és Nagaszaki (aug. 9). ellen. A Szovjetunió hadat üzen Japánnak (aug. 8). Japán feltétel nélküli kapitulációja (aug. 14). A feltétel nélküli kapituláció aláírása, majd amerikai megszállás (szept. 2). Szabadon bocsátják a bebörtönzött kommunistákat (okt. 10). A Japán Szocialista Párt megalapítása (nov. 2). Megalakul a japán ügyek Szövetséges Tanácsa (dec. 27).

1946 A tennó lemond „isteni" rangjáról (jan. 1). A KP a háború utáni első választásokon 2,1 millió szavazatot szerez; megalakul a Josida-kormány.

1947 MacArthur betiltja az általános sztrájkot (febr. 1). Új alkotmány lép életbe (máj. 3). Az első szociáldemokrata miniszterelnök (Tecu Katajama). Kihirdetik a monopóliumok felszámolásának törvényét (dec. 18). A KP VI. kongresszusa új akcióprogramot fogad el.

1948 Halálos ítélet Tódzsó (Tojo) és több háborús bűnös felett (nov. 12). Az amerikai kormány direktívája „Japán gazdasági stabilizálásáról" elősegíti az amerikai tőke behatolását a japán gazdaságba (dec. 18).

1949 Képviselőházi választások; a KP 3 millió szavazattal 35 mandátumhoz jut (jan. 23).

1950 MacArthur nyíltan fellép a kommunistákkal szemben (máj. 3). A KP csaknem négy évig féllegalitásban dolgozik. Megalakul a SOHYO (Japán Szakszervezetek Főtanácsa, júl. 11).

1951 Június és augusztus folyamán rehabilitálnak több mint 80 000 háborús bűnöst. A KP 5. plénuma új programot fogad el (aug.). Különbéke-szerződés 48 országgal, a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság nélkül, ugyanakkor a japán–amerikai biztonsági szerződés megkötése (szept. 8).

1952 Megkötik az amerikai–japán közigazgatási egyezményt, amely különjogokat biztosít a Japánban állomásozó amerikai katonai egységeknek (febr. 28).

1953 Népi konferencia az amerikai támaszpontok elleni tiltakozás tárgyában (jún. 23).

1954 A Bikini-szigeti hidrogénbomba-kísérlet következtében meghal egy japán halász (márc. 1); fellángol az amerikaellenes mozgalom. Megalakul az Összjapán Szakszervezeti Kongresszus (Zenro; ápr. 22). Életbe lép a törvény az „önvédelmi alakulatok" szervezéséről (júl. 1). A Josida-kormány lemondásra kényszerül (dec. 7); utóda Hatojama.

1955 Világkongresszus Hirosimában az atom- és hidrogénfegyverek betiltásáért (aug. 6; azóta minden év augusztusában megtartják). A KP 6. plénuma (júl. 27–29). A Liberális Demokrata Párt megalakulása (nov. 15); azóta kormánypárt.

1956 Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (okt. 19). Japán az ENSZ tagja lesz (dec. 18). Lemond a Hatojama-kormány (dec. 20); Isibasi kormányalakítása (dec. 23). 34 millió aláírás az atom- és hidrogénbomba törvényen kívül helyezéséért (dec.).

1957 Kisi kormányalakítása (febr. 25).

1958 Megszakadnak a kereskedelmi kapcsolatok a Kínai Népköztársasággal (máj. 10). A KP VII. kongresszusa új akcióprogramot fogad el (júl. 23–aug. 1). Kisi nyilatkozata a biztonsági szerződés revíziójáról. Követeli a japán alkotmány 9. pontjának törlését, amely Japánnak a háborúról való lemondását tartalmazza (okt. 14). Sztrájkok és tüntetések hiúsítják meg a reakciós közbiztonsági törvény elfogadását.

1959 Mintegy 140 demokratikus szervezet részvételével megalakul a Nemzeti Bizottság a Biztonsági Szerződés Revíziójáért (márc. 28).

1960 Japán és az USA új biztonsági szerződést ír alá (jan. 19). Adenauer japáni látogatása; a japán fasiszták horogkeresztes zászlókkal fogadják (márc.). A parlament elfogadja a biztonsági szerződést (máj. 19); az ellenzékkel szemben 500 rendőrt vetnek be. Három nagy sztrájk a biztonsági szerződés ellen, egyenként 5–7 millió résztvevővel (jún. 4–18). A japán kormány kénytelen lemondani Eisenhower látogatását (jún. 16). A Kisi-kormány lemondásra kényszerül (júl. 14); az új miniszterelnök Ikeda Hajato (júl. 19-től 1964. nov. 7-ig). Aszanumát, a Szocialista Párt elnökét egy választási gyűlésen fasiszta merénylő öli meg (okt. 12); tiltakozó tömegtüntetések. Képviselőházi választások (nov. 20); a Szocialista Párt és a KP 21-gyel növeli mandátumai számát.

1961 Mintegy 3 millió japán tüntet a „Törvénytervezet erőszakos politikai cselekmények megakadályozására" (máj. 25) és a törvénytervezet parlamenti elfogadása ellen (jún. 3). A KP VIII. kongresszusa új programot fogad el (júl. 25–31).

1962 Okinava törvényhozó gyűlése követeli a sziget amerikai megszállásának felszámolását (febr. 1). 5 millió japán vesz részt a munkások társadalmi és demokratikus jogaiért folyó hagyományos tavaszi harcok megnyitó gyűlésein (febr. 20). Tömegakciók az amerikai nukleáris kísérletek ellen (ápr.–máj.). A felsőházi választásokon a Liberális Demokrata Párt szavazatainak 5%-át veszti el (júl. 1).

1963 A kormány engedélyezi a japán kikötők használatát amerikai atom-tengeralattjárók számára (jan. 30); megújuló tiltakozó tömegtüntetések. Az atomfegyver-kísérletek részleges tilalmáról szóló moszkvai egyezmény aláírása (aug. 14.; ratifikálása 1964. jún. 15).

1964 A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának küldöttsége Japánba látogat (máj. vége). A japán parlament első hivatalos küldöttsége a Szovjetunióban (okt.). Szató Eiszaku az új miniszterelnök (nov. 9). A KP IX. kongresszusa (nov. 24–30).

1965 A japán–dél-koreai egyezmény aláírása (jún. 22) és ratifikálása (dec. 11). Felsőházi választások (júl. 4). Tokió községtanácsi választásán a Szocialista Párt nyeri el a legtöbb mandátumot (júl. 23).

1966 Befejeződik 134 000 tengerész 35 napos sikeres sztrájkja (jan. 31). A méterrendszer bevezetésével véget ér a tízes számrendszerre történő áttérés (ápr. 4). Gromiko szovjet külügyminiszter látogatása Japánban; a záróközleményben mindkét fél hangoztatja a két ország közti békeszerződés megkötésének szükségességét (júl. 24–30).

1967 A tokiói kormányzóválasztáson a Szocialista Párt és a KP közös jelöltje győz (ápr. 15).

1968–69 Japán az ipari termelésben megelőzi Nyugat-Németországot és ezzel a tőkés világban az USA mögött a második helyet foglalja el.

1969 Nixon és Szató tárgyalása (nov. 19–21). Az alsóházi választásokon az uralkodó Liberális Demokrata Pártnak sikerül mandátumai számát 277-ről 288-ra növelnie (az elérhető összes 486-ból); a KP 3 millió szavazattal az addigi 5 helyett 14 mandátumhoz jut (dec. 27).

1970 A japán–amerikai biztonsági szerződés automatikus meghosszabbítása (jún.).

1972 Tanaka japán miniszterelnök látogatása Pekingben. Japán „bocsánatot kér" a Kínának okozott háborús károkért, megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Tajvannal (okt.).

Ajnu: őszázsiai nép; feltehetően Japán első lakói (kb. i. e. 4000-től); fokozatosan északra szorultak; ma 15 000–17 000 él, főként Hokkaidó szigetén.

Aszanuma Inedzsiró: munkásmozgalmi vezető; 1898–1960 (meggyilkolták); a húszas évek óta a Japán Szociáldemokrata Párt egyik vezetője. 1960 március óta a Szocialista Párt elnökeként a japán reakció elleni egységfrontért küzdött. Meggyilkolására a japán dolgozók hatalmas tiltakozó akciókkal válaszoltak.

Bakufu (sátorkormány): Európában általában sógunátusnak nevezik; eredetileg a feudális idők hadsereg-főparancsnokságának megjelölése; tkp. feudális kormányforma egy sógunnal az élén. Kamakura-bakufu (1192–1333), Asikaga-bakufu (1336–1573), Tokugava-bakufu (1603–1867).

Busi (lovag, harcos) – lásd szamuráj.

Busido (a busi útja): a 17. században a buddhizmus és konfucianizmus tanításaiból összeállított magatartási szabályzat szamurájok részére. Feltétlen hűséget és engedelmességet követel a daimjóval szemben, a katonáskodásban látja az egyetlen szamurájhoz méltó foglalkozást. Becsületvesztés esetére előírja a harakiri (hasfelmetszés) útján való öngyilkosságot, a munkát és a dolgozókat lenézi stb. 1945-ig a japán hadsereg, fajelmélet és fasizmus szilárd ideológiai alapja.

Daimjó (nagy név): helyi hercegek a feudális Japánban. Hercegségeik hűbéri adományokból, hivatali megbízásokból és nagybirtokokból alakultak ki; széles körű autonómiát élveztek. 1869–71-ben a 262 daimjó hatalmi jogait a központi császári kormány vette át, a hercegeket felvették az új nemesi rendbe és nagy pénzösszegekkel kártalanították őket.

Dan-no-ura; térség Simonoszeki közelében; 1185-ben csata színhelye. A Minamotók győzelme a Tairák felett bevezette a feudális katonai állam és a bakufu (1192) kialakulását.

Demokrata Párt (Minsu-tó): jobboldali polgári párt 1947–55.

Dzsimmu-tennó: a mitológia szerinti első császár (tennó), Amateraszu napistennő leszármazottja és a jelenlegi császári ház megalapítója. Trónra lépésének állítólagos dátumával (i. e. 660. febr. 11) kezdődik a hivatalos japán időszámítás. Fontos alakja a reakciós japán ámideológiának; a 2600. évforduló megünneplése 1940-ben a japán sovinizmus egyik csúcspontja volt. 1945 után egy időre betiltották a „birodalomalapítási ünnepséget"; 1953 óta ismét megtartják.

Dzsómon (zsinórminta): az újkőkori szintű dzsómon kultúra i. e. 4000-től 400-ig tartott. Kezdeteire tehető a japán szigetek első benépesülése (valószínűleg ajnuk által); gyűjtögető és halász társadalom; matriarchátus, vándor életmód, később a mezőgazdaság kezdetén; csont-, szaru- és kőeszközök.

Fudzsivara (Glicíniamező): feudális nemzetség; a 9–12. században a tényleges hatalmat gyakorolta.

Genro (vének tanácsa): a tennó abszolutisztikus hatalmát erősítő antiparlamentáris, alkotmányellenes intézmény (1889–1945). Tagjait a császár nevezte ki, tanácsosai voltak bel- és külpolitikai kérdésekben. Átmenetileg Japán tulajdonképpeni urai.

Hatojama Icsiró: politikus; 1883–1959; 1932–40: több ízben miniszter. 1945-ben eltávolították a politikai életből. 1954–56: miniszterelnök, hozzájárult a szovjet–japán viszony megjavításához; élete végén a Japán–Szovjet Baráti Társaság elnöke volt.

Hirohito: 1926 óta császár, szül. 1901; 1926–45: abszolutisztikus uralkodó, 1945 után hatalmi jogait korlátozták. Uralkodási idejének neve: Sova („ragyogó béke").

Ikeda Hajato: politikus; 1899–1965; 1945 után több kormányban (legtöbbször pénzügy-) miniszter. A Kisi-kormányban külkereskedelmi és iparügyi miniszter. 1960–64: miniszterelnök. Szoros kapcsolatok fűzték japán és amerikai pénzügyi körökhöz.

Ito Hirobumi: herceg, politikus; 1841–1909; a Meidzsi-korszak befolyásos alakja, többször miniszterelnök. A porosz mintájú első japán alkotmány létrehozója (1889). 1906–09: főkormányzó Koreában.

Jajoi-kultúra: Japánban a dzsómon-kultúra maradványaival egyidejűleg i. e. 400-tól i. sz. 400-ig virágzott, kezdetben félig kő, félig fémkultúraként (bronz). A késői jajoi-kultúra hordozói ismerték a vasat, az öntözéses gazdálkodást és a patriarchátust. A szárazföldről érkező törzsek honosították meg. Rokon kultúrák találhatók a tunguzoknál, a mongoloknál és a koreaiaknál.

Jamasiro: Kjóto körüli egykori tartomány; 1485-ben győztes parasztfelkelés a feudális urak ellen, majd parasztköztársaság alapítása (1485–92). Ennek legfelsőbb szerve az állandó népgyűlés volt.

Japán–kínai háborúk: 1. 1894–95: előidézője a Koreáért vívott vetélkedés volt. Kína veresége folytán a simonoszeki békeszerződésben Japán megszerezte Tajvan-szigetét, a Pescadores-szigeteket, 300 millió tael hadiadót kapott, és befolyása erősítése érdekében elérte, hogy Koreát „függetlenné" nyilvánították. A Kína felett aratott győzelem hozzájárult a japán ipar fellendüléséhez és egyik feltétele volt az 1904–05-ös Oroszország elleni sikeres háborúnak. – 2. Japán további háborúi Kína ellen: 1927–28 sikertelen támadás Sanghaj ellen; 1931: Mandzsúria lerohanása; 1932: Mandzsukuo japán bábállam megalakítása; 1932: támadás Sanghaj ellen; 1933: Dzsehol elfoglalása; 1937–45: harci cselekmények Kínában (az ország hatalmas területeinek elfoglalása).

Japán Kommunista Párt (Nihon Kjoszan-tó): 1922. júl. 15-én alapították, jobbára illegális munkára kényszerült, ezért összpontosított akciókat nem hajthatott végre (1923–25, 1936–45). Legalitáshoz első ízben 1945 után jutott, demokratikus reformok, ill. a Szocialista Párttal való egységfront érdekében lépett fel. Súlyos megtorlások miatt 1950–54-ben féllegális körülmények közt működött. A KB 24 tagjának a politikai életből való kitiltása (1950. jún. 6) után a párton belüli nézeteltérések a KB és a párt szakadásához vezettek. A válságot csak 1955-

ben tudták leküzdeni. A VII. kongresszuson (1958. júl.–aug.) és a biztonsági szerződés elleni harcok során a KP leleplezte az amerikai imperializmust és a japán monopoltőkét mint a japán nép fő ellenségét, és az egységfront megteremtéséért harcolt. A VIII. kongresszuson (1961. júl.) ennek megfelelő programot fogadott el.

Japán Szocialista Párt (Nihon Sakai-tó): 1. 1906-ban alapították a betiltott Szociáldemokrata Párt utódjaként. 1907 februárjában betiltották. – 2. 1945. nov. 2-án különböző szocialista irányzatokból alakult párt. 1951 januárjában jobb- és balszárnyra szakadt. 1955-ben újraegyesülés. 1960-ban újból kivált egy szélsőjobboldali csoport, megalapítva a Demokratikus Szocialista Pártot. 1952 óta a parlament második legerősebb pártja (1969: 90 mandátum); a Szocialista Internacionálé egyik vezető tagja, a balszárnyon helyezkedik el.

Josida Sigeru: politikus; 1878–1967; 1946–53: öt ízben miniszterelnök. 1951-ben megkötötte az USÁ-val a San Francisco-i különbékét és a biztonsági szerződést. Amerikabarát politikus; 1954-ben lemondásra kényszerült.

Katajama: 1. Szen: munkásmozgalmi vezető; 1859–1933; a szocialista munkásmozgalom egyik megalapítója, paraszti családból származott. Amerikai tanulmányútján került kapcsolatba a szocialista mozgalommal. Visszatérése (1896) után vezető szerepet játszott a munkásképzés mozgalmában, a szakszervezetek és az általános választójogért küzdő társaság megalapításában (1899); 1901-ben részt vett a Szociáldemokrata Párt, 1906-ban a Japán Szocialista Párt, 1922-ben a KP megalapításában. 1921–33: a Komintern VB tagja. – 2. Tecu: politikus; szül. 1887; 1945-ben a Szocialista Párt egyik megalapítója. 1947–48-ban első szociáldemokrata miniszterelnök egy koalíciós kormányban.

Kisi Nobuszuke: politikus; szül. 1896; tagja volt a háborús Tódzsó-kormánynak (1941–44). 1945 után rövid időre eltávolították a politikai életből. 1957–60: miniszterelnök; új biztonsági szerződést kötött az USÁ-val, ez a bukását okozta.

Kótoku Dendzsiró (másként Suszui K.): politikus és publicista; 1871–1911 (meggyilkolták); 1901-ben a Szociáldemokrata Párt egyik alapítója, majd a Japán Szocialista Párt egyik vezető tagja. 1905-től anarchista befolyás alatt. 1911-ben 11 hívével együtt kivégezték, s ez a szocialista mozgalom 1918-ig tartó válságát idézte elő.

Liberális Demokrata Párt (Dzsijú Minsu-tó): 1955 novemberében a Liberális Párt (Dzsijú-tó) és a Demokrata Párt (Minsu-tó) egyesüléséből jött létre. A burzsoázia pártja, politikailag a japán és az USA monopoltőke utasításait követi. Megalakulása óta kormánypárt. A párt elnöke a mindenkori miniszterelnök.

Liberális Párt (Dzsijú-tó): 1. 1881 októberében alakult Japán első politikai pártjaként; 1884-ben feloszlatták. 1890-ben újjáalakult, 1898-ban a Haladó Párttal (Simpo-tó, alap. 1882) Alkotmányos Párttá (Kenszei-tó) egyesült. Ez lett az alapja az 1900-ban megalapított polgári-nagybirtokos Szeijúkai-pártnak (1940-ig). – 2. 1945. nov. 11-én Hatojama T. által alapított konzervatív párt; a Szeijúkai utódja.

Meidzsi (felvilágosult uralom): az ennek nyomán Meidzsi tennónak nevezett Mucuhito császár uralkodásának korszaka (1868–1912). 1868 utáni, a feudalizmus elemeit megőrző polgári-kapitalista reformjai nagymértékben hozzájárultak Japán agresszív imperialista hatalommá való fejlődéséhez.

Meidzsi-restauráció: a császári hatalom újjáteremtésének megjelölése (1867–68); a bakufu-uralom végét jelentette, történelmileg „felülről" végrehajtott, befejezetlen polgári forradalom.

Mijamoto Kendzsi: munkásmozgalmi vezető és irodalomkritikus; szül. 1908; a KP KB-ának tagjaként 1933-ban letartóztatták és 1945 októberéig börtönben tartották. 1945 után a KP KB Politikai Irodájának tagja; a KP főtitkára. 1950 után a politikai tevékenységtől való eltiltás folytán évekig illegális munkára kényszerül.

Mikado („fenséges udvar"): a császár elnevezése.

Noszaka Szanzó: munkásmozgalmi vezető; szül. 1892; a KP elnöke és egyik alapítója. A húszas években politikai tevékenysége miatt több ízben bebörtönözték; 1931-ben emigrált a Szovjetunióba. 1935-től a Komintern VB tagja. 1943-tól antimilitarista tevékenységet végzett a Kínát megszálló japán inváziós csapatok körében. 1946 januárjában visszatért Japánba. A KP KB Politikai Irodájának tagja lett. 1950-ben eltiltották a politikai tevékenységtől, évekig illegálisan működött. 1945 óta több ízben a japán parlament képviselője.

Oda Nobunaga: hűbérúr és hadvezér; 1534–82; harcolt a feudális széttagoltság ellen és előkészítette a Tokugavák központosított abszolutista feudális államát.

Összjapán Munkásföderáció (DOMEI): 1964 novemberében alapított jobboldali szakszervezeti központ; legerősebb tagszervezetei a Zenró és a Szódomei. A SOHYO után a második legnagyobb taglétszámú szakszervezet. 1966. dec. végén 1,716 millió tagja volt. A Demokratikus Szocialista Pártot támogatja.

Összjapán Szakszervezeti Kongresszus (Zenró): 1954-ben alapították (lásd Összjapán Munkásföderáció).

Rizsfelkelések: spontán forradalmi tömegmegmozdulások 1918 augusztus-szeptemberében, több mint 10 millió részvevővel megerősítették a munkások és parasztok szövetségét, és lendületet adtak a szocialista mozgalomnak.

Simabara-felkelés: 1637–38-ban kb. 30000 paraszt és uraknak el nem kötelezett szamuráj öt hónapig harcolt a feudális központi kormány ellen a kereszténység zászlaja alatt, amely mindenki számára egyenlőséget hirdetett. Ez szolgáltatott ürügyet az országnak a külvilágtól történt elzárására (1636/39–1853/54).

Sinto (istenek útja): japán nemzeti vallás, természeti istenségek, szellemek és holtak (ősök és tiszteletre méltó személyek) tisztelete. Fő istenségei Amateraszu napkirálynő és leszármazottjai, különösen a japán császárok. Az évszázadok folyamán a buddhizmus és konfucianizmus befolyása érvényesült benne. Számos szektája alakult ki. 1868 után államvallás, nacionalista és dinasztikus érdekek szolgálatában. Csupán 1945 után választották el ismét a politikától.

Sógun: a szei-i-taisógun (a barbárok leigázásának főparancsnoka) rövidítése; a hatalom tényleges urainak neve 1192-től 1867-ig. Gazdaságilag hűbérbirtokaikra, katonailag szamuráj vazallusaikra támaszkodtak. 1867-ben, a Meidzsi-restauráció folyamán a császári hatalom megújulásakor a sógunátust megszüntették. Az első sógun Minamoto Joritomo volt, az utolsó Tokugava Josinobu.

Sógunátus: a bakufu elnevezése az európai irodalomban.

SOHYO (Japán Szakszervezetek Főtanácsa): 4,268 milliós taglétszámmal (1966. dec.) a legnagyobb szakszervezeti tömörülés Japánban. 1950 júliusában kommunistaellenes szervezetként amerikai támogatással alapították. A japán munkások harcának eredményeképpen a legnagyobb és leghaladóbb szakszervezeti központtá fejlődött. Együttműködik a Szocialista Párttal, a választásokon támogatja.

Szamuráj (másképpen busi vagy si, „harcos"): a feudális katonai kaszthoz tartozók általános elnevezése; tulajdonképpen a sógun és a daimjók hadiszolgálatra kötelezett vazallusai. Örökletes zsoldjukat rizsben kapták, földbirtokuk ritkán volt. A Tokugava-korszakban művészek és tudósok is voltak köztük. Számuk a 19. század közepén 450 000–500 000.

Szató Eiszaku: politikus; szül. 1901; 1924 óta különböző kormányok tagja volt. 1945 után több ízben miniszter és képviselő. 1964. nov. 9-től 1972-ig miniszterelnök.

Szengoku (hadviselő ország): A szengoku-korszak (1478–1577) volt a százéves polgárháború ideje Japánban, mindenki harca mindenki ellen. A feudális széttagoltság kifejezője; a daimjók és a nagy hercegek megjelenésének kora.

Taika (nagy fordulat): Taika-reform a neve annak a fordulatnak, amikor a még erősen nemzetségi kötöttségű kora feudális állam kínai mintára intézményes területi feudális állammá alakul (645–702).

Tanaka-memorandum: a japán imperializmusnak állítólag 1927-ben Tanaka Giicsi tábornok (1863–1929; miniszterelnök: 1927–29) által megfogalmazott programja. Első lépésként Kína, Mongólia és Délkelet-Ázsia, majd a világ meghódítását tűzte ki célul. Hitelessége máig sem bizonyított, a Kína (1927–28) és Mandzsúria elleni támadás (1931), valamint Japán kísérletei a második világháborúban megfelelnek fő vonalainak.

Tennó (Mennyek királya): a japán császár elnevezése.

Tódzsó Hideki: politikus és katona; 1884–1948; 1940-től hadügyminiszter és a fasiszta háromhatalmi egyezmény szószólója. 1941–44: miniszterelnök, Japánt bevonta a második világháborúba. 1948-ban a nemzetközi katonai bíróság halálra ítélte.

Tojotomi Hidejosi: hadvezér és feudális herceg; 1535–98; katonaként szolgált Oda Nobunaga alatt, az ő harcát folytatta, megteremtette a központi államhatalmat (1590). A koreai hadjárat (1592–98) kezdeményezője.

Tokuda Kjúicsi: munkásmozgalmi vezető; 1894–1953; a KP egyik alapítója. 1928–45: börtönben volt. 1945 után a KP elnöke. 1950-ben MacArthur száműzette a politikai életből. Pekingi emigrációban halt meg.

Tokugava-bakufu (1603–1867): a Tokugava Iejaszu (1542–1616) által megalapított Tokugava-bakufu révén alakult át Japán központosított abszolutisztikus feudális állammá. Tokió környéki feudális nagybirtokaira és állandó hadseregére támaszkodva egész Japánra kiterjesztette a besúgók hálózatát. Az erősödő parasztmozgalom, a polgárság megszilárdulása, különösen pedig a daimjóknak és a szamurájoknak Japán 1853–54. évi erőszakos megnyitása utáni növekvő ellenzékisége buktatta meg 1867–68-ban a Meidzsi-restauráció révén.

Dr. R. Hartmann

Jemeni Arab Köztársaság

Jemen, Jemeni Arab Köztársaság, JAK (Al-Dzsumhúríjat al-Arabíjat al-Jamanija:) polgári köztársaság Délnyugat-Ázsiában az Arab-félszigeten; területe: 195 000 km²; lakossága (1970): 5,6 millió; fővárosa: Szana; közigazgatási beosztása: 7 tartomány; hivatalos nyelve az arab.

Az i. e. 2. század óta Jemen területén a minaitáknak, a szabeusoknak és himjaritáknak nagy kultúrájú városállamaik voltak. A rómaiak e vidéket Arabia felix (Boldog Arábia) néven ismerték; a Földközi-tenger vidéke és India között közvetítő szerepet játszott. A Szasszanida birodalom és Etiópia az i. sz. 5. és 6. században váltakozó sikerrel küzdött a fontos kereskedővárosok, Aden és Mokka birtokáért. 630-ban Jement a kialakuló arab óriásbirodalomhoz csatolták. 897-ben Jahja vezetése alatt alakult meg Jemen északi részén az első szaidita állam. A 16. században a törökökkel versenyre keltek a portugálok, hollandok, angolok és franciák az Arab-félsziget stratégiai fontosságú tengerszorosaiért, partjaiért és szigeteiért.

A török uralom időszaka

1539-ben a törökök meghódították Jement, 1733-ban azonban kénytelenek voltak elhagyni az országot. A szaidita imámoknak, akik a súlyos törökellenes harcokat vezették, egyidejűleg meg kellett küzdeniük az országot feudális kisállamokra szétforgácsoló helyi szultánokkal, emírekkel és sejkekkel is. 1728-ban a lahedzsi szultán függetlenítette magát a Szanában uralkodó imámtól. 1848-ban a törökök újból partra szálltak Jemenben, és 1872-ben elfoglalták Szanát, az uralkodó szaidita szekta fővárosát, uralmukat azonban nem tudták tartóssá tenni. Az 1911-es nagy felkelés után a törökök a hódító politikáról a szövetségi politikára tértek át. 1913-ban elismerték az imám autonómiáját, ennek fejében Jemen az első világháborúban a törökök oldalán harcolt. Közös céljuk volt Aden meghódítása. 1918. október 30-án a török helyőrség letette a fegyvert az angolok előtt; Jemen ezzel függetlenné vált és királysággá alakult. Jogilag a Törökország és a szövetségesek között megkötött lausanne-i békeszerződéssel, 1924. aug. 6-án szűnt meg a jemeni török uralom.

Jemen mint királyság

Külpolitika. 1918 után az ország külpolitikájára az adeni angol gyarmat részéről mutatkozó állandó fenyegetés nyomta rá bélyegét. Anglia felizzított és lepénzelt törzsek vagy közvetlen katonai akciók révén igyekezett adeni protektorátusát jogellenesen kiépíteni. Az ország szuverenitásának megóvása érdekében a király egyezményeket kötött Anglia politikai és gazdasági ellenfeleivel. Jemen az adeni gyarmatot és protektorátust jogellenesen megszállt területnek (Dél-Jemen) tekintette.

A Szovjetunió 1928-ban vette fel a kapcsolatot Jemennel, s a két ország barátsági és kereskedelmi szerződése értékes segítségnek bizonyult az angol terjeszkedési szándékok ellen. Imperialista intrikák átmenetileg megzavarták Jemen és a Szovjetunió viszonyát. 1956-ban megújították a szerződést, és egyezményt kötöttek a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, valamint a gazdasági együttműködésről. A politikai feltételekhez kötött amerikai gazdasági segítséget Jemen visszautasította. 1956. szept. 24-én a Kínai Népköztársaság elismerte Jement, és kereskedelmi szerződést kötött vele. Élénk kereskedelmi kapcsolatok jöttek létre 1956 után Csehszlovákiával, az NDK-val és Jugoszláviával.

Jemen határai vitatottak. A királyság megalakulása után az imám nemcsak Hadramaut (adeni protektorátus) lakói fejének tekintette magát, hanem jogot formált a szaúd-arábiai Rub al-Kháli sivatagi terület egyes részeire és a Jemennel északon határos Aszir idrízída államra is. A fegyveres összeütközések Jemen és Szaúd-Arábia között (1934. márc. 22–ápr. 12.) Szaúd-Arábia győzelmével végződtek. A Táifban 1934. máj. 20-án aláírt békeszerződésben a két uralkodó felosztotta Aszirt. Az Aden és Jemen közti ideiglenes határt egy London és Szana közti egyezmény (1934. febr. 11.) rögzítette. A két kormány kötelezte magát a status quo elismerésére. 1937. ápr. 20-án Jemen csatlakozott az 1936. évi szaúd-arábiai—iraki szövetséghez. 1945-ben az Arab Liga alapító államai közé tartozott, 1948-ban részt vett az Izrael elleni háborúban, bár aktívan nem avatkozott be a harcokba.

1955 óta a lakosság fegyveresen védekezett az állandó angol támadások ellen. Egyiptom, Jemen és Szaúd-Arábia katonai és gazdasági egyezményt kötött (1956. ápr. 21). 1958 márciusában az Egyesült Arab Államok (EAÁ) megalakulásával bekövetkezett Jemen föderatív csatlakozása az EAK-hoz. A hat jemeniből és az EAK hat megbízottjából álló Legfelsőbb Tanács csak az első időkben ült össze; az együttműködésre irányuló egyiptomi javaslatok a jemeni király obs-

trukciós politikája miatt kudarcot vallottak. 1961 decemberében az EAK felmondta az EAÁ megalakulásáról szóló egyezményt.

Belpolitika. A jemeni államszervezetnek feudális-teokratikus struktúrája volt. Jemen túlnyomórészt safiíta (szunníták) és szaidíta (siíták) lakossága (kisebb vallási csoportokat alkotnak még az iszmaeliták és a zsidók) a király és a szaidíták imámjának uralma alatt élt. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyedül a patriarchálisan uralkodó király kezében volt. Pártok és szakszervezetek alakulását nem engedélyezték. Jahja imám 1948. febr. 17-én merénylet áldozata lett. Utódja, Ahmad imám uralma idején a szaidíta papság heves tiltakozása ellenére kísérletek történtek a belső reformokra (kísérleti gazdaságok, adókedvezmények a falusi lakosságnak, az első ipari tervek, a természeti kincsek kiaknázása). A Szovjetunió segítségével kiépített hodejdai kikötő és a Kínai Népköztársaság közreműködésével létrehozott úthálózat a függetlenség megóvásának fontos tényezője. 1961-ben a beteg és elaggott Ahmad király Muhammad al-Badr trónörökösre ruházta át az uralkodói jogok gyakorlását. 1962. szept. 12-én Ahmad király meghalt, Al-Badr pedig Muhammad Manszúr Billah néven átvette a hatalmat.

A Jemeni Arab Köztársaság

A nemzetközi erőviszonyoknak a haladás javára történt megváltozása, a feudális reakció bukása néhány arab országban, ill. az angol gyarmatosítók elleni szabadságmozgalmak megerősödése az Arab-tenger partvidékén, különösen pedig Adenben egyaránt hozzájárult Jemen antifeudális erőinek megszilárdulásához. A kialakuló kispolgárság és a munkásosztály (kikötői és útépítő munkások, idénymunkások Adenben), valamint az értelmiség és a hadsereg számottevő rétegei váltak az önmagát túlélt monarchia eltávolításáért vívott harc fő erőivé. A hadsereg vezetésével 1962. szept. 26-án megdöntötték a királyságot, és kikiáltották a Jemeni Arab Köztársaságot.

A forradalom fő céljai a következők voltak: 1. a demokratikus köztársaság és korszerű államszervezet megteremtése; 2. a feudalizmus felszámolása; 3. az ország gazdasági életének fellendítése; 4. a lakosság életszínvonalának emelése, az analfabetizmus felszámolása, társadalmi igazságosság; 5. erőteljes együttműködés a szabad arab országokkal, az Arab Liga erősítése; 6. az imperialistaellenes és antikolonialista külpolitika; 7. a bandungi konferencia elveinek támogatása.

A haladó erők győzelme az arab népek családjában széles körű visszhangra talált. Az EAK volt az első állam, amely a fiatal köztársaságot elismerte; anyagi és katonai támogatásban részesítette Asz-Szallál kormányát az ország szuverenitásáért és egységéért vívott harcában. A nagyhatalmak közül a Szovjetunió ismerte el elsőként az új kormányt. A szovjet kormány többféle egyezményben rögzítette átfogó segítségét, amelyben a köztársaságot az ország felépítése során részesítette.

A jemeni események következtében, amelyek csapást mértek a feudalizmusra, megrendültek az imperialista nagyhatalmak pozíciói az Arab-félszigeten, különösen Szaúd-Arábiában, Jordániában és Adenben. A nyersolaj-monopóliumok profitjukat érezték veszélyeztetve. Jordánia és Szaúd-Arábia megpróbálta megmenteni az imamátust, ezért felfegyverezte a feudális érzelmű törzseket. A jemeni forradalmárok az EAK-kal szövetségben visszaverték a támadásokat.

1962. dec. 19-én az USA elismerte a köztársasági kormányt, ugyanakkor azonban „segítségéről és szolidaritásáról" biztosította Fejszal szaúd-arábiai miniszterelnököt is.

Küzdelem a polgárháború befejezéséért. 1963-ban történtek az első kísérletek a polgárháborúnak tárgyalások útján való befejezésére. 1963. ápr. 12-én az EAK, Szaúd-Arábia és Jemen egyezményt írt alá a jemeni ellenségeskedések beszüntetéséről. Az ENSZ megfigyelő missziót létesített a Szaúd-Arábia és Jemen közti határ mentén, amit a Biztonsági Tanács 1963. jún. 11-én jóváhagyott. A misszió tevékenységének végeztével (1964. aug.) a királypártiak Irán és Szaúd-Arábia támogatásával felújították a fegyveres harcokat. Az arab királyok és államfők második alexandriai csúcstalálkozóját (1964. szept. 5–11) követően Nasszer, az EAK elnöke és Fejszal az uralkodó szaúd-arábiai trónörökös megállapodtak, hogy együttműködnek a jemeni kérdés rendezésében (1964. szept. 14). E tárgyalások eredményeképpen 1964. okt. 29. és nov. 2. között a szudáni Arkvitban találkoztak a királypártiak és köztársaságiak képviselői, s megállapodást írtak alá a fegyverszünetről és a nemzeti békekonferencia összehívásáról. Mindkettő illúziónak bizonyult. Csak a Nasszer elnök és Fejszal király által Dzsiddában, 1965. aug. 24-én aláírt egyezmény nyújtott lehetőséget a helyzet stabilizálására és a Jemeni Arab Köztársaság nemzetgazdaságának gyors felépítésére.

Az erőviszonyok az EAK-csapatok kivonása (a khartumi egyezmény szerint 1967. dec. 15-ig végrehajtandó) következtében megváltoztak, 1967. nov. 5-én Szallál elnök megbukott. Az új elnöki tanács Abdul Rahmán al-Irijáni elnöklete alatt megerősítette az egyiptomi–szaúd-arábiai egyezményt a csapatok mindkét oldali kivonásáról,

és a királypárti törzsfőnökökkel való érintkezés útján nemzeti békekonferenciát próbált összehívni a polgárháború befejezése érdekében. Ezt a konszolidációs kísérletet azonban meghiúsította a királypárti csapatok 1967 november végi–december eleji Szana elleni nagyarányú támadása. A fővárost fenyegető veszélyt Haszan al-Amri tábornok, az elnöki tanács tagja, a köztársaság haderejének főparancsnoka (1967. dec. 18. óta miniszterelnök) sikeresen elhárította, minthogy Abdullah al-Ahmar vezetésével támogatta őt a nagy Hasid törzsszövetség köztársasági szárnya, a legjelentősebb hatalmi tényező a republikánus Jemen törzsei között. Ezek a harcok ma is folynak, bár némi stabilizáció figyelhető meg a Jemeni Arab Köztársaság helyzetében. 1968 júliusában Al-Amri leköszönt a miniszterelnökségről, november elején Abdallah al-Karsami alakított kormányt, utána 1970-ben Muhajn al-Ajni, 1971-ben pedig Numán. 1969-ben a diplomáciai kapcsolatok felvétele Nyugat-Németországgal, valamint több pénzügyi és gazdasági-műszaki együttműködési szerződés aláírása az eddigi antiimperialista külpolitikai irányvonal bizonyos módosulását jelzi. 1970. dec. 28-án új alkotmányt léptettek életbe. (1972. őszén [szept.–okt.] a Jemeni Arab köztársasági, ill. a Dél-jemeni Népi Demokratikus Köztársaság határvidékén harcokra került sor. Az ezt követő tárgyalásokon megállapodás született a két állam egyesítéséről. *Szerk.*)

G. Willgerodt

Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság

1970 óta Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság, Dél-Jemen (Al-Dzsumhúríjat al-Jamaníjat ad-Dímúkrátíjat as-Sa'abija); népi demokratikus állam az Arab-félsziget déli részén és néhány vörös- és arab-tengeri szigeten. Területe: 287 638 km²; lakossága (1970): 1,3 millió; fővárosa: Medinet asz-Szaab; hivatalos nyelve az arab.

Aden már az ókorban jelentős kereskedelmi centrum volt. II. Constantinus római császár megbízásából (336–361) Theophilus Indus püspök tárgyalásokat folytatott a himjariták királyával és keresztény gyülekezeteket alapított Dél-Arábiában. 632 körül a lakosság felvette az iszlámot; Adent bevonták a kalifátusba. A törökök a kikötőt 1580-tól erődítménnyé építették ki; 1609-től a brit Kelet-indiai Társaság hajói kötöttek ki itt. 1834-ben Nagy-Britannia megszállta Szokotra szigetét, 1839-ben Adent. A Kuria-Muria-szigetek, valamint Perim és Kamaram megszerzése teljessé tette a britek stratégiai helyzetét a dél-arab térségben, amely 1882 óta a helyi feudális uralkodókkal kötött ún. védelmi szerződések által az Adeni Protektorátus megalakításához vezetett. A 20. században Nagy-Britannia számára olyan mértékben növekedett Aden stratégiai jelentősége, amilyen mértékben kezdett megszilárdulni Olaszország helyzete Kelet-Afrikában. 1937-ben Adent a londoni gyarmatügyi hivatal (minisztérium) alá rendelték (addig közigazgatásilag a brit-indiai Bombay tartományhoz tartozott). A brit légi- és flottatámaszponttá kiépített Aden fontosságát az is növelte, hogy imperialista pozícióként sakkban lehetett innen tartani az arab nemzeti mozgalmakat, a monopolista ásványolaj-érdekeltségek itt összpontosultak. 1957-ben Nagy-Britanniának a belső ellenzék nyomására alkotmányreformot kellett végrehajtania. 1959 januárjában tartották meg a törvényhozó tanács első választásait (választási részvétel: 27%). A lahedzsi szultánt, az ellenzék vezérét Aden nyugati protektorátusában, 1959 júliusában kiutasították az országból. 1959-ben az Adeni Protektorátus nyugati részében a dél-arábiai emirátusok feudális föderációjával (1962 óta Dél-arábiai Föderáció) akarták a gyarmatosítók az adeni szabadságmozgalmat elfojtani. 1962. aug. végén a föderációra és a gyarmat „minisztereire" olyan ideiglenes egyezményt kényszerítettek rá, amelynek értelmében Nagy-Britannia korlátlanul ellenőrizheti a flottabázist, a haderőt, a külföldi kapcsolatokat és a föderáció pénzügyeit. Adent belekényszerítették a Dél-arábiai Föderációba (1963) – így kísérelték meg az angolok a Dél-arábiai Liga és a Szakszervezeti Kongresszus (Aden Trades Union Congress) által vezetett függetlenségi harc felszámolását. A gyarmatnak a föderációhoz való csatlakozásakor az Adeni Protektorátus nevet Dél-arábiai Protektorátusra változtatták. 1963. dec. 11-én az ENSZ az adeni brit támaszpont kiürítésére és Dél-Arábia függetlenségére szólította fel a gyarmattartókat. Nagy-Britannia 1968-ban ígéretet tett, hogy megadja a függetlenséget Adennek, a londoni alkotmányozó értekezleten (1964. jún. 10–júl. 4-i és 1965. aug. 3–7-i) azonban ragaszkodott stratégiai fontosságú katonai bázisainak további fenntartásához. 1964 elejétől a Dél-arábiai Felszabadítási Szervezet vezetésével az egész lakosság szervezett ellenzéki magatartást tanúsított Aden gyarmati

státusának megszüntetése céljából. 1965. szept. 19-én a megszállott „dél felszabadításáért küzdő nemzeti front" a brit megszállással szemben általános ellenállásra szólította fel a népet. Válaszul a brit kormány lemondatta az Abdul Mackawee vezette adeni kormányt, feloszlatta a törvényhozó tanácsot, és hatályon kívül helyezte az alkotmányt (1965. szept. 25); válaszként általános sztrájk tört ki (1965. okt. 2). Az ENSZ Gyámsági Tanácsa 1963. nov. 3-án ismét felszólította Nagy-Britanniát: haladéktalanul ürítse ki a dél-arábiai katonai támaszpontokat.

A brit gyarmati hatalom kíméletlen terrorja ellenére 1967 júniusában a lakosság tiltakozó mozgalma antikolonialista forradalommá fejlődött. 1967 szeptemberéig 17 szultanátusból 16-ban fosztották meg hatalmuktól a britek ügynökeit. Nagy-Britanniának átmenetileg sikerült ugyan éket vernie a Nemzeti Felszabadítási Front (NLF) és a „Megszállt Dél-Jemen Felszabadítási Frontja" (FLOSY) közé; de azután, hogy az NLF a föderációs hadsereg támogatásával győztesként került ki ebből a harcból, felszólította Nagy-Britanniát a szuverenitás átvételével kapcsolatos tárgyalások megkezdésére. A tárgyalásokra Genfben került sor 1967. nov. 20-án. 1967. nov. 30-án az utolsó brit csapatok kivonulásával egyidőben kikiáltották a Dél-jemeni Népköztársaságot, amely tagja lett az Arab Ligának és az ENSZ-nek. Első elnöke, a kormány elnöke és a haderő főparancsnoka az NLF vezére, Kahtan Mohamed as-Sabi lett; 1969. jún. 22-ig maradt az elnöki székben, majd átadta helyét az Elnöki Tanácsnak. Dél-Jemen a haladó arab országokkal szorosan együttműködő politikát folytat és a nem kapitalista fejlődés útjára lépett. Az 1970. nov. 30-i új alkotmány kimondta, hogy az ország neve Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság. (A Jemeni Arab Köztársaság [Észak-Jemen] Szaúd-Arábia ösztönzésére és támogatásával 1972 késő őszén megtámadta a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaságot [Dél-Jemen] azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy megdönti ennek haladó kormányzatát, amely jó kapcsolatot tart a szocialista országokkal. Egyiptomi közvetítéssel fegyverszünet jött létre, és a két Jemen képviselői Kairóban elvi megállapodást kötöttek arról, hogy egyesítik a két jemeni államot, Szana fővárossal. – *Szerk.*)

G. Willgerodt

Jordánia

Jordánia Hásimíta Királyság (Al-Mamlakat al-Urdunnijat al-Hasimíja); alkotmányos királyság Elő-Ázsiában; területe: 97 740 km²; lakossága (1970): 2,3 millió; fővárosa: Amman; közigazgatási beosztása: 10 tartomány; hivatalos nyelve az arab.

Transzjordánia angol mandátum alatt

Transzjordánia keletkezése

Transzjordánia területét, amely 1516 óta az Oszmán Birodalom része volt, 1918-ban az antant oldalán harcoló arab csapatok szállták meg. Szíriával együtt Fejszal emír uralma alá került. A San Remó-i konferencián (1920), Anglia mandátumot kapott Palesztinára, amelyhez Transzjordániát is hozzácsatolták. 1922-ben Anglia megalapította a transzjordániai emirátust, élén a hásimíta feudális nemzetségből származó és az angolokat hűségesen kiszolgáló Abdullah emírrel. A tényleges hatalom az angolok kezében maradt, akik fokozatosan magukhoz ragadták a kulcspozíciókat, és szinte korlátlanul uralkodtak az országban. 1924-ben egy Szíria és Transzjordánia közti jelentéktelen határvillongás után brit parancsnokság alá helyezték a transzjordániai fegyveres erőt, az ún. Arab Légiót. A pénzügyeket is Anglia ellenőrizte. A brit mandátumpolitika Transzjordánia gazdasági kifosztását jelentette: a brit hatalom a feudális viszonyok fenntartására, a nemzeti ipar és a munkásosztály kialakulásának megakadályozására törekedett.

A nemzeti felszabadító mozgalom fejlődése

A transzjordániai arabok elkeseredett harcot vívtak az angol uralom ellen, s ez a húszas években számos felkelésben mutatkozott meg. 1928-ban végül az angol kormány engedményekre kényszerült. Februárban egyezményt írt alá, amely az emírnek bizonyos közigazgatási és végrehajtói jogokat biztosított. Nagy-Britannia mindazonáltal továbbra is ellenőrzése alatt tartotta a törvényhozást, a haderőt, a pénzügyeket és a külpolitikát. A nép felháborodása széles körű tiltakozó mozgalomban nyilvánult meg, amelynek élén az 1927-ben befolyásos beduin sejkek és a nemzeti érzelmű polgári intelligencia képviselői által alapított Néppárt állt. A diákok, kézművesek, kereskedők és alkalmazottak részvételével lezajlott sztrájkok és tüntetések az egész országra kiterjed-

tek. A néptömegek megnyugtatására 1928. ápr. 16-án alkotmányt léptettek életbe, amely parlamentáris rendszer létrehozását mondta ki. Az újonnan életre hívott intézményeknek azonban semmiféle tényleges befolyásuk sem volt az ország kormányzására. A népmozgalom tovább erősödött, 1928 júliusában a Néppárt kezdeményezésére egybehívták a Nemzeti Kongresszust, s ezen elfogadták Transzjordánia függetlenségi nyilatkozatát, az ún. Nemzeti Fogadalmat. Ezt, bár világos programot nem adott Transzjordánia függetlenségének kiharcolására, imperialistaellenes irányzata miatt a néptömegek mégis támogatták. A kongresszus által választott végrehajtó bizottság nem tudta kezébe venni a nemzeti mozgalom irányítását; tevékenysége az Angliával kötött egyezmény elleni tiltakozó akciókra és a ratifikálás parlamenti megakadályozására korlátozódott.

Transzjordániai pozíciójának megszilárdítása érdekében Anglia a harmincas években számos törvényt (1935: honvédelmi törvény, 1936: törvény a beduinok ellenőrzéséről és a törzsi bíróságok törvénye) bocsátott ki, ezek főként az Arab Légió hatáskörét bővítették. A második világháború kitörésekor Transzjordániában kihirdették a kivételes állapotot, és az Arab Légió főparancsnoksága vette át a hatalmat az országban, amely a brit haderő felvonulási területévé vált.

Az erőviszonyokban a szocialista tábor javára bekövetkezett változás, valamint a transzjordániai és a többi arab országbeli nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése Angliát uralmi formáinak megváltoztatására kényszerítette. 1946. márc. 22-én a britek szerződést írtak alá Abdullah emírrel, amely az angol mandátumot lejártnak, Transzjordániát pedig független királyságnak nyilvánította. Anglia azonban sem csapatait nem vonta ki, sem katonai támaszpontjait nem számolta fel. Az 1948. márc. 15-én megkötött barátsági és szövetségi szerződés sem hozta meg Transzjordániának a tényleges függetlenséget.

A hásimíta királyság

1948-ban Transzjordánia részt vett a palesztinai háborúban. Palesztina egy részének bekebelezése után 1950. ápr. 23-án Transzjordánia felvette a Jordánia Hásimíta Királyság nevet.

A második világháború után megerősödött az USA befolyása Jordániában. Az 1951-ben és 1952-ben aláírt egyezmény értelmében az USA jelentős pénzügyi segélyben részesítette Jordániát, ugyanakkor amerikai tisztviselőknek az ország közigazgatásában és minisztériumaiban való elhelyezése révén ellenőrzése alá vonta az államapparátust és a gazdasági életet. Anglia minden eszközzel akadályozni próbálta az amerikai imperializmus behatolását. 1951 júliusában Abdullah király az angol–amerikai ellentétek áldozatául esett. Utódja, Talál, angol nyomásra kénytelen volt lemondani. 1952. aug. 11. óta II. Huszejn Jordánia királya.

Hatalmas antiimperialista tüntetéseket váltottak ki 1955 végén azok az angol kísérletek, hogy Jordániát a bagdadi paktumba kényszerítsék. A népmozgalom nyomása alatt lemondott a Madzsali- és a Hásim-kormány. Az Ar-Rifái-kormány elutasította Jordánia csatlakozását, ugyanakkor pedig leváltotta és kiutasította az országból az Arab Liga főparancsnokát, John Glubb angol tábornokot. A felszabadító mozgalom számára nagy sikert jelentettek az 1956. októberi parlamenti választások, amelyek a hazafias pártok kétségbevonhatatlan győzelmével végződtek. Az új Nábulszi-kormány független nemzeti politikát folytatott, 1956 novemberében felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal, egyúttal az 1948. évi szerződés felbontását követelte Angliától.

1957 áprilisában a jordániai reakció támogatásával az angol és amerikai imperialistáknak sikerült megbuktatniuk a Nábulszi-kormányt. Ettől fogva a jordániai kormány reakciós belpolitikát folytat, amelynek alapelvét az antikommunizmus képezi. A politikai pártokat és szakszervezeteket betiltották. A néptől a legelemibb szabadságjogokat is megtagadják. Jordánia és Irak 1958 februárjában az Arab Föderációban egyesült, ez azonban a reakciós hatalmi pozíciók megszilárdítására irányult. Az iraki forradalom hatására támadt nyugtalanságon úgy tudtak csak úrrá lenni, hogy a király és a kormány Angliához fordult segítségért, amely 1958 júliusától novemberéig csapatokat állomásoztatott Jordániában. 1962 óta Jordánia részt vesz a Jemen elleni intervenciókban. 1963-ban a nép megújuló heves tömegakciókkal fejezte ki tiltakozását a Huszejn király körüli reakciós erők politikájával szemben.

A Vaszfi at-Tall-kormány 1966. dec. 22-én történt lemondása után Huszejn feloszlatta a képviselőházat, és ismét at-Tallt bízta meg kormányalakítással. At-Tall 1967. márc. 4-én újból lemondott. Huszejn ben Nászir átmeneti kormánya 1967. ápr. 15-re kiírta a parlamenti választásokat, ezután pedig Szad Juma alakított kormányt (1970-től meggyilkolásáig, 1972. nov.-ig ismét at-Tall volt a kormányfő).

Az 1967. júniusi izraeli agresszió Jordániát különösen súlyosan érintette; Izrael elfoglalta egész Nyugat-Jordániát, Jeruzsálem arab részével együtt. Kiélesedett a belpolitikai válság. A

néptömegek demokratikus kibontakozást követelnek, valamint antiimperialista egységfrontot a tartós izraeli agresszióval szemben. 1970 nyarán a kormány időleges fegyverszünetet kötött Izraellel, hogy ezzel is elősegítse a közel-keleti kérdés politikai megoldását. 1970 szeptemberében véres, polgárháborús jellegű harcok törtek ki a hadsereg és a palesztin felszabadító szervezetek egységei között. Nasszer, az EAK elnöke hathatós közbelépése folytán 1970. szept. 27-én Kairóban a harcban álló felek egyezményt kötöttek a polgárháború befejezéséről. Ennek ellenére a harcok ismételten fellángoltak. (Huszejn király a katonaságra támaszkodva 1970 szeptemberében tömegesen mészároltatta le a palesztinokat. Ennek a véres polgárháborúnak az emlékét őrzi nevében a „Fekete Szeptember" terrorista szervezet, amely az izraeliek elleni fegyveres felszabadító harc érvével új támaszpontjairól anarchista akciókkal hívja fel magára a figyelmet. – *Szerk.*)

I. Richter

Jugoszlávia

Jugoszlávia, Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság, JSZSZK (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija); szocialista állam Délkelet-Európában; területe: 255 804 km²; lakossága (1970): 20,6 millió; fővárosa: Beograd (Belgrád); 6 szocialista köztársaság szövetsége: Srbija (Szerbia, a Vojvodina [Vajdaság] autonóm tartománnyal és a Koszovo-Metohija autonóm területtel együtt), Hrvatska (Horvátország), Slovenija (Szlovénia), Bosna i Hercegovina (Bosznia-Hercegovina), Makedonija (Macedónia) és Crna Gora (Montenegró); hivatalos nyelvek: a szerbhorvát, a szlovén és a macedón.

A Balkán félsziget nyugati területei az ókorban

A Balkán félsziget nyugati részeit az ókorban túlnyomórészt illír törzsek lakták. Az i. e. 8–5. században az Adria partján görög városlegelések alakultak. A makedón királyságban (kb. 700–148) fokozatosan a görögség került túlsúlyra. Az i. e. 3. századtól az i. sz. 1. század végéig a Balkán félsziget a Római Birodalom uralma alatt állt. A birodalom felosztásakor, 395-ben az északnyugati provinciák a Nyugatrómai, az északi és délkeleti provinciák a Bizánci (Keletrómai) Birodalomhoz kerültek; a határ egyszersmind a római, ill. a bizánci, a latin és a görög nyelvű kultúrterület választóvonala is lett. A népvándorlás idején germánok, hunok, szlávok és avarok törtek be a Balkánra. Amíg a Nyugatrómai Birodalom nem volt képes elhárítani a germánok támadásait, kiszorult a félszigetről, majd 476-ban összeomlott, Bizánc a 12. század végéig váltakozó sikerrel ugyan, de fenn tudta tartani balkáni uralmát.

A délszláv feudális államok keletkezése és fejlődése

Korai feudalizmus. A 6–7. században az ország területét szlávok népesítették be. A bevándorolt népek (szlovének, horvátok, szerbek stb.) patriarchális törzsi szervezetben éltek, amely a 7–12. században az osztálytagozódás következtében egyre inkább átadta helyét a kora feudális társadalomnak. Törzsi államok és fejedelemségek jöttek létre. A szlovének és a horvátok nyugaton római katolikus, a szerbek keleten ortodox görögkeleti keresztény hitre tértek. A bogumilok vallásos társadalmi mozgalma Macedóniában a feudális rendszer és az egyház ellen lépett fel; Boszniában a bogumil eretnekség (patarénok) állami egyházzá lett, sőt megdöntötte a feudális nemességet.

A délszláv államok kialakulása a bajorok és a frank birodalom, Bizánc és Bulgária, Magyarország, majd a Habsburgok elleni kemény harcok, valamint a délszláv feudális uralkodók egymás közötti harcai közepette ment végbe.

A délszláv államok. A 7. században alapított szlovén Karintiai fejedelemség a 8–9. században Bajorországgal és a frank birodalommal, a 10. század elején a magyarokkal szemben került függő helyzetbe. Karintia 976-ban hercegség lett, és megszerezte Krajnát és Isztriát. Az irtásföldek művelésbe vételekor kezdődött a germanizálás. A 13. század végétől a Habsburgok vetették meg lábukat a szlovén területen, amelyet 1335-ben végérvényesen uralmuk alá vontak.

A 9. században a horvát településterületen két fejedelemség alakult ki; 925-ben Tomislav alatt Horvátország önálló királyság lett, amelyhez Szlavónia is hozzátartozott. A 11. század második felében Nagy Krešimir Péter meghódította Dalmáciát; a tengerparti városok azonban 1204-ig bizánci, majd velencei uralom alatt maradtak. A 7. században alapított és horvát tengeri köz-

társasággá fejlődött Dubrovnik (Raguza) virágzó kereskedővárossá fejlődött. 1102-ben Horvátország perszonálunióra lépett Magyarországgal, a bán fennhatósága alatt azonban megőrizte belső önállóságát.

A 12. század végén Bosznia bánság Kulin bán vezetésével elszakadt Horvátországtól. A 13. században Bosznia fegyveres harcot kezdett a magyar uralom ellen és a 14. század közepéig IV. Dusán István szerb cár fennhatósága alá tartozott. Tvrtko István (1353–91) alatt Bosznia 1377-ben királyság lett, és befolyása alá vonta Dalmáciát.

A 10. század elején Vyšević Mihály létrehozta Ráma bánságot (Hercegovina), amely Bulgáriával együtt harcolt Bizánc ellen. A 12. és 13. században Ráma előbb Szerbiához, majd a későbbi montenegrói területtel együtt Diokleiához (Zéta) tartozott. A 14. század elején Boszniához csatlakozott, a század közepén pedig, IV. Dusán István idején (1331–55) ismét Szerbia uralma alá került. A 15. században Vukčić István alatt kivívta a tényleges függetlenséget; Ráma 1448-ban III. Frigyes császár hűbérhercegsége lett, azóta viseli a Hercegovina nevet.

A szerb területek a 9–10. században Bulgária, a 10–12. században Bizánc fennhatósága alatt álltak. A 11. század második felének átmeneti függetlensége után a 12. század közepén Nemanja István (1159–95) uralkodása alatt született meg a szerb királyság. A 13–14. században jelentős feudalizálódás ment végbe. Szerbia a 14. században IV. Dusán István alatt mint a legjelentékenyebb balkáni ország érte meg politikai, gazdasági és kulturális virágkorát.

A montenegrói terület (Diokleia) a 11. században vívta ki formális függetlenségét Bizánctól. A 12–14. században Montenegró Szerbiához tartozott; a rigómezei török győzelem után 1389-ben Zéta néven kivívta függetlenségét, s ezt a törökökkel és velenceiekkel szemben is meg tudta oltalmazni. Zéta feudális rendjére a helyi ortodox egyház nyomta rá bélyegét; a független hegyi törzsek a vladika (püspök) vezetése alatt egyfajta teokratikus köztársaságban éltek. A 15. században a velenceiek terjesztették el a Montenegró (Montagna negra – fekete hegy) országnevet. Macedónia a 9. században az első bolgár birodalomhoz tartozott, és a 10. században megalkotta a független Ohrid államot (macedón vagy nyugatbolgár birodalom). A 11–12. században Macedónia Bizánc uralma alatt élt, a 13. században a második bolgár birodalomhoz, 1282-től 1330-ig Szerbiához tartozott; IV. Dusán István uralkodása idején a nagyszerb birodalom fontos támasza volt.

A délszláv államok a feudalizmus fejlettebb szakaszában. 1096 és 1099, valamint 1189 és 1192 között keresztes hadak vonultak át a Balkán félszigeten. A negyedik keresztes hadjárat következtében 1204-ben Bizánc csaknem teljesen kiszorult a Balkán félszigetről; Velence megerősítette pozícióit a dalmát tengerparton (Zára, Dubrovnik, Dyrrhachion), és magához ragadta a balkáni kereskedelmet. A 15. században Velence kiterjesztette uralmát az Adrián: 1420-ban megszerezte Nyugat-Isztriát, 1409-ben, ill. 1420-ban pedig Dalmáciát.

A 12. századtól a 16. századig a délszláv népek a feudalizmus fejlett szakaszába léptek. Erős feudális uralkodó osztály alakult ki; a parasztság feudális függőségbe került. A török megszállás előtt a városok egyre növekvő jelentőségre tettek szert; virágzott a kereskedelem, a kézműipar és a bányászat. A görögkeleti ortodox kolostorok kulturális központok szerepét játszották (pl. a Studenica kolostor). A 14. században kezdődött feudális széttagolódás mindazonáltal gyengítette a délszláv államok erejét és megkönnyítette a törökök előretörését.

A délszlávok török és osztrák uralom alatt

A törökök előretörése. A 14. század derekától fogva a törökök fokozatosan meghódították a Balkán félszigetet, és bevezették a katonai hűbéres zsarnokság rendszerét, amelynek következtében bekövetkezett a balkáni országok gazdasági és kulturális hanyatlása. A helyi feudális főnemesség megsemmisült (amennyiben nem csatlakozott az iszlámhoz, amint az Boszniában történt), helyébe török birtokosok (zaimik, bégek, timarlik, szpáhik) léptek, akik egyszersmind tisztségviselők és harcosok is voltak. A meghódolt területet vilajetekre (tartomány) és szandzsákokra (kerület) osztották. A török hódoltság a délszláv lakosság (rája) súlyos társadalmi, nemzeti és vallási elnyomásával járt. keresztény rájákat több adóra és beszolgáltatásra kényszerítették az állammal és a birtokosokkal szemben, mint a mozlimokat. A primitív mezőgazdasági technika konzerválódása, a terménygazdálkodás uralma, a paraszti függőség, valamint a kereskedelem és ipar helyi korlátai következtében a gazdasági élet fejlődése pangott, tehát évszázadokra visszamaradt. A keresztény vallásgyakorlatot különadókkal sújtották; az egyház fennmaradt ugyan, de nagymértékben elgörögösödött; a kolostorok jelentették a szláv kultúra védőbástyáit.

Az oszmán törökök Drinápoly 1361. évi bevételével vetették meg lábukat a Balkánon. 1371-ben a Marica folyó melletti csatában a törökök győztek a szerbek, bolgárok, havasalföldiek és

magyarok felett, s ekkor Dél-Szerbia meghódolt. A rigómezei (koszovo-poljei) csatában (1389) a törökök szétzúzták Szerbia és Bosznia egyesült haderőit; Macedónia és csaknem egész Szerbia török uralom alá került. A dunai szerb területeket az Oszmán Birodalom 1459-ben ragadta magához. 1448-ban, ugyancsak a Rigómezőn, Hunyadi magyar hadai maradtak alul a törökkel szemben. 1463-ban Bosznia, 1482-ben pedig Hercegovina került török uralom alá. Montenegrót az Oszmán Birodalom 1499-ben formálisan bekebelezte, tényleges hatalmat azonban a törökök csak a síkságokon gyakoroltak. Montenegró a 17. század végén szerezte vissza tényleges függetlenségét.

A mohácsi csata (1526) után a törökök Magyarország központi területeit is leigázták, sőt Bécset fenyegették. A török veszedelem hozzájárult az osztrák nemzetiségi állam kialakulásához.

A Habsburg-monarchia terjeszkedése. Amíg a délszláv népek zöme évszázadokig török hódoltság alatt élt, más részük – a szlovének, a horvátok, és a Magyarországra menekült szerbek – a 14–17. század folyamán az osztrák Habsburgok hatalma alá került, akik a magyar feudális főnemességgel a 16. század óta osztoztak a délszlávok feletti uralomban. Az uralmuk alá tartozó területeken terjedelmes feudális nagybirtokokkal rendelkező osztrák és magyar mágnások a délszláv népeket feudális és nemzeti alárendeltségbe vonták. A balkáni népek felszabadítása, ill. az osztrák hatalom expanziós törekvései összefonódtak.

Szlovénia a 13–14. században került a Habsburgok ellenőrzése alá; az osztrák hercegség 1278–82-ben szerezte meg Stájerországot, 1335-ben Krajnát és Karintiát, 1374-ben Kelet-Isztriát és 1382-ben Triesztet. Az 1102 óta magyar protektorátus alatt álló Horvátország a 16. század elején került a Habsburgok jogara alá; a Habsburgok 1527-ben Magyarország és Horvátország királyai lettek. A 17. században, a török kiűzése után, a délszláv területek (Horvátország és Szlovénia, később a Vajdaság és a Bánát részei) szabad parasztjaiból „katonai határőrvidéket" szerveztek, amelynek Ausztriát kellett a török támadásokkal szemben védelmeznie. Ez a terület 1630-ban kapta első alkotmányát.

A délkelet-európai területek uralmáért Ausztria és Törökország a 16–18. században számos háborút vívott, amelyek kezdeti török sikerek után (1529: Bécs első ostroma, 1683: Bécs második ostroma) Ausztria győzelmével (1699: karlócai béke, 1718: pozsareváci béke), az Oszmán Birodalom délkelet-európai visszaszorulásával és a Habsburg-hatalomnak a délszláv népek feletti kiterjesztésével végződtek. 1718-ban Ausztria megszerezte a Vajdaságot, a Bánáttal és a Szerémséggel együtt.

A délszláv népek nemzeti felszabadító mozgalma a feudalizmus hanyatlása és a kapitalizmus kialakulása korában

Az Oszmán Birodalom, valamint a Habsburg-monarchiának a 18–19. században egyre élesedő nemzeti és társadalmi elnyomásával szemben a délszláv népek évszázados harcot vívtak. 1594-ben Szerbiában, 1597-ben Hercegovinában törtek ki törökellenes és antifeudális parasztfelkelések. Habsburg-ellenes és antifeudális felkelésekre 1515-ben és 1573-ban Szlovéniában, és ugyancsak 1573-ban Horvátországban került sor.

Erősítette a nemzeti felszabadító mozgalmat az Oszmán Birodalom 17–18. századi hanyatlása, Ausztriának a 16–17. század folyamán többnemzetiségű állammá alakulása, valamint a feudalizmus visszaszorulása és a kapitalista viszonyok kialakulása Ausztriában a 17. században. Ugyancsak tőkés formák jelentkeztek Törökországban a 19. században. Amíg a délszláv népek a török iga elleni harcukban a 16–17. században Ausztriára támaszkodtak, a 18–19. században Oroszországtól várták a szabadulást (orosz–török háborúk: 1768–74, 1787–92, 1828–29, 1877–78, krími háború: 1853–56), minthogy a Habsburg-monarchia maga is elnyomta a délszlávokat. 1735-ben és 1848-ban a Vajdaságban, ugyancsak 1848-ban Szlovéniában forradalmi megmozdulásokra került sor.

A délszláv felvilágosodás és a nemzeti újjászületés. Az idegen uralommal szembeni ellenállás a 17–18. század folyamán főképpen paraszti, antifeudális jellegű volt; erről tanúskodnak a parasztmegmozdulások és a hajdúk (odmetnici) akciói. A 18. század végén és a 19. században a nemzeti felszabadító mozgalom polgári jelleget öltött; kialakultak a délszláv nemzetek és a délszláv polgárság. A nemzeti öntudat felébredése („újjászületés"), valamint a nemzeti szabadságra és a délszláv egységre való törekvés a 18. század végén a szerb felvilágosodás mozgalmában (Obradović), a 19. század első felében a romantikában (Prešeren, Karadžić, Njegoš) a szlovének, szerbek és montenegróiak körében, majd az 1848 előtti években a horvát illírizmus mozgalmában (Gaj, Drašković) tükröződött. Ezeket a politikai-kulturális áramlatokat az európai felvilágosodás eszméi, a francia forradalom és az illír királyságban megvalósított napóleoni reformok (1809–14) befolyásolták. Az 1848-as bécsi polgári forradalom nagy hatással volt Ausztria délszláv népeire, föllendültek a nemzeti és parasztmoz-

galmak. (A magyar forradalommal és szabadságharccal a szerbek és a horvátok mindkét fél nacionalista hibái miatt tragikus módon szembefordultak, s a délszlávok – jogos nemzeti mozgalmuk közben – akaratlanul is a Habsburg-reakció eszközeivé váltak. – *Szerk.*) Horvátországban a függetlenségi mozgalom a Magyarországtól való átmeneti elszakadáshoz vezetett (1849–67); Szlovéniában a demokratikus népmozgalom kivívta a parasztok szabad megváltási jogát. Az 1848-as forradalom után a délszlávok osztrákellenes mozgalma főként a szerb Omladinában, a horvát jugoszlavizmusban (Strossmayer püspök) és a szlovének mozgalmában, az Ifjú Szlovénekben (Levstik) folytatódott.

Mindazonáltal a délszláv nemzeti mozgalom támadásának fő iránya a 18–19. században az Oszmán Birodalom ellen fordult. Montenegró több háborút vívott Törökországgal. Törökellenes felkelésekre került sor 1853–58-ben, 1860–62-ben és 1875–76-ban Boszniában és Hercegovinában. A szerbek Karadjordje vezetése alatt 1804–13-ban fegyverre keltek, majd az 1815. évi nagy népfelkelések eredményeképpen 1817-ben Szerbia autonómiát vívott ki az Oszmán Birodalom keretein belül. Az 1877–78. évi orosz–török háború, amelyet 1876–77-ben megelőzött a szerb–török háború, szárnyakat adott a délszláv nemzeti mozgalomnak, a Balkán félsziget nagy részeit felszabadította a török uralom alól, és kivívta Montenegrónak és Szerbiának az Oszmán Birodalomtól való függetlenségét. Az 1878. évi berlini kongresszus után azonban Ausztria–Magyarország elfoglalta Bosznia-Hercegovinát, sőt Macedóniát visszaadta a töröknek. Mindezek következtében a nemzeti felszabadító harc fellendült a szóban forgó területeken. Bosznia-Hercegovinában 1878-ban és 1882-ben felkelés tört ki az osztrák megszállók ellen; Macedóniában 1893–94-ben létrejött a Belső Macedón Forradalmi Szervezet (IMRO), amely a törökellenes nemzeti forradalmi népmozgalom élére állt.

A kapitalizmus kialakulása. A 19. század derekától gyors tempóban indult fejlődésnek a délszláv államokban a tőkés termelés; legmesszebb ezen az úton Szlovénia és Horvátország, kisebb mértékben Szerbia jutott el. Horvátország az 1868. évi magyar–horvát kiegyezéssel némi belső autonómiát kapott ugyan, politikailag és gazdaságilag azonban Magyarországtól függött, s ezzel szemben erős polgári ellenzék jött létre. A horvát polgárság több irányzatot követett. Egyikük trialista monarchia (Ausztria, Magyarország, Horvátország) létrehozását kívánta; ezt képviselte a Független Párt és a Horvát Államjogi Párt. Egy másik irányzat minden délszláv Szerbiával való egyesülését követelte; ezt különösen a horvátországi szerb burzsoázia és a későbbi Szerb–Horvát Koalíció képviselte.

Szerbiában a hatvanas években fontos kapitalista reformokat hajtottak végre, pl. a nagybirtok felszámolását és a szabad paraszti tulajdon megteremtését. A 19. század második felében polgári politikai pártok alakultak (Liberális, Haladó, Radikális Párt). Az orosz forradalmi demokraták hatása alatt meghonosodott a realizmus irodalmi-politikai irányzata, amelynek fő képviselője, Svetozar Marković, a szocializmus előkészítője lett Szerbiában.

A délszlávok nemzeti mozgalma az imperializmus korszakában, Jugoszlávia megalakulásáig

A kapitalizmus délkelet-európai teljes kifejlődésével, a munkásosztály kialakulásával és az imperializmusba való átmenettel egyidejűleg a délszláv népek nemzeti mozgalma összeolvadt a munkásoknak és parasztoknak a behatoló külföldi monopoltőkések, saját burzsoáziájuk és a feudális maradványok elleni társadalmi felszabadító harcával. (Feudális maradványok főképpen a Monarchia délszláv területein voltak; az oszmán Balkánon a török hódoltság rendszerint a feudális osztályt is felszámolta.) A proletariátus szerepe a nemzeti mozgalomban olyan mértékben nőtt, ahogy a délszláv burzsoázia a népek érdekeivel ellentétes, nacionalista politikára tért át, amely az imperialista nagyhatalmak befolyási övezetek megszerzésére és a világ újrafelosztására irányuló céljait szolgálta. A munkásosztály növekedésének következményeképpen 1894-ben Horvátországban, 1896-ban Szlovéniában, 1903-ban Szerbiában és 1909-ben Bosznia-Hercegovinában megalakult a szociáldemokrata párt.

A délszláv népek nemzeti mozgalma a 20. században éppúgy szemben állt Törökországgal és az imperialista Osztrák–Magyar Monarchiával, mint más imperialista országok behatolási törekvéseivel, amelyek a Balkánt Európa puskaporos hordójává változtatták. Törökország egyre fokozódó gyengülésével párhuzamosan (különösen a balkáni háborúk után) a délszláv felszabadító mozgalom harcai főként a Monarchia ellen fordultak.

Nemzeti mozgalmak a 20. század elején. Macedóniában a parasztok Iljinden-felkelését (1903), amelyet a Belső Macedón Forradalmi Szervezet vezetett a török elnyomás ellen, véresen leverték. A nagyhatalmak Törökországhoz intézett reformjavaslatai (mürzstegi egyezmény, 1903) nem voltak alkalmasak a macedón nemzeti kérdés megoldására. Az „ifjútörökök" 1908. évi forradalma a macedón önkormányzati mozgalom

megerősödéséhez vezetett. Montenegróban az 1905-ben kirobbant forradalmi parasztmegmozdulások alkotmányt kényszerítettek ki, amely bizonyos polgári politikai jogokat tartalmazott.

Szerbiában 1903 júniusában az osztrákbarát I. (Obrenović) Sándor királyt államcsínnyel eltávolították; helyébe az oroszbarát I. (Karadjordjević) Péter lépett. Ez a változás kiélezte a szerb–osztrák konfliktust, és megerősítette a délszláv egységmozgalmat. Az Osztrák–Magyar Monarchiában élő délszláv népek többsége nemzeti mozgalmaiban Szerbiára támaszkodott, s ez a szerb burzsoáziát nagyszerb külpolitikára ösztönözte, amit a 19. század végétől „Szerbia – a délszlávok Piemontja" jelszó alatt folytatott. Bosznia és Hercegovina osztrák bekebelezése (annexió) 1908-ban tovább élezte a szerb–osztrák ellentétet és elősegítette a délszláv népmozgalom erősödését a Monarchia ellen.

A Balkán-háborúk. 1912-ben Oroszország támogatásával Szerbia, Bulgária, Montenegró és Görögország megalakította a Balkán-szövetséget, amely Törökország ellen irányult, de Ausztria–Magyarország számára is veszélyt jelentett. A Balkán-szövetség által Törökország ellen folytatott első Balkán-háború (1912–13) befejezte a balkáni népek felszabadítását, ezért objektíve progresszív jelentőségű volt, habár reakciós uralkodó családok vezették. A második Balkán-háború (1913), amelyben Szerbia, Görögország, Montenegró, Románia és Törökország Bulgária ellen fordult a törökök területi örökségének felosztásáért, már reakciós jellegű volt, és a Balkán-szövetség szétesésével, Bulgária vereségével, Szerbia számottevő területi megnagyobbodásával, valamint Macedóniának a balkáni államok közti felosztásával ért véget.

A délszlávok az első világháborúban. A bosnyák származású szerb nacionalista G. Princip 1914. június 28-i merénylete Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös, a háborús párt vezetője ellen, kirobbantotta az első világháborút, amelyben Szerbia az antant oldalán vett részt. A szerb szociáldemokrácia a Bázeli Kiáltvány értelmében elutasította a hadihiteleket. A szerb hadsereg az osztrák támadókkal szemben Bulgária hadba lépéséig sikeres ellenállást tanúsított; ezután a szerb kormány és a hadsereg egy része Bitoljig, ill. Korfu szigetére vonult vissza. 1915 végétől 1918-ig Szerbiát német, osztrák és bolgár csapatok tartották megszállva.

Az első világháború folyamán jelentősen fellendült a délszláv népek nemzeti szabadságmozgalma. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása számottevően hozzájárult Ausztria–Magyarország széthullásához és a forradalmi felszabadító mozgalom megerősödéséhez a Monarchia délszláv lakta területein. A munkások és parasztok a délszláv országokban a háború befejezéséért és demokratikus, köztársasági rendszerért szálltak síkra. 1918 januárjában fellázadtak a kotori (Cattaro) matrózok. A „zöld káderek" fegyveres akciókat hajtottak végre az osztrák–magyar csapatok ellen. Egyidejűleg megerősödött a délszláv burzsoázia nacionalizmusa is. 1915. máj. 30-án a Monarchia délszláv polgári emigránsai megalakították a Jugoszláv Komitét. Az 1917. júl. 20-i korfui deklaráció (Pašić) a jugoszláv állam megalapításának tervét nyilvánította ki. 1918. okt. 6-án létrejött a Zágrábi Nemzeti Tanács, amely ugyanazon hónap 29-én bejelentette a széthullott Habsburg-monarchia valamennyi délszláv területét magában foglaló állam megalakulását. 1918 novemberében a szerb kormány (N. Pašić), a Jugoszláv Komité (A. Trumbić) és a Zágrábi Nemzeti Tanács (A. Korošec) megegyezett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SHS-állam) megteremtésében.

A jugoszláv királyság alapításától felszámolásáig

1918. dec. 1-én kinyilvánították az SHS-állam megalakulását, a szerb Karadjordjević-dinasztia alkotmányos, örökletes monarchiája formájában. A jugoszláv államhoz területileg Szerbia, Macedónia (a második balkáni háború óta nagyobb része már Szerbiához tartozott), Montenegró, Szlovénia, Horvátország (Szlavóniával együtt), Dalmácia, a Vajdaság és Bosznia-Hercegovina csatlakozott. Bár Jugoszlávia nem forradalmi úton, hanem a délszláv burzsoázia kompromisszuma révén jött létre, megalakulása mégis pozitív lépés volt. A szerb és a horvát burzsoázia elkeseredett harca az SHS-állam politikai uralmáért a szerb hegemónia győzelmével végződött, s az 1921. évi Vidovdan-alkotmányban nyert államjogi kifejezést. 1921-ben mintegy 20 nemzetiség élt Jugoszláviában. A szerbeken, horvátokon és szlovéneken kívül, nem „államalkotó" népeknek tekintett kisebbségeket a szerb burzsoázia elnyomta.

A háború utáni forradalmi válság. Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság hatására 1918 és 1921 között a néptömegek körében forradalmi mozgalmak bontakoztak ki. 1918 végén számos városban megalakult a munkásküldöttek szovjetje; 1918 decemberében Horvátországban (Zágráb) és Montenegróban felkelések törtek ki. 1919 áprilisában Szerbia, Horvátország, Bosznia, Szlovénia és a Vajdaság szociáldemokrata szervezeteiből megalakult Jugoszlávia Szocialista Munkáspártja, amely 1920-ban felvette a Kom-

munista Párt nevet. 1919 és 1921 között hatalmas sztrájkhullám öntötte el az országot. 1919 júliusában általános sztrájk tört ki Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. Az 1920. novemberi első választások alkalmával a KP a harmadik legerősebb pártnak bizonyult. Az erősödő parasztmozgalom 1919–22-ben az uralkodó osztályt polgári földreform végrehajtására kényszerítette, amely azonban az agrárkérdést nem oldotta meg.

A kapitalizmus viszonylagos stabilizálása. Osztályuralmának biztosítása érdekében a szerb nagyburzsoázia mind a tömegbefolyását gyorsan kiterjesztő Kommunista Párttal, mind a nem szerb (horvát, macedón) népek függetlenségi törekvéseivel szembefordult. Az országon belül rendszeresített terrorra és a francia imperializmusra támaszkodva az uralkodó osztálynak sikerült pozícióit megszilárdítania. Az 1921. augusztusi reakciós, mindenekelőtt a népmozgalom elnyomását szolgáló „Államvédelmi törvény" elfogadását a KP és a forradalmi szakszervezetek, 1924-ben pedig a kispolgári demokratikus Horvát Köztársasági Parasztpárt jogi betiltása követte.

Külpolitikailag Jugoszlávia Franciaországra, valamint a kisantantra (1921-ben lett tagja) támaszkodott, és szovjetellenes magatartást tanúsított; a jugoszláv külpolitika azonban a fasiszta Olaszországgal is igyekezett egyezkedni (1924 januárjában a nemzetellenes Adria-paktum, 1925 júliusában pedig az ún. Nettuno-egyezmény megkötése). Az ország gazdasági élete a külföldi, különösen a francia tőkével szemben került alárendelt helyzetbe.

A gazdasági világválság és a monarcho-fasiszta diktatúra. Az 1929–33. évi gazdasági világválság Jugoszláviában főként mezőgazdasági válság formájában jelentkezett. Az ország belpolitikai labilitását mindenekelőtt a megoldatlan nemzetiségi kérdés és a társadalmi ellentétek kiéleződése idézte elő; ez a gyakori kormányválságokban tükröződött (1919 és 1929 közt 27 kormány volt hivatalban). Az uralkodó osztály nemzetellenes és antidemokratikus politikája széles rétegek növekvő elégedetlenségét hívta ki. A forradalmi mozgalom elnyomása céljából I. Sándor király a monarchista „Fehér kéz" nevű tiszti szövetség segítségével 1929. jan. 6-án államcsínyt hajtott végre, amelynek eredményeképpen P. Živković tábornok vezetése alatt monarcho-fasiszta diktatúra jött létre (a parlament feloszlatása, valamennyi párt betiltása, az alkotmány felfüggesztése, a nyolcórás munkanap eltörlése). 1929. okt. 3-án a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság elnevezést Jugoszláv Királyságra változtatták; egyidejűleg közigazgatási reformot vezettek be, amely a történelmileg kialakult országokat a nagyszerb centralizmus érdekében bánságokkal helyettesítette.

1934 februárjában Jugoszlávia csatlakozott a Franciaország és Anglia által sugalmazott, az esetleges német és olasz intervenció elhárítására alakított balkáni antanthoz. A harmincas évek elején fasiszta szervezetek (a horvát Usztasa, a szerb Zbor-mozgalom) ütötték fel a fejüket. Olasz és német titkosszolgálatok (és magyar uralkodó körök – *Szerk.*) által irányított horvát és macedón terroristák (usztasák) 1934. okt. 9-én Marseille-ben meggyilkolták I. Sándor királyt és Barthou francia külügyminisztert, aki a hitleri fasizmus által fenyegetett országok kölcsönös segélynyújtási egyezményének létrehozásán fáradozott.

Jugoszlávia a második világháború küszöbén. A jobboldali politikai csoportosulásokra (Jugoszláv Nemzeti Párt, Jugoszláv Radikális Egyesülés) támaszkodó Stojadinović-kormány (1935–39) a fasiszta Német- és Olaszországhoz való közeledés politikáját folytatta, és megnyitotta a kaput a német és olasz tőke behatolása előtt. A német imperializmus Jugoszlávia közeledésében lehetőséget látott a kisantant, ill. a balkáni antant fellazítására és nyersanyagforrások megszerzésére. Olaszország viszont a Jugoszláviával kötött szövetség révén (megnemtámadási és barátsági szerződés, 1937), szabad kezet próbált biztosítani terjeszkedő politikája számára az Adria és a Balkán térségében. 1935-ben megalakult az egyesült ellenzéki blokk, amely az 1935. májusi választásokon a szavazatok 34,4%-át, 1938 októberében pedig a szavazatok 41,1%-át szerezte meg. Ezekben az években erőteljesen fellendült az antifasiszta népmozgalom (1935–36-ban parasztmegmozdulások Horvátországban, Szlovéniában, Boszniában és Szerbiában; számos politikai sztrájk); 1937-től a KP energikusan harcolt az antifasiszta népfront megteremtéséért. 1938-ban Belgrádban több antifasiszta diáktüntetésre került sor; az 1938. évi müncheni egyezmény után a kommunisták kezdeményezésére mintegy százezer önkéntes jelentkezett Csehszlovákia védelmére. A Cvetković-kormány mindazonáltal folytatta nemzetellenes politikáját, kiszolgáltatva az országot a fasiszta tengelyhatalmaknak, majd 1941. márc. 25-én aláírta Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Ez ellen a kommunisták vezetése alatt elemi erejű tiltakozás tört ki. 1941. márc. 27-én Simović tábornok vezetésével államcsíny távolította el a fasisztabarát kormányt. A valamennyi polgári párt képviselőit magában foglaló új kormány a tömegek nyomására barátsági és megnemtámadási egyezményt kötött a Szovjetunióval (1941. ápr. 5), a szerződés azonban már nem léphetett érvénybe.

Jugoszlávia a második világháború idején

1941. ápr. 6-án a Wehrmacht és a fasiszta olasz csapatok megrohanták Jugoszlávia népeit; hamarosan Horthy-Magyarország (ápr. 11) és Bulgária (ápr. 19) is csatlakozott az agresszorokhoz. 1941. ápr. 17-én a jugoszláv hadsereg kapitulált; a király és a kormány elmenekült, majd Londonban polgári emigráns kormányt alakított (1945. márciusig maradt hivatalban).

A fasiszta megszállási rendszer. A tengelyhatalmak bécsi tárgyalásain (1941. ápr. 20–22) Jugoszláviát bábállamokra (Horvátország, Szerbia és Montenegró) darabolták és megszállási övezetekre osztották; 1941. júl. 8-án államjogilag megszűntnek nyilvánították Jugoszláviát. Amíg Horvátországot (Pavelić fasiszta usztasa-rendszerét) formálisan a „tengely" szövetségesének tekintették, addig Montenegró (Vuksanović-rendszer) olasz ellenőrzés alá került, Szerbiát (Nedić-rendszer) pedig legyőzött ellenségként kezelték. Szlovénián Német- és Olaszország osztozkodott, Bosznia-Hercegovinát Horvátországhoz csatolták, a Vajdaság keleti részét (Bácskát) és Dél-Baranyát pedig Magyarországhoz; a Bánátot a németek szállták meg. Macedónia bolgár közigazgatás alá került, az akkor olasz gyarmat Albániát a jugoszláv Koszovo-Metohija és Nyugat-Macedónia területével növelték.

A fasiszta megszállás idején mintegy 1,4 millió jugoszláv állampolgárt öltek meg tömegmészárlásokon, koncentrációs táborokban vagy túszként. Tömeges kivégzéseket és megtorlást különösen a szlovének és szerbek ellen alkalmaztak (főként Bosznia-Hercegovinában).

Népi felszabadító háború és népforradalom. A fasiszta megszállás idején Jugoszlávia népei, mindenekelőtt a munkások és parasztok, széles körű ellenállási mozgalom keretében vették fel a harcot a fasizmussal, a nemzeti szabadságért. 1941 nyarán kezdődött a partizánok fegyveres felkelése Szerbiában, Montenegróban, Bosznia-Hercegovinában, Horvátországban és Szlovéniában, ugyanazon év őszén Macedóniában. 1941 őszén a partizánhadsereg már összefüggő területeket ellenőrzött Montenegróban (Crna Gora), Bosznia-Hercegovinában, valamint Nyugat- és Kelet-Szerbiában. A KP 1941-ben létrehozta az antifasiszta népfelszabadító frontot, és egyezményt kötött a szlovén Parasztpárttal, a szlovén keresztényszocialisták balszárnyával, a szerb Parasztpárttal (Jovanović) és a szerb Demokrata Párt balszárnyával (Ivan Ribar). A jugoszláv népek felszabadító harca különösen attól fogva lendült fel, hogy 1942. nov. 26-án Bihaćban megalakult Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ), amely 1943. nov. 29-i jajcei II. kongresszusán I. Ribar elnöklete alatt legfelsőbb törvényhozó szervvé alakult, és megválasztotta az ideiglenes kormány funkcióit betöltő Nemzeti Felszabadító Bizottságot J. Broz-Tito elnökletével. A felszabadított területeken forradalmi hatalmi szerveket (népi bizottságokat) hoztak létre és demokratikus reformokat valósítottak meg.

A partizáncsoportok 1942-ben Népi Felszabadító Hadseregbe tömörültek, amelynek soraiban 1943 derekán már több mint 27 hadosztálynyi fegyveres erő harcolt. Olaszország fegyverletétele (1943. szept 8) után a népfelszabadító háború kiszélesedett. A felszabadító hadsereg a háború folyamán hat ellenséges offenzívát hárított el, hatszor lendült ellentámadásba, és 1943 végére Jugoszlávia számottevő területeit tartotta ellenőrzése alatt (Crna Gorát, Szerbia egyes részeit, Boszniát és Hercegovinát, Nyugat-Horvátországot és Dalmáciát). A szövetségesek a teheráni konferencián (1943. nov. 29–dec. 3) megegyezteka Tito marsall vezette jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg elismerésében és támogatásában. Az AVNOJ valamennyi antifasiszta erő összefogására törekedett. Ahogy Mihajlović tábornoknak a londoni emigráns kormány irányítása alatt álló csetnik egységei áttértek a megszállókkal való együttműködésre, úgy bírálta és támadta az AVNOJ II. Péter emigráns kormányát, amely 1944 nyarán kénytelen volt helyét a Šubašić-kormánynak átadni; Mihajlović hadügyminisztert menesztették, tárgyalásokba kezdtek a felszabadító hadsereggel, és 1945 márciusában Šubašić belépett Tito kormányába. A német fasisztákkal kollaboráló szerb csetnikeket és horvát usztasákat a felszabadító hadsereg szétverte. 1944 őszén a szovjet hadsereg balkáni előnyomulásával egyidejűleg a felszabadító hadsereg nagy offenzívát indított. 1944. okt. 20-án a szovjet hadsereg és a Népi Felszabadító Hadsereg egységei felszabadították a fővárost, Belgrádot. 1945. máj. 15-én hősies és áldozatos harcok után Jugoszlávia népei a német fasizmus igája alól véglegesen felszabadultak. A III. AVNOJ-kongresszus 1945 augusztusában ugyanazon év november 11-re tűzte ki az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, amelyeken a Népfront jelöltjei a szavazatok 90,5%-át nyerték el.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (JSZSZK) fejlődése

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1945. nov. 29-i kikiáltásával és J. Broz-Titónak kormányfővé választásával befejeződött a jugoszláv népek nemzeti szabadságharca, és megkezdődött a szocialista társadalmi rend felépítésének kora. Az 1946. jan. 31-én elfogadott, a munkások és parasztok hatalmát államjogilag rögzítő alkot-

mány Jugoszláviát szövetségi államnak deklarálja, amelyhez a következő népköztársaságok tartoznak: Szerbia (a Vajdaság autonóm tartománnyal és Koszovo-Metohija autonóm területtel együtt), Horvátország, Szlovénia, Boszniа-Hercegovina, Macedónia és Crna Gora.

A szocializmus alapjainak lerakása. A néphatalom 1945–46-ban számos forradalmi intézkedést tett, amelyekkel a nagybirtokos osztályt és a burzsoáziát gazdaságilag felszámolták, Jugoszlávia társadalmi-gazdasági viszonyait alapvetően megváltoztatták, és erős társadalmi szektort teremtettek meg a népgazdaságban. Miután a volt fasiszták javait már 1944 novemberében elkobozták, 1945 májusában és augusztusában törvényt hoztak a háborús nyerészkedők és kollaboránsok vagyonának kisajátításáról, 1946 decemberében pedig az ipar, a bankok és a közlekedés államosításáról. 1945 augusztusában fogadták el a törvényt a földreformról, amely a földet azok tulajdonába adta, akik megművelik. Az első ötéves terv (1947–51) megteremtette a szocializmus felépítésének, valamint az ország iparosításának alapjait, és elindította a mezőgazdaság szocialista átalakítását (1946. júliusi és 1949. júniusi szövetkezeti törvények). (1948-ban a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája bírálta a JKP bizonyos elvi és gyakorlati állásfoglalásait. A JKP tiltakozásképpen nem vett részt a Tájékoztató Iroda munkájában, ennek következtében egyfelől az SZKP és több szocialista ország kommunista pártja, másfelől a JKP között súlyos viták és nézeteltérések támadtak; a viták az államközi kapcsolatokra is kiterjedtek és átmenetileg súlyos károkat okoztak a nemzetközi munkásmozgalomnak. – *Szerk.*)

A szocialista társadalom alapjainak további kiépítése. A KP 1948. júliusi V. kongresszusa után, 1950 nyarától az üzemekben önigazgató szervként működő munkástanácsokat választottak. 1951-től a jugoszláv kormány áttért a gazdaság messzemenő decentralizálására, azzal, hogy az egyes üzemeknek széles körű önállóságot biztosító évi kerettervekkel (társadalmi terv) váltotta fel az addigi hosszú távú központi tervezését. A KP 1952. novemberi VI. kongresszusa elhatározta, hogy a párt nevét Jugoszláv Kommunisták Szövetségére (JKSZ) változtatják. 1953 februárjában került sor az antifasiszta Népfront nevének megváltoztatására: Jugoszlávia Dolgozó Népének Szocialista Szövetsége. Az 1953. januári alkotmánymódosítás után J. Broz-Titót megválasztották a köztársaság elnökévé és a Szövetségi Végrehajtó Tanács (a kormány) elnökévé; az alkotmányreform óta a Szövetségi Népi Gyűlés (Szkupstina) két kamarából áll, a Szövetségi és Nemzetiségi Tanácsból, valamint a Termelők Tanácsából.

Miután 1953–54-ben normalizálódtak Jugoszlávia kapcsolatai a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal, 1955 májusában szovjet párt- és kormányküldöttség látogatott Jugoszláviába. A' két fél közös nyilatkozatban rögzítette a további együttműködés elveit és tartalmát (belgrádi deklaráció). 1956 júniusában J. Broz-Tito vezetése alatt a jugoszláv párt- és kormányküldöttség viszonozta a látogatást Moszkvában. 1957. okt. 10-én Jugoszlávia hivatalosan elismerte az NDK-t, ezután Nyugat-Németország megszakította diplomáciai kapcsolatait Jugoszláviával (a kapcsolatok újrafelvétele 1968. jan. 31-én történt meg).

Jugoszlávia szocialista fejlődésének új szakasza. A JKSZ 1958. áprilisi VII. kongresszusa Ljubljanában új programot fogadott el. 1963. ápr. 7-én a Szövetségi Szkupstina (parlament) megszavazta az új alkotmányt, amely összegezi a dolgozók szocialista vívmányait, az állam nevét Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságra (JSZSZK, a 6 szocialista köztársaság szövetsége) változtatta, J. Broz-Titót élete végéig megerősítette államelnöki posztján, újjászervezte a Szövetségi Végrehajtó Tanácsot (a kormányt; 1963–67: P. Stambolić, 1967–69: M. Špiljak volt az elnöke, 1969 után M. Ribičić, ma D. Bijedić), és többkamarás rendszert vezetett be a Szövetségi Szkupstinában. 1964 decemberében ült össze a JKSZ VIII. kongresszusa, amelyen megvitatták a szocialista társadalom távlati fejlesztését (távlati terv, 1965–80). 1964. október óta kormányok közötti egyezmény alapján Jugoszlávia részt vesz a KGST különböző szerveinek munkájában.

Az 1965-ben bevezetett gazdasági reform, amelyet pénzreform előzött meg, hosszabb távon a következő célkitűzéseket tartalmazza: átmenet az extenzív gazdaságról az intenzívre (racionalizálás), az üzemek és trösztök gazdasági felelősségének növelése, a belső piac és a dinár stabilizálása, a munkaerő-felesleg felszámolása. 1968. szept. 27-én Jugoszlávia felvette a kapcsolatot az Európai Gazdasági Közösséggel és az EURATOM-mal.

A gazdasági reformmal párhuzamosan 1966 óta folyamatban van az önigazgatási rendszert továbbfejlesztő társadalmi reform is. 1967-ben módosították az alkotmányt, amelynek értelmében növekedett a parlament nemzetiségi tanácsának és az egyes köztársaságoknak a hatásköre.

A JKSZ IX. kongresszusa (1969. márc. 11–15) megvitatta a gazdasági és társadalmi reform továbbfejlesztését. Jugoszlávia tevékeny részt vállalt az el nem kötelezett országok harmadik, lusakai konferenciájának előkészítésében (Tito találkozása Nasszerrel és Indira Gandhival 1966 októberében, Tito ázsiai és afrikai körútja [1968 jan.–febr.]).

Időrendi táblázat

6–7. sz.	Szláv törzsek vándorolnak be a Balkán félszigetre.
7–10. sz.	A szerbek és a montenegróiak felveszik az ortodox görögkeleti, a szlovének és horvátok a római katolikus kereszténységet.
8. sz.	A frankok leigázzák a szlovéneket.
9. sz. közepe	A korai szerb Raška állam kialakulása Vlastimir zsupán vezetése alatt.
903–928	Tomislav horvát király uralkodása.
912–926	Vyšević Mihály rámai bán – szövetség Bulgáriával Bizánc ellen.
963	A nyugatbolgár vagy macedón Ohridi birodalom megalakulása.
1058–73	Nagy Krešimir Péter horvát király uralkodása.
12. sz.	Bosznia bánság kialakulása.
1102	Horvátország perszonálunióba lép Magyarországgal.
1159–95	Nemanja István szerb király uralkodása.
1180–1204	Kulin bán Boszniában; szövetség Dubrovnikkal. A bogumil mozgalom (patarénok) elterjedése.
13. sz.	Bosznia harcai a magyar fennhatóság ellen.
1241	A mongolok betörése Horvátországba.
1278–82	A Habsburgok megszerzik Stájerországot.
1331–55	IV. Dusán István uralkodása. A szerb állam virágkora.
1333	Ráma bánság csatlakozik Boszniához.
1334	IV. Dusán István Macedónia nagy részét meghódítja; végérvényesen 1345-ben.
1335	A szlovén Krajna és Karintia teljes egészében Habsburg uralom alá kerül.
1349	IV. Dusán István törvénykönyvének kibocsátása.
1353–91	Bosznia függetlenségének megszilárdítása (az 1377 óta uralkodó) Tvrtko István alatt.
1371	Török győzelem a szerbek ellen a Marica folyó melletti csatában.
1374	A Habsburgok megszerzik Kelet-Isztriát.
1389	A törökök meghódítják Macedóniát. A szerbek veresége a rigómezei (koszovopoljei) csatában. A független Szerbia bukása. Zéta önállósul.
1416–20	Zéta harca Velence és Törökország ellen.
1421	Velence megszerzi Nyugat-Isztriát.
1427–1516	A Černojević zsupánok dinasztiája Montenegróban.
1448	Vukčić István uralkodása alatt Ráma III. Frigyes császár hűbérhercegsége lesz; azóta viseli a Hercegovina nevet.
1459	Szerbia meghódol az Oszmán Birodalomnak.
1463	A törökök meghódítják Boszniát; a bosnyák főnemesség áttér az iszlámra.
1482	Hercegovina török uralom alá kerül.
1484	Az első, egyházi könyveket előállító nyomda alapítása Montenegróban.
1499	Montenegrót formálisan bekebelezik az Oszmán Birodalomba.
1516–1852	Montenegró a vladikák uralma alatt, 1697 óta a Njegošok (Petrovićok) nemzetségéből.
1527	A magyar és horvát királyi korona a Habsburgok (I. Ferdinánd) kezére kerül.
1573	Nagy parasztfelkelés Horvátországban és Szlovéniában.
1594	Antifeudális parasztfelkelés Szerbiában.
1596	A ljubljanai egyetem alapítása.
1597	Törökellenes parasztfelkelés Hercegovinában.
1669	A zágrábi egyetem alapítása.
1685	Montenegró elnyeri tényleges függetlenségét az Oszmán Birodalomtól.
1699	A karlócai béke; Szlavónia a Habsburgoknak jut; Velence újabb dalmát területekkel gyarapodik.
1745	Szlavónia egyesül Horvátországgal.
1792–96	Háború Montenegró és Törökország közt, amelynek eredményeként a szultán 1798-ban elismeri az ország függetlenségét.
1804–13	Karadjordje szerb népfelkelése a török uralom ellen.
1809–14	Horvátország, Dalmácia és Szlovénia egyesítése a napóleoni illír királyságban.
1817	Szerbia autonóm fejedelemséggé válik az Oszmán Birodalom keretein belül.

1839 Szultáni fermán (rendelet) a muzulmánok és a keresztények törvény előtti egyenlőségéről.

1844 J. Garašanin emlékirata a szerb külpolitikáról, amelyben kimondja a délszlávok állami egységének követelését.

1848–49 Forradalom Ausztriában és Magyarországon. A délszláv népek nemzeti függetlenségi mozgalmának fellendülése a Habsburg monarchiában.

1848 A horvát és osztrák feudális reakció szövetsége a forradalmi Magyarországgal szemben. (Az autonóm Vajdaságot követelő, elnyomott szerbek szembefordulnak a magyar forradalommal. – *Szerk.*)

1849 A kremsieri alkotmány (márc. 4) Horvátországot elválasztja Magyarországtól.

1852 Danilo Njegoš kikiáltja a Montenegró (világi) fejedelemséget.

1853–58 és 1860–62 Felkelések Bosznia-Hercegovinában Luka Vukalović vezetésével.

1863 A belgrádi egyetem alapítása.

1867 Az utolsó török helyőrségek kivonulása Szerbiából. A nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése Szlovéniában; minden szlovén lakta terület föderációjának követelése a Monarchián belül.

1868 Magyar–horvát kiegyezés; Horvátország korlátozott autonómiát kap (szept.).

1875 Macedón népfelkelés a török iga ellen; Boszniában 1875–76-ban.

1876–77 Háború Szerbia és Törökország közt.

1877–78 Montenegró és Szerbia részvétele az orosz–török háborúban.

1878 A San Stefanó-i szerződés (márc. 3) és a berlini kongresszus (jún. 13–júl. 7) elismeri Szerbia és Montenegró függetlenségét; a berlini kongresszus Macedóniát visszaadja Törökországnak és jóváhagyja Bosznia és Hercegovina okkupációját (elfoglalását) Ausztria–Magyarország részéről; Szerbia megkapja Ništ, Leskovacot és Vranjét.

1885 Szerbia vereséget szenved a bolgár–szerb háborúban (nov. 2–dec. 9); békekötés 1889. febr. 19-én Bukarestben.

1893–94 A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (IMRO) megalakítása.

1903 Szerb tiszti összeesküvés megbuktatja I. Sándort (jún. 10). Iljinden-felkelés a török uralom ellen (júl. 20–okt.); a mürzstegi egyezmény Oroszország és Ausztria–Magyarország között a macedón kérdésben (szept. 20).

1908 Az „ifjútörökök" forradalma (júl.) megszilárdítja a macedón autonomista mozgalmat. Bosznia-Hercegovinának Ausztria–Magyarország által való annexiója (bekebelezése, okt. 7) kiélezi a szerb–osztrák ellentétet.

1912–13 Montenegró (szept. 26. [okt. 9.]) és Szerbia (okt. 5. [18.]) részt vesz az első Balkánháborúban (1912. okt. 5. [18.]–1913. máj. 17. [30.]).

1913 Az első Balkán-háborút befejező londoni békeszerződés (máj. 17. [30.]). Szerbia és Montenegró részvétele a második Balkán-háborúban (jún. 16. [29]–júl. 28. [aug. 10]); a bukaresti békeszerződés a második Balkán-háború után (júl. 28. [aug. 10.]); Szerbia és Montenegró területileg jelentősen megnagyobbodik; Macedóniát felosztják Szerbia, Görögország és Bulgária közt.

1914 Merénylet Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös ellen Szarajevóban (jún. 28). Ausztria–Magyarország megtámadja Szerbiát (júl. 28).

1917 A szerb kormány korfui deklarációja a szerbek, horvátok és szlovének alkotmányos monarchiájának megalakításáról (júl. 20).

1918 A Monarchiában élő délszlávok Zágrábi Nemzeti Tanácsának megalakulása (okt. 6); a Monarchia délszlávok lakta területei elszakadnak Ausztria–Magyarországtól (okt. 29). A Nagy Népgyűlés határozata Montenegrónak a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatlakozásáról (nov. 26); kikiáltják a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot (SHS-állam, dec. 1).

1919 Tömegsztrájk az egész országban (márc.–ápr.). A Jugoszláv Szocialista Munkáspárt (kommunisták) alakuló kongresszusa (ápr.); általános sztrájk a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország védelmére (júl.). A Saint-Germain-en-Laye-i békeszerződés aláírása Ausztriával (nov. 26).

1920 60 000 szállítómunkás általános sztrájkja (ápr. 16–29). A trianoni békeszerződés aláírása Magyarországgal (jún. 4). A Szocialista Munkáspárt II. kongresszusa; a párt felveszi a KP nevet (jún.). Aláírják az SHS és Csehszlovákia közti szövet-

ségi szerződést, amely a Kisantant létrejöttének alapját képezi (aug. 14). Alkotmányozó nemzetgyűlési választások; a KP a harmadik legerősebb (Macedóniában és Montenegróban a legerősebb) pártnak bizonyul (nov. 20). A KP és a forradalmi szakszervezetek betiltása (dec. 30).

1921 Az SHS és Románia közti szövetségi szerződés aláírása; a Kisantant megteremtése (jún. 7). A Vidovdan-alkotmány elfogadása (jún. 28).

1924 Aláírják az Olaszországgal kötött Adria-paktumot és a Fiume–Sušak-egyezményt (jan. 27).

1927 Szövetségi szerződés aláírása Franciaországgal.

1928 Szerb nacionalisták merénylete a parlamentben Stjepan Radić és a Horvát Köztársasági Parasztpárt két képviselője ellen (jún. 20).

1929 Sándor király érvényteleníti az alkotmányt; Živković tábornok bevezeti a monarchofasiszta katonai diktatúrát (jan. 6). Az SHS állam új elnevezése: Jugoszláv királyság (okt. 3).

1934 Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország Athénban aláírja a balkáni antantszerződést (febr. 9). A fasiszta titkosszolgálatok utasítására horvát usztasák Marseille-ben meggyilkolják Sándor királyt (okt. 9). II. Pétert királlyá kiáltják ki; régenstanács beiktatása (okt. 10).

1938 A müncheni konferencia eredményeképpen megszűnik a Kisantant (szept. 29). Parlamenti választások; az egyesült ellenzék a szavazatok 41,1%-át kapja (okt.).

1940 Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (jún. 25).

1941 A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás jegyzőkönyvének aláírása Bécsben (márc. 25). Megbukik a fasisztabarát Cvetković-kormány; új kormány Simović tábornok vezetése alatt (márc. 27). Moszkvában aláírják a jugoszláv–szovjet barátsági és megnemtámadási szerződést (ápr. 5). A német csapatok megtámadják Jugoszláviát (ápr. 6). A jugoszláv hadsereg leteszi a fegyvert; a király és a kormány Londonba menekül (ápr. 17). A tengelyhatalmak, Német- és Olaszország bécsi konferenciája Jugoszlávia felszámolásáról és felosztásáról (ápr. 20–22). A KP KB nyilatkozata a fegyveres felkelés elindításáról (jún. 10) és a Szovjetunió elleni német támadásról (jún. 22). Népfelkelés Szerbiában, Montenegróban, Szlovéniában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (júl.). A partizánok felszabadítják Montenegrót, Nyugat- és Kelet-Szerbiát, valamint Bosznia egyes részeit (júl. vége-okt.). Az Užicei köztársaság megalapítása (okt.). Tito és Mihajlović tárgyalása a partizánok és a csetnikek együttműködéséről; Mihajlović ellenállása következtében sikertelen (okt. 26).

1942 A partizánmozgalom átalakítása jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereggé. Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának (AVNOJ) I. kongresszusa Bihaćban (nov. 26).

1943 Az AVNOJ II. kongresszusa Jajcéban; az ideiglenes kormány funkcióit betöltő Nemzeti Felszabadító Bizottság megalakítása (nov. 29). A szövetségesek teheráni konferenciája (nov. 29–dec. 3) elismeri a Tito marsall vezette Népfelszabadító Hadsereget.

1944 Az AVNOJ Nemzeti Felszabadító Bizottsága (Tito) és a jugoszláv emigráns kormány (Šubašić) közötti együttműködési egyezmény aláírása (jún. 16). A Vörös Hadsereg és a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg felszabadítja Belgrádot (okt. 20).

1945 Tito marsall Šubašić részvételével megalakítja a jugoszláv kormányt (márc. 7). Barátsági és segítségnyújtási egyezmény Jugoszlávia és a Szovjetunió közt (ápr. 11). Jugoszláv csapatok felszabadítják Zágrábot és Ljubljanát (máj. 8). Befejeződik Jugoszlávia felszabadítása (máj. 15). Alkotmányozó nemzetgyűlési választások, a népfront jelöltjei a szavazatok 90,5%-át kapják (nov. 11). A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kikiáltása (nov. 29).

1945–46 Végrehajtják a demokratikus földreformot (1945. aug.), államosítják az ipart, a bankokat és a közlekedést (1946. dec.).

1946 Az alkotmány elfogadása.

1947 Törvény az első ötéves tervről (ápr. 28).

1948 (Jugoszlávia kiválása a Tájékoztató Irodából, jún. 28. – *Szerk.*); A KP V. kongresszusa Belgrádban; J. Broz-Titót a PB elnökévé és a KB főtitkárává választják (júl. 21–28).

1950 Törvény az állami üzemek és trösztök munkáskollektívák által való vezetéséről (munkástanácsok; jún. 26).

1952 A KP VI. kongresszusa Zágrábban; a párt nevét Jugoszláv Kommunisták Szövetségére (JKSZ) változtatják (nov. 2–7).

1953 Alkotmánymódosítás a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban; J. Broz-Titót államelnökké választják; megalakul a Szövetségi Végrehajtó Tanács (elnöke J. Broz-Tito) mint legfelsőbb kormányszerv; a minisztériumokat államtitkárságokká alakítják át; a szkupstinában (parlament) a Szövetségi és Nemzetiségi Tanács mellett életre hívják a Termelők Tanácsát (jan. 13). Megalakul Jugoszlávia Dolgozó Népének Szocialista Szövetsége (febr. 23).

1953–54 Jugoszlávia, Görög- és Törökország Balkán-egyezményre vonatkozó szerződéseket köt, amelyek azonban a továbbiakban nem bizonyulnak hatékonynak. Normalizálódnak Jugoszlávia kapcsolatai a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal.

1955 Szovjet párt- és kormányküldöttség látogatása Belgrádban (máj.).

1956 J. Broz-Tito vezetésével jugoszláv párt- és kormányküldöttség látogat Moszkvába (jún.). Brioni szigetén J. Broz-Tito találkozik J. Nehruval és G. A. Nasszerral (júl.).

1957 Jugoszlávia elismeri az NDK-t (okt. 10). Nyugat-Németország megszakítja diplomáciai kapcsolatait Jugoszláviával (okt. 19).

1958 A JKSZ VII. kongresszusa Ljubljanában; új programot fogadnak el (ápr.).

1961 25 el nem kötelezett állam konferenciája Belgrádban (szept.).

1962 L. I. Brezsnyev szovjet államfő látogatása Jugoszláviában (szept.–okt.).

1963 Elfogadják az 1962 szeptemberében előterjesztett új alkotmánytervezetet; az állam elnevezése Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságra változik (JSZSZK).

1964 Részvétel az el nem kötelezett országok II. konferenciáján Kairóban (okt.). Jugoszlávia részt vesz a KGST szerveinek munkájában (okt. óta). A JKSZ VIII. kongresszusa Belgrádban; 1980-ig érvényes távlati fejlesztési terv elfogadása (dec.).

1965 J. Broz-Tito hivatalos látogatása az NDK-ban (jún.). Döntés a gazdasági reformról (júl.), amelyet 1966 óta gazdasági és társadalmi reformként hajtanak végre.

1966 L. I. Brezsnyev látogatása a JSZSZK-ban (szept.). Az NDK államtanácsának elnöke, W. Ulbricht Jugoszláviába látogat (szept. 26–okt. 2).

1967 A Szövetségi Végrehajtó Tanács határozata külföldi tőkebefektetések engedélyezéséről Jugoszláviában (márc. 15). Jugoszlávia részt vesz a szocialista országoknak az arab államok elleni izraeli agresszióval foglalkozó moszkvai konferenciáján (jún. 9). A JKSZ KB 7. plénuma a JKSZ további átszervezéséről (júl. 1–2). J. Broz-Tito látogatása a Szovjetunióban (jan. 28–31). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Izraellel (jún. 13).

1968 Nyugat-Németország és Jugoszlávia diplomáciai kapcsolatainak újrafelvétele (jan. 31). A JKSZ KB irányelvei az ország társadalmi, gazdasági és politikai kérdéseinek hosszú távú megoldására (jún. 13). Zavargások a koszovói albán nemzetiségi területen (nov.–dec.). J. Broz-Tito ázsiai és afrikai körútja (jan.–febr.). A JKSZ elutasítja részvételét a kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai nemzetközi tanácskozásán (ápr. 18). J. Broz-Tito látogatása Csehszlovákiában (aug. 9–11).

1969 A JKSZ IX. kongresszusa Belgrádban (márc. 11–15).

Bosznia-Hercegovina: eredetileg illírek lakta terület; a római korban Illyricum provinciához tartozott. A 6–7. században szláv bevándorlás, a patriarchális törzsi szervezet széthullik a feudalizálódás következtében. A szlávok Boszniában túlnyomórészt az ortodox görögkeleti, a későbbi Hercegovinában a római katolikus keresztény hitre tértek. A 11–13. században terjedt el a bogumil eretnekség (patarének), amely Boszniában a 13. században államvallássá lett. A 12. században alapította meg Kulin bán (1180–1204) Bosznia bánságot; a 13. században Ninoszlav uralkodása alatt (1232–50) heves harcokat vívtak a magyar királyság ellen. A 14. század közepén Bosznia IV. Dusán István szerb királyságához tartozott. I. Tvrtko István idején (1353–91) sikerült megszilárdítani Bosznia függetlenségét, 1377-ben királyság lett.

Ráma bánság (Hercegovina) a 10. században, Vyšević Mihály uralkodása alatt (912–926) alakult meg, a Bizánc elleni harcokban. A 12–13. században Ráma Szerbiához, majd Diokleiához (Zéta) tartozott. A 14. század elején Boszniához került, a század közepén vele együtt Szerbiához (IV. Dusán István). A 15. században Vukčić István alatt Ráma de facto függetlenné vált;

III. Frigyes császár hűbérhercegségeként kapta a Hercegovina nevet (1448). A 14. század vége óta harcok a törökökkel; 1436-ban a szarajevói területet, 1463-ban egész Boszniát meghódította az oszmán hatalom. A bogumil vallású bosnyák főnemesség felvette az iszlámot, ezzel sikerült átmentenie előjogait; azóta Bosznia az Oszmán Birodalom szilárd támasza volt. 1482-ben Hercegovina is török uralom alá került. A 18. században autonomista mozgalom indult Boszniában és Hercegovinában; a török kormány reformkísérletei a 19. században a helyi bégek ellenállásán szenvedtek hajótörést. Több sikertelen felkelési kísérlet a feudális kizsákmányolás és a török uralom ellen (1853–58 és 1860–62 Luka Vukalović vezetésével, 1875–76). Az 1877–78. évi orosz–török háború meghozta Boszniának és Hercegovinának az autonómiát (San Stefanó-i szerződés); a berlini kongresszus (1878) azonban elrendelte Bosznia és Hercegovina Ausztria–Magyarország által való megszállását. Ennek következtében 1878-ban és 1882-ben osztrákellenes felkelések törtek ki. 1908-ban Ausztria annektálta Boszniát és Hercegovinát; a nemzeti mozgalom Szerbiára támaszkodott. Az első világháború után (1918. dec. 1) Bosznia a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban egyesült Szerbiával, Macedóniával, Montenegróval és az egykori Monarchia délszláv területeivel. 1941–45-ben a fasiszta Horvátországhoz csatolt Bosznia és Hercegovina a jugoszláv felszabadító mozgalom központja volt. A felszabadulás óta Bosznia egyenjogú köztársaság a JSZSZK kereteiben.

Crna Gora (olaszul: Montenegro, a. m. „a fekete hegyek országa"): az ókorban a római Illyricum provincia része; a birodalom 395-i felosztásakor Bizánchoz került. A 7. században szláv törzsek vándoroltak be. A 11. századig az akkor Diokleiának nevezett terület bizánci befolyás alatt állt. Az ortodox görögkeleti hitre tért. A 12–14. században (Zéta néven) Szerbiához tartozott. A rigómezei katasztrófa (1389) után Zéta gyakorlatilag önállóvá vált (1356–1421: a Balšićok, 1427–1516: a Černojevićek dinasztiája alatt), és függetlenségét megvédelmezte a velenceiek és a törökök ellenében. A 15. század végén a törökök meghódították síkvidéki területeit (1499); a hegyi törzsek függetlenek maradtak. A velenceiek mintegy 1500 óta használták a Montenegró elnevezést. A 16–19. században a Njegoš törzsbeli Petrović családból származó vladikák (Crna Gora egyházi és világi urai) uralma alatt törökellenes szabadságharcot vívott, amely egyszersmind társadalmi harc is volt a feudalizálás ellen és vallási ellenállás az iszlámmal szemben. 1685-ben Crna Gora kivívta a tényleges függetlenséget. A 17. században Velencével harcolt, a 18. században Oroszországgal szövetségben a törökök ellen. Az 1792–96. évi eredményes törökellenes harcok I. Njegoš Péter püspök (1781–1830) alatt a szultánt 1798-ban Montenegró elismerésére kényszerítették. A montenegrói szabadságharcot II. Njegoš Péter (1831–51) megénekelte a „A hegyek koszorúja"-ban, amely világszerte irodalmi elismerést aratott. A Danilo Njegoš (1851–60) által bevezetett belső reformok 1852-ben Crna Gora világi fejedelemség megalapítását eredményezték. Az ország a 18. században külpolitikailag Oroszországra támaszkodott. 1876-ban hadat viselt Törökország ellen, 1877–78-ban részt vett az orosz–török háborúban. A berlini kongresszus 1878-ban megnövelte az ország területét. Ettől fogva Montenegró gazdasági függőségbe került Ausztria–Magyarországtól. A patriarchális és a feudális maradványok a tőkés fejlődést még a 20. században is akadályozták. A súlyos gazdasági helyzet és az 1905–07-es orosz forradalom hatása következtében 1905-ben parasztmegmozdulásokra és partizánakciókra került sor. Nikita fejedelem (1860–1918) 1905 decemberében alkotmányt bocsátott ki. 1910-ben proklamálták Crna Gora királyságot. Részvétele a Balkán-háborúkban (1912–13) az ország területi nagyobbodását eredményezte. 1914-ben az antant oldalán vett részt a háborúban. 1916-ban Ausztria–Magyarország megszállta. 1918 novemberében a szkupstina (parlament) lemondatta I. Nikita királyt és Crna Gora csatlakozott az SHS-államhoz. 1941-től 1944-ig antifasiszta felszabadító háború; 1945 óta a JSZSZK egyenjogú köztársasága.

Csetnikek: szerb szabadcsapatok katonái a 19. századi törökellenes harcokban; 1918 után önkéntes parasztmilícia Jugoszlávia szerb területein. A második világháborúban kezdetben (1941) a polgári emigráns kormány vezetése alatt a német fasiszta megszállók ellen harcoltak, ám csakhamar (1942 óta) együttműködtek a megszállókkal a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg ellen; ez 1944–45-ben felszámolta őket.

Dalmácia: i. e. 33. óta Dalmácia a római Illyricum provincia része volt; a 7. században szláv törzsek népesítették be. A középkorban bizánci, majd horvát (10–11. század) és magyar (1102 óta a Magyarországgal perszonáluniióban levő Horvátország részeként; 1358-tól 1409-ig közvetlen magyar fennhatóság alatt), a 15. században velencei fennhatóság alá került. A dalmát kereskedő és tengerparti városokat a 11. század eleje óta ellenőrző Velencének 1202-ben sikerült pozícióit megszilárdítania. A 14–15. században heves harcok dúltak Magyarország és Velence közt Dalmácia birtokáért, amely 1420 óta (Narenta és Dubrovnik tengeri köztársaság kivételével) Velencéhez tartozott. A 16–17. században

a dalmát belső területeket a török foglalta el (Velence politikai hanyatlása). Az utolsó török támaszpontok 1699-ben és 1718-ban ismét Velencéhez kerültek. 1797-ben a Campo Formió-i békében Dalmáciát Ausztria szerezte meg. 1805-ben francia ellenőrzés alá került, 1809-től 1814-ig a Napóleon által megteremtett illír királysághoz tartozott. 1814-től 1918-ig ismét az osztrákoké volt. 1848 óta erőteljes délszláv nemzeti mozgalom. 1918-tól 1941-ig az olasz Zadaron és Lagostán kívül Jugoszláviához, 1941 és 1944 közt a fasiszta horvát bábállamhoz, ill. Olaszországhoz (a parti sáv Zadarral, Splittel és a dalmát szigetekkel) tartozott. 1945 óta a JSZSZK Horvát Szocialista Köztársaságának része.

Dusán István, IV.: szerb király; 1308–55; 1321-től társrégens, 1331-től egyeduralkodó; 1334-től 1348-ig meghódította Dél-Macedóniát, Albániát, Epeiroszt és Thesszáliát. Uralkodása alatt érte meg Szerbia legnagyobb kiterjedését és hatalmát. 1346-ban felvette a „szerbek és görögök cárja" címet. 1349-ben Törvénykönyvet adott ki.

Fehér Kéz: szerb, ill. jugoszláv monarchista tiszti szövetség; 1917-ben a „Fekete Kéz" kettészakadásakor jött létre. 1929-ben támogatta Živković tábornok monarcho-fasiszta államcsínyét.

Fekete Kéz: szerb tiszti összeesküvő csoport (1903) elnevezése, ebből jött létre 1911-ben a tisztek és értelmiségiek „Egyesülés vagy halál" nevű nacionalista titkos szövetsége. Aktív, részben terrorisztikus osztrákellenes politikát folytatott. 1917-ben a soraiban bekövetkezett szakadás és a királyhű „Fehér Kéz" tevékenysége miatt feloszlott.

Horvátország: a 7. században szláv törzsek vették birtokba; a 8–9. században a frankok hódították meg. A horvátok átvették a latin írást és a római katolikus vallást. A 9. században két horvát fejedelemség jött létre: a Dalmát H. és a Posavski H. (Ljudevit Posavski 819–822). A terület 925-ben Tomislav alatt (903–928) lett királyság. Nagy Krešimir Péter (1058–73) meghódította Dalmáciát. A 11. század óta azonban Velence kiszorította a horvátokat az Adriáról. 1102 óta perszonálunióban volt a magyar koronával. 1409-ben, ill. 1420-ban Velence elhódította Dalmáciát. A 15. század végén és a 16. század elején a horvátok védekezésre kényszerültek a török előretöréssel szemben. Magyarországnak a törököktől elszenvedett veresége után (mohácsi csata, 1526) Horvátország 1527-ben Ausztriához fűződő perszonálunió formájában a Habsburgok kezébe került. 1573-ban a parasztok felkeléssel válaszoltak a feudális nagybirtokosok növekvő elnyomó tevékenységére. A 16–17. században szláv parasztokból létrehozták az osztrák „határőrvidéket", amely 1881-ig állt fenn. Mária Terézia uralkodása alatt 1745-ben Horvátországot egyesítették Szlavóniával. II. József (1780–90) „felvilágosult" abszolutizmusa fokozott germanizálást (a német bevezetése a közigazgatás nyelveként) és központosítást (az autonómia felfüggesztése) eredményezett. 1776-ban Horvátországhoz csatolták Fiumét (Rijeka). 1790-ben az országot magyar kormányzat alá rendelték. 1805-ben Napóleon ellenőrzése alá került, aki 1809-ben Horvátországból, Dalmáciából és Szlovéniából létrehozta az 1814-ig fennálló illír királyságot. A bécsi kongresszus 1815-ben ezeket a területeket visszaadta a Habsburg-monarchiának. Horvátországot és Szlovéniát a magyar korona társországaiként kezelték. Az 1848–49-i forradalomban erőteljes horvát parasztmozgalom bontakozott ki. A tartományi gyűlés kikiáltotta az ország elszakadását Magyarországtól (1848. jún. 5-i alkotmány). A horvát nemesség összefogott az osztrák reakcióval a magyar forradalom ellen. 1848 szeptemberében a horvát hadsereg Jelačić bán vezetésével bevonult Magyarországra, de Pákozdnál vereséget szenvedett. 1849-ben elszakadt Magyarországtól (1849. márc. 4-i osztrák alkotmány); az ötvenes években éles abszolutista reakció nehezedett a horvátokra. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés Horvátországot ismét magyar fennhatóság alá helyezte. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés belső autonómiát nyújtott az országnak, amely politikailag és gazdaságilag azonban továbbra is Magyarországtól függött. A 19. század közepén megerősödött a tőkés termelés, és létrejött a horvát burzsoázia. Politikai pártok alakultak (Néppárt, Horvát Államjogi Párt, Kvaternik és Starčević vezetésével), és politikai irányzatok különböző nemzeti követelésekkel: 1. önálló Nagy-Horvátország (Starčević), 2. trialisztikus monarchia (Ausztria, Magyarország, Horvátország), 3. a Szerbiával való egyesülés. A 19. század végén éles belpolitikai reakció; magyarellenes megmozdulások 1885-ben, 1893-ban és 1895-ben. 1894-ben alakult meg Horvátország szociáldemokrata pártja, amely az ausztromarxizmus befolyása alá került. 1905-ben jött létre a szerb–horvát koalíció, a Szerbiához való csatlakozás követelésével; ugyanakkor alakult meg a Horvát Parasztpárt (S. Radić). Az első világháborúban megalakult a Jugoszláv Komité (1915) és a Zágrábi Nemzeti Tanács (1918). 1918 októberében jött létre az egykori Monarchia délszlávjainak állama; 1918. dec. 1-én pedig a Szerbiával és Montenegróval való egyesülés révén az SHS-állam. A húszas és harmincas években jelentkezett a horvát autonomista mozgalom. 1941-től 1945-ig Horvátország fasiszta bábállam volt A. Pavelić vezetése alatt. A felszabadulás óta Horvátország egyenjogú köztársaság a JSZSZK kereteiben.

Isztria: az ókorban illírek által lakott, i. e. 177 óta római terület; a Nyugatrómai Birodalom bukása után az 5. században a gótok, 539-től rövid ideig Bizánc uralma alatt állt. A 6–7. században szláv törzsek vándoroltak be a félszigetre. 568-tól 774-ig Isztria a longobárdok, 789-től 952-ig a frankok, 952-től 976-ig a bajorok birtoka volt, 976-ban Karintia hercegséghez került. 1209-ben a nyugati részt (Isztria őrgrófság) az aquileiai patriarchátus, 1420-ban Velence szerezte meg. A keleti rész (Isztria grófság) 1374-ben a Habsburgok kezére jutott; a Campo Formió-i békében (1797) a velencei rész is Ausztriához került. 1809-től 1814-ig a napóleoni illír királyság része volt. 1814-től 1918-ig Ausztriához tartozott; a 19. században kifejlődött a kapitalizmus, ezzel együtt délszláv nemzeti mozgalmak jelentkeztek. 1848 erőteljes forradalmi mozgalmat hívott életre. 1919-től 1945-ig olasz uralom alatt állt; 1945-ben a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg felszabadította; 1947 óta (párizsi békeszerződések) a JSZSZK-hoz tartozik.

Jugoszlávia Dolgozó Népének Szocialista Szövetsége: 1953 februárjában alapított politikai tömegszervezet, kollektív tagsággal hozzá tartozik minden más politikai szervezet; elődje a jugoszláv Népfront volt.

Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ): az antifasiszta népmozgalom 1942 novemberében Bihaćban életre hívott vezető szerve. 1943 novemberi jajcei II. kongresszusán legfelsőbb törvényhozó szervvé alakult, és megválasztotta az ideiglenes kormány funkcióit betöltő Nemzeti Felszabadító Bizottságot. 1942–43-ban a néphatalom szerveiként működő népfelszabadító tanácsokat és ezeknek a jugoszláv tartományokban megfelelő népfelszabadító bizottságokat hozott létre.

Karadjordje (Fekete György): a szerbek törökellenes szabadságharcának vezetője és a szerb függetlenség megalapítója; 1752–1817 (meggyilkolták); 1804-től 1812-ig a szerb népfelkelés főparancsnoka, 1807 óta Oroszország szövetségese volt. 1813-ban Ausztria területére, majd Oroszországba menekült. Újabb törökellenes felkelésének előkészítésekor 1817-ben az Obrenovićok megölették.

Karadjordjević: szerb fejedelmi család, Karadjordje leszármazottai: 1. Sándor: szerb fejedelem (1842–58). – 2. I. Sándor: K. 3. fia, király (1921–34). – 3. I. Péter: K. 1. fia, Szerbia királya (1903–18) és Jugoszlávia királya (1918–21). – 4. II. Péter, K. 2. fia, király (1934–45).

Kardelj, Edvard: államférfi; szül. 1910; 1937 óta a KP KB Politikai Irodájának tagja, 1941-ben Szlovéniában a felszabadítási front egyik alapítója. 1941-től 1945-ig tagja volt a Népi Felszabadító Hadsereg legfelsőbb vezérkarának. Tagja a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának, valamint a Szövetségi Tanácsnak; 1963-tól 1967-ig a Szövetségi Gyűlés elnöke. Számos írásában foglalkozik a jugoszláviai szocializmus építésének problémáival.

Macedónia: a 6–7. században szláv törzsek településnek be. A középkorban bizánci (a 9. századig és a 11–12. században), bolgár (a 9. században, a 10. század elejéig az első bolgár birodalom; 963–1018 az Ohridi nyugatbolgár birodalom, ill. macedón állam; a 13. században a második bolgár birodalom részeként) és szerb (a 13. század végétől a 14. század végéig. IV. Dusán István idején a macedón Szkopje volt Szerbia fővárosa) uralom alatt állt. Ohrid a 10. században ortodox püspökség és a Nyugat-Balkán szellemi központja volt. A 14. század végén (rigómezei csata, 1389) és a 15. század elején a törökök meghódították. 1875-ben macedón népfelkelés tört ki a török iga lerázására. Az 1877–78-as orosz–török háború után a San Stefanó-i béke (1878. márc. 3) Bulgáriának juttatta; a berlini kongresszus (1878. jún. 13–júl. 13) visszaadta a törököknek. A 19–20. században Macedónia vita tárgya volt a Balkán-államok közt. A 19. század végén a törökellenes nemzeti mozgalom autonómiát követelt Macedóniának egy demokratikus Balkán-föderáció keretében. 1893–94-ben alakult meg G. Delčev kezdeményezésére a Belső Macedón Forradalmi Szervezet (IMRO); ez szervezte és vezette az 1903. évi törökellenes Iljinden-felkelést. A nagyhatalmak Törökországhoz intézett reformjavaslatai (mürzstegi egyezmény, 1903. szept. 20) nem tudták megoldani a macedón nemzeti kérdést. Az első Balkán-háború (1912–13) hozta meg a török iga alóli felszabadulást és a feudális rend felszámolását. Az 1913. évi második Balkán-háborúban felosztották Szerbia (a legnagyobb részt kapta), Görögország és Bulgária közt. Az első világháborúban (1915–18) bolgár csapatok szállták meg. A neuillyi békeszerződés 1919-ben szentesítette a terület feldarabolását; fő része Jugoszláviához és Görögországhoz, a többi Bulgáriához került. Jugoszláv Macedónia lakossága 1918–19 óta a nagyszerb burzsoázia nemzeti elnyomása alatt élt. A második világháborúban 1941-től 1944-ig bolgár és német fasiszta csapatok szállták meg; 1942-től partizánmozgalom bontakozott ki; 1944 végén a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és a bolgár néphadsereg egységei felszabadították. 1945 óta a JSZSZK egyenrangú köztársasága.

Marković, Svetozar: szerb író és forradalmár; 1846–75; a szocializmus úttörője Szerbiában („Szerbia Keleten" c. írása, 1872); a Balkán első szocialista folyóiratának megalapítója („A munkás", 1871–72). Részt vett az I. Internacionálé

munkájában; népszerűsítette az orosz forradalmi demokraták, Csernisevszkij, Dobroljubov és Piszarev eszméit; elősegítette az irodalomban a realizmus kibontakozását („Költészet és gondolkodás", 1868).

Njegoš: Crna Gora-i püspöki és uralkodói nemzetség (1697–1918); a Njegoš törzsből származó Petrović fivérek alapították. A Njegošok elsősorban egyházi, emellett világi uralkodók voltak. Különös jelentőségre tett szert a szabadságharcokat vezető I. Njegoš Péter (1781–1830), a költő („A hegyek koszorúja") II. Njegoš Péter (1831–51). Danilo Njegoš (1851–60) hozta létre 1852-ben a montenegrói világi fejedelemséget.

Obrenović: szerb uralkodó nemzetség (1817–1903); 1. Sándor: O. 3. fia; 1876–1903 (meggyilkolták); 1889–1903: Szerbia királya. – 2. Mihály: O. 4. fia; 1823–68; 1839–42-ben és 1860–68-ban Szerbia fejedelme. – 3. Milán: O. 2. unokaöccse; 1854–1901; 1868–82: Szerbia fejedelme, majd 1882–89-ben királya. – 4. Miloš: 1780–1860; Szerbia fejedelme: 1817–38 és 1858–60.

Omladina (szerbül „Ifjúság"): a szerb értelmiség 1848-ban alapított politikai szövetsége. Központi bizottságát Újvidéken (Novi Sad) hozták létre. Liberális szerb nacionalizmust képviselt; pozitív szerepet játszott a törökellenes nemzeti mozgalomban. Főként az osztrák–magyar és a szerb abszolutizmussal fordult szembe. A későbbi nagyszerb szervezetek és titkos szövetségek előfutára. 1872-ben feloszlott.

Pašić, Nikola: szerb és jugoszláv polgári politikus; 1846–1926; 1881-ben egyik megalapítója, majd vezetője a Radikális Pártnak. Oroszbarát és nagyszerb centralista politikát képviselt. 1891 és 1926 között több ízben szerb, ill. jugoszláv miniszterelnök és külügyminiszter.

Radić, Stjepan: horvát politikus; 1871–1928 (meggyilkolták); a Horvát Parasztpárt alapítója (1905). A horvát föderalista mozgalom vezetője. 1919-től 1924-ig és 1926-ban szemben állt a jugoszláv kormánnyal. Horvát köztársasági autonómiát követelt.

Szerbia: az ókorban Illyricum provincia része; a 6–7. században patriarchális rendszerben (zadruga) élő szláv törzsek vándoroltak be területére. A 9. században ortodox keresztény hitre tért a lakosság. A 9–10. században Bulgáriával, a 11–12. században Bizánccal szemben volt függő helyzetben. A 12. század közepén, Nemanja István uralkodása alatt (1159–95) jött létre a szerb királyság, amely politikai és gazdasági virágkorát IV. Dusán István (1331–55) alatt érte meg. Győztes csatákat vívott Magyarország és Bizánc ellen. A 14. század vége óta feudális széttagoltság és török támadások. 1371-ben (Marica folyó melletti csata) és 1389-ben (rigómezei csata) szerb vereségek Vukašin király és Lázár fejedelem (a népköltészet hősei) alatt. 1459-ben a törökök egész Szerbiát meghódoltatták. Szerb hajdúseregek alakultak. Az Oszmán Birodalom hanyatlása és az osztrák–török háborúk több ízben szerb részterületek felszabadulását eredményezték (1688–90, 1717–39, 1789–91). A 19. század elején fellendült a nemzeti felszabadító mozgalom; 1804 és 1813 között (Karadjordje vezetésével), valamint 1815-től 1817-ig nagy törökellenes népfelkelések voltak. Az 1807–12. évi orosz–török háborúban Szerbia Oroszország szövetségese volt. 1817-ben a szerb fejedelemség török fennhatóság alatt autonómiát nyert. A fejedelmek reakciós politikája elleni demokratikus mozgalom lemondásra kényszerítette Milošt (1817–36), Mihályt (1839–42) és Sándort (1842–58). Ezután ismét Miloš (1858–60) és Mihály (1860–68) uralma következett. 1867-ben az utolsó török helyőrségeket is kivonták Szerbiából. A 19. században kialakult a szerb burzsoázia és a nemzeti-kulturális mozgalom (felvilágosodás, romantika, Omladina), amely minden délszláv nép szerb hegemónia alatti állami egységéért küzdött. A hatvanas években kapitalista reformokat valósítottak meg: felszámolták a nagybirtokot, és megteremtették a szabad paraszti tulajdont. A 19. század második felében polgári politikai pártok alakultak (Liberális, Haladó, Radikális Párt). Milán fejedelem (1868–89) az országot Ausztria gazdasági és politikai ellenőrzése alá vetette. 1876-ban sikertelen szerb–török háborúra került sor; 1877–78-ban Szerbia részt vett az orosz–török háborúban. Az 1878-i berlini kongresszus az ország területi gyarapításán kívül meghozta a Törökországtól való függetlenséget is. 1882-ben királyság lett. 1885-ben sikertelen, agresszív háborút indítottak Bulgária ellen területi hódító céllal. Obrenović Sándor király (1889–1903) folytatta a reakciós belpolitikát és az osztrákbarát külpolitikát. 1903-ban tiszti összeesküvők meggyilkolták. I. Karadjordjević Péter (1903–18) uralkodása alatt megerősödött a délszláv egységmozgalom. A Pašić-kormány Oroszországra és az antantra támaszkodott. Éles ellentétek támadtak Szerbia és Ausztria között (boszniai annexiós válság, 1908). 1912-ben Szerbia belépett a Balkán-szövetségbe; 1912–13-ban részt vett a Balkán-háborúkban, amely Szerbia területét jelentős mértékben gyarapította. A szocialista eszméknek S. Marković általi elterjesztése (hatvanas, hetvenes évek) után 1903-ban megalakult Szerbia Szociáldemokrata Pártja (D. Tucović). A párt 1914-ben szembeszállt a hadihitelek megszavazásával. Az első világháborúban Szerbia az antant oldalán állt, 1915-től 1918-ig német, osztrák és bolgár csapatok tartották megszállva.

A Pašić-kormány 1917. júl. 20-án nyilvánosságra hozta a korfui deklarációt; 1918. dec. 1-én Szerbia, Montenegró és az Osztrák–Magyar Monarchia délszláv területeinek egyesüléséből megalakult az SHS-állam. 1941-től 1944-ig Szerbia a német fasiszták által megszállt bábállam volt (Nedić-rendszer); ez idő alatt erős partizántevékenység. A felszabadulás óta a JSZSZK egyenrangú köztársasága.

Szlovénia: a 6. században szlávok vándoroltak be Krajna, Karintia és Stájerország felől; csakhamar az avarok uralma alá került. A 7. század első felében Samo cseh-szláv birodalmához tartozott. A 7. században államszervezet jött létre szlovén Karintiában; ez 743-ban Bajorország, 772-ben a frankok uralma alá került. A 8–9. században bajorok és frankok vándoroltak be. Nagy Károly birodalmának széthullása után (814) német őrgrófok uralma alatt megalakultak a keleti frank birodalom határtartományai (Karantánia, Karintia, Krajna, Isztria); német feudális felső réteg jött létre. A lakosság a római katolikus hitre tért. A 9. század végén és a 10. században keleti része (Pannonia) magyar uralom alá került. 976-ban (a Bajorországról leválasztott) Karintia hercegség lett, és megszerezte a szlovénok lakta Krajna és Isztria területeit. A 13. század végén a Habsburgok vetették meg lábukat Karintiában és Krajnában. 1335-ben és a Cillei grófi család kihalása után a szlovén területek véglegesen Habsburg uralom alá kerültek. 1515-ben és 1573-ban nagy parasztfelkelések. A 18. század végén és a 19. században megindult a tőkés fejlődés, kialakult a szlovén burzsoázia, kibontakozott a szlovén nemzeti mozgalom, a legjelentősebb szlovén költő, Francé Prešeren (1800–49) hatása alatt. 1809-től 1814-ig Szlovénia a Napóleon által létrehozott illír királysághoz tartozott. 1814-től 1918-ig ismét osztrák birtok volt. Az 1848. évi polgári demokratikus forradalom hatására fellendült a szlovén nemzeti és parasztmozgalom; petíció a szlovének egyesítésének követelésével „Szlovénia" néven. A nemzeti mozgalom vezetője Janez Bleiweis (1808–81), a krajnai „Novice" liberális folyóirat kiadója volt. 1848 után a parasztok megkapták a föld szabad megváltásának jogát. Az 1867. évi osztrák alkotmány után ismét fellendült a nemzeti mozgalom. A kilencvenes években politikai pártok alakultak (a liberális Nemzeti Haladó, a katolikus Szlovén Néppárt és a Szociáldemokrata Párt). 1903-ban és 1908-ban politikai tüntetések a nemzeti szabadságért. Az 1912–13. évi Balkánháborúk alatt és az első világháború idején megerősödött a délszláv irredentizmus. A burzsoázia egyes elemei az osztrák–magyar politikát támogatták, a néptömegek és az újonnan alakult pártok (Szlovén Parasztpárt, Szlovén Köztársasági Párt, Jugoszláv Demokrata Párt) a szlovének, szerbek és horvátok egyesülését követelték. 1918. december 1-én Szlovénia belépett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba (SHS-állam). A polgári jugoszláv államforma nem oldotta meg a szlovén nemzeti kérdést; mintegy 450 000 szlovén olasz, és mintegy 120 000 osztrák uralom alatt maradt. 1941-től 1945-ig Szlovéniát a két fasiszta tengelyhatalom, Olasz- és Németország annektálta. 1945óta egyenrangú köztársasága a JSZSZK-nak.

Tito, Josip (eredetileg Broz): munkásmozgalmi vezető és államférfi; szül. 1892-ben. 1938-ban a KP titkára lett Zágrábban, 1937-ben a KP főtitkára. A második világháborúban az antifasiszta ellenállás legfőbb szervezője és a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg főparancsnoka. 1945-ben miniszterelnök lett, 1953-ban államelnök és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Szövetségi Végrehajtó Tanácsának elnöke (1953–63). 1952 óta a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének elnöke. 1962 decemberében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa előtt leszögezte a béke biztosításának, a baráti együttműködésnek és a szocializmus felépítésének közös politikáját. A JSZSZK 1963. évi új alkotmánya Titót élete végéig megerősítette államelnöki pozíciójában.

Tucović, Dimitrije: szerb munkásmozgalmi vezető; 1881–1914 (elesett a háborúban); 1913-ban megalapította Szerbia Szociáldemokrata Pártját, kiadta Marx és Engels műveit szerb nyelven. Szembeszállt az opportunizmussal; internacionalista álláspontot képviselt az imperialista világháború elleni agitációban.

Usztasa (horvátul: ustaša – felkelés): horvát fasiszta terrorszervezet a 20. század húszas éveitől a negyvenes évekig. A második világháborúban a német és olasz fasizmus támogatója. Vezetője, Ante Pavelić 1941-től 1945-ig a horvát fasiszta bábállam poglavnikja (vezére) volt. A néphatalom győzelme óta a szervezet főként külföldről sorozatosan követi el terrorcselekményeit.

Vajdaság (szerbül: Vojvodina); a 6–7. században szláv törzsek népesítik be a mai Bánátot, Bácskát és Baranyát. A 9. század óta magyar uralom alatt állt. Az évszázadok folyamán magyarok, németek, románok és szerbek bevándorlása (különösen a 15–17. században). A 17. század végétől a 18. század elejéig állt fenn a szláv szabad parasztokból szervezett, ún. „Határőrvidék", amely Ausztria–Magyarország védelmét szolgálta a török támadásokkal szemben. 1735-ben antifeudális, Habsburg-ellenes parasztfelkelés, 1848-ban parasztmegmozdulások a német és magyar földesurak ellen. 1849-től 1860-ig a Vajdaság közvetlenül Ausztria alá tartozott; 1860-

tól 1918-ig ismét magyar közigazgatás alatt. A 19. században megerősödött a délszláv nemzeti mozgalom; létrehozták az „Omladina" szerb egyesülés Központi Bizottságát Újvidéken (Novi Sad). 1918. dec. 1-én a Vajdaságot az SHS-államhoz csatolták. Északkeleti része Romániához került. 1945 óta a Vajdaság a JSZSZK Szerbia Szocialista Köztársaságának autonóm tartománya.

Dr. E. Kalbe

Kambodzsa

Kambodzsa, Kambodzsai Köztársaság (Khmer-Köztársaság); köztársaság Délkelet-Ázsiában; területe: 181 035 km²; lakossága (1970): 6,7 millió; fővárosa: Phnom Penh; közigazgatási beosztása 17 tartomány; hivatalos nyelve a khmer.

A gyarmatosítás előtti korszak

A mai Kambodzsa, az egykori Khmer őstörténetét hézagosan ismerjük. Az i. e. I. évezredben thai és annamita törzsek vándoroltak be a khmerek országába. Az i. sz. 1. század óta a terület a buddhista Funan birodalomhoz tartozott. A 6. században Funan uralmát Chenla (Csenla) kora feudális khmer állam váltotta fel, amelynek hatalmi befolyása kiterjedt Észak-Kambodzsára és Dél-Laoszra. Vallása a hinduizmus volt.

A 9. század elején I. Dzsajavarman megalapította Angkor birodalmát, amelynek mindmáig fennmaradt hatalmas hinduista építészeti emlékei magas fejlettségű kultúráról tanúskodnak. Angkor királyai korlátlan hatalommal rendelkeztek; istenként tisztelték őket. A 12. században, II. Szurjavarman uralkodása alatt érte el Angkor hatalma csúcspontját, magában foglalta csaknem az egész Maláj-félszigetet és a mai Thaiföld és Kambodzsa területét; kereskedett Kínával és Indiával. Belső feudális viszályok, valamint a mongolok és thaik betörései következtében az állam a 13. század után hanyatlásnak indult.

Az Angkor-dinasztia bukása után 1431-ben Kambodzsa elvesztette vezető szerepét Délkelet-Ázsiában. Angkort mint székvárost feladták, és 1434-ben Phnom Penht tették királyi székhellyé. A 15. századtól Kambodzsa függő helyzetbe került Sziámmal (Thaiföldde) szemben; 1618-ban azonban a sziámi helyőrséget felkelés űzte el Phnom Penhből, s átmenetileg helyreállították Kambodzsa függetlenségét. A 17. századtól Kambodzsa egy része hűbéri függőségbe került Annamtól, amelynek uralkodói a francia gyarmatosítók behatolásáig a sziámi királyokkal vetélkedtek Kambodzsa birtokáért.

A 17. században léptek első ízben európaiak Kambodzsa földjére; hollandok és angolok kereskedelmi telepeket szerveztek, 1662-ben pedig francia misszionáriusok jöttek az országba. 1795-ben Sziám magához ragadta Battambang és Siem Reap (Angkor) kambodzsai tartományokat; az ország többi részének elfoglalása azonban meghiúsult a lakosság ellenállásán és teljes kudarcba fulladt a vietnami csapatok beavatkozása következtében.

Kambodzsa mint francia gyarmat

A francia gyarmatosítók, kihasználva a Vietnam, Sziám és Kambodzsa közti ellenségeskedést, a sziámi hódító törekvések elleni segítség űrügyén az 1863. aug. 11-i szerződésben elfogadtatták Norodom kambodzsai királlyal a francia „védnökséget". Az Anglia által támogatott Sziám ezt a szerződést nem ismerte el, és 1863-ban titkos egyezményt kötött Norodommal, amely szerint Kambodzsa Sziám kizárólagos uralma alá helyezi magát. Franciaország fegyveres intervenciója Sziámot visszavonulásra kényszerítette, s 1867-ben kénytelen volt elismerni a Kambodzsa fölötti francia protektorátust; Battambang és Siem Reap tartomány sziámi fennhatóság alatt maradt. A francia csapatoknak ugyanakkor sikerült letörniük a leigázás ellen irányuló népi ellenállást, amely 1863–87-ben az Atchar Soa herceg és Pukombo buddhista szerzetes által vezetett felkelésben jutott kifejezésre.

Az 1884. jún. 17-i egyezmény Kambodzsa megmaradt szuverén jogait is eltörölte, és bevezette a francia gyarmati közigazgatást, amelynek élére a mindenható főrezidens került. 1887 októberében a franciák által meghódított Tonkint, Annamot (Trungbo), Kokinkínát és Kambodzsát a gyarmati adminisztráció központosítása érdekében Indokínai Unióvá (Francia Indokína) vonták össze. Élén a főkormányzó állt, akinek a kambodzsai főrezidenst alárendelték. A királyi dinasztia formailag helyén maradt ugyan, tényleges hatalma azonban nem maradt 1907-ben Franciaország azzal is megszilárdította hátsó-indiai pozícióját, hogy Sziámot Battambang és Siem Reap átengedésére kényszerítette.

Kambodzsa népe buddhista körök és a királyi ház egyes tagjainak támogatásával, gyakran vezetésével vívta a gyarmatosítás elleni harcát, amely egyre szorosabban összefonódott a vietnamiak és laosziak felszabadító mozgalmával. Ez mutatkozott meg már a Shi Vatthas által vezetett népfelkelésben (1885–95) is; még határozottabbá vált e tendencia az Októberi Forradalom és az Indokínai Kommunista Párt 1930-ban történt megalapítása után.

A második világháborúban Kambodzsát japán csapatok szállták meg, bár az ország 1945 márciusáig forma szerint francia protektorátus maradt. A nyugati tartományok a japánok közbelépésére ismét thaiföldi uralom alá kerültek. A Khmer Iszarak (Szabad Khmer) elnevezésű hazafias szervezet által vezetett japánellenes felkeléseket, amelyekben nagy számban vettek részt buddhista szerzetesek is, nemegyszer francia csapatok segítségével brutálisan leverték. 1945 augusztusában egész Indokínában győzött az antiimperialista mozgalom. Norodom Szihanuk király kikiáltotta Kambodzsa függetlenségét. 1945 októberében azonban megindult a francia imperialisták intervenciója a gyarmati uralom visszaállításáért. Az 1946. jan. 7-i szerződés ismét francia protektorátust kényszerített az országra. A kambodzsai nép a nemzeti felszabadító hadsereg létrehozásával és a partizánháborúval válaszolt, ez a francia betolakodókat arra késztette, hogy Kambodzsát 1947. máj. 6-án alkotmányos monarchiának, 1949. nov. 8-án pedig „független" államnak nyilvánítsa, mindazonáltal a Francia Unió „társult" tagjaként. Ám Kambodzsa parlamentje elutasította az egyezmény ratifikálását. 1950 áprilisában ült össze Kambodzsa népeinek nemzeti konferenciája, amelyen elhatározták a nemzeti egységfront és a nemzeti felszabadító bizottság megalakítását. Ezt később átalakították a nemzeti ellenállás kormányává, amely a partizánakciók vezetését és a felszabadított területek igazgatását vállalta. A francia gyarmatosítók elleni harc összehangolása érdekében 1951 márciusában létrehozták Vietnam, Kambodzsa és Laosz népeinek Egyesült Felszabadítási Frontját.

Kambodzsa mint független nemzeti állam

Miután a partizánok az ország területének egyharmadát már ellenőrizték, a francia gyarmatosítók hosszadalmas tárgyalások után 1953. nov. 9-én kénytelenek voltak megszüntetni a gyarmati igazgatást, és visszavonni megszálló csapataikat. November 9-ét ezután a nemzeti függetlenség napjává nyilvánították. Kambodzsa függetlenségét az 1954. ápr. 26-tól júl. 21-ig tartott genfi külügyminiszteri értekezleten nemzetközileg is elismerték. A kormányt Penn Nouth vette át. 1954 decemberében megszüntették Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Franciaország gazdasági unióját. Az 1955. szeptemberi parlamenti választásokon az áprilisban alapított, Szihanuk herceg vezetése alatt álló Népi Szocialista Egyesülés (Szangkum) győzött, amely társadalmi reformokért és szigorúan semleges külpolitikáért szállt síkra.

A kormányt Norodom Szihanuk herceg vette át, miután 1955 márciusában apja, Norodom Szumarit javára lemondott a királyi címről; a király halála után (1960) Norodom Szihanuk herceg államfő lett, a királyi cím felvétele nélkül. 1956 májusában felvették a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval; a semlegességi politikát 1957. nov. 6-án törvényerőre emelték. Tiltakozásul a dél-vietnami kormány buddhistaellenes terrorjával szemben 1963 augusztusában megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a saigoni rezsimmel. Az (1971-ben feloszlatott) Szangkum párt belpolitikai téren a „békés társadalmi forradalom" megvalósítását, „a gazdagok és arisztokraták átnevelését", valamint a gyarmati uralom éveiben szétzilált nemzetgazdaság újjászervezését és a lakosság életszínvonalának emelését tűzte ki célul. Sor került a kezdeti intézkedésekre: elfogadták a népgazdaság fejlesztését célzó első ötéves tervet (1960), rendszabályokat hoztak az állami gazdasági szektorok fejlesztésére, államosították a külkereskedelmet és a bankokat (1964). Az USA vietnami agressziójának erősödésével mind gyakoribbá váltak amerikai és dél-vietnami egységek határsértései és fegyveres provokációi kambodzsai területen. Ezért ismételt figyelmeztetések után 1965. máj. 3-án Kambodzsa megszakította diplomáciai kapcsolatait az Egyesült Államokkal (a kapcsolatok újrafelvétele 1970-ben). Észrevehetően javult viszont a Franciaországhoz fűződő viszony (de Gaulle látogatása 1966. aug. 30-tól szept. 3-ig), minthogy Franciaország az 1954. évi genfi egyezmény pontos megtartásáért szállt síkra.

A békés egymás mellett élés politikájához való ragaszkodásra és a vietnami USA-agresszió elítélésére a bel- és külföldi reakció a Szihanuk államfő elleni fokozott aknamunkával válaszolt. 1970. márc. 18-án Lon Nol tábornok és Szirik Matak herceg vezetésével jobboldali erők megbuktatták az éppen külföldön tartózkodó Szihanukot. A lakosság erőteljes tiltakozó akcióit kíméletlenül letörték. Az új rendszer államfője, Cseng Heng 1970. okt. 9-én kikiáltotta a köztársaságot. A rendszer támogatására az USA és a saigoni klikk az 1970. máj. 1-re virradó éjszaka megkezdte a Kambodzsa területe elleni nyílt agressziót; ezzel Kambodzsára (és Laoszra)

is kiterjedt a vietnami konfliktus, ami az ország további fejlődését súlyosan hátráltatja. 1970. májusában Szihanuk herceg megalapította Kambodzsa Nemzeti Egységfrontját (FUNK), amelynek programja egyebek között az amerikai imperializmus elleni eltökélt harcot, a béke megvalósítását, az ország függetlenségének és semlegességének visszaállítását tartalmazza. A kambodzsai hazafiak 1971 elején az ország területének mintegy felét tartották ellenőrzésük alatt.

Dr. H. Piazza

Kamerun

Kamerun, Kamerun Szövetségi Köztársaság (République Fédérale du Cameroun); parlamentáris szövetségi köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 475 442 km²; lakossága (1970): 5,8 millió; fővárosa: Yaoundé: közigazgatási beosztása 6 régió; hivatalos nyelve a francia és az angol.

A karthágói Hanno valószínűleg i. e. 500 körül jutott el a Biafrai-öbölbe és pillantotta meg a Kamerun-hegyet. Európa számára a 15. században a portugál Diego Cão fedezte fel ismét a kameruni partvidéket. A 17. század eleje óta a Rák-folyó (Rio de Camarões) elnevezése nyomán ismerik az országot Kamerun néven.

Északon szudáni, délen bantu törzsek lakják. A 12. század óta részben az iszlámmal együtt önálló írásrendszer terjedt el. Saját írott nyelvet alakítottak ki a bamumok a 19. század végén, Joja törzsfőnök alatt. A Csád-tó melletti területek 1892–93-ig Bornu (a 9. században keletkezett Kanem államból, mint annak határ menti tartománya a 15. században szakadt le), és (a 16. században alapított) Bagirmi feudális államokhoz tartoztak, majd Rabeh Mahdi birodalmához, amelynek Dikwa volt a fővárosa.

A Bornuval és Bagirmivel délen határos szavannás területet 1810-től az északnyugat felől benyomuló fulbék hódították meg a szokotói szultán vazallusa, Adama vezetése alatt. A fulbék létrehozták Adamaua emirátust, Yola fővárossal. A főként városokban (Garua, Marua, Kontcha, Banjo, Joko, Tibati, N'Gaoundéré stb.) székelő lamidók, ardák, alkalik és egyéb állami és egyházi tisztségviselők hajtották be az adókat és adományokat az elnyomott lakosságtól. A századforduló táján Anglia és Németország foglalta el a belső viszályoktól legyengült feudális államot, területét felosztva Nigéria és Kamerun gyarmatok közt.

Az atlanti part és az Adamaua nyugati lamidátusai közti rész különböző törzsi területekre oszlott. Néhány nagy törzs, ill. törzsszövetség kiemelkedett a kisebbek sokaságából, így a bamumok, balik, buluk, jaundék, babimbik, bassák, makák, kampók, batangák, bakokók és bakvirik. A tengerparton a dualák játszottak vezető szerepet. 1780-ban kiszorították a bassákat a Kamerun-folyó torkolatvidékéről, azóta kezükben volt a rabszolga-, elefántcsont-, pálmaolaj- és egyéb közvetítő kereskedelem. Északon a kereskedelmet túlnyomórészt a hauszák űzték.

A fő termelési ág a kapás művelésű mezőgazdaság volt; az északi fennsíkon a szarvasmarhatenyésztés is fontos szerepet játszott. Fejlődött a kézművesség (szövés, festés, fazekasság, cserzés, szíjgyártás, hímzés, fémfeldolgozás), de bizonyos szakosodás ellenére is rendszerint szorosan a mezőgazdasági termeléshez kötődött. Helyileg kitermeltek bányakincseket és sót is, saját használatra és cserére. A vadászat és halászat a táplálkozás kiegészítésére szolgált.

A 19. század közepe óta európai kereskedők telepeket létesítettek a tengerparton (rendszerint hajókon). 1868-ban a hamburgi C. Woermann hajózási és kereskedelmi vállalat nyitotta meg az első német képviseletet; példáját 1875-ben a Jantzen és Thormählen cég követte. Ez a két vállalat, amelyet a von Hansemann és Bismarck bankárja, a Bleichröder-féle Disconto-Gesellschaft, valamint a hamburgi kereskedelmi kamara támogatott, volt a kezdeményezője és közvetlen haszonélvezője a Nachtigal által 1884. júl. 14-én végrehajtott német annexiónak. A német gyarmat határait Angliával és Franciaországgal tisztázták.

A német gyarmati uralom jellemzői a hódító és büntető expedíciók voltak, valamint az embertelen fenyítő jog. Az országot kiszolgáltatták az imperialista kizsákmányolásnak (kereskedelem, ültetvények, néhány olajsajtoló, végül vasútépítés is), amit a tőkés termelési viszonyok lassú terjedése követett.

Napirenden voltak az antikoloniális megmozdulások és felkelések (1884 decemberében felkelés Dualában, 1893 decemberében a kormányhatóságok átmeneti elűzése a rendőrlegénység zendülése következtében, 1904–06-ban felkelés Dél-Kamerunban, ugyanakkor megmozdulások Északnyugat-Kamerunban, 1907-ben Északkelet-Kamerunban, 1910-ben a maka területen). A dualák 1902-ben és 1905-ben petíciókkal tilta-

koztak a német gyarmati módszerek ellen, és reformokat követeltek.

A teherhordók és ültetvénymunkások első sztrájkjai a századforduló körül törtek ki. A dualák kisajátítása és földjükről való elűzése, valamint a faji megkülönböztetés elleni harcban Rudolf Manga Bell, a dualák törzsfőnöke nemzeti ellenállási mozgalmat próbált szervezni a német gyarmati rendszer ellen; ez azonban árulás és törvényszegés következtében sikertelenül végződött, és Manga Bellt 1914 augusztusában kivégezték.

Az első világháborúban angol és francia csapatok szállták meg a gyarmatot, általában a kameruni lakosság támogatásával. A két nagyhatalom 1916. évi megegyezése alapján Kamerunnak francia (432 000 km²) és angol részre (88 300 km²) való felosztását 1919-ben a versailles-i békeszerződés szentesítette, a Népszövetség pedig az ilyenképp felosztott országot mandátumterületként Angliára és Franciaországra bízta. A második világháború után az ENSZ a mandátumterületet gyámsági területté változtatta.

A háború után a gyarmatosítás elleni szabadságmozgalom jelentős mértékben fellendült, és reformokat harcolt ki. A szakszervezeti mozgalom kiszélesedett, de még mindig különböző irányzatokra és sok kis szervezetre oszlik. Egy része 1956-ban a Kameruni Általános Szakszervezeti Szövetségben (CGCT) tömörült. Az 1948-ban Francia Kamerunban alapított Kameruni Népek Uniója (Union des Populations du Cameroun; UPC) függetlenséget és újraegyesítést követelt. Növekvő befolyására a gyarmati hatóságok 1955 májusában széles körű rendőri akciókkal válaszoltak. Ennek következtében partizántevékenység kezdődött, és a demokratikus szervezetek 1956-ban egységfrontban tömörültek. A brit mandátumterületen is szerveződtek a népi erők. Vezetőik, Ruben Um Nyobe (1958) és dr. Felix-Roland Moumie (1960) meggyilkolásával a gyarmatosítók súlyos csapást mértek az UPC-re. 1960 után a párt kettészakadt. A legális szárnyat 1961–63-ban a kormánypárt magába olvasztotta, ill. az állami szervek elnyomták. Az illegális UPC legtöbb vezetője emigrációban él.

1956-ban Franciaország kénytelen volt általános választásokat engedélyezni. A francia ellenőrzés elleni tiltakozásul a szavazásra jogosultak mintegy fele távol maradt a választásoktól. Mégis, Franciaország 1957. ápr. 16-án új gyarmati statútumot léptetett életbe. Engedélyezte a törvényhozó gyűlés összehívását, és bevonta a gyámsági területet a Francia Unióba; André-Maria Mbida alakította meg a csekély jogokkal felruházott kormányt. 1958-ban Ahmadou Ahidjo, a Kameruni Unió (Union Camerounaise, UC, 1958) megalapítója váltotta fel Mbidát. Kamerun francia része 1960. jan. 1-én elnyerte függetlenségét, 1960. márc. 1-én kikiáltották a köztársaságot. Népszavazás alapján Brit Kamerun északi részét 1961. júniusában Nigériához csatolták, míg a déli rész (ma Nyugat-Kamerun) 1961. okt. 1-én függetlenné vált, és még ugyanazon napon Kamerun Köztársasággal (Kelet-Kamerun) Kamerun Szövetségi Köztársasággá (elnöke: Ahidjo) egyesült.

A nyugat-kameruni pártoknak (Kamerun National Congress, Kamerun People's Party és Kamerun National Democratic Party), valamint az UC-nak a Kameruni Nemzeti Unióban (Union Nationale Camerounaise, UNC, elnöke J. N. Foncha) való egyesülésével 1966. szept. 1-én bevezették az egypártrendszert. 1971 januárjában kivégezték a katonai törvényszék által elítélt haladó politikusokat, köztük Ernest Ouandiét, az 1962 óta betiltott UPC elnökét is. Kamerun szoros kapcsolatokat tart fenn az egykori gyarmati hatalommal, Franciaországgal, ugyanakkor azonban el nem kötelezett politikát folytat, részt vállal a gyarmatosítás elleni harcban.

Dr. A. Rüger

Kanada

Kanada (Canada); szövetségi állam Észak-Amerikában; a Nemzetközösség tagja; területe a hozzá tartozó szigetekkel együtt: 9 976 139 km²; lakossága (1970): 21,6 millió; fővárosa Ottawa; közigazgatási beosztása 10 tartomány és 2 terület; hivatalos nyelve az angol és a francia.

Az ország felfedezése és gyarmatosítása

Az egymást követő hullámokban érkező algonkinok, atapaszkok és eszkimók őstörténeti bevándorlása után a 11. század elején normann hajósok Izland felől eljutottak Labrador és Újfundland partjaiig, de településeik elpusztultak, ill. feledésbe merültek. John Cabot (1497–98), a Cortereal fivérek (1500–02) és Verrazano (1523–24) hajóútjai azonban már a felfedezések korának eseményei voltak. Elsősorban kereskedelmi érdek vezette őket, eredménytelenül keresték az

északnyugati átjárót, s minthogy első alkalommal nem sikerült felvásárolható árucikkekre akadniuk, bővítették ugyan a tenger és a partvidékek ismeretét, felfedezésüket azonban nem követte betelepülés. Éppen ezért csak később igazolódott Jacques Cartier útjának eredményessége is, aki 1534 és 1536 között felfedezte a Szent Lőrinc-folyót, amelynek vízgyűjtő területét elvben a francia király birtokává nyilvánította. Az első felfedezések után közvetlenül csak az új-fundlandi és kanadai partok gazdag halállományának kiaknázása céljából telepedtek le Új-Fundlandban francia, angol és portugál halászok, de telepeik hosszú ideig halszárító támaszpontok voltak csupán, ahonnan árujukat Spanyolországba, Portugáliába és a nyugat-indiai szigetekre szállították. A tervszerű angol gyarmatosítási kísérletek (Humphrey Gilbert, 1583, és mások) e halászérdekeltségek ellenállásán hiúsultak meg.

Prémkereskedelem és letelepedés. A francia S. de Champlain 1603-ban folytatta a felderítést. Minthogy a szórványos hódprémkereskedelem már Cartier óta kialakult, Champlain megalapította Quebecet (1608) azzal a szándékkal, hogy Franciaország számára biztosítsa az egész Szent Lőrinc-folyamvidék prémkereskedelmét. Az udvar által is támogatott telepítés a prémkereskedő társaságok ellenállása miatt vontatottan haladt; 1615-ben követte csak az első telepes Champlaint, és Quebecnek 1627-ben mindössze 65 lakosa volt. Sem a kialakuló feudális termelési viszonyok nem vonzották a francia parasztokat és kézműveseket, sem a katolikus egyház szervezeteinek kiépítése (jezsuiták 1625 óta) nem segítette elő a protestánsok bevándorlását. Kanada francia gyarmatosításának sikere a prémkereskedelem merkantil irányzatú kiszélesítésén alapult.

Indián háborúk és a francia–holland kereskedelmi konkurrencia. Kezdetben a prémkereskedelmet magánosok űzték. Amikor azonban a hollandok a Hudson-folyón 1612-ben alapított támaszpontjukról, Új-Amszterdamról az irokéz indiánok közvetítésével vetélytársként jelentkeztek, és végül 1649–50-ben a franciákkal szövetséges huronokat az irokézek megverték és elűzték, a francia kereskedelem bázisa összeomlott, ezért az udvarnak 1663-ban kezébe kellett vennie a gyarmat és a prémkereskedelem közvetlen ellenőrzését.

Kanada („Új-Franciaország") koronagyarmattá válik. Kanadát a kormányzóból, a püspökből és intendánsokból álló, az udvar utasításainak alárendelt Nagytanács igazgatta. A mezőgazdaság feudális szervezetre épült (seigneurie, adózó parasztok), a legnagyobb földbirtokos a katolikus egyház volt. Az egyházközség révén az egyház képviselte az alapvető közigazgatási egységet is, egyház és állam messzemenő összefonódásának jeleként. A gazdasági élet középpontjában a 18. század végéig a prémkereskedelem állt; ez hozta létre a gyarmati Kanada jellegzetes alakját, a voyageurt (utazó), és szolgálatába állította a hittérítőt is. Ez volt az alapja a kereskedelmi lehetőségek feltárására törő gyors földrajzi felderítésnek, a francia befolyás terjeszkedésének, valamint a 17. század közepe óta az Angliával való gyarmati rivalizálás kiélesedésének. 1664-ben az angolok elfoglalták Új-Amszterdamot, amely ettől fogva a New York nevet viseli; ekkor a franciák előrehatoltak a Huron- és Michigan-tóig (Radisson, Groseilliers), és biztosították a Mississippi átkelőhelyeit (La Salle, Marquette, Joliet), 1682-ben pedig megalapították Louisianát.

Angol–francia gyarmati rivalizálás. A prémkereskedelemben 1650 után a franciák nemcsak a földművelő ottawákra támaszkodtak, mint közvetítőkre, hanem közvetlen kapcsolatba léptek a vadász törzsekkel. Fő kereskedelmi útvonaluk a Szent Lőrinc-folyó volt, amely azonban nem volt védve az angolok által eszközként kihasznált irokézek támadásaitól. Az irokézek olcsóbb angol iparcikkeket és nyugat-indiai rumot kínáltak fel a vadász törzseknek, így jelentékeny mennyiségben vihettek prémet Albany piacára. Északi konkurrensként jelentkezett az 1670-ben alapított Hudson's Bay Co., a Hudson-öböl Társaság, amely gazdasági versenyképességét az alacsonyabb szállítási költségeknek, az olcsóbb cserearuknak és a jobb minőségű prémeknek köszönhette; csak katonai erő felhasználásával tudták 1713-ig a prémkereskedelemből kiszorítani, míg a délről fenyegető veszélyt még katonai erővel sem, minthogy az irokézek bizonyultak erősebbnek. A francia halászat védelmére és Quebec stratégiai védőbástyájaként 1662-ben Új-Fundlandon felépítették Fort Placentiát, ám Franciaország itt is, a kanadai partvidéken is hamarosan visszavonulásra kényszerült. Az angolok 1710-ben elfoglalták Port Royalt, és az utrechti békében (1713) a franciáknak le kellett mondaniuk (Cap Breton kivételével) Akádiáról, a tulajdonképpen sohasem birtokolt Hudson-öböl vidékéről és Új-Fundlandról. Teljes kiszorításuk megakadályozása érdekében azonban felépítették Louisbourg erődjét a Cap Breton-szigeten.

A francia uralom vége. Kanada belső fejlődését 1713 után a prémkereskedelem megújuló fellendülése és kiterjesztése jellemezte: a csendes-óceáni kijárót keresve La Vérendrye megnyitotta az északnyugati országrészt a prémkereskedelem számára, és az utánpótlást a Saskatchewan középső folyásáig kiépített erődök sorával biztosította. A Hudson-öbölben, New Yorkban és Albanyban székelő konkurrens vállalatokat visszszaszorították, és megnehezítették az amerikai

telepesek nyugati terjeszkedését. Így érte el a francia prémkereskedelem 1740 és 1760 közt legnagyobb kiterjedését. Ugyanakkor azonban óriási összegeket emésztett fel a katonai biztosítás, és egyre több embert vontak el a mezőgazdaságból és a kézműiparból, amelyek fejlődését amúgy is fékezték a feudális korlátok és a szűk piac. A kölcsönös brit–francia blokádból és konkurrenciából adódó feszültség 1754-ben Fort Duquesne-nél (Ohio) összeütközést eredményezett, ez indította el a hétéves háborút. Franciaország centralizált vezetésének, ügyesebb indiánpolitikájának és nagyobb katonai erejének köszönhette kezdeti sikereit, különösen New York gyarmat nyugati végvidékein; csakhamar megmutatkozott azonban Anglia politikai és gazdasági fölénye: a britek 1758-ban elfoglalták Louisbourg-t. Quebec az 1759-i döntő csata után, Montreal 1760-ban kapitulált. A párizsi békében (1763) Franciaország két apró sziget, Saint Pierre és Miquelon kivételével lemondott minden észak-amerikai birtokáról.

Kanada: angol gyarmat (1763–1867)

Gyarmati igazgatás és politikai szervezet. Az 1763. okt. 7-i királyi proklamáció a Szent Lőrinc-folyó vidékének franciák által lakott területeit Quebec tartománnyá nyilvánította, és a kormányzó, ill. a tanács igazgatása alá helyezte. Az amerikai gyarmatlakók érdekeivel ellentétes Quebec-törvény (1774. jún. 22) jelentős engedményeket biztosított Kanada lakóinak, ennek eredménye volt, hogy távol tartották magukat a 13 felkelő amerikai gyarmattól. A gyarmat megnagyobbodott az Ohiótól északra és a Mississippitől keletre eső területekkel egészen a Labrador-félszigetig, ez elvágta a felkelő gyarmatok nyugati terjeszkedésének útját, és az indiánokkal való kereskedelmi lehetőségüket. Engedélyezték a katolikus vallás szabad gyakorlatát, és nem kellett a királyra mint egyházfőre feleskűdni; a feudális tulajdont, ezzel együtt a katolikus egyházi tulajdont is érintetlenül hagyták. A lakosságnak bizonyos polgári szabadságjogokat engedélyeztek, az 1763 után kezdeményezett angolosítást leállították. Mindezzel sikerült biztosítani a kanadai gyarmat nyugalmát az észak-amerikai függetlenségi háború idejére. A Kanada meghódítására irányuló amerikai kísérletek (1775–76 és 1812–14) kudarca is ezekre a rendszabályokra vezethető vissza. Csupán nyugaton, a határnak a 49. szélességi fokon való megvonásával (1818) veszítette el Kanada az USA javára Minnesota területét.

Gazdasági és társadalmi fejlődés. Kanada számára az észak-amerikai függetlenségi háborúnak két fontos következménye volt: a nagy tavaktól délre a Mississippi és Ohio közötti terület elvesztése, és 40 000 brit lojalista (királyhű) bevándorlása az Egyesült Államokból a későbbi Ontarióba vagy Felső-Kanadába, valamint Új-Skóciába. Kanada ezáltal első ízben jutott jelentős angol lakossághoz. Az angol piacnak az ipari forradalom következtében kiszélesedett felvevőképességére támaszkodva ezeken a területeken gyors fejlődésnek indult a mező- és erdőgazdaság; egyidejűleg megkezdődött a helyi burzsoázia kialakulása is.

A tengerparti területek fejlődése. Új-Fundlandnak 1729 óta brit kormányzója volt; a sziget jelentősége a közvetítő kereskedelemben (főként csempészés) és halászatban gyorsan nőtt (1774: 11 000 lakos). A bevándorlás következtében fontos változások történtek a tengerparti területeken is. Új-Skóciát 1784-ben 4 tartományra („Tengeri tartományok") osztották, közös főkormányzó igazgatása alatt: Új-Skócia, New Brunswick, a Cape Breton-sziget és a Prince Edward-sziget. Fejlődésnek indult a hajóépítés, a teherszállítás, az erdőgazdaság és a halászat.

Az 1791. évi alkotmánytörvény. A kanadai szárazföld lakossága 1790 körül Quebecben mintegy 100 000 francia kanadaiból és 10 000 angol kanadaiból állt, valamint 30 000 angol kanadaiból Felső-Kanadában. Az angol kanadaiak demokratikus követeléseinek nyomására mindkét részen képviselő-testületeket hoztak létre, ahol a választóhatóságot földbirtokcenzushoz kötötték; az eddig egységes tartományt azonban felosztották Felső- és Alsó-Kanadára, és megalapították az anglikán államegyházat. Ezzel rögzítették a végzetes regionalizmust, és megalapozták az anglikán egyháznak a kapitalista fejlődést gátló földbirtokmonopóliumát.

A függetlenségi mozgalom kezdete. A 18–19. század fordulóján mozgalom indult a gyarmati és feudális korlátok ellen. Amíg azonban a kanadai fa- és gabonaexport kedvező piacra talált Angliában, a kereskedő burzsoázia, a tőkésosztály legerősebb frakciója távol tartotta magát a mozgalomtól. 1837-ben kiviteli válság állt be, Angliában nőtt azoknak a száma, akik a kanadai szállítmányoknak nyújtott kedvezményeket ellenezték, és az 1837-es év ciklikus gazdasági válságot hozott. Ennek következtében ugyanazon évben mindkét tartományban liberális forradalom zajlott le Papineau és Mackenzie vezetése alatt. Függetlenséget és polgári reformokat követeltek, ami azonban kudarcot vallott a parasztokkal való kapcsolat hiányában. Anglia mindazonáltal hajlott a reformokra, a két tartományt újra egyesítették (Egyesülési Törvény, 1840) és a feudális maradványokat fokozatosan felszámolták. A forradalmi mozgalmak, valamint az USA terjeszkedő törekvései (az amerikaiak a távol-nyugati határt az 54° 40' északi szélességen akarták megvonni

és az 1846. évi Oregon-szerződésben, ha nem is ilyen messzemenő, de mindenesetre kedvező elintézést rögzítettek) hozzájárultak a kanadai nemzeti öntudat gyors kifejlődéséhez, amelyet azonban mindmáig fékez az angol, ill. francia kanadaiak ellentéte. Tovább bonyolítja ezt a folyamatot az amerikai tőkének a század közepén kezdődő beáramlása (kölcsönös kereskedelmi egyezmény, 1854), továbbá a kanadai burzsoázia egy részének amerikai orientációja.

Kanada: brit dominium

Az ötvenes és hatvanas éveket a gazdasági élet gyors fellendülése és számottevő vasútépítés jellemezte: 1850-re 66, 1860-ra már 2065 mérföld vasútvonal készült el; közvetlen kapcsolatba került Ontario és a partvidék. Megkezdődött az indiánok földjével üzött spekuláció is, az őslakosság helyzete emiatt rohamosan rosszabbodott.

A kanadai burzsoázia a polgári reformokért vívott harcokban (feudális jogok és kötelezettségek felszámolása, 1854) szerveződött politikai pártokká. 1854-ben alakult meg a Konzervatív Párt John A. Macdonald vezetésével, amíg a frakciókra forgácsolódott liberálisok E. Blake és A. Mackenzie kezdeményezésére csak 1873-ban egyesültek. A polgári haladás sürgető előfeltétele volt valamennyi észak-amerikai angol gyarmat egyesülése. Az angol kormány figyelmét azonban kizárólag gyarmatbirtokainak az USA részéről való fenyegetetése kötötte le. A korábbi regionális egységterveket (quebeci és charlottetowni konferencia, 1864) meghaladta a kanadai politikusok együttműködésével megalkotott 1867. évi brit–észak-amerikai törvény, amely Quebec, Ontario, New Brunswick és Új-Skócia tartományokat kinevezett szenátus, választott alsóház és a kormány igazgatása alatt vonta össze. A brit korona magának tartotta fenn a külpolitika irányítását, a hadsereg főparancsnokságát, valamint az alkotmány jóváhagyásának jogát. 1869-ben a Hudson's Bay Co. valamennyi felségjogát a dominiumra ruházta át; ezzel megkezdődött a nyugati területek viharos kapitalista kiaknázása. Emiatt robbantak ki 1869–70-ben és 1884–85-ben a Louis Riel-féle megmozdulások, de ugyanakkor a préri feltörésével Kanada a világ legnagyobb keménybúza-exportáló országa lett. A nyugati területeken létrejött Manitoba (1870), Alberta (1905) és Saskatchewan (1905) tartomány, keleten pedig 1873-ban a Prince Edward-szigetet szervezték tartománnyá. Az 1846. évi Oregon-szerződés után benépesülő Brit Columbia az 1850-ben alapított Vancouver és az 1858-ban alapított Brit Columbia koronagyarmatok egyesüléséből 1866-ban alakult meg, majd 1871-ben vált Kanada tartományává. Kanada egyesülése tengerparttól tengerpartig, valamint a magas védővámok „nemzeti politikája", amelyet a konzervatívok 1878 óta folytattak az USA ellen, elősegítette az ország gazdasági fejlődését, ez legszembetűnőbben a vasúthálózat növekedésén mérhető le: 1881-ben 7260 mérföld, 1891-ben 18 140, 1911-ben 25 400, 1915-ben már 37 400 mérföld.

A farmer- és munkásmozgalom kialakulása. Kanadában 1860-ban kezdődött az ipari forradalom; a hetvenes években tömegmozgalmak indultak a kilencórás munkanapért, ezért a hatóságok már 1872-ben kénytelenek voltak törvényesnek minősíteni a gyülekezési és sztrájkjogot. 1873-ban alakult meg a Kanadai Munkásunió (Canadian Labour Union, CLU), amely 1876-ban feloszlott. 1886-ban alapították meg a szakmunkások és a szakképzetlen munkások kongresszusát (Trades and Labour Congress of Canada), az első országos szervezetet, amelynek legtöbb tagorganizációja az amerikai szakszervezetekkel állt kapcsolatban. 1911-ben 1752 szakszervezet működött, mintegy 133 000 taggal. 1905-ben jött létre Kanada Szocialista Munkáspártja, 1911-ben a Szocialista Párt; mindkettőt opportunisták vezették. Az 1900–11 közti évekre esik 6 nagyobb farmerszövetség megszervezése, amelyek a keletkanadai kereskedelmi és finánctőke döntő befolyása ellen, valamint anyagi helyzetük javítása érdekében államkapitalista rendszabályok bevezetéséért küzdöttek, és a szövetkezeti gondolatot propagálták. Pozitív jelentősége volt az Henri Bourassa quebeci újságíró vezetése alatt megalakult polgári-antiimperialista, nacionalista mozgalomnak is, amely Kanadát Anglia imperialista politikájától próbálta távoltartani.

A kulturális fejlődés az etnikailag, vallásilag és gazdaságilag megosztott Kanadában jelentékeny akadályokba ütközött; gyakorlatilag két különálló irodalom született: a francia kanadai és az angol kanadai. Ugyanez a helyzet a történetírás terén is. 1878-ban alakult meg a Királyi Kanadai Akadémia, 1913-ban alapították meg a Nemzeti Galériát Ottawában. A kulturális fejlődésnek a nemzeti kettéosztottságból fakadó akadályoztatása legélesebben a nyelvi és iskolakérdésekben mutatkozott meg.

Az USA növekvő befolyása. A liberálisok kormányzása idején (1896–1911, miniszterelnök: W. Laurier) gyorsan növekedett az amerikai tőkebefolyás, s ez megrendítette Anglia kanadai pozícióit. Az amerikai behozatal 1883-ban haladta meg első ízben az angliait, 1896-ban meghaladta az összbehozatal felét, 1913-ban kétharmadát. Az Egyesült Államokkal szembeni kereskedelmi mérleg fokozódó romlásával párhuzamosan növekedett az amerikai tőkebevitel. 1929-ben a

Kanadában befektetett angol és amerikai tőke viszonya 2774 : 3794 volt (milliárd dollárban), 1954-ben pedig 2143 : 9622. Az első világháború idején alakul ki a kanadai monopolburzsoázia, amely már maga is tőkét exportál, főként Brazíliába és Nyugat-Indiába. Kanada az 1920 körüli években agrár-ipari országgá alakult, de továbbra is az egyik legnagyobb gabona-, ásvány-, fa- és papírkiviteli ország maradt (elsősorban az USA-ba irányuló exporttal).

A demokratikus mozgalmak megerősödése. Az első világháború elősegítette a kanadai gazdaság minden ágának, különösen a feldolgozó iparnak a fejlődését. 1917–18-ban háborúellenes tüntetésekre került sor Quebecben, 1919-ben hatalmas általános sztrájkra Winnipegben. Hároméves előkészítés után 1922-ben legálisan is megalakult a kommunista Kanadai Munkáspárt, amely 1924-ben felvette a Kanada Kommunista Pártja nevet. J. Macdonald, opportunista jellegű hibákat elkövető főtitkár eltávolítása után 1929-ben Tim Buck állt a párt élére és 1962-ig vezette. Az első világháború után megerősödő farmermozgalom a monopoltőke ellen harcolt. Egyes nyugati tartományokban a Haladó Párt időnként kormányra is jutott. Mindazonáltal a munkásmozgalomnak nem sikerült kapcsolatot teremtenie a farmerekkel; ezért a farmerek mozgalmában érvényesült a kanadai monopoltőke antidemokratikus irányzatainak hatása.

Kanada: a Brit Nemzetközösség független állama (1931 óta)

A westminsteri statútum. Kanada az első világháború után imperialista állammá vált, egyidejűleg azonban tovább erősödött az Egyesült Államoktól való függősége is. Az 1926. évi londoni birodalmi konferencián az amerikabarát Liberális Párt vezetője, Mackenzie King miniszterelnök elérte Kanada egyenjogúsítását Angliával a Brit Nemzetközösség keretein belül, valamint függetlenségét bel- és külpolitikai kérdésekben. Ezt a rendezést államjogilag az 1931. dec. 11-i westminsteri statútumban rögzítették.

A gazdasági világválság hatása. A válság a kiviteltől erősen függő Kanadát súlyosan érintette. Az ipari termelés 1933-ban 1929-hez képest 52%-ra csökkent, a munkanélküliek száma 1,5 millióra nőtt. A ráadásul homokviharoktól és aszálytól sújtott nyugati farmerek tízezerszám veszítették el megélhetésük alapját, és a második világháborúig nem is álltak többé talpra. Az osztályharc erőteljesen kiéleződött. Új farmerszervezetek jöttek létre, és bizonyos együttműködést építettek ki a munkásmozgalommal. Ugyanakkor a fasizmus veszélye is jelentkezett, különösen Quebecben Duplessis tevékenységében, amely izolacionista mozgalomként még veszedelmesebbé vált a második világháború idején.

Kanada a második világháborúban. 1939. szept. 10-én Kanada hadat üzent a fasiszta Németországnak. Az ország az angol légi haderő kiképzőközpontja lett. Kanadai katonák harcoltak 1940-ben Franciaországban, egy gyalogoshadosztály és egy páncélosbrigád pedig részt vett az olaszországi harcokban. 1945-ben megszervezték a németországi I. kanadai hadsereget. A háborúban Kanadának 42 000 halottja volt, közülük 17 000 repülő. Erőteljesen fellendült a kanadai ipar, megerősödtek azonban az USA pozíciói is. 1940-ben demagóg ürügyekkel betiltották a KP tevékenységét, a párt azonban 1943-ban Haladó Munkáspárt néven (1959-ig) újjászerveződött.

Új-Fundland: dominium és kanadai tartomány. A sziget jelentősége a 18. század óta egyre nőtt az észak-atlanti hajózásban és a halászatban, ezért 1824-ben koronagyarmattá lett, alkotmányt kapott (1832) és bevezették a parlamentarizmust (1855), de külpolitikai önállósággal dominiumként sem rendelkezett. A halászat 1918 óta lappangó válsága 1929–33-ban a gazdasági élet összeomlásában érte el tetőpontját, ezért Anglia 1934-ben ismét átvette a sziget kormányzását. Csak a második világháború hozott, nem kis részben három nagy amerikai katonai támaszpont révén, kétes értékű fellendülést, amiből a befolyásos kereskedelmi nagytőke húzott hasznot. Minthogy Anglia a háború után már nem volt képes fedezni az új-fundlandi deficitet, sürgette a sziget csatlakozását Kanadához – a St. John's-ban összpontosuló új-fundlandi burzsoázia vonakodása ellenére. Az első népszavazás 1948 júniusában elutasította, a második, 1948 júliusában, gyenge többséggel elfogadta a csatlakozást. Kanada kénytelen volt kötelezettséget vállalni az adósságok és segélyek fizetésére, és 1949. márc. 31-én Új-Fundland tizedik tartományaként csatlakozott Kanadához.

Bevándorlás a 20. században. A nyugati területek benépesítése érdekében Kanada 1867 óta elősegítette a bevándorlást; 1873-ban hozták meg az otthontörvényt (Homestead Act), amely ingyen minden bevándorló tulajdonába adott 160 acre (64,75 ha) földet, amennyiben azt három éven át művelték. 1900-ig Kanada lényegében átmenő terület volt az Egyesült Államok felé, a be- és kivándorlás körülbelül kiegyenlítődött. 1906-ban amerikai mintára megszervezték a bevándorlási szolgálatot, és paraszti származású bevándorlókat telepítettek át Európából. Ennek nyomán a bevándorlók száma 1913-ig állandóan emelkedett; ekkor (1897–1912) özönlött Kanadába – 2,25 millió új lakossal – a legnagyobb bevándorlási hullám. 1921-ig további 1,75 millió

áttelepülő érkezett, de már 1919-ben korlátozásokat léptettek életbe, 1929-től pedig a bevándorlás szinte teljesen megszűnt. A háború után (1945–57) újabb 1,5 millió személy vándorolt be, mintegy 40% Angliából és Írországból, nem egészen 60% Közép- és Kelet-Európából, 1% Ázsiából. Kanada gazdasági szükségleteinek megfelelően (1926-tól 1931-ig) a bevándorlók 30,4%-a mezőgazdasági, 10,3%-a ipari munkás volt; 1946-tól 1951-ig ez az arány 11,2 : 24,5-re változott. A munkaerő-lélekszám 729 000 fős növekedésében (1946–55) a bevándorlók 632 000 főt képviseltek. A bevándorlásban a politikai szelekció a reakciós elemeknek kedvezett, minthogy sztrájktörésre és a bérek leszorítására lehetett őket felhasználni, elsősorban azokat a hontalanokat fogadták be, akik mint náci kollaboránsok a második világháború után nem tértek vissza hazájukba, majd 1956 után a magyar emigránsokat. A német bevándorlás (1950 óta) részben ugyancsak reakciós jellegű.

A szubpoláris övezet fejlődése és az uránérclelőhelyek kiaknázása 1918 óta. Az északi országrész (Yukon és Északnyugati területek territórium: Mackenzie, Keewatin és Franklin kerületek) feltárását az éghajlati viszonyok és a gyér lakosság (1921-ben 12 000, 1951-ben 24 000, 1965-ben 49 000, ebből 11 000 eszkimó) akadályozták; a kezdeti lépéseken csak 1945 után jutottak túl.

Az átmeneti jellegű Klondyke-„aranyláz" (1896–1903) után 1919-ben Keno-Hill (Yukon) mellett gazdag ezüst- és ónkészleteket fedeztek fel, ezeket 1921 óta tárják fel. 1930-ban a Nagy-Rabszolga-tónál bukkantak ezüst- és rádiumlelőhelyekre. 1931-ben megkezdték az 1920 óta folyamatosan felkutatott Norman Wells-i nyersolajtelepek kiaknázását. A második világháborúban a katonai szükségletek is fellendítették a termelést: megépítették az alaszkai utat, üzembe helyezték az Edmontont Aklavikkal (Alaszka) összekötő légi útvonalat, és több olajvezetéket építettek Norman Wellsből Alaszkába. 1945 után a Kluane-tónál nikkel- és réztelepeket, a Nagy-Rabszolga-tó partvidékén horgany- és ónlelőhelyeket, Port Radiumtól északra rezet, a Lynn-tónál nikkelt, valamint a Labrador-határterületen és Ungava területén (Észak-Quebec) hatalmas vasérckészleteket fedeztek és tártak fel. A kiaknázásban mindenütt az amerikai tőke játszotta a főszerepet. 1954-ben kezdett termelni a Knob Lake-i (Ungava) vörösvasérc-dúsító és több erőmű. Knob Lake-et és a Nagy-Rabszolga-tavat bekapcsolták a vasúti hálózatba; a termelés hadiipari jellegét az Egyesült Államokkal közösen épített két radarrendszer jelzi.

A második világháborúban megfeszített erővel folytatott uránkutatás gazdag eredményekkel járt Beaverlodge-nál (Athabasca-tó), ahol Uranium City épült fel (termelés 1953 óta Ace-Fayben). 1957-ben a Blind Rivernél kezdett termelni egy bánya. Az uránérckészletek és termelés tekintetében a tőkés világban Katanga után Kanadáé a második hely. Az Északnyugati területeken megkezdődött a Mackenzie-medence feltárása, legújabban pedig a tulajdonképpeni sarkövezeté is, ami azt jelenti, hogy folyamatban van a kanadai terület mintegy 40%-ának (3,912 millió km²) gazdasági integrációja. Különösen nagy jelentősége volt a Szent Lőrinc hajózási főútvonal megnyitásának (1959).

Indián- és eszkimókérdés, polgári jogok. A gyarmatosítás kezdetekor mintegy 200 000 indián élt Kanadában; a 19. században számuk felére csökkent, ma ismét 170 000-en vannak. Az eszkimók lélekszáma 1965-ben mintegy 11 000. 1830 körül kezdődött a törzsi szervezet felbomlasztása, 1868-ban az indiánok rezervátumokba űzése. Az indiánok és a félvér meszticek 1869–70-ben és 1884–85-ben Riel vezetésével fellázadtak. 1926-ban még 1570 rezervátumuk volt, 5 millió acre (nagyrészt terméketlen) földterülettel. Ma az indiánok többsége már munkásként kapcsolódott be a gazdasági életbe. Az eszkimókat a rénszarvascsordák kiirtása és betegségek tizedelték; néhány éve történnek csak kísérletek, hogy bevonják őket a szubpoláris övezet gazdasági életébe.

A polgári jogok tekintetében Kanada a fejlett polgári demokráciák hagyományaiból él. A nők szavazati jogának elismerése (1918) óta van az országban általános választójog, a passzív választójogot azonban nagy összegű kauciók korlátozzák. A második világháború óta a demokrácia közvetett megnyirbálását eredményezte a militarizmus és az antikommunizmus, de közvetlen korlátozásra valló jelenségek is mutatkoznak. A polgári demokratizmus jellegzetes kanadai korlátozása az, hogy a francia kanadai nemzettől megtagadják az önrendelkezési jog alkotmányos rögzítését. Bár ez a kérdés alárendelt szerepet játszik a két kanadai nemzet az amerikai–kanadai finánccoligarchia uralma által fenyegetett függetlenségének megvédéséhez képest, mégis Kanada egyik legégetőbb belső problémáját jelenti.

Kanada jelene. Az ötvenes évek végén az amerikai tőke kezében volt a jelentőségében egyre növekvő nyersolajipar 95%-a, a bányák háromnegyed része és a feldolgozó iparnak több mint fele. Az ország erőforrásainak kiárusításával és a hidegháborúban való részvétellel szemben (Kanada alapító tagja a NATÓ-nak) létrejött a békéért, a függetlenségért és a leszerelésért küzdő, ma még nem kellően szervezett népmozgalom, amelyben a KP kiemelkedő szerepet játszik. Ez a mozgalom buktatta meg 1957-ben a liberális, ameri-

kabarát St. Laurent-kormányt; ekkor az Angliával való intenzívebb együttműködést szorgalmazó konzervatívok kerültek uralomra J. Diefenbaker vezetése alatt. Kormányzásuk idején azonban az USA-tőkének a kanadai iparban való részesedése 41-ről 60%-ra növekedett, az ipari fejlődés üteme pedig évi 4,5%-ról 1%-ra csökkent. A farmerek száma egyhatodával kevesebb lett, és az égető, tömeges munkanélküliséget sem tudták felszámolni. Az 1963. áprilisi választásokból győztesként kikerült liberálisok (L. B. Pearson miniszterelnök) kormányzása alatt 1963–64-ben jelentős konjunktúra következett be; csupán 1964-ben 9%-kal nőtt a nemzeti jövedelem, de a munkanélküliség kérdését ekkor sem tudták megoldani. A Liberális Párt nagy választási győzelme után, 1968 áprilisában P. E. Trudeau alakított kormányt, amelynek legfőbb problémája az elmúlt években az Egyesült Államokkal fennálló szoros gazdasági és politikai kötelékek lazítása volt. Belpolitikailag a munkanélküliség, valamint a kanadai nemzet egységét fenyegető francia–kanadai szeparatizmus (Quebec) jelenti a legsúlyosabb gondot. E kérdések megoldásának feltétele az USA imperializmussal szembeni nagyobb függetlenség lenne.

Időrendi táblázat

1497	John Cabot felfedezi Új-Fundlandot és Cap Bretont.
1534–36	Jacques Cartier felfedezi a Szent Lőrinc-folyót.
1608	De Champlain megalapítja Quebecet.
1627	Richelieu megalapítja az Új-Franciaország Társaságot.
1641	Montreal alapítása.
1662	A franciák Új-Fundlandon felépítik Fort Placentiát.
1663	A francia udvar feloszlatja az Új-Franciaország Társaságot, átveszi a prémkereskedelem és a gyarmat közvetlen ellenőrzését.
1666–69	A franciák a Felső- és a Michigan-tó körüli erődökkel biztosítják a kijáratot a Mississippi-medencéhez.
1670	A Hudson's Bay Co. alapítása.
1689–97	Angol–francia gyarmati háború.
1701–14	Spanyol örökösödési háború: a franciák elveszítik Új-Skóciát (a Cap Breton-sziget kivételével) és minden igényüket a Hudson-öböl vidékére és Új-Fundlandra.
1713	Erőteljes francia terjeszkedés a Mississippi völgyében és a Saskatchewan medencéjében.
1714–15	A franciák felépítik Louisbourg erődjét (Cap Breton-sziget).
1749	Megkezdődik az angolok letelepedése Új-Skóciában.
1752	A francia–angol–amerikai vetélkedés kezdete az Ohio-völgyért.
1756–63	Hétéves háború: Quebec (1759) és Montreal (1760) kapitulál; Anglia elhódítja Franciaországtól Kanadát és a Cap Breton-szigetet, valamint Kelet-Louisianát.
1774	Quebec-törvény: Kanada megkapja az Ohio–Mississippi-háromszöget.
1791	Alkotmánytörvény: létrehozzák Felső- és Alsó-Kanadát.
1811–12	Tecumseh törzsfőnök sikertelen kísérlete valamennyi indián törzs egyesítésére.
1812–14	Brit–amerikai háború; Kanada angol birtok marad.
1818	A Lake of Woods (Erdők-tava) és a Sziklás Hegység közti kanadai–amerikai határt az északi szélesség 49°-án vonják meg.
1825	Az amerikai Erie-csatorna megépítése következtében a Szent Lőrinc-víziút többé nem kifizetődő.
1827	Az első kanadai szakszervezet (a nyomdászoké) megalapítása.
1837	Liberális forradalom Torontóban (Mackenzie) és Montrealban (Papineau). A felkelést leverik.
1840	Egyesülési törvény: Felső- és Alsó-Kanada újraegyesítése.
1846	Az amerikai fegyveres fenyegetés után a határ kompromisszumos megvonása a Sziklás Hegység vízválasztója és a csendes-óceáni part között (Oregon-szerződés). Visszavonják az angol gabonatörvényt. Az első amerikai tőkebefektetések a kanadai faiparban.
1849	A kanadai kereskedők és hajótulajdonosok nyilatkozata (Annexiós kiáltvány) az angol gabonatörvény visszavonásából származó veszteségek miatt követeli az Egyesült Államokhoz való csatlakozást.
1853	Kanada a dollárt teszi pénzegységgé.

1854 A Konzervatív Párt megalakulása J. A. Macdonald vezetésével. Az egyház és az állam szétválasztása, az anglikán egyházi birtokok szekularizálása, a feudális jogok és kötelezettségek megszüntetése. Kétoldalú kereskedelmi egyezmény az USÁ-val (1866-ig) csökkenti az angol befolyást.

1856 A kanadai kormány megkapja az adó- és vámfelségjogot.

1860 Elkészül az Ontario tartomány és az atlanti part közötti vasút.

1864 A charlottetowni (Prince Edward-sziget) konferencia elhatározza a tengerparti tartományok föderációját. A quebeci konferencia állást foglal az észak-amerikai szárazföld valamennyi angol gyarmatának föderációja mellett.

1866 Brit Columbia és Vancouver-sziget egyesülése Brit Columbia koronagyarmattá.

1867 Az észak-amerikai angol gyarmatok föderációjából létrejön Kanada domínium (Dominion of Canada).

1868 Az indiánok földtulajdonjogát megvonják. Az őslakosságot rezervátumokba telepítik.

1869 A Hudson's Bay Co. által megvásárolt területek (Rupert földje és az Északnyugati területek) Kanadára szállnak.

1869–70 A Red River-kolónia meszticeinek felkelése Riel vezetésével a földfoglalás és gyámság ellen.

1870 Manitoba tartomány megalakítása.

1871 Brit Columbia csatlakozik Kanadához.

1872 A gyülekezési és sztrájkjog törvényes elismerése.

1873 A Kanadai Munkásunió (CLU) megalapítása. Magas védővámok bevezetése. Homestead Act (otthontörvény). A Prince Edward-sziget kanadai tartomány lesz.

1884–85 Ötévi munkával elkészül az első kanadai traszkontinentális vasút (Canadian Pacific Railway). Indiánok és mesztícek lázadása északnyugaton Riel vezetésével.

1886 A Kanadai Szakszervezeti Kongresszus (Canadian Trades and Labour Congress; CTLC) megalakulása.

1887 Az 1800-ban elűzött jezsuiták visszatérése Quebecbe és kártalanítása (1888) francia-ellenes és antiklerikális megmozdulásokat vált ki Ontarióban.

1890 A haladó iskolatörvény elfogadása Manitobában a quebeci katolikusok éles reakcióját váltja ki.

1905 A Kanadai Szocialista Munkáspárt megalapítása. Megalakul Alberta és Saskatchewan tartomány.

1911 A Szocialista Párt megalapítása.

1919 Nyugat-Kanada munkásszervezeteinek konferenciája kinyilvánítja szolidaritását Szovjet-Oroszországgal. Általános sztrájk Winnipegben a „One Big Union" vezetésével.

1920 A National Progressive Party (antiimperialista farmerpárt) megalapítása.

1921 Az USA KP és az USA Kommunista Munkáspártja szekciójának egységkongresszusán megalakul Kanada illegális Kommunista Pártja.

1922 A legális kommunista Kanadai Munkáspárt (Worker's Party of Canada) megalakulása Torontóban.

1924 A Munkáspárt nevét KP-ra változtatják.

1927 A Kelet-Labradorért folyó kanadai–új-fundlandi határvitát angol döntés révén Új-Fundland javára intézik el.

1929–30 A világválság miatt munkanélküli- és farmertüntetések robbannak ki.

1931 Betiltják a KP-t (1934-ig). A westminsteri statútum (dec. 11).

1932 Megalakul a Co-operative Commonwealth Federation of Canada.

1933 Újabb farmermozgalom nyugaton a gazdasági világválság okozta súlyos helyzet miatt.

1934 Új-Fundland gazdasági összeomlása, megszüntetik a sziget 1855 óta érvényes önkormányzatát.

1935 Munkanélküliek tüntető menete Vancouverből Ottawába.

1936–37 Fasiszta-nacionalista szervezetek Quebecben.

1937 A King-kormány nem engedélyezi a Spanyol Köztársaság támogatását. King miniszterelnök látogatása Hitlernél.

1939 Hadüzenet a fasiszta Németországnak (szept. 10).

1940 A Kanadai Munkáskongresszus (Canadian Congress of Labour; CCL) megalapítása. Betiltják a KP-t; a párt illegalitásba vonul. Az Ogdensburg-szerződés az Egyesült Államokkal közös védelmi szerv felállításáról.

1941 Elkészül kanadai területen az Egyesült Államokat Alaszkával összekötő távolsági forgalmi út (Alaskan Highway, 2451 km).

1943 A KP átalakul a legális Haladó Munkáspárttá (Labour Progressive Party; LPP).

1945 Kanada tagja a brit amerikai atomenergia-bizottságnak. King beszéde „A nemzeti szuverenitás részbeni feladásának szükségességéről".

1947 Törvény a kanadai állampolgárságról. Kanada áttér az amerikai katonai szabványokra.

1949 Kanada ratifikálja a NATO-szerződést. Új-Fundland Kelet-Labradorral együtt kanadai tartománnyá lesz (márc. 31). Megszűnik a kanadai alkotmány brit ellenőrzése.

1956 A Kanadai Szakszervezeti Kongresszus és a Kanadai Munkakongresszus egyesüléséből létrejön a Kanadai Munkáskongresszus (Canadian Labour Congress; CLC).

1957 A konzervatívok (Diefenbaker) választási győzelme. Az LPP VI. kongresszusa leleplezi a likvidátorokat. Egyezmény kanadai urán szállításáról Nyugat-Németországnak.

1958 Az LPP új programja: „Kanada útja a szocializmushoz". Jegyzékváltás az USÁ-val a közös légvédelmi parancsnokság (NORAD) szervezéséről. Bizottság alakul a Kanadai Munkáskongresszus és a Co-operative Commonwealth Federation képviselőiből új párt létrehozására, a brit Munkáspárt mintájára.

1959 Az LPP VII. kongresszusa elhatározza a Kommunista Párt felvételét.

1960 Imperialistaellenes tömegtüntetések Ottawában. Kereskedelmi egyezmény Kubával.

1961 A kétpártrendszer áttörésének kísérleteként jobboldali szocialisták és szakszervezeti vezetők megalapítják az Új Demokratikus Pártot (New Democratic Party; NDP). Tüntetések nukleáris fegyverekkel felszerelt amerikai bombázók kanadai állomásozása ellen.

1962 A Kanadai Munkáskongresszus tiltakozik a kormánynál Kanada nukleáris fegyverkezése ellen.

1963 A Liberális Párt választási győzelme (miniszterelnök: Pearson). Az USA hosszas tárgyalások után atomfegyvereket erőltet Kanadára.

1964 Kanada megkapja az első amerikai atomrobbanófej-szállítmányt (jan.). Szovjet-kanadai egyezmény az atomenergia békés felhasználásáról (jan.). A francia kanadai nacionalista mozgalom tüntetései Quebecben II. Erzsébet királynő látogatása ellen (okt.). Jóváhagyják az 1,5 milliárd dolláros költségvetést a hadsereg korszerűsítésének ötéves programjára (dec.).

1965 Ottawában ünnepélyesen felvonják az új állami lobogót (febr. 15). Pearson vezetése alatt a Liberális Párt minimális választási győzelmet arat (nov. 8).

1967 Világkiállítás Montrealban. De Gaulle tábornok hivatalos látogatása Quebecben felkorbácsolja a francia kanadai szeparatista mozgalmat; a látogatás idő előtt megszakad.

1968 Pierre Elliot Trudeau miniszterelnök (ápr. 20).

1970 Torontóban megalakul Kanada Kommunista Ifjúsági Szövetsége (márc.).

1971 Trudeau látogatása a Szovjetunióban (máj.).

Akádia (franciául: L'Acadie): Kanada atlanti partvidékének, különösen Új-Skóciának a neve.

Bourassa, Henri: politikus; 1868–1952; a francia kanadai nacionalista párt megalapítója. Fellépett Kanadának az első világháborúban való részvétele és a növekvő amerikai befolyás ellen.

Brown, George: angol kanadai politikus; 1818–80; 1844 óta jelentette meg a „The Globe" c. lapot, amelyben követelte az ontariói anglikán egyházi birtokok államosítását és Quebecben a feudális viszonyok felszámolását.

Buck, Tim: munkásmozgalmi vezető; szül. 1891; a KP egyik alapítója. 1929–62: főtitkár. Azóta a párt Országos Bizottságának elnöke.

Cabot, John, eredetileg Giovanni Caboto: génuai születésű, Bristolban letelepedett hajós; 1450–98; Cathay (Kína) felkutatásának szándékával angol szolgálatban 1497-ben felfedezte Új-Fundlandot és a labradori partokat.

Canadian Labour Congress (Kanadai Munkáskongresszus): Kanada legnagyobb szakszervezeti szövetsége, 1956-ban alakult. 1969-ben 1,2

millió tagot tömörített, a szervezett munkások négyötödét. A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének tagja.

Cartier: 1. Georges Étienne: francia kanadai politikus; 1814–73; az 1837-es felkelésben való részvétele és emigrációja után 1848-tól liberális képviselő, majd 1858–62-ben miniszterelnök. Nagymértékben hozzájárult Quebec belépéséhez a kanadai föderációba. – 2. Jacques: francia tengerész; 1491–1557; három útja alkalmával (1534, 1535–36, 1541–42) felderítette a kanadai és új-fundlandi partvidéket, felfedezte a Szent Lőrinc-folyót, és a folyam vízgyűjtő területét Franciaország nevében birtokba vette.

Champlain, Samuel de: francia felfedező, Kanada tulajdonképpeni megalapítója; 1567–1635; 1603-ban hajózott első ízben Kanadába, 1608-ban megalapította Quebecet, 1611-ben pedig Place Royale-t mint ideiglenes kereskedelmi települést a későbbi Montreal helyén. Kinevezték „Új-Franciaország" főhelytartójának.

Clergy reserves: az anglikán egyház földbirtokai, főként Ontarióban (Felső-Kanada). E feudális földmonopóliumok erősen fékezték a tőkés fejlődést; több évtizedes harc után 1854-ben felszámolták őket.

Co-operative Commonwealth Federation of Canada (Kanada Szövetkezeti Nemzetközösségi Szövetsége): fábiánus szociáldemokrata szervezet, 1932-ben J. S. Woodsworth alapította. A „megreformált" kapitalizmus képviselője. Különösen a közép- és nyugat-kanadai farmerekre és munkásokra támaszkodik.

Frontenac, Louis de Buade, Comte de: 1620–98; Kanada legnevezetesebb francia kormányzója (1672–82, 1689–96); támogatta Kanada geográfiai felderítését; sikerrel védelmezte az országot angol támadásokkal szemben.

Groseilliers, Médard Chouart, Sieur de: francia prémkereskedő és felfedező; kb. 1618–kb. 1690; felderítette Északnyugat-Kanadát, és indítványozta Angliában (miután tervét a franciák 1662-ben elvetették) az odavezető tengeri út kihasználását, ami 1670-ben a Hudson Bay Co. megalapítását eredményezte.

Joliet, Louis: francia felfedező; 1645–1700; 1673-ban Frontenac megbízásából Marquettetel együtt felderítette a Mississippit, később a Hudson-öböl vidékén és Labradorban tett felfedező utazást.

Kanada Kommunista Pártja: 1922-ben alakult meg Kanadai Munkáspárt (Worker's Party of Canada) néven, 1924-ben vette fel a KP nevet. 1931-től 1936-ig illegalitásban volt, 1940-ben ismét betiltották. 1943-ban Haladó Munkáspárt (Labour Progressive Party) néven újjászervezték és legalizálták; 1959 októbere óta ismét KP.

Kashtan, William: munkásmozgalmi vezető; szül. 1909; 1930–38: kommunista ifjúsági funkcionárius, 1946-tól a KP Országos Bizottságának titkára, 1965-től főtitkára.

King, William Lyon Mackenzie: politikus; 1874–1950; 1919-ben a Liberális Párt vezetője. 1921–30 és 1935–48: miniszterelnök. A kanadai burzsoázia amerikai orientációjú csoportjának képviselőjeként az országot az amerikai imperializmussal függő viszonyba juttatta.

La Salle, Robert Cavelier, Sieur de: 1643–87; 1666-ban földbirtokot kapott Kanadában. 1673-ban Fort Frontenac parancsnoka lett, innen szervezte az ország belsejének kereskedelmi feltárását. 1682-ben elsőként hajózott végig a Mississippin a torkolatvidékig. A Mississippi völgyét francia birtokká nyilvánította („Louisiana").

Laurier, Wilfried: politikus; 1841–1919; 1884-től a liberálisok vezetője, 1896-tól 1911-ig az első francia kanadai miniszterelnök. Az angol és francia kanadaiak összefogását szorgalmazta, ugyanakkor azonban megnyitotta az országot az amerikai tőkebehatolás előtt.

Macdonald, John Alexander: politikus; 1815–91; 1854-től a Konzervatív Párt vezetője. 1867-ben jelentős része volt Kanada egyesítésében. A dominiumi kormány első miniszterelnöke; 1873-ban egy vasúti botrány miatt vissza kellett vonulnia, 1878-ban ismét a kormány élére került, s 1891-ig miniszterelnök volt.

Mackenzie: 1. Alexander: felfedező; 1755–1820; 1779-től a Northwest Fur Co. (Északnyugati Prémtársaság) szolgálatában működött. 1789-ben a Nagy-Rabszolga-tavon és a róla elnevezett folyón át elérte a Jeges-tengert. 1792–93-ban a Sziklás Hegységen keresztül kijutott a Csendes-óceánhoz. – 2. Alexander: politikus; 1822–92; 1842-ben vándorolt be Skóciából, 1852 óta lapkiadó, 1861-től 1892-ig képviselő. 1873-ban párttá szervezte a liberálisokat, 1880-ig vezetőjük volt. 1873–78: az első liberális miniszterelnök. – 3. William Lyon: a felső-kanadai liberális Reform Párt vezetője; 1795–1861; 1828-tól tartományi parlamenti képviselő. 1837-ben a torontói forradalmi kísérlet élén állt. Egyesült államokbeli emigrációja után ismét képviselő (1850–58).

Marquette, Jacques: francia jezsuita misszionárius és felfedező; 1637–75; 1673-ban Joliet-vel együtt felkutatta a Mississippi felső folyásvidékét és Arkansas torkolatáig.

Montreal (franciául Mont Réal, „Királyhegy"): magaslat Hochelaga indián település mellett. 1535-ben Cartier nevezte el így. 1611-ben Champlain itt építette fel a Place Royale települést. Csak 1641-ben alapították meg a várost, „Ville Marie de Montréal"-t. A 18. század első felében a prémkereskedelem központja, 1760-ban kapitu-

lál az angolok előtt, 1844-től 1849-ig Kanada fővárosa.

National Progressive Party (Nemzeti Haladó Párt): 1920-ban alakult farmerpárt Crerar és H. W. Wood vezetése alatt. 1922 után csak helyi jelentősége volt, különösen Albertában.

New Democratic Party (Új Demokrata Párt): 1961-ben alapították a Kanada Szövetkezeti Nemzetközösségi Szövetsége bázisán; az egész országra kiterjedő imperialistaellenes harmadik párt megteremtésére irányuló kísérlet. Hatékonyságát csökkenti a jobboldali szociáldemokraták és szakszervezeti vezetők befolyása.

Pearson, Lester Bowles: politikus, történész és diplomata; 1897–1972; 1948–57: külügyminiszter, 1956–68: a Liberális Párt vezetője, 1963–68: miniszterelnök. 1957-ben a szuezi konfliktusban végzett közvetítéséért Nobel-békedíjjal tüntették ki.

Radisson, Pierre Esprit: francia felfedező és prémkereskedő; kb. 1632–1710; négy utazást tett Nyugat- és Északnyugat-Kanadában, részben Grosseilliers-vel együtt, francia és angol megbízásból.

Red River-kolónia, másképp Assiniboia: 1811-ben Lord Selkirk által alapított mezőgazdasági település a mai Manitoba, valamint az USA-hoz tartozó Észak-Dakota és Minnesota állam területén, sajátságos ír–skót–francia mesztic lakossággal. Függetlenségüket védelmezte 1869–70-ben L. Riel.

Riel, Louis: a nyugat-kanadai mesztic és indiánok vezetője, kb. 1830–85; 1869–70-ben és 1884–85-ben vezette a kapitalista földfoglalás és politikai jogfosztás elleni demokratikus mozgalmat a Red River-kolóniában, ill. az ún. északnyugati lázadást; ennek leverése után felakasztották.

Ryerson, Adolphus Egerton: iskolapolitikus; 1803–82; az anglikán és katolikus egyház, valamint a gazdasági és társadalmi élet feudális maradványainak harcos ellenfele. Haladó iskolapolitikai rendelkezéseket kezdeményezett.

Saint Laurent, Louis Stephan: politikus; szül. 1882; 1946–48: külügyminiszter, 1948–58: a Liberális Párt vezetője, egyszersmind 1957-ig miniszterelnök. Egyértelmű amerikabarát politikát folytatott.

Social Credit Party (Szociális Hitelpárt): W. Aberhart alapította 1932-ben Albertában, ahol 1935 óta hatalmon van. Utópista szervezetből a nyugat-kanadai nyersolajban érdekelt USA-monopóliumok profasiszta pártjává fejlődött.

Vancouver, George: angol tengerész; kb. 1758–98; Cook útitársa; feltérképezte Észak-Amerika nyugati partvidékét, felfedezte a Juan de Fuca-szorost, és elsőként hajózta körül a róla elnevezett szigetet (1792).

Vérendrye, Pierre Gaultier de Varennes, Sieur de la: francia felfedező; 1685–1749; felkutatta és bekapcsolta a prémkereskedelembe a kanadai távol-nyugatot a Saskatchewan-folyóig.

Woodsworth, James Shaver: politikus; 1874–1942; a Co-operative Commonwealth Federation of Canada megalapítója (1932).

Dr. M. Zeuske

Kanári-szigetek

Kanári-szigetek (Islas Canarias); szigetcsoport az Atlanti-óceánban; területe: 7273 km²; lakossága (1969): 1 154 184; közigazgatási beosztás: Spanyolország 2 tartománya; székhelyeik Santa Cruz de Tenerife és Las Palmas; hivatalos nyelve a spanyol.

A Kanári-szigeteket az ókorban Boldog Szigetek (Fortunatae Insulae) néven ismerték, később azonban feledésbe merültek. Újra felfedezték a 11. században az arabok, a 13–14. században pedig a génuaiak és a spanyolok. Tervszerű feltárásukat és gyarmatosításukat a 15. század első felében francia, spanyol és portugál lovagok (Jean de Béthancourt 1405, Conde de Niebla 1418, Guillén de las Casas 1430) kezdték el. Lanzarote szigete 1448-ban átmenetileg portugál uralom alá került. Gomera szigetének Fernán Pedraza által történt elfoglalásával, 1477–78-ban kezdődött el a spanyol uralom. A fontosabb szigetek, mint Gran Canaria (1478–83), La Palma (1492–93) és Tenerife (1494–96) meghódítása csak a berber származású őslakosság (guancsok) kiirtása árán sikerült. 1496 óta a Kanári-szigetek végleg spanyol fennhatóság alá kerültek, és a Spanyol-Amerikába vezető tengeri útvonal legfontosabb támaszpontjává lettek (flottarendszer). 1936-ban a Kanári-szigetek jelentették Franco ellenforradalmárainak fő bázisát a Spanyol Köztársaság elleni harcban.

Dr. M. Kossok

Karthágó

Karthágó, fóniciai nyelven Kart-hadast („újváros", szemben az észak-afrikai partokon alapított régebbi fóniciai településekkel, pl. Uticával); i. e. 800 körül alapították Tunisztól északra egy félszigeten, Türosz gyarmatvárosaként. Fellegvára (Byrsa), kikötője, tengerparti és szárazföldi erődítményei voltak. 700-tól, amikor az anyaország, Fönícia városállamait Asszíria meghódította, uralmát kiterjesztette Észak-Afrika, Szicília, Szardínia, Korzika és Hispánia partvidékének minden fóniciai településére, majd vetélytársának, Uticának leigázása után a legnagyobb kereskedelmi és tengeri hatalommá lett a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Karthágó oligarchikus rabszolgatartó köztársasággá fejlődött, gazdasági élete a mezőgazdaságra és a tengeri kereskedelemre épült. A jelentős rabszolgatömeggel műveltetett ültetvények (olajfa, szőlő) megszilárdították a rabszolgaságon alapuló termelőmódot. Karthágó történelmi szerepe abban állt, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében általánossá tette a rabszolgaság antik formáját. Kereskedelmüket (rabszolgák és elefántcsont Nyugat-Afrikából, szövetek és szőnyegek Elő-Ázsiából, arany és ezüst Hispániából, ón Britanniából, viasz Korzikából, bor a Baleárokról és Szicíliából) a karthágóiak kiterjesztették az Atlantióceánra. Elhajóztak a nyugat-afrikai partokig, és előnyös karavánutakat kutattak fel Afrika belseje felé (Hanno, 500 körül). Az állam élén két szufet állt, ezeket a tisztviselőket évenként választotta a népgyűlés; alá voltak rendelve az arisztokratikus Harmincak Tanácsának, amely a külés belpolitikát irányította. Mellette ellenőrző szervként működött a Száznégyek Tanácsa. A népgyűlés feladata csupán a tisztviselők választására korlátozódott; a tényleges hatalomért nagybirtokosok, kereskedők csoportjai vetélkedtek.

Harc a görögökkel. Kereskedelmi pozícióinak megóvása végett Karthágó elzárta a Földközi-tenger nyugati részét, főként a görög kereskedelem visszaszorítása céljából. Kereskedelmi érdekek játszottak szerepet a karthágói–római szerződésekben is. A görögök e területre irányuló behatolási kísérleteit Karthágó az etruszkokkal (alaliai tengeri csata, 535) és a rómaiakkal (Pürrosz elleni háború, 279–275) szövetségben hiúsította meg. A görög városállamok virágkorának kezdeteitől váltakozó eredményű harc folyt a karthágóiak és a görögök közt Szicíliáért (480-ban a görögök és a syracusai Gelon győzelme Karthágó fölött Himeránál 474-ben az etruszkok fölött Cumaenál, 406-ban a szicíliai Akragaszt elfoglalják a görögök), egészen a rómaiak 264. évi beavatkozásáig.

Az első pun háború (264–241). Karthágó és Róma Pürrosz ellen közösen kivívott győzelme után Róma egész Itáliát uralma alá hajtotta, és Karthágó leghatalmasabb vetélytársa lett a Földközi-tenger nyugati medencéjében, valamint a Szicília uralmáért folyó küzdelemben. Az első pun háborúban, amely Messana (Messina) birtoklásáért tört ki, Karthágó minden szicíliai birtokát elveszítette, és nagy összegű hadi kárpótlást kellett fizetnie. Egy karthágói zsoldosfelkelést kihasználva (238) Róma hadüzenet nélkül elfoglalta vetélytársa Szardínián és Korzikán levő településeit. Kárpótlásul a területveszteségekért, Hanno törekvéseivel szemben, Hamilkar elkezdte (237) a dél-hispániai hátország meghódítását (ezüstbányák), ennek eredményeképpen a hispániai befolyási övezetek elhatárolására 226-ban Róma kikényszerítette az ún. Ebro-szerződést (az Ebro-folyó lett az érdekszférák határa).

A második pun háború (218–201). Saguntum városának Hannibal által történt leigázása (219) után Róma hadat üzent Karthágónak. 218–216-ban Hannibalnak sikerült elfoglalnia Itália jelentős területeit (átkelés az Alpokon, győzelem a Ticinus-, a Trebia-folyóknál, a Trasimenus-tónál és Cannaenál) és már Róma városát fenyegette. A rómaiak halogató taktikája és Hispánia elvesztése (206) megfosztotta utánpótlásától Hannibalt és hazatérésre kényszerítette Scipio afrikai partraszállása után (203). Zama mellett Hannibal a rómaiaktól vereséget szenvedett (202). A békekötés során (201) Karthágó elvesztette minden külső birtokát, valamennyi hadihajójának kiszolgáltatására és magas hadiadó fizetésére kényszerült. Gazdaságát a tengeri kereskedelemről a latifundium-gazdálkodásra állította át, és hamarosan ismét virágzó jólétet teremtett.

A harmadik pun háború (149–146). Karthágónak Masinissa numidiai király támadásaival szembeni ellenállását Róma ürügyként használta fel a harmadik pun háború megindítására, amely háromévi elszánt védekezés után Karthágó meghódításával végződött. Karthágót Africa római provinciává nyilvánították, a túlélők rabszolgává lettek, az országot kifosztották, a fővárost lerombolták, fölszántották, még földjét is besózták.

Karthágó a római császárkorban. Caesar és Augustus uralkodásakor ismét felépült és Colonia Iulia Carthago néven ismét világvárossá fejlődött; az i. sz. 3. században keresztény érsekséggé lett. 439-ben a vandálok, 533-ban Belizár kelet-római hadvezér, 698-ban pedig az arabok hódították meg és végleg lerombolták.

Dr. G. Schrot

Katar

Katar (Qatar); arab sejkség az Arab-félszigeten; területe: 22 014 km²; lakossága (1969): 100 000; székhelye: Doha; hivatalos nyelve az arab.

Katart az idősebb Plinius (23–79) említi először. Az ókori államok érdeklődését felkeltette az előnyös stratégiai fekvésű és a korallzátonyok miatt nehezen megközelíthető félsziget. A szűkös történelmi források azonban a részletekről nem adnak felvilágosítást. A 7. század közepe táján Katart a kalifák kebelezték be birodalmukba, a 10. században pedig a karmatok foglalták el. Az ezután következő időszakról nincsenek pontos értesüléseink.

A 18. században Katar átmenetileg az ománi szultanátushoz tartozott; a 19. században Törökország és Anglia küzdött érte. 1871-ben a törökök elfoglalták Katart, és Dohában helyőrséget állítottak fel. Az első világháború elején brit csapatok szállták meg az országot. Bár az oszmán uralom de jure 1918-ig érvényben volt, Anglia 1916. nov. 3-án Katarral imperialista „védelmi" szerződést kötött, amely a félszigetet brit ellenőrzés alá vetette. A sejk mellé angol „tanácsadót" állítottak, aki a maga részéről „az Arab-öböl rezidensének" volt alárendelve. 1934-ben az ún. védelmi szerződést átdolgozott formában megújították. Katar uralkodója 1960 óta Ahmad ibn Abdullah at-Thani sejk. A vezető közigazgatási pozíciókat angol állampolgárok töltik be. 1956-ban népfelkelés tört ki, amelyet a Bahrejn-szigeteken állomásozó brit csapatok levertek.

Gazdaságilag az olajipar tett szert elsőrendű jelentőségre. A nyersolajkészletek mintegy 309,5 millió tonnát tesznek ki (1963. évi becslés). Az első feltárást 1940-ben végezték, a kitermelés azonban a háború miatt csak 1949-ben kezdődött. A legfontosabb és legrégibb olajmező a dukhani. Az össztermelés 1969-ben elérte a 17 millió tonnát, a feldolgozóipar azonban jóformán kiépítetlen. Az Umm Szaid-i kis finomító évi kapacitása mintegy 50 000 tonna, ami Katar szükségletét is alig fedezi. Az olajat a feltárási helyekről csővezetékeken szivattyúzzák Umm Szaidba, majd az ottani olajkikötőből szállítják tovább. A kutatási koncessziót 1935-ben az angol, amerikai, francia és holland tőkével dolgozó Iraq Petroleum Co. (IPC) szerezte meg 75 évre. A kitermeléssel a konszern egyik leányvállalatát, a Qatar Petroleum Co.-t bízta meg. Az 1935. évi megegyezés szerint a sejket minden kitermelt tonna olaj után 10 rial illette meg; 1952-ben a nyereségelosztás újraszabályozása után 50%-os részesedést kapott. A part menti vizek olajforrásainak megszerzésére 1950-ben az amerikai Superior Oil Co., az angol Central Mining and Investment, a Szaúd-Arábiában koncessziót szerzett amerikai ARAMCO olajvállalat, végül maga az IPC pályázott. Több éves vita után az említett vállalatok visszavonultak az amerikai Shell Overseas Exploration Co. javára. 1963-ban az amerikai Continental is szerzett koncessziót. Ily módon ezen a brit védnökségi területen a nyersanyagforrások egy része amerikai monopóliumok kezébe került. 1956-ban 100 millió dollár ellenében az USA 99 évre megkapta Al-Szabane kikötőjét flottatámaszpontnak. 1961-ben a régebbi olajtársaságok kénytelenek voltak eredeti koncessziós területeik egy részét a sejknek visszaadni.

1968 óta Katar az angol nyomásra létrejött, de ma még gyakorlatilag működőképtelen szervezethez, „az Arab-öböl arab emirátusainak szövetségéhez" tartozik. 1970 áprilisában Katar függetlenné nyilvánította magát.

Dr. W. Fellmann

Kenya

Kenya, Kenya Köztársaság (Republic of Kenya – Dzsamburi ya Kenya); elnöki köztársaság Kelet-Afrikában; a Nemzetközösség tagja; területe: 582 644 km²; lakossága: 10,8 millió; fővárosa: Nairobi; közigazgatási beosztása: 7 terület és a főváros; hivatalos nyelve az angol és a szuahéli.

Az őstörténeti leletek tanúsága szerint Kenya az ember által legkorábban lakott területek közé tartozik. Északról több hullámban keleti hamita, zömében állattenyésztő törzsek (utoljára a szomálik) és nilóták vándoroltak be Kenya bantu nyelvű népek lakta vidékeire. I. sz. 700 körül kezdték el tengerparti kereskedelmi támaszpontjaik kiépítését az ománi arabok. 975–976-ban jemeni és ománi arabok alapították meg Malindi és Mombasza városát. (Ezek az iszlamizált parti városok az ún. Zendzs-part városlánccolatát alkották, és kereskedelmi kapcsolatban álltak

Középkelet-Afrika belső területeivel és bantu államalakulataival, pl. Zimbabwe rabszolgatartó birodalmával. – *Szerk.)* 1498-ban Vasco da Gama volt az első európai Malindiben. 1505-ben a portugál flotta meghódította Mombaszát, majd nem sokkal később Malindit. A 17. században a portugáloktól ismét az arabok vették át az uralmat, és 1696-ban elfoglalták Mombaszát. Csupán 1728 és 1730 között sikerült a portugáloknak még egyszer, átmenetileg megszerezniük néhány kikötőt. A 18. században északról behatoló maszaikat 1830-ban távolabb délen a gogók és hehék tartóztatták fel. 1837-ben Zanzibár és Maszkat szultánja meghódoltatta valamennyi partmenti helységet. 1885-ben a Német Kelet-afrikai Társaság magához ragadta Witu szultanátust. Az első brit kereskedelmi képviseleteket 1887-ben alapították, miután Zanzibar szultánja kénytelen volt az Imperial British East Africa Co.-nak átengedni a partvidék közigazgatását. Az ún. Helgoland—Zanzibar-szerződés következtében, amely tisztázta a német és angol gyarmatosítók kelet-afrikai érdekeltségeinek határait, 1890-ben az angol társaság átvette a német birodalomtól a Witu feletti védnökséget. 1895-ben létrehozták a „Brit Kelet-Afrika Védnökség"-et. 1904-ig az országot Ugandával együtt kormányozták, 1920-ban kapta a Kenya nevet.

1895-ben szerződtetett indiai munkásokkal – ez volt a mind nagyobb méretű indiai bevándorlás első hulláma – Mombaszából kiindulva megkezdték az Uganda-vasút építését, amely bekapcsolta a gazdasági életbe Kenya és Uganda termékeny fennsíkjait, megindította a tőkés fejlődést, és biztosítani kívánták általa a Nílus stratégiailag fontos forrásvidékéhez vezető utat is. A vasút 1899-ben elérte az újonnan alapított Nairobit, 1901-ben pedig Kisumut a Viktória-tónál. Ekkor kezdődött az európai telepesek bevándorlása, amely az első világháború után ugrásszerűen megnőtt. Az afrikai lakosságot, különösen a kikujukat elűzték a kedvező éghajlatú fennsíkról, és silány talajú rezervációkba kényszerítették. A következő években több mint 40 000 km² termőföldet vettek el az afrikaiaktól a „fehér fennsík"-nak deklarált magasföldön, a belső országrész egyetlen termékeny területén. 1920-ban a tengerparti sáv kivételével Kenyát koronagyarmattá nyilvánították. Az angol hatóságok bevezették a fejadót, az évi 180 napos kényszermunkát és a kipande nevű különleges igazolványt, hogy munkára szorítsák az afrikaiakat az európai farmokon. Már 1921-ben megszülettett az East Africa Association szervezete (1922-ben a gyarmati hatóságok betiltották), hogy harcoljon a földfoglalások és az európai telepesek ellen.

1922-ben Dzsomo Kenyatta (szül. 1893) irányításával új harci szervezet jött létre a földfoglalások és az európaiak ellen, a Kikuyu Central Association, és még ugyanazon évben elnöke, Harry Thuku letartóztatásakor megszervezte Kenya történetének első tömegtüntetését. A harmincas években más kenyai népek is szervezkedtek, egyebek közt a kipszigik. 1935-ben a maszaik lázadtak fel településterületükről való elűzésük miatt, 1939-ben pedig a mombaszai kikötőmunkások sztrájkoltak. 1938–39-ben a fennsíkot kizárólagos európai települési területnek nyilvánították, ahol afrikaiak csak munkaerőként tartózkodhattak.

A második világháborúban a kenyai csapatok Etiópiában és Burmában harcoltak. 1948-ban létrehozták az East African High Commissiont, amely átvette a kelet-afrikai angol gyarmatok bizonyos igazgatási funkcióit, és mintegy Kenya, Tanganyika és Uganda későbbi föderációjának előkészítőjeként működött. 1943-ban jött létre H. Thuku és Gitchuri vezetésével a Kenya African Union (KAU), amely 1946 után, amikor Dzs. Kenyatta lett az elnöke, tömegpárttá fejlődött. A KAU követelte az afrikaiak letelepítését a termékeny területeken, a bérminimum megállapítását, a szakszervezetek tevékenységének zavartalanságát és afrikai képviselők választását a törvényhozó testületbe. 1952 áprilisában, amikor e követelésekkel petíciót intéztek a brit parlamenthez, az angol hatóságok kiprovokálták az afrikai lakosság felkelését. Ezt az általuk megvetően Mau Mau-felkelésnek nevezett felszabadító harcot a brit gyarmati hatóságok vérbe fojtották. 1952-ben kihirdették a kivételes állapotot, az afrikaiak független iskoláit bezárták, és brit alakulatokat vezényeltek át Szuezből Kelet-Afrikába. Kenyattát a felszabadító mozgalom más vezetőivel együtt letartóztatták és 1953-ban hétévi kényszermunkára ítélték. 1954 februárjáig 165 000 afrikait tartóztattak le. A lakosság a terror elől az Aberdare hegyvidékre menekült, ott körülkerítették, bombázták és kiéheztették őket. 1955-ig 11 000 afrikait öltek meg, 600 000-t elűztek vagy koncentrációs táborba hurcoltak. A brit gyarmati kormányzat a felkelés után mégis bizonyos reformokra kényszerült, hogy fenntarthassa az európai kisebbség uralmát. 1954-ben hozzájárultak ahhoz, hogy az afrikaiakat a törvényhozó tanácsban fehérek, 1956-tól pedig afrikaiak is képviseljék.

A lakosság követeléseinek nyomására 1960-ban megszüntették a kivételes állapotot, és engedélyezték a nemzeti szervezetek alapítását; ekkor jött létre a KAU utódaként a Kenya African National Union (KANU). Az angol hatóságok által az 1961. augusztusi általános sztrájk után szabadon bocsátott Kenyatta vette át a KANU vezetését, amely előzőleg, az 1961. februári első választásokból győztesen került ki. 1962. február-

tól áprilisig konferenciát tartottak Londonban az ország jövőbeli alkotmányáról; ezen részt vett a KANU, a Kenya African Democratic Union (KADU) mint Kenya második legerősebb pártja, valamint az európaiak, indiaiak és arabok pártjai is. 1963. máj. 18-án kezdődtek a nemzetgyűlési választások, és a KANU fölényes győzelmét hozták. Dzsomo Kenyatta kormányának megalakulásával egyidejűleg Kenya megkapta a belső önkormányzat jogát, majd 1963. dec. 12-én a teljes függetlenséget és a Nemzetközösség keretein belül a dominiumi státust. Elnök lett Dzsomo Kenyatta, alelnök Oginga Odinga, igazságügyi és később tervezésügyi miniszter Tom Mboya. 1964 januárjában a kenyai haderő brit tisztjei ellen kitört katonai lázadásba brit csapatok avatkoztak be, néhány hónap után azonban kénytelenek voltak kivonulni. 1964 novemberében az ellenzéki KADU párt (vezetője: Roland Ngala) feloszlott; tagjai a kormányzó KANU-hoz csatlakoztak. 1964. dec. 12-én kikiáltották a független Kenya Köztársaságot.

Az ország tőkés orientációjú fejlődése, valamint a Kenyatta-kormány 1966 óta folytatott reakciós bel- és külpolitikája eredményeképpen lemondott Oginga Odinga alelnök (1966. márc.) és megalakult egy haladó ellenzéki párt (elnöke Oginga Odinga).

A vezető politikusok elleni merényletek (Pinto 1965, Mboya 1969), Oginga Odinga letartóztatása (1971-ben bocsátották szabadon) és ellenzéki pártjának betiltása (1969 okt.) arra mutatnak, hogy Kenya belső ellentmondásai az utóbbi években tovább éleződtek.

Dr. D. Wuschick

Kína

Kína, Kínai Népköztársaság (Csunghua Zsenmin Kunghokuo); népi demokratikus állam Kelet- és Közép-Ázsiában; területe a part menti szigettel 9 596 961 km²; lakossága (1970. évi becslés szerint): 845 millió. Fővárosa: Peking; közigazgatási beosztása: 22 tartomány, 5 autonóm terület és 3, közvetlenül a kormánynak alárendelt város; hivatalos nyelve a kínai.

Őstársadalom

Paleolitikum (őskőkorszak). A sinanthropus pekinensis (a pekingi előember), amelynek maradványait 1927-ben a Pekingtől délnyugatra levő Csoukoutien egyik barlangjában találták meg, mindeddig a Kínában legkorábbról kimutatható emberős. Mintegy félmillió évvel ezelőtt élt. Embertanilag kezdetleges vonásai (a csapott áll, a homorú homlok, a kiálló szemöldökcsont) ellenére embernek kell tekintenünk (agytérfogata, egyenes testtartás, a kéz használata); ismerte a tüzet, durván pattintott kőszerszámokat készített. 1963–64-ben Belső-Mongóliában Lantienben megtalálták egy előember (sinanthropus lantienensis) alsó állkapocscsontját és koponyájának maradványait; ez a lelet valószínűleg régebbinek tekinthető, mint a sinanthropus pekinensis.

További paleolit kultúrák, amelyek a sinanthropus fejlődéséről, illetőleg a kínaiak autochton (őshonos) fejlődéséről tanúskodnak: a Sanhszi tartományban feltárt mintegy 300 000 éves tingcumi kultúra, valamint a belső-mongóliai hotaói kultúra (mintegy 100 000 éves), amelyben már megkezdődött a kőszerszámok differenciálódása. Az 1930-ban szintén Csoukoutienben feltárt santingtungi kultúra hordozói mintegy 50 000 évvel ezelőtt éltek; koponyaformájukban és testi felépítésükben már felismerhetők a mai kínai ember vonásai. Kőszerszámaik már a csiszolás nyomait mutatják. Ugyanitt találtak egy csonttűt, valamint kőből, kagylóból és csontból készült dísztárgyakat.

Mezolitikum (középső kőkorszak). Északkelet-Kínában, Hszingcsiangban és Belső-Mongóliában széleskörűen elterjedt, helyileg azonban erősen differenciálódott mikrolitikus kultúra maradványaira bukkantak, amelynek hordozói főleg vadászattal, halászattal, de már földműveléssel is foglalkoztak. A középső kőkorszak részben belenyúlt a korai neolitikumba.

Neolitikum (újkőkorszak). Az 1949 után Kínában végzett tervszerű ásatások arról tanúskodnak, hogy az újkőkori leletanyag egész Kína területén megtalálható. Különösen jelentősek: 1. A Huangho középső és alsó szakasza mentén a jangsaói és lungsani kultúra. A jangsaói kultúra a matriarchális nemzetségi társadalom fokán állt, központja Senhszi, Dél-Sanhszi és Nyugat-Honan volt. Hordozói már megtelepedett földművelők, a primitív kapásművelést és a háziállattartást vadászattal és halászattal egészítették ki, és házakat építettek. A jangsaói földalatti vermekben kölesmagvak maradványait és kenderszövetet találtak. E kultúra különleges emlékeit képviselik a feketére festett, kézi formálású vörös fazekak (állatábrázolásokkal). Korai fejlődési szakaszt

tükröznek a panpói leletek (település-feltárások), magasabb szintet a miaotikoui leletek (kőásó használata, „nagyházak" építése). A lungsani kultúra a patriarchális nemzetségi társadalom fokán állt; központjai: Honan és Santung; jelentős helyi eltérésekkel. A gazdaság alapja a fejlett kapásművelés volt (faeke, csiszolt kősarló, csontásó). A lungsaniak már fallal kerített városokban laktak. Kultúrájuk jellegzetessége a szürkésfekete, vékony falú kerámia, amelyet fazekaskorongon állítottak elő. 2. A Huangho felső szakaszán (Kanszu és Csinghaj), a jangsao-kultúrával erős hasonlóságot mutató macsiajao-kultúra és a rézkőkorszakba nyúló csicsia-kultúra. 3. A Jangce forrásvidékén (a Jangce- és a Huaj-folyó között) a csücsialing-kultúra, Észak-Csöcsiang és Dél-Csiangszu területén a liangcsu-kultúra, a Jangce alsó szakaszán pedig a husu-kultúra. 4. Dél-Kínában az ún. nyomottmintás kerámia-kultúra.

Mitikus időszak. Az ősközösségi állapotok és fokozatos felbomlásuk tükröződik a kínaiak gazdag mitológiájában. Szuj-zsennek, a legendás császárnak tulajdonítják például a tűz feltalálását; Fu-hszinek a halászat és az állattenyésztés bevezetését; Sennungot tekintik a földművelés és a gyógyfüvek meghonosítójának. Különleges helyet foglal el a mitológiában Huang-ti (a Sárga Császár), aki a Huangho-völgyben számos törzset egyesített uralma alatt. Őt a selyemhernyótenyésztés, a házépítés, a csónak és a szekér feltalálójaként dicsőítik. Huang-tit tartják a kínai kultúra megalapítójának.

A Jaóról és Sunról szóló mondákban felismerhető a katonai demokrácia rendszere (törzsfőválasztás). A legendás Hszia-dinasztiát, amelynek történetiségét még nem igazolták egyértelmű régészeti adatok, a hagyomány szerint Nagy Jü alapította, aki i. e. 2000 körül különleges hírnévre tett szert egy árvízkatasztrófa elhárításakor. Az i. e. 16. században a Hszia-dinasztia uralkodója, Csie behódolt a délkeleti irányból támadó sang törzsnek.

Ókor (i. e. 16. sz.–i. sz. 2. sz.)

A Sang-dinasztia (i. e. 16–11. sz.)

A kizsákmányoláson alapuló viszonyok. A sangok befolyási övezete kiterjedt Santungra, Dél-Sanhszira és Észak-Honanra. A Sang-korban született meg az első kínai osztálytársadalom, amelyet az i. e. 4. századig az „ázsiai termelési mód" határozott meg. A vang, a törzsi „főkirály" volt az egész föld tulajdonosa, a földet csupán használatra adta át a törzsi arisztokrácia tagjainak. A kizsákmányolás mindenekelőtt a faluközösség parasztmegeit érintette, amelyek kollektíven művelték meg az arisztokrácia földjeit, és csak másodsorban érintette a rabszolgákat, akik nem játszottak döntő szerepet a termelésben. A rabszolgákat hadifoglyokból toborozták és főként az állattenyésztésben, alkalmilag a kézműiparban alkalmazták őket, nagy részüket megölték és uraikkal együtt temették el. A források nem szólnak arról, hogy a földművelésben széles körben foglalkoztatták volna őket.

A termelőerők fejlődése. A földművelés (kőből, fából és kagylóból készült termelési eszközök, köles, búza és rizs ültetése) egyértelműen uralkodó szerepet játszott az állattenyésztéssel szemben, bár ez idő tájt Kína lakói már minden későbbi háziállatot ismertek. Különösen fejlett volt a szarvasmarha- és lótenyésztés. A sangok számos specializált kézművesműhelyt tartottak fenn, ezek maradványait az anjangi és a csengcsoui ásatások során tárták fel. Magas színvonalú volt a bronzművesség (szertartási edények és fegyverek előállítása; a legnagyobb bronzedény, egy négylábú „ting" 875 kg súlyú). Hasonlóképpen fejlett volt a fazekasság, a drágakőcsiszolás és a csontfaragás.

A Sang-kultúra. A sangok erős agyagfalakkal körülvett városokat építettek. Magas kulturális szintjükről tanúskodnak az ún. jóscsontokon talált írásjelek (ezeket teknősbékapáncélra és szarvasmarhacsontokra karcolták). Az írásrendszer mintegy 3000 hieroglifából állt és lényegében képírás volt, de már fonetikus elemekkel. Magas fejlettségű volt a zene, az orvostudomány, a csillagászat és a naptárkészítés. A sangok vallása egyfajta növénykultusz benyomását kelti (a rizs stenének és a föld istennőjének tisztelete), amely összefonódott az ősök tiszteletével és áldozatok bemutatásával. A társadalom különleges helyet biztosított a papoknak, akik jóslással is foglalkoztak.

A nyugati Csou-dinasztia (i. e. 11. sz.-tól i. e. 771-ig)

A Csou-uralom megteremtése. A csou törzs, amely kezdetben Senhszi és Kanszu határvidékén élt, a 12. században a Vej-folyamvölgyig nyomult előre, és Vu-vang (a „Harcos Király") vezetésével felszámolta a sangok uralmát. A Csou befolyás ettől fogva Senhszitől a Huangho alsó szakaszáig terjedt.

A termelési viszonyok. A Csou fejedelmek a leigázott területeket hatalmi övezetekre osztották, ezeken a vang családjának tagjai, vagy más nemesek uralkodtak a faluközösségi parasztság tömegei felett. A föld továbbra is köztulajdonban volt, ezt az elvet a vangok, ill. a hercegek tiszteletben tartották. A faluközösségek tagjai földparcellákat (csing-tien) kaptak használatra, amíg az arisz-

tokrácia és a királyi kíséret, továbbá a papság a „közös föld" (kung-tien) jövedelméből élt. A rabszolgaság továbbfejlődött: bírói ítélet révén most már a birodalom szabad polgárai is rabszolgasorba süllyedhettek („állami rabszolgák"). A rabszolgákat főképpen házi rabszolgákként és kiszolgáló személyzetként, kisebb részben az állattenyésztésben és a kézműiparban alkalmazták, a földművelésben nem játszottak szerepet. A kézművesség, különösen pedig a bronz megmunkálása magas színvonalú ebben a korban (a korai Csou-kor bronzedényeit hosszú feliratok díszítik, amelyek igen értékesek a történeti kutatás számára).

A Csou-korszak politikai rendje. A Csou-dinasztia uralmának megszilárdítása végett hivatalnokapparátust hoztak létre, és bevezették a nemesség szigorú hierarchiáját, amely a patriarchális családkultusszal és az áldozati előírásokkal összefüggésben a Tien-ce hatalmi helyzetét garantálta (Tien-ce – az Ég Fia, a vang, vagyis a király megszólítása). Mu-vang uralkodása (961–907) idején a Csou-birodalom elérte legnagyobb kiterjedését. Ezután a helyi hercegek megerősödtek, a királyi hatalom pedig hanyatlott. 771-ben Ju-vangot, a Nyugati Csou-dinasztia utolsó királyát Sen hercege határ menti nomád törzsekkel szövetkezve megbuktatta. Ping-vang, a Sen hercege által kinevezett utód (770–720) a fővárost a nyugati Haóból a keleti Lojiba (ma: Lojang) helyezte át.

A keleti Csou-dinasztia (i. e. 770–249)

A dinasztia csak névleg létezett; a valódi hatalmat a helyi hercegek gyakorolták. A Tavasz és Ősz korszakának nevezett periódusban (770–481) állandó hatalmi harcok dúltak, a hegemóniát végül sorrendben a következő hercegek vívták ki: Csi hercege, Huan (685–643), Szung hercege, Hsziang (649–636), Csin hercege, Ven (634–627), Csin hercege, Mu (658–620) és Csu hercege, Csuang (612–590).

A hadakozó államok korszaka (i. e. 480–222)

A sok erőt felemésztő háborúkban hét állam vett részt: Csin, Han, Csao, Vej, Csi, Jen és Csu.

A gazdasági és politikai viszonyok átalakulása. A hadakozó államok korszakát számos mélyreható társadalmi változás jellemezte. A vasművesség megjelenése ösztönzőleg hatott a termelőerők fejlődésére (a szűzföldek megművelése, öntözőrendszer). Gyorsan fejlődött a kézműipar és az árucsere; mind nagyobb szerephez jutott az ércpénz (rézből öntött ásó, kés alakú, majd kerek érempénz), tekintélyes városok alakultak ki. Ez a fejlődés párhuzamosan haladt a faluközösségek hanyatlásával (a földadó bevezetése) és a földmagántulajdon kialakulását eredményezte, amelynek hivatalos állami elismerését tükrözik Sang Jang Csinben végrehajtott reformjai (a 4. század derekán). Ezáltal bizonyos mértékig a rabszolgaság is megszilárdult (a magán-rabszolgatartás fellendülése, rabszolgák fokozott alkalmazása a kézműiparban), anélkül azonban, hogy behatolhatott volna a fő termelési ágba, a mezőgazdaságba. A kisbirtokosok fokozódó elszegényedése következtében az adósrabszolgaság egyre súlyosabb teherként nehezedett a társadalomra, másfelől a bérleti viszonyok fokozatosan fellendültek, sőt csakhamar uralkodó kizsákmányolási formává fejlődtek. A régi nemesség elveszítette korábbi pozícióit. Helyére gazdag földbirtokos osztály lépett, amely érdekelt volt a társadalom átalakításában, voltaképpen az erős központi hatalom megteremtésében.

A szellemi élet virágzása. A gazdasági és politikai változások számos filozófiai és politikai iskola tanaiban tükröződtek vissza, ezek közül a legfontosabbak: a konfucianizmus, fő képviselői: Kung Fu-ce (Konfucius, 551–479) Meng-ce (Mencius, 372–289) és Hszün-ce (320–227), ők a régi előjogok fenntartásában érdekelt örökletes arisztokrácia ideológiáját alkották meg; a taoizmus, fő képviselői: Lao-ce és Csuang-ce, tanításuk passzív tiltakozást jelentett a régi hierarchia felbomlása ellen, Mo-ce tanítása, amely a dolgozó nép érdekeit képviselte, továbbá a „legista" iskola, fő képviselői: Sen Pu-haj, Sang Jang, Lü Pu-vej és Han Fej-ce, a meggazdagodott földbirtokos osztály érdekképviselete. A legizmus, mint politikai-közgazdasági iskola, a Csin-dinasztia megalapításával átmenetileg diadalmaskodott Kínában.

A Csin-dinasztia (i. e. 221–206)

A központosított egységállam létrehozása. A Csin-uralkodóház véget vetett a századokig tartó széttagoltságnak, amikor erős központosított államot hozott létre a mai Észak-Kínától a déli Kuangtungig. Si-huangti uralkodása idején (221–210), akit az „Első Fenséges Császár" néven emlegetnek, a birodalmat 36 tartományra osztották, ezeket pedig leváltható kormányzók igazgatták. A kormány egységesítette a törvénykezést, a pénznemeket, a mértékegységeket, a súlyokat, az írást, a ruházatot, a naptárakat és a kocsinyomtávokat; Si-huangti a széttagoltság idejéből fennmaradt határerődítményeket északon a Nagy Fallá bővítette. A Kung-ce és hívei által képviselt örökletes arisztokrata felfogás elleni harcban (213) országszerte könyvégetéseket rendeztek, amelynek csaknem az egész régi irodalom áldoza-

tául esett. Ez a kultúraellenes intézkedés arra szolgált, hogy megfossza a politikai ellenfeleket a klasszikus írásművek felhasználásától.

A néptömegek kifosztása. Si-huangti és utóda, Hu-haj (209–206) kegyetlen elnyomást és kizsákmányolást vezettek be. A parasztoknak jövedelmük kétharmadát kellett beszolgáltatniuk az államnak, sőt a robotmunka és a kötelező katonai szolgálat is vállaikra nehezedett. Az emberi erő mértéktelen pazarlásának következményeként a termelőerők súlyosan meggyengültek a mezőgazdaságban (300 000 embert kényszerítettek a Nagy Fal építésére, 700 000 ember épített egy pompás palotát, további 700 000 Si-huangti síremlékén dolgozott, amelyet az uralkodó még életében építtetett). 209-ben Csen Seng és Vu Kuang vezetésével paraszfelkelések törtek ki, amelyek legyengítették, majd megdöntötték a Csin-kormányzatot.

A nyugati Han-dinasztia (i. e. 206–i. sz. 8.)

206-ban Liu Pang parasztvezér megalapította a Han-dinasztiát, és ismét egyesítette a felbomlott birodalmat.

A gazdasági újjáépítés. A Han-korszak kezdetén hatékony lépéseket tettek a szétzüllött gazdaság fejlesztésére. A földadót tizenötödrészére, sőt később harmincadrészére csökkentették, és az állam nem jelentéktelen támogatást nyújtott a szegényparasztságnak. A Han-birodalom hamarosan gazdasági virágzásnak indult. Az öntözőrendszert mind nagyobb arányban építették, javították a mezőgazdasági technikát (az ekét szarvasmarhával vontatták). Fellendült a kézművesség (vasfeldolgozás, lakkfestészet, selyemszövés) és a kereskedelem.

Han Vu-ti császár uralma (140–87). Han Vu-ti a birodalom területét állandó háborúkban gyarapította. A Hanok uralma kiterjedt Koreára és Közép-Ázsiára. Hosszas harcok után Vej Csing és Huo Csü-ping tábornok döntő győzelmet aratott a hunok (hsziungnuk) fölött, akiknek birodalma i. e. 51-ben kínai függőségbe került. Miután sikerült megtörnie a helyi erők hatalmát, Han Vu-ti kiépítette a központi államapparátust. Bevezették a só és a vas állami monopóliumát, Han Vu-ti létrehozta az állami vizsgák rendszerét, amelynek értelmében állami funkciókat csak bizonyos vizsgák letétele esetén lehetett betölteni. Minthogy ez az út általában csak a jómódúak előtt állt nyitva, a gazdag földbirtokosok a központosított államot voltaképpen osztályérdekeik eszközévé tették. Han Vu-ti uralkodó állami ideológiává emelte a konfucianizmust.

A társadalmi ellentmondások kiéleződése. A nyugati Han-dinasztia uralmának végnapjaiban nyilvánvaló módon romlott a parasztok helyzete; a földbirtok – a kormányzat bizonyos intézkedései ellenére is – gyorsan koncentrálódott. A parasztok főként a kereskedők uzsoraügyletei következtében veszítették el földjüket, emiatt kerültek adósrabszolgaságba vagy függőségbe a nagybirtoktól. A súlyos természeti katasztrófák fokozták a gazdasági krízist.

Vang Mang reformkísérlete és az osztályharc éleződése. I. sz. 9-ben Vang Mang, aki megbuktatta az utolsó Han-császárt és maga ült a trónra, reformokkal próbálta megoldani az ellentmondásokat. Az egész földterületet állami tulajdonná nyilvánította, és megtiltotta a földek adásvételét. A parasztoknak az ún. kutasföld-rendszer mintájára biztosították a földet. A rabszolga-kereskedelmet, amely a nyugati Hanok idején terjedt el, betiltották. Vang Mang maga akarta meghatározni az árpolitikát, hogy visszaszorítsa a kereskedők gazdasági befolyását. Törekvései azonban meghiúsultak a nagybirtokosok és a gazdag kereskedők ellenállásán, sőt – szándéka ellenére – tovább bonyolította a gazdasági helyzetet. 17-ben nagy parasztfelkelések törtek ki, amelyek élén a „vörösszemöldökűek" és a „zöld erdő harcosai" álltak. A felkelők benyomultak Csanganba, a nyugati Hanok fővárosába és megölték Vang Mangot. A hatalmat Liu Hsziu, az uralkodóház egyik rokona vette át. Felszámolta a paraszthadsereget és Lojangban Kuang Vu-ti néven ismét a Han-dinasztia élére állt.

A keleti Han-dinasztia (25–220)

Ez idő tájt a Han-korszak kezdetekor alkalmazott reformokhoz hasonló intézkedésekkel sikerült fejleszteni a gazdaságot (ágyásos művelés, váltóföldes gazdálkodás, vetőmagnemesítés, trágyázás) és megszilárdítani a birodalmat. A tudományok fellendülésében nagy szerepe volt Csang Hengnek a kinai ókor legnagyobb csillagászának (78–139) munkássága (az első csillagtérkép, amely jelezte a csillagok mozgását, az első szeizmográf). Erre az időszakra esik a papír feltalálása (Caj Lun) 105-ben. Miután a hunok hatalmukba kerítették Északnyugat-Kínát, az országrészt Pan Csao tábornoknak sikerült visszahódítania. A Selyemút révén Kína messzeágazó kereskedelmi kapcsolatokat létesített a Nyugattal, különösen a római uralom alatt álló Nyugat-Ázsiával. 166-ból és 226-ból dokumentumok maradtak fenn Kínában járt római követekről. Fontos szerephez jutott a tengeri kereskedelem is.

A Han-dinasztia bukása. A 2. században kiéleződtek az osztályellentmondások. A trónviszályok gyengítették a központi hatalmat. Az országban megnövekedett a nagybirtokosok ereje, főként fegyveres csapataik révén. Az elnyomott földnélküli parasztok 184-ben, Csang Csiao veze-

tésével kirobbantották a „sárgaturbánosok" felkelését. A felkelés szálait egy szervezett taoista titkos szövetség tartotta kezében. A parasztseregek ostrom alá fogták Lojangot, a nagybirtokosok csapatainak segítségével azonban leverték őket. A Han-dinasztiát ezzel gyakorlatilag megdöntötték; a hatalmat tábornokok és gazdag földbirtokosok vették át, akik a parasztfelkelés leverésével megszilárdították hatalmi helyzetüket.

A feudalizmus kora (3. század–1840)

A Három Királyság kora (220–280)

Miután Cso Cao tábornok kísérlete, hogy Kínát hatalmába kerítse, 208-ban a Vörös Sziklafalnál vívott csatában elszenvedett veresége következtében meghiúsult, fia, Cao Pej elűzte Hszien-tit, az utolsó Han-uralkodót és az általa alapított Vej-dinasztia császárává tette magát. Ezzel kezdődött a birodalom három részre szakadásának időszaka, mivel 221-ben Liu Pej Szecsuanban a Su-Han-dinasztia császárává kiáltotta ki magát, majd 229-ben Szun Csüan a Jangce vidékén megalapította a Vu-dinasztiát. Ebben az időben az ország valamennyi részében kialakultak a feudális függőségi viszonyok. Vej államban, amely feudális jellegű telepes-rendszer alkalmazásával (a parasztok közvetlenül a legnagyobb földbirtokos, az állam függőségébe kerültek) igen gyorsan helyrehozta a gazdasági károkat, végül a Sze-ma nagybirtokos család ragadta magához a hatalmat.

A Csin-dinasztia (265–420)

A nyugati Csinek (265–316). Az új dinasztia császára Sze-ma Jen lett, akinek 280-ban időlegesen ismét sikerült egyesítenie Kínát. A Csinek a gazdasági problémákat földosztással próbálták megoldani. Az elnyomott idegen népek felkelései gyengítették a birodalmat. 316-ban Csangant, a fővárost elfoglalta Liu Cung hun fejedelem, akinek elődje, Liu Jüan 304-ben Han állam császárává tette magát. Ettől kezdve Észak-Kína hosszú időn át hadszíntérré változott, a harcokban fontos szerep jutott a türk népeknek. Északon megkezdődött a tizenhat királyság korszaka, délen pedig a Csinek keleti Csin-dinasztiaként uralkodtak tovább (317–420). 383-ban a fejsuji csatában sikerrel visszaverték az északról jövő támadást.

Az északi és déli dinasztiák időszaka (420–589)

439-ben a hszienpi nép topa törzse, amely megalapította az északi Vej-dinasztiát (386–534), egyesítette az északi területeket, majd 494-ben Hsziao Ven császár vezetésével a fővárost Tatungból Lojangba helyezte át. Ebben az időben sikerrel vezették be az arányos földhasználat rendszerét (csün-tien), amely földadó ellenében meghatározott földparcellát biztosított a függő helyzetű parasztoknak. Az északi Vej birodalom később felbomlott a keleti Vej (534–550) és a nyugati Vej (535–557) birodalomra, ezeket követte az északi Csi (550–577) és az északi Csou (557–581) birodalom. Délen 420-ban megdöntötték a keleti Csin-dinasztiát. Helyükre a Szung (420–479), a Csi (479–502), a Liang (502–557) és a Csen (557–589) uralkodóház lépett.

A buddhizmus elterjedése. A széttagoltság időszakában a külföldről már a Han-korszakban behatolt buddhizmus szinte diadalutat járt be egész Kínában. Különösen az északi Vej-dinasztia topa királyságában érte el virágkorát, ahol a császár az új vallás védnökének nyilvánította magát. Ez idő tájt számos buddhista kolostor jött létre. Különösen híressé váltak a tunhuangi, jünkangi és lungmeni buddhista barlangfestmények és szobrok.

A Szuj-dinasztia (581–618)

581-ben Jang Ti magához ragadta a hatalmat az északi Csouk államában és megalapította a Szuj-dinasztiát. 589-ben Szuj Ven-ti császár néven a dél-kínai Csen-dinasztia leigázásával véget vetett a birodalom harmadfél évszázada tartó megosztottságának. Szuj Jang-ti császár uralkodása (605–618) idején építették a Császár-Csatornát és a szerteágazó csatornarendszert, amely Lojangot, a fővárost Pekinggel és egyúttal a Jangce-völggyel is összekötötte. A robotmunka és a különösen Korea ellen irányuló állandó hódító háborúk súlyosan nehezedtek a paraszti tömegekre, amelyek több felkelés után, Vang Po, Li Mi és Tou Csien-tö vezetésével megdöntötték a Szuj-dinasztiát. Ezt a helyzetet használta ki Li Jüan nagybirtokos, aki 618-ban, Szuj Jang-ti halála után megalapította a Tang-dinasztiát.

A Tang-dinasztia (618–907)

Miután a birodalom újabb felbomlásának veszélyét elhárították, Li Jüan a fiát, Li Si-mint tette utódjává, aki Tang Taj-cung (627–649) néven kiemelkedő helyet foglal el a kínai császárok között.

Gazdasági élet. A Tang-dinasztia uralma kezdetekor nagyszabású agrárreformot hajtottak végre, amely az arányos földhasználat rendszerének következetes alkalmazása révén megvetette a parasztok megélhetésének szilárd alapját. A feudális államtól függő, a kiutalt földparcella felett tulajdonjoggal rendelkező parasztok kötelesek

voltak robotmunkát és természetbeni szolgáltatást nyújtani, ez a szolgáltatás, eredetileg a föld hozadékának harmincad-, illetőleg tizenötödrészét tette ki, később azonban lényegesen emelkedett. A mezőgazdaság fellendülésével (amelyhez hozzájárult a vízikerék használata, a hatékonyabb talajtrágyázás, a cukornádültetvények stb.) párhuzamosan fejlődött a kézművesség (papírgyártás, selyemszövés, porcelánkészítés), kibontakozott továbbá a kereskedelem. A kereskedelem központjai Csangan, Lojang és Kuangcsou (Kanton) városok voltak, jelentőségük messze túlterjedt a Tang-birodalmon. Állandóan nőtt a fémpénz-szükséglet.

A Tang-birodalom külkapcsolatai. A Tang uralkodók több háborút viseltek a türk törzsek ellen, és uralmukat kiterjesztették Turkesztánra és Koreára. Tibettel szoros szálak fűzték össze Kínát. A Tang-birodalom számos ázsiai országgal lépett kapcsolatba. Hszüan Cang buddhista szerzetes hosszú utazást tett Turkesztánba és Indiába. A buddhizmussal együtt az indiai művészet és zene is eljutott Kínába. A Tang-birodalom kereskedelmi kapcsolatokat épített ki Közép-Ázsiával, Perzsiával és az arab világgal. Ily módon a papír és a porcelán a 8. században eljutott Nyugat-Ázsiába, később pedig Arábián át Európába is. Számottevő befolyást gyakorolt a Tang-kultúra Korea és Japán kulturális fejlődésére.

Kultúra. A Tang-korszak a feudális kultúra virágkorának számít. Magas színvonalú volt a költészet (leghíresebb képviselői: Li Taj-po [701–762], Tu Fu [712–770] és Po Csü-ji [772–846]). A prózában Han Jü és Liu Cung-jüan esszéisták új stílust hoztak létre. A festészet is fellendült. Vu Tao-ce és Vang Vej, a kínai tájképfestészet alapítói, világhírre tettek szert.

A buddhizmuson és a taoizmuson kívül külföldi vallások is elterjedtek, pl. az iszlám, a manicheizmus és a nesztorianizmus.

A birodalom hanyatlása. A nagybirtok fokozódó koncentrálódása elsorvasztotta az arányos földhasználat rendszerét, különösen a határvidékeken, egyúttal pedig erősítette a helyi hatalmasságokat. 755-ben hatalmas felkelés tört ki An Lusan katonai kormányzó vezetésével, aki 150 000 főnyi hadserege élén elfoglalta a fővárost. 763-ban a Tang-dinasztiának sikerült elnyomnia a felkelést. Ezután tovább nőtt a földbirtokosok hatalma, ugyanakkor az államkincstár bevétele egyre csökkent. 780-ban a kormány jövedelmi adót vezetett be, amelyet a parasztoknak, a kézműveseknek és a kereskedőknek ősszel és tavaszszal kellett befizetniük. Ez az adó, amelyet kezdetben főképp pénzben kellett leróni, az érintett személyek jövedelme szerint alakult. A birodalmat meggyengítették a külső támadások (tibetiek, újgúrok) és a belviszályok (az udvari hivatalnokok és eunuch-klikkek harca). A nagybirtokosok gátlástalan földrablása, valamint a pótadók és beszolgáltatások bevezetése rohamosan rontotta a parasztok helyzetét, akik 874-ben Huang Csao vezetésével megindították a kínai történelem egyik legnagyobb parasztfelkelését. Huang Csao 880-ban elfoglalta Csangant, a fővárost, miután diadalmas hadjárata során Kuangcsouig (Kanton) nyomult előre. 884-ben a feudális urak kegyetlenül leverték a felkelést. Ezt követően az Öt Dinasztia és a Tíz Állam korszakában (907–960) Kína néhány évtizedre ismét részekre bomlott. 960-ban Csao Kuang-jin tábornok megalapította a Szung-dinasztiát.

Az északi Szung-dinasztia (960–1127)

A központi hatalom megerősödése. A birodalom egységét 979-ben újra helyreállították. A Szung császároknak sikerült megszilárdítaniuk a központi kormányzatot. A birodalmat 26 tartományra osztották, a hadügyet és a pénzügyeket ismét szigorúan alárendelték a központi kormánynak; kiépítették az állami vizsgák rendszerét.

Az agrárválság további alakulása. Jóllehet a kormány öntözőművek révén fejlesztette a mezőgazdaságot, a földkérdést nem tudta megoldani, mivel a föld a nagybirtokosok kezében összpontosult. A különféle adók száma egyre nőtt. Ennek az lett a következménye, hogy a csekély számú megmaradt kisbirtokos paraszt szolgáltatásai is növekedtek. A társadalmi ellentétek kiéleződése miatt már a Szung-korszak elején parasztfelkelések törtek ki, például 993-ban, Vang Hsziao-po és Li Sun vezetésével.

Vang An-si reformjai. Vang An-si reformok révén próbált úrrá lenni a nehéz gazdasági helyzeten; reformjait 1069-től kancellárként hajtotta végre. A reformok célja az volt, hogy a parasztok állami hitelekhez jussanak, a piaci árakat szabályozzák, a kényszermunkák szűnjenek meg, szükség volt továbbá az adórendszer átalakítására és a katonai kiadások csökkentésére is. Vang An-si törekvései azonban meghiúsultak a nagybirtokosok ellenállásán, akik a császár intézkedéseit az őt követő kancellár, Sze-ma Kuang (a „Ce-csi tung-csien" című híres történeti mű szerzője) idején visszavonták, illetőleg saját céljaikra használták ki.

A Szungok külpolitikai gyengesége. A Szung-dinasztia külpolitikai helyzetét rendkívül bonyolultnak nevezhetjük. Északkeleten állandó veszélyt jelentettek a kitanok, akik 916-ban megalapították Liao államot. 1004-ben már Kajfenget, a fővárost fenyegették. A Szungok megalázó szerződést kötöttek a kitanokkal, amelyben nagy összegű évi hadisarc fizetésére kötelezték magu-

kat. További veszélyt jelentett a tibetiek által alapított Hszi-Hszia birodalom, amelynek uralkodói minduntalan behatoltak a Szungok területére. 1124-ben a Szung-uralkodóháznak sikerült szövetséget kötnie a dzsürcsik törzsével Liao ellen, amelyet közösen megsemmisítettek. Csakhogy a dzsürcsik, akiknek fejedelme, Akutta, a Csin-dinasztia császárává koronáztatta magát, nem sokkal ezután a Szungok ellen fordult; 1127-ben meghódították Kajfenget, és ezzel véget vetettek az északi Szungok időszakának.

A déli Szung-dinasztia (1127–1279)

Az ezt követő időszakban a Huaj-folyótól északra fekvő terület a Csinek uralma alá tartozott, a déli tartományok felett pedig továbbra is a Szungok uralkodtak, miután székhelyüket Hangcsouba tették át. Észak és Dél harcából emelkedett ki Jüe Fej, a nemzeti hős, aki érzékeny veszteségeket okozott a Csin-uralkodóház csapatainak. Délen a Szung uralkodók folytatták korrupt és pazarló gazdálkodásukat. A birodalom a kézművesség és a kereskedelem fejlődése ellenére annyira meggyengült, hogy a 13. században már nem tudott ellenállni a mongol hódításnak.

Kézművesség és kereskedelem a Szung-korban. Ebben a korban igen fejlett volt a kézművesség. Elterjedt a könyvnyomtatás, a textilfeldolgozás, a porcelánművészet, a lakkfestészet és a hajóépítés. Hangcsou, Szucsou és Ningpo Kelet-Kínában jelentős kereskedelmi várásokká fejlődött.

A Szungok kultúrája. A magas fejlettségű könyvkultúra (1041: a betűnyomtatás feltalálása) előnyös feltételeket teremtett a természettudomány, az ókorkutatás, a filozófia, az irodalom és a történetírás fejlődése számára. A már jóval korábban feltalált iránytűt most a tengeri utazások során alkalmazták. Kimutatható a 11. századtól a lőpor használata is. Két filozófus, Csu Hszi (1130–1200) és Cseng Ji (1104–62) alakja emelkedik ki ebben az időszakban. Császári parancsra a 10. században megírták a „Taj-ping jü-lan" című nagy enciklopédiát. A Szung-kori festészet világhírre tett szert.

A mongol Jüan-dinasztia (1271–1368)

1234-ben a Csin-birodalom elbukott a Dzsingisz kán és Batu vezette gyors, mozgékony lovas seregekkel támadó mongolok csapásai alatt. 1251-ben Möngke kán nagyszabású támadást indított a Szungok Kínája ellen. Möngke halála után Kubilaj kán elfoglalta Kína császári trónját; 1271-ben megalapította a Jüan-dinasztiát. A kínai nép Ven Tien-hsziang és Csang Si-csie vezette ellenállása hiábavalónak bizonyult: 1276-ban elesett Hangcsou, majd 1279-ben Kuang-csou is, a Szungok utolsó erődítménye.

A mongol uralom. A mongolok kegyetlen idegen uralmat vezettek be Kínában. A népet négy csoportra osztották: 1. mongolok, 2. közép-ázsiai idegenek, 3. kitajok (észak-kínaiak, dzsürcsik, koreaiak), 4. dél-kínaiak. Az államban minden vezető pozíciót mongolok töltöttek be. Nagy földeket adományoztak a mongol nemességnek, amely ezeket részben legelővé tette. A kínai parasztokat brutálisan kifosztották, sokan függő helyzetbe kerültek. A mongol uralom idején kibontakozott a kézművesség és a kereskedelem, országszerte elterjedt a papírpénz. Számos műhely üzemelt, amely a mongol nemességet vasszerszámokkal, fegyverekkel, ékszerekkel, üveg- és bőrárukkal stb. látta el. Miután Marco Polo velencei kereskedő, aki húsz évet töltött a mongol udvarban, hazatért, fellendült a Nyugattal folytatott kereskedelem. Kulturális téren fejlődésnek indult a színház, különösen híresek voltak Kuan Han-csing drámái.

A vörösturbánosok felkelése. A nagybirtokosok fokozódó hatalma és a magas adók a parasztokat újabb felkelésekre kényszerítették, amelyek 1351-től szinte rendszeressé váltak. A vörösturbánosok felkelése megingatta a mongol uralmat. Csu Jüan-csang parasztvezér kiűzte a mongolokat Kínából és 1368-ban Ming Taj-cu (Hung-vu) császárként létrehozta a Ming-dinasztiát.

A Ming-dinasztia (1368–1644)

Az erős központi hatalom bevezetése a Ming császárok korában. Ming Taj-cu császár (1368–98) megszüntette a kancellár funkcióját és hat minisztériumot hozott létre, amelyek közvetlenül a császárnak tartoztak felelősséggel. A katonai hatalom is az Ég Fiának kezében összpontosult. 1421-ben Ming Cseng-cu császár (Jung-lo, 1403–24) a fővárost Nankingból Pekingbe helyezte át, s ott hatalma jeléül impozáns császári palotát építtetett. Az elhanyagolt Császár-Csatornát újra üzembe helyeztette.

A gazdasági élet. A mezőgazdaság az állami fejlesztés jóvoltából (öntözőművek, a szűzföldek meghódítása; a parasztok által megmunkált ugar tulajdonuknak számított, s az első három évben adómentes volt) gyorsan kiheverte a károkat. Az államnak is nagy földterületei voltak, ezeket a parasztoknak adták bérbe. A földadót a föld területe és minősége alapján határozták meg. A parasztok robotkötelezettségei kezdetben viszonylag csekélyek voltak. 1581-ben egységesítették a szolgáltatások és a kötelező munkák rendszerét, bevezették a pénzadót. A kézművesség és a kereskedelem (főként a 15. század második felében) szemmel láthatóan fellendült. Manu-

faktúrák jöttek létre, tökéletesebb technikával. Különösen fellendült a hajóépítés (többszintű hajók), a bányászat, a selyemipar (elsősorban Hangcsou és Szucsou területén) és a porcelánipar. Kuangcsou Kína legnagyobb tengeri kikötője lett. Cseng Ho (1405–33) tengeri útjai során a kínaiak eljutottak Kelet-Afrikáig. A Selyemútnak továbbra is nagy jelentősége volt a Nyugat- és Közép-Ázsiával folytatott kereskedelemben. A Nyugattal, főképpen Portugáliával folytatott kereskedelem fokozódott (a portugáloknak 1557-ben átengedték Aoment [Macao] mint kereskedelmi települést). A portugál kereskedők kíséretében megérkeztek Kínába az első misszionáriusok, köztük 1591-ben a jezsuita Matteo Ricci. A japánokkal, akik kalózkodásukkal nagy károkat okoztak Kínának, a 16. század vége felé több ízben összeütközésre került sor. 1597-ben a koreaiak és kínaiak szövetséges hajóhada csaknem teljesen megsemmisítette a japán flottát.

A Ming-dinasztia megdöntése és a mandzsuk betörése. A valák és a mandzsuk fenyegette birodalom, az udvari klikkharcokban meggyengült központi hatalom, a kiszipolyozott kistelkes és földnélküli parasztság – ez volt a Ming-birodalom képe a 17. század elején. Először a városok szegény lakossága kelt fel. 1628-ban nagy parasztlázadások törtek ki Senhsziben. 1636-ban Li Cö-cseng vette át a felkelő parasztok vezetését, akik 1644-ben Pekinget is elfoglalták. A parasztok hatalmas mozgalma által megriasztott kínai feudális urak szövetségre léptek a mandzsu behatolókkal a parasztok ellen. Vu Szan-kuj tábornok kérésére a mandzsuk bevonultak Pekingbe, s ezzel létrehozták az idegen Csing-dinasztiát.

A Ming-korszak kulturális eredményei. Az építészet (városépítés), festészet, porcelán- és émailművészet, a bronzöntés, a kő- és elefántcsontfaragás terén csodálatos művészi alkotások születtek. Nagy figyelmet fordítottak a filológiai és történeti irodalomra. Ebben a korban olyan világirodalmi rangú regények születtek, mint a „Csin-Ping-Mej", a „Suj-hu-csuan" (Vízparti történet), valamint egy nagy enciklopédia, a „Jung-lo ta-tien".

A Csing-dinasztia az első ópiumháborúig (1644–1840)

A birodalom terjeszkedése. A Csingek a mandzsuellenes népi háború leverése után állandóan hadakoztak uralmi övezetük kiszélesítésére. A mandzsu birodalom bekebelezte Kelet-, majd Nyugat-Turkesztánt; 1720-ban Tibetre került sor; 1769-ben Burma, 1789-ben Vietnam lett a Csing-birodalom vazallusa. 1689-ben megkötötték Oroszországgal a nercsinszki, majd 1727-ben a kjahtai szerződést, ezekben tisztázták a határvitákat, és Oroszország engedélyt kapott, hogy Pekingben egyházi missziót hozzon létre.

A belső helyzet. A Mingek államrendjét és közigazgatását a mandzsuk gyakorlatilag átvették. A mandzsuk, akik a lakosságnak alig 0,5%-át alkották, privilegizált helyzetet teremtettek maguknak. Nemességük kisajátította a nagy földbirtokokat. Az országot szigorú katonai szervezet (nyolczászlós rendszer) segítségével tartották uralmuk alatt. A mandzsuellenes megnyilvánulásokat – egyebek közt az irodalom területén is – a legszigorúbban büntették.

1725-ben bevezették a ti-ting-adót, amely a fej- és földadót egyesítette és ezüstben kellett fizetni. Csien-lung császár uralkodása (1736–96) idején a birodalom gazdasági és kulturális virágkorát élte. Tovább fejlődött a kézművesség, főképpen a selyemszövés. Ez idő tájt csak Nankingban 30 000 szövőszék dolgozott. A külkereskedelem (különösen Délkelet-Ázsiával) a Csing-kormány által 1757-ben meghirdetett zárt ajtók politikája ellenére is fellendült.

Mandzsuellenes népi felkelések a 18. század végén. A súlyos háborús terhek és a földbirtokosok önkénye által kiszipolyozott falusi lakosság több ízben fellázadt a mind korruptabb mandzsu rendszer ellen. A felkeléseket titkos társaságok vezették (a Fehér Lótusz Szekta, a Hármak, az Idősebb Fivérek Társasága, az Ég és Föld Társaság). Ugyanakkor felkelt a Délnyugat-Kínában élő elnyomott miao-kisebbség is (1775 és 1792).

A kulturális fejlődés 1840-ig. Az irodalom terén tovább fejlődött a regény („A vörös szoba álma" és a „Nyugati utazás"). A kor nagy enciklopedistái és filozófusai Ku Jen-vu és Vang Fu-cse voltak. A 18. század elején jelent meg a legjelentősebb kínai szótár, a Kang-hszi ce-tien, továbbá a Pej-ven jün-fu című lexikográfiai mű. Figyelemreméltó eredményeket hozott az építészet és a kertművelés, valamint a porcelán- és lakktechnika fejlődése.

Újkor (1840–1917)

Az ópiumháborúk

Kína kapcsolatai az európai országokkal 1840-ig. 1517-ben a portugálok voltak az első európaiak, akik tengeri úton elérték Kantont. Az őket követő misszionáriusokat már brit, francia, később pedig amerikai és porosz (1752) kereskedők is elkísérték. Az ipari termelés fellendülése a 18. század végén, a 19. század elején felkeltette a kapitalista országok, főképpen Nagy-Britannia érdeklődését a kínai piac iránt. Első térhódítási kísérleteik meghiúsultak a Csing-udvar elzárkózási

politikája miatt, amely arra irányult, hogy megvédje a feudális-abszolutisztikus rendet a fiatal európai, majd később amerikai komprádor burzsoázia fenyegető agressziójától, s egyúttal konzerválja uralmát. Nagy-Britannia – különösen az 1836-os válság kitörése után – fokozott ópiumexporttal válaszolt, hogy feltörje a kínai kaput. A Csing-udvar többszöri kísérlete, hogy megfékezze az ópiumkereskedelmet, s ezzel együtt az ezüst kiáramlását Kínából, végül ürügyet szolgáltatott Nagy-Britanniának az erőszakos fellépéshez.

Az első ópiumháború (1840–42). 1839 júniusában Li Cö-hszü császári biztos az udvar parancsára több mint húszezer láda becsempészett brit ópiumot semmisíttetett meg. A britek válaszképpen blokád alá vették Kantont, bár heves népi ellenállásba ütköztek; vereséget szenvedtek Szanjüanli falunál. Ekkor a harci cselekményeket Dél- és Kelet-Kínára is kiterjesztették. Kína a Csing-udvar megalkuvó politikája miatt kénytelen volt aláírni a nankingi szerződést (1842), amely mintegy nyitánya Kína félgyarmati és félfeudális társadalommá való átalakulásának.

A második ópiumháború (1856–60). Karl Marx az első ópiumháború eredményeiről így írt: „A kínai piacot a következők jellemzik: az 1842-es szerződés által történt megnyitása óta állandóan növekedett a Nagy-Britanniába irányuló tea- és selyemexport, míg a brit gyarmatokkal való importkereskedés Kína irányában nagyjából és egészében véve változatlan maradt." Nagy-Britannia és Franciaország, hogy döntő erővel betörjön a kínai piacra, az USA és Oroszország támogatásával 1856-ban kirobbantotta a második ópiumháborút, amelyet 1858-ben a tiencsini szerződés egy évre félbeszakított, végül azonban Pekinget brit–francia csapatok szállták meg, s ekkor a háború a pekingi szerződések (1860) aláírásával végződött. 1861-ben Poroszország Kína helyzetét kihasználva, katonai erőszakkal fenyegetőzött és egyenlőtlen szerződést kényszerített Kínára, amely a második ópiumháború után szuverén jogainak egyre nagyobb részéről volt kénytelen lemondani a külföldi hatalmak javára.

A 19. század 50-es–70-es éveinek népi felkelései

Az okok. Kínának az első ópiumháborúban elszenvedett veresége meggyorsította a feudális társadalom hanyatlását és fokozta a néptömegek feudális kizsákmányolását. Az egyre súlyosabb gazdasági hanyatlás, az adóterhek növekedése és az adórendszer fokozódó visszásságai mind nyomorúságosabbá tették a néptömegek helyzetét. Különösen kíméletlenül zsarolták ki a nemzeti kisebbségeket. A népnek gyetlen kiútja maradt: a barbár állapotok elleni fegyveres harc. 1840 és 1850 között több mint száz felkelés tört ki a feudális kizsákmányolás és a nemzeti elnyomás ellen.

A legfontosabb népi felkelések jellege és lefolyása. A tajping-felkelés (1851–64) hatalmas mandzsuellenes, ugyanakkor a külföldi agresszió ellen irányuló parasztháború volt, amely 17 tartományt borított lángba. A felkelést Hung Hszjucsüan, egy keresztény hitre áttért paraszt vezette. Miután 1851-ben a felkelők Kuanghszjban kikiáltották a „Nagy Béke Mennyei Birodalmát" (Taj-ping Tien-kuo), Kelet-Kína felé vonultak, majd Nankingban létrehozták egy paraszti-demokratikus állam központját (1853. márc.). A mozgalmat az egyesült bel- és külföldi reakció leverte. A tajpingok a két nem, minden ember és nép egyenjogúságát hirdették, eszményképük pedig a javak közös birtoklása és használata volt. Az általuk képviselt paraszti szocializmus antifeudális tendenciája folytán haladó áramlatnak tekinthető.

A niencsünök (fáklyavivők) felkelése (1832–68) a feudális rendszer ellen irányult. A tajpingok befolyása alatt nagy hadsereget hoztak létre, amely – az előbbiekkel szoros kapcsolatban – hadműveleteket folytatott Kelet- és Észak-Kínában.

A miaók kujcsoui felkelése (1854–72) is erős tajping befolyás alatt állott, s a Csingek nemzeti és társadalmi kizsákmányolása ellen irányult. A központi hatalom válaszképpen kiirtotta a miao kisebbség zömét.

A hujok (mohamedánok) felkelései Délnyugat- (1855–73) és Északnyugat-Kínában (1862–77) jogos nemzeti mozgalmaknak tekinthetők a Csing-dinasztia ellen, de később részben reakciós befolyás alá kerültek (pl. Jakub bég Északnyugat-Kínában); különösen a britek használták fel őket. A Csing-haderők ezeket a lázadásokat is vérbe fojtották.

Kína helyzete a 19. század 70-es–80-as éveiben

A jangvu-mozgalom és a külföldi misszionáriusok elleni népi harc. Az 1861-es palotaforradalommal a hatalom az udvar nyugatbarát csoportjának (jangvu-csoport) kezébe került, Ce Hszi, az özvegy anyacsászárnő vezetésével, aki a 20. század elejéig meghatározta Kína politikáját. A „nyugatosok" arra törekedtek, hogy osztályuralmukat a külföldi hatalmakhoz fűződő szoros együttműködés révén biztosítsák. A feudális urak, a hivatalnokok és a komprádorok (az utóbbiak legkiemelkedőbb képviselője Li Hung-csang volt) nemzetellenes politikája meggyorsította Kína kiszolgáltatását az idegen tőkés hatalmaknak.

Másfelől azonban a külföldi misszionáriusok erőszakos fellépése elleni népi mozgalom a 60-as–

70-es években fellendült, például 1870-ben Tiencsinben, majd 1875–79-ben Fucsienben.

A nemzeti ipar kezdetei. Az ipar, amelyet a „nyugatosok" hoztak létre és kezdetben főleg fegyvereket gyártott a népi felkelések leverésére, határozottan feudális jellegű volt. A 70-es évektől nemzeti kapitalista ipar alakult ki. A félgyarmati és félfeudális helyzet következtében az ipar nem lépte át a korai kapitalista kereteket és szinte csak könnyűiparból (gyorsabb tőkemegtérülés, kevesebb kockázat) állott. Tőkebefektetései csekély mértékűek voltak, s gyakorlatilag csak a part menti területeket érintette. A nemzeti kapitalizmus, jóllehet szorosan a feudalizmushoz és a külföldi kapitalizmushoz kapcsolódott, mégis csak e két erő elleni állandó harcban öltött testet. Ezen az alapon alakult ki a nemzeti burzsoáziának a forradalomban játszott kettős szerepe. Egyidejűleg tovább erősödött az ipari proletariátus, amely már a nemzeti kapitalizmus megjelenése előtt kialakult a külföldi vállalatoknál (1870: kb. 10 000 munkás, 1891: 100 000 munkás). 1882-ben és 1891-ben a kajpingi szénbányákban lezajlottak az első spontán sztrájkok.

A külföldi agresszió erősödése a Kínával szomszédos országokban és a határterületeken. 1874-ben Japán, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia támogatásával megkezdte első agresszióját Tajvan ellen, 1879-ben elfoglalta a Rjukju-szigeteket, 1875-ben pedig behatolt Koreába. Nagy-Britannia az általa 1886-tól megszállt Burmán keresztül megpróbált Délnyugat-Kína felé törni. Franciaország a kínai–francia háború (1884–85) eredményeképpen egész Annamra kiterjesztette gyarmati uralmát.

A nemzeti válság éleződése a 19. század végén

A kinai–japán háború (1894–95). Japán, amely de facto 1885-től Kínával közösen protektorátust gyakorolt Korea felett, 1894 júliusában háborút provokált avégett, hogy Koreát teljesen leigázza és Északkelet-Kínában is megvethesse a lábát. A kínai csapatok mind a szárazföldön, mind a tengeren több súlyos vereséget szenvedtek, emiatt Kínának kapitulálnia kellett. A simonoszeki szerződéssel (1895), amely szentesítette a Korea feletti japán uralmat, Tajvan és a Penghu-szigetek japán megszállását, megkezdődött a Kína ellen irányuló imperialista agressziók időszaka. Ezt az időszakot a tőkeexport és a birodalomnak imperialista befolyási övezetekre való felosztása jellemezte. A német imperialisták Csiaocsou ún. „bérbevételével" Santungot, Oroszország pedig a vasútépítés révén Mandzsúriát, sőt bizonyos értelemben a Nagy Faltól északra eső hatalmas területeket is befolyási övezetévé tette. A brit imperialisták a Jangce völgyet hajtották uralmuk alá, a franciáknak Jünnan jutott, a japánok Korea urai lettek. Az USA közzétette az ún. Hay-doktrínát, hogy biztosítsa az egész Kínába tervezett behatolást. A birodalomban mindezek következtében gyorsan kiéleződött a nemzeti válság.

A száznapos reformmozgalom (1898. jún. 11–szept. 21). 1898-ban, amikor az a veszély fenyegetett, hogy a birodalmat az imperialista hatalmak felosztják, liberális reformerek egy csoportja Kang Ju-vej irányításával Caj-tien árnyékcsászár támogatásával polgári reformokat vezetett be. Céljaik azonban a fennálló rend keretei között maradtak; fejleszteni kívánták a nemzeti kapitalizmust, és vissza akarták állítani az ország függetlenségét. Minthogy a reformerek nem voltak kapcsolatban a néptömegekkel, Ce Hszi anyacsászárnő és reakciós klikkje erőszakkal elfojtotta a mozgalmat.

Az antiimperialista Ji-ho-tuan mozgalom (1899–1900). Főleg a parasztok és a kézművesek hazafias mozgalmaként alakult meg Észak-Kínában a Ji-ho-tuan (az Igazságosság és Egyetértés Társasága). A külföldiek a mozgalom résztvevőit „boxereknek" nevezték (eredeti nevük: „az Igazság és Egyetértés Ökleinek Társasága". A boxerek befolyása a Csingeket arra kényszerítette, hogy törvényesen elismerjék, sőt hivatalosan az imperialista agresszorokkal szemben támogassák őket. 1900-ban a Ji-ho-tuan hívei megszállták Pekinget és megtámadták a kínai lakosságot sakkban tartó külföldi helyőrségeket. A Ji-ho-tuan antiimperialista harca azonban a Csing-kormány kétszínű politikája következtében, továbbá a mozgalom egységes vezetésének és egységes céljainak híján vereséggel végződött.

Az 1901. évi jegyzőkönyv Kínát 3 milliárd márka jóvátétel fizetésére kötelezte, s ezzel megfosztotta az önálló, gazdaságilag független fejlődés utolsó lehetőségétől. Ráadásul a külföldi hatalmak követelésére a központi hatalomnak az antiimperialista nemzeti mozgalmat is szét kellett volna vernie, a tömegmozgalom azonban olyan erősnek bizonyult, hogy az egymással is versengő külföldi hatalmaknak nem sikerült Kínát közvetlen gyarmati területekre felosztaniuk. Meg kellett elégedniük azzal, hogy támogatták a félgyarmati és félfeudális kínai rendszert, amely az imperialista tőkés társaságoknak befolyási övezeteiken belül szabad kezet biztosított.

Az 1911–13-as polgári demokratikus forradalom

A Kínai Forradalmi Liga megalapítása. A nemzeti kapitalizmussal egyidőben kifejlődött a polgári forradalmi mozgalom, élén Szun Jat-szennel (Szun Csung-san). Az 1905–07-es oroszországi forradalom hatására Szun 1905-ben létrehozta a

Kínai Forradalmi Ligát, amely az 1912-ben alakított Kuomintang elődje volt, tehát a nemzeti burzsoázia pártja és a polgári demokratikus forradalom vezető ereje. Szun „három népi elve": a nacionalizmus (a mandzsu dinasztia megdöntése), a népuralom (a köztársaság létrehozása) és a népjólét (a föld egyenlő elosztása) alkotta a liga programját.

A forradalom kitörése, lefolyása és eredménye. A forradalmat széles körű népi mozgalom készítette elő, amely a külföldi vasúti és bányatulajdont vissza akarta adni a nemzeti tőkések kezébe és tiltakozott a nyomasztó adóterhek ellen. A forradalom 1911. okt. 10-én a vucsangi fegyveres felkeléssel tört ki; a Csing-dinasztiát, ezzel pedig a monarchiát megdöntötték, majd 1912. jan. 1-én Szun Jat-szen vezetésével kikiáltották a Kínai Köztársaságot. Mivel a forradalmárok nem vették figyelembe a központi hatalom fontosságát, és a néptömegektől elszigetelten cselekedtek, nem tarthatták magukat sokáig. A kínai reakció az imperialista erők aktív támogatásával (25 millió font sterling kölcsön) 1912. febr. 16-án Jüan Si-kajt juttatta a köztársaság élére, aki 1913-ban leverte a forradalmat és bevezette a nagybirtokosok és a komprádorok diktatúráját. A forradalom így befejezetlen maradt.

Kína helyzete az első világháború idején

A reakciós militarista uralom. Miután Jüan Si-kaj feloszlatta a parlamentet és a kormányt, további kompromisszumok révén (az 1915. máj. 7-i hírhedt 21 japán követelés elfogadása, amely a japán imperialistáknak Kína nagy területein gazdasági és politikai előjogokat biztosított) a japán imperialisták támogatását szerette volna megszerezni a monarchia visszaállításához. Ez a terve azonban meghiúsult. Jüan halála után (1916) az ország az egyes imperialista hatalmak támogatta militarista klikkek uralma alá került.

A nemzeti ipar fellendülése az első világháború idején. Az első világháborúban bizonyos mértékig csökkent az imperialista hatalmak Kínára gyakorolt nyomása. Ezáltal, valamint az ipari áruk csökkenő importja következtében a nemzeti ipar, főleg a könnyűipar fejlődési üteme is meggyorsult. A nemzeti vállalkozások száma 1913 és 1920 között két és félszeresére nőtt. A kulcspozíciók azonban az imperializmus kezében maradtak, a háború idején Japán és az Egyesült Államok befolyása került előtérbe. A fokozott ipari fejlődés folytán a kínai proletariátus is gyorsabban fejlődött. A munkások száma az 1911-es 1 millióról 1919-re 2,3 millióra nőtt. Az ipari proletariátus viszonylag kis számú nagyüzemben (pl. a tízezer munkással dolgozó kajpingi szénbányák) és a nagyvárosokban összpontosult (Sanghaj, Kanton, Vuhan és Tiencsin).

A demokratikus mozgalom 1914–18-ban. A munkásmozgalom 1914–18-ban tette meg első önálló lépéseit, ezek részben már közvetlenül politikai jellegűek voltak (a tiencsini francia vállalatok munkásainak sztrájkja, 1916). Az ország déli részén 1915 végén tömegmozgalmak bontakoztak ki a monarchia visszaállításával szemben, majd 1916 májusában megalakult a Déli Tartományok Független Föderációja. A burzsoázia és a kispolgárság haladó képviselői 1915-ben létrehozták a polgári jellegű Új Kultúra mozgalmat, amely a feudális kultúra és morál (konfucianizmus) ellen irányult, népszerűsítette a tudományt és a demokráciát, de nem tudta mozgósítani és vezetni a néptömegeket az imperializmus és a feudalizmus uralmának megdöntéséért folyó harcban. A leghaladóbb kispolgári demokrata értelmiségiek az ország megmentése és Kína új felvirágzása céljából egyre gyakrabban fordultak a nemzetközi munkásmozgalom felé.

A legújabb kor (1917–18-tól)

Kína nemzeti forradalmi felszabadító mozgalma mint a proletár világforradalom része (1917-18–1949)

Az antiimperialista-antifeudális mozgalom fellendülése (1917/18–1925)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Kínában. Az Októberi Forradalom győzelme mélyreható befolyást gyakorolt Kínára. A szovjethatalom intézkedései, mindenekelőtt azoknak az egyenlőtlen szerződéseknek az érvénytelenítése, amelyeket a cári Oroszország kényszerített Kínára, megnyerték a kínai nép rokonszenvét. Az Októberi Forradalommal a marxizmus–leninizmus is tért hódított, és a kínai forradalmárok, mint például Li Ta-csao, fölismerték a proletariátus történelmi küldetését.

A Május 4. mozgalom és a Kommunista Párt megalapítása. Amikor a párizsi békekonferencia a santungi egykori német gyarmati területet átengedte Japánnak, Kínában válaszul kibontakozott az 1919. május 4-i antifeudális és antiimperialista mozgalom, amelyet egy pekingi diáktüntetés robbantott ki. A mozgalomnak sajátos jelleget kölcsönzött a kínai proletariátus hatalmas politikai sztrájkakciója. A diákok, a munkások és más hazafias erők közös fellépése folytán a kínai kormány kénytelen volt megtagadni a párizsi békeszerződés aláírását. A mozgalom előkészítette a talajt az első kommunista körök

1920. évi megalakulásához, ezek a sejtek aztán a kommunista világmozgalom segítségével a marxizmus–leninizmust összekapcsolták a kínai munkásmozgalommal. 1921. júl. 1-én Sanghajban megalakult Kína Kommunista Pártja, amely a gyarmati rabszolgaságtól szenvedő Kelet országainak első proletárforradalmi pártjai között lépett fel.

A nemzeti forradalmi felszabadító mozgalom fellendülése és az antiimperialista-antifeudális nemzeti egységfront létrehozása. Az imperializmusnak az első világháború utáni gyarmatosító politikája következtében az antiimperialista mozgalom is fellendült, s egyúttal a külföldi tőke által pénzelt helyi militarista klikkek ellen irányult. A KP vezetésével megszervezték a sztrájkharcot (1922-től 1923 februárjáig több mint száz sztrájk 300 000 résztvevővel) és létrejöttek az első parasztszövetségek (pl. 1923-ban Peng Paj vezetésével százezer taggal). Erre a fejlődésre nagy hatást gyakorolt Szun Jat-szen, aki gondosan tanulmányozta az Októberi Forradalom tapasztalatait és módszereit, Lenin életművét és megpróbálta ezt szovjet tanácsadók segítségével a kínai forradalmi mozgalom fejlesztésében felhasználni. A KP III. kongresszusa 1923-ban felvetette annak lehetőségét és szükségességét, hogy a Kuomintangot az egész nép antimilitarista-antifeudális egységfront-szervezetévé alakítsák, ezen az egységfronton belül harcoljanak az egyes irányzatok a forradalom hegemóniájáért. A KP és a Kuomintang egységfrontját az utóbbi I. kongresszusán, 1924-ben hozták létre.

Harc a kantoni forradalmi bázis megteremtéséért. A KP vezetésével és a Kuomintang támogatásával az egész kantoni tartományban megerősödött a munkás- és parasztmozgalom, a forradalom fő ereje. Az 1924 májusában szovjet katonai tanácsadók segítségével létrehozott huangpui katonai akadémia a későbbi Nemzeti Forradalmi Hadsereg magvát alkotta. A forradalmi erők politikai és katonai megerősödése révén 1926-ig az egész tartományt megszabadították a helyi militarista klikkektől. 1925. júl. 1-én Hangcsouban megalakult a Kínai Nemzeti Kormány.

Az 1925–27-es forradalom

A forradalom kitörése és a Nemzeti Forradalmi Hadsereg északi hadjárata. A forradalom az 1925. május 30. mozgalommal kezdődött Sanghajban, valamint a hongkongi és kantoni munkások antiimperialista általános sztrájkjával, amelyet a nemzetközi proletariátus hatékonyan támogatott. 1926 júliusában a Nemzeti Forradalmi Hadsereg Kantonból elindult északi hadjáratára, hogy megdöntse az országban a feudális-militarista uralmat, megszabadítsa az imperialista rabszolgaságtól és forradalmi hatalom alatt egyesítse az országot. 1927 márciusáig felszabadították Közép- és Kelet-Kínát. A sikerek magyarázata az volt, hogy az északi hadjáratot, a nemzeti felszabadító forradalom e formáját, a nép támogatta. A hadjárat során erősen fellendült a szakszervezeti mozgalom (1927: 2,8 millió tag), megerősödtek a parasztszövetségek (1927: 9,8 millió tag, ebből Dél-Kínában 8 millió). Számottevő módon növekedett a KP tömegbefolyása (1925 jan.: 950 tag; 1927 ápr.: majdnem 60 000 tag).

A forradalom ideiglenes veresége. A Csen Tuhsziu által irányított pártvezetés a Kuomintaggal kapcsolatban jobboldali opportunista politikát folytatott és nem lépett aktív szövetségre a széles paraszti tömegekkel. Emiatt a pártnak nem sikerült kivívnia hegemóniáját a forradalomban. A Kuomintang Csang Kaj-sek vezette jobbszárnya 1927. ápr. 12-én imperialista segítséggel ellenforradalmi puccsot hajtott végre. 1927 közepén a vuhani nemzeti kormány feloszlatásával végleg felbomlott a nemzeti egységfront. A forradalom vereséget szenvedett. A fehérterror megsemmisítette a KP csaknem teljes proletár magvát (a munkások tömeges agyonlövése, csak Sanghajban 18 000); ez előnyösen befolyásolta a kispolgári-nacionalista elemek térhódítását a pártban, és meggátolta a KP lenini típusú párttá történő továbbfejlesztését.

A reakciós Kuomintang-uralom és a forradalmi mozgalom fellendülése a gazdasági világválság idején (1927–1931. szept.)

A reakciós Kuomintang-uralom és a bürokrata tőke kialakulása. A főleg az amerikai imperializmustól függő Csang Kaj-sek-csoport a helyi militarista klikkekkel kötött egyezmények révén az ország más részeire is kiterjesztette hatalmát. 1928. okt. 10-én Nanking székhellyel „nemzeti kormányt" hozott létre, amely a komprádor burzsoázia és a militarista-feudális körök érdekeit képviselte. Gyilkosságokkal és terrorral próbálta megszilárdítani uralmát. Az uralkodó Kuomintang-klikk soraiból, amely állami hatalmi pozícióit személyes meggazdagodásra használta fel, kialakult az ún. bürokrata tőke, a kínai forradalom három fő ellenségének egyike.

A forradalmi visszavonulás vidékre, a forradalmi-demokratikus munkás-paraszt diktatúrák területeinek létrehozása. A KP Központi Bizottságának 1927 augusztusi plénuma elemezte az új helyzetet, leszámolt a jobboldali opportunista vonallal, és az agrárforradalom kibontakoztatására szólított fel. A reakciós erőknek a váro-

sokban történt viszonylagos stabilizálódása folytán a forradalmi erők zöme vidékre vonult, és ott az újonnan megalakított Vörös Hadsereg segítségével forradalmi bázisokat hozott létre. 1927 és 1930 között tíz kisebb-nagyobb szovjet körzet jött létre, a két legfontosabb központ a csianghszi és fucsieni központi szovjet körzet volt. A munkás- és parasztküldöttek 1931 novemberében tartott I. kongresszusa megválasztotta a Kínai Szovjet Köztársaság Központi Munkás-Paraszt Kormányát, Mao Cetung elnök vezetésével, alkotmányt és demokratikus törvényeket fogadott el. Az alapvető földreform végrehajtása biztosította a paraszti tömegek támogatását, a Kuomintang-csapatok négy hadjáratát sikerült visszavernie. A terület azonban a Kuomintang ötödik támadásakor elveszett (1934), és ekkor a forradalmi fegyveres erők magva a KP Központi Bizottságával együtt végrehajtotta a (12 000 kilométeres) Hosszú Menetelést Észak-Kínába (1934–35).

A japán agresszió kezdete Északkelet-Kínában, harc a japánellenes nemzeti egységfront létrehozásáért (1931. szept.–1937)

1931 szeptemberében a japán imperialisták egész Északkelet-Kínát megszállták. A japán agresszió részben a Szovjetunió ellen irányult, ugyanakkor azonban magában hordozta a kínai nép rabszolgasorba süllyesztésének veszélyét. A KP és az internacionalista erők a Komintern támogatásával elhatározták: véget vetnek a polgárháborúnak és a Kuomintanggal közösen harcot indítanak a japán agresszorok ellen. A Komintern VII. világkongresszusának hatására, amely kidolgozta az antifasiszta egységfront általános elveit, valamint az 1933-tól erősen kibontakozó japánellenes hazafias népi mozgalom légkörében a KP időben a japánellenes nemzeti egységfront élére állott.

A Kuomintang-kormány, amely Észak-Kínát átengedte a japán imperializmusnak, folytatta ellenforradalmi hadjáratait, 1937 szeptemberében azonban a KP által javasolt kompromisszum alapján kénytelen volt hozzájárulni az egységfront megalakításához.

A japán agresszió elleni nemzeti felszabadító háború (1937–45)

A nemzeti felszabadító háború kezdete. 1937. júl. 7-én a lukoucsiaói (Marco Polo-híd) incidenssel Peking mellett megkezdődött a nagy japán offenzíva Kína meghódítására. A Szovjetunió azonnal erkölcsi és anyagi támogatást nyújtott Kínának. A Kuomintang-kormány ingadozó magatartása lehetővé tette Japánnak, hogy 1938 októberére meghódítsa Kínának a Vuhan–Kanton-vonaltól keletre fekvő területeit. A KP mozgósította a néptömegeket a nemzet megmentésére, a Japán elleni aktív harcra (az 1937. aug. 25-i tízpontos program). A népi haderők (a VIII. hadsereg és az új. IV. hadsereg) harca révén az ellenséges vonalak mögött létrejöttek az első felszabadított területek.

A felszabadított területek harca az agresszorok és a Kuomintang-rendszer kommunistaellenes hadjáratai ellen. 1938 végétől Japán lényegében 1944-ig szüneteltette támadását a Kuomintang-fronton és erőit a felszabadított területek elleni harcra összpontosította. E területeknek 1939-től a Kuomintang katonai és gazdasági blokádjával is meg kellett küzdeniük, amely 1939–43-ban három kommunistaellenes támadással próbálta megsemmisíteni a Kommunista Pártot. Ilyen körülmények között a felszabadított vidékek súlyos helyzetbe kerültek. Területük nagymértékben csökkent, lakosságuk 100 millióról (1941) 50 millióra (1944) esett vissza.

A Kommunista Párt VII. kongresszusa és a Japán feletti győzelem. 1945 áprilisában Jenanban összehívták a KP VII. kongresszusát. A pártkongresszusra hatást gyakorolt a német fasizmus veresége, amely főként a Szovjetunió érdeme volt. A KP ezért elhatározta, hogy a kedvező nemzetközi feltételeket Kína nemzeti felszabadítására használja fel. A párt arra a következtetésre jutott, hogy minden tényező adott a nemzeti függetlenség kivívásához és a demokratikus mozgalom győzelméhez, ezt a győzelmet pedig a népi fegyveres erőkre támaszkodva ki lehet vívni. A pártkongresszus programot fogadott el az antiimperialista demokratikus forradalomnak a KP vezetésével történő megvalósításáról.

A potsdami konferencia 1945. aug. 9-én elfogadott határozata értelmében a Szovjetunió hadat üzent Japánnak. A szovjet hadsereg rövid idő alatt szétverte a japán Kvantung-hadsereget és felszabadította egész Északkelet-Kínát. A Szovjetunió hadba lépésekor a KP vezette népi fegyveres erők ellentámadásba lendültek át és Észak-, Közép- és Kelet-Kína nagy területeit szabadították fel. A Kuomintang-csapatok csupán az USA nyílt beavatkozásának jóvoltából tarthatták meg kulcspozicióikat ezeken a területeken.

Az 1945–49-es népi forradalom

Harc a békés demokratizálódásért. A polgárháború kitörése. A világimperializmus gyengülése, a béke, a demokrácia és a szocializmus erőinek a második világháború eredményeképpen bekövetkezett megerősödése kedvező feltételeket teremtett a kínai nemzeti forradalmi felszabadító mozgalom győzelmének kivívásához. A KP

vezetésével a Kuomintang által ellenőrzött területeken is tömegmozgalom fejlődött ki a békéért, a demokráciáért, az amerikai intervenció ellen. A népi mozgalom, amelyet az 1945 decemberi moszkvai külügyminiszteri konferencia határozatai is támogattak, 1946. jan. 10-én elérte, hogy a Kuomintang időlegesen szüneteltette katonai provokációit a népi fegyveres erők ellen, és politikai tanácskozó értekezletet hívtak össze. Ezen a konferencián a demokratikus erőknek sikerült keresztülvinniük az ország békés demokratizálására irányuló határozatokat. A Kuomintang-kormány azonban, amely az amerikai imperializmus számottevő anyagi és pénzügyi támogatását élvezte, semmibe vette a határozatokat, és 1946 júliusában megkezdte a polgárháborút. 1947 közepéig számszerű és fegyverzetbeli fölénye révén részleges katonai sikereket aratott.

Az antiimperialista demokratikus mozgalom fellendülése a KP vezetésével a Kuomintang területein, valamint a földreform megkezdése lehetővé tette a katonai áttörést a polgárháborúban.

Az amerikai imperializmus politikai és gazdasági terjeszkedése és a Kuomintang-rendszer nemzetellenes, Kínát kiszolgáltató politikája különösen a Kuomintang által ellenőrzött területeken rendkívüli mértékben elmélyítette a háború utáni válságot (infláció, a néptömegek gyors elnyomorodása, a kis- és középburzsoázia tönkremenetele). A dolgozók elkeseredett politikai és gazdasági harcai (csupán 1947-ben több mint 3000 sztrájk kereken 3,2 millió résztvevővel; széles körű parasztfelkelések a tartományokban) meggyorsították a reakciós rendszer felbomlását. A felszabadított területeken 1946–47-ben megkezdett földreform biztosította a forradalomnak a földnélküli és a kisbirtokos parasztok széles tömegeinek a támogatását.

Ez a fejlődés megkönnyítette a népi fegyveres erők 1947 júliusában indított általános offenzíváját, amely a forradalmi tömegmozgalommal együttműködve 1948-ra megsemmisítette a Kuomintang-kormány katonai erőit a kínai szárazföldön. 1948-ban a KP vezetésével antiimperialista-demokratikus egységfront jött létre.

A Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület összehívása és a Kínai Népköztársaság kikiáltása. 1949. szept. 21-én Pekingben, a későbbi fővárosban összeült a Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület, amely antiimperialista-antifeudális irányvonalat képviselt. A konferencia 1954-ig, az Országos Népi Gyűlés összehívásáig gyakorolta a legfelsőbb népi képviselet funkcióját. Közös programja, amely ebben az időben ideiglenes alkotmány szerepét játszotta, arra irányult, hogy végleg megvalósítsa az antiimperialista-demokratikus forradalmat és hosszabb időszakban létrehozza a szocializmusra való áttérés feltételeit. Meghirdette az imperialista kiváltságok eltörlését, a bürokrata tőke elkobzását és népi tulajdonba vételét, a feudális és félfeudális földtulajdon eltörlését, átalakítását paraszti tulajdonná. A program az új államot a népi demokrácia diktatúrájaként határozta meg, amely a munkásosztály vezetése alatt áll, a munkás-paraszt szövetségre épül és „minden demokratikus osztályt és réteget" magában foglal (a nemzeti érzelmű burzsoáziát is beleértve).

1949. okt. 1-én kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A KNK létrejötte súlyos csapást jelentett az imperializmus ázsiai pozícióira, és nagymértékben hozzájárult a nemzetközi erőviszonyoknak a béke, a nemzeti felszabadulás, a demokrácia és a szocializmus javára történő megváltozásához.

Kína az antiimperialista-demokratikus forradalom és a szocializmusra való átmenet időszakában (1949-től)

Az antiimperialista demokratikus forradalom véghezvitele és a szocializmus alapjainak felépítésére való békés átmenet feltételeinek megteremtése (1949–52)

A lényegében még prekapitalista kínai társadalomnak a szocializmusba való átmenet időszakában döntő segítséget nyújtott a Szovjetunió és a többi szocialista ország. 1950. febr. 14-én Moszkvában aláírták a szovjet–kínai barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, ennek értelmében a KNK minden lényeges területen jelentős támogatást kapott.

A munkások és a parasztok forradalmi demokratikus diktatúrájának országos méretű felépítése és megszilárdítása. 1950 derekára az országot – Tajvan, Tibet, Hongkong, Macao és néhány kisebb sziget kivételével – katonailag felszabadították. Tibetet, amelyet az USA megpróbált elszakítani Kínától, 1951-ben a Kínai Népköztársaság békésen felszabadította.

Kezdetben a katonai közigazgatási szervek működtek helyi közigazgatási szervekként. Ezeknek sikerült elfojtaniuk az 1950-ben még széles körű ellenforradalmi tevékenységet. A Központi Népi Kormány még 1949 decemberében rendeletet hozott a népképviseleti gyűlések megalakítására, amelyek 1951-től fokozatosan átvették a katonai közigazgatás funkcióit és a népi gyűlések rendszerének előfutárai voltak.

A munkásosztály, a többi dolgozó osztály és réteg, illetve a demokratikus erők osztályharca a burzsoázia jobbszárnya ellen 1950–51-ben különösen kiéleződött a koreai háború kapcsán, amikor a polgári erők külső támogatást remélve

megpróbálták az országot kapitalista útra téríteni. A „három és az öt rossz" elleni tömegmozgalmak során igen sok burzsoá ügynököt lepleztek le, a burzsoázia jobbszárnyát elszigetelték, és nagymértékben korlátozták a kisárutermelőkhöz fűződő gazdasági viszonyukat is.

1952 végéig a Kínai Népköztársaság 20 országgal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat. Ezek között a szocialista országokon kívül ott találjuk Burmát, Indiát, Nagy-Britanniát és a skandináv államokat. A kínai nép teljesítette internacionalista kötelességét, amikor a koreai népnek az amerikai agresszió elleni harcában önkéntes egységekkel nyújtott támogatást.

Az antiimperialista demokratikus forradalom befejezése és a szocializmus tervszerű felépítésére való átmenet előfeltételeinek megteremtése. 1951-re a komprádor tulajdon és a külföldi vagyon államosítása révén kialakult az állami gazdasági szektor, a népköztársaság anyagi bázisa. Ez 1952-ben az ipari össztermelés 41,5%-át tette ki, kiterjedt a külkereskedelemre, csaknem valamennyi bankra, a közlekedési hálózat nagy részére, és mintegy 2000 állami birtokra.

A földreform (1950–53 eleje) vidéken felszámolta a feudalizmus gazdasági bázisát, és 300 millió parasztnak 47 milliárd hektár földet adott, később pedig haszonállatokkal és munkaeszközökkel is ellátta őket. A reform növelte a mezőgazdasági termelést, megjavította a falusi életkörülményeket, és megszilárdította a munkásosztály szövetségét a dolgozó parasztsággal.

A szocialista tábor hathatós támogatásával (1952-ben a behozatal 72%-a a szocialista országokból származott) a kínai dolgozóknak 1952-re sikerült felépíteniük korábban teljesen szétzilált gazdaságukat. Az ipari termelés csaknem 2,5-szeresére, a mezőgazdasági termelés másfélszeresére emelkedett. Ily módon anyagi és kulturális vonatkozásban javítani lehetett a dolgozók munka- és életkörülményeit; a munkások reálbére pl. 60–120%-kal nőtt. 1952-ben 54 millió diákot és egyetemi hallgatót vontak be a közoktatásba.

A Szovjetunió segítségével kidolgozták az első ötéves tervet. 1952 végére megértek a feltételek arra, hogy tervszerűen hozzáfogjanak a szocializmus alapjainak lerakásához.

A szocializmus építésének kezdete (1953-tól)

A szocialista államrend fejlődésének kezdete. A szocialista államrend fejlődésének folyamata a régi társadalom politikai, ideológiai erői elleni harcban csak fokozatosan, egyenlőtlenül és nagyon ellentmondásosan ment végbe. A népi gyűlések rendszerének 1953–54-ben általános választások révén történt megalakítása fontos lépést jelentett a szocialista államhatalom kiépítésében. Az I. Országos Népi Gyűlés 1954 szeptemberében megtartott első ülésszakán elfogadta a Kínai Népköztársaság Alkotmányát, amely rögzítette az 1949 óta elért eredményeket és a szocializmus alapjai megteremtésének általános követelményeit. A KP 1956-ban tartott VIII. Kongresszusa meghatározta a szocializmusra való áttérés irányvonalát, megerősítette a Szovjetunióhoz és a szocialista államok közösségéhez fűződő barátságot. A kongresszus célul tűzte ki, hogy a fejlett termelés alapján növeli a nép anyagi és kulturális életszínvonalát, az országban és a pártban pedig tovább fejleszti a demokráciát. A pártkongresszus fő jellegzetessége az volt, hogy a párton belüli marxista–leninista erők megszilárdulásának és növekedésének jegyében zajlott le. Ugyanakkor a VIII. pártkongresszus határozatai ellentétben álltak a Mao Cetung körül csoportosuló erők nagyhatalmi soviniszta hegemonisztikus ambícióival. Megvalósulásuk előtt éppen ezért nagy akadályok tornyosultak, mivel a munkásosztály politikai hatalma akkoriban csak a fejlődés kezdeti stádiumában volt.

További lépések a szocialista termelési viszonyok létrehozására. A kisárutermelő szektor szocialista átalakítása a szövetkezeti mozgalom révén és a magánkapitalista szektor átformálása a vegyes állami-magánüzemek létrehozása révén lényegében 1954-ben elkezdődött. Mao Cetung ösztönzésére a folyamatot 1955-ben meggyorsították, s ez súlyos gazdasági nehézség okozója lett.

A népgazdaság szocialista irányítása és tervezése, a szocialista csere- és elosztási viszonyok 1957-ben még viszonylag gyengén rajzolódtak ki.

A szocializmus anyagi-műszaki bázisának fejlődése. 1952–53-ban lerakták a modern népgazdaság alapjait. 1949–1957-ben az ipari termelés több mint ötszörösére, a gabonatermelés 71%-kal növekedett. Számottevő támogatást kapott a kínai nép a Szovjetuniótól, amelynek mindenoldalú segítsége révén több mint 200 ipari nagyüzemet hoztak létre; ezenkívül több mint 10 000 szovjet szakember sietett a Kínai Népköztársaság segítségére, amíg a KNK kereken 11 000 tudóst, mérnököt, technikust és szakmunkást képezett ki a Szovjetunióban. A szocialista iparosítás első lépcsőfokain már túljutottak; a KNK azonban egyelőre agrár-ipari ország maradt, amelyben a mezőgazdaság termelőerői nem változtak meg döntő módon.

Harc a békéért és a nemzetközi együttműködésért. 1953–57-ben megszilárdultak a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok. A Kínai Népköztársaság és a függetlenné vált államok kapcsolatai jelentősen elmélyültek, amikor Kína részt vett az 1954. évi genfi Indokína-értekezleten, s szerepet játszott ebben a békés együttélés öt

elvéről szóló kínai–indiai nyilatkozat, valamint Kína részvétele az 1955-ös bandungi konferencián.

Az SZKP XX. kongresszusa után mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a Mao Cetung körül csoportosuló kínai vezetés kalandor, antileninista vonalat próbál ráerőszakolni a nemzetközi kommunista mozgalomra, s ez az irányzat nem zárta ki a háborút, mint a szocializmus világméretű megvalósításának eszközét.

Mao Cetung csoportjának antileninista és szovjetellenes irányvonala (1958-tól). 1958-ban Mao Cetung és hívei elérkezettnek látták az időt, hogy a párton és államon belül végrehajtott tisztogatási hullám előkészítése után 1958 májusában a VIII. pártkongresszus 2. ülésszakán keresztülvigyék a KP új, fő irányvonalát, a „nagy ugrás" politikáját, 1958 augusztusában pedig a „népi kommunák" politikáját is. Ez az irányvonal olyan kísérlet volt, amely megpróbálta a dolgozók erejének feszített igénybevételével mesterségesen felgyorsítani a gazdasági és társadalmi fejlődés ütemét, főként pedig az volt a cél, hogy a Szovjetuniót túlszárnyalják. A Mao Cetung körül tömörülő csoport azzal az ígérettel, hogy „három év megfeszített munka – tízezer év boldogság", elsősorban anyagi-műszaki és katonai bázist próbált létrehozni nagyhatalmi soviniszta, hegemonisztikus céljainak eléréséhez.

Ez a politika teljes vereséget szenvedett, s az ország gazdasági életét évekre visszavetette. Kiéleződtek a párton belüli ellentétek. A párton belüli ellenzékkel vívott harcban (1959, a KB lusani plénuma, Peng Tö-huaj leváltása) Mao Cetung csoportja még győzött, s ezután azt igyekezett elérni, hogy ismét stabilizálja a helyzetet, a gazdasági élet egyensúlyát helyreállítsa, természetesen eredeti céljai érdekében.

1963 júniusában Mao Cetung csoportja saját „fő irányvonalának" közzétételével, amelyet javaslatként vetett fel a nemzetközi kommunista mozgalom számára, nyíltan megtagadta az 1957-ben és 1960-ban általa is aláírt moszkvai okmányokat. Egyúttal a hamisítás és a rágalmazás minden módszerével (kilenc „kommentár") megpróbálta diszkreditálni és elszigetelni az SZKP-t és a Szovjetuniót. Amikor ez nem sikerült, 1965 novemberében Kína Kommunista Pártjának és a KNK-nak a szocialista világrendszertől, illetőleg a nemzetközi kommunista mozgalomtól való közvetlen politikai és szervezeti elszakításának útjára tért.

E politika fokozódó kudarcai és a növekvő belső ellentmondások végül is a kínai vezetésen belül nyílt nézeteltéréseket robbantottak ki (Liu Sao-csi). A viták részben polgárháborúhoz hasonló jelleget öltöttek. Mao Cetung hívei a hadseregre és a Mao-csoportokra támaszkodva 1966–69-ben a „kulturális forradalom" során túlsúlyra jutottak belső politikai ellenfeleikkel szemben.

A „kulturális forradalom" folyamán a népi demokratikus rend politikai felépítményét gyakorlatilag szétrombolták, helyére pedig katonai-bürokratikus diktatúrát állítottak. A belharcok ismét visszavetették a fejlődést, s a kínai dolgozók szocialista vívmányai a korábbinál is súlyosabb veszélybe kerültek.

Az ún. 1969-es IX. pártkongresszuson formailag is kialakult a katonai bürokratikus legfelső vezetés, amely ezen a kongresszuson meghirdette antileninista és szovjetellenes politikai irányvonalát. Ez a Szovjetunió ellen 1969 első félévében végrehajtott katonai határprovokációkban jutott kifejezésre, Kína Kommunista Pártja és a KNK hivatalos politikájaként. A kínai vezetést a gazdasági helyzet és szakadár politikájának a kommunista világmozgalom általi elutasítása 1969-ben arra kényszerítette, hogy új taktikához folyamodjék. 1970-ben a pártépítést erőszakolták. 1971 januárjáig 22 tartomány közül hétben alakítottak pártbizottságokat. A gazdasági élet fejlesztése terén 1970-re túlszárnyalták az 1966-os termelési szintet. A külpolitikát tárgyilagosabban alakították. 1970 végén Kína számos kapitalista és afro-ázsiai állammal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat. (Az 1971-ben kezdeményezett, a külpolitikai kommentátorok által ironikusan „ping-pong diplomáciának" nevezett kínai–amerikai közeledés hónapjai után az Egyesült Államok részéről Nixon elnök, Japán részéről Tanaka miniszterelnök látogatott Kínába. A KNK elfoglalta helyét az ENSZ-ben, Csang Kai-sek tajvani klikkjét kizárták. Nem javult meg a KNK viszonya a Szovjetunióval és a szocialista világrendszer legtöbb országával. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

Mintegy 500 000 évvel ezelőtt	Sinanthropus pekinensis.
Mintegy 300 000 évvel ezelőtt	Tingcun-kultúra.

Mintegy 100 000–50 000 évvel ezelőtt	Santingtung-kultúra.
I. e. IV. évezred	Jangsao-kultúra.
III. évezred	Lungsan kultúra.
3000 körül	Huang-ti mitikus császár.
2000 körül	A nagy Jü megfékezi a vizeket.
2000 (?) i. e. 16. sz.	A legendás Hszia-dinasztia.
16–11. sz.	A Sang (Jin)- kor: az első osztálytársadalom kialakulása bronzkori szinten; patriarchális rabszolgaság.
1300 körül	Pan Keng Sang-király Jinbe helyezi a fővárost.
11. sz.–771	A nyugati Csou-dinasztia; közös földtulajdon; a „vang" és a törzsi arisztokrácia a faluközösségekben.
841	A Kung-ho kormányzati időszak első éve – a kínai történelem tudományosan rögzíthető időrendjének kezdete.
770	Csou Ping-vang Haóból Lojangba helyezi át a fővárost.
770–249	A keleti Csou-dinasztia; a király hatalma névleges.
770–481 (722–481 is)	„A Tavasz és Ősz Korszaka".
685–643	Csi Huan-kung; uralma alatt Kuan Csung fontos intézkedéseket tesz Csiben a gazdaság fejlesztésére.
594	A Lu-i első földadóztatás jelzi a „közös földek" felszámolását (kung-tien) és a faluközösségek kezdődő hanyatlását.
551–479	Kung Fu-ce (Konfuciusz).
544–537	Ce-csan reformjai Csengben (földmérések, jogok rögzítése).
480–222 (403–222 is)	A hadakozó államok korszaka; a vasművesség kezdetei, a kézművesség és a kereskedelem gyors fejlődése, az első pénzérmék.
468–376	Mo-ce, filozófus, Konfuciusz ellenfele.
430 (?)–340	Lao-ce, a taoizmus filozófiájának legendás megalapítója.
406	Li Kuj reformjai Vejben (intézkedések a földművelés intenzívvé tételére).
398–338	Sang Jang, politikus, a legizmus teoretikusa.
359–338	Sang Jang reformjai Csinben; az állam elismeri a földmagántulajdont.
316	Li Ping Szecsuanban megépíti a Tucsiang-folyó gátrendszerét és öntözőműveit.
280–233	Han Fej-ce, a legista iskola legjelentősebb képviselője.
230–221	A Csinek meghódítják Han, Csao, Vej, Csu, Jen és Csi államot.
221–206	A Csin-dinasztia, az első egységes kínai állam.
221–210	Si-huangti császár. Számos intézkedést hajt végre a birodalom egységének megszilárdítása céljából (pl. a pénznemek, mértékek és súlyok egységesítése).
214	A Nagy Fal építése.
213	Könyvégetés Csinben, amelynek csaknem az egész klasszikus irodalom áldozatául esik.
209	Parasztfelkelések Csen Seng és Vu Kuang vezetésével (a kínai történelem első parasztháborúja).
206	Liu Pang parasztvezér hadserege elfoglalja Hszien-jangot, a Csin-birodalom fővárosát.
I. e. 206–i. sz. 8.	A nyugati Han-dinasztia.
I. e. 202–195	Kao-cu (Liu Pang) császár.
156	A földadó csökkentése a hozadék harmincadrészére.
145–86	Sze-ma Csien, a kínai történetírás atyja megírja „Si Csi" című krónikáját („Történeti feljegyzések").
140–87	Han Vu-ti császár; a konfucianizmus állami ideológia lesz.
138–126	Csang Csien első utazása Közép-Ázsiába.
127, 121, 119	A kínaiak három nagy hadjárata a hunok (hsziung-nu) ellen megnyitja Kína előtt a Közép-Ázsiába vezető utat.

122–115	Csang Csien második utazása Közép-Ázsiába.
119	Han Vu-ti bevezeti a só és a vas állami monopóliumát.
108	Kína leigázza Koreát.
I. sz. 9–23	Vang Mang utopisztikus reformprogramja gazdasági káoszt idéz elő.
17–27	A „Zöld Erdő Seregének" felkelései; Vang Mang bukása.
25–220	A keleti Han-dinasztia.
25–57	Kuang Vu-ti (Liu Hsziu) császár.
27–97	Vang Csung, materialista filozófus, a „Lun Heng" szerzője.
32–92	Pan Ku, történetíró, a Han-dinasztia történetének szerzője.
73, 89, 91	Három győzelmes hadjárat a hunok ellen; Kína visszanyeri közép-ázsiai uralmát.
73–102	Pan Csao tábornok tevékenysége Közép-Ázsiában.
105	Caj Lun feltalálja a papírt.
166–184	Pártharcok a Han-udvarban.
184	A „sárgaturbánosok" felkelése.
208	Cao Cao veresége a Vörös Sziklafalnál vívott csatában. A birodalom három részre szakad.
220–280	A Három Királyság kora. Kezdődő feudalizálódás.
220	Cao Pej Vej állam császárává nyilvánítja magát Észak-Kínában.
221	Liu Pej a Su-Han állam császára lesz Szecsuánban.
229	Szun Csüan Vu császára lesz Délkelet-Kínában.
265–316	A Sze-ma Jen által alapított nyugati Csin-dinasztia.
280	A nyugati Csinek uralkodói meghódítják Vut és átmenetileg helyreállítják a birodalom egységét.
316	Liu Cung hun herceg elfoglalja Csangant.
317–420	A keleti Csin-dinasztia; uralma Dél-Kínára korlátozódik.
383	A fejsuji csata; Fu Csien tibeti fejedelem Dél-Kína ellen irányuló hódítási kísérlete meghiúsul.
386	A topa törzs megalapítja az északi Vej-dinasztiát.
420–589	Az északi és déli dinasztiák időszaka. Észak-Kína idegen népek uralma alá kerül.
420	A Szung-dinasztia megalapítása (Liu Szung) Dél-Kínában.
439	Észak-Kína és az északi Vej egyesülése.
471–499	A Vej-dinasztia császára, Hsziao Ven-ti a buddhizmus védelmezőjeként lép fel.
479	A dél-kínai Szung (Liu-Szung)-dinasztia bukása. A Csi-dinasztia megalapítása.
494	Hsziao Ven Tatungból Lojangba helyezi át a fővárost.
502	A dél-kínai Csi-dinasztia bukása. A Liang-dinasztia kezdete.
534	Az Északi Vej-birodalmat Észak-Kínában keleti és nyugati Vejre osztják.
550	Észak-Kínában az északi Csi-dinasztia lép a keleti Vejek helyébe.
557	Észak-Kínában az északi Csou-dinasztia váltja fel a nyugati Vej-dinasztiát, Dél-Kínában pedig a Cseng-dinasztia a Liang-dinasztiát.
577	Az északi Csou meghódítja az északi Csit és ismét egyesíti Észak-Kínát.
581–618	A Szuj-dinasztia.
581–604	Szuj Ven-ti császár (Jang Csien).
589	A Szujok leigázzák Csen dél-kínai államot, és ismét helyreállítják Kína egységét.
605–618	Szuj Jang-ti császár; szárazföldi és tengeri háború Korea ellen. A birodalom válsága.
605–610	A Császár-Csatorna építése.
611	Parasztfelkelés Vang Po vezetésével.
616–618	Li Mi és Tou Csien-to parasztfelkelése.
618–907	A Tang-dinasztia.
618	Li Jüan a Tang-dinasztia császárává koronáztatja magát.
624	Az arányos földhasználat rendszerének (csün-tien) bevezetése.
627–649	Tang Taj-cung (Li Si-min) császár; kormányzása alatt fellendül a gazdaság, a Tang-korabeli Kína Ázsia leghatalmasabb állama.
629–645	Hszüan Cang kínai buddhista szerzetes utazása Indiában.
630	A Tangok legyőzik a keleti türköket.
641	Ven Cseng Tang hercegnő megérkezik Lhaszába, hogy házasságot kössön Szrongcan-gampo tibeti királlyal; a Tibet és Tang-kori Kína közötti jószomszédi kapcsolatok időszakának kezdete.
650–683	Tang Kao-cu császár.

657	A Tangok legyőzik a nyugati türköket.
668	A Tangok meghódítják Koreát.
684–705	Vu Cö-tien császárnő támogatja a buddhizmust.
713–741	Tang Hszüan-cung császár. A Tang-birodalom második virágkora.
751	A kínaiak Szamarkandnál vereséget szenvednek az araboktól.
755	An Lu-san katonai kormányzó felkelése.
780	A jövedelemadó bevezetése.
874–884	Parasztháborúk Huang Csao vezetésével. A felkelők Kantonig nyomulnak előre.
880	Huang Csao csapatai elfoglalják Csangant.
907–960	Az „Öt Dinasztia" és a „Tíz Állam" korszaka.
960–1127	Az északi Szung-dinasztia.
960–975	Szung Taj-cung (Csao Huang-jin) császár.
979	A kínai birodalom egyesülése a Szungok idején.
993	Vang Hsziao-po és Li Sun parasztfelkelései.
1009–86	Sze-ma Kuang, történetíró és politikus a „Ce-csi tung-csien" című történelmi mű szerzője.
1021–86	Vang An-si, a reformer.
1041	Pi Seng feltalálja a betűnyomtatást.
1069	Vang An-si reformjainak kezdete; intézkedései az agrárválság megoldására meghiúsulnak a nagybirtokosok ellenállásán.
1115–27	A Csin-dinasztia a dzsürcsik tunguz törzsének vezetése alatt.
1120–21	Fang La és Szung Csiang felkelése.
1127–1279	A déli Szung-dinasztia.
1127–62	Szung Kao-cung császár.
1130–1200	Csu Hszi filozófus, neokonfucianus.
1141	Csin Kuaj kancellár meggyilkoltatja Jüe Fejt, a kínai nemzeti hőst.
1234	A mongolok leigázzák az észak-kínai Csin-dinasztiát.
1271–1368	A mongol Jüan-dinasztia.
1271	Kubilaj kán megalapítja a Jüan-dinasztiát.
1272–92	Marco Polo Kínában.
1279	A déli Szung-dinasztia bukása. Mongol uralom Kínában.
1351–63	A „vörösturbánosok" felkelése.
1355	Csu Jüan-csang parasztfelkelésének kezdete.
1368	Csu Jüan-csang vezetésével a felkelő hadsereg megdönti a mongol uralmat.
1368–1644	A Ming-dinasztia.
1368–98	Ming Taj-cu császár.
1403–24	Ming Csen-cu (Jung-lo) császár.
1405–33	Cseng Ho hét tengeri útja, a kínai expedíciók elérik Kelet-Afrikát.
1407	A „Jung-lo ta-tien" enciklopédia megjelenése.
1557	A portugálok engedélyt kapnak kereskedelmi telep létesítésére Aomenben (Macao).
1573–1620	Ming Sen-cung (Van-li) császár.
1581	Adóreform; a robotmunkát és a természetbeni adót egységes adórendszerré szervezik.
1601	Matteo Ricci jezsuita a kínai udvar szolgálatában.
1628–44	Parasztháborúk. 1636-tól Li Ce-cseng vezetésével.
1644	Vu Szan-kuj reakciós tábornok elősegíti a mandzsuk bevonulását a parasztok által elfoglalt Pekingbe.
1644–1911	A mandzsu Csing-dinasztia.
1644–83	Mandzsuellenes népi háborúk.
1661	Cseng Cseng-kung nemzeti hős elűzi a hollandokat Tajvan szigetéről.
1662–1723	Kang-hszi császár.
1689	A kínai–orosz szerződés Nercsinszkben.
1720	Tibet véglegesen Kína része lesz.
1725	A ti-ting adó bevezetése (a fej- és földadó összevonásával).
1727	A kínai–orosz szerződés Kjahtában.
1736–96	Csien-lung császár.
1757	Kanton kivételével minden kikötőt elzárnak a külkereskedelem előtt.
1771	Vang Lun felkelése.

1775 és 1792	A délnyugat-kínai elnyomott kisebbségek felkelései.
1777	A Fehér Lótusz szekta felkelése.
1796–1820	Csia-csing császár.
1821–50	Tao-kung császár.
1832–68	A niencsünök („fáklyavivők") antifeudális felkelése Kelet-Kínában.
1840–42	Az első ópiumháború.
1840–50	Több mint száz antifeudális és mandzsuellenes felkelés.
1841	Nagy-Britannia megszállja és elfoglalja Hongkong (Hsziangking) szigetét (jan. 29). A brit csapatok vereséget szenvednek Kanton közelében Szanjüanlinál a paraszti osztagoktól (máj. 30).
1851–64	A Taj-ping Tien-kuo („Nagy Béke Mennyei Birodalma"); antifeudális, mandzsuellenes, a külföldi agresszió ellen irányuló parasztfelkelés.
1853	Mandzsuellenes népfelkelések Fucsienben, Csöcsiangban és Csiangszuban, a Szanho-huj („Hármak") titkos társasága vezetésével.
1854–72	Mandzsuellenes felkelés Kujcsouban a miaók és más nemzeti kisebbségek részvételével.
1855–77	A hujok (mohamedánok) mandzsuellenes felkelése Délnyugat- és Északnyugat-Kínában.
1856–60	A második ópiumháború.
1858	A tiencsini szerződések (jún.).
1860	A pekingi szerződések (okt. 24).
1861	A pekingi külkapcsolatok hivatalának (cung-li ja-men) megalakítása (jan.). Kínai–porosz szerződés (szept. 2). Palotaforradalom Pekingben. A Ce Hszi császárnő körül csoportosuló feudális klikk átveszi a hatalmat (nov.).
1870	A tiencsini incidens, spontán népi felkelések a misszionáriusok erőszakos cselekményei ellen (jún.).
1874	Japán megtámadja Tajvant.
1884–85	Kínai–francia háború.
1894–95	Kínai–japán háború.
1896	Az orosz–kínai bankok szerződése a Kelet-Kínai Vasút felépítéséről és használatáról (szept. 8).
1897	A német imperialisták megszállják Csiaocsou kínai területet (nov. 14).
1898	Kínai–német szerződés Csiaocsou 99 évre szóló „bérbe adásáról" (márc. 6). Orosz–kínai szerződés Port-Arthur (Lüsun) és Dairen (Talien) 25 évre szóló „bérbe adásáról" (márc. 27). Kang Ju-vej száznapos polgári reformmozgalmának időszaka; a Ce Hszi-klikk leveri (jún. 11–szept. 21). Brit–kínai egyezmény Vejhajvej „bérbe adásáról" (júl. 1).
1899	John Hay amerikai külügyminiszter jegyzéke a többi imperialista hatalomhoz azzal a javaslattal, hogy Kínában vezessék be a „nyitott ajtó politikáját" (szept. 6).
1899–1900	Az antiimperialista Ji-ho-tuan mozgalom (boxerfelkelés); Waldersee gróf, német tábornok vezetésével nyolc imperialista állam egyesült hadserege leveri a felkelést.
1901	Az 1901-es zárójegyzőkönyv (boxer-jegyzőkönyv); (szept. 7).
1902	A „Kommunista Kiáltvány" első kínai fordítása.
1905	Szun Jat-szen Tokióban megalapítja a Kínai Forradalmi Ligát, a nemzeti burzsoázia politikai pártját.
1906	A pinghsziangi bányászok felkelése. Titkos orosz–japán egyezmény Mandzsúria befolyási övezetekre osztásáról.
1910	A parasztság és a városi szegénység mandzsuellenes felkelései Kelet-, Közép- és Dél-Kínában.
1911	A Csing-dinasztia egyezménye négy hatalom (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, USA) bankkonzorciumaival vasútépítési kölcsönről (máj. 20). A vucsangi felkelés, az 1911–13-as forradalom kezdete (okt. 10). Külső-Mongólia függetlenségének kikiáltása (dec. 1). Megnyílik az északi militaristák és a déli forradalmi kormány békekonferenciája (dec. 18). Szun Jat-szent a Kínai Köztársaság ideiglenes elnökévé választják (dec. 29).
1912	A Kínai Köztársaság kikiáltása (jan. 1). Szun Jat-szen lemond (febr. 14). Jüan Si-kaj, az északi militaristák vezetője imperialista segítséggel átveszi a hatalmat (febr. 16). Szun Jat-szen megalapítja a Kuomintangot.

1913 Megnyitják a választott parlamentet, amelyben a Kuomintang szerzi meg a legtöbb mandátumot (ápr. 8). A nemzetközi bankkonzorcium kölcsönt nyújt Jüan Si-kajnak a népi mozgalom leverésére (ápr. 26). A Jüan Si-kaj diktatúrája ellen irányuló, úgynevezett „második forradalom" (máj. 11–szept.).

1914 Jüan Si-kaj feloszlatja a parlamentet (jan.).

1915 Jüan Si-kaj kormánya elfogadja Japán 21 követelését (máj. 7). Jüan Si-kajt császárrá „választják". A délnyugati és déli tartományok nyílt harcot indítanak a monarchia visszaállítása ellen (dec.).

1916 Jüan Si-kaj kénytelen hivatalosan bejelenteni a monarchia megszüntetését (márc. 21). Megalakul a déli tartományok Független Föderációja, Kanton székhellyel (máj.). Jüan Si-kaj halála (jún. 6), és a miliatarista klikkek hosszú harcának kezdete.

1917 Az első déli kormány megalakulása Szun Jat-szen vezetésével Kantonban (szept. 6). A Lansing-Ishi egyezményben az USA elismeri Japán külön érdekeit Kínában (nov. 2).

1919 A párizsi békekonferencia; elismeri a japánoknak az egykori santungi német gyarmat átadására vonatkozó követelését (ápr. 30). Az antiimperialista és antifeudális Május 4. mozgalom kezdete (máj. 4). A sanghaji, nankingi, tiencsini, vuhani stb. munkások politikai tömegsztrájkjainak kezdete a Május. 4. mozgalom keretein belül (máj. 6).

1920 Marxista körök Sanghajban, Pekingben, Csangsában.

1921 Az Összkínai Munkástitkárság létrehozása (jún.). A KP megalapítása (júl. 1).

1922 A hongkongi matrózok és kikötőmunkások sztrájkja (jan. 12–márc. 5). A kantoni első országos szakszervezeti kongresszus (máj. 1). A KP II. kongresszusa, a pártprogram elfogadása (júl.).

1923 A Peking–Hankou vasútvonal munkásainak sztrájkját (febr.) Vu Pej-fu militarista csapatai verik le, febr. 7-én sortüzet nyitnak a munkásokra. A KP III. kongresszusa (jún.), határozat a Kuomintanggal közös antiimperialista és antifeudális nemzeti egységfront létrehozásáról.

1924 A Kuomintang I. kongresszusa (jan.): elfogadják a párt programját és a Szun Jat-szen által újonnan megfogalmazott „három népi elvet": harc az imperializmus ellen, demokratikus köztársaság létrehozása, a földreform megvalósítása az „azé a föld, aki megműveli" elv alapján, a munkások életkörülményeinek javítása és a tőke korlátozása; szövetség a Szovjetunióval és a Kommunista Párttal, valamint a parasztok és a munkások támogatása politikájának megalapozása. Szovjet–kínai egyezmény. A kínai történelem első egyenjogú egyezménye (máj. 31).

1925 A KP IV. kongresszusa (jan.). Szun Jat-szen halála (márc. 12). Tömegsztrájk (ápr. 19.) a csingtaói japán textilművekben. A megmozdulást véresen leverik (máj. 28). Sanghaji munkások és diákok tiltakozó tüntetése a csingtaói japán gyilkosságok ellen; a mozgalmat a brit rendőrség kegyetlenül leveri (máj. 30). A Május 30. mozgalom kezdete. A hongkongi és kantoni általános sztrájk (jún. 19.; 1926. okt. 10-ig). A Kuomintang jobbszárnyának (Hszi-san-csoport) megalakulása (nov. 23).

1926 Az északi hadjárat kezdete (júl. 9).

1927 A nemzeti kormány átköltözik a felszabadult Vuhanba (jan. 1). A sanghaji proletariátus harmadik fegyveres felkelése (márc. 21), amely előkészítette a nemzeti forradalmi csapatok bevonulását (márc. 22). Brit, amerikai, francia és olasz hadihajók lövik Nankingot, kétezer embert ölnek meg (márc. 24). Csang Kaj-sek ellenforradalmi államcsínye (ápr. 12). A KP V. kongresszusa Vuhanban (ápr. 27–máj. 11), A baloldali kormány és a Kuomintang Vuhanban nyíltan átmegy az ellenforradalom táborába (júl. 26). Az egységfront összeomlása és a forradalom ideiglenes veresége. A Nemzeti Forradalmi Hadsereg egységeinek nancsangi felkelése, Kína Munkás-Paraszt Vörös Hadseregének születése (aug. 1). A KP Központi Bizottságának augusztusi plénuma, leváltják a jobboldali opportunista pártvezetést (aug. 7). A Mao Cetung vezette „Őszi termés-felkelés" Kelet-Hunanban (aug.), amelynek eredményeképpen Csinkangsanban munkás-paraszt kormány alakul. A kantoni kommün (dec. 11–13).

1928 A KP VI. kongresszusa Moszkvában, határozatok a politikai helyzetről, a szovjethatalom megszervezésének kérdéseiről, a földkérdésről és a munkásmozgalomról (júl.). A nankingi Kuomintang „nemzeti kormány" hivatalos proklamálása (okt. 10).

1929 Megalakulnak a kelet-hunani, dél-csianghszi, nyugat-fucsieni központi szovjetkörzetek Zsujcsin központtal.

1930–34 A Kuomintang-hadseregek öt nagyszabású támadása a központi szovjetkörzetek ellen.

1931 Japán megtámadja Mukdent. Megkezdődik az északkelet-kínai japán agresszió (szept. 18). A munkás- és parasztküldöttek I. kongresszusa Zsujcsinben (nov.).

1932 Japán intervenció Sanghajban (jan.–febr.). Japán proklamálja a „független" Mandzsukuo államot (márc.). A kínai szovjetkormány harcot hirdet a japán agresszor ellen (ápr.).

1933 A tangkui japán–kínai egyezmény (márc. 31).

1934–35 A kínai Vörös Hadsereg 12 000 kilométeres „Hosszú Menetelése" Délkelet-Kínából Északnyugat-Kínába.

1935 A cunji tanácskozás (jan.). A Ho-Umezu egyezmény, a Kuomintang-kormány Észak-Kínát kiszolgáltatja Japánnak (jún.). A KKP Központi Bizottságának felhívása a Japánnal szembeni ellenállásra (aug. 1). A December 9. mozgalom (dec. 9).

1936 A hsziani incidens (dec. 12).

1937 A KKP Központi Bizottságának javaslata a Kuomintanghoz a polgárháború beszüntetéséről és a japánellenes nemzeti háború megszervezéséről (febr. 10). A japán csapatok támadása a Peking melletti Marco Polo-hídnál (júl. 7). A KKP Központi Bizottságának felhívása a néphez a betolakodók elleni össznemzeti harcra (júl. 8). Kínai–szovjet megnemtámadási egyezmény (aug. 21). Japánellenes nemzeti egységfront létrehozása a KKP és a Kuomintang között (szept.).

1938 A japánok elfoglalják Kantont és Vuhant (okt.). Vang Csing-vej átszökik a japánokhoz (dec.).

1939 Kínai–szovjet kereskedelmi egyezmény (jún.).

1939–43 Csang Kaj-sek három antikommunista támadása.

1941 A dél-anhuji incidens, Kuomintang-csapatok támadása az Új Negyedik Hadsereg ellen (jan.). Kína hivatalos hadüzenete Japánnak (dec. 9).

1942 A kommunisták által szervezett tömegmozgalom a felszabadított területeken és a forradalmi hadseregben a termelés növelése érdekében (dec.).

1943 A Nyolcadik Gyalogos Hadsereg és az Új Negyedik Hadsereg részleges ellentámadása a felszabadított területek frontvonalán (aug.). Az USA, Nagy-Britannia és Kuomintang-Kína kairói értekezlete (dec.).

1944 A nagy japán offenzíva kezdete a Kuomintang frontján (ápr.).

1945 A KKP VII. kongresszusa. Mao Cetung beszámolója „A koalíciós kormányról", az új szervezeti szabályzat elfogadása (ápr. 23–jún. 11). A Szovjetunió hadat üzen Japánnak (aug. 8). Szovjet offenzíva Északkelet-Kína felszabadítására (aug. 9). A Nyolcadik Gyalogos Hadsereg és az Új Negyedik Hadsereg általános offenzívájának kezdete (aug. 10). Kínai–szovjet barátsági szerződés (aug. 14). Japán feltétel nélküli kapitulációja (szept. 2). A Kuomintang csapatai megkezdik a népi hadseregek elleni harci cselekményeiket (okt.–nov.). Az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió moszkvai külügyminiszteri értekezlete; határozat Kínáról (dec.).

1946 Egyezmény a Kuomintang és a KKP között a harci cselekmények beszüntetéséről (jan. 10). A politikai tanácskozó értekezlet munkájának kezdete a Kuomintang, a KKP, a Demokratikus Liga és pártonkívüli személyiségek részvételével. A Kuomintang folytatja harci cselekményeit (márc.–ápr.) és júliusban ellentámadást indít a felszabadított területek ellen.

1947–48 A népi tömegek elkeseredett politikai és gazdasági harcai a reakciós Kuomintang-rezsim és az amerikai imperializmus ellen.

1947 A Népi Felszabadító Hadsereg ellentámadást indít (júl.). Országos parasztkonferencia a KP vezetésével. Elfogadják a „Kínai földtörvény alapelveit" (szept.).

1948 A KP Központi Bizottságának felhívása az új politikai tanácskozó értekezlet összehívásáról a reakciós Kuomintang-klikk kizárásával (máj. 1). A csinani, senjangi, hszücsoui és pekingi ütközetekben a Kuomintang-hadsereg megsemmisítő csapásokat szenved. A Népi Felszabadító Hadsereg katonai fölénybe kerül (az év második fele).

1949 A Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület ülése Pekingben, a leendő fővárosban (szept. 21–30); a Közös Program elfogadása és a Központi Népi Kormány meg-

választása Mao Cetung elnökletével. A Kínai Népköztársaság kikiáltása (okt. 1). A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (okt. 2) és az NDK-val (okt. 27), majd a többi népi demokratikus országgal (1949. okt.–1950. jan.). A kínai szárazföld katonai felszabadítása Tibet kivételével (dec.).

1950 Moszkvában barátsági, szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződést írnak alá, továbbá egyezményeket a kínai Csangcsun-vasútról, Lüsunról és Talienről, szovjet hitelekről (febr. 14). Az Állami Közigazgatási Tanács határozata a gazdasági és pénzügyi munka centralizálásáról (márc. 3). A koreai háború kezdete (jún. 25). Truman amerikai elnök elrendeli Tajvan katonai megszállását (jún. 27). A földreform-törvény elfogadása (jún. 28). Az első kínai népi önkéntes egységek megérkeznek a koreai frontra (okt. 25).

1951 Megegyezés a Központi Népi Kormány és a tibeti helyi kormány között Tibet békés felszabadításáról (máj. 23). Tömegmozgalom a „három és az öt rossz" ellen (dec.–1952. jún.-ig).

1952 „Program a nemzetek területi autonómiájának megvalósítására a Kínai Népköztársaságban" (aug. 8). A Szovjetunió átadja a KNK-nak a kínai Csangcsun-vasútat (dec. 31).

1953 Az első ötéves terv kezdete (jan. 1). A Központi Népi Kormány határozata az Országos Népi Gyűlés és a helyi népi gyűlések összehívásáról (jan. 13).

1954 A genfi Indokína-értekezlet, amelyen a KNK kormányküldöttsége is részt vesz Csou En-laj miniszterelnök és külügyminiszter vezetésével (ápr. 26–júl. 21). Csou En-laj és Nehru közös nyilatkozata Új-Delhiben a békés együttélés öt elvéről (jún. 28). Az I. Országos Népi Gyűlés első ülése. Az alkotmány elfogadása, a legfelsőbb hatalmi szervek megválasztása (szept. 15–28). Kínai–szovjet dokumentumok közzététele a két állam további együttműködéséről (okt. 12). Az USA és a tajvani Csan Kaj-sek-klikk kölcsönös biztonsági egyezménye (dec. 2). A nagy ideológiai vita kezdete Hu Si amerikabarát Kuomintang-ideológussal (dec.).

1955 Új népi pénznem kibocsátása (márc. 1). Az Államtanács elhatározza, hogy bizottságot hoznak létre Tibet autonómiájának előkészítésére (márc. 9). A bandungi konferencia megnyitása a Csou En-laj miniszterelnök vezette kínai kormányküldöttség részvételével (ápr. 18). Nagykövetei szinten megkezdődnek a genfi tárgyalások a KNK és az USA között a két államot érintő problémákról (aug. 1). A KNK és az NDK barátsági és együttműködési szerződést ír alá (dec. 25).

1956 Egyezmény pótlólagos szovjet segélyről 55 ipari üzem felépítéséhez (ápr. 7). A KKP VIII. kongresszusa Pekingben. Elfogadják a párt új szervezeti szabályzatát, javaslatok a második ötéves tervvel kapcsolatban (szept. 15–27).

1957 Közzéteszik a „munkastílus javításának irányelveit" (máj. 1). Az első, szovjet segítséggel épült Jangce-híd üzembe helyezése (az 1670 m hosszú, kétszintes vuhani híd; okt. 15). A KKP küldöttsége a kommunista és munkáspártok képviselőinek moszkvai tanácskozásán, a moszkvai nyilatkozat aláírása (nov. 14–16).

1958 A második ötéves terv kezdete. A KKP VIII. kongresszusának második ülésszaka (máj.). A fő irányvonal megváltoztatása, a „nagy ugrás" politikájának elfogadása, később „népi kommunák" létrehozása.

1959 Kínai–indiai határkonfliktus.

1960 A harmadik nagy acélközpont, a paotoui vaskombinát kibocsátja az első acélt (máj. 1). A KKP Liu Sao-csi vezette küldöttsége a kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán. A moszkvai nyilatkozat aláírása (nov.).

1961 A Központi Bizottság IX. plénuma, a „kiigazítási időszak" bevezetése a gazdaságban, a moszkvai tanácskozás eredményeinek jóváhagyása (jan.). Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés a KNK és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság között.

1962 A KNK követeli az USA dél-vietnami fegyveres intervenciójának azonnali beszüntetését és az amerikai csapatok kivonását (febr. 25). Csen Ji külügyminiszter Genfben aláírja a laoszi egyezményt (júl. 23). A kínai–indiai határkonfliktus újból kirobban (okt.).

1963 A Colombo-egyezmény államai Pekingben átnyújtják javaslataikat a kínai–indiai határkonfliktus rendezéséről (jan.). A kínai sajtó sorozatban közöl alapvetően szovjetellenes kommentárokat, és közzéteszi a kínai vezetőség javaslatát a kommu-

nista világmozgalom „fő irányvonaláról", ezzel szakadár politikája kiéleződik. Az SZKP és a KKP moszkvai tárgyalásai (júl. 5–20). Csou En-laj miniszterelnök és Csen Ji több afrikai és ázsiai országba látogat (dec.–1964. febr.).

1964 A KNK és Franciaország felveszi a diplomáciai kapcsolatokat (jan. 21). Az első kínai atombomba felrobbantása (okt. 16). Kínai–olasz megegyezés kereskedelmi képviseletek létesítéséről (dec.).

1965 A KKP nem hajlandó részt venni a kommunista és munkáspártok konzultatív találkozóján (márc.). A katonai rendfokozatok eltörlése a hadseregben (jún. 1). A KNK nem hajlandó részt venni a tervezett II. afroázsiai értekezleten (okt. 26). A kínai vezetés elutasítja a szocialista országok által a vietnami népet támogató közös akciókat. Felhívás a szocialista világrendszertől és a kommunista világmozgalomtól való politikai és szervezeti elszakadásra és az SZKP és a Szovjetunió elleni elsődleges harcra (nov. 11).

1966 A pekingi pártbizottság leváltása (Peng Csen). Az ún. kulturális forradalom kihirdetése (máj.). A KKP Központi Bizottságának XI. plénuma (aug. 1–12). „Határozat a Nagy Proletár Kulturális Forradalomról." A Mao-csoportoknak a hadsereg által támogatott, a párt- és államapparátus ellen irányuló akciói hosszan tartó, részben polgárháborús jellegű összeütközéseket váltanak ki az ország minden részében. Kínai rakétakísérlet nukleáris robbanófejjel (okt. 27).

1967 Létrejönnek az első maoista hatalmi szervek (katonai-bürokrata diktatúra); jan. 31-én a hejlungcsiangi „forradalmi bizottság", febr. 5-én a sanghaji „népi kommuna", amelyet később „forradalmi bizottságnak" neveznek. A maoisták túlkapásai a szovjet diplomaták családjai, a Szovjetunió, más szocialista országok és egyéb országok követeivel és képviseleteivel szemben (jan.–febr.).

1968 Súlyos kínai határprovokációk a Szovjetunió ellen Szungarinál (jan. 5). A 134. kínai–amerikai nagyköveti szintű találkozó Varsóban (jan. 8). Tibetben és Hszincsiangban megalakultak a maoista hatalmi szervek (szept.). A KKP Központi Bizottságának XII. plénuma (okt. 13–31), Liu Sao-csi leváltása minden funkciójából és kizárása a pártból.

1969 A kínai hadseregnek a Szovjetunió elleni legsúlyosabb katonai határprovokációi az Usszurinál (Damanszkij-sziget – Csenpao, márc. 2–15). A KKP IX. kongresszusa (ápr. 1–24), a Mao Cetung körüli csoport meghirdeti az antileninista és szovjetellenes irányvonalát, mint a KKP és a KNK hivatalos politikáját. Új szervezeti szabályzatot fogadnak el, amelyben a maoizmust a párt ideológiai alapjává nyilvánítják. Szovjet kezdeményezésre létrejön Koszigin szovjet miniszterelnök és Csou En-laj kínai miniszterelnök találkozója (szept. 11). Szovjet–kínai tárgyalások kezdődnek külügyminiszter-helyettesi szinten (okt. 20). A szovjetellenes uszítás tovább fokozódik. Megegyezés az Egyesült Államokkal a titkos nagyköveti tárgyalások folytatásáról.

1970 A szovjet–kínai tárgyalások folytatása. Kínai–amerikai nagyköveti tárgyalások (jan. 20–febr. 20). Csou En-laj látogatása a KNDK-ban. Szovjetellenes Lenin-cikk a kínai sajtóban (ápr. 22). Az első kínai mesterséges hold fellövése (ápr. 24). Afroázsiai államférfiak látogatása Kínában (júl.–aug.). A KKP Központi Bizottságának II. plénuma (aug. 23–szept. 6). A diplomáciai kapcsolatok felvétele Kanadával (okt. 13) és Olaszországgal (nov. 6). Több éves szünet után nagyköveti szintre emelik a szovjet–kínai diplomáciai kapcsolatokat (okt.–nov.).

An Lu-san: katonai vezető és földbirtokos a Tang-korszakban, 742-ben Hopej tartomány katonai kormányzója. 755-ben katonai puccsot vezetett a Tang-rendszer ellen, meghódította Lojangot és Csangant, majd önmagát kiáltatta ki császárrá. 757-ben meggyilkolták. Az államcsínyt újgúr segítséggel leverték.

Arányos Földhasználat Rendszere (Csün-tien): először az északi Vejben alkalmazták az 5. században. A Tang-dinasztia (618–907) kezdetén az agrárpolitika alapja lett; feltételezte a föld felosztását a parasztok között, a feudális állam által. A felosztott föld állami tulajdon maradt, a parasztoknak a használati jogok átengedése fejében természetbeni adókat és robotmunkát kellett szolgáltatniuk. A nagybirtok fokozódó koncentrációja miatt felbomlott.

Befolyási övezetek: Kína részei, amelyekben az imperialista hatalmak politikai és gazdasági terjeszkedésre törekedtek, vagy céljaikat meg is valósították. A 19. század végén, a 20. század elején jöttek létre az imperialista versengés jelei-

ként. Az első befolyási övezetek a következők voltak: Nagy-Britannia – a Jangce medencéje; Franciaország – Jünnan; Németország – Santung; Oroszország – Észak-Mandzsúria és Mongólia; Japán – Fucsien, 1905 után Dél-Mandzsúria. Az USA a „nyitott kapu politikájával" egész Kínát megpróbálta gyarmati uralom alá hajtani.

Bérelt területek: az imperialista hatalmak által történt nyílt felosztás formája Kínában. Bérelt területek voltak: a Koulun-félsziget (Nagy-Britannia, 1860 és 1898), Lüsun és Talien (Oroszország, 1898), Kuangcsouvan (Franciaország, 1898). A második világháború után az imperialisták a bérelt területek legnagyobb részét kénytelenek voltak visszaadni Kínának.

Buddhizmus (Kínában): az első buddhista kolostorok az 1. században jöttek létre; befolyásuk növekedett a Három Királyság korszakában, különösen Vuban (229–280). A buddhista tanok széles körben elterjedtek az 5–6. században, a nagy széttagoltság időszakában. Az Északi Vej államban Hsziao Ven-ti a buddhizmus védnökének nyilvánította magát. A buddhizmus kibontakozásának ideje a Tang-korszak, amikor Vu Cö-tien császárnő (684–705) részesítette támogatásban. A mongol uralkodók és hozzájuk hasonlóan a tibetiek is a buddhizmus egyik változatát, a lámaizmust tették államvallássá. Kulturális területen nagy hatást gyakorolt a szobrászat és a festészet (a tunhuangi, jünkangi és lungmeni barlangművészet) fejlődésére.

Bürokrata tőke: a komprádor tőke fő formája a félfeudális-félgyarmati Kínában, a brit–amerikai imperializmus függvényeként jött létre, a Négy Család (Csang Kaj-sek, Szung Ce-ven, Kung Hsziang-hszi és a Csen testvérek) testesítették meg, amikor az 1927-ben meghódított politikai hatalom segítségével, személyes meggazdagodásuk céljából megkaparintották a népgazdaság legfontosabb ágait.

Cao Cao: politikus és hadvezér, a Han-korszak végén élt (155–220). Jelentős része volt a sárgaturbánosok felkelésének leverésében; siettette a Han-dinasztia megdöntését. Észak-Kínában (a későbbi Vej-dinasztia területén) sikeres telepítési politikát folytatott (tun-tien telepítési rendszer) a ritkán lakott területeken.

Ce Hszi: 1834– vagy 1835–1908; császárnő 1861-től. Ji-csu császár özvegye, vezetésével véresen leverték a tajping- és a többi népi felkelést, elfojtották a szaznapos reformot. Uralmának fenntartása érdekében lepaktált az imperialista hatalmakkal.

Cunji tanácskozás: A KP KB Politikai Bizottságának kibővített ülése 1935 januárjában, a Hosszú Menetelés idején. A plénum Mao Cetungot választotta a KP vezetőjévé.

Csang Csien: Han-kori követ, közép-ázsiai utazásai (i. e. 138–126, majd 122–115) révén számos értékes információt szerzett a hun birodalomról (maga is tíz évet töltött hun fogságban) és a jüe-csi birodalomról.

Csang Kaj-sek (Csiang Csie-si): politikus, szül. 1887-ben; a reakciós Kuomintang-klikk és a kínai komprádor burzsoázia vezetője. 1927-ben, semmibe véve Szun Jat-szen végrendeletét, szövetkezett a külföldi imperializmussal és elnyomta a KKP vezette forradalmi népi mozgalmat, amely elő lvégül 1949-ben Tajvan szigetére menekült.

Császár-Csatorna: sokáig a Föld leghosszabb mesterséges vízi útja volt. Szuj Jang-ti császár uralkodása alatt (605–618) épült. Lojangot, a fővárost kötötte össze a Jangce vidékével.

Cseng Ho: Ming-kori tengeri utazó; 1371–1435; 1405–33-ban hét tengeri utat tett, amelyek az Indiai-óceánt övező számos országba és Kelet-Afrikába vezettek.

Csien-lung: a Csing-dinasztia császára; 1736–96; uralma alatt Mandzsúria elérte legnagyobb területi kiterjedését.

Csou En-laj: politikus és államférfi; szül. 1898-ban. 1922-ben belépett a KP-ba, 1930-tól a KP KB Politikai Bizottságának elnökségi tagja. 1949 óta a KNK miniszterelnöke. 1956-tól a PB állandó bizottságának tagja és a KP KB elnökhelyettese.

Csu Hszi: filozófus, filológus, történetíró és politikus a Szung-korszakban; 1130–1200; a neokonfuciánus iskola atyjának tekintik (buddhista elemek a konfuciánus tanításban). Számos kommentárt írt a klasszikusokhoz, első ízben fűzött ezekhez köznyelvű magyarázatot.

Csu Jüan-csang: a Ming-dinasztia alapítója; 1328–98; szegény földbérlő családból származott. Buddhista szerzetes lett, majd 1355-ben nagy parasztfelkelés élén elűzte a mongolokat és Ming Taj-cu császár néven megalapította a Ming-dinasztiát.

Csu Te: politikus és katonai vezető, szül. 1886-ban; a Kínai Forradalmi Liga tagjaként részt vett az 1911–13-as forradalomban. 1922-ben belépett a KP-ba. 1931-től a Vörös Hadsereg főparancsnoka, később a Nyolcadik Gyalogos Hadseregé, majd a Népi Felszabadító Hadseregé. 1956-ban a PB állandó bizottságának tagja és a KP KB elnökhelyettese. A „kulturális forradalom" idején a Mao-csoportok hevesen támadták, 1969-ben a KP KB Politikai Bizottsága tagjává választották.

December 9. mozgalom: hazafias mozgalom a Kuomintang polgárháborús és – a japánokkal szemben – kapituláns politikája ellen. Az 1935. dec. 9-i és 16-i pekingi diáktüntetés váltotta ki, gyorsan kiterjedt az országra, és mozgósította

a néptömegeket, sőt a nemzeti burzsoáziát is a japánellenes nemzeti egységfront létrehozására.

Északi hadjárat: 1926–27-ben a kantoni nemzeti forradalmi csapatok által Észak-Kínában vívott antiimperialista és antifeudális nemzeti felszabadító háború, amelynek célja az ország forradalmi úton történő egyesítése volt. Eleinte a néptömegek támogatásával sikereket ért el, 1927 áprilisában azonban a Csang Kaj-sek-klikk ellenforradalmi fordulata miatt véget ért.

Északi militaristák: a Jüan Si-kaj által 1898-ban létrehozott észak-kínai hadseregből származó reakciós katonai klikkek (anfui, csili és mukdeni klikk). 1911–27-ben Észak- és Észak-kelet-Kína urai. 1927 után nagy részük Csang Kaj-sek oldalára állt. Az északi militaristák az imperialista államok eszközei voltak.

1901-es zárójegyzőkönyv, boxer-jegyzőkönyv néven is ismert: imperialista diktátum, amely jogilag rögzítette a hazafias Ji-ho-tuan-mozgalomnak a nyolc imperialista hatalom általi leverését. 1901. szept. 7-én írták alá Pekingben. Tartalma: Kína köteles 3 milliárd márka hadisarcot fizetni a külföldi hatalmaknak, minden antiimperialista mozgalmat elnyomni, lehetővé tenni külföldi csapatok Kínában történő állomásozását, lebontani a Taku-erődöt.

Fejsuji csata (383): a dél-kínai Csin-dinasztia győzelme a tibeti korai Csin-dinasztia észak felől betörő csapatai felett. Dél-Kínát, amely megmaradt a Csinek uralma alatt, nagy rombolásoktól kímélte meg.

Han Vu-ti: a Han-korszak legjelentősebb császára; i. e. 140–87; uralma alatt a birodalom Közép-Ázsiára és Koreára is kiterjedt. Győzelmes háborúkat vezetett a hunok ellen, támogatta és állami ideológiává tette a konfucianizmust. 124-ben „egyetemet" hozott létre.

Három népi elv (kínaiul „szan min csu-ji"): az 1903–24-es polgári demokratikus forradalom Szun-Jat-szen által kidolgozott programja. Első megfogalmazásában a Kínai Forradalmi Liga (1905–12) programja volt: nacionalizmus (a Csing-dinasztia megdöntése), népuralom (a köztársaság bevezetése) és népjólét (egyenlő földtulajdon). Szun az Októberi Forradalom és Lenin hatására átdolgozta és új formában fogalmazta meg: harc az imperializmus ellen, a demokratikus köztársaság megteremtéséért és „a föld azé, aki megműveli" elvnek a földpolitikában való megvalósításáért, a munkások életének javítása és a tőke korlátozása.

Hongkongi-kantoni általános sztrájk: a legnagyobb és legerősebb antimilitarista sztrájk. 1925. jún. 19-től 1926. okt. 10-ig tartott a nemzetközi proletariátus szívós támogatásával (pl. brit bányász-sztrájk). Negyedmillió munkás vett részt benne. A sztrájkolók blokád alá vették Hongkongot, visszavonultak Kantonba, és minden brit árut bojkottáltak. A sztrájk megszilárdította a kantoni forradalmi bázist, és létrehozta az északi hadjárat véghezvitelének feltételeit.

Hongkongi matrózsztrájk: az első nagy antiimperialista sztrájk 1922. jan. 12-től márc. 5-ig a KP vezetésével. Kezdetben gazdasági jellegű volt, a külföldi hajótulajdonosok megtorló intézkedései következtében azonban a brit imperializmus elleni politikai sztrájkká fejlődött. Sikerrel végződött és országos méretűvé szélesítette ki a sztrájkmozgalmat.

Hosszú menetelés: A Vörös Hadsereg hadműveleti bázisának stratégiai áthelyezése Dél- és Közép-Kínából Északnyugat-Kínába 1934–35-ben. A 11 tartományon át vezető, 12 000 kilométer hosszú menetelés során Senhszi, Kanszu és Ninghszia területén új forradalmi bázist (Jenan) hoztak létre, amely a Japán elleni harc fő támaszává vált.

Hsziani incidens: a Kuomintang-hadsereg hazafias érzelmű részének lázadása Csang Hszüeliang vezetésével 1936. dec. 12-én Hszianban, Senhszi tartományban. A KP befolyása alatt állott és a Csang Kaj-sek kormány polgárháborús, nemzetáruló politikája ellen irányult. Csang Kai-seket le is tartóztatták Hszianban. A Hsziani eseményeket japánellenes nemzeti egységfront létrehozása érdekében a KP támogatásával szervezték meg.

Hszüan Cang: buddhista szerzetes a Tang-korszakban; 629–45 között beutazta Indiát, sok buddhista művet hozott magával Kínába, amelyeket szanszkritból kínai nyelvre fordított.

Huang Csao: az egyik legnagyobb parasztfelkelés (874–884) vezére. Parasztbadseregét dél felé vezette, 879-ben meghódította Kantont, 880-ban bevonult Csanganba. 884-ben a felkelést leverték.

Huang-ti („Sárga Császár"): a kínai mítoszok korának legfontosabb személyisége. Neki tulajdonítják a házépítés, a selyemhernyó-tenyésztés, a hajó és a kocsi, valamint az írás feltalálását. A hagyomány a kínai kultúra megalapítójának tartja.

Jangsao-kultúra: neolitikus kultúra. Első leletei 1921-ben kerültek napvilágra a Honan tartománybeli Jangsao faluban. Sajátossága: fekete rajzolatú, kézzel készített vörös fazekak.

Ji-ho-tuan-mozgalom: antiimperialista népfelkelés Észak-Kínában (1899–1900), amelyet a „Ji-ho-tuan" (az Igazságosság és Egyetértés Társasága) szervezett. 1900-ban a rosszul felfegyverzett felkelők elfoglalták Pekinget és Tiencsint, ostrom alá vették a külföldi követségeket, majd elkeseredett ellenállást tanúsítottak a külföldi intervenciós csapatokkal szemben. A Csing-kormányzat kétszínű magatartása, valamint az

egységes célkitűzés és vezetés hiánya következtében a felkelést kegyetlenül leverte nyolc imperialista állam von Waldersee gróf, német tábornok által vezetett, egyesült hadserege. (II. Vilmos császár „hun beszéde"). Az ún. 1901-es zárójegyzőkönyv megpecsételte Kína félgyarmati státuszát.

Jóscsontok feliratai: írásjegyek szarvasmarhacsonton és teknősbékapáncélon, amelyeket a Sang-korszakban (i. e. 16.–11. sz.) jóslásra használtak. A jóslatot a tűz okozta repedés formájából vélték leolvasni. Az első leleteket 1899-ben találták Anjangban (Honan tartomány). Eddig mintegy 200 000 jóscsontra bukkantak. A jóscsontírás mintegy 3000 különböző jelből áll, amelyeknek csak kis részét sikerült megfejteni.

Jü v. Nagy Jü: mitikus császár, a legendás Hszia-dinasztia (i. e. 2000?–16. sz.) megalapítójának tartják. Állítólag elhárított egy nagy árvízkatasztrófát.

Jüan Si-kaj: politikus; 1859–1916, az északi militaristák feje, a Csing-dinasztia utolsó miniszterelnöke. 1912-ben imperialista segítséggel félreállította Szun Jat-szent, az ideiglenes elnököt.

Jüe Fej: Szung-kori nemzeti hős; 1103–41; sikerrel harcolt az Észak-Kínába betörő dzsürcsik ellen, Csin Kuan, a Déli Szung-dinasztia kancellárja azonban visszahívatta és meggyilkoltatta.

Kang-hszi: a mandzsu Csing-dinasztia legjelentősebb császára; 1662–1723; uralma a Csingek virágkora volt. Tajvant, Közép-Ázsiát és Tibetet a mandzsu birodalomhoz csatolta. Támogatta a kézművesség és a kereskedelem fejlődését.

Kang Jou-vej: az 1898-as polgári „száznapos" reformmozgalom legjelentősebb vezetője; 1858–1927. Nyugati polgári befolyás alatt állt és nagy szerepet játszott a feudális ideológia elleni harcban.

Kantoni kommün: a kantoni proletariátus felkelése a KP vezetésével 1927. dec. 13-án az ellenforradalmi Kuomintang-klikk ellen, amely a felkelést a külföldi imperializmus segítségével vérbe fojtotta.

Kínai Forradalmi Liga: a nemzeti burzsoázia első politikai pártja; Szun Jat-szen 1905-ben alapította Tokióban „három népi elvének" megfelelően (a Csing-dinasztia megdöntése, a köztársaság létrehozása és a földtulajdon egyenlősége). Előkészítette az 1911-es forradalmat. 1912-ben más pártokkal együtt létrehozta a Kuomintangot.

Kínai–szovjet szerződés, 1950. febr. 14.: barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződés, amelyet 30 évre kötöttek a proletár internacionalizmus, az egyenjogúság és a szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartásának elvei alapján. Egyezményt tartalmazott a Csangcsun-vasútról, Lüsunról és Talienről. (Talient 1950-ben, a Csangcsun vasutat és Lüsunt 1952-ben visszaadták Kínának). Megegyezés született egy 300 millió dolláros szovjet hitelről is.

Kitan v. kitaj: tunguz törzs; a 10. század elején betört Észak-Kínába, 937-ben megalapította a Liao-dinasztiát, amelyet 1114-ben meggyengítettek, majd 1123-ban megsemmisítettek a dzsürcsik támadásai.

Konfucius (kínaiul Kung Fu-ce): az ún. Zsu-tanítás megalapítója; i. e. 551–479; mélyreható irodalmi tanulmányokat folytatott. Hagyománytiszteletre tanította az embereket, meghatározta az egyén társadalmi magatartásformáit, s eközben mindinkább a pozíciójában fenyegetett örökletes arisztokrácia eszközének bizonyult. Tanításait többek között Meng-ce (i. e. 372–289) és Hszün-ce (i. e. 330–227) terjesztette és fejlesztette tovább. A Han-korszakban a nagybirtokosok a konfuciánus filozófiát osztályuralmuk megerősítésére használták fel. Han Vu-ti idején a konfucianizmus állami ideológia lett.

Közös program (A Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület közös programja): 1949. szept. 29-én az I. politikai tanácskozó értekezlet első ülésén fogadták el. Az alkotmány elfogadásáig (1954) a Kínai Népköztársaság ideiglenes alkotmányának tekintették.

Kuomintang (Nemzeti Párt): 1912-ben alapították Szun Jat-szen vezetésével; antifeudális, később antiimperialista programot képviselt („három népi elv"). 1923–26-ban a KP-vel együtt létrehozta a kantoni forradalmi bázist, 1927-ben azonban Csang Kaj-sek az ellenforradalom politikai eszközévé tette a forradalmi népi mozgalom leverésére. Reakciós vezetői 1949-ben az amerikaiak védelme alatt Tajvanra menekültek. A demokratikus és hazafias érzelmű erők 1948-ban létrehozták a Kuomintang Forradalmi Bizottságát, amely ma a KNK egyik demokratikus pártjaként tevékenykedik.

Kútföldes rendszer (kínaiul: „csing-tien"): a földrendezés Meng-ce (i. e. 372–289) által megalkotott sémája az ókori Kínában (Csou-korszak). A földeket a „kút" (csing) írásjegy alakjának megfelelően kilenc azonos részre osztották; ebből nyolc rész a parasztcsalád személyi tulajdonának számított (sze-tien), egy rész pedig „közös föld" (kung tien) maradt. Meng-ce filozófus utópikus terve volt ez, de bizonyos mértékig tükrözi annak a kornak a viszonyait, amikor Kínában még nem volt földmagántulajdon, a társadalom alapsejtjét a faluközösségek alkották, a „közös földeket" pedig a parasztok a törzsi arisztokrácia számára művelték meg.

Legizmus (kínaiul „fa-csia"): politikai-nemzetgazdasági iskola a Hadakozó Államok korában, különösen Csin államban érvényesült. A fel-

emelkedő nagybirtokos osztály gazdasági és politikai érdekeit tükrözte. A legisták a törvények és a büntetési rendszer szigorú alkalmazását, a földmagántulajdon elismerését, a parcellagazdálkodás fejlesztését, fizetett hivatalnoki réteg létrehozását és a régi örökletes arisztokrácia előjogainak eltörlését követelték. A legizmus vezető képviselője Sen Pu-haj, Sang Jang, Lü Pu-vej és Han Fej-ce volt.

Liang Csi-csao: polgári reformer; 1873–1929; Kang Ju-vej tanítványa, 1898-ban a „száznapos" reform egyik vezetője.

Li Ce-Cseng: parasztvezér a Ming-korszak végén; 1606–45; parasztcsaládból származott, 1636-ban a felkelő parasztok élére állt. 1644-ben elfoglalta Pekinget, és megdöntötte a Ming-dinasztiát. Felkelését a segítségül behívott mandzsuk fojtották el.

Li Hung-csang: politikus és katonai vezető; 1823–1901; a jangvu-mozgalom fő képviselője, a Csing-dinasztia kancellárja. Kapituláns politikája nagymértékben hozzájárult Kína kiszolgáltatásához.

Li Ta-csao: a marxizmus első tanítómestereinek egyike Kínában, a KP alapító tagja; 1888–1927 (meggyilkolták); a Pekingi Egyetem tanára és könyvtárának vezetője. 1916–18: az „Új Ifjúság" című folyóirat munkatársa, az 1919. május 4. mozgalom egyik vezetője, 1920-ban megszervezte a pekingi kommunista kört. 1927-ben Csang Co-lin tábornok parancsára elfogták és meggyilkolták.

Lin Cö-hszü: politikus; 1785–1850; a 19. századi polgári reformmozgalom előfutára. 1839-ben Kantonban császári biztosként elkoboztatta és megsemmisíttette a brit ópiumot.

Lin Piao: politikus és katonai vezető; 1906–71; 1929-től a kínai Vörös Hadsereg 4. hadtestének parancsnoka, 1937-től a Nyolcadik Gyalogos Hadsereg hadosztályparancsnoka, 1945-től és 1956-tól a KP KB Politikai Bizottságának tagja. 1958 májusában a KB V. plénumán utólag beválasztották a KP KB Politikai Bizottságának állandó bizottságába, egyúttal a KP KB elnökhelyettese lett. 1959-ben Peng Tö-huaj leváltása után honvédelmi miniszter. Ettől kezdve gyorsan emelkedett Mao Cetung fő támaszává, ez mutatkozott meg az 1966–69-es „kulturális forradalom" napjaiban, 1969-ben mint „a KP KB egyetlen elnökhelyettesét" a KKP szervezeti szabályzata Mao Cetung „utódává" nyilvánította. (1971-ben szembekerült Mao Cetunggal, el akarta hagyni Kínát, repülőgépét a Mongol NK területe fölött lelőtték. – *Szerk.*)

Liu Hsziu: a keleti Han-dinasztia megalapítója, Kuang Vu-ti császár néven uralkodott (25–57).

Liu Sao-csi: államférfi és pártvezető; szül. 1898-ban; a KP tagja 1921-től. 1925: az Összkínai Szakszervezeti Föderáció elnöke. 1931: a KP KB Politikai Bizottságának tagja, 1949–53: a Szakszervezeti Világszövetség alelnöke, 1956: a KP KB Politikai Bizottsága állandó bizottságának tagja, és a KKP elnökhelyettese; 1959: a KNK elnöke. Az 1966–69-es „kulturális forradalom" során a Mao Cetung és Lin Piao körüli csoport támadásainak fő célpontja, 1968 októberében a KP KB XII. plénuma összes funkciójából leváltotta és kizárta a KKP sorából.

Lojang: ősi kínai város, Kína fővárosa az i. e. 8–6. században, majd az i. sz. 1–3. században. Itt alapították Kínában az első buddhista kolostorokat (a Fehér Ló Kolostor az 1. században). A lungmeni buddhista barlangművészet Lojang közelében virágzott. Jelenleg az ország egyik legfontosabb régészeti lelőhelye.

Lungsan kultúra: neolitikus kultúra Kelet-Kínában, első leleteit 1930-ban Santung tartomány Lungsan nevű falva közelében találták meg.

Mandzsuk: a kínai–koreai határon megtelepedett tunguz törzs. Nurhacsi nevű fejedelmük (1583–1626) idején megerősödtek, 1644-ben elfoglalták Pekinget, és megalapították a Csing-dinasztiát (1644–1911). Jelenleg nemzeti kisebbség a KNK-ban.

Mao Cetung (Mao Ce-tung): államférfi és pártvezető; szül. 1893-ban. 1921-ben a KP egyik megalapítója. 1923-ban a KB titkára, 1931-ben a Kínai Szovjet Köztársaság kormányának elnökévé, az 1935 januári cunji tanácskozáson a KP elnökévé választották. 1949–59: egyúttal a KNK elnöke; 1961-től, majd még élesebben 1966–69-ben, a „kulturális forradalom" idejétől, a kínai vezetés antileninista és szovjetellenes irányvonalat követ, amely nagy károkat okoz a nemzetközi munkásmozgalomnak és objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet.

Május 30. mozgalom: antiimperialista tömegmozgalom (sztrájkok, tüntetések); a kínai nép ezzel válaszolt a sanghaji brit rendőrség 1925. máj. 30-i sortüzére, amellyel tüntető munkásokat és diákokat öltek meg. A mozgalom átterjedt az egész országra, 1925 szeptemberéig tartott, és kirobbantotta az 1925–27-es forradalmat.

Május 4. mozgalom: antiimperialista és antifeudális tömegmozgalom 1919-ben; az Októberi Forradalom befolyása alatt állott és a párizsi békekonferencia határozata váltotta ki, amely a santungi egykori német gyarmatot Japánnak adta át. A mozgalom hatására, amely 1919. máj. 4-én a pekingi diákok hatalmas tiltakozó tüntetésével kezdődött és 1919 júliusában nagymértékben a proletariátus politikai sztrájkjai irányították, Kína nem volt hajlandó aláírni a versailles-i szerződést.

Mo-ce (latinizált formában: Motius): filozófus; i. e. 468–376; minden ember iránti egyenlő

szeretetre tanított, aszkétikus életet élt és szembefordult a nemesség tékozló életmódjával. Elítélte a konfuciánus erkölcsi kódexet, határozott háborúellenességet tanúsított. Az elnyomott rétegeket képviselte, az uralmon levők pompaszeretete ellen fordulva olyan messzire ment, hogy teljes egészében elutasította a zenét és a képzőművészetet.

Nagy Fal: az ókori Kína legnagyobb építészeti emléke; a Sárga-tengertől Közép-Kanszuig terjed. A több mint 4800 kilométer hosszú erődvonal a Föld legnagyobb építménye. Átlagméretei: 6,6 m magas, alsó szélessége 6,5 m, felső szélessége 5,5 m. Meghatározott távközökben bástyakapuval ellátott kétemeletes őrtornyok állnak rajta. Ez az eredetileg a nomád népek elleni védekezésül készült határerődítmény Si-huangti idején épült (i. e. 214), aki az egyes államoknak a Hadakozó Államok idejéből fennmaradt határerődeit egyetlen építménnyé kapcsolta össze. A Nagy Fal mai formáját a Ming-korszakban nyerte el.

Nancsangi felkelés: A Nemzeti Forradalmi Hadsereg egységeinek fegyveres felkelése kommunisták (Csu Te, Csou En-laj, Ho Lung) vezetésével 1927. aug. 1-én Nancsangban (Csianghszi tartomány) az ellenforradalmi Kuomintang ellen. A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg megalakításának napja.

Nankingi szerződés: Kína és Nagy-Britannia 1842. aug. 29-én aláírt szerződése az ópiumháború befejezéséről. Kína kénytelen volt átengedni Nagy-Britanniának Hongkongot, megnyitni a külkereskedelem számára Kanton, Fucsou, Hsziamen (Amoj), Ningpo és Sanghaj kikötőjét, továbbá 21 millió liang hadisarcot fizetni Nagy-Britanniának.

Nyílt kikötők: kínai kereskedelmi kikötők, amelyeket a 19. században a Csing-dinasztia kénytelen volt megnyitni az európai és északamerikai kapitalista hatalmak nyomására. A külföldi agressziót szolgálták. Kanton, Fucsou, Hsziamen, Ningpo, Sanghaj megnyitása (nankingi szerződés, 1842), Nincsuang, Tengcsou, Hankou, Csiucsiang, Nangking megnyitása (tiencsini szerződés, 1858), Tiencsin megnyitása (pekingi szerződés, 1860), Csungcsing, Szucsou és Hangcsou megnyitása (simonoszeki szerződés, 1895).

Nyolcadik gyalogos hadsereg (kínaiul „Pa-lucsün"): néphadsereg, a japánellenes háborúban (1937–45) az Új Negyedik Hadsereggel együtt harcolt a KKP vezetésével a japán agresszorok ellen. A Nemzeti Forradalmi Hadsereg 18. hadseregcsoportjaként, Csu Te főparancsnoksága alatt Észak-Kínában folytatott hadműveleteket.

Nyolczászlós rendszer: a mandzsu Csing-dinasztia (1644–1911) katonai rendszere; a hadseregnek különböző színű nyolc zászló alatt történő felosztása, amely a mandzsuk törzsi rendjéből ered. Később mongol és kínai zászlókat is bevezettek.

Pan Csao: Han-kori hadvezér, 73-ban kiterjesztette Han-Kína fennhatóságát Közép-Ázsiára, s azt 102-ig uralma alatt tartotta.

Pan Ku: történetíró a Han-dinasztia korában (32–92); a Han-dinasztia történetének („Hansu") szerzője, Pan Csao tábornok bátyja.

Pekingi szerződések: 1860 októberében Pekingben aláírt szerződések, amelyek lezárták a második ópiumháborút Kína, ill. Nagy-Britannia és Franciaország között. Az egyenlőtlen, Kínára rákényszerített szerződések törvényesítették a tengerentúli kulikereskedelmet, a Koulun-félsziget bérbeadását Nagy-Britanniának, a katolikus egyház vagyonának visszaadását és 8–8 millió liang hadisarcot biztosítottak Nagy-Britanniának és Franciaországnak.

Politikai Tanácskozó Értekezlet (Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület): a népi demokratikus egységfront szervezeti formája a KNK-ban, elnöke: Csou En-laj. Először 1949 szeptemberében hívták össze a KP javaslatára, a reakció kizárásával. 1954 szeptemberéig, az Országos Népi Gyűlés összehívásáig, a legfelsőbb népképviselet funkcióját gyakorolta. Az általa 1949-ben elfogadott Közös Program ebben az időben ideiglenes alkotmánynak számított.

Polo, Marco: velencei kereskedő; 1254–1324; több mint húsz évig élt Kínában, a mongol udvarban. 1295-ben visszatért Velencébe és nagy feltűnést keltő útleírást tett közzé.

Ricci, Matteo: olasz jezsuita, 1591-ben érkezett Kínába, megtanult kínaiul, konfuciánus tudósként lépett fel. 1601-től (1613-ban bekövetkezett haláláig) a pekingi csillagvizsgálóban dolgozott.

Sanghaji felkelés: a sanghaji proletariátus felkelése a KP (Csou En-laj) vezetésével a katonai uralom megdöntésére, 1927. márc. 21-én 800 000 munkás indította el és márc. 22-én győzelemmel fejezte be a mozgalmat. A várost ugyanazon a napon átadták a Kuomintang nemzeti forradalmi csapatainak.

Sang Jang v. Vej Jang: politikus; i. e. 398–338; a legista iskola legismertebb képviselője. A feltörekvő nagybirtokos osztályt képviselte és Csin állam első miniszterként 359–338-ban mélyreható reformokat hajtott végre. Ezek lényege: a magántulajdon elismerése, a központi hatalom megerősítése és több, a termelés fejlesztését szolgáló intézkedés. Reformjai megalapozták Csin későbbi felemelkedését. Sang Jangot az arisztokrácia hívei meggyilkolták.

Sárgaturbánosok: elnyomott parasztok, jobbágyok és rabszolgák titkos szövetsége Észak-

kelet-Kínában, a 2. században, taoista mágusok vezetésével. A Sárgaturbánosok felkelése: parasztfelkelés 184-ben. A parasztseregek megostromolták Lojangot, és bár a földesúri haderők leverték őket, a felkelés mégis a Han-dinasztia bukását idézte elő.

Selyemút: régi belső-ázsiai kereskedelmi útvonal. A Tarim-medencén át vezetett Kínából a parthus birodalomba és Szíriába. A Han-korszakban ezen az úton tartottak fenn kereskedelmi kapcsolatot Rómával.

Si-huangti: a Csin-dinasztia „Első Fenséges Császára", i. e. 221–210-ben uralkodott. Elsőként hozta létre a központosított egységállamot. Uniformizálta a pénzrendszert, a mértékeket, a súlyokat, a ruhát, az írást, a kocsinyomtávokat. Felépítette a Nagy Falat, könyvégetéseket rendelt el (213).

Simonoszeki szerződés: az 1894–95-ös japán–kínai háborút zárta le. Még mélyebbre taszította Kínát az imperialista függésbe, és megnyitotta az utat az imperialista agresszió előtt. Japán megszállta Tajvan és Penghu szigetét, 200 millió liang hadisarcot kapott, sőt megszerezte a belföldi hajózás és vállalatalapítás jogát. Kína kénytelen volt megnyitni a csungcsingi, szucsoui és hangcsoui kikötőt, továbbá elismerni Korea „függetlenségét".

Sinanthropus pekinensis (pekingi előember): 1927-ben a Peking melletti Csoukoutienben bukkantak rá. Mintegy 500 000 évvel ezelőtt élt, egyenes testtartású emberős, ismerte a tüzet, kőszerszámokat készített. Majomszerű vonásai: az áll hiánya, homorú homlok, kiálló szemöldökcsont.

Sze-ma Csien: a kínai történetírás megalapítója; i. e. 145–86; a „Si csi" (Történelmi feljegyzések) szerzője, amellyel megalapította a dinasztikus történetírás műfaját. 108-tól a Han-császári udvar történésze volt.

Sze-ma Kuang: politikus és történész; 1019–86; a Szung-dinasztia kancellárjaként harcolt Vang An-si reformjai ellen. Megírta a „Cecsi tungcsien" (A kormányzás általános tükre) c. történelmi művet.

Szovjetkörzetek Kínában: területek, amelyekben 1927–37-ben a KP vezetésével megdöntötték a Kuomintang reakciós uralmát, létrehozták a munkások és parasztok demokratikus diktatúráját és megvalósították az agrárforradalmat. 1927–30-ban Dél- és Közép-Kínában többnyire fegyveres felkelések révén tizenöt szovjet körzet jött létre. Az 1929-ben Csianghszi és Fucsien déli határterületeken létrehozott Központi Szovjetkörzetben 1931 novemberében megtartották a munkás- és parasztküldöttek I. kongresszusát, amely megválasztotta a központi kormányt Mao Cetung elnökletével, elfogadta az alkotmányt és más törvényeket (többek között a földreformtörvényt).

Szuj Jang-ti: jelentős császár (605–618); felépíttette a Császári Csatornát és kijavíttatta a Nagy Falat. Támogatta az oktatásügyet. Költséges háborúkat folytatott Korea ellen.

Szun Jat-szen (Szun Csung-san): demokrata és forradalmár; 1866–1925; 1905-ben létrehozta a Kínai Forradalmi Ligát az általa kidolgozott „három népi elv" alapján. 1911 dec.–1912. febr.: a Kínai Köztársaság ideiglenes elnöke. A reakció lemondásra kényszerítette. 1912-ben megalapította a Kuomintangot. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Lenin hatására 1923–24-ben szövetséget kötött a szovjethatalommal, a KP-val, a munkásokkal és a parasztokkal az antiimperialista és antifeudális forradalom végrehajtása érdekében.

Tajping felkelés: hatalmas antifeudális, a mandzsu uralom és a külföldi agresszió ellen irányuló parasztfelkelés Hung Hsziu-csüan, Jang Hsziucsing és mások vezetésével, 1851–64-ben. 1851-ben Kínában paraszti demokratikus államot hoztak létre („a Nagy Béke Mennyei Birodalma" – Taj-ping Tien-kuo) Nanking fővárossal (1853). A felkelés keresztény befolyás alatt álló paraszti demokratikus ideológiája a nemek, minden ember és a népek egyenjogúságán, a köztulajdon és a javak közös használatán alapult, noha ezeket az elveket nem tudta valóra váltani. A Csing-dinasztia – Nagy-Britannia, Franciaország és az USA támogatásával – leverte a felkelést.

Tibet: Tibet története a legkorábbi időktől szorosan kapcsolódik Kína történetéhez. Tibet az i. sz. 7–9. században belső-ázsiai nagyhatalom. A 18. században kínai közigazgatás alá került. A 20. század elején Nagy-Britannia, a 40-es évektől az USA is megpróbálta a feudális Tibetet közép-ázsiai uralmának bázisává tenni. Ezek a kísérletek kudarcot vallottak, amikor a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg (az 1951. máj. 23-i egyezmény értelmében) 1951 októberében békésen felszabadította Tibetet. 1956-tól aktivizálódott a tibeti reakció tevékenysége, amelynek hatalmi pozícióit az 1951-es egyezmény értelmében az 1959. márc. 10-i ellenforradalmi puccsig a népi kormány érintetlenül hagyta. A felkelés leverése után reformokat valósítottak meg (földreform, a jobbágyság és a robotmunka megszüntetése). 1965. szept. 1-én megalapították a Tibeti Autonóm Területet.

Tiencsini szerződések: 1858. jún. 26–27-én írták alá. Lezárták a második ópiumháború első szakaszát. Kínát kényszerítették, hogy a külföldi követeket engedje be Pekingbe, további tíz kikötőt nyisson meg a külföldi hatalmak előtt, biztosítsa a szabad missziós tevékenységet, a Jangce-hajózás jogát. A szerződések értelmében

Nagy-Britanniának 4 millió, Franciaországnak 2 millió liang hadisarcot fizettek a kínaiak.

Tunhuang: a kínai buddhista kultúra híres emléke, a mai Kanszu tartományban, a régi Selyemút mentén. 480 barlangban művészi festményeket, szobrokat és reliefeket őriznek az 5–14. századból.

Új negyedik hadsereg: 1937-ben, a Kuomintanggal kötött egységfrontegyezmény keretén belül a KP vezetésével létrehozott hadsereg. A Nyolcadik Gyalogos Hadsereggel (Észak-Kína) együtt a japán agresszió idején Kelet-Kínában harcolt a japánok ellen. 1941 januárjában a Kuomintang csapatok alattomos támadása következtében (délanhuji incidens) súlyos veszteségeket szenvedett. Parancsnoka 1941-ig Je Ting volt, később Csen Ji.

Vang An-si: Szung-kori politikus; 1021–86; kancellárként reformokat hajtott végre, amelyek célja a parasztoknak való állami hitelnyújtás, az adó- és árrendszer javítása, a katonai kiadások csökkentése volt. Reformtervei meghiúsultak a Sze-ma Kuang vezette nagybirtokosok ellenállásán.

Vang Mang: trónbitorló; i. e. 33–i. sz. 23; i. sz. 9-ben elfoglalta a Han-dinasztia trónját, majd a gazdasági problémákat utopisztikus reformokkal próbálta megoldani. Reformjai többek között a föld államosítása, a rabszolgakereskedelem betiltása, az árak szabályozása és számos pénzreform, a nagybirtokosok és a gazdag kereskedők ellenállásába ütköztek. 23-ban a vörösszemöldökűek felkelése buktatta meg. A felkelők megölték.

Vörösszemöldökűek, a vörösszemöldökűek felkelése: parasztfelkelés (17–27), amely megbuktatta Vang Mang császárt. A felkelők betörtek Csanganba és megölték Vang Mangot, támogatták a keleti Han-dinasztia megalapítását, amelynek uralkodói végül a felkelést véresen leverték.

Vörös Sziklafal: az itt lezajlott csatában, 208-ban, meghiúsult Cao Cao tábornok egész Kína leigázására irányuló kísérlete. Megpecsételte a birodalom három részre osztását.

Vörösturbánosok, a vörösturbánosok felkelése: parasztfelkelés a Jüan-korszak végén (1351–63), Liu Fu-tung vezetésével, előkészítette a Jüan-dinasztia későbbi bukását.

Zsucsenek v. dzsürcsik: az Amur vidékén megtelepedett tunguz törzs. 1123-ban megdöntötte a kitajok uralmát Észak-Kínában. Császára, Akutta alapította a Csin-dinasztiát. A zsucsenek a Jangcéig nyomultak előre, 1234-ben azonban vereséget szenvedtek a Kínába betörő mongoloktól.

Dr. R. Lützner/Dr. J. Schulze

Kolumbia

Kolumbia, Kolumbiai Köztársaság (República de Colombia); elnöki köztársaság Dél-Amerika északnyugati részén; több csendes-óceáni (Malpelo-szigetek) és karib-tengeri (Providencia szigetcsoport, San Andrés stb.) szigettel területe: 1 138 914 km²; lakossága (1970): 21 millió; fővárosa Bogotá; közigazgatási beosztás: 22 tartomány, 5 kormánybiztosság és 3 kormányfelügyelőség; hivatalos nyelve a spanyol.

Őslakosság

A spanyol gyarmatosítás előtti időben Kolumbia volt a központja a csibcsa (muiszka) indiánok fejlett kultúrájának; a bogotái fennsíkon élő legfejlettebb törzsek már eljutottak az osztálytagozódás és a korai államalakítás formáihoz (Bacatá, Tunja, Sugamuxi stb.). Kívülük még hét további törzsi központ ismeretes: San Augustín a Magdalena-folyó forrásvidékén, Tierradentro a Cauca- és Magdalena-folyók közt, Nariño a déli határon, Quimbaya a Cauca középső folyásánál, Tairona a Sierra Nevada de Santa Maríában, Calima a Cauca felső folyásánál és Sinú az azonos nevű folyó alsó folyásánál. A spanyol hódítás előtti lakosság lélekszámát mintegy 850 000-re becsülik.

A hódítás és gyarmatosítás kora

Miután Ojeda és Vespucci 1499-ben felfedezte a kolumbiai partokat, Bastida expedíciójának tagjai pedig partra is szálltak, Alonso de Ojeda 1508-ban az Atrato torkolatánál megalapította az amerikai szárazföld első spanyol telepét. 1525-ben, ill. 1533-ban rakták le Santa Marta és Cartagena város alapjait. Innen indult el 1536–38-ban Gonzalo Jiménez de Quesada a bogotái fennsík csibcsa-államainak meghódítására, állandó versenyfutásban a Venezuela felől behatoló Federmann zsoldosvezérrel, a német Welser család emberével, és a quitói Benalcázarral, akik valamennyien El Dorádót, Guatavita „aranyozott" uralkodóját keresték. Quesada alapította 1538-ban Santa Fé de Bogotát; 1543-ban létrehoz-

ták Új-Granada főkapitányságot mint a perui alkirályság részét. 1739-ben Új-Granada önálló alkirálysággá emelkedett. Bogotá fővárossal magában foglalta a mai Ecuador, Kolumbia, Panama és Venezuela államok területét. Püspökséget alapítottak 1513-ban Panamában, 1529-ben Santa Martában, 1533-ban Cartagenában, 1546-ban Popayánban és 1565-ben Bogotában. Az indiánok lélekszáma (különösen a nemesfémbányászatban) a kíméletlen kizsákmányolás következtében 1570-ig mintegy 800 000-re, 1650-ig 600 000-re csökkent. A 17. század végétől a tropikus síkságon kialakult ültetvényekre (cukornád stb.), valamint a bányászatba néger rabszolgákat hoztak be (1939-ben a színesek, az indiánok nélkül, az összlakosság 26%-át tették ki). A partvidék ültetvénygazdálkodásától, a bányászattól és a paraszti kávékultúrától eltekintve a nagybirtokrendszerben űzött mező- és szarvasmarhagazdálkodás mind a mai napig rendkívül elmaradott. A 18. században Kolumbia volt Spanyolország legfontosabb aranyszállítója.

A függetlenségi mozgalom

Az általános latin-amerikai függetlenségi mozgalom egyik legjelentősebb előfutára volt a Comunero-felkelés (1781) Új-Granadában. 1810-ben Kolumbia lerázta magáról a spanyol uralmat, majd Pablo Morillo tábornok átmeneti restaurációja (1815–19) után végérvényesen Simón Bolívar boyacái győzelme révén (1819. aug. 7.) szabadult meg tőle. 1819 decemberében az angosturai kongresszus Venezuela és Kolumbia egyesülésével kikiáltotta a Nagy-Kolumbia Köztársaságot, amelyhez a pichinchai csata (1822. máj. 24.) után Ecuador is csatlakozott. Bolívar lett az első elnök. Ecuador és Venezuela elszakadása folytán azonban 1829–30-ban a hatalmas konföderáció szétesett. 1831-től 1858-ig Kolumbia Új-Granadának, 1861-ig Granadai Konföderációnak, 1863-ig Új-Granadai Egyesült Államoknak, 1886-ig Kolumbiai Egyesült Államoknak, ezután Kolumbiai Köztársaságnak nevezte magát, az egymást váltó liberális vagy konzervatív alkotmányoknak megfelelően.

Kolumbia a 19. században

A függetlenségi mozgalom vezetőinek, Bolívar elnöknek (1821–30) és Santander alelnöknek (1821–28) az állam felépítése körüli nézeteltérései már előre jelezték a liberálisok (mint a polgárság és a kommercializált nagybirtok képviselői), ill. a konzervatívok (mint a félfeudális nagybirtok és az egyház képviselői) közötti ellentéteket, amelyek a belpolitikai fejlődést az egész 19. században meghatározták. A föderalista Santander elnöksége (1832–37) után a konzervatív José Ignacio de Márquez, Pedro Alcántara Herrán és Tomás Cipriano de Mosquera elnökök centralisztikusan kormányozták az országot; Mosquera eltörölte a rabszolgaságot és elősegítette a gazdasági fejlődést. 1849-ben polgárháborús jellegű harcok után José Hilario Lópezzel (1849–53) a liberálisok kerültek hatalomra. Politikájukat határozott egyházellenes rendszabályok jellemezték, nemegyszer doktrinér föderalizmus is. 1850-ben ismét kiutasították a jezsuitákat (első ízben 1767-ben). Az 1853. évi alkotmány decentralizálási folyamatot indított meg, amely 1858-ban a konföderációs alkotmányban érte el a csúcspontját, egyidejűleg azonban a politikai jogokat is kiszélesítette (vallás- és sajtószabadság, a férfiak általános választójoga). Az ezután kirobbant polgárháborúból T. C. Mosquera került ki a liberálisok vezetőjeként. Elnöksége idején (1861–67) keresztülvitte az egyház és állam szétválasztását, elkoboztatta a kolostori javakat, és az alkotmányban (1863) ismét erősebben tekintetbe vette a centralizmus alapelveit. A Liberális Párt szakadása (1879) azonban lehetővé tette a konzervatívok (1930-ig tartó) uralmának visszaállítását a renegát liberális Rafael Núñez (1880–82, 1884–88, 1892–94) vezetése alatt. Núñez a konzervatívokból és egy liberális frakcióból megalakította a Nacionalista Pártot. A liberálisoknak az újabb polgárháborúban elszenvedett veresége az általa kidolgozott 1886. évi alkotmányban véglegesen megvalósította a centralizmust, ugyanakkor azonban visszaállította az egyház hatalmát is (el Regenerador) és lényegesen korlátozta a választójogot. 1887-ben konkordátumot kötött a Vatikánnal, amelynek értelmében ismét bevezette az iskolák egyházi ellenőrzését. A belpolitikai harcokban, különösen a véres és sok áldozatot követelő 1899–1902. évi polgárháborúban gyakran a Panama-földszoros ellenőrzése körüli brit–amerikai ellentétek is tükröződtek.

Kolumbia a 20. században

1903. jan. 22-én a Hay–Herrán-szerződésben a kolumbiai kormány 10 millió dollár egyszeri kártalanítás és évi 250 000 dollár kifizetése ellenében 99 évre bérbe adott a Panama-földszoroson egy földsávot az óceánközti csatorna megépítésére. A népmozgalom nyomására azonban a kongresszus megtagadta a szerződés ratifikálását. Az USA ekkor felkelést szervezett a Panama-szorosban, és megakadályozta a kolumbiai csapatok beavatkozását. 1903. nov. 3-án egy junta kikiál-

totta Panama „függetlenségét", amelyet az USA kormánya 3 nap múlva elismert, és még 1903. nov. 18-án megkötötték a Hay–Buneau-Varilla-szerződést a csatornaövezet átengedéséről. 1909-ben Rafael Reyes Prieto elnök (1904–09) az USA által felajánlott 2,5 millió dollár ellenében megkísérelte Panama függetlenségének elismerését, utána azonban emigrációba kellett mennie. A vita csak 1921-ben ért véget a Thompson-Urrutia-szerződés ratifikálásával; ennek értelmében az USA 25 millió dollárt fizetett, és Kolumbiának különjogokat biztosított a csatorna használatát illetően. Rövid idő múlva diplomáciai kapcsolatokat teremtettek Panama és Kolumbia között.

1914 után az USA-monopóliumok megtörték a brit tőke hagyományos kolumbiai egyeduralmát, és behatoltak a kávé- és banántermesztés, valamint a nyersolajtermelés területére. A belső országrészek ezzel járó feltárása közben több heves határkonfliktus robbant ki. 1916-ban szerződéssel oldották meg az Esmeraldas-Tumaco-terület kérdését Ecuadorral, 1922-ben svájci döntéssel a Venezuelával támadt ellentétet. Nehezebbnek bizonyult a viszály tisztázása Peruval; 1922-ben került sor a Putumayo-határ rendezésére (Kolumbia 1925-ben, Peru 1927-ben ratifikálta), a Leticia-területet Kolumbia azonban csak 1930-ban vehette birtokába. 1932-ben ismét kitört a konfliktus, és mindkét ország háborúra készült. 1934. máj. 24-én semleges közvetítés igénybevételével a kolumbiai–perui szerződéssel oldották meg a kérdést.

Az Októberi Forradalom hatására a húszas években kezdődött el a munkás- és parasztmozgalom szervezése. 1924-ben több különböző kommunista csoport alakult; 1925-ben alapították meg az anarchista Nemzeti Munkáskonföderációt (CON), 1926-ban létrejött a Forradalmi Szocialista Párt (PSR), amely 1930-ban Kommunista Párttá alakult. A gazdasági világválság, valamint a Konzervatív Párt soraiban bekövetkezett szakadás eredményeképpen 1930-ban ismét a liberálisok kerültek hatalomra (1945-ig). 1934-ben a liberálisok radikális szárnyának vezetőjét, Alfonso Lópezt választották elnökké, aki a reakció erős ellenállásával szemben számos demokratikus reformot valósított meg (munkavédelem, 48 órás munkahét stb.). Az 1936-os alkotmány ismét elválasztotta az egyházat az államtól, és kibővítette a szavazati jogot: biztosították (ha törvényes szabályozás jegyében is) a szervezkedési és sztrájkjogot. 1935-ben alapították meg a Kolumbiai Dolgozók Konföderációját (CTC), és felvették a kapcsolatot a Szovjetunióval. Eduardo Santos elnökkel (1938–42) a liberálisok jobbszárnya került hatalomra, a szociális vívmányokat ekkor ismét megnyirbálták. Kolumbia a második világháborúban a szövetségesek oldalán állt. 1941-ben megszakította kapcsolatait a tengelyhatalmakkal, 1943-ban hadat üzent a fasiszta Németországnak. A konzervatívok nyomása következtében Alfonso López második elnöksége (1942–45) idő előtt ért véget; 1946-ban Mariano Ospina Pérez elnökkel (1946–50) újból a konzervatívok kezébe került a hatalom. Pérez nyílt falangista irányvonalat képviselt, és polgárháborút (la Violencia) kezdeményezett a kommunisták és baloldali liberálisok ellen azzal a szándékkal, hogy megsemmisítse a parlament ellenzéki többségét. A Bogotában rendezett IX. Amerika-közi konferencia idején 1948. ápr. 9-én meggyilkolták Jorge Eliécer Gaitán tekintélyes baloldali liberális politikust, emiatt több napos zavargásokra került sor és Bogotá épületeiben súlyos károk keletkeztek. Ugyanakkor szakadás történt a munkásmozgalomban. A KP fegyveres csoportokat szervezett a nagybirtokosok és a hadsereg által fenyegetett parasztság önvédelmére. Ospina Pérez elnök utódja a Hitlert és Francót dicsőítő Laureano Gómez lett (1950–53). Gómez folytatta a parasztok demokratikus mozgalma elleni polgárháborút, és ő volt az egyetlen latin-amerikai államfő, aki csapatokat küldött Koreába. Amikor 1952-től fogva az önvédelmi mozgalom szervezett formát öltött (a partizánok első országos konferenciája), és a hatalom átvételét, valamint radikális agrárreform megvalósítását tűzte ki célul, jelentékeny liberális elemek pártoltak el a mozgalomtól, s ez a tény megkönnyítette Gustavo Rojas Pinilla tábornoknak, hogy 1953-ban katonai puccs révén személyes diktatúrát vezessen be. Amnesztiával és demagóg segélyígéretekkel sikerült a demokratikus mozgalmat átmenetileg gyengítenie, és a partizánmozgalmat visszavonulásra kényszerítenie az ország déli részeibe. A parasztpartizánok, az általános sztrájkok és a diákfelkelések együttes hatására azonban a diktatúra már 1957-ben összeomlott, amit a polgári pártok és az uralkodó osztály frakciós széttagoltsága is elősegített. Hogy a diktatúra elleni nemzeti mozgalom népforradalommá fejlődését megakadályozzák, a konzervatív és liberális oligarchia (Laureano Gómez és Alberto Lleras Camargo) a sitgesi egyezményben (1957. dec.) megállapodott a két párt közti „hatalommegosztás"-ban, és megalapította a Nemzeti Frontot (Frente Nacional). Ennek értelmében a következő 12 évben a két párt felváltva juttatta jelöltjét az elnöki székbe. 1958-tól 1962-ig a liberális Alberto Lleras Camargo kormányzott, amerikabarát politikája azonban sem a kolumbiai gazdaság válságának elmélyülését, sem a népmozgalom növekedését nem tudta megakadályozni. Az 1960. évi alkotmánymódosítás az elnök jogait a parlament ja-

vára korlátozta, tükröződtek ebben az uralkodó pártoknak a Nemzeti Front ellenére is fokozódó ellentétei. 1962-től 1966-ig megegyezés szerint a konzervatívok kormányoztak az ugyancsak amerikabarát Guillermo León Valencia elnöksége révén. Ebben az időszakban folytatódtak a sikertelen kísérletek a partizánmozgalom katonai felszámolására: 1962-ben indult meg az első ún. Operation Marquetalia (Marquetalia „partizánköztársaság" ellen) 6000 főnyi különleges alakulat bevetésével; de az akciót a közvélemény nyomására abba kellett hagyni. 1964 májusában kezdeményezték a második Operation Marquetaliát, 16 000 ember bevetésével. Ezt a hadjáratot az El Plato és Guayabero, majd (1965. szept.) a Riochiquito terület elleni akció követte. A támadásokat azonban a saját vezérkara és a KP által vezetett Déli Partizánblokknak sikerült visszavernie. 1965 elején Nemzeti Felszabadító Hadsereg (ELN) néven az északkeleti országrészen (Departamento Santander) a partizánmozgalom újabb központja jött létre, amely együttműködött a déli partizánokkal, és a KP támogatását élvezte. Az ELN-t 1969-ben szétverték. A harcokban elesett katolikus pap, Camillo Torres egységfront-programjának befolyása növekvőfélben, de megvalósításának legfőbb feltétele továbbra is a munkásmozgalom egységének helyreállítása. Az 1966. márciusi parlamenti választáson a Nemzeti Front szavazatokat veszített az ellenzéki Országos Népi Szövetség (ANAPO) javára. Az 1966 májusi elnökválasztásból győztesen kikerült liberális Carlos Lleras Restrepo több módosítást hajtott végre az alkotmányon, kormányzása alatt az állammonopolista fejlődés erősödött. 1970 áprilisában Gustavo Rojas Pinilla tábornokkal szemben a konzervatív Misael Pastrana Borreót csak igen csekély többséggel nyilvánította győztesnek a választási bíróság. Rojas és pártjának (Országos Népi Szövetség) sikere nemcsak az uralkodó kétpártrendszer, hanem az egész társadalom válságát is tükrözi.

Dr. M. Zeuske

Kongói Népi Köztársaság

Kongói Népi Köztársaság (République Populaire du Congo), korábban Brazzaville-Kongó; népi köztársaság Egyenlítői Afrikában; területe: 342 000 km²; lakossága (1968): 870 000; fővárosa: Brazzaville; közigazgatási beosztása 9 tartomány; hivatalos nyelve a francia.

A mai Kongói Köztársaság területének déli része 1500 körül a Kongói-Birodalomhoz tartozott, amelynek központja Észak-Angolában volt. A 16. század elején a tengerpart vidéken a Kongói-Birodalom északi tartományaiból a fioték megalakították Loango államát, amely a 18. század végéig állt fenn.

A francia gyarmati uralom megteremtése P. de Brazza utazásaihoz kapcsolódik, aki néhány „védelmi szerződés" megkötése után a Kongó-folyam északi partján 1880-ban megalapította Brazzaville-t, a későbbi fővárost. 1886-tól 1910-ig a de Brazza által a Kongó alsó folyásánál megszerzett terület Gabon francia birtokkal összevonva Francia Kongó néven szerepelt. 1910-től 1958-ig a territórium Közép-Kongó néven a legfontosabb volt Francia Egyenlítői Afrika (Afrique Équatoriale Française; AEF) négy területe közül. 1946-ban a négy territóriumon tartományi parlamentet léptettek életbe.

A de Gaulle-féle alkotmányról rendezett népszavazás alapján 1958. nov. 28-án Közép-Kongó a Francia Közösség keretében autonómiát kapott. Az afrikai katolikus politikus, Fulbert Youlou abbé (szül. 1917) lett a miniszterelnök. 1959 januárjában Brazzaville-ben tüntetések robbantak ki a francia uralom ellen. 1959. jan. 17-én az autonóm Kongó, Gabon, Csád és Közép-Afrikai Köztársaságot Franciaország összevonta az Egyenlítői Vámunióban. Februárban országszerte felkelések törtek ki, amelyeket francia csapatok vertek le.

Az 1959. jún. 14-i parlamenti választáson Youlou pártja, az 1956-ban alapított Afrikai Érdekvédelmi Demokratikus Unió győzött. 51 mandátumot nyert, amíg a többi tíz az 1957-ben alapított Szocialista Mozgalomnak jutott. Mindkettő kormánypárt volt, velük szemben ellenzékben állt a Kongói Haladó Párt.

1960. máj. 17-én Franciaország ösztönzésére Kongó, Csád és a Közép-afrikai Köztársaság kormányai megalapították a Közép-afrikai Köztársaságok Szövetségét (Union des Républiques d'Afrique Centrale; URAC). Az államszövetség célja a gazdaság, a külpolitika és a nemzetvédelem összehangolása volt. 1960 aug. 15-én kimondták a Kongói Köztársaság függetlenségét. Francia kézben maradt a nemzetvédelem (a katonai támaszpontokkal együtt), és továbbra is francia tisztviselők látták el a közigazgatást. Az állam- és miniszterelnöki tisztet 1959. nov. 21-től Youlou töltötte be. A köztársaság 1961 szeptemberében tagja lett az Afrikai-Malgas Szervezetnek.

1963. aug. 13-tól 15-ig népfelkelés tört ki Brazzaville-ben; a felkelés megdöntötte a kormányt; Youlout letartóztatták. A forradalom győzelme után egyik vezetője, Alphonse Massemba-Debat lett az ideiglenes kormány elnöke. Az 1963. dec. 19-i választáson és az új alkotmányról rendezett népszavazáson a Nemzeti Forradalmi Mozgalom (MNR) győzött. A. Massemba-Debat lett az elnök, a miniszterelnök Pascal Lissouba. Az új kormány államosított több gazdasági ágat, szigorú semlegességi politikát hirdetett, és támogatta a szomszédos portugál Cabinda függetlenségi mozgalmát. 1964 február elején a fővárosban törzsi viszályok törtek ki. 1965 márciusában Youlou megszökött az őrizetből, és Kinshasából akciókat szervezett a forradalmi kormány megdöntésére.

1965. jún. 24-én gazdasági együttműködési egyezményt írtak alá a Szovjetunióval.

A fegyveres erőket 1966 júliusában „Nemzeti Néphadsereggé" alakították át. Az 1968 eleje óta fennálló bonyolult politikai helyzet, amely a nép forradalmi vívmányait súlyosan veszélyeztette, a hadsereget a politikai életbe való beavatkozásra késztette. Így 1968. szept. 4-én eltávolították a reakcióval szemben határozatlannak mutatkozó Massemba-Debat-kormányt. A hatalmat a Nemzeti Felszabadító Tanács vette át, élén Marien Ngouaby őrnaggyal, aki hamarosan elnök lett. Új politikai szervezet megszületését siettette a Brazzaville-ben 1969 novemberében leleplezett kormányellenes összeesküvés. 1969 decemberében megalapították a Kongói Munkapártot, amelynek szabályzata a marxizmus–leninizmus alapjaira épül. Az év végén kikiáltották a Kongói Népi Köztársaságot, és új, haladó alkotmány létrehozását határozták el.

W. Stegner

Korea

Korea; félsziget Kelet-Ázsiában a Japán- és a Sárga-tenger között, 1945 óta az északi szélesség 38° mentén két részre osztva.

Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, KNDK (Csoszön Mindzsudzsuji Inmin Konghvaguk); szocialista köztársaság a félsziget északi részén; területe 122 400 km²; lakossága (1970): 13,6 millió fővárosa Pjöngjang; közigazgatási beosztása: 9 tartomány és 2 tartományi jogú város (Pjöngjang, Keszong); hivatalos nyelve a koreai.

Dél-Korea, Koreai Köztársaság (Tehan Minguk); köztársaság Kelet-Ázsiában; a déli partjánál, a Koreai-szorosban fekvő, több mint 3000 szigettel együtt (legnagyobb Csedzsu) területe: 98 477 km²; lakossága (1970): 31,9 millió; fővárosa Szöul; közigazgatási beosztása: 9 tartomány és 2 tartományi jogú város; hivatalos nyelve a koreai.

Korea őstörténete

Korea őstörténetét még nem dolgozták fel kellőképpen. A KNDK tudósai 1962-ben a kulpui (Északkelet-Korea) ásatások alkalmával tártak fel először őskori leleteket. Középső- és újkőkori leletek viszont bőségesen állnak rendelkezésre: nagy kagylóhalmok, csontok, kőszerszámok és különböző típusú sírok. Korea őslakossága letelepült halász és vadász életmódot folytatott. Az i. e. 4. századból származó leletek tanúsága szerint ismerték a földművelést, az állattenyésztést és a fémek (előbb a bronz, majd csakhamar a vas) megmunkálását, Kínából pedig átvették a kerámiatechnikát és a selyemhernyó-tenyésztést. Korea lakói időszámításunk előtt ősközösségi törzsszervezetben éltek: északon a pujo, kogurjo, csoszon és okcso törzsek, Közép-Koreában a jemek törzs, délen a mahan, pjonhan és csinhan törzsek. A Tangun-monda szerint i. e. 2333-ban alapította meg Tangun az első legendás koreai államot. Koreai államalakulatról valló első megbízható adataink 3. századi kínai forrásokból származnak. Ezek a Kodzsoszon birodalomról tudósítanak, amelyet a Kicsa-legenda szerint 1122-ben alapítottak, rövid fennállás után azonban i. e. 108-ban a kínai Han-birodalom meghódította.

A három birodalom kialakulása és fejlődése

Az időszámításunk utáni századokban az uralomért vetélkedő törzsek harcaiból három független állam emelkedett ki: északon Kogurjo, délnyugaton Pekcse, délkeleten pedig Szilla. Szilla és Pekcse között egy ideig fennállt még a Kaja törzsi állam is, ez azonban Korea történetére alig volt hatással. A három állam társadalmilag és gazdaságilag az első évszázadokban különbözőképpen fejlődött, amiben nagy jelentősége volt a kínai dinasztiák hatásának. (Nem bizonyított, hogy a rabszolgaság lett volna az uralkodó

gazdasági forma, bár tény, hogy voltak rabszolgák. Van olyan tézis, amely szerint a három állam a 7. századig tisztán rabszolgatartó állam volt, míg más felfogás szerint a történeti források kora feudális fejlődésre mutatnak.)

Kogurjo. A kontinenssel határos helyzeténél fogva gazdasági és társadalmi szempontból Kogurjo volt a legfejlettebb. A szomszédos törzsek leigázásáért, valamint a Mandzsúriában élő nomád törzsek és a kínai Han-birodalom támadásainak elhárításáért vívott állandó harcokban Kogurjo erős katonai szervezetet fejlesztett ki, amelynek segítségével területét folytonosan bővítette. 313-ban a Han-birodalom által Kodzsoszon meghódítása után létrehozott négy prefektúra közül az utolsót is meghódította. Kogurjo a 4–5. században különösen délen, Pekcse rovására terjeszkedett.

Pekcse. Előnyös éghajlati és talajviszonyai következtében ebben az államban korán kialakult a földművelés. Már az i. sz. első évszázadokban öntözőberendezéseket építettek rizstermelés céljára. A 4. században Pekcse a termelőerők gyors fejlődése következtében megerősödött. Intenzív kereskedelmi kapcsolatokat teremtett Kínával és Japánnal, így a kínai kultúrát közvetíthette Japán felé. Az 5. század végén és a 6. században a parasztok mértéktelen kizsákmányolása folytán kiéleződtek az osztályellentétek; gyakran törtek ki paraszfelkelések. A birodalom gazdasági és politikai válságba jutott.

Szilla. A félsziget délkeleti részén elterülő állam elmaradt a gazdasági és társadalmi fejlődésben. Az ősközösségi törzsszervezet maradványait feltűnően sokáig megőrizték. A 4–5. század folyamán a Kogurjo és Pekcse közötti harcokban Szilla semleges maradt, ebben az időben zavartalanul fejlesztette termelését, és be tudta hozni a másik két állammal szemben mutatkozó társadalmi és politikai elmaradását. Egyre erősebben érvényesült a kínai befolyás. A 7. század elején a kínai Szuj- és Tang-birodalom több ízben megtámadta Kogurjót; a kínai seregeket sikeresen visszaszorították ugyan, de az állandó háborúk megingatták az ország gazdasági életét. Kogurjót felkelések és belső hatalmi harcok is gyengítették. Ezáltal sikerült Szillának, szövetségben a Tang-dinasztiával, 660-ban Pekcsét, majd 668-ban Kogurjót meghódítania. 675-ben Szilla kiűzte a Tang-seregeket Korea területéről, és uralma alatt egyesítette az egész országot.

Az egykori Észak-Kogurjo területén, a Tang-dinasztia elleni felkelések után, új állam, Bo-csai (koreai nyelven Parhe) jött létre, amely folytatta Kogurjo gazdasági, politikai és kulturális hagyományait. Szillához fűződő kapcsolatairól keveset tudunk. 927-ben a kitanok hódították meg az országot; a lakosság nagyobb része a félsziget más területeire menekült.

A három birodalom kultúrájára számottevő befolyást gyakorolt a konfucianizmus és a buddhizmus. A buddhizmus behatolása után a 3–5. században sok gazdagon díszített kolostor, templom és pagoda épült. A fejlett kultúra mai tanúi, a királyi és fejedelmi sírok híven tükrözik az építészet és szobrászat magas színvonalát. A falfestmények bepillantást nyújtanak a nép életébe. A rizstermelés, a papír- és porcelánkészítés Kínától átvett módszereit továbbfejlesztették és magas színvonalra emelték.

Szilla az egyesítés után. A gazdaság és kultúra hosszan tartó békés fejlődése fellendítette a földművelést, a kézművességet és a kereskedelmet. A központi királyi hatalom képviselői az állam politikai megszilárdítására törekedtek, ezért a nemességnek rang szerint földbirtokokat juttattak. Itt azonban a régi pozícióit védelmező helyi törzsi nemesség ellenállásába ütköztek; az uralkodó osztályon belül véres összeütközésekre került sor. A 9. században ezek az ellentétek kiéleződtek. Egyes feudális urak oly mértékben növelték birtokaikat, hogy területükön valóságos kiskirályokká váltak. Ugyanakkor a parasztok súlyos kizsákmányolása folytán kiéleződtek az osztályellentétek. Az egész országban fellángoltak a parasztfelkelések, amelyeket az uralkodó osztály már nem tudott elfojtani.

Korjo állam kialakulása és fejlődése

A 10. század elején a feudális urak néhány helyi független államot hoztak létre, a Második Pekcsét és Madzsint (amelyet később Korjónak neveztek el). A törzsek közti harcban a vezető szerepet Korjo vívta ki; legyőzte Szillát és a Második Pekcsét, majd 936-ban újból egyesítette az országot. A hatalom átvétele után az új dinasztia nem tudta azonnal kiépíteni a központi államhatalmat a helyi feudális urakkal szemben. Csak évtizedek múltán sikerült adminisztratív, gazdasági és katonai rendszabályok révén korlátoznia a helyi feudálisok hatalmát. Ebben a tekintetben mindenekelőtt a mezőgazdasági viszonyok reformja volt jelentős: a királyt tették meg az egész földterület tulajdonosává, a nemesek hivatali rangjuknak megfelelően kaptak birtokot életük végéig, azzal a joggal, hogy ellátásukat a birtokon élő parasztok adóinak behajtásából fedezzék. Szabad parasztok is kaptak földet művelésre, adójukat azonban az államnak kellett leróniuk.

993-tól 1019-ig a kitanok többször betörtek Korjóba. Hosszú harcok árán sikerül Korjo népének, Kang Gam Csan hadvezérrel az élen visszaszorítani a kitanokat. Ez időtől számít észak-

nyugati határpontnak az Amnok-folyó torkolata. A háborús károk mielőbbi helyrehozása érdekében a hatóság a mezőgazdasági termelést különleges rendszabályokkal, új kultúrák meghonosításával, adókedvezményekkel, vetőmag-, szerszám- és számosállat-juttatással támogatta. A kézművesség és a kereskedelem is terebélyesedett, miközben nagyobbrészt még a gabona és a szövetek jelentették a fizetőeszközt. A külkereskedelem minden szomszédos országra kiterjedt, egészen Dél-Kínáig. 1024–25-ben és 1040-ben még perzsa kereskedők is jártak Koreában.

Már az egyesült Szilla idejében a termelőerők gyors fejlődése a kultúra felvirágzását eredményezte. Az ekkor épült buddhista kolostorok és templomok az építészet remekművei; a bennük felállított szobrok magasrendű művészetet tanúsítanak (pl. Szok kuram barlangtemplomában). A Szilla-korból mintegy 25 ún. hjangga-dalt (a haza dalai) ismerünk. A gazdag irodalmi tevékenység hozta létre a kínai írásnak a koreai nyelvhez alkalmazott változatát, az idu-írást. Buddhista művek nagy számú közreadása elősegítette a könyvnyomdászat kifejlődését Korjóban.

Korjo állam felbomlása

Az osztályellentétek éleződése a 12. században. A nemességnek és a buddhista kolostoroknak sikerült birtokállományukat a parasztok és az állami földalap rovására úgy kiszélesíteni, hogy idővel óriási nagybirtok összpontosult kezükön. Ez gyengítette a feudális államapparátust, állandó hatalmi harcokat robbantott ki a különféle nemesi csoportosulások között, és mindenekelőtt súlyosbította a nép kizsákmányolását. A parasztok a 12. század második felében számos felkeléssel próbáltak védekezni (Mang-I felkelése 1176–78-ban Dél-Koreában, Kim Tan, Sza Csin és mások vezetésével 1177-ben Északnyugat-Koreában, Kim Sza-mi és Hjo Szim vezetésével 1193–94-ben Dél-Koreában). Az uralkodó osztály véres harcok árán verte le a felkeléseket, bár a parasztoknak nem volt egységes vezetése, a felkelések elszigeteltek maradtak, és nem is találtak szélesebb visszhangra.

Mongol uralom. A 13. század elején Korjót mongol betörés fenyegette. Az állam a belviszályokban oly mértékben legyengült. hogy eredményes védelemre nem volt képes. 1231-ben Szaritaj vezetésével a mongolok betörtek Korjóba, és elfoglalták a fővárost, Keszongot. Korjo kapitulált, a mongolok pedig helyőrséget hátrahagyva kivonultak. A helyőrség elleni felkelés után a mongolok 1232-ben ismét betörtek az országba. Az udvar Kanhva szigetére menekült, és csak 1259-ben, a második kapituláció után tért vissza. Amíg az udvar Kanhva szigetén fényűzően élt, a nép heves harcok árán kivívta, hogy az ország déli része nem került mongol megszállás alá. A fegyverletétel után Korjo a mongolok vazallusa lett, a koreai népnek pedig évről évre óriási sarcot kellett fizetnie. Ehhez járult még az is, hogy a mongolok 1274. és 1281. évi sikertelen Japán elleni támadása után a déli és nyugati tengerpart súlyosan szenvedett a japán kalózflották állandó rajtaütéseitől.

A Korjo-dinasztia bukása. A mongol birodalom széthullását kihasználva, Korjo fokozatosan újra kiküzdötte függetlenségét. 1369-ben megszüntették a hadisarc fizetését. Az országot azonban továbbra is baráti kötelékek fűzték a mongol dinasztiához; ez volt az oka a kínai „vörösturbánosok" 1359–61. évi betörésének is. Korjo uralkodó osztályán belül két párt alakult ki. A reformpárt kisnemesekből állt, Ri Szong Gje vezetésével. Követelték a mongolokkal való barátkozás megszüntetését, normális kapcsolatok kiépítését az új kínai Ming-dinasztiával, a feudális főurak és a buddhista kolostorok nagybirtokainak korlátozását, valamint a feudális központi hatalom erősítését és megszilárdítását. A konzervatív főurak ezekkel a tervekkel szemben elkeseredett ellenállást tanúsítottak. 1388-ban, a Ming-birodalom elleni egyik hadjárat alkalmával Ri Szong Gje magához ragadta a hadsereg parancsnokságát, és a reformpárt a hadseregre támaszkodva átvette a hatalmat.

Korea a Ri-dinasztia uralma alatt

Minthogy a reformok megvalósítása után a helyzet a reformpártra nézve kedvezően alakult, Ri Szong Gje 1392-ben az új dinasztia első királyaként trónra lépett. Szöult tette meg fővárossá, az állam pedig a Csoszon nevet kapta (koreai nyelven ma is így nevezik az országot; jelentése: hajnali frisseség). A megvalósított reformok, az ország területének kiterjesztése északkeleten, a koreai partvidéket évtizedeken át fosztogató japán kalózok elűzése, valamint a feudális széttagoltság felszámolása a termelés fellendülését és az ország felvirágzását eredményezte. 1400 körül feltalálták a cserélhető fémbetűkkel való könyvnyomtatást, új csillagászati megfigyelő műszereket konstruáltak, 1442-ben pedig elkészítették az első csapadékmérő műszert. Nagy számban születtek irodalmi alkotások. Fejlődtek a természettudományok (földrajz, orvostudomány stb.). Sok értékes épületet emeltek. Kiemelkedő tudományos tett volt a koreai nemzeti írás megteremtése 1443-ban.

A 16. században a feudális klikkek egymás elleni harcai, a magánföldtulajdon terjeszkedése és a parasztok brutális kizsákmányolása gyengí-

tette az államot. Gyakori felkelések ingatták meg az országot. 1592-ben Tojotomi Hidejosi parancsára japán hadak törtek be az országba; a teljes vereséget csak a nép önfeláldozó ellenállása és a koreai flotta fölénye tudta megakadályozni. A japán hadakat csak 1598-ban, a Ming-dinasztia csapatainak segítségével űzték ki az országból. De hamarosan, 1627-ben bekövetkezett a mandzsuk első betörése, ezt nagy áldozatok árán még el tudták hárítani; a második, 1636–37. évi betörés után azonban Korea kapitulálásra kényszerült. Ettől fogva a 19. század végéig Korea a mandzsu Csing-dinasztia vazallus állama volt. Ez a helyzet, és a további ellenséges betörésektől való védettség vágya alakította ki a külvilágtól való elszigetelődés politikáját. A mandzsu dinasztia képviselőin kívül külföldi nem utazhatott be az országba, a tengerpartokról pedig kitelepítették a lakosságot.

A feudalizmus válsága Koreában

Három háború ötven év alatt tönkretette az országot. A lakosságot megtizedelték, a megművelt terület csökkent, az öntözőművek elpusztultak, a kereskedelem és a kézműipar pangott. Az államapparátusban korrupció és önkény uralkodott. A nemesség a parasztok rovására kiterjesztette birtokait; a parasztok elhagyták földjeiket és koldulva járták az országot, vagy fegyveres bandákba verődve a gazdagok birtokait fosztogatták. Sok önálló paraszt bérlővé süllyedt; termésük 50–80%-át kellett bérletként leadniuk. Az ország fejlődése stagnált, a kormány rendszabályai a feudális állapotok konzerválását szolgálták. Mindezt tetézték a kézműiparra és kereskedelemre vonatkozó szigorú tilalmak, melyek nagymértékben gátolták a polgárság kialakulását. Ilyen értelemben játszott közre az ország elszigeteltsége is, mivel az uralkodó osztály saját helyzetének biztonságát féltette más tőkés hatalmak befolyásától. Az ország gazdasági élete csak lassan indult fejlődésnek; ha nehezen is, növekedett a termelés és a városlakók száma. A 18–19. században a „Reális tudományok iskolája" (koreai nyelven Szirhak) képviselői bírálták a tarthatatlan feudális viszonyokat, s a fejlődés előmozdítása és az állam megszilárdítása érdekében számos gazdasági és társadalmi reformot javasoltak. Fáradozásuk hiábavalónak bizonyult. A feudális osztályellentétek kiéleződése a parasztság és városi szegénység számos felkelésében jutott kifejezésre (pl. 1811–12-ben Hvanghe és Pjöngjang tartományban).

A 19. század közepén Koreát a tőkésállamok betörése fenyegette. Az ország védelmi képességének növelése végett Tevongun régens keresztülvitt néhány reformot, ezek részben a helyi hivatalnoknemesség ellen irányultak és a központi hatalmi apparátust erősítették; ugyanakkor véresen elnyomta az 1862. évi felkeléseket, később pedig kíméletlenül emelte az adókat, erősítette a hadsereget és a parti erődítményeket.

A tőkés hatalmak behatolása; Japán bekebelezi Koreát

A tőkés hatalmak első behatolási kísérleteit visszaverték (1866-ban francia flotta jelent meg Kanhva szigete előtt; 1866-ban megsemmisítették a „General Sherman" amerikai hadihajót; 1871-ben harcok dúltak az amerikai expedíciós hadsereggel Kanhva szigetén stb.). Csak 1876-ban erőszakolta ki Japán az ország megnyitását; Korea kénytelen volt megkötni a hírhedt Kanhva-szerződést. 1882-től az USA, Anglia, Német-, Orosz-, Franciaország és más hatalmak is szerződést kötöttek Koreával, ami az országot félgyarmati helyzetbe sodorta. A külföldi hatalmak, különösen Japán, piacnak és olcsó mezőgazdasági és nyersanyagforrásnak tekintette Koreát. A rizskivitel többszörösére növekedett, ami a koreai nép számára éhínséget és nyomort jelentett. A 19. század második felében létrejött a Kevhapa elnevezésű felvilágosító és reformmozgalom, élén Kim Ok Künnel, aki felülről kezdeményezett reformokkal próbálta megvalósítani a „modern Koreát", és útját állni a külföldi tőkések behatolásának. 1884-ben, a kormány megbuktatása után azonban a Kevhapa csak három napig tudott hatalmon maradni, mert nem támaszkodott a parasztokra, a megbuktatott Min-csoport pedig kínai csapatokkal véresen leverette a mozgalmat.

A koreai nép 1893 tavaszán hatalmas felkelést indított külső és belső elnyomói ellen; a felkelés 1894-ig tartott, vezetői a Tonhak-tan (keleti tan) hívei voltak. Amikor Kína katonai segítséget nyújtott leveréséhez, Japán ezt ürügyül használta fel a japán–kínai háború (1894–95) megindításához, amelynek eredményeképpen Kína kénytelen volt elismerni Japán uralmát Korea felett. A szigetország uralkodó köreinek brutális eljárása a koreai népben és az uralkodó osztály bizonyos köreiben is japánellenes hangulatot teremtett. Megmozdulásokra került sor, amelyek következtében a cári Oroszország befolyása növekedett. Az orosz–japán ellentétek az 1904–05-ös háborúban robbantak ki. Oroszország veresége után Japán „védelmi szerződést" kényszerített Koreára, amelynek révén kül- és belpolitikailag uralma alá vetette az országot. A koreai hadsereget feloszlatták, az államapparátus japán tisztviselők kezébe került, a külkereskedelem japán monopóliummá vált. A koreai hazafiak japánellenes harcának féken tartására japán

csendőri és katonai helyőrségek hálózatát építették ki. Amikor ez megtörtént, 1910 augusztusában a japánok annektálták Koreát. Minden hatalom a katonai kormányzó kezében összpontosult; Japán gyarmatának tekintette az országot. A parasztok elveszítették földjüket, a kézműveseket tönkretette az olcsó iparcikkek tömeges behozatala. A gyarmatosítók megakadályozták a koreai ipar kifejlődését, csupán nyersanyagokat előállító üzemeket építettek. A koreai munkásokat, köztük a nőket és gyermekeket is brutálisan kizsákmányolták. Ehhez járult a japánok asszimilációs politikája: a japán lett a hivatalos nyelv, a koreai iskolákat, újságokat és szervezeteket betiltották, a nemzeti hagyományokat üldözték.

A nemzeti felszabadító mozgalom és a koreai munkásosztály

Az Októberi Forradalom hatására Koreában 1918 után japánellenes tüntetések robbantak ki, amelyekbe a burzsoázia és az értelmiség egy része is bekapcsolódott. 1919 után a fiatal koreai proletariátus egyre több sztrájkot szervezett, a parasztok is tömegmozgalmat indítottak. Az 1919. márc. 1-i japánellenes mozgalomban több mint kétmillió koreai tüntetett „Éljen Korea függetlensége" jelszóval. A nagyvárosi üzemek munkásai sztrájkoltak. A mozgalom április végéig tartott, és a japánok csak nagy nehézségek árán tudták elfojtani. A következő éveket a munkásosztály gyors növekedése jellemzi, 1928-ig az ipari munkások száma 99 000-re nőtt (hozzá kell még számítani a japán statisztikák által figyelmen kívül hagyott szállítómunkásokat, bányászokat, kikötőmunkásokat és a kisüzemek dolgozóit). 1920-ban Szöulban megalakult az első koreai munkásszervezet, a Kölcsönös Munkássegély Társasága, amely azonban reformista vezetés alatt állt, és csakhamar feloszlott. 1924-ig több mint 100 helyi munkásszervezet jött létre; ezek nagy része 1924-ben az Általános Koreai Munkás-Paraszt Szövetségben egyesült. 1925. ápr. 17-én alapították meg a Kommunista Pártot. A KP vezetése alatt zajlottak le az 1926 júniusi nagy japánellenes tüntetések, amelyeket Mansze-mozgalomnak neveztek. A szektás nézetek, a kispolgári értelmiségiek pártellenes frakciói, árulás, valamint a japán rendőrség terrorja és megtorló akciói következtében azonban 1928-ban a párt széthullott; csak az ország felszabadulása után szerveződött újjá.

A japánellenes egységfront első szervezeteként 1927-ben megalakult az Új Irányzatok Társasága, amelyhez különböző munkás- és parasztszervezeteken kívül polgári körök is tartoztak. A kínai forradalom 1927. évi veresége után a vezetés reformista elemek kezébe került, ezért a társaság hamarosan feloszlott. A gazdasági világválság a koreai nép kizsákmányolásának fokozódásával járt, mivel a japán imperialisták így próbálták leküzdeni a krízist. A munkások nagy sztrájkokkal és tüntetésekkel feleltek. A nemzeti és társadalmi harc fellendülése a vönszani munkások általános sztrájkjával kezdődött (1929), amely több hónapi harc után a munkások győzelmével zárult. 1929-től 1931-ig a japán statisztikák túlságosan leszorított adatai szerint is 467 sztrájk volt több mint 34 000 résztvevővel. A parasztok, a diákok és az értelmiségiek körében is erősödött a japánellenes tiltakozó mozgalom.

1931-ben a nemzeti felszabadító mozgalom új szakasza kezdődött. A koreai partizánok Kim Ir Szen vezetésével számos támadást intéztek a japánok ellen, akik Koreát és Mandzsúriát felvonulási bázissá kezdték kiépíteni Kína és a Szovjetunió ellen. 1934-ben a különböző koreai partizáncsoportok Koreai Forradalmi Néphadsereggé egyesültek. A Haza Újjászületésének Társasága megalakulása alkalmából 1935-ben Mandzsúriában programot hoztak nyilvánosságra, amely japánellenes egységfront alakítására hívott fel minden hazafias erőt. A társaság csoportokat szervezett Korea és Mandzsúria minden körzetében, ezenkívül szorosan együttműködött a kínai felszabadító mozgalommal. A japán imperialisták a koreai nép erősödő harcára példátlan terrorral válaszoltak. A hazafiak ezreit börtönözték be, feloszlattak minden koreai szervezetet. A második világháború idején a japánok rendőrdiktatúrát vezettek be Koreába. Az ország egész gazdaságát a katonai célok szolgálatába állították. A koreai parasztok által termelt élelmiszer nagy részét a katonaság elkobozta; a népet éhínség, betegségek tizedelték. Országszerte új partizáncsoportok alakultak, és megtámadták a japánok utánpótlási vonalait. Kínában 1942-ben koreai hazafiak megalapították a Koreai Függetlenség Szövetségét, amelynek tevékenysége számottevő mértékben hozzájárult a nemzeti felszabadító harc erősödéséhez. 1943 novemberében a szövetséges hatalmak kairói konferenciája elhatározta, hogy a győzelem után helyre kell állítani Korea függetlenségét.

Korea 1945–48-ban. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság

1945. aug. 15-én a szovjet hadsereg, miután szétverte a japán Kvantung-hadsereget, koreai partizánegységek támogatásával felszabadította Koreát. Az északi szélesség 38°-ától délre eső terüle-

tet amerikai csapatok szállták meg. 1945 augusztus–szeptemberében újjászerveződött a KP, amely Észak-Koreában 1946 augusztusában az Új Néppárttal egyesülve átalakult Korea Munkapártjává. Más pártokkal és a demokratikus tömegszervezetekkel együttműködve Észak-Koreában létrejött a néphatalom. Jelentős demokratikus reformokat valósítottak meg (földreform, az ipar, a bankok stb. államosítása, iskolareform, a nők egyenjogúsítása, munkavédelmi rendelkezések, nyolcórás munkanap). Országszerte népi bizottságok alakultak, az új népi demokratikus államhatalom helyi szervei. Dél-Koreában eközben az amerikai megszállók erőszakkal feloszlatták a népi bizottságokat. Amerikai ellenőrzés alatt 1948 májusában nemzetgyűlési választásokat rendeztek, és a nemzetgyűlés Li Szin Mant megválasztotta a „Koreai Köztársaság" elnökévé. Az általa bevezetett diktatúra kíméletlenül üldözte az ország demokratikus erőit. Az uralkodó körök az Egyesült Államokkal szövetségben Dél-Korea kifosztásának politikáját folytatták, és támadást készítettek elő észak ellen.

1948 június–júliusában Pjöngjangban ült össze Észak- és Dél-Korea valamennyi pártjának és szervezetének 2. konferenciája; ezen demokratikus választások megtartását határozták el egész Koreában. A választások eredményeképpen észak- és dél-koreai küldöttekből megalakult a Legfelső Népgyűlés, amely 1948 szeptemberében kihirdette a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK) létrejöttét; a miniszterelnök Kim Ir Szen lett. 1948 végén a szovjet csapatokat kivonták, amíg Dél-Koreában továbbra is amerikai csapatok állomásoztak.

1950 júniusában a Li Szin Man-klikk az USA kormányának jóváhagyásával háborút indított Észak-Korea ellen, azzal a céllal, hogy megsemmisítse a néphatalmat, és egész Koreát az amerikai imperializmus felvonulási bázisává tegye a szomszédos szocialista országok ellen. A koreai nép kínai önkéntesek segítségével sikeresen visszaverte a támadást. Az egész világra kiterjedő tiltakozás 1951-ben fegyverszüneti tárgyalások felvételére kényszerítette az USÁ-t; a tárgyalások két év múlva, 1953. júl. 27-én fegyverszüneti szerződés megkötésével értek véget.

A súlyos károkat szenvedett, romba dőlt ország újjáépítését jelentősen meggyorsította a szocialista országok testvéri segítsége. 1956-ban Korea Munkapártjának III. kongresszusa elfogadta a szocializmus felépítésének programját, és a szocialista iparosítás első szakaszaként az ötéves terv megvalósítását. A népgazdaság magánszektorának szocialista átalakítása 1958-ban befejeződött. A nemzeti jövedelemben a szocialista szektor részesedése az 1953. évi 45,6%-ról 1957-re 93,5%-ra emelkedett.

Az ötéves tervet határidő előtt teljesítették. A KNDK ipari-agrárországgá vált. Ennek alapján Korea Munkapártja 1961. szeptemberi IV. kongresszusán határozatot hozott a hétéves tervről, amelyet 1966-ban a pártkonferencia további három évvel meghosszabbított. A KNDK dolgozói nagy sikereket aratnak a szocialista építésben. Az ipari termelés átlagos évi növekedése 14%; 1961-től 1965-ig 300 nagy, korszerű ipari üzemet építettek. Különösen erőteljesen fejlődtek a hagyományos iparágak, pl. a bányászat, az energiatermelés és a vegyipar. Megszületett a gép- és textilipar.

1970 novemberében Korea Munkapártjának V. kongresszusa elfogadta a hatéves tervet (1971–76), amely az ipari termelés évi átlag 14%-os növekedését, a mezőgazdaság fokozott gépesítését, a lakosság társadalmi és kulturális ellátásának javítását írja elő, fontos lépést jelent tehát a szocializmus győzelme felé a KNDK-ban.

A fegyverszünet után az amerikai csapatok továbbra is Dél-Koreában maradtak. A délkoreai kormány a KNDK kormányának a külföldi beavatkozástól mentes békés újraegyesítésre irányuló valamennyi javaslatát elutasította. Dél-Korea szinte az USA gyarmatává vált, gazdasága lezüllött, lakosságának tömegei nyomorban élnek. A nép haragja 1960 áprilisában hatalmas tiltakozó tüntetésekkel elsöpörte a Li Szin Man-rendszert. Az új kormány demokratikus jelszavak leple alatt a régi politika folytatásával próbálta félrevezetni a népet. Ez 1961 áprilisában újabb hatalmas tiltakozó akciókat eredményezett, ami arra késztette az uralkodó köröket, hogy 1961 májusában bevezessék a katonai diktatúrát. Pak Cson Hi rezsimje élesen antikommunista politikával és a demokratikus törekvések eltiprásával Dél-Koreát a KNDK és általában a nemzeti felszabadító mozgalom elleni kommunistaellenes támaszponttá akarja kiépíteni. Az 1965-ben a lakosság tiltakozása ellenére Japánnal megkötött szerződés újra lehetővé tette a japán tőke behatolását; ennek következtében 1970-ben a dél-koreai külkereskedelem 50%-a már japán ellenőrzés alatt állt. Ehhez járul a tőkés hatalmakkal és monopóliumokkal szembeni eladósodás. A jobbára spontán és szervezetlen demokratikus mozgalom a terror ellenére is tovább él. Különös erővel üldözi a rendszer az illegálisan működő Forradalmi Egységpártot, amely programjában közeli célként a népi demokratikus forradalmat és Korea egyesítését hirdette meg, és a hazafias erők összefogásáért küzd.

Időrendi táblázat

I. e. 2333	Tangun legendás államalapítása.
1122	Kicsa a monda szerint megalapítja Kocsoszon államot.
Időszámításunk kezdete körül	Kogurjo, Szilla és Pekcse államok kialakulása.
I. sz. 313	Kogurjo elfoglalja az utolsó Han-prefektúrát.
369	Háború Kogurjo és Pekcse közt.
3—5. sz.	A buddhizmus behatolása Kogurjo, Pekcse és Szilla államokba.
427	Pjöngjang lesz Kogurjo fővárosa.
475	Háború Kogurjo és Pekcse közt. Postaállomások hálózatát szervezik Szillában.
499	Parasztfelkelés Pekcsében.
577	Háború Pekcse és Szilla közt.
598—613	Kogurjo visszaveri a Szuj-hadak három betörését.
643	Kogurjo és Pekcse háborút visel Szilla ellen.
645—651	Kogurjo sikeresen visszaveri a Tang-hadak több betörését.
660	Pekcsét legyőzi a Tang-birodalom és Szilla; Pekcse állam bukása.
668	Szilla és a Tang-birodalom legyőzik Kogurjót; a Kogurjo állam bukása.
675	Szilla kiűzi a Tang-csapatokat az egykori Pekcse és Kogurjo területéről. Korea egyesül Szilla uralma alatt.
699	A Bo-csai birodalom alapítása.
896	A „vörösnadrágosok" parasztfelkelése.
897	Parasztfelkelés Szilla csaknem minden tartományában.
900	A Második Pekcse állam megalakulása.
904	A Madzsin (későbbi Korjo) állam megalakulása.
935	Korjo legyőzi Szillát.
936	Korjo legyőzi a Második Pekcsét; Koreát újból egyesítik a Korjo-dinasztia uralma alatt.
976	Bevezetik a birtokok hivatali rang szerinti elosztásának rendszerét.
993	A kitanok első betörése.
1010–11	A kitanok második betörése.
1018–19	A kitanok harmadik betörése, megsemmisítésük.
1135	Mjo Csong összeesküvése Pjöngjangban, amely népfelkelésbe torkollik.
1160–1210	Parasztmegmozdulások Korjóban.
1176–78	Nagy parasztfelkelés Mang-I vezetése alatt.
1177–78	Számos parasztfelkelés Északnyugat-Korea egész területén.
1193–94	Parasztfelkelések Kjöngszang tartományban.
1231	A mongolok első betörése.
1232	A mongolok második betörése.
1259	Csaknem harmincéves háború után Korjo a mongolok vazallus állama lesz.
1359–61	A „vörösturbánosok" betörése Korjóba.
1365	Szin-to szerzetes reformkísérletei; a királytól megbízást kap a helyi feudális urak hatalmának korlátozására, a királyi hatalom erősítésére és a parasztok helyzetének javítására; a nemesség intrikái bukását okozzák. Kivégezték (1371).
1369	Megszüntetik a hadisarc fizetését a mongoloknak.
1370–85	Erősen fokozódó japán kalóztámadások a déli partvidék ellen.
1388	Ri Szong Gje államcsínnyel átveszi a hatalmat Korjóban.
1392	Ri Szong Gje megalapítja a Ri-dinasztiát; a Korjo-korszak vége, az ország a Csoszon (hajnali frisseség) nevet veszi fel.
1443	A koreai nemzeti írás megteremtése.
15. sz. közepe	A kultúra fellendülése: a könyvnyomtatás fejlődése, csillagászati műszerek, víz- és napórák, csapadékmérő; a természettudományok fejlődése, erőteljes irodalmi tevékenység.
1466	Bevezetik a birtokelosztás új rendszerét.
1467	Felkelés Ri Szi-e vezetésével Hamkjong tartományban.
1592	A japán–koreai háború („Imcsin-háború") kezdete; kínai csapatok segítségével visszaverik a japánokat.
1597	Újabb japán támadás; heves ellenállásba ütközik.

1598	Hidejosi Tojotomi halála után végleg kiűzik a japán haderőt.
1627	Sikertelen mandzsu betörés Koreába.
1636–37	A második mandzsu betörés; Korea vazallusállam lesz.
1650	Az elszigetelődés politikájának kezdete.
1751–53	A parasztok és a városi szegénység felkelései.
1811–12	Parasztfelkelések Hvanghe és Pjöngjang tartományban (Hon Gjon Ne vezetése alatt); az aranybányák több ezer munkása csatlakozik a parasztsereghez.
1813	Parasztfelkelés Csezsu szigetén.
1815–34	A keresztények üldözése Koreában.
1866	Oroszország kikötőt követel Kelet-Koreában. Elűzik a Kanhva szigetén partra szállt francia katonai expedíciót; Pjöngjangnál megsemmisítik az amerikai „General Sherman" hadihajót.
1868	Az amerikai Jenkins katonai expedíciót vezet a koreai partvidék ellen.
1871	Amerikai hajóraj köt ki Kanhva szigetén; heves harcok után elűzik.
1876	Megkötik a Kanhva-szerződést Japánnal; Puszant, Vönszant és Csemulpót (ma Incson) megnyitják a japán hajók előtt (febr.).
1882	Szerződés az Egyesült Államokkal; a következő években Korea Angliával, Ausztriával, Oroszországgal, Franciaországgal és más államokkal egyenlőtlen szerződéseket köt. A katonák és a városi szegénység felkelése a kormány politikája ellen.
1883	Újabb szerződés Japánnal, amely kiszélesíti a japánok gazdasági és politikai jogait Koreában; japán csapatok tartózkodhatnak az ország területén.
1884	A Kevhapa sikertelen hatalomátvételi kísérlete (dec.).
1885	Szerződés Kína és Japán közt: a másik féllel való előzetes konzultáció nélkül egyik állam sem küldhet csapatokat Koreába.
1893–94	A rossz termés és az éhínség egész Koreára kiterjedő parasztfelkelést robbant ki, amelyet főként a Tonhak-tan hívei irányítanak; a felkelést kínai és japán csapatok segítségével verik le.
1894–95	Kínai–japán háború.
1904–05	Orosz–japán háború; Oroszország kénytelen elismerni a japánok uralmát Koreában és Mandzsúriában.
1905	Szerződés az USA és Japán közt; az USA tudomásul veszi Japán koreai annexiós tervét. Korea Japán „védnökség" alá kerül (nov.); a szerződés szerint Japán ellenőrzi Korea külkapcsolatait és szavatolja biztonságát. Szöulba a koreai politikát ellenőrző japán főhelytartót ültetnek.
1907	A koreai király titokban útnak indított küldöttsége a hágai konferencián tiltakozást kísérel meg a japánok megszállási szándékaival szemben. A hadsereg feloszlatása; az elbocsátott katonák japánellenes felkelése, amelyhez a népi önkéntesek is nagy számban csatlakoznak; az „igazság hadserege" 1911-ig harcol.
1910	Japán annektálja Koreát (aug. 22).
1919	Tömegtüntetés a függetlenségért (Március 1-i mozgalom; márc. 1-től áprilisig). A japánok meghirdetik a „kulturált igazgatás politikájának" demagóg jelszavát (aug.).
1921	5000 puszani kikötőmunkás sikeres sztrájkja (aug.).
1921–1923	A munkásmozgalom fellendülése; helyi munkásegyesületek alapítása.
1923	Parasztszervezetek alakulnak, amelyek földbérleti harccal védekeznek a brutális kizsákmányolás ellen.
1924	Az Általános Koreai Munkás-Paraszt Szövetség megalapítása (ápr.).
1925	A KP megalapítása (ápr. 17). A Koreai Proletár Művészeti Szövetség megalapítása (aug. 24).
1926	Japánellenes tömegtüntetések (Mansze-mozgalom; jún. 10). Kommunista pártmunkások tömeges letartóztatása.
1927	Az Új Irányzatok Társaságának megalapítása.
1928	A KP mint szervezett erő megszűnése.
1929	A vönszani munkások általános sztrájkja. Diákfelkelés Kvangzsuban. A megmozdulás az egész Koreára kiterjedő japánellenes diáktüntetések hullámát indítja el.
1930	Kim Ir Szen vezetése alatt koreai partizáncsoportok alakulnak Mandzsúriában.
1934	A partizáncsoportok egyesülése a Koreai Forradalmi Néphadseregben.
1935	Mandzsúriában megalapítják a Haza Újjászületésének Társaságát.

1936 Megkezdődnek a partizánhadsereg széles körű japánellenes harcai Mandzsúriában; portyázások egészen Koreáig.
1942 Kínában megalakul a Koreai Függetlenség Szövetsége.
1945 A Szovjet Hadsereg felszabadítja Koreát (aug. 15). A KP újjáalakítása (aug.–szept.). Dél-Koreát amerikai csapatok szállják meg (szept.).
1946 A népi bizottságok, a pártok és a tömegszervezetek első kongresszusa, megválasztják az Ideiglenes Népi Bizottságot, mint legfelső szervet (febr.). Földreform-törvény Észak-Koreában (márc. 5). A munkatörvény elfogadása (jún. 24). Törvény a nők egyenjogúságáról (júl. 30). Törvény a japánok és a koreai kollaboránsok tulajdonában volt bankok, ipari üzemek, közlekedési és hírközlő vállalatok államosításáról (aug. 10).
1947 A népi bizottságok kongresszusa. A Népgyűlés mint legfelső szerv megválasztása Észak-Koreában (febr.).
1948 Különválasztások Dél-Koreában, a Korea kettéosztását célzó amerikai terv megvalósítása érdekében (máj. 10). A dél-koreai kormány megalakulása (aug. 15). A Legfelső Népgyűlés megválasztása egész Koreában (aug.; Dél-Koreában illegálisan). A Legfelső Népgyűlés első ülése; kikiáltják a KDNK-t, a kormány megalakul Kim Ir Szen vezetése alatt (szept. 2–11).
1949 Gazdasági és kulturális együttműködési szerződés a Szovjetunió és a KNDK között (márc. 17).
1950 Békés újraegyesítési javaslat Dél-Koreának (jún. 19). Megkezdődik a Hazafias Felszabadító Háború (jún. 25). Az Egyesült Államok az ENSZ Biztonsági Tanácsában elfogadtatja a tagállamokhoz intézett felhívást. Csapatokat küldenek az agresszió támogatása céljából (júl. 7). Kínai népi önkéntesek érkeznek Koreába (okt. 25).
1951 Megkezdődnek Keszongban a fegyverszüneti tárgyalások (júl. 10).
1952 A Szovjetunió az ENSZ 7. közgyűlésén javaslatot terjeszt elő a koreai háború befejezésére (okt.).
1953 A Kínai Népköztársaság és a KNDK kormányának javaslatai a háború befejezésére (márc.). Aláírják a fegyverszüneti szerződést Panmindzsonban (júl. 27).
1954 A Legfelső Népgyűlés elfogadja a hároméves tervet (ápr.). A Legfelső Népgyűlés felhívása Koreának külföldi beavatkozástól mentes, demokratikus választások útján végrehajtandó békés újraegyesítésére (okt. 28).
1956 Korea Munkapártjának III. kongresszusa; határozat az ötéves tervről (ápr.).
1958 Lényegében befejeződik a népgazdaság szocialista átalakítása.
1960 Dél-Koreában tömegtüntetések buktatják meg a Li Szin Man-rezsimet (ápr.).
1961 Újabb tömegtüntetések Dél-Koreában az amerikaiakat kiszolgáló kormány ellen; az uralkodó osztály katonai diktatúra bevezetésével próbálja megszilárdítani hatalmát (ápr.–máj.). Korea Munkapártjának IV. kongresszusa; határozat a hétéves tervről; nyilatkozat az ország békés újraegyesítéséről (szept. 11–18).
1962 A KNDK kormánya javasolja az országnak konföderáció formájában történő egyesítését.
1964 Diáktüntetések Dél-Koreában a dél-koreai–japán tárgyalások ellen.
1965 A Pak Cson Hi-rezsim és a japán kormány megköti a dél-koreai–japán szerződést; ezáltal megnyílik az út a japán imperializmus terjeszkedése előtt Dél-Koreában.
1966 A KNDK újabb javaslata a fokozatos közeledésre a két országrész végleges egyesítéséig (júl.). Korea Munkapártjának konferenciája (okt.).
1967 A dél-koreai kormánypárt a parlamenti választások meghamisításával ismét megszerzi a mandátumok többségét (jún.).
1968 A KNDK felségvizein elfogják a „Pueblo" nevű amerikai kémhajót (szept.).
1970 Korea Munkapártjának V. kongresszusa határozatot hoz az 1971–76. évi hatéves tervről (nov.).

Általános Koreai Munkás-Paraszt Szövetség: Korea első, politikai programmal rendelkező szakszervezete; 1924-ben a koreai munkások szövetsége és a koreai parasztszövetség egyesülése révén jött létre.

Az elszigetelés politikája, vagy a **Zárt kapu politikája:** a 17. században kezdeményezett politika, arra irányult, hogy külföldieknek ne engedélyezzék a beutazást az országba. A 19. században a tőkés hatalmak behatolása ellen alkalmaz-

ták. Korea önállóságának megóvásán kívül arra is szolgált, hogy a népet a társadalmi fejlődéstől elszigetelve a feudális rendszert konzerválja.

Hazafias felszabadító háború, 1950–53: a KNDK védelmi harca a dél-koreai uralkodó körök által amerikai támogatással kirobbantott háborúban (1950. jún. 25.), amely arra irányult, hogy az USA támogatásával visszaszerezzék az imperializmus elveszített kelet-ázsiai pozícióit. Miután a dél-koreai csapatokat visszavetették, és a koreai néphadsereg ellentámadásba ment át, az amerikai imperialisták az ENSZ lobogójával visszaélve a koreai nép ellen széles körű intervenciót kezdtek. 1950 szeptemberének közepén a koreai néphadsereg már csaknem egész Dél-Koreát felszabadította, amikor a front mögött USA-csapatok szálltak partra, majd a KNDK területére is betörtek. Ebben a komoly helyzetben a kínai népi önkéntesek siettek a koreai nép segítségére. Az agresszorokat visszavetették. Az egész világra kiterjedő tiltakozások az Egyesült Államokat fegyverszüneti tárgyalásokra kényszerítették. A tárgyalások több megszakítás után 1953. júl. 27-én fejeződtek be.

Ilcsi Muntok: Kogurjo állambeli hadvezér a 7. század elején; kiemelkedő szerepet játszott a Szuj-dinasztia hadainak visszaverésében 612-ben, 613-ban és később. A koreai nép nemzeti hősként tiszteli.

Japán–koreai háború 1592–98: az 1592-es év elnevezése után (a kínai–koreai hatvanéves naptár elnevezéseinek megfelelően) imcsin-háborúnak is nevezett harcok. Kezdetben a japánok gyors sikereket arattak, 1593-ban azonban a széles körű népi ellenállás a kínai csapatok segítségével visszavetette őket. Kiemelkedő szerepet játszottak ebben a Ri Szun Szin tengernagy által vezetett koreai flotta győzelmei. A japánok időnyerés céljából tárgyalásokba bocsátkoztak. 1597-ben másodszor is megkísérelték Korea elfoglalását, 1598-ban azonban végleg kiűzték őket.

Kan Gam Csan: híres hadvezér a 11. század elején; Korjo hadseregét vezette, amikor kiűzték és megsemmisítették a kitanokat. Ettől fogva Korea nemzeti hőse.

Kanghva: sziget az északi szélesség 38°-ától délre, Korea nyugati partjánál; háborús időkben a királyi udvar menedékhelye. Az udvar csaknem harmincéves ott-tartózkodása révén vált ismertté a mongolok elleni 1232–59. évi háború idején. Ezen a szigeten kényszerítették visszavonulásra 1866-ban a francia, 1871-ben pedig az amerikai expedíciós haderőt. Itt kötötték meg és a szigetről nevezték el az 1876. évi koreai–japán szerződést, amely véget vetett Korea elszigeteltségének.

Kicsa: a (kínai eredetű) monda szerint Csoszon királya; a Sang-Jing császári dinasztiából származott, menekülnie kellett, és a koreai kocsoszon törzs területén talált menedéket. A Csou-dinasztia első császára királlyá tette, így ő alapította meg i. e. 1122-ben az első koreai államot.

Kim Ir Szen (Kim Il Szung): munkásmozgalmi vezető és államférfi, szül. 1912; a japánellenes ifjúsági mozgalom egyik megalapítója Mandzsúriában, később a koreai partizánegységek egyik alapítója. 1934-től az egyesült Koreai Forradalmi Néphadsereg egyik parancsnoka. Korea felszabadulása után az Ideiglenes Népgyűlés elnöke, a KP újjáalakításakor annak egyik alapítója. Korea Munkapártjának megteremtése után a párt elnöke, 1966 óta főtitkára. 1948 óta miniszterelnök, a Koreai Néphadsereg főparancsnoka, a KNDK marsallja.

Kitanok: kelet-mandzsúriai nomád nép; a 10. században meghódították a szomszédos törzseket és államokat. 916-ban államot alapítottak, ezt 937-ben Liao-birodalomnak nevezték el, amely 1201-ig állt fenn. 993-ban, 1010–11-ben és 1018–19-ben betörtek Korjóba, de megsemmisítő vereséget szenvedtek.

Kjöngzsu: Szilla állam fővárosa; környékén ma is sok régi műemlék található.

Kogurjo állam: i. e. 37-től i. sz. 668-ig fennálló állam; északon a Szungari-folyóig, délen Közép-Koreáig terjedt, fővárosa 427-től Pjöngjang volt. Kína közelsége folytán korán feudalizálódott állam lett erős katonai nemességgel. Lakói túlnyomórészt vadászattal, állattenyésztéssel és halászattal foglalkoztak, földművelése fejletlen volt.

Koreai nemzeti írás: betűírás, idegen írásrendszerek (pl. a szanszkrit) előzetes tanulmányozása után 1443-ban újjáalkották. Akkor 28 betűből állt; a korábban használt kínai írás helyett ma általánosan elterjedt.

Korjo állam: középkori feudális állam Koreában (918–1392); fővárosa Szongdo volt, később Kekjongnak nevezték, mai neve Keszong. A Korjo szóból ered az Európában ismert Korea országnév.

Kölcsönös Munkássegély Társaság: Korea 1920-ban Szöulban alapított első munkásegylete; rövidesen 16 helyi szervezetet épített ki több mint 17 000 taggal. Politikai programja nem volt, társadalmi reformokkal igyekezett javítani a munkásosztály helyzetén. Az opportunisták tevékenysége következtében 1922 októberében feloszlott.

Li Szin Man (angol nyelvterületen Syngman Rhee): reakciós dél-koreai politikus; 1875–1965; az 1919 márciusi koreai események után reakciós koreai emigráns kormány feje volt Sanghajban, később az Egyesült Államokba költözött. Korea felszabadulása után az amerikaiak megtették Dél-Korea diktátorának. Az USA kívánságára

1950-ben kirobbantotta a KNDK elleni háborút; 1960-ban tömegtüntetések kényszerítették lemondásra.

Mansze-mozgalom: japánellenes mozgalom Koreában. Az Októberi Forradalom és az 1925–27. évi kínai forradalom hatására a koreai népben erősödött a Japán elleni gyűlölet. Az utolsó koreai excsászár halálakor a KP vezetősége elhatározta, hogy a gyászmenetet hatalmas japánellenes tüntetéssé változtatja. 1926. jún. 10-én több mint 400 000 ember gyűlt össze. Röpcédulákat osztogattak, és a tömegek „Éljen Korea függetlensége" (mansze, koreai nyelven: éljen) jelszóval tüntettek. Véres összetűzésekre került sor a rendőrséggel. Ez volt a KP által előkészített és vezetett első nagy tömegmozgalom.

Március 1-i mozgalom: liberális körök illegális központja; tüntetést szervezett és megszövegezett egy függetlenségi nyilatkozatot. A párizsi békekonferenciát arra igyekezett rábírni, hogy Korea érdekében közbenjárjon a japán kormánynál. Szöulban az 1919. márc. 1-i tüntetésen felolvasták a függetlenségi nyilatkozatot, ezután százezrek tüntettek Korea függetlenségéért. A következő hetekben a mozgalom felkelésbe torkollt. A japán hatóságok rendőrséget és katonaságot vetettek be, ezreket öltek meg, és több mint 50 000 koreait tartóztattak le.

Pekcse állam: feudális állam Korea délnyugati partvidékén (i. e. 18-tól i. sz. 660-ig). Gazdaságának alapja a földművelés volt; a kínai kultúra közvetítője Japán felé.

Ri Szon Ge vagy **I Song-Ge:** Korjo idejében feudális főúr és ismert hadvezér, döntő szerepe volt a „vörösturbánosok" és a japán kalózok elűzésében. A reformpárt vezetője, amelynek segítségével 1388-ban megszerezte a hatalmat, a Korjo-dinasztiát megdöntötte, majd 1392-ben megalapította a Ri-dinasztiát.

Ri Szun Szin: a koreai flotta parancsnoka a japánok elleni háborúban (1592–98). Páncélozott hadihajóval több tengeri csatában megsemmisítette a japán flottát. Ri tengernagy számos költemény szerzője is. Korea népe nemzeti hősként tiszteli.

Szilla állam: kora feudális állam Délkelet-Koreában. Az állam első korszakát i. e. 57-től i. sz. 646-ig, második korszakát 675-től 935-ig számítják. Fővárosa Kjöngzsu volt. A lakosság földműveléssel foglalkozott, emellett számos kézművest is foglalkoztatott, termékeiket különösen Japánban kedvelték.

Tonhak-tan („Keleti tan"): E tanítás hívei az emberek egyenlőségét hirdették, és követelték a föld igazságos felosztását. Tantételeiket különböző vallásokból és tanokból (buddhizmus, konfucianizmus) merítették. A Tonhak-tan a 19. század második felében Dél-Koreában keletkezett a parasztok tiltakozó mozgalmaként a súlyos feudális kizsákmányolás ellen. Az 1893–94. évi parasztfelkelés részvevőinek túlnyomó többsége a Tonhak-tanítás híve volt, ezért a mozgalmat Tonhak-felkelésnek is nevezik.

K. Barthel

Közép-afrikai Köztársaság

Közép-afrikai Köztársaság (République Centrafricaine); köztársaság az Egyenlítői Afrikában; területe: 622 984 km²; lakossága (1970): 1,6 millió; fővárosa Bangui; közigazgatásilag 14 tartományra oszlik; hivatalos nyelve a francia.

A francia gyarmatosítók 1894–97 között foglalták el a területet a Kongótól előrenyomulva. 1910–58 között Ubangi-Shari (az ország két legnagyobb folyója után) néven a négy egyenlítői francia-afrikai gyarmat egyike volt. 1911-ben a kameruni német gyarmatosítók javára történt területi koncessziók folytán egyharmadával csökkentették területét. Francia mezőgazdasági társaságok (pl. a Compagnie Forestière Sangha-Oubangui) óriási hasznot húztak az afrikaiak földjének kisajátításából, és a konjunktúrát követve bevezették a gyapot monokultúrás termelését. 1940-ben a vezető afrikaiak de Gaulle-t támogatták a vichyi kormánnyal szemben.

1945-ben Banguiban látszat-országgyűlést hívtak össze. 1946-ban Barthelmy Boganda megalapította a Mouvement pour l'Évolution Sociale de l'Afrique Noire (MESAN; Fekete-Afrika Szociális Fejlődését Elősegítő Mozgalom) pártot, mely közel állott Franciaország Szocialista Pártjához, és 1956-ban vezető párt lett. 1958: a párt az országnak a Francia Közösséghez való tartozására szavaz. 1958. dec. 1.: a gyarmat Közép-afrikai Köztársaság néven autonóm köztársasági státust kap a Francia Közösségen belül (1959. febr. 9.: az első alkotmány elfogadása). 1960 májusában belép a Közép-afrikai Köztársaságok Uniójába. 1960. aug. 13-án kihirdeti függetlenségét, de együttműködési szerződések révén a Közép-afrikai Köztársaság továbbra is Franciaországhoz van kötve. 1960. szept. 20-tól az ENSZ tagja. Első elnöke David Dacko (szül.

1930), Boganda halála óta miniszterelnök és a MESAN vezetője. Dacko politikája feletti elégedetlenségükben az ellenzéki erők Abel Goumbas vezetésével kiléptek a MESAN-ból és 1960 júniusában megalapították a Mouvement d'Évolution Démocratique de l'Afrique Central (MEDAC; Közép-Afrika Demokratikus Fejlődését Elősegitő Mozgalom). Ezt 1960 decemberében betiltották. 1963 májusa óta a Közép-afrikai Köztársaság az Afrikai Egységszervezet tagja; egyidejűleg tagja maradt a Közép-afrikai Köztársaságok Uniójának is, az Egyenlítői Vámuniónak (UDE), valamint társult tagja a Közös Piacnak. 1964: a sango bantu nyelvet hivatalos nyelvvé nyilvánítják. Az 1964. jan. 5-i elnökválasztáson Dacko elnyerte a szavazatok túlnyomó többségét és az 1964. március 15-i országgyűlési választásokból a kormánypárt (MESAN) győztesen került ki. 1964 októberében megállapodás történt a diplomáciai kapcsolatok felvételében a Kínai Népköztársasággal (1964. nov. 2.; a kapcsolatok megszakítása Tajvannal), 1966. jan. 1-én Dacko elnököt, aki antidemokratikus belpolitikát folytatott és külpolitikailag főleg Franciaország felé orientálódott, egy katonai felkelés megbuktatta. Az új elnök, Jean Bedel Bokassa vezetésével, a kormány intézkedésekkel kezdi felszámolni a gyarmati örökséget.

W. Stegner

Kuba

Kuba, Kubai Köztársaság (República de Cuba); szocialista köztársaság az azonos nevű szigeten Közép-Amerikában; a hozzá tartozó egyéb szigetekkel területe: 114 524 km²; lakossága (1970): 8,3 millió; fővárosa La Habana (Habana, Havanna); közigazgatási beosztása: 6 tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

Őslakosság

Kuba őslakossága a partvidéki halászó és gyűjtögető, kagyló-, majd később kőszerszámokat készítő guanahatabey nép volt. A felfedezés előtt néhány évszázaddal az Antillák ívén előretörő, az aravak nyelvcsaládhoz tartozó siboney törzs a sziget nyugati részére szorította őket; a jövevények már ismerték a földművelést (manióka) és a fazekasságot, nagy kenukat építettek, és laza cserekereskedelmet folytattak a Nagy Antillákkal és a Bahama-szigetekkel. Atabeyt, a termékenység istennőjét tisztelték. A felfedezés előtti évszázadban, valamint néhány évvel azután, hogy a spanyolok elfoglalták Haitit, a sziget keleti csúcsán (Baracoa, Guantánamo) a Haitiből érkező, ugyancsak aravak tainók telepedtek meg. Fejlettebb, trágyázó és öntözéses mezőgazdasággal (manióka, kukorica, bab, földi mogyoró) és halászattal foglalkoztak; törzsszervezetük az előkelőkre (nitainos) és a közszabadokra (naborías, siboneyes) tagozódó társadalmi rétegződés kezdeteit mutatta. A felfedezés korának kubai őslakosságát számszerűen 60 000–200 000-re becsülik.

A sziget felfedezése és meghódítása

Kolumbusz első útján 1492. okt. 28-án Kuba északkeleti partján kötött ki, és a Juana nevet adta neki, abban a hitben, hogy elérte az ázsiai földrészt. Kuba sziget voltát 1500-ban Juan de la Cosa ismerte fel, majd 1509-ben Ocampo bizonyította azzal, hogy körülhajózta. Az első kormányzó, Diego de Velázquez idejében, 1511–12-ben ellenállás nélkül hódították meg (mint Fernandina szigetét). Az indián lakosságot az aranybányákban kényszermunkára fogták, majd a szökevények utáni hajtóvadászatokban hamarosan kiirtották; a Hatuey által vezetett ellenállási kísérlet meghiúsult. 1532-ben már csak 5000 indián élt Kubában.

A gyarmatosítás kora

1515-ben Kuba lett Spanyolország nyugat-indiai gyarmati uralmának központja és atlanti hajózásának bázisa; 1518-ban Santiago de Cubában püspökséget alapítottak. A gazdaság alapja a szarvasmarha-tenyésztés volt. 1610-ben és 1616-ban kanári-szigeti parasztok honosították meg a kisüzemi dohánytermesztést; 1660 körül már dohányt exportáltak. Kávétermeléssel a 18. század közepén kezdtek foglalkozni; ezt nagymértékben fellendítették 1790 után a Haitiből menekült franciák. A rabszolgaság terjedése, ill. a néger és mulatt lakosság növekedése elsősorban a 16. század közepe óta űzött cukornádtermelés fellendülésével függött össze, amely erős ösztönzést kapott, amikor az angolok 1762–63-ban elfoglalták Havannát, majd amikor Haiti cukortermelését 1790 után megsemmisítették. Míg

1525 és 1790 között mintegy 100 000 rabszolgát hurcoltak be (főként Nyugat-Afrikából), 1790 és 1880 közt már 900 ezret. 1774-ben a négerek a lakosság 20%-át, 1827-ben 40%-át alkották. E gazdasági fejlődési folyamat során létrejött a liberális földbirtokosok és iparűzők nemzeti öntudatú osztálya, és kialakultak a városi ipari proletariátus elemei (dohánygyári munkások). A cukornád-monokultúra csak a 19. század vége felé öltött formát.

Politikai fejlődés. A kizsákmányoló spanyol gyarmati hatalom képviselői és ügynökei ellen több felkelés robbant ki Kubában, pl. 1603-ban és 1717–23-ban, amikor a dohánytermelő parasztok lázadtak fel a spanyol monopóliummal szemben. Miután az angolok kiürítették Havannát, 1765-ben liberalizálták a Spanyolországgal folytatott kereskedelmet, 1816-ban megszüntették a dohánymonopóliumot, 1818-ban pedig bevezették a szabadkereskedelmet. A 18. század vége óta a négerek szervezetten harcoltak a rabszolgaság ellen, az egyenjogúságért (pl. 1795-ben, 1812-ben, 1815–19-ben, 1843–49-ben). A világszerte fellángoló függetlenségi harcok és a polgári forradalmak hatására a 19. század húszas éveitől kezdve kialakult Kubában a nemzeti mozgalom, előbb az értelmiség (J. A. Saco, Luz y Caballero, Delmonte, Heredia), majd a mezőgazdasági és ipari burzsoázia köreiben (Conde de Pozos Dulces, Carlos Manuel de Céspedes). Megszülettek az első pártirányzatok: a reformisták mint a nemzeti érdekek képviselői a spanyol impérium keretein belül, legerősebb befolyásuk 1820 és 1866 között érvényesült; az annexionisták, akik az Egyesült Államokhoz való csatlakozás hívei voltak, miután Spanyolország a reformóhajokkal szemben hajthatatlannak mutatkozott (befolyásuk csúcspontja 1840 és 1855 között); a szeparatisták, a teljes nemzeti függetlenség hívei és harcosai, akik 1868 és 1878 között átvették a nemzeti harc vezetését. A 19. század eleje óta egyre szorosabb kereskedelmi kapcsolatok fejlődtek ki az Egyesült Államokkal; az annexionizmust mindazonáltal szinte kizárólag az USA déli rabszolgatartó államainak érdekei táplálták.

Függetlenségi háborúk

A tízéves háború (1868–78). Az annexionizmus eszméje 1855-ben Kubában, 1865-ben a déli rabszolgatartó államok veresége folytán pedig az USA-ban is háttérbe szorult; minthogy a kubai burzsoázia által követelt reformokat (közöttük a rabszolgaság kártalanítással egybekötött fokozatos megszüntetését) Spanyolország elutasította, a szeparatista irányzat kerekedett felül. A súlyos gazdasági válság is hozzájárult ahhoz, hogy 1868. okt. 10-én (el Grito de Yara) kitört az első függetlenségi háború, amelynek során megalakult (1869-től Céspedes, 1875-től T. Estrada Palma elnöksége alatt) a „Köztársaság fegyverben" elnevezésű szervezet. A radikális rabszolga-felszabadítás és a kispolgári elemek nagyarányú előretörése következtében megváltozott a háború jellege. A liberális forradalom polgári demokratikus forradalomba csapott át. Az agrárburzsoázia, elvesztvén kezdeti hegemóniáját, 1878-ban megkötötte a zanjóni kompromisszumos békét (febr. 10), az elszánt kispolgári vezetők, Antonio Maceo, Máximo Gómez és Calixto García baraguai tiltakozása (márc. 15.) ellenére. Ezek azonban pénz és fegyverek híján, továbbá az ország súlyos helyzetét tekintve nem tudták folytatni a harcot, ezért Oriente tartományban márc. 16-án alakított kormányukat 1878. máj. 28-án feloszlatták. Spanyolország Zanjónban ígéretet tett közigazgatási reformokra, amnesztiára és a rabszolgaság megszüntetésére, a végrehajtással azonban késlekedett. A kubai burzsoázia most már, a néptől való állandó félelmében, az autonomizmus eszméjét, a reformizmus erőtlenebb változatát tette magáévá; 1878-ban létrejött az autonomizmus szószólójaként a Liberális Párt, másfelől pedig a rabszolgasághoz ragaszkodó és spanyolbarát Konzervatív Párt.

A második függetlenségi háború (1895–98). Miközben fokozódtak az ellentétek Spanyolországgal (hatással volt minderre az amerikai kereskedelempolitika és az 1893. évi gazdasági világválság), José Martí vette át a függetlenségi mozgalom örökségét. 1892-ben megalapította a Kubai Forradalmi Pártot (Partido Revolucionario Cubano), amely főképpen az Egyesült Államokban élő kubai kispolgári és proletár emigránsokat tömörítette. Martí (1895. máj. 19-én harcban elesett), Maceo, Gómez és García vezetésével 1895. febr. 24-én megkezdődött a forradalmi felkelés Oriente tartományban. A spanyolok és a „hentes" Weyler tábornok parancsnoksága alatt álló „önkéntesek" féktelen terrorja ellenére sem lehetett elfojtani a demokratikus és nemzeti felszabadító forradalmat. A forradalomnak végül csak az USA provokatív beavatkozása vetett véget 1898 áprilisában, (spanyol–amerikai háború) ez azonban egyszersmind a spanyol uralom végét is jelentette.

A Kubai Köztársaság az USA védnöksége alatt (1898–1934)

Az 1901. febr. 21-én elfogadott alkotmányt jún. 12-én amerikai nyomásra (az USA intervenciós jogát és a guantánamói támaszpont „bérbeadá-

sát" magába foglaló) ún. Platt-alkotmánykiegészítéssel toldották meg, ez Kubát de facto az USA protektorátusává tette. Az amerikai tőke behatolásával ugrásszerűen erősödött a cukornád-monokultúra, és meggyorsult a mezőgazdasági lakosság proletarizálódása. Politikai hegemóniáját Washington amerikabarát elnökökkel (Estrada Palma, Gómez, Menócal, Zayas) és nyílt katonai intervenciókkal támasztotta alá (1898–1903, 1906–09, 1917–22). Az Októberi Forradalom és a háborút követő válság hatására megerősödő nemzeti antiimperialista mozgalmat (egyetemi reformmozgalom 1923 óta, minorista mozgalom, a szakszervezeti szövetség és a Kommunista Párt megalakulása 1925-ben) 1925 után a Machado-diktatúra véresen elnyomta, de 1927-ben és 1930-ban újból, megerősödve lángolt fel, ezért Machadónak 1933. aug. 12-én menekülnie kellett. A nemzeti burzsoázia 1933. szept. 4-én Batista őrmester segítségével hatalomra jutott kormánya Ramón Grau San Martín vezetésével nem volt képes következetes antiimperialista politikát folytatni; Batista elárulta a kormányt, amely az USA nyomására 1934 januárjában megbukott. A forradalom mindazonáltal elérte a Platt-alkotmánykiegészítés hatályon kívül helyezését (1934. máj. 29), az 1940. évi alkotmány pedig számottevő demokratikus és szociálpolitikai engedményeket tartalmazott.

Az USA közvetlen uralma (1934–58)

A forradalmi erők leverése után (márciusi sztrájk, 1935), megnőtt a hadsereg és Batista szerepe; a jövendő diktátornak sikerült eltávolítania a számára kényelmetlen és tekintélyére árnyékot vető Mendieta és M. M. Gómez konzervatív kormányait. F. Laredo Brú elnöksége idején (1936–40) Batista az ország korlátlan ura volt a kulisszák mögött. Az újabb demokratikus hullám azonban fontos demokratikus engedményeket harcolt ki (a KP és a szakszervezeti mozgalom legalizálása). 1940-ben egy félparlamentáris alkotmány elfogadása után Batistát elnökké választották. 1941 decemberében Kuba hadat üzent a tengelyhatalmaknak; 1942-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. A háborúban az ország a cukor-, alkohol- és érctermelés fokozásával jelentős szerepet játszott.

Sem Grau San Martín (1944–48), sem Carlos Prío Soccarrás (1948–52) liberális reformista kormánya nem igazolta a nép előlegezett bizalmát, sőt kommunistaellenességével előkészítette Batista 1952. márc. 10-i államcsínyét. Batista ezután teljesen kiszolgáltatta az országot az Egyesült Államoknak, és olyan diktatúrát honosított meg, amelyben az ellenzék legális és békés formái nem fejlődhettek ki. A Moncada kaszárnya 1953. júl. 26-i ostroma Fidel Castro vezetése alatt, aki akkor az ún. Ortodox Párt képviselőjelöltje volt, új szakaszt nyitott a felszabadító mozgalomban, amely 1955-től a sztrájkok és tüntetések révén tömegjelleget öltött, majd, miután a híres „Granma" hajó 1956. dec. 2-án kikötött Oriente tartomány partjai előtt, fegyveres harcba csapott át. Az 1958 óta a Július 26-i mozgalom, a Március 13-i forradalmi direktórium, valamint a Népi Szocialista Párt (a KP neve 1944-től 1961-ig) által vezetett egységes népi akció nyomása alatt a diktatúra 1958 közepétől szétesőfélben volt. 1959. jan. 1-én Batista Santo Domingóba menekült; az ellenforradalmárok ellenállását általános sztrájk bénította meg, jan. 2-án pedig a felkelő hadsereg bevonult Havannába.

A győztes forradalom

1959. febr. 19-én Fidel Castro lett a miniszterelnök. A munkások, a parasztok és a diákok fegyveres erejére támaszkodó nemzeti felszabadító forradalom megkezdte diadalútját. Az 1959. máj. 17-i radikális földreform megvalósítása (a nagybirtok felszámolása, állami gazdaságok és szövetkezetek alapítása), a külföldi bankok és monopóliumok kisajátítása (válaszul az USA-nak a forradalom elfojtására irányuló politikájára), a népi milícia és a korszerű hadsereg kiépítése, valamint a dolgozók társadalmi és kulturális helyzetének javítását célzó széles körű rendszabályok (lakásrendezés, az írástudatlanság felszámolása, iparosítás) révén Kuba első ízben vívta ki gazdasági önállóságát és nemzeti függetlenségét. Ahogy a külső reakció élesedett (felfegyverezve és feltüzelve a belső reakciót), 1960 nyarán megkezdődött az átmenet a forradalom szocialista szakaszába; 1960 végén hozták meg az első intézkedéseket valamennyi forradalmi erő összefogására.

Az amerikaiak blokád- és intervenciós politikájával szemben (pl. a cukorkontingens felmondása, a diplomáciai kapcsolatok megszakítása) Kuba egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki a hatékonyan segítségére siető szocialista államokkal, ugyanakkor támogatást kapott Afrika és Ázsia független országaitól is. 1961. ápr. 15-én amerikai bombázók támadást intéztek Havanna és Santiago ellen. Ápr. 17-én az USA által kiképzett és vezetett ellenforradalmi bandák szálltak partra Playa Girónnál (Disznó-öböl); de megsemmisítő vereséget szenvedtek (ápr. 20.).

1961. máj. 1-én Fidel Castro meghirdette a forradalom szocialista jellegét, és megkezdődött a forradalmárok tömörülése az Egyesült Forra-

dalmi Szervezetekben (Organizaciónes Revolucionarias Integradas; ORI); ezek első titkára Fidel Castro lett. 1962 őszén nemzetközi válsággá (Karib-tengeri válság) fejlődött az USA állandó intervenciós fenyegetése, amely az Szovjetuniót és Kubát arra késztette, hogy szovjet stratégiai rakétákat és bombázókat telepítsenek Kuba területére. Az USA, a nemzetközi jogot semmibe véve, blokád alá vette Kubát, és nyíltan megsértette légiterét. Az USA ígérete fejében, hogy lemond az intervencióról, kivonták a rakétákat és bombázókat, ezzel elhárították az atomkonfliktus veszélyét és biztosították a forradalmi Kuba létét (okt. 28.); Fidel Castro megfogalmazta a kubai függetlenség szavatolásának öt pontját, ezt a programot a Szovjetunió és minden békeszerető állam támogatta. 1963 tavaszán az ORI-ból létrejött a Szocialista Forradalom Egységes Pártja (Partido Unido de la Revolución Socialista; PURS), a kubai munkásosztály marxista–leninista pártja.

Fidel Castro szovjetunióbeli látogatása (1963. ápr. 27–máj. 24.) megszilárdította a két ország közötti kapcsolatokat. Megkezdődött a népgazdaság erőinek koncentrálása a cukortermelésre, a kubai gazdasági fejlődés bázisára. A Szovjetunióval 1964-ben kötött kereskedelmi és gazdasági szerződés ennek a fejlődésnek a biztosítéka. A második földreformmal (1963. okt. 3.) megtörtént az agrárburzsoáziának mint osztálynak gazdasági felszámolása. A tőkés országokhoz fűződő intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok révén Kuba 1963 végén áttörte az USA gazdasági blokádját. 1965 őszén a PURS átalakult Kommunista Párttá. 1966-ban Havannában ült össze az afrikai, ázsiai és latin-amerikai népek (trikontinentális) első szolidaritási konferenciája; megalapították a Latin-Amerikai Szolidaritási Szervezetet (OLAS), amely 1967-ben Havannában tartotta első konferenciáját. Az 1968-ban megkezdett forradalmi offenzíva nyomán a figyelem homlokterébe került az egész kubai gazdasági élet erőteljes fejlesztése, azzal a közvetlen céllal, hogy 1970-ben első ízben elérjék a 10 millió tonnás cukortermést. Az a tény, hogy a terv teljesítése nem sikerült, hozzájárult ahhoz, hogy az eddiginél nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak a gazdasági vezetés és a közgazdaság kérdéseinek, erősítsék a munkásosztály vezető szerepét.

Időrendi táblázat

1492	Kolumbusz partraszáll Kubán (okt. 28).
1511–12	Diego de Velázquez meghódítja a szigetet.
1512	Baracoa, 1515 Santiago, 1519 Havanna megalapítása. (Az indián őslakosságot három évtizeden belül teljesen kiirtják, helyükbe tömegesen hurcolnak be Afrikából néger rabszolgákat egészen 1880-ig. – *Szerk.*)
1717–23	A dohánytermelő parasztok (vegueros) felkelése.
1762–63	A hétéves háborúban angolok szállják meg Havannát.
1812	Néger rabszolgák felkelése José Antonio Aponte vezetése alatt.
1854	Az ostende-i nyilatkozat: az amerikai nagykövetek véleménye szerint az Egyesült Államoknak meg kell vásárolnia vagy hódítania Kubát.
1865	Megjelenik a „La Aurora", az első munkásújság.
1868–78	A tízéves háború (1869-ben megalakul a „Köztársaság fegyverben").
1880–86	A rabszolgaság eltörlése.
1892	Az első munkáskongresszus (jan. 16–19). José Martí megalapítja a Kubai Forradalmi Pártot (ápr. 10).
1895	A függetlenségi háború kezdete (febr. 24.; 1898-ig).
1898	Az USA intervenciója (ápr. 22). A párizsi békeszerződés (dec. 10).
1901	Elfogadják az alkotmányt (febr. 21). Az Egyesült Államokkal való kapcsolatok tárgyában nyolc cikkellyel kiegészítik az alkotmányt (Platt-alkotmánykiegészítés; jún. 12).
1902	A köztársaság kikiáltása, az amerikai megszállás vége (máj. 20).
1904	A Munkáspárt (Partido Obrero) megalapítása (1905 óta Partido Obrero Socialista).
1906–09	Az USA intervenciója, Charles Magoon kormányzó.
1912	A színesek felkelése Esténoz vezetése alatt; újabb amerikai intervenció.
1917–22	Az USA intervenciója, erőteljes sztrájkmozgalmak.
1923	Egyetemi reformmozgalom Mella vezetése alatt.
1925	Megalakul a Kubai Munkások Országos Szövetsége (Confederación Nacional de Obreros Cubanos, CNOC; aug. 2). A KP megalakulása (aug. 16). A Machado-diktatúra kezdete (máj. 20).

1933 Általános sztrájk (aug.). Machado bukása (aug. 12). Az „őrmesterek lázadása" Batista vezetésével (szept. 4). Az USA tengeri blokádjának kezdete.
1934 Grau San Martín bukása (jan. 15). A Platt-alkotmánykiegészítést hatályon kívül helyezik (máj. 29). Kölcsönös kereskedelmi szerződés az Egyesült Államokkal (aug. 24).
1935 Vérbe fojtják az általános sztrájkot (márc.).
1938 A KP legalizálása (szept. 13).
1939 Megalakul a Kubai Dolgozók Szövetsége (Confederación de Trabajadores Cubanos, CTC; jan.). A KP a Forradalmi Szövetséggel Forradalmi Kommunista Szövetséggé egyesül Marinello és Blas Roca vezetésével.
1940 Haladó szellemű alkotmány.
1941 Hadüzenet a tengelyhatalmaknak (dec.).
1942 A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (okt.).
1944 A Forradalmi Kommunista Szövetség átalakul Népi Szocialista Párttá (Partido Socialista Popular).
1952 Államcsíny, a Batista-diktatúra kezdete (márc. 10).
1953 A Moncada kaszárnya ostroma Santiagóban (júl. 26). F. Castro meghirdeti a Július 26-i mozgalom programját („A történelem fel fog menteni"; szept. 21).
1956 A Július 26-i mozgalom felkelése (nov. 30). F. Castro 81 harcostársával partra száll Oriente tartományban (dec. 2).
1957 A felkelők első sikeres rajtaütése (jan. 17). Az elnöki palota megrohanása; létrejön a Március 31-i forradalmi direktórium (márc. 13).
1958 Sikertelen általános sztrájk (ápr. 9). A 3. sz. törvény a földreformról (okt. 10). Általános sztrájk (dec. 31-től 1959. jan. 4-ig).
1959 A felkelő hadsereg bevonulása Havannába (jan. 2). F. Castro miniszterelnök (febr. 19). Földreform-törvény (máj. 17). Urrutias elnök lemond (júl. 17).
1960 Szerződés a Szovjetunióval (febr. 13). A „La Coubre" lőszerhajó felrobban (márc. 4). Az USA felmondja a cukorkontingenst (júl. eleje). A 851. sz. törvény kimondja az amerikai tulajdonok államosítását (júl. 6). Államosítanak 36 cukorgyárat (aug. 6). A havannai 1. deklaráció (szept. 2). 386 üzem államosítása (okt. 13).
1961 Az USA megszakítja kapcsolatait Kubával (jan. 3). Havanna bombázása (ápr. 15). Az agresszorok veresége Playa Girónnál (ápr. 17–20). Államosítanak minden oktatási intézményt (jún. 6).
1962 Latin-Amerika népeinek konferenciája Havannában (jan. 23). 2. havannai deklaráció (febr. 4). Kuba kilép az AÁSZ-ból (febr. 14). Szovjet–kubai tárgyalások műszaki és katonai segítségnyújtásról (aug. 27-től szept. 2-ig). Az USA blokádja Kuba ellen („Karib-tengeri válság"; okt. 22–nov. 21).
1963 Latin-amerikai nőkongresszus Havannában (jan. 11–15). A PURS első taggyűlése (febr. 22). F. Castro látogatása a Szovjetunióban (ápr. 27–máj. 24). A második földreform (okt. 3). Az általános védkötelezettség bevezetése (nov. 26).
1964 F. Castro látogatása a Szovjetunióban (jan. 13–23); kereskedelmi és gazdasági szerződés – gazdasági tárgyalások az NDK-val; hosszú lejáratú szerződés és vegyesbizottság alakítása (ápr. 14–27).
1965 A PURS átalakul Kommunista Párttá (okt. 2).
1966 Trikontinentális konferencia Havannában (jan. 3–15). Megalakul az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek szolidaritási szervezetének végrehajtó bizottsága Havanna székhellyel (jan. 15). A latin-amerikai szolidaritási szervezet megalakulása La Habana székhellyel (jan. 16).
1967 Az OLAS 1. konferenciája (júl.–aug.).
1968 Kulturális kongresszus (jan.). A forradalmi offenzíva kezdete (márc. 13). F. Castro támogatja a szocialista államok Csehszlovákiának nyújtott segítségét (aug.).
1969 A KP Központi Bizottsága megfigyelő küldöttségének részvétele a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozásán (jún.).
1970 F. Castro nagy jelentőségű beszéde Lenin születésének 100. évfordulóján.

Baliño, Carlos: munkásmozgalmi vezető; 1848–1926; a munkásmozgalom egyik fő szervezője a spanyol gyarmati uralom elleni harcban. 1892-ben José Martival együtt részt vett a Kubai Forradalmi Párt, 1925-ben a KP alapításában.

Batista y Zaldívar, Fulgencio: politikus; szül.

1901; az 1933. szept. 4-i „őrmesterek lázadásának" vezetője, 1934 óta tényleges diktátor, 1940–44: elnök; 1944–52: floridai emigrációban; 1952–58: ismét diktátor; menekülése óta emigrációban él Portugáliában.

Blas Roca (tk. Francisco Wilfredo Calderío): munkásmozgalmi vezető; szül. 1898; 1929 óta a KP KB tagja, 1934-ben főtitkára. 1939–44: a Forradalmi Kommunista Szövetség, 1944–62: a Népi Szocialista Párt főtitkára, 1962–65: a PURS országos vezetőségének tagja, a „Hoy" főszerkesztője, 1965 óta a KP titkársága és a KB tagja.

Castro Ruz, Fidel: politikus, jogász; szül. 1926; 1953 óta a Batista elleni népmozgalom vezetője. Az 1953. júl. 26-i felkelés veresége és elfogatása után 1955 nyarán Mexikóba emigrált, ott készítette elő az újabb forradalmi harcot. 1956. dec. 2-án Playa de las Coloradasnál (Oriente tartomány) partra szállt, majd a Sierra Maestrában megkezdte a partizánharcot; 1959. febr. 19. óta miniszterelnök, 1962. márc. 22. óta az ORI (1965 óta a KP) első titkára. 1961-ben Lenin-békedíjjal tüntették ki.

Dorticós Torrado, Osvaldo: államférfi, jogász; szül. 1919; aktív ellenálló a Batista-rendszer éveiben. 1959 eleje óta a forradalmi törvényhozás minisztere, 1959 júliusa óta köztársasági elnök.

Estrada Palma, Tomás: politikus, jogász és tanító; 1836–1908; a „Köztársaság fegyverben" negyedik elnöke (1875–77), Martí utódja a Kubai Forradalmi Párt vezetésében (1895–98), a köztársaság első elnöke (1902–06).

Gómez, Maximo: forradalmár; 1836–1905; a tízéves háborúban őrmesterségtől tábornoki rangig vitte. 1895–98: vezérőrnagyként a forradalmi hadsereg főparancsnoka. A forradalom egyik legjelentősebb, legendásan bátor vezetője.

Grau San Martín, Ramón: politikus, orvos; 1887–1969; 1933–34-ben és 1944–48-ban elnök. 1934-ben megalapította a Kubai Forradalmi Pártot (Autènticos).

Guevara Serna, Ernesto „Che": forradalmár, orvos; 1929–67; argentin állampolgárként 1955-ben csatlakozott F. Castróhoz, majd 1958-ban a felkelő hadsereg egy csoportjának élén elfoglalta Santa Clarát. 1959–61: a Nemzeti Bank elnöke. 1961–65: iparügyi miniszter és a PURS vezetőségi tagja. 1965-ben eltávozott Kubából, és 1967-ben Bolíviában gerillaegységet vezetett; sebesülten elfogták és meggyilkolták.

Guillén, Nicolás: költő; szül. 1902; mulatt, verseiben Kuba néger lakóinak életét és tetteit énekli meg. 1936–39: Spanyolországban, majd a Népi Szocialista Párt országos bizottságának tagja. 1961 óta az UNEAC írószövetség elnöke.

INRA: az Instituto Nacional de Reforma Agraria rövidítése; a földreform végrehajtásának központi intézménye és az 1959 óta kialakult forradalmi államigazgatás magva, ma Földművelésügyi Minisztérium.

Maceo, Antonio: forradalmár; 1848–96 (harcban elesett); mulatt. Az 1868–78. és 1895–98. évi függetlenségi háború katonai vezetője. Nemzeti hős („Titán de Bronce").

Machado, Gerardo: diktátor, üzletember; 1862–1940; 1925-ben USA-segítséggel elnök. 1933-ban a nép megbuktatta.

Marinello, Juan: költő és író, munkásmozgalmi vezető; szül. 1898; a modern kubai költészet egyik megalapítója. 1939–44-ben a Forradalmi Kommunista Szövetség, 1944-től a Népi Szocialista Párt elnöke. 1943-ban miniszter, 1960–63: a havannai egyetem rektora, azóta UNESCO-delegátus, 1965 óta a KB tagja.

Martí y Pérez, José: költő, publicista, forradalmár; 1853–95 (harcban elesett); az 1895–98. évi függetlenségi háború vezetője, nemzeti hős. Latin-Amerika egyik korszakalkotó költője és forradalmára.

Mella, Julio Antonio: forradalmár; 1903–29; a diákszövetség, az Antiimperialista Liga és a KP megalapítója. Kuba első marxista teoretikusa. Mexikói emigrációban meggyilkolták.

Dr. M. Zeuske

Kuwait

Kuwait, Kuwait Állam (State of Kuwait – Daulat al-Kuvajt); arab sejkség (alkotmányos monarchia) Ázsiában, az Arábiai-félsziget északkeleti részén; területe: 16 000 km²; lakossága (1969): 570 000; fővárosa: Kuwait; hivatalos nyelve az arab.

Kuwait legrégibb történetéről a források meglehetősen keveset mondanak. Irvine Shakespear angol kutató századunk húszas éveinek elején két sírkövet talált dél-arábiai felirattal, ebből arra lehet következtetni, hogy az ókorban itt vezetett a minaita tömjénkereskedők útvonala. Bizonyítható továbbá Kuwait függése a bagdadi kalifátustól. Miután az oszmánok másodszor meghódították Bászrát (1638), Törökország Kuwaitot Bászra tartomány részének tekintette. A laza kötelékek azonban időnként teljesen megszakadtak. A tulajdonképpeni uralkodók a Bani

Khalidok voltak, akiknek fennhatóságát a 18. század elején (az időpont bizonytalan) az Umm Kaszrból származó Otaibik is elismerték. 1756-ban azonban a bevándorlók jutottak hatalomra és asz-Szabbah habu Abdullah megalapította a mai uralkodó dinasztiát. A gazdaság súlypontja a gyöngyhalászat volt. (1765-ben mintegy 800 hajóból álló flotta.) A hetvenes évek végén perzsa kereskedők vándoroltak be, 1793-ban Nagy-Britannia (kezdetben három évre) Bászrából Kuvaitba helyezte át kereskedelmi irodáját. Az Arab-öböl északi részén fekvő kis ország a karavánok átrakodóhelye és hajóépítő központ lett. 1821-ben Nagy-Britannia végleg Kuvaitba helyezte át bászrai kereskedelmi telepét. Törökország, a brit befolyás ellensúlyozása végett, 1829-ben Kuvaitot ismét a bászrai tartományhoz csatolta. Kuvait Törökország adófizetője lett, hajói török zászló alatt haladtak. Az Oszmán Birodalom azonban hanyatlása korában nem tudta tartósan megvédeni érdekeit Nagy-Britanniával szemben.

1899-ben, amikor Németország Kuvaitot szánta a bagdadi vasút végpontjának, az uralkodó titkos szerződést kötött Nagy-Britanniával, amely szerint Kuvait brit engedély nélkül nem kereskedhet a külfölddel és nem mondhat le területről valamely harmadik hatalom javára. Az arabok, Törökország és Németország nyomására azonban 1902-ben a brit lobogónak ismét el kellett tűnnie Kuvaitból. 1903-ban német hadihajó jelent meg Kuvait partjai előtt, ezt Londonban britellenes demonstrációként értékelték. Lord Curzon Kuvaitba utazott, hogy visszaállítsa a brit befolyást, evégett 1904-ben a sejk mellé politikai ügynököt állított, aki a Busirban állomásozó főbiztosnak tartozott felelősséggel. 1906-ban Nagy-Britannia bejelentette a Kuvait feletti protektorátust, s ezzel a saját javára döntötte el a bagdadi vasút záró szakasza körüli harcot. 1911-ben különszerződésben megszerezte a gyöngykereskedés monopóliumát, 1913-ban pedig a kőolaj-monopóliumot. Törökország 1913. máj. 29-én a török–brit szerződésben kénytelen volt elismerni minden, Nagy-Britannia és Kuvait között létrejött egyezményt. 1914. nov. 3-án Nagy-Britannia és Kuvait szerződést kötött. Ennek értelmében Kuvait brit utánpótlási bázisként szolgált, Nagy-Britannia viszonzásképpen elismerte Kuvaitot brit védnökség alatti önálló államnak. Jóllehet Kuvait megadta az ígért támogatást, az autonómia kérdésében becsapták.

A gazdag kőolajforrások felfedezése után napirendre került az addig elhanyagolt sivatagi körzetek pontos határvonalának rögzítése. Mivel Szaud-Arábia és Kuvait nem tudott megegyezésre jutni, 1922-ben közös igazgatású semleges övezetet hoztak létre (az 1964-ben módosított szerződés a külön közigazgatási övezeteket, de az ásványi kincsek közös használatbavételét rögzíti). 1934-ben az Anglo-Persian Oil Co. és az amerikai Gulf Oil társaság létrehozta a Kuvait Oil Companyt. A kis sejkség kereken 9 milliárd tonna olajkészletével, amely a kapitalista világ ismert tartalékainak majdnem 24%-át teszi ki, jelenleg a Közel-Kelet legjelentősebb kőolajtermelője. A sejk (1951 óta) a nyereség 50%-át kapja. A tekintélyes bevétel elősegítette egy erős felső réteg kialakulását és az ország viszonylag gyors fejlődését. 1960 végén megalapították a Kuwait National Petroleum Co.-t. A tőke 60%-a az államé, 40%-a magánvállalkozóké. A brit–amerikai Kuvait Oil Co. 1962-ben az eredetileg 18 512 km²-es koncessziós területből 9262 km²-ről kénytelen volt lemondani, 1967-ben további 1000 km²-t adott át, így a nemzeti kőolajtársaságok termelési lehetőségei megnövekedtek. A jelentős kőolajbevétel lehetővé tette, hogy Kuvait 1963-tól pénzügyi támogatásban részesítsen más arab államokat. Abdullah asz-Szalim asz-Szabbah sejk (1950–65) a „felvilágosult despotizmus" politikáját képviselte. 1963. jan. 28-án Kuvaitban megválasztották az első nemzetgyűlést, amely 1963. jan. 29-én ült össze és Szabbah asz-Szalim asz-Szabbah trónörököst választotta miniszterelnökké. A képviselők hosszan tartó sztrájkkal 1965. jan. 5-én kiharcolták az új kormány megalakítását, amelyben kevesebb hely jutott az uralkodó család tagjainak. 1965. dec. 24-én a miniszterelnök az elhunyt sejk örökébe lépett; az új miniszterelnök Jahir asz-Szabbah lett. Míg a közoktatás és az egészségügy számottevő mértékben fellendült, továbbra is hiányzik a szociális biztosítás és a munkajog. A gyülekezési szabadságot nem engedélyezték. A kuvaiti lakosság fele (bevándorolt olajmunkások) külföldinek számít, és politikailag jogfosztott (külön iskolái vannak).

A nemzeti és a társadalmi harc tetőpontja a kőolajmunkások 1952. évi sztrájkja és a britek szuezi politikája ellen irányuló 1956-os tüntetés volt. Mindkét megmozdulást leverték, mégis sikerült elérni, hogy Kuvait ne lépjen be a bagdadi paktumba, illetőleg az Arab Föderációba, az ország pedig 1958-ban nem lett amerikai–angol felvonulási területté az iraki köztársaság ellen.

1961. jún. 19-én Nagy-Britannia kénytelen volt feladni a Kuvait feletti protektorátust. A két ország kapcsolatát ettől kezdve az egyidejűleg megkötött „szuverén államok segélynyújtási egyezménye" szerint szabályozták.

1961-ben az ország konfliktusba került az Iraki Kasszem-kormánnyal, amely a protektorátus eltörlésében az 1899 előtti jogviszonyok helyreállítát látta, ezért 1961. jún. 25-i nyilatkozatában Kuvaitot Bászra tartomány részévé nyilvánította. A helyzet kiéleződött, amikor Nagy-

Britannia jogellenesen ötezer katonát helyezett át Kuvaitba. 1961. júl. 2-án az ENSZ Biztonsági Tanácsa a brit csapatok visszavonása mellett döntött, ekkor Kuvaitot egy időre „zöldsapkások" (az EAK, Szaud-Arábia, Jordánia és Szudán katonái) szállták meg. 1963-ban, a Kasszem-kormány megdöntése után Irak elismerte Kuvaitot, a konfliktus tehát rendeződött. Kuvait a pozitív semlegesség politikáját hirdeti. 1965. márc. 17-én a parlament ratifikálta az atomfegyver-kísérletek részleges betiltásáról szóló moszkvai egyezményt. 1965. máj. 13-án a Bonn és Tel-Aviv közti fegyverszállítások elleni tiltakozásul megszakította diplomáciai kapcsolatait az NSZK-val. Kuvait tagja az Arab Ligának (1961. júl. 10.), az ENSZ-nek (1963. máj. 7.), valamint az Arab Közös Piacnak (1965. jan. 1.). 1967-ben támogatta az EAK-ot az izraeli agresszió ellen és tovább fizeti a kiegyenlítő használati díjakat, ameddig a Szuezi-csatornát zárva tartják. Az arab országok befektetési terveinek finanszírozására fejlesztési hitelbankot hoztak létre. A fővárosban székel az OAPEC, a fejlődő olajtermelő országok szervezete.

Dr. W. Fellmann

Laosz

Laosz, Laoszi Királyság (Gharassa Anachak Lao, Royaume du Laos); alkotmányos monarchia Délkelet-Ázsiában; területe 236 800 km²; lakossága (1970): 3 millió. Fővárosa: Vientiane, a király székhelye: Luang-Prabang; közigazgatási beosztása: 16 tartomány; hivatalos nyelve a francia és a laoszi.

A gyarmatosítás előtti időszak

Laosz őslakói a kha, a mao és a jao törzsek ma még ismeretlen időszakban az észak felől behatoló khmer törzsek uralma alá kerültek. Az ősmongoloid laók, akik az ország nevét adták, a thai nyelvcsalád tagjai, időszámításunk első századaiban telepedtek le ezen a területen és 877-ben létrehozták a Lan-Xang birodalmat (a millió elefánt országát), amely a lao törzseket egységes kora feudális államban egyesítette. A 13. században a pusztító mongol támadások után Lan-Xang részállamokra bomlott.

1353-ban Pah-Ngu király a Közép-Mekong menti fejedelemségek egyesítése révén ismét létrehozta Lan-Xang királyságot. Erre az időszakra esik a laosziak áttérése a buddhizmusra és a pali írásbeliség bevezetése. A 17. században a birodalom feudális harcok következtében bomlásnak indult, majd 1707-ben Luang-Prabang és Vientiane királyságra szakadt, amelyek állandó viszályban álltak egymással. Laosz a szomszédos államok kedvelt hódítási területe volt. Sziám 1838-ban Vientianét, 1883–85-ben pedig Luang-Prabangot tette vazallusává.

Laosz a francia gyarmati korszakban

A sziámi befolyás keleti irányú kiterjesztése 1863-tól (a kambodzsai francia protektorátus létrehozásától) mindinkább a francia gyarmatosítók ellenállásába ütközött; ez utóbbiak 1893-ban arra kényszerítették Sziámot, hogy mondjon le Laosz legnagyobb részéről; Laosz északi részén francia „védnökség" alatt formálisan fennmaradt a luang-prabangi dinasztia, délen francia főmegbízottat neveztek ki Vientiane székhellyel. Laosz az Indokínai Unió (Francia-Indokína) része lett. A nép elkeseredett ellenállást fejtett ki a gyarmati uralommal szemben, különösen a khák felkelése során (1910), amelyet csak 1936-ban sikerült véglegesen leverni.

1940-ben Laoszt japánok szállták meg (a francia protektorátust fenntartották és csak 1945-ben törölték el). A Mekong jobb partját a japánok utasítására 1941-ben Thaiföldhöz csatolták. 1945. ápr. 15-én demagóg céllal kikiáltották Laosz függetlenségét, és japánbarát bábkormányt állítottak az ország élére.

Harc a francia gyarmati uralom visszaállítása ellen (1945–54)

A japánok kiűzése után a hazafias erők vették át a hatalmat. 1945. okt. 12-én kikiáltották Laosz (Pathet Lao) állam függetlenségét, és ideiglenes kormányt hoztak létre. Sisavang Vong király alárendelte magát az új kormány döntéseinek. 1946 márciusában azonban megkezdődött a franciák fegyveres intervenciója a régi gyarmati viszonyok helyreállítására. 1947 januárjában francia gyarmati csapatok ellenőrzése alatt tartották meg az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, majd 1947 májusában kibocsátották a továbbra is francia védnökség alatti Egyesült Laoszi Királyság alkotmányát. A francia imperialisták törekvéseit az Egyesült Államok támogatta. 1949. júl. 19-én laoszi–francia szerződést írtak alá, amelynek értelmében Laosz a Francia Közösség „független" tagállama. A gyarmatosító

hatalom és a feudális nemesség áruló elemei elleni harcban jött létre 1946-tól a Pathet Lao hadereje, 1950-ben pedig a hazafiak Souphanouvong herceg vezetésével létrehozták a Neo Lao Itsalát (a Szabad Laosz Frontja), ennek soraiból választották az ellenállás kormányát. Az ellenállás kormánya a Pathet Lao-hadsereg által felszabadított területeken, amelyeknek központja az északi Phong Saly és Sam Neua tartomány volt, demokratikus reformokat hajtottak végre és felszámolták az írástudatlanságot.

Belpolitikai összeütközések és külföldi beavatkozás

Az 1954. júliusi genfi egyezmény szavatolta az ország függetlenségét és szuverenitását, megtiltotta idegen csapatok állomásoztatását, és kötelezte a királyi kormányt, hogy mindenkinek (az ellenállás harcosainak is) adja meg a demokratikus szabadságjogokat, írjon ki általános választásokat a nemzeti egység helyreállítása céljából. Ugyanakkor a Pathet Lao fegyveres erőinek vissza kellett vonulniuk Phong Saly és Sam Neua északi tartományokba. E feltételek betartását nemzetközi bizottság ellenőrizte egy-egy indiai, lengyel, ill. kanadai taggal.

Az Egyesült Államok kezdettől szabotálta az egyezményt és bejelentette, hogy Laosz a SEATO „védett állama". Dulles amerikai külügyminiszter 1954 márciusában Vientianéba látogatott. Nem sokkal azután a kormánycsapatok heves harcokat provokáltak ki a Pathet Lao fegyveres erőivel, és kirobbantották a hosszú polgárháborút. A hazafiak 1956 nyarán létrehozták a Laoszi Hazafias Frontot (Neo Lao Haksat). A népi mozgalom és a katonai kudarcok nyomására Katay Sasorith amerikabarát kormánya kénytelen volt lemondani és 1956 márciusában demokratikus kormány alakult Souvanna Phouma vezetésével. Souvanna Phouma és Souphanouvong herceg tárgyalásain (1956. aug.–dec.) megegyezés jött létre a szigorú semlegességről és a békepolitika folytatásáról, a kormánycsapatok és a Pathet Lao haderők harci cselekményeinek beszüntetéséről és koalíciós kormány megalakításáról. 1957 novemberében megalakult Souvanna Phouma koalíciós kormánya, amelyben a Neo Lao Haksat két képviselője vett részt. Az 1958 májusi nemzetgyűlési pótválasztásokon a Neo Lao Haksat a 21 mandátumból kilencet szerzett meg. A polgárháború befejezése és a kormány haladó külpolitikai programja újabb beavatkozásra késztette az amerikaiakat. 1958 augusztusában Souvanna Phouma kormányát megdöntötték és az imperialistabarát Sananikone kormányát nevezték ki. A Neo Lao Haksat tagjait kizárták a kormányból, a demokratikus erőket terrorizálták. 1959 februárjában a kormány hivatalosan lemondott a genfi egyezmény végrehajtásáról és kiutasította a nemzetközi ellenőrző bizottságot. Souphanouvongot és a nép más vezetőit letartóztatták. Ismét fellángolt a polgárháború. 1960 januárjában létrejött Kou Abhay álcázott katonai diktatúrája. Az antidemokratikus választási törvény segítségével, a terror és választási csalások közepette megtartott 1960 április–májusi választásokon a reakciós erők többséget szereztek a nemzetgyűlésben, és kormányra juttatták képviselőjüket, Tiao Somsanith herceget. Az ellenállási mozgalom harcához csatlakoztak a hadsereg egyes alakulatai is, Kong Le százados vezetésével, aki forradalmi bizottságot hozott létre, és megdöntötte a kormányt.

1960. aug. 15-én ismét Souvanna Phouma vette át a kormányt. Demokratikus bel- és külpolitikai programot hirdetett meg. E haladó irányvonal ellen az amerikaiak megbízásából 1960 szeptemberében Phoumi Nosavan tábornok és Boun Oum herceg puccsot szervezett Savannakhetben. Az ún. savannakheti csoport a belső reakcióra, az amerikai katonai segítségre, délvietnami, thaiföldi és tajvani zsoldosokra támaszkodva ismét kirobbantotta a polgárháborút. Miután Nosavan csapatai elfoglalták Luang-Prabangot és Vientianét, Boun Oum bitorolta a hatalmat, és miniszterelnökké neveztette ki magát. Souvanna Phouma és Kong Le semleges csoportja és a Neo Lao Haksat ellenállási akciói következtében 1961 tavaszára Laosz legnagyobb része felszabadult. A reakciós csoportok tárgyalásokra kényszerültek. 1961 májusában Genfben 14 állam értekezlete ült össze a laoszi kérdés békés rendezése céljából. Az értekezlet eredményeként 1961 decemberében szerződést kötöttek Laosz semlegességének tiszteletbentartásáról és üzenetet intéztek a három politikai csoport vezetőihez, hozzanak létre nemzeti egységkormányt, és küldjenek Genfbe közös delegációt a szerződés aláírása céljából. Nosavan 1962 januárjában offenzívát indított Észak- és Közép-Laosz felszabadított területei ellen, hadjárata azonban kudarccal végződött, ez a jobboldali csoportot ismét tárgyalóasztalhoz kényszerítette.

1962. jún. 11-én a Rizsesköcsög-síkságon, a haladó erők támaszpontján létrejött a három herceg találkozója; ezen megalakították a laoszi királyság nemzeti egységkormányát, amelyben valamennyi politikai csoportosulás részt vett; 1962. jún. 12-én aláírták a megfelelő koalíciós szerződést. 1962. júl. 23-án a genfi tizennégyhatalmi értekezlet elfogadta a Laosz függetlenségének és semlegességének tiszteletben tartásáról kötött egyezményt, és ezzel befejezte munkáját.

Az egyezmény megvalósítása és az ország de-

mokratikus fejlődése ellen a jobboldali erők ismét szervezkedni kezdtek. A nemzeti egység megbontására irányuló üzelmeiknek 1963. ápr. 1-én áldozatául esett Quinim Pholsena külügyminiszter. A Pathet Lao haderők ellen intézett amerikai légitámadásokon felbátorodva, 1964 áprilisában Kou Abhay, 1965-ben pedig Nosavan vezetésével kíséreltek meg puccsot a szélsőjobboldali tisztek. A puccsokat sikerült leverni, az államcsínyek azonban megingatták a semlegesek táborát, és megbénították a koalíciós kormány működését. A Vietnam elleni amerikai agresszió fokozódásával megerősödött a belső reakció aknamunkája és az ország belügyeibe történő amerikai beavatkozás is. A hazafiak ellenőrzése alatt álló „Kőedény-síkság" súlyos harcok színtere lett. Az USA által támogatott Vang Pao tábornok 1969 augusztusában offenzívát indított a „Kőedény-síkság" ellen, 1970 elején azonban a hazafias fegyveres erők offenzívája visszaverte. Az amerikai agressziónak Kambodzsára történt kiterjesztése révén 1970 májusában Laosz függetlensége újból veszélybe került. 1971 tavaszán a saigoni csapatok nagy amerikai támogatással nyílt katonai támadást indítottak Laosz ellen, a hadjárat azonban katonailag és politikailag egyaránt kudarccal végződött. A szuverenitás megvédelmezése, a polgárháború befejezése és a sürgető gazdasági problémák megoldása csak az 1954- és 1962-es genfi egyezmények szigorú betartása alapján lehetséges. Ennek fő feltétele, hogy az USA felhagyjon az ország belügyeibe való beavatkozásával. Ezt a célt tűzi ki a Neo Lao Haksatnak a laoszi probléma megoldására 1970 márciusában közzétett ötpontos programja.

Időrendi táblázat

877	A kora feudális Lan-Xang birodalom megalapítása.
1284	Mongol támadások: Lan-Xang részállamokra bomlik.
1353–93	Pha-Ngu király ismét egyesíti Lan-Xangot; a buddhizmus és a pali írásbeliség bevezetése.
1641	Az első európaiak Vientianéban.
1707	Lan-Xang bukása és két királyságra szakadása (Luang-Prabang és Vientiane).
1828	Sziám megszállja Vientianét.
1883–85	Sziám leigázza Luang-Prabangot.
1893	Luang-Prabangot elfoglalják a francia gyarmati csapatok; a két királyság Laosz néven az Indokínai Unió része lesz.
1940	A japánok megszállják Laoszt (szept.).
1941	A Mekong jobb partjára eső területet Thaiföldhöz csatolják (márc.).
1945	Japánbarát bábkormány kinevezése (ápr. 15). A demokratikus erők proklamálják a függetlenséget, és létrehozzák a nemzeti kormányt (okt. 12).
1946	A francia intervenció kezdete (márc.).
1947	Az alkotmány elfogadása; Laosz továbbra is francia „védnökség" (máj.).
1949	Francia–laoszi szerződés: Laosz független állam a Francia Közösség keretein belül (júl. 19).
1950	A Szabad Laosz Front (Neo Lao Itsala) megalapítása Souphanouvong herceg vezetésével. Az ellenállás kormányának létrehozása Észak-Laoszban (aug.).
1951	Létrejön „Vietnam, Laosz és Kambodzsa népeinek egyesült felszabadítási frontja" (márc. 1–11).
1954	A genfi értekezlet véget vet Franciaország indokínai háborújának és garantálja Laosz, Vietnam és Kambodzsa függetlenségét (ápr. 26–júl. 21). A Sasorith-kormány (nov.–1956 febr.) a francia–laoszi gazdasági unió eltörlése (dec. 29).
1955	Laosz a bandungi értekezleten (ápr.). Az országot felveszik az ENSZ-be (dec. 14).
1956	A Neo Lao Itsala II. kongresszusa; a Neo Lao Haksat megalapítása (jan. 6–14). A Souvanna Phouma kormánya (márc. 21–1958. aug. 5). Tárgyalások a kormány és a Pathet Lao haderői között a harci cselekmények beszüntetéséről és a koalíciós kormány létrehozásáról (aug.–dec.). Souvanna Phouma nyilatkozata az abszolút semlegességről (szept. 4). Laosz kilép a francia közösségből (nov.).
1957	Souvanna Phouma a Neo Lao Haksat képviselőinek bevonásával létrehozza a koalíciós kormányt (nov. 19).
1958	A nemzetgyűlési pótválasztásokon a Neo Lao Haksat győzelmet arat (máj. 4). Az USA fokozza laoszi aknamunkáját (nyár). A Neo Lao Haksat minisztereit kizárják a kormányból (júl. 22). Souvanna Phouma kormányának megdöntése, Sananikone lesz a miniszterelnök (aug. 15).

1959 Laosz felmondja a genfi egyezményt (febr. 11). A Sananikone-kormány kihirdeti a rendkívüli állapotot (máj.). A Neo Lao Haksat vezetőinek letartóztatása (júl. 28). Sisavang Vong király halála, utódja Savang Vatthana lesz (okt. 30).

1960 Kou Abhay lesz a miniszterelnök (jan. 7–jún. 2). A Neo Lao Haksat vezetői kiszabadulnak és az ország északi részén megszervezik az ellenállási mozgalmat (máj. 24). Tiao Somsanith miniszterelnök lesz (jún. 2). A hazafias csapatok Kong Le vezetésével fellázadnak és megbuktatják Som sanithot (aug. 9). Souvanna Phouma ismét miniszterelnök (aug. 15). Boun Oum és Nosavan jobboldali puccsa; Boum Oum az imperialisták támogatásával ellenkormányt hoz létre (szept. 10). A törvényes kormány diplomáciai kapcsolatba lép a Szovjetunióval (okt. 7). „A béke, a semlegesség és a nemzeti egység bizottságának" megalakítása (a demokratikus tömegszervezetet a Souvanna Phouma és a Souphanouvong körüli csoportok hozzák létre; okt. 1). A puccsisták elfoglalják Vientianét (dec. 16). A Szovjetunió nemzetközi értekezlet összehívását javasolja a laoszi probléma rendezésére (dec. 22).

1961 Souvanna Phouma törvényes kormánya Xieng Khouangot nyilvánítja ideiglenes székhelyének (jan. 31). Fegyverszünet Laoszban (máj. 3). Megnyílik a genfi tizennégyhatalmi értekezlet, a laoszi kérdés békés rendezése céljából (máj. 16). A három herceg (Boun Oum, Souvanna Phouma és Souphanouvong) zürichi megegyezése a nemzeti egységkormány létrehozásáról (jún. 19–22).

1962 Nosavan csapatai megszegik a fegyverszünetet és hadműveleteket indítanak a hazafias egységek ellen a Rizsesköcsög-síkságon. Az akció kudarca (jan.). Souvanna Phouma vezetésével létrejön a nemzeti egységkormány (jún. 11). A genfi tizennégyhatalmi értekezlet berekesztése (júl. 23).

1963 Savang Vatthana király és Souvanna Phouma miniszterelnök hivatalos látogatása a Szovjetunióban (febr.). Quinim Pholsena külügyminiszter meggyilkolása (ápr. 1). Jobboldali csoportok összeütközéseket provokáltak a Pathet Lao haderőivel a Rizsesköcsög-síkságon (ápr.), a provokációk egész évben folytatódnak.

1964 Szélsőjobboldali puccs Vientianében Abhay tábornok vezetésével (ápr. 19). Souvanna Phouma bejelenti a semlegesek és a jobboldali csoportok egyesülését (máj. 2). A semleges csapategységek megtagadják a jobboldali erőkkel elrendelt egyesülést (máj. 17). Az amerikai intervenció fokozódása Laoszban. A Pathet Lao-haderők által ellenőrzött területek bombázása (májustól). A három hercegnek a válság rendezésére összehívott találkozója eredménytelenül végződik (aug. 28).

1965 Nosavan jobboldali puccsa kudarcot vall (jan. 31–febr. 4). Nosavan Thaiföldre menekül. Nemzetgyűlési választások (a Pathet Lao nélkül; júl. 18). A kormány átalakítása, Souvanna Phouma miniszterelnök marad (szept. 6). A Neo Lao Haksat országos politikai értekezlete a hazafias semleges erőkkel együtt a felszabadított körzetben (okt. 3–13).

1966 De Gaulle hivatalos látogatása (júl.). A nemzetgyűlés feloszlatása (okt. 7). A légierő puccskísérlete Souvanna Phouma kormánya ellen (okt. 21–22).

1967 A kormány által ellenőrzött területeken tartott nemzetgyűlési választások Souvanna Phouma győzelme ellenére a jobboldali erők növekedéséről tanúskodnak (jan. 1). A száműzetésben élő Kong Le tábornok leváltása (márc.). Az amerikai beavatkozás fokozódik; a Neo Lao Haksat KB-ülése (dec.).

1968 A hazafias erők offenzívája (jan.–márc.). A Neo Lao Haksat rendkívüli nemzeti kongresszusa új programot fogad el (okt. 25–nov. 11).

1969 Vang Pao offenzívát indít a hazafias fegyveres erők ellen (aug.).

1970 A Patet Lao ellentámadása a Kőedény-síkságon (febr.). A Pathet Lao újabb javaslatokat tesz a béke helyreállítására (márc. 6). Amerikai és saigoni zsoldosok kiterjesztik az agressziót Laoszra (máj.).

1971 Saigoni csapatok amerikai támogatással megtámadják Laoszt. A hadjárat összeomlik (febr.–márc.).

Dr. H. Piazza

Lengyelország

Lengyelország, Lengyel Népköztársaság (Polska Rzeczpospolita Ludowa): szocialista állam Közép-Kelet-Európában. Területe: 312 677 km²; lakossága (1970): 32,8 millió. Fővárosa: Varsó. Közigazgatási beosztása: 17 vajdaság és 5 vajdasági jogú város. Hivatalos nyelve a lengyel.

Az ősközösségi társadalom

Lengyelország területén Krakkó, Zawiercie és Ojców környékén kerültek napvilágra őskőkori leletek. A felső paleolitikum és a mezolitikum (középső kőkorszak) idején a mai Lengyelország központi vidékein a Varsó melletti Świdry Wielkie lelőhelyről elnevezett świderski kultúra vadászai laktak. Az újkőkorszakban kifejlődött a kapásművelés és az állattartás; kialakult a nemzetségi rend. Dél felől bevándorló törzsek nyomán terjedt el a szalagkerámia. A Hrubieszów környékén feltárt lelőhely a Tripolje-kultúra hatásáról tanúskodik. Az északi területeken (Brześć Kujawski) a tölcsérserleg-kultúra dominált. A patriarchális törzsi és nemzetségi rend a bronzkorban érte el virágkorát: ekkor fejlődött ki a lausitzi kultúra. A földművelésen és az állattenyésztésen kívül a bronz- és az i. e. 7. századtól a vasmegmunkálás is magas színvonalra jutott; a településeket földsáncok és cölöpkerítések védték.

Időszámításunk kezdetén a mai Lengyelország területét a nyugatszláv venétek lakták. Az ősközösségi rend fokozatosan felbomlott. A germán törzsek behatolása (1–3. század) meggyorsította a katonai törzsszövetségek kialakulását. A szláv törzsek 4–7. századi vándorlásai révén a területi törzsközösségek időlegesen megszilárdultak. Több központ, több területi egység körül csoportosultak a nyugati szláv törzsek – a polánok, a mazóvok, a viszlánok, a szlenzánok, a kujávok, a lecsicek, a pomeránok stb. – ezek a mai lengyelek elődei. A 6–7. századtól mutatkoztak az osztálydifferenciálódás és a kora feudális viszonyok kialakulásának jelei.

A feudalizmus

A lengyel állam kialakulása a 8–9. században ment végbe a Visztula felső vidékén (Kis-Lengyelországban) élő viszlánok körében. Amikor később a Nagymorva Birodalom meghódította a viszlán fejedelemséget, a Warta-Noteć-medencében alakot öltő polán fejedelemség (Nagy-Lengyelország) lett a kialakuló lengyel állam központja. A fejedelemségek egymással vívott heves harcai után a 10. század második felében létrejött a Piastok állama. Az első ismert fejedelem I. Mieszko (960–92), aki 966-ban a nemességgel együtt felvette a latin rítusú kereszténységet és 972-ben Pomerániát, majd 990-ben Szilériát is uralma alá vonta. Mieszko ügyesen kihasználta az I. Ottó császár halálakor kirobbant németországi feudális viszályokat. Fia, I. Boleszláv (Bolesław Chrobry, vagyis Hős Boleszláv, 992–1025) folytatta a lengyel földek egyesítését. A német császárokkal vívott hosszas harcok során kiterjesztette Lengyelország nyugati határát, megszerezte a lausitzi és a milzeni tartományt, a kijevi fejedelemségtől elszakította az ún. „vörös városokat" (ma: Nyugat-Ukrajna), 1000-ben létrehozta az önálló gnieznói püspökséget, 1025-ben pedig királlyá koronáztatta magát.

A Piastok korában gyorsan fejlődtek a feudális viszonyok (1037–38: parasztfelkelés az arisztokrácia, a lovagok, a papság és a királyi hivatalnokok ellen). Miközben a nemesség hatalma egyre növekedett, a királyi hatalom hanyatlott. Lengyelország ismét részfejedelemségekre bomlott. 1138-ban III. („Ferdeszájú") Boleszláv (Bolesław Krzywousty) megpróbálta feltartóztatni a feudális széttagolódás folyamatát. A lengyel államot két részre osztotta: Pomorjéra, vagyis a Tengermellékre, ill. a keleti tengeri szlávok tartományára. Halálakor azonban Lengyelország véglegesen belépett a feudális széttagoltság korszakába. Az állandó feudális belviszályok megkönnyítették a német hűbérurak keleti hódításait (Drang nach Osten). A 12. században a német császárok többször is megtámadták Lengyelországot. 1226-ban Mazóviai Konrád behívta a német lovagrendet az országba, hogy arra támaszkodva, az egyház segítségével igázza le a szláv poroszokat. Ez a hódítás 1283-ban zárult le: létrejött a német lovagrend agresszív állama. Pusztító hatásúak voltak az 1241–42. évi mongol betörések is (a legnicai v. liegnitzi csata), majd a későbbi tatár támadások: 1259-ben és 1287-ben.

A 12–13. században élénk telepítési tevékenység zajlott le a lengyel és a német jog (magdeburgi városjog) szerint, e folyamat idején alakultak ki a városok. A harcias német lovagrend elleni védekezés igénye könnyebbé tette a feudális széttagoltság felszámolását.

A lengyel részfejedelemségeknek a 13. században megkezdődött egyesülési folyamata I. (Łokietek) László (1306–33) és utódja, III. Kázmér (1333–70) alatt zárult le. A Csehországban uralkodó Luxemburgok lemondtak lengyel trónigényükről, de megtartották Szilériát. 1386-ban a Jagello (Jagiełło)-család vezetésével Lengyel-

ország és Litvánia perszonálunióba lépett; Litvánia Jagello-házi nagyfejedelme II. Ulászló (Władisław) (1386–1434) néven Lengyelország királya lett (a krewói unió 1385). Ez az összefogás tette lehetővé az egyesült lengyel–litván–orosz csapatok győzelmét az 1410-es grunwaldi csatában, amelynek eredményeként a német lovagrend hatalma súlyos csorbát szenvedett, a rend 1466-ban kénytelen volt elismerni Lengyelország hűbéri főhatóságát, a lengyel uralkodó pedig visszakapta Nyugat-Poroszországot Gdańskkal (Danziggal) a Chełmno környéki területet, sőt Nyugat-Poroszország egy részét is (a toruńi béke 1411). Lengyelország és Litvánia hatalmi helyzetét bizonyítja az is, hogy IV. (Jagello) Kázmér (1447–92) fiát, Ulászlót, Csehország (1471) és Magyarország (1490) királyává választják. A következő időszakban Lengyelország gazdaságilag is megerősödött és az akkori Közép-Kelet-Európa egyik legjelentősebb államává fejlődött. I. Zsigmond (1506–48) és II. Zsigmond Ágost (1548–72) uralkodása idején virágzásnak indultak a városok (Krakkó, Gdańsk, Lublin, később pedig Varsó) és kibontakozott a reneszánsz kultúra, amelynek legjelentősebb képviselője Kopernikus (Mikołaj Kopernik), Rej, Kochanowski és Fryczy-Modrzewski. A nemesség és a polgárság meghívására számos itáliai művész dolgozott olyan épületeken, amilyen a Wawel-palota árkádos udvara és a Zsigmond-kápolna a krakkói Wawelben. A lengyel udvarban német művészek is dolgoztak (Hans Dürer, Hans von Kulmbach). A 16. században lendületesen fejlődött a bányászat és a kohászat is. Egyúttal terjeszkedett a földbirtok, és mind több függő paraszt süllyedt jobbágysorba. A nemesség gazdasági és politikai hatalmának növekedése folytán ismét gyengülni kezdett a központi hatalom. Így vált Lengyelország a 16. században nemesi köztársasággá, amelyben a slachta és a mágnások harcoltak az állam feletti hegemóniáért. Ebben az időben tört előre a reformáció Lengyelországban. 1525-ben következett be a német lovagrend szekularizációja, és Poroszország Lengyelország világi hűbéres hercegségévé lett. A slachta megpróbálta véghezvinni az állam reformját, kísérletei azonban meghiúsultak a mágnások ellenállásán.

A Rzeczpospolita

A lengyel és litván hűbérurakat az a törekvésük, hogy ukrán és belorusz területeket ragadjanak magukhoz, a lengyel–litván unió unió erősítésére ösztönözte. A lengyel nemesség – kihasználva Litvániának a livóniai háború miatti súlyos helyzetét – elérte, hogy a litván mágnások az 1569-es lublini birodalmi gyűlésen elfogadják az új uniószerződést (Lublini Unió). Lengyelország és Litvánia ennek értelmében egy államot alkotott, a Rzeczpospolitát, közös birodalmi gyűléssel, valamint egy államfővel, aki egyszemélyben volt Lengyelország királya és Litvánia nagyfejedelme. Lengyelország ekkoriban érte el legnagyobb – a lengyel nép etnikai határait jóval túllépő – kiterjedését. A szabad királyválasztás bevezetése (1572), az ellenreformáció, nem utolsósorban pedig a lengyel állam keleti hódító politikája szilárd alapot teremtett a mágnások korlátlan hatalmához. A lengyel trónon ettől fogva általában külföldi származású fejedelmek ültek: Valois Henriket (1573–74) és Báthory Istvánt (1576–86) a svéd Wasák követték (1587–1668). Az Oroszország, Svédország és Törökország elleni szüntelen hadakozás aláásta Lengyelország hatalmát, hozzájárult a gazdasági hanyatláshoz, s ez fokozta a parasztok további elnyomorodását.

A 17. század derekán Lengyelország súlyos politikai, gazdasági és társadalmi válságba került. Ukrajnában és Belorussziában a lengyel nemesség által gyakorolt társadalmi, nemzeti és vallási elnyomás miatt fellendült a nemzeti felszabadító harc. Egymás után robbantak ki a paraszt- és kozákfelkelések. A Bogdan Hmelnyicki kozák hetman vezette ukrán felszabadító hadsereg 1648–49-ben súlyos vereséget mért a lengyelekre. Lengyelország ezután Oroszország ellen indított háborút, amely csak 1667-ben (az andrusowói fegyverszünettel) ért véget. Magában Lengyelországban a parasztok felkelésekkel válaszoltak a jobbágyterhek súlyosbodására (a legjelentősebb felkelés Kostek Napierski vezetése alatt tört ki 1651-ben).

Lengyelországnak a svédek (1655–60) és a törökök (1671–99) ellen viselt háborúi megtizedelték a lakosságot, lerombolták a gazdaságot és pusztították az országot. Eközben az államapparátus is megrendült (visszaélések a liberum vétóval, nemesi konföderációk kialakulása). III. (Sobieski) János (1674–96), aki a török elleni harc során feltörte a Bécs köré vont ostromzárat, megkísérelte ugyan szilárdabbá tenni a gazdasági helyzetet, de nem jutott túl a kezdeti intézkedéseken. Lengyelország egyre inkább az európai politikai tervek játékszere lett. II. (Erős) Ágost szász választófejedelem 1697-ben megszerezte a lengyel koronát és 1704-ben bevonta országát az északi háborúba. Harcolnia kellett a trónért a svédek által támogatott Leszczyński Szaniszlóval (1704–09) és dinasztikus terveit más hatalmak, főként Oroszország segítségével próbálta valóra váltani. Bekövetkezett a legmélyebb politikai, gazdasági és kulturális hanyatlás időszaka. A szász III. Ágostot (1733–63) orosz csapatok támogatásával választották lengyel királlyá, ez adott alkalmat a lengyel örökösödési háborúra (1733–35). Miközben a korrupt

udvari nemesség (Brühl) egyre gazdagodott, a klikkharcok szabdalta Lengyelország fokozatosan széthullott. A Potockiak (a „Párt") és a Czartoryskiak (a „Család") hatalmi harca erősítette a cár befolyását Lengyelországban, végül is II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost (1764–95) került a lengyel trónra.

A 18. század derekára ismét megélénkült a gazdasági élet. Egyes hűbérbirtokokon a robotszolgáltatást adókötelezettség váltotta fel. Számos manufaktúra jött létre az országban. A városok, különösen Varsó, lendületesen fejlődtek, hasonlóképpen a közoktatás, ez utóbbi főként S. Konarski érdeme volt. A feudális jobbágyrendszer válságba került (parasztfelkelések). Az uralkodó osztály csoportjai közötti viszályok tovább gyengítették Lengyelországot, a mágnások pedig Oroszországgal szövetkeztek.

Lengyelország három felosztása

Lengyelország gyengeségét mindenekelőtt Poroszország használta ki azáltal, hogy véghezvitte Lengyelország (első) felosztását (1772). Az ország kezdődő kapitalista fejlődése által teremtett gazdasági és kulturális fellendülés 1772 után is folytatódott. A felvilágosodás S. Staszic, H. Kołłątaj, F. S. Jezierski és mások révén érte el virágkorát. A reakciós mágnások a négyéves szejm (1788–91) hazafias erőinek reformkísérletei és az 1791. máj. 3-i haladó szellemű alkotmány elfogadásának ellensúlyaként létrehozták a targowicai konföderációt (1791), majd orosz segítségért folyamodtak. 1793-ban bekövetkezett Lengyelország második felosztása, majd a Tadeusz Kościuszko vezette 1794-es lengyel szabadságharc vérbe fojtása után, 1795-ben Lengyelország harmadik felosztása. Lengyelországot ekkor véglegesen feldarabolták szomszédai, Poroszország, Oroszország és Ausztria között. Azokon a területeken, amelyekre Poroszország és Ausztria tartott igényt, 1807-ben I. Napóleon létrehozta a Varsói Nagyhercegséget. A jobbágyságot itt megszüntették, a parasztok azonban nem jutottak földtulajdonhoz. A franciák oldalára állt lengyel légiók Napóleon hódító törekvéseit támogatták az egymást követő európai háborúkban.

1815-ben a bécsi kongresszus létrehozta a Lengyel Királyságot (az ún. Kongresszusi Lengyelországot, amelyet perszonálunió fűzött Oroszországhoz). Ausztria megkapta Galíciát, Krakkó szabadállam lett, Ausztria azonban 1846-ban megszállta ezt a várost. Nagy-Lengyelországban a poroszok létrehozták a poseni (poznański) nagyhercegséget. Az egyes megszállt területeken ettől fogva eltérő módon fejlődtek tovább a gazdasági, társadalmi, nemzeti, kulturális és politikai viszonyok.

A lengyel nép harca a nemzeti függetlenségért

A nemesség által vezetett nemzeti felszabadító mozgalom 1830–31-ben elemi erejű felkelést robbantott ki a társadalmi és nemzeti elnyomás, a cárizmus ellen. A felkelés kudarca után tömegesen emigráltak a lengyel hazafiak. Az emigráció konzervatív szárnya A. J. Czartoryski, demokrata, plebejus szárnya pedig Lelewel, Krępowiecki és mások köré (az ún. Lengyel Demokratikus Társaságba és más egyesületekbe) tömörült; ez utóbbi titkos szövetséget szervezett Lengyelországban és újabb népi felkelést készített elő. 1846-ban az E. Dembowski vezette krakkói forradalmi felkelést és a galíciai parasztlázadást az osztrák csapatok véresen leverték. 1848–49-ben sok lengyel szabadságharcos vett részt a német, osztrák, magyar és olasz forradalmi mozgalmakban, köztük olyan kiemelkedő személyiségek, mint Bem József, A. Mickiewicz és L. Mierosławski. A Poznański Nagyhercegségben is népi felkelés tört ki. 1860–61-ben a Lengyel Királyság nemzeti felszabadító mozgalma újból fellendült, s ez vezetett 1863–64-ben a nagy nemzeti és társadalmi jellegű felkeléshez. Bár az újabb felkelést jól előkészítette a „vörösök" pártjának forradalmi-demokratikus szárnya (Dąbrowski), az mégis meghiúsult a felkelésben részt vevő fehérek (Zamoyski) reakciós céljai miatt. A felkelést a cári csapatok véresen leverték. A Kongresszusi Lengyelországban erélyes oroszosítás kezdődött, a Poroszország által megszállt területen pedig brutális németesítési politika folyt. Csak az Ausztria által megszállt Galíciában volt viszonylag mérsékelt a nemzeti elnyomás. 1815 után a kapitalista viszonyok a Kongresszusi Lengyelországban fejlődtek a leggyorsabban. Itt három nagy ipari központ alakult ki: Dąbrowa, Łódź és Varsó.

A kapitalizmus fejlődése

A jobbágyság megszüntetése (az 1864-es jobbágyreform), amelyet a felkelés, ill. a gazdasági fejlődés együttesen kényszerített ki, lehetővé tette, hogy a kapitalizmus minden téren kifejlődhessen a Lengyel Királyságban.

A szocialista munkásmozgalom kezdetei

A Lengyel Királyságban a 19. század hetvenes éveiben alakult ki a forradalmi munkásmozgalom. 1882-ben L. Waryński létrehozta az első lengyel forradalmi munkáspártot, az első „Proletariat"-ot. 1892-ben megalakult a reformista Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna, PPS), 1893-ban pedig a Lengyel Király-

ság Szociáldemokráciája (Socjaldemokracja Królestwa Polskiego, SDKP) nevű forradalmi szervezet, amely 1900-ban egyesült a Litván Szociáldemokrácia balszárnyával és létrehozta a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciáját (SDKPiL). E párt legjelentősebb vezetői R. Luxemburg, J. Marchlewski, F. Dzierżyński, és A Warski volt. Az 1905–07-es orosz forradalomban nagy része volt a lengyel munkásságnak, különösen Łódźban és Varsóban került sor heves utcai harcokra. 1906-ban a PPS-ből kivált egy baloldali csoport, a PPS-Lewicza, vagyis a baloldali PPS.

Lengyelország területe az első világháborúban hadszíntérré vált. A lengyel burzsoázia egy része (J. Piłsudski és mások) a központi hatalmakkal fogtak össze. Németország és a Monarchia ugyanis 1916. nov. 5-én proklamálta az ún. önálló Lengyel Királyságot, természetesen azért, hogy megerősítsék katonai helyzetüket. Mások (R. Dmowski stb.) Oroszországtól és az antanttól vártak támogatást.

A lengyel állam helyreállítása

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Oroszországban lehetővé tette a független lengyel állam létrehozását. A fiatal szovjethatalom által meghirdetett világtörténelmi jelentőségű „Nyilatkozat Oroszország népeinek jogairól" elismerte minden nemzet önrendelkezési jogát, egészen az elkülönülésig és az önálló államok létrehozásáig. 1918 februárjában a szovjet kormány elismerte Lengyelország függetlenségét. Az orosz munkások példájának ösztönző ereje egész Lengyelországban fellendítette a forradalmi mozgalmat. 1918 novemberében a PPS-baloldal és a Lengyel Szociáldemokrácia kezdeményezésére a dolgozók számos munkás- és paraszttanácsot hoztak létre. 1918. dec. 16-án a PPS-baloldal és a SDKPiL egyesüléséből megalakult Lengyelország Kommunista Munkáspártja (Kommunistyczna Partia Robotnicza Polski, KPRP); amely 1925-ben a Lengyelország Kommunista Pártja (Kommunistyczna Partia Polski) nevet vette fel (KPP).

A burzsoáziának és a földbirtokosoknak a nemzetközi monopoltőke és a PPS-jobbszárny segítségével sikerült leverniük a forradalmi mozgalmat és magukhoz ragadniuk a hatalmat. 1918. nov. 22-én Piłsudski államfő lett, 1919-ben pedig lezajlottak az alkotmányozó szejm választásai. A győztes hatalmak Versailles-ban csak részben határozták meg Lengyelország nyugati határait, Nyugat- és Kelet-Poroszországban (1920. júl. 11), valamint Felső-Sziléziában (1921. márc. 20) népszavazást rendeltek el. Lengyelország ideiglenes keleti határától, amely nagyjából megfelelt a későbbi Curzon-vonalnak, 1919. dec. 8-án döntöttek Párizsban. Lengyelország uralkodó körei már 1919-ben hozzáláttak a Szovjet-Oroszország elleni támadás megszervezéséhez. 1920 áprilisában, az antanthatalmak támogatásával indították meg a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háborújukat (a harmadik antanthadjáratot), ennek során a lengyel csapatok ideiglenesen megszállták Kijevet. A Vörös Hadsereg ellentámadása a Visztuláig vetette vissza a lengyeleket, akiket a teljes összeomlástól csak az antant segítsége mentett meg (Weygand tábornok). A háborút az 1920 októberi fegyverszünet, majd az 1921. évi márciusi rigai béke zárta le. Lengyelország annektálta Nyugat-Belorussziát és Nyugat-Ukrajnát.

A kapitalista Lengyelország a két világháború között

Lengyelország, mint Franciaország szövetségese, 1921-től kezdve a szovjetellenes „cordon sanitaire" (egészségügyi övezet) legfontosabb oszlopa lett. 1919–23-ban heves forradalmi harcok robbantak ki az országban, amelyek az 1923 novemberi krakkói felkelésben érték el tetőpontjukat. A felkelés leverése után Lengyelországban is bekövetkezett a kapitalizmus ideiglenes stabilizálódásának rövid szakasza. Ebben az időszakban Lengyelország mindinkább függő helyzetbe került a külföldi monopoltőkével szemben. Piłsudski a Lengyelország „szanálásáért vívott harc" demagóg ürügyével készítette elő államcsínyét és 1926 májusában bevezette a fasiszta jellegű diktatúrát. Így jött létre a hírhedt „szanációs rendszer". Különösen a munkásosztállyal szemben járt el a legnagyobb brutalitással. A nyolcórás munkanapot megszüntették, a reálbérek 30–40%-kal csökkentek. Fokozódott a nemzeti kisebbségek (főleg a beloruszok és az ukránok) elnyomása. A gazdasági világválság idején, amely Lengyelországot viszonylag korán és igen súlyosan érintette, számos sztrájk tört ki. A súlyos belés külpolitikai helyzet 1932-ben arra késztette a reakciós Piłsudski-rendszert, hogy megnemtámadási szerződést kössön a Szovjetunióval, ezt azonban 1934-ben követte a fasiszta Németországgal kötött szovjetellenes élű megnemtámadási szerződés, amelyet Lengyelország fokozódó fasizálódása kísért. 1935-ben a szanációs rendszer keresztülvitte az új alkotmányt, amely a polgárokat megfosztotta elemi jogaiktól és a még kevés megmaradt polgári demokratikus szabadságjogtól. Piłsudski halála után, 1936–38-ban erős népi mozgalom alakult ki, amelynek erejét sztrájkok és paraszti megmozdulások jelezték. A KP az illegalitás nehéz feltételei között harcolt a népfrontért. 1938-ban a pártot a Komintern Végrehajtó Bizottsága (később hamisnak ítélt

vádak alapján) feloszlatta. Lengyelország uralkodó körei folytatták népellenes politikájukat, mereven elzárkóztak például a Szovjetunió által szorgalmazott kollektív biztonsági egyezménytől, továbbá elutasították a szovjet–lengyel szövetségre tett javaslatot (1939). 1939) áprilisában, ill. augusztus–szeptember folyamán, később értéktelennek bizonyult, garancia- és szövetségi szerződéseket kötöttek Nagy-Britanniával és Franciaországgal.

A lengyel nép felszabadító harca a második világháborúban

1939. szept. 1-én Hitler megtámadta Lengyelországot. A háború és a német fasiszták kegyetlen megszálló politikája több mint hatmillió halottat követelt a lengyel néptől; a nemzeti vagyon 38%-a pusztult el a második világháborúban. Lengyel területen jöttek létre az első hírhedt haláltáborok, pl. Auschwitz, Treblinka, Majdanek stb. 1930 októberében Angers-ben (Franciaország) W. Sikorski vezetésével megalakult a lengyel emigráns kormány, amely 1940-ben Londonba költözött. Ez a kormány 1941. júl. 30-án egyezményt kötött a Szovjetunióval a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről, a kölcsönös segélynyújtásról és támogatásról az antifasiszta háborúban; megállapodás született továbbá a Szovjetunió területén felállítandó lengyel hadseregről. 1942 februárjában a londoni emigráns kormány utasítására a megszállt Lengyelországban létrehozták a Honi Hadsereget (Armia Krajowa). Az emigráns kormány szovjetellenes politikája 1943-ban a szovjet kormányt a kapcsolatok megszakítására késztette.

A lengyel népnek a nemzeti és társadalmi felszabadulásért folytatott hősies harcába az 1942 januárjában Varsóban titokban megalapított Lengyel Munkáspárt (Polska Partia Robotnicza, PPR) is bekapcsolódott. A párt szervezte meg 1942-ben a Népi Gárdát (Gwardia Ludowa), amely 1944-ben a Népi Hadsereg (Armia Ludowa) magva lett, és 1943-tól kezdve szorosan együttműködött a Szovjetunióban megalapított Lengyel Hazafiak Szövetségével (Zwiazek Patriotów Polskich). A PPR – a reakciós londoni emigráns kormánytól eltérően – a Szovjetunióval való szövetség és Lengyelország társadalmi újjáépítésének nemzeti koncepcióját állította szembe. A párt kezdeményezésére alapították 1943. dec. 31-én a megszállt Varsóban az Országos Nemzeti Tanácsot (Krajowa Rada Narodowa), amely a munkásosztály vezetésével igyekezett összefogni a demokratikus erőket a felszabadulás és az új Lengyelország felépítésének céljaiért.

Az új, népi demokratikus rend felépítése. A szocializmus győzelme

1944. júl. 21-én megalakult a Lengyel Nemzeti felszabadító Bizottság (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN), az első ideiglenes munkás-paraszt kormány, előbb Chełmben, majd Lublinban. A PKWN a lengyel néphez intézett Kiáltvány kibocsátásával (1944. júl. 22. – Lengyelország Nemzeti Újjászületésének Napja) bevezette a népi demokratikus átalakulást. 1944. aug. 1-én Mikołajczyk emigráns kormánya, hogy megakadályozza a népi hatalom győzelmét, s a szovjet hadsereg megérkezése előtt elfoglalja a fővárost, az előnyomuló Vörös Hadsereggel való egyeztetés nélkül kirobbantotta a varsói felkelést. Ugyanekkor a szovjet csapatokkal szemben a fasiszták heves ellentámadást indítanak. A lengyel nép a felkelés során több mint 200 000 emberéletet vesztett, s a harcok közben, valamint a felkelés leverése után a fasiszták csaknem teljesen lerombolták a fővárost.

1944. szept. 6-án a PKWN rendeletet bocsátott ki a földreform végrehajtásáról. 1945. január 1-én a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságból megalakult az Ideiglenes (lublini) Kormány E. Osóbka-Morawski és W. Gomułka vezetésével. 1945 januárjának végére a szovjet csapatok a lengyel néphadsereggel közösen felszabadították az országot a megszállás alól. 1945. ápr. 21-én megkötötték a szovjet–lengyel barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződést.

A lengyel és a nemzetközi reakció eredménytelenül próbálta feltartóztatni a népi demokratikus fejlődést. 1945. jún. 28-án létrejött a Nemzeti Egység Ideiglenes Kormánya (miniszterelnök: Osóbka-Morawski, helyettesei: W. Gomulka és S. Mikołajczyk). A potsdami egyezmény kijelölte Lengyelország határait, és elrendelte a német lakosság áttelepítését. 1946. aug. 16-án egyezményt írtak alá a szovjet–lengyel államhatárról, amely – néhány, Lengyelország javára eszközölt eltéréssel – megfelelt a Curzon-vonalnak. A népgazdaság legfontosabb ágainak (ipar, bankok, közlekedés, hírszolgálat stb.) államosításáról elfogadott törvény (1946. jan. 3) megszilárdította a népi hatalmat. Kiéleződött a belső osztályharc: fokozódott a reakció aknamunkája a népi demokratikus államrend ellen. Az 1946. jún. 30-i népszavazáson a lakosság (68,2%-a) az egykamarás parlamenti rendszer, (77,3%-a) a szocialista reformok és (91,4%-a) az Odera–Neisse-határ mellett foglalt állást. Az 1947. jan. 19-i törvényhozó szejm-választások is a demokratikus blokk – PPR, PPS, demokraták, néppárt – győzelmével végződtek; Mikołajczyk

vereséget szenvedett és Nagy-Britanniába szökött.

1947. febr. 19-én a szejm elfogadta a Lengyel Népköztársaság első (ún. „kis") alkotmányát. B. Bierut lett az államelnök, a miniszterelnök pedig J. Cyrankiewicz. A népgazdaság helyreállítása céljából kidolgozták az 1947–49-es hároméves tervet. A lengyel munkáspártok, a PPR és a PPS egyesülése, valamint a Lengyel Egyesült Munkáspárt (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza) megalakítása (1948 dec.) döntő jelentőségű volt a népi hatalom további erősítése és az ország szocialista fejlődése szempontjából. 1950-ben a hatéves terv (1950–55) életbe léptetésével megkezdődött a szocializmus alapjainak megteremtése, 1950. júl. 6-án Zgorzelecben a Lengyel Népköztársaság és az NDK egyezményben rögzítette az Odera–Neisse-határvonalat. Lengyelországnak története során első ízben van békés nyugati szomszédja. Lengyelország sikeres szocialista fejlődését, valamint a társadalmi és politikai változásokat tükrözte az új alkotmány elfogadása (1952. júl. 22). Az államelnök helyére az Államtanács lépett (elnökei: 1952-től A. Zawadzki, 1964-től E. Ochab, 1968-tól M. Spychalski, 1970-től J. Cyrankiewicz, 1972 óta H. Jabloński). A miniszterelnök 1954-ig B. Bierut volt, 1954 és 70 között J. Cyrankiewicz, 1970 óta P. Jaroszewicz. 1955. máj. 14-én Lengyelország csatlakozott a szocialista államok Varsóban létrehozott védelmi szövetségéhez (Varsói Szerződés). 1956-ban megerősödött a nemzetközi reakció aknamunkája. Az 1949 óta a szocializmus építésében megmutatkozott hibákat és hiányosságokat kihasználva, az ellenség nyíltan is fellépett. (Ellenforradalmi lázadás Poznańban, 1956. jún. 28. – *Szerk.*) A LEMP KB VIII. plénuma (1956. okt. 19–20) határozatokat hozott a párt és a nép kapcsolatának szorosabbá tételéről, a népi demokratikus rend megszilárdításáról és további építéséről. A KB első titkárává W. Gomułkát választották. A szejmbe (1957. jan.) és a nemzeti tanácsokba (1958. jan.) történt választások során a dolgozók csaknem egyhangú támogatásukról biztosították a LEMP és az általa vezetett népi egységfront politikáját. A LEMP III. kongresszusa (1959. márc. 10–19) az ipar és a mezőgazdaság műszaki fejlesztéséről tanácskozott, célul tűzte ki a párt vezető szerepének további erősítését, 1965-ig megszabta a népgazdaság fejlesztésének irányelveit, és mozgósította a lengyel népet, hogy harcoljon a szocializmus történelmileg rövid idő alatt elérendő teljes győzelméért. A LEMP IV. kongresszusa (1964. jún. 15–20) megszabta Lengyelország 1966–70-es gazdasági fejlődésének irányelveit (a gépgyártás és a vegyipar kiépítése, a nyersanyagbázis további fejlesztése, a mezőgazdasági termelés gyorsított fejlesztése). Az V. pártkongresszuson (1968. nov. 11–16) határozatokat hoztak Lengyelország további szocialista fejlődéséről és a gazdaság fejlesztéséről az 1971–75-ös távlati terv időszakában. A lengyel békepolitika jelentős sikere és az európai biztonság létrehozásához vezető lépés volt az 1970. dec. 7-én Lengyelország, ill. a Német Szövetségi Köztársaság kölcsönös kapcsolatai normalizálásának alapelveiről aláírt szerződés, amely elismeri az Odera–Neisse-vonalat Lengyelország nyugati határaként. 1970 decemberében (a Tengermellék városaiban bekövetkezett megmozdulások után – *Szerk.*) a LEMP KB VII. plénuma hozzáfogott a gazdasági életben mutatkozó hiányosságok kijavításához, és lépéseket tett a párt- és államvezetés további erősítésére. A KB első titkára a külföldi munkásmozgalomban és a hazai pártmunkában egyaránt ismert E. Gierek lett.

Időrendi táblázat

I. e. 1300–1400 körül	Lausitzi kultúra, bronzkori kultúra. Halottégetés, ill. urnatemetkezés, gazdag kerámia, erődítmények, részben még körsáncok.
550–400 körül	A biskupini erődített települések.
250–100 körül	Kelta törzsek behatolása a mai Lengyelország területére.
2. sz.	A vasművesség kezdetei, vasalt faeke.
I. e. 55–i. sz.	
120 körül	Az első részletesebb leírás a szlávokról (vendekről) Tacitusnál.
1–3. sz.	A germán törzsek támadásai meggyorsítják a katonai törzsszövetségek kialakulását.
4. sz.	A hunok támadásai. A germán törzsek elvonulnak.
550 körül	Az avarok támadása.
6–8. sz.	A legrégibb kora középkori védett települések kialakulása. Kora feudális törzsközösségek kialakulása.
8–9. sz.	Kialakul a viszlánok állama a Visztula felső vidékén.
850 körül	A Piastok államának kezdetei Nagy-Lengyelországban, a Warta–Noteć-medencében.

960–62 körül	I. Mieszko fejedelem, a polánok törzsének fejedelme (Piast-nemzetség) 966-ban felveszi a kereszténységet, és megalapítja a lengyel államot (fővárosa Gniezno).
966	Ibrahim ibn Jakob arab utazó leírása a szlávokról.
967	Az Odera torkolatvidékét és Stettint a lengyel államhoz csatolják.
990 körül	A lengyel fejedelemségek egyesülése a Piastok uralma alatt.
992–1025	I. Bolesław Chrobry, Hős Boleszláv, I. Mieszko fia 1025-től király.
1000	A gnieznói érsekség létrehozása.
1003–18	A lengyel–német háborúkat a bautzeni béke zárja le. A lengyel határ rögzítése, Boleszláv megtartja Luzicát és a milzeni területet, mint a német király hűbérét.
1037–38	A lengyel fejedelmek a német nemességgel közösen levernek egy parasztfelkelést.
1226	Mazóviai Konrád behívja az országba a német lovagrendet, hogy leigázza a szláv poroszokat. Az erőszakos térítés kezdete.
1283	Az agresszív német lovagrend államának (Ordensstaat) létrejötte.
1241–42, 1259 és 1287	Pusztító tatár betörések. A lengyel városok városfalak építésével védekeznek.
1364	A krakkói egyetem alapítása.
1386	Perszonálunió Lengyelország és Litvánia között.
1387	Litvánia felveszi a kereszténységet.
1409–10	A „nagy háború" a lovagrend állama ellen.
1410	A grunwaldi csata. A lengyel–litván–orosz sereg szétzúzza a német lovagrend hadseregét (júl. 15).
1411	A toruńi béke Lengyelország és a lovagrend között.
1454–66	A lovagrend elleni 13 éves háború a rend területének négy vajdaságra történő felosztásával végződik.
1474	Krakkóban megjelenik az első lengyel nyelvű nyomtatott könyv.
1490–92	Parasztfelkelés Dél-Lengyelországban a növekvő feudális terhek ellen.
1506–72	I. Zsigmond (1506–48) és II. Zsigmond Ágost (1548–72) uralkodása idején fellendül a bányászat, a kohászat, megerősödnek a városok, virágzik a reneszánsz kultúra, kiterjed a földbirtok. A parasztok mind nagyobb tömegben süllyednek jobbágysorba.
1525	A krakkói békében szekularizálják a német lovagrend birtokait. Poroszország Lengyelországtól függő hűbéres világi fejedelemség lesz.
1569	Reálunió Litvániával (a Lublini Unió). A Rzeczpospolita megalapítása. Lengyelország területi kiterjedésének csúcspontja.
1572	A szabad királyválasztás bevezetése.
1591–96	Paraszt- és kozákfelkelések Ukrajnában a lengyel nemzeti és társadalmi elnyomás ellen.
1648–54	Bogdan Hmelnyicki felkelése Ukrajnában.
1651	Kostek Napierski felkelése Podhalében és Nagy-Lengyelországban.
1654–99	Háborúk Oroszország, Svédország és Törökország ellen.
1683	A lengyel seregek III. (Sobieski) János vezetésével döntő csapást mérnek a Bécset ostromló törökökre.
1704	Lengyelország belép az északi háborúba.
1706	Az altranstädti szerződés. II. (Erős) Ágost szász választófejedelem lemond a lengyel trónról, 1709-ben (a svédek poltavai veresége után) azonban visszatér Lengyelországba.
1733–35	Háború Ausztria és Franciaország között a lengyel trónutódlásért.
1772	Lengyelország első felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között.
1788–91	A négyéves országgyűlés. A hazafias erők reformkísérletei.
1791	Haladó szellemű alkotmány elfogadása. A liberum veto megszüntetése (máj. 3).
1793	Lengyelország második felosztása Poroszország és Oroszország között (jan. 23).
1794	A lengyel nép szabadságharca Tadeusz Kościuszko vezetésével az ország feldarabolása ellen. A felkelést az orosz és porosz csapatok vérbe fojtják.
1795	Lengyelország harmadik felosztása Oroszország, Ausztria és Poroszország között.
1807	I. Napóleon létrehozza a Varsói Nagyhercegséget. A jobbágyrendszert eltörlik, a föld azonban nem lesz a parasztok tulajdona.
1815	A bécsi kongresszus létrehozza a Lengyel Királyságot (a Kongresszusi Lengyelországot) perszonálunióban Oroszországgal. Ausztria megkapja Galíciát, Krakkó szabad-

állam lesz (1846: osztrák megszállás). Nagy-Lengyelországban létrejön a porosz Poznański Nagyhercegség.

1830–31 A novemberi felkelés (1830. nov. 29–1831. okt.). A cári uralom elleni felkelést Ostrołęnkánál leverik. Az alkotmányt hatályon kívül helyezik; Oroszország lényegében bekebelezi a Kongresszusi Lengyelországot.

1832–45 A „Nagy emigráció" – lengyel emigránsklubok alapítása Nyugat-Európában.

1846–48 Forradalmi mozgalmak és parasztfelkelések Szilézia, Poznań és Galícia.

1848–49 Lengyel emigránsok harcolnak Németország, Ausztria, Magyarország és Itália forradalmárainak oldalán.

1863–64 A januári felkelés a Lengyel Királyságban (1863. jan. 22–1864. ápr.).

1864 A jobbágyság eltörlése a Lengyel Királyságban.

1871 Lengyel emigránsok (J. Dąbrowski, W. Wróblewski), a Párizsi Kommünben.

1882 L. Waryński megalapítja az első „Proletariat" (Wielki Proletariat – Nagy Proletariat) nevű munkáspártot.

1892 Megalakul a Lengyel Szocialista Párt (PPS).

1893 R. Luxemburg, F. Dzierżyński és J. Marchlewski megalapítja a Lengyel Királyság Szociáldemokráciáját (SDKP), amely 1900-ban egyesül a litván szociáldemokrácia balszárnyával (SDKPiL).

1905–07 Forradalmi mozgalmak Lengyelországban, harcok Łódźban (felkelés: jún. 22–24) és Varsóban.

1906 Egy baloldali csoport kiválik a Lengyel Szocialista Pártból.

1906–07 Iskolasztrájk Nagy-Lengyelországban.

1914–18 Az első világháborúban „Orosz-Lengyelországot" német és az osztrák–magyar csapatok szállják meg és két főkormányzóságra osztják.

1916 A központi hatalmak kikiáltják az ún. önálló Lengyel Királyságot német vagy osztrák fejedelemmel.

1917 A „Kiáltvány Oroszország népeinek jogairól" Lengyelország számára is meghirdeti az önrendelkezési jogot.

1918 A német és az osztrák–magyar csapatok által megszállt Lengyelországban tömegsztrájkok törnek ki a forradalmi Oroszország politikájának támogatására (jan.). A szovjet kormány elismeri Lengyelország függetlenségét (febr.). Lublinban megalakul az első összlengyel kormány. Államfő: Piłsudski (nov. 22). A PPS-baloldal és a SDKPiL egyesüléséből létrejön Lengyelország Kommunista Munkáspártja (KPRP) (dec. 16. 1925-től: Kommunista Párt). Felkelés Nagy-Lengyelországban.

1919 Alkotmányozó országgyűlési választások (jan.). A versailles-i szerződés elismeri Lengyelország függetlenségét (jún. 28). Párizsban Lengyelország keleti határát az ún. Curzon-vonal mentén húzzák meg (dec. 8).

1919–21 Három nemzeti felkelés Felső-Szilézia a német uralom ellen.

1920 Intervenció Szovjet-Oroszország ellen (ápr.–okt.). Népszavazás Kelet- és Nyugat-Poroszországban (júl. 11).

1921 A vasutasok általános sztrájkja (febr.–márc.). Polgári demokratikus alkotmány kibocsátása (márc. 17). A rigai béke: Nyugat-Belorusszia és Nyugat-Ukrajna Lengyelországhoz kerül (márc. 18). Népszavazás Felső-Szilézia ban (márc. 20).

1923 Munkások és rendőrök fegyveres összetűzése Krakkóban. Tiltakozó mozgalom a vasutak militarizálása és a statáriális bíróságok ellen (nov.).

1926 Piłsudski államcsínye fasiszta jellegű diktatúrát hoz létre (máj.).

1929–31 A gazdasági világválság idején számos sztrájk tör ki.

1932 Lengyel–szovjet megnemtámadási egyezmény (júl. 25).

1934 Lengyel–német megnemtámadási egyezmény (jan. 26).

1935 Az új alkotmány diktátori teljhatalommal ruházza fel az elnököt (ápr. 23).

1936 130 000 łódzi textilmunkás sztrájkja (márc.).

1936–38 Parasztfelkelések és sztrájkok, elsősorban a keleti országrészekben.

1938 A Komintern feloszlatja a KP-t olyan vádakkal, amelyek alaptalanságára később (1956. febr. 19) fény derül. Lengyelország megszállja a Csehszlovákiához tartozó Olsa vidékét (Teschen-vidék) (okt. 2–3).

1939 A Szovjetunió által szorgalmazott kollektív biztonsági szerződés elutasítása (máj. 11). Garancia és szövetségi szerződés Nagy-Britanniával (ápr.) és Franciaországgal (aug.–szept.). A fasiszta Németország megtámadja Lengyelországot (szept. 1). Pol-

gári emigráns kormány alakul Angers-ban (Franciaország, okt.). 1940-ben a kormány Londonba költözik.

1941 Az emigráns kormány megköti a lengyel–szovjet segélynyújtási egyezményt (júl. 30).

1942 Az emigráns kormány Lengyelországban létrehozza a Honi Hadsereget (AK). Varsóban megalakul a Lengyel Munkáspárt (PPR). A PPR létrehozza a Népi Gárdát (GL), amely 1944-ben a Népi Hadsereg (AL) magva lesz.

1943 A Szovjetunióban megalakul a Lengyel Hazafiak Szövetsége (ZPP, márc.). Az emigráns kormány szovjetellenes politikája következtében a Szovjetunió kénytelen megszakítani a kapcsolatokat a londoni lengyelekkel (ápr. 25). A „Tadeusz Kościuszko" lengyel hadosztály felállítása a Szovjetunióban (máj.). Az Országos Nemzeti Tanács (KRN) megalakítása Varsóban (dec. 31).

1944 A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság (PKWN) megalakítása Chełmben (júl 21). A PKWN a lengyel néphez intézett kiáltvánnyal felvázolja a népi demokratikus átalakítás programját (júl. 22). Az emingráns kormány és a Honi Hadsereg álta kirobbantott szovjetellenes élű varsói felkelés kezdete (aug. 1). A PKWN rendelete a földreformról (szept. 6).

1945 A PKWN-ből megalakul az Ideiglenes (lublini) Kormány E. Osóbka-Morawski és W. Gomułka vezetésével (jan. 1). A lengyel néphadsereg és a szovjet csapatok felszabadítják Lengyelországot a fasiszta megszállás alól (jan.–márc.). Lengyel–szovjet barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződés (ápr. 21). Megalakul a Nemzeti Egység Ideiglenes Kormánya, miniszterelnök: Osóbka-Morawski, helyettesei: W. Gomułka és S. Mikołajczyk (jún. 28). A potsdami egyezmény rögzíti Lengyelország határait, és elrendeli a német lakosság áttelepítését (aug. 2). A lengyel kormány amnesztiája a földalatti szervezetek mindazon tagjai részére, akik a felszabadulás után a népi hatalom ellen harcoltak (aug. 2). Lengyelország az ENSZ tagja lesz (okt. 15).

1946 Törvény a nagyipar, a bankok, a közlekedés és a hírszolgálat nemzeti tulajdonba vételéről (jan. 3). Népszavazás a bevezetett reformokról. A nyugati területeket hivatalosan is Lengyelországhoz csatolják (jún. 30).

1947 A választásokon a demokratikus blokk győz (jan 19). Mikołajczyk disszidál. A szejm kihirdeti a Lengyel Népköztársaság első alkotmányát (az ún. „kis alkotmányt"). Államelnök: B. Bierut, miniszterelnök: J. Cyrankiewicz (febr. 19). 1947–49: a hároméves terv elfogadása a népgazdaság helyreállítására (júl. 2).

1948 A PPR és a PPS egyesülési kongresszusa Varsóban, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (PZPR–LEMP) megalapítása (dec. 15–21).

1950 Zgorzelecben aláírják az NDK–lengyel egyezményt a német–lengyel határnak az Odera–Neisse-vonalnál történt rögzítéséről (júl. 6). Hatéves terv (1950–55) a népgazdaság fejlesztésére és a szocializmus alapjainak megteremtésére (júl. 21).

1952 A szejm elfogadja az új alkotmányt. A népköztársaság élén Államtanács áll, elnöke: A. Zawadzki, júl. 22–1964-ig.

1953 Lengyelország elengedi az NDK jóvátételi fizetési kötelezettségeit (aug. 24).

1955 Határozatba foglalják az új, ötéves népgazdaság-fejlesztési tervet (1956–60). Lengyelország aláírja a Varsói Szerződést (máj. 14).

1956 A LEMP KB VIII. plénuma határozatokat hoz a párt és a nép szorosabb kapcsolatának megteremtéséről, valamint a népi demokratikus rend megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. Gomułka a KB első titkára lesz (okt. 19–20). Szovjet–lengyel egyezmény az ideiglenesen a lengyel állam területén állomásozó szovjet csapatok jogi helyzetéről (dec. 17).

1957 Az országgyűlési választásokon a lengyel dolgozók támogatják a LEMP politikáját (jan.). A lengyel kormány javaslatot tesz a közép-európai atomfegyvermentes övezet létrehozására (Rapacki-terv, okt. 2).

1959 A LEMP III. kongresszusa elfogadja az 1959–65-ös gazdasági fejlesztés irányelveit (márc. 10–19). Egyezmény Lengyelország, a Szovjetunió, az NDK, Magyarország és Csehszlovákia kormányai között olajvezeték építéséről (dec. 19).

1961 Országgyűlési és néptanácsi választások (ápr. 16).

1963 A „Barátság" olajvezetéken át szovjet kőolaj érkezik az újonnan épített plocki petrolkémiai kombinátba (nov. 27).

1964 A lengyel kormány memoranduma a közép-európai nukleáris fegyverkezés megszüntetéséről (febr. 29). E. Ochab lesz az Államtanács elnöke (aug. 12).

1965 Új – húszévi időtartamra kötött – szovjet–lengyel barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés (ápr. 8).

1967 Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések Csehszlovákiával (márc. 2), az NDK-val (márc. 15) és Bulgáriával (ápr. 6).

1968 Barátsági és segítségnyújtási szerződés a Magyar Népköztársasággal (máj. 16) A LEMP V. kongresszusa (nov. 11–16).

1970 A LEMP VII. plénuma határozatot hoz a gazdaságpolitika megjavításáról, valamint a párt- és államvezetés további erősítéséről. E. Gierek a KB első titkára lesz (dec. 20). A szejm J. Cyrankiewiczet az Államtanács elnökévé, (1972 óta H. Jabloński), P. Jaroszewiczet a minisztertanács elnökévé választja (dec. 23).

Beck, Józef: politikus és katonai vezető; 1894–1944; 1930-ban miniszterelnök-helyettes, 1932–39: külügyminiszter. Közeledni próbált a német fasizmushoz, s ezzel hozzájárult a hitleri agresszió sikeréhez.

Bem, Józef: tábornok, szabadsághős; 1794–1850; részt vett az 1830–31-es felkelésben. 1848 októberében a Nemzeti Gárda helyettes vezetőjeként védte Bécset Windischgrätz ellenforradalmi csapatai ellen, majd 1848–49-ben a magyar forradalmi hadsereg erdélyi főparancsnoka volt.

Bierut, Bolesław: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1892–1956; 1918-ig a PPS-baloldal tagja, 1918 decemberében belépett a kommunista pártba. Forradalmi tevékenysége miatt több ízben letartóztatták. 1942-ben egyik szervezője az illegális PPR-nek. 1944 januárjában az Országos Nemzeti Tanács (KRN) elnöke. 1947–52: a Lengyel Népköztársaság elnöke. 1952–54: miniszterelnök. 1948: a PPR KB elnöke, 1948–54: a LEMP KB elnöke, 1954–56: első titkára.

Cyrankiewicz, Józef: munkásmozgalmi vezető és államférfi, szül. 1911-ben. 1935-ben a PPS titkára Katowicében. 1941–45: vezető tagja az auschwitzi és mauthauseni koncentrációs táborok ellenállási bizottságának. A megújult PPS főtitkáraként 1946–48-ban vezető szerepe volt a PPS és a PPR egyesítésében és a PZPR (LEMP) létrehozásában. 1948-tól a LEMP KB tagja. 1947–52 és 1954–70: miniszterelnök. 1970–72: az Államtanács elnöke.

Czartoryski: lengyel–litván főúri nemzetség. 1. Adam Jerzy: herceg; 1770–1861, Adam Kazimierz fia. I. Sándor cár barátja; 1804–06: orosz külügyminiszter. Az 1830–31-es felkelés idején a nemzeti kormány elnöke. 1831-ben Párizsba emigrált. – 2. Adam Kazimierz: 1734–1823; 1772-ben osztrák szolgálatba lépett, 1808-ban tábornagy lett.

Dąbrowski (Dombrowski): 1. Jan Henryk: tábornok; 1755–1818; 1770–92-ben a szász lovasságnál szolgált. 1792-ben a lengyel hadsereg szolgálatába lépett. 1794-ben részt vett a Kościuszko-felkelésben és Varsó védelmében. 1796-ban Franciaországba emigrált. 1797-ben megszervezte az itáliai lengyel légiókat. Nyugat-Lengyelországban felkelést indított a porosz uralom ellen (1806). – 2. Jarosław: szabadságharcos; 1836–71; mint forradalmi demokrata a „vörösök pártját" vezette. 1863–64-es lengyel felkelés katonai szervezője. 1871-ben a párizsi kommünárok főparancsnoka, a barikádharcokban esett el.

Dembiński, Henryk: szabadságharcos és tábornok; 1791–1864; az 1830–31-es felkelés idején Varsó parancsnoka, rövid ideig főparancsnok. A vereség után Szászországba emigrált, majd Franciaországba költözött és Czartoryskihez csatlakozott. 1849-ben egy ideig a forradalmi magyar honvédsereg főparancsnoka.

Dembowski, Edward: forradalmi demokrata és filozófus; 1822–46; 1839-ben csatlakozott az illegális Hazafias Mozgalomhoz. 1842–43-ban a radikális ifjúság folyóiratát, a „Przegląd Naukowy"-t („Tudományos Szemle") szerkesztette. Titkos társaságot is alapított. 1844-ben Párizsba emigrált, és csatlakozott a Lengyel Demokratikus Társasághoz. 1845–46-ban forradalmi propagandamunkát végzett Galíciában, 1846 februárjában pedig a krakkói felkelés demokratikus szárnyát vezette.

Gierek, Edward: munkásmozgalmi vezető, szül. 1913-ban. 1923-ban családjával Franciaországba emigrált. Ifjúkorában bányászként dolgozott. Aktívan harcolt a CGTU francia szakszervezeti szövetség tagjaként. Gierek 1931-ben belépett a Francia Kommunista Pártba. 1934-ben forradalmi tevékenység miatt letartóztatták és kitoloncolták. 1937: Belgiumba emigrált s ott a KP soraiban harcolt a fasiszta megszállók ellen. 1948-ban visszatért Lengyelországba. 1949: a LEMP katowicei vajdasági bizottságának titkára. 1954-től a KB tagja, 1956-tól a KB titkára és a PB tagja. 1957-től a katowicei vajdasági pártbizottság első titkára. 1970 decemberétől a LEMP KB első titkára.

Gomułka, Władisław (mozgalmi neve: Wiesław): munkásmozgalmi vezető; szül. 1905-ben. A PPS befolyása alatt álló „Siła" (Erő) munkásifjúsági szövetség szervezője. 1926-ban belépett

a pártba. 1939-ben egy munkászászlóalj soraiban részt vett Varsó védelmében. 1942-ben a PPR titkára Rzeszówban, majd Varsóban, 1942-től a PPR KB tagja. 1943–48: a PPR KB főtitkára, 1945–48: miniszterelnök-helyettes és a nyugati területek minisztere. 1948: a LEMP KB főtitkára. 1956–70: a LEMP KB első titkára.

Grunwald: község Stębark (Tannenberg) mellett. 1410-ben itt mért megsemmisítő csapást a lengyel–litván–orosz hadsereg Jagello Ulászló király és Witold nagyfejedelem vezetésével a német lovagrendre. Ettől az időtől hanyatlik a lovagrendi állam.

Honi Hadsereg (Armia Krajowa, AK): 1942-ben, Lengyelországban alakult, a londoni emigráns kormány irányítása alá tartozó katonai szervezet. Miután Lengyelország megszabadult a fasiszta megszállóktól, főképpen Nagy-Britannia és az USA segítségével a kapitalizmus restaurációjára törekedett. 1945. jan. 19-én feloszlatták. Egyes terrorista csoportjai egészen 1947-ig küzdöttek a népi hatalom ellen.

Hős Boleszláv (Bolesław I. Chrobry): 967–1025; nagyfejedelem: 992–1025. 1025-ben királlyá koronáztatta magát. 1000-ben megalapította a gnieznói érsekséget. Lengyelország függetlenségét védelmezte a német császárok ellen. Háborúi: 1003–05, 1007–13, 1015–18. 1013-ban „kölcsönbe" megkapta Lužicét (Lausitzot) és a milzeni területet, hódító hadjáratokat indított Kijev ellen és 1018-ban megszerezte a „vörös városokat" a mai Ukrajnában.

Jagiello (Jagelló Ulászló): 1348–1434; II. Ulászló néven 1386-tól király. 1400-ban felújította a krakkói („Jagelló") egyetemet. 1410-ben Grunwaldnál legyőzte a német lovagrendet. Jagelló alapította a litván–lengyel Jagelló dinasztiát, amely Lengyelországban és Litvániában 1386–1572, Csehországban 1471–1526, Magyarországon pedig 1490–1526 között uralkodott.

Kazimierz (Kázmér): fejedelmek, III. Kázmér óta királyok. – 1. I. Kázmér (a Megújító): 1016–58. Akkor lett fejedelem, amikor Lengyelország egymással viszálykodó feudális birtokokra hullott szét. 1034-ben kiűzték az országból, 1038–39-ben azonban III. Henrik német császár segítségével visszatért és folytatta a lengyel tartományok egyesítésének politikáját (1047: Mazóvia, 1054: Szilézia visszaszerzése). – 2. III. Kázmér: 1310–70; király 1333-tól. Kiegyezésre törekedett a német lovagrenddel és Csehországgal, elkészíttette az első lengyel nyelvű törvénygyűjteményt. Központosító politikát folytatott, befogadta Lengyelországba a német fejedelemségekből kiűzött zsidókat (védtörvények), ösztönözte a városok és a gazdaság fejlődését. 1364-ben megalapította a krakkói egyetemet. – 3. IV. (Jagelló) Kázmér: 1427–92; 1447-től király. Fia, II. (Jagelló) Ulászló 1440-től Litvánia nagyfejedelme. Letörte a főnemesi ellenzéket. 1454-ben kiterjesztette a slachta jogait. 1454–56-ban legyőzte a német lovagrendet és megszerezte Pomerániát. Habsburg Erzsébettel kötött házassága révén megszerezte a cseh és a magyar trón öröklési jogát.

Kongresszusi Lengyelország: az 1815-ös bécsi kongresszus által létrehozott Lengyel Királyság az orosz cárok uralma alatt (perszonálunió, majd helytartóság). Lengyelországnak a Prosna és Bug közé eső területét, valamint Augustów vajdaságot (a Nyemanig) foglalta magában. Később orosz katonai közigazgatás alá helyezték. 1864 után a cárizmus oroszosítani kezdte a közigazgatást és az iskolákat. A Kongresszusi Lengyelország, miután a helytartót főkormányzóval váltották fel (1874) a „visztulai főkormányzóság" elnevezést kapta. Az 1905–07-es forradalomban a lakosságnak néhány nemzeti jogot (nyelvhasználat stb.) sikerült kiharcolnia.

Kościuszko, Tadeusz: szabadságharcos és nemzeti hős; 1746–1817; 1770–74: a francia katonai akadémia hallgatója, rokonszenvezett a felvilágosítók nézeteivel. 1776–83: Washington szárnysegédeként részt vett az észak-amerikai függetlenségi háborúban. 1794-ben a Lengyelország felosztatása elleni felkelés vezetője. A parasztok támogatását kereste anélkül, hogy szakított volna a slachtával. Kościuszko legyőzte a cári csapatokat (ápr. 4.), a poroszokat pedig arra kényszerítette, hogy hagyjanak fel Varsó ostromával. 1794 októberében a Maciejowice mellett vívott csatában megsebesült és orosz fogságba került. 1796-ban az Egyesült Államokba, majd Franciaországba és Svájcba emigrált. Kościuszko a lengyel emigráció köztársasági szárnyához csatlakozott.

Lelewel, Joachim: történész 1786–1861; az 1830–31-es lengyel felkelés polgári demokratikus szárnyának vezetője (a nemzeti kormány tagja). Emigrációban élt Párizsban és Brüsszelben. 1837-ben megalapította a Lengyel Emigránsok Egyesületét, amely később csatlakozott a Lengyel Demokratikus Társasághoz. Baráti kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel.

Lengyel Hazafiak Szövetsége (Zwiazek Patriotów Polskich, ZPP): A. Lampe, Z. Modzelewski és mások 1943 márciusában alapították a Szovjetunióban. A népi demokratikus Lengyelországért harcolt.

A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája (Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy, SDKPiL): forradalmi marxista munkáspárt; 1893-ban jött létre, amikor a Lengyel Munkások Szövetsége (ZPR) a II. Proletariat forradalmi erőivel egyesülve létrehozta a Socjaldemokracja Polskát (SP); 1893 augusztusától Soc-

jaldemokracja Królestwa Polskiego (SDKP); 1900-ban a litván szociáldemokrácia balszárnyával egyesülve alkotja az SDKPiL-t. Az 1905–07-es oroszországi forradalom idején a lengyel proletariátus forradalmi akcióinak élén állt. 1906-ban önálló szervezetként csatlakozott az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárthoz. 1918 decemberében az SDKPiL egybeolvadt a PPS baloldallal és létrehozta a Kommunista (Munkás-) pártot.

Lengyel Légió: 1. A J. H. Dąbrowski vezette, 1797-ben az itáliai francia protektorátus területén alakított, önkéntes csapat. Indulója a „Jeszcze Polska nie zginęła" („Nincs még veszve Lengyelország"), Józef Wybicki szerzeménye, máig a lengyel nemzet himnusza. – 2. 1914-ben Galíciában J. Piłsudski által szervezett nacionalista csoport, amely a központi hatalmak oldalán harcolt Oroszország ellen.

Lengyel Munkások Szövetsége (Zwiazek Robotników Polskich, ZRP): 1889-ben J. Marchlewski és mások által alapított forradalmi internacionalista, marxista munkásszervezet. A Kongresszusi Lengyelországban sztrájkokat szervezett, segélypénztárakat, szakegyleteket és munkáskönyvtárakat hozott létre. 1893-ban a Szövetség a „Proletariat" balszárnyával egyesülve alkotta az SDKP-t.

Lengyel Munkáspárt (Polska Partia Robotnicza, PPR): 1942 januárjában, Varsóban, az 1938-ban feloszlatott kommunista párt egykori tagjai által alapított marxista–leninista Lengyel Munkáspárt. Főtitkárai: M. Nowotko (1942-ben meggyilkolták), P. Finder (1942-ben a Gestapo meggyilkolta), W. Gomułka (1943–48) és B. Bierut (1948). A PPR vezette a német megszállók elleni harcot, és a nemzeti társadalmi felszabadulásért küzdött. Sikerült széles nemzeti frontot teremtenie, célul tűzte ki a szoros szövetséget a Szovjetunióval. Kezdeményezésére jött létre az Országos Nemzeti Tanács és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság. A felszabadulás után a PPR a népi demokratikus rend felépítésének vezető ereje lett. 1948. dec. 15-én egyesült a PPS-szel és vele együtt létrehozta a PZPR-t (LEMP-et).

Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság (PKWN): az Országos Nemzeti Tanács által a felszabadult területeken 1944. júl. 21-én létrehozott ideiglenes végrehajtó szerv, Chelm, majd Lublin székhellyel (az ún. Lublini Bizottság, elnöke: Osóbka-Morawski). 1944. júl. 22-én (Lengyelország nemzeti újjászületésének napja) nyilvánosságra hozta a lengyel néphez intézett program jellegű Kiáltványát. 1945. jan. 1-én kormánnyá alakult.

Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalisticzna, PPS): 1892-ben alapították. 1906-ban levált a balszárny (PPS-baloldal), majd 1918-ban az SDKPiL-lel együtt létrehozta a kommunista pártot. A reformista szárny az első világháborúban Piłsudskit támogatta, 1919-ben, más csoportokkal egyesülve létrehozta az egységes (reformista) PPS-t. A második világháborúban a jobbszárny lepaktált a londoni emigráns kormánnyal, míg a forradalmi-demokratikus szárny megalapította a Lengyel Szocialista Munkáspártot (RPPS) és a PPR-rel együtt harcolt a nemzeti és társadalmi felszabadulásért. A felszabadulás után a párt kizárta a reformista és nacionalista elemeket, és PPS néven 1948 decemberében a PPR-rel egyesülve létrehozta a PZPR-t (LEMP-et).

Leński-Leszczyński, Julian: a lengyel és a nemzetközi munkásmozgalom funkcionáriusa; 1889–1939; 1905-től a SDKPiL tagja. 1913–17: többször is letartóztatták. 1918: a KP tagja. 1917–20: a lengyel ügyek népbiztosságának vezetője a szovjet kormányban. 1925-től a Komintern VB tagja.

Lublini Unió: Lengyelország és Litvánia 1569. jún. 28-i államjogi egyesítése az ún. Rzeczpospolita (köztársaság) kereteiben, közös uralkodóval és országgyűléssel, közös külpolitikával és egységes pénzzel. A Lublini Unió betetőzte Lengyelország többnemzetiségű állammá válásának folyamatát, és negatív hatást gyakorolt az ország életére. Megkönnyítette ugyanis a lengyel és a litván főnemesség keleti expanziós politikáját (Ukrajna, Belorusszia).

Mieroslawski, Ludwik: szabadságharcos és tábornok; 1814–78; részt vett az 1830–31-es felkelésben. 1849-ben a badeni forradalmi hadsereg főparancsnoka, később az emigrációban III. Napóleon híve és a lengyel demokraták jobbszárnyának vezetője.

Népi Gárda (Gwardia Ludowa, GL): a PPR 1942-ben alapított konspirativ katonai szervezete. Partizánharcot vívott a fasiszta megszállók ellen. 1944-ben az Armia Ludowa magva lett.

Népi Hadsereg (Armia Ludowa, AL): 1944 januárjában a Krajowa Rada Narodowa határozatára létrehozott konspirativ katonai szervezet. 1944 júliusában egyesült a Szovjetunióban felállított I. Lengyel Hadsereggel, s része lett a reguláris lengyel néphadseregnek.

Országos Nemzeti Tanács (Krajowa Rada Narodowa, KRN): a PPR kezdeményezésére a forradalmi és demokratikus erők által 1943. dec. 31-én létrehozott illegális szervezet (céljai: aktív fegyveres harc a német megszállók ellen; szövetség a Szovjetunióval; társadalmi és gazdasági reformok megvalósítása a felszabadulás után; a dolgozók hatalmának létrehozása). Elnöke: B. Bierut. 1944. júl. 22-től 1947 februárjáig a KRN volt a legfőbb törvényhozó szerv (a Len-

gyel Népköztársaság ideiglenes parlamentje), amelyet a szejm váltott fel.

Piastok: a legrégebbi lengyel dinasztia, nevét Piast nevű legendás ősatyjáról kapta.

Piłsudski, Józef: reakciós politikus; 1867–1935; 1892-ben a PPS egyik alapítója. 1914–17: a lengyel légió parancsnoka, 1918–22: államfő és a hadsereg főparancsnoka. Felelős a Szovjet-Oroszország elleni 1920-as támadásért. 1926-ban bevezette a katonai diktatúrát, amely 1930-tól fasiszta vonásokat öltött. A Szovjetunió elkeseredett ellensége volt.

Slachta (szlachta): a lengyel feudális nemesség megjelölése. A 14. században rendként jött létre, számos előjoggal rendelkezett és a központi királyi hatalom gyengesége következtében döntő befolyásra tett szert. A 17. századtól az alsóbb nemesség megjelölése.

Świerczewski, Karol (álneve Walter tábornok): munkásmozgalmi vezető, tábornok; 1897–1947 (meggyilkolták); a Nagy Októberi Szocialista Forradalom résztvevője; a spanyol polgárháborúban (1936–39) a XIV. Nemzetközi Brigád, majd a 35. Nemzetközi Önkéntes Hadosztály parancsnoka. A Nagy Honvédő Háborúban hadosztályparancsnok, 1943-ban egyik szervezője a Szovjetunió területén felállított Lengyel Néphadseregnek. 1944–45: a II. Lengyel Néphadsereg főparancsnoka; 1945–47: honvédelmi miniszterhelyettes.

Szejm (országgyűlés): 1. a Lengyel Királyság országgyűlése a 15. századtól, 1468-tól a királylyal az élen a szenátusból és tartományi küldöttekből (az egyes vajdasági gyűlések képviselőiből) állt. – 2. 1921–39: a parlament második kamarája (alsóháza). – 3. A Lengyel Népköztársaság legfelső népképviseleti szerve.

Warski (eredetileg Warszawski) Adolf: munkásmozgalmi vezető; 1868–1937; 1889: a ZRP, 1893: az SDKP, 1900: az SDKPiL egyik alapítója. Részt vett az 1905–07-es forradalomban, többször került a cári börtönökbe. 1918: a KP egyik alapítója; 1919–29: a KP KB, 1923–29: a PB tagja. 1926: képviselő a szejmben. 1929-ben a Szovjetunióba emigrált.

Waryński, Ludwik: forradalmi szocialista; 1856–89; 1876–77-ben létrehozta az első szocialista köröket. 1880–82-ben egyik kiadója a „Równość" („Egyenlőség") c. szocialista folyóiratnak. 1882-ben megalapítja az „I. Proletariat"-ot, az első lengyel forradalmi munkáspártot. 1883-ban letartóztatták, a börtönben halt meg.

Witold: 1350–1430; 1392-től Litvánia nagyfejedelme. Birodalma a Fekete-tengerig terjedt. Részese volt a német lovagrend feletti győzelemnek (1410). Centralizálta a litván államot.

Wróblewski, Walery: forradalmár; 1836–1908; az 1863–64-es felkelés egyik vezetője. 1864 után átvette a párizsi lengyel demokrata emigránsok vezetését. 1871-ben a Kommün tábornoka. Londonba emigrált és csatlakozott az I. Internacionáléhoz (1872-től a Főtanács tagja, mint lengyel levelező titkár). Baráti kapcsolatban állott Marxszal és Engelsszel.

Zawadzki, Alexander: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1899–1964; 1922-ben csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. 1923-tól a KP tagja. A reakció évekig bebörtönözte. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált. 1943-ban a Szovjetunióban élő lengyel kommunisták Központi Irodájának elnöke. 1944–45: a Lengyel Néphadsereg főparancsnok-helyettese és a lengyel partizánok vezérkari főnöke. 1944. aug.–48. dec.: a PPR KB PB tagja. 1948. dec.-től a PZPR (LEMP) KB PB tagja, 1952–64: az Államtanács elnöke

Dr. A. Anderle

Lesotho

Lesotho, Lesothói királyság (Kingdom of Lesotho); alkotmányos monarchia Dél-Afrikában, a Nemzetközösség tagállama; területe: 30 355 km²; lakossága (1969): 930 000; közigazgatási székhelye: Maseru; közigazgatási egységei: 9 járás; hivatalos nyelve az angol és a sesotho.

A kis dél-afrikai országot a 19. század elejéig főleg busmanok lakták. Csaka zulu uralkodó hadjáratai után 1818-tól a lakosság számos csoportja és a kis bantu törzsek I. Moshoeshoe, eredetileg a kwena törzs főnöke vezetésével a basuto néppé egyesültek, amely a zuluk elől visszavonult a hegyekbe. 1831-ben Moshoeshoe visszaverte a Moselikatse vezette matabeléket. Ugyanebben az évben érkeztek az országba az első hittérítők. 1838-tól 1868-ig a basutók elkeseredett harcokat vívtak az előrenyomuló búrokkal. Moshoeshoe, abban a reményben, hogy segítséget kaphat Nagy-Britanniától a búrok ellen, brit védnökséget kért. 1868-ban az ország „Basutoland" néven brit protektorátus lett. 1871-ben, egy évvel Moshoeshoe halála után (akit a basutók a „nemzet jótevőjeként" tisztelnek) Nagy-Britannia Basutoföldet átmenetileg a fokföldi gyarmathoz csatolta. 1880-tól 1891-ig a basutók fegyveres harcot vívtak a földrabló fehér telepe-

sek ellen. 1905-ben felépült a Bloemfontein–Maseru vasútvonal. 1938-ban közigazgatási reformot valósítottak meg.

A második világháború után jelentős mértékben fellendült a felszabadítási mozgalom. Az 1952-ben alapított Basutoland African Congress (BAC), amelyet 1958-tól Basutoland Congress Partynak (BCP) neveznek, Ntsu Mokhehle vezetésével (szül. 1918-ban) követelte a protektorátus eltörlését. A basutoföldi felszabadító mozgalom nemcsak a függetlenség megszerzéséért harcolt, hanem az ellen a veszély ellen is, hogy az országot Dél-Afrikához csatolják. A brit kormány 1958-ban kénytelen volt alkotmányt adni az országnak. Az első parlamenti választásokon (1960. jan. 20.) a BCP győzött. Ennek ellenzékeként jött létre az 1959-ben alapított Basutoland National Party (BNP), amely a feudális rend fenntartása és a Dél-afrikai Köztársasággal való együttműködés mellett száll síkra. 1959 végén megalapították az első szakszervezetet, a Basutoföldi Munkásszövetséget, amely közel áll a Casablancában alapított Össz-afrikai Szakszervezeti Szövetséghez. Maseruban 1961 márciusában tört ki az első általános sztrájk. Számos basuto vándormunkásként dolgozik a Dél-afrikai Köztársaságban.

1962 májusában megalakult a Kommunista Párt (főtitkára: John Mothoheloa).

1964. jún. 5-én Verwoerd dél-afrikai kormánya ismét bejelentette igényét a kis országra, arra az esetre, ha az visszanyerné függetlenségét. Az 1965. ápr. 30-i választásokon (terror a KP ellen) kis többséggel a BNP győzött. 1966. okt. 4-én Basutoföld, mint alkotmányos monarchia (király: II. Moshoeshoe) Lesotho néven függetlenné vált. Az 1966–67 fordulóján kitört alkotmányvita következtében a királyi hatalmat szigorúan korlátozták. 1970-ben a király emigrált. Az L. Jonathan vezette kormány, amely 1970-ben államcsínnyel vette át a hatalmat, s egyebek között betiltotta a KP-t, a Dél-afrikai Köztársaság fajüldöző rendszeréhez való közeledés politikáját folytatta. 1970 végén II. Moshoeshoe visszatért és újból régens lett.

W. Stegner

Libanon

Libanon, Libanoni Köztársaság (Al-Dzsumhúríjat al-Lubnáníja); polgári parlamenti köztársaság Elő-Ázsiában; területe: 10 400 km²; lakossága (1970): 2,7 millió; fővárosa: Beirut; közigazgatási beosztása: öt járás; hivatalos nyelve az arab.

Libanon az ókorban és a középkorban

Libanon területét az ókorban a fóniciaiak lakták, akiknek rabszolgaságon alapuló városállamai az i. e. 1200–900 közötti időszakban kereskedelmük és hajózásuk révén érték el virágkorukat.

Libanon jelentőségét elsősorban földrajzi helyzetének köszönhette, mint szíriai parti terület, és annak, hogy gazdag réz-, vas- és mindenekelőtt nemesfakészletekkel rendelkezett, amelyeknek kitermelése az egyiptomi, asszír, perzsa és Szeleukida-uralom hosszú időszakában királyi privilégium volt.

A magas hegyvidék mindenkor védelmet nyújtott az idegen hódítással szemben. Libanon a római (i. e. 63-tól), bizánci és arab hódítások (i. sz. 636) során egyaránt megőrizte bizonyos fokú különállását. A 7. századtól fogva például éppen ezért sikerült fennmaradnia a keresztény (maronita) lakosságnak az iszlám tengerében. 1020 körül a mai Dél-Libanonban kialakult a drúzok siíta szektája. 1097 és 1291 között Libanon területe a „keresztesek" kezében volt. 1375-től Beirut gazdasági központtá vált, európai kereskedelmi irodákkal, amelyek a keresztesek kikötőiben átvették az itáliai telephelyek örökségét.

Libanon török uralom alatt

1516–17-ben az oszmán törökök I. Szelim vezetésével meghódították Libanont. 1603-ban az Anti-Libanon déli hegyvonulatain élő parasztok, valamint a Hauran-fennsík drúz törzsei felkelést indítottak a török despotizmus ellen, amely gátolta fejlődésüket. A francia burzsoázia kísérlete, hogy Bonaparte egyiptomi hadjárata idején Libanont kiszakítsa az Oszmán Birodalomból és elő-ázsiai gyarmatbirodalmának bázisává tegye, 1799-ben meghiúsult. Mohamed Ali egyiptomi alkirálynak sem sikerült Libanont és Szíriát egyiptomi uralom alatt egyesítenie (1831–40), ezt a Nagy-Britannia vezette „négyes szövetség" beavatkozása gátolta meg. A francia burzsoázia ezután arra törekedett, hogy a maroniták és moszlimok vallási ellentétének mesterséges elmélyítése, valamint gazdasági és kultúrpolitikai behatolás révén növelje befolyását. A francia intervenciónak (1860) csak az vetett véget, hogy a szultán 1862-ben korlátozott autonómiát adott Libanonnak,

s az ország élére a nagyhatalmak által is támogatott keresztény kormányzót nevezett ki. A 19. század utolsó harmadában mozgalom alakult ki II. Abdul Hamid törökösítő politikája ellen, amelyet az elmaradott gazdasági struktúra és a demokratikus erők ebből eredő gyengesége miatt a nagykereskedők és a bankárok vezettek. Az uralkodó osztályok hajlandók voltak a török uralmat franciára felcserélni. Az első világháború elején az araboknak tett brit ígéretek ellenére (Mac-Mahon–Huszejn-levelezés) a Sykes–Picot titkos egyezményben (1916. máj. 16) Libanont Szíria részeként a franciáknak engedték át.

Libanon a francia gyarmati uralom idején

Az első világháború után Libanont francia csapatok szállták meg. 1920. ápr. 25-én hivatalosan bejelentették a Szíria (s ezen belül Libanon) feletti francia mandátumot és 1920. szept. 1-én létrehozták Nagy-Libanon államot, amelyet szíriai területekkel (többek között a termékeny Al-Biká-alfölddel) bővítettek ki. A terület 1925-ig a francia főbiztos vezetése alatt állt. A szíriai nemzeti mozgalom tiltakozott Libanon elszakítása ellen, ezt a mozgalmat a libanoni moszlimok is támogatták.

A szíriai népfelszabadító háború (1925–27) Dél-Libanon drúz törzseire is kiterjedt. A francia gyarmati uralom 1926. máj. 23-án alkotmányt bocsátott ki, amely véglegessé tette Libanon elszakítását Szíriától. Libanont a legerősebb közelkeleti francia támaszponttá építették ki. A vallások szigorú elkülönítése a politikai életben a Szíriával való újraegyesülési törekvéseket gátolta. 1936. nov. 30-án megkötötték a francia–libanoni szerződést, amely 1939-re tűzte ki a mandátum lejártát. A francia parlament azonban nem volt hajlandó ratifikálni a szerződést, majd 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor, Libanonban kihirdette az ostromállapotot.

Franciaország 1940. évi veresége után Libanon átmenetileg a vichyi kormány kezébe került. 1941. júl. 14-én a szabad franciák (Catroux) és brit csapatok szállták meg az országot, a Népszövetség mandátumát eltörölték és 1941. nov. 26-án formailag kikiáltották a függetlenséget. A francia mandátum-hatóságok funkcióit azonban csak a libanoni népi mozgalom nyomására ruházták át 1943. dec. 22-én a libanoni kormányra.

Az 1930-ban alapított Kommunista Párt 1944-es kongresszusán meghirdették a Nemzeti Chartát, az ország nemzeti felszabadításának és demokratizálásának programját. Ugyanannak az évnek augusztusában felvették a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

1945-ben Libanon részt vett az Arab Liga megalapításában és belépett az ENSZ-be. A második világháború utáni nemzeti felszabadító mozgalom fellendülése következtében 1946 decemberében a brit és francia csapatok kivonulásra kényszerültek.

A független Libanoni Köztársaság

Az ország 2,7 millió főnyi lakosságából félmillió él Beirutban. Jóllehet a népesség fele mezőgazdaságból él, a gazdasági fejlődés hajtóereje a kereskedelem. Több mint 70 000 libanonit foglalkoztat a kereskedelem és a bankszakma, 42 000-et az ipar. A külföldön élő libanoniak (több mint egymillió) tekintélyes pénzküldeményekkel járulnak hozzá az állandó kereskedelmi deficit kiegyenlítéséhez; ez a libanoni „prosperitás" alapja.

1946-ban a már 1945-ben megalapított Demokratikus Szakszervezeti Szövetségen kívül létrejött a Libanoni Munkásliga, és megalakultak az Egyesült Szakszervezetek, továbbá több ifjúsági- és nőszervezet, amelyek a KP-val együtt kivívták többek között a nyolcórás munkanapot és a fizetéses szabadságot. Az ország politikai fejlődését a felszabadulás után a vallási megoszláson alapuló hatalmi pozíciók gátolták. A köztársasági elnöknek pl. maronitának, a miniszterelnöknek szunnitának, a parlament elnökének siitának kell lennie. A KP, amelyet 1947-ben betiltottak, 1954-től féllegális körülmények között működött, és az egyetlen párt volt, amely következetesen harcolt a dolgozók érdekeiért, az imperialista nagyhatalmak neokolonialista törekvései ellen.

1952 szeptemberében a hazafias erők általános sztrájkkal léptek fel egy korrupciótól mentes kormány beiktatása érdekében, az új választások kiírásáért, a közigazgatás megtisztításáért és demokratikus reformokért. Megdöntötték al-Huri reakciós elnököt, majd Camille Chamoun vette át a hatalmat. 1955 áprilisában Libanon részt vett a bandungi konferencián, Chamoun azonban lényegében folytatta reakciós bel- és amerikabarát külpolitikáját (1957 márc.: az Eisenhower-doktrína elfogadása).

A libanoni dolgozók általános sztrájkja és az 1957 május–júniusi antiimperialista megmozdulások és tüntetések, valamint az 1958 nyarán kitört népi felkelés megbuktatta Chamount, aki alkotmánymódosítással próbált hatalmon maradni, de sikertelenül. Karame és al-Jafi korábbi miniszterelnökök, Hamade, a nemzetgyűlés elnöke és Kamal Dzsumblat, a Szocialista Párt elnöke vezetésével a felkelők az ország háromnegyed részét hatalmukba kerítették. A Cha-

moun által 1958. júl. 15-én behívott amerikai csapatok az arab országok és a szocialista tábor tiltakozására 1958. okt. 25-én elhagyták Libanont. Fuad Sehab tábornok, az új elnök (1958. júl. 31.) az Eisenhower-doktrína ellen nyilatkozott és a pozitív semlegesség politikáját folytatta.

1960 nyarán lezajlottak Libanon történetének első általános, titkos parlamenti választásai.

1961 májusában Faradzsalla Helou-t, a KP főtitkárát egy szíriai börtönben halálra kínozták.

A félfasiszta Népi Szocialista Párt (PPS) brit és amerikai támogatással 1961. dec. 31-én puccsot kísérelt meg, hogy hasímita vezetés alatt létrehozza Nagy-Szíriát. A puccsot leverték, az összeesküvőket letartóztatták és a pártot feloszlatták.

1964. aug. 28-án Charles Helou-t, az addigi nevelésügyi minisztert választották a köztársaság elnökévé. Az el nem kötelezett országok második Kairói csúcskonferenciáján (1964. okt. 5–10.) való részvétellel az új államvezetés hitet tett a békés egymás mellett élés politikája mellett. 1965. máj. 14-én, válaszul az NSZK és Izrael diplomáciai kapcsolatainak felvételére, Libanon megszakította diplomáciai kapcsolatait Bonn-nal.

Gazdasági téren az utóbbi években növekedett a külföldi tőke befolyása, amely több mint ötven bankot, a pénzügyek nagy részét és a külkereskedelmet is ellenőrzi, fokozódott továbbá a nem produktív termelési ágakba való tőkebefektetés az iparosítás és a mezőgazdaság rovására. A dolgozó tömegeknek ezzel az egyenlőtlen gazdasági fejlődéssel való elégedetlensége 1964-ben és 1965-ben a munkásosztály számos sztrájkakciójában, a paraszti lakosság tiltakozó akcióiban (különösen a drúz területen), valamint a Kamal Dzsumblat vezette Szociális Haladás Pártja, a KP, a Haraka és a Baath-párt egységfront-tárgyalásaiban nyilvánult meg, noha e tárgyalások eredménytelenek maradtak.

1967 júniusában az izraeli agresszió Libanont is fenyegette. Az országban kihirdették a rendkívüli állapotot. Chamoun egykori elnök, Pierre Gemayel, a félfasiszta Falange elnöke és Raymond Eddé, a maronita Nemzeti Blokk elnöke reakciós „hármas szövetséget" kötött, a népi tiltakozás miatt azonban nem sikerült hatalomra kerülniük. Az 1968. ápr. 9-i választásokból korrupció és zsarolások révén mégis a „hármas szövetség" került ki győztesként, Karame miniszterelnököt al-Jafi váltotta fel. Az a széles körű népi mozgalom, amely a beiruti nemzetközi repülőtér elleni izraeli támadás (1968. dec. 28), valamint a hadsereg egységei és a palesztin ellenállási mozgalom csoportjai között kiprovokált véres harcok (1969. aug.–okt.) következtében kibontakozott, ismét kudarcra kárhoztatta az arab akcióegységre mért csapásokat. Egyúttal újjáalakult a kormány Karame vezetésével (1969. nov. 25) s ezzel megoldották az 1969. ápr. 26. óta tartó kormányválságot. Karame programja, amelyet a nemzeti demokratikus erők szélesedő frontja is támogat, független, imperialista beavatkozástól mentes politikára törekszik. 1970 augusztusában Szulejman Frangiét választották elnökké; a KP ismét legálisan működik.

Dr. L. Rathmann

Libéria

Libéria, Libériai Köztársaság (Republic of Liberia); elnöki köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 111 369 km²; lakossága (1970): 1,2 millió; fővárosa: Monrovia; közigazgatási egységei: 9 tartomány; hivatalos nyelve az angol.

Libériai Köztársaságot 1816-ban a felszabadított amerikai négerek letelepítésére létrehozott washingtoni egylet alapította, oly módon, hogy Libéria mai fővárosa, Monrovia közelében megszerzett a helyi afrikai törzsfőktől egy parti sávot. Ezt a partvidéket a 15. században a portugálok fedezték fel, majd Európában Borspart néven ismerték.

Az első amerikai néger csoportokat 1822-ben telepítették le a Mesurado-fok tájékán (számuk 1865-ben kb. 18 000). 1847. júl. 26-án Libéria formailag önálló, valójában azonban az Egyesült Államoktól és átmenetileg Nagy-Britanniától függő köztársaság lett. 1857-ben a kru nép törzsi területén (a Pálma-foknál) 1834-ben létrejött kis Maryland néger köztársaság egyesült Libériával. 1848–56-ban Roberts elnök vezetésével számos törzset igáztak le az ország belsejében, majd 1885-ben rögzítették az ország határait. Ettől kezdve az amerikai négerek és utódaik (az ún. ameriko-liberiánusok), részben immár az amerikai ültetvényesek dzsentri-életformáját utánozva, uralmukat kiterjesztették az afrikai törzsekre.

A 19. század közepétől amerikai mintára kétpártrendszer alakult ki (1860: Whig-párt és republikánusok). Az 1906-os brit kölcsön komolyan veszélyeztette Libéria függetlenségét (1911: nemzetközi kölcsön- és pénzügyi ellenőrzés). 1914–30-ban az ország belsejében több felkelés tört ki az ameriko-liberiánusok uralma ellen,

ezeket a kormány sorra leverte. 1924-ben a kormány földkoncessziókat adott az amerikai Firestone-konszernnek, amely nagy kaucsukültetvényeket létesített. 1948 óta az ország értékes érckészletét svéd és amerikai konszernek termelik ki.

Az 1870-től uralmon levő Whig-pártból (ma: True Whig Party) 1935-ben kivált az Egyesült Whig Párt. 1923-ban az ameriko-liberiánusok ellenzékeként létrejött a Néppárt. 1943-ban megalakították a Demokrata Pártot. Libériát a második világháború idején amerikai csapatok szállták meg (a robertsville-i repülőtér építése), az ország 1944-től részt vett a Németország elleni háborúban. 1945-ben a bennszülött afrikaiak kiharcolták a férfilakosság választójogát. Az amerikai megszállás fokozta Libéria gazdasági és politikai függését (szerződések az amerikai finánctőkével 1947. szept. 27-én és 1949. dec. 22-én). W. V. S. Tubmant (1895–1972) 1944-től a True Whig Party jelöltjeként megszakítás nélkül elnökké választották, kormánya azonban a tőkebefektetések tekintetében mégis a „nyitott ajtó politikáját" folytatja. Külpolitikai téren támogatja az afrikai népek önrendelkezési jogát (részvétel a bandungi konferencián, 1956. nov. 1. óta diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval, 1958-ban részvétel a független afrikai országok accrai konferenciáján).

1961. máj. 8-tól 12-ig Monroviában ülésezett húsz afrikai állam csúcskonferenciája, amelyen többnyire a Franciaországtól és Nagy-Britanniától függő államok vettek részt s ez a konferencia részvevőinek döntéseire is hatást gyakorolt. Az idegen katonai támaszpontok problémáját elkerülték, és egyesülésre szólították fel az algériai „feleket". A Monrovia-államoknak (így nevezték ezt a tömböt) az imperialisták elképzelései szerint ellensúlyozni kell a casablancai csoport következetesen antiimperialista politikáját. 1963-ban ez a két csoport feloszlott, mivel az egyes államok beléptek az Afrikai Egységszervezetbe. 1964 augusztusában Libéria minden politikai és gazdasági kapcsolatot megszakított Portugáliával.

W. Stegner

Líbia

Líbia, Líbiai Arab Köztársaság (Al-Dzsumhúríjat al-Arabíjat al-Libíja); demokratikus köztársaság Észak-Afrikában; területe: 1 759 540 km²; lakossága (1970): 1,9 millió. Fővárosa: Benghazi, második fővárosa: Tripoli; közigazgatási beosztása: 10 tartomány; hivatalos nyelve az arab.

Líbia a török hódításig

Líbiát az ókorban a líbiaiak nomád hamita törzse lakta. I. e. 1200-tól a föníciaiak a keleti partvidéken kereskedelmi kolóniákat alapítottak, a 8. századtól pedig görögök telepedtek meg a keleti parton (Pentapolisz). A 6. században Keleti-Líbiát (Kürenaika) a perzsák, a 4. században pedig görög-makedón csapatok hódították meg. Líbia így a Ptolemaiosz-dinasztia uralma alá került, és i. e. 30-ban római tartomány lett. A nyugati partvidéket 146-ig Karthágó tartotta kézben, ez a vidék i. e. 19-ben lett véglegesen római tartomány.

429-ben a vandálok elfoglalták Tripolitániát, amelyet 534-ben a bizánci csapatok hódítottak meg. 640–644-ben foglalták el Líbiát az arabok, az országot a kalifátushoz csatolták. Az arab törzsek bevándorlása következtében a líbiaiak körében fokozatosan tért hódított az iszlám.

A 9. században, az Aghlabida-dinasztia uralma (800–909) kezdetén Líbia politikailag elszakadt az Abbaszidák bagdadi kalifátusától. 909-től a síita Fátimidák uralma alá került, akiket a 11–13. században a szunnita Almoravidák követtek. A barbareszkek (Dragut kalóz vezette) uralmát Tripoli rövid ideig tartó spanyol megszállása követte, amelyet 1556-ban a török megszállás váltott fel. Líbiát Tripoli tartomány néven az Oszmán Birodalomhoz csatolták.

Líbia török uralom alatt

A feudális Karamanli nemzetség uralma (1711–1835) idején Líbiának Törökországtól való függése az évi adó fizetésére korlátozódott. Később Líbia ismét török tartomány lett. A líbiai törzsek ellenállása, amelyet a 19. század közepétől a szenussziak vallási szektája vezetett, megakadályozta a török hatalom kiterjesztését az ország belső területeire.

1911 szeptemberében olasz csapatok szállták meg Tripolitániát és Kirenaikát. A lausanne-i békeszerződésben (1912. okt.) Törökország lemondott észak-afrikai birtokairól; Líbia olasz gyarmat lett. 1920-ban az olasz megszállók elleni harcban létrejött a Tripolitániai Köztársaság és a Kirenaikai Szenusszita Emirátus. A líbiai népnek hősies ellenállása ellenére sem sikerült meg-

őriznie függetlenségét. 1930-ban a fasiszta Olaszország befejezte Líbia meghódítását.

Líbia a második világháború után

A második világháború idején Kirenaika 1940-től hadszíntérré vált; 1943-ban egész Líbiát megszállták a szövetséges csapatok. Az 1947. febr. 10-i békeszerződés Líbiát ENSZ-gyámsági területté nyilvánította. Kirenaikát és Tripolitániát a brit, Fezzánt a francia csapatok továbbra is megszállás alatt tartották. Nagy-Britannia, Franciaország és az USA ellenállásával szemben, melyek az ország gyarmati befolyási övezetekre való felosztására törekedtek, az ENSZ közgyűlése 1949. nov. 21-én úgy határozott, hogy Líbiát legkésőbb 1952. jan. 1-én független állammá kell nyilvánítani. Az ENSZ különmegbízottat nevezett ki, aki konzultatív tanács támogatásával készítette elő az ország önkormányzatát. 1951. dec. 24-én Líbia, mint Egyesült Királyság elnyerte a függetlenséget. Szaid al-Idrisz asz-Szenusszi emír lett a király. A líbiai állam 1963-ig Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán államszövetsége volt. 1963. ápr. 15-én a tartományok kénytelenek voltak feladni függetlenségüket és közigazgatási egységekként a központi kormány alá rendelték őket.

A független Líbia

A függetlenség kivívása utáni első években Líbia imperialistabarát politikát folytatott. Megengedte a brit (az 1953. júl. 29-i barátsági és segélynyújtási szerződés) és az amerikai (az 1954. szept. 9-i egyezmény) katonai támaszpontok fenntartását (Adem, Tobruk, Wheelus), ennek fejében Líbia amerikai és brit pénzügyi támogatásra tartott igényt. A hatvanas évek elején Líbiában és a szomszédos EAK-ban fokozódott a külföldi katonai támaszpontok fenntartása elleni tiltakozás. A kormány kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal a támaszpontok felszámolásáról. Jóllehet mindkét hatalom megígérte a támaszpontok kiürítését, felszámolásuk érdekében nem került sor intézkedésekre. Jelenlétük, továbbá a kőolajmonopóliumok növekvő befolyása erősen korlátozta az ország függetlenségét. Az USA a Szenusszi-monarchiával szövetségben Líbiát világméretű támaszpontrendszerének fontos bázisává építette ki. Az amerikai kőolaj-monopóliumok több mint egymilliárd dollárt fektettek be az olajkincsek kiaknázásába. Jóllehet Líbia tíz év alatt a világ negyedik kőolajszállítójává vált, az uralkodó feudális arisztokrácia, amely a kőolajföldeket kezében tartotta, az országot meg sem kísérelte kiemelni az évszázados elmaradottságból. A szociális ellentmondások mindinkább kiéleződtek. A kőolajmonopóliumok rabló politikája, az országnak az imperialista hatalmakhoz való kapcsolódása, valamint a monarchia antidemokratikus belpolitikája ellen széles körű népi mozgalom alakult ki, amely az arab államok elleni 1967-es imperialista agresszió után fellendült. Hazafias, forradalmi-demokrata tisztek vezetésével 1969. szept. 1-én a hadsereg megdöntötte a monarchiát és kikiáltotta a Líbiai Arab Köztársaságot.

A hatalmat a Moammer al-Khadafi ezredes vezette Forradalmi Tanács vette át, és bejelentette, hogy a forradalom célja: „a nép gazdasági, politikai és társadalmi felszabadítása, megmentése a kizsákmányolástól, tudatlanságtól, szegénységtől és betegségtől". A Forradalmi Tanács külpolitikailag a pozitív semlegesség álláspontjára helyezkedett, az el nem kötelezettség elvét vallja, s külkapcsolatait minden állammal szemben, megkülönböztetés nélkül fejlesztette. 1969. dec. 12-én kibocsátották az ideiglenes alkotmányt, amely Líbiát „szabad, demokratikus arab köztársaságnak" nyilvánította. Nagy-Britannia és az USA az új rendszer követelésére megkezdte a katonai támaszpontok kiürítését (1969. dec.–1970. jan.).

A külső és belső reakció ellenállásával szemben a forradalmi hatalom számos további intézkedést tett a nemzeti függetlenség megszilárdításáért, a gazdasági elmaradottság leküzdéséért, és a szociális haladásért. Így például államosították a külföldi bankokat, megkezdték az államapparátus újjászervezését, fokozták az ország védelmi erejét, a mezőgazdasági termelés fejlesztésére programot dolgoztak ki, intézkedéseket tettek az állami szektorral rendelkező nemzeti ipar fejlesztésére.

1969. december végén a Forradalmi Tanács az EAK és a Szudáni Demokratikus Köztársaság kormányával megegyezett az izraeli agresszor elleni katonai együttműködésben. Egyúttal Líbia és Algéria szoros kooperációba kezdett, különösen a kőolaj-gazdálkodás terén. 1971 áprilisában Líbia, az EAK-kal és Szíriával együtt létrehozta az Arab Köztársaságok Szövetségét (az EAK, Szíria és Líbia államfőinek nyilatkozata a bengházi csúcsértekezleten). (Az 1971. évi szudáni államcsíny kapcsán a líbiai vezetés a belés külpolitikai téren egyaránt jobbra tolódó Nimeri elnököt támogatta, jelenleg pedig egész politikáját vallási bigottság és antikommunizmus jellemzi, bár az ország antiimperialista politikai vonalvezetése is kétségtelen. – *Szerk.*)

I. Richter/Dr. H. Nimschowsk

Liechtenstein

Liechtenstein, Lichtensteini Hercegség; alkotmányos monarchia Közép-Európában, területe: 157 km²; lakossága (1970): 21 758; fővárosa: Vaduz; közigazgatási beosztása: alsó- és felsővidéki körzet; hivatalos nyelve a német.

Liechtenstein a vaduzi és schellenbergi uradalmakból jött létre; 1719-ben von Liechtenstein osztrák herceg közvetlenül az osztrák császárnak rendelte alá személyét, így az ország is közvetlenül császári birtok lett. 1806–14 között a Rajnai Szövetséghez tartozott, 1815–66-ban a Német Szövetség része, ennek feloszlása óta független törpe hercegség. Liechtensteint kezdetben vámunió kapcsolta Ausztria–Magyarországhoz, 1921-ben az ország valutaközösségre, majd 1924-ben vámunióra lépett Svájccal. Svájc képviseli Liechtenstein diplomáciai érdekeit külföldön. A két polgári párt képviselőiből álló tartománygyűlés 1970 végén alkotmánymódosítás révén lehetővé tette a nők választójogának bevezetését 1971-re. Liechtenstein a rendkívül alacsony jövedelmi adókulcs miatt sok nemzetközi holdingtársaság székhelye, ezek az adóbevétel 41%-át képviselik, további 38%-a pedig a postai szolgáltatásokból és a bélyegeladásból származik.

Dr. S. Hoyer

Luxemburg

Luxemburg, Luxemburgi Nagyhercegség (Grand-Duché de Luxembourg); alkotmányos monarchia Nyugat-Európában; területe: 2586 km²; lakossága (1968): 336 000; fővárosa: Luxemburg; közigazgatási beosztása: 12 kanton; hivatalos nyelve a francia és a német.

Luxemburg a feudalizmus korában

963-ban hozták létre a luxemburgi grófságot, ekkor alapították meg az azonos nevű várost is. A 13. században Luxemburg átmenetileg Limburghoz tartozott. A 14. század elején Luxemburg uralkodói egyúttal cseh királyok is voltak, a 14–15. században, a viszálykodó német uralkodóházak legélesebb ellentétei korában tekintélyes befolyásra tettek szert. VII. Henrik (1308–13) német király volt, IV. Károly pedig német császár (1347–78). Károly uralkodása idején, 1354-ben vált Luxemburg hercegséggé. Károly legidősebb fia, Vencel 1400-ig király volt, másik fia, Zsigmond 1410-től 1437-ig uralkodott. A luxemburgi hercegség legnagyobb területi kiterjedése idején a Magas Venntől Metzig, a Saartól az Ardennekig terjedt. Miután Luxemburg 1441-ben ismét elveszítette Csehországhoz fűződő kapcsolatát, 1443-ban Jó Fülöp burgundi uralkodó tulajdonába került, 1477-ben Németalföldhöz csatolták, amely akkor osztrák birtok volt. 1555-ben a Habsburgok spanyol ága került uralomra a hercegségben, amely ezáltal elveszítette jelentőségét.

Az 1659-es pireneusi békében a dél-luxemburgi területeket (Montmédy, Diedenhofen) Franciaországnak adták, amely agresszív újraegyesítő politikája során (XIV. Lajos) 1684 és 1697 között leigázta Luxemburgot. Vauban, a híres erődépítő mester Luxemburg önmagában véve jelentéktelen városát nagy határeröddé építette ki. 1697-től 1713-ig a hercegség ismét spanyol birtok volt, 1713–14-ben pedig osztrák uralom alatt állt. Már akkor is a nagyhatalmak játékszere volt, ez gazdasági és egyéb irányú fejlődésére nem gyakorolt kedvező hatást. Az 1789-es francia forradalom eredményeképpen Luxemburg 1794-től 1814-ig francia uralom alatt állt. 1815-ben a bécsi kongresszuson Luxemburgot nagyhercegség rangjára emelték és dinasztikus perszonálunióban kapcsolták a Németalföldi Királysághoz. I. Vilmos holland király, mint Luxemburg nagyhercege, tagja volt a Német Szövetségnek. Luxemburg városa szövetségi helyőrség lett, porosz megszállás alá került.

Luxemburg a kapitalizmus korszakában

Az 1830-as belgiumi forradalom után 1839-ben Luxemburg nagyobb (a francia anyanyelvű vallonok lakta) részét Belgiumhoz csatolták. A megmaradt rész – amelyet továbbra is perszonálunió fűzött Hollandiához – 1841-ben alkotmányt kapott. A kapitalista fejlődés meggyorsult, 1842-től az ország a német vámszövetséghez tartozott. 1866–67-ben, a Német Szövetség feloszlása után, III. Napóleon megpróbálta megvásárolni a nagyhercegséget Hollandiától, ezt azonban Bismarck megakadályozta. Válaszként az 1867-es londoni

szerződés az országot semlegessé nyilvánította, és megszüntette a porosz megszállást. 1868-ban az ország újabb alkotmányt kapott. A 90-es években a munkásmozgalom fejlődése során megalakult a reformista Szocialista Párt (ténylegesen Welter alapította meg 1902-ben). Amikor 1890-ben III. Vilmossal kihalt a hollandiai Orániai-család férfiága, Adolf von Nassau lett a luxemburgi nagyherceg, így a Hollandiához fűződő perszonálunió megszakadt. Az első világháborúban Luxemburgot német csapatok szállták meg. 1919-ben megszűnt a Németországgal fennálló vám- és postaunió. Helyébe 1921-ben a Belgiummal kötött vám- és pénzügyi unió lépett; az ország vasútjait belga igazgatás alá helyezték. A semmiképpen nem önellátó, de iparilag nagyon fejlett luxemburgi gazdaság bőséges vasérclelőhelyeivel és kohóival, amelyek különösen az imperialista időszak kezdete óta a német és francia nehézipar közötti viszály okozói, mindenekelőtt a belga és francia monopóliumok (Arbed stb.) harapófogójába került. Az 1926-ban alapított Nyugat-európai Nyersacéltársaság keretén belül a rajnai és Ruhr-vidéki konszernek ismét nagyobb befolyásra tettek szert a luxemburgi nehéziparban. A németek 1940 májusában lerohanták és a fasiszta Németországba bekebelezték Luxemburgot. Az ellenállási mozgalom élére az 1921-ben a Szocialista Párt balszárnyából létrejött Kommunista Párt állt. 1944–45-ben Luxemburg területén súlyos harcokra került sor (ellentámadás az Ardennekben).

1944-ben Luxemburg belépett a Benelux-vámunióba, amely 1947-ben lépett életbe. Az első háború utáni kormányban még részt vettek az ellenállási mozgalom különböző köreinek képviselői. Luxemburg azonban nemsokára erős amerikai befolyás alá került, a KP által hirdetett, a szociális haladásra és a nemzeti függetlenségre irányuló politikát ezért nem lehetett megvalósítani. 1948-ban a keresztényszocialisták vezette kormány feladta az ország „örökös semlegességét". Luxemburg 1949-ben a NATO tagja lett, 1957 óta a Közös Piac tagja. Luxemburg a Montánunióba és a Közös Piacba való belépésével lemondott gazdasági szuverenitásáról. Miután a klerikál-szocialista, illetőleg a klerikál-liberális koalíció kormánya kedvezett a bel- és külföldi monopóliumoknak, az 1964-től legerősebb párttá vált Szocialista Párt lehetőséget nyújtott az irányvonal megváltoztatására. A jobboldali szocialisták azonban együttműködtek a keresztényszocialistákkal; intézkedéseik azután messze elmaradtak az ígéreteik mögött. A KP, amely az 1963-as parlamenti választásokon sikereket ért el, XVIII. kongresszusán (1965) bírálta a szocialistákat és demokratikus alternatívát vetett fel. A KP azóta fokozta harcát a nemzeti külpolitika megvalósításáért, ami a NATÓ-val való szakításban és a semlegességhez való visszatérésben nyilvánulhatna meg.

Az 1968 decemberi parlamenti és községtanácsi választásokon a KP 12%-ról 15%-ra emelte szavazati arányát. A Szocialista Párt érzékeny szavazatveszteségeket szenvedett.

Dr. H. Köller

Madagaszkár

Madagaszkár, Malgas Köztársaság (Madagasikara; Repoblika Malagasy, franciául République Malgache); parlamenti, föderatív köztársaság Madagaszkár szigetén és az Indiai-óceán kelet-afrikai partja előtt elterülő szigeteken; területe: 587 041 km²; lakossága (1970): 6,9 millió fő; fővárosa: Tananarive; közigazgatási egységei: 6 tartomány; hivatalos nyelve a malagasszi és a francia.

A sziget betelepülése

Madagaszkár korai történelmét eddig kevéssé kutatták. Őslakosságáról különféle hipotéziseket állítottak. Feltételezhető, hogy először ausztraloid népcsoportok, később a pigmoid boskop-típus Délkelet-Ázsiából származó képviselői érték el a szigetet. Ez a bevándorlás bizonyára véletlenszerű volt, Dél-Afrika érintésével történt, a jelek szerint az erős tengeráramlat segítségével, amely Madagaszkárt és Indonéziát összeköti. Valószínű, hogy a szigetre neomelanéz népelemek is jöttek, akik már ismerték a hajózást. Amióta Indiában és Indonéziában fejlett civilizációk keletkeztek és a monszunt a hajózás szolgálatába állították, a vándorlások tudatossá és szervezetté váltak. Madagaszkárra ettől fogva hajóztak át rendszeresen embertanilag főként indonéziai jellegű népelemek. Ettől fogva Madagaszkárban erős indonéz befolyás érvényesült, amely rányomta bélyegét a sziget kultúrájára és azután is megnyilvánult, hogy az iszlám Madagaszkár szigetén és Indonéziában egyaránt gyökeret vert. Az arab kereskedelmi telepek és rabszolga-kereskedelem révén a lakosságba és kultúrájába elő-ázsiai és bantuid elemek is behatoltak.

A prefeudális időszak

A 11. században, bizonyos területeken később, megkezdődött a feudális struktúra kialakulása, amelyhez a belföldi gazdasági fejlődésen kívül az arab befolyás és az iszlám terjedése is hozzájárult. Az arabok az Indiai-óceán afrikai partjának szigeteit már a 8. században ismerték, Dzseszair al-Komr (Hold-sziget) és Nagy Komr (Madagaszkár) néven. Az óriás sziget nyugati, északi és északkeleti pontjain a 10. században kereskedelmi állomáshelyeket és egy szultanátust hoztak létre. A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgamunka meggyorsította az osztálydifferenciálódást és a kialakuló feudális társadalomnak a rabszolgatartásra jellemző elemeket kölcsönzött. Madagaszkár keleti és délkeleti részén más módon (valószínűleg Szumátra felől) terjedt el az iszlám. Bevándorolt mohamedán kereskedők házasodtak össze a bennszülött lakossággal, főként a helyi törzsfőkkel. Ezek leszármazottai a „vallási vezetők". A legfontosabb feudális királyságok azokon a törzsi területeken fejlődtek ki, ahol maláji iszlám befolyás érvényesült.

A feudalizmus kora

A délkeleten élő antaimoronák és antaisakák hozzáláttak a szomszédos területek meghódításához. Megkerülték a központi fennsíkot és nyugat felé nyomultak előre. A Sakalavák (Saka – „aki a távolba indult") birodalma volt Madagaszkár szigetén az első feudális állam. Első királya a 14. sz. elején uralkodott. A birodalom azonban hamarosan felbomlott, mivel nem volt egységes gazdasági bázisa és a rabszolga-kereskedelem is nyilvánvalóan bomlasztó hatást gyakorolt rá. 1832-ben az utolsó Sakalava-király is megadta magát a Merináknak. A Sakalavák országa után s velük egyidejűleg számos feudális államalakulat jött létre, majd bomlott fel. Ezek ma már csak a törzsek nevében élnek tovább.

Az Imerina-állam. A 14. században a központi fennsík középső részén, ahol a merinák laktak, állam alakult, amelynek első ismert uralkodója Andriamanelo volt (1540–75). Az igazi feudális rendszer azonban csak Andriamasinavalona idején (1675–1710?) alakult ki. Ez az uralkodó a kézművesek és kereskedők kiváltságos rétegére, valamint a rabszolgák önmagukat megváltás útján felszabadított csoportjaira támaszkodva korlátozta a nemesség uralmát, de ugyanakkor a hovákét, vagyis a szabad parasztokét is, akiknek falukközösségei önkormányzattal rendelkeztek. A közigazgatást területi elv szerint szervezték meg. Az Imerina állam első egyesítése folytán felvirágzott a termelés és a kereskedelem. Andriamasinavalonát egyik fia fosztotta meg trónjától, s az ország második egyesítéséig, amelyet Andrianampoinimerina hajtott végre (1787–1810), polgárháborúk dúltak. Andrianampoinimerina is a gazdag kereskedőkre támaszkodott. Kabarys néven emlegetett mondásai törvényekként szabályozták a feudális tulajdonviszonyokat. A hovák jogait ez az uralkodó még inkább korlátozta. A piacok felvirágzottak és a rizstermelés magas színvonalat ért el. I. Radama (1810–28) csaknem az egész szigetet elfoglalta és államát hivatalosan madagaszkári királyságnak nevezte.

A gyarmati hódítás

Madagaszkárt a portugál Diego Diaz fedezte fel 1500-ban. 1642-ben Richelieu bíboros madagaszkári előjogokat adott a francia Kelet-indiai Társaságnak. Jacques Prony 1643-ban a sziget délkeleti partján létrehozta a Fort Dauphin települést. Colbert 1664-ben megalapította a második francia Indiai Társaságot, amely 1665-ben telepeseket küldött Fort Dauphinba. A brit Kelet-indiai Társaság Tuléarnál létesített telephelyet, a hollandok St. Marient alapították meg, amely egy ideig kalózköztársaság volt. Az ország belsejébe való előnyomulás a bennszülött lakosság elkeseredett ellenállásába ütközött; 1674-ben a madagaszkáriak lerombolták az utolsó francia településeket és a 18. század végéig a további francia vállalkozások kudarcot vallottak. A gyarmatosítás úttörői katolikus, ill. protestáns misszionáriusok voltak, akik viszályt provokáltak a merinák és a tőlük függő törzsek között, még az udvarban is meghallgatásra találtak és az általuk alapított iskolák révén növelték befolyásukat. 1800 körül Franciaország szilárdan megvetette lábát a sziget keleti partján. Madagaszkár heves francia–brit rivalizálás tárgya lett. 1810–19-ben Nagy-Britannia francia bázisokat szállt meg és I. Radama 1825-ben brit segítséggel meghódította Tamatave és Fort Dauphin francia támaszpontjait. A királyt ez még erősebben Nagy-Britanniához kapcsolta, amellyel kereskedelmi szerződést is kötött. Engedélyezték brit katonai tanácsadók és misszionáriusok tevékenységét. 1833-ban Franciaország a merinák és a korábban hatalmas sakalavák viszályát kihasználva, tekintélyes befolyásra tett szert a nyugati partvidéken. A sakalava törzsfőkkel kötött szerződések részben egy francia hadihajó jelenlétében születtek. I. Ranavalona királynő (1828–61), akit nyugtalanított a növekvő európai befolyás, elszigeteltségi politikát folytatott. Érvénytelenítette a Nagy-Britanniával kötött szerződést, kiutasította a misszionáriusokat, betiltotta a kereszténység felvételét. Az európaiakat madagaszkári

törvényeknek vetették alá, és a sziget belsejében megtiltották a kereskedést. Anglia és Franciaország válaszként közös hajórajt küldött a sziget ellen, a flotta 1845-ben Tamatavét ágyúzta. A partraszálló csapatokat azonban visszaverték. Hogy a fegyverkezést a külföldi behozataltól függetlenné tegyék, Jean Laborde francia kalandor javaslatára Tananarivében, a fővárosban megkezdték a lőpor- és fegyvergyártást, építettek egy nagyolvasztót és több kovácsműhelyt.

Amikor a franciák által nevelt II. Radama (1861–63) ismét megnyitotta az országot a külföld előtt, népfelkelés tört ki. II. Radamát 1863-ban megölték. A feudális nemesség a király özvegyét, Razoherinát emelte trónra. A királynő és két utódja háttérbe húzódott Rainilaiarivoni, a miniszterelnök mögött, aki elfojtotta a népi mozgalmat.

Ez idő tájt Madagaszkáron kialakultak a korai kapitalista viszonyok. A francia csapatok a merinák és sakalavák ellentéteit kihasználva 1883–85-ben elfoglalták az ország kulcsfontosságú pontjait és a kormányt a francia protektorátus elismerésére kényszerítették. A protektorátusszerződés körüli értelmezésbeli vitákat a francia kormány további támadásokra használta fel. 1895-ben francia expedíciós hadtest szállt partra Majungában. A csapatok elfoglalták Tananarivét, a madagaszkári partizánok azonban körülzárták őket. Csupán a második, 1896-ban küldött, Galliéni tábornok vezette hadtestnek sikerült a szigetet véresen „pacifikálnia". Az utolsó királynőt 1897-ben száműzték, Madagaszkár pedig francia gyarmat lett.

Madagaszkár a francia gyarmati uralom idején

A franciáknak a bennszülött lakosság makacs ellenállása és számos felkelése következtében nem sikerült telepes gyarmatot létrehozniuk a szigeten. A faluközösség bizonyos fokig megőrizte önkormányzatát. A francia monopóliumok kezükben tartották az egész gazdaságot és kereskedelmet. Az első világháború után fokozódott a tőkebehozatal, ezen belül a magánbefektetések meghaladták az államiakat. Az ásványi kincsek kitermelése és kivitele főleg grafitra, csillámra, aranyra és drágakövekre terjedt ki. A gyarmatosító társaságok és egyes gyarmatosítók a legjobb termőterületből tízmillió hektárt sajátítottak ki. A parasztokat gazdasági és egyéb eszközökkel exportkultúrák, kávé, vanília és szegfűszeg termelésére kényszerítették és arra, hogy termékeiket megszabott áron adják el. A gyarmati profit főforrása az egyenlőtlen csere volt. A közvetítő kereskedők rétege bennszülött burzsoáziává alakult. A faluközösség differenciálódott. A földnélküli parasztok bérmunkásokként a bányákba és a mezőgazdasági nyersanyag-feldolgozó iparba mentek dolgozni. A második világháborúban a kizsákmányolás annyira fokozódott, hogy a halandóság felülmúlta a születések számát. A sziget közegészségügyi állapota ma is katasztrofális, lepra, kolera, pestis és más fertőző betegségek pusztítanak. A közoktatás teljesen elmaradott. Jellemző, hogy csak a függetlenség kivívása után hozták létre az első főiskolát.

A gyarmatosítás elleni felszabadító harc. Már 1912-ben létrejött a Vy-Vato-Sakelika szabadságmozgalom (vy = vas, vato = kő, sakelika = ág, VVS). A mozgalmat a tananarivei orvosi iskola keresztény diákjai alapították s a VVS síkraszállt a nemzeti kultúra védelméért. 1915-ben a VVS-t betiltották, a mozgalomból azonban a nemzeti felszabadító mozgalom számos ismert vezetője került ki, akik részben ma is fontos szerepet játszanak, többek között Raseta, az orvos.

Ralaimongo, aki részt vett az első világháborúban, tanító, 1919-ben Párizsban létrehozta a madagaszkáriak polgárjogaiért vívott harc francia ligáját. A mozgalom jelszava az volt, hogy a polgári demokrácia elveit a gyarmati lakosságra is ki kell terjeszteni. Ralaimongo, Ravoahangi (korábban VVS-tag) és Dusac ezzel a céllal állt a felszabadító mozgalom élére. Jóllehet a szervezetet betiltották, az elítélt VVS-tagokat sikerült kiszabadítani és Franciaország haladó erőinek harcát a madagaszkári népével egyesíteni.

1925-ben lezajlott az első sztrájk. 1926-ban parasztfelkelés tört ki a földrablás és a kényszermunka ellen. 1929-ben Tananarivében tüntetők követelték a függetlenséget. A franciaországi Népfront idején Madagaszkárban még jobban fellendült a nemzeti mozgalom. Ralaimongo, a szocialista Ravoahangi és Dusac, a francia kommunista telepes beutazta a szigetet és gyűléseket szervezett, amelyeken igazságosságot, szabadságot, békét követeltek. Dusac létrehozta az FKP madagaszkári szekcióját. 1937-ben létrejöttek az első madagaszkári szakszervezetek, 1938-ra kiharcolták elismerésüket, létrehozták központjukat, majd csatlakoztak a CGT-hez. A szélsőségesen reakciós gyarmatosítók a második világháború kezdetén kiharcolták a KP betiltását és bandákat fegyvereztek fel, ezek a vichyi közigazgatás alatt terrorizálták a hazafiakat. 1942-ben az ultrák által remélt japán invázió fenyegetésére brit–dél-afrikai csapatok szállták meg Madagaszkárt s a szigetet átadták a de Gaulle vezette Francia Nemzeti Bizottságnak. A lakosság kizsákmányolása tovább fokozódott.

Az Atlanti Charta, a második világháború következtében megváltoztatott erőviszonyok, az ENSZ-alapokmány, különösen pedig az Ellenállás Francia Nemzeti Tanácsának programja a madagaszkári népnek és vezetőinek a közeli függetlenség reményét adták. A felszabadító mozgalom hatalmas mértékben fellendült. Rasetát és Ravoahangit mindkét francia alkotmányozó gyűlésbe beválasztották. Annak hatására, hogy Franciaország elismerte a Vietnami Demokratikus Köztársaság függetlenségét (1946. március), a felszabadító mozgalom Madagaszkár számára is függetlenséget követelt. A parlamenti harc támogatására létrehozták a Madagaszkári Megújulás Demokratikus Mozgalmát (Mouvement Démocratique de Rénovation Malgache, MDRM), amely széles körű antiimperialista népi mozgalommá növekedett. A mozgalom többek között három hazai képviselőt küldött a francia nemzetgyűlésbe. A gazdasági harcot a CGT 1943-ban alapított madagaszkári szekciója vezette.

1947-ben az ultrák, a felszabadító mozgalom elfojtása céljából felkelést provokáltak, amely nemzeti felszabadító háborúvá szélesedett és egy évig tartott. A gyarmati hatalom 70 000 madagaszkárit mészárolt le. Az MDRM-et betiltották, vezetőit bebörtönözték. Kilenc évig tartott a rendkívüli állapot.

A függetlenségi harc azonban nem szakadt meg. 1949-ben egy szakszervezeti kongresszus helyreállította az egyes szakszervezetek kapcsolatait. Ezután fellendült, növekedett a sztrájkmozgalom. Az 1950-ben alapított Madagaszkári Szolidaritás az értelmiségiek harcát vezette az asszimiláló politika ellen, az elítélt hazafiak amnesztiában részesítése érdekében. 1955-ben haladó pártok alakultak, többek között a Malgas Nép Szövetsége (Union de Peuple Malgache, UPM), 1956-ban pedig polgári pártok, többek között a jelenlegi kormánypárt Madagaszkár és a Comore-szigetek Szociáldemokrata Pártja (Parti Social-Démocrate de Madagascar et des Comores, PSD). Az utóbbi, mint a legtöbb párt, tartományi szervezetként jött létre (majunga) és francia segítséggel formailag a legerősebb szervezetté vált, amelyhez a bürokrata burzsoázia, a francia telepesek, a katolikus papság és a nemzeti burzsoázia képviselői tartoztak. 1956-ban a munkásosztály szervezetileg is megszilárdult a Madagaszkári Dolgozók Szakszervezeti Föderációjának (Fédération des Syndicats des Travailleurs de Madagascar, FISEMA) megalapításával. Az 1956-os községi választásokon a FISEMA (az SZVSZ tagja) előretört. 1957-ben életbe lépett az ún. kerettörvény. Franciaország, miután a PSD-ben megalkotta támaszát, nem zárkózott többé el a formális függetlenségtől. Az új képviseleti szervek 1957-es választásain a PSD vezetésével szövetkezett jobboldali pártok győztek. Philibert Tsiranana (szül. 1912-ben), a PSD vezetője lett a kormányzótanács alelnöke. Az UPM már 1957-ben azonnali függetlenséget követelt, ugyanakkor az egész szigetre kiterjedő sztrájk is ezt követelte. 1958-ban lezajlott a függetlenségi kongresszus, amelyen tíz haladó párt állandó delegációt hozott létre, hogy agitációt fejtsen ki a népszavazáson a nemleges szavazás mellett. A gyarmati terror körülményei között tartott népszavazáson a szavazók a Francia Közösség mellett döntöttek. 1958. okt. 14-én kikiáltották az autonóm köztársaságot. Tsiranana lett az elnök. Azok a pártok, amelyek a Francia Közösség ellen szavaztak, ugyanazon év novemberében létrehozták a Madagaszkári Függetlenségi Kongresszus Pártot (AKFM), amely az MDRM hagyományait követi. A népakarat az az AKFM I. kongresszusán az igazi függetlenség követelésében jutott kifejezésre. Franciaország 1960 tavaszán további tárgyalásokra kényszerült. 1960. jún. 26-án kikiáltották a Madagaszkári (Malgas) Köztársaságot a Francia Közösség keretein belül. Bár a szeptemberi nemzetgyűlési választásokon az AKFM megszerezte az abszolút többséget, a választási törvény alapján a 107 mandátumból csak hármat tudott megszerezni. A köztársaságot számos szerződés továbbra is Franciaországhoz köti. Az AKFM 1962-ben tartott III. kongresszusán nemzeti demokratikus fejlődést követelt. 1963-ban Raseta kilépett az AKFM-ből és megalapította a Malgas Nemzeti Uniót (FIPIMA), amely minden demokratikus erőt egyesíteni kíván. Az 1965-ös parlamenti és elnökválasztásokon ismét a PSD és Tsiranana győzött. A kormány népellenes belpolitikát folytat. A katolikus egyház befolyása számottevő, ellenőrzi a sajtó és a közoktatás fontos szektorait, kommunistaellenes uszítást folytat. Az ország gazdasága rendkívül labilis, külföldi monopóliumoktól és a Közös Piactól függ. Madagaszkár 1961-ben az Afro-Madagaszkári Unió egyik alapító tagállama volt, amely 1962-ben katonai egyezménnyé szélesedett. A kormány támogatja Afrika neokolonialista elnöki rendszereit és helyesli a szaharai francia nukleáris kísérleteket. Az AKFM, amelyet a demokratikus erők támogatnak, a nem-kapitalista fejlődést követeli.

R. Schneider

Malawi

Malawi, Malawi Köztársaság (Republic of Malawi); parlamenti köztársaság Dél-Afrika középső részén; a Nemzetközösség tagállama; területe: 117 800 km²; lakossága (1970): 4,4 millió fő; fővárosa: Zomba; közigazgatási egységei: 23 járás; hivatalos nyelve az angol.

Az ország mai lakosai, a bantu nyelvcsaládhoz tartozó malawi törzsek a 16. században vándoroltak be, 1835–36-ban azonban a Dél-Afrikából érkező ngonik (a Csakától és Dingaantól különvált zulu törzsek) leigázták őket. 1869-ben D. Livingstone felfedezte a Nyassza-tavat, amelynek déli partján 1875-ben megalakult a „Livingstonia" missziós állomás. 1881-ben Blantyre-ban (1876-ban alapították) brit konzulátus létesült és 1890–91-ben Malawit Nyasszaföld néven brit protektorátussá nyilvánították. 1893–96-ban az ország egész mai területét fegyveres erővel igázták le. A 20. század kezdetén erős, vallási jellegű szabadságmozgalom bontakozott ki, John Chilembwe vezetésével. Brit társaságok teaültetvényeket létesítettek. 1943-ban megalakult a Nyasszaföldi Afrikai Kongresszus (NAC).

1953–62-ben Nyasszaföld a Rhodesia és Nyasszaföld föderáció része lett. 1959 végén súlyos terrorakció után (1959 febr.: a gyarmati rendőrség tüzet nyit a fegyvertelen afrikaiakra, 1959 márc.: a gyarmattartók spontán felkelést provokálnak Nyasszaföldön) a betiltott NAC helyében létrejött a Malawi Kongresszus Párt Hastings Kamuzu Banda afrikai orvos vezetésével (szül. 1902-ben). 1960-ban a brit kormány kénytelen tárgyalásokba bocsátkozni a Malawi Kongresszus Párttal az alkotmánymódosításról. Hastings Banda közigazgatási miniszter lett, miután az 1961. aug. 15-én lezajlott első nyasszaföldi törvényhozó tanácsi választásokon a Kongresszus Párt a szavazatok 99%-át szerezte meg. 1962 őszén a brit kormány kénytelen volt beleegyezni Nyasszaföldnek a Föderációból való kilépésébe és belső önkormányzat létrehozásába (1963. dec. 31.: a föderáció felbomlása). Az 1963. febr. 1-én létrejött kormány miniszterelnöke H. Banda lett. 1964. júl. 6-án Nyasszaföld Malawi néven függetlenné vált a Nemzetközösség keretén belül. Az államfő továbbra is a brit királynő maradt, a miniszterelnök H. Banda lett. Kevéssel a függetlenség kikiáltása után belpolitikai konfliktusokra került sor, majd hosszabb kormányválság tört ki, mivel Banda és néhány miniszter között nézeteltérések támadtak a követendő politikáról. Több miniszter Tanzániába menekült.

Banda egyre inkább együttműködött Portugáliával és Rhodesia, valamint a Dél-afrikai Köztársaság fajüldöző rendszerével. 1966 júl. 6-án életbe lépett az elnöki alkotmány. E politika ellen, amely szemben áll az afrikai népek érdekeivel, 1964 vége óta ellenzék alakult ki, amelynek vezetőit bebörtönözték, mások számüzetésben élnek, illetve a kormányzat elleni fegyveres harcot vezetik. Az elnök azóta H. Banda. 1967. márc. 18-án Malawi kereskedelmi egyezményt írt alá a Dél-afrikai Köztársasággal, majd 1968. jan. 1-én Malawi volt az első független afrikai állam, amely felvette a diplomáciai kapcsolatot Pretoriával.

W. Stegner

Malaysia

Malaysia, Malaysiai Államszövetség (Persekutuan Tanah Malaysia – Federation of Malaysia); államszövetség Délkelet-Ázsiában, Malájföldből, Sarawakból és Sabahból áll, összesen 13 tartománnyal, a Nemzetközösség tagállama; területe: 332 633 km²; lakossága (1970): 11 millió; fővárosa: Kuala Lumpur; hivatalos nyelve a maláj és az angol.

Malaysia a gyarmatosítás előtti időszakban

A félsziget kedvező földrajzi helyzete időszámításunk első évszázadaiban indiai és kínai kereskedőket vonzott erre a területre, amely akkoriban a buddhista Fu-Nan birodalom befolyási övezetéhez tartozott. A 8–13. században Srividzsaja és Madzsapahit indonéz fejedelemségek Malájföldre is kiterjesztették hatalmukat. 1160 körül a szumátrai malájok feudális birodalmat hoztak létre a félszigeten. 1253-ban megalapították Malakkát, amely körül kikristályosodott az új állam, majd Madzsapahit bukása után, Mahmud (1488–1511) idején a félsziget egyesült és visszaverte a sziámi betöréseket. A 14. századtól az iszlám uralkodó vallássá lett.

Az európai gyarmatosítók harcai Malájföldért

1511-ben a portugálok Affonso d'Albuquerque vezetésével meghódították Malakkát. Pozícióikat csak nagy erőfeszítések árán tudták kiépíteni, mivel a maláj fejedelmek, akik székhelyüket Dzsohorba helyezték át, energikus ellenállást fejtettek ki. A portugálok főleg az atjeh törzsek ellenállásába ütköztek, amelyek a 17. században Pahangot, Kedahot és Perakot is ellenőrzésük alatt tartották. 1641-ben a hollandok Malakka megszállásával egész Malájföldre kiterjesztették hatalmukat. 1786-ban a britek, akiket a kedahi szultán hívott be segítségül a sziámiak ellen, megvetették a lábukat Penangban és 1795-ben – amikor Franciaország megszállta Hollandiát – Malakka brit terület lett. 1818-ban ismét Hollandiához került, utóbbi azonban az 1824. márc. 17-i londoni szerződésben kénytelen volt véglegesen lemondani az országról Nagy-Britannia javára.

Malájföld a brit gyarmatosítás korában

1826-ban Penangot, Malakkát és Szingapúrt a brit Kelet-indiai Társaság fennhatósága alatt egyesítették (Straits Settlements), 1867-ben koronagyarmattá változtatták. Sziám malájföldi befolyásának növelésére tett kísérletei arra ösztönözték a brit gyarmatosítókat, hogy siessenek a félsziget leigázásával. Perak (1873), Szelangor (1874), Negri Szembilan (1876) és Dzsohor (Johore) (1885) protektorátusként került Nagy-Britanniához (Maláj Államszövetség néven). Ez 1909-ben arra kényszerítette Sziámot, hogy lemondjon Kedah, Perlisz, Kelantan és Trengganu szultanátusokról (az ún. szövetségen kívüli maláj államok).

Az ónbányáknak a 19. század 80-as éveiben történt feltárásával, továbbá a 20. században, a gumiültetvények meghonosításával a kapitalizmus fokozatosan kiszorította a feudális rendet. Részben kínaiak és indiaiak bevándorlása folytán számszerűleg is erős munkásosztály alakult ki.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után létrejöttek az első munkásszervezetek: 1922-ben alapították az illegális szakszervezeteket, 1930. ápr. 30-án a Kommunista Pártot. 1941–42-ben, amikor a félszigetet lerohanták a japán csapatok, a párt a nemzeti felszabadító harc élére állt és a japánellenes néphadsereget irányította.

Malájföld a második világháború után

Az intervenció és a polgárháború időszaka (1945–57)

1945-ben a nép hozzálátott a japánok lefegyverzéséhez és létrehozta saját hatalmi szerveit. A független demokratikus fejlődést az angol csapatok partraszállása e kezdeti szakaszában szétzúzta. Az imperialisták a népi mozgalom elleni harcukban a burzsoázia és a feudális urak kompromisszumra kész erőire támaszkodtak, amelyek 1946-ban Tunku Abdul Rahman vezetésével létrehozták Malájföld Egyesült Nemzeti Szervezetét (UMNO), saját pártjukat.

1946. ápr. 1-én a brit imperialisták a kilenc maláj szultanátusból, továbbá Penangból és Malakkából, az egykori Straits Settlementsből létrehozták a Maláj Uniót, hogy meggyengítsék az egységes malájföldi nemzeti mozgalmat. Szingapúrt, az ipari és munkásközpontot gyarmatként elszakították az Uniótól. 1948 februárjában az Uniót a brit főbiztosnak alárendelt Maláj Államszövetséggé alakították át. Ezek az intézkedések tiltakozási hullámot váltottak ki a demokratikus körökben, amelyek az ország korlátlan függetlenségét követelték.

A britek, akik folytatni kívánták a gazdag ország kifosztását (Malájföld a kapitalista világ óntermelésének több mint 40%-át, nyerskaucsuktermelésének egyharmadát adja), 1948 júniusában kihirdették a rendkívüli állapotot, betiltották a KP-t, és megsemmisítő hadjáratot indítottak a demokratikus mozgalom ellen. A népi felszabadító hadsereg a Csen Ping vezette KP irányításával elszánt ellenállást fejtett ki a technikailag fölényben levő gyarmatosító csapatokkal szemben. A legkegyetlenebb megtorló intézkedések (a felperzselt föld taktikájának alkalmazása és a nemzeti felszabadító mozgalom vezéreinek, pl. Ganapatinak meggyilkolása) ellenére Briggsnek és Templernek, a brit főparancsnokoknak nem sikerült harcképtelenné tenniük a népi felszabadító hadsereget. 1956-ban Nagy-Britannia kénytelen volt hozzájárulni a független állam elismeréséhez.

A Maláj Államszövetség megalakításától Malaysia létrehozásáig (1957–63)

1957. aug. 31-én kikiáltották a Maláj Államszövetséget, mint független szövetségi monarchiát. A miniszterelnök Tunku Abdul Rahman lett, aki

elutasította a KP javaslatait (1955. máj. és dec., 1957. szept.), amely szerint a KP – legalizálása és demokratikus reformok végrehajtása esetén – beszünteti a fegyveres harcot. Ezzel a miniszterelnök folytatta a brit gyarmatosítók által megkezdett antidemokratikus hadjáratot. 1958 februárjában a kormány reakciós irányvonala ellen a Malájföldi Munkáspárt és a Néppárt Szocialista Népfrontba tömörült.

Az 1959. aug. 10-én megtartott első parlamenti választásokon a maláj, a kínai és az indiai burzsoázia, valamint a bennszülött feudális urak pártjainak szövetsége győzött.

Mivel a kormánynak nem sikerült elfojtania a demokratikus mozgalmat, 1961-től Abdul Rahman javaslatára tárgyalások folytak Szingapúrral, Brit Borneóval (Sabah), Sarawakkal és Bruneivel a britek érdekeit szolgáló ún. Nagy Maláj Államszövetség (Malaysia) létrehozásáról. Ezeket a neokolonialista terveket, amelyek egész Délkelet-Ázsia nemzeti felszabadító mozgalmai ellen irányultak, választási manipulációk és terror révén sikerült megvalósítani: 1963. szept 16-án proklamálták Malaysia megalakulását. Brunei nem lépett be az államszövetségbe, Sarawakot és Sabahot azonban az államszövetséghez csatolták.

Sarawak és Sabah a csatlakozás előtt

Sarawakot 1841-ben a brunei szultán James Brooke brit kalandornak ajándékozta a dajak törzsek felkelésének leverésében szerzett érdemeiért. Brooke sarawaki rádzsaként önállósította magát, megalapítva az 1946-ig fennálló Brooke-dinasztiát, amely fokozatosan terjeszkedett Brunei rovására. 1864-ben Nagy-Britannia is elismerte a függetlenségét, jóllehet később – hogy a hollandokat megelőzze – 1888-ban „védnökséggé" nyilvánította. A második világháború idején Sarawakot japán csapatok szállták meg.

1946-ban az utolsó rádzsa lemondott jogairól Nagy-Britannia javára, ezzel Sarawak brit gyarmat lett, s ez a státusa az 1957. ápr. 1-én elfogadott új alkotmánnyal sem változott meg. A hatalom a brit kormányzó kezében maradt. Az országnak a Malaysiai Államszövetségbe való bevonásáról 1961 óta folytatott tárgyalások 1963. szept. 16-án, a lakosság széles rétegeinek tiltakozása ellenére az államszövetséghez való csatlakozással végződtek. Sarawak főminisztere D. Stephens lett; 1966 óta Tawi Seli.

Az Egyesült Néppárt vezette ellenzék a súlyos megtorlások ellenére is folytatta függetlenségi harcát.

Sabahot 1521-ben fedezték fel a portugálok. 1888-ban Nagy-Britannia protektorátussá nyilvánította (Brit Észak-Borneo néven), 1946-ban brit gyarmat lett.

Malaysia és a malaysiai válság

Malaysia megalapítása új feszültséggócot hozott létre Délkelet-Ázsiában. A belső ellentéteket alig lehetett leplezni, külpolitikailag pedig a kényszerállamszövetség Indonézia határozott ellenállásába (konfrontációs politika) ütközött, részben pedig a Fülöp-szigetekébe is (Sabahhal kapcsolatos területi igénye miatt). 1963. szept. 17-én Malaysia mindkét állammal megszakította a diplomáciai kapcsolatot. Több konferencián sem sikerült rendezni a konfliktust. Észak-Kalimantanban (Észak-Borneóban) partizánakciókra került sor, Szingapúrban is nőtt a Malaysiával szembeni ellenzék. A központi kormány szükségrendeletekkel és erős brit támogatással (1965-ben 50 000 brit katona állomásozott Malaysiában) próbált úrrá lenni a helyzeten.

A Kuala Lumpur-i kormány antidemokratikus intézkedései és a nem maláj lakossággal (a lakosság több mint felével) szembeni diszkriminációs politikája a robbanásig feszítette a malaysiai válságot. 1964-ben és 1965 nyarán Szingapúrban olyan méreteket öltöttek a Malaysia-ellenes megmozdulások, hogy Szingapúr 1965. aug. 9-én kilépett az államszövetségből. Amíg a Malaysia és Indonézia közötti válságot 1966. aug. 11-én rendezték és javult a viszony a szocialista államokkal is (a Szovjetunió felvette a diplomáciai kapcsolatot Kuala Lumpurral), a belpolitikai helyzetet nem sikerült stabilizálni. Az 1969. máj. 10-i parlamenti választások óta (amelyek a Szövetségpárt szoros győzelmével végződtek), a maláj és a kínai csoportok összecsapásai olyan méreteket öltöttek, hogy a permanens rendkívüli állapot ellenére is alig lehet leplezni az ország válsághelyzetét.

Dr. H. Piazza

Maldív-szigetek

Maldív-szigetek, Maldív Köztársaság (Republic of Maldive Islands): köztársaság az Indiai-óceán északi részén, az azonos nevű szigetcsoporton, a Nemzetközösség tagállama; területe: 298 km²; lakossága (1968): 106 000; fővárosa: Malé; hivatalos nyelve az angol és a maldív.

Az őslakosság etnikai jellege nem ismeretes. A szigetek főképp Ceylon, Dél-India és a Malájfélsziget felől népesültek be. A középső szigetcsoporton Malé, a legjelentősebb sziget körül arab kereskedők telepedtek le. Uralmukat örökletes szultanátus formájában rendezték be, amely a halászaton (gyöngyhalászat) és a földművelő lakosság kizsákmányolásán (kókuszdió-, kopra-, és gyümölcskivitelen) alapult.

1518-ban a portugálok megpróbálták befolyásuk alá vonni a szigetet. E fenyegetés, valamint a dél-indiai kalózok jelentette veszély miatt a szultán a kandyi (Ceylon) királyhoz fordult védnökségért.

A ceyloni brit uralom létrejötte (1796–1802) után a szultanátus brit befolyás alá került. 1887-től kialakult a brit protektorátus (1948-ig a sziget közigazgatásilag Ceylon brit koronagyarmat része volt). 1953 januárjától 1954 februárjáig a Maldívák köztársaságot alkottak, majd szultanátust. 1965. júl. 26-án a szigetek függetlenné váltak; 1968. szept. 11-én a szultanátus ismét köztársaság lett. A szigetcsoport 1965 óta az ENSZ tagja, tömbön kívüli, semleges politikát folytat.

Dr. G. Selter

Mali

Mali, Mali Köztársaság (République de Mali); parlamenti köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 1 240 000 km²; lakossága (1970): 5 millió; fővárosa: Bamako; közigazgatási egységei: 6 körzet; hivatalos nyelve a francia.

Őstörténet és ókor

Mali őstörténete kevéssé ismert. Ennek ellenére számos őskori (Adrar des Iforas, Timétrine, Terrecht és a Sahel-terület), ill. újkőkori (Gao, Kayes, Nioro és Bamako) lelet, valamint a Gaótól északra előkerült, kilencezer éves asszelári ember csontváza arra utal, hogy a vidék már az őskorban is lakott lehetett. Az ókorban (i. e. I. évezred) Szudán, ill. Afrika földközi-tengeri partvidékének antik államai és népei kereskedelmi kapcsolatban álltak egymással, amit a szaharai berberek közvetítettek.

A középkor kezdetétől a gyarmati hódításig

A középkorban a mai Mali Köztársaság, és az azzal határos vidék területén Nyugat-Szudán legjelentősebb államai – Ghana, Mali és Szonghai – helyezkedtek el. Ezek az államok, amelyeknek társadalmi struktúráját egyfelől a kapitalizmus előtti kizsákmányolási viszonyok kialakulása, másfelől – ezzel egyidejűleg – a patriarchális nagycsaládokból álló faluközösség s közös földtulajdonának fennmaradása jellemezte, gazdaságukat mindenekelőtt a Szudán és Észak-Afrika államai között folyó, és területeiken áthaladó arany-, réz-, só- és rabszolga-kereskedelemnek, valamint a leigázott törzsek és államok kizsákmányolásának köszönhették.

A nagy ghanai birodalom, amelynek kezdetei az i. sz. 4. századra nyúlnak vissza, a 9. században élte virágkorát. Uralkodói egyúttal a hadsereg vezetői, főpapok és főbírák voltak és a királyi ház küldöttei révén ellenőrizték az adófizetésre kötelezett területeket. Szervezett hadseregük ügyelt az ország belső és külső békéjére. 1076–77-ben Ghana nem tudott ellenállni az Almoravidák támadásának és kis, független államokra (Ghana, Mema, Szuszo, Diara, Mali) bomlott fel. A szuszói királyság hegemóniájának rövid időszaka után a kirinai ütközet (1235) eredményeképpen Mali uralkodója, Szundzsata Keita (1230–55) vette át Ghana örökét és megallapította a nagy Mali Birodalmat. Utódja, Mansza Musza (1307–32) idején a birodalom elérte gazdasági (Timbuktu és Dzsenne Nyugat-Afrika kereskedelmi központja), politikai (az ország tartományokra osztása) és kulturális fejlődésének (az iszlám terjedésével Timbuktu iszlám kultúrközponttá válik) tetőpontját. Mansza Musza mekkai zarándokútja révén (1324–25) egészen a középkori Európáig elterjedt Mali (Melle) hatalmának és gazdagságának híre. 1352-ben Ibn Battúta arab tudós és utazó meglátogatta Malit és értékes leírást adott a birodalomról. Az ural-

kodó rétegeken belül támadt ellentétek, valamint a szomszédos népek és államok Mali elleni támadásai folytán a 14. sz. második felében a birodalom hanyatlani kezdett. Ugyanakkor a Niger kanyarulatánál, Gao ősi államközpontjából megkezdődött a szonghai birodalom felemelkedése. Uralkodója, Szonni Ali Ber (1464–92) meghódította Malinak Dzsennétől északra fekvő területeit és nagy birodalmat alapított, amely virágkora idején, Aszkia Muhammad uralkodása (1493–1528) alatt, négy királyságból és több kormányzóságból állt. A birodalomnak jól szervezett adóbehajtási rendszere volt, ráadásul hivatásos hadserege is, amelyet rabszolgákból és hadifoglyokból állítottak ki. A kultúra és a tudomány magas fokot ért el (Timbuktuban, a Szankore egyetemen több mint száz arab és afrikai tudós működött). Élénkebbé vált a karavánutakon a kereskedelem. 1585–91-ben a meggyengült szonghai államot a marokkói szultán csapatai szétzúzták és az országot feldúlták. A hódítók utódai a szonghai arisztokráciával keveredve létrehozták az „armák" rétegét. Ez a réteg megszabadult a marokkói szultán gyámkodásától és Timbuktuban saját uralmát rendezte be, 1760 körül azonban a hatalmat át kellett engednie a sivatagi nomád tuaregeknek.

A 16. század végétől fogva az arab rabszolgakereskedelem pusztító hatása és a kereskedelmi utak megváltozott iránya miatt többé nem alakultak ki nagy nyugat-szudáni államok.

A 17–19. század legjelentősebb államai Szegu (1600–1862) és Kaarta (1633–1854) nem mohamedán bambara-birodalmak voltak, valamint a maszínai iszlám Fulbe-birodalom (1810–62). Al-Hadzs Omar Szaidu Tall (1797–1864) tukulör törzsbeli uralkodó közvetlenül a gyarmati hódítás előtt megpróbálta egyesíteni a rivalizáló nyugat-szudáni államokat és törzseket a fenyegető francia gyarmatosítás ellen. Elfoglalta Kaartát (1854), Szegut (1862) és Maszínát (1862), törekvései azonban meghiúsultak a feudális arisztokrácia ellenállása miatt, őt pedig a maszínai fulbe lázadás idején megölték (1864). A nyugat-szudáni népek, amelyeket a századokig tartó rabszolgavadászat és a feudális hatalmi harcok meggyengítettek, a 19. században már nem voltak abban a helyzetben, hogy számottevő ellenállást tanúsíthattak volna az anyagi fölényben levő gyarmati hódítókkal szemben. Hősies védekezésük ellenére Ahmadu (al-Hadzs Omar fia és utódja), Ba Bemba (Szikaszo királya), valamint Szamori Touré végül is kénytelenek voltak megadni magukat. 1883-ban a francia gyarmatosítók csapatai elérték Bamakót, és fokozatosan eltiporták az ellenállás gócait.

A gyarmati uralom korszaka

A francia hódítók létrehozták Felső-Szenegál és Niger gyarmatot (1920-tól Francia Szudán), amely 1902-től a Francia Nyugat-Afrika gyarmati föderáció része lett (Afrique Occidentale Française). A hagyományos uralmi mechanizmust közvetlen gyarmati közigazgatás váltotta fel, amelynek keretein belül fontos szerepet játszottak a „készséges" bennszülött erőkből toborzott segédcsapatok. A népre a kényszermunka, az erőszakos toborzás és a kizsákmányolás kegyetlen rendszerét kényszerítették, amely ellen a lakosság kétségbeesetten, kezdetben azonban sikertelenül védekezett (1908–10: a dogonok felkelése, 1915–16: a bobók felkelése, 1915–18: különböző tuareg törzsek lázongásai).

Harc a politikai függetlenségért (1945–60)

A gyarmatosítás rendszerének 1945 utáni meggyengülésekor Mali nemzeti felszabadító mozgalma fellendült. 1945 és 1946 között létrejött a Szudáni Blokk és a Szudáni Demokrata Párt, amely 1946 októberében Mamadu Konaté vezetésével egyesült és létrehozta a Szudáni Uniót (Union Sudanaise, US). A Szudáni Unió a nemzeti felszabadító mozgalom forradalmi szárnyát képviselte és alapító kongresszusától kezdve az RDA (Rassemblement Démocratique Africaine = Afrikai Demokratikus Tömörülés) területi szekciója volt. 1946-ban jött létre a Szudáni Haladó Párt (Parti Sudanaise Progressiste, PSP), amely Fily Dabo Sissoko vezetésével a nemzeti felszabadító mozgalom „mérsékelt" szárnyát fogta össze és megnyerte magának a gyarmati közigazgatás támogatását. 1951–58-ban a mali dolgozók kiemelkedő szerepet játszottak Nyugat-Afrika szakszervezeteinek harcában, amely a demokratikus munkajogért folyt (1951: területek feletti szakszervezeti kongresszus Bamakóban, 1951 nov.: általános sztrájk), ill. a parasztság megszervezésében is (1955: bamakói parasztkongresszus). A Szudáni Unió tömegpárttá vált. Az 1957-es területi gyűlési választásokon nagy győzelmet aratott a PSP felett. Az 1958-as népszavazáson a népesség többsége az US orientációjának megfelelően de Gaulle alkotmányára szavazott és az országot a Francia Közösség tagállamaként Szudáni Köztársasággá kiáltották ki. A fontosabb közigazgatási posztokat afrikaiakkal töltötték be, akik a gyarmati hatalmat kiszolgáló fegyveres erőket szélnek eresztették és választható falusi tanácsokat hoztak létre. 1959-

ben, közvetlenül a függetlenné válás előtt a PSP feloszlott, tagjai átléptek az US-be, s ezzel Szudánban létrejött az egypártrendszer. 1959–60-ban Szudán és Szenegál létrehozta a Mali Föderációt, amely 1960. jún. 20-án kikiáltotta függetlenségét. Miután a francia neokolonialista körök buzdítására Szenegál vezetői kiléptek a föderációból, az államszövetség szudáni része 1960. szept. 22-én kikiáltotta a Mali Köztársaságot.

Mali a politikai függetlenség kivívása óta

A Mali Köztársaság kikiáltásának napján (elnöke Modibo Keita lett, aki M. Konaté halála óta az US vezetője) az US rendkívüli kongresszusa az ország nem kapitalista úton való fejlesztése mellett foglalt állást. Az US VI. kongresszusán (1962. szept. 10–12) jóváhagyott koncepció egyértelműen előnyben részesítette az állami és szövetkezeti szektort.

A koncepció megvalósítása folyamán a nem kapitalista fejlődésben jelentős eredmények mutatkoztak. Az iparban, a kereskedelemben és a közlekedésben létrejött az állami szektor, fontos feldolgozóipari objektumok épültek, erőfeszítéseket tettek a hagyományos mezőgazdaság szövetkezeti fejlesztésére. Kulturális téren mindenekelőtt a közoktatást fejlesztették. Ezek az intézkedések a francia és a nemzetközi monopoltőke növekvő ellenállásába ütköztek, amelyek a kapitalista világpiac mechanizmusa és az Európai Gazdasági Közösség szervezete révén folytatták az ország kizsákmányolását, valamint a belső reakció ellenzését váltották ki. 1962-ben, a nemzeti valuta bevezetésekor kereskedők és az egykori PSP jobboldali erői államcsínyt kíséreltek meg. Miután a puccs meghiúsult, ezek a rétegek a spontán módon kifejlődő nemzeti burzsoázia valamint a bürokrata burzsoázia más erőivel szövetkeztek, és azon munkálkodtak, hogy megbénítsák, aláaknázzák a fiatal, állami és szövetkezeti alapon álló gazdasági szervezetet. A nem kapitalista átalakulást objektíve fékezték a szeparatista törekvések, amelyeket az ország északi részének maradi feudális erői (tuaregek) képviseltek, s amelyek 1963–64-ben nyíltan felléptek. A még elmaradott szociális viszonyok között élő parasztság is passzív ellenállást tanúsított a gyors mezőgazdasági fejlődéssel szemben.

A hatvanas évek közepén az erősödő társadalmi differenciálódás és a gazdasági helyzet bonyolódása következtében kiéleződtek a párt- és állami vezetésben mutatkozó politikai és ideológiai nézetkülönbségek. A jobboldali erők fokozták kísérleteiket a forradalmi demokratikus elemek elszigetelésére avégett, hogy Malit letérítsék a nem kapitalista fejlődés útjáról. A veszély felszámolása érdekében 1967–68-ban a haladó erők „aktív forradalmat" indítottak, amelynek során az US Politikai Bizottságának feloszlatásával és funkcióinak a Forradalom Védelmére Létrehozott Nemzeti Bizottságra való átruházásával (1967. aug. 22.) lépéseket tettek a nem kapitalista fejlődés biztosítására és a jobboldali erők visszaszorítására. A kiéleződött osztályharc során fokozódott a forradalmi demokrata vezető erők ideológiai érlelődésének folyamata, ugyanakkor azonban ultrabaloldali tendenciák is felbukkantak, amelyek a szociális helyzet romlása következtében a vezetésnek a tömegektől való elszigetelődését idézték elő.

Így azután a fiatal tisztek 1968. nov. 19-i államcsínye, amelynek folyamán az US-t feloszlatták és a forradalom vezetőit elfogták, nem ütközött népi ellenállásba. 1968. nov. 25-én az államhatalmat a Nemzeti Felszabadítás Katonai Bizottsága vette át, amelynek elnöke, Moussa (Musza) Traoré tölti be az államfő funkcióit.

Dr. K. Ernst

Málta

Málta, Máltai Állam (State of Malta); szigetország a Földközi-tenger középső részén, Málta, Gozo és Comino szigetein, a Nemzetközösség tagállama; területe: 316 km²; lakossága (1968): 319 000; fővárosa: Valetta, hivatalos nyelve: az angol és a máltai (arab dialektus).

Máltát, az antik Melitét kedvező földrajzi helyzete már igen korán külföldi hódítások célpontává tette. Az i. e. 13. században a fóniciaiak gyarmatosították, a 8–6. században görög, a 6–3. században karthágói uralom alá került. I. e. 218-tól i. sz. 395-ig Málta római provincia volt, majd a bizánci császárság foglalta el (395–870). E korszakban azonban ideiglenesen a vandálok és a keleti gótok is elfoglalták. 870-ben Máltát meghódították az arabok, maradandó hatást gyakorolva a szigetlakók kultúrájára és nyelvére. A máltai nyelv az észak-afrikai arab maghreb-dialektusok közé tartozik, idegen, főként szicíliai olasz kölcsönszavakkal. Az írás azonban latin betűs. A lakosság római katolikus. 1090-ben normannok hódították meg a szigetet és a szicíliai her-

cegséghez, később királysághoz csatolták. 1530-ban V. Károly Máltát átadta a johannita rendnek, amelyet ettől fogva máltai lovagrend néven emlegetnek. A rend uralma 1798-ban ért véget, amikor Máltát I. Napóleon foglalta el. 1800-ban a britek vették birtokukba a szigetet, 1814-ben gyarmatukká tették, egyúttal hatalmas flottabázissá építették ki, amelynek jelentősége a Szuezi-csatorna megnyitása (1869) után jelentősen megnőtt („elsüllyeszthetetlen csatahajó"). Málta 1921. ápr. 14-én alkotmány révén, amelyet 1930–36-ban érvénytelenítettek, korlátozott önigazgatáshoz jutott. 1940–45 között a fasiszta bombázások óriási károkat okoztak a szigeten. 1947-ben a máltai hazafiak új alkotmányt harcoltak ki, amely célul tűzte ki a teljes belső önigazgatást, a törvényhozó gyűlés összehívását és az első máltai kormány beiktatását. Az első máltai törvényhozó gyűlési választásokon (1955) a máltai munkáspárt győzött (elnöke: Dom Mintoff), amely a korlátlan függetlenségre törekedett. 1958-ban emiatt ismét érvénytelenítették az alkotmányt és a hatalmat a brit kormányzóra (G. Grantham) ruházták át. Az önkormányzatot csak 1961 végén állították vissza. Az 1962. febr. 17–19-i törvényhozó gyűlési választásokon (miután a máltai püspök kitagadta az egyházból a munkáspárti vezetőket) a Nacionalista Párt győzött, elnöke, G. B. Olivier, egyúttal miniszterelnök lett.

1964. szept. 21-én Nagy-Britannia kénytelen volt függetlenséget adni Máltának a Nemzetközösség keretein belül. Gazdasági és katonai-politikai pozíciói azonban érintetlenek maradtak; Máltának államfőként el kellett ismernie a brit királynőt, a brit katonai támaszpontokat is meghagyták a sziget területén. (1971-ben ismét a munkáspártiak kerültek hatalomra. Dom Mintoff miniszterelnök felszólította a NATO-hatalmak hadiflottáját a távozásra. Tárgyalásokra került sor Líbiával. Végül hosszas tárgyalások során (1972) a támaszpontért fizetett pénzösszeg felemelése ellenében a máltai kormány továbbra is lehetővé teszi a NATO-bázis fenntartását. – *Szerk.*)

Dr. H. Piazza

Marokkó

Marokkó, Marokkói Királyság (Al-Mamlakat al-Maghribíja); alkotmányos monarchia Északnyugat-Afrikában; területe: 446 550 km²; lakossága (1970): 15,4 millió; fővárosa: Rabat; közigazgatási beosztása: 19 tartomány és 2 városi prefektúra. Hivatalos nyelve az arab.

Ókor

Az i. e. 12. századtól a föníciaiak kereskedelmi telepeket hoztak létre a partvidéken. A karthágóiak követték őket (Lixus, Thymiaterium, Sala stb). Az ország belső területeit berber törzsek lakták. Az i. e. 4. században Észak-Marokkóban létrejött a Mauretániai Királyság, amely i. sz. 42-ben római tartománnyá vált. A rómaiak rabszolgamunkán alapuló latifundiumgazdálkodást vezettek be és városokat (pl. Volubilis) alapítottak. Virágzott a szőlő- és gabonatermelés. A 3. századtól kezdve elterjedt a kereszténység.

Az arab hódítástól a 19. sz. közepéig

A 8. század elején Marokkót az arabok meghódították és a damaszkuszi Omajjád-kalifátushoz csatolták. A berberek felvették az iszlámot, részben pedig az arab nyelvet is. A parasztok és a nomádok ellenállása az elnyomókkal és az arab uralkodók rabló politikájával szemben az eretnek karidzsíta mozgalomban nyilvánult meg. A mozgalom legyőzte az Omajjádokat és időlegesen felszámolta uralmukat (740–42). A 788-ban trónra lépett Idríszida-dinasztia (788–985; központjuk Fez) 909-ben a Fátimidák fennhatósága alá került. Az egész Észak-Afrikában uralkodó Almoravidák (1060–1147;) központjuk Marrákes) hozzáláttak a feudális széttagoltság leküzdéséhez. Az Almohádok dinasztiája (1147–1269; Marrákkes) idején az ország gazdasági és kulturális élete számottevő módon fellendült. Az andalúziai mór művészet elterjedt és virágzott (a rabati Haszán-mecset). Abu Jakúb Juszuf udvarában tevékenykedett Ibn Rusd (Averroes), a híres filozófus (1126–98). A városok kereskedtek Pisával, Génuával, Marseille-jel és Szudánnal. Az Almohádok dinasztiáját azonban a Marínidák (1269–1420; Fez) szétverték. Ekkoriban tevékenykedett Ibn Khaldún (1332–1406) történetíró, filozófus és politikus. A Marínidák uralmával azonban megkezdődött a hanyatlás, amely az oldalági Vattászidák idején (1420–1550) folytatódott. Portugália és Spanyolország 1415-ben Ceutát, 1471-ben Tangert, 1491-ben Melillát foglalta el, elpusztította a partvidéket, és támadásokat intézett az ország belseje ellen, megsemmisítette a part menti hajózást. Marokkó elszakadt a kereskedelmi utaktól, s ezzel az európai gazdasági és kulturális hatásoktól. A Szaaditák

uralma (1553–1654) idején Marokkó a 16. század végén rövid időre fellendült. Múláj ar-Rasíd (1666-ban Fezben koronázták meg) megalapította a ma is uralkodó Alavita-dinasztiát. Múláj Iszmáil korában (1672–1727) az ország gazdasági és politikai hanyatlását rövid időre ismét sikerült feltartóztatni. Az uralkodó erősítette az abszolutizmust és Ceuta, Melilla és Maszagan kivételével a part menti városokat felszabadította az idegen uralom alól.

A kapitalista nagyhatalmak harca Marokkóért

A 19. század közepén Marokkó Franciaország és Spanyolország gyarmati terjeszkedésének célpontjává lett. Amikor Abd el-Kader, az algériai felszabadító harc vezetője 1844-ben harcosaival együtt Marokkóba vonult vissza, a francia csapatok üldözőbe vették és az ellenük felvonult marokkói hadsereget 1844. aug. 14-én szétszórták. A 19. század második felében az európai hatalmak egyenlőtlen szerződéseket kényszerítettek Marokkóra. Az 1880-as madridi konvencióval 13 kapitalista állam, köztük Németország kapta meg Marokkótól a legnagyobb kedvezmény jogát. Gazdag ásványi kincsei és előnyös stratégiai helyzete Marokkót a 19. század végén az imperializmus kiéleződött harcainak színterévé tette. A brit–francia ellentéteket az 1904. ápr. 8-i Entente cordiale rendezte, amely Franciaországnak – Egyiptomban tett engedményei fejében – szabad kezet adott Marokkóban.

Amikor Franciaország Spanyolországgal szövetségben hozzálátott tervei megvalósításához, kirobbant a harc a német imperializmussal (II. Vilmos látogatása Tangerben 1905. márc. 31-én). Ennek következtében robbant ki az első marokkói válság. Az algecirasi konferencia (1906) formailag megerősítette Marokkó szuverenitását, ugyanakkor biztosította Franciaország és Spanyolország előjogait. A francia imperializmusnak arra a kísérletére, hogy a marokkói kérdést német részvétel nélkül oldja meg (Fez és Meknès megszállása, 1911), a német császári kormány azzal válaszolt, hogy provokatív céllal Agadirba küldte a „Panther" csatahajót, s ezzel előidézte a második marokkói válságot.

A francia „protektorátus", a törzsek fegyveres ellenállása és a nemzeti felszabadító mozgalom (1912–56)

1912. márc. 30-án Franciaország Múláj Háfiz szultánt a fezi szerződés aláírására kényszerítette. A szerződés Marokkóra kiterjesztette a francia protektorátust. Az ország tengeri partvidékének 50 km széles sávját Spanyolország kapta meg (1912. nov. 27-i francia–spanyol szerződés). Tanger 1923-ban „nemzetközi státust" kapott.

Jóllehet a protektorátus idején megtartotta trónját az Alavita-dinasztia, a hatalom a mindenkori francia főbiztos kezében volt. A francia imperializmus, amely a nép elnyomásának és kifosztásának rendszerét hozta létre, szorosan összefonódott a reakciós feudális urak érdekeivel.

A törzsi ellenállás

1912-től 1934-ig az Atlasz- és a Rif-hegység arab és berber törzsei elkeseredett ellenállást tanúsítottak a gyarmati hódítokkal szemben. A harc tetőpontját a rifkabilok szabadságharca jelentette Abd el-Krím vezetésével (1921–26). A anuali csatában (1921 júl.) a Közép-Rif egyesült törzsei megsemmisítő vereséget mértek a spanyolokra, majd 1924-ben a partvidékre szorították vissza őket. 1921. szept. 9-én kikiáltották a független Rif Köztársaságot, amelynek elnöke Abd el-Krím lett. A függetlenségért harcoló marokkóiak demokratikus és szociális reformokat vezettek be. A köztársaság sikereitől megriadt francia gyarmatosítók 1925 májusában korszerű hadsereggel lendültek támadásba. Váltakozó sikerű harcok után a szabadságharcosok vereséget szenvedtek a francia és spanyol túlerőtől. 1926. máj. 27-én Abd el-Krím kapitulált.

A reformmozgalom

A városokban felébredt politikai ellenzéki szellem a 30-as években nemzeti mozgalommá terebélyesedett, s politikai és szociális reformokért szállt síkra. A francia kormány az 1934-ben alakult Marokkói Akcióbizottság követeléseit visszautasította és 1937 márciusában betiltotta az akcióbizottságot. A bizottság szakadása után az Allál al-Fászi és A. Balafrej körül létrejött csoport a Nemzeti Párt a Reformterv Végrehajtására nevű szervezetté alakult. Al-Vazzáni megalapította a Népi Mozgalmat. Tömegakcióit 1937-ben, valamint az FKP 1920-ban alapított marokkói szekciója (önálló 1943-tól) által vezetett sztrájkokat a hadsereg nyomta el. A második világháború kitörésekor minden nemzeti pártot betiltottak. A szövetségesek észak-afrikai partraszállása (1942. nov.) után a nemzeti mozgalom újjáéledt.

A nemzeti felszabadító harc fellendülése a második világháború után a függetlenség kivívásáig (1945–56)

A háború utáni első években a francia imperialisták kénytelenek voltak legalizálni a nemzeti

mozgalmat. A felszabadítási harc vezetését az 1943-ban alapított Isztiklál (Függetlenség) Párt vette át. Az Union Générale des Syndicats Confédérés du Maroc (UGSCM; 1945) szakszervezeti mozgalom számos tömegakciót szervezett a marokkói munkások helyzetének javítására és az ötvenes évek elején kiemelkedő szerepet játszott a nemzeti felszabadító harcban. A szegényparasztsággal szövetkezett munkásosztály a KP vezetésével a felszabadító harc döntő hajtóerejévé vált. A nacionalista pártok azonban elutasították a KP által javasolt egységfrontot, ezzel szétforgácsolták a felszabadító mozgalom erőit, védtelenné téve azokat a reakció támadásaival szemben. 1952-ben a KP-t és az Isztiklál Pártot betiltották, vezetőit üldözték és bebörtönözték. 1953. aug. 20-án Muhammad ben Juszuf szultánt, aki csatlakozott a nemzeti mozgalomhoz, leváltották és száműzték. 1955 novemberében – a növekvő ellenállás következtében – a francia kormány kénytelen volt a szultánt ismét visszahelyezni trónjára. 1956. márc. 2-án érvénytelenítették az 1912-es protektorátusi szerződést, ezáltal Marokkó ismét függetlenné vált. Spanyolország 1956. ápr. 7-én kénytelen volt lemondani az északi övezet feletti protektorátusról. A fedalari szerződés (1956. okt. 29.) marokkói fennhatóság alá helyezte Tangert. 1957. aug. 14-én kikiáltották a Marokkói Királyságot.

Marokkó a függetlenség kivívása után

A gyarmati uralom gyengén fejlett, külföldi monopóliumok által ellenőrzött, félfeudális struktúrájú gazdaságot hagyott hátra. A termelés mintegy 90%-a a külföldi tőke tulajdonában levő üzemekből származott. A megművelt földterület több mint 20%-át (1 000 000 hektárt) francia telepesek tartották kezükben. A megművelt földterület több mint 25%-a a bennszülött feudális urak tulajdonában volt. A parasztok csaknem 60%-ának nem volt saját földje, ezek mezőgazdasági munkásokként vagy kisbérlőkként dolgoztak. A városi lakosság több mint 20%-a munkanélküli, vidéken a munkanélküliek és a munkaerejükön alul foglalkoztatottak aránya több mint 50%. 1956–60-ban a kitermelő ipar (foszfát, kobalt, mangánérc, ón, ólom), amelynek termékeit legnagyobb részt exportálták, fejlődésnek indult. A külföldi tőkés csoportokkal együttműködve a kormány 1960-tól feldolgozó üzemeket (kőolaj-feldolgozómű Muhammadíjában, fémkohászati kombinát Nadorban stb.) hozott létre. Építettek egy traktorgyárat, egy hajógyárat és néhány gépgyártó üzemet. A feldolgozó ipar azonban főleg könnyű- és élelmiszeripar.

Az 1960–64-es ötéves terv célkitűzéseit túlméretezésük miatt 1963-ban csökkentették. A hároméves terv (1964–67) céljait sem érték el. A királyi kormány gazdaságpolitikája a külföldi tőke pozícióit erősítette, amelynek uralma az 1963 óta zajló gazdasági, szociális és pénzügyi válság következtében fokozatosan nő.

Az 1968–72-es ötéves terv főképpen a mezőgazdaság és a turizmus fejlesztését és a káderképzést tűzi ki célul.

Belpolitikai fejlődés. A függetlenség kivívása után a nemzeti burzsoázia fontos pozíciókhoz jutott az államvezetésben. A hatalmat megosztotta a feudális osztály azon képviselőivel, akik részt vettek a felszabadító mozgalomban. A tömegek növekvő elégedetlenségét, a politikai és szociális reformokban való csalódást, életkörülményeik stagnálását politikailag az Isztiklál Párt szakadásában (1959. jan.) figyelhetjük meg. A párt balszárnyának képviselői (Mahdi ben Barka, Búabid, Abdullah Ibráhim) 1959-ben létrehozták a Népi Erők Nemzeti Szövetségét (Union Nationale des Forces Populaires, UNFP). Abdullah Ibráhim kormányának részleges sikerei ellenére nem sikerült alapvető változásokat végrehajtani az ország politikai és társadalmi életében. A kormány visszavonult a nemzeti burzsoáziának a feudális erőkkel szövetkezett jobbszárnya elől és 1960. máj. 20-án megbukott. Helyére palotakormány lépett a király elnökletével, amely tovább korlátozta az ellenzéki erők tevékenységét (a KP betiltása). 1962 végéig Marokkó abszolút monarchia volt. Az 1962. dec. 7-i népszavazás alkotmányt léptetett életbe és az 1963. máj. 17-én tartott első parlamenti választások révén létrejött az alkotmányos monarchia. A nép demokratikus jogait és szabadságjogait továbbra is korlátozták. A Népi Erők Nemzeti Szövetségének kereken 100 vezetőjét tartóztatták le (1963. júl.) és ítélték el, s ezzel monarchista körök folytatták a baloldali ellenzék elleni offenzívájukat. A KP, az Union Marocaine du Travail (UMT) szakszervezeti szövetség és a Diákszövetség funkcionáriusainak üldözése fokozódott. Az alkotmányos szabadságjogok fokozódó megvonása, és az állandó pénzügyi válság eredményeképpen felszöktek az árak, sztrájkok és tüntetések robbantak ki (1965 márc.) 1965. jún. 7-én II. Haszán feloszlatta a parlamentet, bevezette a rendkívüli állapotot és minden törvényhozó és végrehajtó hatalmat a saját kezében összpontosított. A reakciós rendszer elnyomó intézkedéseket foganatosított az antiimperialista és a demokratikus erők ellen. Ezek az intézkedések nem csupán a munkásmozgalom, hanem a kispolgárság, az értelmiség és a nemzeti burzsoázia azon erői ellen is irányultak, amelyek a demokratikus szabadságjogok visszaállításáért és következetes antiimperialista külpolitikáért szálltak síkra (Ben Barkának, a UNFP

vezetőjének elrablása és meggyilkolása, 1965 okt., Majub ben Szeddiknek, az UMT szakszervezeti szövetség főtitkárának elítélése 18 hónapi börtönre, a Felszabadulás és Szocializmus Pártjának betiltása, 1969. szept.). A demokratikus erők válaszként fokozták ellenállásukat az uralkodó monarchista körök antidemokratikus és népellenes politikájával szemben.

Külpolitika. Marokkó hivatalosan az el nem kötelezettség, az imperialistaellenes felszabadító harcok, a békés egymás mellett élés, az arab és afrikai egység híve. Tagja az Arab Ligának és az Afrikai Egységszervezetnek, diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat tart fenn a Szovjetunióval és más szocialista országokkal. Az utóbbi években fokozódott az imperialista hatalmak politikai és gazdasági befolyása (az amerikai monopóliumok fokozódó aktivitása Marokkóban, amerikai fegyverszállítás, társulás a Közös Piaccal, 1969. márc., a Franciaországgal 1965-ben megszakadt kapcsolatokat helyreállították). A monarchista rendszer gyakorlati külpolitikájában mindinkább eltávolodik kinyilatkoztatott elveitől.

Időrendi táblázat

42	Mauritánia római tartomány lesz.
429–534	A vandálok uralma.
534–709	Észak-Marokkó a bizánci birodalom tartománya.
8. sz. eleje	Marokkó arab uralom alá kerül.
788–985	Az Idríszidák dinasztiája.
1060–1147	Az Almoravidák uralma.
1147–1269	Az Almohádok dinasztiája.
1269–1420	A Merinida-dinasztia.
1553–1654	A Szaaditák uralma.
1578	A portugálok veresége az al-Kaszr al-Kabír-i csatában.
1585–91	Ahmad al-Manszúr meghódítja Timbuktut; szétzúzza a Szonghai birodalmat.
1666	Az Alavita-dinasztia megalapítása.
17–18 sz.	A partvidéki városok többsége felszabadul a spanyol és portugál uralom alól.
1844	A francia hadsereg marokkói területen üldözi Abd el-Kadert és szétszórja a marokkói hadsereget (aug. 14).
1859–60	Spanyol–marokkói háború; Marokkó magas hadisarcot fizet.
1880	A madridi egyezmény 13 kapitalista államnak megadja a legnagyobb kedvezmény jogát (júl. 3).
1904	Brit–francia egyezmény Marokkóról és Egyiptomról (ápr. 8).
1905–06	Az első marokkói válság.
1906	Az algecirasi konferencia (jan. 16–ápr. 7).
1911	Az agadiri német provokáció előidézi a második marokkói válságot (júl. 1).
1912	Franciaország a szultánt protektorátusi egyezmény aláírására kényszeríti (márc. 30).
1921–26	A rif törzsek szabadságharca Abd el-Krím vezetésével.
1937	Antikolonialista tömegakciók számos városban (aug.–nov.).
1942	A szövetséges csapatok partraszállása Marokkóban és Algériában (nov.).
1943	A KP önálló párttá alakul.
1953	A nemzeti felszabadító harc ismét fegyveres összetűzésekhez vezet; Muhammad ben Juszuf szultán száműzése (aug. 20).
1955	A felszabadítási mozgalom kiharcolja a szultán visszatérését száműzetéséből (nov.).
1956	Az 1912-es protektorátusi egyezményt érvénytelenítik, Marokkó függetlenné válik (márc. 2). Spanyolország kénytelen lemondani marokkói protektorátusáról (ápr. 7). A fedalari konferencia elismeri Marokkó fennhatóságát Tanger felett (okt. 29).
1957	A Marokkói Királyság kikiáltása (aug. 14).
1960	Súlyos földrengés pusztítja el Agadirt. Több mint tízezer halott (febr. 29). Az első községi választások Marokkóban (máj. 19).
1961	Az afrikai államfők casablancai értekezlete (Ad-Dár al-Bajda, jan. 3–7). Leonyid Brezsnyev Marokkóba látogat (febr.). V. Muhammad halála; Muláj Haszánt II. Haszán néven királlyá kiáltják ki (febr. 26).
1962	A választásra jogosultak 95%-a a király által javasolt alkotmány mellett szavaz (dec. 7).
1963	Az első parlamenti választások (máj. 17). Az ellenzéki UNFP 100 funkcionáriusá-

nak (júl. 16) és vezető kommunistáknak a letartóztatása (okt. 25). Fegyveres marokkói–algériai határkonfliktus (okt. 13–nov. 4).

1964 Az előző évben letartóztatott UNFP-vezetők közül 53-at börtönbüntetésre, 11-et halálra ítélnek (márc. 14).

1965 Sztrájk- és tüntetési hullám a kormány antiszociális politikája ellen (márc. 21–30). Arab csúcsértekezlet Casablancában (szept. 13–17). Mahdi ben Barka, UNFP-vezető elrablása és meggyilkolása Párizsban (okt. 19).

1969 Ifní 110 évi spanyol uralom után marokkói fennhatóság alá kerül.

Abd el-Krím: a függetlenségi mozgalom vezetője; 1881–1963; a rifkabilok harcát vezette a spanyol és francia gyarmatosítók ellen. A Rif Köztársaság alapítója és elnöke (1921–26). 1926-ban foglyul ejtik és száműzik. 1947-ben megszökik a francia fogságból és haláláig Kairóban él emigrációban.

Felszabadulás és Szocializmus Pártja (Parti de la Libération et du Socialisme, PLS): Marxista-leninista párt, 1968. júl. 17-én alapították, főtitkára Ali Jata. A Marokkói Kommunista Párt (1943-tól önálló, 1920–43: az FKP szekciója) szervezetére alapozva csak rövid ideig működhetett legálisan a már független királyságban (1959–60). Céljai: Marokkó határozott és teljes nemzeti felszabadítása történelmi határain belül, teljes politikai és gazdasági szuverenitás, a kolonializmus, a neokolonializmus és a feudalizmus uralmának felszámolása, a nép társadalmi, anyagi és morális haladása alapvető reformok révén, az igazi demokratikus viszonyok helyreállítása. A néptömegek mozgósítása a felsorolt célkitűzések érdekében, a szocializmusra való áttérés előfeltételeinek megteremtése a párt célja. 1969 szeptemberében betiltották, 1971 óta erőteljesen üldözik.

Haszán, II.: marokkói király 1961-től; szül. 1929. Hagyományos arab és modern francia nevelést kapott. 1957-ben trónörökösnek jelölik. 1963-ban bevezeti az alkotmányos monarchiát. Később reakciós bel- és külpolitikát folytat, az ellene irányuló államcsíny-kísérletet véresen elfojtja.

Ibn Khaldún: arab történetíró és filozófus 1332–1406; leghíresebb művei: „Prolegomenák" (Bevezetések), ezek a világtörténelemhez írott történettudományi kommentárok, ill. „Észak-Afrika berber és mohamedán dinasztiáinak története".

Isztiklál: (Függetlenségi Párt) az ipari burzsoázia és a liberális földbirtokosok befolyásos köreinek 1943-ban alakított pártja. A függetlenség, az alkotmányos monarchia és a korlátozott szociális reformok híve. Vezetői: Allál al-Fászi, Ahmad Balafrej. 1959-ben a pártból kivált egy radikális szárny (Mahdi ben Barka és Muhammad Baszri vezetésével), amely Demokratikus Isztiklál néven újjáalakult, majd csatlakozott az UNFP-hez.

Marokkói Munkásszövetség: (Union Marocaine du Travail, UMT) a legnagyobb szakszervezeti mozgalom, 1955-ben alapították, az UNFP befolyása alatt működik, 650 000 tagja van.

Muhammad, V. (Ben Juszuf): 1909–61; király 1957-től; 1927-ben – szultánként – Marokkó világi és egyházi feje. A második világháború idején csatlakozott a nemzeti felszabadító mozgalomhoz és követelte a protektorátusi egyezmény érvénytelenítését; 1953. aug. 20-án a franciák leváltották, 1955. nov. 16-ig száműzetésben él, 1960 májusától egy palotakormány élén állt. Támogatta a békés egymás mellett élés politikáját, és részt vett az 1961. januári casablancai értekezleten.

Múláj Ahmad al-Manszúr: a Szaadita-dinasztia szultánja (1578–1608), 1578-ban Al-Kaszr al-Kabírnál legyőzte a portugálokat. Uralkodása idején átmenetileg sikerült korlátoznia a feudális széttagoltságot, fellendült a kereskedelem és a kézművesség, virágzásnak indult a tudomány és az építészet. 1591-ben meghódította a Szonghai birodalmat.

Múláj Iszmáil: az Alavida-dinasztia szultánja; 1672–1727; afrikai rabszolgákból szervezett hadseregre támaszkodva felszámolta a feudális széttagoltságot, leigázta a törzseket, kegyetlenül elfojtotta a néptömegek antifeudális felkeléseit. Meghiúsította Algéria török uralkodóinak hódítási törekvéseit, Ceuta, Melilla és Maszagan kivételével felszabadította a partvidéki városokat az idegen uralom alól.

Nemzeti Front (Al-Kutlah al-Vataníja): az Isztiklál és a Népi Erők Nemzeti Uniójának 1970-ben kötött szövetsége. Akcióprogramjának főbb pontjai: a demokratikus szabadságjogok helyreállítása, a kulcsfontosságú iparágak államosítása, az üzemek önkormányzata, az ország iparosítása, a mezőgazdasági munkások és kisparasztok érdekeit szolgáló földreform, Marokkó gyarmati uralom alatt álló területeinek felszabadítása, a Maghreb-országok egysége.

Népi Erők Nemzeti Szövetsége (Union Nationale des Forces Populaires, UNFP): 1959 szeptemberében létrejött szövetség, a kis- és középpolgárság radikális köreinek érdekeit képviseli. Népképviseletért és antiimperialista politikáért száll síkra. Vezetőjét, Ben Barkát 1965-ben a reakció elrabolta és meggyilkolta.

Tangeri Statútum: Franciaország, Spanyolország és Nagy-Britannia 1923. dec. 18-án Párizsban aláírt egyezménye, amely Tanger (Tandzsa) városát nemzetközi demilitarizált semleges övezetté nyilvánította. A statútumot Franco Spanyolországa sértette meg, amikor 1940. júl. 14-én megszállta Tangert és Spanyol Marokkóhoz csatolta. 1945 októberében Tangert ismét nemzetközi ellenőrzés alá helyezték. Az 1956. okt. 29-én Marokkó, Franciaország, Spanyolország, Nagy-Britannia, az USA, Olaszország, Hollandia és Portugália által a fedalari értekezleten aláírt nyilatkozat a statútumot érvénytelenítve elismerte Marokkó fennhatóságát Tanger felett. A várost 1960. ápr. 13-án gazdaságilag is Marokkóhoz csatolták.

Dr. H. Nimschowski/Dr. G. Gerth

Martinique

Martinique (Département d'Outre-Mer La Martinique), Franciaország gyarmata (ún. tengerentúli megye), az azonos nevű szigeten Közép-Amerikában; területe: 1102 km²; lakossága (1968): 325 600; Székhelye: Fort-de-France; hivatalos nyelve a francia.

Kolumbusz volt az első európai, aki felfedezte a Windward-szigetcsoporthoz tartozó Martinique-ot, de nem nyilvánította spanyol birtokká. A gyarmatosítás csak 1635-ben kezdődött, a franciák révén, akik az őslakosságot (karibok) kiirtották. Az afrikai néger rabszolgák kizsákmányolásán alapuló gazdaság fő ága a cukornádtermelés lett. Az angolok megszállási kísérleteit – többek között a hétéves háborúban (1756–63), majd 1793–1802-ben és 1809–14-ben – nem kísérte tartós siker. A függetlenségi szervezkedésekben a néger rabszolgákon kívül a mulatt közép- és kispolgárság is részt vett. 1848-ban a francia februári forradalom hatására kitört a májusi felkelés, amely a gyarmatosító hatóságokat a rabszolgaság megszüntetésére és arra kényszerítette, hogy alapvető emberi jogokat (állampolgárság, általános választójog) adjanak az egykori rabszolgáknak. Amikor III. Napóleon (1852–70) megpróbálta visszavonni ezeket a vívmányokat, Dél- és Közép-Martinique-en ismét felkelés tört ki. A rabszolgaság felszámolása után indiai kulikat is tömegesen alkalmaztak az ültetvényeken. 1920-ban a francia KP-val szoros kapcsolatban létrejöttek az első marxista csoportok, ezek az FKP Martinique-i Föderációja néven egyesültek. A sziget hatóságai a második világháborúban eleinte a vichyi rendszert támogatták, ezért az USA-flotta blokád alá vette a szigetet. 1943-ban Martinique de Gaulle emigráns kormányának oldalára állt.

Az 1946. márc. 19-i törvény révén Martinique megkapta a tengerentúli megye státusát, amelyet az 1958. novemberi alkotmány a Francia Közösség keretein belül megerősített. Az 1957 szeptemberében alakított KP vezetésével előretört a nemzeti felszabadító mozgalom, amely a hatalmas 1959-es decemberi tüntetéseken tetőzött. A KP II. kongresszusa (1960. júl.) programot fogadott el a Martinique autonómiájáért küzdő Antikolonialista Front létrehozására. 12 párt, a szakszervezetek és a diákszövetségek egyesüléséből jött létre „A szabadságjogok védelmére alakult front" (Front pour la défense des libertés). A de Gaulle-kormány antidemokratikus választási törvényei ellenére a KP az 1962-es novemberi választásokon az 1958-as 20%-hoz képest növelni tudta szavazatainak számát, és a szavazatok kb. negyedét szerezte meg.

1964. dec. 14-én a KP és több haladó szervezet kibocsátotta „Egy autonóm kormány szabályzatának" tervezetét. 1964. dec. 27–29 között Mont Rouge-ban megtartották a KP III. kongresszusát. Az 1965-ös főtanácsi választásokon a KP 36 mandátumból 8-at szerzett meg. 1968 decemberében rendezték meg a KP VI. kongresszusát.

Dr. M. Kossok

Maszkat és Omán

Maszkat és Omán, Maszkat szultanátus és Omán imamátus (Maszkat va Oman – Sultanate Muskat and Imamate Oman), terület Ázsiában, az Arábiai-félsziget délnyugati részén; területe: 212 379 km²; lakossága (1968): 565 000; részei: a brit befolyás alatt álló Maszkat szultanátus (központja: Maszkat) s a Nagy-Britannia által megszállt Omán imamátus (központja: Nazva); hivatalos nyelve az arab.

A terület legrégibb történetéről keveset tudunk. Ománt először az idősebb Plinius római történetíró (23–79) és Ptolemaiosz alexandriai csillagász (kb. 90–160) említi. Ománban a feudális viszonyok akkor alakultak ki fokozatosan, amikor az országot 630-ban Mohammed teokratikus birodalmához csatolták; sohasem olvadt azonban teljesen össze a kalifák egységes államával. Omán hajósai meghódították a szomáli partvidéket (7. sz.), Zanzibár szigetét (8. sz.) és más kelet-afrikai területeket. A bagdadi kalifátus amúgy is névleges uralma alól Omán a 11. században kivonta magát. Miután az Indiába vezető útvonal mentén terült el, a felfedezések korában felfigyeltek Ománra a portugálok. 1508-ban Affonso d'Albuquerque (1453–1515) indiai portugál alkirály meghódította Ormuzt és Maszkatot, a stratégiailag fontos helyeket, ahol a portugálok erődöket és kereskedelmi telepeket létesítettek. A portugálokat csak 1643-ban űzték el Szoharból, majd 1650-ben Maszkatból. A 17. század második felében és a 18. században Omán a kelet-arábiai övezet vezető hatalmává fejlődött, s egyúttal a keleti kereskedelem központja lett. 1698 és 1750 között Omán kiterjesztette fennhatóságát csaknem minden kelet-afrikai partvidéki szultanátusra és a perzsa (Bender Abbasz), valamint a beludzsisztáni partvidéken (Gvadar) támaszpontok építésével elérte legnagyobb területi kiterjedését. 1741-ben sikerrel visszaverte a perzsák támadását, a hatalmat Ahmad ibn Szaid szohari szultán vette át; ma is a Szaiditák dinasztiája uralkodik. A kelet-afrikai birtokok közül Zanzibár, Merka és Kilva elismerte az új uralkodót. A többi területeket 1785-ig leigázták. A rabszolga-kereskedés (központja Zanzibár) és a kalózkodás voltak az ománi uralkodók fő bevételi forrásai, ezekhez járult később a fűszerkereskedelem monopóliuma, az elefántcsont- és a kaurifa-kereskedelem. A 18. század végétől Nagy-Britannia és Franciaország is megpróbálta megvetni a lábát Ománban. 1798-ban a szultán egyezséget kötött Nagy-Britanniával, ami Bonaparte keleti tervei ellen irányult, és megengedte a brit Kelet-indiai Társaságnak, hogy kereskedelmi telepeket hozzon létre. 1800-ban a társaság ügynöke letelepedett Maszkatban. Nagy-Britannia azzal növelte befolyását, hogy 1806–20-ban támogatta a szultánt az ún. Kalózpart sejkségeinek leigázásában. 1839-ben kereskedelmi szerződést kötöttek, amely Nagy-Britanniának előjogokat biztosított Ománban.

Miután a 19. században Omán és Zanzibár együvé tartozása megszilárdult (központ: Zanzibár), 1856-ban a birodalmat felosztották a szultán két fia között. Maszkatban Szaid Szveni jutott hatalomra, míg az afrikai birtokokat Szaid Madzsid vette át. A maszkati szultán 1891-ben kénytelen volt szerződésben biztosítani Nagy-Britanniát, hogy nem ad koncessziókat és nem tesz területi engedményeket valamely harmadik hatalom javára, és brit engedély nélkül nem emeli a behozatali vámokat. Omán ezzel a szerződéssel gyakorlatilag brit protektorátus lett. A 19. század végén leverték a keleti törzsek felkeléseit. A partvidéken főképpen szunniták laktak, az ország belső részének lakossága azonban általában az Ibáditák síita szektájához tartozott. 1913-ban az Ibáditák imámja Nazvában a szultántól és Nagy-Britanniától független államot kiáltott ki. 1920. szept. 25-én az imám és Wingate, a szultán brit tanácsadója között Asz-Szibban békeszerződés jött létre, amely az imamátusnak biztosította a belső önállóságot.

A maszkati szultán 1937-ben olajkutatási koncessziót adott az Iraq Petroleum Co.-nak (IPC), 1939-ben ún. barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződést írt alá Nagy-Britanniával, ezáltal fokozottabb függésbe került az utóbbitól. Amikor a második világháború után az USA, az olajban gazdag területre vetve szemét, meg akarta szilárdítani pozícióit Ománban, 1951. dec. 20-án Nagy-Britannia újabb szerződést kényszerített a szultánra. 1952-ben Szaúd-Arábia (az USA támogatásával) megszállta a bureimi oázist, a Fahud-területhez közel eső pontot, ahol 1952-ben a Petroleum Development Oman Ltd.-nek, az IPC leányvállalatának mérnökei olajkészletre bukkantak. Ezeket a lelőhelyeket a Szaud-Arábiában kutató amerikai olajtársaságok is birtokba akarták venni. Mivel az imám függetlensége védelmében kiutasította a brit szakembereket, London mindenekelőtt az ő hatalmát kívánta megtörni. 1954 májusában a Nagy-Britanniától függő maszkati szultán érvénytelenné nyilvánította az asz-szibi szerződést és 1955 októberében csapatai brit segítséggel elfoglalták Nazvát. Gálib ibn Ali (1954-től imám) világi és egyházi uralkodó átmenetileg Szaúd-Arábiába, később Kairóba távozott. 1957. jún. 14-én az imám vezetésével az imamátus fegyveres harcot kezdett függetlenségéért. 1961-ben és 1967-ben az ENSZ kénytelen volt határozatban elismerni az ománi nép önrendelkezési jogát és követelni a külföldi csapatok kivonását. Az Arábiai-félsziget délkeleti csücske hosszú idő óta a CENTO felvonulási területe. Nagy-Britannia Ománban rakétatámaszpontot, Maszira szigetén tengerészeti bázist, Sardzsában katonai repülőteret tart fenn. Jelenleg lényegében még feudális viszonyok uralkodnak. 1967-ben amerikai konszernek kezdték meg a kőolaj kitermelését.

Dr. W. Fellmann

Mauritánia

Mauritánia, Mauritánia Iszlám Köztársaság (République Islamique de Mauritanie; Al-Dzsumhurídja al-Muszlemídja al-Muritaníja); elnöki köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 1 030 700 km²; lakossága (1970): 1,1 millió; fővárosa: Nouakchott; közigazgatási egységei: hét körzet és a fővárosi járás; hivatalos nyelve a francia és az arab.

A mai Mauritánia területén élő törzsek (északon berberek, délen néger lakosság) a 11. században tértek át az iszlámra. Az Almoravídák 1076-ban szétverték Ghanát és Maghrebben nagy birodalmat hoztak létre (1060–1147). A 15. században a Jemen felől idáig vándorolt beni haszánok leigázták és részben arabizálták a berbereket. Az észak-mauritániai törzsek (sengitek) elismerték a marokkói szultánt egyházi, átmenetileg pedig világi uruknak is. 1543-ban a portugálok elfoglalták Arguin szigetét, amely brandenburgi, holland, végül (1871) francia gyarmat lett. A francia hódítók szerződéseket kötöttek a mauritániai törzsfőkkel; 1903-ban elfoglalták a kulcsfontosságú Trarzát, 1909-ben Adrart és 1912-re az ország legnagyobb részét megszállták. 1903-ban Mauritánia protektorátus lett, 1920-ban Franciaország gyarmatává nyilvánították. A franciák „indirekt" uralmat gyakoroltak a trarzai, braknai, adrari emír, valamint mintegy ötven törzsfő és alacsonyabb rangú sejk révén. Az 1958. nov. 28-án létrejött Mauritániai Iszlám Köztársaság, mint a Francia Közösségen belüli autonóm állam 1960. nov. 28-án vált függetlenné. Mauritánia és Marokkó hosszú ideig való összetartozása jogán, valamint Mokhtar Ould Daddah mauritániai miniszterelnöknek a francia uralkodó körökhöz fűződő kapcsolataira hivatkozva, a marokkói kormány tiltakozott az „álfüggetlenség" ellen, az Arab Liga többi tagállama viszont elismerte Mauritániát.

1961. okt. 27-én Mauritánia az ENSZ tagja lett. Az 1961. dec. 25-én alapított Mauritániai Néppárt (Parti du Peuple de Mauritanie) 1965. febr. 12-én az ország egyetlen pártja lett (a nemzetgyűlés minden képviselője a párthoz tartozik). Az afro-madagaszkári unióból történt kilépés (1965. júl. 6.) után Mauritánia az Afrikai Egységszervezet tagja lett. 1965-ben diplomáciai kapcsolatba lépett a Szovjetunióval. Mauritánia a Közös Piac társult tagja. Nagy vasérckészleteket találtak Fort Gouraud-nál és rézlelőhelyeket Akjoujitnél. A kitermeléssel főként a MIFERMA társaság foglalkozik. 1969 óta Marokkó és Mauritánia között növekvő feszültség jelei mutatkoznak.

Dr. H. Nimschowski

Mauritius

Mauritius, Mauritius Köztársaság (Republic of Mauritius); parlamenti köztársaság az Indiai-óceánon, az afrikai partoktól keletre; a Nemzetközösség tagja; területe Mauritiussal és több kisebb szigettel, köztük Rodriguezzel együtt: 1865 km²; lakossága (1969): 798 684; fővárosa: Port Louis; közigazgatási beosztása: 8 járás és a főváros; hivatalos nyelv az angol és a francia.

Mauritiust valószínűleg a portugál Pedro de Mascarenhas fedezte fel 1507-ben. Az akkor lakatlan szigetet a hollandok szállták meg és telepítették be (1598–1710), ők adták mai nevét is (Orániai Móric herceg tiszteletére). 1715-ben a sziget Île de France néven francia birtok lett, 1810-ben a brit csapatok elfoglalták (1814-ben Franciaország végleg lemondott róla). A rabszolgaság megszüntetése (1834) után a szigetre indiai szerződéses munkásokat hoztak, akiknek leszármazottai a sziget mai lakosságának többségét alkotják. Mauritiuson a 17. század óta termesztenek cukornádat. 1954-ben alakult a Kommunista Párt. 1959-ben a Munkáspárt (Labour Party), amely főképpen az indiai származású lakosságra támaszkodik, és politikája hasonló, mint az Indiai Kongresszus Párté, választási győzelme után kormányt alakított. A miniszterelnök S. Ramgoolam lett. 1961. júl. 7-én Nagy-Britannia kénytelen volt a gyarmatnak megadni a belső önigazgatás jogát. A Labour Party ettől kezdve az azonnali függetlenséget, a brit támaszpontok felszámolását követelte, míg a Mauritius Párt (Parti Mauriçien), a mauritiusi földbirtokosok képviselője, az angol uralom fenntartása mellett szállt síkra. 1965 elején a két párt hívei között összetűzésekre került sor. 1965. máj. 14-én a brit hatóságok kihirdették a rendkívüli állapotot. A törvényhozó gyűlési választás napján (1967. aug. 7) összetűzésekre került sor a tüntetők és a rendőrök között. Az új kormány megkapta a belső önkormányzat jogát. 1968. márc.

12-én Mauritius független köztársaság lett a Nemzetközösség keretein belül. Első miniszterelnökévé Ramgoolamot, a Labour Party elnökét választották.

W. Stegner

Mexikó

Mexikó, Mexikói Egyesült Államok (Estados Unidos Mexicanos); szövetségi köztársaság Közép-Amerikában; területe a hozzá tartozó csendes-óceáni szigetekkel (Revilla Gigedo-szigetcsoport): 1 972 546 km²; lakossága (1970): 50,3 millió; fővárosa Mexikóváros (Ciudad de México); közigazgatási beosztása: 29 állam, két terület, egy szövetségi kerület. Hivatalos nyelve a spanyol.

A Kolumbusz előtti indián kultúrák

A mai Mexikó területén régészetileg nyomon követhető a kb. 30 ezer évvel ezelőtt bevándorolt őslakosság (indiánok) gazdasági és társadalmi fejlődése. Őskőkori vadászeszközök a régen kihalt állatfajok (pl. mammut) maradványaival együtt kerülnek napvilágra. A „földművelés forradalmát" apró, alig néhány centiméteres kukoricacsövek jelzik. Az ország mai területének több pontján gigászi műemlékek (pl. a Nap és a Hold piramisa Teotihuacanban) jelzik az első osztálytársadalmak kialakulását. Kitűnik művészi fejlettségével az olmek-kultúra (jade-szobrocskák, ill. hatalmas kőfejek) Veracruz tartományban, más vidékeken a spanyol hódítás korában megismert őslakosság (totonak, mixtek, otomi, zapotek nép) régészeti emlékei kerülnek elő. Peru és Mexikó az amerikai földrésznek az a két területe, ahol társadalmilag differenciált, kulturális szempontból figyelemre méltó nagy rabszolgatartó államok alakultak ki.

A Yucatan-félszigeten és Dél-Mexikó más területein lakó mayák városállamokat és impozáns építményeket hoztak létre. (A klasszikus maya kultúra virágkora a 6. század). A 8. századtól észak felől a nahua nyelvcsaládhoz tartozó népek (toltékok, chichimekek nyomultak az országba. A tolték nép – előző tapasztalatkincs nyomán – városokat emelt (Tollan vagy Tula), fejlett rabszolgatartó államot hozott létre. A 12. században felbukkanó (szintén nahua-nyelvű) aztékok lépnek a tolték állam helyére. Az aztékok hatalmukba kerítették az Anahuac fennsíkot (központja az 1325-ben alapított Tenochtitlán) és a 15. században elérték gazdasági és kulturális fejlődésük csúcspontját.

A „Mexikó" elnevezés az aztékok legfőbb istenére, Huitzilopochtlira utal, aki a Mexitli melléknevet is viselte. Itzcoatl uralkodása idején, 1428-ban az aztékok Texcocóval és Tlacopánnal együtt létrehozták a három város szövetségét. Az aztékokkal szemben csak néhány településnek, pl. Tlascalának, vagy a taraszk törzsnek sikerült megvédenie a függetlenségét. Közvetlenül a spanyol felfedezés és hódítás előtt kezdődött meg az azték állam megszilárdulása. Az ősközösségi társadalom bomlásával és az osztálydifferenciálódással megerősödött a katonai nemesség és a papi kaszt helyzete, amelyek hatalma a föld magántulajdonán és a földművelők megadóztatásán alapult. Emellett továbbra is fennállt a köztulajdon, mindenekelőtt a földé (a calpulli-rendszer). Az aztékok, akárcsak elődeik, átvették Mexikó magas fejlettségű kultúráját (építészet, szobrászat, festészet, képírás, szövés, naptárrendszer). Az általuk leigázott törzseket pusztító tömeges emberáldozatok miatt a többi mexikói indián nép rettegett tőlük, s ez nem kis mértékben járult hozzá a spanyol hódítás sikeréhez.

A spanyol gyarmati uralom időszaka (1419–1810)

A felfedezés és a hódítás

Velazquéz kubai spanyol kormányzó parancsára Francisco Hernández de Córdoba és Juan de Grijalva 1517–18-ban a Yucatan-félsziget körül felkutatta a partvidéket. A spanyolok 1519–21-ben a Hernán Cortéz vezette hódító hadjáratok során leigázták Mexikót. Miután II. Moctezumát (Montezumát) (1502–20) csellel foglyul ejtették, a fejedelem utóda, Cuauhtémoc vezette az aztékok elkeseredett, rövid időre sikeresnek látszó ellenállását (a spanyolok 1520. júl. 30-án harcolva kiürítették Tenochtitlánt). Csupán a második támadás mért, négyhónapos ostrom (1521 máj.–aug.) után végleges vereséget az aztékokra. Az ország egész területének meghódítása egészen 1540–50-ig tartott. A védekező indián törzsek egy része a 18–19. századig is megőrizte függetlenségét.

A gyarmati rendszer politikai és gazdasági-társadalmi struktúrája

Mexikó, Közép-Amerika többi részével (a guatemalai főkapitányság) az 1535-ben alapított Új-Spanyolország alkirályság magvává lett (fővárosa a lerombolt Tenochtitlán helyébe épült Mexico). A politikai hatalom az alkirályok és a megbízott korona-hivatalnokok (corregidores) kezében összpontosult. Korlátozott autonómiája volt a régi spanyol jog alapján létrehozott városi tanácsoknak (cabildos).

A spanyol gyarmati uralom az indián lakosságot a félrabszolga- és feudális kizsákmányolás legkülönbözőbb formáinak (repartimiento, encomienda, később peonaje) vetette alá. 1545-től fő gazdasági ággá fejlődött az ezüstbányászat, amelynek központjai Guanajuato, Zacatecas és Durando volt. A mezőgazdasági termelés (ezen belül a tropikus parti övezetek ültetvényes kultúrája és az Észak-Mexikóban elterjedt állattenyésztés) viszont csekélyebb jelentőségre tett szert. A manufaktúrák (obrajes) fejlődését gátolta a gyarmati törvényhozás. A kegyetlen kizsákmányolás az Európából behurcolt betegségekkel együtt megtizedelte az őslakosságot: 1519-ben Mexikónak 15 millió lakosa lehetett, 1610-ben kétmillió. Az indiánok és a meszticek több nagy felkelést szerveztek a gyarmati elnyomás ellen (többek között: 1566, 1624, 1659, 1680–92, 1712, 1761, 1767).

A spanyol gyarmati uralom válsága

A 18. század utolsó harmadában a kreol nagybirtokosok és kereskedők ellenállása is fokozódott a privilegizált spanyolok (gachupines, godos) törpe kisebbségének politikai és gazdasági monopolhelyzetével szemben. A gyarmatosítás ellenzékére ideológiailag a felvilágosodás, az észak-amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom hatott. (Pedro de la Portilla [1793] és Juan Guerrero [1794] összeesküvése; perek az „eretnek papok" ellen.) Miután 1808-ban Napóleon megtamadta Spanyolországot, a függetlenségi mozgalom nyíltan kirobbant.

A forradalmi függetlenségi háború (1810–21)

Miguel Hidalgo y Costilla és José María Morelos y Pavón vezetésével (mindketten az alsó papságból származtak) tömegfelkelést indított az indiánmesztic parasztság, a városi szegénység és a kispolgári elemek szövetsége a spanyol gyarmati iga lerázására (1810–15). A többi spanyol gyarmat függetlenségi mozgalmaitól eltérően a mexikói célja az volt, hogy az országot visszaadja az indiánoknak, s földreformot hajtson végre. Ezáltal ellentmondásba került a bennszülött kreol nagybirtokosokkal. A spanyolok ezt a polgári demokratikus népi mozgalmat komoly kezdeti sikerei ellenére (1813: a chilpancingói kongresszuson elfogadják a Függetlenségi Nyilatkozatot) a kreolok aktív támogatásával leverték. A helyi szabadcsapatok (F. J. Mina, V. Guerrero) azonban tovább harcoltak. Agustín de Itúrbide, hogy a forradalmi népi mozgalmat demagóg módon a kreol szeparatizmus javára fordítsa, s egyúttal megelőzze a spanyolországi liberális forradalom (1820) radikális hatásainak érvényesülését, kidolgozta az Iguala-tervet, amely kimondta a függetlenséget, a kreolok és a spanyolok egyenjogúsítását követelte, és államvallássá nyilvánította a katolicizmust. A córdobai szerződésben (1821. aug. 24) Itúrbide az utolsó spanyol alkirályt Mexikó önállóságának elismerésére kényszerítette.

Harc a köztársaságért és az amerikai agresszió ellen (1821–54)

A spanyolok felett aratott győzelem után Itúrbide 1822-ben I. Ágoston (Agustín) néven császárrá kiáltatta ki magát. 1823-ban azonban elűzték trónjáról, majd 1824-ben a köztársasági felkelők agyonlőtték. 1824-ben Mexikót szövetségi köztársasággá nyilvánították (Mexikói Egyesült Államok). A köztársaság első évtizedeit állandó lázadások és államcsínyek jellemezték, ezek mögött a konzervatív unitaristák (nagybirtokosok, főpapság, katonai kaszt), ill. a liberális föderalisták (elpolgáriasult földbirtokosok, kereskedő burzsoázia, radikális értelmiség) húzódott meg. Az anarchia és a gazdasági elmaradottság Mexikót mintegy kiszolgáltatta az idegen hatalmak kizsákmányoló törekvéseinek, különösen a brit politikának. 1833 áprilisában Antonio López de Santa Ana tábornok, az antiklerikális liberálisok képviselőjeként került hatalomra. Később átállt a konzervatívokhoz és (megszakításokkal) 1855-ig kormányzott. Katonai diktatúrája idején a polgári liberális ellenzéket elnyomta; egyúttal azonban képtelennek bizonyult megvédeni Mexikó nemzeti érdekeit az USA déli (rabszolgatartó) államainak ültetvényes osztálya ellen. 1836-ban Texas függetlenné nyilvánította magát és 1845-ben csatlakozott az Egyesült Államokhoz. A mexikói–észak-amerikai háborúban (1846–48) Mexikó súlyos vereséget szenvedett, az ország a Guadalupe Hidalgó-i békében összterületének mintegy kétötöd részét (Felső-Kaliforniát, Új-Mexikót, Sonorát, Coahuilát és Ta-

maulipa egyes részeit) veszítette el. 1853 decemberében a Gadsden-szerződés értelmében Mexikó kisebb területet adott el az észak-amerikaiaknak.

A polgári-liberális forradalom és Benito Juárez reformkorszaka (1854–75)

A nemzeti katasztrófa következtében kitört a liberálisok vezette 1854–55.évi forradalom, amely végül megdöntötte a Santa Ana diktatúráját. A győztes liberálisok 1857. febr. 5-én kibocsátották a liberális-polgári alkotmányt (az alapvető polgárjogok biztosítása, a rabszolgaság eltörlése, a nemesi címek és rendi kiváltságok megszüntetése). Benito Juárez elnök (1858–72) mélyreható törvényekkel („reformkorszak") korlátozta a katolikus egyház és a konzervatív nagybirtokosok befolyását. Az államot és az egyházat szétválasztották, a kolostorokat bezárták, az egyházi földbirtokot államosították, a világi nagybirtokot pedig részlegesen kisajátították. A feudális-klerikális reakció dühödt fegyveres polgárháborúba sodorta az országot, ez Juárezt arra kényszerítette, hogy a kormány székhelyét a radikális-liberális érzelmű Veracruzba helyezze át, amíg Mexicót, a fővárost vissza nem hódíthatta (1861. jan. 4).

A háború súlyos gazdasági következményeinek leküzdésére Juárez 1861 júliusában kétéves moratóriumot jelentett be a külföldi adósságok megfizetésére. Franciaország, Nagy-Britannia és Spanyolország ezt a határozatot ürügyként használta fel a fegyveres intervencióhoz (1861–67). Miután Nagy-Britannia és Spanyolország 1862-ben visszavonta csapatait, III. Napóleon Franciaországa egyedül folytatta a háborút. 1863 júliusában francia csapatok foglalták el a fővárost és Miksa osztrák főherceget Mexikó császárává kiáltották ki (1864. ápr. 10). A mexikói nép elkeseredett ellenállása 1867-ben visszavonulásra kényszerítette a betolakodókat és miután a francia intervenciós csapatokat visszavonták, ezzel a „császárság" összeomlott. (Miksát 1867. jún. 19-én Querétaróban agyonlőtték.) Az 1867-es elnökválasztáson ismét Juárez győzött. Halálakor utóda Sebastián Lerdo de Tejada (1872–76) lett.

Mexikó a Díaz-diktatúra idején (1876–1910)

A Juárez politikai örökségéért vívott harcban Porfirio Díaz tábornok győzött, aki 1876 novemberében megdöntötte Lerdo de Tejada kormányát, 1877. máj. 2-án pedig hivatalosan is elnök lett. Ettől kezdve csaknem megszakítás nélkül kormányozta Mexikót, egészen 1911-ig. A Díaz-diktatúra alatt a gazdasági fejlődés üteme felgyorsult, amely azonban egyoldalúan a nyersanyagtermelésre és a könnyűiparra szorítkozott (vasútépítés, textilipar, bányászat és kőolaj-kitermelés). Mexikó ezáltal kiszolgáltatta magát az amerikai és brit tőkének (a bányászat 75%-a, a kőolaj-kitermelés 50%-a amerikai ellenőrzés alá került). Azoknak a törvényeknek a következtében, amelyek a paraszti köztulajdont (ejidos) „állami birtokká" nyilvánították, s a földvásárlást a latifundiumok tulajdonosainak megengedték, a kettős, feudális és kapitalista kizsákmányolás súlya alatt vegetáló indián parasztság elveszítette földje nagy részét (1910-ig 72 millió hektárt); a földterület 85%-át a lakosság 2%-a birtokolta. A parasztok és a falusi proletárok spontán ellenállási akcióit csendőrökkel (rurales) fojtották vérbe, akárcsak a kialakulóban levő ipari proletariátuséit, amelynek sem szervezkedési, sem sztrájkjoga nem volt.

A polgári demokratikus forradalom (1910–17)

Amikor Díaz 1910-ben bejelentette „újraválasztását", forradalmi helyzet bontakozott ki. A Francisco I. Madero vezette liberálisok harci jelszava ez volt: „Igazi választójogot! Semmiféle újraválasztást!" A kezdődő polgári demokratikus forradalom tömegbázisa a Pancho Villa, ill. Emiliano Zapata vezette paraszt- és partizánmozgalom volt. 1911. máj. 25-én Díaz uralmát megdöntötték. Az elnökválasztáson Madero győzött, kormánya azonban (1911 novemberétől) nem valósította meg következetesen a San Luis Potosí-i tervben meghirdetett politikai és szociális programot, s ezzel elveszítette a nép kezdeti támogatását.

A Lane Wilson USA-nagykövet nyílt támogatásával fellépő Victoriano Huerta tábornok kihasználta a liberálisok határozatlanságát, és sikeres államcsínyt hajtott végre (1913. febr. 22: Madero meggyilkolása) és bevezette a katonai diktatúrát. Huerta puccsa ellen ismét fellázadtak Villa és Zapata szabadcsapatai. A két parasztvezér 1914-ben elfoglalta a fővárost anélkül, hogy kihasználták volna a lehetőséget, amely a hatalom átvételére – a munkásosztállyal való szövetség esetén – kínálkozott. A munkásosztály leghaladóbb erői 1912-ben a még anarchista orientációjú Organizacion Casa del Obrero Mundial (a Világ Munkásainak Háza) szervezetben tömörültek. Ugyanakkor felvonult Huerta ellen a Venustiano Carranza és Álvaro Obregón tábornokok vezette Ejército Constitucionalista

(alkotmányos hadsereg), amelyet az újonnan kialakult burzsoázia és a kispolgárság egy része mozgatott. Huertát 1914. júl. 15-én kapitulációra kényszerítették. A nép ellenállásán meghiúsultak az Egyesült Államok ismételt beavatkozási kísérletei: az 1914-es veracruzi partraszállás, majd a Villa által kezdeményezett határincidens miatt Mexikóba vezényelt 1916–17-es Pershing-expedíció.

Venustiano Carranza elnöksége (1915–20) idején a querétarói kongresszus (1917. febr. 5) meghirdette a polgári demokratikus alkotmányt, amely többek között felvetette az államosítás és a földbirtokok kisajátításának jogát (27. cikkely), és jelentős munkaügyi törvényeket is tartalmazott. (132. cikkely: a nyolcórás munkanap, sztrájkjog, fizetett szabadság, bérminimum, azonos bér a nőknek.) Egyidejűleg Carranzának, aki a hatalomra került burzsoázia érdekeit képviselte, sikerült levernie a Villa és Zapata vezette forradalmi partizánmozgalmat.

Harc a forradalom védelméért (1918–34)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására újra fellendült a paraszt- és munkásmozgalom: 1918-ban létrejött a Szakszervezeti Szövetség (Confederación Regional Obrero Mexicana – CROM); 1919-ben megalakult a Kommunista Párt, 1920–21-ben kitört a sonorai felkelés és a textilmunkások és bányászok tömegsztrájkja. 1921-ben alakult a CGT szakszervezeti szövetség felkelés robbant ki Yucatanban és más tartományokban. Álvaro Obregón elnöksége idején (1920–24) a burzsoázia kétfrontos harcot folytatott, egyfelől az amerikai vállalatok és ellenforradalmi erők ellen, másfelől viszont a forradalmi baloldal ellen, amely az 1917-es alkotmány gyakorlati alkalmazását követelte. Mexikó volt az első ország az amerikai földrészen, amely 1924-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

Mexikó kőolaj-kitermelése ebben az időszakban állandóan növekedett. A Standard Oil és a Royal Dutch Shell más vállalatok felvásárlása révén csaknem az egész termelést ellenőrizte.

Plutarcho Calles elnök (1924–28) és utódai, Emilio Portes Gil (1929–30), Pascual Ortiz Rubio (1930–32) és Abelardo Rodríguez (1932–34) elnöksége idején fokozódott a nemzeti burzsoázia és a mindinkább előtérbe kerülő újgazdag állami bürokrata rétegek politikájának kettőssége. Amíg egyfelől a klérussal szemben radikális irányvonalat képviseltek (1927. febr.: törvények az egyházi avak államosításáról, az egyházi iskolák bezárása, a külföldi papok kiutasítása), amely nyílt harchoz vezetett a klerikális „cristeros" irányzattal, másfelől fokozódtak a külföldi és belső reakciónak tett engedmények (1927: az alkotmány 27. cikkelyének amerikai nyomásra történt érvénytelenítése, 1930: a diplomáciai kapcsolatok megszakítása a Szovjetunióval, 1931: a munkások alapvető jogainak gyakorlati érvénytelenítése, a földreform megfojtása, a KP és más forradalmi szervezetek üldözése).

Lázaro Cárdenas kormánya (1934–1940)

Döntő bel- és külpolitikai változás történt Mexikóban Lázaro Cárdenas y del Río tábornok elnöksége idején (1934–40). Ez a politikus, a nemzeti burzsoázia balszárnyának képviselőjeként széles antifeudális és antiimperialista népi mozgalomra támaszkodott. Cardenas egy messzemenő kisajátítási program keretében, amely mind a hazai, mind pedig a külföldi nagybirtokot érintette, végrehajtotta a demokratikus földreformot, amelynek alapja a szövetkezeti ejido-rendszer volt.

Az 1937. jún. 23-i és az 1938. márc. 18-i dekrétummal minden külföldi vasúti és kőolajtársaságot (Standard Oil, Royal Dutch Shell) államosítottak. Nagy-Britannia ezért 1938-ban megszakította diplomáciai kapcsolatait Mexikóval, az USA pedig támogatta Saturnino Cedillo tábornok jobboldali puccskísérletét (1938. máj. – jún.). Cárdenas kormánya szorosan együttműködött a szakszervezetekkel (1936: a Mexikói Dolgozók Szövetsége [Confederación de Trabajadores de México, CTM] megalakulása V. Lombardo Toledano vezetésével), ugyanakkor azonban erősítette az „osztályharmónia" érdekében fellépő opportunista elemeket.

Külpolitikai téren Mexikó lényegében antiimperialista irányvonalat folytatott. Tiltakozott a fasiszta Olaszország etiópiai agressziója, valamint Ausztria és Csehszlovákia német megszállása ellen. 1936–39-ben politikai és katonai segítséget nyújtott a Spanyol Köztársaságnak a falangista ellenforradalom, valamint a német és olasz intervenció elleni harcban. Mexikó menedéket adott az antifasiszta menekülteknek, és a köztársasági kormányt Spanyolország egyetlen törvényes kormányaként ismerte el.

Mexikó a második világháború után

Mexikó a második világháborúban az antifasiszta koalíció oldalán állt (1940. szept.: általános mozgósítás, a Legfelső Nemzetvédelmi Tanács létrehozása; 1942. máj.: hadüzenet Németországnak, Olaszországnak és Japánnak; 1942. nov.:

a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Szovjetunióval). Ennek ellenére a háború éveiben, különösen pedig a háborút követő időszakban, a hidegháború idején megnőtt az USA gazdasági és politikai nyomása. Manuel Ávila Camacho (1940–46) elnök kormánya megtűrte a klerikofasiszta elemek (sinarquisták) üzelmeit, és elismerte az Amerika-közi együttműködésnek a chapultepéci határozatban rögzített normáit. Miguel Alemán Valdés elnöksége idején (1946–52) Mexikó 1947-ben aláírta a Rio de Janeiró-i Amerika-közi segélynyújtási és védelmi szerződést, 1948-ban pedig a bogotai IX. Amerika-közi konferencián csatlakozott az akkor alapított Amerikai Államok Szervezetéhez. Az uralmon levő Intézményes Forradalmi Párt (PRI) antidemokratikus kül- és belpolitikája széles körű népi tiltakozást váltott ki. Haladó pártok és szervezetek (KP, Néppárt, Általános Munkás- és Parasztszövetség) vezetésével sztrájkok és tüntetések sora robbant ki, amelyek 1949–50-ben érték el tetőpontjukat. Mexikóvárosban 1949-ben összeült az első amerikai békekongresszus. A mexikói kormány a demokratikus erők nyomására elutasította a koreai háborúban való részvételt, és 1952 februárjában félbeszakította az USÁ-val egy katonai egyezmény megkötéséről folytatott tárgyalásait. Adolfo Ruíz Cortines kormánya (1952–58) elvetette a X. Amerika-közi értekezlet (Caracas, 1954) által amerikai kezdeményezésre elfogadott határozatot „a nyugati félteke kommunizmus elleni védelméről", anélkül azonban, hogy J. Arbenz Guzmán guatemalai polgári demokratikus kormányának segítséget nyújtott volna az 1954. évi agresszió ellen. Az életszínvonalnak Mexikó viszonylag gyors iparosításával párhuzamos romlása spontán parasztmozgalmak és sztrájkok új hullámát korbácsolta fel, ezekre a kormány megtorló intézkedésekkel válaszolt (1958. jan.–febr.). Az 1958-as elnökválasztáson a liberális reformprogramot hirdető egykori munkaügyi miniszter, Adolfo López Mateos, a kormánypárt (PRI) jelöltje győzött. López Mateos gyakran bírálta az USA latin-amerikai diszkriminációs gazdasági és külpolitikáját. Mexikó semleges maradt, amikor az USA az Amerikai Államok Szervezetét akarta felhasználni a forradalmi Kuba elleni fegyveres intervencióra (San José-i nyilatkozat, 1960. aug.).

A Punta del Este-i AÁSZ-konferencián (1962. jan.) Mexikó öt országgal együtt elutasította Kuba „elítélését". A karib-tengeri válság idején (1962. okt.) Mexikó ismét vonakodott attól, hogy az amerikai kívánságnak megfelelően megszakítsa diplomáciai kapcsolatait Kubával.

A viszonylag független külpolitikával ellentétben López Mateos kormánya belpolitikai téren 1959-től kezdve több megtorló intézkedést léptetett életbe a KP, a forradalmi szakszervezetek és haladó személyiségek ellen. Egyfelől számos nagybirtokos földjét felosztották a parasztok között, az újonnan öntözött területeken viszont parasztbirtokokat sajátítottak ki az újburzsoázia javára. Ez több tartományban is összeütközésekhez vezetett. López Mateos elnök Lengyelországban tett hivatalos látogatása alkalmával (1963. márc.) ismét síkraszállt a békés egymás mellett élés politikájáért.

1964-ben Gustavo Díaz Ordáz, a korábbi belügyminiszter, a PRI jelöltje győzött az elnökválasztáson. Díaz Ordaz folytatja elődje külpolitikáját. Nem volt hajlandó megszakítani a diplomáciai kapcsolatokat Kubával, ellenezte a Dominikai Köztársaság ellen irányuló amerikai intervenciót (1965. ápr.). Az USA számos gazdasági intézkedéssel (amerikai turisták vámmentes vásárlásának korlátozása, az USÁ-ban dolgozó mezőgazdasági munkások számának csökkentése) próbált nyomást gyakorolni a mexikói kormányra.

A belső demokratikus ellenzék elnyomása (közvetlenül az olimpia előtt) a „Három Kultúra Terén" rendezett mészárlással érte el tetőpontját. A rendőrterrornak mintegy 500 diák esett áldozatául (1968. okt.).

Az 1970 júliusi elnökválasztáson Luís Echevarría Alvárez, egykori belügyminiszter, a PRI jelöltje győzött, aki 1970. dec. 1-én lépett hivatalba. Echevarría a gyorsított kapitalista ipari és mezőgazdasági fejlődés politikáját képviseli még a külföldi monopóliumok (USA, NSZK, Japán) befolyásának erősödése árán is.

Időrendi táblázat

I. e. 30 000–15 000 évvel	Vadászkultúrák Mexikóban.
500–700	A Teotihuacán-kultúra virágkora. Az első osztálytársadalmak kialakulása.
800	A tolték bevándorlás kezdete.
1168	Az észak felől érkező aztékok megsemmisítik Tollant, a tolték fővárost.
1325	Tenochtitlán alapítása.
1502–20	II. Moctezuma.
1517–18	Hernández de Cordóba és J. de Grijalva, az első európaiak Yucatan partvidékén.
1519–21	A spanyolok Hernán Cortéz vezetésével meghódítják Mexikót.

1535	Új-Spanyolország alkirálság szervezése.
1552	A mexikói egyetem alapítása.
1564–66	A Dávila-testvérek összeesküvése a Spanyolországtól való függetlenség kivívása érdekében.
1571	Az inkvizíció bevezetése.
1609	Néger rabszolgák felkelése.
1632	Megjelenik Díaz del Castillo (megh. 1582) „Új-Spanyolország meghódításának igaz története" c. könyve.
1718–20	Dekrétumok az encomienda eltörléséről.
1794	Spanyolellenes összeesküvés Juan Guerrero vezetésével.
1810–21	Forradalom a függetlenség kivívásáért Spanyolország ellen.
1811	Hidalgo veresége (jan.) és kivégzése (júl.).
1813	A chilpancingói kongresszus Függetlenségi Nyilatkozata (szept.–nov.).
1817	Az F. J. Minas vezette szabadságmozgalom tetőpontja (ápr.–máj.).
1821	Itúrbide „Függetlenségi Nyilatkozata" (szept.).
1822–23	I. Ágoston.
1824	Itúrbidét agyonlövik (júl. 19). A Mexikói Egyesült Államok kikiáltása (okt.).
1833–55	Santa Ana tábornok diktatúrája (megszakításokkal).
1836	Texas amerikai telepesei a déli rabszolgatartó államok támogatásával „függetlenné" nyilvánítják magukat.
1845	Texas az USA szövetségi állama lesz.
1846–48	Az USA területrabló háborúja Mexikó ellen.
1848	A Guadalupe Hidalgó-i béke (febr.).
1854–55	A liberálisok felkelése.
1857	Liberális polgári alkotmány (febr. 5). A Nemzeti Könyvtár megalapítása.
1857–60	Polgárháború a konzervatívok és liberálisok között.
1858–72	Juárez elnöksége.
1861–67	Francia intervenció Mexikóban. A támadásban eleinte Nagy-Britannia és Spanyolország is részt vesz.
1864	Miksa Habsburg főherceg – francia támogatással – Mexikó császárává kiáltatja ki magát (ápr. 10).
1867	Miksát a franciák kivonulása után elfogják és kivégzik (jún. 19). Bevezetik az általános iskolakötelezettséget.
1876–1911	Díaz tábornok diktatúrája (megszakításokkal).
1905	A Liberális Párt megalapítása.
1907	Sztrájkoló munkások tömeges kivégzése Río Blancóban.
1910	Madero meghirdeti a San Luis Potosí-i tervet (okt. 5). A Díaz-diktatúra elleni fegyveres felkelés kezdete.
1911	Díaz emigrál; Madero elnök lesz (nov.-től 1913-ig). Zapata forradalmi programja (az ayalai terv; nov. 25).
1912	A Casa del Obrero Mundial szakszervezeti központ megalapítása.
1913	Huerta ellenforradalmi államcsínye; Maderót agyonlövik (febr. 22).
1914	Az USA megszállja Veracruzt (ápr.). Huerta megbukik (júl. 15). Villa és Zapata bevonul a fővárosba (dec.).
1915–20	Carranza elnöksége.
1916	A Carranza-kormány agrárdekrétuma.
1917	A querétarói polgári demokratikus alkotmány elfogadása (febr. 5).
1918	A CROM szakszervezeti szövetség megalapítása. Az első marxista kör Veracruzban M. Díaz Ramírez vezetésével.
1919	Zapata meggyilkolása (ápr. 10). A KP megalapítása.
1920–24	Obregon elnöksége (a politikust 1928-ban megölik).
1922	A CNTC katolikus szakszervezeti szövetség alapítása.
1923	Villa meggyilkolása (jún. 20).
1924–28	Calles elnöksége.
1924	Diplomáciai kapcsolat a Szovjetunióval (aug.).
1926	Az állami agrárbank létrehozása (márc.).
1927	Antiklerikális törvények (júl.). A vallási szertartások nyilvános gyakorlásának betiltása (aug.).

1929	A szakszervezeti egység helyreáll a CSUM megalapítása révén (jan.). A Nemzeti Forradalmi Párt megalapítása (márc.).
1933	Az Általános Munkás- és Parasztszövetség létrehozása Lombardo Toledano vezetésével (okt.). A Nemzeti Forradalmi Párt hatéves tervet fogad el (dec.).
1934–40	Cárdenas elnök polgári demokratikus kormánya.
1937	A vasutak államosítása (jún. 23).
1938	A külföldi kőolajtársaságok államosítása (márc. 18). A Nemzeti Forradalmi Párt felveszi a Mexikói Forradalom Pártja nevet (márc.).
1940–46	Ávila Camacho elnök.
1941	Segélynyújtásai egyezmény az Egyesült Államokkal (márc.).
1942	Hadüzenet Németországnak, Olaszországnak és Japánnak (máj.). A vezető szakszervezetek szolidaritási egyezménye (jún.). Az 1930-ban megszakított diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele a Szovjetunióval (nov.).
1945	Amerika-közi értekezlet Chapultepécben (márc.).
1946	A Mexikói Forradalom Pártja az Intézményes Forradalmi Párt (PRI) nevet veszi fel (jan.). A sinarquisták felkelési kísérletei.
1946–52	Alemán Valdés elnök.
1947	Mexikó ratifikálja a Rio de Janeiróban megkötött Amerika-közi kölcsönös védelmi és segélynyújtási egyezményt.
1948	Mexikó belép az Amerikai Államok Szervezetébe (OAS, AÁSZ).
1951	Bányászok éhségmenetei.
1952–58	Ruíz Cortines elnöksége.
1954	Mexikó elutasítja a X. Amerika-közi konferencián (Caracas) elfogadott határozatot „a nyugati félteke védelméről a kommunizmus ellen".
1958	A munkásellenes szociális és árpolitika elleni sztrájkmozgalmak tetőpontja.
1958–64	López Mateos elnök.
1959	A Szovjetunió ipari kiállítása és A. Mikojan hivatalos látogatása (nov.).
1959–60	Hajsza a KP, a forradalmi szakszervezetek és haladó személyiségek ellen.
1961	Latin-amerikai konferencia a nemzetközi szuverenitásért, és a gazdasági egyenjogúságért Cárdenas volt elnök vezetésével (márc.).
1962	Mexikó visszautasítja a Punta del Este-i AÁSZ-konferencia határozatát Kuba „elítéléséről" (jan.). López Mateos elnök üzenete Dorticós kubai elnökhöz a karibtengeri válság alkalmából (okt.).
1964	A népi választási front létrejötte a KP, a szakszervezetek és a parasztszövetségek koalíciójából. A kormány nem hajlandó hivatalosan engedélyezni az elnökjelöltséget (jan.). David Alfaro Siqueiros, a híres festőművész és más politikai foglyok szabadon bocsátása (jún.).
1964–70	Díaz Ordaz elnöksége.
1965	A kormány nyilatkozatot tesz közzé: nem szakítja meg a diplomáciai kapcsolatokat Kubával (febr.). A KP KB felhívást intéz a Szocialista Néppárthoz az akcióegység érdekében (márc.). A kormány elítéli a Dominikai Köztársaság elleni amerikai agressziót, nem hajlandó részt venni az AÁSZ-államok intervenciójában (máj.).
1967	A KP XV. kongresszusa: antiimperialista és antioligarchikus reformprogramot fogadnak el (jún. 18–22). A PRI kormánypárt választási győzelme (júl. 22).
1968	A. Carillo Flores külügyminiszter látogatása a Szovjetunióban (máj. 21–29). Mészárlás a „Három Kultúra Terén" (okt. 2). A XIX. Nyári Olimpiai Játékok (okt. 12–27).
1969	A Szocialista Néppárt IV. konferenciája követeli egy nemzeti demokratikus front létrehozását (febr. 1). Nelson Rockefeller amerikai különmegbízott látogatása (máj. 11–13).
1970	A PRI kormánypárt győzelme az elnök- és parlamenti választásokon (júl.). Luís Echevarría Alvárez elnök hivatalba lépése (dec. 1).

Apatzingáni alkotmány: az 1814-ben, Apatzingán dél-mexikói városban, Morelos által meghirdetett polgári demokratikus alkotmány; Rousseau politikai és társadalmi eszméin alapult, és a szabad, független Mexikó megteremtését proklamálta.

Aztékok: a nahua-nyelvcsoporthoz tartozó indián nép Mexikó központi fennsíkján. Az aztékok a 12. században észak felől hatoltak be Mexikó területére és 1325-ben alapították Tenochtitlánt, fővárosukat. 1428-ban Itzcoatl vezetésével Texcocóval és Tlacopánnal közös törzs-

szövetségbe (a Három Város Szövetségébe) tömörültek. A 15. században leigázták a mai Mexikó nagy részét. A spanyol hódítás idejére (1519–21) már az azték állam kialakulásának jelei mutatkoztak. A kezdődő osztálydifferenciálódással megszilárdult a nemesség és papság helyzete, amelyek uralma a föld magántulajdonán alapult. Emellett továbbra is létezett a calpulli-rendszeren alapuló közösségi földtulajdon. Az aztékok fejlett mezőgazdaságot vettek át elődeiktől (a legfőbb tápnövény a kukorica; termeltek kakaót, paradicsomot, dohányt és gyapotot). A kézművesség (rézfeldolgozás, ezüstmegmunkálás) színvonala magas volt; a kézművesek céhszerű szervezetben tömörültek. Az aztékoknak fejlett művészete, festészete, építészete volt, képírásrendszert és csillagászati ismereteken alapuló naptárrendszert dolgoztak ki. Politeista vallásuk számos természeti jelenséget ruházott fel isteni vonásokkal, közöttük a legnagyobb Huitzilopochtli, a hadisten volt. Az istenségek tiszteletére kultikus cselekedeteket és tömeges emberáldozatokat hajtottak végre.

Calles, Plutarcho Elías: tábornok és politikus; 1877–1945; részt vett Madero 1911-es felkelésében a Díaz-diktatúra ellen; 1919–23: több ízben miniszter, 1924–28: elnök. Harcolt a klerikális befolyás ellen, feloszlatta a szerzetesrendeket. Az USÁ-val szembeni kezdeti ellenállás után Calles a kőolaj kérdésében kapitulált. 1928–34-ben gyakorlatilag saját kezében összpontosította a bel- és külpolitikát, 1930-ban megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Miután a Cárdenas-kormány kiutasította, 1936-ban az USÁ-ba emigrált.

Cárdenas y Del Río, Lázaro: indián származású államférfi; 1895–1970; haladó polgári demokrata. 1930-tól a baloldali polgári Nemzeti Forradalmi Párt vezetője. Mint elnök (1934–40) a gazdasági és politikai függetlenségért harcolt. 1936–39: támogatta a Spanyol Köztársaságot. Pártolta a szakszervezeti mozgalmat, bár azt a kormánypolitika szolgálatába állította. 1961 márciusában Cárdenas elnökölt a Mexikóba összehívott latin-amerikai konferencián, amely síkra szállt a nemzeti szuverenitásért, a gazdasági egyenjogúságért és a békéért. 1955-ben Lenin-békedíjat kapott.

Carranza Venustiano: államférfi; 1859–1920 (meggyilkolták); a Madero-felkelés egyik vezetője, a Huerta-reakció elleni mozgalom irányítója, 1913–14. Elnöksége idején (1915–20) az USA politikai és gazdasági gyámsága ellen irányuló politikát folytatott, s elutasította a Monroe-elvet. Az észak-amerikai és brit befolyással szemben Németország felé közeledett, az első világháborúba való belépést azonban elutasította. 1917-ben közzétette a ma is érvényben levő polgári demokratikus alkotmányt, amely többek között a föld kincseinek államosítását (vagyis a külföldi monopóliumok kisajátítását), földreformot és átfogó szociális törvényhozást követelt. Amikor szakított a Villa és Zapata vezette paraszti, népi mozgalommal, ezzel hozzájárult az ellenforradalmi erők fellendüléséhez (1919–20). Menekülés közben meggyilkolták.

Chilpancingói kongresszus: 1813-ban Chilpancingo mexikói városban összehívott kongresszus, amelyen a spanyol gyarmati uralom elleni felkelésben részt vett tartományok képviseltették magukat. A kongresszuson Morelost államfővé választották, Mexikót pedig szabadnak és függetlennek nyilvánították.

Cuauhtémoc: azték fejedelem, uralkodott 1520–25; II. Moctezuma halála után a Cortez vezette spanyol hódítókkal szembeni azték ellenállás vezetője. 1521-ben foglyul ejtették és kegyetlenül megkínozták. 1525-ben Cortez parancsára kivégezték.

Juárez, Benito: politikus, nemzeti hős; 1806–72; 1855: igazságügy-miniszter, 1858–72: elnök. A radikális liberálisok vezetőjeként harcolt a klerikalizmus és a nagybirtok ellen, nagy része volt az 1857-es alkotmány kidolgozásában, amely a polgári liberális „reformkorszak" törvényes alapja; 1861–67-ben a francia intervencióval szembeni ellenállást vezette.

Lombardo Toledano, Vicente: politikus; 1894–1968; 1921–31: a CROM szakszervezeti szövetség főtitkára, 1926–28: képviselő, 1936–41: a CTM szakszervezeti szövetség főtitkára, 1938: a haladó Latin-amerikai Szakszervezeti Szövetség (CTAL) egyik alapítója és elnöke, az 1948-ban alapított Néppárt (1960-tól Szocialista Néppárt) vezetője. Számos Mexikó történelmével és politikájával foglalkozó munka szerzője.

Mexikói hadjárat: Franciaország katonai intervenciója Mexikó ellen. Első szakaszában Nagy-Britannia és Spanyolország is részt vett; III. Napóleon egy, Franciaországtól függő mexikói állam létrehozására törekedett („császárság") az osztrák Miksa főherceg vezetésével. Az intervenció meghiúsult a mexikóiak Juárez vezette fegyveres ellenállásán és az Egyesült Államok diplomáciai nyomásán. A francia expedíciós hadsereg visszavonulása után Miksa „császársága" összeomlott.

Miksa: osztrák főherceg, Ferenc József császár öccse; 1832–67; III. Napóleon kívánságára 1864-ben Mexikó császárává nyilvánították, a francia expedíciós hadsereg elvonulása után Querétaróban elfogták, majd Mejía és Miramón tábornokokkal együtt rögtönítélő bíróság elé állították és agyonlövették.

Mina el Mozo, Francisco Javier: spanyol gerillavezér és tábornok; 1789–1817; 1808-ban

Zaragoza védői között harcolt, majd gerillaosztagokat vezetett a napóleoni támadók elleni harcban. A restauráció győzelme után Nagy-Britannián és az Egyesült Államokon keresztül Mexikóba ment, ahol 1816–17-ben részt vett a spanyol gyarmati uralom elleni felszabadító mozgalomban. Foglyul ejtették és agyonlőtték.

Moctezuma (Moktezuma, Montezuma): azték uralkodók. 1. I. Moctezuma (Ilhuicamina): uralkodott 1440–68. – 2. II. Moctezuma: 1475–1520; eredetileg Huitzilopochtli hadisten papja. 1502-ben Ahuizotl utódjaként uralkodóvá választották. Az azték birodalom területét véres hadjáratok révén gyarapította. 1519-ben, miután Cortez első ízben meghódította Tenochtitlánt, fogságba esett, öngyilkos lett.

Morelos y Pavón, José María: szabadságharcos, nemzeti hős; 1765–1815; mint pap és Hidalgo egykori harcostársa, 1810–15-ben a spanyol gyarmati uralom és a kreol nagybirtokosok ellen irányuló társadalmi-forradalmi felkelés vezetője. 1814-ben az apatzingani kongresszuson függetlenné nyilvánította Mexikót. Fogságba esése után halálra ítélték, és agyonlőtték.

Obregón, Álvaro: tábornok és politikus; 1880–1928; a forradalom idején Carranza oldalán harcolt, és döntő vereséget mért a Villa vezette partizánmozgalomra. Később megdöntötte Carranzát és 1920–24 között elnökként kormányzott. Az USA-imperializmussal szemben engedménypolitikát folytatott (lemondott az 1917-es alkotmánynak a külföldi társaságok kisajátítására vonatkozó 27. cikkelyének alkalmazásáról). 1924-ben diplomáciai kapcsolatokat létesített a Szovjetunióval; újjáválasztása után egy fanatikus katolikus meggyilkolta.

Santa Ana (Anna), Antonio Lopéz de: tábornok és politikus; 1797–1876; 1823-ban katonai puccsot vezetett Itúrbide ellen; 1833–47: több ízben elnök; 1853: „állandó diktátor". 1855-ben a liberálisok felkelése megdönti uralmát. A nagybirtok és a klérus érdekeit képviselte. Részben e miatt szenvedett vereséget Mexikó az 1846–48-as háborúban.

Toltékok: az uto-azték nyelvcsalád nahua-nyelvcsoportjához tartozó kihalt nép, amely a 9. században a mexikói fennsíkon alapította meg birodalmát (Tollan vagy Tula). Tollan lerombolása a 11. században a tolték társadalom fejlődésének átmeneti korszakára esik, amikor a papi uralmat világi színezetű, kora feudális vonásokkal rendelkező hatalom váltotta fel. A toltékok egy része délre vándorolt (nyomaik Yucatantól Nicaraguáig meglelhetők). Képírásrendszert és naptárt dolgoztak ki, építészetük és képzőművészetük magas fejlettségi fokon állt.

Villa, Francisco, másként Pancho, eredeti neve Doroteo Arango: parasztvezér, földmunkás; 1877–1923; az 1910–17-es polgári demokratikus forradalom egyik legjelentősebb személyisége. Mexikó északi részén partizánsereget vezetett, 1911-ben és 1914-ben (Zapatával együtt) a nagybirtok és a külföldi imperializmus elleni harc során elfoglalta Mexikóvárost, de nem ismerte fel a munkásosztállyal való szövetség, valamint az ország más részeiben harcoló parasztmozgalmakkal (Zapata) való egyesülés szükségességét. Miután Carranza csapatai leverték (1915), 1920-ban visszavonult a magánéletbe; az uralkodó körök megölették.

Zapata, Emiliano: parasztforradalmár, indián származású népi hős; 1873–1919; Villa mellett az 1910–17-es polgári demokratikus forradalom legjelentősebb parasztvezére Morelos szövetségi államban. Az 1911. évi ayalai tervben Zapata radikális agrárprogramot fogalmazott meg. Döntő része volt a Díaz- és Huerta-diktatúra megdöntésében. Csapatai Villával együtt elfoglalták Mexikóvárost (1914. dec.–1915. jan.); Zapata azonban nem ismerte fel a munkásosztály és a parasztság akcióegységének szükségességét. A forradalmi parasztmozgalom leverése után a Carranza-kormány meggyilkoltatta.

Dr. F. Katz/Dr. M. Kossok

Monaco

Monaco, Monacói Hercegség (Principauté de Monaco); alkotmányos monarchia a Riviérán; területe: 1,5 km²; lakossága (1968): 23 000; fővárosa: Monaco, közigazgatási beosztása három városi kerület. Hivatalos nyelve a francia.

A mai Monaco, az antik Herculis Monoeci területén a fóniciaiak az i. e. 10. században települést létesítettek, amely a 7–6. századtól görög, később római kolónia volt. 1295-ben a génuai köztársaság felépítette a monacói erődöt, amelyet 1297-ben a génuai Grimaldi-család szerzett meg. 1641-ben Monaco francia védnökség alá került, 1793–1814 között Franciaországhoz csatolták. 1815–61 között Szardínia-Piemont védnöksége alatt állt, 1861-től (miután lemondott területének 95%-áról) Franciaország védnöksége alá került. 1863-ban megalapították a Monte Carló-i játék-

bankot, amely az idegenforgalmon és a nemzetközi tengeri fürdőtársaság szolgáltatásain kívül a kis hercegség legfőbb bevételi forrása. 1911-ben Monaco alkotmányt kapott és az addig abszolutista módon kormányzott ország alkotmányos monarchia lett. Államfője 1949 óta III. Rainier herceg.

Dr. H. Piazza

Mongólia

Mongólia, Mongol Népköztársaság (Bügd Nairamdah Mongol Ard Uls); szocialista köztársaság Belső-Ázsiában; területe: 1 565 000 km²; lakossága (1969): 1,2 millió; fővárosa: Ulanbátor; közigazgatási beosztása: 18 körzet és a főváros; hivatalos nyelve a mongol.

Kora feudális államok

A mai Mongol Népköztársaság területét a legkorábbi idők óta különféle nomád néptörzsek népesítették be. Egyaránt erről tanúskodnak a régészeti kutatások, ill. az írásos emlékek. A Nagy Fal és a Bajkál-tó közötti területet már az i. e. 3. században a hunok (hsziung nu) hatalmas birodalma tartotta uralma alatt. Mielőtt a 12–13. században a mongol törzsek megjelentek volna a világtörténelem színpadán, sok belső-ázsiai nép állama követte egymást, ezek a népek – bár valamennyien az őstársadalomból az osztálytársadalomba vezető fejlődés szakaszán voltak — nem alkottak rabszolgatartó rendet.

Az őstársadalomból a feudális rendbe történt közvetlen átmenet okai a következők voltak: 1. a belső-ázsiai népek nomád életmódja, amely nem kedvezett a rabszolgatartó rend kialakulásának, 2. a szomszédos feudális államok magasabb fejlettsége, amely a belső-ázsiai államokra is hatott.

A feudális Mongólia

A mongol világbirodalom

A 12–13. század társadalmi viszonyai. A 12. században a mongolok különféle törzsek és törzsszövetségek keretei között éltek, amelyek élén a kán állt. Amíg az északi törzsek, az ún. „erdei népek" körében még ősközösségi viszonyok uralkodtak, és az osztálytársadalom jelei még csak csírájukban voltak jelen, a déli törzseknél, az ún. „pusztai népeknél" a Kína és Közép-Ázsia népeihez fűződő kapcsolatok következtében már jelentős mértékben előrehaladt az osztályok kialakulásának folyamata.

A mongol feudalizmus sajátosságai. A feudális Mongólia két specifikum révén különbözik a többi feudális államtól: 1. gazdasági alapját kiterjedt nomád gazdálkodás alkotja, 2. közvetlenül az ősközösségi társadalomból fejlődött ki, úgy, hogy az ősközösség társadalmi intézményeit a feudális viszonyok közepette még sokáig megőrizte. Jóllehet a rabszolgaságnak is volt bizonyos szerepe, mégsem tekinthetjük társadalmi-gazdasági alakulatnak. A 12–13. század a rabszolgaság két formáját ismeri: 1. a házirabszolgákat, mint egyes gazdag családok tulajdonait, 2. a rabszolgatörzseket, amelyek egyetlen uralkodó törzstől függnek. A rabszolgatörzsek tagjainak azonban van személyi tulajdonuk és bizonyos személyes szabadságot élveznek.

A mongol világbirodalom kialakulása és megszilárdulása Dzsingisz kán és utódai korában. A 12. század végén az egyes törzsek közötti hatalmi harcok kiéleződtek, végül azonban a rivalizáló csoportok egyesültek. Az 1206-ban kialakult kora feudális államban Temudzsin, a leghatalmasabb törzsi fejedelem mint kagán, a Dzsingisz kán nevet vette fel. A mongol törzsek egyesítése – Dzsingisz kán történelmi érdeme – nem vetett véget a pusztai harcoknak, amelyek ettől fogva a szomszédos népek ellen irányultak. A harcokban felbecsülhetetlen kulturális értékek semmisültek meg. Dzsingisz kán halála után utódai az ő hódító politikáját folytatva Eurázsiában megalapították az Arany Horda Birodalmát, az Ilkánok birodalmát, a Dzsagataj birodalmát és a Jüan-dinasztiát.

A világbirodalom összeomlása. Miután ennek az óriásbirodalomnak nem volt egységes gazdasági bázisa, etnikai vonatkozásban pedig különféle népek konglomerátuma volt, tehát már kialakulása is magában hordta a széthullás csíráját. A birodalom egyes részei már a 13. század hatvanas éveiben is önálló politikát folytattak. A mongóliai nagykán tisztsége formális volt. Az elnyomott népek sorozatos felkelésekkel gyengítették a mongol feudális osztály uralmát. A 14. század derekán az Ilkánok birodalma széthullott, és alig két évtizeddel később a mongolokat kiűzték Kínából. 1480-ban az orosz nép is végleg lerázta a mongol igát.

Mongolia a feudális széttagoltság időszakában

A politikai fejlődés a mandzsu uralom előtt. A világbirodalom összeomlása előtt a mongol fejedelmek ismét megkísérelték, hogy Kína elleni hadjáratok révén visszanyerjék elvesztett hatalmukat. Másfelől a Ming-dinasztia korában Kína is gondolt Mongólia meghódítására, amelynek fejedelmei egymással harcoltak a politikai hegemóniáért. Csak a 15. században sikerült még egyszer, rövid időre egyesíteni a mongol fejedelemségeket. Röviddel ezután azonban újra kitört a viszály a fejedelmek és a nagy hűbérurak között. A hatalom decentralizálódása és a háborús pusztítások végül teljesen szétzilálták a gazdasági életet, és általános nyomort idéztek elő. A kulturális fejlődés stagnált. Csak a 16. század második felében tapasztalhatunk részleges fellendülést az ország életében.

A társadalmi struktúra a 14–17. században. Mongóliában már a 14. században két élesen elhatárolható társadalmi osztály létezett, amelyek ellentétei fokozatosan kiéleződtek. A két osztály – a hűbérurak, illetve az aratok – összetétele nem volt egységes. Ezenkívül a 16. század végén és a 17. század elején a gyorsan terjeszkedő lámaizmus révén megjelentek a lámaista papság rétegei.

A feudális osztály ideológiája – a lámaizmus. A lámaizmust már Kubilaj kán támogatta a 13. században, de csak a 16. század végén tett szert nagyobb jelentőségre. Ettől fogva a feudális osztály is támogatta a lámaista hit terjedését, amely uralmát ideológiailag megalapozta, ezáltal tehát erősítette a feudális rendet. Szerzeteseket hívtak be Tibetből, ösztönözték a buddhista irodalom fordítását, és számos kolostort építettek. Az előjogokkal felruházott papság újabb terhet rótt az aratokra, akiknek hozzá kellett járulniuk a papság fenntartásához.

Mongólia a mandzsu uralom alatt

A politikai fejlődés. A 17. században a mandzsu uralkodó osztálynak sikerült részben erőszakkal, részben az egyes mongol fejedelmek megvesztegetésével kiterjesztenie hatalmát Mongóliára, így az ország 1691-ben az uralkodó osztály árulása folytán elveszítette függetlenségét. Ebben az időszakban kiemelkedő hazafiak vezették harcba a népet a mandzsuk ellen. Így 1755–58-ban jelentős felkelés tört ki Amurszana vezetésével.

A nép helyzete. A mandzsu uralom idején a mongol népet kétszeresen is kizsákmányolták: saját hűbérurai is, az idegen hódítók is kiszipolyozták. Az aratokat az adók és a kötelező feudális szolgáltatások hihetetlen nyomorba taszították. Többségük, miután gazdaságilag és politikailag teljesen jogfosztott volt, kínai kereskedőktől és uzsorásoktól is függőségbe került. Végül a 20. század elején felkelések törtek ki és kibontakozott az Ajúsi vezette nemzeti felszabadító mozgalom.

Az autonómia időszaka

Mongólia fejlődése a népi forradalomig. A nemzeti felszabadító mozgalomnak 1911-re sikerült leráznia a mandzsu igát, és helyreállítani Mongólia autonómiáját, amelyet Oroszország és Kína több ízben megerősített. Jóllehet az aratok vállára nehezedett a hódítók elleni harc terhe, továbbra is jogfosztottak maradtak és feudális uraik önkényét kellett elviselniük, ezek a hűbérurak magukhoz ragadták a hatalmat és feudális-teokratikus államot rendeztek be. 1918–19-ben azzal az ürüggyel, hogy Mongóliát megvédik az Októberi Forradalom hatásától, kínai militaristák szállták meg az országot, véget vetve a mongol autonómiának. Röviddel ezután fehérgárdista bandák rohanták meg Mongóliát, és terrorista rezsimet hoztak létre.

Az 1921-es népi forradalom. Az Októberi Forradalom győzelme és az idegen uralom Mongóliában serkentően hatott a forradalmi mozgalom fejlődésére. 1919 és 1921 között marxista–leninista párt jött létre, amely 1924-ben a Mongol Népi Forradalmi Párt (MNFP) nevet vette fel. A mongol nép e párt vezetése alatt vívta ki nemzeti és társadalmi függetlenségét. A Forradalmi Népi Hadsereg győzelme után, amelyhez a Vörös Hadsereg egységei is hozzájárultak, 1921. júl. 11-én kijelenthették: a mongol népi forradalom diadalmaskodott a kínai és fehérgárdista csapatok fölött.

A népi demokratikus állam

A néphatalom feladatai a győzelmes népi forradalom után. A népi hatalom győzelme volt a mongol aratok történetének egyik legjelentősebb eseménye. Az ezután következő időszakot a feudalizmus gyökerei és a kialakuló kapitalista elemek elleni harc jellemezte. 1924 novemberében elfogadták az első alkotmányt, és kikiáltották a Mongol Népköztársaságot. Mongólia államformája addig alkotmányos monarchia volt, amelynek élén a bogdogegén állt. Az alkotmány elfogadásával megrendült a feudális osztály politikai és gazdasági bázisa. A népi kormánynak most azt a feladatot kellett megoldania, hogy az országot megvédje a külföldi, főként a japán imperialisták támadásaitól, leleplezze az ellenség mongóliai cinkosait, megteremtse az új gazdaság alapjait és a feudális urak osztályait végérvényesen megsemmisítse. Az ország demokratizálásának első szakaszában elért eredmények a Mongol Népköztár-

saság újabb alkotmányában jutottak kifejezésre, amelyet 1940-ben fogadott el a VIII. Nagy Népi Hurál.

A második világháború. Harc a szocializmus alapjainak megteremtéséért. A második világháborúban a népi Mongólia szilárdan támogatta a Szovjetuniót. 1945-ben a Forradalmi Népi Hadsereg aktív részt vállalt a japán imperialisták elleni harcokban. A győzelem után a mongol nép egész erejét a békés építésnek szentelte: létrejött a modern ipar, megtörtént a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a marhatenyésztésen kívül sikereket értek el a földművelésben és a kertgazdálkodásban.

A társadalmi struktúra a 20. század hatvanas éveinek kezdetén. A Mongol Népköztársaságban nincs magángazdaság és nem létezik többé kizsákmányolás. A szocialista termelési viszonyoknak a gazdaság minden területén aratott győzelme változást idézett elő a társadalom szerkezetében is. A nemzeti ipar megteremtésével kialakult a mongol munkásosztály, amely vezető társadalmi erővé fejlődött és a szövetkezeti aratok osztályával, valamint a szocialista értelmiséggel együtt a szocializmust építi. Az új, szocialista viszonyok a Mongol Népköztársaság 1960-ban elfogadott harmadik alkotmányában jutnak kifejezésre.

A Mongol Népköztársaság belső helyzete és nemzetközi kapcsolatai. Az MNFP XV. pártkongresszusa (1966) megállapította, hogy Mongólia a szocialista építés újabb szakaszába lépett. Új pártprogramot fogadtak el, irányelveket tűztek ki a népgazdaság és a kultúra ötéves (1966–70) fejlesztési tervéhez. A kongresszus a legfontosabb feladatnak azt tekintette, hogy 1980-ra Mongóliát ipari agrárországgá változtassák. Külpolitikai téren növekedett a Mongol Népköztársaság tekintélye: teljesjogú tagja az ENSZ-nek és számos állammal tart fenn diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat. Különös jelentősége van ebben a vonatkozásban a szocialista államokhoz fűződő testvéri együttműködésnek a KGST keretein belül.

Időrendi táblázat

I. e. I. évezred	A patriarchális nemzetségi rend, a magántulajdon és a házi rabszolgaság kialakulása.
I. sz. 3. sz.	A hun (Hsziung nu) birodalom kialakulása.
I. sz. 1–12. sz.	Különböző államok, belső-ázsiai törzsszövetségek és népek a mai Mongol Népköztársaság területén.
12. sz.	A mongol törzsek hatalmi harcainak éleződése.
1206	Temudzsin Dzsingisz kán néven trónra lép. Az első mongol állam alapítása.
1207	Dzsingisz kán hódító hadjáratainak kezdete.
1211–15	Észak-Kína meghódítása.
1218–21	Közép-Ázsia meghódítása.
1223	Hadjárat az orosz fejedelmek ellen. Csata a Kalka-folyónál.
1227	Dzsingisz kán halála.
1228	Ögödejt nagykánná nyilvánítják.
1237–40	Batu hadjáratai Oroszország ellen.
1241–42	Batu hadjáratai Lengyelország (a liegnitzi ütközet), Magyarország és Morvaország ellen.
1241	Ögödej halála.
1246–48	Güjük kán.
1251–58	Möngke kán.
1260–94	Kubilaj kán.
1271–1368	Mongol uralom Kínában (Jüan-dinasztia).
1380	Kínai hadjárat Mongólia ellen. Karakorum lerombolása.
1479–1543	Dajan kán.
1579	Abataj kán elfogadja a lámaizmust.
1586	Az első lámaista kolostor építése Erdeni Dzúban.
1636	Abahaj mandzsu fejedelmet mongol kánná nyilvánítják a dél-mongóliai fejedelmek.
1691	Mongólia Kína vazallusa lesz.
1755–58	Mandzsuellenes népi felkelés, Amurszana nyugat-mongóliai herceg vezetésével.
1900	Mongol katonák felkelése Uljaszutajban.
1903–11	A mongol aratok felszabadító mozgalma Ajúsi vezetésével.
1911	Mongol függetlenségi nyilatkozat. A bogdogegén államfővé nyilvánítása (dec.).
1912	Orosz–mongol egyezmény Mongólia autonómiájáról.
1913	Orosz–kínai nyilatkozat Mongólia autonómiájáról.

1915 Orosz–kínai–mongol egyezmény Mongólia autonómiájáról. Az első világi iskola megnyitása Urgában.
1918 A kínai militaristák megkezdik Külső-Mongólia megszállását.
1919 A kínai militaristák felszámolják az autonómiát (nov). Szühebátor és Csojbalszan, a mongol népi forradalom két vezetője Urgában megalapítja az első forradalmi köröket (nov.).
1920 A két forradalmi kör egyesülése (jan.). Ungern-Sternberg fehérgárdista bandáinak támadása (okt.).
1921 Ungern-Sternberg elfoglalja Urgát (febr.). A Mongol Forradalmi Párt I. kongresszusa (márc. 1). A Mongol Népi Forradalmi Hadsereg felszabadítja Altan-Bulakot (márc. 18). A Forradalmi Népi Hadsereg és a Vörös Hadsereg felszabadítja Urgát (júl. 6). A mongol népi forradalom győzelmének bejelentése (júl. 11). Mongólia népi kormányának nyilatkozata Külső-Mongólia állami függetlenségéről (szept.). Barátsági szerződés Mongólia és Szovjet-Oroszország között. A diplomáciai kapcsolatok felvétele (nov.). A jobbágyság megszüntetése (dec.).
1922 A Bodó vezette ellenforradalmi összeesküvés felszámolása (szept.). A kormányzó feudális urak utódlási jogának megszüntetése (dec.).
1924 A mongol népi kormány nyilatkozata a monarchia felszámolásáról és a köztársasági államforma bevezetéséről (jún.). A Mongol Népi Párt III. kongresszusán elfogadják az ország nem kapitalista fejlődési útját kitűző fő irányvonalat (aug.). A párt felveszi a Mongol Népi Forradalmi Párt (MNFP) nevet. Az I. Nagy Népi Hurál: az első alkotmány elfogadása és a Mongol Népköztársaság kikiáltása (nov. 26). Urga, a főváros felveszi az Ulanbátor nevet.
1925 A nemzeti pénzegység bevezetése (dec.).
1926 Törvény az egyház és az állam szétválasztásáról (szept.).
1927 A mongol szakszervezetek első kongresszusa (aug.).
1928 Az MNFP VII. kongresszusa. A jobboldali elhajlás szétzúzása (okt.).
1929 A feudális urak kisajátítása.
1932 A baloldali elhajlás leküzdése a pártban (jún.).
1934 Az ulanbátori ipari kombinát üzembe helyezése (márc.).
1936 A Mongol Népköztársaság és a Szovjetunió kormánya aláírja a kölcsönös segélynyújtásról szóló jegyzőkönyvet (márc.).
1938 A lámaista főpapság tulajdonának elkobzása. A feudális osztály megsemmisítése.
1939 Japán támadása a Mongol Népköztársaság ellen. A szovjet és a mongol csapatok visszaverik az agresszorokat.
1940 A VIII. Nagy Népi Hurál: a második mongol alkotmány elfogadása (júl.).
1941 A cirill ábécé bevezetése.
1942 Az Állami Egyetem megnyitása.
1945 Részvétel a japánellenes háborúban (aug.). Népszavazás Mongólia állami függetlenségéről (okt.).
1946 Kína elismeri a Mongol Népköztársaság függetlenségét (jan.). Mongólia és a Szovjetunió hosszú lejáratú barátsági szerződésének aláírása (a szerződést 1966-ban újabb húsz évvel meghosszabbították).
1959 A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése. Megkezdődik a mezőgazdasági szövetkezetek nagyobb termelési egységekbe való tömörítése.
1960 A harmadik alkotmány elfogadása (júl.).
1961 A Tudományos Akadémia megalapítása (máj.). Mongóliát felveszik az ENSZ-be (okt. 27).
1962 Mongólia belép a KGST-be (júl.).
1963 Határszerződés a Mongol Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság között.
1965 A darhani hőerőmű üzembe helyezése (okt.).
1966 A MNFP XV. kongresszusa; új pártprogram elfogadása; irányelvek az 1966–70-es ötéves tervhez (jún. 7–11).
1967 Az ulanbátori televíziós központ üzembe helyezése (nov.).

Abahaj: mandzsu uralkodó; megh. 1643-ban. 1636-ban a dél-mongóliai részfejedelmekkel kánná kiáltatta ki magát.

Abataj kán: megh. 1587; 1579-ben áttért a lámaizmusra és az új hitet terjesztette az aratok között. 1586-ban az ő uralkodása alatt kezdték építeni az első lámaista kolostort.

Ajúsi: megh. 1939-ben. A mongol felszabadító mozgalom vezetője 1903–11 között. Részt vett az 1921-es népi forradalomban és Mongólia építésében.

Altan kán: 1507–82; politikája a Kínával való békés kereskedelmi kapcsolatok helyreállítására irányult, ösztönözte a földművelést és a kézművességet, felépítette Kuku-hoto városát. Ő volt az első mongol fejedelem, aki a Jüan-dinasztia megdöntése után államvallássá nyilvánította a lámaizmust és terjesztését elősegítette.

Amurszana: nyugat-mongóliai fejedelem, vezetése alatt kelt fel a nép 1755–58 között a mandzsuk ellen; kezdeti sikerek után kénytelen volt Oroszországba menekülni.

Arany Horda: a mongol birodalom része. Batu kán alapította 1236 és 1255 között; a 13. sz. második felétől gyakorlatilag független.

Aratok: szűkebb értelemben a mongol állattenyésztők, tágabb értelemben maga a mongol nép.

Batu kán: Dzsingisz kán unokája; megh. 1255-ben; az Arany Horda megalapítója. 1237–40 között meghódította az orosz fejedelemségek többségét, hadseregével 1241–42-ben egészen Lengyelországig, Magyarországig és Morvaországig tört előre.

Bogdogegén: a lámaista egyház mindenkori fejének rangja a forradalom előtti Mongóliában.

Cedenbal, Jumdzsagín: államférfi; szül. 1916-ban; 1952 óta a Mongol Népköztársaság miniszterelnöke, az MNFP első titkára.

Csojbalszan, Horlogin: forradalmár, 1895–1952. A Mongol Népi Forradalmi Párt egyik alapítója, marsall, a Népi Forradalmi Hadsereg főparancsnoka (1924-től). 1939-től miniszterelnök és az MNFP KB elnöke.

Dajan kán: 1460–1543; 1479-ben a mongolok nagykánja címmel lépett trónra. Politikája a Kínával való békés kapcsolatok helyreállítására irányult.

Dzsagataj (Csagatáj): Dzsingisz kán fia; megh. 1241-ben.

Dzsingisz kán, tkp. Temudzsin: a mongol világbirodalom alapítójának címe (1206-tól); 1155–1227. 1211 és 1215 között meghódította Észak-Kínát, 1218–21-ben Közép-Ázsiát. Hadai Dél-Oroszországig nyomultak előre (1223, csata a Kalka-folyónál). A tangutok elleni büntető expedíció során halt meg. Jóllehet Dzsingisz kán történelmi érdeme a mongol törzsek egyesítése és a mongol állam létrehozása, az idegen népek elleni rablóhadjáratok felbecsülhetetlen értékű kultúrkincseket semmisítettek meg, és mind az elnyomott népeket, mind pedig magát a mongol népet gátolták fejlődésében.

Dzsücsi: Dzsingisz kán legidősebb fia; megh. 1225-ben. Fia, Batu lépett az örökébe.

Erdeni Dzú: Mongólia legrégibb és legnagyobb lámaista kolostora, Abataj kán alapította 1586-ban.

Güjük kán: uralkodó, Dzsingisz kán unokája; megh. 1248-ban. 1246-ban, négyévi interregnum után apját, Ögödejt követte a trónon.

Hülegü kán: uralkodó, Dzsingisz unokája; megh. 1265-ben. 1253–56 között meghódította Iránt, 1258-ban Bagdad bevételével megsemmisítette az Abbaszida kalifátust. 1261-ben megalapította az Ilkánok birodalmát, amelyhez Iránon kívül Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia tartozott.

Ilkánok (tartományi uralkodók): Iránban, Azerbajdzsánban, Örményországban és Grúziában a kormányzó mongol uralkodók címe 1261-től. Az első ilkán Hülegü volt.

Jüan-dinasztia: mongol dinasztia Kínában (1271–1368), alapította Kubilaj kán.

Karakorum: 1289-ig az eurázsiai mongol óriásbirodalom fővárosa, később a fővárost Kubilaj kán Pekingbe helyezte át. Karakorumot 1380-ban a kínai csapatok lerombolták.

Kubilaj kán: uralkodó, Dzsingisz kán unokája; 1260-tól nagykán, megh. 1294-ben. 1271-ben. Kínában megalapította a Jüan-dinasztiát. Meghódította Dél-Kínát és Tibetet, ő volt az első mongol kán, aki a buddhizmust támogatta. Uralkodása a mongol uralom virágkora volt.

Ligdan kán: dél-mongóliai fejedelem; megh. 1634-ben. A független Mongóliáért harcolt. A mandzsuk elleni küzdelemben szövetséget kötött a Ming-dinasztiával, 1634-ben azonban döntő vereséget szenvedett. A mandzsuk felosztották fejedelemségét és 1636-ban Abahajt a mongolok kánjává kiáltották ki. Ligdan kán sokat tett a lámaizmus terjesztéséért.

Möngke kán: Dzsingisz kán unokája; megh. 1258-ban. 1251-ben nagykánná választották. Folytatta nagyapja hódító politikáját.

Ögödej kán: megh. 1241; Dzsingisz kán fia, 1228-tól utóda. Különféle adminisztratív és katonai rendszabályok révén megszilárdította birodalmát. Ő építtette Karakorumot 1235-ben.

Pagsz-pa láma: buddhista pap, Kubilaj kán uralkodása idején Kína, Tibet és Mongólia buddhista egyházának feje. Ő alkotta meg az ún. négyzetírást, amely 1269-től 1368-ig, a Jüan-dinasztia összeomlásáig, a mongol dinasztia hivatalos írása volt.

Szambú, Dzsamszarangín: államférfi; szül.

1895; 1954 óta az MNFP politikai bizottságának tagja, a Nagy Népi Hurál elnöke.

Szühebátor, Damdingin: forradalmár; szül. 1893-ban, meggyilkolták 1923-ban. A mongol nép nemzeti és szociális felszabadító harcának vezetője. A Mongol Népi Forradalmi Párt egyik alapítója. 1921-től a Mongol Népi Forradalmi Hadsereg főparancsnoka, 1921 és 1923 között a mongóliai népi kormány tagja.

Temudzsin lásd Dzsingisz kán.

Timúr, Timúr Lenk („a sánta Timúr"), Tamerlán: közép-ázsiai hadvezér 1336–1405. 1370-től uralkodó Szamarkandban. Hadjáratai révén hatalmas birodalmat hozott létre, amely magában foglalta Közép-Ázsiát és Perzsiát is. A birodalom a hódító halála után hamarosan széthullott.

Togon-temir: A Jüan-dinasztia utolsó császára, uralkodása (1333–68) idején fokozódott a kínai nép kizsákmányolása, amely felkelésekhez, majd a mongol dinasztia uralmának megdöntéséhez vezetett.

Ungern-Sternberg, Roman Nyikolajevics: fehérgárdista báró, 1885–1921; a mongol autonómia helyreállításának ürügyén betört Mongóliába és ott rémuralmat vezetett be. 1921-ben a Mongol Népi Forradalmi Hadsereg és a Vörös Hadsereg megsemmisítő vereséget mért rá.

H. Schnura

Mozambik

Mozambik, Moçambique; Portugália gyarmata (ún. tengerentúli tartománya) Délkelet-Afrikában; területe: 783 030 km²; lakossága (1970): 7,5 millió; fővárosa: Lourenço Marques; közigazgatási beosztása 9 járás; hivatalos nyelve a portugál.

A mai Mozambik part menti területeit az arabok és indiaiak talán már az ókorban ismerték. A 10–11. században Kilvából (Tanzánia) érkező arabok telepedtek le a partvidéken. Jelentős kereskedelmi központokat hoztak létre, pl. Quelimane, Szena és Szofala városait; arannyal, rabszolgákkal és elefántcsonttal kereskedtek. Az ország belsejében a 15. században érte el hatalma tetőpontját Monomotapa (Zimbabwe) állama. Ez a valószínűleg bantu törzsek lakta birodalom ez idő tájt gazdag aranybányáival Délkelet-Afrika legjelentősebb országa volt. 1498-ban Vasco da Gama hajózott el Mozambik partjai mentén. 1505–07-ben a portugálok meghódították az arab kereskedőtelepeket. A 17. században hatalmukat átmenetileg kiterjesztették a bomlófélben levő Monomotapára. 1604–58-ban a portugál birtokot holland támadások fenyegették; a hollandok 1721–30-ban megszállva tartották a Delagoa-öblöt.

1632-ben a portugálok uralma a Zambezi alsó folyásánál épült Tetéig terjedt. 1752-ben a mozambiki portugál közigazgatás függetlenné vált Goától (India). Csak a 19. sz. második felében hatoltak a portugálok az ország belsejébe. Itt Sosangane zulu törzsfő telepedett le harcosaival 1825-ben, és birodalmat alapított a Limpopo- és a Zambezi-folyamok közötti területen. Miután 1891-ben rögzítették Rhodesia és Nyasszaföld határát Portugália és Nagy-Britannia között, 1895-ben a portugálok meghódították a zuluk államát. 1895–1912 között az afrikai lakosság számos felkelést indított a portugál uralom ellen. 1919-ben a Rowuma torkolatában a korábban Német Kelet-Afrikához tartozó Kionga-háromszöget Mozambikhoz csatolták.

1928-ban a Dél-afrikai Unióval az afrikai vendégmunkásokról kötött szerződés a dél-afrikai monopóliumoknak (Transvaal) olcsó szerződéses munkaerőt biztosított. Mozambik 1951 óta hivatalosan Portugália tengerentúli tartománya, valójában azonban Afrika egyik legelmaradottabb gyarmati területe.

1957-ben Londonban Antikolonialista Mozgalom néven szervezet jött létre, amelyhez portugál hazafiak is csatlakoztak. A mozgalom 1960 januárjában az afrikai népek II. tuniszi konferenciáján a Portugál Gyarmatok Függetlenségéért Harcoló Afrikai Forradalmi Fronttá alakult, és kiáltványban bejelentette, hogy a harcot Mozambik teljes függetlenségének kivívásáig folytatja. 1960 elején a gyarmatosítók csapatai szétverték a lakosság békés tüntetését a portugál gyarmati hatalom ellen (több mint 500 halott).

1960-ban Adelino Gwambe létrehozta a Mozambiki Demokratikus Nemzeti Uniót (União Democratica Nacional Moçambique, UDENAMO). 1960 novemberében létrejött a Mozambiki Afrikai Nemzeti Unió (Moçambique African National Union, MANU). Mindkét szervezet a gyarmat függetlenségéért szállt síkra.

1962 nyarán a hazafiak a MANU és az UDENAMO egyesüléséből létrehozták Mozambik Felszabadítási Frontját (Frente de Libertação de Moçambique, FRELIMO), élén Eduardo C. Mondlane afrikai hazafival (1969. febr. 3-án Dar esz-Szalamban meggyilkolták). A front egyesíti az ország hazafias erőit, de a függetlenség

békés úton történő elérésére tett kísérletei kudarcot vallottak. 1964. szept. 25-én a FRELIMO meglepetésszerű partizántámadásokat indított a portugál katonai támaszpontok és közigazgatási központok ellen. A FRELIMO, amelyet az Afrikai Egységszervezet és különösen Tanzánia támogat, a portugál terror ellenére megerősödött és megnövekedett. A harc kitörése után egy évvel a FRELIMO már kezében tartotta Cabo Delgado, Nyassza, Zambézia és Tete tartomány területét, és több mint egymillió afrikait szabadított fel a portugál gyarmati uralom alól. 1968-ban megkezdődtek a Zambezi-védőgát építési munkálatai (Cabora–Bassa-terv). A portugál gyarmati hatalom az öntözött területeken egymillió fehért akar letelepíteni, hogy ily módon tartsa fenn Mozambikban a fehérek uralmát.

W. Stegner

Nagy-Britannia

Nagy-Britannia, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland); parlamentárisan kormányzott, alkotmányos, örökletes monarchia Nyugat-Európában; területe: 244 030 km²; lakossága (1970): 56 millió; fővárosa: London; országrészek: Anglia, Wales, Skócia, Észak-Írország, Man szigete és a Csatorna-szigetek; ezek közigazgatásilag 101 grófságra és 89 grófsági jogú városra oszlanak; hivatalos nyelve az angol.

Gyarmatok és függőségi területek: Bahama-szigetek (az Atlanti-óceánban); Bermuda-szigetek (Bermuda Islands; gyarmat az azonos elnevezésű szigetcsoporton az Atlanti-óceánban; területe: 53 km²; lakossága [1967]: 51 000; fővárosa: Hamilton; hivatalos nyelve az angol); Brit Honduras (British Honduras; gyarmat Közép-Amerikában, a Yucatan-félsziget DK részén; területe: 22 965 km²; lakossága [1967]: 113 000; székhelye Belize; a közigazgatás 5 kerületre oszlik; hivatalos nyelve az angol); Brit Virgin-szigetek (British Virgin Islands; nyugat-indiai gyarmat; területe: 153 km²; lakossága [1967]: 9000; fővárosa: Road Town; hivatalos nyelve az angol); Brit Salamon-szigetek; védnökség (British Solomon Islands Protectorate; védnökség a Csendes-óceánban; területe: 29 785 km²; lakossága [1967]: 144 000; székhelye: Honiara; hivatalos nyelve az angol); Brit Indiai-óceáni Terület (British Indian Ocean Territory; 1965 óta gyarmat az Indiai-óceán nyugati részén; területe: 450 km²; lakossága [1965]: 1384; hivatalos nyelve az angol); Brit Nyugat-India (British West-Indies; gyarmat Közép-Amerika nyugat-indiai szigetvilágában; területe: 3243 km²; lakossága [1967]: 454 000; a Leeward-, Windward- és Cayman-szigetekből áll; hivatalos nyelve az angol); Brunei (Ázsia); Falkland-szigetek (Falkland Islands – Islas Malvinas; gyarmat az azonos nevű szigetcsoporton az Atlanti-óceánban; területe: 11 961 km²; lakossága [1964]: 2130; székhelye: Port Stanley; hivatalos nyelve az angol); Gibraltár (gyarmat DNy-Európában, hegyfok Spanyolország déli partvidékén; területe: 6,5 km²; lakossága [1967]: 25 000; fővárosa Gibraltár, hivatalos nyelve az angol); Gilbert- és Ellice-szigetek (Gilbert and Ellice Islands Colony; gyarmat, szigetcsoport a Csendes-óceánban a Gilbert-, Ellice-, Phoenix- és a Line Islands szigetcsoporttal; köztük a Karácsony-sziget [Christmas Island]; brit–amerikai kondomínium, a legnagyobb korallzátony a Csendes-óceánban; területe: 575 km²; lakossága [1965]: 452 és az Óceán-sziget; területe: 886 km²; lakossága [1967]: 55 000; székhelye: Tarawa; hivatalos nyelve az angol); Hongkong (Hong Kong, kínaiul: Hszianking; gyarmat a számos szigettel körülvett Hongkong főszigeten, a Kínai-tenger déli részében és a Kowloon [Djulung]-félszigeten; területe: 1032 km²; lakossága [1969]: 3,9 miilió; közigazgatási székhely: Victoria; hivatalos nyelve az angol és a kínai); Új-Hebridák (Csendes-óceán, Franciaországgal közös); Pitcairn-szigetek (Pitcairn Islands Group; gyarmat a Csendes-óceánban; a körülötte fekvő szigetekkel együtt területe: 58 km²; lakossága [1966]: 98; Rhodesia (Zimbabwe; Afrika); Szent Ilona (Saint Helena; gyarmat, sziget az Atlanti-óceán déli részén; területe: 122 km²; lakossága [1967]: 5000; fővárosa: Jamestown; Szent Ilona közigazgatása alatt: a Tristan da Cunha szigetcsoport, területe: 185 km²; 264 lakos, és Ascension szigete, területe: 88 km²; lakossága [1963]: 478; hivatalos nyelve az angol); Seychelles-szigetek (Seychelles; gyarmat, szigetcsoport az Indiai-óceánban; az Amirante-szigetekkel együtt területe: 376 km²; lakossága [1967]: 48 000; fővárosa: Port Victoria; hivatalos nyelve az angol); Dél-Georgia (Dél-Atlanti-óceán), Turks- és Caicos-szigetek (Bahama-tenger).

Őstársadalom

A jégkorszakban a brit szigetek területe összefüggött a szárazfölddel, — a jégmentes időszakokban és területeken i. e. kb. 500 000-től kezdve őskőkori vadászok és gyűjtögetők kóboroltak a vidéken. Kb. az i. e. VI. évezredben a sziget földrajzi helyzete már megfelelt a mainak. Az őslakosság érintkezésben maradt az európai kontinenssel. Több hullámban érkeztek bevándorló csoportok, ezek honosították meg pl. a földművelést és az állattenyésztést (IV. évezred), a bronz- (i. e. 1800 körül) és a vaskohászatot (i. e. 500 körül). Az ón (Cornwall) és arany (Írország) előfordulása folytán virágzó régészeti kultúrák alakultak ki; a nyugat-európai kontinenssel, valamint a földközi-tengeri területekkel (önkereskedelem a fóniciaiakkal, karthágóiakkal, a görög gyarmatvárosokkal) élénk cserekereskedelem fejlődött ki. A 6. századtól kb. az 1. századig kelta törzsek vándoroltak be és kerültek túlsúlyba. Ezektől származnak a gaelek, britek és belgák; a lakosság a brit népnevet használta. A gall rokonaiknak nyújtott támogatás megelőzése érdekében Caesar i. e. 55-ben és 54-ben betört Britanniába, de nem sikerült tartós sikereket elérnie.

Az őstársadalom felbomlása, a feudalizmus kialakulása

Britannia római tartomány

A római invázió i. sz. 43-ban kezdődött. A kelták ellenállását, amely Boadicea felkelésében csúcsosodott ki (60–61), megtörték; 80 után a rómaiak elérték Dél-Skóciát, amelyet azonban csak rövid ideig tartottak megszállva. A pikt törzsekkel szemben 122–26 között a Solway-öböltől a Tyne torkolatáig hosszú sáncot építettek (Hadrianus fala). 211-től kezdve nem kísérleteztek többé Skócia meghódításával. A római településterület központja Délkelet-Angliában volt. Itt katonai táborokat építettek, amelyekhez polgári települések csatlakoztak: piacok, termelési központok és a veteránok települései. A valamikor kelta Llyndin mint Londinium (London) flottatámaszponttá és vámállomássá alakult, Camulodunum (Colchester) pedig a rómaiak közigazgatási központja volt. A kelta népesség egyes csoportjai, főként a törzsi arisztokrácia, romanizálódtak. Az északi és nyugati országrészekben a római befolyás csekély maradt. Az 5. század elején a római rabszolgatartó állam válsága miatt a csapatokat visszavonták. A római városok és a közigazgatási szervezet szétesett. A keltáknak nem sikerült egységes államot alkotniuk.

Az angolszász uralom

Az 5. század közepétől germán törzsek keltek át Britanniába, közülük Beda történetíró az angolokat, szászokat és jütöket nevezte meg. A meghódított földet elsősorban a törzsi arisztokráciának osztották ki, amely a kelta lakosságot részben kiirtotta, részben rabszolgaként vagy kis földterülettel rendelkező félig szabadként kizsákmányolta, más csoportokat pedig a hegyvidékre (Wales) szorították. A bretonok az 5. és 6. században átvándoroltak a mai Bretagne-ba.

A földmagántulajdon kialakulásával az angolszászoknál elsorvadt az őstársadalom. A keresztény térítés elősegítette a hűbéri rend kialakulását; a keltáknál a római községek és ír–skót hitterjesztők révén már elterjedtek a keresztény tanok. Ágoston római Benedek-rendi apát 597-ben Kentben kezdte meg missziós munkáját, megalapították a canterburyi (601) és a yorki (634) érsekséget, és kialakult az egyházi nagybirtok. A whitbyi zsinaton (663) az ír–skót és kelta egyházi szakadárokkal szemben az osztálytársadalommal szövetkezett római egyház kerekedett felül. A 6. század végétől kialakuló korai feudális államok ideológusai és közigazgatási hivatalnokai papok voltak. Az első angolszász államok közül Kent, Essex, Wessex, Sussex, Kelet-Anglia, Mercia és Northumbria az ún. „angolszász heptarchia", vagyis hét királyság révén játszott szerepet.

A dán háborúk. A 8. század végétől kezdve a dán normannok (vikingek) fosztogató portyákat vezettek az angolszász királyságok és a partvidékek ellen, majd a folyók mentén telepedtek le. Az angolszász hűbérurak, akik a szabad parasztok antifeudális ellenállása folytán (825, merciai felkelés) meggyengültek, veszélyes helyzetbe kerültek. A védelmi harcok élén előbb Mercia állt (Offa király, 757–96). 825–29 között Wessexi Egbertnek (802–39) sikerült a kis királyságokat Wessex uralma alá vonnia. A dánokat 838-ban egyesült erővel megverték. Azok azonban már 865-ben újból betörtek és elfoglalták Northumbriát, Mercia és Kelet-Anglia egyes részeit; a meghódított területeket Danelagh (Danelaw) néven tartották uralmuk alatt. Nagy Alfréd király (871–901) a wessexi anyaországból szervezte meg az ellentámadást. Alfréd kedvezett a gazdasági fejlesztésnek, a katonai vállalkozások fedezésére hadiadót vetett ki, várakat és hajókat építtetett, újjászervezte a lovasságot, támogatta a közoktatást és a jogot. Londont az angolszászok 886-ban foglalták vissza; 954-ben a dánokat végleg kiűzték. A harcok folyamán egységes angolszász állam alakult ki, amelybe a felszabadított kis királyságokat grófságokként (shire) olvasztották be. Ezekben erősödött a feudalizálódás. A hűbéri

beiktatás révén nőtt a hadakozó nemesség hatalma. Ezzel szemben a szabad parasztok egy része elszegényedett a hosszú katonai szolgálat, a természetbeni szolgáltatások, az adók és a sarcok miatt.

A 10. század végén a dánok újból nagyobb erőkkel törtek be Angliába, s 1016-ban kikényszerítették vezérük, Kanut (Knut) angolszász királyként való elismerését. Az angolszászok Hitvalló Edward alatt ellentámadásba lendültek, s 1050-re felszabadították az országot. A győzelem megerősítette a feudális nemességet.

A normann invázió

Edward halála után (1066) az angolszász hűbérurak Harald wessexi grófot választották királylyá (II. Harald). Vele szemben normandiai Vilmos támasztott igényt a trónra, partra szállt lovagjaival, és 1066. okt. 14-én Hastingsnél legyőzte az angolszászokat. Hódító Vilmos I. Vilmosként Anglia királya lett (1066–87) és megalapította a normann uralkodóházat (1066–1154), ugyanakkor azonban a francia korona hűbérura is maradt. Miután az angolszászok észak-angliai felkeléseit (1068–71) leverte, a meghódított földet hűbérbirtokként vazallusainak adományozta, de fenntartotta magának a legfőbb rendelkezési jogot. Sok kis lovagi hűbér adományozásával szövetségeseket szerzett magának a feudális bárók ellen. A bőkezű ajándékok az egyházi körök segítségét biztosították számára. A fejlődő városok is támogatták a királyt. Az 1085–86-ban összeállított „Domesday Book" – földbirtokkataszter – a hűbéri szolgáltatások elszámolásának alapjául szolgált. Kialakult tehát az erős királyi hatalom. Angliában felülkerekedett a feudális termelési mód. A francia nyelv és kultúra maradandó hatást gyakorolt az angol kultúrára.

A feudalizmus kora

Hódító Vilmos fiai, II. Vilmos (William Rufus, 1087–1100) és I. (Beauclerc) Henrik (1100–35) tovább erősítették a központi hatalmat. A korona érdekében szabályozták az igazságszolgáltatást és a pénzügyeket, továbbá beleszólási jogot nyertek a püspöki beiktatásba (1107). Ezzel szemben a normann uralkodóház kihalása után a feudális harcok (1135–54) a világi és egyházi bárókat erősítették. Amikor II. Henrik (1154–89) mint a Plantagenet-dinasztia (1154–1399) első királya trónra lépett, újból harcolnia kellett a központi hatalom megszilárdításáért. II. Henrik a házasság és örökség révén megszerzett hatalmas franciaországi hűbérbirtokra támaszkodott (Anjou-birtokok). A nemesi várakat leromboltatta, független királyi bíróságokat állított fel, és ütőképes hadsereget szervezett. 1171-ben betört Írországba, 1175-ben Skócia ellen viselt háborút. A hódítások lehetővé tették a lovagi nemességnek történő birtokadományozást, így az még erősebben támogatta a koronát. A városi lakosságnak, amely árutermelését megerősítette és kereskedelmet folytatott, ugyancsak érdeke fűződött az erős központi hatalomhoz és a jogrend egységesítéséhez. A királynak azonban nem sikerült az egyházat alávetni és önálló kánonjog alapján történő bíráskodását megszüntetni. Az 1164-es clarendoni konstitúciókban lefektetett királyi követeléseket kemény viták után (Becket Tamás érsek meggyilkolása, 1170) 1174-ben formálisan vissza kellett vonni.

Henrik utódai állandó harcot folytattak francia örökös birtokaikért, de politikai kudarcokat szenvedtek. Közben megerősödtek az angol bárók. I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189–99) 1189 és 1192 között részt vett a harmadik keresztes hadjáratban, meghódította, majd eladta Ciprust, a Szentföldről visszajövet fogságba esett, és kénytelen volt VI. Henrik német császárnak vazallusi esküt tenni. Fivére, Földnélküli János (1199–1216) 1202–06 között elvesztette északfranciaországi örökös birtokait, és bosszúálló hadjárata során vereséget szenvedett (Bouvines, 1214). Ezenkívül hűbéri viszályokba és egyházi harcokba keveredett, s III. Ince pápát el kellett ismernie Anglia hűbéruraként. Ebben a helyzetben az angol főnemesség szövetkezett az akkor már árugazdasággal foglalkozó lovagokkal és városokkal. 1215-ben János a Magna Charta Libertatum kibocsátására kényszerült, amely nagyobb előjogokat biztosított a főnemességnek, továbbá teljesítette a köznemesség és a városok egyes követeléseit, s mindenekelőtt biztosítékot tartalmazott az önkényes pénzkövetelések ellen. Az ellenőrzést nemesi tanács gyakorolta. Amikor III. Henrik (1216–72) a szóban forgó érdekek figyelmen kívül hagyásával uralkodott, újabb ellenzék alakult ki, amely az Oxfordi Províziókban (1258) és a Westminsteri Províziókban (1259) foglalta össze követeléseit, majd 1263-ban Simon de Montfort vezetésével fellázadt, s a királyt 1264-ben Lewesnál legyőzte és foglyul ejtette. 1265-ben összeült az első rendi parlament, amelyben a köznemesség és a városi polgárság nagy számban képviseltette magát. A bárók zöme a forradalmi fejleményektől félve a trónörökös oldalára állt (a későbbi I. Edward, 1272–1307), aki 1265.aug. 8-án Eveshamnél legyőzte a parlament csapatait; Montfort elesett. A parlament ennek ellenére fennmaradt, és 1297-ben befolyásra tett szert a törvényhozás terén. Mint a vagyonosok érdekképviselője, az osztályharc eszköze volt és maradt, s ebben az időszakban

szembefordult a központi hatalommal. Az első király, akit a parlament trónjától megfosztott, II. Edward volt (1307–27). A parlament támogatta a királyokat a kizsákmányolt osztályok elleni harcban és a külső hódító háborúkban. A háborúk ekkor a brit szigeten dúltak. Walest 1282-ben végleg leigázták, majd 1296-tól kezdve az angolok ismét megkísérelték Skócia meghódítását. Váltakozó kimenetelű harcok után 1314-ben Bannockburnnél a skótok döntő vereséget mértek a támadókra, s az angolok 1328-ban kénytelenek voltak elismerni Skócia függetlenségét.

A százéves háború, gazdasági és társadalmi válságok

A 12. századtól kezdve a mezőgazdasági termékekkel, főleg a gyapjúval folytatott kereskedelem megerősödött. Nőtt a juhtenyésztés, és a földbirtokosok megkezdték a községi földek elrablását (bekerítések), hogy azokat birkalegelőkké változtassák. A mertoni statútum (1235) törvényesítette ezt az eljárást. Az árugazdaság átterjedt a vidékre is. A parasztok közül sokan pénzzel válthatták meg a robotszolgáltatást.

A fejlett flandriai és gascogne-i textilipar birtoklásáért 1337-ben Anglia és Franciaország között kitört a százéves háború. Az első szakaszban (1337–1360) az angolok kerekedtek felül. Flottájuk 1340-ben Sluisnál, íjászseregük 1346-ban Crécynél, majd 1356-ban Edward, a Fekete Herceg vezetése alatt Poitiers-nál(Maupertuis) aratott győzelmet. II. János francia király fogságba esett, Franciaország nyugati tartományai pedig angol uralom alá kerültek. 1333–57 között az angolok Skócia ellen is sikeres harcokat vívtak. 1359-ben mégis újból elismerték Skócia függetlenségét, 1360-ban pedig Brétignyben békét kötöttek a franciákkal. Erre a háború következtében beállott gazdasági és társadalmi válság kényszerítette őket, amit súlyosbított az 1348–49. évi „fekete halál", a pestisjárvány (a lakosság kb. egyharmada pusztult el). A parlamentben képviselt vidéki nemesség törvényeket bocsátott ki a munkakényszerről. Megkísérelték a jobbágyság visszaállítását, és a pénz elértéktelenedésének ürügyén növelték a parasztokkal szemben támasztott követeléseket. Ezekben a vitákban alakult ki véglegesen a parlament kettéosztása felsőházra, amely a főnemesség érdekeit képviselte, ill. alsóházra, amelyet a gazdaságban érdekelt köznemesség és a városok uraltak. A százéves háború második szakaszában (1369–81) 1377-ig az angolokat Franciaország nagy részéből kiűzték, sőt a franciák megpróbáltak partra szállni Angliában. Csak Calais, Bordeaux és néhány más csatorna menti kikötő maradt angol kézben. A békekötésre csak 1381-ben került sor. A következő években a franciák elleni harc a portugál trónért vívott harcba torkollott (1386: a windsori szerződés Portugáliával).

Parasztfelkelés 1381-ben. A kizsákmányolás fokozódása (1377-ben bevezették a fejadót) kiélezte a paraszti osztályharcot. A John Wyclif tanait terjesztő s e tanok társadalmi következményeit hangsúlyozó népi prédikátorok (lollardok, John Ball) képviselték a paraszti osztályharc ideológiáját. A parasztok titkos társaságok által vezetett mozgalmai, valamint a városi plebejusok osztályharca 1381-ben kirobbantotta a Wat Tyler vezette népfelkelést, amely magával ragadta egész Dél-Angliát. A parasztsereg elfoglalta Londont. Az uralkodó osztályoknak árulás és csalárd ígéretek révén sikerült a parasztokat szétzilálni és leverni. Ennek ellenére kénytelenek voltak enyhíteni a robotszolgáltatást, amelyet a 15. század közepéig általános pénzjáradékkal cseréltek fel.

Anglia gazdasági és katonai ereje lehanyatlott. Hűbéri viszályok dúlták fel az országot. Henry Bolingbroke, Lancaster hercege vezetésével a bárók megfosztották trónjától II. Richárdot (1377–99). A parlament behódolt a győztesnek, aki IV. Henrik néven (1399–1413) megalapította a Lancaster-dinasztiát (1399–1471). A százéves háború harmadik szakaszában (1415–53) a háború az Azincourt-nál 1415-ben kivívott angol győzelemmel folytatódott, ekkor hódították meg Normandiát. V. Henrik (1413–22) VI. Károly francia király Katalin nevű lányával kötött házassága révén 1420-ban a francia trón örököse lett (troyes-i szerződés), de még apósa előtt meghalt (1422). Alig egyéves fia, VI. Henrik (1422–61 és 1470–71) csak a Loire-tól északra eső vidéket tartotta megszállva, ahol Orléans városa ellenállt. A fordulatot az 1429. évi nemzeti népmozgalom (Jeanne d'Arc) jelentette. Az ellenséget kikergették, az 1453. évi békekötésben az angolok csak Calais-t tudták megtartani.

Népfelkelés 1450-ben. A háborús veszteségeket a feudális urak a néprétegek fokozott kizsákmányolásával igyekeztek kiegyenlíteni. A kormány elnyomó jellegű intézkedései miatt újabb felkelések robbantak ki. A Jack Cade vezette kenti felkelés (1450), amely eleinte az ellenzéki nemesség érdekeiért folyt, a néptömegek csatlakozása miatt különösen veszélyessé vált az uralkodó osztályok számára.

A rózsák háborúja. Az áru–pénz viszonyok fejlődése meggyengítette a feudális termelési módhoz kötődött főnemesség pozícióit. A polgárság, különösen a londoni polgárság jelentősége megnőtt. A nemesség viszálykodásai a trónért és az állami hivatalokért mind hevesebbé váltak, és a franciaországi vereség után a rózsák háborújában tetőztek. Ez a háború 1455-ben a legelmaradottabb

hűbéri nemesség által támogatott Lancaster-dinasztia (címerében piros rózsa), ill. az ellenzéki nemesség között tört ki, amely a kereskedőréteggel együtt a yorki herceget (címerében fehér rózsa) támogatta. 1455-ben a yorki Richárd régens lett, majd 1461-ben fia, IV. Edward szerezte meg a trónt, aki híveit a Lancaster-háztól elkobzott birtokokkal jutalmazta, s ezáltal újabb nemesi rétegeket emelt fel. IV. Edward megegyezett a kereskedővárosok polgárságával. Amikor halála után (1483) fivére, III. Richárd ragadta magához a királyi méltóságot és Edward fiait meggyilkoltatta, a York-párt kettészakadt. Zöme egyesült a Lancaster-párt maradékával és Tudor Henrik mögött sorakozott fel, akinek III. Richárd felett aratott győzelme (a bosworthi csata, 1485) véget vetett a rózsák háborújának. Ebben a háborúban a régi angol főnemesség – szinte teljes sikerrel – saját magát irtotta ki.

A feudalizmus hanyatlása, a kapitalista termelési viszonyok

Az eredeti tőkefelhalmozás. Az angol gyapjúexport fellendülése és a nemzeti textilgyártás kiépítése tette szükségessé a birkanyájak szaporítását. Az angol nagybirtokosok e célra a községi földekből való elkerítéssel (angolul: enclosure), ill. a kisparasztok elkergetésével teremtettek legelőket. Angliában hatalmas tömeg lett földönfutóvá, s az általános nyomort csak fokozta a hűbéri csapatoknak a rózsák háborúja utáni szélnek eresztése, valamint a kolostorok és az egyházi birtokok kisajátítása a reformáció alkalmával. A termelési eszközeiktől megfosztott parasztok, valamint a kóbor katonák és szerzetesek arra kényszerültek, hogy munkaerejüket a városi céhkényszer megkerülésével a községekben alakult tőkés manufaktúráknak adják el. Csak a nagyobb települések közelében maradt fenn számottevő mezőgazdasági termelés, de ezt is mindinkább bérmunkásokkal végeztették. Számos kisváros elsorvadt; a nagy kikötők, különösen London, felvirágoztak. Ezekben már a 14. századtól kezdve kereskedelmi társaságok létesültek, főleg a gyapjúkereskedelemben. A társaságok tagjai kezében jelentős tőke halmozódott fel (kereskedőtőke). Ez a 15. és 16. századbeli fejlődés volt az eredeti tőkefelhalmozás alapjának részeként az angliai tőkés társadalom kifejlődésének előfeltétele.

Az elnyomorodott kisparasztok és városi szegénység még nem alkotott osztályt, és nem volt képes egységes akciókra. Felkeléseiket leverték. A 15. és 16. századi kizsákmányoltak ellenállását a kisajátítottak ellen irányuló véres törvényekkel fojtották el. Ezalatt a polgárság kedvező körülmények között osztállyá alakult. Egy része földvásárlás révén földbirtokos lett és a kis- és középnemesség ama részéhez kapcsolódott, amely vidéken megteremtette az átmenetet a kapitalista termelési módba, és az „új" nemességet (dzsentri) alkotta. A régi főnemesség önmagát semmisítette meg mint politikai erőt. A polgárság és a kisnemesség támogatta a rózsák háborúja után trónra lépett Tudor-ház (1485–1603) abszolutisztikus központi hatalmát. Az abszolutisztikus uralkodás ellenére a parlament bizonyos mértékig megőrizte befolyását. VII. Henrik (1485–1509) visszaállította a korona hatalmát, és 1487-ben egybehívta az ún. „csillagkamarát", az abszolutizmus politikai ellenfelei elleni vizsgáló bizottságot. A kereskedelem, a hajóépítés és a hajózás állami támogatásban részesült. Voltaképpen ekkor született meg az angol flotta.

A reformáció. VIII. Henrik uralkodása alatt (1509–47) kezdődött meg az egyháznak mint a hűbériség és a nagybirtok ideológiai képviselőjének korlátozott megreformálása, amikor is a hűségeskü (1534) révén a királyt legfelsőbb kegyúrrá nyilvánították. Azt az állami hivatalnokot vagy egyházi személyt, aki az eskütt vonakodott letenni, halálbüntetés fenyegette. 1535-ben Morus Tamás, az „Utópia" szerzője is áldozatul esett a megtorlásnak. 1536–39 között szekularizálták az egyházi birtokokat. A kolostorokat felszámolták. Szertartásaiban, hittételeiben az egyház továbbra is megőrizte katolikus jellegét, csupán igazgatásilag szakították el a pápától. Ezután bizonyos protestáns elemek átvételével kialakult az anglikán egyház. Sajátosan anglikán jellegét VI. Edward (1547–53) alatt öltötte fel Cranmer érsek révén. A reformáció gazdasági jelentősége számottevőnek mondható. A Péter-fillérek Rómába áramlása megszűnt. A szekularizált egyházi földbirtokot a polgárság és az újnemesség többnyire korrupt módszerekkel kaparintotta meg, az ezzel összefüggő munkaerő-felszabadulással (szerzetesek, kolostori szolgálók) és az egyház anyagi javainak elrablásával pedig tovább erősödött a tőkés fejlődés. Ezt sem a tulajdonukból kiforgatott tömegek tiltakozó mozgalmai, pl. a reakciós célokkal összefonódott „Kegyelem zarándokútja" (1536) vagy a Robert Kett vezette kelet-angliai parasztlázadás 1549-ben, sem pedig az I. Mária („Véres" Mária, 1553–58) alatti katolikus reakció sem tudta feltartóztatni. Mária uralkodása idején Anglia spanyol befolyás alá került (I. Mária férjhez ment II. Fülöp spanyol királyhoz), bekapcsolódott a spanyolok Franciaország elleni harcaiba. E háború során elvesztette Calais-t, utolsó kontinentális támaszpontját.

A polgárság felemelkedése. I. Erzsébet uralkodása alatt (1558–1603) újból helyreállt a korona és a

polgárság közötti szövetség, és megújhodott az anglikán államegyház (1559). Nőtt a tengerentúli kereskedelem, kereskedelmi társaságok létesültek: a már 1553-ban alakult Moszkvai Társaság, a Levantei (1581) és a Kelet-Indiai Társaság (1600) megalapítása után pedig J. Hawkins 1562-ben megteremtette az angol rabszolgakereskedelmet. (Afrikai négerek tömeges elhurcolása Amerikába.) A kereskedelemből és a tengeri rablásból eredő magas profitra alapozták az első bankokat és a tőzsdét (1566–70). Az angol burzsoázia, amely más országokkal szemben lemaradt a gyarmatszerzésben, a Spanyolország elleni harcok révén egyenlítette ki ezt a hátrányt. A 16–17. század fordulóján létesülnek az első angol települések Észak-Amerikában, 1588 óta pedig kereskedelmi-rabszolgavadász telepek Afrikában, a Guineai-öbölben.

A spanyoloknak súlyos károkat okoznak a „tengeri sólymok"-nak nevezett angol kalózkapitányok (1584–1604, Francis Drake és Walter Raleigh). Az angolok a németalföldi polgári forradalmat is segítik a feudális spanyol hatalommal szemben. Spanyolország tehát támogatta a katolikus-feudális reakciót Angliában. Az Angliában fogva tartott Stuart Mária skót királynő segítségével a spanyolok többször is államcsínyt kíséreltek meg, ezek Stuart Mária kivégzésével (1587) végleg meghiúsultak. A spanyol hajóhad, az „Armada" 1588-ban megsemmisítő vereséget szenvedett. Ugyanakkor véglegesen megtörték a német Hanza konkurrenciáját is, a Hanza londoni kereskedelmi központját 1598-ban bezárták.

A feudális abszolutizmus eleinte kedvezett a polgári termelési viszonyok fejlődésének. Ennek ellenére már I. Erzsébet uralkodása alatt ellentmondások támadtak, pl. a kereskedelmi és a termelési monopóliumoknak a királynő általi adományozása a polgárság ellenkezését váltotta ki. Ezt támasztotta alá ideológiailag az 1565-ben kialakult puritán mozgalom. A polgári osztályérdekeket a filozófiában F. Bacon, az irodalomban pedig W. Shakespeare fejezte ki.

A kapitalizmus győzelme és uralma

A polgári állam kialakulása és megszilárdulása

I. Erzsébettel kihalt a Tudor-ház, amelyet a rokon skóciai Stuart-dinasztia követett (megszakításokkal 1603–1714 között); a Stuartok trónutódlása folytán Anglia és Skócia végül is perszónalunióban egyesült. A feudális abszolutizmus politikáját I. Jakab (1603–25) és I. Károly (1625–49) nem csupán folytatták, hanem meg is szigorították. A tőkés jellegű termelőerőkkel szembeni ellentmondásokat ez a politika még inkább kiélezte. A feudális akadályok ellenére a burzsoázia tovább fejlődött (az észak-amerikai Virginiában maradandó kolónia létesült [1607], kereskedelmi telepek jelennek meg Indiában, elsőnek Szurat 1612-ben; védeni kezdik a technikai találmányok szabadalmát, és megszüntetik a monopóliumokat [1624]). Az abszolutisztikus államhatalom igyekezett elfojtani a puritán mozgalmat. A puritán emigránsok gyarmatot alapítottak Észak-Amerikában (Massachusetts, 1620), másfelől viszont a nyugat-indiai szigeteken 1609-től kezdve kisnemesek telepedtek le, és ültetvényeket létesítettek. 1625-ben a kormány felállította a gyarmatügyi hivatalt.

Az angol polgári forradalom. Az alsóház a polgári ellenzék hatalmi eszközévé vált, és 1628-ban a polgárjogokra vonatkozó petícióban (Petition of Rights) fogalmazta meg követeléseit. A király válaszképpen feloszlatta a parlamentet, amelyet csak 1640-ben hívott össze újra, akkor is kényszerűségből, hogy a lázadó skótok elleni háborús adót megszavaztassa. Ez a parlament is politikai követeléseket támasztott, és rövid működés után feloszlatták (rövid parlament). Időközben Angliában kiéleződött a forradalmi helyzet. Tömegtüntetések sorozata és agitáció jelezte az abszolutizmus elleni küzdelmet. A még 1640-ben újraválasztott alsóház a nép többségére támaszkodva aktívan lépett fel a királyi hatalommal szemben. Ellenállt a feloszlatásnak (hosszú parlament), kikényszerítette az abszolutisztikus önkényuralom intézményeinek felszámolását (különbíróságok stb.), a királyi tanácsadók elmozdítását (Stafford, Laud). Megkezdődött tehát a polgári forradalom, amelynek képviselőihez a földek „bekerítése", vagyis elrablása ellen tiltakozó paraszti tömegmozgalom is csatlakozott. 1642-ben kitört az első polgárháború. A parlament jobboldala a királyhoz pártolt, aki főként az északi és nyugati régi hűbéri nemességre támaszkodott, majd Oxfordban ellenparlamentet állított fel. A polgári hadseregnek csak egy önkéntes sereg („vasbordájúak", 1643) felállítása és alapvető átszervezése után sikerült Oliver Cromwell vezetésével döntő győzelmet aratnia Marston Moornál (1644) és Nasebynél (1645). Ettől függetlenül számos parasztfelkelés lángolt fel, és a városi szegénység is politikai követeléseket támasztott. Ebben a helyzetben a régi érdekellentétek újból feltámadtak, és a puritánok soraiban szakadásra került sor. A parlamenti többséget alkotó tőkés újnemesek és nagypolgárok, akik a királyhű elemek birtokain és az adókon gazdagodtak meg, a puritánok jobbszárnyát (presbiteriánusok) alkották. A népi mozgalomtól való félelmükben kezdettől fogva titkos tárgyalásokat folytattak a királlyal, és akadályozták a forradalmi hadviselést. Ezzel szemben a burzsoázia és az újnemes-

ség középső rétegei (independensek, vagyis függetlenek) a hadsereg támogatásával előrevitték a forradalom ügyét. Ebben nagy része volt az 1645-ben alakult és a csapatok között elterjedt kispolgári-demokratikus leveller mozgalomnak (J. Lilburne, 1647: katonatanácsok alakultak, közzétették az „Agreement of the People" [Népi Egyezség] elnevezésű programot). Követeléseiket ugyan nem sikerült keresztülvinniük, de legalább a katonai győzelem után megakadályozták a hadsereg feloszlatását. A hadsereg nyomására a parlamentet megtisztították az egyezkedésre hajlamos jobbszárnytól (csonka parlament), és az újabb ellenforradalmi kísérlet után (második polgárháború) I. Károlyt 1649-ben bírósági tárgyalás után halálra ítélték és kivégezték.

A köztársaság. A polgári-tőkés rend biztosítására a függetlenek vezető rétegei létrehozták a köztársaságot (Commonwealth). Az államhatalom nyomást gyakorolt a feudális és nagypolgári-presbiteriánus reakcióra. Ez az irányzat 1650–51-ben Skóciában ütötte fel a fejét, királlyá kiáltotta ki II. Károlyt, és egyes gyarmatok arisztokrata ültetvényesei is támogatták. 1649–52 között az 1641-ben kirobbant ír nemzeti felkelést is kegyetlen eszközökkel nyomták el. Az írországi földterület zömét angol spekulánsok ragadták el és gátlástalan kizsákmányolás tárgyává tették. Az államhatalom súlyát főként a néptömegek érezték, a népi követeléseket a forradalmi harcokban hozott tömegáldozatok ellenére sem teljesítették, sőt a néptömegek kizsákmányolása lényegesen fokozódott. A leveller mozgalmat 1649-ben leverték, majd 1653-ig a kispolgári-plebejus „igazi" levellereket vagy diggereket is, akik G. Winstanley befolyására utópista-kommunista célokat hirdettek. A néptömegek ellenállását később misztikus vallási szekták és titkos társaságok vezették, amelyek közül kiemelkednek az „Ötödik Monarchia hívei" (Quintomonarchisták vagy Fifth Monarchy Men) és a kvékerek (az utóbbiak mozgalmát 1650 körül „Barátok Társasága" néven G. Fox alapította). Ellenük irányult a katonai diktatúra, amelyet Cromwell 1653-ban Anglia lordprotektoraként a nagypolgárság és a nemesség tőkés gazdálkodást űző része osztályérdekeinek védelmére szinte monarchista teljhatalommal hozott létre. A polgári Anglia külpolitikája a gyarmati és kereskedelmi riválisok kiszorítására irányult. A hajózási törvény (1651) kizárta az ugyancsak protestáns Hollandiát az angol tengerentúli kereskedelemből és kereskedelmi háborúhoz vezetett (1652–54), amelyből Anglia a „tengerek királynőjeként" került ki. 1654-ben Portugália és Dánia kénytelen volt Anglia számára kedvező szerződéseket aláírni. Ezzel szemben Oroszország 1649-ben megszüntette a Moszkvai Társaság kiváltságait. A Spanyolország elleni gyarmati háborúban (1654–59) az angolok elfoglalták Jamaikát.

A restauráció. 1658-ban meghalt Cromwell. A szilárd államrend igénye arra késztette a burzsoáziát, hogy 1660-ban hozzájáruljon a Stuart-dinasztia visszaállításához. (II. Károly, 1660–85.) Politikai téren megalakultak a toryk (régi vidéki nemesség, a forradalom alatti királypártiak) és a whigek (a kapitalizálódott új nemesség: dzsentrik és a nagypolgárság). A polgárság gazdasági kibontakozása tovább tartott. Ők alapították 1660-a természettudományi akadémiát (Royal Society), ők fejlesztették tovább a kereskedelmet. Az 1662-ben alapított s a néger rabszolga-kereskedelemmel foglalkozó Afrika Társaság Nyugat-Afrikában újabb támaszpontokra tett szert. A Kelet-Indiai Társaság, amely Szurat után (1612) megszerezte Madraszt (1639), Szent Ilonát (1650), Tangert (1661–84) és Bombayt (1661), birtokaira 1661-ben teljes területi felségjogot kapott.

Először a toryk kerültek hatalomra (1661–78; lovagi parlament). Az anglikán egyházat államegyházként állították helyre (1663–65), a puritán tanokat elnyomták. A király 1670-ben XIV. Lajossal megkötötte a doveri titkos megállapodást, és pénzügyi támogatás ellenében elkötelezte magát a feudális-abszolutisztikus Franciaországnak. Az üldözött puritánok és más királyellenes elemek tömegesen vándoroltak ki Észak-Amerikába, ahol Anglia a Németalföldderel vívott újabb háborúkban (1664–67 és 1672–74) megszerezte Új-Amszterdamot (New York). Az angol burzsoázia azonban törvényes biztosítékokat is kapott a királyi önkény ellen. Az 1673. évi „Test Act" az udvaroncok soraiból számos katolikust zárt el az állami hivataloktól, a „Habeas corpus" törvény (1679) pedig a vádemelés nélküli letartóztatásoktól védte a polgárokat. A forradalom során kialakult új birtokviszonyok lényegében változatlanok maradtak.

Az 1688. évi államcsíny. E törvények ellenére 1681-től kezdve erősödött a feudális-abszolutisztikus reakció. Nagy számban tartóztattak le whig politikusokat. Az észak-amerikai kivándorlás fokozódott (1681–84; kvékerek letelepedése Pennsylvániában). A Stuart II. Jakab alatt (1685–88) a katolicizmus és a feudalizmus restaurációs törekvései elérték a csúcspontot. A parlament úgy előzte meg a népharag kirobbanását, hogy megfosztotta trónjától a királyt („dicsőséges forradalom" – mert a néptömegek nélkül zajlott le), és a trónra Jakab leányát, a protestáns II. Máriát (1689–94) és férjét, III. (Orániai) Vilmost hívta meg közös uralkodásra. A parlament által előterjesztett „Declaration of Rights" (a jogok nyilatkozata) alapján megerősítették a burzsoázia győzelmét az abszolutizmus felett (mint törvény:

Bill of Rights). Anna volt az utolsó Stuart uralkodó (1702–14), uralma alatt a parlament 1707-ben megvalósította Anglia és Skócia reálunióját Nagy-Britannia néven. Anna után a trón a jelentéktelen német hannoveri hercegi családra szállt (1714–1901). 1837-ig ezzel a német hercegséggel perszonálunió állt fenn (Hannover 1814-től királyság).

Az 1688. évi államcsíny azokat a „földesúri és kapitalista értéktöbblet-gyártókat segítette uralomra" (Karl Marx), akik az alsóházban az ország bel- és külpolitikáját, a Bank of England (1694) révén pedig pénzügyi politikáját határozták meg. Az alsóház az uralkodó osztály bizottságát alkotta, mivel csupán a lakosság mintegy 2%-ának volt szavazati joga. Jóllehet a legerősebb alsóházi politikai csoportokból alakított kormány döntéseihez a király és a felsőház jóváhagyására volt szükség, gazdasági hatalmánál fogva a vidéki nemesség és polgári kereskedőoligarchia keresztülvitte akaratát. 1714–60 között majdnem megszakítás nélkül a whig párt uralkodott R. Walpole vezetésével, aki 1721–42 között a kincstári kancellár tisztségét töltötte be, s az első polgári miniszterelnök szerepét játszotta. A felsőház befolyását visszaszorították. Az utolsó királyi vétó valamely alsóházi döntéssel szemben 1707-ben volt. Létrejött tehát a polgári-parlamenti államalkotmány.

A külpolitika a piacokért és gyarmatokért folyó harcot szolgálta. Nagy-Britannia támogatta és bátorította Franciaország európai ellenfeleit, ezzel lekötötte „kontinentális" versenytársait, Franciaország és szövetségesei kárára pedig tovább terjeszkedett a tengerentúlon. Ezt az európai egyensúly-politikát (balance of power) folytatta Anglia a pfalzi (1688–97) és a spanyol (1701–13) örökösödési háborúban, amikor többek között elfoglalta Gibraltárt (1704) és a Baleári-szigetek közül Menorcát (1708), majd odaítélték neki Új-Fundlandot (1713). Az egyensúly-politika különösen az osztrák örökösödési háborúban (1741–48) és az európai hétéves háborúban (1756–63) domborodott ki. Ebben az időszakban az idősebb W. Pitt irányította a brit politikát. A párhuzamosan dúló gyarmati háborúban (1755–63) Nagy-Britannia megszerezte a franciáktól Kanadát és Labradort, valamint a mai Brit-Hondurast és Tobago szigetét. Indiában a francia befolyási övezetet a brit Kelet-Indiai Társaság vette át, amely R. Clive alatt már 1757-ben megszerezte Bengáliát, és állandóan terjeszkedett. Portugália a 17. század végétől gyarmatbirodalmával együtt angol függőségbe került, s ezt 1703-ban a Methuen-szerződésben el kellett ismernie. Ezzel Nagy-Britannia jelentős gyarmattartó hatalommá vált. 1713 és 1750 között a néger rabszolga-kereskedelemben vezető, sőt monopolszerepet játszott, s külkereskedelme és a gyarmatok kizsákmányolása óriási hasznot hajtott a brit burzsoáziának. Ezzel a protekcionista gyarmatpolitikával és államadóssági rendszerrel együtt fontos szerephez jutottak az eredeti tőkefelhalmozásban.

Az ipari forradalom korszaka

A 18. század közepe táján lezártult a földek bekerítésének (azaz a paraszti tulajdonnak feudálistőkés nagybirtokká való átalakításának – *Szerk.*) időszaka, és a gyors tőkefelhalmozódás folytán kialakultak az ipari forradalom előfeltételei (kb. 1760–1830). Számos találmány alapján, főleg a könnyűipar céhkényszertől mentes területén (pl. a pamutipar) és a kohászatban, az energiaforrások felhasználásában (gőzgép) és a közlekedés területén fejlődtek gyorsan a társadalmi termelőerők. A manufaktúrák helyét a gépi nagyipar foglalta el. Nagy-Britannia, a világ első ipari hatalmassága, „a világ műhelye" lett.

A legfontosabb találmányok:

1733	gyorsműködésű vetélő (J. Kay)
1735	kokszoló kemencék (A. Darby)
1736	vassíneken futó bányavasút
1740	kénsavgyár Richmondban
1740–60	a tégelyacél ipari gyártására való áttérés
1742	öntött acél gyártása (B. Huntsman)
1764–68	fonógép („Spinning Jenny"; J. Hargreaves)
1765–69	gőzgép (J. Watt)
1767	mechanikai fonógép (J. Arkwright)
1779	vashíd a Severn felett (A. Darby)
	korszerűsített szövőgép („Mule"; S. Crompton)
1784	a kavaróeljárás felfedezése (H. Cort)
1784–87	mechanikai szövőszék (E. Cartwright)
1790	vaslemezekből készült hajó
1812	gyorssajtó a könyvnyomtatásban
1814	gőzmozdony (G. Stephenson)
1825	a Stockton–Darlington közötti vasútvonal megnyitása

E forradalmi jelentőségű felfedezések társadalmi változásokra vezettek. A népesség gyorsan növekedett, iparvárosok születtek. A kisárutermelők a gazdasági élet minden ágazatában vagy megsemmisültek gazdaságilag, vagy a nagyüzemek függvényeivé váltak. Antagonisztikus osztályokként létrejött az ipari burzsoázia és az ipari proletariátus. A whig párt fokozatosan veszített befolyásából. III. György (1760–1820) a politikát a kegyencek, a „király barátai" révén befolyá-

solta. Új politikai csoportok keletkeztek; új toryk (1784) az ifjabb W. Pitt alatt (miniszterelnök 1783–1801 és 1804–06 között) és új whigek C. J. Fox vezetésével. A proletariátusnak még nem volt szilárd szervezete. Az embertelen kizsákmányolás és a munkanélküliség körülményei között a munkásság első akciói többnyire gazdasági jellegűek voltak és maguk a gyárak, a gépek ellen irányultak. Bár az 1760 óta előforduló géprombolást (később luddita mozgalomnak nevezték) 1769-től kezdve hallállal büntették, a kizsákmányoltak kétségbeesésükben mégis elkövettek ilyen akciókat; a géprombolás 1811–12-ben érte el csúcspontját.

A gyarmatokhoz fűződő kapcsolatokat ez idő tájt az észak-amerikai gyarmatok lakóival támadt ellentétek kiéleződése határozta meg; ui. ezek polgári-tőkés fejlődése akadályozta a brit gyarmati politikát, és megfordítva. Az 1776. évi amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot Nagy-Britannia kénytelen volt egy elvesztett háború után elismerni. Ez a háború párosult egy Spanyolország és Franciaország elleni gyarmati háborúval. Ezeket a háborúkat a Versailles-ban megkötött (1783) béke zárta le. Spanyolország és Franciaország visszakapta néhány 1763-ban elvesztett területét (Florida, Louisiana). Az 1770-ben J. Cook által brit birtokká nyilvánított ausztráliai kontinens betelepítése 1788-ban kezdődött, többnyire fegyencekkel. Ez azonban nem volt egyenértékű kárpótlás Amerika elvesztéséért. A Kelet-Indiai Társaság 1755-ben W. Hastings alatt háborút kezdett a Maratha-államok és más indiai területek ellen. A társaság alkalmazottainak brutális kizsákmányoló tevékenysége azonban magának a Társaságnak uralmát veszélyeztette, ezért az alsóház 1773-ban vizsgálatot rendelt el, majd 1784-től kezdve a Társaság jogait lépésről lépésre korlátozták avégett, hogy a brit állam számára szabaddá tegyék az utat India „nyugodt" gyarmati kizsákmányolásához. 1813-ban megszűnt a Kelet-Indiai Társaság kereskedelmi monopóliuma. 1787-ben a felszabadított néger rabszolgák letelepítésére emberbarátok létrehozták Sierra Leonét, amelyből újabb afrikai brit gyarmat keletkezett.

A politika másik súlypontja a francia forradalom és eszméi ellen vívott harc volt. A forradalmi eszmék a brit kispolgárság és a munkásosztály körében széles körű visszhangra találtak (Levelező Társaság, 1792). A kabinet, a tömegmozgalmaktól félve, 1794-ben hatályon kívül helyezte a Habes Corpus törvényt, és önkényuralmi módszerekkel kormányzott. 1797-ben R. Parker vezetésével a hadiflotta néhány egysége fellázadt, megtagadva az engedelmességet. 1799-ben Írországban felkelés tört ki, ezt azonban leverték, sőt a felkelés ürügyként szolgált arra, hogy Írországot erőszakkal Angliához csatolják. (Unió-törvény, 1800; érvényben 1801. jan. 1. óta). Létrejött Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyság (United Kingdom).

1793-ban Nagy-Britannia szövetségre lépett Európa legreakciósabb hatalmaival, hogy közösen fojtsák el a francia forradalmat, ráadásul megkaparintsák a megmaradt francia gyarmatokat. A négy koalíciós háborúban Nagy-Britannia főleg tengeri és gyarmati hadműveleteket hajtott végre. Ezalatt nemcsak a francia birtokokat, hanem a Franciaország által megszállt (Hollandia, Spanyolország) vagy a vele szimpatizáló országok (Dánia) birtokait is annektálták. Nelson admirális a francia flottát Abukirnál (1798) és Trafalgárnál (1805) megsemmisítette. Ezzel Nagy-Britannia megteremtette hatalmát a tengereken. 1807-ben meglepetésszerű támadással megsemmisítették a dán flottát, rommá lőtték Koppenhága kikötőjét.

1808–14 között az angol csapatok Wellington vezetésével az Ibériai-félszigeten harcoltak a franciák ellen, 1815-ben pedig Waterloonál megsemmisítették a visszatért Napóleont. A bécsi kongresszus (1814–15) megerősítette e háborúk területi hódításait. Málta, Ceylon, a Maldive-szigetek, Fokföld, Mauritius, a Seychelles-szigetek, Trinidad, Tobago és Helgoland brit gyarmatokká lettek (1803). A Kelet-Indiai Társaság hódításai kapcsán hosszú időre Nagy-Britannia lett a világ vezető gyarmati hatalma.

A szabad versenyen alapuló kapitalizmus kialakulása és virágzása

A hosszú háborús korszak és a Napóleon-féle kontinentális zárlat nyomasztóan hatott a gazdasági életre. A 19. század eleje óta ciklikusan fellépő túltermelési válságok, államadósságok és gabonavédővámok (1815) növelték a dolgozók nyomorát. Az első szervezett és politikai követelésekkel (szavazati jog) összekapcsolt sztrájkokra a burzsoázia addig példátlan terrorral válaszolt. A Habeas Corpus törvényt 1817-ben újból hatályon kívül helyezték. 1819. aug. 16-án Manchesterben a választójogért békésen tüntető dolgozókra lovas katonaság rohant rá (Peterloo), ezt közvetlenül követte hat korlátozó törvény. A kb. 1815-től 1850-ig tartó időszak az embertelen kizsákmányolásnak (gyermekmunka) és a munkásosztály legnagyobb nyomorának időszaka volt, amit Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művében ismertetett és elemzett. R. Owen és más emberbarátok utópisztikus szocialista tervei nem javíthattak a proletariátus helyzetén. Az egyesülést tiltó törvény eltörlése után (1824) helyi szakszervezeti szervek alakultak, 1830 után pedig az ipari proletariátus nagyobb

összefogására került sor. Az ugyancsak elnyomorodott mezőgazdasági proletariátus továbbra is szervezetlen maradt; egyéni akciókban harcolt (vadorzás) vagy spontán felkelések formájában, melyek 1830-ban a dél-angliai mezőgazdasági munkások felkelésében (cséplőgépek szétrombolása) ért véget.

A burzsoázia sorain belül a politikai hatalomért folyt a harc. Az ír burzsoázia 1829-ben kivívta a katolikusok emancipációját. Az angol ipari burzsoázia a feudális időkből visszamaradt választókerületi beosztás felülvizsgálását követelte, ez a beosztás részben „kísértetvárosokat" vagy valaha lakott területeket (rotten boroughs = „rothadt városok") juttatott mandátumhoz, az újonnan keletkezett nagy iparvárosokat viszont képviselet nélkül hagyta. A proletariátus harci akciókkal támogatta ezeket a követeléseket, az uralkodó osztályok cserében hajlottak a kompromisszumokra. Az 1832-es első parlamenti reform az ipari burzsoázia érdekében újra rendezte a választókerületeket, a választói cenzust azonban alig csökkentette. A lakosságnak csupán 5%-a kapott szavazati jogot, a dolgozó tömegek így nem jutottak politikai befolyáshoz. A burzsoázia politikai pártjaiként a következő évtizedekben két párt alakult ki: a nagybirtokosok és a nagypolgárság egy részét képviselő régi torykból a Konzervatív Párt s az új whigekből és a baloldali torykból a Liberális Párt, az ipari és kereskedelmi burzsoázia képviselője. A két nagy párt a parlamenti reform révén szilárd alapokon állva, egymást váltogatva alakított kormányokat. A konzervatívok egy része Peel (1834–35, majd 1841–46 között miniszterelnök) és Aberdeen (1852–55) miniszterelnök vezetésével a szabad kereskedelmi politikát támogatta, és átpártolt a liberálisokhoz. Az alkotmányos monarchia alárendelte magát a polgári kabineteknek. Ezt figyelhetjük meg Viktória királynő hosszú uralkodása alatt (1837–1901), amikor Nagy-Britannia az azóta is nosztalgiával emlegetett „viktoriánus kor"-ban ipari és gyarmati hatalomként virágkorát élte.

A parlamenti reformnál figyelmen kívül hagyott munkásosztály, amelynek kizsákmányolása érdekében az alsóház 1834-ben drákói szigorú ún. „szegénytörvényeket" hozott, fokozta harcát a politikai képviselet jogáért. 1836-ban politikai jellegű munkástársaság alakult Londonban, amelynek 1837-ben kibocsátott alapokmánya, a „People's Charter" vagy Népi Karta, a chartista mozgalom programjává lett. A polgári befolyástól megszabadult, 1840-ben alapított szervezet pártja (National Charter Association) 1842-ben felvirágzott, az alkotmánypetíció elutasítása után szétverték ugyan, de 1848-ig aktívan lépett fel. Ez volt az első széles körű, valóban tömegeket átfogó, politikailag világosan megfogalmazott proletárforradalmi mozgalom (Lenin). Szocialista szárnyából keletkeztek 1845-ben a Testvéri Demokraták (Fraternal Democrats), akik Marxszal és Engelsszel, valamint az 1840 óta Londonban működő Igazak Szövetségével álltak kapcsolatban. A burzsoáziának el kellett fogadnia néhány reformot (10 órás munkanap nők és gyermekek részére, 1847). Az 1850 óta főleg szakmunkásokból alakult szakmai szakszervezetek tagjaik számára anyagi előnyöket vívtak ki. A szakszervezetekben és azok szövetkezéseiben (londoni szakszervezeti tanács, 1860; Trades Union Congress: TUC, 1868) azonban opportunista elemek kerültek uralomra. Politikai befolyásukat az 1867-ben végrehajtott második parlamenti reform erősítette meg, amely a szavazati jogot a városi középrétegekre is kiterjesztette. 1864-ben Marx és Engels részvételével Londonban alakult meg az első Internacionálé, amely a brit fővárosban 1872-ig működött.

A korszak politikáját az ipari burzsoázia szabad kereskedelmi megfontolásai szabták meg. 1838-ban Manchesterben a gyárosok megindították a védővámok elleni mozgalmat: az Anti-Corn Law League-t. Ez a proletár tömegmozgalom kihasználásával (chartisták) keresztülvitte a gabonavámok (1846), a hajózási törvény (1849–54) és majdnem minden beviteli vám (1861) megbuktatását. Európában Anglia szabad kezet hagyott magának, hogy bonyodalmak esetén a tetszése szerinti oldalt támogathassa, és az „erők egyensúlyát" fenntarthassa. Az Európán kívüli, gazdaságilag elmaradott országok kénytelenek voltak a szabad kereskedelemhez csatlakozni. Az erőszakos piacszerzések állampolitikai elvvé váltak. A két ún. ópiumháborúban (1840–42 és 1856–60) más tőkés hatalmakkal egyetértésben gazdaságilag leverték Kínát, s a hatalmas ázsiai birodalom félgyarmattá vált. Kína belső ügyeibe Nagy-Britannia a tajping-felkelés letörése után avatkozott be (1862–64). Több országra, pl. Perzsiára (1841) és Japánra (1862) a brit polgárságnak egyoldalú előnyöket biztosító szerződéseket kényszerítettek. 1867–68-ban a britek betörtek Etiópiába. Az oroszok közel-keleti uralmának ellensúlyozásaként Nagy-Britannia 1854–56 között részt vett a krími háborúban. Az amerikai polgárháborúban (1861–65) a brit uralkodó osztály rokonszenve a déli államok ültetvényeseinek oldalán állt. Az Egyesült Államok polgári-tőkés fejlődését azonban nem sikerült meggátolni, az angol munkástömegek pedig kiálltak Lincoln kormánya mellett.

A gyarmati hódítások a brit politika nyílt célját jelentették. A felfedezőknek és a tőkés társaságoknak az állam rendelkezésre bocsátotta hatalmi eszközeit. A gyarmatok az olcsó nyersanyagszállítók és a késztermékek felvevő piacai

szerepét játszották. Afrika iránt a rabszolgakereskedelem formális betiltása után (1807) a britek nem érdeklődtek túlságosan (bár Natal búr köztársaságot 1843-ban, Lagost [Nigéria] 1851-ben és Basutoföldet 1868-ban meghódították). Ausztráliát feltárták, az őslakosságot megtizedelték; több gyarmat létesült. Új-Zéland 1841-ben a maori őslakók kegyetlen leverése után telepes-gyarmat lett. Indiában a brit uralmat kiterjesztették Nepálra (1814–16), Burma egy részére (1824–26 és 1852), Szindhre, Kasmirra, Pandzsábra (1843–49) és Audhra (1856). Az 1839–42-es afgán hadjárat kudarcot vallott. A flottabázisok hálózatát kiszélesítették. Szingapurt (1819), Malakkát (megszállva 1795–1815-ben, véglegesen 1824-ben), a Falkland-szigeteket (1833), Adent (1839), Hongkongot (1842) és Perimet (szénfelvevőhely Aden közelében, 1857) bekebelezték a világbirodalomba.

A gyarmati lakosság mindenütt védekezni kezdett a gyarmati kizsákmányolás ellen. Jamaikán (1831) és más gyarmatokon (1833 után) rabszolgalázadások törtek ki, kikényszerítve a brit gyarmatokon a rabszolgatartás formális megtiltását. Az egyik legjelentősebb indiai népfelkelés (szipái [sepoy]-felkelés, 1857–59) szolgált indokul a Kelet-Indiai Társaság feloszlatásához (1858) és India koronagyarmattá nyilvánításához. Indiában így a brit burzsoázia bevethette államhatalmi eszközeit a gyarmati uralom érdekében.

A gyarmatbirodalom nagysága és az ellentámadások sokrétűsége arra indította a briteket, hogy a gyarmatokat szorosabban megszervezzék. 1854-ben létrejött a gyarmatügyi minisztérium, 1858-ban külön minisztériumot állítottak fel India részére. A gyarmatok hazai kizsákmányoló osztályait különböző mértékben vonták be a kormányzásba, sok helyütt a belső önkormányzat megadásával, ezzel a brit uralom fenntartásában tették őket érdekeltté. Kanada 1867-ben teljes önkormányzati jogot kapott. A fokozódó iparosodás (vasútépítés, a nehézipar túlsúlyának előjelei), a szabad kereskedelem kiterjesztése (1850-től kezdve megnő a termelési eszközök exportja, kölcsönnel párosuló vasút- és távíróépítés külföldön stb.), valamint további gyarmati hódítások eredményeképpen Anglia a kapitalizmus klasszikus országává vált, ahol Marx a tőkés termelési mód törvényeit és ellentmondásait tanulmányozta, elemezte, majd azokat „A tőke" c. alapvető munkájában általános érvénnyel összegezte.

Az imperializmus kialakulása

A 19. század utolsó harmadában véget ért a kapitalizmus szabadversenyes szakasza. Nagy-Britannia az Egyesült Államokkal és Németországgal szemben elvesztette ipari vezető szerepét. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése lelassult, a termelés és a tőke koncentrációja meggyorsult. Megkezdődött a tőkeexport. Nagy-Britannia a világ bankárja lett. Ezzel az imperializmus egyik lényeges ismérve valósult meg Nagy-Britanniában. A burzsoázia mint uralkodó osztály létrehozott egyfajta „polgári nemességet" (tőkés nagybirtokosok) és egyfajta „polgári proletariátust" (munkásarisztokrácia). A Konzervatív Párt, amelyet az ötvenes években polgári-tőkés párttá szerveztek át, Disraeli és Salisbury vezetésével kormányzott, „váltógazdaságban" a Gladstone és Rosebery vezette Liberális Párttal. Mindkét párt hasonlóan reakciós belpolitikát és agresszív külpolitikát folytatott.

A hetvenes évek elején a munkásmozgalomnak csupán egy szervezete volt a reformisták által uralt szakszervezetekben. Ezek gazdasági vitákra korlátozták tevékenységüket (trade-unionizmus). Az I. Internacionálé 1871-ben megalakult brit föderációjának tevékenységét revizionisták bénították meg. A munkások felső rétegének, különösen vezetőinek jutott a tőkés profit morzsáiból, ezért hajlott a kompromisszumra, ill. az egyezkedésre. Csak a nyolcórás munkanapért vívott harcokban (1888–89. évi sztrájkok) alakultak tömegbázissal rendelkező új, harcos szakszervezetek (vezetőik közé tartoztak T. Mann, J. Burns). Ezekben képviseltették magukat első alkalommal a dolgozó nők is (Eleanor Marx). A reformista elemek azonban, amelyeket a kispolgári értelmiségi körök (Fabiánus Társaság, 1883–84) megerősítettek, ezekbe a szakszervezetekbe is behatoltak, és nagy befolyásra tettek szert a munkások politikai szervezeteiben is (1881: Demokrata Szövetség, ebből alakult később a Szociáldemokrata Föderáció és a Szocialista Liga; Skót Munkáspárt, 1888; Független Munkáspárt 1893). Ezt a befolyást erősítette a liberálisok által kezdeményezett harmadik parlamenti reform (1884), amely a vidéki középrétegek férfilakosságának megadta a választójogot. A dolgozó tömegeket továbbra is megfosztották az alapvető politikai jogoktól. Az összlakosságnak még mindig csak kb. 12,5%-ának volt választójoga. A liberálisok az ír nemzeti mozgalmat is megkísérelték kompromisszumokkal megnyerni. A korlátozott önkormányzatra irányuló ajánlatukat (Home Rule) azonban 1886-ban az alsóház, 1893-ban pedig a Lordok Háza elutasította. A Liberális Párt kettészakadt; a lényegében tőkésekből kialakult unionista frakció (J. Chamberlain) kivált és lepaktált a konzervatívokkal (csatlakozás 1912). A Liberális Párt mind erősebben a középrétegek, valamint a munkások felső rétege felé orientálódott.

A nemzetközi gyarmati annexiók súlypontja

ez idő tájt Afrika lett. Államilag támogatott monopoltársaságok közreműködésével (Egyesült Afrika Társaság, 1888; Brit Dél-Afrikai Társaság C. Rhodes alatt, 1889) csalás és erőszak révén rövid idő alatt óriási területeket igáztak le, ezeket a legtöbb esetben állami igazgatás alá vonták (koronagyarmatok) vagy „védett államokká" (protektorátusok) nyilvánították. Brit uralom alá került Dél- és Kelet-Afrikában: Zuluföld (Lesotho) (1879), Becsuánaföld (Botswana) (1885), Észak-Szomália (1887), Rhodesia, Nyasszaföld (Malawi) és Kenya (1885–95), Uganda (1890–96), Szváziföld (1902); Nyugat-Afrikában: Nigéria (1885–1903) és Ashanti (ma Ghana része) (a hódítás lezárult: 1901). A zanzibári szultanátust 1890-ben kapták meg Németországtól csere eredményeként Helgoland szigete ellenében. A délafrikai búr köztársaságokat, Oranjét és Transvaalt, sikertelen inváziók után (1877–81, 1895–96) kegyetlen eszközökkel vívott imperialista gyarmati háborúban (búr háború: 1899–1902) arany- és gyémántkincseik miatt annektálták. Észak-Afrikában Anglia a Szuezi-csatorna részvényei 44%-ának megvásárlásával (1875) és Egyiptom államcsődje után az ország megszállásával biztosította uralmát e fontos tengeri út felett. Egyiptomból a támadók behatoltak Szudánba, de vereséget szenvedtek (mahdi felkelés, 1885). Szudánt így csak 1896–99-ben tudták meghódítani, és az országot formális angol–egyiptomi kondóminiummá alakították (Kitchener). Ezek a területszerzések sértették más gyarmati hatalmak érdekeit, Portugáliával összetűzésekre is sor került (1890–91-ben Kelet-Afrikában), hasonlóképpen Franciaországgal Szudánban (fashodai incidens, 1898). Az Indiába vezető út biztosítására Nagy-Britannia számos arab szultanátusra, mint pl. Bahrainra (1861, véglegesen: 1905), Maszkatra és Ománra (1891), Kuvaitra (1906), Katarra (1916) kényszerítette rá „protektorátusát", ezek később olajterületekként váltak irigyelt és vitatott területekké.

Ázsia volt a gyarmati politika másik súlypontja. 1877-ben Indiát császársággá kiáltották ki a brit korona uralma alatt, s Burmával (annektálása 1885-ben fejeződött be), majd további északnyugati tartományokkal bővítették. Egy újabb, Nagy-Britannia által kirobbantott háború után (1878–80) Afganisztán is kénytelen volt névleg elismerni a brit uralmat. Délkelet-Ázsiában folytatódott a Maláj-félsziget leigázása (1909-ig), Kínában az angolok megszerezték Veihaivei kikötőjét. Nagy-Britannia gyarmatbirodalmához csatolt még számos csendes-óceáni szigetet; gyarmatként bekebelezte Észak-Borneót (1878), valamint a Fidzsi- (1874), a Cook-, a Kermadec-, a Karácsony- (1888), valamint a Tonga-szigeteket (1900). 1878-ban a birodalomhoz került Ciprus, a kelet-afrikai Szokotra szigete pedig 1886-ban protektorátus lett. Más, formailag független államok egyoldalúan Nagy-Britannia előnyeit szolgáló kereskedelmi szerződések és tőkebefektetések útján kerültek függőségi viszonyba (pl. Argentína), vagy katonai erőszakkal piacként szerezték meg (pl. Tibet, 1904). Mindezeken túlmenően a gyarmati hatalmak egyezményekkel és szerződésekkel határolták el egymástól mind az annektált területeket (pl. Németországgal 1884-ben Új Guineában, 1890-ben Kelet-Afrikában, Zanzibár–Helgoland csere, Franciaországgal 1887-ben az Új-Hebridákon), mind az érdekeltségi területeket (pl. Franciaországgal 1893-tól 1896-ig Thaiföldön, az akkori Sziámban és több kínai tartományban).

A szuverén államokkal fenntartott kapcsolataiban Nagy-Britannia megőrizte „fényes elszigeteltségét" (splendid isolation). Több alkalommal szított és provokált nemzetközi konfliktusokat (pl. 1877–78-ban az orosz–török háborút), hogy uralmát a döntőbíró szerepében (berlini konferencia, 1878) erősítse, vagy a gyengébbek támogatásával az „erőegyensúlyt" fenntartsa.

Az imperializmus és a kapitalizmus általános válsága

Az imperialista ellentmondások kialakulása, az első világháború

1900 körül befejeződött a világ felosztása. Nagy-Britannia a gyarmati imperializmus különleges formájában az imperializmus szakaszába lépett. Az uralkodók (1901 óta a Szász-Koburg-Gotha-dinasztia; 1917-ben a dinasztia névváltozása: Windsor-ház) érdekeit az imperialista burzsoázia érdekeihez kötötték. VII. Edward (1901–10) tevékeny szerepet játszott az imperialista világháború előkészítésében.

A konzervatívok uralma 1905-ben véget ért. Választási vereségük (az 1906. évi „földindulás") többek között a gyarmati háborúk (búr háború) könyörtelenségével, a szakszervezetek elleni támadásaikkal (a sztrájkokat betiltó ún. Taff-völgyi határozat, 1901) és a saját soraikban támadt nézeteltérésekkel (védővámok kérdése) magyarázható. A liberálisok évekre átvették a hatalmat.

A munkásmozgalom ütőképesebb lett. A munkáspártok, szakszervezetek és kispolgári-radikális, valamint filantróp (emberbaráti) társaságok választási szövetsége (1900) alakult át 1906-ban Munkáspárttá (Labour Party). Megalakulását Lenin a politikai proletár tömegpárt megteremtése felé tett első lépésként pozitívan ítélte meg. A párt azonban reformista kispolgári elemek befolyása alá került (R. MacDonald), nem állt a

marxizmus alapján. A proletariátus baloldali erői újabb harcos csoportokat alakítottak a szakszervezetekben, és az üzemi bizalmi emberek (shop stewards) megválasztására forradalmi szervezési formát találtak. A mind jobban erősödő sztrájktevékenység 1910–12-ben érte el tetőpontját. 1911-ben megalakult a marxista elveket valló Brit Szocialista Párt.

A liberális kormányok kénytelenek voltak mind a szociális (betegbiztosítás, gondoskodás a munkanélküliekről és öregekről), mind a politikai törvényhozásban engedményeket tenni. A munkaügyi vitákra vonatkozó 1906-os törvény revideálta a Taff-völgyi határozatot. 1911-ben korlátozták a Lordok Háza vétójogát. Ezek a reformok, amelyek főleg Lloyd George nevéhez fűződnek, lényegében társadalmi demagógiát jelentettek, a fegyverkezési versenyről és az osztályellentétek kiéleződéséről próbálták elterelni a figyelmet, továbbá a Munkáspárt befolyásának csökkentésére irányultak. Számtalan reform csak félig valósult meg, sürgős problémák nem kerültek megoldásra, pl. az általános, a nőkre is kiterjedő választójog megadása, amelyért az ún. szüffrazsettek (E. Pankhurst) is küzdöttek (a nőknek ekkor Nagy-Britanniában nem volt választójoguk).

Amikor a világ felosztása végbement, a gyarmati politika a világbirodalom fenntartására és a kizsákmányolás fokozására összpontosult. Kínában (az antiimperialista Ihotuan, az ún. „boxer"-mozgalom, 1899–1900), Indiában, Egyiptomban, különösen pedig Írországban nemzeti és antiimperialista felszabadítási harcok robbantak ki, amelyekre az 1905–07. évi orosz polgári demokratikus forradalom hatást gyakorolt. A liberális parlamenti többség 1912-ben arra kényszerült, hogy Írországnak korlátozott önkormányzatot (Home Rule) adjon, ennek bevezetését azonban a Lordok Háza halogatta, majd az első világháború kitörésekor le is került a napirendről. A telepes gyarmatok polgársága fokozott mértékben vett részt a kizsákmányolásban. 1901-ben az Ausztrál Államszövetségben egyesített gyarmatok, 1907-ben Új-Zéland és 1910-ben a Fokföldből, Natalból és a korábbi búr köztársaságokból alakult Dél-afrikai Unió elnyerte a domíniumi státuszt (ezt az elnevezést 1907 óta használták). Az 1887 óta bevezetett gyarmati (1907-től kezdve birodalmi) konferenciák jelentették azt a fórumot, ahol a gyarmati burzsoázia a maximális profitért küzdött. A domíniumok 1897-től e konferenciákon csikarták ki az önálló kereskedelempolitikához fűződő jogot, 1907-ben a külpolitikai kérdésekbe való beleszólás jogát, de kitartottak a Nagy-Britanniához fűződő szövetség mellett, mivel gazdasági függőségben voltak (tőkebehozatal), továbbá a külső és belső veszélyekkel szemben katonai támogatásra volt szükségük. A külpolitikában a növekvő imperialista ellentétekre való tekintettel megszüntették a szövetkezés szabadságát. Az Oroszország ellen irányuló, Japánnal kötött paktumnak (1902) része volt az orosz–japán háború kirobbanásában (1904–05). Ezután azonban az imperialista Németországgal szemben fennálló ellentét került előtérbe. 1904-ben Nagy-Britannia megkötötte Franciaországgal az „entente cordiale"-t, majd az egy Oroszországgal 1907-ben kötött szerződéssel (triple entente) Németország és a hármas szövetség elleni tömbbé szélesítette. Perzsia érdekszférákra történt felosztásakor csökkentek az angol–orosz ellentétek. Az 1912–13-as balkáni háború idején Nagy-Britannia többször is szembehelyezkedett orosz szövetségesének érdekeivel, ugyanakkor Németországgal tárgyalt (Haldane-misszió, 1912).

Az imperialista ellentétek kiéleződése robbantotta ki az első világháborút (1914–18). Nagy-Britannia arra használta fel Törökország hadba lépését, hogy a már régebben elfoglalt török tartományokat, Egyiptomot és Ciprust véglegesen annektálja. Annak érdekében, hogy uralmát a külső ellenséggel, a proletariátus társadalmi és politikai követeléseivel (korlátozó törvények, 1915) és – a világbirodalom különféle részeiben – a nemzeti harcokkal (Írország: a dublini felkelés, 1916) szemben biztosítsa, a polgári pártok Asquith (1915–16) és Lloyd George (1916–22) alatt koalícióra léptek, és koalíciós kormányt alkottak. A reformista munkáspárti és szakszervezeti vezetők többsége Angliában is elárulta a II. Internacionálé határozatait, és 1918-ig részt vett a polgári koalíciókban. Az árulás és az állami elnyomás ellenére kialakult a háborúellenes mozgalom. Különösen 1917-től kezdve megnőtt a sztrájkok száma.

A kapitalizmus általános válsága (Első szakasz: 1917–1939)

1917–22. A háborúnak véget vető versailles-i (1919) és sèvres-i (1920) imperialista szerződések a volt kelet-afrikai német gyarmatok egy részét (Tanganyika), Togót és Kamerunt, valamint az egykor a törökök által uralt területeket, Palesztinát, Transzjordániát és Irakot, mint a Népszövetség „mandátum"-területeit, Nagy-Britanniának ítélték. Néhány kisebb német gyarmatot a domíniumoknak engedtek át, így közvetve ezek is a brit világbirodalom részeivé váltak, amely 1919-ben a világ szárazföldi területeinek majd egynegyedét tette ki, a világnépesség kb. ugyanilyen arányú részével. Nagy-Britannia meghátrált az amerikai imperializmussal szemben, amely a háború alatt számos brit piacot hódított el, be-

hatolt a világbirodalom egyes részeibe, főleg Kanadába, sőt véget vetett Nagy-Britannia hajózáson alapuló világhegemóniájának (washingtoni konferencia, 1921–22). A tőkés világ pénzügyi központja is az Egyesült Államokba került át.

A brit munkásmozgalomra és a nemzeti felszabadító harcokra a Nagy Októberi Szocialista Forradalom maradandó hatást gyakorolt. Ezért játszottak a brit imperialisták 1918-tól vezető szerepet a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban, ezenkívül támogatták a németországi és magyarországi ellenforradalmat. Az 1917 és 1921 között fellendülő sztrájkmozgalmak a háború és az intervenció után gazdasági és politikai követelésekkel fonódtak össze. 1918-ban életbe lépett az általános férfi és a korlátozott női választójog, 1920-ban pedig a munkásmozgalom kivívta a munkanélküliség elleni biztosítást. Az „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól" elnevezésű brit mozgalom nagy sikereket ért el, és példát mutatott más országok számára. 1920-ban a tömeghangulat arra kényszerítette a kormányt, hogy véget vessen az intervenciónak és a blokádnak, majd 1921-ben kereskedelmi szerződést kössön Szovjet-Oroszországgal, ami a szovjethatalom de facto elismerésével volt egyenlő. 1920-ban megalakult a Kommunista Párt (a pártalakítást 1918 óta készítették elő), és élére állt az 1920–21. évi munkanélküliség elleni mozgalomnak. A Munkáspárt, annak érdekében, hogy megőrizze tömegbázisát, kénytelen volt programjába szocialista nyilatkozatokat iktatni (1918) és egyes haladó akciókban részt venni (általános sztrájk az újabb intervenció ellen, 1920). A szakszervezetek áttértek az iparági szervezkedésre, s így az addigi elaprózott szervezetek helyett hatalmas szakszervezetek jöttek létre (1920: a gépgyári, 1921: a közlekedési dolgozók egyesülése), 1921-ben végrehajtó szervként létrejött a Trades Union Congress (TUC) főtanácsa, amelynek élére az antidemokratikus választási rendszer folytán jobboldali szakszervezeti vezetők kerültek.

A nemzeti mozgalmak ellen a britek a világbirodalom több pontján katonai erőszakot alkalmaztak. Kijátszották egymás ellen az osztály-, kaszt-, nemzetiségi, faji és vallási ellentéteket. 1919-ben Afganisztán kiharcolta függetlenségét. Írország a gazdaságilag fejlettebb északi rész leválasztása után 1921-ben dominiumi státust kapott. Egyiptomot 1922-ben formailag kiürítették, de a tőkebefektetések és a stratégiailag fontos területeket őrző csapatok jelenléte folytán (szuezi térség) valójában brit protektorátus maradt.

1922–29. A háború utáni időszakban a Konzervatív Párt, az imperialista burzsoázia képviselője, uralkodó politikai párttá vált. 1918-ban megszerezte az alsóházi többséget, a háború utáni forradalmi válság idejére még meghagyta a szociáldemagóg Lloyd George-ot a koalíció élén, csupán 1922-től kezdve kormányzott egyedül: Bonar Law (1922–23) Baldwin (1923–24 és 1924–29). A kispolgári reformista Munkáspárt jelentősége nőtt, 1924-ben és 1929-31-ben Ramsay MacDonald vezetésével kisebbségi kormányokat alakított. A Liberális Párt elvesztette osztálybázisát, mivel a monopolizálódás a középrétegek nagy részét proletársorba taszította. A liberális párt több részre szakadt, és törpe pártként a harmadik helyre szorult.

A burzsoázia a szabad kereskedelem korlátozásától és a háború idejére feladott aranyalaphoz való visszatéréstől (1925) a tőkés gazdasági rend stabilizálódását várta. A font leértékelését tőkés racionalizálással (bércsökkentések, elbocsátások, „mértéktartásra" irányuló felhívások) próbálták ellensúlyozni. A munkásosztály a fokozott kizsákmányolás ellen hatalmas sztrájkharcokkal védekezett, ezek az 1926. évi általános sztrájkban tetőztek. Az egyezkedni kész szakszervezeti és munkáspárti vezetők szabotálták az általános sztrájkot, 1927-ben feloszlatták a szakszervezetek 1925-ben alapított Angol–Szovjet Tanácsadó Bizottságát, közvetlen érintkezésbe léptek a vállalkozók szövetségével, akadályozták a szakszervezetellenes törvényekkel szembeni harci akciókat, és hajtóvadászatot kezdtek a kommunista funkcionáriusok ellen. 1928-ban a Munkáspárt megvált a programjába felvett szocialista jelszavaitól.

A belpolitikát a jobboldali „munkásvezetők" segítségével a tőkés termelési viszonyok megerősítése és a munkásmozgalom féken tartása jegyében irányították, és bizonyos reformokkal egészítették ki. 1928-ban minden férfi és nő megkapta az általános választójogot, az antidemokratikus formák azonban mindössze enyhültek. Továbbra is fenntartották a merev többségi, nem arányos választási rendszert.

A brit külpolitika befolyása a 19. századhoz viszonyítva, a gazdasági erőviszonyoknak megfelelően, számottevő módon csökkent. Magvát a Szovjetunióval szemben táplált ellenséges érzület alkotta. Nagy-Britannia megakadályozta a német imperializmus túlságos gyengülését, hogy azt adott időpontban a Szovjetunió ellen irányíthassa, ezért részt vett a Dawes-tervben (1924), a locarnói paktumban (1925) és a Young-tervben (1929). Nagy-Britannia nyíltan szovjetellenes politikáját rágalmazások, fenyegetések (pl. a Curzon-ultimátum, 1920, 1923), diverziók és nemzetközi provokációk jellemezték. Az „ARCOS" szovjet kereskedelmi társaság rendőrségi megrohanását (1927) a diplomáciai kapcsolatok megszakítása követte. A brit–szovjet kapcsolatokat a munkáspárti kormány a népakaratnak tett engedményként vette fel (1924).

A birodalmi kapcsolatok terén 1923-tól kiéleződtek az ellentétek a brit burzsoázia és a dominiumok polgársága között; az utóbbi szabadságot követelt saját tőkés fejlődése számára. Az 1926. és a 1930. évi birodalmi konferencia teljes politikai szuverenitást adott a dominiumoknak, s ezek most már a Brit Birodalom helyett Nagy-Britanniával egyenjogúsítva Brit Nemzetközösséget (British Commonwealth of Nations) alkottak. A westminsteri statutum ezeket a határozatokat 1931-ben államtörvénnyé emelte. A brit burzsoázia azonban tőkebefektetései révén megtartotta gazdasági vezető szerepét, és ezt politikailag is kihasználta.

1929–39. A munkáspárti kormány 1929-ben helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. A világgazdasági válság kitörése után (1929. okt.) igyekezett a krízis hatását a munkásosztályra hárítani (a munkanélküli-segély csökkentése). 1931-ben MacDonald kettészakította a Munkáspártot, és polgári koalíciós kormány élére állt, amely konzervatív többséggel rendelkezett (1931–35). A konzervatívok fenntartották a koalíciót, de MacDonald szakadár pártjának (Nemzeti Munkáspárt) megsemmisítő veresége után saját politikusaikat állították annak élére: Baldwint (1935–37), Neville Chamberlaint (1937–40). 1931-ben a brit imperialisták kénytelenek voltak véglegesen lemondani az aranyalapról, a fontot 30,7%-kal leértékelték, majd 1932-ben visszatértek a védővámrendszerhez. Az ottawai gazdasági konferencián (1932) a Commonwealth-államok megegyeztek abban, hogy egymásnak preferenciális vámokat nyújtanak. Ezzel erősítették összetartásukat, és időszakosan visszaszorították az amerikai befolyást. Veszteségeik kiegyenlítésére a brit imperialisták fokozták a gyarmatok kizsákmányolását, ezzel azonban automatikusan kiváltották a széles néprétegekre támaszkodó antiimperialista ellenállási harcot, amelyet a kizsákmányolásból gyakran kirekesztett és fejlődésében gátolt nemzeti burzsoázia vezetett; utóbbit a helyi ipar kiépítésével kapcsolatban a helyi kommunista párt vezetése alatt álló munkásosztály támogatott, majd felváltott. A legsúlyosabb harcokra Indiában került sor a nagy burmai felkelésekkel (1930–31). A délázsiai népek összefogásának megakadályozására 1937-ben Burmát önálló gyarmatként elválasztották Indiától. Irak 1932-ben formálisan függetlenné vált, ténylegesen azonban egy 1930-ban rákényszerített szerződés folytán félgyarmati sorban maradt. A dominiumok közül elsőként Írország nyilvánította magát szuverén köztársasággá (1937).

A munkásmozgalom a válság éveiben a kommunisták vezetése alatt fellendült, és hatalmas akciókat indított a kizsákmányolás és az éhség leküzdésére (pl. az éhség-felvonulások, 1930–34; lázadás az atlanti flottánál, 1931), Nagy-Britannia fasizálása ellen (Mosley-mozgalom, 1931 óta) és mértékadó személyiségek fasisztabarát politikája ellen (pl. Lord Rothermere újságkirály, Deterding olajkirály). A kommunisták felléptek a fasizmus- és háborúellenes népfront megteremtéséért. A szakszervezetek és a Munkáspárt reakciós vezető testületei kizárták a népfront híveit (Cripps, Bevan). Már az 1934-es, a „zavargásra való uszításról" szóló törvényt kommunistaüldözés követte, miközben a brit fasiszták tevékenységét jóindulatúan megtűrték.

A külpolitikában a brit imperialisták a Munkáspárt támogatásával elnézték a fasiszta hatalmak agresszióit és provokációit, s igyekeztek azokat a Szovjetunió ellen irányítani. Eltűrték az 1931. évi japán agressziót Kína ellen (Mandzsúria), már 1933-ban tárgyaltak Hitlerrel (négyhatalmi tárgyalások), az angol–német flottaszerződéssel (1935) hozzájárultak a fasiszta Németország felfegyverkezéséhez, és nem szálltak szembe kellő eréllyel az etiópiai olasz agresszióval (1935–36). A fasisztabarát irányzatot a konzervatívok szélső imperialista szárnya, az ún. Cliveden-klikk határozta meg, amikor 1937-ben N. Chamberlain állt a kormány élére. A kormány fokozottan a hitleri Németországgal való „megbékélésre" (appeasement) törekedett, eltűrte a spanyol intervenciót (1936–39), Ausztria annektálását (1938), sőt a müncheni megállapodásban (1938) jóváhagyta Csehszlovákia szétzúzását. Nagy-Britannia csak 1939-ben nyújtott biztonsági garanciákat egyes európai országoknak, de a Szovjetunió által 1935 óta előterjesztett kollektív biztonsági szerződés létrehozására vonatkozó javaslatokat nem fogadta el, a közvetlen tárgyalásokat megalázóan alacsony szinten vette fel, s a fasiszta Németországgal folytatott egyidejű titkos tárgyalásaival megfosztotta azokat jelentőségüktől.

A második világháború. A kapitalizmus általános válságának kiéleződése

1939–45. A második világháború idején Nagy-Britannia gyarmati területeivel és dominiumaival (kivéve Írországot) az antifasiszta koalíció egyik partnere volt.

Chamberlain kormánya „furcsa háborút" viselt, és katonai támogatást tervezett Finnország oldalán a szovjet–finn háborúban. Csak a Churchill-kormány (1940–45) koncentrálta a parlamentben képviselt pártok és a dominiumok erőforrásait az antifasiszta háborúra. A brit expedíciós hadtest 1940-ben vereséget szenvedett Franciaországban, a csapatok zömét azonban sikerült visszahozni a dunkerque-i átkeléskor, a sziget-

országot német invázió fenyegette, de bátran és sikeresen védekezett a légicsatákban („Blitz", 1940 második felében). 1940-ben és 1941-ben a brit csapatok Észak-Afrikában is váltakozó sikerrel harcoltak. A Szovjetunió elleni fasiszta támadás után nyomban közös akciókra vonatkozó megállapodást (1941. júl. 12) és kölcsönös segítségnyújtási szerződést (1942. máj. 26) kötöttek a Szovjetunióval. Az Egyesült Államok háborúba lépésével (1941 december), továbbá az amerikaiak kölcsönbérleti szerződésen alapuló segélyével (lend-lease) javult Nagy-Britannia katonai helyzete. A Vörös Hadsereg Moszkva alatti, majd sztálingrádi győzelmei után az imperializmus és a szocializmus közötti ellentmondás éreztetni kezdte hatását. A Churchill-kormány a nyugateurópai második front megnyitása helyett 1942-ben, a szövetséges haderők részeként brit csapatokat szállított partra Francia Észak-Afrikában, majd 1943-ban Olaszországban. A franciaországi inváziót csak 1944-ben került sor. Görögország felszabadulása után 1944–45-ben brit csapatokat vetettek be a Görög Népi Felszabadító Hadsereg (ELASZ) ellen. A britek a japán orvtámadás után eleinte az ázsiai hadszíntéren is (1941. dec. 8, hadiállapot Japánnal) vereségeket szenvedtek. A japánok megszállták Hongkongot, Malájföldet, Szingapurt, Burmát, és invázióval fenyegették Ausztráliát, Új-Zélandot és Indiát. Számos gyarmaton feltámadt az elnyomott népek felszabadítási harca.

A brit munkásosztály a háborút antifasiszta felszabadítási harcként támogatta, egyidejűleg azonban számos sztrájkot szervezett a kizsákmányolás és az antidemokratikus intézkedések ellen. A közhangulat hozzájárult ahhoz, hogy a kormány a nemzetek önrendelkezési joga mellé állt, és közreműködött a nemzetközi demokratikus együttműködés alapelveinek (Atlanti Charta, 1941), valamint a Szovjetunió által kezdeményezett, a háború vezetésének összehangolására, a háború utáni demokratikus rendezésre és a békeszerető, demokratikus Németország megteremtésére irányuló konferenciákon (Teherán 1943, Jalta és Potsdam 1945). E határozatok alapján Nagy-Britannia 1945-ben részt vett az Egyesült Nemzetek Szervezete alapításában; az ENSZ az addigi mandátumterületeket gyámsági területként adta át az angoloknak.

1945–51. A brit imperializmus a katonai győzelem ellenére tovább gyengült. A háborús kiadások 25,2 milliárd fontot tettek ki. Nagy-Britannia elvesztette nemzeti vagyonának egynegyedét, hajóparkjának tonnában számítva egyharmadát, külföldi befektetéseinek majdnem egyharmadát, arany- és devizakészleteinek több mint a felét.

A háború utáni választásokon a Munkáspárt győzött. Kormánya (Attlee, 1945–51) Nagy-Britannia állammonopolista fejlődését támogatta. A szocialista választási ígéretek közül megvalósították az Angol Bank államosítását, az alapanyagiparokét (szénbányászat, vas- és acélipar), a légi és a vasúti közlekedését (mindezt kártalanítással), emellett hatásos társadalombiztosítási reformot vezettek be. A felsőház hatáskörét csökkentették, de nem szüntették meg, 1949). Az amerikai háborús segély folytán Nagy-Britannia függőségi viszonyba került az Egyesült Államok imperializmusával. Ez a Marshall-terv hiteleinek (1948) elfogadásával erősödött, hatása pedig gazdasági és politikai téren is jelentkezett. 1949-ben a fontot 30,5 százalékkal leértékelték; az élelmiszerjegyeket az ötvenes évek elejéig fenntartották, s az Egyesült Államok katonai támaszpontjait meghagyták, sőt újakat is állítottak fel; az amerikai imperialisták behatoltak a brit piacokra és érdekszférákba. Nagy-Britanniának csökkentenie kellett az Amerikából importált áruk vámtételeit és eltűrnie az Egyesült Államok előretörését az arábiai kőolajtermelésben.

A brit külpolitikára – a Munkáspárt választási programjával ellentétben – a szocialista államokkal szembeni ellenséges magatartás nyomta rá bélyegét (hidegháborús politika). Az újabb német agressziók ellen Franciaországgal kötött dunkerque-i szerződés (1947), amelyet 1948-ban a Benelux-államokra is kiterjesztettek (brüsszeli paktum), 1949-ben a szocialista államok ellen irányuló agresszív Észak-Atlanti Szerződéssé (NATO) alakult át. A munkáspárti kormány eltávolodott az 1945-ben Potsdamban elhatározott politikától. Brit csapatok is részt vettek a koreai háborúban (1950–53).

Ázsiában megrendült a brit gyarmati rendszer, a függetlenségi harc fellendült Indiában, Burmában és Malájföldön is, ahol a japán agresszorok ellen alakult partizánegységek folytatták a nemzeti felszabadulásért vívott harcot. Indiát 1947-ben gazdaságilag nem egyenértékű, vallási ellentétektől szított domíniumokra osztották fel: az Indiai Unióra (Bhárat), amely elismerte a volt brit protektorátus, Nepál függetlenségét, ill. Pakisztánra. 1948-ban Ceylon kapott korlátozott jogokkal domíniumi státust. A brit gazdasági uralom elkendőzésére szolgált az országközösség megjelölésére 1947 után mindinkább használatos fogalom: Commonwealth of Nations, Nemzetközösség (a British Commonwealth of Nations, a Brit Nemzetközösség helyett). Ehhez tartoznak tagországokként (Commonwealth-országok) Nagy-Britannia és volt domíniumai. Függetlensége óta (1948) Burma lemondott a részvételről, Írország 1949-ben jelentette be kilépését, s az Indiai Unió a köztársaság kikiáltásával (1950) hangsúlyozta szuverenitását (azóta Indiai Köz-

társaság). Elő-Ázsiában Nagy-Britanniának le kellett mondania a Transzjordánia (1946) és Palesztina (1948) feletti „gyámságról", miután ottani helyzete (a palesztinai háború) tarthatatlanná vált, de több államban sikerült neokolonialista kizsákmányolási formákat bevezetnie. Kína az antiimperialista forradalom révén önmagát és Tibetet megszabadította a kizsákmányolástól, s Nagy-Britannia már 1950-ben elismerte diplomáciailag a Kínai Népköztársaságot.

A munkáspárti kormány belpolitikája a haladó erők elnyomására irányult. A kommunistákat eltávolították az állami szolgálatból. A reformista munkás- és szakszervezeti vezetők a tömegek nyomására 1945-ben közösen megteremtett nemzetközi szakszervezeti egységet szétbomlasztották, és 1949-ben kiléptették a brit szakszervezeteket a Szakszervezeti Világszövetségből, létrehozták a COMISCÓ-t, a szociáldemokrata pártok háború utáni első nemzetközi szervezetét (1947). A Munkáspárt csalódást keltett választóiban. 1950-ben szavazatokat vesztett, 1951-ben pedig vereséget szenvedett a választásokon.

1951–64. Tizenhárom éven át a konzervatívok alakítottak kormányt (Churchill 1951–55; Eden 1955–57; Macmillan 1957–63; Douglas-Home 1963–64). Az állammonopolista kormányzati rendszer megerősödött. A kormány takarékossági programokat vezetett be a dolgozók terhére, több 1945 után államosított üzemet újra magánkézbe adott, folytatta a fegyverkezést (1952: az első brit atomfegyver-kísérlet). További háborús szerződésekbe vitte bele Nagy-Britanniát az Egyesült Államok oldalán (1954: SEATO, 1955: bagdadi paktum), engedélyezte az anyaországban nukleáris fegyverzetű amerikai csapatok állomásozását, és támogatta a nyugatnémet újrafelfegyverkezést (londoni kilenchatalmi konferencia és a párizsi szerződések Nyugat-Németországnak a NATO-ba való felvételére, 1954). Mindezek következtében a Szovjetunió az 1942-ben kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést felmondta (1955).

Amikor az antikolonialista felszabadító harcok kiterjedtek minden földrészre, a mindenkori brit kormányok a mozgalmat reformokkal próbálták feltartóztatni és szétforgácsolni. Nagyobb gyarmatterületeket alakítottak ki, köztük a Maláji (1948), a Közép-Afrikai (1953), a Nyugat-Indiai és a Dél-Arábiai (1958) Föderációt. A hazai kizsákmányoló rétegeket belső önkormányzattal és egyéb engedményekkel fokozottabban bevonták a kormányzásba. 1956-ban Szudán harcolta ki függetlenségét, s az utolsó brit csapatoknak is el kellett hagyniuk Egyiptomot, amely államosította a Szuezi-csatornát. Megtorlásként a britek támogatták az Egyiptom elleni izraeli támadást, és Franciaországgal szövetkezve katonai agressziót hajtottak végre. A békeszerető népek szilárd magatartása azonban meghátrálásra kényszerítette a támadókat. Ez súlyos tekintélyveszteséget jelentett, Edennek le kellett mondania. Utóda, Macmillan alatt a britek többször is beavatkoztak a közel-keleti országok belügyeibe (Omán, 1957; Jordánia, 1958). Iraknak 1958-ban sikerült az 1930-as, 1955-ben még megújított megalázó szerződéseket leráznia magáról.

A szuezi kaland folytán előállott tekintélyveszteség után a Macmillan-kormány egy ideig mérsékelt, reális irányzatú külpolitikát folytatott, de 1959. évi választási győzelme után újból rátért a hidegháború megegyezésellenes NATO-politikájára. Lemondott a lehetőségről, hogy a brit politikának újból függetlenséget és nemzetközi tekintélyt szerezzen. További támaszpontok (nukleáris hajtású tengeralattjáró-bázis, Holy Loch, 1960; nukleáris kísérletek a Karácsony-szigeteken, 1962) átadása az Egyesült Államoknak, a fokozott fegyverkezés, ugyanakkor az Egyesült Államok atomfölényének elismerése (nassaui szerződés, 1962) zavarokat okozott a szigetország gazdasági életében, és újból takarékossági intézkedéseket tett szükségessé a dolgozók terhére. A nyugatnémet és francia monopóliumok irányításával 1957-ben létrehozott Európai Gazdasági Közösség gyengítette a britek helyzetét Nyugat-Európában. Az 1960-ban brit hegemóniával megteremtett Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) piackként nem volt elegendő a brit iparnak. A függetlenné vált Commonwealth-államokban fokozódott az ellenállás a neokolonialista kizsákmányolással szemben. A britek ezért 1961-től, számottevő belső ellenállással dacolva (a KP értékelése: hazaárulás) megpróbálták felvétetni magukat az Európai Gazdasági Közösségbe. Ez első fokon a francia vétó miatt nem sikerült (1963. jan. 29). Ez az érzékeny vereség, valamint a helytelen gazdálkodás és a közéleti botrányok lemondásra kényszerítették a Macmillan-kormányt (1963 október). Douglas-Home kormányzása alatt sem javult az ország gazdasági helyzete. 1964-ben a Konzervatív Párt vereséget szenvedett a választásokon.

1957 és 1964 között szinte döntő frontáttörés következett be a gyarmati népek nemzeti felszabadítási mozgalmaiban. 1957-ben Ghana és a Maláji Föderáció (1963 óta Malaysia), 1960-ban Nigéria, 1961-ben Sierra Leone és Tanganyika, 1962-ben Jamaika, Trinidad és Tobago, valamint Uganda, 1963-ban Zanzibár és Kenya, 1964-ben Malawi és Málta nyerték el függetlenségüket. Valamennyien a Commonwealth of Nations tagállamai lettek, s csatlakozott hozzájuk (1961) az 1960-ban függetlenné vált Ciprus is. Egyes függetlenné vált nemzeti államok a köztársaság ki-

kiáltásával különítették el magukat a brit koronától. 1960-ban Brit Szomáliföld vált függetlenné, s az egykori olasz gyarmatterülettel Szomáliai Köztársaság néven egyesült. 1961-ben megszűnt a Kamerun feletti „gyámság" s a Kuvait feletti „védnökség" is.

A brit imperialisták megkísérelték a tarthatatlanná vált gyarmati uralmat a neokolonializmussal helyettesíteni és hegemóniájukat a velük szövetkezett honi kizsákmányoló rétegek és tőkebefektetéseik segítségével (kölcsönök politikai feltételekkel, bizonyos esetekben támaszpontok igénylése) még a formálisan független országokban is fenntartani. A gyarmati elnyomás kendőzésére gyarmatokat és protektorátusokat olvasztottak be a Nagy-Britanniához hű Commonwealth-országokba (1963: Észak-Borneót [Sabah] és Sarawakot a Malaysiai Föderációba) vagy gyarmati szövetségekbe (1963-ban Adent a Dél-Arábiai Föderációba). A Commonwealth-en belüli ellentétek, pl. az antiimperialista „színes" és a monopolkapitalista „fehér" tagországok közötti ellentétek, ugyancsak veszélyeztetik fennmaradását. A Dél-afrikai Köztársaságot faji terrorjának elítélése miatt az afrikai és az ázsiai tagországok kilépésre kényszerítették, az apartheid-rezsim azonban megtartotta szoros kapcsolatait Nagy-Britanniával, sikerült megőriznie a Commonwealth-országnak kijáró számos kiváltságot.

1964–70. Az 1964. okt. 15-i választásokon a Munkáspárt csekély többséget szerzett, s Wilson alakított kormányt. A Munkáspárt legyengült gazdaságot és 800 millió font sterling fizetési mérleg-veszteséget örökölt, amelyet igyekezett ideiglenesen emelt importvámokkal kiegyenlíteni. A font helyzetének megszilárdítására az imperialista államok bankjainál felvett magas kölcsönök korlátozták cselekvési szabadságukat főleg az Egyesült Államok és Nyugat-Németország viszonylatában. Az 1966 márciusában tartott új választásokon a Munkáspárt biztos többségre tett szert. Kormányzati politikája azonban újra ellentétbe került a választási ígéretekkel és a hagyományos pártcélokkal. A Munkáspárt folytatta a konzervatívok imperialista kül-, belés gyarmatpolitikáját, és tervszerűen támogatta az állammonopolista koncentráció folyamatát. Segítette ebben az acélipari nagyüzemek magas kártalanításokkal végrehajtott államosítása (1967. júl. 28). Külpolitikailag a munkáspárti kormány eleve alárendelte magát az Egyesült Államoknak, amely a brit gazdaság korszerű ágazataiban növekvő befektetéseket eszközölt. A Wilson-kormány elnézte az Egyesült Államok bűnös vietnami háborúját, költséges katonai támaszpontrendszert tartott fenn. 1966 végétől a kormány újból megkísérelte a közeledést az Európai Gazdasági Közösségbe tervezett belépés érdekében. A gazdasági stabilizációs program (1966. júl. 20) a monopóliumok érdekeit szolgálta, s a bérbefagyasztás, a tőkés racionalizálás, a „tervezett" munkanélküliség és a 14,3%-os valutaleértékelés (1967. nov. 18) különösen a dolgozó tömegeket érintette. Az újabb takarékossági program (1968. jan.) során megemelték az adókat, a társadalmi szolgáltatásokat számottevően, a katonai kiadásokat azonban nem sokkal csökkentették. Annak a gazdasági és politikai kényszernek a hatására, amely a „világ második számú csendőre" szerepének feladására indította Nagy-Britanniát, a hetvenes évek elejéig tervbe vették a Szueztől keletre eső legtöbb támaszpontról való visszavonulást.

1964 óta a gyarmati politikát az imperialista gyarmati rendszer végleges szétesése, valamint a neokolonialista kizsákmányolási formák érvényesítésére irányuló igyekezet jellemzi. 1964-ben Zambia (Észak-Rhodesia), 1965-ben Gambia és a Maldív-szigetek, 1966-ban Guyana, Botswana (Becsuánaföld), Leshoto (Basutoföld) és Barbados, 1967-ben a Dél-Jemeni Népi Köztársaság (Dél-Arábiai Föderáció), 1968-ban Mauritius és Szváziföld, 1970-ben Tonga és a Fidzsi-szigetek harcolták ki függetlenségüket.

Dél-Jemen kivételével ezek a Commonwealth of Nations tagállamaivá váltak, mivel a gyarmati korszakban gazdasági függőségbe kerültek, hazai termékeik értékesítése pedig (részben monokultúrák) a Commonwealth-en belüli preferenciális vámrendszer és a sterling-övezetben fennálló valutáris helyzet folytán még messzemenően a brit imperialistáktól függ. A Commonwealth számos tagállama a köztársaság kikiáltásával hangsúlyozza politikai szuverenitását, és harcol a neokolonialista iga ellen. A „gyarmatbirodalom" néhány területre zsugorodott. Rhodesiában (Zimbabwe) a fehér földbirtokosok törpe kisebbsége az afrikaiak elnyomásán nyugvó hatalmi pozíciójának fenntartása érdekében egyoldalúan kikiáltotta a függetlenséget (1965). A munkáspárti kormány megelégedett a szóbeli elítéléssel. Számos sziget- és part menti támaszpont elvesztette stratégiai fontosságát. Bizonyos bázisokra történelmi jogok alapján más államok is igényt tartanak, pl. a Kínai Népköztársaság Hongkongra (Hsziankiang), Argentína a Falkland-szigetekre, Guatemala Brit Honduras-ra, Spanyolország Gibraltárra. Észak-Írországban, amelyet a brit csapatok a katolikus, ill. a protestáns közösségek közti véres polgárháborús események miatt újból megszálltak (1969. aug. 14), a politikai jogokért folyó harc hatalmas akciói felhívták a világközvélemény figyelmét az „Anglia legrégibb gyarmatában" uralkodó tarthatatlan állapotokra. (1972-ben a brit parlament megszüntette Észak-Írország autonómiáját. – *Szerk.*)

Eltűnnek a gyarmati uralom külső jelei. A gyarmatügyi minisztérium 1966-ban megszűnt, a Commonwealth-minisztériumot 1968-ban államtitkárságként a külügyminisztériumba olvasztották be. A „Brit Birodalom" – valaha Nagy-Britannia kapitalista nagyhatalmi pozíciójának kifejezése – többé nem hatalmi tényező a világpolitikában.

A Wilson-kormány politikája széles választói rétegnek okozott csalódást, és a Munkáspárton belül is ellenkezést váltott ki. Évi kongresszusukon és a szakszervezeti szövetség (TUC) kongresszusán is népes csoportok helyteleníttették az antiszociális belpolitikát és a merev külpolitikát. A sztrájktevékenység megnövekedett. A TUC rendkívüli kongresszusa (1969. jún. 5) arra kényszerítette a kormányt, hogy vegye le a napirendről a szakszervezetellenes törvényeket, a szakszervezeti vezetőség revizionista többségének befolyására azonban fékezte az energikus harci intézkedéseket. Az előrehozott választásokon a Munkáspárt, rendkívül csekély választási részvétellel, 1970. jún. 18-án vereséget szenvedett. A Konzervatív Párt E. Heath vezetésével, a monopoltőke támogatására irányuló munkásellenes programmal újból átvette a kormányzást, amely a szociális juttatások jelentős csökkentésével, a dolgozók terhére hozott egyéb takarékossági intézkedésekkel, valamint a szakszervezetek jogainak megnyirbálására irányuló kísérlettel kezdődött. Egyidejűleg intézkedéseket hoztak a katonai jelenlét Szueztől keletre való fenntartására, a NATO-hozzájárulás emelésére és az Európai Gazdasági Közösségbe történő belépés meggyorsítására. (1973. jan. 1-én Nagy-Britanniát felvették a Közös Piacba, s így a szabadkereskedelmi övezet súlyosan meggyengült. – *Szerk.*) A brit monopoltőkének adókönnyítésekkel, valamint a gazdasági élet állami szektora hasznot hajtó ágazatainak magánkézbe való visszaadásával kedveznek. A brit imperializmus a hagyományos uralmi területeken megpróbál ellentámadásba lendülni, csakhogy ezzel növeli a fiatal nemzeti államok ellenállását, ami a szingapuri Commonwealth-konferencián (1971 jan.) súlyos véleménykülönbségekben jutott kifejezésre.

A brit dolgozó tömegek 1970 nyara óta aktivizálódtak, a szakszervezetek és a Munkáspárt vezetőségében azonban a proletariátusnak nincs harcra elszánt centruma. A Kommunista Párt az összes baloldali erők szövetségére törekszik. Programjaiban: „Angol út a szocializmushoz" (elfogadták 1951-ben, újra szövegezték 1957-ben) és „A nép új Nagy-Britanniája" (1967) az angol pártok közül egyedül veti fel a monopóliumellenes alternatívát.

Időrendi táblázat

I. e. 6–1. sz.	Kelta törzsek bevándorlása (gaelek, britek, belgák).
I. e. 55–54	A római légiók betörése Caesar alatt.
I. sz. 43–84	Római invázió, Britannia tartomány megteremtése.
410 körül	A római légiók elvonulása.
500 körül	Artúr kelta király, az Artus-mondakör hőse.
5. sz. közepe	Angol, szász és jüt invázió.
5–6. sz,	A kelta törzsek visszahúzódnak Walesbe és Bretagne-ba. Az írek és skótok bevándorlása Skóciába.
597	Ágoston, Benedek-rendi apát térítőútja az angolszászoknál. Columban, a skótok hittérítője meghal.
601	A canterburyi érsekség alapítása.
663	A whitbyi zsinat, az angolszászok felvétele a római egyházba.
8. sz. végétől–11. sz. közepéig	A dán normannok betörései (vikingek).
825	A merciai parasztfelkelés.
825–29	Wessexi Egbert (802–39) egyesíti az angolszász királyságokat.
871–901	Nagy Alfréd.
1016–42	Anglia dán hűbéruralom alatt.
1042–50	A dánok kiűzése.
1066	II. Harald, az angolszászok hastingsi veresége (okt. 14).
1066–87	I. (Hódító) Vilmos; a normann dinasztia alapítója (1154-ig).
1068–71	Az angolszászok felkelése Észak-Angliában.
1085–86	A földbirtok-kataszter összeállítása (Domesday Book).
1154–89	II. Henrik; a Plantagenet-dinasztia megalapítása (Anjou-Plantagenet 1399-ig).
1164	Királyi követelések az egyházzal szemben; a clarendoni konstitúciók.
1168 körül	Az első angol egyetem Oxfordban.
1170	Becket Tamás meggyilkolása (dec. 29).

1171	Támadás Írország ellen.
1175	A feudális háborúk kezdete Skócia ellen.
12. sz.	A gyapjúexport növekedése, az áru- és pénzviszonyok kialakulása, az angol–skót határ stabilizálása.
1199–1216	Földnélküli János.
1202–06	Az észak-franciaországi hűbérbirtokok elvesztése.
1214	Vereség Bouvines-nál (júl. 27) a Franciaország elleni megtorló hadjáratban.
1215	Magna Charta Libertatum (jún. 15).
1235	A mertoni statútum (az első dekrétum a bekerítésekről).
1258	A főnemesség követelései a koronával szemben: Oxfordi Províziók.
1259	Westminsteri Províziók – a német Hanza „Stalhof" néven üzletházat nyit Londonban.
1263	A rendek felkelése Simon de Monfort vezetésével.
1264	III. Henrik veresége Lewesnál (máj. 14); de Monfort Anglia protektora.
1265	Az első rendi parlament; Monfort veresége és halála Eveshamnél (aug. 4).
1282	Wales leigázása.
1296–1314	Skót függetlenségi háború, angol vereség Bannockburnnél (1314. jún. 24).
1333–57	Feudális háború Skócia ellen.
1337–60	A Franciaország elleni százéves háború első szakasza.
1346	Angol győzelem Crécynél (aug. 26).
1347	Calais elfoglalása; megindul Angliában az aranypénzverés.
1348–49	Pestisjárvány Európában („fekete halál").
1356	Angol győzelem Poitiers-nál (szept. 19).
1359	Anglia véglegesen elismeri Skócia függetlenségét.
14. sz. közepe	A rendi parlament alsó-, ill. felsőházra szakad.
1369–81	A százéves háború második szakasza; angol vereségek.
1375	A lollardok felkelésének kezdete.
1377	A fejadó bevezetése Angliában.
1381	Parasztfelkelés Wat Tyler és John Ball vezetésével.
1383	John Wyclif bibliafordítása.
1386	A windsori szerződés Portugáliával.
14. sz.	A gyapjútermelés és a külkereskedelem növekedése, kereskedelmi társaságok alapítása (merchant adventurers); az angol nemzeti nyelvvé válik.
1399–1485	A Lancaster- és (1461-től) a York-dinasztia uralma.
1415–53	A százéves háború harmadik (utolsó) szakasza.
1415	Angol győzelem Azincourt-nál (okt. 25).
1420	A troyes-i szerződés (V. Henrik angol király régens és trónörökös lesz Franciaországban).
1429-től	A francia nemzeti mozgalom (Jeanne d'Arc) sikerei, az angolokat kiűzik.
1450	Népfelkelés Kentben Jack Cade vezetésével.
1453	A százéves háború vége, Anglia Calais kivételével elveszti kontinentális birtokait.
1455–85	A rózsák háborúja (a főnemesség „öngyilkossága").
1485–1509	VII. Henrik, a Tudor-dinasztia trónra jutása (1603-ig).
1497	Az angol szolgálatban álló, itáliai születésű Cabot felfedezi Új-Fundlandot.
1509–47	VIII. Henrik.
1516	Morus Tamás „Utópia" c. művének első kiadása.
1534	A szupremácia bevezetése (a király az anglikán egyház feje).
1536–39	Az egyházi földbirtokok szekularizálása.
1536	Az elűzött kolostori parasztok demonstrációja (a kegyelem zarándokútja); Walest erőszakkal egyesítik Angliával.
16. sz. közepe	Az elkerítések csúcspontja.
1549	Parasztfelkelések Kelet-Angliában R. Kett vezetésével.
1549–53	Az anglikán egyház elméleti megalapozása Cranmer érsek idején.
1553–58	I. Mária, katolikus reakció.
1556	Cranmert eretnekként megégetik.
1558	Franciaország elhódítja Calais-t.
1558–1603	I. Erzsébet.
1559	Az anglikán államegyház visszaállítása.

1562	J. Hawkins megindítja az angol rabszolga-kereskedelmet.
1581	A Levante Társaság alapítása.
1584–1604	Háború Spanyolország ellen.
1587	Stuart Máriát kivégzik (febr. 8).
1588	A spanyol Armada megsemmisítése. Az első telepek Nyugat-Afrikában (Gambia).
1598	A német Hanza londoni „Stalhof"-ját bezárják.
1600	A Kelet-Indiai Társaság kiváltságai.
1603–1714	Stuart-dinasztia (megszakítással 1649–60 és 1694–1702 között); perszonálunió Skóciával.
1606	A Virginia Társaság alapítása.
1607	Jamestown megalapítása Virginiában.
1609-től	Angol települések a nyugat-indiai szigeteken.
1612	A Kelet-Indiai Társaság első kereskedelmi telepe Szuratban.
1625–49	I. Károly.
1628	Petition of Rights.
1637–38	A skótok zendülése (Covenant).
1639	A skótok betörése.
1640	A „hosszú" parlament intézkedései utat nyitnak a polgári forradalomnak.
1641	Nemzeti felkelés Írországban.
1642	Megkezdődnek a fegyveres harcok a király és a parlament között.
1643	Parasztfelkelés Délnyugat-Angliában. A „vasbordájúak" megszervezése Oliver Cromwell irányításával.
1644	A parlament csapatainak győzelme Marston Moornál (júl. 2).
1645	A parlament csapatainak győzelme Nasebynél (jún. 16).
1645–49	A kispolgári demokratikus leveller mozgalom (J. Lilburne).
1646	A nemesi birtokok átalakulása polgári földmagántulajdonná.
1647	Leveller program (Agreement of the people; okt. 28).
1649	I. Károly kivégzése (jan. 30). Anglia polgári köztársasággá alakul (Commonwealth). Oroszország megszünteti a Moszkvai Társaság kiváltságait.
1649–52	Az ír felkelés kegyetlen elnyomása.
1649–53	A kisparaszti-plebejus digger mozgalom (G. Winstanley).
1650 körül	Megalakul a „Barátok Társasága" (kvékerek).
1650	A Kelet-Indiai Társaság megszerzi Szent Ilonát.
1651	Navigation Act (hajózási törvény).
1652–54	Kereskedelmi háború Hollandia ellen.
1653–58	Cromwell lordprotektor (katonai diktatúra).
1655	Jamaika meghódítása.
1660	A Stuart-dinasztia restaurálása, II. Károly (1660–85).
1661	A Kelet-Indiai Társaság területi felségjogot kap és megszerzi Tangert; Bombay a britek birtoka (1669-től a Kelet-Indiai Társaságé).
1662	Az Afrikai Társaság megalakítása (néger rabszolga-kereskedelem).
1664–67	Gyarmati háború Hollandia ellen, New York elfoglalása.
1670	A doveri titkos szerződés II. Károly és XIV. Lajos francia király között.
1672–74	Gyarmati háború Hollandia ellen.
1673	A Test Act kizárja a katolikusokat az állami hivatalokból.
1679	A „Habeas corpus" törvény.
1681–84	Kvéker települések Észak-Amerikában (Pennsylvania).
1688	II. Jakab megbuktatása („dicsőséges forradalom"). Declaration of Rights.
1689	Bill of Rights.
1701–13	Anglia részvétele a spanyol örökösödési háborúban. Nagy-Britannia elfoglalja Gibraltárt (1704) és Menorcát (1708); neki ítélik Új-Fundlandot és a Spanyol-Amerikával folytatott rabszolga-kereskedelem monopóliumát (Asiento; 1750-ig).
1703	A Methuen-szerződés folytán Portugália függő helyzetbe kerül Angliától.
1707	Anglia és Skócia egyesítése Nagy-Britannia Királysággá. Az utolsó királyi vétó a parlament döntésével szemben.
1714–1901	A Hannoveri-dinasztia; perszonálunió Hannoverral 1837-ig.
1721–42	R. Walpole (whig) kincstári kancellár (miniszterelnök).
1741–48	Gyarmati háború Franciaország ellen az osztrák örökösödési háború kapcsán.

1746	Győzelem a skót Stuart-hívek felett Cullodennál (az utolsó csata a szigetországban; ápr. 16).
1752	A Gergely-naptár bevezetése.
18. sz.	A bekerítések második hulláma lezárul; az eredeti tőkefelhalmozás befejeződik.
1755–63	Gyarmati háború Franciaország és (1762–63) Spanyolország ellen a hétéves háborúhoz kapcsolódva; Kanada, egyéb amerikai és indiai francia birtokok, továbbá spanyol Florida (1783-ig) megszerzése.
1756–61	Az idősebb W. Pitt (whig) miniszterelnöksége.
1757–84	A Kelet-Indiai Társaság R. Clive és W. Hastings vezetésével meghódítja és kifosztja India nagy részét.
1760 körül	A gépromboló mozgalom (luddíták) kezdetei.
1768–79	J. Cook háromszor körülvitorlázza a Földet. Új-Zéland (1769), Ausztrália (1770) és más területek birtokbavétele.
1775–83	Az észak-amerikai függetlenségi háború. Gyarmati háború Franciaország és Spanyolország ellen, a britek veresége.
1783–1806	Az ifjabb W. Pitt (új-toryk) miniszterelnök (megszakítva 1801–04 között).
1784	A toryk (ifj. W. Pitt) és a whigek (G. J. Fox) átszerveződnek; kormányellenőrzés a Kelet-Indiai Társaság felett.
1788	Ausztrália betelepítésének kezdete büntető gyarmatként.
1792	Kispolgári demokratikus mozgalmak alakulnak a francia forradalom eszméinek népszerűsítésére.
1793–97	A Franciaország elleni első koalíciós háború.
1797	Matrózlázadás R. Parker vezetésével.
1798	Ír nemzeti felkelés. A francia flottán aratott abukiri győzelem (Nelson; aug. 1).
1799–1802	A Franciaország elleni második koalíciós háború.
1801	Írország kényszerű csatlakozása (jan. 1); azóta: Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyság (United Kingdom).
1803–14	Gyarmati háború Franciaország ellen a harmadik és a negyedik Napóleon elleni koalíciós háború kapcsán.
1805	A francia–spanyol flotta elleni győzelem Trafalgárnál (Nelson halála: okt. 21).
1807	A dán flotta megtámadása, Koppenhága bombázása. A rabszolga-kereskedelem formális betiltása brit vállalkozók számára.
1808–14	A brit expedíciós csapatok hadműveletei az Ibériai-félszigeten Wellington vezetésével.
1811–12	A gépprombolás csúcspontja (tömeges üldözés).
1812–14	Angol–amerikai háború.
1813–15	A bécsi kongresszus megerősíti a brit hódításokat: Málta, Ceylon, Maldív-szigetek, Fokföld, Mauritius, Seychelles-szigetek, Trinidad, Tobago, Helgoland (1890-ig), Jón-tengeri szigetek (1864-ig).
1815	Győzelem Napóleon fölött Waterloonál (Wellington herceg; jún. 18). A gabonavédővámok (gabonatörvény) bevezetése.
1815–16	Gazdasági válság, az első szervezett sztrájkok.
1819	A peterlooi mészárlás Manchesterben (aug. 16). Korlátozó törvények (hat törvény). A Kelet-Indiai Társaság letelepedése Szingapurban.
1821	Az aranyalap bevezetése.
1824	R. Owen utópista-szocialista települési terve; az egyesülést tiltó törvények hatályon kívül helyezése, szakszervezethez hasonló szervezetek alapítása.
1824–26	Az első angol–burmai háború.
1829	A Test Act megszüntetése. A katolikus emancipáció.
1830-tól	Helyhez nem kötött szakszervezeti egyesületek.
1830	Mezőgazdasági munkások felkelése Dél-Angliában.
1831	Rabszolgafelkelés Jamaikában.
1832	Az első parlamenti reform; következménye: a Konzervatív és a Liberális Párt megalakulása.
1833	A rabszolgatartás betiltása (megváltás 1838-ig); A Falkland-szigetek bekebelezése.
1834	Drákói szegénytörvény. Dologház-törvény.
1836	Londonban politikai munkástársaság alakul.
1837–38	A People's Charter tervezete.

1837–1901	Viktória királynő uralkodása.
1838	A gabonatörvény elleni liga (Szabadkereskedelmi Társaság) megalakulása.
1838–42	Eredménytelen gyarmati háború Afganisztán ellen.
1839	Az első chartista petíció. A kispolgári hívek lemorzsolódása. Aden annektálása.
1840	A chartista társaság alapítása.
1840–42	Az első Kína elleni ópiumháború. Hongkong annektálása.
1841	Új-Zéland koronagyarmat.
1842	A második chartista petíció, a mozgalom hanyatlása.
1845	A „Testvéri Demokraták" (Fraternal Democrats) létrejötte; Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában".
1846	R. Peel alatt a gabonavámok megszüntetése – átmenet a szabad kereskedelembe. A Konzervatív Párt szakadása.
1847	Tízórás munkanap a nők és gyermekek számára.
1848	A harmadik chartista petíció, a mozgalom széthullik.
1850-től	Új típusú, szakmai szakszervezetek.
1851	Lagos (Nigéria) megszállása, 1861-től koronagyarmat.
1852	A második angol–burmai háború.
1854–56	Részvétel az Oroszország elleni krími háborúban.
1855–58	Palmerston liberális kormánya.
1856–60	A Kína elleni második ópiumháború.
1857–59	Népfelkelés Indiában (szipái-felkelés).
1858	A Kelet-Indiai Társaság feloszlatása. India koronagyarmat (nov. 1).
1859–65	Palmerston második kormánya.
1862–64	Részvétel a tajping-felkelés leverésében Kínában.
1864	Az I. Internacionálé megalakítása Londonban (szept. 28).
1867	A második parlamenti reform a városi polgárság javára. A brit Konzervatív Párt megalakulása. Kanada domíniumi státust kap.
1868	Az első szakszervezeti kongresszus. Disraeli konzervatív kormánya.
1868–74	Gladstone liberális kormánya.
1870	Az általános elemi iskolai tankötelezettségre vonatkozó törvény.
1871	Az I. Internacionálé Brit Föderációjának megalakulása.
1872	Törvény a titkos szavazásról.
1874–80	Disraeli második kormánya.
1875	A Szuezi-csatorna-részvények 44%-ának megszerzése az egyiptomi khedivéktől.
1877	Az Indiai Császárság a brit korona alatt (jan. 1).
1878	Ciprus török tartomány „ideiglenes" átvétele.
1878–80	A második gyarmati háború Afganisztán ellen.
1879	Az Egyesült Afrikai Társaság (1886 óta Királyi Niger Társaság) megalapítása.
1880–85	Gladstone második kormánya.
1881	A Demokratikus Föderáció megalakítása.
1882	Egyiptom katonai megszállása.
1883–84	Fabianus Társaság (Fabian Society; Webb, Shaw) megalakulása.
1884	Szociáldemokrata Föderáció alakul a Demokrata Föderációból (Hyndman; aug.). A szakadás után létrejön a Szocialista Liga (Morris, Mann, Aveling; dec.). A harmadik parlamenti reform a vidéki kispolgárság javára (dec.).
1885	Vereség Szudánban (a Mahdi-felkelés). A harmadik brit–burmai háború.
1885–86	A konzervatív Salisbury-kormány.
1885–95	Rhodesia, Zambia, Malawi és Kenya meghódítása.
1885–1903	Nigéria meghódítása.
1886	A harmadik Gladstone-kormány.
1886–92	A második Salisbury-kormány.
1887	Gyarmati (1907-től kezdve: birodalmi) konferenciák bevezetése.
1888	A Skót Munkáspárt megalakulása. A Brit Kelet-Afrikai Társaság megalakulása.
1889	C. Rhodes megalakítja a Brit Dél-Afrikai Társaságot. A londoni dokkmunkássztrájk; gázgyári szakszervezet alakul.
1890	Gyarmati megállapodás Németországgal; Helgoland elcserélése Zanzibárért.
1890–91	Gyarmati konfliktus Kelet-Afrikában Portugáliával.
1890–96	Uganda meghódítása.

1892–94	Gladstone negyedik kormánya.
1893	Megalakul a Független Munkáspárt (jan.).
1895–1902	A harmadik Salisbury-kormány.
1896–99	Szudán annektálása.
1898	A fashodai incidens Franciaországgal (Marchand francia őrnagy kitűzi a trikolórt a Nílusnál, Kitchener, Szudán meghódítója elűzi).
1899–1900	Részvétel a kínai Ihotuan-mozgalom (boxer-lázadás) leverésében.
1899–1902	Oranje és Transvaal búr köztársaságok leigázása.
1900	Munkás választási bizottság (Labour Representative Committee).
1901-től	A Szász-Koburg-Gotha-dinasztia (1917 óta Windsor-dinasztia) uralkodása.
1901	Az Ausztráliai Államszövetség domíniumi státust kap (jan. 1). Ashanti annektálásának befejezése, a szakszervezetellenes Taff-völgyi döntés a felsőházban (júl.).
1902	Oroszellenes katonai szövetség Japánnal.
1902–05	Balfour konzervatív kormánya.
1904	Tibet erőszakos megnyitása a brit piac számára. Németellenes „entente cordiale" Franciaországgal (ápr. 8).
1905–08	Campbell-Bannerman liberális kormánya.
1906	A konzervatívok választási veresége („földcsuszamlás") (jan.). A Munkáspárt megalakulása. A nők választójogi mozgalma (suffragette-ek v. szüffrazsettek). A munkaviszonyból eredő vitákról hozott törvény revideálja a Taff-völgyi döntést.
1907	A Royal Dutch Shell Co. (kőolajkonszern) alapítása. Érdekszférákra vonatkozó szerződés Oroszországgal (hármas antant). Új-Zéland domíniumi státust kap (aug. 31).
1908–16	Asquith liberális (1915-től koalíciós) kormánya.
1908	A liberális szociális törvény (Lloyd George).
1910	A Dél-afrikai Unió domíniumi státust kap (máj. 31).
1911	A Lordok Háza jogainak korlátozása. A Brit Szocialista Párt megalakulása.
1912	Az alsóház önkormányzatot (Home Rule) ad Írországnak.
1914	Hadüzenet Németországnak (aug. 4).
1915	Koalíciós kormányalakítás a Munkáspárt részvételével.
1916	Általános hadkötelezettség (jan. 6). Felkelés Dublinban a brit elnyomás ellen (ápr.).
1916–22	Lloyd George koalíciós kormányai.
1917	Brit–francia szerződés az oroszországi intervencióról (dec. 23).
1918	Választójog minden férfinak, korlátozottan a nőknek. Intervenció és blokád Szovjet-Oroszország ellen (márc.–1920 januárjáig).
1919	A versailles-i szerződés. A német gyarmatok megszerzése (jún. 28). Afganisztán függetlenségének elismerése (aug. 9).
1919–21	Az „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól" mozgalom.
1920	A Kommunista Párt alapító kongresszusa (júl. 31–aug. 1). A sèvres-i szerződés, a török tartományok megszerzése (aug. 10).
1921	Kereskedelmi szerződés Szovjet-Oroszországgal (márc. 16), amely de facto elismerést jelent. Írország kettészakítása; domíniumi státus az Ír Szabadállam részére (dec. 6). A Trades Union Congress (TUC) főtanácsának, azaz a szakszervezeti szövetségnek a megalakulása.
1921–22	Washingtoni konferencia és flottaegyezmény.
1922	Az Egyiptom fölötti protektorátus formális megszüntetése (febr. 28).
1922–23	Bonar Law konzervatív kormánya.
1923	Curzon ultimátuma a Szovjetunióhoz (máj. 8).
1923–24	Baldwin konzervatív kormánya.
1924	MacDonald első munkáspárti kormánya (jan.–nov.). Diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval (febr. 2). Részvétel a Dawes-tervben (aug.).
1924–29	A második Baldwin-kormány.
1925	Visszatérés az aranyalaphoz (ápr.). Részvétel a locarnói egyezményben (okt. 16).
1925–27	A szakszervezetek angol–szovjet tanácskozó bizottsága.
1926	Általános sztrájk (máj. 4–12), bányászsztrájk (novemberig); birodalmi konferencia (okt. 19–nov. 18). A domíniumok teljes szuverenitást kapnak a British Common-

wealth of Nations megalakításával (törvényerőre emelkedett 1931-ben a westminsteri statútummal).

1927 Az ARCOS-provokáció (máj. 12). Megszakadnak a diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval (máj. 27). Törvények a szakszervezeti munka akadályozására (jún. 28). Általános választójog férfiaknak és nőknek (júl. 4).

1928 MacDonald második munkáspárti kormánya.

1929–31 Részvétel a Young-tervben (aug.). A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele a Szovjetunióval (okt. 3).

1929 Világgazdasági válság.

1929–33 A brit munkásosztály tömegharcai, éhségfelvonulások.

1930–33 Koalíciós kormány MacDonald vezetésével (aug. 24-től 1935. jún. 7-ig). O. Mosley fasiszta szervezetet alapít (szept.). Az aranyalap feladása (szept. 20); 30,7%-os pénzleértékelés (szept.-dec.). A sterlingtömb létrehozása (nov.). A westminsteri statútum (dec. 11).

1931 Áttérés a védővámrendszerre (márc. 1). Ottawai gazdasági konferencia (júl.-aug). Preferenciális vámtételek a Commonwealth tagállamai között.

1932 Koalíciós kormány Baldwin vezetésével (jún. 7-től 1937. máj. 28-ig). Flottaegyezmény a fasiszta Németországgal (jún. 18).

1935 Törvények a munkásmozgalom feltartóztatására.

1936 Koalíciós kormány Neville Chamberlain vezetésével (máj. 28-tól 1940. máj. 10-ig); a fasisztabarát Cliveden-klikk megalkuvó politikája. Írország szuverén köztársaság a Nemzetközösség keretein belül (1949-ig).

1937 A müncheni egyezmény (szept. 29).

1938 Látszattárgyalások a Szovjetunióval segélynyújtási szerződésről (márc.-aug.). A japánok Kína feletti uralkodó helyzetének elismerése (júl. 24). Titkos tárgyalások a fasiszta Németországgal (jún.–aug.). Hadüzenet Németországnak (szept. 3).

1939 Vereség Franciaországban (Dunkerque: jún. 4). Churchill háborús koalíciós kormánya (máj. 10-től 1945. máj. 23-ig). A német légitámadások sikeres elhárítása (júl.-szept.).

1940 Kölcsönbérleti szerződés az Egyesült Államokkal (márc.). Brit–szovjet szerződés közös akciókról (júl. 12). Atlanti Charta (aug. 14). Hadüzenet Japánnak (dec. 8). Japán brit gyarmatokat száll meg Ázsiában és Óceániában (1945-ig).

1941 Kölcsönös segítségnyújtási szövetség a Szovjetunióval (máj. 26). Győzelem Rommel felett El-Alameinnél (aug.) Részvétel az észak-afrikai partraszállásban (nov. 8).

1942 Brit csapatok a szicíliai partraszállásban (júl. 10). Churchill a teheráni konferencián (nov. 28–dec. 1).

1943 Brit csapatok részvétele a franciaországi partraszállásban (jún. 6). Partraszállás Görögországban (okt.). Harc a Görög Népi Felszabadító Hadsereg (ELASZ) ellen.

1944 Churchill a jaltai konferencián (febr. 4–11). Világszakszervezeti konferencia Londonban (febr. 6–17). A Munkáspárt kilép a koalícióból. Konzervatív ügyviteli kormány alakul (máj. 23–júl. 26). Részvétel az Egyesült Nemzetek alapításában (jún. 26). A Munkáspárt választási győzelme (júl. 5). Attlee munkáspárti kormánya (júl. 26-tól 1951. okt. 28-ig). A postdami konferencia (júl. 17–aug. 2). A TUC az SZVSZ alapító tagja (okt. 3). Az Angol Bank államosítása (dec. 20).

1945 Államosítások a közlekedésben és az alapanyagiparban. Churchill fultoni beszéde (Egyesült Államok) megindítja a hidegháborút a Szovjetunió ellen (márc. 5).

1946 India megosztása Pakisztánra (aug. 14) és az Indiai Unióra (aug. 16). A két ország dominiumi státust kap. Belépés a GATT-be (Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezmény, okt. 30).

1947 Burma függetlensége (jan. 4). Ceylon a Nemzetközösség független állama (febr. 4). A brüsszeli szerződés aláírása (márc. 17). Megszűnik a palesztinai mandátum, melyet az 1947. nov.-i ENSZ-határozat alapján gyakoroltak (máj. 14). Részvétel a Marshall-tervben (jún. 26) és az OEEC-ben (ápr. 16-i szerződés).

1948 A TUC kilépése a Szakszervezeti Világszövetségből. Belépés a NATO-ba (ápr. 4) és az Európa Tanácsba (máj. 5). Írország kiválik a Nemzetközösségből (ápr. 18). 30,5%-os valutaleértékelés (szept. 18).

1949

1950 A Kínai Népköztársaság diplomáciai elismerése (jan. 6). Részvétel a koreai agresszióban.

1951 A KP programja: „Brit út a szocializmushoz" (jan. 13). Churchill konzervatív kormánya (nov. 3-tól 1955. ápr. 5-ig).

1952-től II. Erzsébet (febr. 6; koronázás 1953. jún. 2).

1952 Az első brit atomfegyver-kísérlet (Montebello-szigetek, Ausztrália, okt. 3). Határozat egyes gazdasági ágak magánkézbe való visszaadásáról (okt. 23).

1954 Csatlakozás a SEATO-hoz (szept. 8). A londoni kilenchatalmi konferencia (szept. 28–okt. 3) dönt Nyugat-Németország felvételéről a NATO-ba.

1955 Csatlakozás a bagdadi (CENTO) szerződéshez (márc. 30). Eden konzervatív kormánya (ápr. 6-tól 1957. jan. 9-ig). Csatlakozás a Nyugat-Európai Unióhoz (máj. 6). A Szovjetunió felmondja az 1942. évi kölcsönös segítségnyújtási szerződést (máj.7).

1956 Szudán függetlenné válik (jan. 1). Befejeződik a Szuezi-csatornaövezet kiürítése (jún. 13). Támadás Egyiptom ellen a franciákkal és Izraellel együtt (okt. 31–dec. 22).

1957 Macmillan konzervatív kormánya (jan. 9-től 1963. okt. 8-ig). Ghana a Nemzetközösség független állama lesz (márc. 6). A KP XXV. kongresszusa legyőzi a revizionista elhajlásokat (ápr. 19–22). Az első hidrogénbomba-kísérlet (máj. 15). Katonai betörés Ománba (júl.–aug.). A Maláj Föderáció a Nemzetközösség független állama (aug. 31).

1958 Az első aldermastoni felvonulás (ápr. 4–7). Katonai betörés Jordániába (júl., okt.).

1960 Csatlakozás a Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA, jan. 4). Brit Szomáliföld függetlensége (jún. 26). Egyesülés Szomáliával (júl. 1). Ciprus független köztársasággá alakul (aug. 16). Nigéria a Nemzetközösség független állama (okt. 1). Az Egyesült Államok megszerzi Holy Loch (Skócia) támaszpontját nukleáris tengeralattjáróinak bázisaként (nov. 1).

1961 Commonwealth-konferencia (márc. 8–17). A Dél-afrikai Unió a faji terrorját ért bírálatok miatt kiválik a Nemzetközösségből (azóta Dél-afrikai Köztársaság); Ciprus belépése. Sierra Leone a Nemzetközösség független állama (ápr. 27). Megszűnik a Brit Kamerun feletti gyámság. Kamerun északi része Nigériához (jún. 1), déli része Kamerunhoz (okt. 1) csatlakozik. Megszűnik a Kuvait feletti „védnökség" (jún. 19). A nyugatnémet hadsereg használni kezdi a Castlemartin gyakorlóteret (aug. 25). Tanganyika a Nemzetközösség független állama (dec. 9).

1962 A Karácsony-szigetek átengedése az Egyesült Államok atomfegyver-kísérleteihez (márc.). Jamaika (aug. 6), Trinidad és Tobago (aug. 31), valamint Uganda (okt. 9) a Nemzetközösség független államai. Az Egyesült Államok nukleáris fölényének elismerése a nassaui (Bahama) szerződésben (dec. 21).

1963 A francia vétó meghiúsítja Nagy-Britannia felvételét az Európai Gazdasági Közösségbe (Brüsszel; jan. 29). A moszkvai atomsorompó-egyezmény aláírása (aug. 5). Szingapur függetlenné lesz (szept. 1). Douglas-Home konzervatív kormánya (okt. 18-tól 1964. okt. 16-ig). Zanzibár (dec. 10; 1964. ápr. 26-tól Tanganyikával egyesül) és Kenya (dec. 12), a Nemzetközösség független államai.

1964 Malawi (korábban Nyasszaföld; júl. 6) és Málta (szept. 21) a Nemzetközösség független államai. Wilson munkáspárti kormánya (okt. 18-tól 1970-ig). Zambia (korábban Észak-Rhodesia) a Nemzetközösség független köztársasága (okt. 24). 15 %-os importvám a fontosabb árucsoportokra a fizetési mérleg megszilárdítása céljából (okt. 27). Az alsóház jóváhagyja Wilson atlanti atomütőerő-tervét (dec. 18).

1965 Gambia a Nemzetközösség független állama (febr. 18). Bejelentik a metrikus rendszerre való 10 éven belüli áttérést (máj. 24). A Maldív-szigetek független államként belépnek a Nemzetközösségbe (júl. 26). Szingapur kiválik a Malaysiai Föderációból (aug. 9). A rhodesiai fehér kisebbség egyoldalú függetlenségi nyilatkozata (nov. 11). A brit kormány határozatlan ellenintézkedései.

1966 A Munkáspárt választási győzelme (márc. 31). Tengerészsztrájk (máj. 16–jún. 29). Guyana a Nemzetközösség független állama (máj. 26). Gazdasági „stabilizálási program" bejelentése a dolgozók kárára (júl. 20). Botswana (korábban Becsuánaföld; szept. 30), Lesotho (korábban: Basutoföld; okt. 4) és Barbados (nov. 30) a Nemzetközösség önálló államai.

1967 Újabb kérelem az Európai Gazdasági Közösségbe való felvételre (máj. 11). Az acélipar nagyüzemeinek államosítása magas kártalanítási összegek ellenében (júl.

28). 14,3%-os valutaleértékelés (nov. 18). A Dél-Arábiai Föderáció Dél-Jemeni Népi Köztársaság néven függetlenné válik.

1968 Takarékossági program bejelentése (jan. 16). Mauritius (márc. 12) és Szváziföld (szept. 6), a Nemzetközösség független államai.

1969 A rendkívüli TUC-kongresszus egyhangúlag elutasítja a kormány szakszervezet-ellenes törvényjavaslatát (jún. 5). Hatalmas polgárjogi akciók Írországban. Brit csapatok Észak-Írországban (aug. 14).

1970 Tonga a Nemzetközösség független állama (jún. 5). A Konzervatív Párt választási győzelme (jún. 18). E. Heath alakít kormányt. Fidzsi a Nemzetközösség független állama (okt. 10). Antiszociális takarékossági és imperialista katonai politika bejelentése az alsóházban (okt. 27).

Alfréd, Nagy: 871-től Wessex királya, később az angolszász heptarchia (hét királyság) feje; 901-ig uralkodott. Újjászervezte a hűbéri hadsereget a dán normannok elleni harcokhoz, elősegítette a vár- és hajóépítést. A gazdaság, az oktatás (iskolaalapítások) és a jogtudományok ápolásával Anglia nemzeti egységének megteremtését szorgalmazta.

Anglia (England): a szigetország déli részének történelmi megnevezése. 1285 óta politikailag Walesszel közös kormányzat alatt, etnikai és földrajzi értelemben azonban Walestől elhatárolják.

Anglikán egyház (Church of England): a brit államegyház; 1534-ben keletkezett, amikor VIII. Henrik függetlenítette magát a pápától. Végleges formáját 1559-ben vette fel, helyreállították a polgári forradalom után, 1660-ban. Az anglikán egyház protestáns, ill. kálvinista vonásokat vett át, szervezetileg és a vallásgyakorlásban megtartotta a katolikus formákat. Egyházfő a mindenkori uralkodó. Az egyházi hierarchia az államapparátus fontos része.

Angolszászok: Az 5. és 6. században Angliába betört germán törzsek összefoglaló elnevezése, közülük Beda történetíró az angolokat, a szászokat és a jütöket nevezi meg. A 6. és 7. században hét kis királyságot alakítottak (angolszász heptarchia): Kent, Essex, Wessex, Sussex, Kelet-Anglia, Mercia és Észak-Humbria (Northumberland). A dán normannok elleni harcban először 825–29-ben Egbert wessexi király alatt, végérvényesen Nagy Alfréd uralkodása alatt egyesültek. A felszabadított kis királyságok az angolszász állam grófságaivá váltak, amelyeket 1066-ban normann lovagok (I. Vilmos) igáztak le.

Anti-Corn-Law-League (gabonatörvények elleni liga): 1838-ban brit gyárosok Manchesterben alakult szabad kereskedelmi szervezete, amely a gabonavámok megszüntetésével elérte legfőbb célját (1846). Tagjai a szélsőséges liberalizmus képviselői (manchesterizmus).

Attlee, Clement Richard: politikus; 1883–1967; 1924-ben és 1930–31-ben a munkáspárti kormány tagja; 1935–55 között a Munkáspárt vezetője, 1940–45-ben a koalíciós hadikormány tagja, 1942–45 között miniszterelnök-helyettes; 1945–51 között miniszterelnök. 1955-ben lordi címet kapott. Reformista politikát folytatott, miniszterelnöksége alatt erősödött Nagy-Britannia függősége az Egyesült Államoktól.

Aveling, Edward: szocialista orvos; 1849–98; a Szocialista Liga (1884) és a Független Munkáspárt (1893) társalapítója; Marx és Engels több munkáját fordította angolra; ateista agitátor, Marx veje.

Ball, John: parasztvezér, pap; 1335–81 (kivégezték); mint Wyclif szociális igazságot hirdető népi agitátorát 1366–81 között több ízben letartóztatták; az 1381-es parasztfelkelés egyik vezére.

Becket, Thomas: katolikus főpap; 1118–70 (meggyilkolták); 1155–62 között I. Henrik kancellárjaként korlátozta az egyház hatalmát, 1162 körül Canterbury érsekké nevezték ki. Ellenezte a király politikáját, s emiatt királyhű lovagok meggyilkolták, katolikus szent (1173).

Beda: később „venerabilis"-nak nevezték (latinul „tiszteletre méltó"); angolszász filozófus, egyházi tanító, az első angol történetíró, az angolszászok körében terjesztette kora természettudományát. 673–735. Fő műve: „Angolszász egyháztörténelem", amellyel bevezette a történelemírásba a Krisztus születése utáni időszámítást; katolikus szent.

Britannia: 43–410, az Anglia területén alakított római tartomány elnevezése.

Britek: kelta törzsek csoportja, i. e kb. a 6. és 1. század között vándoroltak be Angliába; a rómaiak minden Angliában élő kelta törzset így neveztek; ma Nagy-Britannia lakosainak elnevezése.

Cade, John (Jack): kisnemes; 1450-ben a kenti népfelkelés vezetője, megszállta Londont, majd ugyanebben az évben elesett. A trónkövetelő yorki Richard vazallusaként a széles néptömegek szociális követeléseit a kialakuló új nemesség bírálatával kötötte össze.

Chamberlain: birminghami gyáros- és politikus család; 1. Arthur Neville, 1869–1940; 1922–37 között majdnem megszakítás nélkül miniszter; mint a Cliveden-klikk tagja és miniszterelnök (1937–40) megalkuvó, „megbékülő" politikát

folytatott a fasizmussal szemben (1938: müncheni egyezmény). 2. Sir (1925-től) Joseph Austen, 1863–1937; 1903-tól több ízben miniszter; 1924–29-ben külügyminiszter. A locarnói szerződés létrehozásában kifejtett fáradozásaiért 1925-ben Nobel-békedíjat kapott, bár ez a szerződés, amint azt a második világháború később bebizonyította, még Nyugat-Európában sem biztosította a békét, s voltaképpen a Szovjetunió ellen irányult.

Chartista mozgalom: A munkásmozgalom korai formája a 19. század derekán. Eredetileg egy alkotmánytervezet keresztülvitelére alakult (People's Charter, 1837); első szakasz (1837–39): megalakulás, kispolgári mérsékelt és radikális szárnyra szakadt, támogatta a harci akciókat; első petícióját a parlament 1839-ben elutasította. Második szakasz (1840–48): szervezett párt formáját ölti (National Charter Association, 1840) a proletár erők vezetésével (Engels: „korunk első munkáspártja"). A második petíció (1842) gazdasági követelésekre vonatkozik; 1845: a szocialista szárny (Testvéri demokraták) megszervezése. Harmadik szakasz (1848 után): fellendülés az európai polgári demokratikus forradalmak hatására; a harmadik petíció. A kispolgári elemek árulása (munkásarisztokrácia), majd hanyatlás 1858-ig. Ellentmondásai és sikertelensége ellenére az „első széles körű, valóban tömegeket átfogó, politikailag világosan meghatározott proletárforradalmi mozgalom" (Lenin).

Churchill, Winston Leonard Spencer, 1953-tól Sir: politikus; 1874–1965; 1905–22: liberális (1910–22 között miniszter), 1922-től konzervatív, 1924–29: pénzügyminiszter, 1937-től Chamberlain megalkuvó politikájának bírálója, 1940–45-ben és 1951–55-ben miniszterelnök. Churchill megkísérelte feltartóztatni a brit imperializmus törvényszerű hanyatlását, és fanatikus kommunistaellenességével tűnt ki mind a Szovjet-Oroszország elleni intervenció, mind a második világháború (főként végső) szakaszában, másfelől figyelemreméltó politikai realizmust tanúsított, és pozitívan járult hozzá az antifasiszta koalíció megteremtéséhez. Politikai tevékenysége mellett festő (1947, a Királyi Akadémia tagja), történetíró, háborús memoárjaiért 1953-ban irodalmi Nobel-díjat kapott.

Commonwealth (jelentése kb. „közjó", a latin res publica értelemben): a polgári forradalom után alakult angol köztársaság elnevezése (1649–60).

Commonwealth of Nations: kb. 1947 óta az 1926–31 között (westminsteri statútum) a Brit Nemzetközösség néven létrehozott országközösség. A Nemzetközösséghez (1970. okt.) 31 teljes jogú tag tartozik: Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság, az Ausztráliai Államszövetség (1901-től nem gyarmat), Barbados (1966), Botswana (1966), Ceylon (Sri Lanka, 1948), Fidzsi (1970), Gambia (1965), Ghana (1957), Guyana (1966), Indiai Köztársaság (1947), Jamaika (1962), Kanada (1867), Kenya (1963), Lesotho (1966), Malawi (1964), Malaysia (1963), Málta (1964), Mauritius (1968), Új-Zéland (1907), Nigéria (1960), Pakisztán (1947), Zambia (1964), Sierra Leone (1961), Szingapur (1963), Szváziföld (1968), Tanzánia (1964), Tonga (1970), Trinidad és Tobago (1962), Uganda (1962), Nyugat-Szamoa (1962), Ciprus (1961); külön státusza van Naurunak (1968). A Nemzetközösséghez tartoztak: Írország 1922–49 és a Dél-afrikai Köztársaság (1961-ig Dél-afrikai Unió) (1910–61). Az összetartás alapja főleg a gazdasági összefonódás (brit tőkeexport, preferenciális vámrendszer, valutarendszer: sterlingtömb), amely még a brit gyarmati uralom idején jött létre. Az antiimperialista „színes" és a monopolkapitalista „fehér" tagállamok közötti növekvő ellentétek, a brit kormány következetlen magatartása a faji politikában, főleg a Rhodesiában élő fehér kisebbség egyoldalú függetlenségi nyilatkozatával kapcsolatos „türelem", valamint a Dél-afrikai Köztársaságnak nyújtott fegyverszállítások (1970–71), Nagy-Britannia fokozódó gazdasági gyengülése, a tagállamokkal folytatott kereskedelem csökkenése, a rájuk nézve káros fontleértékelés, valamint az Európai Gazdasági Közösségbe való belépés veszélyezteti a Nemzetközösség fennállását.

Covenant (with God): „Szövetség istennel"; a skót presbiteriánusok 1581-ben kötött véd- és dacszövetsége; 1637–38-ban megújították az angol uralmi törekvésekkel szemben.

Cranmer, Thomas: pap és államférfi; 1489–1556 (kivégezték); 1533-tól canterburyi érsek. Csatlakozásával biztosította az angol reformáció sikerét (1534), amelyet VIII. Henrik, majd VI. Edward tanácsadójaként megerősített. Előmozdította a bibliafordítást (1537–40) és bevezette a nemzeti nyelven írott általános imakönyvet (Common Prayer Book), valamint a lutheránus befolyás alatt készült 42 hitcikkelyt (1549–53); I. Mária alatt a katolikus-feudális reakció áldozata lett.

Cromwell, Oliver: államférfi; 1599–1658; kisbirtokos. A polgári forradalomban elitcsapatot szervezett („vasbordájúak", 1643), átszervezte a parlamenti hadsereget és helyettes főparancsnok lett (1645). Politikailag az independenseket vezette. 1648-ban a kispolgári demokratikus megmozdulások nyomására megtisztította a parlamentet reakciós jobbszárnyától (presbiteriánusok), majd 1649-ben perbe fogatta a királyt. Mint a republikánusok államtanácsának vezető tagja (1650–53), főparancsnok és lordprotektor (1653–

58), majdnem uralkodói teljhatalma volt, amelyet a polgári-tőkés rend megszilárdítása érdekében a feudális reakció, a nemzeti (ír) és demokratikus mozgalmak, valamint a külpolitika terén Anglia kereskedelmi riválisai (Hollandia, Spanyolország) ellen érvényesített.

Curzon, George Nathaniel, Kedleston márkija (1921-től): politikus (Konzervatív Párt), 1859–1925; 1899–1905 között indiai alkirály, 1919–24 között külügyminiszter; 1919-ben olyan határvonalat javasolt Szovjet-Oroszország és a lengyel állam között, amely megfelelt az ukrán–lengyel és belorusz–lengyel nemzet elhatárolódásának, s ez a második világháború eredményeként megközelítően meg is valósult, a Szovjet-Oroszország elleni intervenciók kezdeményezője.

Declaration of Rights (jogok kinyilatkoztatása): 1688-ban az alsóház bocsátotta ki a nyilatkozatot II. Jakab trónfosztásáról s a burzsoá követelésekről, miután a polgárságot uralkodó osztályként elismerték. Magában foglalja a jogokra vonatkozó követelést (Petition of Rights), 1689-ben Bill of Rights elnevezés alatt törvénybe iktatták.

Diggerek: a polgári forradalom alatt 1649-ben előtérbe lépett kisparaszti-plebejus mozgalom az elkerítések (az eredeti tőkefelhalmozás kezdete) ellen. Ideológusai (G. Winstanley) utópista kommunista célokat képviseltek. 1650–53 között a mozgalmat elfojtották.

Disraeli, Benjamin, Beaconsfield earlje (1876-tól): politikus, író; 1804–81. 1848-ban a Konzervatív Párt újjászervezője, ettől kezdve vezére. 1852–68 között több ízben pénzügyminiszter, 1868-ban és 1874–80 között miniszterelnök. Minden eszközzel előmozdította a brit gyarmati terjeszkedést.

Domesday Book (az angolszász „ítéletnap", domesdaeg szóból): 1085–86-ban felfektetett földbirtokkönyv az angolszász tartományok számára (Northumbria nélkül); tartalmazza a király által követelt szolgáltatásokat. Előmozdította a hűbéri monarchia megszilárdítását.

Dominium: a 19. század végétől így nevezik a brit gyarmatok sorából kikerült, a brit világbirodalomhoz tartozó, politikailag messzemenően szuverén, gazdaságilag többnyire Nagy-Britanniától függő országokat. Szuverenitásukat 1931-ben (westminsteri statútum) véglegesen elismerték. A második világháború után a Nemzetközösség tagállamai.

Drake, Francis, 1581-től Sir: tengerészkapitány; élt kb. 1540–96; 1567-től rabszolga-kereskedő és a spanyol gyarmati flotta elleni kalózakciók híres személyisége. 1577–80 között másodikként körülhajózza a Földet. 1588-ban altengernagy a spanyol Armada elleni harcokban.

Dutt, Rajani Palme: munkásvezető és marxista teoretikus, szül. 1896. A KP alapító tagja, 1922–65 között a végrehajtó bizottság, 1965–69 között a PB tagja, 1943–60 között a VB alelnöke, 1960–65 között a párt alelnöke. Jelentős kortörténeti munkák szerzője.

Eden, Robert Anthony, 1961-től Avon earlje: politikus; szül. 1897-ben; 1934–57 között többször is tagja a kormánynak; 1935–38, 1940–45 és 1951–55 között külügyminiszter (1938-ban Chamberlain megalkuvó külpolitikája elleni tiltakozásból mondott le). 1955–57: miniszterelnök és a Konzervatív Párt vezére. A szuezi agresszió kapcsán kompromittálta magát (1956).

Edward királyok: 1. Hitvalló Edward, az angolszászok királya 1042-től; született 1002 körül, megh. 1066. Katolikus szent (1161). 2. IV. Edward, 1442–83; király 1461-től; a rózsák háborúja alatt kiharcolta a trónt a York-háznak, elősegítette a kereskedő burzsoázia fejlődését; uralkodása alatt kezdődik a királyi abszolutizmus. 3. VII. Edward; 1841–1910. 1901-től király. Támogatta a Németország elleni katonai tömb létrehozását.

Egbert, Wessexi: kb. 775–839; 802-tól Wessex királya; 825–29 között megteremti Wessex vezető szerepét az angolszász királyságban; hadjáratokat vezetett Wales (815, 830) és a dán normannok ellen (834–838).

Erzsébet (angolul Elizabeth) királynők: 1. I. Erzsébet (Tudor-ház): 1533–1603, uralkodott 1558-tól; elősegítette a tőkés termelési mód fejlesztését azzal, hogy kedvezett a kereskedelemnek, a hajózásnak, a manufaktúráknak. Biztosította a tőkés rend fennmaradását (szegénytörvény, katolikus összeesküvések elhárítása, Stuart Mária halálra ítélése, 1587). Külpolitikai téren sikeres háborúkat vívott Spanyolország ellen, győzelmet aratott az Armada felett (1588). Uralkodása alatt a legerősebb a királyi abszolutizmus. – 2. II. Erzsébet (Windsor-ház) szül. 1926-ban; uralkodik 1952 óta.

Észak-Írország (Northern Ireland): 1600 óta angolokkal és skótokkal tervszerűen betelepített, gazdaságilag fejlett ír tartomány (Ulster). Az 1921. évi kompromisszummal az Ír Szabadállamból kivált, Nagy-Britanniának önkormányzati joggal felruházott országrésze (fővárosa Belfast), az Egyesült Királyság legelmaradottabb területe, krónikusan nagyszámú munkanélkülivel. 1967-ben a gazdasági és politikai hátrányok miatt erősödik az ír lakosság polgárjogi harca. A protestáns szélsőségesek 1969 óta számos véres összeütközést robbantottak ki, ezek ürügyén az országrészt újból angol csapatok szállták meg. (1972-ben felfüggesztik Észak-Írország önkormányzatát. – *Szerk.*) Észak-Írország Kommunista Pártja 1970-ben egyesült az Ír Munkáspárttal Írország Kommunista Pártja néven.

Fabiánus Társaság: kispolgári értelmiségiek 1883–84-ben alapított társadalmi reformer társasága, amely elutasítja a marxizmus–leninizmust, és a „szocializmusba" való fokozatos belenövés polgári reformista elméletét képviseli. A társaság részt vett a Munkáspárt alapításában, kollektíve hozzá tartozik, opportunista jobbszárnyának és az angol szakszervezetek jobbszárnyának ma is középpontja. Ismert tagjai voltak: S. és B. Webb, G. B. Shaw, H. G. Wells, G. D. H. Cole.

Fox: 1. Charles James: politikus; 1749–1806; 1784-ben megalapítja az új whigek csoportját s ezzel a modern polgári liberalizmust. A kormány tagjaként (1770–74) parlamenti vizsgálatokat szorgalmazott a Kelet-indiai Társaság ellen. Külügyminiszterként (1782–83 és 1806) pártolta az észak-amerikai gyarmatok függetlenségét, és befejezte a katonailag elvesztett háborút. 2. George: vándorprédikátor, 1624–91. 1650 körül megalapította a „Barátok Társaságá"-t (kvékerek).

Földnélküli János (angolul John Lackland; Plantagenet-ház): 1167–1216; uralkodott 1199-től; számos külpolitikai vereség, észak-francia-országi örökségi földjeinek elvesztése és III. Ince pápa előtti hűbéri behódolása után az angol rendek 1215-ben a Magna Charta Libertatum kibocsátására kényszerítették.

Gallacher, William: brit és nemzetközi munkásvezető; 1881–1965; Ifjúsága óta szakszervezeti funkcionárius, 1914–18-ban a brit háborúellenes mozgalom tagja, 1919-től az „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól" mozgalom tagja. 1920-ban a KP egyik megalapítója. 1921-től a KB tagja, 1935–43 a Kommunista Internacionálé VB-tagja; 1943–56: a KP VB elnöke, 1956–63: a párt elnöke.

Gladstone, William Ewart: politikus; 1809–98. 1865-től a Liberális Párt vezére. 1853–66 között több ízben miniszter, 1868–74, 1880–85 és 1892–94: miniszterelnök. Támogatta a gyarmati terjeszkedést; reformok révén megkísérelte lecsitítani a munkásmozgalmat (harmadik parlamenti reform, 1884) és az ír nemzeti mozgalmat.

Gollan, John: munkásvezető; szül. 1911-ben. 1927 óta a KP tagja; 1932–39: a kommunista ifjúsági szövetség vezetője, 1935-től a KB, 1940-től a Politikai Bizottság, 1943-tól a VB, 1947–49 között a főtitkárság tagja. 1954–56-ban a szervezés vezetője, 1956-tól a párt főtitkára. A „Nagy-Britannia politikai rendszere" c. mű szerzője.

Habeas Corpus törvény: a középkori letartóztatási parancs latin kezdőszavai után kapta elnevezését. („Van tested"). 1679-ben kelt angol állami törvény az önkényes letartóztatások elleni védekezésül. A törvény a polgári forradalom után visszaállított Stuart királyi ház megtorló akciói ellen próbálta megvédeni a polgári-tőkés rendet. A mai napig érvényben van, az állam veszélyeztetése esetén azonban (háború, sztrájkok) felfüggeszthető.

Hajózási Törvények (Navigation Acts): ide tartozik az 1651-ben kibocsátott és 1673-ig több ízben kiegészített rendelkezés, amelynek értelmében az angol gyarmatbirodalomban az áruszállítás főként az angol hajók monopóliuma. Súlyosan érintette a holland hajózást és Anglia számára sikeres gyarmati háborúkhoz vezetett, bár szerepe volt az észak-amerikai gyarmatok forradalmának előidézésében is. A szabad kereskedelemre való áttéréskor eltörölték (1849–54).

Hastings: angol tengeri fürdőhely; 1066. október 14-én a normann hódítók (I. Vilmos) itt győzték le az angolszászokat (II. Harald).

Hawkins, Sir John: tengerész; 1532–95; 1562–67: kereskedelmi tengerész, az első angol rabszolgakereskedő; 1573–93 között tengerésztiszt és kalózkapitány a spanyol gyarmati flotta ellen. A Spanyolország elleni háborúban (1588) ellentengernagy.

Heath, Edward Richard George: politikus; szül. 1916; 1959–64: miniszter, 1965 óta a Konzervatív Párt vezére, 1970 óta miniszterelnök.

Henrik (angolul Henry) királyok: 1. II. Henrik: szül. 1133; uralkodott 1154-től, elesett 1189-ben (a felkelő hűbérurak elleni harcban); az Anjou-Plantagenet-dinasztia alapítója. Megszilárdította a hosszadalmas feudális harcok által megtépázott királyi hatalmat, az egyházi hatalmat azonban nem merte a királyi hatalom alá rendelni. – 2. VII. Henrik: 1457–1509; uralkodott 1485-től; a Lancaster-ház örököseként a yorki örökösnővel kötött házassága által fejezte be a rózsák háborúját, megalapította a Tudor-dinasztiát és az abszolút királyságot. – 3. VIII. Henrik (Tudor-ház): 1491–1547; uralkodott 1509-től; 1534-ben szakított a római egyházzal (reformáció), 1536-ban egyesítette Walest Angliával, háborúkat viselt Franciaország és Skócia ellen. Személyes kapcsolatainak gátlástalansága (hat házassága), halálos ítéletek kegyvesztett alattvalói ellen, pl. Morus Tamás kivégzése az abszolutisztikus uralkodási formát fejezte ki.

Independensek (függetlenek): kb. 1600-tól a puritánok középpolgárokból, vidéki kisnemesekből és szabad parasztokból alakult balszárnya. A polgári forradalom alatt Cromwell vezetésével a parlamenti hadsereg magvát és a következetes forradalmi erők központját alkotják, ez a szövetség a győzelem után a vívmányok biztosítására ügyelő középpolgárságra, az újnemességre és az általuk elnyomott kispolgári demokratikus levellerekre szakadt.

Jakab (angolul James), a Stuart-dinasztia királyai: 1. I. Jakab: 1566–1625; 1567-től mint VI. Jakab Skócia, majd 1603-tól egyúttal Anglia

királya is; merev ragaszkodása az abszolút uralkodási formákhoz kiélezte az ellentéteket a korona és a burzsoázia között. – 2. II. Jakab, 1633–1701; uralkodott 1685–88; 1672-től katolikus; kedvezett a hűbéri reakciónak. 1688-ban államcsínnyel („dicsőséges forradalom") fosztják meg trónjától.

Károly (angolul Charles), a Stuart-dinasztia királyai: 1. I. Károly: 1600–49 (kivégezték); uralkodott 1625-től; feudális abszolutisztikus önkényuralma 1640-ben polgári forradalmat robbantott ki. Fogságba esett (1647), majd perbe fogták és lefejezték. – 2. II. Károly, 1630–85. 1646–60 között a polgári forradalom következtében Franciaországban élt száműzetésben. 1650–51: sikertelenül próbált betörni Skóciába. 1660-ban az angol burzsoázia újra trónra juttatta, de kikényszerítette tőle a Test Act és a Habeas Corpus törvény kibocsátását (1679), biztosítékként a királynak a feudális-abszolút uralom visszaállítására irányuló állandó kísérletei ellen.

Kett, Robert: norfolki parasztvezér, feltehetően kisbirtokos. 1549-ben a kelet-angliai parasztok felkelését vezette, ekkor kivégezték.

Knox, John: reformátor, kb. 1505–72; 1545-től a puritán reformáció aktív híve, 1556–59 között Genfben átvette Kálvin tanait, amelyek alapján 1560-ban a skót kereskedő polgárság ideológusaként a néptömegek támogatásával a skót egyház reformátora és a presbiteriánus egyház megalapítója.

Konzervatív Párt (1912 óta hivatalosan Konzervatív és Unionista Párt): az 1832-es parlamenti reform után a jobboldali torykből alakították meg a nagybirtokosok pártjaként. A szabad kereskedelmi frakció (Peel, 1846) leválása után Disraeli újjászervezi, a monopolkapitalista korszakba való átmenet idején újabb virágkorát éli. A párt ekkor már a monopolkapitalista burzsoáziát képviselte, demagóg módszerekkel igyekezett a közép- és kispolgárságot megnyerni („torydemokrácia" az 1867-es és 1884-es választási reformok után). A liberális ellenzéki csoportok átlépése révén megerősödött, de főleg a liberális unionisták 1886-ban történt átlépésével, akikkel 1912-ben egyesült. 1918 után az imperialista burzsoázia fő képviselője, 1935–39 között a jobbszárny (Cliveden-klikk) fasisztabarát politikát folytat. 1951–64 között és 1970 óta kormánypárt.

Lancaster: a Plantagenet-dinasztia oldalága, 1399–1471. Uralmát a rózsák háborújában megdöntötték, egyenes ágon kiirtották őket.

Levellerek („egyenlősítők"): kispolgári demokrata mozgalom a polgári forradalomban. 1647-ben léptek nyíltan színre. A levellerek (vezérük J. Lilburne) a kisbirtokosok érdekeit képviselték, politikai jogokat (választójog) és gazdasági szabadságot követeltek, de tudatosan elszigetelték magukat a kisparaszti-plebejus csoportoktól (diggerektől). A mozgalmat Cromwell kezdeményezésére 1649-ben elfojtották.

Liberális Párt: az 1832-es parlamenti reform után az új whigekből és a baloldali torykból alakult meg a kereskedelmi és ipari burzsoázia pártjaként. A szabad versenyes kapitalizmus politikai pártja. A monopolkapitalizmusba való átmenet idején a nagyiparosok mint a védővámok és az Írországgal alkotott unió támogatói (unionisták) a konzervatívokhoz pártoltak (1886). A választójog kiterjesztése következtében a liberálisok a polgári középrétegek és a munkásarisztokrácia pártjává lettek. Nem léptek fel az imperializmussal szemben. 1918 után elvesztették osztálybázisukat (a kispolgárok átlépnek a Munkáspártba), több részre szakadnak, befolyásuk csökken.

Lilburne, John: kispolgári radikális agitátor; 1614–57; 1633–41 között börtönben van; 1641–45 között tiszt a parlamenti hadseregben, 1645-ben a kisbirtokosok szószólójaként lefokozzák és elfogják. 1647–49 között a levellerek vezére, 1649–55 között fogságban vagy száműzetésben. 1655-től kvéker.

Lloyd George, David, 1945-től Dwyfor earlje: politikus; 1863–1945; kereskedelmi (1905–08) és pénzügyminiszter (1908–15). Számos szociális és politikai reform (a Lordok Háza hatalmának korlátozása, 1911) kezdeményezője. Szociáldemagógiája arra ösztönözte a burzsoáziát, hogy 1916–22 között a koalíciós kormány élére állítsa. Pártja választási veresége után is (1918) ezen a poszton marad. Emellett a szocialista forradalomtól való félelme miatt akadályozta a német imperializmus túlságos gyengülését. 1922 után ő vezette a Liberális Pártot (1926-tól kezdve egymaga), több pártválságot robbantott ki (többek között azzal, hogy 1938-ig síkraszállt a „megbékélési" politika mellett), ezáltal gyengítette a párt politikai befolyását.

Lollardok: 1350 körül Hollandiában alakult betegápoló rend, Angliában kb. 1375-től tevékenykedett. Miután felvették a kapcsolatot Wyclif híveivel, a lollardok szociális követelésekkel álltak elő, és agitációt folytattak a nép között, ezért „eretnekség" ürügyén üldözték őket.

Macdonald, James Ramsay: politikus; 1866–1937; a Munkáspárt egyik alapítója (1906), amelyet 1911–14 között (1914-ben pacifista nézetei miatt visszalépett) és 1922–31 között vezetett. Miniszterelnöksége alatt (1924 és 1929–35) a monopoltőkének kedvezett, különösen akkor, amikor a világgazdasági válság idején kettészakította a Munkáspártot, és egy polgári kormány élére állt (1931–35).

Macmillan, Maurice Harold: könyvkiadó,

konszernigazgató és politikus (Konzervatív Párt); szül. 1894-ben; 1942–45 és 1951–57: miniszter, 1957–63: miniszterelnök; a szuezi agresszió után (1956) a brit tekintély emelése érdekében eleinte enyhülési politikát folytatott, de 1959–60-ban visszatért a hidegháborús politikához. Gazdasági bajok és politikai vereségek kényszerítették visszavonulásra.

Magna Charta Libertatum: (Szabadságjogok Nagy Okmánya): 1215. jún. 15-én a rendek nyomására, azok kiváltságainak megszilárdítására és kiterjesztésére Földnélküli János által kibocsátott törvény. Szabályozta az adókövetelésekat, az önkénnyel szemben pedig minden szabad embernek védelmet ígért. Különösen a világi és egyházi főnemességet erősítette, tartalmazott azonban engedményeket a lovagi nemesség (hűbéri kötelességek szabályozása) és a városok számára is (kereskedelmi könnyítések, mérték- és súlyegységesítés), de nem könnyített a dolgozó nép terhein. A nemességből alakított bizottság, amely a király uralkodói tevékenységét ellenőrizte, a parlament csírája lett. A Magna Charta az angol korona alkotmányos korlátok közé szorításának kezdetét jelzi, előrelépést a nemzeti állam, valamint a burzsoázia fejlődése szempontjából.

Mária (angolul Mary) királynők: 1. I. Mária (Katolikus vagy „Véres") Tudor királynő: élt 1516–58; uralkodott 1553-tól. Az angol–spanyol feudális reakció Mária uralkodását arra használta fel, hogy megkísérelje Anglia erőszakos újrakatolizálását és a hűbériség helyreállítását. – 2. II. Mária királynő (Stuart uralkodónő): 1662–94. Férjével, III. Vilmossal közösen uralkodott 1689-től. Megválasztásával II. Jakab trónfosztása után az angol burzsoázia végrehajtotta a törvényes átmenetet az alkotmányos monarchiába.

Mária, Stuart: 1542–87 (kivégezték); Skócia királynője 1542–67; 1548-tól a francia udvarban élt, 1559–60 között II. Ferenc francia király feleségeként. 1561-ben a polgári kálvinista mozgalommal szemben Skóciában a katolikus hűbéri reakció élére állították. 1567-ben lemondásra, 1568-ban menekülésre kényszerült, Angliában fogságba vetették, s az őt eszközként felhasználó katolikus-feudális összeesküvések megakadályozása céljából kivégezték.

Montfort, Simon de, Leicester earlje (1230-tól öröklés révén): szül. 1206 körül, elesett1265-ben; 1258-tól a Magna Chartától szabadulni akaró III. Henrikkel szemben álló rendi ellenzék vezére. 1263-ban a felkelők élére áll, 1264-ben a király elfogatása után Anglia protektora, 1265-ben a bárók árulása folytán legyőzik.

Morus Tamás (Sir Thomas Moore): humanista és államférfi; szül. 1477-ben vagy 1478-ban, 1535-ben kivégezték. 1529–32 között lordkancellár; elutasította VIII. Henrik abszolutisztikus politikáját, ezért 1532-ben visszavonult a politikai élettől; a szupremáciai eskü megtagadása miatt kivégezték; katolikus szent (1935). Legjelentősebb műve, az „Utópia" (1516), az első újkori utópisztikus dokumentum a szocializmusról. Bírálja az elkerítésekkel járó, tömeges nyomort előidéző korai kapitalista viszonyokat, kommunista elvekre épült államformát vázol fel.

Munkáspárt (Labour Party): jobboldali reformista-szocialista párt, amely 1906-ban a Független Munkáspárt, számos szakszervezet és társaság (többek között a Fabiánus Társaság) 1900-ban létrehozott választási tömbjéből alakult ki. 1917-ben egyesült a Szövetkezeti Párttal, 1918 óta egyéni párttagság is lehetséges. A párt – megalakulása óta – a reformisták befolyása alatt áll. Kormányai: MacDonald (1924 és 1929–31), Attlee (1945–51) és Wilson (1964–70) idején nem lépett fel a monopoltőkével szemben.

Nagy-Britannia (Great Britain), 1707 óta Anglia (Walesszel együtt) és Skócia államszövetsége.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja: 1920-ban alapították a munkásmozgalom leghaladóbb képviselői (előzetes tárgyalások 1918-tól). A forradalmi harcok vezetője s a proletariátus nemzeti és nemzetközi osztályérdekeinek őrzője. Az intervenció idején „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól" mozgalom, 1920-tól a munkanélküliek mozgalma, 1926 általános sztrájk, 1933 után segélyakciók a fasizmus áldozatai számára, 1936–39 között a nemzetközi brigádok támogatása Spanyolországban; harc a proletariátus akcióegységéért, valamint 1935–39 között a népfrontért. 1922–23-ban, 1924–29-ben és 1935–51-ben a párt mandátummal rendelkezett az alsóházban. Programjai: „Az angol út a szocializmushoz" (1951, felújítva 1957) és „A nép új Nagy-Britanniája" (1967).

Nelson, Horatio, viscount (1801-től), Bronte hercege (e címet 1798-ban a nápolyi király adományozta): 1758–1805 (elesett); a legnépszerűbb angol tengeri hős; 1793 óta a francia flotta ellen harcolt, 1798-ban admirális. 1798–1800 között az elűzött nápolyi királynak visszaszerzi a trónt. A francia flotta felett aratott tengeri győzelmei Abukirnál (1798. aug. 1) és Trafalgárnál (1805. okt. 21) egy évszázadra megalapozták a brit uralmat a világtengereken.

Owen, Robert: utópista szocialista, 1771–1858. Elgondolásait szociális reformokkal, kulturális neveléssel igyekezett megvalósítani New Lanark-i üzemében, a szövetkezeti termelést pedig ugyanitt, majd az amerikai New Harmony telepen. Ő elnökölt az angol szakszervezetek első kongresszusán. Tervei meghiúsultak, amikor utópista módon kísérelte meg a tőkés gazdaság határait átlépni.

Az Ötödik Monarchia hívei (Fifth Monarchy

Men, quinto-monarchisták): 1649-ben Norfolkban alakult vallási jellegű mozgalom. Forradalmi elveik: a föld egyenlő felosztása, a feudális földbirtoklás eltörlése. Elnevezésük apokaliptikus elképzeléseikre céloz: az asszír, a perzsa, a görög és a római birodalom után küszöbön áll Krisztus földi királysága. A „szentek parlamentjében" (Barebone-parlament, 1653) befolyásra tettek szert, de Cromwell fellépése után vesztettek jelentőségükből.

Palmerston, Henry John Temple, viscount (1802-től öröklés révén): 1784–1865; politikus (Liberális Párt), 1830–55 között több ízben miniszter, 1855–58 és 1859–65 között miniszterelnök; a monopolkapitalizmust megelőző utolsó időszak brit politikáját döntően ő szabta meg. Támogatta a gyarmati terjeszkedést, igyekezett Európában az „erőegyensúlyt" Nagy-Britannia javára fenntartani.

Peel, Sir Robert (1830-tól öröklés révén): (1788–1850); politikus és közgazdász, a Konzervatív Párt egyik alapítója, 1834–35 és 1841–46-ban miniszterelnök; támogatta a szabad kereskedelmi politikát. A gabonavámok eltörlésekor (1846) pártjának nagybirtokos többsége megbuktatta, híveivel biztosította a liberálisok kormányalakítását és megvalósította a szabad kereskedelmi politikát.

Peterloo: a manchesteri Saint Peter's Fielden békés választási tüntetők között 1819. aug. 16-án rendezett vérfürdő, amelynek több mint 10 halálos és hatszáznál több sebesült áldozata volt. A név a gyülekezési hely és Waterloo csatamező nevének összevonásából ered, a tüntetők ellen ugyanis a Waterloonál harcolt lovasságot vetették be.

Petition of Rights (A jogok petíciója): a burzsoázia 1628-ban kidolgozott petíciója, amely I. Károlytól a törvények betartását és az önkény elleni védelmet követelte. A követeléseket a polgári forradalomban harcolták ki, s a polgáritőkés rend konszolidálódása után a Declaration of Rights-ban bővítették és erősítették meg.

Pilgrimage of Grace (Kegyelmi zarándokút): a kolostorok egykori parasztjainak tömegmegmozdulása 1536-ban. Oka: a paraszti tömegeket a kolostori földek kisajátításával s azoknak a tőkések által legelőként való felhasználásával megfosztották megélhetési lehetőségüktől és elkergették.

Pitt, államférfiak: 1. Pitt, William az idősebb, Chatham earlje (1766-tól): 1708–78; a whigek vezére, 1756–57, 1757–61 és 1766–68: a brit politika irányítója s a Franciaország elleni gyarmati háború erélyes vezetője. – 2. Pitt, William az ifjabb: 1759–1806. 1784-ben megalapítja az új tory pártot. 1783–1801 és 1804–06 között miniszterelnök. Támogatta a Franciaország elleni koalíciókat, elnyomta az ír nemzeti mozgalmat, és előkészítette Írország kényszerű csatlakozását Nagy-Britanniához (1801).

Plantagenet: angol dinasztia (1154–1399). Tulajdonképpen Anjou-Plantagenet. Nevét a család elődje, Anjou Geoffrey herceg (1113–51) sisakdíszétől kapta (planta genista: „rekettye").

Pollitt, Harry: munkásvezető politikus; 1890–1960; 1906–12 között a Független Munkáspárt, majd a Munkáspárt, 1912–20 között a Szocialista Párt tagja. 1914-ben a háborút ellenzők aktív csoportjába tartozik, 1919–20-ban az „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól" mozgalom szervezője. 1920-ban a KP egyik alapítója, 1929–56 között főtitkára, 1956–60 között a KP VB elnöke.

Presbiteriánusok: angol–skót protestáns csoport. A presbiteriánus egyház Skóciában 1560 óta államegyház (J. Knox). Angliában a presbiteriánusok az abszolutizmus eszközéül szolgáló hierarchikus szervezetű anglikán püspöki egyházat úgy akarták megreformálni, hogy az egyház vezetése egy osztályjellege szerint körülhatárolt polgári presbiteriánus papi felső réteg kezébe kerüljön. A polgári forradalomban a presbiteriánusok a puritánoknak a tőkés újnemességből és a nagypolgárságból alakult jobbszárnyát alkották, amely az egyházi alkotmányról vallott felfogását átvitte a polgári alkotmányra. A forradalomnak a presbiteriánusok voltak a legnagyobb haszonélvezői.

Puritánok (latinul: puritas – tisztaság): az Angliában kb. 1565 óta kialakult kálvinista felfogású egyházi-politikai reformmozgalom hívei. A mozgalom keretei között a fejlődő burzsoázia az abszolutizmus és az anglikán egyház ellen szerveze kedett. A 16. század végétől üldözték őket, ezért nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába („zarándok atyák", 1620). A polgári forradalomban a királyellenesek magvát képezték, de hamarosan jobb- (presbiteriánus), ill. balszárnyra (independensek) szakadtak. A presbiteriánusok az egyszerűség és a nyereségvágy új polgári erkölcsének kialakításával és az előre meghatározott kegyelmi kiválasztás (predestináció: az isteni eleve elrendelés a gazdasági sikerrel az üdvözülést, a szegénységgel az elkárhozást mutatja) tanával Angliában és Észak-Amerikában jelentősen előmozdították az eredeti tőkefelhalmozást.

Raleigh, Sir Walter, (1584-től): tengerész; szül. 1552 körül, 1618-ban kivégezték. Sikeres kalózvállalkozásokat vezetett a spanyol gyarmati flotta ellen. 1603–16 között I. Jakab elleni összeesküvés ürügyén bebörtönözték. 1618-ban a Guayana elleni sikertelen hódító hadjárat után a Spanyolországgal kötendő béke biztosítékaként kivégzik.

Rózsák háborúja: hűbéri háborúk (1455–85)

a Plantagenet-dinasztia oldalágai: a Lancaster- (piros rózsa) és a York- (fehér rózsa) ház között, elnevezésüket a küzdő felek címerképei után kapták. A háború a régi angol főnemesség majdnem teljes kiirtását eredményezte, megkönnyítve a burzsoázia felemelkedését.

Skócia: időszámításunk kezdetén kelta törzsek (piktek) lakták, déli része 80-tól 186-ig római megszállás alatt állt. Az 5–6. században Írországból skót törzsek, a 7. században Angliából az angolszászok vándoroltak be területére. A 6. századtól keresztény hitre tértek (Szent Kolumbán missziója), ez meggyorsította a feudalizálódást. A 11. században egyesült törzsi királyság. A 17. századig belső hűbéri viszályok dúlják, háborúkat visel Anglia ellen (1175-től). Átmenetileg angol hűbérbirtok, 1328-ban formálisan, 1359-ben ténylegesen független. 1371-től a Stuart-dinasztia uralma alatt áll. 1560-ban a gazdaságilag fejlett síkságon (Dél-Skócia) John Knox vezetésével kálvinista reformáció megy végbe. 1568-ban a skótok elűzik Stuart Máriát, 1603-ban perszonálunióra lépnek Angliával. 1637–38-ban népfelkelés (Covenant) az angol abszolutizmus ellen, az Angliába való betörés (1639) a polgári forradalomba torkollott. 1707-ben egyesülés Angliával. A 19. században a skótok önállóságot és kulturális autonómiát követelnek.

Skótok: az 5. és 6. században Nyugat-Skóciába bevándorolt ír törzsek gyűjtőneve. A pikt őslakókkal keveredve a skótok gael (kelta) nyelvű nemzetté olvadtak össze.

Stuart: skót főnemesi család. 1371–1714 között skót, 1603-tól 1714-ig (1649–60 és 1694–1702 között megszakítással) egyben angol dinasztia is.

Szupremáciai eskü: VIII. Henrik által 1534-ben bevezetett eskü a király legfőbb egyházi és világi hatalmának elismerésére. Az eskü megtagadóit (Morus, Fisher és mások) kivégezték. 1689-ben enyhítették, 1791-ben eltörölték.

Szüffrazsettek („suffrage": szavazati jog): 1906 után így nevezték a polgári női választójogi mozgalom harcosait, főleg az E. Pankhurst vezette liga híveit.

Taff-völgyi határozat: a brit felsőház döntvénye 1901-ből. A szakszervezeteket a Taff-folyó völgyében (Wales) egy vasúti sztrájk alkalmával a vállalkozói veszteségek megtérítésére kötelezte. Alapul szolgált szakszervezet-ellenes bírói ítéletek számára. 1906-ban módosították.

Test Act: 1673-ban kelt törvény, amely az állami és politikai tevékenységet a katolikus tanok határozott elvetéséhez köti. A burzsoázia harci eszköze az 1660-ban restaurált Stuart-dinasztia rekatolizálási törekvéseivel szemben. 1829-ben eltörölték.

Testvéri Demokraták (Fraternal Democrats): (1845–54); a G. J. Harney által szervezett s Marx és Engels által támogatott brit chartista mozgalom aktív szocialista csoportja. Tagjai a nemzetközi proletár együttműködésen és szolidaritáson fáradoztak.

Toryk (királypárti rablókat jelentő ír kelta szóból): politikai csoportosulás, a polgári forradalom királypárti elemeiből (régi földbirtokos nemesség) keletkezett. A restauráció időszakában nagy politikai befolyása volt (1660–88). 1784-ben a toryk tőkés elemei ifj. W. Pitt vezetésével a whig burzsoázia csoportjaival új torykká egyesülnek. Ez az egyesülés 1827-ben felbomlott. A régi földbirtokos torykból (jobboldali toryk) alakult ki a Konzervatív Párt, amelynek híveit ma is toryknak nevezik. A nagypolgári szárny „baloldali toryk" elnevezéssel beolvadt a Liberális Pártba.

Trades Union Congress (TUC): 170 önálló szakszervezet szövetsége kb. 9 millió taggal (1969), amely Nagy-Britannia dolgozó lakosságának egyharmadát jelenti. A különálló szakszervezetek évi kongresszusaiból (1868 óta) alakult ki. 1921 óta végrehajtó szerve a főtanács, amely a nem demokratikus választási eljárás folytán majdnem kizárólag jobboldali opportunista szakszervezeti vezetőkből áll (trade-unionizmus – olyan irányzat, amely a szakszervezeteket tartja a munkásosztály legfőbb szervezetének), akik a szövetség hatalmát nem a proletár osztályérdekekért használják fel. 1945-ben a TUC a Szakszervezeti Világszövetség alapító tagja, majd 1949-ben átlép a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségébe. A TUC majdnem minden tagja kollektív tagja a Munkáspártnak.

Tudor: a Lancaster-dinasztia oldalága, 1485–1603 között angol dinasztia. Abszolutisztikus uralmuk alatt fejlődött ki gazdaságilag a burzsoázia s alakult politikailag osztállyá.

Viktória: királynő (Hannover-ház) 1837-től. 1819–1901. Uralkodásának idején Nagy-Britannia ipari és gyarmati hatalomként virágkorát éli. Ezt a kort ma „dicső viktoriánus korként" emlegetik.

Vilmos (angolul William) királyok: 1. I. Vilmos (a „Hódító"): normann hadvezér; szül. 1027 körül, megh. 1087-ben; 1066-ban meghódította az angolszász államot (hastingsi győzelem), és szigorúan centralizált (Domesday Book, 1085–86) és katonailag szervezett feudális rendszert állított fel. – 2. III., Orániai Vilmos: 1650–1702; 1689-től király, 1672-től örökös helytartó Hollandiában. Megerősítette a Declaration of Rightst, és alkotmányos uralkodóként végrehajtotta a polgári parlament akaratát.

Wales: a 6. század óta a kelták visszavonulási területe az angolszászok és a normannok elől. 1282-ben Anglia végleg meghódítja. 1301 óta a trónörökös (walesi herceg) mindenkori birtoka.

1536-ban (véglegesen 1542-ben) egyesítik Angliával, a 19. század óta korlátozott kulturális autonómiája van.

Walpole, Robert, Orford earlje (1742-től): 1676–1745; államférfi, a whigek vezére. Kincstári kancellárként 1715–17 és 1721–42 között irányította a brit politikát, és az első modern értelemben vett brit miniszterelnök volt.

Wat Tyler (Walter, a tetőfedő): családi neve ismeretlen. Az 1381. évi parasztfelkelés vezére. A II. Richárddal folytatott tárgyalások során 1381. jún. 15-én orvul meggyilkolták.

Westminsteri Statútum: 1931-ben kibocsátott törvény, amely megerősítette a dominiumoknak az 1926. és 1930. évi birodalmi konferenciákon kimondott teljes politikai szuverenitását, továbbá szabályozta a dominiumok egymás l zti és Nagy-Britanniához fűződő kapcsolatait a Brit Nemzetközösség keretein belül.

Whigek: politikai csoportosulás, a polgári forradalom nagypolgári királyellenes elemeiből (kapitalizálódott vidéki nemesség, kereskedelmi és bankburzsoázia) alakult. Ők hajtották végre az 1688-as államcsínyt, és a Hannover-dinasztia alkotmányos monarchiája idején voltak hatalmon. Szakadásuk után a whigek egy része a toryk egy részével C. J. Fox vezetésével új whigekként a politikai befolyás nélküli ipari burzsoázia és a városi középosztály táborát alkották. A munkásosztály támogatásával keresztülvitték az 1832. évi első parlamenti reformot, majd megalakították a Liberális Pártot, amelynek híveit még ma is whigeknek nevezik.

Wilson, James Harold: közgazdász és politikus, szül. 1916. 1947–51: kereskedelmi miniszter. 1963-tól a Munkáspárt vezére. Miniszterelnökként (1964–70) imperialista politikát folytatott, ellentétben ellenzéki vezérként hangoztatott nézeteivel és választási ígéreteivel. Szorgalmazta Nagy-Britannia belépését az Európai Gazdasági Közösségbe.

Windsor: királyi nyári rezidencia Londontól nyugatra. 1917 óta az 1901-től uralkodó Szász-Coburg-Gotha-dinasztia neve, hogy az első világháború alatt elkendőzzék a német nemességhez fűződő rokoni kapcsolatokat.

Winstanley, Gerard: kispolgári forradalmár, kb. 1609-től 1652 utánig. 1648–52: a diggerek fő ideológusa és vezére. A szabadságtörvényben fejtette ki agrárprogramját egy vallásos-misztikus egyenlősítő kommunizmus alapján.

Wyclif, John: reformátor, kb. 1320–84. Az egyház világi és birtokigényeit érintő bírálata (1370-től) az uralkodó osztályoknak kedvezett, ezek azonban elvetik tanait (1378), mivel azokat a vándor prédikátorok (lollardok) a nép osztályérdekeihez idomítva terjesztették, és az 1381. évi parasztfelkelés ideológiai alapjául szolgáltak. 1383-ban Wyclif befejezte bibliafordítását. Tanát a konstanzi zsinat eretnekségnek minősíti és elutasítja.

York: a Plantagenet-dinasztia oldalága; a rózsák háborúja alatt 1461-ben megszerezte az angol trónt, s azt (megszakítással 1470–71-ben) 1485-ig megtartotta.

Dr. H. Grünert

Namíbia

Namíbia (1968 júniusáig Délnyugat-Afrika); az ENSZ gyámsági területe Dél-Afrikában, a Dél-afrikai Köztársaság jogellenes megszállása alatt; területe: 824 292 km²; lakossága (1969): 615 000 (ebből 73 464 európai származású (1960); fővárosa: Windhoek, közigazgatási beosztása: 21 járás; hivatalos nyelve az angol és az afrikaans.

Az országot eredetileg ovambók, busmanok és damarák lakták; ezeket a 17. században a nama törzsek (khoi-khoinok) a Kalahári- és a Namib-sivatagba szorították. A 18. század elején a bantu hererók Belső-Afrikából jövet a namákba ütköztek. A 19. század első felében a Fokföldről bevándorolt orlam törzsek (khoi-khoinok), akik felvették az afrikaans, vagyis a búr nyelvet, kiszorították a namákat. Vezetőjük, Jager Afrikaaner az afrikaanerek törzsét átvezette Közép-Délnyugat-Afrikán, és itt alapította meg székhelyét, Windhoekot. 1865-tól a félvér nama-búr csoportok, az ún. bastaardok az Oranje-folyón át, Rehobothba és Rietfonteinbe vonultak. Az öt orlam és nyolc nama törzs Jonker Afrikaaner vezetése alatt egyesült, és változó sikerű harcok után 1851-ben és 1863–70-ben legyőzte a hererókat.

1485-ben Diego Cão portugál hajós Martin Behaim kíséretében felfedezte a délnyugat-afrikai partvidéket (a Kross-foknál szállt partra), a kopár parti övezet (Namib-sivatag) azonban hosszú időn át visszariasztotta az európai gyarmatosítókat. Csak a Rajnai Missziós Társaság letelepedése után (1842) kezdődött meg Délnyugat-Afrika belső területeinek földrajzi felkutatása, különösen Karl Hugo Hahn (1841–66) és Andersson (1850–67) révén. 1878-ban a Cethal-

öböl brit kézre került, és a fokföldi gyarmathoz csatolták.

A hererók és a namák szabadságharca a német gyarmati uralom ellen

1884. ápr. 24-én Bismarck a német birodalmi kormány „védelme" alá helyezte a brémai F. A. E. Lüderitz-cég által 1883-ban az Angra Pequenánál (ma: Lüderitz-öböl) alapított birtokait. 1885-ben megalapították a Német Délnyugat-Afrikai Gyarmati Társaságot, amely további délnyugat-afrikai területeket (mintegy 240 000 km²-t) vett birtokába. A Hendrik Witboois vezette namák egészen 1894-ig védekeztek a német gyarmatosítók ellen. Különösen a német telepesek kíméletlen föld- és állatrablása, továbbá az éghajlatilag legkedvezőbb és legtermékenyebb területekre való letelepedése robbantotta ki 1904-ben a hererók felkelését, amely szabadságharccá szélesedett. A hererőknak a német gyarmatosítók elleni felkelése Okahandjából indult ki, amely Samuel Maharero törzsfő székhelye volt. A német gyarmatosítók csak modern tüzérség bevetésével tudták leverni a felkelést. A waterbergi csata után a hererók egy részét a víz nélküli Kalahári-sivatagba kergették, ahol tízezrével pusztultak el. (A túlélők számát 15 000-re teszik. 1900 körül már csak 80 000 herero élt.) 1904 október elején Hendrik Witboois vezetésével felkeltek a namák is. A felkelést csak 1907–08-ban verték le (az afrikaiakat megfosztották földjeiktől). 1908-ban felfedezték a namíbiai gyémántmezőket.

Délnyugat-Afrika dél-afrikai uralom alatt

Az első világháború idején, 1914–15-ben brit–dél-afrikai csapatok foglalták el a német gyarmatot. Az ország a Népszövetség mandátumterületeként 1920-ban a Dél-afrikai Unióhoz került. Az őslakók nem kapták vissza a németek által elrabolt földjeiket. Ráadásul további területek kerültek fehér (főleg búr) telepesek birtokába. Az afrikaiak településterületét módszeresen csökkentették és rezervátumok létrehozásával elszakították egymástól. 1922-ben leverték a bondelzwar törzs felkelését. 1933-tól a német telepesek között elterjedt a hitlerista ideológia.

1946-ban egy népszavazás, amelyen csak európaiak vehettek részt, Délnyugat-Afrikát 1949-től kezdődően a Dél-afrikai Unióhoz csatolta. 1959-ben a dél-afrikai kormány elhatározta, hogy 15 000 afrikait Windhoekból elkülönített helyre telepít. A terv miatt hatalmas tüntetésekre került sor, ezeket a rendőrség vérbe fojtotta. 1961 júniusában Accrában ENSZ-bizottság ült össze a dél-afrikai helyzet kivizsgálására. A dél-afrikai kormány nem adott beutazási engedélyt a bizottságnak. Az ENSZ-közgyűlés válaszképpen 1961. dec. 19-én elítélte a dél-afrikai kormány magatartását, kihirdette a délnyugat-afrikai népek elidegeníthetetlen jogát az önrendelkezésre és a szabadságra, továbbá követelte a dél-afrikai csapatok kivonását, valamint a választások megtartását ENSZ-ellenőrzés alatt. Dél-Afrika fajüldöző kormánya figyelmen kívül hagyta ezt a döntést.

A két politikai párt, a Kozonguizi (szül. 1932-ben) vezette Délnyugat-afrikai Nemzeti Unió (South West African National Union, SWANU) és a Kerina vezette Délnyugat-afrikai Népi Szervezet (South West African People's Organization, SWAPO) 1963-ban egyesített frontja tömörítette a lakosságot. Az 1959-ben alapított SWANU a Délnyugat-afrikai Diákszövetségből (alapítva 1952) és a Délnyugat-afrikai Haladó Egyesülésből (alapítva 1955) származott. Támogatják a hererók, a namák és a damarák. Az 1960-ban alapított SWAPO az Ovamboföldi Népi Kongresszusból (alapítva 1958) jött létre és az ovambók támogatását élvezi. Ezek a pártok, amelyeket a dél-afrikai hatóságok betiltottak, s amelyek vezetői száműzetésben élnek, földreformot akarnak végrehajtani, és faji megkülönböztetés nélküli államot kívánnak. 1964 márciusában a fehérekből álló törvényhozó gyűlés megszavazta az Odendaal-tervet, amely rezervátumokba akarja tömöríteni az afrikai lakosságot. 1966 októberében az ENSZ közgyűlése a Dél-afrikai Köztársaságot megfosztotta a Namíbia feletti mandátumtól. Az ENSZ közigazgatási bizottságát, amelynek a függetlenség megadásáig a közigazgatást át kellett volna vennie, 1967 májusában a Dél-afrikai Köztársaság nem engedte be az országba. 1967. dec. 16-án Dél-Afrikát az ENSZ határozatainak semmibevétele miatt ismét elítélték. A fajüldöző rendszer a többnyire értéktelen határterületeket 11 afrikai rezervátumra akarta felosztani (Busmanföld, Damaraföld, Hereroföld, Kaokoveld, Namaföld, Okavangoföld, Ovamboföld stb.). 1967-ben bejelentették, hogy Ovamboföld mint második „Bantustan", tehát mesterségesen létrehozott rezervátum, megkapja a belső autonómiát. Időközben az ovambo nép megkezdte fegyveres szabadságharcát. 1968. jún. 12-én az ENSZ közgyűlése felszólította Dél-Afrikát, hogy feltétel nélkül vonuljon ki Namíbiából.

W. Stegner

Nauru

Nauru, Nauru Köztársaság (Republic of Nauru); parlamenti köztársaság a Csendes-óceán azonos nevű atollján; területe: 21 km², lakosság (1969): 6516; fővárosa: Meneng; hivatalos nyelve az angol.

A szigetet 1798-ban fedezték fel. 1888-ban a németek szállták meg, 1914-ben ausztrál csapatok foglalták el. 1920-ban a Népszövetség mandátumterületeként öt évenként felváltva Ausztrália, Nagy-Britannia és Új-Zéland igazgatta. 1942–45-ben japán csapatok szállták meg. 1966 januárjában létrehozták a törvényhozó tanácsot, amelyben a legtöbb helyet a belföldi lakosság képviselői foglalták el. 1968. jan. 31-én Nauru függetlenné vált, és az 1968. jan. 29-i alkotmány értelmében köztársasággá nyilvánították. Az államtanács elnöke (miniszterelnök) Hammer de Roburt lett.

Dr. H. Grünert

Német Demokratikus Köztársaság

Német Demokratikus Köztársaság, NDK (Deutsche Demokratische Republik, DDR); szocialista állam Közép-Európában; területe: 108 178 km²; lakossága (1971): 17 056 983; fővárosa: Berlin; közigazgatási beosztása: 14 kerület.

A fasizmussal szembeni ellenállási harcból és a Kelet-Németországban végbement antifasiszta-demokratikus átalakulásból jött létre az NDK, a német történelem első olyan állama, amelyben a munkásosztály a dolgozó parasztsággal és más dolgozókkal szövetkezve gyakorolja a hatalmat, ahol az imperializmus, és militarizmus gyökereit felszámolták, és létrehozták a szocialista rendszert. Az NDK-t a szocialista világrendszer kialakulása és megszilárdulása során, annak integráns alkotórészeként hozták létre. Az NDK megalakítását a Szovjetunió népeinek a fasizmus feletti győzelme, továbbá a szovjet kormány és az SZKP által a német nép demokratikus erőinek nyújtott átfogó segítsége tette lehetővé.

1949. okt. 7-én Berlinben megalakult a Német Néptanács mint az NDK Ideiglenes Népi Kamarája. Érvénybe lépett az NDK alkotmánya, amely rögzítette az antifasiszta-demokratikus forradalom eredményeit, és biztosította a további társadalmi haladást. 1949. okt. 10-én a Szovjetunió átadta az NDK kormányának a németországi szovjet katonai közigazgatás által gyakorolt kormányzati funkciókat. 1949. okt. 11-én Wilhelm Piecket elnökké választották. 1949. okt. 12-én Otto Grotewohl vezetésével megalakult a kormány Németország Szocialista Egységpártja (NSZEP) és a vele szövetséges pártok képviselőiből. Az állami és gazdaságirányítási apparátus vezető posztjaira az imperializmus elleni harcban helytállt osztályöntudatos munkások kerültek. A kormány első nyilatkozatában külpolitikájának alapjává tette a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal való szoros barátságot. Elismerte a potsdami egyezményt és az Odera–Neisse-határt mint a német–lengyel béke végleges határvonalát. A kormány támogatásáról biztosította a felszabadulásukért küzdő népeket, és készenek mutatkozott arra, hogy az egyenjogúság alapján minden országgal normális kapcsolatokat tartson fenn. A nyugati imperialista hatalmakat és az NSZK kormányát felszólította, hogy hajtsák végre a demilitarizálásról és a demokratizálásról szóló potsdami döntéseket. 1949. okt. 15-én a Szovjetunió felvette a diplomáciai kapcsolatokat az NDK-val, példáját a többi európai és ázsiai szocialista ország is követte.

1949–50-ben a Népi Kamara átfogó törvényhozási munkát végzett (törvény a munkáról, az ifjúságról, a kisiparról, kulturális rendeletek stb.), ez számottevő mértékben hozzájárult az NDK erősítéséhez, a munkásosztály és a lakosság más rétegei közötti szövetség megszilárdulásához. A kétéves tervet (1949–50) határidő előtt teljesítették. Ezáltal a népgazdaságban túlsúlyba került a népi tulajdonban levő szektor, és elérték az ipari termelés háború előtti szintjét. Az NSZEP III. kongresszusa (1950. júl. 20–24) által javasolt és a Népi Kamara által törvényerőre emelt első ötéves tervben (1951–55) céltudatosan folytatták az NDK gazdasági felépítését. Elsőrendű feladattá vált a teljesítőképes nehézipari bázis létrehozása. Szovjet segítséggel hozták létre az „Ost" Vaskohászati Kombinátot és építettek fel, illetőleg bővítettek számos gépgyárat. A népi tulajdont gazdasági eszközökkel, a gazdasági építésbe bevont többi szektorral versenyben fejlesztették. Széles körűvé vált a társadalmimunka- és a versenymozgalom. A munkásosz-

tály, amelynek ereje és szervezettsége nőttönnőtt, növelte meghatározó befolyását a társadalmi élet minden területén. A dolgozó parasztsággal kötött szövetsége az új államhatalom szilárd osztályalapjává vált.

Az NSZEP szövetségi politikája hozzájárult ahhoz, hogy Németország Keresztény demokrata Uniójában (CDU) és Németország Liberális Demokrata Pártjában (LDPD) az Otto Nuschke, Hans Loch és Johannes Dieckmann köré tömörülő haladó erők végérvényesen vezető szerephez jussanak. A CDU és az LDPD, akárcsak Németország Nemzeti Demokrata Pártja (NDPD) és Németország Demokratikus Parasztpártja (DBD), alapításuktól kezdve olyan kispolgári demokrata pártokként fejlődtek, amelyek elvileg elismerték a munkásosztálynak és pártjának vezető szerepét. Egyidejűleg a népkongresszusi mozgalomból kialakult a Demokratikus Németország Nemzeti Frontja, amely a nép valamennyi rétegét a munkásosztály vezetése alatt tömöríti. A Nemzeti Front pártjai a Népi Kamara választásain (1950. okt. 15) közös választási programmal és jelöltlistával indultak. Jelöltjeik az érvényes szavazatok 99,7%-át kapták.

A szocialista országokkal kötött barátsági és gazdasági egyezmények, a KGST-be történt felvétel (1950. szept. 29), továbbá a számos országgal kibővülő kereskedelmi kapcsolatok meggyorsították az ország politikai, gazdasági és kulturális fellendülését. A Szovjetunió a háborús jóvátétel csökkentésével, a szovjet igazgatású üzemek visszaadásával, nyersanyagszállításokkal, szakértők kiküldésével és számos más intézkedéssel döntő módon hozzájárult a NDK erősítéséhez.

Az NDK a többi szocialista állammal közösen nagy erőfeszítéseket tett Németországnak a potsdami szerződés alapján való újraegyesítésére és a békeszerződés megkötésére. Támogatta a Szovjetunió ezt illető törekvéseit, különösen 1952. márc. 10-i békeszerződés-tervezetét. Otto Grotewohlnak azt a javaslatát, amelyet Adenauer nyugatnémet szövetségi kancellárhoz intézett, miszerint kezdjenek tárgyalásokat az Összznémet Alkotmányozó Tanács létrehozásáról (1950. nov. 30) és számos más javaslatát azonban az NSZK kormánya, a Bundestag (szövetségi gyűlés), a polgári pártok és a Szociáldemokrata Párt vezetősége elutasította. Az NSZK felfegyverzésére történő előkészületek és az imperialista szövetségi rendszerbe való betagolása elmélyítette a szakadást.

Az NDK-ban fokozatosan megértek a szocializmus tervszerű felépítésének előfeltételei. Az antifasiszta-demokratikus rendszer államhatalma munkás- és paraszthatalommá, a proletariátus diktatúrájának egyik formájává vált. Az NSZEP új típusú párttá fejlődött. A munkásosztály megszilárdította vezető szerepét. Az állami szektorban szocialista termelési viszonyok alakultak ki. A társadalmi munka- és versenymozgalom szocialista jelleget öltött. Az NSZEP II. pártkonferenciája (1952. júl. 9–12) elhatározta és irányelvekben rögzítette a szocializmus alapjainak tervszerű megteremtését (az államhatalom erősítése, szocialista iparosítás és a szocialista tervgazdálkodás fejlesztése, mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozása, a dolgozók szocialista nevelése, az NDK védelme a külső ellenséggel szemben). A demokratikus centralizmus elveinek következetes érvényesítése érdekében, továbbá avégett, hogy fokozzák a munkásosztálynak és más dolgozóknak az állam és a gazdaság irányításába való bevonását, a korábbi tartományok helyett 14 kerületet hoztak létre. A tömegszervezetek és a Nemzeti Front többi pártja egyetértett a szocializmus felépítésével és aktívan hozzájárult ahhoz.

A kapitalizmusból a szocializmusba való törvényszerű átmenet az NDK-ban kedvező feltételek közepette ment végbe, mivel az NDK a Szovjetunió és az SZKP gazdag tapasztalataira és sokrétű segítségére támaszkodhatott. Ugyanakkor úrrá kellett lenni bizonyos bonyolult körülményeken, amelyek főleg Németországnak az imperializmus általi megosztottságából adódtak (szűkös nyersanyagforrások, súlyos gazdasági aránytalanságok stb.). Az NSZK uralkodó körei és az imperialista nyugati hatalmak minden eszközzel arra törekedtek, hogy felszámolják a szocialista rendszert az NDK-ban. Nyugat-Berlin, „a frontváros" létezését és azt a körülményt, hogy az NDK-nak hosszú időn át nyitott határa volt a nyugati világ felé, gátlástalanul kémkedésre és szabotázsra, a gazdasági fejlődés megzavarására, a munkaerők átcsábítására és különböző valutamanipulációkra használták fel.

1953. jún. 17-én az imperialista kém- és ügynökközpontok Berlinben és az NDK más városaiban ellenforradalmi puccsot robbantottak ki, amely azonban az osztályöntudatos munkások, a szovjet csapatok és a katonailag szervezett népi rendőrség határozott fellépése következtében hamarosan kudarcba fulladt.

1954–55-ben a munkásosztály és a többi dolgozó rétegek rendkívüli erőfeszítéseket tettek az NDK gazdasági és politikai megszilárdítására. A szocialista munkaverseny tömegmozgalommá vált. Következetesen érvényesítették a népgazdaság szocialista tervezésének és irányításának elveit. A Nemzeti Front szocialista népi mozgalommá fejlődött. A munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból új értelmiség nevelődött. Az NDK-nak a szocialista építésben elért sikereihez döntő mértékben hozzájárul a Szovjet-

unió, Lengyelország és más szocialista országok támogatása.

Az első ötéves terv éveiben az NDK erős szocialista állammá, a szocialista világrendszer szilárd tagjává alakult. A munkásosztály bebizonyította, hogy képes az állam és a gazdaság irányítására. Megindult a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Az ipari termelés 1936-hoz képest több mint kétszeresére növekedett. A Németország megosztottsága következtében kialakult gazdasági aránytalanságokat főképpen a fémkohászati bázis és a nehézgépgyártás fejlesztésével sikerült csökkenteni. A nemzeti jövedelem 1950-hez viszonyítva mintegy 72%-kal nőtt. 1955-ben a népgazdaság egészében a szocialista szektor aránya 71,9%, az iparban 86,3%, a kereskedelemben 77,8%, a mezőgazdaságban pedig a megművelt földterületet alapul véve 24,3%-a volt.

A barátságról, együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló Varsói Szerződés megalakulásával (1955. máj. 14), amelynek az NDK kezdettől egyenjogú tagja volt, magasabb szintre emelkedett a szocialista államok együttműködése. Ezzel sikerült keresztezni az imperializmus arra irányuló terveit, hogy az NSZK felfegyverzése és a NATO-ba való bevonása (1955. máj 5) révén visszaszorítsák a szocializmus erőit és felszámolják az NDK-t. A Szovjetunióval kötött államszerződés (1955. szept. 20) közjogi és nemzetközi jogi szempontból megerősítette az NDK szuverenitását és megszilárdította nemzetközi helyzetét. A Szovjetunióval és más szocialista államokkal a gazdasági, tudományos-műszaki és kulturális együttműködés elmélyítéséről kötött egyezmények döntő feltételeket teremtettek az NDK további szocialista fejlődéséhez. 1956. jan. 18-án a Népi Kamara törvényt hozott a szocialista államok védelmi koalíciójának alkotórészét képező Nemzeti Néphadsereg felállításáról. Az NSZEP III. pártkonferenciája (1956. márc. 24–30) és az NSZEP KB XXX. ülése (1957. jan. 30–febr. 1) kidolgozta a szocialista termelési viszonyok győzelmére irányuló stratégiai koncepciót, amely magában foglalta az ipari és mezőgazdasági termelés gyors növelését és a hatékony szocialista népgazdaság létrehozását a korszerű technika alapján. Az NSZEP kiemelte, hogy a szocializmus felépítése az NDK-ban visszavonhatatlan törvényszerűség; az NDK pedig csak a szocialista világrendszer szerves részeként fejlődhet tovább. Az NDK sokoldalú erősítése az NDK dolgozóinak döntő hozzájárulása a szocialista világrendszer további megszilárdításához és a béke biztosításához.

Az NDK a Szovjetunió oldalán határozottan fellépett az imperializmus agresszív törekvései ellen. Amikor 1956 őszén kiéleződött a háborús veszély (okt. 23–nov. 7: ellenforradalmi puccs Magyarországon a munkás-paraszt hatalom ellen; okt. 29–nov. 7: Franciaország, Nagy-Britannia és Izrael agressziója Egyiptom ellen), az NDK a Szovjetunióval és más szocialista országokkal együtt döntő módon hozzájárult az európai béke megőrzéséhez. Az NDK, hogy birtosítsa az NDK és az NSZK egymás mellett élését, a két állam konföderációjára irányuló törekvést javasolta. Az NSZK kormánya azonban folytatta agresszív politikáját, és meggyorsította az imperialista szövetségi rendszerbe való integrálódását.

1957–58-ban átfogó törvényekkel tökéletesítették az állami szervek struktúráját és munkamódszerét. Az 1956-os év bonyolult körülményei következtében létrejött tervlemaradásokat be tudták hozni. Az NSZEP KB XXX. ülése után szétzúzták a revizionista nézeteket, és a marxizmus–leninizmust a szellemi-kulturális élet döntő szféráiban tovább érvényesítették. 1958-ban megérlelődtek az objektív és szubjektív előfeltételei annak, hogy a szocialista forradalmat minden területen gyorsított ütemben folytassák. Az NSZEP V. kongresszusa (1958. júl. 10–16) az üzemek rekonstrukciója mellett a termelés koncentrációjában, kooperációjában és specializálódásában jelölte meg a szocialista népgazdaság további kiépítésének útját. 1959-ben indult meg a szocialista brigádok mozgalma, ezek azt tűzték ki céljukul, hogy szocialista módon dolgozzanak, tanuljanak és éljenek. Ezzel új szakasz kezdődött a szocialista munkaversenyben, a munkásosztály és az értelmiség kapcsolatában.

A Szovjetunióval, Lengyelországgal, Csehszlovákiával és más szocialista országokkal egyre mélyült a gazdasági együttműködés. Megkezdődött a KGST-országok ipari munkamegosztása. A Szovjetunióval közösen, ill. szovjet segítséggel főképpen azokat az iparágakat fejlesztették, amelyek a szocialista világrendszer és az NDK gazdasága szempontjából különösen jelentősek voltak: a gépgyártást, az elektrotechnikát, a finommechanikát és az optikát, a vegyipart és az energiagazdaságot. Néhány iparágat, pl. a hajóépítést, a kőolaj- és földgázkitermelést, a félvezetőgyártást, a vezérlőtechnikát és a műanyaggyártást teljesen újonnan hozták létre. Megkezdődött a „Barátság" kőolajvezeték építése. Ezzel megteremtődtek a gazdasági és tudományos-műszaki feltételek az NDK új népgazdasági profiljának kialakításához és olyan új problémák megoldásához, amelyek a kirajzolódó tudományos-műszaki haladással álltak kapcsolatban.

A német szocialista nemzeti kultúra felépítése, amely magában foglalja a humanista hagyományok ápolását, alapvető feladattá vált a szo-

cialista kultúrforradalom továbbvitele során. Az 1959-ben megtartott bitterfeldi konferencia jelentős ösztönzést adott a szellemi-kulturális életnek. A munkásosztály növekvő mértékben jutott a haladó kultúrjavak birtokába. A szocialista realista művészeti alkotásokban az új társadalom találta meg művészi tükröződését. Megkezdődött az áttérés az általános tízosztályos politechnikai iskolai oktatásra. Folytatódott a felsőoktatás szocialista átalakítása is.

Az NDK folyamatosan tovább erősítette nemzetközi helyzetét, különösen a Szovjetunióhoz és más szocialista országokhoz fűződő kapcsolatait. Támogatta a Szovjetuniónak a nemzetközi leszerelésre, a nyugat-berlini helyzet normalizálására (1958. nov. 27) és a német békeszerződés megkötésére (1959. jan. 10) irányuló javaslatait. A négy nagyhatalom genfi külügyminiszteri értekezletén (1959. máj. 11–jún. 20 és júl. 13–aug. 15) egyenjogú felekként vettek részt az NDK és az NSZK képviselői.

Az állam sokoldalú támogatását élvezve megszilárdultak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Az élenjáró termelőszövetkezetek a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fölényét bizonyították. 1960 tavaszáig minden paraszt belépett a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe. Létrejött a szövetkezeti parasztok szocialista osztálya, amely a munkásosztállyal együtt megteremtette a modern szocialista mezőgazdaság alapjait. Az erre különösen alkalmas ágazatokban (építőipar, fémmegmunkálás stb.) ipari termelőszövetkezetek alakultak, amelyek hamarosan magasabb termelékenységet értek el, mint a magánkézműipar. Az állami kereskedelmi szervek bizományi szerződéseket kötöttek a magánkereskedőkkel. Az egykori magánkapitalista üzemekben való állami részesedés révén a kapitalista vállalkozókat is bevonták a szocialista átalakításba. Így sikerült megoldani az NSZEP vezetésével a szocialista forradalom alapvető feladatát, a szocialista termelési viszonyok érvényre juttatását, így hozták létre az egész népgazdaságot átfogó egységes gazdasági bázist, amelyben a szocializmus gazdasági törvényei hatnak.

Wilhelm Pieck halála (1960. szept. 7) után, 1960. szept. 12-én létrehozták az NDK Államtanácsát, és Walter Ulbrichtot választották elnökévé. Az Államtanácsban az NDK valamennyi pártja és tömegszervezete, a lakosság valamennyi rétege képviseltette magát. Ez az intézkedés másokkal együtt erősítette a munkás-paraszt hatalmat, tovább építette a szocialista demokráciát. A Nemzeti Frontba tömörült pártok együttműködése még szorosabbá vált. A CDU, a Parasztpárt, a Liberális Demokrata Párt és a Nemzeti Demokrata Párt az NSZEP vezetésével aktívan hozzájárult a szocialista átalakuláshoz, mindenekelőtt a munkásosztály szövetségeseinek a szocializmus építésébe való bevonásához.

A szocialista építés sikerei és az NDK növekvő nemzetközi tekintélye az imperialistákat, különösen az NSZK-t arra ösztönözte, hogy fokozzák az NDK elleni hidegháborút. 1960–61-ben áttértek a katonai agresszió közvetlen előkészítésére. Az imperialisták hidegháborús politikája jelentős károkat okozott az NDK-nak. A Szovjetunióval és a Varsói Szerződés más államaival egyetértésben 1961. aug. 13-án végrehajtott biztonsági intézkedések meghiúsították az imperialisták agressziós terveit, és lényeges mértékben hozzájárultak a béke megőrzéséhez.

A 60-as évek elején a Szovjetunió dolgozói hozzáláttak a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa megteremtéséhez. A szocialista termelési viszonyok az európai szocialista államok többségében győztek. A szocialista államok közössége még szorosabbra fűzte politikai, gazdasági és katonai szövetségét. Tovább közeledtek egymáshoz a szocialista államok. A 60-as évek elejére a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszak lényeges feladatait az NDK-ban megoldották. A gazdasági bázis szocialista jellegű volt. 1962-ben a társadalmi össztermékben a szocialista szektor aránya 85,5% volt, az állami részesedéssel dolgozó vállalatoké 6,6%, a magánszektoré 7,9%. Az iparban és a kézműiparban az építőipar kivételével a szocialista szektor 84,5%-ra terjedt ki, a mező- és erdőgazdaságban 89,4%-ra. A bruttó ipari termelés 1950-hez képest 3,3-szorosára, a mező- és erdőgazdaságé több mint kétszeresére nőtt, a nemzeti jövedelem 265%-kal gyarapodott. A munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete a szocialista vállalatoknál az 1955. évi 432 márkához képest 583 márkára emelkedett. A szocialista termelési viszonyok győzelme és az államhatár biztosítása után a szocializmus gazdasági törvényei az addiginál hatékonyabbá váltak. A munkások, az értelmiség tagjai és a szövetkezeti parasztság az 1961–62-es gazdasági évben számottevő erőfeszítésekkel kiküszöbölték a nagyobb aránytalanságokat és az imperializmus gazdasági agressziójának utóhatásait, amelyek még a nyitott határ idejéből származtak. 1962 januárjában a Népi Kamara törvényt hozott az általános védkötelezettségről, hogy az NDK-t még hatékonyabban védelmezhesse. Az NSZEP VI. kongresszusa (1963. jan. 15–21), amely elfogadta a párt programját, határozatot hozott a szocializmus teljes felépítéséről, és kidolgozta a népgazdaság új tervezési és irányítási rendszerének elveit, amelyet a továbbiakban lépésről lépésre bevezettek és tökéletesítettek. Megjavították az állam gazdaságirányító tevékenységét. Főleg azokat az ágakat részesítették előnyben, amelyek leginkább meg-

feleltek az NDK körülményeinek, és döntő szerepet játszottak a tudományos-műszaki haladásban: a vegyipart, különösen a kőolajkémiát, a fémkohászatot a második feldolgozási szakaszban, az elektrotechnikát és az elektronikát, a gépgyártásnak a gépesítés és automatizálás szempontjából döntő ágait, a tudományos műszeripart, az energiagazdálkodást, a közlekedést és a mezőgazdaságot. Az NDK kiszélesítette gazdasági együttműködését a KGST-országokkal, különösen a Szovjetunióval. Befejeződött a „Barátság" olajvezeték építése. Összekapcsolták az NDK, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország energiarendszerét. Megkezdődött a szocialista társadalom állam- és jogrendjének további kibontakoztatása. Az állami szervek tevékenységükben nagyobb figyelmet fordítottak a dolgozók aktivitásának előmozdítására és a tudományos-műszaki haladás megvalósítására. A Nemzeti Front jelentős erővé vált a szocializmus teljes felépítésében. A Keresztény Demokrata Unió, Németország Demokratikus Parasztpártja, Németország Liberális Demokrata Pártja és Németország Nemzeti Demokratikus Pártja a munkásosztály pártjával szoros barátságban levő pártokká fejlődtek.

Az egységes szocialista oktatási rendszer kialakításának alapelvei (1964. máj. 2) és a kulturális dolgozók 2. bitterfeldi konferenciája (1964. ápr. 24–25) folytatta a szocialista kultúrforradalmat, és további fontos feltételeket teremtett a szocialista nemzeti kultúra fejlesztéséhez és a szocialista személyiségek neveléséhez. Az NDK határozottan fellépett az imperialista és revizionista erők fokozódó kísérletei ellen, amelyek a szocialista rend ideológiai aláaknázására törekedtek. Új, magasabb szintre emelkedtek az NDK és a Szovjetunió baráti kapcsolatai. 1964. jún. 12-én az NDK és a Szovjetunió barátsági és segítségnyújtási szerződést írt alá, amely garantálta az NDK területi sérthetetlenségét, és a két állam sokoldalú együttműködése révén biztosította az NDK-nak mint modern szocialista ipari államnak további fejlődését. A gazdasági tervek összehangolásáról, a tudományos-műszaki együttműködés fejlesztéséről, a termelés specializálásáról és kooperálásáról kötött egyezmények megteremtették a gazdasági integráció előfeltételét. Az NDK aktívan hozzájárult a nemzetközi feszültség enyhítéséhez. Aláírta az atomfegyverkísérletek részleges betiltásáról szóló egyezményt (1963. júl. 25), és késznek mutatkozott az atomfegyver alkalmazásáról való általános lemondásra (1965. aug. 11). Segítséget nyújtott a fejlődő országoknak, és támogatta a vietnami nép és más népek függetlenségi harcát. Az NSZK kormányának erőteljes zavaró akciói ellenére kibővítette diplomáciai, konzuli és kereskedelmi kapcsolatait különösen a fiatal afrikai és ázsiai nemzeti államokkal. 1964-ben az NDK több mint 230 nemzetközi szervezetben képviseltette magát, és több mint száz állammal kereskedett.

Az NSZEP KB 10. plénuma 1965 végén folytatta a gazdaságirányítás és a termelés rendszerének kidolgozását, és intézkedéseket fogadott el a nemzeti jövedelem maximális növelésére és lehető legcélszerűbb felhasználásának biztosítására. A központi állami tervezésen belül az üzemek nagyobb önálló felelősségre tettek szert az újratermelési folyamatban. A szocialista munkaverseny az alapok leghatékonyabb kihasználására és a termékek világpiaci versenyképességéért folytatott harcra összpontosította erejét. 1966-ban szovjet segítséggel Rheinsbergben üzembe helyezték az NDK első atomerőművét.

Az NDK és a többi szocialista állam békepolitikája a fennálló európai határok, s ezen belül az NDK és az NSZK határainak elismertetésére, az erőszakról való lemondásra, a kölcsönös leszerelésre, valamint az államok közötti normális kapcsolatok létrehozására irányult. 1966-ban az NSZEP több nyílt levelet intézett a nyugatnémet szociáldemokrácia tagjaihoz, funkcionáriusaihoz és híveihez, s ezekben javaslatot tett a két párt együttműködésére a CDU/CSU reakciós politikája ellen. 1967. szept. 18-án Willi Stoph, a minisztertanács elnöke szerződéstervezetet tett közzé a két német állam közötti normális kapcsolatok létrehozásáról és ápolásáról. Az NSZK kormánya azonban továbbra is fenntartotta az egyedüli képviselet igényét, s a Szociáldemokrata Párt vezetőségéhez hasonlóan elutasította az NDK valamennyi, kölcsönös megértésre törekvő javaslatát, és az USA globális stratégiájával összhangban fokozta az NDK ellen irányuló agresszív politikáját. Az NDK és az NSZK társadalmi rendszerei közötti ellentét, a két állam egymástól való elhatárolódása mind nyilvánvalóbbá vált.

Az NSZEP VII. kongresszusa (1967. ápr. 17–22) elhatározta a fejlett szocialista társadalom felépítését. Ennek jellegzetes vonásai: a szocialista államhatalom és a szocialista demokrácia további erősödése és tökéletesedése, a szocialista gazdaság fejlődése, a modern szocialista mezőgazdaság, az ország valamennyi polgárának szocialista gondolkodása és cselekvése, továbbá a tudomány és a technika mai állásának megfelelő szocialista honvédelem. Az NSZEP a pártkongresszus után tovább fejlesztette a népgazdasági tervezést és irányítást, és egységes koncepció alapján alakította a társadalom többi szféráját. Nagy erőfeszítéseket tettek avégett, hogy a Szovjetunióval szorosan együttműködve hatékony népgazdasági struktúrát hozzanak létre, és gyorsan alkalmazzák a termelésben a tudomány és a tech-

nika legújabb eredményeit. Az ipar irányítását kombinátok és kooperációs szövetségek révén tovább tökéletesítették. Különösen gyorsan fejlődtek a tudományos-technikai haladásra szánt ágazatok, mint pl. az elektronika. Megindult az elektronikus adatfeldolgozó gépek sorozatgyártása és a teljesítőképes olajvegyipar kiépítése. Jelentős mértékben megnövekedett az NDK gazdaságának beruházó képessége. A termelés növekedését lényegében a dolgozóknak a termelékenység növelésére irányuló fokozott erőfeszítésével érték el. A főiskolák és az egyetemek potenciálját az 1967-ben bevezetett harmadik felsőoktatási reform erősebben kapcsolta a szocialista termeléshez. A mezőgazdaságban hosszú lejáratú intézkedések révén sikerült növelni a talaj termékenységét, a fontosabb növények hektáronkénti terméshozamát. A termelőszövetkezetek kooperációs egyesüléseinek létrehozása új feltételeket teremtett a mezőgazdasági termelés intenzívebbé tételéhez, szakosodásához és a modern technika racionális felhasználásához. A gazdasági eredmények nyomán tovább emelkedett a lakosság anyagi életszínvonala. 1967. aug. 28-án bevezették az átlagos ötnapos munkahetet. A szocialista jogrend tovább tökéletesedett a munka törvénykönyvének (1961), a családjogi törvénykönyvnek (1965), az új büntető törvénykönyvnek és az új büntető perrendtartásnak (1968) bevezetésével.

Az NDK folyamatosan megszilárdította nemzetközi helyzetét. 1967-ben kétoldalú barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Magyarországgal és Bulgáriával, 1968-ban barátsági és együttműködési szerződést kötött a Mongol Népköztársasággal. Az NDK elítélte az arab államok elleni izraeli agressziót, követelte, hogy az agresszorok vonuljanak ki a megszállt területekről, és azóta baráti segítséget nyújt a megtámadott népeknek. Leleplezte a nyugatnémet kormány „új keleti politikájának" agresszív és revansista jellegét. Az NDK a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária és Magyarország oldalán hozzájárult ahhoz, hogy meghiúsítsák az imperializmusnak azt a kísérletét, amellyel a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot ki akarták szakítani a szocialista közösségből. Az NDK követelte a vietnami amerikai agresszió befejezését. Aláírta az atomsorompó-egyezményt (1968. júl. 1), és a világ közvéleménye előtt leleplezte az NSZK-ban folyó titkos előkészületeket atom-, baktérium- és vegyi fegyverek gyártására. Az NDK-nak mint európai béketényezőnek szerepét a kommunista és munkáspártok Karlovy Vary-i értekezlete (1967. ápr. 24–26) emelte ki.

Az 1968. ápr. 6-án rendezett népszavazáson az NDK választásra jogosult polgárainak 94,5%-a helyeselte a szocialista alkotmányt. Az alkotmány rögzítette az NDK-ban lezajlott antifasiszta-demokratikus és szocialista forradalom tanulságait; tapasztalatai és eredményei a fejlett szocialista társadalom kialakításának államjogi kereteit alkotja. Az alkotmány a szocialista államhatalmat a városi és falusi dolgozók politikai szervezeteként jellemzi. A dolgozók a munkásosztály és marxista–leninista pártja vezetésével közösen valósítják meg a szocializmust. Az alkotmány a szocialista állami és társadalmi rend sérthetetlen alapjaként jelöli meg a munkásosztály, a szövetkezeti parasztság, az értelmiség és más néprétegek szilárd szövetségét, a termelési eszközök szocialista tulajdonát, a társadalmi fejlődésnek a tudomány legfaladóbb felismerései alapján való irányítását és tervezését. A Szovjetunióhoz és a többi szocialista országhoz fűződő sokoldalú együttműködés ápolása és fejlesztése a szocialista internacionalizmus szellemében az alkotmány alapelvévé vált.

1969-ben az NDK évi nemzeti jövedelme elérte a több mint 100 milliárd márkát, és ezzel négyszeresére emelkedett az 1949. évinek. Megkezdődött a modern népgazdasági struktúra létrehozása. Az NSZEP KB plenáris ülésein megjelölték a fejlett szocialista társadalom kialakítására irányuló lényegi feladatokat.

1969. dec. 19-én Walter Ulbricht szerződéstervezetet juttatott el G. Heinemannhoz, az NSZK szövetségi elnökéhez, az NDK és az NSZK közötti egyenjogú, a nemzetközi jog elveinek megfelelő kapcsolatok felvételéről. 1970. márc. 19-én és máj. 21-én Erfurtban, illetőleg Kasselban az NDK kezdeményezésére párbeszéd kezdődött Willi Stoph, az NDK Minisztertanácsának elnöke és Willy Brandt, az NSZK szövetségi kancellárja között. A KGST 23. plénuma (1969) és 25. plénuma (1971) kidolgozta a komplex programot a tagországok együttműködésének további elmélyítése és tökéletesítése, a szocialista gazdasági integráció fejlesztése céljából; ezzel a nemzetközi szocialista gazdasági integráció új szakaszába lépett. 1969-ben az NDK diplomáciai kapcsolatba lépett Irakkal, Kambodzsával, a Dél-Vietnami Ideiglenes Forradalmi Kormánnyal, Szudánnal, a Jemeni Népi Demokratikus Köztársasággal, az Egyiptomi Arab Köztársasággal, valamint Szíriával, 1970-ben a Kongói Népköztársasággal, Szomáliával, a Közép-Afrikai Köztársasággal, Algériával, a Maldív Köztársasággal, Ceylonnal és Guineával, 1971-ben az Egyenlítői Guineával, Chilével és Csáddal. 1971 közepén az NDK 30 országgal tartott fenn diplomáciai kapcsolatot. Az NDK a Varsói Szerződés államainak budapesti felhívása (1969. márc. 17) alapján küzd az európai biztonsági rendszer létrehozásáért és az európai biztonsági konferencia összehívásáért. Ja-

vaslatot tett a két német államnak az ENSZ-be és az ENSZ-hez tartozó speciális szervezetekbe való felvételére.

Az NSZEP VIII. kongresszusa (1971. jún. 14–19) intézkedéseket hozott a fejlett szocialista társadalom további építésére az NDK-ban, amelyben irányadóul szolgál az SZKP történelmi tapasztalata és XXIV. pártkongresszusának (1971) elméleti általánosítása. Az 1971–75-ös ötéves terv irányelvei „a nép anyagi és kulturális életszínvonalának további emelését, a szocialista termelés gyors fejlődési üteme, a hatékonyság, a tudományos-műszaki haladás és a munkatermelékenység növelése révén" célozzák. Az NSZEP KB első titkárává Erich Honeckert választották. A pártkongresszus az NDK legfontosabb külpolitikai feladatát a szocialista világrendszerrel való szoros együttműködésben, a Szovjetunióval és a többi szocialista testvérországgal való szövetség sokoldalú elmélyítésében jelölte meg.

Időrendi táblázat

1949 A Német Néptanács mint az NDK Ideiglenes Népi Kamarájának megalakulása Berlinben (okt. 7); érvénybe lép az NDK alkotmánya – a Szovjetunió átadja az NDK kormányának az addig a németországi Szovjet Katonai Közigazgatás (SMAD) által gyakorolt kormányzati funkciókat (okt. 10). Wilhelm Piecket elnökké választják (okt. 11). Otto Grotewohl megalakítja a kormányt (okt. 12), a kormányban Németország Szocialista Egységpártja (SED), valamint a szövetséges blokk-pártok: a Keresztény Demokrata Unió (CDU), Németország Liberális Demokrata Pártja (LDPD), Németország Nemzeti Demokrata Pártja (NDPD) és Németország Demokratikus Parasztpártja (DBD) vesz részt. A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatba lép az NDK-val (okt. 15).

1949–50 A Népi Kamara átfogó törvényhozási munkája (pl. törvény a munkáról, az ifjúságról, a kisiparról, kulturális rendelet.) A kétéves terv határidő előtti teljesítése.

1950 Az NSZEP III. kongresszusa 1951–55-re javasolja az első ötéves tervet (máj. 20–24), a Népi Kamara pedig törvényerőre emeli. A népi tulajdon megerősítése és a nehézipari gazdasági bázis létrehozása. A társadalmi munka- és versenymozgalom elterjedése. A népkongresszusi mozgalomból politikailag és szervezetileg végérvényesen kialakul a Demokratikus Németország Nemzeti Frontja. A blokk-pártok közös választása a Népi Kamarába (okt. 15); az érvényes szavazatok 99,7%-át a Nemzeti Front jelöltjei kapják. Az NDK felvétele a KGST-be (szept. 29). Az NDK erőfeszítései az össznémet kapcsolatok érdekében; O. Grotewohl javaslata K. Adenauer nyugatnémet szövetségi kancellárhoz az Össznémet Alkotmányozó Tanács létrehozására (nov. 30).

1951 Az NSZEP új típusú párttá fejlődése. Megérnek a szocializmus tervszerű felépítésének feltételei az NDK-ban.

1952 Az NSZEP II. pártkonferenciája (júl. 9–12) határozatot hoz a szocializmus alapjainak tervszerű felépítéséről. 14 kerületet hoznak létre a korábbi tartományok helyett.

1953 Az imperialista kém- és ügynökközpontok ellenforradalmi puccsot robbantanak ki Berlinben és az NDK más városaiban (jún. 17); a puccs leverése.

1954 A munkásosztály és a dolgozó tömegek erőfeszítései az NDK gazdasági és politikai megszilárdítására.

1955 A varsói barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötése (Varsói Szerződés, máj. 14); az NDK a szerződés egyenjogú tagja. Sikerül keresztülhúzni az imperializmus terveit, hogy az NSZK-nak a NATO-ba való felvételével (máj. 5) visszaszorítsák a szocializmust. Államszerződés a Szovjetunióval (szept. 20); az NDK nemzetközi helyzetének megerősödése. A mezőgazdaság szocialista átalakításának kezdete. A Németország kettészakítása következtében létrejött gazdasági aránytalanságok leküzdése. A nemzeti jövedelem az 1950. évinek 72%-ával emelkedik.

1956 A Nemzeti Néphadsereg létrehozása (jan. 18). Az NSZEP III. pártkonferenciája (márc. 24–30) kidolgozza a szocialista termelési viszonyok győzelmének stratégiai koncepcióját. Az NDK a Szovjetunió oldalán következetesen fellép az imperializmus agresszív törekvései ellen, és ezzel hozzájárul a béke megőrzéséhez (az ellenforradalmi puccs kudarca Magyarországon, okt. 23–nov. 7, Franciaország, Nagy-Britannia és

Izrael agressziója Egyiptom ellen, okt. 29–nov. 7). Az NDK javaslata az NSZK-hoz a két állam konföderációjáról; a javaslatot az NSZK elutasítja.

1957–58 Az állami szervek struktúrájának és munkamódszerének tökéletesítése.

1957 A revizionista nézetek szétzúzása az NSZEP KB 30. ülése (jan. 30–febr. 1) után. A marxizmus–leninizmus érvényesülése a szellemi-kulturális élet valamennyi döntő területén.

1958 Az NSZEP V. kongresszusa (júl. 10–16); útmutató határozatok az üzemek szocialista rekonstrukciójáról és termelés koncentrációja, kooperációja és specializálódása révén a szocializmus további építése érdekében. A Szovjetunió javaslatainak támogatása a nyugat-berlini helyzet normalizálására (nov. 27).

1959 A szocialista brigádmozgalom kezdete. A többi szocialista állammal való együttműködés elmélyülése; megkezdődik az ipari munkamegosztás és a „Barátság" kőolajvezeték építése. A bitterfeldi konferencia ösztönzésére szocialista német nemzeti kultúra épül. A Szovjetunió javaslatai a német békeszerződés megkötésére (jan.10). Az NDK képviselőinek részvétele a négy nagyhatalom genfi külügyminiszteri értekezletén (júl. 13–aug. 5).

1960 Valamennyi paraszt belép a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe és ezzel létrejön a szövetkezeti parasztok szocialista osztálya. Az erre különösen alkalmas ágazatokban (pl. építőipar) ipari termelőszövetkezetek alakulnak. A szocialista termelési viszonyok győzelme után egységes gazdasági bázis jön létre, amelyre a szocializmus gazdasági törvényei hatnak. Wilhelm Pieck halála (szept. 7) után Államtanács alakul (szept. 12) Walter Ulbricht elnökletével; az Államtanácsban az NDK valamennyi pártja és tömegszervezete képviselteti magát; a munkás-paraszt hatalom és a szocialista demokrácia megszilárdítása.

1961 Az imperializmus és különösen az NSZK fokozza az NDK elleni hidegháborút. Intézkedések az államhatár biztosítására (aug. 13); az imperialisták agresszív terveinek meghiúsítása. A munka törvénykönyve.

1962 A gazdasági bázis folytatólagos fejlődés után az NDK-ban is szocialista jellegűvé válik; a szocialista szektor aránya az össztermelésben 84,5%. A munkások, szövetkezeti parasztok és értelmiségiek termelési felajánlásai révén kiküszöbölik a lényeges aránytalanságokat és az imperializmus gazdasági agressziójának utóhatásait, amelyek még a nyitott határ idejéből származnak. Törvény az általános védkötelezettségről.

1963 Az NSZEP VI. kongresszusa (jan. 15–21), az NSZEP programjának elfogadása; a szocializmus teljes felépítésének elhatározása; a népgazdaság új tervezési és irányítási rendszere alapelveinek kifejtése. A „Barátság" olajvezeték felépülése. Az NDK aláírja az atomfegyverkísérletek részleges betiltásáról szóló egyezményt (júl. 25); aktív hozzájárulás a nemzetközi feszültség enyhüléséhez.

1964 A szocialista kulturális forradalom folytatása; a II. bitterfeldi konferencia (ápr. 24–25); az egységes szocialista oktatási rendszer kialakításának alapelvei (máj. 2). A Szovjetunió és az NDK barátsági szerződésének aláírása (jún. 12). Az NDK nemzetközi tekintélyének megszilárdulása; kereskedelmi kapcsolatok több mint száz állammal; képviselet több mint 230 nemzetközi szervezetben.

1965 Az NDK nyilatkozata arról, hogy kész lemondani az atomfegyver általános alkalmazásáról (aug. 11). Intézkedések a nemzeti jövedelem maximális növelésére és lehető legcélszerűbb felhasználásának biztosítására (az NSZEP KB 10. ülése). Családvédelmi törvény.

1966 Az NSZEP több nyílt levelet intéz a nyugatnémet szociáldemokrácia tagjaihoz, funkcionáriusaihoz és híveihez; ezekben javaslatot tesz a két párt együttműködésére. Szovjet segítséggel Rheinsbergben üzembe helyezik az NDK első atomerőművét (máj. 9).

1967 Az NSZEP VII. kongresszusa (ápr. 17–22); határozat a fejlett szocialista társadalom felépítéséről. A harmadik felsőoktatási reform bevezetése; az egyetemi és főiskolai kiképzést szorosabban kapcsolják a szocialista termelés igényeihez. Az átlag ötnapos munkahét bevezetése (aug. 28). W. Stoph szerződéstervezetet nyújt át a két német állam közötti normális kapcsolatok létrehozásáról és ápolásáról (szept. 18); az NSZK továbbra is fenntartja az egyedüli képviselet igényét. Folyamatosan erősödnek az NDK nemzetközi pozíciói a Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Magyarországgal

és Bulgáriával kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződések révén.

1968 Barátsági és együttműködési szerződés a Mongol Népköztársasággal. Népszavazás; az NDK szavazásra jogosult polgárainak 94,5%-a helyesli az alkotmányt (ápr. 6); az alkotmány életbe lépése (ápr. 9). Az atomsorompó-szerződés aláírása (júl. 1). Büntető törvénykönyv és perrendtartás.

1969 Tovább erősödik az NDK nemzetközi tekintélye az Irakkal, Kambodzsával, Szudánnal, a Jemeni Népi Demokratikus Köztársasággal, az Egyiptomi Arab Köztársasággal és Sziriával felvett diplomáciai kapcsolatok révén. A Varsói Szerződés államainak Budapesti Felhívása (márc. 17): az NDK támogatja az európai biztonsági rendszerért és az európai biztonsági értekezlet összehívásáért folytatott harcot. A nemzeti jövedelem több mint százmilliárd márkára, vagyis az 1949. évinek négy. szeresére emelkedik. Walter Ulbricht szerződéstervezetet juttat el az NSZK szövetségi elnökéhez (dec. 19) az NDK és az NSZK közötti egyenjogú, a nemzetközi jog elveinek megfelelő kapcsolatok felvételéről (dec. 19).

1970 Párbeszéd W. Stoph, az NDK Minisztertanácsának elnöke és W. Brandt, az NSZK szövetségi kancellárja között Erfurtban (márc. 19) és Kasselban (máj. 21). Diplomáciai kapcsolatok felvétele további államokkal.

1971 Az NSZEP VIII. kongresszusa (jún. 14–19); intézkedéseket fogadnak el a fejlett szocialista társadalom további építésére; Erich Honeckert az NSZEP KB első titkárává választják.

1973 Életbe lép a két német állam alapszerződése (jún. 21).

Bibliographisches Institut

Német Szövetségi Köztársaság

Német Szövetségi Köztársaság, NSZK (Bundesrepublik Deutschland, BRD); szövetségi állam Közép-Európában; területe: 248 091 km²; lakossága (1969): 58 707 000; fővárosa: Bonn; közigazgatási beosztása: 10 szövetségi tartomány, 30 közigazgatási kerület, 136 körzeti jogú város, 413 tartományi körzet; hivatalos nyelve a német.

A Német Szövetségi Köztársaság 1949. szept. 7-én jött létre mint Németország amerikai, brit és francia megszállási övezetének egy államban való egyesülése. Az amerikai imperializmus, a restaurálódó nyugatnémet monopoltőke, a CDU/CSU és a Karl Schumacher köré tömörült jobboldali szociáldemokrata pártvezetés kezdeményezésére olyan államként hozták létre, amelynek legfontosabb belpolitikai feladatát a német monopoltőke gazdasági és politikai uralmának helyreállítása jelentette. Külpolitikai funkciója az volt, hogy állami eszközökkel megszervezze a szocialista országok, különösen az NDK ellen irányuló rollback (visszaszorítás) politikáját és a német imperializmus befolyási övezetét az egykori német birodalom 1937-es határáig terjessze ki.

Az NSZK megalapítása annak az imperialista megosztó politikának állami megnyilatkozása volt, amely arra törekedett, hogy megakadályozza az egész német nemzet polgáriból szocialista nemzetté való alakulását. Az NSZK megalapítása előtt a nyugati megszállási övezetekben szabotálták a potsdami egyezményt, létrehozták „Bizóniát", külön valutareformot hajtottak végre, továbbá Nyugat-Németországot bevonták a Marshall-tervbe. Az NSZK – alapításától fogva – az amerikai imperializmus megbízható gazdasági, politikai és katonai szövetségese. A nyugatnémet imperializmus a restauráció időszakától napjainkig változatlanul reakciós és expanzív belés külpolitikai célokat követ. A nemzetközi erőviszonyoknak a szocializmus javára történt eltolódása és belső ellentmondások következtében a nyugatnémet imperializmus is alkalmazkodni kényszerült, ez azonban mit sem változtat reakciós és agresszív osztályjellegén.

1949. szept. 20-án Kondrad Adenauer létrehozta az első nyugatnémet kormányt a CDU/CSU, a Szabad Demokrata Párt és a Demokrata Párt képviselőiből. Az NSZK szuverenitását erősen korlátozta a nyugati megszálló hatalmak megszállási statútuma. Az NSZK valamennyi eddigi kormányának politikája a monopoltőke gazdasági, politikai és katonai hatalmának megtartására, megerősítésére és kiépítésére, az erős forradalmi munkásmozgalom kifejlődésének megakadályozására, az antikommunizmus átfogó megerősítésére, a nyugatnémet imperializmusnak, különösen a szocialista NDK ellen irányuló terjeszkedési törekvéseinek politikai meg-

valósítására irányult. E politika gazdasági bázisát a nyugatnémet monopoltőke gyorsan végbemenő gazdasági erősödése és az állammonopolista kapitalizmus kialakulása alkotta.

Az ötvenes évek politikáját a remilitarizálódás előkészítése és végrehajtása jellemezte. Az ezt kísérő kommunistaellenesség volt az a fő politikai-ideológiai eszköz, amellyel a demokratikus erőknek a remilitarizálással szembeni belső ellenállását megbénították. Egyidejűleg megkezdődött az alkotmányban biztosított alapvető polgári demokratikus jogok formális és valóságos leépítése, egyebek között az üzemi alkotmánytörvény életbe léptetésével (1952. okt. 11), az antifasiszta-demokratikus tömegszervezetek betiltásával, Németország Kommunista Pártja betiltásával (1956. aug. 20). 1952. máj. 26-án Adenauer Bonnban aláírta az ún. általános szerződést, másként a Németország-szerződést (Generalvertrag vagy Deutschlandsvertrag), 1952. máj. 27-én Párizsban az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződést. Mindkét szerződést 1953. márc. 19-én ratifikálta a Bundestag (szövetségi gyűlés). Jóllehet a megszállást jogilag megszüntették, a nyugati megszálló hatalmak jelentős szuverenitási jogokat tartottak fenn maguknak. Miután a francia nemzetgyűlés 1954. aug. 30-án elvetette az alapszerződést és az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződést, a nyugatnémet kormány a NATO tanácsának párizsi ülésén (1954. okt. 19–23) részt vett a párizsi szerződések aláírásában, amelyeket a bonni Bundestag 1955. febr. 27-én ratifikált. A NATO-tagállamok párizsi értekezletén (1955. máj. 9–11) az NSZK-t felvették a NATO-ba.

Az NSZK-nak a NATO-ba történt bevonásával új helyzet alakult ki az NDK és az NSZK közötti osztály-konfrontációban. Az NSZK megalapításától a NATO-ba való bevonásáig az NDK-nak az NSZK-val kapcsolatos politikája a szovjet külpolitikával és a potsdami egyezménnyel összhangban arra irányult, hogy megakadályozza a militarizmus és az imperializmus újjáéledését Nyugat-Németországban és békés úton, antifasiszta-demokratikus alapon egyesítse a két német államot. Az NSZK kormánya a Szovjetuniónak és az NDK-nak minden erre vonatkozó javaslatát elvetette. 1952–55-ben az uralkodó osztályok remilitarizáló politikája ellen jelentős parlamenten kívüli ellenzék jött létre. A párizsi szerződések elleni Paulskirche-mozgalom (amely nevét a Frankfurt am Main-i Paulskirchében lefolyt 1955. jan. 29-i tüntetésről kapta) átfogó demokratikus, antimilitarista tömegmozgalommá szélesedett. Jóllehet a szociáldemokrata Bundestag-frakció az általános szerződés és a párizsi szerződések ellen szavazott, a szociáldemokrata pártvezetés nem elvileg állt szemben az NSZK-nak a NATO-ba történt bevonása ellen.

Az NSZK-nak a NATO-ba történt belépésével megszűnt az a lehetőség, hogy a két német állam antifasiszta-demokratikus alapon, békésen egyesüljön. Ettől fogva az NDK Nyugat-Németországgal kapcsolatos politikája arra irányult, hogy a két német állam kapcsolatait a békés együttélés elvei alapján rendezze. A NATO-ba való belépést a Bundeswehrnek imperialista agressziós haderővé történt gyors átalakítása követte.

A NATO-ba való belépéssel lezárult a nyugatnémet imperializmus fontos gazdasági és politikai stabilizálódási szakasza, és az Adenauer-kormányok ettől kezdve leplezetlenül agressziós célokat követtek a szocialista országokkal, különösen pedig az NDK-val szemben. A revanszizmus állami doktrínává fejlődött. A nyugatnémet kormány hivatalosan is területi követelésekkel lépett fel szocialista államokkal szemben, bevezette a Hallstein-doktrínát, és igényt tartott Németország egyedüli képviseletére. Nem ismerte el az Odera–Neisse-határt. A müncheni egyezményt nemzetközi jogilag érvényesnek tekintette. Ez a szocialista országok ellen irányuló politika összefüggött az imperialista szövetségi rendszerekhez fűződő mind szorosabb kapcsolattal, valamint a nyugatnémet imperializmusnak azzal a törekvésével, hogy a szövetségi rendszeren belül előnyöket biztosítson magának (1957. márc. 25.: a Közös Piac és az Euratom létrehozásáról szóló római szerződések aláírása). A nyugatnémet imperializmus bel- és külpolitikája ilyenformán fő akadályává lett az európai enyhülési és békepolitika megvalósításának, amelyre a szocialista államok közössége mindig is törekedett.

1960–61-ben a nyugatnémet imperializmus áttért az NDK elleni közvetlen háborús előkészületekre. Az atomfegyverek feletti korlátlan rendelkezési jog követelése, az NDK ellen irányított gazdasági háború (Nyugat-Németország a nyitott határ következtében több mint 100 milliárd márka haszonra tett szert az NDK rovására), Nyugat-Berlinnek az NDK elleni diverziós és kémtevékenység központjává történt kiépítése, valamint az állandó határprovokációk jellemezték e politika tüneteit. Nyugat-Berlint 1961 késő nyarán az NDK elleni katonai támadás kiindulópontjává akarták tenni. Az NDK kormánya azonban 1961. aug. 13-án védelmi intézkedéseket tett az államhatár nyugat-berlini biztosítására és ezzel megakadályozta az európai háborút, stratégiai vereséget mért a nyugatnémet imperializmusra és az egész világ előtt bebizonyította, hogy az Adenauer-kormánynak az NDK-val szembeni hódító politikája tarthatatlan. Az Adenauer-kormány, ill. az Adenauer lemondása

(1963. okt. 15) után megalakult Erhard-kormány azonban ennek ellenére folytatta a régi revansista politikát, amely nem vette számításba az európai realitásokat.

Fokozódó tőkekoncentráció, a monopóliumok növekvő profitja, a munkásséghoz intézett „mértéktartási" felhívások, az alkotmány tekintélyelvű kiforgatása, a közvéleménynek a Springer-sajtó és más tömegtájékoztató eszközök által történő manipulálása, az ún. „formált társadalomnak" a CDU által kidolgozott társadalompolitikai modellje, összehangolt akciók a döntésekben való részvétel jogáért harcoló szakszervezetek ellen, rendőri módszerek alkalmazása a polgári demokratikus közvéleménnyel szemben (1962. okt.: „Spiegel"-ügy), nácik és háborús bűnösök beiktatása magas állami, igazságszolgáltatási és katonai tisztségekbe, valamint az újfasiszta Nemzeti Demokrata Párt megalapítása (1964. nov. 28) – mindez jellemző a korszak belpolitikai fejlődésére, egyúttal a Nyugat-Németországban jelentkező náci tendenciákról is tanúskodik.

1964–68-ban széles körű mozgalom bontakozott ki a szükségállapot-törvények ellen a szakszervezetek és a polgári demokratikus erők részéről. Az NSZK fokozódó nemzetközi elszigeteltségét, a kezdődő gazdasági recessziót, a demokratikus erőknek a nyugatnémet bel- és külpolitikával szembeni növekvő ellenállását a finánctőke 1966 őszén kormányválság kirobbantására használta fel, hogy lehetővé tegye a nyugatnémet imperializmus áttérését az expanziós politika újabb, rugalmasabb taktikával történő folytatására. A CDU/CSU érdeklődést mutatott a szociáldemokráciával közösen létrehozandó, ún. nagy koalíció iránt, hogy elősegítse az állammonopolista „formálódási" folyamatot. 1966 decemberében létrejött a Kiesinger–Brandt-kormány. Hivatali idejét egyfelől az állammonopolista uralmi rendszer további kiépítése, másfelől a rendszerből fakadó belső ellentmondásainak nyílt kitörése jellemezte. A munkásosztály egyes elemei és a szakszervezetek a túltermelési válság tapasztalatai és más ellentmondások nyilvánvalóvá válása következtében aktívabb osztályharcot indítottak. Az uralkodó osztályok fokozódó integrálási politikával válaszoltak, amelyre kedvező lehetőséget nyújtott a szociáldemokrata miniszterek részvétele a kormányban. A gazdasági és pénzügyi-politikai szférában erősítették az állammonopolista szabályozást (1967. máj. 10-én a Bundestag megszavazta az ún. „stabilizálási törvényt", bevezették a középtávú pénzügyi tervezést, a profitadót stb.).

Messzemenően végrehajtották az állam belső reformját, amelynek magvát a szükségállapot-törvény alkotta (a Bundestag 1968. máj. 28–29-én fogadta el).

A nagy koalíció kormányának egyik fő célja az volt, hogy létrehozza az osztályviszonyok állammonopolista szabályozásának törvényes alapját. Ebben az időben az alkotmányban rögzített alapvető polgári demokratikus jogokat minden addiginál radikálisabban kiforgatták, s ez csak a jobboldali szociáldemokrata vezetők aktív közreműködésével vált lehetségessé. E folyamatot a nyíltan újfasiszta erők, különösen a Nemzeti Demokrata Párt jelentős megerősödése kísérte. Egyidejűleg azonban az osztályharc is kiéleződött (az 1969-es szeptemberi sztrájkok, az ifjúsági és a diákmozgalom, a „Vörös Pont-akciók"), majd megalakult a Német Kommunista Párt (1969. ápr. 13).

A Kiesinger–Brandt-kormány ugyan már valamivel árnyaltabb külpolitikát folytatott a szocialista országok irányában, mint elődei, külpolitikájának fővonala azonban 1968–69-ben nem változott lényegesen.

Az 1969-es szövetségi gyűlési választások eredményeképpen a Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokrata Párt alakított koalíciós kormányt Willy Brandt szövetségi kancellárral az élén. Társadalompolitikai programelvei és gyakorlati politikája révén a Szociáldemokrata Párt kormányképessé vált a finánctőke számára. A kormányváltozás nem jelentett egyben hatalomváltozást is. A kormánynak a monopoltőke érdekében foganatosított reformjai azt a célt szolgálták, hogy a monopoltőke értékesítési feltételeit stabilizálják és megjavítsák, továbbá a munkásosztályt és szervezeteit a rendszer érdekeinek megfelelően integrálják. A Brandt-kormány reálisabb külpolitikai koncepciót képviselt a szocialista országok vonatkozásában, mint a megelőző nyugatnémet kormányok. Erről tanúskodik a Willy Brandt szövetségi kancellár által aláírt moszkvai szovjet–nyugatnémet szerződés (1970. aug. 12), továbbá a varsói lengyel–nyugatnémet szerződés (1970. dec. 7).

(Az erőviszonyoknak a szocialista országok javára történt további változásait, egyben az európai enyhülési folyamatot tükrözi a két német állam közti, nagy jelentőségű Alapszerződés, ill. a Nyugat-Berlinről szóló négyhatalmi megállapodás érvénybe lépése, végül legújabban (1970-ben, ill. 1973-ban) Leonyid Brezsnyev és Willy Brandt kancellár kölcsönös látogatásai és megállapodásai. Az ellentétes álláspontok fenntartása mellett a Szovjetunió és az európai szocialista országok, ill. az NSZK közötti diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok perspektívái – elsősorban a Szovjetunió és az NDK kezdeményezésére – fontos lépést jelentenek az európai biztonság, sőt a világméretekben kibontakozó enyhülés irányában. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

1949 Németország amerikai, brit és francia megszállási övezetei egy államban, az NSZK-ban egyesülnek. Az új állam legfontosabb belpolitikai célja a német monopoltőke gazdasági és politikai hatalmának helyreállítása; külpolitikai célja: az egykori német birodalom 1937-es határáig kiterjeszteni a német imperializmus befolyási övezetét; szakadár politika, amelynek célja, hogy megakadályozza a német nép burzsoá nemzetből szocialista nemzetté való alakulását. K. Adenauer kormányt alakít a CDU/CSU, az FDP és a DP koalíciójából (szept. 20).

1952 Adenauer Bonnban aláírja az általános, másként Németország-szerződést (máj. 26). Az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződés aláírása Párizsban (máj. 27). Az alkotmányban biztosított alapvető polgári demokratikus jogok leépítése, egyebek között az üzemi alkotmánytörvény életbe léptetésével (okt. 11).

1953 A bonni szerződések (általános szerződés) és a párizsi szerződések (Európai Védelmi Közösség) ratifikálása (márc. 19).

1954 A NATO Tanácsának párizsi ülésszaka (okt. 19–23); a párizsi szerződéseket az NSZK részvételével aláírják.

1955 Tüntetés Frankfurt am Mainban a Paulskirchében (jan. 29); innen ered az átfogó, demokratikus, antimilitarista Paulskirche-tömegmozgalom. Az NSZK felvétele a NATO-ba a tagállamok értekezletének határozatára (máj. 9–11); ezáltal megszűnt az a lehetőség, hogy a két német állam antifasiszta-demokratikus alapon, békésen egyesüljön; az NDK törekvései ettől kezdve arra irányulnak, hogy a két német állam kapcsolatait a békés egymás mellett élés elvei alapján rendezze, az NSZK kormánya e törekvéseket az egyedüli képviseleti igény révén visszautasítja. Fokozódnak az imperialista szövetségi rendszerhez fűződő kapcsolatai.

1957 Az Európai Közös Piacról és az EURATOM-ról szóló római szerződés aláírása (márc. 25).

1960 A nyugatnémet imperializmus háborús készülődése az NDK ellen. Nyugat-Berlint az NDK elleni diverziós és kémtevékenység központjává építik ki.

1961 Az NDK intézkedései az államhatár biztosítására: a nyugatnémet imperializmus stratégiai veresége (aug. 13); az európai háborús veszély csökkentése.

1962 Az imperialista politika minden területen fokozódik.

1963 Adenauer lemondása (okt. 15) után az Erhard-kormány is folytatja a régi revansista-agresszív politikát.

1964 Megalakul a neofasiszta Nemzeti Demokrata Párt (okt. 28) a náci párt egykori tagjaiból és híveiből. A szakszervezetek és a polgári demokratikus erők széles körű szükségállapot-ellenes mozgalmat indítanak.

1966 A nagy koalíció kormányának megalakulása (dec.) a CDU/CSU és az SPD képviselőiből; áttérés a nyugatnémet imperializmus politikájának újabb, rugalmasabb taktika szerinti folytatására; az állammonopolista uralmi rendszer további kiépítése, ugyanakkor a rendszerre jellemző belső ellentmondások nyíltan felszínre jutnak.

1967 Az állammonopolista szabályozó rendszer erősödése, pl. a „stabilizálási törvény" kibocsátása (máj. 10), a középtávú pénzügyi tervezés és a profitadó bevezetése.

1968 Belső állami reform, amelynek magva a szükségállapot-törvény (elfogadva: máj. 28–29).

1969 A szövetségi parlament választásai után SPD/FDP koalíciós kormány alakul; a kormányváltozás nem hatalomváltás; reálisabb külpolitika a szocialista országok irányában. Fokozódó osztályharcok. A Német Kommunista Párt (DKP) megalakulása (ápr. 13).

1970 Párbeszéd Willi Stoph, az NDK Minisztertanácsának elnöke és Willy Brandt, az NSZK szövetségi kancellárja között Erfurtban (márc. 19) és Kasselban (máj. 21). Moszkvában a Szovjetunió és az NSZK szerződést ír alá (aug. 12). Lengyelország és az NSZK szerződést ír alá (dec. 7).

1973 Életbe lép a két német állam alapszerződése (jún. 21).

Bibliographisches Institut

Németország története (1949-ig)

A német nép története bonyolult és változatos fejlődési folyamat; a történelmi kezdetektől a szocialista társadalom magaslataihoz vezető fejlődés annak a folyamatnak a része, amelynek során az emberiség a termelőerők előrehaladó fejlődése révén alacsonyabb társadalmi formációkból magasabbakba emelkedett. A német nép egymással ugyan rokon, de a 6. század előtt egymáshoz csak lazán kapcsolódó nyugati germán törzsszövetségek, frankok, alemannok, bajorok, türingek, szászok és frízek egyesüléséből keletkezett. Beleolvadtak az egykori rajnai és dunai római tartományokban élő kelta és román népcsoportok is, amennyiben e területeken maradtak és asszimilálódtak. A német nép kialakulásának folyamatában a 7–8. századtól szláv telepes csoportok is részt vettek, amelyek a Majna és a Regnitz menti területekre, Türingia, Szászország, valamint az Alpok és a Duna területére vándoroltak be. A német nép a feudális társadalmi formáció kialakulásának folyamatában jött létre, amikor a termelési eszközök magántulajdonának alapján végbement a társadalom antagonisztikus osztályokra szakadása, és a feudális urak osztálya kiterjesztette hatalmát a széles néptömegekre, ezáltal pedig megkezdődött a kizsákmányolás. Ilyenformán a német nép kezdettől fogva nem alkotott homogén egységet, hanem a feudális társadalom egymással harcoló osztályaira szakadt.

A 9. század közepétől a 11. század közepéig

Ebben az időszakban végbement a feudalizálódási folyamat. Miután a 9. század első felére a frank birodalom német területein is megteremtődtek a feudális termelési viszonyok alapjai, és kialakult a feudális társadalom két alapvető osztálya, a köztük folyó osztályharc is magasabb fokra emelkedett és új formákat öltött; most már a feudális termelési mód további kibontakozása körül folyt. A feudális nemesség – gazdasági és politikai hatalmának növelésével – a feudális kizsákmányolás fokozására törekedett. A parasztok ugyanakkor nagyobb mozgásszabadságért harcoltak a paraszti magángazdaság fejlesztésében, fellázadtak a földesúr földjén végzendő robotmunka ellen, védelmezték demokratikus faluközösségi berendezkedésüket, és új formákat kerestek az összefogásra. A jobbágyok az osztályharcban új, a lakóhelyen felül álló kapcsolatokat kezdtek kiépíteni, amelyeket az uralkodó osztályok „összeesküvésnek" tekintettek. Az uralkodó osztály minden eszközzel megpróbálta elnyomni ezeket az „összeesküvéseket", s résztvevőiket halálbüntetéssel, csonkítással és botbüntetéssel sújtotta. Az osztályharc különösen éles formákat öltött a 9. század közepén Szászországban (Stellinga-féle felkelés). E rendkívül kiéleződött osztályharcban a parasztok még élő demokratikus berendezkedéseikre és az ősközösségi rend népi jogaira támaszkodtak. Sikerült is nekik demokratikus közösségi intézményeiket a feudális uralom alatt messzemenően megtartani, az egész középkor folyamán osztályharcaikban felhasználni és ezeken belül önálló társadalmi és kulturális életet kialakítani. Ezekben az osztályharcokban a parasztok a legfontosabb termelőerőt, az emberi munkát védelmezték a mértéktelen feudális kizsákmányolás ellen, és a termelőerőket mind magángazdaságaikban, mind a faluközösségekben tovább fejlesztették. Az ily módon fokozatosan megnövekedett többletterméket megvédték a hűbérurak támadásai ellen és saját szükségleteik kielégítésére, termelésük fejlesztésére és kézművestermékekkel való cserére használták fel. A hűbérurak a feudalizmus e felívelő szakaszában a kezükben összpontosuló többlettermék egy részét különleges növényi kultúrák fejlesztésére, vízimalmok építésére és a kézművesség fejlesztésére fordították gazdaságaik központjában. Különösen a 10. század második felétől kezdve fokozatosan kialakultak a helyi piac- és kézművestelepülések, ahol a parasztok részt vehettek az árucserében, és ezáltal megerősítették gazdasági helyzetüket.

Éles osztályharcok határozták meg a Rajnától keletre fekvő területek fejlődését is a 9. század második felében; ezeknek hatására a feudális nemesség területileg mind szilárdabban a legnagyobb hűbérurak köré tömörült. E folyamat eredményeképpen a hetvenes évekre Szászországban és Türingiában létrejött a hercegség; valamivel később kialakult a sváb, a frank és a bajor hercegség. Ily módon a feudális fejlődés megszilárdulása egyfelől lehetővé tette, hogy a feudális nemesség lemondjon a nagy frank birodalomról, és uralmát a népi törzsekből kiindulva törzsi hercegség formájában szervezze meg, másfelől azonban a keleti frank feudális nemesség a Rajnától keletre folyó osztályharcok bonyolult viszonyai, valamint a feudális nagybirtoknak, a hűbériségnek és az egyházszervezetnek több törzsi hercegségre való kiterjedése következtében rá volt utalva egy, a hercegségek fölött álló központi állami intézményre. Ebben rejlik annak a mélyebb oka, hogy Német Lajosnak (833/40–876) a keleti frank hűbérurak támoga-

tásával sikerült keleti frank–német királyként uralomra jutnia. A 9. század 30-as–40-es éveitől kezdve a frank birodalom keleti része eltérő osztályviszonyai és a feudális osztályon belüli frakcióharcok következtében elkülönült a nyugati frank birodalomtól. A verduni szerződésben (843) a frank birodalmat kettéosztották, és ezzel szentesítették a keleti frank birodalom önálló létezését, aminek következtében 880-ig lényegében az egykori frank birodalom germán nyelvű területei keleti frank–német hűbéri állammá egyesültek. 887-ben a keleti frank törzsek Karintiai Arnulf őrgrófot (887–899) emelték a keleti frank birodalom királyi trónjára. A keleti frank birodalom a 10. század elején a feudális osztályon belüli viszályok és a magyar betörések következtében mély politikai válságba jutott. Ezt a válságot csak 919-ben sikerült leküzdeni, amikor a szász és frank előkelők királlyá választották Henrik szász herceget (919–936). I. Henrik uralkodásával megkezdődött a keleti frank birodalomnak német feudális állammá való gyors átalakulása s ezzel a feudális termelési viszonyok megszilárdulása. Ennek keretében meggyorsult a német nép kialakulásának már a 8–9. században megkezdődött, a feudális társadalom fejlődési törvényszerűségei által meghatározott folyamata is; az azonos osztályviszonyok és az osztályharcban szerzett azonos tapasztalatok, a különböző néptörzsekhez tartozó parasztok telepítés és irtások révén történő összekerülése és kapcsolatba lépése, tájak feletti politikai akciók, az egyes országrészek között mind erősebben kialakuló gazdasági kapcsolatok, a 9. századtól lassanként egyre nagyobb távolságokra kiterjedő árucsere és kereskedelmi kapcsolatok következtében fokozatosan egy néppé olvadtak össze a román és a szláv szomszédoktól nyelvileg eltérő néptörzsek; ez a kapcsolat azonban kezdetben igen laza volt.

Henriknek mint a legerősebb német hűbérúrnak az egyházi feudális urakra és a világi feudális urak középső és alsó rétegére támaszkodva sikerült alávetnie az ellenszegülő hercegi hatalmasságokat. Ezzel megvetette a katolikus egyházzal való még szilárdabb szövetség alapját, amely jelentős szerepet játszott a feudális rend kialakulásában. A feudális egyház maga volt a legnagyobb hűbéri tulajdonos, szentesítette a kizsákmányolást, és súlyos egyházi büntetésekkel torolt meg minden „az isten által hatalomba helyezett felsőbbség" elleni lázadást. Mivelhogy a szellemi kultúra teljes egészében az egyház befolyása alatt állt, a kereszténység vitathatatlanul uralkodó ideológia volt. Miután 929-ben megkezdték a nyugati szláv törzsek leigázását, az Oderáig és a cseh hercegségig, amelyek a feudális társadalomba való átmenet állapotában voltak, új szakaszba lépett a hódító politika. 933-ban az Unstrut melletti csatában Henrik egy valamennyi német törzsből összetoborzott hadsereg élén megverte a magyarokat. A püspököknek és a birodalmi apátoknak biztosított kiváltságok s a birodalom igazgatásába való bevonásuk révén (birodalmi egyházi rendszer) I. Ottónak (936–973) sikerült tovább kiépítenie és megszilárdítania a korai feudális német államot. I. Ottó leverte a hercegek felkeléseit, és 955-ben a Lech-mezei csatában vereséget mért a legveszélyesebb külső ellenségre, a magyarokra, akiknek betörései ettől kezdve megszűntek. A feudális nemesség a szlávok elleni, hittérítésnek álcázott hódító politikára összpontosította erejét, és megkezdte a rabló terjeszkedési politikát Itália irányában. 962-ben Rómában a pápa császárrá koronázta I. Ottót, ezzel megkezdődött a Németország és Itália fejlődése számára egyaránt végzetes politika, amely a németországi központi hatalom figyelmét elvonta belpolitikai feladataitól, ennek következtében pedig lehetővé tette a partikuláris fejedelmi hatalom fokozatos megerősödését. A 983-ban kitört szláv fegyveres felkelés csaknem két évszázadra visszavetette a német feudális nemesség keleti hódító politikáját, s e területek elvesztése következtében a német feudális osztály jelentős részének tekintélyes mértékben csökkent a hatalma. II. Konrád (1024–39) megalakította a frank vagy száli királyok dinasztiáját. Belpolitikailag a nagy feudális urak ellen a kisebb hűbéresekre és az eredetileg nem szabad szolgálattevőkre (miniszteriálisok) támaszkodott, akik a birodalmi birtokokat igazgatták; ezek számára a vazallusi birtokot örökletessé tette. III. Henrik (1039–56) arra irányuló kísérletei, hogy a miniszteriálisok segítségével visszaszorítsa a feudális nagyuraknak a királyi hatalomra gyakorolt befolyását, erős fejedelmi ellenállásba ütközött, amellyel a király nem tudott megbirkózni. II. Konrádhoz hasonlóan III. Henrik is harcot indított a nyugati szláv államok ellen. A német feudális nemesség kifejezetten agresszív hódító politikája már ebben az időben is korlátozta a német feudális állam történetileg haladó jellegét, amelynek pedig maradandó jelentősége volt a német nép kialakulását illetően. A hódító politika s annak eredménye: a fejedelmi hatalomnak a királysággal szembeni megerősödése következtében Németországban az osztályellentétek különösen mély és kiélezett formában jutottak kifejezésre, és a parasztok, majd később a városi polgárok számára rendkívül bonyolult és nehéz körülmények között bontakoztak ki. A 10. század első felétől a megszilárdult feudális államhatalommal szemben a paraszti osztályharcnak mindenekelőtt magán a nagybirtokon belül kellett érvényre jutnia. Az ellenállás legfontosabb formái a kö-

vetkezők lettek: a parasztok elszökdösése az irtásföldekre, a szolgáltatások és az adók elhanyagolása, részben kollektív megtagadása, szembeszegülés a feudális nemességnek a faluközösségi jogok korlátozására és az irtványok tiltására irányuló kísérleteivel, viszályok a feudális urakkal a nagybirtokon kialakult viszonyok keretén belül. A parasztok egy részének a nehéz körülmények ellenére bizonyos területeken sikerült a munkajáradékot egyre inkább a terményjáradékkal mint a feudális kizsákmányolás fejlettebb, a parasztok számára kevésbé nyomasztó formájával felváltaniuk, így tehát az osztályharc ettől fogva a növekvő paraszti töblettermék kisajátításáért folyt, míg a parasztok más része továbbra is nyomasztó jobbágysorban és függőségben maradt. Az osztályösszeütközések nyomán ily módon Németországban a feudális parasztok erősen differenciálódott osztálya alakult ki.

A 11. század közepétől a 14. század elejéig

A 11. század közepe táján a feudális társadalmi rendszer kialakulásával és a városi polgároknak az osztályharcba való bekapcsolódásával Európa nagy részében megkezdődött a feudalizmus teljes kibontakozásának és kezdődő bomlásának a 15. század végéig tartó korszaka. Jóllehet a mezőgazdaság továbbra is a társadalom termelési alapja volt, a feudális függőségnek alávetett paraszti osztály pedig még mindig a lakosság alapvető részét alkotta, a további fejlődést az szabta meg, hogy a termelőerők jelentős fellendülése révén a kézművesség fokozatosan kivált a mezőgazdaságból, és ezzel összefüggésben elmélyült a társadalmi munkamegosztás, kialakultak a városok, az áru-pénz viszonyok pedig lassanként áthatották az egész feudális struktúrát. Kézművesek és kereskedők telepedtek le a közlekedési szempontból kedvező fekvésű, a feudális hatalmi központok által védett helyeken (püspöki székhelyeken, várakban, császári székhelyeken). A 11. századtól kezdve ezekből a piaci településekből gyors ütemben városok százai alakultak ki. Az egyszerű árutermelés talaján a városokban hamarosan kifejlődött a céhes kézművesség és a kereskedelmi tőke. A termelőerőknek a városi kézművesség és a város és vidék növekvő árucseréje következtében végbemenő fejlődése a feudalizmus belső gazdasági lehetőségeinek teljes kibontakozását eredményezte. Az áru–pénz viszonyoknak a mezőgazdaságba való behatolásával a parasztok érdekeltté váltak parcellagazdaságaik termelésének és termelékenységének növelésében. Faluközösségi szervezetük révén elterjesztették és tökéletesítették a háromnyomásos gazdálkodást és kiterjesztették a gabonatermesztést, amelynek révén növekvő terméseredményekre tettek szert. Megnövekedett egyes különleges növénykultúrák jelentősége is. Irtások és mocsarak kiszárítása révén sokszorosára növelték a megművelt földterületet. Így jött létre a művelés alatt álló tájnak az a típusa, amely századokra meghatározó jellegű maradt. Ez a haladás a paraszti munkateljesítmény és egyre növekvő mértékben a paraszti kezdeményezés eredménye volt, miközben a robotgazdálkodás rendszere lassan elavult, mindinkább gátolva a termelőerők fejlődését. A feudális földtulajdon és a paraszti telkes gazdaság közötti ellentmondás kiéleződött. A feudális társadalom két alapvető osztálya mellett színre lépett a városi polgárság, amely a városok feudális urai elleni forradalmi osztályharcban formálodott osztallyá, és növekvő mértékben befolyásolta a parasztok és az urak közötti alapvető osztályellentétet és a további társadalmi haladást. A fejlődés további menetében ehhez csatlakoztak a szociálisan differenciálódott városi lakosság belső ellentétei. A forradalmi kommunamozgalom a rajnai városok felkeléseivel kezdődött (Worms 1073, Köln 1074) és a 13–14. századig tartott. A polgárok, akik közösségi jellegű egyesülésekben, a kommunákban tömörültek, kiharcolták a piac szabadságát, az adószedés jogát, a városfalak feletti rendelkezést, a saját haderőt és a saját városi jogon alapuló igazságszolgáltatást. A városi önkormányzat szervei 1200 után a tanácsok voltak. A kommunamozgalomban a polgárok így felszámolták a feudális hatóságok közvetlen uralmát a város felett, és nagyobb fejlődési lehetőségeket harcoltak ki a kereskedelem és a kézművesség számára a feudális társadalmi rend keretén belül. E harc legfontosabb eredménye azonban az volt, hogy a feudális társadalmon belül a polgárság olyan haladó osztályként alakult ki, amely messzemenően megszabadult a közvetlen feudális kötöttségektől, és amely számára a fő termelési eszközt már nem a föld jelentette. A polgárság immár évszázadokra vezető helyet szerzett magának a gazdasági és társadalmi fejlődésben, hozzájárult az európai feudális társadalom haladó fejlődési lehetőségeinek kibontakoztatásához, és termelőmunkája, kereskedelmi tevékenysége és osztályharca révén döntő módon hozzájárult azoknak az előfeltételeknek a megteremtéséhez, amelyek a későbbiek folyamán a feudalizmus felszámolását eredményezték.

A feudális urak osztálya az osztályharc megváltozott feltételeihez és az új gazdasági viszonyokhoz államhatalmi eszközeinek megerősítésével és összpontosításával volt kénytelen alkalmazkodni; ezeket a változásokat ideológiájának rendszerezésében és hozzáidomításában is kény-

telen volt számításba venni. Az uralkodó osztálynak a 12. és 13. századi nagy gazdasági fellendülést sikerült saját gazdasági bázisa és egyúttal fokozódó expanziója számára kihasználnia, az utóbbi főleg a közel-keleti keresztes hadjáratokban és a keleti hódításokban nyilvánult meg. A birodalomban a királyság és a fejedelmek harcot folytattak az állam kényszerítő eszközei fölötti uralomért és azok kihasználásáért, ezáltal a kizsákmányolás növelésére törekedtek. Evégett egész várrendszereket építettek és a miniszteriálisokra támaszkodtak. Ezzel szoros összefüggésben uralmi jogaik rendszerét vidéken is megváltoztatták, amennyiben növelték az igazságszolgáltatás jelentőségét a parasztok kizsákmányolásában, tehát bíráskodási illetőségüket zárt területekre terjesztették ki (a térbelileg zárt földesúri nagybirtokok kifejlődése). Ez lehetővé tette a parasztok intenzívebb kizsákmányolását, és helyi méretekben megerősítette a földesurak állami hatalmát. Ez ellen bontakozott ki a parasztok osztályharca, akik határozottan saját védelmükre keltek a nemesi túlkapások és szorongatások ellen, várakat romboltak szét és feudális szolgálattevőket öltek meg. E harc szervezeti támaszát a földközösségek és a falusi közösségek alkották. A földesurak, hogy a parasztok elkeseredett ellenállását megtörjék, minden lehetőséget megpróbáltak kihasználni hatalmi pozíciójuk megerősítésére. Evégett városokat is alapítottak, amelyek adók, vámok, pénzverési és piaci jövedelmek révén növelték pénzbeli bevételeiket.

A várépítés és a miniszteriálisok (királyi vagy birodalmi miniszteriálisok) bevetése, akik később (a 12–14. században) társadalmi felemelkedésük révén a régi szabad nemesekkel fokozatosan új alsóbb nemességgé, lovagsággá olvadtak össze – ezek voltak a királyi hatalom fő eszközei, amelyek révén megkísérelte, hogy létrehozzon egy összefüggő, kizárólag az ő uralma alá tartozó hatalmi területet (királyi terület). A száli királyoknak (III. Henrik, IV. Henrik) a Harz-hegység körüli földterület ehhez kedvező feltételeket kínált (a goslari ezüstbányák, központosított birodalmi birtok, irtásra alkalmas terület). A királyi miniszteriálisok itt kegyetlenül elnyomták a szász-türingiai parasztokat, és egyebek között királyi várak építésére kényszerítették őket; ez ellen a parasztok fellázadtak, a szász nemesség vezetésével, amely gátat akart vetni a királyi territórium kiterjesztésének (szász felkelés: 1073–75). A kritikus helyzetben IV. Henrik (1056–1106) mindenekelőtt a wormsi polgároktól kapott segítséget, akik harcot indítottak városuruk, a püspök ellen.

Amikor IV. Henrik a szász felkelés leverése után Itália egyes részeire vonatkozó igényeit is érvényesíteni akarta, nyílt konfliktusba került a feltörekvő reform-papsággal, amely növekvő hatalmi bázisa révén el akarta választani az egész egyházat a világi hatalom befolyásától, és hierarchikusan tagolt, Rómának alávetett társadalom kialakítására törekedett. A konfliktus a püspökök és a birodalmi apátok invesztitúrája (beiktatása) kérdésében robbant ki, amely a német királyság számára a birodalmi egyházi rendszer szerepe miatt elvi jelentőségű volt. Ebben az invesztitúra-harcban (1076–1122) a római pápák saját hatalmi-politikai érdekükben a német fejedelmek többségével szövetkeztek. Mivel sem a pápaság, sem pedig a német királyság nem tudott teljes győzelmet aratni, 1122-ben a német fejedelmek közvetítésével megkötötték a wormsi kiegyezést vagy wormsi konkordátumot, amely messzemenő engedményeket tett a világi és egyházi feudális fejedelmeknek, és megerősítette a királyság rovására kivívott pozíciókat. Ezzel használhatatlanná vált a birodalmi egyházi rendszer is mint a királyság hatalmi eszköze, és a birodalmi egyház maga is fejedelmi intézménnyé fejlődött. Ezáltal a feudális territoriális hatalmak túlsúlyba kerültek a királysággal szemben, amely az állami fejlődés történelmileg haladó eleme volt, és az állami központosítási folyamat fő haszonélvezőivé váltak. A fejedelmeknek ez az erősödése végzetes következményekkel járt a további politikai fejlődés szempontjából.

A királyságnak és a fejedelmeknek az állami központosítás körüli harcában a 12. századtól mind nagyobb szerep jutott a városoknak, mivel a városok fölötti uralom és az ebből származó pénzjövedelem döntő hatalmi tényezővé vált a feudális hatalmasságok kezében. A városi fejlődés révén kibontakozó gazdasági fellendülés egyebek között a termelőerők fejlődésének gyorsabb ütemében, számos technikai újítás megjelenésében, állandóan bővülő kereskedelmi kapcsolatokban, valamint a munkatermelékenység növekedésében és a termékek minőségének a városi kézműipar előrehaladó munkamegosztása és szakosodása által lehetővé tett javulásában mutatkozott meg. Ebben a folyamatban lényeges szerepet játszottak a 12. századtól kialakuló céhek. A városnak az áru-pénz viszonyokban játszott uralkodó szerepe azonban együtt járt a paraszti gazdaságnak a városi által történő növekvő gazdasági kifosztásával. A paraszti többlettermék városi piacokon való realizálhatóságának, továbbá a parasztoknak a még meglevő robotszolgáltatásokkal szembeni növekvő ellenállásának közvetlen következményeként a feudális urak mindinkább csökkentették, sőt felszámolták saját, robotmunkával művelt gazdaságukat, és lassan áttértek a terményszolgáltatásra mint uralkodó formára. Megkezdődött a

pénzjáradék elterjedése is. A földesuraknak arra a törekvésére, hogy ugyanakkor növeljék a feudális járadékokat is, a parasztok úgy reagáltak, hogy a 12–13. században elvándoroltak a városokba („a városi levegő szabadabbá tesz"), az irtásterületekre, az elfoglalt keleti területekre, megtagadták a robot- és adókötelezettségeket, máskor elértéktelenedett pénzzel fizették a járadékot. 1230 körül a Weser torkolatvidékén a stedingi szabadparasztok megmaradt, messzemenően független faluközösségi szervezetükre támaszkodva fellázadtak azon fenyegető veszély ellen, hogy a szomszédos territoriális uradalmakba, feudális függésbe telepítik át őket. A feudális urak a paraszti osztályharc nyomására áttértek a jobbágyság lazább függőségi formákkal való felváltására. Ezzel megkezdődött a robotgazdálkodás hanyatlása, helyére bérleti viszonyok léptek (járadéki földbirtoklás). Ez a parasztok életviszonyainak átmeneti javulásával járt, és pozitívan hatott a mezőgazdasági termelés növekedésére.

Az uralkodó osztály számbeli növekedése és differenciálódása, továbbá annak a körülménynek a következtében, hogy az áru–pénz viszonyok megnövelték a paraszti többlettermék fokozott kisajátítására és új földterületek meghódítására való törekvésüket, a keleti expanzió a 12. század elejétől második szakaszába lépett, amely az első szakasztól (10. század) eltérően most már egy teljesen kifejlett feudális társadalom hódító politikája volt, amely állami szervezetét is ennek megfelelően alakította át. Ebben az expanzióban az itáliai hódításokkal elfoglalt német királyságnak vajmi kevés része volt, vezetését a nagyhatalmú hűbérurak (pl. Oroszlán Henrik, Medve Albert) vették át, akikhez a 13. században a Német Lovagrend is csatlakozott. Politikai és katonai agresszió révén meghódították az Elba és az Odera közötti szláv településeket, lengyel területeket és a szláv poroszok településterületét. Ez a hódító törekvés széles társadalmi bázissal rendelkezett: az alsóbb nemesség, az egyházi intézmények, a kolostorok és egyházi rendek éppúgy támogatták, mint az északnémet kereskedők. A hódító politika lényegében annak köszönhette sikerét, hogy az uralkodó osztálynak sikerült paraszti rétegeket is bevonnia a meghódított területek megtartásába és gazdasági kihasználásába. A haujáratok (pl. az 1147-es vend keresztes hadjárat), továbbá a felkelések leverése során elpusztított területekre német paraszti telepesek költöztek, akik mersékelt adó fejében örökletes telket kaptak. Gyakran a kézművesek és a kereskedők szláv településekhez kapcsolódva városokat alapítottak a lübecki és a magdeburgi városi jog mintájára, és ezáltal a nyugati szlávok által elért fejlődési szinthez kapcsolódva a keleti hódítások révén elfoglalt területeken meggyorsították a fejlett feudalizmusra való áttérést. Végeredményben azonban a keleti hódítás megszakította, helyesebben megtörte a nyugati szláv törzsek sajátos szociális, politikai és etnikai fejlődését. E szlávok utódai (a luzsicei szorbok kivételével) Mecklenburg, Pomeránia, Brandenburg őrgrófság és végeredményben Szilézia területén is beolvadtak a német nép és a poroszok etnikai közegébe. E hódítások eredményeit kizárólag a német fejedelmek élvezték, akik föld- és hatalomnövekedésüket mindenekelőtt nagy, a központi hatalomtól független területek kiépítésére használták, s ennek következtében a német feudális állam erőviszonyai fokozatosan az ő javukra tolódtak el, miközben a királyság agresszív itáliai hódító politikája teljes kudarcot vallott.

A vezető nemesi családok negyedszázados súlyos trónviszályai után a Hohenstauf-családból származó I. (Barbarossa) Frigyes (1152–90) ideiglenes megegyezést kötött a feudális hatalmasságokkal; a megegyezés szerint a Welf Oroszlán Henrik megtartotta magának a bajor fejedelemséget (Ausztria kivételével) és a szász fejedelemséget. Frigyes ismét megkezdte az itáliai hódításokat, hogy a gazdaságilag fejlett észak-itáliai városok feletti uralom révén döntően gyarapítsa pénzügyi forrásait. Ez a reakciós, az Ottók és a Száliak célkitűzésén túlmenő hódító politika az eközben gazdaságilag megerősödött és a pápaság által is támogatott felső-itáliai kommunák határozott ellenállásába ütközött. A császári lovagi hadseregnek a főképpen gyalogosan harcoló felső-itáliai városi csapatoktól elszenvedett veresége (legnanói ütközet, 1176) kudarcra ítélte a császári terveket. I. Frigyes ezért a pápával megkötötte a velencei békét (1177), a Lombard Ligával kötött konstanzi békében (1183) pedig elismerte a városok autonómiáját. A császár – jóllehet ebben a német fejedelmek és saját agresszív itáliai politikája akadályozta – jelentős sikerrel törekedett ezenkívül arra is, hogy Németországban várak építése, városok alapítása és birodalmi miniszteriálisok beiktatása révén királyi territóriumot hozzon létre; az Elzásztól és Svábföldtől az Érchegység előteréig végül is egy közelítőleg zárt királyi territórium terült el, amelyet gazdaságilag különösen igyekezett fejleszteni. A császár így leverhette legnagyobb riválisát, Oroszlán Henriket (1180). A tőle elkobzott birodalmi hűbérbirtokokat azonban Lübeck kivételével a fejedelmeknek adományozta (hűbérbe adási kötelezettség) ahelyett, hogy ezeket is a királyi területhez csatolta volna. Kevés következetességről tett tanúbizonyságot Frigyes abban is, hogy a püspököket saját politikája támogatására akarván bírni, városaikban leverte

a kommuna-mozgalmakat, ahelyett, hogy a polgárokat a legjelentősebb városokban megnyerte volna a királyság támogatására. Ennek a tartományi feudális hatalmasságokat támogató politikának következtében kialakult egy különleges birodalmi fejedelmi rend.

A dél-itáliai normann birodalomnak Németországhoz való csatolása (1194) VI. Henrik (1190–97) által, továbbá az örökös birodalom terve a német királyság valamennyi ellenfelének ellenállásába ütközött. VI. Henrik halálával ez a politika teljes kudarcot vallott. A Welfek és a Hohenstaufok trónviszályában (1198–1215) a királyság további anyagi alapokat vesztett el a fejedelmi hatalmasságok javára, akik ettől kezdve következetesen terjesztették ki tartományi uralmukat. II. Frigyes (1215–50) pedig folytatta a birodalmi expanziót, és ezzel lemondott arról a lehetőségről, hogy a megerősödött városok és a birodalmi lovagság segítségével a fejedelmeket a központi hatalom alá rendelje. A király, aki csaknem állandóan Itáliában tartózkodott, Németországot 1220-tól csak afféle melléktartományának tekintette, amelynek egyetlen funkciója az volt, hogy segéderőket szolgáltasson neki a felső-itáliai városi kommunák, a szicíliai bárók és a római pápák elleni kilátástalan harcaiban. Hogy birodalmi politikájához szabad kezet kapjon, birodalmi törvényeiben (1220: Confoederatio cum principibus ecclesiasticis, 1231/32: Statutum in favorem principum) fontos királyi jogokról mondott le, és megerősítette a fejedelmek már megszerzett állását, akiket először a statútum emleget „tartományurak" néven. Amikor II. Frigyes halálával összeomlott a Hohenstaufok uralma, az ezt követő interregnum (1254–73) idején a fejedelmek nemcsak a királyi birtok legnagyobb részét ragadták magukhoz, hanem a pápa támogatásával az is sikerült nekik, hogy szétzúzzák az örökletes monarchia kezdeteit, és a fejedelmi választójog elvét diadalra juttassák. Ezzel döntő mértékben korlátozták a királyságnak hatalmi bázisa folytatólagos fel- és kiépítésére irányuló lehetőségeit. Ettől fogva a központi hatalom újabb megerősítésének egyetlen esélye csak olyan dinasztikus politika lehetett, amelyben a királyság szorosan együttműködött a városokkal és Németország más fejedelemellenes erőivel. Ennek az útnak a lehetőségeit és a sikerre való kilátásait demonstrálta az 1254-ben alakult Rajnai Városok Szövetsége éppúgy, mint I. Albert politikája, különösen a rajnai városokkal szövetségben, a rajnai választófejedelem ellen vívott háborúja (1301–02). A városok ugyanis eközben gazdasági, politikai és katonai hatalmi tényezővé váltak. A Rajnai Városok Szövetsége és egyes városok polgárságának más egyesülései akkor már a békét biztosították, s ezáltal nemcsak saját érdekeiket képviselték, hanem a széles népi rétegeknek a feudális hatalmasságokkal szembeni objektív szükségleteit is, és arról a politikai befolyásról tanúskodtak, amelyet a polgárság a feudális társadalmon belül elért. 1282-ben létrejött a Hanza-városok szövetsége. A városok erősödésével és lakosságuk 13. századi megszaporodásával azonban egyúttal a városi lakosság gazdasági, szociális és politikai differenciálódása is fokozódott. A kereskedő patrícius családokkal szemben mutatkozó ellentétből, amelyek a városi tanácsokban uralkodtak és a város politikáját meghatározták, a 13. század közepe táján kinőtt a gazdaságilag megerősödött nem patrícius kereskedők harca; a harc a város irányításában való részvételért folyt; ezekben a városon belüli harcokban a 14. század elejére különösen a nem patrícius kereskedők és a kereskedelem számára termelő jelentősebb céhek alkották a hajtóerőt, a számbeli többséget pedig a kézművescéhek jelentették. A 14. század első felére, mindenekelőtt a rajnai püspöki székvárosokban ezek a harcok egy ideig még szorosan összefonódtak a városi kommunák mozgalmaival. A városi kommunák küzdelmének és a városon belüli harcoknak fő eredménye az volt, hogy a 13. században a feudális városurak és hivatalnokaik, a városi miniszteriálisok hátterbe szorultak, törvénybe iktatták a városi kiváltságokat, és a nemesi elem a városokban és a városi tanácsokban mindinkább átengedte a helyét a polgári befolyásnak. A királyság számára így a városok polgárságában hatalmas szövetséges kínálkozott. A királyok következetlen magatartása egyfelől a fejedelmekkel, másfelől pedig a polgársággal szemben lehetetlenné tette a szilárd szövetség létrejöttét. Ehelyett tovább gyengült a királyság, részben amiatt, hogy VII. Henrik újrakezdte az agresszív itáliai politikát (1310), részben pedig a fejedelmi tartományi uralom és a választófejedelmi jog konszolidálása következtében.

A 14. század elejétől a 15. század végéig

A német történelemnek ez a szakasza a feudalizmus első, szemmel látható bomlásjelenségeitől a birodalom össztársadalmi méretű válságának megérlelődéséig terjed. A 14. század elejétől az áru–pénz viszonyok további erősödése lényeges változásokat eredményezett a feudális rend struktúrájában, és megindította a feudalizmus bomlási folyamatát. A feudális termelési viszonyok a városok gazdasági és politikai megerősödésének és a feudális társadalomra gyakorolt intenzív hatásának következtében ellentmondásba kerültek a termelőerők jellegével. A falunak a város

általi kizsákmányolása fokozódott; ehhez nagymértékben hozzájárult a kereskedelmi és az uzsoratőke megerősödése. A városi és falusi osztályharc, továbbá a néptömegeknek a feudális egyház elleni harca fokozódott. A gazdaság és az osztályharc eme új feltételeihez a territoriális fejedelmek jobban alkalmazkodtak, mint a királyság.

A 14. században jelentős mértékben megnövekedett az áruforgalom. A kereskedők területek feletti kereskedelmi övezeteket hoztak létre, másfelől közeli piachelyek hálózata révén a vidéki területekre is mélyen behatoltak áruikkal. A kereskedelmi társaságokkal a kereskedelem új szervezeti formái alakultak ki. Az áru–pénz viszonyok kiszélesedésével a kereskedők által felhálmozott pénz kereskedelmi tőke formájában ösztönözte a kereskedelem továbbfejlődését. Ez a tőke magas kamatra kiadott kölcsönök révén részben uzsoratőkévé alakult, amely rombolóan hatott a feudális tulajdonra. Különösen a területek feletti értékesítési övezetek számára termelő céhek növelték a 14. század eleje óta tetemesen a termelést. A 14. században a textiliparba és a bányászatba helyenként már behatolt a szétszórt manufaktúra rendszere. E fejlődés eredményeképpen tovább növekedett a polgárság gazdasági és társadalmi állása, különösen a kereskedőké és a gazdag kézműveseké, míg a vezető kereskedő-patrícius családok, amelyek a legtöbb városban a politikai hatalom birtokosai voltak, életmódjukban már megkezdték a feudális urak utánzását, a nem patrícius kereskedők és céhes kézművesek továbbra is kívül rekedtek a város feletti uralmon; ennek következtében különösen 1430 után a városi tanácsok rossz pénzügyi gazdálkodása és igazságtalan adópolitikája következtében kiéleződtek a városi harcok. E harcok kimenetele igen eltérő volt, általában azonban mindig arra irányultak, hogy a nem patrícius kereskedők és kézművesmesterek is részt vehessenek a város vezetésében. A városi kereskedelem és kézműipar magas fejlettségi szintje mélyreható változásokat eredményezett a feudális mezőgazdaságban és a falu társadalmi viszonyaiban. A paraszti termeléknek a piacokon való realizálhatósága a 14. század elejétől előidézte a pénzjáradékra való tömeges áttérést. Jóllehet a parasztok érdekeltsége saját gazdaságuk fejlesztésében objektíve elősegítette a piaci termelés növelését, a parasztok helyzetén végül is rontott, mert ezáltal fokozódott a vidéknek a város általi kizsákmányolása. Így például az Elbától nyugatra fekvő területek mezőgazdasága a 14. század közepétől egyre inkább válságos helyzetbe került, mert a gabonaárak csökkentek, ugyanakkor a város magas árakat diktált a kézművesipari termékekért (árolló). Hozzájárultak ehhez a pusztító pestisjárványok is. A 14–15. században tömegesen váltak néptelenné a falusi települések, sok szántóföldet ismét erdővé vagy legelővé változtattak (pusztásodás). Az alsóbb és a főnemesség, valamint az egyház az agrárválságból eredő gazdasági nehézségeket a parasztok vállára hárította. Ennek következtében fokozódott a parasztok kizsákmányolása, amely egyebek között a parasztok erdőhasználati jogának megvonásában, további adóterhekben és abban a kísérletben nyilvánult meg, hogy a parasztok egy részét ismét örökös jobbágysorba kényszerítsék. Sok parasztnak, aki eladósodott a városi uzsorásoknál, mostantól kettős kizsákmányolást kellett elszenvednie. Az adóterhek csak az Elbától keletre fekvő területeken maradtak lényegében állandóak, mivel ott a parasztok meg tudták védeni még a letelepülés idejéből maradt irtási kiváltságaikat.

Az Elbától nyugatra fekvő területek parasztjai az agrárválságra és a fokozódó kizsákmányolásra földművelésük és állattartásuk megváltoztatásával és osztályharcuk kiélezésével reagáltak. A gabonaértékesítési nehézségek miatt fokozottan különleges kultúrák telepítésére tértek át és fokozták az állattenyésztést. A kettős kizsákmányolás ellen részben heves osztályharcok révén védekeztek, amelyek szemmel látható megnyilvánulása volt az ún. Armleder-felkelés (1336–39) (a szegények bőrruhájába öltözöttek felkelése).

A feudális nemességnek abban a kísérletében, hogy az áru–pénz viszonyok magasabb fejlettségi fokához alkalmazkodjék, a főnemességnek, különösen a territoriális fejedelmeknek határozott előnyeik voltak, mivel nemcsak a paraszti járadékkal rendelkeztek, hanem a városokat és polgáraikat is megvámolták-adóztatták, s ezzel politikai hatalmi helyzetüket kihasználva élősdi módon hasznot húztak a városok gazdasági fellendüléséből. Ezek az eszközök azonban többnyire még mindig nem voltak elegendők ahhoz, hogy fedezzék növekvő udvartartási, hadviselési stb. költségeiket, s így bizonyos mértékig függőségbe kerültek a tartományi rendektől. A gazdaságilag gyenge lábon álló nemesek anyagi eszközök híján nem tarthatták tovább politikai pozícióikat, ráadásul a tűzfegyverek feltalálása révén a nehézlovasság jelentősége is eltűnőben volt a hadviselésben. Most helyi befolyásuk növeléséért harcoltak, sokukból rablólovag lett, vagy városi, ill. fejedelmi szolgálatba szegődtek. Némelyek még a parasztoknak a nemesség és az uzsorások elleni osztályharcában is részt vettek.

A német fejedelmek növekvő érdekellentétei, amelyeket a pápaság és a francia királyság beavatkozása még növelt is, nyíltan kifejezésre jutottak az 1314-es kettős választásban. Bajor Lajos király uralkodása (1314–47) idején ismét

lehetőség adódott arra, hogy túlsúlyt biztosítsanak a királyságnak a széthúzó feudális erőkkel szemben. Ekkoriban lángolt fel az az erős pápaságellenes ellenzéki mozgalom, amely a pápaság jogigénye ellen irányult, hogy közvetlen befolyást gyakoroljon a királyválasztásra, és joga legyen a megválasztott király megerősítésére; e mozgalom főerejét a városok alkották. A mozgalommal kapcsolatos erőszakos akciók és fegyveres felkelések az osztályharc éleződéséről tanúskodtak, akárcsak az a tiltakozás, amelyet a német tartományoknak a pápaság által történő kifosztása váltott ki különösen a felnémet (délnémet) városokban, s amely főképpen az egyházi ideológia ellen irányuló miszticizmusban jutott kifejezésre. Bajor Lajos azonban, aki a 30-as évek végétől főleg dinasztikus hatalmának kiépítésével foglalkozott, elmulasztotta a lehetőséget, amelyet sok német városnak a pápaság hatalmi politikája elleni lázadása rejtett magában. A nyertesek a választófejedelmek lettek, akik a pápai követelések sikeres kivédése után nemsokára véglegesen érvényt szereztek királyválasztó joguknak, és megerősítették azt (1338: a rhensi választói egyesülés, 1356: az Aranybulla). Ezzel Németország partikuláris széttagoltságát közjogilag is rögzítették, ráadásul IV. (Luxemburgi) Károly uralkodásával (1346–78) a dinasztikus hatalom súlypontja áttolódott a cseh tartományokra, és ezzel a királyság dinasztikus politikája kívül került a birodalom határain (Lengyelország, Magyarország), ennek következtében nem volt többé alkalmas a központi hatalom erősítésére.

Másfelől a 14. század közepétől fokozódott a fejedelmek és az alsóbb nemesség, valamint a városok ellentéte. A lovagság arra irányuló kísérlete, hogy a tartományokban növelje befolyását, részben sikerrel járt. A fejedelmek a nemességgel, egymás ellen és a királlyal folytatott állandó összeütközéseik következtében egyre súlyosabb pénzügyi nehézségekbe kerültek, úgyhogy – kezdetben vajmi kevés sikerrel – abban keresték a kiutat, hogy a városokból próbáltak több pénzt kisajtolni. A városoknak azonban szövetségekbe tömörülve sikerült kivédeniük a feudális túlkapásokat. Ezeknek az ellentéteknek a következtében a 14. század második felétől kezdve megerősödtek a tartományi rendek.

A bővített árutermelés és a területek fölötti kereskedelem nem csupán a nagyobb hatósugarú írott német nyelvjárások keletkezését szabták meg és segítették elő, mint pl. a 14. században még jelentős városszövetség, a Hanza területén, Dél-Németországban és a szász választófejedelemségben, hanem végső soron alapjává váltak a városi polgárság által képviselt, lényegében társadalomkritikai költészetnek is. Az egyetemek alapításával a polgári fejlődés új ösztönzést kapott; miután Prágában létrehozták az Alpoktól északra alapított első egyetemet, a 14. század vége felé és a 15. század elején létrejött a bécsi, a heidelbergi, az erfurti, a lipcsei, a rostocki és több más város egyeteme, amelyekben mind több polgári rétegekből származó diák tanult. A polgárság felemelkedése, a kézművesek, a plebejus rétegek és a parasztok növekvő ellenállása a feudális ideológiával és egyházzal szemben, nem utolsósorban a miszticizmus egyházi reformmozgalmában és az eretnek mozgalmakban jutott kifejezésre. A kézművesek és parasztok eretnek irányzata, a valdensek mozgalma a 14. században érte el legnagyobb elterjedtségét. A 14–15. század fordulóján a paraszti osztályharc főleg a délnyugati német területeken lendült újra fel; ebben példaként jártak elöl a svájci „eskütársak" (Eidgenossen). A korszak európai osztályharcainak csúcspontja a pápai egyház, a feudális kizsákmányolás és a nemzeti elnyomás ellen irányuló, hatását sok európai országra kisugárzó forradalmi huszita mozgalom volt, amely Csehországban alakult ki a 15. század elején. Az uralkodó osztályok elnyomó intézkedései ellenére a német városokban és tartományokban létrejöttek a „német husziták" közösségei, amelyek kapcsolatot tartottak fenn a csehországi forradalmi mozgalommal, és közösségükben megszervezték a huszita eszmék terjesztését.

Eközben a 15. században a királyság sem az állandó belviszályoknak (rablólovagság) nem tudott véget vetni, sem az egyházi reformért folytatott harcban nem tudta a döntő szót kimondani a konstanzi (1414–18) és a bázeli (1431–49) zsinaton, vagy legalábbis komolyan végrehajtani a szükséges birodalmi reformot. A királyság mindinkább Németországon kívüli hatalommá vált. Így pl. Zsigmond (1410–37) egy időben volt Magyarország királya, míg III. Frigyes (1440–93) Merész Károly burgund birodalmát akarta megszervezni. Lengyelország és Litvánia népei fokozódó ellenállást tanúsítottak a Német Lovagrenddel szemben, majd az 1410-es grunwaldi ütközetben az első súlyos vereséget mérték a lovagrendre, ezzel meggyorsult annak belső bomlása; a lovagrend nagymestere 1466-ban (a második toruńi békében) a lengyel király hűbérese lett. Egyidejűleg a leghatalmasabb fejedelmek területükön megszilárdították tartományi uralmukat a hivatalnokszervezet teljes kiépítése és egy központosított hatósági szervezet kezdeteinek megteremtése révén. Különösen a keleti hódítások által Németországhoz csatolt területek fejedelmeinek, pl. a brandenburgi Hohenzollerneknek vagy a szászországi Wettineknek sikerült területi uralmukat tovább kiépíteniük. A tartományurak eközben figyelmüket főként a

városok leigázására fordították, hogy a maguk számára hasznosíthassák a polgárság pénzügyi erejét; ebben a 15. század közepe táján bizonyos sikereket értek el. A mindinkább konszolidálódó s az ország megosztottságát messzemenően rögzítő területi államok a legnagyobb akadályt képezték a haladó osztályerők tömegével szemben. E politikai-állami változások felszíne alatt a 15. században a városi kézművesség tartós fellendülése és a kereskedelmi tőke folytatódó felhalmozódása közben új elemek alakultak ki a gazdaságban. A kereskedelmi társaságokba való tömörülés tovább haladt előre, számos magánbank alakult, létrejöttek az első városi bankok. A kereskedelmi tőkének a szétszórt manufaktúra formájában különösen a textiltermelésbe való behatolása révén sokfelé létrejöttek a kapitalista termelés csírái. A városokon, sőt az egyes céheken belül is fokozódott a gazdagok és szegények gazdasági és szociális differenciálódása és polarizálódása, a városon belüli ellentétek is fennmaradtak, amelyekben a szegényebb kézművesmesterek és a számszerűen erősen növekvő plebejus rétegek mind aktívabban vettek részt. A városi oktatási intézmények kiépítése az új, polgári nevelés elemeinek kifejlődésére irányult, és létrehozta a német irodalmi nyelv további fejlődésének és elterjedésének előfeltételeit.

A 15. században falun is fokozódott a gazdasági és szociális differenciálódás, a parasztoknak a nemesség és az uzsoratőke általi kizsákmányolása következtében. Létrejött egyik oldalon a napszámosok s ugyanakkor a másik oldalon a vagyonos parasztok számszerűen szűkebb rétege. Általános jelenséggé vált a parasztok harca az általuk megművelt föld örökletességéért és a közös legelőkért, különösen pedig az erdőhasználati jogért. A század közepe táján az osztályharc különösképpen kiterjedt és élessé vált. Mindenekelőtt a széttagolt délnyugati területeken, ahol a parasztok nagyszámú kisebb hatalmú feudális úr erős elnyomatásától szenvedtek, ami mindenekelőtt helyi és regionális felkelésekben nyilvánult meg. A paraszti bocskor, a Bundschuh már a 40-es évektől kezdve új, egészen a nagy német parasztháborúig ható jelképpé vált. Ezzel első jelei mutatkoztak a 15. század végétől érlelődő össztársadalmi válságnak, amelybe az egész politikai-állami, gazdasági, társadalmi és ideológiai fejlődés torkollott.

A kapitalizmus fejlődése

A 15–16. század fordulójától 1648-ig

1470 körül a gazdaságilag haladottabb német területeken a magas fejlettségű egyszerű árutermelés alapján megindult a termelőerők gyors fellendülése, amely már a tőkés termelési viszonyok csíráját hordozta magában. Az új termelési eljárások fokozódó alkalmazása révén a városokban magas fejlettségi szintre emelkedett a kivitelre dolgozó kézművesipar. A 15. század közepétől gyors ütemben felvirágzott az ezüstbányászat, amely az áru–pénz viszonyok kibontakoztatásához a legszükségesebb csereeszközt szolgáltatta, s amelynek révén a német területek gazdaságilag az európai országok élvonalába kerültek. A kereskedő polgárság erőteljesen kiszélesítette a távolsági kereskedelmet; ezzel jelentős tőkét halmozott fel. Megkezdődött az eredeti tőkefelhalmozás s a feudális társadalom hanyatlásának szakasza. A termelőerők további fejlődését azonban súlyosan akadályozta a feudális hatalmi és termelési viszonyok további fennmaradása. Ezek a viszonyok főképpen a még legfőbb termelési ágban, a mezőgazdaságban domináltak.

Döntő akadálya volt a korai kapitalista erők további fejlődésének a területi-állami partikularizmus. A 15. században a fejedelmek folytatták területeik kiépítését, a közép- és alsónemességet durván megfosztották kiváltságaiktól, és parazita módon továbbra is kihasználták a polgárság gazdasági erejét. Jóllehet a fejedelmek céljaik érdekében korlátozott mértékben a gazdasági fejlődést is elősegítették, a német területek széttagoltsága révén szűk határokat szabtak a korai kapitalizmus kibontakozásának. Ebben különösen reakciós szerepet játszott a római egyház is, amennyiben a feudális társadalmat „az isteni megszentelés dicsfényével" (Engels) vette körül. Minthogy az egyház a német területeket pénzügyi fosztogató politikájának kedvelt prédájaként kezelte, ezzel ellentétbe került a nép túlnyomó többségével, sőt a fejedelmek egy részével is.

A termelőerők gyors fejlődése kiélezte az osztályellentmondásokat és az osztályharcot a társadalom valamennyi szférájában. A városokban ennek oka a patriciátus és a számos céhlegényből, napszámosból, cselédségből, elszegényedett kézművesből stb. álló erősen növekvő plebejus rétegek közötti társadalmi polarizálódás, továbbá a kézművesmesterek közötti differenciálódás. A társadalmi fejlődésnek ezt a fejlődési tendenciáját fokozta a tanácstagok korrupciója, a közpénzek elsikkasztása és a nyomasztó adóteher; mindez kiélezte a városi osztályharcot, amelyben mindinkább előtérbe kerültek a plebejus rétegek (az 1509-es „tébolyult év" Erfurtban, a Schwäbisch-Hallban kitört 1511-es és az 1512-es ulmi felkelés).

A határozott ellenállás mindinkább megérlelődött a paraszti lakosságon belül is, amelynek helyzete a 15. század második felében jelentősen rosszabbodott a növekvő feudális kizsákmányo-

lás következtében, ez Délnyugat-Németország egyes részein összefüggött az örökös jobbágyság újrabevezetésével. Németországnak a Majnától délre eső nagy területein a nemesség csaknem teljesen felszámolta a szabad legelőhasználatot, és számos új terhet rótt a parasztokra. Ezenfelül a parasztok többszörösen el voltak adósodva a városi uzsorásoknál. Akárcsak a kézművességben, a feudálisan függő parasztságon belül is jelentékeny vagyoni differenciálódás érvényesült; kialakult a falusi bérmunkások rétege, amely a parasztok lakta területeken részben még a bányaurak kizsákmányolásától is szenvedett. A 15. század utolsó harmadától sűrűsödtek és éleződtek az elnyomott parasztok forradalmi akciói, így pl. Hans Böheim (niklashauseni prédikátor, a Furulyás Jankó) 1476-os felkelési kísérlete, az 1493-as, 1502-es, 1513-as és 1517-es Bundschuh-összeesküvések Elzászban, Speyernél és a Feketeerdőben, továbbá Szegény Konrád württembergi felkelése 1514-ben.

Végül pedig ideológiai téren is kiéleződött az osztályharc. A humanizmus, a polgári irodalom és művészet, továbbá a természettudomány fellendülése aláásta a középkori egyház helyzetét, ezáltal hozzájárult a forradalmi összecsapás előkészítéséhez. A városi, a paraszti és előproletárplebejusi tömegek növekvő forradalmasodása kedvező táptalaja volt a reformáció eszméinek, amelyek közvetlen kiindulópontjává váltak a korai polgári forradalom tömegharcainak. A sokféle ellentmondás kiéleződése a 16. század elejére általános társadalmi válságot idézett elő. Végül kitört a korai polgári forradalom, amely a világméretű antifeudális harc nyitánya volt. E forradalom feladatát az jelentette, hogy egy nemzeti keretek között folytatott tömegharcban felszámolja a számtalan feudális korlátot, amely gátolta az eredeti tőkefelhalmozás és a további tőkés fejlődés folyamatát, mindenekelőtt a feudális széttagoltságot, valamint annak fő hordozóját, a fejedelmi hatalmat. A német polgárság azonban ez idő tájt burzsoáziává fejlődésének csak kezdeti szakaszában volt. Ebből eredt a forradalom még nem érett, korai polgári jellege.

1517. okt. 31-én Luther Márton tételeinek kifüggesztésével megkezdődött a korai polgári forradalom első szakasza. A reformáció, amelyet más országokban is megelőztek már reformációs kísérletek, kezdetben különösen a római katolikus egyháznak mint a feudális rendszer központjának uralma ellen irányult. A reformáció korántsem volt tisztán teológiai kérdés, hanem Róma-ellenes céloktól fűtött politikai és társadalmi tömegmozgalom. Az osztályharc első ízben terjedt ki az egész nemzetre. Luther bibliafordítása (1521–34) döntő mértékben hozzájárult a nemzeti irodalmi nyelv elterjedéséhez. A reformáció hatalmas ösztönzést adott a német nép érlelődő nemzeti tudatának. 1521-ig Luther Márton volt mindazoknak a haladó erőknek a képviselője, amelyek a német városnak és vidéknek a római egyház általi kifosztása ellen harcoltak.

A második szakaszban (1522–24) az osztályerők differenciálódtak és újjárendeződtek. A reformáció továbbfejlesztéséért és népi reformációba való átviteléért folytatott harcban széles népi rétegek távolodtak el Luthertól. Négy csoportosulás öltött testet: a konzervatív katolikus párt, a polgári-mérsékelt lutheri reformáció, A. Karlstadt és U. Zwingli radikális polgári reformációja és kezdeteiben Thomas Müntzer népi reformációja. Megkezdődött Luther és a reformációt támogató fejedelmek közeledése, illetve harcuk egyfelől Karlstadt, másfelől Müntzer hívei ellen. A Franz von Sickingen és Ulrich von Hutten vezette lovagok 1522–23. évi felkelése, amely egy nemesi demokrácia megteremtése jegyében főleg az egyházi fejedelmek ellen irányult, kudarcba fulladt, mivel ezt az elavult célkitűzést sem a polgárok, sem a parasztok nem támogatták.

1524 derekán robbant ki a német parasztháború; ez vezette be a korai polgári forradalom harmadik szakaszát. A forradalmi parasztság Délnyugat-Németországban, Türingiában és a vele határos területeken parasztseregekbe tömörült és rombolni kezdte a nemesi székhelyeket. 1524 végén Waldshutban létrejött a parasztok és a polgári ellenzék első szövetsége. A tömegharcok 1525 február–márciusi újabb fellángolása után részleges sikereket arattak, pl. megostromolták Weinsberg várát, számos várost sikerült megnyerniük a felkelés számára, 1525 áprilisában pedig a Breisgauban levő Freiburgot is bevették.

A parasztháború radikális szárnyának legjelentősebb ideológusa és vezetője, Thomas Müntzer, mint a plebejusok képviselője a népi reformáción belül az egyház átalakítását olyan követelésekkel kapcsolta össze, amelyek az egész feudális kizsákmányolási és hatalmi rendszer felszámolására irányultak, és anticipálták a mindenfajta kizsákmányolástól való felszabadítást. A keresztény testvériség megvalósításáért folytatott harcában Müntzer a néptömegek kiváló szervezőjének bizonyult. A parasztok legfontosabb programjait a radikális szárny Cikkelylevele, a mérsékelt szárny 12 cikkelye és a birodalom (polgári) reformját tartalmazó hellbronni program foglalta össze. Az alpesi parasztok harci tapasztalatuk révén 1525. júl. 3-án Schladmingnál kivívták a parasztháború egyetlen jelentős katonai győzelmét; Tirolban különleges irányt adott az eseményeknek az a körülmény, hogy a parasztok képviselve voltak a tartományi rendekben. M.

Gaismair, a tiroli tartomány alkotmányszerzője személyében itt működött a radikális parasztiplebejus tábor másik jelentős képviselője.

Az egyesült katolikus és protestáns fejedelmeknek 1525 májusától júliusáig Württembergben, Frankföldön, Türingiában és Elzászban többször is sikerült megverniük a parasztokat. A parasztháború vereségének oka mindenekelőtt a nagy városokkal való szövetség hiánya, (ezek a parasztokat cserbenhagyták), a feudális széttagoltság, a parasztok csekély katonai tapasztalata, valamint az a körülmény, hogy a fejedelmek – a parasztoktól eltérően – gyorsan megtalálták a közös fellépés módját. A fejedelmek győzelme után az osztályharc veszített lendületéből és ideológiai érettségéből. Az antifeudális ellenzék azonban egy ideig tovább hatott, például az északnémet városok reformációs népi mozgalmaiban. 1535-ben a münsteri újrakeresztelő kommuna, a forradalmi mozgalom utolsó bástyája is elbukott az ellenséges túlerővel szemben.

A demokratikus erők veresége az uralkodó feudális osztály számára hosszú időre lehetővé tette önző osztálypolitikája folytatását, akadályozta a polgári nemzet kialakulási folyamatát, és a német népet a harmincéves háború katasztrófájába sodorta. A fejedelmek szabad kezet kaptak hatalmuk kiépítésére, miközben a polgárság hosszú időre belenyugodott a territoriális uralomba. Az egyházi javadalmak zömének kisajátítása tovább erősítette a fejedelmi hatalmat. A lutheri ideológia a területi állam hivatalos doktrínájává alakult. A 16. századi, a manufaktúrakapitalizmus fellendülésével összefüggő nyugateurópai agrárkonjunktúrából elsősorban az Elbától keletre fekvő területek földbirtokosai profitáltak, akik a jobbágyrendszer kiterjesztése révén majorsági birtokaikon növelték a termelést. Jóllehet a bányászat és a textiltermelés bővülése még a 16. század közepéig eltartott, mind szemmel láthatóbbá váltak a kapitalista elemek kifejlődésének döntő feudális korlátai. A gazdaság végül mindinkább a fejedelmi hatalom hatáskörébe került, ezáltal pedig áldozatul esett az elavult feudális viszonyok megszilárdulásának.

A parasztháborúk után a fejedelmek között harc kezdődött a parasztokon és a városokon aratott győzelem maximális kihasználásáért. A schmalkaldeni szövetségben egyesült protestáns fejedelmek ellen sikerrel vette fel a harcot V. Károly, a Habsburg császár, az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlésen azonban kénytelen volt elismerni a fejedelmek önállóságát. Mind a fejedelmek szuverenitásra irányuló törekvése, mind pedig a Habsburgok univerzális állami érdekei gátolták a gazdaság és az osztályharc további fellendülését. A 16. század végétől a protestáns fejedelmek táborában a Szászország vezette lutheri-ortodox csoport viszálykodott a pfalzi választókkal, akik a kálvinista államdoktrína segítségével a rajnai és alsó-németországi püspökségek rovására igyekeztek kikerekíteni területüket. A Habsburgok vezette katolikus párt kihasználta ezeket az ellentéteket, és az ellenforradalmi ellenreformációban a tridenti zsinaton (1545–63) megújult katolikus egyház és ideológia révén tekintélyes sikereket ért el. Az előrenyomuló ellenreformáció a 16–17. század fordulóján egyik oka volt a Habsburg tartományokban kiéleződő osztályharcnak; a másik a növekvő kizsákmányolás volt, amely ellen 1594–97-ben fellázadtak a felső-ausztriai parasztok.

A fejedelmek korlátozott hatalmi bázisuk miatt külföldi államoktól kerültek függőségbe. A Habsburgok ellenfelei Franciaországgal, Hollandiával, Angliával, Dániával és Svédországgal szövetkezve 1608-ban megalapították a protestáns Uniót. Az 1609-ben alapított katolikus Liga a spanyol Habsburg táborhoz és a Vatikánhoz csatlakozott.

A prágai defenesztrációval (1618) megkezdődött a császár és az európai hatalmi csoportosulás között 30 éven át tartó hatalmi harc, amelyet német földön vívtak meg (a harmincéves háború). Miután a hadviselő felek anyagi forrásai kimerültek, 1648-ban megkötötték a vesztfáliai békét. Ez megerősítette az ország területi megosztottságát, a territoriális fejedelmek teljes szuverenitását, továbbá jókora birodalmi területet engedett át Svédországnak és Franciaországnak.

1648–1789

A harmincéves háború a német nép számára nem csak katasztrofális rombolással járt, hanem a gazdasági fejlődést is tovább korlátozta a fejedelmi hatalom újabb megerősödése és a külföldi államok ezzel összefüggő befolyása révén. A feudális állami széttagoltság elérte tetőpontját.

A háború következtében a termelőerők nagy része megsemmisült, a lakosság száma tragikus méretekben csökkent, igen sok város és falu romokban hevert. Számottevő értékesítési piacok vesztek el. A kézművesek a nyugat-európai olcsóbb termékek konkurrenciájától szenvedtek. A termelésnek a céhek általi szabályozása (pl. új termelési módszerek bevezetésének megtiltása és más adminisztratív intézkedések) még inkább kiélezte a helyzetet.

Az Elbától keletre fekvő területeken a feudális majorsági gazdálkodás a második jobbágyság bevezetése és a parasztok földről való elkergetése következtében teljesen kifejlődött. A feudális kizsákmányolás és elnyomás más területeken is fokozódott. A vidéki termelők ez ellen több ízben

robot- és adómegtagadással, selejtes munkával vagy szökéssel tiltakoztak. Az uralkodó osztály brutális büntető intézkedésekkel vagy katonai különítmények bevetésével érvényesítette a megtorlást a lázadó parasztokkal szemben. A vesztfáliai békén a győztes hatalmakon kívül csak a német fejedelmek nyertek, akik folytatták önző politikájukat. A partikularizmust a békeszerződés több pontja megerősítette, így nem hárították el a kapitalista fejlődésnek és a polgári nemzet kialakulásának legfontosabb akadályát.

A tartományurak hatalmuk fő támaszaként létrehozták az állandó hadsereget, kibővítették a területi közigazgatást, és új pénzügyi forrásokat szerveztek általános adók bevezetésével. Így a rendi képviselet kikapcsolásával vagy a nemességgel kötött kompromisszum révén áttértek a tartományi-állami bázison kiépülő abszolutista uralmi formákra.

A német territoriális hatalmasságok, akik kifelé többnyire semmiféle erővel sem rendelkeztek, gyakran az idegen hatalmak szövetségeseiként biztosították létüket. Így például Franciaország a 17. század második felében folytatott hódító politikájához mindenkor szövetségesekre talált a német territoriális fejedelmekben. Különösen gátlástalan köpenyegforgató volt Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem. Brandenburg-Poroszország ennek következtében Franciaország segítségével felemelkedhetett, és jelentős ellensúlyt alkothatott a Habsburg-hatalommal szemben.

A 18. század kezdetére a harmincéves háború rombolásait – hála a dolgozó lakosság építőmunkájának – városon és falun sikerült felszámolni. Ezzel indult meg a manufaktúra-kapitalista fejlődés, amelyet természetesen jelentős mértékben gátolt a feudális állami széttagoltság. A feudális bázisnak az agrárszférában való megerősödése lényegesen leszűkítette az eredeti felhalmozás folyamatát. Az érezhető tőkehiányt és a munkaerőknek a termelők feudális kötöttsége miatti hiányát csak részben lehetett pótolni telepesek bevonása révén (pl. Franciaországból menekült hugenották, csehek, pfalziak, württembergiek letelepítésével). Az állam főleg olyan kézműves-iparágakat támogatott, amelyeknek termékeit az udvartartás vagy a hadsereg felhasználta, pl. arany-, ezüstárukat, porcelánt, fajanszot, tükröt, bársonyt, selymet, egyenruhát, fegyvert, ágyúkat.

A kapitalista termelési viszonyok fejlődése most gyakran a szétszórt manufaktúra rendszerében ment végbe. Központosított manufaktúrák főleg ott jöttek létre, ahol értékes nyersanyagokat dolgoztak fel, vagy ahol meg kellett őrizni a termelési titkot. A legtöbb vállalkozás decentralizált manufaktúraként fejlődött, különösen azokban az ágakban, ahol a munkaerőhiány falusi termelők házimunka révén való bevonását tette szükségessé (fonók és takácsok).

Bizonyos német területeken a franciaországi merkantilista gazdaságpolitika mintájára a tartományurak támogatták az ipari fejlődést, hogy az aktív kereskedelmi mérleg révén megtöltsék kincstárukat. A területi megosztottság folytán azonban a merkantilizmus csupán komoly megkötésekkel érvényesülhetett.

A manufaktúrás kapitalizmus kialakulásával változás történt az ország társadalmi struktúrájában is. A még korlátozott, de állandóan növekvő számú manufaktúramunkásság a későbbi gyári proletariátus előfutára volt. A manufaktúramunkások harcoltak a bércsökkentések és a munkaidő növelése ellen. A manufaktúrákban elterjedt a gyermek- és a női munka. Másfelől kialakult a polgári manufaktúratőkések szűk rétege, amely azonban szoros kapcsolatban állt a feudális abszolutista állammal, és annak támogatására volt utalva. Csupán egyes esetekben tiltakozott a territoriális-állami gazdaságpolitika ellen. Viszonylag független helyzetre először csak a rajnai tartományokban tett szert. Csupán a 18. század vége felé hozta létre a fejlődő manufaktúra-burzsoázia első szervezeteit, hogy hatékonyan képviselhesse osztálykövetelései.

A saját hatalmuk növelésére való törekvés a német területi államokat újra és újra bevonta a nagy nemzetközi összecsapásokba, amelyek a dinasztikus hatalmi szférák kiterjesztéséért és az európai piacok és a tengerentúli gyarmatok feletti uralomért folytak (1701–14: a spanyol örökösödési háború, 1700–21: az északi háború, 1733–35: a lengyel örökösödési háború). Amikor a katonai államként gyorsan kibontakozó Poroszország már elég erős volt, II. Frigyes 1740-ben megtámadta Sziléziát, és elfoglalta a gazdaságilag jelentős tartományt. Ez a támadás robbantotta ki a sziléziai háborúkat (első sziléziai háború: 1740–42; második sziléziai háború: 1744–45), amelyek az osztrák örökösödési háborúval (1740–48) estek egybe. Kialakult az osztrák–porosz dualizmus, mint a két hatalomnak a birodalomban betöltendő vezető szerepre törekvésének kifejezése, ezzel kitört a konfliktus, amely a politikai fejlődést a 19. századig befolyásolta. A hétéves háborúban (1756–63) újra fellángolt a harc Sziléziáért. A hubertusburgi békében (1763) ismét garantálták Poroszország sziléziai birtokait, és ezzel biztosították európai nagyhatalmi állását. Poroszország Ausztriával és Oroszországgal együtt részt vett a lengyel területek elrablásában (Lengyelország három felosztása: 1772, 1793 és 1795).

A hétéves háború után lényegében a háború idején végrehajtott pénzmanipulációk következ-

tében gazdasági válság tört ki, amely különösen a lakosságra rótt súlyos terheket. E válság leküzdése után meggyorsult a manufaktúrás kapitalista fejlődés a német territóriumokban, főként Poroszországban, Szászországban és a rajnai-vesztfáliai területen. A feudális termelési és uralmi viszonyok avíttsága most már egyre nyilvánvalóbbá vált. Bizonyítéka volt ennek pl. a termelőerők fejlődése az ipari szférában, ahol a manufaktúrás termelés társadalmiasodása mellett helyenként megkezdődött a munkagépek, sőt az első gőzgépek alkalmazása. A mezőgazdaságban sok helyütt új kultúrákat termeltek, például burgonyát, lóherét és dohányt, megjavították a talajművelési rendszereket és az állattenyésztést, mindezzel növelték a termelékenységet.

Az elavult feudális viszonyok idült válsága és a fokozódó paraszti harc pl. Badenban és Ausztriában szükségessé tette a feudális kötelezettségek felszámolásának megkezdését. Az ipari és mezőgazdasági eredmények és az osztályharc intenzívebbé válása főleg ideológiai téren néhány reformintézkedésre késztette az uralkodó osztályokat, amelyek részben a gazdaságpolitikát, főleg azonban az igazságszolgáltatást, a valláspolitikát és az oktatást érintették, de nem tették kérdésessé a nemesi osztályuralom feudális tartalmát. Ennyiben az ún. felvilágosult abszolutizmus csupán kísérlet volt arra, hogy a feudális-abszolutista hatalmi apparátus és a manufaktúrás-tőkés alapon kibontakozó antifeudális ellenzék ellentmondásait a felvilágosodás eszméinek látszólagos elfogadása révén csökkentsék, ezeket az eszméket pedig kihasználják saját osztályuralmuk biztosítására.

Mivel sem a területi megosztottságot nem számolták fel, sem a feudális rendszert nem szüntették meg, megmaradtak azok a leglényegesebb akadályok, amelyek útjában álltak a polgári rend megteremtésének és a német polgári nemzet kialakulásának, jóllehet a manufaktúrás-tőkés fejlődéssel és az ezen az alapon kialakuló új osztályerőkkel, a parasztok és a manufaktúramunkások osztályharcának fokozódásával, a polgári ideológia, a felvilágosodás fejlődésével, a klasszikus német filozófia és költészet kezdeteivel, a kulturális szellemi fellendüléssel már megjelent a feudalizmus felszámolásának néhány fontos előfeltétele. Szükség volt azonban még a francia forradalom ösztönzésére, hogy német területen is megindulhasson a polgári átalakulás.

1789-től a 19. század 30-as-40-es éveiig

Az a korszak, amely 1789-ben a francia forradalommal kezdődött, a kapitalizmus győzelmének és megszilárdulásának világtörténelmi korszaka volt a fejlett országokban. A feudalizmust felváltotta a kapitalizmus társadalmi-gazdasági formációja, amely 1917-ig, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig egyedül uralkodó világrendszerként állt fenn.

Forradalmi népi mozgalmak nyomására és a francia forradalom hatására a 18. század végén a német államokban is megkezdődött a polgári átalakulás folyamata. Ennek az volt a feladata, hogy a feudális termelési viszonyokat tőkés viszonyokkal helyettesítse, a feudális abszolutisztikus uralmi rendszert megsemmisítse, és létrehozza a polgári nemzeti államot. A néptömegek érdekei azt parancsolták, hogy ezt a történelmi feladatot forradalmi népi harccal oldják meg, amelynek révén forradalmi demokratikus jellegű államhatalmat hoznak létre. A francia forradalom hatására kiéleződtek a német viszonyokban gyökerező társadalmi-gazdasági és politikai ellentmondások. Forradalmi népi mozgalom jött létre, amely bevezette a feudális rendszer összeomlását: fegyveres parasztfelkelések a Rajna bal partján (1789), Szászországban (1792–94) és Sziléziában, céhlegények és bérmunkások felkelései számos városban. Az antifeudális mozgalom 1793-ban érte el tetőpontját a Mainzi Köztársaság létrehozásával, ez volt német földön az első polgári demokratikus államrend.

1792 és 1806–07 között a francia polgári társadalmi rend, amely győztesen került ki a forradalomból, négy haladó háborúban állt helyt Európa reakciós feudális államaival szemben. A német államokat legyőzték, és azok különböző formában Franciaország uralma alá kerültek. Miután Franciaország számos feudális kisállamot megsemmisített (1803: birodalmi rendi határozat), és átfogó polgári reformokat valósított meg, az első minőségi politikai változásokat hajtotta végre német földön. A Rajnai Szövetség megalakítása (1806) még ugyanabban az évben véget vetett „a Német Nemzet Szent Római Birodalmának", amely történetileg régen elavult már. I. Napóleon, miután legyőzte Poroszországot (1806-ban a jénai és auerstedti csatában), az 1807-es tilsiti kényszerbékében meggyorsította a feudális rendszer felbomlását. „A tilsiti béke Németország legnagyobb megalázása volt, de egyúttal fordulat is volt egy nagy nemzeti fellendülés felé" (Lenin). A történelmi haladás azonban összekapcsolódott a francia nagyburzsoázia által gyakorolt nemzeti elnyomással. Ahhoz, hogy a polgári rend megteremtésére irányuló osztályharcot sikerrel folytassák, és tovább vigyék előre a polgári nemzet kialakulását, fel kellett számolni a napóleoni idegen uralmat. Felvilágosult nemesek, polgárok és hivatalnokok, az uralkodó osztályok ellenállásával dacolva, polgári reformokat vittek véghez a gazdaság, az állam-

igazgatás, a honvédelem és az oktatás területén, és ezzel elősegítették a kapitalista viszonyok fejlődését.

Ebben az évtizedben a német szellemi élet a klasszikában elévülhetetlen csúcspontra jutott. A polgárság filozófiában, irodalomban és zenében kimagasló képviselőket mutatott fel, akik osztályuknak a forradalmi korszakban játszott történelmi szerepét tolmácsolták, és a haladáson, a humanizmuson, a valóság realista értelmezésén alapuló világképet és embereszményt képviseltek.

A német függetlenségi mozgalom a spanyol nép harcának példájára 1809-ben jutott első tetőpontjára (Ferdinand von Schill, W. K. F. von Dörnberg). De csak miután az orosz népnek a francia betolakodók feletti 1812-es győzelme alapvetően megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat, sikerült 1813-ban a nemzeti függetlenségi harcban legyőzni Napóleont (a Népek Csatája Lipcse mellett 1813. okt. 16–19) és felszámolni az idegen uralmat. A feudális állami megosztottság és a nemesség politikai uralma ugyan fennmaradt, s a bécsi kongresszus döntései ezt szentesítették is (a Német Szövetség létrejötte), a nemzeti függetlenségi mozgalom mégis előbbre vitte a német polgári nemzet kialakulásának folyamatát.

A fejedelmek késői feudális restaurációs politikájukkal megpróbálták meg nem történtté tenni a francia forradalom eredményeként létrejött területi-politikai változásokat és társadalmi reformokat. E törekvésük azonban a polgári értelmiség és a kereskedő-burzsoázia reformokra hajló csoportjainál ellenállásba ütközött; e csoportok polgári szabadságjogokat és a feudális megosztottság felszámolását követelték. Ez az ellenzék különféle formákban lépett fel: mint alkotmányos mozgalom, amely egyes kisállamokban tartományi rendi alkotmányt kényszerített ki; mint Burschenschaft-mozgalom, amelynek első jelentős megnyilvánulása az 1817-es wartburgi ünnepen rendezett nemzeti tüntetés; mint Általános Német Kereskedő- és Iparos Egylet, amely első ízben 1819-ben kísérelte meg – akkor siker nélkül –, hogy beleszólhasson a nemzeti piac kialakításának kérdésébe; mint filhellénizmus, amely a görögöknek a török uralom elleni szabadságharcát támogatta. Minden olyan kísérlet, hogy az ellenzéki mozgalmat örökre elnyomják (az 1819-es karlsbadi határozatok, az ún. „demagógok" – szabadelvű értelmiségiek – elleni törvények), kudarcot vallott. A kapitalista termelési mód tovább fejlődött. Kifejlődtek mindazok az elemek, amelyek az ipari forradalmat közvetlenül előkészítették.

A 19. század 30-as–40-es éveitől 1871-ig

Az 1830-as, 40-es években, amikor Nagy-Britanniában és Franciaországban megszilárdult a polgári-kapitalista rendszer, és más országokban is felszámolták a feudalizmust, a Német Szövetség államaiban megkezdődött az ipari forradalom, a kézműves és manufakturális termelésről a gyári termelésre való áttérés, majd 1848-ra lezárult annak első fejlődési szakasza (1835: az első német vasútvonal megnyitása Nürnberg és Fürth között). Ennek a folyamatnak kedvezett a Német Vámszövetség (Zollverein) megalakítása (1834), amely döntő lépést jelentett a nemzeti piac kialakításához, egyúttal azonban Poroszország németországi uralmának gazdasági kiindulópontját is jelentette. Az ipari forradalom az ezt követő évtizedekben teljes mértékben megváltoztatta a termelési módot, és a kapitalizmust uralkodó, minden társadalmi viszonyt meghatározó erővé tette. Legfontosabb társadalmi eredménye az ipari burzsoázia, és az ipari proletariátus kialakulása volt. A kapitalista termelési viszonyok a mezőgazdaságban is érvényre jutottak. A Rajna-balparti német kisállamok kivételével ez egész Németországban „porosz úton" valósult meg: a feudális földbirtok a feudális kiváltságok megtartásával lassan kapitalista junker gazdaságba nőtt át, amely a parasztokat évtizedeken át kegyetlen kisajátításra és szolgaságra kárhoztatta.

Az antifeudális politikai ellenzéki mozgalom, amely 1832-ben a hambachi ünnepen jutott el szervezeti és propagandisztikus sikereinek csúcsára, a 40-es években erősen megduzzadt, és végül az 1848–49-es polgári demokratikus forradalomba torkollott. Poroszországban, amelynek burzsoáziája a mozgalom élére állt, az ellenzéki mozgalom most a Német Szövetség két nagyhatalmának egyikét teljesen magával ragadta. Németország forradalom előtt állt. Az összes korábbi európai polgári forradalmaktól eltérően ez már előrehaladott körülmények között érlelődött. A polgári demokratikus átalakulásért folytatott harc közvetlenül egybeolvadt a proletariátusnak a burzsoázia ellen kibontakozó osztályharcával. A feudalizmus és a kapitalizmus közötti társadalmi fő ellentmondás összefonódott a tőke és a munka új ellentmondásával. Az európai forradalmi mozgalom központja Németországba helyeződött át. Németország lett a tudományos kommunizmus szülőhazája.

1836-ban külföldön proletarizálódott kézművesek, akik a korai német proletariátus élcsapatát alkották, megalapították az első önálló német

munkásszervezetet, az Igazak Szövetségét. A német proletariátusnak a kapitalista kizsákmányoló osztály elleni aktív mozgalma a sziléziai takácsok felkelésével kezdődött (1844. jún. 4–6). A felkelés következtében fellendült a politikai tömegmozgalom a Német Szövetség valamennyi államában. Az antifeudális ellenzéki mozgalom fő formáiként helyi zavargások, sztrájkok, polgári- és népgyűlések kerültek előtérbe.

A 40-es években kialakult a tudományos kommunizmus. Alapítói Karl Marx és Friedrich Engels voltak. Miután 1843–44-ben forradalmi demokrata álláspontról a munkásosztály politikai és elméleti álláspontjára tértek át, a brit, a francia és a német munkások osztályharcainak tapasztalatára támaszkodva, a tudományos gondolkodás addigi eredményeiből kiindulva létrehozták a munkásosztály tudományos világnézetét, a dialektikus és történelmi materializmust. Marxnak és Engelsnek az Igazak Szövetségébe történt 1847. évi belépésével kezdetét vette e szervezet átalakulása a Kommunisták Szövetségévé. Ez volt a proletariátus első önálló forradalmi pártja, amely a tudományos kommunizmus talaján állt. „A Kommunista Párt Kiáltványá"-ban, a tudományos kommunizmus „születési bizonyítványában" Marx és Engels megfogalmazta a proletariátus világtörténelmi küldetését és a kommunista mozgalom céljait és feladatait. A „Kiáltvány" közvetlenül a forradalom előtt hagyta el a sajtót.

Az 1848–49-es polgári demokratikus forradalom a polgári átalakulás folyamatának tetőpontját képviselte. A forradalom a kapitalizmus által létrehozott új termelőerők és a még uralkodó félfeudális termelési viszonyok közötti ellentmondásból robbant ki. Feladata az volt, hogy megsemmisítse a feudális abszolutisztikus uralmi rendszert, és létrehozza a polgári demokratikus rendet. A forradalom csúcspontja 1848. márc. 18-a volt (a berlini márciusi forradalom), amikor a berlini munkások, kézművesek, polgárok és diákok barikádharcban legyőzték a porosz katonaságot. 1848. máj. 18-án a majna-frankfurti Paulskirchében összeült az általános választások folytán létrejött frankfurti nemzetgyűlés. Ez volt az első össznémet parlament, és mint ilyen, számottevő demokratikus vívmányt képviselt.

A demokrácia és a társadalmi haladás előharcosának bizonyult első ízben a fiatal munkásosztály. Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége élén széles körű demokratikus mozgalomért harcolt. „A Kommunista Párt követelései Németországban" című dokumentumukban minden demokratikus erőt közös harcra szólítottak fel, a forradalom következetes végigvitelére, a német nép érdekeinek megfelelő nemzeti állam létrehozására. A „Neue Rheinische Zeitung"-nak, „a demokrácia lapjának" hasábjain, amelyet Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége más tagjaival együtt 1848. jún. 1-én Kölnben alapított, felemelték a forradalmi demokrácia zászlaját, egyúttal pedig nagy erőfeszítéseket tettek a német munkásosztály osztálytudatának és önálló szervezetének fejlesztésére. A „Neue Rheinische Zeitung" „a forradalmi proletariátus legjobb, felülmúlhatatlan újságja volt" (Lenin).

A párizsi júniusi felkelés, a modern polgári társadalom első nagy osztályütközete után az erőviszonyok mindinkább az ellenforradalom javára tolódtak el. Októberben és novemberben az ellenforradalom győzelmet aratott Bécsben (Robert Blum kivégzése) és Berlinben. Az 1849 májusi és júniusi szászországi, Rajna-vidéki, badeni és pfalzi felkeléseket a nemzetgyűlés által kibocsátott alkotmány elismertetéséért (a birodalmi alkotmányért vívott hadjárat) a porosz csapatok leverték. A forradalom vereséget szenvedett, mert a burzsoázia, amely történelmileg a forradalom vezetésére volt hivatott, a proletariátustól és az egyéb néptömegektől való félelmében elárulta a haladás érdekeit, és a feudális reakcióval szövetkezett. Ezzel lemondott a német polgári nemzet vezetésének igényéről, mielőtt még az véglegesen létrejöhetett volna. A forradalom veresége következtében ellenforradalmi alternatívaként fennmaradt az ország nemzetállami egyesítése felülről, a porosz junkerek vezetésével. Az antidemokratikus és militarista erők a polgári rend kialakítását most saját érdekeiknek megfelelően hajthatták végre, s ezzel ők határozhatták meg a történelmi fejlődés további menetét.

Az 1848–49-es polgári demokratikus forradalom befejezetlen maradt. Egyetlen alapvető feladatát sem tudta megoldani. Az ellenforradalmi nemesség ismét a politikai hatalom korlátlan birtokába került. Éveken át tartó nyomasztó reakciós uralom következett. Mindenfajta demokratikus törekvést elfojtottak, a demokratikus vezetőket üldözték, elítélték vagy emigrációba kényszerítették. A munkásosztály szervezeteit szétverték, a Kommunisták Szövetsége vezető tagjait a kölni kommunista-perben (1852. okt.–nov.) várfogságra ítélték. A kapitalista termelési mód teljes érvényesülését és végleges győzelmét azonban a politikai reakció nem tudta feltartóztatni; az a társadalmi rendszer alapjává vált. Németország agrár-ipari országból ipari országgá alakult. Az ipari forradalom döntő szakaszába lépett. A gépi, a gyáripar uralkodó termelési formává vált. A mezőgazdaságban a feudális termelési viszonyokat a „porosz úton" végleg kiszorították a kapitalista viszonyok. A junkerek végleg agrárkapitalistákká lettek. A burzsoázia,

a gazdaságilag legerősebb osztály, lemondott a kizárólagos hatalomért és lényeges polgári demokratikus jogokért folytatott harcról. Gazdasági és politikai céljait követve messzemenően a porosz junker államra támaszkodott. A forradalom vereségé következtében eldöntetlen maradt a kérdés, milyen módon menjen végbe a polgári átalakulás és a polgári nemzetállam létrehozásának folyamata: ellenforradalmi módon-e, Poroszország vezetésével, vagy a népi forradalom forradalmi demokratikus útján. Ez az alternatíva a 60-as évek végéig az osztályharc középpontjában állt.

A forradalmi demokratikus út számára új feltételek érlelődtek meg az 50-es évek végén, amikor a gazdasági válság (1857) és az olasz egyesítési háború (Szardínia–Piemont és Franciaország Ausztria elleni háborúja, 1859) következtében a demokratikus és a proletármozgalom ismét fellendült (Schiller-ünnepségek, a Német Nemzeti Egyesület megalakítása, munkásegyletek létrejötte). Bekövetkezett a politikai válság, amelyet elmélyített a porosz alkotmánykonfliktus. Ez a válság azonban kihasználatlan maradt, mivel a proletariátus még nagyon gyenge volt, a burzsoázia pedig forradalomellenes beállítottságának megfelelően lemondott arról, hogy a tömegeket parlamenten kívüli harcra mozgósítsa.

A kapitalista iparosítással kiéleződtek a burzsoázia és a proletariátus osztályellentétei. A proletariátus a politikai reakció ellenére számos sztrájkban folytatta gazdasági harcát. Ezáltal az osztályöntudat megnövekedett, és fokozódott az a törekvés, hogy a mozgalom megszabaduljon a burzsoáziához és a kispolgársághoz való politikai-ideológiai és szervezeti kötődéstől, és megalakítsa önálló szervezetét. Marx és Engels döntő módon befolyásolta ezt a folyamatot, politikai-ideológiai, elméleti és tudományos munkásságával. Sürgették a német munkásosztály önálló pártjának létrehozását, hogy a proletariátus eleget tehessen történeti küldetésének, és a forradalmi demokratikus nemzetállamért folytatott harc vezetőjévé váljék. A munkásmozgalmon belüli tisztulási folyamatban kiemelkedő szerepe volt az 1864-ben megalakított Nemzetközi Munkásszövetségnek (I. Internacionálé), továbbá Marx fő művének, „A tőke"-nek, amelynek első kötete 1867-ben látott napvilágot Hamburgban.

Eközben Poroszország Otto von Bismarck vezetésével (1862-től miniszterelnök) hozzálátott a polgári átalakulás ellenforradalmi úton való véghezviteléhez. A Dánia elleni háborúval (1864) megkezdődött a német nemzetállam létrejötte a junker-porosz militarizmus segítségével. Ez ellen hatalmas demokratikus háborúellenes mozgalom jött létre, amely 1866 tavaszán kulminált, és megmutatta a demokratikus nemzetállam forradalmi létrehozásának reális lehetőségét. Minthogy a mozgalomnak nem volt nemzeti szervezete és egységes programja, az átütő siker elmaradt. Az Ausztria feletti 1866-os győzelem után Poroszország az Északnémet Szövetség létrehozásával (1867) eleve meghatározta a német nemzetállam jellegét és kiterjedését.

1869-ben Eisenachban August Bebel és Wilhelm Liebknecht létrehozta a Szociáldemokrata Munkáspártot (SDAP). Ez volt az első, országos keretek között szervezett szocialista munkáspárt, és a német proletariátus forradalmi pártjának alapját képezte. Az SDAP döntő ellensúlyt képviselt a junkerek és a burzsoázia politikájával szemben. A néptömegek minőségileg új vezető erőt találtak a militarizmus és Németország elporoszosítása elleni harcukban.

A francia bonapartizmusnak a német nemzetállammal szembeni elvi ellenséges magatartása következtében kitört a német–francia háború (1870–71). A sedani ütközetig ez a háború német részről lényegében haladó jellegű volt, mivel azonban a porosz militarizmus és a burzsoázia vezette, egyúttal kezdettől hódító háborút is képviselt, forradalomellenes célkitűzéssel. 1870. szept. 4-én Franciaországban kikiáltották a Harmadik Köztársaságot, s ezután a háború német részről nyíltan hódító háborúvá vált a francia nép ellen. Az osztályöntudatos német munkások e rendkívül bonyolult körülmények között igazi internacionalistákként cselekedtek. Szembeszegültek a soviniszta győzelmi hangulattal, tiltakoztak Elzász és Lotaringia annexiója ellen, és azonnali békét követeltek a Francia Köztársasággal.

E háború folyamán császárság formájában létrehozták a német polgári nemzetállamot. (A császárrá kikiáltás Versailles-ban, 1871. jan. 18). A német nép érdekei ellenére a polgári átalakulásnak a junkerek és a burzsoázia által képviselt ellenforradalmi útja érvényesült.

A kapitalista társadalmi rend győzelmével törvényszerű összefüggésben, a 60-as években lezárult a német polgári nemzet kialakulásának folyamata. A német polgári nemzet azonban sohasem alkotott valódi egységet. Létezését egyfelől a burzsoázia és junkerek, másfelől pedig a proletariátus és a dolgozó osztályok és rétegek antagonisztikus osztályellentéte jellemezte. Ezeket az ellentéteket tovább élezte az 1871-ben létrehozott német birodalom reakciós jellege.

1871-től a századfordulóig

A birodalom megalakítása véget vetett Németország feudalizmusból fennmaradt területi megosztottságának, és létrehozta a polgári nemzet-

államot. Németország kapitalista nagyhatalomként alakult meg. A kapitalizmus ezáltal gyorsabban fejlődhetett. Javultak a munkásosztály szervezkedésének és harcának objektív feltételei. A német népre nézve azonban végzetes tehertételt jelentett, hogy a polgári nemzetállam nem a forradalmi és demokratikus erőknek a feudálisjunker erők elleni harcában jött létre, hanem az ellenforradalmi junker-burzsoá reakciónak a porosz katonai állam vezetésével történt összefogásából, amely a nép haladó rétegei, különösképpen a munkásosztály ellen irányult. A császárság kifelé is, befelé is forradalomellenes, antidemokratikus hatalmi központ volt. A militarizmus kiterjedése az anyagi és az ideológiai szférában egyik alapja és egyúttal következménye volt a junkerek és a nagyburzsoázia között kialakult reakciós osztályszövetségnek. Ez a birodalom „parlamenti formákkal szegélyezett, feudális elemekkel kevert, a burzsoáziától már befolyásolt, bürokratikusan megácsolt, rendőrileg őrzött katonai önkényuralom" volt (Marx). Ez az állam szerkezetében is tükröződött, amely 1918-ig lényegében változatlan maradt.

Az 1871. jan. 1-től az Északnémet Szövetség és a délnémet államok között létrejött, a versailles-i császári deklaráció (1871. jan. 18) és a birodalmi alkotmány kibocsátása (1871. máj. 4) által végérvényesen megalakított német birodalom szövetségi állam volt, amelyet 26 állam alkotott. A birodalom feje a császár, egyúttal porosz király volt. Ő jelölte ki a birodalmi kancellárt, aki csak neki tartozott felelősséggel, összehívhatta és feloszlathatta a Birodalmi Gyűlést és a Szövetségi Tanácsot, kinevezte a birodalmi hivatalnokokat. A hadsereg és a flotta főparancsnokaként a háború és a béke sorsáról dönthetett. A törvényhozó szervet a Reichstag és a Bundesrat alkotta, a Bundesrat, a Szövetségi Tanács az egyes tartományi kormányok képviselete volt, amelyben Poroszország kellő szavazattöbbséggel rendelkezett; a tanács elfogadhatta vagy elutasíthatta a Reichstag által jóváhagyott törvényeket. A Reichstagot általános, titkos, egyenlő és közvetlen választással hívták össze. Jogait azonban a miniszteri felelősség hiánya, a tökéletlen költségvetési jog és a Szövetségi Tanács illetékessége erősen megnyirbálta. Döntő szerepet játszott a birodalmi kancellár. Otto von Bismarck hozta létre ezt az intézményt, és módszeresen kiépítette bonapartista diktatúrájának érdekében.

A birodalom megalapítása elősegítette a kapitalizmus gyors fejlődését. A burzsoázia, amelyet mindenekelőtt a Nemzeti Liberális Párt képviselt, a 70-es években a gazdaságpolitikában egész Németországra érvényes törvényeket (bank- és valutatörvények, szabadalmi jog, vám, mérték- és súlyegység) vitt keresztül. Ezek más országok termelési eljárásainak átvételével együtt meggyorsították a termelőerők további fejlődését. A Franciaország által fizetett ötmilliárd frank hadisarc is elősegítette a gazdasági fellendülést. A szabadversenyes kapitalizmus fejlődése a 70-es évek Németországában elérte tetőpontját. A kapitalista rendszer összes ellentmondásosságát magában hordozó teljes kibontakoztatásának megnyilvánulása az 1873-ban kirobbant gazdasági válság („gründolók csődje") volt. Ez a válság és a 80-as évek elején, majd az 1891–93-ban bekövetkezett válságok meggyorsították a koncentrációt az iparban és a bankszervezetben.

Míg a burzsoázia a gazdasági törvényhozásban és a gazdaságpolitikában érvényt szerzett profitérdekeinek, ugyanakkor messzemenően lemondott a birodalomnak polgári demokratikus szellemben való politikai, jogi és intézményes kiépítéséről. A junkerek hatalmi pozícióját alapvetően nem érintették (1873, közigazgatási törvény). A nagyburzsoázia kompromisszumos politikáját jellemezte az 1874. évi birodalmi katonai törvény és a hétéves katonai költségvetés megszavazása. Ilyen körülmények között Bismarck birodalmi kancellárként továbbépíthette személyi hatalmát, és meghatározhatta a birodalom intézményi rendszerét (birodalmi hivatalok). Bismarck az ún. kultúrharcban (Kulturkampf) is megszabta a koncepciót, amely — mivel nem demokratikus eszközökkel valósította meg – nem járt sikerrel.

A német birodalom kifelé kezdettől fogva reakciós és a békét veszélyeztető nagyhatalomként lépett fel. Alig jött létre, közvetlenül részt vett a Párizsi Kommün elnyomásában. Elzász és Lotaringia annexiója, akárcsak a 80-as években megindult gyarmatosító politika, kiélezte az ellentéteket Németország és a többi európai nagyhatalom, főleg Franciaország és Nagy-Britannia között. Igaz, Bismarck, mivel realista módon értékelte az európai politikai helyzetet, diplomáciai eszközökkel igyekezett elkerülni a német birodalom hatalmi állásának veszélyeztetését, ill. elősegíteni annak kiterjesztését. A birodalom társadalmilag reakciós hatalmi struktúrájának megfelelően a három császárság, Németország, Ausztria–Magyarország és Oroszország szövetségére törekedett (a három császár egyezménye, 1873). Bismarcknak a birodalom biztosítására irányuló politikáját azonban nagymértékben aláásták a hatalmak közötti ellentmondások, különösen azok, amelyeket a német gyarmatosító politika idézett elő, továbbá az Ausztria–Magyarország és Oroszország között fennálló ellentét (berlini kongresszus, 1878).

A gazdasági fellendülés és a kapitalista rendszer teljes kibontakozása alkotta objektív alapját a munkásosztály fejlődésének és az osztályellen-

tétek elmélyülésének. A német nép érdekeit az osztályharcban csak a porosz katonai állam megdöntésével és egy demokratikus köztársaság létrehozásával lehetett érvényesíteni. Az egyetlen erő, amely ennek a történelmi feladatnak a megoldására képes volt, a munkásosztály és annak A. Bebel és W. Liebknecht vezette Szociáldemokrata Munkáspártja (SDAP) volt. A párt, amely a Párizsi Kommün és a német–francia háború idején kiállta az erőpróbát, a német proletariátus vezető erejévé fejlődött. Harca a militarista rendszer és annak hódító politikája, a kizsákmányolás és a politikai elnyomás ellen megfelelt a munkásosztály fejlődési törekvéseinek, harckészségének és ezáltal a német nép érdekeinek. Az Általános Német Munkásegyletben (ADAV) ugyanakkor megkezdődött a belső bomlás folyamata. Az SDAP és az ADAV 1875. évi egyesülése a súlyos ideológiai megterhelés (a gothai program) ellenére ismét fellendítette a szocialista mozgalmat.

A szociáldemokrácia növekvő erejétől tartva Bismarck 1877–79-ben változtatott a politikai irányvonalon, s ebben a válság következményeit kiegyenlíteni igyekvő nagyburzsoázia reakciós része és a junkerek szövetségére támaszkodott. A szocialistaellenes törvénnyel (1878–90), amelynek az volt a célja, hogy a munkásosztályt politikailag megfossza vezető erejétől, és egyúttal minden demokratikus, sőt liberális erőt is megfélemlítsen, Bismarck a nyílt terrorra tért át a forradalmi munkásmozgalommal szemben. Magas védővámokkal és a dolgozók létérdekeit sértő fokozott fegyverkezéssel növelte a nép kizsákmányolását a nagyburzsoázia és a junkerek javára. A szociáldemokrácia szembeszegült ezzel a terrorpolitikával. Kudarcot vallottak azok a kísérletek is, hogy a munkásosztály egyes részeit korrumpálják, s a szociáldemokratákat szociális reformok révén elszigeteljék (1883: betegbiztosítás, 1884: balesetbiztosítás, 1889: rokkantbiztosítás). Az uralkodó osztályok terrorja, szociális demagógiája és az opportunista erők elleni harcban a német szociáldemokráciában érvényre jutott a marxizmus.

Bismarck belpolitikai koncepciójának kudarcát világosan kirajzolódó külpolitikai válság kísérte. Bismarck politikájában még inkább háttérbe szorultak a realisztikus összetevők. Oroszország és Franciaország megszilárduló szövetségével szembekerülve az uralkodó osztályok folytatták a militarizálás és a fegyverkezés politikáját, és kétfrontos háborúra készültek. A bonyolult szerződési rendszer (1882: hármas szövetség, 1887: viszontbiztosítási szerződés) nem tudta megakadályozni a nemzetközi ellentétek kiéleződését. Az uralkodó osztályon belüli, a bel- és külpolitikai problémák megoldására vonatkozó különböző felfogások 1890 márciusában előidézték Bismarck bukását.

A 90-es években végbement az imperializmusra való áttérés. Stabil monopóliumok jöttek létre, amelyek mind szorosabban összeolvadtak a banktőkével, és egyre nagyobb befolyásra tettek szert az államban és az uralkodó osztály egész politikájában. Másfelől izmosodott a szociáldemokrácia vezette munkásmozgalom. A párt az erfurti kongresszuson (1891) marxista programot fogadott el (az erfurti program). A szociáldemokrácia Németország legerősebb pártjává vált (100 000 tag). A szakszervezeti mozgalom összNemzeti síkon egyesült. A munkás testnevelési mozgalom, a nőmozgalom, a szövetkezeti mozgalom ismét jelentősen fellendült. A munkásosztály hatalmas parlamenten kívüli akciókban tiltakozott az antidemokratikus militarizáló politika (1893: katonai törvényjavaslat, a hadiflotta kiépítése) ellen. Viszont a szociáldemokráciában és a szakszervezetekben a meghatározott társadalmi, gazdasági körülmények következtében erősebben előtérbe kerültek az opportunista erők. 1896–98-ban Eduard Bernstein revizionista programot dolgozott ki, amely kérdésessé tette a szociáldemokráciának a marxizmus elvein alapuló egész addigi politikáját.

Álliberális engedményeket (az ipartörvény kiegészítése, 1891) brutális elnyomó intézkedésekkel kombináló politikájukban az uralkodó osztályok megpróbálták megtörni a szociáldemokrácia növekvő befolyását. A követendő politikával kapcsolatos nézeteltérések során az uralkodó osztályokon belül végül is a represszív irányvonal kerekedett felül („Új irányvonal", 1890–94; „Stumm-korszak": 1894–97/98). A munkásosztály a szociáldemokrácia vezetésével hatalmas parlamenten kívüli akciókban védekezett ez ellen a politika ellen. 1894/95-ben sikerült megbuktatnia az ún. „felforgatásellenes törvényjavaslatot", 1897-ben pedig az ún. „kis szocialistatörvényt". A német szociáldemokrácia mint a legerősebb, legtapasztaltabb forradalmi tömegpárt, jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a II. Internacionáléban nemzetközi méretekben érvényre jutott a marxista stratégia és taktika a kibontakozó imperializmus elleni harcban.

A századfordulótól 1917-ig

A kapitalizmus a századfordulón a legfejlettebb országokban utolsó és legmagasabb szakaszába érkezett. Az imperializmus, világméretű rendszerré alakult. Megdöntése és a kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenet a társadalmi fejlődés legsürgetőbb követelményévé vált. A német kapitalizmus is imperialista szakaszába lépett. A gazdasági struktúra változásai,

a burzsoázia és a junkerek reakciós szövetségének újabb megerősödése, a fegyverkezés rendkívüli mértékű növekedése, az agresszív világpolitika kezdete és az uralkodó osztályok ideológiájában mutatkozó új jelenségek mind ennek az átmenetnek a megnyilvánulásai voltak. A gazdaságban domináns szerephez jutott a monopoltőke, és egyúttal mind nagyobb befolyásra tett szert az állam politikájában. A monopolburzsoázia és a junkerek szövetsége meghatározó osztályalapjává vált a kezdettől agresszív és a békét fenyegető német imperialista politikának. A junker-burzsoá német imperializmusban az addigi német társadalom minden reakciós és haladásellenes irányzata egyesült. A pórosz militarizmus régi reakciós hagyományai az új, az imperializmusra általában jellemző tendenciákkal kapcsolódtak össze, belsőleg a demokrácia tagadásával, külsőleg pedig a világ újrafelosztásáért tervezett fegyveres harccal. Nem utolsósorban ez a specifikus összekapcsolódás kölcsönzött különösen erőszakos és agresszív színezetet a német imperializmusnak. Az uralkodó osztály fokozódó kizsákmányoló, militarizáló és elnyomó politikájában a félabszolutisztikus állam elavult alkotmánypolitikai intézményeire támaszkodott, amelyek 1918-ig lényegében véve változatlanok maradtak. A német imperializmus a világ területi felosztásából kimaradt s viszonylag kicsi, ráadásul igen szétszórt gyarmati területet kormányzott. Agresszív törekvése ezért különös mértékben irányult a világ újrafelosztására, amelyet az ún. német világpolitika révén vélt megvalósítani. A „békés", főleg tőkeexport útján megvalósuló expanzió mellett mindinkább a katonai hódításokra való felkészülés vált a német külpolitika jellegzetes irányzatává. A Bagdadi Vasút építését a német monopoltőke által (amelynek fővállalkozója a Deutsche Bank volt), Törökország kifosztásával és politikai leigázásával, a közel-keleti behatolás kísérte. Ez kiélezte az imperialista ellentéteket, különösen Németország és Anglia között. A német–brit ellentétet még döntőbben fokozták Németország távol-keleti, latin-amerikai és afrikai hódító törekvései, továbbá mindenekelőtt a hadiflotta gyorsított kiépítése, amelyet jogilag is szentesítettek az 1898-as, 1900-as, 1906-os, 1908-as és 1912-es flottatörvények. A császári kormány ugyanakkor különösen nehézipara érdekében Marokkóban is növelni próbálta befolyását a francia gyarmatosítók rovására. Ez közvetlen háborús veszélyt idézett elő (az 1905/06-os, majd 1911-es marokkói válság; az agadíri „párducugrás"). A hármas szövetségre (1882) támaszkodó német imperializmusnak az a törekvése, hogy kivívja „helyét a Nap alatt", néhány év múlva a berendezkedett nagyhatalmak, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország hármas antantjának ellenállásába ütközött. A reakciós belpolitika, amint azt a fogháztörvény-javaslat (1899) is bizonyította, főleg a forradalmi munkásmozgalom ellen irányult. Azok a kísérletek azonban, hogy a szociáldemokráciát kivételes törvények segítségével zúzzák szét, kudarcot vallottak. Az uralkodó osztály ezért a hatalom gyakorlásának olyan rendszerére törekedett, amely „liberális" elnyomó módszerekhez folyamodott, anélkül, hogy lemondott volna a nyílt erőszakról.

A német imperializmus kalandor és különösen agresszív politikájával, rabló profitéhségével és hódító törekvéseivel nem csupán a szomszédos népek számára jelentett veszélyt, hanem a német nép számára is. Mindinkább fenyegette létalapját, egyenes ellentmondásban volt alapvető szükségleteivel és érdekeivel. Az imperializmus és a militarizmus felszámolása a német nép számára létkérdéssé vált. Az osztályharc napirendjén az imperialista és militarista erők forradalmi megdöntése, a munkásosztálynak és szövetségeseinek hatalomra juttatása mint a szocializmus megvalósításának előfeltétele, illetőleg az erre való felkészülés állt. Az egyetlen társadalmi erőt, amely megfelelhetett ennek az objektív törvényszerűségnek, a munkásosztály képviselte. A szocialista, demokratikus és antiimperialista erőknek a német nép létkérdésének megoldására irányuló harcában a munkásosztálynak hegemónná kellett válnia. Csak az ő vezetésével lehetett a finánctőke támadása ellen megvédeni és új, minőségileg magasabb szintre emelni mindazokat a haladó vonásokat, amelyeket a polgári nemzet kialakulása és fejlődése során elért. A munkásosztály harca megfelelt a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet objektív törvényszerűségének és a nemzet antiimperialista-demokratikus, végül pedig szocialista alapon való megújulása szükségességének. A kapitalizmus imperialista stádiuma a nemzetközi munkásosztályt az elé a feladat elé állította, hogy az osztályharc minden alapvető feladatát minőségileg magasabb szinten oldja meg. Ezt a világtörténelmi feladatot kezdetben csak V. I. Lenin és az orosz bolsevikok ismerték fel sokoldalúan és valósították meg lépésről lépésre céltudatosan. A nemzetközi munkásosztály a leninizmussal hatalmas elméleti fegyverhez, sokoldalúan fejlett ideológiához, forradalmi akcióprogramhoz jutott.

Az imperializmus szakaszában a német munkásosztály társadalmi helyzetében lényeges minőségi változások következtek be. A munkásosztály számszerűleg a legerősebb és a leggyorsabban növekvő osztállyá vált. A termelés és a tőke koncentrálódási és centralizálódási folyamatának eredményeképpen a munkásosztály ereje is fokozott mértékben a nagyüzemekben összpon-

tosult. Azokban a heves vitákban, amelyek a német munkásmozgalomban az imperializmusba való átmenet idején az osztályharc alapkérdései körül kirobbantak, mindinkább két osztályirányvonal bontakozott ki: egyfelől a proletárvonal, a marxista ideológia és a forradalmi osztálypolitika formájában, másfelől pedig a polgári, a revizionizmus és a reformizmus alakjában. E két irányvonal küzdelme a fokozódó politikai és társadalmi-gazdasági harc következtében (1903–04: a crimmitschaui textilmunkássztrájk, 1905: a Ruhr-vidéki bányászsztrájk) kiéleződött, és az 1903-as drezdai szociáldemokrata pártkongresszuson elérte tetőpontját. Jóllehet a kongresszus határozottan elutasította a revizionistákat, gyengesége abban mutatkozott, hogy ebből a harcból nem vonta le velük szemben az összes ideológiai és szervezeti következtetéseket.

Az imperializmus korának első népi forradalma, az oroszországi 1905–07-es polgári demokratikus forradalom bebizonyította, hogy a nép létkérdéseit csak a munkásosztály és egy harcos forradalmi párt vezetésével lehet megoldani. A német munkásosztály az oroszországi forradalmi eseményekre a proletár internacionalizmus szellemében széles körű szolidaritási mozgalommal válaszolt. Az oroszországi forradalom jelentős mértékben fellendítette a munkásosztály tömegharcait. Egyúttal heves viták folytak a forradalom tanulságairól, és ezek tovább mélyítették a német szociáldemokrácián belüli két osztályirányvonal ellentétét. Az 1905-ös jénai és az 1906-os mannheimi pártkongresszuson a vita középpontjában a politikai tömegsztrájk és annak németországi alkalmazása állt. A már meglevő revizionizmushoz újabb opportunista áramlat csatlakozott, a centrizmus, mint a munkásmozgalom elvi ellentéteit kibékíteni, elkendőzni igyekvő ideológia. Ez a továbbiakban lényegesen megkönnyítette a revizionizmus és a reformizmus behatolását a pártba és a szakszervezetekbe. A proletár osztálypolitika talaján kialakult a német baloldal, amely következetesen küzdött a történelmi körülményeknek megfelelő politikáért, új harci formákat dolgozott ki, és megpróbálta azokat a gyakorlatban alkalmazni. A német baloldal a forradalmi szociáldemokraták harcának élén állt a Bülow-blokk politikája, a gyarmatosító politika, a militarizmus és a háborús veszély ellen. Az 1900–03-as gazdasági válság különösen világossá tette, hogy az imperializmus a kispolgárság, a nem monopolista burzsoázia, továbbá a kis- és középparasztok ellen is irányul. Ebből fakadt a munkásosztály széles körű antiimperialista szövetségi politikájának objektív lehetősége és szükségessége.

Az 1910 utáni években Németországban politikai válság érlelődött. A munkásosztály Oroszországban és más tartományokban nagy tömegakciókban harcolt az általános választójogért, a növekvő kizsákmányolás ellen (1910: kőművessztrájk; 1912: Ruhr-vidéki bányászsztrájk) és mindenekelőtt az 1911-es marokkói válság és az 1912/13-as balkáni háborúk idején fenyegető világháborús veszély ellen. A német baloldal Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg vezetésével megpróbált a demokratikus köztársaság jelszavával világos célt adni a tömegmozgalomnak. A munkásosztálynak kettejük által kezdeményezett antiimperialista harca ezúttal a nemzeti és társadalmi kérdés forradalmi megoldásáért folytatott harc nélkülözhetetlen alkotórésze lett. Az opportunisták a pártban és a szakszervezetben ezzel szemben minden módon gyengíteni próbálták ezt a harcot, és Karl Kautsky ún. kifárasztási stratégiájával támasztotta alá ezt a politikát. A szociáldemokrata Reichstag-frakció már 1913-ban megszavazta egy katonai törvény költségvetési tervezetét, amely rendkívüli mértékben megnövelte a fegyverkezést. Az opportunista erők a német szociáldemokráciát és a szabad szakszervezeteket mindinkább az uralkodó osztályhoz való alkalmazkodás útjára terelték. A szociáldemokrácia reformista munkáspárttá alakult.

1914 nyarán kiéleződtek az imperialista ellentétek egyfelől a központi hatalmak, Németország és Ausztria–Magyarország, másfelől pedig Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország, vagyis az antanthatalmak között; a világháború elkerülhetetlenné vált. A német imperializmus elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy kirobbantsa a már régóta előkészített háborút befolyási szféráinak növeléséért és az Európa feletti uralomért. A háború kirobbantásának közvetlen ürügyéül a Ferenc Ferdinánd főherceg, osztrák trónörökös elleni szarajevói merénylet szolgált. Ausztria–Magyarország 1914. júl. 28-án hadat üzent Szerbiának, és ezzel megkezdődött az első világháború. A háborúban részt vevő nagyhatalmak uralkodó osztályai ezzel a mindkét részről igazságtalan imperialista hódító háborúval csupán katonai erővel folytatták korábbi népellenes kül- és belpolitikájukat, és leplezetlenül kifejezésre juttatták az imperialista uralmi rendszer embertelenségét. A háború kirobbantásának fő bűnöse a német imperializmus volt, amely a leginkább kalandor jellegű és agresszív háborús célokat követte.

Miután Olaszország 1914. aug. 3-án kilépett a hármas szövetségből, az egyik oldalon Németország, Ausztria–Magyarország és (1914. szept. 2-től) Törökország állt szemben Franciaországgal, Oroszországgal és Nagy-Britanniával. A háború végére a katonai összetűzésekben összesen 38 ország vett részt, az antant oldalán egye-

bek között Japán (1914. aug. 23-tól), Olaszország (1915. aug. 28-tól), Románia (1916. aug. 27-től) és az USA (1917. ápr. 6-tól); a központi hatalmak oldalán Bulgária (1915. okt. 1-től). 1914. aug. 4-én a jobboldali szociáldemokrata vezetők a hadihitelek megszavazásával nyíltan átléptek az imperializmus táborába. A pártban az opportunista bomlasztás következtében már évek óta lappangó válság most nyíltan felszínre tört. A jobboldali opportunizmus szociálsovinizmussá, a centrizmus szociálpacifizmussá alakult át. Élesen megmutatkozott az opportunizmus és az imperializmus közötti törvényszerű összefüggés. A proletártömegek ebben a helyzetben a háború kirobbantásának pillanatában megosztva és tehetetlenül álltak szemben az imperialistákkal. A német munkásmozgalomban csupán a Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring és Clara Zetkin vezette baloldal maradt proletár osztályállásponton. Azonnal szembefordultak az imperialisták és szociálsoviniszták nacionalista demagógiájával, továbbá a háború okainak és céljainak meghamisításával, harcba kezdve az osztálybéke politikája ellen. 1914. dec. 2-án Liebknecht – a Reichstag képviselői közül egyedül – a hadihitelek ellen szavazott. Ennek a bátor tettnek messzire mutató következménye volt. Liebknecht „A fő ellenség saját országunkban van!" jelszóval a német népet és a munkásosztályt felszólította az imperialista háború forradalmi befejezésére. Liebknechtet 1915-ben behívták katonának; Rosa Luxemburgot fegyházbüntetésre ítélték. Ebben az időben írta az ún. „Junius-brosúrát", amelyben egyebek közt a szociálsovinizmust leplezte le.

A német imperializmus kísérlete, hogy a háborút a Schlieffen-tervben konkretizált villámháborús stratégiának megfelelően döntse el, már 1914 szeptemberében, a semleges Belgium lerohanása után, francia földön kudarcot vallott. A marne-i ütközet után Nyugaton megmerevedtek a frontok. A német hadseregnek a marne-i csatában elszenvedett veresége volt a háború első és következményeiben legsúlyosabb fordulópontja, amely bebizonyította, hogy a német imperializmus nem nyerheti meg a háborút. Ekkor hosszan tartó, rendkívüli veszteségekkel járó állóháború és hadianyag-háború következett. A hadműveletek kezdeti részleges sikerek után 1915-ben a keleti fronton is állóháborúba torkolltak. Az 1916-ban megkísérelt verduni offenzíva a többi hadianyagcsatához hasonlóan óriási emberáldozatokat követelt.

A német baloldal fáradhatatlanul folytatta háborúellenes harcát. 1915 tavaszán megszervezték az éhség és a háború elleni első tömegakciókat (1915. márc. és máj.), támogatták Lenin és a bolsevikok erőfeszítéseit, hogy a legjobb internacionalista erőket forradalmi Internacionálában egyesítsék (1915/16). 1915-ben Liebknecht és Luxemburg vezetésével az Internacionalista Csoportban tömörültek, ebből az 1916 januári és márciusi országos konferenciákon alakult ki a Spartacus-csoport. Ezzel fontos lépést tettek a forradalmi párt megalakítása felé. A Spartacus-csoport, amely különböző módokon szerzett tömegbefolyást (Spartacus-levelek, 1916-os ifjúsági konferencia), következetesen védelmezte a marxizmus alapvető álláspontját, ellentmondásos fejlődési folyamat során mindinkább közeledett Lenin és a bolsevikok alapvető felismeréseihez. Jóllehet továbbra sem ismerte fel az új típusú párt létrehozásának szükségességét, mégis olyan lépéseket tett, amelyek már elősegítették egy harcos marxista párt létrehozását.

1916. május elsején Liebknecht a berlini Potsdamer Platzon rendezett tüntetésen ezzel a jelszóval fordult a tömegekhez: „Le a háborúval! Le a kormánnyal!" Emiatt letartóztatták és bebörtönözték.

Mivel a német imperializmus rabló célkitűzéseihez már nem rendelkezett kellő anyagi és személyi feltételekkel, ezért a háborús gazdaság rendkívül komoly mértékű szabályozására kényszerült. Ez a fokozódó militarizálással együtt meggyorsította az állammonopolista kapitalizmus kialakulását, megszabta a német imperializmus vereségét, és újra és újra defenzívába kényszerítette a központi hatalmakat. Minél inkább csökkentek a háború győzelmes befejezésének kilátásai, annál erősebben sürgette az uralkodó osztály a háborús politika sokoldalú kiélezését. Erre vallott a katonai diktatúra kiépítése, különösen miután 1916-ban Paul von Hindenburg és Erich Ludendorff átvette a legfelső hadvezetést. A háborús szükségtörvények és a segédszolgálati törvény (1916. dec. 2) kiélezte a politikai terrort és fokozta a nép kizsákmányolását. A német imperializmus erejének hanyatlását azonban már nem lehetett feltartóztatni.

1916 végén és 1917 elején minden hadviselő hatalomnál megmutatkoztak „az imperialista háborúról az imperialista békére" (Lenin) való áttérés tendenciái, ezek azonban nem érvényesülhettek, mert az imperialista nagyhatalmak uralkodó osztályai továbbra sem mondtak le háborús céljaikról. Az 1917 februárjában a német hadvezetés által kezdeményezett korlátlan tengeralattjáró-háború nem hozott döntő sikert. Az Egyesült Államok 1917. ápr. 6-án az antant oldalán belépett a háborúba.

A háború a fokozódó kizsákmányolás, éhség, nyomor, politikai elnyomás és hatalmas emberveszteség (1,9 millió halott) következtében súlyosan nehezedett a dolgozó néptömegekre.

1917 februárjában Oroszország munkásai és

parasztjai megdöntötték a cári rezsimet. A februári polgári demokratikus forradalom volt az imperializmus korának első győzelmes népi forradalma, amely minden hadviselő országban, így Németországban is meggyorsította a forradalmi háborúellenes mozgalom növekedését. Az uralkodó osztály arra irányuló kísérletei, hogy ezt a fejlődést a poroszországi választójogi reform kilátásba helyezésével feltartóztassa, kudarcot vallott. 1917 márciusában és áprilisában több százezer munkás sztrájkolt számos német városban az éhség és a háború ellen, azonnali, annexió nélküli békét követelve. A polgári-pacifista békemozgalom tagjai is fokozódó mértékben kinyilvánították az oroszországi forradalom és a Spartacus-csoport forradalmi harca iránti rokonszenvüket.

1917 áprilisában centrista vezetők Gothában létrehozták Németország Független Szociáldemokrata Pártját (USPD). E párt objektív szerepe az volt, hogy a szociálsovinizmustól elforduló munkásokat összegyűjtse és továbbra is alárendelje az opportunista vezetők politikájának és ezzel az imperialista burzsoáziának. A Spartacus-csoport, politikai, ideológiai önállóságát fenntartva, csatlakozott az USPD-hez. Ez a döntés megnehezítette a forradalmi munkásoknak, hogy felismerjék a jobboldali centrista vezetők szociálpacifizmusának lényegét. A Spartacus-csoport és más baloldali erők befolyására azonban az USPD-ben a jobboldali vezetéssel szemben forradalmi balszárny alakult ki, amely tömegakciókat sürgetett az imperialista háború ellen.

A német hadiflotta matrózainak felkelési kísérlete, amellyel az imperialista háború elleni forradalmi tömegmozgalom a hadseregre és a flottára is átterjedt, megrázta az imperialista rendszert, és az uralkodó osztály csak a legkegyetlenebb brutalitással tudta elfojtani (1917. aug.). Max Reichpietsch és Albin Köbis matrózokat halálra ítélték és agyonlőtték. 1917 nyarán és őszén a háborús politika kudarcai és a növekvő háborúellenes mozgalom következtében kormányválságokra került sor. E válságokban a német imperialista politika kilátástalansága nyilvánult meg. A Spartacus-csoport felszólította a néptömegeket, hogy az imperialista uralmi rendszernek a háború révén kialakult válságát Németországban is az imperializmus és militarizmus forradalmi megdöntésére használja ki, s ezzel lényegesen hozzájárult a háborúellenes forradalmi erők további fejlődéséhez.

1917–1945

Oroszország munkásosztálya és a vele szövetséges parasztság a Bolsevik Párt vezetésével 1917. nov. 7-én (okt. 25-én) fegyveres felkeléssel megdöntötte a tőkések és a földbirtokosok uralmát. Ezzel a föld egyhatodán létrejött a munkások és parasztok első győztes hatalma, a proletariátus diktatúrája. Megkezdődött a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom különösen tartós és erős befolyást gyakorolt Németországra. A német imperializmus gazdasági, politikai és társadalmi ellentmondásai a háború negyedik évében rendkívüli mértékben kiéleződtek. 1917 végére a császári birodalom mély gazdasági és politikai válságba került. Az Októberi Forradalom győzelme és a szovjet kormány javaslata az annexió és hadisarc nélküli demokratikus békére hatalmas mértékben fellendítette az imperialista háború elleni tömegharcot. A munkásosztály forradalmi erőinek hatására, amely erők magvát a baloldaliak alkották, a német népnek mind nagyobb része fordult szembe a háború folytatásával. A Spartacus-csoport kezdettől fogva felismerte az Októberi Forradalom világtörténelmi jelentőségét, és szilárdan a fiatal szovjethatalom mellé állt. A német imperialisták és militaristák, akárcsak az egész nemzetközi reakció, gyűlölködve és ellenségesen tekintettek a szovjethatalomra. A néptömegek nyomására azonban kénytelenek voltak tárgyalásokba bocsátkozni a szovjet kormánnyal. Oroszországnak az antantból való kiválásában és a kétfrontos háború befejezésében esélyt láttak arra, hogy súlyos katonai helyzetüket megjavítsák, és Nyugaton mégis fordulatot kényszerítsenek ki a háború menetében. Ez a kísérlet azonban csak saját bukásukat gyorsította. A tömegmozgalom, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatására kibontakozott, az 1918. január végi–február eleji politikai tömegsztrájkkal érte el tetőpontját. A császári kormánynak jobboldali szociáldemokrata vezetők segítségével sikerült elfojtania a sztrájkot, hogy folytathassa bűnös és kalandor háborús politikáját.

A császári Németország volt az első imperialista állam, amely katonai intervenciót kezdett Szovjet-Oroszország ellen, és 1918. márc. 3-án rákényszerítette a breszt-litovszki rabló jellegű békeszerződést. A német imperializmus vereségét azonban az ezt követő nyugati katonai offenzívák már nem tudták megakadályozni. Szeptember elején a hadsereg főparancsnoksága kénytelen volt beismerni a katonai vereséget. Az uralkodó körök hatalmuk mély válsága következtében már nem voltak képesek a régi eszközökkel és módszerekkel fenntartani népellenes rendszerüket, ezért kénytelenek voltak különböző utakat keresni az imperialista háborúról az imperialista békére való áttéréshez. A Miksa badeni herceg vezette „parlamentáris" kormány létrehozásával (1918. okt. 4) az uralkodó osztályok

megpróbálták megelőzni a nép forradalmi felkelését. A megindított reformok, jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a kormányba való belépése és a szakszervezeti vezetőkkel kötött megállapodások már nem tudták feltartóztatni a Spartacus-csoport vezetése alatt növekvő forradalmi mozgalmat.

1918. nov. 3-án a kieli matrózfelkeléssel megkezdődött a novemberi forradalom. Az Októberi Forradalom után ez volt a legnagyobb és legjelentősebb európai antiimperialista tömegmozgalom. A forradalmi tömegek első rohamukkal félresöpörték a Hohenzollernek monarchiáját és a császári kormányt (nov. 9), és megszüntették az egyes német államokban a fejedelmi hatalmat. Kikényszerítették a háború befejezését, kiharcolták a köztársaságot, és fontos demokratikus szabadságjogokat érvényesítettek (általános, titkos és egyenlő választójog, gyülekezési, egyesülési és sajtószabadság, nyolcórás munkanap). A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői mindvégig akadályozni próbálták az általános sztrájkot; emiatt az elszigetelődés veszélye fenyegette őket. Ezért változtattak taktikájukon, és a forradalmi mozgalom élére helyezkedtek. Demagóg jelszavakkal tudatosan elleplezték a tömegek előtt a forradalom fő kérdését, a hatalom kérdését. Az USPD jobboldali vezetőivel együtt létrehozták a Népmegbízottak Tanácsát; Friedrich Ebert mint a tanács vezető tagja 1918. nov. 10-én a hadvezetéssel egyetértésben intézkedéseket tett, hogy a császári hadsereget mint a legfontosabb ellenforradalmi eszközt fenntartsák, és közös akciókban kikapcsolják a sok helyütt, főleg üzemekben hatalmi pozíciókba került tanácsokat. Ily módon sikerült nekik a kezdetben egységesen harcoló munkásosztályt ismét megosztaniuk. 1918. nov. 11-én a német kormány képviselői a compiègne-i erdőben aláírták a fegyverszüneti egyezményt az antanthatalmakkal. A „tanácshatalom vagy nemzetgyűlés" probléma eldöntése körüli harcban az erőviszonyok rövid időn belül az ellenforradalom javára tolódtak el. Ez megmutatkozott az SPD és az USPD jobboldali vezetői által befolyásolt munkás- és katonatanácsok első birodalmi kongresszusán (Berlin, 1918. dec. 16–21), amely a nemzetgyűlési választásokról elfogadott határozatával a forradalom fő kérdésében az imperialista uralomnak polgári parlamentarizmus formájában való fenntartása mellett döntött. A Spartacus-szövetség (amelyet 1918. nov. 11-én alakítottak) következetesen harcolt a forradalom továbbviteléért.

A novemberi forradalom legfontosabb eredménye Németország Kommunista Pártjának (NKP) megalakítása volt (alapító kongresszus: 1918. dec. 30–1919. jan. 1) Liebknecht és Luxemburg vezetésével. A párt megalakítása fordulópontot jelentett Németország és a német forradalmi munkásmozgalom történetében. Alakításával a német munkásmozgalomban folytatódott a forradalmi marxista irányvonal, és lerakták a német munkásosztály marxista–leninista pártjának alapját; a párt következetesen képviselte a proletár internacionalizmus elveit, és kezdettől szoros kapcsolatban állt a Bolsevik Párttal. Az NKP befolyása azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a forradalmat, az SPD és az USPD jobboldali vezetőinek árulása ellenére győzelemre vigye. Az 1919-es januári harcok leverésével és a weimari nemzetgyűlési választásokkal (1919. jan. 19) a novemberi forradalom lezárult. Az imperialista weimari köztársaság megalakítását elkeseredett és változó kimenetelű osztályösszeütközések kísérték.

1919 első felében Németországban sok helyütt forradalmi harc folyt a novemberi forradalom vívmányainak védelmében és azok kiszélesítéséért (a berlini márciusi harcok, a Bajor Tanácsköztársaság stb.). Jóllehet a munkások ezekben a harcokban vereséget szenvedtek, a forradalom lényeges vívmányait sikerült megvédeni.

1919. jún. 28-án aláírták a versailles-i békeszerződést, amely rögzítette a német imperializmus katonai vereségét és az imperialista államok közötti új erőviszonyokat. Jóllehet a versailles-i szerződés jelentősen csökkentette a német imperializmus gazdasági, politikai és katonai mozgásszabadságát, hatalmának alapjait érintetlenül hagyta, hogy megőrizze azt mint a szovjetoroszországi munkás- és paraszthatalom elleni harc rohamcsapatát. Ez az imperialista béke csírájában hordta az új háborút.

1919. júl. 31-én a weimari nemzetgyűlés elfogadta az alkotmányt, és ezzel lezárult a polgári-parlamenti köztársaság kialakulásának folyamata. A szociáldemokrácia jobboldali vezetői vezető tisztséget töltöttek be ebben az imperialista államban; Friedrich Ebert köztársasági elnök lett.

A weimari köztársaság a német monopoltőke és a junkerek eszköze volt osztályuralmuk gyakorlására, de a munkásosztály számára jobb harci területet biztosított, mint a félabszolutisztikus monarchia. Az uralkodó osztály érdekeinek közvetlen képviseletét a Német Nemzeti Néppárt, a Német Néppárt, a Német Demokrata Párt, a Centrum Párt, a Bajor Néppárt és egyéb pártok vállalták magukra. Az SPD és a szakszervezetek jobboldali vezetői, akik a weimari köztársasággal mint saját államukkal azonosították magukat, és széles tömegekben táplálták az illúziót a köztársaság osztályjellegét illetően, folytatták az antikommunizmus és a nagyburzsoázia egyes részeivel való osztályegyüttműködés politikáját. Ily módon az uralkodó osztálynak az opportu-

nizmus segítségével a dolgozók nagy részét sikerült visszatartania attól, hogy harcot folytasson a monopoltőke hatalmának megtöréséért, a nép valódi demokráciájának létrehozásáért.

A munkásosztály, az NKP vezetésével az 1919–23-as háború utáni forradalmi válság éveiben nagy tömegakciókat hajtott végre a vállalkozók fokozódó támadásai ellen, a novemberi forradalom demokratikus és szociális vívmányainak védelmében és a dolgozó nép követeléseinek érvényesítéséért. 1920 márciusában az akcióegységben cselekvő munkásosztály hatalmas általános sztrájkkal és fegyveres harcokkal hiúsította meg a Kapp-puccsot, és ezzel vereséget mért az ellenforradalomra. A Ruhr-vidéki vörös hadsereg néhány nap alatt kiűzte a puccsistákat a legnagyobb német ipari körzetből. A bielefeldi egyezmény után azonban a jobboldali szociáldemokrata vezetők árulása következtében a munkásosztály vereséget szenvedett.

Ezekben az osztályharcokban megnövekedett a KP tömegbefolyása. Fejlődésében, forradalmi tömegpárttá alakulásában nagy szerepe volt az USPD forradalmi balszárnya és a KP 1920. decemberi egyesülésének. Ezzel súlyos vereséget szenvedett a centrizmus. A KP 1921. jan. 7-i Nyílt Levelével fordulatot tett a refomisták által vezetett tömegekhez fűződő viszonyában, erősítette harcát a munkásosztály egységfrontjának létrehozásáért, és a Kommunista Internacionálé döntő segítségével, Lenin felbecsülhetetlen értékű útmutatásaival továbbfejlesztette stratégiáját és taktikáját. Az uralkodó osztály a KP növekvő befolyását az SPD jobboldali vezetőivel együtt hosszan előkészített provokációval próbálta ellensúlyozni, amikor 1921 márciusában nehéz fegyverzetű századaival bevonult a közép-német iparvidékre. Az ellenforradalmi túlerővel a munkások tízezrei szálltak szembe fegyveresen és hatalmas sztrájkakcióban. Mivel azonban a védelmi harcok lényegében Közép-Németországra szorítkoztak, a reakciónak sikerült a kitartóan harcoló munkásokat levernie.

1922. ápr. 16-án a szovjet és a német kormány megkötötte a rapallói szerződést, amely Lenin személyes kezdeményezésére jött létre. A szerződés megfelelt a német nép érdekeinek, és a Szovjetunió által követett békés egymás mellett élés politikáját fejezte ki, mert lehetőséget nyújtott egy békés célokat követő külpolitika számára. Ez a politika azonban nem érvényesülhetett, mert a szovjetellenesség alapvető külpolitikai orientációja maradt a monopoltőkének és a jobboldali szociáldemokrata vezéreknek. 1922 folyamán a monopóliumok fokozták a dolgozók közvetlen létérdekei elleni gazdasági támadásukat. A jobboldali polgári Cuno-kormány kalandor jellegű bel- és külpolitikai irányvonala a végletekig kiélezte az osztályellentéteket a háború utáni válság idején, és 1923 januárjában kiprovokálta, hogy francia és belga csapatok szállják meg a Ruhr-vidéket. A Német Kommunista Párt a Francia Kommunista Párttal és más testvérpártokkal közösen kiadta a jelszót: „Verjétek meg Poincarét és Cunót a Ruhrnál és a Spreenél!", ezzel a jelszóval vezetve a dolgozók harcát a külföldi megszállók és a német nagyburzsoázia ellen. Az infláció tetőfokára hágott és a néptömegek mélységes elnyomorodását eredményezte. 1923 augusztusában a munkásosztály egységes harca megdöntötte a Cuno-kormányt, és szétzúzta a monopolkapitalista köröknek a Rajnavidék elszakítására irányuló szeparatista terveit. Szociáldemokrata jobboldali vezetők a Stresemann-kormányba történt belépésükkel ismét hozzájárultak az imperialista uralom biztosításához. A nagy koalíció kormányába való belépésük sem tudta azonban megakadályozni az akut forradalmi válság megérlelődését 1923 őszén. Október folyamán Szászországban és Türingiában baloldali szociáldemokraták és kommunisták munkáskormányokat hoztak létre, amelyeket azután Ebert köztársasági elnök és más jobboldali szociáldemokrata vezetők kifejezett jóváhagyásával a hadsereg katonai erőszakkal számolt fel. Hamburgban a KP vezetésével forradalmi munkások harcoltak a túlerőben levő rendőri és katonai alakulatok ellen.

A von Seeckt tábornok vezette, alkotmányosnak álcázott katonai diktatúra létrehozásával (1923. nov. 8–9), a márka stabilizálásával, a KP betiltásával (1923. nov. 23) és a szociális vívmányoknak a meghatalmazási törvény (1923. dec. 8) alapján történt leépítésével megszilárdult az imperialista és militarista erők uralma. A háború utáni forradalmi válság ismét a munkásosztály vereségével végződött. A felelősség ezért elsősorban az SPD vezetőit terheli, akik 1917 óta minden osztályharcban a német imperializmus nélkülözhetetlen támaszának bizonyultak. A nyílt osztály-összeütközés apályának és a kezdődő gazdasági konszolidációnak a viszonyai között 1924-től 1929-ig bekövetkezett a kapitalizmus viszonylagos ideiglenes stabilizálódásának szakasza. Németországban ezt a szakaszt a dolgozók fokozottabb kizsákmányolása (tőkés racionalizálás) és az amerikai monopoltőke támogatása (Dawes-terv, 1924) tette lehetővé. Óriási monopóliumok jöttek létre (I. G. Farben, Vereinigte Stahlwerke A. G.). Fokozódott az állammonopolista egybeolvadás folyamata. A német imperializmus gazdasági újjáéledése elválaszthatatlanul összefüggött a bel- és külpolitikai restaurációval és a német militarizmus újrafelemelkedésével. A nyíltan antidemokratikus és militarista erők előretörését jelezte Paul von Hindenburg

köztársasági elnökké választása is (1925. ápr. 26) és számos revansista és militarista szervezet elterjedése. Az antikommunizmus és nacionalizmus segítségével történő reakciós közvéleményteremtés, továbbá a soviniszta uszítás hosszú távon olyan revansháború előkészítését szolgálta, amely meg nem történtté tenné az első világháború eredményeit, és létrehozná a német imperializmus európai hegemóniáját. A locarnói egyezmény (1925. okt. 16), és a Népszövetségbe történt belépés (1926. szept. 3) Németországot még inkább bevonta az imperialista államok szovjetellenes összeesküvésébe. Szovjet kezdeményezésre megkötötték a berlini szerződést (1926. ápr. 24), ez bizonyos mértékig tompította a locarnói egyezmény szovjetellenes élét.

A kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának megváltozott gazdasági, politikai és ideológiai feltételei közepette a KP nagy erőfeszítéseket tett, hogy felkészítse a munkásosztályt és más dolgozókat a reakciós támadások kivédésére és döntő osztályharcok előkészítésére. Az NKP lenini Központi Bizottságának Thälmann vezetése alatt történt létrejöttével (1925) fokozatosan marxista–leninista tömegpárttá alakult. A párt állott a dolgozó osztályoknak a reakció ellen vívott nagy sztrájkmozgalma s más tömegakciói élén (1925–26: a fejedelmi vagyonok kisajátításáért folytatott kampány, 1925: a dolgozók kongresszusa, 1928: a páncélos cirkálók építése és az újrafelfegyverzés elleni harc). Az SPD és a szakszervezetek jobboldali vezetői kommunistaellenes, a munkásosztály megosztását elmélyítő politikájuk révén elősegítették a német imperializmus megerősödését. Harc nélkül mondtak le fontos szociális vívmányokról (nyolcórás munkanap), és sok dolgozót tévesztettek meg reformista elméletekkel.

1929 őszén a kapitalista világot súlyos gazdasági válság rázta meg, amely 1929 végére Németországot is teljes erővel magával ragadta. Ez a válság súlyosan érintette a néptömegeket, főként a munkásosztályt. Sok család sorsa lett a nélkülözés és a nyomor. A monopóliumok és az állam egy sereg állammonopolista intézkedéssel hárította a dolgozókra a válság terheit. Tömeges méretekben bénították meg vagy semmisítették meg a termelőerőket. Rohamosan növekedett a teljes és a részleges munkanélküliség (1932 közepén 8 millió), szigorúan csökkentették a béreket, a munkanélküli-segélyeket és a nyugdíjakat, emelkedtek a néptömegekre rótt adóterhek. Dolgozó parasztok ezrei veszítették el földjüket, a középrétegek jelentős része tönkrement. Ugyanakkor a monopóliumok urai és a junkerek magas állami szubvenciókon gazdagodtak meg (Osthilfe, „keleti segély"). A gazdasági válság tovább élezte az imperialista rendszer már kibontakozó politikai válságát. A finánctőke legreakciósabb erői a dolgozók szociális és politikai jogainak kiméletlen megnyirbálása révén fokozottan hozzáláttak a nyílt, terrorisztikus diktatúra megteremtéséhez.

1930 márciusában megdöntötték a szociáldemokrata Hermann Müller által vezetett nagy koalíciós kormányt. Brüning hivatali (elnökségi) kormányának létrejöttével megkezdődött a fokozatos fasizálódás folyamata. A Birodalmi Gyűlést kétszer is feloszlatták; főleg szükségrendeletekkel kormányoztak. A finánctőke és a nagybirtok legagresszívabb erői mind intenzívebben támogatták a Német Nemzetiszocialista Munkáspártot, amelyben megfelelő eszközt láttak diktatúrájuk tömegbázisának megteremtéséhez. Leginkább ez a párt felelt meg a reakciós erők érdekeinek szélsőséges antikommunista, revansista programjai és terrorja következtében.

A KP kezdettől fogva határozottan fellépett a monopoltőke fasizáló irányvonala ellen. Harcolt minden antifasiszta és demokratikus erő egyesítéséért, hogy megakadályozzák a fasiszta diktatúra létrehozását és „A német nép nemzeti és társadalmi felszabadításának programnyilatkozatá"-ban (1930 aug.) határozott módon szembeszállt a monopolburzsoázia kalandorpolitikájával. A programnyilatkozat a fasizmus elleni harc fő irányvonalát tartalmazta, utat mutatott az imperialista osztályuralom felszámolásához és a demokratikus rend létrehozásához. A KP egyebek közt parasztsegítő programjában és munkahelyteremtési tervében (1931) is kifejezésre juttatta a dolgozók érdekeit.

1931 októberében a Nemzetiszocialista Párt, a Német Nemzeti Néppárt, katonai szervezetek, monopóliumok urai, junkerek és tábornokok megpróbáltak egyesülni a Harzburgi Front elnevezésű reakciós blokkban. Míg a jobboldali szociáldemokrata vezetők a „kisebb rossz" politikáját követték, eltűrték a Brüning-kormányt, az „orvos a kapitalizmus betegágyánál" szerepében tetszelegtek, és támogatták Hindenburg birodalmi elnökké való újraválasztását, a KP az 1932 március–áprilisi elnökválasztási harcban kiadta a figyelmeztető jelszót: „aki Hindenburgot választja, az Hitlert választja, aki Hitlert választja, a háborút választja".

Papen hivatalnok- (elnökségi) kormánya (1932. jún.–nov.) idején a szükségrendelet-politika, a dolgozók politikai jogfosztása tetőpontjára jutott. A náci párt ebben az időben a reakció fő gyűjtőmedencéjévé vált. A Papen-kormány által törvényesített gyilkos terror mind gátlástalanabb lett. Döntő lépést jelentett a fasizálódás folyamatában Franz von Papen államcsínye a szociáldemokraták vezette porosz kormány ellen (1932. júl. 20). A Szociáldemokrata Párt és a

szakszervezetek elutasították a KP javaslatát, hogy a Papen-kormányt általános sztrájkkal döntsék meg, kapituláns jellegű magatartásukkal megakadályozták a demokrácia maradványainak hatékony védelmét, sőt harc nélkül fontos hatalmi pozíciókat engedtek át a reakciónak. A KP más antifasiszta erőkkel együtt szembehelyezkedett a fasiszta áradattal. Az 1932 májusában a kommunisták által létrehozott Antifasiszta Akció képviselte az 1932 őszén kibontakozó sztrájkhullám mozgósító erejét, és döntő része volt abban, hogy a fasisztákat ekkor sikerült visszavetni.

1932. nov. 2-án von Schleicher tábornok átmeneti kormányt alakított, amelynek az volt a feladata, hogy előkészítse egy fasiszta kormány megalakítását.

A weimari köztársaság azáltal, hogy a fasisztáknak átadta a kormányhatalmat, véget ért. Pusztulása egyúttal nyilvánvalóvá tette a jobboldali szociáldemokraták ún. harmadikutas politikájának teljes csődjét. Egyedül a KP folytatott a nép érdekeinek megfelelő politikát a fasiszta diktatúra megakadályozására.

1933. jan. 30-án Hitlert birodalmi kancellárrá nevezték ki, és ezzel a Nemzetiszocialista Párt került hatalomra, az a párt, amelynek programja a leginkább megfelelt a monopoltőke, a nagybirtok és a hadsereg reakciós, soviniszta és imperialista csoportja érdekeinek. Németországban nem egyszerűen kormányváltozás történt, hanem ellenforradalmi államcsíny kezdődött. Németország a világreakció központjává vált, véres leszámolás kezdődött a forradalmárokkal és a demokratákkal, kezdetét vette minden haladó és szabad gondolat legkegyetlenebb üldözése. Kifelé a német finánctőke legagresszívabb körei a fasiszta diktatúra létrehozásával megpróbálták akadályozni a szocialista rendszer megszilárdulását a Szovjetunióban; a szovjetállam megsemmisítése kezdettől fő céljuk volt.

Ebben a helyzetben csak a KP volt képes a politikai követelményeknek megfelelő magatartásra. Javaslatát, hogy a fasizmus hatalomra jutását általános sztrájkkal akadályozzák meg, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetői elutasították. Ehelyett elvtelen kivárási és csillapítási politikájukkal megpróbáltak alkalmazkodni a fasiszta rendszerhez. Ezzel eleve döntöttek a hatalom fasiszta urainak javára, és azok hozzáláthattak, hogy ellenfeleiket külön-külön verjék le.

1933. febr. 27-én a Birodalmi Gyűlés épületének a fasiszták által történt provokatív felgyújtásával (Reichstagsbrand) megkezdődött a nyílt terrorhadjárat a kommunisták, szakszervezeti vezetők és az ellenzéki polgári demokraták ellen. Az egész országban koncentrációs táborokat hoztak létre. Március 3-án, miután a KP-t már illegalitásba kényszerítették, Thälmannt letartóztatták. A felhatalmazási törvény (1933. febr. 27), amelyet valamennyi polgári birodalmi gyűlési képviselő megszavazott, megszilárdította a fasiszta uralmat. Ezt követően szétverték a szakszervezeteket (1933. máj. 2), 1933 májusában a Birodalmi Gyűlés szociáldemokrata frakciója megszavazta a Hitler-kormány külpolitikáját. 1933. jún. 22-én az SPD-t betiltották. A polgári pártok, amelyek támogatták a fasizmus politikáját, 1933 nyarán önként feloszlottak.

A KP a hitleri uralom első napjától kezdve, a soha nem látott mértékű üldözés ellenére a fasiszta diktatúra és az abból származó háborús veszély elleni harc élén állt. Ez volt az egyetlen párt, amely továbbra is szervezetten folytatta az antifasiszta harcot, leleplezte a fasiszta diktatúra agresszív bel- és külpolitikai céljait. A KP antifasiszta harcában fontos útmutatást kapott a Kominterntől és Georgi Dimitrovtól, aki a Reichstag-perben tanúsított magatartásával az első erkölcsi vereséget mérte a fasizmusra, Németországban pedig bátorította és aktivizálta az antifasiszta erőket. A fasizmus elleni harc történetében fontos mérföldkő volt a Komintern VII. világkongresszusa (1935 júl.–aug.). A kongresszus a fasizmust a finánctőke legreakciósabb, legagresszívabb elemeinek nyílt, terrorisztikus diktatúrájaként jellemezte. E tudományos jellemzésnek elvi jelentősége volt az antifasiszta harc szempontjából. A kongresszus határozataiból és saját tapasztalatából indult ki, amikor brüsszeli konferenciáján (1935 okt.) kidolgozta a fasiszta diktatúra megdöntésének és egy demokratikus állam létrehozásának stratégiáját és taktikáját. A konferencia meghatározta azt az egységfront- és szövetségi politikát, amely a fasiszta rendszer valamennyi ellenzőjének, egészen a polgárságig, politikai és világnézeti álláspontjuktól független egyesítésére irányul. A brüsszeli konferencia után fellendült az antifasiszta harc. Németországban és különféle emigrációs központokban 1935–36-ban kialakultak a német népfrontmozgalom kezdetei. Az NKP KB kezdeményezésére Párizsban kommunisták, szociáldemokraták, írók és művészek, valamint polgári demokrata politikusok Heinrich Mann vezetésével létrehozták a Német Népfront előkészítő bizottságát.

A hitleri Németország 1933 októberében kilépett a Népszövetségből, meggyorsította a fegyverkezést, majd 1935 márciusában bevezette az általános hadkötelezettséget. A nyugati hatalmak elnézték, sőt egyes esetekben támogatták ezeket a háborús erőfeszítéseket, egyebek között az 1935-ös német–brit flottaegyezménnyel, azzal, hogy 1936 márciusában eltűrték a német csapa-

tok bevonulását a demilitarizált rajnai övezetbe, majd a német és az olasz fasizmus spanyolországi katonai intervenciójával szemben (1936–39) folytatott ún. benemavatkozási politikájukkal. 1936 novemberében a fasiszta Németország és Japán megkötötte a Szovjetunió ellen irányuló antikomintern egyezményt, amelyhez 1937-ben Olaszország is csatlakozott. A Szovjetunió ezzel szemben a kollektív biztonság politikáját folytatta, amelyet azonban a nyugati hatalmak szabotáltak.

1938 márciusában a fasiszta csapatok megszállták Ausztriát (Anschluss). 1938 szeptemberében a müncheni egyezményben Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország imperialista kormányai kiszolgáltatták a Csehszlovák Köztársaságot a német fasizmusnak avégett, hogy a hitleri agressziót a Szovjetunió ellen fordítsák. 1938 októberében Németország elfoglalta Csehszlovákia egyes részeit, 1939 márciusában pedig egész Csehszlovákiát megszállta.

A háborús készülődések folyamán a gazdaság újjáéledése a fasiszta uralom alatt példátlan fegyverkezési konjunktúrát teremtett. A vezető konszernek képviselői főképpen az ún. ipari birodalmi csoport (Reichsgruppe Industrie) révén uralták a fasiszta Németország gazdaság- és pénzpolitikai apparátusát, és szabályozták a fegyverkezés gazdasági rendjét. A monopóliumok hatalmának a fasiszta államhatalommal való egybeolvadása az egész társadalmi életre kiterjedő állammonopolista rendszert hozott létre.

A „kristályéjszaka" (1938. nov. 9) pogromsorozatával megkezdődött a zsidóvagyon rendszeres rablása és a zsidók elleni megsemmisítő hadjárat. A KP fáradhatatlanul leleplezte az állammonopolista rendszer agresszív és terrorisztikus politikáját, és Németország minden részében illegális harcot szervezett. A proletár internacionalizmus elveihez híven mintegy 5000 német antifasiszta harcolt a nemzetközi brigádok soraiban a spanyol szabadságharc idején (1936–39). Az NKP és szövetségesei nagy erőfeszítései ellenére azonban a háború kezdetéig nem sikerült létrehozni az átfogó antifasiszta frontot. Tekintélyes szociáldemokrata vezetők még a háború előestéjén is mereven megmaradtak antikommunista, az antifasiszta ellenállási mozgalom erőit megosztó álláspontjukon.

Nagy-Britannia és Franciaország legbefolyásosabb finánctőkés körei abbeli törekvésükben, hogy a német imperializmus hódító törekvéseit a Szovjetunió ellen fordítsák, egészen 1939 augusztusáig folytatták a békéltetés, az agresszor kielégítésének politikáját. E politika következtében a Szovjetuniónak azok a fokozott erőfeszítései, hogy a huszonnegyedik órában kollektív védelmi frontot hozzon létre a háborúra készülő német imperializmus ellen, nem realizálódhattak. A szovjet kormány figyelembe véve azt a veszélyt, hogy Németországnak és Japánnak, az imperialista nyugati hatalmakkal alkotott közös frontjával szemben elszigetelődik, elfogadta a német kormány által előterjesztett javaslatot, hogy a két állam megnemtámadási szerződést írjon alá egymással (1939 aug.). A szovjet kormány ezzel keresztülhúzta azt a szándékot, hogy a Szovjetuniót a legnagyobb imperialista államokból alakult katonai blokk támadásának és ezzel a kétfrontos háborúnak tegyék ki. A Szovjetunió népei időt nyertek társadalmi és állami rendjük, katonai védelmi képességük növeléséhez. A nyugati hatalmak szovjetellenes politikája hozzájárult ahhoz, hogy a német imperializmus és militarizmus néhány év alatt a maga javára tudta fordítani a nemzetközi erőviszonyokat.

1939. szept. 1-én Lengyelország lerohanásával a német fasizmus kirobbantotta a második világháborút, hogy megvalósítsa kalandor és bűnös hadicéljait, amelyek a „Nagynémet Birodalom" létrehozásától Európa „újjárendezésén" át a világuralom megteremtéséig terjedtek. 1939. szept. 3-án Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent a hitleri Németországnak. A második világháború az imperialista rendszer antagonisztikus ellentmondásaiból robbant ki, mint a kapitalista országok egyenlőtlen fejlődésének következménye. Ez a katonai összeütközés a két imperialista koalíció között kialakulását és jellegét tekintve mindkét részről igazságtalan, imperialista háború volt. A német fasizmus által rabszolgasorba taszított népek viszont a megszállás kezdetétől igazságos antifasiszta háborút vívtak. A túlerőben levő fasiszta haderőknek néhány hét alatt sikerült vereséget mérniük a lengyel hadseregre. A lengyel nép barbár fasiszta járom alá került.

A fasiszta rablóháború mély hatást gyakorolt az egész német nép életére, új, súlyos terheket rótt a dolgozó tömegekre. A fasisztáknak mégis sikerült belehajszolniuk a nép jelentős részét önnön érdekei ellenére az uralkodó osztályok háborújába. A háború lényegesen megnehezítette az antifasiszta harc feltételeit.

1940 áprilisában a fasiszta csapatok hadüzenet nélkül megtámadták Dániát és Norvégiát, májusban Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot, majd behatoltak Franciaországba. A felsorolt országok haderői néhány hét alatt katonai vereséget szenvedtek. Franciaország katonai összeomlásának és a brit expedíciós hadtest vereségének döntő oka az 1940 kora nyaráig folytatott szovjetellenes politika és az ezen országok uralkodó osztályainak egy része által elkövetett nyílt hazaárulás volt. A német imperializmus a Bugtól az Atlanti-óceánig uralkodott és létrehozta megszálló rendszerét. Észak- és Nyugat-Európa le-

igázása után a hitlerista vezetés a Szovjetunió elleni támadásra készülődött. A hitleri kormány nyomására Magyarország, Románia, Szlovákia és Bulgária is csatlakozott a fasiszta háborús blokkhoz (Németország–Olaszország–Japán), amely 1940 szeptemberében a háború idejére precizírozta az antikomintern paktumot. 1941 áprilisában a német hadsereg megtámadta Görögországot és Jugoszláviát. A német imperializmus fegyveres erővel meghódította vagy teljes függőségbe döntötte az európai országok többségét, és most a Szovjetunió elleni támadásra készülődött. A vezető monopolista csoportok a fasiszta hatalmi apparátussal szorosan együttműködve hozzáláttak Európa „újjárendezéséhez" (Neue Ordnung), amely a német finánctőkének az európai népek feletti gazdasági, politikai és katonai uralma megteremtésére irányult. Európát koncentrációs és megsemmisítő táborok sűrű hálózata fonta be. Az a rettenetes fenyegetés, amelyet a német fasizmus az egész emberiségre nézve jelentett, megnövelte a különböző országok néptömegeinek elszántságát a fasiszta hódítók elleni megalkuvás nélküli harcra. A háború igazságos, antifasiszta elemei mind erősebben jutottak kifejezésre.

1941. jún. 22-én a német fasizmus hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót. Ez a támadás a német imperializmus legnagyobb bűntette volt, mind a Szovjetunió népeivel, mind pedig saját népével szemben. A német nép többsége azonban nem tudta felmérni a Szovjetunió elleni fasiszta támadásnak és e támadás következményeinek horderejét. A monopóliumok meggazdagodtak a Szovjetunió kifosztásán. A lakosság ellen irtóhadjáratot indítottak. A Szovjetunió népei az SZKP vezetésével küzdöttek a Nagy Honvédő Háborúban, amelynek kezdetével a háború egyértelműen igazságos, antifasiszta háborúvá, a hitleri Németország és szövetségesei elleni felszabadító harccá vált. Ettől kezdve a Szovjetunió viselte a fasiszta Németország és szövetségesei elleni háború fő terhét. Itt dőlt el a fasiszta barbárság által fenyegetett népek sorsa. 1941 végére kialakult a Hitler-ellenes koalíció, amelynek fő ereje a Szovjetunió volt, mint a fasiszta háború ellen harcoló népek és kormányok szövetsége. A koalíció egyesítette a fasiszta blokk által megtámadott és fenyegetett népeket és államokat a német imperializmus és militarizmus hódító és népirtó politikája elleni harcban.

A szovjet hadsereg hősies ellenállása az 1941-es nyári és őszi harcokban keresztülhúzta a hitleri Németország katonai terveit. Az 1941-es moszkvai csatában végérvényesen meghiúsult a fasisztáik villámháborús stratégiája. A Vörös Hadsereg helytállása lényegesen hozzájárult a Hitler-ellenes koalíció megszilárdulásához és a nemzetközi antifasiszta ellenállási mozgalom további fellendüléséhez. 1941 decemberében a Pearl Harbor elleni japán támadás az Egyesült Államokat is bevonta a háborúba. 1941. dec. 11-én a hitleri Németország hadat üzent az USA-nak. A szovjet hadsereg 1942 végi–1943 eleji sztálingrádi ellenoffenzívájában, továbbá az 1943 nyarán lezajlott kurszki csatában a hitleri hadsereg erős kötelékei semmisültek meg, s ez alapvető fordulatot idézett elő a háború menetében. Ezt a fordulatot a szovjet nép lényegében egyedül vitte véghez. Harca és munkája megváltoztatta a katonai, gazdasági és politikai erőviszonyokat a Szovjetunió és az antifasiszta koalíció egyéb országai javára, jóval azelőtt, hogy Nyugat-Európában megnyitották volna a második frontot.

A háború menetében 1942–43 során bekövetkezett alapvető fordulat a hitleri Németországban katonai és politikai válságot idézett elő. Végleg összeomlottak a fasiszta vezetésnek a szovjet haderő szétzúzásába és a Szovjetunió meghódításába vetett reményei. 1943 elejétől, hogy a válság továbbéleződését megelőzze, a fasiszta kormány a birodalmi ipari csoporttal szoros együttműködésben azt erőltette, hogy politikai és gazdasági intézkedések révén létrehozzák a „totális" háborús gazdaságot. Ezzel jelentősen fokozódott a német munkásosztály és minden Németországba hurcolt kényszermunkás és hadifogoly kizsákmányolása. A „totális" háború intézkedései fokozták az uralkodó hadianyag-monopóliumok befolyását. A fasiszta jellegű állammonopolista rendszer ezzel elérte addig legteljesebb kibontakozását. Ez azonban már nem változtatott az értelmetlen háború menetén, nem akadályozhatta meg a német imperializmus törvényszerű, elkerülhetetlen vereségét.

Az NKP odahaza és az emigrációban állhatatos politikai munkát végzett, hogy minden erőt összefogjon a hitleri háború és a fasiszta rendszer elleni harcra. 1943 júliusában az NKP KB kezdeményezésére a Szovjetunióban megalakult a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottsága. A „Szabad Németország" mozgalomban az NKP népfrontpolitikája öltött testet háborús körülmények között; e mozgalom odahaza, és az emigrációban a német antifasiszták politikai és szervezeti központjává fejlődött. A „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságának programja arra irányult, hogy a háborúnak a hitleri kormány megdöntése révén vessen véget, és a békét a munkásosztály, Hitler polgári ellenfelei és a hadseregen belüli ellenzék segítségével biztosítsa. Olyan jelentős illegális ellenállási szervezetekben, mint az Uhrig-, a Schulze-Boysen-, a Harnack-, a Bästlein–Jacob–Abshagen-, a Seafkow–Jacob–Bästlein-, a Neubauer–Posner-, a

Schumann–Engert–Kresse-csoport, amelyeknek magvát az NKP szervezetei alkották, szociáldemokraták, pártonkívüli munkások és más rétegek képviselői, továbbá különböző felekezetű emberek harcoltak. A fasiszta rendszerrel szemben különféle polgári, keresztény és diákcsoportok is ellenállást tanúsítottak. A pártvezetés meghatalmazottainak tevékenysége és a legnagyobb illegális szervezetek vezetőségei közötti szoros kapcsolat révén ismét létrejött az NKP KB vezetése alatt álló operatív vezetősége az NKP-nak és a németországi antifasiszta harcnak.

Belátva a közeledő katonai vereséget és a fasiszta erők mély politikai válságát, a monopoltőke vezető erői olyan átmenetet kerestek a háborúból a békébe, amelyben megőrizhetik a német imperializmus hatalmának alapjait. Az 1944. júl. 20-i merényletnek az volt a célja, hogy Hitler és legközelebbi bizalmasai feláldozása árán kormányt hozzanak létre a monopóliumok és a militaristák kevésbé kompromittált képviselőiből, azzal a céllal, hogy különbékét kössenek a nyugati hatalmakkal, és megakadályozzák a Vörös Hadsereg további előrenyomulását. Az összeesküvés, amelyben a német tisztikarból és a polgárságból kikerülő német hazafiak is részt vettek, kudarcot vallott, mert nem nyújtott alternatívát a fasiszta rendszer politikájával szemben, s teljes ellentmondásban volt a német nép érdekeivel és a Hitler-ellenes koalíció harcának értelmével és céljával.

1944 nyarán és őszén a helyzet valamennyi fronton alapvetően megváltozott. A Vörös Hadsereg elérte a fasiszta Németország határát. A nyugati hatalmak csapatai hosszas tétovázás után 1944. jún. 6-án partra szálltak Észak-Franciaországban, és ezzel megnyitották a második frontot. A háború röviddel ezután szinte mindenütt elérte Németország határait, vagyis kiindulópontját. A fasiszta vezetés az egyre romló katonai helyzetet még barbárabb hadviseléssel próbálta ellensúlyozni. A fokozódó terrornak antifasisták milliói, szovjet hadifoglyok és tömegesen elhurcolt polgári személyek estek áldozatul, 1944. aug. 18-án meggyilkolták Ernst Thälmannt, a német munkásosztály vezetőjét.

A Vörös Hadsereg gyors előnyomulása következtében a szövetségesek 1945 tavaszán saját területén verték szét katonailag a német fasizmust. 1945. május elsején a szovjet hadsereg elfoglalta Berlint, az imperialista Németország fővárosát. 1945. máj. 8-án a fasiszta Németország feltétel nélkül kapitulált a Hitler-ellenes koalíció győztes hatalmai előtt. A német imperializmus által kirobbantott háború közel 50 millió emberéletet követelt. A legsúlyosabb szenvedések, a legnagyobb terhek a szovjet emberekre nehezedtek; a szovjet nép egyedül 20 millió halottat gyászolt. A háború, amelyet a német finánctőke robbantott ki, a német néptől 6 millió halottat követelt. Lerombolt városokat és falvakat, megsemmisített gyárakat, üzemeket, kulturális kincseket, sohasem látott szellemi pusztítást hagyott maga után. A fasizmus bűnös politikája következtében Németország területe egyötödrészével csökkent. 1945 májusában végleg eltűnt az 1871-ben az uralkodó osztályok „vérrel és vassal" létrehozott, szégyennel és bűnnel terhelt Német Birodalma, a Szovjetunió és a vele szövetséges Hitler-ellenes koalíció csapásai alatt.

1945–1949

A Szovjetuniónak és a Hitler-ellenes koalíció népeinek a német, olasz és japán imperializmus feletti győzelme alapvetően a béke, a demokrácia és a szocializmus erőinek javára változtatta meg a nemzetközi erőviszonyokat. A Szovjetuniónak mint a Hitler-ellenes koalíció fő erejének győzelme megszabadította a német népet a fasiszta diktatúrától, és lehetővé tette számára az alapvető történelmi fordulatot. A Szovjetunió ideiglenes megszálló funkcióját a proletár internacionalizmus szellemében gyakorolta, és támogatta a német munkásosztály és a német nép valamennyi demokratikus erejének harcát. Ez különböztette meg alapvetően a német nép 1945-ös helyzetét az első világháború utáni helyzetétől.

Abban a rendkívül bonyolult helyzetben és lelkiállapotban, amelyben a német nép a háború befejezésekor volt, eleinte csak a munkásosztály legöntudatosabb képviselői és más haladó erők ismerték fel az 1945. máj.. 8-i feltétel nélküli kapitulációval bekövetkezett nagy történelmi lehetőséget, hogy kiragadják a hatalmat az imperialista erők kezéből, megoldják az 1918-as novemberi forradalom megoldatlan feladatait, ezzel pedig egyúttal véghezvigyék a befejezetlenül maradt 1848–49-es forradalmat. Az imperialista reakcióval a századforduló óta vívott, különösen 1917 óta éleződő küzdelem most döntő szakaszába lépett. A német nép haladó erői a munkásosztály vezetésével harcot indítottak azért, hogy egész Németországban antiimperialista, demokratikus rendszer jöjjön létre. A munkásosztály élén igazi antifasiszták álltak az első órák aktivistáiként, akik főleg az NKP soraiból kerültek ki. Világos útmutatást kaptak az NKP KB keletnémetországi megbízottaitól, különösen annak révén, hogy a fővárosban Walter Ulbricht vezetésével sikerült közös akcióban összefogni különböző politikai irányzatokhoz tartozó antifasisztákat. A Szovjetunió mint a győzelmes Hitler-ellenes koalíció fő vezető ereje garantálta, hogy a német népet a második világháború végén nem vetik alá az imperialista rabszolgaságnak.

A potsdami konferencián (1945. júl. 17–aug. 2) a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia nemzetközi jogilag kötelező érvénnyel fogalmazta meg a Hitler-ellenes koalíció Németországgal kapcsolatos céljait, és rögzítette a Németország ideiglenes megszállása idején megoldandó feladatokat. A legfőbb cél az volt, hogy a német fasizmus és militarizmus felszámolása révén gondoskodjanak arról, hogy Németország soha többé ne fenyegethesse a világbékét. A német népnek jóvátételi kötelezettségeket kellett teljesítenie. Visszavonhatatlanul elvesztette az Odera–Neisse-vonaltól keletre eső területeket. A megszálló hatalmak elismerték a német nép jogát az egységes, békeszerető, demokratikus államra. Németország demokratikus megújulásának és a béke biztosításának útján a német nép ismét megbecsült helyet szerezhetett a népek közösségében.

Németországban négy megszállási övezetet hoztak létre; az egyes megszállási övezetekben a kormányhatalmat a főparancsnokok, a Németország egészét érintő kérdésekben pedig a Szövetséges Ellenőrző Tanács gyakorolta Berlinben. Az Ellenőrző Tanácsnak ugyanakkor az volt a feladata, hogy összehangolja a négy hatalom megszállási politikáját. A Szövetséges Ellenőrző Tanács tevékenységével összefüggésben a Szovjetunió a szovjet megszállási övezethez tartozó Berlinben bizonyos megszállási szektorokat és a nyugati megszállási övezetekből e szektorokhoz vezető utakat biztosított a nyugati hatalmaknak. A Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak kezdetben igen jelentős volt a tevékenysége. A négy hatalom együttműködése a német háborús főbűnösök elleni nürnbergi perben is bevált (1945. nov. 20–1946. okt. 1).

Németország jövőjéért a fő felelősség a német népet illette. A politikai újrakezdésre nagy hatást gyakorolt az NKP Berlinben 1945. jún. 11-én közzétett akcióprogramja, amely a munkásosztály akcióegységének és valamennyi antifasiszta egységfrontjának megteremtéséhez jelentett közös platformot. Az NKP Wilhelm Pieckkel és Walter Ulbrichttal az élén hozzáfogott, hogy a fasizmust és a militarizmust egy antifasiszta-demokratikus forradalom keretében számolja fel, amelyen belül a munkásosztály vezetése alatt egyidejűleg a polgári demokratikus forradalom feladatait is megoldják; célul tűzte ki az antifasiszta-demokratikus, parlamenti köztársaságot a nép összes szabadságjogával. Ezzel az NKP minden antifasiszta-demokratikus erőnek megmutatta az egységes, demokratikus állam létrehozásának útját. A párt határozottan fellépett a kishitűség és a gyámoltalanság minden megnyilvánulása ellen, és minden erőt arra összpontosított, hogy növelje a munkásosztály osztályöntudatát és a német nép forradalmi demokratikus erőforrásait, hogy a munkásosztályt és potenciális szövetségeseit lépésről lépésre eljuttassa a társadalomátalakító tetthez.

A Szociáldemokrata Párt központi vezetősége, amelyben évtizedek óta először ismét osztályöntudatos szociáldemokraták (Otto Grotewohl, Max Fechner és mások) gyakorolták a döntő befolyást, 1945. jún. 15-én felhívást tett közzé, amelynek konkrét követelései messzemenően megegyeztek az NKP felhívásában felvetett követelésekkel. Az NKP és az SZDP Központi Vezetősége akcióegyezményt kötött, és 1945. jún. 19-én közös munkabizottságot hozott létre. Az NKP és az SZDP akcióegysége, amely a szovjet megszállási övezetben mindenütt megvalósult, előfeltétele lett a történelmi fordulat végrehajtásának. A munkásosztály politikai egyesülésének művét az egységes szakszervezetek létrehozásával folytatták.

1945. jún. 26-án Berlinben megalakult Németország Kereszténydemokrata Uniója (CDU), 1945. júl. 5-én pedig Németország Liberális Demokrata Pártja (LDPD). Jóllehet e pártok vezető szerveiben őszinte polgári demokratákon kívül az imperialista burzsoázia érdekképviselői is jelen voltak, alapító programjaikra lényeges befolyást gyakoroltak a kispolgári és polgári körök antifasiszta-demokratikus törekvései. A két polgári párt hitet tett az antifasiszta-demokratikus újjáépítés és a munkáspártokkal való együttműködés mellett.

Az NKP, az SZDP, a CDU és az LDPD létrehozta az antifasiszta-demokratikus pártok blokkját (Demokratikus Blokk), amelyben a munkásosztálynak a parasztsággal, az értelmiséggel és más néprétegekkel a német imperializmus felszámolására és a demokratikus újjáépítésre kötött szövetsége nyilvánult meg (1945. júl. 14). Ezzel Németországban megvalósult a Népfront politikája.

A munkásosztály akcióegysége és az összes antifasiszta-demokratikus erő egységfrontja bebizonyította alkalmasságát a káosz leküzdésében és a gyors demokratikus gazdasági építésben, amelyet a szovjet megszálló szervek támogatása tett lehetővé. Különösen megerősödtek, miután alulról felfelé kiépültek az antifasiszta-demokratikus közigazgatási szervek, létrejött az új demokratikus igazságszolgáltatás és rendőrség, továbbá több szakaszban végrehajtották az antifasiszta-demokratikus társadalmi átalakulás programját. A munkásosztály megtisztította az üzemek vezetését, különösen a monopóliumokét a háborús bűnösöktől és az aktív fasisztáktól, és üzemi tanácsai számára demokratikus döntési és ellenőrzési jogokat vívott ki.

1945 őszén a szovjet megszállási övezetben a junkereket és a nagybirtokosokat mint a milita-

rizmus fő hordozóit kisajátították, és birtokaikat szegényparasztok, mezőgazdasági munkások és áttelepültek között osztották fel. A demokratikus földreform feltette a koronát a parasztoknak a hűbérurak és a junkerek elleni évszázados harcára, és szilárdan megalapozta a munkás-paraszt szövetséget.

Éppen ilyen nagy jelentőségük volt a fasiszta ideológia kiirtására és a szellemi megújulásra tett erőfeszítéseknek. Nagy példányszámban jelentették meg a marxizmus–leninizmus klasszikusainak műveit, a proletár, antifasiszta és klasszikus irodalom és művészet alkotásait, ill. az újonnan felépített színházak és koncerttermek révén ezeket hozzáférhetővé tették a nép számára. A demokratikus iskolai és oktatási reform megtörte a polgári műveltség monopóliumát. Az iskoláknak és főiskoláknak a fasiszta és militarista erőktől való megtisztításával, az új pedagógusok gyors képzésével, új tankönyvek kiadásával felvették a harcot a fasiszta és militarista ideológia ellen, az ifjúságnak a humanizmus és a demokrácia szellemében történő neveléséért. A német nép antifasiszta-demokratikus erőit a társadalom antifasiszta-demokratikus átalakításáért folytatott harcukban hatékonyan segítette a németországi szovjet katonai közigazgatás, a potsdami egyezmény alapján életbe léptetett rendszabályai révén (az imperialista nagybankok bezárása, a náci és háborús bűnösök üzemeinek elkobzása). A Szovjetunió ezen túlmenően a gazdasági újjáépítésben is hatékonyan segített. A német nyelven terjesztett szovjet irodalom, folyóiratok és más sajtótermékek hozzájárultak az antifasiszta-demokratikus és haladó gondolat terjesztéséhez.

A nyugati hatalmak megszállási övezeteiben is antifasiszta-demokratikus törekvések jellemezték a politikai élet kibontakozását. Megvalósult a szakszervezeti egység. Az NKP és az SZDP helyi viszonylatban, részben kerületi szinten is akció-megállapodásokat kötött, némely városban a polgári demokratikus erők bevonásával is. A nyugati katonai közigazgatások azonban a potsdami egyezménnyel szembeszegülve gátolták az antifasiszta-demokratikus törekvéseket.

A nyugati hatalmaknak a Hitler-ellenes koalíció tagjaiként szerzett tekintélyük latba vetésével a nyugatnémet lakosság széles köreit sikerült félrevezetniük németországi politikájuk imperialista céljait illetően. Megszállási övezeteikben nem hajtották végre a Szövetséges Ellenőrző Tanács határozatait, amelyeket pedig maguk is megszavaztak, vagy pedig imperialista politikájuk érdekében meghamisították azokat (gyárleszerelések a konkurrencia elkerülésére, a nácik és nem nácik utólagos szétválasztására törekvő, e döntéseket ezért halogató politika stb.).

A nyugati hatalmak a közigazgatási szervek és tartományi kormányzatok létrehozása során főleg a reakciós német közigazgatási bürokrácia, a konszernek és a nagybankok képviselőire, a weimari köztársaság konzervatív politikusaira és a szociáldemokrácia jobboldali vezetőire támaszkodtak. A nyugati hatalmak katonai szervei fontos kérdések (nácitlanítás, náci és háborús bűnösök bíróság elé állítása és vagyonuk elkobzása, az ipari és mezőgazdasági tulajdonviszonyok megváltoztatása stb.) megoldását kivonták a németek illetékessége alól. Bizonyos fajta védnökséget valósítottak meg a burzsoázia javára, amelyet nem fosztottak meg a hatalomtól, lehetővé tették így politikai és gazdasági újjászerveződését. A nyugati imperialista hatalmak összhangba hozták erőiket a német burzsoázia erőivel, hogy Németországban megteremtsék a második világháború eredményeinek revíziójára irányuló szovjetellenes politika előfeltételeit. Ezeket az imperialista törekvéseket támogatta a jobboldali szociáldemokrata funkcionáriusok opportunista és kommunistaellenes politikája K. Schumacher vezetésével. A nyugati megszállási övezetekben és Nyugat-Berlinben ismét elmélyítették a munkásmozgalom megosztottságát, ezért a munkásosztály itt nem válhatott vezető politikai erővé, és nem hozhatta létre az antifasiszta-demokratikus egységfrontot.

Az antifasiszta-demokratikus fejlődés a nyugati megszállási övezetekben már 1945 végén megrekedt. A burzsoázia messzemenően megtarthatta társadalmi és állami hatalmi pozícióit, sőt lépésről lépésre ki is építhette azokat. Politikailag elsősorban a Keresztény demokrata Unióra (CDU) és a bajorországi Keresztény Szociális Unióra (CSU) támaszkodott. A CDU, amelynek programatikus megnyilvánulásaiban a kezdeti szakaszban (ahleni program) még antikapitalista érvek is szerepeltek, teljes mértékben az imperialista burzsoázia osztályérdekei képviselőinek kezébe került Konrad Adenauer vezetésével. Ezek demagóg ígéretek leple alatt restaurációs politikát folytattak. A CDU-n és a CSU-n kívül további polgári pártok jöttek létre (a Szabad Demokrata Párt, a Demokratikus Néppárt, a Német Centrum Párt, az Alsó-szászországi Tartományi Párt, a Német Párt), amelyek kapitalista érdekeket képviseltek.

Az NKP és az SZDP akcióegysége sikeres fejlődésének alapján és a nyugati megszállási övezetekből kiinduló restaurációs veszélyek láttán az NKP Központi Bizottságának és az SZDP Központi Vezetőségének berlini konferenciája (1945. dec. 20–21) megkezdte az NKP és az SZDP egyesítésének, Németország Szocialista Egységpártja (NSZEP) létrehozásának közvetlen előkészítését. Az NSZEP megalapításáért folyt-

tatott harc, amelyet a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség alakuló kongresszusának (1946. febr. 9–11) küldöttei is támogattak, makacs ellenállásba ütközött a jobboldali szociáldemokrata vezetők részéről. A szovjet megszállási övezetben ezek az elemek teljes vereséget szenvedtek. A nyugati katonai közigazgatás segítségével, amely a nyugati övezetekben megtiltotta az NKP és az SZDP egyesülését, sikerült megakadályozni a nyugati zónákban az NSZEP megalakítását és Berlin nyugati szektoraiban is fenntartani a munkásmozgalom megosztottságát.

Az NSZEP megalakítása (1946. ápr. 21–22) Wilhelm Pieckkel és Otto Grotewohllal, mint elnökökkel, a forradalmi marxizmus talaján ment végbe. A párt megjelölte az antifasiszta-demokratikus fejlődés időszerű feladatait, és utat mutatott a szocialista társadalom felé. Az NSZEP megalakítása fordulópontot jelentett a német munkásmozgalom és a német nép történetében. Az NSZEP-pel Németországban olyan politikai erő jött létre, amely biztos garanciát jelentett az antifasiszta-demokratikus forradalom véghezvitelére és a német demokratikus békeállam létrehozására. Az NSZEP vezetésével széles körű népi mozgalom bontakozott ki a náci és a háborús bűnösök üzemeinek kisajátítására. A Szászországban tartott népszavazás (1946. jún. 30) során az érvényes szavazatok 82,42%-a az üzemeknek népi tulajdonba vétele mellett döntött. A szovjet megszállási övezet minden tartományában megfelelő kisajátítási törvényeket hoztak és hajtottak végre. Létrejött a népi tulajdon szektora, amely 1948-ban az ipari bruttó termelés 61%-át adta (ebből 22%-ot a szovjet-német vegyes üzemek). A munkásosztály átvette a gazdasági kulcspozíciókat, és kifejlesztette gazdaságirányítási képességeit. A Német Gazdasági Bizottság 1947. jún. 14-i megalapításával a munkásosztály létrehozta a demokratikus gazdasági újjáépítés koordinálásának központi szervét.

A Németország keleti részén megkezdett út megfelelt a nyugatnémet dolgozók antifasiszta-demokratikus törekvéseinek is. A megelőző kelet-németországi forradalmi átalakulások hatására, a kommunisták és az osztályöntudatos szociáldemokraták önfeláldozó tevékenységének hatására ezek a törekvések tartományi alkotmányokban, a nyugatnémet tartományi gyűlések demokratikus határozataiban stb. nyilvánultak meg. Nagy jelentősége volt a hesseni alkotmányról rendezett népszavazásnak (1946. dec. 1), amelynek során a hesseni választóknak csaknem háromnegyed része a monopóliumok, a kulcsiparágak és a nagybirtokok kisajátítására, demokratikus tervgazdálkodásra és a döntésbe való beleszólás jogára szavazott, ennek megvalósítását azonban a megszálló hatalom megtiltotta. A demokratikus tömegmozgalmak a nyugati megszállási övezetben a több mint 300 000 Ruhr-vidéki bányász politikai sztrájkjával (1947. ápr 3) érték el tetőpontjukat.

Az NSZEP az antifasiszta-demokratikus rend vívmányaira támaszkodva és a nyugati hatalmak megszállási övezeteiben kibontakozott antifasiszta-demokratikus törekvésekkel összhangban beterjesztette a demokratikus német köztársaság alkotmánytervezetét (1946. nov. 14), egyúttal javaslatokat tett az egységes, demokratikus német állam felépítésével kapcsolatos népszavazások lebonyolítására, és számos más kezdeményezéssel lépett fel Németország demokratikus egységének megteremtése érdekében.

A nyugati hatalmak és a nyugatnémet burzsoázia defenzívába szorult imperialista erői 1946–47-ben már nem tartották lehetségesnek, hogy imperialista céljaikat közvetlenül egész Németországban megvalósítsák. Legfőbb figyelmüket ilyen körülmények közt arra fordították, hogy megakadályozzák az egységes német állam demokratikus alapon történő létrejöttét, és a nyugati övezeteket restaurációs alapon külön egyesítsék. A nyugatnémet burzsoázia elfogadta ezt az Adenauer által már 1945 őszén meghirdetett irányvonalat. E lépések első eredménye a brit és amerikai megszállási övezet egyesítése, „Bizónia" létrehozása volt (1947. jan. 1). A két zóna összevonását támogatta a jobboldali SZDP- és szakszervezeti vezetés, amely hátba támadta a nyugati katonai közigazgatás által drákói szigorral üldözött antifasiszta-demokratikus tömegmozgalmakat. A jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők elvetették a parlamenten kívüli harcot, és a polgári-parlamentáris formákban újjáéledő állammonopolista kapitalizmus talaján kiegyeztek a burzsoáziával és a nyugati hatalmakkal Németország kettészakítása érdekében. Ezek a körök következetesen torpedóztak meg minden, a német nép haladó és hazafias erőitől 1947-ben származó kezdeményezést, amely a nemzeti képviselet létrehozására irányult, és kudarcra ítélték a megszállási övezet miniszterelnökeinek müncheni konferenciáját is (1947. jún. 5).

A nyugati hatalmak a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai konferenciáin (1947. márc. 10–ápr. 24) és Londonban (1947. nov 25–dec. 15) megakadályozták a békeszerződés előkészítését, és feladták a szövetségesek németországi politikájának négyhatalmi alapját imperialista különpolitikájuk érdekében. Az imperialisták megosztó politikájának célja az volt, hogy Nyugat-Németországot katonailag, politikailag és gazdaságilag bevonják a már meglevő, az amerikai imperializmus által vezetett, agresszív tömbrendszerbe, továbbá az, hogy egy nyugatnémet államban visszaállítsák a német imperializmus hatal-

mát. Ily módon kívánták megteremteni az antifasiszta-demokratikus rend felszámolásának és a második világháború eredményei revideálásának az előfeltételeit. 1947 őszén az NSZEP, e veszély megelőzése érdekében, széles körű népkongresszusi mozgalom kibontakozását kezdeményezte Németország demokratikus egységéért és az igazságos békeszerződés megkötéséért. Ez a mozgalom a nyugati megszálló hatóságok tiltó intézkedései és a nyugatnémet pártok vezetői által indított rágalomhadjáratok ellenére milliós mozgalommá fejlődött. Miután 1948 januárjában és februárjában további jogellenes intézkedéseket tettek „Bizónia" állami kiépítésére (a Gazdasági Tanács újjáalakítása és kiépítése, közigazgatási tanács, legfelső bíróság és Tartományi Szövetségi Bank létrehozása), a nyugati hatalmak az 1948 tavaszi londoni konferencián a Benelux államok bevonásával kidolgozták a nyugati övezetekből létrehozandó állam irányelveit. A Szövetséges Ellenőrző Tanács tevékenysége megbénult. A nyugati övezetekben külön valutareformot hajtottak végre (1948. jún. 20), amely erősítette a monopoltőkét, a háború következményeinek fő terhét pedig a dolgozók vállára hárította. Ezzel Németország két valutaterületre szakadt. A három nyugati zóna külön összevonása („Trizónia") és bevonása a Marshall-terv szervezetébe (1948. ápr. 16) szintén elmélyítette Németország kettészakadását.

A nyugatnémet különvaluta jogellenes bevezetése Nyugat-Berlinben kettészakította Berlint. A nyugati hatalmak a szovjet megszálló hatóságok által övezetük védelmében foganatosított intézkedésekre a légihíd-akcióval válaszoltak, és Nyugat-Berlint a hidegháború „frontvárosává" fejlesztették. Berlin demokratikus részében a dolgozók új demokratikus magisztrátust hoztak létre (1948. nov. 30). Ez végrehajtotta a nyugati hatalmak berlini obstrukciója következtében addig meggátolt antifasiszta-demokratikus változásokat.

1948 első felében nemzetközileg és nemzeti szempontból is új helyzet állt elő. A népi demokratikus országok áttértek a szocialista forradalomra, és szorosan tömörültek a Szovjetunió köré az imperialista hatalmakkal szemben. Az imperializmus hidegháborúja a világot egyfelől az imperializmus, a reakció és a háború, másfelől a béke, a demokrácia és a szocializmus táborára osztotta. A választóvonal Németország közepén haladt át. A német nép antifasiszta-demokratikus erői a békéért és a demokratikus egységért folyó harcukban szilárdan támaszkodhattak a Szovjetunióra és a népi demokratikus országokra (a szocialista országok külügyminiszterei varsói konferenciájának nyilatkozata 1948. jún. 23–24).

Az NSZEP 1948 tavaszán és nyarán választ adott a fejlődés új szakaszának stratégiai alapkérdéseire. Továbbra is céljának tartotta az egységes demokratikus német állam megteremtését és ennek földjén az imperialista erők elleni harc folytatását. Ebben az összefüggésben felvetődött az a feladat, hogy a szovjet megszállási övezetben megszilárdítsák és továbbfejlesszék az antifasiszta-demokratikus rendet. Központi feladatként került napirendre az NSZEP -nek új típusú, az SZKP mintájára felépülő párttá való fejlesztése. 1948-ban a központi gazdasági tervezésre történt áttéréssel, az 1949–50-es kétéves tervvel és a társadalmimunka-mozgalommal a fejlődés új lépcsőfokra hágott. Az NSZEP által követett demokratikus gazdaságpolitika, amely a más gazdasági szektorokkal való gazdasági versenyben a népi tulajdonban levő szektor erősítését tűzte ki célul, és gyors ütemben fejlesztette a közigazgatás kiépítését, az állami szervek munkájának tartalmát és módszereit, megszilárdította a munkásosztály hegemóniáját. A Német Gazdasági Bizottság teljhatalmat kapott, hogy törvényerejű rendeleteket bocsásson ki, amelyek az egész szovjet megszállási övezetre érvényesek. Hiába próbálta az imperializmus gazdasági blokáddal akadályozni az antifasiszta-demokratikus rend megszilárdulását. A Szovjetunió égetően szükséges nyersanyagokat és hengerelt acéltermékeket szállított. A Szovjetunióból származó behozatal 1949-ben az összimportnak csaknem a felét érte el. Szovjet szakértők adták át tapasztalataikat a német dolgozóknak a tervgazdálkodás fejlesztésében.

Az antifasiszta-demokratikus gazdasági és állami építés sikereivel elszakíthatatlanul összefüggtek az ideológiai-kulturális változások. Az antikommunizmust a dolgozók széles köreiben végérvényesen leküzdötték, kialakult a szocialista Szovjetunió iránti barátság. Mindinkább tért hódított a reális humanizmus szelleme, növekedett a marxizmus–leninizmus ideológiai befolyása. Az NSZEP sikerrel haladt az új típusú párttá válás útján. Az antifasiszta-demokratikus rendben kifejlődtek a szocialista forradalomba való folyamatos átmenet objektív és szubjektív előfeltételei.

1948. júl. 1-én a nyugati hatalmak három katonai kormányzója a nyugatnémet tartományok 11 miniszterelnökének átadta a külön nyugatnémet állam alkotmányának kidolgozására szánt irányelveket. E szerint Nyugat-Németország megszállását egy megszállási statútum alapján meghatározatlan ideig folytatni kell, a Ruhr-vidéket külföldi ellenőrzés alá kell vonni. A miniszterelnökök támogatták az imperialisták megosztó politikáját. Adenauer elnökletével Bonnban összeült egy parlamentáris tanács

(1948. szept. 1), amelyben a német nép érdekeit csak az NKP képviselői (Max Reimann, Heinz Renner) védték. A Német Néptanácsnak, a népkongresszusi mozgalom állandó választmányának minden megegyezési javaslatát visszautasították, megszavazták a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényét – a CDU és az SDP együttműködésével (1949. máj. 8). Az alkotmány 1949. máj. 23-án lépett érvénybe, de alárendelték az 1949. ápr. 10-i megszállási statútumnak. Egyidejűleg megkezdte tevékenységét a Ruhr-vidéki nemzetközi hatóság. 1949 szeptemberében megtörtént a nyugatnémet állam megalapítása. Ez az állam a hidegháború jellegzetes terméke volt, államcsínyre emlékeztető módszerekkel jött létre mint az imperialista tábor alkotórésze és az újjáéledő német imperializmus eszköze. A megújuló imperialista uralom azt fejezte ki, hogy Nyugat-Németországban az antifasiszta-demokratikus feladatokból igen keveset oldottak meg.

Az imperialista német burzsoáziának rafinált restaurációs taktikájával, ugyanakkor szociális és nemzeti demagógiával, a jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők közreműködésével a nyugatnémet lakosság széles köreit sikerült félrevezetnie Németország megosztottságának okait és a nyugatnémet állam jellegét illetően.

A népkongresszusi mozgalomban egyesült békeszerető, demokratikus és haladó erők a nyugati övezet külön német államának megalakítására azzal válaszoltak, hogy létrehozták a Német Demokratikus Köztársaságot Németországnak abban a részében, ahol megvalósulhatott a német nép önrendelkezési joga.

Időrendi táblázat

6. sz.	A német nép kialakulása egymáshoz csak lazán kapcsolódó nyugati germán törzsszövetségekből (frankok, alemannok, bajorok, türingek és frízek).
7–8. sz.	Szláv telepesek olvadnak be a kialakuló német népbe.
9. sz. első fele	A frank birodalom német területein is létrejönnek a feudális termelési viszonyok alapjai. Kialakul a feudális társadalom két alapvető osztálya: a feudális nemesség és a parasztság.
9. sz. közepe	Az osztályharcok kiéleződése.
10. sz. második fele	A helyi piaci és kézműves települések kialakulása.
833/40–876	Német Lajos a keleti frank feudális urak támogatásával keleti frank–német király.
843	A verduni szerződés: a frank birodalom felosztása.
880-ig	Az egykori frank birodalom főképpen germán ajkú területei keleti frank–német feudális állammá egyesülnek.
887	A keleti frank törzsek Arnulf karintiai őrgrófot emelik a keleti frank birodalom királyi trónjára.
919–936	I. Henrik megteremti a feudális osztályon belüli viszályok, valamint a magyar betörések következtében létrejött politikai válság megoldásának feltételeit.
933	I. Henrik az Unstrut melletti csatában legyőzi a magyarokat.
936–973	I. Ottó király.
955	I. Ottó a Lech-mezei csatában legyőzi a magyarokat.
962	I. Ottót a pápa Rómában császárrá koronázza.
983	A szlávok fegyveres felkelése gátat vet a német feudális nemesség keleti hódításainak.
1024–39	II. Konrád császár megalapítja a frank vagy száli királyok dinasztiáját.
1039–59	III. Henrik király a miniszteriálisok segítségével megpróbálja visszaszorítani a feudális nagyurak befolyását.
1073	A wormsi városi felkelés. A polgárok közösségi jellegű egyesülésekben, kommunákban harcba kezdenek a piac szabadságáért, az adószedés jogáért, a városfalak feletti rendelkezésért, az önálló haderőért és a saját városjogon alapuló igazságszolgáltatásért.
1074	A kölni felkelés.
1073–75	A szász felkelés. A szász-türingiai parasztok a szász nemesség vezetésével fellázadnak a királyi miniszteriálisok elnyomó politikája ellen.
1056–1106	IV. Henrik király Itália egyes részeire is igényt formál, ezáltal nyílt konfliktusba kerül a feltörekvő reform-pápasággal.
1076–1122	Az invesztitúraharc. A római pápák saját hatalmi-politikai célkitűzéseik érdekében szövetkeznek a német fejedelmek többségével.

1122	A wormsi konkordátum; az invesztitúraharcot lezáró kompromisszum, mellyel a világi és az egyházi feudális fejedelmek további engedmények révén megerősítik a királyság rovására kiharcolt pozícióikat.
A 12. sz. elejétől	Keleti hódítások; politikai és katonai agresszió révén sikerül meghódítani az Elba és Odera közti szláv településterületet, egyes lengyel területeket és a poroszok településterületét, pl. a vend keresztes hadjárat.
1152–90	I. (Barbarossa) Frigyes ideiglenes kiegyezést ér el a feudális hatalmasságokkal; itáliai politikája túlmegy az Ottók és a Száliak célkitűzésén.
1176	A császári lovagi hadsereg veresége a legnanói ütközetben.
1177	A velencei béke Barbarossa és a pápa között.
1183	A konstanzi béke Barbarossa és a Lombard Liga között; a városok autonómiájának elismerése.
1190–97	VI. Henrik.
1194	A normannok dél-itáliai birodalmát Németországhoz csatolják.
1198–1215	A Welfek és a Hohenstaufok trónviszálya; a királyság további anyagi alapokat veszít el a fejedelmi hatalmasságok javára.
1215–50	II. Frigyes; folytatja a birodalmi expanziót; csaknem állandóan Itáliában tartózkodik.
1254–73	Interregnum; a fejedelmek magukhoz ragadják a királyi birtok nagy részét, és szétzúzzák az örökletes monarchia csíráit.
1254	A Rajnai Városok Szövetsége.
1282	A Hanza-városok Szövetségének megalapítása.
1301–02	I. Albert a rajnai városokkal szövetkezve sikeres hadjáratot folytat a rajnai választófejedelem ellen.
1310	VII. Henrik folytatja az agresszív itáliai hódító politikát és ezzel tovább gyengíti a királyságot.
1314–47	Bajor Lajos király; főleg dinasztikus hatalmának kiépítésével foglalkozik és e politika következtében elmulasztja a lehetőséget, hogy a városokban működő erős pápaellenes ellenzéki mozgalomra támaszkodva kivédje a pápaságnak a királyválasztás közvetlen befolyásolására vonatkozó igényét.
1338	A rhensi választói egyesülés.
1356	Aranybulla: a választófejedelmek érvényt szereznek saját királyválasztó joguknak; Németország partikuláris széttagoltságát közjogilag rögzítik.
1346–78	IV. (Luxemburgi) Károly; a dinasztikus hatalom súlypontjának áttolódása a cseh tartományokra.
1410–37	Zsigmond; egyúttal magyar király.
1414–18	A konstanzi zsinat.
1431–49	A bázeli zsinat; egyházi reform.
1440–93	III. Frigyes; a burgund birodalmat akarja megszerezni Merész Károlytól.
1466	A II. toruńi béke; a Német Lovagrend nagymestere a lengyel király hűbérese lesz; a lovagrend széthullását már az 1410-es grünwaldi vereség is meggyorsította.
1470 körül	A gazdaságilag haladottabb német területeken a magas fejlettségű egyszerű árutermelés alapján megindul a termelőerők gyors fellendülése, amely már magában hordozza a tőkés termelési viszonyok csíráit.
1476 után	Sűrűsödnek és éleződnek az elnyomott parasztok forradalmi akciói, H. Böheim („Furulyás Jankó") felkelési kísérlete és további Bundschuh-összeesküvések Elzászban, Speyernél és a Fekete-erdőben (1493, 1502, 1513, 1517), valamint Szegény Konrád württembergi felkelése 1514-ben.
1517	Luther Márton tételeinek kifüggesztésével (okt. 31) megkezdődik a korai polgári forradalom első szakasza.
1521–34	Luther Márton bibliafordítása.
1522–24	A korai polgári forradalom második szakasza; az osztályerők differenciálódása és újjárendeződése.
1524–25	A német parasztháború, a korai polgári forradalom harmadik szakaszának kezdete.
1524	Az első szövetség parasztok és a polgári ellenzék között Waldshutban.

1525	A felkelő parasztok beveszik az ostromlott (breisgaui) Freiburgot – az alpesi parasztok győzelme Schladmingnál (júl. 3). Az egyesült katolikus és protestáns fejedelmeknek több ízben sikerül megverniük a parasztokat (máj.–júl.).
1535	A münsteri újrakeresztelő kommuna, a forradalmi mozgalom utolsó bástyája elbukik a fejedelmi túlerővel szemben.
1555	Az augsburgi birodalmi gyűlésen V. Károly elismeri a fejedelmek önállóságát.
1545–63	A tridenti zsinaton az ellenforradalmi ellenreformáció eléri a katolikus egyház megújítását.
1594–97	Felső- és Alsó-Ausztria parasztjainak felkelése jelzi, hogy a Habsburg-tartományokban éleződik az osztályharc.
1608	A Habsburgok ellenfelei (Franciaország, Hollandia, Anglia, Dánia, Svédország) létrehozzák a protestáns Uniót.
1609	Létrejön a katolikus Liga, amely csatlakozik a spanyol Habsburg-táborhoz és a Vatikánhoz.
1618–48	A 30 éves háború, amelynek előzménye a prágai defenesztráció, a vesztfáliai békével végződik, amely a császár és egy európai hatalmi csoportosulás között vívott hatalmi harc után megerősíti az ország területi széttagoltságát, a fejedelmek teljes territoriális szuverenitását, továbbá jókora birodalmi területeket juttat Svédországnak és Franciaországnak.
1700 körül	A 30 éves háború okozta rombolás felszámolása után megkezdődik a manufaktúrástőkés fejlődés; a francia merkantilista gazdaságpolitika mintájára az ipari fejlődés támogatása.
1700–21	Az északi háború a saját hatalmuk növelésére törekedő német területi államok részvételével; további részvétel a nemzetközi összecsapásokban, amelyek az európai piacok és tengerentúli gyarmatok feletti hatalomért folynak.
1701–14	A spanyol örökösödési háború.
1733–35	A lengyel örökösödési háború.
1740–42	Az első sziléziai háború.
1744–45	A második sziléziai háború.
1756–63	A hétéves háború a hubertusburgi békével zárul, amelyben ismét garantálják Poroszország sziléziai birtokait.
1722	Lengyelország első felosztása; Ausztrián és Oroszországon kívül Poroszország is részt vesz a lengyel területek elrablásában.
1793	Lengyelország második felosztása.
1795	Lengyelország harmadik felosztása.
1789	Parasztfelkelés a Rajna bal partján.
1790	Parasztfelkelés a szász választófejedelemségben.
1792–94	Parasztfelkelés Sziléziában.
1793	Megalakul a Mainzi Köztársaság, német földön az első polgári demokratikus államrend és az antifeudális mozgalom központja.
1803	A birodalmi rendi határozat. I. Napóleon nyomására határozatot fogadnak el a német birodalom területi újjárendezéséről.
1806	Napóleon védnöksége alatt megalakul a Rajnai Szövetség, ezzel feloszlik a német birodalom – a jénai és az auerstedti csata megpecsételi Poroszország vereségét Napóleonnal szemben.
1807	A tilsiti béke I. Napóleon és I. Sándor orosz cár között felére csökkenti Poroszország területét, és meggyengíti Poroszország mint európai nagyhatalom pozícióját.
1809	Ferdinand von Schill kísérlete, hogy Poroszországot nemzeti szabadságharcra serkentse, kudarcot vall; maga Schill Stralsundnál elesik.
1813	A népek csatája Lipcse mellett; a szövetségesek (Poroszország, Oroszország, Ausztria) döntő győzelmet aratnak Napóleon fölött (okt. 16–19).
1815	A waterlooi csata; porosz és brit csapatok döntő győzelme Napóleon fölött (jún. 18).
1817	Az egyetemi diákmozgalom (Burschenschaft) wartburgi ünnepe szembenállást fejez ki a fejedelmek késői feudális restaurációs politikájával szemben, amely a francia forradalom által eredményezett területi-politikai változások és szociális reformok megsemmisítésére irányul.
1819	Az általános német kereskedő és ipari egylet első ízben kísérli meg – még sikertelenül –, hogy beleszólhasson a nemzeti piac kialakításába.

1832 A hambachi ünnep. Az antifeudális politikai ellenzéki mozgalom szervezeti és propagandisztikus sikereinek tetőpontja.

1834 Megalakul a Német Vámszövetség (Zollverein); döntő lépés a nemzeti piac kialakításához és ennek révén az ipari forradalom elősegítésére.

1835 Az első német vasútvonal megnyitása Nürnberg és Fürth között.

1836 Proletarizálódott kézművesek külföldön létrehozzák az Igazak Szövetségét; az első önálló német munkásszervezetet.

1844 A sziléziai takácsok felkelése (jún. 4–6).

1847 Marx és Engels belép az Igazak Szövetségébe; a szervezet átalakul a Kommunisták Szövetségévé, amely a proletariátus első önálló forradalmi pártja.

1847–48 Marx és Engels kidolgozza a „Kommunista Párt kiáltványá"-t. A tudományos kommunizmus „születési bizonyítványa" ez, amelyben megfogalmazzák a munkásosztály világtörténelmi küldetését, a kommunista mozgalom céljait és feladatait.

1848–49 Polgári demokratikus forradalom; a polgári átalakulás egész folyamatának tetőpontja. Legjelentősebb eseménye a berlini márciusi forradalom (márc. 18), amelyben a berlini munkások, kézművesek, polgárok és diákok legyőzik a porosz katonaságot.

1848 A frankfurti nemzetgyűlés (máj. 18) mint az első össznémet parlament.

1849 Az ellenforradalom győzelme] után népi felkelések Szászországban, a Rajna-vidéken, Badenben és Pfalzban, a frankfurti nemzetgyűlés által kibocsátott alkotmány elismertetéséért (hadjárat a birodalmi alkotmányért).

1852 A kölni kommunista per (okt.–nov.) a Kommunisták Szövetségének vezető tagjai ellen. Döntő szakaszba lép az ipari forradalom, a gyáripar uralkodó termelési formává válik.

1857 A gazdasági válság megteremti a forradalmi-demokratikus út új feltételeit.

1859 Ausztria és Franciaország háborújával megkezdődik a demokratikus és proletármozgalom új fellendülése (Schiller-ünnepségek, a Német Nemzeti Egyesület megalakítása, munkásegyletek létrejötte).

1864 A Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalakulása; kiemelkedő szerepe van a német munkásmozgalmon belüli tisztulási folyamatban. Porosz–osztrák háború Dánia ellen.

1866 Poroszország háborút indít Ausztria ellen. Megkezdődik a német nemzeti állam megalakulása a junker-porosz militarizmus alapján és ez hatalmas demokratikus ellenzéki mozgalmat vált ki, amely azonban egységes program és országos szervezet híján nem ér el eredményt.

1867 Az Északnémet Szövetség megalakítása porosz vezetés alatt; eleve meghatározza az eljövendő német állam jellegét és kiterjedését. Hamburgban megjelenik „A tőke" I. kötete.

1869 A. Bebel és W. Liebknecht Eisenachban megalakítja a Szociáldemokrata Munkáspártot (SDAP), ez az első országos keretek között szervezett szocialista munkáspárt.

1870–71 Német–francia háború; kezdetben haladó jellegű, a harmadik köztársaság megalakítása (1870. szept. 4) után azonban hódító háború, a porosz militarizmus és burzsoázia vezetésével a francia nép ellen; osztályöntudatos német munkások tiltakozása.

1871 A német birodalom megalapítása (jan. 1) véget vet Németország területi széttagoltságának és létrehozza a polgári nemzeti államot; mindez megteremti a feltételeket a kapitalizmus gyorsabb fejlődéséhez és Németország kapitalista nagyhatalomként való megszilárdulásához; javulnak a munkásosztály harcának feltételei. A porosz királyt Versailles-ban német császárrá kiáltják ki (jan. 18). A birodalmi alkotmány kibocsátása (máj. 4).

1873 Gazdasági válság („gründolók csődje") a kapitalista rendszer, annak valamennyi ellentmondásával való kibontakozása után; meggyorsul az ipar és a bankok koncentrációja (a 80-as évek elején és 1891–93-ban bekövetkezett válság révén is). A három császár egyezménye (Németország, Ausztria–Magyarország, Oroszország) a hatalom biztosítására.

1875 A Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) és az Általános Német Munkásegylet (ADAV) egyesüléséből létrejön Németország Szocialista Munkáspártja (1890-től Németország Szociáldemokrata Pártja).

1878–90 A szocialistaellenes törvény révén a munkásosztályt meg akarják fosztani vezetőitől és megfélemlíteni a demokratikus és liberális erőket.

1882 A hármas szövetség (Németország, Ausztria–Magyarország és Olaszország) megalapítása; Oroszország ellen irányul.

1887 Viszontbiztosítási szerződés (német–orosz titkos szerződés).

1890 Bismarck bukása.

1891 Erfurti pártkongresszus; a szociáldemokrácia marxista programot fogad el (erfurti program); a munkásmozgalom erősödése a szociáldemokrácia vezetésével. Az ipartörvény kiegészítése mint az uralkodó osztály álliberális engedménye; másfelől brutális elnyomó intézkedésekkel próbálják megtörni a szociáldemokrácia növekvő befolyását.

1894–95 Hatalmas parlamenten kívüli tömegakciókkal megbuktatják a „felforgatásellenes" törvényjavaslatot (1897-ben a „kis szocialistaellenes törvényt" is).

1896–98 E. Bernstein kifejti revizionista programját.

1899 A fogházi törvényjavaslat, mint a reakciós belpolitika megnyilvánulása, a munkásmozgalom ellen irányul; hódító törekvések, pl. a flotta-törvényjavaslatok (1898, 1900, 1906, 1908, 1912) révén.

1900–03 Gazdasági válság; megteremti a munkásosztály széles körű antiimperialista szövetségi politikájának lehetőségét és szükségességét.

1903 A drezdai pártkongresszus elutasítja a revizionizmust, de ebből a harcból nem vonja le a szükséges ideológiai és szervezeti következtetéseket.

1903–04 A crimmitschaui textilmunkássztrájk.

1905 A Ruhr-vidéki bányászsztrájk. A jénai pártkongresszus; vita a politikai tömegsztrájkokról és németországi alkalmazásának lehetőségéről. A marokkói válság háborús veszélyt teremt.

1906 A mannheimi pártkongresszus; a centrizmus mint a munkásosztály belső elvi ellentéteit kibékíteni, eltussolni igyekvő új opportunista ideológia megjelenése.

1910 után Politikai válság a Németországot fenyegető háborús veszély mellett. Építőmunkássztrájk.

1911 A marokkói válság.

1912 A Ruhr-vidéki bányászsztrájk.

1913 A szociáldemokrata Reichstag-frakció is megszavazza egy katonai törvény költségvetési tervezetét; az opportunista erők a szociáldemokráciát mindinkább az uralkodó osztályhoz való alkalmazkodás útjára terelik.

1914 Az imperialista ellentmondások kiéleződése a központi hatalmak és az antanthatalmak között 1914 nyarán. A Ferenc Ferdinánd főherceg, osztrák trónörökös elleni szarajevói merénylet (jún. 28) az első világháború kezdetének ürügye. Ausztria hadat üzen Szerbiának (júl. 28), Németország Oroszországnak (aug. 1), további hadüzenetek a központi és az antanthatalmak között. A jobboldali szociáldemokrata vezetők megszavazzák a hadihiteleket (aug. 4), és ezzel nyíltan átlépnek az imperializmus táborába. Karl Liebknecht az egyetlen Reichstag-képviselő, aki a hadihitelek ellen szavaz (dec. 2). A frontok megmerevedése a marne-i ütközet után.

1915 A német baloldal megszervezi az éhség és a háború elleni első tömegakciókat (márc. és máj.). Liebknecht és Luxemburg vezetésével a baloldal Internacionálé-csoportba tömörül. Liebknechtet behívják katonának. A központi hatalmak részleges sikerei után megkezdődik az állóháború.

1916 Az Internacionálé-csoport felveszi a Spartacus-csoport nevet (jan. 1). A forradalmi párttá érlelődés. Liebknecht felhívása a háború ellen egy tüntetésen (máj. 1). Hindenburg és Ludendorff átveszi a legfőbb hadvezetést. Háborús szükségállapot-törvény és segédszolgálati törvény (dec. 2).

1917 Az imperialista háború fokozódása. A korlátlan tengeralattjáró-háború kezdete (febr.); ürügyet szolgáltat az USA-nak, hogy az antant oldalán belépjen a háborúba (ápr. 6). Több százezer munkás sztrájkja németországi városokban az éhség és a háború ellen, az annexiók nélküli azonnali béke követelése (márc.–ápr.). A centrista vezetők megalakítják Németország Független Szociáldemokrata Pártját (USPD); a Spartacus-csoport, politikai és ideológiai önállóságát fenntartva, csatlakozik az USPD-hez. A német hadiflotta matrózainak felkelési kísérlete (aug.) átterjed a hadseregre és ezzel kormányválságot okoz. A császárság mélyreható politikai és gazdasági válsága.

1918 Politikai tömegsztrájk (jan.–febr.); jobboldali szociáldemokrata vezetők segítségével sikerül elfojtani. Intervenció Szovjet-Oroszország ellen és a breszt-litovszki béke megkötése (márc. 3). Miksa badeni herceg „parlamentáris" kormányának megalakítása (okt. 4), feladata volna az áttérés az imperialista békére és a forradalmi tömegfelkelés megelőzése. A kieli matrózfelkeléssel megkezdődik a novemberi forradalom (nov. 3). A császári kormány és a fejedelmek hatalmának felszámolása (nov. 9). Megalakul a Spartacus Szövetség (nov. 11), amely harcol a forradalom továbbviteléért. A fegyverszüneti egyezmény aláírása a compiègne-i erdőben. Németország Kommunista Pártjának (KPD) megalakítása (dec. 30) K. Liebknecht és R. Luxemburg vezetésével.

1919 A weimari nemzetgyűlési választások (jan. 19). A versailles-i békeszerződés aláírása (jún. 28). A weimari nemzetgyűlés elfogadja az alkotmányt és ezzel létrejön a polgári-parlamentáris weimari köztársaság (júl. 31).

1919–23 A háború utáni forradalmi válság, tömegakciók a KPD vezetésével a novemberi forradalom demokratikus és szociális vívmányainak védelmében.

1920 A Kapp-puccsot (márc.) a munkásosztály akcióegysége meghiúsítja. Az USPD baloldali szárnya egyesül a KPD-val (dec.).

1921 A KPD „Nyílt levele" (jan. 7) fordulatot jelent a reformisták által vezetett tömegekhez fűződő politikában. A hadsereg nehézfegyverekkel vonul be e közép-németországi iparvidékre (márc.); a munkások leverése.

1922 A szovjet–német rapallói szerződés aláírása (ápr. 16). A monopóliumok gazdasági téren fokozzák támadásaikat a dolgozók közvetlen létérdekei ellen.

1923 A Ruhr-vidéket belga és francia csapatok szállják meg. A munkásosztály egységes harca megdönti a Cuno-kormányt (aug.); akut forradalmi válság érlelődik. A rendőrség és a Reichswehr leveri a hamburgi felkelést (okt. 23–25). Von Seeckt tábornok katonai diktatúrája (nov. 8). A KPD betiltása (nov. 23). A meghatalmazási törvény (dec. 8); a szociális vívmányok leépítése, az imperialista és militarista erők uralmának megszilárdítása.

1924 A Dawes-terv; az amerikai monopoltőke támogatásával bekövetkezik a kapitalizmus viszonylagos és ideiglenes stabilizálódása.

1925 Paul von Hindenburgot birodalmi elnökké választják (ápr. 26). A locarnói egyezmény (okt. 16); Németország, Franciaország, Belgium, Nagy-Britannia és Olaszország szerződése Németország nyugati határainak biztosításáról; a szerződés nem tartalmaz garanciákat a keleti határok vonatkozásában, ezért a Szovjetunió ellen irányul. Megalakul a KPD lenini Központi Bizottsága Ernst Thälmann vezetésével.

1925–26 A fejedelmi vagyonok kártalanítás nélküli kisajátításáért folytatott kampány a fejedelmeknek a weimari köztársaság által nyújtott kárpótlás ellen; népszavazás erről (1926), nagy siker, de nem hozza meg a kívánt szavazattöbbséget.

1926 Németország és a Szovjetunió berlini szerződése (ápr. 24) bizonyos mértékig tompítja a locarnói egyezmény szovjetellenes élét. A dolgozók kongresszusa a munkásosztály egységéért a reakció ellen.

1928 A munkásosztály harca a páncélos cirkálók építése és az újrafelfegyverkezés ellen. A szociáldemokrácia és a szakszervezetek jobboldali vezetői a munkásosztály megosztását elmélyítő politikájukkal támogatják a német imperializmus erősítését.

1929 Németországra is teljes erővel lesújt a gazdasági világválság.

1930 Megbukik a nagy koalíció. Herman Müller (SPD) vezette kormánya; Brüning hivatalnokkormányának megalakulása, ezzel megkezdődik a fokozatos fasizálódás folyamata. Németország Kommunista Pártja kibocsátja a német nép nemzeti és társadalmi felszabadításának programnyilatkozatát (aug.).

1931 A KPD parasztsegítő programja és munkahelyteremtési terve. A harzburgi front (okt. 11–12); a Német Nemzeti Szocialista Munkáspárt, a Német Nemzeti Néppárt, katonai szervezetek (pl. az „Acélsisak"), monopolisták és junkerek szövetsége a fasiszta diktatúra bevezetésének meggyorsítására.

1932 A KPD választási harca (márc.–ápr.); jelszó: „Aki Hindenburgot választja, az Hitlert választja, aki Hitlert választja, a háborút választja!" Kb. nyolcmillió munkanélküli. Papen hivatalnokkormánya (jún.–nov.); a szükségrendelet-politika, a dolgozók politikai jogfosztása eléri a tetőpontját. Papen államcsínye a szociáldemokraták vezette porosz kormány ellen (júl. 20). A KPD antifasiszta akciója (májusban

alakult); az őszi sztrájkhullám mozgósító ereje. Von Schleicher tábornok átmeneti kormánya (nov. 2), a fasiszta kormány megalakításának előkészítése.

1933 Adolf Hitlert birodalmi kancellárrá nevezik ki (jan. 30); átveszi a hatalmat a Német Nemzeti Szocialista Párt, amelynek programja leginkább megfelel az imperialisták érdekeinek; a kormányváltozás ellenforradalmi államcsínnyel egyenértékű. A birodalmi gyűlés épületének provokatív felgyújtása (febr. 27); megkezdődik a terrorhadjárat a kommunisták, a szakszervezeti funkcionáriusok és az ellenzéki polgári demokraták ellen. Felhatalmazási törvény (febr. 27). Ernst Thälmann letartóztatása (márc. 3). A szakszervezetek szétzúzása (máj. 2). A szociáldemokrata Reichstagfrakció hozzájárul Hitler külpolitikájához. Az SPD betiltása (jún. 22). A polgári pártok önfeloszlatása (nyár). Németország kilépése a Népszövetségből (okt.).

1935 Az általános hadkötelezettség bevezetése (márc.). A nyugati hatalmak támogatják a háborús előkészületeket (pl. a német–brit flottaegyezmény). A Saar-vidéket népszavazás után Németországhoz csatolják. A KPD brüsszeli konferenciája (okt.); a párt kidolgozza a fasiszta diktatúra megdöntésének és egy demokratikus állam létrehozásának stratégiáját és taktikáját. A német népfrontmozgalom kezdetei.

1936 Német csapatok bevonulása a demilitarizált rajnai övezetbe. A KPD KB kezdeményezésére Párizsban kommunisták, szociáldemokraták, írók és művészek, valamint polgári demokrata politikusok Heinrich Mann vezetésével létrehozzák a német népfront előkészítő bizottságát. Németország és Japán megköti az antikomintern egyezményt (nov. 25).

1936–39 Mintegy 5000 német antifasiszta harcol a nemzetközi brigádok soraiban a spanyol polgárháború idején.

1937 Erősödik a Szovjetunió elleni fasiszta front; Olaszország csatlakozik az antikomintern egyezményhez (nov. 6).

1938 Fasiszta csapatok bevonulása Ausztriába (márc. 12). Ausztriát Németországhoz csatolják (Anschluss, márc. 13). A müncheni egyezmény (szept. 29), Németország, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia részvételével; felhatalmazza a német fasizmust Csehszlovákia elfoglalására; részleges megszállás, a határterületeket (pl. Szudéta-vidék) Németországhoz csatolják (okt.). A „kristályéjszaka" (nov. 9); megkezdődik a zsidók elleni megsemmisítő hadjárat és a zsidó vagyon rendszeres rablása.

1939 Az NKP berni konferenciája valamennyi antifasiszta erőt közös harcba hív a német imperializmus által előkészített új világháború közvetlenül fenyegető veszélye ellen. Csehszlovákia megmaradt részének elfoglalása; megalakul a szlovák állam (márc. 14), valamint a Cseh–Morva Protektorátus (márc. 15). Németország és a Szovjetunió megnemtámadási szerződést köt (aug. 23), miután a Szovjetuniónak az a törekvése, hogy kollektív védelmi frontot hozzon létre a német imperializmus ellen, a nyugati hatalmak békéltetési politikája következtében meghiúsult. A Lengyelország elleni fasiszta támadással kirobban a második világháború (szept. 1). Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzen a hitleri Németországnak (szept. 3). A túlerőben levő fasiszta haderők néhány hét alatt szétverik Lengyelországot; létrejön a „Főkormányzóság"; a Vörös Hadsereg védelme alá helyezi Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia lakosainak életét és tulajdonát (szept. 19).

1940 Németország lerohanja Dániát és Norvégiát (ápr. 9). A nyugati offenzíva kezdete (máj. 10) Hollandia semlegességének megsértésével (kapituláció, máj. 15), Belgium és Luxemburg semlegességének megsértésével (kapituláció, máj. 28). Olaszország belép a háborúba Németország oldalán (jún. 10). Párizs eleste (jún. 14), Franciaország kapitulációja (jún. 22). Kudarcot vall a Nagy-Britannia elleni légi offenzíva (aug.–szept.). Az antikomintern paktum megújítása (szept. 27) a háború tartamára; Magyarország, Románia és Szlovákia is csatlakozik az egyezményhez (nov.).

1941 Bulgária csatlakozik az antikomintern egyezményhez (márc.). Németország megtámadja Jugoszláviát és Görögországot (ápr. 6). Athén elfoglalása (ápr. 27). Kréta elfoglalása (máj. végén). Barátsági szerződés Törökországgal (jún. 18). A fasiszta Németország és csatlósai megtámadják a Szovjetuniót (jún. 22), a német imperializmus legnagyobb bűntettét követi el a Szovjetunió népei és a saját népe ellen. Finnország hadüzenete a Szovjetuniónak (jún. 26). A KPD leleplezi a Szovjetunió ellen irányuló fasiszta agresszió osztálycéljait (júl. vége). A moszkvai csata; a szovjet

ellenoffenzíva sikerei (dec. 5); meghiúsul a fasiszta villámháborús stratégia. A Pearl Harbor elleni japán támadás (dec. 7) után az USA belép a háborúba; a hitleri Németország hadüzenete az USA-nak (dec. 11). Létrejön a Hitler-ellenes koalíció (júniustól), amelynek fő ereje a Szovjetunió: kialakulása az év végéig.

1942 A fasiszta csapatok súlyos veszteségeket szenvednek a szovjet fronton. Német–olasz csapatok részleges sikerei Észak-Afrikában. Vereség El-Alameinnél. Német és olasz csapatok megszállják Dél-Franciaországot (nov. 9). A Volga menti csatában megkezdődik a szovjet offenzíva (nov. 19); két fasiszta hadsereg bekerítése a Volga–Don-medencében.

1943 A fasiszta csapatok kapitulációja Sztálingrádnál (jan. 31 és febr. 2). A „totális háború" proklamálása. Megalakul a „Szabad Németország Nemzeti Bizottsága" (júl. 12–13) a Szovjetunióban, a KPD Központi Bizottságának kezdeményezésére. Fokozódik az aktív ellenállási harc az illegális ellenállási szervezetekben. A fasiszta csapatok észak-afrikai kapitulációja (máj.) után szövetséges haderők szállnak partra Szicíliában (júl.) és Olaszországban (szept.). A Mussolini-rendszer bukása, Olaszország hadat üzen Németországnak (okt. 13). A fasiszta csapatokat fokozatosan szorítják vissza és a Szovjetunió jelentős részei szabadulnak fel (Kijev: nov. 6). A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az USA kormányfőinek találkozója Teheránban (nov. 28–dec. 1); a „három hatalom nyilatkozata" összhangba hozza a hadvezetést és a békében való együttműködést; az antifasiszta koalíció megerősödése.

1944 Az antifasiszta ellenállási mozgalom megerősödése Németország különféle területein. A nagy szovjet offenzíva kezdete (jan. 14), csaknem valamennyi szovjet terület felszabadítása. Szövetséges csapatok partraszállása Franciaországban (jún. 6); hosszas halogatás után létrejön a második front. Merénylet Hitler ellen (júl. 20); célja, hogy a fasiszta kormányt egy kevésbé kompromittált, de a monopoltőkéseket és a militaristákat képviselő kormánnyal helyettesítsék, amely különbékét kötne a nyugati hatalmakkal. Ernst Thälmannak, a német munkásosztály vezetőjének meggyilkolása (aug. 18). A Wehrmacht további vereségei; népi felkelés Romániában (aug. 23), utána fegyverszünet a Szovjetunióval és hadüzenet Németországnak; fegyverszünet a Szovjetunió és Finnország között (szept. 19); további országok fordulnak Németország ellen hadüzenettel (pl. Bulgária, szept. 9, Magyarország, dec. 28).

1945 A fasiszta államhatalom összeomlása. A nagy szovjet offenzíva kezdete a Keleti-tengertől a Kárpátokig (jan. 12). A jaltai konferencia (febr. 4–11) a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek részvételével; egyezmény Németországnak a fasizmus összeomlása utáni megszállásáról és ellenőrzéséről. Hitler öngyilkossága (ápr. 30). A Vörös Hadsereg elfoglalja egész Berlint (máj. 2). A fasiszta Németország feltétel nélküli fegyverletétele az antifasiszta koalíció előtt (máj. 8). Nyilatkozat Németország vereségéről és a legfelsőbb hatalomnak a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányai általi átvételéről (jún. 5). A KPD akcióprogramja (jún. 11) jelentős befolyást gyakorol a politikai újrakezdésre, és platformot jelent a munkásosztály akcióegységének létrehozásához. Németország Szociáldemokrata Pártja Központi Vezetőségének felhívása Berlinben. A KPD és az SPD központi vezetőségeinek akcióegyezménye (jún. 19). Megalakul a Keresztény Demokrata Unió (CDU) (jún. 26). Megalakul Németország Liberális-Demokrata Pártja (LNPD) (júl. 5). Megalakul a Demokrata Blokk, az antifasiszta pártok blokkja, résztvevői: a KPD, az SPD, a CDU és az LDPD (júl. 14) a szovjet megszállási övezetben; ezáltal Németországban megvalósul a népfront politikája. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek potsdami konferenciája (júl. 17–aug. 2), rögzítik a Hitler-ellenes koalíciónak Németországgal szembeni nemzetközi jogilag kötelező céljait. Négy megszállási övezetet hoznak létre, amelyben a kormányhatalmat a katonai főparancsnokok gyakorolják. Felállítják a Szövetséges Ellenőrző Tanácsot, amely minden, Németország egészét érintő kérdésben dönt. Demokratikus reformok (föld- és iskolareform) megvalósítása, a németországi szovjet katonai közigazgatás intézkedései a potsdami egyezmény alapján a szovjet megszállási övezetben; a nyugati hatalmak megszállási övezeteiben is akcióegység-egyezmények az antifasiszta-demokratikus alapon történő politikai élet kibontakozása érdekében,

amelyeket azonban a nyugati katonai hatóságok akadályoznak. A fasiszta főbűnösök nürnbergi pere (1945. nov. 20–1946. okt. 1). A KPD Központi Bizottsága és az SPD Központi Vezetősége konferenciát tart a két párt egyesülésének előkészítésére (dec. 20–21).

1946 A Szabad Német Szakszervezeti Szövetség alapító kongresszusa (febr. 9–11). A Szabad Német Ifjúság (FDJ) megalapítása (márc. 7). Megalakul a Német Szocialista Egységpárt (SED, ápr. 21–22) Wilhelm Pieck és Otto Grotewohl vezetésével; alapja a forradalmi marxizmus. A nyugati megszállási övezetekben a jobboldali szociáldemokrata vezetők ellenállnak az egyesülésnek, a nyugati katonai hatóságok pedig megtiltják. A potsdami döntések megvalósítása a szovjet megszállási övezetben; pl. a szászországi népszavazás (jún. 30), amelyen az érvényes szavazatok 82,42%-a a náci és háborús bűnösök üzemeinek köztulajdonná nyilvánítására esik. Alkotmánytervezet egy német demokratikus köztársaság számára (nov. 14) és javaslatok népszavazások megtartására az egységes demokratikus német állam felépítése céljából. Antifasiszta demokratikus törekvések a nyugati megszállási övezetekben; pl. a hesseni alkotmányról tartott népszavazás (dec. 1), amelyben a választóknak csaknem háromnegyed része a monopóliumok, a kulcsiparágak és a nagybirtok kisajátítására, a demokratikus beleszólási jogra és a gazdasági tervezésre szavaz.

1947 A nyugati övezetekben nyugatnémet politikusok (Adenauer) támogatásával erősödik a szeparatizmus politikája; a brit és az amerikai megszállási övezet Bizóniává egyesül (jan. 1), jobboldali SPD- és szakszervezeti vezetők támogatják. Nyugati politikusok megakadályozzák, hogy a megszállási övezet miniszterelnökeinek müncheni konferenciáján nemzeti képviseletet hozzanak létre (jún. 5). Moszkvában (márc. 10–ápr. 24) és Londonban (nov. 25–dec. 15) a külügyminiszterek tanácsának konferenciáin a nyugati hatalmak megakadályozzák a békeszerződés előkészítését, és lemondanak a szövetségesek németországi politikájának négyhatalmi alapjáról szakadár imperialista politikájuk érdekében. Az NSZEP kezdeményezi a népkongresszusi mozgalmat Németország demokratikus egysége és az igazságos békeszerződés megkötése érdekében.

1948 Németország szakadásának elmélyülése a három nyugati megszállási övezetnek a Marshall-terv szervezetbe (OEEC) való bevonása következtében (ápr. 16). A szocialista országok külügyminisztereinek varsói konferenciája (jún. 23–24) nyilatkozatot fogad el a német nép antifasiszta-demokratikus erőinek támogatására. Az antifasiszta-demokratikus rend megszilárdítása a szovjet megszállási övezetben. Az NSZEP új típusú párttá alakul az SZKP mintájára. A három nyugati katonai kormányzó irányelveket ad át a 11 nyugatnémet tartomány miniszterelnökeinek a külön nyugatnémet állam alkotmányának kidolgozására (júl. 1). Trizónia megalakulása (aug. 1). Parlamenti Tanács alakítása Bonnban (szept. 1) K. Adenauer elnökletével; csak az NKP képviselői (Max Reimann, Heinz Renner) szállnak síkra a német nép érdekeinek védelmében. A szovjet megszállási övezetben a politika az NSZEP vezetésével Németország egyesítésére és gazdasági fellendítésére irányul (népkongresszusi mozgalom, az 1949–50-es kétéves terv elfogadása); áttérés a központi gazdasági tervezésre.

1949 A Német Szövetségi Köztársaság alkotmányának (Grundgesetz) kibocsátása (máj. 8, alapja az ápr. 10-i megszállási statútum). Az alkotmány érvénybe lép (máj. 23). A III. német népkongresszus (máj.) a szovjet megszállási övezetben elfogadja egy demokratikus német köztársaság alkotmányát. A külön nyugatnémet állam megalapítása (szept. 7). Az Adenauer-kormány megalakítása (szept. 20); a megszállási statútum elismerése és a külön alkotmány aláírása (szept. 23). A Német Demokratikus Köztársaság kikiáltása (okt. 7), válaszként Németország kettészakítására azzal a céllal, hogy örök időkre megakadályozzák a szovjet megszállási övezet területén az imperializmus restaurációját.

Bibliographisches Institut

Nepál

Nepál, Nepáli Királyság (Sri Nepala Sarkar – Kingdom of Nepal); alkotmányos monarchia Közép-Ázsiában; területe: 140 797 km²; lakossága (1970): 11,1 millió; fővárosa: Katmandu; közigazgatási beosztása: 34 kerület; hivatalos nyelve a nepáli.

Az országot eredetileg tibeti törzsek szállták meg. A nevarok hozták létre a 3. században Nepál területén az első fejlett feudális államot, a Malla fejedelemséget a Katmandu-völgyben. Ez az állam a 7. században a tibeti turfán birodalom uralma alá került és csak a 12. században szerezte vissza függetlenségét. A Malla fejedelemség a mai Nepál területének nagy részére kiterjesztette uralmát, a Kínával és Indiával folytatott kereskedelem, valamint a kézművesség és a kultúra virágkorát élte. A 15. században az állam felbomlott. A 16. századtól rádzsputánai gurkhák vándoroltak be Nepálba, majd a későbbi feudális belviszályok után a Gurkha fejedelemségé lett a főhatalom. A nepáli terület gurkha meghódítása lényegében Prithvi Naradzsan (1742–71) és utódja, Szingh Pratap (1771–78) uralkodása idején ment végbe. Palpa meghódítása (1787) után a birodalom Kasmírig és Szikkimig terjedt. Élén a mahárádzsadhirádzs (királyok királya) állt korlátlan hatalmú despotaként. A hadsereg és a közigazgatás a Khasz-nemesség legmagasabb kasztjainak (brahminok és csetrik) kezében összpontosult. A gazdaság alapját az állami földtulajdon alkotta, amelyet részben adómentes hűbérbirtokként ideiglenes használatra (dzsagír), részben örökletes tulajdonként (birta) adtak ki. Különleges előjogaik voltak a brahminoknak. A parasztok természetbeni adókat fizettek és robotmunkát végeztek, helyenként fennállt a patriarchális rabszolgaság. A lámaizmust kiszorították és a hinduizmus lett az államvallás.

A 18. század vége felé a feudális nemesség számos hódító háborúba hajszolta az országot. A Tibet elleni sorozatos támadások után 1793-ban a nepáli király kénytelen volt elismerni Kína fennhatóságát (adófizetés 1908-ig). Nepál 1794-ben meghódította Garhvalt.

A nemesi családok viszálykodását kihasználva a brit Kelet-Indiai Társaságnak sikerült megvetnie a lábát Nepálban. 1767-ben a gurkhák elleni segítség ürügyével a Kelet-Indiai Társaság katonai expedíciót küldött Nepálba, amelyet azonban visszavertek. Nepál válaszul kitiltotta a misszionáriusokat és bojkottálta a Társasággal folytatott kereskedést. 1792-ben a britek kereskedelmi egyezményt kényszerítettek az országra, majd 1801-ben protektorátusi szerződést kötöttek Nepállal (brit rezidens Katmanduban). Bhim Szen Thapa főminiszter tevékenysége idején gazdasági és katonai reformok révén megerősödött a központi hatalom. Amikor Nepál kibékült Kínával és brit-ellenes magatartást tanúsított, a Társaság 1814-ben háborút indított ellene. Nepál kezdeti sikerek után a szagauli békeszerződésben (1815. dec. 2) kénytelen volt elfogadni a brit követeléseket (egyes területek átengedése, a külpolitika ellenőrzése). A britek pénzbeli ellenszolgáltatás fejében jogot szereztek arra, hogy Nepálban katonákat toborozzanak. Ezeket az általában gurkháknak nevezett harcosokat az indiai felkelések leverésére (pl. 1857–59) használták, de az angol–indiai hadsereg keretében a britek által viselt háborúkban is bevetették. Nagy-Britannia meghagyta Nepál részleges függetlenségét, mert India és Kína közötti ütközőállamnak tekintette, az ország lezárásával azonban minden gazdasági és kulturális fejlődést meggátolt. Ezen a státuson mit sem változtatott az 1923-ban aláírt „barátsági szerződés" (a „függetlenség" elismerése, követek cseréje). 1846 szeptemberében a britek által támogatott Dzsang Bahadur államcsíny révén létrehozta a Rana-nemzetség autokratikus feudális uralmát. A főminiszteri hivatal örökletes lett, minden fontosabb hivatalt Ranákkal töltöttek be, akiknek oldalágai között véres hatalmi harcok dúltak. A királyi hivatal csupán látszathatalmat jelentett. 1855-ben a nemzetség Samser-ága vette át a hatalmat. 1854-ben Nepál brit ösztönzésre ismét megtámadta Tibetet és 1856-ban kereskedelmi előjogokat szerzett. 1857–59-ben gurkha csapatok is részt vettek az indiai szipái (sepoy)-felkelés leverésében. A Tibet elleni 1903–04-es brit intervenció során is bevetették a gurkhákat.

A századforduló után Nepálban is elterjedtek a polgári nacionalizmus eszméi, különösen az 1905–08-as indiai nemzeti mozgalom hatására (Madhav Rádzs Dzsósi felvilágosító tevékenysége). Indiai területen jöttek létre a kispolgári értelmiség, a Ranák által elnyomott felső réteg és a diákok emigráns szervezetei, amelyek az Indiai Nemzeti Kongresszus hatása alatt álltak. Illegális propagandájuk a Ranák megdöntésére és az alkotmányos monarchia megteremtésére hívta fel a tömegeket. A brit gyarmati hatóságok és a Rana-klikk minden demokratikus mozgalmat elfojtottak.

Csupán a második világháború utáni nemzetközi változások eredményeképpen, a független India területén jött létre 1947-ben a Nepáli Nemzeti Kongresszus, az első szilárd párt. Az Indiai

Szocialista Párt befolyása alatt álló csoportosulás kezdetben különböző irányzatokat egyesített. Később többször is kettészakadt. A jobbszárny 1950-ben a Nepáli Demokrata Kongresszussal, a feudális ellenzék pártjával egyesülve létrehozta a Nepáli Kongresszust (vezetői: Tanka Praszád Upadhadzsa, valamint B. P. Koirala és M. P. Koirala). A következetesen forradalmi erők 1949-ben kiváltak a Kongresszusból és megalapították a Kommunista Pártot. A Kongresszus indiai támogatással és a királlyal egyetértésben létrehozott egy felszabadító hadsereget, amely 1950 novemberében bevonult Nepálba, és támogatásra talált a nép körében. A demoralizált Rana-csapatok alig tanúsítottak ellenállást és 1951 januárjában indiai közvetítésre kompromisszumot kötöttek Tribhuvan királlyal és a Kongresszussal.

A Ranák az alkotmányos monarchia idején is megtartották előjogaikat és birtokaikat. Móhan Samser Rana személyében közülük került ki a koalíciós kormány miniszterelnöke. A Kongresszus egy része ezért a kommunisták támogatásával folytatta a fegyveres harcot. A kormány indiai segítséggel minden erejét a népi mozgalom elnyomására összpontosította és eközben kiszolgáltatta az országot az imperializmusnak. (1951. jan.: „segélynyújtási" egyezmény az USÁ-val; 1951. okt.: „barátsági szerződés" Nagy-Britanniával). 1951 novemberében a király feloszlatta a kormányt és Kongresszus-kormányt hívott össze M. P. Koirala vezetésével. A KP-t, amely síkraszállt a fegyveres harc idején megígért reformok megvalósítása mellett, betiltották.

1955 márciusában Mahéndra Bir Bikram sah került a trónra. Ő kezdeményezte a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Szovjetunióval (1958 óta szovjet gazdasági segítség) és a Kínai Népköztársasággal (1957-től kínai gazdasági segítség). 1956-ban a Nepáli Kongresszus kilépett a kormányból. Az 1956 februárjában meghirdetett és júniusban életbe lépett alkotmány alapján megtartott 1959 februári általános választásokon a Nepáli Kongresszus győzött. A B. P. Koirala vezette új kormány néhány reformtörvényt hajtott végre (a feudális birta-rendszer eltörlése, a földtulajdon megadóztatása stb.), ezek felemás jellege miatt azonban mind a néppel, mind pedig a hűbérurakkal ellentétbe került. Külpolitikailag a békés együttélés hívének vallotta magát, de nem gátolta meg az amerikai tőke behatolását és fenntartotta a Nagy-Britanniával kötött toborzási szerződést. Indiával Nepál hátrányos szerződést kötött a Gantak vizének használatáról. A népi elégedetlenséget a király 1960. dec. 15-én államcsíny végrehajtására használta fel. A miniszereket letartóztatták, a parlamentet feloszlatták, a pártokat betiltották. 1962. dec. 16-án a király kihirdette az új alkotmányt. Ez pakisztáni mintára az ún. közvetett demokrácia (a falusi tanácsok rendszere) alkalmazásán alapult, és növelte a korona hatalmát. 1963 áprilisában feloldották a rendkívüli állapotot, és összeült az új (közvetetten választott) nemzetgyűlés. 1965. jan. 25-én Tulszi Giri miniszterelnököt Szuruja Bahadur Thapa váltotta fel. A mérsékelt reformok (az első földreform-törvények, a gyermekházasság betiltása stb.) és a tervszerű gazdaságfejlesztés (az első hároméves terv, 1962–65) útján elért eredmények kétségtelenek. Mahéndra király baráti kapcsolatok fenntartására törekszik a szomszédos országokkal. Nepál, az Indiától való gazdasági és politikai függés lazítása végett, kapcsolatokat épített ki Pakisztánnal (kereskedelmi szerződés, 1962), a Szovjetunióval (Tulszi Giri hivatalos látogatása, 1963. okt.) és Kínával (kereskedelmi szerződés, 1964; Csen Ji külügyminiszter látogatása, 1965). 1968-ban a király közigazgatási reformbizottságot nevezett ki a kormány mellé, 1970-ben pedig ideiglenesen átvette a miniszterelnöki hivatalt. Nepál tömbönkívüli politikát folytat, a békés együttélés elvei alapján minden néppel baráti kapcsolatokra törekszik.

Dr. G. Selter

Nicaragua

Nicaragua, Nicaraguai Köztársaság (República de Nicaragua); elnöki köztársaság Közép-Amerikában. Területe: 130 000 km²; lakossága (1970): 2 millió; fővárosa: Managua; közigazgatási beosztása: 16 körzet és egy terület. Hivatalos nyelve a spanyol.

Az ország meghódítása és a spanyol gyarmati uralom (1519–1821)

Kolumbusz volt az első európai, aki negyedik amerikai útján (1502–04) végighajózott Nicaragua atlanti partvidékén. 1523–24-ben Hernández de Córdoba vezetésével az országot meghódították a spanyolok. Az indián őslakosság (nicaraók, innen az ország neve) heves ellenállást tanúsított. A meghódított terület a guatemalai főkapitányság közigazgatása alá tartozott.

A függetlenség kivívása (1821–38)

Az 1811-es első sikertelen felkelés után (a guatemalai főkapitányság más tartományaihoz hasonlóan) Nicaraguára is kiterjedtek az Új-Spanyolországi alkirályság (Mexikó) területén zajló, a spanyol gyarmati uralom ellen irányuló függetlenségi mozgalom eseményei. Bár 1821-ben közzétették a Függetlenségi Nyilatkozatot, Nicaragua Közép-Amerika többi részével együtt Agustín Itúrbide mexikói császársághoz csatlakozott. Ennek összeomlása után 1823-tól a Közép-amerikai Egyesült Tartományok részét alkotta. Ez az unió 1838-ban szétesett.

A liberálisok és a konzervatívok hatalmi harcai (1839–93)

Nicaragua belpolitikai fejlődését a 19. században a liberálisok, ill. a konzervatívok ellentéte határozta meg. A liberálisok a feltörekvő polgári elemeket, különösen Leon város kereskedőburzsoáziáját, a konzervatívok a félfeudális nagybirtokosok és a katolikus klérus (központja: Granada) érdekeit képviselték. A politikai hatalom többnyire a konzervatívok kezében volt, akik aktív támogatást kaptak Hondurastól és El Salvadortól. Nicaragua – földrajzi kulcshelyzete következtében – a brit–észak-amerikai versengés fő céljává vált, a vita a két óceánt összekötő csatorna építéséről folyt. A Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti kompromisszum (Clayton–Bulwer-szerződés, 1850) a jövendő csatorna semlegessége mellett döntött, egyúttal pedig lemondott a területi szerzeményekről. Nagy-Britannia 1860-ban elhagyta a már 1749 óta ellenőrzött Moszkitó-partot. A terület egy részét Hondurasnak adták át, ebből permanens határkonfliktus támadt Nicaragua és Honduras között. 1855-ben egy kalandor csoport élén W. Walker, észak-amerikai szerencsevadász, Vanderbilt vasútkirály ügynöke megtámadta Nicaraguát és elnökké kiáltatta ki magát (1856. dec. 12). Diktatúrája miatt a többi közép-amerikai állam fegyveres akciót indított, az egyesült haderők felszabadították Nicaraguát (1860: Walkert agyonlövik). A liberális felkelési kísérletek leverése után a konzervatívok ismét magukhoz ragadták a hatalmat (1863–93).

Nicaragua a United Fruit Co. hatalmában (1893–1945)

Csak a konzervatívoknak rivalizáló csoportokra való felbomlása tette lehetővé a liberálisok hatalomátvételét. J. Santos Zelaya elnök (1893–1909) korlátozott reformprogramot valósított meg, amelynek fő célja az egyoldalúan kiépült és a United Fruit Co. által ellenőrzött gazdaság (kávé, banán, arany), valamint az elmaradott népoktatás modernizálása volt. Egyúttal erőltetett egyesülési politikát folytatott („Közép-amerikai Nagyköztársaság", 1895-ben), ez a terv azonban a szomszédos államok (különösen Honduras, El Salvador) és az Egyesült Államok ellenállásába ütközött. Az amerikai intervenció által támogatott konzervatív lázadás megdöntötte Zelaya kormányát (1909. dec.).

J. J. Estradas átmeneti rendszere (1910–11) után A. Díaz elnök (1911–17) Nicaraguát kiszolgáltatta az Egyesült Államoknak. 1914 augusztusában megkötötték a Bryan–Chamorro-szerződést az óceánok közötti csatorna építéséről és a Fonseca-öbölbeli flottabázis bérbevételéről. E. Chamorro (1917–21) és D. M. Chamorro (1921–23) elnöksége idején az USA pénzügyi szakértői megvalósították az ún. „stabilizálási programot" (1917–24), amely elmélyítette az ország gazdasági és politikai függőségét. Az 1912-től csaknem szakadatlan amerikai megszállási rendszerrel szemben demokratikus mozgalom bontakozott ki, amelynek élcsapata az 1925-ben alakított Kommunista Párt lett (1944-ben a Szocialista Párt nevet vette fel). Az antiimperialista hullám a C. A. Sandino liberális tábornok vezette népi felkelésben (1926. máj. 2) érte el csúcspontját. Sandino éveken át felszabadító harcokat folytatott a belső és külső reakció ellen, 1933-ban azonban vereséget szenvedett, ekkor az amerikai nagykövetség és a Nemzeti Gárda parancsnoka, A. Somoza utasítására meggyilkolták (1934).

1934-től a politikai hatalom A. Somoza (1937-től „elnök") kezébe ment át, aki Latin-Amerika modern történetének egyik legszörnyűbb diktatúráját teremtette meg.

Nicaragua a második világháború után

A második világháború eredményeképpen fellendült a demokratikus és a forradalmi mozgalom. A. Somoza 1947-ben lemondott elnöki rangjáról, gyakorlatilag azonban bábjai révén (többek között Román y Reyes, 1947–50: elnök) tovább kormányzott. A haladó erőket brutálisan üldözték (1948: a Szocialista Párt és más szervezetek betiltása). Nicaragua mint „Közép-Amerika csendőre" támogatta a Costa Rica-i népi mozgalom elfojtását (1948). Miután Somoza hivatalosan újra átvette a hatalmat (1950–56), katonai egyezményt kötött az Egyesült Államokkal (1954). Különösen aktív szerepet vállalt Nicaragua a J. Arbenz guatemalai polgári de-

mokratikus kormánya elleni intervenció előkészítésében és végrehajtásában (1954. jún.).

A. Somoza meggyilkolása után, fia, Luis Somoza Debayle ragadta magához a hatalmat (1956. szept.). A Somoza-diktatúrával szemben növekvő ellenzéki mozgalom bontakozott ki, amely a hadsereg egy részét is magával ragadta, felkelési kísérletek és fegyveres zavargások: 1958 okt., 1959. jún., 1960. nov. Az ellenzék különféle áramlatai 1960-ban közös akcióprogram köré tömörültek („Nyilatkozat a nicaraguai forradalom elveiről és minimális programjáról").

Nicaragua mint a Kuba elleni összeesküvés egyik legfontosabb központja (ellenforradalmárok kiképzése stb.) az 1962 januári Punta del Este-i AÁSZ-külügyminiszteri konferencián is az USÁ-nak engedelmeskedő többséghez csatlakozott, amely feltétel nélkül „elítélte" Kubát.

1962 november–decemberében több párt, még a jobboldali liberálisok és a konzervatív tradícionalisták is bojkottot hirdettek az 1963 februárjára kitűzött elnökválasztás ellen, mivel a Somoza-rendszer nem járult hozzá a választás nemzetközi ellenőrzéséhez. Somoza diktátor egykori magántitkára, R. Schick Gutiérrez győzött; halála után L. Guerrero alelnök vette át az ország vezetését (1966. aug. 3). A haladó erőknek tett formális engedményként 1964 októberében a nemzetközi kongresszus érvénytelennek nyilvánította a Bryan–Chamorro-szerződést. Az 1967-es februári választásokon újabb választási csalás eredményeképpen A. Somoza-Debayle (L. Somoza-Debayle testvére) győzött, aki 1967. máj. 1-én lépett hivatalba, hivatalosan is visszaállítva a Somoza-klikk uralmát.

1969-ben, a gyapottermelés hanyatlása folytán súlyossá vált a gazdasági helyzet (a devizabevétel egyharmada). A Somoza-diktatúrával szemben 1968–69-ben partizánmozgalom bontakozott ki („Frente Sandinista de Liberacion", FSL). A United Fruit Co. elfogott funkcionáriusaiért cserébe szabadon bocsátották Carlos Fonseca Amadost, az FSL vezetőjét és a szervezet további tagjait, akik Kubába emigráltak (1971. jan.).

Dr. M. Kossok

Niger

Niger, Niger Köztársaság (République du Niger); elnöki köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 1 267 000 km²; lakossága (1970): 3,9 millió; fővárosa: Niamey; közigazgatási beosztása: 16 körzet; hivatalos nyelve a francia.

A mai Niger Köztársaság területét a középkortól kezdve fontos szaharai karavánutak szelték át, pl. a Tripolisztól Murzukon és Bilmán át a Csád-tóhoz, valamint a Tunisztól Ghaton és Agadeszen keresztül Katszina és Kano hausza városállamokba vezető útvonal. A Niger-folyó menti területeken a 9. századtól létrejött a szonghai állam (fővárosa Gao), amely a 15–16. századig a nyugati Niger vidékének legnagyobb részét magában foglalta. 1515-től az I. Aszkia Muhammad Ture szonghai uralkodó elfoglalta az Air-területet (a tuaregek elűzése, a szonghaiak betelepítése). Az Észak-Nigériával határos terület a 11. századtól Zinder és a hausza államok (különösen Gobir) része lett; a Csádtól északnyugatra fekvő országrészek a hatalmas Kanem-Bornu államhoz tartoztak. A 18–19. században számos régi birodalom felbomlása után a tuaregek harcias és a karavánutazóktól rettegett nomád népe Niger csaknem egész területét kezében tartotta.

A 19. század elején Niger számos expedíció úticélja volt (1805–06: Mungo Park, 1823-ban Denham, Clapperton és Oudney, 1830: Lander, 1850 és 1853: H. Barth stb.).

A 19. sz. kilencvenes éveiben a területet francia gyarmati csapatok foglalták el, 1896-ban bevették Szai városát. 1898–1900-ban a Fureau–Lamy-expedíció elfoglalta az északi hausza birtokokat, valamint a Csád-tó környékét. 1911-ben Francia Nyugat-Afrikához csatolták a Territoire Militaire du Niger nevű területet. 1922-ben a felső-szenegáli és nigeri francia birtokokból létrejött „Niger gyarmat", amely megfelelt a mai Niger köztársaság területének. 1932–47-ben átmenetileg Felső-Volta területe is ehhez a gyarmathoz tartozott.

1958. dec. 14-én az első törvényhozó gyűlési választásokon a gyarmati közigazgatás és a feudális erők segítségével a franciabarát Haladó Párt (Parti Progressiste Nigérien, PPN; 1946-ban alapították, mint az RDA szekcióját) győzött. Niger 1958. dec. 18-án Francia Nyugat-Afrika feloszlatásakor a Francia Közösség keretein belül elnyerte az autonóm köztársaság státusát. A haladó erők vezette Union Démocratique Nigérienne (UDN), később Sawaba, Djibo Bakary vezetésével harcot indított az imperialista függés ellen, a teljes szuverenitásért. A pártot 1959-ben betiltották, vezetőit üldözték; Bakary azóta száműzetésben él. Az erősödő függetlenségi mozgalom, valamint a Mali Államszövetség és az antanttanács követelései, amelyekhez Niger

csatlakozott, 1960. aug. 3-án lehetővé tették a független Niger Köztársaság kikiáltását. A fiatal köztársaság 1960 szeptember óta tagja az ENSZ-nek, csatlakozott a Nyugat-afrikai Vámunióhoz és a Közös Piac társult tagja. A köztársasági elnök, egyúttal a külügyminiszter Hamani Diori (Haladó Párt). A Haladó Párt nevét Union pour la Communauté Franco-Africaine-re (UCFA) változtatták. Politikáját a feudális körök és a burzsoázia azon körei határozzák meg, amelyek szorosan összefonódtak a francia imperializmussal. A francia kormány 1961 áprilisában átfogó egyezményeket írt alá Nigerrel a gazdasági, kulturális, pénzügyi és katonai együttműködésről. A Niger Köztársaság az Afro-Madagaszkári Unió tagja. Az ország erős belső ellenzéke azonban arra kényszerítette a kormányt, hogy kapcsolatokat keressen a szocialista államokkal. 1963. márc. 18-án Niameyben, a fővárosban kulturális egyezményt írtak alá a Szovjetunióval. 1963-tól a kiéleződő társadalmi ellentmondások az ellenzéki erők kormányellenes akcióiban jutottak kifejezésre (1963. dec., 1965. ápr.).

Dr. T. Büttner

Nigéria

Nigéria, Nigériai Szövetségi Köztársaság (Federal Republic of Nigeria); szövetségi köztársaság Nyugat-Afrikában, a Nemzetközösség tagállama; területe: 923 768 km²; lakossága (1970): 65 millió. Fővárosa: Lagos; közigazgatási beosztása: 11 tartomány és a fővárosi terület; hivatalos nyelve az angol.

A gyarmatosítás előtti időszak

Az ország mindmáig kevéssé kutatott őskori történetéről a Baucsi-fennsíkon paleolitikus, az ország más részeiben neolitikus települések (Szokoto, Szvame, Kagara, Baucsi, Bokkosz, Szong, Ilorin, Katszina Ala, Benin, Amaeke, Afikpo, Udi) leletei tanúskodnak. Ezek között a kb. i. e. 2000 és i. sz. 200 között virágzó Nok-kultúra (Zaria tartomány) a legjelentősebb.

A Nigéria területén kialakult államok a 8. században jelennek meg; az ún. igazi hausza államok (Hausza Bokvoi), a Kano, Rano, Daura, Gobir, Katszina, Zaria (Zazzau), Biram, valamint az északi Kanem-Bornu állam (fénykora a 13–16. században), a jorubák, az ojók és az ifék állama (13. század), továbbá a benini edóké (fénykora: 15. század). Ezekben a centrumokban kora feudális, erős patriarchális vonásokkal és a rabszolgatartó gazdálkodásra emlékeztető elemekkel átszőtt társadalmi viszonyok jöttek létre. Az ifei (11–15. század) és a benini (15–17. század) bronzmunkák az anyagi kultúra magas (mintegy „görög") színvonaláról tanúskodnak. A kereskedelmi kapcsolatok egészen Észak-Afrikáig és Elő-Ázsiáig terjedtek. Kanem-Bornuban és a hausza államokban felvették az iszlámot, és elterjedt az arab írás. Az arab források (főleg Leo Africanus Európába jutott afrikai utazó beszámolói a 16. sz. elején) az afrikai forrásokhoz hasonlóan a mai Észak-Nigéria gazdagságáról tudósítanak. A nyugat-szudáni birodalmakhoz fűződő kapcsolatok ez idő tájt voltak a legszorosabbak, amikor a hausza államok néhány évre a szonghai birodalom részévé lettek (1512 körül).

Zaria, Kano, Katszina a 14–17. században egymást „váltották" a vezető hausza államok között. Az ún. „nem igazi" hausza államok (Banza Bokwoi): Kebbi, Nupe, Gveri, Jelva, Ilorin, Kvararafa, Zamrafa, többnyire adót fizettek az „igaziaknak". Ezek csak időlegesen határozták meg a központi fejlődést; Kebbi a 16. század első felében, a kwararafai Jukun-birodalom pedig (Bornuval szemben is) a 17. század második felében. A 16. században újabb fénykorát élő Bornu időlegesen a hausza terület legerősebb hatalma lett, uralkodó helyzetéről azonban a birodalomnak Idrisz Alomasz halála (1617) utáni meggyengülése következtében le kellett mondania.

Jorubaföld kultikus központja ugyan Ife városa maradt, a politikai központ szerepét azonban (a 14–15. század fordulóján) Ojo játszotta, amelynek alafinja (uralkodója) csaknem az egész joruba településterület ura lett, és befolyását Borgura és Nupéra is kiterjesztette, egészen a partvidékig. Ojo rövid ideig tartó hanyatlás (kb. 1535–1610) után a 17. század második felében élte virágkorát. (Fővárosa, Ojole jelentős kereskedelmi központ.) A belső nehézségeket és a vazallus államoknak (Borgu, Nupe, Dahome) az ojók uralmának lerázására irányuló sikeres kísérleteit a helyi előkelők Abiodun „alafin" halála (1789) után arra használták ki, hogy megerősítsék pozíciójukat a központi hatalommal szemben. A 19. század elején a birodalom felbomlott.

A benini állam virágkora idején (15–16. század) Dahome (Dahomey) határától és az Atlanti-óceántól a Nigerig terjedt, a partvidéken kolóniákat hozott létre (többek között Lagost) mesz-

szeágazó kereskedelmi kapcsolatokkal (Ojo, a hausza államok), és igen fejlett kézművességet alakított ki.

1472-ben a portugálok megjelentek a nigériai partvidéken, és kereskedelmi kapcsolatba léptek Jorubaföldd el és Beninnel (1485–86). Később a hollandok (17. század) és a britek (18. század) is megerősítették kapcsolataikat a Guineai-öböl partvidékével, hogy fegyver, alkohol, fém és szövetek szállítása révén rabszolgákhoz jussanak (Rabszolgapart).

Az európai hatalmak érdekében indított rabszolgavadászat mindenütt – a feudális fejlődés által nem érintett keleti országrészben (Brass, Kalabari, Bonny) is – termelőerőkkel folytatott rablógazdálkodást jelentett; az uralkodók kapcsolatában a rombolás és a gazdagodás eszközének bizonyult, és elmélyítette a fennálló társadalmi viszonyok lényegéből adódó bomlási tendenciákat.

Bornu kivételével, ahol al-Kanemi uralkodása határt szabott a folyamatnak, továbbá Kebbi és Gobir részei, valamint a középső hegyvidéki övezet kivételével, a mai Nigéria északi részét a 19. század első harmadában Uthman dan Fodio „szent háborúja" során a mohamedán feudális szokoto birodalomhoz csatolták, amelynek magva 1804–10-ben alakult ki. Az elnyomott fulbéknak, a hausza szegényparasztoknak és rabszolgáknak vallási színezetű, kezdetben társadalmi reformokat is szolgáló, a hausza nemesség és a gazdag kereskedők ellen irányuló mozgalma, amelyet a fulbe arisztokrácia vezetett, végül is nem hozott alapvető gazdasági, társadalmi változásokat. Ennek ellenére meggyorsította a termelőerők fejlődését és a lakosság polarizálódását.

Jorubaföld 19. századi fejlődését a helyi államok hatalmi harcai, az európai emberkereskedők számára folytatott, szinte versengő jellegű rabszolgavadászat jellemezte. Ekkoriban Ilorin és Dahome került előtérbe. A legfontosabb események: Ibadan alapítása (1821) és vezető hatalommá válása (a 60-as–70-es években); Abeokuta alapítása (1830) és növekvő szerepe (Ijebuval együtt) Dél-Jorubaföldön, a partvidék közvetítő kereskedelmében. Az állandó háborúskodások közül a legjelentősebbek az Ibadan és Ijaje közti háború (1860–65), az ibadaniak és az Ekiti szövetség háborúja (1878–86), valamint az Egba és Ijebu közötti háború (70-es évek vége).

Iboföldön az arók ragadták magukhoz a hatalmat. A délkeleti partvidék ún. delta-államai (Bonny, Opobo, Új-Calabar, Brass, Ó-Calabar, Warri) jelentős kereskedelmi központokká emelkedtek, amelyekben a rabszolga-kereskedelmet felváltotta az olajpálmatermékekkel folytatott kereskedelem.

A brit hódítás

A 19. század elején jelentek meg a mai Nigéria belső területein az első európai utazók. 1805-ben Mungo Park a brit kormány megbízásából beutazta a Niger vidékét, 1823–24-ben Clapperton és Denham vezetésével az első brit kereskedelmi misszió elérte az észak-nigériai területeket (Kukava-Bornu, Szokoto, Kano, Bornu, Sari-folyam). Clapperton és Lander a déli partról kiindulva Ojón át elérte az ország északi vidékeit. 1830–31-ben a Lander-testvérek beutazták a Nigert Bussától a torkolatig, egy év múlva Laird brit kereskedelmi expedíciója részben a Benue-folyón hajózva kutatott. Ezután fokozódtak a brit behatolási kísérletek az ország belsejébe. Az angolok a rabszolga-kereskedelem felszámolásának ürügyén avatkoztak be a nigériai államok belső ügyeibe (1851: Lagos, Abeokuta), majd állandó kereskedelmi telepeket hoztak létre a Nigernél.

1850–55-ben H. Barth utazott az országban a brit kormány megbízásából (szokoto birodalom, Bornu, Adamaua, Csád-tó); 1853-ban szerződést kötött a szokotói szultánnal.

Ez az előnyomulás, akárcsak a negyvenes években kezdődő missziós tevékenység a Niger mentén, Jorubaföldön és Calabarban, tulajdonképpen közvetlenül előkészítette a britek erőszakos területi hódításait.

Miután a gyarmatosítók 1851-ben a lagosi kereskedelmi támaszponton katonai erőszakkal leváltották az uralkodót, 1861-ben Lagost brit koronagyarmattá nyilvánították. 1879-ben Goldie Taubman kezdeményezésére megalakult a United Africa Company, amely egyesítette a Niger vidékén addig tevékenykedő négy legnagyobb brit kereskedelmi társaságot a francia és német versenytársakkal szemben, majd 1886-ban királyi védlevelet is kapott (Royal Niger Co., RNC). 1884–85-ben a berlini Kongó-konferencia törvényesítette a Niger alsó szakaszára irányuló brit gyarmati igényeket. Az RNC szélesebb síkon folytatta az elődje által 1885-ben kezdeményezett „védelmi szerződés politikát" és 1893-ban az akkor alakított és időközben kibővített „Olajfolyók protektorátusát" Niger-parti protektorátussá változtatta. A kilencvenes években katonailag leigázták Jorubaföldet, Benint, Ilorint, Nupét és Iboföld egyes részeit. 1900-ban a brit kormány átvette a Társaság birtokait (Észak- és Dél-Nigéria protektorátusainak létrehozása, 1906-ban Lagost is odacsatolták). Észak-nigériai brit főbiztossá Sir Frederick Lugardot nevezték ki, akinek vezetésével 1901–03-ban katonai akciókkal megszállták az ország még független északi részeit (1903: Kano és Szokoto). Az uralkodó-

kat angolbarát erőkkel cserélték fel, akik 1906-ban a szokotói lakosság felkelése idején támogatták a hódítókat az ellenállás felszámolásában.

Gyarmati uralom és nemzeti felszabadító mozgalom Nigériában

A brit gyarmatosítók a hagyományos uralkodókat és hatalmi apparátusukat kormányzóknak és „tanácsadóknak" rendelték alá, bevonták a gyarmati közigazgatási rendszerbe, és ezzel kifejlesztették az ún. közvetett uralom (indirect rule) elvét.

1914-ben a két protektorátust Nigéria gyarmat és protektorátus néven egyesítették; Lugard lett a főkormányzó. A szervezett antikolonialista mozgalom a húszas évek elején bontakozott ki. A mozgalom gyökerei arra az elkeseredett, de szétforgácsolt ellenállásra vezethetők vissza, amelyet a 19. század második felében a nyugat-afrikai őslakosság William Dappa Pepple (Bonny), Jaja (Opobo), Nana (Ebrohimi), Overami (Benin) és mások vezetése alatt tanúsított.

1923-ban Herbert Macaulay, akit a „nigériai nacionalizmus atyjának" tartanak, létrehozta Nigéria Nemzeti Demokrata Pártját (Nigerian National Democratic Party, NNDP), amely a gyarmati rend keretein belül demokratikus reformokat követelt. Számos ifjúsági szervezet is alakult, ezekből alapították 1936-ban a Nigériai Ifjúsági Mozgalmat (Nigerian Youth Movement, NYM).

A nemzeti felszabadító mozgalomra erős, ösztönző hatást gyakoroltak a második világháború társadalmi, politikai és ideológiai következményei, az 1945 utáni világtörténelmi átalakulás.

Nigériában alakot öltött a szervezett proletariátus, amely 1945-ben a munkások győzelmével végződött első általános sztrájk során mutatta meg harci erejét. A munkásság jelentős szerepet játszott a nigériai antikolonialista mozgalomban, amely lényegében nemzeti-burzsoá erők vezetése alatt állt. A pártok és szervezetek közül a legjelentősebb, a hagyományokban leggazdagabb a Herbert Macaulay és Nnamdi Azikiwe által 1944-ben alapított első nigériai tömegszervezet, a Nigériai-Kameruni Nemzeti Tanács (National Council of Nigeria and The Cameroons; 1962-től National Convention of Nigerian Citizens, NCNC). A Nemzeti Tanács elsőrendű politikai célként hirdette meg a függetlenség mielőbbi kivívását, és a negyvenes években (főleg az 1946-ban alapított Zikist-mozgalom forradalmi-demokratikus szárnyának tevékenysége révén) a legaktívabb erővé vált a nigériai nép függetlenségi harcában, főként a brit gyarmatosító hatalom alkotmányos manővereinek elutasításában. A harc az 1946–47-es ún. Richards-alkotmány elleni kampány és a keleti tartományok 1949. novemberi felkelésében érte el tetőfokát (a gyarmati rendőrség 21 sztrájkoló enugui bányászt meggyilkolt). A gyarmatosítók kihasználták a vezető erők társadalmi, gazdasági, politikai, etnikai-kulturális ellentéteit, amelyeket a vezetők a tömegekben is tudatosítottak; hatalmuk fenntartása érdekében az ország három részre osztásával elmélyítették a nemzeti felszabadító mozgalom szakadását (1947: északi, keleti és nyugati tartományra, ezeket 1954-ben körzetek szerint államszövetségben egyesítették).

Az északi körzetben a Nemzeti Tanács gyakorolta a legnagyobb befolyást, lényegében az ibo nemzetiségre támaszkodva (1953-ban a lakosság 68 %-a). A nyugati körzetben az 1951-ben hivatalosan létrehozott Akciócsoport (Action Group, AG) tevékenykedett Obafemi Awolowo vezetésével, a jorubák (85%) támogatásával, az északi iszlám körzetben pedig az ugyanazon évben alakult Északi Népek Kongresszusa (Northern People's Congress, NPC), amelynek etnikai bázisát a hauszák (32%), a fulbék (17%) és a nupék alkotják. 1952-től közülük került ki a mindenkori körzeti gyűlések többsége és a végrehajtó szervek bennszülött képviselői is. Míg az AGa gazdag kakaótermelők, kereskedők, bankárok és a hagyományos joruba uralkodó körök érdekképviselőjeként (bár konzervatív elképzelésekkel) függetlenségre törekedett, addig a feudális-reakciós NPC csupán a nemzeti felszabadító mozgalom nyomására tette magáévá a függetlenség eszméjét. Az északi körzetben tevékenykedő, 1950-ben alapított Északi Haladó Erők Szövetsége (Northern Elements Progressive Union, NEPU) szorosan együttműködött a Nemzeti Tanáccsal. Az ötvenes években a nemzeti erők által, főképpen az NCNC kezdeményezésére a britekre kényszerített alkotmány-értekezletek (1953–54, majd 1957–58) a gyarmatosítás elleni harc mérföldköveit képviselték. Az utolsó, Londonban lezajlott találkozón (1958. szept.–okt.) a nigériai vezető pártoknak a tömegek által kikényszerített egységes magatartása nyomán Nagy-Britannia kénytelen volt hozzájárulni az ország függetlenségéhez (1960. okt. 1).

A független Nigéria

Az 1959-ben megtartott, a független állam jövőjéről döntő szövetségi választásokon az NPC és az NCNC/NEPU megszervezte a központi képviselőház 312 mandátumának többségét. A pártok kormánykoalícióban egyesültek, amely a Nemzetközösség keretén belüli, politikailag független Nigériai Államszövetség kikiáltása után az

országra egy, a reakciós erők – az északi feudális urak és a burzsoázia komprádor elemei – által diktált kapitalista fejlődési utat kényszerített, olyan politikát tehát, amely különösen gazdasági téren lehetővé tette a neokolonialista befolyást. A miniszterelnök Sir Abubakar Tafawa Balewa (NPC) lett, a főkormányzó pedig Nnamdi Azikiwe, az NCNC országos elnöke, aki Nigéria köztársasággá nyilvánítása után (1963. okt. 1) átvette az államelnöki funkciót.

A gazdaságban, a közoktatásban, a tudományban, a kultúrában és a társadalmi élet demokratizálásában elért sikerek ellenére kiéleződtek a társadalmi ellentétek, amelyek a munkások és az alkalmazottak 1963-as sztrájkharcaiban és az 1964-es általános sztrájkban nyilvánultak meg. Csaknem állandó politikai válság jött létre (1962. máj.: a nyugati körzet AG-kormánya elleni államcsíny után), és polarizálódtak az ország politikai erői. A forradalmi-demokratikus elemek már 1960 szeptemberében létrehozták a Nigériai Ifjúsági Kongresszust (Nigerian Youth Congress, NYC). 1960–62-ben az AG fokozatosan megváltoztatta korábbi politikai-ideológiai irányvonalát, ennek következtében a komprádor elemek (köztük S. L. Akintola, a nyugati körzet miniszterelnöke) kiléptek a szervezetből. 1963 augusztusában megalakult Nigéria Szocialista Munkás- és Parasztpártja (Socialist Workers and Farmers Party of Nigeria, SWAFP). 1964 elején az északi körzet haladó szervezetei az Északi Haladó Erők Szövetségébe (Northern Progressive Front, NPF) tömörültek. 1964 nyarán végül létrejött az Egyesült Haladó Nagy Szövetség (United Progressive Grand Alliance, UPGA), amelybe az NCNC, az AG és az SWAFP-pal szövetkezett NPF tartozott.

A reakciós erők létrehozták a Nigériai Nemzeti Szövetséget (Nigerian National Alliance, NNA). Ez a szövetség a Sir A. Bello, északi miniszterelnök, a szokotói „sardaunu" és a Balewa miniszterelnök vezette NPC-ből, az AG-ből és az NCNC-ből kivált elemekből jött létre, valamint az 1964-ben a nyugati körzetben megalakult Nigériai Nemzeti Demokrata Párt (Nigerian National Democratic Party, NNDP), a közép-nyugati körzetben szervezett Midwestern Democratic Front és a szeparatista kelet-nigériai Niger Delta Congress egyesüléséből keletkezett.

Az 1964. dec. 30-ra kitűzött szövetségi választásokat az UPGA, az NNA az antidemokratikus választási módszerek miatt bojkottálta, s ezzel komolytalanná tette. Kitört az állami válság, amelyet 1965. jan. 4-én az elnök és a miniszterelnök politikai kompromisszumával formailag rendeztek. 1965. márc. 18-án pótválasztásokat tartottak a keleti körzetben és Lagosban. Balewa addigi miniszterelnök széles alapon ún. nemzeti kormányt hozott létre, amelynek politikáját az NNA határozta meg. Az NNA a maga javára döntötte el a nyugati körzetben 1965. okt. 11-én tartott választásokat. A haladó erők a szavazás eredményét nem ismerték el, mivel gátolták őket a választási harc előkészítésében és végrehajtásában. A politikai helyzet kiéleződött. A reakciós körök politikájával elégedetlen fiatal tisztek 1966. jan. 15-én államcsíny után katonai vezetőket juttattak hatalomra. A J. Aguiyi Ironsi vezérőrnagy, a nigériai hadsereg főparancsnoka által létrehozott központi szervek (Legfelső Katonai Tanács, Szövetségi Végrehajtó Tanács) és az általa kinevezett körzeti hatalmi szervek (élükön a katonai kormányzókkal) a feloszlatott polgári törvényhozó és végrehajtó szervek helyére léptek. Május 24-én Nigériát egységes állammá nyilvánították, valamennyi politikai pártot és etnikai szervezetet betiltottak. Az ellenzéki erők kihasználták a kormánynak az ibókat egyoldalú előnyben részesítő politikáját, az ezzel kapcsolatos elégedetlenséget, és zavargásokat robbantottak ki az ország északi körzetében (máj. vége). Nem sokkal később a nyugati körzetben állomásozó csapategységek is fellázadtak (júl. 28), és J. Gowon, aki addig vezérkari főnök volt, átvette a hatalmat (aug. 1). Gowon több politikai személyiséget szabadon bocsátott (aug. 6) és visszavonta az Ironsi által végrehajtott államjogi változtatásokat. Az ország valamennyi részének képviselőiből tanácskozó testületet hozott létre, amelynek fő feladata az ország leendő alkotmányával kapcsolatos javaslatok kidolgozása volt. Szeptember 12-én ez a szervezet megkezdte tevékenységét és október elejéig rendszeresen tanácskozott, ekkor azonban a hauszák és az ibók között ismét véres összetűzésekre került sor. Gowon az ország fenyegető széthullását úgy próbálta megakadályozni, hogy a négy körzetet 12 szövetségi államra osztotta (1967. máj 28). 1967. máj. 30-án a keleti körzet elszakadt, majd Odumegwu Ojukwu ezredes kikiáltotta az ún. „Biafrai Köztársaságot". A nagy tőkésországokkal együttműködő szeparatisták elleni, júliusban indított katonai offenzíva többek között az imperialista körök támogatása következtében súlyos nyomort és véres veszteségeket okozó, két és fél évig tartó háborúvá szélesedett, amely a központi erők győzelmével végződött (Biafra kapitulációja, 1970. jan. 15).

Időrendi táblázat

I. e. 3000–1500	A neolitikum (újkőkor) kezdete Nigériában.
I. e. 2000 körül–I. sz. 200 körül	A Nok-kultúra Közép-Nigériában.
I. sz. 700–1000	Nem bantu népek bevándorlása a mai Nigériától északra fekvő területekről.
11–12. sz.	Az iszlám elterjedésének kezdete Bornuban és a hausza államokban (14–15. sz.).
11–15. sz.	Az ifei bronzmunkák létrejöttének időszaka.
14–15. sz.	Ojo lesz Jorubaföld politikai súlypontja.
15–16. sz.	Benin virágkora, a magas fejlettségű bronzöntő művészet továbbfejlődése.
1472	A Sequeira vezette portugál expedíció eléri Lagost.
1485–86	Portugália és Benin kereskedelmi kapcsolatának kezdete (az ugwatói kereskedelmi telep).
16. sz. eleje	A szonghai birodalom meghódítja a hausza államokat; a fulbe bevándorlás kezdete.
kb. 1535–1610	Az ojói alafinok ún. ojó-igbohói száműzetésének kora.
1553	Az első angol kereskedő (Wyndham) kapcsolatba lép Beninnel.
16. sz.-tól	A mai Nigéria területét bevonják az európai rabszolga-kereskedelembe.
17. sz.	A nem iszlám Jukun állam virágkora Kvararafában.
1789	Abiodum, az utolsó nagy alafin halála Ojóban.
19. sz. eleje	Az ojo állam kisebb államokra bomlik.
1804–10	„Szent háború" a fulbe Uthman dan Fodio vezetésével a hausza államok ellen.
1807	A fulbék meghódítják Kebbi, Katszina és Kano hausza államokat.
1809	Szokoto mohamedán szultanátus alapítása, később Uthman dan Fodio lemond, a birodalmat felosztják; a keleti részt fia, Muhammed Bello (Szokoto), a nyugati részt testvére, Abdullahi (Gwandu) kapja. Az adamauai fulbe állam megalapítása.
1810	Nupe a szokoto birodalom adófizetője lesz.
1811	Al-Kanemi végleg visszaveri a Bornu ellen irányuló fulbe támadó hadjáratokat.
1831	Abdul-Szalami Ilorin emírje lesz, az ország ettől fogva a szokoto birodalom tartománya.
1832	A fulbék megszerzik Nupe trónját.
1840 körül	Az ibadaniak első csapása Ilorinra (osogbói csata).
1841	Jola főváros megalapítása Adamauában.
1849	Beecroft brit konzul a benini és biafrai öböl partvidékén.
1850–55	G. Barth német utazó Benuéig felkutatja Észak-Nigériát.
1851	Brit csapatok ágyúzzák, majd megszállják Lagost.
1854	William Dappa Pepple-t, Bonny kereskedőállam (Niger-delta) energikus királyát Beecroft száműzi. A fulbe hadsereg döntő vereséget szenved a joruba koalíciótól, majd kiszorítják Ekitiföldről.
1857	Baikie és Glover expedíciója további brit kereskedelmi támaszpontokat hoz létre a Nigernél.
1860–65	Háború Ibadan és Idzsaje között a joruba területek feletti uralomért.
1861	Lagos brit koronagyarmattá lesz.
1866–67	G. Rohlfs német Afrika-utazó Nigériában (Csád-tó–Lagos).
19. sz. 60-as–70-es évei	Ibadan hatalmának legnagyobb kiterjedése.
1878	Az ekitik lázadása Ibadan uralma ellen, az ekiti szövetség létrejötte.
1879	Goldie Taubman megalapítja a United Africa Companyt.
1885	Lagostól keletre, az Olaj-folyamnál brit protektorátust szerveznek. Szerződések Beninnel, Szokotóval és más államokkal.
1886	A Royal Niger Co. (korábban: United Africa Co.) birtokokat szerez a Niger deltájában. Ekiti lerázza az idegen igát.
1887	Jaja, opobói királyt, aki fellép a brit hódítók ellen, leváltják és Nyugat-Indiába hurcolják.
19. sz. 80-as évei	Heves összecsapások Ibadan, Egba és Idzsebu között; Dahomey megtámadja Jorubaföldet.
1893	A joruba államokat (Ilorin és Abeokuta kivételével) brit védnökség alá helyezik (Lagos gyarmat és protektorátus). Brit protektorátus létrehozása a Niger partvidé-

kén, Rabeh szudáni arab hadvezér meghódítja Bornut, és a Csád-tó körül fekvő országokat egyesíti. Nigéria és Kamerun között rögzítik a brit–német érdekszféra határát.

1895 A Royal Niger Company büntető hadjárata a brass törzs ellen (Akassza-háború).

1897 Brit csapatok meghódítják Benint, Ibadant, Ilorint és Nupét. A benini műkincsek elrablása.

1898 A brit és a francia befolyási övezet határának megvonása Hauszaföldön. Iboföld meghódításának kezdete.

1899 A Royal Niger Co. lemond földbirtokairól és tulajdonjogairól a brit kormány javára.

1900 Észak- és Dél-Nigéria brit protektorátus létrejötte.

1901 Nagy-Britannia és Németország felosztja egymás között az Adamaua-államot.

1902 Az ibók fő szentélyének lerombolása Arochukuban. Rabeh veresége (1900) után Bornut brit, német és francia gyarmatosítók osztják fel.

1902–03 Brit hadjárat Lugard vezetésével Észak-Nigéria államai ellen. A szokoto birodalmat brit védnökséggé szervezik, ezzel lezárulnak a brit hódítások.

1906 A szokotói lakosság felkelését vérbe fojtják.

1914 Lugard főkormányzó egyesíti Észak- és Dél-Nigéria protektorátust, ezzel továbbfejleszti az „indirekt-uralom" rendszerét.

1922 Nyugat-Kamerunt, mint a Népszövetség brit mandátumterületét, közigazgatásilag Nigériához csatolják.

1923 Nigéria Nemzeti Demokrata Pártjának megalakulása Herbert Macaulay vezetésével.

1936 A Nigériai Ifjúsági Mozgalom létrehozása.

1937 N. Azikiwe visszatér Nigériába. Megjelenik a „West African Pilot" c. újság.

1944 Az antikolonialista Nigéria és Kamerun Nemzeti Tanácsa gyűjtőmozgalom (NCNC) megalakítása.

1945 A nigériai munkások első általános sztrájkja.

1946 Brit-Kamerunt az ENSZ-gyámsági területeként ismét Nagy-Britannia irányítása alá helyezik.

1947 Nigériát három tartományra osztják fel.

1949 Antikolonialista népi felkelés a keleti tartományban, a sztrájkoló enugui bányászok között rendezett vérfürdő miatt.

1951 Az Akciócsoport (AG) megalakítása a nyugati tartományban; az Északi Népek Kongresszusának megalakítása.

1953–54 Az AG és az NCNC a képviselőházban követeli a függetlenség megadását (1956-tól); ezt követően összeülnek az első alkotmányértekezletek.

1954 A Nigériai Államszövetség létrehozása.

1955 50 000 ón- és kolumbitbányász sztrájkja (Észak-Nigéria).

1957 A keleti és nyugati körzet belső „önkormányzatot" kap.

1958 A londoni alkotmányértekezlet (szept.–okt.) a függetlenné válás dátumát 1960. okt. 1-re tűzi ki.

1959 Az északi körzet „önkormányzatot" kap. Választások a megalakítandó központi parlamentbe (dec. 12). A. T. Balewa miniszterelnök új kormányának megalakulása (dec. 20).

1960 A Nigériai Államszövetség függetlenségének kikiáltása a Nemzetközösség keretén belül (okt. 1). N. Azikiwe átveszi a főkormányzói hivatalt (nov. 16).

1961 Nigéria és Nagy-Britannia a nigériai közvélemény nyomására felülvizsgálja az 1960-ban kötött katonai szerződést (febr.). Népszavazás, amelynek eredményeképpen Brit-Kamerun északi részét Sardauna-tartomány néven Nigériához csatolják (jún. 1).

1962 Az ún. Monrovia-államcsoport kormányfőinek lagosi értekezlete (jan. 25–31) elfogadja a Madagaszkár és az Afrikai Államok Szervezetének Kartáját.

1963 Megalakul Nigéria Szocialista Munkás- és Parasztpártja (SWAFP) (aug. 16). Awolowót és Enahorót, az Akciócsoport vezetőit „államcsíny előkészítése" miatt tíz, illetve tizenöt évi börtönnel sújtják (szept.). Nigéria köztársasággá alakul; államelnök: N. Azikiwe (okt. 1).

1964 A nigériai munkások sikeres, 13 napos általános sztrájkja (jún.). Megalakul az Egyesült Haladás Nagy Szövetsége (UPGA) és a Nigériai Nemzeti Szövetség (NNA); szövetségi választások az UPGA bojkottja mellett; kormányválság (dec. 30).

1965 Az elnök és a miniszterelnök kompromisszuma időlegesen elsimítja a nyílt válságot

(jan. 4). Pótválasztások a keleti körzetben és Lagosban (márc. 18). Befejeződnek a tárgyalások Nigériának társországként a Közös Piachoz való csatlakozásáról (júl.). Választások a nyugati körzetben; a hivatalos eredményt a haladó erők kétségbe vonják (okt. 11).

1966 Fiatal tisztek puccsa (jan. 15) hatalomra juttatja a hadsereget. Nigéria egységállam lesz, a pártokat és az etnikai szervezeteket felosztják (máj. 24). Gowon puccsa és hatalomátvétele (júl. 28–aug. 1). Vezető polgári politikusok (többek között Awolowo) szabadon bocsátása (aug. 6). Nigéria ismét szövetségi köztársaság (szept. 1). Alkotmányértekezletek Lagosban (szept.–okt.).

1967 Az ibók között rendezett mészárlás után a keleti körzetek kiválása Ojukwu ezredes vezetésével. Az ún. „Biafra Köztársaság" kikiáltása (máj. 30).

1967–69 Katonai akciók a szeparatisták letörésére. Általános éhínség Biafrában.

1970 A szeparatisták kapitulációja (jan. 15).

Awolowo, Chief Obafemi: joruba politikus; szül. 1909; Nagy-Britanniában végezett jogi tanulmányai után egyik alapítója az 1951-ben megalakult Action Groupnak; 1951–54: helyi közigazgatási miniszter; 1954–59: a nyugati körzet miniszterelnöke; 1959–62: az ellenzék vezetője a szövetségi parlamentben; 1963-ban államcsíny előkészítése miatt tízévi fogságra ítélték; 1966 augusztusában szabadon bocsátották.

Azikiwe, Nnamdi: ibo politikus és államférfi; szül. 1904-ben. Az USÁ-ban újságírást és politikai tudományokat tanul. 1937-ben megalapítja a „West African Pilot" c. újságot. 1944-ben egyik alapítója, 1946–60-ban országos elnöke az NCNC-nek; 1954–59: a keleti körzet elnöke; 1959 decemberétől a szenátus elnöke; 1960. okt. 1-től főkormányzó; 1963. okt. 1–1966. jan. 16: a szövetségi köztársaság elnöke.

Balewa, Sir Alhadji Abubakar Tafawa: államférfi; 1912–66; 1946-ban észak-nigériai parlamenti képviselő, 1952–54: közmunkaügyi miniszter, 1954–57: közlekedésügyi miniszter; 1957-től az NPC egyik vezetője, az államszövetség miniszterelnöke. Az 1966. januári puccs során meggyilkolták.

Bello, Sir Alhaji Ahmadu: politikus; 1909–66; Uthman dan Fodio, a szokotói sardaunu utódja; Szokoto tartomány bennszülött közigazgatásának vezető hivatalnoka. 1951-ben egyik alapítója és vezetője az NPC-nek, több tárca betöltése után 1954-ben az északi körzet miniszterelnöke. Az 1966. januári puccs során meggyilkolták.

Benin: történelmi fontosságú állam Nigéria délnyugati részén, hasonnevű fővárossal. Feltehetően a 10–12. század között alapította az edo (bini) nép. Az ország lakossága magas szintű kultúrát hozott létre, és Ife joruba város mestereitől (valószínűleg ebből a városból származott a 12. századtól uralkodó dinasztia) átvette a bronzöntés technikáját és továbbfejlesztette azt. A 15. századi benini bronzszobrok esztétikai szempontból felülmúlják a korabeli európai mesterek műalkotásait. Ebben az időben Benin Dahométól a Nigerig terjedt és a 16. században virágkorához közeledett. 1500 körül Portugália kereskedelmi kapcsolatokat létesített az országgal (tűzfegyverek szállítása rabszolgák, fűszerek és elefántcsont ellenében). Benin kereskedelmi kapcsolatai a Kongóig és Sierre-Leone partvidékéig terjedtek. A kereskedelem és a kézművesség a király (oba) monopóliuma volt, az uralkodó politikai hatalmát azonban korlátozták. Benin jelentősége a 19. századra lehanyatlott, 1885-ben a britek telepedtek le a partvidéken és 1897-ben meghódították az államot, felgyújtották a fővárost és elrabolták műkincseit.

Bornu: állam a Csád-tó nyugati partján, a lakosság zömét a kanurik alkotják (2 millió). Magva a Csád-tó északkeleti partján fekvő Kanembirodalom, amelynek kezdetei a hagyomány szerint a 8. századra nyúlnak, s amely a 13. században érte el legnagyobb kiterjedését, magába foglalva Bornut is. A bulalák állandó fenyegetése miatt a birodalom súlypontját fokozatosan a gazdag Bornu tartományba helyezték (15. század), és maga az ország is felvette ezt a nevet. A virágkor Idrisz Aloma uralkodása (1571–1603) idejére esik, aki a kanói hauszák és az airi berberek felett is uralkodott. Amikor a fulbék 1809-ben megtámadták Bornut, al-Kanemi sejk, vezír visszaverte őket, magához ragadta a hatalmat, új dinasztiát alapított. Ekkor élte Bornu újabb rövid virágkorát, egészen a 19. század közepéig. 1893-ban Rabeh szudáni arab hadvezér (aki magát Mahdinak nevezte) a birodalom nagy részét meghódította. 1899–1900-ban franciák foglalták el az országot, amelyet 1902-ben Németország, Anglia és Franciaország felosztott egymás között.

Fulbék, lásd Szokoto birodalom.

Hausza államok: a hausza nép egykori városállamai Észak-Nigériában (a 19. század elejéig). A 14–15. századtól a lakosság zöme felvette az iszlámot, nyelvük Észak-Nigéria kereskedelmi és társalgási nyelve. A hauszák eredete nem tisztázott; őseik feltehetően északkeletről vándoroltak be a 10. század előtt, és a hagyomány szerint hét „igazi" hausza államot hoztak létre (Daura,

Kano, Biram, Katszina, Gobir, Zaria és Rano). A krónikások a városállamok megalapítását a 8–11. századra helyezik. A hét „nem igazi" hausza államnak (ún. „Banza Bokvoi") a környékén lakó rokon törzsek által alapított államokat (Kebbi, Nupe, Gveri, Jelva, Zamfara, Ilorin, Kvararafa) nevezik. A városokban felvirágzott a kézművesség, a kereskedelmi kapcsolatok Észak-Afrika partvidékéig terjedtek.

Ibók: a keleti körzet lakossága. Történelmi eredetüket homály fedi, egyes etnikai csoportjaik különböző származásra utalnak. Nem hoztak létre szilárd államalakulatot (kivéve a benini hatás alá került onitsa-ibókat és az északi ikákat). Fennmaradt a nemzetségi rend. Bizonyos egységesítő hatást fejtett ki Csuku főisten arocsukui jóshelye, amely megalapozta az aro nép kereskedelmi hegemóniáját. A jóshelynek a brit gyarmati hódítók által történt lerombolása (1902) különösen fontos szerepet játszott az ibó nép leigázásában.

Jorubák: nép Nyugat-Nigériában, amely ezen a területen több államot alapított. A joruba államok kezdetei kb. a 11. századra nyúlnak vissza. Feltehetően ekkor alapították Ojo városát. A 13. században elfoglalták Nupe államot, felvirágzott a kézművesség és a kereskedelem. Nagy, masszív falakkal körülvett városok épültek. Ojo állam urát, az alafint a joruba államok fejének tekintették. A 16. században élénk kereskedés (főképpen rabszolga-kereskedelem) alakult ki a portugálokkal. A 18. században a jorubák meghódították Dahomét, Borgut és Nupét, a század végére azonban megszűnt az ojók mindaddig háborítatlan uralma. A századfordulón Ilorin önállósult és Alimi, a „szent háború" hívének fia, Abdul-Szalami idején a fulbe birodalom része lett (1831); a független államok közül Ibadan, Abeokuta (Egba) és Idzsebu emelkedett ki. A közöttük (és további központok) közötti állandó összecsapások megkönnyítették a britek előnyomulását Nigéria belseje felé, hosszas erőfeszítések után 1893-ban a jorubák településterületének legnagyobb részét brit védnökséggé szervezték.

Nupe: Niger menti állam Nigéria északnyugati részén (13–19. század), a 15–16. században megkezdték az üveg-, vas- és rézfeldolgozást, a 18. században elterjedt az iszlám, a 19. század elején a szokoto birodalomtól függ, 1897-ben a britek meghódították.

Okpara, Michael I.: politikus; szül. 1920; orvostudományt tanult, 1953-tól miniszter (többek között egészségügyi, termelési, mezőgazdasági), 1959–66: a keleti körzet miniszterelnöke, 1960: az NCNC elnöke; az UPGA megalakulása után annak vezetője.

Szokoto birodalom: a fulbék (másként ful, fellata, fulani, pula) államalakulata, akik a 15. századtól Nyugat-Szudánból jövet letelepedtek Észak-Nigériában. A fulbék és a hauszák állama volt az egykori hausza államok területén, amely az Uthman dan Fodio vezette 1804–10-es „szent háború" során jött létre az addig elkülönült hausza államok egyesítésével (1807: Kebbi, Kano és Katszina meghódítása). Az új főváros Szokoto lett (1809). A feudális birodalom élén egyházi-világi hatalommal felruházott politikai vezető állt. Társadalmi-gazdasági alapjait az egykori hausza államok fejlett feudális viszonyai jelentették. Amikor 1900 körül a britek benyomultak Észak-Nigériába, Szokotót nem sikerült megvédeni, mivel a hauszák nagy része nem vett részt az ellenállásban. 1903 februárjában és márciusában Kanót és Szokotót brit csapatok foglalták el (1903. febr.–márc.); 1906: britellenes felkelés.

Dr. C. Mährde

Norvégia

Norvégia, Norvég Királyság (Kongeriket Norge); örökletes alkotmányos monarchia Észak-Európában; területe: 324 219 km²; lakossága (1970): 3,9 millió; fővárosa: Oslo; közigazgatási beosztása 20 járás; hivatalos nyelve a norvég. Függő területek: Jan Mayen (Atlanti-óceán) és Svalbard (az Északi-tengeren), a Spitzbergák (Spitsbergen) szigetcsoporttal és a Medve-szigettel (Bjørnøya); területe: 62 422 km², valamint a Bouvet-sziget (Bouvetøya) az Atlanti-óceánon.

Norvégia a feudalizmus korában

A kezdetektől a dán–norvég unióig

A skandináv néptörzsek etnikai származása, amelyek a kő-, a bronz- és a korai vaskorszakban Norvégia területét lakták, ismeretlen. Az országot igen korán germán törzsek népesítették be. A 9. századból számos kisebb királyságot ismerünk, amelyek területét először Harald Hårfagr (860–933) király egyesítette 872-ben. A lakosság magvát szabad paraszti réteg alkotta, de már ebben az időben megmutatkozott a kezdeti differenciálódás. Harald Hårfagr kemény intézkedé-

sekkel lépett fel a kialakuló helyi hűbéri hatalmasságokkal szemben, uralmának elismerésére kényszerítette őket, a földre pedig adót vetett ki. Ennek a nyomásnak számos hűbérúr ellenállt; elhagyták az országot és Izlandban vagy másutt telepedtek le. A norvég vikingek a 11. századig kiterjedt rabló- és kereskedelmi hadjáratokat folytattak, amelyek során eljutottak Grönlandba, elérték az észak-amerikai partvidéket, Nyugat-Franciaországot (Normandiát) és a földközi-tengeri országokat (pl. Szicília). Harald Hårfagr halálakor Norvégia kisebb királyságokra bomlott, ezeket Olaf Tryggvason (995–1000) uralkodása alatt ismét egyesítették. Olaf Tryggvason erőszakkal bevezette a kereszténységet. A király egy Dánia elleni hadjáratban a svolderi tengeri csatában elesett. Szent Olaf Haroldsson (1015–30) uralkodása idején helyreállították a birodalom egységét, végérvényesen bevezették a kereszténységet és meggyorsították a feudalizálódás folyamatát. A vezető nemesi nemzetségek különleges előjogokban részesültek. A Nagy Knut dán birodalma elleni hadjárat (1027) sikertelenül végződött. 1028-ban Dánia ellentámadást indított, a nemesség számos képviselője meghódolt Knutnak, Olafnak pedig menekülnie kellett. Olaf trónjának visszaszerzésére irányuló kísérlete közben – 1030-ban Stiklestadnál – elesett. Knut halála után Olaf fiának, Magnusnak (1035–47) sikerült megszilárdítania a norvég birodalmat, és az 1042-es örökösödési szerződés alapján Dánia királya lett. A 11–12. században belső harcok dúltak az uralomért. Erősödött az egyház hatalma (befolyása a királyválasztásra). A brémai püspökségnek való alárendeltség a lundi püspökség megalapításakor (1104) véget ért; 1153-ban püspöki székhelyet létesítettek Nidarosban (Trondheim). Håkon Håkonsson király (1217–63) némi zűrzavar után belpolitikailag megszilárdította uralmát, hatalmi szféráját kiszélesítette. A norvégok szerződést kötöttek a Hanzával; 1236-tól Bergenben állandó telephelyek jöttek létre. Az északi végeken (Finnmark) kialakult határvitákat 1252-ben a novgorodi Alekszandr Nyevszkijjel szerződésileg rendezték. Megszilárdult a Svédországgal kötött szövetség. Jó kapcsolat alakult ki II. Frigyes Hohenstauf császárral és Kasztíliai Alfonz királlyal. Sikerült megbékülni az egyházzal is, amely korábban gyakran ellenzékbe vonult a királlyal. szemben, a megbékélés a királynak jelentős jogokat biztosított a klérussal szemben. Grönland a norvégok birtokába került, és megértek Izland birtokbavételének feltételei is (1262–63). A 13. század végén az egyház mindent megtett, hogy megerősítse pozícióját a királysággal szemben. A vita kiegyezéssel végződött, amelynek révén az egyház addigi függőségétől eltérően bizonyos előnyökhöz jutott (1283). Norvégiának az a kísérlete, hogy a bergeni Hanza-kereskedők jogait korlátozza, és saját kereskedelmét fejlessze, kudarcot vallott. 1294-ben még a Hanza privilégiumainak tekintélyes kiterjesztésébe is bele kellett egyeznie, s ezeket az előjogokat 1343-ban ismételten megerősítették, miután Norvégia Koppenhágánál vereséget szenvedett Dániától és a Hanza-flottájától. 1319-ben V. Håkon halálával kihalt a Harald Hårfagr által alapított dinasztia. Ebben az időszakban Norvégia kulturális virágkorát élte, gazdag udvari költészet, történeti művek, sagák és legendák keletkeztek. Norvégiában a feudalizálódás folyamata nem hozott létre kifejezett függőségi viszonyokat. Parasztttömeg nem került függésbe. Mindazonáltal végbement a feudális differenciálódás, amely különválasztotta egyfelől a lovagokat vagy bárókat, akik hűbérurakként vagy a királyi hird (tanács) tagjaiként magas állásokat töltöttek be, másfelől pedig a parasztságot.

A norvég–dán unió

1319-től Norvégia Magnus Eriksson svéd király hatalmába került (1319–63), aki az országról lemondott fia, VI. Håkon javára. Håkon felesége Margit dán hercegnő volt, akit az uralkodópár fia, V. Olaf halála (1387) után Dánia és Norvégia királynőjévé választottak. 1397-ben a királynő egyesítette birodalmát Svédországgal, amikor a három birodalom a kalmari unióban, dán vezetés alatt szövetségre lépett a Hanza keleti-tengeri uralmi igényei ellen, valamint a saját feudális terjeszkedésük támogatására. Svédország formailag 1523-ig volt az unió tagja, Norvégia viszont 1814-ig államegységben élt Dániával. Ez a fejlődés Norvégiában viszonylag csekély ellenállásba ütközött. A nemességet az évszázados harcok meggyengítették, a papság dánellenes kísérletei kudarcot vallottak, a parasztok pedig személyes szabadságuk ellenére mind erősebb feudális függésbe kerültek. A norvég városokban letelepedett polgárok védekezni kényszerültek a Hanza ellen. Volt ugyan külön norvég kormányzat, a Birodalmi Tanács vezetésével, ezt azonban fokozatosan dán hivatalnokokra, papokra, sőt dán helytartókra ruházták át. Az 1539-ben bevezetett reformáció Norvégiában a dán hatalmat erősítette, az országot mintegy dán tartománnyá tette. Ezt a fejlődést az is elősegítette, hogy III. Keresztély (1534–59) a grófi belviszályok győzelmes befejezése révén növelte hatalmát. Dán mintára bevezették az új kormányzati szervet, az Urak Gyűlését, amelyen a király megbízásából a dán birodalmi tanács tárgyalt a legjelentősebb hűbérurakkal és a nemességgel. Emellett alkalmilag rendi gyűléseket is összehív-

tak, ezeknek azonban nem volt politikai súlyuk. A 16–18. században, a hegemóniáért folyó svéd–dán háborúk idején, Norvégia állandó hadszíntérré vált. Az országot feldúlták, ráadásul területi veszteségeket is szenvedett. A Hanza hanyatlásával a dán–norvég kereskedelem és hajózás jelentősége megnőtt. Egyre jobban kibontakozott a halexport mellett a fa- és fakészítmények kivitele is. Országszerte fűrészmalmok épültek. A 17–18. században vas- és rézbányákat nyitottak. Megnőtt a polgárság öntudata. A királyi törvény, amely Dániában megszilárdította az abszolút uralmat (1665) és Norvégiára is érvényes volt, az önkormányzat utolsó maradványainak feladását jelentette a központi hatalom javára. Norvégiában a dán király nevezte ki a hivatalnokokat, a polgármestereket, a tanácsosokat és a papokat. A nagy hűbérurak helyébe helytartók és hivatalnokok léptek. Csak a helytartóság intézményét hagyták meg, de azt is szigorúan korlátozott hatáskörrel. A föld az állam eladósodása következtében jórészt a nemesség és a kereskedők kezébe került. Amikor az északi háború során hanyatlott a kereskedelmi tevékenység, az addig bérlőkként élő kisparasztok is hozzáláttak a földszerzéshez. Annak ellenére, hogy a norvég parasztok – a dánokkal ellentétben – személyileg szabadok voltak, igen súlyos adók nehezedtek rájuk. Felkelések törtek ki, például a Bergen környékén végbement Strile-háború (1765) vagy a Lofthus-mozgalom (1786).

Norvégia is belesodródott a napóleoni háborúkba. Mivel Dánia Napóleon szövetségese volt, és az 1807-es brit flottatámadás következtében elveszítette hajóhadát, megszakadtak Dánia kapcsolatai Norvégiával. A dán gabonaszállítmányok és a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelem pangása, valamint a blokád évekig tartó éhínséget idézett elő. Norvégiát megtámadták a svédek, mivel Bernadotte svéd trónörökös szövetséget kötött Oroszországgal, amely a cárok által 1808-ban meghódított Finnországért kárpótlásul Norvégiát ígérte neki. A kieli békében (1814) Dániának Svédország javára le kellett mondania Norvégiáról, kivéve Izlandot, Grönlandot és a Feröer-szigeteket. Válaszként Eidsvollban népgyűlés ült össze, s új alkotmányt (eidsvolli alkotmány) dolgozott ki, amely szerint Norvégia szabad, független és oszthatatlan királyság. Keresztély Frigyes, a királlyá választott korábbi dán helytartó a mossi egyezményben (1814. aug. 14) svéd nyomásra lemondott, és a kormányzást az államtanácsra ruházta át. 1814. okt. 20-án a storting úgy határozott, hogy Norvégia független marad, és Svédországhoz csak perszonálunió révén kapcsolódik. A svéd királynak el kellett ismernie a norvég alkotmányt.

Norvégia a kapitalizmus korában

Unió Svédországgal

Már a svédekkel kötött unió első éveiben viszályok támadtak, amikor XIV. Károly János (Bernadotte) vonakodott aláírni a storting által a nemesi címek és előjogok megszüntetéséről hozott törvényt. Norvégia ezenkívül nem volt hajlandó elismerni korábbi államadósságait. XIV. Károly János alkotmányváltoztatást is követelt, hogy megerősítse királyi hatalmát, többek között vétójogot a törvényhozásban és a storting feloszlatásának jogát. A mindenkori storting minden változtatási javaslatot elutasított. A storting magatartása a polgári nemzeti erők kialakulását jelezte, amelyek felléptek a nemesség által kormányzott Svédország elnyomó kísérletei ellen. A stortingon belül ellentétek mutatkoztak a polgárok és a parasztok között. 1833-ban az utóbbiak többségbe kerültek, és többek között a hivatalnokok hatalmának csökkentését követelték, továbbá községi önkormányzatot kértek, amelyet 1837-ben sikerült is kivívniuk. A franciaországi júliusi forradalom hatására fokozódtak a nemzeti és liberális mozgalmak. A kibontakozó kapitalizmus hatására a kézművesek (1839) és a kereskedők (1843) szabad iparűzési engedélyt kaptak. 1854-ben megnyílt az első vasútvonal, a század közepén pedig kibővítették a kereskedelmi flottát. A fellendülő iparosítással kialakult a munkásosztály, amely 1848-ban az európai forradalmi mozgalmak hatására általános választójogot követelt, és fellépett a magas adók ellen. A munkások és a szegényparasztok képviselője Marcus Thrane volt, a „Drammens Adresse" című lap szerkesztője. Számos munkásegylet alakult. A kormány szembeszállt a munkásokkal, M. Thrane és T. F. Abildgaard munkásvezéreket pedig kényszermunkára ítélte. A parasztság differenciálódása fokozódott. A parasztság egyes részeinek proletarizálódása és a munkásmozgalom elfojtása miatt megkezdődött a tömeges kivándorlás Észak-Amerikába. Johan Sverdrup vezetésével liberális ellenzéki csoport (Venstre) jött létre, amely 1884-ben a konzervatív csoporthoz hasonlóan párttá alakult. A parlamenti élet gyors fejlődése ismét feszült helyzetet teremtett Svédország és Norvégia közt. A viszály során számos kérdésben a liberális ellenzék győzött. A fejlődő iparosodás (cellulóze- és konzervgyárak, villamosítás) fellendítette a munkásmozgalmat. Most már nem lehetett úgy elnyomni azt, mint az ötvenes években. A 19. század második felétől ismétlődő ciklikus válságok súlyosan érvényesültek a munkásság létkörülményeiben. A 70-es években kitörtek az első sztrájkok, és megalakultak a

szakszervezetek. 1887-ben C. H. Knudsen és C. Jeppesen vezetésével létrejött a szociáldemokrata Norvég Munkáspárt (Det Norske Arbeiderparti). 1903-ban küldtek először képviselőket a stortingba. A Svédországgal kötött unió következtében a 19. században keletkezett feszültségek a századfordulón annyira kiéleződtek, hogy a storting 1905. jún. 7-i ülése az uniót feloszlatottnak nyilvánította. A határozatot egy népszavazás elsöprő többséggel jóváhagyta. A dán Károly herceget választották VII. Håkon néven norvég királlyá (1906–57).

Norvégia mint önálló állam

Norvégia az első világháborúban semleges maradt. A burzsoázia nagy hasznot húzott a semleges kereskedelemből. A Nagy Októberi Szocialista forradalom élénk visszhangot váltott ki az országban. A Munkáspárt reformista vezetőit leváltották (1918), és a párt csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz (1919). 1921-ben a jobbszárny kilépett a Munkáspártból és megalakította a Szociáldemokrata Pártot, amely 1927-ben ismét egyesült a Munkáspárttal. A Munkáspárt a centristák ösztönzésére 1923-ban kilépett a III. Internacionáléból. A Munkáspárt ekkor kettészakadt. Balszárnya Thornae és Sverre Stöstad vezetésével megalapította a Kommunista Pártot (Norges Kommunistiske Parti, 1923).

A háború utáni válság tömeges munkanélküliséggel, elnyomorodással és tömegsztrájkokkal jelentkezett. Miután a közvetlen választásokat már 1905-ben közvetettre cserélték fel, 1919-ben bevezették az arányos képviseleti rendszert. Norvégia a Népszövetség határozatára 1920-ban, háborús áldozataiért való kárpótlásként, megkapta a szénben gazdag Spitzbergákat. 1927-ben az északi ország, amely már hosszú ideje élen járt a sarkkutatásban és a cethalászatban, elfoglalta az Antarktisz Bouvet-szektorának néhány szigetét. Norvégiában a fasiszta csoportok is formát öltöttek. 1933-ban V. Quisling megalapította a Nasjonal Samling pártot, amely azonban nem vonzott tömegeket. 1935-től 1965-ig – a német megszállás időszakát kivéve – Norvégiában a reformista Munkáspárt kormányzott. 1940. ápr. 9-én az országot fasiszta német csapatok támadták és szállták meg. Júniusban az utolsó norvég csapatok is kapituláltak. Londonban emigráns kormány alakult, Norvégiában pedig a kollaboráns Quisling fasiszta politikát folytatott. A munkáspártok vezetésével széles körű ellenállási mozgalom bontakozott ki a megszállók és norvég cinkosaik ellen. A fegyveres ellenállás merész akciókat hajtott végre. 1941 után – főleg kommunista vezetéssel – sztrájkokat szerveztek, szabotázsakciókat hajtottak végre és partizánosztagokat állítottak fel. 1944 októberében az ország északi részét felszabadította a Vörös Hadsereg. 1945. márc. 8-án a német megszállók letették a fegyvert.

Norvégia 1945 után

Az 1945-ös választásokon a Norvég Munkáspárt (NAP) szerzett többséget, s azt 1965-ig meg is tartotta. 1948-ban Norvégia csatlakozott a Marshall-tervhez, 1949-ben a NATO-hoz. A stortingban ez ellen egyedül a KP tiltakozott. Norvégia mind ez ideig nem járult hozzá, hogy területén külföldi támaszpontokat építsenek. 1960-ban Norvégia csatlakozott az EFTÁ-hoz, hogy gazdaságilag ellensúlyozza a Közös Piac befolyását. 1962-től lépéseket tettek a közös piaci belépés érdekében. 1967-ben a kormány a teljes jogú tagságot javasolta. A Munkáspárt 1965-ös választási veresége után polgári koalíciós kormány jött létre Per Borten (Centrum Párt) vezetésével, ez azonban 1971 márciusában a Közös Piaccal kapcsolatos magatartást illető nézeteltérések miatt lemondott. V. Olaf király az újabb polgári koalíciós kísérlet meghiúsulása után Trygve Brattelit, a Munkáspárt elnökét bízta meg kisebbségi kormány alakításával. (Az ország szavazópolgárainak többsége 1972 nyarán elutasította a Közös Piachoz való csatlakozást. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. 150 körül–I. sz. 400-ig	Germán törzsek vándorolnak Skandináviából dél felé.
8–11. sz.	A viking tengeri hadjáratok kora.
860–933	Harald Hårfagr („Széphajú").
872	Az ország első egyesítése.
995–1000	Olaf Tryggvason bevezeti a kereszténységet.
1000	A svolderi tengeri csata.
1028	Nagy Knut dán király elűzi Szent Olaf Haroldssont.
1042	Magnus az örökösödési szerződés révén Dánia királya lesz.
1104	A lundi püspökség alapítása; a korábban Brémához tartozó norvég és izlandi egyházat a lundi püspökségnek rendelik alá.

1153	A nidarosi püspökség alapítása.
1217–63	Håkon Håkonsson.
1236	A Hanza első telepe Bergenben.
1252	Szerződés a novgorodi Alekszandr Nyevszkijjel a határvonalról.
1262–63	Norvégia megszerzi Grönlandot és Izlandot.
1319	Norvégiát utódlás következtében Svédországhoz csatolják.
1349–50	A „fekete halál" Norvégiában. A 300 000 főnyi lakosság egyharmada a pestis áldozatául esik.
1370	A stralsundi béke. Az ország gazdasági függésbe kerül a Hanzától.
1380	VI. Håkon halála. Utódja a Margit dán régensnővel kötött házasságából származó fia.
1397–1814	A kalmari unió Dániával (1534-ig Svédországgal is).
1539	A reformáció bevezetése.
1563–70	A hétéves északi háború.
16. sz.	A reformációval érvényre jut a dán írott nyelv (rijksmål).
16–17. sz.	Megnő a kereskedés és a hajózás jelentősége.
17–18. sz.	Fűrészmalmok épülnek, vas- és rézbányákat nyitnak.
1645	Svédország a brömsebrói békében elszakítja Jämtland és Herjedalen tartományokat.
1658	Svédország a roskildei békében megszerzi Trondheim városát.
1660	A koppenhágai béke; Norvégia visszakapja Trondheimet.
1665	A „királyi törvény", mint a dán abszolutizmus jogi megalapozása, Norvégiára is érvényes.
1687	A „dán törvényt" (1683) „norvég törvény" néven Norvégiára is kiterjesztik.
1716–18	XII. Károly megtámadja Norvégiát.
1739–41	A népiskolák megnyitása.
1765	A Strile-háború.
1786	A Lofthus-mozgalom.
1807	Brit blokád Norvégia ellen.
1811	A christianiai (oslói) egyetem alapítása.
1814	A kieli béke; Dánia Grönland, Izland és a Feröer-szigetek kivételével lemond Norvégiáról Svédország javára. Az új alaptörvény (eidsvolli alkotmány) aláírása. A mossi egyezmény.
1816	A Norvég Bank alapítása.
1837	A községi önkormányzat bevezetése.
1839	Iparűzési szabadság a kézművesek és a kereskedők (1843) számára.
1848–51	A norvég munkásosztály első akciói (a thranitta-mozgalom).
1854	Az első vasútvonal építése.
19. sz. második fele	Iparosítás, a norvég kereskedelmi flotta megteremtése.
1870 után	Az első sztrájkok és szakszervezetek.
1874	A Norvég Munkásegylet megalakulása Christianiában.
1884	A liberális „Venstre" ellenzéki párt megalakulása. A „Hoire" konzervatív párt megalapítása.
1887	A Norvég Munkáspárt megalapítása.
1898	Bevezetik a férfilakosság általános választójogát.
1903	A Munkáspárt első képviselői a stortingban.
1905	Storting-határozat a svéd–norvég unió felmondásáról.
1906–57	VII. Håkon.
1913	A női választójog bevezetése.
1919	Az arányos képviseleti rendszer bevezetése.
1920	Norvégia megkapja a Spitzbergákat (febr. 9).
1921	Új parasztpárt alakul (1959-től: Norvég Demokrata Párt); új szociáldemokrata párt alakul, amely 1927-ben egyesül a Munkáspárttal.
1923	A Munkáspárt balszárnya megalapítja a KP-t (nov. 4).
1927–31	A Bouvet-körzet délsarki szigeteinek elfoglalása.
1931–33	Konfliktus Dániával Grönland miatt.
1933	A fasiszta Nasjonal Samling megalapítása.
1935–65	A Munkáspárt kormányzása (megszakítással).

1940	A német haderők megtámadják Norvégiát (ápr. 9). A norvég csapatok kapitulációja. A londoni emigráns kormány megalakítása (jún.).
1941–45	Széles körű ellenállási mozgalom a megszállók ellen; a hazai fegyveres erők akciói.
1944	Észak-Norvégiát felszabadítják a szovjet csapatok (okt.).
1945	A hitlerista megszállók leteszik a fegyvert (máj. 8).
1948	Norvégia csatlakozik a Marshall-tervhez.
1949	Norvégia belép a NATÓ-ba (ápr. 4).
1956	A Szociáldemokrata Párt megalakulása a Munkáspárt baloldali csoportjaiból.
1957-től	V. Olaf király.
1960	Norvégia belép az Európai Szabadkereskedelmi Társulásba (EFTA).
1961	A Szocialista Néppárt megalakulása (a munkáspártból kizárt egyik csoportból).
1965	A polgári pártok választási győzelme. Polgári koalíciós kormány Per Borten vezetésével (1971. márc.-ig).
1967	Javaslat a teljes jogú közös piaci tagságra (júl. 24).
1971	Trygve Bratteli kisebbségi kormányt alakít.

Amundsen, Roald: sarkkutató; 1872–1928; 1903–06-ban elsőként utazta körül Amerika északi partvonalát. Elsőnek érte el a Déli-sarkot (1911). További kutatásokat végzett az északi-sarkköri területeken (az Északi-sark átrepülése); 1928-ban a Nobile-expedíció tagjainak felkutatása során eltűnt.

Bergen: Norvégia egyik legjelentősebb kereskedővárosa; a 11. században alapították, vezető szerepe volt a norvég külkereskedelemben, a 14. században azonban a Hanza ragadta magához a kereskedelmet. 1559-ben bezárták a Hanza Lübeckből irányított irodáját, a „Tyske Brygge"-t (német híd), ezután ismét fellendült a norvég hajózás.

Bjørnson, Bjørnstjerne: költő, színházigazgató, újságíró; 1832–1910; a liberális Haladás Párt („Venstre") oldalán részt vett a politikai életben. Realista társadalmi drámákat, elbeszéléseket és regényeket írt. Síkraszállt az önálló norvég köztársaságért és szembefordult a nemzeti elnyomással.

Eidsvolli alkotmány: Az 1814. máj. 17-én az eidsvolli alkotmányozó gyűlésen elfogadott nagyparaszti-polgári alkotmány. Norvégiát független, szabad és oszthatatlan országgá nyilvánította, amelyben a kormányhatalom a király, az államtanács és a storting (mint törvényhozó hatalom) között oszlik meg. A storting két vagyoni cenzus alapján választott kamarából, a lagtingból, ill. az odelstingból áll.

Håkon Håkonsson: király; 1204–63; 1217-től király, hatalmát 1240-ig súlyos harcokban kellett megvédenie. Uralma alatt megszilárdult az ország helyzete, kereskedelmi szerződéseket írt alá Angliával és a Hanzával, rendezte az északi határviszályokat, 1262-ben Grönlandot, 1262–63-ban Izlandot szerezte meg.

Harald Hårfagr („Széphajú" Harald): 850–933; 860-tól király, Norvégiát a decentralizált feudális hatalomra törő törzsfők feletti győzelem után egységes országgá tette.

Holberg, Ludwig: felvilágosító, költő és történetíró; 1684–1754; döntő befolyást gyakorolt a norvég, és a dán szellemi életre, mind szatirikus és társadalomkritikai művei, mind pedig történelmi munkái révén („Dánia és Norvégia leírása", 1729; „A dán birodalom története", 1732–35). A dán nemzeti irodalom, valamint a dán és norvég történettudomány alapítója.

Lie, Trygve Halvdan: politikus; 1896–1968; 1919-ben a Norvég Munkáspárt titkára; 1935-től 1946-ig több ízben miniszter. 1941–45: a londoni emigráns kormány tagja; 1946–52: az ENSZ főtitkára.

Lofthus-mozgalom: parasztfelkelés 1786-ban. Kirobbanásának oka az volt, hogy a lofthusi tanyához tartozó Christian Jenssön parasztembert életfogytiglani börtönre ítélték, mert Koppenhágában panaszt emelt a hivatalnokok sikkasztása miatt. A parasztok gyűlését szétverték.

Nansen, Fridtjof: sarkkutató, politikus; 1861–1930; 1893–95-ben a „Framm" kutatóhajóval áttört az északkeleti átjáró jegén. Kutatási eredményei megvetették a későbbi arktikus expedíciók alapját. Későbbi utazásain ismeretlen területeket térképezett fel (többek között Grönland egyes vidékeit). 1905-ben a svéd–norvég unió feloszlatása mellett foglalt állást. Diplomáciai szolgálatba lépett, majd 1918-tól a Népszövetség nemzetközi segélyszervezetének megbízottja. 1922-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki.

Norvég nyelv: amikor a 19. században kifejlődött a norvégok nemzeti öntudata, a nyelvet is tisztítani kezdték a dán és a svéd hatásoktól. Filológusok és költők teremtették meg az 1889-től riksmålnak (birodalmi nyelvnek) nevezett nyelvet; ezenkívül tovább fejlesztették a régi norvég dialektusokon alapuló landsmålt (hazai nyelvet). Hosszas nyelvi harcok után 1892-ben a két nyelvet a törvény egyenrangúvá nyilvánította.

Nygårdsvold, Johan: politikus; 1879–1952; 1923-ban a (szociáldemokrata) Norvég Munkás-

párt elnöke lett. 1928-ban a storting elnöke. 1935-ben miniszterelnök. 1940–45: a norvég emigráns kormány elnöke.

Olaf Haroldsson (Szent): 995–1030; király 1015-től, súlyos harcok után helyreállította a birodalom egységét. Az országban addig egyes nemesek, valamint a dán király kormányoztak, s az országra a svédek is szemet vetettek. Sokat tett a kereszténység és a feudalizmus győzelméért, közigazgatási szerveket hozott létre. Dánia elleni hadjárata (1027) kudarccal végződött, 1028-ban Nagy Knut ellentámadása Olafot menekülésre kényszerítette.

Quisling, Vidkun: fasiszta politikus; 1887–1945 (kivégezték); 1931–33: miniszter, 1933-ban megalapította a Nasjonal Samling fasiszta pártot. 1940–45: kollaborált a fasiszta német megszállókkal és fasiszta bábkormány élén állt. Neve a kollaboránsok és hazaárulók szinonimája lett.

Spitzbergák (Spitsbergen, Svalbard): szigetcsoport; a 16. században holland tengerészek fedezték fel újra. Az első világháború utáni béketárgyalásokon átengedték Norvégiának, kárpótlásul háborús áldozataiért (Spitzberga-szerződés, 1920. febr. 9). 1925. aug. 14-én a régi Svalbard („hideg partok") néven Norvégia birtokba vette. A gazdag széntelepek kihasználását a zord éghajlat nehezíti.

Strile-háború: vértelen parasztfelkelés Bergen környékén 1765-ben, a nyomasztó adóterhek, valamint a polgárok és a hivatalnokok kizsákmányoló politikája ellen.

Svolder: a svolderi tengeri csatában (1000) Olaf Tryggvason norvég király megütközött az egyesült dán–svéd flottával. Jóllehet Olaf egyesítette Norvégiát, az Erik Håkonsson vezette Norvég főurak Olaf svéd király és Sven Gabelbart dán király egyesült flottájától veréget szenvedett és a csatában elesett. Országa felbomlott.

Vikingek v. **normannok:** Skandinávia és Dánia germán lakói, akik a 8–11. században hódítókként, kereskedőkként vagy rablókként Európa számos partvidékén megjelentek, egyes helyeken le is telepedtek. (A „viking" szó egyes feltevések szerint a „vik" – „öböl" szóból ered.) Kirajzásuk oka társadalmi viszonyaikban (pl. Harald Hårfagr központosító kísérleteiben) kereshető. A norvég vikingek a 9. században eljutottak Skóciába, Írországba, a Shetland- és az Orkney-szigetekre, valamint a Hebridákra és a Feröer-szigetekre. Izlandon le is telepedtek. Az izlandi vikingek megtelepedtek Grönlandon, mások elérték az észak-amerikai partokat. Normandiában birtokba vették a Szajna torkolatát. Onnan nemcsak Angliát igázták le, hanem Dél-Itáliáig is eljutottak, s ott királyságot alapitottak (11–12. sz.).

Dr. P. Wick

Nyugat-Szamoa

Nyugat-Szamoa (Western Samoa, polinézül Samoa i Sisifo); parlamentáris köztársaság Polinéziában (Csendes-óceán), Upolu, Savaii és 7 kisebb sziget; területe: 2832 km²; lakossága (1968): 137 000; fővárosa: Apia; hivatalos nyelve az angol.

Az első évezredtől kezdve polinézek által lakott Szamoa-szigeteket 1722-ben holland tengerészek fedezték fel. 1830-ban missziók telepedtek le, ezeket 1850-től kezdve Németország, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kereskedelmi települései követték. Ezek az államok az 1889. évi berlini konferencián állapították meg befolyási területük határait. A brit érdekeltségű területnek Németország részére történt átengedése után 1899-ben Németország és az Egyesült Államok osztották fel maguk között a szigeteket. Nyugat-Szamoa (Savaii és Upolu) kierőszakolt „védelmi" szerződés alapján német gyarmat lett (1899. dec. 2). 1914. aug. 29-én új-zélandi csapatok szállták meg e szigeteket; 1920-ban Nyugat-Szamoa népszövetségi mandátummá vált (1946 óta az ENSZ védnöksége alatt álló terület) Új-Zéland fennhatósága alatt. A Mau elnevezésű nemzeti mozgalom 1927 óta küzd a függetlenségért (1929. dec.–1930. márc. felkelés). A második világháború után a mozgalom megerősítette befolyását, 1947-ben elérte a törvényhozó gyűlés létrehozását, 1959-ben belső önkormányzatot ért el, és népszavazás alapján (1961. máj. 10) 1962. jan. 1-én az első polinéziai államként kivívta függetlenségét.

Dr. H. Grünert

Olaszország

Olaszország, Olasz Köztársaság (Repubblica Italiana); parlamentáris köztársaság Dél-Európában; területe: 301 425 km²; lakossága (1970): 54,3 millió; fővárosa: Róma; közigazgatásilag 20 területre (ebből 5 autonóm terület: Friuli-Venezia Giulia, Szardínia, Szicília, Trentino-Alto Adige, Aosta-völgy) oszlik 94 tartománnyal; hivatalos nyelve az olasz.

A feudalizmus kezdetei Itáliában

A rabszolgatartó rend még közvetlenül a germánok behatolása (476) után is fennmaradt, ők a római rabszolgatartók birtokainak csupán egyharmadát foglalták el. Teodorik Odoaker felett aratott győzelme után jött létre a keleti gót királyság (493–554), amely a korábbi társadalmi viszonyokat, valamint az Odoaker által bevezetett különálló közigazgatást és igazságszolgáltatást mind a rómaiak, mind a germánok számára megtartotta. Az első változásokra Totila keleti gót király alatt (541–52) került sor. 535–53 között Itáliát Belizár és Narszesz kelet-római (bizánci) seregei visszahódították Bizánc számára, a keleti gótok csaknem teljesen megsemmisültek. Észak-Itália longobárd megszállása (568) a bizánci befolyást újból a déli részre, továbbá Velencére és Ravennára korlátozta, a longobárdok által megszállt területen a rabszolgatartó rend és a római közigazgatás megszűnt. A longobárdoknál a 7. és 8. században kezdtek kialakulni a korai hűbéri viszonyok. A longobárd állam nem volt egységes, mert a hercegek önálló tartományokat alakítottak ki. A pápa és Pipin közötti szövetség, Pipin ajándékozása révén, 754–756-ban az Egyházi Állam megalakulásához vezetett (Róma és Ravenna). 773–74-ben Nagy Károly meghódította a longobárd államot, beolvasztotta a frank birodalomba, és területét a frank grófok közigazgatása alá helyezte. 800-ban Nagy Károly császárrá koronáztatta magát a pápával, aki abban az időben politikai és katonai támogatást keresett. 827-től az arabok (szaracénok) tartották megszállva Szicíliát; Dél- és Közép-Itáliát is fenyegették, míg Észak-Itáliába az avarok törtek be. 843-ban a verduni szerződéssel Észak-Olaszország I. Lothar közép-frank királyságának része lett (Karolingok). Az arabok, avarok és magyarok betörései és a Karoling-uralom megszűnése után (887) kirobbant feudális háborúk tömegesen tették tönkre a kis- és középparasztságot, amelyet alárendeltek a feudális nemességnek. A központi államhatalom hiánya miatt a 9. században megnőttek a pápaság politikai igényei. A pápa a katolikus egyház időközben kialakult nagy hűbéri birtokaira támaszkodott, ezért szerette volna azokat politikailag is biztosítani. 900 körül megkezdődik a hercegségekre való hűbéri széttagolódás; ugyanakkor a Bizánccal és az arabokkal folytatott távolsági kereskedelem révén egyes itáliai városok felvirágzanak (Amalfi, Lucca, Velence).

A német királyok, a pápák és a felső-itáliai városok háborúskodásai. I. Ottó német király első itáliai hadjárata új korszak kezdetét jelentette: Észak- és Közép-Itália a német birodalom hűbérese lett; Ottót 962-ben császárrá koronázták. A német királyok hadjáratai a pápaság, de mindenekelőtt az észak-itáliai városok ellenállásába ütköztek. A királyokkal és császárokkal szövetkeztek a püspökök, kolostorok és templomok. A városokkal szövetkezett pápákkal 1075–1122 között folytatott invesztitúraharc megrendítette a német uralmat. A pápaság a középkor politikai nagyhatalmává fejlődött (a 14. század végéig). Hatalma VII. Gergely (IV. Henrik Canossa-járása) és III. Ince alatt érte el tetőfokát. A pápák szövetségestársai a normannok voltak, akik a 11. és 12. században elűzték a bizánciakat és a szaracénokat Dél-Itáliából. A császárok pozícióját a wormsi konkordátum (1122) tovább gyengítette, mivel megkönnyítette az észak-itáliai (lombardiai) városok szabadságharcát. Ezek a városok most alakultak át politikailag önálló városköztársaságokká. A keresztes hadjáratok a bizánci és arab vetélytársak visszaszorítása által elősegítették a városi fejlődést. A 12. és 13. században Pisa, Velence, Génua és más városok magukhoz vonzották a közvetítő kereskedelmet Kelet- és Nyugat-Európa között. Újabb erősödést jelentett a helyi hűbérurak elleni sikeres harc, akik váraik elpusztítása után a városokba kényszerültek. I. Frigyes (Barbarossa) kísérlete a gazdag lombárd városok leigázására megbukott. A városok a Lombárd Szövetségben egyesültek, majd Legnanónál vereséget mértek I. Frigyesre (1176).

Észak-Itáliában és Toszkánában a 12. és 13. században következett be változás a hűbéri függőségben levő parasztok helyzetében, szabad kisbérlő gazdaságok formájában. Dél-Itália és az Egyházi Állam nem tartott lépést ezzel a fejlődéssel; Észak- és Dél-Itália között nőtt a szakadék a társadalmi-gazdasági struktúra területén. A Hohenstauf-ház hanyatlása után 1268-ban délen francia hűbérurak kerültek hatalomra, azonban 1282-ben népfelkelés (szicíliai vecsernye) űzte ki őket Szicíliából. Az észak-itáliai városokban nagy céhek keletkeztek, magukhoz ragadták

a hatalmat; egyidejűleg kiélesedett a harc a ghibellinek és a guelfek között. A feudális nemesség ellenállása itt megtört, így a városok a lombárd síkságra is kiterjesztették befolyásukat, megszüntették a helyi közigazgatást, és elsorvasztották a falusi kézművességet. A 13–14. században a gazdaságilag gyengén fejlett területeken erősödött a parasztok feudális kizsákmányolása, ennek következtében gyakoriak voltak a parasztfelkelések. A tetőpontot Fra Dolcino, az „apostoli testvérek" vezére által szervezett felkelés jelentette (1304–1307).

Az Egyházi Államban is sor került antifeudális és antiklerikális mozgalmakra; az „eretnek" Bresciai Arnold már 1143–55 között megkísérelte az állami és egyházi szférát szétválasztani és a pápaságot megreformálni. A pápák avignoni száműzetése alatt (1309–77) Cola di Rienzi 1347-ben sikertelen kísérletet tett, hogy Rómát az észak-itáliai városköztársaságok példájára szabad kommunává formálja át.

A korai kapitalizmus és a reneszánsz

A hűbériség bilincseiből való szabadulás vágya a korai kapitalizmus alapján a reneszánszban és a humanizmusban jutott kifejezésre. A 13-tól a 15. századig, amikor az észak- és közép-itáliai városállamokban (Velence, Génua, Milánó, Firenze, Siena, Bologna stb.) virágzott a kereskedelem, a kézműipar, a kultúra és a tudomány, Itália uralkodott a latin világban. Toszkánában (központja: Firenze) elszórtan kezd kibontakozni a korai kapitalizmus termelési módja, elsősorban a posztógyártásban; a decentralizált manufaktúrákban foglalkoztatott munkásokat (tönkrement kézműveseket és parasztokat) a proletárok elődeinek tekinthetjük. A termelőtőke mellett a bank- és uzsoratőke is kiemelkedő helyet foglalt el. Firenzei bankárok (Bardi, Perucci) számos országnak nyújtottak kölcsönt. Az egymással vetélkedő Génua és Velence monopolizálta a Kelettel folytatott közvetítő kereskedelmet. Génua 1379-ben Chioggiánál vereséget szenvedett vetélytársától, Velencétől.

A patríciusok és újgazdagok (popolo grasso: „zsíros nép"; velük szemben a köznépet, a plebejusokat popolo minutónak nevezték) összefogtak az 1343-ban és 1378-ban Firenzében (ciompi), 1371-ben pedig Perugiában és Sienában fellázadt nép fokozott kizsákmányolása és féken tartása érdekében. Hatalmuk megszilárdítása végett az uralkodó körök fokozatosan feladták a köztársasági államformát. Zsoldosok (condottieri) segítségével gyakran zsarnokuralmat (signoria) teremtettek – ezek az európai abszolutizmus első formái –, és területeik bővítése révén dinasztiákat alapítottak. Ilyenek a Viscontik és a Sforzák Milánóban, a Mediciek Firenzében, a Gonzagák Mantuában, az Esték Modenában és Ferrarában.

A korai tőkés termelési viszonyok betörése a feudalizmusba, az egyházi dogmatika bilincseit elvető reneszánszban a tudomány és kultúra nagyszerű felvirágzásához vezetett. A kor itáliai költői, művészei és tudósai nagy hatással voltak az európai országokra: Dante, Petrarca, Boccaccio, F. Brunelleschi, M. di Bartolommeo, L. B. Alberti, P. Lombardi, Donatello, P. Francesca, G. Bellini, D. Bramante, Michelangelo, Raffaello, M. Sanmichelli, Leonardo da Vinci, Correggio, Giorgione, Tizian stb.

Az észak-itáliai városállamok terjeszkedési törekvései a 14. és 15. században sok költséges háborút okoztak. Ugyanakkor kiéleződtek az osztályellentétek a „zsíros" és a „sovány" nép között; 1494-ben pl. népfelkelés kergette el Firenzéből a Medicieket, és létrejött a köztársaság (1512-ig); itt működött 1498-ig Savonarola.

A feudalizmus visszatérése; Itália hanyatlása

1453-ban a török meghódítja Konstantinápolyt (Bizáncot), a szárazföldi kereskedelem megszakad, ennélfogva a földrajzi felfedezések kapcsán Európa és Ázsia összeköttetései a tengeri útvonalra helyeződnek át. Az Itália egy részén összpontosuló korai tőkés fejlődés egy helyben topog; a központi nemzeti állam, ezzel együtt pedig a belső piac hiánya a 15–16. században az itáliai kereskedelem és ipar hanyatlására, a feudális reakció megerősödésére és további politikai ziláltságra vezet.

Az Itáliáért vívott spanyol–francia háborúk 1494–1559 között meggyorsították ezt a folyamatot. 1513-ban Tessin Svájchoz került. 1527-ben V. Károly seregei kifosztották Rómát (Sacco di Roma). A cateau-cambrésis-i béke (1559) hosszú időre kiszolgáltatta Itáliát a spanyol koronának. Egyedül az Egyházi Állam, Velence, a Savoya-Piemont hercegség, Toszkána és Génua őrzi meg függetlenségét. A spanyol uralom siettette a félsziget gazdasági és politikai hanyatlását; a magas hadiadók és kicsinyes megkötöttségek tönkretették az ipart és a kereskedelmet. A burzsoázia pénzét a mezőgazdaságba kezdte fektetni, maga pedig földbirtokos osztállyá alakult át; a rendszerint csak törpeparcellákkal rendelkező parasztok feudális elnyomása fokozódott. Számos népfelkelés végződött vereséggel: 1559-ben Kalábriában Campanella, 1647–48-ban Nápolyban Masaniello robbant ki felkelést, 1647–49-ben Szicílián söpör végig parasztmozgalom. A refor-

mációt és a katolicizmusnak ellentmondó tanokat Spanyolország, a pápa és az 1534 óta fennálló jezsuita rend az inkvizíció eszközeivel kegyetlenül üldözte. 1600-ban G. Brunót, 1619-ben L. Vaninit végezték ki; 1633-ban Galilei ellen indítottak pert. Itália elvesztette aktív szerepét az európai politikában, hadszíntérré vált a harmincéves háborúban és a spanyol örökösödési háborúban. A rastatti békében (1714) Milánó és átmenetileg Nápoly is Ausztriának jutott; 1737-ben pedig Toszkána lett a Habsburgoké. Ez az osztrák uralom kezdete. A Habsburgok uralma (az 1796–1815 közötti francia hódítást nem számítva) 1859-ig tartott. Az itáliai államok közül egyedül Piemont tartotta meg politikai súlyát a Savoyai ház uralkodása alatt, ez a dinasztia 1720-ban megszerzi Szardíniát.

A kapitalizmus kialakulása és fejlődése Olaszországban

A 18. század második felében, a „felvilágosult" abszolutizmus hatására bekövetkezett reformok, különösen pedig a francia forradalom befolyására megélénkült a gazdaság, fellendült a tudomány és az irodalom.

Dél-Itáliában megmaradt a hűbéri struktúra, amely az északi városállamokban (Génua, Velence) az arisztokrácia bizonyos előjogaira korlátozódott.

1795–99 között majdnem egész Olaszországban nemzeti jakobinus mozgalom alakult ki, létrejöttek tehát a risorgimento őssejtjei (Buonarroti stb.), Bonaparte Napóleon 1796-ban benyomult Észak-Itáliába és itt, később pedig délen, francia szövetséges köztársaságokat létesített (Cisalpin, Liguriai, Parthenopei Köztársaság stb.). Az osztrákok, vereségük után, a campoformiói békében elvesztették Lombardiát, de megkapták Velencét. I. Napóleon 1805-ben Itália királyává koronáztatta magát. 1802-ben Piemont, 1805-ben Velence, 1809-ben pedig az Egyházi Állam annektálására került sor. Szardínia és Szicília kivételével 1809-ben egész Itália francia uralom alatt állt. Bár I. Napóleon ténylegesen francia félgyarmattá tette és kifosztotta a félszigetet, a feudális viszonyok megszűnése és a területi széttagoltság jelentősen hozzájárultak a tőkés termelési viszonyok kialakulásához. A nép több ízben tiltakozó felkelést szervezett az ország kifosztása láttán. 1807–10 között született meg a karbonárik titkos szövetsége, amely a francia elnyomás ellen, Itália függetlenségéért és egységéért harcolt. I. Napóleon leverése után azonban helyreálltak a régi állapotok; különösen erőteljes volt a restauráció az Egyházi Államban.

Olaszország a risorgimento időszakában (1815–70)

A hűbéri reakció ellen fellángoló liberális forradalmakat a Nápolyi Királyságban (1820–21) Pepe tábornok fojtotta el, Piemontban (1820) és Közép-Olaszországban (1830–31) osztrák csapatok verték le.

A 19. század harmincas és negyvenes éveiben, a fokozódó tőkés fejlődéssel párhuzamosan erősödött az ország felszabadításáért és egyesítéséért folyó mozgalom, többnyire titkos szervezetek formájában. 1831-ben G. Mazzini megalakította az „Ifjú Itália" elnevezésű titkos szövetséget az egységes köztársaság megteremtése érdekében. Az 1833-ban Piemontban, 1834-ben Savoyában, 1841–45-ben az Egyházi Államban, 1844-ben Kalábriában és másutt szervezett összeesküvések elbuktak, mert a parasztságot mint forradalmi tényezőt nem vették kellőképpen figyelembe, össznemzeti mozgalom tehát nem jöhetett létre. Mazzini forradalmi-demokratikus irányvonala mellett az olasz burzsoázia gazdasági helyzetének megerősödésével, a nemzeti felszabadító mozgalomban mérsékelt liberális szárny is kialakult. Ezt Cavour képviselte, aki az alulról jövő forradalommal szemben a dinasztia utján történő egyesítés híve volt.

Az 1848–49-es forradalom. Már 1848 januárjában felkelés tört ki Szicíliában, és arra kényszerítette II. Ferdinándot, hogy február 12-én alkotmányt bocsásson ki. Hasonló engedményeket harcolt ki a nép Toszkánában és Piemontban. A bécsi márciusi forradalom után az osztrákok által megszállt Észak-Olaszország is fellázadt: 1848. márc. 22-én Radetzkyt elűzték Milánóból, ugyanaznap Velencében is győzedelmeskedett a Daniele Manin vezette népfelkelés; Pármából és Modenából elkergették az osztrák bábokat. A liberálisok nyomására és a népi forradalom terjedésétől való félelmében Károly Albert szárd király hadat üzent Ausztriának. Több vereség után (Custozza, 1848. júl. 25, Mortara 1849. márc. 21, Novara 1849. márc. 23) az olasz fejedelmek áruló módon békét kötöttek Ausztriával, a néppel szemben ellenforradalmi hadjáratot indítottak, és a legtöbb forradalmi vívmányt érvénytelenítették. Jogos haragjában a nép újból fegyvert fogott. A forradalom első szakaszának végén (1848. január–augusztus) a Mazzini és Garibaldi vezetése alatt álló nemzeti mozgalom forradalmi-demokratikus szárnya állott a harc élére. Venetóban, Toszkánában és Rómában népfelkelések robbantak ki. IX. Pius pápa 1848. nov. 22-én Gaetába menekült. 1849. febr. 9-én Rómában kikiáltották a köztársaságot, és átmenetileg felfüggesztették a pápa világi hatalmát. Az euró-

pai ellenforradalom (Franciaországban, Ausztriában, Nápolyban és Spanyolországban) összefogott a római köztársaság leverésére, amely Garibaldi és harcosai hősies ellenállása után 1849. júl. 3-án elbukott, Róma francia megszállás alá került. Egy hónappal később Velence, a forradalom utolsó bástyája is megadta magát. Az 1848–49-es forradalom veresége után Olaszországot a kompromisszumra kész burzsoázia a Savoyai dinasztia vezetésével (Szardínia-Piemont) egyesítette. Cavour miniszterelnöksége alatt egy sereg polgári reformot hajtottak végre. Az osztrákok kiűzésére Cavour III. Napóleonnal keresett kapcsolatot, a francia-piemonti szövetséget az 1858. július 20-i plombières-i megállapodásban fektették le.

Szardínia-Piemont és Franciaország háborúja Ausztria ellen. A háború 1859 áprilisban kezdődött, és az olasz népet újabb forradalmi hullám ragadta magával. III. Napóleon, miután az osztrákokat megverte (Magenta, Solferino), a népmozgalom erősödésétől tartva 1859. júl. 11-én Villafrancában váratlanul fegyverszünetet kötött Ausztriával, a zürichi béke értelmében csak Lombardia került Szardínia-Piemonthoz, míg Velence a várnégyszöggel (Mantua, Peschiera, Verona és Legnano) Ausztria birtokában maradt. A nép tovább harcolt; Toszkána, Modena és Párma uralkodóit elűzték, Romagna elszakadt a pápai államtól és egyesült Szardínia-Piemonttal. 1860-ban Garibaldi vörösingesei (a marsalai ezer) a felkelő szicíliaiak segítségére siettek. Szicília felszabadítása után 1860. aug. 20-án szállt partra Garibaldi Kalábriában, majdnem egész Dél-Olaszországot felszabadította, és előkészítette az Egyházi Állam megszállását. Cavour hívei 1860. okt. 21-én „népszavazást" rendeztek, ez a Szicíliai Kettős Királyság Szardínia-Piemonthoz történt csatolásához vezetett. 1861. márc. 17-én II. Viktor Emánuelt kikiáltották Olaszország királyává; a főváros először Turin (Torino), majd Firenze lett. Ezzel az ország egyesítése – Velence és Róma kivételével – megtörtént. 1866-ban Olaszország szövetséget köiött Poroszországgal Ausztria ellen, majd a Lissánál és Custozzánál elszenvedett katonai vereségek ellenére a bécsi békében (1866. okt. 3) megkapta Velencét. A háborús terheket a dolgozókra hárították, ennek következtében parasztmegmozdulásokra és sztrájkokra került sor.

A hatvanas években jelentkezik az önálló munkásmozgalom. Az I. Internacionálé első szekciói Olaszországban 1869-ben alakultak meg, az ipar alacsony fejlettségi foka és az olasz munkásmozgalom ezzel kapcsolatos csekély érettsége miatt azonban Bakunyin anarchista befolyása alá kerültek.

Miután Garibaldi 1862. és 1867. évi kísérletei Róma felszabadítására eredménytelenek maradtak, a porosz–francia háború alatt (1870–71) sikerült az „örök várost" elfoglalni és a pápát, aki a „Vatikán foglyává" nyilvánította magát, tiltakozása ellenére világi hatalmától megfosztani. A Vatikán és az olasz kormány ellentétei csak 1929-ben simultak el. Róma lett az egységes Olaszország fővárosa. Ezzel lezárult az olasz nemzeti államért vívott küzdelem. A nemzeti mozgalom forradalmi-demokratikus szárnyának gyengesége miatt azonban a forradalom nem fejeződött be, sőt a népmozgalmak miatt a burzsoázia és a nagybirtokos osztály szövetségre lépett egymással.

A kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet korszaka

Bár a nemzeti államban történt egyesülés után az egységes belső piac megteremtése révén a kapitalizmus gyorsan fejlődött, mégis jelentős feudális korlátok maradtak fenn, elegendő Dél-Olaszország elmaradottságára utalni. A konzervatívokat (cavouristák) 1876-ban a Depretis és Crispi vezette jobboldali liberálisok váltották fel. A két pártpolitikai csoportosulás bukása után 1896-tól az ún. transzformizmus lett az uralkodó kormányzási módszer. Külpolitikailag Olaszország, Tunézia francia megszállása után (1881), a német–osztrák tömbhöz sodródott, s 1882. máj. 20-án létrehozta velük a hármas szövetséget. A 19. század végén Észak-Olaszországban modern nagyipar jött létre, amely főleg vízi erőt használt a villamosenergia előállítására. A munkásosztály számszerűen is megerősödött. 1882-ben megalakult a Munkáspárt, 1892-ben pedig, a szocialisták és az anarchisták szétválása után, a Turati vezette Szocialista Párt. 1889-ben Etiópia arra kényszerült, hogy átadja az olaszoknak Eritreát. Az Etiópia annektálását célzó kísérlet azonban megbukott. Az olaszokra II. Menelik hadserege Aduánál (1896. márc. 1-én) megsemmisítő vereséget mért. Az etiópiai kaland tovább rontotta az amúgy is kényes gazdasági helyzetet, s a korábbi, 1893-as szicíliai felkelések után újabb zavargások robbantak ki, ezek 1898 májusában az ötnapos milánói barikádharcokban tetőztek. A genovai általános sztrájk után az olasz munkások 1900-ban kiharcolták a sztrájkjogot.

A 20. század elején Olaszország is belépett a kapitalizmus imperialista szakaszába. Gazdasági és politikai gyengesége folytán az olasz imperializmus megpróbált a nyílt állásfoglalás elől kitérve, az egyes hatalmi csoportosulások között lavírozni, kihasználva a nagyhatalmak ellentéteit. A hármas szövetség tagja maradt ugyan, 1896-tól azonban fokozatosan közeledett Nagy-

Britanniához, Franciaországhoz és Oroszországhoz. A munkásmozgalom erősödése – 1906-ban a Szocialista Párt volt a harmadik legerősebb munkáspárt Európában –, arra indította a Giolitti-kormányt, hogy Lloyd George mintájára az engedmények politikáját folytassa (1912: választási reform), a Szocialista Párt vezetőinek megvesztegetése céljából. A Bissolati és Bonomi által hirdetett, az imperialista háborús politikát támogató vonal azonban a Szocialista Párt többségének ellenállásába ütközött. Az 1912-es kongresszuson – Reggio nell' Emiliában – a jobboldalt kizárták.

Az olasz–török háborúban Olaszország 1911-ben bekebelezte Tripolitániát, Kirenaikát, 1912-ben az Égei-tenger 12, görög lakosságú szigetét, a Dodekanészoszt. Az erősödő háborús irányvonal ellen az olasz dolgozók a városokban és vidéken fokozódó antimilitarista akciókkal tiltakoztak, ezek 1914 júniusában a „Vörös Hét"-ben érték el tetőpontjukat. De a burzsoázia fő erői, amelyeket a munkásmozgalomban az 1914 októberében a Szocialista Pártból kizárt, Mussolini vezette intervencionisták támogattak, a londoni megállapodás után Olaszországot 1915. máj. 23-án az antant oldalán belesodorták a háborúba. A háború alatt a termelés és a tőke koncentrációja ugrásszerűen nőtt. Az olasz gazdasági életet a későbbi évtizedekben meghatározó monopóliumok – pl. a Fiat (autóipar), a Montecatini (bányászat és vegyipar), a Pirelli (gumiipar), az Ilva és Ansaldo (nehézipar), az Edison (villamosság) – felvirágzottak, és egész iparágakat ragadtak magukhoz.

A növekvő ínség és kizsákmányolás fokozta a széles körű háborúellenes mozgalom fellendülését. A Szocialista Pártban, amelyet Lazzari és Serrati vezetésével a centristák irányítottak, A. Gramsci vezetésével erős baloldali szárny alakult ki, amely különféle forradalmi akciók után az 1917. augusztusi torinói felkelést vezette. A háborúban kifáradt olasz csapatok 1917. okt. 24–31 között Caporettónál súlyos vereséget szenvedtek, és ez Olaszországot az összeomlás szélére sodorta. 1918 őszén azonban a Piavénál az olasz hadsereg győzött.

A Saint-Germain-en-Laye-ban kötött békeszerződéssel 1919-ben Dél-Tirol, Görz-Gradisca, Isztria, Trieszt, Belső-Krajna és Lagosta szigete, 1924-ben pedig Fiume került Olaszországhoz. Nem sikerült az olaszoknak megszerezniük a volt német és török gyarmatokat.

A háború megrázta az ország gazdasági és politikai pilléreit. A fiumei és törökországi kaland, valamint a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban való részvétel még jobban kiélezték az amúgy is feszült helyzetet. 1919–20-ban forradalmi helyzet alakult ki. A polgári-klerikális körök által életre hívott katolikus Olasz Néppártnak (Partito Popolare Italiano) nem sikerült a forradalom hullámát lecsendesítenie és az uralkodó osztályok társadalmi alapjait megerősítenie. Az 1919-es választások után a parlamentben a Szocialista Párté volt a legerősebb frakció. A szakszervezeti szövetségnek (CGL) 1920-ban 2,3 millió tagja volt; munkások milliói sztrájkoltak; parasztok és mezőgazdasági munkások szállták meg a nagybirtokosok parlagon heverő földjeit. 1919. máj. 1-én jelent meg az olasz munkásmozgalom forradalmi szárnyának sajtóorgánuma, a „l'Ordine Nuovo" (Új Rend) című újság, a lap szerkesztőségében dolgozott A. Gramsci, P. Togliatti és mások, a KP későbbi alapító tagjai. A forradalmi hullám 1920. augusztus-szeptemberben érte el tetőfokát; a munkások megszállták Észak-Olaszország nagy gyárait, átvették a termelés irányítását, és sok helyen Vörös Gárdát szerveztek. Az uralkodó osztályok parlamenti mechanizmusa akadozott. Az egymást sűrűn váltogató kabinetek nem tudták megoldani a forradalmi helyzetet.

A szakszervezetek jobboldali vezetői és a frakciókra széthulló Szocialista Párt voltaképpen hozzásegítette a burzsoáziát a válsághelyzet átvészeléséhez. A KP az 1921. jan. 21-i livornói kongresszuson alakult meg.

A hatalmas forradalmi mozgalomtól megrettenve, a burzsoázia az 1919 óta Mussolini vezette fasiszta terrorcsapatok (Fasci di Combattimento) támogatásával próbált kiutat találni a válságból. A fasiszták brutális terrorhadjáratot szerveztek a demokratikus erők ellen. Bár a fasiszták az Arditi del Popolo elnevezésű antifasiszta fegyveres csoportok elkeseredett ellenállásába ütköztek, a burzsoázia teljes támogatásával és a Szocialista Párt újabb árulásával – a párt vezetői 1921. aug. 3-án „megbékélési paktumot" kötöttek a fasisztákkal –, valamint az 1922. okt. 28-án megrendezett római menetelés (Marcia su Roma) segítségével mégis magukhoz ragadták a hatalmat.

A fasiszta diktatúra (1922–43)

1922. okt. 31-én III. Viktor Emánuel Mussolinit állította a kormány élére. A dolgozók 1919–20-ban kiharcolt vívmányait megfontoltan leépítették, bizonyos parlamenti eljárásokat azonban továbbra is fenn kellett tartani. A nyílt belső terrorista diktatúrát agresszív külpolitika kísérte; 1923-ban a fasiszták lerohanták a görög Korfut. Amikor az 1924. áprilisi parlamenti választások után is maradt ellenzék, Matteotti meggyilkolása elleni tiltakozásként pedig széles körű antifasiszta mozgalom kezdett kibontakozni, Mussolini dik-

tatúrája súlyos válságba került, amely már a fasizmus fennmaradását fenyegette. De az Aventinusi Blokk polgári pártjainak nyílt kapitulációja, a tömegek mozgósításának részükről való megtagadása, lehetővé tette a fasiszták számára a válság áthidalását. 1926–27-ben Mussolini a parlamentarizmus utolsó maradékait is felszámolta, és a sajátján kívül minden más pártot betiltott.

Az olasz fasizmus totalitárius szakasza (1926–43). A terrorhullám főleg a KP ellen irányult. 1926. nov. 8-án Gramscit letartóztatták. Azzal a demagóg jelszóval, hogy helyreállt volna az osztálybéke, a fasiszta eszme megtestesítőjeként kikiáltották a korporációs államot. A szakszervezeteket, a munkások osztályérdekeinek képviseletét felszámolták, helyükbe fasiszta irányítás alatt álló korporációkat állítottak. Mivel azonban Mussolininak mégsem sikerült szilárd tömegbázist találnia, 1929. febr. 11-én aláírta a lateráni szerződést. Ez megpecsételte a szövetséget a fasizmus és a katolikus egyház között, amely tekintélye és befolyása révén a fasiszta rezsim egyik legfontosabb támaszává lett. A KP következetesen harcolt a diktatúra megbuktatásáért és a demokratikus köztársaság megteremtéséért. 1934-ben csatlakozott hozzá, akcióegységre vonatkozó megállapodás alapján, a Szocialista Párt; ezt a megállapodást 1937-ben megerősítették és kiterjesztették. Az antifasiszta harcba polgári demokraták is bekapcsolódtak („Giustizia e Libertà" csoport).

1929–33 között Olaszországot is elérte a gazdasági válság. A válságból és a nép fokozódó elégedetlenségéből a fasizmus nyílt agressziókban kereste a kiutat. A fasiszta Németország mellett újabb háborús tűzfészek alakult ki Európában. Az imperialista nagyhatalmak szemet hunytak Etiópia 1935. okt. 3-án kezdődő megrohanása felett. Az etiópiai háború 1936. máj. 9-én a független afrikai ország leigázásával ért véget. 1936–39 között a fasiszta hadsereg részt vett a Spanyol Köztársaság elleni katonai intervencióban; a köztársaság oldalán viszont több mint 3000 olasz antifasiszta (élükön Longo, Di Vittorio, Nenni stb.) harcolt. Az intervenció folytán a hitleri német imperializmussal kialakult kapcsolat véget vetett annak a konfliktusnak, amely 1934-ben Ausztria miatt támadt a két állam között. 1936. okt. 25-én megalakult a Berlin–Róma-tengely; 1937. nov. 6-án Olaszország belépett az antikomintern paktumba. Az agressziós cselekményeket a dolgozók helyzetének súlyosbodása és az olaszországi demokratikus erők elleni fokozódó terror kísérte. 1939 áprilisában az olasz csapatok megszállták Albániát.

1940. jún. 11-én Olaszország – a franciák hátbatámadásával – a fasiszta Németország oldalán belépett a második világháborúba, és részt vett a Görögország, Jugoszlávia és a Szovjetunió elleni rablóhadjáratokban, továbbá az északafrikai hadműveletekben. Az olasz antifasiszta mozgalom a Szovjetunió megrohanása után megerősödött. 1941 szeptemberében Toulouse-ban kommunistákból, szocialistákból és a „Giustizia e Libertà" (Igazság és Szabadság) csoport tagjaiból háborúellenes bizottság, 1942 őszén pedig Turinban nemzeti front bizottság alakult. 1943. márc. 5-én a KP vezetése alatt kirobbant a háború ellen irányuló első nagy sztrájk, amely Észak-Olaszország más városaira is átterjedt. A fokozódó háborúellenes hangulat felfedte a fasiszta rezsim belső gyengeségét. Az 1942-es el-alameini összeomlás után a német és olasz csapatoknak 1943. januárban fel kellett adniuk Tripoliszt, és 1943 májusában Tunisznál az utolsó, még afrikai földön harcoló fasiszta alakulatok is kapituláltak a brit 8. hadsereg és az amerikai csapatok előtt.

Amikor a hitlerista hódítók utolsó nagy offenzívája a Kurszk–Belgorod melletti csatában összeomlott, majd 1943. júl. 10-én angol–amerikai csapatok szálltak partra Szicíliában, és a demoralizált olasz csapatok megadták magukat, a fenyegető antifasiszta népi forradalom elhárítása érdekében a monopoltőke, a klérus, a tábornoki kar és a királyi ház befolyásos körei elhatározták, hogy megbuktatják Mussolinit. 1943. júl. 25-én a diktátort őrizetbe vették, egy nappal később pedig megalakult a Badoglio-kormány, amely szept. 8-án bejelentette Olaszország kapitulációját. Ekkor német csapatok szállták meg Rómát, Észak- és Közép-Olaszországot. Mussolinit kiszabadították a fogságból, a diktátor pedig a német fasiszták által megszállt területen kikiáltotta az „Olasz Szociális Köztársaságot". 1943. szept. 9-én a KP kezdeményezésére hat ellenzéki párt összefogásából megalakult a Nemzeti Felszabadítási Bizottság (CLN).

A néptömegek nyomására – szeptember végén népfelkelés kergette el Nápolyból a hitlerista fasiszta betolakodókat – Badoglio kénytelen volt 1943. okt. 13-án háborút üzenni a fasiszta Németországnak. Mindenütt a helyi Nemzeti Felszabadítási Bizottságok, Hazafias Akció Csoportok (GAPP), a Hazafias Akció rohamcsapatai (SAP) partizánbrigádok és hadosztályok alakultak; ezek 1944–45-ben közös parancsnokság alatt harcoltak (Cadorna, Longo, Parri). A KP vezetésével 1944. márc. 1–8 között a fasiszták által megszállt területen sztrájkot szerveztek, amelyben több mint egymillió munkás vett részt.

1944 áprilisában Badoglio a hat antifasiszta párt képviselőiből megalakította a nemzeti egység kormányát, amelynek Togliatti és B. Croce filozófus is tagja volt. Róma felszabadítása után, 1944. jún. 4-én, Badoglio lemondott egy koalí-

ciós kormány javára, amelynek élére Bonomi került. A több mint 100 000 harcost számláló partizánsereg számos területet szabadított fel az ellenség által megszállt országrészekben, a szövetségesekkel közösen szabadították fel Firenzét (aug. 12). A felszabadított területeken, így Ossola és Carnia „partizán-köztársaságokban" is népi szervezetek alakultak, amelyek demokratikus intézkedéseket tettek.

1945 áprilisának végén általános fegyveres felkelés tört ki Észak-Olaszországban. A partizánok és a felkelő munkások együttműködése folytán Milánóban (ápr. 26), Genovában (ápr. 27) és Torinóban (ápr. 28) elfogták vagy elűzték a fasisztákat. Mussolinit, aki a német vereség láttán Svájcba akart menekülni, a partizánok elfogták, és ápr. 28-án Comónál agyonlőtték. Észak-Olaszország felszabadítása új lendületet adott a Nemzeti Felszabadítási Bizottságnak. A Bonomi-kormányt 1945. jún. 20-án a Parri vezette kormány váltotta fel, amelyben 7 kommunista miniszter, ill. államtitkár vett részt.

Olaszország a második világháború után

A felszabadulás után a Vatikán, valamint az angolok és amerikaiak által támogatott Kereszténydemokrata Párt megvalósította az antifasiszta népfrontot és a demokratikus megújulást korábban csak burkoltan szabotáló politikáját. Az amerikai tőke fokozódó mértékben hatolt be az olasz gazdasági életbe. A reakciósok és az általuk támogatott monarchista irányzatok ellenállása dacára, 1946. jún. 2-án 12,7 millió (10,7 millióval szemben) választó szavazott a köztársaságra, amelyet 1946. jún. 18-án kiáltottak ki. A De Gasperi vezette első köztársasági kormány azonban a demokratikus egységfront megbontására irányuló politikát folytatott. Támogatták ebben a Saragat vezetése alatt álló jobbodali szocialisták, akik 1947 januárjában a Szocialista Párt egységének megbontásával megalakították a Szociáldemokrata Pártot.

1947 májusában, amikor a tőkés világban a reakció hidegháborút és harcos antikommunizmust kezdeményezett, a kommunistákat és a szocialistákat kizárták a kormányból, júniusban pedig a De Gasperi-kormány csatlakozott a Marshall-tervhez. Az 1947. szept. 15-én ratifikált párizsi békeszerződésben Olaszországnak Isztriát, az adriai szigeteket és Fiumét Jugoszláviának, a Dodekanészoszt Görögországnak, a Sasenoszigeteket Albániának, kisebb határmenti területeket Franciaországnak kellett átadnia. Minden gyarmatát elvesztette; Szomália 1960-ig maradt olasz mandátum. Trieszt miatt Jugoszláviával feszült viszony alakult ki.

1947. dec. 22-én az alkotmányozó gyűlés demokratikus alkotmányt fogadott el, amely meszszemenő strukturális változtatásokat tett lehetővé. Az 1948. ápr. 18-i parlamenti választásokon a reakció győzött. Fokozódott a demokrácia elleni támadás: 1948. júl. 14-én merényletet követtek el Togliatti ellen, a gyilkossági kísérlet erélyes tiltakozó akciókat váltott ki. A júl. 14–16 közötti általános sztrájkban 7 millió dolgozó vett részt, majd az év végén sorozatos sztrájkok bontakoztak ki. E mozgalmakat erősítette az ötvenes években kb. 2 millió dolgozót érintő állandó munkanélküliség.

1949. ápr. 4-én Olaszország bejelentette, hogy belép a NATÓ-ba. Az olasz reakció mind nagyobb mértékben az amerikai imperializmussal kötötte össze az ország sorsát; az 1950. jan. 27-i szerződés értelmében az Egyesült Államok katonai támaszpontokhoz jutott Livornóban és más városokban. A tőke offenzívájára a munkások sztrájkokkal és tüntetésekkel válaszoltak. A parasztok és mezőgazdasági munkások megszállták a különösen Dél-Itáliában parlagon heverő latifundiumokat; a belpolitika demokratizálását és független külpolitikát követeltek. Az átmeneti fellendülés fokozta a különbséget az iparosított Észak és a mezőgazdasági jellegű Dél között. A belső piac változatlanul kis felvevőképességű maradt, a termelési kapacitások kiegyensúlyozatlanok. Az olaszok százezrei kivándorlásra kényszerültek.

Az 1953. júniusi parlamenti választásokon, a szenátus által márciusban elfogadott antidemokratikus választási reform ellenére – melyet egy év múlva érvényteleníteni kellett –, megmutatkozott a baloldali erők növekedése. De Gasperit megbuktatták, a kereszténydemokraták azonban továbbra is megmaradtak kormányzó pártnak. A gyakran változó kormányok (1953: Pella, 1954: Fanfani és Scelba, 1955: Segni, 1957: Zoli, 1958: Fanfani), amelyek a Kereszténydemokrata Párt ingatag helyzetét mutatták, kitartottak a jobboldali irányzat mellett. 1954-ben aláírták a párizsi szerződéseket, s 1957-ben csatlakoztak az Európai Gazdasági Közösséghez és az EURATOM-hoz. 1956 után különösen a forradalmi mozgalom felszámolására irányuló törekvéseiket fokozták; ennek az erőteljes nyomásnak engedett Nenni, a szocialisták vezetője, aki 1957 októberében megszegte a KP-val az akcióegységről kötött egyezséget. Az 1958. májusi parlamenti választásokból a KP mégis a második legerősebb pártként került ki. 1959–60-ban a kormánypártok koalíciója (Segni-kabinet 1959–1960) súlyos válságon ment át. A Kereszténydemokrata Párt (DC) Tambroni vezetésével 1960 márciusában egyszínű kormányt alakított, amely a parlamentben a neofasiszta párt támogatását

vette igénybe. A KP vezette hatalmas általános politikai sztrájk buktatta meg Tambronit (1960. júl.). A reakciós kísérlet meghiúsulása után a DC vezető körei a nápolyi kongresszuson (1962. jan.) keresztülvitték az állítólagos „balra nyitást". Ebben azokra a befolyásos olasz monopolista csoportokra támaszkodtak, akik a merev NATO-politikát és az Európai Gazdasági Közösség felé való egyoldalú orientációt kifogásolták, és a régi szövetségi kötelezettségek keretében önálló imperialista gazdaságpolitika és külpolitika mellett emeltek szót (Mattei). Ez a ravasz mesterkedés arra szolgált, hogy kendőzzék az antidemokratikus belpolitika és a nemzetellenes külpolitika továbbvitelét. 1962 februárjában Fanfani megalakította az ún. „balközép" első kormányát, amelyet a republikánusok, a szociáldemokraták és a Nenni-féle szocialisták elfogadtak. A Nenni-féle szocialisták beléptek a kormányba, a párt balszárnya 1964 januárjában kivált és megalakította a Proletáregység Olasz Szocialista Pártját (Partitio Socialista Italiano di Unità Proletaria, PSIUP), amely szoros kapcsolatot tartott a Kommunista Párttal (választási megállapodás). Ezzel szemben a szocialisták és a Szociáldemokrata Párt antikommunista, opportunista alapon létrehozott egyesülése rövid életű volt (1966. okt.–1969. jún.). Az 1969-es év hatalmas sztrájkharcai 24 órás általános sztrájkban érték el tetőpontjukat, 1969 novemberében 20 millió dolgozó szüntette be a munkát („forró ősz"). Az osztályharcokban kovácsolódott ki a munkásosztály akcióegysége, mindenekelőtt szakszervezeti síkon. A harcok azt bizonyítják, hogy a „középbal" kormány (1963: Leone, 1963–68: Moro) nem tudta megoldani Olaszország politikai és társadalmi problémáit. A koalíciós partnerek egyre többet bírálták a kormány addigi irányzatát (Fanfani átmeneti lemondása és ismételt kormányválságok 1965 decemberében, 1968 tavaszán és 1969 végén, 1970 elején). 1966-tól a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokban észrevehető javulás állt be (Gromiko és Podgornij látogatása Olaszországban). Az OKP XII. kongresszusa (1969. febr.) ezzel a jelszóval indult: „Egységes harci akciókon keresztül olyan politikai alternatíva, amely kivezeti Olaszországot a válságból." Az osztályok közötti viták 1969–70-ben számottevően kiéleződtek, 1969 januárjában és februárjában a dolgozók milliói sztrájkoltak; a kormány brutális módszerei ellenére (battipagliai vérfürdő) sem tudta megakadályozni az újabb válságokat, melyeket csak a Rumor-kormány 1970. márc. 27-i megalakulása oldott meg ideiglenesen. Az 1970 júniusában 15 tartományban első ízben rendezett önkormányzati tanácsválasztásokon három körzetben kapott többséget a baloldal. A Rumor-kormány 1970. júl. 6-án lemondott. A Colombo-kormány megalakulásával (1970. aug.) a monopolista burzsoázia igyekezett reakciós „rend-kormányt" létrehozni. A KP és a PSIUP e reakciós mesterkedés ellen akcióegységre hívta fel a munkásosztályt és a demokratikus erőket. (Az 1972-es választások sem hozták meg a politikai feszültségek feloldását. Az olasz szocialisták egyelőre nem tértek vissza a „középbal" formulához, amennyiben az erőviszonyok lényegében változatlanok maradtak. A PSIUP KB a választások után kimondta a választásokon megerősödött OKP-hoz való csatlakozását. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

476	A nyugat-római birodalom bukása; Odoaker uralkodik Itália felett.
493	Teodorik véglegesen legyőzi Odoakert.
493–526	Nagy Teodorik.
493–554	Keleti gót királyság Itáliában.
535–53	A bizánci csapatok megsemmisítik a keleti gót királyságot és a területet Bizánchoz csatolják.
568–774	Longobárd állam Itáliában. A korai feudális viszonyok kialakulása.
754–56	Pipin frank király adománya az Egyházi Állam megalapítása céljából.
773–74	Nagy Károly meghódítja a longobárd államot.
827-től	Arab (szaracén) betörések Dél- és avar betörések Észak-Itáliába.
843	A verduni szerződés: Észak-Itáliát I. Lothar saját királyságához csatolja.
951	I. Ottó első itáliai hadjárata; megkezdődik a harc a német királyok, a pápák és az észak-itáliai városok között.
1016	A normannok megjelenése Dél-Itáliában.
1071–91	A normannok elszakítják Szicíliát az araboktól.
1075–1122	Invesztitúraharc.
12. sz.	Az észak-itáliai városok megerősödése.
1101–54	II. Roger normann fejedelem megteremti Szicília hegemóniáját a Földközi-tengeren.
1119	Az első európai egyetem megalapítása Bolognában.

1143–55	„Eretnekmozgalom" Rómában Bresciai Arnold idején.
1158–62	I. Frigyes (Barbarossa) itáliai hadjárata; Milánó lerombolása (1162).
1167	A lombárd szövetség létrehozása.
1176	A lombárd szövetség Legnanónál vereséget mér I. Frigyesre.
1177	A velencei béke.
13. sz.	Harc a ghibellinek és a guelfek között Észak-Itáliában.
1212–50	II. Frigyes német császár főként Szicíliában tartózkodik, és a szigetet központilag kormányzott hűbéri monarchiává építi ki.
1264	Az Este család uralkodásának kezdete Ferrarában, 1289-ben Modenában.
1265–1321	Dante Alighieri (1320 körül megjelenik az „Isteni Színjáték").
1268	A Hohenstauf-dinasztia bukása után Szicília francia (Anjou) uralom alá kerül.
1277–1447	A Visconti család uralma Milánóban.
1282	A „szicíliai vecsernye".
1304–07	Fra Dolcino felkelése.
1309–77	A pápák avignoni száműzetése.
1328–1627/28	A Gonzaga család uralkodik Mantuában.
1343	A manufaktúra munkások első sztrájkja Firenzében.
1347	Cola di Rienzi átmenetileg megalakítja a Római Köztársaságot.
1378	A manufaktúra munkások (ciompók) felkelése Firenzében.
1379	Velence Chioggiánál leveri Génuát (dec. 23).
1400	A Mediciek uralmának kezdete Firenzében.
1447–1535	A Sforzák uralma Milánóban.
1454	Békekötés Lodiban.
1494	Népfelkelés Firenzében, a Mediciek elűzése, a köztársaság kikiáltása (1512-ig).
1494–1559	A francia–spanyol reneszánsz háborúk alatt Itália hadszíntérré válik.
1498	Savonarola kivégzése.
1527	V. Károly serege kifosztja Rómát (Sacco di Roma).
1547	Fiesco összeesküvése Génuában.
1559	A cateau-cambrésis-i béke; Itália spanyol uralom alatt.
1599	Campanella felkelése Kalábriában.
1647–48	Masaniello felkelése Nápolyban.
1714	A rastatti béke: Milánó és (1735-ig) Nápoly Ausztriához kerül, az osztrákok itáliai uralmának kezdete.
1720	Szardíniát Piemonthoz csatolják.
1737	Toszkána a Habsburgoké lesz.
1795–99	Jakobinus nemzeti mozgalom Olaszországban.
1796–97	Napóleon Bonaparte olaszországi hadjárata.
1797	A campoformiói béke (febr. 19.); Ausztria elveszti Lombardiát, de megkapja
1802	Velencét. Piemont Franciaországhoz kerül.
1805	I. Napóleon Itália királya (márc. 18). A spanyol Bourbonok trónfosztása Nápolyban.
1807–10	A karbonári titkos szövetség megalakulása.
1813–15	Az osztrák uralom visszaállítása Lombardiában, a feudális dinasztiák restaurációja Piemontban, Toszkánában és Nápolyban (Szicíliai Kettős Királyság II. Ferdinánd uralkodása alatt).
1820–21	Liberális forradalom a nápolyi királyságban, 1821-ben pedig Piemontban.
1830–31	Forradalmi megmozdulások Közép-Olaszországban.
1831	Az „Ifjú Itália" titkos szervezet megalakítása.
1847	Cavour kiadja Turinban a „Risorgimento" c. újságot (dec. 15).
1848	Népfelkelések Nápolyban és Szicíliában (jan.). Polgári forradalmak Toszkánában és Szardínia-Piemontban (febr.). Forradalmi felkelések Milánóban és Velencében Ausztria ellen (márc.). Szardínia-Piemont hadat üzen Ausztriának (márc. 24).
1849	A Római Köztársaság kikiáltása (szept. 2). A francia csapatok megszállják Rómát (júl. 3). A forradalom leverése (aug.).
1852–61	Cavour miniszterelnöksége (megszakítással).
1859	Szardínia-Piemont és Franciaország háborúja Ausztria ellen. A zürichi békekötés (nov. 10); Lombardia a Szardínia-Piemonti Királysághoz kerül.
1860	A „marsalai ezer" hadjárata Szicíliában és Dél-Olaszországban Garibaldi vezetésé-

vel. A Szicíliai Kettős Királyság, Toszkána, Párma, Modena és Romagna csatlakozik Szardínia-Piemonthoz. Savoya és Nizza átengedése Franciaországnak.

1861 II. Viktor Emánuel piemonti király Olaszország királya lesz (márc. 17).

1862 Garibaldi megkísérli felszabadítani Rómát a francia megszállás alól (1867-ben újból).

1866 Olaszország részt vesz a porosz–osztrák háborúban; megkapja Velencét.

1869 Az I. Internacionálé első olasz szekciójának megalakulása.

1870 Róma felszabadul a francia megszállás alól; Olaszország egyesítése lezárul (szept. 20). Róma lesz a főváros (okt. 9).

1882 Hármas szövetség (Németország, Ausztria, Olaszország, máj. 20). A Munkáspárt megalakítása (máj. 17).

1887–89 Háború Etiópia ellen, Eritrea annektálása.

1892 A Szocialista Párt megalakítása.

1893 Felkelések Szicíliában.

1896 Az olasz csapatok veresége Aduánál (márc. 1).

1898 Barikádharcok Milánóban (máj.).

1903–14 A Giolitti-kormányok (megszakításokkal).

1906 Az Általános Olasz Munkásszövetség (CGIL, okt. 1) megalakulása.

1911–12 Olasz–török háború; Tripolitánia, Kirenaika és a Dodekanészosz annektálása.

1914 Antimilitarista „vörös hét" (jún.). Olaszország semlegességi nyilatkozatot tesz (aug. 3).

1915 A londoni megállapodás (ápr. 26). Olaszország belép az első világháborúba (máj. 23).

1915–17 A tizenegy isonzói csata.

1917 Munkásfelkelés Turinban (aug.), a caporettói csata (okt. 24–31).

1918 Fegyverszüneti megállapodás aláírása Ausztria és Olaszország között (nov. 3).

1919 Az Olasz Néppárt megalakítása (jan.). Mussolini feketeingeseinek első fellépése (Fasci di Combattimento, márc.). A „L'Ordine Nuovo" c. újság kiadása Gramsci irányításával (máj. 1). A Saint-Germain-en-Laye-i békekötés (szept. 10). Parlamenti választások (nov. 16); a Szocialista Párt kapja a legtöbb mandátumot.

1920 Gramsci „A Szocialista Párt megújítására" vonatkozó marxista programjának közzététele (máj. 8). Gyárak megszállása Észak-Olaszországban (aug.–szept.). A rapallói szerződés Jugoszláviával (nov. 12). Fiume szabadállam lesz.

1921 A KP megalakítása Livornóban (jan. 21). Az „Arditi del Popolo" antifasiszta harci csoportok megalakulása. Megbékélési paktum a szocialisták és a fasiszták között (aug. 3).

1922 Menetelés Rómába (Marcia su Roma, okt. 28). Mussolini kormányelnök lesz (okt. 31). Fasiszta terrorhullám a demokratikus mozgalom leverésére (decemberi mészárlás).

1923 Korfu fasiszta lerohanása (aug.).

1924 Megjelenik az „Unità" első száma (febr. 12). A parlamenti választások nyomán a terror ellenére erős ellenzék jön létre (ápr. 6). Matteotti meggyilkolása; a Matteotti-válság kirobbanása, az Aventinusi Blokk megalakulása (jún. 10). Serrati III. Internacionálé-csoportja belép a KP-ba (aug. 15).

1926–27 A fasiszta kormány rendkívüli törvényei megszüntetik a szabadságjogokat; az ellenzéki pártok betiltása.

1927 A kommunisták újjáalakítják az Általános Olasz Szakszervezeti Szövetséget (CGIL, febr. 20).

1929 A lateráni szerződések (febr. 11).

1935–36 Az Etiópia elleni agressziós háborúban az afrikai ország olasz gyarmattá lesz. Az olasz király felveszi az Etiópia császára címet is.

1936 A Berlin–Róma-tengely létrehozása (okt. 25).

1936–39 Német–olasz katonai intervenció Franco mellett, a köztársaság ellen Spanyolországban. Az olasz antifasiszták a spanyol nép oldalán harcolnak.

1937 A KP és a Szocialista Párt közötti akcióegységre vonatkozó második megállapodás (júl. 26). Olaszország csatlakozik az antikomintern paktumhoz (nov. 6).

1939 Az Albánia elleni agresszió (ápr.). Német–olasz katonai szerződés (acélpaktum).

1940 Mussolini a fasiszta Németország oldalán belép a 2. világháborúba (jún. 11). Brit

Szomália megszállása (aug.). Az észak-afrikai hadjárat kezdete (szept. 12) (1941 februárjától a fasiszta német „Afrika hadtesttel" együtt); Görögország megtámadása.

1941 Az olasz csapatok kapitulációja Szomáliában, Eritreában és Etiópiában (jan.–okt.). Olaszország hadat üzen a Szovjetuniónak (jún. 22). Kommunisták, szocialisták és a „Giustizia e Libertà"-csoport megalakítják Toulouse-ban az antifasiszta bizottságot (szept.).

1943 Tripolitánia elvesztése (jan.). Több olasz hadosztály megsemmisülése a volgai csatában (febr. 11). Az első nagy háborúellenes sztrájk Torinóban (márc. 5). Az Afrikában harcoló utolsó német–olasz alakulatok kapitulációja (máj. 3). Az ellenzék antifasiszta bizottságának megalakulása (jún.). A szövetségesek partraszállása Szicíliában (júl. 10). Mussolini bukása (júl. 25). A Badoglio-kormány megalakulása (júl. 26). Akcióegységre vonatkozó megállapodás a KP és a Szocialista Párt között (aug. 4). Olaszország fegyverletételének közzététele (szept. 8). Német csapatok szállják meg Észak- és Közép-Olaszországot. Az Ellenzéki Bizottság átalakul Nemzeti Felszabadítási Bizottsággá (CLN; szept. 9). L. Longo vezetésével megalakul az első „Garibaldi"-rohambrigád (okt.). Hadüzenet Németországnak (okt. 13).

1944 Általános sztrájk a fasiszták által megszállt országrészben (márc. 1–8). A nemzeti egység kormányának megalakítása Salernóban a kommunisták részvételével (ápr.). Megállapodás a szakszervezeti egységről (jún. 3). Róma felszabadítása (jún. 4). Firenze felszabadítása (aug. 12). A Hitler-fasiszták vérfürdőt rendeznek Marzabottóban (szept. 29).

1945 Népfelkelés Észak-Olaszországban; Milánó, Genova és Torino felszabadítása (ápr. vége). Mussolini agyonlövése (ápr. 28). A fasiszta német csapatok leteszik a fegyvert Olaszországban (máj. 2). Togliatti a KP főtitkára (aug. 8).

1946 Községi választások (márc.–ápr.). III. Viktor Emánuel lemond (máj. 4). Népszavazás az államformáról (jún. 2). A köztársaság kikiáltása (jún. 8). Olasz–osztrák megállapodás az Alto Adige-i osztrák kisebbség autonómiájáról (Dél-Tirol; szept. 5).

1947 Saragat vezetése alatt a jobboldaliak kettészakítják a Szocialista Pártot (jan.). A lateráni szerződést felveszik az alkotmányba (márc.). A De Gasperi-kormányból kizárják a kommunistákat és szocialistákat (máj.). A De Gasperi-kabinet elfogadja a Marshall-tervet (jún.). A parlament ratifikálja a párizsi békeszerződést (szept. 15). A Savoyai ház birtokainak lefoglalása (5 milliárd líra, dec. 6). Az alkotmány elfogadása (dec. 22).

1948 Parlamenti választások (ápr. 18); a szavazatok 31%-a a Kommunista Párté és a Szocialista Párté. Einaudi államelnök (máj. 11). Merénylet Togliatti ellen (júl. 14). Hétmillió dolgozó általános sztrájkja (júl. 14–16).

1950 Olaszország az ENSZ-től gyámsági területként tíz évre átveszi a volt Olasz Szomáliföldet (jan. 17). Katonai szerződés az Egyesült Államokkal katonai támaszpontok létesítésére (jan. 27). Parasztfelkelések Kalábriában; eredménye a nagybirtokok kártalanítás ellenében történő részbeni kisajátításáról szóló törvény (máj. 12).

1953 A szenátus antidemokratikus törvényt fogad el a választási reformról (márc. 19). Olasz–jugoszláv feszültség Trieszt miatt (márc.–dec.). A parlamenti választásokon megerősödik a baloldal (jún. 7–8). De Gasperi lemond (aug. 17).

1954 Az 1953-as választási törvény érvénytelenítése (jún. 9). A trieszti övezetek felosztása Olaszország és Jugoszlávia között (okt. 5).

1955 Gronchi államelnöksége (ápr. 29). Olaszország az ENSZ tagja lesz (dec. 14).

1956 Törvényhatósági választások (máj. 27–28). A szavazatok 35,1%-a a KP-ra és a Szocialista Pártra esik. A KP VIII. kongresszusa; elfogadják „A szocializmushoz vezető olasz út" tézisét (dec. 8–14).

1957 A kormány támogatja az Eisenhower-doktrínát (jan. 6). Az EURATOM-szerződés aláírása (márc. 25). A parlament elhatározza az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozást (júl. 30). A Szocialista Párt (Nenni) megszegi a KP-val kötött akcióegység-megállapodást (okt.).

1958 Parlamenti választások (máj. 25–26). A KP és a Szocialista Párt a szavazatok 37,7%-át kapja. Kétmillió mezőgazdasági munkás tömegsztrájkja Közép-Olaszországban (aug.). Milazzo megalakítja Szicíliában a kommunisták és szocialisták támogatását élvező demokratikus tartományi kormányt (okt.).

1959 A Szocialista Párt 33. kongresszusa (jan.). Három irányzat bontakozik ki (jobboldali: Nenni; centrum: Basso; baloldal: Vecchietti). Megállapodás az Egyesült Államokkal amerikai rakétabázisok létesítéséről (márc. 30).

1959–63 Olasz–osztrák villongások Dél-Tirol (Alto Adige) miatt. Nyugatnémet revansisták terrorcselekményei.

1960 Tambroni kormánya (márc. 25–júl. 26) erősíti a jobboldali irányzatot. Az antifasiszta tiltakozási akciók a neofasisztákat visszavonulásra, a kormányt lemondásra kényszerítik (júl.). Szomália függetlenné válik (júl. 1). A Fanfani-kormány megalakulása (júl. 26). A nyugatnémet légierők támaszpontot kapnak Szardínia-szigetén (okt.).

1961 Fanfani és Segni hivatalos látogatása a Szovjetunióban (aug. 3–5). F. Parrinak a neofasiszta szervezkedés betiltására vonatkozó törvénytervezetét megbuktatják a parlamentben (dec. 1).

1962 Új Fanfani-kormány (keresztény demokraták, szociáldemokraták és republikánusok, febr. 22). Kétmillió mezőgazdasági munkás általános sztrájkja (ápr.). A. Segni államelnök (máj. 11). A KP X. kongresszusa (dec. 2–8).

1963 A parlament feloszlatása (febr. 18). Parlamenti választások (ápr. 28). Fanfani lemondása (máj. 16). Ügyvivő-kabinet Leone vezetésével (jún. 22–nov. 5). A Szocialista Párt 35. kongresszusa (okt. 25–29). Négypárti kormányzás a keresztény demokrata Moro vezetésével a szociáldemokraták és a Nenni-szocialisták bevonásával (dec. 5).

1964 Megalakult a Proletáregység Olasz Szocialista Pártja (PSIUP, jan. 11–12). Az elhunyt P. Togliatti után L. Longo lesz a KP főtitkára (aug. 26). A lemondott Segni helyére Saragat kerül az elnöki székbe (dec. 28).

1965 Fanfani külügyminiszter lemondása (dec. 8), az újabb kormányválság kezdete.

1966 A KP XI. kongresszusa (jan. 25–31). A harmadik Moro-kormány megalakulása; Fanfani újból külügyminiszter (febr. 24). Gromiko hivatalos látogatása Olaszországban (ápr. 21–23). A Szocialista és Szociáldemokrata Párt az „Egyesült Olasz Szocialista és Szociáldemokrata Pártban" egyesül; elnök: P. Nenni (okt. 30). A KP és a PSIUP előretörése a községi választásokon (nov. 27–28).

1967 Podgornij hivatalos látogatása (jan. 24–31). Hatalmas sztrájkakciók (jan.–febr.). Sokasodnak a terrorakciók Dél-Tirolban (márc.). Az 1966–70-es ötéves terv törvénybe iktatása (júl. 26). Választási megállapodás a KP és a PSIUP között (dec. 18).

1968 Jobboldali katonai államcsínyterv leleplezése (jan.). Saragat feloszlatja a parlamentet (márc. 11). A parlamenti választásokon a KP 26,9%-ra növeli szavazatait (máj. 19–20). A Moro-kormány lemondása (jún. 5). Leone megalakítja a DCI kisebbségi kormányát (jún. 24), amely november 19-én újra lemond. 14 millió dolgozó sztrájkja (nov. 14). A Rumor-kormány megalakulása (dec. 13).

1969 Több mint kétmillió paraszt és mezőgazdasági munkás követel új földreformot (jan. 20). Olaszország aláírja az atomsorompó-egyezményt (jan. 28). Húszmillió dolgozó sztrájkja (febr. 5). A KP XII. kongresszusa (febr.). A battipagliai vérfürdő (ápr. 9). A Szocialista Párt kettészakad (júl. 4). A Rumor-kormány lemondása nyolc hónapig tartó kormányválságot idéz elő (júl. 7).

1970 A „középbal" kormánya Rumor vezetésével (márc. 27; lemond: júl. 6-án); Colombo-kormány (aug).

1972 A parlamenti választások megerősítik a KP helyzetét. A PSIUP KB kimondja az OKP-hez való csatlakozást. L. Longo az OKP elnöke, E. Berlinguer a főtitkára.

Arditi del popolo (A nép bátrai): a fasiszta offenzívával szemben 1921-ben létrejött antifasiszta harci csoportok elnevezése.

Aventinusi Blokk: az olasz ellenzéki pártok egyesülésének elnevezése. A blokk tagjai 1924. jún. 10-én a fasiszta terror elleni tiltakozásképpen (Matteotti meggyilkolása) elhagyták a parlamentet, és az Aventinusra vonultak vissza. A blokk tétlensége, ellenparlamentként való megalakulása és az általános sztrájktól való elzárkózás tette lehetővé a fasisztáknak, hogy a válságot átvészeljék.

Badoglio, Pietro: katonatiszt (marsall) és politikus; 1871–1956; 1920–28 és 1933–40: vezérkari főnök; 1935–36-ban ő irányította az Etiópia elleni agressziós háborút; 1943-ban szakított Mussolinival, részt vett a diktátor megbuktatásában. 1943–44-ben kormányfő.

Bresciai Arnold: lombardiai népi prédikátor; élt 1100–1155 között; Abelard tanítványa; a de-

mokratikus-republikánus népmozgalom vezére Rómában (1143–55); 1155-ben a pápa kivégezteti.

Buonarroti, Filippo Michele: olasz–francia forradalmár; 1761–1837; Babeuf harcostársa, szabadkőműves és utópista kommunista. Forradalmár tevékenysége miatt száműzik Olaszország ból; Babeuffel együtt irányítja az Egyenlők Összeesküvését; 1797-ben életfogytiglani fogságra ítélik. Együttműködött a karbonárikkal, befolyással volt Blanquira.

Campanella, Tommaso: filozófus; 1568–1639; eredetileg domonkos-rendi szerzetes; 1599-ben felkelést szervezett Kalábriában a spanyol uralom ellen; 27 éves fogsága idején írta utópista-szocialista főművét, a „Napállam"-ot.

Carbonari v. karbonárik („szénégetők"): 1807-től forradalmi titkos társaság hívei Kalábriában; eleinte a francia uralom ellen fordultak, egész Olaszországban szervezkedtek és az újjászületés (risorgimento) előhírnökeikként az egység és szabadság nevében léptek fel; 1831-ben részben az „Ifjú Itália" mozgalomba olvadtak, 1820-tól Franciaországban hasonló szervezetek létesültek.

Cavour, Camillo, gróf: államférfi; 1810–61; az olasz nemzeti mozgalom mérsékelt liberális szárnyának vezére; 1847-ben társkiadója az „Il Risorgimento" c. újságnak; 1852–61 között a Szárd Királyság miniszterelnöke; 1861-ben végrehajtja Olaszország felülről jövő egyesítését (Róma és Velence kivételével) a Savoyai-ház jogara alatt.

Chioggia: Velence előtt elterülő sziget, itt verte meg Velence Génua hajóhadát 1379. dec. 23-án; ezzel Velence megerősítette uralmi helyzetét a Földközi-tenger keleti medencéjében.

Ciompók (gyapjúkártolók): textilmunkások. Ciompo-felkelés: a manufaktúrák munkásainak első felkelése 1378-ban Firenzében, mozgalmuk a gazdag újpolgárság ellen irányult. A ciompók átmenetileg fontos pozíciókat foglaltak el, de belső ellentéteik, ill. volt vezérük, Lando árulása folytán leverték őket.

Condottierek: olasz zsoldosvezérek főleg a 14. és 15. században; egyesek dinasztiákat alapítottak, pl. Francesco Sforza.

Croce, Benedetto: filozófus; 1866–1952; a Hegelből kiinduló neoidealista kultúr- és történelemfilozófia képviselője; liberális politikusként a fasizmus, a klerikalizmus, ugyanakkor a munkásmozgalom ellenfele; 1920–21 és 1944: miniszter.

De Gasperi, Alcide: politikus; 1881–1954; 1919-ben a Néppárt egyik szervezője; 1930–44 között a Vatikán szolgálatában, 1945–53-ban miniszterelnök és külügyminiszter; az ő idejében szorították ki a KP-t a kormányból és csatlakozott Olaszország a Marshall-tervhez, s a NATO-hoz.

Di Vittorio, Giuseppe: munkásvezető, 1892–1957; 1913-ban az olasz szakszervezeti szövetség KB tagja, 1924-től a KP tagja, 1930-tól a politikai bizottság tagja; részt vett a spanyol szabadságharcban; 1941-ben elfogják; 1945-ben az Olasz Általános Szakszervezeti Szövetség főtitkára. 1949-től a Szakszervezeti Világszövetség elnöke volt.

Dolcino, Fra Dolcino: a róla elnevezett népfelkelés vezére 1304–07 között; 1307-ben kivégezték; az Apostoli Testvérek elnevezésű szekta alapítójának, Segarellinek a tanítványa; az általa vezetett felkelés volt Nyugat-Európában az első nagy parasztháború a feudális rend, a katolikus egyház és a városok ellen.

Este: az egyik legrégibb itáliai hercegi ház; 1264-től Ferrarában, 1289-től Modenában, 1290-től Reggio dell'Emiliában uralkodott. Torquato Tasso 1579–86 között az Esték udvarában fejtette ki működését.

Fanfani, Amintore: politikus; szül. 1908; 1954, 1958–59 és 1960–63: miniszterelnök. 1954–59: a Kereszténydemokrata Párt főtitkára. 1954–68: (megszakításokkal) külügyminiszter.

Fiesco, tkp. Giovanni Luigi de Fieschi: 1524–47; 1547-ben összeesküvést szított a császárhű génuai dózse, Andrea Doria ellen, ebben a pápára és a franciákra támaszkodott, az államcsínykísérlet nem sikerült.

Garibaldi, Giuseppe: nemzeti hős; 1807–82; a demokratikus mozgalom vezére, Olaszország egyesítésének előharcosa, tehetséges hadvezér, 1834-ben emigrált, Dél-Amerikában harcolt. 1848-ban visszatért Olaszországba, s az 1848–49-es forradalom egyik vezére, 1860-ban a „marsalai ezer" hadjáratát vezette, elfoglalta Szicíliát és Nápolyt. 1862. és 1867. évi kísérletei Róma felszabadítására eredménytelenek maradtak. 1870–71-ben Garibaldi a Francia Köztársaság oldalán harcolt a poroszok ellen.

Ghibellinek: 12–15. századbeli politikai csoportosulás hívei; főleg a feudális nemességből kerültek ki; a pápabarát guelfek és az északitáliai városállamok autonóm törekvései ellen harcoltak.

Giolitti, Giovanni: államférfi; 1842–1928; 1892–1921 között több ízben miniszterelnök, a hármas szövetség híve, a liberális belpolitika exponense.

Giustizia e Libertà (Igazság és Szabadság): 1929-ben alakult, polgári demokratákból álló antifasiszta szervezet; az antifasiszta ellenállási harcban csatlakozott a kommunistákhoz és a szocialistákhoz; 1945 után a szervezet felbomlott.

Gonzaga: nemesi család, 1328-tól 1627–28-ig Mantuában uralkodott; örökségükért 1628–31 között folyt a mantuai örökösödési háború.

Gramsci, Antonio: kommunista teoretikus és vezető; 1891–1937; 1913-ban a Szocialista Párt tagja, 1919-ben megalakítja a „l'Ordine Nuovo" kommunista csoportot, ez volt a KP csírája. Az OKP egyik megalapítója és vezetője. 1926-ban letartóztatják; 1937-ben 11 évi fogság után meghal; jelentős filozófiai és történelmi munkák szerzője.

Guelfek: politikai csoportosulás a 12–15. században; a pápa hívei, a Hohenstauf-császárok és az arisztokrata ghibellinek ellenfelei; az Észak-Itáliában kialakuló városi polgárság képviselői.

Ifjú Itália (Giovine Italia): 1831-ben Mazzini által alapított titkos politikai szövetség; Olaszország nemzeti egységére törekedett köztársasági elvek alapján, forradalmi földalatti szervezetek kiterjedt hálózatát építette ki, felkelési kísérletei ismételten meghiúsultak; 1834 után a mozgalom központja Franciaországban és Svájcban van; 1848 márciusában feloszlott.

Keresztény demokrata Párt (Democrazia Christiana): A Partito Popolare (Néppárt) utódaként a monopoltőke és a főpapság által 1943–44-ben alapított párt; 1945 óta kormánypártként reakciós bel- és külpolitikát folytat; 1959 óta súlyos nézeteltérései vannak az egyoldalú NATO-politika vagy az „önálló" politikai vonal hangsúlyozása miatt.

Korporatív állam: a fasiszta olasz állam demagóg elnevezése; a betiltott munkáspártok és szervezetek helyett tőkésekből, munkásokból és fasiszta tisztviselőkből álló testületek alakulnak (Olaszországban 22), ezeknek a fasiszta párt mellett – az állami erőszak hordozóiként – az osztályharc elhalását kellett volna bizonyítaniuk; a fasiszta diktatúra bürokratikus-állammonopolista végrehajtó szervei voltak.

Lateráni szerződések: a pápai palotában (Laterán) jöttek létre 1929. febr. 11-én a fasiszta Olaszország és XI. Pius pápa között; egyezséget jelentett a római kérdésben a pápaság és az olasz állam között; a Vatikán területét önálló államnak ismerték el; a lateráni szerződések révén Mussolini megkísérelte a klérus segítségével rendszerének szűk társadalmi alapjait kiszélesíteni.

Lombárd szövetség: városok szövetsége Észak-Itáliában, amely a 13. és 14. században a Hohenstaufok leigázási kísérletei ellen küzdött; a pápaság támogatta; 1176-ban Legnanónál vereséget mért I. Frigyesre.

Longo, Luigi (mozgalmi neve Gallo): munkásvezető; szül. 1900; 1919-ben a Szocialista Párt tagja, 1921-ben a KP alapító tagja, 1930-tól a KP illegális tevékenységét irányítja, 1936–39 között a spanyolországi nemzetközi brigádok főfelügyelője, 1939–43 között letartóztatásban; szabadulása után a Garibaldi-brigád parancsnokaként megszervezte a fasiszta német megszállók elleni partizánharcot; 1948-tól parlamenti képviselő; 1945-től a KP helyettes főtitkára, 1964-től főtitkára, 1972-től elnöke.

Longobárdok: germán néptörzs; eredetileg az Elba alsó folyásánál éltek; az 5. és 6. században Pannóniában; Alboin vezetésével 568-ban meghódították Észak-Itáliát (Lombardiát); a longobárd királyságot 774-ben Nagy Károly a frank birodalomhoz csatolta.

L'Ordine Nuovo (Új Rend): az A. Gramsci által 1919. május 1-én alapított újság címe, mely a Szocialista Párton belüli kommunista irányzat névadója; forradalmi tömegmozgalmat kezdeményezett, a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás mellett állt ki; a KP magva.

Manin, Daniele: az olasz polgári demokrata nemzeti mozgalom egyik vezére; 1804–57; 1848-ban Velencében a republikánus osztrákellenes felkelést vezette, 1848. márc. 23-án a Velencei Köztársaság elnöke. A forradalom leverése után Franciaországba emigrált, majd eltávolodott republikánus nézeteitől.

Marcia su Roma (Menetelés Rómába): az udvar és a finánctőke hozzájárulásával megrendezett fasiszta hatalomátvétel elnevezése; 1922. okt. 28-án a fasiszta csoportok nápolyi kongresszusukról Rómába meneteltek; a Facta-kormány a tömegek harckészsége ellenére kapitulált; Mussolini okt. 31-én miniszterelnök lett.

Marsalai ezer: önkéntes csapat, amelynek élén Garibaldi 1860-ban Marsalában harcba szállt, felszabadította Sziciliát, és megdöntötte a Bourbonok uralmát Dél-Olaszországban.

Masaniello, eredetileg Tommaso Aniello: 1620–47; a spanyol uralom és a feudális kizsákmányolás elleni népfelkelés vezére Nápolyban; árulás folytán meggyilkolják, a felkelést pedig 1648 áprilisában leverik.

Matteotti, Giacomo: politikus; 1885–1924; 1919–24-ben képviselő; 1922-ben a reformista Szocialista Párt titkára; a parlament megnyitásakor (1924. máj.) leleplezi a fasiszta terrorrendszert; Mussolini kezdeményezésére meggyilkolták; ez robbantotta ki a Matteotti-válságot, és vezetett a kommunisták, szocialisták, valamint a katolikusok közötti átmeneti szövetséghez.

Mazzini, Giuseppe: forradalmár; 1805–72; a nemzeti mozgalom republikánus-demokrata szárnyának vezére; a karbonárik híve, 1831-ben megalakítja az „Ifjú Itália" titkos társaságot; 1834-ben alapító tagja az „Ifjú Európa" szövetségnek; 1848–49-ben a Római Köztársaság triumvirátusának élére állt, s Garibaldival megszervezte a város védelmét a franciákkal szemben; a forradalom leverése után emigrált.

Medici, Mediciek: nemességet kapott keres-

kedőcsalád; a 13–15. században sikerrel harcolt a feudális nagybirtokosok ellen, 1434–1735 között uralkodott Firenzében (megszakítással), a 15. században egyike a leghatalmasabb bankházak tulajdonosainak. A Mediciek, különösen Lorenzo Medici (1449–92) alatt, Firenze az olasz reneszánsz központja.

Mussolini, Benito: az olasz fasizmus megalapítója és vezére (Duce); 1883–1945 (agyonlőtték). Soviniszta állásfoglalása miatt 1914-ben kizárták a Szocialista Pártból; 1919-ben ellenforradalmi terrorista bandákat (fasciókat) létesít; a „Marcia su Roma" után 1922–43 között diktátor; 1936-ban szövetségre lép Hitlerrel (Berlin–Róma-tengely); bukása után (1943. júl. 25) a német csapatok ellenőrzése alatt álló Észak-Olaszország (a „Salói Köztársaság") „államfője", 1945-ben menekülés közben a partizánok elfogják és kivégzik.

A Nemzeti Felszabadulás Bizottsága (Comitato di Liberazione Nazionale; CLN): hat ellenzéki párt egybeolvadása az országnak a fasizmustól való teljes megszabadítására és a demokratikus köztársaság megteremtésére; a KP kezdeményezésére 1943. szept. 9-én alakult az ellenzéki bizottságból.

Nenni, Pietro: politikus; szül. 1891; 1943–63 között a Szocialista Párt főtitkára; az „Avanti" c. szocialista pártlap kiadója, 1921-től a Szocialista Párt tagja; 1934-ben, száműzetése alatt, megállapodást köt a Kommunista Párttal az antifasiszta harcban való akcióegységre, amelyet 1937-ben, 1941-ben és 1946-ban megújítottak és kibővítettek; 1936–38 között a spanyolországi nemzetközi brigádokban harcolt; 1945-ben miniszterelnök-helyettes; 1946–47-ben külügyminiszter; 1957 októberében felmondja a KP-val kötött megállapodást; 1963-tól miniszterelnök-helyettes; 1968–69-ben külügyminiszter.

Odoaker: germán zsoldosvezér a rómaiak szolgálatában; 443–93; 476-ban megdöntötte az utolsó nyugatrómai császárt; 493-ban Teodorik megöli.

Olasz Kommunista Párt: 1921. jan. 21-én alakult meg Livornóban a Szocialista Párt baloldali csoportjaiból (Gramsci, Bordiga), s a fenyegető fasiszta veszély elleni harc élére állt. A Bordiga csoportjának kezdetben domináló szektássága elleni kemény, párton belüli viták során 1923–24-ben Gramsci és Togliatti irányításával kialakult a marxista–leninista vezetőség („L'Unità" fontos szerepe); 1926-ban illegalitásba kényszerült; Gramsci letartóztatása után Togliatti vette át az antifasiszta harc és a munkásosztály egységének megteremtésére irányuló küzdelem vezetését. 1934-ben a párt akcióegység-megállapodást írt alá a Szocialista Párttal (1937-ben megerősítve és kiterjesztve). 1936–39-ben a kommunisták ezrei harcoltak Spanyolországban a fasizmus ellen (Garibaldi-brigádok). A „Giustizia e Libertà" polgári demokrata csoporttal együttműködve a KP megteremtette az antifasiszta népfront alapját; Mussolini bukása után (1943) a KP a tömegsztrájkok és a német megszállók elleni partizánháború élére állt. A KP szervezte meg a Nemzeti Felszabadítási Bizottságot és 1944-ben belépett a kormányba. 1945-ben Észak-Olaszországban vezette a német megszállók és olasz cinkosaik elleni tömegharcot. A második világháború után a KP az ország újjászületéséért küzdött; tömegpárt lett (1945-ben kereken egymillió tag), döntő része volt a monarchia megdöntésében és a demokratikus alkotmány kidolgozásában. 1947-ben a reakció kiszorította a kommunistákat a kormányból, és heves kommunistaellenes támadást indított. A KP következetes harca a békéért és demokratikus Olaszországért megnövelte a Párt tekintélyét (1945 után minden parlamenti választáson az összes szavazatok egynegyedét kapta; tagjainak száma 1,4 millió). 1956-ban a VIII. kongresszuson elfogadták „A szocializmushoz vezető olasz út" téziseit. Ezek szerint a párt a parlamentarizmus keretei között is küzd célkitűzéseiért. A KP vezetésével 1960-ban tömegmozgalom indul a feltörő neofasiszták ellen; sikerül megbuktatni Tambroni reakciós kormányát. A KP X., XI. és XII. kongresszusai továbbfejlesztik a párt programját az imperializmus leküzdésére (szervezeti reformokkal).

Olasz Néppárt (Partito Popolare Italiano): 1919-ben egy pap, Don Sturzo alapította polgári párt; a Vatikán első nyíltan parlamentáris-politikai pártalapítása; részt vett az első Mussolini-kabinetben, 1924-ben azonban az Aventinusi Blokkhoz csatlakozott, majd 1926-ban, amikor a fasizmus totálissá vált, feloszlott; 1943–44-ben Keresztény-demokrata Párt elnevezéssel újra megalakult.

Olasz–török háború: az olasz imperialisták háborúja 1911–12-ben újabb gyarmatokért. Tripolitániát az olaszok megszállják (1911. szept.). A lausanne-i békében (1912. okt. 18) Olaszország megkapta Tripolitániát, Kirenaikát és a Dodekanészoszt.

Parri, Ferruccio: politikus, antifasiszta; szül. 1890-ben; 1918–22 között a „Corriera della Sera" lap szerkesztője; a Mussolini-diktatúra alatt antifasiszta tevékenységet fejt ki a „Giustizia e Libertà" csoportban, majd megalakítja az Akciópártot; több ízben elítélik és száműzik; 1943–45-ben „Maurizio" néven partizánparancsnok Észak-Olaszországban; 1945-ben miniszterelnök; 1948-tól szenátor, az Olasz Ellenállók Szövetségi Tanácsának elnöke.

Rienzi, Rienzo, Cola di: római államférfi és

humanista; 1313–54; antik példára Római Köztársaságot hozott létre (1347), annak ugyanazon évben történt bukása után menekülni kényszerült; 1354-ben újra kikiáltja a köztársaságot. Ellenforradalmárok ölik meg.

Risorgimento (újjászületés): az 1815–70 közötti olasz egységtörekvések elnevezése, amelyek tetőpontjukon polgári demokratikus forradalmi jelleget öltöttek; nevét a Cavour által alapított újságról, az „Il Risorgimentó"-ról kapta. A risorgimento képviselői a karbonárik, továbbá Cavour, Garibaldi, Gioberti, Mazzini. Második risorgimentónak nevezik az olasz nép 1943–45 közötti antifasiszta ellenállási harcát.

Sacco di Roma: Róma kifosztása és elpusztítása 1527. máj. 6-án V. Károly német és spanyol zsoldosai által az I. Ferenc francia király elleni harcban, amikor értékes reneszánsz kincsek is elpusztultak.

Saragat, Giuseppe: politikus; szül. 1898; 1922-től a Szocialista Párt tagja. A fasiszta diktatúra idején külföldön élt, 1947-ben kettészakította a Szocialista Pártot, a Szociáldemokrata Párt elnöke lett és együttműködött a konzervatív kormányokkal; 1947–49 és 1954–57 között miniszterelnök-helyettes; 1963–64-ben külügyminiszter, 1964–71: elnök. Azóta újra a Szociáldemokrata Párt elnöke.

Savonarola, Girolamo: szerzetes; 1452–98 (megégették); Itália kezdődő hanyatlásának okait a pápaságban, a katolikus egyház fényűzésében, valamint a gazdagok henyélésében látta; demokratikus reformokat követelt és aszkétaéletre buzdított; a Mediciek bukása után 1494-ben döntő szerepe volt Firenzében a köztársaság megteremtésében; 1498-ban a pápa parancsára elfogták és kivégezték.

Segni, Antonio: politikus; 1891–1972; 1945 után több ízben miniszter, 1955–57-ben és 1959–60-ban miniszterelnök, 1961-ben külügyminiszter, 1962–64-ben köztársasági elnök.

Serrati, Giacinto Menotti: szocialista; 1872–1926; 1914–21 között a Szocialista Párt centrumának egyik vezére (maximalisták), 1915–23 között az „Avanti" főszerkesztője; 1924-ben „Harmadik internacionalistá"-nak nevezett csoportjával csatlakozott a KP-hez.

Sforza: olasz nemesi család; 1447–1535 között Milánó hercegeiként Lombardia nagyobbik részében uralkodtak; megdöntötték a köztársaságot és zsarnoki rendszert teremtettek, területi terjeszkedésre törekedtek és a művészetek pártolóiként léptek fel (Leonardo da Vinci); 1535-ben a Habsburgok legyőzték őket. Francesco S. (1401–66) korának legerősebb condottieréje volt.

Signoria (uralom): a 13–16. században a politikai uralom formája az észak-itáliai városokban; mindenekelőtt a polgárság tanácsát nevezték signoriának; különösen a velencei és firenzei signoriának volt széles körű politikai befolyása (Firenzében 1293-tól a Gonfalonierék vezetése alatt). A signoria a gazdag kereskedők érdekképviselete volt. Bizonyos esetekben signorián egy valamely nemzetségnek valamely város feletti uralmát értik.

„Sovány nép" (popolo minuto): az észak-itáliai városok kisiparosaiból és polgáraiból alakult „fiatal" céhek elnevezése a 13–15. században. A manufaktúra-munkásokkal karöltve számos felkelésben védekezett a „zsíros nép" hatalma ellen.

Szicíliai vecsernye: népfelkelés a francia uralom (Anjou Károly) ellen Szicíliában, 1282. márc. 30-án. A vecsernye órájában kezdődött Palermóban, egész Szicíliára kiterjedt és a franciák elűzéséhez vezetett. Az aragóniai dinasztia királya, III. Pedro került Szicília trónjára.

Teodorik: 454–526; keleti gót fejedelem 475-től; a germán mondákban: Berni Detre; Itália meghódítása és az általa legyőzött Odoaker eltávolítása után (493) megalapítja a keleti gót birodalmat; székhelye Ravenna volt, ahol síremléke áll.

Togliatti, Palmiro (mozgalmi neve: Ercoli): olasz és nemzetközi munkásmozgalmi vezető; 1893–1964; 1914: a Szocialista Párt tagja, 1919-ben a „l'Ordine Nuovo"-csoport, majd 1921-ben a KP alapító tagja; a KP betiltása után Ercoli néven illegálisan tevékenykedik; 1935–43-ban a Kommunista Internacionálé titkárságának tagja. 1936-ban a spanyolországi nemzetközi brigádok egyik szervezője, 1944–46-ban miniszterelnök-helyettes és igazságügyi miniszter; 1948. júl. 14-én merénylet folytán súlyosan megsebesül; 1945-től a KP főtitkára, a munkásosztály harcát vezeti az antiimperialista politika és Olaszország demokratikus megújulása érdekében, számos, a marxizmus–leninizmus elméletéről szóló írásmű szerzője.

Turati, Filippo: jobboldali szocialista, 1857–1932; a Szocialista Párt alapító tagja és vezére; mint reformista, az Októberi Forradalom és a KP ellensége; 1926-ban emigrált.

Vanini, Lucilio: ateista filozófus; 1585–1619 (máglyahalált halt); eredetileg a karmelita rend tagja (1612-ben szabadgondolkodás miatt kizárták), 1612-ben Angliába menekül, fogoly a Towerban, Franciaországba menekül; 1617-ben Toulouse-ban letartóztatják, 1619-ben máglyán elégetik; a vallás osztálymeghatározottságát, az anyag örökkévalóságát, a menny és a föld egyformaságát és az isteni erő, valamint a természeti törvények egyezését hirdette.

Visconti: olasz nemesi család, 1277–1447 között Milánóban uralkodtak; 1395-től hercegek;

elvetették a köztársasági alkotmányt, majdnem egész Észak-Itáliát Giangaleazzo Visconti alatt (1347–1402) uralmuk alatt tartották.

„Zsíros nép" (popolo grasso): a hét, ún. „régi" céh elnevezése; gazdag polgárok összefogása az észak-itáliai városállamokban a 13. század végétől a nemesség hatalma és a népmozgalmak ellen; a korai tőkés viszonyok kialakulásának kezdetén játszik szerepet; a 14. és a 15. században a signoriában a hatalom birtokosai; a néptömegek számos felkeléssel tiltakoztak uralmuk ellen, pl. 1378-ban Firenzében (ciompók).

Dr. H. Piazza

Pakisztán

Pakisztán, Pakisztáni Iszlám Köztársaság (Dzsamhúrjat Iszlámi Pákisztán, Islamic Republic of Pakistan); elnökségi köztársaság Elő-Indiában; területe: 803 934 km²; lakossága: 60 millió; fővárosa: Iszlamabad; hivatalos nyelve az angol és az urdu.

Az államalapítás előtörténete

India meghódításának befejeztével, a 19. század utolsó harmadában a brit kormány tudatosan arra törekedett, hogy kiaknázza a hindu, ill. a muzulmán lakosság vallási és társadalmi ellentéteit. Ezért támogatták a britek a Muzulmán Liga megalakítását (első elnöke Aga Khan), ellensúlyképpen az Indiai Nemzeti Kongresszussal szemben. A gyarmatosítók a muzulmánok feudális, a brit tőkével kapcsolatban álló rétegeinek bizonyos politikai kiváltságokat is biztosítottak. Az 1909. évi Morley–Minto-reformok a mohamedán lakosságnak külön politikai képviseletet biztosítottak a törvényhozó gyűlésekben, elkülönítették választókerületeiket is. Ezt a politikát követte a Government of India Act (1919, az India kormányzásáról kibocsátott törvény), majd az 1932. évi választási rendelet. A szeparatista törekvések ez idő tájt abban a követelésben jutottak kifejezésre, hogy India területén mohamedán államot hozzanak létre: Pakisztánt. (A név jelentése: „a tisztán ország", ugyanakkor a következő tartományok kezdő- és befejező betűinek összevonása: Pandzsáb, Afganisztán, vagyis az északnyugati határterület, Kasmír, Szind és Beludzsisztán). A Muzulmán Liga 1940. évi lahore-i értekezletén a szervezet vezetői a gyarmatosítókkal egyetértésben felvetették India felosztásának követelését. A Muzulmán Liga – demagóg ígéretei és a hindu-muzulmán társadalmi ellentétek kihasználása révén – tömegbázisra is szert tett az elszakadás tervének végrehajtására.

Az 1947 júniusában közzétett Mountbatten-terv már tartalmazta az indiai szubkontinens két domíniumra, Indiára és Pakisztánra való felosztásának tervét.

A történelmi fejlődés 1947 után

1947. aug. 15-én Pakisztán domíniumi státust kapott. Az ország kettéosztása következtében, amelyet sem történelmi, sem gazdasági szükségszerűség nem igazolt, nyolcmillió mohamedán menekült Pakisztánba, hatmillió hindu pedig Indiába. 1947–48-ban véres harcok dúltak a hinduk és a mohamedánok között.

Muhammad Ali Jinnah (Dzsinna) lett Pakisztán első főkormányzója, ugyanő a főként a Muzulmán Liga tagjaiból álló alkotmányozó és törvényhozó gyűlés elnöke. A feudális jellegű, elmaradott ország belpolitikájára kezdettől fogva rányomta bélyegét a haladó népmozgalmak üldözése a nagybirtokosok és a legreakciósabb uralkodó rétegek érdekében. A korlátozott jellegű földreform nem számolta fel a feudális maradványokat.

1947-ben Pakisztán kasmíri fegyveres intervenciója miatt konfliktus robbant ki Indiával. Azóta Pakisztán megszállva tartja Dzsammu és Kasmír egy részét (az ún. Azad Kasmírt – „szabad Kasmír"). 1947-ben Afganisztánnal is határincidensekre került sor, mivel Pakisztán nem járult hozzá az afgán pustunok lakta, brit megszállás alatt álló törzsi terület Afganisztánnal történt egyesítéséhez.

Az amerikai tőkebehatolás kapcsán kiéleződött a Pakisztán feletti befolyásra irányuló amerikai–brit versengés. Az amerikai behatolás különösen Muhammad Ali Bogra kormánya (1953–55) idején erősödött meg. 1954 áprilisában Pakisztán és Törökország „gazdasági, együttműködési és katonai segélynyújtási egyezményt" írt alá. 1954-ben az USA írt alá katonai segélynyújtási egyezményt Pakisztánnal, ezt követte az ország belépése a SEATO-ba (1954. szept.), majd a Bagdadi Paktumba (1955. szept.). A néptömegek társadalmi-politikai mozgalmai, az uralkodó körök imperialistabarát külpolitikája, valamint az 1954-ig korlátlanul uralkodó Össz-

pakisztáni Muzulmán Liga reakciós belpolitikája ellen irányultak. Az 1954. áprilisi tartományi választásokon Kelet-Pakisztánban az Egyesült Frontnak sikerült választási győzelmet aratnia, s ezzel demokratikus kormány jött létre Fazlul Huk vezetésével. A központi kormány azonban véresen leverte a kelet-pakisztáni népi mozgalmat. Az 1948-ban alapított Kommunista Pártot és minden haladó szervezetet betiltottak. 1954. okt. 24-én kihirdették a rendkívüli állapotot és feloszlatták a törvényhozó gyűlést. 1955 októberében Iszkander Mirza, a korábbi honvédelmi miniszter a hadsereg támogatásával főkormányzó lett. 1956. márc. 23-án az alkotmányozó gyűlés által elfogadott új alkotmány proklamálta a Pakisztáni Köztársaság megalakulását a Nemzetközösség keretében. Fokozódott az uralkodó körökkel szembeni népi ellenállás. Emiatt 1958. okt. 7-én Iszkander Mirza államcsínnyel magához ragadta a hatalmat, érvényen kívül helyezte az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, a tartománygyűlést és a Nun-kormányt. 1958. okt. 27-én Muhammad Ajub Khan tábornok, hadsereg-főparancsnok elnökké neveztette ki magát, bevezette a rendkívüli állapotot és katonai diktatúrát hozott létre. Mirza emigrált. Az új, 1962-es alkotmányt az elnök korlátlan hatalmára alapozták és a „basic democracy"-nek (alapdemokrácia) nevezett közvetett választási rendszerre támaszkodott. Ajub Khan rendszerének bel- és külpolitikája a tőkés fejlődést támogatta; a Nyugat- és Kelet-Pakisztán közötti gazdasági ellentét tovább éleződött. Az Indiával kitört katonai konfliktus (1965. aug.–szept.) nagymértékben súlyosbította a gazdasági helyzetet. A Szovjetunió közvetítésével 1966. jan. 10-én Taskentben India és Pakisztán egyezményt írt alá, amely előnyös feltételeket teremtett az indiai–pakisztáni kapcsolatok normalizálásához.

1968 novemberétől 1969 márciusáig az ország különböző részeiben kibontakozó széles körű demokratikus mozgalom alapjaiban rendítette meg az elnyomó rendszert. 1969. márc. 25-én Ajub Khan kénytelen volt lemondani. A hatalmat Jahja Khan tábornok vezetésével a hadsereg vette át. Jahja Khan kormánya számos reformot hajtott végre az államapparátusban, új közigazgatási beosztást dolgozott ki Nyugat-Pakisztánban. 1970. jan. 1. óta a továbbra is illegális Kommunista Párt kivételével ismét engedélyezték a politikai pártok tevékenységét.

(Az 1970. dec. 7-én rendezett általános választásokon a kelet-pakisztáni Awami Liga szerezte meg az abszolút többséget. A központi kormányzat 1971 márciusában katonai megszállást vezetett be az ország keleti tartományában. Áprilisban véresen elfojtották a kelet-pakisztániak által indított függetlenségi mozgalmat. A katonai terror elől tízmillió bengáliai menekült el India határvidékére. 1971. novemberében Pakisztán légitámadásokat intézett indiai városok és repülőterek ellen. Az indiai hadsereg a kéthetes háborúban feltartóztatta a nyugati határain felvonuló pakisztáni erőket, miközben a Mukti Bahini elnevezésű szabadcsapatok segítségével felszabadította Kelet-Pakisztánt, amelynek népe kikiáltotta a Bengáli Népi Köztársaságot [Bangla Desh]. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

1906	Az Összindiai Muzulmán Liga (All-India Moslem League) megalapítása.
1909	Külön választókerületek az indiai muzulmánok részére.
1933	Rahmat Ali Csaudri megalkotja a „Pakisztán" fogalmat.
1940	A Muzulmán Liga lahore-i értekezlete legfontosabb programponttá teszi az önálló mohamedán állam létrehozását (márc. 23).
1948	Mountbatten brit alkirály közzéteszi India kettéosztásának tervét (jún. 3). Pakisztán megalapítása (aug. 15); M. A. Jinnah (Dzsinna) lesz az első főkormányzó. Pakisztán belép az ENSZ-be (szept. 30). A kasmíri konfliktus kitörése India és Pakisztán között (okt. 22).
1948	A KP megalapítása. Az ENSZ közvetítésével létrejön a kasmíri fegyverszünet (dec. 31).
1949	Pakisztán és a Szovjetunió felveszi a diplomáciai kapcsolatot (máj. 1).
1950	Egyezmény Indiával a pakisztáni hindu kisebbségről, illetőleg az Indiában élő muzulmán kisebbségről (ápr., többek között a menekültek vagyonjogi igényeinek rendezése).
1951	Pakisztán elfogadja az USA gazdasági segítségét. Pakisztán és a Kínai Népköztársaság felveszi a diplomáciai kapcsolatot (jún.).
1954	A Muzulmán Liga választási veresége Kelet-Pakisztánban (ápr.) Katonai szerződés az Egyesült Államokkal (máj. 19).
1955	Az első ötéves terv kezdete. Részvétel a bandungi konferencián (ápr.). Belépés a Bagdadi Paktumba (szept. 23).

1956 Demokratikus jellegű alkotmány elfogadása (febr. 29). A független Pakisztáni Köztársaság létrehozása a Nemzetközösségen belül (márc. 23), elnöke: Iszkander Mirza.
1957 Az Eisenhower-doktrína elfogadása (márc. 31).
1958 Iszkander Mirza államcsínye (okt. 7). Ajub Khan bevezeti a katonai diktatúrát és kinevezi magát államelnökké (okt. 27).
1959 Katonai szerződés az Egyesült Államokkal. Az amerikaiak jogot kapnak támaszpontok fenntartására és csapatok állomásoztatására (márc. 5).
1960 A második ötéves terv kezdete. Szerződés Pakisztán és India között az Indus-medence öntözőrendszerének használatáról és fejlesztéséről (szept. 19).
1962 Ajub Khan új alkotmányt tesz közzé (márc. 1). Közvetett választások a központi parlamentbe (ápr. 28). Közvetett választások a tartományi parlamentekbe (máj. 6).
1963 Kínai–pakisztáni határegyezmény aláírása (márc. 2).
1964 Súlyos zavargások Kelet-Pakisztánban (jan.). Az ellenzéki Nemzeti Demokrata Front megalakulása (jan. 22). Az ellenzéki pártok közös jelölt, Fatima Jinnah köré tömörülnek (szept. 17). Közvetett község- és államtanácsi választások (nov.).
1965 Ajub Khant ismét elnökké választják (jan. 2). Ajub Khan hivatalos látogatása a Kínai Népköztársaságban (márc. 2–9). Az áprilisban a kutchi sós sivatagban kitört harcoknak az India és Pakisztán közötti fegyverszüneti egyezmény vet véget (jún. 30). A harmadik ötéves terv kezdete (júl. 1). Katonai összeütközés Pakisztán és India között Kasmírban (aug.–szept.).
1966 India és Pakisztán aláírja az indiai–pakisztáni kapcsolatok normalizálását célzó taskenti nyilatkozatot (jan. 10). Ajub Khan leváltja külügyminiszterét, Z. A. Bhuttót (jún. 19).
1967 A Mangla-gát átadása Kasmírban (nov. 23). A választók számának növelése 80 000-ről 120 000-re.
1968 A badeberi és peshawari amerikai támaszpontok megszüntetése (ápr. 6). Tüntetések Ajub Khan rendszere ellen (nov.–dec.).
1969 Nyolc ellenzéki párt a Demokratikus Akcióbizottságban tömörül (jan. 8). Általános politikai sztrájk (febr. 14). Ajub Khan lemond és átadja a hatalmat a hadseregnek, hadiállapot bevezetése (márc. 31). India és Pakisztán határainak végleges rögzítése a kutchi sós sivatagban (júl. 4).
1970 Az általános választásokon abszolút többséggel győz a kelet-pakisztáni Awami Liga.
1971 Kelet-Pakisztánt a központi kormány katonai megszállás alá helyezi (márc.). Tízmillió kelet-bengáliai menekül át az indiai határon. Az indiai–pakisztáni háború (nov.-dec.). (Zulfikar Ali Bhutto kerül hatalomra. — *Szerk.*)

Ajub Khan, Muhammad: katona és politikus; szül. 1907-ben; elvégezte az aligarhi muzulmán egyetemet, és a sandhursti brit katonai akadémiát; a brit-indiai hadsereg tisztje. 1951: a pakisztáni hadsereg főparancsnoka, 1954–55: honvédelmi miniszter; 1958-ban katonai diktatúrát vezetett be és államelnökké nyilvánította magát. 1963-ban a Muzulmán Liga („konvencionalisták") pártelnökké választotta. 1969. márc. 25-én lemondott az elnöki rangról.

Jahja Khan, Aga Muhammad: katonai vezető és politikus; szül. 1917-ben. 1951: brigádparancsnok; 1962: Kelet-Pakisztán főparancsnoka; 1966: a pakisztáni hadsereg főparancsnoka; 1969: államelnök. Az 1971-es háborús vereség óta őrizetben.

Jinnah (Dzsinna), Muhammad Ali: politikus; 1876–1948; 1920–48: a Muzulmán Liga elnöke, a pakisztáni eszme védelmezője. 1947–48: Pakisztán első főkormányzója.

Összpakisztáni Muzulmán Liga: 1947-ben az Összindiai Muzulmán Liga szakadása következtében jött létre. 1956-ig kizárólagos kormánypárt, az erősödő nagyburzsoázia és a nagybirtokosok bázisa. Tevékenysége a kapitalista fejlődés konszolidálására irányul, szakadások (1962, 1969) következtében veszített befolyásából.

Dr. A. Krause

Palesztina

Palesztina az ókorban

Az ásatások tanúsága szerint Palesztina már az őskőkorban is lakott terület volt. Az újkőkortól is sok, az anyagi kultúra fejlettségét tanúsító emlék maradt fenn (a telelat-ghaszuli leletek, Jerikó, Lákis és Megiddo városok romjai). A régészeti leletek bizonyítják, hogy Palesztinában már az i. e. IV. évezredben egyhelyben lakó földművelők éltek. A III. évezred végén és a II. évezred elején a kánaániták semita törzsei telepedtek le, róluk nevezték el az országot Kánaánnak. Az i. e. 18. században Palesztinát meghódították a hükszoszok, a 16–12. században pedig egyiptomi tartomány volt. A 15–14. században Kánaánba héber nyelvű törzsek, az izraeliták vándoroltak be. Ezek a törzsek Dávid (1002–963) és Salamon (963–25) uralkodása idején egységes államot hoztak létre, és Jeruzsálemet tették fővárosukká. Salamon király korában Jahve (Jehova) templomának felépítésével első ízben született meg a judaizmus, a zsidó vallás szilárd központja.

A 13–12. században Palesztina földközi-tengeri partvidékén indoeurópai filiszteusok telepedtek le, róluk kapta nevét Palesztina „a filiszteusok országa". Az i. e. 10. század végén az ország két részre szakadt: Izraelre és Júdeára. I. e. 722-ben Izrael asszír uralom alá került, 586-ban a babilóniai Nabukodonozor (Nabukudurriuszur) leigázta Júdeát és a lakosságot tömegesen hurcolta el a babiloni fogságba.

Jahvénak, a héberek egyetlen istenének (korábban a természeti erők egyik istene volt csupán) vallási tana, amelyet a próféták már a 9–8. században hirdettek, a 7–6. században öltötte végleges formáját.

Izrael és Júdea gazdag irodalmának néhány alkotása (a próféták beszédei, zsoltárok) átdolgozott formában az Ószövetség révén maradt fenn.

Miután Kürosz meghódította Babilont (539), Palesztina az Achaimenidák perzsa birodalmának része lett. 332-ben Nagy Sándor hódította meg az országot, 320-ban az egyiptomi Ptolemaioszok tartománya lett, 200-ban a Szeleukidák hódították meg. 166-ban a zsidó lakosság Júdás Makkabeus vezetésével felkelt a hellenisztikus városi arisztokrácia és a Szeleukidák uralma ellen (Makkabeus-felkelés). I. e. 63-ban a római Pompeius hódította meg Palesztinát. A rómaiak azonban csak a zsidó háború befejeztével igázták le véglegesen Palesztinát, miután 70-ben Titus leromboltatta Jeruzsálemet és a Templomot, 70 000 zsidót pedig rabszolgaságra vetett.

Az esszénus szekta néhány töredékes irata („holt-tengeri tekercsek") már az időszámításunk előtti évtizedekre utalva jelzik a judaizmuson belüli vallási erjedést. A hagyomány szerint i. sz. 30 táján lépett fel a Messiásnak nevezett Názáreti Jézus, akinek tanítása nyomán a kereszténység szektaként elszakadt a judaizmustól és maradandó befolyást gyakorolt főként Európa vallási-ideológiai eszmevilágára.

132–135-ben Bar Kochba vezetésével újabb felkelés rázta meg Palesztinát. 395-ben az ország a Bizánci Birodalom tartománya lett, 614–28-ban a perzsák szállták meg.

Az arab és a török uralom

634-ben az arabok meghódították és a kalifátushoz csatolták Palesztinát. Az országban a 9. századtól különféle egyiptomi muzulmán dinasztiák gyakorolták az uralmat. A szeldzsukok rövid uralma (1070-től) után 1099-ben a keresztesek hódították meg Palesztinát, létrehozva a jeruzsálemi keresztény királyságot. 1187-ben Szaladdin egyiptomi szultán elfoglalta Jeruzsálemet. A partvidéken a keresztesek 1291-ig tartották magukat. A 13. század második felében Palesztinát az egyiptomi mamelukok hódították meg. 1516-tól az első világháború végéig az Oszmán Birodalom tartománya volt. Csak rövid időre (1832–40) sikerült az egyiptomi Muhammad Alinak Palesztinát kormányoznia.

Az európai hatalmak harca Palesztináért

A Szuezi-csatorna megnyitásával (1869) Palesztina stratégiai és kereskedelempolitikai jelentőségre tett szert. Fokozódott az európai hatalmak érdeklődése az ország iránt. A Palesztina feletti uralomért folytatott harcukban kihasználták a cionizmus polgári-nacionalista áramlatát, amely a 19. század végén az oroszországi zsidó polgárság köreiben terjedt el, a cárizmus által szervezett pogromok hatására. A cionisták a zsidóknak Kelet- és Délkelet-Európából Palesztinába való áttelepítését kívánták, s ezzel a zsidó népnek nemzeti otthont akartak teremteni. Miután 1917–18-ban Palesztinát brit csapatok szállták meg, a cionista felső réteg a brit kormány szolgálatába szegődött, amely az 1917-es Balfour-nyilatkozatban kötelezte magát, hogy lépéseket tesz a palesztinai zsidó nemzeti otthon létrehozása érdekében. Nagy-Britannia a háború befejezése

után ezzel az ürüggyel hagyta csapatait Palesztinában és a San Remó-i konferencián (1920) megkapta az ország feletti népszövetségi mandátumot. A Palesztinában bevezetett rendszer alig különbözött a nyílt gyarmati uralomtól.

Palesztina mint brit mandátumterület

A brit gyarmatosító politika szándékosan kiélezte a nemzeti ellentéteket. Az imperialisták a cionisták segítségével viszályt szítottak a zsidók és az arabok között, hogy a nemzeti felszabadító mozgalmat csírájában fojtsák el. Az antiimperialista mozgalom mégis tovább erősödött. A húszas években számos alkalommal népfelkelés tört ki a brit uralom ellen, a lakosság a brit mandátum eltörlését és a brit csapatok kivonását követelte. Az arab lakosság követelte az 1920 óta fokozódó zsidó bevándorlás megtiltását. A németországi fasiszta hatalomátvétel után fokozódott a zsidók palesztinai emigrációja. 1936-ban a lakosságnak már 31%-a volt zsidó, szemben az 1917-es 10%-kal. Az arab lakosság fegyveres akcióit az Irgun Zvai Leumi és a Sterncsoport elnevezésű cionista terrorszervezetek megtorolták.

1923-ban megalakult a Kommunista Párt, amely akkoriban fő feladatának az arab–zsidó akcióegység megteremtését tekintette, az imperializmus és a palesztinai cionista szövetségesei elleni harcban. Az arabok politikai és gazdasági helyzetének romlása a harmincas évek elején kiélezte a konfliktust. Az arabok ekkor már a zsidó bevándorlás megszüntetésén kívül demokratikus rendszer bevezetéséért is harcoltak. A brit kormány elutasította a követeléseket, a cionisták merev magatartása pedig tovább élezte a helyzetet. Végül 1936 áprilisában felkelés tört ki, amely egyaránt irányult a brit uralom, illetve a zsidó felső réteg ellen. Az 1936 áprilisában alapított arab csúcsbizottság, a később fasisztabaráttá vedlett Ámin Huszejni jeruzsálemi mufti vezetésével az arabok akcióinak élére állt. 1937-ben a harc valóságos háborúvá fejlődött. A brit kormány kénytelen volt intézkedésekkel korlátozni a zsidó bevándorlást, elvágva ezáltal az európai zsidók egyik menekülési útvonalát. A második világháború kitörése megakadályozta a palesztin kérdés megoldását. Az antiimperialista harcot a második világháború végéig jórészt arab és zsidó kommunisták vezették. A háború alatt, majd a háború befejezése után a harcba fokozatosan bekapcsolódtak a dolgozó zsidó lakosság széles rétegei.

Palesztina kettészakadása és Izrael állam megalapítása

A második világháború előestéjén felvetődött Palesztina felosztása egy arab, ill. egy zsidó államra. Ez látszott a palesztin kérdés legelőnyösebb megoldásának. 1942 májusában az amerikai befolyás alatt álló New York-i cionista konferencia is felvetette a zsidó állam megalakításának kérdését. Az arab lakosság és a cionista csoportok fegyveres összecsapásai következtében a háború idején sürgetővé vált az arab–zsidó probléma megoldása.

A háború után Palesztinában is erősödött a brit gyarmatosítók elleni harc. Nagy-Britannia, miután képtelen volt megoldani a nemzetiségi kérdést és uralmát a régi eszközökkel fenntartani, a palesztin kérdést az ENSZ hatáskörébe utalta. Az ENSZ-bizottság többsége, amelyet 1947 áprilisában a palesztinai viszonyok kivizsgálására küldtek az országba, Palesztina felosztása mellett döntött. Az ENSZ közgyűlése ennek megfelelően határozatilag megszüntette a brit mandátumot, Palesztinát pedig két önálló – egy zsidó és az arab – államra osztotta. A zsidó állam területe 14 000 km², az arabé 11 000 km² volt. Jeruzsálem és a város környéke nemzetközi ellenőrzés alatt álló önálló közigazgatási egységgé alakult. 1948-ban kikiáltották Izrael Államot, lejárt a brit mandátum, és a brit csapatok elhagyták az országot. (A továbbiakról lásd az Izrael és Jordánia címszavakat.)

Időrendi táblázat

I. e. 4000	Jerikó alapítása (a világ egyik legrégibb ismert városa).
III. évezred	Semita törzsek (kánaániták) behatolása.
I. e. 18. sz.	A hükszószok uralma.
16. sz.	Palesztina egyiptomi tartomány (a 12. századig).
15–14. sz.	Héber törzsek (izraeliták) bevándorlása.
13–12. sz.	A filiszteusok letelepedése a tengerparton.
10. sz.	Az egységes izraeli állam Dávid és Salamon királyok uralma alatt. Az állam Izraelre és Júdeára bomlik (10. század vége).
860	A ránk maradt feliratos „Moab-kő" keletkezése Izraelnek a moabiták elleni háborújáról.

9–8. sz.	A próféták fellépése. Jahve (Jehova) kultuszának elterjedése, a monoteista zsidó vallás kialakulása.
722	Asszíria II. Szargon vezetésével meghódítja Izraelt.
586	Babilónia meghódítja Júdeát.
539	Palesztina az Achaimenidák perzsa birodalmának uralma alá kerül.
332	Nagy Sándor meghódítja Palesztinát.
320	Palesztina a ptolemaioszi birodalom tartománya.
I. e. 2–I. sz. 2. sz.	A Septuaginta létrejötte (az Ótestamentum görög nyelvű fordítása a hellenizált alexandriai zsidó közösség számára).
I. e. 200	A Szeleukidák meghódítják Palesztinát.
155 körül	Zsidó menekültek Alexandriában autonóm városrészt kapnak.
63	A római csapatok bevonulása.
I. e. 25–I. sz. 50	Júdeai Philo zsidó-görög filozófus, a zsidó hellenisztikus filozófia képviselője.
25–36	Pontius Pilatus római helytartó Palesztinában. 33-ban Názáreti Jézust – a hagyomány szerint – keresztre feszítik. (Az esemény hitelessége nem bizonyított. – *Szerk.*)
37–97	Josephus Flavius hadvezér a zsidó háborúban. „A zsidó háború története" és a „Zsidók története" című könyv szerzője.
68 körül	„János jelenései", a keresztény irodalom legkorábbi művének létrejötte.
70	Titus leromboltatja Jeruzsálemet.
132–135	A zsidók felkelése Bar Kochba vezetésével.
395	Palesztina a Bizánci Birodalom tartománya.
614–28	A perzsák meghódítják Palesztinát.
634	Az arab uralom kezdete.
1099–1291	A keresztesek uralma.
1187	Szaladdin egyiptomi szultán elfoglalja Jeruzsálemet.
13. sz. második fele	A mamelukok meghódítják Palesztinát.
1516	Palesztina az Oszmán Birodalom tartománya.
1897	Az első cionista kongresszus Bázelben.
1917	A Balfour-nyilatkozat (nov. 2).
1918	Palesztinát brit katonai közigazgatás alá helyezik.
1920	A San Remó-i konferencia. Palesztina brit mandátumterület.
1920–21	Arab felkelések tiltakozásként a zsidók bevándorlása ellen.
1923	A KP megalakítása.
1930–31	A második arab felkelés a zsidók bevándorlása ellen.
1936–39	Az arab lakosság tiltakozásai a brit mandátum és a bevándorlási politika ellen.
1942	A New York-i cionista konferencia a zsidó állam létrehozása mellett foglal állást.
1947	Az ENSZ-vizsgálóbizottság látogatása a palesztin kérdés megoldására (ápr.). Az ENSZ-közgyűlés határozata Palesztina kettéosztásáról (nov.).
1948	Izrael állam megalapítása. A brit mandátum megszűnik (máj.).

I. Richter

Panama

Panama, Panamai Köztársaság (República de Panamá); elnökségi köztársaság Közép-Amerikában; területe (kisebb csendes-óceáni szigetekkel): 75 650 km²; lakossága (1970): 1,5 millió, fővárosa: Panama; közigazgatási egységei: 9 tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

Az ország meghódítása és a spanyol gyarmati uralom kora (1501–1821)

A Kolumbusz előtti korszakban Panama a chibchák (csibcsák) kulturális befolyási övezetébe tartozott, és a cueva nyelvcsoport törzsei lakták.

A spanyol Bastidas volt az első európai, aki 1501-ben elérte Panama atlanti partját; őt követte 1502-ben, negyedik amerikai útja során Kolumbusz. 1513-ban a spanyolok Vasco Nuñez de Balboa vezetésével első ízben keltek át a földszoroson; 1516-ban a csendes-óceáni parton

megalapították Panama városát. Az Atlanti- és a Csendes-óceán közötti kedvező földrajzi fekvése Panamát jelentős hódító hadjáratok kiindulópontjává tette (Pizarro hadjárata a perui inka birodalom ellen), egyúttal Panama lett a spanyolok amerikai gyarmati kereskedelmének központja (a portobelói vásár). A spanyol gyarmatbirodalomnak e gazdaságilag és hadászatilag is fontos összekötő vonala (Camino Real – királyi út) ellen a versenytársak számos támadást intéztek, különösen az angol kalózok (Drake, Oxenham, Morgan). A kizsákmányolt indiánok 1617–37-ben felkelést indítottak, a szökött néger rabszolgák (cimarrones) is harcoltak a spanyol gyarmati rendszer ellen. Panama közigazgatásilag eleinte a perui alkirálysághoz, 1740-től az akkortájt alapított új-granadai alkirálysághoz tartozott.

Panama a Kolumbiai Köztársaság része (1821–1903)

1819-ben a spanyol gyarmati uralommal szemben kialakult függetlenségi mozgalom Venezueláról és Új-Granadáról Panamára is átterjedt. Az ország 1821-ben kikiáltotta önállóságát, majd csatlakozott Nagy-Kolumbiához. Ennek az államnak a széthullása (1830) után Panama Új-Granada (Kolumbia) tartománya maradt. A helyi, külföldi érdekekhez kötődő kereskedő burzsoázia első elszakadási kísérlete 1840–41-ben kudarcot vallott.

Panama birtoklásáért a 19. század derekán a britek és az amerikaiak versengtek, a földszorost átszelő tervezett csatorna építésével kapcsolatban. 1846-ban az Egyesült Államok megszerezte a jogot Kolumbiától a panamai földszoros átmenő forgalmához. 1853-ban kudarcot vallott egy amerikai támogatással szervezett szeparatista mozgalom; 1856-ban az Egyesült Államok befejezte a földszorost átszelő vasútvonal építését. 1879-ben Lessepsnek, a Szuezi-csatorna építőjének irányításával francia társaság alakult, amely megkapta a csatornaépítés teljes jogát, a híres korrupciós ügy (a Panama-botrány) során azonban a társaság felbomlott. Az utódtársaság 1902-ben eladta részvényeit az Egyesült Államoknak, s ezzel sikerült visszaszorítani a francia–brit konkurrenciát.

Panama az 1903-as „forradalomtól" a második világháborúig

Az USA 1894 óta próbálta megszerezni a csatornaépítés jogát. Az 1903. jan. 22-én megkötött Hay–Herrán-szerződést azonban a kolumbiai kongresszus elvetette. Válaszként az Egyesült Államok – panamai ügynökei révén – 1903. nov. 3-án „forradalmat" rendezett, amelynek eredményeképpen Panama „független köztársasággá" kiáltotta ki magát. Kolumbia katonai beavatkozását az amerikai flotta megakadályozta. Az új panamai kormány már 1903. nov. 18-án az Egyesült Államokra ruházta át a csatornaépítés jogát, és lemondott egy 16 kilométer széles csatornaövezetről (Hay–Buneau-Varilla-szerződés). Az 1904-ben elfogadott alkotmány egyidejűleg az USA-nak mint „garantáló hatalomnak" bármikor megengedte az intervenciót. 1908-ban, 1917–18-ban és 1921-ben amerikai tengerészgyalogosok szálltak partra az antiimperialista mozgalmak elfojtására. A Panama-csatornát hétévi építkezés után 1914. aug. 15-én adták át a forgalomnak. Panama elmaradott, egyoldalúan banánkultúrára beállított mezőgazdasága a United Fruit Co. ellenőrzése alá került. Kolumbia csak 1921-ben ismerte el diplomáciailag Panamát (Thompson–Urrutia-szerződés).

1921-ben az amerikai és a belföldi reakció elleni harcban létrejött az Általános Szakszervezeti Szövetség. 1930-ban megalakult a Kommunista Párt, amely 1942–43-ban a Néppárt (Partido del Pueblo) nevet vette fel. 1931-ben a konzervatívok hagyományos hegemóniáját megtörte a liberálisok felkelése, amely H. Arias elnököt (1932–36) juttatta hatalomra. Az általa kezdeményezett tárgyalásokat az 1903-as csatornaszerződés felülvizsgálata céljából utóda, Juan Arosemena (1936–39) részleges sikerrel fejezte be. Az USA az 1936. márc. 2-i szerződésben évi 430 000 dollár fizetésére kötelezte magát, és formálisan lemondott Panama „függetlenségének garantálásáról". Az 1940-ben elnökké választott Arnulfo Arias kacérkodott a német imperializmussal, emiatt ellentétbe került az Egyesült Államokkal, s egy államcsíny megbuktatta (1941. okt. 9). A soron következő kormány Adolfo de la Guardia (1941–45) vezetésével a Pearl Harbor elleni támadás után hadat üzent Japánnak, majd 1942-ben Németországnak és Olaszországnak is. Az 1942. máj. 18-i szerződés támaszpontokat és telepeket bocsátott az amerikaiak rendelkezésére a Panama-csatorna védelme céljából.

Panama a második világháború után

1946-ban Enrico A. Jiménez (1945–48) új alkotmányt bocsátott ki, amely az Egyesült Államok polgárait az ún. egyenjogúsítási formula révén számottevő előnyökhöz juttatta. Az USA katonapolitikai és gazdasági uralma ellen 1946–47-ben népi mozgalom bontakozott ki, amelynek eredményeképpen érvénytelenítették az 1942-es bér-

leti szerződést. 1949-ben választási csalás és rendőri erőszak révén ismét Arnulfo Arias került hatalomra. 1950-ben az összes haladó szervezetet, köztük a Néppártot is, törvényen kívül helyezték. A liberálisok felkelése a tömegsztrájkkal párosulva, 1951. máj. 9-én megdöntötte az Arias-rendszert. José Antonio Ramón Cantera, a nemzeti hazafias koalíció jelöltjeként hatalomra jutott elnök (1952–55) tárgyalásokat kezdett az amerikaiakkal az évi bérleti összeg emeléséről és a csatornaövezetben lakó panamai állampolgárokkal szembeni diszkrimináció felszámolásáról. A tárgyalások eredményeként 1955. jan. 25-én újabb csatornaegyezményt írtak alá. A növekvő antiimperialista hangulatra való tekintettel (amelyet erősen befolyásolt a Szuezi-csatorna államosítása), Ernesto de la Guardia elnök (1956–60) kormánya azt követelte az amerikaiaktól, hogy formálisan ismerjék el Panama szuverenitását a csatornaövezetben (1956. aug. 29).

Az 1960-as választásokon (a részvételi arány csupán 40%-os volt) Roberto F. Chiari, a Nemzeti Liberális Unió jelöltje, az ország egyik leghatalmasabb ültetvényese győzött. 1960 tavaszán és nyarán az USA-ellenes népmozgalom elérte a tetőpontját (diákok felvonulása a csatornaövezetben); 1960 novemberében mintegy 10 000 munkás sztrájkolt a United Fruit ültetvényein.

Ilyen körülmények között Panama ismét az érvényben levő csatornaszerződés revízióját követelte, és sikerült kivívnia azt a „jogot" (1960. szept.), hogy a csatornaövezet bizonyos pontjain az amerikai zászlón kívül Panama állami lobogóját is kitűzhetik. Panama 1961 decemberében az USA közvetlen nyomására megszakította diplomáciai kapcsolatait Kubával, sőt 1962 októberében Chiari elnök „kollektív intervenciót" követelt Kuba ellen.

1964 januárjában az amerikai csapatok a tüntető diákokra lőttek, emiatt ideiglenesen megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok az Egyesült Államokkal. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt Panama követelte a csatornaövezet államosítását vagy nemzetközi ellenőrzés alá helyezését. Az 1964. máj. 10-i elnökválasztáson M. Aurelio Robles, a Nemzeti Liberális Unió jelöltje győzött, aki okt. 1-én átvette a kormányt, folytatta a tárgyalásokat az amerikaiakkal a csatornaövezet feletti szuverenitásról (1966 júniusában a kormány a második, zsilipmentes csatorna tervével kapcsolatban ismét javasolta a csatornaszerződés felülvizsgálását).

Arnulfo Arias elnököt, aki 1968. okt. 1-én a Panamai Párt (Partido Panameñista) jelöltjeként lépett hivatalba, tíz nap múlva megdöntötte Omar Torrijos és Boris Martínez ezredes államcsínye. 1969 februárjában a hatalmat Torrijos ragadta magához, aki 1969 decemberében megakadályozott egy ellenpuccsot. Számos korlátozott reform (oktatás, egészségügy, egységes szakszervezet) révén Torrijos megpróbálja szélesíteni az általa 1969-ben alapított Új Panama Mozgalom (MNP) bázisát. 1971 februárjában Panama felszólította az Egyesült Államokat, hogy vonja ki az ún. „békehadtestet".

Dr. M. Kossok

Paraguay

Paraguay, Paraguay Köztársaság (República del Paraguay); elnökségi köztársaság Dél-Amerika középső részén. Területe: 406 752 km²; lakossága (1970): 2,4 millió; fővárosa: Asunción; közigazgatási beosztása: 16 megye és 1 fővárosi kerület. Hivatalos nyelve a spanyol és a guaraní-indián.

Őslakosság

Paraguay őslakosságát Keleten a tupí-guaraní nyelvcsalád törzsei alkották, nyugaton az aruak, guaicurú, mataco-mataguayo, chamacoco, angaite és legua törzsek. A felfedezés idején létszámuk 280 000 lehetett. A guaraní ma is az ország lakosainak fő nyelve a spanyol mellett.

Az ország felfedezése és gyarmatosítása

Paraguayt 1524-ben fedezte fel Alejo García, aki átkelt a Chaco síkságon. Sebastian Cabot expedíciója 1527-ben telepet létesített S. Spiritus néven. A hódítás 1537-ben kezdődött Asunción erődjének felépítésével. Juan de Ayola (1537), Irala (1542) és Cabeza de Vaca (1543) keleti hadjáratai a Chaco-indiánok ellenállásába ütköztek. Paraguay déli területein 1588-tól alapították meg első misszióikat a jezsuiták. A rend teokratikus „államot" hozott létre, amely az ún. redukciókba tömörített indiánok kizsákmányolásán alapult. Paraguay 1617-től a perui alkirályság közigazgatási szférájába tartozott, 1776-ban az újonnan alapított Río de la Plata-i alkirálysághoz csatolták. A jezsuita rend gazdasági és politikai monopolhelyzete ellen 1725-ben, majd 1733–35-ben fellázadtak a kreol nagybirtokosok. A madridi szerződésben (1750) Spanyolország lemondott a

paraguayi misszíós zónáról a portugálok által birtokolt Brazília javára, és ez súlyos zavargásokhoz vezetett (guaraní háborúk, 1753–56). Az indiánok fegyveresen védekeztek a São Pauló-i rabszolgavadászok ellen. A jezsuiták elűzésekor (1767) a redukciókat feloszlatták, véget ért tehát a rend által szervezett, elnyomó jellegű, mégis némi létbiztonságot jelentő független „egyházi államok" kora, s az őslakosságot kegyetlenül irtották, leigázták a gyarmatosítók.

Paraguay a 19. században

1811. jún. 17-én a kreolok kimondták Paraguay függetlenségét. 1813-ban Buenos Airestól is elszakadtak (a köztársaság megalapítása: okt. 12), 1814-ben pedig José Rodríguez Gaspar Franciát kiáltották ki diktátorrá (1840-ig). A szomszéd országok által fenyegetett állam erősítésére 1824-ben elkobozták a kolostori birtokokat, 1826-ban a kreol nagybirtok felét, paternalisztikus indiánpolitikát folytattak, s elszigetelték az országot a külvilágtól. A kézművesség, a mezőgazdaság és a közoktatás fellendült, s ez a folyamat Carlos Antonio López (1841–62) és Francisco Solano López (1862–70) diktatúrája idején folytatódott, majd a kezdődő iparosodással egészült ki. Paraguay a század közepén Dél-Amerika viszonylag fejlett országai közé tartozott.

Argentína, Brazília és Uruguay Nagy-Britannia és Franciaország által támogatott háborúja (1864–70) elkeseredett ellenállás után, amelyben a lakosság 75%-a elpusztult („férfiak nélküli ország") nagy területi veszteségekkel és az ország teljes pusztulásával végződött. Ezt a csapást Paraguay mindmáig nem heverte ki. A következő évtizedeket a konzervatívok („colorados"), ill. liberálisok („azules") ellentéte jellemezte, egyébként a konzervatív reakció volt hatalmon.

Paraguay a 20. században

1904-től a liberálisok uralma alatt bizonyos gazdasági fellendülés következett be, és a nemzetközi tőkebeáramlás is fokozódott. Paraguay az első világháborúban megőrizte semlegességét. Paraguay és Bolívia között viszály támadt a Gran Chaco területe miatt, a konfliktust ugyan 1915-ben szerződés rendezte, a kőolaj feltárása után azonban az összecsapások kiújultak, és 1928-ban már küszöbön állt a nyílt háború (a Chaco-háború: 1932–35). Az USA Bolíviát támogatta, Nagy-Britannia és Argentína viszont Paraguay mellett állt. A trópusi erdővidéken a bolíviai hadsereg vereséget szenvedett. Az 1938. júl. 21-i békeszerződésben Paraguay megkapta a vitatott terület kétharmadát. Eusebio Ayala elnök uralmát (1932-től) 1935. febr. 17-én népi mozgalom és katonai felkelés döntötte meg. Rafael Franco ezredes került hatalomra. Francónak nem sikerült megvalósítania polgári reformista programját, főként határozatlansága, illetve a népi mozgalomhoz fűződő hiányos kapcsolatai miatt. 1937. aug. 15-én megbuktatták. A következő években a reakciós militarista elemek megerősödtek, majd 1940-től leplezetlen katonai diktatúrát vezettek be (José Felix Estigarribia, 1939–40 és Higinio Morínigo, 1940–48). 1941-ben több, Franco által vezetett katonai összeesküvést fojtottak el. 1947-ben a polgári demokratikus Febrerista Párt (alapították 1936-ban) és az 1928-ban létrejött Kommunista Párt vezetésével népi felkelés és hathónapos polgárháború tört ki, amelyet Morínigo amerikai és argentin támogatással vert le. Ezután több százezer paraguayi vándorolt ki a politikai üldözés és a munkanélküliség miatt a szomszédos országokba. 1954-ben Alfredo Stroessner kegyetlen diktatúrát hozott létre, amely az országot függő helyzetbe hozta az amerikaiaktól. 1958-ban a febreristák és a kommunisták vezetésével új ellenállási mozgalmat szerveztek a diktatúra ellen. 1969-ben létrejött a Nemzeti Felszabadítási Front és a Nemzeti Felszabadítás Egységfrontja (FULNA). A fokozódó terrort a diktatúra demagóg manőverei egészítik ki: az 1963-as választások, az 1967. májusi alkotmányozó gyűlési választások, amelyeket a kommunisták és a kereszténydemokraták bojkottáltak. 1966-ban a Febrerista Párt belépett a Szocialista Internacionáléba. 1965 és 1967 között újjászervezték a Kommunista Pártot. A párt 1967 áprilisában megtartott országos konferenciája elfogadta a szervezeti szabályzatot és a programot.

Dr. M. Zeuske

Peru

Peru, Perui Köztársaság (República del Perú), parlamenti köztársaság Dél-Amerika nyugati részén; területe: 1 285 216 km²; lakossága (1970): 13,6 millió; fővárosa: Lima. Közigazgatási beosztása: 23 körzet és egy tartomány; hivatalos nyelve a spanyol.

Az inkák előtti kultúrák

A partvidéken i. e. VIII–III. évezredbeli régészeti leletanyagot tártak fel, ezek arra utalnak, hogy a lakosság a III. évezredben áttért a földművelésre. Az őstörténeti idők legfontosabb kultúrái a Chavín (a Sierra észak-perui részén): i. e. 9–6. század, a Paracas-Nasca (a déli partvidéken): i. e. 5. század–i. sz. 5. század, a Mochica vagy korai Chimú az északi partvidéken (a Chavínnal egyidejűleg) és a fontos Tiahuanaco-kultúra a Titicaca-tónál (i. sz. kezdetétől a 6–10. századig). Századokkal az inka állam kialakulása előtt számos korai állam jött létre részben a mai Bolíviához tartozó magas fennsíkon (Tiahuanaco), részben a partvidéken, ahol a folyamtorkolatoknál ősidők óta élő halász-gyűjtögető törzsek helyébe – részben tengeri úton bevándorolt népcsoportok hatására – fejlett öntözéses földművelés alakult ki; ezek a társadalmak magas színvonalú építészeti, textil- és fémművészeti alkotásokat hagytak hátra. (A Chimu-birodalom – Lambayeque–Trujillo körzetében; a Cuismancu-birodalom – Chancay-Pachacamay; a Chincha-birodalom – a Chincha völgyében stb.) Perunak ezen a parti területén a Kolumbusz előtti őslakosság száma elérhette a 2 millió főt.

Az inka állam

A Cuzco-völgy korai inka-kultúrájának alapjain (10–15. század) a 15. század elején a kecsua törzsek szövetségéből az inka nemzetség vezetésével alakult ki a kezdetleges államszervezet, védekezésül a nyugat felől támadó chankák ellen, akiket 1438-ban legyőztek. Az inka szó (a nap fia) csupán az uralkodó megjelölésére szolgált. Az inka dinasztia uralkodóinak névsora: Manco Capac, Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, Maita Capac, Inca Roca, Yahuar Huacac, Huiracocha, Pachacuti Yupanqui (1438–71), Tupac Yupanqui (1471–93), Huayna Capac (1493–1525), Huascar (1525–1532) és Atahuallpa (1532–33).

Az előbb észak, majd dél felé irányuló hódítások folyamán erősen központosított állam alakult ki. Az inkák birodalmát – Ecuadortól Chiléig – faluközösségek és korcsoportok szerint „decimálisan" szervezett társadalom, primitív, de igen jó úthálózat, szervezett hadsereg és futárszolgálat jellemezte. A törzsi lázongásokat módszeres áttelepítéssel fojtották el. A földet a lakossággal közösen, nem pedig magánbirtokként műveltették. Az állam részint a leigázott és az inkáknak adófizetésre kötelezett törzsek hagyományos társadalmi struktúráinak átvételén alapult, részint azon, hogy a helyi nemességet (curacák) ügyesen bevonták az uralkodó rétegbe, amellyel a papság is egybeolvadt. A centralizált perui indián birodalom ős-Amerika egyik legfejlettebb „magaskultúrája" volt. A hódítás előestéjén az inkák birodalma súlyos válságot élt át, amelyet Huascar, ill. Atahuallpa trónviszályai idéztek elő.

Az ország meghódítása és a gyarmatosítás kora

A belviszályok kihasználása révén Francisco de Pizarrónak 1531–33-ban sikerült meghódítania Perut, miután a korábbi spanyol kísérletek (1524-ben, majd 1526–27-ben) meghiúsultak. (Akárcsak Cortez Mexicóban, Pizarro kalandorai is ravasz, gátlástalan hódítókként léptek fel, az uralkodót csellel foglyul ejtették, megkeresztelték, majd „eretnekség" vádjával kivégezték. Az őslakók ellenállását vérbe fojtották, az uralkodó kincstárát elrabolták. – *Szerk.*) 1535-ben a spanyolok megalapították Limát, 1543-ban pedig megszervezték a perui alkirályságot. Francisco de Toledo alkirály (1569–81) idején a feudális szeparatista törekvéseket határozottan elfojtották, a gyarmati rendet szilárd alapokra helyezték, és biztosították a korona teljes szuverenitását. Az indiánokat erőszakkal kiszorították a faluközösségekből, redukciókba telepítették, és kényszermunkára (mita) fogták őket a bányákban és a kisüzemekben (obrajes), ill. a földbirtokokon (encomienda). Az ország nemesfém-kincseit kényszermunkával kiaknázták. Az indiánok számos alkalommal (pl. 1737, 1742, 1749, 1750, 1780–83, 1814) felkeltek, de mindannyiszor leverték őket. A perui alkirályság gazdasági és politikai jelentősége révén (mielőtt 1739-ben Új-Granadát és 1776-ban a Río de la Plata-i alkirályságot el nem szakították tőle) Mexikó mellett a spanyol–amerikai gyarmatbirodalom legfontosabb központja volt.

A függetlenségi mozgalom

1810-ben, a latin-amerikai függetlenségi mozgalom kezdetén, Peru a royalisták bástyája maradt, a királyhű elemek hatalmát csupán San Martín felszabadító hadserege (1820-ban Chile felől) és Bolívar (1822-ben Nagy-Kolumbia felől) törte meg. Bolívar győzelmeivel (Junín és Ayacucho, 1824) a spanyol gyarmati uralom összeomlott.

Peru a 19. században

Bolívar diktatúrája (1824–26) csak látszólag vetett véget a politikai és katonai anarchiának. Visszavonulása után egymást követték a puccsok

és a háborúk (Bolíviával, Ecuadorral, Argentínával és Chilével). Bolívia 1835. évi intervenciója folytán a két ország rövid életű konföderációt alkotott (1836–39). Ramón Castilla elnök (1845–51, ill. 1855–62) liberális reformok (néger rabszolgaság és az indiánadó eltörlése, valamint az egyházi bíróságok feloszlatása) révén megszilárdította a köztársasági rendet. Ebben gazdaságilag támogatást jelentett számára a fellendülő guano- és salétromtermelésből származó nyereség. A Spanyolország elleni háborúban (1865–66) Peru megvédte magát, a salétromháborúban (csendes-óceáni háború: 1879–83) azonban a Bolíviával szövetkezett Peru vereséget szenvedett Chilétől, és az utóbbi javára kénytelen volt lemondani Tarapacá, Tacna és Arica tartományról (az ancóni szerződés, 1883. okt. 20). 1929-ben Peru visszakapta Tacna tartományt. Az ún. Polgári Párt elnökeinek – Manuel Pardo (1872–76), Nicolas de Pierola (1895–99) és José Pardo (1904–08) – kormányzása idején a politizáló katonai vezetést háttérbe szorították, megnövekedett azonban az idegen, különösen a brit és az amerikai tőke befolyása. A háborús adósságok fejében a Peruvian Corporation keretei között egyesült hitelezők átvették a vasutak és a guanolelőhelyek ellenőrzését. Eduardo de Romaña (1899–1903) elnöksége idején az amerikai tőke a Cerro de Pasco gazdag rézlelőhelyeit tárta fel és vette birtokába.

Peru a 20. században

Augusto B. Leguía (1908–12, ill. 1919–30) elnöksége idején az amerikai tőke befolyása tovább nőtt. A demokratikus mozgalmak 1917 utáni fellendülését az elnök nyílt diktatúrával fojtotta el. 1924-ben az emigrációban élő Victor Raúl Haya de la Torre létrehozta a polgári-reformista és „indigenista" Amerikai Forradalmi Népi Szövetséget (APRA), amely 1930-tól csak perui pártként működött. 1930-ban alakult meg a Kommunista Párt José Carlos Mariátegui vezetésével. A munkások és az indián parasztok megmozdulásai, amelyek a gazdasági világválság következtében fokozódtak, megrendítették a Leguía-diktatúrát, amelyet 1930. aug. 25-én L. Sánchez Cerro ezredes lázadása döntött meg. Mivel az 1931-es választáson az ellenzék (APRA, KP) egyértelmű győzelmet aratott, Sánchez ismét terrorrendszert vezetett be, az országot konfliktusba sodorta Kolumbiával, a határ menti Leticia-terület miatt (1933–34). 1933-ban azonban Sanchezt meggyilkolták, utóda, Oscar Benavides tábornok még kegyetlenebb diktatúrát vezetett be (1933–39), a demokratikus mozgalmakat elfojtotta, külpolitikailag pedig a tengelyhatalmak felé közeledett. 1936–39-ben parlament nélkül kormányzott. Manuel Prado Ugarteche (1939–45) helyreállította az alkotmányos állapotokat, de az USA befolyását is; 1942-ben Peru megszakította kapcsolatait a fasiszta államokkal, 1945-ben pedig hadat üzent a tengelyhatalmaknak, és támaszpontokat bocsátott az amerikaiak rendelkezésére. J. L. Bustamante elnök (1945–48) mérsékelt liberális engedményei, valamint az erősödő proletármozgalom (tengerészsztrájk, 1948) a Manuel Odría vezette katonai junta (1948–56) hatalomátvételével végződtek. A junta 1952-ben katonai egyezményt, 1956-ban pedig az atomenergia „közös felhasználásáról" szóló szerződést kötött az Egyesült Államokkal. Odría bukása után ismét Prado (1956–62) lett az elnök; a jobbra tolódott APRA segítségével színleg sikerült létrehoznia a politikai stabilizálódást, amely a fokozódó amerikai és nyugatnémet tőkebeáramlásra támaszkodott. Gazdasági reformtervei (a Plan Peruvia: az őserdő-területek betelepítése, erőműépítés) az oligarchia ellenállása miatt irreálisnak bizonyultak. A gazdasági válság, a haladó erők üldözése ellenére (1957: a KP betiltása) a demokratikus, antiimperialista harc fokozódott (1957, 1959: sztrájkhullám, 1958. máj.: tiltakozások Nixon alelnök látogatása ellen, 1961. júl.: tüntetések Stevenson amerikai különmegbízott látogatása ellen), amelyet a Kubával való kapcsolatok megszakítása (1960. dec.) után már nem lehetett megoldani a parlamenti demokrácia eszközeivel. 1959-ben az APRA-tól elszakadt a balszárny (APRA Rebelde; 1962 májusától: Forradalmi Baloldali Mozgalom, Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR), amely a fegyveres akciókat, a népi harc fejlesztését tűzte ki célul, majd 1961 novemberében Cesar A. Pando tábornok vezetésével létrejött a Nemzeti Felszabadítási Front. A Pérez Godoy vezette, 1962 júliusában uralomra került katonai junta a népi mozgalmak ellen irányuló kegyetlen terror ellenére 1963 márciusában összeomlott. Az 1963. évi júniusi választásokon Fernando Belaúnde Terry győzött reformista jelszavakkal. Ő szervezte meg a gerillamozgalom leverését, amely 1965 júniusától Luis de la Puenta Uceda vezetésével ismét fellángolt. 1968. okt. 3-án Belaúndét megbuktatták, és Juan Velasco Alvarado tábornok vezetésével forradalmi katonai juntát alakítottak, amely okt. 9-én az USA nyomása ellenére államosította az International Petroleum Co.-hoz tartozó Talara-ipartelepet, pénzügyi (1969. jan.), agrár- (1969. jún. 24) és jogi reformot (1969. dec.) valósított meg, és felvette a kereskedelmi es diplomáciai kapcsolatokat a szocialista országokkal. Ezzel a perui rendszer megtette az első lépéseket a nemzeti demokratikus, antiimperialista forradalom felé.

Időrendi táblázat

1531–33	Francisco de Pizarro meghódítja Perut.
1535	Lima alapítása.
1535–45	Az indiánok utóvédharcai Inca Manco és I. Tupac Amarú vezetésével.
1541–51	Szeparatista polgárháború a hódítók között az uralomért.
1542	A perui audiencia megalapítása.
1543	A perui alkirályság megalapítása.
1551	A limai San Marcos egyetem alapítása.
1571	I. Tupac Amarú, az utolsó ellenálló inka fejedelem kivégzése.
1609–17	Megjelenik az inka uralkodóházból származó Garcilaso de la Vega krónikája.
1780–83	Indián felkelések José Gabriel Condorcanqui (II. Tupac Amarú) vezetésével.
1809, 1811, 1814, 1815	A spanyolok leverik a lakosság függetlenségi mozgalmait.
1821	San Martín elfoglalja Callaót és Limát.
1822	San Martínt Peru protektorává kiáltják ki.
1824	Bolívar győztes csatái (Junín és Ayacucho).
1824–26	Bolívar diktatúrája.
1835	Santa Cruz intervenciója Bolíviából.
1836–39	Peru és Bolívia konföderációja Santa Cruz vezetésével.
1839–41	Peru elfoglalja Bolíviát.
1846	Ramón Castilla liberális reformjai.
1865–66	Háború Spanyolország ellen.
1879–83	Salétromháború: szövetségben Bolíviával Chile ellen.
1885	Pedro Pablo Atusparia indián felkelése
1914	Teodomiro Gutiérrez (Rumimaqui) indián felkelése.
1921	Peru indián lakosságának első kongresszusa.
1924	Haya de la Torre vezetésével megalakul az Amerikai Forradalmi Népi Szövetség (APRA).
1928	J. C. Mariátegui megalapítja a Szocialista Pártot.
1929	Megalakul a Perui Általános Munkásszövetség (CGTP).
1930	A Szocialista Párt KP-vé alakul. Leguía diktatúrájának megdöntése.
1931	A kecsua és az aymara indiánok felkelése.
1931–33	Luis Sánchez Cerro diktatúrája.
1932–34	A Leticia-határkonfliktus Kolumbiával.
1933–39	Oscar Benavides tábornok diktatúrája.
1942	A diplomáciai kapcsolatok megszakítása a tengelyhatalmakkal.
1944	A Perui Dolgozók Szövetségének megalapítása (CTP).
1945	Hadüzenet a tengelyhatalmaknak.
1948	Az APRA által vezetett katonai összeesküvés leverése (okt. 3). Reakciós terror, a KP betiltása.
1948–56	Manuel Odría diktatúrája.
1952	Katonai egyezmény az Egyesült Államokkal.
1955	A nők választójogának bevezetése.
1956	Szerződés az Egyesült Államokkal az atomenergia „közös felhasználásáról".
1957–59	A posta-, a távíró-, a kőolajipari és az építőmunkások sztrájkja.
1958	Tömegtüntetés Nixon amerikai alelnök látogatása ellen (máj.).
1959	A baloldali APRA Rebelde elszakad az APRÁ-tól.
1960	Az APRA Rebelde programjának nyilvánosságra hozása (nov.). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Kubával (dec.).
1961	Tömegtüntetések Stevenson amerikai különmegbízott látogatása ellen (jún.). Országos pedagógussztrájk (okt.). A Nemzeti Felszabadítási Front megalakulása (nov.).
1962	Az APRA Rebelde Forradalmi Baloldali Mozgalommá (MIR) alakul (máj.). Pérez Godoy tábornok katonai puccsa (júl.). A proletariátus tömegsztrájkja (dec.).
1963	A katonai junta terrorhulláma az ellenzéki vezetők ellen (jan.). A hadsereg-főparancsnokság leváltja Pérez Godoyt (márc.). Fernando Belaúnde Terry választási győzelme a baloldal támogatásával (jún.). A Hugo Blanco vezette partizánmozgalom felszámolása (júl.).

1964	Letartóztatják a MIR vezetőit, köztük Luis de la Puente Ucedát (ápr.). Dekrétum az agrárreformról, a nagybirtok érintetlenül hagyásával (máj.). Partizánellenes manőver (Ayacucho-hadművelet fedőnéven, dec.).
1965	A partizánmozgalom kezdete a Convención völgyben, a MIR vezetésével (jún.).
1966	A partizánmozgalom elfojtása. Az APRA belép a Szocialista Internacionáléba.
1968	Belaúnde bukása. Forradalmi katonai junta Juan Velasco Alvarado vezetésével (okt. 3).
1970	Katasztrofális földrengés, több mint 48 000 halott.

Acosta, Raúl: munkásmozgalmi vezető; szül. 1919-ben; 1956-tól a KP főtitkára, forradalmi tevékenysége miatt több ízben letartóztatták.

Alegría, Ciro: író; 1909–67; művében („A nagy idegen világ"-ban, 1942) a peru indiánok nyomorát és a világ kultúrájában játszott szerepüket ábrázolta.

APRA (Alianza Popular Revolucionaria Americana – Amerikai Forradalmi Népi Szövetség): 1924-ben Victor Raúl Haya de la Torre által mexikói emigrációban alapított kispolgári-reformista párt, hangsúlyozottan perui, hazai, ún. „indigenista" jelleggel, többnyire illegalitásban. Kezdetben forradalmi fellépésével számos hívet szerzett magának a munkások és a parasztok körében, később fokozatosan (1944-től mint Néppárt, Partido Popular) imperialistabarát párttá fejlődött. A Szocialista Internacionálé tagszervezete megfigyelői minőségben.

Belaúnde, Víctor Andrés: politikus és történész; szül. 1883-ban, 1903-tól diplomáciai szolgálatban. 1958–1962: külügyminiszter, a XIV. ENSZ-közgyűlés elnöke.

Belaúnde Terry, Fernando: politikus és építész; szül. 1912-ben. 1958-ban megalapította a Partido de Acción Populart (Népi Akciópárt), 1963–68: elnök.

Chocano, José Santos: költő és író; 1875–1934; verseit és egyéb műveit az indiánok védelmének és az amerikai imperializmus elleni harcnak szentelte.

González Prada, Manuel: író és filozófus; 1848–1918; liberális-radikális eszmékkel lépett fel a félgyarmati függőség, a nagybirtok és a klérus uralma, az indiánok kizsákmányolása ellen. A 20. századi perui forradalmi értelmiség tanítómestere.

Haya de la Torre, Victor Raúl: politikus; szül. 1895-ben. 1924-ben megalapította az APRÁ-t. Álmarxista jelszavakból kiindulva elméletben és gyakorlatban Latin-Amerika imperialista kizsákmányolásának, ill. az idegen tőke behatolásának védőjévé vált. Magatartását idealista térid ő elméletével alapozza meg, eszerint Latin-Amerika számára az imperializmus a kapitalizmusnak nem utolsó, hanem első stádiuma, ennélfogva progresszív.

Mariátegui, José Carlos: munkásmozgalmi vezető, marxista teoretikus; (1895–1930; az egyetemi reformért folytatott harc (1918–19) vezetője, a Perui Általános Munkásszövetség és a KP egyik alapítója. „Hét tanulmány a perui valóság értelmezéséhez" c. munkájában elméletileg megalapozta a párt általa felvázolt programját.

Salétromháború vagy **Csendes-óceáni háború:** Chile 1879–83 között Peru és Bolívia ellen, az Atacama-sivatag salétromlelőhelyeiért folytatott győztes háborúja. Az ancóni szerződésben (1883. okt. 20) Perunak le kellett mondani Chile javára Tarapacá-tartományról, ezenkívül tíz évre átengednie Tacna és Arica tartományt. 1929-ben azonban csak Tacna tartományt kapta vissza.

Dr. M. Zeuske

Portugália

Portugália, Portugál Köztársaság (República Portuguesa); formális köztársaság, valójában klerikofasiszta diktatúra Délnyugat-Európában; területe (az Azori-szigetekkel és Madeirával): 91 971 km²; lakossága (1970): 9,7 millió; fővárosa: Lisszabon; közigazgatási beosztása: 22 kerület; hivatalos nyelve a portugál. Gyarmatok és függő területek: Angola (Afrika), Guinea-Bissau (Afrika), Zöld-foki-szigetek (Afrika), Mozambik (Afrika), Macau (kínaiul: Aomen) tengerentúli terület a hasonnevű félszigeten a Csu-csiang (Kanton- vagy Gyöngy-folyó) torkolatánál és két part menti sziget; területe: 16 km²; lakossága (1968): 253 500; székhelye: Macau; hivatalos nyelve a kínai, a portugál és az angol; Portugál-Timor (Timor Português); tengerentúli terület Timor-sziget északkeleti részén Délkelet-Ázsiában; területe: 14 925 km²; lakossága (1968): 591 000. Székhelye: Dili (Dilli); hivatalos nyelve a portugál és a maláj bahasza; São Tomé és Príncipe (Afrika).

Az ősközösségi társadalom és a rabszolgatartó rend

Portugália története a korai középkorig szorosan összefüggött a Pireneusi-félsziget többi részének fejlődésével. A portugálok elődeinek a luzitánokat tartják (településterületük központja: Olisippo – Lisszabon). A terület kedvező földrajzi helyzete vonzotta a görög, majd később a karthágói kereskedőket, akik telepeket létesítettek a mai Portugália partjain. Az i. e. 2. században a rómaiak benyomultak erre a területre, de a keltiber háborúban (i. e. 197–179), majd a Viriathus vezette luzitán felkelésben (154) elkeseredett, egy ideig sikeres ellenállásba ütköztek. A luzitán törzsek Sertorius római hadvezért támogatták a Sulla és Pompeius elleni hatalmi harcban. Csak az i. e. utolsó évszázad második felében sikerült konszolidálni a római uralmat (Provincia Lusitania). Főként az ország déli részét romanizálták. A nyelven és a kultúrán kívül római hatás mutatkozott a jogban, a közigazgatásban és a keresztény hittérítésben.

A népvándorlás korában (az i. sz. 5. századtól kezdve) suévek, nyugati gótok és más népek hatoltak be az országba. Amikor Portugáliát a nyugati gót birodalomhoz csatolták, a rómaiak által a colonatus révén már megrendített rabszolgatartó rendet kora feudális formák váltották fel, ezt a Fuero Juzgo törvénykönyvben jogilag is rögzítették.

A feudalizmus kora

Portugáliát a Pireneusi-félsziget legnagyobb részéhez hasonlóan 711–718-ban szintén elérte az arab–iszlám hódítás, amelynek sikerét a nyugati gót birodalom anarchiája lényegesen megkönnyítette. 756-tól Portugália az I. Abd ar-Rahman által alapított córdobai emirátus része lett. Az arab uralom a legerősebben Dél- és Közép-Portugáliára nyomta rá bélyegét. A 8. században az Asztúriából kiinduló reconquista (visszahódítás) a 11. századra visszaszerezte a móroktól az északi tartományokat egészen a Duero vonaláig (a Kasztília–León királyság határvonala). Kasztília és León uralkodója, VI. Alfonz idején 1095-ben létrejött a portugál grófság (Portu cale), amelyet hűbérként Burgundiai Henriknek (1093–1112) adományoztak. Henrik utódja, Alfonz Henrik (1112–85) 1143-ban a rendi gyűléssel (cortes) I. Alfonz néven királyá kiáltatta ki magát és ezzel megteremtette Portugália állami önállóságát. „Hódító" Alfonz ugyanakkor megpróbálta visszahódítani a még arab uralom alatt álló közép-portugál területet (1147: a keresztesek elfoglalják Lisszabont). Algarve meghódításával (1249) Portugáliában korán lezárult a reconquista.

A feudalizmus teljes kibontakozása országrészenként igen különböző mértékben ment végbe. Amíg a Tejótól északra, a közép- és kisnemességen (hidalgos, infançones, cavalheiros) kívül szilárdan tartott a magát a szabad parasztok széles rétege, délen a reconquista végső szakaszában túlsúlyba került a világi és az egyházi nagybirtok. A királyi hatalom központosító törekvései főképpen a rendi gyűlésre (cortes) támaszkodtak, amelyben a nemességen és a papságon kívül 1254-től a városok is képviseltették magukat. Különösen I. Dénesnek („a Gazda"), (1279–1325) sikerült törvényekkel korlátoznia a feudális előjogokat és az alsó fokú igazságszolgáltatást és visszaszorítania a főnemesség és a klérus befolyását. Amint mellékneve mutatja, főként a mezőgazdaságnak szentelt különös figyelmet, de támogatta a kereskedelmet és a hajózást is, a művészetek és a tudomány pártolójaként 1290-ben utasítást adott a lisszaboni egyetem megalapítására. (Ezt az egyetemet később – 1537-től véglegesen – Coimbrába helyezték át). I. Dénes uralkodásának ideje a portugál történelem első tetőpontja. I. Ferdinánd idején (1367–83) Portugáliában véget ért a burgund dinasztia uralma. Az ezután következő trónharcok során ismét megélénkült a főnemesség Kasztíliától támogatott ellenállása, a cortesek mégis királlyá kiáltották az avisi rend nagymesterét. I. János (1385–1433) megalapította az Avis-dinasztiát. Minthogy Kasztília állandóan fenyegette az országot, a portugálok 1386-ban „örök szövetséget" kötöttek Angliával (windsori szerződés). A főnemesség utolsó ellenállási kísérletét II. János (1481–95) fojtotta el azzal, hogy a Kasztíliával egyezségre lépő összeesküvés vezetőit kivégeztette (a viseui és a bragançai herceget, 1483).

Portugália mint világhatalom

A 15. században a ceutai expedícióval (1415) megkezdődött a tengerentúli terjeszkedés és gyarmatosítás, amely a 16–17–18. századi gyarmatbirodalom alapjait rakta le, és rányomta bélyegét Portugália fejlődésére. A Tengerész Henrik (1394–1460) által alapított híres sagresi tengerésziskola a hajózás és a területszerzés előfeltételeit teremtette meg. A királyi hatalom belső megszilárdulásával párhuzamosan gyors ütemben fokozódtak az expanziós törekvések. I. Manuel (1495–1521) uralkodásakor kezdődött a portugál abszolutizmus fénykora. A gazdasági hatalom (távoli országokkal folytatott kereskedés, a bankok, manufaktúrák keletkezése, a kapitalista fejlődés jelei Lisszabonban, Oportóban, Lagosban és más part menti városokban; a gé-

nuai és a velencei kereskedelmi tőke befolyása), az abszolút központi hatalom politikai ereje és a kedvező földrajzi helyzet Portugáliát a nagy tengerentúli felfedezések és a gyarmati hódítások (15–16. század) korának vezető gyarmati hatalmává tették.

A portugál gyarmatbirodalom a 16. században Amerikától (Brazília) Afrikán át (Ceuta, Guinea, Mozambik) Ázsiáig (India, Ceylon, Malakka, Maluku) terjedt. (A portugál gyarmatbirodalom főként erődök és kereskedelmi települések láncolata volt, eltérően az összefüggő spanyol gyarmatbirodalomtól. – *Szerk.*) Az ideiglenes szuperkonjunktúra (Lisszabon lett Nyugat-Európa legnagyobb átrakodóhelye, a fűszer- és a rabszolga-kereskedelem központja számottevő nemesfém-behozatallal) hozzájárult a városi előjogoknak (forais) az abszolutista királyság által végrehajtott alapvető revíziójához, a városok és általában a korai kapitalista fejlődés rovására. Mi több, a nemesség és a polgárság minden érdekeltségét elveszítette a belföldi termelőerők fejlesztésében. A gyarmatok kifosztásából eredő haszon nemhogy fejlesztette volna a kapitalizmust, sőt az árforradalom és más tényezők révén Portugália gazdasági és politikai hatalmának hanyatlását, a feudális rend még gyorsabb agóniáját idézte elő. Ezt a folyamatot feudális-klerikális intézkedésekkel (az inkvizíció bevezetése, 1536; a jezsuita rend növekvő befolyása) sem lehetett feltartóztatni. Ehhez járult még I. Sebestyén (1557–78) marokkói háborúja; a király ugyanis vallási fanatizmustól vezettetve az országot katasztrofális hadjáratba sodorta (1578: vereség al-Kaszr al-Kabirnál a három király csatájában). Az ország hatalmi hanyatlását trónharcok jelzik, külpolitikai téren pedig Hollandia és Anglia rivalizálása a portugál gyarmatbirodalom szilánkjaiért. Az ország ekkor a spanyolok zsákmánya lett, 1580-tól perszonálunió kötötte össze a két országot. A portugál trónkövetelők ellenállása nem tudta feltartóztatni a spanyol megszállást (Dom Antonio cratói prior partraszállási kísérletei angol segítséggel, 1583 és 1589). A spanyol uralom alatt álló Portugália belekeveredett Spanyolország, Hollandia és Anglia hatalmi harcaiba, és ennek következtében – különösen Ázsiában – jelentős gyarmatterületekről kellett lemondania a hollandok és az arabok javára. Olivares spanyol államférfi elnyomó belpolitikai intézkedései meggyorsították Portugália függetlenségi törekvéseit. A győztes lisszaboni felkelés (1640. dec. 1) véget vetett a spanyol uralomnak. Az új Bragança-dinasztia beiktatása után (IV. János 1640–56) 1654-ben a portugálok közeledni kezdtek Angliához, amely garantálta az ország függetlenségét. Angol segítséggel hódították vissza gyarmataik egyes részeit is (a hollandok elűzése Északkelet-Brazíliából, 1654). IV. Alfonz (1656–67) idején Portugália angol támogatással visszaverte az újabb spanyol hódítási kísérleteket (1659–63). Spanyolország csak a lisszaboni békében (1668) ismerte el hivatalosan Portugália függetlenségét.

Anglia befolyását II. Péter (1683–1706) uralkodása idején a Methuen-szerződés (1703) rögzítette, amely gazdasági szempontból negatív hatást gyakorolt az ország fejlődésére. A feudális abszolutista társadalom válsága V. János alatt (1706–50) érte el csúcspontját. A király és az udvar, XIV. Lajos mintájára, az ország pénzügyi képességeit meghaladó fényűzéssel (a mafrai palota építése) súlyos károkat okozott.

A feudalizmus hanyatlása és a kapitalizmusba történt átmenet

I. József uralkodása (1750–77) idején ideiglenes gazdasági és politikai fellendülés következett be. A politikai hatalom, Pombal márki, a mindenható miniszter, a portugáliai felvilágosult abszolutizmus legmarkánsabb képviselője kezében összpontosult. A miniszter politikai, gazdasági és közigazgatási reformprogramot dolgozott ki, amely a királyi abszolutizmus érdekeit szolgálta, lehetővé tette a polgári fejlődés szabadabb kibontakozását, és védekezni igyekezett az angol árucikkek beáramlása ellen (kereskedelmi társaságok alapítása, a manufaktúrák pártolása). A gyarmati közigazgatás és a közoktatás újjászervezése, valamint a jezsuiták kiűzése (1759) az egyház és a főnemesség heves ellenállásával szemben valósult meg. I. (Őrült) Mária idején (1777–1816) (1792-től fia, VI. János régenssége) a klerikális-feudális reakció diadalmaskodott, s az időlegesen felívelő fejlődés félbeszakadt. 1793-ban Portugália csatlakozott a köztársasági Franciaország elleni első koalícióhoz. Az 1796-tól Franciaországgal szövetkezett Spanyolország 1801-ben ismét nyomást gyakorolt Portugáliára. Amikor Portugália brit nyomásra sem volt hajlandó csatlakozni az I. Napóleon által elrendelt kontinentális blokádhoz, Franciaország és Spanyolország a fontainebleau-i titkos szerződésben (1807. okt.) elhatározta Portugália felosztását. Junot marsall csapatai elfoglalták Lisszabont (1807. nov.). A királyi család Rio de Janeiróba menekült. Nagy-Britannia katonai segítségére támaszkodva megkezdődött a franciák elleni nemzeti felszabadító háború. 1811-ig váltakozó sikerrel folytak a harcok a francia hódítók ellen, ekkor Napóleon kénytelen volt kivonni az utolsó francia csapatokat Portugáliából. Ekkor a haladó erők a Lord Beresford vezette reakciós rendszer ellen fordultak.

Politikai zűrzavar a 19. században

A szomszédos Spanyolországban végbement forradalmi események hatására 1820–23 között Portugáliában is polgári-liberális forradalom zajlott le, amelyet a hadsereg oportói lázadása (1820. aug. 24.) robbantott ki. Az 1822-es cortes-alkotmány számos polgári reformot tartalmazott (a feudális előjogok felszámolása, az inkvizíció eltörlése, az egyházi birtokok kisajátítása, az abszolutista monarchia alkotmányos átalakítása). Ezeket a reformokat a Rio de Janeiróból hazatért VI. Jánosnak (1816–26) is el kellett ismernie. Egyidejűleg Brazília függetlenségi nyilatkozatot bocsátott ki (1822. szept. 7.). A spanyol forradalom leverése (1823) után Portugáliában is fölénybe kerültek az abszolutista erők; a reakció Dom Miguel vezetésével ún. alkotmányreformot valósított meg, ez pedig a forradalom számos vívmányának visszavonását jelentette.

VI. János halála után a korona fiára, I. Péterre szállt, aki azonban lemondott róla kiskorú lánya, II. María da Gloria (1826–53) javára. A régensséget Dom Miguel, VI. János második fia vette át. 1828 májusában Miguel abszolutista államcsínyt hajtott végre, majd júliusban királlyá kiáltatta ki magát. Az államcsíny miatt fegyveres harc tört ki az abszolutisták és a liberálisok között (miguelista háborúk, 1828–33). A polgárháborúban Dom Miguel teljes vereséget szenvedett. I. Péter 1833-ban brit–francia segítséggel elfoglalta Lisszabont. Az alkotmányos erők győzelme és II. María da Gloria újabb beiktatása számottevő mértékben megnövelte az angol befolyást. Az 1836-os szeptemberi forradalom következtében a politikai hatalom időlegesen az alkotmánypártiak (konstitucionalisták) Manuel Pasos és Sá da Bandeira körül csoportosuló radikális szárnyának kezébe került. Az alkotmánypártiak kiharcolták az 1822-es alkotmány helyreállítását. Az 1842-es államcsínnyel megvalósult Costa Cabral tábornok katonai diktatúrája, a mérsékeltebb elemeknek pedig sikerült visszahódítaniuk a hatalmat. Az 1846-ban María da Fonte vezetésével Észak-Portugáliában kirobbant felkelést, amely Costa Cabral diktatúrája ellen irányult, véresen leverték. Az ötvenes évektől Portugália belső fejlődését a konzervatívok (regenerados), ill. a liberálisok (progressistas) harca jellemezte. A két párt ellentéte, amelynek következtében egyébként Saldanha miniszterelnöksége idején bevezették az általános és közvetlen választójogot, a fejlődés során elmosódott. 1865-ben a két párt koalíciós kormányt alakított, ez azonban – akárcsak az előző kormányok – nem bizonyult hosszú életűnek.

Az 1868–74. évi spanyol forradalom hatására fokozódtak a politikai és társadalmi ellentétek; a kormány különböző intézkedései és egy különösen népszerűtlen forgalmi adó bevezetése kiélezte a helyzetet. Fokozódott az uralkodó rendszerrel és támaszaival (egyház, nagybirtok) szembeni kritika. 1872-ben Portugáliában lezajlott az első sztrájk. Ezt szocialista csoportok szervezték, amelyek Paul Lafargue-nak, Karl Marx vejének közreműködésével jöttek létre. Ezekből alakult 1875-ben a Szocialista Párt. A kereskedő és ipari burzsoázia, ill. a haladó értelmiség az 1876-ban létrejött Köztársasági Párt körül csoportosult. A politikai helyzet a konzervatívokat és a liberálisokat egyaránt arra késztette, hogy szilárdabban összefogjanak. Ebben döntő szerepet játszott a „rotativismus" rendszere, amely a két párt mint kormánypárt békés váltakozását tűzte ki céljául. Az uralkodó osztályok visszaéltek az alkotmányos alapelvekkel (nagystílű választási csalások, a felsőház irányítása korrumpált elemek révén).

Portugália az imperializmus korában

Portugália az imperializmus korában is Európa egyik legelmaradottabb országa volt. A majorsági rendszernek 1863-ban elrendelt megszüntetése ellenére a mezőgazdaságban továbbra is félfeudális kizsákmányolási formák érvényesültek. Az ország súlyos gazdasági helyzete következtében 1872 és 1900 között 580 000 ember emigrált; 1904-től az évi kivándorlás átlagosan 35 000 fő volt. A fejletlen ipar (csaknem kizárólag könnyűipar és bányászat) a közel ötmilliós lakosságból mindössze 90 000 munkást foglalkoztatott. A Nagy-Britanniától való gazdasági és politikai függés bizonyos ellenintézkedések (1892: a védvámrendszer bevezetése) ellenére is fennmaradt. Nagy-Britannia igényeket támasztott afrikai portugál gyarmatterületekre is.

A Portugál Köztársaság megalakulása

A monarchia válságát, amely köztársasági felkelésekben (Oporto, 1891), antiklerikális lázadásokban (Oporto) és diákzavargásokban (Coimbra), de egyúttal a Nagy-Britanniának tett gyarmati területi engedményekben és a brazil császárság bukásában is megnyilvánult, I. Károly (1889–1908) a João Franco miniszterelnöknek (1906–08) biztosított diktátori teljhatalom révén próbálta leküzdeni. Ez az erőpolitika azonban éppúgy kudarcot vallott, mint II. Manuel (1908–10) taktikai engedményei. Két év alatt hat kormány tette nyilvánvalóvá a monarchia tehetetlenségét. Az 1910. augusztusi választásokon a köztársaságiak tekintélyes sikert arattak. A lisszaboni helyőrség és a nép felkelése megdöntötte

a monarchiát (a király Nagy-Britanniába menekült), 1910. okt. 5-én kikiáltották a köztársaságot. A Teófilo Braga vezette új ideiglenes kormány betiltotta a szerzetesrendeket, kisajátította az egyházi földbirtokot, és bejelentette az egyház és az állam szétválasztását (1911. ápr.). Nem hoztak azonban földreformot, nem hajtották végre továbbá az államapparátus és a hadsereg mélyreható demokratizálását. 1911 augusztusában a cortes elfogadta a köztársaság új alkotmányát, és Manuel de Arriagát választották elnökké. A polgári köztársaságiak következetlen gazdaság- és szociálpolitikájára 1912-ben a portugál munkásosztály általános sztrájkkal válaszolt. Ugyanebben az évben a monarchisták sikertelen államcsínyt hajtottak végre.

Portugália az első világháborúban a nyugati hatalmak oldalán vett részt (1916: hadüzenet Németországnak). 1917-től a háborús veszteségek és a megromlott gazdasági helyzet következtében országos méretű és heves társadalmi és politikai mozgalom bontakozott ki. 1917 decemberében fellázadtak a hadsereg egyes csapattestei. Bernardino Machado elnök (1915–17) elmenekült az országból. Sidónio Pais, a hadsereg főparancsnoka diktatórikus teljhatalmat kapott, de az ő „új köztársasága" sem volt hosszú életű, és végül megrendítette a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására végbement tömegsztrájk. 1921-ben megalakult a Kommunista Párt. Különböző taktikai hibák következtében azonban befolyása a még laza összetételű portugál munkásosztályra csekély méretű volt.

A klerikál-fasiszta diktatúra

A polgári köztársaságiak teljes csődje (tizenöt kormányzati év alatt 40 kormány) a monarchista lázadások és vezető katonai személyiségek köztársaságellenes puccskísérletei (1925. ápr. és júl., 1926. febr.) a köztársaság összeomlását idézték elő, amit Gomez da Costa tábornok katonai lázadása (1926. máj. 28.) betetőzött. A katonai lázadás vezetőinek éles hatalmi harcai miatt a helyzet eleinte igen bizonytalannak látszott. A hatalmat gyakorló Mendes Cabeçadas vezette katonai triumvirátust már 1926. jún. 17-én megfosztotta hatalmától Gomez da Costa tábornok puccsa. Végül Carmona tábornoknak 1926. júl. 9-én sikerült magához ragadnia a hatalmat és bevezetnie a nyílt fasiszta katonai diktatúrát. A különböző köztársasági felkeléseket, az oportói és a lisszaboni katonai lázadásokat (1927. febr., 1930), amelyek célja az alkotmány helyreállítása volt, elfojtották. 1931-től a reakciós erők megszilárdították hatalmukat, miután diktatórikus intézkedésekkel megbénították a néptömegek ellenállását. Minden pártot és szervezetet betiltottak, az 1930-ban kormánypártként újjáalakított Nemzeti Unió (União Nacional) kivételével. Salazar (1928-tól pénzügyminiszter), a polgári kormány miniszterelnökeként (1932. júl. 5-től) minden hatalmat a maga kezében összpontosított. Az 1933. márc. 19-i alkotmány Portugáliát olasz mintára klerikál-fasiszta jellegű rendi állammá („Estado Novo") nyilvánította. A betiltott szakszervezetek helyére „nemzeti szindikátusok" léptek, tehát a munkások és a vállalkozók „közös érdekképviseletei".

Az 1934-ben létrehozott nemzetgyűlésnek (Asembleia Nacional) gyakorlatilag semmiféle hatásköre sem volt; a kormány a törvényeket teljesen önállóan bocsátotta ki. A spanyol népnek a fasiszta puccs és a német–olasz intervenció elleni 1936–39-es szabadságharca idején a portugál diktatúra a spanyol köztársaság ellenségeit támogatta. A Salazar-diktatúra természetesen rettegett a spanyol köztársaságiak győzelmétől. 1938. máj. 11-én Portugália elismerte a Franco-rendszert, majd ettől fogva szorosan együttműködött vele (1939. márc. 17.: barátsági és megnemtámadási egyezmény, 1942: az ibériai blokk létrehozása). Portugália a második világháborúban a fasiszta európai hatalmakhoz fűződő szoros baráti kapcsolata ellenére formálisan megőrizte semlegességét, bár stratégiailag fontos nyersanyagokat (pl. wolframot) adott el mindkét hadviselő félnek, továbbá szerződést kötött angol katonai támaszpontok létesítéséről az Azori-szigeteken (1943).

A fasizmusnak a második világháborúban elszenvedett veresége jelentős mértékben fellendítette a diktatúra elleni demokratikus népi mozgalmat. Amikor a Salazar-rendszer a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációja alkalmából nemzeti gyászt rendelt el, antifasiszta tüntetések robbantak ki. Újabb tiltakozási hullámot indított el az 1945-ös „választások" kimenetele. Még az uralkodó rétegeken belül is ellenzéki mozgalom jelentkezett, ennek következtében 1947. okt. 8-án monarchista katonai lázadás tört ki. A növekvő elégedetlenség arra késztette a Salazar-rendszert, hogy az 1949-es elnökválasztáson megtűrjön egy ellenjelöltet, aki azonban még a választások előtt visszalépésre kényszerült.

Portugália a második világháború után közeledett az Egyesült Államokhoz (csatlakozás a Marshall-tervhez, 1948; barátsági és segélynyújtási egyezmény, 1951), amely az Azori-szigeteken 1944-ben berendezett katonai támaszpont kiszélesítésével hadászati bázist hozott létre a szocialista tábor ellen. 1949-től Portugália a NATO tagja. 1960-ban belépett az EFTA-ba. Az amerikaiaknak sikerült megtörniük az angolok hegemón helyzetét a gazdasági befolyás területén. Salazar bel- és külpolitikájának növekvő ellen-

zéke változást idézett elő az erőviszonyokban. Az 1958. júliusi elnökválasztáson ugyan Américo Tomás tengernagy, a hivatalos jelölt győzött. Humberto Delgado tábornok, a liberális ellenzék jelöltje azonban a „biztonsági intézkedések", az üldözés és a választási csalások ellenére a szavazatok csaknem egynegyedét szerezte meg. Az 1959. jún. 19-i alkotmányreform – válaszként – megszüntette a közvetlen elnökválasztást és ún. kétszakaszos választással helyettesítette. Az ellenzéki hangulatot a hírhedt PIDE titkosrendőrség fokozódó tevékenysége, valamint a hazafiak (köztük A. Riveira író) elleni terrorperek sem tudták elfojtani. A munkásosztály és vezető ereje, a KP elleni terrorintézkedések nem tudták megakadályozni az ellenzék (szocialisták, liberális körök, katolikus csoportok, sőt alkotmányos monarchisták) 1962 végén bekövetkezett egyesülését, a Nemzeti Felszabadítás Hazafias Frontjának megalakítását. A front elnöke – meggyilkolásáig – Delgado tábornok volt. 1963 májusában prágai találkozójukon Cunhal, a KP főtitkára és Delgado tábornok megegyezett a fasiszta diktatúra elleni közös harcban, ideiglenes kormány megalakításában és a demokratikus szabadságjogok helyreállításában. A front, amely a Salazar-rendszer reakciós bel- és külpolitikája ellen küzdőket egyesíti – azóta kiszélesedett. Hozzájárult ehhez a portugál gyarmatokon folyó költséges, a népre nehezedő, a felszabadító mozgalmak elnyomására irányuló politika is, amelyet a fasiszta diktatúra a NATO támogatásával folytat. Ezt a politikát az 1961 óta megismétlődő kudarcok ellenére (1961. febr.: a fegyveres függetlenségi harc kezdete Angolában, 1961. júl.: Guinea-Bissauban, 1961. dec.: India felszabadítja Goa, Diu és Damão területét, 1964. szeptember: a mozambiki fegyveres felszabadító harc kezdete) az 1968. szeptember óta hivatalban levő Caetano-kormány is folytatja. 1966-tól a nyugatnémet légierő támaszpontot kapott Bejában.

Caetano demagóg intézkedésekkel próbálja fenntartani a fasiszta diktatúrát. Ezt bizonyítják a nemzetgyűlési választások (1969. okt. 26.) is, amelyeken a szavazók részvételének korlátozása és a PIDE terrorja következtében mind a 130 mandátumot az egyetlen pártként engedélyezett Nemzeti Unió kapta meg. Az 1969-es év a rendszer elleni harc 1961–62 óta tapasztalható legjelentősebb fellendülését hozta: az év első hónapjaiban munkabeszüntetés és sztrájkhullám söpört végig az országon. A megmozdulásokban mintegy 100 000 munkás vett részt. Ugyanebben az időben kb. 5000 diák vett részt sztrájkokban, tüntetéseken és más megmozdulásokon. 1970-ben a Nemzeti Unió feloszlott és Nemzeti Népi Akció néven újjáalakult; a Központi Bizottság elnöke Caetano lett, aki ezzel személyes hatalmát erősítette. Kudarcot vallott az az invázió, amelyet Guinea-Bissau portugál gyarmatról indítottak Guinea ellen (1970. nov.).

Időrendi táblázat

I. e. 1000 körül	Luzitánok a mai Portugália területén.
154	A luzitánok felkelése Viriathus vezetésével a rómaiak ellen.
I. sz. 409-től	Suévek és nyugati gótok behatolása.
585	Portugáliát a nyugati gót birodalomhoz csatolják.
711–718	Az arabok meghódítják a Pireneusi-félsziget legnagyobb részét.
756	Portugália a córdobai emirátus része.
1055–64	„Nagy" Ferdinánd, Kasztília és León királya meghódítja Észak-Portugáliát, fővárosa: Coimbra.
1095	VI. Alfonz Burgundiai Henriknek adja hűbérbe a portugál grófságot.
1143	Alfonz Henriket királlyá választják. Portugália állami önállóságának kezdete.
1147	A keresztesek elfoglalják Lisszabont.
1249	Algarve meghódításával lezárul a reconquista.
1279–1325	I. Dénes Portugália legjelentősebb középkori uralkodója.
1385–1433	I. János, az Avis-dinasztia megalapítója.
1385	Győzelem Kasztília ellen az aljubarrotai csatában.
1386	Szövetség Angliával (a windsori szerződés).
1394–1460	Tengerész Henrik herceg.
1415	A portugálok elfoglalják Ceutát. A gyarmati terjeszkedés első lépése.
1444	Az első afrikai néger rabszolgaszállítmány Lisszabonban.
1481–95	II. János a nemesi ellenállás letörése (1483) után összefogja a nemzeti erőket, létrehozza a gyarmati terjeszkedés előfeltételeit.
1487	Bartolomeo Diaz körülhajózza a Jóreménység fokát.
1494	A tordesillasi szerződés Spanyolországgal a gyarmati befolyási övezetek felosztásáról.

1495–1521	I. „Szerencsés" Manuel; a portugál abszolutizmus hatalmának tetőpontja. A városok előjogainak (forais) megszüntetése.
1496	A zsidók tömeges kiűzése.
1497–98	Vasco da Gama indiai útja.
1500	Cabral Brazília partjainál.
1510	Affonso d'Albuquerque alkirály meghódítja Goát.
1511–12	Malakka és a Maluku-szigetek meghódítása.
1536	Az inkvizíció bevezetése. A jezsuita rend növekvő befolyása.
1578	Sebestyén király megsemmisítő vereséget szenved a móroktól a „három király csatájában" al-Kaszral-Kabirnál, Marokkóban.
1580	Kényszerunió Spanyolországgal.
1602-től	A hollandok magukhoz ragadják a portugál gyarmatok nagy részét Délkelet-Ázsiában (a Maluku-szigetek, 1641; Malakka, később Ceylon).
1640	Portugália függetlenségének visszaállítása IV. János vezetésével, aki megalapítja a Bragança-dinasztiát.
1661	Portugál–angol házassági és szövetségi szerződés.
1668	A spanyol udvar számos katonai vereség után elismeri Portugália függetlenségét (a lisszaboni béke).
1703	A Methuen-szerződés (Anglia gazdasági és politikai befolyásának kezdete).
1755	Egy súlyos földrengés lerombolja Lisszabont. Az esemény nagy hatással van a francia felvilágosodás gondolkodóira (Voltaire).
1758	A Pombal reformpolitikája elleni tavorai nemesi lázadás leleplezése.
1759	A jezsuiták kiűzése.
1777	Pombal száműzetése.
1807	A fontainebleau-i titkos szerződésben Franciaország és Spanyolország elhatározza Portugália felosztását (okt.). A francia hadsereg bevonul Lisszabonba (nov.).
1808	A francia invázió elleni népi mozgalom kezdete. A portugálok a Lord Wellington vezette brit csapatok segítségével legyőzik a franciákat Vimeirónál (aug.).
1811	A franciákat véglegesen kiűzik Portugáliából.
1820–23	Polgári-liberális forradalom.
1820	Az oportói helyőrség lázadása (aug. 24). Felkelés Lisszabonban. Az ideiglenes kormány megalakítása (aug.–okt.). Az alkotmányozó cortes összehívása (okt.).
1822	A cortes-alkotmány elfogadása, amely az 1812-es spanyol alkotmányra épül. Brazília függetlenségi nyilatkozata (szept. 7).
1826–53	II. María da Gloria.
1826	A mérsékelt alkotmány („Carta de lei").
1828	Dom Miguel államcsínye (máj.).
1828–33	A „miguelista" háborúk.
1833	II. María da Gloria másodszori trónra emelése.
1836	A lisszaboni felkelés. Az 1822-es alkotmány visszaállítása (szept.).
1842	Katonai lázadás Oportóban (jan.). Helyreállítják az 1826-os konzervatív alkotmányt. Costa Cabral tábornok katonai diktatúrája (febr.).
1846	Az észak-portugáliai népi felkelés lemondásra kényszeríti Costa Cabralt (máj. 26).
1851	A Konzervatív Párt (regenerados) megalakítása.
1854	A rabszolgaság formális eltörlése a portugál gyarmatokon és ún. contract-rendszerrel, „szerződéses" rendszerrel való helyettesítése.
1872	Az első sztrájkot szocialista csoportok szervezik.
1875	A Szocialista Párt létrejötte.
1876	A Köztársasági Párt megalakulása.
1892	Az első szakszervezetek létrejötte.
1896	Törvény az anarchisták ellen.
1899	Titkos egyezmény Nagy-Britanniával a windsori szerződés felújításáról.
1906–08	João Franco miniszterelnök diktatúrája a király jóváhagyásával.
1910–12	Polgári forradalom.
1910	A monarchia megdöntése, a köztársaság kikiáltása (okt. 5).
1911	Törvény az egyház és az állam különválasztásáról (ápr.). Köztársasági alkotmányrendelet. Az első elnök: Manual de Arriaga (aug.).
1912	Általános sztrájk Lisszabonban. Rendkívüli állapot és letartóztatások (jan.).

1917 Katonai lázadások Portugáliában. Sidónio Pais katonai diktatúrája (dec.).
1919 Monarchista lázadások Oportóban és Lisszabonban (jan.–febr.).
1921 A KP megalapítása.
1926 Katonai puccs Gomes da Costa vezetésével (máj. 28). Machado elnök Mendes Cabeçadas kapitányt bízza meg kormányalakítással. Mendes Cabeçadas, Gomes da Costa és Ochoa triumvirátusa kezdetben megosztja egymással a hatalmat. Gomes da Costa hatalmi puccsa (jún. 17). Új kormányt hoz létre, Carmona tábornok azonban erőszakkal kiszorítja a hatalomból (júl. 9).
1928 Carmona tábornokot elnökké „választják" (márc.).
1930 A Nemzeti Únió (União Nacional) kormánypárt újjáalakítása; minden más pártot és szervezetet betiltanak.
1932 Salazar miniszterelnök, lényegében diktátor (júl. 5).
1933 A kleriko-fasiszta alkotmány („Estado Novo") kibocsátása (márc. 19).
1935 Carmona elnök „újjáválasztása" (1951-ig).
1936 A hadiflotta egységeinek felkelési kísérlete a lisszaboni kikötőben (szept.).
1939 Megnemtámadási egyezmény a Franco-rendszerrel (márc. 17). A hagyományos szövetség megújítása Nagy-Britanniával (máj.).
1942 Az „ibériai blokk" Spanyolországgal.
1943 Szerződés Nagy-Britanniával, amely az Azori-szigeteken támaszpontot épít (1944-ben az USA is jogot kap a bázis használatára).
1945 Antifasiszta tüntetések (máj.). Az illegalitásban haladó pártok és csoportok közösen létrehozzák a „Demokratikus Egységet".
1948 Portugáliát bevonják a Marshall-tervbe.
1949 Csatlakozás a NATO-hoz (ápr. 4).
1951 Barátsági és segélynyújtási szerződés az Egyesült Államokkal. Az USA támaszpontokat építhet az Azori-szigeteken (jan. 8).
1955 Az elnökválasztás alkalmából sztrájkokra és tüntetésekre kerül sor (jún.). Portugália felvétele az ENSZ-be (dec. 15).
1958 Az elnökválasztáson Delgado tábornok, a liberális ellenzék jelöltje a leadott szavazatoknak csaknem negyedrészét szerzi meg. Az elnök Tomás tengernagy, a hivatalos jelölt lesz (jún.). A Dél-Amerikában, főképpen Brazíliában élő politikai emigránsok megalapítják a Nemzeti Függetlenségi Mozgalmat.
1959 Delgado tábornok Brazíliába emigrál (ápr.). Alkotmányreformmal megszüntetik a közvetlen elnökválasztást (jún. 19).
1960 Csatlakozás az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA). Portugál–nyugatnémet vegyes bizottság jön létre a gazdasági együttműködés fejlesztésére, amely a Portugáliában és gyarmatain eszközölt nyugatnémet tőkebefektetéseket biztosítja. A. Cunhal szökése a börtönből (jan.).
1961 Hazafiak Galvão kapitány vezetésével elrabolják a legnagyobb portugál luxushajót, a „Santa Maríát", amely „Santa Libertade" néven eljut Brazíliába (jan.–febr.). A fegyveres felkelés kezdete Angolában (febr.) és Guinea-Bissauban (júl.). Az ENSZ XVI. közgyűlése (ápr.) és a Biztonsági Tanács (jún.) tiltakozik Portugália gyarmati önkénye ellen. India felszabadítja Goát, Diut és Damãot (dec.).
1962 Megalakul a Nemzeti Felszabadítás Hazafias Frontja. Végrehajtó szerve a Portugál Forradalmi Junta. Székhelye Algír. Terrorperekben munkásvezetőket ítélnek súlyos börtön- és fegyházbüntetésre.
1964 A függetlenségi mozgalom kezdete Mozambikban (szept.). Szerződés Nyugat-Németország bejai légibázisának építéséről.
1965 Sztrájkok és diákzavargások (febr.). Delgado tábornokot Badajozban holtan találják (ápr.). Az elnökválasztáson a hivatalos jelölt győz, az ellenzék jelöltje a választás akadályozása elleni tiltakozásul lemond a jelöltségről (nov.).
1968 Kormányátalakítás. A kormány ügyeinek intézését Caetano veszi át (szept.).
1969 Nagyarányú munkás- és diáksztrájkok és felvonulások (jan.–máj.). Nemzetgyűlési „választások" (okt. 26).
1970 Meghiúsult inváziós kísérlet Guinea ellen (nov. 22).

Albuquerque, Affonso d': hódító; 1453–1515; 1509-től India alkirálya, 1510-ben elfoglalta Goát, amely később az indiai portugál hatalom központja lett. 1511–15-ben az ő vezetésével hódították meg Malakkát és Ceylon egyes részeit, majd a Maluku-szigeteket. Az Aden elleni sikertelen támadás (1513) után elfoglalta a Perzsa-öbölben fekvő Ormuzt, hogy Velencével szemben megszerezze a borskereskedési monopóliumot. Kegyetlensége révén vált hírhedtté.

Almeida, Francisco d': hajós és hódító; 1450–1510 körül; India első portugál alkirálya 1505–09 között. A kelet-afrikai partvidéken meghódította Quiloát és Mombasát, az indiai Malabár-partvidéken létrehozta Kalikat erődjét, Diu előtt döntő vereséget mért az egyiptomi-arab flottára (1509).

Arriaga Brun de Silveira e Peyrelongue, Manuel José de: politikus és jogtudós; 1840–1917; a köztársasági mozgalom vezető alakja. 1882-ben a Köztársasági Párt jelöltjeként megválasztották a cortesba. Az 1910-es polgári forradalom legjelentősebb úttörői közé tartozott. 1911-től 1915-ig köztársasági elnök volt. Az első világháborúban Portugália semlegessége mellett szállt síkra.

Braga, Teófilo: politikus és tudós; 1843–1924; a Köztársasági Párt vezető tagjaként az 1910-es polgári forradalom legjelentősebb alakjai közé tartozott. 1910–11-ben az első köztársasági kormány vezetője, 1915 októberéig ideiglenes elnöke. Vezetésével döntő polgári demokratikus reformokat hajtottak végre.

Cabral, Pedro Alvarez: felfedező; 1467 v. 1468–1526; Lisszabonból Indiába utaztában 1500. ápr. 22-én hajója a brazil partokra sodródott Porto Seguránál. A dél-amerikai területet Portugália számára birtokba vette.

Caetano, Marcelo José das Neves Alves: politikus; szül. 1907-ben. Salazar régi, bizalmas munkatársa. 1944–47: gyarmatügyi miniszter, 1955–58: miniszterelnök-helyettes, 1968-tól Salazar utódja.

Carmona, Antonio Oscar de Fragoso: tábornok és politikus; 1869–1951; 1926-ban részt vett a Gomes da Costa tábornok elleni államcsínyben és külügyminiszter lett. Elfogatta Gomes da Costát; bevezette a klerikál-fasiszta katonai diktatúrát, amelynek 1928-tól elnöke lett.

Costa Cabral, Antonio Bernardo da: politikus; 1803–89; kezdetben a radikálisok híve, később az abszolutista párt felé fordult. 1839-ben igazságügy-miniszter volt. 1842 februárjában magához ragadta a hatalmat, ismét életbe léptette az 1826-os konzervatív alkotmányt. Keményen, reakciós célkitűzésekkel kormányzott. Rendszere ellen Észak-Portugáliában népi felkelések törtek ki, amelyek 1846. máj. 26-án lemondásra kényszerítették. 1849 és 1851 között ismét miniszterelnök.

Cunhal, Alvaro: munkásmozgalmi vezető és politikus; szül. 1913-ban; 1935–40: az illegális Kommunista Ifjúsági Szövetség főtitkára. 1935-től a KB, 1942-től a KP titkárságának tagja. 1949-ben a titkosrendőrség (PIDE) letartóztatta, 1960-ban más funkcionáriusokkal együtt megszökött, azóta száműzetésben él. 1961-től a párt főtitkára. A fasiszta diktatúra minden ellenfelének összefogásáért harcolt. Ezért találkozott például Delgado tábornokkal 1963 májusában Prágában.

Delgado, Humberto: tábornok és politikus; 1906–65 (meggyilkolták); 1951–52-ben a NATO főhadiszállásán Portugália képviselője. 1958 júniusában a Salazar-rendszer hivatalos képviselőjével szemben jelöltette magát az elnökválasztáson. A terror és a választási csalás ellenére a szavazatok csaknem egynegyedét sikerült megszereznie. A fenyegető letartóztatás elől Brazília nagykövetségére menekült (1959. jan.), majd Brazíliába emigrált. A portugál forradalmi junta elnökeként a Nemzeti Felszabadítás Hazafias Frontjának egyik vezetője. 1965 áprilisában (valószínűleg 17-én) mint a Salazar-rendszer legveszélyesebb ellenfelét a spanyolországi Badajozban meggyilkolták.

Diaz, Bartolomeo: felfedező; 1450–1500 körül; 1488-ban elsőként érte el Afrika legdélibb pontját, s ezzel előkészítette Vasco da Gama indiai útját. 1500-ban a Cabral vezette flotta egyik vezetője volt, és a Jóreménység fokánál egy viharban lelte halálát.

Gama, Vasco da: felfedező; 1469–1524; 1497–98-ban Afrika megkerülésével megtalálta az Indiába vezető tengeri utat a Malabár-partvidékre. Második útján hatalmas flottát vezetett, amely támadások és tengeri rablás révén megalapozta az Indiai-óceán feletti uralmat. 1503-ban nemesi rangra emelték, 1524-ben kinevezték India alkirályává. Felfedezései révén csaknem az egész afrikai partvonal ismertté vált.

Pombal, Sebastião José de Carvalho e Mello, Marqués de: államférfi, a felvilágosult abszolutizmus legjelentősebb képviselője Portugáliában; 1699–1782; I. József első miniszterként számos reformot kezdeményezett politikai, gazdasági, közigazgatási és katonai téren. Merkantilista elvek alapján irányította a gyarmati politikát. Ellenezte a portugáliai brit gazdasági befolyást. Az I. József halála után győzelemre jutott nemesi reakció kikényszerítette Pombal száműzetését, reformjainak többségét pedig visszavonatta.

Salazar, Antonio de Oliveira: politikus; 1889–1970; 1928-ban pénzügyminiszterré nevezik ki rendkívüli teljhatalommal (1940-ig); 1930-ban újjáalakította a Nemzeti Unió elnevezésű fasiszta

kormánypártot, ugyanabban az évben gyarmatügyi miniszterként kibocsátotta az „Acto Colonial"-t, amely proklamálta Portugália „örökös jogát" a gyarmattartásra. 1932–68: miniszterelnökként állt a kleriko-fasiszta diktatúra élén. 1936–47: pénz- és külügyminiszter; 1961-től hadügyminiszter is.

Saldanha, João Carlos de Oliveira e Daun: hadvezér és politikus; 1791–1876; nagy része volt a „miguelisták" leverésében. 1834: marsall. A Konzervatív Párt egyik vezetője volt, több ízben miniszterelnök is (1846–49, 1851–56, 1870).

„Tengerész" Henrik (Dom Henrique el Navegador) herceg, I. János király fia; 1394–1460; a portugál tengeri hajózás létrehozója. Megalapította a sagresi tengerésziskolát. Ő kezdeményezte a nyugat-afrikai partvidék tervszerű felkutatását (1416-tól), ezzel megnyitotta a portugál felfedezések és a tengerentúli hódítások korát.

W. Wiese

Puerto Rico

Puerto Rico, az USA „társult szabadállama", a Nagy-Antillák azonos nevű szigetén, Közép-Amerikában; területe (a környező kisebb szigetekkel együtt): 8897 km²; lakossága (1970): 2,9 millió; fővárosa: San Juan; közigazgatási egységei: 7 járás. Hivatalos nyelve a spanyol és az angol.

Kolumbusz 1493-ban, első amerikai útján fedezte fel Puerto Rico (gazdag kikötő) szigetét, és a spanyol korona tulajdonává nyilvánította. A gyarmatosítás 1508-ban Juan Ponce de León vezetésével kezdődött. 1521-ben alapították San Juant, a mai fővárost. Az őslakosság heves ellenállást tanúsított (1511: 10 000 indián felkelése), ezért teljesen kiirtották. 1518-tól a spanyolok afrikai néger rabszolgákat hurcoltak be a cukornád-ültetvényekre. A Nyugat-India feletti uralom szempontjából kulcsfontosságú Puerto Ricót a 17–18. században rendszeresen fosztogatták az angol, holland és francia tengeri kalózok (flibustier).

A 19. századi függetlenségi törekvések az 1835-ös, az 1838-as és az 1867–68-as felkelésekben nyilvánultak meg. A gyarmatosítók az ellenállás közvetlen eredményeként eltörölték a rabszolgaságot (1873). Spanyolország a kubai szabadságharc nyomására 1897-ben teljes autonómiát adott Puerto Ricónak; a sziget lényegében önálló lett. Az 1898-as spanyol–észak-amerikai háború után azonban a sziget az USA uralma alá került. Az új gyarmati rendszerrel szemben nemzeti mozgalom („önrendelkezési kampány") bontakozott ki Eugenio M. de Hostos vezetésével. Az első alkotmánytörvény, a Jones Act (1917) Puerto Ricót az USA „területévé" (territorium) nyilvánította, és a sziget lakosságának megadta az amerikai állampolgárságot anélkül, hogy jogot adott volna a kongresszusi választásokon való részvételre.

A függetlenségi mozgalom új hulláma 1926–27-ben következett be. Sztrájkok, éhségmenetek és felkelési kísérletek jelezték a népi mozgalom erejét. Ezek az akciók fokozódtak a gazdasági világválság idején, amely a sziget teljes gazdasági összeomlását idézte elő (1930: a lakosság 60%-a munaknélküli). 1934-ben létrejött a Kommunista Párt. Az antiimperialista nemzeti mozgalom az 1936–37-es felkelésekben érte el tetőpontját, a felkeléseket az amerikai csapatok leverték. 1947-ben Puerto Rico jogot szerzett arra, hogy maga válasszon kormányzót (1948-tól: M. M. Muñóz Marín). 1950-ben újabb fegyveres népi felkelést fojtottak el az amerikaiak. Az 1952-es alkotmány értelmében Puerto Rico az USA ún. „társult szabadállama". Az autonóm státus alig változtatott a sziget gyarmati helyzetén. A teljes függetlenségért küzdő mozgalom élén az anarchista jellegű Nacionalista Párt (Partido Nacionalista), a baloldali liberális Függetlenségi Párt (Partido pro Independencia) és a KP áll. A különféle pártokból széles egységfront jött létre (1959). Az egységfront célja a sziget felszabadítása. Puerto Rico 1960 októberében petícióval fordult az ENSZ-hez. Az USA gyarmatosító uralma elleni mozgalom a kubai forradalom hatására fellendült (tömegtiltakozás az amerikai rakétatámaszpontok ellen; 1961. dec.: második petíció az ENSZ-hez). Az amerikai kormányzat fokozta együttműködését a helyi kollaboránsokkal (Partido Popular Democrático Muñóz Marín vezetésével; Partido Estadista Republicano Ferré, Figueroa és Garcia Méndez vezetésével) és taktikai okokból proklamálta a „gyarmatosítás felszámolását", hogy Puerto Ricót „a nyugati demokrácia kirakatává" változtassa Kubával szemben (Teodoro Moscosónak, a „Szövetség a Haladásért" különmegbízottjának kinevezése). 1962-től a Demokrata Néppárt és az Estadista Párt fokozottan harcol azért, hogy ismerjék el Puerto Ricót az USA 51. államaként. Ez a fordulat megbénítaná a függetlenségi mozgalmat. 1964 februárjában Johnson amerikai elnök ún. Status Comission Billt, a sziget státusát meghatározó

törvényjavaslatot terjesztett elő az államjogi rendezés érdekében. Az amerikai nagyvárosok legszegényebb bevándorlói a szigetlakók közül kerülnek ki. Az 1964. nov. 4-i kormányzóválasztáson R. Sánchez Villeda, a Partido Popular Democrático jelöltje győzött. 1965. febr. 23-án megalakították a Congreso Puertoriqueño Anticolonialistát, amelynek célja a teljes függetlenség kivívása. Az 1967. évi júliusi népszavazáson a választók többsége (az ellenzék üldözése ellenére) Puerto Ricónak az USA 51. államaként való felvétele ellen szavazott.

Dr. M. Kossok

Réunion

Réunion (la Réunion); Franciaország gyarmata (ún. tengerentúli megyéje), sziget az Indiai-óceánon, Afrikától keletre; területe: 2510 km²; lakossága (1968): 425 500; közigazgatási székhelye: Saint-Denis, hivatalos nyelve a francia.

Réuniont valószínűleg 1507-ben fedezte fel a portugál Pedro de Mascarenhas. 1613-ban az angolok, akik átmenetileg letelepedtek a szigeten, England's Forestnak nevezték el. 1643-ban a franciák vették birtokukba a lakatlan szigetet, ekkor kapta az Île Bourbon nevet. 1654-ben megalapították az első települést, amelynek lakóit madagaszkári menekültek duzzasztották. 1664–1768 között a francia királyok átengedték a francia Kelet-Indiai Társaságnak, amely kávécserjék ültetésével és 1717-től néger rabszolgák behurcolásával gazdaságilag virágzóvá tette a szigetet. 1793-ban francia forradalmárok a Bourbon nevet Réunionra változtatták. 1810–15-ben brit megszállás alá került. 1848-ban a rabszolgaság eltörlése átmenetileg az ültetvényes gazdálkodás hanyatlását idézte elő. A kávétermesztésről lemondtak a cukornádkultúra javára. Amíg a szigetlakók tömegei ma is nagy nyomorban élnek, egy 200–300 családból álló ültetvényes arisztokrácia kezében tartja az egész gazdaságot (főképpen a cukortermelést). Az 1946-os alkotmány értelmében a sziget Franciaország ún. tengerentúli megyéje. Az általános választójog kivívása (1946) óta a francia közigazgatás kolonialista mesterkedései ellenére átlagosan a választók egyharmada a Kommunista Párt jelöltjeire szavaz. Az 1967. évi februári választások során súlyos összeütközésekre került sor az ellenzéki erők és a francia gyarmati rendőrség között. A demokratikus erők a KP vezetésével a sziget teljes függetlenségét követelik.

W. Stegner

Római Birodalom

Az ókor legnagyobb földközi-tengeri rabszolgatartó állama. Latium vidékén a Tiberis torkolatához közel eső Róma városa volt a későbbi birodalom magva. Az első települések az i.e. 10. században a Palatinus-dombon, a 9. században pedig a Capitoliumon, az Esquilinus-, a Quirinalis- és a Viminalis-dombon jöttek létre. Ókori hagyomány szerint a várost Romulus alapította i. e. 753-ban. A község Latium mondabeli régi fővárosának, Alba Longának lerombolása után, a latin és a szabin települések egyesülése révén, a Hét Domb Városává fejlődött, amelyre a legkorábbi időkben az etruszk városállamok gyakoroltak erős kulturális befolyást.

A királyság kora

Róma legrégibb történetéről a régészeti leletanyagon kívül csak egy mitikus elképzelés maradt fenn, amely a városnak Romulus által történt alapításától kezdve további hat, egymást követő királyról számol be: Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, az etruszk Tarquinius Priscus, Servius Tullius (etruszk nyelven Mastarna) és Tarquinius Superbus. Az ő uralmuk alatt Róma vezető szerepre tett szert Latiumban. A királyság korában történt meg az átmenet az ősközösségből az osztálytársadalomba. Servius Tulliusnak tulajdonítja a hagyomány azt a politikai reformot, amelynek révén a főképpen földműveléssel foglalkozó plebejusokat felvették a populus romanus, a római nép soraiba, amely addig állattenyésztő patríciusokból állt. A vagyon szerinti megosztás (cenzus) és a hadseregbe történő, ennek alapján végrehajtott sorozás, a régi nemzetségi viszonyok bomlásának jele. A politikai és társadalmi jogok megfeleltek a vagyon (mindenekelőtt a földtulajdon) nagyságának. Az ún. serviusi reformok célja az volt, hogy az uralkodó osztályok tagjai a comitiákban előnybe kerüljenek.

A korai köztársaság

Az etruszk királyok elűzése (a hagyomány szerint 510-ben), amelyet a római nép a patríciusok vezetésével harcolt ki, véget vetett az idegen uralomnak, noha Porsenna király, az elűzött Tarquiniusok barátja megpróbálta helyreállítani az etruszk uralmat. Az arisztokratikus köztársaságot évente választott hivatalnokok (magistratus) vezették.

A rendek harca. A kialakuló rabszolgatartó államban heves harc tört ki a szabad, de politikailag jogfosztott plebejusok, illetve az előjogok birtokosai, a patríciusok között (510–287). Ennek során a plebejusok mindenekelőtt az egyenjogúságért és a földhözjuttatásért harcoltak (494: a plebs kivonulása a „Szent Hegyre" – secessio plebis, 449: a „tizenkét táblás törvények" rögzítése, 367: Licinius és Sextius néptribunusok törvényei, 287: Hortensius törvénye). A rendek harcában a jómódú plebejusok győztek, akik ettől fogva vállalhattak vezető állami hivatalokat. A szegényebb plebejusoknak a kiharcolt politikai jogokból alig volt előnyük, mert az állami hivatalokat nem fizették, ezért a pozíciókat csak idegen munkaerő kizsákmányolásával lehetett betölteni. A hivatalt viselő patríciusi nemzetségekből és leggazdagabb plebejus-családokból a Hortensius-törvény megalkotta az új hivatali nemességet, a nobilitast.

Itália meghódítása. A szomszédos népek és törzsek leigázására irányuló háborúkból a köztársaság az 5. században győztesen került ki. A Tiberis jobb partján fekvő Veiinél aratott győzelemmel (396) sikerült behatolni az etruszk településterületre. A hódítást visszavetette a gallok betörése (387). Az Allia folyónál Brennustól elszenvedett vereség után Róma védői csak a Capitoliumot tudták megtartani, és nagy árat kellett fizetniük a kelta gallok elvonulásáért. Róma ekkor hozta létre védőfalként az ún. serviusi falat. A többi latin törzs, a samniták, az etruszkok, a dél-itáliai görög városok, pl. a Pürrhosszal szövetséges Tarentum elleni háborúkban Róma 265-ig csaknem az egész mai Itáliát hatalmába kerítette.

A római győzelem magyarázata az volt, hogy a fiatal rabszolgatartó állam magasabb fejlettségi szintet ért el, mint az általa legyőzött, még a nemzetségi rend keretei között élő törzsek, a szétforgácsolt etruszkok vagy az önálló görög kolóniák. A rómaiak még a náluk társadalmilag fejlettebb közösségekkel (pl. a görögökkel vagy az etruszkokkal) szemben is fölényben voltak, mivel az utóbbiaknak nem volt központosított államuk, és nem állítottak csatasorba olyan fegyelmezett népi hadsereget sem, mint a rómaiak. Ezenkívül Róma diplomáciai fölényben is volt ellenfeleivel szemben, és a legyőzötteknek különféle jogokat biztosított, hogy ezzel előzze meg a győztessel szembeni egységes fellépést.

Az állam és a társadalom a korai köztársaság időszakában. A nagy földterület meghódítása, valamint az idegen törzsek és népek leigázása lehetővé tette a nagybirtokosok számára a rabszolgatartó gazdálkodásra, helyesebben az idegen rabszolgák alkalmazására való áttérést. Ez a fejlődés az adósrabszolgaság megszüntetésében nyilvánult meg Poetelius törvénye (326) révén, amely megtiltotta, hogy a római néphez tartozó személyeket rabszolgává tegyenek. Ez a törvény azt a szokást szentesítette, hogy a társadalom fő termelői a hadifogság folytán rabszolgasorsba süllyedt idegenek lettek. A patríciusok uralkodó osztálya abban volt érdekelt, hogy államát mint elnyomó gépezetet építse ki az alsóbb néprétegekkel szemben, továbbá az állam intézményeit az arisztokratikus köztársaság érdekében változtassa meg, illetve ennek érdekében hozzon létre újakat. Ez az államszervezet alkotta a római birodalom később kibontakozó hatalmát.

A késői köztársaság

Itália meghódításával római szövetségi állam jött létre, a leigázott törzsek és népek föderációja, olyan állam, amely megszilárdította a rabszolgatartó rendet, és az egész Appennini-félszigetre kiterjesztette uralmát.

Római terjeszkedés a Földközi-tenger térségében. Amikor Róma Itálián túlra is ki akarta terjeszteni hatalmát, összeütközésbe került Karthágóval, a Földközi-tenger nyugati részének akkori nagyhatalmával. A Római Birodalom a három pun háborúban (264–241, 218–201 és 149–146) saját területén is csatákat vesztett Hannibál karthágói hadvezérrel szemben (Cannae, 216. aug. 2), végül azonban a punokat kiszorította Szicíliáról, Szardíniáról és Korzikáról, valamint Hispániából. 146-ban Róma meghódította és lerombolta Karthágót. A meghódított területeken létrehozták az első tartományokat (provinciákat), s ezzel Róma kiharcolta uralmát a Földközi-tenger nyugati térségében.

A rómaiak az i. e. 3. sz. vége felé mind gyakrabban avatkoztak be a Földközi-tenger keleti részének ügyeibe, s megkezdték hatalmuk kiterjesztését az ottani államokra és népekre is. A dalmát partvidéken vívott két illyriai háború (229–228 és 219) eredményeképpen megszerezték az Adria feletti uralmat. Róma balkáni előretörése összeütközéshez vezetett Makedóniával. Nagy Sándor utódait három háborúban (215–205, 200–197, 171–168) legyőzték, és Makedóniát római provinciává nyilvánították. 200 és 190 kö-

zött a rómaiak befejezték Észak-Itália meghódítását, 181-ben legyőzték a ligurokat, 190-ben pedig Makedónia szövetségesét, III. Antiokhosz szeleukida királyt. Róma szövetségesei, Pergamon és Rhodosz is kiterjedt kisázsiai területeket szereztek. A további hódító hadjáratok során legyőzték a görög államok szövetségét, 189-ben az aitoliai, 146-ban az akháj szövetséget, s ezzel befejezték Görögország leigázását (146: Korinthosz lerombolása). A legyőzött államokat a 148-ban létrehozott makedón tartományhoz csatolták. A luzitánok és a keltiberek Viriathus vezette hispániai lázadása (154–133), amely a római elnyomás ellen irányuló felszabadító mozgalom példája volt, Róma győzelmével és Numantia meghódításával (133) végződött. 133-ban III. Attalosz Rómára hagyta örökül Pergamon birodalmát, amelyet azonban csak 129-ben, az Arisztonikosz vezette rabszolgafelkelés leverése után vettek birtokukba és tették Asia Provincia néven római tartománnyá.

A késői köztársaság társadalmi-gazdasági változásai. A hódítások következtében Róma, ugyanakkor pedig a rabszolgatartó rend hatalma tovább növekedett, mivel a győztesek a leigázott népek vagy törzsek fiait tömegesen vetették rabszolgasorba. Egyúttal kifejlődött a rabszolgatartás új rendszere, a tömeges rabszolgatartás, amely a latifundiumokon, a bányákban és a műhelyekben megnyilvánuló intenzív kizsákmányolás révén jött létre. A rabszolga a gazdaság legfontosabb termelési eszköze lett; a rabszolgatartó rend Rómában a 2. század derekán érte el klasszikus formáját. Egyúttal elnyomorodott az itáliai parasztság, amely addig Róma gazdasági és katonai erejét jelentette. Az elszegényedett tömegek növelték a városi nincstelenek, a proletárok rétegét, ezekből öltött formát az antik lumpenproletariátus, amely a társadalom költségén tengődött (gazdagok adományai és állami támogatás). Róma arisztokratikus politikája, amelynek következtében a gazdagság kis számú előkelő kezében halmozódott fel, törvényszerűen idézte elő a társadalmi megmozdulásokat (a Gracchusok mozgalma, rabszolgafelkelések). Róma nem csupán a Mediterraneum, a földközi-tengeri világ politikai centruma volt, rengeteg pénz is áramlott ide hadizsákmányok, kamatok, adók formájában. A mezőgazdasági nagyüzemeken kívül kereskedelmi és uzsoratőke fejlődött ki, amely főképpen a lovagok kezében összpontosult. Az utóbbiak pénzarisztokráciává alakultak, és a Gracchusok korától kezdve külön rendet alkottak, amely mind gyakrabban vett részt a szenátus elleni koalíciókban.

A hellenisztikus országokkal felvett érintkezés maradandó hatást gyakorolt Rómára fejlett kultúrája és technikája révén. Görög mintára alakultak ki a technikai ismeretek, virágzott fel az irodalom és a művészet Rómában és Itáliában (Arkhimidész, Livius Andronicus, Naevius, Ennius, Plautus, Terentius).

A késői köztársaság válsága. Az említett társadalmi-gazdasági fejlődés a római rabszolgatartó társadalom mély válságát idézte elő; rabszolgafelkelések, a szabad parasztok mozgalmai, polgárháborúk robbantak ki, végül pedig a köztársaság is megbukott, és politikai egyeduralom, autokrácia keletkezett.

Rómában már az i. e. 5. századtól kezdve napirenden voltak az összeesküvések vagy a kisebb rabszolgafelkelések. Ezek azonban csak a 2. század kezdetén öltötték általános népmozgalom méreteit. Az első nagy rabszolgafelkelés, amelynek során önálló rabszolgaállam alakult, Szicíliában zajlott le (138–132), de leverték. Ennek ellenére a Földközi-tenger térségében (Itália, Attika, Délosz, Khiosz, Pergamon) újra és újra rabszolgafelkelések törtek ki. 104-ben, amikor a törvénytelenül rabszolgasorba vetettek szabadon bocsátását megszüntették, Szicíliában kitört a második nagy rabszolgafelkelés Salvius és Athenion vezetésével. Ismét rabszolgaállam jött létre, a központi hatalom azonban ezt a felkelést is elfojtotta (101).

Jóllehet ezek a felkelések nem változtatták meg a társadalmi viszonyokat, forradalmi jelentőségűek voltak, mivel meggyorsították a római rabszolgatartó társadalom bomlását.

A háborúkban mértéktelenül meggazdagodott nemesség (nobilitas) uralma, ill. a szabad lakosság széles köreinek (különösen a parasztoknak) az elnyomorodása az i. e. 2. század közepétől létrehozta a szenátus egyre erősödő ellenzékét, amely végül is a Gracchusok demokratikus földreform-mozgalmában (133–121) csúcsosodott ki. Noha ez a mozgalom végül is meghiúsult az optimaták ellenállásán, a köztük és a néppártiak (populares) közötti harc többé nem ért véget, és különösen Marius, majd Sulla idején mind élesebb formákat öltött.

Róma időközben a birodalom csaknem egész határvonalán hódító hadjáratokat folytatott a még szabad határmenti törzsek ellen. 121-ben leigázta Dél-Gallia törzseit (avernusok és allobrogusok), megalapította Aquae Sextiaet (ma: Aix-en-Provence), és létrehozta Gallia Narbonensis (Provence) tartományt. 113-ban megkezdődtek a germán kimberek és teutonok támadásai (római vereség 113-ban Noreiánál, 105-ben Arausiónál; 102–101: e germán törzsek megsemmisítése), 111-ben Róma Jugurtha, az északafrikai Numidia királya ellen harcolt, akit 105-ben le is győzött. A két győztes háború a néppárt által első ízben 107-ben konzullá választott

Marius nevéhez fűződött. A Marius által 107-ben végrehajtott katonai reform a polgárőrséget proletárokból toborzott zsoldoshadsereggel váltotta fel, ennek következtében a katonák anyagilag is érdekeltté váltak az állandó hadakozásban (a zsákmányból való meggazdagodás reménye), hadvezéreiknek pedig rendelkezésükre álltak azok politikai törekvéseinek támogatásában.

100 körül kezdődött meg a köztársaság politikai válsága. 99-ben az optimaták átvették az uralmat Rómában. Reakciós politikájuk elmélyítette a társadalmi feszültségeket. Amikor 90-ben vonakodtak megadni a polgárjogot itáliai szövetségeseiknek, kitört a szövetségesek háborúja, amelyet a rómaiak a felkelők nagy részének tett politikai engedmények révén győzelemmel fejeztek be. A három kisázsiai háborúban (88–84, 83–82 és 74–64) legyőzték a vállalkozó szellemű Mithridatész VI. Eupator pontoszi királyt, és birtokainak nagy részét római tartománnyá szervezték. 88-ban Sulla államcsínyével (először szállta meg Rómát római hadsereg) megkezdődött a polgárháború Sulla hívei (optimaták) és Marius hívei (a néppártiak) között. A harc végül Sulla diktatúrájával (82–79) végződött.

Marius hívei Hispániában, a Sertorius vezette luzitánokkal és keltiberekkel szövetkezve védekeztek (80–72). Itáliában, Spartacus vezetésével, kitört a harmadik nagy rabszolgafelkelés (73–71), amelyet Crassus csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudott leverni. 67-ben Pompeius rendkívüli katonai teljhatalmat kapott, legyőzte a ciliciai tengeri kalózokat, majd 66–64-ben Mithridatészt (a harmadik mithridatészi háború), keleten pedig több provincia (Pontus, Szíria, Cilicia stb.) mellett létrehozta a vazallus államok rendszerét. Miután Cicero leleplezte Catilina összeesküvését (63–62), a legbefolyásosabb emberek ideiglenesen szövetkeztek a szenátus ellen, a Római Birodalom feletti uralomért (60: az ún. első triumvirátus Caesar, Pompeius és Crassus részvételével). Caesar 59-ben konzuli címet kapott, 58–50-ben helytartóvá való kinevezése után meghódította Galliát, 49-ben megkezdte a polgárháborút az optimaták és Pompeius ellen, akit 48-ban, Pharszalosznál legyőzött. Ezzel Caesar egyeduralmat szerzett, és miután Pompeius megmaradt híveit Thapsusnál (46) és Mundánál (45) leverte, hivatalosan is örökös diktátorrá választották. Ilyenformán – a köztársasági intézmények meghagyásával – monarchikus kormányforma jött létre, amely nyilvánvalóvá tette a köztársaság politikai válságát. Caesar meggyilkolása (44. márc. 15) után Octavianus legyőzte Antoniust, aki a második triumvirátus (Octavianus, Antonius, Lepidus) idején szövetségese volt, legyőzte Kleopátrát, a ptolemaioszi Egyiptom utolsó királynőjét (tengeri csata Actiumnál, 31), s ezzel új kormányzati formát hozott létre, a principátust.

A köztársaság bukásának okai a következők voltak: 1. A Római Birodalom területi gyarapodása s az ezzel összefüggő feszültségek folytán a köztársasági forma többé nem felelt meg az új viszonyoknak. A politikai hatalom központosítása – tekintettel az állandóan éleződő osztályharcokra – az arisztokrácia érdekében szükségessé vált. 2. Amikor a monarchista szellemű rabszolgatartók harcot indítottak a köztársaság ellen, a küzdelem elsősorban a szegény szabadok tömegei és a rabszolgák ellen irányult. A monarchisztikus kormányformára való törekvés a köztársaság gyengeségének beismerését jelentette, egy olyan politikai szervezet csődjét, amely már nem tudott megbirkózni a társadalmi mozgalmakkal. 3. A rabszolgatartó állam még olyan hatalmas volt, hogy sem a néptömegek nem tudták kiharcolni a demokratikus köztársaságot, sem a rabszolgák nem tudták magukat felszabadítani. 4. Marius katonai reformja, amelynek révén zsoldoshadsereg jött létre, kiélezte az oligarchikus csoportok belső nézeteltéréseit. A kimagasló tehetségű zsoldosvezérek (Marius, Sulla, Pompeius, Caesar) csapataikra támaszkodva egyeduralomra törtek, hogy szembe tudjanak szállni felülről (a szenátus, a magisztrátus részéről) vagy az alulról (a szabadok és a rabszolgák részéről) fenyegető nyomással. 5. Az uralkodó osztály harca arra irányult, hogy a fennálló kizsákmányoló viszonyokat megőrizze, sőt intenzívebbé tegye, vagyis megszilárdítsa az arisztokraták uralmát a birodalomban. A kizsákmányolt rétegek és osztályok harcában még nem volt jelen annak az objektív előfeltétele, hogy – a rabszolgatartó társadalmat felszámolva – új, haladó rendet teremtsen.

A principátus korszaka

A principátus kormányformája, amely a katonai fő hatalomra (imperium), a rendeleti jogra (constitutio) és az egyeduralkodó legfelső tekintélyére (auctoritas) támaszkodott, különleges római uralmi forma volt, amelyben köztársasági hagyományok keveredtek a monarchisztikus alapvonásokkal. A principátus mindenesetre megfelelt az uralmon levő rabszolgatartó arisztokrácia érdekeinek, és szükség volt rá mind az elnyomott osztályok és legyőzött népek féken tartása, mind pedig a külső ellenséggel szembeni védekezés céljából. Ez az államforma végül abszolút katonai diktatúrává fejlődött.

Augustus principátusa. Octavianus i. e. 27-ben szenátusi határozattal princepsi rangot kapott,

s ezzel hivatalosan megalapították a principátust. Octavianus, akit szakrális jellegű névváltoztatással Augustusnak neveztek el (Augustus – fenséges), olyan törvényeket hozott, amelyek kifejezték a szabadok, ill. a rabszolgák közötti különbséget, továbbá császári és szenátori közigazgatási területre osztották fel a tartományokat. Augustus törvényei megszilárdították a Római Birodalom belső és külső rendjét. Augustus igyekezett megnyerni céljainak a szenátori rendet, a lovagságot és a városi nemességet, a plebset pedig, amennyiben ingyen kenyeret és cirkuszi játékokat („panem et circenses") adott neki, megfosztotta politikai jogaitól. Anélkül, hogy tervszerű hódító politikát folytatott volna, nyugaton (Hispania meg nem hódított területein) és északon (Raetia, Noricum, Pannonia és Illyria egy részén) sikerült új birtokokat szereznie. Germánia meghódítására irányuló kísérlete kudarcot vallott (Varus veresége Arminiusszal szemben, aki i.sz. 9-ben a teutoburgi erdőben három római légiót, összesen 20 000 embert semmisített meg). Augustus lényegében lemondott a keleti hódításokról, és szoros kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn a parthus birodalommal. A polgárháború zűrzavara után a principátussal viszonylag békés korszak köszöntött be, amelyre a birodalom megszilárdítása érdekében az uralkodónak szüksége volt. A rabszolgatartó gazdaság is tovább fejlődhetett, az irodalom (Livius, Maecenas, Vergilius, Horatius, Tibullus, Ovidius), az építészet és a képzőművészet (templomok és más középületek) Augustus uralkodása idején és az ezt követő korszakban legmagasabb fejlődési szakaszába lépett.

A principátus az 1. században. Az Augustus által alapított Julius–Claudius-dinasztia Tiberiusszal, Caligulával, Claudiusszal és Neróval 68-ig uralkodott, s az ún. négy császár évének (68–69) trónharcai után Vespasianus, Titus és Domitianus: az ún. Flavius-dinasztia váltotta fel. Ebben az időben hódították meg a rómaiak Britanniát és Armeniát, foglalták el a Neckar vidékét (Decumatum). A britek (60–61), a zsidók (66–70) és a batávok (69–70) felkeléseit véresen leverték. Domitianus megszilárdította a birodalom határait. Bár a rabszolgatartó társadalom még szilárdan fennállt, a rabszolgamunkát nagy területeken csaknem teljesen kiszorította a szabad termelők munkája, s ezzel voltaképpen a hanyatlás első jelei mutatkoztak. Ez a körülmény gátolta a termelőerők és a technika további fejlődését. A nagy hódító háborúk befejeztével a rabszolgabehozatal csökkenni kezdett. A birodalom gazdasági súlypontja Itáliáról más tartományokba helyeződött át, ezek pedig Itália számára komoly konkurrenciát jelentettek. Mivel Itália egyre kevesebb árut állított elő, a pénz és a nemesfémek kelet felé áramlottak (fűszerekért és luxuscikkekért cserébe); a passzív kereskedelmi mérlegen a pénz nemesfémtartalmának csökkentése sem változtatott. Az 1. században általánossá vált a gazdasági stagnálás, amelynek politikai és gazdasági következményei az egész Római Birodalmat érintették.

A principátus a 2. és a 3. században. A Flavius-dinasztia császárait az ún. örökbe fogadott császárok követték, akiket azért neveztek így, mivel nem rokonsági utódlás, hanem örökbefogadás következtében jutottak hatalomra. Trajanus (98–117) még hódító politikát folytatott, leigázta Dáciát, Mezopotámiát és Asszíriát; s ezzel a birodalom elérte legnagyobb területi kiterjedését. Utódja, Hadrianus (117–138) néhány területet feladott, kiépítette a birodalom közigazgatását (hivatalok, bürokrácia), megerősítette a határ menti erődöket (a Hadrianus-fal Britanniában), és ellenőrző körutakat tett a tartományokban. Véresen leverte a zsidó nép felszabadító harcát (132–135), és megtiltotta a zsidóknak, hogy továbbra is hazájukban maradjanak. Antonius Pius uralkodása idején (138–161) több ízben fellázadtak a leigázott határ menti népek (Britannia, Mauretánia, Egyiptom), míg Marcus Aurelius (161–180) súlyos védekező harcokra kényszerült a külső ellenség (parthusok, markomannok, quadok) ellen. Commodus kormányzása (180–192) idején, valamint a Severus-dinasztia császárai alatt (193–235) a gazdasági hanyatlás fokozta a Római Birodalom belső és külső bizonytalanságát.

A 3. századi válság. A Severusokat az ún. katonacsászárok követték, akiket hadseregeik neveztek ki, azoktól függöttek, és sok esetben a hadsereg buktatta vagy gyilkolta meg őket.

A nagyszámú trónkövetelő fellépése miatt a birodalom védelme érezhetően meggyöngült, a germán törzsszövetségek (alemannok, frankok, gótok) és más népek (irániak, dákok, britek, mórok) betörhettek a római limeseken, az erődített határvonalon. A birodalom egysége időlegesen felbomlott, a kereskedés és az ipar mindinkább az egyes tartományokra korlátozódott. A hadsereg domináns szerepet játszott. A hadsereg, Róma városa és a közigazgatás ellátása céljából az adókat (többnyire természetbeni kötelezettségeket – visszatérés a naturális gazdálkodáshoz) felemelték, a pénz értékét pedig csökkentették. A termelők (parasztok, colonusok, kézművesek, rabszolgák stb.) helyzete romlott, ellenállásuk növekedett, egyre nagyobb tömegekben özönlöttek a városokba, elszaporodtak a rablóbandák. Egyes tartományokban, különösen Galliában, tömegfelkelések törtek ki (Bagauda-mozgalom). A városok helyzete megromlott, számos lakott hely elnéptelenedett. Így

haladt a Római Birodalom a 3. században összeomlása felé.

A principátus korszakának társadalmi változásai. Mivel egyre nehezebbé vált a rabszolgaszerzés, s növekedett a rabszolgák ára, törvényeket bocsátottak ki a rabszolgákkal való kíméletes bánásmódról, majd mindinkább a colonatusi viszonyok fejlődtek olyan társadalmi tényezővé, amelynek révén a továbbra is növekvő nagybirtokok, a latifundiumok érintetlenül maradtak. A megváltozott termelési módszerek azonban valamelyest enyhítették a válságjelenségeket. Rabszolgák és vagyontalan munkások parcellákat kaptak használatra, ezekért előre megállapított pénzösszeget és természetbeni adót fizettek, maguk tehát érdekeltté váltak a termelés fokozásában. Nagy szerepet játszott ebben a barbároknak mint colonusoknak a határkörzetekben történt letelepítése, amelynek üteme Marcus Aurelius óta fokozódott.

A szenátori rendbe fokozatosan behatoltak az itáliai városi és vidéki arisztokrácia elemei, a lovagi rend és a hadvezetés tagjai, maga a rend azonban továbbra is a köztársasági hagyomány hordozója volt, ezért meglehetősen gyakran került összeütközésbe az abszolutisztikus császárokkal (pl. Domitianusszal és Commodusszal). Jóllehet a lovagság megőrizte jelentőségét mint pénzarisztokrácia, ugyanakkor olyan hivatali nemességgé alakult át, amely a császári közigazgatásban szerzett pozíciókat, és a principátus támaszává lett. A néptömegek politikai aktivitása csökkent, a comitiák elveszítették jelentőségüket, a vidéki városok, a municípiumok kúriái pedig a császári bürokrácia növekedése következtében politikai szervekből az állam ügyintéző szerveivé süllyedtek. A politika irányítását a császárok, a hivatalnokok és a katonai vezetők vették át. Az államgépezet nyomása a leigázott népek tömegeire az utóbbiakat – reménytelen helyzetüknél fogva – fogékonnyá tette a keleti misztérium-vallások iránt. Ezen a termékeny talajon virágzott a kereszténység, amely a súlyos üldöztetések ellenére (különösen Nero, Decius, Diocletianus korában) a 4. századra a birodalom legjelentősebb vallásává fejlődött.

A dominátus korszaka

Az illyr származású Diocletianusnak (284–305), a dominátus megalapítójának reformok révén sikerült megszilárdítania a birodalmat.

Állam és társadalom a 4. században. Diocletianus egyik legfontosabb intézkedése a katonai reform volt, amely mozgékony csapatkötelékeket hozott létre a határokon. A germán törzseket elűzték vagy határvédelem céljából letelepítették, a perzsákat visszaszorították. A szárazföldi hadsereg sorait kibővítették, és a birodalmat a hadsereg felfegyverzésének és ellátásának szolgálatába állították. Alkotmányreform útján létrehozták a tetrarchiát (a négyek uralmát); ennek megfelelően Diocletianus három alcsászárt nevezett ki. A birodalom keleti és nyugati részre való új felosztása révén a császár új közigazgatási körzeteket és székhelyeket hozott létre. A birodalmat négy prefektúrára osztották Ravenna, Augusta Treverorum (Trier), Nicomedia és Sirmium központtal, minden prefektúrát három körzetre, minden körzetet hat–tíz kerületre osztottak. Elválasztották egymástól a polgári és a katonai hatalmat, az udvartartást (hivatali nemesség, ceremóniák stb.) kiépítették. Egy pénzügyi reformmal új pénzrendszert vezettek be, és az egész birodalomban rendezték az árakat és a béreket. Konstantin uralkodása (306–337) idején tetőzött az abszolút katonai diktatúra hatalma, a birodalom centrumát Rómából Konstantinápolyba (újra alapították: 330) helyezték át, ezáltal a szenátus Róma városi tanácsává süllyedt. A milánói ediktum (313) a kereszténységet egyenrangú valláskénti ismerte el, a katolikus egyházat tehát bevonta az államigazgatásba. Konstantin törvényei a colonusokat a mezőgazdaságban földhöz, a kézműveseket szakmai testületeikhez, az állami hivatalnokokat pedig városi hivatalaikhoz kötötte. Ez a jogilag szabad lakosság nagy részét lényegében rabszolgasorba döntötte, tehát deklasszálta.

A következő időszakot (Konstantin fiainak uralma) polgárháborúk, trónviszályok, szeparatista mozgalmak, felkelések és a külső ellenség elleni küzdelmek jellemezték. Julianus császár (361–363) kísérlete a pogány vallás helyreállítására kudarcot vallott, mivel az antik politeizmus, a többistenhit történelmileg elavult. I. Theodosius (379–395) államvallássá tette a kereszténységet, sőt halálbüntetés terhe mellett betiltotta a pogány áldozatokat és kultuszokat. Felszámolta a pogány gondolkodás és hit minden maradványát, még az olimpiai játékokat is betiltotta (394).

A Nyugat-római Birodalom bukása. Theodosius császár halálakor (395) fiaira, Honoriusra és Arcadiusra hagyta az uralmat, a birodalmat pedig keleti és nyugati részre osztotta. Ezek a Diocletianus alatti területi újrafelosztástól eltérően ezúttal politikailag is önállóvá váltak. A Nyugat-római Birodalom történetének utolsó időszakát állandó és heves társadalmi harcok jellemzik. Az előnyomuló barbár népekkel együtt, akik a Róma elleni harc döntő tényezőjét alkották, a római rabszolgatartó társadalom ellenállóképességét a kizsákmányolt lakosság osztályharca aláásta, s ezzel előidézte a Nyugat-római Birodalom összeomlását. Stilicho meggyilkolása (408) után

az Alarik vezette nyugati gótok betörtek Itáliába, meghódították és kifosztották Rómát (410). Ugyanebben az időben támadtak a vandálok, a suévek és az alánok, elfoglalták Hispánia területét, majd 429-ben meghódították Észak-Afrikát. Az 5. század derekán a Nyugat-római Birodalmat az Attila vezette hunok fenyegették, a katalaunumi csatában azonban a nyugati gótok segítségével még visszaverték őket. 455-ben a vandálok fosztották ki Rómát. 476-ban Orestesnek és fiának, Romulus Augustulusnak, az utolsó nyugat-római császárnak (475–476) meggyilkolása után, amelyet Odoaker germán fejedelem hajtott végre, a Nyugat-római Birodalom bukása véglegessé vált.

Időrendi táblázat

I. e. 1800	A terramara kultúra (bronzkultúra) Észak-Itáliában. Az első indoeurópai törzsek bevándorlása.
1000	Villanova kultúra (vaskori kultúra). Az etruszkok megjelenése. Egyes elemeik talán Kisázsia délnyugati részéből kerülnek a mai Toszkánába.
10. sz.	Az első települések a Palatinuson.
9. sz.	Települések a Capitolium-, Esquilinus-, Quirinalis- és a Viminalis-dombon.
8. sz.	RA Tiberis-folyó menti dombok települései Róma néven egyesülnek.
753	óma alapításának éve – a legendában megőrzött hagyomány szerint.
510	Az etruszk királyok elűzése és a mondabeli királykor vége.
494	Asplebejusok első, „sztrájk jellegű" kivonulása, a néptribunusi intézmény létrehozáa.
451–449	A decemvirek bizottságot alakítanak a „tizenkét táblás törvény" létrehozására. A második kivonulás, a rendek ideiglenes egyesülése.
406–396	Róma utolsó háborúja az etruszk Veii ellen. A rómaiak elfoglalják és lerombolják a várost.
387	A gallok betöréseItáliába. Brennus hadserege elfoglalja és megsarcolja Rómát.
367	Licinius és Sextius törvényei kedveznek a plebejusoknak.
343–341	Az első samnita háború. Római győzelem.
340–338	A latin háború.
327–304	A második samnita háború; 321: a rómaiak veresége a caudiumi hágónál.
326	Poetelius törvénye: az adósrabszolgaság megszüntetése Rómában.
312	Appius Claudius cenzorsága. Az első vízvezeték és a capuai országút (Via Appia) építése.
298–290	A harmadik samnita háború. A rómaiak győzelme.
287	Hortensius törvénye. A népgyűlés határozatai azonos rangra emelkednek a szenátus határozataival (leges), a patríciusok összeolvadnak a gazdagabb plebejusokkal, az új uralkodó osztály, a nobilitas kialakulása.
280–272	Háború Pürrhosz ellen. Róma győzelme, Tarentum kapitulációja.
265	Az etruszk Volsinii elfoglalása. Róma befejezi Itália meghódítását.
264–241	Az első pun háború; a római hajóhad győz a Mylaenál és Economosnál.
238	Szardíniát Rómához csatolják, Korzikát elfoglalják.
229–228	Az első illyriai háború.
219	A második illyriai háború.
218–201	A második pun háború. Római győzelem a zamai csatában.
215–205	Az első makedón háború.
210	Szirakúza és Agrigentum meghódításával Szicília római kézre kerül.
200–197	A második makedón háború. A római agresszió kezdete a Földközi-tenger keleti térségében. A rómaiak győzelme a künoszkefalai ütközetben.
192–188	A szír háború III. Antiokhosz ellen. Róma győzelme a magnesiai csatában.
171–168	A harmadik makedón háború. Római győzelem a pydnai csatában. Makedóniát római tartománnyá szervezik.
154	A luzitánok és a keltiberek felkelése Viriathus vezetésével.
149–146	A harmadik pun háború. Karthágó bevétele és lerombolása.
146	Korinthosz lerombolása és Görögország meghódítása.
138–132	Az első szicíliai rabszolgafelkelés Eunus vezetésével.
134–133	Scipio meghódítja Numantiát (Hispánia), amely 154 óta a Viriathus vezette szabadságharc központja.

133	Tiberius Gracchus tribunátusa. A latifundiumok felosztására irányuló demokratikus népmozgalom kezdete. III. Attalosz végrendeletében Rómára hagyja Pergamont.
132–130	Arisztonikosz felkelése Pergamonban.
123–122	Gaius Gracchus tribunátusa. A népmozgalmat a reakció (Livius Drusus) leveri.
113–101	Háború a germán kimberek és teutonok ellen.
111	Spurius Thorius reakciós földtörvénye.
111–105	Háború Jugurtha numídiai király ellen.
107	Marius első konzulsága és katonai reform.
104–101	A második szicíliai rabszolgafelkelés Salvius vezetésével.
90–88	A szövetségesek háborúja Itáliában.
88–84	Az első mithridatészi háború Kisázsiában és Görögországban. Róma győzelme a khaironeai és az orkhomenoszi csatában.
88	Sulla sikeres államcsínye; seregével elfoglalja Rómát.
87–82	Marius híveinek uralma.
83–82	A második háború Mithridatész ellen.
82–79	Sulla diktatúrája.
73–71	Spartacus nagy rabszolgafelkelése.
74–64	A harmadik mithridatészi háború; Pompeius vezetésével Róma győz.
63–62	Catilina összeesküvése, Cicero szenátusi beszédei.
60	Az első triumvirátus: Pompeius, Caesar és Crassus.
58–50	Caesar gall háborúja.
49–45	Caesar polgárháborúja a Róma feletti uralomért.
45	Caesar egyeduralmának kezdete.
44	Caesar meggyilkolása március idusán (márc. 15).
43	A második triumvirátus: Octavianus, Antonius és Lepidus.
39–36	A triumvirek egyezsége Sextus Pompeiusszal, majd összefogásuk ellene.
31	Az actiumi tengeri ütközet; Octavianus egyeduralma.
I. e. 31–i. sz. 476	A császárság kora.
I. e. 30	Antonius és Kleopátra halála. Egyiptom római tartomány lesz.
27	A principátus bevezetése (jan. 13.). Octavianus „helyreállítja a köztársaságot", majd felveszi az „Augustus" nevet.
I. e. 27–i. sz. 68	A Juliusok és a Claudiusok dinasztiái. Augustus: i. e. 27–i. sz. 14. Tiberius: 14–37. Caligula: 37–41. Claudius: 41–54. Nero: 54–68.
I. e. 27–i. sz. 284	A principátus korszaka.
I. e. 24–19	Felkelés Hispániában.
I. e. 7	Tiberius győzelme a germánok felett.
I. sz. 5	Tiberius az Elbáig nyomul előre Germániában.
6–9	Felkelés Pannóniában és Illyriában.
9	Csata a teutoburgi erdőben. Varus veresége.
14	A comitiák megszüntetése. A népet megfosztják politikai jogaitól. A légiók lázadása a Dunánál és a Rajnánál.
17–24	Felkelés Afrikában Tacfarinas vezetésével.
21	Felkelés Galliában és Trákiában.
43	Hadjárat Britannia ellen. Londinium (London) megalapítása.
60–61	A kelta britek felkelése Boadicea királynő vezetésével.
64	Róma égése. Nero elrendeli az első kereszténüldözéseket.
66–70	A zsidók felkelése. A zsidó háború.
68–69	Polgárháború; az ún. négy császár éve (Galba, Otho, Vitellius és Vespasianus). Vespasianus megalapítja a Flavius-dinasztiát: Vespasianus (69–79), Titus (79–81), Domitianus (81–96).
74	A Rajna és a Duna közötti terület meghódítása.
77–83	Agricola hadjáratai Britanniában.
79	A Vezúv kitörése; Pompeji, Herculaneum és Stabiae pusztulása (aug. 24).
96–192	Az „örökbe fogadott" császárok: Nerva, 96–98; Trajanus, 98–117; Hadrianus, 117–138; Antoninus Pius, 138–161 (az utóbbi kormányzásának idejét minden császár

uralma közül a legbékésebbnek tartották); Marcus Aurelius, 161–180; Commodus, 180–192.

101–106 Trajanus háborúja a dákok ellen.

113–117 Trajanus háborúja a parthusok ellen. A Római Birodalom legnagyobb területi kiterjedésének időszaka.

115–117 A zsidók felkelése Egyiptomban, Kirenaikában és Cipruson.

117 Hadrianus feladja a Trajanus által meghódított Armenia, Mezopotámia és Asszíria tartományt.

121–134 Hadrianus körútjai a római tartományokban.

132–135 A zsidók felkelése Palesztinában Bar Kochba vezetésével.

142 Határvédő sánc építése Észak-Britanniában (Hadrianus fala).

162–180 Marcus Aurelius háborúi a parthusok, a markomannok, a quadok és más germán törzsek ellen. Egyes törzseiket letelepítik a Római Birodalomban.

192–197 Polgárháború Commodus halála után. A császári utódlás kérdése Septimius Severus javára dől el.

192–235 A Severus-dinasztia: Septimius Severus (193–211), Caracalla (211–217), Elagabal vagy Heliogabalus (217–222), Severus Alexander (222–235).

196–199 Háború a parthusok ellen Észak-Mezopotámiában. Nisibis kolónia megalapítása.

212 Caracalla ediktuma (Constitutio Antoniniana), amelyben minden szabad tartományi lakos megkapja a római polgárjogot.

213 Hadjárat az alemannok és a chattusok ellen.

235–284 A katonacsászárok: többek között Maximus Thrax (235–238), Philippus Arabs (244–249), Decius (249–251), Valerianus (253–260), Gallienus (253–268), Aurelianus (270–275).

238 A gordianusok felkelése Afrikában.

250 Keresztényüldözés Rómában Decius idején.

270 Aurelianus a támadó gótoknak átengedi Dáciát.

270–273 Tetricus felkelése Galliában.

273 A Szíriától keletre fekvő Palmyrának, Zenobia királynő székhelyének lerombolása.

275 Aurelianus új városfalat építtet Rómában.

280–286 Az első bagauda mozgalom Galliában. Maximianus elfojtja a felkelést.

284–305 Diocletianus reformok révén, az alcsászárok segítségével újjászervezi a birodalmat a rabszolgatartó osztály hatalmi érdekeinek megfelelően.

301 Diocletianus maximálja a béreket és az árakat.

303–304 Az utolsó és legnagyobb keresztényüldözés a birodalomban.

306–337 Konstantin (Constantinus) uralkodása.

313 A milánói ediktum. Türelmi rendelet: a kereszténységet egyenjogú kultusszá emelik a birodalomban.

316–325 Konstantin két rendelete a kuriálisoknak a kúriákhoz kötéséről.

317 A pénzverőket céhekbe tömörítik.

325 A niceai zsinat elítéli az ariánusok „eretnek" tanait.

330 Konstantinápoly a birodalom új fővárosa.

332 Konstantin rendeletileg földhöz köti a colonusokat.

361–363 Julianus kísérlete a régi római vallás visszaállítására.

378 Valens az adrianopolisi csatában vereséget szenved a gótoktól és elesik, ettől kezdve a Nyugat-római Birodalom gyorsan hanyatlik.

379–395 I. Theodosius legyőzi a támadó germán törzseket, államvallássá nyilvánítja a kereszténységet.

395 Theodosius halála után a Római Birodalmat önálló keleti és nyugati részre osztják.

409–420 A vandálok, a suévek és az alánok elfoglalják Hispániát, a nyugati gótok Galliát.

410 Alarik kifosztja Rómát.

429 A vandálok elfoglalják Észak-Afrikát.

451 A katalaunumi csata. Aëtius római hadvezér megállítja a hunokat.

455 A vandálok kifosztják Rómát.

476 Odoaker megfosztja trónjától Romulus Augustulus császárt. A Nyugat-római Birodalom bukása.

Adscriptus glebae: (röghözkötött): személyileg szabad kisbérlő colonus a római császárság idején, akit Konstantin rendeletére (332) röghözkötöttek és rabszolgaként zsákmányoltak ki. Elnyomott és jogfosztott egyén.

Aedilis: római hatóság, amely a rendőri felügyelettel és a város gabonaellátásával foglalkozott. Eredetileg plebejusi hivatal a néptribunusok védelmére.

Ager publicus (közös földek): a közösen megművelt földek megjelölése (később a meghódított országokat is így nevezték), amelyeket az állam megvásárolt, bérbe adott vagy római polgárok letelepítésére használt. A latifundiomok fő alkotórésze. A plebejusok már az i. e. 5. századtól harcoltak az ager publicus igazságos elosztásáért.

Agri decumates: a Rajna és a Duna közötti, limesszel védett terület. 260-ban az alemannok meghódították.

Ammianus Marcellinus: az utolsó jelentős római történész; 330–400; megírta Róma történetét 96-tól 378-ig. A mű töredékesen maradt fenn (a 358-tól 378-ig terjedő időszakról).

Annalisták (évkönyvírók): a legrégibb római történetírók az i. e. 3–2. századból. A római történelmet annalesek formájában, krónikaszerűen és kritikátlanul tárgyalták. Műveiket (Ennius, Naevius) a későbbi történetírók utánozták.

Antonius, Marcus: államférfi és hadvezér (82–30); Caesar híve, Julius Caesar gyilkosait Philippinél – Octavianussal együtt – legyőzte. A Római Birodalom keleti részének ura. Kleopátra befolyása alá került, Actiumnál (31) vereséget szenvedett Octavianus hajóhadától.

Appius Claudius Caecus: cenzor, i. e. 312-ben minden „szabadosnak" megadta a római polgárjogot. Ő építtette a Via Appiát és az Aqua Appiát, a legrégibb vízvezetéket. Megreformálta a latin írást.

Arisztonikosz: III. Attalosz pergamoni király mostohatestvére, akinek végrendelete értelmében 133-ban Pergamon a rómaiaké lett. Rabszolgafelkelést és felszabadító mozgalmat szervezett a római elnyomók ellen. Államát „Napállamnak" nevezte, az egyenjogú polgárokat pedig „a Nap polgárainak". Voltaképpen utópisztikus társadalom szervezésére törekedett. Legyőzték, foglyul ejtették és meggyilkoltatták.

Augusta: 1. szakrális, tiszteletbeli elnevezés. Először Líviát, Augustus feleségét illette meg; később a mindenkori császár feleségét nevezték így. 2. Több római város és település neve, pl. Augusta Treverorum (Trier), Augusta Vindelicorum (Augsburg).

Augustus: szakrális, tiszteletbeli név, először Octavianus, az első római császár viselte. Innen származik augusztus hónap elnevezése. Később valamennyi római császár címe.

Bagaudák: galliai rabszolgák és colonusok. A 3. században felkeltek a római elnyomás ellen. Maximianus 286-ban leverte őket, a felkelés később Hispániára is átterjedt, ahol a bagaudák még 150 éven át küzdöttek társadalmi jogaikért.

Bar Kochba: az utolsó nagy zsidó felkelés vezetője Palesztinában (132–135). A felkelést Hadrianus brutálisan leverte.

Brutus: 1. Lucius Junius: a római köztársaság mondabeli alapítója és első konzula. – 2. Marcus Junius: 85–42; köztársasági szenátorok megbízásából ő volt a Ceasar elleni merénylet egyik vezetője. 42-ben Octavianus és Antonius Philippinél legyőzte.

Ceasar, Gaius Julius: római hadvezér és államférfi; 100–44; a popularisok vezetője, i. e. 60: az első triumvirátus kezdeményezője. Meghódította Galliát. A Pompeius elleni polgárháborúban (48: Pharszalosz) megszerezte az egyeduralmat. A köztársasági érzelmű szenátorok meggyilkolták. Ő dolgoztatta ki a Julianus-naptárt.

Capua: Campania fővárosa. Etruszkok alapították az i. e. 6. században. A második pun háborúban megnyitotta kapuit Hannibál előtt. Gazdaságilag virágzó itáliai város volt. 456-ban a vandálok lerombolták.

Catilina, Lucius Sergius: elszegényedett patrícius; 108–162; társadalmi reformokra és a Róma feletti uralomra törekedett. 63: összeesküvésének tervét Cicero híres beszédében felfedte.

Cato: 1. Marcus Portius: konzervatív államférfi; i. e. 234–149; a latin próza mestere. Szenátorként állandóan Karthágó lerombolását követelte. – 2. Marcus Portius Uticensis: az előbbi ükunokája, köztársasági; 95–46; Caesar thapszoszi győzelme után öngyilkos lett.

Centuria (század): a régi római polgárságon belül: a) olyan egység, amelynek száz embert kellett kiállítania katonai szolgálatra. A serviusi alkotmány értelmében a hadviselésre alkalmas római polgárokat 193 centuriába osztották, valamennyinek egy-egy szavazata volt a népgyűlésen. b) a légiók alapegysége. Ezek 60 centuriából álltak a centurióval mint parancsnokkal az élen.

Cenzor (számláló): rendkívüli főhivatali tisztség, minden öt évben egy-két évig a census megállapítása (a római polgárok megszámlálása, vagyon szerinti felmérése és adófizető-osztályokba vagy a hadseregbe történő besorolása) céljára választott közhivatalnok. A cenzorság volt a legtiszteletreméltóbb hivatal; csak volt konzulokra (pl. Appius Claudius Caecus, Marcus Porcius Cato) ruházhatták.

Cicero, Marcus Tullius: államférfi, szónok, filozófus és író, köztársasági (i. e. 106–43); a latin próza és retorika klasszikus formáját alkotta meg.

Cohors: a római gyalogság egysége, 5–600 ember, 5–6 centuriából állt. Tíz cohors alkotott egy légiót.

Colonia: állami település a meghódított területeken. Eredetileg katonai támaszpont a meghódított terület rómaiasítása céljából. Városnevekben is fennmaradt, pl. Colonia Agrippinensis (Köln).

Colonusok: eredetileg szabad római parasztok. A császárkorban kisbérlők a latifundiumon; a dominatus idején függésbe süllyedtek. A colonusok rendeltetése az volt, hogy enyhítsék a munkaerőhiányt, és fokozzák a nagybirtok termelését.

Colosseum: Vespasianus római amphiteatruma. Építését i. sz. 80-ban fejezték be, kerülete 530 méter.

Comitia (gyűlés): régi római határozathozó népgyűlés, pl. törvényhozás, hivatalnokválasztás céljaira. Csak a köztársaság idején volt jelentősége. – 1. Comitia Curiata: a patríciusok gyűlése a legkorábbi időkben kúriánként egy szavazattal. Minden állami ügyben (pl. háború és béke kérdésében) döntéshozatali joga volt. A serviusi reformok után alárendelt (szakrális) funkciót töltött be. – 2. Comitia Centuriata: a katonai közösségek gyűlése a Marsmezőn; a serviusi reformok után a legfontosabb politikai kérdésekben (hivatalnokválasztás, legfelső bírói intézmény) döntött. Határozatai (leges) a bel- és külpolitika vezérfonalául szolgáltak. – 3. Comitia Tributa: a város területi tribusa alapján összehívott népgyűlés, a néptribunusok elnökletével; i. e. 287-től határozatait (plebiscita) a Comitia Centuriatával egyenjogúnak nyilvánították. A comitiák a császárkorban elveszítették jelentőségüket. Augustus után a császárok vették át a törvényhozás és a bíróság irányítását. Tiberius a hivatalnokválasztást a szenátusra ruházta, ezzel a népet politikailag gyámság alá helyezte.

Crassus, Marcus Licinius: rabszolgatartó, korának leggazdagabb római polgára (114–153); Sulla híve, 71-ben legyőzte Spartacust, az első triumvirátus tagja, Carrhaenál esett el a parthusok elleni harcban.

Decemvirek („tíz férfi collegiuma"): különleges állami feladattal megbízott nem állandó intézmény, pl. i. e. 451-ben a tizenkét táblás törvények írásba foglalására.

Diktátor: rendkívüli, korlátlan hatalmú római méltóság, amelyet a szenátus csak átmeneti, különleges feladatok (felkelések, háborúk, éhínség) esetében alkalmazott. Pl. i. e. 217-ben, amikor Hannibál serege Itáliában járt, Quintus Fabius Maximust, melléknevén Cunctatort (=késlekedő) nevezték ki diktátorrá.

Divide et impera (oszd meg és uralkodj): a római bel- és külpolitika a forisztikus, közmondásszerű kifejezése. Az ellenfél megosztása avégett, kogy egyenként verjék le és igázzák le.

Dominátus (a dominus = úr szóból): a késői császárkor kormányzati formája (284–476); a császári hatalom központosításával a principátus helyébe lépett a Római Birodalom stabilizálása céljából, a 3. század válsága után. Az ókori abszolút monarchia megalapítója Diocletianus volt.

Etruszkok (önmagukat rasenna v. rasna néven említik): a történelmi időkben állítólag Kisázsiából bevándorolt, nem indoeurópai nyelvű nép. Az etruszk kultúrára erős befolyást gyakoroltak a görögök; Itáliában a vaskultúrát elterjesztették az i. e. 5–3 században; Róma leigázta, majd a császárkor kezdetén asszimilálta őket.

Eunus: szír rabszolga, az első szicíliai felkelés vezetője (i. e. 138–132); Kleonnal, a sziget délnyugati részén harcoló rabszolgák vezetőjével szövetkezett. Akciói az egész Földközi-tenger térségében visszhangra találtak. Fogságban halt meg.

Fórum (piac): sík terület a Tiberis menti dombok között, eredetileg temetkezési hely. Az első település itt az i. e. 8. században keletkezett. Később piac és gyűléstér.

Gracchusok: a Sempronius-nemzetségből származó testvérek: 1. Tiberius Sempronius Gracchus, i. e. 162–133. – 2. Gaius Sempronius Gracchus, 153–121; néptribunusok, a római történelem legnagyobb demokratikus mozgalmának vezetői. A latifundiumok felosztása révén próbálták megakadályozni a parasztok tönkretételét és növelni Róma katonai erejét. Noha az optimaták legyőzték őket, részleges reformokat vívtak ki.

A hét domb városa (Septimontium): Róma legrégibb városmagvának megjelölése (célzás a Palatinus, Capitolinus, Aventinus, Caelius, Esquilinus, Viminalis és Quirinalis dombokra). A Tiberis mocsaras völgye miatt az első települések a dombokon épültek.

Imperium: eredetileg köztársaság kori főhivatal; az a terület, amelyre az „imperium" hatásköre kiterjedt, később a birodalom területének megjelölése a császárkorban: Imperium Romanum.

Italicusok: az Itáliában megtelepedett indoeurópai törzsek összefoglaló elnevezése. Bevándorlásuk után leigázták az őslakosságot (ligurok, siculok); az italicusokhoz tartoztak a latinok, a faliscusok, az oscusok, a samnisok stb.

Katonacsászárok: a praetoriánusok (a római császári gárda egységei) vagy a légiók által trónra emelt és többnyire általuk megölt vagy megbuktatott római császárok az i. sz. 3. században.

Kliens: a régi római jogban félig szabad, patríciusoktól függő polgár. A késői köztársaságban gazdaságilag és társadalmilag a gazdag nemesektől függő szegény, szabad polgár.

Konzul: a köztársaság fennállásától a két, egyidőben hivatalt viselő legmagasabb rangú hivatalnok megjelölése. A Comitia Centuriaták évente választották a konzulokat. A volt konzul (proconsul) további állami pozíciókat viselt (pl. tartományi igazgatás). A császárkorban már csak tiszteletbeli cím.

Kúria (curia): 1. régi római nemzetségi és családi csoportosulás. Összesen 30 kúria létezett. Tíz kúria alkotott egy tribust. Az állami közigazgatás alapegysége volt, a legkorábbi időkben a népgyűlést kúrianként hívták össze. – 2. A késői császárkorban a városi tanács elnevezése, a római városháza.

Latifundium (nagybirtok): vásárlással vagy bérlettel megszerzett hatalmas földterület, amelyet többnyire rabszolgák műveltek. A császárkorban részben colonusoknak adták bérbe.

Légió: régi római katonai egység, 5–6000 fő. Főparancsnoka a legátus volt.

Limes (határ): erődítmények a birodalom határ menti területein: 1. A felső-germániai limes a Rajna (Bonn) és a Duna (Regensburg) között. 84-ben Domitianus építtette, 260-ban az alemannok lerohanták. – 2. A brit limes a skót határ mentén, Hadrianus-falnak is nevezik.

Livius, Titus: történetíró; i. e. 59–i. sz. 17.; történelmi művében az ókori római hagyományokat dicsőítette.

Lovagok (equites): 1. eredetileg az ókori római lovasság elnevezése a gyalogos egységekkel szemben. A patríciusok uralkodó osztályából toborozták. – 2. Eredetileg nem hivatalviselése alapján, hanem vagyoni alapon elkülönithető nemesség, a késői köztársaság idején a nagykereskedelem és az uzsoratőke, valamint a tartományok kizsákmányolásának képviselői. Társaságokat (publicani) hoztak létre, számottevő politikai befolyásra tettek szert. A császárkorban a hivatalnokok többsége közülük került ki.

Lucullus, Lucius Licinius: római hadvezér (i. e. 117–157); 71-ben legyőzte Mithridatész pontoszi királyt. Pazarló lakomái közmondásossá váltak.

Maecenas, Gaius Cilnius: etruriai lovag; megh. i. e. 8-ban. Augustus tanácsadója, tehetséges írókból kört hozott létre (Vergilius, Horatius, Propertius). Neve fogalommá vált: mecénásnak nevezzük a művészetek pártolóit.

Magistratus („hivatal", „hivatalnok"): minden Comitia-választás révén átruházott államhatalom s annak viselője a köztársaság idején. Pl. a rendes magistratus (consul, praetor, aedilis, questor), ill. a rendkívüli magistratus (censor, dictator). A principátus idején a császár nevezte ki, ekkor már csak tiszteletbeli rang volt.

Marius, Gaius; hadvezér és politikus (i. e. 156–186); a néppártiak (popularisok) vezére. Legyőzte a germánokat, konzulként katonai reformot léptetett életbe (zsoldoshadsereg létrehozása); az optimata Sulla ellenfele.

Marsmező (Campus Martius): gyakorlótér Rómában, a comitiák gyűléshelye. Itt épült Augustus mauzóleuma.

Municipium (vidéki város): eredetileg autonóm községek Latiumban. Polgáraiknak ugyanolyan kötelezettségeik voltak, mint Róma lakosainak. I. e. 100-tól így nevezték az itáliai kisvárosokat, amelyekben fórumok, fürdők stb. voltak, tehát mintegy Róma miniatűr másolatai voltak.

Nobilitas (előkelőség): i. e. 287 után patríciusokból és gazdag plebejusokból kialakult hivatali nemesség. A késői köztársaság uralkodó osztályát alkotta.

Octavianus ld. Augustus.

Optimaták (a legjobbak): az i. e. 2. és 1. században a hivatali nemesség reakciósabb rétege. Állandó harcban álltak a néppártiakkal.

Ostia: Róma kikötővárosa a Tiberis torkolatánál. Mondabeli alapítása a királyok korában történt. Róma legjelentősebb áru-átrakodóhelye. A régészeti leletanyagból jól rekonstruálható a város képe.

Panem et circenses (kenyeret és cirkuszi játékokat): a késői köztársaság idején a tönkrement szabad parasztokból kialakult alsóbb néprétegek jelszószerű követelése. A Gracchusok óta az állam kötelessége a vagyontalan rétegek támogatása. A császárság korában az uralmon levők eszköze, amellyel a nép figyelmét elterelték a politikai és forradalmi aktivitástól.

Patríciusok: a született nemesség tagjai, nagybirtokosok és rabszolgatartók. A korai köztársaságban a politikai hatalom gyakorlói, a rendi harcokban engedményeket tettek a plebejusoknak. A gazdag plebejusokkal egybeolvadva alkották a nobilitast.

Plebejusok: a plebs tagjai, a római nép szabad rétegeinek összessége, amelyek nem tartoztak az uralkodó osztályhoz (parasztok, kézművesek). I. e. 367-ig passzív választójog nélkül. A köztársaság korai időszakában éles harcot folytattak a patríciusok ellen, és engedményeket csikartak ki tőlük. A gazdagabb plebejusok a patríciusokkal egybeolvadva alkották a nobilitast. Az i. e. 2. század osztályharcaiban a réteg differenciálódik: elszakadnak tőle a néppártiak, mivel a nobilitas képtelennek mutatkozik a Római Birodalom társadalmi kérdéseinek megoldására.

Pompeius, Gnaeus P. Magnus: hadvezér és államférfi; i. e. 106–48; a provinciákat gátlásta-

lanul kizsákmányolta. Sulla híve, harcolt Spartacus és Mithridatész ellen. Caesarral és Crassusszal létrehozta az első triumvirátust. 48-ban Caesar vereséget mért rá Pharszalosznál.

Pompeji: görög telepesek által a mai Nápoly, az ókori Neapolis közelében alapított kisváros. 79-ben, a Vezúv kitörésekor Herculaneummal és Stabiaevel együtt romba dőlt. Az ásatások a város háromnegyed részét tárták fel, és teljes képet adtak a város mindennapi életéről, társadalmi-gazdasági viszonyairól és a görög befolyásról.

Populárisok (néppártiak, a populus = nép szóból): a plebejusokból alakult népi „párt" hívei (nagykereskedők, lovagok), az optimaták ellenfelei. Az állam demokratizálása és az agrárreform hívei. Az i. e. 1. században, a polgárháború idején a néppártot számos politikus (Marius, Caesar) használta ki önző céljainak megvalósítására.

Praetor: főtisztviselő, Róma legfőbb bírája. Eredetileg patríciusok, az i. e. 4. századtól plebejusok is betölthették ezt a tisztséget. A volt praetort (propraetor) újabb állami megbízatással, pl. tartományok kormányzásával bízták meg.

Principátus: az Augustus által létrehozott, köztársasági formákat is konzerváló római monarchia. A császárság korai korszakát jelölik ezzel a szóval.

Proletárok (a proles = „utódok" szóból): a régi Rómában a szabad lakosság szegény rétege, akiknek utódaikon kívül semmijük sincs. A késői köztársaságban a földjükről elűzött kisparasztok, vagyontalan napszámosok, akiket az állam tart el. Marius 107. évi katonai reformja hadiszolgálatra kötelezte őket.

Provincia: meghódított és a Római Birodalomhoz tartományként csatolt terület. Az első provincia Szicília volt (i. e. 241), számuk a császárkorban elérte a harmincat. Az uralkodó osztályok kizsákmányolásának objektuma. Különösen a provinciák kormányzói (proconsulok, propraetorok, publicanusok) tekintették a gyors meggazdagodás tárgyainak a tartományokat. A dominátus idején a legkisebb területi közigazgatási egység.

Publicanusok (publicani): lovagok, akik meghatározott állami megbízatásokat, pl. a középítkezéseket, adóbehajtást hajtanak végre a tartományokban. Rendkívül kegyetlenül kizsákmányolták a provinciák lakosságát, különösen miután társaságokban (societates) egyesültek. Tiberius császár megtiltotta nekik a provinciák fosztogatását, és megvonta tőlük az adószedési jogot.

Questor: főtisztviselő, a köztársaság legalacsonyabb rangú hivatalnoka, a pénzügyekkel foglalkozott.

Romulus: Róma városának mondabeli alapítója – Remusszal, testvérével együtt –, egyúttal első királya is.

Sallustius, Gaius Sallustius Crispus: történetíró (i. e. 86–34); Caesar híve, a hanyatló köztársaság bírálója.

Salvius: rabszolgavezér, a második szicíliai felkelés (i. e. 104–101) idején. Mint a rabszolgaállam „királya", egy másik rabszolgavezérrel, Athenionnal szövetségben meghódította a sziget nagy részét. Halála után Athenion lett a fővezér (Thriphon néven), a római légióktól vereséget szenvedett.

Scipio: a Corneliusok jelentős hadvezéreket és államférfiakat adó nemzetségének neve. – 1. Publius Cornelius Scipio Africanus Maior; i. e. 202-ben Zamánál legyőzte a karthágóiakat. – 2. Publius Cornelius Scipio Africanus Minor: i. e. 146-ban lerombolta Karthágót, majd i. e. 133-ban a hispániai Numantiát.

Secessio plebis (a nép kivonulása): a politikailag jogfosztott plebejusok kivonulása Rómából. A fiatal köztársaság „sztrájk" jellegű „robbantása". A plebejusok osztályharcának formája. Az első kivonulás (i. e. 494) kivívta a néptribunusi intézmény bevezetését, a második Secessio plebis (i. e. 449) pedig a római jog kodifikálását a „tizenkét táblás törvényekben". A harmadik secessio (i. e. 287) eredménye a Hortensius-törvény volt.

Servius Tullius (Mastarna): etruszk származású mondabeli római király; akinek az első városfalak és az ún. serviusi alkotmány létrehozását tulajdonítják. Engels az utóbbit „igazi politikai forradalomnak" nevezte, mivel a kialakuló római osztálytársadalom megnyilvánulása volt.

Sextius Lucius: néptribun, i. e. 367-ben Liciniusszal együtt a plebejusoknak kedvező föld- és közigazgatási törvényeket vitt keresztül. I. e. 366-ban Róma első plebejus konzulja lett.

Spartacus: trák származású római rabszolga. I. e. 73–71-ben a római köztársaság korának legnagyobb rabszolgafelkelését vezette, amelyben mintegy 60 000 rabszolga és szegény szabad vett részt. Krixos és Oinomaos rabszolgavezérekkel együtt több győzelmet aratott a római légiók felett. A rómaiak jobb fegyverzete és haditechnikája, valamint a rabszolgavezéreknek a háborús célokkal kapcsolatos nézeteltérései következtében Crassus leverte a forradalmat. Spartacus a csatatéren esett el. A felkelés után 6000 életben maradt rabszolgát keresztre feszítettek a Via Appia mentén.

Sulla, Lucius Cornelius: diktátor (i. e. 138–78): a néppártiak (Marius) nagy ellenfele. 82-ben élethosszíglani diktátorrá nevezte ki magát. Az ősi római hagyományok ellenére megfosztotta hatalmuktól a néptribunusokat és a comitiákat.

Szenátus (öregek tanácsa): eredetileg a király

által létrehozott, patríciusokból álló tanácskozó testület a köztársaság korában (300, később 600 taggal). A hatalmi funkciók fő hordozója, a patríciusok politikai hatalmának eszköze, később a nobilitásé. A principátus idején jelentősége csökkent. A dominátus korában a szenátus Róma városi tanácsává degradálódott.

Szövetségesek háborúja: i. e. 90–88; számos itáliai szövetséges nép lázadása Róma ellen. Külön államot hoztak létre, súlyos harcok és engedmények után (polgárjog) legyőzték őket.

Tacitus, Publius Cornelius: állami hivatalnok, történész (55–120); a hagyományos felfogás szellemében ad képet a korai császárkorról. (Műve csak részben maradt fenn.) Egyéb művei között figyelmet érdemel a „Germania", amely Germánia egyetlen összefoglaló antik leírása.

Tribunusok: Róma városának kerületi elöljárói, magas rangú tisztek (katonai tribunusok). Néptribunusok: i. e. 494-től a népgyűlés által választott sérthetetlen plebejusi hivatalnokok, akiknek vétójoguk volt a nép védelmére, a patríciusok túlkapásaival szemben. Joguk volt a comitiákat összehívniuk és törvényeket hozniuk. Sulla megfosztotta őket hatalmuktól, később azonban jogaikat visszaállították. A principátus idején csak tiszteletbeli cím.

Tribus: eredetileg Róma három patríciusok lakta kerülete. Később a városnak és környékének, összesen 35 területi közigazgatási körzete.

Triumvirátus (három férfi szövetsége): rendkívüli bizottság a köztársaságellenes célok megvalósítására: – 1. az első triumvirátus i. e. 60: Caesar, Pompeius és Crassus szövetsége. A szenátus nem támogatta; puszta léte is a köztársaság politikai gyengeségét mutatta. – 2. a második triumvirátus i. e. 43: Octavianus, Antonius és Lepidus szövetsége a Caesar meggyilkolását követő zűrzavar idején az államrend megszilárdítására. A szenátus elismerte.

Dr. G. Schrot

Románia

Románia, Románia Szocialista Köztársaság, RSR (Republica Socialistă Romaniâ); szocialista állam Délkelet-Európában; területe: 237 500 km²; lakossága (1970): 19,9 millió; fővárosa: Bukarest; közigazgatási beosztása: 39 kerület és a bukaresti municípium. Hivatalos nyelve a román.

Őskövösség

Románia területén az emberi élet első nyomai az i. e. V–VI. évezredből származnak. Gyakran kerülnek elő mintegy 100 000 éves leletek is. Az újkőkorszakból, amely i. e. 5500 körül kezdődött, számos település maradt fenn. Számos újkőkori régészeti kultúra nyomára bukkantak az ország területén. I. e. 2000 körül a letelepedett földművelő lakosság bevándorolt pásztornépekkel keveredett, így alakultak ki a dák-géta törzsek. Ez a társadalom 1800-tól körülbelül 1150-ig fennmaradt, vagyis a bronzkorszak idején, amelynek végén az őskövösség széthullásának jelei mutatkoznak.

Rabszolgatartó rend

A 7. században a Fekete-tenger partján görög kolóniák jöttek létre, pl. Hisztria, Tomi (Constanța) és Callatis (Mangalia). Az ezt követő évszázadokban keletről szkíták, nyugatról kelta csoportok törtek be a dák-géták településterületére. Ezek a hatások, valamint a vasművesség megjelenése meggyorsította a társadalmi differenciálódást. Az i. e. 3. században Románia területén létrejöttek az első államok. A legjelentősebb dák király Burebista volt (i. e. 70–44), egy, a mai Szlovákiától a Fekete-tengerig terjedő birodalom ura. Államában a rabszolgatartó társadalom és a katonai demokrácia jegyei keveredtek. Halála után a dák állam ellen a rómaiak indítottak heves támadásokat. A római légiók az i. sz. 1. század végén meghódították és Moesia tartományukhoz csatolták Dobrudzsát. A dákok a Dunától északra még egy évszázadon át ellenálltak a római nyomásnak, és Trajanus római császárnak csak 106-ban sikerült meghódítania Decebal király dák államát. Mivel Dácia mint római tartomány határvidék, ugyanakkor fémben (pl. aranyban) gazdag provincia volt, a területet módszeresen rómaiakkal telepítették be és latinizálták.

A 2–3. században a dákok a népvándorlás során területükre vetődött törzsekkel és a lázadó rabszolgákkal együtt felkeltek a római uralom ellen. A harcok és a népvándorlás következtében a római hatóságok és légiók elhagyták Dáciát.

Feudalizmus

A következő három évszázadban – a népvándorlás korában – különféle törzsek (gótok, hunok, gepidák, avarok) vonultak át az egykori Dácia

tartományon. Egyfelől elpusztított országrészeket, másfelől azonban kultúráik nyomát hagyták hátra. Dáciában szláv törzsek is megtelepedtek a 6–9. században, dél felől pedig fokozatosan elterjedt a kereszténység. Ez a két hatás a 4. századtól fokozta a római-dák lakosság feudalizálódásának folyamatát. Ezzel összefüggésben a 7–9. században kialakult a román nyelv és a román nép.

A besenyők, a kunok, a tatárok és más nomád népek támadásai a 9–13. században gátolták nagyobb román feudális államok kialakulását. Erdély 1000 körül magyar uralom alá került, majd a 12. században a magyar király német telepeseket fogadott be (az ún. szászokat). A telepesek kiváltságokat kaptak, feladatuk pedig az volt, hogy megvédjék az ázsiai nomád népek állandó támadásaitól veszélyeztetett keleti magyar határt. A tatárok pusztító hatású 1241. évi betörését azonban ők sem tudták elhárítani. A magyar és a román parasztokat a nemesség és az egyház kegyetlenül kizsákmányolta, ennek következtében számos parasztfelkelés robbant ki Erdélyben. A Budai Nagy Antal vezette, hatalmas 1437-es felkelésben is találunk erdélyi román parasztokat. A Bábolna hegyen kezdődött felkelést, amelyet 1438-ban a magyar nemesség, a gazdag szász polgárság és a székely szolgabírák együttes erővel, hitszegő módon levertek, huszita példára szervezték. Az 1514. évi magyar parasztháborúban erdélyi románok is részt vettek. A magyar feudális osztály ezután nem támaszkodott kellőképpen a paraszti tömegekre, következésképpen csökkent a feudális állam védelmi ereje. Amikor alig két évtizeddel a mohácsi csatavesztés után a magyar királyság összeomlott, Erdély fejedelemség, majd 1541-ben török vazallus állam lett.

A két román hűbéri állam kialakulása a Kárpátoktól délre, illetőleg keletre, hosszú folyamat eredménye volt. Havasalföldön (azaz Munteniában és Olteniában, románul: Ţara Românească) 1300 és 1330 között sikerült egy fejedelemségben egyesíteni a kis feudális vajdaságokat. 1359-ben a tatárok elleni harcban létrejött a mai moldvai feudális állam. Moldvának és Havasalföldnek már 1400 körül török támadások ellen kellett védekeznie. Öreg Mircea (1386–1418) a szabad parasztok akkor még nagyszámú rétegére támaszkodva megakadályozta Havasalföld török megszállását. Muntenia azonban kb. 1415-től, Moldva pedig kb. 1456-tól a törökök adófizetője lett. A törökellenes harcok Moldvában Nagy István uralkodása idején (1457–1504) újból kiéleződtek. Vitéz Mihály (1593–1601) havasalföldi fejedelem a török elleni harcban rövid időre a két román fejedelemséget egyesítette Erdéllyel. Halála után Havasalföld és Moldva hosszú időre kénytelen volt elismerni a török fennhatóságot. A 17–19. században a román tartományok Oroszország törökellenes háborúival kötötték össze felszabadulási törekvéseiket. Miután azonban a törökök 1711-ben legyőzték az egyesült orosz–moldvai hadakat, a román uralkodók a török közvetlen eszközeivé süllyedtek(fanarióták rétege). (Az erdélyi román–magyar parasztfelkelés Horia, Cloşca és Crişan vezetésével, 1784-ben a magyar feudális elnyomás ellen irányult, a „jó király" [a Habsburg uralkodó] iránt táplált illúziókkal. A felkelést véresen leverték, és vezetőit kivégezték. – *Szerk.*)

1821-ben Havasalföldön forradalmi felkelés tört ki, amelynek élén Tudor Vladimirescu nemzeti hős állt. Harca egyszerre irányult a török uralom és a feudális állapotok ellen. Vladimirescu parasztokból és városi szegényekből szervezett hadsereget, amelyet a fiatal városi polgárság is támogatott. Jóllehet a forradalmárokat végül leverték, a felkelés megrendítette a török uralom alappillérét. A dunai fejedelemségeket egyre inkább magával ragadta a feudális rend elleni harc.

Az orosz–török háború után (1828–29) tovább csökkent a török befolyás Moldvában és Havasalföldön, ezzel szemben Oroszország „védnöksége" alá helyezte a dunai fejedelemségeket. A cári megszálló hatóságok segítségével kibocsátott ún. Szervezeti Szabályzat (1831–32) feudális alkotmány jellegét öltötte. Ez átmenetileg megszilárdította a földbirtokos bojárok uralmát.

Kapitalizmus

A román nép a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harcát az 1848–49-es polgári demokratikus forradalomban folytatta. Moldvában a polgárság forradalmi elemei és a néptömegek közötti szoros kapcsolat híján a felkelést hamarosan elfojtották. Munténiában, különösen pedig az országrész központjában, Bukarestben azonban Nicolae Bălcescu, a kiváló polgári demokrata egyesítette a parasztok és a városi szegénység mozgalmát a polgárságéval. A forradalom lemondásra kényszerítette Bibescu herceget, miután az ország alkotmányát aláírta. Az ideiglenes polgári kormány három hónapig fennmaradt. A forradalmat végül török és orosz csapatok verték le. Az erdélyi forradalom nyitánya a balázsfalvi népgyűlés volt, amelyen 40 000 ember vett részt. A román felkelők zömét azonban a császári Habsburg-reakciónak sikerült megtévesztenie és a forradalmi Magyarország ellen fordítania. Az erdélyi magyar forradalmárok, ill. a román jobbágytömegek széthúzása megkönnyítette a császári és cári ellenforradalom győzelmét.

1849 után egyre gyorsabb ütemben fejlődött a kereskedelem és a kézművesség, néhány gépekkel termelő üzem is megjelent. Feltárták az első olajforrásokat. Egyre sürgetőbbé vált az egységes belső nemzeti piac megteremtése. A polgárság és a kereskedelemmel foglalkozó bojárok 1859-ben keresztülvitték Havasalföld és Moldva egyesítését, miután az 1856-os és 1858-as párizsi kongresszuson Oroszországnak a dunai fejedelemségek felett gyakorolt fennhatóságát hét európai állam protektorátusával helyettesítették. Alexandru Ion Cuza herceg, az ifjú román nemzeti állam képviselője, a néptömegekre támaszkodva számos liberális reformot hajtott végre, sőt 1864-ben korlátozott földreformot valósított meg. Ez a reform ugyan megszüntette a feudális függőséget, a parasztkérdést azonban nem oldotta meg, mivel a parasztoknak magas megváltás fejében olyan kevés földet juttatott, amely a létminimumot sem biztosította. Az 1864-es földreform mégis haladó jellegű volt; lehetővé tette a mezőgazdaság termelékenyebb kapitalista fejlődését. A reakció bosszút állt Cuzán: 1866-ban megbuktatta. Románia fejedelme – I. Károly néven – Karl von Hohenzollern-Sigmaringen lett.

1877–78-ban Románia Oroszország oldalán vett részt az orosz–török háborúban, és a győztes háború után végleg megszabadult a török függőségtől. Az 1878-as berlini kongresszuson az európai nagyhatalmak elismerték Románia nemzeti szuverenitását és újonnan megállapított határait. A kapitalizmus elől elhárultak az utolsó számottevő akadályok. A következő években fokozódott a külföldi tőke beáramlása a román gazdaságba, s ez azt jelentette, hogy a fiatal román állam gazdasági függésbe került Nyugat- és Közép-Európa kapitalista államaitól. 1914-ben az iparba beruházott tőke 82%-a külföldi monopóliumoké volt. Románia az első világháborúban az antant oldalára állt (1916–18) és jóllehet területét német és osztrák–magyar csapatok szállták meg, ráadásul megalázó békét kellett kötnie a központi hatalmakkal, az antant győzelme folytán maga is a győztesek oldalán fejezte be a világháborút.

A munkásmozgalom első évtizedei

A román munkásosztály első politikai szervezetei a 19. század 60–70-es éveiben jöttek létre. A munkásegyletek a demokratikus klubokból fokozatosan osztályszervezetekké fejlődtek, amelyekbe behatoltak a marxista eszmék. Az első román munkásegyletek jelentős szerepet játszottak a 80-as évek nagy sztrájkjaiban (az 1888-as bukaresti nyomdászsztrájkban és az 1888-as általános vasúti sztrájkban). Az 1888-as parasztfelkelést azonban csak szolidaritási gyűlésekkel támogatták. 1893-ban alakult meg Románia Szociáldemokrata Munkáspártja, amely a nyolcórás munkanapért és az általános választójogért vívott politikai harcokat vezette.

A pártvezetés liberális elemei azonban féltek a szervezett proletariátus erejétől, ezért 1899-ben kimondták a Szociáldemokrata Párt feloszlatását. A román munkások csak az 1905–07-es orosz forradalom hatására egyesültek ismét. 1906-ban megalapították a szakszervezetek főtanácsát. 1907-ben az országot hatalmas parasztfelkelés borította lángba. Az elemi erejű megmozdulást az uralkodó osztály csak a legkegyetlenebb erőszak alkalmazásával – 11 000 paraszt meggyilkolásával – tudta leverni. A parasztok vereségét főként az okozta, hogy mozgalmuk nem állt szoros szövetségben a proletariátussal, a munkásosztály pedig nem tudott a parasztság élére állni, mert nem volt forradalmi pártja. 1910-ben ismét megalapították Románia Szociáldemokrata Pártját (SPR). A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a román munkásmozgalom 1917–18-ban hatalmas mértékben fellendült. Háborúellenes tüntetések, flottalázadások robbantak ki, és a hadsereg soraiban is forradalmi akciók mentek végbe. Dél-Oroszországban a román katonák forradalmi zászlóaljakat alakítottak, és csatlakoztak a Vörös Hadsereghez. 1918. dec. 13-án a kormány a bukaresti tömeggyűlés résztvevői közé lövetett. Ez a vérfürdő azonban nem tudta feltartóztatni a tömegek forradalmi lendületét. Tovább folyt a harc a demokratikus jogokért, a földreformért, a szovjetellenes intervenció és a Magyar Tanácsköztársaság elleni fegyveres intervenció megakadályozására. A forradalmi mozgalom történetének fontos eseményeként 1921 májusában alakult meg a Kommunista Párt, amely – noha már 1924-ben illegalitásba kényszerítették – kezdettől a román munkásosztály marxista–leninista élcsapatának szerepét töltötte be.

A burzsoá-földesúri Románia a két világháború között

Az erdélyi románok polgári elemek vezette nemzeti mozgalma a demokratikus népi harc támogatásával 1918-ban Erdélyt a román államhoz csatolhatta. Ezzel végbement Románia nemzeti egyesülése. A román reakció ugyanekkor jogtalanul hatalmába kerítette Észak-Bukovinát, Besszarábiát és Dél-Dobrudzsát, ennek következtében a Román Királyság területe számottevő mértékben megnőtt. A nemzeti egyesülés, amellett, hogy fékezte a román dolgozó tömegek osztályharcát, az életszínvonalat sem emelte. Az 1921–24-es földreform pedig lényegében a fal-

vak gazdagparaszti elemeinek erősítésére irányult.

A kapitalizmus viszonylagos stabilizálódásának időszakában az illegális KP számos tömegakciót szervezett, amelyek a monarchista rendőrállam és a növekvő elnyomorodás ellen irányultak (a Tatar Bunar-i felkelés, 1924; az 1926–28-as parasztfelkelések, az 1928-as lupényi bányászsztrájk stb.).

A román iparban a húszas évek folyamán is a külföldi tőke dominált, az államkincstár pedig nagy kölcsönöket vett fel a külföldi bankoktól. A gazdasági világválság ezért Romániát különösen súlyosan érintette. Mivel a válság terhe a dolgozó rétegekre hárult, forradalmi helyzet jött létre. Az uralkodó körök, ill. a dolgozók közötti ellentmondások 1933 elején véres, osztályjellegű összecsapásokban kerültek kifejezésre. A tömegharc élvonalában a griviţai vasutasok és a prahova-völgyi olajmunkások álltak. A harcok következtében néhány évvel később került uralomra a fasiszta diktatúra, a demokrácia mégis mindinkább háttérbe szorult. 1938 februárjában II. Károly király és a mögötte álló finánciarisztokrácia hatályon kívül helyezte az alkotmányt, majd királydiktatúrát hozott létre. Ettől kezdve Románia külpolitikai téren közeledni kezdett a fasiszta Németország felé. 1939 márciusában megkötötték a német–román gazdasági egyezményt, 1940 májusában pedig az ún. olaj–fegyver egyezményt. Mivel a román uralkodó körök eltökélték, hogy a Szovjetunió elleni háború érdekében mindenáron fenntartják a fasiszta Németországhoz fűződő kapcsolataikat, belenyugodtak a bécsi diktátumba (az ún. második bécsi döntésbe, 1940), amely Észak-Erdélyt elszakította a román állam területétől. Közvetlenül ezután a román monopoltőke agresszív képviselői lemondásra kényszerítették a szerintük tehetetlen II. Károlyt, majd Antonescu tábornok vezetésével fasiszta katonai diktatúrát teremtettek. 1941. jún. 22-én Románia teljes katonai és gazdasági potenciálját bevetette a Szovjetunió elleni bűnös támadásba.

A román hazafiak a kommunisták vezetésével kezdettől fogva harcoltak a szovjetellenes és fasiszta tendenciák ellen. A szociáldemokrata vezetők elutasító magatartása miatt nem sikerült a széles antifasiszta népfront létrehozása. Csak a Vörös Hadsereg győzelmei és az 1943-ban megalakult Hitler-ellenes Hazafias Front sikerei bírták rá végül a jobboldali szociáldemokratákat, hogy az illegalitásban 1944. máj. 1-én elfogadják a KP egységfrontajánlatát. Ezen az alapon hozták létre 1944 júniusában a Nemzeti Demokrata Blokkot, amely a kommunisták vezetésével előkészítette a népfelkelést. Amikor a Román Királyság uralkodó körei különbéke-kísérletet tettek, a széles tömegek által támogatott felkelés 1944. aug. 23-án (azóta nemzeti ünnep) elsöpörte a népellenes Antonescu-rendszert. 1944. szept. 9-én Moszkvában Románia fegyverszünetet kötött az antifasiszta koalícióval. Románia már aug. 24-én belépett a háborúba Németország és Magyarország ellen.

Szocializmus

A népi felkelés után a Nemzeti Demokratikus Blokkban részt vevő nagyburzsoá erőknek sikerült reakciós többségű kormányt hatalomra juttatniuk, ezt a kormányt a király, a polgári pártok és a külföldi imperialisták egyaránt támogatták. A kizsákmányoló osztályok így próbálták meggátolni a történelmileg szükségszerű változásokat, például az államapparátus demokratizálását, a földreformot stb. Az elszánt népi akciók végül megbuktatták a rendszert, és 1945. márc. 6-án kikényszerítették Petru Groza kormányának beiktatását. A Groza-kormánynak már sikerült megoldania a népi demokratikus forradalom antifeudális és antiimperialista feladatait. Több mint egymillió hektár földbirtokot sajátítottak ki és osztottak fel a földnélküli parasztok között (1945. márc.–ápr.). 1946–47-ben államosították a Nemzeti Bankot, állami ellenőrzés alá helyezték a hitelrendszert, a termelést és az elosztást, bevezették az állam külkereskedelmi monopóliumát, és egy pénzügyi reformmal véget vetettek az inflációnak. Mindezeket a rendszabályokat éles osztályharc közepette valósították meg. A forradalom következetes továbbvitele érdekében megkezdődött a kapitalista viszonyok és a burzsoázia felszámolása.

Miután leleplezték a nemzeti parasztpárt ellenforradalmi összeesküvését – amelybe Mihály királyt is beavatták –, a monarchiát felszámolták. Románia 1947. dec. 30-án népköztársasággá alakult, a proletariátus átvette a hatalmat, majd 1948-ban a KP és a Szociáldemokrata Párt egyesülése révén létrehozta a Román Munkáspártot (RMP). Az RMP vezetése alatt ment végbe a legfontosabb termelési eszközök államosítása (1948. jún.). Két egyéves terv után (1949 és 1950) helyreállt a román gazdaság háború előtti állapota, és ekkor meg lehetett kezdeni a szocializmus tervszerű felépítését. Két ötéves terv (1951–55, ill. 1956–60), valamint egy tízéves villamosítási terv (1951–60) révén lerakták a szocializmus alapjait. Az RMP III. kongresszusa (az RKP VIII. kongresszusa) 1960-ban leszögezte, hogy győztek a szocialista termelési viszonyok. A hatéves terv befejeztével (1960–65) Románia haladó mezőgazdasággal rendelkező fejlett ipari országgá lett. Az RMP IV. kongresszusán (az RKP IX.

kongresszusa, 1965) ezért azt javasolták, hogy az állam vegye fel a Románia Szocialista Köztársaság nevet, és dolgozzon ki új alkotmányt. A pártkongresszus az új népgazdasági tervet (1966–70) is megvitatta, kidolgozta az energiagazdálkodási tervet (1966–75), és elfogadta a párt új szervezeti szabályzatát, amely többek között kimondja, hogy a Román Munkáspárt felveszi a Román Kommunista Párt elnevezést. Az RKP X. kongresszusa (1969) elfogadta az 1971–75-ös népgazdasági terv irányelveit, egy távlati tervet (1976–80), valamint az energiatartalékok kiépítésének tervét (1971–80). Ebben az időszakban az országnak meg kell közelítenie a gazdaságilag fejlett államok színvonalát. 1970 júliusában Románia és a Szovjetunió új barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést írt alá.

Időrendi táblázat

I. e. 70–44	Burebista, dák király.
I. sz. 106–274	Római uralom Dáciában.
3–11. sz.	A népvándorlás hullámai a mai Románia területén.
6–9. sz.	A szlávok bevándorlása.
7–10. sz.	A román nyelv és a román nép kialakulása.
9–13. sz.	Besenyő, kun és tatár támadások.
10. sz.	A magyarok és a székelyek letelepedése Erdélyben.
12–13. sz.	Az ún. erdélyi szászok letelepítése.
1322 körül	Ţara Românească (Havasalföld) feudális államának kialakulása.
1415 körül	Havasalföld az oszmán birodalom adófizetője lesz.
1437–38	Magyar, román és szász parasztok felkelése Erdélyben.
1456	Moldva adófizető hűbérese lesz az oszmán birodalomnak.
1457–1504	Nagy István moldvai fejedelem uralkodása.
1508	Az első nyomtatott könyv Havasalföldön – egyházi szláv nyelvű liturgia.
1541–1687	Erdély török fennhatóság alatt.
1593–1601	Vitéz Mihály havasalföldi fejedelem többször is legyőzi a törököt, és egy evre egyesíti Erdélyt a két román feudális állammal.
1711–1821	A fanarióták uralma.
1784	A Horia, Cloşca és Crişan vezette jobbágyfelkelés Erdélyben.
1812	A bukaresti orosz–török béke, amelynek eredményeképpen Oroszország megszerzi Besszarábiát.
1821	Nemzeti szabadságharc Tudor Vladimirescu vezetésével.
1829–56	Közös török–orosz védnökség Moldvában és Havasalföldön.
1831–32	Moldvában és Havasalföldön bevezetik a Szervezeti Szabályzatokat mint feudális alkotmányt.
1848–49	Polgári demokratikus forradalom, parasztfelkelések és nemzeti szabadságharc Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában.
1856	Az első párizsi kongresszus elhatározza a dunai fejedelemségek újjászervezését, hét európai nagyhatalom védnöksége alatt.
1858	A második párizsi kongresszus lépéseket tesz a dunai fejedelemségek egyesítése irányában.
1859	A. I. Cuza perszonálunióba fogja össze Moldvát és Havasalföldet.
1861	A román fejedelemség megalapítása (dec. 23).
1864	Dekrétum a feudális függőség megszüntetéséről. Földreform, amelynek értelmében az addig függő helyzetben levő parasztok magas térítés fejében megkapják a földterület nyolcadrészét.
1866	Cuza megbuktatása. Karl von Hohenzollern-Sigmaringen I. Károly néven Románia fejedelme lesz.
1877–78	Románia Oroszország oldalán részt vesz az orosz–török háborúban.
1878	A berlini kongresszus megerősíti Románia nemzeti függetlenségét.
1881	A Román Királyság megalapítása.
1888	Parasztfelkelés Romániában.
1893	Románia Szociáldemokrata Munkáspártjának megalapítása.
1899	Románia Szociáldemokrata Munkáspártjának feloszlatása.
1906	A Szakszervezeti Főtanács megalapítása.

1907 Románia történetének legnagyobb parasztfelkelése, amelyet a királyi csendőrség véresen elfojt (11 000 halott).
1910 Románia Szociáldemokrata Pártjának újjáalakítása.
1913 Románia belép a második Balkán-háborúba és megtámadja Bulgáriát. A bukaresti békében a románok megkapják Dél-Dobrudzsát.
1916 Románia belép az első világháborúba az antant oldalán (aug. 27). Német csapatok foglalják el Bukarestet (dec. 6).
1918 Románia megszállja Besszarábiát (jan.). A bukaresti különbéke Románia és a központi hatalmak között (máj. 7.) A német megszálló csapatok elhagyják Románia területét (nov.). Az erdélyi románok gyulafehérvári nemzetgyűlése elhatározza Erdély egyesítését Romániával (dec.).
1919 A román hadsereg intervenciója a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Budapest megszállása (aug. 3–nov. 14).
1920 Általános sztrájk 200 000 dolgozó részvételével (okt.).
1921 A KP megalapítása (máj. 8). A gazdagparasztoknak kedvező földreform (júl. 14).
1923 Új reakciós alkotmány bevezetése (márc. 28).
1924 A KP betiltása és üldözése. Felkelés Besszarábiában a román nagybirtokosok uralma ellen. A felkelést kegyetlenül leverik (szept.).
1930 II. Károlyt Románia királyává koronázzák.
1931 A „Scînteia" (Szikra), a KP orgánuma megjelenik (aug. 15).
1931 A KP V. kongresszusa elvi határozatokat hoz a romániai politikai helyzetről és a munkásmozgalom feladatairól (dec.).
1933 Vasutasok és olajmunkások forradalmi tömegakciói (jan–febr.).
1934 A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (jún.).
1938 A fasisztabarát királydiktatúra bevezetése (febr.).
1939 Német–román gazdasági egyezmény, amely Románia olajkincseit és mezőgazdasági termányeit biztosítja a fasiszta Németország számára (márc.).
1940 Besszarábia és Észak-Bukovina visszakerül a Szovjetunióhoz (jún.). A második bécsi döntés értelmében a fasiszta Németország és Olaszország nyomására Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolják (aug. 30). Dél-Dobrudzsát visszaadják Bulgáriának (a craiovai szerződés: szept.). II. Károly lemond, uralomra kerül az Antonescu vezette katonai diktatúra (szept.). Német csapatok állomásoznak Romániában (okt.). Románia csatlakozik az agresszív háromhatalmi egyezményhez (Németország–Olaszország–Japán; nov. 23).
1941 Románia – a fasiszta Németország oldalán – megtámadja a Szovjetuniót (jún. 22). A KP közzéteszi platformprogramját, amely alapul szolgál az antifasiszta erők egyesítéséhez (szept.).
1943 A KP kezdeményezésére megalakul a Hitler-ellenes Hazafias Front (jún.).
1944 A KP és a Szociáldemokrata Párt közös harci felhívása révén létrehozzák a proletár egységfrontot (máj. 1). A Nemzeti Demokratikus Blokk alapítása (KP, SZP, nemzeti parasztpárt, liberálisok; jún.). A bukaresti népi felkelés, a fasiszta Antonescu-rendszer megdöntése, a szovjetellenes háború megszüntetése (aug. 23). A felszabadító harc kezdete a német megszállók ellen (aug. 24). A Vörös Hadsereg bevonul Bukarestbe (aug. 30). Fegyverszünetet írnak alá Moszkvában egyfelől Románia, másfelől a Szovjetunió és szövetségesei között (szept. 9). A Nemzeti Demokratikus Front megalakítása (KP, SZP, MADOSZ stb.; okt.).
1945 A reakciós rendőrség megtámadja a bukaresti dolgozók antifasiszta tüntetését (febr. 24). Beiktatják a demokratikus kormányt, amelyben biztosítottnak tekinthető a munkásosztály vezető szerepe (márc. 6). Törvény a földreformról (márc. 20). A KP országos konferenciája; kidolgozzák az iparosítás és a villamosítás tervét (okt.).
1946 A demokratikus erők győzelme a parlamenti választásokon (nov.).
1947 A párizsi békeszerződés aláírása (febr. 10). A kizsákmányoló osztály utolsó képviselőit is kizárják a kormányból (nov.). A monarchia felszámolása, a Román Népköztársaság kikiáltása (dec. 30).
1948 Barátsági szerződés a Szovjetunióval (febr. 4). A Román Munkáspárt megalakulása (febr. 27). A Román Népköztársaság első alkotmánya (ápr. 13). A Nagy Nemzet-

gyűlés határozata a legfontosabb termelési eszközök népi tulajdonba vételéről (jún. 11).

1951 Törvénybe foglalják az első ötéves tervet (jan. 1).

1952 A Román Népköztársaság második alkotmánya (szept. 24).

1955 A Varsói Szerződés aláírása (máj. 14). A Román Munkáspárt II. kongresszusa. Elfogadják a második ötéves tervet (dec.). Romániát felveszik az ENSZ-be (dec.).

1960 A Román Munkáspárt III. kongresszusa. Jóváhagyják a hatéves tervet és kijelentik, hogy Románia a szocializmus építésének befejező szakaszába lépett.

1961 Az Államtanács megalakulása Gheorghiu-Dej vezetésével (márc. 22).

1962 A mezőgazdaság szocialista átalakításának befejezése (márc.).

1963 Román–jugoszláv egyezmény a Vaskapu vízienergetikai és hajózási rendszerének közös építéséről (nov.). A kőolajtermelés először haladja meg az évi 12 millió tonnát.

1965 Meghal Gheorghe Gheorghiu-Dej (márc. 19). Az RMP főtitkára Nicolae Ceaușescu lesz (márc. 22). Az Államtanács elnöke: Chivu Stoica (márc. 24). Az RMP IV. kongresszusa (A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa) megvitatja az 1966–70-es ötéves tervet, ugyanakkor elhatározza, hogy a párt nevét Románia Kommunista Pártja elnevezésre változtatja (RKP) (júl. 19–23). A Román Népköztársaság felveszi a Románia Szocialista Köztársaság nevet. Új alkotmányt fogadnak el (aug.).

1967 Az RKP országos konferenciája határozatot hoz a népgazdaság irányításának és tervezésének tökéletesítéséről és a közigazgatási beosztás megváltoztatásáról (dec.).

1969 Az RKP X. kongresszusa a szocializmus sokoldalú és teljes felépítését tűzi ki célul. Az ipari termelésnek 1975-ig évente 9,5%-kal kell növekednie, a mezőgazdasági termelésnek 5,5%-kal, a munka termelékenységének 5–7%-kal, a nemzeti jövedelemnek 8,5%-kal (júl.).

1970 Szovjet párt- és kormányküldöttség Romániában A. Koszigin vezetésével. Az új barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása (júl.).

Antonescu, Ion: politikus; 1882–1946 (kivégezték); 1940. szept. 6-án, államcsíny révén megteremti a fasiszta katonai diktatúrát. 1944. augusztus 23-án a népi felkelés megdönti uralmát.

Bălcescu, Nicolae: történész és író; 1819–52; az 1848-as forradalom idején a román néptömegek demokratikus szervezője és vezetője volt. Számos történeti és politikai mű szerzője.

Bojárok: a feudalizmus korszakában az orosz és a román főnemesi birtokos osztály elnevezése. Marx a román bojárok kizsákmányolási rendszerét a túlmunka fogalmának kirívó példájaként mutatja be.

Bukovina: történelmi nevezetességű vidék a román–szovjet határon. Az ókorban Dacia római tartomány része, később Moldva fejedelemségéé. 1775-ben Ausztriához csatolják. 1849-től koronatartomány. 1919-ben a Saint Germain-en-Laye-i szerződés révén Romániához csatolják. 1940 júniusában északi része Ukrajnához kerül (Szovjetunió), déli része Romániáé marad. 1940–44: német–román megszállás; a zsidó lakosságot elpusztítják. 1945-ben a Vörös Hadsereg felszabadította.

Ceaușescu, Nicolae: politikus, szül. 1918-ban. 1936-tól a KP tagja. A fasiszták több ízben bebörtönözték. 1944–45: a Román Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának titkára. 1945-től az RKP, ill. az RMP Központi Bizottságának tagja. 1955-től a PB tagja, 1954-től állami tisztségek mellett a KB titkárának feladatát is betöltötte. 1965. márc. 22-én az RKP KB főtitkárává, 1967. dec. 9-én pedig az Államtanács elnökévé választották.

Cuza, Alexandru Ion: bojár; 1820–73; 1859-ben megválasztották Moldva és Havasalföld fejedelmévé, perszonálunióban. 1861-ben e két fejedelemség egyesítésével megteremtette az egységes román államot. Kogălniceanu miniszterelnökkel együtt kisajátította a kolostorok birtokait, az államcsíny (1864) után pedig földreformot hajtott végre. Ez – bár haladást jelentett – mégsem oldotta meg az agrárproblémát. 1866. febr. 11-én polgári reformjai miatt a „hatalmas koalíció" (bojárok és nagyburzsoázia) fegyveres csapatai megbuktatták.

Dobrudzsa: vidék a Fekete-tenger és a Duna kanyarulata között. Az ókorban Moesia római tartomány része. 678-tól bolgár terület, 1416–18-tól a törököké. 1878-ban a berlini kongresszus északi részét Romániának, a délit Bulgáriának juttatta. 1913-ban az imperialista jellegű bukaresti békében a részben török lakosságú Dél-Dobrudzsát Romániához csatolták. 1940-ben a craiovai békében ismét Bulgária kapta meg. 1944 után a két népköztársaság baráti tárgyalásai véglegesen megoldották a bolgár–román határ problémáját.

Dunai fejedelemségek: Moldva és Havasalföld elnevezése 1861-ig, amikor egyesülésük folytán létrejött Románia.

Erdély (román népnyelven Ardeal, hivatalosan Transilvania): tágabb értelemben a Kárpátoktól nyugatra fekvő román lakta területek (Erdély, Bánát, a máramarosi terület).

Fanarióták: eredetileg Konstantinápoly főként görögök lakta, Fanar nevű városnegyedének lakói. A 17. századtól fontos udvari és közigazgatási tisztségeket szereztek a Balkán törökök megszállta államaiban.

Ferdinánd, I.: 1865–1927; Hohenzollern-Sigmaringen herceg; király: 1914–27. Szovjetellenes és népellenes politikát folytatott; ő vezette 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság elleni katonai intervenciót, Besszarábia kifosztásával intervenciót kezdett Szovjet-Oroszországban, a lengyel–román katonai egyezménnyel pedig létrehozta az imperialista „cordon sanitaire"-t, „egészségügyi övezetet" az első munkás-paraszt hatalom ellen.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1901–65; 1930-tól tagja a KP-nek, 1933-ban a griviţai sztrájkharcok idején a munkások élén állt. Harcolt Románia fasizálódása ellen, az Antonescu-rendszer bebörtönözte. 1944 augusztusában, miután elvtársai kiszabadították, az 1944. aug. 23-i győzelmes népi felkelést vezette. 1944 novemberétől a kormány tagja. 1945 októberétől a KP, ill. az RMP KB főtitkára, ill. első titkára. 1952–55: miniszterelnök, 1961-től az Államtanács elnöke.

Groza, Petru: államférfi; 1884–1958; 1920–27: parlamenti képviselő, 1933: az antifasiszta „Ekésfront" vezetője, 1943–44: bebörtönzik, 1944 novemberétől a kormány tagja, 1945–52: miniszterelnök, 1952-től a Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

István („Nagy", románul: Stefan cel Mare): moldvai fejedelem; 1457–1504; a kereskedők, a kisnemesek és a szabad parasztok rétegére támaszkodva megerősítette a központi hatalmat a nagybojárok partikularizmusa ellenében. Bölcs külpolitikája révén több győzelmet aratott a törökök felett, végül azonban kénytelen volt a töröknek adót fizetni.

Károly királyok: 1. I. Károly: 1839–1914; Karl von Hohenzollern-Sigmaringen herceg, 1866–81; király 1881-től. Romániát gazdaságilag és pénzügyileg összekapcsolta a német finánctőkével. 1883-ban titkos egyezményt kötött a hármas szövetséggel. – 2. II. Károly: 1893–1953; király: 1930–40; az 1938-as februári államcsíny után monarchista diktatúrát vezetett be (1940. szept. 6-ig). Szovjetellenes politikája kiszolgáltatta Romániát a német imperializmusnak, ez vezetett a második bécsi döntéshez (1940. aug. 30). Az utóbbi következményeképpen lemondásra kényszerült.

Maurer, Ion Gheorghe: államférfi; szül. 1902-ben; 1936-tól a KP tagja, antifasiszta tevékenysége miatt bebörtönözték. 1948-tól tagja az RMP KB-nak, 1956–57: Románia ENSZ-képviselője, 1957–58-ban külügyminiszter. 1958–61: a Nagy Nemzetgyűlés elnöke. 1961. márc. 21-től miniszterelnök, az Államtanács elnökhelyettese.

Mircea („Öreg", románul: Mircea cel Bătrîn): havasalföldi fejedelem; 1386–1418; lépéseket tett a közigazgatás, a hadsereg, a kereskedelem és a hűbéri viszonyok megjavítására. Több védelmi háborút vívott a török ellen, és megakadályozta Havasalföld megszállását. Uralkodásának utolsó éveiben mégis a török adófizetője lett.

Székelyek: magyar népcsoport Erdélyben (számuk mintegy 0,8 millió), a Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin élnek. Zömük földművelő, a hegyekben állattenyésztők. Jelentős a népművészetük, kulturális központjuk: Sepsiszentgyörgy (Sfîntul Gheorge). Megtelepedésük a 12. századra tehető.

Szervezeti Szabályzat v. Statútum (románul Regulamentul organic): a dunai fejedelemségek első ún. alkotmánya, orosz segítséggel készült. 1831-ben Havasalföldön, 1832-ben pedig Moldvában is bevezették a feudális rendszer megszilárdítása céljából.

Vladimirescu, Tudor: nemzeti hős; szül. 1780 körül, meggyilkolták 1821-ben; az 1821-es havasalföldi népi felkelés vezetője. Szoros kapcsolatban állt az Ypsilanti vezette görög forradalmi szervezettel, a Hetairával. Túllépett a Hetaira céljain, a parasztoknak szabadulást ígért a feudális terhektől. Az általa vezetett népi mozgalom kivívta a fanarióta uralom felszámolását, hozzájárult a polgári forradalom fellendüléséhez a dunai fejedelemségekben.

Dr. M. Hegemann

Ruanda

Ruanda, Ruandai Köztársaság (Republika y'u Rwanda, République Rwandaise); parlamenti köztársaság Kelet-Afrikában, területe: 26 338 km²; lakossága (1970): 3,5 millió. Fővárosa: Kigali; közigazgatási beosztása: 10 prefektúra; hivatalos nyelve a francia és a bantu kinyarwanda.

Ruandát a bantu nyelvcsaládhoz tartozó banyarwanda nép lakja (etnikai csoportok: 1% tva, 15% tutszi, 84% bantu). Amikor a 15–16. században a szarvasmarha-tenyésztő, a katonai demokrácia társadalmi rendjében nomád életmódot folytató tutszik találkoztak a fejlett földművelő bantu nyelvű törzsekkel (kigák és hutuk), a katonai fölényben levő tutszik vezetésével feudális állam jött létre. A bantuk és a tvák mégis hamarosan feudális urakká lehettek, a tutszik viszont lesüllyedhettek a kizsákmányolt parasztok sorába. A feudális jellegű hierarchia fokozatait a szarvasmarha-állomány határozta meg. A hierarchia csúcsán a király (mvami) állt. A birodalom legjelentősebb királya II. Kigeri Lvabugiri (1875–94) volt, aki befejezte a birodalom centralizálását, és visszaverte az arab rabszolgavadászokat. 1899-ben Németország annektálta Ruandát. Az ország 1923-tól Burundival együtt „Ruanda-Urundi" néven a Népszövetség belga mandátumterülete lett. A kávé- és a gyapotmonokultúra erőszakos bevezetése 1943-ban és 1944-ben éhínséghez vezetett. A király által irányított felkelést leverték, őt magát megfosztották trónjától (1944). 1946-ban Ruanda az ENSZ belga gyámsági területe lett. 1959-ben megalakult a Nemzeti Szövetség (UNAR), amelynek vezetésével kibontakozott a nemzeti felszabadító mozgalom. A belgák az ENSZ vizsgáló bizottságának munkáját korlátozva, 1959-ben törzsi háborút szítottak a tutszik és a hutuk között. Az 1961. szept. 15-i parlamenti választásokon a belga terror az 1957-ben alapított belgabarát Parmehutu pártot juttatta hatalomra. Ez a párt kikiáltotta az 1962. júl. 1-én önállóvá vált köztársaságot. Ruanda 1963-ban csatlakozott az Afro-Madagaszkári Unióhoz. A KP-t betiltották. 1964-ben az ország kilépett a Burundival kötött vám- és pénzügyi unióból. Ugyanebben az évben ismét kiújultak a harcok a királyhű tutszik és a belgabarát köztársaságiak között, emiatt több mint 10 000 tutszi vált földönfutóvá (a menekültek száma 1959 óta 140 000).

Dr. G. Launicke

Salvador

Salvador, Salvadori Köztársaság (República de El Salvador); parlamenti köztársaság Közép-Amerikában, területe: 21 393 km²; lakossága (1970): 3,4 millió; fővárosa: San Salvador; közigazgatási beosztása: 14 megye; hivatalos nyelve a spanyol.

A spanyol gyarmati uralom korszaka (1524–1821)

A Kolumbusz előtti időkben maja és nahua indián törzsek telepedtek le Salvador területén. Pedro de Alvarado Mexikó felől megtámadta, majd spanyol uralom alá hajtotta a területet (1524–25). A lakosság végsőkig ellenállt a konkvisztádoroknak. 1534-ben alapították meg a mai fővárost, San Salvadort. Közigazgatásilag a spanyol uralom idején a terület a guatemalai főkapitánysághoz tartozott. A kreolok erőteljesen keveredtek a megmaradt indián lakossággal. Így alakultak ki a ladinok.

Az állami önállóság kivívása (1821—38)

Salvadorra is hatott az új-spanyolországi alkirályságban (Mexikó) kitört függetlenségi háború. Az ország, miután 1821-ben függetlenné nyilvánította magát Spanyolországtól, Agustín Itúrbide mexikói császárságának része lett. E birodalom összeomlása után 1823–38-ig a Középamerikai Államszövetséghez tartozott. Salvador támogatásával győzött 1830-ban Morazán liberális elnökjelölt. Amikor 1838-ban megbuktatták, az egyes államok szeparatizmusa és az uralkodó nagybirtokos-frakció rivalizálása miatt a szövetség felbomlott.

A liberálisok és a konzervatívok hatalmi harca (1839—70)

Salvador belpolitikai helyzetét a liberálisok (a földbirtokosok egy része, polgári rétegek és értelmiségiek) és a konzervatívok (a nagybirtokosok pártja és a klérus) állandó polgárháborús összetűzései jellemezték. Carrera konzervatív elnök diktatúrája alatt (1840–44) és Malespína (1844–46) elnöksége idején Salvador gyakorlatilag Guatemala fennhatósága alá tartozott; többször tört ki fegyveres konfliktus (1850–53, 1855) Guatemala hódítási kísérletei miatt.

Salvador az európai és az észak-amerikai tőke hatalmában (1871–1945)

González tábornok vezetésével 1871-ben a liberálisok megdöntötték Dueñas konzervatív elnök uralmát (1863-tól elnök), és új alkotmányrefor-

mot hajtottak végre (parlamenti rendszer, független bíróság). További vívmányok: általános választójog, az egyház jogainak korlátozása. Ugyanakkor továbbra is a katolicizmus maradt az államvallás. Guatemala aktív támogatásával a konzervatívok visszaszerezték a hatalmat (Zaldívar elnök, 1876–84). A 19. század végén az egyoldalúan fejlett gazdaság (80% kávé) külföldi ellenőrzés alá került; először a brit, később az észak-amerikai monopóliumok domináltak. Gutiérrez (1894–98) és Menéndez (1919–23) elnökök föderációs kísérletei nem jártak sikerrel. Bosque elnöksége idején (1927–31) viszonylagos liberalizálódás következett be, ezzel lehetővé vált a legális kommunista párt megalapítása (1930). Hernández Martínez tábornok (1931–41) 1931-ben államcsínnyel vette át a hatalmat, majd 1932-ben Nagy-Britannia és az Egyesült Államok támogatásával véres terrorral vert le egy parasztmegmozdulást (2000 halott). A Pearl Harbor elleni japán támadás után Salvador formálisan hadat üzent a fasiszta államoknak (1941. dec.).

A második világháború utáni időszak

Hernándezt 1944. máj. 8-án a hadsereg lázadása és egy általános sztrájk megbuktatta. Az ezt követő választásokon Castañeda Castro (1945–48) győzött. A politikai hatalom 1948-tól az amerikabarát liberálisok vezérének, Osoriónak a kezében összpontosult (elnök: 1950–56). Osorio a demokratikus tömegmozgalmat kegyetlenül üldözte (1952-ben a „kommunistaellenes törvény" értelmében betiltatta a KP-t). Ez az irányzat Lemús elnök (1956–60) alatt is folytatódott. „Kávé-diktatúrájának" 1960. okt. 26-án liberális tisztek felkelése vetett véget. Az imperialistákkal szövetkezett reakciónak 1961. jan. 25-én ún. katonai-polgári direktórium alakításával sikerült visszaszereznie a hatalmat. Az újjáalakult kormány Rivera ezredes vezetésével csatlakozott az USA 1962. októberi Kuba-ellenes blokádjához.

Az uralmon levő Nemzeti Megbékélés Pártja (PCN) az 1964. márc. 8-i választásokon a baloldali ellenzék kizárása ellenére is csak minimális többséget szerzett. Az újabb elnökválasztáson (1967. márc. 8) a PCN jelöltje, Fidel Sánchez Hernández ezredes győzött. (Hivatalba lépett: 1967. júl. 1.) 1969 júniusában nyílt katonai konfliktus tört ki Hondurasszal („futball-háború"), amelynek az AÁSZ beavatkozása vetett véget. A parlamenti és a községi választásokon 1970. márc. 8-án a Nemzeti Megbékélés Pártja győzött, második helyre került az ellenzéki polgári-reformista Keresztény Demokrata Párt.

Dr. M. Kossok

San Marino

San Marino, San Marinó-i Köztársaság (Repubblica di San Marino); parlamentáris köztársaság Dél-Európában, olasz államterületek veszik körül; területe: 60,6 km²; lakossága (1969): 18 000; fővárosa: San Marino; hivatalos nyelve az olasz.

San Marinót 301-ben alapították („A világ legrégibb köztársasága"), és a 885-ben először említett, hasonnevű kolostor körül alakult ki. San Marino 1263-ban kapta első alkotmányát, és a középkor folyamán megvédte szabadságát az urbinói hercegekkel és a pápasággal szemben. Románnak 1631-ben el kellett ismernie a törpe köztársaság függetlenségét. A risorgimento idején a politikai emigránsok menedékhelye volt (Garibaldié 1849-ben). 1862-ben San Marino Olaszország védnöksége alá került, majd vámunióra lépett vele. A második világháborúban 1944. szeptember 4-én német csapatok szállták meg.

1945–57-ig San Marinónak kommunistákból és szocialistákból álló kormánya volt, ez a kormány nevezte ki a két régenskapitányt is (1947: P. Marini – kommunista, G. Giacomini – szocialista). Ezekben az években agrárreformot hajtottak végre és államosították a legfontosabb gazdasági ágazatokat. 1957-ben mindkét haladó szellemű régenskapitányt államcsínnyel megbuktatták, helyükre keresztény demokraták kerültek, akik hatalmukat manipulált választásokkal 1959. szeptember 13-án legalizálták.

Dr. H. Piazza

São Tomé és Príncipe

São Tomé és Príncipe (São Tomé e Príncipe); Portugália gyarmata (ún. tengerentúli tartomány), kettős sziget az Egyenlítői Afrika nyugati partja előtt; területe: 964 km²; lakossága (1968): 65 000; fővárosa: São Tomé; hivatalos nyelve a portugál.

A portugál Pedro de Escobar 1470. december 21-én (Szt. Tamás napján) fedezte fel São Tomé szigetét; 1471. január 1-én pedig Príncipét. 1475-ben João de Pavia vezetésével kezdődött meg São Tomé betelepítése fegyencekkel, afrikai néger rabszolgákkal és Portugáliából elűzött szefárd zsidókkal. 1492-ben, Granada elfoglalása után, a Spanyolországból menekült szefárdok vetették meg São Tomén a cukornádtermesztés alapjait. A sziget már a 16. század első felében – az ültetvényes gazdálkodás és a cukorkereskedelem központjaként – nagy jelentőségre tett szert. Ennek a konjunktúrának csak a brazíliai cukornádtermesztés kibontakozása vetett véget. Príncipe szigete 1558-ban a portugál trónörökös (príncipe) koronabirtoka lett. A hajdani néger rabszolgák sikeres felkelések eredményeként 1570 óta São Tomé déli részének jelentős területeit szerezték meg, és ezeket a területeket egészen a 19. század elejéig védelmezték. A portugálok São Tomében megvetve a lábukat, 1604-ben a dahomeyi tengerparton São João Baptista de Ajuda néven erődöt létesítettek. 1641–48-ig São Tomé holland kézen volt.

A 19. században a cukornádtermesztés mellett kifejlődött a kávé- és különösen a kakaótermesztés. 1876-ban névleges, a valóságban nem következetesen végrehajtott dekrétummal megszüntették São Tomén a rabszolgaságot. Az 1951. július 11-én kibocsátott törvény szerint São Tomé és Príncipe a többi portugál gyarmathoz hasonlóan államjogilag „tengerentúli tartománynak" minősül, amelynek élén a gyarmati rezsim által kinevezett kormányzó és a kormányzótanács áll. A lisszaboni nemzetgyűlésbe São Tomé és Príncipe közösen egy képviselőt küld. A lakosság többségének semmiféle állampolgári joga sincsen. Az ültetvényeken embertelen körülmények között dolgozó szerződéses munkások 1953-ban felkelést indítottak. A felkelést véres megtorlás követte (kb. 5000 afrikait gyilkoltak meg). 1961. augusztus 1-én a dahomeyi kormány kiutasította a Fort Ayudában székelő portugál kormányzót, és az addig közigazgatás-politikailag São Tomé-hoz és Príncipéhez tartozó területet jogilag birtokába vette. Hogy a Salazar-diktatúra tekintélyét – amelyet az angolai szabadságharc és a portugál gyarmati barbarizmust elítélő 1961. április 20-i ENSZ-határozat alaposan megtépázott – helyreállítsák, 1962 októberében proklamálták a helyi önkormányzat kibővítését.

Dr. M. Kossok

Sierra Leone

Sierra Leone; köztársaság Nyugat-Afrikában; a Nemzetközösség tagja; területe 71 740 km²; lakossága (1970): 2,6 millió; fővárosa: Freetown; közigazgatási beosztása: 12 kerület, 1 városkerület és a főváros területe; hivatalos nyelve az angol.

1462-ben Pedro de Cintra portugál hajós fedezte fel Sierra Leone (portugálul „Oroszlánhegység") sziklás partjait. A később alapított rabszolgakereskedelmi támaszpontot, Mitombót a portugálok a 17. században feladták, amikor angol versenytársak jelentek meg Nyugat-Afrika partjai előtt.

1787-ben brit emberbarátok keskeny partszakaszt vásároltak itt a szabadon bocsátott nyugat-indiai néger rabszolgák letelepítésére. Ugyanebben az évben a Sierra Leone Társaság elnevezésű kvéker egyesület megalapította Freetownt, a mai fővárost. A Sierra Leonében letelepedett több mint 15 000 visszatelepített néger (kreoloknak nevezik magukat; számuk ma meghaladja a 65 000-et) ma is hatalmat gyakorol az afrikai őslakosság fölött. 1808-ban kezdődött a brit gyarmati uralom (1888-ig időnként közös irányítás alá tartozott Gambiával és az Aranyparttal). 1818-ben Freetownban létrehozták a rabszolgakereskedelem elleni nemzetközi bíróságot. 1895–96-ban, a Franciaországgal aláírt határegyezmény életbe lépése után Anglia protektorátust szervezett a környező területekből. A századforduló után brit monopóliumok kezdték meg az ország ásványi kincseinek (vas- és krómérc, gyémánt) kitermelését az addig csak ültetvénygyarmatnak tekintett Sierra Leonében. 1915-ben a vasúti munkások megalakították az első szakszervezetet, amely 1919-ben nagy sztrájkot szervezett.

A második világháború után kibontakozott függetlenségi mozgalom eredményeként 1951-ben és 1957-ben a munkásság elégedetlensége tüntetésekben nyilvánult meg; a megmozdulásokat katonasággal fojtották el. A függetlenségi mozgalom hatására a Sierra Leonei Néppárt (Sierra Leone People's Party, SLPP), a későbbi miniszterelnök, Sir Milton Margai (szül. 1895, orvosi tanulmányokat folytatott) 1951-ben alapított pártja a nemzeti függetlenség jelszavát tűzte ki, ha egyelőre a Nemzetközösség kereteiben is. Ezzel szemben a munkássággal együttműködő Össznépi Kongresszus (All People's Congress, APC) a brit érdekszférából való teljes kilépés és a demokratikus választások mellett szállt síkra, még a függetlenség kivívása előtt. Az 1960 májusában megtartott londoni alkotmányjogi konferencián határozatot hoztak, hogy az országnak 1961 áprilisában megadják a függetlenséget. Az ellenzéki APC vezetőjét, Siaka Stevenst azonban a brit hatóságok már korábban letartóztatták „zendülés és összeesküvés" vádjával. 1961. ápr. 27-én Freetownban kikiáltották Sierra Leone függetlenségét a Nemzetközösség keretében. Margai kormánya együttműködött a volt brit gyarmati hatalommal („közös védelemről" aláírt egyezmény, a brit támaszpont fenntartása Freetownban). Sierra Leone 1961-ben csatlakozott az ún. Monrovia-csoporthoz.

1962 márciusában a parlament és a kormány, tiltakozásul a dél-afrikai kormány fajüldöző politikája ellen, gazdasági szankciókat léptetett életbe Dél-Afrikával szemben. 1963 májusa óta Sierra Leone az Afrikai Egységszervezet tagja. 1964. ápr. 28-án elhunyt Sir Milton Margai miniszterelnök. Utóda Albert Michael Margai lett, akit az SLPP pártkongresszusán a párt örökös vezetőjévé választottak. 1967. márc. 23-án egy tisztekből álló csoport Ambroise T. Genda vezetésével átvette a hatalmat (márc. 24-én letartóztatták Stevenst, Margait és másokat). Andrew Yuxon-Smith alezredest márc. 26-án beiktatták a nemzeti reformtanács elnöki tisztébe.

1968. ápr. 18-án a hadsereg ismét átvette a hatalmat. Magas rangú ellenzéki tisztek – a „korrupció elleni mozgalom" tagjai – a hatalmat 1968. ápr. 26-án Stevens vezette APC-re ruházták át. A Stevens-kormány arra törekszik, hogy jó kapcsolatokat alakítson ki a szocialista országokkal. 1971 márciusában kudarcot vallott a kormány megdöntésére irányuló puccskísérlet. 1971. április 19-én Sierra Leonét köztársasággá nyilvánították, elnöke Stevens lett.

W. Stegner

Spanyolország

Spanyol Állam (Estado Español); formálisan királyság, valójában fasiszta diktatúra Délnyugat-Európában; a Pireneusi-félsziget 4/5-ét foglalja el; területe a Baleárokkal és a Kanári-szigetekkel együtt 504 750 km²; lakossága: (1970); 33,3 millió; fővárosa: Madrid; közigazgatási beosztása: 50 tartomány (12 tört. tájegység és 2 szigetcsoport); hivatalos nyelve a spanyol. Gyarmatai vannak Észak-Afrikában és birtokolja a Kanári-szigeteket (spanyol felségterületek Észak-Afrikában; Plazas de Soberania de España en el Norte de Africa; birtokok Észak-Afrikában Marokkó földközi-tengeri partján, az Alhucemas-, Chafarinas-szigetek, Ceuta, Melilla, Peñon de Vélez de la Gomera; 32 km²; lakossága (1968): 162 000; hivatalos nyelve a spanyol) és Spanyol Szahara.

Őstársadalom és rabszolgatartó rend

Már az őskőkortól és az újkőkortól kezdve kimutathatók Hispániában, azaz a jelenlegi Spanyolország területén az ember létezésének nyomai. (Az ún. barlangi kultúra, az altamirai barlangban talált sziklafestmények.) A terület őslakói az ibérek voltak, akik i. e. 600 táján a Pireneusokon át benyomuló keltákkal keveredtek. Hispánia gazdag fémlelőhelyei (vörösréz és ezüst) és kedvező földrajzi helyzete révén nagy vonzerőt gyakorolt, és különféle népek hódították meg. A 10–11. században föníciaiak telepedtek le a déli partok mentén. Őket követték Hispánia déli és keleti partvidékén a 7. században a görögök, akiknek át kellett engedniük a meghódított területeket a karthágóiaknak. (Döntő csata 535-ben Korzika közelében.) A második pun háborúban (218–201) összeomlott Hispániában Karthágó hatalma. A rómaiak 197-ben két provinciát létesítettek (Hispania citeriort és Hispania ulteriort. A luzitánok Viriathus (154) vezetése alatt felkeltek a római uralom ellen, majd a keltiberek is követték példájukat (i. e. 134–133, Numantia ostroma), de ezeket a felkeléseket levették. A római uralom mélyreható társadalmi és gazdasági változásokkal járt (a rabszolgaság elterjedése, a mezőgazdaság, a bányászat, a kereskedelem és a kézműipar fejlődése). A rómaiak újabb városokat alapítottak, és központosították a közigazgatást. Ezek a változások, valamint a nyelv és a kultúra romanizálása a legerősebben

Közép- és Dél-Hispániában jutott érvényre, Északon kevésbé. Időszámításunk 4. századától fogva terjedt el a kereszténység.

Újabb és újabb felkelések lángoltak fel, majd a népvándorlás barbár törzseinek betörése (szvévek, vandálok, alánok) véget vetett a római uralom időszakának a Pireneusi-félszigeten.

A feudalizmus kialakulása és teljes kibontakozása

A nyugati gótok kora

A barbár törzsek rövid életű államalapításait az 5. században a nyugati gótok uralma követte; ezek 415-től hatoltak be Hispánia területére. A nyugati gótok idején feudális gazdasági és társadalmi formák alakultak ki, ezek fő elemei a rabszolgaság megszűnése (már a rómaiak alatt felbomlóban volt a kolonátus kialakulása miatt), a nemesi réteg létrejötte és a jobbágyság jogi rögzítése („Formulas Visigodas"). A szűk nyugati gót felső réteg és a hispán-római nemesség fokozatosan közeledett egymáshoz, s e közeledés eredménye a katolicizmusnak államvallásként történt elismerése az arianizmus helyett (harmadik toledói zsinat, 589). A 633-ban bevezetett szabad királyválasztás jogát mérsékelte a nagy nemesi csoportok hatalma és befolyása.

Hispánia az arab–iszlám uralom idején

A nyugati gót birodalom belső anarchiája, amely az egymással versengő nemesi csoportok frakciós harcából következett, lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az arabok Tarik ben Szaid (711–718) vezetése alatt meghódították az országot. Csak Hispánia északnyugati részén állt ellen Asztúria az arab–iszlám támadásnak (722 körül: a döntő covadongai csata). Dinasztiájának trónfosztása után Damaszkuszból Hispániába menekült az utolsó Omajjád, I. Abd ar-Rahman, ő alapította 756-ban a független córdobai emirátust.

Spanyolországban az arab–iszlám uralom számottevő gazdasági (az öntözőművek kijavítása, új mezőgazdasági kultúrák bevezetése, selyemhernyó-tenyésztés, a merinó juhok tenyésztése, a kereskedelem és az iparművészet fejlődése) és kulturális fellendülést hozott. Az arab uralom III. Abd ar-Rahman (ur. 912–961) alatt érte el virágkorát. Abd ar-Rahman a córdobai emirátust önálló kalifátussá emelte. Córdoba 500 000 lakosával az iszlám legjelentősebb gazdasági és kulturális centrumainak egyike lett. Egyeteme a 9–10. században Európa legelső szellemi fellegvára volt. A tudományok művelése (különösen az orvostudomány, a matematika és a földrajz), valamint a művészetek pártolása és gyakorlása nagymértékben hatott Nyugat-Európa szellemi fejlődésére. Az iszlám legnagyobb katonai erőkifejtését a Pireneusi-félszigeten Almanzor hadjáratai jelentették (Barcelona, Zaragoza, Coimbra és Santiago elfoglalása). Az erősödő feudalizálódási folyamatot azonban már nem lehetett feltartóztatnia. Az Omajjád-dinasztia utolsó kalifái, ill. Hisam uralkodása idején (1027–31) a központosított állam több mint húsz független részbirodalomra (Reyes de Taifas) bomlott fel, amelyeket a legnagyobb nemesi családok uraltak. Az Almoravidák (1086-tól) idején sem szilárdult meg az arab uralom. Az Almohádok (1146-tól Hispániában) viszont egy időre gazdasági és mindenekelőtt kulturális téren (a 12. századi arab–iszlám „felvilágosodás") fellendülést hoztak, és bizonyos mértékben politikai szempontból is megszilárdították az iszlám uralmát.

A „reconquista", a visszahódítás kora

Asztúriából indult ki a 8. században a reconquista (rekonkviszta – visszahódítás), amely a középkori spanyol történelem legjelentősebb eseménye. Az észak-afrikai berber szekták, az Almoravidák és az Almohádok betörése és a spanyol földön kialakult önálló keresztény feudális államok (León, Kasztília, Navarra, Aragón-Katalónia és Portugália) közötti viszályok gátat vetettek a terjeszkedésnek. A Navas de Tolosánál (1212) vívott csatában az arabok megsemmisítő vereséget szenvedtek. Córdobát (1236), Sevillát (1248) és Cádizt (1262) elvesztették; az iszlám hatalma az 1235-ben keletkezett granadai emirátusra korlátozódott.

A reconquista feudális terjeszkedő és telepesmozgalom volt, amelyben Kasztília (1230-tól végleg egyesítették Leónnal) szerezte meg a politikai vezető szerepet. A reconquistában valamennyi népréteg részt vett, a társadalmi hajtóerőt azonban elsősorban a fő- és a köznemesség (hombres ricos, hidalgos) alkotta, számukra a területszerzés a politikai hatalom birtoklásának előfeltételét jelentette. A 12. század közepétől a nemesség a calatravai, alcántarai, santiagói és montesai lovagrendben egyesült, e rendek politikai, katonai és gazdasági jelentősége rendkívül megnőtt. A reconquista erőtartalékait alkották a parasztok is, akik a meghódított területek betelepítésekor elnyerték személyes szabadságukat, szabad községeket (behetrías) alkottak, és választották uraikat (señores). A városok gazdasági és stratégiai centrumokként ugyancsak fontos szerepet játszottak. Királyi privilégiumokkal (fueros) biztosított önkormányzatuk volt, és kommunális szabadságuk védelmére fegyveres „testvériségekbe" (hermandades) tömörültek.

A katolikus egyház a reconquistában történt részvétel által növelte ideológiai és gazdasági befolyását (királyi földjuttatások).

A reconquista hozzájárult a központosított királyi hatalom kialakításához és megszilárdításához, amelyet azonban a nemesség és a városok rendi képviseletei (cortes) erősen korlátoztak. További gyengülését eredményezte a gazdaságilag megerősödött nemesség és a királyi hatalom közötti feszültség fokozódása.

Aragón-Katalónia terjeszkedése a 12–14. században különösen Dél-Franciaország (Provençe, Roussillon) és a Földközi-tenger térsége (Szicília 1282–85, Szardínia 1324) felé irányult. Barcelona, Katalónia fővárosa, a 13. században a földközi-tengeri kereskedelem legjelentősebb központjaihoz tartozott. Katalóniában – Kasztíliával ellentétben – a jobbágyság és a földhözkötöttség legszigorúbb formái maradtak meg („payeses de remensa", „malos usos"). A királyi hatalmat Aragón–Katalóniában ugyancsak korlátozta a cortes. III. Péter (1276–85) arra kényszerült, hogy az aragóniai unióban egyesült nemesi, ill. polgári ellenzéknek 1283-ban megadja azt a privilégiumot, amely a király hatalmi körét erősen korlátozta. Utódjának, III. Alfonznak (1285–91) 1287-ben további, hatalmát korlátozó privilégiumokat kellett biztosítania az unió számára, ezeket az előjogokat a korona csak 1348-ban tudta felfüggeszteni. Nagy antifeudális parasztfelkelések törtek ki, különösen a 15. században (többek között 1437-ben, 1462–72-ben, majd a remensas-felkelés, 1484–86). A terjedő parasztmozgalom, a lázadó főnemesség szeparatizmusa és a városok gazdasági érdekei történelmi szükségszerűséggé tették a területi-állami szétforgácsoltság felszámolását. A Pireneusi-félsziget két legnagyobb részbirodalmának dinasztikus egyesítéséhez kedvező előfeltételt teremtett Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága (1469). Kasztília és Aragónia egyesítéséből jött létre 1479-ben az egységes spanyol állam. A városokra (Santa Hermandad, 1476), a kisnemességre (hidalguía) és a katolikus egyházra támaszkodva (az inkvizíció bevezetése 1478-ban) Izabella és Ferdinánd letörte a szeparatista főnemesség ellenállását. Granada elfoglalásával (1492-ben) a reconquista beteljesedett. Az egyház vallási fanatizmusának hatására (Torquemada főinkvizítor) megkezdődött a zsidók és a mórok üldözése és tömeges kiűzése az országból, ami a gazdasági életre igen kedvezőtlen hatást gyakorolt.

A gyarmatpolitikára való áttérés időszaka

Különböző osztályelemek (a part menti városok korai kapitalista kereskedelmi és banktőkéje, a fő- és kisnemesség, a királyi központi hatalom, a klérus) közös expanziós törekvései a 15. század végére Spanyolországot Portugália mellett vezető gyarmati hatalommá tették a nagy földrajzi felfedezések korában. Kolumbusz felfedezte Amerikát (1492. okt. 12.), ez a spanyol gyarmatbirodalom 16. századi kialakulásának kezdő lépése Közép- és Dél-Amerikában. Megkezdődött a hódítások kora, a conquista (konkviszta), amely a spanyol történelem egyik legjelentősebb korszaka. Az Újvilág felosztására vonatkozó tordesillasi (1494) és zaragozai (1529) szerződésben rendezték a gyarmati hatalmi övezetek határait Spanyolország és Portugália között. Nápoly meghódítása (1502–03), Navarra beolvadása (1512) és az Észak-Afrika elleni támadások (1509–11) megnövelték a spanyol birodalom területét.

Spanyolország mint világhatalom

I. Károly (ur. 1516–56), a Habsburg-dinasztia spanyol ágának megalapítója 1519-től V. Károly néven német császár is volt. Uralkodása alatt Spanyolországból világhatalom lett („Az én birodalmamban sohasem nyugszik le a nap"). Ezzel kezdődött az a kor, amelyet tévesen „siglo de oró"-nak, azaz „arany századnak" neveztek (kb. 1516–1650). A gyarmatokról beözönlő óriási arany- és ezüstkincsek ellenére bekövetkezett a túl nagyra törő hatalmi politikából következő, a spanyol Habsburgokra jellemző pénzügyi káosz, megkezdődött az ország gazdasági hanyatlása. Az efféle fölöttébb költségesnek bizonyuló politika velejárójaként belső nyugtalanság is jelentkezett. Az Izabella és Ferdinánd kormányzására emlékeztető abszolutizmus megszilárdítása ellen alakult 1520-ban az ún. comunidades mozgalom, amely a városi patríciusokat, a kisnemesség egyes csoportjait és bizonyos paraszti-plebejus rétegeket egyesített. A comunerók a villalari csatában (1521) vereséget szenvedtek, ekkor a városok elvesztették önállóságukat; az abszolutisztikus királyi hatalom végleg felülkerekedett. Ez és a később jelentkező európai árforradalom (az amerikai arany beözönlése által kiváltott infláció) megsemmisítette a korai tőkés fejlődés kezdeteit. A főnemesség kiépíthette gazdasági és társadalmi előjogokon alapuló helyzetét – ezáltal részben bekapcsolódott a gyarmati kereskedelembe, mégis főként a mesta által gazdagodott meg. A mesta (az értékes merinó juhok tulajdonosainak társulása) privilégiumai által akadályozta a mezőgazdaság fejlődését, és az állandóan emelkedő adókkal együtt hozzájárult a parasztság tönkremeneteléhez, a földtől való menekülés fokozódásához. A kiéleződött politikai helyzet Spanyolország európai hegemóniára törő terveiből adódott (az itáliai háborúk Fran-

ciaországgal), valamint abból, hogy az országot az európai ellenreformáció középpontjává tette az inkvizíció uralkodó befolyása és az 1540-ben alapított jezsuita rend jelenléte révén. A hatalmi politikát még I. Károly lemondása (1556) és az impérium felosztása után is folytatták. II. Fülöp (1556–98) Spanyolország, Németalföld, Nápoly-Szicília, Milánó és az amerikai gyarmatok fölött uralkodott; Károly fivére, Ferdinánd már a német birodalmi területeket is megkapta. II. Fülöp terjeszkedési politikája (1565–72: a Fülöp-szigetek meghódítása; az 1571-es győzelem a törökök fölött a lepantói tengeri csatában) növelte Spanyolország gazdasági nehézségeit, és ismételten államcsődhöz vezetett. A spanyol abszolutizmusnak a polgári-kálvinista ellenzékkel szemben tanúsított kíméletlen politikája 1566-ban szabadságharcot robbantott ki Németalföldön, amelynek északi része 1581-ben kiharcolta függetlenségét. Az Angliával a tengeri egyeduralomért folytatott küzdelemben az első nagy leszámolás 1588-ban következett be: Spanyolország a Nagy Armada megsemmisülésével olyan vereséget szenvedett, amely alaposan megrendítette a spanyol világuralom politikai-erkölcsi tekintélyét. Ezen a tényen Portugália (és gyarmatai) 1580-ban történt bekebelezése sem sokat változtatott, ez ugyanis csak formálisan állította helyre a Pireneusi-félsziget egységét.

Spanyolország általános hanyatlásának jelei az utolsó Habsburgok uralkodása idején, mindenekelőtt II. Károly (1665–1700) alatt már világosan megmutatkoztak. A politikai hatalom befolyásos kegyencek kezében volt (többek között pl. Lerma herceg, Olivarez herceg). A moriszkók politikai-ideológiai okokból való elűzése (1609–10) még inkább meggyorsította Spanyolország gazdasági hanyatlását, mert emiatt az iparűző lakosság zöme kivándorolt. Azok a központi intézkedések, amelyek az egyes tartományok önkormányzatának (fueros) megszüntetését célozták, valamint az Olivarez nevéhez fűződő belpolitikai elnyomó intézkedések a katalánok felkelését (1640–52; Franciaország támogatta), Portugáliának Spanyolországtól való elszakadását (a lisszaboni felkelés 1640. dec. 1.) eredményezték, sőt Andalúziában is nyugtalanság támadt. Szicíliában és Nápolyban spanyolellenes felkelésekre került sor (1647–48).

A belpolitikai helyzet kiéleződéséhez az is hozzájárult, hogy Spanyolországnak kedvezőtlen kimenetelű konfliktusai támadtak Franciaországgal, Németalfölddel és Angliával. A vesztfáliai békében (1648) a spanyol királyságnak hivatalosan is el kellett ismernie Németalföld függetlenségét. A pireneusi béke (1659) megpecsételte Spanyolország európai hegemóniájának megszűnését: le kellett mondania Roussillonról, Cerdagne-ról, Flandria egyes részeiről és Artois-ról Franciaország javára. Anglia 1655-ben elragadta Jamaicát, és ezzel megfosztotta a spanyol gyarmatbirodalmat egyik bázisától.

Spanyolország az első Bourbonok alatt

II. Károly utóda, V. Fülöp (1700–46), aki a Bourbonoknak megszerezte a spanyol trónt, uralkodása kezdetén már háborút viselt – a spanyol örökösödési háborúban (1701–14) Anglia, Hollandia és Ausztria szállt szembe a kontinenst fenyegető Bourbon-hegemóniával (XIV. Lajos szavaival: „Nincsenek már Pireneusok!"), ám a spanyol–francia gyarmatbirodalom egyesítésének lehetősége is vonzó célt képviselt. V. Fülöp sikeresen védekezett, és a katalánok újabb felkelését is leverte (1713–14), az utrechti és a rastatti békeszerződésben azonban Spanyolország elvesztette itáliai birtokait és Németalföld déli részeit, ezeket Ausztria kapta meg. Gibraltár és Menorca brit uralom alá került. A néger rabszolga-kereskedelemmel (asiento) kapcsolatos szerződés által Anglia monopolizálta a Spanyolország dél- és közép-amerikai gyarmatai felé irányuló afrikai emberkereskedést. A Bourbonok dinasztikus politikája révén Spanyolország külpolitikailag szövetségben állt Franciaországgal, amelynek oldalán részt vett a hétéves háborúban, majd az észak-amerikai függetlenségi háborúban.

A feudalizmus válsága és átmenet a kapitalizmusba

A „felvilágosult" abszolutizmus

A 18. század második felében Spanyolország belés külpolitikai gyengülésének leküzdésére reformtörekvések születtek, kezdeményezői a liberális nemességből és a csak lassan fejlődő burzsoáziából kerültek ki. A burzsoázia kibontakozása és megerősödése VI. Ferdinánd uralkodása idején (1746–59) kezdődött, majd III. Károly (1759–88) és tanácsadói (Aranda, Campomanes, Floridablanca és Jovellanos) idején folytatódott. A legradikálisabb reformok közé tartozott a jezsuiták kiűzése (1767), az inkvizíció tevékenységének korlátozása, a művelődésügy újjászervezése, az ipar és a kereskedelem védelme protekcionista vámtörvénnyel, a mesta privilégiumainak korlátozása, a parasztok helyzetének javítása és a monopolrendszer eltörlése a gyarmati kereskedelemben; ehhez közigazgatási reformok is csatlakoztak.

Ez a fokozatos fejlődés, amelynek következményeként a polgárság megerősödött – amelyet azonban az egyházi és a világi nagybirtokosok

ellenállása lassított – IV. Károllyal (1788–1808) újból megszakadt. A francia forradalom hatására a feudális-klerikális reakció ismét felülkerekedett. 1792-től a hatalmat a kegyenc Godoy gyakorolta, tevékenysége folytán a belső és a külső helyzet egyre romlott.

A katonai kudarcok miatt 1795-ben Spanyolország kilépett a franciaellenes koalícióból (bázeli béke). A San Ildefonsóban (1796) kötött szerződéssel Spanyolország külpolitikai szempontból Franciaország játékszerévé lett, és ily módon belebonyolódott a francia–brit háborús ellentétekbe (1796–1802-ben, 1804–08-ban, 1805-ben pedig az egyesült spanyol–francia flotta vereséget szenvedett Trafalgárnál).

Nemzeti szabadságharc és polgári forradalom

A Godoy-féle kamarilla reményei nem váltak be a napóleoni Franciaországgal kötendő kompromisszumot illetően. Portugália francia megszállását (1807) a Murat marsall vezette hadsereg 1808-as spanyolországi inváziója követte, amelyre 1808–13-ban nemzeti szabadságharccal válaszoltak a tömegek. A spanyol nép tiltakozása az idegen uralom ellen az 1808. május 2-i madridi felkeléssel robbant ki. Napóleonnak mégis sikerült a spanyol Bourbonokat lemondásra kényszerítenie, fivérét, I. Józsefet spanyol királlyá tennie, a spanyol hadsereg ellenállását megtörnie és az ország legnagyobb részét ellenőriznie. A partizánmozgalom (guerilla) és a brit csapatok akciói – amelyek Napóleon katonai erőinek nem csekély részét kötötték le az ország felszabadulásáig – kudarcra ítélték a francia uralmat.

A szabadságharc a növekvő népmozgalom, a polgárság és a liberális nemesség nyomására polgári forradalommá fejlődött. Forradalmi szervezetek (junták) alakultak, amelyek helyi önkormányzatot gyakoroltak. Az 1810-től Cádizban ülésező cortes 1812. március 19-én szavazta meg az első polgári alkotmányt (Cortes-alkotmány), amely lényeges előrelépést jelentett. Biztosította az állampolgárok polgári szabadságjogait, megszüntette az inkvizíciót, felszámolt néhány fontos feudális privilégiumot, és korlátozta a kolostorok számát.

Spanyolország a 19. század első felében

A Bourbon-restauráció. Spanyolország függetlenségét ismét kivívták, a trónt VII. Ferdinánd foglalta el (1814–33). Az uralkodó az 1812-es alkotmányt hatályon kívül helyezte, és híveit üldözte. A legszélsőségesebb reakciós politikát folytatta, amely meggyorsította Spanyolország gazdasági és politikai hanyatlását, és megadta az utolsó lökést a közép- és dél-amerikai gyarmatok elszakadásához (1810–24); Kuba és Puerto Rico azonban spanyol gyarmat maradt.

A második polgári forradalom. Ferdinánd kormányzása heves ellenzéki akciókat váltott ki, amelyek Riego ezredes pronunciamentójában (katonai felkelés) érték el tetőpontjukat (1820. jan. 1). Ez a felkelés vezette be a második polgári forradalmat. Az 1812-es alkotmány újra érvénybe lépett. A cortes-választásokon liberális többség keletkezett, a liberálisok azután csakhamar elkülönültek egy mérsékelt és egy forradalmi szárnyra (moderadók, ill. exaltadók; a nagypolgárság és a liberális nemesség, ill. a kispolgárság és a radikális értelmiség képviselőire). Az exaltadók és a forradalmi klubok (comuneros, descamisados) akciói arra kényszerítették a cortest, hogy széles körű reformintézkedéseket hajtson végre; az egyház és az állam elválasztását, számos szerzetesrend feloszlatását, az egyházi vagyon kisajátítását, a holtkéz és a majorátus megszüntetését, a kereskedelem, az ipar és a mezőgazdaság támogatását célzó törvényalkotást. A belső reakció (király, egyház, nagybirtok) és a Szent Szövetség nyomására Franciaország részéről indított fegyveres intervenció eltaposta az 1823-as forradalmat. A reakció tombolása egészen Ferdinánd uralkodása végéig tartott.

Spanyolország II. Izabella uralkodása idején. II. Izabella (1833–68) uralkodását az uralkodó osztályok közötti heves ellentétek (az ún. krisztinók, ill. karlisták viszálya), a polgári erők aktívabb fellépése, a hadsereg erősebb beavatkozása a politikai életbe és a hatvanas években a spanyol munkásosztály első önálló fellépése jellemzi. Izabellának uralkodása kezdetén (Mária Krisztina régenssége idején) a feszült belpolitikai helyzetre való tekintettel (a karlista háború kitörése) korlátozott engedményeket kellett tennie a polgári liberálisoknak, ezek közé tartozott az 1834-ben kibocsátott alkotmány (Estatuto Real) is, amely az országot francia mintára 49 megyére osztotta, és létrehozta a kétkamarás parlamentet. A moderadók elfogadták ezt az alkotmányt, a haladó radikálisok viszont mélyreható gazdasági és politikai átalakításokat követeltek a feltörekvő burzsoázia érdekében. A liberálisoknak kedvező kormányzási mód elkeserítette a trónkövetelő Don Carlos köré tömörült abszolutistákat, akiknek sikerült a navarraiak, a baszkok és a katalánok hagyományos szeparatizmusának kihasználásával hosszan tartó, véres polgárháborút (az első karlista háború, 1833–40) kirobbantaniuk. A polgárháború után sem állt helyre a nyugalom az országban. A hadsereg vezetői egyre aktívabban avatkoztak be a politikai ügyekbe. 1836-ban a haladó érzelműek Espartero tábornok vezetésével átvették a hatalmat, és új alkotmányt bocsátottak ki. Mária Krisztina kiutasí-

tása után (1840) Espartero diktatórikusan kormányzott; az 1842-es barcelonai köztársasági felkelést vérbe fojtotta. Ez megkönnyítette a Narváez tábornok vezetésével szervezett pronunciamento végrehajtását (1843), amely biztosította a feudális-földesúri rend alapjainak megőrzését, és ennek megfelelő konzervatív alkotmányt léptetett életbe (1845), amely a korona jogait még inkább kiterjesztette. A monarchia uralma ellen 1854-ben forradalmi akciók robbantak ki (a madridi felkelés 1854. jún. 28.). Az O'Donnel és Espartero vezette liberális-polgári ellenzék visszariadt a forradalmi események nyomására elfogadott 1855-ös alkotmánytól, ezért közvetve támogatta a reakciót, majd 1856-ban maga is segédkezet nyújtott a köztársasági erők leveréséhez.

Az 1868-as forradalom és az első köztársaság

A monarchia válságát azonban már nem lehetett feltartóztatni – ez a hatvanas években különösen nyilvánvalóvá vált. Republikánus felkelések lángoltak fel az ország különböző részein. Ezúttal első ízben jelentkezett önálló akciókkal a spanyol munkásosztály. Az iparosodás megindulásával kapcsolatban (többnyire külföldi tőkebefektetések) létrejöttek az első munkásszervezetek; 1854-ben az Unión de Clases, 1865-ben a barcelonai munkáskongresszus, 1869-ben az I. Internacionálé spanyol szekciójának első (bakunyinista) csoportja. Az anarchista tanok térhódítása fékezte a marxizmus terjedését. A marxizmus propagálásában különösen Paul Lafargue francia szocialista, Marx veje szerzett érdemeket.

A polgári republikánus ellenzék Prim y Prats, Castelar y Ripole és Pí y Margall vezetésével új pronunciamentóba szerveződött (1868. szept. 18). Ez a pronunciamento volt az 1868–74-es polgári forradalom nyitánya: kikényszerítette II. Izabella lemondását. Az ideiglenes kormány Serrano y Domínguez tábornok vezetésével az olasz I. Amadeót (1871–73) emelte trónra. A néptömegek nyomására és a cortes radikális többségének határozatára azonban Amadeót lemondatták, majd kikiáltották az első köztársaságot (1873. febr. 13). A köztársaságiak megosztottsága (frakcióharcok, ellentétek a centralisták és a kantonalisták között, az anarchista felkelés) és az ellenforradalom kibontakozása (a karlista mozgalom újjáéledése 1872–76) hozzásegítették a reakciót a sikeres államcsínyhez. A Martínez Campos tábornok vezette 1874 decemberi pronunciamento megpecsételte az első köztársaság összeomlását.

A második Bourbon-restauráció

Az ellenforradalom győzelme megnyitotta az utat XII. Alfonz (1875–85) uralkodása alatt a másodszori Bourbon-restauráció számára. Az 1876-os konzervatív alkotmány, a gazdasági és politikai síkon végbemenő közeledés a földbirtokosok és a burzsoázia között, a konzervatívok és a liberálisok pártközi megállapodása (El-Pardo-paktum, 1885), amely a munkásság fellépésének reakciójaként jött létre, továbbá a hadsereg megerősödése biztosította a dinasztia uralmon maradását. Mária Krisztina régenssége alatt (1885–1902), aki a kiskorú XIII. Alfonz helyett kormányzott, elfojtották ugyan a köztársasági megmozdulásokat Sevillában, Zaragozában és Madridban (1886–88), a kormány mégis korlátozott reformokra kényszerült (polgári törvénykönyv bevezetése, általános választójog férfiaknak, 1890).

Spanyolország az imperializmus korában

A társadalmi-gazdasági és politikai fejlődés a 19. század végén és a 20. század elején

A gazdasági helyzet és a politikai rendszer struktúrája. A 19. sz. utolsó évtizedeinek Spanyolországában meggyorsult a kapitalizmus fejlődése: kiépült az út- és a vasúthálózat, nehézipar létesült Katalóniában (Barcelona) és Baszkföldön; fellendült a bányászat; a mezőgazdaság egyre inkább kapitalizálódott („porosz út"); növekedett a külkereskedelem.

Az imperializmusba való átmenet a legkedvezőtlenebb belső és külső feltételek között valósult meg, ezeket a feltételeket elsősorban a túlhaladott félfeudális agrárviszonyok konzerválódása, a külföldi tőkétől való függés és a monarchia állandó politikai válsága jellemezte.

A burzsoázia gazdasági hatalmának viszonylagos növekedése ellenére a földbirtok és az egyház hegemóniája lényegében érintetlen maradt. Az uralkodó pártok: a Cánovas del Castillo vezette konzervatív párt és a Sagasta által vezetett liberálisok. A földbirtok és a tőke egyre inkább összefonódott; ennek eredményeként a két párt hagyományos ellentétei elhalványultak, áldemokratikus kétpártrendszer alakult ki, melynek játékszabályai a hatalmi megosztás tekintetében a választásokon jól beváltak.

A munkásmozgalom fejlődése. Az 1874-es visszaesés után a munkásmozgalom újból nagy lépést tett előre: 1879-ben Pablo Iglesias vezetésével megalakult a Spanyol Szocialista Munkáspárt, 1888-ban az Általános Munkásszövetség (Union

General de los Trabajadores, UGT). A proletariátus politikai-ideológiai és szervező erejét azonban végzetesen gyengítette a szocialisták és az anarchisták közötti nyílt szakítás, ráadásul az anarchisták jelentős befolyásra tettek szert az agrárproletariátus körében.

Az 1898-as spanyol—észak-amerikai háború. Kuba 1895-ben José Martí, Máximo Gómez és Antonio Maceo vezetésével felkelt a spanyol gyarmati rendszer ellen. Fegyveres harcba csapott át az a hazafias mozgalom is, amelyet Emilio Aguinaldo vezetett a Fülöp-szigeteken. Az Egyesült Államok ezeket a szabadságmozgalmakat arra használta fel, hogy latin-amerikai és ázsiai imperialista terjeszkedési terveit Spanyolország rovására valósítsa meg. Az 1898-as spanyol–észak-amerikai háborúban Spanyolország súlyos vereséget szenvedett, és az Egyesült Államok javára le kellett mondania Kubáról, Puerto Ricóról és a Fülöp-szigetekről (párizsi béke). Az 1898-as vereség a spanyol közvéleményt mind politikai, mind morális szempontból felháborította („az 1898-as nemzedék"), s ez jelentős mértékben hozzájárult a monarchikus rendszer politikai válságának elmélyüléséhez.

Spanyolország az első világháború előestéjén és a háború idején

Gyarmatszerző törekvései indították Spanyolországot arra, hogy az Afrika felosztásáért folyó harcba bekapcsolódjon. Ezért Nagy-Britanniához és Franciaországhoz közeledett (1904: titkos egyezmény Franciaországgal Marokkó felosztásáról; 1906: az algecirasi konferencia). Az 1909-ben indított Marokkó elleni háború – Marokkó északi része a madridi szerződés értelmében (1912. nov. 27.) spanyol protektorátus lett – súlyos belpolitikai viszályokat váltott ki. 1909. júl. 26-án Barcelonában általános sztrájk tört ki, amely egész Katalóniára átterjedt és fegyveres felkelésbe ment át. A forradalmároknak végül is meg kellett hátrálniuk a hadsereg katonai fölénye előtt („a barcelonai tragikus hét"). Az eseményeket követő megtorlás (többek között Ferrer anarchista vezér agyonlövetése 1909. okt. 13-án) belpolitikai válságot robbantott ki. 1911–12-ben újabb nagy sztrájkhullám söpört végig Asztúria, Valencia és Katalónia tartományokon. Az 1911-es barcelonai munkáskongresszuson megalakították az anarcho-szindikalista szakszervezeti szövetséget, a CNT-t, amely a spanyol munkásosztály nagy részét tömörítette.

Az első világháborúban Spanyolország semleges maradt. Az uralkodó osztályok egyes körei rokonszenveztek a németekkel, olyannyira, hogy titkos flottaellátó támaszpontokat létesítettek. Mindkét hadviselő csoportnak szállítottak ércet és élelmiszert, ez időnként konjunktúrát idézett elő a spanyol gazdasági életben, a konjunktúrahullám azonban 1917 végére megszakadt.

Spanyolország a két világháború között

A háború utáni forradalmi válság 1918–23 között. A lanyhuló háború utáni konjunktúra gazdasági és társadalmi következményei, valamint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására fellendültek a munkás- és parasztmozgalmak, amelyek a nemzeti kisebbségek (4 millió katalán, 800 000 baszk) függetlenségi törekvéseivel találkozva fegyveres felkelésekben érték el tetőpontjukat. A Szocialista Ifjúsági Szövetség tagjai 1920. ápr. 15-én megalakították a Kommunista Pártot, amely 1921 novemberében egyesült a Szocialista Párt balszárnya által alapított Kommunista Munkáspárttal. A forradalmi megmozdulás a sikertelen észak-afrikai gyarmati terjeszkedési törekvésekkel összefüggésben lendült fel újra (vereségek az Abd el-Krim vezette Rif Köztársaságtól; 1921: az anuali csata).

Primo de Rivera diktatúrája (1923–30). Tekintettel a munkások és a parasztok növekvő mozgalmára, különösen az anarchista mozgalomra, a köztársasági áramlatok növekvő befolyására, a régi politikai pártok széthullására és a saját táborukon belül uralkodó elégedetlenségre (a tiszti junták tevékenysége), a parlamentáris eszközök már nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy a monarchisztikus rendszer fennmaradását biztosítsák. XIII. Alfonzzal (1902–31) egyetértésben Primo de Rivera tábornok 1923. szept. 13-án profasiszta katonai diktatúrát vezetett be. Sem a belpolitikai megtorlások (az összes párt betiltása, a munkások korporációkba tömörítése), sem az erőltetett gyarmati terjeszkedés (1925–26: egyesült spanyol–francia támadás a Rif Köztársaság ellen) nem volt képes a diktatúrát végleg megszilárdítani. A forradalmi demokratikus tömegmozgalom a gazdasági világválság éveire, 1930. jan. 28-án kikényszerítette Primo de Rivera lemondását.

A monarchia bukása és a második köztársaság kikiáltása (1930–36). Primo de Rivera katonai diktatúrájának összeomlása a monarchia bukásának vészjele volt, s ezt a bukást Berenguer kormányának taktikai kompromisszumai sem tudták feltartóztatni. A San Sebastian-i paktum által (1930. aug. 27.) a köztársasági blokkban egyesült szocialistákat, és baloldali republikánusokat a forradalmi néptömegek támogatták; felvették a harcot a monarchia megdöntéséért. A köztársaságiaknak a választásokon szerzett győzelme után (1931. ápr. 12.) 1931. ápr. 14-én kikiáltották a második köztársaságot. XIII. Alfonz ápr. 15-én elmenekült az országból. Mind-

két esemény a polgári demokratikus forradalom kezdetét jelentette. Ez a forradalom azonban csak korlátozott reformokat hozott (részleges önkormányzatot Katalóniának, 1933-ig csupán 74 000 ha földterület felosztását), és gyakran megtorpant az ellenforradalmi erők ellenállásával szemben. Még a köztársaságiak és a szocialisták koalíciójának a cortes-választásokon elért győzelme után (júl. 28.) kibocsátott alkotmánynak (1931. dec. 9.) is csak vontatottan és következetlenül szereztek érvényt. A kormány elvesztette népi bázisát. A köztársasági erők átmeneti gyengülése és tájékozatlansága tette lehetővé 1933. nov. 19-én a katolikus CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) választási győzelmét, amelyben hathatósan közreműködtek a Gil Robles vezette monarchista és profasiszta erők. A Lerroux–Gil Robles-kabinet reakciós politikája ellen – amely a forradalom kevés vívmányát is vissza akarta vonni – proletár és demokratikus tömegmozgalom bontakozott ki. Ennek csúcspontjait jelentette az 1934. okt. 5-i általános sztrájk, az autonóm Katalán Köztársaság kikiáltása (okt. 6., elnök: Companys) és az asztúriai bányászok felkelése (október, több ezer halott, 30 000 letartóztatott). Mindezeket az akciókat leverték.

Az 1936. febr. 16-i cortes-választásokon döntő győzelmet arattak a népfrontszervezetek (Szocialista Párt, KP, UGT, polgári baloldali köztársaságiak, katalán baloldal). Az 1931-es alkotmány alapján az Azaña vezetése alatt álló új kormány (1936. máj. 10-től Azaña elnök) garantálta Katalónia autonómiájának visszaállítását, és megkezdte a polgári demokratikus reformok végrehajtását (amnesztia a politikai foglyoknak, antiklerikális törvények, földosztás, amelynek keretében 100 000 paraszt jutott földhöz, szociális törvényhozás, művelődési reform), a régi rendszer társadalmi és politikai támaszait azonban nem támadta következetesen.

A spanyolok szabadságharca a Franco-puccs és az 1936–39-es német–olasz intervenció ellen. A népfront által átmenetileg visszaszorított feudál-klerikális és nagypolgári reakció Marokkóból és Navarrából kiindulva 1936. júl. 18-án katonai puccsot hajtott végre Sanjurjo, Mola és Franco tábornokok vezetésével, amelyet Olaszország és Németország nagymértékben támogatott hadianyaggal és „önkéntesekkel" (Condor-légió). A puccsra a spanyol nép nemzeti-forradalmi háborúval válaszolt – a belső, monarchista-fasiszta ellenforradalmárokkal éppúgy felvette a harcot, mint az olasz–német intervencióval. Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok „benemavatkozási politikája" elzárta a fegyverekkel nem kielégítően felszerelt Spanyol Köztársaságot a fegyverszállítmányok elől. Az alkotmányos kormányt (1936. szept.-től 1937. máj.-ig Largo Caballero kabinetje, 1937. máj. 17-től Negrín kabinetje) a Szovjetunió, Mexikó kormánya és számos ország antifasisztái támogatták (nemzetközi brigádok). A köztársasági erők szabadságharca a polgári demokratikus forradalom radikalizálódását is előidézte az agrárkérdés (szövetkezetek létrehozása, a köztársaság ellenségei földbirtokainak kisajátítása), az államilag ellenőrzött ipar megteremtése – ahol a munkások ellenőriznék az üzemeket –, a klérus hatalmának csökkentése és a nemzetiségi kérdés megoldása tekintetében (Katalónia és Baszkföld autonómiája). A köztársaság hősies ellenállás (Madrid védelme 1936. nov. 16-tól) és eredményes részoffenzívák (Guadalajara 1937. márc.; Teruel 1937. dec.; Ebro-kanyar 1938. ápr.; Katalónia 1938. dec.) ellenére is elbukott az ellenség katonai fölényével szemben. A köztársasági front belső gyengítése is lényeges szerepet játszott (a jobboldali szocialisták árulása; az anarchisták kalandor taktikája és az ultrabaloldali trockista-anarchista POUM-isták, pl. az 1937 májusi puccs Barcelonában, az ötödik hadoszlop aktív tevékenysége, egyes köztársasági katonai alakulatok árulása). 1939. jan. 25-én elesett Barcelona; 1939. márc. 28-án árulás következtében Madrid is megadta magát.

Spanyolország a Franco-diktatúra idején (1939-től)

Nagy-Britannia és Franciaország 1939. febr. 27-én, az Egyesült Államok 1939. ápr. 1-én elismerte a Franco-rezsimet. Március 27-én Spanyolország csatlakozott az antikomintern-paktumhoz.

A nemzeti forradalmi szabadságharc és a külföldi intervenció gazdasági és népesedési szempontból egyaránt (kb. egymillió halott) súlyosan legyengítette az országot. Ebben a szükséget szenvedő Spanyolországban építette ki fasiszta diktatúráját Franco („caudillo"). Az egész ország börtönné változott, amelyben a diktatúra különbíróságai által elítélt politikai ellenállók senyvedtek (még 1946-ban is 234 419 spanyol volt börtönben). A munkásmozgalmat és minden demokratikus-köztársasági erőt elnyomtak és megfosztottak jogaitól. Valamennyi pártot betiltottak a fasiszta kormánypárt, a falange kivételével. A falange az 1937-től Franco által végrehajtott átalakítás óta a monarchista erőket is befogadta. Vezérük (jefe) Franco lett. A szakszervezeteket is betiltották. Megkezdődött a közélet teljes klerikalizálása. Mindhiába – a megtorlás ellenére sem tudták a rendszer elleni antifasiszta harcot elfojtani (1948-ig partizántevékenység folyt).

A második világháborúban, 1939–45-ig, Spanyolország formálisan semleges maradt, de gazdasági és katonai segítséget nyújtott a német fasisztáknak (stratégiailag fontos nyersanyagok szállítása, „a kék hadosztály" bevetése a Szovjetunió ellen). A fasizmusnak a második világháborúban elszenvedett veresége még aktívabb tevékenységre serkentette a Franco-ellenes erőket (1946–47 sztrájkok, tüntetések és partizánharcok Asztúriában, Kasztíliában és Katalóniában); a KP fáradozásai azonban egy Franco-ellenes egységfront kialakítása érdekében eredménytelenek maradtak (1947 augusztusában a kommunista minisztereket kizárták a Mexikóban székelő Llopis-féle emigráns kormányból). A Franco-diktatúra politikai manőverekkel próbálta megszüntetni az ország politikai elszigeteltségét (1947-ben Spanyolországot monarchiává nyilvánították, 1953-ban konkordátumot kötöttek a Vatikánnal). Az 1945-ös júliusi potsdami határozat ugyanis megbélyegezte Spanyolországot, amelyet nem vettek fel az ENSZ tagállamai közé, sőt 1946 decemberében bojkott-nyilatkozatot fogadtak el ellene az ENSZ-ben. Az Egyesült Államok hidegháborús politikájának kihasználásával a diktatúra külpolitikai téren bizonyos mértékig mégis konszolidálódott. Az Egyesült Államok az Ibériai-félszigetet a szocialista tábor ellen irányuló stratégiai akciók egyik bázisává akarta kiépíteni. Ez indította az Egyesült Államokat arra, hogy Spanyolországgal ismét felvegye a diplomáciai és a politikai kapcsolatokat (1950). Ezenkívül elérték az ENSZ által hozott szankciók felfüggesztését. 1953. szept. 26-án Spanyolország és az Egyesült Államok politikai, katonai és gazdasági együttműködésről szóló egyezményt kötött, amely biztosította Francónak az égetően szükséges gazdasági segélyt és az erősen felduzzasztott hadsereg új felszerelését, az Egyesült Államokat pedig fontos támaszpontokhoz juttatta (többek között Rota). 1955 decemberében Spanyolország tagja lett az ENSZ-nek.

Franciaországgal együtt 1956-ban Spanyolországnak is el kellett ismernie Marokkó függetlenségét, és le kellett mondania a protektorátus gyakorlásáról (1956. ápr. 7-i egyezmény). Spanyolország azonban visszautasította Ifni enkláve kiürítését (1958. júl. 10-től „tengerentúli tartomány"), és a marokkói csapatokkal történt fegyveres összeütközések által (pl. 1957–58) próbálta meghosszabbítani uralmát. 1969. jan. 4-én Ifnit hosszas viták után átengedték Marokkónak, miután már 1968. okt. 12-én függetlenséget kellett adni Spanyol-Guineának (jelenleg Egyenlítői Guinea).

1958–59 óta megerősödtek Spanyolország gazdasági és politikai-katonai kapcsolatai a különböző NATO-országokkal, s ezt a folyamatot az USA és Nyugat-Németország részéről nagy hitelakciók jelezték. Az 1959 júliusától, a külföldi tőke segítségével véghezvitt „fejlesztési program" fellendülést hozott az iparosítás terén. Külpolitikai indítóokok játszottak közre abban is, hogy az országot megnyitották a turizmus számára, és néhány „liberális" intézkedést foganatosítottak 1964-től (nagyon korlátozott, részleges amnesztia 1966-ban). 1961–62 óta erősödtek a Franco-rendszer törekvései az Európai Gazdasági Közösségbe (Közös Piac) és a NATO-ba való belépést illetően.

Sem az iparosodás, sem a turizmus és a spanyol munkaerő tömeges kivándorlása Nyugat-Németországba nem javított lényegesen a dolgozók szociális helyzetén. A peseta 1967-es leértékelése és az újabb „fejlesztési program" óta az inflációs tendencia még erősödött is. Az egyre nagyobb szociális bizonytalanság sztrájkokban és tüntetésekben jutott kifejezésre, amelyeknek politikai jellege a gyülekezési és sajtószabadság, valamint a szabad szakszervezetek engedélyezésének követelésében évről évre nyilvánvalóbb lett. A munkások politikai és gazdasági akciói 1946–47 óta egyre rövidebb időközökben (1951, 1953, 1957, 1962, 1964, 1965, 1967, 1968, 1969, 1970) és egyre nagyobb intenzitással következtek be. A legtöbb sztrájk Asztúriából indult ki, majd más ipari központokra is átterjedt (többek között Madrid, Barcelona). Az 1956 óta fennálló és azóta befolyásosabb munkásbizottságok, amelyekben a kommunisták nagy szerepet játszanak, illegálisan működnek ugyan, a munkásosztályra gyakorolt befolyásukat tekintve azonban mégis nagyon jelentős szervezetek. Így a Franco-rendszer a munkásbizottságok ellen alkalmazott mindenfajta megtorlás ellenére is vereséget szenvedett a „vertikális" kényszer-szakszervezetek, a korporációk választásai alkalmával (1966. szept.–okt.). A munkásosztály harca és a rendszernek a munkásosztály akcióira válaszként alkalmazott terrorja nem maradt hatástalan. Újabb néprétegek csatlakoztak a fasiszta diktatúra elleni harchoz. E tekintetben iránymutatónak bizonyult a KP 1954 — az V. pártkongresszus — óta folytatott politikája, amely nemzeti megbékélést és a Franco-ellenes egységfront létrehozását hirdette meg. A klérus egyes részei is elhatárolták magukat a Franco-rendszertől (főként Baszkföldön és Katalóniában). A differenciálódási jelenségek egyre inkább erősödtek a fiatal generációnak a Franco-rendszerrel szemben tanúsított elutasító magatartásának hatására, amely különösen Julian Grimaunak, az ellenállási mozgalom harcosának és a KP Központi Bizottsága tagjának világra szóló tiltakozást előidéző kivégzésével (1966. ápr. 20.) és az asztúriai bányamunkásoknak és feleségeiknek megkínzásával öltött még nagyobb

méreteket. 1966 óta a diákok sztrájkokkal és tiltakozó akciókkal kíséreltek meg politikai követeléseket kicsikarni a kormánytól (szabad diákszervezetek alakítása).

A munkásosztály akciói, a diákok és a baszkok, katalánok erősödő nemzeti törekvéseivel szemben a rendszer a rendkívüli állapot elrendelésével lépett fel (1969. jan. 24), amelyet azonban hatástalansága miatt csakhamar meg kellett szüntetni (egymást követték a sztrájkok, tüntetések, tiltakozások). Ezek a jelenségek az uralkodó osztályon belül is kiélezték az ellentéteket. A nemzeti és a nemzetközi banktőkével összefonódott Opus Dei-mozgalom a cortesben kierőszakolta Bourbon Juan Carlosnak trónörökössé és Franco utódjává történő „megválasztását" (1969. júl.). 1969 októberétől novemberig az elmúlt harminc év legnagyobb kormányátalakítását hajtották végre. A reakciós belpolitika és külpolitika alapelvein az Opus Dei szellemében működő kormány sem kívánt változtatni. A tizenhat baszk hazafi ellen folytatott 1970–71-es burgosi terrorper világszerte tiltakozó mozgalmakat váltott ki a Franco-rezsim ellen, és eredményeként több halálos ítéletet felfüggesztettek.

Időrendi táblázat

I. e. 11–10. sz.	Föníciai telepek Hispánia déli partja mentén, középpontjuk Gadesz (Cádiz).
7. sz.	Görög kolóniák.
237–220	A karthágóiak kiterjesztik uralmukat az Ebróig.
212	A római hódítások kezdete.
I. sz. 409	A vandálok, szvévek és alánok betörése, 415-től a nyugati gótok megjelenése és államalapítása.
711–718	Az arab hódítás.
756	A córdobai emirátus kialakulása; az Omajjádok uralmának kezdete (1031-ig).
929	A córdobai kalifátus.
1035	Kasztília királyság lesz. (I. Ferdinánd alatt, 1035–65). Aragónia királyság lesz.
1037	Unió Aragónia és Katalónia között.
1143	Portugália I. Alfonz uralkodása idején önálló királysággá alakul.
1212	Kasztília, Aragónia, Navarra és Portugália egyesített haderői győzelmet aratnak az arabok felett a Navas de Tolosa melletti döntő ütközetben.
1236	Kasztília meghódítja Córdobát.
1283	III. Péter (1276–85) arra kényszerül, hogy az aragón nemességnek ún. általános privilégiumot adjon.
1287	III. Alfonz (1285–91) további előjogokat kénytelen adni (1348-ban ezeket érvénytelenítik).
1437 és 1462–72	Parasztfelkelések Katalóniában.
1479	Kasztília és Aragónia egyesülése Izabella és Ferdinánd uralkodása idején.
1492	Granada elfoglalása (jan.). Ediktum a zsidók kiűzéséről (márc.). Kolumbusz felfedezi Amerikát (okt. 12).
1512	Navarrát Kasztília-Aragóniához csatolják.
1516–56	I. Károly, mint német-római császár V. Károly, a Habsburg-dinasztia spanyol ágának megalapítója; uralkodása alatt Spanyolország világhatalommá emelkedik.
1519–21	Hernán Cortéz meghódítja Mexikót.
1529	A világméretű demarkációs vonalról szóló egyezmény Zaragozában Spanyolország és Portugália között
1556	I. Károly birodalmának felosztása.
1556–98	II. Fülöp.
1559	A cateau-cambrésis-i béke, az itáliai spanyol–francia háborúk lezárása.
1565–72	A Fülöp-szigetek meghódítása.
1580	Portugáliának és gyarmatainak bekebelezése.
1581	Németalföld északi részének függetlenségi nyilatkozata (1566-tól harcban áll Spanyolországgal).
1588	A „győzhetetlen" Armada pusztulása.
1598–1621	III. Fülöp (valójában a kegyenc Lerma herceg) egyeduralma.
1609–10	A moriszkók kiűzése.
1621–65	IV. Fülöp (a kegyenc: Olivarez herceg) egyeduralma (1643-ig).
1640	Portugália felszabadul a spanyol uralom alól.

1640–52 Franciaország által támogatott felkelés Katalóniában.
1659 A pireneusi béke Franciaországgal. Ettől kezdve a Pireneusok jelentik a határt Franciaország és Spanyolország között.
1665–1700 II. Károly (az utolsó spanyol Habsburg).
1700–46 V. Fülöp (az első spanyol Bourbon).
1701–14 A spanyol örökösödési háború. A katalánok felkelése.
1704 Anglia elfoglalja Gibraltárt.
1713 Az utrechti béke; Németalföld déli részei és az itáliai spanyol birtokok Ausztria kezébe kerülnek; Nagy-Britannia megkapja Gibraltárt és Menorcát, továbbá a spanyol–amerikai rabszolga-kereskedelem monopóliumát (asiento).
1746–59 VI. Ferdinánd.
1759–88 III. Károly; a „felvilágosult" abszolutizmus virágkora.
1767 Dekrétum a jezsuiták kiűzéséről.
1779–83 Részvétel az észak-amerikai függetlenségi háborúban; Spanyolországnak nem sikerül visszaszereznie Gibraltárt.
1788–1808 IV. Károly.
1793 Hadüzenet a köztársasági Franciaországnak; a bázeli béke után Spanyolország kiválik a franciaellenes koalícióból (1795. jún.).
1796 A San Ildefonsó-i szerződés révén Spanyolország belebonyolódik a Nagy-Britannia és Franciaország közötti ellentétekbe (1796–1802, 1804–08).
1807 A fontainebleau-i titkos szerződés Portugália felosztásáról Franciaország és Spanyolország között (okt.).
1808–13 A Napóleon-ellenes függetlenségi mozgalom és az első polgári forradalom.
1808 Francia csapatok vonulnak be Spanyolországba Murat parancsnoksága alatt. Az aranjuezi felkelés Godoy ellen (márc.). A bayonne-i konferencia (ápr.–máj.) József, I. Napóleon fivére spanyol király lesz. A madridi népfelkelés a francia megszállók ellen (máj. 2). A népfelkelés csakhamar az egész országra kiterjed. A francia csapatok veresége Bailénnál (jul.). I. József elhagyja Madridot (aug.). Napóleon ellentámadást indít (nov.–dec.). A gerillaharcok kezdete.
1810 A cortes összehívása a „legfelsőbb junta" által Cádizban (máj.).
1810–24 A spanyol gyarmatok függetlenségi háborúi Közép- és Dél-Amerikában.
1812 A brit offenzíva kezdete a franciák ellen Spanyolországban (jan.). A liberális polgári cortesalkotmány elfogadása (máj.).
1813 A cortes döntése alapján megszüntetik az inkvizíciót. A vitoriai vereség után a franciák kénytelenek kivonulni Spanyolország területéről (jún.).
1814 A Bourbon-uralom visszaállítása VII. Ferdinánd uralkodása idején (márc.–máj.).
1820 A második polgári forradalom kezdete, nyitánya a Riego ezredes által vezetett pronunciamento (katonai felkelés) (jan.); a madridi felkelés. Az 1812-es alkotmány újra érvénybe lép. Az inkvizíció megszüntetése (márc.). Törvény a szerzetesrendek feloszlatásáról (szept.).
1823 Franciaország katonai intervenciója; a forradalmat leverik.
1830 Az 1789-es pragmatica sanctio visszaállítása (a női ág trónöröklésének elsimerése, márc.).
1833–68 II. Izabella.
1833–40 Az első karlista háború a trónkövetelő Don Carlos érdekeiért.
1834 Az „Estatuto Real" közzététele (júl.). Az inkvizíció végleges eltörlése.
1841 Espartero átveszi a régensséget Mária Krisztina helyett, és Izabella nevében kormányoz (ápr.).
1842 A barcelónai népfelkelés; Espartero parancsára lövik a várost (nov.–dec.).
1843 Esparterót katonai puccs buktatja meg (Narváez tábornok, jún.).
1854 A katalán szakszervezeti szövetségek egyesülése az Unión de Clasesben.
1857 Az andalúziai parasztmozgalom (jún.–júl.).
1859–60 A marokkói háború; spanyol csapatok szállnak partra Ceutában (1859. nov. 1).
1861 Parasztfelkelések Andalúziában és Valladolidban (jún.–júl.) Spanyolország Franciaországgal és Nagy-Britanniával együtt aláírja a Mexikó elleni intervencióról szóló egyezményt.
1865 Az első munkáskongresszus Barcelonában.
1868–74 A polgári forradalom.

1868 A flotta felkelése (szept. 18). Ideiglenes kormány Prim és Serrano vezetésével (okt.). Törvény az általános választójogról, gyülekezési és sajtószabadságról, a jezsuiták és más rendek feloszlatásáról.

1869 Köztársasági felkelések vérbe fojtása Tarragonában, Barcelonában, Zaragozában és más városokban (szept.–okt.). Az I. Internacionálé spanyol szekciójának megalapítása Madridban (okt.).

1870 I. Amadeo spanyol királlyá választása (nov.).

1871 Az I. Internacionálé spanyol szekciójának madridi kongresszusa szeptemberben (1872-ben betiltották).

1872–76 A második karlista háború.

1873 I. Amadeo lemondása és az első köztársaság kikiáltása (febr. 12). Fegyveres harcok a föderalisták és a kantonalisták között. A föderatív köztársaság kikiáltása. Felkelések Sevillában, Cádizban, Granadában és Malagában, az anarchisták a kantonok autonómiáját proklamálják (júl.–aug.).

1874 Ellenforradalmi katonai puccs Martínez Campos tábornok vezetésével. A monarchia restaurációja XII. Alfonz alatt (dec.).

1875–85 XII. Alfonz.

1879 A Szocialista Párt megalapítása.

1885–1902 Mária Krisztina régensként kormányoz XIII. Alfonz nevében.

1888 Az Általános Munkásszövetség, az UGT megalapítása.

1890 40 000 munkás általános sztrájkja Katalóniában. Május 1-i felvonulás. Általános választójog férfiaknak (jún.).

1893 Anarchista felkelés Barcelonában (szept.–okt.).

1898 A spanyol–észak-amerikai háború.

1902–31 XIII. Alfonz.

1904 Francia-spanyol titkos szerződés a marokkói érdekszférákról (okt.).

1909 Háború Marokkó ellen. Általános sztrájk Barcelonában, a tömegmozgalom csúcspontja a népszerűtlen marokkói háború ellen. A „tragikus hét" (júl.). Ferrer anarchista vezér agyonlövetése (okt. 13).

1910 Pablo Iglesias, az első szocialista képviselő a cortesban (máj.).

1911 Az anarcho-szindikalista szakszervezeti egyesülés, a CNT megalapítása.

1916 Általános sztrájk (júl.).

1917 A cortes feloszlatása és a kivételes állapot elrendelése (jún.). A Nemzeti Egység kormánya a liberális García Prietóval az élén (okt.–1918. márc.-ig).

1920 A KP megalapítása (ápr. 15). A párt 1921 novemberében fuzionál a Kommunista Munkáspárttal.

1923 Primo de Rivera tábornok államcsínye (szept. 13) és katonai diktatúrája (1930-ig).

1925–26 Spanyol–francia offenzíva az Abd el-Krim vezette Rif Köztársaság ellen.

1930 Primo de Rivera diktátor bukása (jan. 28). Köztársasági koalíció a baloldali köztársaságiak és a szocialisták között (San Sebastian-i paktum, aug. 27).

1931 A köztársaságiak és a szocialisták győzelme a választásokon (ápr. 12). A második köztársaság kikiáltása (ápr. 14). Az egyház és az állam elválasztása (okt.). Köztársasági alkotmány (dec. 9).

1932 Törvény a korlátozott agrárreformról (szept.). Részleges autonómia Katalóniának.

1933 Diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (júl.).

1934 Megalakul a Lerroux–Gil Robles-féle reakciós kabinet (okt. 4), s emiatt fegyveres általános sztrájkok robbannak ki Madridban és Barcelonában. Felkelés az asztúriai bányavidéken. A felkeléseket kegyetlenül leverik. Katalónia nyilatkozata az országrész autonómiájáról Companys elnöksége alatt (okt. 6).

1936–39 A népfrontkormány és a köztársaság harca Franco ellenforradalmával szemben és a német–olasz fasiszta intervenció ellen.

1936 A népfrontban egyesült pártok választási győzelme (febr. 16), liberális polgári kormány alakul. Fasiszta felkelés Marokkóban és Navarrában Mola és Franco tábornok vezetése alatt. A nemzeti forradalmi háború kezdete (júl. 18). A fasiszta felkelés átterjed Észak- és Dél-Spanyolországra (júl.–aug.). Népfrontkormány alakul a katalán és a baszk nacionalisták részvételével, Largo Caballero vezetésével (szept. 4). Novembertől az anarcho-szindikalisták is helyet foglalnak a kormányban. A be nem

avatkozás elvét biztosító nemzetközi bizottság létrehozása Londonban (szept.). A baszkok autonómiát kapnak. Madrid védelme (nov. 16).

1937 A köztársasági haderők győzelme Brihuegánál (márc.). Német repülőgépek rommá bombázzák Guernicát (ápr.). A POUM puccskísérlete Barcelonában (máj.). Negrín vezetésével új, következetesebb népfrontkormány alakul (máj. 17). A köztársaságiak offenzívája Teruelnél (dec).

1938 A nemzetközi brigádok elhagyják Spanyolország területét (okt.). Megindul a fasiszta offenzíva Katalónia ellen (dec.).

1939 Barcelona elesik (jan. 26). Nagy-Britannia, Franciaország (febr. 27) és az USA (ápr. 1) elismeri a Franco-rendszert. Madrid árulás következtében elesik (márc. 28) Franco fehérterrorja egész Spanyolországra kiterjed. A Franco-rezsim csatlakozik az antikomintern paktumhoz (márc. 27).

1945 Köztársasági menekült-kormány alakul Mexikóban (aug.). A nemzetközi Tanger-egyezmény visszaállítása (1940-ben megsértették).

1946 ENSZ-határozat Spanyolország gazdasági és diplomáciai bojkottálásáról (dec. 12).

1947 A köztársasági emigráns kormány újjáalakítása (febr.). Spanyolországot monarchiává nyilvánítják. Franco lemondása vagy halála esetén a hatalmat ismét a korona gyakorolja (márc.). Az emigráns kormány újjáalakításakor valamennyi kommunista minisztert kihagyják (aug.).

1950 Az USA újból felveszi Spanyolországgal a gazdasági és a diplomáciai kapcsolatokat (okt.), ezáltal kikényszeríti az 1946-os ENSZ-határozat felfüggesztését.

1951 Országos méretű tömegsztrájkok (febr.–máj.).

1953 Politikai, gazdasági és katonai együttműködési szerződés jön létre Spanyolország és az Egyesült Államok között. Amerikai támaszpontok létesülnek; az USA átveszi a spanyol hadsereg újrafelszerelését; az ország gazdasági segítséget kap (szept. 26).

1955 Spanyolországot felveszik az ENSZ-tagállamok sorába (dec. 15).

1957 Sztrájkmozgalom Barcelonában (jan.). Fegyveres konfliktusok Marokkóval Ifni enkláve birtoklásáért (nov.) 1958 elejéig.

1961 Nemzetközi szolidaritási konferencia Párizsban a Franco-diktatúra politikai foglyainak kiszabadításáért (márc.). A spanyol csapatok elhagyják Marokkót.

1962 Asztúriában 100 000 munkás sztrájkol, a sztrájkhullám Közép-Spanyolországra és Katalóniára is átterjed. Elrendelik a rendkívüli állapotot (ápr.–jún.). A sztrájkot elfojtják, de Asztúriában ismét fellángol (aug.–szept.).

1963 Katonai törvényszékek előtt lefolytatott „hűtlenségi perekkel" akarják a rendszerrel szemben tanúsított ellenállást megtörni (febr.–márc.). Julian Grimau kivégzése (ápr. 20) világméretű tiltakozást vált ki a Franco-diktatúra ellen.

1964 Asztúriából újabb sztrájkhullám indul ki. A munkások követeléseit béremelésekkel teljesítik.

1965 Heves diáktüntetések Madridban, Barcelonában, Valenciában, Bilbaóban, Granadában, Sevillában, Salamancában és Cádizban. A tiltakozást a kormány drasztikus intézkedései ellenére sem tudták teljesen elfojtani (februártól).

1966 A diákok sztrájkjai és tiltakozó akciói a gyülekezési és sajtószabadság kivívása érdekében. Egy B-52-es amerikai bombázó lezuhan Palomaresnál (jan. 17), a négy elveszett nukleáris töltettel ellátott bomba közül az utolsót csak ápr. 7-én találták meg. Referendum az alkotmánymódosításról (ley orgánica), az államfő és a kormányelnök funkcióinak elválasztása ügyében (dec. 14).

1967 Munkások és diákok széles körű harci akciói (jan. 31–febr. 17). A madridi munkásbizottságok felhívására megrendezik a „tiltakozás napját", amelyen 150 000 munkás vesz részt (okt. 27). A peseta leértékelése és további „fejlesztési program" meghirdetése (nov. 20).

1968 Egész éven át tartó munkás sztrájkakciók és tüntetések az iparvidékeken; a diákok is akciókat, sztrájkokat szerveznek.

1969 Bezárják a madridi egyetemet (jan. 24). Az Egyesült Államokkal kötött katonai egyezmény meghosszabbítása (márc. 25–26). Bourbon Juan Carlost Franco utódjává „választja" (júl. vége). 1939 óta a legnagyobb kormányátalakítás és sztrájk Asztúriában (dec.).

1970 Preferenciális megegyezés az Európai Gazdasági Közösséggel (márc. 12). Granadában egy építőmunkássztrájk alkalmából a rendőrség a tömeg közé lő; több építő-

munkást meggyilkolnak (júl. 27). Az amerikai támaszpontegyezmény megújítása (aug. 6). Az erősödő belső ellenzék megfélemlítése céljából a rezsim megrendezi a burgosi terrorpert (dec.).

Alba, Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel: a harmadik Alba herceg, hadvezér és politikus; 1507–82; Németalföld helytartója, 1567–73; Orániai Vilmos ellen aratott kezdeti győzelmei után, és terroruralma ellenére („a vérbíróság") sem tudta Németalföld szabadságmozgalmát letörni.

Alfonz, királyok: 1. X. (Bölcs) Alfonz: 1221–84; Kasztília–León királya 1252-től; pártolta az irodalmat és a tudományokat (jog, történetírás, csillagászat). – 2. XIII. Alfonz: 1886–1941 (1902-ig Mária Krisztina kormányoz helyette régensként); 1931-ig spanyol király; a katolikus klérusra és a hadseregre támaszkodva szélsőséges, munkásellenes belpolitikát folytatott. 1923-ban elősegítette Primo de Rivera profasiszta diktatúrájának létrehozását, 1931-ben megfosztották trónjától, és ekkor a fasiszta Olaszországba emigrált.

Almanzor (Al-Manszur – arabul: az isten által győzedelmeskedő), eredeti nevén Muhammad ben Abi Amir: 940–1002; a legnagyobb arab hadvezér és II. Hisam nagyvezírjeként a córdobai kalifátus tényleges uralkodója.

Andalúzia: régi tartomány Dél-Spanyolországban, ma nyolc megyére oszlik. Andalúzia jelentős korai kultúrák nyomait őrzi (többek között az ún. Almería-kultúra). Föníciaiak, görögök, karthágóiak és i. e. 206-tól a rómaiak létesítettek itt kereskedelmi telepeket. 410-ben betörtek a vandálok (valószínűleg tőlük származik az ország elnevezése is). 429-ben a nyugati gótok államaé, majd 711-ben kezdődött az arab hódítás. 1212-től részben (1248: Sevilla elfoglalása), 1492-től teljesen Kasztíliához csatolták.

Aragónia: régi tartomány Északkelet-Spanyolországban, ma három megyére oszlik; kb. i. e. 200 körül a rómaiak leigázták. 415-ben a nyugati gótok, 713-ban az arabok foglalták el. A mórok elleni harcban az egykori grófságból 1035-ben megalakult az Aragón Királyság; I. Alfonz uralkodása alatt (1104–34) elfoglalták Zaragozát (1118); 1137-ben egyesítették Katalóniával, 1229–35-ig a Baleárokat, 1238-ban Valenciát csatolták hozzá. A nemesség 1283-ban kivívta a királlyal szemben jogainak elismerését (nagy privilégium). Katalónia és Valencia kereskedelmi érdekei álltak a földközi-tengeri expanzió mögött. III. Péter uralkodása alatt megszállták Tuniszt (1280), 1282-ben Szicília lakói felkeltek a francia uralom ellen (Szicíliai vecsernye) és csatlakoztak Aragóniához. 1324-ben Szardíniát, 1442-ben Nápolyt csatolták Aragóniához. Az aragón nemesség ellenállását a koronával szemben csak IV. Péter uralkodása idején (1336–87) törték meg. Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella házassága révén Aragóniát és Kasztíliát 1479-ben egyesítették. Aragónia autonóm jogait részben II. Fülöp – Aragónia 1592-ben felkelt ellene –, részben V. Fülöp szüntette meg 1714-ben.

Asztúria: régi tartomány, tájegység Északnyugat-Spanyolországban. Asztúria független hegyi törzseit i. e. 22–19-ig a rómaiak tartották leigázva. Az 5. századtól a nyugati gótok uralma alatt állt. 718–910-ig önálló királyság volt (központja Oviedo), és a covadongai győzelemmel (722 körül) a reconquista kiindulópontja az arab invázió ellen. 924-ben jött létre Asztúriában León királyság. A 11–12. században nagy parasztfelkelések színhelye. 1230-ban egyesítik Kasztíliával. 1388-tól a spanyol trónörökös az Asztúria hercege címet is viselte, ami nagy földbirtokok tulajdonjogával járt együtt Asztúriában. A 19. század hetvenes éveiben Asztúria az ipar és a munkásmozgalom egyik legjelentősebb központjává fejlődött. 1934 októberében nagy bányamunkásfelkelés tört ki az Alianzas Obreros vezetésével, a mozgalomhoz a KP is csatlakozott (Oviedo megszállása, a „Vörös Gárda" megszervezése). A felkelést vérbe fojtották a Franco és Yagüe parancsnoksága alatt álló spanyol–marokkói csapatok. Több ezer volt a meggyilkoltak száma, és 30 000 politikai foglyot tartottak börtönben. 1936–37-ben Asztúria tömegei heroikus küzdelmet folytattak a Franco-puccs és a német–olasz intervenció ellen. A tartomány ma a Franco-ellenes antifasiszta tömegtüntetések (1951, 1962, 1964, 1965, 1968 és 1969) egyik legjelentősebb központja.

Azaña y Díez, Manuel: politikus; 1880–1940; 1931-ben a monarchia megdöntésében vezető szerepet játszott. Az ideiglenes köztársasági kormány hadügyminiszterként Azaña megkezdte a spanyol hadsereg korszerűsítését. 1931–33: miniszterelnök. A népfront pártjainak választási győzelme után először miniszter, majd 1936–39-ben köztársasági elnök. Barcelona eleste után, 1939 januárjában, Franciaországba menekült.

Baszkföld (Vascónia): történelmi tartomány Észak-Spanyolországban. A baszkokat az ibérek leszármazottainak tartják, nyelvük nem indoeurópai, önmagukat euszkaldnak nevezik, szokásaik, jogi normáik eltérnek a többi spanyol tartományéitól. Baszkföldnek csupán egy része került római uralom alá. A baszkok 580-tól a nyugati gótok alattvalói lettek, az arab hódítás idején viszont meg tudták őrizni helyi önállóságukat, és Baszkföld ezáltal a reconquista kiindu-

lópontjává lehetett. A 10. században jött létre itt a Navarrai Királyság. A 14. században – feudális különjogainak (fueróinak) messzemenő megőrzése mellett – Kasztíliához csatolták. 1808–14-ben a Napóleon elleni szabadságharc középpontja volt. Később a karlisták akcióbázisa (Bilbao ostroma 1835-ben, 1836-ban és 1874-ben), Don Carlos hívei a baszkok önállósági törekvéseit abszolutisztikus céljaik érdekében aknázták ki. A 19. század végén bekövetkező ipari fellendülés következtében kialakult a munkásmozgalom, ugyanakkor a baszk nacionalisták önállósági törekvései is kibontakoztak. A baszk nacionalisták nem ismerték el Primo de Rivera diktatúráját (1923–30: ellenállási akciók). Az első világháború után újra fellendült a sztrájkmozgalom. A népfront-kormány idején Baszkföld 1936 októberében autonómiát kapott (Euzkadi Köztársaság), amelyet azonban a francoista megszállás után ismét megszüntettek (1937. júl. 28.: Bilbao eleste). Asztúria és Katalónia mellett Baszkföld a Franco-diktatúrával szemben álló legjelentősebb ellenállási gócok egyike (tömegsztrájkok és partizánharcok 1947–49, diákzavargások Bilbaóban 1957-ben és 1965-ben, 1960-ban baszk lelkészek nyilvános tiltakozása a rendőrség brutális módszerei ellen). A hatvanas évek vége felé az ETA („Baszkföld és szabadság") harci akcióinak száma megnövekedett, ezeket az akciókat a munkásbizottságok, a diákok és a „Baszk Papok Szervezete" támogatja.

Campomanes Rodríguez, Pedro: államférfi, felvilágosító, 1723–1803; a felvilágosult abszolutizmus egyik legjelentősebb, polgári származású képviselője. 1786-ban Kasztília tanácsának tagja, majd elnöke és III. Károly miniszterelnöke. Számos gazdasági és kulturális reformot hajtott végre (elsősorban a népművelés területén).

Comunidades-felkelés: Kasztília városainak (comunidades) felkelése I. Károly ellen 1520–21-ben. A „Szent Juntá"-ban egyesült városok élén Toledo állt, Juan Padillas vezetése alatt. I. Károly elé a következő feltételeket terjesztették: I. Károlynak állandó székhelye legyen Spanyolországban, az arany kiviteli tilalma, a külföldiek (különösképpen a németalföldiek) eltávolítása az állami hivatalokból. A felkelésben átmenetileg feudális szeparatisták, polgári, paraszti és plebejus elemek egyesültek. A felkelők a villalari csatában (1521. ápr. 24.) vereséget szenvedtek. A városok leverése döntő előfeltétele volt az abszolutizmus megszilárdulásának, amely Spanyolországban nem játszott olyan pozitív szerepet, mint Franciaországban.

Confederación Nacional del Trabajo (CNT; Országos Munkaszövetség): 1911-ben jött létre Katalónia helyi szakszervezeteinek egyesüléséből. 1915 óta össz-spanyol anarcho-szindikalista jellegű, szakszervezeti organizáció, amely 1919–20-ban pozitív szerepet töltött be és a III. Internacionáléhoz közeledett. Az anarchista befolyás később ismét felülkerekedett. A CNT vezetőségét nagy felelősség terhelte a szervezeti, ill. katonai fegyelem hiányáért a Franco-puccs és a német–olasz fasiszta intervenció elleni harc időszakában. A szervezet, tagjainak nyomására, 1936-ban akciószövetségre lépett a szocialista Általános Munkásszövetséggel. A Franco-rendszer válsága növeli a CNT földalatti szervezetének (központja Barcelona) befolyását.

Cortes: rendi képviselet, később parlament Spanyolországban és Portugáliában. A középkorban a klérus, a nemesség és a polgárság rendi képviselete adómegszavazási és korlátozott törvényalkotási joggal. (Leónban 1188-tól, Aragóniában 1274-től, Valenciában 1283-tól, Navarrában 1300-tól.) I. Károly óta úgyszólván nincs jelentősége. A 19. században liberális parlamenti formává alakul át. Franco Spanyolországában a cortesnak semmiféle tényleges politikai befolyása nincs. Cortes-alkotmány: az 1812-es polgári-liberális alkotmány; a cádizi cortes fogadta el.

Díaz Ramos, José: munkásvezető; 1896–1942; 1932-től a KP főtitkára, marxista–leninista alapokon megszilárdította a pártot, és a spanyol szabadságharcban ellenállási akciókat szervezett a fasiszták ellen.

Espartero Fernández, Joaquín Baldomero, Vitoria hercege: tábornok és politikus, 1793–1879; a krisztinók egyik katonai vezetője a karlisták elleni harcban: 1833–40. 1839–41, majd 1854–56-ban miniszterelnök, 1841–43: régensként kormányoz II. Izabella helyett.

Ferdinánd, királyok: 1. (Nagy) Ferdinánd: 1016 vagy 1018–65; Kasztília első királya 1035-től, 1037-ben egyesítette Kasztíliát és Leónt, országának határait sikeres hadjáratokkal egészen az Ebróig terjesztette ki. – 2. III. (Szent) Ferdinánd: 1199 vagy 1201–52; Kasztília királya 1217-től; 1230-ban Kasztíliát végleg egyesítette Leónnal. Megalapította a salamancai egyetemet (1239). A reconquista korának egyik legnagyobb uralkodója, aki sikeres hadjáratokat viselt a mórok ellen (Córdoba elfoglalása 1236; Murcia 1243; Sevilla 1248). – 3. II. (Katolikus) Ferdinánd: 1452–1516; Aragónia királya 1479-től. 1469-ben feleségül vette I. (Kasztíliai) Izabellát. A két királyságot Spanyol Királyságként egyesítették, s ő V. Ferdinánd néven Izabellával együtt kormányozta. – 4. VII. Ferdinánd: 1784–1833; spanyol király 1814-től. Uralkodása idején Spanyolország lett az európai reakció egyik támasza a bécsi kongresszus után.

Franco y Bahamonde, Francisco: fasiszta katonai diktátor, szül. 1892; az asztúriai bányamun-

kások 1934-es felkelésének leverésében vezető szerepe volt, Sanjurjo és Mola tábornokkal együtt ő vezette 1936-ban a monarcho-fasiszta katonai puccsot a köztársasági kormány ellen. 1938-ban államfővé nevezik ki (Caudillo). A második világháborúban, bár Spanyolország formálisan semleges, támogatta a fasiszta Németországot. Reakciós belpolitikát és az Egyesült Államok céljainak megfelelő külpolitikát folytat.

Fülöp, királyok: 1. II. Fülöp: 1527–1598; király 1556-tól; I. Károly és Portugáliai Izabella fia. Vesztes háborúkat viselt Anglia és Franciaország ellen. Uralkodása idején kezdődött a németalföldi szabadságharc. 1580-ban egyesítette Portugáliát és a portugál gyarmatokat a spanyol világbirodalommal. Az európai ellenreformáció feje. – 2. V. (Anjou) Fülöp: 1683–1746, király 1700-tól; a Bourbonok spanyol ágának megalapítója, az ő trónöröklése váltotta ki a spanyol örökösödési háborút. Csak az utrechti békében ismerték el királynak (1713), és dinasztikus szövetségi politikát folytatott Franciaországgal (1733, 1743).

Hermandad (Testvériség): a középkori spanyol városokban a nemesség túlkapásai ellen alakult szövetségek elnevezése. Leónban és Kasztíliában a 12. századtól állt fenn, Spanyolország többi részén a 14–15. században jött létre. Santa Hermandad (Szent Testvériség): 1476-ban alapította I. Izabella, és számos privilégiummal ruházta fel. Kasztília valamennyi testvériségének egyesülése; nagy szerepet játszott a főnemesség politikai hatalmának gyengítésében, a főnemesség ugyanis tiltakozott az abszolutisztikus centralizáció ellen. A 16. század eleje óta elvesztette jelentőségét.

Hispanidad (kb. hispán összetartozás): Spanyolországból kiinduló mozgalom, amelynek célja a kulturális, nyelvi és „faji" összetartozás érzését felkelteni és elmélyíteni az ibero-amerikai államokban, sőt a Fülöp-szigeteken is. A francóista Spanyolország aktív klerikális-fasiszta latin-amerikai propagandájának ideológiai alapja, amelynek terjesztésére Franco kezdeményezésének megfelelően 1941-ben külön tanács, az ún. „Consejo de Hispanidad" alakult.

Ibárruri Gómez, Dolores, közismert nevén: La Pasionaria („A Szenvedélyes"): munkásvezető; szül. 1895; 1920-ban a KP egyik alapító tagja, 1930-tól a KB, 1932-től a PB tagja. Jelentős része volt a marxista–leninista párt létrehozásában az anarchista és trockista áramlatok elleni harcban, az akcióegység megteremtésében és a feudális-klerikális, ill. a nagypolgári reakció elleni népfront kialakításában. A spanyol szabadságharc egyik vezető egyénisége. 1939-től száműzetésben él; 1942-től 1960-ig a párt főtitkára, azóta elnöke; Lenin-békedíjat kapott.

Izabella királynők: 1. I. (Katolikus) Izabella: 1451–1504; Kasztília királynője 1474-től. II. (Aragóniai) Ferdinánddal kötött házassága után (1469) elérte a két legnagyobb spanyol királyság egyesítését (1479–1504 kettős uralom). Uralkodása alatt megszilárdult az abszolutizmus (Santa Hermandad a főnemesség ellen). Véget ért a reconquista Granada elfoglalásával, Kolumbusz felfedező útjai pedig megvetették a spanyol amerikai gyarmatbirodalom alapjait. – 2. II. Izabella: 1830–1904; Spanyolország királynője 1833–68, helyette anyja, Mária Krisztina (1833–40) és Espartero tábornok kormányzott (1841–43). Az ő trónöröklése ellen keltek fel a karlisták. Az 1868-as forradalmi események után az ország elhagyására kényszerítették.

Jovellanos y Ramírez, Gaspar Melchior de: felvilágosító és politikus, 1744–1811; agrártörvényében (Ley agraria) határozott intézkedéseket (a majorátus és a nyomasztó adóterhek megszüntetését, a mesta feloszlatását) követelt a mezőgazdaságnak polgári alapokon történő fejlesztése érdekében. 1788 után a reakció üldözte. A Napóleon elleni szabadságharc idején a legfelsőbb junta tagja volt.

Károly, királyok: 1. I. Károly: 1500–58; király: 1516–56, a Habsburgok spanyol ágának megalapítója. Uralkodása alatt meghódították Dél-Amerikát és Közép-Amerikát. 1519-től V. Károly néven német császár. Költséges birodalmi hatalmi politikát folytatott. – 2. II. Károly: 1661–1700; király 1665-től (1675-ig régensként anyja, Ausztriai Anna Mária uralkodik); uralkodása idején érte el a spanyol birodalom a mélypontot. Halála után tört ki az örökösödési háború. – 3. III. Károly: 1716–1788; Nápoly királya 1738-tól, spanyol király 1759-től, a spanyol Bourbonok legkiemelkedőbb egyénisége, a felvilágosult abszolutizmus képviselője. Arandára, Campomanesra, Floridablancára és Jovellanosra támaszkodva számos reformot hajtott végre (a hadsereg, a pénzügy, a manufaktúraipar és a mezőgazdaság fejlesztése, a gyarmati közigazgatás újjászervezése). A Nagy-Britanniával fennálló ellentétek (gyarmati kérdés) miatt Károly külpolitikailag Franciaország felé közeledett.

Kasztília: a spanyol birodalom magva; nevét a mórok elleni védekezés céljából épített határvárakról (castillos) kapta. Ó-Kasztília grófsága a reconquista és Asztúriának, valamint Galiciának Kasztíliához való csatolása révén jelentőségében állandóan növekedett, majd 1035-ben I. Ferdinánd királysággá emelte. III. Ferdinánd uralkodása idején végleg egyesítették Leónnal (1230), ezáltal Kasztília lett a leghatalmasabb állam a Pireneusi-félszigeten. 1085-ben meghódította Toledót (Új-Kasztília középpontja), 1236-ban Córdobát, 1248-ban Sevillát, 1262-ben Cá-

dizt. I. (Kasztíliai) Izabella és II. (Aragóniai) Ferdinánd házassága (1469) perszonáluniót hozott létre Kasztília és Aragón között (1479). Spanyolország állami egységét csak 1516-ban sikerült megteremteni. Az ország fővárosa Madrid lett (1561).

Katalónia: történelmi tartomány Északkelet-Spanyolországban; 801-től Katalónia legnagyobb része a Nagy Károly alatt a móroktól elhódított spanyol őrgrófsághoz tartozott. A feudalizálódás eredményeként a 9–10. században számos grófság keletkezett, amelyeket a 12. század kezdetén Barcelona grófjának uralma alatt egyesítettek. 1137-ben (végleg 1164-ben) egyesült az Aragón Királysággal. A középkorban Katalónia (Barcelona) jelentős gazdasági centrum volt (kézműipar, bankok, földközi-tengeri kereskedelem). A feudális kizsákmányolás ellen a parasztok számos széles körű felkelést indítottak. (1462–72, 1484–86). Az egységes spanyol állam létrejötte után Katalónia Franciaország támogatásával védelmezte helyi autonómiáját mindenfajta központosító törekvéssel szemben. 1714-ben mégis elvesztette autonóm jogait. A 19. században Katalónia a spanyol ipar és munkásmozgalom egyik fontos centrumává lett, ahol elsősorban az anarchisták befolyása érvényesült. A proletár és az autonomista tömegmozgalom egyik tetőpontját 1909-ben (a „tragikus hét") érte el. A második köztársaság kikiáltása után (1931) Katalónia 1932-ben részleges autonómiát kapott. 1934. okt. 6-án proklamálták az Autonóm Katalán Köztársaságot, amelyet azonban csakhamar levert a madridi központi kormány (1934 decemberében Katalónia mindennemű autonóm jogát felfüggesztették). A katalán baloldalnak a népfrontban, 1936 februárjában aratott választási győzelme után az autonómiát újból visszaállították, sőt kibővítették. Katalónia a spanyol szabadságharc idején a köztársaságiak egyik védőbástyája volt. „A katalán hadművelet" (1938. dec. 23–1939. febr. 11.) volt a köztársasági erők utolsó nagy védekező csatája a fasiszta túlerővel szemben. A Franco-diktatúrának az autonómia megszüntetése és a legvéresebb terror ellenére sem sikerült Katalónia szabadság- és önállóságtörekvéseit elnyomni. Úgyszólván minden néprréteg részt vett az antifasiszta ellenállásban, amely főként 1950 óta számottevően megerősödött.

Largo Caballero, Francisco: szocialista párti politikus; 1869–1946; a tábornokok puccsa után a népfrontkormány miniszterelnöke lett (1936. szept. 4.). Határozatlan bel- és külpolitikája miatt 1937 májusában lemondatták. A hadsereg szerepéről vallott téves felfogásával gátolta a katonai ellenállás megszervezését. 1939-ben Franciaországba emigrált, ahonnan a német megszállók az oranienburgi gyűjtőtáborba hurcolták.

León: tartomány Északnyugat-Spanyolországban; 910-ben önálló királysággá szerveződött, majd 1230-ban végleg egyesült Kasztíliával. 1479 óta része az egységes Spanyolországnak.

Lister, Enrique: munkásvezető és tábornok a spanyol szabadságharcban; szül. 1907; 1937-től a KB, 1946-tól a PB tagja. Az utolsó harcoló köztársasági egységek parancsnoka. Külföldre emigrált.

Moriszkók: azoknak a móroknak az elnevezése, akik a reconquista végleges győzelme után (1492) Spanyolországban maradtak. Mint számszerűen és gazdaságilag is jelentős népcsoport (földművelők, kézműiparosok), amely az ismétlődő kényszertérítések után sem asszimilálódott, a moriszkókat kegyetlenül üldözték, az inkvizíció véres irtóhadjáratot vezetett ellenük. A politikai és vallási szempontból teljesen jogfosztott moriszkók ismételt összeesküvései és felkelési kísérletei után III. Fülöp parancsára 1609–10-ben tömegesen kiűzték őket az országból.

Mozarabok: az arab uralom idején a középkori Spanyolországban és Portugáliában élő keresztény népcsoportok. A mozarabok megtartották keresztény vallásukat, széles körű önkormányzatuk volt, és elkülönültek a mohamedánoktól. Csak az Almohádok alatt kezdték őket üldözni vallásuk miatt. A mozarabok egyik legjelentősebb centruma Toledo volt.

Mudéjar (tsz. mudéjares): azoknak a mohamedánoknak az elnevezése, akik a reconquista terjedésével Spanyolországban és Portugáliában keresztény uralom alá kerültek. Iszlám vallásukat és kultúrájukat megtartották, de elkülönültek a keresztény lakosságtól. Szorgalmas iparosok lévén (iparművészet, selyemfeldolgozás, intenzív földművelés, a mudéjarok többnyira rendkívüli törvényes védelmet élveztek. Helyzetük azonban a 15. században gyökeresen megváltozott (vö. moriszkók). Az építészetben a mudéjarok kulturális hagyománya az ún. mudéjar-stílusban találta meg klasszikus kifejezési formáját (főként Toledóban).

Munkásbizottságok (Comisiones Obreras) a spanyol munkásosztály harci formájaként 1956 óta létezik; a hivatalos vertikális fasiszta kényszerszakszervezetek (korporációk) ellen irányulnak, és a spanyol munkásosztály valódi érdekeiért harcolnak. Jóllehet illegálisan működnek, mégis nagy befolyást gyakorolnak a spanyol munkásságra, és tényleges hatalmi tényezőt jelentenek. A munkásbizottságok vezetői ellen alkalmazott megtorlások sem tudták befolyásukat csökkenteni. A munkásbizottságok 1969 novemberi programjukban az általános sztrájkot tekintik a fasiszta rendszer megdöntése legfontosabb eszközének.

Navarra: tartomány Észak-Spanyolországban;

716–719-ben arab uralom alatt. Nagy Károly a spanyol határőrvidékhez csatolta (806), 905-től önálló királyság és egyike a reconquista kiindulópontjainak. Dinasztikus kapcsolatok révén 1234–1328-ig francia fennhatóság alá tartozik. A spanyol és a francia király is küzd Navarra birtoklásáért; Dél-Navarra 1512-ben került Spanyolországhoz (fővárosa Pamplona), az északi részt 1589-ben Franciaország szerezte meg.

Negrín, Juan: politikus; 1889–1956; 1929 óta a Szocialista Munkáspárt tagja. Largo Caballero lemondása után (1937. máj.) a népfrontkormány miniszterelnöke. 1939-ben száműzetésbe ment, 1945-ben lemondott az emigráns köztársasági kormány elnöki tisztéről.

Nemzetközi brigádok: antifasiszta harci egységek az 1936–38-as spanyol szabadságharcokban. 54 nemzet önkénteseiből alakultak. A nemzetközi brigádok a nemzetköziség, a szolidaritás eleven példái voltak és érzékeny veszteségeket okoztak a fasisztáknak, különösen a Madrid körüli ütközetekben, Teruelnél, Guadalajaránál és Bruneténél. A nemzetközi brigádokat a Szovjetunió és a kommunista világmozgalom is támogatta.

POUM: (a „Partido Obrero de Unificación Marxista" – „Marxista Egyesülés Munkáspártja" rövidítése). 1933–34-ben jött létre. A párt magvát a munkások és parasztok forradalmi szövetsége alkotta. Sok tekintetben trockista eszméket követett, és hangsúlyozottan anarchista jellegű volt. Befolyását különösen Katalóniában érvényesítette. 1937 májusában az anarchistákkal közösen Barcelonában puccsot kísérelt meg, amely a népfrontkormány ellen irányult és negatív hatásai voltak.

Spanyolország Kommunista Pártja (Partido Comunista de España): 1920. ápr. 15-én alakították a Szocialista Ifjúsági Szervezet és az anarchista CNT (Országos Munkaszövetség) baloldali erői. 1921 novemberében egyesült az 1921. ápr. 13-án a Szocialista Párt baloldali szárnya által alakított Kommunista Munkáspárttal Kommunista Párt néven. Primo de Rivera profasiszta katonai diktatúrája alatt illegálisan működött, üldözték, a párton belül sem volt teljes az egység. Aktívan részt vett a második spanyol köztársaság megszilárdításáért vívott harcokban, és megtisztította sorait a Bullejos vezette szektás-opportunista csoporttól. Ez hozzásegítette a konszolidációhoz, és csakhamar növekedni kezdett befolyása és tagjainak száma. A spanyol munkásosztály 1934-es harcaiban (októberi sztrájk, asztúriai felkelés) részt vállalt, és bekapcsolódott a Szocialista Párt által alakított munkásszakszervezetek munkájába. Az asztúriai felkelés leverése után felvette a harcot a reakció és a fasizmus ellen, küzdött az összes antifasiszta erőket tömörítő széles népfront létrehozásáért. A népfrontegyezmény (1936. jan. 15.) alapján az 1936. febr. 16-án, a cortesválasztásokon kivívott győzelmektől megriadva, a fasiszta-monarchista reakció 1936. júl. 18-án katonai puccsot („tábornokok államcsínye") szervezett, és megszerezte a fasiszta Németország és Olaszország támogatását. 1936–39 között a KP vezette és szervezte a spanyol nép hősi harcát a köztársaságért és a fenyegető fasiszta veszély ellen. A KP a Franco-diktatúra uralomra jutása után egész Spanyolországban (1939) illegalitásba kényszerült, és a fasiszták legkíméletlenebb megtorló intézkedéseinek kitéve tovább küzdött a fasizmus ellen, a széles körű amnesztiáért, az ország demokratizálódásáért. 1954-től, különösen pedig 1956 óta a „nemzeti megbékülés" politikáját hirdeti, amelynek célja a legkülönfélébb politikai irányú Franco-ellenes szervezetek egységfrontba tömörítése. Ez a politika eredményesnek bizonyul (sztrájkmozgalmak: 1962, 1964, 1968, 1969, 1970, valamint a KP vezető szerepének hangsúlyozása a munkásbizottságokban és különféle akciók szervezésében, mint pl. a „tiltakozás napja" 1967-ben).

Torquemada, Tomás de: Domonkos-rendi szerzetes, 1420–98; 1483 óta főinkvizítorként a spanyol inkvizíció feje. Neve a vallási fanatizmus jelképe lett. 1492-ben ő erőszakolta ki a zsidók, 1496-ban pedig a mórok üldözését és kiűzését.

W. Wiese

Spanyol Szahara

Spanyol Szahara (Sáhara Español, Provincia de Sáhara); Spanyolország gyarmata (ún. tengerentúli tartomány) Északnyugat-Afrikában; területe: 266 000 km²; lakossága (1968) 61 000 és 31 000 nomád; fővárosa: El Aiún; közigazgatási beosztása: 2 kerület; hivatalos nyelve a spanyol.

Spanyol Szaharához tartozik Río de Oro és Szekia al-Hamra, túlnyomórészt arab és berber lakossággal. A 11–12. században ez a terület az Almoravidák birodalmához tartozott. 1434-ben Gil Eannes portugál kapitány Tengerész Henrik portugál herceg parancsára túlhajózott a Bojador-fokon, amely addig az ismert világ végének számított. A barátságtalan partszegély a 19. század

végéig egyetlen nagy gyarmati hatalmat sem vonzott. Csak 1885-ben nyilvánította Spanyolország a Blanc- és a Bojador-fok közötti területet spanyol protektorátusnak, székhelyként pedig Villa Cisnerost jelölték ki. 1904-ben a spanyolok megszállták Szekia al-Hamrát, 1912-ben Marokkó déli részét (a Juby-foktól Wadi Draaig), 1934-ben pedig Ifnít (Ifnít már 1860-ban megkapták a spanyolok egy Marokkóval kötött szerződés értelmében). A független törzsek leigázására indított harcok az ország belsejében 1938-ig tartottak. 1946–58-ban Spanyol Szaharát, Dél-Marokkót és Ifnít Spanyol Nyugat-Afrika néven ideiglenesen egyesítették. 1957 decemberében marokkói szabadságharcosok sikertelen kísérletet tettek Ifní felszabadítására. 1958-ban Spanyolországnak mégis vissza kellett adnia Marokkó déli részét. Ifnít 1958-ban spanyol tengerentúli tartománnyá nyilvánították (1969 óta ismét Marokkóhoz tartozik). Marokkó ugyancsak igényt tart Spanyol Szahara területére.

W. Stegner

Sri Lanka

Sri Lanka Köztársaság, régebbi elnevezése szerint Ceylon; állam az Indiai-óceán azonos nevű szigetén; a Nemzetközösség tagállama; területe: 65 610 km²; lakossága (1970): 12,6 millió. Fővárosa Colombo; közigazgatási beosztása: 9 tartomány, 22 járással; hivatalos nyelve a szingaléz.

A szingaléz királyság

Az i. e. 6. század táján a vadászok és gyűjtögetők lakta szigeten észak-indiai bevándorlók telepedtek le, akik később szinghaláknak nevezték magukat. A jövevények királyságot hoztak létre Anuradhapura fővárossal. A fejlett öntözéses technika alkotta a gazdaság és a kultúra gyors fejlődésének alapját. Ceylont ismerték a görögök és a rómaiak (Taprobane néven), sőt a kínai kereskedők is.

Devanampija Tissza uralkodása idején (kb. i. e. 250–200) indiai misszionáriusok Ceylonban terjeszteni kezdték a buddhizmust. A 2. században dél-indiai tamilok hatoltak be, akiket a Dutthagamani király (i. e. 161–137) vezette paraszthadsereg elűzött. A szigeten megtelepedett tamilok elismerték a szingaléz királyok uralmát.

I. Kaszjapa király idején (i. sz. 479–497) a gazdaság és kultúra több száz éves fellendülése tetőpontjára jutott. Halála után dinasztikus harcok robbantak ki, amelyek szétzilálták a központi államhatalmat.

A 9. századtól megújultak a dél-indiai hódítók támadásai. Többször is lerombolták Anuradhapurát, végül 1017-ben a sziget északi fele a tamil Csola-dinasztia uralma alá került. A Csola-uralkodóház hatalmát 1070-ben a Vidzsajabahu király (1055–1110) vezette szingalézek megdöntötték. Ekkor a könnyebben védhető Polonnaruva lett Ceylon fővárosa.

A feudális széttagoltság

I. Parakrama Bahu (1153–86) uralkodása után feudális hatalmi harcok következtében az ország számos kis fejedelemségre bomlott. Ez megkönnyítette a dél-indiai, a burmai, a jávai, a malájföldi, a dél-kínai és az arab hódítóknak, hogy a sziget egyes részeit hosszabb-rövidebb időre uralmuk alá hajtsák. Ceylon messzeágazó és virágzó rizs-, elefánt- és drágakő-kereskedelme kizárólag külföldiek, főként arabok kezében volt. (Ők is nevezték el a szigetet Szerendibnek, amely a szanszkrit Szinhaladvipa eltorzítása, amely viszont Zeylanná módosult az európai felfedezés korában. — *Szerk.)*

A gyarmati uralom kezdetei

A portugál uralom időszaka. Amikor 1505-ben a portugálok megjelentek Ceylon partjai előtt, Dzsaffna, Kotte és Kandy királyságok küzdöttek a hatalomért. Kotte és Dzsaffna belső viszályai megkönnyítették a hódítást. A portugál uralom kegyetlen volt: a gyarmatosítók adókat hajtottak be, erőszakkal terjesztették a katolicizmust, és megbénították a társadalmi-gazdasági fejlődést.

A holland uralom időszaka. A Kandy királyával szövetkező hollandoknak 1658-ban sikerült a portugálokat kiűzniük Ceylonról. Megvetették lábukat a part menti területeken, de nem szállták meg a központi fennsíkon elterülő Kandyt. A holland kereskedők bevezették az ültetvényes gazdálkodást, és az egész kereskedelmet kezükben tartották. A kisárutermelést bizonyos mértékig támogatták.

A brit uralom időszaka. Az amiens-i békében (1802) a britek végleg kiszorították a hollandokat, majd 1815-ben Kandy királyságát is leigázták. Ceylon brit koronagyarmat lett. A Colebrooke-reformok (1833) felszámolták a parasztok feudális kötöttségét (radzsakarija-rendszer),

s a parasztokat tömegesen űzték el földjeikről. A földek a brit gyarmatosítók kezébe kerültek. Az ezzel összefüggő áttérés a monokultúrára (tea- és kaucsukültetvények) rendszeresen viszszatérő éhínségeket okozott. Az ültetvényeken főleg dél-indiai tamilok dolgoztak, akik az új falusi proletariátus magvát alkották. A bennszülött nagybirtokos osztály együttműködött a gyarmati hatalommal. Soraikból fejlődött ki az új komprádor burzsoázia.

A nemzeti felszabadító harc

A felszabadító mozgalom az első világháború után. A gyarmati kizsákmányolás fokozódása egybeesett a ceyloni proletariátus kialakulásával.

A nemzeti felszabadító mozgalom a kapitalizmus általános válsága idején jelentkezett. Az első, függetlenséget hirdető szervezet az 1919-ben alapított Nemzeti Kongresszus volt, amely a birtokos rétegekből és az értelmiség képviselőiből tevődött össze. A kongresszus követelései a munkásosztály befolyására radikalizálódtak. Első sikere az 1931-es alkotmánytörvény, amely elismerte a polgárok választójogát. A kongresszusi mozgalomban mind élesebben különváltak az egyes áramlatok, sorra létrejöttek az ültetvényesek, az ipari és a kereskedő burzsoázia, valamint az értelmiség szervezetei. 1935-ben alapították meg a Szocialista Pártot (Lanka Sama Samaja Party, LSSP), amely teljes függetlenséget követelt.

A felszabadító mozgalom fellendülése a második világháború idején. Az LSSP vezetői 1938-tól szovjetellenes politikát folytattak, kizárták a pártból a kommunistákat és a Szovjetunió híveit. A párt e vezetők irányítása alatt figyelmen kívül hagyta, hogy a második világháború mindinkább antifasiszta felszabadító mozgalom jellegét öltötte, a haladó erők fő feladata tehát a tengelyhatalmak elleni harc. 1943-ban a marxista–leninista erők megalakították a Kommunista Pártot. Az LSSP megtartott bizonyos tömegbefolyást, de mindinkább a trockizmus felé sodródott.

A háborúban Ceylon jelentős szerepet játszott a szövetségesek flottabázisaként. Ebből a megfontolásból kiindulva, valamint a népi mozgalom növekvő nyomására Nagy-Britannia megígérte az országnak az önkormányzatot a Nemzetközösség keretén belül.

Ceylon kivívja politikai függetlenségét

A dominiumi státus. A gyarmatosító hatalom azzal próbálta ellensúlyozni a munkásosztály növekvő befolyását, hogy megegyezett a komprádor burzsoáziával és a nagybirtokosokkal a politikai hatalom átadásáról. 1946-ban ezért a burzsoázia és a feudális urak szervezetei az Egyesült Nemzeti Pártba (United National Party, UNP) tömörültek. A párt a nemzeti és társadalmi problémák megoldását ígérte a népnek, s így az 1947-es választásokon biztosította abszolút többségét. Amikor 1948. febr. 4-én Ceylont dominiummá nyilvánították, Don Stephen Senanayake, az UNP vezetője alakította meg az első kormányt. Pártjának kormányzása idején az ország politikailag és gazdaságilag függésben maradt. Nagy-Britannia megtartotta katonai támaszpontjait. Az UNP népellenes politikájával szembeni növekvő ellenállás új pártok keletkezésében jutott kifejezésre. 1950-ben az LSSP-ből kivált a Forradalmi Szocialista Párt (Viplavakari Lanka Sama Samajana Party, VLSSP), 1951-ben pedig a nemzeti burzsoázia képviselői Solomo Bandaranaike vezetésével létrehozták a Ceyloni Szabadságpártot (Sri Lanka Freedom Party, SLFP). A két párt szövetséget kötött (Nemzeti Népfront; Mahájana Ekszat Peramuna, MEP), amely 1956-ban a KP támogatásával győzött a választáson.

Solomo Bandaranaike kormánya. A baloldali erők egy része és a nemzeti burzsoázia által létrehozott egységfrontkormány a pozitív semlegesség politikáját folytatta, felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal. A brit katonai támaszpontokat felszámolták, államosították a kikötői berendezéseket és a szállítóipart.

A reakciónak azonban sikerült felbomlasztani az SLFP és a VLSSP szövetségét. Solomo Bandaranaikét, aki szembeszállt a népellenes erőkkel, 1959. szept. 26-án meggyilkolták. Halála után Dahanayake, az SLFP jobbszárnyának vezetője vette át a kormányt. Feloszlatta a parlamentet, kihirdette a rendkívüli állapotot, és amikor kizárták az SLFP-ből, létrehozta saját pártját. Mivel az LSSP és a VLSSP vezetősége nem volt hajlandó újra szövetséget kötni a nemzeti burzsoáziával, 1960 márciusában az UNP-nek a parlamenti választásokon ismét szoros győzelmet sikerült elérnie. A baloldali erők, felismerve az ebben rejlő veszélyt, egyesültek. A parlament nem fogadta el az UNP-kormányt.

Sirimavo Bandaranaike kormánya. Az 1960 júliusi választásokon az egyesült demokratikus erők elsöprő győzelmet arattak. Sirimavo Bandaranaike, Solomo Bandaranaike özvegye, az SLFP vezetője alakította meg az új kormányt, egyúttal ő lett a világ első női miniszterelnöke. A kormány Solomo Bandaranaike politikáját folytatta. Államosították a Bank of Ceylont, létrehoztak egy népi bankot, a „Caltex" amerikai kőolajmonopólium tulajdonának egy részét kisajátították az állami Petroleum Corporation javára. Az iskolák államosításakor a szingalézt

tették a hivatalos nyelvvé. Jóllehet a Bandaranaike-kormány állandóan a reakciós körök támadásának keresztttüzében volt, nem támaszkodott következetesen a baloldali erőkre, és középutas politikát folytatott. Emiatt mind nagyobb belpolitikai nehézségekbe sodródott. Az LSSP néhány vezetőjének a kormányba történt belépése (1964. jún.) már nem emelte a kormány tekintélyét. A jobboldali erőknek 1964. dec. 3-án sikerült lemondásra kényszeríteni a kormányt, miután a parlament többsége elutasította egy reakciós sajtókonszern államosítását.

Dudley Senanayake kormánya. Az 1965. márc. 22-i választásokon az UNP nem szerzett ugyan abszolút többséget, de más jobboldali pártokkal együtt ún. „nemzeti kormányt" alakított, Dudley Senanayake vezetésével.

Sirimavo Bandaranaike kormánya. 1970. máj. 27-én a Sirimavo Bandaranaike vezette Egyesült Front, az SLFP, KP és LSSP szövetsége, jelentős választási sikert aratott a Senanayake-kormány elleni harcban; e kormány imperialistabarát irányvonala egyre inkább kiszolgáltatta a gazdaságot a nemzetközi tőkének, és kiélezte a szociális ellentéteket. Sirimavo Bandaranaike ismét miniszterelnök lett. A kormány, amelyben a KP is képviselteti magát, tervbe vette, hogy a külkereskedelem és a külföldi bankok államosításával megszilárdítja Ceylon függetlenségét, és megjavítja a dolgozók életkörülményeit. (Bandaranaike miniszterelnök-asszonynak továbbra is kétfrontos harcot kell vívnia, az utóbbi időben fegyveres maóista csoportokkal is. — *Szerk.)*

Időrendi táblázat

I. e. 550 körül	Észak-indiai bevándorlók (szingalézek) betelepedése.
250-től	A buddhizmus elterjedése.
200-tól	A dél-indiai tamilok támadásai.
161–137	Dutthagamani király kiűzi a tamilokat, és öntözőrendszert építtet.
I. sz. 479–497	I. Kasjapa; a gazdaság és a kultúra virágkora.
1017	A dél-indiai Csola-dinasztia meghódítója Észak-Ceylont
1055–1110	Vidzsajabahu kiűzi a Csolákat, és feudális birodalmat alapít (fővárosa Polonnaruva).
1153–86	I. (Nagy) Parakrama Bahu; az egységes ceyloni birodalom utolsó uralkodója. A középkori kultúra virágkora.
1505	A portugálok megjelennek Ceylon partjainál.
1658	A hollandok elűzik a portugálokat.
1782	A britek Trinkomalinál partra szállnak, és harcot indítanak a hollandok ellen.
1802	Ceylon brit koronagyarmat.
1815	A britek elfoglalják Kandyt.
1817–18	Felkelés Kandy körzetében.
1833	A Colebrooke-reformok (a feudális radzsakarija-rendszer eltörlése).
1915	Nemzeti felkelés a munkásosztály részvételével.
1919	A Nemzeti Kongresszus megalapítása.
1931	Alkotmánytörvény.
1935	A Szocialista Párt megalapítása.
1943	A KP megalapítása.
1946	Az Egyesült Nemzeti Párt megalapítása.
1947	Az első parlamenti választások; az UNP győzelme.
1948	Ceylon domíniumi státust kap (febr. 4). Don Stephen Senanayake kormánya.
1951	A Ceyloni Szabadságpárt megalapítása.
1952	Parlamenti választások: az UNP győzelme, Dudley Senanayake kormánya.
1953	Általános sztrájk, a kormány lemond, Jan Kotelawala (UNP) kormányalakítása.
1956	Parlamenti választások; a Nemzeti Népi Front (MEP) győzelme, Solomo Bandaranaike kormánya (ápr.).
1957	Nagy-Britannia visszaadja a Trinkomale és Katunayake támaszpontokat (okt.–nov.).
1958	A szállítóipar és a kikötői berendezések államosítása (jan. 1).
1959	A Nemzeti Népfront felbomlása (máj.). A tízéves terv meghirdetése (júl.). Solomo Bandaranaike meggyilkolása (szept. 26). Dahanayake kormánya. A parlament feloszlatása, rendkívüli állapot (dec.).
1960	Parlamenti választások; az UNP győzelme, D. Senanayake kormánya (márc.). A parlament megtagadja a bizalmat a kormánytól (ápr.). Parlamenti választások, a baloldali pártok győzelme, Sirimavo Bandaranaike kormánya (júl. 20).

1961 A szingalézt hivatalos nyelvvé nyilvánítják, az iskolákat államosítják. Kudarcba fullad a reakciós államcsíny (jan.). Az állami Petroleum Corporation megalapítása (máj.). A Bank of Ceylon államosítása (okt.).

1962 A reakció újabb puccskísérletét idejében meghiúsítják (jan.). A „Caltex" amerikai kőolajmonopólium részleges államositása (jún.). S. Bandaranaike látogatása Pekingben és Új-Delhiben, tárgyalások az indiai–kínai határkonfliktus rendezéséről (dec. 31–1963. jan. 9).

1963 Az amerikai gazdasági segély beszüntetése; így akarják kikényszeríteni a ceyloni kormánytól az államosított vállalatok kártalanítási követeléseinek kielégítését (febr. 8). A KP, az LSSP és a MEP akcióegysége a kormány támogatására a kőolajkonfliktusban (febr.). A három baloldali párt egységfrontegyezménye (aug. 12).

1964 Az állami Petroleum Corporation átveszi a kőolajtermékek kizárólagos forgalmazási jogát (jan. 1). Az újonnan alapított állami biztosító társaság átveszi a biztosítási ügyeket (jan. 1). A KP VII. kongresszusa: a dogmatikus szakadár csoport elítélése és kizárása (ápr. 17–19). Az LSSP az egységfrontegyezmény megszegésével egyedül belép a kormányba (jún. 9). A parlament bizalmatlansági nyilatkozata (dec. 3) után a kormány feloszlatja a parlamentet (dec. 17).

1965 A parlamenti választások után D. Senanayake, az UNP vezetője jobboldali, ún. „nemzeti kormányt" alakít (márc.).

1970 Sirimavo Bandaranaike elsöprő választási győzelemmel ismét miniszterelnök (máj. 27).

Anuradhapura: az első szingaléz királyság (i. e. 4. sz.–i. sz. 10. sz.) fővárosa. A virágkorában 25 km átmérőjű városnak 300 000–500 000 lakosa volt.

Bandaranaike: 1. Sirimavo Ratwatte: politikus; szül. 1916-ban; 1959-től a Sri Lanka Freedom Party vezetője; 1960–65-ben és 1970-től miniszterelnök. – 2. Solomo West Ridgeway Dias: politikus; 1899–1959 (meggyilkolták): 1946–51: az UNP tagja és egészségügyi miniszter; 1951-ben az UNP imperialistabarát politikája miatt lemond, és megalakítja a Sri Lanka Freedom Partyt. 1956-tól miniszterelnök; demokratikus belpolitikát és pozitív semlegességen alapuló külpolitikát folytatott.

Ceylon Federation of Trade Union (CFTU; Ceyloni Szakszervezeti Szövetség, 1964-ig Ceylon Trade Union Federation, CTUF): Ceylon egyik jelentős szakszervezete, a KP vezetése alatt működik.

Ceyloni Kommunista Párt: 1943-ban alapították, Ceylon forradalmi proletariátusának pártja, vezető szerepet játszik a szakszervezeti mozgalomban.

Dzsaffna: észak-ceyloni város. Az ókorban és a korai középkorban a Ceylonban letelepedett tamilok központja. A 13. századtól a portugál hódításig a tamil Dzsaffna királyság központja.

Dutthagamani: király i. e. 161–137; annak az öntözőrendszernek a megalkotója, amely Ceylont az ókorban Ázsia éléstárává tette. Kiűzte a tamilokat; nemzeti hős.

Federal Party (FP), Föderalista Párt: alapították 1949-ben; a tamil burzsoázia szeparatista pártja.

Kandy: város a közép-ceyloni fennsíkon; az 1480-ban alapított Kandy királyság egykori fővárosa. A hódítók elleni harc központja. 1815-ben brit csapatok foglalták el. Ma is vallási-kulturális központ.

Lanka Sama Samaja Party (LSSP; Ceylon Szocialista Pártja): a radikális kispolgárság, az alkalmazottak és a jobban fizetett munkások pártja; alapították 1935-ben.

Mahájana Ekszat Peramuna (MEP, Nemzeti Népi Front): a nemzeti érzelmű kispolgárság pártja, 1959-ig Viplavakari Lanka Sama Samaja Party (VLSSP): 1950-ben kivált az LSSP-ből.

Radzsakarija-rendszer: a feudális rendszer naturális gazdálkodáson alapuló formája. A parasztok és a kézművesek a kasztrendszerben elfoglalt helyük révén különböző tevékenységi és létformákhoz kötődtek, és különféle szolgálatokat kellett teljesíteniük. A ókorban ezek a szolgáltatások többnyire a közösségnek kedveztek (útépítés, öntözőberendezések). A feudalizmus kialakulásával a parasztokat különböző szolgáltatásokra és természetbeni adókra kötelezte. A radzsakarija-rendszert 1833-ban a Colebrooke-reform törölte el.

Sri Lanka Freedom Party (SLFP; Ceylon Szabadságpártja): a szingaléz nemzeti burzsoázia és a ceyloni nemzeti értelmiség 1951-ben alapított pártja. 1960–65-ben és 1970 óta kormánypárt.

Tamilok: egykori dél-indiai népcsoport Ceylonban (a lakosság mintegy 20%-a); részben már az ókorban letelepedtek. Ők hozták létre a dzsaffnai királyságot; jelenleg ceyloni állampolgárok, ellentétben azokkal a tamilokkal, akiket

a 19. század második felében a britek hoztak az ország ültetvényeire.

United National Party (UNP; Egyesült Nemzeti Párt): a komprádor burzsoázia, a nagybirtokosok és az imperialistabarát értelmiség 1946-ban alapított pártja. 1948–56: kormánypárt.

B. Kirchhof

Sumér

Az i. e. IV. évezred vége felé Mezopotámia déli részén a későbbi Babilónia, illetve az Eufrátesz és Tigris folyó torkolata között kialakultak a sumér államok. Az egységes állam kifejlődését gátolta a nílusihoz hasonló egységes öntözőrendszer hiánya, kedvezett azonban a városállamok létrejöttének, amelyek közül politikailag a legjelentősebbek Kís, Nippur, Iszin, Umma, Lagas, Uruk, Larsza, Ur és Eridu voltak. Az egyes városok között ismételten háborús viszályokra került sor. A III. évezredben Ur, Uruk, Umma és Lagasz átmenetileg laza politikai hatalmat gyakorolt. A II. évezred elején Iszin és Larsza került fölénybe.

A városállam élén egy papfejedelem (enszi vagy pateszi) állott. Néhány különösen hatalmas dinasztiát lugal (kb. királyi uralkodó) vezetett. Uruk, Kís és Eridu első dinasztiáit mítikus félhomály veszi körül (kb. 3000-től 2800-ig). Közelebbit csak Ur első dinasztiájáról tudunk (2600–2400). Ebből az időből több jelentős építészeti alkotás maradványait hozták napvilágra az ásatások.

A 26. század vége felé egy ideig a lagasi dinasztia tett szert politikai hegemóniára Sumérban (Ur–Nanse 2500 körül, Eannatum 2450 körül). Eannatum Umma városa felett aratott győzelmét gigantikus emlékművel, az ún. „Keselyű-sztélével" örökítette meg.

A III. évezredbeli sumér településeken talált indiai pecsétek az Indus-kultúrával való kapcsolatra utalnak.

A sumér államokban harcok dúltak a közösség szabad tagjai és a papi arisztokrácia között. A rabszolgák elsősorban a templomi gazdaságokban játszottak nagyobb szerepet. Lagasban a 24. század elején olyan társadalmi viszályokra és politikai fordulatra került sor, amelyben a faluközösségek és az alsó papság képviselője, Urukagina szerezte meg a hatalmat. A szomszédos városok arisztokráciája Umma vezetésével (királya Lugalzaggizi) összefogott Lagas ellen, és fegyveres erőszakkal semmisítette meg a reformmozgalmat. Kevéssel ezután I. Szárgon, Akkád uralkodója kihasználta a sumér városok közötti viszályt, és leigázta őket.

Az akkád birodalom felbomlása után Sumér Ur vezetésével kb. i. e. 2065–1955-ig (Ur harmadik dinasztiája) újból felvirágzott. Meghódította Akkádot és Asszíriát; az öntözéses technikát tovább fejlesztették. Az amoriták és az elamiták heves támadásai i. e. 1955 körül megsemmisítették Ur harmadik dinasztiájának sumér államát.

Iszin és Larsza államokat az i. e. II. évezred elején már nem sumérok, hanem amoriták alapították meg újra.

Dr. R. Günther

Svájc

Svájc, Svájci Államszövetség (németül Schweizerische Eidgenossenschaft, franciául Confédération Suisse, olaszul Confederazione Svizzera, rétorománul Confederaziun Svizzra); parlamentáris szövetségi köztársaság Közép-Európában; területe: 41 288 km²; lakossága (1970): 6,2 millió; fővárosa: Bern; közigazgatási beosztás: 19 kanton és 6 félkanton; hivatalos nyelve a német, a francia, az olasz és a rétoromán.

Őstörténet és római kor

A legrégibb települések az őskorszakban keletkeztek, helyileg pedig a Jura-hegység és az Elő-Alpok barlangjaiban találhatók (kb. 50 000 évesek). Az újkőkorszakban a szárazföldi településeken kívül a svájci tavak mellett számos cölöpépítmény állott. Kb. az i. e. 8–4. századig kelták telepedtek meg a jelenlegi Svájc területén, majd a germán törzsek nyomására a helvétek és más kelta törzsek északról dél felé szorultak vissza. Amikor i. e. 58-ban a rómaiak elfoglalták a mai Svájc területét, a helvétek tovább akartak vonulni, Caesar azonban visszafordulásra kényszerítette és leigázta őket. Kelet-Svájc területe a raetek leigázása után i. e. 15-től Raetia és Gallia

Celtica (később Germania superior) néven a római tartományok sorába tartozott. Városi jellegű települések keletkeztek, pl. Geneva (Genf), Lousanna (Lausanne); utakat építettek, többek között i. sz. 47-ben a Szt. Bernát-hágón keresztül.

A feudalizmus kora az államszövetség létrejöttéig

A népvándorlás idején Észak-Szavojában a burgundok (443), a Rajnától délre, egészen Közép-Svájcig, az alemannok telepedtek meg (6. század). Ezek a területek még a 6. században frank uralom alá kerültek, s ez meggyorsította a feudális termelési viszonyok kialakulását. A keresztény hittérítés 500 után kezdődött Burgundiában, a 7. századtól pedig az alemannok által lakott területeken is megindult. Kolostorokat emeltek, ezek közül St. Gallen és Reichenau jelentős kultúrközpontokká fejlődtek. A verduni szerződés értelmében (843) Kelet-Svájc és Raetia a keleti frankok birodalmához került. Burgundia csatlakozása után (1033–34) a későbbi Svájc teljes területe a Német-római Birodalom részévé vált.

A földrajzi viszonyok következtében a földművelés mellett az állattenyésztés és az állatkereskedelem játszott nagy szerepet. A 9–11. századig a hűbérurak birtokai – a szabad paraszti tulajdon hátrányára – megnőttek. A Közép-Alpok vidékén azonban a földbirtokok nagysága szerint differenciálódott parasztság egy részének sikerült megvédenie szabadságát. A 11. századtól kezdve egyes nemesi családok, a Zähringerek, a Kiburgerek, a Szavojaiak és a Habsburgok kiemelkedtek a többiek sorából, és ily módon uralkodói hatalmat szereztek maguknak és leszármazottaiknak. Az alpesi hágók forgalma – amely a római idők óta csökkent – a keresztes háborúk következtében most megélénkült. Már a 13. században személy- és áru-tranzitforgalmat bonyolítottak le vállalkozó szellemű hajcsárok. A kolostorok és a püspöki székhelyek mellett sok település várossá növekedett. Ehhez a 12. század óta új városalapítások is járultak (különösen Freiburg és Bern).

Az udvari költészet virágkorában, 1300 körül keletkezett Rüdiger Manesse zürichi tanácsos dalgyűjteménye, az ún. Manesse-dalkézirat.

Az államszövetség története a politikai függetlenség kivívásáig

A fejedelmek követeléseivel szembefordulva a föld közös használatára tömörült szabad és nem szabad parasztok által létrehozott kantonok és a legnagyobb városok arra törekedtek, hogy a fejedelmektől függetlenítve magukat, közvetlenül a birodalmi kormányzat alá tartozzanak. Ezt először Uri vívta ki 1231-ben (vásárlás útján), 1240-ben Schwyz, majd Unterwalden követte, amelyhez később Oberwalden is csatlakozott. 1291 augusztus elején e három erdei kanton („Waldstätte") esküvel erősítette meg szövetségét (örök szövetség) a Habsburgokkal szemben, továbbá kötelezték magukat a béke megőrzésére, választott bíróságokat állítottak a peres ügyek lebonyolítására, az idegen bírákat nem ismerték el többé. A Habsburg-lovagoknak a „szövetségestársaktól" („eskütársaktól" – Eidgenossen) 1315-ben Morgartennál elszenvedett vereségé után a szövetséget megújították, és határozatot hoztak az egységes külpolitikáról. Luzern (1332), Zürich (1351), Zug (1352), Bern (1353) és a nem teljes jogú Glarus (1352) csatlakozása után a szövetkezett kantonok száma nyolcra emelkedett (négy városi és négy vidéki). A 16. század kezdetéig Freiburg és Solothurn (1481), Bázel és Schaffhausen (1501), valamint Appenzell (1513) is belépett az ily módon már tizenhárom tagból álló svájci szövetségbe. A Habsburgok – lovagseregeik újabb vereségei után – (Sempach 1386, Näfels 1388) hétéves fegyverszünetre kényszerültek, ezt 1391-ben húsz évre meghosszabbították. Tudomásul vették az államszövetség fennállását. A szövetségestársak az ún. Pfaffenbriefben (1370) és a sempachi okiratban (1393) elfogadták az első közös törvényeket. Aargau elfoglalása után, amelyet Bern, Zürich és Luzern között osztottak fel, 1415-ben elérték a Rajnát.

A belső viszálykodások (1440–50) a Habsburgokkal szövetséges Zürichhel, egyes esetekben a francia királlyal és a szövetség más tagjaival (az ún. régi zürichi háború) egymás kölcsönös kimerítése után Zürich vereségével végződtek. Franciaország már 1444-ben, a svájciaknak a dauphin Armagnac-hadseregével szemben Sankt Jacob a. d. Birsnél (Bázel mellett) tanúsított hősies ellenállása után kilépett a háborúból. A fennálló birtokállapotok kölcsönös elismerése a Habsburgok és a szövetségestársak között (1474) egyengette a franciákkal való együttműködés útját a feltörekvő Burgundia ellen. Jelentős katonai sikerek (1476-ban Grandsonnál és Murtennél; 1477-ben Nancynál; Merész Károly halála) is hozzájárultak a burgundi feudális állam széteséséhez, emellett pedig megszilárdították a svájci gyalogos sereg tekintélyét. A sváb háborúban elért svájci sikerek arra kényszerítették Miksa császárt, hogy az 1499-es bázeli békében gyakorlatilag elismerje az államszövetségnek a Német-római Birodalomtól való elszakadását. Svájci zsoldosok vettek részt az Észak-Itáliáért vívott háborúkban is, ez bátorította fel a kantonokat arra, hogy nagyhatalmi politikát

tervezzenek 1510–15 között. A szövetséges kantonok azonban a francia király csapataitól Marignanónál vereséget szenvedtek (1515).

Svájc a 16. század fordulóján politikai szerkezetét tekintve tizenhárom törvényes kanton konföderációja, valamint számos más nem teljes jogú kanton (többek között St. Gallen, Oberwallis) volt. Nem voltak központi hatalmi szervei, csak ún. tartománygyűlése, az összes kantonok küldötteinek gyűlése. Minden szövetségestárs önállóan tárgyalhatott más szövetségestársakkal, sőt külföldi hatalmakkal is. Bizonyos tartományok és helységek (pl. Sargans, a Rajna völgye, Lugano, Bellinzona) alárendelt kantonokként több kanton közös igazgatása alá tartoztak. A gazdasági fejlődés vidékenként eltérő jellegű volt. A közép-svájci területeken a 14. században örökváltság útján a parasztok megszerezhették személyi szabadságukat. A kiterjedt állatkereskedelem folytán jómódú felső réteg alakulhatott ki a szabad parasztok között. A nagy egyházi birtokokon és a városok környékén a parasztok feudális kizsákmányolása erőteljesebb volt. A 15. században ezért többször is parasztfelkelések robbantak ki (1489-ben Hans Waldmann zürichi polgármester ellen; 1489-ben a rohrschachi kolostor megrohanása). Jelentősen fellendült a manufaktúraipar (textil), Bázel, Bern és Zürich városok ipara és külkereskedelme. Számos svájci katona harcolt zsoldosként („Reisläufer") külföldön idegen hűbérurak szolgálatában. A zsoldosságot maga az állam szervezte meg, s ez a vándoriparra is számottevő hatást gyakorolt.

Humanizmus, reformáció és parasztháború

A 16. század elején az európai kereskedelmi utak mentén fekvő nagyvárosokban kialakultak a tőkés termelési viszonyok kezdetei. A kapitalista polgárság a hanyatló feudális egyház hatalmának csökkentését és a konföderáció szervezetének központosítását követelte. A gazdasági fejlődés következtében a városokban kiéleződtek az osztályellentétek, a vidéki kantonokban a patriarchális viszonyok következtében inkább elmosódtak.

Az észak-svájci városok, különösen Bázel 1459-ben alapított egyetemével, a humanizmus és a könyvnyomtatás központjai lettek. 1517–28-ig Bázelben élt Rotterdami Erasmus, a humanista történetíró. Vadianus pedig (Joachim von Watt, 1484–1551) orvosként működött St. Gallenban.

Kiéleződött osztályellentétek talaján kezdődött 1523-ban Zürichben Ulrich Zwingli vezetésével a reformáció, amely a következő években más városi kantonokra is átterjedt. Zwingli tanai Luther Márton tanaihoz képest racionalisztikusabb vonásokat mutatnak (ez Erasmus hatása), és a republikánus jellegű egyházi szervezetet tekintik kiindulópontként. Mindennemű egyházszervezetet elutasítottak az ugyancsak 1523 óta Zürichben Konrad Grebel és Felix Menz köré tömörülő hivők, akik a felnőttek keresztelésében látták a közösségbe való felvétel szimbólumát. Az újrakeresztelőket az egyházi hatalommal és a világi felsőbbséggel való szembehelyezkedésük, továbbá antifeudális követeléseik miatt (a tized megtagadása) üldözték, bebörtönözték, megölték vagy elűzték. 1524–25-ben Észak-Svájcban fegyverre keltek a parasztok, és engedményeket csikartak ki uraiktól (a jobbágyság és az ún. kis tized megszüntetése), ezeket azonban a német parasztháború leverése után szinte maradéktalanul visszavonták tőlük. Graubündenen keresztül a svájciak közvetlen kapcsolatban álltak a német parasztfelkelőkkel. Michael Gaismair graubündeni száműzetésében kidolgozta tiroli államrendjének tervezetét, és az Alpokban új támadásra összpontosította a forradalmi erőket. A reformáció elterjedésekor az ellenszegülő, a katolikus Ausztriával szövetkezett kantonokkal került sor az összeütközésre (1529-től a két kappeli háború). A reformáció híveinek bukása (Zwingli halála 1531-ben a kappeli csatában) véget vetett az új tan terjedésének Svájc német ajkú területein.

A francia nyelvű kantonokban Guillaume Farel nevéhez fűződik a reformáció térhódítása Neuchâtelben, Grandsonban és Murtenban, az új hit centruma itt 1535–36-tól a gazdaságilag fejlett Genf lett, amely 1525-ben különvált Szavojától, és szövetségi szerződést kötött a szövetségestársakkal. Kálvin János (Jean Calvin) republikánus-teokratikus rendszert épített ki a városban. A szigorú fegyelem, a fényűzés elutasítása és a predesztináció tana egyképpen megfelelt a feltörekvő burzsoázia érdekeinek. Kálvin a Consensus Tigurinusban (1549) közös református egyházat hozott létre Zwingli követőivel. Az 1559-ben alapított genfi akadémia a kálvinista műveltség fellegváraként európai jelentőségre tett szert.

Az államszövetség a 17. századtól 1848-ig

A harmincéves háborúban csupán Graubünden vált hadszíntérré a protestáns valtellinaiaknak a katolikus uralkodó körök elleni felkelése (1620) után. Az államszövetség semleges maradt, sőt 1648-ban elérte, hogy nemzetközileg jóváhagyták a Német-római Birodalomból való kiválását. Az 1653-as gazdasági válsághelyzet (áresés, pénzromlás) parasztfelkeléseket robbantott ki Zürich, Bern, Bázel és Solothurn városok környékén, a

megmozdulásokat azonban leverték. A tőkés termelési viszonyok kibontakozása teremtette meg a 18. században a felvilágosodás gazdasági alapjait. A felvilágosodás eszméinek terjesztésére jött létre 1761–62-ben Schinznachban a Helvét Társaság. Német nyelvterületen Zürich, francia nyelvterületen Genf, Jean-Jacques Rousseau szülővárosa lett a polgári gondolkodás középpontja. A felvilágosodás hazafias öntudatot ébresztett, és az együvé tartozás érzését keltette a polgárokban. A svájci felvilágosítók között mindenekelőtt Johann Jakob Bodmer (1698–1783) követelt – egyelőre sikertelenül – politikai reformokat a feudalizmus felszámolására.

Az 1789-es francia forradalom hatására felkelések törtek ki 1790-ben Unterwallisban, 1791-ben Waadtban. A forradalmi párt győzelmet aratott Genfben (1792), és megbukott a feudális egyházi hűbéruralom a bázeli püspökségben, amely 1792-ben Rauraki Köztársasággá alakult át. (1793-ban Franciaország annektálta). 1797-ben Valtellinában felkelés tört ki, majd Chiavennában és Bormióban is; ezek a területek csatlakoztak a Cisalpin Köztársasághoz. Egyre több kantonban robbantak ki felkelések, ezek eredményeként megdöntötték a régi rendet, de az országot megszállták a franciák, 1798. ápr. 12-én pedig bevezették a lényegében Peter Ochs bázeli polgármester által kidolgozott, viszonylag demokratikus, egységes alkotmányt, és kihirdették az erősen központosított Helvét Köztársaságot. Az unitáriusok és a föderalisták közti harc az 1803. febr. 19-én Bonaparte konzul által kibocsátott ún. mediatizálási rendelettel ért véget (1813. december 29-én felfüggesztve), amellyel megkezdődött a visszatérés a föderalisztikus elvhez, és megszilárdult az oligarchia uralma; a francia forradalom vívmányai csak részben maradtak fenn. A bécsi kongresszus biztosította Svájc állandó semlegességét. Bormiót, Chiavennát és Valtellinát Svájc végérvényesen elvesztette, és második párizsi béke (1815) után Franciaországnak hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy szoros szövetség létesüljön az államszövetség egyéb területei, illetve Genf között. Az 1815-ös szövetségi szerződésben a kantonok jogait ismét gyarapították; a kantonokban az arisztokratikus elv jobban érvényesült; a szerződés a kolostorok további fennmaradását is rögzítette (az ún. restaurációs korszak).

A párizsi júliusi forradalom (1830) után számos kantonban népi megmozdulások voltak, ezeket a liberális polgárság alkotmányrevíziós eszközként használta fel (az ún. regenerációs korszak). A radikális-demokratikus erők szorosabb centralizációra törekedtek, a polgári elvek következetesebb megvalósítására, az egyháznak az állam alá rendelésére. A jezsuita rend behívása miatt (Luzernben 1841 óta a konzervatívok kerekedtek felül) jezsuitaellenes mozgalom bontakozott ki. Két szabadcsapatot is szerveztek a luzerni konzervatív tanács megbuktatására, de mindkettőt leverték. Luzern, Zug, Freiburg, Wallis és a három őskanton 1845-ben „különszövetségben" (Sonderbund) egyesült az európai reakció (különösen Ausztria) támogatásával. A Sonderbund nem vette tudomásul a szövetségi gyűlés határozatát (1847. máj.) a különszövetség feloszlatásáról. A többi szövetségestárs Dufour tábornok parancsnoksága alatt álló csapataival az ún. Sonderbund-háborúban gyors és sikeres katonai akcióval (1847 vége) kikényszerítette a különszövetség feloszlatását. Az európai nagyhatalmak intervenciós fenyegetését az 1848-as forradalom elsöpörte.

Az államszövetség fejlődése 1848-tól a második világháború végéig

Az új szövetségi alkotmány elfogadásával (1848. szept. 12.) a föderációból szövetségi állam lett. Az 1848-as alkotmány lényegében ma is a modern svájci szövetségi állam törvénykezésének alapja, és elfogadásakor a polgári liberális erők győzelmét jelentette. Minthogy a Svájccal szomszédos államokban az 1848-as forradalom nem érte el célját, az ország befogadta a hazájukból menekülni kényszerült forradalmárokat mindaddig, amíg 1850-ben a nagyhatalmak nyomására Svájc feloszlatta a munkásegyleteket, és kiutasította azok nem svájci illetőségű tagjait. Felkelésre csak a porosz király fennhatósága alá tartozó Neuchâtelben került sor, ahol republikánus alkotmányt fogadtak el. Neuchâtelben a poroszok által támogatott royalisták (1856 szept.) államcsínye folytán kezdődtek meg az ún. neuchâteli tárgyalások, amelyek a szövetségi állam tekintélyének nemzetközi elismerésével – ezt határozott magatartásának köszönhette – értek véget, a porosz király pedig kénytelen volt lemondani követeléseiről. Svájc semlegességi politikája folytán köthették meg a genfi egyezményt (1864), itt alakult meg a Nemzetközi Vöröskereszt szervezete is.

A 19. század folyamán, a nagy ipari fellendülés idején a súlypont a textilipar felé tolódott el; a textilipar a 20. század fordulóján már megelőzte az óra- és a fémipart és az első helyre került. A 19. század végétől erőteljes fejlődésnek indult a vegyipar, különösen Bázel környékén; az 1884-ben alapított Clavel festőműhelyből nőtt ki Európa egyik legnagyobb vegyipari konszernje, a „Chemische Industrie Basel" (CIBA). A technikai fellendülés szempontjából nagy jelentőségű az 1854–55-ben Zürichben alapított Svájci mű-

szaki egyetem. A technikai fejlettség hatott a közlekedési hálózat fejlődésére (1882-ben vasúti összeköttetés létesült a Szt. Gotthárd-hágón keresztül, 1906-ban adták át rendeltetésének a Simplon-alagutat). A 19. század utolsó évtizedében a vasútrészvények többsége még külföldi tulajdonban volt; 1901-ben a központi vasút az állam kezébe ment át, ezáltal megkezdődött a vasúthálózat államosítása.

Az alkotmánymódosítás (1874. ápr. 19) a szövetségi hatalmat úgyszólván minden területen érvényesítette, megszigorította a jezsuiták működését korlátozó rendelkezéseket, és biztosította a teljes vallásszabadságot. A Szövetségi Tanács hatáskörét 1913-ban újabb alkotmánymódosítással bővítették.

Az első világháborúban Svájc semleges maradt, de súlyos gazdasági válságot élt át, amelynek következtében kiélesedett az osztályharc, és 1918 novemberében általános sztrájk tört ki. 1920-ban Svájc belépett a Népszövetségbe, amelynek Genf lett a székhelye; a katonai szankciókban (16. §) való részvételt azonban semleges státusának megőrzése érdekében elutasította. Az imperializmus körülményei azonban gyakorlatilag aláásták az ország semlegességét. 1923-ban egy lausanne-i törvényszék felmentette Vorovszkij szovjet diplomata gyilkosát. Svájc 1934-ben a Szovjetunió népszövetségi felvétele ellen szavazott, és a svájci finánctőke a harmincas évektől kezdve támogatta a nemzetközi fasizmust.

A második világháború alatt egy esetleges német támadás elhárítására mozgósították a svájci haderőt, 1940. máj. 10-én újabb mozgósítás következett, majd 1940 júliusában közzétették a védelmi tervet, amely szerint háború esetén az ellenállás fő erejét az Alpok vidékére összpontosították volna, az ország középső részének feláldozása árán.

A svájci munkásmozgalom története a 19. századtól napjainkig

Politikai menekültek (többek között Wilhelm Weitling) már 1848 előtt számos munkásművelődési egyletet alakítottak. Az Igazak Szövetségének megbízásából W. Weitling 1841–43-ban Svájcban adta ki a proletariátus első német nyelvű sajtóorgánumait. A 19. század közepe táján kispolgári reformista áramlatok, valamint anarchista irányzatok terjedtek el elsősorban Nyugat-Svájcban.

A nemzetközi és a svájci munkásmozgalom támogatása az I. Internacionálé genfi német szekciójától indult ki, amely Johann Philipp Becker irányításával adta ki a szervezet „Vorbote" című lapját. Az 1870-ben alapított Svájc Szociáldemokrata Pártja az I. Internacionáléhoz tartozott, bár még proudhonista programmal jelentkezett. Csupán a Svájc Szociáldemokrata Pártja (Sozialdemokratische Partei der Schweiz, SPS) harmadik újraalakításakor (1888) kerültek előtérbe a marxista követelések, főként az ún. zürichi programban (1904). A 20. század kezdetén revizionista felfogás terjedt el, pl. az általános sztrájknak mint a politikai hatalomra jutás eszközének elutasítása. Ez a felfogás vezetett ahhoz, hogy a szociáldemokrata vezetők 1914-ben megegyeztek a kormánnyal (pártközi megállapodás). Az Általános Szakszervezeti Szövetség viszonylag későn alakult meg (1880) és lassan hódított tért.

Az első világháború alatt a svájci semlegesség folytán az európai munkásmozgalom balszárnya több kongresszust rendezett az országban (1915 szeptemberében Zimmerwaldban, 1916 áprilisában Kientalban). Az osztályellentétek kiéleződésével a forradalmi erők nagyobb befolyásra tettek szert a svájci szociáldemokraták között. Ebben nagy része volt Leninnek is, aki 1900–05 és 1907–17 között évek során át Svájcban élt. Robert Grimm vezetésével a Szakszervezeti Szövetség, a Szociáldemokrata Párt, a Szocialista Nemzeti Tanács frakciójának képviselőiből álló ún. olteni akcióbizottság 1918. febr. 4-én nyílt harcot sürgetett a kapitalista társadalmi rend teljes megdöntésére. Az egyre sodróbb erejű sztrájkok 1918. nov. 11-én általános országos sztrájkban érték el tetőpontjukat. A polgári hatalmi apparátusnak azonban sikerült a sztrájkot letörnie, miután a szociáldemokrata vezetők kapituláltak. Amikor a berni pártkongresszuson (1920. dec. 10–12) a revizionisták meghiúsították a III. Internacionáléhoz való csatlakozást, a baloldaliak elhagyták az SPS-t, és 1921 márciusában megalakították a Kommunista Pártot. A KP tiltakozó sztrájkokat szervezett a fasiszta veszély ellen és a munkások szociális körülményeinek megjavításáért. A katonaság egy genfi munkástüntetés alkalmával (1932. nov. 9) tüzet nyitott a tömegre; a sortűz tizenhárom halálos áldozatot követelt és huszonnégy órás általános sztrájkhoz vezetett. 1938-ban a párt elfogadta a honvédelmi programot, a katonai hatóságok és a Szövetségi Tanács teljhatalommal való felruházása ellen azonban – mint antidemokratikus módszer ellen – tiltakozott. A második világháború kitörése után az uralkodó osztály fokozta a KP elleni hajszát, és a hitleri Németország nyomására hivatkozva 1940. nov. 27-én betiltotta a pártot és a pártsajtót. A kommunisták 1940 és 1944 között illegalitásba szorultak. A párt – újraszervezése után – (1944. okt. 14–15) Munkapárt néven folytatta tevékenységét.

Svájc a második világháború után

Semlegessége megőrzése érdekében Svájc 1945 után nem csatlakozott az ENSZ-hez, csupán az UNESCO-hoz és néhány más nemzetközi szervezethez, noha a világszervezet 1946-ban Genfet választotta európai székhelyéül. Az ország a második világháború után gazdaságilag erősebben támaszkodott az Egyesült Államokra és a nyugateurópai tőkésállamokra; 1948-ban részt vett az OEEC-ben, a Marshall-terv szervezetében, 1959-ben egyike volt az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA) létrehozó országoknak. (Most tárgyalások útján kívánják szabályozni az ország kapcsolatait a Közös Piaccal. – *Szerk.*) A hatvanas évek derekától a marxista Munkapárt megnövelte szavazatainak számát, így a Nemzeti Tanács választásain 1967-ben egy mandátummal többet szerzett. A kantonok szintjén is erősödött a párt, mindenekelőtt Genfben. A svájciak egyre gyakrabban követelik a külpolitika felülvizsgálatát, főként az ENSZ-be való belépést illetőleg. Az 1971. febr. 7-i népszavazás után egész Svájcban bevezették a nők addig csak néhány kantonban megvalósított választójogát.

Svájc több nemzetiségű állam, amelynek 72,1%-a német, 20,3%-a francia, 5,9%-a olasz és 1%-a rétoromán anyanyelvű. 1938. márc. 20-án ismerték el negyedik nemzeti nyelvként a rétorománt. A mai polgári pártok közül a liberálisokból alakult Liberális Demokrata Párt (1894-ben alakították, parlamenti frakciója Radikális Demokrata Pártnak nevezi magát) a nagyburzsoázia képviselőjeként az államszövetség központosított vezetésére törekszik. A burzsoázia és a parasztság katolikus rétegét képviseli a Katolikus Néppárt utóda (1912 óta), az inkább föderalisztikus irányvonalú Svájci Konzervatív (ma: Konzervatív-Keresztényszocialista) Néppárt; a kis- és középpolgárságra, valamint a parasztságra támaszkodik a Paraszt-, Iparos- és Polgárpárt. 1959-től az ország kormányának, a Szövetségi Gyűlés által négy évre választott két tagú Szövetségi Tanácsnak két szociáldemokrata tagja is van.

Svájc gazdasági szerkezetében a második világháború után – még erőteljesebben, mint a század elején – előtérbe került a bel- és külföldi monopóliumok által uralt igen fejlett gyáripar (pl. a világ óratermelésének 50%-a). Svájc Európa tőkésországainak bankárja és a nemzetközi nagytőke fontos összekötő eleme. Az utóbbi években növekvő tőkekoncentráció észlelhető. Svájc gazdasági jólétének fontos tényezője a külföldi, főként olasz vendégmunkások kizsákmányolása.

Időrendi táblázat

I. e. 58	Ceasar Bibracténál legyőzi a helvéteket, megakadályozza elvándorlásukat, és leigázza őket.
443	Aëtius letelepíti a burgundokat Sabaudiában (Észak-Szavoja).
536	Svájc nagy része a frank királysághoz kerül.
600 körül	Véget ér az alemannok honfoglalása Észak-Svájcban, a longobárdok pedig az Alpok déli völgyeiben telepednek meg.
613	A St. Gallen-i kolostor alapítása; a 9–11. században számottevő kulturális központ.
843	A frank királyság feloszlása után Svájc egy része a Német-római Birodalomhoz, más része Burgundiához kerül.
1033–34	Burgundia és így egész Svájc a Német-római Birodalom része lesz.
1231	Uri kanton kivívja az önállóságot (máj. 26).
1235	A Szt. Gotthard-hágó megnyitása.
1240	Schwyz kanton önállósága.
1291	A három erdei őskanton („Waldstätte"), Uri, Schwyz és Unterwalden örök szövetséget köt (aug. eleje); Luzern (1332), Zürich (1351), Zug és Glarus (nem teljes jogúak, 1352) és Bern (1353) belépésével a szövetségestársak száma nyolcra emelkedik.
1300 körül	Ekkor keletkezik az ún. Manesse-dalkézirat.
1315	A szövetségestársak Morgartennál győzelmet aratnak az osztrák lovagsereg fölött (nov. 15).
1370	A „Pfaffenbrief" mint az összállamszövetségi törvényalkotás kezdete (okt. 7); Glarus és Bern nem tett rá esküt.
1386	Az osztrák lovagok újabb vereséget szenvednek Sempachnál (júl. 9); Arnold Winkelried hősi halála.
1440–50	Zürich a Habsburgokkal szövetségben hadat visel a többi szövetségestárs ellen (a régi zürichi háború).
1474–77	A burgund háború.

1476	Merész Károly csapatai megsemmisítő vereséget szenvednek Grandsonnál (márc. 2) és Murtennél (jún. 22).
1489	A Zürich környéki parasztok felkelése („Waldmannhandel").
1499	Az államszövetség a sváb háborúban ténylegesen kivívja függetlenségét a Német-római Birodalommal szemben.
1510–15	Az államszövetség nagyhatalmi politikával kísérletezik Észak-Itáliában, Marignanónál azonban vereséget szenved a francia csapatoktól.
1523	A Zwingli-féle reformáció kezdete Zürichben.
1524–25	Parasztfelkelések Észak- és Nyugat-Svájcban.
1526	A reformáció kezdete Nyugat-Svájcban, G. Farel tevékenysége. Genf csatlakozik az államszövetséghez.
1526–27	Az újrakeresztelők forradalmának elfojtása.
1529–31	A kappeli háborúk. A katolikus kantonok győzelme Kappelnál (1531. okt. 11; Zwingli halála).
1549	Zwingli és Kálvin követőinek egyesülése (Consensus Tigurinus).
1620	A protestáns valtellinaiak felkelése Graubündenben a katolikus felsőbbség ellen.
1648	A vesztfáliai békében Svájc a nemzetközi jog szerint is kiválik a Német-római Birodalomból.
1653	Parasztháború a városok ellen.
1761–62	A felvilágosodás eszméinek terjedése. Megalakul a Helvét Társaság (1819-ben újjászervezték).
1787	Az első tudományos kutatóút a Mont-Blanc-ra; a genfi Horace de Saussure nevéhez fűződik.
1790	Svájci klub alakul a francia forradalom svájci híveiből Párizsban.
1798	Népfelkelések döntik meg a régi rendet Svájc különböző részein (jan.–márc.). A francia csapatok bevonulása (márc.). Az „Oszthatatlan Helvét Köztársaság" kikiáltása (ápr. 12); a kantonális szuverenitást megszüntetik, teljes központosítás.
1803	Bonaparte mediatizálási rendelete eredményeképpen Svájc Franciaországtól függő centralizált szövetségi állammá válik.
1815	A bécsi kongresszus biztosítja Svájc függetlenségét és semlegességét. A huszonkét kanton új szövetségi szerződést köt; lazább szerkezetű föderáció, mint a mediatizálási rendelet által körvonalazott államszövetség (melyet 1813. dec. 29-én megszüntettek); Genf, Wallis és Neuchâtel (1857-ig még a porosz király fennhatósága alatt) új kantonokként csatlakoznak az államszövetséghez (az ún. restaurációs korszak 1815–30-ban).
1830–31	A népmozgalom hatására alkotmányreformot hajtanak végre (jogegyenlőség, sajtó-, ipar- és vallásszabadság); az ún. regenerációs korszak 1830–47-ig.
1844–45	A jezsuita rend behívása miatt szabadcsapatok alakulnak Luzernban a konzervatívok megbuktatására.
1845	A katolikus kantonok különszövetsége (Sonderbund), dec. 11.
1847	Az ún. Sonderbund-háború. Az államszövetség csapatai Dufour tábornok parancsnoksága alatt győzelmet aratnak.
1848	Szövetségi alkotmány. Az államok szövetsége szövetségi állammá alakul.
1856–57	A „nenchâteli tárgyalások" a porosz királlyal.
1864	A genfi egyezmény megkötése. 1868-ig valamennyi európai ország csatlakozik az egyezményhez. Elismerik a Vöröskeresztet mint háborús segélyszolgálatot.
1866	Az I. Internacionálé kongresszusa Genfben.
1868	A genfi építőmunkások sztrájkja.
1870	Svájc Szociáldemokrata Pártja megalakul (1888 márciusában újjászervezik).
1874	Alkotmányreform erőteljesebb központosítással.
1880	Az Általános Szakszervezeti Szövetség megalakulása.
1882	Vasútvonal épül a Szt. Gotthárd-hágón át (máj. 24).
1895 májusa	Lenin első svájci látogatása.
1900–05, 1907–1917 április	Lenin több ízben tartózkodik Svájcban.
1912	Nemzetközi szocialista kongresszus Bázelban.
1917	Tüntetések (elsősorban Zürichben) az oroszországi Októberi Forradalom hatására.

1918	Az olteni akcióbizottság megalakítása (febr. 4). Az egész országra kiterjedő általános sztrájk (nov. 11).
1920	Svájc belép a Népszövetségbe (máj. 16). Genf lesz a szervezet székhelye.
1921	A Kommunista Párt megalakulása (márc. 5–6).
1923	Vorovszkij szovjet diplomata meggyilkolása Lausanne-ban (máj. 10).
1938	A rétoromán elismerése negyedik nemzeti nyelvként (márc. 20).
1940	Guisan tábornok Rütli-szemléje; az „alpesi erőd"-terv kihirdetése (júl. 25). A KP betiltása (nov. 27).
1944	A Munkapárt alapító kongresszusa a KP és a baloldali szocialisták részvételével (okt. 14–15).
1946	A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (márc.). Genf az ENSZ európai székhelye lesz.
1959	Svájc hozzájárul az EFTA megalakításához; 1960-ban (nov.) belép az EFTÁ-ba.
1972	Svájc tárgyalása a Közös Piaccal.

Becker, Johann Philipp: forradalmár; 1809–86; 1832-ben részt vett az ún. hambachi ünnepen, majd az 1848-as forradalomban; 1849-ben ezredesként harcol a badeni népfelkelésben; a felkelés leverése után Svájcba emigrál; 1860-tól ismeretség, majd barátság fűzi Marxhoz és Engelshez; Genfben megszervezte az I. Internacionálé német szekcióját; a „Vorbote" c. lap szerkesztője és kiadója 1866–71-ig.

Burckhard, Jacob: kultúrtörténész; 1818–97; pesszimista történetfilozófiát képviselt, pl. „A reneszánsz kultúrája Itáliában" (1860) és „Világtörténeti elmélkedések" (1905 után) címmel írt tudományos műveket.

Dufour, Guillaume-Henri: tábornok; 1787–1875; 1831-től a szövetségi haderők vezérkari főnöke. 1847-ben sikeres hadjáratot vezet a Sonderbund-kantonok ellen; 1864-ben a Vöröskereszt egyik alapítója. Az országos földmérés vezetője, topográfiai atlaszokat adott ki Svájcról.

Dunant, Henri: jómódú svájci polgár; 1828–1910; a Vöröskereszt alapítója. Ő kezdeményezte annak a konferenciának az összehívását is, amely határozatban fogadta el az ún. genfi egyezményt (1864). 1901-ben Nobel-békedíjat kapott.

Greulich, Hermann: szociáldemokrata politikus; 1842–1925; az I. Internacionálé tagja, Svájc Szociáldemokrata Pártjának egyik alapító tagja, majd jobboldali szárnyának vezetője; 1869–80: a „Tagwacht" c. lap szerkesztője.

Grimm, Robert: szociáldemokrata politikus; 1881–1956; 1946-ban a Nemzeti Tanács elnöke. A zimmerwaldi (1915) és a kientali (1916) konferencián centralistaként Leninnel szemben lépett fel. 1918-ban az olteni akcióbizottság vezetője; a „Svájc története az osztályharcok tükrében" (1920) c. mű szerzője.

Jenatsch, Georg: graubündeni államférfi; 1596–1639; előbb protestáns hittudós, utóbb annak a függetlenségi mozgalomnak a vezetője, amely Franciaországtól visszakövetelte Veltlint.

Kálvin János (Jean Chauvin v. Caulvin): reformátor, 1519–64; először 1536–38-ban, majd 1541-től végleg Genfben él. Demokratikus és republikánus jellegű egyházszervezete a gyülekezet gazdaságilag legtehetősebb tagjainak számottevő befolyást biztosított, ezáltal a burzsoázia hathatós harci eszközévé vált a feudalizmus ellen.

Kiental: hegyi falu a berni hegyvidéken; 1916. ápr. 24–30-ig a II. Internacionálé szocialista konferenciájának színhelye; ez volt az ún. második zimmerwaldi konferencia, amelyen részt vettek a zimmerwaldi baloldal képviselői, Leninnel együtt.

Ochs, Peter: szövetségi politikus; 1752–1821; a francia forradalom híveként elkészítette a Helvét Köztársaság alkotmánytervezetét (1797–98); 1798–99: a helvét szenátus elnöke.

Pestalozzi, Johann Heinrich: pedagógus és író; 1747–1827; a felvilágosodás szellemében nőtt fel, Rousseau eszméinek hatására lelkesen köszöntötte a francia forradalmat. 1792-ben a Francia Köztársaság tiszteletbeli polgárává választotta. A jakobinusok mellett foglalt állást. Pestalozzi gyakorlati tevékenységének tetőpontját az árva gyermekek intézetének megalapításával és vezetésével érte el (1799; 1810-től Yverdonban). Irodalmi művei közül a „Lienhard und Gertrud" (1781–87) c. népművelő regénye a legjelentősebb.

Reduit (erőd): Guisan tábornok parancsnoksága alatt a második világháborúban a svájci hadsereg megerősített védelmi vonala. A fasiszta támadás elleni védelem céljaira létesítették.

Rütli: hegyi rét (502 m) az uri tómedence fölött. Az ún. Rütli-eskü színhelye (1291 vagy 1307). Később is gyakran választották szerződéskötések helyéül az államszövetség tagjai. A Rütli-rét 1860 óta el nem adható nemzeti tulajdon. 1940-ben Guisan tábornok itt tette közzé az ún. reduit-tervet.

Sonderbund (különszövetség): a hét katolikus kanton (Luzern, a három őskanton, valamint Zug, Freiburg és Wallis) egyesülése a fennálló viszonyok megőrzésére, elsősorban egyházi téren (1845. dec. 11). A szövetségi parlament 1847. aug.

7-én határozatot hozott a feloszlatásáról, a különszövetség azonban a reakciós küldöldi hatalmak segítségében bízva ellenállást fejtett ki; 1847. nov. 8-án tört ki az ún. Sonderbund-háború, amely azonban már november végére befejeződött.

Stansi szerződés: a nyolc őskanton szerződése a stansi tartománygyűlésen (1481. dec. 18–22.). Kölcsönös segélynyújtás külső támadások és az alattvalók felkelése esetén.

Svájci Államszövetség (Schweizerische Eidgenossenschaft): a három, szabadságuk kivívásáért harcban egyesült őskanton („Waldstätte") Uri, Schwyz és Unterwalden által kötött örök szövetségből jött létre. A 14. század közepéig a szövetséges kantonok száma nyolcra emelkedett (négy vidéki és négy városi kanton). A szövetségre minden kantonnak esküt kellett tennie (innen az elnevezés, Eidgenossen – eskütársak). Az államszövetség alapelvei; önkormányzat, választott bíróság, a jog és a béke kérdéseinek szabályozása. Később a Schweizerische Eidgenossenschaft (Svájci Államszövetség) az ország hivatalos elnevezése lett.

Tell, Wilhelm: legendás népi hős, valószínűleg Bürgelnből (Uri) származott. A Tell-mondát első ízben 1470-ben jegyezték fel a sarneni Fehér Könyvben, későbbi formáját a 16. században nyerte el Ägidius Tschudi feldolgozásában. Schiller drámát, Rossini operát írt Tellről.

Vadianus (Joachim von Watt): humanista; 1484–1551; irodalmat, földrajzt és orvostudományt tanult. 1508-tól városi orvos St. Gallenben. A reformáció elterjesztésén munkálkodott Kelet-Svájcban; „Chronik der Äbte von Sankt Gallen" („A St. Gallen-i apátok krónikája") címmel történeti művet írt.

Tartománygyűlés (Tagsatzung): 1848-ig a Svájci Államszövetség legfelsőbb törvényhozó testülete. 1848 után a szövetségi gyűlés váltotta fel.

Waldstätte: a Vierwaldstatti-tónál fekvő svájci őskantonok, Uri, Schwyz és Unterwalden közös elnevezése.

Winkelried, Arnold: stansi (Unterwalden) származású népi hős. A sempachi csatában (1386) tanúsított hősiessége – a harc sűrűjébe vetette magát és testével fogta fel az ellenséges harcosok lándzsáit – lelkesítőleg hatott honfitársaira, és hozzájárult a svájciak győzelméhez.

Woog, Edgar: munkásvezető; szül. 1898; 1916-tól a Szocialista Ifjúság szervezetének, 1918-tól a Szociáldemokrata Pártnak, 1921-től a Kommunista Pártnak a tagja. 1949-től a svájci Munkapártnak központi titkára.

Zimmerwald: helység Bern mellett; 1915. szept. 5-8-án nemzetközi szocialista konferencia ülésének színhelye. Lenin itt és ekkor szervezte meg az egyértelműen forradalmi beállítottságú küldöttekből a bolsevik program alapján az ún. zimmerwaldi baloldalt.

Zwingli, Ulrich: reformátor; 1484–1531; 1519-től zürichi lelkész; az ő nevéhez fűződik az 1523-as egyházreform, melynek politikai vonatkozásai is voltak. A kezdeményezésére végrehajtott gazdasági és szociális változtatások radikálisabbak, mint a lutheri reformáció, és megfeleltek a feltörekvő polgárság érdekeinek. Zwingli tábori prédikátorként esett el a kappeli csatában.

Zsoldosság (Reislaufen): A svájciak idegen zászlók alatt teljesített hadiszolgálata. A 13. században alakult ki, majd a 16–18. században volt a legjelentősebb. Csupán 1859-ben hoztak hatékony szövetségi határozatot a zsoldosság megszüntetésére. Egyetlen formában ma is létezik: a pápának svájci gárdistái vannak.

Dr. S. Hoyer

Svédország

Svédország, Svéd Királyság (Konungariket Sverige); alkotmányos monarchia Észak-Európában: területe: 449 793 km²; lakossága (1970): 8,0 millió; fővárosa Stockholm; közigazgatási beosztása: 24 tartomány és Stockholm városa; hivatalos nyelve a svéd.

Svédország a feudalizmus idején

A svéd királyság kialakulása

Svédország mai területe már a kő- és bronzkorszakban lakott volt, erről gazdag leletanyag tanúskodik. Az őslakosság etnikuma azonban nem ismeretes. Később germán törzsek lakták Skandináviát. A sveák (svear) legrégebbi települései a Mälaren-tó mellett kerültek napvilágra, innen rajzottak ki. 600 körül leigázták Götalandban a gótokat (götákat). A 7–8. században kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a frank birodalommal és a szláv törzsekkel. A Mälaren-tó menti Birka az észak-európai kereskedelem középpontja lett. Kb. 800–1050-ig a vikingek (varjágok) kiterjedt rabló- és kereskedelmi hadjáratokat folytattak az óorosz államon keresztül (Rusz) egészen Konstantinápolyig. A vikingek egy része letelepedett a Keleti-tengertől a Fekete-

tengerig vezető nagy folyami kereskedelmi útvonal mentén, és beleolvadt az ott élő szláv lakosságba. Svédországot először Olaf Setkonung és fiai (995–1066) alatt egyesítették. A 9. századtól német hittérítők járták be az országot. A kereszténység fokozatosan elterjedt. Ez az átalakulás a 11. század vége felé zárult le. Az egyház eleinte a hamburg–brémai érsekséghez tartozott, 1104-ben a lundi érsekség fennhatósága alá került. 1164-ben alapították az uppsalai érsekséget, azon a helyen, ahol hajdanában híres ógermán kultikus hely volt. A kereszténység elterjedése lehetővé tette és siettette az ország feudalizálódását. A királyok, különösen Magnus Ladulås (1275–90), bőkezűek voltak az adományozásban, így csakhamar kialakult az egyházi nagybirtok. A ciszterciták kolostorai az első hűbéri gazdaságok. A feudális viszonyok kialakulása azonban lassan haladt előre. Az egyes svéd területek még nem alkottak egységes egészet. A hatalom a nemzetségi előkelők kezében volt. A trónkövetelők állandó viszályai a 11–12. században fékezték a központi hatalom megerősödését. A feudalizmus bizonyos megszilárdulásának jele a 12–13. században, hogy differenciálódtak a tulajdonviszonyok, kialakultak a hűbéri függőség különféle fokozatai, és megkezdődött a népesség elkülönülése adókötelesekre és nem adókötelesekre. Az alsnői rendelet (1279) biztosította a nemesség adómentességét. A faluközösségekben élő parasztok személy szerint szabadok maradtak, és az országgyűlésben külön rendként foglaltak helyet. 1200 körül foglalták írásba nyugati gót jogot (vestgötalag). A 12–13. században meghódították Finnországot. A 13. század közepén, a Folkung-dinasztia idején fokozatosan megszilárdult a központi hatalom. Kialakult a legmagasabb állami tisztség: a jarl, ő vezette háború esetén a hadra kelt sereget. A 13. századtól rézt- és vaséreet bányásztak és exportáltak, továbbá mezőgazdasági termékeket. A kereskedelem a Hanzán keresztül bonyolódott le, amely különösen Birger jarltól (1248–66) kapott nagy kedvezményeket, s a gotlandi Visbyben létesítette egyik legjelentősebb telephelyét.

Magnus Eriksson (1319–63) alatt – aki öröklés által egyben Norvégia királya is volt – a középkori Svédország elérte legnagyobb kiterjedését. 1350-ben fontos lépés történt az ország egységesítése terén: megfogalmazták az országos törvénykönyvet, amelyben a király megerősítette a nemesség privilégiumait. Amikor Magnus megkísérelte pozíciójának további kiépítését a nemességgel szemben, a nemesség szövetségre lépett Albert mecklenburgi herceggel és detronizálta Magnust. Albert fiát, Albertet(1363–89) svéd királlyá választották, Magnus fia, Håkon pedig – aki már korábban Norvégia társrégense volt – Norvégia királya (VI. Håkon) maradt. Amikor a svéd nemesség úgy látta, hogy Albert veszélyezteti kiváltságait, Margittal, Dánia régensnőjével szövetkezett. 1389-ben Albertet legyőzték és megfosztották trónjától.

Unió Dániával

1397-ben a három skandináv birodalmat dán vezetéssel a kalmari unióban egyesítették, amely formálisan 1523-ig állt fenn. Ez az egyesítés a dán nemesség feudális, expanziós törekvéseit juttatta érvényre, egyúttal hatásos eszközt jelentett a Hanza egyeduralmi céljai ellen a Keleti-tenger térségében. XIII. Erik, az unió uralkodója (1397–1412, 1412–39-ig egyeduralkodó), politkájával a királyi hatalom további megszilárdítását szerette volna elérni. Agresszív külpolitikája háborúba sodorta a Hanzával, amely megtorlásképpen blokád alá helyezte Skandináviát. A blokád, különösen pedig a külpolitikai intézkedések nyomán parasztfelkelések robbantak ki (1434–36). A felkelések élén Engelbrekt Engelbrektsson állt. A parasztok sok várost elfoglaltak. Engelbrektsson meggyilkolásával (1436) a mozgalom elvesztette vezetőjét, a felkelést leverték.

A 15. század folyamán a svéd nemesség egy csoportja nemzeti királyságot kívánt. 1448-tól emiatt számos véres harc robbant ki a svéd trónöröklés miatt. A brunkebergi csata (1471) következményeként Svédország visszanyerte önállóságát az unión belül. A kormányzó, Sten Sture (az idősebb) (1470–1503), független svéd politikát folytatott. Sten Sture (a fiatalabb) (1512–20) elesett a II. Keresztély dán király elleni harcban. II. Keresztély elfoglalta Svédországot, és svéd királlyá választották.

Svédország nagyhatalommá válása és hanyatlása

1520-ban Keresztély brutális erőszakkal (a stockholmi vérfürdő) kísérelte meg az abszolút királyi hatalom létrehozását Svédországban. Sten Sture 82 hivét kivégezték. A vérfürdő Dalarnában felkelést robbantott ki a dán király ellen. A felkelést Gustav Wasa vezette. 1523-ban sikerült az idegen dán uralmát véglegesen felszámolni. I. Gusztáv megalapította a Wasa-dinasztiát (1523–1654). A vasterási országgyűlésen (1527) határozatot hoztak, hogy a korona javára bekebelezik az egyházi birtokokat és engedélyezik a reformációt. Ezek az intézkedések elősegítették a nemzeti állam kialakulását, és megerősítették a királyi hatalmat. A király szembefordulhatott a felkeléssel, és közigazgatási reformmal siettethette a központi hatalom megerősítését. A vasterási birodalmi gyűlésen (1544) a rendek hozzájárultak ahhoz, hogy a királyi trónt választás helyett

örökléssel töltsék be. A bibliafordítás az újsvéd nyelv fejlődésének fontos feltételét teremtette meg.

A még gyenge városi polgársághoz képest a nemesség nagyobb erőt képviselt, kiterjedt földbirtokai voltak, és élénk kereskedelmi tevékenységet folytatott. A nemesség osztályérdekei jelentős mértékben meghatározták a 16. és 17. századi feudális svéd agressziós külpolitikát. A svéd külkereskedelemre nézve állandó fenyegetést jelentett, hogy Dánia bármikor elzárhatta a Keleti-tenger kijáratát, továbbá az, hogy Lübeck is ragaszkodott korábban kialakított uralkodó helyzetéhez a Keleti-tenger déli részén, végül az, hogy a balti kereskedővárosok teljesen kezükben tartották az orosz kereskedelmet. Ilyen feltételek mellett kezdődött meg Svédországban a baltitengeri uralomért vívott harc a 16. században. A Dániával vívott hétéves északi háborúban (1563–70) Svédország vereséget szenvedett és Észtország meghódítását csak akkor folytathatta, amikor III. Zsigmond lengyel király (1587-től) svéd királlyá történt megválasztása által a két ország perszonáluniában egyesült. Amikor Zsigmond kísérletet tett a katolicizmus újbóli bevezetésére, nagybátyja, Károly herceg (1599–1611) fellázadt és elűzte. A 17. században ettől fogva a svédek egyszerre hadakoztak Oroszországgal és a lengyel királyokkal.

II. Gusztáv Adolf (1611–32) a kalmari háborúban vereséget szenvedett Dániától (1611–1613), Oroszország elleni vállalkozásai azonban több sikerrel jártak, és 1617-ben a stolbovai békében elzárta Oroszországot a Balti-tengertől. A közigazgatásban is újításokat vezetett be (számvevőszék és kamara 1618, kancellária 1626, udvari bíróságok). A gyakran békétlenkedő nemeseket a király hivatalnokokká és tisztekké nevezte ki, és ezzel abszolutisztikus politikájának szolgálatába állította őket. Egyúttal gyökeres reformokat hajtott végre a hadseregben (1618–25), és bevezette a sorozási rendszert. 1621–29-ben elfoglalta Livlandot, és megszállta Poroszország nagy területeit. A Lengyelországgal kötött fegyverszünet (1629) a porosz kikötőkből származó bevételekkel gazdagította Svédországot. 1630-ban Svédország, amely 1631-től Franciaország szövetségese volt és Oroszország pénzbeli támogatását élvezte, szembefordult a Habsburgok Wallenstein által képviselt nagyhatalmi törekvéseivel a Keleti-tenger térségében, sereget küldött az Odera torkolatához, és ezzel bekapcsolódott a harmincéves háborúba. Gusztáv Adolf 1631-ben Breitenfeldnél, 1632-ben pedig Lüztennél aratott győzelmet, a lützeni csatában azonban életét vesztette. Kiskorú leánya helyett gyámja, A. Oxenstierna kancellár kormányzott, jelentős befolyásával folytatva a svéd expanziós politikát. A vesztfáliai békében (1648) Svédország megkapta Hátsó-Pomeránia egy részét, Stettint, Elő-Pomerániát Rügennel, a warnemündei vámot, Wismart Poel szigetével, valamint a brémai püspökséget (a város nélkül) és a verdeni püspökséget. A svéd–dán háborúban (1643–45) megszerezte Gotlandot, Öselt, Hallandot, Jämtlandot és Härjadalent. Svédország ezzel hatalmának tetőpontjára érkezett. A háborús sikerek magyarázata elsősorban a gazdasági helyzetben található. A 17. század első felében új technikai eljárások bevezetésével emelkedett a vas és a vasból készült termékek kitermelése és előállítása. Manufaktúrák létesültek országszerte. Svédország kiterjedt kereskedelme által jelentékeny bevételre tett szert.

A háború terhei és az állam állandó pénzgondjai olyannyira megerősítették a kiváltságokat élvező nemesség pozícióját, hogy az csak a koronabirtokok elzálogosítása árán volt hajlandó pénzügyi támogatást nyújtani az uralkodónak. Krisztina királynő idejében (1632–54) a nemesség hatalma és befolyása még jobban megszilárdult. Krisztina utódjának, a Zweibrückenházból (1654–1718) származó X. Károly Gusztávnak (1654–60) ennek ellenére sikerült a nem nemesi származású rendek támogatásával a birodalmi gyűlésen olyan határozatot elfogadtatnia, amelyben hozzájárulnak a korábbi koronabirtokok redukciójához, azaz visszavételéhez, és a birtokadományok eltörléséhez. X. Károly Gusztáv újabb háborút indított Lengyelország ellen, ez azonban nem végződött győzelemmel. Két, Dánia ellen indított hadjárata viszont sikerrel zárult. A roskildei békében (1658) Svédországé lett Skåne (Dél-Svédország) és más területek. A legfontosabb eredmény azonban az volt, hogy a svédek mentesültek a nyomasztó tengeri vámtól. Az ezt követő második hadjáratban (1658–60) Svédország többször is vereséget szenvedett, a koppenhágai békében azonban megtartotta az 1658-ban szerzett területeket, kivéve Bornholm-szigetét és a norvégiai Trondheim városát. Lengyelországgal is békét kötött (1660), Oliwában. Az oliwai békekötés értelmében Svédország megkapta Livlandot egészen a Daugava-folyóig (a Dvináig). Hogy pénzbeli támogatáshoz juthasson, Svédország szövetségre lépett Franciaországgal, ennek következményeként francia célokat támogatva betört Brandenburgba. Fehrbellinnél elszenvedett vereségét (1675) kiaknázva Dánia megtámadta Skånét (1675–79), a helyi lakosság ugyanis a dánokkal rokonszenvezett. Csak négy év múltán sikerült Svédországnak a békét újból helyreállítania és elnyomnia a felkelést. XI. Károly alatt (1660–97) 1680-tól a zilált pénzügyi helyzet rendezése érdekében nagyfokú birtokredukciót hajtottak végre.

A rendek hatalmát ismét megnyirbálták, és bevezették az abszolút monarchiát. Ebben fontos szerepet játszott az, hogy a király – a redukció következtében visszaszerzett koronabirtokokra, valamint a balti tartományokból befolyó jövedelmekre támaszkodva – nem volt az országgyűlés által megszavazott adókra utalva. XI. Károly merkantilista politikát folytatott, és védővámokat léptetett életbe (1686). Svédország expanziós politikáját az északi háború (1700–21) kezdetén XII. Károly (1697–1718) Dánia gyors leverésével, az Oroszország fölött aratott narvai győzelemmel (1700), továbbá a lengyel–szász hadakkal szemben elért sikerekkel (altranstädti béke, 1706) sikerre vitte. Ennek ellenére az oroszok poltavai győzelme után (1709) a háború, ezzel pedig Svédország nagyhatalmi pozíciója gyakorlatilag elveszett, noha a harc még csaknem tizenkét évig tartott. Az 1719–21-es békekötésben Svédország elvesztette Brémát, Verdent, Stettint Hátsó-Pomerániával, Livlandot, Észtországot, Ingermanlandot és Karéliát.

Svédország a feudalizmus korának végéig

XII. Károly halálával (Fredrikshald ostromakor, 1718) lezárult az abszolút monarchia kora Svédországban. Az 1719-i és 1720-i kormányreformok, valamint az 1723-i országgyűlés által elfogadott alkotmány visszaadta a rendeknek, azaz az országgyűlésnek a hatalmat az országban, a királyi hatalom pedig háttérbe szorult. Két nemesi párt alakult: a kalappárt (hattor) és a sapkapárt (mössor). Míg eleinte a pártok közötti nézeteltérések elsősorban külpolitikai tekintetben – oroszbarát politika a sapkapárt, franciabarát a kalappárt részéről – nyilvánult meg, addig a 18. század közepétől társadalmi kérdések kerültek előtérbe. A sapkapárt az alsónemesség érdekeit képviselte, gyakran a városi polgársággal karöltve lépett fel, és kapcsolatot keresett a nagygazdákkal is. A kalappárt viszont mereven arisztokratikus álláspontra helyezkedett.

A háborús cselekmények (háború Oroszország ellen 1741–43; részvétel a hétéves háborúban 1757–62) nem hozták meg a várt sikert. III. Gusztáv (1771–92), kihasználva az országgyűlésben dúló viszályokat, államcsínnyel kényszerítette az országgyűlést, hogy bizonyos intézkedések megszavazásával erősítse a királyi hatalmat. A felvilágosult abszolutizmus szellemében Svédországban is végrehajtottak néhány reformot a vállalkozók nagyobb szabadságának biztosítása végett, ezenkívül korlátozták a nemesi privilégiumokat. Kereskedelem-politikai megfontolásokból Svédország a napóleoni háborúk idején Nagy-Britannia oldalán állt. A katonai beavatkozás jelentéktelen akciókra szorítkozott Pomerániában. 1808-ban az orosz csapatok elfoglalták Finnországot. 1809-ben IV. Gusztáv Adolfot (1796–1809) megfosztották trónjától, és új alkotmányt dolgoztak ki, amelynek biztosítékot kellett nyújtania a király túlkapásaival szemben.

Svédország a kapitalizmus időszakában

1810-ben svéd trónörökössé választották Bernadotte francia marsallt, aki azután XIV. Károly János néven 1818–1844-ig uralkodott. 1814-ben a kieli békében Dániának le kellett mondania Norvégiáról Svédország javára, Svédország pedig ennek fejében lemondott Elő-Pomerániáról. Az állami egység ellen irányuló norvég akciók (az eidsvolli alkotmány, 1814) folytán a két államot csak perszonálunió kötötte egymáshoz. A 19. század negyvenes éveiben megkezdődött az iparosodás Svédországban, ennek következményeként olyan régi iparágak, mint a fakitermelés és a vasipar, tőkés vállalkozásokká lettek. Az országgyűlésben a 19. század első felében két nagy párt alakult ki, a liberális és a konzervatív. A királyt és a kormányt a konzervatívok támogatták, az egyre inkább erősödő burzsoázia zöme viszont a liberális ellenzékhez tartozott. A negyvenes években a liberálisok törekvéseiben – különösen az 1848-as európai forradalmak hatására – mindinkább előtérbe került az alkotmány módosításának igénye a népképviselet javára.

1842-ben életbe lépett a népiskolai törvény, 1846-ban bevezették az iparszabadságot. 1851-ben megnyitották az első vasútvonalat. 1865-ben az országgyűlés engedélyezte a szabad kereskedelmet. Svédországban azonban nem voltak ipari nagyüzemek, amelyek a népfölösleget felvehették volna, ezért vidéken sok proletár maradt munka nélkül, ezek a század közepétől egyre nagyobb számban kénytelenek voltak tengerentúlra vándorolni. 1865-ben az eddigi négy kúriából álló országgyűlést kétkamarás parlamenti rendszerrel váltották fel. Az 1867-es választások olyan többséget hoztak, amely Földművespárt néven a földbirtokosokat és a nagygazdákat tömörítette. A század második felében az iparosodás üteme fokozódott; új hajógyárakat építettek, fejlesztették a textil- és a gépipart. Ezzel összefüggésben megerősödött a munkásosztály, amely egyre inkább hangot adott követeléseinek. A sundsvalli famunkások sztrájkját 1879-ben katonaság verte le. A hetvenes években alakultak meg az első szakszervezetek. August Palm volt az első, aki 1881-ben a munkásmozgalomban terjeszteni kezdte a marxista eszméket, amelyek csakhamar uralkodóvá váltak a stockholmi szakszervezeti mozgalomban (1886). 1889-ben alakították meg a Svéd Szociáldemokrata

Munkáspártot (Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartiet). A munkásmozgalom terebélyesedett és sikereket ért el a törvényhozásban is. 1897-ben a szociáldemokraták egyik képviselője bekerült a második kamarába. A tőkés mezőgazdaság védelmére 1888-ban védővámtörvényeket léptettek életbe. Ugyanekkor megkezdődött a mezőgazdaság átállítása állattenyésztésre és tejtermelésre. A 19. század végén az ipari termelésben a vegyileg előállított cellulóz és a vaskitermelés, illetőleg a vasércszállítás foglalta el az első helyeket.

Hosszú, elkeseredett küzdelem után, részben az oroszországi forradalom hatására 1905-ben a norvég storting határozatára megszűnt a svéd–norvég perszonálunió. A munkáskizárásokra a dolgozók 1909-ben általános sztrájkkal válaszoltak. Ugyanabban az évben választójogi reformot fogadtak el, amely az állampolgárok szélesebb körének (addig csupán a lakosság 9,5%-ának volt szavazati joga) adta meg a választójogot, és mindkét kamarában bevezette az arányos választási rendszert. Az első világháborúban Svédország semleges maradt, a burzsoázia mindkét hadviselő féllel élénk kereskedelmi tevékenységet folytatott, ezáltal jókora nyereségre tett szert. 1917-ben a baloldali szociáldemokraták önálló pártot alakítottak (Sveriges Socialdemokratiska Parti), amely 1919-ben csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz, és 1921-ben felvette a Svéd Kommunista Párt (Sveriges Kommunistiska Parti) nevet. (Ma Svédország Baloldali Pártja [Kommunisták] néven működik. – *Szerk.*) Az 1918–19-ben végrehajtott alkotmányreform végérvényesen győzelemre segítette a polgári parlamentarizmust Svédországban. Bevezették az általános választójogot – férfiaknak és nőknek egyaránt –, valamint a nyolcórás munkanapot. 1920-ban a szociáldemokraták többséget szereztek a parlamentben, és Hjalmar Branting vezetésével megalakították az első szociáldemokrata kabinetet. Ettől kezdve túlnyomórészt reformista szociáldemokrata kormányok voltak uralmon (kivéve az 1926–32-es időszakot, amikor liberális és konzervatív kormányok váltogatták egymást). A termelés racionalizálása révén megnőtt a termelékenység, sőt a két világháború közötti időszakban Svédországnak még tőkeexportra is volt lehetősége. Ennek a fejlődésnek a világgazdasági válság vetett véget, amely Svédországban 1931–32 között tetőzött a Kreuger-gyufakonszern összeomlásával. A munkanélküliek száma emelkedett; bérharcok robbantak ki. A válság után az ipari termelés újból fellendült. Svédország a második világháborúban is semleges maradt, bár élénk kereskedelmet folytatott a fasiszta Németországgal. Amikor Norvégiát a német csapatok megszállták, Svédország bizonyos feltételekkel elfogadta, hogy a német csapatok átvonuljanak az ország területén. 1943-ban a svéd kormány visszavonta ezt az engedélyt, és támogatta a dán és a norvég menekülteket.

Svédország a háború után is semleges külpolitikát folytatott. Kedvező gazdasági helyzete a háború végén döntő fontosságú volt az ország további eredményes gazdasági fejlődésére nézve. 1947-ben Svédország csatlakozott az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez és a Marshall-tervhez. Az Észak-atlanti Paktumot nem írta alá. 1960-ban hét európai ország – köztük Svédország is – az ún. Európai Szabadkereskedelmi Társulásba tömörült (EFTA). Az 1964-es és 1968-as választásokon a Szociáldemokrata Párt győzött, amely kormánypárt lett, 1968-tól abszolút többséggel. Tage Erlander 1969. szeptember 28-án lemondott a Szociáldemokrata Párt elnöki tisztségéről, október 9-én pedig miniszterelnöki tisztségéről is. Utódja mindkét funkcióban az addigi közoktatásügyi miniszter, Olof Palme. Az 1970-es választások alkalmával – az új egykamarás parlamentbe választottak képviselőket – a szociáldemokraták elvesztették abszolút többségüket, a kommunisták áttörhették a parlamentben való részvétel 4%-os határát, és 17 helyet szereztek a parlamentben. (Palme miniszterelnök – főként az indokínai háború kérdésében – haladó szellemű külpolitikát képviselt, amelynek eredményeként feszültté vált a svéd-amerikai viszony [1972–73] – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

600	A sveák leigázzák a gótokat (gőtták).
7–8. sz.	Kereskedelmi kapcsolatok a frank birodalommal és szláv törzsekkel.
800 körül	Az első hódító és kereskedelmi hadjáratok Oroszországban.
9–11. sz.	A svédek felveszik a kereszténységet.
995–1060	A birodalom egyesítése Olaf Setkonung és fiai alatt.
1104	A svéd egyházat a lundi érsekség alá rendelik.
1164	Az uppsalai érsekség alapítása.
1200	A nyugati gót jog írásba foglalása (vestgötalag).
12–13. sz.	Harcok a finnek ellen.
1248–66	Birger jarl; a Folkung-dinasztia.
1275–90	Magnus Ladulås.

1279	Az alsnői rendelet.
1319–63	Magnus Eriksson.
1350	Az országos törvénykönyv megfogalmazása.
1363–89	Mecklenburgi Albertet svéd királlyá választják.
1397	A kalmari unió.
1397–1439	XIII. Erik.
1434–36	Engelbrekt Engelbrektsson felkelése.
1448-tól	Harcok a svéd trónutódlás miatt.
1470–1503	Sten Sture, az Idősebb.
1477	Az uppsalai egyetem alapítása.
1520	II. (Dániai) Keresztélyt svéd királlyá választják. A stockholmi vérfürdő.
1521	A dalarnei felkelés. Gustav Eriksson Wasa kormányzósága.
1523–60	Gustav Eriksson Wasa I. (Wasa) Gusztáv néven svéd király.
1527	A västerási birodalmi gyűlés. A reformáció bevezetése.
1544	A rendek államformaként elfogadják az örökös királyságot.
1560–68	XIV. Erik.
1563–70	A hétéves háború.
1592–1604	I. Zsigmond (1587–1632) III. Zsigmond néven lengyel király.
1599–1611	Södermanlandi Károly herceg uralkodása, 1607-től IX. Károly néven.
1611–13	A kalmari háború.
1611–32	II. Gusztáv Adolf.
1612–54	Axel Oxenstierna kancellár.
1617	A stolbovai béke Oroszországgal.
1618	Királyi kamara felállítása.
1618–25	Hadseregreform.
1621–29	A lengyel háború. Livland meghódítása.
1626	A kancellária felállítása.
1630	Részvétel a harmincéves háborúban.
1631	A breitenfeldi csata.
1632	A lützeni csata, Gusztáv Adolf halála.
1643–45	Háború Dánia ellen, a brömsebrói béke, területgyarapítás.
1654–1718	A Zweibrücken-ház uralkodása .
1654–60	X. Károly Gusztáv. Háború Lengyelország ellen, az oliwai béke.
1657–58	Háború Dánia ellen, a roskildei béke, Skåne megszerzése.
1658–60	Újabb háború Dánia ellen. A koppenhágai béke.
1660–97	XI. Károly.
1668	A lundi egyetem alapítása.
1675–79	A skånei háború, felkelések Skånében. A lundi és a St. Germain-en-Laye-i békekötés.
1680-tól	Földbirtok-redukció (az elajándékozott koronabirtokok visszavétele).
1686	Védővámok bevezetése.
1697–1718	XII. Károly.
1700	Dánia legyőzése. A travendali béke. A narvai csata.
1700–21	Az északi háború.
1709	A poltavai csata.
1719–21	A stockholmi, a frederiksborgi és a nystadi békekötés.
1719–23	Új alkotmány; a nemesség előjogait megerősítik, a rendi uralmat restaurálják.
1734	Nemesi pártok: a kalappárt és a sapkapárt.
1739–65	A kalappárt uralma.
1741–43	Háború Oroszország ellen.
1757–62	Részvétel a hétéves háborúban.
1771–92	III. Gusztáv.
1803–07	A karámos legelőgazdaság bevezetése Skånében.
1809	IV. Gusztáv Adolf (1796–1809) detronizálása. Új alkotmány.
1813–14	Svédország csatlakozik a Napóleon-ellenes koalícióhoz. A kieli béke. Svédország megkapja Norvégiát.
1814–1905	Unió Norvégiával.
1818–44	XIV. Károly János (Bernadotte).

1846	Az iparszabadság bevezetése.
1848	Dánia támogatása a schleswig-holsteini vitában.
1860	A fából való cellulózgyártás meghonosítása.
1865	Szabad kereskedelem. A négykúriás rendi országgyűlés helyett kétkamarás parlament.
1867	A Földművespárt megalakulása.
1870	Az első szakszervezetek megalakulása.
1879	A sundsvalli famunkások sztrájkja.
1888	Védővámtörvények.
1889	Svédország Szociáldemokrata Munkáspártjának megalakulása.
1904	A „Jogpárt" (Konzervatív Párt) megalakulása.
1905	A svéd–norvég perszonálunió felbontása.
1909	Általános sztrájk. Választási reform.
1913	A Parasztpárt (később: Centrumpárt) megalakulása.
1915	A baloldali szociáldemokraták csatlakoznak a zimmerwaldi baloldaliakhoz.
1917	A baloldali szociáldemokraták önálló pártot alakítanak.
1918–19	Alkotmányreform, általános választójog.
1920	A szociáldemokraták választási győzelme.
1921	A KP megalakítása.
1934	A Néppárt (Liberális Párt) megalakítása.
1940–43	Svédország kényszerűségből hozzájárul a német csapatoknak az ország területén való átvonulásához.
1940–45	A norvég és dán menekültek támogatása.
1946	P. A. Hansson miniszterelnöknek, a Szociáldemokrata Párt elnökének halála
1947	Svédország belép az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, és csatlakozik a Marshall-tervhez.
1950	V. Gusztáv Adolf halála. Utóda VI. Gusztáv Adolf.
1953	Svédország belép az Északi Tanácsba.
1960	Svédország az ún. Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagja lesz.
1967	A KP XX. kongresszusa (máj. 13–16). A párt nevét Svédország Baloldali Pártjára (Kommunisták) változtatják, elnöke Hermansson.
1968	Parlamenti választások (szept. 15); a Szociáldemokrata Párt elnyeri a szavazatok 50,1%-át.
1969	Tage Erlander elnök lemond a Szociáldemokrata Párt kongresszusán (szept. 28), lemond miniszterelnöki tisztségéről is (okt. 9). Utóda mindkét funkcióban Olof Palme.
1970	Az új egykamarás parlament választásai; a Szociáldemokrata Párt elveszti abszolút többségét.

Birger Jarl: 1248-tól kormányzó; megh. 1266. Először jarlként, majd 1250-től fiának, Valdemárnak királlyá választása után annak gyámjaként kormányzó. Birger a Folkung-dinasztia megalapítója. A család tagjai gyakran viszálykodtak egymással, e viszályok felkelésekben robbantak ki. Birger Finnországra is kiterjesztette a svéd uralmat.

Birgitta, Szt.: 1300–75; a Birgitta-rend megalapítója; a rend kolostorai Európa-szerte elterjedtek, egészen Spanyolországig. Birgitta politikai szempontból bírálta az itáliai viszonyokat, és támogatta a rendi nemességet Magnus Eriksson király ellenében.

Branting, Karl Hjalmar (1860–1925): a Szociáldemokrata Párt egyik alapító tagja, majd vezetője; az első munkáspárti képviselő a svéd parlamentben (1897-től). 1917–1918-ban pénzügyminiszter, 1920-tól miniszterelnök. A II. Internacionálé revizionista vezetői közé tartozott.

Dominium Maris Baltici: a Balti-tenger fölötti uralom a 16. sz. közepétől; a svéd politikai törekvések célja, mert Svédország külkereskedelme a tengeri vám (a Sund-szoros mindkét partja Dánia birtoka volt, amely megakadályozta a svéd kereskedelmet. – *Szerk.*) és a Hanza-városok tevékenysége folytán nem tudott kibontakozni. E feudális expanzió okai a svéd nagybirtokos nemesség gazdaságpolitikai céljaiban gyökereznek. Háborúk Dánia ellen, amely addig (a Hanza utódjaként) a Balti-tenger térségében vezető pozíciót élvezett. Háborúk Lengyelország és Oroszország ellen, valamint a Német-római Szent Birodalom ellen a harmincéves háborúban. A svéd hatalom a vesztfáliai béke idején éri el tetőpontját; az északi háborúban lehanyatlik Svédország nagyhatalmi helyzete. (1700–21).

Engelbrekt Engelbrektsson: bergslageni bányász és az 1434-es felkelés vezetője, 1400–36. A feudális kizsákmányolási módszerek a 15. szá-

zad első felében, valamint a Hanza által kezdeményezett blokád 1434-ben parasztfelkelést robbantott ki Dalarnéban. Engelbrektsson állt az egyre szélesedő mozgalom élére. A mozgalomhoz bányászok és lovagok is csatlakoztak, a felkelés során városokat és kastélyokat foglaltak el. A felkelők célja a nyomasztó adók megszüntetése volt. Az országtanács egyetértett Engelbrektssonnal XIII. Erik eltávolításában, aki a királyi hatalom megerősítésére törekedett, 1435-ben már úgyszólván az egész ország a felkelők kezén volt. A király engedményekre kényszerült, Engelbrektssonból birodalmi főkapitány és főrend lett. A kikötött feltételeket a király azonban csak részben teljesítette, ezért 1436-ban újabb felkelések lángoltak fel. Ugyanabban az évben meggyilkolták Engelbrektssont, majd elfojtották a felkelést.

Erlander, Tage Fridtjof: politikus; szül. 1901; 1932–38-ban szerkesztőként dolgozott; 1938–46 között magas állami posztokat töltött be; 1946–69-ben Hansson elnök utóda a reformista szociáldemokrata párt és a kormány élén.

1809-es alkotmány: ma is a svéd államélet érvényben levő alapja, jóllehet az évek során többször módosult. IV. Gusztáv Adolf trónfosztása után lépett életbe, a király ugyanis adózási politikájával, bel- és külpolitikai kudarcaival elvesztette alattvalói bizalmát. Az alkotmány a Montesquieu-féle hatalommegosztási elvből indul ki (a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szerveinek elválasztása és kölcsönös függetlensége). A nemesség elvesztette néhány privilégiumát, a parasztok elégedetlenkedtek. A négykúriás rendi országgyűlés egészen a kétkamarás parlamenti rendszer bevezetéséig (1865) fennállott, a parlamentben csak 1970 óta van egykamarás rendszer.

Északi háború (1700–21): a svéd nagyhatalmi pozíció és a keleti-tengeri egyeduralom elvesztésével ért véget. Svédország ellenfelei e háborúban Lengyelország, Szászország, Oroszország, Dánia, később Poroszország és Hannover voltak. 1697-ben koalíció jött létre Dánia, Szászország, Lengyelország és Oroszország között Svédország ellen. XII. Károly támadása 1700-ban először Dánia (a travendali békekötés), majd Oroszország ellen (a narvai győzelem 1700-ban) irányult. A lengyel seregeket a svédek megverték. 1704-ben XII. Károly Leszczyński Szaniszlót választatta meg lengyel királynak II. (Erős) Ágost helyett. Svéd előnyomulás Szászországban; 1706-ban az altranstädti béke; az Oroszország elleni hadjárat során (1709-ben Poltavánál) a svéd hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett. XII. Károly Törökországba menekült; 1711-ben sikerült a törököket az Oroszország elleni hadjáratra rávennie, ez azonban nem könnyített számottevően Svédország helyzetén. A szövetséges hatalmak eközben svéd területeket foglaltak el a Baltikumban és Észak-Németországban. 1715-ben XII. Károly visszatért, 1716–18: Norvégiában hadakozott, 1718-ban Fredrikshald előtt halálos sebet kapott. A stockholmi, a frederiksborgi és a nystadi békekötés után Oroszország lett a balti-tengeri térség legerősebb hatalma.

Gusztáv, svéd királyok: 1. I. (Wasa) Gusztáv: 1496–1560; 1523-tól király; Erik Johansson tanácsos fia. 1518-ban túszként a dán királyi udvarba került, ahonnan 1519-ben Lübeckbe menekült, majd visszatért Svédországba, 1521-ben a dalarnei felkelés élére állt. Kinevezik kormányzóvá, hadsereget gyűjt, és 1523-ban elfoglalja a dánok által megszállt Stockholmot. 1523-ban királlyá választják, ezzel végérvényesen megszűnik a kalmari unió. 1527-ben a västerási birodalmi gyűlésen hozzájárulnak a reformáció bevezetéséhez és az egyházi birtokoknak a korona javára történő bekebelezéséhez. 1544-ben elfogadják az örökös királyságot mint államformát. Ez a közigazgatás központosításának korszaka. – 2. II. Gusztáv Adolf: 1594–1632; 1611-től király; 1613-ban befejezi a kalmari háborút, és 1617-ben Stolbovában előnyös békét köt Oroszországgal; hadseregreform (1618–25); királyi kamara (1618) és kancellária (1626) felállítása. 1621–29-ben háborút visel Lengyelország ellen, területeket szerez a Baltikumban, Lengyelországban és Poroszországban. 1630-ban Svédország belép a harmincéves háborúba; győzelme Tilly fölött Breitenfeldnél (1631) és Wallenstein fölött Lützennél (1632). II. Gusztáv Adolf elesik a lützeni csatában; Svédország az ő uralkodása idején lett nagyhatalommá. A Wasa-dinasztia 1654-ig uralkodott.

Hammarksjöld, Dag: politikus; 1905–61. 1936-ban a Nemzeti Bank elnöke, 1946-tól a külügyminisztériumban dolgozik, majd 1951-től tárcanélküli miniszter. 1953–61: az ENSZ főtitkára. Rhodesia és Kongó határán repülőszerencsétlenség áldozata lett.

Hansson, Per Albin: politikus; 1885–1946; az első világháború idején a reformista szociáldemokrata párt egyik vezető személyisége; később a II. Internacionálé egyik vezetője. 1918-tól képviselő. 1925–46 között pártelnök, 1932–46: miniszterelnök.

Likedeler (egyenlősítők vagy Vitalien-testvérek): északi- és keleti-tengeri hajósok elnevezése 14–15. században. Fontos szerepet játszottak mecklenburgi Albertnak és Dániai Margitnak a svéd trónért vívott harcában, mert ők látták el élelmiszerrel (viktualien, ezért nevezik őket németül Vitalienbrüdernek) Stockholmot és más erődítményeket, amelyek Albert királyt támogatták. 1395-től Gotland szigete volt a likedelerek

legfontosabb kikötője. Többek között innen rajzottak ki kalózportyáikra. Annak ellenére, hogy vezetőiket, K. Störtebekert és G. Michelst 1401-ben elfogták, még évekig tartották magukat.

Magnus Eriksson: király 1319–63; évekig tartó trónviszályok után választották meg, miután már előzetesen trónöröklés révén norvég király lett. Megválasztását a svéd hűbérurak saját kiváltságaik megerősítésétől tették függővé. Magnus Eriksson 1332-ben megszerezte Skånét, 1350-ben egész Svédországra érvényes országos törvénykönyvet alkotott; területszerző háborúkat viselt Oroszország ellen. Amikor megkísérelte a nemesség hatalmának korlátozását, az arisztokrácia Albert mecklenburgi herceggel szövetkezett ellene. Magnus Erikssont arra kényszerítették, hogy trónját fiával, Håkonnal ossza meg. 1363-ban Magnus Erikssont Albert fia, Albert, a nemesség támogatásával végleg megfosztotta trónjától.

Nobel, Alfred: vegyész és nagyiparos; 1833–96; a dinamit feltalálója. 1895-ben végrendeletében alapítványt tett, amelyet vagyonának kamataiból évente a fizika, a kémia, az orvostudomány, az irodalom és a világbéke terén kifejtett rendkívüli munkásságért osztanak ki (Nobel-díj) az arra érdemesek között.

Visby: a legjelentősebb középkori kereskedőváros Gotland szigetén. Már a népvándorlás korában és a viking korban közvetítő állomásként fontos szerepet töltött be az orosz, ill. a nyugati területek között. Visbyt a 12. században alapították német kereskedőtelepként, innen bonyolították az orosz és az észak-európai kereskedelmet. A város gazdagságáról számos műemlék tanúskodik. Államjogilag Visby Hanza-város volt, de a svéd királyt ismerte el urának. Amikor Lübeck lett a legfontosabb Hanza-város, Visby jelentősége csökkent. A svéd trónöröklés körüli bonyodalmakba Visby is belekeveredett, amikor IV. (Atterdag) Valdemár a Hanza-kereskedőket arra akarta kényszeríteni, hogy kereskedelmi kiváltságaik újbóli megváltásáért nagy összeget fizessenek. Valdemár egyik hadjárata során elfoglalta Gotlandot. A város 1361-ben kapitulált; jelentőségét ezzel elvesztette.

Dr. P. Wick

Szaúd-Arábia

Szaúd-Arábia (Al-Mamlakat al-Arabíjat asz-Szaúdíja); abszolút monarchia Délnyugat-Ázsiában az Arab-félszigeten; területe: 2 149 690 km²; lakossága (1970): 7,2 millió; fővárosa Rijad; közigazgatásilag 5 tartományra oszlik; hivatalos nyelve az arab.

A 7. században Hidzsáz lett a nagy arab birodalom kialakulásának alapja. A birodalom súlypontja már az Omajjádok (661–750) idején Szíriába (Damaszkusz) került át. 890-ben Hamdan Karmat megalapította a karmatok titkos iszlámimámita szektáját, amely Kelet-Arábiában parasztok és pásztorok által kormányzott államalakulatot hozott létre. A karmatok Abu Szaid alatt (914–43) érték el hatalmuk tetőpontját, 929-ben elfoglalták Mekkát, és egy negyed századig birtokolták a fekete Kába-követ.

Az Abbászida-kalifátusnak a 9–10. században végbemenő felbomlásával az Arab-félszigetre újból a feudális széttagoltság, a helyi korlátoltság és a maradiság nyomta rá a bélyegét. A nemzetközi politikai életben alárendelt szerepet játszott. A rabszolgaság maradványai és a nemzetségi társadalom (törzsi uralom) jellemezték társadalmi szerkezetét. Az oázisokban a földművelés mellett kezdetleges háziipar fejlődött ki, az önellátó, igénytelen életmódot folytató oázislakóknak mindez az elzárkózottság és a társadalmi változatlanság jellegét kölcsönözte.

Miután I. Szelim török szultán (1512–20) meghódította Egyiptomot, az oszmán uralmat a szent városokra, Mekkára és Medinára, valamint az Arab-öböl partvidékére is kiterjesztették. Az Oszmán Birodalom általános hanyatlásával a törököknek az Arab-félsziget belső területei fölött gyakorolt hatalma formális fennhatósággá zsugorodott, anélkül, hogy ez az egymástól elkülönült törzsi területek önálló életét befolyásolta volna.

Az első vahhábita állam keletkezése és felbomlása

A vahhábiták harcos iszlám szektája a 18. században keletkezett Nedzsdben. Alapítója, Abdul Vahháb szembefordult az iszlám meghamisításával, és a szigorú egyistenhithez való visszatérést követelte. Mindenkit, aki nem vallotta a vahhábita tanokat – még ha muzulmán volt is –, eretneknek nyilvánították, akik ellen minden igazhitű köteles szent háborút vívni. Abdul Vahháb az új tannak Darija emírjét, Ibn Szaúdot is megnyerte, azt hirdetve, hogy a hit terjesztéséért

folytatott harc istennek tetsző dologgá teszi idegen területek bekebelezését. 1744-ben szerződést kötöttek: Abdul Vahháb az új tan terjesztésének vallási, Ibn Szaúd pedig katonai vezetését vette át.

1773-ban Rijadot elfoglalták a vahhábiták. 1788-ig egész Közép-Arábia Ibn Szaúd kezére került, aki a reformátor halála után (1791) imámként a vallási vezetést is átvette. 1795-ben sikerült az Arab-öböl menti török tartományt, Al Haszát is megszereznie. A vahhábiták 1801-ben Mezopotámiába is betörtek, és feldúlták Kerbelát, a siíta szentélyt. Hidzsáz leigázása 1806-ban ért véget Mekka elfoglalásával.

A vahhábita birodalom súlyos fenyegetést jelentett az Oszmán Birodalom számára, amely ezért Egyiptom alkirályát, Mohamed Alit bízta meg elpusztításával. A vahhábita államot 1818-ban semmisítette meg Ibrahim pasa.

A szaúd-arábiai állam kialakulása

A Rásid-dinasztia Hailban

Az egyiptomiak kivonulása után a szaúditák átmenetileg megszilárdították megmaradt hatalmukat Nedzsdben. A rijádi trónviszályok (1821-től ez a Szaúd-dinasztia fővárosa) és a törökbarát sammárokkal vívott állandó harcok siettették bukásukat. 1884-ben a sammárok Ibn Rosd vezetésével elfoglalták Rijádot, a Szaúd-házat adófizetésre kötelezték. 1891-ben kudarcba fulladt az Ibn Rosd ellen tervezett felkelés, és a Szaúd-család utolsó tagjainak, köztük Abd al-Aziz ibn Szaúdnak, menekülniük kellett. Először a sivatagi törzseknél, később Kuvaitban találtak menedékre.

A Szaúd-dinasztia újjáéledése

1902. január 15-én Abd al-Aziz ibn Szaúd rajtaütéssel visszafoglalta Rijadot. Apja javaslatára az ulemák Nedzsd emírjévé és imámjává kiáltották ki, ez megszilárdította tekintélyét a beduinok között és a falvakban. A sammárok és a törökök ellen vívott harcai sikeresek voltak – a törökök végül elismerték Nedzsd uralkodójának (1906).

A központosított feudális állam megteremtése megfelelt a sejkek érdekeinek, akik hatalmukba kerítették törzsrokonaik legelőit és nyájait, ezáltal nagybirtokok és nagy nyájak tulajdonosaivá, illetve nagykereskedőkké váltak. További piacra volt szükségük, valamint tengeri kijáratra. A kereskedők ugyancsak érdekelve voltak a kereskedelem újjáélesztésében és a török közvetítő kereskedők kiiktatásában.

Az ikhván-mozgalom

Szaúd először is igyekezett hatalmát belülről megszilárdítani. A beduin törzsek továbbra is bizonytalan tényezők maradtak, nem akarták alárendelni magukat az államnak mint igazgatási szervnek. Szaúd a nomád állattenyésztésről a helyhez kötött földművelésre való fokozatos áttérést próbálta megvalósítani a beduinok között. Az ulemák segítségével célját sikerült elérnie. E cél érdekében létesítették az első ikhván-telepeket is 1912-ben, Artavijában. Ezeket a telepeket ill. lakosaikat Szaúd – mint állandóan rendelkezésre álló csapatokat – egyszersmind katonai céljai érdekében is felhasználhatta.

Közép-Arábia egyesítése

1913-ban a vahhábiták ismét megszállták az Arab-öböl mentén elterülő és az Oszmán Birodalomhoz tartozó Al Hasza tartományt. Szaúd ezáltal tengeri kijáratot szerzett, a közép-arábiai export-import kereskedelem többé nem függött a kuvaiti átrakodó kikötőtől. Törökországot lekötötték európai ügyei, ezért beérte diplomáciai tiltakozásokkal.

Az első világháború alatt Szaúd angolbarát politikát folytatott. 1915. december 26-án egyezményt kötött Nagy-Britanniával, a szerződés értelmében Nagy-Britannia elismerte Nedzsd függetlenségét, a vahhábiták pedig kötelezték magukat, hogy nem támadják meg Nagy-Britannia szövetségeseit az Arab-félszigeten (Kuvait, Hidzsáz, Kalózpart, Omán).

Az első világháború után Szaúd a nemzetközi helyzet alakulását területi terjeszkedésre használta fel: 1921-ben elfoglalta Dzsebel Sammár emirátust, 1924–25-ben pedig bekebelezte Hidzsázt.

Harc a központi hatalom megerősítéséért

Hidzsáz elfoglalása után Szaúd az ország belső megszervezését tűzte ki céljául, minthogy a törzsi elkülönülés felszámolása az állam fennmaradásának záloga volt. A központosított állam elvének megvalósításában a következő eszközök játszották a legfontosabb szerepet: a vahhábita ideológia, a beudinok letelepítése és reformok keresztülvitele. Először Hidzsáz került sorra (harc a belviszályok megszüntetéséért, miniszter-tanács alakítása stb.). Zarándokok áradata indult Mekkába és Medinába, s ez csakhamar megtöltötte az állampénztárat, lehetővé tette műszaki újítások bevezetését. Az ulemák attól féltek, hogy a központi hatalom megerősödése és az állam modernizálása következtében elvesz-

tik befolyásukat. A királyellenes propagandahadjáratot (Szaúd ui. 1926. január 8-án Hidzsáz királyává kiáltatta ki magát) a beduinok kedvezően fogadták, elégedetlenségük forrása ugyanis az volt, hogy a tevetenyésztést – a beduinok gazdasági létalapját – veszélyeztette a tehergépkocsiimport. 1928–29-ben nagyarányú felkelések lobbantak fel a beduin törzsek között. Fellázadtak az ikhván-telepek is, amelyek korábban Szaúd legfontosabb támaszai voltak. Kis, gépesített, korszerűen felszerelt katonai egységekkel Szaúdnak sikerült a felkelés gócait egyenként megsemmisítenie.

Az 1928–29-es polgárháború eredményei

1. A falvak és a városok támogatásával lényegében leküzdötték a törzsi elkülönülést.
2. Az ikhván-testvériség, Szaúd korábbi katonai támasza, már nem játszott döntő szerepet.
3. Az ellenséges érzelmű törzsfőnökök és kíséretük száma a polgárháború folyamán megcsappant.

Az egységes közép-arábiai állam kialakításának befejezését Nedzsd és Hidzsáz Szaúd-Arábiai Királyság néven történt egyesítése jelentette, erre 1932. szept. 29-én került sor.

Külpolitika 1926-tól 1945-ig

Szaúd-Arábia külpolitikáját ebben az időszakban a Nagy-Britanniával való ellentét határozta meg. A brit imperializmus az akabai kérdés előtérbe helyezésével (határvillongások Transzjordániával), az iraki–szaúd-arábiai határkonfliktus felszításával és a reakciós sejkek támogatásával a polgárháború idején szerette volna megakadályozni a szaúd-arábiai állam fejlődését, függő helyzetbe hozni az országot az olajmonopólium biztosítása érdekében. A diplomáciai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval (1927) megszilárdította a fiatal állam nemzetközi tekintélyét.

1934-ben szaúd-arábiai csapatok vonultak be Jemenbe. Nagy-Britannia és Olaszország ezt tényegetésnek tekintették gyarmati érdekszférájukra nézve, ezért tiltakoztak az annexió ellen. A táifi béke (1934. máj. 20.) helyreállította a status quót.

1936–37-ben Szaúd-Arábia barátsági szerződést kötött Irakkal, Transzjordániával és Jemennel.

A második világháború alatt Szaúd-Arábia 1945 tavaszáig semleges maradt, az amerikai kormány a kölcsönbérleti törvény értelmében azonban felszerelési anyagot adott, és Szaúd-Arábia különféle más támogatásban részesült.

Az amerikai olajmonopóliumok és Szaúd-Arábia függő helyzete

Az amerikai imperialisták már a második világháború előtt megkezdték a régi gyarmati hatalmak pozícióinak aláásását a Közel-Keleten. A brit uralom helyébe az Arab-öböl térségében az amerikai monopóliumok ellenőrzése lépett.

1933. május 29-én a Standard Oil of California szerezte meg a szaúd-arábiai olajkoncessziót az Iraq Petroleum Co.-val szemben. Noha már 1937-ben találtak olajat Dammám közelében, a nagyarányú termelés csak 1945 után indult meg. Az Arabian American Oil Co. (ARAMCO) a Szaúd-Arábia felé terjeszkedő amerikai neokolonializmus fő eszközévé vált.

Roosevelt elnök Szaúddal folytatott megbeszélése (1945. febr. 11). vezette be az amerikai tőke általános offenzíváját az Arab-öböl térségében. Szaúd támogatta a dahráni amerikai légitámaszpont létesítésének és az Al Haszától a Földközi-tengerig nyúló amerikai olajvezeték kiépítésének tervét. 1951-ben az ún. 4 pontos programnak megfelelően „segélynyújtási", a „kölcsönös biztonsági program" alapján pedig katonai segélynyújtási szerződést kötöttek.

Az antiimperialista-antifeudális ellenállás kezdetei

Az olajipar fejlődése és a tengerentúli kereskedelem kiterjedése folytán megnövekedett a proletariátus Szaúd-Arábiában, s ez az osztály lett a nemzeti felszabadító mozgalmak hajtóereje. 1953-ban 20 000 ARAMCO-munkás lépett sztrájkba. A sztrájkharcban a vezető szerepet az 1953-ban illegálisan megalakított Nemzeti Felszabadítási Front játszotta. A front hazafias és demokratikus ellenzéki csoportokat egyesített.

A néptömegek nyomására a kormány időnként pozitív külpolitikára kényszerült: 1952-ben antiimperialista biztonsági szerződést kötött több arab állammal, 1955-ben nem csatlakozott a bagdadi paktumhoz, ezzel szemben részt vett a bandungi konferencián, 1956-ban háromoldalú védelmi szerződést kötött Egyiptommal, Szíriával és Jemennel. II. Szaúd a szuezi válság idején a békés megoldás mellett foglalt állást.

Az Eisenhower-doktrína hatása

Az Eisenhower-doktrína célja az volt, hogy megszilárdítsa az Arab-Kelet reakciós, feudális és komprádor erőinek pozícióját a nemzeti felszabadító mozgalom elnyomása, a gyarmati rendszer fenntartása érdekében, a térséget pedig ka-

tonai bázissá tegye a szocialista táborral szemben. Az Eisenhower-doktrína eszköze volt az ARAMCO is, amely féltette milliárdokat érő birtokait.

A 200 milliós hitel és az Izrael elleni diplomáciai és katonai segítség biztosítása után II. Szaúd 1957-ben elfogadta az Eisenhower-doktrínát. Amerikai „tanácsadó" gondoskodott az amerikabarát irányvonalról.

A politikai reakció megszilárdulása

II. Szaúd az amerikai monopóliumok és a feudális privilégiumok megőrzése érdekében más arab államok (Irak, Jordánia) reakciós, feudális klikkjeivel lépett kapcsolatba. Szaúd-Arábia feudális urai a középkori állapotok fenntartásával próbálják meghosszabbítani uralmukat. Az ősi mohamedán jogi normák továbbra is érintetlenül érvényben maradtak. Az ország belsejében ma is feudális viszonyok uralkodnak: léteznek a patriarchális nemzetségi társadalom maradványai és a rabszolgaság. Szakszervezetek és politikai pártok nem működhetnek, a parlament és az alkotmány ismeretlen fogalom. A hatalmat a tartományi helytartók (Hidzsáz), ill. a kormányzók (Al-Hasza, Dzsebel-Sammár, Aszír) gyakorolják, őket a király nevezi ki egyévi időtartamra.

Szaúd-Arábia politikája az 1967-es közel-keleti háború óta

1962. okt. 17-én II. Szaúd kormányalakításra kérte fel öccsét, Fejszal herceget, a trónörököst. Fejszal névlegesen eltörölte a rabszolgaságot, és alkotmányt ígért az országnak. A kormánnyal szemben fellépő szélsőségesen reakciós csoportok intrikái belpolitikai nehézségekhez vezettek. Fejszalnak azonban sikerült a II. Szaúd köré tömörülő csoportot kiiktatnia, II. Szaúdot detronizálnia, és így elnyerte a királyi hatalmat is (1964). Liberális kül- és belpolitikája folytán az állam bizonyos fokig stabilizálódott. 1965-ben Nasszer és Fejszal megkötötte a dzsiddai egyezményt, ezáltal megszűnt az ellenségeskedés Jemennel. Fejszal igyekezete, hogy valamennyi iszlám állam egy reakciós „iszlám szövetségbe" tömörüljön, nem járt sikerrel. 1967-ben, az izraeli agresszió idején Szaúd-Arábia a megtámadott arab államok oldalára állt, és a khartoumi csúcstalálkozón (1967. szept. 1.) vállalta, hogy évi 50 millió dolláros segélyt nyújt a támadás közvetlen áldozatainak.

Időrendi áttekintés

622	A mohamedán időszámítás kezdete (Mohamed Mekkából Medinába menekül).
632–61	Mohamed utódai (a kalifák) meghódítják az egész Közép-Keletet. Az arab nagybirodalom központja Hidzsáz.
661–750	Az Omajjádok uralma. A birodalom súlypontja: Szíria.
1425	A mamelukok Hidzsázt csatlós állammá teszik.
1744	Abdul Vahháb megnyeri Szaúd emírt a vahhábita tanoknak. A vahhábita állam kialakulása.
1788	Egész Nedzsd vahhábita kézre kerül.
1792–95	A törököket kiűzik Al Hasza tartományból.
1801	A vahhábiták benyomulnak Mezopotámiába és feldúlják a siíta szentélyt, Kerbelát.
1806	Hidzsáz meghódítása Mekka elfoglalásával véget ér.
1811–18	Mohamed Ali (Egyiptom alkirálya) háborút visel a vahhábita állam ellen.
1812–40	Hidzsáz egyiptomi protektorátus lesz.
1819	Az egyiptomiak kivonulnak Nedzsdből.
1891	A sammárok elűzik a Szaúd-család utolsó tagjait.
1901–02	Szaúd a kuvaiti sejk támogatásával visszahódítja Nedzsdet.
1912	Az első ikhván-telep létesítése.
1915	Eredményes felkelés Aszírban a török fennhatóság ellen. Az okairi szerződés, Nagy-Britannia elismeri a vahhábita emirátus függetlenségét (dec. 26).
1916	A britek felkelést szítanak Hidzsázban a törökök ellen.
1921	Szaúd elfoglalja Dzsebel Sammár emirátust és Nedzsd szultánjának kiáltatja ki magát.
1924–25	Szaúd elfoglalja Hidzsázt.
1926	Mekka előkelőségei Szaúdot Hidzsáz királyának kiáltják ki (jan. 8).
1927	Szaúdot Rijádban „Nedzsd, Hedzsasz és a hozzájuk tartozó területek királyának" kiáltják ki (jan. 19).
1928	Állam- és minisztertanács alakítása.
1928–29	Reakciós törzsi felkelések.

1932 A Nedzsd és Hidzsáz közötti perszonálunió megszüntetése a Szaúd-Arábiai Királyság létrejöttével és kikiáltásával (szept. 29).
1933 A Standard Oil of California brit konszernekkel szemben megszerzi az olajkoncessziót Szaúd-Arábiában (máj. 29).
1934 Háború Jemen ellen.
1936 Al Haszában olajat találnak. Királyi dekrétum a rabszolga-kereskedelem szabályozásáról (okt. 2). A Texas Oil Co. (Texaco) megvásárolja a Standard-részvények felét.
1936–37 Barátsági szerződések Irakkal, Transzjordániával és Jemennel.
1939 Az első szaúd-arábiai olajjal megtöltött tankhajó elhagyja Rasz Ṭannúra kikötőjét (máj. 1). A koncessziós szerződést 1933-tól további szaúd-arábiai területekre terjesztik ki (az összes területek kétharmadára) (máj. 31).
1945 Szaúd-Arábia tagja lesz az Arab Ligának (okt. 24) és az ENSZ-nek (márc. 22).
1946 Az USA az Arab-öböl menti Dahránban légitámaszpontot létesít.
1950 A Dahrán–Szidon (Libanon)-olajvezeték (Tap-line) építése befejeződik.
1951 Amerikai segélynyújtási egyezmény aláírása a 4 pontos program alapján.
1952 Szaúd-Arábia biztonsági szerződést köt több arab állammal (aug.).
1953 Sikeresen zárul 20 000 ARAMCO-munkás sztrájkja, az első nagy sztrájk Szaúd-Arábia történetében (okt. 7). Az illegális Nemzeti Felszabadítási Front megalakítása. A Szaúd-Arábiai Királyság alapítója, Ibn Szaúd halála (nov. 9). Utódja fia, Abd al-Aziz ibn Szaúd (II. Szaúd).
1955 Szaúd-Arábia a bandungi konferencián (ápr.). A brit tanácsadónak el kell hagynia az országot (ápr. 18). Védelmi paktum Szíriával és Egyiptommal (okt. 27).
1956 Egyiptom, Szaúd-Arábia és Jemen öt évre szóló katonai szerződést ír alá Dzsiddában (ápr. 21). Az ARAMCO-munkások újabb sztrájkja (jún.). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Nagy-Britanniával és Franciaországgal (a szuezi konfliktus kapcsán, nov. 6).
1957 A kairói konferencia: Egyiptom, Szíria, Szaúd-Arábia és Jordánia kormányfőinek tanácskozása (jan. 18). A három király konferenciája Bagdadban (Irak, Jordánia és Szaúd-Arábia) a nemzeti függetlenségi mozgalmak és az antifeudális ellenzék ellen (márc. 12). II. Szaúd titkos szerződést köt a Japanese Oil Trading Co. japán konszernnal a Semleges Övezetben kiadandó koncessziókról.
1958 Fejszal miniszterelnök lesz, különleges hatalommal ruházzák fel (márc. 14).
1959 A szaúd-arábiai kormány két képviselőjét beválasztják az ARAMCO felügyelő tanácsába (ápr. 25).
1960 Fejszal trónörökös visszalép. II. Szaúd átveszi a miniszterelnökséget (dec. 21). Szaúd-Arábia ratifikálja a Nemzetközi Fejlesztési Alaphoz való csatlakozását az ENSZ-ben (dec. 30).
1961 A kormány a néptömegek nyomására követeli a dahráni amerikai légitámaszpont kiürítését (márc).
1962 Szaúd-arábiai és jordániai csapatok intervenciós háborút indítanak Jemen ellen (szept.). Fejszal, a mérsékelt reformok híve, újból átveszi a kormányt. Elrendeli a rabszolgaság névleges eltörlését, és alkotmányt ígér a népnek (okt. 17).
1964 Az ulemák jogi szakvéleménye a beteg II. Szaúdot kormányzásra alkalmatlannak nyilvánítja, a teljes kormányhatalmat Fejszal trónörökösre ruházza át (márc. 29). Fejszal trónörököst királlyá választják (nov. 2).
1965 Fejszal a francia Régie Autonome des Pétroles-nak engedélyt ad ásványolaj-feltárási és -kitermelési munkákra Hedzsaszban és a Vörös-tenger szaúd-arábiai felségvizein (ápr. 4). Fejszal és az EAK elnöke, Nasszer Dzsiddában béketervről szóló megállapodást ír alá a jemeni polgárháború befejezéséről (aug. 24). Megegyezés Jordániával a határkérdések szabályozásáról (aug. 26). Fejszal hivatalos iráni látogatásakor (dec. 8–13) az „iszlám szövetség" létrehozását és egy iszlám csúcskonferencia összehívását sürgeti.
1966 Fejszal folytatja erőfeszítéseit az iszlám tömb kialakítása érdekében. Szudánban (márc. 5–13) és Pakisztánban (ápr. 19–24) tett hivatalos látogatásai is ezt a célt szolgálják. Fejszal az USÁ-ba utazik (ápr. 21–27) és még szorosabb katonai és politikai együttműködést szorgalmaz a Közel-Keleten.
1967 Szaúd-Arábia és Pakisztán katonai paktumot köt (aug. 12).

1968 Fejszal elítéli az 1967 júniusi izraeli agressziót, és felhívásában mozgósítja az arab világot az agresszió következményeinek megszüntetésére (jan. 15).

1969 II. Szaúdnak, Szaúd-Arábia volt királyának halála, aki élete utolsó hónapjait Egyiptomban töltötte (febr. 24). A monarchista rezsim ellen irányuló összeesküvés leleplezésekor 136 személyt tartóztatnak le (jún.).

S. Richter/G. Willgerodt

Szenegál

Szenegál, Szenegáli Köztársaság (République du Sénégal); elnöki rendszerű köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 196 192 km²; lakossága (1970): 3,9 millió; fővárosa: Dakar; közigazgatási beosztása: 7 közigazgatási kerület; hivatalos nyelve a francia.

A mai Szenegál területén az európai középkornak megfelelő időktől fogva több kisebb állam alakult ki, északon, a Szenegál alsó folyása mentén a 9. század óta a tekrurok állama, nyugaton a volofoké, keleten, a Szenegál középső folyásától délre a Futa-Toro állam, a fulbék birodalma. A 11. században terjedt el az iszlám. A 13–14. században Szenegál keleti területei Mali birodalmához tartoztak.

I. e. 500 körül a karthágói Hanno elérte hajóival a Zöld-fokot (Cabo Verde). 1364-ben normandiai hajósok valószínűleg elérték a Szenegál torkolatát, ahol állítólag telepet létesítettek. Tengerész Henrik portugál király parancsára Diniz Fernandez portugál hajós 1446-ban elérte a Zöldfokot. A portugálok a Szenegál mentén, közvetlenül a Zöld-foktól délre több kereskedelmi telepet és támaszpontot építettek: Beziguiche, Portudal, Rio Fresco és Joala erődjeit. A portugálok elűzése után, a 17. század elején a hollandok és a franciák versengtek a szenegáli part birtoklásáért. 1621-ben a hollandok elfoglalták a Zöld-fok közvetlen közelében, tőle délre fekvő Goree-szigetet (ma Dakar külvárosa), és támaszponttá építették ki. A franciák 1626-ban Saint-Louis néven várost alapítottak a Szenegál torkolatánál (1638-ban megerősítették). 1677-ben Franciaország Goreét is uralma alá vonta. A belső területeken, a Szenegál mentén több katonai állomáshelyet állítottak fel: 1640 Podor, 1697 Madam és Bakel (1758–80-ban feladták). Az európai és az északamerikai brit–francia ellentétek a Szenegál melletti, az 1672-től kezdve a „Szenegáli Társaság" igazgatása alá tartozó francia települések fennállását is fenyegették. A francia telepek 1693-ban, 1758–79-ig és 1800–17-ig a britek birtokai voltak.

A 19. században a Szenegál menti francia birtokok hatalmas nyugat-afrikai gyarmatbirodalom magvát alkották. Faidherbe tábornok kormányzósága idején (1854–61 és 1863–65) ezeket a területeket Szenegambia néven vonták össze. A kontinens belsejébe nyomuló francia csapatok az Al-Hadzs Omar vezette tekrurok és más népek elkeseredett ellenállásába ütköztek. Az 1860-as francia győzelem folytán a gyarmatosítók a Felső-Niger felé törhettek előre a nyolcvanas és a kilencvenes években. 1880-ban elfoglalták Bafulabét, 1881-ben Kitát és 1883-ban Bamakót. 1885-ben megnyitották az első vasútvonalat Saint-Louis és a gyorsan fejlődő, 1857-ben alapított város, Dakar között. A századforduló előtt megkezdett Dakar–Bamako vasútvonal csak 1924-ben készült el.

1904–58-ig Szenegál Francia Nyugat-Afrika egyik legfontosabb területe volt. Ebben az időben fejlesztették ki a földimogyoró monokultúráját. A második világháborúban a Vichy-párti gyarmati fennhatóság alá tartozó és stratégiailag fontos Dakart brit–francia (de Gaulle-párti) hajóraj ágyúzta (1940. szept. 23–25).

Már 1928-ban megalakult a Szenegáli Szocialista Párt, amely 1936 után a Francia Szocialista Párt szekciója lett. A második világháború után Lamine Guèye (szül. 1891) és Léopold Sédar Senghor (szül. 1906, pedagógiai tanulmányokat folytat, 1945-ben az alkotmányozó gyűlés tagja, 1946-ban és 1951-ben a francia nemzetgyűlés tagja) vette át a párt vezetését, és az ún. Afrikai Tömbbé alakították át. A Tömb 1946-ban nem vett részt az RDA (Afrikai Demokratikus Egységmozgalom) alapításában annak progresszív célkitűzései miatt. 1948-ban Senghor kilépett az Afrikai Tömbből és megalakította a Szenegáli Demokratikus Blokkot (BDS), amely az 1951-es és az 1956-os választásokon megszerezte a francia parlament mindkét szenegáli képviselői helyét.

1956-ban Szenegáli Népi Blokk (BPS) néven egyesült a BDS, az RDA szenegáli szekciója és egy szocialistákból álló csoport, Senghorral az élén. Senghor – az RDA vezetőivel ellentétben – föderatív Nyugat-Afrika mellett szállt síkra. 1957-ben Guèye pártja és a BPS Szenegáli Haladó Unió (UPS) néven egyesült. 1958 márciusában ellenzéki csoport vált ki az UPS-ból; ez a

csoport az UPS-vezetőséggel szemben az ország azonnali függetlenségét követelte, és tiltakozott a tervezett Francia Közösségben való további részvétel ellen. Abdoulaye Ly vezetésével megalakították az Afrikai-Szenegál Gyűlés Pártját (PRA). Ugyanakkor meg akarták akadályozni, hogy az RDA mérsékelt politikájával elégedetlen erők az 1957-ben alakított haladó Afrikai Függetlenségi Párthoz (PAI) csatlakozzanak.

De Gaulle alkotmányának referenduma után Szenegál – a választópolgárok többsége a Francia Közösséghez való tartozás mellett szavazott – 1958. nov. 25-én az ország autonóm köztársaság lett, kormánypártja pedig a Szenegáli Haladó Unió, az UPS. 1959. ápr. 4-től 1960. aug. 20-ig Szenegál az egykori Francia Szudánnal együtt a Mali Föderációhoz tartozott. A szudáni politikusok haladó függetlenségi politikája azonban ellentétben állt Senghor érdekeivel; a szenegáli kormány ezért szétrobbantotta a föderációt. 1960. szept. 29-én Szenegált, amely 1960. jún. 20-án függetlenné vált, felvették az ENSZ-be. A katolikus Senghor lett az elnök, a miniszterelnök pedig a mohamedán Mamadou Dia. A haladó Afrikai Függetlenségi Pártot, a PAI-i 1960 augusztusában ugyan betiltották, az 1962 tavaszán illegalitásban megtartott pártkongresszuson azonban Szenegál Nemzeti Pártja néven újjáalakult. Mahjmout Diop lett a főtitkár. A Szenegál Dolgozóinak Nemzeti Uniója elnevezésű szakszervezetet ugyancsak betiltották.

Szenegál 1961-ben az Afro-Malgas Unió tagja lett. 1962 februárjában kormányellenes puccsot vertek le. Miután Dia kormányát 1962. dec. 17-én kétharmados parlamenti többséggel megbuktatták – elsősorban gazdaságpolitikai intézkedései miatt –, alkotmánymódosító parlamenti határozat után Senghor elnök lett (1963. márc. 3-án amerikai és francia mintára elnöki rendszert vezettek be). Az elnök töltötte be a honvédelmi és a nemzetbiztonsági miniszter hivatalát is.

Senghor, aki „az összes osztályokhoz egyaránt igazságos afrikai szocializmus" elvét képviseli, Szenegál kapitalista fejlődését támogatja. Politikája a Franciaországgal való együttműködésre irányul.

1963 májusától Szenegál tagja az Afrikai Egységszervezetnek, és 1964. jún. 1. óta a Közös Piac társult tagja. 1963 októberében a PAI az ország más ellenzéki pártjaival és szervezeteivel a Nemzeti Demokratikus Frontba tömörült, amely a demokráciáért, a tényleges függetlenségért és a haladásért száll síkra.

1964 februárjában Szenegál, Mauritánia, Mali és Guinea három fontos tervben hozott közös határozatot a Szenegál folyamterületének fejlesztése tárgyában: duzzasztógátak építése Szenegálban és Maliban, valamint új kikötő létesítése Saint-Louis-ban (Szenegál). 1965. febr. 12-én Szenegál és Gambia egyezményt írt alá a közös védelemről, a közös diplomáciai képviseletről és a Gambia-medence fejlesztéséről, a jövőben megalakítható föderáció első lépéseként. 1967. febr. 3-án Diopot meggyilkolták, a Senghor ellen 1967. márc. 22-én elkövetett merénylet azonban kudarcot vallott. 1968 júniusában az iskolákban és a dakari egyetemen heves kormányellenes tüntetések robbantak ki.

W. Stegner

Szikkim

Szikkim (Depdzsong); India védnöksége alatt álló hercegség a Himalájában; területe: 7107 km²; lakossága (1969): 191 000; fővárosa: Gangtok; hivatalos nyelve a tibeti és a hindi.

A lepcsa őslakók és a nagyszámú bevándorolt hindu nepáli a 17. század közepén tibeti uralom és Kína hűbérúri védnöksége alá került. Azóta feudális viszonyok uralkodnak; a közvetlen hatalmat egy herceg (chogyal) és a buddhista szerzetesek gyakorolják.

Assam meghódítása után (1826) a brit Kelet-Indiai Társaság 1835-ben magának követelte a dardzsilingi területet, és 1849-ben további területekre támasztott igényt a Tiszta alsó folyásánál. A tibeti csapatok makacs ellenállását megtörték, 1890-ben a hercegnek és Kínának is el kellett ismernie a brit „védnökséget" Szikkim fölött.

1949-ben indiai csapatokat vetettek be egy népi megmozdulás leverésére, és a gangtoki szerződés (1950. dec. 5.) értelmében az ország indiai protektorátus lett (külképviseletről, az útvonalak és a posta védelméről és felügyeletéről India gondoskodik; indiai kormányzót iktatnak be Gangtokban, akihez együttal Bhutan is tartozik.)

Az uralkodó herceg (1965. ápr. óta) Palden Thondup Namgyal. Az államtanács (egyharmad részben kinevezett, kétharmad részben választott nagybirtokosok) tanácsadó szerepet tölt be. Az alkotmányos monarchia bevezetését elsősorban a Nemzeti Kongresszus, a nepáliak Szikkimi Pártja szorgalmazza.

Dr. G. Selter

Szingapúr

Szingapúr, Szingapúri Köztársaság (Republic of Singapore); városállam (független parlamentáris köztársaság) a hasonnevű szigeten és 40 szomszédos kisebb szigeten Dél-Ázsiában; a Nemzetközösség tagja; területe 581 km²; lakossága (1970): 2,2 millió; hivatalos nyelve: a maláji, a kínai és az angol.

1160-ban szumátrai (sumaterai) malájok a Malakka-félszigettel szemben fekvő szigeten megalapították Szingapúr városát (szanszkrit nyelven Oroszlánvárost jelent), amely a közvetítő kereskedelem bázisa lett Kína, India és Madzsapahit indonéz hercegség között. 1377 körül Madzsapahit csapatai feldúlták a várost. Évszázadokon át csupán tengeri rablók búvóhelye, kis halászfalu volt.

Csak 1819-ben, amikor a brit Raffles a sziget kereskedelempolitikai és stratégiai helyzetét felismerve a brit Kelet-Indiai Társaság számára telepet létesített, akkor indult Szingapúr ismét fejlődésnek. 1824-ben a britek arra kényszerítették a dzsohori szultánt, akinek a fennhatósága alá a terület tartozott, hogy az egész szigetet adja át a Társaságnak.

1826-ban a Straits Settlements-gyarmatokat, Penangot, Malakkát és Szingapúrt a Kelet-Indiai Társaság fennhatósága alatt egyesítették. 1832-ben a penangi közigazgatási székhelyet Szingapúrba helyezték át. 1867-ben Szingapúr brit koronagyarmat lett. A brit tőkések a várost kínai és hátsó-indiai kereskedelmük legjelentősebb átrakóhelyévé fejlesztették. A növekvő gazdasági szerep és a nagy munkaerő-kereslet sok kínait vonzott Szingapúrba, úgyhogy csakhamar a kínaiak alkották a lakosság többségét.

A 20. század elején keletkeztek az első demokratikus szervezetek, amelyekre erősen hatottak ideológiailag Szun Jat-szen eszméi. 1915-ben fellázadtak az itt állomásozó indiai csapatok. Az első világháború után Szingapúr a nemzeti szabadságmozgalmak kibontakozása, valamint Japán expanziós törekvései következtében rendkívüli stratégiai jelentőségre tett szert; korszerű erődítménnyé („Kelet Gibraltárja") építették ki. A munkásosztály Szingapúrba koncentrálódott, ez a tény a szigetet a maláj munkásmozgalom központjává tette. 1930-ban itt alapították meg a Maláj Kommunista Pártot.

1942. febr. 15-én a japánok rövid ostrom után, szinte harc nélkül, bevették Szingapúrt, amely Sonan néven egészen a háború végéig japán megszállás alatt maradt. A kommunisták Malájföld japánellenes népi hadseregének soraiban folytatták harcukat.

Amikor 1946 áprilisában a két gyarmatot, Penangot és Malakkát a Maláj Államszövetséghez csatolták, a brit imperialisták Szingapúrt kizárták az új szövetségből, hogy Malájföld egységes nemzeti szabadságmozgalmát megosszák. Szingapúr még ugyanebben az évben külön brit koronagyarmat lett. A lakosság tiltakozó mozgalmára a gyarmati hatalom 1948 nyarán a kivételes állapot elrendelésével válaszolt, de 1951-ben kénytelen volt városi önkormányzatot, 1955-ben pedig korlátozott önkormányzatot engedélyezni. A törvényhozó gyűlés első választásai a Munkáspártot juttatták hatalomra; David Marshallt nevezték ki miniszterelnökké. 1956-ban a britbarát Népi Szövetség kormánya került uralomra Lim Jen-hok, a kínai nagytőke képviselőjének vezetésével. 1956 októberében Szingapúr népe hatalmas akciókban követelt demokratikus belpolitikát és teljes önállóságot. Az akciókat a gyarmati csapatokkal vívott véres harcok követték. Erre Nagy-Britannia 1957 áprilisában hozzájárult ahhoz, hogy Szingapúr 1959-ben autonóm állammá válhasson. Az 1959 májusában tartott választásokon a jobboldali szociáldemokrata Népi Akciópárt 51-ből 43 helyet szerzett az alkotmányozó gyűlésben. A Kommunista Pártot betiltották, és valamennyi „terrorista szervezetnek" nyilvánított demokratikus politikai egyesülést kizártak a választásokból, ezért a munkásszervezetek a Népi Akciópártot részesítették támogatásukban. Li Kuan-ju kormányt alakított. 1959. jún. 1-én lépett életbe az új alkotmány, amelynek értelmében Szingapúr önkormányzattal rendelkező állam a Nemzetközösség keretében. Nagy-Britannia továbbra is megtartotta rendelkezési jogát a katonai támaszpontok fölött, befolyást gyakorolt a külpolitikára, döntött védelme és a „belső biztonság" kérdéseiben.

A Népi Akciópárt támogatta az 1961 óta tervezett Malaysiai Államszövetség létrehozását, a párt ugyanis a konzervatív Malaysia Államszövetségben való részvételtől – a gazdag nyersanyagforrásokat figyelembe véve – gazdasági pozícióinak erősödését és a baloldali ellenzék visszaszorítását remélte. Az 1961-ben létesült Szocialista Front (Barisan Socialis) által vezetett haladó erők ellenezték a neokolonialista tervet, és korlátlan függetlenséget követeltek. Az uralkodó körök manipulált népszavazással 1963. szept. 16-án keresztülvitték Szingapúrnak Malaysiához való csatlakozását.

A Kuala Lumpurban székelő központi kormány a nem maláj néprétegeket politikailag és gazdaságilag diszkriminálta, és ez Szingapúrban (itt a lakosság közel 80%-a kínai) 1964-ben és

1965 nyarának elején nyugtalanságokhoz vezetett, úgyhogy Li Kuan-ju 1965. aug. 9-én bejelentette Szingapúr kilépését a föderációból, és a városállamot független köztársasággá nyilvánította. Azóta, hogy Nagy-Britannia bejelentette, miszerint szingapúri katonai támaszpontjait 1971-ben megszünteti, a szigetország kormánya az iparosítás fokozására törekszik, és mindenképpen igyekszik független helyzetét más délkelet-ázsiai országokkal kötött barátsági szerződésekkel megszilárdítani; kapcsolatai a szocialista táborral javultak (1970 januárjában a Szovjetunió követséget létesített Szingapúrban).

Dr. H. Piazza

Szíria

Szíria, Szíriai Arab Köztársaság (Al-Dzsumhúríjat al-Arabíjat asz-Szuríja); köztársaság Elő-Ázsiában; területe: 185 180 km^2; lakossága (1970): 6,2 millió; fővárosa: Damaszkusz; közigazgatási beosztása: 13 kormányzóság; hivatalos nyelve az arab.

Szíria az ókorban

Szíria, mintegy hidat alkotva Mezopotámia, Kisázsia, Arábia és Egyiptom között, egyike a Föld legrégibb kultúrországainak (az ún. Tell-Halaf-i színeskerámia-kultúra, az i. e. V. évezred közepén). A legkorábbi időktől kezdve ki volt téve szomszédjai állandó hódító terveinek. A legősibb, a semiták előtti lakosságról keveset tudunk. A semita törzsek első bevándorlása, mindenekelőtt az ún. amorita bevándorlási hullám, a korai III. évezred elején következett be. A lakosság földművelésből és állattenyésztésből élt, ismert volt a bányaművelés, a kohászat, a fémfeldolgozás és a fazekasság. Megtörtént a város és a falu elkülönülése. A politikai hatalom a törzsfők kezében volt. A tengeri kereskedelem útján Egyiptom erős kulturális befolyást gyakorolt Szíriára, szoros gazdasági és politikai kapcsolatok álltak fenn a sumér városállamokkal és az akkádokkal, később az asszírokkal is.

I. e. 2300 után több hullámban kánaáni törzsek hatoltak be Szíriába. Számos kisállam fölött gyakoroltak fennhatóságot a hükszószok az i. e. 18. és 17. században, 1520 körül a hurrita mitannik (a kétszínű núzi-kerámia elterjedése Szíriától egész Görögországig) és egyiptomiak az új birodalom időszakából, i. e. 1380 után újból a hettiták. Az uralkodó semita nyelvek mellett sokan beszélték a hurrita és az amorita nyelvet is. A hettita birodalmat az ún. „tengeri népek" dúlták fel (i. e. 1200 körül); Egyiptom hatalma is gyengült az ezt követő időben, helyi dinasztiák uralma alatt független kisállamok jöttek létre, az ország belsejében pedig a hatalom i. e. 1400-tól az arab sivatagból betörő arameusok, délen Damaszkusz városának kezébe került, az utóbbi kereskedelmi gócpontként növekvő jelentőségre tett szert.

Az i. e. 9. és 8. században Szíria asszír, 605-től babiloni, 539-től perzsa és 333-tól macedón fennhatóság alatt volt. Nagy Sándor halála után Szíria 301-ben a Szeleukidák és a Ptolemaiosz-dinasztia uralma alá került (Dél-Szíria). Jóllehet az arameus közigazgatási nyelv továbbra is érvényben maradt, Szíria lett a Szeleukida-birodalom középpontja, amelynek uralkodó jellegét a rabszolgatartó arisztokrácia földtulajdona adta meg. A Szeleukidák uralmának megdöntése a gazdasági élet hanyatlását, a néptömegek helyzetének romlását, kisállamok keletkezését, a parthusok és az örmények betörését (83–69) idézte elő, míg végül Szíriát meghódították a rómaiak.

A római uralom korában (i. e. 64–i. sz. 395) kezdett Szíria bekapcsolódni a hellenisztikus irodalomba (Szamoszatai Lukianosz, Türoszi Marinosz és mások). Septimius Severus jogi iskolát alapított Bejrútban, Türoszban és Apameában híres filozófus-iskolák működtek. A Római Birodalom területén mindenütt fellelhető szír települések kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokról tanúskodnak, különösképpen a világvárosnak számító Antiochia.

395-ben a birodalom felosztásakor Szíriát a Bizánci (Kelet-római) Birodalomhoz csatolták. A rabszolgatartó társadalom szétesésének folyamatát (mindenekelőtt a colonusok munkáján alapuló földtulajdon) híven tükrözte a különféle szekták keletkezése (pl. monofizitizmus és nesztoriánizmus), ill. azok a spontán népi felkelések, amelyeknek száma különösen a perzsa háborúk (6–7. század) idején növekedett a fokozódó kizsákmányolás eredményeként.

Az arab hódítás

A keresztény lakosság az arabokkal szemben – akiktől a bizánci szolgaság alól való felszabadulását remélte – nem tanúsított ellenállást. Az arabok 634 júliusában Ajnadajnnál legyőzték a

bizánci csapatokat, 635 szeptemberében elfoglalták Damaszkuszt, majd 636 augusztusában Gobitánál aratott győzelmükkel egész Szíria a kezükbe került. Az Omajjádok (661–750) alatt Damaszkusz a kalifátus székhelye, Szíria az iszlám központja lett. Az arab muzulmán hódítók a termőföld legnagyobb részét kisajátították. A lakosság csakhamar arabizálódott, és az iszlám térhódítása is gyorsan haladt előre. Abd al-Malik (685–705) uralkodása alatt az arab lett a hivatalos államnyelv; 715-ben épült a damaszkuszi Omajjád-mecset. Szíria 750-től az Abbászidadinasztia uralma alá került. 868-tól 905-ig az egyiptomi Túlúnidák uralkodtak az országban. A mardini beduin emírek tovább növelték befolyási övezetüket a Bizánc elleni határháborúval (945-ben elfoglalták Aleppót). 969-ben Észak-Szíria is bizánci uralom alá került, Dél-Szíriát pedig az egyiptomi Fátimidák kebelezték be. 1075 és 1077 között a szeldzsukok törtek be Szíriába. A feudális keresztes államok kialakulása Szíria partvidékének társadalmi-gazdasági szerkezetét nem érintette mélyrehatóan. Az arab hódítás utáni első évszázadokban egész Szíriában elterjedt a feudális termelési mód. Az adóterhek súlyosbodása ismétlődő parasztfelkeléseket robbantott ki.

Szíria a török uralom idején

1260 és 1516 között Szíria a Bahriták és a Burdzsiták (egyiptomi mameluk dinasztiák) uralma alatt állt. 1401-ben a Timur vezette mongolok feldúlták Aleppót. A mamelukok uralma volt Szíria történetének utolsó szakasza, amelyben politikai autonómiája és sajátos kultúrája még érintetlen maradt. Az aleppói csata után (1516. aug.), amelyben a török tüzérség felőrölte a mamelukok seregét, I. Szelim szultán bevezette a török uralmat Szíriában. A feudális Szíria gazdasága lehanyatlott, a társadalmi és a politikai elnyomás fokozódott, a kulturális fejlődés megállt. Szíriát vilajetekre (Damaszkusz, Aleppó és Tripolisz) osztották fel, s ezek élén török pasák állottak. Az arab és mameluk hűbérurak a török szultán hűbéreseiként megtartották birtokuk egy részét, ezért a parasztokat kettős kizsákmányolás sújtotta. A parasztok ismétlődő helyi felkeléseit (1603–17: Fahr ad-Din drúz fejedelem felkelése, 1750–75: a Dahir al-Umar vezette felkelés) és a városok éhező lakosságának felkelését (1799-ben Damaszkuszban) kíméletlenül elfojtották.

1799-ben Bonaparte sikertelen kísérletet tett Szíria leigázására; a konzul innen kiindulva szerette volna elérni Nagy-Britannia indiai birtokait. A Franciaország által támogatott egyiptomi alkirály, Mohamed Ali több sikeres hadjáratot viselt, ezeknek az volt a céljuk, hogy Szíriát elszakítsák Törökországtól és egyiptomi uralom alá helyezzék, törekvései azonban kudarcot vallottak, főként a britek ellenállása miatt.

A 19. század derekától Franciaország fokozott kultúrpolitikai offenzívát indított, és gazdaságilag is terjeszkedni kezdett Szíriában.

A törökök kíméletlen elnyomása (különösen II. Abdul Hamid uralkodása alatt) a 19. század közepétől a szíriai függetlenségi mozgalom kialakulásához vezetett, először irodalmi reneszánszként (a klasszikus arab irodalmi nyelv újrafelfedezése), majd 1875-től titkos társaságok formájában.

Az első világháborúban Szíria elsősorban a Szuezi-csatorna elleni török hadműveletek felvonulási bázisa volt. A Sykes–Picot-féle titkos szerződés Franciaország és Nagy-Britannia között (1916) Szíriát francia gyarmattá próbálta változtatni. 1918. okt. 1-én brit és arab csapatok foglalták el Damaszkuszt. A háború utolsó éveiben a parasztok és a hegyi törzsek spontán felkelést indítottak a német–török uralom ellen.

A francia imperializmus gyarmati uralma Szíriában

Törökország 1918. okt. 31-én kapitulált, ezután jött létre Nagy-Szíria Királyság, amelynek trónjára Fejszal hásimita herceg került. Megalakult a szíriai kormány, az államtanács és a legfelsőbb bíróság Damaszkuszban. A San Remó-i konferencián azonban (1920. ápr.) Szíriát Franciaország mandátumterületévé nyilvánították. Gouraud tábornok parancsnoksága alatt gyarmati csapatok vonultak be, hogy a partvidék arab lakosságának ellenállását megtörjék. Elfoglalták Szíria belső területeit és Damaszkuszt, elűzték Fejszalt (1920 júl.), és Szíriát a francia imperializmus gyarmatává tették.

A francia elnyomó politika váltotta ki a szíriai diákok és munkások első tüntetéseit (1920–21) és az 1925–26. évi népi felszabadító háborút. A szabadságharcosok eleinte számottevő katonai sikereket arattak, pl. Ira mellett, a haurani fennsíkon, de végül is a francia hadvezetés kegyetlensége (többek között Damaszkusz kétszeri bombázása) és saját, széthulló hadvezetésük következtében vereséget szenvedtek.

Az 1928. évi első parlamenti választások a szír hazafiaknak kedveztek, ez Franciaországot a szíriai parlament azonnali feloszlatására indította. 1930-ban megalakult a Kommunista Párt. Az új feloszlatási tervek 1935-ben hatalmas tömegakciókat váltottak ki Szíriában, a legnagyobbakat 1925–26 óta. A nép forradalmi akti-

vitása arra kényszerítette a francia imperialistákat, hogy 1936. szept. 9-én szerződést kössenek, amely kimondotta, hogy három év letelte után megszűnik a Szíria feletti francia mandátum. A szír parlament 1938. dec. 26-án ratifikálta a szerződést, a francia imperializmus azonban a népfrontkormány bukása után nem teljesítette a szerződésben foglaltakat.

A második világháború kitörése után Szíriát „hadiövezetté" nyilvánították. A demokratikus intézményeket feloszlatták, a KP-t betiltották. A főbiztos által kinevezett kormányzótanács vette át a végrehajtó hatalmat. Franciaország kapitulációja után Szíria a vichyi kormány ellenőrzése alá került, amely üldözte az antifasiszta erőket. 1941 júniusában és júliusában brit csapatok és a „Szabad Franciaország" osztagai vonultak be Szíriába és Libanonba. Szíria formálisan nem volt többé mandátumterület, kikiáltották a független Szíriai Köztársaságot (1941. szept. 27). A szíriai néptömegek nyomására mindkét megszálló hatalomnak 1943 augusztusában el kellett fogadnia a parlamenti választások eredményeit; e választások a polgári nacionalista pártok győzelmével végződtek. Sukri al-Kuvatli, a Nemzeti Hazafias Unió vezetője lett az elnök. 1943. dec. 23-án a francia menekült-kormány tudomásul vette Szíria függetlenségét, 1944. jan. 1-én pedig átadta a szíriai kormánynak a mandátumszervek hatalmi jogkörét. A néptömegek nyomására és a Szovjetunió támogatásával Nagy-Britannia és Franciaország arra kényszerült, hogy csapatait 1946. ápr. 17-én kivonja Szíriából (a szíriai függetlenség napja).

Szíria a függetlenség kivívása után

A függetlenség első három esztendejében a Nemzeti Párt, a nemzeti burzsoázia és a liberális földbirtokosok szervezete alkotta a kormányt. 1947 decemberében a kormány, félve a nép forradalmi akcióitól, betiltotta a szakszervezeteket és a KP-t.

1948–49-ben Szíria részt vett az izraeli–arab háborúban. 1949-ben három katonai államcsínyt hajtottak végre (Husi Szaím alatt francia, Szami Hinavi alatt brit, Sisakli alatt pedig amerikai segítséggel), de csak Sisakli alatt került sor 1951. dec. 2-án a korlátlan katonai diktatúra bevezetésére. A politikai pártokat betiltották. E megtorlások eredményeként 1953-tól hatalmas tiltakozó akciókra került sor. A nép akcióit a KP vezette; 1954 februárjában a hadsereg és a hazafias erők összefogásával megbuktatták a katonai diktatúrát. Az 1954-es parlamenti választások eredményeként a KP főtitkára, Khaled Bagdas a parlament tagja lett. 1955 februárjában Szabri Aszali megalakította az első demokratikus koalíciós kormányt. A parlamenti választások után megkezdődött a közélet demokratizálása. Szíria antiimperialista politikáját ebben az időszakban a bagdadi paktum elutasítása (1955. jan.), a bandungi konferencián való részvétel (1955. ápr.), Sukri al-Kuvatli elnök hivatalos moszkvai látogatása (1956. okt. 30–nov. 3), Egyiptom támogatása a szuezi válság idején, az Eisenhower-doktrína elutasítása (1957. nov. 1) és a gazdasági és műszaki együttműködésről szóló szovjet–szíriai egyezmény megkötése jellemezte (1957. aug. 6). Erre a független politikára az amerikai imperializmus és a tőle függő reakciós rezsimek Törökországban és Iránban rágalomhadjárattal és nyílt agressziós fenyegetésekkel válaszoltak. A provokációk azonban kudarcot vallottak a szocialista államok szolidaritásán és az arab államok többségének, különösen Egyiptomnak antiimperialista politikáján. Ebben az időben, amikor az ország függetlensége forgott kockán, a szíriai nép széles tömegei sürgették az Egyiptomi Köztársasággal való egyesülést, ez 1958. febr. 1-én Egyesült Arab Köztársaság néven meg is történt.

Az 1961. szept. 28-i katonai felkelés folytán Szíria kilépett az EAK-ból, majd kikiáltották a független Szíriai Arab Köztársaságot. 1961. okt. 13-án Szíriát újból felvették az ENSZ-be, 1961. okt. 28-án pedig az Arab Ligába. Az 1961. dec. 1–2-i parlamenti választások után megalakult kormányt 1962. márc. 28-án a szíriai haderő főparancsnoksága megbuktatta. A Basír al-Azme miniszterelnök vezette kormány került uralomra, ezt viszont 1962. szept. 17-én Kháled al-Azem kabinetje váltotta fel. Az 1963 márciusi katonai lázadás megbuktatta a kormányt, ekkor a Baath-párt előretört.

Szíria a nem kapitalista fejlődés útján

1964-ben elmélyült az uralkodó Baath-rezsim politikai válsága. A burzsoázia, különösképpen a nagyburzsoá frakció gazdasági szabotázzsal kísérelte meg aláásni a Baath-kormány tekintélyét. A stagnáló termelés folytán az export visszaesett, ennek következtében gyorsan romlott viszont a kereskedelmi és fizetési mérleg. A földreform elhúzódása, a gazdasági helyzet romlása és a politikai jogok korlátozása növelte a munkások, dolgozó parasztok és a haladó értelmiség nyomását a Baath-vezetésre, amelyet polgári és katonai síkon egyaránt az egymással versengő áramlatok állandó hatalmi harcai gyengítettek. Ez a fejlődés vezetett 1964 decemberében a jobbszárnynak az elnöki tanácsból való kizárásához. A hatalmat a Baath-párt baloldali erői vették át, véget vetve a burzsoázia reakciós csoportjával létrejött megállapodásnak, majd 1965 januárjá-

ban és februárjában az ország az államosításokkal megtette az első lépéseket a nem kapitalista fejlődés útján. E mélyreható reformok által a külkereskedelem 75%-át, az összes ipari üzemek 95%-át, a bank- és biztosítási intézeteket, a belkereskedelem egy részét és az ásványolaj-lelőhelyek teljes kitermelését társadalmasították. 1965 február végén állami irányítás alatt álló fogyasztási szövetkezetet létesítettek, ez látta el a lakosságot a legfontosabb fogyasztási javakkal, szabott árak alapján. A burzsoáziának ezen intézkedésekkel szemben tanúsított ellenállását az 1965. jan. 26-i damaszkuszi munkás- és diáktüntetések törték meg.

1965. szept. 23-án Juszif Zuajent nevezték ki miniszterelnökké. A Baath-párt összarab vezetése 1965. dec. 21-én kikényszerítette a baloldali nemzeti Baath-vezetés kikapcsolását (a Zuajen-kormány lemondása), ezt a Szalah Dzsadid tábornok vezetése alatt álló progresszív katonai egységek beavatkozása hatálytalanította, és Juszif Zuajen újból átvette a kormányt.

A Szovjetunióban tett hivatalos látogatás alkalmával (1966. ápr. 18–25) gazdasági és műszaki együttműködésrtől szóló egyezményt (az Eufrátesz gátjának építési munkái) írtak alá.

Azokat a Jordániából és Szaúd-Arábiából támogatott puccskísérleteket, amelyeket jobboldali Baath-funkcionáriusok és ellenzéki tisztek vezettek, reguláris csapatok és munkásmilíciák bevetésével verték le (1966. aug.–szept.).

1967. jún. 5-én Izrael megtámadta a Szíriai Arab Köztársaságot, és jún. 9–10-én megszállta Diraa és Kuneitra kormányzóságok egy részét. Izrael arra számított, hogy a haladó rezsim nem tud uralmon maradni, ez azonban nem következett be, mert a néptömegek szembeszegültek a jobboldali fordulattal. A Szovjetunió aktív támogatásával a szíriai kormány megkezdte a hadsereg újjászervezését és egy új védelmi vonal kiépítését. Az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával fennálló diplomáciai kapcsolatok megszakítását többek között azoknak az imperialista hatalmaknak a gazdasági bojkottálása követte, amelyek az izraeli agresszió oldalán álltak. A Szelim Hatum ezredes vezetésével végrehajtott puccskísérlet (1967. jún. 26) nem járt sikerrel. Szíria Kommunista Pártjának Központi Bizottsága felhívást tett közzé, amelyben az összes haladó erők egyesítésére szólította fel az ország népét egy esetleges újabb agresszió leverése érdekében. 1968. okt. 29-én al-Ataszit, a Baath-párt főtitkárát és államelnököt nevezték ki miniszterelnökké.

A Baath-párt IV. rendes kongresszusa (1968. szept.) és IV. rendkívüli kongresszusa (1969. máj.), valamint az ideiglenes alkotmány (1969. máj. 1) alapján továbbra is szilárdan kitartottak a nem kapitalista fejlődés útjának követelése mellett. A Szovjetunió és más szocialista államok aktív támogatásával az ismétlődő izraeli agressziós cselekmények ellenére is megszilárdult az ország gazdasági helyzete (elkezdődött az Eufrátesz gátjának építése, megszervezték az ásványolaj-kitermelést, kiépítették a textilipart, üzembe helyezték a hamai acélhengerművet, és nem maradt vissza az infrastruktúra kiépítése sem). Folytatták az agrárreformot. Az ipari termelés 1969-ben 31%-kal nőtt. Külpolitikai téren a Szíriai Arab Köztársaság egyértelműen antiimperialista politikát követett; 1970 novemberében Hafez al-Aszad tábornokot a Baath-párt ideiglenes vezetőségének határozata alapján miniszterelnökké nevezték ki, 1971 márciusában pedig népszavazás útján a Szíriai Arab Köztársaság elnökévé választották. Az 1971 februárjában megalakult néptanácsban a Szíriai Arab Köztársaság összes haladó erői képviselve vannak. Az ország továbbra is szocialista irányvonalat követ. Szíria az Egyesült Arab Köztársasággal és Líbiával együtt az 1971. ápr. 17-én határozatilag proklamált Arab Köztársaságok Szövetségéhez tartozik (az EAK, Szíria és Líbia államfőinek közös deklarációja a bengházi csúcsértekezleten). (Amikor azonban 1972-ben proklamálták Egyiptom és Líbia teljes egyesülésének tervét, Szíria helyzete bizonytalanná vált a hármas államszövetségben. Aszad elnök 1972-ben Moszkvába látogatott. Az év folyamán tovább szilárdult a Szovjetunió és Szíria kapcsolata. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. III. évezred	Semita törzsek betörése (amorita bevándorlási hullám).
2300 körül	A kánaániták betörése Szíriába: számos kisállam alakul.
1500–301	Szíria egymást követően egyiptomi, asszír, babilóni (605), perzsa (539) és macedón (333) uralom alá kerül.
301–64	Szíria a hellenisztikus Szeleukida-birodalom középpontja.
I. e. 64–i. sz. 395	Szíria a Római Birodalom tartománya.
395–634	Szíria bizánci tartomány.
635	Damaszkuszt elfoglalják az arabok.
661–750	Damaszkusz az Omajjád-kalifátus székhelye.

868–905 Szíria az egyiptomi Túlúnidák uralma alatt.
1075–77 A szeldzsukok előretörése Szíria felé.
1260–1516 Szíriát egyesítik Egyiptommal a mamelukok uralma alatt.
1516–1918 Szíria török uralom alatt.
1603–17 Törökellenes felkelés Fahr ad-Din drúz herceg vezetésével.
1750–75 Törökellenes felkelés Dahir al-Umar vezetésével.
1799 Felkelés a török uralom ellen Damaszkuszban.
1831–32 és
1839–40 Szíria fölött Ali egyiptomi alkirály uralkodik.
1860–61 Franciaország a keresztény maroniták védelmének ürügyén katonai intervenciót hajt végre Szíriában, ezzel megkezdődik Szíria átalakítása francia érdekszférává.
1875 Az első törökellenes társaságok keletkezése Szíriában.
1916 A Franciaország és Nagy-Britannia által kötött Sykes–Picot-szerződés értelmében Szíriát francia gyarmatnak tekintik.
1920 Nagy-Szíria királyság megalapítása, uralkodója Fejszal (márc. 1). A francia gyarmati uralom létrehozása népszövetségi mandátumterület formájában (ápr.). A franciák elűzik Fejszalt Damaszkuszból (júl.).
1925 A Szíriai Néppárt megalapítása (a nemzeti burzsoázia szervezete).
1925–26 Népi felszabadító háború a francia gyarmati uralom ellen. Maszránál megsemmisítenek egy francia alakulatot (aug. 2).
1928 Az alkotmányozó gyűlés választásai; a megszálló hatalom feloszlatja ezt.
1930 Megalakul a Kommunista Párt.
1935–36 Tömegakciók a városokban a francia uralom ellen.
1936 Francia–szíriai szerződés a mandátumnak három éven belül történő megszüntetéséről (szept. 9).
1938 A szíriai parlament ratifikálja a szerződést (dec. 26); a francia parlament nem járul hozzá a ratifikáláshoz.
1939 Franciaország az alexandrette-i szandzsákot átadja Törökországnak.
1940 A francia hatalom szíriai képviselői a fasisztabarát vichyi kormányhoz csatlakoznak (jún.–júl.).
1941 Népi akciók a fasiszta rezsim ellen valamennyi szíriai városban (febr.). Szíriát brit csapatok és a „Szabad Franciaország" kötelékei szállják meg (jún.–júl.). Szíria formálisan többé nem mandátumterület, és a francia főbiztos proklamálja a független Szíriai Köztársaságot (szept. 27).
1943 Parlamenti választások és a nemzeti burzsoázia kormányának megalakítása; államelnök: Sukri al-Kuvatli.
1945 Szíria az ENSZ és az Arab Liga tagja lesz.
1946 A francia csapatok elhagyják Szíriát; a szíriai függetlenség napja (ápr. 17).
1948–49 Szíria részt vesz az izraeli–arab háborúban.
1955 Szíria nem csatlakozik a bagdadi paktumhoz (jan.). Részt vesz a bandungi konferencián (ápr.).
1956 Valamennyi politikai párt nemzeti paktumot köt a független kül- és demokratikus belpolitika kialakítására (márc.). Sukri al-Kuvatli hivatalos látogatása a Szovjetunióban (okt. 30–nov. 3).
1958 Az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) megalakulása (febr. 1). Az összes politikai pártokat betiltják (márc.).
1961 Nasszer elnök feloszlatja a szíriai végrehajtótanácsot (aug. 16). Szíria kilép az EAK-ból, és kikiáltják a Szíriai Arab Köztársaságot katonai felkelés és népi akciók segítségével (szept. 28). Szíria újrafelvétele az ENSZ-be (okt. 13) és az Arab Ligába (okt. 28).
1962 A hadsereg főparancsnoksága lemondásra kényszeríti a Davalibi-kormányt (márc. 28). A Basír al-Azme vezette új kormány a pozitív semlegesség politikáját hirdeti meg (ápr.). A bankok újra magántulajdonba kerülnek (máj.). Kháled al-Azem új kormánya (szept. 17-től) dec. 17-én meghirdeti a pártok küszöbönálló engedélyezését és a kivételes törvények felfüggesztését.
1963 Egy katonai lázadás után a Baath-párt kerül hatalomra (márc. 8); Szalah al-Bitar lesz a miniszterelnök (novemberig).
1964 Kormányellenes demonstrációk Homszban a Baath-uralom ellen, összetűzések

a kormánycsapatok és tüntetők között (febr. 24). Ideiglenes alkotmányt proklamálnak; Szíriát Demokratikus Szocialista Köztársasággá nyilvánítják (ápr. 26). A nemzeti forradalmi tanács felmondja a síriai–iraki (1963. okt.) katonai szövetséget (ápr. 27). Szalah Al-Bitart Amin al-Hafiz követi a miniszterelnöki székben, akit az újonnan létesített elnöki tanács elnökévé választanak (máj. 13). Sisakli volt amerikabarát államelnököt Ceresben (Brazília) meggyilkolják (szept. 27). Az al-Bitar-kormány lemondása (okt. 3).

1965 Az elnöki tanács rendelkezése alapján 107 ipari vállalatot egészen vagy részben államosítanak (febr. 1). Szocialistaellenes erők kormányellenes hangulatot szítanak, zavargások törnek ki (jan. 22–24). Munkások és parasztok tüntetnek Damaszkuszban a reakció által szított zavargások ellen (jan. 26). A diplomáciai kapcsolatok megszakítása Nyugat-Németországgal, válaszul arra, hogy Nyugat-Németország felvette a diplomáciai kapcsolatokat Izraellal (máj. 13). Szíria Nemzeti Forradalmi Tanácsa ismét Amin al-Hafizt választja az elnöki tanács elnökévé (szept. 2). Juszif Zuajent ismét miniszterelnökké nevezik ki (szept. 29). A Baath-párt összarab vezetése kikényszeríti a kormány lemondását.

1966 Zuajent ismét miniszterelnökké nevezik ki (febr. 23). Zuajen hivatalos látogatást tesz a Szovjetunióban (ápr. 18–25).

1967 Egyezményt írnak alá az IPC brit ásványolaj-társasággal a Szírián áthaladó iraki ásványolaj szállítási díjának felemeléséről (márc. 2). Harcok Izrael és Szíria között a határon (ápr. 7). Izraeli támadás a Szíriai Arab Köztársaság ellen (jún. 5). Szíria hajlandó megkezdeni a tűzszüneti tárgyalásokat, Izrael azonban elfoglalja a Golan-magaslatokat (jún. 9–10). Al-Ataszi elnök megköszöni a szocialista országok Szíria iránti szolidaritását (jún. 14). Szíriai katonai delegáció látogat Moszkvába (aug. 15). A Szovjetunió megkezdi az Eufrátesz duzzasztógátjának építéséhez szükséges felszerelés szállítását (júl.–aug.). Az összes magánkézben levő művelődési intézményt államosítják (szept. 14).

1968 Ataszi államelnököt a Baath-párt főtitkárává, Szalah Dzsedid tábornokot pedig főtitkárhelyettesnek választják meg (okt. 16). Kormányalakítás; Ataszi újból miniszterelnök lesz (okt. 29).

1969 Izraeli légitámadások szíriai polgári létesítmények ellen (febr. 24). Véget ér a Baath-párt IV. rendkívüli kongresszusa (márc. 20). A diplomáciai kapcsolatok felvétele Dél-Vietnam ideiglenes forradalmi kormányával (jún. 23). A Szíriai Arab Köztársaság párt- és kormányküldöttsége Ataszi elnök vezetésével látogatást tesz a Szovjetunióban (júl. 3–12).

1970 Súlyos katonai összetűzések a Golan-magaslatokon (febr. 2–4). Megválasztják a Baath-párt ideiglenes vezetőségét (nov. 17). Hafez al-Aszad tábornokot miniszterelnökké nevezik ki (nov. 21). A Szíriai Arab Köztársaság csatlakozik az Egyesült Arab Köztársaság, Líbia és Szudán föderációjához (nov. 27).

1971 Szíriai párt- és kormányküldöttség látogat a Szovjetunióba (febr. 1–3). Népi tanács alakul (febr. 16). Hafez al-Aszadot államelnökké választják (márc. 12). Szíria, az Egyesült Arab Köztársaság és Líbia részvételével megalakul az Arab Köztársaságok Szövetsége (ápr.).

1972 Aszad elnök látogatást tesz a Szovjetunióban. Tárgyalások kezdődnek Egyiptom és Líbia teljes egyesítésére. Így kétségessé válik Szíriának és az Arab Köztársaságok Szövetségének viszonya.

Al-Fatat: Törökellenes ifjúarab társaság; 1911-ben szíriai diákok alapították Párizsban. Célja: az ország felszabadítása a török elnyomás alól, független arab állam létrehozása.

Aszad, Hafez al-: szül. 1929-ben; politikus és katona; 1966-tól honvédelmi miniszter, 1970–71: miniszterelnök, 1970-től a Baath-párt főtitkára, 1971-től államelnök.

Ataszi, Nureddin al-: szül. 1929-ben; politikus; 1963-ban belügyminiszter, 1966–70: államelnök, 1968–70: egyúttal miniszterelnök is.

Baath-párt (Az arab megújhodás szocialista pártja): 1953-ban alakult az Arab Megújhodás Pártjából és az Arab Szocialista Pártból. A városi és a vidéki kispolgárság érdekeit képviseli. A párt alapító tagjai: Michel Aflak és Szalah al-Bitar.

Bagdas, Khaled: szül. 1912-ben; 1933-tól a KP KB főtitkára; 1954–58: a szíriai parlament tagja; 1932-ben ő fordította le a Kommunista Kiáltványt arab nyelvre.

Bustani, Butrus al-: maronita tudós Bejrútban,

1819–83; az ő nevéhez fűződik az első arab szótár és lexikon kiadása. Nagy része volt az arab irodalmi nyelv 19. századi reneszánszában.

Damaszkusz: ősrégi település több forgalmi útvonal kereszteződésénél. Az i. e. 15–14. századbeli egyiptomi feljegyzések már említik (az egyiptomi Új Birodalom idejében), a 15. és 13. században egyiptomiak és hettiták küzdenek birtoklásáért, a 12. századtól az arameus birodalom középpontja (Aram). Hosszan tartó harcokat folytat Izraellal; 732-ben III. Tiglatpilészer uralma alatt. 539-ben a perzsa birodalomhoz, 333-ban Nagy Sándor birodalmához tartozik, i. e. 64-ben a rómaiak hódítják meg, 395-ben a Bizánci Birodalomhoz csatolják. 635-ben az arabok hódítják meg. 661–750-ig az Omajjád kalifák székhelye; az Abbászidák alatt tartományi székhellyé süllyed, az Abbászida-kalifátus széthullása után Egyiptom fennhatósága alá (Túlúnidák és Fatimidák) kerül. 1100 után Damaszkusz a Buridák szeldzsuk dinasztiájának székhelye, Nureddin uralkodása alatt (1154-től), és utóda, Szaladin uralkodása alatt (1174–93) ismét virágzásnak indult. A mongol támadás elhárítása után 1260 és 1516 között az egyiptomi mamelukok birtokában volt. Azóta 1918-ig megszakításokkal (1832–40) Szíria török vilajet fővárosa, és Bejrút mellett a törökellenes arab nemzeti mozgalom középpontja. 1918 októberében brit csapatok szállták meg, 1920-ban Szíria francia mandátumterület fővárosa lett. 1925-ben és 1926-ban a nemzeti felkeléseket francia terrorbombázásokkal törték le. A bombázások súlyos károkat okoztak a városban. 1946-tól a független Szíriai Köztársaság fővárosa.

Fahr ad-Din: drúz fejedelem (emír); ur. 1586–1613; 1572–1635 (kivégezték); a törökellenes szíriai felkelés vezére.

Kuvatli, Sukri al-: államférfi, szül. 1892-ben; a francia imperializmus által levert 1920-as szíriai felkelés után 1920–31-ig száműzetésben élt Egyiptomban; visszatérése után az antiimperialista függetlenségi mozgalom egyik vezetője; 1943–49: a köztársaság elnöke. 1949–54: ismét egyiptomi száműzetésben. 1955–58: újból a köztársaság elnöke; jelentős része volt abban, hogy Szíria és Egyiptom Egyesült Arab Köztársaságként egyesült.

Szíria Kommunista Pártja: 1930-ban alakult; 1948-ban egyesült a Libanoni Kommunista Párttal. 1958-tól ismét önálló párt. 1966-ban 10 000 tagot számlálva Szíria legerősebb pártja.

Dr. L. Rathmann

Szomália

Szomália, Szomáli Demokratikus Köztársaság (Al-Dzsumhúrijat asz-Szúmálíjá ad-Dímúkrátíjat – Somali Democratic Republic); demokratikus köztársaság Kelet-Afrikában, a Szomáli-félszigeten; területe: 637 657 km²; lakossága (1970): 3 millió; fővárosa: Mogadiscio (Mogadisu); közigazgatási beosztása: 8 közigazgatási kerület; hivatalos nyelve az angol, az olasz és a szomáli.

Az őskorból származó leletekből és sziklarajzokból arra lehet következtetni, hogy a Szomáli-félsziget a legrégibb időktől fogva lakott terület. Már az i. e. III. évezredben küldtek az egyiptomi fáraók kereskedőhajókat a Tömjénföldnek nevezett Puntba (valószínűleg Észak-Szomália). Az országot feltehetően már akkor szomáli törzsek népesítették be. Az időszámításunk előtti utolsó évszázadokban sem szakadt meg a kereskedelmi forgalom folytonossága, mindenekelőtt Dél-Arábiával és Egyiptommal. Időszámításunk első évszázadaiban Szomália északi része az akszumi birodalomhoz tartozott. Aualit (Zeila?) kikötője a legjelentősebb akszumi átrakókikötők egyike volt az indiai kereskedelmi forgalomban.

A 7. században a jemeni mohamedán arabok több városállamot alapítottak Észak-Szomáliában (Zeila, Ifat és Hadzsa), 908–920 között pedig ománi arabok és kisebb részben perzsák telepedtek le ezen a területen és megvetették Mogadisu, Barava, Merka városának alapjait, melyek fontos kereskedelmi telepekké fejlődtek. A 13. század óta Zeila városa gyakorolta az uralmat Észak-Szomáliában. 1500-ban uralkodója meghódította az etióp Harrart és 1527–41-ben úgyszólván egész Etiópiát. Észak-Szomáliát oszmán törökök foglalták el, a keleti partot portugálok, ez a 16. században véget vetett a városállamok önállóságának. A 17. század vége felé a maszkati szultán (Kelet-Arábia) elűzte a portugálokat. A 19. század közepétől a keleti part Zanzibárhoz tartozott. 1862-ben Franciaország egy danakil törzsfőnöktől megszerezte Obok kikötőjét, majd 1883–87-ben más, Tadzsura-öböl menti törzsfőnökökkel szerződést kötött. Valamennyi szerzeményt 1896-ban Francia Szomáliföld néven gyarmattá egyesítették.

1875–84-ben egyiptomi csapatok szállták meg Zeilát és Berberát, majd a szudáni Mahdi-felkelés miatt ismét feladták. Nagy-Britannia e területek törzsfőnökeivel azonnal „védelmi szerződéseket" kötött, majd 1884-ben megszállta Zeilát,

Berberát és Bulhart. 1887-ben a „szerzeményeket" Brit Szomáliföld néven egyesítve protektorátussá tették.

1889-ben Obbia városának megszállásával az olaszok is bekapcsolódtak a Szomáli-félsziget gyarmati felosztásába. 1892–93-ban Szomália keleti partján úgyszólván minden helységet „bérbe vettek" Zanzibártól, amelynek szultánja 1905-ben pénzbeli kárpótlás ellenében lemondott az e területeket illető jogairól. 1908-ban Olaszország Olasz Szomáliföld néven gyarmattá egyesítette birtokait. 1899-ben Szomália népe Brit Szomáliföldön 21 évig tartó szervezett szabadságharcot indított nemzeti hőse, Mulla Hadzs Muhammed ibn Abdullah Haszán vezetésével, aki mahdinak nyilvánította magát.

1924-ben Nagy-Britannia egy Olaszországgal kötött szerződés alapján lemondott Jubaföldről (Délnyugat-Szomáliában). 1935-ben Olasz Szomáliföld és Eritrea térségéből indult meg a fasiszta támadás Etiópia ellen. 1941–50-ben brit csapatok tartották megszállva az egykori Olasz Szomáliföldet, amely 1949-ben a Szovjetunió szavazata ellenére az ENSZ védnökségi területeként ismét olasz fennhatóság alá került, ezzel ténylegesen visszaállították az olasz gyarmati uralmat. A függetlenségi harc élére az 1943-ban alapított Ifjú Szomáli Liga (Somali Youth League, SYL) lépett. Az első parlamenti választások után, 1956-ban az olasz területen ez a párt alkotta a kormányt, és számos intézkedést hozott a lakosság érdekében. A lakosság akcióitól támogatva követelte Szomália függetlenségét; végül az olasz hatóságok 1960. júl. 1-én kénytelenek voltak függetlenné nyilvánítani a védnökségi területet. Ugyanazon a napon az egykori olasz terület a már 1960. jún. 26-án függetlenné vált Brit Szomáliföldderel Szomáli Köztársaság néven egyesült. Az első elnök Adan Abdullah Oszman (szül. 1908), a miniszterelnök Abdi Rasid Ali Sermarke (szül. 1919) lett. Szomália az Európai Gazdasági Közösség társult tagja lett, és 1963 májusa óta az Afrikai Egységszervezet tagja.

1964 elejétől napirenden voltak Szomália és Etiópia között a határvillongások a szomáliak által lakott etióp területek miatt (Ogaden tartomány). A határincidensek harcokhoz vezettek, amelyeknek az 1964. febr. 15-én, ill. az 1964. márc. 30-án kötött fegyverszünet vetett véget. Feszültté vált a kapcsolat Kenyával is, mert Kenya északkeleti tartományait is szomáli törzsek lakják.

1964. márc. 30-án megtartották az új nemzetgyűlés választásait, amelyekből a kormánypárt, az Ifjú Szomáli Liga került ki győztesen. 1964. jún. 14-én Abdirazak Hadzsi Huszejn, az új miniszterelnök letette a hivatali esküt. Abdi Rasid Ali Sermarket 1967 júniusában hat évre köztársasági elnökké választották. 1967 októberében egyezményt készítettek elő Etiópiával a határincidensek tárgyában. 1969. okt. 15-én meggyilkolták Sermarke elnököt. 1969. okt. 21-én a Legfelsőbb Forradalmi Tanács vette át a hatalmat Mohammed Sziad Barre vezetésével; 1969. okt. 23-án kikiáltották a Szomáli Demokratikus Köztársaságot. Szomália az 1969-es forradalmi fordulat után a nem kapitalista fejlődés útját választotta. 1970 májusában az összes külföldi bankokat és kőolajvállalatokat államosították.

Francia Szomáliföld mint ún. tengerentúli terület gyakorlatilag francia gyarmat. 1965 júniusában Szomália kormánya javaslatot nyújtott be az ENSZ-hez, hogy helyezzék két év időtartamra Francia Szomáliföldet az ENSZ védnöksége alá, majd engedjék a lakosságot szabad választás útján dönteni az ország jövőjéről. Hosszú ideig tartó bizonytalanság után, amely a lakosságot erősen nyugtalanította, 1967. márc. 19-én népszavazással a Franciaországhoz való tartozás mellett döntöttek. 1967 júniusában a francia nemzetgyűlés elfogadta a névváltoztatást Afar és Issa tengerentúli francia terület névvel.

W. Stegner

Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége

Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, SZSZSZR (Szojuz Szovjetszkih Szocialisztyicseszkih Reszpublik), másként Szovjetunió; szocialista köztársaságok szövetségi állama Kelet-Európában, Észak- és Közép-Ázsiában; területe az északi és a keleti part menti szigetekkel (Novaja Zemlja, Szevernaja Zemlja, Novaja Szibir, illetve Szahalin, a Kurili-szigetek stb.) együtt 22 402 200 km^2; lakossága (1970): 241,7 millió; fővárosa: Moszkva; közigazgatási beosztása: 15 szövetségi szovjet köztársaság, ezeken belül 20 autonóm szovjetköztársaság, 8 autonóm terület (oblaszty), 10 nemzeti körzet, 6 tartomány (kraj) és 107 terület (oblaszty); hivatalos nyelve az orosz, ezen kívül a szövetségi szovjetköztársaságokban, az autonóm szovjetköztársaságokban, az autonóm területeken és a nemzeti körzetekben az ott élő nemzetiségek nyelvei, ill. tájnyelvei is hivatalos érvényben vannak.

Őstársadalom és rabszolgatartó államok a mai Szovjetunió területén

A mai Szovjetunió déli része (Örményország) ama területek közé tartozik, ahol az emberélet legrégibb nyomaira bukkantak.

A rabszolgatartó társadalom csak délen alakult ki. A mai Szovjetunió területének első állama, Urartu, az i. e. 9. század derekán keletkezett az örményországi Van-tó környékén. Itt magas fejlettségű kézműipar és mesterséges öntözőrendszer alakult ki. Urartu lakosai ismerték az ékírást, számrendszert dolgoztak ki és a matematika alapjaival is tisztában voltak. Az i. e. 6. század elején Urartut leigázták a dél felől behatoló médek és az észak felől támadó sztyeppei népek. Közép-Ázsiában az i. e. I. évezredben három rabszolgatartó állam jött létre, mégpedig Horezm, Baktria és Szogdiana. Az i. e. 4. században Nagy Sándor Közép-Ázsia nagy területeit hódította meg. Halála után ezek a területek a Szeleukidák birodalmához tartoztak. A később kialakult közép-ázsiai és Kaukázuson túli rabszolgatartó államokat Parthia, Kusan, Örményország stb., hamarosan idegen hódítók igázták le.

Az i. e. 6. és 5. században, a Fekete-tenger északi partján végbement görög kolonizáció nyomán számos város keletkezett (Tűrasz, Olbia, Kherszoneszosz, Theodoszia, Nümphaion, Pantikapaion, Tanaisz, Phanagoreia és mások). A görögök élénk kereskedelmet folytattak a szomszédos szkítákkal és szarmatákkal. A legfontosabb rabszolgatartó állam ezen a vidéken a Boszporuszi királyság volt, ahol az i. e. 2. században Szaumakosz vezetésével nagy rabszolgafelkelés tört ki.

A Kijevi Rusz

A Fekete-tengertől északra eső térségben éltek a keleti szlávok. Az i. sz. 3–7. században a keleti szlávok a gót, a hun és a türk betolakodók elleni harcuk során időlegesen törzsszövetségekbe tömörültek („katonai demokrácia"). A 9. században a keleti szlávoknál létrejött az osztálytársadalom. Hosszan tartó belső fejlődési folyamat eredményeként kialakult a kora feudális orosz állam, a Kijevi Rusz, amelyben nemsokára az összes keleti szláv törzsek (poljánok, szlovének, krivicsek, drevljánok, szeverjánok, radimicsek, ulicsok, busánok, dregovicsok, vjaticsok, tivercek és mások) egyesültek. A keleti szlávok fő foglalkozása a földművelés volt, de széleskörűen elterjedt az állattenyésztés, a vadászat és a halászat is. A Kijevi Rusz élén a fejedelem állt, aki kíséretével (druzsinájával) együtt hűbéri függésbe döntötte a szabad parasztokat (szmerdeket). A nemesek (a druzsina tagjai) saját hűbéri gazdaságaik megteremtésére törekedtek. 988-ban, Vlagyimir nagyfejedelem uralkodása idején a Kijevi Rusz felvette az ortodox keresztény vallást. Ezzel tovább erősödtek a hűbéri viszonyok. A 8–10. században jöttek létre az ősi orosz városok, amelyek közül a legjelentősebbek (Kijev, Novgorod, Pszkov, Polock, Szmolenszk) nagy kereskedelmi és kézművesközpontokká fejlődtek.

A Kijevi Rusz védelmi harcokat vívott a sztyeppék nomád népeinek támadásaival szemben. Fejedelmei átmenetileg uralmuk alá hajtották a Balkán-félsziget egyes részeit, és kereskedelmi szerződéseket kötöttek Bizánccal (911, 945). A Kijevi Rusz Bölcs Jaroszláv uralkodása alatt (1019–1045) érte el fejlődésének csúcspontját. A Karolingok birodalma mellett az ősi orosz állam az akkori Európa legjelentősebb állama volt. A korai orosz állam fejlett, anyagi és szellemikultúrája (építőművészet ikon- és freskófestészet) magas színvonalúnak nevezhető.

A feudális széttagolódás folyamata

A 11. század derekán feudális széttagolódás következett be. A feudális földtulajdon a naturális gazdálkodás következtében önálló feudális fejedelemségek kialakulását eredményezte, s ezek az államalakulatok kiváltak a kijevi állam kötelékéből. Kijevi Rusz területén a legfontosabb részfejedelemségek a következők voltak: a rosztov-szuzdali fejedelemség északkeleten, a halics-volhíniai fejedelemség délnyugaton és a novgorodi fejedelemség északnyugaton. Halics-Volhínia a 13. században elérte hatalmának csúcspontját, de a 14. században litván és lengyel uralom alá került. Novgorod–Pszkov bojár köztársaság volt, ahol a fejedelmek hatalmát erősen megnyirbálták. A legnagyobb politikai jelentőségre a 11–12. században a rosztov-szuzdali fejedelemség tett szert. Itt rakta le 1147-ben Jurij Dolgorukij Moszkva város alapkövét. Andrej Bogoljubszkij 1169-ben elfoglalta Kijevet, s államának fővárosául az északkeleten fekvő, Kljazma menti Vlagyimirt választotta.

A mongolok legyőzik a kijevi Oroszországot

A széttagoltság következtében meggyengült orosz fejedelemségek képtelenek voltak kellő mértékű ellenállást kifejteni a mongolok támadásával szemben. 1223. évi első előnyomulásuk után a tatár-mongolok 1236 és 1240 között elfoglalták csaknem az egész Kijevi Ruszt, leigázták, kivéve az északnyugati területeket, amelyeknek Novgorod volt a székhelye.

A mongol iga súlyos teherként nehezedett Oroszországra. A mongolok a Volga alsó szakasza körül létrehozták az Arany Horda Birodalmát, s onnan pusztították és fosztogatták az országot. Hadisarcot vetettek ki és kézművesek ezreit hajtották rabszolgaságba. Helytartóik (a baszkakok) minden ellenállást letörtek. Az orosz fejedelmeket a mongol kánok nevezték ki. A mongol uralom gátolta Oroszország gazdasági és kulturális fejlődését. Ebben gyökerezik a naturális gazdálkodás szívóssága és Oroszország későbbi elmaradottsága a nyugat-európai országokhoz képest.

Északon Alekszandr Nyevszkij sikeres harcokat vívott az előretörő svédek ellen (győzelem a Névánál 1240-ben) és a német lovagrend seregei ellen (győzelem a Pejpusz-tónál 1242-ben, az ún. „jégcsata"). Nyugaton viszont Ukrajna, Belorusszia, sőt Oroszország egyes területei is a litván nagyfejedelemség fennhatósága alá kerültek.

Az orosz területek egyesülése Moszkva körül és a központosított egységállam kialakulása

Oroszország gazdasága csak a 14. század második felében kezdte kiheverni a mongol uralom következményeit. A gazdasági és a politikai vezető szerepet Északkelet-Oroszország szerezte meg. Ivan Kalita fejedelem uralkodása (1325–40) idején Moszkva lett a politikai központ, ide tette át székhelyét egész Oroszország metropolitája is.

Moszkva kezdeményezte mindazon erők tömörítését, amelyek készek voltak harcolni a mongolok ellen. Dmitrij Donszkoj moszkvai nagyfejedelem (1359–89) egy túlnyomórészt polgárokból és parasztokból álló hadsereg élén a kulikovói csatában (1380) az első súlyos vereséget mérte az Arany Hordára.

Az orosz területek Moszkva körüli tömörítéséért folytatott harc során heves feudális belvillongások törtek ki a nagyfejedelmek és a számos részfejedelem között. A győzelem végül is II. Vaszilij (Tyomnij) (1425–62) idején a nagyfejedelmi hatalomé lett. A 15. század végén megértek a politikai és gazdasági feltételek Oroszország valamennyi területének egyesítéséhez: a nagyfejedelem szüntelenül növekvő saját feudális földtulajdonára, valamint a hűbérurak új rétegére, a dvorjánokra (hivatali nemesség) támaszkodhatott. A városok lakossága is érdekelt volt az erős központi hatalom kialakulásában. Siettették az egyesülést a komoly külső fenyegetések is.

Az egyesülés folyamata III. Iván (1462–1505) és III. Vaszilij (1505–33) uralkodása alatt lényegében lezárult. 1463-ban csatlakozott Jaroszlavl, 1474-ben pedig Rosztov is. 1478-ban a novgorodi nemesi köztársaság is beolvadt a moszkvai nagyfejedelemségbe, 1510-ben Pszkov, 1521-ben Rjazany csatlakozott.

1476-ban Moszkva megtagadta az adófizetést az Arany Hordának. Az 1480-as „ugrai szembenállás" a mongolok katonai vereségét jelentette. Az Arany Horda birodalma több kisebb részállamra bomlott (Krím, Asztrahany, Kazany, Szibir). Az orosz területeknek egy Moszkva vezetése alatti egységes, központosított államban való egyesítése történelmileg haladó lépést jelentett, mert kedvezőbb feltételek jöttek létre a gazdaság és a kultúra további fejlődéséhez. Hathatósabban védekezhettek a külső ellenség támadásaival szemben is.

A 16. században erősödött a hűbéri elnyomás. IV. (Rettegett) Iván (1533–84) uralkodása alatt a központi hatalom tovább erősödött. Hogy a bojár nemesség ellenállását megtörje, IV. Iván bevezette az ún. opricsnyina rendszerét (1565–72), s ezzel súlyos csapást mért a bojárok gazdasági és politikai hatalmára. Az opricsnyinától azonban a parasztok is szenvedtek, az addiginál is keservesebb jobbágysorba süllyedtek. A növekvő nyomás elől számos paraszt a délorosz sztyeppékre menekült, s ott a 16. században létrejött egy kozákállam, a Zaporozsjei Szics.

IV. Iván uralkodása idején Oroszország meghódította a kazanyi (1552) és az asztrahanyi (1556) tatár kánság területét. Ezzel megszerezte a Volga-vidéket, s kedvező kiindulópontot talált szibériai előnyomulásához. Oroszország ezzel soknemzetiségű állammá vált. A másik nagy külföldi vállalkozás, a Keleti-tenger felé tervezett áttörés, nem sikerült. Az 1558-tól 1583-ig tartó livóniai háború kezdeti sikerek után kudarccal végződött.

1564-ben megjelent az első, Oroszországban nyomtatott könyv. A politikai publicisztika jelentős alkotásai voltak egy Pereszvetov nevű nemes írásai, amelyekben a szerző az autokratikus monarchia elméletét fejtegette, de figyelemreméltók ellenlábasának, a bojárok érdekeit védelmező Kurbszkij hercegnek az írásai is.

A jobbágyrendszer erősödése és az abszolutizmus kialakulása

IV. Iván gyengeelméjű fiának, Fjodornak a halálával 1598-ban kihalt a Rurik-dinasztia. A parasztoknak a fokozódó jobbágysorba süllyedéssel szembeni növekvő ellenállása, amely kiélezte az osztályellentéteket, az orosz uralkodó osztályon belüli ellentétek, továbbá a lengyel hűbérurak nyílt beavatkozása Oroszország ügyeibe, a 17. század elején mélyreható társadalmi és poli-

tikai válságot robbantott ki („a zűrzavarok időszaka”).

A lengyelek által támogatott I. Ál-Dimitrijnek 1605-ben, a IV. Iván politikáját folytató Borisz Godunov cár (1598–1605) halála után sikerült meghódítania Moszkvát. 1606-ban I. Ál-Dimitrijt egy népi felkelés során megölték.

1606–07-ben Ivan Bolotnyikov vezetésével kirobbant az első oroszországi paraszttháború. A mozgalom elbukott,mert nem volt világos politikai célkitűzése, s a felkelők nem léptek fel egységesen.

A lengyel hűbérurak kihasználták Oroszország súlyos belpolitikai helyzetét. 1610-ben elfoglalták Moszkvát, 1612-ben azonban a Minyin és Pozsarszkij vezette nemzeti felkelés ismét elűzte őket. A Zemszkij Szabor Mihail Romanovot (1613–45) választotta meg cárnak. A Lengyelország és Svédország elleni háború 1617–18-ig elhúzódott. Oroszország ismét elveszítette Szmolenszket és a Balti-tenger partvidékét. Nem járt sikerrel a Lengyelország elleni újabb háború (az 1632–34-es szmolenszki háború) sem.

A 17. században Oroszország gazdasági téren tovább fejlődött. Kialakult az orosz belső piac. Létrejöttek az első manufaktúrák, amelyek részben már bérmunkásokat foglalkoztattak. Az 1649-es törvénykönyv (Ulozsenyije) rögzítette a jobbágyi függést. A parasztok kilenctized része nem volt szabad.

A növekvő hűbéri elnyomás városi felkelésekhez vezetett (1648-ban és 1662-ben Moszkvában, 1650-ben Pszkovban és Novgorodban). Az osztályharc csúcspontja a Sztyepan Razin vezette nagy paraszttháború (1667–71). Ebben kozákokon és orosz jobbágyparasztokon kívül a Volga-vidék nem orosz népcsoportjai is részt vettek.

Jelentős külpolitikai esemény volt a 17. század második felében Ukrajna és Oroszország újraegyesítése (1654), amelyhez az ukrán nép Bogdan Hmelnyickij vezette harca nyitotta meg az utat. Az ezután kitört orosz–lengyel háborúban azonban csak Ukrajna keleti részét – a Dnyeperig és Kijevig – sikerült megtartani (andruszovói fegyverszünet 1667-ben). Fontos eseményt jelentett még Kelet-Szibéria Oroszországhoz csatolása; az ország területe ezzel elérte a Csendes-óceánt.

A 18. század elején I. Péter (1689–1725) erőszakos kísérletet tett Oroszország elmaradottságának felszámolására. A termelőerők számottevően növekedtek. 1725 táján az országban már mintegy 200 manufaktúra működött. Különösen jelentős volt az uráli vasércbányászat és a hajóépítés. Ekkor hozták létre Pétervárt mint az ország gazdasági központját és fővárosát.

Az államigazgatásban végrehajtott gyökeres változtatások (a szenátus létrehozása, a prikázok kollégiumokkal való helyettesítése, a Szent Szinódus létrehozása a patriarkátus helyett világi tisztviselőkkel, a hadsereg korszerűsítése) fontos lépéseket képviseltek az abszolutizmus kialakulása és az uralkodó osztály hatalmának megszilárdítása szempontjából.

I. Péter miután sikertelen harcokat folytatott Törökország ellen azért, hogy kijusson a Feketetenger partjára, az ország erőit a balti partvidék meghódítására összpontosította. Oroszországnak kezdeti vereségek után az északi háborúban (1700–21) sikerült döntő vereséget mérnie legfőbb ellenfelére, Svedországra és kijutnia a tengerhez. A háború csúcspontja a XII. Károly svéd király hadserege fölött aratott 1709. évi poltavai győzelem volt. A nystadi béke nyomán Oroszország birtokába került Livónia, Észtország és Ingria (Ingermanland).

A külpolitikai sikereket a néptömegek kizsákmányolásának további fokozásával érték el, amely ellen a városi plebejus-rétegek és a jobbágyparasztok több helyütt fellázadtak (asztrahányi felkelés 1705–06-ban, a Bulavin vezette paraszttháború 1707–08-ban).

A 18. század második negyedében számos palotaforradalom zajlott le; az uralkodók gyakran váltották egymást. 1739-ben Oroszország meghódította Azovot. A hétéves háborúban az ország Franciaország és Ausztria oldalán vett részt. III. Péter cár azonban – II. Frigyes porosz király tisztelője volt – különbékét kötött vele és ezzel megmentette Poroszországot a vereségtől.

Fontos kulturális esemény volt a moszkvai egyetem megalapítása (1755), amelyben jelentős része volt Lomonoszovnak, a nagy orosz tudósnak.

Az oroszországi jobbágyrendszer válságának kezdete

A 18. század második felében Oroszországban mindinkább tért hódítottak a kapitalista formák. Gyorsan nőtt a manufaktúrák aránya az ország össztermelésében. A század végén már 2000 manufaktúra működött Oroszországban, s ezek kereken 200 000 munkást foglalkoztattak. Első helyen a bányászat állt. Oroszország 1750 táján a világ legnagyobb nyersvastermelő országa volt. Gyorsan fejlődött a pamutszövő, a posztó- és a bőripar is. Sok helyütt jöttek létre mezőgazdasági termékeket feldolgozó üzemek, elsősorban pálinkafőzdék.

A termelőerők fejlődése elmélyítette az egyes területek társadalmi munkamegosztásának és gazdasági specializálódásának folyamatát. Kifejlődött a bel- és külkereskedelem. 1753-ban eltörölték a belföldi vámokat. Mindemellett továbbra is a feudális jobbágyrendszer dominált. Kiéleződött az ellentét a növekvő termelőerők és

az elavult feudális termelési viszonyok között. A 18. század végétől kezdve a feudális rendszer állandó válságban volt.

A parasztok kizsákmányolásának további fokozódása miatt tört ki az orosz történelem legnagyobb parasztháborúja, az 1773–75. évi Pugacsov-felkelés. A cári rendszer csak nagy erőfeszítések árán tudta leverni a mozgalmat.

Külpolitikai téren Oroszország II. Katalin uralkodása idején (1762–96) két sikeres háborút vívott Törökország ellen (1768–74 és 1787–92), kikényszerítve az áttörést a Fekete-tengerhez. 1783-ban Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet. 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben az ország részt vett Lengyelország három felosztásában, s ennek során megkapta Belorussziát és Nyugat-Ukrajna legnagyobb részét.

A francia forradalommal szemben a cárizmus ellenséges magatartást tanúsított. I. Pál uralkodása (1796–1801) idején Oroszország részt vett a Franciaország elleni koalíciós háborúkban. Amikor I. Pál britellenes irányvonalra tért át és szövetkezett Napóleonnal, e politika ellenzői meggyilkolták.

A jobbágyrendszer válságának éleződése. Az önkényuralom elleni harc kezdete

I. Pál fia és utóda, I. Sándor (1801–25) uralkodásának kezdetén álliberális lépésekkel leplezte alapjában reakciós magatartását. Szperanszkij, a belpolitika irányítója alkotmánytervezetet dolgozott ki, amely azonban sohasem lépett hatályba. Szperanszkijt a főnemesség megbuktatta, helyét a reakciós Arakcsejev vette át.

1805 és 1807 között Oroszország ismét részt vett a Franciaország elleni háborúkban. A tilsiti béke (1807) megkötése után a cári rendszer egyezséget kötött Napóleonnal. Oroszország csatlakozott a Nagy-Britannia ellen irányuló kontinentális zárlathoz, jóllehet ennek rendkívül súlyos következményei voltak.

A Perzsia (1804–13), Törökország (1806–12) és Svédország (1806–09) elleni háborúkban Oroszország birtokába került Észak-Azerbajdzsán, Dagesztán, Nyugat-Grúzia, Besszarábia és Finnország.

1812 júniusában a „Grande Armée" megtámadta Oroszországot. Ezzel megkezdődött a napóleoni Franciaország elleni honvédő háború. Napóleon Moszkva átmeneti meghódítása ellenére megsemmisítő vereséget szenvedett. Az orosz nép nagy tömegei keltek fel a betolakodók ellen és járultak hozzá a franciák kiűzéséhez. 1813–14-ben az orosz csapatok kivették részüket azokból a harcokból, amelyek eredményeként Európában összeomlott Napóleon uralma. A bécsi kongresszus (1814–15) Franciaországban, Németországban, Itáliában és másutt visszaállította a régi feudális rendszert. Oroszország, Ausztria és Poroszország uralkodói, félve a forradalmi és nemzeti mozgalmaktól, megalakították a reakciós Szent Szövetséget, amelyhez csaknem valamennyi európai állam csatlakozott. Oroszország vezető politikai hatalom, „Európa csendőre" lett.

Az 1812-es honvédő háború és a parasztoknak a jobbágyrendszer elleni tömegmozgalma számottevő befolyást gyakorolt az orosz nemesség haladó szellemű képviselőire. Titkos szövetségek jöttek létre. Ezeket elsősorban nemesi származású tisztek szervezték, akiknek célja a jobbágyrendszer eltörlése és a cárizmus megdöntése volt. Az 1825 decemberére tervezett dekabrista felkelés azonban kudarcot vallott, mivel a nemesi forradalmárok visszariadtak attól, hogy kapcsolatot keressenek a néptömegekkel.

I. Miklós uralkodása (1825–55) idején fokozódott a reakciós nyomás. A hírhedt „Harmadik Ügyosztály", a legkegyetlenebb módon üldözte a cárizmus ellenfeleit. A jobbágyrendszeren nyugvó gazdaság mindinkább felbomlott, növekedett a parasztfelkelések száma. A mezőgazdaságban tőkés viszonyok alakultak ki, s a 19. század 30-as éveiben Oroszországban megkezdődött az ipari forradalom.

A jobbágyrendszer válsága következtében a nemesség egy része – azok, akikre hatással volt a polgári-kapitalista fejlődés –, valamint a liberális értelmiség síkraszállt a jobbágyrendszer megszüntetéséért és azért, hogy a hűbéri állam reformok révén polgári monarchiává alakuljon át. Az egyik csoport, a „západnyikok" (nyugatosok) csoportja az alkotmányos monarchiában találta meg eszményét. Ezzel szemben a szlavofilek Oroszország sajátos történelmi fejlődésének tételét hirdették, és a patriarchális faluközösség, valamint az ortodoxia erősítésében látták az ország megmentésének kulcsát. Mindkét irányzat félt a forradalmi mozgalomtól, s kompromisszumra törekedett a cárizmussal.

Mindkét irányzattal szemben álltak az orosz értelmiség demokratikus, haladó szellemű képviselői (Herzen, Ogarjov, Belinszkij), akik a cárizmus forradalmi úton való megdöntéséért, a jobbágyrendszer teljes megszüntetéséért küzdöttek, s új, forradalmi-demokratikus ideológiát honosítottak meg Oroszországban. Az ő befolyásuk alatt állt az ún. Petrasevszkij-kör, egy utópista szocialista csoport, amely 1845 és 1849 között működött Pétervárott.

A 19. század második negyedében a cárizmus célja elsősorban valamennyi forradalmi és nemzeti mozgalom elnyomása volt (a Szent Szövetség kongresszusai, az 1830–31-es lengyel felkelés leverése, a magyarországi forradalom elfojtása

1849-ben). A cári rendszer balkáni hódító tervei elsősorban Nagy-Britannia, Ausztria és Franciaország ellenállásába ütköztek. Az 1828–29. évi orosz–török háborúban elért katonai sikerek után az 1853–56. évi krími háborúban a cári hadsereg érzékeny vereséget szenvedett. Az elmaradott Oroszország alulmaradt a két tőkés nagyhatalommal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben. Az 1856-os párizsi békében Oroszországnak megtiltották, hogy hadiflottát tartson a Fekete-tengeren és parti erődítményeket építsen. Le kellett mondania a Duna torkolatvidékéről is.

Oroszország a kapitalizmus korszakában

A 19. század derekán rohamosan éleződött a feudális jobbágyrendszer válsága. Az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben új termelőerők érvényesültek, amelyek ellentétben álltak az elmaradott termelési viszonyokkal. Számos nagy textilüzem és kohóipari vállalat jött létre, több fontos vasútvonal épült, s növekedett a gőzhajózás jelentősége. Falun a 19. század elejétől kialakult az obrok-rendszer, amelynek kedvező hatásaképpen kialakult a szabad munkaerők viszonylag széles rétege, ez azonban nem elégíthette ki a növekvő bérmunkás- és szakemberszükségletet.

A jobbágyrendszer megszüntetése 1861-ben és a többi polgári reform

A parasztok igen sokféle formában megnyilvánuló feudális kötöttsége bizonyult a legfőbb akadálynak Oroszország kapitalista fejlődésében. A társadalmi-gazdasági válságot még csak kiélezte Oroszországnak a krími háborúban elszenvedett veresége, amely kíméletlenül leleplezte a jobbágyrendszer gazdasági gyengéit és elmaradottságát. 1856-tól kezdve számos paraszti megmozdulás ingatta meg az abszolutisztikus államhatalmat. A forradalmi demokraták csoportja arra törekedett, hogy a spontán paraszti tömegmozgalmat antifeudális és cárellenes irányba terelje. 1857-től A. I. Herzen Londonban kiadta a „Kolokol" („Harang") című folyóiratot, Oroszországban pedig a Csernisevszkij, Dobroljubov és Nyekraszov szerkesztette „Szovremennyik" („Kortárs") című lap tett szert jelentős befolyásra.

Az Oroszországban 1859 és 1861 között kibontakozott forradalmi válságot elmélyítették az uralkodó rétegek éles nézeteltérései. Amikor a paraszti reform már elkerülhetetlen volt, a jobbágyrendszer hívei rendkívül eltérő reformtervezeteket dolgoztak ki. Ezenkívül a nemesség és a liberális polgárság képviselői közötti ellentétek is meghatározták a forradalmi népi mozgalomnak tett engedmények mértékét és formáját.

Az 1861. február 19-i törvény (jobbágyreform) megszüntette a jobbágyrendszert. A földbirtokosok kénytelenek voltak 22,5 millió parasztot felszabadítani személyi függőségük alól. Ezek a parasztok azonban a nekik juttatott földért kötelesek voltak készpénzben vagy „ledolgozás" útján megváltást fizetni. Ennek behajtását csak 1907-ben, a forradalom hatására szüntették meg véglegesen. A parasztokat fizetési kötelezettségük teljesítéséig „időköteleseknek" tekintették, s továbbra is kötelesek voltak robotmunkát végezni a nemesi birtokokon, valamint természetbeni adót fizetni. Ezenkívül a reformot kezdeményező nemesek megkurtították a parasztok által 1861 előtt megművelt földterületet, oly módon, hogy átlagosan 18%-kal kevesebb földet juttattak az egykori jobbágyoknak. A termékeny feketeföldi vidékeken ezek az „otrezok"-ok a paraszti földek 40%-át tették ki. A reformnak ez a rabló jellege azt eredményezte, hogy az orosz parasztság rendkívül súlyos anyagi körülmények között jutott el az ország tőkés fejlődési szakaszába.

Az agrárstruktúrában végbement átalakulások a társadalmi élet más területein is változásokat idéztek elő. Az 1864-es zemsztvo-reform falusi és városi önkormányzati szerveket hívott életre, amelyek a következő időkben egészségügyi problémákkal foglalkoztak, iskolákat és közlekedési utakat építettek stb. Ugyanebben az évben egy igazságügyi reform értelmében körzeti bíróságokat és fellebbviteli hatóságokat hoztak létre, kisebb vétségek esetén pedig elegendő volt a békebírák ítélkezése is. Ezek az intézkedések vetették meg az alapját a polgári elvek érvényesülésének a bírói szervezetben és a bíráskodásban. 1870-ben új városigazgatási rend lépett életbe; ennek értelmében a nagyobb helységekben vagyoni cenzus alapján városi dumát választottak, amely maga alkotta a városi közigazgatást. Más reformok az alap- és felsőfokú oktatást, valamint a hadsereget érintették: 1874-ben bevezették az általános hadkötelezettséget.

Mindezek a reformok számos feudális maradvány ellenére is polgári jellegűek voltak, és gyorsították Oroszország tőkés fejlődését.

A kapitalizmus fejlődése a századfordulóig

Azokban az évtizedekben, amelyek Oroszországnak az imperialista korszakba való belépését előzték meg, az iparban, a mezőgazdaságban és a közlekedésben egyaránt gyors ütemben terjedt a tőkés termelési mód; növekedett a belső és a külső piac; ezenkívül mélyreható változások mentek végbe a társadalom osztályszerkezeté-

ben. A 60-as és a 70-es években a legfontosabb iparágak áttértek a manufaktúra-rendszerről a gyári termelésre, és kapitalista technikát alkalmaztak. Ez először a textil- és az élelmiszeriparban, majd a 80-as évektől kezdve a nehéziparban is jelentős fellendülést eredményezett. A Donyecmedencében és a bakui kőolajvidéken új nehézipari központok alakultak ki, amelyeknek üzemeit a tőke és a munkaerő magas fokú koncentrációja jellemezte. A mezőgazdasági árucikkek termelésének és a gabonaexportnak a növekedése meggyorsította a vasúti hálózat, valamint a bank- és hitelrendszer kiépülését. 1895 körül évenként mintegy 3000 kilométernyi vasútvonal épült. Mindamellett egészében véve az orosz ipar műszaki színvonala alacsony maradt, s ennek folytán Visnyegradszkij és Vitte pénzügyminiszterek ösztönzésére a 19. század utolsó évtizedében egyre több külföldi tőke áramlott az országba. A tőkés termelés fellendülésével párhuzamosan fokozatosan felbomlottak a hűbéri társadalom alapvető osztályai, s kialakult a burzsoázia és a proletariátus. Az 1861-es reform után kialakult a felvásárlók, spekulánsok és uzsorások rétege, amely mind a kulákság, mind a városi burzsoázia kifejlődésének alapjául szolgált. A burzsoázia gazdaságilag szorosan kötődött a földbirtokos nemességhez, amely kénytelen volt a földbirtokokon tőkés termelési és kizsákmányolási módszerekre áttérni. Ez a körülmény alapozta meg a kizsákmányoló osztályok szövetségét. Az orosz burzsoázia nem vált vezető forradalmi erővé, és csak részletkérdésekben szállt szembe a cárizmussal; polgári pártok csak 1903–05 között létesültek.

A társadalmi differenciálódás következtében gyors ütemben elnyomorodott a kis- és a középparasztság, továbbá kialakult a „vándormunkások" meglehetősen számottevő rétege, végül pedig osztállyá szerveződött az ipari proletariátus. A 19. század végén az ipar és a mezőgazdaság mintegy 10 millió bérmunkást foglalkoztatott, ezek túlnyomó többsége a falusi szegénység soraiból származott. Ennek nagy jelentősége volt a proletariátusnak a későbbi forradalmi osztályharcokban folytatott szövetségi politikája szempontjából.

A népesség megoszlását az alábbi táblázatból láthatjuk, amelyet Lenin állított össze az 1897-es népszámlálás adatai alapján:

Nagyburzsoázia, földbirtokosok, magas rangú hivatalnokok stb.	kb. 3,0 mill. fő
Jómódú kistulajdonosok	kb. 23,1 mill. fő
Szegény kistulajdonosok	kb. 35,8 mill. fő
Proletárok és félproletárok	kb. 63,7 mill. fő
Az egész lakosság	125,6 mill. fő

A 60-as évek forradalmi mozgalma és a narodnyikok

A 19. század második felében a forradalmi mozgalom hordozói különféle osztályerők voltak. Miközben az 1861-es reform közzététele után a spontán parasztmegmozdulások száma csökkent, a forradalmi demokraták befolyása néhány illegális csoport működésében, valamint egy sereg radikális proklamáció megjelenésében („Ifjú Oroszország") nyilvánult meg. 1863–64-ben a lengyel kormányzóságokban széles körű nemzeti és társadalmi felkelés robbant ki, amelyet a cári rendszer vérbe fojtott. A 60-as évek második felében a forradalmi körökben elterjedt a Bakunyin-féle anarchizmus, s ez súlyos ideológiai válsághoz vezetett. A 70-es évek elején új mozgalom bontakozott ki: a narodnyikok (népiek) mozgalma. Jóllehet ennek aktív tagjai – csakúgy, mint a 60-as évek forradalmárai – raznocsinyek (vagyis különböző rétegbeli emberek, nemritkán diákok, orvosok, katonatisztek) voltak, a narodnyikok a kis- és a középparasztoknak a földbirtokosok és saját politikai jogfosztottságuk elleni társadalmi tiltakozását juttatták kifejezésre. Fellépésükben egyaránt fellelhetők a filantróp filozófiai eszmék (P. I. Lavrov), az utópista-szocialista elképzelések az orosz faluközösség sajátos szerepéről, valamint anarchista befolyások és blanquista összeesküvő módszerek (P. Tkacsov); harcukban részt vett néhány proletárcsoport is. 1874-ben illegális körök (Natanszon) kezdeményezésére megkezdődött „a nép közé járás". Több mint 2000 forradalmár indult el a falvakba – sőt egy részük oda is költözött –, és folytatott forradalmi propagandát. 1876-ban „Zemlja i volja" („Föld és Szabadság") néven új titkos szervezet alakult, amely 1879-ben kettéoszlott: egy radikális szárnyra, a „Narodnaja volja" („Népakarat") nevű szervezetre, amely összeesküvő csoportok és egyéni terror útján igyekezett rendszerváltozást kicsikarni; és egy mérsékeltebb irányzatra, a „Csornij Peregyel" („Fekete Újrafelosztás") nevű szervezetre, amely a forradalmi propagandát helyezte előtérbe. A munkásmozgalom fellendülése folytán, valamint az 1877–78. évi orosz–török háború következtében 1879 és 1881 között új forradalmi helyzet állt elő. A narodnyikok azonban nem álltak a tömegek élére, hanem az egyéni terror káros harci módszerével akarták az államapparátust alkotmányos engedményekre kényszeríteni, és maguk akarták átvenni a hatalmat. 1881. március 1-én merénylet áldozata lett II. Sándor cár. Utóda, III. Sándor idején (1881–94) a belpolitikai reakció szétverte a narodnyik mozgalmat. A narodnyik ideológia azonban egészen a 90-es

évek közepéig fékező hatással volt a munkásmozgalom fejlődésére.

Az orosz munkásmozgalom kezdetei

Az orosz proletariátus első forradalmi akciói közül a pétervári „Néva" pamutszövő üzem dolgozóinak 1870. évi sztrájkja és a kreenholmi (Narva melletti) manufaktúra munkásainak 1872. évi sztrájkja volt a legjelentősebb megmozdulás. 1861 és 1869 között 51 sztrájkra került sor, míg a következő évtizedben ez a szám 326-ra emelkedett.

A munkások első politikai szervezetei az 1875-ben Odesszában alakult, E. O. Zaszlavszkij által vezetett Délorosz Munkásszövetség és az 1878-ban Pétervárott alakult, V. Obnorszkij által vezetett Orosz Munkások Északi Szövetsége voltak. Mindkét szövetség politikai szabadságjogokat követelt és a sztrájkharcok élére állt. 1883-ban alakította meg Genfben G. V. Plehanov a Munka Felszabadítása elnevezésű marxista csoportot, amely Marx és Engels legfontosabb írásainak lefordításával, a marxista párt első programtervezeteinek kidolgozásával és a narodnyikok elleni harcával, a marxizmusnak az orosz munkásmozgalomban való elterjesztésével jelentős érdemeket szerzett. Ez a csoport lett a csírája a későbbi OSZDMP-nek.

Nagy jelentőségű volt az orehovo-zujevói (moszkvai kormányzóság) Morozov-gyár munkásainak 1885. évi sztrájkja. 1890 és 1894 között évenként átlagban 33 sztrájkra került sor több mint 24 000 résztvevővel. 1891-ben első ízben tartottak felvonulásokat május elsején. A 80-as években sorra alakultak a marxista körök. 1883-tól 1886-ig működött Pétervárott a bolgár D. Blagoev csoportja, 1885-től 1888-ig P. V. Tocsisszkij marxista köre, 1889-ben pedig M. I. Brusznyev épített ki szerteágazó szociáldemokrata szervezetet. További marxista körök tevékenykedtek Moszkvában, Lengyelországban, Ukrajnában, Belorusszíában és a Baltikumban.

A lenini „Harci Szövetség". 1895-ben V. I. Lenin a fővárosban működő csoportokat a Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására elnevezésű szervezetbe tömörítette, amely szoros kapcsolatban állt más városok forradalmi munkásszervezeteivel. Tagjai tömegagitációt kezdtek a gyári munkások között, s ennek során a szocializmusért vívott harcot összekapcsolták a demokratikus szabadságjogok követelésével. A Harci Szövetség megalakulása azt jelentette, hogy létrejött az orosz szociáldemokrácia mint társadalmi mozgalom. 1894-ben írta meg Lenin a „Kik azok a »népbarátok« és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen?" című könyvet, amely megsemmisítő bírálatnak vetette alá a munkásmozgalomban érvényesülő liberális narodnyik befolyást. Ebben a vitában Lenin és harcostársai lehetségesnek tartották a taktikai szövetséget a „legális marxistákkal"; ez többek között lehetővé tette a forradalmi marxisták számára a napisajtó felhasználását. 1898-ban tartották meg Minszkben az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) I. kongresszusát, amely felhívásban jelentette be a párt megalakulását, de még nem dolgozta ki sem a párt programját, sem szervezeti szabályzatát. A következő években az orosz forradalmi marxisták fő feladata az opportunista „ökonomizmus" megsemmisítése volt.

A cári rendszer külpolitikája

Oroszország külpolitikáját 1856-tól 1882-ig A. M. Goncsarov irányította. 1863-ban az „alvenslebeni egyezménnyel", amely a lengyel felkelés közös leverésére irányult, megkezdődött a Poroszországhoz való közeledés. Németország egyesítésekor Oroszország jóindulatú semlegességet tanúsított. A Franciaországnak az 1870–71-es háborúban elszenvedett veresége következtében előállott nemzetközi helyzetet a cári diplomácia az 1856-os párizsi béke revíziójára használta fel. Az 1871-es londoni konferencia feloldotta az orosz hadiflotta fekete-tengeri tartózkodására és a parti erődítmények létesítésére vonatkozó tilalmat. 1873-ban Oroszország a német birodalommal és Ausztria–Magyarországgal megkötötte a három császár egyezményét, amelynek konzultatív szerződés jellege volt. Amikor a 70-es évek közepén támadt keleti válság kiéleződött, Oroszország lakosságának nagy része fejezte ki rokonszenvét az elnyomott balkáni szlávok iránt; a cári kormány és a pánszláv körök viszont hódító célokat követtek. Az 1877–78-as orosz–török háború a török hadsereg vereségével és a San Stefanó-i előzetes békével (1878. márc. 3.) végződött, amelyet a berlini kongresszus (1878. jún. 13–júl. 13) Nagy-Britannia és Ausztria–Magyarország nyomására Oroszország rovására módosított.

1864-ben megkezdődött Közép-Ázsia katonai meghódítása, amelyhez különösen az orosz textiltőkéseknek fűződött érdeke. 1864–65-ben a kokandi kánságot, 1866–68-ban a buharai emirátust, 1873-ban pedig a hívai kánságot az orosz államszövetséghez csatolták. Ezután a cári csapatok Türkméniában nyomultak előre egészen a mervi oázisig, s ez súlyos konfliktust idézett elő Nagy-Britanniával. A konfliktust 1885-ben rendezték, amikor afgán területen kölcsönösen elhatárolták egymás érdekszféráit. 1895-ben a két állam újabb egyezményt kötött a Pamír térségében felmerült vitás határkérdésekről. A Távol-

Keleten az orosz politika az Amur és az Usszuri mentén még az 50-es években meghódított területek feltárására irányult. 1867-ben Oroszország 7,2 millió dollárért eladta Alaszkát („Orosz Amerikát") az Egyesült Államoknak.

A 80-as évek derekától észrevehetően elhidegült a német–orosz viszony. A két ország igen éles vámháborút viselt egymás ellen. A kapcsolatok romlását az 1887-ben megkötött, három évre szóló viszontbiztosítási szerződés sem tudta feltartóztatni. A szerződést Németország nem hosszabbította meg. Egyidejűleg fokozódott a francia tőke beáramlása Oroszországba. 1888-tól kezdve a párizsi bankok több nagyobb állami hitelt folyósítottak. A gazdasági kapcsolatokban bekövetkezett változások siettették az új külpolitikai orientációt. 1892-ben Oroszország és Franciaország szövetséget kötött, amelyet 1893–94-ben szerződésben rögzítettek, majd 1899-ben kiegészítettek. Minthogy előzőleg, 1879 és 1882 között már létrejött Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország hármas szövetsége, ezzel a századfordulóra kialakult az imperializmus kezdetének jellegzetes nagyhatalmi konstellációja.

Az imperializmus kezdete

Az 1900–03-as ipari válság meggyorsította az orosz gazdaságban az imperialista fejlődési tendenciákat. A tőke és a munkaerő koncentrációja Oroszországban sokkal magasabb fokot ért el, mint a nyugat-európai imperialista államokban. 1903-ban már valamennyi munkaerő 48,7%-a 500-nál több munkást foglalkoztató nagyüzemben dolgozott, 1904-ben pedig ez az arányszám már 52%-ra emelkedett. Gyors ütemben keltek életre a monopoltőkés egyesülések. A proletariátus helyzete rendkívül súlyos volt. A munkanap átlagosan 11 és fél órát tett ki, az átlagos havi munkabér 17,8 rubelt. A mezőgazdaságban a kapitalizmus lassabban fejlődött. 1905-ben még mintegy 30 000 latifundium létezett, ezek együttes területe – 70 millió gyeszjatyina – az egész földmagántulajdonnak mintegy 70%-át alkotta. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének gyötrelmes „porosz útja" és a parasztság gyors differenciálódása nagyarányú tömegnyomort idézett elő. A 20. század elején – hivatalos adatok szerint – 23 millió foglalkozás nélküli élt a falvakban. A társadalmi ellentéteket tetézték a cári rendszer által többnyire tudatosan szított nemzetiségi ellentétek. Oroszország a népek börtöne volt.

Az orosz imperializmus militarista-feudális alapvonása többek között kalandor jellegű távolkeleti politikájában is megnyilvánult. A cári hatalom és az orosz burzsoázia érdekelve volt az Észak-Kínába és Koreába való gazdasági és politikai behatolásban, s emiatt az 1895-ös simonoszeki béke után – főképpen a stratégiai vasútvonal-építés következtében – kiéleződött az orosz–japán viszony. 1898-ban Oroszország annektálta Port Arturt, majd hozzáfogott a kalandor jellegű háború előkészítéséhez; ezzel vélte a kormány elterelni a néptömegek figyelmét az egyre éleződő társadalmi ellentétekről. Az 1904–05-ös orosz–japán háborúban a szárazföldi hadsereg Mukdennél, a hadiflotta pedig Csuzimánál megsemmisítő vereséget szenvedett. Az 1905. aug. 23-án (szept. 5-én) megkötött portsmouthi békeszerződés értelmében Oroszországnak le kellett mondania Port Arturról és Dél-Szahalinról, valamint koreai és mandzsúriai igényeiről.

A 19. század végétől kezdve, az ipari válság és az orosz–japán háború hatására erősödött a forradalmi mozgalom, kialakultak a politikai erők. 1901-ben már nagyobb fegyveres összetűzésekre is sor került, 1902-ben pedig a Don menti Rosztovban lezajlott az első általános sztrájk. 1903 júliusában sztrájkba léptek a dél-oroszországi munkások. Ugyanakkor az ukrajnai és a Kaukázus-vidéki kormányzóságokban paraszti tömegmozgalmak kezdődtek. Az egyetemeken és a főiskolákon diákzavargások törtek ki.

1900-ban megjelent az „Iszkra" („Szikra"), amelynek nagy jelentősége volt a forradalmi marxisták megszervezése szempontjából. Ugyanebben az évben alakult meg a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája. 1902-ben tette közzé Lenin a „Mi a teendő?" című könyvét, amelyben lefektette az új típusú párt ideológiai alapjait. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) 1903-ban Brüsszelben és Londonban megtartott II. kongresszusa elfogadta a párt programját és szervezeti szabályzatát. A vezető pártszervek megválasztásánál a Lenin vezette többség (bolsevikok) leszavazta az opportunista kisebbséget (mensevikek). A II. kongresszus a marxista munkáspárt megalakulását eredményezte.

A kispolgári-radikális körök 1902-ben megalakították a Szociálforradalmárok Pártját (eszerek), amely az ezt követő időkben sok követőre talált a parasztság körében. 1903-ban jött létre a Zemsztvo-alkotmányozók Szövetsége, 1904-ben pedig a polgári Felszabadítás Szövetsége.

Az 1905–07-es polgári demokratikus forradalom

A polgári demokratikus forradalom történelmi feladata volt a jobbágyrendszer minden maradványának, különösen a nagybirtokrendszernek a felszámolása, valamint az abszolutisztikus cári rendszer megdöntése. A munkásosztály ebben a harcban hegemón erőként lépett fel, mert a polgári demokratikus állapotok kivívásának az volt

a rendeltetése, hogy számottevő módon megkönnyítse a szocializmusért folytatandó harcot. A forradalom a véres vasárnappal kezdődött (1905. jan. 9.), s az 1905-ös esztendő végéig felfelé ívelt. Ennek az első szakasznak a legfontosabb fázisai a következők voltak: a sztrájkmozgalmaknak és a parasztság harcának tavaszi fellendülése, barikádharcok Łodzban, a fekete-tengeri flotta lázadásai (Potyomkin cirkáló), az októberi összoroszországi általános sztrájk, a decemberi fegyveres felkelés Moszkvában és más városokban. Számos helységben megalakultak a munkásküldöttek szovjetjei. Széles néprétegek ismerték fel, hogy a cárizmus a dolgozó tömegek halálos ellensége, a liberális burzsoázia pedig a cári rendszert támogatja. Ez volt az imperialista korszak első forradalma, s az OSZDMP bolsevik tagjai mindig e harc élvonalában álltak.

Az általános politikai sztrájk hatására II. Miklós (1894–1917) kénytelen volt kibocsátani az 1905. október 17-i kiáltványt, amelyben ígéretet tett az alapvető politikai jogok biztosítására és egy parlament (duma) megválasztására. A nagyburzsoázia a cárnak ezt az engedményét felhasználta az Október 17-i Szövetség (oktobristák) megalakítására, amíg a kis- és középburzsoázia az Alkotmányos Demokrata Párt (kadetok) keretében szervezkedett. Nem sokkal később a nemesség is különféle politikai csoportosulásokat hozott létre. A nemesség 1905 végén az ún. feketeszázas különítmények életre hívásával megkezdte a forradalmi tömegek nyílt terrorizálását.

Az 1905 decemberi fegyveres felkelés vérbe fojtását 1907 közepéig a forradalom hanyatló szakasza követte, amint azt a sztrájkstatisztika is mutatja:

1905-ben	2 863 000 sztrájkoló
1906-ban	1 108 000 sztrájkoló
1907-ben	740 000 sztrájkoló

Ezzel szemben a forradalmi parasztmozgalmak 1906-ban nagyobb területre terjedtek ki, mint 1905-ben. 1906 nyarán újabb felkelések törtek ki, mégpedig a sveaborgi és a kronstadti katonai helyőrségnél, valamint a fekete-tengeri flottánál. Az 1906. évi I. és az 1907. évi II. Állami Dumában éles vitákra került sor az agrárkérdésben. Szélsőségesen reakciós választási törvényt léptettek életbe, s ennek folytán az I., a II., a III. és a IV. Állami Duma összetétele semmiképpen sem felelt meg az országon belüli tényleges erőviszonyoknak. Az 1907. június 3-i államcsíny a forradalom végét jelentette.

A forradalom elbukott, mert a munkásosztály és a parasztság szövetsége még gyenge volt, a proletariátus nem eléggé szervezett, hiányzott az egységes politikai cselekvés, a hadsereg pedig túlnyomórészt még a cárizmust szolgálta, amely ráadásul a külföld anyagi segítségére is támaszkodhatott.

A sztolipini reakció
Az 1910–14. évi új forradalmi fellendülés

Az 1907–10. évi ellenforradalmi periódus elválaszthatatlan P. A. Sztolipin miniszterelnök (1906–11) személyétől. Csaknem valamennyi kormányzóságban rendkívüli állapotot vezettek be. A katonai és a rögtönítélő bíróságok ezrével mondták ki a halálos ítéleteket. Ugyanakkor Sztolipin támogatta a kulákságot, és intézkedéseket tett Szibéria betelepítésére: így akarta gyengíteni a forradalmat és szélesíteni a cárizmus társadalmi bázisát. Folytatódott a parasztság kapitalista differenciálódása. Sztolipin agrárbonapartizmusa végül is kudarcba fulladt, mert a nagybirtokosok hatalmi helyzete mit sem változott, a parasztmozgalom ereje pedig töretlen maradt. 1908-ban 2008, 1909-ben 2420, 1910-ben 6261 parasztfelkelésre és egyéb erőszakos megmozdulásra került sor.

1910-től megjelent a „Zvezda" („Csillag") című bolsevik lap, amely következetesen szembeszállt az OSZDMP-ben felbukkant likvidátorok hamis nézeteivel. 1911-ben számos tömeggyűlést és tüntetést rendeztek. Az 1912. évi prágai pártkonferencián a bolsevikok új Központi Bizottságot választottak Lenin vezetésével; és határozatot hoztak a „Pravda" („Igazság") kiadásáról. Az 1912-ben, a Léna menti aranymezőkön rendezett vérfürdő ellen számos tiltakozó tüntetés zajlott le Oroszországban. 1912-ben több mint egymillió munkás sztrájkolt, 1913-ban ez a szám csaknem 1,3 millióra emelkedett. Az első világháború előestéjén a forradalmi fellendülés már a cári monarchia válságába csapott át. 1914 július elején Petrográdban barikádokat emeltek. Az uralkodó rétegek körében belső harcok dúltak, a cári udvarban pedig virágzott a korrupció (Raszputyin).

Oroszország az első világháborúban (1914–17)

Az orosz külpolitika irányítói a háború előtt elérték az orosz–japán viszony javulását; Oroszország csatlakozott az 1904-ben létrejött antanthoz. 1907-ben egyezményeket írtak alá Japánnal és Nagy-Britanniával, amelyekben pontosan elhatárolták a nagyhatalmak érdekszféráit Mandzsúriában és Mongóliában, ill. Perzsiában, Afganisztánban és Tibetben. Az 1908–09. évi boszniai válság, valamint Oroszországnak a tengerszoros-státus revíziójára 1911-ben tett újabb kísérletei következtében tovább romlottak az Ausztria–Magyarországgal és Németországgal

fennálló kapcsolatok. Az 1912–13. évi két Balkánháborúban Oroszország a Balkán-szövetség fenntartása mellett szállt síkra. Célja az volt, hogy megszilárdítsa szövetségese, Szerbia pozícióját, és kivonja Bulgáriát a központi hatalmak befolyása alól.

Az első világháborúban az orosz hadsereg Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország ellen harcolt. A cárizmus és a pánszláv körök legfőbb háborús célja a tengerszoros-probléma erőszakos megoldása, valamint Kelet-Galíciának és az Alsó-Nyeman vidékének annektálása volt. A hadműveletek nyilvánvalóvá tették Oroszországnak a külföldi imperialistáktól való függését. Az 1914 augusztusi súlyos kelet-poroszországi vereséget részleges sikerek követték Galíciában, majd novemberben újabb vereség Łódźnál. Az orosz offenzívák segítséget jelentettek Franciaországnak, és jelentős mértékben hozzájárultak a német villámháborús stratégia kudarcához. 1915-ben a központi hatalmak súlyos vereséget mértek Oroszországra a lengyel fronton, majd elfoglalták Lengyelország, Belorusszia és Ukrajna nagy részét. 1916 májusa és júliusa között Bruszilov tábornok offenzívája a délkeleti frontszakaszon jelentős sikert ért el, ezt azonban nem tudták kiaknázni.

A háború folyamán összeomlott a szállítási és az ellátási apparátus. A háború óriási terheit a dolgozó tömegekre hárították. Az orosz gépgyártás kezdetlegessége, valamint a hazai gépkocsigyártás és vegyipar hiánya katasztrofális következményekkel járt mind a frontra, mind a hátországra nézve. Oroszország külföldi adóssági 1917 februárjáig 7,5 milliárd rubelre emelkedtek. A termelés és az elosztás gazdaságos irányítására a burzsoázia hadiipari bizottságokat hívott életre, s létrehozta az Összoroszországi Zemsztvo- és Városi Szövetséget (Zemgor).

A háború meggyorsította a munkásmozgalom fellendülését. Lenin az emigrációban kidolgozta a szocialista forradalom elméletét, és kimutatta, hogy ez a forradalom néhány vagy akár egyetlen országban is lehetséges. A bolsevikok, elsősorban a petrográdi pártszervezet és a Duma-frakció, nagyarányú háborúellenes agitációt folytattak, és kommentálták a párt programját. 1915-ben több mint 1000 sztrájk zajlott le mintegy 500 000 résztvevővel, 1916-ban pedig több mint 1400 sztrájk több mint egymillió munkással. 1916-ban Kazahsztánban nemzeti felkelés tört ki. Ugyanezen év végén pedig palotaforradalom jelezte a kormányzat válságát.

Az 1917-es februári forradalom

Az 1917-es év első heteiben Petrográdban politikai tömegsztrájkok robbantak ki. Ezek közül a legfontosabb a Putyilov-gyári sztrájk volt. Február 26-án (márc. 11-én) megkezdődött a csapatok átállása a forradalom oldalára. A cári rendszer elszigetelődött. Február 27-én (márc. 12-én) a februári polgári demokratikus forradalom megdöntötte a cár hatalmát. Oroszország köztársaság lett. Ugyanezen a napon megalakult a Petrográdi Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje, amellyel a burzsoázia március 2-án (15-én) saját államhatalmi szervét, a Lvov herceg vezette Ideiglenes Kormányt állította szembe. A forradalmi 1917-es esztendő következő hónapjait kettős hatalom jellemezte. Az OSZD(b)MP kilépheteit az illegalitásból, és megkezdhette a harcot a forradalom továbbfejlesztéséért. Április 3-án (16-án) Lenin visszatért Petrográdba, s már másnap meghirdette áprilisi téziseiben a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átfejlesztésének programját. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszóval a bolsevikok azért küzdöttek, hogy a hatalom békésen menjen át a szovjetek kezébe. A mintegy 500 000 főnyi tömeg részvételével lezajlott júliusi tüntetés szétverése után a reakciós burzsoázia – a szociálforradalmárok és a mensevikek árulása következtében – szilárdan átvette a kormányzást és evvel véget vetett a kettős hatalomnak.

A szocializmus korszaka

Az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom

Az OSZD(b)MP VI. kongresszusa, amely 1917. júl. 26-tól aug. 3-ig (aug. 8–16) ülésezett, meghatározta a fegyveres felkelés irányvonalát. Augusztus 25-én (szept. 7-én) kezdődött a Kornyilov-féle összeesküvés, amelynek célja az ellenforradalmi katonai diktatúra létrehozása volt. A proletariátus Lenin pártjának vezetésével leverte a puccsot. Petrográd, Kijev, Harkov, Kazany, Ufa, Minszk, Reval, Taskent és más városok szovjetjei a bolsevikokat támogatták. A bolsevikok Központi Bizottságának okt. 10-i (23-i) ülésével a fegyveres felkelés előkészületei döntő szakaszba léptek. A bolsevik KB javaslatára a Petrográdi Szovjet megalakította a Forradalmi Katonai Bizottságot a fővárosi felkelés közvetlen irányítására. Több százezer harcos (munkások, parasztok, tengerészek, katonák és vörösgárdisták) lépett küzdőtérre az ellenforradalmi Ideiglenes Kormány megdöntéséért.

A forradalom ereje abban rejlett, hogy különböző hatalmas áramlatokból tevődött össze: *a)* a háború következtében kibontakozott általános demokratikus békemozgalomból, *b)* a nagybirtokok kisajátításáért indított széles körű pa-

rasztmozgalomból, *c)* az ország elnyomott, nem orosz népeinek a nemzeti egyenjogúságért indított széles körű nemzeti felszabadító mozgalmából, végül *d)* a munkásosztálynak és a szegényparasztságnak a proletárdiktatúráért, a szocializmusért indított forradalmi mozgalmából.

Október 24–26-án (nov. 6–8-án) győzött a petrográdi fegyveres felkelés. Ezzel megkezdődött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely a földkerekség egyhatodán megdöntötte a burzsoázia és a földbirtokosok hatalmát, és megteremtette a proletariátus diktatúráját. Október 26-án (nov. 8-án) a szovjetek II. összoroszországi kongresszusa elfogadta a szovjethatalom első törvényeit. A békéről szóló dekrétumban a szovjethatalom általános, igazságos és demokratikus béke haladéktalan megkötését ajánlotta valamennyi hadviselő állam népének és kormányának. A földről szóló dekrétum pedig 150 millió hektár földterületnek a dolgozó parasztok tulajdonába való átadásáról rendelkezett. Ezenkívül a II. szovjetkongresszus megalakította az első szovjet kormányt, a Lenin vezette Népbiztosok Tanácsát. A szovjethatalom 1918 februárjáig csaknem egész Oroszországban diadalmaskodott. A szocialista forradalom felszabadította a nem orosz népeket a nemzeti elnyomás alól, eltörölte a különféle társadalmi rangokat és rangjelzéseket, elválasztotta az egyházat az államtól és az iskolát az egyháztól, lelkiismereti szabadságot hirdetett, egyenjogúságot biztosított a nőknek. Az ipar államosításával, amely 1918. jún. 28-án lezárult, a forradalom megtörte az ellenforradalmi burzsoázia gazdasági és politikai hatalmát. A szocialista forradalom védelmére a szovjethatalom életre hívta a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereget, amely a császári Németország csapatai elleni harcban, 1918. febr. 23-án Pszkovnál és Revalnál (Tallinn) aratta első győzelmeit.

A szovjethatalom, hogy időt nyerjen belső megszilárdulásához, 1918. márc. 3-án aláírta a német imperializmus által rákényszerített breszt-litovszki békediktátumot, amely elszakította Oroszországtól Lengyelországot, a Baltikumot, Belorusszíát és Ukrajnát. 1918. júl. 10-én a szovjetek V. összoroszországi kongresszusa elfogadta az Orosz Szocialista Szövetségi Szovjetköztársaság (OSZSZSZK) első alkotmányát.

Az 1918–20. évi külföldi katonai intervenció és polgárháború

A kivívott lélegzetvételnyi szünetet azonban a fiatal szovjetköztársaság nem tudta teljes egészében kihasználni. Az ország reakciós erői egyesültek az imperialista hatalmakkal. Megkezdődött a külföldi katonai intervenció. Az első külföldi hadihajók már 1917 végén befutottak az északi és a távol-keleti kikötőkbe. 1918 márciusában brit csapategységek kötöttek ki a murmanszki partvidéken, áprilisban pedig japán kötelékek elfoglalták Vlagyivosztokot, ahol valamivel később amerikai csapatok is partra szálltak. 1918 tavaszán a Csehszlovák Hadtest segítségével Szibériában fehérgárdista elemek ragadták magukhoz a hatalmat, és ellenforradalmi „kormányokat" alakítottak. A német imperialisták Szkoropadszkij cári tábornok személyében saját bábjukat állították Ukrajna élére, a Don vidékén pedig Krasznov „atamán" csapatait támogatták. A fiatal, katonailag még gyenge szovjetköztársaságot tűzgyűrű fogta körül. 1918 derekán már országszerte tombolt a háború. A fő arcvonal keleten húzódott, itt fenyegetett a legnagyobb veszély.

A szovjethatalom, hogy az ország összes erőit az ellenség szétzúzására mozgósítsa, bevezette a hadikommunizmust. 1918 szeptemberében–októberében a Vörös Hadsereg a keleti arcvonalon jelentős győzelmeket aratott, s ezek során felszabadította Kazanyt, Szimbirszket és Szamarát. Németország katonai veresége és az 1918 novemberi német forradalom lehetővé tette, hogy a szovjet kormány érvénytelennek nyilvánítsa a breszti rablóbékét, és nyílt harcba kezdjen a német megszállók ellen a Baltikumban, Belorusszíában és Ukrajnában.

Az antant első hadjáratában a legfontosabb „fehér" támadóerőt Kolcsak tengernagynak a külföldi imperialisták által kitűnően felszerelt hadserege alkotta. Lenin 1919 áprilisában megírta „Az OK(b)P Központi Bizottságának tézisei a keleti fronton uralkodó helyzettel kapcsolatban" című művét, amely az összes erők Kolcsak elleni mozgósításának harci programja volt. 1919 júniusában Kolcsak döntő vereséget szenvedett. Ezt követően az antant Gyenyikin fehérgárdista tábornokot támogatta, akinek vezetésével megkezdődött az antant második hadjárata. A harcok súlypontja most délen volt. Az ellenséges erők kezdeti sikereket értek el, elfoglalták Kurszkot, Voronyezst, Orjolt, sőt már Moszkvát és Tulát fenyegették. 1919 októberében megkezdődött a Vörös Hadsereg déli ellenoffenzívája. Október-novemberben legyőzték a Petrográdhoz közeledő Jugyenyics-hadsereget is. A Gyenyikin-hadsereg Dél-Ukrajnában és a Kubany mentén történt megsemmisítésével véget ért az antant második hadjárata. Ukrajnában helyreállhatott a szovjethatalom. A Gyenyikin-hadsereg maradványai a Krím-félszigetre menekültek.

Az így kivívott rövid lélegzetvételnyi szünetben a szovjet dolgozók hozzáfogtak a szétdúlt gazdaság újjáépítéséhez. 1920 márciusában a szovjet kormány életre hívta az Oroszország Villamosítására Alakított Állami Bizottságot (GOELRO).

Az antant harmadik hadjáratában, amely 1920 tavaszán kezdődött, a lengyel pánok hadserege és a krími fehérgárdista Vrangel-hadsereg alkotta a fő erőt. Először a lengyel intervenciósok nyomultak be Ukrajnába, és 1920. máj. 7-én elfoglalták Kijevet. Vrangel a Krím felől a Donyecmedencét fenyegette. A Vörös Hadsereg ellenoffenzívája során, amely 1920 júniusában kezdődött, különösen kitűnt az első lovashadsereg. Ebben az időben az OK(b)P-nek körülbelül 300 000 tagja, vagyis az egész párttagságnak mintegy fele harcolt a szovjet fegyveres erők soraiban. A lengyel intervenciósok elleni háború az 1920. okt. 12-i rigai fegyverszünettel ért véget; az 1921. márc. 18-án megkötött rigai békeszerződés értelmében Nyugat-Belorusszia és Nyugat-Ukrajna Lengyelországhoz került. 1919–20 folyamán Szibériában, Kazahsztánban, Közép-Ázsiában és a kaukázusontúli területeken is győzött a szovjethatalom. Csak a Távol-Keleten húzódott el 1922-ig a japán intervenciósok és a fehérgárdisták elleni háború.

Jóllehet az imperialista nagyhatalmak fegyverek és hadfelszerelési cikkek szállításával, sőt közvetlen katonai beavatkozással is aktív segítséget nyújtottak az orosz fehérgárdistáknak, a szovjethatalom mégis győztesen került ki a polgárháborúból, mert a néptömegek támogatták. Számos tőkésország dolgozói is védelmezték a szovjetállamot az ellenforradalommal szemben „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!" jelszóval.

1920 és 1921 folyamán a szovjet kormány békeszerződéseket kötött a szomszédos államokkal: Észtországgal, Lettországgal, Litvániával, Finnországgal és Lengyelországgal.

A népgazdaság helyreállítása és fejlesztése (1921–25)

A négy évig tartó háború és a hároméves polgárháború rendkívül súlyos örökséget hagyott a szovjethatalomra. Az ország gazdaságilag szétzilált állapotban volt. 1920-ban a nagyipari termelés mindössze 13,8%-át, a mezőgazdasági pedig 50%-át érte el az 1913. évi szintnek. A közlekedési hálózat csaknem teljesen elpusztult. Ráadásul a parasztság számottevő része, mihelyt a polgárháború után elmúlt a földbirtokosok visszatérésének veszélye, elégedetlenségét nyilvánította a hadikommunizmus fenntartása miatt. Ez különösen 1921 tavaszán volt erősen érezhető. A parasztoknak ezt a magatartását, valamint a kezdődő helyreállítási időszak nehézségeit a legyőzött földbirtokosok, tőkések, kulákok és a szocializmus többi ellensége, a nemzetközi imperializmus bátorításával, megpróbálta kihasználni. Szovjetellenes akciókat, puccsokat, merényleteket stb. szerveztek. Az ország különböző részeiben kitört kuláklázadások ellen, amelyek mögött burzsoá nacionalisták, szociálforradalmárok, anarchisták és mensevikek álltak, a szovjethatalom bevetette a Vörös Hadsereg reguláris egységeit. Az 1921. febr. 28-án kitört kronstadti lázadást is gyorsan leverték. Az OK(b)P 1921 márciusában megtartott X. kongresszusa Lenin javaslatára elhatározta a hadikommunizmusról az új gazdasági politikára (NEP) való áttérést. A parasztok beszolgáltatási kötelezettségét terményadó váltotta fel. A X. kongresszus határozatot hozott „A pártegységről" is.

A NEP keretében ismét engedélyezték a magánkereskedelmet. „A terményadóról" írott munkájában Lenin megvilágította a NEP lényegét és feladatait.

1922. ápr. 16-án, a génuai nemzetközi gazdasági konferencia küszöbén, Szovjet-Oroszország és Németország aláírta a rapallói szerződést, amely nagy jelentőségű volt mindkét ország számára, mert mindkettőjük nemzetközi pozícióit megszilárdította. A szovjetek X. összoroszországi kongresszusán, ill. az 1922. decemberi I. szovjetkongresszuson az OSZSZSZK, az Ukrán SZSZK és a Belorusz SZSZK, valamint a Kaukázusontúli Föderáció képviselői kimondták e köztársaságok egyesülését és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megalakulását.

1924. jan. 21-én meghalt Lenin, a párt és a szovjet állam megalapítója. A lenini behívómozgalom során a legjobb munkások közül csaknem 250 000-en léptek a párt soraiba.

A párt és a kormány a forradalom kezdetétől fogva nagy figyelmet fordított a tömegek politikai és kulturális felvilágosítására, az írástudatlanság elleni küzdelemre, a tudományos világnézet terjesztésére. Nagy feladatok hárultak a szovjet tudósokra olyan fontos népgazdasági problémák megoldása terén, mint az ipar ésszerű területi elosztása, az ipar nyersanyagellátása, az ország villamosítása, a mezőgazdaság vegyi termékekkel való ellátása, új energiaforrások feltárása. 1925-ben már 138 egyetem és főiskola működött a Szovjetunióban, ezek közül 47 főiskola 1917 után létesült; ezenkívül 1924–25-ben 113 munkástagozaton is folyt oktatás. 1923-ban a Lenin Intézet megkezdte Lenin műveinek kiadását.

Az 1924-es esztendő mint „a Szovjetunió elismerésének éve" vonult be a nemzetközi kapcsolatok történetébe; ekkor vette fel a diplomáciai kapcsolatot a szovjet állammal Nagy-Britannia, Olaszország, Franciaország és tíz más állam. 1925-ben Japán is követte a példát. Mindamellett az imperialista hatalmak nem mondtak le a szovjetellenes egységfront létrehozásáról.

A népgazdaság helyreállítása 1925-re komoly

előrehaladást ért el. A nagyipar már mintegy háromnegyedét, a mezőgazdaság 87%-át állította elő a háború előtti termelésnek. A vezető tőkésországok ipari termelése mögött azonban a Szovjetunióé még messze elmaradt. Ezért az SZK(b)P XIV. kongresszusa 1925 decemberében elhatározta az ország gyors iparosítását, mivel ez döntő feltétele volt a szocializmus szovjetunióbeli győzelmének.

Harc az ország szocialista iparosításáért és a mezőgazdaság kollektivizálásáért

A tőkésországoktól eltérően a Szovjetunióban az iparosítás a nehéziparral kezdődött. A szocialista iparosítás sajátossága a gyors ütem volt, ezt a szocialista termelési viszonyok tették lehetővé. A feladat mindenekelőtt a szén, az ércek és egyéb nyersanyagok előállításának fokozása, a gépgyártás, valamint a kohó- és a vegyipar fejlesztése, továbbá a motorfajták és az erőműberendezések termelésének növelése volt. Traktorgyárakat és más mezőgazdasági gépgyártó üzemeket kellett létesíteni. Ezenkívül az egész népgazdaságot újjá kellett szervezni a tudomány és a technika legújabb eredményei alapján. Az iparosításhoz szükséges anyagi eszközöket a legszigorúbb takarékossággal kellett előteremteni. Rendszeresen tartottak termelési értekezleteket, amelyeken mind több munkás vett részt, s amelyek előmozdították a tömegek alkotó aktivitását valamennyi feladat megoldásában. 1926–27-ben kezdődött meg olyan gigantikus létesítmények építése, mint a dnyeperi duzzasztógát és erőmű, a sztálingrádi (ma: Volgograd) traktorgyár, a don-rosztovi mezőgazdasági gépgyár, a több mint 1400 kilométer hosszú turkesztán-szibériai vasútvonal („Turkszib"), a magnyitogorszki (Urál), a kuznyecki (Szibéria) és a Krivoj Rog-i (Ukrajna) kohászati kombinát. Az 1927. áprilisi IV. össz-szövetségi szovjetkongresszus már elkönyvelhette a szocialista iparosítás első eredményeit, és elhatározhatta az első ötéves népgazdasági-fejlesztési terv kidolgozását. 1927-ben a szovjet ipari termelés már 11%-kal túlszárnyalta a háború előtti szintet. A szovjet gépgyártás már szállította az első hazai traktorokat, gépkocsikat és repülőgépeket.

Miközben az ipar gyors ütemben fejlődött, a mezőgazdaság elmaradt. Egyéni gazdaságokra való szétforgácsoltsága, a kulákság még le nem küzdött befolyása és a még fennálló gazdasági nehézségek súlyosan éreztették hatásukat a falun. Itt nem volt lehetőség a modern technika ésszerű alkalmazására. Ezért az 1927. decemberi XV. pártkongresszus úgy határozott, hogy a pártnak támogatnia kell a parasztok kollektív gazdaságokban való tömörítését. Ennek során a párt Lenin szövetkezeti tervének útmutatásait követte. A szovjethatalom a falusi szegénységre támaszkodva és a középparasztsággal szövetségben offenzívát indított a kulákság ellen.

1929-ben megkezdődött az első ötéves terv végrehajtása. A terv rögzítette az iparban és a mezőgazdaságban megoldásra váró feladatokat. A cél egy óriási ipar megteremtése és ennek az iparnak, valamint a mezőgazdaságnak és a közlekedésnek szocialista alapra helyezése volt. Az 1929-es esztendő a nagy fellendülés éve volt a szocialista építés minden területén, és 1930-tól kezdve végrehajtották a tömeges kollektivizálást (1932-ig lényegében befejezték).

Az első ötéves terv éveiben sohasem tapasztalt mértékben kibontakozott a szovjet dolgozók hősiessége a munka frontján. Az SZK(b)P és a szakszervezetek irányításával megindították a szocialista munkaversenyt, és a munkások százezreit küldték az építőmunka legnehezebb területeire. Az első ötéves terv határidő előtti teljesítésével a szovjet munkások és kolhozparasztok megmutatták a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben, amelyet egyidejűleg a rettenetes gazdasági világválság rázott meg. A Szovjetunió technikailag elmaradott agrárállamból fejlett ipari hatalommá vált.

Nemzetközi téren a Szovjetunió tántoríthatatlanul küzdött a béke megszilárdításáért, meghiúsította a brit imperialisták kísérletét, hogy 1927-ben szovjetellenes keresztes hadjáratot indítsanak, több állammal normalizálta a kapcsolatokat, megnemtámadási szerződéseket kötött ezekkel az államokkal, és síkraszállt az általános leszerelésért. Mindig az az elv vezette, hogy a konfliktusok békés rendezése megfelel a népek érdekének.

A szocializmus győzelme (1933–37). A második ötéves tervvel a Szovjetunió 1933-ban a népgazdaság teljes szocialista átalakításának időszakába lépett. A szocializmus alapjait már lerakták. Most a Szovjetunióban meglevő kapitalista elemek teljes felszámolása volt a cél. Ugyanakkor le kellett küzdeni a dolgozók tudatában még gyökerező kapitalista maradványokat. Ebből újabb nagy feladatok hárultak a szocialista kultúrforradalomra. Az írástudatlanságot leküzdötték. A kozép- és a szakközépiskolai, valamint a felsőoktatási hálózat kiépítése számszerűen erős fiatal értelmiséget biztosított a szocializmusnak.

A gazdasági építőmunka során a párt és a kormány különös figyelmet fordított a legelmaradottabb vidékekre: a Volga középső szakaszának vidékére, Észak-Kaukázusra, a Kaukázusontúli területekre, Karéliára, Murmanszk vidékére, a Távol-Keletre, Kelet-Szibériára. A legnagyobb beruházásokat a keleti körzetekre – az Urál, Szibéria, Kazahsztán, Közép-Ázsia és a Távol-

Kelet – eszközölték. Az 1934. évi XVII. pártkongresszus elfogadta a második ötéves tervet, amely többek között előírta, hogy az ipari termelést az 1913. évi szint nyolcszorosára kell emelni. 1935-ben kibontakozott a Sztahanov-mozgalom, amely a szocialista munkaverseny új, magasabb fokát jelentette. A második ötéves terv folyamán megkétszereződött az ipari termelés; 1937-ben a termékek 80%-a olyan üzemekből került ki, amelyeket az első két ötéves terv éveiben létesítettek vagy újítottak fel. A második ötéves terv megszilárdította a Szovjetuniónak mint független és erős ipari államnak a pozícióit, s ez igen nagy jelentőségű volt, tekintettel az imperialisták részéről fenyegető háborús veszélyre. 1936-ban a VIII., rendkívüli össz-szövetségi szovjetkongresszus új alkotmányt fogadott el, amely rögzítette a szocializmus győzelmét.

1934-ben a Szovjetunió belépett a Népszövetségbe, hogy eredményesebben szembeszállhasson azzal a veszéllyel, amely a fasiszta Németország és Japán részéről fenyegette a békét. 1935-ben a szovjet kormány szövetségi szerződést kötött Franciaországgal és Csehszlovákiával, hogy elősegítse az európai kollektív biztonsági rendszer megvalósulását.

Harc a szocialista társadalom megszilárdításáért (1938–41. jún.). A Szovjetunió népei nagy sikereket értek el a békés építőmunkában. Ebben az időben azonban kifejlődött a Sztálin körüli személyi kultusz, amely súlyos károkat okozott az SZK(b)P-nek és a szovjet társadalomnak, s a demokratikus törvényesség durva megsértését vonta maga után.

Az 1939. márciusi XVIII. pártkongresszus kijelölte azokat az új feladatokat, amelyek a szocializmus győzelme után a kommunizmus építése terén megoldásra várnak, és elfogadta a harmadik ötéves tervet, amelynek megvalósításához már a háború előtti feszült helyzetben fogtak hozzá. Ennek a tervnek az első három esztendejében mintegy 3000 ipari létesítményt adtak át rendeltetésének. Termelési eszközökből összesen 53%-kal többet termeltek ugyan, mint az előző években, de más ágazatokban (acél, nyersvas és ásványolaj) az emelkedés igen csekély volt, sőt egyes ágazatokban – mint például a gépkocsi- és a villamosiparban, az általános gép- és traktorgyártásban – még visszaesés is volt tapasztalható.

A Népszövetségbe történt 1934-es belépésétől kezdve a Szovjetunió a kollektív biztonságért harcolt. Amikor a nyugati hatalmak 1938-ban Münchenben kiszolgáltatták Csehszlovákiát a német imperializmusnak, a Szovjetunió volt az az egyetlen nagyhatalom, amely Csehszlovákia mellé állt. Miután 1939 tavaszán és nyarán kudarcba fulladtak a szovjet–brit–francia tárgyalások a fasiszta agresszor elleni közös hatékony akcióról, a Szovjetunió 1939. aug. 23-án kénytelen volt megnemtámadási szerződést kötni Németországgal. 1939. szept. 17-én a Vörös Hadsereg bevonult Nyugat-Ukrajnába és Nyugat-Belorussziába, s ezzel védelmébe vette e területek népességének életét és javait. 1939 novemberében a finn katonai klikk külföldi imperialisták támogatásával kiprovokálta a finn–szovjet háborút. Ez 1940 márciusában ért véget olyan békeszerződéssel, amely újonnan megállapította a szovjet–finn határt, ezenkívül szavatolta Leningrád és Murmanszk biztonságát. 1939-ben a Szovjetunió segítségnyújtási egyezményeket kötött Litvániával, Lettországgal és Észtországgal. Minthogy az említett országok reakciós körei nem voltak hajlandók teljesíteni a szerződésekben megszabott feltételeket, a dolgozók megdöntötték hatalmukat, kikiáltották a szovjethatalmat, s a három új szovjetköztársaság 1940 augusztusában felvételét kérte a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. Délen visszakerült a Szovjetunióhoz Besszarábia, amelyet 1918-ban szakítottak el a szovjetállamtól. Ezzel a Szovjetunió kedvezőbb pozíciókat teremtett nyugati határain a fasiszta Németországból kiinduló esetleges támadás veszélyével szemben.

A Nagy Honvédő Háború (1941 jún.–1945)

A fasiszta Németország 1941. jún. 22-én hadüzenet nélkül, hitszegő módon rátámadt a Szovjetunióra. Megkezdődött a szovjet népek történetének legsúlyosabb háborúja. A fasiszta betolakodók átmeneti előnyei (az európai anyagi erőforrások nagy részének felhasználása, a meglepetésszerű támadás tényezőjének kihasználása stb.), amelyekhez a háború elején hozzájárult Sztálin hibás katonai-stratégiai helyzetértékelése, arra kényszerítette a Vörös Hadsereget, hogy mélyen visszahúzódjék az ország belsejébe. 1941 késő őszén az ellenség komolyan fenyegette Leningrádot és Moszkvát. 1941 decemberében azonban a Vörös Hadsereg a moszkvai csatában a második világháború első nagy vereségét mérte a fasiszta seregekre.

Az elkeseredett volgai csatában (1942. júl.–1943. febr.) aratott szovjet győzelem az 1942 novemberében megkezdett ellenoffenzívával fordulatot hozott a Nagy Honvédő Háború, ezáltal pedig az egész második világháború menetében. Miközben a Hitler-ellenes koalíció megszilárdult, és a vezető hatalmak – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – megegyeztek a háború alatti és utáni együttműködésben, a fasiszta tömb felbomlott. A háború legsúlyosabb éveiben a szocialista társadalmi rend, valamint a Szovjetunió népeinek barátsága kiállta a próbát, fejlődött és erősödött a szovjet hazafiság. A Vörös

Hadsereggel együtt küzdött a szovjet partizánok egyre erősödő serege, súlyos csapásokat mérve a hitleristákra a hátországban. Az SZK(b)P, a szakszervezetek és a Komszomol által mozgósított szovjet munkások, parasztok, tudósok és technikusok lankadatlan munkával teremtették meg a háborús fordulat anyagi feltételeit.

A volgai csata után a Vörös Hadsereg megkezdte a fasiszta megszállók kiűzését a Szovjetunió területéről. A hitleri főparancsnokság 1943-as nyári kísérlete, hogy Kurszknál és Orjolnál még egyszer magához ragadja a kezdeményezést, újabb megsemmisítő vereséggel végződött. A következő két év folyamán a Vörös Hadsereg felszabadította a német fasiszták által ideiglenesen megszállva tartott szovjet területeket, valamint Románia, Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria és más országok területét. 1945 májusában Berlinben, a fasiszták szétverésével befejezte az európai főagresszor elleni háborút. 1945 augusztusában a Szovjetunió belépett a Japán elleni háborúba, és szétverte a Kvantung-hadsereget.

A Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme annál is jelentősebb, mert a szovjet hadsereg önállóan vívta azt ki. A Hitler-ellenes koalíció többi tagja egészen 1944 nyaráig halogatta az európai második front létrehozását, s ekkor már régen bekövetkezett a fordulat a háború menetében, s a Szovjetunió megmutatta, hogy saját erejéből is képes egész Európát megszabadítani a fasiszta agresszoroktól.

A fasiszta Németország alattomos támadása óriási károkat okozott a Szovjetuniónak. A szovjet emberek milliói estek el a hazáért vívott harcban, más milliókat a bestiális betolakodók mészároltak le. A fasiszták 1710 várost, több mint 70 000 falut, 31 850 ipari létesítményt, 98 000 kolhozt, 65 000 kilométer hosszú vasútvonalat semmisítettek meg; számos iskolát, kórházat, múzeumot stb. romboltak le és fosztottak ki. A megsemmisített és elrabolt javak értékét 679 milliárd rubelre becsülik. További 1900 milliárd rubel kár származott abból, hogy át kellett állni a haditermelésre, óriási anyagi eszközöket kellett fordítani a hadviselésre, és nagy volt a termeléskiesés az ellenség által megszállt területek ideiglenes elvesztése következtében.

A Nagy Honvédő Háború a második világháború legfőbb alkotóeleme és döntő tényezője volt. A Szovjetunió győzelme gyökeres változásokat idézett elő a nemzetközi erőviszonyokban, kedvező feltételeket teremtett a népeknek a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott további harcához, és lehetővé tette a népi demokrácia győzelmét számos európai és ázsiai országban.

A népgazdaság helyreállítása és fejlesztése (1945–52)

A fasizmus fölötti győzelem után a feladat a népgazdaságnak a békés termelésre való átállítása, a háború által szétdúlt területek újjáépítése, a népgazdaság háború előtti színvonalának elérése, ugyanakkor a szocialista építőmunkában való további előrehaladás volt. E feladatok konkrét mutatószámait a negyedik ötéves terv (1946–50) tartalmazta, amelynek teljesítéséért a dolgozók milliói kapcsolódtak bele a szocialista munkaversenybe, és nagyarányú újítómozgalom indult meg. 1946 szeptemberének közepén megjelent az „Intézkedések a mezőgazdasági artyel alapszabályzatába ütköző cselekmények kiküszöbölésére a kolhozokban" című rendelet. 1947 februárjában az SZK(b)P KB intézkedéseket határozott el a mezőgazdaság fellendítésére. A megfeszített munka jelentős sikerekkel járt. Az ipar 1948-ban elérte, 1950-ben pedig 73%-kal túlszárnyalta a háború előtti szintet. 1950-ben, a negyedik ötéves terv végén, lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása azokban a köztársaságokban és azokon a területeken, amelyek csak a Nagy Honvédő Háború előestéjén, illetve a háború eredményeként csatlakoztak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségéhez. 1950-ben nagyszabású mozgalom indult meg a kisebb kollektív gazdaságok összevonásáért. 1950-től 1953-ig 254 000 kolhozból 93 000 nagygazdaság alakult. 1952. máj. 31-én üzembe helyezték a Volga–Don-csatornát.

1952 októberében ülésezett az SZK(b)P XIX. kongresszusa, amely megvonta az 1939 óta végbement fejlődés mérlegét, jóváhagyta az ötödik ötéves terv (1951–55) irányelveit, és új szervezeti szabályzatot fogadott el. A párt nevéből törölték a korábbi „bolsevik" kiegészítő jelzőt.

Külpolitikai téren a Szovjetunió ebben az időszakban a béke megszilárdításáért és átfogó államközi kapcsolatokért szállt síkra. A potsdami értekezleten (1945. júl. 17–aug. 2) megvédte a német népet egy imperialista rablóbékétől. A szovjet küldöttség olyan határozatokat harcolt ki, amelyeknek célja: kiirtani a militarizmust és a fasizmust, és lehetővé tenni a német nép számára egy békeszerető és demokratikus Németország felépítését. A náci Németország egykori szövetségeseivel a szovjet politika jóvoltából 1947-ben demokratikus szellemű békeszerződéseket írtak alá. Ezen túlmenően a Szovjetunió síkraszállt azért, hogy Németországgal is minél hamarabb létrejöjjön a békeszerződés.

A Szovjetunió intézkedéseket követelt a leszerelés érdekében. Javasolta a hadseregek létszámának és a katonai kiadásoknak a csökken-

tését, és újra meg újra követelte a nukleáris fegyverek betiltását. A Szovjetunió következetes békepolitikája döntő mértékben hozzájárult, hogy az imperialisták 1953-ban kénytelenek voltak véget vetni a Koreai NDK elleni agressziójuknak.

Teljesen új típusú kapcsolatok alakultak ki a háború utáni első években a fiatal népi demokratikus államokkal. E kapcsolatok legfontosabb ismérve a testvéri együttműködés és a kölcsönös segítség. 1952-ig a Szovjetunió 15 milliárd rubel összegű hosszú lejáratú hitelt bocsátott a népi demokratikus országok rendelkezésére. Nyersanyagokat szállított, dokumentációkat adott át, szakembereket képezett ki, biztosította a fiatal munkás-paraszt-államok függetlenségét és népgazdaságuk gyors fellendülését. 1949-ben a Szovjetunió más szocialista országokkal együtt megalapította a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST), amely szervezi a tapasztalatcseréket, integrálja az egyes tagállamok gazdasági terveit, s ezzel közelebb hozza egymáshoz a szocialista országokat.

A szocializmus építésének befejezése (1952–58)

Az 1953-as esztendővel olyan időszak köszöntött be a Szovjetunió történetében, amely a népgazdaság hatalmas arányú fellendülésével és a szocializmus építésének véghezvitelével jellemezhető. 1953. márc. 5-én meghalt I. V. Sztálin, aki 1922-től a párt főtitkára volt, 1941-től pedig a Népbiztosok Tanácsa, illetőleg a Minisztertanács elnökének tisztét is betöltötte, és mint szervező és teoretikus nagy érdemeket szerzett a szocializmus szovjetunióbeli felépítésében és a kommunista világmozgalom erősítésében. Életének utolsó éveiben személye körül kultusz fejlődött ki, amely ártott a párt- és az államvezetésnek. A párt erélyes intézkedéseket tett a személyi kultusz következményeinek felszámolására. Helyreállította a pártmunka és az államvezetés lenini normáit, kiküszöbölte az előző évek során elkövetett hibákat, és minden igazságtalanul megvádolt fukcionáriust rehabilitált. Mindezeket az intézkedéseket az SZKP 1956. februári XX. kongresszusa hagyta jóvá. A kongresszus ezenkívül kijelölte a népgazdaság további fejlesztésének irányvonalát, behatóan elemezte a belső és a nemzetközi helyzetet, és egy sereg új marxista–leninista elméleti megállapításra jutott a békés egymás mellett élésről szóló lenini tanítást, a háború megakadályozásának reális lehetőségét, a szocializmusba való átmenet különböző formáit, valamint a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet jellegét illetően.

Ebben az időszakban a párt és a kormány hatalmas erőfeszítéseket tett a mezőgazdaság elmaradottságának leküzdésére. Az 1953. szeptemberi plénum határozata alapján az anyagi ösztönzés növelése végett emelték a legfontosabb mezőgazdasági termékek begyűjtési és felvásárlási árát, és csökkentették a kötelező gabona-, zöldség-, burgonya- és olajosmag-beadásnak, valamint az állami termékek kötelező beszolgáltatásának mértékét. A mezőgazdaságra lényegesen nagyobb beruházási összeget fordítottak, jóval több gépet és felszerelést biztosítottak részére, mint azelőtt. Több mint 120 000 mezőgazdasági szakembert és mintegy 20 000 pártmunkást állítottak munkába a kolhozokban és a szovhozokban. A kollektív gazdaságok jogot kaptak ahhoz, hogy maguk állapítsák meg az egyes mezőgazdasági növények vetésterületét és az állatállomány darabszámát.

A gabonahozam gyors növelésének legfőbb módszere ebben az időben a szűzföldek és megműveletlen területek feltárása volt. Az SZKP Központi Bizottsága 1954-ben célul tűzte ki, hogy 1956-ig legalább 28–30 millió hektár megműveletlen területet kell termővé tenni. Ebben az időben összesen több mint 40 millió hektárt tártak fel, elsősorban Kazahsztánban, de Szibériában, a Volga-vidéken, az Urálban és Észak-Kaukázusban is. Több mint 350 000 szovjet ember települt át a szűzföldekre.

Nagy jelentőségű volt az 1958. februári pártplénumnak az a határozata, amelynek alapján a gépállomásokat – amelyek betöltötték történelmi feladatukat – gépjavító állomásokká szervezték át. A gépállomások gépeit és felszerelését eladták a kolhozoknak.

Egyidejűleg a párt és a kormány a népgazdaság egyéb ágazatait is igyekezett fellendíteni. Az 1955 júliusi plénum elsősorban a termelés jobb megszervezésére, valamint a tudomány és a technika legújabb vívmányainak meghonosítására irányította a figyelmet. Feladatul tűzte ki a specializáció és a kooperáció maximális fejlesztését az iparban, a munka jobb megszervezését és a bérrendszer tökéletesítését. Az SZKP KB 1958. májusi plénuma a vegyipar gyorsabb fejlesztését határozta el.

Nagy változások történtek a művelődésügy területén is. Az általános és középiskolák, valamint az egyetemek és a főiskolák oktató- és nevelőmunkáját összekapcsolták a termelő tevékenységgel, és az általános tankötelezettség időtartamát hét évről nyolc évre emelték.

A párt és a kormány sokoldalú intézkedéseinek eredményeként, valamint a szovjet embereknek a munkában tanúsított hősiessége révén a Szovjetunió ebben az időszakban befejezhette a szocializmus felépítését. 1958 végén az ipar bruttó termelése már 36-szorosa volt az 1913. évinek. A szocialista nemzetek közötti gazdasági egyen-

lőtlenséget gyakorlatilag felszámolták. A tőkés-államokkal folytatott békés gazdasági versenyben a Szovjetunió néhány igen fontos iparcikk gyártásában nemcsak a fejlődési ütem, hanem az abszolút termelésnövekedés tekintetében is túlszárnyalta az Egyesült Államokat.

A szovjet ipar gigantikus teljesítőképessége, valamint a szovjet tudomány és technika magas színvonala számos világtörténelmi esemény forrása lett. 1954. június végén üzembe helyezték a világ első atomerőművét. 1957. okt. 4-én felbocsátották az első mesterséges holdat (Szputnyik I), 1957. dec. 5-én pedig útjára indult a „Lenin" atomjégtörőhajó.

1955-ben a Szovjetunió részt vett a négy nagyhatalom genfi kormányfői értekezletén. Számos intézkedés szolgálta a háborúból eredő problémák rendezését. Így 1955 februárjában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet adott ki a Németországgal fennálló hadiállapot megszűnéséről. 1955. máj. 15-én a Szovjetunió a többi nagyhatalommal együtt aláírta az államszerződést Ausztriával. Egy japán kormányküldöttséggel folytatott tárgyalások eredményeképpen a szovjet kormány 1956. okt. 19-én befejezettnek nyilvánította a Japánnal fennálló hadiállapotot.

Jelentős mértékben bővültek a Szovjetunió kapcsolatai az európai és az ázsiai szocialista országokkal. A KGST tagállamai elmélyítették a nemzetközi szocialista munkamegosztást, megszilárdították politikai, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolataikat. 1955 májusában a Szovjetunió részt vett azon a varsói értekezleten, amelynek részvevői barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést írtak alá; így született meg a Varsói Szerződés, amely döntő tényező az európai népek békéjének és biztonságának megszilárdításában. Ebben az időben a Szovjetunió normalizálta kapcsolatait Jugoszláviával. Amikor pedig Magyarországon a nemzetközi és a belső reakció 1956 októberében megpróbálta megdönteni a néphatalmat, a forradalmi munkás-paraszt kormány kérésére, a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségekhez és a proletár nemzetköziség elveihez híven, a szovjet fegyveres erők a magyar dolgozók segítségére siettek.

Értékes, sokoldalú támogatást nyújtott a Szovjetunió az ázsiai és az afrikai nemzeti felszabadító mozgalomnak és fiatal nemzeti államoknak. 1954-ben részt vett az Indokína semlegesítését elhatározó genfi konferencián. 1956-ban a Szovjetunió következetesen szembeszállt az imperialisták szuezi agressziójával, 1958-ban pedig jelentős mértékben hozzájárult azoknak a terveknek a kudarcához, amelyeket az amerikai és a brit imperialisták libanoni és jordániai intervenciójukkal kívántak megvalósítani.

A Szovjetuniónak számos kapitalista állammal sikerült megjavítania az államközi kapcsolatokat.

A kommunista társadalom építése (1959–)

1959 elején az SZKP XXI., rendkívüli kongresszusa megállapította, hogy a Szovjetunió fejlődésének új időszakába lépett: a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakába. Ennek az időszaknak a konkrét feladatait az SZKP XXII. kongresszusa (1961. okt. 17–31) által elfogadott új (harmadik) pártprogram tartalmazza. E program szerint a legfőbb feladat: megteremteni a kommunizmus anyagi-műszaki bázisát, amely biztosítja az anyagi és a szellemi javak bőségét az egész lakosság számára, valamint a szükségletük szerinti elosztásra való áttérést; fő feladat továbbá a kommunista társadalmi viszonyok megteremtése és az emberek kommunista öntudatra nevelése.

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése terén jelentős előrehaladást biztosított a XXI. pártkongresszus által elfogadott 1959–1965. évi hétéves népgazdaság-fejlesztési terv és a XXIII. pártkongresszus (1966. márc. 23–ápr. 8) által jóváhagyott nyolcadik ötéves terv (1966–70). E tervek teljesítése során ezrével keletkeztek új ipari óriások, erőművek, bányák, valamint új iparágak is, amelyek számottevően növelték a Szovjetunió gazdasági potenciálját és védelmi erejét, és amelyek a szovjet nép állandó életszínvonal-növekedésének bázisát alkotják. A XXIV. pártkongresszus (1971. márc. 30–ápr. 9) által jóváhagyott kilencedik ötéves terv (1971–75) újabb nagy célokat tűz ki a kommunista társadalom alapjainak megteremtéséhez. Ez a terv előírja a nemzeti jövedelem 37–40%-os, az ipari termelés 42–46%-os és a mezőgazdasági termelés 20–22%-os növelését. Az életszínvonal gyorsabb emelkedésének biztosítására többek között a fogyasztási cikkek termelésének 44–48%-os növelését tervezik.

Az ország előtt álló feladatok megoldására az SZKP Központi Bizottsága, a Legfelsőbb Szovjet és a kormány több intézkedést léptetett életbe. Így például a KB 1965. szeptemberi plénuma gyökeres változásokat határozott el a népgazdaság tervezése és irányítása terén (új gazdálkodási módszerek, nagyobb vállalati önállóság, intézkedések a dolgozók anyagi érdekeltségének fokozására).

1964 júliusában A. I. Mikojant választották a Legfelsőbb Szovjet Elnökségének elnökévé. Ugyanezen év októberében L. I. Brezsnyev lett az SZKP KB első titkára (1966-tól főtitkára) és A. N. Koszigin a miniszterelnök. 1965. dec. 9-én N. V. Podgornijt választották a Legfelsőbb Szovjet Elnökségének elnökévé.

Ezekben az években a Szovjetunió korszakalkotó sikereket ért el a világűr meghódítása terén. Hatalmas hordozórakétákat fejlesztett ki, számos tudományos űrállomást lőtt fel, amelyek többek között első ízben fényképezték le a Hold túloldalát. Jurij Gagarin személyében 1961. ápr. 12-én felrepült az első ember a világűrbe, Valentyina Nyikolajeva-Tyereskova volt az első nő, aki feljutott a kozmoszba (1963. jún. 16–19). A. A. Leonov volt az első ember, aki elhagyta az űrhajót és sétát tett az űrben (1965. márc. 18–19). 1970. szept. 12-én felbocsátották a Luna 16-ot, amelyről – miután sima leszállást hajtott végre a Hold felszínén – egy űrrakéta holdkőzetet szállított a Földre. 1970. nov. 17-e óta – szintén először – automatikus, a Földről irányított jármű, tartózkodik a Holdon (Lunohod I.).

Külpolitikai téren a Szovjetunió folytatta erőfeszítéseit a béke biztosításáért és a többi országgal való együttműködés szélesítéséért. 1959. szept. 18-án az ENSZ Közgyűlésének XIV. ülésszakán nyilatkozatot terjesztett elő az általános és teljes leszerelésről. 1960. január közepén a Legfelsőbb Szovjet úgy határozott, hogy további 1,2 millió fővel csökkenti a szovjet hadsereg létszámát. Különösen intenzív erőfeszítéseket tett a Szovjetunió a nukleáris fegyverek betiltása érdekében. Ennek eredményeként jelentős részsiker született a légköri, világűrbeli és a vízalatti nukleáris kísérletek betiltásáról szóló szerződés (1963. aug. 5), majd az atomfegyverek terjesztésének betiltásáról szóló szerződés (1968. júl. 1) aláírásával.

Nagy figyelmet fordított a Szovjetunió a német kérdés megoldására. A szovjet kormány, miután már 1958 végén javasolta Nyugat-Berlinnek demilitarizált szabad várossá nyilvánítását, 1959. jan. 10-én közzétette a német békeszerződés tervezetét, és egy békekonferencia összehívását szorgalmazta. A Szovjetunió újabb meg újabb kezdeményezéseket tett az európai népek békéjének és biztonságának megszilárdítására, aktívan támogatja az NDK nemzetközi-jogi elismerését.

A szovjet nép Lenin pártjának vezetésével zászlóvivőként halad az emberiség élén. A Szovjetunióban épült fel a világ első szocialista társadalma. A szovjetország visszavert minden imperialista támadást, és elsőként lépett a kommunizmus építésének útjára.

A szovjethatalom rövid idő alatt felszámolta a gazdasági elmaradottságot, és az országot a világ második ipari nagyhatalmává tette. Az életszínvonal nagymértékben emelkedett. A Szovjetunióban felszámolták a kizsákmányoló osztályokat, csak a dolgozók baráti osztályai és csoportjai léteznek. Az egyes nemzetek és nemzetiségek között egyenlőségen, barátságon és együttműködésen alapuló viszony jött létre. A proletárdiktatúra állama az egész nép politikai szervezetévé fejlődött, amelyben a vezető szerep a munkásosztályé.

Időrendi táblázat

I. e. 8. sz.–i. sz. 3. sz.	Rabszolgatartó államok a Kaukázuson túl, Közép-Ázsiában és a Fekete-tenger északi partvidékén.
I. e. 2. sz.	Rabszolgafelkelés a Boszporuszi királyságban, Szaumakosz vezetésével.
I. sz. 4. sz.	Feudális viszonyok kialakulása a Kaukázuson túl és Közép-Ázsiában.
6. sz.	A keleti szlávok első államképződményei.
9. sz. második fele	A keleti szlávok egységes hűbéri államban egyesülnek Kijev körül.
911, 945	A Kijevi Rusz kereskedelmi szerződései Bizánccal.
988	Az ortodox kereszténység felvétele Vlagyimir uralkodása alatt.
1019–54	A Kijevi Rusz hatalmának csúcspontja Bölcs Jaroszláv uralkodása idején.
1068, 1113	Népi felkelések Kijevben.
1136	Népi felkelés Novgorodban.
1147	Először említik Moszkva város nevét.
1236–40	A tatár-mongolok leigázzák Ruszt.
1240	Alekszandr Nyevszkij győzelme a Névánál a svédek ellen.
1242	Alekszandr Nyevszkij győzelme a német lovagrend ellen a Pejpusz-tó jegén.
1380	Az orosz hadsereg győzelme Dmitrij Donszkoj vezetésével a mongolok fölött a kulikovói harcmezőn.
1478	Novgorodot az orosz államhoz csatolják.
1480	Az orosz nép végleg felszabadul a tatárok igája alól.
1558–83	A livóniai háború.
1564	Megjelenik az első orosz nyelvű nyomtatott könyv, amelyet Ivan Fjodorov készített Moszkvában.

1565–72	IV. Iván opricsnyina-politikája.
1606–07	Parasztfelkelés Ivan Bolotnyikov vezetésével.
1612	A Minyin és Pozsarszkij vezette népfelkelés felszabadítja Moszkvát az 1610 óta tartó lengyel uralom alól.
1648–62	Antifeudális felkelések Moszkvában, Novgorodban és Pszkovban.
1648–54	Az ukrán nép felszabadító háborúja a lengyel uralom ellen Bogdan Hmelnyickij vezetésével.
1667–71	Parasztháború Sztyepan Razin vezetésével.
1700–21	Háború a svédek ellen (Északi háború).
1707–08	Parasztfelkelés a Don vidékén Kondratyij Bulavin vezetésével.
1709	Az orosz hadsereg döntő győzelme Poltavánál XII. Károly svéd király serege fölött (jún. 27).
1755	A moszkvai egyetem megalapítása.
1768–74	Az első orosz–török háború II. Katalin idején.
1773–75	Az orosz történelem legnagyobb parasztháborúja Jemeljan Pugacsov vezetésével.
1787–92	A második orosz–török háború II. Katalin idején.
1804–13	Orosz–perzsa háború.
1805–07	Háború Napóleon ellen, szövetségben Ausztriával, Nagy-Britanniával és Poroszországgal.
1806–12	Orosz–török háború.
1807	Békeszerződés Franciaországgal Tilsitben.
1808–09	Orosz–svéd háború.
1812	Honvédő háború Napóleon ellen. A borogyinói ütközet (aug. 26).
1825	A dekabristák felkelése (dec. 14).
1828–29	Háború Törökország ellen.
1830–31	Felkelés Lengyelországban a cárizmus ellen.
1845–49	A Petrasevszkij-kör Pétervárott.
1853–56	A krími háború.
1861	A jobbágyság eltörlése (febr. 19).
1861–63	A „Zemlja i volja" illegális szervezet tevékenysége.
1863–64	Felkelés Lengyelországban, Litvániában és Belorussziában.
1864	Zemsztvo-reform, oktatási és igazságügyi reform.
1864–85	Oroszország meghódítja Közép-Ázsiát.
1869	A Kommunista Kiáltvány első orosz nyelvű fordítása.
1870	A városi közigazgatási reform. Az I. Internacionálé orosz szekciójának megalakulása. Sztrájk a pétervári „Néva" pamutszövő üzemben.
1872	Sztrájk a kreenholmi manufaktúrában.
1874	Katonai reform; bevezetik az általános védkötelezettséget. A narodnyikok megkezdik a „nép közé járás" mozgalmát.
1875	A Délorosz Munkásszövetség megalakulása.
1876–79	A narodnyikok „Zemlja i volja" nevű szervezetének tevékenysége.
1877–78	Orosz–török háború.
1878	A San Stefanó-i béke (márc. 3). A berlini kongresszus. Az Orosz Munkások Északi Szövetségének megalakulása.
1881	A „Narodnaja volja" tagjai meggyilkolják II. Sándor cárt.
1883	Genfben megalakul a „Munka Felszabadítása" nevű csoport.
1883–86	D. Blagoev körének tevékenysége.
1885	Sztrájk az Orehovo-Zujevo melletti Morozov-gyárban. Orosz–brit egyezmény afganisztáni határkérdésekről.
1885–88	P. V. Tocsisszkij csoportjának tevékenysége.
1887	Német–orosz „viszontbiztosítási szerződés".
1889–92	M. I. Brusznyev szociáldemokrata szervezetének tevékenysége.
1891	Első ízben ünneplik Oroszországban május elsejét.
1891–1905	A transzszibériai vasút építése.
1892	Orosz–francia szövetség.
1893–1900	Ipari fellendülés.
1894	Megjelenik Lenin „Kik azok a »népbarátok« és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen?" c. könyve.

1895 Lenin Pétervárott megalakítja a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" nevű szervezetet.
1896 Orosz–kínai szerződés, szövetség Japán ellen és a Kelet-kínai Vasút építése.
1897 Z. J. Vitte pénzügyi reformja.
1898 Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) I. kongresszusa Minszkben.
1899 Megjelenik Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. könyve.
1900 A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája megalakulása. A lenini „Iszkra" megjelenése.
1902 Megjelenik Lenin „Mi a teendő?" c. könyve. Általános sztrájk Don-Rosztovban.
1903 Általános sztrájk Dél-Oroszországban. Az OSZDMP II. kongresszusa Brüsszelben és Londonban.
1904 Megjelenik Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra" c. könyve.
1904–05 Orosz–japán háború.
1905–07 Az első polgári demokratikus forradalom Oroszországban.
1905 Véres vasárnap Pétervárott (jan. 9). A mukdeni csata (jan. 6–25). Az OSZDMP III. kongresszusa Londonban (ápr. 12–27). Vereség Csuzimánál (máj. 14–15). Felkelés a „Potyomkin" páncéloscirkáló fedélzetén (jún. 14–24). Barikádharcok Łódźban (jún. 22–24). Megjelenik Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" c. műve (júl.). A portsmouthi béke (aug. 23). Az összoroszországi általános sztrájk kezdete (okt. 7). A pétervári Munkásküldöttek Szovjetjének megalakulása (okt. 13). II. Miklós cár kiáltványa (okt. 17). Fegyveres felkelés Moszkvában (dec.).
1906 Az OSZDMP IV. (egyesülési kongresszusa Stockholmban, ápr. 10–25). Az I. Állami Duma (ápr. 27–júl. 8). Rendelet a parasztoknak a faluközösségekből való kilépéséről (szept. 9).
1907 A II. Állami Duma (febr. 22–jún. 2). Az OSZDMP V. kongresszusa Londonban (ápr. 30–máj. 19). Orosz–brit egyezmény Perzsiáról, Afganisztánról és Tibetről (aug.).
1907–12 A III. Állami Duma.
1909 Megjelenik Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" c. műve.
1912 Az OSZD(b)MP prágai konferenciája (jan. 5–17). Vérfürdő a Léna menti aranymezőkön (ápr. 4).
1912–17 A IV. Állami Duma.
1914 Általános sztrájk Petrográdban (júl.). Németország hadat üzen Oroszországnak (júl. 19. [aug. 1]). Ausztria–Magyarország hadat üzen Oroszországnak (júl. 24 [aug. 6]).
1916 Lenin megírja „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. könyvét (jan.–júl.). Bruszilov tábornok offenzívája a galíciai fronton (máj. 22–júl. 31). Felkelés Közép-Ázsiában (júl.–szept.).
1917 A Putyilov-gyári munkások sztrájkjának kezdete (febr. 18 [márc. 3]). A februári polgári demokratikus forradalom (febr. 27 [márc. 12]). II. Miklós lemondása (márc. 2 [15]). A nyolcórás munkanap bevezetése (márc. 10 [23]). Lenin visszatér az emigrációból Petrográdba (ápr. 3 [16]). Lenin áprilisi tézisei (ápr. 4 [17]). A reakciós Ideiglenes Kormány első válsága (ápr. 20–21 [máj. 3–4]). Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája Petrográdban (ápr. 24–29 [máj. 7–12]. A Vörös Gárda megalakulása (ápr.). A délnyugati arcvonalon megindított új offenzívára Petrográd, Moszkva és más városok munkásai tömegtüntetésekkel reagálnak (jún. 18 [júl. 1]). A munkások, katonák és matrózok petrográdi tüntetését (amelynek jelszava: „Minden hatalmat a szovjeteknek!") sortűzzel oszlatják szét; a kettős hatalom vége; az Ideiglenes Kormány üldözni kezdi a bolsevikokat (júl. 3–5 [16–18]). A második ideiglenes koalíciós kormány megalakulása Kerenszkij vezetésével (júl. 24 [aug. 6]). Az OSZD(b)MP Petrográdban megtartott VI. kongresszusa célul tűzi ki a fegyveres felkelést (júl. 26–aug. 3 [aug. 8–16]). 400 000 moszkvai munkás általános sztrájkja az ellenforradalmi erők „Birodalmi tanácskozása" ellen (aug. 12 [25]). Kornyilov tábornok ellenforradalmi puccskísérlete, amelyet a forradalmi néptömegek a bolsevikok vezetésével elfojtanak (aug. 25–30 [szept. 7–12]). A Petrográdi és a Moszkvai Szovjet átáll a bolsevikok oldalára

(aug. 31–szept. 5 [szept. 13–18]). Lenin „Állam és forradalom" c. könyvén dolgozik (aug.–szept.; megjelenik 1918-ban). A KB ülése Lenin javaslatára napirendre tűzi a fegyveres felkelést; Lenin vezetésével Politikai Bizottság jön létre a felkelés előkészítésére és irányítására (okt. 10 [23]). A Petrográdi Szovjet megalakítja a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely a fegyveres felkelés vezérkara lesz (okt. 12 [25]). A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Petrográdban; felhívás „Oroszország minden polgárához"; az Ideiglenes Kormány tagjainak letartóztatása a Téli Palotában (okt. 24–26 [nov. 6–8]). A szovjetek II. összoroszországi kongresszusa elfogadja a békéről és a földről szóló dekrétumot; Lenin elnökletével megalakul az első szovjet kormány (okt. 25–26 [nov. 7–8]). A szovjethatalom győzelme Moszkvában (okt. 25–nov. 3 [nov. 7–16]). Minszkben, Kronstadtban, Ivanovo-Voznyeszenszkben, Kazanyban, a Don menti Rosztovban, Jekatyerinburgban (Szverdlovszk), Revalban (Tallinn), Szamarában (Kujbisev), Szaratovban és más városokban (okt. 25–27 [nov. 7–9]), valamint Bakuban (okt. 31 [nov. 13]). Nyilatkozat Oroszország népeinek jogairól (nov. 2 [15]). Rendelet a munkásellenőrzésről (nov. 14 [27]). Breszt-Litovszkban megkezdődnek a fegyverszüneti tárgyalások Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között (nov. 20 [dec. 3]). A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács megalakulása (dec. 2 [15]). Létrejön az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (Cseka) az ellenforradalom és a szabotázscselekmények leküzdésére (dec. 7 [20]). A habarovszki szovjetkongresszus kikiáltja a szovjethatalmat a Távol-Keleten (dec. 12–20 [1917. dec. 25–1918. jan. 2]). Rendelet a bankok államosításáról (dec. 14 [27]).

1918 Dekrétum a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg létrehozásáról (jan. 15 [28]). Rendelet az egyház és az állam, valamint az iskola és az egyház elválasztásáról (jan. 23 [febr. 5]). Rendelet az új naptár bevezetéséről (jan. 26 [febr. 8]), az életbe lépés időpontja: febr. 1 (14). A Szovjet-Oroszország elleni német offenzíva kezdete (febr. 18). A szovjet kormány felhívása: „Veszélyben a szocialista haza!" (febr. 21). A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg első győzelme, a Vörös Hadsereg megalakulásának hivatalos napja (febr. 23). A breszt-litovszki békeszerződés aláírása (márc. 3). Moszkva lesz a szovjetköztársaság fővárosa (márc. 10–11). Antanthajóraj köt ki Murmanszkban, japán egységek szállnak partra Vlagyivosztokban (márc.–ápr.). Megjelenik Lenin „A szovjethatalom soron levő feladatai" c. írása (ápr. 28). A Csehszlovák Hadtest szovjetellenes zendülésének kezdete (máj. 25). Fehérgárdista kormány alakul Szamarában (jún. 8). Rendelet a falusi szegénység bizottságainak létrehozásáról (jún. 11). Rendelet a nagyipar és a vasúti üzemek államosításáról (jún. 28). A szovjetek V. összoroszországi kongresszusa elfogadja az OSZSZSZK első alkotmányát (júl. 4–10). A brit intervenciósok és az eszerek agyonlőnek 26 bakui biztost (szept. 20). A breszti békeszerződés hatálytalanítása (nov. 13). Kolcsak tengernagy Szibériában létrehozza ellenforradalmi diktatúráját (nov. 18). Délen megkezdődik a brit–francia intervenció (nov.). A szovjethatalom győzelme Litvániában és Lettországban (dec.).

1919 A Kommunista Internacionálé I. kongresszusa Moszkvában (márc. 2–6). Az antant első hadjáratának szétzúzása (márc.–júl.). Az OK(b)P VIII. kongresszusa elfogadja a párt új programját (márc. 18–23). Az első kommunista „szubbotnyik", vagyis szombat (ápr. 12). Az antant második hadjáratának szétzúzása (júl.–1920. márc.). A Vörös Hadsereg Petrográdnál győzelmet arat Jugyenyics ellen, és felszabadítja Omszkot Kolcsak uralma alól (okt.–nov.). Dekrétum az írástudatlanság felszámolásáról (dec. 26).

1920 A szovjethatalom helyreállítása Szibériában (jan.). Ukrajnának és Murmanszk vidékének felszabadítása (febr.–márc.). Állami bizottság alakul Oroszország villamosítására (GOELRO; márc. 23). A Távol-Keleti Köztársaság létrejötte (ápr. 6). Szovjet–lengyel háború (ápr. 25–okt. 12). Az antant harmadik hadjáratának szétzúzása (ápr.–nov.). Megjelenik Lenin „A »baloldaliság« mint a kommunizmus gyermekbetegsége" c. műve (jún.). Az állami villamosítási terv (GOELRO-terv) elfogadása (dec. 22–29).

1921 Az Állami Tervbizottság (Goszplan) megalakulása (febr. 22). Fehérgárdista lázadás Kronstadtban (febr. 28–márc. 18). Az OK(b)P X. kongresszusa határozatot hoz az új gazdasági politikára (NEP) való áttérésről (márc. 8–16).

1922 Szovjet küldöttség vesz részt a génuai konferencián (ápr. 10–máj. 19). A rapallói német–szovjet szerződés aláírása (ápr. 16). Szovjet küldöttség vesz részt a hágai konferencián (jún.). A Vörös Hadsereg és a partizánok felszabadítják Vlagyivosztokot a japán intervenciósok uralma alól (okt. 25). Az I. össz-szövetségi szovjetkongresszus kimondja a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megalakulását (dec. 30).

1923 Moszkvában megnyílik a Szovjetunió első mezőgazdasági kiállítása (aug. 19).

1924 V. I. Lenin halála (jan. 21). Petrográd nevét Leningrádra változtatják (jan. 26). A II. szovjetkongresszus megerősíti a Szovjetunió első alkotmányát (jan. 31). Diplomáciai kapcsolatok Nagy-Britanniával, Olaszországgal, Ausztriával, Görögországgal, Norvégiával, Svédországgal, Kínával és Dániával (febr.–jún.). Moszkvában létrejön a Marx–Engels Intézet (júl. 11). Diplomáciai kapcsolatok Franciaországgal (okt. 28).

1925 Diplomáciai kapcsolatok Japánnal; Észak-Szahalin visszakerül a Szovjetunióhoz (jan. 20). Átfogó német–szovjet jogsegély és gazdasági egyezmény aláírása (okt. 12). Az SZK(b)P XIV. kongresszusa határozatot hoz az ország szocialista iparosításáról (dec. 18–31).

1926 Semlegességi és megnemtámadási szerződés (berlini szerződés) Németországgal (ápr. 24). Semlegességi és megnemtámadási szerződés Afganisztánnal (aug. 31). Semlegességi és barátsági szerződés Litvániával (szept. 28). Üzembe helyezik a sterovkai villamos erőművet és a volhovi Lenin Vízerőművet.

1927 A IV. össz-szövetségi szovjetkongresszus határozatot hoz az első ötéves népgazdaságfejlesztési terv kidolgozásáról (ápr. 18–26). A brit rendőrség provokációja Londonban az „ARCOS" nevű brit–szovjet kereskedelmi társaság ellen; a provokáció miatt megszakadnak a brit–szovjet diplomáciai kapcsolatok (máj.). Garanciális és semlegességi szerződés Perzsiával (okt. 1). Az SZK(b)P XV. kongresszusa kijelöli a mezőgazdaság kollektivizálásának irányvonalát (dec. 2–19).

1928 A sahti-per (máj. 18–júl. 5). Az első gépállomás létrejötte az Ukrán SZSZK-beli Sevcsenko-szovhozban (nov.).

1929 A Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Lettország és Észtország aláírja a moszkvai jegyzőkönyvet a Briand–Kellogg-paktum haladéktalan hatálybalépéséről (febr. 9). A leningrádi „Vörös Viborg" üzem dolgozói szocialista munkaversenyre hívják ki a Szovjetunió valamennyi üzemét (márc. 5). Az V. össz-szövetségi szovjetkongresszus jóváhagyja az első ötéves népgazdaság-fejlesztési tervet (máj. 20–28). A rohambrigádok I. összoroszországi kongresszusa (dec. 5–10).

1929–30 Áttérés a kulákok korlátozásának politikájáról a kulákság mint osztály felszámolásának politikájára.

1929–33 Az első ötéves terv.

1930 XVI. pártkongresszus: a szocializmus minden fronton kibontakozó offenzívájának kongresszusa (jún. 26–júl. 13). Határozat az általános tankötelezettség bevezetéséről (aug. 14).

1932 Üzembe helyezik a gorkiji autógyárat (jan. 1). Megindítják a magnyitogorszki kohászati kombinát első nagyolvasztóját (jan. 31). Megkezdi működését a dnyeperi Lenin Vízerőmű (okt. 10).

1933 A kollektív gazdaságok rohammunkásainak I. országos kongresszusa (febr.). A Fehér-tengert a Balti-tengerrel összekötő csatorna megnyitása (jún. 20). Diplomáciai kapcsolatok felvétele Spanyolországgal (júl. 28) és az Egyesült Államokkal (nov. 16).

1933–34 A „Cseljuszkin" jégtörő sarki expedíciója.

1933–37 A második ötéves terv.

1934 Belépés a Népszövetségbe (szept. 18).

1935 A kollektív gazdaságok rohammunkásainak II. országos kongresszusa; a mezőgazdasági artyel minta-alapszabályzatának elfogadása (febr. 11–17). Szovjet–francia (máj. 2) és szovjet–csehszlovák (máj. 16) segítségnyújtási egyezmény aláírása. Alekszej Sztahanov váján napi normájának 14-szeresét teljesíti; a Sztahanov-mozgalom kezdte (aug. 30–31). A sztahanovisták első tanácskozása (nov. 14–17).

1936 A Lenin Múzeum megnyitása Moszkvában (máj. 15). A VIII., rendkívüli össz-

szövetségi szovjetkongresszus elfogadja a Szovjetunió új alkotmányát (nov. 25–dec. 5).

1937 V. F. Cskalov leszállás nélküli repülőútja Moszkvából az Északi-sarkon át az Egyesült Államokba (jún. 18–20). A Moszkva-csatorna megnyitása (júl. 15). Megnemtámadási egyezmény a Kínai Köztársasággal (aug. 21).

1937–38 I. D. Papanyin északi-sarkköri expedíciója; az első szovjet kutatóállomás úszó jégtáblán.

1938 A Vörös Hadsereg a Haszan-tónál szétzúzza a japán támadókat (júl. 29–aug. 11).

1938–42 A harmadik ötéves terv (1941-ben a fasiszták támadása miatt megszakítva).

1939 Az SZK(b)P XVIII. kongresszusa (márc. 10–21). A Vörös Hadsereg és a Mongol Népköztársaság csapatai Halhin-Gölnél szétzúzzák a japán provokációt (máj. 11–aug. 31). Német–szovjet megnemtámadási szerződés (aug. 23). A Vörös Hadsereg védelmébe veszi Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija lakosságának életét és javait (szept. 17). Finn–szovjet háború (nov. 30–1940. márc. 12).

1940 Litvániában, Lettországban és Észtországban megdöntik a fasiszta kormányokat és népi kormányok alakulnak (jún. 17–21). A szovjethatalom létrehozása a három balti országban (júl. 21). A Litván, a Lett és az Észt SZSZK felvétele a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe (aug. 3–6).

1941 A fasiszta Németország orvul megtámadja a Szovjetuniót, megkezdődik a Nagy Honvédő Háború (jún. 22). Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakulása (jún. 30). Odessza hősi védelme (aug. 10–okt. 16). A moszkvai csata (okt.–1942. jan.). Szevasztopol hősi védelme (okt. 30–1942. júl. 3).

1942 Washingtonban aláírják 26 állam nyilatkozatát a fasiszta agresszorok elleni közös harcról (jan. 1). A Szovjetunió és Nagy-Britannia egyezménye a fasiszta Németország elleni háborús szövetségről és a háború utáni együttműködésről (máj. 26). A Szovjetunió és az Egyesült Államok egyezménye a hadviselésben kölcsönösen nyújtandó segítség elveiről (jún. 11). A volgai csata (júl. 17–1943. febr. 2). A szovjet ellenoffenzíva kezdete (nov. 19–20).

1943 A leningrádi blokád áttörése (jan. 12–18). Ütközet Kurszknál és Orjolnál (júl. 5–aug. 23). Sz. A. Kovpak partizánosztaga a Kárpátokba vonul (nyár). A Szovjetunió Nagy-Britannia és az Egyesült Államok külügyminisztereinek moszkvai értekezlete (okt. 19–30). A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfőinek teheráni konferenciája (nov. 28–dec. 1).

1944 A fasiszta erők veresége Leningrádnál, áttörés Novgorodnál (jan.–febr.). A Vörös Hadsereg a Prutnál eléri a Szovjetunió államhatárát (márc. 26). A Krím-félsziget felszabadítása (ápr.–máj.). Hadműveletek Belorussziában (jún. 23–júl. 28). A Baltikum legnagyobb részének felszabadítása (szept.–okt.). A Szovjetunió és Franciaország szövetségi és segítségnyújtási szerződése (dec. 10).

1945 A szovjet és a lengyel hadsereg felszabadítja Varsót (jan. 17). A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfőinek jaltai (Krím) konferenciája febr. 4–12). Szovjet–jugoszláv szerződés a háború utáni baráti kapcsolatokról, kölcsönös segítségről és együttműködésről (ápr. 11). Bécs felszabadítása (ápr. 13). Szovjet–lengyel szerződés a háború utáni baráti kapcsolatokról, kölcsönös segítségnyújtásról és együttműködésről (ápr. 21). A Vörös Hadsereg győztesként vonul be Berlinbe (máj. 2). A fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációja (máj. 8). Nyilatkozat Németország vereségéről és arról, hogy Németország területein a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormánya veszi át a fő hatalmat (jún. 5). A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek potsdami értekezlete (júl. 17–aug. 2). A Szovjetunió részvétele a Japán elleni háborúban (aug. 9–szept. 2).

1946 Törvény „A szovjet népgazdaság helyreállításának és fejlesztésének 1946–50. évi ötéves tervéről" (márc. 18). Az SZK(b)P Központi Bizottsága és a szovjet kormány határozatot hoz „A mezőgazdasági artyelek alapszabályzatába ütköző cselekmények kiküszöbölésére a kolhozokban" (szept. 19).

1947 Békeszerződés Olaszországgal, Romániával, Magyarországgal, Bulgáriával és Finnországgal (febr. 10). Határozat a jegyrendszer eltörléséről, az élelmiszerek és az iparcikkek szabad árusításáról (dec. 14).

1948 Barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés Romániával,

Magyarországgal, Bulgáriával és Finnországgal (febr.–ápr.). A Szovjetunió, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia és Magyarország külügyminisztereinek varsói értekezlete a német kérdésről (jún. 23–24).

1949 A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakulása (jan. 25). TASZSZ-közlemény a Szovjetunióban végrehajtott atombomba-kísérletekről (szept. 25).

1950 Barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződés a Kínai Népköztársasággal (febr. 14).

1951 „Törvény a béke védelméről" (márc. 12).

1952 Az SZKP XIX. kongresszusa (okt. 5–14).

1953 I. V. Sztálin halála (márc. 5). A szovjet kormány közleménye a hidrogénbombakísérletekről (aug. 20). Az SZKP Központi Bizottságának határozata „A Szovjetunió mezőgazdaságának további fejlesztésére irányuló intézkedésekről" (szept. 7).

1954 A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország külügyminisztereinek berlini értekezlete (jan. 25–febr. 18). A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, a Kínai Népköztársaság és más, a koreai és az indokínai kérdésben érdekelt államok külügyminisztereinek genfi értekezlete (ápr. 26–júl. 21). Moszkva mellett üzembe helyezik a világ első atomerőművét (jún. 27). Európai országok moszkvai tanácskozása az európai béke és biztonság szavatolására (nov. 29–dec. 2).

1955 A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének rendelete a Szovjetunió és Németország közti hadiállapot megszűnéséről (jan. 25). Az SZKP Központi Bizottságának plénuma az állati termékek előállításának fokozásáról tanácskozik (jan. 25–31). Az 1942. évi brit–szovjet és az 1944. évi francia–szovjet szerződés hatálytalanítása (máj. 7). Európai államok varsói tanácskozása az európai béke és biztonság szavatolására; barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés jön létre az európai szocialista országok között (Varsói Szerződés; máj. 11–14). Államszerződés Ausztriával (máj. 15). A Szovjetunió a Port Artur-i flottatámaszpontot átengedi a Kínai Népköztársaságnak (máj.). Az SZKP KB plénuma az ipar további fellendítésének feladataival foglalkozik (júl. 4–12). A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányfőinek genfi konferenciája (júl. 18–23). A szovjet kormány határozata az ország fegyveres erőinek 640 000 fővel való csökkentéséről (aug. 13). Szovjet–nyugatnémet kormányközi tárgyalások eredményeként megegyezés születik a diplomáciai kapcsolatok felvételéről (szept. 9–13). A Szovjetunió visszaadja Finnországnak a porkkala-uddi flottatámaszpontot (szept. 19). Szerződés a Szovjetunió és az NDK közti kapcsolatokról (szept. 20). A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország külügyminisztereinek genfi értekezlete (okt. 27–nov. 16).

1956 Az SZKP XX. kongresszusa (febr. 14–25). A szovjet kormány nyilatkozata a szovjet fegyveres erők létszámának további 1,2 millió fővel való csökkentéséről (máj. 15). Az SZKP KB határozata „A személyi kultusznak és következményeinek leküzdéséről" (jún. 30). Szovjet–japán nyilatkozat a hadiállapot megszűnéséről és diplomáciai kapcsolatok felvételéről (okt. 19). Nyilatkozat a Szovjetunió és a többi szocialista állam közti barátság és együttműködés fejlesztésének és megszilárdításának alapelveiről (okt. 30). A szovjet kormány nyilatkozata határozottan tiltakozik az Egyiptom elleni brit–francia–izraeli agresszió miatt, és követeli annak azonnali beszüntetését (okt. 31).

1957 Az SZKP KB határozata „Az ipar és az építőipar irányításának további tökéletesítéséről" (febr. 13–14). TASZSZ-közlemény az interkontinentális ballisztikus rakétával végrehajtott sikeres kísérletekről, valamint nukleáris fegyverek kipróbálásáról (aug. 27). A Szputnyik I-nek, a Föld mesterséges bolygójának fellövése (okt. 4). TASZSZ-nyilatkozat a közel-keleti helyzetről és a Szíria elleni amerikai provokációs cselekedetekről (okt. 19). A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának jubileumi ülésszaka a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából (nov. 6). A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak moszkvai tanácskozása közös nyilatkozat elfogadásával zárul (nov. 14–16). 64 ország kommunista és munkáspártjainak képviselői elemzik a munkásmozgalom fejlődését, majd békekiáltványt fogadnak el (nov. 16–19). A „Lenin" atomjégtörő hajó vízrebocsátása (dec. 5).

1958 TASZSZ-közlemény a szovjet fegyveres erőknek újabb 300 000 fővel való csökkentéséről (jan. 7). Az SZKP KB a kolhozhálózat továbbfejlesztéséről és a gépállomások átszervezéséről tanácskozik (febr. 25–26). A Szovjetunió egyoldalúan beszünteti az atomfegyver-kísérleteket (márc. 31). A szovjet kormány nyilatkozata az Egyesült Államok libanoni intervenciója ellen (júl. 16). A szovjet kormány nyilatkozata a Libanon és Jordánia elleni amerikai–brit agresszióról (júl. 18). Az SZKP KB megvitatja „Az iskola és az élet kapcsolatának megerősítéséről és a Szovjetunió közoktatási rendszerének továbbfejlesztéséről" szóló téziseket (nov. 12). A szovjet kormány jegyzékben javasolja az amerikai, a brit, a francia és a két német kormánynak Nyugat-Berlin demilitarizált szabad várossá nyilvánítását (nov. 27).

1959 Az első űrrakéta fellövése (jan. 2). A szovjet kormány a volt Hitler-ellenes koalíció kormányai, valamint az NDK és az NSZK kormánya elé terjeszti a Németországgal kötendő békeszerződés tervezetét (jan. 10). A XXI., rendkívüli pártkongresszus megvitatja a Szovjetunió 1959–65. évi hétéves népgazdaság-fejlesztési tervének ellenőrző számait (jan. 27–febr. 5). Szovjet küldöttség vesz részt a genfi külügyminiszteri értekezleten (máj.–aug.). A szovjet kormány nyilatkozata a Balkánfélsziget és az Adriai-tenger térsége békéjének és biztonságának szavatolásáról (jún. 25). Fellövik a második űrrakétát, amely szept. 14-én csapódik a Hold felszínére (szept. 12). A szovjet kormány az ENSZ-közgyűlés XIV. ülésszakán nyilatkozatot terjeszt elő az általános és teljes leszerelésről (szept. 18). Fellövik a harmadik űrrakétát, amely lefényképezi a Hold túloldalát, s a képeket a Földre juttatja (okt. 4).

1960 A Legfelsőbb Tanács határozatot hoz a szovjet fegyveres erők létszámának további 1,2 millió fővel való csökkentéséről (jan. 15). A Legfelsőbb Tanács V. ülésszaka törvényt fogad el a kereseti adó eltörléséről és L. I. Brezsnyevet megválasztja a Legfelsőbb Szovjet Elnökségének elnökévé (máj. 5–7). Az SZKP KB megvitatja a XXI. pártkongresszus határozatainak végrehajtását, valamint a kommunista és munkáspártok bukaresti tanácskozásának eredményeit (júl. 13–16). A Szovjetunió az ENSZ-közgyűlés XV. ülésszaka elé terjeszti a gyarmati országok és népek függetlenségének megadásáról szóló nyilatkozat, valamint az általános és teljes leszerelésről kötendő szerződés tervezetét (szept. 23). A moszkvai Népek Barátsága Egyetem megnyitása (okt. 1). A Szovjetunió Minisztertanácsának határozata a rubel aranytartalmának növeléséről és a külföldi valutákhoz viszonyított rubelárfolyam megváltoztatásáról (nov. 15). A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása Moszkvában (nov.).

1961 A Szovjetunió előterjeszti a kongói kérdés békés megoldásának és az ENSZ átszervezésének programját (febr. 22). J. A. Gagarin őrnagy a Vosztok 1. űrhajó fedélzetén felszáll a világűrbe – az első űrhajós (ápr. 12). A Szovjetunió miniszterelnökének és az Egyesült Államok elnökének bécsi tárgyalásai a világpolitikai helyzet kérdéseiről és a szovjet–amerikai kapcsolatokról (jún. 3–4). G. Sz. Tyitov őrnagy a „Vosztok 2." fedélzetén 17-szer kerüli meg a Földet (aug. 6–7). Az SZKP XXII. kongresszusa; határozat a párt új programjáról és szervezeti szabályzatáról (okt. 17–31). Emlékirat a nyugatnémet kormányhoz a szovjet–nyugatnémet kapcsolatokról (dec. 27).

1962 A KB plénuma megvitatja a kommunizmus építésének kérdéseit és a párt feladatait a mezőgazdaság irányításának megjavítása terén (márc. 5–9). A Vosztok 3. és a Vosztok 4. nagy sikerű csoportos repülése A. G. Nyikolajev őrnaggyal és P. R. Popovics alezredessel (aug. 11–15). A szovjet kormány felhívást intéz valamennyi kormányhoz és néphez, hogy kalózakcióként bélyegezzék meg az Egyesült Államok Kuba elleni blokádját (okt. 23). A Szovjetunióban felbocsátják a Mars 1 nevű űrrakétát a Mars bolygó irányába (nov. 1). Az SZKP KB plénuma értékeli a szovjet népgazdaság fejlődését és a népgazdaság pártirányításának alakítását (nov. 19–23).

1963 A Vosztok 5. és a Vosztok 6. űrhajók csoportos repülése, fedélzetükön V. F. Bikovszkij alezredessel, ill. V. V. Tyereskovával, a világ első női űrrepülőjével (jún. 14-től, ill. 16-tól 19-ig). Moszkvában a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztere szerződést ír alá a légköri, a kozmikus és a víz alatti atomfegyver-kísérletek betiltásáról (a moszkvai atomcsendegyezmény, aug. 5). Állandó telefon-összeköttetés valósul meg a washingtoni Fehér Ház és a moszkvai

Kreml között (aug. 31). A szovjet, az amerikai és a brit külügyminiszter megállapodik abban, hogy a három ország nem bocsát nukleáris eredetű pusztítóeszközt a világűrbe (okt. 3). Az SZKP KB plénuma intézkedéseket határoz el a vegyipar fejlesztésének meggyorsítására (dec. 9–13). A Legfelsőbb Tanács elhatározza, hogy 1964-ben 600 millió rubellal csökkenti a honvédelmi kiadásokat (dec. 16–19). A Szovjetunió valamennyi ország állam- és kormányfőjének olyan szerződés megkötését javasolja, amelyben a szerződő felek kötelezik magukat, hogy területi viták esetén tartózkodnak az erőszak alkalmazásától (dec. 31).

1964 A Szovjetunió korlátozza a hasadóanyagok katonai célokra történő előállítását (ápr. 20). A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa A. I. Mikojant választja meg a Legfelsőbb Tanács Elnöksége elnökévé (júl. 13–15). Első ízben repüli körül a Földet három űrhajós (V. M. Komarov ezredes, K. P. Feoktyisztov tudós és B. B. Jegorov orvos) egy űrhajó (a Voszhod 1) fedélzetén (okt. 12–13). Az SZKP KB plénuma felmenti N. Sz. Hruscsovot a KB első titkárának funkciója és a KB Elnökségének tagsága alól; a KB új első titkára L. I. Brezsnyev, a Minisztertanács új elnöke A. N. Koszigin (okt. 15). Az SZKP KB elhatározza a területi és regionális, illetőleg az ipari és mezőgazdasági pártszervezetek, ill. szovjetek egyesítését (nov. 16).

1965 A Legfelsőbb Tanács Elnökségének határozata a béke és az emberiesség elleni, valamint a háborús bűntettek elévülhetetlenségéről (márc. 4). P. I. Beljajev ezredes és A. A. Leonov ezredes űrrepülése a Voszhod 2. fedélzetén; A. A. Leonov elhagyja az űrhajót, és elsőként tesz sétát a világűrben; a séta időtartama tíz perc (márc. 18–19). A KB plénuma megvitatja a mezőgazdaság továbbfejlesztése terén foganatosítandó sürgős intézkedéseket (márc. 24–26). Szovjet–lengyel barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (ápr. 8). Szovjet–vietnami tárgyalások; a Szovjetunió kijelenti, hogy kész minden szükséges segítséget megadni a VDK-nak függetlensége biztosítására (ápr. 10–17). Fellövik a Molnyija 1-et, amely rádió- és tv-adások távolsági közvetítésére szolgál (ápr. 23). Fellövik a Szonda 3-at, amely repülése során a Hold túlsó oldalának eddig ismeretlen részeit fényképezi (júl. 18). Az SZKP KB plénuma megvitatja az ipar irányításának megjavítására, a tervezés tökéletesítésére és az ipar gazdasági ösztönzésére teendő intézkedéseket (szept. 27–29). Fellövik a Vénusz 2. bolygóközi űrállomást, amely 1966. febr. 27-én a Vénusz bolygótól 24 000 kilométer távolságra tér pályára (nov. 12). Fellövik a Vénusz 3-at, amely 1966. márc. 1-én csapódik a Vénusz bolygó felszínére (nov.16). N. V. Podgornijt a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnökévé választják (dec. 9.)

1966 A szovjet kormány kezdeményezésére Pakisztán államelnöke és India miniszterelnöke Taskentben tárgyal a pakisztáni–indiai határkonfliktus rendezéséről; a tárgyalások végén kiadják a Taskenti Nyilatkozatot (jan. 4–10). Fellövik a Luna 9-et (jan. 31); ez az első űrállomás, amely sima leszállást hajt végre a Holdon (febr. 3). Az SZKP XXIII. kongresszusa elfogadja az 1966–70. évi új ötéves terv irányelveit, és újjáválasztja a párt vezető szerveit (márc. 29–ápr. 8). A KB főtitkára L. I. Brezsnyev. Fellövik a Luna 10-et, amely ápr. 3-án Hold körüli pályára tér, és a Hold első mesterséges mellékbolygójává lesz (fellövés napja: márc. 31). A Szovjetunió és a VDK képviselői Moszkvában egyezményt írnak alá, amelynek értelmében a Szovjetunió újabb haladéktalan gazdasági és katonai segítséget nyújt a VDK-nak (okt. 3). Szovjet–francia egyezmény a párizsi elnöki palota és a moszkvai Kreml közti közvetlen telefonösszeköttetésről (nov. 9). A Luna 13. sima leszállást hajt végre a Holdon (dec. 24).

1967 A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői szerződést írnak alá „A világűr, ezen belül a Hold és más égitestek kutatásának és felhasználásának alapelveiről" (jan. 27). A Szojuz 1. űrhajóval történt kísérleti űrrepülés befejezése során életét veszti V. M. Komarov űrhajós (ápr. 24). A Szovjetunió és Bulgária barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt köt (máj. 12). A szovjet kormány nyilatkozatban ítéli el az arab államok elleni izraeli agressziót, és felszólítja Izraelt a hadműveletek beszüntetésére (jún. 5). A Szovjetunió kezdeményezésére összeül az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülésszaka, amelyen Koszigin követeli Izrael agresszorként való elítélését, a megszállt arab területek kiürítését, valamint az okozott kár megtérítését (jún. 19). Az egész haladó emberiség a szovjet

emberekkel együtt ünnepli a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóját (nov. 7).

1968 A legalacsonyabb béreket 60 rubelra, az alapszabadság időtartamát 12 napról 15 napra emelik (jan. 1). A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak, valamint kormányainak vezető személyiségei intézkedéseket vitatnak meg az imperialisták fokozódó aknamunkájával és az antiszocialista erők csehszlovákiai növekedésével szemben (tanácskozások: márc. 23, Drezda, máj. 8, Moszkva, júl. 14–15, Varsó, aug. 3, Pozsony). Az atomfegyverek elterjesztésének megakadályozásáról szóló szerződés aláírása (júl. 1). Bulgária, az NDK, a Szovjetunió, Lengyelország és Magyarország segítséget nyújt a csehszlovákiai szocialista vívmányoknak a külső és a belső ellenforradalom támadásaitól való megvédése céljából (aug. 21). A Szojuz 2 (okt. 25–28, ember nélkül) és a Szojuz 3 (okt. 26–30, fedélzetén G. T. Beregovoj űrhajóssal) űrhajók repülése. Elindul útjára a világ első szuperszónikus utasszállító repülőgépe, a TU–144 (dec. 31).

1969 A Szojuz 4 (jan. 14–17, V. A. Satalov) és a Szojuz 5 (jan. 15–18, B. V. Volinov, C. V. Hrunov, A. Sz. Jeliszejev) űrhajók Föld körüli repülése; első ízben kapcsolnak össze két ember kormányozta űrhajót és hajtanak végre átszállási manővert. Kínai határprovokációk az Usszuri mentén (márc. 2). A kommunista és munkáspártok képviselőinek (harmadik) nemzetközi tanácskozása Moszkvában 75 párt részvételével (jún. 5–17). A szovjet kormány elismeri a Dél-vietnami Köztársaság Ideiglenes Forradalmi kormányát (jún. 13). Először hajt végre csoportos repülést három ember kormányozta űrhajó: a Szojuz 6 (G. Sz. Sonyin és V. N. Kubaszov, okt. 11–16), a Szojuz 7 (A. V. Filipcsenko, V. N. Volkov és F. V. Gorbatko, okt. 12–17) és a Szojuz 8. (V. A. Satalov és A. Sz. Jeliszejev, okt. 13–18). Szovjet–kínai kormányközi tárgyalások kezdődnek a két országot érintő kérdésekről (okt. 20). A Szovjetunió III. kolhozparaszt-kongresszusa, amely elfogadja az új mintaalapszabályzatot, és megválasztja a kolhozparaszt-küldöttek szovjetjeit (nov. 25–27).

1970 Világszerte megemlékeznek V. I. Lenin születésének 100. évfordulójáról (ápr. 22). A Szojuz 9 űrhajó, fedélzetén A. G. Nyikolajevval és V. I. Szevasztyjanovval végrehajtja az eddigi leghosszabb űrrepülést (jún. 1–19). Szovjet–nyugatnémet szerződés aug. 12). Fellövik a Luna 16-ot (szept. 12), amely sima leszállást hajt végre a Holdon, s amelyről holdkőzetet szállító űrrakétát irányítanak a Földre (szept. 24). Fellövik a Luna 17-et, amely első ízben juttat a Holdra önműködő távirányítású holdjárművet, a Lunohod 1-et.

1971 Az SZKP XXIV. kongresszusa megvitatja a KB beszámolóját és az 1971–75. évi, kilencedik ötéves terv irányelveit s újjáválasztja a legfelsőbb pártszerveket; a KB főtitkára ismét L. I. Brezsnyev (márc. 30–ápr. 9).

Afanaszjev, Fjodor Afanaszjevics: forradalmár és a Bolsevik Párt tagja; 1859–1905 (meggyilkolták); a 80-as években a pétervári marxista körökben működött, nagy érdemeket szerzett az egyes pártbizottságok egyesítéséért folytatott küzdelemben, valamint sztrájkok szervezésében és irányításában; terrorista feketeszázasok meggyilkolták.

Akszelrod, Pável Boriszovics: mensevik; 1850–1928; a narodnyik mozgalmon keresztül jutott el a marxizmushoz és a munkásmozgalomhoz, 1883-ban tevékenyen részt vett a „Munka Felszabadítása" nevű, Plehanov vezette csoport megalakításában. 1903-ban az OSZDMP II. kongresszusán a mensevikek oldalára állt. Leninnel szemben azért szállt síkra, hogy a proletariátust alárendeljék a burzsoáziának, s tagadta, hogy a proletariátusnak hegemón szerepe lehetne a polgári demokratikus forradalomban.

Alekszandr Nyevszkij: novgorodi fejedelem, 1252-től vlagyimiri nagyfejedelem; kb. 1220–63; 1240-ben a Néva folyónál legyőzte a svédeket (innen a „Nyevszkij" név), 1242-ben pedig a német lovagrend elleni harcban a Pejpusz-tó jegén aratott győzelmet.

Áprilisi konferencia: a Bolsevik Párt VII. összoroszországi konferenciája, amely 1917. ápr. 24-től 29-ig (máj. 7-től 12-ig) ülésezett Petrográdban. A konferencia jóváhagyta az áprilisi tézisekben Lenin által előterjesztett programot, és azt a feladatot tűzte valamennyi párttag elé, hogy a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszóval küzdjön a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való békés átmenetért. A konferencia követelte továbbá a föld államosítását, a bankok állami ellenőrzését, valamint minden, Oroszország területén élő nemzet és nemzetiség önrendelkezési jogát, beleértve a különválás jogát is. A háború és a béke kérdésében a konferencia egyértelműen megállapította, hogy

demokratikus béke csak akkor valósulhat meg, ha az államhatalom a szovjetek kezébe kerül.

Áprilisi tézisek („A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban"): a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való békés átmenet Lenin által kidolgozott programja, amelyet Lenin 1917. ápr. 4-én (17-én) terjesztett elő Petrográdban a bolsevikok egyik gyűlésén. A tézisekben Lenin arra hívta fel a figyelmet, hogy a bolsevikoknak többségre kell szert tenniük a szovjetekben, meg kell változtatniuk azok politikai irányvonalát, s el kell érniük, hogy a szovjetek a munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra szerveiből a proletárdiktatúra szerveivé váljanak. Ezenkívül Lenin kijelentette, hogy tovább kell küzdeni a háború azonnali befejezéséért és egy demokratikus béke megkötéséért. Lenin javaslatára az OSZD(b)MP nevét Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártra változtatták. Végül Lenin felhívást intézett a III. (Kommunista) Internacionálé megalakítására.

Arakcsejev, Alekszej Andrejevics: reakciós államférfi és tábornok; 1769–1834; különféle magas funkciókat töltött be a cári Oroszország államapparátusában. Különösen hírhedtté tette nevét a katonai települések széles hálózatának megteremtésével. Brutális rendőrterrorja, az általa szervezett büntető expedíciók rémtettei közmondásossá váltak.

Arany Horda: a tatár-mongolok hűbéri állama Közép-Ázsiában és Kelet-Európában. A 13. század derekán keletkezett a tatárok hódító hadjáratai nyomán. Központja a Volga alsó szakaszának vidéke volt Szaraj fővárossal. A 14. században Üzbek kán uralkodása alatt érte el hatalmának csúcspontját. A hűbéri viszonyok fejlődése során mindinkább a feudális széttagoltság tendenciája érvényesült. A 15. században felbomlott.

ARCOS (All Russian Cooperative Society Limited): a Szovjet-Oroszország és Nagy-Britannia közti kereskedelem fejlesztésére 1920. jún.-ban Londonban alapított társaság. A vállalat ellen 1927. máj. 12-én végrehajtott provokációs rendőrtámadás a brit–szovjet viszony romlását eredményezte, végül a brit kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatokat. Az ARCOS a második világháború kezdetéig állt fenn.

Atamán: nagyobb kozák osztag választott, vagy kinevezett vezetője. Olykor orosz parasztfelkelések vezetői is atamánoknak nevezték magukat. Az 1918–20-as polgárháborúban az atamán elnevezést és rangot ellenforradalmi címként használták.

„Auróra": az orosz Balti Flotta cirkálója, 1905-ben részt vett a csuzimai ütközetben. Az 1917. febr.-i forradalom alatt forradalmár tengerészek vették birtokukba. 1917. okt. 25-ére (nov. 7-ére) virradó éjjel biztosította a Vörös Gárdának a petrográdi városközpontba történt bevonulását, és 21 óra 45 perckor lövéseivel jelt adott a Téli Palota ostromára. Fedélzetén ma tanintézet és múzeum található.

Azerbajdzsáni SZSZK: az emberi élet legrégibb nyomai a neolitikumból származnak. Az első államalakulat az i. e. I. évezredben jött létre. Az i. e. 4. században a mai Észak-Azerbajdzsán területén kialakult a rabszolgatartó Albania állam. Az i. sz. 3–4. században feudális viszonyok fejlődtek ki. A 3. századtól kezdve a Szaszanida birodalomhoz tartozott; a 7. században az arabok leigázták, és erőszakkal meghonosították az iszlámot. Számos arabellenes felkelés ásta alá a kalifák hatalmát. A 13. században Azerbajdzsánt mongolok, a 16–18. században perzsák, majd törökök igázták le. A 19. század első felében Azerbajdzsánt Oroszországhoz csatolták, s az országban tőkés viszonyok fejlődtek ki. Baku ipari központ lett. Az első munkásszervezetek az OSZDMP II. kongresszusa után a bolsevikokhoz csatlakoztak. 1905. okt.-ben Bakuban létrejött az első munkásszovjet, 1906-ban megalakult a kőolajipari szakszervezet. 1913-ban, 1914-ben és 1917. szept.-ben általános sztrájkok zajlottak le Bakuban. 1917. okt. 31-én (nov. 13-án) a szovjetek vették át a hatalmat, 1918. ápr. 25-én megalakult a bakui Népbiztosok Tanácsa. 1918-ban fehérgárdisták, nacionalisták és külföldi intervenciósok megdöntötték a szovjethatalmat; 1918. szept. 20-án 26 politikai biztost meggyilkoltak. Az ellenforradalmi fehérgárdista csapatok és a külföldi intervenciósok kiűzése után, 1920. ápr. 28-án kikiáltották az Azerbajdzsáni SZSZK-t. Azóta az országban hatalmas arányú gazdasági és kulturális fellendülés ment végbe.

Babuskin, Iván Vasziljevics: forradalmár; 1873–1906; szegényparaszti család fia. 1893-ban belépett az egyik első, Lenin által alakított illegális munkáskörbe; kiemelkedő szerepe volt a lenini Harci Szövetségben és részt vett az „Iszkra" létrehozásában. A Bolsevik Párt tagjaként tevékenyen részt vett az 1905–06. évi forradalmi eseményekben. Már korábban is többször volt börtönben és száműzetésben forradalmi tevékenysége miatt. 1906 januárjában egy cári büntető expedíció agyonlőtte.

Bagratyion, Pjotr Ivanovics: herceg, hadvezér; 1765–1812; grúz fejedelmi nemzetségből származott. Az orosz hadsereg egyik parancsnoka a Franciaország elleni 1805–07-es, a Svédország elleni 1808–12-es és a Törökország elleni 1806–12-es háborúban. Az 1812-es honvédő háborúban a 2. orosz nyugati hadsereget vezényelte. A borogyinói ütközetben elesett.

Barclay de Tolly, Mihail Bogdanovics: gróf, hadvezér; 1761–1818; nagy katonai tapasztala-

tokra tett szert az 1787–91-es orosz–török háborúban, valamint az eylaui csatában. Átmenetileg főkormányzó volt Finnországban, ezenkívül a cári hadsereg parancsnoka, ill. hadügyminisztere. Az 1812-es honvédő háborúban a nyugaton állomásozó orosz főerőket vezényelte, az 1813–14-es felszabadító háborúkban pedig az egyesült porosz–orosz erők főparancsnoka volt.

Barscsina: kötelező munka, amelyet a jobbágyoknak a nemesi, az egyházi és a cári birtokokon teljesíteniük kellett. A barscsina (v. robotmunka) a 16. században a kizsákmányolás legfőbb formája lett a feudális Oroszországban, és számos vidéken, főleg a feketeföld-területeken egészen az 1861-es parasztreformig volt érvényben. A reform után „ledolgozás" formájában létezett tovább az Októberi Forradalomig.

Bauman, Nyikolaj Ernesztovics: orosz forradalmár; 1873–1905; kézművescsaládból származott. Korán eljutott a forradalmi munkásmozgalomhoz. 1896-ban belépett a Harci Szövetségbe. A cári rendőrség több ízben bebörtönözte; 1899-ben száműzetésből Svájcba emigrált, s ott közreműködött az „Iszkra" megalapításában. Egyik illegális oroszországi tartózkodása során, amikor a szociáldemokrata csoportok eligazítása volt a feladata, részt vett egy moszkvai tüntetésen, és ott egy rendőrügynök meggyilkolta.

Belorusz SZSZK: i. sz. első századaiban keleti szláv törzsek lakták. A 9–11. században a Kijevi Ruszhoz tartozott; ebben az időben terjedt el a kereszténység. A 13–14. században, miután Belorusszia részfejedelemségekre bomlott, a litván nagyhercegség leigázta az országot. Litvánia és Lengyelország egyesülése után az erősen ellengyelesített nemesség kegyetlenül kizsákmányolta a parasztokat. A 18. század végén, Lengyelország felosztása után ismét Oroszországhoz került. Az összorosz piachoz való csatlakozás gazdasági fellendülést eredményezett; az 1863-as lengyel felkelés idején a Kalinovszkij vezette belorusz megmozdulások is jelentősek voltak. A 19. század végén kialakultak a tőkés viszonyok. Az első világháború idején a hadműveletek, valamint az ország részleges német megszállása súlyos pusztításokkal járt. 1917-ben Minszkben győzött a szovjethatalom, 1919-ben pedig kikiáltották a Belorusz SZSZK-t. A második világháborúban német fasiszta megszállás alá került; erős partizánmozgalom fejlődött ki. 1944. júl.-ban szabadította fel a Vörös Hadsereg a köztársaságot. A háború utáni években újjáépítették a lerombolt országot.

Bojár Duma: az orosz nagyfejedelmeknek, később cároknak a 11–12. században létrehozott tanácskozó szerve. Tagjai a törvények értelmében eleinte csak bojárok lehettek, később már egyes dvorjanyinok (közép- és kisnemesek) és gyjákok (közigazgatási tisztviselők) is; a testületnek időnként nagy befolyása volt a fejedelemre. A 15. században állandó testülettté vált; a 17. században kialakult mellette a cár bizalmas tanácsadóinak titkos köre is (titkos duma). A központi hatalom megerősödése és az abszolutizmus kialakulása folytán elvesztette jelentőségét. Helyére I. Péter 1711-ben létrehozta a szenátust.

Bojárok: az oroszországi főnemesség tagjai. A hercegek kíséretéből kerültek ki, szolgálataikért a hercegek örökletes birtokokkal jutalmazták őket, s nemritkán maguk is egykori részfejedelmek utódai voltak. A bojároknak erős gazdasági pozícióik és nagy politikai befolyásuk volt. Mi több, az egyes bojárnemzetségek között még rangsor is kialakult (mesztnyicsesztvo). Gyakran voltak széthúzó tendenciák társadalmi hordozói, és mint ilyenek szemben álltak a központi hatalommal. IV. Iván az opricsnyina bevezetésével meggyengítette a bojárok politikai és gazdasági pozícióit; ettől kezdve a bojárok jelentősége csökkenni kezdett. I. Péter uralkodása alatt a bojárok azonos társadalmi állásba kerültek a katonai nemességgel.

Bolotnyikov, Iván Iszajevics: az első nagy orosz paraszthaború vezére; megh. 1608-ban (meggyilkolták). Mint szökött jobbágyparaszt, sok viszontagságon ment át; kozákként tatár fogságba került, azok gályarabként eladták a törököknek; megszökött, majd Velencén és Lengyelországon át hazatért, az 1606-ban Dél-Oroszországban fellángolt parasztmozgalom élére állt. Az általa vezetett parasztseregek több győzelmet arattak a cári csapatok fölött, sőt egy ideig még Moszkvát is ostromolták. Később Bolotnyikov kénytelen volt csapataival Tuláig visszavonulni. Tulát a cári seregek csak hosszú ostrom után tudták elfoglalni. A jobbágyok vereségének fő oka a politikai tisztánlátás és a kellő szervezettség hiánya volt.

Bolsevikok: az SZKP tagjainak történelmi megjelölése. A fogalom az OSZDMP 1903-ban Londonban megtartott II. kongresszusán keletkezett, ahol Lenin hívei a párt vezető szerveinek megválasztásánál többségre (oroszul: bolsinsztvo) tettek szert. Az opportunista kisebbség (oroszul: menysinsztvo) tagjait ettől kezdve mensevikeknek hívták.

Borisz Godunov: cár; kb. 1552–1605; nagy hatalmú bojárcsalád ivadéka. Már IV. Iván idején nagy tekintélyt szerzett magának. Iván gyengeelméjű fia, Fjodor helyett ő látta el az uralkodói teendőket. Fjodor halála után a Zemszkij Szabor cárrá választotta; folytatta IV. Iván politikáját, és igyekezett visszaszorítani a bojárságot. Uralkodása idején alakult meg az önálló moszkvai patriarkátus. A jobbágyokra nehezedő terhek növekedtek. Szabad mozgásukat 1597-

ben tovább korlátozták, s ez felkelésekhez vezetett.

Bölcs Jaroszláv: kijevi nagyfejedelem 1019-től; 978–1054. Uralkodása idején érte el a Kijevi Rusz hatalmának tetőpontját; számos várost alapítottak, és létrejött a pravoszláv egyházi igazgatás, élén a metropolitával. Jaroszláv halála után a Kijevi Rusz területén megkezdődött a feudális széttagolódás folyamata.

Breszt-litovszki béke, 1918: 1917. nov.-től (dec.-től) 1918. márc.-ig Breszt-Litovszkban béketárgyalások folytak Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között. A német imperialisták által Szovjet-Oroszországra kényszerített békét (1918. márc. 3.) a 150 000 négyzetkilométernyi területveszteség és a 6 milliárd rubelnyi hadisarc ellenére is a szovjet diplomácia sikerének és Lenin nagy érdemének kell tekinteni. Ez a békekötés ugyanis időt adott a szovjethatalomnak a forradalom belső megszilárdításához, s lehetővé tette a bomlófélben levő hadsereg leszerelését és a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg felállítását. Az 1918. novemberi németországi forradalom után, 1918. nov. 13-án Szovjet-Oroszország érvénytelennek nyilvánította a békeszerződést.

Brezsnyev, Leonyid Iljics: államférfi és pártvezető; szül. 1906. Apja fémmunkás volt. Brezsnyev 1931-ben lépett be az SZKP-ba. A második világháború alatt felelős funkciókat töltött be a hadseregben, vezérőrnagyként szerelt le. 1950-ben a Moldvai, 1954-ben pedig a Kazahsztáni KP Központi Bizottságának első titkára lett. 1952-től az SZKP KB tagja, 1956-ban pedig a KB Elnökségének póttagja és a KB titkára lett. 1957. jún.-tól kezdve a KB Elnökségének, ill. Politikai Bizottságának tagja. 1960-tól 1964-ig a Legfelsőbb Tanács elnökségének elnöke, 1964-től tagja. 1963. jún.-tól 1964. okt.-ig a KB titkára, 1964. okt.-tól 1966. ápr.-ig az első titkára; a XXIII., majd a XXIV. pártkongresszus az SZKP KB főtitkárává választotta. (Az utóbbi években jelentős diplomáciai tárgyalásokon képviselte a szovjet állami és pártvezetést. – *Szerk.*)

Bruszilov, Alekszej Alekszejevics: tábornok; 1853–1926; az első világháborúban a Délnyugati Front parancsnoka, 1916-ban sikerre vitte a cári hadsereg egyik offenzíváját. 1917. máj.–jún.-ban az orosz hadsereg főparancsnoka. 1919-ben a szovjethatalom rendelkezésére bocsátotta katonai tapasztalatait. Élete végén a Vörös Hadsereg lovassági felügyelője volt.

Bubnov, Andrej Szergejevics: államférfi és pártvezető; 1883–1940; 1903-tól bolsevik; tevékenyen részt vett az 1905–07-es forradalomban. A cári rendszer több ízben letartóztatta és bebörtönözte. 1917-ben a párt KB tagja lett. Az Októberi Forradalom alatt többek között a Petrográdi Katonai Bizottság tagja. Egy időben (1918, 1920–21, 1923) pártellenes csoportosulások résztvevője. 1924-ben a Vörös Hadsereg politikai főcsoportfőnöke. 1924-től 1937-ig az OSZSZSZK közoktatásügyi népbiztosa.

Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics: a Szovjetunió marsallja, a Vörös Hadsereg szervezője, hadvezér; szül. 1883; szegényparaszti származású. 1917. febr.-tól vett részt a forradalmi mozgalomban, s a polgárháborúban nagyobb lovasalakulatokat vezényelt Krasznovval, Mamontovval és Skuróval szemben. Az általa felállított I. vörös lovashadsereg élén harcolt Gyenyikin és a lengyel intervenciósok ellen (1919–20). 1924-től 1937-ig a Vörös Hadsereg lovassági felügyelője volt. 1938 óta a Legfelsőbb Tanács Elnökségének tagja. 1939-től az SZKP KB tagja, 1952-től póttagja. A Nagy Honvédő Háborúban magas funkciókat töltött be a Vörös Hadseregben: a Délnyugati, majd az Észak-kaukázusi Front parancsnoka, 1943. jan.-tól pedig a Vörös Hadsereg lovasságát vezényelte.

Buhara (Bokhara): fejedelemség Közép-Ázsiában. Nevét először az 5. században említik. A 8. században az arabok meghódították. A 9–10. században kézműipari és kulturális központtá vált. 1220-ban a mongolok Dzsingisz kán irányításával lerombolták a várost; a 14. század végén Timur bekebelezte birodalmába. A 16. század második felében Közép-Ázsia legfontosabb kereskedelmi és kulturális központja lett. 1868-tól orosz fennhatóság alatt. 1920-tól 1924-ig a Buharai Népköztársaság fővárosa, 1924 óta az Üzbég SZSZK-hoz tartozik.

Bulavin, Kondratyij Afanaszjevics: kozák hetman; kb. 1660–1708; az 1707–08-as Don-vidéki kozák- és parasztfelkelés vezetője. Makacs harcot vívott a cári hadsereg ellen. A felkelő kozákok és jobbágyparasztok szétforgácsoltságuk folytán csak részsikereket értek el, döntő győzelmet nem tudtak aratni a cári rendszer által bevetett 30 000 főnyi hadsereg ellen.

Bund: az 1897-ben alapított „Általános Zsidó Munkásszövetség Litvániában, Lengyelországban és Oroszországban" szervezet rövid elnevezése. Tagjai főképpen zsidó kézművesek és kiskereskedők voltak. Kispolgári nacionalista álláspontot képviselt. Különösen káros volt jelszavaik közül a „nemzeti-kulturális autonómia" követelése. Az 1903. évi II. pártkongresszuson kivált az OSZDMP-ből: 1906-ban újra felvették, de 1912-ben végleg kizárták a pártból. Az első világháborúban szociálsoviniszta álláspontra helyezkedett, az Októberi Forradalom után pedig ellenforradalmi politikát folytatott. 1921-ben feloszlott.

Csapajev, Vaszilij Ivanovics: népi hős; 1887–1919; parasztcsaládból származott. 1918-ban

tagja lett a Bolsevik Pártnak. 1918-ban a Vörös Hadsereg egyik dandárját, 1919-ben egyik hadosztályát vezényelte; rendkívüli bátorsággal harcolt.

Cseka: 1917-ben létrehozott államvédelmi szerv, amely az ellenforradalommal, a kémkedéssel, a szabotázzsal és a spekulációval szemben védelmezte a szovjetköztársaságot. Különösen a polgárháború időszakában szerzett nagy érdemeket.

Csicserin, Georgij Vasziljevics: diplomata; 1872–1936; apja földbirtokos volt. 1905-től tagja az OSZDMP-nek. 1917-ig emigrációban élt, s ott a mensevikekkel rokonszenvezett. Oroszországba való visszatérése után a bolsevikokhoz csatlakozott. 1918-tól 1930-ig külügyi népbiztos. Ő vezette többek között az 1922-es génuai és az 1922–23-as lausanne-i konferencián részt vett szovjet küldöttséget.

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: a Szovjetunió marsallja, szül. 1900; 1919-től az SZKP tagja, 1952-től az SZKP KB póttagja. A polgárháború alatt ezredparancsnok volt. A Nagy Honvédő Háborúban ő vezényelte a 62. hadsereget, amelynek döntő része volt a nagy volgai győzelemben. 1949-től 1953-ig a Németországban állomásozó szovjet csapatok főparancsnoka és az NDK kormánya mellett működő Szovjet Ellenőrző Bizottság vezetője. 1960-tól a honvédelmi miniszter helyettese.

Dekabristák: (az orosz „gyekabrj"— december szóból) orosz nemesi forradalmárok, az első olyan mozgalom tagjai, amely közvetlenül az önkényuralom és a jobbágyrendszer ellen irányult. A dekabristák megértették, hogy fel kell számolni a régi feudális viszonyokat, amelyek mindjobban fékezik Oroszország fejlődését. Bizonyos mértékig hatással volt rájuk a felvilágosodás és a francia forradalom eszmevilága. Több titkos politikai társaságot alakítottak; így jött létre 1816-ban a Honmentő Szövetség, 1818-ban a Közjó Szövetsége, 1821-ben a Déli Társaság és az Északi Társaság, 1823-ban pedig az Egyesült Szlávok Társasága. A mozgalomban két áramlat alakult ki: egy mérsékelt és egy radikális. A mérsékelt irányzat élén N. Muravjov állt, aki „Az alkotmány" c. programadó művében alkotmányos monarchiát követelt, s kifejtette, hogy a jobbágyrendszert meg kell szüntetni a nagybirtokok kártalanítása ellenében történő felosztás útján. Ennél jóval tovább ment követeléseiben P. I. Pesztyel, aki „Russzkaja Pravda" c. munkájában harcra szólított fel az oszthatatlan köztársaság megteremtéséért, az összes rendi kiváltságok megszüntetéséért és azért, hogy a nagybirtokokat kártalanítás nélkül osszák fel a parasztok között. I. Sándor cár halála után, 1825 decemberében zavaros helyzet állt elő a trónutódlás kérdésében; ezt a zavart használták fel a dekabristák 1825. dec. 14-én, hogy katonai zendülést robbantsanak ki a cári kormány megdöntésére (innen a „gyekabrista" elnevezés, „decemberiek"). A pétervári Szenátus téren gyülekező felkelők akciója azonban meghiúsult. Ugyanerre a sorsra jutott egy másik, 1825. dec. 19-én az ukrajnai Tulcsino mellett végrehajtott hasonló kísérlet. A dekabristák vereségének legfőbb oka a néptől való elszigeteltségük volt.

Dekrétum a békéről: Lenin által fogalmazott és a II. összoroszországi szovjetkongresszus által 1917. okt. 26-án (nov. 8-án) elfogadott, valamennyi hadviselő ország népéhez és kormányához intézett üzenet, amely az imperialista háborút „az emberiség elleni legnagyobb bűncselekménynek" nyilvánította, és azt javasolta, hogy a hadviselő államok kössenek azonnali fegyverszünetet, majd kezdjenek tárgyalásokat egy annexió és hadisarc nélküli általános, igazságos és demokratikus békéről. A dekrétum alapja a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini eszméje volt.

Dekrétum a földről: a második összoroszországi szovjetkongresszus által 1917. okt. 26-án (nov. 8-án) Lenin javaslatára elfogadott dekrétum, amely elrendelte valamennyi földbirtokos földtulajdonának, továbbá a cári, a kolostori és általában az egyházi birtokoknak azonnali, kártalanítás nélküli kisajátítását, s az ország egész megművelhető földterületét a nép tulajdonába adta. Ezzel a dolgozó parasztok több mint 150 millió hektár földet kaptak ingyenes, örökös használatra. A dekrétum egyszersmind felmentette a parasztokat az összesen évi 700 millió aranyrubelra rúgó haszonbérleti díj fizetése alól. Ez jelentős mértékben hozzájárult a munkás-paraszt szövetség megszilárdításához.

Donszkoj, Dimitrij Ivanovics: moszkvai nagyfejedelem; 1350–89; érdemeket szerzett az orosz népnek a tatár iga ellen vívott felszabadító harcában. Az általa vezényelt orosz hadseregnek 1380-ban, a kulikovói harcmezőn a mongolok fölött aratott győzelme az első súlyos csapást mérte a mongol uralomra.

Druzsina: az oroszországi fejedelmek és nagy feudális urak fegyveres kísérete a 9. és a 13. század között. Az idők folyamán tagjai (a druzsinnyikok) közül befolyásos nagybirtokosok kerültek ki. A 15–16. században, amikor az egyes fejedelemségek eltűntek, a druzsina is elvesztette jelentőségét.

Dvorjanyinok: hivatali nemesség, katonai réteg Oroszországban, amelynek tagjait fejedelmeik és bojárjaik a 12. századtól kezdve szolgálati birtokokkal (pomesztyje) ruházták fel. Mivel a bojárok örökletes birtokaival (votcsina) ellentétben a szolgálati birtokok nem voltak örökö-

hetők, ezért a dvorjanyinoknál az önállósulási törekvések is csekély mértékben nyilvánultak meg. A 15. században, a központi orosz állam létrejötte után, a dvorjanyinok rétege a nagyfejedelmi, később a cári központi hatalom legfőbb társadalmi támasza lett. A további fejlődés során a dvorjanyinok és a bojárok egységes orosz nemesi osztállyá olvadtak össze. Ez a folyamat a 18. század elején lezárult és jogilag is rögződött a pomesztyje és a votcsina egyenlővé tételével és az új rangsorolás bevezetésével.

Dzerzsinszkij, Feliksz Edmundovics (Dzierżyński, Felix): pártvezető és államférfi; 1877–1926; 1895-ben belépett a vilnai szociáldemokrata szervezetbe, s annak balszárnyához tartozott. Küzdött Lengyelország és Litvánia proletárpártjának megalakításáért és azért, hogy ez a párt szorosan együttműködjék az orosz forradalmi proletariátussal. Tevékenyen részt vett az 1905–07-es orosz forradalomban, s utána tizenegy esztendőt töltött a cári rendszer börtöneiben, ill. szibériai száműzetésben. 1917-től az SZK(b)P Központi Bizottságának tagja. Mint a Petrográdi Forradalmi Katonai Bizottság tagjának, kiemelkedő része volt a fegyveres felkelés előkészítésében és végrehajtásában. 1917. dec. 7-én (20-án) a Cseka elnöke lett. 1921-ben közlekedésügyi népbiztos. 1924-ben a SZK(b)P Politikai Bizottságának póttagja és a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöke.

Észt SZSZK: a 12–13. században a finnugor nyelvű észt törzsek gyakran estek áldozatul német, svéd és dán hűbérurak támadásainak. A hűbéri rendszer uralkodóvá vált, a lakosságot keresztény hitre térítették. Az 1558–83. évi livóniai háború után Észtország egy része Lengyelországhoz, más területei Svédországhoz kerültek. Az 1700–21. évi északi háborúban az országot orosz csapatok foglalták el (nystadi béke, 1721). A német nemesség az Oroszországhoz való csatlakozás után is megőrizte kiváltságos helyzetét. 1816–19-ben eltörölték a jobbágyságot. A 19. század végén az észt proletariátus megalakította az első marxista köröket. Az 1905–07. évi forradalomban az észt dolgozók tevékenyen részt vettek. 1917. okt. 26-án (nov. 8-án) Észtország Forradalmi Katonai Bizottsága kikiáltotta a szovjethatalmat. 1918. febr.-ban az észt ellenforradalmi erők burzsoá köztársaságot hoztak létre, márciusban pedig német csapatok vonultak be az országba. 1918 novemberében a Vörös Hadsereg csapatai és észt forradalmi egységek győzelmet arattak és megalapították az Észt Szovjetköztársaságot, 1919 elején azonban a külföldi intervenciósok támogatásával ismét az ellenforradalom diadalmaskodott. 1919. máj.-ban létrejött az észt burzsoá köztársaság, és 1920. febr.-ban békeszerződést kötött Szovjet-Oroszországgal. Ezt követően azonban különböző szovjetellenes szövetségekhez csatlakozott, egészen 1940. jún. 21-ig, amikor az észt nép végleges győzelmet aratott. Egy demokratikus állami duma kimondta az Észt SZSZK megalakulását, majd a Szovjetunióhoz való csatlakozást (1940. aug. 6). A második világháború alatt Észtországot 1944-ig német csapatok tartották megszállva.

Falusi szegénység bizottságai: a föld nélküli és a törpebirtokos falusi lakosság szervezetei, amelyek a szovjethatalom 1918. jún. 11-én kelt dekrétuma értelmében jöttek létre. Jelentős szerepük volt a szovjethatalom megszilárdításában és a kulákok elleni harcban. A proletárdiktatúra falusi támaszpontjai voltak; a falusi dolgozók köréből katonákat toboroztak a Vörös Hadseregbe, s elősegítették a városok, valamint a Vörös Hadsereg élelmezésének biztosítását. 1918 végén az OSZSZSZK-ban kereken 105 000 ilyen bizottság működött. 1918. nov.-ben beolvadtak a falusi szovjetekbe.

Februári forradalom: az 1917. febr. 26–27-én (márc. 11–12.) Oroszországban végrehajtott második polgári demokratikus forradalom, amely a cárizmus bukását idézte elő, s a néptömegeknek számos demokratikus szabadságjogot hozott. A béke, a kenyér és a föld követelése azonban ekkor még nem teljesült.

Fedoszejev, Nyikolaj Jevgrafovics: az első orosz marxista forradalmárok egyike; 1871–98; Kazanyban szervezett marxista köröket, ezek egyikében az ifjú Lenin is részt vett. 1889-ben letartóztatták, majd szabadulása után főleg az orehovo-zujevói ipari központ munkásai körében folytatta forradalmi tevékenységét. 1892-ben ismét bebörtönözték, majd Szibériába száműzték, s ott önkezével vetett véget életének. Számos marxista írás szerzője.

Fehérgárdisták: a fehér gárda túlnyomóan cári tisztekből, földbirtokosokból, kulákokból és a kozákság felső rétegéből tevődött össze. 1918–20-ban a külföldi intervenciósokkal együtt meg akarták dönteni a szovjethatalmat. Csapataikat a Vörös Hadsereg szétzúzta.

Figner, Vera Nyikolajevna: a forradalmi narodnyikok vezető képviselője; 1852–1942; nemesi családból származott. Tanulmányait Zürichben fejezte be 1876-ban, majd csatlakozott a narodnyik mozgalomhoz, s elsősorban a parasztok körében végzett felvilágosító munkát. A „Zemlja i volja" szervezet kettészakadása után, 1879-ben a „Narodnaja volja" vezetőségének tagja lett. Részt vett több merénylet előkészítésében és végrehajtásában, többek közt a II. Sándor cár elleni, 1881. márc. 1-i merényletnek is részese volt. 1883-ban a cári rendőrség letartóztatta; halálra ítélték, majd később az ítéletet kegyelem-

ből meghatározatlan idejű börtönbüntetésre változtatták. 1904-ben szabadult a schlüsselburgi erődből, és külföldre távozott. 1915-ben visszatért Oroszországba, s megírta „Vihar Oroszország felett" c. könyvét.

Frunze, Mihail Vasziljevics: pártvezető, államférfi és hadvezér; 1885–1925; 1904. nov.-től bolsevik; 1905-ben ő szervezte az ivanovo-voznyeszenszki textilmunkások nagy sztrájkját, és részt vett a moszkvai fegyveres felkelésben. Politikai tevékenységéért több ízben letartóztatták, kétszer halálra ítélték, de az ítéletet mindkét esetben kegyelemből kényszermunkára változtatták. Az 1917. februári forradalomban a belorussziai forradalmi mozgalom egyik vezetője. A polgárháború egyik legkiemelkedőbb hadvezére. Később nagy érdemeket szerzett a Vörös Hadsereg továbbfejlesztése terén.

GOELRO: az Oroszország villamosítására alakult állami bizottság terve, amelyet Lenin kezdeményezésére dolgoztak ki, s amelyet az 1920. decemberi VIII. összoroszországi szovjetkongresszus hagyott jóvá. Ez volt a népgazdaság helyreállításának és fejlesztésének első távlati terve; alapja az ország villamosítása volt. 1931-re lényegében teljesítették.

GPU (OGPU néven is ismert): a szovjet kormány 1922-ben életre hozott szerve, amely a politikai és a gazdasági ellenforradalom, a szabotázs és a banditizmus leküzdésére szolgált. Feladatkörét 1934-ben a Belügyi Népbiztosság (NKVD) szervei vették át.

Grecsko, Andrej Antonovics: a Szovjetunió marsallja; szül. 1903; 1928 óta tagja az SZKP-nak. 1953-tól 1957-ig az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok főparancsnoka; 1957–60: honvédelmi miniszterhelyettes és a szárazföldi haderő főparancsnoka. 1960–67: a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erőinek főparancsnoka; 1967 óta a Szovjetunió honvédelmi minisztere. (1973 óta a PB tagja. – *Szerk.*)

Gromiko, Andrej Andrejevics: államférfi és diplomata, szül. 1909; 1943–46: nagykövet az Egyesült Államokban és követ Kubában; 1947–52: külügyminiszter-helyettes; 1952–53: londoni nagykövet; 1953–57: ismét külügyminiszterhelyettes, 1957. febr. óta külügyminiszter; 1956 óta az SZKP KB tagja. (1973 óta a PB tagja. – *Szerk.*)

Grúz SZSZK: az i. e. 6–4. században a mai Grúz SZSZK területén két korai rabszolgatartó állam alakult ki: Kolkhisz és Iberia. Pompeius hadjárata után (i. e. 1. szd.) Grúzia a Római Birodalomhoz tartozott. Az i. sz. 4–5. században az ország előbb bizánci, majd perzsa, később arab uralom alá került. A 4. század első felében elterjedt a kereszténység; az 5–7. század folyamán kialakultak a feudális viszonyok. A 9. században Grúzia felszabadult az arab uralom alól; ezt gazdasági és kulturális fellendülés, a városok, a kézművesség és a kereskedelem gyors fejlődése követte. Az ezredforduló táján kialakult az egységes feudális grúz állam. III. György (1156–84), majd leánya, Tamara (1184–1213) uralkodása alatt az ország elérte hatalmának tetőpontját és kulturális virágzásának legmagasabb fokát. 1335–40 között a mongolok feldúlták az országot; különösen Timur 1386. évi betörése okozott súlyos károkat. A birodalom felbomlott, az egyes államok és részfejedelemségek egymás ellen hadakoztak. A 16. században Grúzia területe perzsa, majd török befolyás alá került. A 19. század elején csatlakozott az orosz államhoz; ezzel megszűnt a gazdasági és politikai szétforgácsoltság, ugyanakkor viszont kialakult a cárizmus gyarmati rendszere. Ez az iga elsősorban a földesurak által kizsákmányolt parasztokat sújtotta. 1841-ben Guriában, 1857-ben Mingreliában parasztfelkelés tört ki. Az 1877–78-as orosz–török háborúban Oroszország meghódította Batumit, amely fontos nehézipari (kőolaj) központtá fejlődött. A 70-es években megalakultak az első munkáskörök. Az 1905–07-es forradalom alatt a munkások és a parasztok fegyveres akciókat hajtottak végre. Nyugat-Grúzia egy részében (Guriában) a parasztbizottságok magukhoz ragadták a hatalmat, és kisajátították a földbirtokosok földjeit. A cárizmus 1917. évi bukása után Grúziában is megalakultak a szovjetek. A mensevikek azonban létrehozták az ellenforradalmi Kaukázusontúli Bizottságot, és 1918-ban kikiáltották a „független" grúz köztársaságot. 1918–21-ben az ország egyes részeit török, német és brit intervenciós csapatok szállták meg. 1921 februárjában a dolgozók a Vörös Hadsereg segítségével megdöntötték a mensevik kormányt és Tifliszben (Tbiliszi) megteremtették a szovjethatalmat. 1922. márc. 12-én egyesült az azerbajdzsáni, az örmény és a grúz köztársaság és kikiáltották a Kaukázusontúli SZSZK-t, amely 1922. dec. 30-án csatlakozott a Szovjetunióhoz. Ennek az egyesült köztársaságnak a feloszlása után 1936. dec. 5-én Grúzia önálló szövetségi szovjetköztársaság lett. A szovjethatalom idején mód nyílt a gazdasági elmaradottság gyors leküzdésére.

Hadikommunizmus: a szovjetállam gazdaságpolitikája az 1918–20-as polgárháború és külföldi katonai intervenció idején; a hadikommunizmus idején bevezették a parasztok beszolgáltatási kötelezettségét, megtiltották a magánkereskedelmet, a közép- és a kisipari üzemeket is államosították és elrendelték az általános munkakötelezettséget. 1921-ben a hadikommunizmust a NEP váltotta fel.

Halturin, Sztyepan Nyikolajevics: az első

orosz munkásforradalmárok egyike; 1856–82; a pétervári Orosz Munkások Északi Szövetségének egyik alapítója (1878). Amikor a cári hatóságok szétverték a szervezetet, Halturin a narodnyik ideológia befolyása alá került és a „Narodnaja volja" szervezethez csatlakozott. 1880-ban rendkívül nehéz körülmények között sikertelen robbantási merényletet kísérelt meg II. Sándor cár ellen a Téli Palotában. Egy újabb merénylet végrehajtása során elfogták és halálra ítélték.

Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására: 1895-ben Lenin vezetésével a marxista körök egyesülése révén Pétervárott alakult szervezet. Ez az illegális szövetség Oroszországban először egyesítette a szocializmust a munkásmozgalommal; a munkásoknak gazdasági követelések teljesítéséért vívott harcát összekapcsolta a cári önkényuralom és a tőkés kizsákmányolás elleni politikai harccal. A szövetség a marxizmusnak szűk körökben történt propagálásáról áttért a munkások közti nagyarányú agitációra. Jóllehet Lenint és a szervezet több más funkcionáriusát 1895 decemberében letartóztatták, a szövetség folytatta munkáját. Tagjai röplapokat terjesztettek, és irányították a proletariátus sztrájkmozgalmát. Ennek csúcspontja az 1896. évi pétervári textilmunkássztrájk volt, amelyben 30 000-en vettek részt. A pétervári Harci Szövetség mintájára hasonló szervezetek alakultak más orosz városokban is. Lenin a Harci Szövetséget „egy új típusú párt csírájának" nevezte.

Hetman: a kozákok által szabadon választott legfelsőbb katonai parancsnok elnevezése.

Híva: ez a közép-ázsiai állam a 16. század elején Horezmből fejlődött ki. Központja a 6. század óta fennálló Híva város volt. Lakossága üzbégekből, türkménekből, karakalpakokból és más népekből állt és elsősorban földműveléssel foglalkozott. A 16. század végétől a kiterjedt birtokokkal rendelkező régi törzsi nemességből önálló hűbérurak váltak ki. Az államot állandóan bomlasztották a belső hűbéri viszályok, valamint a türkmének, a kazahok és a kalmükök támadása; ennek folytán Híva fokozatosan hanyatlott. A 18. század végén és a 19. század elején, Mohamed Rahim kán uralkodása alatt (1806–25) bizonyos fellendülés következett be, s ekkor Híva leigázott néhány szomszéd népet. 1873-ban orosz vazallus állammá vált. 1920-ban Hívában kikiáltották a Horezmi Szovjet Népköztársaságot, amelynek nevét 1923-ban Horezmi SZSZK-ra változtatták. 1924-ben a köztársaságot felosztották, s létrejött az Üzbég SZSZK, a Türkmén SZSZK és a Karakalpak Autonóm Terület.

Hmelnyickij, Bogdan: ukrán kozák hetman, államférfi; 1595–1657. Ukrán köznemesi családból származott, s ifjúkorában komoly általános műveltségre tett szert. 1647-ben elment a Zaporozsjei Szicsbe, felkelésre szólította fel a kozákokat, és élére állt annak a felszabadító harcnak, amelyet az ukrán nép a lengyel uralom ellen 1648 és 1654 között vívott, s amelyet Oroszország és az orosz nép hatékonyan támogatott. Az ukrán–orosz kapcsolatok 1654-ben érték el tetőpontjukat, amikor a perejaszlavli szerződés kimondta Ukrajna és Oroszország újraegyesülését. Az ezt követő orosz–lengyel háborúban Lengyelország elvesztette Ukrajnának a Dnyepertől keletre eső részét és Kijevet (andruszovói fegyverszünet, 1667).

Holop: a Kijevi Rusz korai időszakában a házirabszolga, később pedig a földesúr udvarában dolgozó jobbágyszolga elnevezése. A fogalom a 17–18. században tűnt el, amikor is fokozatosan elmosódtak a különböző feudális függő viszonyokat jelző kategóriák.

Horezm: az i. e. 4. századtól kezdve önálló államként lépett fel. Legfőbb gazdasági ágazata, a földművelés, ebben az időben már fejlett öntözőberendezésekre épült. A szovjet archeológusok ásatásai fejlett kultúra nyomait hozták felszínre. Különösen a képzőművészet (szobrászat, festészet) tanúskodik nagy kézügyességről és eredetiségről. I. sz. 751-ben Horezmet leigázták az arabok, akik bevezették az iszlámot, és elsorvasztották az ősi horezmi kultúrát. 1043-ban a szeldzsukok foglalták el az országot. A szeldzsuk uralom alóli felszabadulás (1194) után az ország II. Mohamed (1200–20) idején érte el hatalmának tetőpontját; a birodalom ekkor a Kaspi-tengertől az Arab-öbölig és a Kaukázustól a Hindukusig terjedt. Újra virágzásnak indult a horezmi kultúra. Ez azonban már nem tartott sokáig, mivel 1220-ban Dzsingisz kán tatárjai feldúlták az országot és bekebelezték az Arany Horda birodalmába. 1388-ban Timur igázta le Horezmet és lerombolta a fővárost, Urgencset. A 16. században Horezm területén jött létre a középázsiai Híva állam.

Hruscsov, Nyikita Szergejevics: 1894–1971; 1953–64: az SZKP Központi Bizottságának első titkára; 1958–64: a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.

III. Iván Vasziljevics: 1462-től moszkvai nagyfejedelem; 1440–1505; szilárd pozíciót teremtett magának a feudális széttagoltság erőivel szemben, és uralkodása alatt lényegében befejezte az orosz területek egyesítését (1478-ban foglalta el Novgorodot, 1485-ben Tvert). 1480-ban az „ugrai szembenállás" révén (az orosz és a mongol hadsereg hét hónapig állt szemben egymással az Ugra folyó partjain anélkül, hogy ütközetre került volna sor) meghiúsította a mongoloknak azt a célját, hogy erőszakkal hajtsák be az évi adót. Ezzel Oroszország végleg felszabadult a tatár iga

alól. A cár több európai és ázsiai országgal diplomáciai kapcsolatokat épített ki.

IV. Iván Vasziljevics Groznij („Rettegett"): 1533-tól moszkvai nagyfejedelem; 1530–84; szigorú intézkedéseket léptetett életbe az állam egységének ellenszegülő bojár erőkkel szemben. Az ún. opricsnyina révén korlátozta a főnemesség gazdasági pozícióit és politikai befolyását, s megszilárdította a központi hatalmat. Újjászervezte a hadsereget (sztrelec ezredek), s támogatta a kereskedelem és a kultúra fejlődését. Uralkodása alatt több nem oroszok lakta területet csatolt a moszkvai államhoz (Kazany, Asztrahany, Nyugat-Szibéria). A Balti-tengerhez azonban nem sikerült áttörnie (livóniai háború, 1558–83). Uralkodása idején fokozódott a parasztságra nehezedő nyomás.

Jobbágyfelszabadítás: az 1861. febr. 19-i rendelet a jobbágyság eltörléséről. Erre a lépésre a cári kormányt a jobbágyrendszer gazdasági túlhaladottsága és a számos parasztmegmozdulás kényszerítette. A földbirtokosok által saját érdekükben végrehajtott reform sok felemásságot rejtett magában. A parasztoknak nagy „váltságdíjakat" kellett fizetniük, vagy „ledolgozást" kellett teljesíteniük, s többségük félfeudális függésben maradt. Ennek ellenére a reform az oroszországi kapitalista fejlődés útját egyengette.

Kalinyin, Mihail Ivanovics: pártvezető és államférfi; 1875–1946; parasztcsaládból származott. 1898-ban belépett a lenini Harci Szövetségbe, és tevékenyen részt vett az 1905–07-es forradalomban. 1912-ben tagja lett az OSZD(b)MP Központi Bizottságának, és nagy részt vállalt a „Pravda" megalapításában (1912). Egyike volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetőinek, s 1919-ben Lenin javaslatára egyhangúlag a Központi Végrehajtó Bizottság elnökévé választották. Ugyanabban az évben a KB tagja lett; 1924-től az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának póttagja, 1926-tól tagja; 1938–46: a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke.

II. Katalin (Jekatyerina Alekszejevna): 1762-től cárnő; 1729–96; német származású, az Anhalt-Zerbst hercegi családból, 1744-ben mint a későbbi III. Péter cár neje került Oroszországba. 1762-ben palotaforradalommal megdöntötte Péter hatalmát, és maga lépett a cári trónra. Több reformot léptetett életbe, rendeletet adott ki a városok új közigazgatási rendjéről. Általában igyekezett megszilárdítani az oroszországi hűbéri abszolutisztikus rendszert. A Pugacsov-féle parasztfelkelést rendkívüli kegyetlenséggel leverte. Uralkodása alatt Oroszország elfoglalta a Fekete-tenger partvidékét, és Lengyelország három felosztásában való részvételével megszerezte Litvániát, Belorusszíát és Nyugat-Ukrajnát.

Kazah SZSZK: a legrégibb leletanyag a középső paleolitikum idejéből származik. Az i. e. 6. században az itt élő törzsek többsége áttért a nomád állattenyésztésre. Kialakultak a feudális viszonyok, majd létrejött a kánság. Az i. sz. 15–16. századra befejeződött a kazah népcsoport türk törzsekből történt kialakulása. A 19. század közepén Kazahsztánt Oroszországhoz csatolták. Kazahsztán dolgozói tevékenyen részt vettek az 1905–07-es forradalomban. 1916-ban nemzeti felkelést szerveztek, de ezt leverték. 1917 novemberében Taskent térségében, 1918 márciusáig pedig egész Kazahsztánban győzött a szovjethatalom. A polgárháború alatt az ország egyes részei Kolcsak seregeinek megszállása alá kerültek. Az 1920. okt. 4-én Orenburgban ülésező szovjetkongresszus elhatározta a Kazah Autonóm Szovjetköztársaság (1925-ig Kirgiz Autonóm Szovjetköztársaság) kikiáltását. 1924–25-ben Kazahsztánhoz csatolták azokat a kazahlakta területeket, amelyek addig a Turkesztáni Autonóm Szovjetköztársasághoz tartoztak. 1936-ban Kazahsztán szövetségi szovjetköztársaság lett. A szovjethatalom idején az ország leküzdötte gazdasági és kulturális elmaradottságát. Jelentős ipari központok jöttek létre. 1921–22-ben földreformot hajtottak végre, 1934-ig pedig lényegében befejeződött a parasztok kollektív gazdaságokba tömörítése.

Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics: ellenforradalmi politikus; 1881–1970; a szociálforradalmárok pártjának tagja volt. 1917 júliusában (aug.) az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke lett, a Kornyilov-puccs leverése után a hadsereg főparancsnoka is. Síkraszállt az imperialista háború folytatása és a forradalom elfojtása mellett. Az Októberi Forradalom győzelme után szembeszállt a szovjethatalommal, később az Egyesült Államokba emigrált, s ott szovjetellenes tevékenységet folytatott.

Kettőshatalom: az 1917. februári orosz forradalom eredményeként kialakult kétféle hatalom összefonódása: egyfelől létrejött a munkások és a parasztok forradalmi demokratikus diktatúrája, a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek formájában, másfelől a burzsoázia diktatúrája, amelyet az Ideiglenes Kormány gyakorolt. Amikor 1917 júliusában az ellenforradalmi burzsoázia szétverte a munkások tüntetését, a kettőshatalomnak vége szakadt.

Kirgiz SZSZK: Az első értesülések a kirgizekről, akik akkor a Jenyiszej folyó felső szakaszán éltek, az i. e. 1. századból maradt ránk. Ebben az időben telepedtek le fokozatosan a mai Kirgizia területén. Ez a folyamat a 18. század végén fejeződött be. A 19. század elején Kirgíziát a Kokandi kánság hódította meg, a század 60-as éveiben pedig orosz csapatok szállták meg. Jól-

lehet a cárizmus gyarmati rendszert hozott létre, az Oroszországhoz való csatlakozás mégis elősegítette Kirgízia gazdasági fejlődését. Az 1905–07-es forradalom alatt az ország különböző vidékein zavargásokra került sor. 1916-ban a kirgiz nép részt vett a közép-ázsiai felkelésben, 1918 folyamán a szovjethatalom diadalmaskodott Kirgíziában. Több szovjetellenes felkelést fojtottak el. 1921–22-ben és 1927–28-ban földreformot hajtottak végre. 1924. okt. 14-én megalakult a Kara-Kirgiz Autonóm Terület, amely 1926. febr. 1-én átalakult Kirgiz Autonóm Szovjetköztársasággá. 1936. dec. 5-e óta Kirgízia szövetségi szovjetköztársaság. A szovjethatalom alatt sikerült leküzdeni a gazdasági és a kulturális elmaradottságot. Számos új ipari üzem létesült, kiépítették a közlekedési hálózatot.

Kirov, Szergej Mironovics: munkásmozgalmi vezető és államférfi; 1886–1934 (meggyilkolták); 1904-től bolsevik, tevékenyen részt vett az 1905–07-es és az 1917-es forradalmakban. A polgárháborúban felelősségteljes munkát végzett a pártban és a Vörös Hadseregben. Igen nagy része volt a Gyenyikin-hadsereg megsemmisítésében. 1921-ben az OK(b)P KB póttagja, 1923-ban az SZK(b)P KB tagja, 1926-ban a PB póttagja, 1930-ban tagja, 1934-ben a SZK(b)P KB titkára lett.

Kornyilov-puccs: 1917 augusztusában (szept.) Kornyilov ellenforradalmár tábornok által szervezett államcsíny, amelynek célja a szovjetek likvidálása és katonai diktatúra létesítése volt. A puccsot a munkások verték le a bolsevikok vezetésével.

Koszigin, Alekszej Nyikolajevics: államférfi; szül. 1904; munkáscsaládból származik. A polgárháborúban 1919-től önkéntesként harcolt a Vörös Hadsereg soraiban; 1927 óta párttag, 1939 óta a KB tagja. 1935-ben fejezte be tanulmányait a Leningrádi Textilipari Főiskolán. Később egy textilgyár igazgatója volt és a Leningrádi Városi Tanács VB elnöke. 1939–40-ben a Szovjetunió textilipari népbiztosa, 1940–60-ban a Népbiztosok Tanácsának, ill. Minisztertanácsának elnökhelyettese. 1946–48-ban az SZKP KB Politikai Bizottságának póttagja, 1948–52-ben tagja; az SZKP KB Elnökségének 1957–60-ban póttagja, 1960 óta tagja. 1966 óta a Politikai Bizottság tagja. 1960. máj.-tól a Minisztertanács elnökének első helyettese, 1964. okt. óta elnöke.

Kozákok: A parasztok fokozódó kizsákmányolása és elnyomása miatt a 15. század második felében a parasztok tömegesen menekültek Oroszország központjából a peremterületekre, ahol ezek a menekültek mint kozákok (a szó tatár eredetű és „szabad embert" jelent) telepedtek le. A dnyeperi zuhatagoktól délre éltek a zaporozsjei kozákok. Ezenkívül voltak doni, volgai, később kubányi kozákok is. A kozákok vadászatból, halászatból és kereskedésből éltek, majd áttértek a földművelésre. Demokratikus alapon szervezett társadalmat alkottak, élén a hetmannal vagy atamánnal. A fokozódó osztálydifferenciálódás és az erős, termőföldekben viszonylag gazdag felsőréteg kialakulása folytán csakhamar az ő soraikban is mindjobban előtérbe kerültek a társadalmi ellentétek. Fontos szerepet töltöttek be Oroszország déli határainak védelmében, elsősorban a tatárok betöréseivel szemben. Különleges jogaikat a cári rendszer többször is igyekezett megnyirbálni, ez az oka annak, hogy sokan közülük részt vettek az orosz parasztfelkelésekben. A 18–19. században több különleges jogot megtartottak. A 20. század elején a kozákcsapatokat különlegesen cárhű erőknek tartották és gyakran használták fel őket a forradalmi megmozdulások elfojtására. Az Októberi Forradalom győzelme után, a polgárháború idején a kozákok felsőbb rétegének nagy része tömegesen harcolt az ellenforradalom oldalán, míg számos egyszerű kozák utat talált a Vörös Hadseregbe és ezzel a szovjethatalomhoz.

Kozmogyemjanszkaja, Zoja Anatoljevna: moszkvai diáklány és Komszomol-tag; 1923–41 (meggyilkolták); 1941. okt.-ben önként a frontra ment. Harci feladat teljesítése közben a német fasiszták elfogták, kegyetlenül megkínozták, majd kivégezték.

Kreml: vár, fellegvár, fallal körülvett városrész a középkori orosz városokban. A moszkvai Kreml a 12. században épült, a város magva és mindmáig szimbóluma. Legjelentősebb épületeihez tartozik a 15–16. századból eredő Uszpenszkij, a Blagovescsenszkij és az Arhangelszkij-székesegyház, a harangtorony, továbbá a 17. századi régi vár és a 19. században épült Nagy Kreml-vár. A moszkvai Kreml az orosz építészet egyik legkiemelkedőbb műemléke. Itt volt az orosz nagyfejedelmek és cárok rezidenciája. Az Októberi Forradalom győzelme után a szovjet kormánynak és a Szovjetunió legfelsőbb népképviseleti szervének székhelye lett. Legújabb épülete az 1961-ben emelt kongresszusi palota.

Kujbisev, Valerian Vlagyimirovics: pártvezető és államférfi; 1888–1935; 1904-ben csatlakozott a bolsevikokhoz. 1916–17-ben a szamarai (ma: Kujbisev) bolsevik szervezetet irányította, 1918–19-ben a fronton harcolt. 1921-ben a párt KB póttagja, 1922-ben tagja, 1927-ben a KB Politikai Bizottságának tagja lett; 1926–30-ban a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöke, 1930–35-ben az Állami Tervbizottság (Goszplan) elnöke.

Kutuzov, Mihail Illarionovics: herceg, hadvezér; 1745–1813; Szuvorov tanítványa. Kitérjedt katonai ismeretekre tett szert, részt vett az 1787–91-es orosz–török háborúban, az 1805-ös

austerlitzi csatában és az 1806–12-es orosz–török háborúban. Az 1812-es honvédő háborúban ő volt az orosz fegyveres erők főparancsnoka. A borogyinói csatában energikus ellenállást fejtett ki Napóleon seregeivel szemben. Okos taktikájával visszavonulásra kényszerítette Napóleont (miután az már Moszkvát is elfoglalta) és katasztrófába kergette a „Grande Armée"-t.

Kuusinen, Otto Vilhelmovics: pártvezető és államférfi; 1881–1964; apja szabó volt. 1905-ben belépett a Finn Szociáldemokrata Pártba, átvette a balszárny vezetését, 1918-ban egyik alapítója volt a Finn KP-nak. 1921–39: a Komintern Végrehajtó Bizottságának titkára. 1941-től az SZKP KB tagja, 1957. jún.-tól a KB titkára és Elnökségének tagja.

Lazo, Szergej Georgijevics: népi hős; 1894–1920; 1918-ban a Bajkáli Front parancsnoka; 1919-ben a távol-keleti partizánharcokat irányította. 1920. ápr.-ban a japán intervenciósok meggyilkolták.

Lenin, Vlagyimir Iljics, eredeti nevén **Uljanov:** a nemzetközi proletariátus vezére, a Bolsevik Párt és a szovjetállam megalapítója; szül. 1870. ápr. 22-én Szimbirszkben (ma: Uljanovszk), megh. 1924. jan. 21-én a Moszkva melletti Gorkiban. Már kazanyi diák korában ismerkedett Marx és Engels műveivel. Szamarában megalakította az első marxista köröket. 1891-ben kitüntetéssel letette a jogi államvizsgát a pétervári egyetemen, 1893-ban átköltözött Pétervárra. Itt nyomban tekintélyre tett szert a marxisták körében, s átvette a narodnyikok és a „legális marxisták" elleni harc irányítását. 1895 őszén a pétervári marxista köröket a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" nevű szervezetben egyesítette. Csakhamar azonban letartóztatták és 1897-ben Szibériába száműzték. 1900-ban emigrált. Külföldön kiadta az első orosz forradalmi marxista újságot, az „Iszkrá"-t, amellyel ideológiailag és szervezetileg előkészítette a marxista munkáspárt megalakítását. Ezzel megkezdődött a marxizmus fejlődésének lenini szakasza. 1905 novemberében visszatért Pétervárra, s az 1905–07-es forradalom alatt közvetlenül irányította a párt Központi Bizottságának munkáját. Ebben az időben dolgozta ki a Bolsevik Párt taktikáját, amely a polgári demokratikus forradalom teljes győzelmére és szocialista forradalomba való átmenetére irányult. Hangsúlyozta, hogy a cárizmus megdöntését csak a nép fegyveres felkelése, a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának megteremtése útján lehet megvalósítani. A sztolipini reakció éveiben az emigrációból irányította a bolsevikoknak a likvidátorok és az otzovisták elleni harcát. Az 1912. évi prágai pártkonferencián következetesen síkraszállt a mensevikekkel való szakítás mellett és ezzel hozzájárult a bolsevikok önálló, új típusú pártjának létrejöttéhez. 1912-ben Lenin, hogy közelebb legyen Oroszországhoz, Krakkóba utazott, s onnan irányította a „Pravda" c. bolsevik lap munkáját. Lenin, aki már 1914 előtt fellépett az imperialista háborúk ellen, az első világháború idején Svájcban kidolgozta a Bolsevik Párt elméletét és taktikáját a háború, a béke és a forradalom kérdésében. Teljes elszántsággal szállt szembe a szociálsovinizmus mindenféle árnyalatával, és követelte, hogy a hadviselő országok népei változtassák az imperialista háborút polgárháborúvá, saját országuk kizsákmányolói ellen. Kifejtette, hogy a szocialista forradalom egyetlen országban is lehetséges és szükséges. 1917 áprilisában visszatért Oroszországba (áprilisi tézisek). Lenin a szovjetekben felismerte azt a formát, amelyben a proletárdiktatúra megvalósítható. A júliusi események után kénytelen volt egy időre Finnországban elrejtőzni. Ott kezdte meg annak a fegyveres felkelésnek az előkészítését, amely az ő közvetlen irányításával az Októberi Forradalom győzelméhez vezetett. A II. összoroszországi szovjetkongresszuson (1917. okt. 25–26. [nov. 7–8.]) Lenint a Népbiztosok Tanácsának elnökévé választották. Hogy a fiatal szovjetköztársaság létét megmentse, Lenin 1918-ban kiharcolta a bresztlitovszki békeszerződés aláírását. A polgárháború éveiben a bolsevikok Lenin irányításával megvédték a szovjetállam létét minden belső és külső ellenséggel szemben.

1918. aug. 30-án egy szociálforradalmár terrorista nő rálőtt és súlyosan megsebesítette. A polgárháború után a párt és a szovjet kormány Lenin vezetésével küzdött a népgazdaság helyreállításáért. Szorgalmazta az ország villamosítási tervének (GOELRO) a kidolgozását, lerakta az új gazdasági politika (NEP) alapjait; ezt a politikát a párt 1921. évi X. kongresszusa határozta el. Lenin kezdeményezésére jött létre 1922-ben a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége. Utolsó írásaiban a szocializmus szovjetunióbeli felépítésének tervét vázolta fel. Lenin személyében egyesült a nagy forradalmár a zseniális teoretikussal. Művei az ismeretek kincsestárát alkotják minden marxista számára. Legjelentősebb írásai: „Kik azok a »népbarátok« és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen?" (1894), „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" (1899), „Mi a teendő?" (1902), „Egy lépés előre, két lépés hátra" (1904), „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" (1905), „Materializmus és empíriokriticizmus" (1909), „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" (1916), „Állam és forradalom" (1917), „A szovjethatalom soron levő feladatai" (1918), „A »baloldaliság« – a kommunizmus

gyermekbetegsége" (1920), „A terményadóról" (1921), „A szövetkezetekről" (1923).

Lett SZSZK: A 12. században alapították a lettek első államaikat (Erzika, Talava stb.). Településterületük a 13. században a Német Lovagrend támadásának esett áldozatul. A 15. század második felében általánosan elterjedt a jobbágyrendszer. Az oroszok és a litvánok segítségével a lettek évszázadokon át küzdöttek Livónia külföldi hódítói ellen. A Livóniai Lovagrend felbomlása után (1561) létrejött Szadvinia hercegség (először a litván nagyfejedelemséghez, majd 1569-től Lengyelországhoz tartozott) és Kurland hercegség (a 16–17. században lengyel vazallusállam). A 17. században Észak-Lettország Svédországhoz, majd a 18. századtól kezdve az egész ország Oroszországhoz tartozott. A 19. század elején eltörölték a jobbágyságot. A 19. század vége felé a kapitalizmus kialakulásával együtt bontakozott ki a lett munkásmozgalom, amely aktív szerepet játszott az 1905–07-es forradalomban. Az első világháborúban az ország nagy része német megszállás alá került. A meg nem szállt területeken 1917. nov.–dec.-ben győzött a szovjethatalom, amelyet azonban német csapatok 1918. febr.-ban elfojtottak. A német megszállók elűzése után, 1918. dec. 17-én ideiglenes szovjetkormány alakult. 1919. máj.-ban ismét diadalmaskodott az ellenforradalom. 1934-ig Lettország burzsoá köztársaság volt, 1934-ben fasiszta rendszer került hatalomra; ezt 1940. máj.-ban döntötték meg a lett dolgozók. Az ezt követően újonnan alakult szocialista szovjetköztársaságot 1940. aug. 5-én felvették a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. A második világháborúban német fasiszta csapatok szállták meg az országot. A Vörös Hadsereg nagyobbrészt 1944-ben, teljes egészében pedig 1945 májusában szabadította fel a Lett SZSZK-t.

Likvidátorok: jobboldali opportunista csoport az OSZDMP-ben; a sztolipini reakció idején megpróbált a párt forradalmi programja helyett opportunista programot érvényesíteni, s megkísérelte az illegális szervezet feloszlatása révén likvidálni a pártot. Legjelentősebb képviselői Dan és Martov voltak.

Litván SZSZK: A litván törzseknél az I. évezred végétől kezdve fejlődtek ki a hűbéri viszonyok. A 12. században indult meg a német hűbérurak agressziója, amellyel szemben a litván lakosság makacs ellenállást fejtett ki. A 13. század első felében a litván törzsek egyesülése révén jött létre a litván nagyfejedelemség, amely a 14–16. században belorusz, ukrán és nyugat-oroszországi területeket hódított meg. 1410-ben az egyesült litván–lengyel–orosz hadsereg Grunwaldnál legyőzte a német lovagokat. Litvánia és Lengyelország egyesülése révén (Lublini Unió, 1569) megalakult a Rzeczpospolita. Lengyelország harmadik felosztásakor (1795) Litvánia nagyobb része, a bécsi kongresszus (1814–15) révén pedig egész Litvánia (Klaipeda kivételével) Oroszországhoz került. A 19. században a litván nép aktív harcot folytatott a cárizmus társadalmi és nemzeti elnyomó politikája ellen (különösen 1830–31-ben és 1863–64-ben). A 19. század végén a litván munkásmozgalom gyors fejlődésnek indult; 1896-ban megalakult Litvánia Szociáldemokrata Pártja, 1900-ban pedig a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája. Az 1905–07-es orosz forradalmat a litván munkások politikai tömegsztrájkokkal támogatták. 1917. szept.-ben a német csapatok által megszállt Litvániában létrejött a burzsoá-nacionalista Taryba. 1918. dec.-ben Litvániában győzött a szovjethatalom, dec. 8-án ideiglenes munkás-paraszt kormány alakult, az 1919. februári I. litvániai szovjetkongresszus pedig megválasztotta a Litván SZSZK Népbiztosainak Tanácsát. Nem sokkal később a Litván SZSZK egyesült Belorussziával, így jött létre a Litván–Belorusz Szovjetköztársaság Vilniusz fővárossal. 1919 augusztusában az ellenforradalom az intervenciósokkal szövetkezve megdöntötte a szovjethatalmat, és burzsoá köztársaságot hozott létre. 1920-ban Vilniusz és környéke Lengyelországhoz került. 1926-ban fasiszta államcsínyt hajtottak végre Litvániában. 1940. jún.-ban a litván dolgozók megdöntötték az ellenforradalmi kormányt, júl. 21-én kikiáltották a litván szovjetköztársaságot, amely azután aug. 3-án belépett a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. 1941–44 között az ország német fasiszta megszállás alatt állt. A háború után súlyosan szétzilált litván népgazdaságot helyreállították, 1951-re pedig befejezték a mezőgazdaság kollektivizálását.

Litvinov, Makszim Makszimovics: diplomata; 1876–1951; 1898-tól tagja az OSZDMP-nek; 1901–17: emigrációban, 1921–30: népbiztoshelyettes, 1930–39: külügyi népbiztos; 1941–43-ban az Egyesült Államokban, 1942–43-ban egyidejűleg Kubában is képviselte a Szovjetuniót. 1943–46: ismét helyettes külügyi népbiztos.

Lomonoszov, Mihail Vasziljevics: kiváló tudós és író; 1711–65; 1755-ben Moszkvában megalapította az első orosz egyetemet. Nagy érdemeket szerzett a természettudományok és az orosz irodalom fejlesztésében.

Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics: államférfi és politikus; 1875–1933; 1892-től a forradalmi mozgalom egyik vezető tagja volt. 1917–29: közoktatásügyi népbiztos. Nagy része volt a Szovjetunió szocialista kultúrájának fejlesztésében.

Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics: a Szovjetunió marsallja; 1898–1967; tevékenyen részt vett

a polgárháborúban. 1930-ban elvégezte a Frunze Katonai Akadémiát. A Nagy Honvédő Háborúban különböző frontszakaszok parancsnoka volt. 1956-tól az SZKP KB tagja. 1956–57: a szovjet szárazföldi haderő főparancsnoka és a honvédelmi miniszter első helyettese, 1957–67: honvédelmi miniszter.

Mikojan, Anasztasz Ivanovics: pártvezető és államférfi; szül. 1895; munkáscsaládból származik; 1915-ben lépett be a Bolsevik Pártba. A polgárháború idején Azerbajdzsánban irányította az illegális pártmunkát; egy ideig a brit intervenciósok fogságában volt. 1926-ban a Szovjetunió kül- és belkereskedelmi népbiztosa lett. 1921-től a KB póttagja, 1922-től tagja. 1935–66: az SZKP Politikai Bizottságának, ill. Elnökségének tagja. 1955–64: a Minisztertanács elnökének első helyettese, 1964–65: a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke.

Moldvai SZSZK: Területe a 10. századtól kezdve a régi orosz államhoz tartozott. A 16. században az 1359 óta fennállott Moldvai Fejedelemség Törökországtól került függő viszonyba, majd 1787–1812 között fokozatosan ismét Oroszországhoz került. 1917 végén–1918 elején győzött a szovjethatalom. 1918 elejétől 1940. jún. 28-ig Besszarábia román megszállás alatt állt. 1924. okt. 12-én az Ukrán SZSZK-n belül létrejött a Moldvai Autonóm Szovjetköztársaság (a Dnyeszter bal partján), 1940. aug. 2-án pedig, miután Besszarábia visszakerült a Szovjetunióhoz, megalakult a Moldvai SZSZK. 1941–44: német–román megszállás.

„A Munka Felszabadítása" csoport: az első orosz marxista szervezet, amelyet G. V. Plehanov alakított Genfben 1883-ban. Plehanovon kívül tagjai voltak még: P. B. Akszelrod, L. G. Dejcs, V. I. Zaszulics és mások. A csoport oroszra fordította és illegálisan terjesztette Marx több művét; harcolt a narodnyikok ellen, s ezzel egyengette az utat a marxizmus számára.

Narodnyikok (orosz – „népiesek"): a 19. század 60-as éveinek végén keletkezett irányzat a forradalmi mozgalomban. A narodnyikok nem értették meg az oroszországi kapitalizmus fejlődésének törvényszerűségeit; a faluközösséget tekintették a szocializmus sejtjének és a parasztságot a forradalom vezető erejének. Túlbecsülték a személyiség szerepét. Fő ideológusaik Lavrov, Tkacsov és Bakunyin voltak. 1879-ben, miután egy ideig a „Zemlja i volja" szervezet irányításával felvilágosító munkát végeztek a parasztok között, a mozgalom kettészakadt; egyik része az addigi falusi agitációs tevékenységet folytatta („Csornij Peregyel", fő képviselői: Plehanov, Akszelrod), más részük az egyéni terror mellett szállt síkra („Narodnaja volja", fő képviselői: Zseljabov, V. Figner). A 80-as évek második felében és a 90-es években a mozgalom liberális álláspontra süllyedt, ideológiájukat Plehanov, de főleg Lenin küzdötte le.

Narodovolecok: a „Narodnaja volja" nevű titkos szervezet tagjai.

Nyilatkozat a dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól: Lenin fogalmazta meg, és a III. összoroszországi szovjetkongresszus fogadta el Petrográdban (1918. jan. 10–18. [23–31.]); megerősítette a szovjethatalom addigi dekrétumait (kizsákmányolás felszámolása, a földmagántulajdon megszüntetése, a bankok államosítása, a külföldi kölcsönből származó adósságok hatálytalanítása, a Vörös Hadsereg létrehozása), és meghatározta a külpolitikai irányvonalat; később a Nyilatkozatot beiktatták az OSZSZSZK alkotmányába mint annak 1. szakaszát.

Nyilatkozat Oroszország népeinek jogairól: a szovjethatalom 1917. nov. 2-i (15-i) rendelete, amely eltörölte a nemzeti és a vallási előjogokat és korlátozásokat, törvényben rögzítette valamennyi nemzetiség egyenjogúságát és szabad fejlődését, és biztosította minden nemzet számára az önrendelkezési jogot, beleértve a különváláshoz és önálló állam alapításához való jogot is.

Obrok: az orosz jobbágyok évi adókötelezettsége, amelyet pénzben vagy természetben kellett a földesurak részére teljesíteniük. Elsősorban az ún. feketeföldön kívül eső vidékeken terjedt el.

Opricsnyina: azoknak a rendszabályoknak az összessége, amelyeket IV. Iván cár foganatosított 1565-ben központi hatalmának megszilárdítása végett. A cár az állam területét „Opricsnyiná"-ra és „Zemscsiná"-ra osztotta, ennek során a központi területeket az előbbihez csatolta, s ezeket bőségesen ellátta anyagi eszközökkel. Az Opricsnyina katonai nemességére támaszkodva IV. Iván korlátozta a bojárok gazdasági hatalmát és politikai befolyását, és elmélyítette a parasztok jobbágyi helyzetét.

Örmény SZSZK: a mai Szovjetunió területén Örményországban találták a legrégibb kőszerszámokat. Az i. e. 9. század végén itt jött létre Urartu rabszolgatartó állama. I. e. 520 körül a perzsák, a 4. században Nagy Sándor seregei hódították meg az országot. A Szeleukidák birodalmának felbomlásával e birodalom örmény részállamai függetlenné váltak. Gazdasági fellendülésének köszönhetően Örményország a hellenisztikus világ egyik nagyhatalmává fejlődött. I. e. 63-ban Kis-Örményország római vazallus állammá vált. Nagy-Örményország Traianus győzelmei nyomán (i. sz. 116) átmenetileg római provincia lett, majd évszázadokig folyt érte a harc a rómaiak és a parthusok, ill. később a rómaiak és a (Szaszanidák) perzsa birodalma között. 300 körül tértek át az örmények a keresz-

ténységre, s a 4. századtól kezdve kialakultak a feudális viszonyok. A 4. és a 7. század között kifejlődött az örmény irodalmi nyelv és az önálló örmény építészet. A 7. században az arabok hódították meg az országot. A 13. században a mongolok törtek be és pusztítottak el egész vidékeket. A lakosság egy része kivándorolt Nyugat-Európába és Oroszországba. 1080-tól 1375-ig állott fenn Kisázsia délkeleti peremén Kilikia örmény hűbéri állama, amely magas gazdasági és kulturális fejlettséget ért el. Az Arany Horda hanyatlása után, a 16. században Örményországon Perzsia és Törökország osztozott. A Törökország elleni sikeres háborúk eredményeként Oroszország elfoglalta Örményország keleti részét. Sok ezer örmény települt át ide perzsa és török területekről. A 19. század második felében megkezdődött a tőkés fejlődés; ezt elősegítette az 1870. évi parasztreform. A 20. század elején Orosz-Örményországban szociáldemokrata csoportok alakultak. Az örmény nép tevékenyen részt vett az 1905–07-es forradalomban, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom az örmények számára is meghozta a szabadságot. A dasnakok (ellenforradalmi burzsoá-nacionalista párt), a musszavatisták (ellenforradalmi burzsoá-földbirtokos nacionalista párt) és a mensevikek azonban csakhamar magukhoz ragadták a hatalmat. Ezután török csapatok szállták meg Kelet-Örményország nagy részét, őket 1918-ban brit csapatok váltották fel. 1920 májusában a nép felkelt a dasnakok ellen, de ezt a felkelést leverték. Amikor 1920-ban ismét törökök támadtak Kelet-Örményországra, a dolgozók a Vörös Hadsereg segítségével megdöntötték az ellenforradalmi kormányt, megszabadították az országot a török betolakodóktól, és létrehozták a szovjethatalmat. 1920. nov. 29-én az ország egykori orosz részében kikiáltották az Örmény SZSZK-t. 1921-ben a dasnakok török támogatással ellenforradalmi puccsot kíséreltek meg, de ezt meghiúsították. 1922 márciusában Örményország, Grúziához és Azerbajdzsánhoz hasonlóan, a Kaukázusontúli Szovjetköztársaság része lett, s az említett két országgal közösen lépett 1922. dec. 30-án a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. 1936. dec. 5-e óta Örményország szövetségi szovjetköztársaság. A szovjethatalom éveiben Kelet-Örményország leküzdötte gazdasági és kulturális elmaradottságát. 1945 és 1948 között mintegy 100 000 örmény tért vissza más (főként közel-keleti) országokból az Örmény SZSZK-ba.

I. Péter (Pjotr Alekszejevics, Nagy Péter): 1689-től cár; 1672–1725; jelentős intézkedéseket tett az oroszországi abszolutista rendszer megszilárdítására. Reformokat léptetett életbe a hadügyben (újoncszedési rendszer), a közigazgatásban (kollégiumok létesítése, a kormányzó szenátus, a Szent Szinódus létrehozása, az országnak kormányzóságokra és tartományokra való felosztása) és a gazdaságban (a manufaktúratermelés és az ércbányászat fejlesztése, számos külföldi szakember megnyerése). Az 1700–21-es északi háborúban meghódította a Balti-tenger partvidékének nagy részét. Valamennyi kül- és belpolitikai sikerét Péter a parasztok kizsákmányolásának jelentős fokozása árán érte el.

Plehanov, Georgij Valentyinovics forradalmár; 1856–1918; az orosz és a nemzetközi munkásmozgalom neves képviselője. Először (1879-ben) a narodnyikokhoz csatlakozott, de később szakított velük, s 1883-ban Genfben megalakította a „Munka Felszabadítása" csoportot, amelynek nagy szerepe volt a marxizmus oroszországi terjesztésében. Részt vett a II. Internacionálé megalakításában (1889) is. 1900-ban Leninnel együtt szerkesztette az „Iszkrá"-t. 1883 és 1903 között Plehanov számos művében szállt szembe az opportunistákkal és a narodnyikokkal. Filozófiai munkáit az akkori nemzetközi marxista irodalom legjobb írásai között tartották számon. Az OSZDMP II. kongresszusán (1903) Plehanov előbb Lenint támogatta, de a kongresszus után mensevik álláspontot foglalt el. A marxizmus forradalmi útjáról való letérése, amely 1914-ben a „honvédő" álláspont elfogadásához, 1917-ben pedig az Októberi Forradalom meg nem értéséhez vezetett nála, filozófiai téren vallott hibás nézeteivel is magyarázható; ezeket a nézeteket Lenin is bírálta. Az 1917. febr.-i forradalom után visszatért Oroszországba, és támogatta a burzsoá Ideiglenes Kormányt.

Podgornij, Nyikolaj Viktorovics: államférfi; szül. 1903; munkáscsaládból származik. 1921–23: Komszomol-munkát végzett. 1930 óta az SZKP tagja. 1931-ben kapta meg mérnöki oklevelét, ezután cukorgyárakban dolgozott mint főmérnökhelyettes, majd mint főmérnök. 1939–40 és 1944–46: az Ukrán SZSZK élelmiszeripari népbiztosának helyettese, 1940–42: ugyanezt a posztot töltötte be a szovjet kormányban. 1946–50: az Ukrán SZSZK Minisztertanácsának állandó képviselője a szovjet kormánynál. 1950–53: az SZKP Harkovi Területi Bizottságának első titkára, 1953–57: az Ukrán KP KB másodtitkára, 1957–63: első titkára. 1952–56: az SZKP Központi Revíziós Bizottságának tagja, 1956 óta az SZKP KB tagja; 1958–60: póttagja, 1960 óta a KB Elnöksége, ill. a PB tagja, 1963–65: a KB titkára, 1958 óta a Legfelsőbb Tanács Elnökségének tagja, 1965. dec. 9-e óta elnöke.

Potyomkin: az orosz fekete-tengeri flotta páncélos cirkálója, amelyen 1905. jún.-ban tengerészfelkelés tört ki; ez volt az első forradalmi tömegakció a cári rendszer fegyveres erőin belül. Ami-

kor a cirkáló helyzete kilátástalanná vált, legénysége a romániai Constanţában kért politikai menedékjogot. E történelmi eseményt művészileg örökítette meg Eizenstein híres „Potyomkin páncélos" c. filmjében.

Pugacsov, Jemeljan Ivanovics: az orosz történelem legnagyobb paraszthábor ujának (1773–75) vezetője; 1726–75; osztagait felkelő jobbágyparasztok, kozákok, a Volga-vidék nem orosz lakói és uráli bányászok alkották. Ostrom alá vette Orenburgot, elfoglalta Kazanyt és kelet felől Moszkvát is fenyegette. A felkelők egységének és megfelelő szervezettségének hiánya folytán több katonai vereséget szenvedett. Végül elárulták, elfogták és Moszkvában kivégezték.

Ragyiscsev, Alekszandr Nyikolajevics: forradalmi-demokrata felvilágosító és társadalomkritikus; 1749–1802; az első orosz író, aki a jobbágyparasztok pártját fogta; és szembeszállt a cári önkényuralommal. „Utazás Pétervárról Moszkvába" c. könyvének nagy hatása volt az oroszországi szabadságmozgalomra. E könyve miatt halálra ítélték, később kegyelemben részesült és száműzték.

Razin, Sztyepan (Sztyenka) Tyimofejevics: az 1667–71-es kozákfelkelés vezetője a Don, az Urál és a Volga vidékén; számos katonai sikert ért el a cári csapatokkal szemben. A cári kormánynak csak nagy erőfeszítések árán sikerült elfojtania a mozgalmat. Razint 1671-ben kivégezték.

Raznocsinyecek: a 19. század 60-as és 70-es éveiben fellépő orosz forradalmárok nemzedéke. Tagjai különböző rétegekből, elsősorban a kispolgárságból származtak, s elszántan felléptek a cári önkényuralom és a jobbágyrendszer ellen. Legjelentősebb képviselői: Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov, valamint a 70-es évek narodnyikjai.

Sándor cárok: 1. I. Sándor: 1777–1825; 1801-től cár; trónra lépése (1801) után liberális reformokat támogatott, később azonban reakciós politikát folytatott, egyik alapítója és vezetője az 1814–15-ben létrejött reakciós Szent Szövetségnek. – 2. II. Sándor: 1818–81; 1855-től cár; a gazdasági fejlődés és a növekvő parasztmozgalmak hatására 1861-ben eltörölte a jobbágyságot, s egy sereg liberális reformot léptetett életbe; kíméletlenül elfojtott minden forradalmi mozgalmat (1863–64-es lengyel felkelés, a raznocsinyecek mozgalma). Sikeres háborút vívott Törökország ellen (1877–78) és a cári birodalomhoz csatolta Közép-Ázsiát. 1881-ben a narodovolecek merényletének esett áldozatául. – 3. III. Sándor: 1845–94; 1881-től cár; mindenféle reform ellensége volt, soviniszta politikát folytatott, fokozta a rendőrterrort, titkosrendőrséget szervezett (Ohrana). 1887-ben Németországgal viszontbiztosítási szerződést kötött, 1892-ben pedig szövetségre lépett Franciaországgal.

Svernyik, Nyikolaj Mihajlovics: államférfi és pártvezető; 1888–1970; munkáscsaládból származott; 1905-ben lépett be az OSZDMP-be. Forradalmi tevékenysége miatt a cári rendszer fegyházba vetette. 1925-től az SZKP KB tagja. 1930–44: a Szakszervezetek Központi Tanácsának titkára. 1944-ben a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnökhelyettesévé, 1946-ban elnökévé választották. 1953–56: a Szakszervezetek Központi Tanácsának elnöke. 1960. febr.-tól az SZKP KB Ellenőrző Bizottságának elnöke. 1939–52: az SZKP KB Politikai Bizottságának póttagja, 1953-tól az SZKP KB Elnökségének póttagja, 1957-től tagja.

Szovjet (tanács): eleinte az oroszországi munkások által a sztrájkok és a fegyveres felkelés irányítására alakított szerv. Később a szovjetek a proletárállam hatalmi szervei lettek. Az első szovjet 1905-ben jött létre Ivanovo-Voznyeszenszkben. Az 1917 februári forradalom alatt és után országszerte jöttek létre a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjei.

Sztahanov-mozgalom: szovjet munkásoknak és kolhozparasztoknak Alekszej Sztahanov vájárról elnevezett tömegmozgalma, amelynek célja a munka termelékenységének emelése, az önköltség csökkentése és a termelés technikai észszerűsítése volt. A mozgalom mint a szocialista munkaverseny új, magasabb formája 1935-ben indult meg a Donyec-medencei széntermelésben, de rohamosan elterjedt a szovjet népgazdaság valamennyi ágában.

Sztálin, Joszif Visszarionovics, eredeti neve Dzsugasvili: pártvezető és államférfi; 1879–1953; 1898-ban lépett be az OSZDMP-be, és a következő években vezető szerepet töltött be a kaukázusi (bakui) forradalmi mozgalomban. 1912-ben beválasztották a Központi Bizottságba, és megválasztották a KB Orosz Irodájának vezetőjévé. Forradalmi tevékenysége miatt 1902 és 1913 között több ízben letartóztatták és száműzték. A februári forradalom után, 1917. márc.-ban visszatért Petrográdba. Az Októberi Forradalom előkészítése és végrehajtása során, majd az intervenció és polgárháború alatt felelős funkciókat töltött be. 1922-ben az SZK(b)P KB főtitkárává választották. A szocializmus építésében és a marxizmus–leninizmus elleni ellenséges támadások elhárításában érdemeket szerzett és nagy tekintélyre tett szert a pártban és a nép körében. Ezen az alapon fejlődött ki személye körül egy saját maga által is táplált kultusz. A Nagy Honvédő Háborúban az Állami Honvédelmi Bizottság elnökeként irányította a szovjetállam védelmét. Az SZKP XX. és XXII. kongresszusa fel-

tárta és elítélte a személyi kultusszal összefüggő hibákat azzal a céllal, hogy elejét vegye azok megismétlődésének.

Sztolipin, Pjotr Arkagyijevics: reakciós cári politikus; 1862–1911 (meggyilkolták); mint belügyminiszternek és miniszterelnöknek (1906-tól) nagy szerepe volt az 1905–07-es forradalom leverésében; brutális elnyomó kampányt indított a haladó erők ellen. 1905-ös (majd 1910–11-es) agrárreformjával az volt a célja, hogy a kulákgazdaságok révén a cárizmus megbízható társadalmi bázisra tegyen szert falun.

Szubbotnyik: szovjet dolgozók önkéntes, ingyenes kollektív munkája, amely széles körben elterjedt Szovjet-Oroszországban a polgárháború és a külföldi intervenció idején. A szubbotnyikokat kommunista munkafegyelem, a dolgozóknak a munkához való új viszonya jellemezte. Lenin ennek a mozgalomnak szentelte „A nagy kezdeményezés" c. írását. Az első szubbotnyikra 1919. ápr. 12-én, egy szombati napon (innen az elnevezés) került sor a kazanyi vasút moszkvai rendező pályaudvarának egyik javítóműhelyében. A mozgalom csakhamar tömegmozgalommá vált.

Szuszlov, Mihail Andrejevics: pártvezető és államférfi; szül. 1902; szegényparaszti családból származik. 1921-ben lépett be az OK(b)P-be. A Nagy Honvédő Háborúban tagja volt az Észak-kaukázusi Front katonai tanácsának. 1941-től az SZK(b)P KB tagja. 1955 óta az SZKP KB Elnökségének, ill. Politikai Bizottságának tagja.

Szverdlov, Jakov Mihajlovics: pártvezető és államférfi; 1885–1919; apja kézműves volt. 1901-ben lépett be az OSZDMP-be. Az 1905–07-es forradalom alatt Jekatyerinburgban (ma: Szverdlovszk) irányította a helyi bolsevik szervezeteket. Forradalmi tevékenységéért többször is letartóztatták és száműzték. Az 1912. évi prágai VI. pártkonferencia távollétében beválasztotta az OSZD(b)MP Központi Bizottságába. Az 1917. februári forradalom után az Urálban irányította a forradalmi munkát, majd egyik vezetője volt a petrográdi fegyveres felkelésnek. 1917. nov.-ben a Központi Végrehajtó Bizottság elnöke lett. Mint kiváló szervező, a szovjetállam és a honvédelem kiépítése terén szerzett érdemeket.

Tadzsik SZSZK: Időszámításunk előtt és után is különféle rabszolgatartó államok része volt. A 9–10. században keletkezett és gazdasági, valamint kulturális virágzásnak indult a tadzsik Szamanida állam. Tadzsikisztánt később különböző népcsoportok igázták le. A 19. század második felében az országot a cári hadseregek hódították meg. Nemzeti megmozdulások követték egymást, majd Tadzsikisztán részt vett az 1905–07-es forradalomban és az 1916. évi közép-ázsiai felkelésben. A szovjethatalom győzelme után Tadzsikisztán először az 1918. ápr.-ban alakult Turkesztáni SZSZK; majd az 1920. okt. 8-án megalakult Buharai Népköztársaság része lett. 1924-ben jött létre a Tadzsik Autonóm Szovjetköztársaság az Üzbég SZSZK-n belül. 1926-ban határozatokat tettek közzé a föld és a víztartalékok államosításáról, a nők felszabadításáról és az általános tankötelezettségről. 1929-ben Tadzsikisztán szövetségi szovjetköztársasággá alakult át, ezután rövid idő alatt leküzdötte gazdasági és kulturális elmaradottságát.

Távol-keleti Köztársaság: az orosz Távol-Keleten 1920. ápr. 6-án alapított demokratikus állam, amelyet 1922. nov. 15-én felvettek az OSZSZSZK-ba.

Trockizmus: Trockijról elnevezett, a marxizmus–leninizmus ellen irányuló politikai áramlat az SZK(b)P-ben. Hívei tagadták, hogy a szocializmus felépíthető volna a Szovjetunióban, és felléptek az ország szocialista iparosítása ellen. Az 1927. évi XV. pártkongresszus kimondta, hogy a trockista ellenzékiség és eszméinek propagálása összeegyeztethetetlen az SZK(b)P-hez való tartozással. A trockisták a béke és a szocializmus ellenségeinek ügynökei az imperializmus szolgálatában.

Türkmén SZSZK: Ezen a területen a kőkorszakból is találtak ősi emberi nyomokat. Időszámításunk előtt iráni és türk törzsek telepedtek le itt. Az i. sz. 7–8. században arabok, 1219–21-ben mongolok hódították meg Türkméniát. A 10. század második felében vette fel az ország népe az iszlámot és a „türkmén" elnevezést. A 16. század elejétől Türkménia Hívához és Buharához tartozott. A 19. század 80-as éveiben Oroszországhoz csatolták. A 20. század elején keletkeztek az első szociáldemokrata csoportok. 1905–07-ben a türkmén dolgozók tevékenyen részt vettek a forradalomban, 1906-ban fegyveres katonai zendülésre került sor. 1916-ban a türkmének részt vettek a közép-ázsiai felkelésben. 1918 januárjáig győzött a szovjethatalom. 1918. aug.-ban az ország brit megszállás alá került és 1920. febr.-ban szabadult fel végleg. 1924. okt. 27-én kikiáltották a Türkmén SZSZK-t. A szovjethatalom idején 1921–22-ben földreformot valósítottak meg, 1930 után végrehajtották a mezőgazdaság kollektivizálását és a kulturális forradalmat, s iparosították az országot.

Ukrán SZSZK: a Kijevi Rusz felbomlása után a mai Ukrajna területén több fejedelemség jött létre (Halics-Volhínia), amelyek a feudális széttagoltság és a tatárok betörései következtében meggyengültek, és a 13. század végén, valamint a 14. században a litvánok, a lengyelek és a magyarok támadásainak sem tudtak ellenállni. Ukrajna legnagyobb részét Litvánia, Nyugat-

Ukrajnát Lengyelország hódította meg. A 14–15. századtól kezdve alakult ki a nagyorosz és a belorusz népességen kívül az ukrán nép. Az 1569. évi Lublini Unió után Ukrajna nagyobb része Lengyelországhoz került; Csernyigovot, Gomelt és Novgorod-Szeverszkijt 1500 körül a moszkvai fejedelemséghez csatolták. A hűbéri, nemzeti és vallási elnyomás ellen (az 1596. évi Breszti Uniótól kezdve az ukrán ortodox egyházat Romának rendelték alá) a legerőteljesebb harcot a kozákok folytatták, akiknek központja (a Zaporozsjei Szics) a 16. században a Dnyeper alsó szakaszán szerveződött. A Bogdan Hmelnyickij vezette nagy népi felkelés (1648–54) felszabadította Ukrajnát a lengyel uralom alól. Az ország 1654-ben egyesült Oroszországgal. Az 1654–67-es orosz–lengyel háború után Lengyelország lemondott a Dnyepertől keletre fekvő ukrán területekről, valamint Kijev városáról. Lengyelország felosztása révén Ukrajna területe egészen Galíciáig és Bukovináig Oroszországhoz került. A cári rendszer ezután korlátozta az ország önkormányzatát (a hetmanátus megszüntetése 1764-ben, a Szics felszámolása 1775-ben); a 19. században erőszakos oroszosító politikát folytatott. A múlt század elejétől az országban kialakultak a tőkés viszonyok; a Donyec-medence Oroszország vas- és széntermelő központjává fejlődött. Az iparosodás ellenére azonban Ukrajna agrárjellege dominált. Az 1917. februári forradalom után a burzsoá-nacionalista Központi Rada került hatalomra. 1917. dec. 16-án az I. összukrajnai szovjetkongresszus kikiáltotta az Ukrán Szovjetköztársaságot. 1918. márc.-ban bevonultak a központi hatalmak csapatai, és Szkoropadszkij hetman kormányzásával visszaállították a burzsoá-földesúri rendet. A novemberi német forradalom és a németek kivonulása után ismét győzött a szovjethatalom. A polgárháborúban intervenciós csapatok elfoglalták Ukrajna déli részét, s itt ún. direktóriumot létesítettek Petljura vezetésével (1919 végéig). 1920-ban a lengyel intervenció következett. Az 1921-es rigai békekötés nyomán Nyugat-Ukrajna Lengyelországhoz került. A szovjethatalom idején Ukrajnában óriási méretű gazdasági fellendülés következett be. 1939-ben visszacsatolták Nyugat-Ukrajnát, 1940-ben az Ukrán SZSZK-hoz kerültek Besszarábia ukrán lakta területei és Észak-Bukovina, 1945-ben Kárpát-Ukrajna, 1954-ben pedig a Krímfélszigetet, amely addig az OSZSZSZK-hoz tartozott, szintén az Ukrán SZSZK-hoz csatolták.

Üzbég SZSZK: a legősibb régészeti leletanyag a kőkorszakból származik. Üzbegisztán időszámításunk előtt az Akhaimenidák, majd Nagy Sándor birodalmához tartozott, később a türkök, az arabok és a mongolok uralma alá került. A 15. század végén és a 16. század elején türk nyelvű nomád törzsek foglalták el a Timuridák államát, és egybeolvadtak a bennszülött lakossággal. Így alakult ki az üzbég nép. A következő évszázadokban a legjelentősebb államok Buhara, Híva és Kokand voltak. A 19. század második felében az üzbég területeket a cári Oroszország hódította meg. 1903–05-ben keletkeztek az első szociáldemokrata szervezetek. Üzbegisztán dolgozói részt vettek az 1905–07-es forradalomban, majd az 1916-os közép-ázsiai felkelésben. A szovjethatalom győzelme után az üzbég nép harcolt az ellenforradalmi lázadások, valamint azok ellen a fehérgárdista csapatok ellen, amelyek megalapították az ún. kokandi önkormányzatot, hogy elszakítsák az országot Szovjet-Oroszországtól. A néptömegek győzelme után megalakult a horezmi és a buharai népköztársaság, 1924. okt. 27-én pedig kikiáltották az Üzbég SZSZK-t. Az első és a második ötéves terv idején az üzbég nép leküzdötte gazdasági és kulturális elmaradottságát. Százával épültek új ipari létesítmények. 1938-ra befejezték a mezőgazdaság kollektivizálását. 1963-ban az Éhség Sztyeppe kazahsztáni részét az Üzbég SZSZK-hoz csatolták.

Véres vasárnap: 1905. jan. 9-én (22-én) békés munkástüntetés indult Pétervárott a cári palota felé, hogy az uralkodónak petíciót nyújtsanak át a nép kéréseivel. A cári kormány a békésen tüntető tömegre lövetett. Ezer munkás meghalt és 5000 megsebesült; ez a tragédia országszerte óriási tiltakozást váltott ki. A véres vasárnap az 1905–07-es forradalom közvetlen előidézője volt.

Vörös Hadsereg (ma: Szovjet Hadsereg): az 1918. jan. 15-i (28-i) dekrétummal alapították, mint a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereget. A hadsereg hivatalos születésnapja 1918. febr. 23-a, amikor első győzelmét aratta Pszkovnál és Narvánál. A Szovjet Hadsereg alapelve az öntudatos fegyelem; személyi állományát a proletár nemzetköziség szellemében nevelik. Ma a legkorszerűbben felszerelt hadsereg, a világbéke megőrzésének egyik legfontosabb biztosítéka.

Dr. A. Anderle/Dr. G. Górski/Dr. S. Quilitzsch/Dr. G. Voigt

Szudán

Szudán, Szudáni Demokratikus Köztársaság (Gumhúríjat ed-Dímúkrátíjat esz-Szúdán); katonai diktatúra Északkelet-Afrikában; területe: 2 505 813 km²; lakossága (1970): 15,6 millió; fővárosa: Khartúm; közigazgatási beosztása: 9 tartomány; hivatalos nyelve az arab.

Ókor

Az első szudáni települések az i. e. V–IV. évezredből valók. Észak-Szudán lakossága (Kús, Núbia) földművesekből és állattenyésztő nomád törzsekből állt, amelyek a fémmegmunkálást ekkor még nem ismerték. Viszonylagos elmaradottságukhoz hozzájárult az is, hogy déli pásztortörzsek gyakran betörtek Szudánba, az egyiptomiak pedig az Óbirodalom idején (III. évezred) több hadjáratot indítottak a Nílus mentén dél felé, s e hadjáratok során rabszolgákat, aranyat, elefántcsontot zsákmányoltak. A Közép Birodalom kezdetén (i. e. 2000 körül) az egyiptomiak gyarmatosították Szudánt a negyedik zuhatagig, a Nílus (Kerma) mentén katonai és adminisztratív célokat szolgáló erődítményeket, támaszpontokat létesítettek és a hükszoszok elűzése után uralmukat (1580-ban) Észak-Szudán fölött egészen a II. évezred végéig fenntartották. A núbiai lakosságot hadisarc fizetésére kötelezték, amelynek behajtásába az egyiptomi felsőbbség a bennszülött törzsek vezetőit is bevonta. Nyelvi téren, az írásbeliségben, az építőművészetben és a vallásban egyaránt megmutatkozott az egyiptomi hatás. Az i. e. 8. század első felében Szudánban (központja: Napata) erős rabszolgatartó állam alakult ki, amelynek királyai Kasta és Pianhi meghódították Egyiptomot (25. dinasztia). Ahogyan Napata Egyiptom fölötti uralma megsemmisült az asszírok betörései révén (660), úgy terjeszkedtek az etiópok délen és délnyugaton (4. század). Napata birodalmának későbbi fővárosa, Meroe, az Atbara torkolatától délre, magas színvonalú kultúra középpontja lett: öntözéses rendszer a mezőgazdaságban, fejlett kézműipar, önálló, a demotikus íráson alapuló ábécé. Meroéban keresztezték egymást Egyiptom, a Vörös-tenger, valamint a Dél- és Nyugat-Szudán felé vezető legfontosabb kereskedelmi utak. Közvetlenül időszámításunk kezdete előtt indítottak expedíciókat a rómaiak Szudánba (Napata feldúlása i. e. 23-ban), dél felől pedig nomadizáló (semita) akszúmita törzsek hatoltak be. I. Justinianus idején kezdődött meg Szudán keresztény hitre térítése (i. sz. 542–543). Elsősorban a görög (melkita) egyház tanai terjedtek el, majd 700 körül egyre nagyobb teret hódított a monofizitizmus (kopt egyház). Politikailag az ország két államra oszlott: Mukarrára (fővárosa: Ó-Dongola) és Alvára (fővárosa: Zoba.)

Az arab betöréstől a 19. század kezdetéig

641-ben a mohamedán arabok Núbia meghódítására tett első kísérlete kudarcot vallott. Az arab beduin törzsek bevándorlása – a 9. század közepétől növekvő mértékben – és összeolvadásuk az őshonos lakossággal új, arabul beszélő törzsek kialakulását eredményezte, ezek az iszlámot követték. Mukarra és Alva keresztény államait 1500 körül feudális iszlám szultanátusok váltották fel, amelyekben tovább éltek a rabszolgaság maradványai. A legjelentősebbek keleten Szennar (a Nílus völgye), nyugaton pedig Darfur. Ezek a fontos kereskedelmi, kézműipari és kulturális centrumok viszonylag magas fokú kultúra hordozóivá fejlődtek. Szudán lakossága ez idő tájt főként furokból (Darfur), fungokból és núbiaiakból (Szennar) állt. A füves pusztákon arab és hamita törzsek nomadizáltak. A déli tartományokban niloták éltek patriarchális viszonyok között.

Az egyiptomi uralom Szudánban

1819–22-ben Mohamed Ali meghódította Núbiát, Szennart és Kordofánt, ezzel megkezdődött az 1885-ig tartó egyiptomi uralom Szudánban. Az egyiptomi hódítás célja az ország felső-nílusi részének (termékeny talaj, rabszolgák, elefántcsont, gumiarabikum, ásványok) kiaknázása és a kereskedelmi karavánok – amelyek Nyugat- és Közép-Afrikából Szudánon keresztül haladtak – ellenőrzésének biztosítása volt. Az egész földet az egyiptomi kormány tulajdonává nyilvánították és pénz, valamint természetbeni adók fejében nagybirtokosoknak, törzsfőknek és parasztoknak adták bérbe. Az ország belső szerkezetének elmaradottsága nem változott, mindazonáltal az egyiptomiak érdekében állt a földművelés fejlesztése (Geszira, al-Gas, Darfur, Kordofan), ami a 19. században a termelőerők fejlődéséhez vezetett. Iszmail khedive uralkodásától fogva a felfokozott gyapottermesztésben az európai hatalmak, különösen Nagy-Britannia növekvő befolyása jutott kifejezésre Egyiptomban és Szudánban (konzulátusokat létesítettek, misszionáriusokat küldtek). 1869-ben S. Baker megbízást kapott a khedivétől, hogy „Aequatoriában" szervezett közigazgatást hozzon létre, vessen véget

a rabszolga-kereskedelemnek, és nyissa meg a kereskedelmi utakat az európaiak előtt. 1874-ben Gordon lett az egyiptomi brit kormányzó az egyenlítői tartományban, őt a német születésű Emin Pasa (1878–89) követte. Polgári és katonai teljhatalommal felruházva (The Slave-Trade-Convention) Gordon, 1877-től szudáni főkormányzó, a rabszolga-kereskedelem elleni harc ürügyén az egyiptomi uralom közvetett felszámolásának politikáját folytatta a brit birodalom érdekében. Az adók mértéktelen növelése miatt hanyatlani kezdett a mezőgazdasági termelés, éhínség támadt, a lakosság elmenekült és felkelések robbantak ki. Mohamed Ahmed, más néven al-Mahdi (1881–85) felkelése megdöntötte az egyiptomi uralmat Szudánban.

A Mahdi-felkelés és a Mahdi-állam

A feudális viszonyok között a forradalmi megmozdulás vallási köntöst viselt, spontán fejlődött és a régi állapotok restaurálására törekedett, mert korábban a kizsákmányolás még nem volt olyan szembetűnő. A mozgalom hajtóerejét a parasztok, a nomádok és a szegény városi lakosság alkotta, de törzsfőnökök, rabszolgakereskedők és nagybirtokosok is csatlakoztak a felkeléshez. Tetőpontját Egyiptomnak a britek által történt megszállása után (1882) Khartúm bevételével (1885. jan.) és a Mahdi-állam alapításával érte el. A Mahdi halála után (1885) a győzelem gyümölcsei a baggara-arisztokrácia ölébe hullottak. Vezérük a Mahdi által kinevezett négy kalifa egyike volt, Abdallah at-Taisi, aki feudális- abszolutisztikus állam létrehozására törekedett, gyengítette az ország helyzetét és 1896–99-ben ez kedvezett annak, hogy a Kitchener által vezetett brit–egyiptomi csapatok újra elfoglalják Szudánt. A felkelés alatt kialakult egység gyors széthullásának okai egyrészt a gazdasági elmaradottságból következtek, másrészt a mahdisták új államának élén álló feudális erők belső harcaiból, nem utolsósorban pedig azokból a magas adókból, amelyeket a lakosságnak a hadsereg fenntartására és a hadviselésre (Etiópia ellen 1886–89, Eritrea olasz gyarmat ellen 1893–94 és a britek ellen), valamint a katonai kerületekre osztott új államszervezet kialakítására kellett fordítani.

Szudán mint angol–egyiptomi kondomínium

A brit–francia Fasoda-konfliktus (1898) rendezése és Kitchener főkormányzói beiktatása után Szudán jövőbeli státusát az 1899. évi brit–egyiptomi kondomínium-szerződésben határozták meg. Az ország ténylegesen brit gyarmat lett, amelyben a legfelsőbb polgári és katonai hatalom a brit főkormányzó kezében összpontosult. A brit imperializmus rövidesen textiliparának nyersanyagbázisává változtatta Szudánt. Szudán lakosságának elszegényedése miatt sorra törtek ki helyi felkelések (1904, 1908, 1910).

Az első világháború után Szudánban nagy gazdasági változások mentek végbe (öntözőművek, vasutak és a gyapotfeldolgozásra szolgáló vállalkozások létesítése, a gyapottermesztés kiterjesztése stb.), amelyek meggyorsították a tőkés viszonyok fejlődését. Ebben az időszakban alakult ki a munkásosztály, a nemzeti burzsoázia és a nemzeti értelmiség. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a szudáni szabadságmozgalomnak is nagy lendületet adott. Az 1918-ban alapított Érettségizettek Klubja politikai önrendelkezést követelt Szudán részére. A „Fehér Zászló" elnevezésű titkos katonai társaság (1923 végén alapították) fegyveres felkeléseket szervezett az angolok ellen. A britek a főkormányzó, Lee Stack meggyilkolását (1924, Kairóban) használták fel ürügyként arra, hogy az egyiptomi hivatalnokokat és csapatokat kiutasítsák Szudánból. Ezzel lényegében megszüntették a kondomíniumot. Csak az 1936. évi brit–egyiptomi szerződés tette lehetővé az egyiptomi csapatok visszatérését. Ennek ellenére a legfontosabb pozíciók brit kézben maradtak. A szudáni népnek a szerződés nem adott lehetőséget önrendelkezési jogának érvényesítésére. 1937-ben Omdurmanban Graduates General Congress (Egyetemet Végzettek Kongresszusa) elnevezéssel akadémiai egylet alakult, amely elsősorban és kizárólagosan szociális feladatokat tűzött maga elé (harc az analfabétizmus ellen, gyűjtések iskolák építésére stb.), de egyre inkább politikai célokat követett (nemzeti önrendelkezés). A második világháborúban a szudáni hadsereg Etiópiában harcolt az olasz gyarmati csapatok ellen, egészen az olaszok 1941 tavaszán bekövetkezett kapitulációjáig.

A nemzeti felszabadító mozgalom megélénkülése a második világháború után

A Graduates General Congress szakadása után, 1945-ben a következő pártok alakultak: az al-Umma (Nemzet), az anszar-szektához, a Mahdi híveihez tartozó nagybirtokosok és a komprádor burzsoázia pártja; a nagypolgári és angolbarát szociálrepublikánusok, ez később beolvadt az Umma-pártba; az Asigga, a nemzeti burzsoázia pártja, amely az Egyiptomhoz fűződő szoros kapcsolat mellett foglalt állást és amelyből 1953-ban létrejött a Nemzeti Unió Párt (NUP). 1946-

ban alakították meg a Kommunista Pártot, a számszerűleg és szervezetileg megnövekedett szudáni munkásosztály pártját. A szakszervezetek alakítását engedélyező jog kiharcolása (1948) után 1950-ben megalakult a Szudáni Szakszervezeti Szövetség. Az 1946-os egyiptomi népmozgalommal összefüggésben tömegsztrájkokat és tüntetéseket szerveztek Khartúmban, Port Szudánban és Atbarában a „kondomínium eltörlése és a brit csapatok kivonulása" jelszóval. Az 1948. évi elégtelen brit engedmények (új alkotmány, törvényhozó gyűlés, szenátus) újabb tiltakozó akciókat váltottak ki. Az 1952. júliusi egyiptomi forradalom után Nagy-Britannia 1953. február 12-én arra kényszerült, hogy szerződésben rögzítse, miszerint Szudánnak három éven belül megadja az önrendelkezési jogot. 1954. jan. 1-én nyitották meg a szudáni parlament első ülésszakát, amely a NUP elnökét, al-Aszharit választotta miniszterelnökké. 1955 novemberében a brit és az egyiptomi csapatok elhagyták az országot.

Szudán a függetlenség kivívása után

1956. jan. 1-én kikiáltották a független Szudáni Köztársaságot, amelyet hamarosan felvettek az ENSZ-be, és az Arab Ligába. A szudáni kormány elítélte az Egyiptom elleni brit–francia–izraeli agressziót (1956 őszén) és visszautasította az Eisenhower-doktrínát (1957). A Szudáni Köztársaság a növekvő neokolonialista befolyás ellenére a Szovjetunióhoz és a népi demokratikus államokhoz fűződő kapcsolatok megjavításán fáradozott. Az imperialisták és reakciós szudáni segítőtársaik igyekeztek ezt a fejlődést feltartóztatni azzal, hogy ismételten belső nézeteltéréseket robbantottak ki: az anszar-szekta puccsa (1954. márc.), szeparatisztikus nyugtalanságok Dél-Szudánban (1955 ősze), az al-Aszhari-kormány megbuktatása (1956. jún.). Az új kormány politikája S. A. Khalilnak, az Umma-párt főtitkárának vezetésével a nagybirtokosok, a törzsi arisztokrácia és az imperialistabarát burzsoá erők hatalmának megszilárdítására törekedett. Az első választásokat 1958 februárjában és márciusában tartották. A választási harcban az Umma-párton és Nemzeti Unió Párton kívül a Demokratikus Néppárt (PDP) is részt vett, amely 1956 júniusában a NUP jobbszárnyának leválása után alakult meg (a szunnita Khatmia-szekta követői), valamint a Liberális Párt, amely egy keresztény felsőbb réteg és a néger törzsfők által irányított lakosságra támaszkodott Dél-Szudánban, és az északkal tervezett föderáció keretein belül adminisztratív és politikai önállóságot követelt a déli tartományok részére. Fellépett a KP által támogatott Antiimperialista Front, a demokratikus erők által (kispolgári értelmiség, hivatalnokok, munkások) a választások előkészítésének idején alapított választási tömb, amelynek programja Szudán teljes függetlenségét követelte. Az Umma-párt választási győzelme után is folytatta imperialistabarát politikáját. A politikai küzdelem középpontjában 1958 októberében és novemberében a szakszervezetek működési jogának biztosítása, valamint az USA segélynek álcázott gazdasági beavatkozásának elhárítása állott (általános sztrájk, az okt. 21–22-i munkás- és diáktüntetések). 1958. nov. 17-én a hadsereg reakciós erői Abbud tábornok vezetésével magukhoz ragadták a hatalmat. A köztársaság legfelsőbb szerve a 13 személyből álló katonai tanács lett, amely hatályon kívül helyezte az alkotmányt, betiltotta a pártokat, a szakszervezeteket, az ifjúsági és nőszervezeteket, a sajtót és általános gyülekezési és tüntetési tilalmat rendelt el. A katonai junta szabad utat nyitott az újgyarmatosítás terjeszkedő politikája előtt. Hatalmas tüntetésekkel és a hadsereg haladó erőinek támogatásával 1964 októberének végén lemondásra kényszerítették a kormányt. Az 1964. okt. 30-án megalakult Ideiglenes Kormányban, amelynek élén Szirr al-Khatem al-Khalifa állt, az Umma-párt, a NUP, a PDP, a KP és a függetlenek képviselői foglaltak helyet. Azok a demokratikus erők, amelyek a demokratikus kormányforma újrabevezetését, a törvényhozó gyűlést, a választások megtartását és Dél-Szudán problémájának békés megoldását tekintették céljuknak, 1964 októberében még nem voltak abban a helyzetben, hogy a kiharcolt pozíciókat biztosítsák. Az 1965. április-májusi parlamenti választások idején a reakciós erőknek antidemokratikus manipulációkkal sikerült mandátumtöbbséget szerezniük, és a kabinet többszöri átalakítása után a nép szilárdan imperialistaellenes beállítottságú képviselőit kiszorítaniuk a kormányból. 1965. dec. 9-én betiltották a Kommunista Pártot és a 11 kommunista parlamenti képviselőt megfosztották mandátumától. Az uralkodó reakciós politikai pártok és szekták hatalmi harcai, a gazdasági élet stagnálása, a déli tartományok katonai pacifikálásának folytatódása és a neokolonializmus növekvő behatolása az országba gyakori kormányátalakításokhoz vezetett. 1969. máj. 25-én a polgári-feudális elemek irányítása alatt álló imperialistabarát rezsimet megbuktatták, és kikiáltották a Szudáni Demokratikus Köztársaságot. A kormányt forradalmi tanács vette át, amelynek élén Dzsáfar al-Nimeri vezérőrnagy állt, a „szabad tisztek" csoportjának vezetője; ez a katonai csoport irányította a régi rezsim megdöntését. Ezzel a forradalmi erőknek sikerült a hatalmat visszaszerezniük, és a társadalmi ha-

ladást szolgáló politikát megvalósítaniuk. A hagyományos reakciós pártokat betiltották, a régi helyi közigazgatási rendszert privilégiumaival együtt eltörölték. Az ország gazdasági fejlesztése érdekében a kormány ötéves tervet dolgozott ki. A megkezdett agrárreform fő célja a szudáni feltételeknek megfelelően 200 millió feddán szántóföld művelhetővé tétele és 80 millió feddán legelőterület nyerése. Az 1969. jún. 9-én a három déli tartomány számára biztosított tartományi autonómiával az Észak- és Dél-Szudán között fennálló konfliktus a megoldás felé haladt. Az 1970. máj. 9-i államosítási törvényekkel (az összes bankokat és biztosítótársaságokat, valamint a legfontosabb külkereskedelmi és ipari vállalatokat államosították) az ország megtette az első lépéseket a nem kapitalista fejlődés útján. (A rendszer azonban a kezdeti eredmények után egyre inkább Nimeri személyi diktatúrájává alakult át, amely a haladó erők egyre nagyobb ellenérzésével találkozott. 1971 júliusában demokratikus mozgalom indult a Nimeri-rezsim megdöntésére. Ezt azonban Nimerinek – főként líbiai támogatással – sikerült levernie. Kegyetlenül legyilkoltatta a mozgalom vezetőit. Hadbírósági komédia után kivégezték Mahgubot, a KP, és Ahmed el Seik Safit, a Szakszervezeti Tanács Lenin-díjas főtitkárát (júl. 26). Nimeri elnök ezután szovjetellenes külpolitikai kurzust kezdett, közeledett az Egyesült Államokhoz és más tőkés nagyhatalmakhoz, szembekerült az EAK-kal is, és visszatért a fejlődés tőkés útjára, a nyugati tőke behatolása meggyorsult. – *Szerk.*)

Dr. A. Börner

Szváziföld

Szváziföld, Szváziföldi Királyság (Kingdom of Swaziland); királyság Dél-Afrikában; területe: 17 363 km²; lakossága (1969): 410 000; központja: Mbabane; közigazgatási beosztása: 4 kerület; hivatalos nyelve az angol.

A 19. század elején telepedtek le a szvázik véglegesen és kis államot alapítottak. I. Sobhusza uralkodása alatt (1815–39) a szvázi állam sikeresen ellenállt a zuluk hódító kísérleteinek. A szvázik időlegesen adót fizettek a zuluknak, majd 1836-ban megverték és elűzték őket. Mawati uralkodása idején az országot eladták a búroknak.

Mbandzeni (1874–89) Nagy-Britannia fennhatósága alá helyezte az országot, amely 1890-ben a Dél-afrikai Köztársasággal (Transvaal) egyetértésben Szváziföld számára közös közigazgatást alakított ki. Gwamile Mdluli uralkodónő (1889–1921) tiltakozása ellenére kénytelen volt Transvaal fennhatóságát elismerni; ehhez Nagy-Britannia is hozzájárult. A búr háború után 1899–1902-ig britek igazgatták az országot, amely 1907-től brit protektorátus lett. 1921 óta II. Sobhusza uralkodik Szváziföldön.

Ettől fogva Szváziföld hosszú időn át hiábavaló harcot folytatott a földtulajdon szabályozásáért. Csak 1950-től került sor a földreform végrehajtására, majd 1963-ban proklamálták az alkotmányt, melynek értelmében Nagy-Britannia elsősorban a külügyekben való döntés jogát tartotta fenn magának.

Szváziföld ezzel belső autonómiát kapott. 1964. jún. 27-én tartották meg a törvényhozó gyűlés első általános választásait. A John June Nquka vezette mérsékelt National Convention Party (NCP) és a haladó jellegű, 1959-ben alapított Szváziföld Haladó Pártja (Swaziland Progressive Party, SPP) alulmaradt a királypárti Imbokodvo Emabalabala Párttal szemben. Szváziföld népe elkeseredett harcot vívott a Dél-Afrikához való csatolás fenyegető veszélye ellen. 1968. szept. 6-án a brit gyarmati hatalomnak le kellett mondania Szváziföldről, ezáltal az ország elnyerte függetlenségét.

W. Stegner

Tanzánia

Tanzánia, Tanzániai Egyesült Köztársaság (Dzsamhuri ya Muungano wa Tanzania; United Republic of Tanzania) szövetségi (elnöki rendszerű) köztársaság Kelet-Afrikában, magában foglalja Tanganyika Köztársaságot és Zanzibár Népköztársaságot; a Nemzetközösség tagja; területe: 939 701 km²; lakossága (1970): 13,2 millió; fővárosa: Dar esz Szalam; hivatalos nyelve a szuahéli és az angol.

Tanganyika

Tanganyika, Tanganyika Köztársaság; a Tanzániai Egyesült Köztársaság része; 937 058 km²; lakossága (1967): 11,9 millió; fővárosa: Dar esz Szalam; közigazgatási beosztása: 17 tájegység; hivatalos nyelve a szuahéli.

Az arab uralom időszaka

Az Oldoway-hasadékban (Észak-Tanganyika) végzett ásatások azt bizonyítják, hogy már 1 750 000 évvel ezelőtt éltek ún. zinjanthropusok – az eddig ismert előember közül a legkorábbiak – Kelet-Afrikában. Az ókorban Tanganyika belsejét a busman–nama-csoport törzsei lakták. E népcsoport maradványai az alig néhány ezer főt számláló kindigák és szandavék az Easy-tóvidék közelében. A lakosság legnagyobb részét kusita és nilohamita törzsek alkották. I. e. 1000 és i. sz. 800 között a mai bantu törzsek elődei vándoroltak be több hullámban Közép-Afrikából. Egyiptomi, dél-arábiai, indiai, perzsa és kínai kereskedők keresték fel a partvidéket. Dél-arábiai hajósok (Auszan) kereskedelmi támaszpontokat létesítettek az 1. században, hogy ámbrát, szantálfát, aranyat és elefántcsontot, valamint rabszolgákat vihessenek ki. A kelet-afrikai partot Zendzs (Zanj: „a feketék földje") néven ismerték a Közel-Keleten i. sz. első évszázadaiban.

A 7. században dél-arábiai emigránsok telepedtek le a partvidéken. Ők alapították 975-ben Kilwa városát a délkeleti parton. Kilwa leigázta a többi partvidéki várost, és fővárosa lett annak a nagy afrikai szultanátusnak, amely a 12–13. században egészen Szofaláig (Mozambik) terjedt. Később vallási okokból menekülni kényszerülő sirászi perzsák telepedtek le Kilwában és jelentős mértékben hozzájárultak a sirászi kultúra néven számon tartott afrikai kultúra fejlődéséhez. Ettől fogva kezdett kialakulni a szuahéli nép, amelynek bantu nyelve a közös érintkezés nyelve lett Kelet-Afrikában, és ma több mint 20 millió kelet-afrikai ismeri.

1505-ben Kilwa afrikai szultanátust meghódították a portugálok – akik kereskedőnemzet lévén – támaszpontokat létesítettek az Indiai-óceán térségében, és kikötőket építettek rabszolgaexportjuk számára az afrikai parton. Az arab lakosság felkelései következtében azonban a 17. században ismét le kellett mondaniuk birtokaikról az arabok javára. A 18. században arab feudális városállamok keletkeztek a partvidéken. A maszkati szultánok, akik a portugálok elleni harcok szervezőiként és vezetőiként igényt tartottak a Kelet-Afrika fölötti hatalomra, harcoltak a feudális széttagoltság ellen és hosszú, véres harcok során államot alapítottak, amelynek Zanzibár városa és szigete vált központjává. 1856-ban Zanzibár szultánja függetlenítette magát Omántól, majd 1881-ben végleg lemondott róla. Zanzibári karavánok hozták létre az ország belsejében Udzsidzsit és Taborát, a rabszolgakereskedelem fontos állomásait. A part és a középső tóvidék között kiterjedt karavánok útján lebonyolított kereskedelem fejlődött ki. A hehe, a bena, a dzsagga és a nyamvezi törzsek a 18–19. században külön államokat alakítottak, ezek súlyos harcokat vívtak a behatoló tutszik és maszaik ellen. Mirambo vezetésével a nyamvezik 1871-ben elfoglalták Taborát és egész Közép-Tanganyikát.

A német gyarmati uralom (1885–1918)

Tanganyikában elsősorban németek, így Johann Ludwig Krapf és Johannes Rebmann, illetve britek (Richard Francis Burton és John Hanning Speke) folytattak kutatásokat. Ezek az utazók a 19. század közepe táján lényeges vonatkozásaiban feltárták Tanganyikát a tudomány számára. John Kirknek zanzibári brit főkonzullá történt kinevezésével újabb európai bevándorlási hullám indult el Kelet-Afrikába. Nagy-Britannia a maszkati-zanzibári szultánt támogatta arab és afrikai ellenfeleivel szemben, hogy befolyását Kelet-Afrikára és az Arab-öbölre is kiterjessze. 1885-ben a Német Kelet-Afrikai Társaság „császári védlevelet" kapott azokért a protektorátusszerződésekért, amelyeket a kalandor Carl Peters csalt ki 1884 végén több afrikai uralkodótól. 1888-ban a Német Kelet-Afrikai Társaság Zanzibár szultánjától kibérelte a Tanganyikához tartozó partvidéket. Erre a lépésre még ugyanabban az évben felkeléssel válaszolt az arab és a szuahéli lakosság. A felkelést Busiri vezette. A felkelés leverésével Hermann von Wissmann kapitányt bízták meg, aki ezt meg is kísérelte egy sebtében toborzott hadsereggel, mely 600 szudániból, 50 szomáliból és 350 zulu ból állt. De csak 1889 végén fogták el Busirit, aki a rabló Mafitivel szövetkezett, és ezáltal más afrikai törzsek támogatását elvesztette. 1890-ben a német kormány Tanganyikát hivatalosan Német Kelet-Afrika néven gyarmattá nyilvánította. Az afrikaiakat megfosztották legjobb földjeiktől, fej- és házadó kivetésével munkára kényszerítették őket a német ültetvényeken. Az afrikai lakosság azonban állandóan ellenállt a német gyarmati csapatoknak. Az ellenállás vezetője délen Mkwawa hehe-vezér volt. 1891-ben „büntető expedíciót" indítottak Zelewski főhadnagy vezetésével Uhehébe, a gyarmati csapatokat Mkwawa majdnem teljesen felmorzsolta. 1894-ben az előbbinél kétszer akkora haderő jelent meg. Megszállta Kalangát,

Mkwawa székhelyét, a vezért azonban csak 1898. júl. 19-én tudták elfogni. A német gyarmati uralom elleni másik felkelés, az 1905–07. évi majimaji felkelés az ország déli részében 120 000 afrikai életébe került. Nagy területeket hódítottak meg az ország belsejében, és mindenütt katonai állomásokat létesítettek. A hatalmat közvetlenül a német katonaság gyakorolta, de korlátozott mértékben alkalmazták az indirekt uralom elvét is, amennyiben különböző vidékeken a törzsfőnököket ismerték el a német uralom szószólóiként és hatalmi körüket megerősítették. Az ország gazdasági feltárása céljából új mezőgazdasági kultúrákat vezettek be (kávé, gyapot, szizál stb.) és vasútvonalakat (Tanga–Moshi, Dar esz Szalam–Tabora–Kigoma) építettek.

A brit uralom kora

A német imperialisták első világháborús veresége után Német Kelet-Afrika területét Ruanda-Urundi és Kiongi kivételével a Népszövetség mandátumterületként Nagy-Britannia rendelkezésére bocsátotta. A brit hatóságok 1,5 millió hektárnyi kitűnő termőföldet raboltak el az afrikaiaktól, s ezeket átadták az európai telepeseknek. Ebben az időben került sor az indiai munkaerők tömeges bevándorlására. Az indiai eredetű lakosság száma napjainkban 250 000; túlnyomó részben a kereskedelemben dolgoznak. A húszas évek vége felé alakították meg a tanganyikai parasztok az első mezőgazdasági szövetkezeteket. A britek a német katonai rendszerrel ellentétben látszatalkotmányt biztosítottak az országnak. Az 1926-ban alakított parlamentnek azonban 1945-ig egyetlen afrikai képviselője sem volt. 1929-ben alakult meg a Tanganyikai Afrikaiak Szövetsége elnevezésű függetlenségi szervezet, amelyből 1954-ben létrejött a Tanganyikai Afrikai Nemzeti Unió (Tanganyika African National Union, TANU), amely az afrikai lakosság minden osztályát és rétegét képviselte, és néhány fehér telepes is tagjai közé tartozott. A világgazdasági válság idején alakultak meg az első szakszervezetek. Az ország történetében 1932-ben került soraz első nagyobb sztrájkra, 1947-ben pedig az első általános sztrájkra.

A második világháború után Tanganyika ENSZ gyámsági területként maradt Nagy-Britannia fennhatósága alatt. A mezőgazdasági termelés fellendülése, amely már a második világháborúban bekövetkezett, most abbamaradt, az iparban, a kereskedelemben és az exportkultúrák termelésében pedig egyre csökkent az afrikaiak részvétele. A brit hatóságok támogatták az afrikai nemzeti burzsoázia kialakulását, már csak társadalmi bázisuk kiszélesítése érdekében is. A TANU az 1953. évi bérharcokban megerősödött szakszervezeti mozgalom támogatását élvezve valamennyi népréteget megnyerte a függetlenségi harc számára, sőt bizonyos reformokat is keresztül tudott vinni. 1957-ig Tanganyika törvényhozó tanácsa csak a brit kormányzó által kinevezett személyekből állt. A nemzeti szervezetek kívánságára megváltoztatták az alkotmányt úgy, hogy a tanács 67 tagjából legalább harmincat választással jelöljenek ki. A választás 1958-ban a TANU győzelmével végződött. Az afrikaiak ezekkel a jelentéktelen eredményekkel nem elégedtek meg, és arra kényszerítették a brit hatóságokat, hogy vezessék be az általános választójogot. Az 1960-as októberi választásokon a TANU a 71 parlamenti helyből hetvenet szerzett meg és e választási eredmény következményeként Tanganyika megszerezte belső önkormányzatához való jogát, és olyan minisztertanács került az ország élére, amelyben afrikaiak is részt vettek. Miniszterelnökké 1961. máj. 1-én a TANU vezetőjét, Julius Nyererét választották, a brit főkormányzó azonban továbbra is hivatalában maradt.

A függetlenség időszaka

1961. dec. 9-én Tanganyika független állammá vált, amely annak ellenére, hogy a Nemzetközösséghez tartozik, antikolonialista irányt követ. A független kormány első miniszterelnöke ugyancsak Julius Nyerere volt. A kormány intézkedéseket hajtott végre az ország függetlenségének megerősítése érdekében, pl. afrikanizálták az államapparátust, hivatalos nyelvvé tették a szuahélit és a törzsfőnököktől elvettek valamennyi közigazgatási funkciót. Az utóbbi intézkedés jelentős lépést képviselt a törzsi ellentétek megszüntetésének útján. 1962. jan. 22-én J. Nyerere lemondott miniszterelnöki tisztségéről, hogy kizárólag a TANU megszilárdításának szentelhesse idejét, a TANU-t ugyanis az ország átalakítása legfőbb tényezőjének tekintik. Miniszterelnökké Rashidi Mfaume Kawawát választották. 1962. dec. 9-én Tanganyika köztársaság lett; elnökévé Julius Nyererét választották, R. M. Kawawa pedig megmaradt miniszterelnöki tisztében. A közös földtulajdon megvalósítására irányuló lépést jelentett a külföldi ültetvények kisajátítása. Amikor 1964. jan. 20-án néhány afrikai katonai egység fellázadt brit tisztjei ellen, a brit csapatok interveniáltak, ezeket a csapatokat azonban más afrikai országok csapataival váltották fel. 1964. ápr. 27-én Tanganyika Zanzibárral együtt Tanganyika és Zanzibár Egyesült Köztársaság néven egyesült, és 1964 októbere óta a Tanzánia nevet viseli. A köztársaság elnöke Julius Nyerere, alelnökök R. M. Kawawa és Abeid Karume, a Zanzibári Köztársaság egykori elnöke. Tanzánia

támogatja a kontinens déli részén folyó afrikai szabadságmozgalmakat, különösen Mozambik szabadságmozgalmát, a FRELIMO-t. A rhodesiai konfliktus idején Nagy-Britanniával megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. Az 1967-es TANU-kongresszuson Tanzánia az „Arushai deklarációban" a nem kapitalista fejlődés útjának tekintetében fontos alapelveket fogadott el. Külpolitikailag a haladó afrikai országokkal és a szocialista tábor országaival való szoros együttműködés irányát követi.

Zanzibár

Zanzibár, Zanzibári Népköztársaság (People's Republic of Zanzibar) a Tanzániai Egyesült Köztársaság része, Zanzibár, Pemba és néhány kisebb sziget Tanganyika partja előtt; területe: 2 643 km²; lakossága (1967): 354 360; fővárosa: Zanzibár; hivatalos nyelve a szuahéli.

Zanzibár már az ókorban kereskedelmi centrum volt az Indiai-óceán keleti térségében (kereskedett Arábiával, Indiával és Kínával). A 8. századtól arabok és sirászi perzsák telepedtek le a szigeteken. Zanzibár ebben az időben a rabszolga-kereskedelem legnagyobb kelet-afrikai átrakodóhelyévé fejlődött. 1503-tól 1698-ig a sziget portugál birtok volt. 1730-ban ománi arabok foglalták el, és Ahmad bin Szaid, maszkati imám 1741-ben megalapította azt a dinasztiát, amely egészen 1964-ig uralkodott. 1818-ban bevezették a szegfűszegtermesztési kultúrát Zanzibáron (ma a világ össztermelésének 82%-át adja). 1837–38-ban Zanzibár Szejjid Szaid uralkodása alatt leigázta a tanganyikai, kenyai és szomáli partvidéket (1837: Lamu, Mombasa, Kilwa; 1838: Mogadisu és Lindi).

Bargas bin Szaid szultán (1870–88) Sir John Kirk, a zanzibári brit főkonzul befolyása alá került. 1873-ban betiltották a rabszolga-kereskedelmet. 1887-ben Zanzibár – a névleges fennhatóság megtartása mellett – a szárazföldi közigazgatási funkciókat Németországnak (Witu a kenyai part mellett), a Brit Kelet-Afrikai Társaságnak (Mombasa) és Olaszországnak (Szomália) adta át. 1888-ban Zanzibárnak le kellett mondania a tanganyikai partvidékről Németország javára. 1890-ben a német kormány elismerte a Zanzibár fölötti brit protektorátust annak fejében, hogy Anglia lemond az északi-tengeri szigettámaszpontról, Helgolandról (az ún. Helgoland–Zanzibár-egyezmény). 1925-ig Zanzibár Kenyához tartozott. A második világháború után a szabadságmozgalom Zanzibáron is fellendült. Így a lakosság 1957-ben elnyerte azt a jogot, hogy hat képviselőjét küldhette a törvényhozó tanácsba. Mivel a vezető pártok (a Nemzeti Párt, a Zanzibári és Pembai Néppárt, az Afro-Sirászi Párt) az 1961. januári első választások után nem tudott a kormányalakításban megegyezni, a brit kormányzó 1961. jún. 1-re új választásokat írt ki. Ezúttal a Nemzeti Párt és a Zanzibári és Pembai Néppárt nyerte el a legtöbb mandátumot, bár a szavazatok többsége az Afro-Sirászi Pártnak jutott. A Néppárt vezére, Mohamed Samte Hamadi lett a kormányfő. 1963. dec. 10-én Zanzibár elnyerte függetlenségét, és 1963. dec. 16-án felvették az ENSZ-be. 1964. jan. 12-én a szultánt megfosztották trónjától, és kikiáltották a Zanzibári és Pembai Népköztársaságot, melynek elnökévé A. Karumét választották. 1964. ápr. 27-én Zanzibár és Pemba Népköztársaság Tanganyikával Tanganyika és Zanzibár Egyesült Köztársaság néven egyesült, majd 1964 októberében felvette a Tanzánia nevet. A. Karume lett az egyesült köztársaság első alelnöke. 1965 óta Zanzibáron csak az Afro-Sirászi Párt működik. (1971-ben merénylők megölték A. Karumét, Tanzánia első alelnökét. – *Szerk.*)

Dr. D. Wuschick

Thaiföld

Thaiföld, Thai Királyság (Prathet Thai; Muang Thai); alkotmányos monarchia Délkelet-Ázsiában; területe: 514 000 km²; lakossága (1970): 35,7 millió; fővárosa: Krung Thep (Bangkok); közigazgatási beosztása: 71 tartomány; hivatalos nyelve a thai.

A thaiföldi feudális állam keletkezése és fejlődése

Az 1–13. században Dél-Kínából thai és lao törzsek vándoroltak be és telepedtek le a Menam folyó völgyében. Fejlett kultúrát (ekekészítés, öntözéses gazdálkodás) hoztak magukkal és a khmerek – Sziám (Thaiföld) őslakosságának – leigázása után a 13. században megalapították a korai feudális Szukhotai államot, amely hatalmát Burma és Laosz egyes részeire is kiterjesztette. Fennállásának folyamán a 7. század óta Indiából Burmán keresztül behatolt, majd Ceylonból újra előretörő buddhizmus a hinajana (szó szerint: kis szekér) formájában uralkodó vallássá vált. 1350-ben Ajuthia lett az első egysé-

ges sziámi feudális állam fővárosa, amelyhez Szukhotait is hozzácsatolták. A burmaiak 1555-ben elfoglalták Thaiföldet. 1579-ben Phra Naret nemzeti hős vezetésével a nép felkelt, és 1593-ban felszabadította magát a hűbéri függőség alól. Az állandó háborúk Burmával, Laosszal és Kambodzsával meggyengítették Ajuthiát, és megkönnyítették az európaiak behatolását, akik a 16. századtól kezdve kereskedelmi településeket létesítettek. A 18. században Ajuthia feudális viszályok következtében számottevő módon meggyengült. Az újból előretörő burmaiakat (1767: Ajuthia feldúlása) 1768-ban egy Sziámban született kínai, Phadzsa Tack Szin elűzte, majd királylyá kiáltatta ki magát és Bangkokot tette birodalma székhelyévé. 1782-ben tábornoka, Phadzsa Csakri meggyilkolta, magához ragadta a hatalmat és I. Rama (1782–1809) néven megalapította a mai napig is uralkodó Csakri-dinasztiát (1916-tól Rama-dinasztiának nevezik).

Sziámnak ugyan sikerült a 18. század végén és a 19. században Dél-Ázsia nagy részét fennhatósága alá vonnia (1795: Battambang és Siem-Reap kambodzsai tartományok annektálása, 1828: Vientiane, 1885: Luang Prabang elfoglalása), de az európai nagyhatalmak a 19. század közepétől egyre erőteljesebben kezdtek terjeszkedni, gyarmatosítani és ez jelentősen korlátozta Sziám befolyási övezetét. Nagy-Britannia (1855), Franciaország (1856) és az Egyesült Államok (1857) egyenlőtlen szerződéseket erőszakoltak Sziámra, és 1909-ig Franciaország megfosztotta Vientianétól, Luang Prabangtól, Battambangtól és Siem-Reaptól, a négy északi maláj államot pedig Nagy-Britannia szerezte meg. Csupán a rivalizáló Nagy-Britannia és Franciaország – amelyek 1896-ban egyezménnyel különítették el egymástól sziámi érdekszféráikat – biztosították az országnak a „semleges" státust; ez óvta meg a királyságot a gyarmati sortól.

A tőkés viszonyok létrejötte

A gyarmati fenyegetés veszélye arra ösztönözte az uralkodó feudális köröket, hogy reformokat hajtsanak végre, amelyek az ország centralizálására és a gazdasági élet, valamint a közigazgatás európaizálására irányulnak. Ezek a tendenciák mindenekelőtt Csulalongkorn uralkodása alatt (1868–1910) érvényesültek. Ennek ellenére Sziám csak formálisan tudta megőrizni függetlenségét; az európai tőke behatolása (1905: az első kölcsön) az országot ténylegesen Nagy-Britannia és Franciaország vazallusává tette. Ennek bizonyítéka volt, hogy Sziám az első világháborúban az antant oldalán vett részt. 1920-ban az ország a Népszövetség alapító tagjainak sorába tartozott. Hála a nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülésének, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után sikerült Sziámnak 1920-ban a külföldiek területenkívüli státusát felfüggesztenie és új kereskedelmi szerződéseket kötnie a vámautonómia megőrzése mellett. 1928-ban alakult meg a Kommunista Párt. A megerősödött nemzeti burzsoázia, amely a hatalomban való közvetlen részvételre törekedett, 1932-ben az ún. Néppártba tömörült, élén a szociálreformer Pridi Banamyonggal (Luang Pradit Manudharmmal). Ez a párt sugalmazta a tábornoki csoport által támogatott, 1932. jún. 24-én bekövetkezett fordulatot, amely megszüntette az abszolút monarchiát, korlátozta az angolbarát arisztokrácia uralkodó befolyását, majd (1932. dec.) proklamálta az első alkotmányt. 1933 áprilisában kudarcot vallott az a reakciós felforgató kísérlet, amely az abszolút monarchia visszaállítására irányult. Amikor Pridi Néppártja az 1933. novemberi általános választásokon győzött, a jobboldali beállítottságú Pibul Songgram marsall katonai diktatúra bevezetésére törekedett; 1938 végén államcsínnyel hatalomra is jutott. 1939. jún. 24-én az addig használatos Sziám helyett „Thaiföld" (a szabadok országa) lett az ország hivatalos neve.

Thaiföld a második világháborúban

A második világháború idején a Pibul Songgram képviselte uralkodó körök arra törekedtek, hogy Thaiföld pozícióit Japán segítségével jelentékenyen kiterjesszék a brit és a francia gyarmatok terhére. 1941 márciusában Thaiföld területeket szakított el a francia uralom alatt álló Laosztól és Kambodzsától. A japán közvetítés viszonzásaként Pibul Songgram 1941 decemberében szövetségi szerződést kötött Japánnal, ennek értelmében Thaiföld többek között hozzájárult ahhoz, hogy japán csapatok vonuljanak be az országba. 1942 januárjában Thaiföld hadat üzent az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának.

Ez a politika a demokratikus erők, valamint a burzsoázia és az arisztokrácia japánellenes elemeinek ellenállásába ütközött. E laza japánellenes front harcának, amelyben Pridi kimagasló szerepet játszott, 1944-ben a Songgram-kormány bukása, majd a Japánnal kötött szövetségi szerződés felbontása, végül a japán „védőcsapatok" kivonulása lett a következménye.

Thaiföld, az imperializmus délkelet-ázsiai fő támaszpontja

A világháború utáni első években a közélet átmenetileg liberalizálódott. Az ellenállási mozga-

lom sikere első ízben 1946-ban tette lehetővé a KP legális működését és a haladó Bangkoki Szakszervezetek Szövetségét, amely 1947-ben más szervezetekkel együtt megalakította az Összthaiföldi Egyesült Szakszervezetet. Ez a fejlődés 1947. nov. 8-án megszakadt, amikor a „fordulat csoportja" sikeres államcsínyt hajtott végre, és Pibul Songgram ismét katonai diktatúrát léptetett életbe.

Az USA támogatta a kormány reakciós irányvonalát. Kiszorították addig egyeduralkodó brit versenytársukat, és befolyásukat egyre nagyobb mértékben érvényesítették. 1950-ben Thaiföld és az Egyesült Államok kölcsönös gazdasági és műszaki együttműködésről szóló egyezményt írt alá, amely a legfontosabb nyersanyagforrásokat (kaucsuk, ón, wolfram, ólom stb.) az Egyesült Államok kezére adta, a katonai egyezmény alapján pedig támaszpontokat bocsátottak az USA rendelkezésére; ezeket a burmai, laoszi, kambodzsai és vietnami nemzeti szabadságmozgalom elleni diverziós központokká építették ki (mindenekelőtt a chiangmai, udoni és takhli légi támaszpontok).

1952 februárjában valamennyi politikai pártot és szakszervezetet betiltották. 1954 szeptemberében Thaiföld – az egyetlen délkelet-ázsiai ország – belépett a SEATO-ba (a SEATO székhelye Bangkok). Thaiföld 1955-ben részt vett a bandungi konferencián; ugyanebben az évben a KP kivételével ismét engedélyezték a politikai pártok működését. Az 1957. dec. 25-i választásokon egyetlen párt sem kapott szavazattöbbséget, a legerősebb frakciót a Phumiphol Aduljadedzs (IX. Rama) király által kinevezett képviselők alkották, akik 1957. dec. 21-én megalakították a reakciós körök politikai szervezetét, a Nemzetiszocialista Pártot. Mivel az 1957–58-ban hivatalban levő Thanom Kittikacsorn-kormány nem volt képes a haladó szervezetek térhódítása ellen (a Demokratikus Unió megalakulása stb.) erélyesen fellépni, azért Sarit Thanarat marsall az általa létrehozott „forradalmi tanáccsal" 1958. okt. 20-án államcsínyt hajtott végre. Thanarat hatályon kívül helyezte az alkotmányt, betiltotta a pártokat és az ellenzék sajtóorgánumait, felfüggesztette a sztrájkjogot, és megszüntette a nyolcórás munkanapot. A szomszéd államokkal szemben, amelyek a békés egymás mellett élés politikáját gyakorolták (Burma, Kambodzsa) határprovokációkat kezdeményeztek, amelyek Kambodzsával kapcsolatban több ízben a diplomáciai kapcsolatok megszakításához vezettek. Thaiföld imperialistabarát irányvonala különösen világosan nyilvánult meg az 1960–61-es és 1963–65-ös laoszi konfliktus alkalmával tanúsított magatartásában. A thaiföldi csapatok nyíltan támogatták a Noszavan és Boun Oum vezette puccsistákat, bombázták a laoszi fővárost, Vientianét, sőt hozzájárultak ahhoz, hogy amerikai katonai egységek vonuljanak fel Thaiföldön. A thaiföldi reakció, amely az amerikai imperialisták különös védelmét élvezi, és állandóan az 1958 óta fennálló kivételes állapotra támaszkodik, brutális elnyomó hadjáratot folytat a demokratikus erők ellen. 1962 áprilisában Ruam Wongphand vezető thaiföldi kommunista esett áldozatul a reakció terrorjának. Ezt a szélsőjobboldali bel- és külpolitikát Thanom Kittikacsorn is folytatta, aki 1963 végén, Sarit Thanarat halála után, újból átvette a kormányügyek vezetését. Thaiföld egyetértett az Egyesült Államok vietnami agressziójával, kapcsolatokat teremtett a dél-vietnami reakciós rendszerekkel a „kommunizmus elleni közös harc" érdekében, és 1970 májusában támogatta az agresszió kiterjesztését Kambodzsára és Laoszra. A demokratikus ellenzék ereje mégis növekedőben van, ezt bizonyítja az 1965-ben létrejött Hazafias Front is. A hadseregben történt letartóztatások és északkeleten a „bandák" elleni akciók bizonyítják, hogy az elégedetlenség a Kittikacsorn-kormánnyal szemben (1970 februárjában újabb győzelmet arattak a választásokon, de az ellenzék szavazatainak száma is növekedett) egyre nagyobb. Az uralkodó körök reakciós bel- és külpolitikájának legfőbb mozgató rugója a félelem: attól tartanak, hogy a hazafias erők győzelme a szomszéd országokban a demokratikus erők feléledéséhez vezethet saját országukban is, ennek pedig még az amerikai imperializmus, amely Thaiföldet legmegbízhatóbb dél-ázsiai védőbástyájának tekinti, sem tud gátat vetni.

Dr. H. Piazza

Togo

Togo, Togói Köztársaság (République du Togo, République Togolaise); független köztársaság Nyugat-Afrikában; területe: 56 000 km²; lakossága (1970): 1,9 millió; fővárosa: Lomé; közigazgatási beosztása: 4 körzet; hivatalos nyelve a francia.

A mindössze 50 km széles togói parton 1471–73 között portugál hajósok kötöttek ki, és az ország mai partvonala a 16. század óta az ún. Rabszolgapart része volt. Északon és északnyugaton nagyobb államalakulatok keletkeztek: Dagomba (11. század), Gondja (16. század), Csokosszi (17. század vége), Csaudjo vagy Cotokoli (19. század második fele). Togo egészen a 19. századig fontos rabszolgakiviteli terület volt. A 19. század ötvenes éveiben a brémai Északnémet Missziós Társaság kezdte meg itt tevékenységét. 1856–65-ben marseille-i francia kereskedők alapítottak kereskedelmi településeket Aguban, Anachóban és Porto-Seguróban. A franciákat a 70-es és a 80-as években német kereskedőcégek követték. 1884 nyarán a „Möwe" nevű német ágyúnaszád, fedélzetén Gustav Nachtigal császári biztossal horgonyt vetett a Togo-parton. Nachtigal a lagúnaterület több törzsfőnökével kötött protektorátusi szerződést, és Togót 1884. júl. 5-én német „védelem" alá helyezte. Az ország belső területeit az 1897. évi, Franciaországgal, és az 1899. évi Nagy-Britanniával kötött határszerződésekkel vonták be a német hatalmi körbe. Az első világháború után Togót a Népszövetség mandátumterületeként felosztották Franciaország (Kelet-Togo; Francia Togo, ma Togói Köztársaság) és Nagy-Britannia (Nyugat-Togo; Brit Togo, ma Ghana része) között (1922).

A második világháború után Togo Franciaország és Nagy-Britannia ENSZ-gyámságterülete lett. 1946-ban megalakult a Togo Egységének Bizottsága elnevezésű párt (Comité d'Unité Togolaise, CUT), amely mindkét országrész újraegyesítését és az azonnali függetlenséget követelte. A Nicolas Grunitzky (szül. 1913) által 1946-ban alapított Togói Haladó Párt (Parti Togolais du Progrès, PTP) és az 1951-ben alakult Észak Törzsfőnökeinek és Népeinek Uniója (Union des Chefs et des populations du Nord, UCPN) a Franciaországgal való szoros együttműködés mellett foglalt állást. 1951 júliusában délen, a mandátumterület mindkét részén az eve lakosság között nyugtalanság keletkezett, mert az újraegyesítés kérdését nem oldották meg. Ez a törzs alkotja az 1922-ben három részre – Francia Togo, Brit Togo és Aranypart (ma Ghana) – szakított Togo lakosságának többségét. Három ízben (1949, 1952 és 1955) is küldtek ENSZ-bizottságokat az eve lakosság körében támadt nyugtalanság okainak kivizsgálására. 1956-ban Togo brit közigazgatás alatt álló részét az ENSZ által jóváhagyott népszavazás alapján az akkori Aranyparthoz csatolták, és felfüggesztették a brit gyámságot. 1956-ban a francia rész autonóm köztársaság lett a Francia Közösségen belül. Az 1958-as választások alkalmával Togo Egységének Bizottsága kétharmados szavazat többséget kapott, és Sylvanus Olympióval (1902–63) az élén kormányt alakított. A Haladó Párt (1956–58: kormánypárt) ellenzékbe ment; Grunitzky emigrált. 1959-ben a Haladó Párt és Észak Törzsfőnökeinek és Népeinek Uniója Togo Népeinek Demokratikus Uniója néven egyesült (Union Démocratique des Populations Togolaises, UDPT). 1960. ápr. 27-én az egykori Francia Togo független köztársaság lett; első elnöke S. Olympio volt. Olympio pártjában csalódtak a választók; a kormány visszariadt azoktól a mélyreható változásoktól, amelyeket végre kellett volna hajtania a gyarmati helyzetből visszamaradt szociális nyomorúság leküzdésére. A Togói Ifjúsági Mozgalmat (Mouvement de la Jeunesse Togolaise, JUVENTO), amely 1951-ben alakult meg a Togói Egység Bizottságának ifjúsági szekciójaként, demokratizálódást és független külpolitikát sürgető követelései miatt elnyomták, de továbbra is számottevő erőt képviselt az országban. Az ellenzéki erők kiiktatása révén a Togói Egység Bizottsága az 1961-es választásokon minden mandátumot megszerzett. 1963. jan. 13-án katonai egységek államcsínyt hajtottak végre a fővárosban, Loméban. Olympiót menekülés közben agyonlőtték. A hatalmat az emigrációból visszatért N. Grunitzky vette át. Az 1963. máj. 5-i elnökválasztás és a parlamenti választások után a Nemzeti Unió új kormányt alakított. 1963 júliusában Franciaország és Togo több szerződést kötött a jövőbeli együttműködésről. Grunitzky lemondása után 1967. jan. 13-án a hadsereg vette át a hatalmat. Az alkotmányt hatályon kívül helyezték, és a nemzetgyűlést feloszlatták. 1967 áprilisában Eyadéma alezredes, mint államelnök új kormányt alakított; a honvédelmi miniszter tárcáját az 1969. augusztusi kormányalakítás után is megtartotta. Togo 1963-tól tagja az Afrikai Egységszervezetnek, az Afro-Malgas Uniónak (1965-től) és az afrikai antantnak (1966-tól).

Dr. M. Friedländer

Tonga

Tonga, Tongai Királyság (Kingdom of Tonga); szigetcsoport Polinéziában (Csendes-óceán); a Nemzetközösség tagállama; területe: 697 km²; lakossága (1970): 81 000; fővárosa: Nuku'alofa; hivatalos nyelve az angol.

A polinéziai szigetlakók szájhagyomány útján fennmaradt történelme az i. sz. 10. századig nyúlik vissza. Eszerint az őslakók már akkor társadalmi rétegződést mutató, felbomlófélben levő ősközösségben éltek.

1616 óta a szigeteket több ízben felkeresték németalföldi tengerészek, 1643-ban például A. Tasman. 1773-ban és 1777-ben J. Cook brit felfedező látogatta meg a szigeteket, amelyeken a 19–20. század fordulója óta misszionáriusok telepedtek le. A tőkés hatalmakkal való érintkezés meggyorsította a hazai osztálytársadalom megszilárdulását. 1831-ben Taufah'ahou Tupou felvette a kereszténységet. I. George Tupou néven 1845-ben a Tonga-szigetek királyává kiáltatta ki magát, és 1845–52-ben brit segítséggel leigázta a többi törzset. Uralmának megszilárdítása céljából brit példákat követve állami intézmények (parlament, 1862, minisztertanács, 1871) létesítésére és alkotmány (1875) kibocsátására került sor. Szerződéseket kötöttek Franciaországgal (1855), Németországgal (1876), Nagy-Britanniával (1879) és az USA-val (1888). E hatalmak egymás közti versengése Tonga számára ideiglenes tartó névleges függetlenséget biztosított. I. George Tupou halála után (1893) Nagy-Britannia 1900-ban arra kényszerítette a szigeteket, hogy elfogadják az angol protektorátust, amelyet „barátsági és védelmi" szerződéssel (1905) szilárdított meg.

A brit fennhatóság alatt bekövetkezett a kisparaszti gazdaságra épülő tőkés árutermelés térhódítása. Az őslakosság megtalálta az utat a modern életformához. A második világháborúban az Egyesült Államok több szigetet megszállt, ami még inkább meggyorsította ezt a folyamatot. A haladó erők az ország függetlenségét követelték, ezért Nagy-Britannia 1958-ban hozzájárult, hogy Tonga önálló külkereskedelmi kapcsolatokat létesítsen. A nemzeti mozgalom azonban egyre erősödött, nem utolsósorban a nők választójogának bevezetése után (1960). 1970. jún. 4-én Tonga politikai függetlenséget kapott a Nemzetközösség keretein belül, amelyet máris védelmeznie kell, elsősorban az imperialista hatalmak neokolonialista törekvéseivel szemben.

Dr. H. Grünert

Törökország

Törökország, Török Köztársaság (Türkiye Cumhuriyeti); köztársaság Nyugat-Ázsiában és Délkelet-Európában; területe: 780 576 km²; lakossága (1970): 35,2 millió; fővárosa: Ankara; közigazgatási beosztása: 69 tartomány; hivatalos nyelve a török.

A törökök letelepedése Kisázsiában

A türk népek őstörténetéről nem sokat tudunk; a „török" elnevezés a 6. században bukkan fel. A türk névvel megjelölt népcsoportok ősei Közép-Ázsiában laktak, ahol Bumin kán 550 körül megalapította az első török birodalmat. Ez a birodalom mintegy 700 körül az Aral-tótól Mandzsúriáig terjedt. Harminc évvel később az Orkhon (Orhon) mentén kialakult az Ujgur Birodalom, amelyről a 732., ill. a 735. évi orkhoni feliratok számolnak be. 840 körül ez a birodalom összeomlott, a legtöbb türk nép elhúzódott nyugat felé. 1055-ben a szeldzsukoknak sikerült elfoglalniuk Mezopotámiát és megdönteniük a Bujidák uralmát. A Van-tó melletti manzikerti csatában Alp Arszlan (1063–72) 1071-ben megverte a IV. Romanosz által vezetett bizánciakat, s ezzel szabaddá tette az utat Kisázsia felé. A 13. században a szeldzsuk szultanátus, Konia (Ikonium) a mongolok elől visszavonuló türk népek menedékhelye lett. Az Ertoghrul (1231–88) által irányított törökök is Kisázsiába vonultak, ahol a koniai szultán a Szakaria határterületet és Dorülaeumot jelölte ki számukra lakhelyül.

Az Oszmán Birodalom létrejötte

Amikor 1300 körül a Koniai Birodalom szétfoszlott, a határ menti seregekként bevetett törökök kerültek hatalomra I. Oszmánnal (1288–1326) az élükön. 1326-ban I. Oszmánnak (tőle származik az „oszmán" elnevezés) sikerült bevennie Brusszát (Bursa). Fia, Orhan (1326–59) Brusszát fővárossá tette, 1331-ben elfoglalta Ni-

kaiát, 1354-ben Angorát (Ankara) és Gallipolit (Gelibolu). I. Murad (1359–89) 1361-ben elfoglalta Drinápolyt (Edirne, 1366-tól 1453-ig főváros). A szövetséges szerbek, bolgárok, románok és magyarok 1371-ben a Marica folyónál vereséget szenvedtek. 1389-ben az első rigómezei csatában (Koszovo Polje) a szerbek alulmaradtak. 1393–94-ben Bulgária került török uralom alá, 1396-ban pedig az oszmánok Nikápolynál a Zsigmond császár által vezetett európai keresztes hadakat győzték le.

1402-ben I. Bajazid (1389–1402) az angorai ütközetben vereséget szenvedett Timur mongol uralkodó seregeitől, s ez nyilvánvalóvá tette az Oszmán Birodalom válságát. Kisázsiában az oszmánoknak csak eredeti országuk maradt meg, Európában elveszett Szerbia és Havasalföld. 1403 és 1413 között trónviszályok dúltak. 1415–16-ban Nyugat-Kisázsiában és a Balkánon Bürklüdzse Musztafa és Bedr ed-Din vezetésével fellázadtak a parasztok és a nomádok. Az előbbi vagyonközösséget és a muzulmánok és keresztények megbékélését hirdette. I. Mohamednek azonban (1402–21) sikerült elfojtania a felkelést és megszilárdítani a birodalmat. Legyőzte a magyar–lengyel keresztes lovagokat az 1444. évi várnai csatában, majd 1448-ban Rigómezőn. II. Mohamed (1451–81) uralkodása alatt, 1453-ban sikerült az oszmánoknak bevenniük Konstantinápolyt (Isztambul, 1922-ig főváros).

Az állam és a gazdaság felépítése

Az Oszmán Birodalom feudális hódító állam volt, amely katonai sikereit a szomszéd államok (Bizánc, Bulgária, Szerbia) gyengeségének és széthúzásának, továbbá mozgékony és ütőképes seregeinek, merev államszervezetének, valamint hűbéri rendszerének köszönhette, amelyben a földrablás a harcosok legfőbb ösztönzője volt. Lényegesen megszilárdították a társadalmi rendet Orhannak és fivérének, Ala ad-Din vezírnek a reformjai. Az 1329-ben életbe léptetett katonai reform hozta létre a janicsárhadsereget, amely összetételét tekintve rabszolgasereg volt (1436-tól kezdve keresztény gyerekekből is nevelték a janicsárokat). A meghódított ország a szultán tulajdonába került, aki azt nem örökölhető hűbéri birtokként (timár) harcosainak engedte át. A timár birtokosai (a szpáhik) adómentesek, de katonai szolgálatra kötelesek voltak. A robot- és az adóterheket a keresztény ráják viselték, akiket vallásukban nem korlátoztak. Orhan ruhaviseleti rendje külsőleg is megkülönböztette az osztályokat és a népeket. A kereskedelmet és a hitelrendszert a görögök és a zsidók tartották kézben.

A végrehajtó hatalom felelős irányítója a nagyvezír volt, a tartományok élén egy-egy pasa állt. Az iszlámra áttért nem törökök számára is nyitva állt az út a legmagasabb állami tisztségek felé. A trónviszályok meggátlása végett II. Mohamed minden utódját kötelezte az alkalmanként fellépő trónkövetelők kivégzésére (a testvérgyilkosságról szóló törvény 1808-ig volt érvényben, gyakorlatilag azonban a 16. századtól kezdve már nem alkalmazták).

A Nagy Oszmán Birodalom

A hódító II. Mohamed uralkodása idején hajtották az oszmánok uralma alá Szerbiát (1459), Görögországot (1461), Boszniát (1463) és Albániát (1479); Havasalföld (1462) és a Krími kánság (1475) vazallus állammá vált. I. Szelim (1512–20), elődeivel ellentétben, inkább kelet felé terjeszkedett, és 1514-ben Csaldirannál megverte a perzsákat. Az oszmánok elfoglalták Örményországot, 1516–17-ben pedig övék lett Mezopotámia, Szíria és Egyiptom. Ezzel az Oszmán Birodalom világhatalommá vált, amely legnagyobb kiterjedését II. Szolimán (1520–66) alatt érte el. Szolimán 1521-ben elfoglalta Belgrádot (Nándorfehérvárt), 1522-ben Rhodosz szigetét, 1526-ban pedig, a mohácsi csata után, Magyarországot is. 1529-ben a törökök már Bécs kapujában álltak. 1535–36-ban a franciáknak konzuli jogokat (ún. kapitulációs jogokat) engedélyeztek és előjogokat a levantei kereskedelemben. II. Szolimán kodifikálta a jogot, megreformálta a hűbéri rendszert, és szabályozta a nem muzulmánok helyzetét. Udvarában a legjelentősebb személyiségek Ibrahim pasa, nagyvezír, Ebusz Szuud jogász és Szinan építész voltak. Az Oszmán Birodalom II. Szolimán uralkodása idején érte el hatalmának csúcspontját. 1571-ben sikerült a törököknek elfoglalniuk Ciprust, ugyanebben az évben viszont alulmaradtak a lepantói tengeri csatában, s ezzel elvesztették uralkodó szerepüket a Földközi-tengeren.

Az Oszmán Birodalom alkonya

A lepantói vereséget válság követte, aminek okai a következők voltak: 1. az indiai tengeri út felfedezése és – ami ezzel összefügg – a kereskedelemben betöltött közvetítő szerep elvesztése, 2. a pénz elértéktelenedése, amit az amerikai ezüst idézett elő, 3. a hadizsákmány elmaradása miatti növekvő elégedetlenség, és 4. a parasztok felszabadító mozgalma. A szpáhik (a katonai arisztokrácia) kivívták a hűbéri birtokok örökölhetőségét, s ezzel gyengítették a központi hatalom pozícióit. A tartományok a 17–18. században

nagymértékben függetlenítették magukat. 1598-tól 1605-ig Anatóliában parasztfelkelés zajlott le a szpáhik jelentős mértékű részvételével. Elégedetlenek voltak a janicsárok is, akik a fővárosban lassan magukhoz ragadták a hatalmat. A szultán a terjeszkedő politika felújításában látta a válságból kivezető egyetlen utat.

IV. Mohamed (1645–87) uralkodását ismét a hódítási törekvések jellemezték, ő azonban már nem tudta felidézni a régebbi hadjáratok sikereit. Kréta szigetének leigázása önmagában 25 esztendőt (1645–69) vett igénybe. Az oszmánoknak immár két komoly ellenféllel, Ausztriával és Oroszországgal kellett szembenézniük.

1663 és 1665, valamint 1683 és 1699 között a törökök sorra vereségeket szenvedtek Ausztriától; 1683-ban sikertelenül ostromolták Bécset. A fordulópontot a III. (Sobieski) János lengyel király által rájuk mért vereség jelentette. Ekkor kénytelenek voltak fokozatosan visszavonulni Európából. 1687-ben IV. Mohamed Mohácsnál vesztett csatát, majd 1691-ben Szalánkeménnél (Slankamen). Ezekben a harcokban életét vesztette Musztafa Köprülü nagyvezír, aki előzőleg az efendik (magas rangú hivatalnokok) mozgalmának élén állt (ez a mozgalom egy „szabályozott abszolutizmus" megteremtésére törekedett).

Teljesen kilátástalanná vált a háború a törökök számára 1695-ben, amikor Ausztria szövetségre lépett Oroszországgal. 1699-ben a Magas Porta kénytelen volt megkötni a karlováci (karlócai) békét, amelyben át kellett engednie Ausztriának Magyarországot, Erdélyt, Szlavóniát és Horvátországot, Lengyelországnak Podoliát és Oroszországnak az Azovi-tenger térségét. Mindemellett a cári seregeket 1711-ben a Prutnál körülzárták, s a cár az azovi térség feladására kényszerült. Ezzel szemben a Velence és Ausztria elleni 1714–18-as háborúban Szavojai Jenő herceg győzött Belgrádnál (1717). A pozsareváci békében (1718) az Oszmán Birodalom elvesztette a Bánátot, valamint Szerbia, Bosznia és Havasalföld jelentős részét. 1737-től 1739-ig a török porta sikeres hadjáratot folytatott Ausztria ellen, ezzel szemben alulmaradt az 1735-ben Oroszország ellen indított háborúban. 1740-ben Franciaország újabb „kapitulációs jogokat" nyert és az Oszmán Birodalomban élő katolikusok védelmezőjének nyilvánította magát. Az 1768–74-es orosz–török háborúban az oszmánok 1770-ben vereséget szenvedtek a csesmei tengeri csatában; a Kücsük Kajnardzsi-i békében (1774) Oroszországé lett a Dnyeper-torkolat, valamint az egyházi védnökség a görög-keleti vallású románok, bolgárok, szerbek és görögök (balkáni keresztények) felett. Az 1787–92-es újabb orosz–török háború után, a iaşi-i békében (1792) Oroszország megkapta a Fekete-tenger partvidékét egészen a Dnyeszterig. 1798-ban Bonaparte Egyiptom elleni támadását Nagy-Britannia arra használta fel, hogy 1799-ben védelmi szövetséget kössön a török portával, miáltal elérte a szabad hajózást a tengerszorosokon. Ugyanezt a jogot kivívta Franciaország is az amiens-i békében (1802).

A 19. század elején a pasák önállósodási törekvései (Pasvan Oglu mozgalma Vidinben, Mohamed Alié Egyiptomban és Ali pasáé Janinában) veszélyeztették a birodalom egységét. Az orosz sikerek ugyanakkor elősegítették a balkáni népek politikai mozgalmait is. 1804-től 1813-ig, majd 1815-ben felkeltek a szerbek, ezért a török porta 1817-ben kénytelen volt nekik önkormányzatot biztosítani. Előzőleg 1807-ben Oroszország is beavatkozott a harcokba, és 1812-ben, a bukaresti békében megkapta Beszarábiát a Prut folyóig. 1821-ben a görögök kezdték meg szabadságharcukat egyes nagyhatalmak támogatásával. Az oszmánok 1827-ben alulmaradtak a navarinói tengeri ütközetben az egyesült orosz–brit–francia flottával szemben. Egy évvel később ismét Oroszországgal tört ki háború; az 1829. évi drinápolyi békében és az 1830. évi londoni jegyzőkönyvben a porta kénytelen volt elismerni Görögország függetlenségét.

Muhammad Ali egyiptomi alkirály kihasználta az Oszmán Birodalom gyengeségét és 1831-ben hadat üzent a portának. Ám a nagyhatalmak, Franciaország kivételével, nem voltak érdekeltek egy nagy egyiptomi birodalom létrejöttében, ezért a törökök oldalára álltak. Oroszország 1833-ban Hunkjar Isszkelesziben védelmi szövetséget kötött a portával, amely ennek fejében kötelezte magát, hogy elzárja a tengerszorosokat az idegen hadihajók elől. 1841-ben a török porta és öt nagyhatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország – megkötötte a londoni tengerszoros-egyezményt, amelynek értelmében nem török hadihajók békeidőben nem haladhattak át a tengerszorosokon. Az 1856. évi párizsi békében, amely az 1853–56-os krími háborúnak vetett véget, Oroszország a nagyhatalmak javára lemondott az Oszmán Birodalom keresztény lakosai fölötti védnökségéről. Az 1877–78-as orosz–török háborúnak a San Stefanó-i előzetes béke vetett véget (1878), amelyet a berlini kongresszus revideált (1878). 1894–96-ban felkeltek az örmények, de a törökök kegyetlenül leverték őket. Kréta szigetén is lázadás tört ki, ez háborút robbantott ki Görögországgal (1896–98). Ebből a porta katonailag győztesen került ugyan ki, de a nagyhatalmak kívánságára kénytelen volt Krétának önkormányzatot biztosítani. 1898-ban Németország koncessziót szerzett az Izmit–Angora

vasútvonal, 1899-ben pedig a Német Bank a bagdadi vasút építéséhez.

A reformmozgalom és az ifjútörök forradalom

A 19. században az uralkodó osztály reformokkal próbálta feltartóztatni az államhatalom hanyatlását. III. Szelim (1789–1807) elrendelte a hűbéri rendszer felülvizsgálását, sikertelenül próbálta letörni a lázongó janicsárokat, ezenkívül kibővítette kormányát. II. Mahmud (1808–39) igyekezett francia mintára megszilárdítani a központi államhatalmat, s ennek során megtörte a kisázsiai és a tripoliszi nagy feudális nemzetségek jelentős hatalmát. 1808-ban Musztafa Bairaktar nagyvezír összehívta az előkelők első gyűlését, de ezen nem sikerült elfogadtatnia a tervezett katonai reformot. A janicsárokat csak 1826-ban verték szét és oszlatták fel; egyidejűleg felszámolták a janicsárokkal szövetkezett (Hadzsi Bektas Váliról elnevezett) Bektasi dervisrendet. I. Abdul Medzsid (1839–61) 1839-ben a Hatt-i-Serífben összefoglalta a III. Szelim óta előterjesztett összes reformjavaslatokat, s ezt 1856-ban a Hatt-i-Humájúnban megismételte. Ezzel megkezdődött a felvilágosodott reformkorszak, a tanzimat. Ebben az időszakban meghirdették a világi és a vallási egyenjogúságot, az adóbérlőrendszer eltörlését, a vagyonbiztonságot, és jóváhagyták a külföldi, elsősorban a francia tőke behatolását. 1850-ben tették közzé az első kereskedelmi törvénykönyvet. Mindamellett a társadalmi-gazdasági viszonyokat a reformok nem érintették.

1870 körül kibontakozott az ifjútörökök mozgalma, ennek azonban meglehetősen kevés kapcsolata volt a tömegekkel. Az ifjútörökök az alkotmányos monarchiáért, a külföldi befolyás korlátozásáért és az ipar fejlesztésének állami támogatásáért szálltak síkra. 1876-ban Midhat pasa mint nagyvezír életbe léptette az első török alkotmányt, amelyet azonban 1878-ban hatálytalanítottak. 1889-ben az ifjútörökök Isztambulban megalakították az „Egység és Haladás" bizottságot. 1897-ben az isztambuli diákok tüntetést rendeztek, alkotmányt és amnesztiát követeltek. Ekkor a bizottságot betiltották, mire az áttette székhelyét előbb Párizsba, majd az 1905–07-es orosz forradalmat és a nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülését követően Szalonikibe. 1908. július 3-án a reznai (Macedónia) helyőrség Enver bej vezette zendülése kirobbantotta a polgári ifjútörök forradalmat. 1908. júl. 24-én a szultán kénytelen volt ismét életbe léptetni az 1876-os alkotmányt, továbbá amnesztiát hirdetni, megszüntetni a cenzúrát és elbocsátani néhány reakciós politikust. Törökország alkotmányos monarchia lett, a hatalmat az ifjútörökök ragadták magukhoz. 1908-ban Ausztria annektálta Boszniát és Hercegovinát. 1909. ápr. 13-án forradalmi csapatok elűzték trónjáról II. Abdul Hamidot. Az új szultán, V. Mehmed uralkodása idején, 1910-ben Törökország kölcsönt vett fel Németországtól. 1911-ben a Deutsche Bank további koncessziókat kapott a bagdadi vasút építésére. Ezenkívül szerződést kötöttek német fegyverszállításokról, és német katonai szakértőket hívtak be Törökországba. Olaszország 1911-ben elfoglalta Tripoliszt és Kirenaikát, 1912-ben pedig Rhodoszt. 1912 júliusában a „Szabadság és Egység" elnevezésű angolbarát feudális komprádorpárt megdöntötte az ifjútörökök hatalmát, az utóbbiak azonban 1913 januárjában ismét hatalomra kerültek. Az ifjútörököket az Enver–Talaat–Kemal triumvirátus, valamint Zija Gök Alp irányította. Az 1912–13. évi balkáni háborúkban Törökország Drinápoly és Isztambul kivételével valamennyi európai területét elvesztette. 1913-ban az arab vahhábiták elfoglalták Al Hasza tartományt.

1914-ben Törökország – miután augusztus 2-án szövetségi szerződést kötött Németországgal – hadba lépett a központi hatalmak oldalán. A török kormányzat 1914–15-ben leverte az örményországi felkelést, s megtorlásul véres irtóhadjáratot folytatott az örmények ellen. 1915–16-ban súlyos harcok folytak a Dardanellákért. 1916-ban először a hidzsázi arabok lázadtak fel a török uralom ellen. Ugyanebben az évben Nagy-Britannia és Franciaország a titkos Sykes–Picot-egyezményben imperialista befolyási övezetekre osztotta fel az Oszmán Birodalmat. 1917-ben elesett Bagdad és Jeruzsálem, 1918 októberében pedig az Oszmán Birodalom összeomlott.

A török köztársaság

A mudroszi fegyverszüneti egyezmény (1918), majd a sèvres-i békediktátum (1920) értelmében Törökország területe Anatóliára és Isztambulra korlátozódott, az ország részben megszállás alá került, a régebbi kapitulációs szerződések ismét hatályba léptek, továbbá a tengerszorosok, a haderő és a pénzügyek külföldi ellenőrzés alá kerültek. A nép válasza erre a rabló békeszerződésre az 1919–22. évi függetlenségi háború volt, amelyben a vezető szerepet az 1919-ben Szivaszban megalakult „Egyesülés Anatólia és Rumélia jogainak védelmére" nevű párt (1923-tól Köztársasági Néppárt) töltötte be. A párt irányítója Musztafa Kemal (1935-től Atatürk) volt, egy hazafias gondolkodású tiszt, a nemzeti burzsoá-

zia képviselője, aki 1919 májusában Szamszunban partra szállt, 1920-ban pedig Angorába nemzetgyűlést hívott össze, és a forradalmi ellenkormány elnöke lett. 1920-ban elfojtották az örmények függetlenségi mozgalmát, valamint a kurdok felkelését. Az 1921–22. évi Görögország elleni háborúban a törökök győzelmet arattak a Szakaria-folyónál (1921). Az 1921-es angorai béke értelmében a franciák kénytelenek voltak kiüríteni Kilikiát, 1922-ben pedig a görögöknek Szmirnából kellett kivonulniuk. 1923-ban a szövetségesek Lausanne-ban revideálták a sèvres-i békeszerződést, 1923–24-ben kölcsönösen áttelepítették a görög és a török lakosságot.

Miután 1922-ben kimondták a szultanátus megszűnését, a nemzetgyűlés 1923. okt. 29-én Musztafa Kemalt választotta a Török Köztársaság elnökévé, a miniszterelnök pedig Iszmet Inönü lett. Ugyanakkor a kormány Isztambulból Angorába (1930-tól Ankara) tette át székhelyét. A hatalomátvétel alkalmával Kemal meghirdette az etatizmust, az állam és az egyház szétválasztását, valamint a belső és a külső béke elvét. Etatizmuson Kemal azt értette, hogy az állam tevékenyen részt vesz a gazdaság irányításában, és teljesen független a külföldtől. Hatálytalanította a régi kapitulációs szerződéseket, földreformot hirdetett, és államosította a kulcsiparágakat. Az állam és az egyház szétválasztásával megtörték a feudális-klerikális reakció befolyását. 1924-ben megszűnt a kalifátus, s az egyházi bíróságokat és iskolákat bezárták; az 1928-as alkotmánymódosítás értelmében az iszlám többé nem volt államvallás. Megszüntették a fez viselését, s az asszonyok arcáról lekerült a fátyol.

Kemal Atatürk „belső békéje" – elsősorban jobboldali nyomás következtében – egyúttal a munkásosztály elnyomását jelentette. Az 1920. szept. 10-én Angorában megalakult Kommunista Párt síkraszállt amellett, hogy hozzanak létre nemzeti felszabadítási frontot az intervenciósok elleni harchoz; követelte továbbá a köztársaság kikiáltását, a nagybirtok kártalanítás nélküli kisajátítását és a külföldi tőke államosítását. Ám a nemzeti burzsoázia elutasította a kommunistákkal való együttműködést. 1921. jan. 28-áról 29-ére virradó éjjel meggyilkolták és a Fekete-tengerbe vetették a KP Központi Bizottságának 15 tagját, köztük M. Szubhi pártelnököt és E. Nedzsat főtitkárt. 1923-ban a kormány betiltotta a Kommunista Pártot és lapjait, a párt azóta is illegálisan működik. Azokat a kispolgári „útitársakat", akik az 1924. évi I. pártkonferencián a párt feloszlatását követelték, az 1931. évi III. pártkongresszus kizárta a párt tagjai sorából.

Külpolitikai téren Atatürk igyekezett jószomszédi viszonyt kialakítani a Szovjetunióval. 1921. márc. 16-án török–szovjet barátsági és testvériségi szerződést írtak alá. Szovjet-Oroszország érvénytelennek nyilvánította a cári Oroszország és Törökország kapitulációs szerződéseit, és elengedte a török adósságokat. Ez az egyezmény elősegítette, hogy Törökország kivonja magát az imperialista nyomás alól. Ezután a Szovjetunió támogatta Törökországot az állami ipar felépítésében (textilkombinátok stb.), valamint a tengeri felségvizek visszaszerzésében (1936. évi montreux-i szerződés). 1934-ben Törökország megkötötte Jugoszláviával, Görögországgal és Romániával a Balkán-paktumot, 1937-ben pedig Afganisztánnal, Iránnal és Irakkal a szaadábádi szerződést.

Amikor Atatürk 1938-ban meghalt, Iszmet Inönü lett az államelnök és a Köztársasági Néppárt vezére. Kijelentette, hogy hű marad Atatürk elveihez, de csakhamar szovjetellenes politikát kezdett. Elnöksége idején tettek szert befolyásra a turanisták, vagyis azok a nagyhatalmi politikusok, akik a török uralmat a Szovjetunió türk népei által lakott területekre is ki akarták terjeszteni. 1939-ben Törökország szövetségi szerződést kötött Nagy-Britanniával és Franciaországgal, ennek fejében megkapta Szíriától Alexandretta szandzsákot. 1941-ben az ország barátsági szerződést kötött a fasiszta Németországgal, amely 1944-ig Törökországból fedezte a német hadiipar krómszükségletének mintegy 30 százalékát. Törökország csak 1945. febr. 23-án lépett hadba a szövetségesek oldalán. 1947-ben Iszmet Inönü elfogadta a Truman-doktrínát, és amerikai kölcsönt vett fel; 1948-ban síkra szállt a Marshall-terv mellett. Az ellenzéket igyekezett kikapcsolni, a háború után alakult szakszervezeti szövetséget például kormányellenőrzés alá helyezte, és betiltotta az 1946-ban életre hívott Szocialista Munkás–Paraszt Pártot. A Köztársasági Néppárt jobbszárnya azonban Inönü politikáját még mindig túlságosan mérsékeltnek találta, s amerikai nyomásra pártszakadást idézett elő. Celal Bayar és hívei 1946-ban kiléptek a kormányzó pártból, s még ugyanabban az évben megalakították a Demokrata Pártot, amely az 1950. évi választások után hatalomra is került. Celal Bayar lett az elnök, Adnan Menderes a miniszterelnök. Az új kormány amerikabarát politikát folytatott. 1952-ben csatlakozott a NATO-hoz, 1953-ban a Balkán-paktumhoz és 1955-ben a Bagdadi Paktumhoz (ma CENTO, Ankara székhellyel). 1955-ben súlyos nézeteltérések támadtak Görögországgal és Nagy-Britanniával a ciprusi kérdésben. Törökország a status quo fenntartása mellett foglalt állást. Isztambulban görögellenes pogromokra került sor. 1959-ben Menderes megengedte az Egyesült Államoknak, hogy atomfegyvereket helyezzen el

az ország területén, sőt repülőtereket bocsátott rendelkezésre, hogy az amerikaiak kémrepüléseket hajtsanak végre a Szovjetunió légterében. Menderes miniszterelnöksége alatt Törökország 4,3 milliárd dollárt költött fegyverkezésre.

A kommunistákat már 1951 óta törvényileg halálbüntetéssel sújtották, 1957-ben pedig de facto minden polgári szabadságjog megszűnt. 1960-ban Menderes bizottságot jelölt ki az ellenzék „bomlasztó tevékenysége" kivizsgálására. A kormány tekintélye annyira csökkent, hogy az uralkodó osztály kénytelen volt Bayart és Menderest eltávolítani a hatalomból. 1960. máj. 27-én a katonatisztek által irányított Nemzeti Egység Bizottság megdöntötte a kormányt, s a hatalmat Gürsel tábornok, a hadsereg volt főparancsnoka vette át. Menderest és Bayart 1961-ben halálra ítélték, Bayarnak később megkegyelmeztek.

Gürsel megígérte, hogy visszatér Atatürk elveihez, de nem váltotta be a népnek a demokratizálódáshoz fűzött reményeit: továbbra is ragaszkodott az imperialista katonai szövetségekhez, fenntartotta a KP elnyomását, nem valósította meg a földreformot. A sztrájkjogot ugyan kilátásba helyezte, de csakhamar ismét korlátozta.

1961. júl. 9-én új alkotmányt léptettek életbe. Az 1961. okt. 15-i választásokon egyetlen párt sem tudott abszolút többségre szert tenni. A köztársasági elnök Gürsel, a miniszterelnök Iszmet Inönü lett, aki a Köztársasági Néppárt és az Igazságpárt (az 1960-ban feloszlatott Demokrata Párt utódja) 11–11 képviselőjéből koalíciós kormányt alakított. A koalíció fenntartása érdekében Inönü engedményeket tett a jobboldalnak, ez pedig felbátorította a reakciót. Az Igazságpárt nyíltan amnesztiát követelt Menderes hívei számára, ennek következtében 1962 májusában a koalíció felbomlott. Az Igazságpárt ellenzékbe vonult, helyette viszont az Újtörök Párt (a kereskedelmi és az ipari burzsoázia pártja) és a Köztársasági Parasztpárt (a nagybirtokosok pártja) lépett be a kormányba. 1963. nov. 17-én azonban tartományi választásokon mindkét párt jelentős számú szavazatot vesztett, ezért ismét ellenzékbe vonult. A választások nyilvánvalóvá tették azt a mindmáig megfigyelhető bizalmatlanságot, amellyel a választók a kormányzó pártok iránt viseltetnek. 1963. dec. 25-én Inönü új kormányt alakított független képviselőkből. Az a tény, hogy egyre élesebb ellenzéke támadt a nagy katonai kiadásoknak (a 600 000 főnyi hadseregért 2,5 milliárd török font) és a Ciprus elleni agresszív politikának (1964 augusztusában bombázták a szigetet), a külpolitika bizonyos fokú módosítására késztette a kormányzatot. Törökország bejelentette, hogy nem tekinti érdekeltnek magát a tervezett multilaterális atomütőerőben (MLF, 1965. jan. 14.), és állást foglalt a Szovjetunióval és a balkáni szocialista országokkal való kapcsolatok normalizálása mellett. 1965. febr. 13-án, miután a parlament nem fogadta el a költségvetést, az Inönü-kormánynak távoznia kellett; febr. 20-án Ürgüplü, a szenátus elnöke alakított új koalíciós kormányt a Köztársasági Néppárt bevonása nélkül. Az 1965. okt. 10-i parlamenti választások az Igazságpárt győzelmét hozták (240 mandátum a 450-ből). Az új kormányt a párt elnöke, a nagytőkés Demirel alakította meg. A beteg Gürsel elnök utódjává 1966. márc. 28-án Cevdet Sunayt választották.

A lakosság széles rétegeiben fokozódott az ellenállás a NATO szüntelenül növekvő befolyása ellen. Munkások és diákok nagyszabású sztrájkokkal harcoltak a demokratikus reformokért, és követelték a Szovjetunióval való jószomszédi kapcsolatok kiépítését. 1971 elején kiéleződtek a belső ellentétek, s ennek során a hadsereg vezetése kormányváltozást kényszerített ki; 1971. márc. 19-én Nihat Erim alakított új kormányt.

Időrendi táblázat

550 körül	A korai türk birodalom keletkezése Mongóliában.
9–10. sz.	A törökök nyugati vándorlása.
1071	A szeldzsukok győzelme Manzikertnél a bizánciak fölött.
1078–1307	A szeldzsukok uralma Kisázsiában.
1288–1326	I. Oszmán, az Oszmán Birodalom megalapítója és szervezője.
1326	Brussza bevétele; 1366-ig főváros.
1329	Felállítják a janicsársereget.
1354	A törökök behatolnak Európába; Gallipoli bevétele.
1361	Drinápoly bevétele; 1366–1453 között főváros.
1371	Csata a Marica folyónál; I. Murad legyőzi a szövetséges szerbeket, bolgárokat és románokat (Havasalföld).
1389	Az első rigómezei csata (Koszovo Polje).
1393–94	Bulgária elfoglalása.
1396	Zsigmond magyar király keresztes hadának veresége Nikápolynál.
1402	I. Bajazid veresége Angoránál Timur mongol uralkodóval szemben.

1415–16	Bürklüdzse Musztafa és Bedr ed-Din paraszt- és nomádfelkelése.
1430	Thesszaloniki bevétele.
1444	Győzelem a keresztes hadak ellen a várnai csatában.
1448	Győzelem Hunyadi János keresztes hadai ellen a Rigómezőn.
1451–81	II. (Hódító) Mohamed.
1453	Konstantinápoly elfoglalása. 1922-ig főváros.
1456	Athén elfoglalása; Nándorfehérvár (Belgrád) sikertelen ostroma, Hunyadi János fényes győzelme a szultán hadai felett.
1459–79	Szerbia, Görögország, Bosznia, Trapezunt és Albánia elfoglalása.
1512–20	I. Szelim.
1516–17	Mezopotámia, Szíria és Egyiptom elfoglalása.
1520–66	„Nagy" Szolimán; a birodalom hatalmának csúcspontja.
1521	Belgrád elfoglalása.
1526	A mohácsi csata; Magyarország leigázása.
1529	A török seregek Bécs előtt állnak.
1534	Bagdad elfoglalása.
1535	Török–francia szövetség a Habsburgok ellen.
1566–74	II. Szelim.
1571	Ciprus elfoglalása; a spanyolok és szövetségeseik Lepantónál megsemmisítik a török flottát.
1591	Felkelések csaknem minden tartományban; megkezdődik Törökország hanyatlása.
1598–1605	Nagy parasztfelkelés Anatóliában.
1638	Bagdad újabb elfoglalása; a város 1917-ig török uralom alatt marad.
1656–91	Mohamed, Ahmed, és Musztafa Köprülü nagyvezírek reformkísérletei.
1669	Kréta szigetének leigázása.
1683	III. (Sobieski) János lengyel király Bécsnél legyőzi a várost ostromló törököket.
1687	IV. Mohamed Mohácsnál vereséget szenved az osztrákoktól; véget ér a Magyarország fölötti török uralom.
1699	Karlócai béke; Magyarország és Erdély Ausztriáé, Azov pedig (1702) Oroszországé lesz.
1717	Szavojai Jenő herceg seregének győzelme Belgrádnál.
1718	Pozsareváci béke; a Bánát, valamint Szerbia, Havasalföld és Bosznia egyes részei Ausztriához kerülnek.
1730–32	Janicsárlázadások.
1735–39	Háború Oroszországgal és (1737-től) Ausztriával; az utóbbi kénytelen lemondani 1718-as hódításairól.
1740	Franciaország új kapitulációs jogokat kap.
1768–74	Orosz–török háború; Kücsük Kajnardzsi-i béke (1774).
1783	Oroszország elfoglalja a Krím-félszigetet.
1787–92	Háború Oroszország és Ausztria ellen; a iaşi-i béke (1792).
1789–1807	III. Szelim.
1804–13	A szerbek felkelése.
1808–39	II. Mahmud.
1812	Bukaresti béke; Beszarábia Oroszországhoz kerül.
1815	A szerbek második felkelése.
1817	Szerbia önkormányzatot kap.
1821–29	A görög szabadságharc.
1826	II. Mahmud szétveri és feloszlatja a janicsárságot.
1827	Vereség Navarinónál az egyesült orosz–brit–francia flottával szemben.
1828–29	Háború Oroszország ellen; a drinápolyi béke (1829).
1831–32	Török–egyiptomi háború.
1833	Orosz–török szövetség jön létre Hunkjar-Isszkelesziben.
1839	Háború Egyiptom ellen; vereség Nisibnél.
1839–61	I. Abdul Medzsid.
1841	A londoni tengerszoros-egyezmény.
1853–56	A Krími háború; a párizsi béke (1856).
1856	A „Hatt-i-Humájún" (rendelet) kibocsátása.
1861–76	Abdul Azisz.

1875–76	Felkelések Boszniában és Bulgáriában; háború Szerbia és Montenegró ellen.
1876–1909	II. Abdul Hamid.
1876	Midhat pasa alkotmánya.
1877–78	Orosz–török háború; San Stefanó-i előzetes béke; berlini kongresszus (1878).
1878	Megalakul a bolgár fejedelemség.
1882	Nagy-Britannia elfoglalja Egyiptomot.
1885	Kelet-Rumélia egyesül Bulgáriával.
1888	A Német Bank (Deutsche Bank) koncessziókat kap az Izmit–Angora vasútvonal építéséhez.
1889	Az ifjútörökök megalakítják az „Egység és Haladás" bizottságot.
1890–97	Felkelések Örményországban és Szíriában.
1890	Kereskedelmi és barátsági szerződés Németországgal (aug. 26).
1896–98	Török–görög háború; Kréta szigete önkormányzatot kap (1898).
1899	Német–török egyezmény a Konia–Bagdad–Baszra vasútvonal (a bagdadi vasút) építéséről (dec. 23).
1908–09	Az ifjútörök forradalom; új alkotmány lép életbe (1908. júl. 24).
1908	Ausztria annektálja Boszniát és Hercegovinát; Bulgária függetlenné válik.
1909	II. Abdul Hamidot elmozdítják (ápr. 13); az új szultán V. Mohamed (1918-ig).
1911	Új német–török szerződés a bagdadi vasút építéséről (elágazás Alexandrette felé).
1911–12	Háború Olaszországgal; Tripolisz és Kirenaika elvesztése.
1912–13	A Balkán-háborúk; Törökország csaknem valamennyi európai birtokát elveszti.
1914	Törökország belép a világháborúba a központi hatalmak oldalán.
1915–16	Az antantcsapatok inváziós kísérlete a Dardanelláknál.
1917	Bagdad és Jeruzsálem elvesztése.
1918	Mudroszi fegyverletétel (okt. 30).
1919–22	Függetlenségi háború.
1920	A Nagy Nemzetgyűlés megnyitása (ápr. 23); a sèvres-i béke (aug. 10). Örményország leigázása. Musztafa Szubhi Angorában megalakítja a Kommunista Pártot (szept. 10).
1921–22	Háború Görögországgal.
1921	Barátsági és testvériségi szerződés Szovjet-Oroszországgal (márc. 16). Győzelmes ütközet a Szakaria folyónál a görögök ellen.
1922	VI. Mohamedet megfosztják trónjáról.
1923	Betiltják a Kommunista Pártot. A lausanne-i szerződés (júl. 24). A Köztársasági Néppárt megalakulása (aug. 9). Létrejön a parlamentáris köztársaság (szept. 29); Kemal Atatürk a köztársasági elnök; Angora lesz a főváros.
1923–24	Görög–török népességcsere.
1924	A kalifátus megszűnése (márc. 3).
1925	Semlegességi és megnemtámadási szerződés a Szovjetunióval (dec. 17).
1926	Moszul a Népszövetség határozata alapján Irakhoz kerül (brit mandátum).
1928	Új alkotmány; az iszlám nem államvallás többé.
1932	A Szovjetunió 8 millió dollár kamatmentes kölcsönt nyújt.
1934	Balkán-szövetség Jugoszláviával, Görögországgal és Romániával.
1936	A montreux-i tengerszoros-egyezmény.
1937	A szaadábádi szerződés Afganisztánnal, Irakkal és Iránnal.
1938	Atatürk halála: Iszmet Inönü az államelnök és a Köztársasági Néppárt vezetője.
1939	Szövetségi szerződés Nagy-Britanniával és Franciaországgal; az alexandrettai szandzsák elfoglalása.
1941	Barátsági szerződés a fasiszta Németországgal (jún. 18).
1945	Törökország hadat üzen a tengelyhatalmaknak (febr. 23). Törvénybe iktatnak egy igen korlátozott földreformot.
1946	Celal Bayar megalakítja a Demokrata Pártot. A Szocialista Munkás-Paraszt Párt megalakítása, majd betiltása.
1947	Segélynyújtási egyezmény az Egyesült Államokkal.
1950	A Demokrata Párt hatalomra kerül. Köztársasági elnök: Celal Bayar, miniszterelnök: Adnan Menderes. Törökország csapatokat küld Koreába.
1951	Törvény a kommunisták halálbüntetéséről.
1952	Belépés a NATO-ba.
1953	A balkáni paktum Görögországgal és Jugoszláviával.

1954 Kereskedelmi és fizetési egyezmény az NDK-val (ápr. 22).
1955 Törökország katonai szerződést ír alá Irakkal (Bagdadi Paktum). Eredménytelen tárgyalások Nagy-Britanniával és Görögországgal a ciprusi kérdésről. Kilengések az isztambuli görög kisebbséggel szemben. Törökország részt vesz a bandungi értekezleten.
1959 Menderes hozzájárul ahhoz, hogy az Egyesült Államok atomfegyvereket helyezzen el török területen. Törökország aláírja a Ciprusról szóló zürichi szerződést Nagy-Britanniával, Görögországgal és Ciprussal.
1960 A Menderes-kormány bukása (máj. 27); Gürsel tábornok ideiglenes kormányt alakít.
1961 Török–görög szerződés Ciprussal. Megszavazzák az új, május 27-i alkotmányt (júl. 9). Menderes volt miniszterelnök kivégzése (szept. 17). Képviselőházi és szenátusi választások (okt. 15); a négy párt közül egyik sem szerzi meg a döntő többséget. Újjáalakul a kormány (nov. 19). Miniszterelnök: Izmet Inönü. Köztársasági elnök: Gürsel tábornok.
1962 Reakciós tisztek sikertelen puccskísérlete Talat Aydemir ezredes vezetésével (febr. 22).
1963 Ürgüplü vezetésével első ízben látogat hivatalos parlamenti küldöttség a Szovjetunióba (máj. 29). Törökország társult tagként csatlakozik a Közös Piachoz (szept. 9). A tartományi választásokon (nov. 17) valamennyi kormánypárt szavazatokat veszít.
1964 Törökország részt vesz a ciprusi kérdést tárgyaló londoni konferencián (jan. 15). Az 1962-ben meghirdetett rendkívüli állapot megszűnése (júl. 21). Az iszlám országok isztambuli csúcsértekezlete és „a regionális jóléti egyezmény" megkötése Pakisztánnal és Iránnal (júl.). A török légierő bombázza Ciprust (aug. 7-től kezdve). Erkin külügyminiszter a Szovjetunióba látogat (okt. 30–nov. 6).
1965 Az Inönü-kormány bukása (febr. 13). Ürgüplü új koalíciós kormányt alakít (febr. 20). Az Igazság Párt győzelme a parlamenti választásokon (okt. 10). A Demirel-kormány megalakulása (nov. 3).
1966 Cevdet Sunay lesz az államelnök (márc. 28). Koszigin szovjet miniszterelnök hivatalos látogatása Törökországban (dec. 20–27).
1970 40%-kal leértékelik a török fontot (aug. 10).
1971 A hadsereg vezetői megdöntik a Demirel-kormányt; Nihat Erim új koalíciós kormányt alakít (márc. 19).

Bayar, Celal: katonatiszt és politikus; szül. 1883; 1946-ban kilépett a Köztársasági Néppártból és megalakította a Demokrata Pártot: 1950–60: köztársasági elnökként amerikai befolyás alatt állt. 1960. máj. 27-én megbuktatták. 1961. ápr. 20-án a török nép ellen elkövetett bűncselekményekért halálra ítélték, majd az ítéletet kegyelemből életfogytiglani börtönre változtatták. 1965-ben szabadlábra helyezték.

Berlini kongresszus: 1878. júl. 13-án a nagyhatalmak Berlinben szerződést írtak alá, amely revideálta a San Stefanó-i előzetes békét: 1. Oroszország megkapta Dél-Beszarábiát, Ardahant és Batumit, de le kellett mondania Nagy-Bulgária létrehozásáról. 2. Bulgária fejedelemség lett. 3. Ausztria megszállta Boszniát és Hercegovinát. 4. Szerbiát, Montenegrót és Romániát formálisan szuverén államnak ismerték el. 5. Ciprus brit közigazgatás alá került. 6. Macedónia visszakerült Törökországhoz. 7. Kelet-Rumélia bizonyos önkormányzatra tett szert.

Demirel, Suleiman: politikus; szül. 1924; 1964-től az Igazság Párt elnöke; 1965-ben az Ürgüplü-kormányban miniszterelnök-helyettes, 1965–71: miniszterelnök; a hadsereg megdöntötte hatalmát.

Drinápoly (Edirne): 1361-ben I. Murad elfoglalja, 1366–1453: főváros; 1574-ben itt építették fel Szinan tervei szerint a világhírű Szelim-mecsetet. A drinápolyi béke zárta le az 1828–29-es orosz–török háborút; Oroszország megkapta a Fekete-tenger keleti partvidékét, a kaukázusi területeket, valamint azt a jogot, hogy kereskedelmi hajói szabadon áthaladjanak a tengerszorosokon. A török porta kénytelen volt Görögországnak függetlenséget, Moldvának és Havasalföldnek, valamint Szerbiának önkormányzatot biztosítani.

Enver pasa: politikus; 1881–1922; tevékenyen részt vett az ifjútörök forradalomban; hadügyminiszterként belesodorta az országot az első világháborúba a központi hatalmak oldalán. Az összeomlás után Turkesztánba menekült; 1921-ben a baszmacsok szovjetellenes felkelésének élére állt, ezért 1922-ben Dusambéban agyonlőtték.

Gürsel, Cemal: politikus; 1895–1966; 1958–60: a hadsereg főparancsnoka; a Nemzeti Egység

Bizottságának vezetője, ez a szervezet 1960. máj. 27-én megdöntötte a Menderes-kormányt, és átvette a hatalmat. 1961–66: köztársasági elnök; hivatalba lépésekor az Atatürk elveihez való visszatérést hirdette, de kitartott a NATO-politika mellett.

Hatt-i-Humájún: 1856. febr. 21-én kelt rendelet, amely kimondta I. Abdul Medzsid török szultán trónfosztását. Megerősítette az 1839-es „Hatt-i-Seríf" rendeletben meghirdetett, de meg nem valósított reformokat. Ezek a következők voltak: a lakosság minden rétegének polgári és vallási egyenlősége, a kínvallatás eltörlése és a lelkiismereti szabadság biztosítása; külföldieknek megengedték a föld- és telekvásárlást.

Hikmet, Nazim: író és költő; 1902–1963; 1938-ban haladó magatartása miatt 28 évi börtönbüntetésre ítélték, amelyet magánzárkában kellett letöltenie. 1951-ben amnesztiával kiszabadult, nemzetközi irodalmi békedíjat nyert. Utolsó éveit külföldön élte le.

Ifjútörökök: az 1889-ben Isztambulban létrehozott „Egység és Haladás" bizottság tagjai; mint politikai irányzat 1870 körül bukkantak fel. A párt elsősorban tisztekre, értelmiségiekre, hivatalnokokra és a nemzeti burzsoázia képviselőire támaszkodott; az ifjútörökök alkotmányos monarchiáért és a külföldi tőke korlátozásáért szálltak síkra, s 1897-től üldözték őket. A reznai helyőrség lázadása (1908. júl. 3.) megindította az ifjútörök forradalmat. Az ifjútörökök vezették hadba az országot az első világháborúban a központi hatalmak oldalán. 1926-ban összeesküvést szőttek Atatürk ellen. A pártot ekkor szétverték. A nevesebb ifjútörökök: Zija Gök Alp, valamint az Enver–Talaat–Kemal triumvirátus. Az ifjútörök mozgalom balszárnyából alakultak a kemalisták (Musztafa Kemal Atatürk hívei).

Inönü, Iszmet: politikus; szül. 1884; részt vett az ifjútörök forradalomban; 1921-ben Inönünél legyőzte a görög intervenciósokat. 1922: külügyminiszter. 1923–38: miniszterelnök. 1938–50: köztársasági elnök és a Köztársasági Néppárt vezetője. 1947-ben elfogadta a Truman-doktrínát; 1961–65: ismét miniszterelnök.

Janicsárok („új csapatok"): a török szultánok keresztény foglyokból alakított serege, amelyet Orhan hozott létre 1329-ben. 1360-ban I. Murad nagy kiváltságokkal ruházta fel: 1436-tól a „Devsirme" (meghódított országok fiúgyermekeinek elrablása) révén kibővítették; a 17. századtól kezdve lázadozó „pretoriánus gárda", amelynek már csekély volt a harci értéke; örökletes privilegizált réteggé vált. 1826-ban II. Mahmud felosztatta és tömegmészárlással kiirtotta a janicsárságot.

Kemal, Musztafa, másként **Atatürk** („A törökök atyja"): politikus és hadvezér; 1881–1938; 1908-ban részt vesz az ifjútörök forradalomban; az 1919-ben alapított „Egyesülés Anatólia és Rumélia jogainak védelmére" elnevezésű párt (1923-tól Köztársasági Néppárt) vezetője. Az 1919–22. évi nemzeti felszabadító harc szervezője. 1921-ben török–szovjet barátsági szerződést írt alá; 1923–38: köztársasági elnök.

Lausanne-i szerződés: 1923. júl. 24-én Lausanne-ban revideálták a sèvres-i békeszerződést: 1. A kapitulációk hatálytalanítása. 2. Törökországnak megmaradt Szmirna, valamint az európai területi sáv a Marica-folyóig (Edirnével együtt). 3. A tengerszorosokat demilitarizálták, nemzetközi tengerszoros-bizottság szabályozta a kereskedelmi és a hadihajók áthaladását.

Menderes, Adnan: politikus; 1899–1961; 1930-ban szembeszállt Atatürkkel. Később a Köztársasági Néppárthoz csatlakozott, de ismét kizárták. 1946-ban Bayarral együtt a Demokrata Párt alapítója. 1950–60: miniszterelnök, szoros szálak fűzték az Egyesült Államokhoz; 1960. máj. 27-én megbuktatták, 1961-ben halálra ítélték és felakasztották.

Mohács: Itt győzte le 1526. aug. 29-én II. Szolimán szultán II. Lajos magyar királyt, s ezzel utat nyitott a törököknek Magyarország meghódításához. 1687-ben Mohácsnál a törökök vereséget szenvedtek az osztrák és a birodalmi csapatoktól, ekkor ért véget a magyarországi török hódoltság.

II. Mohamed („a Hódító"): 1430–81; 1451-től szultán; 1453-ban meghódította és fővárossá nyilvánította Konstantinápolyt; elfoglalta Athént, Szerbiát, Boszniát, Havasalföldet, a Krím-félszigetet és Otrantót; 1456-ban Nándorfehérvár ostroma közben vereséget szenvedett Hunyadi seregétől, Albániát pedig csak Szkander bég halála után, 1479-ben sikerült elfoglalnia. 1476-ban törvénykönyvet adott ki; eszes, de félelmetes despota volt.

Montreux-i Szerződés: 1936. júl. 20-án Montreux-ben egyezmény jött létre a nagyhatalmak és Törökország között a tengerszorosokról. Törökország visszakapta a tengerszorosok katonai megerősítéséhez való jogát, amelyet Lausanne-ban megvontak tőle. Az egyezmény garantálta valamennyi ország kereskedelmi hajóinak, valamint békeidőben a fekete-tengeri államok hadihajóinak szabad áthaladását. A többi ország hadihajóinak áthaladási jogát korlátozták.

I. Oszmán: 1259–1326; 1288-tól szögüdi emír. Elfoglalta Brusszát; az 1918-ig róla elnevezett Oszmán Birodalom megalapítója.

Pániszlámizmus: a mohamedán országok politikai és kulturális együttműködésének erősítését célzó mozgalom; II. Abdul Hamid idején (1876–1909) hivatalos ideológia. Eredetileg a kolonializmus elhárítására keletkezett, később eszközül

szolgált arra, hogy az iszlám országok lecsendesítése révén próbálják megőrizni a félfeudális rendet és befolyásuk alá vonni a Törökország határain túl élő muzulmánokat. Hanyatlása a kalifátus megszűnésével (1924) következett be.

Pánturkizmus: reakciós faji doktrína, amely szerint a Boszporusztól az Altáj-hegységig valamennyi „törököt" a porta uralma alatt kell „egyesíteni".

Porta (Magas Porta): eredetileg a török szultán rezidenciája; 1918-ig ez az elnevezés a török birodalmi kormányra, főleg a külügyminisztériumra vonatkozott.

San Stefanó-i béke: 1878. márc. 3-án az orosz-török háborút zárta le. Oroszország megkapta Karszot, Ardahant és Dél-Beszarábiát. Szerbiát, Montenegrót és Romániát a porta szuverén államként ismerte el. Bulgária Macedóniával és Kelet-Ruméliával együtt független birodalmat alkotott volna. A többi államnak a szultán reformokat ígért. A szerződésben foglaltak nem valósultak meg.

Sèvres-i béke: 1920. aug. 10-én a győztes nagyhatalmak Sèvres-ben diktálták Törökországnak a békefeltételeket. Törökország elvesztette a tengerszorosok fölötti ellenőrzés jogát. Európában csak Konstantinápolyt a Csataldzsa-vonalig, Kisázsiában pedig csak Anatóliát tarthatta meg. A szerződés értelmében Szmirna görög közigazgatás alá kerül; a kapitulációkat megújították. A szerződés lényegében véget vetett az ország függetlenségének, ezért a nemzeti erők elutasították.

Sunay, Cevdet: politikus; szül. 1900; Atatürk vezetésével részt vett a Görögország elleni háborúban. 1930-ban elvégezte a katonai akadémiát. 1933–42: vezérkari tiszt, 1959-től hadseregtábornok, 1960-tól a szárazföldi haderő parancsnoka és a hadsereg vezérkari főnöke; 1966. márc. 28-a óta köztársasági elnök.

Sziámet: katonai hűbéri nagybirtok az oszmán korszakban; évi jövedelmének meg kellett haladnia a 30 000 akcsét (250 piaszter). A birtok tulajdonosa köteles volt önálló katonai alakulatot harcba vetni és személyesen is szolgálatot teljesíteni (szpáhi).

Szinan: török építőművész; 1489–1578 vagy 1588; 1539-től II. Szolimán udvari építőmestere. Zseniálisan megoldotta a kupolaproblémát, és tökélyre vitte az oszmán mecset-építkezést. Fő művei: a Szolimán-mecset Konstantinápolyban (1549–57), a Szelim-mecset Drinápolyban (1567–74).

II. Szolimán (Nagy Szulejmán): 1495–1566; 1520-tól szultán; 1521-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, 1522-ben Rhodoszt, 1526-ban Mohácsnál legyőzte a magyarokat, 1529-ben Bécsig nyomult előre, 1534-ben pedig meghódította Bagdadot. Rendezte a nem muzulmán lakosság helyzetét, és megreformálta a hűbéri viszonyokat („Szolimán törvénykönyve"). Uralkodása alatt érte el hatalmi csúcspontját az Oszmán Birodalom.

Szpáhik: a török lovasság magva; eredetileg a katonai hűbérbirtokok tulajdonosai.

Timár („gondozás"): katonai hűbéri birtok az Oszmán Birodalom korában; minden timarióta köteles volt személyesen katonai szolgálatot teljesíteni; a timár évi jövedelme 30 000 akcse alatt volt.

Turanizmus: expanzionista polgári politikusok mozgalma. Hívei igényt tartottak a török népek által lakott területre.

Zija Gök Alp: népoktató, költő, a szociológia professzora; 1875–1924; 1909-ben Szalonikiben részt vett az ifjútörökök kongresszusán. Követelései: turanizmus, iszlamizálás és az állami élet korszerűsítése. Fő műve: „A török nacionalizmus alapjai".

Dr. W. Fellmann

Trinidad

Trinidad, Trinidad és Tobago (Trinidad and Tobago), parlamentáris köztársaság az Antillák hasonnevű szigetein, Venezuela északi partja előtt; a Nemzetközösség tagállama; területe: 5128 km²; lakossága (1970): 1,1 millió; fővárosa: Port of Spain; közigazgatási beosztása: 8 megye; hivatalos nyelve az angol.

Trinidadot és Tobagót 1498-ban Kolumbusz fedezte fel harmadik amerikai útja során. A spanyol birtokbavétel (1532) formálisan ment végbe, és nem követte erőteljesebb gyarmatosítás. A 16. század végétől Trinidad és Tobago (mint a Kis-Antillák szigeteinek többsége) főként németalföldi, francia és angol tengeri rablók búvóhelyéül szolgált, innen indultak portyáikra a spanyol–amerikai partokra. A hétéves háború eredményeképpen a Franciaországgal szövetkezett Spanyolországnak le kellett mondania Tobagóról Nagy-Britannia javára (1763). Spanyolország az első gyarmati háborúban (1796) Franciaország oldalára állt, s amikor a

britek St. Vincent-nál győzelmet arattak az egyesült francia–spanyol flotta fölött, a spanyoloknak Trinidadról is le kellett mondaniuk (1797).

A brit uralom idején az afrikai néger rabszolgák kizsákmányolásán alapuló ültetvényes gazdálkodás jelentősen fellendült. A rabszolgaságot ugyan 1833-ban megszüntették, a hiányzó munkaerőt később indiai szerződéses munkásokkal pótolták.

1940 szeptemberében az Egyesült Államok Trinidad szigetén tengeri és légi flotta támaszpontokat bérelt 99 évi időtartamra. 1947-ben kezdődtek meg az első tárgyalások a nyugat-indiai föderáció létrehozása érdekében, amelyben Trinidadnek Jamaica mellett vezető szerepet kellett volna játszania. A brit nyugat-indiai szövetségi állam végleges kialakítása 1958. jan. 1-én történt meg, Jamaica kilépésével (népszavazás: 1961. szept. 19.) azonban a föderáció felbomlott. Nagy-Britannia 1962. aug. 31-én hozzájárult Trinidad függetlenségéhez. Azóta az Eric Williams miniszterelnök vezetése alatt álló trinidadi és tobagói kormány (Carribean Federal Labour Party; Karib-tengeri Szövetségi Munkáspárt) a brit uralom alatt álló Kis-Antillákkal szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatok kialakítására törekszik. Hogy a külkereskedelmet Nyugat-Európa felé nyitva tarthassa (cukor, ásványolaj, aszfalt), Trinidad társult tagként 1963-ban csatlakozott a Közös Piachoz.

1964 januárjában Trinidad részt vett a nyugat-indiai csúcsértekezleten Kingstonban (Jamaica), amely többek között a Karib Nemzetközösség (Trinidad és Tobago, Jamaica, Barbados) és Brit-Guayana gazdasági integrációját javasolta. Hogy gazdaságilag ne csak az ásványolaj-kitermelés és a cukortermelés eredményeitől függjenek (1965: az export 80%-a), a turizmust intenzíven támogatják. 1965 júniusában kezdődött meg az új „Trinidad-City" építése, amelynek 1975-re kell elkészülnie.

1970 áprilisában és májusában a Fekete Párducok által kezdeményezett forradalmi mozgalom a nemzeti gárda egyes részeire is kiterjedt, és súlyos belpolitikai válságot robbantott ki. A demokratikus erők győzelme esetén brit- és amerikai tengerészegységeket vetettek volna be ellenük. 1970–71 óta erősödött a gazdasági együttműködés Venezuelával (mindenekelőtt mezőgazdasági téren).

Dr. M. Kossok

Tunézia

Tunézia, Tunéziai Köztársaság (Al-Dzsumhúríjat at-Tún'szíja, République Tunisienne) parlamenti köztársaság Észak-Afrikában; területe: 164 150 km²; lakossága (1970): 4,8 millió; fővárosa: Tunisz; közigazgatási beosztása: 13 kormányzóság; hivatalos nyelve az arab.

Őstörténet és ókor

Tunézia gazdag őstörténetéből elsősorban a korai neolitikus Capsi kultúrát (i. e. 6000-től) kell kiemelnünk. I. e. 2000-től líbiai törzsek telepedtek meg a mai Tunézia völgyeiben és síkságain. 1100 körül a fóniciaiak kereskedelmi kolóniákat létesítettek a partvidéken. Az első állam Tunézia területén a rabszolgatartó Karthágó volt. A pun háborúk során (264–146) Karthágót teljesen lerombolták, s a mai Tunézia területe alkotta a római „Provincia Africa" magvát (fővárosa Utica), amely a római colonusok letelepedése után Róma éléstára lett. A római civilizációval és a latin nyelvvel együtt később itt is elterjedt a kereszténység.

I. sz. 429-ben a Hispánián keresztül bevándorolt germán vandálok hódították meg az országot. 534-ben a mai Tunézia területe a Bizánci Birodalom része lett. Karthágó városa újból felvirágzott. A 7. század hatvanas éveiben az arabok véget vetettek a bizánci uralomnak. Karthágót lerombolták, és az országot a kalifátushoz csatolták.

Az arab hódítástól a török uralomig

799-ben Harun ar-Rasid Abbaszida kalifa helytartója, Ibn Aglab, kapta meg Észak-Afrikát hűbéri birtokként. Ezzel Tunézia az Aglabidák dinasztiája alatt (800–909) önálló állami fejlődésnek indult. A 9. században vált uralkodóvá az iszlám és az arab nyelv. Az Aglabidák fővárosa, Kairuan, jelentős kulturális központtá fejlődött, Tunisz városa pedig a birodalom második fővárosának rangjára emelkedett. A berber kézművesek és parasztok izmaelita lázadása Abu Abdallah as-Sin vezetésével véget vetett az Aglabidák uralmának. 909-ben Ubaid Allah, az izmaelita szekta feje kalifává kiáltatta ki magát, és megalapította a Fátimidák dinasztiáját (1171-ig). Miután a Fátimidák Kairóba tették át székhelyüket (969), a Zagridák berber dinasztiája, a Bag-

dadban székelő szunnita Abbaszida kalifa szellemi vezető szerepét elismerve, önálló államhatalmat kezdett kiépíteni. Mahdiát tette birodalmának központjává. Tunézia legnagyobb része viszont az észak-afrikai Almoravida-dinasztia uralma alá került (1060–1147). 1148-ban a Zagridákat megsemmisítette II. Roger normann herceg, aki Szicíliából kiindulva elfoglalta Mahdiát. 1160-ban Abd al-Mumin marokkói Almohád kalifa hódította meg Mahdiát, és saját birodalmához csatolta Tunéziát. 1228-tól az országban a független Hafszida-dinasztia uralkodott. 1574-ben Tunézia az Oszmán Birodalom uralma alá került, jóllehet előzőleg az ország hosszú ideig ellenállást tanúsított, amelyet még V. Károly spanyol császár is támogatott.

Tunézia török uralom alatt

Jóllehet Tunézia formailag az Oszmán Birodalomhoz tartozott, az 1705-ben Huszajn ben Ali bej által alapított Husszainita-dinasztia idején az ország de facto önálló állammá fejlődött. A nyugat-európai hatalmak fokozott expanziós törekvései folytán a 19. században megkezdődött az európai finánctőke behatolása, ehhez járult az ország súlyos pénzügyi helyzete. Tunézia kalózállammá züllött, jövedelme kizárólag rablóhadjáratokból származott. Szidi Muhammad bej (1855–59) és Muhammad asz-Szadik bej (1859–82) reformpolitikája sem volt képes gátat vetni az államcsődnek. 1869-ben Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország közös pénzügyi ellenőrzés alá helyezte Tunéziát.

1881 áprilisában francia csapatok szállták meg az országot. Az 1881. máj. 12-i bardói szerződés értelmében Tunézia ténylegesen francia protektorátussá vált. Ugyanebben az évben a tunéziai nép felkelést szervezett a francia uralom ellen, ezt azonban a korszerű haditechnikával felszerelt gyarmati katonaság leverte. Az 1883. jún. 8-i La Marsa-i egyezmény hivatalos formában rögzítette a francia védnökséget.

Tunézia mint francia protektorátus

A tunéziai nép ellenállása a 19. század végén spontán, helyi jellegű parasztfelkelésekben jutott kifejezésre, amelyek során tiltakoztak a földnek francia telepesek részére történt átadása ellen. A szervezett felszabadító mozgalom megteremtése felé az első lépés az ifjútunéziai mozgalom létrejötte volt (a 19. század végén); ebből a mozgalomból sarjadt ki 1907-ben az Ifjútunéziai Párt, a nemzeti burzsoázia és a haladó szellemű földbirtokosok szervezete. Az első világháború után a munkásosztály is aktívan bekapcsolódott a harcba. 1920-ban megalakult a Francia Kommunista Párt Tunéziai szekciója (1934 óta önálló párt). A felszabadító mozgalom élén az 1920-ban alakult liberális Alkotmány („Desztur") párt állt, amely elsősorban alkotmányt, valamint a tunéziaiaknak a franciákkal való egyenjogúsítását követelte. Azok a csekély engedmények, amelyekre a francia kormány hajlandónak mutatkozott (pl. az 1922. évi dekrétumok konzultatív jellegű tanácsok alakításáról), nem elégítették ki a tunéziai népet. Az 1929–33. évi gazdasági világválság hatására a franciallenes mozgalom új erőre kapott. Az 1934-ben, a Desztur Párt kettészakadása nyomán létrejött Új Desztur Párt, élén Habib Burgibával, átvette a felszabadító harc vezetését, s célul tűzte ki a nemzeti függetlenség kivívását. 1936-ban a párt nagy reményeket fűzött a franciaországi népfrontkormányhoz. Mihelyt azonban kitűnt, hogy a Blum-kormány csak jelentéktelen engedményekre hajlandó, a tunéziai nép újult erővel folytatta akcióit a francia uralom ellen. A francia közigazgatás, hogy mentse pozícióit, 1938-ban betiltotta az Új Desztur Pártot, majd 1939-ben a Kommunista Pártot is, s kihirdette az ostromállapotot. A második világháború alatt Tunézia hadszíntérré vált; 1942–43-ban a német–olasz, majd 1943-tól a szövetséges csapatok megszállása alá került.

Franciaország nem tartotta be azt az ígéretét, hogy a háború befejezése után megadja Tunéziának a függetlenséget. Ezért a háború utáni években a tunéziai nép ismét harcra kelt. A francia kormány különféle reformokkal (minisztériumok újjászervezése 1945-ben, tunéziai miniszterekből álló minisztertanács alakítása 1947-ben) igyekezett megakadályozni a felszabadító mozgalom terjedését, de sikertelenül. Különösen súlyos harcokra került sor az ötvenes évek elején, amikor a francia kormány harckocsikat és repülőgépeket is kénytelen volt bevetni, hogy az országot ismét ellenőrzése alá vonja. A felszabadító mozgalom nagy sikerét jelentette 1954 őszén a francia–tunéziai tárgyalások megkezdése; ezek 1955 júliusában fejeződtek be azzal, hogy Franciaország elismerte Tunézia belső önkormányzatát. A külpolitika, a honvédelem és a közbiztonság francia ellenőrzés alatt maradt. 1956 márciusában született meg az az újabb egyezmény, amely hatályon kívül helyezte az 1883. évi protektorátusi szerződést, s elismerte Tunézia függetlenségét.

A független Tunéziai Köztársaság

A függetlenség kikiáltásával I. Muhammad Lamin bej lett az államfő. Az 1956 áprilisában meg-

alakult kormány élén Burgiba állt. Az 1956 márciusában általános választásokkal létrehozott nemzetgyűlés 1957 júliusában törvényt hozott a monarchia megszüntetéséről és a köztársaság kikiáltásáról. Köztársasági elnökké Burgibát választották meg. 1959. jún. 1-én Tunéziában alkotmány lépett életbe.

Az ország politikai és gazdasági életében a vezető szerep a Burgiba vezette Új Desztur Párté, amely 1964. októberi VII. kongresszusán a Szocialista Desztur Párt nevet vette fel.

Az ötvenes évek végén a tunéziai kormány egy nemzeti beruházási vállalat létrehozásával és különféle francia vállalkozások államosításával megtette az első lépéseket a független gazdaság megteremtése felé, majd ugyanezt a célt követte 1964 májusában is, amikor törvényjavaslatot terjesztett elő a külföldi tulajdonban levő földbirtokok kisajátításáról. A kormány avégett, hogy saját ellenőrzése alá vonja az ország gazdaságát, amelyben a külföldi tőkének még jelentős pozíciói vannak – olyan intézkedéseket tett, amelyek elsősorban az iparban erősítik és bővítik az állami szektort. A kormány agrárreformmal és a szövetkezeti mozgalom fejlesztésével kívánja megteremteni a mezőgazdaság gyors fejlődésének feltételeit.

A hatvanas évek elején kiéleződött a belpolitikai helyzet. 1962 végén Burgiba-ellenes összeesküvést lepleztek le, s ezt a kormány a haladó erők elleni támadásra használta fel. 1963 januárjában betiltották a Kommunista Pártot, s néhány haladó szellemű lap kénytelen volt beszüntetni megjelenését.

Tunézia 1960-ban az el nem kötelezettség politikája mellett tett hitet, kapcsolatot teremtett a szocialista országokkal, majd 1963-ban belépett az Afrikai Egységszervezetbe, s ezzel szorosabbá tette együttműködését a független afrikai országokkal. Ennek ellenére külpolitikája az imperialista nagyhatalmakhoz fűzi az országot. Az 1961. évi bizertai válság kiélezte a francia–tunéziai viszonyt, s ez a feszültség a francia csapatok 1963. okt. 15-én történt kivonulása után csak lassan enyhült. 1969 végére viszont már szorosabb együttműködés alakult ki Franciaországgal.

Az 1967. évi közel-keleti háború után Tunéziában a demokratikus erők széles körű tiltakozó mozgalmat indítottak a kormány politikája és a demokratikus szabadságjogok megnyirbálása ellen. A mozgalom a fokozott népelnyomó rendszabályok ellenére is erősödött, s egyszersmind az imperializmusnak és a belső reakciónak a gazdaságpolitika progresszív elemei (állami szektor, szövetkezeti mozgalom, tervgazdálkodás) elleni támadásaival is szembeszáll.

I. Richter/Dr. H. Nimschowski

Uganda

Uganda, Ugandai Köztársaság (Republic of Uganda); föderatív elnöki köztársaság Kelet-Afrika belsejében, a Nemzetközösség tagállama; területe: 236 036 km²; lakossága (1970): 8,5 millió; fővárosa: Kampala; közigazgatási beosztása: 18 tartomány; hivatalos nyelve az angol.

A 16–17. században az állattenyésztő hamita, nílóta, hima törzsek hatoltak be Ugandába, s itt földművelő bantu népeket találtak, amelyek már magas szintű anyagi kultúrát hoztak létre. A bantu lakosság ősközösségi viszonyai már a bomlás állapotában voltak. A himák Uganda egyes területein leigázták a bantukat. A 17. században létrejött Kitvara állam, amely magában foglalta Uganda valamennyi, a Fehér-Nílustól délre fekvő területét. A század végén alakultak ki ezen a területen Buganda, Toro, Unjoro és Ankole kora feudális államok, amelyek közül a Viktória-tó északi partján elterülő Buganda volt a legjelentősebb. II. Szunna kabaka (király) uralkodása alatt (1836–60) Zanzibárból arab kereskedők érkeztek az országba, s pamutszövetet, valamint fegyvereket adtak cserébe rabszolgákért. I. Mtesza kabaka idején (1860–84) érte el Buganda hatalmának tetőpontját. A birodalom vezetői egy flottillát és állandó szárazföldi hadsereget szerveztek. 1862-ben érkeztek az országba az első európaiak: John Hanning Speke és James Augustus Grant brit utazók. 1872-ben Samuel White Baker a mai Uganda északi részét és Unjorót az egyiptomi egyenlítői tartományhoz csatolta. 1875-ben Henry Morton Stanley beutazta Ugandát, és 1877-ben elküldte ide az első protestáns hittérítőket. A szudáni Mahdi-felkelés kirobbanása után, 1885-ben Emin pasa, az egyiptomi egyenlítői tartomány kormányzója, seregeivel visszavonult Észak-Ugandába (Vadelai), és csak 1889-ben hagyta el ezt a területet, hogy aztán a németek szolgálatába szegődjék Kelet-Afrikában.

I. Mtesza halála után a királyi udvarban hatalmi harc tört ki a katolikus, a protestáns és az iszlám befolyás alatt álló csoportok között, amelyek mindegyike mögött külföldi érdekek húzód-

tak meg. Az Ugandára vonatkozó 1890. évi szerződés értelmében az Imperial British East Africa Co. megszerzett minden német „jogot" (1885: Carl Peters bevonulása Bugandába), és Lugard nevű ügynökét csapatokkal küldte Bugandába, amely visszaszorította a katolikus – tehát a francia – befolyást. 1894-ben Lugard elérte, hogy védnökségi szerződést kötöttek Bugandával, majd 1896-ban hasonló szerződést írtak alá Unjoróval és Toróval (e területek egyesüléséből jött létre az Ugandai Protektorátus). A britek átvették az afrikai államapparátust, s bevonták közvetett uralmuk gyakorlásába. 1900-ban nagy számban vándoroltak be indiaiak, s magukhoz ragadták a kereskedelmet. 1908-tól a gyarmati közigazgatás főként a kávé és a gyapot termesztését fejlesztette.

A második világháború után nagymértékben fellendült a felszabadító mozgalom a Bataka Párt vezetésével. 1946-ban a brit gyarmattartóknak már katonai erőket kellett bevetniük az antikolonialista mozgalom ellen. Az önállósági törekvések 1953-ban a bugandai kabakának és törvényhozó tanácsának egy sereg követelésében fejeződtek ki. A brit gyarmattartók 1953-ban kihirdették a rendkívüli állapotot és száműzték II. Mtesza kabakát, de ezek az intézkedések nem hozták meg a várt eredményt. Az angolok még ugyanebben az évben kénytelenek voltak visszaengedni a kabakát Bugandába. Ettől kezdve az uralkodó politikája arra irányult, hogy Bugandát elszakítsa Ugandától. Az 1960. januári antifeudális felkelést brit csapatok verték le. 1960. dec. 30-án a bugandai parlament nyilatkozatban kimondta, hogy kilép Uganda Protektorátusból, s azonnali függetlenséget követelt. E követelés révén Buganda szembekerült a protektorátus többi, gazdaságilag fejletlenebb tartományával. A Törvényhozó Tanács újjáválasztása során, 1961. márc. 24-én a Benedicto Kivanuka által vezetett, katolikus beállítottságú Demokrata Párt győzött. Az 1960-ban alakított Ugandai Népi Kongresszus a néptömegek és a szakszervezetek támogatását élvezi. Az 1961. októberi londoni Uganda-konferencián Nagy-Britannia kénytelen volt 1962-re függetlenséget ígérni Ugandának. Az 1962. ápr. 25-i választásokon a Népi Kongresszus győzött. A Bugandai Királyságban az ott hatalmon levő feudális párt, a Kabaka Yekka szerezte meg a győzelmet, 1965-re azonban ez a párt csaknem teljesen elveszítette befolyását. Az 1962. júniusi londoni Uganda-konferencián a pártok úgy döntöttek, hogy Uganda államot föderativ alapon építik fel. 1962. október 9-én a fővárosban, Kampalában kikiáltották Uganda függetlenségét. A miniszterelnök a Népi Kongresszus Párt vezetője, Apollo Milton Obote lett (szül. 1926). 1963. okt. 10-én Uganda a Nemzetközösség keretein belül köztársaság lett, elnökévé II. Mtesza bugandai királyt választották. 1964 januárjában a jinjai táborban katonai zendülés tört ki, amelyet a kormány felkérésére brit csapatok vertek le.

1965 júniusában Uganda Kenyával és Tanzániával együtt úgy határozott, hogy megszüntetik a Kelet-afrikai Valutaközösséget, és országonként önálló pénznemet léptetnek érvénybe. 1966. febr. 24-én Obote elmozdította a kabakát, és átvette az elnöki teljhatalmat. A királypárti erők sikertelen felkelése után Buganda önkormányzatát megszüntették. A kabaka külföldre menekült. Az Obote-kormány a pozitív semlegesség politikáját folytatta, és megtette az első lépéseket a nem kapitalista fejlődés útján (az ország fejlesztésének nemzeti demokratikus programja és a gazdaság állami szektorának kialakítása 1969 decemberében; ebben az évben államosították a külkereskedelmet, 1970-ben pedig néhány jelentősebb külföldi érdekeltségű vállalatot).

1971. jan. 25-én Amin tábornok katonai államcsínnyel megdöntötte az Obote-kormányt. Amin tábornok lett az állam- és a kormányfő.

(1972 őszén az indiai lakosság kiutasítása miatt Amin és Nagy-Britannia között feszültség támadt. Határvillongásokra került sor a szomszédos Tanzániával. Amin líbiai nyomásra már korábban kiutasította az izraeli katonai tanácsadókat. – *Szerk.*)

W. Stegner

Új-Zéland

Új-Zéland (New Zealand); a Nemzetközösség tagállama, kettős sziget a Csendes-óceánon; területe: 268 675 km²; lakossága (1970): 2,8 millió; fővárosa: Wellington; közigazgatási beosztása: 13 közigazgatási egység; hivatalos nyelve az angol; külbirtokai: a Cook-szigetek, Niuē és a Tokelau-szigetek.

Az Ausztráliától délkeletre, a Csendes-óceánon fekvő kettős szigeten 1350 körül polinéziai maorik telepedtek meg, akik kezdetleges földművelés és (édesburgonya), halászattal és vadászattal (a moa óriásmadár kiirtása) foglalkoztak, és az európai hódítás előtt az osztályok, az állam

kialakulásához vezető átmenet korszakába jutottak el. 1642-ben a szigetet a holland Tasman fedezte fel, 1769-ben Cook ismét felfedezte s brit birtokká nyilvánította. 1814-ben az angolok missziós állomást hoztak létre, majd 1832-ben Új-Zélandot közigazgatásilag Új-Dél-Waleshez (Ausztrália) csatolták. Válaszként 1835-ben a maorik törzsszövetséget alakítottak. 1839-ben a brit Új-zélandi Társaság (alapították 1837-ben) hozzálátott a telepítéshez. 1840-ben a törzsfők kénytelenek voltak elismerni a brit uralmat. 1851. május 3-án Új-Zéland önálló brit gyarmat lett, amelyhez 1847-ben az Auckland és a Campbell-, 1901-ben a Cook- és az elkövetkezőkben más szigeteket is hozzácsatoltak. A fehér telepesek 1852-ben belső közigazgatási joghoz jutottak, majd 1856-ban megalakították az első helyi kormányt. Belpolitikai feladatként a szigetnek európai bevándorlókkal való betelepítését és a maorik kiszorítását tűzték ki. A maorik 1843–48-ban, majd 1860–71-ben fegyverre keltek, a brit katonai túlerő azonban legyőzte és megtizedelte őket, maradványaikat gazdátlan területekre és rezervátumokba szorították vissza. A kormányzásban egymást váltotta brit mintára a Konzervatív Párt (nagybirtokosok), ill. a Liberális Párt (kereskedők). Az ipari és mezőgazdasági munkások már korán szervezkedni kezdtek és szakszervezeteik a bevándorlók által benépesített ország állandó munkaerőhiánya következtében sikerrel léptek fel gazdasági és politikai követelésekkel, amelyeket a liberális kormányzat egy reformkampány (1890–1912) keretében próbált ellensúlyozni. 1893-ban bevezették az általános választójogot minden 21 éven felüli állampolgár számára. 1898-ban Új-Zéland volt a világ első állama, amely bevezette a nyugdíjrendszert. 1909-ben szintén brit mintára megalakult a munkások politikai szervezete, a Labour Party, a Munkáspárt.

1907-ben Új-Zéland önkormányzattal rendelkező dominium lett, 1931-től a Nemzetközösség tagállama. Az első világháborúban Nagy-Britannia oldalán harcolt, 1920-ban a Népszövetség ráruházta Nyugat-Szamoa mandátumát (függetlenné vált 1962-ben), Nauru mandátumának egy részét (függetlenné vált 1968-ban). A gazdasági válság Új-Zélandot súlyosan érintette. A munkásmozgalom, amelynek élén az 1921-ben megalakított Kommunista Párt állt, számos harci akciót hajtott végre. Ez ellen 1931-ben a konzervatívok és a liberálisok egyesültek és létrehozták a Nemzeti Pártot. A kispolgári-liberálissá vált Labour Party foglalta el a másik helyet a kétpártrendszeren belül, és 1935–49-ben alakította meg első kormányait. 1939–45-ben Új-Zéland az antifasiszta háborús koalíció oldalán harcolt, és 1944-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. 1945-ben az ENSZ alapítói közé tartozott.

Új-Zéland háború utáni politikáját a Labour Party (1957–60: W. Nash kormánya) és a konzervatív Nemzeti Párt (1960-tól kormánypárt J. Holyoake vezetésével) határozta meg; az ország a brit imperializmustól függött, amely a gazdaságot 85%-ig (1960) kezében tartja, és amelynek gazdasági tevékenysége a nemzeti valuta leértékelését kényszerítette ki (1967. nov. 20: 19,45%). Az utóbbi években erősödött az amerikai és a japán tőke befolyása. 1951-től Új-Zéland az ANZUS tagja, 1954-ben csatlakozott az agresszív SEATO-paktumhoz. 1950-ben részt vett a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság elleni támadásban, 1965-ben pedig tüzérségi egységet küldött a dél-vietnami népi felszabadító mozgalom ellen. Belpolitikailag az ún. „fehér új-zélandi politikát" követik, ez az ázsiai és óceániai lakosság bevándorlása ellen irányul.

A maori őslakosságot általában bevonták a falusi proletariátus és kisparaszti rétegek soraiba. A földterület mintegy 6%-át, kevésbé jó minőségű földet birtokol, iskolai oktatásban részesül, négy mandátuma van a parlamentben (a 84-ből) és az alkotmány szerint – formailag – teljes polgárjogot élvez. A harmincas évek óta az őslakosság száma ismét növekszik (1967: 203 000, az összlakosság nem egész tíz százaléka).

Dr. H. Grünert

Uruguay

Uruguay, Uruguayi Keleti Köztársaság (República Oriental del Uruguay); köztársaság Dél-Amerika DK-i részén; területe: 186 962 km²; lakossága (1970): 2,9 millió; fővárosa: Montevideo; közigazgatásilag 19 megyére oszlik; hivatalos nyelve a spanyol.

Felfedezése és gyarmatosítása

1500 körül Uruguayt a csarruák lakták (kb. 5000 lélek); vadász és gyűjtögető törzsek. Anyagi kultúrájuk a Chacón és a pampán élő indiánokéhoz állt közel. Az uruguayi nemzet kialakulásában játszott szerepük jelentéktelen.

Uruguayt 1516-ban fedezte fel de Solis, mivel

azonban területén nem találtak nemesfémeket, nem gyakorolt nagyobb vonzóerőt a gyarmatosítókra. Csak a portugálok hódítási kísérletei kényszerítették a lakosságot rendszeres letelepülésre. A 17. század elejétől kezdve fellendült a szarvasmarha-tenyésztés (1726: a montevideói erőd megépítése); 1776-tól Uruguay mint Banda Oriental (a La Plata keleti oldala) Río de la Plata alkirálysághoz tartozott.

Függetlenségi mozgalom

Miután Buenos Airesben megdőlt a spanyol hatalom (1810), 1814-től kezdve a nemzeti hős, Artigas vezette az argentin hódítási törekvések elleni harcot. 1815-ben bevette Montevideót, a várost azonban 1817-ben át kellett engednie Portugáliának. Argentína és Brazília Uruguayért folytatott rivalizálása 1828-ban ért véget Uruguay függetlenségével.

Uruguay a 19. és a 20. században

José Fructuoso Rivera elnöksége (1830–35, 1838–43) és utódai alatt a két nagy szomszéd között még folyt a versengés az országért, mely összekapcsolódott a liberális coloradók (vörösek) és a konzervatív blancók (fehérek) közötti harccal. Több háború után (pl. az argentín Juan Manuel de Rosas diktátor által vezetett 1843–52 közötti Nagy Háború) csak 1870 körül kezdődött viszonylag nyugalmas korszak. 1860 és 1900 között a bevándorlás megnövelte a lakosság létszámát; az össznépesség 224 000-ről egymillióra emelkedett. Fejlődésnek indult a könnyűipar (húsfeldolgozás).

A köztársasági viszonyok végleges megszilárdulása José Batlle y Ordóñez elnöksége alatt (1903–1907, 1911–15) következett be, aki széles körű polgári demokratikus reformokat vezetett be (batllismo); szociális törvényhozás, 8 órás munkanap, szervezkedéshez való jog stb. Batlle új alkotmányt harcolt ki, amelyet 1917-ben népszavazással fogadtak el, majd 1919-ben lépett életbe. Az alkotmány korlátozta az elnök hatalmát és nemzeti közigazgatási tanácsot állított mellé. 1920-ban a Szocialista Pártból megalakult a KP. 1926-ban Uruguay felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. 1929-ben Uruguayban rendezik Latin-Amerika első forradalmi szakszervezeti kongresszusát, amelyen megalakult a Latin-Amerikai Szakszervezetek Szövetsége (CSAL). Gabriel Terra elnöksége alatt (1931–38) újból visszaesés történt: a parlament és a Nemzeti Tanács 1932. márciusi feloszlatása után 1934 áprilisában új alkotmányt hirdettek ki, amely visszaállította az elnöki végrehajtó hatalmat; 1935-ben megszakadtak a kapcsolatok a Szovjetunióval. Alfredo Baldomir tábornok választási győzelme után (Baldomir 1938–43-ban elnök) helyreállt a demokrácia. 1943-ban újra felvették a kapcsolatokat a Szovjetunióval.

A második világháború fellendítette Uruguay iparosodását, Nagy-Britannia hagyományos gazdasági hatalma az Egyesült Államokra szállt át. 1952-ben svájci mintájú új alkotmány lépett életbe (9 tagú államtanács, amelynek 6 többségi tagja évente váltja egymást az elnökségben). A gazdasági viszonyok romlása (egyoldalú függés a hús- és gyapjúexporttól) s a társadalmi ellentétek kiéleződése következtében 1958-ban először győzött a választásokon a Blanco Párt (Partido Nacionalista). 1961-ben a munkásmozgalom kiharcolta az egységes szakszervezeti központot. Az életszínvonal biztosítására, a demokrácia és a kubai forradalom védelmére létrejött antiimperialista népmozgalom nagy, általános sztrájkokban (1962. február, 1963. november, 1964. augusztus), valamint a Baloldali Felszabadítási Front (FIDEL) 1962. júl. 15-i megalakításában érte el tetőfokát. Bár Uruguay a San José de Costa Ricában (1960) és Punta del Estében (1962) tartott AÁSZ-konferenciákon Kuba ellen szavazott, kapcsolatait Kubával mégis csak 1964. szept. 8-án szakította meg az Egyesült Államok nyomására. A Kuba melletti szolidaritás a következő napokon rendezett sztrájkokban és összecsapásokban, valamint a latin-amerikai kongresszuson (1965. jún.) érte el tetőpontját. 1960 óta Uruguay tagja a Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulásnak, ezzel azonban nem sikerült a gazdasági élet fokozódó pangását feltartóztatni. (1955 és 1964 között az ipari termelés növekedési mutatója 8,5%-ról 0,1%-ra esett vissza; a létfenntartási költségek és a munkanélküliség 1965-ben rekordszámokat értek el). A FIDEL által összehívott népi kongresszus (1965. aug. 12–15.) programot fogadott el, amely a magánbankok, a külkereskedelem és az exportipar államosítását, továbbá a demokratikus szabadságjogok védelmét és kiterjesztését követelte. Az 1965. október-novemberben a szakszervezeti mozgalommal szemben kihirdetett rendkívüli állapot (okt. 13-án majdnem teljesáltalános sztrájk) kifejezte az országban uralkodó politikai válságot, amelyet a két kormányzó párt az elnöki rendszerhez való visszatéréssel próbált leküzdeni. 1966 októberében a szakszervezetek a Dolgozók Országos Konventjében egyesültek (CNT) ez a dolgozók 90%-át fogja össze. Az 1966. november 27-i választásokat a coloradók nyerték meg; Oscar Gestidót választották meg elnöknek, aki 1967. március 1-én foglalta el hivatalát. Halála után Jorge Pacheco Areco alelnök lépett hiva-

talba 1967. dec. 5-én, aki 1968. jún. 13. óta kivételes intézkedésekkel kormányozza az országot; uralma ellen a lakosság széles rétegei tiltakoznak. A folyamat 600 000 dolgozó 1969. jún. 11-i általános sztrájkjában, valamint a „Széles Arcvonal" (Frente Amplio) 1971. februárban történt megalakulásában tetőzött.

Dr. M. Zeuske

Vatikán (Egyházi Állam)

Vatikánváros, Vatikánváros Állam (Stato della Città del Vaticano); a Föld legkisebb állama Róma ÉNY részében; hozzá tartozik: Rómában három templom és egy palota, továbbá a Castel Gandolfó-i pápai nyaraló az albanói dombvidéken; területe: 0,44 km²; lakossága (1970): 1000; hivatalos nyelve az olasz és a latin.

Az Egyházi Állam létrejötte (8. század)

Az Egyházi Állam a 8. században a Patrimonium Petriből (Péter öröksége) alakult ki, amikor a pápa a bizánci hatalom itáliai hanyatlása után a bizánci helytartó helyett Rómában a legfőbb hatalom birtokosa lett. A pápa először a longobárd királytól, majd 754–56 között Pipin frank királytól nagy kiterjedésű birtokokat kapott, melyek „Pipin adománya" elnevezéssel kerültek a történelembe. A Ravennai Exarchátus, a Pentapolis és a Római fejedelemség alkották most már az Egyházi Államot. A longobárd államot szétzúzó Nagy Károly 774-ben megerősítette és megsokszorozta apja adományait, de fenntartotta magának a felségjogot ezeken a területeken. A pápát birodalma első püspökének tekintette, s még dogmatikai kérdésekben is előírásokat szabott számára. Kizárólag az Egyházi Állam volt birodalmában sérthetetlenséget élvező terület. Még I. Lothar is állandó küldöttet nevezett ki Rómába, aki előtt minden újonnan megválasztott pápának hűségeskü kellett tennie. A 9. század közepén – feltehetően a pápai kancelláriában – jelentős okirathamisítás történt, az ún. Constantinus-féle adományozás. Az okirat szerint Constantinus Szilveszter pápának és utódainak adományozta a 4 keleti patriarchátus feletti primátust, továbbá a császári méltóságot Itália és a Római Birodalom nyugati tartományai felett. Az okirat hamisított voltát csak a 15. században ismerték fel, a pápák mindaddig hatalmi igényeik jogosságához használták fel a dokumentumot.

Az Egyházi Állam a középkori Itáliában (8–14. század)

Az Egyházi Állam hűbéri államalakulat, mely csak annyiban különbözött a többi itáliai hűbéri államtól, hogy élén olyan fejedelem állott, aki elsősorban a katolikus egyház feje s olyan vallási közösség legmagasabb szellemi hatalmának hordozója volt, mely egész Dél-, Nyugat-, Észak- és Közép-Európát, valamint Kelet-Európa egy részét is felölelte. A frank királyok fokozódó gyengeségével párhuzamosan nőtt a pápák önállósága (I. Miklós, VIII. János). Az első pápa, aki a pápaság hatalmi igényét az egész világra vonatkozóan kinyilvánította, I. Miklós volt (858–67), ő hangsúlyozta a nemzeti egyházi törekvésekkel szemben a központi pápai hatalmat. A pápaság hamarosan a római nemesi pártok uralma alá került. Bekövetkezett a „pornokrácia" időszaka (905–36), ahogyan később ezt a korszakot Cesare Baronius kardinális nevezte (1660 körül). Nem voltak ritkák a bűncselekmények: mérgezések, házasságtörések, halottgyalázások. Amikor a császári méltóság átszállt (I. Ottó óta, 962) a keleti frank–német birodalom királyaira, csupán átmenetileg csökkent a római nemesi családok hatalma és befolyása. A 11. század elején Tusculum grófjai kerültek túlsúlyba, a pápai trónt családjuk tagjaival foglaltatták el (pl. VIII. Benedek, IX. Benedek és XXI. János). A pápaság csak a 11. század közepe táján, a lotharingiai reformmozgalom hatására kezdett megszilárdulni, fokozatosan kivonta magát a nemesi pártok befolyása alól, és önálló politikai hatalomként kezdett tényked az európai királyok mellett. Emellett igyekezett egyiket a másik ellen kijátszani, egyházi átokkal és trónfosztással az egyik felet eltávolítani, s egy másik, neki megfelelő uralkodó kiemelkedését elősegíteni. Az első nagyobb konfliktus az invesztitúraharc volt VII. Gergely (1073–85) és IV. Henrik német császár között. VII. Gergelytől kezdve számos pápa jogot formált arra, hogy a legmagasabb rangú világi fejedelmeket is egyházi átokkal sújtsa és trónjuktól megfossza. IV. Ince (1243–54) uralkodása alatt II. Frigyes császárt, a portugáliai II. Sanchót és az aragóniai I. Jakabot átkozták ki. Így támadtak a hűbériség legmagasabb világi és egyházi körei közötti vetélkedésből eredő viszályok. Mint a közvetlen hatalmuk alatt álló terület, az Egyházi Állam világi fejei, a pápák akkor voltak a leg-

erősebbek, amikor a világi uralkodók, előbb a Karolingok, később a német és időnként a francia királyok, erőforrásaikkal mellettük álltak, és védelmezték őket az egymással harcoló római feudális nemességgel, valamint a külső ellenséggel szemben.

Bár a 10. században a szász fejedelmek vették át a pápaság védelmét, és Rómában császárrá koronáztatták magukat, a pápaság ebben a században mégis elvesztette a Ravennai Exarchatus és más területek feletti hatalmát. A 11. században a pápaság ténylegesen megint a római és a Róma körüli területekre korlátozódott. A pápaság azonban a Szicíliát és Dél-Itáliát meghódító normannok hűbérura lett (1059). A 12. században a toszkánai Matild grófnő öröksége révén az Egyházi Állam területe számottevő módon megnőtt, először jogi követelésként, amit aztán 1201-ben IV. Ottó kielégített (Matild-féle birtokok). Ez a császár a neussi egyezményben III. Ince pápának (1198–1216) megerősítette, hogy a Ravennai Exarchatus, Pentapolis, az Anconai grófság, a Spalatói hercegség, a Matild-féle birtokok és más területek pápai felségterületek. Elismerte továbbá a pápa igényét Szicíliára. Ezeket az engedményeket 1209-ben és 1213-ban nyomatékosan megújították. Az Egyházi Állam, a különféle fordulatok ellenére, lényegében 1870-ig ebben a formában állt fenn. A neussi egyezményt minden német császár elismerte.

A pápák, akiknek Itália egysége alapjában véve nem volt szívügyük, mégis felhasználták a nemzeti öntudat megnyilvánulásait, valamint az itáliaiaknak a német idegenek iránti gyűlöletét arra, hogy hatalmi törekvéseiket megvalósítsák, itáliai pozícióikat megerősítsék. Evégett elsősorban az észak-itáliai városokat használták fel szövetségesekként. A II. Frigyes császárral és fiával, szicíliai Manfréddal támadt nézeteltérések során az Egyházi Állam nagy részét császári csapatok szállták meg. A pápának többször menekülnie kellett Rómából.

Az Egyházi Állam a korai kapitalizmus és a reneszánsz korában. A reneszánsz pápák (14. és 15. század)

A Hohenstaufok hanyatlása után az Egyházi Állam mindjobban függésbe került Franciaországtól. Már VIII. Bonifác (1294–1303) állandóan viszálykodott IV. Fülöppel, aki az Egyházi Államot és a pápaságot saját céljainak akarta alárendelni. IV. Fülöpnek sikerült V. Kelemen pápát székhelyének Avignonba való áthelyezésére rábírnia. Az avignoni grófság akkoriban a nápolyi királyé volt, VI. Kelemen csak 1348-ban vásárolta meg. A pápa székhelyének Avignonba való áthelyezésével 1309-ben megkezdődött a pápák avignoni száműzetése („babiloni fogság"). A kardinálisok kollégiumában francia többség alakult ki, és ez a francia királyság érdekeit szolgáló pápai politikát juttatta érvényre. Ebben az időszakban az Egyházi Állam a feudális anarchia martalékává lett. A vetélkedő nemzetségek – elsősorban a Colonnák és az Orsinik – viszályai elpusztították a vidéket, és tönkretették a parasztlakosságot. Az 1347. évi népfelkelést Cola di Rienzi „a szabadság, a béke és az igazságosság tribunja" vezette. Elkergette a nemességet, kikiáltotta a Római Köztársaságot, és parlamentet hívott össze, melyben Itália minden városa közreműködhetett a nemzeti egység megvalósításán. A felkelés meghiúsult, akárcsak az 1354. évi második kísérlet is, amelyet szintén Cola di Rienzi indított el, római szenátorként.

V. Mártonnak, az új pápának (1417–31), aki az Egyházi Államot helyreállította, az egyházszakadás áthidalása után sem sikerült szilárd központi hatalmat létrehoznia. A feudális széttagolódás időszaka, amely Nyugat-Európa nagy országaiban már régen befejeződött, itt még az egész században tovább tartott. Róma és más városok kisemmizett néptömegei, amelyek a vetélkedő hercegi családok harcaitól a legtöbbet szenvedtek, ismételt felkelésekkel – melyeket gyakran a mindenkori uralkodó nemzetségek riválisai sugalltak vagy éppen irányítottak – igyekeztek az elviselhetetlen tehertől megszabadulni, és igazságos, tartós köztársasági rendet teremteni. Így pl. 1434. május 29-én este Róma népe, a hagyományos felkiáltással – „nép, nép, szabadság" – felkelt, és kikiáltotta a köztársaságot. A pápának menekülnie kellett. De minden alkalommal egy másik nemzetség ragadta magához a hatalmat, a nép harca pedig újra kezdődött. Róma fogyasztóváros volt, gazdasági érdeke fűződött a pápai székhelyhez. Míg Itália többi részében, főként északon és délen a korai kapitalizmus elemei kezdtek kibontakozni, az Egyházi Állam területe túlnyomórészt agrárterület maradt, és gazdaságilag tehertételt jelentett egész Itália számára. Rómában, e nagy városban mindenesetre felhalmozódtak a katolikus országokból odaáramló pápai pénz- és hatalmi eszközök, s néhány művészetet kedvelő, nagy műveltségű pápa számára lehetővé tették, hogy Rómát a művészetek és a tudományok központjává tegyék. V. Miklós idején (1447–55), aki Rómát nagyvároshoz méltó központtá igyekezett kiépíteni, kezdődik a humanizmus. A világ minden részéből építőmesterek, művészek, mérnökök és tudósok sereglettek össze, előnyös megbízásokat kaptak (vízvezeték- és hídépítés, a nagy templomok helyreállítása, a Szent Péter-bazilika újjáépítésének első tervei és megkezdése, a vati-

káni könyvtár alapítása, az új vatikáni palota stb.).

Ugyancsak humanista törekvésekkel tűnt ki Enea Silvio Piccolomini, mint II. Pius (1458–64), VI. Sixtus (1471–84), aki a róla elnevezett kápolna és egyéb épületek készítésére adott megbízást, VI. Sándor (1492–1503), akit a katolikus egyházi történelemírás a „rossz pápák" között elsőként említ. A reneszánsz virágkorának legjelentősebb pápája II. Gyula (1503–13), aki a Péter-templom újjáépítését Bramante tervei alapján kezdte meg, s megbízásokkal árasztotta el Michelangelót (Pietà, a Sixtusi kápolna mennyezetfestményei) és Raffaellót (a stanzák kifestése). E pápák majdnem mindegyike a világi hatalmi érdekeket állította az előtérbe.

A pápai abszolutizmus (16. és 17. század)

Már II. Gyulának sikerült okos szövetségi politikával (Cambrai-i Liga, 1508) legyőznie itáliai vetélytársait, és az Egyházi Államot csaknem eredeti nagyságában helyreállítania. Ő vetette meg a 16. században kialakult pápai abszolutizmus alapját, a pápák választhatósága ellenére is. A pápák támogatták a kézművességet, valamint a kereskedelmet, és monopóliumokat létesítettek. A timsó- és sóbányák, valamint márványfejtők értékes bevételi forrást jelentettek a pápai kincstár számára. A gabonakivitel pl. 1589-ben félmillió scudo bevételt hozott. XIII. Gergely alatt a Kúria évi bevétele majdnem 1,5 millió scudót, az évszázad végén pedig kerek 2,5 millió scudót tett ki. Az adósságok azonban már 1578-ban 6,7 millió, 1592-ben 12,5 millió scudóra rúgtak. A pápaság politikai és katonai vállalkozásaira fordított kiadások (különféle európai politikai és katonai csoportosulások időszakos támogatása), de mindenekelőtt a rokonok (nepotizmus) gazdag dotálása túlzott terhet róttak a pápai költségvetésre. X. Sixtus (1589–90) az államkincstár vagyonát, 5,5 millió scudót – amit aztán utódai gyorsan el is költöttek – már nemcsak szigorú takarékoskodással, új adókivetésekkel és új, megvásárolható tisztségekkel, hanem majdnem 2,5 millió scudo kölcsön segítségével gyűjtötte össze. A 16. század közepétől az egyes országokban a III. Pál (1534–49) által 1540-ben jóváhagyott jezsuita rend irányította a pápai politikát. Ugyancsak ez a rend sugalmazta az ellenreformációt, amelyben számottevő szerepet játszott. III. Pál felújította és központosította az inkvizíciót, s egybehívta a tridenti zsinatot (1545–63); ennek feladata volt ellentámadást indítani Luther, Zwingli és Kálvin tanaival szemben, és az egyházat a kor megváltozott körülményeihez igazítania. IV. Pál (Giovanni Pietro Caraffa, 1555–59) tovább fejlesztette az inkvizíciót, kíméletlenül harcolt az új eszmei törekvésekkel szemben, sőt érdemes kardinálisokat is eretnekséggel vádolt. Az általa újból felállított tiltott könyvek jegyzékében a reneszánsz híres költeményei is szerepeltek (pl. Lodovico Ariosto [1447–1533] „Őrjöngő Roland" c. költői műve). A zsidókat ismét gettókba utasították, ahol sárga föveget kellett hordaniuk. Külpolitikailag IV. Pál nagyobb függetlenségre törekedett. Francia segítséggel igyekezett a spanyol túlerőtől – mely a pápaválasztást s ezzel a pápai politikát ténylegesen uralta – megszabadulni és Nápolyt megszerezni. A franciák visszavonulása után azonban tervét fel kellett adnia. Alba herceg spanyol katonái élén győztesként vonult be Rómába. A pápa halálakor (1559) a Colonnák, Orsinik, Cesarinik és Massinik felbújtására a néptömegek megrohanták az inkvizíció épületét, felgyújtották, ledöntötték a pápának már életében felállított szobrát, majd a tiarával díszített fejet végighurcolták Róma utcáin. V. Sixtus (Felice Peretti, 1584–90) befejezte az abszolút kormányzat kiépítését, újjászervezte a római Kúriát, új bíborosi kongregációkat alapított – és még kíméletlenebbül fosztogatta a népet. Uralkodása alatt a nép több ízben fellázadt. Halála után az 1559. évihez hasonló jelenetekre került sor: a tömeg megrohamozta a Quirinált és széttörte a pápa szobrát.

A 15. és 16. században egyes pápák ugyan támogatták a művészetet és a tudományt, s a humanizmus tekintetében felvilágosultnak bizonyultak (XIII. Gergely, 1572–85, szintén támogatta a tudományokat, kiigazította a Julián-naptárt [Gregorián-naptár], és új oktatási intézményeket létesített), a felháborodott néptömegek és a harmincéves háború okozta bizonytalan európai viszonyok láttán azonban VIII. Orbán (Maffeo Barberini, 1623–44) a vatikáni könyvtárat arzenállá alakította át, Tivoliban fegyvergyárat létesített, az Angyalvárat új mellvédekkel látta el, a pápai kerteket magas fallal zárta el a külvilágtól, jelentős hadsereget állított, és saját tervei szerint az antik bronzokból ágyúkat öntetett. Ez a pápa, aki magát inkább világi uralkodónak tekintette, és az egyesített Itália pártfogójaként lépett fel, önkényesen uralkodott. Időnként Franciaország oldalára állt, melynek segítségével az urbinói hercegséget megszerezte, azután támogatta Richelieu-t a Habsburgok elleni harcban. A polgárság újító vagy liberális tudományos törekvéseivel szemben a pápaság a 17. században is az inkvizíció legszigorúbb eszközeivel járt el. Rómában a leghírhedtebb inkvizíciós perek 1600-ban a Giordano Bruno, 1616-ban és 1633-ban a Galileo Galilei elleni perek voltak. Ebben

az időben hívták életre a propagandakongregációt is, amely a missziós tevékenységet szervezte és irányította.

Az Egyházi Állam hanyatlása és megszüntetése Napóleon bevonulásakor. A 18. század és a 19. század eleje

A 17. század második felében és az egész 18. században az Egyházi Államnak már nem volt említésre méltó gazdasági és politikai jelentősége, nem is beszélve egyházi tanainak ideológiai elmaradottságáról. A pápaság megint idegen hatalmak, elsősorban Spanyolország, Franciaország és Ausztria játékszerévé lett. A nemzeti egyházak önállóságra törekedtek. E folyamat kifejezői a gallikanizmus, a febronianizmus és a jozefinizmus. Az egyes országokban mindezek az irányzatok az állam egyházi ügyekbe való fokozott befolyásához kapcsolódtak, és gyengítették a pápaság nemzetközi helyzetét. A pápák reakciós és népellenes politikája nem kismértékben járult hozzá Itália hanyatlásához. Még a 18. század második felében is, amikor a gazdasági élet fellendült Itáliában, és létrejöttek az első centralizált manufaktúrák, az Egyházi Állam területe továbbra is elmaradott volt. A pápaság nemzetközi tekintélye is hanyatlásnak indult. Európa abszolutisztikus uralkodói igyekeztek a pápák befolyását országukban kikapcsolni. XIV. Benedek (Prospero Lambertini, 1740–58) és XIV. Kelemen (Vicenzo Antoni Ganganelli, 1769–74) végül is számot vetettek a megváltozott helyzettel. XIV. Benedek 1753-ban konkordátumot kötött Spanyolországgal, ebben legtöbb javadalmi jogáról lemondott. Más fejedelmekkel szemben hasonlóképpen járt el. Ezeket az engedményeket XIV. Kelemen megerősítette és kiterjesztette, sőt odáig ment, hogy a jezsuita rendet, melynek felszámolását a nápolyi, madridi és párizsi udvarok kérték, 1773-ban feloszlatta. Bár a felvilágosodás eszméi a római egyházi körök egy részére is átterjedtek, a teljes eszmei behatolás nem valósult meg. XIV. Kelemen utóda, VI. Pius (Angelo Braschi, 1775–99) megpróbált néhány reformot végrehajtani a mezőgazdaság és a pénzügyek terén (a pontini mocsarak kiszárítása, az anconai kikötő, a tranzitvámok megszüntetése), de ezek nagyon csekélyek voltak, későn is került rájuk sor.

A polgári forradalmak szele az Egyházi Államba is betört. A francia forradalmi csapatok könnyűszerrel elfoglalták az Egyházi Államot, majd a pápát engedményekre kényszerítették, hiszen a franciákat a lakosság felszabadítókként üdvözölte. A tolentinói békében (1797. febr. 19) VI. Pius kénytelen volt átengedni Franciaországnak Avignont és Venaissint, továbbá a bolognai és ferrarai tartományokat, az ún. legációkat, valamint Romagnát. A pápa elismerte Ancona megszállását, 15 millió frankot fizetett, és ígéretet tett az Egyházi Államban politikai vétség miatt üldözött vagy bebörtönzött személyek szabadon bocsátására. Ekkor Rómában is megmozdultak a köztársasági erők: a Rómába 1798 februárjában bevonult franciák védelme alatt kikiáltották a köztársaságot, és a Capitoliumon szabadságfát állítottak. Hét konzul vette át a hatalmat: VI. Piusnak el kellett hagynia Rómát, 1799-ben halt meg a franciaországi Valence-ben. Utódjának, VII. Piusnak (1800–23) megnyerésén fáradozott Napóleon Bonaparte, a Francia Köztársaság első konzula, ígéretekkel, fenyegetésekkel és erőszakos rendszabályokkal. 1801-ben VII. Pius konkordátumot kötött vele, amely az Egyházi Államot a tolentinói békének megfelelő határok között állította helyre, majd 1804-ben Franciaországba utazott, hogy Napóleont császárrá koronázza. Napóleon azonban egyre többet követelt, többek között a napóleoni törvénykönyvnek az Egyházi Államban való bevezetését, a francia nemzeti egyház autonómiájának elismerését (gallikanizmus), a szerzetesrendek feloszlatását és a pápa állandó franciaországi tartózkodását. Amikor a pápa ezeket megtagadta, Napóleon 1809-ben bekebelezte Franciaországba az Egyházi Állam még fennmaradt részét, s a pápának kizárólag csak palotáit és évi 2 millió frank járadékot hagyott meg. Pius kiátkozási bullával válaszolt, Napóleon pedig a pápa elfogatásával (1809) válaszolt vissza. Az „új konkordátumot", amelyet Napóleon 1813-ban formálisan kicsalt a pápából, s amely közvetve kimondta az Egyházi Államról való lemondást, Pius visszavonta, amikor a hadiszerencse Napóleon ellen fordult. 1814-ben az egyházfő visszatérhetett Rómába.

Az Egyházi Állam a „risorgimento" idején. Utolsó időszaka (1814–70)

Az Egyházi Állam Európában a klerikális-monarchista restauráció központja lett. Az inkvizíció, a jezsuita rend, a politikai cenzúra, a bárók uralma – minden visszatért. A francia uralom alatt bevezetett gazdasági, politikai és jogi reformokat eltörölték, s klerikális terrorral pótolták. 1815 elején már 737 eretnekségi vád feküdt a Szent Officium előtt. A restauráció XII. Leó (1823–30) és XVI. Gergely (1831–46) pápák alatt érte el tetőfokát. Csakhogy az egész Itáliára kiterjedő demokratikus és nemzeti mozgalom az Egyházi Államba is behatolt. 1820-tól kezdve ismételten zavargások és felkelések törtek ki a

félszigeten. 1831-ben a fenyegető forradalmat még sikerült osztrák csapatok segítségével elfojtani. IX. Pius (Giovanni Mastai-Ferretti, 1846–78) az 1848–49-es forradalom előestéjén néhány liberális reformot próbált bevezetni (liberális miniszterek megbízása, a cenzúra enyhítése, államtanács és városi magisztrátus, végül pedig minisztertanács alakítása), mindezzel azonban nem tudta a forradalmat megakadályozni. 1848 novemberében Gaetába menekült, ahol a nápolyi király védelmét kérte.

Az új választások alapján megalakult nemzetgyűlés 1849. febr. 9-én a pápa világi hatalmát megszűntnek nyilvánította, és kikiáltotta a Római Köztársaságot, ahogyan azt Garibaldi az első ülésen javasolta. A Róma kormányzását irányító triumvirátus lelke Mazzini volt, aki a fiatal köztársaság védelme és megszilárdítása érdekében élénk tevékenységet fejtett ki szociális, politikai és katonai téren. A népszerű Garibaldi a honvédelmet szervezte, s az első előretörésnél megverte a franciákat, majd a pápa oldalán álló nápolyi király csapatait is visszaszorította. 1849. júl. 3-án azonban városnak a francia túlerő előtt kapitulálnia kellett. Az Egyházi Állam északi részét osztrákok szállták meg. Július 14-én helyreállt a pápai uralom. Egy szeptember 12-én kiadott motu proprio, pápai leirat eltávolította az alkotmányos szabadság utolsó maradékát is. A pápa mindenesetre csak 1850 áprilisában tért vissza, majd ezután a francia megszálló hatalom oltalma alatt uralkodott. Az olasz nép joggal látta a pápa világi hatalmában nemzeti egységének ellenségét, nemzeti érdekeinek elárulását. Az 1859-es háború idején a tartományok újból felkeltek. 1860-ban kinyilvánították a pápától való elszakadásukat, és a piemonti csapatok bevonulása után az egységes Olaszország mellett döntöttek, a Piemonti dinasztiát ismerték el. IX. Pius, trónra lépésekor a liberálisok reménysége, a forradalom éveitől kezdve a liberalizmus ellen küzdött. Az 1864-ben kiadott „Quanta cura" c. enciklikájához kora 80 „tévedésének" felsorolását (syllabus errorum) fűzte, melyben többek között elítélte a racionalizmust, a vallási türelmességet, a liberalizmust s még élesebben a szocializmust és a kommunizmust. Nyolcvanadik tévedésként a következőt említi: a pápa meg tudna békülni és meg is kellene neki békülnie a haladással, a liberalizmussal és a modern kultúrával. Az I. vatikáni zsinaton (1869. dec. 8 – 1870. okt. 20) azután IX. Pius az eleinte erős ellenzékkel szemben keresztülvitte a pápai csalhatatlanság dogmáját (júl. 18), mely a pápai egyeduralom győzelmének alapja lett a római egyházban, röviddel azelőtt, hogy a pápaság elvesztette volna államterületét. Amikor az 1870–71. évi francia–porosz háború alatt a francia csapatokat kivonták Rómából, II. Viktor Emánuel olasz király csapatai 1870. szept. 20-án megszállták Rómát, s az egyesített Olaszország fővárosává nyilvánították. Róma lakossága a pápával szemben az októberi népszavazáson szinte egyhangúlag az olasz nemzethez tartozónak vallotta magát. Ezzel befejeződött Olaszország egyesítése. Az 1871. máj. 3-i garanciatörvény biztosította a pápa szuverenitását és vallási hatalmának szabad gyakorlását. A Vatikán, a Laterán és Castel Gandolfo területenkívüli haszonélvezetre megmaradtak a pápának. Palotái, udvartartása és diplomatái fenntartására az olasz kormány évi 3,25 millió lírás dotációt ajánlott fel, ezt azonban Pius elhárította.

A pápa az Egyházi Állam nélkül. A Vatikán a kapitalizmus és az imperializmus korában (1870–1929)

Hat évtized alatt döntő változások történtek a Kúriában. XIII. Leóval (Gioacchino Pecci, 1878–1903) kezdődött a Vatikán alkalmazkodása a kapitalizmus és az imperializmus viszonyaihoz, mind gazdasági, mind pedig politikai és ideológiai téren. 1880-ban megalakult a Banco di Roma, amelyet hamarosan más gazdasági intézmények követtek. Ezzel kezdődött a Vatikán tőkés alapon irányított kiterjedt pénzügyi politikája. A Vatikán nagyvállalkozó, majd végül szinte különleges és hatalmas imperialista konszern lett. Már a 19. század végén a vatikáni tőke ellenőrizte Rómában az építőipart, a szállítást, a vízszolgáltatást, a világítást és a malmokat. XIII. Leó 15 millió frankot kitevő szerény „kincset" hagyott hátra. A 20. század elejétől, az olasz imperializmus terjeszkedésével karöltve, a vatikáni tőke számos országba behatolt, különösen a Földközi-tenger vidékén (a Banco di Roma 1902-ben fiókot nyit Párizsban, 1904-ben Alexandriában, 1911-ben Isztambulban). Hivatalos adatok szerint 1928-ban a Vatikán évi bevételei kb. 180 millió lírát tettek ki. A politika terén XIII. Leó élénk diplomáciai tevékenységet fejtett ki, ezzel igyekezett az egyes hatalmak közötti ellentéteket kihasználni, azokból előnyöket kovácsolni. Megegyezett Bismarckkal, s véget vetett a „kultúrharcnak" (1879). A hármas szövetség megkötése és megújítása után (1882 és 1887) a pápa ismét Franciaország felé fordult, s 1887-ben Rampolla bíborost hívta meg államtitkárnak, aki az orosz–francia szövetség javára eszközölt változtatást a diplomáciai irányvonalban. Leó ellenezte a militarizmust, a fegyverkezési hajszát, és a béke, valamint egy nemzetközi választott bíróság mellett foglalt állást. Ideológiai téren alkalmazkodása abban nyilvánult meg,

hogy a katolicizmus és az újkori kultúra közötti megbékélés útját egyengette. Aquinói Tamás filozófiáját egy szocialistaellenes egységfront ideológiájaként magasztalta, és a papok képzésében kötelezővé tette (Aeterni patris enciklika, 1879). Híres enciklikájában, a „Rerum Novarum"-ban (1891) a társadalom kérdéseivel foglalkozott, és kidolgozta a katolikus társadalmi tant, melyet szembehelyezett a marxizmussal.

1917 a Vatikán számára is annyiban új korszakot nyitott, hogy törekvései a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányai és azok más országokra gyakorolt hatásának megsemmisítésére irányultak. A Vatikán az antikommunizmus és számos, a Szovjetunió, valamint a kommunista és munkáspártok ellen irányuló akció ideológiai központja lett. Ezért közeledett a Vatikán a fasizmushoz húzó és a nyíltan fasiszta államokhoz is. Támogatta az olasz, spanyol, portugál és részben a német diktátorokat. XI. Pius (Achille Ratti, 1922–1939) Mussolinit a „gondviselés küldöttének" nevezte.

Az 1926-ban megkezdett tárgyalások 1929. febr. 11-én három szerződés megkötéséhez vezettek (lateráni szerződések), amelyek értelmében az Egyházi Állam majdnem hatvan évi megszakítás után, törpeállam formájában ugyan, de feltámadt a Vatikánvárosban, Olaszországgal az egyházra nézve kedvező konkordátumot kötött és ez a Szentszéknek 3,3 milliárd líra kártalanítási összeget hozott.

A Vatikán antikommunista tevékenysége. A Vatikán a fasizmus korszakában (1930–1945)

1930-ban az „Osservatore Romano", a Vatikán hivatalos lapja meghirdette a „bolsevizmus elleni keresztes hadjárat" jelszavát. Hitlerrel 1933. júl. 2-án kötött a Vatikán konkordátumot, melynek titkos függelékében a papok és papnövendékek általános hadkötelezettségének kérdését már az általános mozgósítás esetére is rendezték. Etiópia lerohanását 1935 októberében az olasz püspöki kar nagyobbik része nyíltan támogatta anélkül, hogy az ellen a pápa felemelte volna szavát. Ő maga az 1936. évi békediktátumot hathatós hozzájárulásnak és „Európa, valamint a világ igaz békéje előjátékának" nevezte. Nem sokkal ezután Franco diktátort is ünnepélyesen köszöntötte a pápa abban a reményben, hogy visszaállítja Spanyolországban „a régi keresztény hagyományokat". A Vatikán további magatartása a német fasizmussal szemben ellentmondásos volt. A pápa egyrészt számos jegyzékben (csupán 1933–37 között 50 alkalommal) tiltakozott a birodalmi kormány és a pártszervek intézkedései ellen, amelyek az egyházi szervezetek szétzúzására és az egyház cselekvési szabadságának szűkítésére irányultak Németországban; másrészt az egyház erkölcsi hatalmát éppenséggel partnerként ajánlotta fel „a kommunizmus és kísérő tünetei elleni harcban". A kommunistákkal szemben alkalmazott terror, a koncentrációs táborok, a zsidóüldözések és a demokratikus jogok megszüntetése láttán a pápaság általában hallgatott. XII. Pius (Eugenio Pacelli, 1939–58), aki 1920-tól nuncius volt Berlinben, majd 1930-tól XI. Pius bíboros államtitkáraként messzemenően meghatározta a Vatikán külpolitikáját, ugyancsak ragaszkodott a kommunistaellenes álláspontho, és a fasiszta államokban – a fasiszta Németországgal szemben tanúsított komoly fenntartások ellenére – a kommunizmus, de különösen a Szovjetunió elleni védőbástyát látta. Amikor a hitleristák megtámadták a Szovjetuniót, a Vatikán igyekezett megállapodást létrehozni katolikus misszionáriusok működéséről a megszállt területeken. Amikor a Vatikán felfigyelt a tengelyhatalmak közeledő vereségére, elfordult Németországtól, s újból a nyugati hatalmak felé kezdett orientálódni. A kommunizmus európai és itáliai győzelmétől való rettegésében a pápa minden kapcsolatot elhárított a Szovjetunióval, bár a szovjet kormány tett ilyen értelmű ajánlatokat. A náci vezetőknek az emberiség ellen elkövetett bűnei, különösen pedig az európai zsidók elpusztítása ellen XII. Pius sohasem emelte fel hangját.

A Vatikán a második világháború után

A Vatikán politikáját a háborút követő első évtizedben ugyanaz a pápa határozta meg, aki a fasiszta államokkal való átmeneti szövetséget képviselte; ez a politika többek között a NATO erkölcsi támogatására is kiterjedt. Folytatódott a római Kúriának és a főpapságnak már a háborút megelőzően megkezdett „nemzetközivé" tétele. Megszűnt az olasz többség a bíborosi kollégiumban. Először Ázsiában, majd Afrikában egyre több püspököt neveztek ki az ottani országok saját klérusából. A gyarmati uralom összeomlása és a növekvő felszabadító mozgalmak következtében a Vatikán új missziós politika bevezetésére kényszerült, amely az érdekelt országok saját hierarchiával rendelkező klérusának mielőbbi kiépítésére, a világiaknak az Actio Catholica elvei alapján történő mozgósítására és a hittérítők tevékenységének a fejlesztési segéllyel való összekapcsolására irányult. XII. Pius továbbra is nyíltan kommunistaellenes álláspontot képviselt, és elutasított minden tárgyalást és kapcsolatot a

szocialista országok képviselőivel. Egy 1949-ben kiadott dekrétum megtiltotta, hogy Olaszországban a kommunista és munkáspártokat bármi módon segítsék és támogassák. 1950-ben a Szent Officium intelmet bocsátott ki, mely megtiltotta a szülőknek, hogy gyermekeik „kommunista ifjúsági szövetségek tagjai legyenek vagy ilyen szervezetek rendezvényein részt vegyenek". XII. Pius alatt a Vatikán diplomáciai vonalon is élénk tevékenységet fejtett ki a NATO javára. Belpolitikai téren XII. Pius támogatta az egyház tanainak, életének és szervezetének mindazokat az elveit, amelyeket az általa vezetett és a békés egymás mellett élést elutasító egyházi vezetőkből álló csoport alkalmasnak talált a hidegháború és a szocialista országokban kifejtett ellenforradalmi tevékenység céljaira.

A kapitalizmus általános válságának újabb szakasza, melynek tünetei a katolikus táborban is komoly méreteket öltöttek, főleg pedig a szocializmus győzelme több európai és ázsiai országban – a Vatikán stratégiájának megváltoztatásához vezetett. Ezt a stratégiát XII. Pius utóda, XXIII. János (Angelo Giuseppe Roncalli, 1958–63) valósította meg. Az új vonalat a Kúrián belülről is, azon kívül is támadták. A pápa ugyanis kerülte a nyilvános kommunistaellenes kijelentéseket, a szocialista országok képviselőivel kapcsolatokat keresett, határozottan kiállt a béke mellett, feloldotta azt a tilalmat, hogy bizonyos kérdésekben, pl. a béke biztosítása és a szociális viszonyok javítása terén a katolikusok a kommunistákkal együtt haladjanak, továbbá nyilvánosan és határozottan az általános leszerelés mellett foglalt állást. Felhívta a katolikusokat, hogy „vizsgálják meg tárgyilagosan és önzetlenül a másik oldal véleményét, és álljanak készen arra, hogy egyesült erővel megteremtsék azt, ami természeténél fogva jó vagy jóra használható fel". („Pacem in terris" pápai körlevél, 1963). A második, XXIII. János által egybehívott vatikáni zsinatnak, melyet első szakaszában vezetett, meg kellett valósítania az egyház alkalmazkodását a szocializmus és a nemzeti felszabadító mozgalmak győzelme folytán előállott helyzethez az egyházi tanok és gyakorlat minden területén, hogy áthidalják a katolicizmus belső válságát, megerősítsék az egyház csökkenő befolyását a hívekre, más vallásokra, s a keresztény egyházak egyesülését előkészítsék legalább az akcióbázis szintjén. Ezért állott a tanácskozások központjában az egyházi tanok nemzetközivé tétele, demokratizálása és aktivizálása, továbbá a római egyháznak más valiásokhoz és egyházakhoz valamint a „világhoz" fűződő kapcsolatainak kérdései. XXIII. János utóda, VI. Pál (Giovanni Baptista Montini) első nyilatkozataiban elődje politikáját vallotta magáénak. Befejezte a zsinatot, tovább erősítette a bíborosok kollégiumának nemzetközivé tételét, kapcsolatokat keresett más vallási irányzatok és egyházak képviselőivel, és első alkalommal utazott külföldre. VI. Pál járt Jeruzsálemben (1964. január), Indiában (1964. december), Kolumbiában (1968), Ugandában (1969) és az Egyesült Államokban, ahol 1965. október 4-én az ENSZ Közgyűlése előtt a nemzetek egyenjogúságáról, a béke és a leszerelés kérdéseiről beszélt, s ezzel első alkalommal lépett a világpolitika színterére, amit a pápaság tekintélyének növelésére használt fel.

Időrendi táblázat

754–56	Pipin nagy területeket adományoz a pápának. Az Egyházi Állam létrejötte.
8. sz. közepe	Az első nagy okmányhamisítás a pápaság világi uralma érdekében Constantinus soha meg nem történt adományozásáról.
800	III. Leó császárrá koronázza Nagy Károlyt. A nyugat-római császári méltóság felújítása.
1073–85	VII. Gergely pápa. A császár és a pápa közötti invesztitúraharc kezdete.
1115	Toszkánai Matild grófnő halála. V. Henrik császár ráteszi kezét a birtokokra, melyeket a grófnő a pápára hagyott.
1198–1216	III. Ince, II. Frigyes császár gyámja; a pápaság világuralmi igényei, az Egyházi Állam átszervezése.
1201	A neussi egyezmény; IV. Ottó elismeri a pápa területi követeléseit; az Egyházi Államnak a Német-római Birodalom közép-itáliai területeiből való kiterjesztését II. Frigyes 1213-ban megerősíti.
1227–50	A pápaság és II. Frigyes közötti harcok. Az Egyházi Állam időszakos megszállása.
1294–1303	VIII. Bonifác; a Camera Apostolica felállítása. A pápaság harca a francia királlyal. Unam sanctam bulla.
1304–14	V. Kelemen.
1309–77	Avignoni száműzetés („babiloni fogság").
1347, 1354	Népfelkelés Rómában Cola di Rienzi vezetésével. A Római Köztársaság kikiáltása.

1354–61	Albornoz bíboros helyreállítja az Egyházi Államot.
1417–31	V. Márton, az Egyházi Állam megújítója.
1434	Népfelkelés Rómában, a köztársaság kikiáltása (máj. 29).
1438–45	Egyesülési zsinat Ferrarában és Firenzében.
1492–1503	VI. Sándor (Rodrigo Borgia), a világot felosztja a spanyol és a portugál király között.
1503–13	II. Gyula (Giuliano della Rovere), reneszánsz pápa, az újkori Egyházi Állam alapítója.
1513–21	X. Leó (Giovanni Medici); két fivére Firenzében uralkodik; unokaöccse, Lorenzo, Urbino hercege, az utóbbi lánya, Katalin, 1535-ben feleségül megy II. Henrik francia királyhoz.
1534–49	III. Pál. (Alessandro Farnese) az inkvizíció felújítása és központosítása; a jezsuita rend megerősítése (1540); a tridenti zsinat egybehívása (1545–63).
1572–85	XIII. Gergely 1582-ben bevezeti a Gergely-naptárt.
1585–90	V. Sixtus (Felice Peretti) az Egyházi Állam újjászervezője.
1600	Giordano Bruno kivégzése Rómában.
1616, 1633	A Galileo Galilei elleni perek Rómában.
1740–58	XIV. Benedek (Prospero Lambertini) a tudományok támogatója.
1773	XIV. Kelemen megszünteti a jezsuita rendet.
1798	Köztársasági felkelés Rómában, a köztársaság kikiáltása.
1809	Napóleon megszünteti az Egyházi Államot.
1814–15	Az Egyházi Állam és a jezsuita rend visszaállítása.
1830–31	Forradalmi felkelések az Egyházi Államban.
1846–78	IX. Pius (Giovanni Mastai-Ferretti).
1846	IX. Pius első állásfoglalása az „elátkozandó ún. kommunista tanok" ellen.
1849	A Római Köztársaság kikiáltása (febr. 9). Francia csapatok szállják meg Rómát (júl. 3). A forradalom leverése (aug.).
1860	Az Egyházi Állam Rómára és a város körüli területre korlátozódik.
1869–70	Az I. Vatikáni Zsinat: a csalhatatlanság dogmájának kinyilatkoztatása.
1870	A francia csapatok elhagyják Rómát, a várost fővárosként bekebelezik az Olasz Királyságba, az Egyházi Állam megszűnése.
1871	Garanciatörvény (máj. 13).
1878–1903	XIII. Leó (Gioacchino Pecci).
1878	XIII. Leó körlevele („Quod Apostolici muneris") a „pusztító ragály"-nak nevezett kommunizmus ellen (dec. 28).
1891	A „Rerum Novarum" enciklika; a kommunizmus elítélése és XIII. Leó katolikus társadalmi tanának kifejtése (máj. 15).
1903–14	X. Pius (Giuseppe Sarto); a franciapárti Rampolla bíboros államtitkár megválasztását osztrák vétó akadályozza meg.
1918	Diplomáciai kapcsolatok az ellenforradalmár Gyenyikin- és Kolcsak-kormányokkal.
1922–1939	XI. Pius (Achille Ratti).
1929	Lateráni szerződések (febr. 11).
1930	A Vatikán kiadja a kommunizmus elleni keresztes hadjárat jelszavát (márc. 19).
1931	A „Quadragesimo anno" enciklika kibocsátása a „Rerum Novarum" körlevél 40. évfordulójára.
1937	A „Divini Redemptoris" enciklika elítéli az „istentagadó kommunizmust" (márc. 19).
1939–58	XII. Pius (Eugenio Pacelli).
1947	A lateráni szerződések bekerülnek az Olasz Köztársaság új alkotmányába.
1949–50	Dekrétum és figyelmeztetés kibocsátása, mely az olasz katolikusok számára megtilt minden együttműködést a kommunistákkal és kommunista szervezetekkel. A II. vatikáni zsinat (1962–65) után az 1959-ben megújított dekrétumnak Ottaviani bíboros, a hittételek kongregációjának titkára sajtó-interjúban (1966) új értelmezést adott; valamennyi kommunista párthoz való puszta tartozás nem esik kiközösítés alá, sem a párttal való együttműködés, továbbá szocialista vagy kommunista képviselő megválasztása; a kiközösítés csak azokra vonatkozik, akik kifejezetten a dialektikus materializmus híveinek vallják magukat.
1958–63	XXIII. János (Angelo Giuseppe Roncalli).
1960	Az UNESCO által a „különleges kultúrjavak védelméről vezetett Nemzetközi

Jegyzékbe" történt felvétel értelmében a Vatikánt háború esetére védett területté nyilvánítják.

1961 A „Mater et magistra" enciklika, a „Rerum Novarum" kibocsátásának 70. évfordulójára.

1962–65 A II. Vatikáni Zsinat.

1963 A „Pacem in terris" enciklika (ápr. 11). VI. Pál (Giovanni Baptista Montini) megválasztása (jún. 21).

1965 VI. Pál békeszózata az ENSZ Közgyűlése előtt (okt. 4).

1968 A Kúria átfogó reformja („De Romana Curia" apostoli alkotmány; jan. 1).

Annate: évjáradék, melyet a Kúriának az egyházi javadalmak adományozása után kellett leróni. Általában a javadalom első éves bevételének felét tette ki. A német földről érkező évjáradékok összege 1317–1320 között kb. 16 000 akkori itáliai forintot tett ki.

Bíboros (kardinális): a legmagasabb katolikus méltóság a pápa után; a pápa mellett a bíborosi kollégium az egyház legmagasabb szintű testülete; kúriai bíborosok: Rómában székelő bíborosok elnevezése, akik kizárólag vagy legnagyobbrészt az Egyház és a Vatikán irányítását végzik a Kúria hivatalaiban, amíg a többiek saját országukban érsekként (metropolita) tevékenykednek.

Bíborosi kongregációk: a római Kúria bíborosok által vezetett „szakminisztériumai", melyek élén egy-egy bíboros prefektus áll: 1. a hittételek kongregációja (korábban Szent Officium); 2. a keleti egyházak kongregációja; 3. a püspökök kongregációja (korábban konzisztóriumi kongregáció); 4. a szentségek kongregációja; 5. az istentiszteleti kérdésekkel foglalkozó kongregáció (korábban: szertartások kongregációja); 6. a boldoggá- és szenttéavatási perek kongregációja; 7. a klérus (korábban a zsinat) kongregációja; 8. a szerzetesrendek és világi intézmények kongregációja; 9. a katolikus oktatás kongregációja; 10. a népek evangelizálásának, ill. a hitterjesztés kongregációja.

Bonifác, VIII. (Benedetto Gaetani): pápa 1294-től; élt kb. 1235–1303; Unam Sanctam bullája tette híressé (1302), melyben az egyedül üdvözítő egyház tézisét hirdette; a vallási és világi kard (azaz hatalom) az egyház kezében van; bár a világi hatalmat a királyok és katonák birtokolják, de a papok parancsára gyakorolják. Minden emberi lény a pápa alattvalója. A IV. Fülöp francia király elleni harcban Bonifác alulmaradt, miután rajtaütöttek, és fogságba ejtették.

Constantinus-féle adományozás: egyházi okmányhamisítás a 8. század közepén, mely szerint Constantinus császár a pápának császári hatalmat adott volna, s reá ruházta volna a Róma és egész Itália feletti uralmat. Ezzel a hamisítással akartak érvényt szerezni a pápa uralmi igényeinek a frank uralkodókkal szemben. Először 777-ben I. Hadrianus használta ki. Az ún. pseudo-(ál) izidori gyűjteménybe vették fel. A 15. században Nicolaus von Kues és Lorenzo Valla kimutatták, hogy az okmány hamisítvány.

Ecclesiológia: egyháztan; a szentháromság, a krisztológia, a Mária-kultusz és a szentségek tana mellett a katolikus teológia lényeges része; a katolikus egyház, különösen pedig a pápa és a főpapság uralmi igényeinek elméleti alátámasztására szolgál.

Exarchátus: azoknak az itáliai területeknek az elnevezése, melyek a 6–8. században a bizánci császárok uralma alatt álltak, és császári helytartók, exarchák igazgatták. Eredetileg Róma, Romagna, az Adria partja Riminitől Anconáig, Velence, Genova és Dél-Itália tartoztak hozzá. Az exarchák székhelye Ravenna volt. A longobárdok elleni harcokban e területek csökkentek, és a Pipin frank király által történt adományozással a pápához kerültek.

Febronianizmus: nemzeti egyházi irányzat Németországban, melyet Febronius (a trieri címzetes püspök, Johann Nikolaus v. Hontheim – 1701–1790 – írói álneve) fejtett ki műveiben; a gallikanizmushoz hasonlóan a pápai teljhatalom ellen irányult, s azt a zsinatoknak kívánta alárendelni.

Gallikanizmus: Szép Fülöp idejében jelentkező irányzat, célja, hogy a francia katolikus egyházat a pápától lehetőleg független nemzeti egyházzá alakítsa át; az ún. gallikán szabadság a francia egyház jogai a pápával szemben; többször is megszövegezték, pl. 1682-ben a Jacques Bénigne Bossuet által összeállított és a párizsi zsinaton „A francia klérus nyilatkozata" néven elfogadott szövegben, ez „gallikán cikkely" néven ismeretes.

Gergely-naptár: az 1582-ben XIII. Gergely által kiigazított Julián-naptár, mely a napévhez viszonyított, 10 napra megnövekedett különbözetet azzal egyenlítette ki, hogy 1582. okt. 4. után közvetlenül okt. 15. következett, átállította a szökőévet (mindazok az évek, melyek sorszáma százzal igen, de 400-zal nem osztható, megszűntek szökőévek lenni, így pl. 1700, 1800, 1900, 2100 stb.). E javított naptár szerint csak 3000 év múlva válik esedékessé újabb egynapos kiigazítás. A nem katolikusok csak később vették át.

Gyula, II. (Giuliano della Rovere): pápa 1503-tól; 1443–1513; a legjelentősebb reneszánsz pápa,

az újkori Egyházi Állam alapítója; elűzte Cesare Borgiát, visszahódította az Egyházi Államnak Bolognát, Perugiát és más területeket; uralkodása alatt kezdődött a Szent Péter-templom átépítése (Bramante tervei szerint), továbbá a vatikáni palota berendezése (Raffaello falfreskói a stanzákban, Michelangelo freskói a Sixtusi kápolnában).

Hitszakadás (szkizma): a nagy nyugati szkizma az egyházi egység megbomlása volt. A pápák avignoni fogságához kapcsolódott, amikor a Rómában megválasztott VI. Orbán vonakodott visszatérni Franciaországba; az emiatt elégedetlen francia bíborosok 1378. szept. 20-án ellenpápát választottak VII. Kelemen személyében, aki visszahelyezte székhelyét Avignonba, jogait Franciaország, Spanyolország és Skócia elismerte. Ettől kezdve a konstanzi zsinatig (1414–18) két, sőt végül három pápa állt szemben egymással. E szakadásban az európai államoknak a pápai trón birtoklásáért folyó harca jutott kifejezésre.

Ince, III. (Lothario dei Conti): pápa 1198-tól; élt kb. 1160-tól 1216-ig; a pápaság világuralmi törekvéseinek egyik legjelentősebb képviselője, általános egyházi reformot készített elő (IV. lateráni zsinat, 1215); keresztes hadjáratra vonatkozó tervek, eretnekség elleni harc (albigensek elleni háború, 1209), az inkvizíció támogatása és a kolduló rendek jellemzik uralkodását, melynek ideje alatt a pápaság elérte hatalmának csúcspontját. III. Ince II. Frigyes császár gyámja volt.

János, XXIII. (Angelo Giuseppe Roncalli): pápa 1958-tól; 1881–1963; megváltoztatta a Vatikán stratégiáját a kommunizmussal és a szocialista országokkal szemben, a béke hívének vallotta magát, kapcsolatokat tartott fenn szocialista országok államférfiaival; igyekezett az egyházat a kapitalizmus általános válságának újabb szakaszában a megváltozott viszonyokhoz igazítani, evégett összehívta a II. vatikáni zsinatot.

Konkordátum (megegyezés): szerződés a Szentszék és valamely állam között, amely a két fél közötti kapcsolatokat szabályozza, pl. az állam egyházi célokra szolgáló pénzbeli juttatásait, az egyházi magániskolák fenntartásához fűződő jogát, a fegyveres erőkhöz tartozók „gondozását" tábori lelkészek bevonásával, a papság szolgálati kötelezettségének szabályozását, az egyházi szövetségeket. Az egyház a konkordátumok révén igyekezett olyan jogokat biztosítani magának, amelyek befolyását biztosítják és erősítik. A Vatikán 1933-ban a hitleri Németországgal, 1953-ben pedig Franco Spanyolországával is kötött konkordátumot.

Kúria (Curia Romana, római vagy pápai Kúria): kormányzó szerv, mellyel a pápa az egyházat és az Egyházi Államot irányítja. Az 1968. jan. 1-i reform óta a következő intézmények tartoznak hozzá: 1. államtitkárság vagy pápai titkárság. 2. Közügyek Tanácsa; mindkettőt a bíboros államtitkár vezeti (1969-től Jean Villot). 3. Az államtitkársághoz tartoznak: *a)* a pápai hivatalok, köztük az Apostoli Szentszék jószágkormányzósága és a pápai kancellária; *b)* a három titkárság: a keresztény egység, a nem keresztények és a nem hivők titkársága; *c)* a zsinatot követő intézmények, mint a laikusok (világiak) tanácsa és a „Justitia et pax" pápai tanulmányi bizottság. 4. A tíz bíborosi kongregációt is a bíboros államtitkár vezeti „miniszterelnöki" minőségben. 5. Közvetlenül a pápa alá tartoznak: *a)* a bíróságok: a penitenciárium, a Rota és a Secura a közigazgatási bírósággal; *b)* a római püspökség (melynek püspöke maga a pápa) vezetésével megbízott fővikárius; *c)* az Egyházi Állam kormányzója, aki a pápa helytartójaként működik. 6. 1965. szept. 15-én VI. Pál az egyházvezetés új, „demokratikus" szerveként létrehozta a püspöki zsinatot, melynek döntéseit azonban a pápának kell jóváhagynia; e zsinatnak 146 tagja van, közülük 19 a római Kúria hivatalainak vezetője, a nemzeti, ill. regionális püspöki konferenciák elnökei, három rend főgenerálisa, a keleti egyházak 6 metropolitája, 6 patriárka.

Leó pápák: 1. X. Leó (Giovanni Medici), pápa 1513-tól; 1475–1521; reneszánsz pápa, aki sok tudóst és művészt vonzott udvarába, helyreállította a római egyetemet, és saját kollégiumot hozott létre görög írók műveinek kiadására. Uralkodása az olasz művészetek és tudományok virágkora. Igyekezett családját Közép- és Észak-Itália vezető fejedelmi hatalmává tenni. A bűnbocsátólevelek (búcsúlevelek), melyek eladását a Péter-templom befejezésének finanszírozására minden országban engedélyezte, az első indítékot adták Németországban Luther tiltakozásához. 2. XIII. Leó (Gioacchino Pecci), pápa 1878-tól; 1810–1903; végrehajtotta az egyháznak a kapitalizmus, ill. az imperializmus viszonyaihoz való igazodását; a liberalizmus és a szocializmus ellen fordult; „Rerum Novarum" c. enciklikájában első ízben nyúlt a szociális kérdéshez, és katolikus társadalmi tant alakított ki; megszilárdította a katolikus egyház nemzetközi tekintélyét; 1885-ben Németország és Spanyolország felkérésére választott bíróként szerepelt a Karolina-szigetek birtoklásának kérdésében.

Miklós, I.: pápa 858–67 között; az ő révén vált a Karoling birodalmi egyházból pápai egyház; uralkodása alatt történt először ideiglenes szakadás a keleti és a római egyház között.

Pál pápák: 1. III. Pál (Alessandro Farnese), pápa 1534-től; 1468–1549; támogatta az ellenreformációt, összehívta a tridenti zsinatot (1545).

2. IV. Pál (Giovanni Pietro Caraffa), pápa 1555-től; 1476–1559; a theatinus-rend alapítója, támogatta az ellenreformációt, megreformálta a Kúriát, és kiépítette az inkvizíciót; szoros kapcsolatot létesített Franciaországgal, s emiatt a Spanyolországgal való háború veszélyének tette ki magát; halála után a nép megrohamozta az inkvizíció palotáját, és lerombolta a szobrát.

Pentapolis: az „öt város" területe: Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia, Ancona; a 8. században még bizánci birtok Itáliában, később az Egyházi Állam része.

Péterfillér: ezüstérme, amelyet a középkorban minden angol, dán, lengyel, svéd, norvég és izlandi családnak fizetnie kellett a római Kúria számára.

Pius pápák: 1. II. Pius (Enea Silvio Piccolomini), pápa 1458-tól; 1405–64; humanista, több földrajzi, történelmi, etnográfiai, retorikai és költői mű, valamint önéletrajz szerzője; többek között történetírója és a negyvenes évek elején titkára volt III. Frigyes császárnak, akitől költői koronát is kapott; megírta Csehország és a bázeli zsinat történetét. Hátrahagyott egy befejezetlen kozmográfiát az egész akkor ismert világ leírását történelmi adatokkal, melynek csak az első része, „Ázsia" készült el. Uralkodásának utolsó éveit a törökök elleni keresztes hadjárat előkészítésének szentelte. II. Mohamedhez intézett levelében megtérésre szólította fel a törököket, és támogatását ígérte nekik. 2. IX. Pius (Giovanni Mastai-Ferretti), pápa 1846-tól; 1792–1878; a leghosszabban uralkodó pápa; 1848–49 után a restauráció és a reakció pápai képviselője; 29 új érsekséget, 132 püspökséget, 33 apostoli vikariátust és 15 apostoli prefektúrát létesített; 1854-ben kihirdette a Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló hittételt, 1864-ben sillabuszt adott ki az akkori idők mindenfajta „tévtanának" elítéléséről, megnyitotta 1869-ben az I. vatikáni zsinatot, és 1870. júl. 14-én kihirdette a pápa „ex cathedra" tévedhetetlenségét, tehát amikor „hivatalának gyakorlásában minden keresztények pásztora és tanítójaként legfelsőbb apostoli hivatali hatalmánál fogva véglegesen dönt a hit vagy erkölcs tárgyában, az egész egyháznak e döntéshez kell tartania magát" (csalhatatlansági hittétel). 3. XII. Pius (Eugenio Pacelli), pápa 1939-58; 1876–1958; kommunistaellenes politikát folytatott, és a békés egymás mellett élés ellenfele volt; támogatta a fasiszta államokat; nem tiltakozott a fasizmus rémtettei ellen; nemzetközivé tette a bíborosi kollégiumot, és lépéseket tett a missziós területek önállósítása, valamint a helyi papság létrehozása érdekében; növekvő mértékben fordult az Egyesült Államok felé.

Római fejedelemség: Róma és környékének területe (Latium); 571-ig a ravennai bizánci exarchák alá tartozott, majd az Egyházi Állam magjává vált.

Sixtus pápák: 1. IV. Sixtus (Francesco della Rovere), pápa 1471-től; 1414–84; szegény halász fia, a ferences rend generálisa; igen tevékeny pápa, keresztes hadjáratot szervezett, támogatta a koldulórendeket és a Mária-kultuszt; hírhedt volt nepotizmusáról. Róla nevezték el a Sixtusi kápolnát. 2. V. Sixtus (Felice Peretti), pápa 1585-től; 1521–90; ferences szerzetes; főműve a pápai Kúria újjászervezése volt, amelynek ő adta meg modern formáját.

Szent officium: a bíborosok kongregációja, 1542-ben létesült az 1229-ben bevezetett és mindenki által gyűlölt egyetemes római inkvizíció felváltására; 1917-ben a feloszlatott index-kongregáció feladatát is átvette. A kongregáció feladatai: küzdeni az eretnekségek ellen és minden olyasmit, ami a hitre káros, távoltartani a hivőktől; ide tartoznak nemcsak az összes materialista-ateista művek, hanem azok is, melyek keresztény szempontból íródtak, de eltérnek a katolikus dogmáktól. 1965. dec. 7-én új elnevezést (hittételek kongregációja) és új szabályzatot kapott, melynek értelmében pl. senki sem ítélhető el anélkül, hogy lehetőséget ne kapjon a védekezésre. Eddig az ítélet kimondására a vádlott előzetes meghallgatása nélkül került sor.

Vatikán: a Vatikán területenkívüliséget élvező részei a Péter-bazilikán kívül az apostoli palota (Vatikáni Palota, vatikáni könyvtár, múzeumok és galériák, Sixtusi kápolna, rádióállomás, posta, pályaudvar és csillagvizsgáló; a tulajdonképpeni Vatikánvároson kívül hozzá tartozik még Róma város területén 13 további épület, pl. a Lateráni Palota, a Fide Propaganda épülete, a Castel Gandolfó-i pápai nyaraló és több bazilika (Santa Maria Maggiore, San Giovanni in Laterano, San Paolo stb.). Államformája: alkotmányos monarchia; végső fokon a pápa rendelkezik minden hatalommal, ezenkívül az egyház feje, csalhatatlan a hit és erkölcs kérdéseiben, alattvalói lelkiismeretét irányítja, és mint a katolikus világegyház feje (Szentszék), annak szellemi vezetője, jogosult a legmagasabb méltóságok adományozására, valamint e méltóságokkal járó hivatalok legmagasabb szervezeti vezetésére szóló megbízásokra (ld. Kúria). A katolikus egyházhoz mintegy 485 millió ember tartozik, ezeknek kb. a fele európai, negyede dél-amerikai, kb. 40 millió ázsiai és kb. 30 millió afrikai. A Szentszék mellé rendelt diplomáciai testület mintegy 70 nagykövetből, legátusból, ill. ügyvivőből áll.

Dr. H. Mohr

Venezuela

Venezuela, Venezuelai Köztársaság (República de Venezuela); szövetségi köztársaság Dél-Amerika északi részén; partjai előtt mintegy 70 sziget terül el a Karib-tengerben (a legnagyobb Margarita); területe: 912 050 km²; lakossága (1970): 10,3 millió; fővárosa: Caracas; közigazgatásilag 20 szövetségi államra, 2 szövetségi területre és 1 szövetségi kerületre oszlik; hivatalos nyelve a spanyol.

A Kolumbusz előtti idők

A spanyol hódítás előtti időben Venezuelát nyugati határáig aravak törzsek (kaketiók, paraujanók, guinauk, javiterók stb.) lakták, akiket karib törzsek (kumanágotók, csajmák, gujakriuk stb.) szorították ki a keleti vidékről. Emellett az egész területen éltek kisebb nyelvcsaládokhoz tartozó törzsek is: nyugaton az otomakik, jarurók, kajbók, szálibák, az Orinoco torkolatánál a guaraunók stb. Az őslakosság száma mintegy 200 000 lehetett.

A felfedezés és a gyarmattartás időszaka

Venezuelát Kolumbusz 1498-ban fedezte fel harmadik útján; a terület belsejének feltárása 1499-ben kezdődött Alonso de Ojeda expedíciójával. Ojeda elérte a Maracaibo-öblöt, s annak térségét Venezuelának (kis Velencének) nevezte el. Az első letelepülők (1500 körül) Margarita és Cubagua szigetén gyöngyhalászok voltak. Három település alakult ki: nyugaton Venezuela (Coro), keleten Nueva Andalucia (Cumana), délen Trinidad-Orinoco, valamint három miszszió terület. 1777-ben e településeket egy főkapitányságban egyesítették. A birtokjogokat V. Károly időlegesen (1525–56) a Welser családra ruházta; 1728–77 között a Compañía Guipuzcoana de Caracas rendelkezett kereskedelmi monopóliummal és széles körű felségjogokkal. Mivel a spanyolok itt nem találtak nemesfémet, csekély érdeklődésük folytán a gazdasági élet lassan fejlődött, csak a rézbányászat volt jelentős. A cukornád- és kávéültetvényekre a 16. század közepétől kezdve néger rabszolgákat hoztak be munkásoknak. A növekvő bevándorlás következtében a 18. században főleg a szarvasmarha-tenyésztés, továbbá a kakaóbab- és a gyapottermelés fejlődött. A 18. század végén az ültetvényes gazdálkodás észrevehetően fellendült.

Venezuela a 19. és 20. században

1806-ban a kreolok Miranda vezette felkelése eredménytelen volt; 1810-ben kezdődött újból a függetlenségi mozgalom Simón Bolívar nemzeti hős vezetésével, ezzel Venezuela a latin-amerikai függetlenségi háború egyik fő színterévé vált. 1811–12 között állt fenn az első, 1813–14 között pedig a második köztársaság; 1819–30 között Venezuela Nagy-Kolumbia részét alkotta, ezt követően, Paez elnöksége (1831–35) alatt, függetlenné vált. A 19. századot a liberálisok és konzervatívok közötti, államcsínyekkel és polgárháborúkkal járó állandó harc jellemezte, amely csak Antonio Guzmán Blanco (1870–77, 1879–84 között és 1886-tól 1887-ig) idejében csendesült le átmenetileg. Joaquín Crespo alatt (1894–98) határvitára került sor Nagy-Britanniával a guayanai határ miatt (első venezuelai konfliktus); Cipriano Castro alatt (1899–1908) Nagy-Britannia, Németország és Olaszország blokád alá vették az országot, ezzel akarták kikényszeríteni az adósságok megfizetését (második venezuelai konfliktus 1902–03). Ugyanúgy, mint az elsőnél (Olney-doktrína), a második konfliktusnál is az USA avatkozott be döntőbíróként (Roosevelt-doktrína). Juan Vicente Gómez diktátor (1908–35) megnyitotta az országot a brit–holland és az amerikai tőke előtt, majd az 1911-től folyó kutatások befejezése után 1918-ban elkezdődött a kőolaj-konjunktúra. Az iparosítással párhuzamosan létrejött a munkásosztály is; a gazdasági világválság következtében a munkásmozgalom megélénkült; 1931-ben illegalitásban megalakult a KP, Lopez Contreras tábornok alatt (1936–41) demokratikus reformokat hajtottak végre. 1936-ban új alkotmányt fogadtak el. A második világháborúban Venezuela Medina Angarita elnöksége alatt (1941–45) a szövetségesek oldalán állott, de csak 1945 februárjában lépett be a háborúba. A demokratikus fellendülés 1945 októberében a Romulo Betancourt vezette Demokratikus Akciópárt (Acción Democrática; AD) hatalomátvételéhez vezetett, mely megnyerte az 1946–47-es választásokat, és Romulo Gallegos személyében állított elnököt, akit 1948. nov. 23-án katonai puccs buktatott meg. 1952-ben Marcos Pérez Jiménez véres diktatúrát vezetett be, mely az olaj- és acélmonopóliumok számára újabb hasznot hozott. A diktatúrát 1958. jan. 21–22-én általános sztrájkkal és népfelkeléssel megbuktatták A demokratikus erők együttműködésének időszaka után W. Larrazábal tengernagy átmeneti elnöksége alatt 1958. dec. 7-én R. Betancourt-t választották elnökké, aki azon-

ban hamarosan elejtette haladó választási programját, és üldözte a baloldali erőket. Miután egy 1959-ben meghirdetett mérsékelt agrárreform révén kifogta a szelet az agrárforradalom vitorlájából, a munkásmozgalomban jelentkező kommunista befolyás ellen irányuló szociálpolitikája az 1959-ben megalakult, egységes szakszervezeti központ, a Venezuelai Dolgozók Szövetsége kettészakadásához vezetett; a szakadás áthidalására a haladó erők 1963-ban megalakították a Szakszervezeti Egység Központját. A kormánykoalíció és a Demokratikus Akciópárt már 1960-ban szakított. Venezuela az Amerikai Államok Szervezete San José de Costa Ricában (1960) és Punta del Estében (Uruguay, 1962) tartott konferenciáján a Kuba ellen irányuló rendszabályok szószólója volt. A Kubával fenntartott kapcsolatok megszakítása 1961 novemberében súlyos belpolitikai konfliktust okozott. 1962 májusában a hazafias tisztek carúpanói felkelése (máj. 4–6) után a KP-t és a Forradalmi Baloldaliak Mozgalmát betiltották, vezetőiket letartóztatták. A Puerto Cabelló-i (1962. jún. 2–4), a tengerészgyalogság vezette felkelés leverése után megalakultak a Nemzeti Felszabadítás Fegyveres Erői (Fuerzas Armadas de Liberación Nacional, FALN), felvéve a harcot a Betancourt-rezsim ellen. A politikai tömegmunka elhanyagolása 1964 elején ideiglenes elszigeteltséget okozott, ezt a Raúl Leoni elnöksége alatt létrejött „széles koalíció" (1964. márc. 11) még jobban elmélyítette. A haladó erőknek a demokratikus béke helyreállítását célzó javaslataira Leoni fokozott katonai rendszabályokkal felelt, egyidejűleg azonban igyekezett Venezuelát a reformizmus latin-amerikai központjává tenni (a Demokrata Pártok Szövetségének megalakítása az AD vezetése alatt 1964. ápr. 25-én). Ezzel szemben a baloldal az ellenzéki erők széles összefogása (Nemzeti Ellenzéki Front megalakítása; 1964. aug. 5), valamint a helyzethez illő minden harci forma elvét magáévá tette (a KP Központi Bizottságának 6. és 7. teljes ülése; 1964, 1965). E politika eredményeként 1966-ban összeomlott Leoni „széles koalíciója", s az AD kettévált. 1968. dec. 1-én a keresztényszocialista párt vezérét, Rafael Calderát választották elnökké. Hosszú éveken át tartó harc után a KP-nak sikerült 1969. márc. 27-én legalizáltatnia magát. A IV. kongresszuson (1971. jan.) megtisztította sorait a Teodoro Petkoff körül csoportosult jobboldali opportunista elemektől, és új program kidolgozását határozta el.

Dr. M. Zeuske

Vietnam

Vietnam, ország Hátsó-Indiában, Indokína keleti és déli partján, 1954 óta a 17. szélességi fok mentén megosztva a Vietnami Demokratikus Köztársaságra és Dél-Vietnamra.

Vietnami Demokratikus Köztársaság, VDK (Nuöc Viêt-Nam Dân Chû Công Hòa); szocialista állam Délkelet-Ázsiában; területe: 158 750 km²; lakossága (1970): 21,1 millió; fővárosa: Hanoi; közigazgatásilag 29 tartományra, 1 autonóm területre és 2 tartományi jogú városra (Hanoi és Haiphong) oszlik; hivatalos nyelve a vietnami.

Dél-Vietnam (Vietnami Köztársaság, ill. Dél-Vietnami Köztársaság, Nuöc Công Hòa Miên Nam Viêt-Nam); területe: 173 809 km²; lakossága (1970): 18,2 millió; fővárosa: Saigon; közigazgatásilag 34 tartományra oszlik; hivatalos nyelve a vietnami.

Az USA által félgyarmattá, az ún. Vietnami Köztársasággá (Nuöc Công Hòa Viêt-Nam) változtatott és megszállt terület jelentős térségeit 10 millió lakossal a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front (DNFF) felszabadította. 1969-ben a felszabadított területeken a DNFF és más hazafias csoportok megalakították a Dél-Vietnami Köztársaságot (DVK) és annak ideiglenes forradalmi kormányát (DIFK), melyet számos ország elismert.

A vietnami hűbéri állam keletkezése

A vietnamiak elődei valószínűleg az őstörténeti időkben Közép-Kínából vándoroltak be Észak-Vietnamba. Az első történelmileg igazolt államalakulat az i. e. 257-ben a Phuc-dinasztia által alapított Au-lac birodalom volt Bac Bo területén. A 207-ben azt követő Trieu-dinasztiát 111-ben a Han Vudi (Han-dinasztia) császár idejében folyó kínai terjeszkedés megdöntötte, és a Nam-Vietnek nevezett terület Giao Chi néven kínai tartománnyá lett. A kínai feudális kultúra ezután erős hatást gyakorolt az országra. Az idegen uralommal szemben többször került sor felkelésekre. Különösen jelentős i. sz. 40–43 között a Trung Trac és a Trung Nhi nővérek vezette felkelés. A 3., 6. és 8. században további felkelések robbantak ki. Egyidejűleg kínai hatásra nemzeti arisztokrácia alakult ki. A konfucianizmus, a taoizmus és később a buddhizmus a kialakuló hű-

béri rendszer támaszai voltak. A nemzeti elnyomást a vietnami hűbéres osztály a Ngo Quyen vezetésével 939-ben szervezett felkelés révén megszüntette.

Vietnam fejlődése a feudális széttagolódásig

Ngo Quyen halála után (945) Dinh Bo Linh (968–80) uralkodó kiépítette a központi hatalmat, s döntő pozíciót biztosított a buddhizmusnak. A Kínával szembeni önállóságot utóda, Le Hoan (981–1009) szilárdította meg. Ly Cong Uan, a Ly-dinasztia alapítója, aki befolyásos buddhista főpapi családból származott, kormányzásának kezdetén, 1010-ben Thang Longot (ma Hanoi) alapította meg új fővárosként. Ly idejében a kínai Szung-dinasztia 1075–76. évi inváziója kudarcot vallott. Jogilag Vietnam most már annyira független volt, hogy 1164-től hivatalosan Annam (Annam-Quoc) királyságnak nevezhette magát. A Kínáéval azonos szerkezetű, megszilárdult hűbéri állam a 11. század közepétől dél felé terjeszkedett, és megsemmisítette a mai Közép-Vietnamban fekvő Csampa birodalmat. A terjeszkedési politikát a népesség fokozott kizsákmányolása kísérte, ez ismételt parasztfelkelésekhez vezetett. A Ly-dinasztia fokozódó hanyatlása 1225-ben udvari hatalmi harcokat és a Tran-dinasztia megalakulását eredményezte. E dinasztia uralkodásának idejére esik a mongol Jüan-dinasztia három inváziós kísérlete (1257, 1284, 1287); ezeket 1288-ban Tran Hung Dao (1253–1300) vezetésével a vietnamiak visszaverték. A hosszadalmas harcokat a parasztok még erőteljesebb kizsákmányolása kísérte, s ez a győzelem után sem enyhült. Emiatt a jobbágyok nagy felkeléseket szerveztek, a legjelentősebb Hai Duongban tört ki 1344–1360 között. Az ellenőrzést elvesztő Tranokat 1400-ban Ho Quy Ly udvari hivatalnok megdöntötte, és átvette az uralmat. Gazdasági reformkísérletei azonban még jobban elmélyítették az elégedetlenséget, ezért 1407-ben a Ming-dinasztia inváziója révén a kínaiak elkergették az uralkodót, és megszállhatták Vietnamot. Mivel a kínai hűbérurak kizsákmányolása még elviselhetetlenebb volt és nemzeti elnyomással párosult, az 1418-ban Le Loi nemesember vezetésével kitört felkelésnek sikerült a megszállókat 1427-ben elűznie. 1428-ban alakult meg a második Le-dinasztia, majd a 15. század vége felé Le Thanh-ton uralkodása alatt (1460–1497) érte el a vietnami központi királyi hatalom erejének tetőfokát. A terjeszkedési politika 1471-ben Csampa végleges bekebelezésével egyelőre abbamaradt. Ekkor kapott első ízben számottevő támogatást a kereskedelem és a kézműipar, minthogy a lakosság addig majdnem kizárólag földműveléssel foglalkozott. A jobbágyokkal és hadifogoly-rabszolgákkal műveltetett földet a mindenkori uralkodó mint egyedüli földtulajdonos, hűbérként adta ki a nemességnek. Le Thanh-ton uralma idején kiépült a közigazgatási szervezet és formát öltött az udvari hivatalnokarisztokrácia, ez azonban megindította a központi hatalom gyengülését. A Le Thanh-ton által lefektetett Hong Duc törvénygyűjtemény ugyan első ízben foglalta egybe és hangolta össze áttekinthetően a rendelkezéseket, tehát megszilárdította a hűbéri rendszert, a jobbágyok és rabszolgák ellen irányuló kényszer és büntetőrendelkezésekkel azonban erőszakkal avatkozott be a társadalmi viszályokba. A kulturális fejlődésre a viszonylagosan nyugodt időszak kedvezően hatott. A nemzeti nyelvű irodalom felvirágzott; e kor legismertebb írója Nguyen Trai (1380–1442).

A feudális széttagolódás időszaka

A Le-dinasztia udvarában a 16. század elején kirobbant hatalmi harcok lehetővé tették, hogy 1527-ben Mac-dang-Dung tábornok ragadja magához az uralmat. A Le uralkodóházat támogató Nguyen és Trinh udvari hivatalnokcsaládok azonban kiálltak a Le-dinasztia visszaállítása mellett; 1593-ban elűzték a Mac-dinasztiát. A harcok során a Trinh-család (1545-től a Le-ház örökletes majordomusa) nagy befolyásra tett szert; hatalmukkal szemben a Nguyen-család sikeresen védekezett. A 17. században egymást érték a két nemesi család közötti harcok. Északon ténylegesen a Trinh, délen pedig a Nguyen-család tartotta kézben a hatalmat. A 16. század második felétől kezdve a Vietnamba behatoló holland, portugál és francia kereskedők, ill. hittérítők fegyverszállításokkal szították a hatalmi harcot. Számottevő befolyása azonban csak a francia jezsuitáknak volt. A politikai viszonyok a kizsákmányolást és az elégedetlenséget a végsőkig fokozták, ezért a 18. század közepén a Trinh-család uralmi területén parasztfelkelések robbantak ki, ezek közül az 1771-ben a Nguyencsalád hatalmi térségében kitört Tayson-felkelés volt döntő jelentőségű. Ezt a felkelést Nhac, Hue és Lu, három egyszerű származású fivér vezette, s a mozgalom a legszélesebb néptömegeket tömörítette. A felkelők megdöntötték a feudális Nguyen-családot, majd hozzákezdtek a Trinh- és Le-családok uralmának felszámolásához. 1789-ben a Tayson parasztadsereg Hanoinál legyőzte a Le-dinasztia által segítségül hívott kínai csapatokat, miután 1788-ban délen már megsemmisítettek egy francia lovasszázadot és

egy sziámi inváziós hadsereget, sőt a Tayson fivérek egyike császárrá kiáltatta ki magát. Haladó reformjaikkal azonban nem sikerült a hűbéri államrendet megsemmisíteniük, s már a kezdet kezdetén elakadtak, mivel az ország politikai-gazdasági fejlettsége a döntő fordulathoz még nem volt megfelelő. Mivel a Tayson-uralom végül is újabb monarchia alapításához vezetett, elvesztette tömegbázisát. Ezért sikerült Nguyen Anhnak, a Nguyen-család egyik tagjának a jezsuiták és a francia kereskedők anyagi támogatásával a Tayson-uralomnak véget vetnie, és 1802-ben Gia Long néven császárként trónra lépnie. Uralkodásának idején keletkezik a vietnami nemzeti irodalom leghíresebb eposza, a „Kim Van Kieu" c. verses regény. Szerzője Nguyen Du (1765–1820), Gia Long udvari hivatalnoka.

A gyarmati elnyomás kezdete

A Nguyen-dinasztia későbbi uralkodói: Minh Mang (1820–41) és Thieu Tri (1841–47) idejében a francia gyarmati igények a vietnami belügyekbe való állandó provokatív beavatkozás révén egyre erősebben kirajzolódtak. Tu Duc uralkodása idején (1847–83) azután nyílt invázióra került sor. 1858-ban, a Közép- és Dél-Vietnamban élő hittérítők védelmének ürügyén, francia csapatok hatoltak be, és 1867-ben bekebelezték Nam Bót (Kokinkínát). 1873–74-ben katonai expedíció jelent meg Bac Bóban (Tonking), és elfoglalta Hanoit; Vietnamra méltatlan szerződéseket kényszerítettek (kikötők megnyitása stb.), ezek állítólagos be nem tartása ürügyet szolgáltatott a franciáknak arra, hogy Bac Bót 1882–84 között katonailag véglegesen leigázzák, és a vietnami udvart a francia protektorátus elfogadására kényszerítsék. A franciáknak az 1883. augusztusi trónviszályok is kedveztek. A megszállók azonban erélyes, a kínai feketezászlós partizánok által támogatott népi ellenállásba ütköztek; a huéi udvarban viszont, ahová a Nguyen-család a fővárost áthelyezte, 1884–85-ben viszonylag gyenge ellenállás mutatkozott az idegen hódítókkal szemben. Az ún. Patenotre-szerződéssel (1884. máj.–jún.) végrehajtott teljes leigázást az udvar előző kapituláns politikája folytán már nem lehetett érvényteleníteni. Ezenkívül az 1885-ös tiencsini szerződés megtiltotta a kínaiaknak, hogy a jövőben Vietnam ügyeibe avatkozzanak. Korábban ui. egy régi, a vietnami uralkodóházzal szemben a formális hűbéri kötelezettségből eredően vállalt védelmi megállapodás teljesítéseként Kína katonai segítséget nyújtott Vietnamnak. Az említett megállapodás miatt kitört francia–kínai háborút Kína elvesztette. Franciaországnak 1887-ben Indokínai Unió néven sikerült gyarmati protektorátust létrehoznia, melyhez Vietnamon és Kambodzsán kívül 1893-tól Laoszt is hozzácsatolták. A hazai uralkodók csupán árnyékként léteztek. A nép nem törődött bele az idegen uralomba, ezért hosszan tartó felkelések robbantak ki, pl. az 1884–96 közötti Phan Dinh Phung és az 1893–97 közötti De Tham vezette felkelések.

Az imperialista gyarmati uralom időszaka

A századforduló után, de főleg az első világháború idején fokozódott a gyarmati kizsákmányolás, ezzel párhuzamosan pedig a társadalmi elégedetlenség. A francia gyarmati uralom különösen Paul Doumer főkormányzósága idején szilárdult meg (1897–1902), aki a vietnami közigazgatási szerveket kiiktatta vagy teljesen a gyarmati hatalomnak rendelte alá, bevezette az ópium-, só- és szeszesital-monopóliumot, továbbá olyan gazdasági intézkedéseket hozott, amelyek Vietnam fokozott kizsákmányolásához vezettek. Az erős francia tőkebeáramlás következtében megváltozott a társadalom szerkezete. A kézműipar pusztulásával egyidejűleg fokozatosan kialakult a nagyipar és a nemzeti burzsoázia, amely mindinkább meghatározta a század elején még főleg a hűbéri értelmiségi csoportosulások által vezetett ellenállás jellegét. Ugyanekkor kezdett kialakulni a vietnami proletariátus. Az új társadalmi erőkre számottevő befolyást gyakorolt az 1911–13. évi kínai polgári demokratikus forradalom és az 1905 utáni japán társadalmi fejlődés. A kispolgári ellenzékieknek azonban nem volt olyan tömegbázisuk, mint a késői, 19. századi ellenállási mozgalom vezetőinek. A huéi udvarban 1916-ban került sor az utolsó felkelési kísérletre, ekkor Duy Tan „császárt" a franciák száműzték. 1926-ban a nemzeti burzsoázia haladó erői és kispolgári értelmiségiek létrehozták a Vietnami Nemzeti Pártot, amelynek célja az önálló burzsoá demokratikus Vietnam erőszakos létrehozása volt. Ezzel szemben Ho Si Minh már 1925-ben megalakította a Vietnami Forradalmi Ifjúsági Egyesülést, amely mind a baloldali értelmiségiekre, mind a parasztokra és a kialakulóban levő munkásosztályra támaszkodott, és a KP magva lett. Amikor a polgári forradalmi mozgalom a pártja által sugalmazott Yen Bai-i felkelés (1930. febr.) bukása után elvesztette vezető szerepét, a proletariátusra támaszkodó Ho Si Minh-irányzat jelentősége megnőtt. 1930 elején Hongkongban megalakult a Vietnami Kommunista Párt (1930 októberétől Indokína Kommunista Pártja), amely átvette az indokínai népek felszabadító mozgalmának vezetését, és a világ-

gazdasági válság alatti forradalmi fellendülés élére állt. 1930 szeptemberében, a kínai központi szovjetterület mintájára, kommunista tanácsok irányítása alatt álló szabad övezetek létesültek Nge An és Ha Tinh Kam („Xo-viet Nghe-An") tartományokban. A gyarmattartók az általános felkelési és sztrájkmozgalmat kegyetlenül leverték. A francia népfrontkormánynak Léon Blum alatt (1936–37) bizonyos engedményeket kellett tennie a gyülekezési szabadság stb. terén. Miután 1940-ben a francia gyarmati közigazgatás, mely a vichyi kormány mellé állt, japán csapatokat engedett be az országba, az ellenállási mozgalom az új megszállók ellen fordult. 1941-ben Ho Si Minh és Indokína Kommunista Pártja kezdeményezésére széles ellenállási front alakult: a Viet Minh. A front összefogta a különféle társadalmi rétegek haladó erőit, majd 1944 decemberében megszervezte a vietnami néphadsereg első egységeit. Programjában szerepelt a japán militaristák elleni harcon kívül a függetlenség kivívása, a köztársaság megteremtése és szövetség létesítése a fasizmus ellen harcoló országokkal, valamint belpolitikai intézkedések: közkegyelem, általános választások, a 8 órás munkanap bevezetése, a mezőgazdaság fejlesztése stb. 1945 márciusában a japánok rajtaütésszerűen lefegyverezték az Indokínában állomásozó francia gyarmati csapatokat, azzal az ürüggyel, hogy a japánok tervezte „nagyázsiai térség" keretében megteremtik a „független Vietnamot". Amíg ezt a tervet Bao Dai bábcsászár támogatta, addig a gyorsan növekvő néphadsereg szervezett harcot indított a japánok ellen. A harc az augusztusi forradalommal (aug. 19), a függetlenség és a Vietnami Demokratikus Köztársaság (VDK) kikiáltásával ért véget (szept. 2). A VDK elnökévé 1946. jan. 6-án Ho Si Minht választották. Vietnam volt az első gyarmat, ahol a nemzeti felszabadítási mozgalom a munkásosztály vezetésével győzött. Bao Dai már 1945. aug. 25-én lemondott. 1946 márciusában Franciaország kénytelen volt a nemzetközi jog értelmében a köztársaságot a dalati és a fontainebleau-i szerződések alapján elismerni, amit szeptemberben az ún. modus vivendi újból aláhúzott. Francia csapatok már 1945 szeptemberében megvetették lábukat Nam Bóban, miután a potsdami megállapodás szerint a japánok lefegyverzésére a 16. szélességi foktól délre bevetett brit egységeket felváltották, és a köztársaság új közigazgatási szerveit erőszakkal kiszorították. A dalati és a fontainebleau-i szerződések után meghatározott számú francia csapategység maradt Vietnamban.

Az ellenállási harc 1946–54 között

1946 decemberében a francia imperialisták hitszegő módon megrohanták a köztársaságot. Az Egyesült Államok pénzügyi és katonai segítségével sikerült a VDK kormányát 1947-ben az északnyugati területre szorítaniuk. A kormány innen szervezte a harcot, és minden országrészben fenntartotta a kapcsolatot az ellenállás bázisaival. 1949-ben a franciák Bao Dait a megszállt térség bábkormányának élére állították. Az imperialista betolakodók elleni nagy katonai akciók mellett a VDK megerősítette külpolitikai tevékenységét. 1950 januárjában felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, Kínával, az NDK-val és más szocialista országokkal. A francia csapatokra hét hadjáratban döntő csapást mértek, majd egymás után szabadították fel az ország tartományait. 1951-ben az Indokínai KP utódjaként megalakult a Vietnami Dolgozók Pártja (Dang Lao Dong), s a Viet Minh egyesült a második nemzeti fronttal, a Lien Viettel. A néphadsereg Dien Bien Phunál aratott fényes katonai győzelme (1954 máj.) döntő jellegűnek bizonyult. 1954 júliusában Genfben aláírták az indokínai egyezményt, mellyel Indokínában Vietnam, Laosz és Kambodzsa szuverenitásának, egységének, területi integritásának elismerésével újra helyreállt a béke.

A 17. szélességi fok mentén ideiglenes katonai demarkációs vonalat húztak, s az egyezmény leszögezte az egész országban végrehajtandó általános, titkos választásokat, ezáltal a két országrészt újra kellett volna egyesíteni.

A kettéosztott Vietnam további fejlődése

A békekötés után a VDK-ban 1957-ig, az 1953 decemberében kezdődött földreform-intézkedéseknek érvényt szereztek. Az ipart helyreállították, sőt továbbfejlesztették. A gazdasági rendszer alapjául a szocialista tervgazdaság szolgált (három-, ill. ötéves tervek, 1958 óta). A népoktatás terén a fő feladat az analfabétizmus leküzdése volt, ezt sikerrel meg is oldották. További problémát jelentett a szocialista nemzetiségi politika végrehajtása, amellyel a kb. 50 északvietnami nemzeti kisebbséget egyenjogúsághoz és számos autonóm területhez juttatták. Az állami feladatok teljesítésében a fő szerep a Vietnami Dolgozók Pártjáé, amelyet a Demokratikus Párt és a Szocialista Párt támogat, együttműködve a nemzeti erőket összefogó Hazafias Fronttal.

1954 után Dél-Vietnamban megnőtt az Egyesült Államok imperialista befolyása. Ez abban jutott kifejezésre, hogy 1955 októberében Bao

Dait megbuktatta az Egyesült Államok érdekeit képviselő Ngo Dinh Diem, aki az Egyesült Államok támogatásával szabotálta a genfi egyezmény megtartását, és Dél-Vietnamot a SEATO „védelmi övezetébe" sorolta. Így az Egyesült Államok Diemet nemcsak pénzügyileg, hanem ún. katonai tanácsadókkal is támogatta, akik a dél-vietnami bábhadseregben átvették a vezető szerepet. Diem profasiszta családi diktatúrát vezetett be, megakadályozta az ország újraegyesítését szolgáló összvietnami választást, és megkísérelte, hogy elnyomjon minden haladó és ellenzéki erőt, beleértve a buddhista papságot is. A parasztokat erőszakkal az ún. stratégiai falvakba tömörítették. A dél-vietnami nép aktívan ellenállt. 1960. dec. 20-án megalakult a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front (DNFF). Hogy visszafojtsák a még fel nem szabadított Dél-Vietnamban a szociális és politikai körülmények miatt egyre növekvő elégedetlenséget, az Egyesült Államok 1963 novemberében meggyilkoltatta Diemet. 1964–65-ben Dél-Vietnamban számos államcsínyre került sor, ezeknek Nguyen Cao Ky ezredes katonai diktatúrája vetett véget 1965 júniusában. Ezután Kyt félreszorította ellenfele, Thieu „államelnök", szintén az amerikai imperializmus érdekeinek képviselője. 1965 derekán Vietnam négyötöd részét befolyása alatt tartotta a Felszabadítási Front. Azzal az ürügygyel, hogy a VDK támogatja a Felszabadítási Frontot, 1964 augusztusában az Egyesült Államok megkezdte a VDK bombázását, és Dél-Vietnamban egyidejűleg felemelte csapatainak létszámát (1969. aug.: 537 000 fő). A modern harceszközök bevetésével és a SEATO-szövetségesek (Dél-Korea, Thaiföld, Ausztrália, Fülöpszigetek, Új-Zéland) bevonásával hasztalan kísérelte meg a háborút a maga javára fordítani. A vietnami nép nagy győzelmei, melyek tetőpontjukat az 1968. évi tavaszi („Tet") offenzívában érték el, arra kényszerítették az Egyesült Államokat és dél-vietnami bábjait, hogy még ugyanabban az évben a tárgyalóasztal mellé üljenek Párizsban, és ideiglenesen szüneteltessék a VDK bombázását. Időközben a Felszabadítási Front vezetésével az ország demokratikus erői létrehozták saját forradalmi kormányukat (1969. jún., a Dél-vietnami Köztársaság kikiáltása). A VDK-ban, amely az amerikai agresszió elleni eltökélt védelmi harcában erkölcsi és anyagi támogatást kap a szocialista országoktól, elsősorban a Szovjetuniótól, széles körű tömegmozgalmak alakultak ki („mindenki kettő helyett dolgozzék") az agresszorok által okozott károk eltüntetésére s a hadsereg harci erejének megszilárdítására. 1969. szept. 3-án elhunyt Ho Si Minh elnök. Utóda Ton Duc Thang lett. (1972-ben Nixon elnök felújította a VDK bombázását, aknazárat létesített Haiphong előtt. A DNFF nagy sikerű offenzívát szervezett több fronton.

Három és fél évi tárgyalás után, 1973. jan. 27-én a VDK, a DIFK, az Egyesült Államok és a Saigoni rezsim külügyminiszterei Párizsban aláírták a vietnami fegyvernyugvásról és a béke helyreállításáról szóló szerződést. – *Szerk.*)

Időrendi táblázat

I. e. 257	Az első vietnami állam alapítása.
111	Vietnam bekebelezése a kínai birodalomba.
I. sz. 40–43	Sikertelen felkelés a Trung testvérek vezetésével.
544–602	Az első Ly-dinasztia (kínai fennhatóság alatt).
939	Győzelmes felkelés; a Ngo-dinasztia alapítása.
968–80	Dinh-dinasztia.
981–1009	Az első Le-dinasztia.
1010–1225	A második Ly-dinasztia.
1069	Csampa meghódítása a 17. szélességi fokig.
1164	Kína elismeri Vietnam függetlenségét.
1225–1400	Tran-dinasztia.
1257–88	A mongol Jüan-dinasztia betörésének visszaverése.
1344–60	Parasztfelkelés Hai Duongban.
1400–07	Ho Quy Ly uralkodása a kínai hódítók által előidézett bukásáig.
1418–27	Népi háború a kínai uralom ellen.
1428–1798	A második Le-dinasztia.
1471	Csampa végleges leverése és Vishaja főváros lerombolása.
1527–93	Mac-ellendinasztia (mint részuralkodó 1692-ig Cao Bangban is).
1627–72	A Trinh és Nguyen nemesi családok vetélkedése, ugyanakkor az európai gyarmati hatalmak benyomulása.
1651	Az első vietnami nyelvtan kiadása, latin betűkkel, szerzője: Alexandre de Rhodes (1593–1660).

1759 Befejeződik Vietnamnak a Nguyen-család által Kambodzsa kárára történt terjeszkedése.
1771–1802 A Tayson-felkelés.
1802 A Nguyen-dinasztia alapítása.
1858–62 A francia behatolás kezdete Közép- és Dél-Vietnamba.
1867 Nam Bo (Kokinkína) bekebelezése.
1873–74 Behatolás Bac Bóba (Tonkin) Francis Garnier vezetésével.
1882–84 A francia gyarmatosítók véglegesen bekebelezik Bac Bót.
1884–96 Antikolonialista felkelés Phan Dinh Phung vezetésével.
1887–93 Az Indokínai Unió megteremtése (Vietnam, Kambodzsa és Laosz mint egységes francia gyarmat).
1893–97 Felkelések Észak-Vietnamban De Tham vezetésével.
1916 Felkelési kísérlet a huéi udvarban Duy Tan vezetésével.
1925 Ho Si Minh megalapítja Vietnam forradalmi ifjúságának szövetségét.
1926 Vietnam polgári nemzeti pártjának megalapítása.
1930 A KP megalapítása (jan. 6.; új naptár szerint: febr. 3.). Fegyveres felkelés Yen Baiban (okt. 2.); Az első három néptanács felállítása Nghe An és Ha Tinh megyékben (dec. 9).
1940 Az első felkelés a francia gyarmatosítók által az országba beengedett japán csapatok ellen (ősszel).
1941 A Viet Minh megalapítása (máj. 19).
1944 A vietnami néphadsereg első egységének felállítása (dec. 22).
1945 A japán csapatok rajtaütése a francia gyarmati kormányzaton (márc. 9). A Viet Minh felhívása a japánok elleni harcra (márc 12). Az augusztusi forradalom Hanoiban (aug. 19). A Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása (szept. 2).; Az újgyarmatosító francia agresszió elleni küzdelem kezdete Nam Bóban (szept. 23).
1946 Választások az első nemzetgyűlésbe (jan. 6). Franciaország elismeri a VDK-t (márc. 6). Az elismerést megerősítik a Modus Vivendiben (szept.). A franciák Vietnam elleni támadásával (dec. 19–20) megkezdődik a „szennyes" háború.
1948 Az addigi 14 ellenállási körzetet hat harci zónában egyesítik.
1949 Bao Dai bábcsászárt újból trónra ültetik a franciák által elfoglalt országrészekben (az év végén).
1950 Barátsági szerződés Vietnam, Kína és a Szovjetunió között.
1950–52 A nemzeti felszabadító harc fellendülése és a felszabadított területek kiterjesztése. Győzelem Hoa Binhnél (1952. febr.).
1951 A Vietnami Dolgozók Pártjának megalapítása (márc. 3). A Viet Minh egyesül az 1946-ban alakult Lien Viettel (márc. 3).
1953 Megkezdődik a harc Dien Bien Phu körül (nov.). Határozat a földreform végrehajtásáról a VDK-ban (dec. 4).
1954 A Dien Bien Phu-i győzelem (máj. 7). A genfi indokínai megállapodás aláírása (júl. 21).
1955 Az utolsó francia csapatok kivonulása Észak-Vietnamból (máj.). Saigonban Bao Dait megbuktatja Ngo Dinh Diem (okt. 26). A földreform befejezése; 9 millió földnélküli és kisparaszt több mint 800 000 hektár földhöz jut.
1958 A hároméves tervre vonatkozó határozat a VDK-ban (1958–1960. nov.).
1960 A VDK második nemzetgyűlésének megválasztása (máj. 8). A Vietnami Dolgozók Pártjának 3. kongresszusa (szept. 5) és a szocialista iparosítást célzó első ötéves terv (1961–65) elfogadása. A Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front megalapítása (dec. 20).
1963 A dél-vietnami felszabadító hadsereg győzelme Ap Bacnál (jan. 2). Ngo Dihn Diem meggyilkolása (nov. 1).
1964 Nguyen Khanh átveszi a hatalmat Dél-Vietnamban (febr. 12). Az amerikaiak megkezdik bombatámadásaikat a VDK ellen (aug. 5).
1965 Újabb államcsíny útján Nguyen-cao-Ky kerül uralomra Saigonban. (jún. 12).
1966 Buddhisták és diákok tüntetései Ky ellen (márc.). Az ezredik amerikai repülőgép lelövése a VDK felett (ápr. 29).
1968 A Felszabadítási Front Tet-offenzívájának kezdete (jan. 30). Az amerikai zsoldosok

mészárlása Son Myben (márc. 16). A háromezredik amerikai repülőgép lelövése a VDK felett.

1969 A Dél-vietnami Köztársaság kikiáltása és a dél-vietnami forradalmi ideiglenes kormány létrehozása (jún. 6–8). Ho Si Minh halála (szept. 3). Az új elnök Ton Duc Thang.

1970 Konferencia a vietnami, laoszi és kambodzsai felszabadító harci erők koordinálásáról (ápr. 24–25).

1972 Nixon elnök felújítja a VDK bombázását. Az amerikaiak aknazárat telepítenek Haiphongnál. A DNFF nagy sikerű offenzívája.

1973 A négy hadviselő fél aláírja a vietnami fegyverszünetről és megbékélésről szóló szerződést (jan. 27).

Augusztusi Forradalom: az 1945. aug. 19-i népfelkelés, amely megdöntötte a japán behatolók és a francia gyarmatosítók uralmát, és előkészítette a VDK megteremtését 1945. szept. 2-án.

Bao Dai: szül. 1913-ban; a Nguyen-dinasztia uralkodója 1926–45 között; 1949-ben a francia hódítók újból az elfoglalt területek élére állítják, 1955-ben Ngo Dinh Diem megbuktatja; Franciaországban él.

Cao Dai: 1926-ban alapított szekta; tanai többféle vallásos elképzelést egyesítenek; felekezeti központja Tay Ninh városa. A caodaizmus főleg Dél-Vietnamban terjedt el, és harcos, de politikailag nem világos jellegű.

Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front: megalakult 1960. dec. 20-án, egyesíti Dél-Vietnam haladó erőit az amerikai beavatkozók és belföldi lakájaik elleni harcban; elnöke a korábbi saigoni ügyész, Nguyen Huu Tho.

De Tham, tulajdonképpen Hoang Hoa Tham: felkelővezér; 1846–1913; 1894–97 között irányította a francia gyarmatosítók elleni felkelést. 1910-ben új forradalmi egységeket hozott létre; 1913-ban francia felbujtásra meggyilkolták.

Dien Bien Phu: D. völgyében (Ény.-Vietnam) a néphadsereg 1953 novemberében körülzárta a de Castries vezetése alatt álló francia hadsereget és 1954. máj. 7-én megadásra kényszerítette; ez a győzelem döntötte el az indokínai háborút.

Fekete Zászlók: 1865-ben vietnami területre lépett kínai tajping csapatok maradványai; támogatták a nemzeti harcot a francia betolakodók ellen 1873–74-ben és 1882–86 között Bac Bóban.

Hoa-Hao: 1939-ben alapított harcos buddhista szekta; 1945-ben támogatta a Viet Minht, később azonban a francia újgyarmatosítók mellé állt; 1955-ben a Cao Dai-csapatokkal együtt megtámadta Ngo Dinh Diemet.

Ho Si Minh, eredetileg Nguyen van Thanh, későbbi neve Nguyen ai Quoc: munkásvezető és államférfi; 1890–1969; 1913–14-ben Nagy-Britanniában, később Franciaországban él újságíróként; tevékenykedik az FKP-ban. 1924-ben a Szovjetunión keresztül Dél-Kínába utazik, 1925-ben Kantonban megalapítja a Vietnami Forradalmi Ifjúság Egyesülését. 1927–1929 között Thaiföldön él; 1930-ban az Indokínai KP egyik alapító tagja, 1946-tól a VDK elnöke. 1946–60 között a Vietnami Dolgozók Pártja főtitkára, 1960-tól elnöke; 1955-től a Hazafias Front tb. elnöke.

Indokínai Unió: Vietnamnak, Kambodzsának és Laosznak a francia gyarmatosítók által 1887–93 között létrehozott gyarmati kényszeregyesítése Hanoi fővárossal, egységes gyarmati pénznemmel (az Indokínai Bank piasztere) és a belföldi uralkodóházak formai fenntartásával. Az indokínai országok függetlenségének kikiáltását 1945-ben a francia katonai beavatkozással próbálták megsemmisíteni, majd 1949-ben a Francia Unióban tömörült „indokínai föderáció"-ba bekebelezni. Az indokínai népek szabadságharca 1954-ben ezeket a próbálkozásokat véglegesen meghiúsította (Genfi Egyezmény).

Le Duan: politikus; szül. 1907; 1930-ban az Indokínai KP tagja lett; 1961-től a Vietnami Dolgozók Pártjának első titkára.

Lien Viet: 1946-ban alapított antikolonialista szervezet. 1951-ig a Viet Minh mellett működik, majd egyesül vele; 1955 szeptemberében az ország új feladatai szükségessé teszik a Hazafias Fronttal való felváltását.

Ngo Dinh Diem: reakciós politikus; 1901–1963; 1929-ben tartományi kormányzó, 1932-ben belügyminiszter Bao Dai alatt; a második világháborúban a japán megszállókat támogatta; 1951–54 között az Egyesült Államokban; 1955-ben megbuktatja Bao Dait, és megteremti családi diktatúráját; amerikai megbízói fivérével, Nhuval együtt meggyilkoltatták.

Pham Van Dong: államférfi; szül. 1906; forradalmi tevékenysége miatt 1930–36 között Con Dao (Poulo Condor) szigetén koncentrációs táborba zárják. 1946-ban delegációvezető Fontainebleau-ban. A VDK francia megtámadása után a dél-vietnami felszabadított területek minisztere; 1954-ben a VDK delegáció vezetője a genfi Indokína-konferencián; külügyminiszter és 1955-től a VDK miniszterelnöke is.

Viet Minh: 1941-ben alapított antikolonialista felszabadítási front a haladó néprétegek részvételével; megszervezte a nemzeti felszabadító

harcot; 1945-ben az önálló Vietnam számára kormányzati programot ad, majd az 1946-os választásokon a nemzetgyűlésben abszolút többséget ér el; 1951-ben egyesül a Lien Viettel.

Vietnami Nemzeti Párt: (Viet-Nam Quoc-dan Dang): 1926-ban alapított párt; a haladó polgárságra támaszkodott; 1930-ban Yen Baiban fegyveres felkelést szervezett, majd a felkelés veresége után feloszlott, később a Kuomintanggal lépett szövetségre és reakciós politikát folytatott.

Vo Nguyen Giap: katonatiszt; szül. 1912; 1942 óta a hadsereg kiépítésével foglalkozik, a vietnami népi hadsereg megalapítója; 1953–1954-ben a Dien Bien Phu-i győzelem megszervezője; a vietnami népi hadsereg főparancsnoka, miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter.

G. Schwirtz

Zaire

Zaire, Zaire-i Köztársaság, korábban: Kinshasa-Kongó; köztársaság Egyenlítői Afrikában; területe: 2 345 409 km²; lakossága (1970): 17,5 millió; fővárosa Kinshasa; közigazgatási beosztása: 8 tartomány és a főváros; hivatalos nyelve a francia.

A Kongó-vidék az imperialista felosztás előtt

Zaire Köztársaság területének alapos régészeti feltárása még nem történt meg. A Tumba-tó mellett 1920-ban előkerült kőszerszámok őskőkori eredetűek. A Kongó-vidék gyér régészeti leleteinek tanúsága szerint a legkorábbi népesség vadászattal, halászattal és földműveléssel foglalkozott. Több törzs önállóan kifejlesztette a réz- és vasművesség technikáját. Zaire lakosságának nagyobb része a bantu nyelvű népekhez tartozik (balubák, balundák, bakongók, bakubák stb.); a köztársaság északi részét közép- és kelet-szudáni nyelvű népek, északkeleti részét nilóták lakják. A megközelíthetetlen trópusi erdőkben pigmeusok élnek, részben még ősközösségi szervezetben.

Diego Cão portugál hajós 1482-ben a Kongó folyó torkolatánál talált rá a hatalmas Kongói Birodalomra. A Sankuru és Kasai folyók közt terült el a bakubák saját hagyományaik szerint 600 körül alapított állama (Busongo), Migendja fővárossal, a Lualaba és Sankuru közt pedig a balubák birodalma. Ezekhez az államokhoz csatlakozott a 16. században a Lunda-birodalom, Mwata Yamwo országa, amelyet az első európai, a portugál Lacerda 1798-ban keresett fel Mozambikból jövet. A James Tuckey vezette angol expedíció 1816-ban megkísérelt a Kongó folyó mentén behatolni az ország belsejébe, 227 km után azonban kénytelen volt eredmény nélkül visszafordulni. Csak 1867-ben akadt követőjük David Livingstone személyében, aki bejárta a kiterjedt Kongó-forrásvidéket, és 1873-ban a Bangweulu-tó déli partján halt meg. 1869–70-ben Georg Schweinfurth felfedezte a Nílus–Kongó-vízválasztót, és az Uele folyónál ő találkozott először a pigmeusokkal. 1872–75-ben Verney Lovett Cameron angol felfedező először járta be Közép-Afrikát kelettől nyugatig, útba ejtve a déli Kongó-vidéket is. 1875–76-ban Paul Pogge Angola felől látogatta meg a Lunda-birodalmat. Henry Morton Stanley 1876–77-ben a Lualaba folyó felől elérte a Tanganyika tavat, és bejárta a Kongó európai geográfusok számára teljesen ismeretlen középső folyását, egészen a torkolatig.

A „Kongó Szabadállam" (1884–1908)

II. Lipót belga király és az általa alapított Felső-Kongó Tudományos Bizottság (az Association Internationale Africaine belga fiókja) megbízásából 1879-ben Stanley beutazta a Kongó-vidéket, és hogy francia vetélytársát, de Brazzát megelőzze, a nemzetközi társaság nevében 400 törzsfőnökkel kötött szerződést. 1880-ban megalapította Léopoldville-t, a mai Kinshasát. 1884-ben a belga király személyes birtoka volt a későbbi Belga Kongó csaknem teljes területe, Kongó Szabad-állam néven.

Még ugyanazon évben Bismarck javaslatára nemzetközi Kongó-konferenciát (berlini konferencia, 1884. nov. 25–1885. febr. 26) hívtak össze. Német- és Franciaország támogatásával II. Lipót elérte kongói birtokainak elismerését. Ugyanakkor kimondták minden országra szóló érvénnyel a Kongó-vidék kereskedelmi szabadságát.

II. Lipót több katonai állomást létesített Kongóban. A lakosságot beszolgáltatásra és kényszermunkára kötelezték, elsősorban nyersgumit és elefántcsontot kellett szállítaniuk. 1895–97-ben a Lukua és Lomami körzet törzsei fellázadtak a kényszermunka rendszere ellen. A századforduló körül E. D. Morel egykori angol gyarmati tisztviselő a világközvélemény nyilvánossága előtt vádat emelt II. Lipót ellen amiatt, hogy szörnyű terrorrendszerének az afrikaiak százezrei estek

áldozatul. Bebizonyította, hogy a belga király zsoldosai büntetésként levágták az afrikaiak kezét. Morel leleplezései nyomán világméretű botrány támadt. II. Lipót kénytelen volt vizsgáló bizottságot küldeni Kongóba, amely 1904-ben elrettentő képet festett a kongói borzalmakról. 1908-ban a király az ún „Kongó Szabadállamot" busás összeg ellenében gyarmatként eladta saját országának, Belgiumnak.

Kongó: belga gyarmat (1908–60)

Jóllehet bevezettek néhány reformot, a lakosság helyzete alig javult. A belga monopóliumok koncessziókat szereztek Kongóban. Legismertebb az Union Minière du Haut Katanga lett, amely működését a katangai gazdag rézérckészletek kiaknázásával kezdte, majd 1940-től nagy mennyiségben uránt is szállított az Egyesült Államoknak

Kongó lett a katolikus misszió legfontosabb tevékenységi területe. 1921-től bontakozott ki a kimbangizmus elnevezésű, vallásos jellegű mozgalom a gyarmatosítás ellen; Simon Kimbangu afrikai ács protestáns szektát alapított, és azt hirdette, hogy isten el fogja űzni a fehéreket. Csakhamar számos híve támadt a kongói lakosság legkülönbözőbb köreiből; letartóztatták és életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték.

1931-ben a Kwango folyó vidékén felkelés tört ki, amelyet katonai erővel vertek le.

1941-ben került sor Katangában a bányászok első általános sztrájkjára. 1945 decemberében Matadi kikötőjében volt nagy sztrájk, fegyveres összecsapásokkal és barikádharccal. 1946 folyamán a Keleti tartományban, 1947-ben az Egyenlítői tartományban törtek ki népfelkelések. Az elkövetkező években politikai csoportosulások és pártok alakultak, így Joseph Kaszavubu vezetése alatt a Bakongo Szövetség (Alliance de Bakongo; ABAKO, 1953-ban alapították, 1960 márciusa óta Kongói Szövetség), és a Kongói Nemzeti Mozgalom (Mouvement National Congolais, MNC) Patrice Lumumbával (1925–61) az élén. 1959 áprilisában jött létre Kongó első független szakszervezeti központja is, a Kongói Munkások Nemzeti Szövetsége, amely a Belga Általános Szakszervezeti Szövetségtől való különválása után 1960 áprilisától Kongói Dolgozók Szövetsége néven működött, Antoine Csimanga vezetése alatt. 1959 januárjában Léopoldville-ben tört ki felkelés. Belgium átfogó reformprogram bevezetésére kényszerült: 1960 január–februárjában a kongói pártok és a belga kormány képviselői Brüsszelben konferenciára ültek össze, és megállapodtak a függetlenség 1960. jún. 30-án történő kikiáltásában. Az előzőleg (1960. május közepén) lezajlott parlamenti választásokon Lumumba pártja, az MNC megszerezte a relatív többséget. 1960 június végén Kaszavubut, az ABAKO vezetőjét a leendő köztársaság elnökévé, Lumumbát pedig miniszterelnökké választották. A belga kormány abban a reményben adta meg Kongónak a függetlenséget, hogy gazdasági pozícióit továbbra is megtarthatja, a függetlenség kikiáltása után azonban várakozásában csalódott, Lumumba kormánya ugyanis a lakosság kívánságának megfelelően nemcsak fiktív, hanem tényleges függetlenségre törekedett.

A Kongói Köztársaság harca a függetlenségért és nemzeti egységért

Egy héttel a függetlenség kikiáltása után, amikor a karhatalom soraiban felkelés tört ki, a belga csapatok fegyveres intervenciót kezdtek, és a brit–belga monopóliumok arra ösztönözték a katangai tartományi kormány fejét, Moïse Csombét, hogy szakítsa el Kongótól a gazdag bányatartományt. A Lumumba egyetértésével az országba hívott ENSZ-csapatok a központi kormányt nem részesítették kellő támogatásban. Joseph Mobutu ezredes 1960 október közepén végrehajtott puccsa és Lumumba jogellenes letartóztatása, valamint elhurcolása Katangába és 1961 januárjában történt megöletése után a fiatal állam súlyos válságba került. Antoine Gizenga Stanleyville-ben (1966 óta Kisangani) Lumumba szellemében próbálta ellátni a miniszterelnöki teendőket. Kaszavubu elnök 1961 augusztusában Adoula katolikus szakszervezeti vezetőt bízta meg új kormány alakításával, amelyhez a nemzeti egység szellemében Gizenga miniszterelnök-helyettesként csatlakozott. A megbékélésnek erre a gesztusára letartóztatása és katonai táborba hurcolása volt a válasz. Katangát 1962 végén – 1963 elején ENSZ-csapatok szállták meg, és arra kényszerítették, hogy vesse alá magát a központi kormánynak. Csombe Spanyolországba menekült. 1963 szeptemberében tüntetések zajlottak le Léopoldville-ben Gizenga szabadon bocsátása érdekében; Kaszavubu elnök ezután feloszlatta a parlamentet, majd 1963. okt. 21-én kihirdették a kivételes állapotot. A szeptemberben betiltott „lumumbista" pártok, az MNC, az Afrikai Szolidaritás Pártja, az Afrikai Demokratikus Unió és a Népi Konvent Pártja létrehozta Brazzaville-ben a Nemzeti Felszabadítás Bizottságát, amely fegyveres harcot indított Adoula kormánya ellen. Pierre Mulele Kwilu tartományban, Gaston Soumialot pedig Kivu tartományban robbantott ki felkelést. A Forradalmi Néphadsereg Gaston Soumialot vezetésével elfoglalta Észak-Katangát (1964. jún. 19.: Albertville).

1964. jún. 30-án az utolsó ENSZ-csapatok is

elhagyták Kongót. Ugyanazon a napon lemondott Adoula kormánya. A vezetést a visszatért Csombe vette át. Júl. 15-én szabadon bocsátotta Gizengát; ezzel a gesztussal Csombe az ország valamennyi politikai csoportjának bizalmát kívánta megnyerni. Egyidejűleg azonban európai zsoldosokat is toborzott, sőt katonai segítséget kapott az amerikaiaktól. 1964. aug. 30-án a zsoldosok elfoglalták Albertville-t és megindultak Stanleyville ellen, ahol 1964. szept. 7-én Christopher Gbenye kikiáltotta a Kongói Népköztársaságot.

1964. nov. 24-én belga intervencióra került sor: amerikai repülőgépek belga ejtőernyős egységeket szállítottak Stanleyville-be, az európai foglyok kiszabadítása ürügyén. Ezzel készítették elő Csombe csapatai számára Stanleyville elfoglalását, amelynek során több mint 10 000 polgári személy vesztette életét. 1965. márc. 18-tól ápr. 30-ig nemzetgyűlési választások zajlottak le. A szakaszos, bonyolult szavazási rendszer biztosította a röviddel a választások előtt alapított Csombe-féle kormánypárt, a CONACO (Kongói Nemzeti Konvent) minimális győzelmét. 1965. máj. 26-án Kongót felvették az ún. Afrikai-Malgas Unióba.

1965. okt. 13-án Kaszavubu elnök menesztette Csombét, és utódjául Evariste Kimbát nevezte ki. Kimba kormánya egyebek közt lépéseket tett a szomszédos Kongói Népi Köztársasággal való kapcsolatok javítására. 1965. nov. 25-én Mobutu tábornok, a kongói hadsereg főparancsnoka államcsínyt hajtott végre. Eltávolította hivatalából Kimbát és Kaszavubut, átvette a köztársasági elnökséget, majd Léonard Mulamba ezredest bízta meg kormányalakítással. A Mulamba-kormány belgaellenes politikát kezdeményezett; egyebek közt felmondták a Kongó számára hátrányos kongói–belga pénzügyi egyezményt, és rendszabályokat hoztak az Union Minière ellen (a réz kiviteli vámjának a tiszta nyereség 17%-áról 30%-ra emelése). Csombe külföldre távozott; 1967. márc. 13-án távollétében halálra ítélték (1967-ben repülőgépét Algériába térítették, ahol 1969-ben börtönben meghalt). 1966. máj. 9-én összeesküvést lepleztek le, a részvevőket, köztük a volt miniszter és miniszterelnök Kimbát 1966. jún. 2-án nyilvánosan felakasztották. 1966. június elején megváltoztatták mindazon városok nevét, amelyek a gyarmati időkre emlékeztettek (így lett pl. Léopoldville-ből Kinshasa, Stanleyville-ből Kisangani és Elisabethville-ből Lubumbashi), Lumumbát pedig hivatalosan nemzeti hőssé nyilvánították. 1966. júl. 20-tól 25-ig és szept. 23-án fehér zsoldosok és egykori Katanga-csendőrök Kisanganiban sikertelen kormányellenes puccskísérleteket hajtottak végre. 1966. okt. 26-án Mobutu menesztette Mulambát, és maga vette át a miniszterelnökséget. 1967. jan. 1. óta az Union Minière du Congo folytatja az Union Minière du Haut Katanga tevékenységét, az utóbbit ezzel Kongó területén felszámolták. 1967 júniusában új alkotmány lépett életbe (elnöki rendszer, egykamarás parlament, két politikai pártra való korlátozás).

A Zaire Köztársaság nacionalista színezetű imperialistabarát politikát folytat.

W. Stegner

Zambia

Zambia, Zambiai Köztársaság (Republic of Zambia); elnöki köztársaság Közép-Afrika déli részén, a Nemzetközösség tagja; területe 752 614 km²; lakossága (1970): 4,1 millió; fővárosa: Lusaka; közigazgatási beosztása: 8 tartomány; hivatalos nyelve az angol.

A mai Zambia északi részeit 1750 körül a Lunda-birodalom leigázta. Ezzel egyidőben a barotszék külön államot alapítottak a Felső-Zambezi mentén, amelyet 1840–64-ig a makololók (a zulukkal rokon dél-afrikai törzs) tartottak uralmuk alatt. Az ilatonga és a bemba törzsek nem szerveződtek állammá.

1798-ban a portugál M. Lacerda Mozambikból kiindulva átutazott Zambián. 1852–53-ban Silva Porto angolai kereskedő járt Zambiában, bizonyára ő volt az első utazó, aki Közép-Afrikát átszelte. Tudományos jelentősége csupán D. Livingstone kutatásainak volt, aki 1853-ban felkereste a barotsze-birodalom fővárosát, Narielét, majd 1854–56-ban és 1860–61-ben végrehajtott kutatóútjai során felkutatta a Zambezi völgyét (az ő nevéhez fűződik többek között a híressé vált Viktória-zuhatag felfedezése is). Utolsó útján, 1866–73-ban Észak-Zambiát kutatta fel, felfedezte a Kongó forrásvidékét, valamint a Mweru- és a Bangweulu-tavat. A portugál Capello és Ivens 1884–85-ben és Serpa Pinto 1884–86-ban tett utazásai már politikai célokat szolgáltak. Portugália a mai Zambia területén át szárazföldi összeköttetést kívánt létesíteni Angola és Mozambik között. A Brit–Dél-afrikai Társaság ügynökei 1890–91-ben Portugáliát megelőzve több „szerződést" kötöttek afrikai törzsfőnökök-

kel. Nagy területeket igáztak le fegyveresen. Zambia mai területe 1924-ig Észak-Rhodesia néven a Társaság „magánbirtokaként" szerepelt. 1902-ben nyitották meg a Broken Hill-i bányákat (ma: Kabwe), s ezzel az ország a bányagyarmattá való átalakulás útjára lépett. 1905–10 között építették meg az országot átszelő Fokföld–Kongó-vasutat. 1918 novemberében a kelet-afrikai német gyarmati hadsereg maradványai Abercornnál letették a fegyvert. 1930 körül tárták fel a Copperbelt (rézbányavidék Katangától délre) első rézlelőhelyeit. 1948-ban megalakult az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress; ANC) Godwin Lewanika, majd Harry Nkumbula vezetése alatt. Az ANC tömegmozgalommá vált a Dél-Rhodesiával és Nyaszaföldddel tervezett szövetség elleni harcban. 1953–63-ig az ország az Észak- és Dél-Rhodesiából, valamint Nyaszaföldből alakított ún. Rhodesia és Nyaszaföld Föderáció tagja volt. 1955-ben 40000 afrikai bányamunkás lépett sztrájkba a Copperbelt lelőhelyein. 1958 októberében az ANC haladó erőinek kezdeményezésére David Kenneth Kaunda (szül. 1916) vezetésével megalakult a Zambiai Nemzeti Kongresszus (Zambia African National Congress), amely a gyarmati uralom elleni harc különféle erőinek összefogását szorgalmazta. (1959 márciusában betiltották a kongresszust és kivételes állapotot rendeltek el) 1959 októberében Mainza Chona megalakította az Egyesült Függetlenségi Pártot (United National Independence Party; UNIP), amelynek vezetését 1960 januárjában, szabadon bocsátása után Kaunda vette át. Az UNIP 1962 decemberében, az első afrikai kormány megalakításakor az ANC koalíciós partnere volt.

Az UNIP vezetése alatt Zambia népeinek sikerült az angol kormányt rábírniuk arra, hogy hozzájáruljon kilépésükhöz; a fajgyűlölők uralma alatt álló Rhodesiával kötött kényszerszövetséggel 1963. december 31-én szakítottak. Az 1962. dec. 10-i és az 1964. januári választásokból az UNIP került ki győztesen. 1964. január 23-án Kenneth Kaunda olyan kormányt alakított, amelynek tagjai – Zambia történetében először – afrikaiak voltak. A kormány első intézkedéseinek egyike az volt, hogy a gazdasági élet fejlesztése érdekében ötéves tervet dolgozott ki. 1964 májusában tárgyalásokat folytattak Londonban, elsősorban a Brit–Dél-afrikai Társaság kártalanításáról, illetve a társaság jogainak a zambiai kormány által történő átvételéről a függetlenség kikiáltása után. Zambia gazdag ásványi kincsei (a világ réztermelésének 20%-a, kobalt, ólom, cink, urán, vanádium és arany) addig kizárólag a Brit–Dél-afrikai Társaság és néhány más monopólium birtokában voltak.

1964. augusztus 12-én letartóztatták az anarchista lumpa-szekta prófétanőjét, Alice Lenshinát. Lenshina követőinek gyilkosságai és a kormánycsapatoknak a szekta ellen folytatott akciói során 500 ember vesztette életét, 1964. október 24-én Zambia a Nemzetközösség tagjaként független köztársaság lett. Kaunda elnök az ország külpolitikájának alapelveit a következőképpen foglalta össze: Zambia el nem kötelezettsége, a gyarmatosítás minden formája elleni harc, de további gazdasági együttműködés Nagy-Britanniával. A rhodesiai fajgyűlölő rezsim az országot gazdaságilag igyekezett megfojtani. A zambiaiak olajvezetékeket építettek országuk és Tanzánia között, továbbá megkezdték egy vasútvonal kiépítését. 1969. augusztus 11-én Zambia állami ellenőrzés alá vonta a külföldi rézmonopóliumokat.

W. Stegner

Zimbabwe (Rhodesia)

Zimbabwe (Rhodesia); brit gyarmat Dél-Afrika középső részén; a fehér telepesek önkényesen független köztársasággá nyilvánították; területe 389 361 km²; lakossága (1970): 4,9 millió; (csupán 230 000 európai); fővárosa: Salisbury; közigazgatási beosztása: 5 tartomány; hivatalos nyelve az angol.

Ezt a területet, amely az ősember legrégibb települési övezetéhez tartozik, régészetileg alig tárták fel. Mindaz, amit az őstörténet és az etnológia eddig megállapíthatott, arra mutat, hogy a Zambezitől északra eső területeket mintegy ezer évvel ezelőtt bantu törzsek lakták, amelyek a 7. és a 10. században átkeltek a Zambezin, és tovább terjeszkedtek, de csak 1500 után telepedtek le egész Délkelet-Afrikában. Az egykori busman lakosság maradványai kimutathatók Rhodesiában. Zimbabwe, Khami, Dhlo-Dhlo stb. romvárosainak korát még nem tudják pontosan megállapítani. Valószínűleg összefüggésben vannak Monomotapa állam aranybányászatával, amely a 15. században virágzott. A kétségtelenül afrikai eredetű romok semmi esetre sem idősebbek 1200 évesnél.

Rhodesia keleti részei Monomotapa államhoz tartoztak, amely a mai Mozambik belső területeit is magában foglalta. Noha Monomotapa a

17. században egyre erősebb függésbe került Portugáliától, a portugál befolyás nem bizonyult tartósnak. 1693-ban az Észak-Rhodesiából dél felé vándorló rozvi nép átkelt a Zambezin, és megsemmisítette Monomotapa maradványait. 1838–40-től a matabelék – a zulukkal rokon afrikai néptörzs – uralkodójuk, Mzilikatsze vezetése alatt hatalmukba kerítették a mai Rhodesia, akkor masonák által lakott területeit. 1856-ban D. Livingstone felkutatta a Zambezi középső folyását. Ugyanabban az évben Moffat misszionárius elérte a matabelék államának székhelyét, és közelében megalapította Inyati missziós állomást (1859). Baine 1861–63-ban és 1869–71-ben, Mauch 1865–68-ban és 1871–72-ben, Wood 1868-ban, ill. Selous 1872–82-ben tett utazásai meggyorsították Rhodesia földrajzi felkutatását. A német Karl Mauch fedezte fel Rhodesia aranymezőit (1868-ban az ún. Tati-koncesszió). 1888-ban Cecil Rhodes bizalmi emberei, majd 1889–90-ben a Rhodes alapította Brit–Dél-afrikai Társaság messzemenő bányászati koncessziókat zsaroltak ki az utolsó matabele uralkodótól, Lobengulától, és 1890-ben megszállták a masonák birodalmát (a matabele birodalom keleti része). Itt az első brit telepesek 1890-ben megalapították a mai fővárost, Salisburyt. Sok európai özönlött az országba. 1893-ban a matabelék fellázadtak a brit uralom ellen. A felkelést leverték, majd meghódították a matabele birodalom maradványait és fővárosát, Bulawayót. A matabelék és a masonák 1896-os felkelése is eredménytelenül végződött. 1897-ben a Fokföldi vasút elérte Bulawayót, 1899-ben pedig elkészült a Salisbury–Beira (Mozambik) vasútvonal. Az európaiak által alapított fontosabb települések az első világháború előtt összeköttetésben voltak egymással, és kibontakozott az arany-, ezüst-, azbeszt-, króm-, wolfram- és kőszénbányászat. A termőföld 50%-a az európai telepesek kezébe került. Az afrikaiakat terméketlen rezervátumokba kényszerítették. 1923-ban a brit kormány átvette Rhodesiát a Brit–Dél-afrikai Társaságtól, amely ily módon korlátozott önkormányzattal rendelkező (az európaiak korlátozott önkormányzata) gyarmat lett.

A Közép-afrikai Föderáció elleni harc

1953-ban a brit és a rhodesiai gyarmatosítók Dél-Rhodesia (Rhodesia), Észak-Rhodesia (Zambia) és Nyaszaföld (Malawi) gyarmatokból létrehozták a Rhodesiai Föderációt, hogy a főként Észak-Rhodesiában és Nyaszaföldön a csekély számú európai lakosság előjogait biztosítsák, és segítséget nyújtsanak a szabadságmozgalmak elfojtásához. Nagy-Britannia ugyanakkor ingatag közép-afrikai pozícióinak megszilárdulását remélte a föderációtól. A föderációban az elsőbbséget Dél-Rhodesiának szánták, ott volt ugyanis a legbiztosabb a fehérek uralma. Itt dél-afrikai mintára fajüldöző politikát folytattak. Mindhárom gyarmat afrikai lakossága a szakszervezetek és az Észak-Rhodesiai Afrikai Kongresszus vezetésével szívós harcot vívott a föderáció létrehozása ellen. 1953 decemberében megtartották a föderációs parlament választásait, amelyben 29 európai 300 000 európait, 6 afrikai pedig 7 millió afrikait képviselt.

A Kongresszusi Ifjúsági Ligából 1957-ben alakult dél-rhodesiai Afrikai Nemzeti Kongresszust (African National Congress, ANC, elnöke Joshua Nkomo) 1959 februárjában betiltották, és az 1960-ban alapított Nemzeti Demokrata Párttal (National Democratic Party; NDP) helyettesítették. Az 1961-ben az afrikai lakosság akarata ellenére bevezetett új alkotmány – amelynek részengedményekkel kellett volna a függetlenségi mozgalmat feltartóztatnia – tiltakozó akciókat váltott ki, amelyek után az NDP-t feloszlatták. Helyette az afrikai vezető erők 1962 januárjában megalakították a Zimbabwei Afrikai Népi Uniót (Zimbabwe African People's Union, ZAPU), amelynek elnöke Nkomo lett, és amelyből 1963 augusztusában Ndabandingi Sithole lelkész vezetésével kivált a Zimbabwei Afrikai Nemzeti Unió (Zimbabwe African National Union, ZANU). Annak ellenére, hogy a ZAPU-t 1962 szeptemberében betiltották, és Nkomót többször is letartóztatták, folytatódott a harc a neokolonialista kényszerföderáció ellen. Ez a harc tüntetésekben és az 1958-as, ill. 1962-es választási bojkottban jutott kifejezésre.

1956-tól egészen 1963-ig, a föderáció feloszlatásáig, az Egyesült Föderációs Párt volt a kormánypárt és Sir Roy Welensky a föderáció miniszterelnöke. Welensky – akit mint egykori szakszervezeti vezetőt a nyersanyag-monopóliumok toltak előtérbe – megpróbálta kiterjeszteni a brutális faji diszkriminációt Észak-Rhodesiára és Nyaszaföldre, továbbá elérni a föderáció dominiummá nyilvánítását és az egységes, fehér Dél-Afrika megteremtését a portugál gyarmatokkal, Katangával és a Dél-afrikai Köztársasággal együtt. Észak-Rhodesiának és Nyaszaföldnek sikerült Nagy-Britanniát arra kényszerítenie, hogy hozzájáruljon a föderációból való kiválásukhoz. 1963. dec. 31-én a föderációt feloszlatták.

Rhodesia a föderáció széthullása után

A fehér telepesek kormánya Winston Field miniszterelnöksége alatt (1962. dec.), az 1961-ben

kibocsátott alkotmány alapján – vagyis az afrikaiaknak a fehér lakosság által való további elnyomatását törvényesítő alkotmány alapján – Rhodesia függetlenségének kivívására törekedett. 1962 decemberétől a Rhodesiai Front lett a kormánypárt, amely a legszélsőségesebb faji megkülönböztetést képviseli, és főként dél-afrikai bevándorlók tömörülése, míg az Egyesült Föderációs Párt (1964 áprilisától Rhodesia-Párt) az ún. „faji partnerséget" propagálva veszített befolyásából a fehér lakosság körében. 1964 áprilisában Fieldnek távoznia kellett, mert a szélsőjobboldali telepesek érdekeit az azonnali függetlenség tekintetében nem támogatta feltétel nélkül. Bizalmi emberük Ian Douglas Smith lett. Smith 1964 novemberében „népszavazással", majd újraválasztásokkal 1965 májusában megszilárdította pozícióját (a választásokon kétharmados többséget ért el). Nagy-Britanniát állandóan azzal fenyegették, hogy önkényesen kimondják Rhodesia függetlenségét, Nagy-Britannia ingatag magatartása is hozzájárult a fajgyűlölők helyzetének megerősödéséhez. A föderáció feloszlatása után az afrikaiak erőteljes akciókat indítottak az ország különböző részein (1964 januárjában Salisburyben, 1964 áprilisában Bulawayóban voltak utcai harcok, amelyeket a rendkívüli állapot elrendelésével és csapatok bevetésével fojtottak el).

A szabadságmozgalmak vezetőinek, Nkomónak és Sitholénak a száműzésével, a ZANU 1964 augusztusában történt betiltásával és a kormány azon törekvésével, hogy kollaboráló törzsfőnököket tüntet fel az afrikai lakosság képviselőiként – akarták a szabadságmozgalmat lefékezni és felszámolni. 1967. aug. 13-án fegyveres leszámolásra került sor a dél-afrikai ANC-vel szövetségben levő ZAPU, ill, a rhodesiai hadsereg és a rendőrség egységei között.

A brit kormány és a Smith-rezsim hosszú és eredménytelen tárgyalásai után a Smith-kormány az ENSZ közgyűlése, az afrikai államok és a demokratikus közvélemény figyelmeztetése ellenére, ill. a brit kormány engedékeny magatartása következtében 1965. nov. 11-én egyoldalúan függetlenné nyilvánította Rhodesiát, az afrikai lakosság elleni szigorú intézkedések kilátásba helyezésével. Szinte valamennyi ország gazdasági és politikai szankciókat foganatosított a Smith-kormány ellen, melyet ily módon sikerült is elszigetelni, az illegális rezsimet azonban mégsem tudták megbuktatni. 1969 novemberében a parlament elfogadta a faji megkülönböztetést szentesítő új alkotmányt. 1970. márc. 2-án kikiáltották az ún. Rhodesiai Köztársaságot, amely szorosan együttműködik a Dél-afrikai Köztársaság és Portugália reakciós rendszereivel. Az afrikai lakosság által támogatott ZAPU az ország teljes függetlenségéért harcol. A rhodesiai rezsim a brit tory-kormánytól is támogatást kap.

Dr. H. Müller

Zöld-foki-szigetek

Zöld-foki-szigetek (Ilhas do Cabo Verde); Portugália ún. tengerentúli tartománya, szigetcsoport Nyugat-Afrika partjai közelében; területe: 4033 km²; lakossága (1968): 242 000; székhelye Praia; hivatalos nyelve a portugál.

A Zöld-fokkal (Cabo Verde, felfedezték 1445-ben) szemben fekvő szigetcsoporton első ízben a portugál szolgálatban álló velencei Cadamosto kötött ki 1456-ban. A Fogo szigetén való letelepedéssel 1503-ban kezdődött a portugál gyarmatosítás. Felfedezésük idején a szigetek valószínűleg lakatlanok voltak. São Tiago szigetén 1532-ben megalapították a Ribeira Grande püspökséget. Angol kalózok Francis Drake vezetésével 1585-ben és 1592-ben rajtaütöttek a telepeken (Ribeira Grande feldúlása). 1614-ben a kormányszékhelyet Praiába, a mai fővárosba helyezték át. Pombal márki reformkorszaka idején a szigetek a brazíliai kereskedelmet kezükben tartó Pará és Maranhão társasághoz tartoztak (1757–97). A betelepítés 1795-ben São Vicente megszerzésével ért véget. 1850-ben alapították meg az első brit szénfelvevő helyet. Az 1869-ben kiadott gyarmati törvény (Carta Orgánica) megszüntette az Afrikából behurcolt néger rabszolgák kizsákmányolásának legbrutálisabb formáit. A rabszolgaság formai megszüntetése 1876-ban következett be.

Az 1951. júl. 11-i dekrétum értelmében a Zöld-foki-szigetek hivatalosan „egyenjogú tengerentúli tartománynak" számítanak, amelynek élén a gyarmati rendszer által kinevezett kormányzó és a kormánytanács áll. A lisszaboni nemzetgyűlésben egy delegátus képviseli őket, a lakosság túlnyomó többsége (103 000 mulatt, 42 000 néger) azonban teljesen jogfosztott. A Zöld-foki-szigeteken a legnehezebb körülmények közt alakult ki 1959–60-ban a többi afrikai portugál birtokkal együttműködő felszabadító mozgalom, amelynek élén áll az Amilcar Cabral vezette Afrikai Párt Guinea és a Zöld-foki-szigetek Függet-

lenségéért (Partido Africano da Independencia do Guinée e Cabo Verde). Az angolai szabadságharc, valamint a portugál gyarmati barbárságot elítélő 1961. ápr. 20-i ENSZ-határozat által a Salazar-rendszer súlyosan megingatott tekintélyének helyreállítására a gyarmatügyi minisztérium alá rendelt „Tengerentúli Tanács" formális határozatot hozott „a helyi autonómia kiszélesítéséről" (1962. okt.), amelynek érvényessége a Zöld-foki-szigetekre is kiterjed.

Dr. M. Kossok

Tartalom

Afganisztán (Dr. I. Kircheisen) 7
Akkád (Dr. R. Günther) 9
Albánia (Dr. E. Lewin) 10
Algéria (Dr. H. Nimschowski) 15
Amerikai Egyesült Államok (Dr. M. Zeuske) 23
Andorra (Dr. H. Bach) 42
Angola (W. Stegner) 43
Argentína (Dr. M. Kossok) 44
Asszíria (Dr. R. Günther) 50
Ausztrália (Dr. H. Grünert) 52
Ausztria (Dr. S. Hoyer) 57
Babilónia (Dr. R. Günther) 71
Bahama (Dr. M. Kossok) 72
Bahrejn (Dr. W. Fellmann) 73
Barbados (Dr. M. Kossok) 74
Belgium (Dr. H. Köller) 74
Bengáli Népi Köztársaság (Bangla Desh) (*Szerk.*) 83
Bhutan (Dr. G. Selter) 83
Bissau Guinea (W. Stegner) 84
Bizánci Birodalom (S. Winkler) 85
Bolívia (Dr. M. Kossok) 91
Botswana (W. Stegner) 95
Brazília (Dr. M. Kossok) 96
Brunei (Dr. H. Piazza) 103
Bulgária (Dr. E. Kalbe) 103
Burma (Dr. H. Piazza) 111
Burundi (Dr. G. Launicke) 117
Ceylon ld. Sri Lanka
Chile (Dr. M. Kossok) 118
Ciprus (Dr. W. Fellmann) 124
Comore-szigetek (W. Stegner) 126
Costa Rica (Dr. M. Kossok) 126
Csád (Dr. T. Büttner) 128
Csehszlovákia (Dr. E. Wolfgramm) 129
Dahomey (W. Stegner) 141
Dánia (Dr. P. Wick) 142
Dél-afrikai Köztársaság (Dr. H. Müller) 149
Dominikai Köztársaság (Dr. M. Kossok) 155
Ecuador (Dr. M. Zeuske) 156
Egyenlítői Guinea (W. Stegner) 158
Egyiptom (1801-ig) (Dr. G. Härtel) 159
Egyiptomi Arab Köztársaság (Dr. L. Rathmann) 171
Elefántcsontpart (W. Stegner) 180
Etiópia (W. Stegner) 181
Felső-Volta (W. Stegner) 184
Fidzsi-szigetek (Dr. H. Grünert) 185
Finnország (Dr. G. Voigt) 186
Fönícia (Dr. G. Schrot) 191
Franciaország (Dr. H. Köller) 192
Fülöp-szigetek (Dr. M. Kossok) 228
Gabon (W. Stegner) 231
Gambia (W. Stegner) 231
Ghana (Dr. T. Büttner) 232
Görögország (i. sz. 395-ig) (Dr. H. Kalex) 236
Görögország (i. sz. 396-tól) (Dr. K. Dalianisz) 253
Guadeloupe (Dr. M. Kossok) 261
Guatemala (Dr. M. Kossok) 262
Guyana (Dr. M. Kossok) 264
Guinea (Dr. M. Friedländer) 266
Haiti (Dr. M. Kossok) 267
Hettita Birodalom (Dr. R. Günther) 269
Hollandia (Dr. H. Köller) 270
Honduras (Dr. M. Kossok) 277
India (Dr. G. Selter) 278
Indonézia (Dr. H. Piazza) 293
Irak (Dr. W. Fellmann) 302
Irán (Dr. W. Fellmann) 309
Írország (Dr. H. Grünert) 316
Izland (Dr. P. Wick) 323
Izrael (Dr. L. Rathmann) 324
Jamaika (Dr. M. Kossok) 327
Japán (Dr. R. Hartmann) 328
Jemeni Arab Köztársaság (G. Willgerodt) 342
Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság (G. Willgerodt) 344
Jordánia (I. Richter) 345
Jugoszlávia (Dr. E. Kalbe) 347
Kambodzsa (Dr. H. Piazza) 364
Kamerun (Dr. A. Rüger) 366
Kanada (Dr. M. Zeuske) 367
Kanári-szigetek (Dr. M. Kossok) 377

Karthágó (Dr. G. Schrot) 378
Katar (Dr. W. Fellmann) 379
Kenya (Dr. D. Wuschick) 379
Kína (Dr. R. Lützner, Dr. J. Schulze) 381
Kolumbia (Dr. M. Zeuske) 411
Kongói Népi Köztársaság (W. Stegner) 414
Kongó (Kinshasa) ld. Zaire
Korea (K. Barthel) 415
Közép-afrikai Köztársaság (W. Stegner) 425
Kuba (Dr. M. Zeuske) 426
Kuvait (Dr. W. Fellmann) 431
Laosz (Dr. H. Piazza) 433
Lengyelország (Dr. A. Anderle) 437
Lesotho (W. Stegner) 449
Libanon (Dr. L. Rathmann) 450
Líbéria (W. Stegner) 452
Líbia (I. Richter, Dr. H. Nimschowski) 453
Liechtenstein (Dr. S. Hoyer) 455
Luxemburg (Dr. H. Köller) 455
Madagaszkár (R. Schneider) 456
Malawi (W. Stegner) 460
Malaysia (Dr. H. Piazza) 460
Maldív-szigetek (Dr. G. Selter) 463
Mali (Dr. K. Ernst) 463
Málta (Dr. H. Piazza) 465
Marokkó (Dr. H. Nimschowski, Dr. G. Gerth) 466
Martinique (Dr. M. Kossok) 471
Maszkat és Omán (Dr. W. Fellmann) 471
Mauritánia (Dr. H. Nimschowski) 473
Mauritius (W. Stegner) 473
Mexikó (Dr. F. Katz, Dr. M. Kossok) 474
Monaco (Dr. H. Piazza) 482
Mongólia (H. Schnura) 483
Mozambik (W. Stegner) 488
Nagy-Britannia (Dr. H. Grünert) 489
Namíbia (W. Stegner) 523
Nauru (Dr. H. Grünert) 525
Német Demokratikus Köztársaság 525
Német Szövetségi Köztársaság *(Bibl. Inst.)* 533
Németország története 1949-ig *(Bibl. Inst.)* 537
Nepál (Dr. G. Selter) 579
Nicaragua (Dr. M. Kossok) 580
Niger (Dr. T. Büttner) 582
Nigéria (Dr. C. Mährde) 583
Norvégia (Dr. P. Wick) 590
Nyugat-Szamoa (Dr. H. Grünert) 596
Olaszország (Dr. H. Piazza) 597
Pakisztán (Dr. A. Krause) 613
Palesztina (I. Richter) 616
Panama (Dr. M. Kossok) 618
Paraguay (Dr. M. Zeuske) 620
Peru (Dr. M. Zeuske) 621
Portugália (W. Wiese) 625
Puerto Rico (Dr. M. Kossok) 634
Réunion (W. Stegner) 635
Rhodesia ld. Zimbabwe
Római Birodalom (Dr. G. Schrot) 635
Románia (Dr. M. Hegemann) 648
Ruanda (Dr. G. Launicke) 655
Salvador (Dr. M. Kossok) 656
San Marino (Dr. H. Piazza) 657
São Tomé és Príncipe (Dr. M. Kossok) 658
Sierra Leone (W. Stegner) 658
Spanyolország (W. Wiese) 659
Spanyol Szahara (W. Stegner) 676
Sri Lanka (B. Kirchhof) 677
Sumér (Dr. R. Günther) 681
Svájc (Dr. S. Hoyer) 681
Svédország (Dr. P. Wick) 689
Szaúd-Arábia (S. Richter, G. Willgerodt) 697
Szenegál (W. Stegner) 702
Szikkim (Dr. G. Selter) 703
Szingapúr (Dr. H. Piazza) 704
Szíria (Dr. L. Rathmann) 705
Szomália (W. Stegner) 711
Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Dr. A. Anderle, Dr. G. Gorski, Dr. S. Quilitzsch, Dr. G. Voigt) 712
Szudán (Dr. A. Börner) 756
Szváziföld (W. Stegner) 759
Tanzánia (Dr. D. Wuschick) 759
Thaiföld (Dr. H. Piazza) 762
Togo (Dr. M. Friedländer) 764
Tonga (Dr. H. Grünert) 766
Törökország (Dr. W. Fellmann) 766
Trinidad (Dr. M. Kossok) 776
Tunézia (I. Richter, Dr. H. Nimschowski) 777
Uganda (W. Stegner) 779
Új-Zéland (Dr. H. Grünert) 780
Uruguay (Dr. M. Zeuske) 781
Vatikán (Dr. H. Mohr) 783
Venezuela (Dr. M. Zeuske) 794
Vietnam (G. Schwirz) 795

Zaire (W. Stegner) 802
Zambia (W. Stegner) 804
Zimbabwe (Dr. H. Müller) 805
Zöld-foki-szigetek (Dr. M. Kossok) 807

Szerkesztő bizottság:

Dr. Walter Markov – Dr. Alfred Anderle – Dr. Ernst Werner – Herbert Wurche

A szerzői kollektíva

Dr. Alfred Anderle, Martin Luther Egyetem, Halle – Dr. Hans Bach, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Klaus Barthel, Humboldt Egyetem, Berlin – Dr. Armin Börner, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Thea Büttner, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Kostas Dalianis, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Klaus Ernst, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Walter Fellmann, Lipcse – Dr. Marianne Friedländer, Humboldt Egyetem, Berlin – Dr. Gerhard Gerth, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Günter Gorski, Martin Luther Egyetem, Halle – Dr Heinz Grünert, Humboldt Egyetem, Berlin – Dr. Rigobert Günther, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Gottfried Härtel, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Rudolf Hartmann, Német Tudományos Akadémia, Berlin – Dr. Margot Hegemann, Német Tudományos Akadémia, Berlin – Dr. Siegfried Hoyer, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Ernstgert Kalbe, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Helmut Kalex, Pedagógiai Intézet, Lipcse – Dr. Friedrich Katz, Humboldt Egyetem, Berlin – Dr. Inge Kircheisen, Martin Luther Egyetem, Halle – Brigitte Kirchhof, Berlin – Dr. Heinz Köller, Humboldt Egyetem, Berlin – Dr. Manfred Kossok, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Arnd Krause, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Gerhard Launicke, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Erwin Lewin, az NSZEP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézete, Berlin – Dr. Christian Mährdel, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Hubert Mohr, Pedagógiai Főiskola, Potsdam – Dr. Helmut Müller, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Helmut Nimschowski, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Hans Piazza, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Sigmar Quilitzsch, Martin Luther Egyetem, Halle – Dr. Lothar Rathmann, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Ilse Richter, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Adolf Rüger, Humboldt Egyetem, Berlin – Herbert Schneider, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Heinz Schnura, Berlin – Dr. Gerhard Schrot † – Gregor Schwirtz, Friedrich Schiller Egyetem, Jena – Dr. Gerhard Selter, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Willi Stegner, Hermann Haack áll. vállalat, Gotha – Dr. Gerd Voigt, Német Tudományos Akadémia, Berlin – Dr. Peter Wick, Német Tudományos Akadémia, Berlin – Waltraud Wiese, Humboldt Egyetem, Berlin – Gerhard Willgerodt, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Sabine Winkler, Német Tudományos Akadémia, Berlin – Dr. Eberhard Wolfgramm, Karl Marx Egyetem, Lipcse – Dr. Dieter Wuschick, Berlin – Dr. Max Zeuske, Karl Marx Egyetem, Lipcse

Fordította
Dalos György, Hollós Alfréd, Réthelyi Károlyné, Sarlós Mariann, Szalontai Sándorné, Tandori Dezső és Széll Jenőné

A fordítást az eredetivel egybevetette
Dalos György, Kovács András, Dr. Lakatos György és Tandori Dezső

Szerkesztette és jegyzetekkel kiegészítette: **Szuhay–Havas Ervin**
A szerkesztő munkatársa: **Vas Edit**

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
A borító és a kötésterv Kolosváry Bálint munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Székffy Gyula
A szedést 1973. I. 13-án kezdték meg
Megjelent 1973. XI. 30-án, 43 000 példányban
Terjedelme 71,4 (A/5) ív
PL – 181–K–7378
73.0041 – Kossuth Nyomda, Budapest
Felelős vezető Monori István vezérigazgató